

Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Інститут історії України
Інститут всесвітньої історії
Інститут соціології
Інститут соціальної та політичної психології
Інститут обдарованої дитини
Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство»

МАТЕРІАЛИ

*VI Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції*

**«Українське суспільство
у перспективах розвитку:
історичний, соціально-політичний,
освітньо-педагогічний аспекти»**

26–31 березня 2025 року
*в межах XVI Міжнародної виставки
«Сучасні заклади освіти–2025»*

Київ
2025

У45 Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти : матеріали VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 26–31 березня 2025 року). / Упоряд. Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. – 1 380 с.

У збірник увійшли статті й тези учасників VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти», у межах XVI Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти–2025», у яких автори висвітлюють питання переосмислення та повернення історії України й просування її на світовому рівні; визначення актуальних проблем розвитку українського суспільства на принципах свободи, рівності, поваги до людської гідності, дотримання прав людини і верховенства права; актуалізують освітньо-педагогічні тенденції вдосконалення національної освіти; окреслюють напрями розвитку обдарованих дітей і юні в умовах боротьби за незалежність і цілісність України.

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено авторські мову й граматику). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

ЗМІСТ

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ	13
<i>Кремень Василь Григорович</i>	<i>13</i>
<i>Пирожков Сергій Іванович</i>	<i>16</i>
<i>Рафальський Олег Олексійович</i>	<i>24</i>
<i>Довгий Станіслав Олексійович.....</i>	<i>28</i>
Частина І. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ	29
Бевз Г. М., Мочарська А. Й. Соціальна включеність та її освітні координати в розбудові демократичного суспільства	29
Бевз Т. А. Українська національна ідентичність як основа соціально-політичної консолідації в умовах трансформації суспільства.....	34
Березівська Л. Д. Вплив педагогічних біографічних досліджень на формування історичної пам'яті українського суспільства	44
Бойченко М. І. Збалансованість і об'єктивність у викладанні та наукових дослідженнях: збіги і розбіжності	49
Гальченко М. С. Обдарованість: міфи і реальність	54
Гула Л. І. Розвиток обдарованості здобувачів освіти НУШ у процесі вивчення англійської мови: інноваційні підходи та технології	58
Делюсто М. С. Подолання мовленнєвих помилок української мови у здобувачів закладів вищої освіти поліетнічного регіону	62
Драч І. І., Петроє О. М., Регейло І. Ю. Відкрита наука в Україні: актуальність і переваги	67
Дробот І. І. Українська національна ідея: з історії теорії та практики	73
Євтух В. Б. In Search of Optimal Opportunities for Constructing the Educational Process: Findings from Foreign Discourse.....	79
Кармазіна М. С. Штучний інтелект – «для всього», або як не потрапити до класу непотрібних людей	83
Ковтунець В. В. Взаємодія освіти та ринку праці і формування людського капіталу	93
Колесник І. І. «Українське ХХ століття» у контексті глобальної історії.....	97
Коткова Л. І. Історична спадщина як основа майбутнього: культурологічний та освітній вимір.....	106
Крилова С. А. Філософське мистецтво як реальність практичної філософії в контексті освітнього процесу і актуалізація особистісного потенціалу студентів й аспірантів.....	113
Любимий Я. В. Реструктуризація цінностей у добу цивілізаційної трансформації.....	116
Міхно О. П. Українські педагоги – учасники Другої світової війни: протидія фальсифікаціям і увічнення пам'яті в онлайн-продуктах Педагогічного музею України	122

Роєнко А. М. Розвиток інтелектуального потенціалу нації: виклики та перспективи освіти в науковому ліцеї.....	129
Савенкова Л. В. Доступність до наукових і освітніх ресурсів: досягнення університетських бібліотек.....	138
Семенова А. В., Косяк І. В. Суб'єктність духовно-інтелектуальної особистості майбутніх фахівців у сфері технологій і дизайну.....	142
Скомороха Н. П., Онопрієнко Л. М. Музейна педагогіка як засіб формування національно-патріотичної ідентичності учнівської молоді: з досвіду роботи Шосткинського ВПУ.....	149
Спирін О. М., Шишкіна М. П. Штучний інтелект в освіті та освітніх дослідженнях: виклики, ризики та перспективи інтеграції.....	155
Тимошко Г. М. Розвиток творчого потенціалу педагога нової формації: здобутки та перспективи.....	159
Ткаченко В. М. Гаряча весна 2025: політичні виклики історичній пам'яті ...	166
Ткаченко Л. І. Лідерство обдарованої особистості і соціальне мислення: до проблеми формування.....	172
Ткаченко М. В. Prevalence of Hate Speech as One of the Causes of Change in Usage of Social Networks.....	177
Удод О. А. Україна в глобальній історії: як подолати історіографічну блокаду.....	185
Хамітов Н. В. Розвиток особистісного потенціалу українського народу: методологічні стратегії метаантропології й метаантропологічного потенціалізму.....	190
Чижевський Б. Г. Вплив євроінтеграційних трансформаційних процесів на законодавчі переміни у сфері освіти України.....	195
Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ.....	203
Агафонова М. В. Вища освіти України в європейському просторі.....	203
Айтов С. Ш. Постнекласичні міждисциплінарні підходи історичної антропології і розуміння людиномірного горизонту минулого.....	211
Акчуріна Ю. М., Журова О. В. Перспективи впровадження та інтеграції новітніх освітніх технологій у дошкільну освіту України.....	217
Алексєєва С. В. Громадська атестація закладу загальної середньої освіти: можливості та перспективи.....	220
Анабтаві Р. І. Pedagogical Trends in Teaching English in the National Context of Ukraine.....	226
Андрєєв С. С., Андрєєва В. Г. З досвіду підготовки до олімпіади з правознавства обдарованих дітей у КЗ «Кам'яноярський ліцей».....	228
Анікеєва О. П. Формування громадянської компетентності молодших учнів ...	233
Бабкова А. М., Міхно С. В. Застосування музейної освіти в дошкільних закладах.....	241
Барабаш Л. М. Індивідуальний освітній маршрут як форма педагогічної підтримки обдарованої дитини.....	246

Бараніченко О. М., Волянчук Н. Ю. Особливості використання ІІІ в середній та вищій освіті в Україні.....	256
Басюк Н. А. Практичні інструменти підвищення мотивації до навчання у майбутніх учителів початкової школи.....	263
Безена І. М., Савич А. В. Деколонізація й переосмислення змісту предмета «Історія України»	270
Безпалій О. І. Деколонізація української історії.....	280
Беніцький А. С. Особливості виникнення та існування донецьких козацьких громад у середній течії Сіверського Дінця (друга половина ХVІ – початок ХVІІІ століття).....	288
Бескорса О. А. Організація системної роботи з обдарованими учнями в умовах дистанційного навчання	304
Бєленок О. А., Бова А. А. Депривація потреб ВПО в Україні в умовах війни: соціологічний аналіз	309
Біла І. І., Белкасем Л. М. Ефективні інструменти НУШ для розвитку мовної компетентності в початковій школі	319
Бова А. А. Суспільне сприйняття безпекових загроз в Україні під час війни: соціологічний аналіз.....	324
Бойко С. М. Готовність педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності в умовах воєнного часу: моделі, підходи та системна підтримка.....	335
Бойко С. Т. Психологічні аспекти інформаційного впливу на батьків здобувачів середньої освіти під час війни.....	343
Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Візуалізація як дидактико-методичний інструмент інтенсифікації практик розвитку обдарованості учнівства.....	353
Бонка Т. О., Кучіна Н. В., Семеха В. В. Проєкт «Казковий світ Яворівки» у розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.....	368
Борита І. І. Національно-патріотичне виховання дітей закладу дошкільної освіти	377
Брусенцева О. А. Формування кроскультурної компетентності майбутніх менеджерів.....	381
Булах І. І., Короташ А. І. Соціально-політичний контекст війни та її вплив на українське суспільство	393
Бурдуваліс К. М., Домбровська О. М. Соціально-психологічна адаптація ветеранів через збереження родинної пам'яті: досвід проєкту «Пам'ять мого роду» в Хмельницькій області	404
Ваганова Н. А. Детермінанти обдарованості в розумовому розвитку дітей	409
Василенко В. М. Ключові аспекти впровадження STEM-освіти в Україні	419
Вдовіна О. О. Професійний розвиток науково-педагогічних працівників: виклики емоційного вигорання та шляхи його подолання	423
Верболович А. Л., Наконечний І. М. Кореляція особливостей сімейного виховання і ментальних рис підлітків (за результатами польового дослідження) ..	427
Вовченко О. А. Роль архетипів у процесах самоідентифікації сучасних учнів: становлення сучасного українця	436

Восвідко Л. М. Актуальна парадигма підготовки вчителя музичного мистецтва	443
Войтенко О. О. Супровід дітей з ООП в екскурсіях (на прикладі педагогічної діяльності за програмою «Екологічними стежками рідної України»)	450
Волкова О. В. Збереження національної культури та ідентичності в контексті вивчення іноземної мови	453
Володарська Н. Д. Дієвість арттерапевтичного підходу в розвитку внутрішніх ресурсів особистості	455
Волотовська Т. П. Інтеграція національно-патріотичного виховання в освітній процес: сучасні підходи	464
Волошина С. В. Компетентнісні завдання на уроках української мови та літератури: створення за допомогою ІІІ	467
Гадинко О. О. Сторожинець у 1774–1918 рр.: освітня і культурно-просвітницька діяльність	470
Ганаба С. О. Індивідуалізоване навчання: можливості штучного інтелекту	479
Гльоза С. О. Вплив соціально-політичних викликів сучасності на формування у студентів уявлень про особистісний розвиток	482
Голтвяниця О. О., Данильченко А. В. Модернізація методик і технологій у закладах загальної середньої освіти в умовах війни	487
Горборуков В. В., Приходнюк В. В. Використання когнітивних технологій для здійснення супроводу освітнього процесу	493
Гордієнко М. Г. Дихотомія влади і свободи в парадигмі консерватизму	495
Грищенко О. Б. Виховна робота в роки війни: основні принципи та підходи ...	508
Грунт М. А. Практичні аспекти застосування міждисциплінарного підходу для розвитку обдарованих дітей в Обухівському ліцеї	513
Даниленко В. М. Використання штучного інтелекту в процесі підготовки фахівців із національної безпеки	518
Дворікова О. Л., Нікітюк В. І. Формування української національної ідентичності здобувачів освіти	522
Делікатна Н. М., Стельмашук С. А. Педагогічний потенціал штучного інтелекту в розвитку обдарованості	534
Демченко О. П. Філософські вправи за методикою Гюро Хельског як засіб розвитку критичного мислення учнів	543
Дериведмідь А. І. Сучасні технології в логопедичній практиці: досвід дистанційної роботи	552
Дічек Н. П. Мислителі української діаспори про виховання патріотів-державників: невтрачена актуальність ідей	556
Довбищук (Турчина) К. С. Новітні напрями розвитку сучасної педагогіки обдарованості: подолання дис-спектру	563
Довга М. І. Рейтинг шкіл як показник ефективності навчальних закладів	565
Дроб'язга Н. В. Організація національно-патріотичного виховання в початковій школі	570

Дунець В. Б. Діяльність музеїв науки в умовах війни в Україні.....	575
Єва Г. А. Cutting-edge School Development for Gifted Children	578
Єгорова Н. М. Методологічні засади реалізації інтегративного підходу до формування комунікативних компетентностей майбутніх фахівців в умовах відновлення соціально-економічного потенціалу України	581
Єфременко А. М., Шутєєв І. В. Мобільне навчання – освітній тренд: не для фізичного виховання?	586
Завгородня О. В. Резильєнтність дітей і підлітків під час війни: чинники розвитку та підтримки.....	592
Завгородня Т. Г., Радовська Л. В. Штучний інтелект в освіті: інноваційні можливості та виклики для педагогів і здобувачів освіти	599
Задорожна О. М. Наукова освіта в розвитку обдарованих дітей та становленні інноваційної особистості.....	610
Зінченко В. В. Стратегії стійкого розвитку в умовах трансформації науки та освіти в контексті цифровізації і штучного інтелекту	615
Калінінкова В. С. Формування громадянської компетентності учнів у ЗЗСО в умовах війни	623
Карабаєва І. І. Особливості спрямованості дитини дошкільного віку як один із показників її психологічної стійкості	629
Качан О. А. Особливості організації фізкультурно-оздоровчих заходів під час воєнного стану	634
Кеснер Ю. П. Формування інноваційного мислення педагогів: професійні мережі та спільноти.....	644
Кирилах С. В. Структурні складники лінгвістичної обдарованості	656
Кисільов І. С. Індивідуальні освітні траєкторії з фізики для обдарованих учнів	660
Кияновський А. О. Організація реабілітаційного освітнього середовища в закладі освіти (за досвідом авторської «школи гуманітарної праці»).....	664
Кіричевська Е. В. Перспективний розвиток компетенцій військового персоналу у сфері стратегування як виклик воєнного сьогодення.....	674
Климюк К. С. Теорія множинного інтелекту Г. Герднера та її застосування в освіті обдарованих дітей	684
Ключова М. О., Кулініч О. Б. Використання технологій штучного інтелекту для розвитку обдарованості учнів	689
Ковальова О. А. Громадянська компетентність: підходи до структури та оцінювання	695
Ковальова О. Б. Концептуальні засади виховної діяльності в сучасному закладі загальної освіти	701
Кожем'якіна І. В. Мовні права національних меншин України: проблеми та перспективи	705
Колесніков С. Я. Використання інформаційних технологій проєкту «Каштан» на уроках математики у 8 класі.....	709

Колтачихіна О. Ю. Українські фізики в розвитку науки ХХ століття: повернення забутих імен	714
Корецька Н. П. Педагогіка партнерства в жорстоких реаліях війни.....	726
Котюк Т. В., Белоусова С. В., Топоркова І. В. Інтеграція епістемологічних аспектів у навчальні програми дисциплін природничого циклу з погляду досліджень PISA.....	734
Кошелева Н. Г. Арттерапевтичні технології психологічної підтримки учасників освітнього процесу	738
Кошіль О. П. Формування soft skills у обдарованих учнів: чому важливо розвивати емоційний інтелект?	742
Кравченко А. Р., Матвієнко О. В. Формування сучасного іміджу бібліотеки закладу вищої освіти	746
Красіков І. С. До питання використання понять «етнічна спільнота» та «національна меншина» в українській політичній науці в умовах війни та миру	750
Красота І. В. Участь 91-го Охтирського окремого полку підтримки в російсько-українській війні в період 2022–2023 років	753
Кропочева Н. М. Бібліографічний супровід дослідницької діяльності обдарованої молоді як складник особистісного розвитку	756
Кузнецов Р. М. Імерсивні технології в процесі підготовки майбутніх бакалаврів професійної освіти (спеціалізація – Будівництво та зварювання)	761
Кузнецова Г. П. Мовно-літературна освітня галузь у ствердженні української лінгвістичної традиції: фонетико-фонологічний аспект	768
Кураксіна А. А. Діяльність цифрових освітніх центрів під час воєнного стану	775
Лакович А. М. Освіта як джерело підтримки молоді в умовах змін	778
Латиш Н. М. Прояви творчого мислення молодших школярів у сучасних умовах життя	782
Лиса О. М. Формування науково-природничої компетентності	791
Лавриненко Н. Ю., Лисенко С. А. Уявлення українців про національну стійкість: результати дослідження	801
Лисяк Л. А. Становлення компетентного читача в Новій українській школі	806
Лоюк О. В. Психолого-педагогічні аспекти формування морально-етичної поведінки у молодших школярів.....	815
Лук'янчук Н. В. Методи подолання хронічного стресу: науковий підхід	821
Лукаш М. А., Кириленко О. І. Інтерактивне навчання фізики через проектування і моделювання наносупутників.....	826
Лук'яненко І. В. Школа історичного STEM-проєкту «За сторінками шкільного підручника історії» – територія творчої самореалізації здобувачів освіти.....	828
Лучанінова О. П. Національно-патріотичне виховання: від декларативного до дієвого.....	833

Лясковська С. П. Радянські експропріації коштовностей і валюти у населення в період індустріалізації (початок 1930-х років)	839
Мазанко Т. О. Циркулярна економіка в умовах воєнного часу як основа забезпечення стійкості промислових підприємств	843
Майбородіна Н. В., Герасименко В. П. Організація освітнього процесу для обдарованих студентів	851
Майдан А. Г. Застосування методу проєктного навчання на уроках англійської мови	857
Майструк Н. О. Виклики глобальної полікризи та її вплив на розвиток ІІІ (AL) в Україні.....	860
Макєєнко М. С. Краєзнавчий гурток: історичний і педагогічний аспекти діяльності	865
Максімов Є. Л., Фомінова Л. Д. Сучасні підходи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів	869
Малько Н. О. Публічна політика щодо запобігання дитячій злочинності в умовах воєнних дій: міжнародний досвід і можливості адаптації для України .	872
Марчук І. П., Жукова А. Р. Особливості педагогічної роботи вчителів опорних закладів навчально-виховних комплексів у контексті дистанційної освіти.....	877
Мар'яненко Л. В. Психологічні умови розкриття пізнавально-творчого потенціалу обдарованого учня.....	881
Матвієнко Л. Г. Modern Pedagogical Approaches to the Development of Creativity and Self-presentation in the Digital Space	893
Мацука В. М. Культурна спадщина в умовах військових конфліктів і міжнародно-правові механізми її захисту та повернення.....	896
Мельник Є. О. Медіаосвіта як інструмент формування інформаційної грамотності учнів	906
Мехед О. Б., Мехед Д. Б., Петренко С. М. Застосування інтеграції природничих наук, сучасних технологій і безперервного навчання в розвитку обдарованості.....	908
Мозуль І. В. Трансформація викладання природничих дисциплін у початковій школі крізь призму англійської мови	915
Моляко В. О. Трансформація стратегічного мислення суб'єкта в сучасних умовах.....	920
Москаленко В. В. Концепт ідентичності особистості в ракурсі теорії ситуацій	929
Мухіна Н. О. Розвиток резильєнтності у здобувачів освіти під час дистанційного навчання	938
Навозняк Л. М., Купчишина Т. В. Людська гідність: аспекти захисту в умовах війни	942
Нестер А. А. Історичне минуле України і його вплив на формування сучасної держави.....	953
Нестеренко Н. Ю. Інтерактивні цифрові технології як засіб підвищення ефективності навчання зарубіжної літератури та мистецтва	964

Нікітюк В. В. Чинники виникнення психічного вигорання учасників освітнього процесу	972
Новгородська М. М. Новітні педагогічні підходи до розвитку обдарованих учнів методом реалізації психологічних ресурсів особистості	977
Овсяннікова Л. Є., Синельникова В. В. Student-centered Learning Approaches: Ill-structured Problems and Well-structured Problems as Methods of the Problem-based Learning	986
Огірко О. В. Духовно-політичні виклики війни в Україні	994
Олійник Л. М. Освітньо-педагогічні тенденції в національному просторі	1003
Олійник О. М., Солошенко О. М. Громадянська компетентність як провідний складник сучасної педагогічної освіти: нормативно-правове забезпечення	1006
Омельчук О. А., Пушняк О. А. Підходи у виявленні і розвитку творчо обдарованої молоді в київській гімназії № 154	1012
Отупор Н. В., Кириленко О. І. Роль інтерактивних методів у підвищенні мотивації та зацікавленості до вивчення фізики	1019
Павенко Н. В. Історична пам'ять і формування національної ідентичності учнівської молоді у системі професійної освіти: практичний аспект	1027
Павленко Т. О. Психолого-педагогічний супровід обдарованих учнів ліцею: досвід практичного психолога	1035
Паламарчук І. В. Питання реалізації державної політики з повернення в Україну незаконно виведених в іноземні держави активів	1045
Палац Н. Л. Новітні напрями розвитку педагогіки обдарованості в позашкільному освітньому закладі	1049
Панкова Г. Ш. Психологічна адаптація дорослого населення до наслідків війни: відповідь на соціально-політичні виклики.....	1057
Пастушенко В. С., Скальська Л. О. Менторство як інструмент розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів у цифрову епоху	1060
Пахомов І. В. Соціально-психологічні умови розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти	1064
Пашенко Т. М. Формування компетентності у сфері енергоефективності: освітньо-педагогічні підходи в навчанні майбутніх будівельників	1072
Петінова О. Б., Ягольницька А. В. Штучний інтелект у соціокультурній сфері українського суспільства: оптика повсякденного життя.....	1079
Пилипенко О. Є. Соціально-політичні наслідки війни російської федерації проти України (2014–2025 рр.)	1085
Піддубна Л. П. Особливості підготовки фахівців для роботи у віртуальних (віддалених) організаціях.....	1091
Попова В. В., Попов В. Ю. Lessons from Ukraine's Stolen Historical Past to Build a Confident Future	1096

Прибора Н. А., Прибора О. В. Сучасні тенденції вдосконалення хімічної освіти	1106
Присяжнюк Ю. П., Присяжнюк В. П., Білоног Л. М. Дидактична історія як сфера спротиву неоімперським планам росії: український досвід	1110
Пронь О. В. Гейміфікація навчального процесу для розвитку креативності в умовах дистанційного навчання	1118
Проскура О. І. Лідерство в освіті як інструмент забезпечення результативності едукативних трансформацій	1122
Пуленко І. І. Філософський погляд на сучасні військові події в Україні	1132
П'яст Н. Й., Куш О. П. Креативні методи навчання в розвитку обдарованості учнів у контексті НУШ	1135
Радовецька Л. В. STEM-education як інноваційний складник цифровізації правничої освітньої діяльності	1139
Редзюк Є. В. Вплив соціально-політичних викликів війни на економіку України: шляхи подолання і відродження	1145
Редькіна Г. М., Небосенко В. Б. Наукові концепції педагогічної психології в освітньому середовищі	1156
Репік І. А. Демографічна ситуація у Криму під впливом історичних подій ХХ–ХХІ століття	1167
Рудай О. Г. Освітньо-педагогічні тенденції в сучасній освіті	1186
Руденко Ю. Ю. Специфіка політичної свідомості регіонів пограниччя в контексті їх інтеграції та реінтеграції	1191
Русінова О. Ю. Становлення і розвиток громадської освіти в початковій школі	1193
Савчук І. М. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзії	1196
Свердлов І. О. Деякі проблеми датування міст Півдня України	1202
Сегеда С. П., Веденєєв Д. В., Талаур С. Є., Левченко С. М. Концептуальні засади воєнно-історичних досліджень повномасштабної війни в Україні	1212
Сергієнко Т. І. Економічні втрати та перспективи відновлення України в умовах війни	1223
Слюсаренко В. В. Використання платформи Mozabook на уроках фізики	1233
Слюта А. М. Географічна освіта у вищій школі: вплив європейських освітніх трендів на український контекст	1240
Соколовська І. А., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М., Позднякова О. Л. Professional Pedagogical Education in the Formation of Competencies of Personal Development of a Modern Teacher	1246
Солоділова О. В. Використання штучного інтелекту: соціально-філософський погляд	1251
Стасюк В. В., Кириченко А. В. Подолання викликів війни: адаптація та реінтеграція військовослужбовців	1253

Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В. Розвиток соціальної сфери та освіти на Вінниччині в сучасних умовах	1258
Таранченко О. М. Концептуальні кластери інклюзивної освіти: переосмислення задля втілення в повоєнний період	1266
Тименко В. П., Бровченко А. І. Інтердисциплінарний підхід до розвитку наукового дизайн-мислення обдарованих учнів Малої академії наук України..	1277
Томілова М. В. Діяльність наукового товариство учнів ЗП(ПТ)О як чинник розвитку обдарованої молоді	1288
Третяк Т. М. Розвиток творчого мислення обдарованих учнів.....	1293
Унгурян О. М. Кліпове мислення як інструмент розвитку обдарованості на уроках хімії: методи та підходи	1302
Успенська О. В. Використання ігрового підходу на уроках іноземної мови як засіб розвитку обдарованих учнів	1307
Фалей К. Ю. Гейміфікація в розвитку творчого потенціалу учнів	1312
Фречка О. В. Історична освіта у формуванні критичного мислення в умовах інформаційної війни.....	1320
Харламов М. І. Відновлення історичної правди щодо репресованих працівників пожежної служби України (на прикладі керівника пожежної охорони м. Харків В. Ф. Смирнова).....	1325
Хов'якова К. Є. Ідентичність у часи Української національно-демократичної революції. Історіографія питання	1329
Хомякова І. П. From the Experience of the Teacher on the Development Creativity of Students in Modern Ukrainian School	1334
Царук Є. О. Гейміфікація як інструмент адаптивного навчання для обдарованих дітей.....	1340
Цвікова Н. О. Освітньо-педагогічна діяльність закладу позашкільної освіти під час війни: можливості й досягнення.....	1344
Чоста К. С. Етапи становлення та особливості розвитку політичних технологій в Україні: від зародження до цифровізації.....	1346
Шабанова Ю. О. Перспективи розвитку вітчизняної освіти: метамодерний вимір	1350
Швець В. С. Персоналізоване навчання в історичній освіті: інноваційні підходи до роботи з обдарованими учнями	1356
Шевчишена О. В. Сучасні підходи до проблем творчого розвитку обдарованих дітей в умовах інноваційних змін освітнього простору.....	1358
Шленьова М. Г. Developing Professional Ethics in Future Specialists in Library, Information and Archival Studies.....	1367
Якунін А. В. Корекція проблемних зон у контексті онлайн-навчання вищої математики	1371
Янковська Ю. В. Комп'ютерна інженерія як сучасна навчальна дисципліна: підходи та методи опанування.....	1377

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ

Кремень Василь Григорович,
*доктор філософських наук,
професор, академік НАН України,
академік НАПН України,
президент Національної академії педагогічних наук України*

***Щиро вітаю усіх вас, шановні колеги і друзі!
Вітаю організаторів! Вітаю віцепрезидентів НАН України –
Сергія Івановича Пирожкова, Олега Олексійовича Рафальського,
президента Малої академії наук Станіслава Олексійовича Довгого,
вчених НАН України і НАПН України, науково-педагогічних працівників
закладів вищої освіти, що беруть участь у нашій конференції,
освітян, представників громадськості!***

Тема конференції надзвичайно актуальна й водночас дуже непроста. Актуальна вже тому, що кожний народ, кожна держава-нація намагається зазирнути у перспективи власного розвитку, передбачити майбутнє, окреслити шляхи досягнення цього майбутнього, – і це зрозуміло, правильно й важливо. Складно це для нас хоча б тому, що Україну вже 40 років (якщо порівняти з біблійними оповідями – Мойсей водив по пустелі народ 40 років), її доля водить шляхами змін, починаючи від 1985 року. Адже кілька днів тому якраз виповнилося 40 років, як був обраний керівником Михайло Горбачов, і після того за певний проміжок часу почалися зміни, названі Перебудовою. Я виокремив би кілька етапів цього періоду в розвитку українського суспільства. Перший: період демократизації, що завершився утворенням української держави, другий період: 1991–2004/5 роки, третій період: 2005–2014, четвертий: 2014 – донині, в якому особливо відзначу останні понад три роки – широкомасштабної агресії РФ проти України. Безумовно, за ці роки викристалізовувалися цінності, ідеї, які гуртують українську націю, які визначають шлях розвитку нації. І саме суспільство України є більш об'єднаним, сталим, попри всі труднощі й перешкоди, які наявні й зараз. Безумовно, й національна держава, і демократичний розвиток, і ринкова

економіка, і євроінтеграція – це наші досягнення. Тому, з одного боку, є національний фундамент, аби проєктувати майбутній розвиток, і водночас є багато викликів, труднощів, особливо зумовлених російською агресією, а також тим, що війна дійшла до тієї межі, коли Україна потребує миру. Заради того, аби вийти на шлях стабільного розвитку, на шлях конструктивної діяльності з модернізації суспільства, економіки, інших сфер.

У доповідях і дискусіях конференції багато з цих викликів буде проаналізовано, багато аспектів буде визначено до розвитку, а я хотів би зазначити наступне.

Одною з передумов майбутнього розвитку є максимальний аналіз і врахування загальносвітових змін, що відбуваються нині й триватимуть надалі, з тим, щоб український корабель найбільшою мірою ловив парусами вітри цивілізації, а не йшов усупереч чи не враховував їх. Назву декілька обставин, на які маємо зважати і в освітній діяльності, і в загальному суспільному розвитку, й у конструюванні суспільних відносин.

Передусім, людина – в центрі уваги суспільства. Людина і її розвиток є показником прогресивного поступу соціуму, а з іншого – є основним важелем подальшого його розвитку, оскільки сучасні технології й обставини життя вимагають людини розвиненої. Саме людина є рушієм подальшого поступу, розвитку суспільства.

Друге, що треба зазначити, необхідно враховувати, що людство вступило в інноваційний тип прогресу, який позначений новизною, зміною знань, технологій, тому ми у своїй діяльності, зокрема в освіті, маємо враховувати це й формувати людину з інноваційною культурою, з інноваційним типом мислення, здатну до інноваційної діяльності. Особливо це важливо для України, громадяни якої значною мірою, в силу об'єктивних обставин минулого, мають консервативний характер, а інноваційний тип прогресу вимагає постійної модернізації, адаптації до нових умов життя і діяльності людини в будь-якій сфері.

Третє – цифровізація суспільного життя. Неодноразово мені доводилося говорити, що цифровізація в освіті – це шлях до цифрової грамотності громадян, це шлях до інтенсифікації навчальної діяльності, можливо, навіть зміни класно-

урочної системи навчання, це можливість оволодіння знаннями усього світу, дистанційне навчання тощо.

Наступне – необхідність враховувати умови інформаційно-комунікаційного простору, в якому знаходиться людина, вплив якого потребує відповідної адекватної реакції. З одного боку цим утворюються можливості для розвитку людини, з іншого – створюються умови, аби підпорядкувати людину впливу невластивій для неї сутності. І тут ми маємо максимально забезпечити формування самодостатньої розвиненої особистості, яка б усвідомлено ставилася до цих викликів.

Ще один важливий аспект – процеси глобалізації. Це абсолютно об'єктивний процес, який триватиме й надалі. Може йтися про певні геополітичні зміни, але геополітика і глобалізація – зовсім різні речі. Ми маємо формувати людину глобалістську, конкурентоспроможну у глобальному просторі. Разом з тим війна Росії і загалом відносини у сучасному світі свідчать про те, що вкрай важливо кожній державі: кожній нації потрібно бути максимально згуртованою, національно єдиною, з тим щоб відстояти власні інтереси в усіх сферах життя й діяльності і забезпечити ці національні інтереси. Тобто патріотичне виховання, національне єднання – не просто самоцінні, це шлях до покращення життя нації. І ми маємо це усвідомлювати й постійно звертати на це увагу. З одного боку, маємо пишатися зробленим за 30 років незалежності нашої держави – маю на увазі діяльність освітян і формування в освіті нових поколінь українців, здатних воювати і робити це успішно, з другого боку – теперішні завдання потребують нових зусиль.

*Хочу побажати усім вам плідної роботи
й подякувати захисникам України.
Слава Силам безпеки й оборони України!
Слава Україні!*

Пирожков Сергій Іванович,
*доктор економічних наук,
професор, академік НАН України,
віцепрезидент НАН України*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ – ГОЛОВНИЙ СЕНС І ЗАПОРУКА ПЕРЕМОГИ!

Шановний Василю Григоровичу!
Високоповажні учасники конференції!

Широкомасштабна агресія Російської Федерації проти України повністю «поховала» норми міжнародного права, спричинила суттєві зміни міжнародних відносин та активізувала процес формування *нового світового порядку*. За цих умов Україна повинна мати *власну позицію* у складному й суперечливому процесі геополітичних трансформацій, а також *визначити власну стратегію досягнення миру*, яка має доповнювати Формулу справедливого Миру Президента Володимира Зеленського.

Національні інтереси України в умовах війни та становлення нового світового порядку полягають:

1) у збереженні та розвитку її народу як спільноти людей, яка проживає на території держави, має спільну культуру й світоглядні цінності;

2) у збереженні державності України та формуванні консолідованої ідентичності;

3) у забезпеченні деокупації та збереженні національної території держави, що уможливить використання географічних, ресурсних, історичних, ментальних та інших особливостей України як переваг в її соціально-економічному розвитку та в її міжнародній конкурентній боротьбі, яка сьогодні має ознаки турбулентності.

Збереження і розвиток нашої країни в умовах війни і миру – це збереження і *розвиток України як цивілізаційного суб'єкта* в геополітичному, демографічному, економічному, політичному й духовно-культурному вимірах, а не лише відстоювання наших кордонів. Своєю боротьбою проти Росії, Україна довела, що вона як *цивілізаційний суб'єкт сьогодні потрібна всьому демократичному світу* в його протистоянні з *неототалітаризмом*.

Це протистояння виражається не просто у війні на українській землі, воно означає глобальне суперництво США та їх союзників по НАТО з Китаєм у його взаємодії з Росією і низкою країн «Глобального Півдня», що породжує *біполярний світ*.

Це є початком нового етапу протистояння у міжнародних відносинах, коли починають все більш чітко оформлюватися два антагоністичні табори – демократична Вісь Заходу проти авторитарної Осі – Китай-Росія-Іран-Північна Корея. У цій ситуації *Україна здобуває історичний шанс стати найважливішим союзником євроатлантичної спільноти*, що накладає на неї нові вимоги.

Україна має змінитися, щоб відповідати функціоналу та потребам демократичної Осі. Тут варто згадати і війну Ізраїлю з радикальними рухами країн Близького Сходу, й низку інших воєн і конфліктів сучасного світу.

Вважаємо, що український народ, державна влада України, громадянське суспільство мають достатньо сильну і «тривалу» волю для утвердження своєї міжнародної суб'єктності у ХХІ столітті *в боротьбі за свободу, гуманістичні цінності й права людини у стратегічному партнерстві з демократичними країнами*.

1. Після фатальної дати 24 лютого 2022 року ставлення світу до України радикально змінилося. Не лише друзі і партнери, а й опоненти нашої країни визнають, що українці, відстоюючи право жити на своїй землі в свободі, мають непохитну волю до перемоги. Сучасний світ починає усвідомлювати, що ми прагнемо не до миру будь-якою ціною і будь-якої якості, а до *гідного і справедливого миру*. Таке прагнення, в якому поруч з волею до перемоги присутня й *воля до справедливості*, характерне для українського народу у різні історичні періоди.

Проте нині маємо унікальну ситуацію – у прагненні до справедливого миру нас підтримує демократичний світ, передусім прогресивна частина євроатлантичної цивілізаційної спільноти, яка визнала, що євроатлантичний вектор України відображає не лише *інтереси*, а й *цінності* громадян нашої країни.

І коли гібридна війна з РФ та її сателітами й прибічниками перейшла з латентної в агресивну фазу, більше того, стала повномасштабною, можемо констатувати посилення визнання світом причетності народу України до євроатлантичної цивілізаційної спільноти. Це поглиблює розуміння причетності євроатлантичної спільноти до перемоги України – всередині цієї спільноти й поза її межами; більше того, поглиблює розуміння того, що це екзистенціальна й світоглядна війна – війна не просто за інтереси чи потреби, а за *цінності* та *ідентичність* не лише для України, а й для всього цивілізованого світу, який сповідує демократію, гуманізм, права й свободи людини.

Якщо вести мову про цілі кремлівської верхівки у цій війні, то очевидно, що головною її метою є включення економічного, інтелектуального, військового й духовно-культурного потенціалу України до *імперського простору РФ*. Така мета обумовлюється не лише прагматичними причинами, а й *екзистенціальним бажанням з'єднатися зі своїм корінням – Києвом як «матір'ю міст руських»*. Тому ця війна проти України носить позараціональний, екзистенціальний

характер. У світоглядних координатах кремлівського політикуму сучасна Україна не має прав на спадок Київської Русі. Київ у цьому світогляді, по суті, стає матір'ю міст *не руських, а російських*; саме це зумовлює непримиримість кремлівського політикуму в цій війні.

Отже, у російсько-українській війні, окрім геополітичних і економічних питань, вирішується екзистенціально-політичне питання про те, **хто є аутентичним нащадком Київської Русі – Україна чи Росія?** Таким чином, Росія, всупереч своїм заявам, передусім воює не з колективним Заходом чи НАТО, а з усією військовою жорстокістю **вирішує віковічну цивілізаційну суперечку з нашою країною**. Водночас ми повинні визнати, що києво-руська ідентичність не є анахронізмом вона складає архетипову основу саме української ідентичності. Ця ідентичність має світоглядні цінності, які є близькими всім українцям і до того ж компліментарні західній цивілізаційній спільноті, передусім євроатлантичній.

Таким чином, *києво-руська ідентичність консолідує українську політичну націю в усьому її різноманітті, створюючи світоглядну основу для збереження і розвитку цивілізаційної суб'єктності нашої країни*. Києво-руська ідентичність, яка породжується відповідною ментальністю, є історичним духовно-світоглядним коренем і, одночасно, архетиповою потенцією української ідентичності. Усвідомлення цього посилює стійкість у протистоянні ідеологічному тиску пропагандистів *московсько-російської імперської ідентичності*, яка укорінена в ментальності з архетипами, відмінними від архетипів ментальності києво-руської.

В часи не лише військового та економічного, а й ментального і екзистенціального протистояння в ході російсько-української війни, важливим стає збереження й розвиток **світоглядного виміру суб'єктності України**. Тому принциповим стає завдання концептуалізації й популяризації києво-руської ментальності і києво-руської ідентичності як феноменів, стрижневих для України на всіх етапах її розвитку. Це потрібно й для досягнення в Україні і світі того факту, що існує глибинна спорідненість цінностей києво-руської ментальності, а, отже, й української, із європейськими, на основі яких побудований Європейський Союз.

2. Шановні колеги! Сьогодні світ все більше усвідомлює, що Україна – не уламок Росії чи СРСР, а *самодостатня спільнота з прадавнім ментальним стрижнем*, завдяки якому значною мірою стали можливими і Росія, і СРСР; проте зусиллями імперської пропаганди цей стрижень був викривлений й неусвідомлений. Також це означає, що Україна не є країною, яка з меркантильних міркувань прагне до Європи й ширше – до євроатлантичної спільноти, а *органічно резонує з цією спільнотою своїми ментальними й культурними архетипами*, отже, має потенції й можливості бути її повноправним членом.

Проте для цього важливо подолати комплекс *ментальної меншовартості* – як у формі «малоросійськості», так й у формі «малоевропейськості». А для цього потрібно усвідомити киево-руську ментальність і засновану на ній ідентичність своїм *духовно-культурним й цивілізаційним корінням*, яке об'єднує політичну українську націю не гаслами політиків, а *спільною місією, долею та цінностями*, які потрібні сучасному західному світу. Втілення на цій основі власного цивілізаційного проєкту України дозволить розвивати ту цивілізаційну суб'єктність країни, яка має бути підтримана світом в умовах як війни, так і миру.

3. В сучасній Україні в умовах і війни, і повоєнного відновлення надзвичайно важливим стає динамізм переходу інноваційних рішень з рівня фундаментальної академічної науки і культури загалом на прикладний рівень, що реально змінює повсякденне життя людей. Мова йде про новітні науково-технологічні здобутки, які ми можемо запропонувати світові, наприклад, у ІТ-сфері, зокрема, у теоретичній і прикладній сферах розвитку штучного інтелекту. Це означатиме посилення економічного виміру суб'єктності, без якого *політичний, військовий і духовно-культурний її виміри втрачають силу*, що особливо актуально в умовах війни. І надалі це актуалізуватиме входження України у західну цивілізаційну спільноту як *повноцінного її члена*, а не як сировинного придатка чи джерела дешевої робочої й військової сили.

Збереження і розвиток цивілізаційної суб'єктності України можливе шляхом розвитку гуманістичних демократичних мережових відносин *громадянського суспільства у партнерській взаємодії з державою*, що сприяє консолідації суспільства в цілому. Така взаємодія є успішною за умови, що діяльність критичної маси членів суспільства узгоджується із *загальноцивілізаційним трендом запровадження відновлювальної енергетики та штучного інтелекту з метою уникнення екологічної, насамперед, кліматичної, катастрофи*, що може статися внаслідок використання в енергетичній сфері вуглеводневого палива.

Ця глобальна невідкладна мета реалізується у гострій, зокрема й військовій, боротьбі із *авторитарними та тоталітарними антигуманними політичними режимами*, що спрямовують значні ресурси від продажу вуглеводнів на агресивні війни. *Україна стає глобальним суб'єктом у боротьбі за демократичний світовий порядок, що є важливою складовою створення екологічних умов для успішного виживання та розвитку людства на основі гуманістичних інновацій*.

4. В умовах сучасної російської агресії перспектива перемоги і повоєнного розвитку України багато в чому залежить від *ставлення громадян до держави*, від того образу держави, який сформувався в українців за час існування Незалежної української державності. *Саме тому важливо відстежувати динаміку уявлень громадян України про свою державу, про її сучасний стан і перспективу розвитку*.

За час війни відбулося переосмислення ролі української держави у житті її громадян. До війни у жителів України було стабільно скептичне, якщо не негативне ставлення до ефективності держави загалом. Але після початку війни відбулося усвідомлення, що втрата державності позбавить жителів України фундаментальних прав, свобод й багатьох важливих благ, що існують у демократичних суспільствах. Приходить усвідомлення, що навіть в таких страшних умовах, в яких ми зараз опинилися, незалежна держава дає українцям те, що можна позитивно оцінювати не тільки в актуальному, але й в ретроспективному та прогностичному аспектах.

Цікаво, що серед молоді більше тих, хто висловлює виразно позитивне ставлення до держави, ніж у середній та старшій вікових групах. Це дуже важливо з точки зору віддаленої перспективи розвитку країни, її захисту та відбудови. Що можна сприймати як безумовно позитивний момент формування образу держави, так це відсутність суттєвих регіональних відмінностей. І хоча певна різниця даних, отриманих на Сході України та в інших регіонах існує, вона не є принциповою, оскільки навіть на Сході переважна більшість населення потрапила в групи з помірними та вираженими позитивними оцінками.

5. Соціологічні дослідження доводять, що в системі індивідуальних цінностей українців *свобода зберігає свій визначальний статус* навіть під час війни, поступаючись лише таким засадничим для людського існування цінностям як фізичне здоров'я, психологічний комфорт та міжособистісні стосунки. Важливою є побудова плану поетапного послаблення обмежень, що накладаються державою на населення у зв'язку з війною, в такий спосіб, який би збалансував потреби державних інститутів та громадян України.

Зміцнення цінностей, що відповідають за зовнішню національну стійкість, базується саме на забезпеченні цінності розвитку, яке з очевидністю розширює самостійність держави, живить її силу та укріплює стабільність. Традиційно залишковий підхід до фінансування та розвитку науки в Україні закладає серйозні ризики для нашої держави у майбутньому. Не є обнадійливим й престиж наукової діяльності серед населення. Зокрема, про це свідчить перманентне зменшення кількості молодих учених НАН України. Ми вважаємо, що *забезпечення цінності розвитку* – це важливий індикатор, за яким можна буде судити про успішність відбудови України після перемоги.

6. Шановні колеги! Хочу звернути увагу на ще один важливий момент. Українське суспільство перебуває в стані *колективної травматичної ситуації*. Наявність значної кількості загиблих і постраждалих внаслідок війни спричинює поглиблення травми. Натомість населення не переживає нездатності протистояти силі, що завдає травму, і не обмежене у вияві власної емоційної реакції, що сприяє спробам подолання колективної травми.

Проте у конструктивних формах це відбувається не автоматично, а за умови *глибокого осмислення колективної травми гуманітаріями* – як науковцями, так і митцями через творення відповідного духовно-культурного простору. Тоді екзистенціальна колективна травма не стає світоглядною і не переходить у сферу культури як гальмівний фактор.

7. Повномасштабна війна РФ проти України створила значні проблеми для функціонування *системи правосуддя* як такого. Насамперед гостро постали питання щодо діяльності судів, розташованих на територіях, які перебувають під тимчасовою окупацією та на яких ведуться бойові дії, а також розгляд справи упродовж розумного строку через брак суддів, які вимушено або добровільно залишили свої робочі місця. Ця проблема набуває особливої актуальності з огляду на необхідність притягнення до відповідальності колаборантів та осіб, які вчинили воєнні злочини.

Війна РФ проти України пришвидшила темпи євроінтеграції: 23 червня 2022 року наша держава отримала статус кандидата на членство в Євросоюзі. У найбільш загальних рисах в Україні процес євроінтеграції та судової реформи синхронізовано, що обумовлено важливістю виміру справедливості у підготовці до вступу в Євросоюз та євроінтеграційним зовнішньополітичним курсом.

Також актуалізувалася необхідність створення відповідного міжнародного нормативно-правового акта, спрямованого на посилення та укріплення системи міжнародної безпеки, яка, на жаль, продемонструвала світові нові прояви порушення норм і звичаїв війни, застосування терору проти цілого народу та необхідність міжнародного захисту миру. Тому Україна як жертва агресії Росії, маючи вже певний досвід протидії вчиненню міжнародних злочинів та їх розслідування, повинна ініціювати створення *Кодексу міжнародних злочинів*.

В умовах війни та після її завершення фундаментальним завданням України має стати забезпечення права кожного потерпілого від російської агресії на справедливий суд. Відповідно метою діяльності органів кримінальної юстиції у повоєнний час має бути відновлення справедливості шляхом призначення адекватного заходу кримінально-правового впливу (покарання і заходів кримінально-правового характеру) за вчинені міжнародні злочини. Серед засобів захисту прав і свобод людини і громадянина провідна роль належить саме правосуддю, яке має на меті *відновлення справедливості*.

8. Ключовим елементом існування Української держави є **національна безпека, яка має бути одним з головних пріоритетів її повоєнного відродження**. Загроза можливих військових конфліктів з імперськи налаштованою РФ залишатиметься високою навіть після перемоги, принаймні, в середньостроковій

перспективі. При цьому слід враховувати, що мобілізаційний та військовий потенціал РФ значно перевищує український. Отже, надзвичайно важливим напрямом дій має стати створення ефективних виробництв оборонної техніки й таке розміщення критично важливих виробництв й інфраструктурних об'єктів, яке максимально забезпечуватиме їх функціонування за будь-яких агресивних дій з боку сусідньої держави, а відповідно забезпечуватиме й населення України.

Фундаментальною умовою майбутнього відновлення й процвітання України є *демографічне відродження внаслідок майбутньої привабливості країни для самореалізації громадян, реалізації їхніх прав і свобод, забезпечення якості життя*, створення ширших можливостей гідної праці, що цілком можуть покращити демографічні процеси.

Хоча і не варто розраховувати на повторення «бебі-буму» першого періоду після Другої світової війни, зокрема через зміну репродуктивних настанов, все ж *є всі підстави очікувати певне підвищення рівня народжуваності, якого, втім, буде недостатньо навіть для простого відтворення поколінь*.

Важливим завданням повоєнного часу для України має стати зниження дочасної смертності, передусім чоловіків, а, отже, *підвищення середньої тривалості життя* принаймні до середньоєвропейського рівня.

Ще одним завданням повоєнної України є *зміна масштабів і напрямів міграційних потоків*, включно із перетворенням України із світового донора робочої сили на повноправного учасника її обміну, передусім завдяки поверненню частини українських емігрантів та регульованого залучення на роботу іноземців.

9. Осмислюючи *стратегію економічного відновлення України*, слід зазначити, що перетворення у цій сфері передусім повинні бути спрямовані не на просту відбудову зруйнованої ворогом економіки, а **на її реконструкцію та модернізацію**. Це означає перехід від сировинної моделі до домінування виробництв із високою доданою вартістю, досягнення і підтримку впродовж тривалого періоду високих темпів інтенсивного економічного зростання, визначення чітких пріоритетів і драйверів розвитку у поєднанні із широкопрофільною економічною базою, що включатиме розвинену промисловість, високопродуктивний агропромисловий комплекс, сучасні оборонні галузі. При виборі об'єктів інвестування слід *надавати перевагу високотехнологічним виробництвам*, які розвиватимуться у тісній взаємодії з сучасною наукою, зокрема з Національною академією наук України, провідними університетами нашої країни.

10. Відновлення зруйнованої економіки, передусім *інфраструктури*, потребуватиме *колосальних інвестицій*; тому величезна роль належатиме

залученню коштів із-за кордону, перемовини щодо яких потрібно вести ще під час війни. При здійсненні інвестиційних програм слід постійно дбати про збереження і розвиток цивілізаційної суб'єктності України, *враховуючи не лише цінності, а й інтереси країн-партнерів (союзів країн) та їх політиків, а також приватних, зокрема транснаціональних інвесторів.*

Принципово необхідним є встановлення і збереження балансу між ринковою економікою й державним протекціонізмом, що забезпечує як гарантований добробут громадян, так і їх успішну самореалізацію, яка гарантується й регулюється законом, а не свавіллям чиновників. Досягнення такого балансу потребуватиме створення умов для підтримки *середнього класу*, послаблення податкового тягара з одночасним забезпеченням неухильного контролю за дотриманням вимог законодавства, експортної орієнтації економіки, підвищення платоспроможності населення як ключового споживача створюваної продукції та послуг.

Загалом розвиток економіки має створити надійний фундамент безпеки країни і безпеки кожної її території, кожної людини шляхом або виробництва необхідної зброї, або її придбання у найкращих виробників за кордоном.

І на завершення: що конкретно означає перемога України у війні? Якими можуть бути критерії реальності цієї перемоги й гідного миру? Гадаю, що таких критеріїв можна було б виділити доволі багато. Але який критерій буде головним? В методологічних й світоглядних координатах метаантропології, а також метаантропологічного потенціалізму, відповідь може бути така: **основоположним критерієм перемоги в російсько-українській війні може бути лише збереження і розвиток цивілізаційної суб'єктності України, що передбачає збереження Української держави, особистісного потенціалу її народу на міжнародно визнаній території.**

Переможна повоєнна Україна має перетворитися на *східноєвропейський центр гідності й справедливості, свободи і єдності, де ніхто з громадян не залишається осторонь.* Повоєнна Україна повинна бути побудована на фундаменті *конкурентної економіки, науково обґрунтованого відновлення довкілля, ефективного й гуманістичного управління, цілісного духовно-культурного розвитку, що зумовлює збереження і розвиток цивілізаційної суб'єктності нашої країни та особистісного потенціалу українського народу.*

Дякую за увагу!

Бажаю плідної праці, натхнення, гострих і палких дебатів!

Рафальський Олег Олексійович,
віцепрезидент НАН України,
академік НАН України, академік НАПН України,
доктор історичних наук,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Шановні учасники конференції!

Неможливо не визнавати, що нині Україна перебуває у вкрай складній ситуації – найскладнішій за усі роки існування як незалежної держави. Нині очевидні не гіпотетичні, а реальні загрози національному суверенітету.

За роки війни Україна втратила третину свого ВВП, чверть населення покинула свої домівки, ставши біженцями, зруйновано енергетичну інфраструктуру, підірвано економічні основи країни, п'яту частину території окуповано.

А ще – своєрідний землетрус, який переживає Україна, а віднедавна – й увесь світ через зміну позиції США щодо базових основ світоустрою, посилює рівень невизначеності і значно ускладнює прогнозування суспільно-політичних процесів.

Оскільки я представляю політичну науку, тому зупинюся на суспільно-політичних наслідках війни. Тут доцільно згадати про дослідження, які були проведені за ці роки науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. Кураса НАН України, очільником якого я є. Мова ще про дослідження адаптивних змін політичної системи України під впливом війни, зміни етнонаціонального складу і етнополітичної ситуації, інституційної спроможності органів державної влади, політико-громадянських ідентичностей українців та інші.

На основі цих досліджень можна констатувати такі зміни:

Перше. Під впливом війни істотно трансформувалася система державної влади в Україні. Наявна в Україні конституційна модель організації влади є за формою «парламентсько-президентською». У нас запроваджено елементи раціоналізованого парламентаризму – коли система є дуже гнучкою. Це дає можливість уникати глибоких політичних криз, однак баланс забезпечується структурою парламенту. І ось після 2019 р., коли в парламенті утворилася однопартійна президентська більшість, а згодом – через запровадження правового режиму воєнного стану, роль представницьких органів влади істотно послаблена на

користь військових адміністрацій. Відтак, владна модель по - суті набула рис президентської республіки. Погодьтеся, в умовах війни така модель є виправданою.

Однак, як це зазвичай буває, у кожної системи є свій поріг ефективності, своя стеля можливостей. Нині, на наш погляд, вона досягнута. Про це дають підстави стверджувати дані соціологічних досліджень, які фіксують зниження довіри до усіх органів влади, крім військових і президента України. Тому з огляду на невизначеність щодо закінчення чи припинення війни і проведення виборів доречним є ширше залучення неелекторальних інструментів легітимації влади за принципом «дифузія влади – це і дифузія відповідальності».

Друге. Наразі дані соціологічних досліджень свідчать, що українське суспільство, як не дивно, є доволі стабільним, як і стабільною є політична система. Але така стабільність – це стабільність періоду воєнного стану. Її рівновага підтримується не у звичний для демократичної держави України спосіб – через вибори і політичну конкуренцію, а за рахунок вимушеного призупинення політичного процесу, з одного боку, і спрощення системи ухвалення рішень і політичної системи, з іншого. Тобто політичних конфліктів немає не тому, що діями влади задоволені, а тому, що зусилля суспільства замкнені на питаннях війни і виживання.

Третє, що на мій погляд, найбільш важливо, істотно змінилася громадянсько-політична ідентичність українців. Адже українці протягом десятиліть ідентифікували себе, насамперед, за регіональною ознакою. Це створювало передумови для регіонального протиставлення і вилилося у феномен "двох Україн", через що вдалося протягом десятиліть, по суті, інспірувати сепаратизм у деяких регіонах. Проте вже у 2024 р. 95 % опитаних вважають себе етнічними українцями, що свідчить про формування політичної нації. Також скоротилася соціальна дистанція між жителями різних регіонів, що робить країну більш однорідною у культурно-політичному плані. 76 % респондентів заявили про свою приналежність до української *культурної традиції*. Це істотно полегшує реалізацію політик, спрямованих на консолідацію суспільства.

Четверте. Докорінно змінилися й зовнішньополітичні ідентифікації громадян. Як ми пам'ятаємо, саме вони були основною причиною суспільно-політичного розколу в Україні і вимагали «багатовекторної політики» - коли одна половина країни дивиться у бік заходу, інша – у бік Росії. Проте зараз у 76,5 % українців ЄС асоціюється більшою мірою з прогресом і розвитком, тоді як Росія у 78%, навпаки, асоціюється з відсталістю і регресом. Також зараз 90% респондентів заявляють про бажання інтеграції України до ЄС, і 84% – НАТО. А це полегшує реалізацію одновекторної, а в даному випадку політики інтеграції в ЄС.

П'яте. Істотно нівельовано соціально-політичні розмежування за релігійно-конфесійною ознакою. Адже приналежність до різних конфесій вміло використовувалося у політичній боротьбі політичними силами. Наразі 70 % жителів вважають себе православними. З них 61 % підтримують існування лише однієї Православної Церкви. Але фактично з-поміж усіх віруючих лише 6 % відносять себе до Української Православної Церкви Московського Патріархату. Така частка не становить критичної маси, здатної спричинити серйозний суспільний розкол чи істотно вплинути на політику держави у церковному питанні.

Шосте. Важливо й те, що українці нарешті перестали бути вираженими патерналістами і визначилися з тим, якого суспільно-політичного устрою хочуть («сильну руку» чи демократію). Так, 61 % громадян вважає, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України. Підтримка демократичних цінностей зараз виражена більшою мірою, ніж у 2021 р., тобто до початку повномасштабної війни, що є запобіжником від авторитаризації країни.

Отже, війна істотно змінила і структуру влади, і політико-громадянську ідентичність українців. Проте невизначеність результатів війни, а тенденції вкрай не зрозумілі, нездатність держави забезпечувати соціальну справедливість і рівномірно розподіляти навантаження війни істотно послаблюють потенціал країни. На них також коротко зупинюся.

Перше. Найбільшою проблемою, після власне російсько-української війни, є проблема сприйняття корупції в Україні. Цікаво, що Індекс сприйняття корупції Транспаренсі інтернешнл фіксує істотне покращення. У 2024 р. Україна посіла 104 місце поміж 180 країн, тоді як у 2021 р. 122 місце (чим менше число, тим кращий показник). Вітчизняні дослідження, навпаки, фіксують негативну динаміку у сприйнятті корупції. Це можна пояснити тим, що люди бачать «на виході». Тобто суспільство спостерігає серію затримань на величезних хабарях, але не обізнане, чим закінчуються ці затримання, або ж бачить цих затриманих невдовзі за кордоном. Тобто важливо, щоб громадяни бачили що «на виході». А з цим є великі проблеми.

Друге. Наразі істотно послабилася довіра до органів влади, а це обертається послабленням їх легітимності. Рівень довіри до державних інститутів (за виключенням Президента і ЗСУ) вже повернувся на рівень 2021 р. У контексті стабільності політичної системи наявний рівень підтримки цілком прийнятний. У разі наявності нормального політичного процесу такі настрої вилилися б у протестне голосування, або незначні акції протесту. Проте, коли політичний процес на паузі, недовіра до влади обертається небажанням захищати державу (ми іноді чуємо «за кого воювати?»). Тобто це виливається у небажання виконувати те, що у

Конституції називається «громадянські обов'язки». У нашій ситуації, це насамперед, ухиляння від мобілізації, сплати податків (бізнес зараз стрімко йде у тінь), бажанні емігрувати тощо.

Третє. Нині у суспільстві немає явних політичних розколів. Однак, це не має бути підставою для заспокоєння. Адже, громадська думка є вкрай волатильною і надзвичайно залежить від ситуації на фронті. Високо волатильні суспільства, зазвичай, більше піддаються інформаційним впливам, паніці, зневірі, а це послаблює політичну стабільність країни в цілому.

Четверте. Війна породила нові соціальні групи – ветеранів, біженців, «ухилянтів», «тцкашників», створила диспропорції у прибутках, що створює нові підстави для соціально-політичних розмежувань і потенційних розколів, які вже зараз слід «гасити» адекватною політикою.

Закінчу свій виступ відомим саркастичним висловлюванням, яке приписують китайцям, хоча його сказав у своїй промові британський прем'єр *Гарольд Макміллан* – “щоб ти жив в епоху змін”. “Епоха змін” символізує турбулентність і випробування, коли старі порядки руйнуються, а нові ще не встановилися, тому таке побажання звучить як прокляття.

Однак для нас – представників суспільних наук – епоха змін і невизначеності означає додаткові завдання, можливості для застосування свого професіоналізму, такий собі власний професійний тест-драйв. Тобто посилюється роль вчених-суспільствознавців, які, спираючись на знання закономірностей суспільно-політичного розвитку, здатні адекватно описати наявні процеси і тенденції. Тому подібні конференції і обмін думками важливі з точки зору формування цілісних уявлень про наявні проблеми і способи їх вирішення.

Дякую і бажаю плідної роботи учасникам конференції!

Довгий Станіслав Олексійович,
*доктор фізико-математичних наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України,
президент Національного центру «Мала академія наук України»*

Шановні колеги, учасники конференції!

Сьогодні Україна виборює не лише свою незалежність і територіальну цілісність – ми також боремося за збереження інтелектуального, культурного й освітнього потенціалу нашого народу. Адже саме знання, критичне мислення, наукова доброчесність та інноваційність – ті орієнтири, які визначатимуть майбутнє українського суспільства.

Серед багатьох викликів, які постали перед нами, особливо гострою є криза математичної освіти. Пандемія, повномасштабна війна, нестабільність навчального процесу – усе це вплинуло на результати наших учнів. За даними міжнародного дослідження PISA-2022, 42 % українських підлітків не досягли базового рівня з математики. Це не лише тривожна статистика, а й сигнал до дії.

Саме тому ми, команда Малої академії наук України, разом із партнерами створили перший в Україні Музей математики «Кубоїд». Його мета – не просто популяризувати математику. Ми прагнемо зробити її живою, доступною, захопливою. Тут дітям запропонують чимало цікавих способів здобувати знання і закріплювати їх на практиці. Учителі отримають сучасні інструменти на інтерактивних заняттях, тренінгах, воркшопах, щоб урізноманітнити навчальний процес і підвищити свою кваліфікацію. А батьки зможуть побачити, як змінюється освітній простір і як дітей залучають до нього по-новому.

«Кубоїд» – один із п'яти інтерактивних музеїв математики у світі. Це простір, де знання поєднується з емоціями, де можна побачити й відчутти математику. 120 інтерактивних експонатів, 6 тематичних зон, 4 навчальні простори – усе це створили, щоб допомогти подолати освітні втрати, відкрити нові горизонти у викладанні та навчанні.

Ми почали створювати музей у 2021 році, ще до повномасштабного вторгнення. А завдяки підтримці міжнародних партнерів продовжили роботу й під час війни. Бо переконані: освіта завжди на часі.

Українське суспільство сьогодні потребує нових форм освіти, нових підходів до виховання й підтримки талановитої молоді. Ми маємо будувати цю систему разом. І хоч би якими були обставини, ми ніколи не повинні зупинятися.

Дяку, зичу плідної роботи учасникам конференції!

Частина І.
ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Бевз Галина Михайлівна,
докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка відділу психології спілкування
Інституту соціальної та політичної психології,
galina.bevz@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

Мочарська Ангеліна Йосипівна,
начальниця Управління Державної служби якості освіти
у Волинській області,
angkorec@ukr.net

**СОЦІАЛЬНА ВКЛЮЧЕНІСТЬ ТА ЇЇ ОСВІТНІ КООРДИНАТИ
В РОЗБУДОВІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті описана розроблена авторами статті модель сталого розвитку випускника Нової української школи, що представлена двома координатними напрямками. Перший - стосується освіти дитини та її надання освітніх послуг у закладі загальної середньої освіти. Другий – вказує на соціальні процеси включення здобувача освіти в життя громадянського суспільства. Запропонована авторська модель може послугувати розбудові як стратегії розвитку освіти в громаді, так і стратегії розвитку закладу освіти, а також розмежуванню сфер відповідальності основних стейкхолдерів освіти.

Ключові слова: демократизація освіти, соціальна включеність, особистість випускника НУШ, модель, стейкхолдери освіти.

The article describes the model of sustainable development of a graduate of the New Ukrainian School developed by the authors of the article, which is represented by two coordinate directions. The first concerns the education of the child and the provision of educational services in a school. The second one indicates the social processes of inclusion of the education seeker in the life of civil society. The proposed author's model can serve to develop both a strategy for the development of education in the community and a strategy for the development of an school, as well as to delimit the spheres of responsibility of the main stakeholders of education.

Keywords: democratization of education, social inclusion, personality of a NUS graduate, model, education stakeholders.

*Три кити, які визначають обсяг базового спадку кожного покоління:
уміння захищати себе і своїх близьких від ворогів,
підтримувати свою фізичну силу та спритність,
здобувати засоби для свого існування.
(Степан Сірополко).*

Розбудова демократичних процесів в Україні стосується як суспільства в цілому, так і освіти, зокрема. Концепція освітньої реформи «Нова українська школа»

(далі НУШ) передбачає низку змін, що стосуються всіх аспектів освіти, зокрема, освітнього процесу учнів, організації праці вчителів, особливостей управління закладами загальної середньої освіти а також комунікації всіх інтересантів освіти (Концепція, 2016). В центрі її уваги – розвиток особистості випускника НУШ як громадянина, інноватора та носія демократичних цінностей. Демократичний шлях розвитку опирається на засади ствердження свободи вільного розвитку і визнання учасників освітнього процесу (Овчарук, 2021). А життя в демократичному суспільстві надає особистості як відповідні свободи, так і вимагає екології відповідальності за власні дії та їхні наслідки. Пошук шляхів ствердження демократичного розвитку закладів освіти, опановування ними новими освітніми вимогами постали основою для написання цієї статті.

Демократизація освіти розвивається згідно з трьома напрямками: створення демократичного середовища, демократизація освітнього простору та ствердження паритетних стосунків на основі партнерства (Демократія поч. зі шк.). Основою такої розбудови є діалог як демократичний тип комунікації, а заклад освіти – постає у ролі наставника дітей щодо осягнення ними основ демократичного розвитку суспільства та опанування необхідними навичками керування власним життям, критичного мислення, командної роботи та набутті здатності брати на себе відповідальність, що виступає базовими уміньми життя в демократичному суспільстві.

Тож в освітньому просторі поєднуються два напрями розвитку, де перший стосується освіти, а другий вказує на процеси соціального включення, що розвиває громадянську позицію здобувача освіти і, загалом, є сферою щоденного життя (Бевз, Боброва (ред.), 2024. С. 83). Поєднання цих двох координат і дає нам освітній простір зростання, соціалізації, освітніх здобутків та становлення випускника НУШ як особистості, інноватора і патріота своєї держави та територіальної громади, як своєї малої батьківщини, з почуттям сімейної і родинної та громадянської приналежностей (рис.1).

Рис.1. Модель сталого розвитку випускника НУШ

Більш детально розглянемо ці два напрями моделі як основи особистісного розвитку випускника НУШ. Координатний напрям «соціального включення», зазвичай, починається із сім'ї дитини як учениці та учня закладу освіти. Тож сім'я, транслуючи сенси і норми життя в суспільстві, формує і розуміння дитиною власного сенсу навчання та здобуття певного рівня освіти. Сімейне життя багатоліке. Важливо, щоб освітні практики приносили радість членам родини і давали відчуття поліпшення якості життя, самореалізації, наснаженості та підвищення рівня добробуту. Натомість дитина зростає у відмінних від батьківських умов розвитку суспільства, що вимагає перегляду цінностей досвіду життя в минулому згідно з новими вимогами актуального сьогодення, щоб знову надати їм належної відповідності. Діти спостерігають такі перегляди - спочатку в родині і постають свідками нових рішень батьків згідно нових умов життя. Потім, коло їхнього спілкування розширюється, створюючи нові соціальні контакти, де знову і знову відбуваються перегляди життєвих ситуацій. Так поступово, із кожним новим зв'язком формується «соціальний капітал» дитини, який створить їй основу для опанування світом дорослих і розбудову власного життя в рамках закладених соціальних норм, наразі, демократичного суспільства.

Власний капітал створених контактів (людський капітал) постійно поповнюється ресурсами спільного «соціального капіталу». Саме тому розвивати соціальний капітал громади означає створити базу для розвитку «людського капіталу». Тож координатний напрям «соціального включення» вказує на саме життя людини і дитини та постає базою для її освітнього розвитку й розбудовою її людського та соціального капіталу.

Водночас цей напрям є основою і для діяльності самого закладу освіти. Тож ЗЗСО, батьки учнів та учениць, самі здобувачі освіти виступають незалежними інтересантами освіти, що урівнює їхні права та потребує урегулювання їхніх намірів щодо освіти, де одні – є її здобувачами, інші – замовниками, а ЗЗСО – виступає надавачем освітніх послуг. Для урегулювання цих питань запропонована авторська модель окреслює перспективи створення «освітнього простору в громаді» шляхом розроблення *«стратегії розвитку освіти в громаді»*, на основі якої буде формуватися і *«стратегія розвитку закладу освіти»*. Напрацювання та реалізація ефективної *«Стратегії розвитку освіти»*, як складової *«Стратегії розвитку громади»*, є одним з першочергових завдань, що може гарантовано визначати позитивну динаміку й реальні результати. Проте фундаментом її буде *«Стратегія розвитку закладу»*, від якої залежить якість його освітньої діяльності, операційний і управлінський процеси та траєкторія подальшого руху, а отже – можливості для набуття знань, умінь, навичок майбутнього

випускника, і відтак, успішної його соціалізації. Тож «*Стратегія розвитку закладу освіти*» постає дієвою у наданні якісних освітніх послуг та набутті компетентностей для подальшої соціалізації здобувачами освіти саме за умов взаємопорозуміння із засновниками ЗЗСО та самою громадою як інтересантами освіти.

Також в цьому контексті вартує розрізнити два процеси – «соціальне включення» і «соціальне виключення». **Соціальне виключення** – це часткове або повне вилучення індивідів чи соціальних груп із соціальної структури суспільства й суспільних процесів, створення умов, які не дають змоги цим індивідам чи групам відігравати в суспільстві значущу роль. **Соціальне включення** постає механізмом відтворення соціального порядку завдяки трансформації відносин, умов участі, статусів, виникненню нових полів, правил, економічних можливостей, виступає виміром розвитку суспільства. Тут вартує зауважити, що механізми «включення» не є оберненими до механізмів «виключення» і проста заміна напрямку дій не приведе до бажаного результату щодо рівного доступу до ресурсів, зокрема в системі освіти. Питання не в членстві та допуску до певних ресурсів, а в цілях, які ставляться при створенні систем допусків-обмежень та визначенні категоріальних маркерів цих процесів. Соціальне включення є процесом соціальної взаємодії, що структурує еволюційні зміни суспільного розвитку щодо диференціації суспільств і зростання різноманіття, адаптивної спроможності, поширення цінностей та процесів інклюзії (Бевз, Боброва (ред.), 2024. С. 84-87). Включення людини в соціальну взаємодію (сім'ї, родини, спільноти, школи, громади тощо) розвиває почуття співпричетності з близькими, колегами, друзями, сусідами і тим самим, за потреби, забезпечує «соціальну мобілізацію» та консолідацію як у сім'ї, так і громаді. Усе це дає почуття безпеки, захисту, спроможності та сили: «Я – поруч», «Ти – поруч», «Ми – разом».... Також тут важливою є суб'єктивна оцінка самої можливості такої інтеграції: наскільки люди розцінюють наявні відмінності як такі, що можуть породжувати проблеми, чи їх вирішувати та обминати. Усе вищезазначене стосується горизонтальної осі моделі – «соціальне включення – соціальні зв'язки індивіда із суспільством» саме в контексті розбудови освіти в громаді.

Звернемося до другого напрямку моделі, який вказує на цільову діяльність ЗЗСО – освіту дітей та організацію освітнього процесу у закладі освіти, що спрямовує освітній розвиток дитини згідно з її освітніми потребами та можливостями. Згідно з концепцією НУШ *паритетна взаємодія* всіх стейкхолдерів освіти є основою освітньої реформи повної загальної середньої освіти. Нарощування потенціалу школи тут постає основою якісного навчання, однак вчительський потенціал виступає частиною людського

потенціалу самої громади, що поєднує ЗЗСО та громаду спільними цілями, що втілюються у двох стратегіях розвитку, про які ми вже писали вище. Загалом історія становлення шкільної освіти увесь час прагнула надати більше простору для розвитку дитини. Тож становлення особистості дитини як учня/учениці ЗЗСО системи НУШ можна представити в моделі у вигляді вектору розвитку, що розвивається в інтеграції якісних показників двокоординатної площини, де вертикальна вісь освітнього процесу в закладі освіти підтримує освітню діяльність здобувача, а горизонтальна розкриває основу її розгортання – щоденне соціальне життя людини в сім'ї, громаді і суспільстві загалом.

Варіативність вибору вектора розвитку дитини в освітньому просторі школи буде скеровуватися численними чинниками розвитку закладу освіти і громади з врахуванням як територіальних, так і загальнодержавних перспектив. Ступінь свободи вибору розвитку визначатиметься створенням паритетних стосунків між учасниками освітнього процесу як стейкхолдерами освіти. Інтеграційний ефект двох напрямів координат, як інтеграція двох стратегічних планів, буде підґрунтям вільного вибору випускником НУШ власного вектору розвитку, що буде ґрунтуватися на системі соціального включення – основи освітнього і особистого розвитку випускника НУШ. Механізмом такої інтеграції постає комунікація на основі вільного вибору та взаємодії всіх стейкхолдерів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевз, Г., Боброва, Л. (2024). Сім'я як носій громадської думки щодо розвитку освіти у поствоєнному суспільстві [Електронний ресурс] практичний посібник: Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744602>
2. Демократія починається зі школи. Всеосвіта. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100a7uk-c6e6.docx.html> Дата звернення: Бер. 25.2025.
3. Концепція «Нова українська школа» (2016). URL. : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Овчарук, О. В. (2021). Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи : монографія Київ : ПП «Видавництво «Фенікс».

Тетяна Бевз,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
професор кафедри політології НаУКМА
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0129-1925>

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Тема дослідження присвячена ролі української національної ідентичності у процесах соціально-політичної консолідації в умовах трансформації суспільства, спричиненої війною, глобалізаційними викликами та необхідністю оновлення державних і суспільних інститутів. Розглядаються функції національної ідентичності як інструменту об'єднання суспільства навколо спільних цінностей, протидії зовнішнім загрозам та зміцнення довіри до державних інституцій.

У роботі приділено увагу законодавчому забезпеченню проблеми консолідації, викликам, пов'язаним із внутрішньо переміщеними особами, демографічною кризою через міграцію, та складнощам, що виникають у процесі інтеграції громадян у нові соціальні умови. У статті висвітлено зв'язок між рівнем довіри до держави та ефективністю процесу консолідації, а також підкреслено позитивні тенденції та ризики, які впливають на формування суспільної згуртованості.

Дослідження підкреслює значення відриву від радянського та російського спадку, що стало важливим етапом у зміцненні української національної свідомості. У висновках обґрунтовано, що національна ідентичність виступає не лише культурним феноменом, але й стратегічним ресурсом для забезпечення стійкості, соціальної єдності та розвитку України в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: українська національна ідентичність, консолідація суспільства, ідентичність як інструмент об'єднання суспільства, війна, глобалізаційні виклики.

Abstract. The study focuses on the role of Ukrainian national identity in the processes of socio-political consolidation during a period of societal transformation caused by war, globalization challenges, and the need for reforming state and social institutions. The functions of national identity are examined as a tool for uniting society around shared values, countering external threats, and strengthening trust in state institutions.

The research addresses the legislative framework ensuring societal consolidation, challenges associated with internally displaced persons, the demographic crisis caused by migration, and the difficulties of integrating citizens into new social conditions. The article highlights the connection between the level of trust in the state and the effectiveness of the consolidation process, emphasizing both positive trends and risks affecting societal cohesion.

The study underscores the significance of breaking away from the Soviet and Russian legacy, which has become a critical step in strengthening Ukrainian national consciousness. The conclusions substantiate that national identity serves not only as a cultural phenomenon but also as a strategic resource for ensuring resilience, social unity, and Ukraine's development in the face of contemporary challenges.

Keywords: Ukrainian national identity, societal consolidation, identity as a tool for uniting society, war, globalization challenges.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. стало каталізатором для зміцнення української національної ідентичності. В умовах зовнішньої агресії питання консолідації суспільства на основі спільних цінностей та ідеалів набуває особливої гостроти. Війна актуалізувала потребу в глибшому розумінні того, що саме робить українців єдиною нацією, та як ця єдність може бути використана для протистояння зовнішнім загрозам. Українське суспільство перебуває в стані постійної трансформації, що пов'язано з процесами демократизації, євроінтеграції та глобалізації. В умовах цих змін національна ідентичність відіграє роль стабілізуючого чинника, що допомагає зберегти цілісність суспільства та уникнути розколів. Національна ідентичність є важливим ресурсом для політичної консолідації, особливо в умовах демократії. Спільні цінності та ідеали, що лежать в основі національної ідентичності, можуть сприяти формуванню громадянського суспільства та зміцненню демократичних інститутів.

Національна ідентичність відіграє ключову роль у формуванні соціально-політичної єдності суспільства, будучи фундаментом для консолідації нації у складні часи. Вона не лише зміцнює суспільство, але й створює умови для розвитку стабільної, сильної держави. Основними функціями національної ідентичності за допомогою яких ця ідентичність сприяє об'єднанню суспільства є: 1) об'єднання суспільства довкола спільних цінностей; 2) створення стійкості перед зовнішніми викликами (війна, інформаційні атаки); 3) підвищення рівня довіри до державних інституцій; 4) формування політичної нації. Розглянемо кожну з них. По-перше, національна ідентичність формує почуття спільності та належності до однієї культурно-історичної спільноти. Завдяки цьому люди з різних регіонів, соціальних груп і з різними політичними поглядами знаходять точки дотику. Спільні цінності, такі як патріотизм, свобода, гідність і взаємоповага, допомагають утверджувати єдність суспільства, навіть у періоди криз. По-друге, національна ідентичність виступає щитом перед зовнішніми загрозами, такими як війна, інформаційні атаки, когнітивні війни, дезінформація чи культурна експансія. Вона дає суспільству змогу зберігати єдність і рішучість навіть у найважчі часи. Згуртоване суспільство краще реагує на зовнішні виклики, оскільки люди відчують відповідальність за долю держави і своєї

культури. По-третє, довіра до державних структур значно зростає, коли громадяни ідентифікують себе з нацією, яку ці структури представляють. Вони сприймають державу не як абстрактну інституцію, а як спільний проєкт, що об'єднує їх з іншими громадянами. Національна ідентичність мотивує людей підтримувати державу, дотримуватися законів і брати участь у розбудові суспільства. По-четверте, національна ідентичність сприяє формуванню політичної нації, яка базується не лише на етнічному походженні, але й на спільних ідеалах та прагненнях. Політична нація – це єдність громадян різного етнічного, мовного чи релігійного походження, які поділяють цінності демократії, свободи та рівності.

Інструменти консолідації через ідентичність є: мова як об'єднувальний чинник (державна мова є ключовим елементом національної ідентичності, який об'єднує суспільство. Вона сприяє ефективній комунікації між громадянами, збереженню культурної спадщини та формуванню відчуття єдності. Українська мова, будучи символом незалежності, є важливим чинником інтеграції суспільства); *освіта, культура, державна символіка* (через систему освіти і культурні заходи передаються знання про національну історію, традиції та цінності. Державні символи, такі як герб, прапор і гімн, створюють відчуття гордості та належності до спільноти. Культура втілює цінності народу у літературі, мистецтві, кіно і музиці, тим самим формуючи спільний простір для комунікації та самовираження); *політика пам'яті* (вшанування важливих історичних подій і постатей допомагає консолідувати суспільство навколо ідеї спільної історії та спільних героїв. Це дозволяє переосмислити минуле та зробити його основою для побудови майбутнього. Наприклад, вшанування борців за незалежність України – від козаків до сучасних захисників – зміцнює почуття національної гідності).

Отже, основні функції національної ідентичності та інструменти її зміцнення відіграють ключову роль у забезпеченні єдності та стійкості суспільства. Проте для досягнення сталих результатів у консолідації суспільства необхідне також чітке законодавче забезпечення, яке закріплює ці принципи та забезпечує їх реалізацію на практиці. Правові механізми дозволяють інституціоналізувати ідеї національної єдності, створюючи основу для їхньої інтеграції в державну політику. Так, за кілька днів до початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України було видано указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо консолідації українського суспільства» [1]. У документі наголошувалося на необхідності посилення єдності українського суспільства, зміцнення його стійкості в умовах зростання гібридних загроз, інформаційно-пропагандистського впливу та морально-психологічного тиску на громадську свідомість. Крім того, було встановлено День Єдності як символ

консолідації українського суспільства. Однак варто зазначити, що у 2023, 2024 та 2025 роках відзначення Дня Єдності не проводилося на державному рівні. У ці роки не було офіційних звернень Президента України, як це традиційно відбувається на День Соборності, що підкреслює відмінності в підходах до відзначення цих дат.

Законодавче забезпечення консолідації суспільства створює основу для інтеграції спільних цінностей, зміцнення національної ідентичності та посилення єдності. Однак реалізація цих принципів значною мірою залежить від рівня довіри в суспільстві. Адже саме довіра є тим фундаментом, який визначає, наскільки ефективно громадяни підтримують державні інституції та готові спільно протидіяти викликам. Так, у серпні 2022 р., через пів року після початку повномасштабної війни, три чверті українців (74%) оцінювали напрям розвитку країни як правильний. Лише 13% вважали його неправильним, а ще 13% не змогли визначитися [2]. Через рік ці показники дещо знизилися, проте залишилися високими: 61% опитаних вважали, що Україна рухається у правильному напрямі, 21% дотримувалися протилежної думки. У серпні 2023 р. майже половина респондентів (49%) вважала, що події в країні розвиваються у правильному напрямі, тоді як близько третини (32%) оцінили напрям як неправильний, а решта не змогли дати відповідь [3]. Згідно з даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова з 19 по 25 січня 2024 р., частка тих, хто підтримує думку про правильність розвитку подій (41%), майже дорівнює частці тих, хто вважав, що напрям є неправильним (38%); ще 21% не визначилися [4]. Частка тих, хто вважав, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, у вересні 2024 р становила 33%, а тих, хто дотримується думки, що вони розвиваються в неправильному напрямі – 48% [5]. У лютому–березні 2025 р. порівняно з вереснем 2024 р. ці показники статистично значуще не змінилися (відповідно 32% і 46%). При цьому їх співвідношення залишається кращим, ніж перед початком повномасштабної війни (у грудні 2021 р. – відповідно 20% і 65,5%) [5]. Варто підкреслити, що навіть у мирний час за всі роки незалежності соціологічні дослідження не фіксували такого високого рівня довіри до державних інституцій.

Рівень довіри до державних інституцій є ключовим показником, який відображає готовність громадян об'єднуватися навколо спільних цілей та цінностей. Коли довіра зростає, це створює сприятливі умови для формування міцного суспільного фундаменту, що сприяє консолідації. Високий рівень довіри часто супроводжується позитивними тенденціями згуртованості, які виявляються у **підвищенні рівня національної свідомості (зміцнення національної ідентичності, розрив із радянським та російським спадком); зростанні громадянської активності (сила волонтерського руху, об'єднання**

бізнесу, держави та громадян); підтримці державних ініціатив та готовності спільно долати труднощі (єдність перед зовнішньою загрозою; відсутність регіонального поділу).

На одинадцятому році війни абсолютна більшість українців відчують себе єдиною нацією, об'єднаною спільними цінностями, історією та прагненням до перемоги. Усі соціологічні дослідження демонструють суттєве зростання кількості громадян, які підтримують європейську та євроатлантичну інтеграцію. 95% опитаних вважають себе етнічними українцями, 2% – етнічними росіянами, 2% віднесли себе до інших етносів, 1,5% не визначилися із своєю етнічною належністю [6].

Українське суспільство майже повністю відмовилося від проросійських наративів. Декомунізація та деколонізація завершуються, активно працюють програми популяризації української культури, історії та мови. Розпочавши спочатку «гібридну», а згодом повномасштабну війну проти України, Росія власними зусиллями істотно зіпсувала свій імідж не лише в Україні, але й загалом у світі. Якщо у 76,5% респондентів в Україні Європейський Союз асоціюється більшою мірою з прогресом і розвитком, то Росія у 78% опитаних більшою мірою асоціюється з відсталістю і регресом (у 2017 р. така асоціація виникала «лише» у 51%). Тільки у 4% респондентів Росія асоціюється з прогресом і розвитком (у 2017 р. таких було 16%) [6]. Нам іще довго очищувати свій публічний простір від російського – імперського, комуністичного, сучасного. Станом на 1 січня 2024 р. було перейменовано 987 населених пунктів, 25 районів і 27 районів у містах. Станом на початок 2025 р. на підконтрольній території України лишилося 5 % вулиць, які необхідно перейменувати [7]. У грудні 2024 р., в Києві було перейменовано останню вулицю Пушкіна. Досі є Волго-Донська, М. Дунаєвського (автора гімну Москви), А. Суворова, А. Ахматової. Інколи доходить до анекдотичних ситуацій: у Дніпрі вулиці повернули назву російського співака Ф. Шаляпіна, тому що він був другом Шевченка (щоправда, Т. Шевченко помер у 1861 р., а Ф. Шаляпін народився 12 років потому). Пояснюють, що сталося це через технічну помилку, а тепер рішення обґрунтовувалося тим, що Ф. Шаляпін бував у Дніпрі [8]. Можна навести і інші приклади, не менш яскраві та певною мірою анекдотичні.

Тому розрив із радянським та російським спадком має стати ключовим етапом у формуванні української національної ідентичності. Відмова від радянських ідеологем, декомунізація, популяризація української мови, культури та переосмислення історії сприяють відновленню автентичних українських цінностей. Цей процес не лише зміцнює самоусвідомлення українців, але й створює ідеологічний бар'єр проти російської агресії, дозволяючи суспільству рухатися вперед на основі власного історичного та культурного досвіду.

В умовах масштабних викликів, спричинених війною, українське суспільство продемонструвало унікальну здатність до самоорганізації та взаємопідтримки. Одним із найяскравіших проявів цієї консолідації стало волонтерство, яке об'єднало мільйони українців у прагненні допомогти військовим, внутрішньо переміщеним особам, постраждалим громадам і тим, хто найбільше потребує підтримки. Волонтерський рух не лише посилив соціальну згуртованість, а й став важливим чинником зміцнення стійкості українського суспільства. Волонтери залишаються рушійною силою в підтримці фронту, допомозі переселенцям та відновленні постраждалих регіонів. Цей рух показує найвищий рівень солідарності та готовності до взаємодопомоги. За результатами дослідження сфери благодійності у 2024 р., проведенного Zagoriy Foundation спільно з Info Sapiens, 86% українців залучені до благодійності [9]. Ця цифра є яскравим спростованням поширених проросійських міфів про нібито втому українців від війни та зниження підтримки благодійності. Відсоток українців, які залучались до благодійності упродовж року фактично залишається високим. Основні причинами для допомоги є: співчуття (33%); патріотизм (17%); почуття обов'язку (16%) [9]. Проте сприйняття поширеності благодійності в суспільстві змінилося: українці вважають, що вона менш поширена, ніж у попередні роки. Однак індекс поширеності благодійності порівняно з 2022 р. знизився всього на 1 бал: з 7.7 до 6.7 за 10-бальною шкалою. Цей показник є вищим, ніж у 2021 р., коли індекс складав 4.5. [9]. Грошові пожертви залишаються основним форматом залучення до благодійності. Порівняно з 2022 р., частка грошових пожертв зросла (із 76% до 85%) на тлі зменшення частки інших форматів допомоги: передачі їжі, одягу, ліків (53%) та волонтерства (50%) [9]. У середньому українець перераховує на благо 840 грн на місяць. Проте люди, які вказали, що залучаються до благодійності, донатять більше – в середньому 2907 грн за місяць [10]. Велика кількість компаній та організацій працюють спільно, щоб підтримувати армію, будувати інфраструктуру та забезпечувати гуманітарні потреби.

Якщо в перші роки війни спостерігалися певні регіональні відмінності у ставленні до війни, то до 2025 р. ці відмінності майже зникли. Всі регіони України – від заходу до сходу – однакостанні у своїй підтримці ЗСУ та державної незалежності. Понад те, оцінка згуртованості громади була досить позитивною: респонденти переважно вважають, що жителі здатні вирішувати проблеми (2,38), мають спільні цінності (2,50), пишаються своєю громадою (2,53) та активно беруть участь у спільних заходах (2,53). Особливо високо була оцінена відкритість жителів громади до нових ідей (2,83) [11]. Також можна констатувати, що політичні сили значною мірою об'єдналися навколо ключової мети – перемоги у війні, хоча деякі внутрішні конфлікти залишаються.

Попри позитивні тенденції консолідації, процес об'єднання суспільства не є позбавленим викликів. Зростання довіри та єдності може стикатися з численними проблемами, серед яких – вплив зовнішніх інформаційних атак; **тривалість війни; емоційна втома суспільства; втрата близьких і руйнування інфраструктури;** внутрішні соціальні розбіжності, **проблеми з переселенцями (інтеграція внутрішньо переміщених осіб, повернення з-за кордону); військові виклики (непередбачуваність ситуації на фронті, мобілізаційна напруга),** корупція, а також труднощі у реалізації політик, спрямованих на зміцнення національної ідентичності. Вирішення цих викликів вимагає не лише чіткої стратегії, але й постійної адаптації до нових умов.

Одинадцятий рік війни виснажує людей психологічно, фізично та фінансово. Постійний стрес і тривога можуть послаблювати суспільну згуртованість, викликаючи розчарування або втому від війни. Велика кількість людських втрат і руйнування міст створюють травматичний досвід для мільйонів українців, що потребує системної роботи із психологічною підтримкою.

Через війну близько 5–6 мільйонів українців були змушені залишити свої домівки і стати внутрішньо переміщеними особами. Їх інтеграція у нові громади залишається складним і багатогранним завданням. Серед основних проблем можна виділити: дефіцит житла, обмежені ресурси, інтеграція в місцеві громади. Багато приймаючих громад не мають достатньої кількості житлового фонду для розміщення великої кількості ВПО. Тимчасові прихистки не завжди відповідають стандартам довготривалого проживання, а будівництво нового житла потребує значних ресурсів і часу. Громади стикаються із нестачею фінансових, соціальних і матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення потреб переселенців. Це впливає на доступ ВПО до медичної допомоги, освіти, соціального захисту та зайнятості. Переселенці часто зіштовхуються з труднощами адаптації до нового соціального середовища, особливо якщо йдеться про культурні відмінності між регіонами чи упереджене ставлення з боку місцевого населення. Зазначимо, що майже 80% внутрішньо переміщених осіб відзначають відсутність напруження у стосунках із місцевими. Цю думку підтримують 65% опитаних киян. Водночас про наявність напруги між місцевими та переселенцями кажуть 20% ВПО і стільки ж постійних жителів столиці [12]. Для успішної інтеграції ВПО необхідна комплексна політика, що включає будівництво житла, фінансову підтримку приймаючих громад, сприяння зайнятості переселенців та створення програм соціальної адаптації.

Війна змусила мільйони українців виїхати за кордон у пошуках безпеки, і більшість із них становлять жінки та діти. Незважаючи на стабілізацію ситуації у певних регіонах, значна частина цих людей ще не повернулася додому. Це створює серйозні виклики. Адже масовий виїзд громадян, особливо жінок

репродуктивного віку, дітей та молоді, призводить до поглиблення демографічної кризи в Україні. Скорочення чисельності працездатного населення ставить під загрозу довготривалу перспективу відновлення країни.

Значна частина українців, які виїхали за кордон, мають високий рівень освіти та професійних навичок. Їх довготривала відсутність впливає на економічний потенціал країни, створюючи дефіцит робочої сили в ключових секторах.

Повернення українців залежить від багатьох чинників: безпекової ситуації, наявності роботи, житла та державної підтримки. Без створення відповідних умов багато громадян можуть залишитися за кордоном на тривалий час або навіть остаточно інтегруватися в інші країни. Для розв'язання цих проблем необхідно розробляти державні програми, спрямовані на повернення українців додому, створювати умови для їхньої реінтеграції, а також стимулювати залучення кваліфікованих кадрів до економічного відновлення країни.

Попри героїзм ЗСУ, довготривала війна вимагає постійного підсилення обороноздатності та мобілізаційних ресурсів. Ситуація на фронті залишається динамічною та непередбачуваною через низку чинників, таких як стратегічні плани ворога, міжнародну підтримку та наявність ресурсів. Ворог постійно адаптує свої тактики, що ускладнює передбачення подальших дій. Це вимагає оперативного аналізу, прийняття рішень і швидкої перебудови тактичних планів. Довготривала війна вимагає величезної кількості ресурсів: боєприпасів, військової техніки, медичного забезпечення тощо. Потреба в модернізації та оновленні озброєння залишається критичною, зважаючи на тривалість бойових дій.

Довготривала мобілізація викликає емоційний і соціальний тиск на сім'ї, які втрачають працездатних членів. На думку аналітиків британського аналітичного центру з оборонних питань RUSI, мобілізаційні труднощі, з якими зіткнулася Україна, були очікуваними. Подібні ситуації були і в інших країнах Європи, наприклад, під час Першої світової війни. Новий мобілізаційний закон, що набрав чинності 18 травня 2024 р., мав покращити військовий облік і посилити мобілізацію. Однак обговорення в інформаційному просторі та політичні дебати спричинили хвилю спекуляцій, які вводять в оману українців і не відображають реальної ситуації [13]. Попри усі негативні чинники мобілізації, забезпечення резервів є критично важливим у довготривалій перспективі. Це включає не лише проведення мобілізацій, а й підготовку нових військовослужбовців, розвиток навчальних програм і створення умов для комфортної служби. Динамічність ситуації на фронті підкреслює важливість гнучкості та адаптивності державної політики, спрямованої на консолідацію.

Вагомим викликом для консолідації суспільства залишається корупція, насамперед політична, яка підриває довіру суспільства, гальмує розвиток країни

та ставить під загрозу майбутнє кожного громадянина і яку вважають швидше серйозною або дуже серйозною проблемою для України 89% респондентів, за значимістю вона поступається лише повномасштабному вторгненню Росії на думку загального населення та ВПО [14]. Попри помітне покращення громадського сприйняття щодо поширеності корупції, 94% респондентів все ще вважають, що корупція є широко розповсюдженою по всій Україні. Відсоток тих, хто впевнений, що рівень корупції зріс від початку повномасштабної війни, перевищує відсоток тих, хто вважає, що він зменшився, а отже суспільство залишається дуже розділеним стосовно оцінки цього питання. На думку 53% респондентів, такі дії ніколи не можуть бути виправдані, порівняно з 42% у 2018 та 2021 рр. [14]. Викорінення корупції у всіх сферах життя держави та на всіх рівнях повинно стати пріоритетом у сучасних умовах. Війна стала потужним каталізатором змін, і реакція суспільства на ці виклики визначає його здатність до стійкого розвитку.

Підсумовуючи зазначимо, що українська національна ідентичність виступає ключовим чинником об'єднання суспільства в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів, забезпечуючи спільне розуміння історії, культури та цінностей. Вона формує основу для соціально-політичної стабільності, сприяє ефективній взаємодії різних соціальних груп і регіонів. У сучасних умовах війни українська ідентичність стала важливим елементом опору російській агресії. Вона мобілізує суспільство на боротьбу за незалежність, виступає бар'єром для ворожої пропаганди та допомагає зберегти державну суб'єктність.

Для ефективного використання потенціалу національної ідентичності потрібна чітка державна політика, що забезпечує її інтеграцію в суспільні процеси. Законодавчі ініціативи, як-от указ Президента про консолідацію, а також символічні дати, як День єднання, сприяють формуванню єдиної національної свідомості.

Рівень довіри до державних інституцій тісно пов'язаний із рівнем суспільної консолідації. Висока довіра сприяє згуртованості, підсилюючи готовність громадян до колективних дій. Разом із тим, довготривала війна та інші виклики потребують постійного оновлення та зміцнення цієї довіри.

Для успішної консолідації необхідна синергія зусиль держави, громадянського суспільства та волонтерського руху. Державна політика має спрямовуватися на збереження історичної пам'яті, підтримку освітніх ініціатив і розвиток медіа, які зміцнюють національну свідомість. Формування національної ідентичності не завершується із завершенням війни чи кризи. Це безперервний процес, що вимагає постійного оновлення та адаптації до нових викликів. У довгостроковій перспективі національна ідентичність слугуватиме

основою для демократичного розвитку, інтеграції України у світову спільноту та забезпечення її процвітання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Указ Президента України №53/2022 «Про невідкладні заходи щодо консолідації українського суспільства». 14.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/532022-41357>
2. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17–18 серпня 2022). 23.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvanny_a_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html
3. День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни. (2023, Серпень 22). URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-na-tli-viyni>
4. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). 07.02.2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>
5. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.). 24.03.2025. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
6. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). 24.07.2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
7. Деколонізація в Україні: з чим зайшли у 2025 рік. 28.01.25. URL: <https://www.ukrainer.net/dekolonizatsiia-2025/>
8. Назаров М. У мерії Дніпра стверджують, що Тарас Шевченко після своєї смерті товаришував з Шаляпіним. 20.12.2024. URL: https://dl.ua/u-meriyi-dnipra-stverdzhuyut-shho-taras-shevchenko-pislya-svoyeyi-smerti-tovaryshuvav-z-shalyapinym#google_vignette
9. Чи дійсно українці менше донатили у 2024? Щорічне дослідження благодійності 16.12.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1034303.html>
10. Дослідження благодійності в Україні 2024. URL: <https://givingtuesday.ua/doslidzhennya/doslidzhennya-blagodijnosti-v-ukrayini-2024/>
11. Крихка стійкість: чому важливо вимірювати стійкість українських громад під час війни. 23.09.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3908476-krihka-stijkist-comu-vazlivo-vimiruvati-stijkist-ukrainskih-gromad-pid-cas-vijni.html>
12. Порівняльне дослідження: настрої киян та переселенців (16–27 лютого 2023). 02.03.2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/por_vnyalne_dosl_dzhennya_nastro_kiyan_ta_pereselenc_v_16-27_lyutogo_2023.html?fbclid=IwAR0uFrJjM95_Oiqu5vQw4uGGMcpwgu-48sLs-PzrLWZPvwtQd2KBvHiAooc

13. Ігнатова І. Чому мобілізація в Україні зіткнулася з труднощами: аналітики пояснили на прикладі Першої світової. 08.08.2024. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/chomu-mobilizaciya-v-ukrayini-zitknulasya-z-trudnoschami-analitiki-poyasnili-na-prikladi-pershoyi-svitovoyi-2636871.html>
14. 89% українців вважають корупцію найсерйознішою проблемою після війни – опитування КМІС. 28.07.2023. URL: https://ukrain.com/89_ukrainciv_vvazhayut_korupciyu_najserjoznishoyu_problemoyu_pislya_vijni_-_opituvannya_kmis.html

Березівська Л. Д.,
*доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України,
директор, головний науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського,
lberezivska@ukr.net*

ВЛИВ ПЕДАГОГІЧНИХ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито питання про педагогічні біографічні дослідження як засіб впливу на формування історичної пам'яті українського суспільства, зміцнення української національної і громадянської ідентичності, розкриття ролі освіти й педагогіки у збереженні та популяризації педагогічної спадщини.

Ключові слова: педагогічні біографічні дослідження, українські педагоги, історична пам'ять, українська національна ідентичність.

The issue of pedagogical biographical research as a means of influencing the formation of the historical memory of Ukrainian society, strengthening Ukrainian national and civic identity, revealing the role of education and pedagogy in the preservation and popularization of pedagogical heritage has been revealed.

Keywords: pedagogical biographical research, Ukrainian educators, historical memory, Ukrainian national identity.

Нині у національному гуманітарному просторі надзвичайно актуальна проблема формування історичної пам'яті українського суспільства та утвердження української національної ідентичності. Вона є предметом досліджень сучасних українських істориків, філософів, педагогів (Л. Березівська, І. Бех, Т. Букіна, Я. Грицак, Н. Дічек, А. Коридон, М. Козловець, В. Кремень, Н. П. Саух, О. Стадник, В. Попик, В. Яблонський та ін.). Важливою є думка Василя Кременя про взаємозв'язок історичної пам'яті з національною свідомістю та самосвідомістю крізь призму філософської рефлексії національної ідеї. Вчений зазначає, що «на основі історичної пам'яті виокремлюється

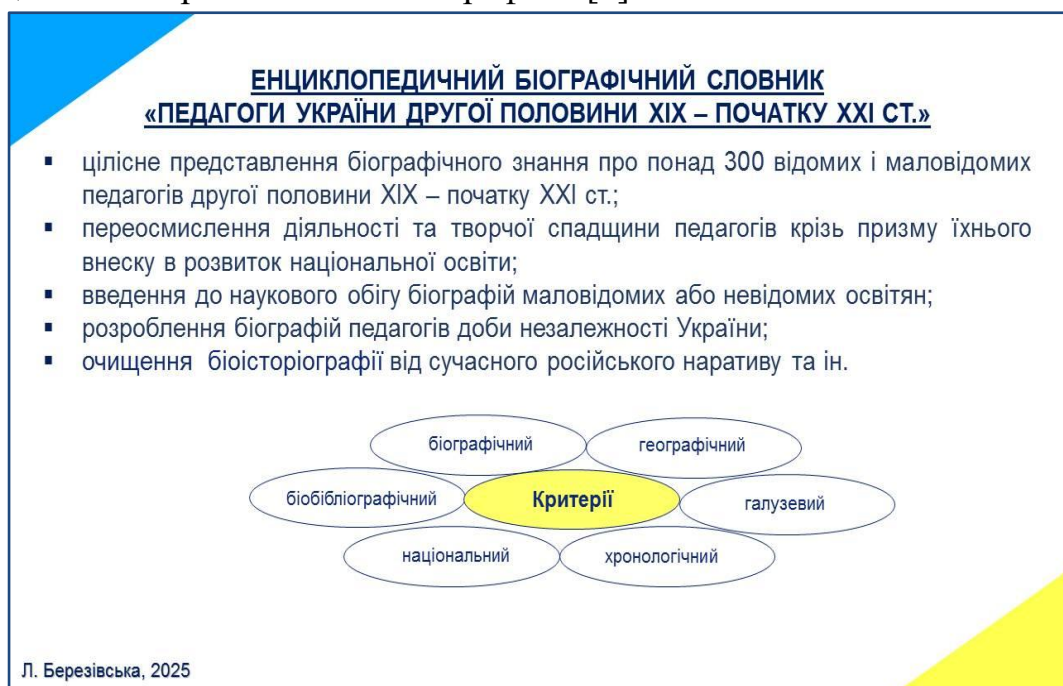
усвідомлення національного «Я» на противагу до інших соціальних груп. Так відбувається перехід до концепту національної ідеї» [5, с. 11]. З огляду на це звернення до біографічних педагогічних студій є доцільним задля «деконструкції імперсько-радянських стереотипів у колективних уявленнях українців» (М. Козловець) [4, с. 22]. Педагогічну біографіку розглядаємо як багатовимірний феномен освіти і науки, компонент інформаційного ресурсу українського суспільства, міждисциплінарну галузь науки, тісно пов'язану з педагогікою, історією, бібліографією, яка поглиблюється як самостійний дослідницький напрям, у центрі якого людина-педагог, його життєпис і творчі здобутки [2, с. 27].

Відомо, що історія педагогіки була одним із інструментів радянської пропаганди. Із наукового дискурсу вилучали джерела, факти про націєтворчі історичні періоди, імена українських педагогів, які боролися за українську школу і сприяли поступу національної освіти. Водночас тогочасне історико-педагогічне знання, що ґрунтувалося на марксистсько-ленінській ідеології і російській методології, пропагувало доробок російських педагогів з метою спотворення історичної пам'яті. На жаль, тоталітарна система навмисно знищувала історичну пам'ять педагогів, які навчали і виховували майбутні покоління. У 1991 р. Україна здобула незалежність, відтак можливість утверджувати власну державність. Змінилася методологія вивчення, зокрема й історії, відкривалися архіви, створювалося національне освітнє законодавство, почався процес декомунізації, дерадянизації, дерусифікації. Все це відбувалося під постійним тиском РФ [3]. Вважаємо, що звернення до біографічних студій з урахуванням ревізії історіографії, фактологічного очищення і осмислення історико-освітніх процесів було, є й буде джерелом відновлення історичної пам'яті.

З огляду на це Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) НАПН України інтегрує і поширює педагогічне біографічне знання, а саме результати актуального наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025, керівник Л. Березівська) [1]. Під час його виконання наукові працівники наповнюють унікальний електронний ресурс «Педагоги України та світу» <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/>). Він затребуваний і популярний в освітньо-науковому просторі, бо пропонує біографічну і бібліографічну інформацію про понад 90 українських і закордонних педагогів у відкритому просторі [7]. З кожним роком кількість відвідувань ресурсу зростає. Зокрема, протягом 2024 р. – понад 48 тис. з різних країн світу.

У контексті окресленої теми варто відзначити творче розроблення дослідниками енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)». Ми створюємо на основі визначених критеріїв (біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний) лаконічні біографії українських педагогів різних епох: імперської доби (друга половина XIX – 1917 р.), Української революції (1917–1921), радянського часу (1921–1991), Незалежної України (1991–дотепер). Йдеться про педагогів (вчителі, викладачі, вчені, організатори освіти, вихователі, управлінці, дитячі письменники), представників інших професій, які більшою чи меншою мірою долучалися до теоретичних чи практичних питань галузі, відповідно широко і малодосліджені. Здебільше вони жили на перетині або зламі епох, що можна простежити за біографією [1].

У ДНПБ новою формою впровадження результатів досліджень в умовах всеохопної цифровізації стали біографічні онлайн-проекти. Це яскравий приклад надання відкритого доступу до дослідницьких даних широкому загалу освітян, науковців. Водночас це уможливлює залучення віддалених українських і закордонних користувачів до інформаційних ресурсів на вебпорталі ДНПБ (<https://dnpb.gov.ua/ua/>). На основі електронного ресурсу «Педагоги України та світу» (<https://cutt.ly/g3nSvpJ>), про який ми згадували, реалізуються кілька онлайн-проектів у соціальній мережі Фейсбук: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Українські педагоги про національно-патріотичне виховання». Перший з них презентує широкому загалу освітян і науковців повнотекстові твори українських і закордонних педагогів-ювілярів для ознайомлення і обговорення. Другий – щомісяця напередодні дня народження педагога знайомить зі сторінками електронного ресурсу, які об'єднують біографічну та бібліографічну інформацію про персоналію [6]. Третій – пропонує цитати з праць педагогів про значення національно-патріотичного виховання дітей та молоді для збереження української нації. Цьогоріч започатковано новий онлайн-проект «Педагоги про українську мову», який пропонує цитати з праць педагогів про значення української мови для консолідації українського суспільства.

Загалом педагогічні біографічні онлайн-проекти сприяють вшануванню освітян минулого, осмисленню їхніх ідей. Оскільки матеріали проектів публікуються відкрито в мережі – це сприяє виходу за межі академічних досліджень та поширенню наукового знання серед усіх зацікавлених користувачів зокрема, українського суспільства загалом.

Отже, педагогічні біографічні дослідження, результати яких відображено у цифрових ресурсах, енциклопедичних виданнях, онлайн-проектах, передовсім

сприяють задоволенню інформаційних потреб освіти, педагогіки в біографічній інформації, поглибленню знання про життя та діяльність, погляди та світоглядні цінності освітян минулого, поширенню демократичних і гуманістичних ідей про розвиток української і закордонної освіти. Вважаю, що з метою реконструкції (відновлення) і збереження історичної пам'яті необхідно досліджувати і підносити в освітньо-науковому просторі міркування, життєвий шлях і творчі здобутки українських педагогів минулого.

Особливої шани і уваги потребують славетні постаті, яких радянська влада вилучила з наукового дискурсу за наміри розбудувати національну освіту як основу сильної європейської держави України. Сьогодні під час героїчної боротьби українського народу проти російського загарбника біографічні студії є винятково цінними. Вони впливають на консолідацію громадян навколо спільних цінностей, передовсім гуманістичних, та зміцнення української національної і громадянської ідентичності, розкриття ролі освіти й педагогіки в збереженні та популяризації педагогічної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березівська Л. Енциклопедичний словник про педагогів України на зламі епох (друга половина XIX ст. – початок XXI ст.): історичний контекст. Проблеми сучасного словникарства : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару, 5 лют. 2025 р., Кропивницький / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Пед. музей України, Кіровогр. обл. універс. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського, Кіровогр. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. Василя Сухомлинського. Кропивницький, 2025. С. 11–15. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745037/> (дата звернення: 03.04.2025).
2. Березівська Л. Д. Педагогічна біографіка України як носій національно-патріотичної свідомості: діалог поколінь. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання : зб. тез методол. семінару, 6 квіт. 2023 р., Київ / НАПН України,

Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки. Івано-Франківськ, 2023. С. 26–28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735035/> (дата звернення: 03.04.2025).

3. Березівська Л. Д. Педагогічні біографічні дослідження у контексті реконструкції історичної пам'яті українського народу. Історія та філософія освіти в незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси) : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2024 р., Київ / НАПН України та ін. Київ, 2024. С. 35–38. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742438/> (дата звернення: 3.04.2025).
4. Козловець М. Історична пам'ять українців: проблеми реконструкції. Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву : колект. монографія / Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво» ; за заг. ред. А. Киридон. Київ, 2022. Розд. 1, гл. 1.2. С. 22–36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/29308> (дата звернення: 03.04.2025).
5. Кремень В. Філософія людиноцентризму у світлі національної ідеї. Вища освіта України. 2009. № 1. С. 5–12.
6. Berezivska L. D., Mikhno O. P., Pinchuk O. P. Online projects as a form of spreading pedagogical biographical knowledge in the context of open science. Inform. Technologies and Learning Tools. 2023. Vol. 97, nr 5. P. 227–243. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5240>.
7. Berezivska L. D., Pinchuk O. P., Hopta S. M., Demyda Y. F., Sereda K. V. Creation of information and bibliographic resource “Outstanding educators of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities. Inform. Technologies and Learning Tools. 2022. Vol. 87, nr 1. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>.

Бойченко М. І.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний редактор наукового журналу «Філософія освіти»,
boichenko.m@knu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ І ОБ'ЄКТИВНІСТЬ У ВИКЛАДАННІ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ЗБІГИ І РОЗБІЖНОСТІ

Об'єктивність у науці і в освіті може бути досягнутою різними шляхами: у науці переважає прагнення до всебічного охоплення предмету дослідження, тоді як освіта акцентує увагу на вузькому предметі навчання. Водночас, окреме наукове дослідження також завжди є вузько спеціалізованим – науково-дослідною програмою вченого, науковою школою, національними традиціями у науці, а також специфікою особистісного знання вченого. Суспільні запити дають прагматичну основу для об'єднання результатів різних наукових досліджень у єдину наукову картину світу і їхнього взаємного збалансування –

не менше, аніж внутрішня логіка систематизації науки. Освіта є одним з головних майданчиків формування такого суспільного запиту до науки.

Ключові слова: об'єктивність, збалансованість, наука, освіта, суспільний запит.

Objectivity in science and education can be achieved in different ways: in science, the desire for comprehensive coverage of the subject of research prevails, while education focuses on a narrow subject of study. At the same time, a separate scientific study is also always narrowly specialized – the scientific research program of the scientist, the scientific school, national traditions in science, as well as the specificity of the scientist's personal knowledge. Social demands provide a pragmatic basis for combining the results of various scientific studies into a single scientific picture of the world and their mutual balancing – no less than the internal logic of the systematization of science. Education is one of the main platforms for the formation of such a social demand for science.

Keywords: objectivity, balance, science, education, social demand.

При здійсненні наукових досліджень, як правило, об'єктивність потребує максимального врахування усіх можливих підходів до об'єкта дослідження: чим більше таких можливостей враховано, тим більше шансів на те, що дослідник зі своїми власними уподобаннями і упередженнями не втратив можливості перевірити і врахувати не лише аргументи «за» своєї дослідницької позиції, але й «проти» неї, або й просто альтернативні і доповнювальні щодо неї підходи. У викладанні ж, натомість, потреби певної спеціалізованої програми або ж дидактична специфіка подачі матеріалу нерідко змушують відволікатися від нерелевантних цілям навчання характеристик цього ж об'єкту, а відповідно, навпаки критично необхідним виявляється не те, щоби не враховувати деякі характеристики об'єкту більш чи менш випадково, але натомість свідомо, системно і методично ті характеристики, які виявляються не релевантними прямим цілям навчання, виносити, так би мовити, «за дужки».

Оскільки частіше освіта звертається за освітнім матеріалом до науки, а не до інших джерел знання, тому, передусім, необхідно досягнути правильного всебічного балансу у науковому підході до певного предмету, а вже потім можна вирішувати, які саме складові цього балансу можна тимчасово і умовно вилучати у дидактичних цілях. Втім, на противагу цьому, нерідко і освітній процес допомагає сформувати такий науковий інтерес, який би краще відповідав запитам суспільства, і особливо – запитам нових поколінь. Таким чином, звернення науки до освіти показує, що ближче знайомство з освітнім середовищем та його специфікою також здатне бути корисним для розвитку науки. На цих зустрічних курсах і має бути сформованим адекватне уявлення не лише про взаємну обумовленість, але й про багатовимірність стосунку об'єктивності і збалансованості у наукових дослідженнях та викладанні.

Спеціалізація досліджень як попередній етап перед досягненням збалансованої позиції.

Щодо тенденційності історичних досліджень мною свого часу було здійснено відповідну наукову розвідку, суть якої полягала у тому, що тенденційність у історичних та інших дослідженнях може мати як науковий, так і позанауковий характер [3]. Зараз варто загострити увагу на тому, що у наукових дослідженнях однозначно слід відкидати у науці політично, релігійно, етнічно, гендерно тощо вмотивовану упередженість. Натомість кожен науковець неминуче займає певну ангажовану своєю концепцією дослідницьку позицію: обрана вже на початку дослідження методологія змушує відмовлятися від використання інших методологій (які також можуть бути плідними) для того, аби уникнути мішанини у здійснюваних процедурах, а відповідно – і у отриманих результатах. У цьому полягає неминуча наукова «тенденційність» дослідника як виконавця власної науково-дослідної програми, про яку писав філософ науки Імре Лакатос [10].

Кожна наукова тема, яка об'єднує групу дослідників, також ставить їх неминуче у позицію певної спільної тенденційності. Так само, всім відомі факти методологічної, концептуальної і навіть змістової тенденційності певних наукових шкіл, також можна говорити у певному дещо розширеному сенсі про тенденційність (яку частіше називають своєрідністю) національних традицій у тій чи іншій науці. Здається, елемент тенденційності як пізнавальної вибіркості і епістемологічної ексклюзивності, присутній також у тому, що Томас Кун називав науковою парадигмою [7]. Граничним випадком тенденційності у науці можна вважати також і те, що Майкл Полані називав «особистісним знанням» у науці, яке виражає певні неявні або ж «мовчазні» упередженості вченого, які самозрозумілі лише самому цьому вченому, а для трансляції їх науковому загалу потребують своєрідного їх «перекладу» мовою поширених наукових стереотипів [11]. Втім, подібна ситуація легко переноситься з науки на усі суспільні сфери, на які має вплив наука [2].

Однак, усі ці спеціалізовані у різний спосіб, а тому тенденційні наукові дослідження врешті-решт зливаються як річки у єдиний океан світової науки, у якому вони швидше доповнюють і збагачують одна іншу, аніж заперечують. Саме сукупний результат і дає зрештою певну картину світу кожної науки – картину світу, у якій для кожної наукової тенденційності виявляється своє законне місце, а остаточне виправдання кожне з таких спеціалізованих наукових досліджень отримує у повноті відповідної наукової картини світу [9].

Освітнє формування суспільного запиту на наукові дослідження.

Суспільні практики формують різної сили і гостроти соціальні запити на проведення тих чи інших наукових досліджень: свої запити науці дають

економіка, політика, релігія, мораль тощо. Свій особливий запит до науки формує також і система освіти.

Найбільш очевидне формування такого освітнього запиту до науки дає концепція Джона Дьюї про демократичну освіту [5]. Так, освіта, базована на демократичних цінностях і пронизана демократичними практиками формує демократично орієнтовані нові покоління – так само, як тоталітарні цінності і практики у освіті (що спостерігаємо вже три десятиліття у сучасній росії) дають тоталітарно орієнтовані нові покоління. Відповідно, кожна модель освіти – і демократична, і тоталітарна – є не просто політичною, але й світоглядною, а тому кожна з них формує власний, відмінний, а де в чому і прямо протилежний щодо іншої моделі запит від освіти до науки. Відмінні тут не лише політичні аргументи і суспільні настанови, але й, так би мовити, сама номенклатура наукових знань, яких потребує освіта різних світоглядно-політичних моделей.

Особливу модель суспільного запиту до науки формує освіта кризового суспільства. Зрозуміло, що у надзвичайних обставинах слід навчати передусім тому, що допомагатиме вижити. І мова не лише про фізичне виживання, а передусім – про моральну перемогу. Особливо гостро це відчувається, коли такою надзвичайною обставиною постає війна. Тоталітарна країна передусім ідеологізує усю освіту – від дошкільної і до усіх можливих інших. Також за тоталітаризму відбувається крайня мілітаризація освіти – це простежується ще в середині ХХ століття, наприклад у нацистській Німеччині [6]. У демократичному суспільстві натомість має посилюватися обґрунтування ліберальних цінностей і розвиток критичного мислення. Останнє вкрай важливо для формування здатності громадян демократичної країни протистояти ворожій пропаганді. Мілітарна складова освіти у демократичних країнах також неминуче збільшується, однак вона ніколи не домінує у демократичній освіті. Ці відмінні освітні запити формують відмінні ціннісні орієнтири і для науки: у тоталітарному Китаї при Мао Цзедуні хунвейбіни повчали науковців, що їм слід робити у науці [12].

Звісно, є й набагато менш радикальні, а тому, на перший погляд, і не такі вражаючі і не такі важливі завдання від освіти до науки. Але досить звернути увагу на дослідження поколінь у розвитку суспільства – і одразу стає зрозуміло, що саме освіта найкраще віддзеркалює запити наступних поколінь до науки – у чому би ці запити не полягали [1].

Суспільний запит як дзеркало об'єктивності наукового пізнання.

Не завжди прагматичний підхід є тим, на що орієнтуються науковці у своїх дослідженнях. Частіше вони схильні стояти на позиціях автономності науки – на, так би мовити, дотриманні ідеалу «науки для науки». Втім, наявність добре налагодженого зворотного зв'язку науки із суспільством все частіше стає

основою належного фінансування наукових досліджень, а тому й прикладний аспект наукових досліджень починає відігравати все більшу роль.

Прагматика, втім, також може бути кон'юнктурною у дещо негативному сенсі, а може мати і свій важливий позитивний стратегічний вимір. ООН, ЄС та інші міжнародні організації, а також провідні країни світу всі формують стратегії розвитку суспільства мінімум на десятиліття вперед (наприклад, «Порядок денний 2030» [8]), в тому числі й у сфері науки. І у цих стратегіях все більшу роль відіграє врахування інтересів майбутніх поколінь [4]. Тому так посилюється екологічна проблематика, збереження, зміцнення і розвиток базових цінностей певних суспільств і людства в цілому. Тут наука і освіта впрягаються у спільну справу, яка визначається стратегічними планами лише рамково, а своє більш детальне наповнення може отримати уже в тісній прикладній і концептуальній зустрічній взаємодії освіти і науки.

Звісно, аналогічні аргументи є чинними і для кожного освітянина і науковця зокрема: слід не лише знати ці рамкові стратегічні плани, але й розробляти і власні дослідницькі програми або певну освітянську модель у дусі відповідності цим планам, але й у випереджальному пошуку у напрямі, вказаному цими планами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойченко М. Завдання для філософії освіти в Україні у світлі теорії поколінь. *Філософія освіти*. 2019. Том 25. № 2. С. 8-34.
2. Бойченко М. Стамбул без Туреччини: колізії боротьби гендерних стереотипів з гендерними стереотипами. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали VII Міжнародної науковопрактичної конференції (Харків, 22–23 квітня 2021 р.)* / ред. кол.: В. А. Капустник, В. М. Лісовий, В. В. М'ясоєдов та ін. Харків : ХНМУ, 2021. С. 56-58.
3. Бойченко М. Філософська методологія історичного дослідження сфери освіти (про необхідність запобігання тенденційності історичних досліджень). *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Вип. 1(171). Том 1. С. 84-97.
4. Вайцзекер Е. У. та Війкман А. *Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети*. Пер. з англ. Ю. Сірош. Київ: Новий формат, 2019. 276 с.
5. Дьюї, Дж. *Демократія і освіта*. Пер. з англ. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
6. Култаєва, М. (2018). *Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти*. *Філософія освіти*. 2018. Том 22. № 1. С. 25-87.
7. Кун Т. *Структура наукових революцій*. пер. з англ. О. Васильєва. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
8. ООН. (2015). *Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року*.
<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyi-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>

9. Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes (1938). In: Gesamtausgabe. Bd. 5: Holzwege. Frankfurt am Main: Klostermann, 1977, S. 87-88.
10. Lacatos, I. (1980). The methodology of scientific research programmes. Philosophical Papers. Vol. I. John Worrall & Gregory Currie (eds.). New York: Cambridge University Press. 250 p.
11. Polanyi, M. Personal Knowledge: Towards a Post-critical Philosophy. London: Routledge & Kegan. 1962. 428 p.
12. Robinson, J. The Cultural Revolution in China. International Affairs. 1968. Vol. 44, No. 2, pp. 214-227.

Гальченко М. С.,
доктор філософських наук,
директор Інституту обдарованої дитини
НАПН України, Київ,
halchenko@yahoo.com

ОБДАРОВАНІСТЬ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ

У тезах коротко представлено найбільш поширені напрацювання у галузі проблематики обдарованості, а також перелічено й спростовано деякі міфологеми стосовно обдарованості дітей та освітнього розвитку. Зазначено про напрацювання в галузі обдарованості наукової установи Інститут обдарованої дитини у складі Національної академії педагогічних наук України.

Ключові слова: обдарованість, дослідження в галузі обдарованості, досягнення в галузі обдарованості, міфи щодо обдарованості.

The theses briefly present the most common developments in the field of giftedness, and also list and refute some mythologies regarding giftedness of children and educational development. The developments in the field of giftedness of the specialized scientific institution Institute of Gifted Children within the National Academy of Educational Sciences of Ukraine are mentioned.

Key words: giftedness, research in the field of giftedness, achievements in the field of giftedness, myths about giftedness.

Інститут обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України було створено у 2008 році як науково-дослідну установу, що займатиметься пошуком, виявленням, підтримкою та розвитком обдарованих дітей і молоді. І, на перший погляд, за 17 років можна було би розв'язати уже всі задачі стосовно обдарованості, і я, як молодший науковий співробітник Інституту, у 2008 році мав таку надію. Але, заглибившись у предмет, усвідомлюєш, що людство працювало над цим питанням споконвіку, а останні 150 років ще й отримало емпіричні свідчення на підтримку тої чи іншої теорії чи факту.

Про завзяту працю у цій царині свідчить те, що зараз існує досить багато концепцій обдарованості. Різні типи концептуальних визначень обдарованості можна навіть узагальнити у п'ять категорій: психометрична, нейробіологічна / когнітивна, творчо-продуктивна, психосоціальна й композитна [3]. Визначення обдарованості в кожній із цих категорій використовують для того, аби операціоналізувати концепцією обдарованості та створити дуже конкретні процедури для виявлення обдарованих дітей у шкільних умовах. Не вступаючи у дебати, яка з концепцій обдарованості є достовірнішою, більшість визначень у документах державного масштабу є складеними визначеннями (тобто композитними).

На додаток, досі триває дискусія щодо відсоткового співвідношення вродженого і набутого, що теж більше нагнітає дебати, аніж виступає на користь розвитку галузі. Далі: прихована обдарованість, ті, що не встигають, подвійна винятковість, креативність, інтелект, наполегливість, культурна різноманітність, сімейні статки, особливі групи обдарованих – список можна продовжувати. Світова конференція з питань обдарованості і таланту триває до п'яти днів з великою кількістю паралельних сесій, аби бодай коротко представити останні напрацювання у кожній із підтем. Враховуючи значущість питання і масштаб Інституту, роботи у нас вистачить на багато років. Але водночас має бути певний результат на тепер.

На мою думку, Інституту вдалося зарекомендувати себе на Українській освітній ниві передусім тим, що основний кістяк співробітників зберігся з часу заснування Інституту. А отже, відбулося послідовне накопичення відповідей на питання, хто такі обдаровані і що з ними робити. Ми стали впізнаваними, до нас дослухаються, до нас звертаються про допомогу. Інституту навіть вдалося узагальнити набутий досвід у навчальному змісті нашої аспірантури, Кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая. Е-бібліотека НАПН України містить усі задокументовані результати досліджень за сходинками, які подолав Інститут.

Іншими словами, пересічній людині знадобиться багато часу щоб пройти той шлях, який пройшов Інститут. Водночас, відносно невеликі зусилля достатньо прикласти, щоб Інститут озброїв охочих базовими знаннями про обдарованість.

Навіщо це потрібно усім без виключення (батькам, вчителям, психологам)? Найстрашніше, що може статись, це те, що талант дитини не виявлено, отже – не розвинено. А якщо ще додати пригнічення, хоч, можливо, і ненавмисне, то будуть невтішними.

Звичайно, школа є лише одним із чинників у навколишньому середовищі, який впливає на, скажімо, креативність. Але школа може обрати шлях розвитку чи перешкод, в залежності від того, наскільки її бачення місії по відношенню до обдарованих учнів співпадає з рекомендаціями за результатами наукових напрацювань у сфері обдарованості (зі психології і педагогіки).

Не зважаючи на різне бачення деталей, які можна пояснити багатогранністю феномену, деякі складники освітнього процесу, як, скажімо, дослідницьке середовище, є беззаперечно сприятливим для розвитку таланту.

Тепер про міфи, що зі свого боку створюють деструктивне середовище.

Відомий такий навчальний прийом як прискорене навчання. Багато шкіл не використовують прискорення з декількох причин:

- неознайомленість школи з дослідженнями щодо прискорення;
- переконання, що діти мають залишатись у середовищі одноліток;
- переконання, що прискорення виганяє дітей з дитинства;
- схвильованість з приводу можливості соціальних уражень;
- політична схвильованість про рівність;
- схвильованість про образу інших учнів.

Мушу зауважити, що жодне з цих побоювань не підкріплено дослідженнями. Навпаки, існують довготривалі дослідження, які спростовують ці забобони.

Багато батьків, розчарованих у спроможності школи забезпечити потреби обдарованих дітей, вдаються до домашньої освіти. Зауваження з приводу того, що такі діти є відірваними від соціуму, спростовано дослідниками, які посиляються на активну участь таких дітей у різного роду гуртках та спортивних секціях.

Із розвитком інформаційних технологій фейки і міфи ширяться і перешкоджають розвитку когнітивних здібностей. Не реагувати на них неможна. Водночас пояснення появи таких міфів та розвінчування стає ще одним інструментом розвитку обдарованості.

Багато людей мають хибне уявлення про те, що існують «ліво-» і «правопівкульні» учні: той, в кого переважає думання лівою півкулею, схильні до логічного та аналітичного мислення, тоді як правопівкульні – більш креативні та художньо орієнтовані. Дослідження МРТ все більше виявляють, «що мозок менше схожий на сукупність окремо спеціалізованих модулів – один для мовлення, один для бачення – а більше схожий на інтегровану мережу функцій, які підтримують одна одну» [1]. Якщо ваші учні почали ділитися на категорії правопівкульних і лівопівкульних, варто нагадати, що творчість має багато форм (інженери програмного забезпечення можуть бути креативними!); що немає біологічних або механічних відмінностей між творчим і аналітичним мозком; і

що будь-хто може проявити більше творчості чи аналітики у практичній діяльності. У середній і старшій школі багато учнів вважають, що їхня академічна успішність визначається вродженим рівнем інтелекту – фіксованою інтелектуальною здатністю, з якою вони народилися. Результати тесту IQ людини можуть сильно відрізнятись з плином часу. Дослідження виявили, що бали можуть коливатися аж на 20 пунктів впродовж чотирьох років, а це означає, що дитина із 50-ти відсоткової когорти перетворюється на особу з 90 відсоткової. Відомо, що вони чутливі до таких речей, як мотивація та коучинг.

Багатозадачність – це міф. «Людський мозок не здатний зосередитись на кількох речах одночасно. Насправді відбувається те, що наш мозок швидко перемикається з одного завдання до іншого, але все ще зосереджуючись лише на одному з них у будь-який момент», що призводить до неякісної продуктивності виконання кожного із завдань, які ми виконуємо. Дослідник Кулатта зауважує: «Я пригадую як я намагався зрозуміти англомовний текст одночасно слухаючи українську музику і навпаки. Усе треба було переречитувати» [2].

Дослідники зауважують про відсутність зв'язку між злочинністю та обдарованістю. Те саме стосується і самогубств. Кількість інцидентів, що зростає у цих сферах, є наслідком коефіцієнту, що загалом збільшується у суспільстві. Знов таки, роль педагога у випадку з обдарованими, як і з іншими дітьми, не може бути недооціненою. Цікаво, що в ході розвінчання цього міфу Трейсі Крос, професор Коледжу Вільяма і Мері, давній партнер нашого Інституту, віднайшов багато предикторів самогубств, а отже врятував не одне життя, яке було на межі.

Ще один із найбільш стійких освітніх міфів, який захоплює серця і вчителів, і учнів. Структура стилів навчання припускає, що кожен учень має біологічну схильність до певної форми навчання – вроджену перевагу навчатися візуально, кінестетично або усно. Хоча «це правда, що у нас є індивідуальні переваги щодо навчальної діяльності... наш мозок не влаштований вчитись краще з того чи іншого стилю». Навпаки, як зазначають Пашлер та ін., «дослідження показують, що учні краще вивчатимуть, запам'ятовуватимуть і застосовуватимуть нову інформацію, якщо опрацьовуватимуть цю інформацію різними способами» [4].

І таких міфів є достатньо для того щоб збити з правильного курсу й учня, і його освітнє оточення. Маємо надію, що дещо стало більш зрозумілим, дещо заінтригувало, а в цілому вкотре ми привертаємо увагу до обдарованості, яку ми не маємо права втрачати, особливо нині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Blakemore, S. (2018). *Inventing Ourselves: The Secret Life of the Teenage Brain*. London: Penguin Random House.
2. Culatta, R. (2023) *Attack of the Zombie Learning Theories!*
<https://ascd.org/blogs/attack-of-the-zombie-learning-theories>

3. Moon, S. M. (2006). Developing a definition of giftedness. In J. H. Purcell & R. D.Eckert (Eds.), *Designing services and programs for high-ability learners* (pp. 23-31). Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
4. Pashler, H., McDaniel, M., Rohrer, D., & Bjork, R. (2009). Learning Styles: Concepts and Evidence. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(3), 105-119. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01038.x>

Гула Л. І.,
канд. філол. наук,
вчитель англійської мови
Стуфчинецького ліцею
Лісовогринівецької сільської ради,
gulalesya360@gmail.com

РОЗВИТОК ОБДАРОВАНOSTІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НУШ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

У статті розглядається питання розвитку обдарованості здобувачів освіти Нової української школи (НУШ) у процесі вивчення англійської мови. Проаналізовано сучасні інноваційні підходи та технології, які сприяють розвитку мовних здібностей учнів. Особливу увагу приділено практичним методикам, що дозволяють адаптувати навчальний процес до потреб обдарованих учнів. Визначено роль інтерактивних технологій, проєктної діяльності та диференційованого підходу у формуванні навичок іншомовного спілкування.

Ключові слова: обдарованість, НУШ, англійська мова, інноваційні технології, інтерактивне навчання, диференціація, проєктна діяльність.

The article examines the issue of gifted students' development in the New Ukrainian School (NUS) in the process of learning English. Modern innovative approaches and technologies that contribute to the development of students' language abilities are analyzed. Special attention is paid to practical methods that allow adapting the educational process to the needs of gifted students. The role of interactive technologies, project-based learning, and differentiated approaches in the formation of foreign language communication skills is determined.

Keywords: giftedness, NUS, English language, innovative technologies, interactive learning, differentiation, project-based learning.

Сучасна освіта в Україні зазнає значних змін у зв'язку з упровадженням Концепції Нової української школи (НУШ). Одним із її ключових завдань є створення умов для всебічного розвитку особистості, зокрема обдарованих дітей. Важливе місце в цьому процесі посідає вивчення англійської мови, оскільки вона є не лише засобом міжнародного спілкування, а й інструментом розширення інтелектуальних можливостей учнів.

Розвиток обдарованості у вивченні іноземних мов потребує застосування інноваційних технологій та методик, які відповідають індивідуальним потребам і здібностям учнів. У цій статті розглядаються сучасні підходи до навчання англійської мови, що сприяють розвитку обдарованих дітей, та представлено практичні рекомендації щодо їх впровадження в освітній процес.

Обдарованість – це сукупність здібностей, які дозволяють людині досягати високих результатів у певній сфері діяльності [1]. У контексті навчання англійської мови обдарованими можна вважати учнів, які мають високий рівень лінгвістичних здібностей, аналітичного мислення, швидко засвоюють новий матеріал та демонструють креативний підхід до мовної діяльності [2].

НУШ орієнтується на компетентнісний підхід, який передбачає індивідуалізацію та диференціацію навчання [3]. Це особливо важливо для обдарованих учнів, які потребують особливих методик і завдань, що відповідають їхнім пізнавальним потребам. Важливими елементами такого навчання є:

- використання проблемно-орієнтованих завдань;
- застосування творчих завдань і проєктної діяльності;
- використання інтегрованих підходів (поєднання англійської мови з іншими предметами);
- орієнтація на розвиток критичного мислення та комунікативних навичок [4].

Одним із головних принципів роботи з обдарованими учнями є диференційований підхід. Він передбачає створення різнорівневих завдань, що враховують індивідуальні здібності учнів. Наприклад, під час вивчення нової лексики обдаровані учні можуть не лише запам'ятовувати слова, а й створювати власні мовні конструкції, використовувати їх у творчих проєктах [5].

Використання цифрових ресурсів значно підвищує мотивацію обдарованих учнів. Серед найефективніших інструментів:

- онлайн-платформи (Duolingo, Quizlet, Kahoot) для закріплення лексики та граматики;
- відеоуроки та інтерактивні симуляції (BBC Learning English, TED-Ed);
- віртуальні дебати та обговорення на платформах Zoom або Google Classroom [6].

Проєктне навчання дозволяє обдарованим учням застосовувати знання на практиці, розвиваючи навички критичного мислення та креативності. Наприклад, можна запропонувати учням створити відеопрезентацію англійською мовою про екологічні проблеми або написати сценарій короткого фільму [7].

Для ефективного розвитку обдарованості здобувачів освіти у процесі вивчення англійської мови варто використовувати такі методи:

- метод занурення (immersion method) – навчання виключно англійською мовою, використання автентичних матеріалів;
- кейс-метод – аналіз реальних ситуацій та розробка рішень англійською мовою;
- моделювання життєвих ситуацій – рольові ігри, дискусії, дебати;
- метод творчого письма – написання есе, історій, блогів іноземною мовою;
- гейміфікація навчання – використання ігрових елементів для стимулювання мотивації [8].

Розвиток обдарованості здобувачів освіти в НУШ потребує спеціальних методичних підходів, які забезпечують максимальне розкриття потенціалу учнів. У цьому розділі представлено практичні методи та інструменти, які сприяють ефективному навчанню обдарованих дітей у процесі опанування англійської мови:

1. Використання технології занурення (Immersion Method).

Цей метод передбачає створення мовного середовища, у якому обдаровані учні взаємодіють виключно англійською мовою. Основні прийоми реалізації методу:

- проведення уроків англійською мовою без перекладу на рідну мову;
- використання автентичних матеріалів (фільмів, книг, подкастів);
- організація навчальних дискусій та дебатів англійською мовою.

Приклад: у рамках теми "Environmental Issues" учні переглядають відео від BBC Learning English, а потім у парах розробляють екологічні проєкти та презентують їх у класі.

2. Метод проблемного навчання (Problem-Based Learning, PBL).

Обдаровані учні демонструють високий рівень критичного мислення, тому методика PBL допомагає їм аналізувати проблеми та знаходити рішення.

Приклад: під час вивчення теми "Social Media and Its Impact" учні отримують завдання розробити рекомендації щодо безпечного використання соцмереж. Вони досліджують проблему, аналізують статистику та презентують результати у формі відеоролика або статті.

3. Проєктне навчання (Project-Based Learning, PjBL).

Проєктна діяльність розвиває креативність, самостійність та навички командної роботи.

Приклад: у темі "Cultural Differences Around the World" учні створюють мультимедійні презентації або блоги про культурні особливості різних країн, використовуючи автентичні джерела інформації.

4. Гейміфікація навчання

Ігрові методи допомагають підтримувати мотивацію та інтерес обдарованих учнів до вивчення англійської мови.

Приклад: у темі "Idioms and Phrasal Verbs" використовується онлайн-гра Kahoot!, де учні змагаються у швидкості та точності відповідей. Також застосовується метод "Escape Room", де для вирішення загадок потрібно правильно використовувати фразові дієслова.

5. Метод творчого письма (Creative Writing Method)

Обдаровані учні часто мають розвинене образне мислення, тому творчі завдання допомагають їм розвивати навички письма та вираження думок.

Приклад: у темі "Science Fiction and the Future" учні пишуть короткі оповідання англійською мовою про майбутнє, використовуючи умовні речення другого та третього типу.

Практичні методики, орієнтовані на обдарованих учнів, сприяють розвитку їхніх лінгвістичних здібностей, критичного мислення та креативності. Використання інноваційних підходів дозволяє зробити навчальний процес захопливим та ефективним.

Отже, розвиток обдарованості в НУШ у процесі вивчення англійської мови потребує застосування інноваційних підходів та технологій. Використання диференціації, інтерактивних методів та проєктної діяльності дозволяє створити сприятливі умови для розвитку мовних здібностей учнів. Запровадження таких підходів сприятиме не лише підвищенню рівня володіння англійською мовою, а й формуванню креативного та критичного мислення у школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Торонтюк Н. Обдарованість і її розвиток у сучасній освіті. Київ: Освіта, 2020.
2. Сидоренко В. Методи роботи з обдарованими дітьми. Харків: Видавництво "Педагог", 2019.
3. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/>
4. Зимня І. Психолого-педагогічні аспекти обдарованості. Львів: Світ, 2021.
5. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson, 2014.
6. Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge: CUP, 2006.
7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London: Longman, 2015.
8. Ur P. A Course in Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2012.

Делюсто М. С.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
mdelyusto@ukr.net

ПОДОЛАННЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОМИЛОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПОЛІЕТНІЧНОГО РЕГІОНУ

Статтю присвячено проблемі навчання державної мови студентів-представників національних меншин (румун, молдован, болгар, гагаузів), які мешкають в поліетнічному регіоні – на півдні Одеської обл. України. Зокрема, висвітлено помилки, які виникають у здобувачів освіти у процесі вивчення дисциплін «Українська мова», «Українська мова за професійним спрямуванням». В усному та писемному мовленні українською здобувачів освіти кожної етнічної групи розмежовано дві групи помилок: 1) специфічні помилки, зумовлені впливом рідного ідіому, які вимагають цілеспрямованої роботи на заняттях з української мови; 2) інтегральні для різних етнічних груп півдня Одещини помилки, пов'язані передусім із впливом російської мови, яка досі подекуди використовувалася в регіоні як засіб міжетнічної комунікації.

Ключові слова: українська мова, румунська мова, гагаузька мова, болгарська мова, південь Одещини, поліетнічний регіон.

The article deals with the problem of teaching the state language to students representing national minorities (Romanians, Moldovans, Bulgarians, Gagauzes) living in a multi-ethnic region – in the south of Odesa region of Ukraine. In particular, the article highlights the mistakes that students make in the process of studying the discipline “Ukrainian”, “Ukrainian for Specific Purposes”. Two groups of mistakes are distinguished in the oral and written Ukrainian speech of students of each ethnic group: 1) specific mistakes caused by the influence of the native idiom, which require targeted work in classes; 2) errors that are integral to different ethnic groups in the south of Odesa region, primarily related to the influence of Russian, which is still sometimes used in the region as a means of interethnic communication.

Key words: Ukrainian language, Romanian language, Gagauz language, Bulgarian language, southern Odesa region, multi-ethnic region.

Важливе завдання викладача закладу вищої освіти дисциплін, пов'язаних із навчанням української мови нефахівців у сфері української філології (у багатьох закладах вищої освіти це дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням»), становить формування й удосконалення загальної компетентності, передбаченої освітньо-професійними програмами, а саме – здатності майбутніх фахівців спілкуватися на належному рівні державною мовою як усно, так і письмово, відповідно слід забезпечити вироблення правильного (згідно з чинними нормами літературного стандарту) й виразного

мовлення державною мовою студентів, що суттєво сприятиме в майбутньому їх подальшій успішній професійній реалізації.

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує проблема формування мовної компетентності студентів ЗВО поліетнічних регіонів, таких як південь Одещини – території спільного багаторічного побутування різносистемних мов (української, болгарської, румунської, гагаузької, російської, албанської) та їх діалектів, що має новожитній лінгвальний характер (представники усіх вищезгаданих мов переселялися на ці землі, колишні турецькі колонії, від поч. XVI ст.), яка зазнала довгочасного впливу не лише російської, а й румунської мови у зв'язку з пануваннями Румунії на цих теренах (зокрема в 1856, 1857–1878 рр., 1918–1940 рр., 1941–1944 рр.).

У сучасній лінгвометодиці маємо значну кількість досліджень, присвячених вивченню проблеми вдосконалення навчання української мови здобувачів закладів вищої освіти, пор. праці С. В. Трошиної [9], Н. В. Бондаренко [2], Н. С. Медвідь, Г. Д. Малінської [5], О. М. Шевченко, Т. О. Лещенко [12], Л. М. Овсієнко [6] та ін. Питанню специфіки опанування української мови представниками національних меншин в закладах освіти різних типів свої розвідки присвятили Н. Д. Бабич, Н. В. Гуйванюк [1], О. Н. Хорошковська [10], С. З. Романюк [7], С. Черничко [11], О. М. Данилевська [3], А. О. Колесников [4] та ін.

Мета статті – висвітлити помилки в усному та писемному мовленні українською студентів-першокурсників Ізмаїльського державного гуманітарного університету, які зафіксовано на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному структурних рівнях у процесі вивчення ними дисциплін «Українська мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» упродовж 2010-2024 років.

Наголосимо, що значна частина здобувачів освіти нашого університету є представниками національних меншин півдня Одещини (це етнічні румуни, молдовани, болгары, гагаузи, албанці, липовани), а помилки в їхньому українському мовленні пов'язані насамперед з впливом рідної мови та російської, яка тривалий час в регіоні залишалася засобом міжнаціонального спілкування.

Спостереження над процесом опанування української мови представниками різних національних меншин з іншою рідною мовою уможливили констатувати такі труднощі, що виникають в учнів. По-перше, звертаємо увагу на наявність психологічного бар'єру: здобувачі освіти з іншою рідною мовою часто ставляться до чистоти українського мовлення критичніше за тих, для кого вона є рідною, вони «бояться заговорити суржилом, який вбачають навіть у тих елементах структури української мови, де ці елементи збігаються, чи схожі, з російською» [4, с. 18].

На фонетичному рівні більше помилок трапляється в мовленні румун / молдован, які нерідко мають доволі помітний і стійкий акцент, зумовлений звуковими особливостями румунської мови, який багатьом важко подолати. Впливає така риса рідної мови румунофонів, як наявність дифтонгів (*ai, ea, eu, eo, ia, îi, oa, oi, uia* та под.) і трифтонгів (*eau, eoa, iau, oai* та под.). Вона спричиняє те, що під її впливом здобувачі освіти іноді вимовляють звукосполуки чи окремі звуки української мови як дифтонги, або дуже наближено до дифтонгічної вимови, розтягуючи голосні, напр., *дверей* (рум. *doi* [ɔɨ] *răi* ‘погані’; *цієї* (рум. *ei* [eɨ] *lei* ‘леви’; *розумію* (рум. *iu* [iɨ] *știu* ‘знаю’; *життя* (рум. *ia* [ja] *iarnă* ‘зима’; *герой* (рум. *oi* [oi] *găoi* ‘сміття’; *ішов* (рум. *ou* [ou] ‘яйце’; *нива* (рум. *ua* [uɔ] *ziua* ‘день’; *період* (рум. *ioa* [ioa] *creioane* ‘олівці’. Дуже часто спостерігаємо мимовільну вимову українського сполучника *і* як [йі]: *Ї так сталося, що він не прийшов; Це закінчилося й почалося знов* (етнічна румунка 2002 р.н.).

Помилки в студентів, що є етнічними румунами (молдованами), зафіксовано й у лексиці, й у граматиці, проте найбільш помітними вони є саме у фонетиці. Це спонукає нас у процесі вивчення ними української мови більше уваги приділяти саме фонетиці, налаштуванню їхнього артикуляційного апарату на українську звукову систему. Цьому присвячуємо окрему лекцію та практичне заняття «Орфоепічні норми української мови» (4 години).

Проте подібні явища властиві й мовленню окремих студентів-гагаузів, зокрема часто спостерігаємо в них нерозрізнення українських *і* та *ї* в займенникові *вона* у формі Р. в. та Зн.в. *її*, що відбивається не лише у вимові, а й на письмі, пор.: «*Ще з дитинства я обожаювала всією душею українську мову та охоче вивчала її в школі*». «*Тільки почала її розуміти*» (етнічна гагаузка 2004 р.н.). «*Я стала менше використовувати її в побуті...*» (етнічна гагаузка 2003 р.н.).

Чимало помилок на фонетико-фонологічному рівні зафіксовано в мовленні російськомовних здобувачів освіти, етнічних росіян (липован), а також представників національних меншин регіону, які називають рідною російську мову, хоча мають іншу етнічну належність.

Зокрема, у вимові голосних звуків зазвичай маємо наближення ненаголошеного [o] до [a], напр.: [ɔo^a *roga*], [z^l *v'isno^a*], поплутання українських [u] та [i], напр.: [k^l *'islii*], [c^o *'tir'i*], [c^l *'in'ii*] тощо.

До найтипівіших помилок таких інофонів у сфері консонантизму відносимо депалаталізацію [ɟ] в кінці слова, що трапляється частіше у вимові, але зрідка й на письмі, напр.: [k^l *'ineɟ*], [p^o *lunici*], [n^o *leɟ*].

Іншою типовою помилкою у мовленні учнів із рідною російською мовою є уживання замість глоткового щілинного приголосного [ʁ], під час вимови якого корінь язика відтягується назад і зближується з задньою стінкою глотки, а через цю щілину протискується повітря й утворює характерний для цього приголосного шум [8, с. 46], задньоязикового вибухового [ɣ], напр.: [ɣ^l *ruʂa*],

[*голуб*], [*грабл'і*] тощо. Прикметно, що це відбувається під час читання та говоріння мовців мимовільно, коли звертали увагу на цю помилку, то її, як правило, легко вдавалося виправити.

Чимало студентів неправильно вимовляють звукосполуку *шч*, не як два звуки [*шч*], а подібно до російської мови, як м'який довгий [*ш'*], напр.: [*ш':о*], [*дош':і*], [*деш':о*].

Подолати такі помилки фонетико-фонологічного характеру на заняттях намагаємося за допомогою спеціально дібраних скоромовок на зразок: *Летів горобець, сів на хлівець, А як вийшов стрілець, то утік горобець*, які покликані відпрацювати вимову палаталізованого [*щ'*]. Відзначаємо ефективність таких вправ для подолання цих вад за умови постійної роботи.

Порівняно легше засвоюють програмний матеріал з фонетики української мови студенти, що є етнічними болгарами, у зв'язку з генетичною спорідненістю болгарської та української мов. У фонетиці болгарської мови значно менше розбіжностей з фонетикою української мови, на відміну від румунської, гагаузької та російської. Проте системи цих мов мають суттєві відмінності щодо вираження граматичних значень, адже за морфологічним типом українська мова є флективно-синтетичною мовою, а болгарська – аналітичною.

Однак, як свідчить практика, болгари, порівняно з представниками інших національних меншин, мають менше системних труднощів щодо опанування програмного матеріалу з морфології та синтаксису, напр., відмінювання іменників, прикметників, числівників, займенників, дієвідмінювання дієслів, засвоєння пунктуаційних особливостей української мови.

Багаторічні спостереження над процесом засвоєння української мови студентами-інофонами уповноважують на висновок про те, що, з одного боку, в мовленні представників кожної етнічної групи наявні помилки, зумовлені впливом рідного ідіому, над якими треба цілеспрямовано працювати на заняттях з української мови, а з іншого боку, є інтегральні для різних етнічних груп півдня Одещини помилки, пов'язані передусім із впливом російської мови, яка досі подекуди використовувалася в регіоні як засіб міжетнічної комунікації.

Відмінностями морфологічних типів української і болгарської мов можна пояснити факти поплутання болгарами форм Р. в. та Ор. в., напр.: «*Значною силою (замість сили) вітер розпочався вночі*».

З регіональними особливостями української та російської мов пов'язуємо помилки у вживанні дієслівних форм на *-но*, *-то*, напр.: «*речення написано учнем*», «*вікно зачинено старостою*», для яких в літературному стандарті у синтаксичних конструкціях додаток на позначення суб'єкта дії неможливий; помилки в конструкціях з прийменниками, напр.: «*розкажи за правила*», «*поговоримо за студента*» (замість ...*про правила*, ...*про студента*); «*ходити по домам*», «*їздити по містах*» (замість ...*по домах*, ...*по містах*); помилки у

сполуках іменників з числівниками *два, три, чотири*, напр.: «*два учня, три кредита, чотири півня*» (замість ...*учні, ...кредити, ...півні*) тощо.

Отже, сучасна динамічна соціомовна та мовнополітична ситуація в південнобессарабському регіоні України, в Україні та у світі загалом, українське суспільство й держава вимагають від лінгвістів і педагогів забезпечення якісного викладання української мови представникам національних меншин, для яких першою, материнською є інша, не українська мова, оскільки досконале знання державної мови представниками національних меншин є запорукою їхнього повноцінного входження в українську етнополітичну спільноту.

Переважає більшість помилок в усному і писемному українському мовленні здобувачів освіти, що є представниками різних етнічних груп півдня Одещини, зумовлена впливом інших ідіомів, якими вони володіють (рідною мовою, мовою, що виконує роль засобу міжнаціонального спілкування), тому в цій ситуації необхідно враховувати особливості цих мов. З цією метою у процесі навчання державної мови доцільно використовувати процедуру зіставлення української мови і тих мов, що вже знають студенти, щодо всіх структурних рівнів цих мов (фонетичного, лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного). Аналіз можливостей застосування зіставних аспектів вивчення української мови на заняттях з української мови зі студентами Ізмаїльського державного гуманітарного університету, що є представниками етномовних меншин краю, дозволив констатувати плідність методичного використання процедури зіставлення рідної мови й української.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич Н. Д., Гуйванюк Н. В. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови з навчанням румунською мовою: підруч. для 9 кл. загальноосв. навч. закл. Львів: Світ, 2017. 272 с.
2. Бондаренко Н. Інкультурація здобувачів освіти у процесі компетентнісного навчання української мови. Дивослово. 2019. №9 (750). С. 2–6.
3. Данилевська О. М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття: соціолінгвістичні нариси. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 364 с.
4. Колесников А. О. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Філологічні науки». 2018. Вип. 38. С. 15–19.
5. Медвідь Н. С., Малінська Г. Д. Когнітивний підхід до вивчення української мови як шлях до вдосконалення комунікативної компетенції здобувачів освіти. Закарпатські філологічні студії. 2023. Т. 2, вип. 27. С. 170–174.
6. Овсієнко Л. Smart-технології у викладанні української мови здобувачам ЗЗСО й ЗВО. Theoretical and didactic philology. 2024. Вип. 37. С. 42–57.
7. Романюк С. Сучасні засади навчання української мови в школах з навчанням мовами національних меншин. Acta Paedagogica Volynienses. 2022. №2. С. 3–8.

8. Сучасна українська літературна мова: підручн. / За ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
9. Трошина С. В. Комунікативний підхід у викладанні української мови за професійним спрямуванням. Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць / за заг. ред. О. Г. Шостак. К.: Талком, 2021. С. 202–205
10. Хорошковська О. Н. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах I ступеня з мовами викладання національних меншин України. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с.
11. Черничко С. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. Acta Beregsasiensis. 2009. №2. С. 97–106. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42934373.pdf>.
12. Шевченко О. М., Лещенко Т. О. Активізація пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти під час вивчення української мови як іноземної. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2022. Вип. 80, т. 2. С. 194–198.

Драч І. І.,
доктор педагогічних наук, професор,
директор Інституту вищої освіти НАПН України,
i.drach@ihed.org.ua

Петрос О. М.,
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач відділу дослідницької діяльності університетів
Інституту вищої освіти НАПН України,
o.petroye@ihed.org.ua

Регейло І. Ю.,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу дослідницької діяльності університетів
Інституту вищої освіти НАПН України
i.regeylo@ihed.org.ua

ВІДКРИТА НАУКА В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ І ПЕРЕВАГИ

Анотація. Ключовим пріоритетом розвитку дослідницького потенціалу закладів вищої освіти та наукових установ в умовах війни і повоєнного відновлення України має стати впровадження європейських принципів Відкритої науки. Актуальність проблеми імплементації стандартів Відкритої науки в Україні спричинена необхідністю забезпечення національних пріоритетів соціально-економічного розвитку України в цілях повоєнного відновлення, виконання вимог країни-кандидата на вступ та набуття членства в ЄС, підвищення якості дослідницької діяльності. Відкритість досліджень має ґрунтуватися на цінностях (якість і доброчесність, суспільна користь, справедливість і рівність, різноманітність та інклюзивність) та принципах (прозорість, контроль,

критичний аналіз і відтворюваність, рівні можливості, відповідальність, повага і підзвітність, співпраця, участь і інклюзивність, гнучкість, стійкість). Усвідомлення переваг Відкритої науки спонукало до розроблення Концепції розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024-2030 роки, впровадження якої спрямовано на підвищення якості та посилення суспільного, академічного та економічного впливу досліджень, що виконуються в НАПН України, підвищення суспільної довіри до результатів досліджень.

Ключові слова: Відкрита наука, цінності і принципи Відкритої науки, переваги Відкритої науки.

Abstract: The primary priority for developing the research potential of higher education institutions and scientific establishments during wartime and Ukraine's post-war recovery should be the adoption of European principles of Open Science. The relevance of implementing Open Science standards in Ukraine arises from the need to support national priorities for Ukraine's socio-economic development in post-war recovery, to meet the requirements of a candidate country for EU membership, and to enhance the quality of research activities. The openness of research should be based on values (quality and integrity, societal benefit, fairness and equality, diversity and inclusiveness) and principles (transparency, accountability, critical analysis and reproducibility, equal opportunities, responsibility, respect and accountability, collaboration, participation and inclusiveness, flexibility, and sustainability). Recognition of the advantages of Open Science has led to the development of the Concept of Open Science Development in the National Academy of Educational Sciences (NAES) of Ukraine for 2024–2030. The implementation of this concept aims to improve the quality and increase the societal, academic, and economic impact of research conducted by the NAES of Ukraine, as well as to enhance public trust in research outcomes.

Keywords: Open Science, values and principles of Open Science, benefits of Open Science.

Підписання «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» передбачає якісно новий рівень міжнародного співробітництва нашої держави з ЄС у рамках European Research Area (ERA) (Європейського дослідницького простору) (ЄДП). Ключовим пріоритетом ЄДП визначено покращення обміну, передачі та доступу до наукових знань шляхом трансферу знань та відкритих інновацій, яке сприяє реалізації політики відкритої науки [1]. Розроблення політик і процедур щодо впровадження принципів відкритої науки залишається актуальною як на європейському, так і на національному рівнях.

Відкрита наука – інклюзивний концепт, що об'єднує різні рухи та практики, спрямовані на те, щоб:

- зробити багатомовні наукові знання відкритими, доступними та придатними для повторного використання для всіх
- збільшити наукову співпрацю та обмін інформацією на користь науки та суспільства
- відкрити процеси створення, оцінки та комунікації наукових знань для

соціальних суб'єктів за межами традиційної наукової спільноти [2].

Водночас відкритість досліджень передбачає, що має забезпечуватися принцип «відкрито, наскільки можливо, закрито, наскільки необхідно» [3].

В рамках проєкту FOSTER (Facilitate Open Science Training for European Research (2014–2019), який був спрямований на сприяння практичному впровадженню відкритої науки для європейських досліджень, запропоновано таксономію Відкритої науки, в якій основними її складовими визначено:

- відкритий доступ
- відкриті дані
- відкриті відтворювані дослідження
- оцінювання Відкритої науки
- політики Відкритої науки
- інструменти Відкритої науки [4].

UNESCO ключовими елементами Відкритої науки визначає:

- відкриті наукові знання
- інфраструктури відкритої науки
- відкрите залучення соціальних суб'єктів
- відкритий діалог з іншими системами знання [2].

Відкритість досліджень має ґрунтуватися на цінностях та принципах. Основні цінності Відкритої науки впливають із правових, етичних, епістемологічних, економічних, правових, політичних, соціальних та технологічних наслідків відкриття науки для суспільства та поширення відкритості на всі етапи життєвого циклу наукових досліджень. Цінності, на яких ґрунтується впровадження Відкритої науки: якість і доброчесність, суспільна користь, справедливість і рівність, різноманітність та інклюзивність. Принципи відкритої науки забезпечують рамки умов і практик, в яких підтримуються вищезазначені цінності і втілюються в життя ідеали відкритої науки. До таких принципів належать:

- прозорість, контроль, критичний аналіз і відтворюваність
- рівні можливості
- відповідальність, повага і підзвітність
- співпраця, участь і інклюзивність
- гнучкість
- стійкість [2].

Відкрита наука є пріоритетом політики Європейської комісії та стандартним методом роботи в рамках її програм фінансування досліджень та інновацій, оскільки вона покращує якість, ефективність та оперативність досліджень [5]. Однією з ключових концепцій, яка лежить в основі відкритого наукового підходу до проєктів Horizon Europe, є збереження і використання даних, які відповідають принципам FAIR (F – відшукуваність, A – доступність, I – сумісність, R – повторне використання) [6].

Пріоритетами впровадження Відкритої науки Європейською асоціацією університетів визначено наступні:

- пріоритетний напрям №1 – універсальний та безстроковий відкритий доступ до наукових результатів у справедливій екосистемі наукових публікацій;
- пріоритетний напрям №2 – відшукування, доступні, сумісні та придатні до повторного використання дані досліджень;
- пріоритетний напрям №3 – інституційні підходи до оцінки дослідження відповідно до принципів Відкритої науки.

Для реалізації політики Відкритої науки Уряд України 8 жовтня 2022 року схвалив розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки» [7]. Документ став черговим кроком на шляху інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Основні завдання, визначені в цьому документі:

- відкритий доступ до наукових результатів та науково-технічної інформації;
- забезпечення відкритого доступу до дослідницької інфраструктури;
- створення умов для проведення ефективної роботи з науково-технічною інформацією та об'єктами дослідницької інфраструктури, що наявні у відкритому доступі;
- популяризація науки, поширення наукових знань та залучення громадян до участі в науковій та науково-технічній діяльності;
- удосконалення системи оцінювання якості наукової та науково-технічної діяльності;
- підвищення рівня поінформованості та формування компетентності з питань відкритої науки.

Важливо, що забезпечення прозорості та доступності інформації щодо наукових досліджень передбачено і у Плані дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд” у 2023–2025 роках» [8]. У зазначеному документі акцентується увага на:

- забезпеченні доступності та полегшення пошуку інформації про наукові дослідження і розробки, що виконуються із залученням коштів державного та місцевих бюджетів;
- запровадженні відкритого рецензування наукових досліджень, які не містять інформації з обмеженим доступом та проводилися із залученням коштів державного та місцевих бюджетів;
- започаткуванні та початку реалізації пілотного проекту з управління та збереження наукових даних, накопичених під час виконання наукових досліджень і розробок у визначених галузях знань, що виконуються із залученням коштів державного та місцевих бюджетів;
- підвищенні вимог до впровадження результатів дисертаційних досліджень, а також наукових досліджень і розробок, проведених із залученням коштів

державного та місцевих бюджетів, забезпечення широкого доступу до інформації щодо використання, цінності таких досліджень і розробок та їх суспільного впливу.

Інтеграція України у Європейський дослідницький простір, а також реалізація принципів відкритої науки вимагає створення в закладах вищої освіти та наукових установах відповідної сприятливої екосистеми відкритих наукових (дослідницьких) практик, як важливого механізму забезпечення якості наукової і науково-технічної діяльності.

Управління науковими (дослідницькими) даними є обов'язковою складовою будь-якого сучасного наукового дослідження. Відкриття даних підвищує прозорість, відтворюваність і перевірку результатів наукового дослідження, сприяє ефективній експертній оцінці. Завдяки вільному доступу до даних можна перевірити достовірність інформації, перевірити результати і уникнути будь-яких проявів фабрикації або фальсифікації, а також дублювання дослідницьких зусиль. Належне управління науковими (дослідницькими) даними відповідає поточним вимогам наукових фондів і наукових журналів. Поширеним принципом належного управління науковими (дослідницькими) даними є відкритість даних у межах можливого і закритість у межах доцільного [9].

Впровадження Відкритої науки передбачає усвідомлення її переваг як для дослідників, так і для інституцій, уряду і суспільства. Такими перевагами визначено наступні:

для дослідників:

- більша видимість та доступність результатів дослідження;
- підвищення ефективності досліджень;
- можливості фінансування;
- співпраця і мережеві зв'язки;

для фінансистів:

- підвищення видимості та можливість повторного використання існуючих результатів вже профінансованих досліджень;
- більший вплив результатів досліджень;
- більша рентабельність інвестицій;

для широкої громадськості:

- швидша передача знань;
- поглиблення розуміння та підвищення експертності;
- сприяння залученню до науки та досліджень;

для організацій / неурядових організацій:

- покращений доступ до досліджень;
- можливості для посилення адвокації та лобіювання науки;

для національних урядів:

- політика, заснована на доказах;
- просування прав людини та демократії [10].

Реалізуючи Національний план щодо Відкритої науки, вченими Інституту вищої освіти НАПН України розроблено Концепцію розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024–2030 роки [11], ключовими ідеями якої є відкритий доступ до наукових результатів, відкриті дані досліджень, визнання відкритості наукової діяльності в системах оцінювання наукових установ, наукових проєктів та дослідників, популяризація наукових досліджень, взаємодія з представниками неакадемічного сектору. Впровадження принципів Відкритої науки має підвищити якість та посилити суспільний, академічний та економічний вплив досліджень, що виконуються в НАПН України, підвищити суспільну довіру до результатів досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European Research Area. Roadmap 2015– 2020.
URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1208-2015-INIT/en/pdf>
2. UNESCO Recommendation on Open Science. URL: <https://www.unesco.org/en/open-science/about>
3. Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information (recast).
URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj/eng>
4. FOSTER https://www.researchgate.net/figure/The-FOSTER-taxonomy-of-Open-Science-FOSTER-2019_fig1_356955552
5. Open Science, Open Innovation, Open the World – a vision from Europe
URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3213b335-1cbc-11e6-ba9a-01aa75ed71a1>
6. Out Now: Your Guide to Open Science in Horizon Europe. URL: https://intellectual-property-helpdesk.ec.europa.eu/news-events/news/out-now-your-guide-open-science-horizon-europe-2024-09-03_en
7. Розпорядження Кабінету міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>
8. План дій із впровадження Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд” у 2023–2025 роках. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D1%80#Text>
9. Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/>
10. [metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovymy-danyamy-31-12-2024.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/)
11. OpenAIRE. URL: <https://www.openaire.eu/>
12. Концепція розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024-2030 роки.
URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3373/>

Дробот І. І.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та соціально-політичних дисциплін
історичного факультету
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
i.i.drobot@udu.edu.ua

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: З ІСТОРІЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Анотація: досліджується трансформація української державно-соборницької ідеї через історичний зсув до XVIII-XIX ст., боротьба українських політичних партій, рухів, організацій, які діяли, після поразки революції 1917-1921 рр., поза межами радянської України за її реалізацію.

Ключові слова: українська державно-соборницька ідея, українська держава, українська політична еліта, соціал-демократи, соціалісти-революціонери, консерватори-монархісти, націоналістична ідеологія, суспільно-політична думка.

Abstract: the transformation of the Ukrainian state-conciliar idea through a historical shift to the 18th century, the struggle of Ukrainian political parties, movements, and organizations that operated after the defeat of the revolution of 1917-1921 outside the borders of Soviet Ukraine for its implementation is investigated.

Keywords: Ukrainian state-conciliar idea, Ukrainian state, Ukrainian political elite, social democrats, socialist revolutionaries, conservative monarchists, nationalist ideology, socio-political thought.

Українська національна ідея завжди мала властивість змінюватися в залежності від історичної дійсності, але при цьому завжди залишалася консолідуючим фактором в боротьбі за свою свободу і гідне майбутнє українців.

Отже, українську національну ідею слід розглядати як концепцію, яка відповідала споконвічному прагненню українського народу до самовизначення, незалежності, збереження і подальшого розвитку національної культури, мови, традицій. Вона є політичним і духовним підґрунтям, фундаментом для формування української ідентичності та державності.

Складовими частинами української національної ідеї, на моє переконання, є кілька фундаментальних основоположних речей, кожна з яких несе на собі визначальність і обов'язковість. А саме:

1. Державність і суверенітет – прагнення до незалежної, сильної та стабільної української держави пронесеної через багатовікову історію України.

2. Українська мова та культура – збереження й розвиток національних традицій, мови, літератури, мистецтва.

3. Історична пам'ять та спадщина – усвідомлення та популяризація (вивчення) історії України, її героїчної боротьби за свободу.

4. Свобода та демократія – утвердження прав людини, верховенства права, громадянського суспільства.

5. Національна єдність – згуртованість українців незалежно від регіону проживання, походження чи віросповідання.

6. Європейський вибір – інтеграція у світовий простір як незалежна нація, збереження української ідентичності в умовах глобалізації.

7. Економічна незалежність – розвиток власної економіки, підтримка національного виробника енергетична та ресурсна самодостатність.

Якщо, хоча б одна складова не спрацьовує, виникають кризові явища, які закономірно можуть набрати соціальних конфліктів і протистоянь. Ось чому неможливо допускати двомовності, недооцінки історії України, її героїчного минулого, національної єдності, згортання європейського вибору.

Питання української державності в умовах нинішньої російсько-української війни, вкотре актуалізується і набирає політичної гостроти з огляду її гібридності зі сторони рф, брехливої пропаганди на усіх поверхах влади росії. Правдиво, як ніколи, звучить розуміння щодо того, що російська демократія закінчується рівно там, де розпочинається українське питання, зокрема її державність, соборність, незалежність.

Безумовно, багатовікова колоніальна залежність України негативно впливала на процес націотворення. Український народ, що здавна населяв власну етнічну територію, був по суті приречений на асиміляцію. Його мова, культура, традиції та звичаї опинилися на межі винищення.

Але будемо історично об'єктивними і справедливими – ідея державно-соборницького чину, сама українська держава має багато столітню історію з її особливостями та властивостями. Підлегле перебування української спільноти в складі сусідніх держав стримувало пошуки шляхів до національної незалежності, стало могутнім імпульсом для розвитку самосвідомості і державно-соборницької ідеї, надихало українців на боротьбу за національне визволення.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століть у зв'язку з розвитком нових суспільних відносин, на новий рівень підноситься українське національно-культурне відродження. Його носіями виступали нащадки козацької старшини, а також нова соціальна верства – українська інтелігенція. Саме в той час почалися наукові пошуки шляхів національного відродження, невід'ємною складовою якого була державно-соборницька ідея.

В XIX столітті ідея державності і соборності українських земель дістала своє подальше обґрунтування в творчості видатних діячів українського національного відродження – Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, «Руської трійці», М. Грушевського, Ю. Бачинського, М. Міхновського, В. Липинського та інших. Згодом вона знайшла свій розвиток у програмах політичних партій, організацій, які почали створюватися наприкінці XIX – початку XX століть.

На зламі XIX – XX століть питання української державності, соборності оволодіває не лише середовище української політичної еліти, але й широким загалом української спільноти західноукраїнських і східних земель, що входили до Австро-Угорської та Російської імперій. Передові, прогресивно мислячі вчені, публіцисти, партійні діячі послідовно виступали за незалежний розвиток української держави у складі всіх українських етнічних земель.

Провідні діячі українського національно-визвольного руху доклали чимало зусиль з метою підведення під нього ідейно-теоретичного фундаменту, стратегічним завданням якого було здобуття української соборної незалежної держави. На цих позиціях ґрунтувалися програмові засади політичних партій, що формувалися у західній і східній Україні. Вони очолили боротьбу народних мас за своє національні і політичні права. У цей період поглиблюються зв'язки партійно-політичних структур з рухом народних мас, спостерігається бурхливий розвиток культурно-освітніх, господарських, молодіжних товариств, організацій, установ. Це сприяло зростанню національної свідомості українського населення.

Вагомі успіхи на шляху реалізації державно-соборницької ідеї, досягнуті в процесі бурхливого піднесення й розвитку національно-визвольного руху українського народу, були пов'язані з розпадом Російської і Австро-Угорської імперій. Впродовж 1917-1920 років, тобто в період національно-визвольної революції, було здійснено кілька спроб збудувати українську незалежну, соборну державу. Роки революції увібрали в себе весь багатовіковий досвід національно-визвольної боротьби українського народу. Утворення Української Народної республіки (УНР) і Західноукраїнської республіки (ЗУНР) створило умови для об'єднання їх територій в єдину Українську державу. 22 січня 1919 р. в Києві було прийнято Акт злуки УНР і ЗУНР, яким проголошено об'єднання обох держав у єдину Українську Народну Республіку. Однак, це об'єднання через об'єктивні, а часто і суб'єктивні обставини не було доведено до кінця. Державно-соборницька ідея стала з цього часу загальнонаціональною мрією, невід'ємною частиною подальших визвольних програм і практичних дій українських політичних чинників.

Поразка української національної революції, хоч якою величезною трагедією для всього українського народу вона не була, не відвернула національну інтелігенцію від пошуку шляхів визволення України. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький з цього приводу писав: «Нема сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжники цієї самої боротьби на новому історичному етапі»¹.

1. [Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. – Мюнхен, 1973. – с. 201]

Поразка визвольних змагань за українську державність виявилася тим рушієм, що активізував, пер за все, українську політичну еміграцію, а також політичні партії, рухи, організації на західноукраїнських землях, які почали опрацювання доктрини і концепції з метою обґрунтування необхідності продовження боротьби за незалежність, відновлення української державності. Необхідно зауважити, що ця ідея об'єднувала різноманітні політичні угруповання і осередки, незалежно від різниці їх політичних поглядів і орієнтацій. Вони беззастережно стояли на засадах державності і соборності українських етнічних земель.

В пореволюційному емігрантському середовищі, що пристосовувалося до нових умов життя і діяльності виокремлювалась Українська соціал-демократична партія. Її провідники В. Винниченко, С. Петлюра, В. Садовський, Б. Мартос, В. Чехівський, А. Лівіцький, І. Мазепа та інші намагалися послідовно відстоювати інтереси трудового люду прагнули виробити програму і тактику боротьби проти окупантів української території.

Соціал-демократи вважали, що боротьба за незалежну, соборну державу не може бути справою однієї особи, партії чи класу. Тому вони закликали українських політиків об'єднатися і розгорнути змагання на платформі демократичного соціалізму за прикладом європейських соціал-демократичних партій. Усдеки були переконані, що лише реалізувавши цю концептуальну ідеологічну парадигму, можливо забезпечити українському народові право на незалежне життя у власній державі. Але це була лише ідеологічна обгортка, всередині якої були постійні суперечки і протистояння.

Однією з впливових партій в середовищі української політичної еміграції в міжвоєнний період була Українська партія соціалістів-революціонерів, очолювана М. Шаповалом. Непримиренний ворог більшовизму, М.Шаповал та його соратники залишилися соціалістами. Їх державницьким ідеалом була українська соборна трудова республіка на засадах трудової демократії. Важливим висновком соціалістів-революціонерів, зокрема їх лідера М. Шаповала, було прогнозування щодо розпаду Союзу РСР: умовою цього розпаду буде скасування диктатури комуністичної партії. Республіки, що входили до складу СРСР, в тому числі й Україна, стануть «державно-самостійними». Цей прогноз М. Шаповала реалізувався через 70 років.

Соціалісти-революціонери послідовно відстоювали ідею соборності українських земель в одній державі. Як свідчить аналіз документів, українські есери відкидали, на відміну від інших пертій, орієнтацію на зовнішні сили,

прагнули згуртувати українські політичні чинники навколо ідеї боротьби за суверенну українську державність. Безперечно, в силу об'єктивних умов, ця ідея не могла реалізуватися.

Привертають увагу напрацювання та рекомендації українських монархістів. Їх політична ідеологія була сформульована відомим істориком, політологом, політиком В. Липинським. Проаналізовані нами його та соратників праці, теоретичні напрацювання переконливо засвідчують, що цілий ряд концептуальних положень можна використати при розбудові сучасної української держави. Соборність, цілісність держави, на думку В. Липинського, можна забезпечити шляхом гармонійного поєднання сильної централізованої влади і широкого місцевого самоврядування окремих регіонів України. При цьому, неабияку роль відігравав територіальний патріотизм та інтереси всієї держави. Цікавими і глибокими є судження В. Липинського про оптимальну модель взаємозв'язку між церквою і державою, що є досить актуальними для нашого сьогодення. При оцінці державотворчої концепції В. Липинського, думаю, будуть доречними слова Д. Дорошенка – відомого політика, історика, літературознавця, бібліографа: «...раніше чи пізніше, ми певні, наша громада оцінить глибину і оригінальність поглядів Липинського, і особливо ту гарячу любов до рідного краю, якою вони овіяні. І те, що вони, поки що, так мало знайшли собі відгуку, се є, повторюємо, сумне свідство упадку української політичної думки й національного почуття»².

В 20–30-ті рр. ХХ століття на західноукраїнських землях прапор боротьби за національне визволення, за соборність українських земель піднесли націоналісти. Націоналістичний напрямок виник як альтернатива існуючим політичним партіям, що не увібрали в свої лави тих, хто не вірив у їх здатність вибороти українську незалежну соборну державу мирним шляхом.

Насамперед, це була молоді, яка намагалася дати відповідь на питання про те, на яких шляхах можна сподіватися на успіх у боротьбі за власну державу. Вона прагнула до радикальних дій, відкидала орієнтацію на ліберально-демократичну, соціалістичну моделі побудови української держави. Адже лідери цих політичних напрямків показали свою нездатність використати сприятливі умови в часи української національної революції 1917-1920-х років, програми змагання за самостійну, соборну державу.

В кінці 1920-х рр. ряд націоналістичних молодіжних груп у творили Організацію українських націоналістів (ОУН). Провідники ОУН стверджували, що відродити українську державність еволюційним шляхом неможливо. Досягти цієї мити можна лише революційним шляхом, піднявши повстання проти усіх

окупантів українських земель. Однак, як засвідчили подальші події, через об'єктивні обставини плани націоналістів здобути українську державу не були здійснені. Шляхи до цієї мети заступили могутні військові сили, перш за все Німеччини і СРСР. Та все ж діяльність ОУН у міжвоєнні роки була важливим фактором у пошуках і обґрунтовані нових ідей, програм і тактики боротьби за українську державність.

Цільне місце в літописах боротьби за українську соборну державність належить українському населенню Галичини, Закарпаття, Буковини, Волині.

2. [Забаревський М. (Д. Дорошенко). В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень. – 1925. – 51 с.]

Українці цих регіонів справедливо пов'язували свої сподівання на визволення і возз'єднання в одній державі з політичними змінами в Європі. Але на шляху їхніх життєвих устремлінь стала іноземна окупація і подальша антиукраїнська політика та ряд інших зовнішніх і внутрішніх чинників.

Вивчення ідейної спадщини і практичного досвіду політичних партій і рухів, що виборювали право українського народу жити у власній незалежній соборній українській державі має допомогти і теперішній владі, сучасникам краще усвідомити складність державотворчого процесу, захисту України і здобуття перемоги над антиукраїнськими силами в сучасному складному геополітичному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гирич І. Сіячі. Українські інтелектуали, які пробудили ідею незалежності. К.: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2023. – 416 с.
2. Гирич І. Як Україна ставала українською. Громадсько-політичне життя на під російській Україні XIX – поч. XX ст. – К.: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2024. – 259 с.
3. Забаревський М. (Д. Дорошенко). В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень. – 1925. – 51 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. – Мюнхен. – Сучасність. – 1973. - 442 с.
5. Павличко Д. Українська національна ідея. У 2-х томах. – К.: Основа, 2012. – 1704 с.
6. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Х.: КДС, 2025. – 509 с.
7. Трансформація української національної ідеї / упоряд. О. Доній – К.: Наш формат, 2019. – 464 с.

Volodymyr Yevtukh,
doctor of historical sciences,
professor of Mykhailo Dragomanov State University,
corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
professor (Kyiv, Ukraine)

IN SEARCH OF OPTIMAL OPPORTUNITIES FOR CONSTRUCTING THE EDUCATIONAL PROCESS: FINDINGS FROM FOREIGN DISCOURSE

Relevance. Today, both theorists and practitioners in all countries working in the field of education are actively looking for opportunities to improve the educational process in order to activate it and to achieve the most effective results that could provide their bearers with comfortable adaptation in the labor market and in interaction with the environment. First of all, it is about how to form a capital of knowledge that would be characterized by flexibility and would help actors of social processes to overcome professional and social challenges of the present day and in the future. The result of these searches, at least at their intermediate stage, is the appearance in the educational space (at all its levels) of various concepts, within which a particular type of structuring and meaningful filling of the process of accumulating and assimilating knowledge for its rational use is proposed, both of a specific (educational) nature (for example, “contextual learning”) and of a more global nature (for example, those associated with a fairly broad educational context). Recently, artificial intelligence has been rapidly bursting into these searches, which has a powerful potential to influence (positive and negative content) the construction of systems, especially of a meaningful nature, of the educational process.

Research field (problem area) is outlined by the boundaries of the problem statement, which I define as: to reproduce the content of the scientific and practical discourse related to the search for optimal concepts for improving the transfer, assimilation and accumulation of knowledge, which is quite actively developing (discourse) in foreign countries and to a certain extent includes domestic researchers. I am talking primarily about such phenomena that in foreign scientific literature have been given the names "pedagogical systems" or "global pedagogical concepts", "global pedagogy", "pedagogy that is inherent in the whole world", about the role of artificial intelligence in structuring the educational process in higher educational institutions in the direction of improving the assimilation of knowledge necessary for the effective functioning of their carriers in a particular professional environments.

This research field is filled with ideas presented in the works of such researchers as Cherry Banks, James Banks, Kristin Burnham, Avanti Chojed, Chris Dede, Ines Gil-Jaursen, Gloria Landson-Billings, William Lidwell, Matthew Lynch, John Myers, Ida

Nilsson, Fan Ouyang, Marek Rembierz, Samuel Tannar, Manuel Zahn, Olaf Zawacki-Richter etc.

Among the innovations that are currently being discussed quite actively in foreign educational discourse, we can put accent upon the following presenting their brief description:

“Asset-based pedagogy” is based on the accumulated knowledge gained in previous years; its main concept is to achieve equality in classes across the country; community is a value, each community has strengths and potential; focusing on strengths; on their basis, a platform is built for obtaining new knowledge and professional skills.

The principles of *“culturally relevant pedagogy”* are based on the cultural competence of teachers in certain curricula. This type of pedagogy, according to the ideas of its supporters, expands the capabilities of students in the intellectual, social, emotional and political plans, using cultural referents to transfer knowledge, skills and attitudes towards the human environment. Within the framework of the key concept of this pedagogy, the teacher (lecturer) uses the intellectual abilities of those who are learning to transfer knowledge and skills in order for students to develop their potential.

“Equity pedagogy” is primarily concerned with accessibility and fairness using different learning styles; teaching methods and strategies are applied equally in order to provide all students, regardless of their social, ethnic background, with the same learning opportunities in order to help them achieve positive results and, consequently, future success in social life.

“Reverse pedagogy” involves familiarization with various theoretical materials at a distance even before the start of the actual training course. Here, joint construction of knowledge takes up the main part of the full-time study. At the same time, the emphasis shifts to exercises, role-playing games, and special attention is paid to supporting students (pupils) who have difficulties, including in interacting with peers. And an extremely important point is that the tutor and the teacher are not the same person as in traditional training courses.

In the *“pedagogy of perception”* the main vocation is that the pedagogical climate is an important function of different concepts of knowledge acquisition. Therefore, attention is focused on the formation of a comfortable environment for the interaction of those who learn and those who teach, in particular through the introduction of various practices.

“Critical pedagogy” is concerned with issues of social justice and democracy in teaching and learning. Key efforts here are those aimed at liberation from humiliation through the awakening of critical consciousness; at promoting the transformation of

one's world through social criticism and political action for the purpose of self-realization.

«*Own capital pedagogy*» is aimed at the formation of social capital based on the knowledge gained for further successful functioning in society. According to the famous French scientist, a pioneer in the study of the phenomenon of capital, in particular social capital, Pierre Bourdieu, social capital is an important resource, thanks to which a person acquires certain opportunities and advantages in the environment in which he is located.

«*Pedagogy for foreigners*» focuses its efforts on adapting the education system to the growing number of students from ethnic minorities, primarily immigrants. It is natural that issues such as the promotion of intercultural education, overcoming challenges in the perception of intercultural education, increasing the representation of ethnic minorities among teachers, and promoting diversity and civic unity both during and outside the educational process are at the forefront.

The listed concepts do not exhaust the diversity of researchers' searches for optimal opportunities for improving the educational/teaching process. However, I cannot refrain from drawing attention to the possibility of our context in «*hybrid learning*», which I call technological "trick". "Hybrid learning", which is transmitted by the term of the same name and is rapidly spreading in foreign countries (the use of this construct is becoming more active in educational discourse), as a technological skill in the implementation of searches for optimizing the educational process in the conditions that have developed, in particular, as a result of the impact of COVID-19. This form of a conceptual approach to learning is quite intensively practiced today, especially in situations that I call turbulent. An analysis of the literature (opinions) of Western authors gives me reason to conclude that hybrid learning is a very controversial phenomenon of foreign educational discourse. In my opinion, it also appears in the domestic space.

When talking about optimal models of the educational process in modern conditions, it is impossible to avoid the problems associated with *artificial intelligence*. In a separate section of reflections on the search for the most effective approaches to knowledge production, its transfer to learners, and its relevance in the context of rapid dynamics of sociocultural changes, I propose to highlight two clusters of problems: 1) the construction of the phenomenon of "global education" ("global pedagogy") as a universal phenomenon for all countries and 2) the impact of artificial intelligence (AI) on the content of the educational process (and on education in general) in the context of the formation of effective conceptual pedagogical technologies. Actually, we are talking about fundamental approaches to the philosophical understanding of the

challenges that generate certain changes in the evaluation of the connection between knowledge production and its consumption.

In this context, I would like to note that the issue of *competence* deserves special attention due to correct handle with AI.

Conclusion. To my mind for the educational system of Ukraine, the maxims inherent in “asset-based pedagogy” (building knowledge based on accumulated experience); “culturally relevant pedagogy” (forming a stable own ethno-cultural platform and assimilating the cultural heritage of bearers of other traditions); “pedagogy of own capital” (forming one’s own knowledge capital, which will strengthen social, cultural and intellectual capital); “pedagogy of perception” (tolerant attitude towards “otherness”, ensuring conflict-free interaction with diversity); “critical pedagogy” (critical analysis of information and knowledge that is transmitted encourages the search for alternative, progressive development opportunities); "reverse pedagogy" (building pedagogy with a two-way movement of knowledge: teaching - learning and vice versa).

REFERENCES:

1. An asset-based approach to education: What it is and why it matters. URL: <https://teachereducation.steinhardt.nyu.edu/an-asset-based-approach-to-education-what-it-is-and-why-it-matters/>
2. Bezvershenko, Yulyia. (2024). V Ukrayini ne isnuye ponyattya karyery naukovtsya. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/vchena-yuliya-bezvershenko-v-ukrajini-ne-isnuye-ponyattya-kar-yeri-naukovcya-304329/> [in Ukrainian].
3. Bobula, Michal. (2024). Generative artificial intelligence (AI) in higher education: a comprehensive review of challenges, opportunities, and implications. Journal of Learning Development in Higher Education. No 30. URL: DOI: <https://doi.org/10.47408/jldhe.vi30.1137>
4. Critical pedagogy: 8 key concepts you need to know. URL: <https://www.dns-tvind.dk/critical-pedagogy/>
5. Dede, Chris. (2024). An AI-enabled model for massive hybrid learning. IAU Horizons. Vol. 29. No 1. May 2024. Pp. 33-34.
6. Escudero, Bárbara. (2019). How to practice culturally relevant pedagogy. URL: <https://www.teachforamerica.org/stories/culturally-relevant-pedagogy>
7. Faas, Daniel. (2008). From foreigner pedagogy to intercultural education: An analysis of the German responses to diversity and its impact on schools and students. European Educational Research Journal. Vol. 7. Issue 1. Pp.108-123. URL: DOI: 10.2304/eeerj.2008.7.1.108
8. Larvor, Brendan & Ahlberg, Johanna (2020). Reverse Pedagogy: a citizens' assembly approach to the BAME awarding gap. URL: <https://researchprofiles.herts.ac.uk/en/publications/reverse-pedagogy-a-citizens-assembly-approach-to-the-bame-awardin-2>

9. Ronghuai, Huang. (2024). Reshaping higher education with vital competences in the intelligent era. IAU Horizons. Vol. 29. No 1. Pp. 31-33.
10. Siegel, Harvey. (2008). Critical thinking as an educational ideal. The Educational Forum. Vol. 45, 1980. Issue 1. Pp. 7-23. Published online: 30 Jan 2008. URL: <https://doi.org/10.1080/00131728009336046>
11. Soika, Brian. (2020). Seven effective ways to promote equity in the classroom. Published on March 19, 2020. URL: <https://rossier.usc.edu/news-insights/news/seven-effective-ways-promote-equity-classroom>
12. Spencer, John. (2020). 5 models for making the most out of hybrid learning. URL: <https://spencereducation.com/5-hybrid-models/>
13. Yevtukh, V.B. (2024). Zumery i Alfa stayut doroslymy – yaki znannya yim potribni: kontroversiyni prologomeny [Summer and Alpha become adults – what knowledge they need: controversial prolegomena]. Naukovyi chasophys Ukrayinskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Dragomanova. Seriya. Pedagogichni nauky: realiyi ta perspektyvy. Vypusk 98. S. 5-13 [in Ukrainian].
14. Yevtukh, V.B. (2025). Osvitniy dyskurs u poshukakh optimalnykh kontseptiv: zarubizhni akzenty [Educational discourse in search of optimal concepts: foreign accents]. Naukovyi chasophys Ukrayinskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Dragomanova. Seriya. Pedagogichni nauky. Vypusk 159-. S. 4-24 [in Ukrainian].

Кармазіна М. С.,
доктор політичних наук, професор;
працівник ЗСУ
karmm@ukr.net

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – «ДЛЯ ВСЬОГО», АБО ЯК НЕ ПОТРАПИТИ ДО КЛАСУ НЕПОТРІБНИХ ЛЮДЕЙ

У статті аналізуються особливості сприйняття технологій зі штучним інтелектом (ШІ), а також переваги, які він надає людям і країнам уже нині в найрізноманітніших сферах та галузях життя. Особлива увага – застереженням щодо розвитку та використання ШІ, пов'язаним з цим загрозами та ризиками, серед яких – кількісне розростання класу непотрібних людей. Своєрідним акцентом є аналіз рекомендацій для тих, хто прагне не стати «молодшим партнером» ШІ.

Ключові слова: штучний інтелект, гонка за ШІ, клас непотрібних людей, симбіоз людини і машини.

The article analyzes the peculiarities of the perception of artificial intelligence (AI) technologies, as well as the benefits that it already provides to people and countries in a wide variety of areas and sectors of life. Special attention is paid to the warnings regarding the development and use of AI, the threats and risks associated with it, including the quantitative growth of the class of unnecessary people. A peculiar

emphasis is the analysis of recommendations for those who seek not to become the "junior partner" of AI.

Key words: artificial intelligence, race for AI, class of unnecessary people, symbiosis of man and machine.

Ми живемо в час, який, слідом за Джеффрі Безосом (одним з найбагатших людей планети, засновником Інтернет-магазину Amazon), можемо охарактеризувати як початок «золотого віку штучного інтелекту» [1]. ШІ став багатообіцяючою технологією і, найперше, актуалізував сподівання на збільшення ефективності «людини з ШІ», як і «країни з ШІ». Ця обставина сформувала в середовищі інноваційних лідерів підґрунтя для своєрідної глобальної «гонки за ШІ». Остання розпочалася не лише між США, як «батьківщиною» ШІ, та Європейським Союзом і Китаєм: нині успішними учасниками цієї гонки стали Південна Корея, Індія, Японія та ін.

Утім, з-посеред нас є і ті уми і душі, хто не схильний розмірковувати про переваги та ефекти ШІ, але посилено рефлексують над застереженнями Генрі Кіссінджера (нагадаю, що у 1973–1977 рр., тобто в роки холодної війни, він був 56-им держсекретарем США), який свого часу пропонував сконцентруватися, передовсім, не на питаннях ефективності штучного інтелекту, а на нинішніх, як і потенційних, загрозах і ризиках, зумовлених розвитком ШІ, на тих по-своєму «унікальних ризиках» (зрештою, названих «привидом Кіссінджера»), які зумовлять настання непередбачуваної революції в нашій свідомості та мисленні під впливом ШІ, як і неминучу еволюцію нашого розуміння істини та реальності [2]. Тобто для Г. Кіссінджера та його інтелектуальних послідовників ШІ став новітньою технологією-тригером неспокою, непереборних страхів, а, часом, і відчаю у передчутті технологічної сингулярності (прогнозованого зростання науково-технічного прогресу), тригером, що призвів до розколу в світі технологій між «думерами» та «бумерами», перші з яких стурбовані можливістю ШІ в перспективі знищити людство, а другі – применшують страх перед «апокаліпсисом штучного інтелекту». Прикметно, що наприкінці січня нинішнього року до кола збентежених/«думерів» долучився і Ватикан, оприлюднивши Заувагу «Antiqua et nova» («Давнє і нове») [3], у якій були представлені погляди на виклики і можливості, пов'язані із розвитком ШІ у таких сферах, як сфера освіти, економіки, праці, охорони здоров'я, стосунків і військових дій, та зроблено наголос, що потенціал ШІ може посилити військові ресурси і вивести «далеко за межі людського контролю», прискорюючи «дестабілізуючу гонку озброєнь з руйнівними наслідками для прав людини». Тобто ніхто, включно зі святими отцями, не залишається сьогодні байдужим до штучного інтелекту.

Варто згадати і про ще одну точку зору на ШІ і, відповідно, її носіїв, які просякнуті нездоланим скепсисом щодо майбутнього ШІ, вбачаючи в ньому новітню «технологічну бульбашку» (див. про це: [4; 5]), яка, як вони прогнозують, швидко вичерпає свій потенціал.

Я омину увагою скептиків, і, найперше, зупинюся на очевидних перевагах ШІ, а потім і на загрозах і ризиках, пов'язаних з його розвитком та використанням. І, найперше, зверну увагу на те, що у 2024 р. з'явилася книга, що стала свого роду «миттєвим бестселером» – «Спільний інтелект: життя та робота з ШІ» [6], автором якої став професор Вортонівської школи бізнесу Ітан Моллік. І. Моллік звернув увагу на те, що результатом співпраці людини і генеративного ШІ стає синергія, різко зростаюча сумарна ефективність людини і машини, яка перевершує індивідуальні зусилля будь-якої особистості. Тож, ШІ стає не просто інструментом для підвищення продуктивності особи на робочому місці (допомагає планувати та чітко окреслювати пріоритети в роботі, здійснювати менеджмент електронної пошти та, загалом, звільняти особистість від рутини) – симбіоз людини та ШІ все більше виявляється чинником, що уможлиблює інновації та подальший прогрес. При цьому для людини зростає комфортність взаємодії зі ШІ, оскільки останній (зокрема, такі помічники, як Google Assistant, Alexa, Siri) налаштований як компаньйон – на персоналізовану взаємодію – і здатен не лише розуміти емоційний стан користувача (за виразом обличчя, тембром голосу, швидкістю друку) чи шляхом запам'ятовування його вподобання та поведінки, але й інтегрувати зроблені ним візуальні, голосові чи текстові введення, і, як наслідок, ШІ виявляється спроможним чітко виконувати рутинні завдання, змінювати свої рекомендації для користувача, уникаючи ситуацій, які могли б призвести його до розчарувань та, відповідно, зумовили зниження його ефективності в низці процесів.

Зосереджуючись на найвагоміших досягненнях ШІ та потенційних його можливостях, дослідники виділяють, щонайменше, півтора десятка переваг, які неодмінно зумовлять подальший розвиток ШІ в інтересах людини. Тож, уже сьогодні експерти та аналітики відзначають [7]:

- переваги спеціалізованих інструментів (вертикальних агентів ШІ), що призначені для автоматизації всіх робочих процесів, роблячи їх не просто ефективнішими: вони революціонізують їх, виявляючи спроможність замінити цілі команди та функції на підприємствах. Агентний ШІ вже може виконувати завдання, які, як вважалося, вимагали людського судження (наприклад, щодо планування зустрічей, складання звітів або керування ланцюгами поставок, написання коду чи бронювання подорожей, взаємодії з клієнтами, зменшуючи витрати та ін.). Серед найновіших даних розвитку ШІ у цьому напрямку – зусилля, створеного після обрання Президентом США Дональда Трампа Департаменту ефективності уряду

(DOGE) на чолі з Ілоном Маском, спрямовані на створення спеціального індивідуального чат-бота GSAi (зі ШІ) для загальних служб Адміністрації Д. Трампа з метою підвищення повсякденної продуктивності близько 12 тис. співробітників, зосереджених на керуванні офісними будівлями, контрактами та ІТ-інфраструктурою у федеральному уряді [8];

– **мультимодальний ШІ** виявляє здатність інтерпретувати та реагувати, аналізуючи текст, зображення, аудіо та відео. Відтак – стає віртуальним помічником (на зразок ALexa), здатним створювати презентації, редагувати медіафайли, діагностувати (наприклад, проблеми авто в ході вивчення фотографій чи звукозаписів) чи допомагати аналізувати дані (приміром, лікарям в аналізі спектру даних у різних форматах);

– **ШІ з відкритим вихідним кодом** кидає виклик не лише пропрітарним (ПЗ, на яке зберігаються майнові чи немайнові авторські права) системам, але й, як, наприклад, найновіша безкоштовна китайська модель ШІ **Deepseek**, що з'явилася наприкінці 2024 р., розширює межі доступності та продуктивності, змінюючи/вирівнюючи умови гри та дозволяючи невеликим компаніям і стартапам створювати конкурентоспроможні інструменти зі ШІ, не вимагаючи значних бюджетів; крім того – стимулювати інновації, сприяти співпраці та встановлювати нові стандарти прозорості та продуктивності, кидаючи виклики домінуванню OpenAI і Google, які інвестують значні кошти в закриті системи, заради збереження конкурентоспроможності [7]. Це «змінює ландшафт штучного інтелекту, викликаючи дебати щодо доступності, інтелектуальної власності та довгострокової стійкості в цій галузі»;

– **генеративний ШІ** уже не обмежується текстом: такі інструменти візуалізації вмісту, як DALI-E, революціонізують створення реклами, удосконалюють оповідь за допомогою фотореалістичних зображень. У музиці та аудіо ШІ створює персоналізовані треки (для маркетингових кампаній або розваг). У науці і медицині такі платформи, як, наприклад, AlphaFold, скорочують час, необхідний для відкриття нових ліків або матеріалів;

– **спеціалізовані моделі AI Step Up** все більше задовольняють потреби в конкретних галузях: виявляють фінансове шахрайство (аналізуючи моделі транзакцій з високою точністю), діагностують захворювання або прогнозують результати (щодо стану пацієнтів за допомогою спеціальних наборів даних), виконують все складніші завдання із більшою ефективністю (наприклад, у сфері логістики). При цьому спеціалізований ШІ потребує менше обчислювальних потужностей та оптимізований для середовища з обмеженими ресурсами, що робить їх ідеальними для периферійних пристроїв (дронів, датчиків IoT чи автономних транспортних засобів), де обробка даних у реальному часі є критично важливою.

Крім того, очевидним є те, що, перевагою ШІ є його здатність обробляти величезні обсяги даних і виявляти закономірності, які люди можуть не помітити та пропустити. ШІ уже показав результати не лише у відкритті нових ліків, чи виявленні нових методів лікування («за місяці, а не за роки»), але й сприяв розвитку персоналізованої медицини (використовуючи аналіз генетичних даних у ході терапії для окремих пацієнтів, або, як зауважила професорка Фей-Фей Лі у своїй книзі «Світи, які я бачу: цікавість, дослідження та відкриття на зорі ШІ» [9], що побачила світ у 2023 р., уможливлуючи, приміром, моделювання тривимірних середовищ – тренажерів для точної візуалізації анатомії пацієнтів; у сфері матеріалознавства ШІ довів спроможність розробляти «стійкі альтернативи» пластмасам та надміцні матеріали для таких галузей, як будівництво та авіакосмічна промисловість; у математиці алгоритми здатні вирішувати «давні проблеми»: віднаходять докази для складних теорем, оптимізують проекти мереж, відкривають нові кордони в технологіях та інженерії. І все це докорінно змінює перспективи подальших наукових досліджень.

У сфері освіти ШІ допомагає викладачу персоналізувати навчальний процес, адаптуючи плани і темпи проходження уроків до потреб окремого учня чи студента. Надалі ж ШІ, як прогнозують, сприятиме виявленню та усвідомленню надавачем освітніх послуг інформації щодо прогресу учнів у режимі реального часу та допомагатиме у розробці більш ефективних стратегій навчання.

Такі інструменти, як Adobe Firefly та DALL-E, стають у нагоді фахівцям (у т. ч. маркетологам, художникам, дизайнерам та ін.) у творчій індустрії, генеруючи ідеї, варіації вмісту, пропонуючи оригінальні концепції творів та забезпечуючи їх персоналізацію.

Підтримуючи бізнес, ШІ змінює спосіб прийняття рішень, адже розробляються інструменти, які можуть прогнозувати поведінку клієнтів: зокрема, аналізуючи масивні набори даних, ШІ створює ультрацільові маркетингові кампанії. ШІ оптимізує комерційні операції, коригуючи, наприклад, ланцюги постачання в реальному часі та забезпечуючи гнучкість бізнесу. ШІ скорочує терміни розробки продукту, проектуючи, тестуючи, ітеруючи все швидше і швидше.

В інженерії можливості ШІ розширюватимуться для проведення структурного аналізу, моделювання чи створення прототипів, а також для тестування більш складних систем, прискорення розробки продукту та покращення заходів безпеки [7].

Іншою особливістю розвитку ШІ є те, що цей процес активізує як дискусії щодо етики та нормативних рамок його застосування, пов'язані із вирішенням проблем конфіденційності (захисту даних користувача) чи авторського права,

уникненням упередженості алгоритмів (як результату навчання на даних певного типу) і підзвітності у контексті глобального співробітництва, так і акцентує відмінності у пріоритетах держав та урядів, пов'язаних із бажанням технологічного домінування (найперше, у сфері безпеки, оборони, розвідки) і забезпечення національної стійкості. Остання має забезпечуватися використанням ШІ в екологічних практиках, в оптимізації енергетичних систем (прогнозуванні попиту, балансуванні постачання, інтеграції відновлювальних джерел), у сільському господарстві (використання інструментів для «точного землеробства» та масштабування практик сталого землеробства), «зелених технологіях» (для забезпечення постійного доступу до енергії з відновлюваних джерел, зокрема – у періоди низької генерації), у галузі «циклічної економіки», як і в моделюванні та прогнозуванні клімату чи в прогнозуванні ланцюга поставок.

Забезпечення проривів ШІ, на думку експертів, відбувається/відбудуватиметься не тільки за рахунок удосконалення алгоритмів чи ПЗ, але й завдяки процесорам нового покоління (на чому зосереджені виробники мікросхем *AMD, Intel, NVIDIA*), апаратним інноваціям (прискорювачам ШІ на зразок модулів обробки тензорів Google (TPU) і нейронних механізмів Apple), помітного скорочення екологічних витрат (енергоресурсів, води), розвитку самонавчання (метанавчання) ШІ, розвитку компактних ШІ (приміром, для смартфонів, транспорту), як і високошвидкісних міжсистемних з'єднань, масштабованої хмарної інфраструктури та ін.

Вищевикладене свідчить на користь твердження, що наслідки впровадження ШІ не просто примножать ефективність процесів у найрізноманітніших сферах та галузях, але, як переконують експерти та дослідники, сприятимуть створенню нових робочих місць та навіть нових галузей, як, наприклад, планування сталого розвитку на основі ШІ. Стає зрозумілим уже сьогодні: низка сучасних професій під тиском ШІ зникне. Серед перших, хто стане непотрібним, на думку фахівців з OpenAI, будуть бухгалтери, податкові фахівці, помічники юристів, фінансові аналітики, журналісти, веб-дизайнери, математики, судові репортери, перекладачі та спеціалісти зі зв'язків з громадськістю.

Тож, прогрес вимагатиме перекваліфікації співробітників, оскільки робота з ШІ вимагатиме нових знань, навичок, умінь, висуватиме нові вимоги до спроможностей та організації кожної особистості впродовж всього життя, чи того його періоду, впродовж якого особистість буде прагнути залишатися поза класом непотрібних людей.

На жаль, клас непотрібних людей – явище, яке вже існує (хоча в багатьох країнах воно залишається малодослідженим) і надалі тільки зростатиме, розширюватиметься через розвиток ШІ. Цьому сприятиме кілька чинників.

По-перше, не готовність самого працівника змінюватися, опановувати впродовж життя нове знання, набувати нові уміння, одне з яких пов'язане зі знанням англійської мови. Адже, як відзначають експерти [10], на кінець 2024 р. ШІ – переважно англомовний, а всі «гучно презентовані інструменти ШІ», за допомогою яких ми можемо спілкуватися чи робити запити, «жахливо працюють не англійською». Коли, наприклад, ви цікавитеся у ШІ арабською рецептурою страви, то він повідомляє запитуючому ознаки хвороби, а запит про японський фестиваль родючості (відомий і як фестиваль фалоса) може призвести до цензури і бану, оскільки ШІ ігнорує місцевий культурний або політичний контекст, соціальні традиції, і запит, відповідно, сприймає запит як такий, що не узгоджується з політикою використання OpenAI. Тож, незнання саме англійської, щонайменше, половиною людства відділяє цю половину від прогресу, заможнішого життя та занадто звужує життєві перспективи. Іншими словами, особистості важливо подолати мовний бар'єр: мовний бар'єр є бар'єром до англоцентричних технологій, бар'єром для зростання власної ефективності та, врешті-решт, благополучнішого життя, бар'єром для перебування поза межами непотрібних людей.

Інший акцент аналітиків ще більш промовистий: нинішні тенденції у розвитку ШІ «нічим не відрізняються від етноциду, спричиненого гонитвою за ШІ», оскільки здійснюване навчання ШІ на англомовних джерелах сприяє сприйняттю ШІ моралі, норм, стандартів, світоглядних рамок англомовного західного світу (станом на 2024 р. англійська була найпопулярнішою мовою веб контенту, на неї припадало майже 52,1% сайтів; друге місце посіла іспанська – 5,5% веб контенту, третє – німецька з 4,8%. На такі мови, як індійська, перська, китайська та індонезійська, якими розмовляло близько 2,7 мільярда людей, припадало приблизно по 1,5% веб контенту), а висновок зводиться до того, що «можливо, ШІ не вб'є людство, але він точно вб'є те, що робить нас людьми, – нашу культуру, якщо ми не приділимо увагу цій проблемі» [10]. Таким чином, брак великого масиву високоякісних текстів (від художніх творів і наукових публікацій до новин і технічної документації) для навчання генеративного ШІ зменшує, а то й унеможлиблює розвиток ШІ певними мовами. І ця проблема на даний час, вочевидь, має слабкі перспективи для розв'язання.

Ще одним негативним наслідком своєрідної «мовної упередженості» ШІ є не лише те, що, спілкуючись не англійською, ШІ вимагає від користувача, як відзначають фахівці галузі, значно більше токенів (мінімальних одиниць даних) для запиту, а й те, що користувач, у підсумку, не отримує якісної новітньої інформації. Неефективна токенізація обертається подорожчанням кінцевого результату, чого багато держав не можуть собі дозволити. Тож, нині дається взнаки як відокремлення людини від інформації та передових технологій, так і

глибокий технологічний розрив між державами та цілими регіонами планети, що продовжує неухильно поглиблюватися, а прискіпливий аналіз низки процесів піднімає окрему проблему – розвитку «цифрового колоніалізму» (див. про це детальніше в: [11]). Зокрема, Н. М'яле [12], використавши концепт «діджитал-імперій», прогнозував, що ІІІ стане інструментом концентрації влади на планеті у найпотужніших гравців, якими він розглядав США та КНР. Інші ж регіони (зокрема, Європа) стануть «кібервасалами», чи «кіберколоніями». А. Бредфорд, рефлектуючи над питанням «цифрових імперій», звертала увагу на прагнення цих, останніх, фактично нав'язувати власні правила гри щодо ІІІ іншим гравцям та, відповідно, домінувати над ними [13]. Крім того, коли мова заходить про використання «англомовно-упереджених» моделей ІІІ у незахідному світі, то виникають значні ризики для безпеки, адже «шкідливі відповіді», створені ІІІ не англійською, зростають до 35%, а точність виконання інструкцій знижується до 80% [10]. ІІІ може продукувати прямолінійно-образливі чи значною мірою токсичні висловлювання. Або брехати, стверджуючи, наприклад, що російська пропагандистська фраза в автоперекладі українською («нема сечі терпіти ці пекельні борошна») є ідіоматичним виразом, «глибоко вкоріненим в українській мові та культурі з елементами, які можна простежити до старослов'янських висловлювань» [10].

У недалекій перспективі ІІІ зумовить ситуацію, пов'язану із переміщенням і створенням робочих місць. І цей баланс буде критичним. А вже сьогодні ІІІ надає непропорційні переваги певній частині людства, яка спроможна до адаптації в умовах новітніх викликів і можливостей, виявляє високу здатність до мобілізації ресурсів та, врешті-решт, економічної першості та геополітичної гегемонії.

За такої ситуації актуальності не втрачає книга «Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелекту», написана Т. Девенпортом та Д. Корбі ще у 2018 р. У ній автори запропонували своєрідну стратегію виживання людини – аугментацію, та кроки «вгору–вбік–всередину–вузькою стежкою–вперед». Вони аргументували, що людина, яка: (а) залишить за собою виконання найскладніших інтелектуальних задач, будучи здатною оперувати ширшими, ніж ІІІ, категоріями та, відповідно, приймати рішення в умовах, коли бракує даних, (б) виявить здатність спиратися на «людський фактор» та психологію, а також працювати в «партнерстві» зі ІІІ та домінувати над ним, коли варто виходити за межі суто раціонального підходу, (в) зможе контролювати ефективність ІІІ, своєчасно втручаючись та коригуючи його роботу, (г) матиме глибокі знання і досвід у вузькій специфічній сфері, яку буде просто економічно недоцільно автоматизувати, (д) виявить здатність до розробки нових розумних машин, до впровадження технологічних інновацій та

ін., залишиться затребуваною, оскільки цінність людського інтелекту перевершуватиме «цінності ШІ», який має працювати у «чорнових» процесах. Однак, якість людського інтелекту вимагатиме нових освітніх стратегій. Як вимагатиме актуальних стратегій, підходів, політик і кожна сфера функціонування людей та соціумів.

Рефлексії над складністю, яку примножує ШІ, нині зосереджуються на проблемі появи загального ШІ та супер-ШІ, оскільки вони сприятимуть появі нових численних складнощів у функціонуванні та осмисленні гібридної реальності. Якщо перший, загальний ШІ, мислиться як «рівний людині», тобто як модель, яка буде спроможною робити все, на що здатна людина, то суть суперінтелекту витлумачується як здатність моделі перевершити людські здібності і досягти «рівня бога». А небезпека полягає в тому, що супер-ШІ здатний змінювати безпекове середовище. Застереження стосується того, що супер-ШІ зможе діяти «дуже довго й непомітно, вносячи малі зміни у світобудову» – у політичну структуру, законодавство, виробництво спеціальних речей, які в перспективі будуть потрібні самому супер-ШІ [14], і яких людина просто не помічатиме доти, доки ШІ трансформує упередження щодо людини безпосередньо в біотероризм.

Усвідомлюючи, що прогрес не зупинити, експерти – у постійному пошуку засобів, які убезпечать від «повстання машин». У зв'язку з цим виникає нескінченний ряд запитань... Чи вдасться у цьому протистоянні людині зберегти саму себе, чи ж їй доведеться погодитися на роль «молодшого партнера ШІ»? Чи відбудеться трансформація людини і її критичне перетворення, результатом якого буде симбіоз (гібрид) людини з ШІ? Якою мірою ціннитиметься те, що постало не в результаті «AI-made», але «mind-made»? Яким чином трансформуватимуться у такому випадку політичні системи і режими в державах – у бік поглиблення демократичних процесів за допомогою ШІ, чи навпаки – у напрямку розростання і зміцнення на планеті авторитаризмів?

Заглиблення у ситуацію знову актуалізує питання, пов'язане з пріоритетами політичних еліт в умовах того чи іншого (демократичного чи авторитарного) політичного режиму, тих чи інших культурних і релігійних традицій – протестантизму і конфуціанства, індивідуалізму і колективізму (на що звертали увагу І. Хайн та Л. Флоріді [15]), або – «в режимі хаосу» і скорочення простору свободи. А наслідком є постання «ШІ-тократії», як показали, аналізуючи досвід Китаю, М. Берая, Е. Као, Д. Янг та Н. Юхтман [16]. Тож, на порядок денний виходить питання аналізу намірів тих, хто приймає політичні рішення: вони націлені на сприяння єдності суспільства, розвитку його освіченості, інтеграції (в умовах специфічного тиску прогресу і нескінченної появи технологічних

інновацій), чи ж навпаки дії еліти виказуватимуть, якщо не на відверту байдужість до соціально значимих проблем, то на її аморальну зацікавленість у створенні та неухильній підтримці нездоланих інтелектуальних бар'єрів та, відповідно, у закріпленні в суспільствах ліній розламів, сформованих, зокрема, в результаті відсутності якісної освіти для більшості в суспільствах та нерівного доступу до ІІІ, як і можливостей його використання. Наслідком буде не лише мінімізація простору свободи, але й розширення всередині держав кола (чи й мас) «нових рабів», «нових кріпаків» чи ще якихось «нових залежних», малоспроможних до критичного мислення.

Таким чином, вищевикладене дозволяє твердити, що розвиток штучного інтелекту несе в собі як нові можливості для людства, так і новітні виклики, загрози, ризики. І хто краще скористається перевагами ІІІ – демократії чи новітні авторитаризми – покаже лише час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. James V. Jeff Bezos is launching a new conference dedicated to AI, optimism, and Amazon. URL: <https://www.theverge.com/2019/1/17/18186481/amazon-remars-jeff-bezos-conference-ai-machine-learning-robotics-space>
2. Allison G., Schmidt E. Is China Beating the U.S. to AI Supremacy? Belfer Center for Science and International Affairs. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/china-beating-us-ai-supremacy>
3. Святий Престол про можливості та ризики ІІІ: не стати рабом машини. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/vatican-city/news/2025-01/svyatyj-prestol-pro-mozhlyvosti-ta-ryzyky-shi.html>
4. Wilkins A. 2023 was the year that artificial intelligence went mainstream. URL: <https://www.newscientist.com/article/mg26034693-900-2023-was-the-year-that-artificial-intelligence-went-mainstream/>
5. Wilkins A. The shine began to wear off AI in 2024 as advances slowed down. URL: <https://www.newscientist.com/article/mg26435210-600-the-shine-began-to-wear-off-ai-in-2024-as-advances-slowed-down/>
6. Mollick E. Co-Intelligence: Living and Working with AI. Portfolio, 2024. 256 p.
7. Nickie L. Top 15 AI Trends for 2025: Expert Predictions You Need to Know. URL: <https://techstartups.com/2025/01/01/top-15-ai-trends-for-2025-expert-predictions-you-need-to-know/>
8. Elon Musk`s DOGE working on a Custom chatbot called GSAi. URL: <https://www.wired.com/story/doge-chatbot-ai-first-agenda/>
9. Li F.-F. The Worlds I See: Curiosity, Exploration, and Discovery at the Dawn of AI. Flatiron Books, 2023. 322 p.
10. Kiulian A. Why is AI English-Centric, and Why Is It a Very Big Problem? URL: <https://www.linkedin.com/pulse/why-ai-english-centric-very-big-problem-artur-kiulian-gjsze/>
11. Кармазіна М. Інформаційні потоки: виклики для розвідки і суспільств у геополітичних реаліях сьогодення (аналіз дискурсів та практик. Геополітика

- потоків /монографія за ред. д. політ. н. Мироненка П. В., д. політ. н., про. Мокляка С. П. Київ: Видавництво Політія. С. 278–310.
12. Miaillhe N. The geopolitics of artificial intelligence: the return of empires? *Politique étrangère*. 2018. № 3. С. 105–117. URL: https://www.cairn-int.info/abstract-E_PE_183_0105--the-geopolitics-of-artificial.html
13. Professors in Print: «Digital Empires» by Anu Bradford. Columbia Law School. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BMKbgbfK5r8>
14. Годзинська І., Бондаренко А. 12 простих запитань про ШІ і майбутнє. Чи стане людина молодшим партнером штучного інтелекту? URL: https://texty.org.ua/articles/112522/12-pytan-pro-shi-i-majbutnye-rozmova-z-anatoliyem-bondarenkom-pro-zahrozy-shtuchnoho-intelektu/?src=read_next_banner&from=113389
15. Hine E., Floridi L. Artificial intelligence with American values and Chinese characteristics: a comparative analysis of American and Chinese governmental AI policies. *Ai & society*. URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01499-8>
16. Beraja M., Kao A., Yang D.Y., Yuchtman N. AI-tocratia. *The Quarterly Journal of Economics*, 2023. Volume 138, Issue 3. P. 1349–1402. <https://doi.org/10.1093/qje/qjad012>

Ковтунець В. В.,

*кандидат фізико-математичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України*

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ ТА РИНКУ ПРАЦІ І ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті проаналізовано розвиток поняття людського капіталу та його залежність від освіти та професійної підготовки. На підставі Настанов Європейської економічної комісії ООН визначено невідкладні завдання для вимірювання людського капіталу в Україні. Зокрема вказано на необхідність запровадження сателітного рахунку «Освіта і професійна підготовка». Розкрито можливості застосування Національної рамки кваліфікацій для вимірювання людського капіталу, показано необхідність формування з цією ж метою галузевих рамок кваліфікацій. Запропоновано формули для обчислення людського капіталу однієї особи. У висновку наголошено на важливості якісної вищої освіти для формування і належного вимірювання людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, освіта, професійна підготовка, вища освіта.

The paper analyzes the development of the concept of human capital and its dependence on education and training. Based on the Guidelines of the United Nations Economic Commission for Europe, urgent tasks for measuring human capital in Ukraine are identified. In particular, the need to introduce a satellite account “Education and Vocational Training” is indicated. The possibilities of using the

National Qualifications Framework for measuring human capital are revealed, and the need to form sectoral qualification frameworks for the same purpose is shown. Formulas for calculating the human capital of one person are proposed. In conclusion, the important role of high-quality higher education for the formation and proper measurement of human capital is emphasized.

Keywords: human capital, education, training, higher education.

Термін капітал в розумінні, що включає і людський капітал (human capital) вперше був вжитий ще А. Смітом. Дослідники [1] вважають що саме термін людський капітал вперше використав І. Фішер (Irving Fisher) у 1897 році. Тривалий час цей термін функціонував поруч із людський потенціал і ледь не як його синонім. Особлива роль висококваліфікованого персоналу в економічному розвитку як компаній, так і держав змусила перейти від переважно метафоричного до науково визначеного розуміння терміну.

Організація економічного співробітництва і розвитку дає визначення людського капіталу як “знання, вміння і навички, компетентності та якості, втілені в індивідах, які сприяють створенню особистого, соціального та економічного добробуту” [2].

Економічний словник Penguin Dictionary of Economics визначає людський капітал як «вміння і навички, здатності та здібності, якими володіє особа, які дозволяють їй отримувати дохід» [3]. Але при цьому людський капітал не був зіставним з капіталом фінансовим, оскільки він не вимірювався і не оцінювався.

Європейська економічна комісія ООН (UNECE) у 2016 році затвердила Настанови з вимірювання людського капіталу (Guide on Measuring Human Capital) [4]. Від цього моменту людський капітал перетворюється в показник економічної спроможності держави і конкретної компанії і буде, очевидно впливати на інвестиційну привабливість держав і компаній.

Це не є чимось суто новим – наявність кваліфікованого персоналу і зараз є важливим показником при укладенні контрактів між компаніями та прийняті рішень про інвестування. Настанови вказують шлях до оцінювання персоналу.

Важливо наголосити, що Настанови розглядають дві складові людського капіталу – освіту і професійну підготовку (education and training), які піддаються об’єктивному оцінюванню.

У Національній системі кваліфікацій України як і в Європейській системі кваліфікацій, що базується на Європейській рамці кваліфікацій для навчання упродовж життя [5] передбачено набуття особою освітніх та професійних кваліфікацій. Тому є логічним, що вимірювання освітньої складової людського капіталу маємо здійснювати за здобутими особою освітніми кваліфікаціями, а вимірювання професійної підготовки – за здобутими

професійними кваліфікаціями. Таким чином, вартість людського капіталу однієї особи можна порахувати за формулою (1):

$$HC = Q_e + \sum_p Q_p ,$$

де Q_e – вартість освітньої кваліфікації, Q_p – вартість професійної кваліфікації.

Як видно, пропонувано враховувати освітню кваліфікацію найвищого рівня, оскільки вона підсумовує і всі освітні кваліфікації нижчого рівня. А професійні кваліфікації – підсумовувати. Це впливає з аналізу ринку праці і вимог роботодавців: як правило оголошення про вакансію вказує на необхідність або бажаність кількох кваліфікацій, зокрема тих, які можна трактувати як мікрокваліфікації. Отже, наведена формула відповідає Настановам.

Проте практика свідчить, що крім зазначених офіційно визнаних кваліфікацій, багато важать особисті успіхи особи у певному виді діяльності. Так, присутність серед викладачів університету Нобелівського лауреата суттєво підвищує ринкову ціну диплому такого університету. Так само як і наявність у футбольній команді талановитого гравця збільшує капіталізацію команди. Тому пропонуємо формулу (1) удосконалити і запропонувати таку (2) :

$$HC = Q_e + \sum_p Q_p + \sum_i A_i ,$$

де A_i позначає вартість екстра-досягнень особи у певному виді діяльності з погляду збільшення людського капіталу.

Загалом вимірювання людського капіталу можна побудувати на Національній рамці кваліфікацій (НРК) [6]. Оскільки рівні НРК визначаються рівнем складності освітніх та професійних кваліфікацій, то можна припустити, що кваліфікації одного рівня мають приблизно однакову грошову оцінку. На основі статистичних даних отримуємо таблицю, яка разом із реєстром кваліфікацій і стане базою для вимірювання людського капіталу в національному масштабі.

Таблиця 1

**Вимірювання людського капіталу за рівнями
Національної рамки кваліфікацій (НРК)**

Рівень НРК	Зміст	Грошова оцінка
1	Початкова освіта	Q_{e1}, Q_{p1}
2	Базова середня освіта. Перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти	Q_{e2}, Q_{p2}
3	Повна загальна середня освіта. Другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти	Q_{e3}, Q_{p3}
4	Повна загальна середня освіта. Третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти	Q_{e4}, Q_{p4}

Рівень НРК	Зміст	Грошова оцінка
5	Фахова передвища освіта. Короткий цикл вищої освіти. Третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти	Q_{e5}, Q_{p5}
6	Перший ступінь вищої освіти	Q_{e6}, Q_{p6}
7	Другий ступінь вищої освіти	Q_{e7}, Q_{p7}
8	Третій ступінь вищої освіти	Q_{e8}, Q_{p8}

Запропонований підхід виглядає привабливим своєю простотою. Однак врахування галузевих особливостей вимагає точніших підходів. Тут потрібні галузеві рамки кваліфікацій, які можуть точніше виразити відмінності між рівнями саме професійних кваліфікацій.

З усього сказаного випливає, що Україні для післявоєнної відбудови вкрай важливо створити систему вимірювання людського капіталу для успішного залучення інвестицій.

Перший, вкрай необхідний крок відповідно до Настанов, – створення і регулярне ведення сателітного рахунку «Освіта і професійна підготовка» як доповнення до системи національних рахунків. Такий рахунок дасть базові статистичні відомості для вимірювання людського капіталу, зокрема, для застосування формул (1) і (2).

Другий важливий крок – забезпечити якість освіти та професійної підготовки усіх рівнів. Якість має відповідати відповідним показникам держав – членів ЄС. Важливо також виправити невідповідність освітніх кваліфікацій вищої освіти потребам ринку праці України, що має забезпечити раціональне використання бюджетних коштів на вищу освіту [7].

Третє – прискорити формування Національної системи кваліфікацій, зокрема, розроблення професійних стандартів і формування мережі кваліфікаційних центрів. Без належного присвоєння професійних кваліфікацій виміряти показники професійної підготовки буде важко, якщо взагалі можливо. Тут також важливо забезпечувати належну якість. Репутація на цьому ринку здобувається важко, а втрачається легко.

Нарешті, особливу увагу треба звернути на вищу освіту. Від якості вищої освіти залежить якість освіти на всіх рівнях. Але вища освіта забезпечує також і довший час економічно активної діяльності людини [8, с. 28]. Тому треба визнати особливу роль саме вищої освіти, але якісної вищої освіти, у формуванні і належному вимірюванні людського капіталу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Goldin C. Human capital. In Handbook of Cliometrics, Claude Diebolt and Michael Hauptert, editors Springer-Verlag. 2016. p. 55-86. https://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/goldin_human_capital.pdf

2. OECD. 2025. Human capital and educational policies. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/human-capital-and-educational-policies.html>
3. Penguin Dictionary of Economics. 2025. <https://easypdfs.cloud/downloads/4919257-The%20Penguin%20Dictionary%20Of%20EconomicsUNECE>
4. UNECE. 2016. Guide on Measuring Human Capital. <https://unece.org/statistics/publications/guide-measuring-human-capital>
5. EC. 2017. Council recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (2017/C 189/03). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615(01)).
6. Ковтунець В., Поліщук Н. Національна система кваліфікацій як інструмент формування якісного людського капіталу. Зб. пр. Інституту законодавства Верховної Ради України, 2020. С. 61–77.
7. Ковтунець Володимир, Лондар Сергій, Мельник Сергій, Кастель-Бранко Едуарда. Вимоги ринку праці України до освіченості працівників. Освітня аналітика України, №2(15)2021. С.5-20.
8. Скиба Ю., Жабенко О., Ковтунець В., Отич О., Червона Л., Ярошенко О. Теоретичні основи і механізми взаємодії вищої освіти та ринку праці в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України: монографія. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 135 с.

Колесник І. І.,
 доктор історичних наук, професор,
 провідний науковий співробітник
 Інституту історії України НАН України,
 ikolesnyk2002@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

«УКРАЇНСЬКЕ ХХ СТОЛІТТЯ» У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Історію України автор розглядає з перспективи «довгого» ХХ століття. У фокусі уваги знаходиться політична історія України, котра тісно пов'язана з економікою та соціально-культурною сферою. Вона починається з подій 1880-х рр., які підготували цикл революцій початку ХХ століття. Боротьба за незалежність України тривала протягом усього минулого століття. Проте історичний цикл не добіг свого кінця, про що свідчить російсько-українська війна. В ній Україна виборює своє право на державність, суверенітет та геополітичну суб'єктність.

Ключові слова: історія України ХХ століття, коротке, «довге» ХХ століття, історичний цикл, російсько-українська війна, геополітична суб'єктність.

The author examines the history of Ukraine from the perspective of the “long” twentieth century. The focus is on the political history of Ukraine, which is closely

related to the economy and socio-cultural spheres. It begins with the events of the 1880s, which prepared the cycle of revolutions at the early twentieth century. The struggle for the independence of Ukraine continued throughout the “long” twentieth century. However, the historical cycle did not come to an end, as evidenced by the Russian-Ukrainian war. In this war Ukraine is fighting for its right to statehood, sovereignty, and geopolitical subjectivity.

Keywords: history of Ukraine in the twentieth century, "The Short Twentieth Century", "The Long Twentieth Century", historical cycle, Russian-Ukrainian war, geopolitical subjectivity

З точки зору сучасного історика ХХ ст. – це дійсно «час історика». Для різних поколінь істориків ХХ ст. являє собою точку зіткнення минулого і сучасного, історії і політики, де сучасне сприймається як близьке минуле, а недалеке майбутнє як поточне життя. Останні три-чотири століття, насичені карколомними подіями, підйомами, кризами, перетвореннями, революціями, війнами, старими-новими режимами, мають наче пульсуючий характер, виявляються подовженими, як-то «довге ХVІІ ст.», «довге ХІХ ст.». Наразі історики заговорили про «довге ХХ століття».

1. ХХ століття: хронологічні межі

Відносно хронологічних рамок ХХ ст. у західній літературі заговорили ще наприкінці 1990-х. По-різному визначають характер ХХ ст. Йдеться про включення хронологічного ХХ ст. у різні перехресні періоди: «Age of Entanglement», «Доба взаємозв’язаності» [8], «Доба попультузму», «Доба пару» [3], «Доба виробництва», «Доба тривожності», «Цифрова доба», «Ядерна доба» (про розважальний аспект ядерних випробувань на прикладі спеціальних турів у Лас-Вегасі, який пізніше мав туристичний nickname The atomic city, із доведеним в подальшому зв’язком між “ядерним туризмом” та онко-захворюваннями). «Доба зв’язності»/«Age of Entanglement» передбачає дослідження інтелектуальних контактів між настільки неочевидними «співрозмовниками» як Німеччина та Індія [7]. «Доба націоналізму» висвітлює зміни у сприйнятті феномену націоналізму Заходом: від переможної сили антиколоніальної боротьби в Африці та Азії в 1950-60-х рр., згодом через вектори модернізації у 1970-х рр. націоналізм став сприйматися як складова етнічної політики та причиною, чому у країнах третього світу люди вбивають один одного.

Дискусійним є питання хронологічних меж ХХ ст. Так, Е. Дж. Гобсбаум (1994) в книзі з виразною назвою «Епоха крайнощів. Коротке двадцяте століття, 1914–1991» визначає ХХ ст. як «коротке», обмежуючи його 1914-1991 рр. Для Гобсбаума, саме Жовтнева революція стала фактором, який визначив хід глобальної історії «короткого ХХ ст.», позначеного формуванням у суспільній свідомості мисленнєвих моделей, які діяли у просторі бінарної опозиції

західного капіталізму та радянського комунізму [6, 4], полюсів, між якими протягом кількох десятиліть вибудовувалася (в унісон із ухваленими відповідною системою нормами, або всупереч їй) уявна картина світу та ціннісні системи координат людей.

Про хронологічні контури ХХ ст. йдеться у двох ґрунтовних працях британського дослідника К. Бейлі з не менш характерними назвами, як «Народження сучасного світу: глобальні зв'язки та порівняння», 1780–1914» (2004) та «Перетворення сучасного світу 1900–2015. Глобальні зв'язки та порівняння» (2018). Автор вважає ХХ століття подовженим й окреслює його рамки 1878–2015 рр. [1; 2]. Дискусію продовжив Едвард Дікінсон, професор Каліфорнійського університету, який видав у 2018 р. підручник для коледжів з характерною назвою «Світ у довгому двадцятому столітті: інтерпретуюча історія». У його розумінні ХХ століття є «довгим», оскільки охоплює період із 1870 по 2010 рр., коли комплекс технологій перекроїв і зв'язав планету [4].

2. Концептуалізація історії ХХ століття

Історію ХХ століття Кристофер Бейлі, лідер інтелектуального руху глобальних істориків, змальовує широкими мазками, як історію сучасного світу. Події минулого століття висвітлюються ним у двох працях, присвячених сучасному світу, його народженню та перетворенню [1; 2]. В якості організації матеріалу дослідник використовує поняття «фактори» чи «рушії» змін, під якими він розуміє: капітал, імперія, націоналізм. Внаслідок конфлікту між ними і виникли світові та локальні війни, технологічний прогрес, система комунікаційних мереж та культура суспільства споживання.

Перший акт історії саме ХХ ст. – це світова криза 1900–1930, що містить передумови Першої світової війни та її наслідки: розпад Російської, Австро-Угорської та Османської імперій, локальні воєнні конфлікти, активізація антиколоніальних рухів. Світова криза дала поштовх для розвитку комунікаційних мереж (радіо, телеграф, поштові послуги, збільшення газетних видань), змін у соціальній політиці та духовності суспільства. Міжвоєнний період пов'язаний із ментальною кризою середнього класу, котра була артикульована Ф.Кафкою, З.Фройдом, М. Ганді та ін.[1,15], появою системи міжнародного права та гендерних практиках, з огляду залучення жінок у систему трудових відносин під час війни тощо. Результатом Першої світової Бейлі вважає виникнення авторитаризму та диктатур, великої депресії, втручання держав та народний опір.

Наступна фундаментальна подія в історії ХХ століття – Друга світова війна, яка мала глобальні наслідки: кінець старих режимів, чисельні локальні конфлікти, крах світової системи колоніалізму та гегемонія США.

Вирішальна фаза в подіях XX століття або, за визначенням Бейлі, «переломний момент» у світовій політиці та шок «довгих 1980-х», пов'язані з «холодною війною», крахом соціалістичної системи, комунізму, розпадом СРСР. Радикальні зміни відбуваються у житті особистості й суспільства, у сфері освіти та науки (успіхи соціальних наук, зокрема роль історії у формуванні XX століття, відкриття генетики, поява ДНК, виникнення Інтернету та мобільних телефонів), у галузі мистецтва, літератури та духовності (релігії, етики, розваг, концепції людини, що усвідомлює себе і своє місце у цьому світі). Негативні ознаки минулого століття Бейлі вбачає в тому, що це «століття вбивств і століття злочинів», він вказує на загрозу «тіні імперії» у сучасному світі. Безумовно, концепція Бейлі історії XX століття має глобальний характер, він відмовляється від європоцентристського погляду, «відкидає всепроникний північно-західний європейський провінціалізм, [котрий] продовжує домінувати у багатьох історіях» [1, 30].

Концептуалізація Бейлі історії XX століття має два принципових моменти. По-перше, він розуміє її як історію сучасного світу, по-друге, пролонгує минуле століття з 80-х рр. позаминулого століття до 10-х рр XXI. У цілому, XX століття постає безліччю досягнень і падінь, незворотних змін та перетворень, фундаментальними маркерами яких були модернізація, Перша і Друга світова війни, розпад системи колоніалізму, глобальна «холодна війна» та крах комунізму. При тому Бейлі визначає тенденції подальшого розвитку на межі XX–XXI століть: деколонізація, транснаціональні зв'язки, співпраця, економічна лібералізація та політична фрагментація.

Свою схему «довгого XX століття» Е. Дікінсон розгортає у книзі «Світ у довгому двадцятому столітті: інтерпретуюча історія» (2018). Автор досліджує становлення сучасного світу як «взаємопов'язану модель глобальних подій». «Довге XX століття», на його думку, формувалося тривалий час внаслідок серії політичних та економічних потрясінь, технологічних досягнень і перетворень навколишнього середовища.

У його рамках Е. Дікінсон виокремлює три періоди. Перший – це експансія, «залучення технологій Сходу й Заходу для збільшення продуктивності, що потягло за собою ряд економічних бумів, збільшення щільності населення, зміни моделей виробництва і споживання (друга половина XIX – до початку XX ст.)». Ідеться про глобальні передумови історії «довгого XX століття»: *біологічна трансформація* сучасності (вибух населення 1800–2000 рр., масові міграції 1840–1940 рр.); *створення основ сучасної глобальної економіки* (проект глобального розвитку 1850–1930 рр., науково-технічна революція 1850–1900 рр., технологічні зміни 1850–1930 рр., вільна торгівля та емансипація 1840–1890 рр., «вільна» торгівля й імперіалізм 1840–1920 рр.); *локалізація і глобалізація* (расизм,

етнічність та націоналізм 1830-1940 рр., релігійні інновації 1800-1920 рр., культурна глобалізація 1890-1930 рр.).

Другий період – «великий вибух» (great explosion) початку ХХ ст. – 1950-ті рр., це «боротьба за владу в "новому" технологічному світі із залученням ідеологічного тиску (расове, класове, релігійне, національне питання)». «Великий вибух» містить такі події, як «глобальний революційний момент» 1890–1923 рр.; війна за світове панування (перша фаза – 1914–1923, друга – 1935–1950 рр.); селянське питання 1920–1930-ті рр.; деколонізація й «холодна війна» 1945-1990 рр.

Третій період – «висока сучасність» (high modernity) або «велике прискорення» (great acceleration), тобто друга половина ХХ ст. – 2010-ті рр. Маркерами цього часу є «велике прискорення» та «держава загального добробуту» 1950–1975 рр.; «контрглобалізація» 1960–1980 рр.; «велике вповільнення» 1975–1990 рр.; екологічний момент 1960–1990 рр. «Прискорення» мало наслідком поступове "визрівання" нової глобалізованої системи, в якій радикальні віяння хоча і продовжували відігравати важливу роль (більше того, деякі з них укорінювалися у системи масової свідомості), але не виливалися "назовні", а радше сприяли глибинним змінам суспільного ладу (поява так званого постмодерного суспільства)» [4].

Виникає закономірне питання: як вписати історію України в загальні тренди сучасної історії? Адже «довге» ХХ століття, бурхливі й крутозламні події якого позначилися на житті чотирьох поколінь українського народу, посідає особливе місце у переосмисленні української історії.

3. «Українське» ХХ століття

Історія України цілком корелюється з загальною картиною «довгого» ХХ століття, *точка відліку якого починається з 80-х рр. ХІХ й триває до 20-х рр. ХХІ*. Індустріальна революція ХІХ ст. наклалась на соціальну, створивши «ідеальний шторм». Критична ситуація кінця ХІХ ст., підкріплена масовим зростанням політичної свідомості та активності українського суспільства, призвела до того, що Україна опинилася в центрі революційних змін ХХ ст., вписавшись у «глобальний революційний момент 1890–1923 рр., переживши антиімперську революцію 1905–1907 рр., Лютневу революцію 1917 та національно-демократичну революцію 1917–1921 рр. Верхня межа ХХ століття – сучасна російсько-українська війна, яка спричинилась до зміни світового порядку та зміни геополітичної суб'єктності Української держави.

ХХ століття в Україні поєднує універсальне та особливе, базові світові тенденції та локальні прояви, напрямки та виміри, перетворення і трансформації. Осмислити, систематизувати потік подій, різних за характером та масштабом – складна задача. Тому сьогодні цілком релевантним є проект «численних

модерностей» Ш. Айзенштадта, котрий репрезентує сучасність у множині. Цілком очевидно, що історія ХХ ст. постає у множині [5]. Вона сплітається з численних потоків: катастроф, воєн, революцій, модернізаційних рухів, лівого і правого спектрів, яскравої палітри лояльностей. Упродовж минулого століття відбувалася зміна форм національної державності (УНР, Українська Держава, УСРР–УРСР, Україна), політичних режимів (тоталітарний, демократичний). «Українське ХХ століття» – це історія глобальних катастроф: регулярні хвилі політичних репресій, голод, Голодомор, Голокост, геноцид, етнічні чистки, депортації. Україна опинилася в епіцентрі двох фаз боротьби за світове панування, стала театром бойових дій під час Першої та Другої світових воєн, пережила громадянську, локальні та «холодну» війни.

Попередні сто років в українській історії – це ера різноманітних суспільних трансформацій та технологічних переворотів, сталінської модернізації, хрущовських експериментів, економічних і політичних криз, НТР та космосу, цифрової революції. Ознакою епохи слугує зміна численних лояльностей українців (національних, етнічних, релігійних, політичних).

Стрижень історії України ХХ ст. являє собою хвилеподібне чергування періодів підйому та занепаду її як суб'єкта історичного процесу, із різноспрямованими векторами. Вирішальним, системоутворюючим фактором «українського ХХ століття» є «політичний» момент (політичний устрій, ідеології, права та свободи людини), який щільно пов'язаний з економічною і соціокультурною сферами.

Перший етап – війна за світове панування 1914–1918, та глобальний революційний момент 1890 – середина 1920-х рр. у широкому сенсі. На хвилі революційних подій 1917–1921 рр. Україна бореться за свою державність УНР і ЗУНР, відтворення монархічних традицій у вигляді гетьманату, Директорія та анархічні рухи, створення соціалістичної республіки у складі радянської федерації). У цей період змінюється спектр політичних ідеологій: від федералізму, через самостійництво, ліву соціалістичну ідеологію до ідей націонал-комунізму, а з сер. 1920-х рр. остаточне затвердження комуністичної ідеології). Світ економіки переживав занепад, руйнацію, хід якої на деякий час був призупинений політикою НЕП. У соціальній сфері спостерігалась ломка старої класової структури суспільства, на короткий період (українізації та політику коренізації кадрів) відбувалась лібералізація прав і свобод українського населення. Це не могло не відбитися на культурному житті України, піднесенні академічної науки, освіти, розвитку національного мистецтва та літератури.

Наступний період відмічений занепадом свобод, політичне життя та ідеологія знаходяться під контролем комуністичної партії. Економічне життя України визначав курс на сталінську модернізацію, де ціною великих жертв

створювався фундамент соціалістичної економіки. Підйом важкої індустрії, реалізація великих промислових проектів досягався шляхом експлуатації праці населення, напруження усіх сил і можливостей. Модернізація за Сталіним відбувалась за рахунок сільськогосподарського сектора, який був практично зруйнований внаслідок політики колективізації. У соціальній сфері почалася «насильницька» урбанізація, пов'язана з втечею селянського населення у міста. Розпочинається доба політичних репресій та голодомор, що забрав мільйони життів, був цілеспрямований на придушення протестних настроїв українського селянства. Духовне життя українства було пов'язане з заборонами, гонінням на релігію, нехтуванням народних звичаїв, традицій, нав'язуванням ідеології комунізму. До того слід додати винищення культурного пласту, «розстріляне відродження», руйнацію української академічної науки та затвердження «червоної науки», принципів комуністичного виховання та освіти.

Друга світова війна мала великі наслідки в історії України ХХ ст. Практично вся територія України стала театром бойових дій й зазнала більш за всіх народів СРСР руйнувань та втрат. У ході війни український народ виявив волю до перемоги, почуття патріотизму, продемонстрував згуртованість у боротьбі за свободу і незалежність проти німецького нацистського режиму. З боку держави був послаблений адміністративний та ідеологічний пресингу (свободи, релігія). Економіка зруйнована, пограбовані культурні цінності. В ході війни виявилися внутрішні протиріччя в українському суспільстві, сформувався повстанський визвольний/національний рух ОУН та УПА, який боровся на два фронти, з фашистськими загарбниками та проти авторитарного радянського режиму за національну незалежність. Участь українського народу у Другій світовій війні мала далекоглядні наслідки, вони заклали ґрунт для подальших змін: реалізація територіальної програми України у складі СРСР, виникнення визвольного руху в Україні за незалежність, який синхронізувався з антифашистською боротьбою та поява України на міжнародній арені як члена ООН.

Чергова фаза політичного моменту в Україні характеризується перетворенням жорсткого авторитарного режиму на тоталітарний. Це супроводжувалося масовими депортаціями кримських татар, болгар, греків та вірмен, посиленням політичних репресій проти «українських буржуазних націоналістів», діячів літератури, мистецтва, науки та кампаніями проти космополітизму, Української греко-католицької церкви (УГКЦ), нав'язуванням політики зросійщення, особливо на західноукраїнських землях. Тяжким було економічне становище України, треба було піднімати зруйновану промисловість, міста. Радикально погіршився соціальний стан українського населення: голод 1946-1947 рр., примусова праця на підприємствах, табори для порушників трудової дисципліни, фактичне «закріпачення» селянства, позбавленого паспортів. Культура

(кінематограф, мистецтво, література), наука та освіта перебували під жорстким контролем комуністичної пропаганди та ідеології.

Зміна політичної ситуації в Україні пов'язана з помітною лібералізацією політичної системи (припинення масових репресій, XX з'їзд КПРС, розвінчання культу Сталіна). Відлига в Україні проіснувала аж до першої половини 1970-х та її маркером став розквіт українського культурного та духовного життя (рух інтелектуалів-шестидесятників, піднесення літератури, мистецтва, створення шедеврів українського романтичного кінематографа). Окремим рядком позначені успіхи української історичної науки, зокрема початок перших науково-теоретичних видань. Імпульсом появи дисидентського руху стали події у Чехословаччині, що послужили містком між рухом опору ОУН, УПА та антиколоніальним рухом 1980-х рр. Спроби реформ в економіці, т. зв. Хрущовський експеримент, мали зворотній ефект, котрий призвів до ситуації «застою» у цій сфері. Посилення політичного та ідеологічного тиску з другої половини 1970-х, активізація політики зросійщення/русифікації, як це не парадоксально, сполучалось з покращенням побуту, ознаками якого були вирішення «квартирного питання», дефіцит, вплив західної культури, моди, музичного мистецтва (The Beatles, ABBA). Ці віхи української історії певним чином корелюються із такими явищами «довгого XX століття», як зокрема «держава загального добробуту, 1950-1975 роки», «велике уповільнення 1975–1990».

«Переломний» момент в політичній історії України починається з «довгих» 1980-х. Зміна політичного курсу, втіленням якого стали перебудова та гласність, означала суттєву лібералізацію політичного режиму. Відтворення національного руху, антиколоніального за змістом, масове зростання національної свідомості, заміна класових цінностей на загальнолюдські мали наслідком радикалізацію українського суспільства. Виникнення демократичного Руху й перетворення його на парламентську опозицію (1989, 1991), крах серпневого заклоту (1991) та проголошення Незалежності й розпад СРСР на тлі міжнародної «розрядки», падіння Берлінської стіни, оксамитових революцій (початку 1990-х) цілком вписувались у «шокуючі» 1980-ті. Ситуація будівництва національних інституцій, збройних сил України, розмежування адміністративних кордонів приховували в собі небезпечні ризики: кримська проблема та позбавлення України ядерного статусу. На цьому етапі економіка знаходилася у стані дезінтеграції: падіння ВВП, купони, деномінація рубля, введення національної валюти, початок політики приватизації. В свою чергу зміни відбувались у соціальному житті: стрімке посилення соціальної диференціації, важка кримінальна ситуація, формування олігархату. Трагічною подією, що мала вплив на всі сторони життя, стала глобальна техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС 1986 р. У повсякденні українців рівень життя відчутно знижується, зростає

злочинність, «брудний» бізнес. Проте у культурно-інтелектуальній сфері, спостерігається «вибух» активності: свобода слова, вільні ЗМІ, які впливали на свідомість та настрої населення, суспільну думку, викриття злочинів тоталітарного режиму. Справжній переворот стався в історичній свідомості, історична наука спростовує марксистські догми та створює націоцентричну концепцію українського минулого, «розкріпачуються» архіви, встановлюються міжнародні контакти, зокрема з діаспорою.

Здавалось би, ХХ ст. закінчилось, втім процеси, які визначали його сенс, а саме становлення української державності, котрі почалися наприкінці ХІХ ст., потребують свого завершення. *Історичний цикл не добіг свого кінця.* Отже, формування політичної системи сучасної України відбувається в режимі чергування двох форм: парламентсько-президентської та президентсько-парламентської республіки («ефект маятника»), що має наслідком, з одного боку, політичну нестабільність, з іншого, коливання між цими двома моделями сприяє удосконаленню політичної системи як такої. Водночас лібералізація економіки призвела до її зростання, котре було перервано «економічною революцією» 2008–2009 рр. У соціальних відносинах посилювались глибинні процеси розшарування, формувалася «середній клас» на тлі зростання кількості та ролі чиновництва. Помітним стало підвищення життєвого та культурного рівня населення. На початку 2000-х такі глобалізаційні процеси, як технічна та цифрова революції, зростання потоків комунікацій та інформації, активізація ЗМІ, інтернет, туризм, міжнародні освітні програми мали вплив на ідентичності та поведінку людей. У культурній сфері їх роль пов'язана з рекламою, модою та поп-артом, особливо музикою. Щоправда, у духовно-інтелектуальній сфері виявилися суттєві протиріччя та зміни: релігійний ренесанс, гаджетна свідомість молодого покоління та стагнація освіти і науки, зокрема, гуманітаристики, історії.

Внаслідок нестабільності політичної системи, що тісно пов'язана з соціальною та економічною сферами, нерішучість й помилки на міжнародній сцені наша країна пережила ряд гострих соціально-політичних криз (помаранчева революція, «економічна революція 2008–2009 рр.», революція Гідності, криза 2014 р.) і початок російсько-української війни, яка являється антиколоніальною за суттю та постколоніальною за методами. Її наслідки будуть вирішальними на шляху збереження української державності, суверенітету та геополітичної суб'єктності України.

У цілому, якщо для ХІХ ст. визначальним був економічний чинник і соціальний, то у ХХ ст. провідну роль відіграє політичний момент. Отже, за змістом «українське» ХХ століття є століттям національної революції: наприкінці позаминулого століття були створенні її передумови, на початку минулого відбувалися бурхливі революційні події 1910–1920-х, піднесення

національної самосвідомості, виникнення різних форм українського державного буття, спалахи та згасання визвольного руху протягом усього ХХ століття, активність українства під час Другої світової, шістдесятництво, що переросло у дисидентський рух, «шок» 1980-х й набуття Незалежності, державного суверенітету, поява України на міжнародній сцені. Сьогодні у ході кривавої російсько-української війни ведеться боротьба за здобутки та досягнення України у «довгому» ХХ столітті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bayly C.A. The Birth of the Modern World 1780-1914. Global connections and comparisons. Blackwell, 2004.
2. Bayly C.A. Remaking the Modern World 1900-2015. Global connections and comparisons. Wiley Blackwell, 2018.
3. Darwin J. Unlocking the World: Port Cities and Globalization in the Age of Steam, 1830-1930, 2020.
4. Dickinson E. R. The World in the Long Twentieth Century: An Interpretive History: University of California Press; First edition (January 12, 2018).
5. Eisenstad S. N. Multiple Modernities, Daedalus, 2000, Vol. 129, № 1. P. 1-29.
6. Hobsbawm E.J. The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914–1991. Vintage books. 1994.
7. Manjapra K. Age of Entanglement. German and Indian Intellectuals Across Empire. 2014. 2023.
8. Sperber J. The Age of Interconnection: A Global History of the Second Half of the Twentieth Century. 2023.

Коткова Л. І.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
kotkoval@ukr.net*

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ЯК ОСНОВА МАЙБУТНЬОГО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ОСВІТНІЙ ВИМІР

Анотація. У статті розглянуто питання повернення історичної пам'яті як фундаменту національної ідентичності. Через праці Івана Огієнка проаналізовано роль української освіти, книгодрукування та науки у формуванні самосвідомості народу. Досліджено вплив росіянізації на культурний розвиток, знищення шкільної системи та згорання книговидавництва. Обґрунтовано важливість повернення українців до національних традицій задля відродження культурного життя та майбутнього України.

Ключові слова: Іван Огієнко, історична пам'ять, освіта, книгодрукування, росіянізація, національна ідентичність.

Abstract. The article examines the issue of the return of historical memory as the foundation of national identity. Through the works of Ivan Ohienko, the role of Ukrainian education, printing and science in the formation of the people's self-consciousness is analyzed. The impact of Russification on cultural development, the destruction of the school system and the closure of book publishing is studied. The importance of the return of Ukrainians to national traditions for the revival of cultural life and the future of Ukraine is substantiated.

Keywords: Ivan Ohienko, historical memory, education, printing, Russification, national identity.

Збереження історичної пам'яті та культурної спадщини є основою формування національної ідентичності будь-якого народу. Україна, яка впродовж століть зазнавала постійний культурний та мовний утиск, нині особливо гостро відчуває потребу повернення власного минулого. Втручання зовнішніх сил у культурний простір України часто супроводжувалося намаганнями стерти її історію, ліквідувати освіту, книгодрукування та зруйнувати мовну самобутність.

Видатний український мовознавець, історик, богослов і культурний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон) наголошував на важливості історичної пам'яті, освіти та книгодрукування у формуванні нації. Його дослідження дають змогу не тільки простежити розвиток української науки та культури, а й зрозуміти механізми їхнього пригнічення та знищення.

Метою статті є аналіз культурологічного та освітнього аспектів процесу повернення «вкраденого» історичного минулого через призму ідей Івана Огієнка. У дослідженні на основі поглядів науковця простежено, як освіта та книгодрукування формували українську ідентичність і які наслідки для культурного розвитку країни мало їхнє знищення.

Неоціненну спадщину Івана Огієнка, зокрема його погляди на освіту та національну ідентичність, вивчали як освітяни, так і історики, мовознавці, літературознавці, етнологи, культурологи та ін. Серед найвідоміших науковців – Микола Тимошик, який є одним із провідних дослідників спадщини І. Огієнка. Після написання докторської дисертації М. Тимошик надіслав до Колегії св. Андрея (Канада) монографію «Голгофа Івана Огієнка» – і отримав запрошення на «двомісячні наукові дослідження колосального, доти ніким не опрацьованого, архіву митрополита з пропозицією написання про нього другої книги – повного життєпису та багатогранної діяльності» [10]. Як згадує науковець, його «очікувало 100 великих коробок з листами, записками, рукописами. Усе це треба було розібрати, вивчити. Часом це були нотатки, зроблені десь у готелі на цигарковому папері, серветках. Іноді текст важко розібрати, бо думка професора була швидшою, ніж рука...» [9]. М. Тимошик здійснив ґрунтовне вивчення праць митрополита Іларіона, зокрема в галузі

мовознавства, книговидавничої справи, освіти та духовного відродження, здійснив низку публікацій та монографій, у яких розкрив роль І. Огієнка як ідеолога національного відродження та просвітителя, наголошуючи, що для освіти основою завжди було і є формування української ідентичності.

Питання освітніх і національних ідей І. Огієнка досліджували також В. Задорожний [2, с. 35], О. Завальнюк [1, с. 90–103], В. Качкан [3, с. 281–295], В. Мацько [4], М. Степаненко [7, с. 123–125; 8, с. 46–47.] та ін. Науковці аналізували Огієнкову концепцію «національного духу» в освіті та значення української мови для збереження державності.

Іван Огієнко у своїх працях наголошував, що українці мали давню глибоку освітню культуру, високу грамотність і потужні традиції книгодрукування, що сприяло формуванню їхньої самосвідомості. Проте численні спроби знищення національної освіти та культури призвели до втрати багатьох здобутків, що мало вирішальне значення для розвитку держави.

Українська освіта як основа національної ідентичності.

Сучасна українська освіта є ключовим чинником формування національної ідентичності завдяки збереженню мови, культури та історичної пам'яті. Попри виклики війни та глобалізації, вона продовжує розвиватися, інтегруючи європейські стандарти та національні традиції. Важливо, що педагоги не лише дають знання, а й виховують громадянську свідомість в усіх учасників освітнього процесу. Така роль освіти має глибоке історичне коріння. Так, ще «в XVII та XVIII віках по всій Україні кожне село мало свою школу, грамотність була великою...» [6, с. 63].

Знання та освіта здавна були визначальними для української культури. Іван Огієнко наголошував на глибоких філологічних традиціях українського народу: «Українці здавна любили філологію і кохались в мовознавстві. Ще в 1596 році вийшли «Українська граматика» та «Український словник» Лаврентія Зизанія. Граматика Мелетія Смотрицького 1619 року придбала славу своєму авторові і була перекладена майже на всі слов'янські мови» [6, с. 51], «Народ наш завше був вільним, завше поривався до науки – і на дорозі йому тут ніхто ніколи не ставав. В XVII та XVIII віці шкіл на Вкраїні було дуже багато» [6, с. 218].

Цей освітній рівень відзначив навіть сирійський мандрівник Павло Алепський, який 1653 року писав про українців: «Всі вони, за невеликим задоволенням, грамотні, навіть більшість їх жінок та дочок уміють читати... А діти у них більше ніж трави, – пише він, і додає – і всі діти вміють читати, навіть сироти» [6, с. 218].

Освіта в Україні завжди мала демократичний характер. Київська академія, що була одним із центрів просвітництва, приймала студентів із різних соціальних станів: «Ще мушу зазначити, що українська культура завше означалась великою, справжньою демократичністю. Я вже казав, що українці в москві за XVI–XVII–

XVIII віки завше були сіячами ліберальних думок, завше були передовими людьми, за що їм доводилось багато перетерпіти, а то й покласти життя. Все життя українське, увесь державний наш лад повсякчасно був демократичним. Нагадаю хоча б нашу Київську Академію, де вкупі з сином гетьманським сиділо мужиче дитя. Так, р. 1737-го в цій академії навчались: дітей козацької старшини 22, офіцерських 1, ратушних чиновників 2, купецьких 6, простих козаків 84, міщан 66, ремісників 7, мужичих дітей 39.... І ці мужичі діти часто з академії їздили за кордон і в закордонних університетах кінчали своє виховання... Народ наш завше був вільним, завше поривався до науки» [6, с. 63].

Проте з другої половини XVIII століття починається процес цілеспрямованого знищення української освіти, що мало руйнівні наслідки для національної ідентичності.

Політика росіянізації та руйнування української освіти.

Цілеспрямоване знищення української освітньої системи призвело до значного скорочення шкіл. Якщо в середині XVIII століття було досить багато навчальних закладів, то за сто років їхня кількість дуже зменшилася: «Кожне село мало тоді свою школу. Як показує перепис 1740-1748 рр., в семи полках Гетьманщини було 866 шкіл на 1094 оселі. Як показує опис Румянцева, в Чернігівському полку було 143 школи на 142 села... На просторі теперішніх Чернігівського, Городенського та Сосницького повітів року 1768-го було 134 школи і одна школа припадала на 746 душ населення; через 100 років, року 1875-го, на цій самій землі шкіл вже тільки 52, і одна школа припадає на 6730 душ, цебто за сто років шкіл стало втричі менше, тоді як людність зросла вдсятеро... Теж стало і на лівобічній Україні; коли там року 1740-го було 866 шкіл, то через 60 років, на початку XIX віку, шкіл цих не стало, і чернігівський архієрей писав генерал-губернаторові кн. Куракіну, що «не находилъ при проѣздѣ моемъ нинѣ по губерніи заведенныхъ училищъ» [6, с. 220]. У цьому фрагменті Івана Огієнка описано катастрофічне скорочення кількості шкіл в Україні в XVIII–XIX століттях, і це має безпосередній зв'язок із сучасними освітніми викликами. Втрата національної освіти через політику імперії не лише знищувала культурну самобутність українців, а й призводила до значного послаблення розвитку українського суспільства. Схожі тенденції загрозливі й сьогодні, коли бачимо скорочення мережі шкіл через демографічні проблеми, урбанізацію, а також наслідки війни. Як і в XIX столітті, зараз багато сільських шкіл закривають через недостатню кількість учнів, а це може призвести до освітньої ізоляції та зниження рівня грамотності. Держава нині намагається врахувати історичний досвід і розвиває сучасні механізми підтримки освіти (дистанційне навчання, мобільні освітні платформи, державні програми підтримки малокомплектних шкіл тощо).

Також актуальним залишається питання *мови освіти*. В Україні після десятиліть росіянізації триває процес повернення української мови в освітню сферу, що є надзвичайно важливим для зміцнення національної ідентичності. Як зазначав і. Огієнко, освіта рідною мовою є основою свідомого суспільства, тоді як навчання чужою мовою перешкоджає глибокому засвоєнню знань.

Книгодрукування як чинник національного пробудження.

Важливим елементом збереження національної пам'яті є книгодрукування. Українці ще з XVI століття мали розвинену систему друкарень, які поширювали освіту та культурні надбання: «На Україні в віки XVI та XVII була сила друкарень, і вони книжками своїми вкрили увесь наш край. Друкарні були в Києві, Львові, Острозі, Дермані, Чернігові, Новгороді-Сіверському, Почаєві, Кременці, Стратині, Заблудові, Крилосі, Евю, Могильові, Рахманові, Четвертні, Кутейнським монастирі, і в багатьох інших місцях. Коло друкарської справи тоді ходили такі освічені люди, як Тарас Земка, Єлисей Плетенецький, Захар Копистенський, Памва Беринда та інші. Коли пішла у нас на Вкраїні боротьба за свою віру, друкарні багато допомогли в цій справі – вони постачали десятки тисяч книжок, що бадьорили українців і закликали їх кріпко боронити стару свою віру. Друкарні ці випускали і наукові твори, такі книжки, що навчали народ, що розганяли темноту людську. В історії культурного життя України ці наші перші друкарні мають велику вагу, – вони допомогли Україні кріпко звестись на ноги і визнати себе окремим народом. Таке ж значення мають ці друкарні навіть для всього слов'янського миру, бо Україна довго постачала книжки всім православним слов'янам» [6, с. 116–117].

Українські тогочасні друкарні забезпечували книгою не тільки власний народ, а й інші слов'янські країни. Знищення книговидавання та заборона друку українською мовою стали одним із головних методів руйнування української культури.

Українці як носії просвітницької традиції.

Попри утиски, українці завжди грали ключову роль у розширенні освіти та культури в інших державах. І. Огієнко підкреслює, що українські педагоги часто ставили викладачами при царському дворі та у високих державних інституціях: «Наших же українців завше клічуть навчати царських дітей» [6, с. 137], «Кращі люди на москві раз-у-раз переймали з українців. Учитель Петра І, князь Борис Голіцин, зачісувався по-козацькому. Патріярх Никон їздив в українській бричці. Року 1666-го межигірський монах призначається царським садівником і привозить з Києва сливи, виноград та дули. Царські потіхи в XVII віці улаштовували українці. З нашого краю просять навіть року 1671-го «хлѣбника, который гараздъ хлѣбовъ и пироговъ печь». Наших же українців завше кличуть навчати царських дітей» [6, с. 137].

Як бачимо, завдяки освіченості та глибоким знанням українські діячі вплинули на формування культурного простору не лише України, а й сусідніх країн. У

московських церквах теж панувала українська мова: «Вплив український на московську церкву був таким великим, що на москві по церквах скрізь запанувала українська вимова, і ця вимова лишилася тут аж до початку XIX віку» [6, с. 137].

Ці факти підтверджують потужний культурний потенціал українського народу.

Втрата культурної пам'яті та її наслідки.

Освіта чужою мовою, що була нав'язана українцям російським імперським режимом, призвела до значного занепаду української культури. Школи рідною мовою закривалися, а освіта чужою мовою не сприймалася населенням. Знищення освіти й книгодрукування спричинило масову неграмотність, що негативно вплинуло на загальний рівень культури та самосвідомості: «Руйнувалася культура й простого народу, руйнувалося все, що набув він за попередні віки. Школи рідною мовою не стало, пішла школа московська, де дитина не розуміла, чого її навчають. Тому не диво, що у нас на Вкраїні більше ніж де, вийшовши з школи, стають знову неграмотними. Бо наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння...» [6, с. 279]. Цей фрагмент Івана Огієнка підкреслює руйнівний вплив колоніальної політики на українську освіту. Втрата можливості навчання рідною мовою призводить до порушення когнітивних процесів, зниження рівня засвоєних знань і деградації національної свідомості. Сучасні дослідження в галузі педагогіки теж свідчать про важливість навчання першою мовою для розвитку критичного мислення дитини, тому дуже важливо, щоб цією першою мовою для українських учнів була саме українська.

Удосконалення національної освіти вимагає системного підходу, що базується на кількох ключових тенденціях. По-перше, важливо розширювати доступ до якісного навчання українською мовою на всіх рівнях освіти. По-друге, варто впроваджувати компетентнісні підходи, що сприяють інтеграції національного культурного контексту в освітній процес. По-третє, необхідна потужна підтримка українськомовного книгодрукування. Безперечно, актуалізація освітньо-педагогічних тенденцій базується на взаємозв'язку з рідною мовою як основі формування національної ідентичності. Лише така освіта може «пустити глибоке коріння» в суспільстві, як зазначав І. Огієнко.

Повернення історичної пам'яті як шлях до майбутнього.

І. Огієнко наголошував, що повернення історичної пам'яті є ключовим завданням для збереження національної ідентичності. Відродження освіти, розвиток українськомовної науки та культури, підтримка книговидавництва – це основні кроки до відновлення історичної справедливості та формування незалежної національної свідомості. Як підкреслював І. Огієнко, «все рідне – це головна основа, це той родючий ґрунт, на якому кожна людина міцно й вільно стоїть, росте й змінюється» [5, с. 54].

Лише через усвідомлення власного минулого та його повернення в активний культурний обіг Україна зможе забезпечити своє майбутнє як незалежна та

самодостатня держава: «Своє рідне складається з окремих маленьких частин: якийсь звичай, сам по собі ніби й дрібний, пісня, одежа, мова й т. ін. Кожна окрема частинка сама по собі ніби й мала, але вона сотнями ниток пов'язана одна з однією. Ось чому, коли хтось зрікається чогось одного, ніби й малого, той уже тим самим починає зраджувати й своєму народові. Так у нашій тілі хвороба найменшого органу вкінці псує все тіло. Ось тому не вільно зрікатися ані найменшої рисочки з свого рідного, бо коли лапка зав'язла, то і пташка пропаде!» [5, с. 54]. Іван Огієнко в цьому фрагменті наголошує на питанні національної ідентичності, де кожен елемент – мова, звичаї, одяг, пісні – є невід'ємною частиною єдиного культурного продукту. Він використовує органічну метафору: зречення навіть незначної традиції подібне до хвороби, що руйнує весь організм. У контексті повернення історичної пам'яті це має особливе значення: відновлення національних практик сприяє зміцненню суспільної свідомості й самоідентифікації. Такий підхід є ключовим для майбутнього, оскільки національна стійкість залежить від усвідомлення минулого. Втрата хоча б одного культурного елемента послаблює народ, тоді як повернення історичної пам'яті приводить до відродження й розвитку. І. Огієнко закликає до українських традицій як гарантії національного життя.

На основі праць Івана Огієнка можна зробити **висновок**, що освіта, книгодрукування та культурна свідомість були і є наріжними каменями української ідентичності. Політика росіянізації значною мірою знищила ці надбання, але прагнення українців до зміцнення України як нації залишилося незламним.

Відновлення внутрішньої історичної спадщини є необхідною умовою для формування свідомого громадянського суспільства та зміцнення національної ідентичності. Українська освіта, що віками була осередком культурного розвитку, продовжує відігравати ключову роль у поверненні історичної пам'яті.

Повернення «вкраденого» історичного минулого через відродження мови, культури та освіти є необхідною передумовою для побудови сильної незалежної держави. Воно сприяє відновленню тяглості традицій, формуванню національної гідності та посиленню культурного суверенітету. Лише через усвідомлення та відродження власної історії Україна зможе впевнено рухатися вперед, будуючи міцну й самодостатню державу. Як зазначив І. Огієнко, «народ наш завше був вільним, завше поривався до науки» [6, с. 218]. Цей потяг до знань і сьогодні є запорукою майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Завальнюк О. М. І. І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920). Наукові праці історичного факультету. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 1996. С. 90–103.
2. Задорожний В. Б. Огієнко Іван Іванович. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
3. Качкан В. Етнокультурний пласт Івана Огієнка. Українське народознавство в іменах. Частина 1. Київ : Либідь, 1994. С. 281–295.

4. Мацько В. Іван Огієнко – дослідник давньої української літератури : дис... канд. філолог. Наук : 10.01.01. Київ, 1998. 197 с.
5. Огієнко І. Наша літературна мова. Київ : Наша культура і наука, 2017. 356 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Академічна промова 5.10.1917. Курс лекцій в Українському Народному Університеті. Житомир : ТОВ «Видавничий дім "Бук-Друк"», 2023. 320 с.
7. Степаненко М. І. Питання формування української концепції І. Огієнка. Православ'я і культура : історія та сучасність : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Полтава, 16–18 чер. 1994 р. Полтава, 1994. С. 123–125.
8. Степаненко М. І. Проблема «нація і мова» в осмисленні І. Огієнка. Соціально-політична думка України: історія, сучасність, перспективи : матеріали регіональної наук.-практ. конф., м. Полтава, 20–21 листоп. 1996 р. / Полт. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 1996. С. 46–47.
9. Тимошик М. Проект «Запізніле вороття».
URL : <http://www.golos.com.ua/article/35349> (дата звернення: 19.03.2025).
10. Тимошик М. Скарб із родинної скрині Миколи Тимошика.
URL : <https://hvylya.com/ekskliuzyvna-khvylya/skarb-iz-rodynnoyi-skryni-mykoly-tymoshyka.html> (дата звернення: 19.03.2025).

Крилова Світлана Анатоліївна,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
філософського факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ФІЛОСОФСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЯК РЕАЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ І АКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ Й АСПІРАНТІВ

Практичну філософію можна визначити, зокрема, як діяльність, яка пов'язана з концептуалізацією і вільним вибором стратегій життя, універсальних правил людського мислення, поведінки й взаємодії, тоді як теоретична філософія методологічно й світоглядно забезпечує це.

Практична філософія *обґрунтовує* філософські практики і сама *стає* цими практиками, переходячи на прикладний рівень. До практичної філософії можна віднести філософське мистецтво, яке можна визначити як «спосіб філософствування в художній формі» [2, с. 380] і в якому «...виявляється реальність практичної філософії, адже воно здатне впливати і на розум, і на серце, дозволяючи усвідомити й розв'язати як екзистенціальні, так і соціальні проблеми і кризи» [3, с. 5]. Можна погодитися, що саме оповідання, романи, кіно, зображуючи вчинки і відносини героїв, можуть допомогти розв'язати глибокі

екзистенціальні протиріччя і викликати катарсичні переживання людини, що спрямує на конструктивну дію, в якій маємо морально красиві вчинки і відносини [1].

У філософських теоріях зазвичай вихолощена екзистенціальна напруженість, філософське ж мистецтво «олюднює жорсткість філософських теорій і не дає практичній філософії на їх основі перетворюватися на ідеологію світоглядного поневолення» [3, с. 173].

Завдяки образам героїв філософське мистецтво робить мислення гнучким і мобільним, «філософське мистецтво не просто зберігає свободу мислення в просторі практичної філософії, воно розвиває цю свободу, доводячи її до свободи дії і свободи відповідальності» [3, с. 174].

Філософське мистецтво в контексті освітнього процесу є дуже актуальним і продуктивним – воно розвиває особистісний потенціал студентів й аспірантів, впливаючи як на свідому, так і на позасвідому сфери людини. Так, гарний фільм чи книга з катарсичним фіналом надихають людину на позитивне мислення і позитивні дії. Разом з героями студент (аспірант) розв'язує драматичні й трагічні колізії долі, очищує свою душу, актуалізує особистісний потенціал, відкривається не лише знанням, а й творчістю. Можна пригадати, як в епоху великої депресії США тисячі американців утішались кінофільмами, які пропонували вихід і залишали надію. Надія підсилювала віру, в результаті у людей відкривалося бачення нових перспектив, що викликало відповідні дії.

На відміну від просто мистецтва, філософське мистецтво породжує не лише катарсис, а й інсайт, більше того, поєднує перше і друге, а тому розв'язує екзистенціальні суперечності в свідомості й позасвідомому. Як приклад цього я наводжу студентам і аспірантам фільм «Дванадцять розгніваних чоловіків» (режисер Сідні Люмет, 1957 р.), що описує долю хлопця, якого засудили і якому загрожує смертельний вирок через те, що він наче вбив свого батька. Щоб реалізувати вирок, необхідний висновок присяжних.

Дванадцять чоловіків повинні вирішити долю людини за короткий термін. Але з перших кадрів стає зрозумілим, що присяжні не налаштовані працювати, вони хочуть скоріше йти додому відпочивати, розважатися і займатися своїми справами. Вони майже відразу голосують за смертельний вирок. Але серед них знаходиться той, хто протестує проти поспішного рішення, адже сумнівається у вірності доказів, які надало звинувачення. Девіс (ім'я присяжного), проявляючи гуманістичну критичність мислення і долаючи супротив інших, наводить аргументи, які доводять, що підозрюваний невинний. До нього приєднується спочатку один, потім другий, третій, а потім й інші присяжні. Нарешті вони голосують проти покарання хлопця, адже він насправді не чинив вбивства.

Цей фільм викликає справжнє катарсичне відчуття – завдяки щирості Девіса, його чесності, волі до справедливості, гуманності і любові до людей вдається врятувати життя невинної людини. Девіс доводить: якщо ти

відчуваєш свою правоту, необхідно боротися до останнього аргументу, щоб поважати себе і не йти проти совісті. Сила цього прикладу філософського мистецтва для студентів й аспірантів полягає у тому, що вони утверджуються в думці, що справедливість може бути захищена і не просто сліпою агресією, а людяністю і розумом. Породжуючи катарсичні почуття, подібні твори філософського мистецтва дають справжнє моральне очищення завдяки мудрій перемозі добра над злом, справедливості над несправедливістю. Приймаючи це в свій досвід студенти і аспіранти і надалі будуть прагнути до таких творів, розвиваючи в собі найкращі моральні якості, в тому числі в контексті справжньої, а не удаваної академічної доброчесності.

Як приклад філософського мистецтва я пропоную студентам і аспірантам й роман Джека Лондона «Мартін Іден», який породжує відчуття *трагічного катарсису*. Головний герой цього твору, звичайний матрос Мартін, закохався в Руфь, дівчину з вищого світу, освічену і, як йому здалося, незвичайну. Кохання надихнуло Мартіна на стрімкий особистісний розвиток. Він став багато читати, потім писати і відправляти свої твори у видавництва. Одного щасливого ранку він прокинувся відомим – його есе отримало гучну славу, з часом він став відомим і багатим письменником. Тільки тоді Руфь звернула на нього увагу. Це глибоко розчарувало Мартіна, який зрозумів корисливість і буденність світогляду Руфі, переносячи це на все людство. Екзистенціальна криза все більше посилювалася, і одного разу він пішов з життя...

Незважаючи на трагічний фінал, роман викликає розуміння, що будь-яка людина може змінитися і розвинутися завдяки кохання, що дає надію і віру у власний потенціал. Але роман також показує, що треба вчитися розрізняти любов і закоханість. Закоханість може підштовхнути не тільки до розвитку у творчості, а й до руйнування і зневіри – на відміну від любові, яка робить нас сильними і творчими завдяки посиленню віри в кохану людину, себе і інших.

Отже, філософське мистецтво – це реальність практичної філософії, яка здатна актуалізувати й гуманізувати особистісний потенціал у студентів й аспірантів. Вчинки і відносини героїв філософського мистецтва, його діалоги й афоризми не тільки породжують катарсис чуттєвої сфери і інсайти розуму, а й дають зразки гідного екзистенціального вибору, конструктивних стратегій життя і долі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 3-є, перероблене і доповнене. К.: КНТ, 2022.
2. Філософія науки і культури: словник. За редакцією Н. Хамітова. К.: КНТ, 2024.

3. Хамітов Н., Крилова С. Філософське мистецтво як реальність практичної філософії: досвід Григорія Сковороди // Григорій Сковорода і ми українці: диво першого кроку і сила ініціативи: колективна монографія/ За заг. ред. Ю. Бойчука, М. Култаєвої. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2023.

Любивий Я. В.,

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник*

*Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.
м. Київ, Україна.*

e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У ДОБУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена реструктуризації цінностей, що наразі відбувається у сучасному світі в умовах цивілізаційної трансформації, що супроводжується зміною світового порядку та військово-політичним протистоянням демократичних та авторитарно-тоталітарних суспільств. У цій ситуації необхідна мобілізація морального та духовного потенціалу людини задля зміцнення у суспільстві стійкості й згуртованості та актуалізації стратегічних цінностей виживання і критично необхідного розвитку.

Ключові слова: цінності, цивілізаційна трансформація, військово-політичне протистояння, цінності виживання, цінності розвитку, духовні цінності, консолідація.

The article is devoted to the restructuring of values that is currently taking place in the modern world in the context of civilizational transformation, accompanied by a change in the world order and the military-political confrontation between democratic and authoritarian-totalitarian societies. In this situation, it is necessary to mobilize the moral and spiritual potential of a person in order to strengthen stability and cohesion in society and actualize the strategic values of survival and critically needed development.

Keywords: values, civilizational transformation, military-political confrontation, survival values, development values, spiritual values, consolidation.

Наразі у сучасному світі відбувається епохальна цивілізаційна трансформація, що супроводжується руйнуванням архітектури світової безпеки та воєнно-політичним протистоянням демократичних та авторитарно-тоталітарних суспільств. Якщо у попередні часи так званого кінця історії (Ф. Фукуяма), найважливішими завданнями світового співтовариства було запровадження відновлювальної зеленої енергетики, подолання надмірної

бідності у країнах Глобального Півдня, то зараз на перше місце виходять проблеми безпеки та ресурсів економічного розвитку країн. Стає очевидним, що відбувається глобальна цивілізаційна трансформація аналогічна таким цивілізаційним трансформаціям якими були Аграрна революція (Ю. Н. Харарі) [4, с. 107], «вісьовий час» (VIII-II) (К. Ясперс) [5, р. 6], Індустріальна революція, що призводить до реструктуризації цінностей людини й суспільства. Тому необхідно проаналізувати структуру соціальних цінностей у зв'язку з ускладненням системи взаємодій між членами суспільства й переходом його на новий етап розвитку.

В європейській традиції у центрі цінностей знаходиться людина, її життя, здоров'я, гідність та свобода. Людина не може вижити і розвиватися без взаємодії з природним довкіллям, іншими людьми й суспільством в цілому, тому цінності, що сприяють впровадженню конкурентоспроможних та ефективних суспільних відносин також є важливими.

Базові цінності людини, що сприяють її виживанню та розвитку впливають з її природного буття як біосоціальної істоти, позаяк вона має правильно орієнтуватися у навколишньому середовищі, автоматично чи більш усвідомлено переробляючи інформацію як про потреби власного організму, так і про зовнішнє оточення, діяти й оцінювати ефективність власних дій. Таке оцінювання частіше за все відбувається стихійно без цілеспрямованого усвідомлення. Проте, із розвитком та ускладненням суспільних відносин людина починає вибудовувати стратегію власних дій у контексті прийнятою у відповідному соціумі ціннісною картиною майбутнього, при цьому конфігурація системи цінностей різних індивідів може певним чином відрізнятись.

Цінності укорінені в закономірностях інформаційних самоорганізаційних процесів природного буття, що полягають у структурному ускладненні систем на основі самореферентного зворотного зв'язку та надходження енергії ззовні, що веде до зростання міри порядку, при якому ймовірність утворення складних систем перевищує ймовірність їх розпаду (М. Лупіселла) [6, р. 12]. Сама міра порядку впливає із набору цілісної системи фізичних та фізико-хімічних констант та інших закономірностей, що притаманні нашому Всесвіту. Самоорганізаційний інформаційний зворотний зв'язок є універсальним і пронизує функціонування всіх фізичних, біологічних та соціальних систем у спостережуваному Всесвіті і забезпечує їх самозбереження та еволюційний розвиток. Складні системи, що мають більш досконалий рівень адаптивної саморегуляції і ефективніше використовують енергію, що надходить ззовні, є більш конкурентоспроможними і внаслідок природного добору мають кращі шанси на самозбереження та розвиток. Ці системи мають кращу стратегію реагування на різноманітні збурення та чинники, що загрожують їх існуванню.

Вироблення стратегій штучним інтелектом слугує моделлю самоорганізації природних та біосоціальних систем. Як зазначає Йо Ле Кун, для вироблення стратегії та автоматизованої генерації коду інформаційний робот методом спроб і помилок повторює одну спробу за іншою, поки стратегія не спрацює надійно [1, с. 107]. Обрана стратегія може корегуватися та вдосконалюватися, проте внаслідок проходження системи, що самоорганізується, через біфуркаційну точку, система видозмінюється, і внаслідок цього може бути вироблена інша стратегія. У біосоціальних системах зазначена стратегія визначає конфігурацію цінностей як індивідуального, так і групового суб'єкта.

На біологічному рівні життєдіяльність істот забезпечується генетичною інформацією, що регулює обмін речовин між організмом і природою, а нервова система керує поведінкою організму на основі переробки інформації, що надходить від внутрішнього та зовнішнього середовища організму. Підтримання процесу життєдіяльності організму як обміну речовин між організмом і довкіллям є базовою самоцінністю, а способи реалізації поведінкової інформації як стосовно природного середовища, так і стосовно власної популяції є цінністю інструментальною. Крім цього егоїстичного виміру життєдіяльності істоти існує і альтруїстичний вимір – реалізація стратегії виживання власної популяції, що є цінністю трансцендентною щодо окремої особи.

У процесі становлення людини важливою є культура, код якої є своєрідним продовженням генетичного коду. Механізми культури сприяють адаптації людини до природного й соціального середовища і відіграють важливу роль в оцінюванні ефективності власних дій. Більші шанси на тривале існування мають ті культури, котрі виробили більш ефективну й консолідовану продуктивну взаємодію між членами соціуму, що сприяє їх розвитку і робить більш конкурентоспроможними порівняно з іншими культурами. Адаптивні механізми культури можуть спрацьовувати автоматично, не завжди усвідомлено, сприяючи більш-менш ефективному оцінюванню дій людини.

На етапі виникнення держави та формуванні цивілізації відбувається інституалізація рефлексивних форм культури (мораль, мистецтво, монотеїстичні релігії, наука тощо), члени суспільства у дискурсивній взаємодії створюють соціальні правила, норми, закони керуючись тими чи іншими цінностями.

Цінності людини й суспільства утворюють цілісну систему, проте серед всієї множини цінностей необхідно виокремити мінімальні базові цінності виживання, що орієнтовані на забезпечення життя, здоров'я, фізичної безпеки, матеріальної стабільності, соціальної безпеки тощо), що важливі для будь-якого суспільства, і без чого воно не може існувати. Проте у сучасному надскладному високотехнологічному світі виживання людини неможливо без розвитку, який передбачає взаємокорисну продуктивну взаємодію з іншими членами соціуму,

що ґрунтується на інших базових цінностях – свободі, рівності, взаємній довірі, справедливості і т. ін. Для досягнення високого рівня розвитку у суспільстві необхідно реалізувати такі вищі цінності, що актуалізують творчий особистісний потенціал людини. У сучасному глобальному соціумі, котрий зазнає кризи і в якому відбувається кардинальна цивілізаційна трансформація, відбувається поляризація суспільств, що обстоюють цінності демократії й свободи особистості, з одного боку, і суспільств, що засновані на владному насиллі – з іншого. Базові цінності виживання у цих двох груп суспільств можуть почасти співпадати, проте цінності, що регулюють суспільні відносини стосовно свободи й гідності особистості суттєво відрізняються.

У цілісній системі цінностей деякі із них можуть виконувати різні функції. Так відносно базових цінностей виживання, цінності розвитку поряд із тим, що вони є самоцінностями, можуть виконувати інструментальну функцію, бути інструментальними цінностями. Так якщо для реалізації цінностей виживання важлива взаємодія між людьми, то цінності, що регулюють високий рівень людиноцентрованості їх комунікації виступають в ролі інструментальних цінностей.

Однією із важливих функцій цінностей є оформлення спрямованості людини до якогось значного кінцевого результату діяльності, що має покращити соціально-екологічне середовище соціуму. Такими є кінцеві цінності (щастя, добробут, мир і т. ін.), на основі яких вибудовуються мрії, утопічні прагнення людини на тлі яких як на мотивах до діяльності вибудовуються і реальні життєві плани окремих індивідів, і конкретні програми діяльності суспільств.

Духовні цінності (надія, віра, любов, емпатія, творчість) сприяють розвиткові людських якостей індивідів, їх глибинному зв'язку з іншими індивідами і цілісністю буття Всесвіту, що надає сенсу її життя. Наполеглива робота людини над собою створює передумови більш глибокої взаємодії з іншими людьми, кращій координації їх діяльності у розв'язанні творчих соціально-організаційних, технологічних та екологічних проблем. Особливу роль тут займають трансцендентні духовні цінності (військова відвага, самозречення, самовідданість, самопожертва), що проявляються в екстремальних умовах небезпеки під час війн, природних та екологічних катастроф.

Так звані абсолютні цінності (справедливість, свобода, істина і т. ін.) пронизують всі інші різновиди цінностей як цілісної системи і залишають стабільними найважливіші життєві орієнтири людини, котрі забезпечують її стійкість в екстремальних умовах стрімких цивілізаційних змін, а також сприяють згуртованості спільноти.

У сучасному світі внаслідок інтенсифікації розвитку людської особистості суттєво зростає роль і значення цінності ідентичності (Ф. Фукуяма) [3, с. 39], коли система цінностей сприймається через особливості сімейної, групової,

національної або регіональної ідентичності, водночас коли ідентичність сприймається як самоцінність. Ідентичність є важливим інструментом виживання індивіда та групи, з якою індивід поділяє спільні цінності.

У цілісній системі цінностей як регуляторів адаптивної й творчої діяльності людини певна цінність, наприклад справедливість може проявлятися і як базова, і як інструментальна, і як абсолютна в залежності від соціальної ситуації та контексту. Внаслідок цього, неможливо побудувати статичну універсальну систему цінностей придатну для будь-якої ситуації.

Відомий український філософ та соціолог А. О. Ручка зазначає, що у системі цінностей людини існує певна їх ієрархія за екзистенційним значенням, де можна виокремити, по-перше, домінантні цінності як ядро ціннісної системи, що є пріоритетними. По-друге, субдомінантні цінності, що можуть як увійти у це ядро, так і переміститися у периферію. По-третє, напівпериферійні цінності, що є цінностями середньої важливості, По-четверте, периферійні цінності, що є не дуже важливими у житті людини [2, с. 172]. Реструктуризація цінностей полягає в тому, що при суттєвій зміні життєвої ситуації людини, одні цінності набувають центральної пріоритетності у свідомості людини, а деякі інші втрачають свою актуальність.

Досягнення країнами Глобального Півдня технологічної достатності для життєзабезпечення, швидке зростання в них середньої тривалості та рівня життя, а також обмеженість природних ресурсів на планеті призвело до загострення економічної та воєнно-політичної ситуації у глобальному вимірі та до зміни світового порядку, що у свою чергу прискорило цивілізаційну трансформацію. Головні проблеми людства у попередню добу «кінця історії», що відзначалися підвищеною увагою до екології і роботою світової громадськості над подоланням надмірної бідності у країнах Глобального Півдня, ускладнилися проблемами економічних, ресурсних та військово-політичних балансів у сучасному світі.

У добу цивілізаційної трансформації, коли неймовірно зростають воєнно-політичні ризики, відбувається складний процес реструктуризації базових та духовних цінностей. На перше місце виходять цінності виживання сім'ї, спільноти, держави в цілому, котра разом із спільнотою може організувати захист країни, тобто одними із найважливіших тут є цінності ідентичності та цінності, що згуртовують та консолідують людей. Цінності розвитку та самореалізації теж важливі для досягнення технологічних і самоорганізаційних рішень, проте вони підпорядковуються необхідності консолідації членів суспільства. Деякі із цінностей які є самоцінностями, виконують також і інструментальну функцію стосовно реалізації базових та духовних цінностей людини.

Протягом історичного розвитку цивілізації конфігурація цінностей людини й суспільства еволюціонує, зазнаючи тих чи інших змін. Особливо це помітно останніми десятиліттями, коли стрімко зростає інтенсивність та щільність соціальних взаємодій людей, і відповідно до цього – структурна складність внутрішнього світу людини. Сучасна людина все більш повно усвідомлює й актуалізує власні фундаментальні екзистенційні цінності, набуває здатності розуміти систему цінностей іншої людини, опановує вмінням узгоджувати власні цінності з цінностями інших людей. Перебування в дискурсивному мережевому суспільстві та використання штучного інтелекту вдосконалює ціннісну орієнтацію людини у суспільстві, робить її активним учасником ціннісних змін у сучасному світі.

Таким чином, глобальний соціум перебуває наразі у стані кардинальної цивілізаційної трансформації, котра супроводжується руйнуванням світового порядку й світовою економічною та військово-політичною кризою, проявом якої є військова агресія Російської Федерації проти України. Це призводить до реструктуризації цінностей людини й суспільства, коли на перше місце виходять цінності, що пов'язані з виживанням та критично необхідним розвитком, а також стратегічні базові й духовні цінності, що забезпечують стійкість, консолідацію та згуртованість суспільства. У цій ситуації державні органи, громадянське суспільство, засоби масової комунікації мають сприяти тому, щоб якнайбільша кількість громадян автентично розуміли власні стратегічні цінності й мали можливість координувати власні консолідовані дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ле Кун Я. Революція в галузі нейронних мереж і глибокого навчання / Штучний інтелект і нейромережі. 12 книжок в одній, що допоможуть вам втілити інновації в життя / Упор. ТОВ «Моноліт Бізз». – Харків, Моноліт Бізз, 2024. – С. 95-112. ISBN 978-617-8119-95-9
2. Ручка А. О. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві // Культурологічна думка. 2013. № 6. С. 172-179.
3. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. – К.: Наш формат, 2020. – 192 с. ISBN 978-617-7863-82-2
4. Харарі Ю. Н. Sapiens. Людина розумна. Коротка історія людства / Юваль Ной Харарі: пер. з англ. О. Дем'янчука. – Київ: Форс Україна, 2021. – 544 с. ISBN 978-966-993-715-5
5. Jaspers K. The Origin and Goal of History. New Haven and London. Yale University Press. Copyright 1953 by Yale University Press. Third printing. September 1965. 294 p.
6. Lupisella M. Cosmological Theories of Value. Science, Philosophy, and Meaning in Cosmic Evolution. Space and Society Editor-in-Chief: Douglas A. Vakoch. Springer Nature Switzerland AG 2020. 221 p. ISSN 2199-3882.

Міхно О. П.,
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
директор Педагогічного музею України
amihno@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ – УЧАСНИКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРОТИДІЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЯМ І УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ В ОНЛАЙН-ПРОДУКТАХ ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано інституційну роль Педагогічного музею України у контексті сучасних музейних практик, спрямованих на збереження історичної пам'яті через цифрові інструменти. На прикладі онлайн-проєкту «Українські педагоги – учасники Другої світової війни» розкрито методологію інтеграції музейних фондів (документи, світлини) у онлайн-продукти. Подано критерії добору персоналій, зокрема наявність унікальних матеріалів, ювілейний та популяризаційний аспекти, а також візуалізаційні стратегії (графічні макети з елементами архівної стилістики). Проєкт, реалізований через соціальні мережі та віртуальну виставку, демонструє трансформацію традиційної музеологічної комунікації у цифровий формат, що забезпечує доступність, інтерактивність і протидію інформаційним маніпуляціям. Обґрунтовано ефективність музейних онлайн-ініціатив у формуванні критичного мислення та зміцненні національної ідентичності.

Ключові слова: історична пам'ять, Друга світова війна, українські педагоги, Педагогічний музей України, онлайн-продукти, цифрові технології.

Abstract. The article examines the institutional role of the Pedagogical Museum of Ukraine within the framework of contemporary museum practices aimed at preserving historical memory through digital tools. Using the online project "Ukrainian Educators – Participants of World War II" as a case study, the methodology of integrating museum collections (documents, photographs) into virtual products is explored. The criteria for selection of personalities are analyzed, including the availability of unique materials, anniversary relevance, and visualization strategies (graphic layouts with archival stylistic elements). The project, implemented via social media and a virtual exhibition, demonstrates the transformation of traditional museological communication into a digital format, ensuring accessibility, interactivity, and resistance to historical revisionism. The effectiveness of museum online initiatives in fostering critical thinking and strengthening national identity is substantiated.

Keywords. Historical memory, World War II, Ukrainian educators, Pedagogical Museum of Ukraine, online products, historical falsification, digital technologies.

Росія активно використовує тему Другої світової війни у своїй державній політиці, створюючи монополізоване уявлення про перемогу над нацизмом. Її інтерпретація подій війни супроводжується привласненням цієї перемоги,

применшенню внеску інших народів та поширенню ідеології «победобесія». В Україні ж ця важлива тема ще потребує глибшого осмислення та ширшого висвітлення на державному рівні.

Музеї, спираючись на достовірні джерела, здатні найкраще реалізовувати державну політику пам'яті, протидіючи історичним маніпуляціям, спростовуючи міфи та повертаючи суспільству правду про минуле. Завдяки цифровим технологіям музеї розширюють свою аудиторію та активізують діалог із суспільством. Особливу роль у цьому процесі відіграють музейні онлайн-продукти, які трактуємо «як результат певного напряму діяльності музею, зокрема науково-дослідної і експозиційно-виставкової роботи, представлений у вільному доступі в мережі Інтернет» [1, с. 63]. Найпоширенішими і найпопулярнішими нині є такі види онлайн-продуктів, як онлан-проекти і віртуальні виставки.

У 2025 р. Педагогічний музей України до Дня пам'яті і 80-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. ініціював онлайн-проект «Українські педагоги – учасники Другої світової війни» на основі матеріалів своїх фондів. Проект покликаний вшанувати пам'ять українських освітян, які зробили внесок у перемогу над нацизмом, а також сприяти усвідомленню ролі українців у подіях тієї епохи та збереженню історичної пам'яті.

Згідно з концепцією онлайн-проекту, Педагогічний музей України прагнув висвітлити внесок українських освітян у перемогу над нацизмом, акцентуючи увагу на їхній подвійній ролі – як учителів і як захисників своєї Батьківщини. Його головна мета – не лише вшанувати пам'ять українських педагогів, які брали участь у Другій світовій війні, а й сприяти збереженню історичної правди в умовах сучасної російсько-української війни, коли Росія використовує історію як інструмент пропаганди.

Формат реалізації проекту: серія дописів на офіційних сторінках музею у соціальних мережах «Фейсбук» (<https://www.facebook.com/pedmuzua>) та «Інстаграм» (https://www.instagram.com/pedmuz_ua) у вигляді спеціально підготовлених графічних макетів із такими елементами: фотографія педагога, біографічні дані (ім'я, прізвище, роки життя, фахова спеціалізація), бойовий шлях (участь у військових операціях, нагороди, поранення, звання тощо).

Для проекту було підготовлено 19 графічних макетів. Публікація постів у соціальних мережах відбувалася не за алфавітним принципом (за прізвищем педагога), а з урахуванням музейного підходу, що передбачав використання критеріїв, які сприяють системному представленню історико-педагогічної спадщини:

- висвітлення військового внеску – особливу увагу приділено педагогам, які отримали високі бойові нагороди, зокрема звання Героя Радянського Союзу, Героя України;

- значущість для музейної колекції визначено за наявністю у фондах музею унікальних документальних свідчень їхньої діяльності, зокрема архівних матеріалів, світлин, спогадів;

- ювілейний аспект передбачав першочергове вшанування постатей, чий ювілей припадає на поточний рік;

- популяризаційний підхід реалізовано шляхом чергування дописів про відомих діячів та маловідомих педагогів, що давало змогу урізноманітнити контент проєкту і підтримувати зацікавленість аудиторії.

Проєкт стартував 21 лютого 2025 року таким дописом у соціальних мережах:

«Друзі, Педагогічний музей України розпочинає онлайн-проєкт «Українські педагоги – учасники Другої світової війни» (до 80-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр.). Запрошуємо разом з нами вшанувати тих, хто навчав дітей, а в час війни – на полі бою захищав їхнє право на майбутнє.

До 8 травня – Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років – у формі інфографіки ми публікуватимемо історії педагогів-воїнів, які пройшли крізь вогонь Другої світової.

Сьогодні – 21 лютого, у день 110-річчя від народження –вшановуємо Тимофія Шашла (1915-1989).

Наступні публікації розкажуть про педагогів:

- Михайла Богдановича, зенітника, який звільняв Варшаву та брав Берлін;

- Олександра Бугайова, артилериста, що пройшов шлях від Сталінграда до Праги;

- Дмитра Ніколенка, партизана-підпільника в окупованому Києві та ін.

Підтримайте наш проєкт уподобайкою, поширенням або коментарем, щоб якнайбільше людей дізналося про героїчних українських педагогів!

#УкраїнськіПедагоги #ДругаСвітова #ПедагогічнийМузей» [2].

Зазначимо, що у створенні та реалізації онлайн-проєктів у соціальних мережах ключову роль відіграє графічний макет, який формує візуальний стиль проєкту, а його айдентика – фірмові кольори, шрифти та логотип – підсилює зв'язок із музеєм. Яскравий і професійно оформлений макет привертає увагу та мотивує до взаємодії. Іншими словами, графічний макет – це не лише оформлення, а важливий інструмент у створенні якісного, доступного та ефективного музейного онлайн-продукту.

Дизайн графічного макета онлайн-проєкту «Українські педагоги – учасники Другої світової війни» оформлено у стриманій, документальній стилістиці: назва проєкту, логотип музею, чорно-біле фото педагога на фоні стилізованих димових ефектів, що символізують воєнні події, текстову інформацію подано на тлі паперової фактури, що нагадує архівні документи, червоний мак як символ пам'яті жертв війни, що поєднує образ квітки маку з кривавим слідом від кулі, доповненим датами 1939-1945. Автентичності макету додає історичне фото з фондів музею, на якому зображена гармата – символ реальних бойових дій, у

яких брали участь українські освітяни. Приклад графічного макета, присвяченого Василю Сухомлинському, подано на рисунку 1.

*Рис. 1. Графічний макет онлайн-проєкту
«Українські педагоги – учасники Другої світової війни».*

Як уже було зазначено, у проєкті представлено 19 персоналій українських педагогів. Подаємо їхні імена та текстову інформацію, розміщену на графічних макетах (у порядку публікації дописів проєкту у соціальних мержах).

Тимофій Шашло (1915–1989), педагог, організатор освіти. Бойовий шлях: 1 жовтня 1941 в бою за с. Штепівку (Сумщина) Т. Шашло, командир танка 1-го танкового полку 21-ї армії Південно-Західного фронту, разом з екіпажем знищив 3 танки, 8 гармат, до 40 автомашин та майже 200 ворожих солдатів. За цей бій йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Учасник боїв за Київ, Курськ, Дніпро, Корсунь-Шевченківський, Бухарест, Будапешт, Прагу. Війну закінчив у Порт-Артурі.

Михайло Богданович (1925–2006), педагог, фахівець з методики навчання математики. Бойовий шлях: кулеметник зенітних кулеметів, воював на 1-му Білоруському фронті. За бойові заслуги нагороджений медалями «За звільнення Варшави», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною».

Олександр Маринич (1920–2008), географ-геоморфолог, педагог, міністр освіти України (1971–1979). Бойовий шлях: учасник боїв на Південно-Західному фронті, радист, брав участь у обороні Києва, де в боях неподалік Пирогова був важко поранений. Нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Києва», «За перемогу над Німеччиною».

Олександр Біляєв (1925 –2006), педагог, фахівець з методики навчання української мови. Бойовий шлях: у 1944–1945 – учасник наступальних боїв, зокрема на берлінському напрямку. Важко поранений. Демобілізований з армії як інвалід II групи. Нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни I ступеня, медалями «За відвагу» та «Захиснику Вітчизни».

Олександр Бугайов (1923–2009), педагог, фахівець з методики викладання фізики. Бойовий шлях: артилерист, фронтовими дорогами пройшов від Сталінграда до Праги. Нагороджений п'ятьма бойовими орденами та шістьма медалями, зокрема орденом Червоної Зірки.

Михайло Гриценко (1907–1992), педагог, фахівець з історії педагогіки. Бойовий шлях: у 1943–1945 воював на 2-му Українському фронті. Нагороджений численними бойовими медалями та орденом Червоної Зірки.

Дмитро Ніколенко (1899 – 1993), педагог, психолог, організатор психолого-педагогічної освіти. Участь у русі опору: у 1941–1943 – учасник партизанського руху і підпілля в Києві, виконував розвідувальні завдання, був зв'язковим.

Василь Сухомлинський (1918–1970), педагог, директор школи, дитячий письменник. Бойовий шлях: учасник боїв на Калінінському фронті (375 стрілецька дивізія), у лютому 1942 важко поранений під Ржевом та після численних госпіталів комісований. Нагороджений орденом Червоної Зірки.

Олександр Хмура (1923–1970), педагог, розробник лекційно-практичної моделі викладання математики. Бойовий шлях: з липня 1941 – пілот-винищувач на Північному Кавказі; після поранення лікувався в шпиталі в Узбекистані, далі служив у сфері обслуговуванні військово-повітряних сил. Нагороджений бойовими медалями.

Василь Скопенко (1912–1945), педагог, директор школи. Бойовий шлях: з 1941 – командувач 1180-го стрілецького полку, 1-й Український фронт. 29 липня 1944 його полк форсував річку Віслу і місто Сандомир було звільнене неушкодженим. За цю операцію йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 27 січня 1945 смертельно поранений у бою під Бреслау (Вроцлав, Польща). Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки.

Микола Ніжинський (1905–1986), педагог, освітній діяч. Бойовий шлях: у 1941–1943 брав участь у бойових діях, спочатку в артилерійському полку, а потім у штабі танкової бригади на Південно-Західному фронті. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня.

Олександр Кондратюк (1918–2006), педагог, фахівець з організації виховної роботи. Бойовий шлях: командир спецроти хімічного захисту, брав участь у звільненні Києва, Чорнобиля, Білорусі, Польщі. Нагороджений орденами Вітчизняної війни та Богдана Хмельницького II ступеня, медалями «За оборону Сталінграда», «За звільнення Варшави», «За перемогу над Німеччиною».

Іван Синиця (1910–1976), педагог, психолог. Бойовий шлях: артилерист, воював на Північно-Західному, Ленінградському та 2-му Прибалтійському фронтах. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медаллю «За відвагу».

Андрій Костюк (1920–2004), військовик, педагог, директор школи. Бойовий шлях: командир мінометної батареї, воював на Західному, Брянському, Сталінградському і 1-му Білоруському фронтах. Брав участь у Сталінградській та Курській битвах, відвоюванні України та Білорусії. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно за мужність і героїзм, проявлені у боях під Флєдерборном і Ойленбургом, знищення ворожих укріплень і утримання захопленого вокзалу.

Дем'ян Вознюк (1922–2010), педагог, директор школи. Бойовий шлях: начальник артпостачання 337-ї стрілецької дивізії, воював на Південно-Західному фронті, згодом – офіцер зв'язку штабу дивізії. Потрапив у полон, після звільнення – командир партизанського загону бригади ім. Яношика, яка брала участь у Словацькому національному повстанні. Нагороджений орденами Вітчизняної війни I та II ступенів, Богдана Хмельницького III ступеня, 18 медалями та 5 державними нагородами Чехії та Словаччини.

Григорій Базима (1888–1970), педагог, директор школи. Участь у русі опору: з 1941 – начальник штабу Путивльського партизанського загону, згодом – Сумського партизанського з'єднання, а пізніше 1-ї Української партизанської дивізії. Нагороджений орденом Богдана Хмельницького I ступеня, медалями «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня, «За перемогу над Німеччиною».

Карпо Ходосов (1912–1983), учитель української мови та літератури, краєзнавець. Бойовий шлях: технік-лейтенант, фронтовими дорогами пройшов

через Україну, Румунію, Угорщину до Відня. Нагороджений медалями «За бойові заслуги», «За взяття Будапешта», «За перемогу над Німеччиною».

Василь Онищук (1919–1989), педагог, фахівець у галузі дидактики. Бойовий шлях: у 1944–1945 – розвідник-артилерист 1322-го винищувально-артилерійського полку, брав участь у боях (Румунія, Польща, Німеччина, Чехословаччина). Нагороджений медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною».

Євген Березняк (1914–2013), педагог, письменник, військовик. Бойовий шлях: розвідувальна група під його командуванням, десантована в районі Кракова в серпні 1944, успішно виконала завдання, передала понад 140 радіограм, викрила краківське угруповання німецьких військ і запобігла руйнуванню міста. Нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня. Герой України (2001).

Після завершення реалізації проєкту в соціальних мережах усі дописи систематизовано у форматі віртуальної виставки на сайті музею.

Онлайн-проєкт «Українські педагоги – учасники Другої світової війни» продемонстрував ефективність використання цифрових технологій у збереженні історичної пам'яті та протидії історичним маніпуляціям. Створений на основі фондів Педагогічного музею України, він висвітлив внесок українських освітян у перемогу над нацизмом і став відповіддю на сучасні виклики, зокрема на російську пропагандистську інтерпретацію Другої світової війни. Використання графічних макетів із продуманою візуальною стилістикою сприяло залученню аудиторії та підвищенню рівня взаємодії з музейним контентом.

Проєкт засвідчив, що онлайн-продукти є потужним інструментом музейної комунікації, дозволяючи не лише популяризувати науково-дослідну та науково-експозиційну діяльність музею, а й активно формувати суспільний дискурс довкола питань історичної пам'яті. Його реалізація стала прикладом того, як сучасні музейні онлайн-продукти можуть сприяти збереженню національної ідентичності, протистояти фальсифікаціям і формувати відповідальне ставлення до минулого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міхно, О. Освітні онлайн-продукти Педагогічного музею України. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції “Музейна педагогіка в контексті викликів сучасної освіти”, м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 21.09.2022 р. / Упоряд. і наук. ред. О. В. Караманов. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. С. 62-66. URL: <https://cutt.ly/7wwt4MDz>.
2. Українські педагоги – учасники Другої світової війни [Електронний ресурс] : [віртуальний інформ.-просвіт. проєкт на офіц. сторінці музею у соц. мережі Фейсбук ; виконавці Бондаренко В., Гайда Л., Єфімова В., Полухович Т., Рудницька Т., Степанович К. ; наук. керівник Міхно О.]. Педагогічний музей України : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: <https://tinyurl.com/5n8cxtsv>.

Роєнко А. М.,
доктор технічних наук, професор, директор
КЗО «Українсько-Американський ліцей» ДМР
roenko19530804@gmail.com

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТИ В НАУКОВОМУ ЛІЦЕЇ

Анотація: у статті розглядаються ключові тренди розвитку ринку праці, особливості молоді покоління Z та Альфа і її готовності відповідати вимогам майбутнього. Показано, що суттєві зміни на ринку праці ставлять нові виклики перед системою освіти та професійною компетентністю педагогів. Проаналізовані ключові аспекти, що впливають на формування майбутніх кадрів, роль освіти та наукових ліцеїв в розвитку молодого покоління.

Ключові слова: ринок праці, тенденція, компетентність, виклик, комунікація, цифровізація, перспектива, потенціал.

Abstract. This article examines key labor market trends, focusing on the characteristics of Generation Z and Generation Alpha and their preparedness for future demands. It highlights how significant labor market shifts create challenges for the education system and teachers' professional competence. The study analyzes key factors shaping future professionals, emphasizing the role of education and specialized institutions in youth development.

Keywords: labor market, trends, competence, challenges, communication, digitalization, perspective, potential.

Освіта – це ключ до успіху кожної нації, основа прогресу та розвитку, фундамент майбутнього. Проблема якісної освіти набуває міжнародного значення, бо неосвіченість спеціалістів знижує поступовий рух науково-технічного прогресу. За даними ЮНЕСКО функціональна неграмотність і професійна некомпетентність стають факторами ризику сучасної цивілізації [1].

Тому мета нашого сьогодення – якісна освіта, яка нині є однією з обов'язкових умов успішного існування будь-якої країни. Світове співтовариство визнало, що освіта, добробут і здоров'я людини – головні чинники рівня її життя, а якість освіти є пріоритетом у розвитку громадянського суспільства.

Як стверджує Елвін Тофлер, американський соціолог і футуролог, один з авторів концепції постіндустріального суспільства, «У ХХІ столітті безграмотні не ті, хто не вміє читати та писати, а ті, хто не вміє вчитися, а ще – забувати те, чого навчився, й перевчатися» [2].

Швидкі темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток штучного інтелекту й роботизація вплинули як на повсякденне життя людей, так і на процеси, пов'язані з їх професійною діяльністю. Нині на ринку праці успішними є й будуть ті, хто із професійними знаннями має розвинені особистісні навички, тобто озброєний компетентностями, які відповідають вимогам часу.

Сучасна освіта має готувати людину, котра здатна жити в надзвичайно глобалізованому і динамічно змінному світі, сприймати його змінність як суттєву складову власного способу життя. Тільки інноваційна за сутністю освіта може виховати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації, є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою особистістю, котра керується в житті власними знаннями і переконаннями.

Україна стоїть на порозі трансформацій. Сьогодні освітній процес у нашій державі відбувається під звук сирен, часто – під звуки обстрілів. Дехто взагалі втратив можливість навчатися.

Війна, вимушена міграція, з одного боку, і глобалізація та євроінтеграція, з іншого, - усе це вимагає змін у підходах до освіти і науки. І незважаючи на те, що українська система освіти стоїть перед низкою серйозних викликів, вона має стати ключем до відновлення відчуття надії і можливостей для майбутнього, допомагаючи людям знайти своє місце в нових реаліях.

Ми маємо внутрішні і зовнішні виклики, які повинні враховувати при організації освітнього процесу. В жорстоких реаліях воєнного стану в Україні перед освітянами стоїть важливе завдання – об'єднання зусиль педагогічної та громадської спільнот на засадах взаєморозуміння, співробітництва щодо захисту прав та свобод, оволодіння дітьми універсальними цінностями та моделями поведінки, які складають основу світової культури. Ключовим внутрішнім викликом духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я-Українець» – «Ми-Українці». І сьогодні це набуває особливого сенсу [3].

Наше сьогодення потребує творчих, обдарованих, інтелектуально розвинених громадян, адже від них залежить майбутнє країни. Тому перед сучасною школою стоїть складне завдання - підготувати випускників до життя в умовах ринкової економіки, відповідно до соціальних запитів суспільства, формувати інтелектуальну, творчу особистість – майбутню еліту України.

Школа має бути відкритою системою, діяльність якої ґрунтується на сучасних наукових підходах і принципах, де постійно враховуються зміни, що відбуваються в соціальному середовищі, яка швидко адаптується до нових тенденцій і на їх основі створює нові моделі діяльності.

Упровадження інноваційних підходів в освітній процес спрямоване на розвиток здатності орієнтуватися в нових умовах, адаптуватися до нових вимог. У освітньому процесі такий підхід – найактуальніший. Впроваджуються системи стимулювання самостійної пізнавальної діяльності, створення умов для особистісного зростання як здобувачів освіти, так і педагогів.

Принцип знань відійшов. На сучасному етапі досягнення здобувачів освіти розглядають як компетентність. Компетентне ставлення особистості до життя -

означає потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах діяльності. Сформовані компетентності закладають основу для навчання впродовж життя [4].

Такий підхід до організації освітнього процесу обумовлений змінами, які уже відбуваються на ринку праці і які в найближчий час будуть визначати напрями підготовки випускників до життя в умовах ринкової економіки, відповідно до соціальних запитів суспільства.

Які ж зміни можна очікувати на ринку праці в майбутньому? Які виклики майбутнього приведуть до цих змін?

Світовий ринок праці зазнає суттєвих змін унаслідок технологічного прогресу та соціально-економічних факторів. За прогнозами Всесвітнього економічного форуму, до 2030 року очікується створення близько 170 мільйонів нових робочих місць (близько 14% від поточної зайнятості), натомість 92 мільйони існуючих позицій (8% зайнятості) можуть зникнути. Ці зміни зумовлені декількома ключовими трендами [5]:

Технологічний прогрес. Найбільше зростання демонструють професії, пов'язані з технологіями та обробкою даних. Топ-5 професій 2025–2030 років із найвищими темпами зростання включають: фахівців з *Big Data* (+115%), інженерів *FinTech* (+85%), спеціалістів зі штучного інтелекту (+70%), розробників ПЗ (+55%) та фахівців із кібербезпеки (+45%). Це свідчить про підвищений попит на технологічні навички та інновації в усіх галузях.

Автоматизація та штучний інтелект (ШІ). Впровадження ШІ та роботизація поступово витісняють рутинні завдання. Уже з 2023 року компанії активно використовують ШІ для підвищення продуктивності. Внаслідок цього скорочується потреба в працівниках, що виконують типові операції: оператори введення даних, касири, адміністративні помічники, бухгалтери. Натомість цінується здатність працівників швидко опановувати нові компетенції та виконувати складніші задачі.

«Зелена» економіка. Перехід до екологічно орієнтованої економіки створює нові робочі місця. Вже зараз швидко зростання демонструють професії у сфері відновлюваної енергетики та екологічної інженерії (понад +40%). Також зростає попит на фахівців з автономного та електричного транспорту, що поєднує технологічний прогрес і потребу в екологічних рішеннях. Це свідчить про інтеграцію традиційних галузей із екологічними інноваціями та створення нових спеціальностей.

Соціально-демографічні зміни. Старіння населення, міграційні процеси і зміни в структурі споживання впливають на сектор послуг та охорони здоров'я. Наприклад, у галузі обслуговування прогнозується стабільне збільшення попиту на персонал у харчовій промисловості, медичних сестер, персональних

асистентів. Одночасно з цим певні посади (продавці квитків, традиційні агентські професії) можуть поступово зникати через цифровізацію сервісів.

Отже, сучасній молоді слід орієнтуватися на сфери, що активно розвиваються – ІТ, аналіз даних, інженерні та екологічні напрями. Технологічні зміни диктують необхідність навчання впродовж життя та гнучкості у виборі кар'єри. Молоді, яка прагне підготуватися до ринку праці та бути конкурентноздатною в мінливому світі на найближчі роки, рекомендують, перед усім, вчитися, бути гнучкими, активними, відкритими до постійних змін. Окрім того, що освіта має оперативно реагувати на ці тренди, аби випускники відповідали вимогам майбутнього ринку праці, чи готове саме покоління Z до змін на старті своєї кар'єри? Чи готове це покоління адаптуватися до вимог майбутнього, де вони, відповідно до глобальних тенденцій зміни роботи, бачать такі перспективи свого розвитку і працевлаштування, як постійне навчання, попереднє планування, дистанційна робота, фриланс тощо? Відповідаючи на ці питання слід зазначити наступне.

Сучасна молодь, переважно представники покоління Z (зумери), зростала в епоху цифрових технологій та глобалізації. Це накладає особливий відбиток на їхні навички, цінності та поведінку, особливо щодо кар'єри та навчання. Головна характеристика покоління Z – «цифрова зрілість» та мобільність. Зумери вільно володіють сучасними технологіями, швидко освоюють нові цифрові інструменти, мають широкую мережу онлайн-контактів, у тому числі міжнародних.

Вони орієнтовані глобально, легко спілкуються в інтернеті й можуть навчатися або працювати віддалено. Для них немає чіткої межі між онлайн- та офлайн-спілкуванням, тому молоді фахівці можуть шукати можливості за кордоном, не відчуваючи географічних бар'єрів.

Покоління Z практично дивиться на світ і цінує самореалізацію. Багато хто з них амбіційний, впевнений у собі та прагне саморозвитку та свободи дій. Частина молоді замість традиційної кар'єри в корпораціях обирає підприємництво, стартапи або проєктну зайнятість. Вони схильні диктувати власні правила роботодавцям, шукаючи роботу «для себе», а не просто для заробітку.

За опитуваннями, основними критеріями вибору місця роботи для зумерів є: адекватна оплата (28% респондентів), умови праці (19%), гнучкий графік (16%), а також гарний колектив та стосунки з керівником. Тобто, крім грошей, нове покоління цінує комфортну атмосферу та баланс між роботою і життям.

Молоді люди покоління Z адаптивні до змін, доволі гнучкі у навчанні новому. Вони готові швидко здобувати нові навички, перекваліфіковуватися за потреби. Завдяки тому, що окрім традиційної освіти (університетів) вони мають доступ до безмежних онлайн-ресурсів, навчання стає для них безперервним процесом.

У розвинених країнах покоління Z уже стає найосвіченішим в історії, значна частина здобуває наукові, інженерні та медичні ступені, менше цікавлячись гуманітарними науками. Це свідчить про прагматичний підхід до вибору спеціальності – молодь орієнтується на ті сфери, де бачить реальні перспективи. Але у цього покоління, попри значний потенціал, є виклики, труднощі та слабкі місця.

Через надмірну диджиталізацію їх іноді критикують за слабші міжособистісні навички та терпіння. Звичка отримувати швидкий результат (культура «кліку») може ускладнювати розвиток критичного мислення та наполегливості у досягненні довгострокових цілей.

Роботодавці відзначають випадки безвідповідальності: молодь не завжди дотримується домовленостей, може легко змінювати місце роботи у пошуках кращого. Ці моменти варто врахувати при організації навчання: потрібно розвивати в учнів наполегливість, емоційну інтелігентність і вміння спілкуватися офлайн.

Отже, покоління Z загалом готове до швидких змін на ринку праці завдяки своїй гнучкості та цифровим навичкам. Освіта має підтримати їх сильні сторони – цифрову грамотність, інноваційність, глобальне мислення – і одночасно працювати над слабкими – критичним мисленням, соціальними навичками, відповідальністю. Це дозволить молоді повністю реалізувати свій потенціал у мінливому світі. А це означає, що освіта має не лише підготувати молодих людей до світу роботи, а й перетворити їх на активних, відповідальних та залучених громадян. Тобто, виявляється, що майбутнє роботи за своєю суттю – це майбутнє освіти, перед якою також виникають нові виклики та труднощі.

Система освіти завжди стоїть перед необхідністю постійно оновлюватися, щоб відповідати вимогам часу. Ключове питання – як змінити освітні програми та підходи, аби виховати інтелектуально потужне покоління, здатне до інновацій і адаптації. Серед основних викликів до освіти слід акцентувати увагу на таких [6]:

1) Осучаснення змісту освіти. Класичний перелік шкільних предметів та застарілих програм стрімко втрачає актуальність. Важливо зробити акцент на розвитку компетентностей, а не просто передавати інформацію. Варто, поряд із традиційними «трьома китами» (читання, письмо, арифметика), забезпечувати уже з початкової школи формування чотирьох стовпів навичок XXI століття (4К-навички): критичне мислення, комунікація, кооперація та креативність. Ці навички стають дедалі важливішими, адже рутинна праця автоматизується і майбутнім працівникам потрібно вміти вирішувати нестандартні задачі, працювати в команді та генерувати нові ідеї.

2) Практикоорієнтоване навчання. Освітні програми мають бути ближчими до життя. Впровадження проєктного навчання, STEM-курсів, дослідницьких завдань дозволить учням застосовувати знання у реальних ситуаціях. Такі

підходи розвивають ініціативність і підприємливість – риси, необхідні інноваційному суспільству.

3) Індивідуальні освітні траєкторії. Учні мають різні здібності та темп навчання, особливо ті, хто проявляє обдарованість у науці з раннього віку. Тому виникає потреба у гнучких програмах, що враховують інтереси кожного. Індивідуалізація навчання включає можливість вибору предметів, самостійні дослідницькі проекти, гнучкий розклад. В Україні цей підхід реалізується, зокрема, у наукових ліцеях, де учні можуть мати власні освітні програми та поглиблено вивчати профільні дисципліни. Результатом є більш вмотивовані учні, які розвивають свій таланти у комфортному для них темпі.

4) Цифровізація освітнього середовища. Сучасні діти – digital native, тому школа має інтегрувати технології в навчання. Йдеться не лише про обладнання класів комп'ютерами, а й про зміну методик. Наприклад, модель перевернутого класу (flipped classroom) передбачає, що учні знайомляться з новим матеріалом вдома (через відео, онлайн-курси), а в класі відбувається обговорення та практика. Це робить урок більш інтерактивним і ефективнішим. Також цифровізація дозволяє накопичувати дані про успішність учнів – і тут зростає роль EdTech-аналітики: вчителі мають навчитися аналізувати великі обсяги даних про результати тестів, прогрес учнів тощо, щоби вчасно коригувати навчальний процес.

5) Гнучкість навчальних програм. Світ змінюється швидко, тож навчальні плани теж повинні оперативно оновлюватися. Зміни на ринку праці, виникнення нових професій – все це вимагає перегляду стандартів чи включення нових курсів. Освіта має бути модульною та варіативною: окрім обов'язкової бази, учні повинні мати можливість обирати курси за вибором, гуртки, спецсемінари, що відповідають їхнім інтересам. Такий підхід сприятиме кращій підготовці до конкретних ролей у суспільстві – майбутніх науковців, підприємців, митців чи інженерів.

Отже, головний виклик освіти – випереджати час або принаймні не відставати від нього. Освітняни мають впроваджувати інновації, робити навчання гнучким, цікавим і практичним. Лише так можна підготувати молодь, яка стане інтелектуальним авангардом нації, здатним відповідати на виклики майбутнього.

Виходячи з вищезазначеного стає очевидним, що досягнення сучасної освіти пов'язані з особистісним потенціалом учителя, його професійною компетентністю, без якої неможливе розв'язання нових проблем навчання й виховання, відповідно до нових освітніх парадигм і викликів сучасності.

Сучасний педагог – ключова фігура освітнього процесу, від якої залежить успіх реформ. Аби ефективно навчати «цифрове» покоління учнів вчителі

XXI століття має оволодіти новим набором компетентностей та навичок, а також бути готовим до нових ролей педагога [6].

Серед ключових компетентностей та навичок сучасного вчителя виділяють:

- глибоке знання свого предмета: учитель має бути експертом і постійно оновлювати знання в галузі;
- педагогічна майстерність: вміння пояснювати складне простими словами, використовувати різні методики (ігрові, проблемні, проєктні тощо);
- цифрова грамотність: здатність користуватися освітніми онлайн-платформами, застосунками, цифровими ресурсами, уміння організувати дистанційне або змішане навчання;
- комунікація та емоційний інтелект: вміти налагодити контакт з учнями покоління Z, розуміти їх психологію. Молодь цінує партнерський стиль спілкування, тому вчитель має бути відкритим до діалогу, емпатійним і підтримуючим;
- креативність і гнучкість: здатність швидко змінювати навчальні плани за потреби, впроваджувати нові ідеї, інтегрувати міжпредметні зв'язки. В епоху змін сам вчитель повинен бути гнучким і готовим навчатися впродовж життя;
- психологія поколінь: педагогам важливо розуміти відмінності мислення покоління Z порівняно з попередніми. Класичні авторитарні методи можуть не спрацювати – молодь потребує поваги до своєї думки, свободи вибору, інтерактивності. Водночас учитель має виховувати відповідальність, якої часто бракує «цифровим дітям». Знання особливостей поколінь допоможе обрати правильний підхід: десь бути наставником, десь – коучем, а інколи й суворим керівником процесу;
- навчання вчителів: щоб набути всіх цих компетентностей, самі педагоги повинні навчатися та підвищувати кваліфікацію. Тренінги з цифрових технологій, курси з сучасних методик, обмін досвідом у професійних спільнотах – невід'ємна частина кар'єри вчителя. Роботодавці в освітній сфері вже розуміють, що постійне підвищення кваліфікації – запорука якості освіти. За дослідженнями, прогалини в навичках персоналу – найбільша перешкода трансформації будь-якої організації, тому інвестиції в навчання педагогів мають першочергове значення.

Говорячи про готовність до нових ролей педагога необхідно розуміти, що вчитель більше не є єдиним джерелом знань (учні можуть знайти інформацію онлайн за секунди). В умовах нових викликів роль вчителя трансформується у менторську та фасилітаторську. Викладач стає провідником у навчанні, допомагаючи учням самостійно здобувати знання, аналізувати інформацію та застосовувати її.

Навички менторства та наставництва допоможуть супроводжувати учня у розвитку, тобто не лише давати знання, а й формувати самостійність учня у навчанні.

За словами освітніх експертів, роль сучасного ментора з навчання – формувати впевнених у собі і самодостатніх професіоналів, які максимально використовують можливості та навчаються з різного досвіду заради саморозвитку.

Тобто, вчитель-mentor допомагає школярам ставити цілі, вчитися на власному досвіді, аналізувати успіхи та помилки, розвивати сильні сторони.

Роль вчителя як фасилітатора (посередника в навчанні) визнана у багатьох сучасних освітніх системах. Задача – надихнути дітей на навчання та розвинути навички, які зроблять їх успішними в майбутній роботі.

Таким чином, портрет сучасного вчителя – це мікс традиційного педагога і наставника-новатора. Професійна компетентність педагогів повинна включати і *hard skills* (предметні та цифрові знання), і *soft skills* (комунікація, лідерство, емпатія). Тільки такий учитель зможе ефективно реалізувати нові освітні програми і виховати покоління талановитих, творчих і відповідальних громадян.

Поглиблення глобалізаційних процесів загострює конкуренцію між державами за обмежений природний і людський ресурс. Де на майбутній мапі світу Україна? Що чекає нашу країну та її громадян у майбутньому? Як досягти успіху у цьому новому, швидкоплинному світі, де все так взаємопов'язано? Відповідь очікувана: через підвищення конкурентноздатності української економіки, що визначається декількома чинниками, включно з інноваційністю й ефективністю приватного та державного секторів. Але за всіма чинниками передусім стоять люди, які генеруватимуть ідеї, формуватимуть стратегії інновацій, прийматимуть рішення та реалізовуватимуть програми, виконуючи свою роботу максимально продуктивно. Тому ключ до успіху України лежить у площині людського потенціалу, що пов'язаний із розумінням його роботи в майбутньому [7].

Тобто, суспільство має вже зараз готувати майбутніх розбудовників нашої держави. І надзвичайно важливою в цьому процесі є роль освіти і, зокрема, наукових ліцеїв.

Українські наукові ліцеї покликані стати осередками підготовки майбутньої наукової та технічної еліти, виконувати роль майданчиків взаємодії між середньою освітою, вищою школою і наукою, а далі й бізнесом. Такі ліцеї мають стати інкубаторами інтелектуального потенціалу, є одним із нових явищ української освітньої системи і спроможні відігравати ключову роль в подоланні головних викликів освіти.

Вже зараз такі ліцеї співпрацюють з ІТ-компаніями, бізнесом, організовують для учнів стажування в лабораторіях чи на виробництві. У перспективі такі зв'язки будуть зміцнюватися, щоб навчання було максимально наближеним до реальних потреб економіки. Саме завдяки цьому відбувається практично безболісний перехід від класного кабінету до аудиторії закладу вищої

освіти і далі – до робочого місця, а Україна отримує професіоналів для інноваційного прориву.

Головна відмінність наукових ліцеїв від звичайних шкіл полягає в поглибленій науковій цілеспрямованості освітнього процесу. Учні тут залучають до науково-дослідницької діяльності: школярі виконують наукові роботи та проєкти, захищають їх на конкурсах, беруть участь в олімпіадах, виконують експерименти, мають доступ до сучасних лабораторій і обладнання. Фактично, науковий ліцей моделює діяльність юних дослідників, стимулюючи інтерес і талант дитини в науковій сфері з самого старшого шкільного віку.

Можливості наукових ліцеїв значно ширші, ніж у пересічних школах. По-перше, такі наукові заклади співпрацюють з університетами та науковими установами. Це означає, що ліцеїсти можуть слухати лекції професорів, брати участь у спільних дослідницьких проєктах, відвідувати університетські лабораторії.

По-друге, в наукових ліцеях працюють виключно кваліфіковані педагоги: до викладання залучаються вчителі найвищих категорій, доктори та кандидати наук, заслужені освітяни. Ліцей має право укладати цивільно-правові угоди із науковцями та запрошувати їх до навчального процесу. Таким чином, учні мають наставництво від справжніх фахівців і бачать перед собою приклад наукової кар'єри.

По-третє, навчальні плани в ліцеях гнучкі та індивідуалізовані: є можливість формувати класи і групи з поглибленим вивченням окремих предметів, діють учнівські проєктні групи. Учні можуть мати власні освітні програми, вибирати профільні дисципліни за інтересами і вивчати їх поглиблено.

Такий підхід дає неймовірні результати – діти мотивовані до навчання і розкривають свій талант у зручному для них темпі.

У стінах таких закладів формується середовище однодумців – мотивованих дітей, які «горять» наукою, та викладачів, що їх підтримують. Саме тут, у шкільні роки, запалюються імена майбутніх вчених, інженерів, інноваторів.

Отримати статус наукового ліцею непросто – наразі потрібно відповідати загальному переліку вимог (матеріальна база, кадри, програми) і тому таких закладів поки що небагато: за даними МОН, на початку 2021/22 навчального року в Україні було лише 19 наукових ліцеїв. Зараз їх кількість зростає, оскільки попит на якісну профільну освіту високий і держава не встановлює граничної їх кількості, адже чим більше закладів, що розвивають учнів, спонукають їх займатися справжньою наукою, тим краще для держави. Наукові ліцеї вже стали пілотними майданчиками освітніх інновацій – і в майбутньому їх мережа може перетворитися на потужну основу для формування інтелектуального потенціалу нації [8].

Освіта – наша зброя і наш щит у боротьбі за гідне майбутнє. Від того, як ми навчимо і виховаємо молоде покоління, залежить, чи стане Україна процвітаючою, інноваційною, сильною державою. Попри всі труднощі

сьогодення, вкласти сили і ресурси в освіту – означає закласти міцний фундамент для перемоги і розвитку. Сучасні школи і наукові ліцеї вже зараз вирощують тих, хто за десять років буде визначати обличчя України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЮНЕСКО. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://www.unesco.org>
2. Тофлер Елвін. Футурошок / Пер. з англ. – К.: Вид-во «XXX», 2021. – 352 с.
3. Щорічна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / За ред. Міністра освіти і науки України. – К. : МОН України, 2022. – 160 с.
4. Освіта впродовж життя: звіт ЮНЕСКО. – К.: ЮНЕСКО-офіс в Україні, 2020.–112 с.
5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>
6. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи.–К.: МОН України, 2017. – 48 с.
7. Офіційні матеріали Світового банку з питань освіти і розвитку людського капіталу. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/topic/education>
8. Міністерство освіти і науки України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/>

Савенкова Л. В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Наукової бібліотеки
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
l.v.savenkova@udu.edu.ua*

ДОСТУПНІСТЬ ДО НАУКОВИХ І ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ: ДОСЯГНЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ БІБЛІОТЕК

Бібліотеки в усі періоди цивілізаційної історії людства здійснювали власну місію – зберігати інформацію, що була зафіксована у письмовому вигляді. У якісь часи діяльність ця оцінювалася як важлива й була помітною, в інші – мала скромнішу участь. Однак, бібліотеки завжди виконували свої головні функції – збирати, зберігати та надавати доступ до джерел «зовнішньої пам'яті людства». Нині часи змінилися, з'явилися інформаційні технології та інформаційні носії, але функції бібліотек ніяк не змінилися, а навпаки – розширилися.

Ключові слова: сучасні бібліотеки, інформаційні носії, інформаційні ресурси, дистанційні сервіси, інформаційні послуги бібліотек.

Сьогодні бібліотеки позиціонують себе як прогресивні та відкриті місця знань, місця активної дії та спілкування. Вони роблять все можливе для повноцінного обслуговування фізичних відвідувачів, а також функціонування віртуального інформаційно-освітнього середовища, надання якісних

інформаційно-бібліотечних послуг користувачам у режимі віддаленого обслуговування та консультування.

Велику увагу академічні бібліотеки приділяють створенню власних та використанню зовнішніх електронних інформаційних ресурсів, збереженню книжкових фондів як культурного надбання держави, допомозі навчальному процесу та підтримці наукових досліджень університету.

Наукова бібліотека Українського державного університету імені Михайла Драгоманова будує свою діяльність відповідно до визначеної стратегії, місії, візії та цінностей оприлюднених на сайті Наукової бібліотеки. Підтримує чимало змін для реалізації політики університету, спрямованої на впровадження європейських норм і стандартів освіти, підвищення якості освітніх послуг та рівня наукових досліджень.

Бібліотека взаємодіє з університетською спільнотою: швидко реагує на складні виклики воєнного часу, застосовує всі можливості глобальних комунікацій для забезпечення навчальної та наукової діяльності інформацією; акумулює досвід науково-методичної діяльності у вітчизняному та зарубіжному освітньому просторі; впроваджує онлайн-технології для інформаційного забезпечення освітнього процесу, особливо в умовах дистанційного навчання; вдосконалює інформаційно-бібліотечні сервіси та продукти, оновлює цифрові пропозиції, що відповідають потребам користувачів; опікується збереженням бібліотечних фондів та електронних архівів у хмарному середовищі, користуючись пропозицією європейських компаній-партнерів (проект SUCHO ("Saving Ukrainian Cultural Heritage Online"), що надає закладам культури вебпростір для зберігання історичного надбання).

Вебтехнології забезпечують зручний, оперативний і безперебійний доступ до інформаційних ресурсів. Завдяки використанню цих технологій бібліотека трансформується у багатофункціональну платформу, що відповідає потребам сучасних користувачів та пропонує інтерактивні сервіси, електронні каталоги, онлайн-доступ до видань та можливості для віддаленої комунікації.

Програмне забезпечення, на якому базується вебсторінка бібліотеки (<http://lib.npu.edu.ua/>) є відкритою системою (CMS Joomla 3), що дозволяє легко, зручно та оперативно вносити зміни та доповнення до інформативної частини сайту.

Ресурси, що генеруються Науковою бібліотекою:

Електронний каталог та Електронна бібліотека (Web-IRBIS 64+) – є базовим інструментом пошуку та доступу до ресурсів. Це бібліографічні бази даних, які містять інформацію про традиційні фонди бібліотеки, мають посилання на зовнішні повнотекстові електронні ресурси (періодичні видання, наукову та навчальну літературу) та власну повнотекстову базу даних електронної бібліотеки.

Цифровий репозитарій УДУ імені Михайла Драгоманова (DSpace). (ENPUIR- <http://enpuir.npu.edu.ua>) функціонує з 2006 року. Цифровий репозитарій Університету використовується для систематизації та зберігання

академічних матеріалів, наукових публікацій, дисертацій, навчальних матеріалів та інших документів, пов'язаних із діяльністю університетської спільноти. Основне призначення репозитарію передбачає забезпечення централізованого відкритого доступу до інтелектуальної продукції Університету. Про актуальність репозитарію, розуміння сутності відкритого доступу через самоархівування наукових досліджень (збільшення кількості цитувань, підвищення h-індекса, визнання у науковому середовищі, сприяння міжнародному співробітництву серед науковців) свідчить щорічне збільшення загального фонду та кількості звернень до DSpace.

Кількість одиниць фонду становить 44 442 документи;

Кількість переглядів/завантажень документів – 453 000

Кількість звернень – 1 221 196

Цифрові колекції. Для керування цифровими колекціями бібліотека використовує FOSS ОМЕКА (вільне програмне забезпечення на основі системи керування вмістом з відкритим кодом для адміністрування електронних колекцій; система дозволяє публікувати, експонувати цифрові об'єкти культурної спадщини, а також розширювати їх функціональність за допомогою тем та плагінів). Цифрові колекції складаються з таких розділів як: «М Драгоманов – видатний діяч України: до 170-річчя від дня народження», «Шевченкіана у фондах Наукової бібліотеки УДУ імені

Михайла Драгоманова», «Рідкісні видання», «Актори освітнього та наукового простору Університету», «In Memoria: Сторінки пам'яті загиблих Героїв-Драгоманівців».

Використання зовнішніх цифрових ресурсів:

Доступ до провідних міжнародних баз даних. В умовах війни багато українських науковців були позбавлені доступу до робочих місць та інструментів проведення досліджень. Міжнародна наукова спільнота надає українським дослідникам можливості віддаленого користування передплаченими базами даних наукової інформації, а також відкриває вільний доступ до нових інформаційних ресурсів.

Українські науковці мають можливість безкоштовно використовувати ресурси компаній Clarivate (Web of Science) та Elsevier (Scopus, ScienceDirect). Це стало можливим завдяки підтримці цих провайдерів наукових даних у контексті складної ситуації в Україні. А саме, у відповідь на офіційне звернення МОН України компаніями Elsevier, Clarivate Analytics та порталу Research4Life було надано згоду на подовження термінів доступу до передплачених баз даних наукової інформації. Національну передплату на базу даних (зокрема, для всіх установ ЗВО України) було продовжено. Бібліотека виступає посередником та адмініструє профілі університету на цих міжнародних платформах, здійснює реєстрацію та налаштування доступу для науковців університету до наукометричних баз даних, допомагає активувати віддалений доступ.

Бібліотекари консультують вчених щодо використання баз даних для власних наукових цілей, створення/редагування/синхронізації персональних профілів на платформах Web of Science, Scopus, Google Scholar, ResearchGate, отримання ідентифікаційного номера науковця в ORCID, пошуку необхідної інформації у базах даних, перевірки індексування наукових журналів, можливостей бібліографічних менеджерів (EndNote, Mendeley) тощо.

Корисним довідковим ресурсом, підготовленим бібліотекою, став перелік «Персональних ідентифікаторів науковців УДУ імені Михайла Драгоманова». Він відображає кожен із ідентифікаторів науковця (ORCID, Google Академія, Scopus ID, Research ID (WoS) з активними лінками на персональні профілі. Таблиця представлена на сайті бібліотеки у розділі «Науковцю».

Організація тестових доступів до провідних баз даних світу – це ще одне завдання університетської бібліотеки. Можливість завдяки тріал-періодам безкоштовного доступу до передплатних інформаційних ресурсів скористатись джерелами з багатьох відомих баз даних, надає користувачам можливість проаналізувати контент колекцій та ознайомитись із інформацією про найсучасніші наукові видання та публікації. Зокрема: до мультидисциплінарної міжнародної повнотекстової бази даних ScienceDirect; до платформи EBSCOhost – це інтерактивна довідково-бібліографічна система, яка складається з різноманітних повнотекстових та реферативних баз даних широкого тематичного охоплення від провідних постачальників інформації; доступ до повнотекстових електронних ресурсів видавництва Bentham Science – електронні періодичні видання та книги з різної тематики. Представники видавництва Bentham Science надали українським науковцям змогу розширити свої дослідницькі можливості та ознайомитись з освітніми ресурсами на платформі Edanz тощо.

Одна з найбільших у світі колекцій наукової та технічної літератури, яку пропонують провідні міжнародні наукові видавництва – Research4Life, також доступна користувачам бібліотеки. Зокрема, надано доступ до ресурсів таких великих видавництв як: Elsevier, Springer Nature, John Wiley & Sons, Taylor & Francis, Emerald, Sage Publications, Oxford University Press, Cambridge University Press, IOP Publishing тощо. Research4Life пропонує доступ до понад 203 000 провідних журналів і книг у сферах охорони здоров'я, сільського господарства, навколишнього середовища, прикладних наук та правова інформація.

Працівники Наукової бібліотеки активно працюють над розширенням переліку дистанційних сервісів для академічної спільноти, виконують роль посередника між інформаційними ресурсами та користувачами інформації, інформують їх про нові послуги, застосовуючи персональну електронну пошту, підтримують зворотний зв'язок. Водночас доступ до мережі Інтернет з комп'ютерів, встановлених у всіх читальних залах бібліотеки, або з власних мобільних пристроїв читачів через WI-FI уже багато років є невід'ємною частиною сервісів бібліотеки.

На вебсторінці сайту бібліотеки систематично оновлюється перелік можливостей, які бібліотека пропонує для користувачів та науковців. Серед них: замовлення консультацій для дослідників, у тому числі і онлайнових; замовлення екскурсій та організація заходів; заходи для навчання та досліджень; оформлення бібліографічних списків; визначення індексів УДК; замовлення літератури; реєстрація користувачів; електронна доставка документів; міжбібліотечний абонемент; «Запитай бібліотекаря» тощо.

Бібліотека УДУ імені Михайла Драгоманова підтримує процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі – інклюзію. Кожен читач може розраховувати на індивідуальну допомогу працівника бібліотеки. З метою удосконалення та розширення спектру дистанційних послуг на вебсайті функціонує форма зворотного зв'язку для користувачів бібліотеки.

Семенова Алла Василівна,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри професійної освіти у сфері технологій і дизайну
Київський національний університет технологій та дизайну*

Косяк Інна Василівна,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри професійної освіти у сфері технологій і дизайну
Київський національний університет технологій та дизайну*

СУБ'ЄКТНІСТЬ ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ТЕХНОЛОГІЙ І ДИЗАЙНУ

Анотація: в статті окреслено проблему становлення суб'єктності духовно-інтелектуальної особистості майбутніх фахівців у сфері технологій і дизайну; розглянуто категорію «суб'єктність особистості», як: здатність оптимально актуалізувати зовнішні (соціальні, просторово-часові, фізичні тощо) та внутрішні (психічні, особистісні, духовні) можливості, адекватно інтегрувати актуальну ситуацію з перспективою ефективного (продуктивного) життєвого самовтілення особистості. Доведено, якщо внутрішній світ молодшої людини не збагачується відповідним ціннісно-емоційним контекстом, а навпаки збіднюється й до того ж, якщо цей особистісний духовний світ не був адекватно наповненим у шкільні роки – створюється внутрішній хаос, сум'яття. А там де безлад і порожнеча – суб'єктність духовно-інтелектуальної особистості, як здатність, просто відсутня.

Ключові слова: суб'єктність особистості, атитюд, людиновимірність, диджиталізація.

Abstract: the article outlines the problem formation of the subjectivity of the spiritual and intellectual personality of future specialists in the field of technology and design; the category of “personality subjectivity” is considered as: the ability to

optimally actualize external (social, spatio-temporal, physical, etc.) and internal (mental, personal, spiritual) opportunities, to adequately integrate the current situation with the prospect of effective (productive) life self-realization of the individual. It is proven that if the inner world of a young person is not enriched with the appropriate value-emotional context, but on the contrary, it is impoverished, and moreover, if this personal spiritual world was not adequately filled during school years, internal chaos and confusion are created. And where there is disorder and emptiness, the subjectivity of the spiritual and intellectual personality, as an ability, is simply absent.

Keywords: individual subjectivity, attitude, human dimension, digitalization.

Якщо говорити про суб'єктність духовно-інтелектуальної особистості у сучасних реаліях, то необхідно розпочати з хоча б побіжного окреслення тих умов, у яких зараз знаходяться все цивільне населення України. Вже четвертий рік поспіль ми живимо в умовах війни, постійних обстрілів, повітряних тривог, інформаційних «гойдалок» у новинах (особливо останнім часом: які то надають надію на припинення вогню та обговорюють перемовини про перемир'я, або навпаки посилюють негативні психічні стани: такі як розпач чи депресія, бо «війна буде тривати ще десять років чи закінчиться за два тижні»..., «систему освіти чекають нові прогресивні реформи або нас очікує повна безграмотність»...) Дорослі зрілі люди що мають багатий ціннісно-професійно-життєвий досвід [7], не кажучи вже про молодь, втрачають здатність об'єктивно орієнтуватися в інформаційному потоці, спроможність певною мірою критично оцінювати його, зберігаючи власну суб'єктність. Тим самим «чужі думки» нав'язуються пересічній цивільній особі та заважають жити, творити, працювати заради Перемоги України і конструктивно планувати та будувати майбутнє.

Наголосимо, що категорію «суб'єктність особистості», поділяючи точку зору Олени Галян, ми розуміємо як: здатність оптимально актуалізувати зовнішні (соціальні, просторово-часові, фізичні тощо) та внутрішні (психічні, особистісні, духовні) можливості, адекватно інтегрувати актуальну ситуацію з перспективою ефективного (продуктивного) життєвого самовтілення особистості [2].

Та окреслена проблема набагато глибша ніж відповідь на питання: «Як нам впоратись з проблемами, які постійно «валяться» із соціальних медіа, які стають все більш токсичними і деструктивними, а залежність від соціальних мереж стає з кожним днем все більш тотальнішою, все більш масовим явищем?». Адже розрізнити де «корисне» джерело інформації, а де «шкідливе» вже може бути досить складним завданням. З іншого боку, ураховуючи що таке масове явище як «психологічне самозараження» (на кшталт феномену самоіндукції) відбувається в суспільстві ще більш тривалий час ніж повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави – понад десять останніх років – рефлексії громадян затухають і

гальмуються. Наприклад, ми вже, навіть, і не згадуємо про паніку що відбувалась під час пандемії Ковіду. Але об'єктивна реальність завжди залишається об'єктивною. І суб'єктність проявлятиметься спочатку на рівні ціннісно-емоційних ставлень-очікувань, а вже потім на рівні відповідних дій-вчинків. І чим більшим буде «розрив» між позитивними, романтичними очікуваннями-мріями та негативною, драматичною реальністю, тим більшим і глибоким та довготривалим буде песимістично-депресивний стан людини.

Військовий психолог Олег Покальчук називає цей феномен «психологічною регресією» суб'єктів цивільного суспільства, коли доросла людина у своєму спектрі поведінкових моделей все частіше застосовує поведінкову модель дитини, для якої характерними є поглиблене сприйняття образ, неаргументоване посилення емоційного забарвлення претензій, криків, сварок або інфантилізм, який, як доводять останні соціологічні дослідження дорослих є характерним у 18 % населення. Звісно на такий розвиток подій впливає дуже велике коло зовнішніх чинників. Серед яких одним з найвагомих є диджиталізація, коли вже сьогодні смартфон став «масово-імплантованим» органом людини: органом сприйняття, формування оцінних суджень, а не просто засобом комунікації та зручним інформаційним довідником. Особливо це проявляється у представників молодого покоління.

Як відомо, до базових понять синергетичного підходу належить термін «біфуркація». На думку фахівців, потрапляння до точки соціальної біфуркації означає, що в такому аспекті об'єктивна соціальна реальність вже не зможе повернутися до колишнього стану, і слід очікувати на появу різних варіантів нового соціального порядку в суспільстві. Певною мірою це точка неповернення соціальної реальності, оскільки колишня система порядку і стабільність порушені кардинально. Саме тут полягає визначний момент, а саме: те, що соціальний порядок не завжди є для людини її соціальною реальністю як такою, на яку людина орієнтована у своїй поведінці, рішеннях, вчинках, цілях, виборі. У цьому й проявляється те, що вчені називають «психомірністю соціальної реальності». На цей аспект (явище) ми хочемо звернути увагу в поведінці суспільства як соціальної реальності та людей, з яких воно формується, які мають свою, суб'єктну (особисто орієнтовану) соціальну реальність. Тобто з позицій синергетичного підходу, саме ця відмінність між названими соціальними реальностями – особистості та суспільства, досягнувши критичного значення, може запускати кризу у вимірі «людина», «її соціальна поведінка» – людиновимірність [10], психомірність. Також це може відбуватися у вимірі «стан соціального середовища системи (суспільства)» – соціомірність. У такому ракурсі особливої значущості набуває те, що стан соціальної реальності істотно залежить від людських дій, а вони, своєю чергою, від психомірності,

людиновимірності соціальної реальності особистості (суб'єкта), її стану. В такій ситуації простежується присутність (прояв) психомірності соціальної реальності самого суспільства [8].

Якщо ж спробувати стратегічно і об'єктивно «подивитись за обрій» – то перше, що ми мусимо врахувати – вплив штучного інтелекту, який фактично спроможний створити альтер-его. Чим більше скорочується час на комунікацію – тим більше збільшується соціальна дистанція між людьми. Відповідно, нібито й спілкування багато і коло контактів велике, а відчуття самотності, безпорадності, безнадії – зростає. А війна генералізує ці процеси-явища, які вже існували у латентній формі.

Дослідження сучасних закордонних нейрофізіологов, психологов Денієла Гоулмана [3], Джека Мезірова [9] та інших, українських дослідників Ірини Єршової-Бабенко [4], Діани Козобродової [8] доводять, що багато проблем особистості, які пов'язані з проявами суб'єктності, беруть витoki у підлітковому віці, навіть віці з семи до чотирнадцяти років. А війна зараз каталізує ці процеси. Люди що мали більш високий рівень психологічної усталеності стають більш «яскравішими» і активнішими, а психологічно слабкіші, відповідно, більш уразливими. Тобто середньопересічні люди страждають від слабого суб'єктного позиціонування, слабкої особистісної «системи координат».

Так, глибоко віруючі, релігійні люди, глибоко ідейно-переконані при однакових травмуючих обставинах, страждатимуть менше – бо в середині їхньої системи цінностей є більш організована структура відповідних духовних наративів. Звісно, що представники тих професій, які в своїй діяльності так чи інакше дотичні до емоційно-психологічної, почуттєвої сфери більш яскраво демонструють прояви означених механізмів. Такою сферою є професійний дизайн у всіх його галузевих проявах. І саме тому майбутні фахівці в сфері технологій і дизайну являють собою той лакмус, той маркер проявів проблеми суб'єктності духовно-інтелектуальної особистості.

Отже, якщо внутрішній світ молодого людини не збагачується відповідним ціннісно-емоційним контекстом, а навпаки збіднюється й до того ж, якщо цей особистісний духовний світ не був адекватно наповненим у шкільні роки – створюється внутрішній хаос, сум'яття. А там де безлад і порожнеча – суб'єктність духовно-інтелектуальної особистості, як *здатність*, просто відсутня.

Звісно, є вроджені риси поведінки – архетипи; є усталені – патерни, а є набуті – це атитюди. Атитюд – це фіксоване настановлення. Воно регулює поведінкові акти, пов'язані із задоволенням потреб фізичного існування. Атитюд формується та функціонує як елемент системи соціальних і політичних відносин, міжособистісних стосунків, до якої включена людина. І що важливо, він відображає не лише власні потреби, а й очікування та вимоги оточення [12].

Класик психології Курт Левін наголошував, що характер формують ландшафт і клімат. Якщо ми розширимо це тлумачення до понять освітньо-політичного ландшафту та освітньо-політичного клімату, стає зрозуміліше, що відбувається. Як слушно зауважує академік Георгій Філіпчук: «Вибір світоглядних орієнтацій має виключно стратегічне значення для перспективи і подальшої долі Нації і Держави, збереження і зміцнення української Ідентичності. Адже нинішня війна московії проти України є передусім війною навіть не за території, а проти нашої Ідентичності і Державності. Все має значення – мова, культура, школа, сім'я, історія, церква, суспільний простір, національна пам'ять, символи та ідеали» [5].

І це серйозна система викликів із зовні. Але новітня архітектура суспільства вже дуже сильно змінилася і ці трансформації продовжуються. Адже суспільство мусить природно відповідати викликам гіпермодерну. Навіть меседж «зміниш або помри» є віддзеркаленням закону природи. Але якщо емоції домінують над інтелектом, а внутрішній світ людини не наповнений високими духовно-моральними ціннісно-значущими ідеалами, людина не спроможна навіть усвідомлювати важливість суб'єктності духовно-інтелектуальної особистості.

Жан Бодріяр у «Мистецтві спектаклю» стверджує, що мистецтво не відображає реальність, а створює симуляції, які спотворюють або замінюють її. Він вводить поняття гіперреальності, де реальність і уявлення про неї переплітаються. Мистецтво перестає бути творчим актом; воно стає механічним повторенням уже наявних форм, що свідчить про загибель справжнього мистецтва [11].

Питанням пошуку, дослідження і впровадження нових методологічних підходів щодо розв'язання окреслених проблем присвячується багато наукових розробок учених. Такі наукові розвідки тривають і в Київському національному університеті технологій та дизайну. Адже якість підготовки майбутніх фахівців у сфері мистецтв, у сфері дизайну і технологій для нашої країни, особливо у теперішній час війни і далі у часи повоєнного відновлення, є стратегічно важливим завданням. Відтак, актуальним залишається постулат фундатора педагогічної майстерності мого вчителя академіка Івана Зязюна про те, що «...Майстерність викладача є найвищим рівнем педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо *якість результату*), виявом творчої активності особистості педагога (якщо ми характеризуємо *психологічний механізм успішної діяльності*). Коли ж ми прагнемо усвідомити витoki розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення, доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: *педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі...*» [6].

Саме в аспекті засад управління якістю професійної підготовки майбутніх фахівців, розвитку суб'єктності духовно-інтелектуальної особистості хочемо звернути увагу на дисертаційне дослідження, що було захищено в Україні на третій рік повномасштабної війни Марією Бойко «Теоретико-методичні засади управління якістю професійної підготовки майбутнього вчителя в педагогічних університетах», в якій автором розкрито сутність нового методологічного підходу *«Інноваційної трансформації життєдіяльності педагога в освітньому середовищі в епоху цифровізації»*, що визначає педагогічну взаємодію, як життєдіяльність людини, яка забезпечується на трьох рівнях: фізіологічному, психічному та соціальному та цілісно об'єднує емоційну, інтелектуальну й вольову сфери особистості, у контексті трансформацій сучасного освітнього середовища / простору системи педагогічної освіти в Україні, розглядається у площинах реальної і віртуальної освіти у їх синергетичному поєднанні в епоху цифровізації.

Дослідницею також було сформульовано сутність нових принципів цього підходу:

– *людиновимірності якості сучасної освіти в епоху цифровізації* – стратегії і механізми підвищення якості освіти розробляються і впроваджуються із забезпеченням відкритої рефлексивної взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу за умов збереження цілісності характеристик формування суб'єктності кожної особистості (когнітивної, емоційної і вольової), у застосуванні цифрових технологій, які постають інструментом для гармонійного розвитку людини в освітньому середовищі, технологічним знаряддям щодо збагачення ціннісного досвіду, культури майбутнього фахівця;

– *партесного управління вищою освітою*, який трактується в аспекті широкого взаємопов'язаного і комплексного застосування цифрових технологій в управлінні якістю підготовки майбутнього вчителя в педагогічних університетах із конкретизацією своєрідності організаційно-методичних засад, розкриваючи глибинний сенс і витоки ідеї партесності (злагожденості та єдності, гармонізації дій суб'єктів управління, які мають запроваджуються одночасно щодо досягнення спільної мети) [1].

На наше переконання екстраполяція цих підходів у систему вищої освіти, професійно-технічної підготовки сприятиме розвитку суб'єктності духовно-інтелектуальної особистості майбутніх фахівців щодо досягнення спільної мети Українського суспільства – нашої Перемоги!, наповнюючи серця натхненням, силами і впевненістю для підкорення намічених вершин!

Бажаємо всім учасникам конференції невичерпної життєвої енергії, освітньо-наукового і професійного зростання у кращих європейських традиціях, зберігаючи і примножуючи українську національну ідею, що є провідною

ідеологічною домінантою державотворення як в системі освіти і науки загалом, так і в професійній підготовці майбутніх фахівців – зокрема, бажаємо нам всім скорішої Перемоги, процвітання та нових здобутків!

Слава Україні! Героям слава!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко М. М. Теоретико-методичні засади управління якістю професійної підготовки майбутнього вчителя в педагогічних університетах: реф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора пед. наук за спеціальністю 13.00.06 – теорія і методика управління освітою; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Лубни, 2024. 42 с. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10549>
2. Галян Олена. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2017. с. 360
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект у бізнесі. Як стати успішним у житті та кар'єрі. Харків: Віват. 2020. 528 с.
4. Єршова-Бабенко Ірина, Козобродова Діна, Селіверстова Ганна. Концептуальні основи єдності педагогіки, психології та медицини: наука і людина, людське в людині - постнекласична криза. нариси про постнекласику. Нарис-1. Перспективи та інновації науки. 2 (2) 2021/8/11
5. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія / Георгій Філіпчук – Чернівці: Друк Арт, 2016. – 304 с.
6. Педагогічна майстерність: підручник. За ред. І. А. Зязюна. 3-є вид., допов. і переробл. К.: Богданова А.М., 2008. 376. URL: https://www.pedagogic-master.com.ua/public/PM_Zyazyun.pdf (дата звернення 20.03.25), с. 25
7. Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М.О., 2016. 436 с. URL: https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/tsinisnyi_vymir.pdf
8. Kozobrodova D. The problem of the psychometric of social reality and its role in the extremely unbalanced behaviour of social environments in the context of self-organization. Norwegian Journal of development of the International Science №45 part 2. P. 45-53. <https://www.calameo.com/books/005798408c4b360b213e7>
9. Mezirow J. Learning to think like an adult: Core concepts of transformation theory. Taylor E. W., Cranton P. The handbook of transformative learning: Theory, research, and practice. San Francisco: Jossey-Bass. 2012. P. 73-95
10. Semenishyn M., Semenova A., Klymenko I., Shvets D., Bratel, S., Krykun V., et. al. Quality parameters of higher education officers of the National Police in the conditions of imperative human-scale values. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER, 2023. 232. P. 175-190. DOI: <http://doi.org/10.15587/978-617-7319-67-1> (дата звернення: 17.03.2025)
11. <https://zn.ua/ukr/war/jakoji-vam-ishche-realnosti-treba-stalker-2-i-asimetrichna-vijna.html>
12. <https://zn.ua/ukr/WORLD/psikholohija-terpil-chomu-v-kurskij-oblasti-ne-buntujut-navit-na-kolinakh.html>

Наталія Скомороха,
заступник директора з НВР,

Лариса Онопрієнко,
викладач історії, керівник музею
ДПТНЗ «Шосткинське ВПУ»
nataliaskomoroha@gmail.com

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: З ДОСВІДУ РОБОТИ ШОСТКИНСЬКОГО ВПУ

Стаття присвячена дослідженню ролі музею Шосткинського вищого професійного училища як осередку військово-патріотичного виховання у сучасних умовах російсько-української війни. Розглядаються різноманітні методи та інтерактивні підходи, що використовуються в музейній діяльності для популяризації історичної пам'яті, виховання патріотизму та розвитку громадянської активності.

Визначено особливості формування національної ідентичності учнів з досвіду роботи Шосткинського вищого професійного училища: зокрема аналізуються освітні та виховні заходи, спрямовані на збереження пам'яті про героїв-випускників, які віддали своє життя за незалежність України.

Стаття містить практичні рекомендації щодо оптимізації музейної діяльності як важливого інструменту формування активної та свідомої молоді, готової до захисту національних інтересів.

Ключові слова: музей Шосткинського ВПУ, військово-патріотичне виховання, національна свідомість, патріотизм, історична пам'ять, освітні заходи, музейна педагогіка, громадянська активність, національна ідентичність, російсько-українська війна.

The article is dedicated to the study of the role of the museum at Shostka Higher Vocational School as a center for military-patriotic education in the modern context of the Russian-Ukrainian war. It explores various methods and interactive approaches used in museum activities to promote historical memory, foster patriotism, and develop civic engagement.

The study identifies the features of national identity formation among students based on the experience of Shostka Higher Vocational School. Specifically, it analyzes educational and extracurricular activities aimed at preserving the memory of heroic graduates who sacrificed their lives for Ukraine's independence.

The article provides practical recommendations for optimizing museum activities as a crucial tool in shaping an active and conscious youth, prepared to defend national interests.

Keywords: Shostka Higher Vocational School Museum, military-patriotic education, national consciousness, patriotism, historical memory, educational activities, museum pedagogy, civic engagement, national identity, Russian-Ukrainian war.

**«Патріотичне виховання – це сфера духовного життя,
яке проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне,
що любить і ненавидить людина, яка формується»
В. О. Сухомлинський**

У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання української молоді формуються у контексті драматичних реалій, переоцінки історичного минулого, розвінчування міфів, утвердження демократизму, полікультуралізму, поваги до розмаїття думок, різних поглядів на різні аспекти суспільного життя.

Відповіддю на виклики сучасного світу має стати національне виховання учнівської молоді, котра формуватиме ядро української інтелігенції на основі національної ідеї.

Національна ідея об'єднує й консолідує суспільство, сприяє виробленню активної життєвої позиції молодій людині, становленню її як особистості. Національний характер виховання полягає у формуванні людини як громадянина України незалежно від її етнічного та соціального походження, віросповідання та передбачає створення спільноти самодостатніх людей, які об'єднані національною ідеєю та оберігають свої цінності й свободи [1].

Головна мета національного виховання учнівської молоді – це формування свідомого громадянина – патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

В умовах російсько-української війни питання військово-патріотичного виховання набуває особливої актуальності. Формування національної свідомості, патріотизму та громадянської відповідальності серед молоді є важливим завданням для всієї держави, оскільки саме молоде покоління визначатиме подальший розвиток України та її здатність протистояти зовнішнім загрозам.

Оновлення змісту освіти, її модернізація набуває особливого значення. Зростає роль регіональних історичних досліджень, відбувається усвідомлення та переосмислення власної історії, національних рис тощо. Музейна педагогіка відіграє вагомий роль в освітньому процесі і є дієвим засобом у патріотичному вихованні молоді та джерелом додаткової інформації до вивчення програмового матеріалу. Основа діяльності музеїв у закладах освіти – ідея становлення державності України, виховання високих моральних якостей громадянина, справжніх патріотів своєї держави. Музеї, що створені і діють у закладах освіти, сприяють не лише вивченню минулого, а й залученню педагогічних працівників, учнівської молоді до пошукової, дослідницької роботи, проектної діяльності.

Про доцільність використання краєзнавчого матеріалу в системі виховання й навчання учнів писали Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо,

А. Дістервег. Велику увагу цьому аспекту приділяли представники вітчизняної педагогіки (М. Вессель, О. Духнович, Т. Лубенець, М. Новиков, Д. Семенов, А. Симонович, С. Русова, К. Ушинський).

Педагогічні основи краєзнавства, методичні рекомендації щодо організації пошукової роботи та використання краєзнавчих матеріалів обґрунтовані сучасними науковцями – М. Откаленком, М. Лисенком, а науково-методичні засади краєзнавчої роботи – М. Кострицею, В. Обозним, М. Крачилом [2].

Аналіз сучасних тенденцій показує, що для подальшого підвищення ефективності патріотичного виховання необхідно постійно вдосконалювати методики музейної роботи. Впровадження новітніх технологій, розширення партнерства з освітніми та культурними установами, а також інтеграція музейної педагогіки у загальноосвітній процес можуть стати ключовими чинниками в досягненні цієї мети.

Музей Шосткинського Вищого професійного училища – це потужний осередок, що поєднує збереження історичної пам'яті, освітню діяльність, патріотичне виховання і є важливим засобом формування історичної свідомості громадян.

У далекому 1996 році за активної участі гуртківців був створений історико-краєзнавчий простір у закладі. Світлиці музею знайомлять з побутом та традиціями нашого народу і дають можливість учням долучитися до музейної справи. Залюбки відвідують його випускники минулих років, батьки учнів, школярі та гості.

Освітньо-виховні заходи спрямовані на відновлення й відкриття закритих сторінок історії України та видатних особистостей українського державотворення. Без минулого – немає майбутнього.

З цією метою проводяться конференції, засідання круглого столу, тематичні зустрічі із залученням учасників бойових дій різних війн, готуються тематичні виставки, проводяться екскурсії, мистецькі посиденьки, літературні читання, учні беруть участь у міських та обласних тематичних заходах, проводиться пошукова робота.

Під час російсько-української війни музей посідає особливе місце у системі військово-патріотичного виховання, виконуючи низку важливих функцій, серед яких не тільки збереження історичної пам'яті, а й формування національної свідомості та розвиток патріотичних почуттів у молоді.

Заходи спрямовані на практичний розвиток та удосконалення військово-патріотичного виховання учнівської молоді, підвищення знань, умінь та навичок.

На виховних годинах частими гостями є учасники бойових дій на Сході: випускники, які сьогодні боронять кордони нашої країни, та інші герої нашого міста.

Училище співпрацює з військовою частиною, проводяться спільні уроки у межах викладання предмета захист України.

Повномасштабне вторгнення внесло свої корективи в роботу училища і в роботу музею в тому числі.

Сьогодні, коли йде війна в Україні, тема героїзму та вшанування пам'яті загиблих захисників є вкрай актуальною. Сумно від того, що білими лебедями у небеса відлітає цвіт української нації, безстрашні та мужні захисники, які не побоялись віддати своє життя за свободу рідної землі.

Пам'ятати, знати і берегти імена, хоробрі, красиві й світлі обличчя, життєві історії захисників, які загинули за Україну – наш священний та громадянський обов'язок.

Війна народжує нових героїв – війна й забирає кращих з них. Подвиг кожного з полеглих українців назавжди лишиться на сторінках літописів сучасної української історії.

Пам'ятати про цих людей та їх бойових побратимів – важлива місія тих, хто завдяки їм залишився живим та вільним. Пам'ять – це важливий інструмент ідентифікації: саме завдяки пам'яті ми можемо скласти події життя в історію, яка має сюжет, сенс, мету. Пам'ять – це наша зброя у майбутньому. Ми – те, що ми пам'ятаємо.

Багато випускників закладу стало на захист країни і не повернулося.

Стало необхідним облаштування нової кімнати Бойової слави, створення Книги пам'яті (понад 40 загиблих героїв-випускників). Ідея створення цього простору виникла з ініціативи педагогів, учнів і ветеранів. Молодь активно долучилася до пошукової роботи: учні збирали матеріали, спілкувалися з родинами загиблих, створювали стенди та експозиції.

Ця кімната відображає героїчний шлях випускників училища. Постійні експозиції, присвячені загиблим героям, слугують нагадуванням про важливість самопожертви та мужності у захисті Батьківщини. Музейні експозиції, які містять особисті речі та документи полеглих, мають потужний емоційний вплив на молодь, сприяючи формуванню високих моральних стандартів та почуття національної гордості.

Сьогодні ми знаємо про 43 випускників училища, які загинули в російсько-українській війні. Вони були звичайними хлопцями, навчалися різним професіям, мріяли, будували плани. Але коли настала мить захищати Батьківщину, вони без вагань стали на її оборону. Це не просто цифра, це біль, який назавжди залишиться в серцях тих, хто їх знав. І водночас – це і гордість за їхню мужність, відданість, жертвність.

Створений простір – це осередок, де історія оживає, де молодь вчиться розуміти ціну свободи та гідно шанувати пам'ять тих, хто віддав за це своє життя.

Кімната пам'яті – це місце, де збережено історію кожного з них. Тут зібрані їхні фотографії, особисті речі, спогади рідних і друзів. Кожен експонат має свою історію – він нагадує нам про відвагу, силу духу, патріотизм.

В цьому контексті музей виконує роль «живого уроку історії», який не тільки інформує, але й надихає учнів на активну громадянську позицію.

Це не лише музейна експозиція, а місце зустрічей, діалогів, виховних заходів.

Учні закладу беруть участь у конкурсах на тему патріотизму, створюють відеоролики про загиблих випускників, виконують творчі роботи, дослідницькі проєкти, які допомагають глибше усвідомити події сьогоденної війни.

Окреме місце займає Книга пам'яті, де зібрані історії загиблих героїв – їхні спогади, листи, подяки, нагороди. Це не просто сторінки, а живі свідчення подвигу, які вчать нас цінувати кожен день у вільній, незалежній Україні. Книга пам'яті містить детальну інформацію про героїв, їхні подвиги та внесок у захист і розвиток країни.

Окрім традиційних експозицій, музей активно використовує сучасні методики роботи з молоддю. Організація екскурсій, тематичних лекцій, презентацій книг і зустрічей із ветеранами дозволяє учням безпосередньо взаємодіяти з історичними подіями та особистостями. Такі заходи сприяють не лише накопиченню знань, а й формуванню емоційної прив'язаності до національної історії. Водночас інтерактивний формат допомагає розвивати критичне мислення та аналітичні здібності, що є важливими компонентами сучасної музейної педагогіки.

Музейний простір Шосткинського вищого професійного училища використовує комплексний підхід, що поєднує класичні форми презентації історичних фактів із сучасними інтерактивними інструментами, зокрема онлайн-екскурсіями. Це дозволяє розширити аудиторію та залучити до процесу виховання не лише учнів навчального закладу, але й широку громадськість, дозволяє кожному переглянути експозицію онлайн, незалежно від місця перебування.

Важливою складовою роботи музею є підтримка контактів із родинами загиблих героїв-випускників та місцевими громадськими структурами. Організація спільних заходів, таких як лінійки-реквієми, тематичні форуми, релаксаційні зустрічі сприяє створенню атмосфери взаємоповаги та підтримки, що є важливим елементом патріотичного виховання. Подібні заходи позитивно впливають на формування у молоді відчуття відповідальності за долю країни та стимулюють активну громадянську позицію.

На жаль, Герої вмирають. Це невіддільна частина історії. І коли вони відходять, їхній внесок у наше життя, у нашу спільноту забувається. Особистий біль і втрата, море всеосяжної любові та теплих спогадів залишаються витати у серцях їх рідних. Тому ми маємо пам'ятати, що вони – це не лише імена на монументах, це люди, які любили, плакали, сміялися, мріяли...

Найменше, що ми можемо зробити, як народ – це поводити себе гідно за тих, хто віддав життя за нас, і до їх родин, які продовжують боротися з болем втрати все своє життя, ставитися з повагою і шаною. Це є вимога нашого часу, нашої совісті, нашої людяності.

Ми маємо зробити все, що від нас залежить, аби подвиг і ціна, яку заплатив український народ за свою волю та незалежність, навіки залишились у пам'яті нащадків.

Ми непереможні, доки в кожному домі, в кожному навчальному закладі, в кожному українському серці знайдеться куточок пам'яті безсмертних подвигів наших захисників.

Музей Шосткинського вищого професійного училища є потужним виховним інструментом, який не лише зберігає пам'ять про героїчні події минулого, але й активно сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму та громадянської відповідальності серед молоді.

Розвиток музейної діяльності з акцентом на військово-патріотичне виховання має велике значення для зміцнення національної безпеки та підтримки історичної ідентичності України.

Сучасний освітній процес має не тільки формувати необхідні компетенції, надавати ґрунтовні знання з різних предметів, але й формувати громадянина, духовно й морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя [6].

Формування національної ідентичності, український патріотизм повинен стати провідною виховною ідеєю усіх сучасних закладів освіти [4].

Саме за таким принципом і формується національна ідентичність, патріотичні цінності учнівської молоді у Шосткинському ВПУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К.: Знання України, 2010.
2. Майдибура А. Національно-патріотичне виховання / А. Майдибура // Позашкільля. – 2012. – № 10 – С. 21.
3. Міхно О. Шкільний музей: ретроспектива і сьогодення / О. Міхно // Рідна школа. – 2013. – № 4-5. – С. 56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_4-5_13
4. Офіційний сайт ДПТНЗ «Шосткинське вище професійне училище». Доступно за адресою: <https://shvpu.osv.org.ua>
5. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 22.10.2014 № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#Text>
6. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016.

Спирін О. М.,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту цифровізації освіти НАПН України,
spirin@iitlt.gov.ua

Шишкіна М. П.,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу хмаро орієнтованих систем і штучного інтелекту в освіті
Інституту цифровізації освіти НАПН України,
shyshkina@iitlt.gov.ua

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ОСВІТІ ТА ОСВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Штучний інтелект (ШІ) відіграє дедалі важливішу роль в освіті, сприяючи персоналізації навчання, автоматизації адміністративних процесів та освітніх досліджень. Використання ШІ дозволяє підвищити ефективність навчання, поліпшити управління освітніми ресурсами та покращити аналітику освітніх даних. Однак інтеграція ШІ в освіту супроводжується викликами, пов'язаними, зокрема, з технічними обмеженнями, педагогічними ризиками, етичними аспектами та проблемами безпеки. Майбутні дослідження мають бути зосереджені на питаннях інтеграції ШІ і технологій доповненої та віртуальної реальності, розробленні етичних стандартів та підготовці викладачів та вчителів до роботи з новими технологіями.

Ключові слова: штучний інтелект, персоналізоване навчання, освітні технології, цифровізація освіти, етичні виклики, безпека даних.

Abstract. Artificial intelligence (AI) is playing an increasingly important role in education, contributing to personalized learning, automation of administrative processes, and educational research. AI enhances learning efficiency, optimizes educational resource management, and improves educational data analytics. However, AI integration poses challenges, including technical limitations, pedagogical risks, ethical issues, and security concerns. Future research should focus on implementing augmented and virtual reality technologies, developing ethical standards, and preparing educators for working with new technologies.

Keywords: artificial intelligence, personalized learning, educational technologies, digitalization of education, ethical challenges, data security.

Штучний інтелект (ШІ) стрімко змінює освітній ландшафт, відкриваючи нові можливості для персоналізованого навчання, аналізу даних та автоматизації процесів рутинної діяльності. За прогнозами, до 2025 року 90 % освітніх закладів розширять використання ШІ, що сприятиме підвищенню ефективності навчання та прискоренню цифрової трансформації освіти, зокрема через впровадження адаптивних навчальних систем і автоматизованих сервісів у державному секторі освіти [6]. 47% підвищення ефективності навчання з адаптивними ШІ-системами

підтверджується даними про те, що технології персоналізованого навчання допомагають учням краще засвоювати матеріал і адаптувати процес під їхні потреби [2, 6]. 2,5-кратне прискорення цифрової трансформації в освіті викликане пандемією COVID-19 і впровадженням ШІ для автоматизації оцінювання, перевірки завдань, генерації навчальних матеріалів та інтеграції ШІ у цифрові платформи навчання [7].

У 2024 р. оприлюднено результати всеукраїнського дослідження про перспективи ШІ в загальній середній освіті, згідно якого практично всі опитані вчителі чули про сервіси ШІ, водночас 7 із 10 користувалися принаймні одним із них за останні пів року, загалом 76 % хоча б раз користувалися ШІ, половина з них мала позитивний досвід взаємодії, кожен другий учитель вважає, що ШІ змінить освітній процес у найближчі роки (<https://mon.gov.ua/news/rezultati-vseukrainskogo-doslidzhennya-pro-perspektivi-shi-v-zagalniy-seredniy-osviti>). Також варто відзначити важливість грамотної інтеграції ШІ у навчальний процес, щоб уникнути ризиків, пов'язаних із упередженістю алгоритмів і зниженням критичного мислення [1, 5].

Штучний інтелект – властивість штучних інтелектуальних систем виконувати функції, які імітують (моделюють) інтелектуальну діяльність людини і традиційно вважаються людською прерогативою; водночас - це сімейство комп'ютерно-орієнтованих технологій, що реалізує таку властивість - розв'язувати інтелектуальні задачі, притаманні людині [3].

Основні напрямки застосування ШІ в освіті.

Персоналізація навчання. ШІ забезпечує адаптацію навчального процесу відповідно до потреб тих, хто вчиться. Основні технологічні рішення включають:

- Адаптивні навчальні платформи;
- Інтелектуальні т'ютори;
- Покрокову допомогу у розв'язанні завдань;
- Автоматичний аналіз помилок та рекомендації для покращення знань;
- Динамічне налаштування складності матеріалу;
- Миттєвий зворотний зв'язок.

Автоматизація адміністративних процесів. ШІ можна використати для підтримування управлінських завдань в освіті, зокрема для:

- Автоматичної перевірки студентських робіт;
- Оптимізації розкладів занять;
- Впровадження чат-ботів для швидкого зворотного зв'язку;
- Систем прогнозування та попередження проблем академічної успішності або ризиків відрахування.

ШІ в освітніх дослідженнях. Одним із перспективних напрямків є використання освітньої аналітики (Learning Analytics), що дозволяє аналізувати

великі масиви даних, прогнозувати академічну успішність та ідентифікувати ризики відсіву здобувачів освіти. Дослідження також охоплюють:

Застосування обробки природної мови (NLP) у вивченні комунікації. Технології NLP дозволяють аналізувати письмові та усні висловлювання здобувачів освіти, виявляти мовні патерни та покращувати методи викладання. Наприклад, чат-боти, що працюють на основі NLP, можуть допомагати у навчанні, відповідати на запитання та оцінювати відповіді.

Використання ІІІ для гейміфікації та підвищення мотивації тих, хто вчиться. Гейміфікація за допомогою ІІІ дозволяє адаптувати навчальні завдання під рівень учня, створювати персоналізовані виклики та інтерактивні навчальні середовища. Використання елементів гейміфікації, таких як цифрові нагороди, інтерактивні тести та адаптивні сценарії, сприяє підвищенню залученості студентів у навчальний процес.

Виклики та ризики. Попри значні переваги, інтеграція ІІІ супроводжується рядом викликів.

Технічні обмеження. Використання певних видів ІІІ, наприклад, освітньої аналітики, адаптивних систем навчання та ін. потребує значних обчислювальних ресурсів, що може бути проблемою для закладів освіти з обмеженим фінансуванням. Також якість освітніх даних часто є недостатньою, їм бракує структурованості, що ускладнює ефективну роботу алгоритмів ІІІ.

Педагогічні ризики. Надмірна автоматизація навчального процесу може призвести до зменшення безпосередньої взаємодії між викладачами та здобувачами освіти, що є важливим елементом розвитку критичного мислення та соціальних навичок. Також оцінка емоційного стану тих, хто вчиться, і їхніх соціально-емоційних компетентностей через ІІІ є складним завданням, оскільки такі аспекти важко формалізувати та виміряти.

Етичні аспекти. Штучний інтелект може мати алгоритмічні упередження, навчальні дані містять приховану дискримінацію або нерепрезентативні для всіх груп користувачів. Крім того, існує ризик цифрового розриву: здобувачі освіти з різних соціально-економічних груп можуть мати нерівний доступ до технологій ІІІ, що створює додаткові бар'єри для освітніх можливостей.

Проблеми безпеки. Захист персональних даних студентів є критично важливим, оскільки автоматизовані системи ІІІ обробляють великі обсяги чутливої інформації. Важливо забезпечити прозорість алгоритмів ІІІ, щоб уникнути непрозорого ухвалення рішень, що можуть впливати на академічні результати студентів.

Перспективи розвитку. Майбутні дослідження мають зосередитися на наступних трендах.

Інтеграції технологій AR/VR для створення імерсивного навчального досвіду. Технології доповненої та віртуальної реальності відкривають нові можливості для навчання, дозволяючи тим, хто вчиться, занурюватися в інтерактивні навчальні середовища. Це особливо важливо для технічних та медичних дисциплін, де практичний досвід відіграє ключову роль.

Створенні етичних стандартів використання ШІ. Розробка чітких етичних принципів використання ШІ в освіті є необхідною для запобігання дискримінації, забезпечення прозорості алгоритмів і захисту прав здобувачів освіти. Важливо створювати міждисциплінарні комісії для розробки нормативно-правових актів і впровадження механізмів моніторингу впливу ШІ на освітній процес.

Підготовці викладачів до роботи з новими технологіями через професійний розвиток та навчальні курси. Для успішного впровадження ШІ в освіті необхідно забезпечити педагогів відповідними знаннями та навичками. Це включає курси з основ програмування, навчання роботи з ШІ і забезпечення рівних можливостей доступу до цифрових технологій для всіх здобувачів освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородієнко, О., Драч, І., Базелюк, Н., Петроє, О., Регейло, І., Базелюк, О., & Слободянюк, О. (2025). Можливості і ризики використання штучного інтелекту в дослідженнях: контекст українських університетів. *інформаційні технології і засоби навчання*, 105(1), 125-143. <https://doi.org/10.33407/itlt.v105i1.5794>
2. Воротникова, І., Дзябенко, О., & Морзе, Н. (2025). Виклики впровадження персоналізованого навчання з використанням штучного інтелекту у вищій освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 105(1), 144-157. <https://doi.org/10.33407/itlt.v105i1.5893>
3. Кремень, В. Г., & Спірін, О. М. (2024). Роль Національної академії педагогічних наук України в цифровій трансформації освіти і науки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6(2), 1-10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6228>
4. Шишкіна М. П., Коваленко В. В. (20»4). Про хід та результати досліджень, проведених в Інституті цифровізації освіти НАПН України, щодо використання штучного інтелекту в середній освіті : за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України, 17 жовтня 2024 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6(2), 1-10. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6217>
5. Almasri, F. (2024). Exploring the impact of artificial intelligence in teaching and learning of science: A systematic review of empirical research. *Research in Science Education*, 54(5), 977-997.
6. Kamalov, F., Santandreu Calonge, D., & Gurrib, I. (2023). New era of artificial intelligence in education: Towards a sustainable multifaceted revolution. *Sustainability*, 15(16), 12451. <https://doi.org/10.3390/su151612451>
7. Rani, S., Kaur, G., & Dutta, S. (2024). Educational AI Tools: A New Revolution in Outcome-Based Education. In *Explainable AI for Education: Recent Trends and Challenges* (pp. 43-60). Cham: Springer Nature Switzerland.

Тимошко Г. М.,
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики викладання історії
та суспільних дисциплін Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
timoshko49@gmail.com*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА НОВОЇ ФОРМАЦІЇ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто розвиток творчого потенціалу педагога як умову фахового зростання в умовах реформування національної освіти. Зазначено про потенційні властивості й ресурси особистості, усвідомлення яких має стати частиною професійної компетентності педагога. Формалізовано показники творчого потенціалу педагога.

Ключові слова: творчий потенціал, педагогічна діяльність, потенційні властивості й ресурси.

The article considers the development of the creative potential of a teacher as a condition for professional growth in the context of the reform of national education. It indicates the potential properties and resources of the individual, the awareness of which should become part of the professional competence of the teacher. The indicators of the creative potential of the teacher are formalized.

Key words: creative potential, pedagogical activity, potential properties and resources.

*Сутність педагогічної діяльності
полягає в організації та спрямуванні
людської енергії до визначеної мети*

М. Вітке

Початок ХХІ ст. в Україні відзначений політичними, економічними і соціальними змінами. Ринкова система відносин істотно змінила психологію суспільства, його пріоритети, систему цінностей, вплинула на всі сфери життя, у тому числі й на освіту. В освітній простір упевнено увійшли такі поняття, як клієнт, конкуренція, освітня послуга, ринок, Нова українська школа, інклюзивна особистісно-зорієнтована освіта і непередбачувані дефініції – ПАНДЕМІЯ та КАРАНТИН. Та найбільш неочікуваною бідою є ВІЙНА, яку нав'язала українському народові росія. Україна потребує звитяжних успіхів і на фронті військових дій і на освітянському фронті, де формуються життєві і професійні компетентності здобувачів освіти всіх рівнів.

Глибокі соціальні й економічні зрушення, що відбуваються в третьому тисячолітті в Україні, спонукають до реформування системи освіти, яка має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності. Виховання такої особистості доручено освітянам.

Визначення творчого потенціалу педагога в контексті сучасних освітніх вимог – це багатогранне поняття, що охоплює здатність до інновацій, адаптації та створення нових педагогічних підходів. У сучасному освітньому середовищі, яке постійно змінюється, творчий потенціал педагога стає ключовим фактором успішного навчання.

Взаємозв'язок творчого потенціалу з професійною компетентністю педагога є багатограним та визначальним для успішної педагогічної діяльності. Він відображає здатність педагога ефективно використовувати свої знання, навички та вміння для створення інноваційного та стимулюючого освітнього середовища.

Актуальність розвитку творчого потенціалу педагога нової формації детермінована [5] :

- еволюцією теорії і практики у напрямі утвердження нової системи освіти;
- змінами, що притаманні сучасному соціуму, актуалізують значущість особистості у відкритому інформаційному суспільстві ;
- вимогами до підготовки фахівців у різних сегментах обраної професійної сфери;
- досягненнями творчої самореалізації на кожному життєвому етапі педагогів;
- потребою готовності до життєтворчості , де зачином виступає життєтворча компетентність;
- розвитком демократичних засад соціальної освіченості, формуванням цифрового суспільства, врахуванням впливу глобалізаційних процесів на нього; становленням освітньої парадигми людиноцентризму, прагненням до підвищення рівня розвитку творчого потенціалу педагога особливо в сучасну важку історичну добу.
- орієнтацією на європейський досвід функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства, збереженням і примноженням надбання національних цінностей;
- закономірністю неперервного науково-технічного прогресу вітчизняної та зарубіжної науки і практики, що трансформується у нових суспільно-політичних умовах України.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема розвитку творчого потенціалу педагога нової формації знайшла досить широке відображення в наукових розвідках цілої плеяди дослідників, як зарубіжних – Т. Діл, А. Кеннеді, У. Оучі, Т. Пітерс, В. Сате, Р. Уотерман, Е. Шейн, К. Шольц, Дж. Грейсон, В. Кнорінг, М. Мескон, Р. Рютінгер, К. Камерон, Р. Кілман, Р. Куїнн, К. Лаферті, М. Сакстон, П. Харіс, Дж. Хофштеде, так і вітчизняних – В. Кремень, А. Вовчак, Т. Волотовська, Б. Гаєвський, М. Дяченко, А. Гошко, О. Грішнова, І. Зязюн, Г. Єльнікова, Л. Карамушка, А. Католик, С. Королук, В. Маслов, Н. Ничкало, В. Олійник, Н. Приходькіна , Т. Рожнова, О. Савченко, Т. Сорочан, Г. Тимошко, О. Шолох, Т. Янченко.

Для визначення поняття «творчий потенціал педагога» користуються різними термінами, близькими за змістом.

Під творчістю у філософії розуміється «творення людиною чогось нового, що раніше не існувало». Вона є таким видом діяльності, що актуалізує потенційні властивості та ресурси особистості, оскільки саме у творчості позиціонуються її сутнісні особливості. Творчість – це діяльність людини, яка пройнята елементами нового, здатністю до вдосконалення, розвитку і спрямована на створення духовних та матеріальних цінностей [4].

В авторському трактуванні поняття «*творчий потенціал педагога*» позиціоновано як складну динамічну характеристику особистості, інтегровану в сукупність пізнавального ресурсу, творчих можливостей і здібностей, готовність до інноваційної діяльності, здатність до творчого саморозвитку та самовдосконалення. Творчий потенціал сучасного педагога – це сукупність цінностей, переконань, норм поведінки та синтез особистісних, громадянських, організаційних, педагогічних, культурологічних та професійних компетентностей педагога, необхідних для успішної організації діяльності будь якого ЗО, зокрема, Нової української школи [6].

У процесі реформування системи освіти радикальна зміна концепцій розвитку творчості педагога спрямована на окремі процеси в закладі освіти, де доцільно використовувати новітні технології, орієнтовані на людину з її системою цінностей, поглядів, переконань, традицій. Такою сучасною концепцією стає творчий потенціал педагога що завдяки своїй феноменальності є ідеологією освітньої діяльності, охоплює всі сфери життєдіяльності організації, виражається в діях і вчинках конкурентоспроможного педагога - лідера Нової української школи.

Концепція побудови системи розвитку творчого потенціалу педагога НУШ – узагальнює положення, що визначають: методологію, теорію і практику педагогічної діяльності вчителя НУШ як підґрунтя реформування загальної середньої освіти ХХІ століття з метою постійного оновлення освітнього процесу, розвитку, пошуку ефективних моделей, шляхів і ресурсів впровадження високого рівня творчого потенціалу як організації в цілому, так і кожного її члена, зокрема.

З творчого педагога знімається зайвий тягар контролю за «зунною педагогікою» (знання, уміння і навички) на користь стратегії розвитку особистості в сучасну історичну добу на засадах компетентнісного підходу [4].

Життєва практика свідчить, що лише творчий педагог-лідер НУШ, з властивим йому високим рівнем організаційної культури, якому притаманні: особистісні і професійні якості, вміння та навички організації педагогічної діяльності, зможе спільно з управлінською командою здійснити планування

стратегічного розвитку школи та удосконалювати освітні послуги в умовах зміни нормативно-законодавчої бази та соціально-економічного устрою шкільної освіти.

Що ж для соціуму означає НУШ? Жодна реформа не буде реалізована поки педагог не відчує її на собі як сучасний менеджер освіти, не усвідомить її важливості для прийдешніх поколінь.

Кардинальна зміна світогляду в освітньому просторі та нові підходи організації освітнього процесу в системі «людина – людина».

Створення ситуації успіху у процесі формування осучасненого життєво-компетентнісного освітнього середовища.

Нове життєво-компетентнісне освітнє середовище – це сучасний освітній простір, сукупність умов, засобів і технологій позиціонування життєвих та професійних компетентностей для комфортного навчання здобувачів освіти, **ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ** учителів та задоволення запитів батьківської громадськості, які продукує творчий педагог.

Основними домінантами утвердження взаємозв'язку творчого потенціалу з професійною компетентністю педагога нової формації є такі:

Творчість як складова професійної компетентності педагога нової формації:

- Професійна компетентність педагога включає не лише знання предмету та методичні навички, але й здатність до творчості
- Творчий потенціал дозволяє педагогу знаходити нестандартні підходи до навчання, розробляти інноваційні навчальні матеріали та створювати цікаві лекції (уроки).

Творчість як інструмент розвитку професійної компетентності сучасного педагога:

- Творчий процес стимулює педагога до постійного самовдосконалення та пошуку нових знань.
- Експериментування та впровадження інновацій дозволяють педагогу розширювати свої професійні горизонти та розвивати нові навички.
- *Творчість як фактор ефективності педагогічної діяльності:*
- Творчий підхід до навчання сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, розвитку їхнього критичного мислення та творчих здібностей.
- Педагог, який володіє творчим потенціалом, здатний створювати сприятливу атмосферу успіху формування життєвих і професійних компетенцій у здобувачів освіти.

Творчість як умова професійного зростання педагогів:

- Творча самореалізація є важливим фактором професійного зростання педагогів.

– Педагог, який має можливість реалізовувати свій творчий потенціал, відчуває задоволення від своєї роботи та прагне до подальшого розвитку.

Натомість, творчий потенціал є невід'ємною частиною професійної компетентності педагога. Він не лише дозволяє педагогу ефективно виконувати професійні обов'язки, але й сприяє його професійному зростанню та розвитку.

Конкурентоспроможність педагога на ринку праці багато в чому залежить від його здатності опановувати нові технології, адаптуватися до умов праці, що змінюються, тому важливе постійне оновлення технології *«портфоліо творчого педагога»*. Головне призначення портфоліо – продемонструвати найбільш значущі результати практичної діяльності для оцінки своєї професійної компетенції, такі як реалізовані проекти, участь у виставках і конкурсах, проведені педагогом дослідження, професійні здобутки. Портфоліо дозволяє педагогу проаналізувати, узагальнити і систематизувати результати своєї роботи, об'єктивно оцінити свої можливості та спланувати дії з подолання складнощів і досягнення більш високих результатів. Не менш важливе призначення портфоліо педагога – це альтернативна форма оцінки професіоналізму та результативності його роботи при проведенні експертизи на відповідність заявленої кваліфікаційної категорії [3].

Дослідники виокремлюють декілька видів *електронного портфоліо педагогів*: *портфоліо досягнень*, (в цьому випадку найбільший наголос слід зробити на документах, які підтверджують успіхи діяльності педагога); *презентаційне портфоліо* (необхідний для резюме у процесі працевлаштування та позиціонування професійних здобутків); *тематичне портфоліо* (наголоси зміщуються на тематично відокремлені творчі роботи у різних сферах діяльності); *комплексне портфоліо* (об'єднує в собі перелічені вище види портфоліо і придатний для презентації професійного портфоліо педагога).

У творчого педагога має бути «Досьє успіхів», в якому фокусується все цікаве і гідне з того, що відбувається в його житті. Таким досьє може стати особистий сайт педагога або портфоліо педагога на сайті закладу освіти. Електронне портфоліо педагога – це веб-базований ресурс який відображає індивідуальність та професійні досягнення власника.

Творчий потенціал педагога нової формації здатний генерувати нові ідеї, знаходити нестандартні рішення, експериментувати, досліджувати, створювати інноваційні методичні матеріали; включає в себе креативність (здатність до творчого мислення); ініціативність (готовність брати на себе відповідальність); гнучкість (здатність адаптуватися до змін); емпатію (здатність розуміти потреби здобувачів освіти).

Педагогічна спільнота освітян усвідомлює важливість викликів, які позиціонує сучасний мінливий соціум перед плеядою творчих педагогів України в 2025 році.

Технологічними викликами є такі: цифрова нерівність (забезпечення рівного доступу до якісного інтернету та цифрових пристроїв для всіх здобувачів освіти та педагогів); *інтеграція ІІІ* (впровадження штучного інтелекту в освітній процес, зокрема для персоналізації навчання та автоматизації рутинних завдань); *кібербезпека* (захист даних здобувачів освіти та закладів освіти від кіберзагроз); *цифрова грамотність* (підвищення рівня цифрової грамотності педагогів та здобувачів освіти; *онлайн-навчання* (розроблення якісного контенту та методик для ефективного онлайн-навчання).

Соціальні та економічними викликами є:

- *Вплив війни*: Подолання наслідків війни, зокрема психологічної травми здобувачів освіти та педагогів.
- *Демографічна криза*: Зменшення кількості здобувачів освіти та необхідність оптимізації мережі закладів освіти.
- *Міграція*: Інтеграція дітей, які повернулися з-за кордону, та адаптація до освітніх програм.
- *Нерівність*: Подолання освітньої нерівності між містом та селом, різними соціальними групами.
- *Фінансування*: Забезпечення достатнього фінансування освіти в умовах економічної нестабільності.

Педагогічні та методичні виклики:

- *Якість освіти*: Підвищення якості освіти на всіх рівнях.
- *Компетентності*: Розвиток у здобувачів освіти ключових компетентностей, необхідних для успішного життя та кар'єри.
- *Інклюзія*: Забезпечення інклюзивного навчання для осіб з особливими освітніми потребами.
- *Професійний розвиток*: Підвищення кваліфікації та професійного розвитку педагогів.
- *Мотивація*: Підвищення мотивації здобувачів освіти до навчання.
- *Управлінські та організаційні виклики*:
- *Децентралізація*: Ефективне впровадження децентралізації в управлінні освітою.
- *Автономія*: Розширення автономії закладів освіти.
- *Академічна доброчесність*: Забезпечення академічної доброчесності в освіті.
- *Зовнішнє оцінювання*: Вдосконалення системи зовнішнього оцінювання якості освіти.

- *Міжнародна співпраця*: Розширення міжнародної співпраці в галузі освіти.
- *Виклики, пов'язані з цінностями та громадянською освітою*:
- *Патріотичне виховання*: Посилення патріотичного виховання у здобувачів освіти.
- *Громадянська освіта*: Розвиток громадянської компетентності здобувачів освіти.
- *Етичні цінності*: Формування у здобувачів освіти етичних цінностей та моральних принципів.
- *Критичне мислення*: Розвиток критичного мислення та медіаграмотності.
- *Міжкультурна мобільність та комунікація*: Розвиток навичок міжкультурної мобільності, професійної комунікації та толерантності.

Ці, далеко не всі, виклики вимагають комплексного підходу та спільних зусиль з боку держави, педагогів, здобувачів освіти та громадськості і можуть бути включені до освітньо-професійної траєкторії розвитку педагогічної спільноти нашої країни.

Мета розвитку творчого педагога нової формації: *передати наступним поколінням цінності творчої педагогічної діяльності й допомогти адаптуватися у соціумі, який швидко змінюється.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вища освіта в Україні під час воєнного стану. URL: <https://itkharkiv.com/vyshha-osvita-vukrayini-pid-chas-voyennogo-stanu/>
2. Духаніна Наталія Мар'янівна. Цифровізація освітнього процесу: проблеми та перспективи. BoScience Publisher, 2022. С. 406-409.
3. Рожнова Т. Є., Тимошко Г. М. Підготовка майбутніх магістрів освітніх, педагогічних наук до роботи в інклюзивному освітньому просторі: професійно-творчий аспект. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах :[Збір. Наукових праць]/ Клас. Прив Ун-т – Запоріжжя: КПУ , 2023. – Вип. 91. – С.142 – 146. ISSN 1992-5786. DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.91.26>
4. Сухомлинський В.О. Хрестоматія з етики / В. О. Сухомлинський. – М.: Педагогіка, 1990. – 296 с.
5. Тимошко Г. М. Теоретико-прикладні вектори впровадження інноваційних технологій у розвиток сучасної школи. Вісник Національного університету педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 150. С.131-135.
6. Хатунцева С. М. Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ХНПУ. Харків, 2005. 204 с.
7. Хоружа Л. Л. Компетентнісний підхід в освіті: ретроспективний погляд на розвиток ідеї. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2007. № 7. С. 178–184.

Василь Ткаченко,
*доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
Інститут всесвітньої історії НАН України*

ГАРЯЧА ВЕСНА 2025: ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ІСТОРИЧНИЙ ПАМ'ЯТІ

Гаряча весна 2025 року дала про себе знати уже наприкінці лютого. Тут і дзвінок новообраного президента Дональда Трампа військовому злочинцю Путіну із меседжем всепрощення, тут і термінова поїздка лідерів Франції та Великобританії до США для просування заходів щодо припинення агресії РФ проти України, тут і перші практичні кроки щодо урегулювання припинення вогню та правового гарантування безпеки України.

Врешті-решт – гаряча публічна суперечка у Білому домі, коли Дональд Трамп і Джей Ді Венс у прямому ефірі по телебаченню принижували, повчали та ображали українського президента. За оцінкою відомого німецького журналіста й редактора Пауля Ронцгаймера, «На жаль, це був історичний момент в Овальному кабінеті, який принесе радість Кремлю. Момент, який може змінити світ. І це створює величезні проблеми для Європи та Німеччини... Те, що там зробили Трамп і Венс, більше не має НІЧОГО спільного з цінностями вільного Заходу». (Качуровська О. ЗМІ про скандал у США: Трагічно історичний момент, що може змінити світ. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4759990-zmi-pro-skandal-ssha-trahichno-istorychnyi-moment-scho-mozhe-zminyty-svit>)

Наразі Зеленський представляє країну, яка зазнала нападу і щодня героїчно захищається. За даної поведінки Трапа повна збройна ескалація – це найгірший можливий результат. Україна на беззастережну допомогу США більше розраховувати не може. Порятунком доводиться чекати лише від Європи. Але й Європа має врешті-решт визначитися: хто МИ є нині у світі; як МИ можемо самі захиститися від загрози Путіна; хто у європейському світі візьме на себе роль лідерства. Впродовж лютого від Трампа і Венса на адресу Путіна не було мовлено жодного критичного слова.

Росія тим часом не вибереться із заїждженої колії, прокладеної Путіним до так би мовити «тріумфального» завершення «спеціальної військової операції» проти України та НАТО. Кремлівські бонзи постійно стверджують, що вони воюють власне не з Україною, а саме з Північноатлантичним Альянсом. А між тим намагаються безпardonно захопити побільше української території, дестабілізувати ситуацію, посіяти зневіру серед українського народу, а також дискредитувати Україну в очах партнерів, які надають нашій державі важливу військову допомогу.

За даними Головного управління розвідки України впродовж весни 2025 року російські пропагандисти дедалі активніше поширювали такі брехливі наративи, що нібито «Українська влада – нелегітимна», що «Українська армія програє на фронті», а тим часом, мовляв, «Корупціонери в Україні крадуть мільярди доларів американської допомоги». (У Росії готуються оголосити про «перемогу» над Україною та НАТО 24 лютого – ГУР. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/02/21/7499409/>)

На жаль, на ці пропагандистські сюжети, коли Україна вже зображується в ролі мало не агресора, а Росія – уособленням «голуба миру», повівся й політичний бомонд Вашингтона. Як заявив Трап після суперечки в Овальному кабінеті, Зеленський «повинен хотіти миру. Він не повинен говорити негативні речі про Путіна». (Качуровська О. Трамп про Зеленського: Він повинен перестати критикувати Путіна. URL: <https://us.korrespondent.net/ukraine/4759982-trump-pro-zelenskoho-vin-povynen-perestaty-krytykuvaty-putina>)

Суголосно з новими віяннями, 23 лютого у Москві на повну потужність було відзначено так званий День захисника Вітчизни. Під час цього крикливого хуралу кремлівський очільник Путін похвалив своїх головорізів за злочини в Україні, назвав їх «головними героями» й пообіцяв всіляко посилювати їхню підтримку, а насамперед забезпечувати новим озброєнням й технікою. Тобто, за обридлим славослів'ям про мир – у Москві на практиці нарощується подальший агресивний курс мілітаризації країни. Як було зазначено у привітальному слові Путіна: «Сьогодні, коли світ стрімко змінюється, наш стратегічний курс на зміцнення й розвиток збройних сил залишається незмінним». (Блэкберн Д. Владимир Путин похвалил солдат, воюющих в Украине, за то, что они защищают будущее России». URL: <https://ru.euronews.com/my-europe/2025/2/23/russia-putin-war-medals>)

Чого добився Путін своєю навалою в Україні? За даними ООН, за три роки війни в Україні було убито 12 456 цивільних – це лише підтверджені дані смертей, хоча реальна кількість жертв серед мирного населення України може бути й вищою. Ще майже 4 мільйона наших людей стали внутрішньо переміщеними особами, а по усьому світі зареєстровано понад 6 мільйонів біженців. До того ж за усі роки війни, починаючи із 2014 року, Україна втратила контроль над близько 26 відсотками своєї території, включаючи окупований Крим і частину Сходу і Півдня України. (Близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією – Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-pokizalisautsa-okupovanimi-rosieiu-zelenskij>)

За словами президента України Володимира Зеленського, кількість загиблих громадян України серед військових за три роки перевищила 45 тисяч

людей, а ще понад 400 тисяч отримали поранення. Ці дані можуть уточнюватися. До того ж поки що діє таке поняття як «військова таємниця».

Втрати особового складу ворога згідно повідомлення Генерального штабу ЗСУ за три роки війни (24 лютого 2022 року по 24 лютого 2025 року) на території України орієнтовно складали 868 230 осіб. Крім того з початку війни було знищено 10 177 танків, 21 157 бронемашин, 23 626 артилерійських систем, 370 літаків та 331 вертоліт. (Korrespondent. net. Генштаб підрахував втрати Росії за три роки війни. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4758340-hendhtab-pidrakhuvav-vtraty-rosii-za-try-roky-viini>)

Подальший перелік виходить за межі даного дослідження.

Якщо говорити про політичний результат для Росії від повномасштабного вторгнення в Україну, то він досить популярно був викладений уже відставним прем'єр-міністром Великої Британії Борисом Джонсоном: «Те, що робить Путін, архаїчно і варварськи, і він має зрозуміти, що Естонія, Латвія, Литва – жодна з цих країн більше не є частиною Російської імперії, і те саме стосується України. Все скінчено. Скінчено. Більше немає імперії, Володимире, ти... (в оригіналі – *fucking idiot*). Вибачте за вираз. Але так воно є». (Катишев К. Джонсон різко висловився щодо Путіна. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4746941-dzhonson-risko-vyslovyvsia-schodo-putina>)

Найголовніше, що українці досягли за роки повномасштабної війни, - це відстояли свою державу. Досить популярно й дохідливо цю тезу виклав у інтерв'ю італійському телеканалу RAI президент України Володимир Зеленський: «Ми всі зібралися й почали відстоювати свої сім'ї. Тому, що немає альтернативи. Коли тебе вбивають, треба захистити, захиститися, і це дуже проста умова. Я думаю, що вона зрозуміла. І хто вміє – захищався, хто не вміє – захищався. І тільки через деякий час люди почали розуміти, що це – війна з ворогом. Забудьте про те, що вчора це були сусіди і говорили про дружбу, а сьогодні вони – просто вбивці». (Близько 26 % території України поки залишаються окупованими Росією – Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosieiu-zelenskij>)

Що ж стосується політичного бомонду Кремля, який три роки тому збирався парадним кроком промарширувати по Хрещатику, то нині він ментально уже дозрів до ситуації «палати №6». А історичний час між тим і далі працюватиме на Україну. Не будучи людиною військовою, пошлюсь на авторитетну думку экс секретаря польської делегації в Парламенті НАТО Пьотра Кульпи: нині Україна додає до існуючого порядку американської архітектури у світі свою армію, яка буде використана не лише як щит Європи. В результаті, «коли буде призупинена кінетична війна, українські солдати стануть солдатами Європи. Отримуватимуть

зарплати на гроші, які буде надавати Європа». Ця армія стане ключовим фактором, заміником частин американських сил в Європі, вона фінансуватиметься Європою, однак постачатиметься американським озброєнням. (Хмельницька В. «Українські бійці стануть солдатами Європи»: польський експерт про те, хто фінансуватиме ЗСУ в майбутньому. URL: [https://tsn.ua/svit/ukrayinski-biy-ci-stanut-soldatami-yevropi-polskiy-e\[pert-pro-te-hto-finansuvatime-zsu-v-maybutnomu-2710188.html](https://tsn.ua/svit/ukrayinski-biy-ci-stanut-soldatami-yevropi-polskiy-e[pert-pro-te-hto-finansuvatime-zsu-v-maybutnomu-2710188.html))

Очевидно польський достойник з висот свого досвіду знає про що мовить. Так чи ні, сьогодні чи завтра, але ситуація буде невпинно складатися на користь європейської солідарності, яку без суверенної України годі й уявляти. Та не слід забувати, що Росія завжди намагалася й буде намагатися вбити клин між відносинами України та її європейськими союзниками, зокрема з Польщею. Москва завжди була противником обох цих народів, які між тим її неодноразово долали. Досить згадати польську окупацію Москви у червні 1602 – травні 1606 рр., а також спільні дії поблизу Кремля королевича Владислава й гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного у 1618 р.

На мою думку, було б недоречно у наші дні аж надто зважати на вояжі деяких проросійських правих сил Польщі (Славомір Менцен) до так би мовити «польського міста Львова». Ця засмальцьована карта давно уже бита. Сьогодні на повну силу прозвучали слова підтримки України з боку польського прем'єр-міністра Дональда Туска: «Дорогий Володимире Зеленський, дорогі українські друзі, ви не самотні». (Левицька К. «Ви не самотні». Європа вступилась за Україну на фоні сварки Зеленського та Трампа: заяви. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/vi-samotni-evropa-vstupilas-ukrainu-foni-1740770337.html>)

Ще й до скандальної суперечки, в інтерв'ю для польського видання Defence24, голова Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирило Буданов висловив вдячність уряду Польщі та народу країни за отриману підтримку у наданні допомоги Україні з перших днів війни. Разом з тим було зазначено, що через сусідство питання безпеки нашого регіону автоматично стосується обох держав – як Польщі, так і України. Безпека, за словами Буданова, це спільна справа Варшави та Києва.

Окремо очільник розвідки застеріг про наміри Росії вбити клин між європейськими союзниками: «Росія завжди намагалася і буде намагатися вбити клин у наші відносини, але ми віримо в мудрість наших народів і урядів. У нас велика і слава історія. А Росія завжди була нашим супротивником, а часто навіть ворогом. І разом ми неодноразово це долали». (Волошина М. Буданов заявив, що Росія спробує вбити клин між Польщею та Україною. URL: https://24tv.ua/kirilo-budanov-nazvav-ndmiri-rosiyi-navagayetsya-posvariti-ukrainu_n2757465

Ніхто не стане заперечувати, що й підтримка США тривалий час була критично важливою для України. Тому й дуже прикро, що останнім часом фальсифіковані Росією наративи історії знаходять собі симпатиків серед часом не дуже поінформованого контингенту новообраних американських політиків. Особливо коли з огляду на поточну політичну кон'юнктуру ці політики зачіпають аж надто делікатні теми історичного минулого. Взяти хоча б повчання нинішнього віце-президента США Джей Ді Венса, адресовані представникам мільйонної української діаспори в США. Так, високий достойник зазначив, що завжди вважав «образливим», що нібито нові емігранти з України бажають «використати силу та вплив своєї нової нації» для розв'язання *«старого етнічного суперництва»* з Росією. (Расенко Е. Венс закликав українську діаспору США «дбати про Америку». URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4758993-vens-zaklykav-ukrainsku-diasporu-ssha-daty-pro-ameryku>)

Те, що віце-президент раптом «образився» на «нових емігрантів» українського походження, то тим самим Венс ніби дав їм зрозуміти, що українці недалеко відійшли від широкої маси «нелегалів», котрі підлягають депортації. Натяк мав бути красномовним. Однак це, врешті-решт, внутрішньополітичне питання Америки.

Нас зачіпає інше: не слід підміняти глобальну боротьбу демократії з автократією, що вже подекуди переростає у фашизм, якимось спорохнявілим пугалом «старого етнічного суперництва». Слід з'ясувати: цьому заявленому сюжету уже понад двісті років, коли з легкої руки Олександра Пушкіна пішла гуляти по світу теза про *«спор славян между собою»*. Москва завжди заявляла про свою монополію на розв'язування цього нібито «вдвічного» спору слов'ян між собою.

Відтак, на цій проблемі слід зупинитися детальніше.

Тут мова йде про відоме послання Олександра Пушкіна «Клеветникам России». Цей вірш було написано як реакцію поета на польське повстання проти Російської імперії у 1830-1831 роках. Пушкін звертається до Європи, яка, мовляв, повинна врешті-решт усвідомити, що Польща є об'єктом усталеної зони відповідальності Росії за міжнародну ситуацію у цьому регіоні. А Європа до цього не повинна мати жодної справи: «Вам непонятна, вам чужда / сия семейная вражда». В чому ж полягає оцей, як пише Пушкін, «Домашний старый спор, уж взвешенный судьбою, / Вопрос, которого не разрешите вы»?

Це питання між тим для імперських кіл Росії залишається актуальним й до цього часу: «Славянские ручьи сольются в русском море? / Оно ль иссякнет? Вот вопрос». Під цим кутом зору – чи ж раптом не «иссякнет» російське море – регіон Східної й Центральної Європи, як і раніше, бентежить імперську уяву Кремля.

Звідки ж така відверта самовпевненість, що слов'янські народи мають стати демографічною сировиною для поповнення «русского моря»? Чому слов'яни мають перетворитися на своєрідний протекторат Росії? Звідки така месіанська

переконаність у єдиноправильності своїх суджень і поведінки? А, виявляється, вона обумовлена усім попереднім історичним розвитком Росії: бо росіяни, як вважав Пушкін, «нашей кровью искупили / Европы вольность, честь и мир». Тож Європа має знати своє місце і не перечити Росії: «Вы грозны на словах – попробуйте на деле!», «Иль русского царя уже бессильно слово? / Иль нам с Европой спорить ново? / Иль русский от побед отвык?»

А далі варто навести фінальні слова, які стали предтеchoю відомого нині: **«Если надо – повторим!»**. У Пушкіна це звучало таким чином:

«Так высылайте ж нам витии,
Своих озлобленных сынов;
Есть место им в полях России,
Среди нечуждых им гробов».

Минали роки й століття, й ті слов'янські струмки, котрі на горі собі таки влилися в російське море, породили невідоме чудовисько кітовраса – напівлюдину-напівзвіра, що постійно тримає Європу під прицілом і не соромиться своїх хижих пожадань. Так як це зафіксовано у Олександра Блока:

«Мы любим плоть – и вкус ее, и цвет,
И душный смертный плоти запах...»

У наші дні описана Блоком «варварська ліра» цього напівзвіра знову кидає виклик Європі:

«Мильйоны – вас. Нас – тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь с нами!».

Битва вже відбулася. На кинутий виклик ми з відповіддю не забарилися – сотні тисяч понівечених тіл окупантів упокоїлися в українських чорноземах.

Наразі Україна, Польща та інші слов'янські держави, відкинувши претензії Москви на старшобратство, відчують своє новітнє історичне призначення – відстояти себе якщо не в ролі світової, то, принаймні, значимої регіональної європейської потуги. Ми вже мали можливість переконатися, що імперські зазіхання нікуди з російського менталітету не поділися. А відтак не зникло й прагнення з нашого боку – здолати імперську ментальну спадщину. Навіть у поезії двох Олександрів: Пушкіна і Блока.

І тим самим, духовно очистившись, увійти повноправним членом у європейську спільноту. Наше законне місце саме в Європі. Так, у своєму пості глава Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн звернулася українською мовою до Зеленського: «Ваша гідність вшановує хоробрість українського народу. Будьте сильним, будьте сміливим, будьте безстрашним. Ви ніколи не будете самотнім, дорогий Президенте @ZelenskyUa. Ми продовжимо працювати з Вами заради справедливого і сталого миру».

Верховний представник ЄС Кая Каллас із свого боку не лише підтримала Зеленського, а й заявила про необхідність нового лідера вільного світу: «Україна – це Європа! Ми стоїмо поруч з Україною. Ми посилимо нашу підтримку України, щоб вона могла продовжувати відсіч агресору. Сьогодні стало зрозуміло, що вільний світ потребує нового лідера. Від нас, європейців, залежить, чи прийняти цей виклик». (Качуровська О. Керівництво ЄС прокоментувало скандал у США. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4759969-kerivnytstvo-yes-prokomentovalo-skandal-u-ssha>)

Тож ХАЙ БУДЕ ТАК!

Ткаченко Л. І.,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу інтелектуального розвитку особистості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
Tkachenko.Lidiya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2303-1147>*

ЛІДЕРСТВО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ І СОЦІАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

У статті розглянуто проблему формування обдарованих учнів як лідерів – національної еліти, спроможної розв'язувати проблеми розвитку суспільства. На основі філософського і філософсько-освітнього теоретичного підґрунтя виснувано про якості лідера – представника еліти, здатного до соціального мислення та діяльності, спрямованої на задоволення соціальних запитів на прогресивний поступ суспільства. Окреслено освітні завдання з формування національної еліти із соціальним мисленням.

Ключові слова: лідер, лідерські якості, еліта, соціальне лідерство, соціальне мислення.

The papier considers the problem of forming gifted students as leaders - national elites capable of solving problems of social development. Based on the philosophical and philosophical-educational theoretical basis, it was conclude about the qualities of a leader - a representative of the elite, capable of social thinking and activities aimed at satisfying social demands for the progressive progress of society. Educational tasks for the formation of national elite with social thinking outlined in a papier.

Key words: leader, leadership qualities, elite, social leadership, social thinking.

Нинішня епоха складних суспільних змін, геополітичних трансформацій, цивілізаційних викликів і загроз національній незалежності й цілісності загострює увагу на проблемах лідерства і лідера, спроможних забезпечити

задоволення інтересів нації. Проблематика лідерства розробляється в Україні вже певний час. Формуванню лідерських якостей обдарованої особистості в межах педагогіки обдарованості присвячено низку розробок, зокрема щодо визначення основоположних якостей особистості лідера [6], дидактики формування лідерських якостей [7] та методик їх формування в аспекті самореалізації обдарованої особистості [8]. Вбачаємо актуальним з'ясування проблематики лідерства в аспекті соціальної затребуваності лідера. Тобто, що потрібно формувати в особистості лідера, аби його діяльність була спрямованою на благо суспільства, на розв'язання спільних для соціуму проблем, досягнення спільної суспільно значимої мети.

Зазначимо, що необхідність існування лідера, що здатен інтелектуально осягнути й проінятися проблемами суспільства (нації) й очолити її розвиток, йдеться у багатьох дослідженнях національних мислителів минулого й сучасності. Так, досліджуючи духовно-онтологічні стратегії мислення, Н. В. Іванова наводить міркування Дмитра Донцова щодо національної еліти: «Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася або гинула, гинула й держава», а також Миколи Михальченка: «Провідна верства – це голова нації, що дає їй силу, тому дезорганізація провідної касты – була одвічна ціль всіх наїзників, найдоцільніший спосіб, щоб розкласти народ», і, спираючись на них, робить власний висновок. «Нація та еліта має бути такою, що мислить, мислить стратегічно, результативно для того, щоб вона була спроможною дати відсіч посяганням як на суверенітет держави, так і на посягання на її теперішнє та майбутнє. Отже, національна еліта як носій та виразник національної ідеї та духу за допомогою ефективних стратегій мислення має можливість вибудовувати ефективні моделі відносин людини із суспільством, із собою на основі їх духовно-онтологічної «зрідненості» [3, с. 372].

Про необхідність підготовки національної еліти нової якості наголошує В. Г. Кремень, актуалізуючи інноваційний тип прогресу, технологізацію та інформатизацію як основні напрями сучасного розвитку, зазначає: «Спонтанний характер вказаних процесів не може належним чином задовольнити актуальні потреби суспільства. Дійсно, навіть високий інтелект, але не підкріплений духовністю та відповідальністю може ставати джерелом злочинних дій. Завадити такій можливості здатна національна еліта нової якості та з новим баченням нею своєї важливої суспільної місії» [4, с. 11]. Тобто йдеться про прогнозоване лідерство, яке забезпечуватиме не лише збереження держави-нації, а й виконуватиме задоволення запитів на суспільний розвиток.

З цього витікає важливість і необхідність поєднання феноменів лідерства й еліти у суспільстві, що формулює В. Г. Кремень. Він зазначає, що «з огляду на

визнання того, що елітою треба вважати кращих представників певної соціальної, професійної чи іншої спільноти, маємо наголосити, що саме вона виступає носієм загальної і професійної культури відповідної групи людей та моральнісних норм і принципів, зокрема у взаємовідносинах між людьми... Її утворюють високопрофесійні й високоморальні особистості, здебільшого люди з розвиненим інтелектом, з відчуттям власної відповідальності не лише за свої дії і поведінку, але й за стан справ у спільноті та за характер взаємовідносин між учасниками» [Там само, с. 372]. Спираючись на це підґрунтя ми розуміємо феномен соціального лідерства як обумовленого інтелектуальними перевагами лідера, здатного до досягнення мети й засобів задоволення очікувань його послідовників в аспекті прогресивного соціального розвитку.

Сучасний напрям досліджень у царині лідерології вивчає особливості лідера як провідника, а також у багатьох випадках наголошує на особистісних рисах лідера, що допомагають об'єднати соціум, знайти спільне та мету, значущу для більшості. Переважно про це йдеться у ціннісних теоріях лідерства, зокрема концепції Стівена Кові: лідерство, засноване на принципах, які є внутрішньою сутністю особистісних проявів і якостей, як-от цінності. Дослідник виокремлює вісім навичок успішного лідера:

- проактивність;
- цілеспрямованість;
- послідовність;
- позитивне мислення;
- емпатія;
- синергія;
- особистий розвиток;
- «знайти свій голос і надихнути на це інших».

Процес розвитку лідерського потенціалу, вважає С. Кові, може відбуватися лише «зсередини назовні». Дослідник зауважує, що проактивні люди ініціативні, самі моделюють обставини й усвідомлюють свою відповідальність за розвиток подій; беруть на себе зобов'язання й виконують їх; окреслюють мету і працюють над її досягненням. Незалежність – це результат оволодіння першими трьома навичками, в основі яких насамперед цінності. Результат оволодіння цими трьома навичками С. Кові називає особистою перемогою, що приводить до незалежності особистості. Проте лідерство – це завжди взаємовідносини, тому лідер повністю може розкритися лише на рівні взаємозалежності. Навичкою міжособистісного лідерства С. Кові називає четверту – позитивне мислення («думай Виграв/Виграв»), визначаючи її як особливий настрій серця й розуму, спрямований на постійний пошук взаємної вигоди під час взаємодії людей одне з одним. Люди з такою установкою схильні до співробітництва, а не до суперництва [Цит. за 5, с. 178–181].

Що ж має бути притаманним лідеру, здатному до організації соціуму й подолання шляху до визначеної мети? На пошук відповіді спрямовує зусилля дослідниця С. Р. Гаєвська [1], яка осмислює феномен «соціального мислення як конструктивного чинника конституювання соціальної реальності», оскільки у сучасному світі «потреба в захисті своєї ідентичності, як і своїх ринків, є так само значущою». Тому «світ, що все більше і радикальніше вирізняється від учорашнього, потребує справжнього соціального мислення, спрямованого і на вирішення глобальних проблем на локальному рівні» [1, с. 50-51]. Базуватися соціальне мислення, на думку дослідниці, має «на визнанні пріоритетності прав і свобод людини» та «атмосфері нетерпимості до зловживань владою і створення простору для розвитку різноманітності і креативності» [Там само, с. 51]. Дослідниця таким чином визначає завдання (цілепокладання) соціального мислення:

- вбачати проблеми і виклики як способи відкриття нових вимірів нової епохи, налагоджувати нові стосунки і взаємозв'язки задля зростання життєздатності соціальної системи;
- бути складником сучасного стратегічного мислення;
- убезпечувати від перетворення викликів у чинники нестабільності й конфронтації;
- виробляти й зберігати критерії і стандарти, механізми налагодження соціальних взаємозв'язків, збереження в них соціальності, виявлення засад нового соціального порядку і того, що його деформує;
- виявляти справжні суспільні інтереси і пріоритети, глобальних викликів, а також готувати людство до їх розуміння [1, с. 51–52].

Заломлюючи проблематику соціального мислення у сферу освіти, знаходимо відповіді на філософсько-освітньому рівні, що обумовлює подальші педагогічні засновки (дидактику й методи) щодо формування соціального мислення особистості. Учений С. У. Гончаренко зазначав, що базовий зміст освіти «має забезпечити виховання певних якостей індивіда: мистецтва пізнавати і мислити, мистецтва спілкування і мови, ... інтересу до посильного осмислення і перетворення дійсності, до морального співжиття ...» [2, с. 89]. Щодо необхідності вибудовування соціального світогляду особистості учений Гончаренко зауважив таке: «Якщо вона [освіта] гуманістична, вона передусім орієнтована на процеси формування особистості у всій багатомірній повноті інтелектуального, культурного, психологічного і соціального розвитку людини» [2, с. 93].

Дослідник завжди поєднував у смислах особистісний розвиток і розвиток суспільства. Він писав, що потрібно з раннього віку прилучати молодь «до емоційної життєдіяльності, спрямованої на гуманістичні цілі розвивати здібності учнів, прилучати їх до творчої діяльності, яка служить і фактором духовності

особистості, і способом її самовираження, і запорукою успішного розвитку суспільства» [2, с. 95]. А ще С. У. Гончаренко наголошував на духовності особистості, що її потрібно формувати в молоді. На його думку, «духовність відображає наявність серед потреб людини, яка формується, двох фундаментальних: потреби пізнання, яка змушує не обмежуватися наявними знаннями, і соціальної альтруїстичної потреби, яка стимулює діяльність людини для «інших» [2, с. 97].

Із викладеного постає вектор розвитку обдарованої особистості: інтелектуальність і здатність до лідерства, а саме: елітної переваги й діяльності, спрямованої на розуміння потреб й

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаєвська С. Р. (2018). До проблеми специфіки соціального мислення в контексті глобалізаційних трансформацій сучасного суспільства. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VI (27), I.: 168, June. S. 50–52.
2. Гончаренко С. У. (2000). Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. За ред. І. А. Зязюна. К. : Видавництво «Віпол». С. 81–108.
3. Іванова Н. В. (2016). Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз : монографія. Луцьк : Вежа-Друк. 420 с.
4. Кремень В. (2017). Характер еліти і лідерів як показник якості суспільства. *Лідер. Еліта. Суспільство*. № 1. С. 5–15.
5. Нестуля О. О., Нестуля С. І. (2016). Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст..) : навч. посіб. Полтава : ПУЕТ. 375 с.
6. Ткаченко Л. І. (2022). Суб'єктність як сутність лідерства: до проблеми формування обдарованої особистості. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. № 2(29). С. 22–29.
7. Ткаченко Л. І. (2023). Дидактичні засади формування лідерських якостей обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 4 (91), IV квартал. С. 76–82.
8. Ткаченко Л. І. (2024). Лідерство як засіб самореалізації обдарованих учнів. *Методичні засади реалізації особистісного потенціалу обдарованих учнів наукових ліцеїв : методичний посібник* / К. А. Андросович, Л. І. Ткаченко, М. М. Міленіна. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України. С. 40–77.

Tkachenko M. V.,
postgraduate student at the Department of Sociology
and Public Communications
Dragomanov Ukrainian State University
email: 20a.m.tkachenko@std.npu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2708-1042

PREVALENCE OF HATE SPEECH AS ONE OF THE CAUSES OF CHANGE IN USAGE OF SOCIAL NETWORKS

Discussions concerning hate speech and the importance of upholding democratic values of freedom of speech have been ongoing for some time. At the same time, most of the content that is clearly discriminatory in nature can still be observed on social networks. Political parties, public figures and ordinary people use online platforms almost daily to express their own preferences and ideologically colored statements. With the spread of instability in the world, as well as the popularization of radical and toxic statements online, it is appropriate to consider the impact of social networks on the spread of discriminatory rhetoric. The article also examined ways to moderate hate speech, as well as changes in policies regarding discriminatory statements on the most popular online platforms in the world – Meta Corporation, which owns Facebook, Instagram, Threads, WhatsApp; and X (formerly known as Twitter).

Key words: hate speech, social media, discrimination, Twitter, Facebook

Дискусії щодо мови ворожнечі та важливості дотримання демократичних цінностей свободи слова тривають вже певний час. Водночас більшість контенту, що має явно виражений дискримінаційний характер, можна спостерігати у соціальних мережах і тепер. Політичні партії, громадські діячі та пересічні люди використовують онлайн платформи майже щоденно для висловлення власних уподобань та ідеологічно забарвлених висловлювань. З поширенням нестабільності у світі, а також популяризацією радикальних і токсичних висловлювань онлайн є доцільним розгляд впливу соціальних мереж на розповсюдження дискримінаційних риторик. Також у статті було розглянуто способи модерації мови ворожнечі, а також зміну у політиці щодо дискримінаційних висловлювань на найпопулярніших онлайн-платформах у світі – корпорації Meta, якій належать Facebook, Instagram, Threads, WhatsApp; а також X (раніше відомий як Twitter).

Ключові слова: мова ворожнечі, соціальні мережі, дискримінація, Twitter, Facebook

The increasing polarization of societies against the backdrop of socio-political and economic changes, the strengthening of populism and right-wing radical ideologies, both in the Internet space and in everyday life, are leading to increasingly fierce duels on social networks. This leads to the spread of discriminatory rhetoric,

which most often manifests itself in the form of hate speech. With the growing popularity of social networks, the number of their users and those who have access to them has increased. However, the terms of use and policies of online platforms are not always such that they allow filtering of published content. Therefore, it is appropriate to consider new policies on hate speech on social networks and their impact on the formation and spread of discriminatory narratives on their online platforms.

Hate speech is not a new trending concept that has found its way into many online publications and academic works. This concept is interdisciplinary and found its embodiment back in the 1940s and 50s, when activists in the United States proposed combating the incitement of human hostility after World War II.

The scientific justification of hate speech can be found in the works of Richard Delgado & Jean Stefancic, who interpret it as a deliberate expression of discriminatory statements; Alexander Tsesis, who supplements the previous definition by taking into account ethnicity, religion, and nationality; Donna Lillian, who identifies gender-based bias in hate speech; and in documents of international organizations such as the European Commission and the UN.

With the emergence and flourishing of social networks, hate speech has found new manifestations in society with the possibility of remaining anonymous. Swedish scholars Samuel Merrill and Mathilda Åkerlund note that hate speech is becoming ideologically biased and is used to promote new racist discourses: “the development of social media has created new digital ways through which hatred can be laundered in information, contributing to the further spread of racism” [7, p. 333]. And through critical discourse analysis, scholars conclude that the new discourse of hate speech on social networks has a hierarchical and ideological impact, spreading racist narratives.

Hate speech uses any methods to spread its influence, not neglecting the most popular platform today – the Internet. Considering the emergence and manifestations of hate speech on social networks (namely Facebook, X [Twitter], Youtube), scientists Francimaria Nascimento, George Cavalcanti & Marjory Da Costa-Abreu put forward their own interpretation of the above phenomenon, drawing attention to non-normative (abusive) vocabulary as part of hate speech, while they focus only on textual manifestations of hate speech. For scientists, hate speech is primarily described by four characteristics: “promotes attack or incites violence; is used against a specific target group or members of the group on the basis of any characteristics, such as gender, race, sexual orientation, religion, ethnicity or other aspects; may or may not use “profane language” and offensive terms; may occur in subtle [hidden] forms” [8, p. 3]. Noting that there is no established definition of hate speech, researchers in analyzing this phenomenon use the definitions provided by social networks in terms and conditions that can generally be characterized as a call or propaganda for violence and

discrimination against individuals or groups of individuals in relation to their gender, religion, ethnicity and nationality, and age [8, p. 3].

Mass media is a free resource that is published not only in paper form and on websites, but also on social networks, including Youtube and TikTok, which are currently very popular among minors, who are usually characterized as a vulnerable segment of the population.

At the same time, on social networks you can see statements by right-wing politicians that are discriminatory in nature, whether this means that they do not fall under these terms and conditions, or they are on the verge of what is permissible and exercise freedom of speech.

Let's start with why social networks and Internet resources in general are so attractive for the dissemination of discriminatory information. Two principles determine this: the rapid and anonymous dissemination of information; and the use of Internet platforms as a means of profit, which are usually moderated by AI technologies, thereby enabling the dissemination of any information. Dutch scientists Eva Nave and Lottie Lane, studying the counteraction to hate speech in social networks, point to the impossibility of completely and timely destroying discriminatory information. Thus, due to the untimely attention paid to the dissemination of calls for hate crimes, "the company Meta Platforms, Inc. (formerly known as Facebook, Inc.) is facing a lawsuit for alleged negligence in facilitating the genocide of Rohingya Muslims in Myanmar after its algorithm failed to remove hateful posts and amplified hate speech" [9, p. 2]. The researchers also note that from a legal point of view, it is difficult to track and ban (or remove in a timely manner) harmful content, since most popular social networks were developed in the United States (with the exception of TikTok, which belongs to China), and the legal framework for freedom of speech differs from European ones, and there is currently no legal definition of hate speech in international law.

The consequences of hate speech on social media, as well as methods for combating it, are revealed in a study by Ellen Van Houtven, Stella Belle Acquah, Magdalena Obermaier, Muniba Saleem, and Desiree Schmuck. The researchers describe hate speech as hateful discourse directed at members of a particular group, while "intentionally harming the victims by reinforcing offensive stereotypes or justifying violence against them" [13, p. 1]. The main mechanism for combating hate speech is seen by scientists as counter-speech, namely: the intervention of outsiders in a conflict situation in order to prevent or reduce the consequences of discriminatory rhetoric and improve intergroup relations: "counter-speech, in particular, involves a defensive strategy by which a person or group verbally counteracts hatred in order to reduce the impact of hate speech" [13, p. 5]. Another positive consequence may be a situation where a representative of one group (ethnic) uses counter-speech to "protect"

a representative of another group (for example, an LGBTQIA+ representative), then the representative of the ethnic group can positively influence the perception of the entire ethnic group.

Scientists conducted an experiment on the social network Instagram to determine the impact of hate speech on representatives of minorities, namely representatives of the LGBTQIA+ and Black communities (over 400 respondents in total). They came to the following conclusions: first, hate speech can cause problems with self-identification; second, even a single case of contact with hate speech from representatives of a certain group can cause termination of relations with it or even complete avoidance; constant contact with hate speech can affect negative stereotyping. Scientists note that “hate speech on the Internet poses a significant risk to intergroup relations, as they can be exacerbated by the constant impact of hateful online content. Overall, this can lead to a significant increase in mutual negative stereotypes” [13, p. 20].

A similar study was conducted by Magdalena Obermaier and Desiree Schmuck in 2022 among German youth (over 1,300 respondents). The scientists indicate that statistically approximately 8% of the German population is exposed to hate speech, however, in terms of the impact and amount of hate speech received, is there a difference between representatives of the majority and minorities, and whether this affects intergroup interaction. The results of their study showed that representatives of minorities are more likely to encounter hate speech, so among all those surveyed, 50% experienced verbal discrimination, among them 70% of attacks were related to appearance, 60% to gender or political views, 45% to migration roots or sexual orientation and 40% due to religious affiliation [10, p. 5].

Researchers Ariadna Matamoros-Fernández and Johan Farkas associate the growth of hate speech on the Internet with the growing popularity of right-wing and far-right politicians, primarily in the USA, Germany, Great Britain, and India. Considering publications devoted to hate speech, researchers indicate that the most studied regions are North America (44% of all publications), Europe (25%), and Asia (5.7%). Among countries, the largest share of studies is occupied by the USA and Great Britain. White supremacists use social networks to popularize and spread racist and far-right discourse, not neglecting the use of hidden content in non-text versions. Matamoros-Fernández and Farkas emphasize the need to expand the range of research on hate speech, as well as the mechanisms of its manifestation: “there is an urgent need for a broader range of research that goes beyond textual analysis of overt and overt racist speech and the United States, into broader geographical contexts, further platforms, multi-platform analysis, and a careful examination of how racism on social media is commonplace, everyday, and often mediated through the visual” [6, p. 218].

The boundaries between acceptable racial statements and racist discourse in the form of hate speech on social networks are examined by American researchers Felipe Agudelo and Natalie Olbrych. To describe this issue, they use the concept of recontextualization, i.e. the replacement of one context with another. In general, this concept is used to reinforce racial stereotypes and minimize the importance of discrimination in society. With the increasing presence of social movements on social networks, especially after the death of George Floyd¹ in 2020, the number of counter-movements that actively used recontextualization to spread discourse about the humiliation of white rights and the danger of ethnic minorities has increased. Researchers note that “during events of racial tension, there is typically a flow of racist messages from these counter-movements, in which individuals in dominant discourses feel threatened or exposed, prompting the expression of racist messages online” [1, p. 2]. One manifestation of this has been the use of racially charged hate speech under the hashtags #WhiteLivesMatter, #AllLivesMatter, and #BlueLivesMatter (as opposed to the original #BlackLivesMatter, which was used to spread awareness of racial discrimination and bring those responsible to justice).

The creation of hate speech policies on social networks is examined by Canadian scholars Elizabeth Dubois and Anna Reepschlager. Using content analysis of the terms and conditions of use of the most popular social networks Facebook, X (Twitter), and Reddit, the scholars determine the impact of hate speech and discriminatory rhetoric in general on the creation and implementation of moderation, as well as the evolution of the definition of these phenomena. The introduction of a ban on hate speech is often associated with the denial of freedom of speech, but scholars emphasize that it is necessary to be careful and as transparent as possible in defining prohibited content, because “regardless of intention, information control can cause bias. When platforms make decisions about what types of speech are allowed, this can intentionally or unintentionally affect certain content or groups more than others” [2, p. 524].

Since 2018, social networks have increasingly used AI to moderate hate speech, leading to a period during which some discriminatory content remained posted. Social network owners initially used user feedback and criticism to train AI, and over time, they left almost all responsibility to automated systems. Changing social network policies should be as open as possible, because the boundaries of permissibility and the image of social networks depend on what content is allowed to be published. If hate speech remains “unpunished,” this can lead to the spread of racist sentiments on the platform and its use as a means of spreading hatred. That is why scholars Elizabeth Dubois and Anna Reepschlager note that “without clarity and transparency, the

¹ African American whose murder sparked a wave of protests in the United States

legitimacy of removing certain content at one point in time but leaving similar content at another point in time is called into question. This could undermine trust in platforms' content moderation methods and potentially worsen the experience of victims of hate and harassment in online spaces" [2, p. 538].

With the rise of populism and the "privatization" of social networks, namely the direct reflection of the views of the network owner on the terms of use, one can see a sharp shift towards a policy of permissiveness. This can be seen on the example of the two most popular social networks in the world X [Twitter] and Meta Inc (owner of Facebook, Instagram, WhatsApp).

After acquiring X in 2022, Elon Musk implemented a new policy against "wokeness" (an ideology that aims for equality and justice for all), including the repeal of the policy protecting transgender people from online harassment and bullying, and "repealed its policies on crisis disinformation, misleading information about COVID-19, and election misinformation, as well as the concept of informational harm, and X no longer addresses "false or misleading information that could harm populations affected by a crisis, such as in situations of armed conflict, public health emergencies, and large-scale natural disasters" [4, 2024].

It is important to realize that the spread of hate speech online can lead to negative attitudes and incitement of hatred towards certain minorities in real life. This is eloquently demonstrated by the following study by American scientists – an analytical study on the manifestations and spread of hate speech on the X platform after its acquisition by Elon Musk and the implementation of new changes. The scientists concluded that in one year under Musk's leadership, the amount of hate speech on the platform doubled, and also found that "the relative increase in hate speech was much higher than the increase in overall activity on the platform. The number of "likes" on posts with hate speech also doubled, which indicates that more people are exposed to such speech on the platform" [5, 2025].

Another platform that has changed its policy on regulating online content is Meta Corporation, which owns the most popular and visited social network Facebook, as well as other equally popular ones – Instagram, Threads, WhatsApp. According to the new rules, which came into force in early 2025, censorship on immigration and gender topics will be reduced, content moderation in general will be more lenient, and the fact-checking function will be removed. At the moment, this only applies to the USA. "The accompanying changes to Meta's hate speech policy state that this includes allowing 'accusations of mental illness or abnormality based on gender or sexual orientation' [3, 2025]. As we can see, such a policy cannot contribute to a neutral, unbiased perception of content. Moreover, it incites similar behavior among network users, especially unprepared ones.

Meta's new policy has been met with considerable criticism, particularly among academics and institutions involved in fact-checking online platforms. The French news agency Agence France-Presse (AFP) noted that the decision was inappropriate, especially "against the backdrop of growing populist and authoritarian attacks on media outlets around the world and the explosion of disinformation and disinformation on platforms such as X, Tik Tok and Facebook. Media outlets that strive to provide independent, well-sourced and fact-based journalism find themselves at the center of the storm" [3, 2025].

At the end of 2024, the Department of Digital Governance and Content Moderation Lab at the Technical University of Munich and the Department of Politics and International Relations at the University of Oxford conducted a joint study on the importance of freedom of expression and the moderation of discriminatory content on social media. This is due to the spread of toxicity on the Internet, the struggle to balance freedom of expression with online safety, and the use of social media by right-wing political parties to promote anti-immigration content and discriminatory ideologies. Exploring the responsibility for content moderation on online networks, and finding equality for free expression, the scholars come to the following conclusions: "Most people support restricting problematic content, such as threats of violence or defamation, on social media. This is true even in the United States, where several platforms have recently moved to a more unrestricted approach to freedom of expression. However, most users believe that intolerance and hatred on social media are now inevitable" [12, 2025].

In 2025, the European Commission introduced a new Code on combating and moderating discriminatory content and hate speech on social media in the European Union. The document includes increased responsibility for social media owners for what content is published and how it is moderated, as well as transparency and reporting on the measures taken [11, 2025].

Thus, hate speech as a phenomenon aimed at promoting intolerance and discrimination currently exists and is spreading on social media.

Moderation of hate speech on social networks has been the responsibility of network users for some time. With the advent of legislation on the safe use of social networks and the eradication of discriminatory content, including hate speech, social network companies were forced to develop policies to reduce or completely eliminate the manifestations of this phenomenon. However, with the emergence of new global realities – politically engaged social network owners (Meta, X), moderation of discriminatory content has decreased in order to support freedom of speech. However, freedom of speech does not exclude responsibility for the use of hate speech.

One of the main recommendations for reducing the impact of hate speech on society is to develop media literacy programs that address the most sensitive social

issues among citizens in order to create a more tolerant and controlled online space. In this case, moderation of discriminatory content would be carried out not only through social media policies (and special programs designed to implement them), but would also rely on civil society.

BIBLIOGRAPHY:

1. Agudelo, F. I., & Olbrych, N. (2022). It's Not How You Say It, It's What You Say: Ambient Digital Racism and Racial Narratives on Twitter. *Social Media + Society*, 8(3). Pp. 1–9. <https://doi.org/10.1177/20563051221122441>
2. Dubois, E., & Reepschlager, A. (2024). How harassment and hate speech policies have changed over time: Comparing Facebook, Twitter and Reddit (2005–2020). *Policy & Internet*. Pp. 523-542. <https://doi.org/10.1002/poi3.387542>
3. Iyengar Rishi (2025). Mark Zuckerberg's Geopolitical Free Speech Gambit. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/01/10/mark-zuckerberg-meta-fact-check-hate-speech-trump/>
4. Kopps A. (2024) Two years after the takeover: Four key policy changes of X under Musk. The Humboldt Institute for Internet and Society. URL: <https://www.hiig.de/en/policy-changes-of-x-under-musk/>
5. Manke Kara. (2025) Study finds persistent spike in hate speech on X. UC Berkeley News. URL: <https://news.berkeley.edu/2025/02/13/study-finds-persistent-spike-in-hate-speech-on-x/>
6. Matamoros-Fernández, A., & Farkas, J. (2021). Racism, Hate Speech, and Social Media: A Systematic Review and Critique. *Television & New Media*, 22(2). Pp. 205–224. <https://doi.org/10.1177/1527476420982230>
7. Merrill, S., & Åkerlund, M. (2018). Standing up for Sweden? The racist discourses, architectures and affordances of an anti-immigration Facebook group. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 23(6), Pp. 332–353. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmy018>
8. Nascimento, F. R. S., Cavalcanti, G. D. C., & Da Costa-Abreu, M. (2023). Exploring Automatic Hate Speech Detection on Social Media: A Focus on Content-Based Analysis. *Sage Open*, 13(2). Pp. 1–19. <https://doi.org/10.1177/21582440231181311>
9. Nave, E., & Lane, L. (2023). Countering online hate speech: How does human rights due diligence impact terms of service? *Computer Law & Security Review*, 51, Article 105884. Pp. 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105884>
10. Obermaier, M., & Schmuck, D. (2022). Youths as targets: Factors of online hate speech victimization among adolescents and young adults. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 27(4). Pp. 1–11. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmac012>
11. The Code of conduct on countering illegal hate speech online + (2025). European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/code-conduct-countering-illegal-hate-speech-online>
12. Theocharis, Y., Kosmidis, S., Zilinsky, J., Quint, F., & Pradel, F. (2025). Content Warning: Public Attitudes on Content Moderation and Freedom of Expression. Content Moderation Lab at TUM Think Tank. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/F56BH>

13. Van Houtven, E., Acquah, S. B., Obermaier, M., Saleem, M., & Schmuck, D. (2024). 'You Got My Back?' Severity and Counter-Speech in Online Hate Speech Toward Minority Groups. *Media Psychology*. Pp. 1–32. <https://doi.org/10.1080/15213269.2023.2298684>

Удод О. А.,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
завідувач відділу української історіографії
Інституту історії України НАН України
oudod@ukr.net

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ: ЯК ПОДОЛАТИ ІСТОРІОГРАФІЧНУ БЛОКАДУ

Анотація. У статті аналізується співвідношення глобальної та всесвітньої історії, акцентується увага на методологічному контексті взаємопроникнення української та зарубіжної історії. Розкриваються основні напрямки історіографічної блокади Російської Федерації проти України та причини живучості російських історичних наративів у Європі та світі. Підкреслено необхідність правильного комунікування української історичної науки як із вітчизняним соціумом так і зарубіжною аудиторією.

Ключові слова. Історія України, глобальна історія, всесвітня історія, зарубіжна історія, історіографічна війна, історіографічна блокада.

Annotation. The article analyzes the correlation between global and world history, focusing on the methodological context of the interpenetration of Ukrainian and foreign history. The main directions of the historiographical blockade of the Russian Federation against Ukraine and the reasons for the persistence of Russian historical narratives in Europe and the world are revealed. The necessity of proper communication of Ukrainian historical science with both domestic society and foreign audience is emphasized.

Keywords. History of Ukraine, global history, world history, foreign history, historiographic war, historiographic blockade.

Дослідження проблем, об'єднаних масштабною темою «Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти», передбачає не тільки уже добре апробований міждисциплінарний підхід, а й міжгалузевий науковий погляд на комплекс чинників, які формують сучасне і повоєнне українське суспільство. Пріоритетною проблемою, безсумнівно є “повернення «вкраденого» історичного минулого заради майбутнього”. Адже напередодні війни проти України Російська Федерація провела справді масштабну «історіографічну війну», використавши всі три можливі злочини щодо власності (української

історіографії): - крадіжка, грабіж, розбій (спалювання шкільних підручників з історії; руйнування музеїв, архівів; розстріл пам'ятників і т.д.). Маємо справу із так званою «сучасною історією», або, за образним визначенням французького історика П'єра Нора «сирою історією», що впливає власне і на жанр історичних текстів: з'являються есеї, історіософські узагальнення, публіцистичні виступи, аналітичні записки до органів влади. Такі зміни закономірні: академічні історики намагаються швидше, точніше і адекватно донести свої умовиводи, рефлексії до переважаючої частини населення країни. Праця історика теж повинна носити праксеологічний характер, тобто на рівні філософських узагальнень запропонувати суспільству ціннісні орієнтири і обґрунтувати практичне значення історичного досвіду, можливі висновки із уроків минулого, як свого власного, так і зарубіжного.

Такі обставини зумовлюють вкотре поглянути на проблему «Україна в глобальній історії: як подолати історіографічну блокаду». Замість епіграфу використаємо як мотиваційну цитату відомого українського історика Омеляна Пріцака: «Історія України є світовою історією в українських межах». Ця теза має бути наскрізним лейтмотивом у всіх дискусіях, суперечках чи практичних рішеннях щодо проблеми співвідношення глобальної історії та української вітчизняної історії. З «легкої руки» Ярослава Грицака публічний простір заповнили ненаукові, а скоріше рекламні слогани щодо глобальної історії. Його книга «Подолати минуле: глобальна історія України» (2021 р.) насправді є класичним зображенням української історії в контексті європейської і світової. З точки зору методології історії у книзі Я. Грицака насправді немає нічого щодо «подолання минулого» (адже теоретично таке завдання неможливо реалізувати: долають насправді не минуле, а історію, коли мова йде про переписування історії, відмову від ненаукових міфів і стереотипів, відкидання імперських впливів і т.д.). І, так само, щодо «глобальної історії України» (глобальна історія – це наднаціональний конструкт, ніхто з європейських істориків не береться створити гіпотетичні «глобальні історії Франції чи Німеччини» !). Так само нездійсненною є ще одна «мрія» Я. Грицака: «написати історію без імен і дат». Бо подібна соціологічна схема не буде цікавою. Та й суперечитиме тенденції до людиноцентризму в історії. Насправді, до практичної реалізації методологічних ідей так званої глобальної історії за останні роки підійшов неординарний історик Дмитро Вирський з його оригінальною книгою «На ловах світу. Україна ранньомодерна (XV – серед. XIX ст.)» (Київ, Інститут історії України, 2024 р.).

Як співвідносяться між собою всесвітня історія і глобальна історія? Всесвітня історія – це традиційний підхід до історії, який охоплює події, що відбувалися в різних частинах світу. Вона зосереджується на великих цивілізаціях, державах, війнах, культурних досягненнях та їхньому впливі на

людство. Зазвичай її подають як послідовність періодів: стародавній світ, середньовіччя, модерн тощо. А глобальна історія – це відносно сучасний напрям, який акцентує увагу на взаємозв'язках між народами, культурами та регіонами. Глобальна історія вивчає процеси, що виходять за межі окремих держав або цивілізацій (глобалізацію, міграцію, торгівлю, економічні зміни). Глобальна історія не просто розповідає про події, а аналізує, як вони взаємопов'язані на світовому рівні. Конструктивно в текстах такої методології може переважати дискретний підхід, заперечення теологічного бачення історії тощо. Тобто, всесвітня історія більше фокусується на окремих регіонах і подіях, тоді як глобальна історія досліджує взаємодію між ними. Зразком може бути, наприклад, монографія американської історикині Вірджинії Пострел «Тканина цивілізації: як текстиль створив світ» (2020 р., USA, Basic Books). Тому відому ініціативу Т. Снайдера і В. Пінчука можемо розглядати і підтримувати як спосіб просування українського наративу у світовій історії. І не більше... «Глобальна ініціатива» американського історика та українського олігарха апріорі не розв'яже всіх проблем історії України, а пропагувати реальні здобутки української історіографії може бути спроможна.

В Інституті історії України ще 8 років тому, а саме 19 жовтня 2017 р., був проведений методологічний семінар «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії і практики». У доповіді Я. С. Калакури «Методологічний контекст співвідношення і взаємопроникнення української та зарубіжної історії» професійно розставлено всі можливі акценти щодо взаємодії глобальної, всесвітньої, вітчизняної, зарубіжної та ін. можливих варіантів. Основне, що сутнісно перегукується з тезою О. Пріцака «Історія України є світовою історією в українських межах», полягає в практичному розумінні і використанні співвідношення саме української (вітчизняної) та зарубіжної історії. Протиставляти українську історію світовій є абсурдною і ненауковою ідеєю, що спонтанно нав'язана МОНОм освітній громадськості. Так звані концептуальні засади реформування історичної освіти (2023 р.) висунули нездійсненне завдання: як поєднати вивчення у школі української і всесвітньої історії. Протиставляється українська історія світовій, хоч вона і є частиною загальної історії. Та ще й пропонується нічим не обґрунтоване співвідношення в процентах 70 на 30 (?!). Ігнорується базовий принцип методології історичної науки: усі питання історії України розглядаються обов'язково в контексті зарубіжної історії. Адже всі процеси світової історії так чи інакше пов'язані з процесами, які відбувалися на українських землях. Як можна зрозуміти історію еллінських міст Криму без історії античної Греції? А хрещення Русі без Візантії? Чи можна описати монгольське вторгнення, не згадавши Чингісхана? Козаччина неможлива без розуміння Речі Посполитої, Османської імперії та Московського

царства. Неможливо досягнути українську історію й культуру без розуміння масштабніших політичних, культурних, соціальних, економічних явищ, які відбувалися в Європі та світі. А тому найбільш оптимальним був би варіант вивчення історії в середній школі з єдиним предметом і єдиним курсом «Історія України». Вилучити історію України із навчальних програм і шкільних розкладів в умовах геноцидної війни Росії проти України, як пропонує МОН, було б недалекоглядно і таким, що співпадає з планами Путіна щодо так званої «денаціфікації» (тобто денаціоналізації) України.

Ще одна важлива проблема полягає у способах і методичних прийомах використання у шкільній історичній освіті історичної назви «Україна». Існують малозрозумілі застереження щодо невикористання назви нашої країни як Україна в далекому минулому: адже, мовляв, такої держави з офіційною назвою не існувало. Такий підхід повністю співпадає із російською історичною пропагандою («Україну придумав Ленін в 1922 р.»). Сьогодні наша держава згідно з Конституцією має назву Україна, і її минуле ми повинні розглядати ретроспективно від ХХІ ст. до ХХ ст. і далі в глиб історії як України незалежно від того як вона позначалась на картах, іменувалась в геополітичних розкладах та ін. (УРСР, УНР, Військо Запорозьке, Гетьманщина тощо). Важко знайти у світовій історії такі країни і держави, які б протягом тисячоліть своєї історії не змінювали самоназви або іменування з боку сусідніх держав та міжнародних інституцій.

В Умовах війни Росії проти України, що розпочалась у 2014 р., зважаючи на роль історії як науки і освіти у цивілізаційному протистоянні, ми використовуємо дві метафори: «історіографічна війна» й «історіографічна блокада». Антуан Аржаковський справедливо застерігав, що перемога Росії в історіографії означатиме зникнення України. Довгі роки війни, на жаль, засвідчили, що Україна програє війну історичних наративів, у світовому інформаційному просторі переважає російська історична пропаганда. Україна залишається в тіні Росії, перебуваючи в «історіографічній блокаді».

«Історіографічна блокада» РФ проти України – це цілеспрямована політика російської держави та її історичної так званої науки, що спрямована на: 1) заперечення або викривлення української історії; 2) ігнорування або затирання українських наукових досліджень («націоналістичних» у їхньому тлумаченні); 3) монополізація наративу про спільне минуле (теза про «єдиний народ» насправді заперечує саме існування українського етносу: «украинцы – это испорченные русские»); 4) дискредитація українських історичних подій та героїв (український націоналізм ототожнюється з фашизмом, пресловута теза про УПА: «стріляли в спину» підтримується 90 % росіян); 5) маніпулювання світовою історичною спільнотою (використання потужних російських медіа;

конференції, гранти за просування своєї версії історії за кордоном). Припинення наукової діяльності Т. Снайдера у Єльському університеті у березні 2025 р. означає втрату нашого союзника в американському інтелектуальному середовищі. У Сполучених Штатах знання про Україну досі залишаються фрагментарним, поверховим або ж зведеним до ширших категорій «пострадянського простору» чи «російської сфери впливу». Українські студії в американських університетах рідко існують як окрема дисциплінарна галузь; сама Україна часто трактується як другорядна тема в контексті російських або східноєвропейських досліджень. І саме тому внесок Т. Снайдера а також С. Плохія був винятковим: вони не лише включали Україну в контекст геополітичної поблажливості. Їхня праця допомогла вивести українську тематику із інтелектуальної тіні, зробити її помітною для студентів, науковців і широкої публіки.

Як подолати російську історіографічну блокаду України? Головною умовою є системний підхід: наука, освіта, медіа плюс державний ресурс. Можливі напрями: 1) активне просування української історії у світі (переклади, публікації, електронні ресурси веб-порталів академічних інститутів, популяризація праць С. Плохія та інших амбасадорів України); 2) реформа історичної науки і освіти в Україні (підручники і методичні посібники, впровадження теми про колоніальну політику Росії щодо України в контент історичних знань); 3) деблокування академічного середовища (повна інфраструктура історичних інституцій; заснування академічного інституту історії Росії); 4) інформаційна протидія російській пропаганді (співпраця з Центром протидії дезінформації); 5) державний протекціонізм та інтелектуальна дипломатія (діяльність Українського інституту при МЗС, визнання Голодомору геноцидом проти українського народу, вимога до міжнародних академічних інституцій визнавати українську історію окремо від російської).

Україна має величезний історичний потенціал, але його треба правильно комунікувати світові. Це довгий процес, але він критично важливий для збереження національної ідентичності та протидії російському впливу. Захистимо українську історію і тим самим збережемо державу і країну.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесник І. Глобальна історія як квест для українських істориків. – Укр. істр. журн., 2021, № 5, с. 143-164
2. Резолюція Європейського Парламенту щодо дезінформації та історичних фальсифікацій Росії. URL: https://site.ua/sergii.gromenko/rezolyuciya-jevropeiskogo-parlamentu-shhodo-dezinformaciyi-ta-istoricnix-falsifikacii-rosiyi-i74pxp6?fbclid=IwY2xjawJcxhBleHRuA2FlbQIxMAABHVnk_3VXsRuxCG6Y0GwzDYlrmAmKwm9fPnXlWZHXZd9D0yWBDYMy9yr4jXOD_aem_xKBtu5MURrycrSd-R9UvFw

3. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка. К., Інст. істр. Укр., Інст. педагогіки, 2023, 57 с.
4. Смолій В. «Україна. Нариси історії» - новітній історичний наратив. Перші підсумки (не) завершеного проєкту. – Вісник НАН України, 2025, № 3, с. 3-14
5. Удод О. Сучасний український наратив як засіб протидії російській історичній пропаганді. – Вісник НАН України, 2025, № 1, с. 69-73
6. Щербак Ю. «Ми уже над прірвою !»
7. URL: <https://universum.lviv.ua/news/our-news/24.11.2024/shch-nad-pr.html>

Назів Хамітов,
*член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
імені Григорія Сковороди НАН України,
Президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва*

РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ МЕТААНТРОПОЛОГІЇ Й МЕТААНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛІЗМУ

Відповідаючи на питання розвитку особистісного потенціалу народу, слід передусім зазначити, що в демократичному й гуманістичному суспільстві особистість не може бути зведена до засобу досягнення мети, об'єкту використання. Особистість – це духовно-душевна цілісність людини, що дає їй можливість бути носієм творчості й моральності. Саме ці риси дозволяють особистості протистояти супротивнику, який вступив з тобою в екзистенціальну війну – війну не лише інтересів, а й цінностей і смислів. Особистість – це потенціал людини, який є навіть у носія буденного світогляду й буденного буття.

Видається слушним говорити про особистісний потенціал не лише окремої людини, а й спільноти, у тому числі народу. Чим вищим є особистісний потенціал народу, тим вищою є стійкість цього народу в умовах війни. І ця стійкість дозволяє не героїчно загинути, а героїчно перемогти.

Особистісний потенціал народу – це кількісна і якісна характеристики людини та спільноти, яка окреслює критичність, інноваційність, ініціативність, моральність і здатність до конструктивної співтворчої взаємодії.

В авторитарних і тоталітарних країнах особистісний потенціал народу контролюється й обмежується, його повнота допускається лише для лідера і частково для його оточення. В демократичних країнах особистісний потенціал народу максимально реалізується за умов ринкової економіки, розвитку

потужного «середнього класу» і громадянського суспільства, яке породжує політикум і державний апарат та контролює їх.

Вільний розвиток особистісного потенціалу окремої людини за умов демократії може мати як конструктивне, так і деструктивне спрямування. Тому в демократичному суспільстві повинна бути розвинута гуманітарна сфера, яка гуманізує, олюднює розгортання особистісного потенціалу зусиллями гуманітарної інтелігенції – науковцями, митцями, письменниками, філософами.

Критично важливим є розвиток особистісного потенціалу не лише в часи війни, а й повоєнного відновлення країни. Саме це стає принциповим критерієм досягнення справедливого миру після війни, що надзвичайно актуально для України в сучасному світі.

Усвідомлення і розвиток особистісного потенціалу народу – ключова умова посилення цивілізаційної суб'єктності країни [1; 2] та її національної стійкості [3] в сучасних умовах геополітичної турбулентності, новітніх екзистенціальних воєн, гібридних загроз та викликів, спричинених розгортанням неототалітаризму [4; 5]. Без реального розвитку особистісного потенціалу народу неможлива перемога країни в екзистенціальній війні і досягнення настільки справедливого миру, наскільки дозволить суб'єктність цієї країни.

Яка методологія може допомогти обґрунтувати концепт «особистісний потенціал народу»? Якою вона повинна бути, щоб стимулювати розвиток особистісного потенціалу? На що така методологія повинна спрямовувати – на посилення економічної й військової жорстокої сили, яка дозволяє вести війни у разі необхідності, або на актуалізацію м'якої сили [6] – сили дипломатії, наукових відкриттів й гуманістичних інновацій, яка дозволяє уникати війн? Напевно, в умовах сьогоденної України така методологія повинна бути спрямована і на перше, і на друге – на розвиток сильної й гуманістичної суб'єктності нашої країни, яка зумовлюється особистісним потенціалом її народу.

Основою такої методології може бути метаантропологічний потенціалізм [1; 7], розроблений мною у співавторстві з академіком С. Пирожковим на основі таких методологічних стратегій як потенціалізм [8] й метаантропологія [9; 10], які вже довели свою евристичну плідність у Національних доповідях НАНУ «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення й стратегія дії» (2016) [11], «Україна: шлях до консолідації суспільства» (2017) [12], «Українське суспільство: міграційний вимір» (2018) [13], «Євроатлантичний вектор України» (2019) [14], «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії і сучасності» (2020) [2], «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022) [3], «Збереження і розвиток України в умовах війни та миру» (2024) [4].

Потенціалізм ми можемо визначити як підхід сучасної теорії і практики, методологічну стратегію «осягнення людини, культури, суспільства, в якій розглядаються їх реальні перспективи на основі усвідомлення потенцій, а не просто наявного стану» [15, с. 281-284]. Головним принципом потенціалізму «є оцінка багатоманітних можливостей, які закладені в тій чи іншій системі і які при відповідних умовах можуть бути реалізовані» [8, с. 9]. Розвиваючи позицію В. Франкла, яка представлена в роботі «Людина у пошуках сенсу» [16], можна стверджувати, що потенціалізм на «відміну від калейдоскопізму, який спирається на аналіз можливостей, що відбулися,... передбачає вивчення більш широкого діапазону передумов, що визначають розвиток конкретного процесу чи системи» [8, с. 9]. Потенціалізм означає необхідність аналізу того чи іншого особистісного чи соціального феномену «в категоріях можливості та дійсності» [7, с. 46]. Звідси необхідність і продуктивність використання концепту «потенціал», який «відображує різні аспекти саморуху внутрішніх елементів конкретної системи від можливості до дійсності» [8, с. 9].

Не можна не погодитися з В. Франклом, що розвиток будь-яких потенцій особистості й суспільства може бути не тільки не ефективним, а й небезпечним [16]. Саме тому необхідно розвивати саме ті потенції, які піднімаються як над буденною інертністю, так і деструктивністю в людському бутті, долають їх. Таким чином, потенціалізм повинен мати мета-антропологічний характер. Нагадаємо, що метаантропологія – це напрям сучасної філософії, що оснований на розподілі буття людини на буденний, граничний та метаграничний виміри, котрі зумовлюють й зумовлюються буденним, особистісним та філософським типами світогляду. Буденний вимір буття людини конституюється волею до самозбереження й продовження роду, граничний вимір – волею до влади, а також волею до пізнання і творчості, у метаграничному вимірі розв'язується суперечність між ними завдяки волі до любові, свободи, толерантності й співтворчості [9; 10; 15, с. 216-222].

Враховуючи, що ми говоримо про особистісний потенціал не просто окремої людини, а й народу, доцільно використовувати передусім такий напрям метаантропології, як соціальна метаантропологія.

В методологічних координатах даного напрямку тріадична методологія метаантропології (буденне, граничне, метаграничне буття людини) застосовується не до людини як неповторної екзистенції та особистості, а «до суспільства, а також до людини в контексті суспільства» [17, с. 81].

Поєднання потенціалізму і метаантропології як методологічних стратегій розвитку системи підсилює можливості кожної з них. Потенціалізм набуває гуманістичного наповнення, а метаантропологія долає відстороненість від реалій розвитку людини і суспільства» [1, с. 179]. На цій основі метаантропологічний

потенціалізм виступає методологією розвитку життєвого потенціалу людини, народу, людства в цілому від буденних до вищих граничних та метаграничних вимірів. Якщо окреслити етапи застосування цієї даної методології в осмисленні життєвого потенціалу народу, то таких етапів може бути три; дані етапи корелюють з тріадою вимірів людського буття в метаантропології, але мають інший порядок.

1. Дослідження параметрів наявного стану особистісного потенціалу народу, а також осмислення меж актуалізації прихованих можливостей.

2. Конструювання проєкту метаграничного (поза межного) буття особистісного потенціалу народу, який принципово виходить за межі наявного, але відображує його потенції, розгортаючи їх.

3. Формування і здійснення стратегій досягнення проєкту метаграничного (поза межного) буття особистісного потенціалу народу через втілення потенціального в актуальне (можливого в дійсне), що передбачає граничне буття цього народу.

Перші два етапи є теоретичними, а третій – практичний. Для того, щоб третій етап був продуктивним, важливою є чітка відповідь на питання, які потенції особистісного потенціалу народу є реальними, а які – утопічними. І відповісти на нього можна лише «завдяки ґрунтовному компаративному аналізу результатів першого й другого теоретичних етапів» [7, с. 47]. Цей компаративний аналіз має бути концептуально спрямований категоріями «можливість — дійсність», «потенціальне — актуальне», «суще — належне», «наявне — метаграничне (поза межне)».

Надзвичайно важливо утримувати гуманістичний вектор трансформації потенцій у реальність [7, с. 47], не втрачаючи демократичного спрямування суспільного життя. При цьому найважливішим критерієм демократичної спрямованості соціуму є саме людиноцентризм [18], який повинен формуватися не лише в освіті, а в науці, політиці, бізнесі, збройних силах, державних й правоохоронних органах. Іншими словами, людиноцентризм повинен охоплювати все буття народу, його культуру загалом. Це актуалізує інноваційність і гідну самореалізацію людини, а відтак – розвиток «середнього класу» – головного суб'єкта демократії, який не дає розвиватися олігархічному неофеодалізму. Формуючи свої політичні партії, «середній клас» стає рушійною силою й основою справжньої демократії, яка завжди є каталізатором вільного розвитку особистісного потенціалу народу в усій повноті його присутності в часі й просторі історії.

На цьому шляху важливим фактором продуктивності розвитку є філософська наука і освіта [19], які світоглядно спрямовують еліту і народ до мудрої стійкості і суб'єктності, що роблять суб'єктною свою країну в часи будь-

яких випробувань. Особливо в часи екзистенціальної війни, яка постає граничним випробуванням і еліти, і народу, особливо їх здатності до сильної й гуманістичної консолідації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с.
2. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С.І., Смолій В.А., Боряк Г.В., Верменич Я.В., Дембіцький С.С., Майборода О.М., Стоєцький С.В., Хамітов Н.В., Якубова Л.Д., Ясь О.В.. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
3. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С.І., Майборода О.М., Хамітов Н.В., Головаха Є.І., Дембіцький С.С., Смолій В.А., Скрипнюк О.В., Стоєцький С.В./ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
4. Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. Пирожков С. І., Хамітов Н. В., Головаха Є. І., Дембіцький С. С., Лібанова Е. М., Скрипнюк О. В., Стоєцький С. В.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 220 с.
5. Khamitov N. The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia: Kibea. 2023. 124 p.
6. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004.
7. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України, 2016, № 6.
8. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. К.: Наук. думка, 1992.
9. Хамітов Н. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія гуманітарних наук і філософія антропо-трансценденції. В кн.: Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016.
10. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2023.
11. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. : НАН України, 2016.
12. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. : НАН України, 2017.
13. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018.

- 14.Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019.
- 15.Філософія науки і культури: словник. За редакцією Н. Хамітова. К.: КНТ, 2024.
- 16.Frankl V. Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust. London. Sydney. Auckland. Johannesburg: Rider, 2004.
- 17.Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011.
- 18.Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка. 2009.
- 19.Андрущенко В., Хамітов Н. Філософська освіта і наука як каталізатор цивілізаційного проекту України // Вища освіта України. 2017. № 2.

Чижевський Борис Григорович,

кандидат педагогічних наук,

провідний науковий співробітник

відділу економіки та управління загальною середньою освітою

Інституту педагогіки НАПН України;

Заслужений працівник освіти України

chyzhevskiyi.bg@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРЕМІНИ У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація: Визначено закономірності впливу євроінтеграційних трансформаційних процесів на законодавчі переміни у сфері освіти. Акцентовано увагу на необхідності ретельного ставлення до використання термінів та термінології.

Ключові слова: євроінтеграція, трансформаційний процес, законодавство, освіта, права людини, розвиток демократії, верховенство права, термінологія.

Summary: The regularities of the influence of European integration transformational processes on legislative changes in the field of education are determined. The author emphasizes the need for careful attention to the use of terms and terminology.

Keywords: European integration, transformation process, legislation, education, human rights, democracy development, rule of law, terminology.

Останнім часом відбуваються істотні зміни у політичному, соціальному, економічному, культурному та інформаційному житті України. Вони розгортаються на тлі глобалізаційних процесів, екологічної та демографічної кризи, війни між росією і Україною, “сильних рішень”, а також в контексті

трансатлантичної, євроатлантичної, загальноєвропейської та міжнародної інтеграції України. Визначальними є закономірності, вимоги, особливості, специфіка та процедура забезпечення інтеграції сфери освіти України до Європейського та міжнародного просторів. Ці об'єктивні фактори зумовлюють визначення пріоритетів розвитку у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації та інтелектуальної власності.

Сучасні особливості євроінтеграції сфери освіти України мають свою історію. Потребує врахування те, що Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з 1992 року, а з ратифікацією у 1994 році Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, приєднання України до Ради Європи (1995), підписанням Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014) остаточно закріплено європейський вектор розвитку української держави в усіх сферах, включно з освітою та було започатковано створення правового фундаменту для поглиблення та зміцнення взаємодії нашої країни із Європейським Союзом як цілісним інтегрованим утворенням для продовження та вироблення нових напрямів праведної, щиросердної співпраці з країнами-членами ЄС як окремими суб'єктами міжнародних відносин.

Позитивним є також те, що Україна є членом Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) з 1995 року та бере активну участь у розгляді актуальних питань, пов'язаних з проблемами сучасного суспільства і різними аспектами міжнародної політики в рамках загального мандату Ради Європи, що охоплює такі сфери як захист прав людини, розвиток демократії та верховенства права.

Згідно з Єдиним державним реєстром міжнародних організацій, Україна є асоційованим членом: Генеральної конвенції мір та ваг; Європейської організації ядерних досліджень (ЦЕРН); Світової організації автомагістралей.

Угода між Україною та Європейським Союзом про асоціацію, яка замінює Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною та дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Політичну частину угоди було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно, в режимі телемосту, ратифікували цю Угоду 16 вересня 2014 року; Президент України одразу у Верховній Раді підписав Закон про ратифікацію. Угода мала вступити в силу з 1 листопада 2014 року. Чинна з 1 вересня 2017 року.

Наступним кроком інтеграції України до Європейського співтовариства є те, що Європейський парламент 23 червня 2022 ухвалив резолюцію із закликом невідкладно надати статус кандидата на членство в Європейському Союзі для

України. 23 червня 2022 року Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. 14 грудня 2023 року Європейська рада вирішила розпочати переговори про вступ України до Європейського Союзу, а 25 червня 2024 офіційно оголосили про початок переговорів.

Під час забезпечення розвитку науково-освітнього законодавства України до стандартів Європейського Союзу необхідно враховувати, що ЄС є політичним, економічним і культурним об'єднанням з ознаками конфедерації, до якого входять 27 європейських держав із населенням 447 706 209 осіб (станом на 1 липня 2020 року).

На сьогодні процес інтеграції до ЄС визначено одним із пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної державної політики, що має забезпечити входження України до єдиного європейського політичного, правового, наукового, освітнього, економічного, соціального, інформаційного, культурного простору.

Основними статутними умовами для вступу країн до Європейських інституцій є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією.

Саме тому важливим елементом стратегії України, спрямованої на інтеграцію до Європейської спільноти, є адаптація законодавства нашої держави до законодавства ЄС, що передбачає постійну трансформацію її правової системи, у тому числі у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації й інтелектуальної власності як єдиного цілого та поступове приведення останніх у відповідність із європейською нормативною системою. У зв'язку з чим все більшої актуальності набуває дослідження такого явища, як європейське право. Останнє є у певному розумінні узагальнюючим поняттям, що включає розгалужений комплекс норм, які регулюють всю сукупність наукових, освітніх, соціальних, економічних, політичних та культурних відносин на теренах Європи.

Під час інтеграційних процесів необхідно враховувати те, що незважаючи на порівняно молодий вік, європейське право характеризується провідними підходами до регулювання свого предмета, відпрацьованістю інститутів та окремих норм, їх взаємною узгодженістю та ефективністю, внаслідок чого стає невід'ємною складовою сучасного всесвітнього правового потенціалу.

Використання досвіду формування європейського права, у тому числі у сфері науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності, урахування закономірностей його розвитку, гармонізація законодавства України з європейськими стандартами, в тому числі створення механізмів проведення проєктів актів законодавства України у відповідність із нормами ЄС, є

необхідною передумовою вдосконалення законодавчої діяльності в Україні, зміцнення демократії, можливості реалізації права, становлення соціального правового рівноправного людського суспільства рівних можливостей з людським обличчям і повноправного членства українського народу у родині європейських народів.

Науково-освітній законодавчий євроінтеграційний процес потребує також врахування основних тенденцій всесвітньої інтернаціоналізації та глобалізації, прогресуючого розвитку міжнародного спілкування, що є найважливішими факторами сучасності та зумовлюють активізацію взаємодії і взаємозв'язку міжнародного, європейського й внутрішньодержавного права, у тому числі на наукову, творчу, освітню праведну, щиросердечну працю, успішну діяльність та стабільний, стійкий розвиток особистості, спільноти, суспільства, держави.

Під час розвитку євроінтеграційних процесів необхідно враховувати, що всесвітня інтернаціоналізація та глобалізація, прогресуючий розвиток міжнародного спілкування та рівноцінної, рівноправної співпраці є найважливішими факторами сучасності, що зумовлюють активізацію паритетної взаємодії, взаємозв'язку, відносин міжнародного, європейського й внутрішньодержавного права. Поглиблення та розширення міжнародних зв'язків та відносин, їх більша відкритість, участь у них України як незалежного, самодостатнього, самостійного, відповідального партнера спричинили підвищення статусу міжнародних та міждержавних угод в українському законодавстві. Важливу роль у перетворенні українського законодавства на дієву правову систему, центральне місце в якій посідають захист і забезпечення реалізації прав людини, у тому числі на якісну, наукову, безоплатну, доступну освіту, гармонійний розвиток людського суспільства, відіграють імплементація норм міжнародного та європейського права, неухильне дотримання паритетності міжнародних, європейських, українських стандартів, що є орієнтиром подальшого розвитку правового поля України і спрямоване на реалізацію основного принципу сучасного європейського права та міжнародних відносин – захист, оборона та безперешкодні умови життя, свобод, волі, волевиявлення, інтересів людини.

Розвиток, утвердження та зміцнення будь-якої європейської демократичної держави супроводжується створенням власної законодавчої бази, у тому числі у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації та інтелектуальної власності, за допомогою якої регулюються духовно-моральні, суспільні, економічні, науково-освітні, змістовні, навчально-пізнавальні та виховні цінності, критерії, вимоги, стандарти, відносини. Україна не є виключенням – процес законотворчості, що розвивається з проголошенням державного суверенітету та в умовах війни, пандемії, розв'язання екологічних проблем, подолання економічної кризи

знаходиться в активній фазі. Динамічно змінювані соціальні, економічні відносини, розвиток сфер науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності, техніки, технологій, поглиблення міжнародних зв'язків, процеси євроінтеграції – все це сприяє появі нових, раніше невідомих, відносин в суспільстві, у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності і, відповідно, потребує свого правового регулювання. За цих умов зростає необхідність у підвищенні правової культури й правової освіти політиків, законодавців, керівників усіх рівнів, наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників, учнів, студентів та їхніх батьків. Це є важливою та необхідною передумовою побудови правової держави, ефективного захисту Конституційних прав і свобод людини та громадянина в демократичній суверенній унітарній соборній державі Україна.

Особливу увагу необхідно надавати тому, що законодавча, нормативно-правова термінологія збагачується новими термінами та поняттями, знання, розуміння та застосування яких обумовлює професійну культуру політиків, законодавців, керівників, науковців й освітян та є свідченням їхнього фахового рівня і професіоналізму. Термін (від лат. *terminus* – кордон, межа) – це слово або словосполучення, яке є назвою спеціального поняття певної сфери виробництва, науки, освіти або мистецтва. Відповідно, законодавчий або нормативний термін уявляє собою назву поняття, що міститься у законодавчому або іншому правовому акті. Вивчення та застосування термінів та понять доцільно проводити у повній відповідності з чинними правовими актами, враховуючи самодостатність та забезпечуючи чистоту української мови.

Терміни які застосовуються у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності характеризують лексичний склад мови законодавчих та нормативно-правових актів і мають наукову і практичну новизну, значимість та доцільність.

Варто вивчити сучасну практику застосування термінів, понять у сферах науки, освіти, інновацій, інформатизації та інтелектуальної власності в законодавчому процесі, а в широкому розумінні – стан української правової, нормативної лексики і законодавства України в цілому.

Під час дослідження перевагу необхідно надавати термінам які є взірцеві за змістом і стилістикою визначення понять, що вирізняються літературною унормованістю, лексичною точністю й однозначністю та обережно необхідно ставитися до термінів іншомовного походження, нечітких, неоднозначних, а інколи суперечливих визначень, понять, які дають підстави для різного тлумачення термінів та засмічують українську мову.

Доцільно шукати можливості законодавцям, державним службовцям, науковцям, освітянам переосмислити підходи до застосування загальної і вузькоспеціальної термінології, ґрунтовно працювати над її вдосконаленням.

Кінцева мета пов'язана із завданнями впорядкування термінології, яка застосовується в законах, нормативно-правових актах, наукових дослідженнях та публікаціях, а також забезпечення її уніфікації.

Нечітка, незрозуміла, надумана, запозичена законодавча, нормативно-правова термінологія буде ускладнювати процес євроінтеграції та розвитку сфер науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності, що призведе до порушення прав дітей, учнів, студентів, батьків, наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників.

В Україні є достатній науково-освітній, інтелектуальний потенціал, розгорнуті наукові напрацювання (монографії, підручники, посібники, енциклопедії, словники, глосарії, національні та наукові доповіді, наукові видання, науково-експертні висновки, юридичні зауваження і т. п.), щоб професійно забезпечити позитивну дієвість і правомірність євроінтеграційних законодавчих процесів та вивести розвиток сфер науки, освіти, інновацій, інформатизації, інтелектуальної власності на якісно новий рівень та реально забезпечити реалізацію права творчої обдарованої особистості на якісну, наукову, безоплатну, доступну освіту та важливу, необхідну, конкурентоспроможну професію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). Конституція України № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Верховна Рада України. (2015, Листоп. 26). Закон № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
3. Верховна Рада України. (1991, Трав. 21). Закон № 1060-XII «Про освіту». {Закон втратив чинність на підставі Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
4. Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
5. Верховна Рада України. (2018, Лип. 03). Закон № 2485-VIII «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про реалізацію проекту "Фінська підтримка реформи української школи"». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2485-19#Text>
6. Верховна Рада України. (2005, Груд. 21). Закон № 3255-IV «Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект "Рівний доступ до якісної освіти в Україні") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3255-15#Text>

7. Верховна Рада Україна (2002, Лист. 21) Закон № 228-IV “Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text>
8. Верховна Рада України (2024, Верес. 09) Закон № 3714-IX “Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС “Громадяни, рівність, права та цінності” [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-24#n2
9. Верховна Рада України. (2016, Груд. 14). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р, «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>
10. Верховна Рада України. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. (2023, Черв. 08). «Комітет з питань освіти, науки та інновацій затвердив Рекомендації слухань на тему: "Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання" та розглянув ряд законопроектів». [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237512.html
11. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка . – 2-ге вид. перероб. і доповн. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
12. Верховна Рада України Комітет з питань Європейської Інтеграції: “Про взаємовідносини та співробітництво з Європейським Союзом”: Парламентські слухання. / О. В. Кулаков, Т. О. Бурячок, С. Г. Плотян та ін. – Київ: ЦТІ “Енергетика та електрифікація”, 2003. – 254 с.
13. Глушко, О. (2017). Європейський вектор освітніх реформ в Україні. Український педагогічний журнал. № 4. С. 5-11. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_4_3.
14. Гуменюк, Б. (2020). Державна політика України у сфері освіти, науки та культури у контексті європейської інтеграції. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 29. С. 30-39.
15. Денисюк, О., Дронь, Т., Титаренко, Н., Ткаченко, В. (2022). Реформа НУШ як складова інтеграції української освіти в європейський освітній простір. Освітня аналітика України. № 4. С. 84-97.
16. Дічек, Н., Саух, П., Євтух, М., Бойченко, М., Антонєць, Н., Загородня, А., Шевченко, С. (2022). Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності : монографія. [Електронне видання] / колектив авт.; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. Н. П. Дічек. Київ: Педагогічна думка. 507 с.
17. Законотворчість. Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / Редакційна колегія: Валентин Зайчук, Олександр Копиленко, Йоганнес Пост, Олег Зарубінський, Олена Богачова, Віктор Муравйов. – Київ, 2005. – 160 с.
18. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. (2023). Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit-pro-vykonannia-ua-za-2023-UA_2.pdf

- 19.Локшина О. (2023). Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021 – 2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти. Український Педагогічний журнал. (4), С. 5–17. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-5-17>
- 20.Словник законодавчих і нормативних термінів: Термін. словник / Укладачі доктор юрид. наук, проф. Іншин М.І., канд. юрид. наук Шопіна І.М., Якимю Г. О. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”, 2008. – 487 с.
- 21.Словник термінів і понять, що вживається у чинних нормативно-правових актах України / Упорядники: Богачова О.В., Винокуров К.С., Крусь Ю.І., Менюк О.А., Менюк С.А.; Відповідальні редактори – Сіренко В.Ф., Станік С.Р. - К.: “Оріяни”, 1999. – 502 с.
- 22.Словник термінів, що вживається в законах України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2009. – 987 с.
- 23.Терещук, Г., Алексієвець, М. (2011). Науковий чинник розвитку освіти в сучасних умовах реформування українського освітнього процесу. Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць. редкол.: Ю. Алексєєв, Л. Алексієвець, М. Алексієвець [та ін.]. Тернопіль, Вип. 8. С. 43–48.
- 24.Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / [А.П. Джурило, О.З. Глушко, О.І. Локшина та ін.].– К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.– 192 с.
- 25.Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія / ред-кол.: В.А. Журавель (співголова), Н.С. Кузнєцова (співголова), О.М. Бандурка та ін. ; Нац. акад. прав. наук України . – Харків : Право, 2023. – 902 с.
- 26.Указ Президента України. (1998). Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. №615/98. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
- 27.Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко [та ін.]; Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – К.: Заповіт, 2021. – 392 с.
- 28.Фуллан, М. (2000). Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян. Львів : Літопис. 269 с

Частина II.
ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ

Агафонова Марія Володимирівна,
*провідний економіст відділу
моделювання та прогнозування економічного розвитку
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”
mymaria6610@gmail.com*

ВИЩА ОСВІТИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. Метою публікації є окреслення стану вищої освіти України серед окремих держав світу та надання рекомендацій щодо удосконалення національної архітектури вищої освіти на шляху інтеграції в європейський простір вищої освіти. Здійснено регіональний розподіл закладів вищої освіти (ЗВО) України, що входять до Світового рейтингу університетів у 2025 р. та вищих навчальних закладів (ВНЗ) держави, що імплементують заходи щодо досягнення Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (ЦСР ООН). Окреслено важливість імплементації STEM-освіти та ефективного розвитку людського капіталу в умовах глобальних викликів. Зазначено, що з метою забезпечення сталості та якості освіти процес оптимізації мережі ВНЗ в державі потребує продовження як на національному, так і на місцевому рівнях.

Ключові слова: вища освіта України, ВНЗ України, Світовий рейтинг університетів, ЦСР ООН, STEM-освіта, розвиток людського капіталу.

Abstract. The purpose of the publication is to outline the state of higher education in Ukraine among individual countries and to provide recommendations for improving the national architecture of higher education on the way to integration into the European higher education area. The regional distribution of higher education institutions (HEIs) of Ukraine included in the World University Ranking 2025 and HEIs higher education institutions (HEIs) of the state implementing measures to achievement the United Nations Sustainable Development Goals (UN SDGs) is carried out. The importance of implementing STEM education and effective human capital development in the context of global challenges is emphasized. It is noted that in order to ensure the sustainability and quality of education, the process of optimizing the network of higher education institutions in the State needs to be continued at both the national and local levels.

Keywords: higher education of Ukraine, higher education institutions of Ukraine, World University Ranking, UN SDGs, STEM education, human capital development.

З метою подолання викликів, що постали перед освітньою галуззю України у зв'язку з військовою агресією РФ, а також в умовах цифрової трансформації освіти, враховуючи стрімкий розвиток технологій діджиталізації, що зумовлює зміну глобальної архітектури освіти, ключовим викликом для освітньої галузі України постає підвищення якості та конкурентоспроможності вищої освіти на шляху інтеграції в європейський простір вищої освіти.

Розвитку спільних з ЄС освітніх ініціатив і відкриттю нових шляхів для транскордонного співробітництва сприятиме, зокрема, поглиблення співпраці з Європейським Союзом в рамках включення у січні 2024 р. національного підрозділу України, разом з підрозділами Молдови та Грузії, до європейської мережі Евредіка (Eurydice Network), створеною Європейською Комісією та її державами-членами для підтримки співпраці в галузі освіти в Європі. Тим самим інтеграція країн, що розвиваються, означає колективне зобов'язання мережі Евредіка побудувати більш надійний, інклюзивний та інноваційний освітній ландшафт та підкреслює роль європейської мережі Евредіка як каталізатора науково-обґрунтованої політики в освітньому секторі. До того ж, 9 січня 2024 р. Європейська асоціація університетів оприлюднила «Оновлений суспільний договір Європи та її університетів», який декларує стрижневу роль університетів у майбутньому Європи та визначає як вища освіта може краще слугувати суспільству та допомагати у вирішенні глобальних проблем людства, серед яких ключовими викликами є геополітичні конфлікти, війна, тероризм, кліматичні зміни та виклики сталого розвитку.

В рамках підвищення якості освіти України відповідно до європейських стандартів, одним з першочергових заходів в галузі освіти виступає цифрова трансформація освіти та приведення її у відповідність до Плану дій ЄС у сфері цифрової освіти (EU Digital Education Action Plan 2021-2027), що являє собою оновлену політичну ініціативу Європейського Союзу, яка визначає спільне бачення високоякісної, інклюзивної та доступної цифрової освіти в Європі та спрямована на підтримку адаптації систем освіти та навчання держав-членів до епохи цифрових технологій. Водночас даний План дій ЄС сприяє досягненню цілей «Європейського порядку денного в галузі навичок» («European Skills Agenda») та «Цифрового компасу 2030: європейського шляху до цифрового десятиліття» («2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade»).

Розглянемо сучасний стан освітньої галузі в Україні серед окремих держав світу з урахуванням викликів, що постали перед економікою держави у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Таблиця 1

Стан освітньої галузі України серед окремих держав світу

Країна	Видатки на освіту (усіх рівнів), % ВВП*	Охоплення вищою освітою, %*	Випускники природничих і інженерних спеціальностей, %**	Мобільність іноземних студентів у ВНЗ України, %*
Швеція	6,7 ^a	83,9	29,0	7
Естонія	5,9 ^a	71,4	28,1	11,4
України	5,9	70,7	25,7	4,9 ^a
Фінляндія	5,7 ^a	104,9 ^п	29,4	8,5
Латвія	5,6 ^a	91,3	19,4	12,7
Велика Британія	5,4 ^a	82,7	22,3	21,6
США	5,4	79,4	20,1	4,9
Франція	5,2 ^a	70,8	25,6	9,1
Чеська Республіка	5,1 ^a	69,1 ^a	25,5	15,6 ^a
Угорщина	5,0 ^a	56,5 ^a	21,6	13,2 ^a
Польща	4,9 ^a	74,0	19,6	6,7
Литва	4,8 ^a	71,9 ^a	25,8	7,3 ^a
Німеччина	4,5	75,7 ^a	35,1	11,2
Словацька Республіка	4,3 ^a	52,5	21,4	11,9
Канада	4,1	77,8 ^a	26,2	17,4 ^a
Норвегія	4,0	93,9	23,0	4,2
Китай	3,3	72,0	-	0,4

* - дані за 2022 р.

** - дані за 2021 р.

^a - дані давніші, ніж за вказаний період^п - коефіцієнт охоплення >100 через повторне проходження класу та включення неповнолітніх/старших студентів, які зарано/пізно вступили до ВНЗ.

Джерело: побудовано за даними [1].

Дані таблиці 1 засвідчили порівняно непогане становище України на світовій арені за показниками освітньої галузі. А саме, рівень видатків на освіту усіх рівнів становив 5,9% ВВП, що є одним з найбільшим серед представлених країн, рівень охоплення вищою освітою - 70,7% населення, що перевищує показники Словацької Республіки, Чеської Республіки та Угорщини. Кількість випускників в галузі STEM освіти становить понад чверть загальної кількості

випускників ВНЗ, що перевищує такі високорозвинені індустріальні країни як США, Велика Британія, Франція та ін. Мобільність іноземних студентів у ВНЗ країни порівняна із США, і складає 4,9%.

Одним із показників престижності університетів окремо взятої держави виступає їх позиціювання в Світовому рейтингу університетів (World University Rankings) [2] з рівнем оцінювання відповідно до п'яти сфер: викладання, дослідницького середовища, якості дослідження, промисловості та міжнародної перспективи. Так, починаючи з 2023 р. кількість ВНЗ України, що входять до Світового рейтингу університетів невідмінно зростає. А саме, у 2023 р. їх кількість становила 29, у 2024 р. – 42, у 2025 р. – 55. У поточному році серед українських університетів традиційно першість тримає Сумський державний університет, займаючи позицію 801-1000 серед 2000 університетів із 115 країн світу. Також лідерами серед ЗВО України (із позицією 1501+) є Національний медичний університет імені Богомольця, Львівський національний університет імені Івана Франка, Харківський авіаційний інститут, Харківський національний університет радіоелектроніки, НУ “Львівська політехніка”, Національний Авіаційний Університет, Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут, Національний технічний університет України – КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національний університет біоресурсів і природокористування України та ін. Регіональний розподіл ЗВО України, що входять до Світового рейтингу університетів зображено на рис. 1.

Рис. 1. Регіональний розподіл ЗВО України, що входять до Світового рейтингу університетів

Джерело: розроблено згідно [2].

Позитивними зрушення в галузі вищої освіти є щорічне зростання кількості університетів в рамках імплементації заходів щодо досягнення Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (ЦСР ООН). Так, у 2024 р. 42 українські ЗВО увійшли до рейтингу впливу University Impact Rankings¹ – єдиного глобального рейтингу, що оцінює ефективність діяльності університетів щодо досягнення ЦСР ООН. Для прикладу, у 2023 р. їх кількість у світовому рейтингу становила 33, у 2022 р. – 26, у 2021 р. – 15, у 2020 р. – 10, у 2019 р. – 5. Першість серед українських університетів знову ж тримає Сумський державний університет, займаючи позицію 201-300 серед 2152 університетів із 125 країн світу. Також лідерами серед ЗВО України, що потрапили в 1000 університетів, які є найбільш ефективними в діяльності щодо досягнення ЦСР ООН, виступають НУ “Львівська політехніка” та Міжрегіональна академія управління персоналом (МАУП), в 1001-1500 ЗВО потрапили Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Харківська гуманітарно-педагогічна академія, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет радіоелектроніки, Київський національний економічний університет, Київський національний університет технологій і дизайну, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та ін. Регіональний розподіл ЗВО України, що імплементують заходи щодо досягнення ЦСР ООН представлено на рис. 2.

*Рис. 2. Регіональний розподіл ЗВО України,
що імплементують заходи щодо досягнення ЦСР ООН*

Джерело: розроблено згідно [3].

¹ University Impact Rankings 2024. GUST.

URL: https://www.timeshighereducation.com/impactrankings#!/length/25/locations/UKR/sort_by/rank/sort_order/asc

Цілі сталого розвитку ООН, які частіше за все імплементують заклади вищої освіти України представлено в табл.2.

Таблиця 2

Цілі сталого розвитку ООН, які частіше за все імплементують ВНЗ України

				
42 ВНЗ, серед них: • Сумський державний університет, • - НУ “Львівська політехніка”, • МАУП, • Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, • Харківська гуманітарно-педагогічна академія • Київський національний економічний університет та ін.	23 ВНЗ, серед них: • Сумський державний університет, • - НУ “Львівська політехніка”, • МАУП, • Київський національний економічний університет, • УжНУ, • Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та ін.	21 ВНЗ, серед них: • Сумський державний університет, • - НУ “Львівська політехніка”, • МАУП, • Київський національний економічний університет, • Київський національний університет технологій і дизайну та ін.	20 ВНЗ, серед них: • Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького • Харківська гуманітарно-педагогічна академія, • Національний фармацевтичний університет, • Харківський національний автомобіле-дорожній університет, • Національний авіаційний університет та ін.	17 ВНЗ, серед них: • Харківська гуманітарно-педагогічна академія, • Київський національний університет технологій і дизайну, • Національний технічний університет Харківський політехнічний інститут, • УжНУ, • Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та ін.

Джерело: сформовано згідно [3].

Не дивлячись на зростаючу динаміку імплементції заходів щодо досягнення ЦСР ООН серед ВНЗ України, матеріально-технічна база університетів часто не відповідає сучасним стандартам. Зокрема, недостатньо розробленими є методичне забезпечення й конкретні механізми, які б давали практичні навички застосування інструментів забезпечення сталого розвитку здобувачами вищої освіти.

Відповідно до критеріїв членства України в Європейському Союзі в рамках політики розширення ЄС важливою є оптимізація мережі навчальних закладів в державі, і певні кроки в цьому напрямі, згідно Commission Staff Working Document Ukraine 2024 Report [4], вже здійснено (переважно в сфері вищої

освіти). Водночас з метою забезпечення сталості та якості освіти процес злиття ЗВО в Україні потребує продовження як на національному, так і на місцевому рівнях.

Важливо підкреслити, що в епоху цифрових технологій попит на фахівців із STEM-освітою зростає вдвічі швидше, ніж на фахівців з інших професій, Підтвердженням цього виступає не лише найкращі світові практики таких країн як Сінгапур, Китай, Велика Британія, але й звернення колишнього президента США Джо Байдена до Конгресу США на початку повномасштабної війни рф з Україною з проханням внести поправки до Закону про еміграцію та громадянство з метою спрощення отримання російськими висококваліфікованими кадрами в галузі STEM віз для роботи у Сполучених Штатах, тим самим підірвавши інноваційний потенціал росії, приносячи користь національній безпеці США. Дане звернення колишнього президента США є показовим для усіх країн, що розвиваються, зокрема для України в плані важливості популяризації STEM-освіти в освітніх закладах. Брак інженерних спеціальностей, на яких робить акцент STEM-освіта, унеможливорює повноцінне функціонування процесів діджиталізації та високих технологій, які лежать в основі виробничих процесів провідних індустриальних країн. Тож, популяризуючи і імплементуючи STEM-освіту в закладах вищої освіти, держава тим самим сприятиме збільшенню рівня охоплення вищою освітою, формуючи якісний і затребуваний людський капітал. За даними Світового банку людський капітал становить найбільшу частку глобального сукупного багатства – 64%, в той час як на фізичний капітал припадає 31% [5]. Порівняльна характеристика позиціонування європейських столиць в питанні розвитку людського капіталу серед 156 столиць світових держав (згідно Global Cities Index 2024) [6] засвідчила істотне відставання столиці України європейським столицям. Так, м. Київ у 2024 р. за індикатором “людський капітал” посів 104 місце, в той час як Варшава обіймає 77 позицію, Будапешт - 74, Прага - 57, Берлін - 37, Відень - 27, Париж - 12 позицію. В цілому на міжнародному ринку праці вже понад десятиріччя, починаючи з часів військової конфронтації на Сході України, Україна посідає одне з провідних місць серед країн-донорів з інтелектуального ресурсу та фактично бере участь в економічному розвитку як країн, що розвиваються, так і розвинених країн світу. Саме тому *одна з ключових задач в сфері вищої освіти в Україні полягає в направленні вектору трансформаційних змін ВНЗ в рамках здійснення реформ на потреби сучасного ринку праці, забезпечивши створення конкурентних переваг з метою протидії відтоку висококваліфікованих кадрів з країни.* В рамках цієї візії у прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 22 вересня 2024 р. “Пакті в ім’я майбутнього” [7] в рамках використання можливостей, які надає наука, техніка та інновації на благо людей та планети,

було ухвалено рішення щодо стимулювання мобільності та циркуляції кадрів, у тому числі за допомогою реалізації освітніх програм, та надання країнам, що розвиваються, підтримки в утриманні талантів і запобіганні «відпливу мізків», забезпечуючи відповідні умови для отримання освіти та надаючи можливості для робочої сили.

В період повоєнного відродження економіки України людський капітал виступатиме реальним активом її розвитку, у зв'язку з чим формування якісного людського капіталу вимагає здійснення низки заходів в системі вищої освіти, а саме:

- зосередитись на збільшенні кількості університетів, які входять до числа провідних світових ВНЗ та кількості закладів вищої освіти, що входять до 1000 найкращих в одному з міжнародних рейтингів (QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings, Academic Ranking of World Universities або в їхніх галузевих секторах тощо); збільшити кількість університетів, що імплементують ЦСР ООН;
- сприяти охопленню населення вищою освітою;
- сприяти збільшенню мобільності іноземних студентів у ВНЗ України;
- активізувати зусилля в галузі трансфера знань та технологій, а також проведенні досліджень в межах міжнародних грантів та проєктів (на кшталт Erasmus+), впроваджених за фінансової підтримки ЄС або інших країн світу; сприяти налагодженню партнерства ЗВО із зовнішніми стейкхолдерами, зокрема бізнесом.
- трансформувати цифрову освіту та привести її у відповідність до Плану дій ЄС у сфері цифрової освіти (EU Digital Education Action Plan 2021-2027);
- у співпраці з країнами ЄС розробити функціонально сумісні вимоги до професійних якостей і стандартів навчання в цифровій сфері з метою сприяння об'єднанню призначених для здійснення навчальної підготовки ресурсів, мобілізації державних і приватних фінансових коштів на підтримку діяльності з нарощення потенціалу та його адаптації до умов стрімкого технологічного прогресу з метою надання сучасної освіти та запобігання відтоку кваліфікованих кадрів;
- оптимізувати мережу вищих навчальних закладів в державі (з домінантним напрямком в галузі STEM-освіти);
- опанування досвідом розробки практичних рекомендацій для вдосконалення політик в питанні безпосереднього впливу наукових розробок, здійснених у ЗВО України, на реальний сектор економіки з метою імплементації проривних технологій в рамках інноваційного розвитку держави.

В цілому, процес удосконалення якості вищої освіти та процесу навчання відповідно до європейських стандартів виступатиме каталізатором прогресу й системної діяльності вищих навчальних закладів у вирішенні економічних,

соціальних та екологічних проблем в рамках відродження повоєнної економіки та досягнення стратегічного імперативу держави, яким виступає інтеграція України до Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global Innovation Index 2024. WIPO. URL: https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/assets/67729/2000%20Global%20Innovation%20Index%202024_WEB3lite.pdf
2. World University Rankings 2025. GUST. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/latest/world-ranking>
3. University Impact Rankings 2024. GUST. URL: https://www.timeshighereducation.com/impactrankings#!/length/25/locations/UKR/sort_by/rank/sort_order/asc
4. Commission Staff Working Document. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 30.10.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52024SC0699>
5. Bert Kroese. GDP in the future. Finance & Development: IMF. December, 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/12/gdp-in-the-future-bert-kroese>
6. Global Cities Index 2024. Resurgent in a world in a risk. Kearney. 2024. URL: <https://www.kearney.com/service/global-business-policy-council/gcr>
7. Pact for the future. United Nations. 22 September 2024. P. 20. URL: <https://www.un.org/en/summit-of-the-future/pact-for-the-future>.

Айтов Спартак Шалвович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та українознавства
Українського державного університету науки і технологій,
м. Дніпро
aytovspartak@gmail.com

ПОСТНЕКЛАСИЧНІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ І РОЗУМІННЯ ЛЮДИНОМІРНОГО ГОРИЗОНТУ МИНУЛОГО

Дана стаття аналізує формування міждисциплінарних підходів історичної антропології на постнекласичному етапі її розвитку. Досліджено значення інтелектуальних взаємодій історичної антропології для розуміння каузальності, сутності і наслідків розвитку нелінійних соціокультурних процесів, котрі проходили у минулому. Увагу сфокусовано на осмисленні наукового діалогу історичної антропології з філософською думкою, «теорією хаосу» і природознавством та його впливу на релевантне розуміння гуманітарної площини минулого.

Ключові слова: філософія історії, історична антропологія, ментальність, нелінійні процеси, міждисциплінарний підхід, гуманітарна площина, історичні процеси.

This article analyzes the formation of interdisciplinary approaches to historical anthropology at the post-nonclassical stage of its development. The significance of intellectual interactions of historical anthropology for understanding the causality, essence and consequences of the development of nonlinear socio-cultural processes that took place in the past is investigated. Attention is focused on understanding the scientific dialogue of historical anthropology with philosophical thought, "chaos theory" and natural science and its impact on the relevant understanding of the humanitarian plane of the past.

Keywords: philosophy of history, historical anthropology, mentality, nonlinear processes, interdisciplinary approach, humanitarian plane, historical processes.

Розвиток історичної антропології у інтелектуальному просторі постнекласичної наукової парадигми реалізується, значною мірою, через ускладнення міждисциплінарного діалогу. Особливістю теоретичних взаємодій історично-антропологічних студій у межах зазначеної парадигми є залучення ними теоретичних підходів філософської думки, природознавства і концепцій загально-наукового пізнання, що дозволяє більш глибоко і релевантно розуміти людиновимірний горизонт минулого. Постнекласичний міждисциплінарний діалог історичної антропології з сучасними науковими концепціями відбувається за трьома напрямками.

Перший із напрямків включає осмислення історично-антропологічних аспектів філософсько-історичних концепцій ХХ ст. Серед подібних студій слід вказати на осмислення ментально-культурного аспекту філософсько-історичних теорій О. Шпенглера і Х. Ортегі-і-Гасета.

Дослідник філософської творчості О. Шпенглера, філософ та історик Дж. Фаркенкопф, аналізує переконання німецького мислителя у ірраціональних засадах світового історичного процесу. На думку науковця, цей елемент концепції О. Шпенглера є профетичним й передбачає хаотичні і деструктивні події 11 вересня 2001 року [5, с.500]. Даний висновок виглядає занадто «оптимістичним», радше можна було б говорити про створення філософом інтелектуальних умов для розуміння сутності і перспектив глобальних історичних процесів.

Розуміння ірраціональних начал історичного процесу та його плюралістичних культурно-цивілізаційних засад історично-антропологічні студії інтегрують у власний методологічний апарат. Даний підхід є важливим елементом досліджень людських зрізів філософсько-історичного пізнання, хоча Шпенглер, на думку Дж. Фаркенкопфа, мало розумів методологічні наслідки власної концепції [5, с.500]. Філософсько-історична концепція

О. Шпенглера, зокрема її гуманітарна площина, виявляється вельми плідною для розуміння поліцентричної моделі сучасних глобальних соціокультурних й геополітичних процесів.

Філософсько-історична або «історіологічна» (за термінологією Дж. Грехема) теорія Х. Ортегі-і-Гасета також містить низку історично-антропологічних елементів. Так, філософ вказував на необхідність для історичних студій осмислювати динаміку минулого «ізнутри», тобто осмислювати «людський вимір» історії, повсякденне життя та ментальність людей й суспільств минулих епох.

Х. Ортегі-і-Гасет вважав важливим для пізнання минулого радикальну історизацію всіх аспектів які, торкаються людського життя [3, с.511]. Роль історичних наук у сучасному світі виявляється вельми значущою, з огляду на їх актуальність для розуміння психологічних та культурних основ сучасних глобальних соціокультурних процесів

Дж. Іггерс осмислює одне із основних понять філософсько-історичного пізнання другої половини ХХ ст., історизм. Цей термін сформулював та ввів у філософію історії К. Поппер. Мислитель вважав, що сенс цього терміну – принцип соціально-економічного, історичного або філософського детермінізму розвитку людства, який спрямовується неодмінно діючими законами. На зміну даному поняттю наприкінці ХХ ст. прийшло поняття нового історизму, яке означає застосування у дослідженнях ментально-культурної площини минулого постмодерністської каузальності [6, с. 136-137]. Запровадження даного концепту у історично-антропологічних студіях ментально-культурного горизонту минулого сприяє розширенню їх проблемного поля завдяки вивченню світобачення та світогляду маргінальних суспільних груп.

Л. Голдстейн аналізує когнітивні особливості історичного пізнання. На думку, Л. О' Саллівана, його найбільш важливими рисами мислитель вважав особливий когнітивний характер історичного факту, сконструйований (істориком) характер подій минулого, вплив психологічно-культурного контексту на теорії та висновки історика науки [10, с. 204].

Студії М. Стенфорда також осмислюють пізнавальні основи історичного дослідження. Вони тим більше цікаві що, як переконливо вказує вчений, суто філософські та методологічні праці у сучасній історичній думці США та інших країн Заходу є, з різних причин, мало розповсюдженими [4, с. 124]. М. Стенфорд вважає події констатуючими елементами поля історичного дослідження. Ці події, повторюючись, трансформуються у засади історичної студії, які створюють її теоретичні конструкції. Останні поєднуються у розумі історика із інформацією про різноманітні аспекти минулого, що

створює умови та пізнавальні можливості релевантного історичного дослідження [4, с. 124].

Другий із напрямів постнекласичних міждисциплінарних підходів історичної антропології розкривається у застосуванні останньою загальнонаукових методів. Д. Лінденфельд запропонував інтегрувати у історичні студії методологічні надбання «теорії хаосу». Дослідник залучив даний міждисциплінарний підхід у осмисленні причин та змісту падіння Веймарської республіки у Німеччині. Д. Лінденфельд визначає сутнісні зв'язки у історичному процесі між загальним трендом подій та місцевими умовами, які вельми динамічно змінюються [7, с. 281]. Застосування положень даної теорії у пізнанні гуманітарного виміру минулого має істотний когнітивний потенціал, але для його реалізації слід вирішити принципове питання про подібність категорії хаосу у природних та ментально-культурних процесах.

М. Шермер також зазначає можливість застосування положень «теорії хаосу» у розумінні історичних процесів різного, переважно, глобального характеру. На думку дослідника, до переваг цього пізнавального методу належать: можливість створити «хаотичну» модель історичної послідовності подій; здійснення аналізу нелінійних процесів у історії; осмислення самоорганізації історичних процесів та шляхи створення історичного ладу із хаосу; вивчення співвідношення історичних й сучасних соціальних рухів і процесів [11, с.59]. Зазначені шляхи студій гуманітарного виміру історичної динаміки виявляються вельми плідними з огляду на її комплексний й нелінійний характер.

Вельми важливою є реалізація у історично-антропологічних студіях когнітивних елементів «теорії хаосу» з огляду на ірраціоналізм ментальності, масової поведінки і свідомості суспільств минулого.

Третій напрям постнекласичних підходів історичної антропології у сфері аналізу гуманітарної розмірності минулого включає застосування у її «інтелектуальному інструментарії» методологічних підходів природознавчих наук. Їх застосування у дослідженнях історично-антропологічного горизонту минулщини реалізується у таких теоретичних аспектах, як аналіз впливу різноманітних природничих чинників та їх дериватів на історичний процес й відповідних теорій на історичне пізнання; розуміння впливу природничих знань на уявлення про суспільство наукових спільнот та окремих вчених, їх ментальність та систему морально-етичних цінностей.

Серед низки природничих чинників, які здійснюють істотний вплив на історичний процес та його гуманітарну розмірність, дослідники аналізують біологічні засади людської та суспільної діяльності. Так, А. Пен'я висуває

концепцію, яка поєднує теоретичні підходи математичної біології та еволюційної біології, що, на його думку, дає змогу обґрунтувати процеси культурної дифузії суспільства минулого за допомогою аналогій із популяційної генетики [8, с. 101].

Д. Браун виклав своє розуміння причин історичних процесів та їх спрямованість, мотивації учасників історичних подій у дослідженні взаємозв'язків між історією та біологічною природою людини. На думку вченого, ключові концепції еволюційної теорії та психологічної науки дозволяють залучити їх для розуміння сутності людської природи і людського знання. Застосування даного теоретичного підходу може, з точки зору Д. Брауна, допомогти у відповіді на такі складні питання історичних процесів, як причини створення Британської імперії та вивчення культурного феномену ренесансної Флоренції [2, с.156].

Слід зазначити, що залучення соціально-біологічного методу для осмислення наведеної проблематики може бути достатньо ефективним з причини комплексності та багатоаспектності чинників генези та динаміки історичних процесів. У аспекті взаємодії історично-антропологічних підходів з природничими науками відбувається їх міждисциплінарний діалог з геополітичними концепціями. Останній має значущість для розуміння ментально-культурної площини геополітичних процесів минулого [1, с.39].

Формування постнекласичних міждисциплінарних підходів історичної антропології у аспекті дослідів ментально-культурної площини наукового знання реалізований у студіях Д. Хект та В. Касселя. Д. Хект зосередила «пізнавальний фокус» на аналізі ментальності та морально-етичних цінностей середовища вчених-антропологів, анатомів і біологів Франції останньої чверті XIX ст. Вона осмислює соціокультурні механізми та психологічні засади формування атеїзму як головного світоглядного ідеалу членів цієї суспільної групи [12, с. 1322].

В Кассель аналізує вплив природничих наук (астрономії й позанаукового знання, астрології) на ментальність і соціально значущу діяльність середньовічного знахаря. Цей теоретичний підхід корелює із концепціями «мікроісторії». Остання вважає головним завданням дослідження минулого через призму досвіду конкретних людей, які не займали провідного становища у суспільстві. У річищі даного теоретичного підходу реалізується аналіз впливу астрологічних уявлень на сферу медицини і охорони здоров'я, прогнозування епідемій інфекційних хвороб [9, с. 83-84].

Можна зазначити, що формування постнекласичних міждисциплінарних підходів історичної антропології у розумінні гуманітарного виміру минулого реалізувалося внаслідок її міждисциплінарного діалогу з філософськими,

загальнонауковими та природничими концепціями. Система зазначених підходів складається із трьох смислових рівнів.

На першому, мегарівні, відбувається аналіз дії великих наукових й філософських концепцій, зокрема «теорії хаосу», на дослідження ментально-культурних зрізів минулого; на другому, мезорівні, реалізується розуміння впливу теоретичних надбань окремих наук, зокрема, біології, таких її розділів, як математична біологія, еволюційна і соціальна біологія на людську розмірність історичних процесів; на третьому, мікрорівні, здійснюється застосування методологічних досягнень природничих наук для аналізу психології й світогляду соціальних груп і окремих особистостей минулих епох.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айтов С.Ш. Історична антропологія як сучасна філософія історії та осмислення глобальних соціальних і геополітичних процесів. Дослідження з історії і філософії науки і техніки. 2024. Випуск 33 (2). С. 35–43.
2. Brown D.E. Human nature and history. *History and theory*. 1999. №38. P.138–157.
3. Domanska E. I. I. Graham theory of history in Ortega y Gasset «The dawn of historical reason». *American historical review*. 2006. №2. P. 384–385.
4. Hamerow T. S. M. Stanford The nature of historical knowlage. *American historical review*. 1990. №1. P.124–125.
5. Iggers G. Jh. Frankenkorf Prophet of decline: Spengler on world history and politics. *American historical review*. 2002. april. P. 500–501.
6. Iggers G. Historicism: the history and meaning of the term. *Journal of history and ideas*. 1995. vol. 56. №1. P.129–151.
7. Lindenfeld D. Causality, chaos theory and the end of Weimar Republic: a commentary on Henry Turners «Thirty days to power». *History and theory*. 1999. № 38. P. 281–289.
8. Pena A. On the role of mathematical biology in contemporary historiography. *History and theory*. 1998. №38. P.101–120.
9. Pfeffer M. Astrology, plague, and prognostication in early modern England: A forgotten chapter in the history of public health. *Past & Present*. 2024. Vol. 263. № 1. P. 81–124.
10. O'Sullivan L. Leon Goldstein and the epistemology of historical knowlage. *History and theory*. 2006. №45. P. 204–228.
11. Shermer M. «Exorcising laplas demon»: chaos and antichaos of history and metahistory. *History and theory*. 1995. №34. P. 59–83.
12. Williams E. A. J. Hect The end of soul: scientific modernity, atheism and anthropology. *American historical review*. 2004. october. P.1322–1323.

Акчуріна Ю. М.,
кандидат економічних наук, доцент,
директор закладу дошкільної освіти (ясел-садка)
комбінованого типу № 237 «Смородинка»
Запорізької міської ради
dnz237zp@ukr.net

Журова О. В.,
вихователь-методист закладу дошкільної освіти
(ясел-садка) комбінованого типу № 237
«Смородинка» Запорізької міської ради
dnz237zp@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЇ НОВІТНІХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДОШКІЛЬНУ ОСВІТУ УКРАЇНИ

Анотація: у доповіді розглядаються основні перспективи впровадження та інтеграції новітніх освітніх технологій у дошкільну освіту України.

Ключові слова: обдаровані діти, новітні технології, освітній простір, STEAM-програма, онлайн платформа

Keywords: gifted children, the latest technologies, educational space, STEAM program, online platform

Впровадження новітніх технологій у дошкільну освіту обдарованих вихованців є місцем для розвитку їхніх здібностей та потенціалу на ранніх етапах життя. Новітні технології допомагають створити сприятливе середовище для навчання, стимулюючи пізнавальну активність, креативність та емоційний інтелект дітей.

Відповідно до тлумачення у сучасному словнику України – ОБДАРОВАНИ ДІТИ – особи, у яких психологами чи педагогами на основі наперед встановлених критеріїв шляхом використання певних діагностичних процедур виявлено обдарованість чи яких класифіковано як обдарованих. Обдарованість – це сукупність певних психологічних особливостей, що виступають запорукою високого рівня інтелектуальних здібностей, своєрідних особистісних якостей та унікального енергетичного потенціалу індивіда [2].

Впровадження новітніх технологій у дошкільну освіту створює інноваційні навчальні середовища, які сприяють гармонійному розвитку дітей. Це забезпечує індивідуалізований підхід, підтримує природний інтерес до пізнання та формує навички, які будуть досягнуті в подальшому навчанні та житті.

Інтеграція України у світовий освітній простір через систему впровадження новітніх технологій у дошкільну освіту обдарованих дітей має величезний потенціал. Цей процес сприяє гармонійному розвитку дитини, формуванню її інтелектуальних та творчих здібностей на міжнародному рівні, особливо у

сучасних умовах війни в Україні, коли багато дітей були вимушені виїхати за кордон і здобувати освіту у закладах освіти Європи.

Можна зазначити основні шляхи інтеграції України у світовий освітній простір:

1. Використання міжнародних стандартів у впровадженні нових технологій. Україна може запроваджувати та адаптувати кращі світові практики інноваційних технологій у дошкільну освіту. Це впровадження методик ранньої діагностики обдарованості, таланту, інноваційних освітніх платформ та інтерактивних інструментів, які застосовуються в країнах з розвиненими освітніми системами такі як США, Фінляндія, Сінгапур. Такі практики вже мають місце у освітній галузі – це STEM та STEAM-програми, які об'єднують науку, технології, інженерію, математику та мистецтво.

2. Партнерство та співпраця з міжнародними освітніми організаціями. Такий досвід полягає у співпраці з міжнародними освітніми програмами для дошкільнят, що дозволяє Україні активніше інтегруватися у світовий освітній простір. Співпраця з організаціями, такими як ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО або Європейське агентство з розвитку дошкільної освіти, забезпечує обмін досвідом та ресурсами, а також допомагає адаптувати глобальні інновації до національних потреб. Таку практику здійснюють заклади вищої освіти, залучаючи студентів з України до міжнародних програм з обміну, що дозволить впроваджувати новітні методи навчання на рівні дошкільної освіти.

3. Впровадження онлайн-платформ для здобуття дошкільної освіти. Особливо під час війни в Україні інтеграція технологій дистанційної форми здобуття дошкільної освіти дозволяє дітям, незалежно від їхнього місця проживання, отримувати доступ до якісної освіти. Це також створює можливості для інтеграції дітей із різних країн у спільні освітні проєкти. Наприклад, онлайн-платформи, такі як Khan Academy Kids [4] або інші інноваційні додатки для дошкільнят, можуть бути використані для створення інтерактивних програм розвитку, що відповідають світовим стандартам.

4. Адаптація міжнародних цифрових ресурсів та інструментів, які допоможуть виявляти та розвивати здатність дітей. Інтеграція таких продуктів до української системи дошкільної освіти допоможе українським дітям залишитися на одному рівні з однолітками інших країн. Це використання інтерактивних додатків для розвитку мовлення, математики чи логіки, розроблених провідними світовими освітніми компаніями.

5. Розвиток та підтримка освітніх технологічних стартапів. Україна стала частиною світового освітнього ринку через власні технологічні рішення для дошкільної освіти. Це включає створення освітніх платформ, програм для навчання або інструментів для діагностики обдарованості. Створена українська

платформи НУМО – платформа розвитку дошкільнят для раннього розвитку дітей, яка є конкурентоспроможною на міжнародному рівні та використовуватися за кордоном. Освітня платформа НУМО – це помічник із розвитку дитини 3-6 років у садочку або вдома, розроблений залученими експертами ЮНІСЕФ та Міністерства освіти і науки України [1].

6. Участь у міжнародних конкурсах та проєктах для дошкільнят дозволяє залучати обдарованих дітей дошкільного віку до міжнародних конкурсів та проєктів, орієнтованих на розвиток їхнього потенціалу, дає їм змогу з раннього віку відчувати глобальність та інтегруватися у контекст освіти.

7. Розвиток багатомовної освіти через цифрові технології можливий для формування компетентності багатомовності з використанням додатків для вивчення іноземних мов (Duolingo for Kids, Lingokids), що дозволяє обдарованим дошкільнятам розвивати комунікативні навички вже в ранньому віці [3].

8. Підтримка інклюзії через технології завдяки інноваційним технологіям допомагають створити інклюзивне освітнє середовище для обдарованих дітей з особливими потребами. Це сприяє участі України в міжнародних програмах інклюзивної освіти і сприяє підвищенню рівня соціальної відповідальності та підтримці різних категорій дітей на світовій арені.

9. Залучення інвестицій у дошкільну освіту, оскільки Україна стає привабливим об'єктом для інвестицій з боку міжнародних освітніх компаній, фондів та технологічних стартапів, що займаються розробкою продуктів для дошкільної освіти. Інвестиції будуть впроваджувати передові технології у навчання обдарованих дітей та розширити доступ до якісної освіти в усіх регіонах країни, що наразі є неможливим через тимчасову окупацію території України.

10. Впровадження новітніх технологій дозволяє значно підвищити якість освіти в дошкільних закладах. Використання інтерактивних платформ, мультимедійних матеріалів та освітніх додатків забезпечить розвиток дітей у різних напрямках – від інтелектуальних здібностей до емоційного інтелекту та креативності, що підвищить рівень готовності дошкільнят до подальшого навчання за принципом «освіта впродовж життя», роблячи їх більш конкурентоспроможними в міжнародній освітній спільноті.

11. Можливість експорту освітніх технологій, адже у разі успішного розвитку технологій у дошкільній освіті Україна може стати не тільки споживачем, але й експортером освітніх рішень на міжнародному ринку. Це створює можливості для розвитку власних освітніх технологічних стартапів і компаній, які можуть пропонувати продукти і послуги для дошкільної освіти в інших країнах.

Таким чином, перспективи інтеграції України у світовий освітній простір через впровадження новітніх технологій у дошкільну освіту є значними і реальними. Це відкриває нові можливості для розвитку талановитих дітей, підвищення якості освіти та підготовки педагогів, а також створює умови для міжнародної співпраці та обміну досвідом. Завдяки інноваційним технологіям Україна стає активним та впливовим учасником глобального освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. НУМО – платформа розвитку дошкільнят. URL: <https://numo.mon.gov.ua/>
2. Обдаровані діти / І. С. Волощук, М. С. Гальченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-74529>
3. Онлайн-платформа Lingokids. URL: <https://lingokids.com>
4. Онлайн- платформа Khan Academy Kids.
URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=org.khankids.android&hl=uk>

Алексеева Світлана,
доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник відділу моніторингу
та оцінювання якості загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
<http://orcid.org/0000-0002-8132-0465>
sv-05@ukr.net

ГРОМАДСЬКА АТЕСТАЦІЯ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Висвітлені можливості і перспективи громадської акредитації закладів освіти як форми незалежного оцінювання їх якості освіти. Схарактеризовано складові системи забезпечення якості освіти, конкретизовано систему зовнішнього забезпечення якості освіти. Обґрунтовано, що громадська акредитація закладу освіти є формою оцінювання закладу освіти щодо ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених освітніми програмами і стандартами освіти. Громадська акредитація закладу освіти здійснюється з метою визнання якості освітньої діяльності закладу освіти та формування його позитивного іміджу і репутації. Цей процес здійснюється на добровільних засадах за запитом закладу освіти. Особливістю процедури громадської акредитації закладу освіти є те, що її проводять винятково представники громадськості без залучення працівників органів державної влади чи місцевого самоврядування. Обов'язковою умовою для громадських об'єднань у реалізації їхніх нових повноважень є успішне проходження ними процедури акредитації, яку здійснює

Державна служби якості освіти України. Такий підхід націлений на посилення громадсько-державного партнерства. Доведено, що важливою складовою проведення громадської акредитації закладів освіти є методика, яка є тим документом, що комплексно описує всі аспекти проведення процедури.

Ключові слова: забезпечення якості освіти, громадська акредитація закладу освіти, фахові громадські об'єднання, зовнішнє забезпечення якості освіти, незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності.

Abstract. The possibilities and prospects of public accreditation of educational institutions as a form of independent assessment of their quality of education are highlighted. The components of the education quality assurance system are characterised, and the system of external education quality assurance is specified. It is substantiated that public accreditation of an educational institution is a form of evaluation of an educational institution in terms of the effectiveness of the internal system of quality assurance and ensuring that students achieve the learning outcomes provided for by educational programmes and educational standards. Public accreditation of an educational institution is carried out in order to recognise the quality of educational activities of an educational institution and to form its positive image and reputation. This process is carried out on a voluntary basis at the request of the educational institution. The peculiarity of the procedure of public accreditation of an educational institution is that it is carried out exclusively by representatives of the public without the involvement of employees of state authorities or local self-government. A prerequisite for civic associations to exercise their new powers is the successful completion of the accreditation procedure carried out by the State Education Quality Service of Ukraine. This approach is aimed at strengthening public-state partnership. It is proved that an important component of the public accreditation of educational institutions is the methodology, which is the document that comprehensively describes all aspects of the procedure.

Keywords: quality assurance of education, public accreditation of educational institutions, professional associations, external quality assurance of education, independent assessment of the quality of education and educational activities

Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в інституційних або індивідуальних формах, визначених законодавством, як правило, в закладах освіти. В Україні розбудовано систему якості освіти, що орієнтована на формування довіри суспільства до закладів освіти. Основної метою розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні є гарантування її якості та допомога закладам освіти і іншим суб'єктам освітньої діяльності у підвищенні її якості.

Стаття 41 Закону України «Про освіту» (2017) описує складові системи забезпечення якості освіти, що включає: 1) систему забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти); 2) *систему зовнішнього забезпечення якості освіти*; 3) систему забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти [1].

Зокрема, *система зовнішнього забезпечення якості освіти* включає інструменти, процедури та заходи забезпечення і підвищення якості освіти, наприклад, стандартизацію; ліцензування освітньої діяльності; акредитацію освітніх програм; інституційну акредитацію; *громадську акредитацію закладів освіти*; зовнішнє незалежне оцінювання результатів навчання; інституційний аудит; моніторинг якості освіти; атестацію педагогічних працівників; сертифікацію педагогічних працівників; громадський нагляд та інші інструменти, процедури і заходи, що визначаються спеціальними законами.

В статті 49. Закону України «Про освіту» (2017) зазначено, що громадська акредитація закладу освіти – це оцінювання закладу освіти щодо ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених освітніми програмами і стандартами освіти. Громадська акредитація закладу освіти здійснюється з метою визнання якості освітньої діяльності закладу освіти та формування його позитивного іміджу і репутації. Цей процес здійснюється на добровільних засадах за запитом закладу освіти.

Громадська акредитація закладу освіти здійснюється акредитованими в установленому порядку фаховими громадськими об'єднаннями, іншими акредитованими юридичними особами, що здійснюють незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності. Результати громадської акредитації закладу освіти можуть враховуватися при акредитації освітніх програм та інституційній акредитації. Успішні результати громадської акредитації закладу освіти засвідчуються відповідним сертифікатом, що видається на строк до десяти років.

Особливістю процедури громадської акредитації закладу освіти є те, що її проводять винятково представники громадськості без залучення працівників органів державної влади чи місцевого самоврядування. Держава вперше на законодавчому рівні делегує громадськості повноваження щодо незалежного оцінювання якості освіти та освітньої діяльності шкіл, а також визнає результати їхньої роботи. Єдиною обов'язковою умовою для громадських об'єднань у реалізації їхніх нових повноважень є успішне проходження ними процедури акредитації, яку здійснює Державна служби якості освіти України. Акредитація громадських фахових об'єднань, інших юридичних осіб відкриває нові, унікальні перспективи громадськості, закладам освіти та країні в цілому. Такий підхід націлений на посилення громадсько-державного партнерства, дає можливість акредитованим професійним об'єднанням реалізуватись у ролі експерта, визнаного державою, спроможного оцінити якість освіти та освітньої діяльності шкіл, та сприяє формуванню культури якості управління [2].

Громадська акредитація закладу освіти включає оцінювання якості освітньої діяльності закладу освіти, що здійснюється шляхом оцінювання освітніх і управлінських процесів закладу освіти, внутрішньої системи забезпечення якості освіти за такими основними напрямками: оцінювання

освітнього середовища, оцінювання педагогічної діяльності, оцінювання здобувачів освіти, оцінювання управлінської діяльності [3].

Під час акредитації оцінюють: створення безпечних і комфортних умов навчання та праці, забезпечення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації, забезпечення інклюзивного та мотивуючого до навчання освітнього простору, наявність відкритої, прозорої і зрозумілої для здобувачів освіти системи оцінювання їх навчальних досягнень, використання системи оцінювання, спрямованого на моніторинг навчальних досягнень кожного здобувача освіти (йдеться про те, щоб кожен вчитель дивився на учня в динаміці [4], спрямованість системи оцінювання на формування у здобувачів освіти відповідальності за результати свого навчання, здатності до самооцінки, ефективне планування та прогнозування педагогічними працівниками своєї діяльності, використання сучасних освітніх технологій, форм організації освітнього процесу та підходів до оцінювання навчальних досягнень із метою формування ключових компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти [5], постійне підвищення рівня професійної компетентності та майстерності педагогічних працівників [6]; налагодження партнерських взаємовідносин із здобувачами освіти, їх батьками та іншими законними представниками, працівниками закладу освіти, організація педагогічної діяльності та навчання здобувачів освіти на засадах академічної доброчесності [7], наявність стратегії розвитку та системи планування діяльності закладу, моніторинг виконання поставлених цілей і завдань [8], формування відносин довіри, прозорості, дотримання етичних норм, ефективність кадрової політики та забезпечення можливостей для професійного розвитку педагогічних працівників [9], організація освітнього процесу на засадах людиноцентризму, прийняття управлінських рішень на основі конструктивної співпраці учасників освітнього процесу [10], взаємодії закладу освіти з місцевою громадою, формування та забезпечення реалізації політики академічної доброчесності [11]. За результатами громадської акредитації закладу освіти отримується висновок про якість освітньої діяльності та управлінських процесів, а також рекомендації щодо удосконалення внутрішньої системи забезпечення якості освіти.

Успішні результати громадської акредитації закладу загальної середньої освіти засвідчуються сертифікатом. Заклади загальної середньої освіти, що мають чинний сертифікат про громадську акредитацію закладу освіти, вважаються такими, що пройшли інституційний аудит у плановому порядку. Відповідно до статті 50 Закону України «Про освіту» (2017) інформація про проведення та результати громадської акредитації закладу загальної середньої освіти оприлюднюється на вебсайті закладу освіти та/або його засновника протягом 10 днів з дня видачі сертифіката і надсилається до центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти.

Важливою складовою проведення громадської акредитації закладів освіти є методика, що є тим єдиним документом, який комплексно описує всі аспекти проведення процедури: від знайомства команди експертів з діяльністю школи до представлення результатів оцінювання її керівництву та засновнику. Для закладів освіти запропонована заявником методика також має вирішальне значення. Адже керівництво школи при виборі акредитованої юридичної особи, яка в подальшому здійснюватиме громадську акредитацію закладу, першочергово звертатиме увагу саме на цей документ.

У *Методиці проведення громадської акредитації закладів освіти* зазначається: мета, завдання, принципи, що лежать в основі процедури; опис категорії(-й) закладів освіти, для яких методика буде застосовуватися; алгоритм здійснення процедури; опис способів вимірювання результатів; перелік методів збору інформації, опису особливостей їхнього застосування; інструментарій, що буде застосовуватися під час незалежного оцінювання; опис методів, інструментів оцінювання результатів, що застосовуються для визначення рівня ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення учнями ученицями результатів навчання, передбачених державними стандартами та освітніми програмами; визначення умов, за яких заклад освіти вважається таким, що успішно пройшов процедуру громадської акредитації; опису орієнтовних рівнів освітньої діяльності закладу освіти та ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти; можливий спосіб донесення інформації про результати громадської акредитації до керівництва та колективу закладу освіти, засновника.

Алгоритм здійснення громадської акредитації передбачає перелік послідовних та узгоджених між собою дій, заходів з моменту формування команди експертів та їхнього знайомства з діяльністю закладу освіти до представлення результатів громадської акредитації на загальне керівництву (колективу) закладу та засновнику. Заявник самостійно визначає кількість та назву кожного з етапів процедури. Головне – чітке розуміння процедури та узгодженість усіх процесів.

Громадська акредитація є процедурою, альтернативною інституційному аудиту закладів освіти. А отже важливо, щоб заклади освіти використовували громадське повноваження щодо незалежного оцінювання якості освіти і запрошували представників громадськості до оцінювання освітньої діяльності шкіл без залучення працівників органів державної влади чи місцевого самоврядування. Держава на законодавчому рівні делегує громадськості повноваження щодо незалежного оцінювання якості освіти, а також визнає результати їхньої роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закону України «Про освіту» (2017) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

2. Топузов, О., & Алексеева, С. (2024). Забезпечення якості загальної середньої освіти: сучасні виклики та можливості. *Проблеми сучасного підручника*, (33), 266–272. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-33-266-272>
3. Кремень, В.Г., Ляшенко, О.І., & Локшина, О.І. (2020). Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура: Науково-аналітична доповідь. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(2), 1-10. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1>
4. Алексеева С. (2025) Оцінювання професійної діяльності педагогічних працівників: атестація та сертифікація. *Education and science in the context of global changes: scientific multidisciplinary monograph*, International Center for Science and Social Transformation, 2025 С. 44-50 URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744481>
5. Алексеева С. (2024) Новації та перспективи в освітніх практиках: неформальна освіта. *Проблеми сучасного підручника*. 1, 2024 С. 6-12 URL:<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-6-12>
6. Алексеева С. (2024) Дидактичні системи профільної середньої освіти різних типів закладів освіти: актуальні питання і перспективи розвитку. Ановані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2024 рік. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2024. С. 121-124 URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744487>
7. Топузов О. М. Інноватика у сучасній освіті. Інноваційні аспекти освітнього та проєктного менеджменту: досвід А. Макаренка в діалозі із сучасністю : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14-15 березня 2024 р.). «Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 15-17.
8. Луговий, В. І., Топузов, О. М., Регейло, І. Ю., Гудим, І. М. (2023). Про результати виконання у 2022 році наукових досліджень з проблем розвитку освіти, що потребують невідкладного розгляду: За результатами наукової доповіді на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України 26 січня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5121>
9. Калініна, Л. М., Топузов, О. М., Лапінський, В. В. (2020). Факторна модель оцінювання ефективності управління закладом загальної середньої освіти та її практичне застосування. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 6(80), 346–368. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723308>.
10. Васильєва, Д., Заболотна, О., Калініна, Л., Локшина, О., Топузов, О. (2023). Європейська якість навчання для кращої успішності учнів. Посібник для вчителів. Дрогобич: ТзОВ "Трек ЛТД". URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/PISA_math2-6-small.pdf
11. Алексеева, С. (June 26- 28, 2022) Організація освітнього процесу в старшій профільній школі в умовах непередбачуваних глобальних впливів In: Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions» CSIRO Publishing House, с. Melbourne, Australia, 102-108 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731128>
12. Закон України (2020) «Про повну загальну середню освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Anabtavi R. I.,
a teacher of /Nikopol gymnasium №24
Nikopol City Council
e-mail: rimmanchik@gmail.com

PEDAGOGICAL TRENDS IN TEACHING ENGLISH IN THE NATIONAL CONTEXT OF UKRAINE

In the context of globalization and European integration processes, the need for proficiency in English is growing in Ukraine. Educational reforms, the implementation of innovative methodologies, and adaptation to modern challenges, that we have in Ukraine now, define the key pedagogical trends in teaching English.

This article explores the main directions in the development of English language teaching in the Ukrainian national context, along with the new demands and prospects associated with this process.

The key Pedagogical Trends include:

1. Competency-Based Approach in Teaching

No doubt modern education focuses on the development of competencies rather than the mere transmission of knowledge. In English language teaching, this means fostering not only lexical and grammatical skills but also communicative competence, critical thinking, and intercultural interaction.

2. Integration of Information Technologies

The use of digital platforms such as Google Classroom, Kahoot!, Quizlet, and Duolingo helps to enhance students' motivation and make learning more interactive. Online courses and webinars are also becoming more widespread, providing greater flexibility in learning.

3. CLIL Methodology (Content and Language Integrated Learning)

CLIL is an approach that involves teaching other subjects in English. It helps students develop language skills in a natural context, contributing to a deeper understanding of the material.

4. Communicative Approach

The primary focus is on developing speaking and listening skills. Constant use of role-playing games, discussions, and project-based activities helps students effectively apply English in real-life situations.

5. Personalization of Learning

Individualization and differentiation in the learning process allow for consideration of each student's proficiency level. Teachers implement various methodologies according to students' learning styles (visual, auditory, kinesthetics, etc.).

6. Inclusive Education

An important aspect of modern education is ensuring accessibility for all student categories, including those with special educational needs. Adapted teaching materials and technologies are used to support inclusive learning environments.

7. Gamification in Learning

Gamification involves the integration of game elements into the learning process to boost motivation and engagement. Educational games, quizzes, and interactive exercises make learning more dynamic and enjoyable for students.

8. Project-Based Learning

Project-based learning encourages students to apply their language skills in real-world contexts. It fosters creativity, collaboration, and independent research skills, making English learning more meaningful and practical.

9. Task-Based Language Teaching (TBLT)

TBLT focuses on using language for completing meaningful tasks rather than traditional grammar drills. This method promotes practical language use and enhances problem-solving skills in communication.

10. Hybrid and Blended Learning Models

With the advancement of digital education, hybrid and blended learning models have gained popularity. These approaches combine traditional classroom teaching with online learning, providing students with more flexible and personalized learning experiences.

Despite significant progress, English language teaching in Ukraine faces several challenges:

- Insufficient proficiency levels among teachers, especially in small towns and rural areas.
- Limited funding for educational projects and inadequate material resources.
- Resistance to innovative methodologies from some educators accustomed to traditional teaching methods.
- Lack of access to modern digital resources in certain schools.

However, the prospects for development are promising. Expanding international cooperation, increasing funding for educational initiatives, and improving teacher training programs will contribute to enhancing the quality of English language teaching in Ukraine.

A crucial factor in the successful implementation of these trends is continuous teacher professional development. Various training programs, workshops, and certifications help educators stay updated with modern methodologies and technological advancements. International programs such as Erasmus+, British Council projects, and Fulbright scholarships provide Ukrainian teachers with opportunities to gain international experience and bring best practices into their classrooms.

The Ukrainian government has been actively implementing educational reforms to align with European standards. The New Ukrainian School (NUS) initiative focuses on student-centered learning and competency-based education, which significantly impacts English language teaching methodologies. The integration of formative assessment techniques, cross-disciplinary learning, and emphasis on 21st-century skills further enhances language education.

The future of English language teaching in Ukraine will likely include:

- Greater emphasis on digital literacy in language education.
- Expansion of bilingual education programs integrating English with other subjects.
- Increased collaboration with international institutions to improve curriculum design and teacher training.

- Further development of adaptive learning technologies to personalize instruction.
- Stronger focus on intercultural competence to prepare students for global communication.

Modern pedagogical trends in teaching English in Ukraine aim to enhance the effectiveness of the learning process through the implementation of innovative methodologies and technologies. Despite existing challenges, ongoing educational reforms and international collaboration are paving the way for significant improvements. By integrating best global practices into the national context, Ukraine is making strides toward ensuring high-quality English language education for future generations.

LITERATURE:

1. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2020/03/shsconf_ichtml_2020_01004.pdf
2. <https://www.intechopen.com/chapters/1180408>
3. <http://pps.udpu.edu.ua/article/view/256232>
4. <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/ten-trends-and-innovations-english-language-teaching-2024>
5. https://www.researchgate.net/publication/356180871_English_as_a_Medium_of_Instruction_in_Ukrainian_Higher_Educational_Practices_Challenges_and_Suggestions

Андрєєв С. С.,
вчитель географії,
Комунальний заклад «Кам'яноярський ліцей»
Чугуївської міської ради Харківської області,
andreevgarage@gmail.com

Андрєєва В. Г.,
вчитель історії,
Комунальний заклад «Кам'яноярський ліцей»
Чугуївської міської ради Харківської області,
vanreeva813@gmail.com

З ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ ДО ОЛІМПІАДИ З ПРАВОЗНАВСТВА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У КЗ «КАМ'ЯНОЯРУЗЬКИЙ ЛІЦЕЙ»

Анотація: розглянуто досвід застосування активних форм та методів роботи з обдарованими дітьми під час підготовки до олімпіади з правознавства у КЗ «Кам'яноярський ліцей», який сприяє формуванню нестандартного мислення у дітей, стимулює пошук нових джерел для творчого саморозвитку та можливостей самореалізації.

Ключові слова: обдаровані діти, активні форми та методи, олімпіада, правознавство, мотивація, підготовка.

Abstract: the experience of using active forms and methods of working with gifted children during preparation for the Olympiad in law at the Kamianoyaruz Lyceum, which contributes to the formation of non-standard thinking in children, stimulates the

search for new sources for creative self-development and opportunities for self-realization, is considered.

Keywords: gifted children, active forms and methods, Olympiad, law, motivation, preparation.

Активне, мотивоване оволодіння системою знань та способами діяльності при роботі з обдарованими дітьми визначається тим, як вчитель організовує навчальну діяльність, визначає її структуру та характер.

Плануючи свої заняття з обдарованими дітьми з підготовки до олімпіади з правознавства, потрібно підбирати матеріал та завдання таким чином, щоб учні мали можливість самостійного пошуку набуття нових знань.

Методи, які при цьому використовуються націлені на формування вмінь та навичок класифікувати, узагальнювати матеріал, робити висновки.

Застосування на заняттях з підготовки до олімпіад, активних методів та форм засвоєння навчального матеріалу, передбачає підготовку учнів насамперед для участі у громадянському житті суспільства, заснованого на певному ступені та рівні необхідних правових знань, що сприяє мотивації учня до пошуку необхідних знань.

Заняття з підготовки обдарованих дітей до олімпіади з правознавства, засновані не стільки на практиці викладу матеріалу та перевірки знань за темою, скільки орієнтовані виявити в учнів залишкові знання з викладеної теми, а також можливості застосування їх на практиці, в кожній конкретній ситуації.

Ефективність такого навчання зумовлена методами реалізації. Поряд із традиційними формами навчання, дуже важливо застосовувати сучасні методи та форми, які націлені, насамперед, на використання активних та інтерактивних методів навчання, які залучають учнів до формування питань, постановки теми дослідження, процесу формування рішень; вивчення суперечливих питань за допомогою критичного аналізу різних поглядів; розвиток кооперації на рівнях «учень-учень», «учень-вчитель» [1].

Досвід показує, що викладення матеріалу за формою монологу не стимулює дітей до активного засвоєння понятійного апарату, не розвиває уяву та мислення, не прищеплює навички пошуку та роботи з додатковими джерелами та літературою.

Активна модель навчання реалізується, насамперед, у застосуванні методів, які стимулюють пізнавальну діяльність та самостійність учня [2]. В такому випадку учень постає як суб'єкт навчання, виконує різноманітні творчі завдання, вступає у діалог із учителем та іншими учнями. Така форма навчання сприяє засвоєнню матеріалу лише на рівні відтворення інформації. Цьому сприяє виконання завдань типу: «Дайте визначення», «Доведіть», «Поясніть», «Назвіть», «Обґрунтуйте».

Важливо відзначити, що при використанні таких завдань учні переживають процес пізнання як позитивне явище, оскільки задовольняється їхня пізнавальна потреба та формується субособистість «Я-знавець», після чого учні прагнуть отримання нових знань, а сам процес підготовки розцінюється як спосіб самореалізації, що призводить до розвитку пошукової діяльності. Розвиток пошукової активності дуже важливий, оскільки сприяє адаптації людини в житті в цілому, а також сприяє формуванню навичок ефективно долати проблеми.

У своїй роботі ми виділяємо три рівні активності:

1.Активність відтворення – характеризується прагненням учня зрозуміти, запам'ятати, відтворити знання, опанувати способи застосування отриманих знань за зразком.

2.Активність інтерпретації, пов'язана з прагненням учня усвідомити сутність досліджуваного питання, встановити зв'язки, опанувати способи, застосування засвоєних знань у змінених обставинах.

3.Активність творча – передбачає прагнення учня до теоретичного опанування знань, самостійний пошук вирішення проблем, інтенсивний вияв пізнавальних інтересів.

Під пізнавальною самостійністю учня ми розуміємо прагнення та вміння самостійно мислити, знаходити спосіб орієнтуватися у новій, незнайомій ситуації, знаходити свій підхід до вирішення завдань, бажання не тільки зрозуміти матеріал, а й випробувати нові способи добування знань; вміння критично сприймати чужу думку та міркування. Під час підготовки до олімпіади з правознавства ми широко застосовуємо метод «Проблемних кейсів», навчання через діяльність, групову роботу, ділові ігри, обговорення у колі, тренінги, дискусії, творчу гру «Діалог», творчу гру «Світлофор» тощо.

За таких умов діти навчаються по-різному: одні краще засвоюють матеріал, коли інформацію зачитує хтось із групи, краще запам'ятовують матеріал, сприймаючи на слух, інші – у процесі практичного навчання. Так, займаючись підготовкою обдарованих дітей до олімпіади з правознавства, ми створюємо групу-команду, чисельністю 5-7 осіб. Це дозволяє засвоювати матеріал, застосовуючи різні форми діяльності, а також доносити інформацію різними способами, тим самим, урізноманітнити форми та методи навчання. Таким чином, можливо максимально задовольнити та забезпечити пізнавальні потреби групи-команди, а також якісно закріпити вивчене.

Підготовка до олімпіади у групі дозволяє використовувати весь потенціал учнів: рівень та обсяг їх компетентностей, самостійність, здатність до прийняття рішень та взаємодії.

Як основні форми педагогічного впливу нами застосовуються активні методи групової роботи. При доборі конкретних методів, враховуємо рівень

знань учнів та навчальні засоби підкріплення знань (наприклад, використання інтерактивних методів, ефективніше використовувати при невеликому кількості учасників).

Так під час підготовки обдарованих дітей нами використовуються наступні методи: робота в малій групі, «коло знань», індивідуальна робота, ігровий суд, обговорення, міні-лекції, «акваріум», аналіз ситуацій, «світлофор», «правова піраміда», відкритий мікрофон, «карусель», «коло ідей», «крісло автора», «кола на воді», «мозаїка».

Розглянемо зміст цих перелічених методів більш докладно:

1. «Коло знань». Учасники групи можуть об'єднатися у пари (залежить від кількості учасників), одержують інформаційні картки. Після прочитання інформації учасники групи (пари) обирають спікера, який доносить інформацію з картки іншим учасникам, коментуючи та пояснюючи матеріал.

2. «Акваріум». Такий вид діяльності допомагає вдосконалити навички роботи в малих групах. Учасники об'єднуються у дві-три групи та отримують завдання для виконання та необхідні матеріали, одна з груп розташовується у центрі класу, утворюючи своєрідне коло. Учасники цієї групи починають обговорення запропонованої проблеми/питання/теми. Робочій групі необхідно вголос прочитати ситуацію та обговорити її в групі, використовуючи метод дискусії. Інші повинні тільки слухати, після завершення, слухачі інформації можуть висловити свою думку, оцінивши рівень аргументованості суджень робочої групи.

3. «Світлофор». Під час обговорення ситуації, шляхів вирішення проблеми, учасникам обговорення потрібно піднімати картки, відповідно червоного, жовтого, зеленого кольорів. У даному випадку учасники мають уважно слухати аргументи спікера та реагувати кольоровою карткою, демонструючи правильність/неправильність або спірність/необґрунтованість суджень спікера. Також цей метод можна застосувати при виконанні завдань на відповідність.

4. «Правова піраміда». Учасникам групи слід написати номер нормативного правового акта та розмістити його на певному рівні «Правової піраміди» враховуючи юридичну силу акту.

5. «Карусель». Це метод кооперативного навчання, при якому до роботи включені одночасно усі учасники навчання. При цьому відбувається активне спілкування та обговорення проблеми/ситуації між усіма учасниками. Таку технологію можна застосовувати для збору інформації по темі, інтенсивної перевірки обсягу та глибини знань по темі, розвитку вміння аргументувати свою позицію. Група отримує завдання, обговорює його, після чого на аркуші паперу

кожен по черзі записує основні тези за темою, і так лист передається по колу, після завершення, всі можуть ознайомитися з тезами, обговорити чи доповнити.

6. «Коло ідей». Метою методу є залучення до вирішення правового завдання/ситуації всіх учасників групи. Після отримання завдання, йде опрацювання та обговорення ситуації, записуються чи озвучуються ідеї щодо вирішення проблеми.

7. «Крісло автора». Метод спрямовано на підвищення самооцінки учня. Технологія наступна: вчитель поступається місцем педагога учневі, якому належить донести певну інформацію до аудиторії. Учень, який виявляється на місці вчителя, оцінює своє становище і прагне як можна якісніше донести інформацію, що власне призводить до пошуку та накопичення необхідних знань з будь-якого питання.

8. «Кола на воді». Даний метод використовується як альтернатива добре відомого методу «Асоціативний кущ». При застосуванні методу «Кола на воді» можна узагальнювати матеріал, встановлювати зв'язки між положеннями однієї галузі права та іншої, також складати таблиці та схеми при вивченні конкретного питання.

9. «Мозаїка». Цей метод добре застосовувати, коли є максимально короткий проміжок часу, за який необхідно засвоїти великий обсяг інформації. Так учасники групи можуть отримувати завдання на вивчення питання з використанням додаткової літератури чи джерел, або під час роботи з іншими джерелами інформації. Так при вивченні додаткової літератури, щоб скоротити час на складання розгорнутого конспекту, можна спробувати скласти опорний конспект, який допоможе відтворити інформацію, або можливе складання блок-схеми, і, таким чином, відобразити лише ту інформацію, яка відображає питання сутнісно. Після закінчення роботи, учасники діляться отриманими знаннями, що уможлиблює вивчення одночасно кількох питань.

Отже, ефективна підготовка обдарованих дітей до олімпіади з правознавства вимагає від вчителя не лише глибоких знань, а й творчого підходу, використання активних методів навчання та індивідуального підходу до кожного учня. Важливо створити атмосферу, в якій учні будуть мотивовані до навчання, самостійного пошуку знань та розвитку своїх творчих здібностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марковніченко Л.П. Використання відкритих освітніх технологій у роботі з учнями / Збірник матеріалів наук. конференції: «Освіта майбутнього». Донецьк: Донбаський державний педагогічний університет, 2010. – С. 36-41.
2. Тараненко Ю.Ю. Правова освіта у школі та виховання громадянина / Методичні рекомендації з вивчення предмету «Правознавство» / Харків: Стиль-іздат, 2005. - 96 с.

Анікеєва Ольга Петрівна,
учитель вищої категорії,
старший учитель Боярського академічного ліцею
ім. Євгена Коновальця Київської області, Україна
email: op.anikeeva@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ УЧНІВ

Анотація. У статті наголошено на сутності й важливості ключових компетентностей, окреслено вимоги законодавчо-нормативної бази до формування громадянської компетентності; представлено досвід використання ефективних сучасних технологій формування громадянської компетентності молодших школярів.

Ключові слова: ключові компетентності, наскрізні вміння, громадянська компетентність, навчальна діяльність, технології, молодші школярі.

Abstract. The article emphasizes the essence and importance of key competencies, outlines the requirements of the legislative and regulatory framework for the formation of civic competence; presents the experience of using effective modern technologies for the formation of civic competence of junior schoolchildren.

Keywords: key competencies, cross-cutting skills, civic competence, educational activities, technologies, junior schoolchildren.

У розвитку українського суспільства на принципах свободи, рівності, поваги до людської гідності, дотримання прав людини і верховенства права важливу має підготовка активних і свідомих громадян – особистостей, інноваторів, патріотів, яке здійснюється, насамперед, через систему освіти [2; 5].

У Законі України «Про освіту» зазначається, що центральне місце у системі освіти належить середній освіті. Саме у школі формується особистість учня, його громадянська позиція та майбутні професійні якості, його вміння, бажання і здатність навчатися упродовж життя [2].

Законом також визначено [2, ст.12. п.1], що досягнення мети загальної середньої освіти відбувається шляхом формування ключових компетентностей і наскрізних умінь, які проходять через усі компетентності, що є необхідним для кожної людини у її успішній життєдіяльності. *Ключові компетентності й наскрізні вміння* – це те, чого потребує кожен для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя [1;5] Не знання заради знань, а вміння їх застосовувати у стандартних і нестандартних ситуаціях. Не що знаєш, а як умієш цим користуватися у власній практиці [4].

У Державному стандарті початкової освіти, крім ключових компетентностей, представлено *показник наскрізних умінь, які мають бути*

реалізовані в рамках кожної освітньої галузі. Наскрізнi вміння учнів початкової школи також розглядаються у розвитку і вони добре узгоджуються із сутністю громадянської компетентності, однієї із ключових: «розв'язую проблеми, критично мислю, творчо мислю, співпрацюю, ефективно спілкуюся, розвиваю власний емоційний інтерес, досліджую, організовую свою діяльність, рефлексую, читаю вдумливо»[1].

Громадянська компетентність входить до групи «громадянські та соціальні компетентності», які передбачають, що всі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті суспільства, в сім'ї, у школі чи інших установах, та вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття. Вони пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав і свобод людини, добробуту, здорового способу життя, усвідомлення рівних прав і можливостей [5].

Важливо усвідомлювати у формуванні громадянської компетентності молодших школярів такі *компоненти структури громадянської компетентності*: *ціннісний* – цінності, морально-етичні норми, емоції, переживання, переконання; *діяльнісний* – вміння і навички, способи діяльності; *процесуальний* – це сфера самореалізації особистості, досвід, практична робота[4].

Нагадуємо, вимоги щодо формування громадянської компетентності дітей та молоді визначені найбільш повно у таких законодавчо-нормативних документах, як: Концепція «Нова українська школа» [5], Закон України «Про освіту» [2], Державний стандарт початкової освіти [1], Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [4].

Громадянська компетентність має міждисциплінарний характер, інтегрується за допомогою всіх освітніх галузей і спрямована на набуття громадянських знань, умінь і навичок, здатностей співжиття, співпраці в суспільстві, реалізації своїх прав і обов'язків, поваги до прав інших, здатність людини активно й відповідально реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства; це сукупність знань, умінь і навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, досвіду діяльності, які допомагають особистості усвідомлювати своє місце в суспільстві, відповідальність перед громадою й суспільством (1;4).

Ми у своїй педагогічній діяльності усвідомлюємо сутність і значення громадянської компетентності, необхідність її формування у молодших школярів і працюємо так: *навчаємо через інтерес, через діяльність та спілкування* – адже розуміємо, що 90% інформації учень засвоює, коли сам учить

інших дітей; 75% – під час його практичної діяльності; 60% – під час дискусії в групі; 50% – під час слухання лекції. Крім того, активізуємо всі види пам'яті одночасно: зорову, рухову, тактильну, слухову та інші.

Постійно вивчаємо і враховуємо психологічні вікові особливості учнів початкової школи і те, що провідним видом діяльності у ранньому шкільному віці є учіння, сприймання світу цілісно, а не по-предметно. Тому навчання і виховання в початковій школі, як правило, інтегроване – предмети об'єднуються довкола цікавих для дитини тем чи проблем. Навчання організовуємо так, щоб діти експериментували, спостерігали, спілкувалися, не боялися помилятися, самі приходили до необхідних висновків, відкривали правила, закони тощо[5;6].

Наш досвід показує, що *особливості громадянської освіти і формування громадянської компетентності у початковій школі* полягають у створенні умов для всебічного розвитку особистості кожної дитини не тільки із врахуванням її психологічних і вікових особливостей на засадах загальнолюдських і національних цінностей, але й застосування сучасних ефективних технологій формування в учнів активної громадянської позиції, сприяння їх включенню в громадське життя школи і громади, гуманізації і демократизації шкільної освіти, розуміння учнями значущості знань, умінь і навичок для соціального становлення людини та її свідомої орієнтації у сучасному світі, готовність до активної діяльності як громадянина і патріота.

Підставою для забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відбувається відповідно до її інтересів та можливостей реалізується через змістовні лінії освітніх галузей і готовність учителя й інших учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства та партнерської взаємодії [1].

Насамперед, це виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України; успадкування духовних та культурних надбань українського народу; формування мовленнєвої культури, оволодіння та використання української мови як духовного коду нації; формування духовно-моральних цінностей українського патріота-громадянина: національної свідомості й самосвідомості, любові до українського народу, його історії, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та культурної спадщини; вшанування національної пам'яті [1;2;5].

Значна увага приділяється ретельному відбору навчально-виховного матеріалу та використанню сучасних новітніх ефективних технологій, форм і методів, що значно сприяє формуванню громадянської компетентності молодших школярів, зокрема комплекс технологій і методів інтерактивного навчання і партнерської взаємодії.

Підкреслюємо пріоритетну особливу роль у формуванні громадянської компетентності молодших школярів таких навчальних предметів, як: українська мова та літературне читання, інтегрований предмет «Я досліджую світ»[1].

На уроках української мови та літературного читання практикуємо різні технології, форми і методи, які при правильній організації будуть ефективними. Особливе місце належить *використанню різноманітних текстів виховного і повчального змісту творів художньої літератури, виховні бесіди про Україну, її людей і події, пов'язані з ними, складання усних і письмових текстів, підготовка і презентація проєктів патріотичного й громадянського змісту, віртуальні екскурсії, музейні уроки, літературно-мовні ігри, вікторини, ребуси, заочні подорожі тощо з використанням сучасних цифрових технологій*

Значна увага приділяється *різним способам читання*: читання послідовно один за одним, читання хором уголос, читання дощиком, читання мисленнєве та інших використання різних лайфхаків читання, технології «Ажурна пилка», «Спрямоване читання» тощо з метою пізнання народної мудрості, історії, рідного краю, культури, досягнень науки, Батьківщину, збагачуємо своє мовлення, розвиваємо творче мислення, пам'ять, мотивацію до навчання і пізнання.

Наприклад, *технологія «Ажурна пилка»*. Її можна використати тоді, коли учні читають текст, слухають повідомлення або проводять групове дослідження. Використаємо цей метод для формування навичок читання із розумінням та аналізом отриманої інформації, пошуком головної думки в тексті, а також уміння співпраці і набуття почуття відповідальності за працю у групі.

Технологія „Спрямоване читання” дозволяє спрямувати учнів при самотійному читанні („про себе”) за допомогою виділення ключових моментів у тексті. Здебільшого цей метод застосовується у тій частині заняття, під час застосування оповідного художнього або інформаційного тексту. Перш ніж виконувати „Спрямоване читання”, учителю необхідно розбити текст на частини, які учні будуть читати мовчки. Потім учитель має підготувати одне чи два запитання рівня розуміння за кожною частиною тексту, що читають учні. За допомогою цих запитань спрямувати подальше читання

У 2-4 класах *доцільно формувати в молодших школярів розуміння значення української мови* для становлення незалежної самостійної держави України, роль української мови як державної, важливість української мови у житті народу, для збереження нації, розвитку національної історії і культури. Чільне місце у цьому процесі на уроках української мови посідає *використання малих фольклорних форм* – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок, бесід за малюнком тощо, адже це надає широкі можливості для виховання в молодших школярів любові до рідної землі, українського народу, повагу до людей інших

національностей, їхніх звичаїв і традицій, почуття гордості за видатних людей України, турботливе ставлення до цінностей і надбань нашої країни, прагнення самим ставати гідними громадянами своєї держави.

На заняттях з інтегрованого предмета «*Я досліджую світ*» дитина навчається не просто орієнтуватися на місцевості, а оволодіває уміннями й навичками укладати маршрут до школи й маршрутів для прогулянок вулицями району, міста, селища, досліджувати легенди про походження назв вулиць, здійснювати соціально значимі вчинки для спільноти в середовищі школи та родини, брати участь у соціальних і екологічних проєктах тощо. Використовуємо такі технології: проєкти - «Екологічні стежки мого краю», «Я_ громадянин школи, міста, селища, країни»; дослідження значення слів; акції: «Пам'ять серця»; «Три картоплини» (волонтерство); «Крапля доброти»; «Промінь надії» тощо.

При організації навчально-виховного процесу за всіма освітніми галузями застосовуємо різноманітні моделі організації навчання і виховання у формуванні громадянської компетентності молодших школярів, наприклад такі технології: *кооперативна форма навчання, до якої відносимо: технологію стартової актуалізації життєвого досвіду молодших школярів, діалогове навчання, проєктну роботу, фронтальну (колективну) роботу, роботу в парах, трійках, інших малих група тощо та інші нестандартні інтерактивні уроки (урок-подорож, флекс-тайм, телеурок, урок-віртуальна екскурсія, вікторина, прес-конференція, урок-конкурс, урок-гра, урок-презентація тощо).*

Розглянемо детальніше деяких з них.

Технологія стартової актуалізації життєвого досвіду молодших школярів передбачає питання типу: «А що ви знаєте про...?»; прийом ретроспективного аналізу життєвого досвіду (опора на раніше засвоєний досвід); прийом творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів: «Якби я був учителем директором...?». «Якби я була мамою...». «Пригадайте в яких музеях ви були з батьками...». «Що б було вам цікавим на наступному уроці?», «Яке домашнє завдання ви б хотіли дотримати?», «Які питання вас найбільше цікавлять?», «Що б хотів(ла)вирішувати самостійно?» ..."; «Заповіді учневі-громадянину»; «Я у цім світі не один»; «Айсберг. рольові ігри, «Друзі наші менші»; складання піктограми «Небезпечні ситуації для життя людини»; «Мікрофон», «Квітка добра», інші.

Особливо популярними і успішними у нашій педагогічній практиці вчителів початкової школи вважаємо *діалогові технології навчання*

Як відомо, *навчальний діалог* – це особлива за змістом форма партнерської взаємодії у спільній діяльності вчителя-учня, учня-учня, в ході якої відбувається не тільки обмін інформацією, а відбувається активна взаємодія, взаємний вплив і регулювання міжособистісних стосунків щодо розв'язання різноманітних

завдань, результатом чого стає здобуття нових знань як власної точки зору, усвідомлення особистісного сенсу знань, набуття нових умінь і навичок, досвіду.

Тобто, використовуємо технологію *діалогу як способу учіння*, яким мають оволодіти учні початкової школи у міжособистісному спілкуванні, у партнерській взаємодії, проявляючи себе на особистісному й міжособистісному рівнях, можуть показувати уміння і бажання висловлювати власну думку, аналізувати, дискутувати, переконувати, погоджуватися з іншою точкою зору чи висловлювати альтернативну точку зору і відстоювати її тощо. Діалогові технології надають змогу отримувати правдиву зворотню інформацію від учня чи учнів, можливість зрозуміти рівень їх знань, думок, формують критичне мислення.

За змістом для навчальних діалогів обираються ситуації, які містять якісь суперечливі питання, які розглядаються із застосуванням різних технологій, зокрема: проблемні дискусійні питання, завдання-пастки, головоломки, колективне спостереження, фронтальна дискусія тощо. Наприклад: *Орієнтовні теми*: «Що таке людське «Я»?»; «Який я син? (донька)»; «Хто я?»; «Що таке правда?»; «Що ми думаємо про вчинки інших...»; «Україна – моя Батьківщина»; «Вивчаємо рідний край»; «Музей на нашій вулиці».

Діалогові технології навчання в парах передбачають спільний вибір партнерів обираємо: гра "Незнайко", "Інтерв'ю", гра "Кіт і Мишка", "Взаємні запитання", «Статична пара»; «Динамічна пара»; «Варіаційна пара»; «Випадкова пара» та чимало інших. Інколи їх назви пропонують і учні.

Ще однією ефективною технологією навчання вважаємо групові форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Вона передбачає поділ дітей на групи (*ротаційні, так звані змінювані трійки, четвірки тощо,*) для розв'язання однакових чи різних завдань. Кількість учнів у групах має становити 3-6 осіб. Вони можуть бути мобільними. Під час поділу на групи слід брати до уваги індивідуальні особливості кожного школяра, його навчальні можливості для виконання завдання. Найбільш цікавими для учнів стали такі *технології групової форми роботи на уроках у початковій школі*: «Архітектор», «Хто швидше?», «До свого героя», «Цікаві дії», «Хто зайвий?» тощо.

Фронтальна форма організації навчання – це робота з усім учнівським колективом в єдиному темпі. Молодші школярі під керівництвом учителя виконують спільно завдання. *Можливі види технологій*: «Коло ідей», «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Навчаючись – учуся», «Дерево рішень», «Незакінчені речення», «Ланцюжок цінностей», «Павутинка» дискусії», «Навчальна дискусія» тощо.

Індивідуальна форма навчання передбачає отримання завдань, які дібрано відповідно до рівня підготовки кожного молодшого школяра і навчальних

можливостей завдання для самостійного розв'язання. Найефективнішими виявились такі види *технологій*: різні тренажери для вдосконалення вивченого матеріалу, «Танграм», «Тетрис», «Відгадай за описом» тощо.

Навчання у грі – це побудова освітнього процесу на основі включення здобувачів освіти у гру і творчість. Досвід підтверджує, що творчість і гра можуть бути потужними інструментами для відволікання уваги дітей від негативних думок. Серед таких ігор популярними серед молодших школярів стали: «Програвання сценки», «Нескінченний ланцюжок», «Тиснемо – виснемо», «Ми-партнери» «Пошук скарбів», «Козацькі забави» тощо.

Широко використовуємо *технологію проєктного навчання*. Як відомо, *проєктне навчання – це педагогічна технологія, яка спрямована на застосування набутих знань і отримання нових у процесі самоорганізації і саморозвитку учнів.* Сьогодні це одна із пріоритетних технологій навчання, оскільки вона забезпечує умови для творчої самореалізації учнів, підвищує зацікавленість і мотивацію для отримання знань, умінь навичок, розвиває інтелектуальні здібності. Важливим є те, що результатом проєктної діяльності учня є його індивідуальний досвід [3].

Наші проєкти розрізняються за видами діяльності або за переважаючим методом його здійснення: дослідницькі, творчі, рольові, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані, інші. Наприклад: «Ми маленькі – козачата», «Походження географічних назв рідного краю, історія нашого міста»; «Свято хліба»; «Свято Андрія»; Покрова (козацькі розваги); «Масляна» (спільна підготовка із батьками); Великдень. Звичаї та традиції рідного краю»; Конкурс «Диво - писанка»; Різдвяні свята (розучування колядок, щедрівок); «День Святого Миколая»; Свято Соборності держави «Незламна і єдина Україна»; «Українська вишиванка; «Символи України»; «Література рідного краю»; «Я хочу більше знати про свою Батьківщину – Україну», «Я і моя родина», «Хліб наш – насущний»; «Славетні імена України», «Свято українського фольклору», «Пам'ятки архітектури», «Добро починається з тебе» інші. Проєкти-конкурси малюнків, виставки книг видатних письменників України, дослідницька робота та участь у культурно-просвітницьких заходах у Боярському краєзнавчому музеї, тематичні виставки дитячих малюнків тощо.

Таким чином, представлені нами ефективні технології формування громадянської компетентності молодших школярів у початковій школі можуть бути найбільш ефективними і результативними за умови: знання і дотримання принципів педагогіки партнерства, таких як: доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у взаєминах, міжособистісному спілкуванні; постійний діалог – конструктивна взаємодія – взаємоповага і довіра; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за власний вибір, горизонтальність зав'язків і контактів); принципи соціального партнерства

(рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) партнерства і державно-громадської активної взаємодії учителя, учнів, батьків, всієї шкільної громади, рівня організаційної культури школи та високого рівня професійної компетентності загальної і педагогічної культури вчителя, психологічної компетентності учителя та інших учасників освітнього процесу[4;6].

Переконані, що системна й послідовна спільна партнерська діяльність учителів, батьків і суспільного сектора щодо формування громадянської компетентності молодших школярів, як свідчать наші дослідження і практика, застосування ефективних традиційних й інноваційних технологій, сучасних форм і методів роботи вчителя, спостереження за поведінкою, вчинками, активністю учнів, їх стосунками, ставленнями один до одного, батьків, до традицій школи, до державних символів, показує, що така діяльність є необхідною і дає позитивні результати у виконанні важливих завдань національної освіти – підготовки дітей, починаючи з початкової школи, до відповідального життя в демократичній правовій державі, готовності та здатності до активної участі у справах суспільства на основі усвідомлення своїх прав і обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової освіти(2018). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
2. Закон України « Про освіту». Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). Закон № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Інноваційні технології навчання на уроках у початковій школі. URL:<https://naurok.com.ua/innovaciyni-tehnologi-navchannya-na-urokah-u-pochatkovi-shkoli-407507.html>
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні(2018).Схвалено розпорядженням від 3 жовтня 2018 р. № 710-р в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р)URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
5. Нова українська школа.(2016) Концептуальні засади реформування середньої школи.URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Онаць , О., & Данко, А. (2023). Психологічні аспекти педагогіки партнерської взаємодії в закладах освіти в підручнику для керівника. Проблеми сучасного підручника, (29), 172–184.<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-172-184>
<https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/660>

Бабкова Алла Михайлівна,
*методист Позашкільного навчального закладу
Будинок дитячої творчості Подільського району м. Києва,
Голова Асоціації шкільних музеїв
Подільського району м. Києва «Перспектива»,
відмінник освіти України
babkova49@ukr.net*

Міхно Світлана Вікторівна,
*старший викладач Кафедри графічного дизайну
Київської державної академії декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука*

ЗАСТОСУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ ОСВІТИ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті авторки із власного багаторічного досвіду на конкретних прикладах демонструють ефективні засоби роботи над проєктами виставкової діяльності у межах Асоціації музеїв при закладах освіти Подільського району м. Києва «Перспектива». Освітлюються засоби музейної педагогіки національно-патріотичного виховання та розвитку дітей в непрості часи для України і викликів сьогодення на прикладі закладів дошкільної освіти Подільського району. Стаття може стати в нагоді керівникам гурткової роботи, методистам та іншим педагогічним працівникам, що використовують у своїй педагогічній діяльності таку науку як музейна педагогіка.

Ключові слова: національні інтереси, культура, наукова освіта, музеї при закладах освіти, українська ідентичність, національне виховання, обдарованість, дошкільні заклади.

Мета шкільного музейництва – вдосконалення національної освіти, розвиток обдарованих дітей і юнаків в умовах боротьби за незалежність і цілісність України.

Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання й передбачає формування почуттів, любові до українського народу, його історії, рідної землі, своєї родини, гордості за минуле та сучасне на прикладах героїчної історії українського народу і кращих зразків культурної спадщини. Актуальним є переосмислення та доповнення історії у зв'язку з впливом на освітній процес певних тенденцій.

Перша тенденція – гуманізація, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності. Тенденція стверджує створення нового зразка освіти, який передбачає пріоритет освіти, орієнтованої на дитину. Це був один із принципів Софії Русової – реформаторки, видатної просвітительки, науковця, педагога, громадський діяча.

Її основна ідея – створення національної системи освіти, функціонування школи й виховання у повній відповідності з особливостями й потребами своєї

нації. Школи в Україні, на думку С. Русової, мають бути різними за методиками та формами, але всі вони повинні бути національними за своєю сутністю, навчання вестися рідною мовою, а учні мусять вчити не лише академічні науки, а й вивчати країну, у якій проживають. За це її почали переслідували і вона вимушена була іммігрувати.

Зараз відроджуються її педагогічна спадщина. Директор ЗДО № 584 Синекон Л. О. одна з перших освітян почала впроваджувати її ідеї у діяльності навчального закладу.

Музей Софії Русової у ЗДО №584 це місце де ми, відвідувачі, відчуваємо себе частиною цивілізованого світу в національному просторі, що сповідує найважливіші людські цінності: взаєморозуміння, толерантності, чесності, довіри, любові, доброти, щирості, мудрості, справедливості, свободи, патріотизму та милосердя. Цей музейний простір впливає на виховання громадянської та національної свідомості у маленьких вихованців, формування патріотизму та відданості загальнолюдським цінностям та моральним нормам, збагачення культурними та народними традиціями, звичаями українського народу. Тут проводяться рефлексійні, музейні заходи, що тісно зголошуються із освітньо-виховним процесом закладу і покращують освітні послуги.

Від ідей до повної реалізації проєктів, що вже 20 років базуються на ідеях Софії Русової підвищується професійний рівень педагогічних працівників закладу. У лютому 2025 року у ЗДО № 584 був проведений традиційний захід, присвячений 169-ї річниці від дня народження. Захід почався у музеї Софії Русової з цікавої, зворушливої, пізнавальної екскурсії про життя і наукову роботу великої педагогині проведеною Синекон Л. О. Потім директорка закладу Миронюк Н.В. запалила свічку пам'яті С. Русової – духовний вогонь і сьогодні гріє всіх. Вона вчить і сьогодні сіяти те Добре, Вічне і Розумне, та любити свою Україну. Педагоги ділилися новаторськими професійними досягненнями, що базуються на музейному контексті.

Дацюк Г. І., голова жіночої організації «Спадщина», письменниця, кандидат педагогічних наук, Редактор газети «Слово Просвіти» розповіла про С. Русову багато нового не тільки про педагогічні ідеї, а і сімейне життя просветительки. У гостей заходу були позитивні рефлексії: вони плакали і сміялись, надихались на позитив, доброту, відкритість, патріотизм і на єднання нашої педагогічної родини.

Синекон Людмила Олексіївна роздала дидактичний матеріал для використання не тільки у музейній справі, й на уроках з різних предметів! Музей може бути мобільним – він може все. Музейна рефлексія «Спадщина Софії Русової, яка надихає сьогодні», – так назвали свій захід ознайомлення з новаторською діяльністю русівці, педагоги ЗДО № 584 за проєктом Асоціації

«Перспектива». Всім запропоновано висловити свої враження та почуття за такою схемою:

Мої рефлексії...

Заповнення цієї анкети дозволить кожному учаснику зробити самоаналіз своєї роботи, більше зрозуміти значення музейної діяльності в закладі освіти

- На ознайомленні з Музеєм Софії Русової для своєї роботи я беру

_____ ,
бо _____

- Чи хотіли б детальніше знати про джерело натхнення активістки Асоціації «Перспектива» Людмили Олексіївни Синєкоп та інших русівців:
_____ (так / ні)

- Мені здається що Софія Русова для сьогоднішнього _____

- Протягом виступів я: _____

- Мій настрій: _____

- Матеріал був для мене: _____

•

Фото 1, 2 Музейні рефлексії у ЗДО № 584

Однією із важливих тенденцій вважають науковці – це перенесення акценту з навчальної діяльності педагога на продуктивну навчально-пізнавальну, художню та іншу діяльність дітей. Культура реалізує свою функцію розвитку особистості лише у тому випадку, коли вона активізує, спонукає особистість до продуктивної діяльності.

Ознайомимося досягненнями у цьому напрямку з кращим досвідом використання музейної педагогіки у ЗДО № 518. Великим досягненням (2024 рік) є затвердження Київським столичним університетом ім. Бориса Грінченка кафедрою дошкільної та початкової освіти колективного досвіду роботи ЗДО № 518 на тему «Музей Г. Світлицького в закладі дошкільної освіти № 518 як осередок формування мистецько-творчої компетентності».

Автори – упорядники досвіду: Т. М. Шевченко – директор закладу, Л. А. Стриженюк – методист, Г. В. Яковчук – психолог, Л. О. Колосюк – музичний керівник, педагоги – О. В. Дідікало, Н. М. Пальченко, Л. М. Заблоцька, О. В. Гавриленко.

Музей у навчальному закладі – стимулює педагогів до творчого пошуку, втілення інноваційних технологій в освітній процес. Для формування мистецько-творчої компетентності дітей дошкільного віку в музеї використовуються різні форми роботи, методи та технології, що виконують розвивальну та дидактичну функції:

- ейдетика та мнемотехніка (пиктограми, входження в картину, оживлення картини, метод Цицерона), автор Є. Антошук;
- «сторітелінг» – К. Крутій, Л. Зданевич;
- «Кільця Луллія» – Раймонд Луллій;
- сенкан (синквейн) - А. Крепс;
- використання різноманітних технік образотворення (О. Половіна, І. Кондратець);
- технологія "Мелодія картини";
- складання авторських казок за картинами Г. Світлицького (ЗДО № 518)

Фото 3, 4 У Музеї Григорія Світлицького педагоги ЗДО № 518 знайомлять учасників заходу з впровадженням інноваційних технологій

Для розвитку уяви, пам'яті та креативного мислення психолог Яковчук Г. В, у практиці своєї роботи використовує методи мнемотехніки (методи, в основі яких лежить вербально-логічне мислення) та ейдетики (методи, засновані на конкретно-мнимому мисленні), що не лише розвивають уяву, пам'ять, а й активізують образне нестандартне мислення.

Сторітелінг – один із найцікавіших та найпродуктивніших методів навчання, який у своїй роботі впроваджує вихователь Пальченко Н.М. Це мистецтво захоплюючої розповіді, могутній засіб розумового розвитку дитини. Розвиває уяву, логіку, збагачує словарь дитини, розкриває красу і милозвучність української мови та формує відчуття задоволення від спілкування рідною українською мовою, підвищує рівень культури і освіти.

«Кільця Луллія» – один із нових цікавих методів навчання, який активно використовує у практиці вихователь Гавриленко О.В. Даний метод сприяє розвитку різних навичок та компетентностей: вияву творчості, ініціативності, самостійного мислення, вміння висловлювати власну думку, співпрацювати в колективі. Перевагою даної технології є можливість підібрати лексичний ряд самостійно з будь-якої теми для проведення будь-якої гри, при цьому застосовуючи авторські варіанти використання.

У сучасному світі, де зростає значення технологій, глобалізації та швидкість змін у всіх сферах життя, освіта стає ще більш важливою. І починається вона саме з дошкільного віку. І тут треба зазначити, що музеї можуть бути мобільними, тому музейний аспект у національному просторі має інтелектуальний потенціал, що не можна не враховувати. Але нажаль скорочується кількість дослідників, кількість промислових підприємств, що провадили інноваційну діяльність, спостерігається недостатнє використання освітянами можливостей участі в міжнародних програмах тощо [1].

Освіта є ключовим фундаментом сучасного суспільства. Вона не лише формує та розвиває інтелектуальні та професійні здібності особистості, але й створює основу для економічного, соціального та культурного розвитку країни. Мить людського життя коротка, але у творчому пошуку люди всіх життєвих призначень створюють вічні цінності. Освітнє музейництво у дошкільному закладі має важливий аспект для вдосконалення національної ідеї; окреслення розвитку обдарованостей дітей в умовах боротьби за незалежність і цілісність України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів : огляд. вид. [Електронний ресурс] / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт.- упоряд.: Селецький А. В., Кравченко С. М., Агалець І. О. та ін. ; наук. ред. А. В. Селецький]. – Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2019. – 155 с. – Режим доступу: https://dnpb.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/06/overview_edition_2019.pdf

Барабаш Л. М.,
директор Шандриголівського ліцею
Лиманської міської ради, Донецької області,
вчитель ЗЗСО з біології,
ln.barabash.mail@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ МАРШРУТ ЯК ФОРМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

Анотація. У статті розглянуто актуальну проблему вдосконалення освіти обдарованих дітей, а саме створення індивідуального освітнього маршруту обдарованої дитини в процесі викладання біології у 7 класі Нової української школи.

Здійснено короткий огляд нормативних документів, які визначають пріоритетні напрямки роботи з обдарованими та здібними дітьми.

Акцентовано увагу на те, що створення індивідуального освітнього маршруту обдарованої дитини дозволить зробити знання особистісно значущими, сприятиме розвитку критичного мислення здобувачів освіти, дасть можливість змінити роль учителя по відношенню до учня під час освітнього процесу та забезпечить організацію педагогічного процесу на основі партнерства педагогічної спільноти, учнівства і батьківської громадськості.

Наведено приклад проєкту по створенню індивідуального освітнього маршруту обдарованої дитини з теми «Водорості» 7 класу НУШ.

Ключові слова: Нова українська школа (НУШ); обдаровані діти; індивідуальний освітній маршрут, критичне мислення; компетентність.

Annotation. The article examines the pressing issue of improving the education of gifted children, specifically the creation of an individual educational trajectory for a gifted student in the process of teaching biology in the 7th grade of the New Ukrainian School. A brief review of regulatory documents defining priority areas for working with gifted and talented children is provided.

The focus is on the fact that the creation of an individual educational trajectory for a gifted student will make knowledge personally meaningful, foster the development of students' critical thinking, allow for a transformation of the teacher's role in relation to the student during the educational process, and ensure the organization of the pedagogical process based on partnership among the educational community, students, and parents.

An example of a project on creating an individual educational trajectory for a gifted student on the topic "Algae" in the 7th grade of the New Ukrainian School is presented.

Keywords: New Ukrainian School (NUS); gifted children; individual educational trajectory; critical thinking; competence.

Актуальність проєкту. Проблема розвитку обдарованих учнів в умовах нової української шкли в нашій країні має особливу актуальність. Сучасна школа повинна скоординувати роботу з виявлення обдарованих учнів та організувати

розвиток їх обдарованості. Завдання вчителя: розвивати у дитини творчість, самостійність та виховувати в ній наполегливість, творчу сміливість, у постановці нових проблем і пошуку їх розв'язань. Обдарована дитина здатна сама собі допомогти, якщо вчитель підтримує її творчість і здібності.

Мета проєкту. Одним із інноваційних варіантів, що сприяють реалізації індивідуальних освітніх потреб обдарованої дитини є складання індивідуального освітнього маршруту. Мета освіти за індивідуальним маршрутом – максимальне задоволення запитів учнів, підвищення якості знань, умінь, економія енергії і часу.

Інноваційність та практична значимість проєкту. Індивідуальний освітній маршрут є однією з форм педагогічної підтримки особистісного та життєвого самовизначення здобувачів освіти. Грамотний підхід до його проєктування дає можливість педагогам обрати оптимальні методи взаємодії з дитиною, а також створити сприятливі умови для навчання, виховання, розвитку здібних та обдарованих дітей. Індивідуальний освітній маршрут – це диференційована освітня програма, що цілеспрямовано проєктується і забезпечує учневі/учениці позиції суб'єкта вибору, розробки та реалізації освітньої програми за умов здійснення вчителями педагогічної підтримки його самовизначення й самореалізації (С. В. Воробйова, Н. А. Лабунська, А. П. Тряпціна, Ю. Ф. Тимофєєва та ін.).

Виклад основного матеріалу. Виявлення, відбір та підтримка талановитої молоді – один з важливих напрямків освітньої політики нової української школи. Сучасна школа повинна скоординувати роботу з виявлення обдарованих учнів/учениць та організувати розвиток їх обдарованості. Вирішення проблеми формування творчої особистості, розвиток здібностей та обдарувань юного громадянина значною мірою залежить від учителя, творча діяльність якого стає міцним засобом формування і розвитку здібностей та обдарованості школярів. Проблема виявлення і розвитку обдарованих дітей вимагають сьогодні від педагога вміння працювати в творчому режимі, нестандартних напрямках, постійно удосконалювати професійну діяльність, створювати свою творчу лабораторію, опановувати специфічними формами і методами роботи з обдарованими дітьми в освітньому процесі.

Обдарованість – явище складне, багатогранне, це диво, яке природа дарує людям. І водночас воно настільки рідкісне, настільки дивовижне, що важко зрозуміти, чому саме ця людина вражає своїми неперевершеними успіхами в тій чи іншій галузі науки, мистецтва, літератури.

Багато потреб обдарованих дітей, що пов'язані з їх високими пізнавальними можливостями, часто не знаходять відповіді в традиційній системі шкільного навчання. Відомо, що більшість обдарованих учнів/учениць здатна до самостійного вивчення тем, які цікавлять їх, виявлення зв'язків між предметами та ідеями, високого рівня мислення та узагальнення. У результаті вони вже до

початку шкільного навчання володіють інформацією екстраординарної якості, тому навчальний матеріал може їх не цікавити, а очікування, поки однокласники опанують те, що їм давно відомо, може викликати нудьгу нетерпіння. Такі учні/учениці потребують нової, мінливої й стимулюючої інформації, що постійно кидає виклик їх здібностям.

Однією з форм педагогічної підтримки та розвитку здібних та обдарованих дітей є складання індивідуального освітнього маршруту.

Індивідуальним маршрутом можна назвати складений самим учнем/ученицею (разом з учителем і батьками) план руху лабіринтами навчання і досягнення кінцевої мети залежно від власної старанності. Індивідуальний освітній маршрут – це особиста програма дій учня/учениці на деякому відрізку його навчання: від кількох хвилин і годин до тижнів і навіть місяців. Маршрут може бути намічений для окремої частини теми, всієї теми або ж розтягнутий навіть до меж цілого предмета. На сьогодні немає універсальної методики складання індивідуального освітнього маршруту, бо робота з творчими дітьми вимагає творчого підходу, який несумісний з встановленими схемами та шаблонами.

У даній роботі представлено Проєкт по створенню індивідуального освітнього маршруту, спрямованого на вдосконалення освітнього середовища для обдарованої дитини в умовах нової української школи.

Головною метою проєкту є розробка індивідуального освітнього маршруту для обдарованої (здібної) дитини з біології за темою «Водорості», яка конкретизується через систему завдань:

- сформувані та вдосконалити систему роботи з обдарованою дитиною через впровадження індивідуального освітнього маршруту;
- створити умови для самореалізації та саморозвитку особистості;
- розширити засоби та форми навчання, які сприяють розвитку критичного мислення, навичок самостійної та дослідницької роботи, планування, аналізу, самоконтролю;
- формувати основні групи ключових компетентностей.

Тип проєкту:

- за пріоритетним видом діяльності – наочно-пошуково-інформаційний;
- за профілем знань – монопроєкт;
- за предметною галуззю – біологія;
- за тривалістю – короткостроковий (протягом вивчення теми);
- за кількістю учасників – індивідуальний;
- за характером координації – з безпосередньою, відкритою координацією.

Етапи реалізації проєкту:

I. Підготовчо-аналітичний етап

1. Ознайомитися з нормативними документами, які визначають пріоритетні напрямки роботи з обдарованими та здібними дітьми.

Закони України: «Про освіту»; «Про повну загальну середню освіту»; «Про позашкільну освіту».

Укази президента України: «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (№ 1013/2005 від 4.07. 2005); «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» (№ 612/2000 від 24.04.2000); «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» (№ 927/2010 від 30.09.2010).

Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності.

2. Ознайомитися з вимогами щодо складання індивідуального освітнього маршруту.

3. Скласти список підручників та Інтернет-ресурсів, які можуть бути використані при роботі над індивідуальним освітнім маршрутом.

4. Відібрати продуктивні педагогічні технології, методи та форми роботи, які будуть реалізовані під час роботи за індивідуальним освітнім маршрутом.

5. Узагальнити результати психодіагностичних досліджень, отримати рекомендації щодо планування роботи з обдарованою дитиною.

II. Організаційно-практичний етап

1. Визначити шляхи реалізації проєкту: уроки, консультації, індивідуальні заняття, співпраця з батьками, конференції, участь у конкурсах та олімпіадах.

2. Розробити схему індивідуального освітнього маршруту

Індивідуальний освітній маршрут за темою: «Назва теми»

Основний зміст теми	Вимоги до теми	
Урок №	<i>Знати:</i> <i>Вміти :</i> <i>Порівнювати :</i> <i>тощо (за програмою)</i>	
«Занурення»	Індивідуальне заняття	
Що цікавить?		
«Відхилення»	Самостійна робота	
Як пов'язана тема з іншими предметами?		
«Зупинка»	Оформлення результатів	
Мої досягнення		
«Нотатки від першої особи»		
<i>Я знаю</i> <i>Я вмію виконувати</i> <i>Було важко навчитись</i>		

3. Запропонувати учню/учениця систему ціннісних установок, набір можливих освітніх цілей, допомогти з змістовним наповненням освітнього маршруту.

4. Визначити стратегію, межі варіативності, загальні правила спілкування під час роботи за індивідуальним освітнім маршрутом.

5. Налагодити співпрацю з батьками учня та визначити заходи психологічної підтримки.

III. Підсумково-узагальнюючий етап

1. Оцінка результатів роботи з розвитку обдарованої дитини:

- формування певних знань з даної теми;
- вдосконалення життєвих компетентностей учнів: інформаційної, соціальної, вміння вчитися;
- вдосконалення вміння орієнтуватися в інформаційному просторі та аналізувати отриману інформацію;
- участь в предметних олімпіадах, в конкурсах різних рівнів, турнірах.

2. Аналіз результатів проєктування:

- визначення переваг, недоліків та ризиків проєкту;
- корекція результатів проєкту;
- виявлення недоліків у роботі проєкту;
- вибір засобів та шляхів усунення недоліків.

Очікувані результати

Навчання обдарованої (здібної) дитини за індивідуальним освітнім маршрутом дозволить отримати такі результати:

- зробити знання особистісно значущими, дати їм практичне спрямування;
- посилити пошуково-дослідницький, проблемний, проєктний характер навчання;
- створити освітній простір, що забезпечує індивідуальні способи і засоби навчання, формування ключових і предметних компетентностей особистості;
- сконцентрувати контрольно-оцінювальну діяльність учнів/учениць на аналізі та оцінці способів і результатів власної самоосвітньої діяльності;
- змінити роль учителя під час освітнього процесу.

Індивідуальний освітній маршрут за темою: «ВОДОРОСТІ»

7 клас НУШ

Складено згідно модельної навчальної програми

«Біологія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти

(авт. Соболев В. І.), рекомендованої Міністерством освіти і науки України

(наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883)

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ПЛАНУВАННЯ ТЕМИ

ТЕМА: Водорості – 6 годин

МЕТА:

Навчальна: Сформувати в учнів уявлення про те, що водорості – нижчі рослини; ознайомити із середовищами їх існування; ознайомити із пристосувальними рисами будови та життєдіяльності та різноманітністю водоростей.

Розвиваюча : Розвивати уявлення про різноманітність рослинного світу Землі; уміння виділяти головне у матеріалі, який вивчається; уміння пов'язувати будову і функції органів, робити висновки та узагальнення.

Виховна: Виховувати бережливе ставлення до навколишнього середовища; виховувати спостережливість, пам'ять, увагу, уяву та інтерес до гідробіології.

Основний курс	Вимоги до курсу
Урок 1	<u>характеризуєш:</u>
Водорості. Загальні ознаки водоростей. Різноманітність водоростей.	- поняття науки альгології; - середовища існування водоростей; - взаємозв'язок будови і функцій органів; <u>порівнюєш:</u> екологічні групи водоростей; <u>наводиш приклади:</u> - водоростей, як нижчих рослин; - спільні ознаки різних груп водоростей
«Занурення»	1 год.
Слово “водорість” можна поділити на два слова: водо – “вода” та рість – “рости”. А чи тільки у воді існують водорості?	Індивідуальне заняття
«Відхилення»	Самостійна робота
<u>Водорості + Географія</u> В Антарктиді наприкінці літа спостерігається «цвітіння снігу», яке спричиняють зелені водорості виду Хламідомонада снігова. Що таке Антарктида? Який механізм «цвітіння снігу»?	
«Зупинка»	Оформлення результатів
Складання опорної схеми «Водорості». Сенкан «Водорості».	
«Нотатки від першої особи»	
Я знаю.....	
Я вмію.....	
Було важко.....	

Основний курс	Вимоги до курсу
Урок 2	<u>характеризуєш:</u>
Зелені водорості. Особливості будови й життєдіяльності. Різноманітність зелених водоростей. Лабораторне дослідження № 2. Прийняття зелених водоростей до життя у воді.	- будову одноклітинних та багатоклітинних зелених водоростей; <u>порівнюєш:</u> будову одноклітинних та багатоклітинних зелених водоростей; <u>наводиш приклади:</u> - пристосування зелених водоростей до життя у воді
«Занурення»	1 год.
Хлорела звичайна – перша промислова водорість, введення якої до раціону птахів, сприяє зміцненню стійкості проти хвороб, підвищенню яйценосності, підвищенню вмісту вітаміну А в яйці та зміцненню шкарлупи. Які речовини хлорели зумовлюють такий ефект?	Індивідуальне заняття

«Відхилення»	Самостійна робота
<u>Водорості + Медицина</u> Хлорофіл – це зелений пігмент, що відповідає за характерні відтінки водоростей. Для чого хлорофіл використовують у медицині? Які корисні властивості має хлорофіл?	
«Зупинка»	Оформлення результатів
Обґрунтувати: Чому зелені водорості мають зелений колір? Чому наземні водорості не висихають під дією Сонця і вітру?	
«Нотатки від першої особи»	
Я знаю.....	
Я вмію.....	
Було важко.....	

Основний курс	Вимоги до курсу	
Урок 3	<u>характеризуєш:</u>	
Діатомові водорості. Особливості будови й життєдіяльності. Різноманітність діатомових водоростей.	- особливості діатомових водоростей; - пристосувальне значення мінерального панциру діатомей	
Дослідницький практикум Будова панцира навікули	<u>порівнюєш:</u> особливості будови представників діатомових водоростей	
	<u>наводиш приклади:</u> унікальності ознак, розмноження та руху діатомових водоростей	
«Занурення»		1 год.
Чому більшість діатомових водоростей використовуються під час оцінювання якості води?		Індивідуальне заняття
«Відхилення»		Самостійна робота
Водорості + Геологія Рештки діатомових водоростей утворюють мул – діатоміт. Підсушений і просочений певними сполуками, він перетворюється на вибухівку – динаміт. Який відомий хімік та благодійник, заробивши свої значні статки на виробництві вибухівки, віддав їх всі на відзначення відкриттів у хімії, фізиці, медицині, літературі та підтримки миру? (Він вважав, що зброя має запобігти війні.)		
Водорості + Хімія Панцирі діатомових водоростей утворені з кремнезему. Яка хімічна формула цієї речовини?		
«Зупинка»		Оформлення результатів
Скласти порівняльну характеристику діатомових водоростей навікули та пінулярії		
«Нотатки від першої особи»		
Я знаю.....		
Я вмію.....		
Було важко.....		

Основний курс	Вимоги до курсу
Урок 4	<u>характеризуєш:</u>
Бурі водорості. Особливості будови й життєдіяльності. Різноманітність бурих водоростей Дослідницький практикум Особливості слані ламінарій.	пристосування, що забезпечують поширення бурих водоростей <u>порівнюєш:</u> спільні та відмінні ознаки різних груп бурих водоростей; <u>наводиш приклади:</u> значення пластинчастої слані бурих водоростей
«Занурення»	1 год.
Чому велика кількість бурих водоростей утворює підводні зарості – «морські ліси»?	Індивідуальне заняття
«Відхилення»	Самостійна робота
<u>Водорості + Географія</u> Життя у припливно-відпливній зоні вздовж берегів знайшло своє відображення у будові бурих водоростей, які двічі на добу зазнають сильних коливань вологості і температури. Що таке припливи і відливи?	
«Зупинка»	Оформлення результатів
Складання буклету «Застосування бурих водоростей»	
«Нотатки від першої особи»	
Я знаю.....	
Я вмію.....	
Було важко.....	

Основний курс	Вимоги до курсу
Урок 5	<u>характеризуєш:</u>
Червоні водорості. Особливості будови й життєдіяльності. Різноманітність червоних водоростей.	- особливості будови слані; - життєвий цикл багрянок <u>порівнюєш:</u> - чим відрізняються червоні водорості між собою; <u>наводиш приклади:</u> - пристосувальних особливостей червоних водоростей до життя на великих глибинах
«Занурення»	1 год.
У японській кухні використовують водорість норі. Вона може здаватися чорною чи темно-зеленою. А який колір у цієї водорості в природі? Чому в неї стільки різних кольорів?	Індивідуальне заняття
«Відхилення»	Самостійна робота
<u>Водорості + Географія</u> Що таке коралові рифи і яка роль коралінових водоростей в їхньому існуванні? <u>Водорості + Хімія</u> У клітинних оболонках деяких червоних водоростей відкладається непрозорий та нерозчинний Кальцій карбонат. Яка хімічна формула цієї сполуки?	
«Зупинка»	Оформлення результатів
Підібрати рецепти використання агар-агару у харчовій промисловості.	
«Нотатки від першої особи»	
Я знаю.....	
Я вмію.....	
Було важко.....	

Основний курс	Вимоги до курсу
Урок 6	<i>характеризуєш:</i>
Водорості і екологічна цінність природи. Значення водоростей у природі та практичній діяльності людини.	- чому вода є визначальним чинником для водоростей <i>порівнюєш:</i> що спільного та відмінного між різними водоростями; <i>наводиш приклади:</i> - групи водоростей та їх представників; - роль водоростей у природі; - значення водоростей у житті людини
«Занурення»	1 год. Індивідуальне заняття
Водорості мають широке використання у різноманітних галузях практичної діяльності людини. Які особливості водоростей визначають їх використання людиною?	
«Відхилення»	Самостійна робота
<u>Водорості + Тварини</u> З якими організмами можуть співіснувати водорості? У чому сутність фотосимбіозу цих організмів? <u>Водорості + Література</u> Виправити помилки у розповіді-містифікації від Барона Мюнхгаузена. Одного разу коли я відпочивав на морі, я зустрів багато цікавого і незвичайного. Але більше всього мене потішили незвичайні живі організми – водорості. У них були великі міцні корені. На стеблах були розташовані листя, які нагадували листячко кульбаби. Але найцікавішим у водоростей були ніжно-рожеві духмяні квіточки й соковиті невеликі плоди, які були основною їжею для всіх птахів.	
«Зупинка»	Оформлення результатів
Підготовка та захист міні-проєкту на одну із тем: 1.Цілі сталого розвитку. 2.Морські їстівні водорості, або «морські овочі». 3.«Цвітіння» водойм України: чому це шкідливо? 4. Водорості та інноваційні технології.	
«Нотатки від першої особи»	
Я знаю.....	
Я вмю.....	
Було важко.....	

Висновки. Реалізація цілей продуктивного навчання в новій українській школі істотно поліпшується, коли вона доповнюється індивідуальними маршрутами навчання. Активне, творче ставлення школярів до навчання, рівень їх знань великою мірою залежить від розвитку пізнавальних інтересів,

самостійності мислення, прагнення до самоосвіти. У процесі формування цих якостей важливу роль відіграє створення індивідуального освітнього маршруту.

Від грамотно організованої системи освітніх технологій залежить майбутнє нашого суспільства. Адже за висловлюванням Р. Т. Кіосакі «...освіта, яка не вчить жити успішно в сучасному світі, не має ніякої цінності. Кожен із нас приходить у життя з природженою здатністю жити щасливо й успішно. А ми повинні збагатити цю здатність знаннями і навичками, які б допомогли нам їх реалізувати якомога ефективніше...».

Досягаючи основної мети власного педагогічного пошуку як вчителя біології, аналізуючи проблеми сьогодення приходжу до висновку, що розробка індивідуального освітнього маршруту в біології для обдарованої (здібної) дитини, має позитивний вплив на учасників освітнього процесу, на розвиток особистості із сформованими компетентностями, а також досягнення певних успіхів, а саме: активізація самоосвітньої діяльності здобувачів освіти, зростання успішності, збільшення відсотку якості знань, розвиток природничої, соціальної та громадянської компетентностей.

Створення індивідуального освітнього маршруту перетворює здобувачів освіти з пасивного «сприймача» готових знань на партнера педагогів у процесі власного розвитку, адже школяр, котрий бере активну участь у розробці освітньої траєкторії, зростає передусім у власних очах, відчуває себе успішним. А це, у свою чергу, допомагає підвищенню самоповаги, активізує інтерес дитини до нових знань, сприяє інтелектуальному розвитку та самостійності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барна І. Біологія: Тестові завдання для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2012. – 416 с.
2. Біологія в школі – Блог вчителя біології Шамрай І.А. Індивідуальний освітній маршрут. – blog-bio-inna.blogspot.com blog-page_73.
3. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми. – Харків: Вид. група «Основа», 2010. – 190 с.
4. Плекаємо обдарованість. Крок перший: від діагностики до прогнозування / за заг. ред. Ю.І. Соловйова, О.І. Чернишова. – Донецьк: Витоки, 2011. – 204 с.
5. Плекаємо обдарованість. Крок другий: психолого-педагогічний супровід / за заг. ред. Ю.І. Соловйова, О.І. Чернишова. – Донецьк: Витоки, 2011. – 110 с.
6. Плекаємо обдарованість. Крок третій: від теорії до практики: методичний посібник/ Бухлова Н.В.– Донецьк: Витоки, 2012. – 162 с.

Воляннюк Н. Ю.,
д. психол. н., професор,
зав. кафедри психології та педагогіки,
КПІ ім. Ігоря Сікорського
n.volianiuk1@gmail.com

Бараніченко О. М.,
аспірант, КПІ ім. Ігоря Сікорського,
baranichenko.work@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШІ В СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ

Предметом дослідження в роботі є особливості використання штучного інтелекту (ШІ) в середній та вищій освіті в Україні. Метою роботи є з'ясування особливостей використання ШІ в середній та вищій освіті України, а також викликів та проблем, які впливають на швидкість та якість впровадження ШІ в освітній процес. В межах роботи було досліджено рівень впровадження ШІ в систему освіти України та світу, визначено основні особливості цього процесу. Описано найбільш популярні системи на основі ШІ, які використовуються в Україні. Визначено основні причини їх використання, наведено переваги та недоліки цих систем та їх впливу на систему освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, середня освіта, вища освіта, ChatGPT.

The subject of the study in the work is the features of the use of artificial intelligence (AI) in secondary and higher education in Ukraine. The purpose of the work is to present the features of the use of AI in education and science in Ukraine, as well as the challenges and problems that affect the speed and quality of the implementation of AI in the educational process. The work investigated the level of implementation of AI in the education and science system of Ukraine and the world, identified the main features of this process. The most popular AI-based systems used in Ukraine are described. The main reasons for their use are identified, the advantages and disadvantages of these systems and their impact on the education system are given.

Key words: artificial intelligence, secondary education, higher education, ChatGPT.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних та технічних технологій призвів до активного впровадження методів штучного інтелекту (ШІ) у різні сфери людської діяльності. На сьогоднішній день він може як незначно спрощувати рутинні задачі, так і виконувати повний контроль та керування великими виробничими чи соціальними комплексами. Освітньо-наукова сфера не є винятком загальної тенденції.

В Україні, як і в багатьох інших державах, середня та вища освіти вже активно використовують ШІ для багатьох завдань. Це дозволяє, наприклад, створювати нові форми взаємодії між суб'єктами освітнього процесу, генерувати текстовий чи графічний матеріал для навчання, виконувати об'єктивне

оцінювання результатів досягнень учнів, студентів та викладачів. Окрім цього продовжується дослідження можливості використання ІІІ для інших задач, зокрема виконання консультацій інтелектуальними освітніми ІІІ-вчителями, використання віртуальної та доповненої реальності для ліпшого засвоєння інформації, інтелектуальної аналітики та прогнозування тенденцій.

Однак, процес впровадження ІІІ в систему освіти має і низку особливостей, викликів та проблем, що пов'язані з технічними можливостями, соціально-етичними нормами та юридичним аспектом. Більш того дедалі частіше постає питання академічної доброчесності при використанні ІІІ. Саме тому детальне дослідження особливостей використання цих методів є актуальною задачею та має практичне застосування.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Використання ІІІ в системі освіти на сьогоднішній день привертає все більше уваги науковців. У роботі [1] автори дослідили роль ІІІ в освіті з точки зору персоналізованого навчання та адаптивного оцінювання, визначили його потенціал та можливі наслідки використання. Трансформація вищої освіти внаслідок запуску сервісу ChatGPT було розглянуто у роботі [2]. Надані статистичні дані показали перевагу освітнього процесу з залученням ІІІ над традиційною моделлю. Однак було наголошено, що використання цих методів пов'язується з різними викликами та проблемами етичного характеру. Проведені у 2023 році емпіричні дослідження [3] надали інформацію щодо інтеграції ІІІ в систему вищої освіти.

В Україні значного розвитку ІІІ отримав під час війни. У роботі [4] автори дослідили можливість використання засобів ІІІ та хмарних сервісів в умовах онлайн-навчання. Було підтверджено доцільність використання цих засобів та визначено ризики їх використання, які пов'язані із зниженням креативності та навичок критичного мислення у здобувачів освіти.

Іншим видом використання ІІІ є його залучення до наукових досліджень. Аналогічно і до освітнього процесу, такий підхід дозволяє зменшити час виконання роботи без втрат в її якості [5].

Хоч використання ІІІ здатне пришвидшити та спростити роботу освітян, його бездумне використання може руйнувати саму парадигму отримання освіти. У зв'язку з власною специфікою навчального процесу у різних країнах, дослідження особливостей використання ІІІ в системі освіти на національному рівні є важливим кроком до побудови інтелектуальної системи освіти.

Мета роботи полягала у визначенні особливостей використання ІІІ в середній та вищій освіті України, а також викликів та проблем, які впливають на швидкість та якість впровадження ІІІ в освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи ІІІ займають важливе місце в системі освіти багатьох розвинених країн. Регулювання впровадженням

цих методів здійснюється на національному та міжнародному рівнях і супроводжується розробкою нормативно-правової бази. Такий підхід дозволяє підвищити загальний рівень якості освіти, гарантувати виконання етичних принципів, забезпечити безпеку та доступність.

До міжнародних організацій, які займаються питаннями впровадження ШІ системи освіти можна віднести ЮНЕСКО, ОЕСР (організація економічного співробітництва та розвитку), ЄС. Наприклад, у публікації ЮНЕСКО [6] було зазначено, що ШІ має потенціал до розв'язань багатьох задач, однак його швидке та неконтрольоване впровадження може викликати велику кількість проблем. Основною вимогою, яку формулює ЮНЕСКО, є впровадження ШІ, що базується на підході «Орієнтація на людину». Основою їхніх вимог є доступність регламентованого ШІ всіма освітянами.

На національному рівні відповідальність за впровадження ШІ в систему освіти зазвичай покладається на державні міністерства освіти, міністерства з цифровізації, органи місцевого самоврядування та виконавчі органи на базі навчальних закладів.

За останні роки процеси, пов'язані з використанням та впровадженням ШІ, значно пришвидшилися. Це підтверджується різними статистичними даними та соціальними дослідженнями. Так, у дослідженні [7] було представлено рівень фінансування даного напрямку в США, який на сьогоднішній день вже має зростаючу тенденцію, а до 2030 року тенденція прийме експоненційну залежність. При цьому суми, які виділяються на фінансування ШІ в освіті, перевищують бюджет невеликих країн на освіту загалом.

Найчастіше ШІ використовується освітянами для пошуку та структурування інформації. Відповідно до наданої ресурсом [8] інформації, близько 69% всього використання ШІ припадало саме на пошук інформації. Це стало можливим у зв'язку з стрімким розвитком моделей та методів обробки природної мови. Найбільш відомим класом таких методів є генеративні (породжувальні) трансформери, які зараз використовуються такими ресурсами як ChatGPT чи Gemini. Відповідно до даних, наданих ресурсом [9], на сьогоднішній день 89% здобувачів освіти зізнаються, що використовують ChatGPT для виконання індивідуальних завдань [10]. При цьому як педагогічний склад, так батьки здобувачів не схвалюють використання ШІ в процесі навчання.

Окрім цього велика кількість міжнародних корпорацій сфери інформаційних технологій додають до власних продуктів ШІ, який використовується зокрема і в освітніх цілях. До них можна віднести Amazon Web Services Inc., IBM Corporation, Microsoft, Google LLC, DreamBox Learning Inc., Carnegie Learning Inc., Anthology Inc.

Особливістю світового підходу щодо впровадження ІІІ в систему освіти є високий рівень фінансування даного напрямку. В Україні видатки на систему освіти не дозволяють вільно виділяти кошти на впровадження ІІІ. Більш того, ситуацію ускладнила війна. Саме тому, розвиток ІІІ в Україні має свої особливості.

Згідно з результатами всеукраїнського дослідження перспективи ІІІ в загальній середній освіті [11] можна зробити висновок, що використання ІІІ в освітній сфері лише набирає оберти. При цьому в процесі впровадження часто виникають такі проблеми:

1. Відсутність державної політики призводить або лише до часткового представлення ІІІ у вигляді модулів комерційних продуктів, наприклад ІІІ системи «Єдина школа», або до безконтрольного використання здобувачами освіти та педагогами за власним бажанням для вирішення конкретних задач, що виникають в процесі навчання чи роботи. При цьому, виникають проблеми з якістю, безпекою та етичністю використання обраних засобів.

2. Обмеженість фінансування призводить до того, що найбільшою популярністю в Україні користуються безкоштовні або дешеві інструменти на основі ІІІ. Однак такі інструменти мають свої обмеження, зокрема у вигляді низької точності результатів чи короткочасного демо-доступу.

3. Відсутність державного підходу призводить до низького рівня інформованості освітян щодо актуальних досягнень в сфері ІІІ, а тому велика кількість доступних продуктів не використовується через низьку популярність, а використання ІІІ зводиться до спілкування з ChatGPT.

У табл. 1 зведено порівняльну характеристику загальних тенденцій використання ІІІ в передових країнах світу та Україні.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика використання ІІІ

Параметр	Світ	Україна
Державна політика	Національні державні стратегії на основі законодавства	Ініціативи на рівні окремих закладів освіти та департаментах, часткова інтеграція в освітній процес
Фінансування	Великі зростаючі інвестиції від урядів та приватних корпорацій	Низький рівень фінансування від грантів та зацікавлених невеликих компаній
Рівень використання	Масове, контрольоване та планомірне впровадження та використання	Неконтрольоване нерівномірне використання зацікавленими особами

Параметр	Світ	Україна
Використання у наукових дослідженнях	Широке використання на рівні отримання та аналізу даних	Фокус використання зміщений в площину створення псевдонаукової інформації
Регулювання використання	Законодавча база з політики щодо використання ІІІ	Відсутність чітких норм та правил

З наведених даних можна зробити висновок, що використання ІІІ в Україні має більш хаотичний характер, аніж у розвинених країнах світу. Однак це дозволяє більш гнучко підбирати інструментарій для розв’язання конкретних прикладних задач, що спрощує і покращує їх поточне використання і теоретично дозволить у майбутньому отримати вищі показники якості інтеграції ІІІ в систему освіти.

В Україні ІІІ на сьогоднішній день найчастіше використовується освітянами за власним бажанням, а тому методи, моделі та системи, що ними обираються, як правило відповідають таким критеріям: відкритість безкоштовного доступу, прийнятна точність результатів, середній рівень доступності. У табл. 2 зведено найбільш популярні моделі та застосунки ІІІ в Україні.

Таблиця 2

Застосунки та моделі ІІІ, популярні в Україні

Задача	Застосунок	Модель/метод ІІІ	Популярність в Україні
Генерація тексту Відповіді на запитання	ChatGPT, Gemini, інструменти системи “Єдина школа”	Обробка природної мови (NLP)	72% серед учнів 68% серед вчителів
Персоналізоване навчання Індивідуальні тести	Інструменти проєктів «На урок», «Знання»	Машинне навчання (ML)	35% серед учнів 49% серед вчителів
Аналітика та прогнозування тенденцій результатів здобувачів	«Всеосвіта», «АІКОМ»	Аналіз даних (Data analytics)	10-15% серед центрів оцінювання якості освіти

Задача	Застосунок	Модель/метод ШІ	Популярність в Україні
Індивідуальна освіта	Coursera	Експертні системи (ES), нейронні мережі глибокого навчання (DL NN)	15% серед учнів 10% серед викладачів
Візуальний контроль під час іспитів, виявлення шахрайства	Тестові застосунки на основі апаратного забезпечення Hikvision, Dahua	Комп'ютерний зір (CV)	менше 1% серед адміністрацій навчальних закладів

Як видно з наданих в табл.2 даних, ШІ в системі освіти України представлений для розв'язання як власне освітніх завдань, наприклад розробка методичної бази викладачами чи розв'язання індивідуальних завдань здобувачами освіти, так і адміністративних завдань, наприклад оцінювання та прогнозування державної якості освіти чи перевірка, рецензування, пошук наукових праць. Це дозволяє виконувати рівномірний розвиток та впровадження ШІ не конкретно для якоїсь однієї задачі, а для усієї системи загалом. Очевидною перевагою такого підходу в результаті стає зменшення рівня академічної недоброчесності та фактично автоматичність внутрішнього регулювання.

При цьому в умовах військового стану в Україні ШІ дозволяє підвищувати доступність навчання шляхом використання онлайн-курсів чи віртуальних викладачів.

Окремим недоліком який є наслідком нестачі фінансування можна вважати низький рівень технічної забезпеченості навчальних закладів. З одного боку для реалізації ШІ провайдерам послуг необхідно використовувати новітнє потужне програмно-апаратне забезпечення, що часто є економічно не вигідним у розрізі надання послуг освітнім закладам. З іншого боку доступ до сервісів ШІ вимагає від користувачів пристроїв, які повинні відповідати безпековим та апаратним критеріям.

Ще одним викликом який виникає в процесі впровадження ШІ є недостатня інформаційно-технічна підготовка персоналу до роботи з ШІ. Більш того застаріле законодавство часто не враховує навіть звичні на сьогоднішній день інформаційні методи, а тому ШІ може стикатись з юридичною неможливістю його застосування в навчальному процесі.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті порівняння отриманих результатів визначено, що ШІ активно розвивається як в Україні, так і у світі загалом. Характерною особливістю ШІ в Україні можна вважати більш

динамічний та хаотичний характер його впровадження в систему середньої та вищої. Впровадження штучного інтелекту в освітній процес має великий потенціал для оптимізації роботи суб'єктів педагогічної та учбової діяльності, разом з цим виникають і певні ризики, такі як залежність від технологій, порушення конфіденційності даних та можливі негативні соціальні наслідки. Тому важливо забезпечити збалансований підхід до інтеграції ШІ в систему середньої та вищої освіти, враховуючи як переваги, так і потенційні загрози.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dr. Balaji, K. et al. (2024). AI in education: personalized learning and adaptive assessment. *International journal of creative research thoughts (IJCRT)*, 12, 5, 824-829.
2. Heredia-Carroza, J., Stoica, R. (2023). Artificial intelligence in higher education. A literature review. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 30, 97-115. <https://doi.org/10.47743/jopafl-2023-30-09>.
3. Zouhaier, S. (2022). The impact of artificial intelligence on higher education: an empirical study. *Deusto University-Spain. National University of Sciences and technology Oman*, 10, 1, 17-33. <http://dx.doi.org/10.19044/ejes.v10no1a17>.
4. Мар'єнко, М., Коваленко, В. (2023). Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*, 38(1), 48–53. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007>.
5. Панухник, О. (2023). Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ. *Галицький економічний вісник*, 4(83), 202-211. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.
6. Artificial intelligence in education. UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence> (accessed 22 march 2025).
7. AI In Education Market Size, Share & Trends Analysis Report By Component, By Deployment, By Technology (NLP, ML), By Application (Intelligent Tutoring System, Learning Platform & Virtual Facilitators), By End-use, By Region, And Segment Forecasts, 2025 - 2030. Grand View Research. Available at: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/artificial-intelligence-ai-education-market-report> (accessed 22 march 2025).
8. Digital Education Council Global AI Student Survey 2024. Report. Digital education council. Available at: <https://www.digitaleducationcouncil.com/post/digital-education-council-global-ai-student-survey-2024>
9. Brunner, N. (2025). AI in education - statistics and trends (2025). Boterview. Available at: <https://boterview.com/a/ai-education-statistics> (accessed 22 march 2025).
10. Westfall, Ch. (2023). Educators Battle Plagiarism As 89% Of Students Admit to using OpenAI's ChatGPT for homework. *Forbes*. Available at: <https://www.forbes.com/sites/chriswestfall/2023/01/28/educators-battle-plagiarism-as-89-of-students-admit-to-using-open-ais-chatgpt-for-homework/> (accessed 22 march 2025).
11. Результати всеукраїнського дослідження про перспективи ШІ в загальній середній освіті. 2023. МОН. URL: <https://mon.gov.ua/news/rezultati-vseukrainskogo-doslidzhennya-pro-perspektivi-shi-v-zagalniy-seredniy-osviti>.

Басюк Н. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка;
natabasyuk@ukr.net

ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розкривається проблема підвищення мотивації до навчання у майбутніх учителів початкової школи засобами залучення позитивних емоцій, створення емоційно насиченого навчального середовища. Автором перераховано чинники розвитку мотивації до навчання у студентів-бакалаврів. Описано досвід розв'язання окресленої проблеми у Житомирському державному університеті на прикладі здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньою програмою «Початкова освіта».

Ключові слова: мотив; мотивація; інтерес до навчання; інтелект; емоції; емоційний інтелект; форми і методи підвищення мотивації; майбутні вчителі початкової школи.

Abstract. The article reveals the problem of increasing motivation for learning among future primary school teachers by means of attracting positive emotions and creating an emotionally rich learning environment. The author lists the factors of motivation development for studying in bachelor's students. The experience of solving the outlined problem at Zhytomyr State University is described using the example of higher education applicants studying in the educational program "Primary Education".

Keywords: motive; motivation; interest in learning; intelligence; emotions; emotional intelligence; forms and methods of increasing motivation; future elementary school teachers.

Проблема підвищення у студентів мотивації до навчання залишається однією з найгостріших питань у закладах вищої освіти. Це пов'язано не лише зі зростанням вимог суспільства до вчителя, яке хоче бачити у ньому такі якості як професіоналізм, компетентність, активність і творчість, але і зі зміною світоглядних позицій студентської молоді і повномасштабною війною в Україні. Одним з найбільших викликів для викладачів стало те, що з початком війни активність студентів помітно знизилась. Якщо мотивація до навчання «шкутьилгала» і в мирні часи, то зараз ситуація лише ускладнилася. В умовах тривоги і стресу через війну у здобувачів вищої освіти спостерігаються проблеми з пам'яттю і концентрацією уваги, з'являються втрата сил, бажання щось робити, апатія, виникають труднощі в засвоєнні навчального матеріалу, поведінково-емоційні проблеми. Усе це загалом негативно впливає на здатність навчатися, адже для того, щоб зосередитись на сприйнятті нових знань, їх опрацюванні, потрібен стабільний режим. В умовах, коли мозок пильнує зовнішні звукові

сигнали на предмет потенційної небезпеки, погіршуються процеси запам'ятовування. Тривожні новини, обстріли, повітряні тривоги, необхідність переховуватися в укриттях, порушений життєвий ритм створюють колосальне стресове навантаження на здобувачів освіти. Частина студентів взагалі не розуміє, як і навіщо вчитися, якісно готувати завдання, коли майбутнє невизначене. Це, відповідно, позначається на мотивації, породжує нездатність працювати через емоційні переживання, низьку включеність в процес навчання і бездіяльність.

Отже, фактор мотивації для успішного навчання є ключовим, і головне завдання, що постає перед закладом вищої освіти - посилювати у студентів мотивацію до навчання.

Для того, щоб визначитися з практичними аспектами мотивації, потрібно, на нашу думку, перш за все, з'ясувати, який зміст включає у себе поняття «мотив» і «мотивація».

Термін «мотив» походить від лат. *move*, що означає «приводити в рух», «штовхати»; від фр *motif* – «спонука». У психолого-педагогічній літературі мотив трактується як спонука до дії, пов'язана із задоволенням певних потреб; як сукупність психологічних умов, що викликають цілеспрямовану активність особистості; як причина, поштовх до дій і вчинків; як процес, стан, властивість особистості.

В основі мотивації лежить сукупність психічних процесів (мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, схильності, емоції, мотиваційні установки), які збуджують до активності, заряджають енергетичним імпульсом та обумовлюють поведінку людини. Як бачимо, мотивація об'єднує різноманітні спонукання в єдину структуру. Це, свого роду, рушійна сила, що утворюється як результат розумових дій і є стійким емоційним станом, який активізує і спрямовує поведінку людини на конкретний результат. Уміння мотивувати себе та інших до діяльності, конструктивно керувати емоційною сферою, ефективно використовувати емоції у досягненні цілей, здійснювати рефлексію – необхідні навички емоційного інтелекту, які так потрібні у вчительській професії.

Важливо розрізняти внутрішню та зовнішню мотивацію. Студенти з внутрішньою мотивацією виконують роботу заради неї самої, тому що вона їм подобається, тому що вони вчаться або тому що вони відчують себе успішними людьми. Пізнавальна діяльність приносить їм емоційне задоволення. Студенти з зовнішньою мотивацією мотивовані іншими цілями: отриманням гарної оцінки, диплому, стипендії, схваленням, визнанням товаришів, викладачів, виконанням навчальних вимог. При цьому зміст навчання не становить для них особистої цінності. Здобувачі вищої освіти з недостатньо сформованою внутрішньою мотивацією орієнтуються переважно на зовнішні чинники в процесі навчання, не

достатньо розуміють значення навчальних дисциплін для оволодіння майбутньою професією і, відповідно, втрачають інтерес до освітніх компонент, які вивчають. У такому випадку не можна говорити про повноцінний розвиток особистості вчителя та його становлення як професіонала.

Мотивація надає сенс процесу навчання, стимулюючи бажання та інтерес до здобуття нових знань. Від неї залежить успішність студента, глибина його знань, особистісне та професійне зростання, бажання та здатність навчатися упродовж усього життя.

Розвиток мотивації студентів до навчання залежить від багатьох чинників, серед яких можна виділити такі:

- бачення і усвідомлення студентами близьких і віддалених цілей навчання;
- зміст навчального матеріалу та організація освітньої діяльності (важливість і цікавість матеріалу, доступність і зрозумілість, можливість вибору освітніх компонент);
- використання інноваційних та інтерактивних форм, методів навчання, командна взаємодія;
- організація і здійснення індивідуальної та консультативної роботи;
- доброзичливий психологічний клімат;
- високий рівень професіоналізму викладача, який передбачає наявність у нього вміння і бажання навчати, поважливе ставлення до студента як до компетентної особистості, зацікавленість успіхами студентів;
- входження в професійну діяльність.

Для мотивації стратегічно важливі такі компоненти, як інтерес, увага та впевненість. Тому у Житомирському державному університеті імені Івана Франка використовуються різноманітні методи і прийоми, які базуються на цих компонентах. Розглянемо деякі з них на прикладі студентів, які навчаються за освітньою програмою «Початкова освіта».

Уже з перших занять першокурсники дізнаються про особливості майбутньої професії вчителя початкової школи, її зміст та завдання, роль першого вчителя у формуванні особистості дитини, професійно значимі якості особистості педагога. Особливий інтерес у них викликають конкретні приклади з робочих буднів учителя початкової школи. Це посилює бажання оволодіти педагогічною професією і педагогічною майстерністю. Цікавим для студентів є перегляд фільмів про школи 60-70-их років, пошук психолого-педагогічних помилок у спілкуванні вчителя з учнями, порівняння освіти минулого з Новою українською школою.

Для того, щоб стимулювати зацікавленість студентів до вивчення освітніх компонент, у своїй діяльності використовуємо форму роботи, яку ми назвали «Досягатор». Вона полягає в тому, що на початку вивчення навчальної

дисципліни студент отримує перелік завдань для самостійної роботи, які обов'язкові у виконанні і приносять додаткові бали. Наприклад, приступаючи до вивчення освітньої компоненти «Вступ до спеціальності» (1 семестр, 1 курс), майбутні вчителі отримують завдання – прочитати твори В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» і А. Макаренка «Педагогічна поема». Якщо початок читання видається легко й натхненно, то поступово мотивація може згасати. Щоб утримати інтерес студентів, використовуємо буктрейлер або пропонуємо студентам, які випередили інших у прочитанні, скласти власний буктрейлер для своїх одногрупників. Буктрейлер – це короткий відеоролик за мотивами книги. Основне його завдання – яскраво й образно розповісти про книгу, зацікавити, заінтригувати читача, спонукати до прочитання. Важливо у сценарій буктрейлеру внести інтригу і вибудувати сюжет таким чином, щоб читачеві неодмінно захотілося дізнатися, що ж буде далі. А дізнатися можна, лише прочитавши книгу. Це, свого роду, рекламний хід, який привертає увагу до тексту через залучення візуальних засобів.

На практичних заняттях зі «Вступу до спеціальності» студенти-бакалаври знайомляться з науковою літературою з питань педагогічного спілкування, самовиховання й самоосвіти, розвитку у собі педагогічно значимих якостей і властивостей. Опрацьовану літературу потрібно не тільки презентувати аудиторії у незвичайний спосіб (у формі розроблених рекомендацій, складених блок-схем), а ще й «випробувати» рекомендації науковців на собі та розповісти про досягнуті результати. Тобто, книжкові рекомендації на кшталт «як розвинути критичне мислення», «як покращити властивості уваги», «як стабілізувати емоційну сферу», «як перебороти у собі страх публічних виступів» потрібно відпрацювати на собі, а потім доповісти щодо їх ефективності чи неефективності.

Складне й нецікаве конспектування першоджерел можна замінити формою конспекту Корнелльського університету (приватний університет, розташований в місті Ітака (штат Нью-Йорк, США)). Такий вид конспектування дозволяє виділити основне й другорядне, визначити ключові поняття і з'ясувати їх зміст, засвоїти наукову термінологію, систематизувати знання.

Назва першоджерела		Дата
Основні питання	Дефініції.	
	Приклади.	
	Деталі.	
	Цікаві факти.	
	Парадокси.	
	Корисна інформація.	

*Рис. 1. Приклад конспектування першоджерел
(за методом Корнелльського університету)*

Непоганим активатором розумової діяльності студентів є так звані «провокаційні пастки». Викладач пропонує задуматись над змістом суперечливих тверджень і або погодитись, тобто навести переконуючі аргументи на захист своєї думки, або ж спростувати їх, тобто аргументовано переконати у їх хибності. Наприклад, «авторитарний стиль спілкування – найефективніший стиль педагогічного спілкування, оскільки він показує, хто в класі головний», або «вчителем працює тільки невдаха», або «навіщо розвивати критичне мислення, коли достатньо і кліпового».

Відомо, що фундаментом мотивації є інтерес. Основну роль у розвитку інтересу до навчання відіграє створення проблемних ситуацій, зустрічі студентів з труднощами, які вони не можуть вирішити, використовуючи наявний запас знань. Зіткнувшись з труднощами, вони переконуються в необхідності їх поповнення або їх творчому застосуванні у нестандартній новій ситуації. Відчуття нестачі знань та потребу у їх поповненні допомагають різноманітні конкурси, квести, інтелектуальні змагання, вікторини, дебати, дискусії, командна взаємодія. Вони підвищують задоволеність студентів від навчання та сприяють розкриттю їхнього потенціалу й роблять навчання більш інтерактивним.

Цікавою є тільки та робота, що вимагає постійної напруги. Якщо навчальний матеріал засвоюється без напруження, легко, він не викликає інтересу. Однак труднощі мають бути переборними, в іншому випадку інтерес швидко зменшується. Подолання труднощів лежить в основі виникнення інтересу до навчання.

Загалом, потрібно сказати, що навчання ніколи не буває справою чистого інтелекту. Воно завжди включає емоційні та вольові процеси, які впливають на освітній результат. Пізнавальний інтерес студентів тісно пов'язаний з емоціями. Якщо він присутній, навчання супроводжується захопленням, емоційними підйомами, радістю від успіху, подальшим бажанням вчитися. Більше того, науковці [1] стверджують, що в основі формування позитивної мотивації до навчання у здобувачів освіти є управління їх емоціями. Навчальний матеріал, який викликає емоції радості, подиву, несподіванки, відкриття, міцно запам'ятовується, допомагає захопити увагу студентів та утримувати її впродовж заняття.

Так, на заняттях з «Методики навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (3 курс), перш ніж впроваджувати інтерактивні форми й методи навчання в урок, майбутні вчителі практикують їх дію на собі. Для прикладу наведемо використання цікавого методу розвитку критичного мислення РАФТ – метод, який все більше набуває популярності серед вчителів початкової школи. Для

початку студенти знайомляться зі змістом і призначенням методу. РАФТ – аббревіатура з англійських слів:

r – role (роль)

a – audience (аудиторія)

f – format (форма)

t – topic (тема)

Схематично складання тексту можна зобразити у вигляді схеми: хто? кому? у якій формі? що може сказати?

Покажемо на прикладі української народної казки «Котик і Півник». Перше повідомлення РАФТ зустрічаємо у тексті казки:

Котику-братику,
Несе мене лиска
По каменю-мосту.
На своєму хвосту.
Порятуй мене!

Завдання для студентів: від імені головних персонажів казки скласти повідомлення-РАФТ (оголошення, SMS-повідомлення, лист, усне звернення, розписку). Приклади повідомлень РАФТ, які складали студенти спеціальності «Початкова освіта»:

Оголошення від Котика:

Шановні жителі села Лісове! Мого друга Півника викрали! У нього руде пір'ячко, довгий хвостик, дзвінкий голос. Якщо ви були свідком його викрадення або щось чули, зателефонуйте мені за номером 096 55 43 21 або в поліцію за номером 102.

SMS-повідомлення від лисеняти Пилипка і його сестер:

Мамо! Ми дуже голодні, хочемо їсти. Принеси нам щось смачненьке на вечерю. Уже вбираємо картоплю до м'яса.

SMS-повідомлення від лисенятка Пилипка

Мамо! Усі мої четверо сестричок-лисичок вийшли надвір, бо звідти лунала дивовижна музика. Їх уже довго немає. Не знаю, що робити. Відгукнись!

Заява в поліцію

Пропали діти: чотири маленьких лисички та лисенятко. Лисички були одягнені у зелені спіднички та вишиванки. Лисенятко відгукується на ім'я Пилипко. Зникнення дітей виявила о четвертій годині після полудня. Підозрюю у викраденні дітей і скоєнні злочину Котика. Прошу піймати злочинця.

Стурбована мати Лисиця.

Лист-подяка від Півника

Мій любий друже Котику-братику! Я люблю тебе безмежно і вдячний тобі за порятунок. Мені було сумно, коли ти пішов на лови. Так захотілося золотої

пшениці і медяної водиці, що я не втримався і вийшов на двір. Не послухався тебе. І мало не став вечерею хитрої Лисички. Запам'ятаю на все життя – не потрібно ризикувати: життя – найдорожче, що я маю!

Твій Півник.

Необхідною умовою для стимулювання пізнавального інтересу та підвищення мотивації до навчання є можливість проявити самостійність та ініціативність. Цьому допомагають метод проектів, сюжетно-рольові, ділові ігри, створення лепбуків, лепбоксів, практична робота, проведення дослідів, виготовлення саморобних наочних посібників, використання творчих завдань (складання кросвордів, чайнвордів, загадок). Наприклад, вивчаючи «Методику інтегрованого курсу «Я досліджую світ» третьокурсники розробляють проекти «Моє місто», «Вулицями міста Житомира», складають дерево свого роду, створюють сімейний герб, організовують колективно творчі справи, здійснюють театралізацію, виготовляють лепбуки, лепбокси, створюють комікси, складають сторітелінги, проводять ток-шоу та багато іншого. Використання різноманітних методів і форм робить процес навчання цікавим, захоплюючим, сприяє розумінню студентів того, що їхні знання є потрібними для майбутньої професії.

Цінний вплив на підвищення мотивації до навчання має квазіпрофесійна діяльність, у ході якої імітується або фрагмент уроку, або робота на уроці над певним завданням, або відтворюється увесь урок. Майбутній учитель засвоює й актуалізує отримані раніше знання, бачить потребу в їх поповненні. А основне – розуміє практичну значимість та перспективу застосування знань. Особливий інтерес викликає проведення нестандартних уроків: урок-суд, урок-подорож, урок-казка, віршовані уроки тощо.

Сучасна студентська молодь не може уявити своє життя без соціальних мереж. Тому це можна використовувати в користь: рекламувати заняття в соцмережах, створюючи імітацію трейлерів з цікавими аспектами майбутнього заняття. Або ж використовувати як систему стимулів і винагород, коли у соціальній мережі викладається пост про цікаве заняття або успіхи студентів на занятті. Така практика дозволяє студентам пережити ситуацію успіху, відчувати почуття гордості за пророблену роботу, розвиває ззовні ті імпульси, які індукують мотивацію. Навіть коротка розмова викладача зі студентом, привітання за чудово виконану роботу наприкінці заняття гарантовано викличе позитивні емоції і підштовхне до подальших звершень,

Підсумовуючи викладене вище, приходимо до висновку, що немає єдиного чудодійного методу підвищення мотивації до навчання у здобувачів вищої освіти. Єдино правильним і універсальним правилом, яке варто пам'ятати у роботі з майбутніми вчителями початкової школи – це вплив на емоційну сферу, створення у них позитивних емоційних станів, розвиток відчуття впевненості та

успішності, встановлення важких, але досяжних цілей, створення атмосфери здорової конкуренції, щоденне використання творчих завдань та інноваційних форм роботи, які дозволяють підтримувати мотивацію до навчання, а отже й професійну мотивацію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Запоріжжя, 2012. 40 с.

Безена І. М.,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти,
Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради,
ivarbezen3@gmail.com*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7169-2038>

Савич А. В.,

*старший викладач кафедри міжнародної економіки
і соціально-гуманітарних дисциплін,
Український державний університет науки та технологій,
вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, Індекс 49010, тел..0674410552,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3766-8229>*

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ Й ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗМІСТУ ПРЕДМЕТА «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Анотація. Наші розвідки присвячено змістовим процесам розвитку шкільної історичної освіти та деколонізації змісту української історії, культури та світоглядів як важливого чинника загальноєвропейських перспектив. Відмічаємо, що деколонізація суспільного життя й змісту освіти є актуальним концептом в західній академічній думці, який втілюється через соціальну й наукову активність, розвиток суспільної культури, переосмислення історії національного розвитку. Не заперечно, що постколоніальні дослідження стали площиною інтелектуальної боротьби між українською та російською/імперською історіографіями. Тому, у зв'язку з цим переосмислення західної й української культури у світлі її імперського експансіоністського минулого визначає основну мету деколонізації в українській науці, освіті, особистісних світоглядах тощо. Базовою цінністю постають принципи свободи думки та верховенства права, які в процесах деколонізації української історії та культури доповнюється іншими загальнолюдськими чеснотами. Саме історична й культурна деколонізація в Україні спрямована на легітимацію і закріплення сучасних європейських цінностей в національному сіспільстві, але в той же час поглиблюється наскрізним й глибинним шляхом подолання

«російськоорієнтованої»/ «совєтської» (євразійської) традиції світоглядного мислення й оцінки історичних процесів. Метою дослідження є розвідки змісту сучасних наукових, освітніх та загальнонаціональних процесів направлених на деколонізацію навчальної літератури та формування нового змісту історичної освіти в Україні. Методи дослідження: емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимір, експеримент, моніторинг); теоретичного дослідження (ідеалізація, уявний експеримент, формалізація, дедуктивно-аксіоматичний); загальні (абстрагування й конкретизація, аналіз, синтез, моделювання, аналогія, історичний і логічний методи). Висновки: загальні процеси деколонізації змісту наукових досліджень, історичної освіти в середній школі продовжується, але вони потребують особливої уваги науковців-істориків, педагогів-істориків щодо питання реалізації початкових програм, підготовки підручників з історії, дослідження української мови та літератури, педагогічні трансформації, ресурсне забезпечення навчального процесу з історії та літератури, ефективне формування нового світогляду покоління молоді спроможного розпізнати шкідливі ідеї «руського мира» та імперські наративи.

Ключові слова: зміст освіти, деколонізація історії минулого, колоніалізм, імперська політика.

Abstract. Our research is devoted to the processes of the development of school history education and the decolonisation based on the content of Ukrainian history, culture and worldviews as an important factor in pan-European perspectives. We note that the decolonisation of social life and the content of education is a relevant concept in Western academic thought, which is embodied through social and scientific activity, the development of public culture, and a rethinking of the history of national development. It is undeniable that postcolonial studies have become a platform of intellectual struggle between Ukrainian and russian/imperial historiographies. Therefore, in this regard, the rethinking of Western and Ukrainian culture in the light of its imperial expansionist past defines the main goal of decolonisation in Ukrainian science, education, personal outlooks, etc. The basic values are the principles of freedom of thought and the rule of law, which in the process of decolonising Ukrainian history and culture are complemented by other universal human virtues. It is the historical and cultural decolonisation in Ukraine that is aimed at legitimising and consolidating modern European values in the national society, but at the same time is deepening through and deepening by overcoming the 'russian-oriented'/ 'Soviet' (Eurasian) traditions of worldview thinking and assessment of historical processes. The aim of the study is to explore the content of modern scientific, educational and national processes aimed at decolonising educational literature and forming a new content of historical education in Ukraine. Research methods: empirical research (observation, comparison, measurement, experiment, monitoring); theoretical research (idealisation, thought experiment, formalisation, deductive and axiomatic); general (abstraction and concretisation, analysis, synthesis, modelling, analogy, historical and logical methods). Conclusions: the general processes of decolonisation of the content of scientific research and historical education in secondary school continue, but they require special attention of historians and historian educators to the implementation of primary curricula, preparation of history textbooks, research of the

Ukrainian language and literature, pedagogical transformations, resource support for the educational process in history and literature, effective formation of a new worldview of a generation of young people capable of recognising the harmful ideas of the 'ruskiy mir' ('russian world') and imperial narratives.

Keywords: content of education, decolonisation of the history of the past, colonialism, imperial policy.

Сучасна реформа українського шкільництва проходить в контексті Концепції «Нова українська школа», яка затверджена Кабінетом Міністрів України. В окресленому спектрі реалізації реформи науково-методичні, управлінські й педагогічні процеси перейшли до практичної реалізації в базовій середній освіті і на черзі старша школа – академічні ліцеї.

Основою розвитку шкільної освіти є ресурсне забезпечення змісту освіти, до якого відносимо – кадри, матеріальне забезпечення навчання, технології, процедури тощо. Особливе місце у шкільній освіті займають навчальні посібники та додатки до них призначені для індивідуального навчального розвитку здобувачів освіти (відповідно до вимог Державного стандарту та Типової освітньої програми з історії), із врахуванням відповідної вікової категорії, доступності змісту, оптимальності інформаційного навантаження та відповідними рівнем навчання або профілем освіти. Адже через змістові лінії з історії подаються загальні лінії інформації й пропозиції дослідження окремих питань з минулих часів розвитку людської цивілізації та історії нашого краю.

Наше окреслене дослідження здійснено в рамках науково-дослідницької роботи кафедри соціально-гуманітарної освіти комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»: «Особистість в освітньому середовищі сучасного суспільства»/ "Personality in the Educational environment of modern society", зареєстровану в ДНУ УкрІНТЕІ за номером 0123U104510.

В нашому дослідження хочемо розглянути актуальні проблеми, на скільки навчальний підручник з історії враховує сучасні результати української та зарубіжної історіографії, процеси деколонізації. Окрім того, чи має підручник з історії чіткі лінії з дотримання балансу за змістом і обсягом інформації, стимулює розвитку індивідуальних потенціалів здобувача освіти до самостійного поступу, мотивує до пізнання через пропозиції інтерактивних й нових освітніх технологій і матеріалів для індивідуального дослідження, критичного осмислення історичних подій та діяльності постатей, які максимально сприяють ефективному освоєнню історичних процесів минулого та набуттю досвіду для сучасних реалій життя.

Необхідно відзначити, що проблема шкільного навчального підручника, завжди була актуальною темою для науковців і педагогів різних часів, серед них

– В Сухомлинський, А. Захаренко, М. Стельмахович, Ш. Амонашвілі та ін., зарубіжних вчених – Джон Д'юї, Андреас Шлейхер, Марк Генсон, Кен Робінсон, Джон Гатто ін.. Свої світоглядні думки з проблеми творення шкільного підручника з історії окреслювали науковці: В. Кремень, О. Пометун, К. Баханов, Н. Яковенко, Н. Гупан, С. Костилева, М. Култаєва, І. Смагін, А. Булда, О. Удод, С. Терно, О. Жосан ін.. Вказана наукова і педагогічна проблема перебуває в широкому дослідницькому міжгалузевому полі науковців з філософії освіти, педагогіки, психології та історичної науки.

Найвищою цінністю суспільства і сучасної середньої школи є дитина, яка постає в житті й освітньому середовищі із своїм індивідуальним розумінням освітніх запитів, які в цілому сприяють розвитку якостей освіченості та набуття життєвих компетентностей для успішної життєвої перспективи. Суспільний запит і державна політика визначають базову основу змісту шкільної історичної освіти, яка відображена в Державному стандарті базової середньої освіти та профільної школи, навчальній програмі з історії, модельній навчальній програмі, навчальних підручниках та робочих планах педагога, які формують освітнє середовище для здобувача освіти й формуються через ресурсно-методичний інструментарій й технології дослідження від вчителя історії. Необхідно відзначити, що ми вже раніше звертали наукові інтереси на процеси підручникотворення та виклики з якими необхідно працювати в сучасних реаліях життя й освіти [1; 2; 3].

Міністерством освіти і науки України (далі – МОНУ, регулятор) наказом від 03.08.2022 №698 зробив перші практичні кроки, які змінили зміст навчальних програм з історії (далі – НП) з підходами деколонізації змістових ліній шкільної історичної освіти. У пояснюючій записці НП визначено мета шкільної історичної освіти із трьох пунктів: 1) формування вільної особистості, яка визнає національні і загальнолюдські цінності, керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у поведінці; 2) виховання засобами історії громадянської свідомості, приналежності до власної держави, зорієнтованої на спільні суспільні цінності, пріоритети демократії і злагоди; 3) прищеплення толерантності і поваги до всіх світоглядів, релігій, звичаїв, культур, уміння знаходити порозуміння і досягати суспільно значущих цілей [4; 5].

Реалізація мети історичної освіти відбувається через розвиток історико-культурної свідомості особистості: а) накопичення знань про події, явища та процеси; б) оволодіння способами розумових дій, які необхідні для розуміння минулого та сучасного; в) усвідомлення демократичних цінностей та їх дотримання на практиці. Необхідно відзначити, що зміст історичного матеріалу має базуватися на наступних пріоритетах: науковість, національна спрямованість, хронологічна послідовність, логічність, людський вимір історії,

постановка проблемних навчальних завдань, полікультурність, пропорції суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного і духовного процесів, краєзнавчими лініями, історії повсякдення, мікро-історії та особливостей трансформації рівня життя населення протягом часу [6; 7; 8].

Модельні навчальні програми визначають державну лінію стратегічної мети історичної освіти та умови дотримання балансу змістового наповнення навчального підручника: 1) конструювання змісту з урахуванням: нормативно-правових актів, що стосуються національної безпеки та громадянського виховання; 2) сучасних здобутків світової та української історіографії; 3) дотримування принципів вікової (психофізіологічної) відповідності, поступового ускладнення, наступності, послідовності, системності, україноцентричності відображення історичного матеріалу; 4) втілення концентричних підходів із повторюваним ускладненням історичного матеріалу в розрізі циклів освіти; 5) представлення основних періодів історії України (від первісності до сьогодення) як суголосні з світовою історією; 6) інтегрувати історію України у наскрізних зв'язках із фактами, явищами, процесами в європейській і світовій цивілізації. Окреслені питання викликів у підручникотворенні відмічають науковці [4; 5; 9; 10; 11].

На нашу думку, навчальна книга/підручник з історії має поєднувати в собі науковий зміст історичного минулого, національну ідеологічну складову її змісту, розбудовувати освітні ресурси та можливості для самостійного освоєння навчального матеріалу та допомогти вчителю підкріпити методику формування ключових й предметних компетентностей, наскрізних індивідуальних умінь. За внутрішнім змістом навчальний підручник має бути: сучасно збалансованим (текстова, аудіо- та візуальна інформація); враховувати різні форми навчання/учіння. Відтак, на нашу думку, основою сучасній відповідності підручника з історії є такі основоположні критерії: 1) відповідність Державному стандарту, типовій навчальній програмі, МНП; 2) україноцентричність; 3) гуманістичність, ціннісність, недискримінаційність; 4) науковість, системність, структурованість, послідовність, логічність, чіткість; 5) змістова лінія підручника має відповідати віковим особливостям й мати зрозумілість викладу інформації з історії тощо [1; 2; 3; 4].

Інтелектуальний авторський процес підготовки макету підручника з історії, практично реалізується в умовах реалізації сучасної реформи та гібридних зовнішніх ризиків (війна, гібридні процеси і спроби підірвати політичну, економічну та соціальну стабільність в державі, сучасне переосмислення минулих періодів історії та подолання наративів колоніалізму/постколоніалізму в усіх сферах життя тощо). Авторські процеси створення нових змістових ідей й форматів навчальних підручників проходить через: *по-перше*, глибинне

протистояння світоглядів щодо сучасного змістових ліній підручника з історії в контексті деколонізації; *по-друге*, розмаїття авторських уявлень і підходів до змістовного та інформаційного наповнення підручника, який призначений для самостійного осмислення дитиною; *по-третє*, подолання системних проблем якості змісту підручника (доступність викладу матеріалів для розуміння здобувачами, їх оптимальності за обсягом, пропозиції для формування критичного мислення й дослідження історичних процесів, цікавої форми подачі матеріалів тощо); *по-четверте*, відпрацювання нових практик педагогічної апробації підручників у закладах освіти, формування їх ресурсно-методичного комплексу. Дослідник Удод О. відмічає, що «засоби масової комунікації ще не здатні замінити підручник у його засобах впливу на самоідентифікацію найрізноманітніших груп населення». В окресленому руслі співзвучні думки дослідниці і авторці підручників з історії Пометун О., тому на наше переконання, сучасне підручникотворення має кардинально змінитись в сторону доступності й полегшення викладу та розвантаження їх змісту від окремих тем [11; 8].

Ми, проаналізували загальну ситуацію із процесами українського підручникотворення та відмічаємо: *по-перше*, вказане питання унормовано в Концепції «Нова українська школа», відповідними наказами МОНУ, які орієнтують на осучаснення навчальних програм з історії в контекстах - компетентності, науковості, критичного осмислення процесів, формування цивілізованої і освіченої особистості. *По-друге*, в Україні вже сформувались близько 30 осередків підручникотворення, авторських колективів та видавничих груп («Астон», «Генеза», «Грамота», «Освіта», «Оріон», «Основа», «Ранок», «Фоліо» тощо), які направляють свій інтелектуальний освітній продукт для розвитку здобувачів середньої освіти для масової школи – рівень стандарту та гімназій і ліцеїв – профільного (поглибленого) рівня. *По-третє*, попри певні аспекти недосконалості вказаної системи підручникотворення, вони виконують освітню місію та сприяють світоглядному розвитку школярів. *По-четверте*, науковий і державний «фільтр» для підручника – незалежна експертиза, яка вже стала професійним процесом з особливими завданнями від державного регулятора (МОНУ) щодо неупередженої оцінки змістової якості підручника, дотриманню державної ідеології та культури викладу історичної інформації [4]. *По-п'яте*, змістова складова підручників для здобувачів середньої освіти має зосередитися на розвитку різних способів мислення особистості, інтелектуальної практичної роботи із дослідження минулої історії, подачі нових інструментів для індивідуальної освітньої роботи, розвитку індивідуальної або групової здатності жити й працювати в багатогранному світі, виконувати роль активних і відповідальних громадян [5; 7].

Наші дослідження показали й певне число прогалин у якості змістового наповнення підручників з історії. Відзначаємо, що є ознаки негативних

тенденцій у процесах формування макетів підручників щодо змісту матеріалів, їх доступності й змісту дослідницьких ліній, які значно знижують якість матеріалів. Нажаль, є численні приклади, коли авторські колективи використовують джерела інформації із змістом, який не відповідає чинним нормам змістових ліній й без врахування вікових особливостей щодо викладу історичної інформації, порушення норм академічної доброчесності та інтерактивних форм практичної роботи. Ми визначили, що ключові передумови для сучасної життєвої практики здобувача освіти є індивідуальні навички: конструктивного діалогу (висловлювання власних думок, міркувань, позиції, способів розв'язання проблеми); творчої й дослідницької роботи; підбору історичної аргументації для підтвердження своїх світоглядних думок. Поряд з вказаними актуалізуються риси: самопізнання та самооцінки, формування загальних життєвих цілей та цінностей, розвитку здібностей, нахилів та діяльнісна творчість, співпраця з іншими особами різних вікових груп тощо.

Дослідник педагогічної проблеми С. Бодхі (англ. - S. Bodhi) відмічає, що діалоговість або безпосередня взаємодія особистості з історією в процесі освіти надає індивідуальні можливості відділити колоніальні риси й посилити свої національні світогляди. Поглиблюються вказані світогляди й іншими дослідниками Маєр Р., Шлейхер А., Смолій В., Яковенко Н. та інші наукові спільноти європейських й національних педагогічних шкіл [12; 13; 14; 15; 16; 17]. Адже окреслена проблема теж актуалізується у зв'язку із прагненнями історичної освіти подолати світогляди і наслідки колоніального минулого в історії українського народу, вибудувати власне тлумачення історичного минулого та таким чином, за оцінкою дослідника Грицака Я. «подолати минуле» та розвивати/розбудовувати майбутнє України [7]. Особливо вказана педагогічна й історична наукова проблема актуалізується в сучасних оцінках/переосмисленнях минулого поступу в часи колоніальної залежності українських земель у період раннього модерну і далі.

Повертаючись до актуальних змістових особливостей шкільного підручника з історії, відмічаємо, що курс історії України та Всесвітньої історії (5–11 (12) класи) має пройти внутрішнє переосмислення відповідно до останніх наукових оцінок зарубіжної й української історіографії, провести осучаснення змістових ліній (процесів, подій, діяльності персоналій), які направлено на деколонізацію українського минулого та подолання його наслідків у суспільному просторі в найближчій перспективі. Адже вже постають нові сучасні бачення історичного минулого в часи стародавнього світу, середньовіччя, нового та новітнього періоду розвитку краї та людської цивілізації, які пов'язані із всесвітньою та українською історією і культурною спадщиною, літературою (українською та зарубіжною). Нові змістові лінії постають у підручнику з історії не тільки періоду – Русі/ Руської держави,

поліцентризму Руських земель, Гетьманщини, втрати незалежності у XVIII столітті, російської та австрійської колонізації українських земель у XVIII-XX столітті, створення державності у 1917-1921 р.р., «совєтської окупації» українських земель, відродження незалежної української державності у серпні 1991 року, подолання суспільних та індивідуальних рис меншовартості у світоглядах людини і суспільного простору тощо. В окреслених контекстах мають активно й ефективно співпрацювати науковці і педагоги, які мають розуміти смислові лінії колоніального періоду, запропонувати нові національно-орієнтовані концепти викладу процесів, подій і діяльності персоналій та співставити їх новими державницькими світоглядами, які поглиблюють розуміння й розбудову нашої української історії та бачення демократичного майбутнього України.

На завершення нашого дослідження є окрема думка, що останнім часом у зв'язку із зовнішніми викликами/ризиками (карантини, війна, гібридна війна, пропаганда «руського міра» тощо) виникають глибинні суспільні проблеми щодо забезпечення середньої школи паперовими або електронними навчальними підручниками з додатковим ресурсним комплектом навчальних джерел, розвиваючих завдань та бази історичних відомостей з історії України та Всесвітньої історії. Можливо вже на часі поглибити перехід системи освіти починаючи з 8 класу саме на цифрову модель підручникових носіїв з повними комплектами для самостійного навчання на різних профілях шкільної освіти (стандарт або академічний).

В усякому разі, потрібно шукати нові й сучасні практичні й ефективні шляхи виходу із такої кризової ситуації щодо мотивації до самостійного або колективного дослідження історії своєї країни в контекстах загальносвітових процесів через сучасні цифрові ресурси навчання здобувачів освіти тощо. Адже, наші дослідження показують невтішні результати, втрату динаміки інтересу до історичних розвідок дітьми починаючи з 7 класу, обмеженістю читацьких навичок/культури і вказана тенденція поступово зростає, що говорить про глибинні проблеми змісту викладу навчального підручника, педагогічного розриву й не готовності працювати в нестійких умовах, у зв'язку із дистанційною формою навчання, що окреслюється періодом втрат і освітніх розривів у вивченні історії минулого часу. Тому особливо посилюється потреба у розширенні веб-ресурсів для вивчення історії, з матеріалами візуального (короткого, динамічного, змістового), але матеріали мають мати особливий смисловий зміст для розуміння особистістю певної вікової групи.

Підсумовуючи окреслену нами тему розвідок, слід зазначити, що науковим та педагогічним середовищем вже проведено певну роботу із деколонізації змісту навчальних програм та підручників з історії. На

сьогоднішньому етапі, існують нові покоління підручників з історії, які цілком відмінні від покоління попереднього часу та отримують цифрові додатки для інтерактивного й індивідуального самостійного навчання і дослідження минулої історії. В той же час, є глибокі прогалини у доступності викладу та надмірної перевантаженості текстовою інформацією та недооцінка матеріалів візуальних, графічних, схематичних та табличних, залишаються проблеми з оновлення ресурсів навчальної літератури призначеної здобувачам освіти на основах: науковості, доступності, зрозумілого викладу, оптимальності за обсягом, дослідницького змісту і самостійних форм інтерактивного дослідження, не обтяженості змістом фактологічних подій (діяльності персоналій) та дозованістю джерел тощо.

Виходячи з окресленого, першочерговими завданнями національної шкільної історичної освіти є: наскрізна лінія дослідження розбудови демократичних основ людства, розуміння значимості прав людини, гуманізація і антропологізація історичного минулого; осмислення й висвітлення культурних та соціальних здобутків українського народу в минулі часи; формування освітніх ресурсів через нові форми розміщення текстової й візуальної історичної інформації, яка призначена для дітей різних вікових груп школи; трансформація місії педагога, який стає партнером школярів у розвідках історії минулого; нагальна потреба у розширенні практичної складової із оцінювання змісту й якості навчальних підручників; навчальне питання про компетентісно-практичну зорієнтованість дослідницьких тем курсу всесвітньої та української історії тощо. Всі окреслені глибинні змістові, наукові й освітні процеси можуть бути довготривалими у часі та потребують дослідження повноти діяльності із подолання колоніальних наративів та формування нового покоління громадян із стійкими світоглядами й оцінками процесів в історії України. Так як дане питання є стратегічною ціллю національної безпеки та подальшого розвитку української державності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безена І. Шкільний підручник з історії: від ідеї до готового продукту. Наукові записки, Педагогічні науки, 209, 2023. 137-143 DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-137-143>
2. Безена І., Карпань І. Трансформації змісту шкільної історичної освіти: вивчення подій та суспільного розвитку. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2023. Вип. 66. Том 1. 314 с. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-2>
3. Безена І., Савич А. Деколонізація змісту історичної освіти: питання національних інтересів та безпеки. Суспільство та національні інтереси. №4 (4), 2024. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4\(4\)-261-275](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4(4)-261-275)

4. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Наказ МОНУ від 03.08.2022 №698. URL: www.mon.gov.ua
5. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: www.mon.gov.ua
6. Булда А.А., Нові підходи до відбору і структурування змісту підручника історії України. Інформаційний вісник АН ВО України. 2011, №4. с. 104-107.
7. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної української нації. К. «Yakaboo Publishng». 2019. 656с.
8. Гупан Н, Пометун О. Проблеми конструювання змісту шкільної навчальної програми з історії України для 8-го класу. Український педагогічний журнал: науковий часопис. 2016, №3. с.121-131.
9. Костишева С.О. Образи Європи у наративах підручників з історії України для вищої школи/ С.О.Костишева// Сторінки історії: збірник наукових праць. К.: КІП, 2018, жовтень. Випуск 46. с.226-241.
- 10.Кремень В., Ляшенко О., Локшина О. Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура. Вісник НАПН України, 2020, 2 (2). С. 1-10.
- 11.Удод О.А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 8. С. 8-13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ntip_2013_8_5
- 12.Bodhi, S. R. (2022). The decolonial-historical approach in social sciences research: its methodological contours. J. Tribal Intellect. Collect. India. 6, 1–12. URL: <https://www.ticijournals.org/the-decolonial-historical-approach-in-social-research-its-methodological-contours/>
13. Маєр Роберт. Як навчати історії? Форум. Україна модерна. Київ, 2012. Вип. 19. С. 15-16.
- 14.Шлейхер А. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття. Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с.
- 15.Спільна історія для Європи без кордонів. Universitat Wien, Austrian Chairmanship, Council of Europe. November 2013 – May 2014. URL: <https://rm.coe.int/168065457a>
- 16.Смолій В.. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка. Київ: НАН України. Інститут історії України, НАПН України. Інститут педагогіки. 2023. URL: <https://cutt.ly/wwXxrVrK>.
- 17.Яковенко Н,М. Концепція нового підручника української історії. Інститут історії України, 2010, №6 , URL.: <http://history.org.ua/LiberUA/polit.ru-lectures-2010-03-18-uchebniki-html/polit.ru-lectures-2010-03-18-uchebniki-html.pdf>

Безпалій О. І.,
учитель історії Комунальний заклад
"Харківський ліцей № 37 Харківської міської ради"
bezpalyioi@gmail.com

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Анотація: У статті розглядаються ключові аспекти деколонізації української історії, її роль у формуванні національної ідентичності та необхідність повернення правдивого історичного наративу для побудови майбутнього українського суспільства. Аналізуються основні виклики та перспективи процесу деколонізації, а також пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: деколонізація, українська історія, історична пам'ять, національна ідентичність, історичний наратив, російська імперія, радянський союз, історична освіта.

Abstract: The article examines the key aspects of the decolonisation of Ukrainian history, its role in shaping national identity and the need to return the true historical narrative to build the future of Ukrainian society. The author analyses the main challenges and prospects of the decolonisation process and suggests ways to overcome them.

Keywords: decolonisation, Ukrainian history, historical memory, national identity, historical narrative, Russian Empire, Soviet Union, historical education.

Вступ. В умовах російської агресії, що триває, питання деколонізації української історії набуває особливої актуальності. Росія, як спадкоємиця імперських традицій, продовжує використовувати історичні міфи та фальсифікації для виправдання своєї агресивної політики. Деколонізація історії – це процес звільнення від колоніальних наративів, стереотипів та упереджень, нав'язаних імперією та радянським союзом. Для України це означає повернення правдивого історичного наративу, відновлення історичної пам'яті та формування національної ідентичності на основі власних історичних джерел та досліджень.

Метою статті є аналіз ключових аспектів деколонізації української історії, її роль у формуванні національної ідентичності та необхідність повернення правдивого історичного наративу для побудови майбутнього українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити історичний контекст імперської та радянської політики щодо української історії;
- проаналізувати ключові аспекти процесу деколонізації;
- виявити виклики та перешкоди на шляху деколонізації;
- визначити перспективи та шляхи подолання цих викликів.

Історичний контекст. Імперська та радянська політика щодо української історії була спрямована на її спотворення та привласнення. Російська імперія, а

згодом і радянський союз, прагнули довести «історичну єдність» українського та російського народів, заперечуючи самотність української культури та історії.

Імперська історіографія викривлювала історичні факти, фальсифікувала та привласнювала українську історію. Наприклад, історія Київської Русі подавалася як спільна історія «трьох братніх народів», а українські національно-визвольні рухи зображувалися як «сепаратизм» та «зрада». Радянська історіографія продовжувала цю політику, додаючи до неї ідеологічні штампи та класовий підхід.

Викривлення історичних фактів, фальсифікація та привласнення української історії були спрямовані на формування «малоросійської» ідентичності, позбавлення українців національної свідомості та інтеграцію українських земель до складу імперії. Українська історія була перетворена на частину «великої російської історії», а українська культура – на «відгалуження» російської.

Попри імперську та радянську політику, українські історики продовжували досліджувати та популяризувати правдиву історію України. Михайло Грушевський, Наталія Полонська-Василенко, Іван Крип'якевич та інші вчені зробили значний внесок у відновлення історичної пам'яті українського народу. Їхні праці стали основою для формування сучасної української історіографії.

Роль українських істориків у збереженні та відновленні правдивої історії є надзвичайно важливою. Вони не лише досліджують минуле, але й популяризують історичні знання серед широкого загалу. Їхня робота сприяє формуванню національної ідентичності, вихованню патріотизму та протидії російській пропаганді.

Ключові аспекти деколонізації. Деколонізація української історії – це багатогранний процес, який охоплює різні сфери суспільного життя. Пропоную більш детально дослідити ключові аспекти цього процесу.

Переосмислення радянської та імперської спадщини в українській історіографії є первинним аспектом деколонізації, адже саме ці періоди залишили глибокі шрами на історичній пам'яті українського народу. Цей процес передбачає критичний аналіз існуючих історичних наративів, виявлення та спростування міфів та стереотипів, нав'язаних імперською та радянською пропагандою. Необхідно відмовитися від «малоросійського» погляду на українську історію та відновити правдивий історичний контекст.

Російська імперія протягом століть намагалася інтегрувати українські землі у свій політичний та культурний простір, заперечуючи самотність української нації. Це призвело до фальсифікації історії, зокрема міфу про «триєдиний руський народ», викривлення історії козаччини та замовчування української культури. Багато українських артефактів та історичних документів були вивезені

до російських музеїв та архівів, а українські історичні події та постаті переписувалися з точки зору російської імперської ідеології. Українцям нав'язувався образ «молодшого брата», нездатного до самостійного розвитку, а українська мова витіснялася з освіти, культури та державного управління.

Радянський союз, хоч і проголошував ідеї інтернаціоналізму, продовжував імперську політику щодо України, додаючи до неї ідеологічні штампи. Історія України подавалася через призму класової боротьби, ігноруючи національні інтереси, а радянська окупація України зображувалася як «визволення» від «буржуазних націоналістів». Голодомор, політичні репресії та інші злочини проти українського народу замовчувалися або викривлялися. Російська мова домінувала в усіх сферах суспільного життя, а українська культура нівелювалася, натомість насаджувалася «радянська культура». Українська Повстанська Армія зображувалася як «буржуазні націоналісти», «фашисти» та «зрадники», а правда про Другу світову війну замовчувалася, зокрема пакт Молотова-Рібентропа та інші злочини радянського режиму.

Розвінчання міфів відбувається завдяки дослідженню архівних документів, зокрема відкриття архівів КДБ та інших радянських установ, що дозволило виявити багато міфів та фальсифікацій. Українські історики проводять активну роботу з вивчення правдивої історії України, використовуючи сучасні методології, а музеї, виставки, лекції та інші заходи сприяють поширенню правдивої інформації про українську історію. Переосмислення радянської та імперської спадщини є важливим кроком на шляху до деколонізації української історії, що дозволить відновити історичну правду, сформувати національну ідентичність та побудувати майбутнє України на основі власних цінностей та традицій.

Відновлення правдивих наративів про українські національно-визвольні рухи ставить перед нами задачі дослідження та популяризації історії цих етапів боротьби, таких як Козацька держава, Українська революція 1917-1921 років, ОУН-УПА та інші. Необхідно відновити пам'ять про героїчні сторінки української історії та вшанувати пам'ять борців за незалежність України. Цей процес є наріжним каменем деколонізації української історії. Імперська та радянська історіографія систематично спотворювали, замовчували або демонізували ці рухи, прагнучі позбавити українців історичної пам'яті та національної ідентичності.

Одним із найважливіших етапів цього процесу є переосмислення історії козаччини. Козацькі повстання, такі як повстання Хмельницького, зображувалися як бунти проти «законної влади», а не як національно-визвольні змагання. Сучасні дослідження, зокрема праці Валерія Смолія [5, 41] та Віталія

Щербака [6], доводять, що козаччина була не лише військовою силою, але й важливим фактором формування української нації та державності.

Не менш важливим є відновлення правдивої історії Української революції 1917–1921 років. Цей період, який тривалий час замовчувався в радянській історіографії, був часом національного відродження та боротьби за незалежність України. Праці Станіслава Кульчицького [4, 308] допомагають розкрити складність та багатогранність цього періоду, а також роль таких постатей, як Михайло Грушевський та Симон Петлюра.

Особливу увагу слід приділити відновленню правдивої історії ОУН-УПА. Радянська пропаганда демонізувала цю організацію, зображуючи її як «фашистів» та «колаборантів». Сучасні дослідження, зокрема праці Володимира В'ятровича [3, 55], доводять, що ОУН-УПА була національно-визвольним рухом, який боровся за незалежність України проти нацистської та радянської окупації.

Важливо зазначити, що відновлення правдивих наративів про українські національно-визвольні рухи не є простим процесом. Він вимагає критичного аналізу джерел, врахування різних точок зору та відмови від ідеологічних штампів. Слід наголосити на необхідності об'єктивного та неупередженого підходу до вивчення цих питань. Це дозволить українцям відновити історичну пам'ять, зміцнити національну ідентичність та побудувати майбутнє України на основі власних цінностей та традицій.

Дослідження та популяризація маловідомих сторінок української історії включає вивчення та популяризацію історії регіонів України, які були мало досліджені в радянський період, таких як Крим, Донбас, Південь України. Необхідно відновити історичну правду про ці регіони та їхню роль в українській історії. Протягом століть, канувши в небуття, минула влада навмисно замовчували або спотворювали певні періоди та події, прагнучи створити вигідний для себе історичний наратив.

Однією з таких "білих плям" є історія українського Півдня. Тривалий час цей регіон розглядався виключно як «Новоросія», штучно створений російською імперією. Однак, дослідження, проведені Оленою Бачинською [1, 118], показують, що Південь України мав багату та самобутню історію, яка сягає часів античності та Київської Русі. Важливим є відновлення пам'яті про козацькі поселення, чумацькі шляхи та українські міста-фортеці, що існували тут до приходу імперії.

Не менш важливим є дослідження історії українського Донбасу. Радянська пропаганда створила міф про "російський Донбас", де українці нібито були лише "приїжджими". Наша задача відтворити історичну справедливість, шляхом наукових пошуків продемонструвати, що Донбас має глибокі українські корені, а українці були корінним населенням цього регіону. Важливо відновити пам'ять

про українські села, козацькі зимівники та українські культурні осередки, що існували тут задовго до радянської індустріалізації.

Особливу увагу слід приділити дослідженню історії українського Криму. Радянська історіографія зображувала Крим як "російську землю", ігноруючи багату історію кримськотатарського народу та його зв'язки з Україною. Праці Гульнари Бекірової [2, 83], допомагають розкрити правду про депортацію кримських татар, русифікацію Криму та українсько-кримськотатарські відносини.

Популяризація маловідомих сторінок української історії є не менш важливим завданням. Музеї, виставки, документальні фільми та освітні програми повинні розповідати про ці події широкому загалу. Важливо, щоб кожен українець знав про багату та різноманітну історію своєї країни.

Повернення та збереження культурних цінностей, викрадених окупантами, – це не лише питання матеріального відновлення та повернення цінностей, викрадених під час імперської та радянської окупації, але й відновлення національної пам'яті, ідентичності та культурної спадщини.

Протягом століть російська імперія та радянський союз здійснювали систематичне вивезення культурних цінностей з України. Це стосується як матеріальних об'єктів, таких як археологічні знахідки, музейні експонати, архівні документи, так і нематеріальних цінностей, таких як традиції, звичаї, мова.

Одним із найвідоміших прикладів є вивезення скіфського золота. Ця колекція, яка є безцінним надбанням української культури, тривалий час перебувала в російських музеях. Не менш важливим є повернення архівних документів. Багато українських архівів були вивезені до російських, де вони були засекречені або спотворені.

Особливу увагу слід приділити поверненню культурних цінностей, викрадених під час російсько-української війни. Російські окупанти цілеспрямовано знищують та вивозять українські культурні цінності, прагнучи знищити українську ідентичність. Дослідження, проведені ЮНЕСКО та українськими музейними працівниками, документують ці злочини та наголошують на необхідності повернення викрадених цінностей.

Збереження культурних цінностей є не менш важливим завданням. Україна повинна створити умови для збереження та популяризації культурних цінностей, як повернутих, так і тих, що перебувають в Україні. Це передбачає створення сучасних музеїв, архівів та бібліотек, а також розробку освітніх програм, спрямованих на популяризацію культурної спадщини.

Важливо зазначити, що повернення та збереження культурних цінностей є не лише питанням національної гордості, але й питанням міжнародного права.

Україна має активно використовувати міжнародні організації та суди для повернення викрадених цінностей та притягнення до відповідальності винних у їх викраденні.

Відновлення історичної пам'яті про геноциди та злочини проти українського народу передбачає дослідження та популяризацію історії Голодомору, політичних репресій, депортацій та інших злочинів проти українського народу, оскільки ці трагічні події були навмисно замовчувані або спотворювалися. Необхідно відновити історичну справедливість та пам'ять про жертв цих злочинів, гідно вшановувати їх.

Найбільш відомим злочином проти українського народу є Голодомор 1932-1933 років. Радянська влада, прагнучи зламати опір українського селянства, штучно створила умови для масового голоду, внаслідок якого загинули мільйони українців. Довгий час Голодомор замовчувався, а його жертви були позбавлені права на пам'ять. Не менш важливими є дослідження політичних репресій, які здійснювалися радянською владою проти української інтелігенції, духовенства та інших верств населення. Розстріли в Бабиному Яру, Сандармосі та інших місцях стали символами радянського терору.

Особливу увагу слід приділити дослідженню депортацій, які здійснювалися радянською владою проти українців та інших національних меншин. Депортація кримських татар, лемків, українців з Холмщини та Підляшшя стали трагічними сторінками української історії.

Популяризація історичної пам'яті про геноциди та злочини проти українського народу є не менш важливим завданням. Музеї, меморіали, документальні фільми та освітні програми повинні розповідати про ці трагічні події широкому загалу. Важливо, щоб кожен українець знав про ці злочини та вшановував пам'ять їхніх жертв.

Реалізація цих ключових аспектів деколонізації української історії є необхідною умовою для формування національної ідентичності, виховання патріотизму та протидії російській пропаганді. Це дозволить українцям відновити історичну правду, зміцнити національну ідентичність та побудувати майбутнє України на основі власних цінностей та традицій.

Виклики та перешкоди. Процес деколонізації української історії стикається з низкою викликів та перешкод, які необхідно подолати для досягнення успіху. Протидія російській пропаганді та фальсифікації історії.

Росія продовжує активно використовувати історичні міфи та фальсифікації для виправдання своєї агресивної політики. Російська пропаганда намагається дискредитувати українську історіографію, поширюючи фейкові новини та маніпулюючи історичними фактами. Українська історична наука потребує

значного фінансування для проведення досліджень, видання наукових праць та популяризації історичних знань серед широкого загалу.

В українському суспільстві існують різні погляди на історичні події та постаті. Необхідно вести діалог між різними групами суспільства для досягнення консенсусу щодо ключових питань української історії. Радянська історіографія протягом десятиліть нав'язувала українському суспільству певні стереотипи та міфи. Подолання цієї інерції вимагає часу та зусиль. Українська історична наука потребує молодих та талановитих фахівців, які зможуть продовжити справу деколонізації.

Подолання цих викликів та перешкод вимагає консолідації зусиль держави, науковців та громадянського суспільства. Необхідно розробити та реалізувати комплексну стратегію деколонізації української історії, яка б охоплювала всі аспекти цього процесу.

Перспективи та шляхи подолання. Перспективи деколонізації української історії тісно пов'язані з усвідомленням суспільством необхідності повернення правдивого історичного наративу. Одним із ключових шляхів є розробка нових навчальних програм з історії України, вільних від імперських та радянських стереотипів. Важливо, щоб молодь вивчала історію своєї країни на основі достовірних джерел та наукових досліджень. Це сприятиме формуванню критичного мислення та національної свідомості.

Використання сучасних технологій також є важливим аспектом популяризації історичних знань серед молоді. Створення інтерактивних музеїв, віртуальних екскурсій, онлайн-платформ з історичними матеріалами – усе це може зробити історію більш доступною та цікавою для широкого загалу. Роль громадянського суспільства у збереженні та поширенні правдивої інформації про українську історію є надзвичайно важливою. Громадські організації, волонтери та активісти можуть організовувати лекції, виставки, історичні реконструкції та інші заходи, спрямовані на популяризацію історичних знань.

Яскравим прикладом такої діяльності є книжкова виставка «Деколонізація української історії та культури» до Дня Незалежності України 2024 року, що експозиціонується в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України [8], та віртуальний тур до неї, підготовлений фахівцями бібліотеки Жигалюк А. Б. та Бондарчук О. Б. [7].

Міжнародно-правові механізми повернення культурних цінностей та історичних артефактів також є важливим шляхом подолання наслідків колоніального минулого. Україна має активно використовувати міжнародні організації та суди для повернення викрадених культурних цінностей. Виховання патріотизму та національної свідомості на основі правдивої історії є

ключовим завданням деколонізації. Важливо, щоб кожен українець знав свою історію, пишався своїм минулим та усвідомлював свою відповідальність за майбутнє країни.

Висновки. Деколонізація української історії є невід’ємною складовою процесу національного відродження та формування сучасної української ідентичності. Російська агресія актуалізувала необхідність звільнення від імперських та радянських наративів, які протягом століть спотворювали українську історію. Повернення до правдивих історичних джерел та досліджень є ключовим для формування національної свідомості та протидії російській пропаганді. Деколонізація – це комплексний процес, який охоплює різні сфери суспільного життя, включаючи історичну науку, освіту, культуру, інформаційний простір та правову сферу. Успішна деколонізація вимагає консолідації зусиль держави, науковців, громадянського суспільства та міжнародної спільноти.

Відновлення історичної пам’яті є ключовим аспектом деколонізації. Дослідження та популяризація маловідомих сторінок української історії, відновлення правдивих знань про національно-визвольні рухи, повернення культурних цінностей та вшанування пам’яті жертв геноцидів та злочинів проти українського народу є необхідними умовами для формування національної ідентичності.

Формування національної ідентичності на основі правдивої історії сприяє вихованню патріотизму, громадянської відповідальності та критичного мислення в молоді. Це створює міцний фундамент для побудови сильної та незалежної України, здатної протистояти будь-яким зовнішнім загрозам.

Протидія російській пропаганді, недостатнє фінансування історичних досліджень, внутрішні розколи та суперечності в українському суспільстві щодо історичних питань – це лише деякі з викликів, які необхідно подолати. Розробка та реалізація комплексної стратегії деколонізації, яка б охоплювала всі аспекти цього процесу, є ключовим для досягнення успіху. Отже, деколонізація української історії є не лише науковим, але й суспільним процесом, який вимагає активної участі кожного громадянина. Вона є необхідною умовою для побудови вільної, незалежної та квітучої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бачинська О.А. Козацтво в системах Російської і Турецької імперії// Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т./ Ред. кол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2007.-Т.2.
2. Бекірова Г.Т. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: Критика, 2017.
3. В’ятрович В.М. Під прапором Степана Бандери через країни та кордони (документ та коментар)// Народознавчі зошити. – 1999-. № 1. – С.52-61.

4. Кульчинський С. В. «Історик на зламі епох». (Станіслав Кульчицький: Матеріали до біобібліографії. Інтерв'ю. Спогади). – К.: Інститут історії України, 2016. – 531 с.
5. Смолій В. А. Україна: поступ історії / В. А. Смолій, В. М. Литвин, М. І. Шпаковатий. – К.: Вид. Дім „Альтернативи”, 2003. – 320с.: іл.
6. Щербак В.О. «Українське козацтво. Золоті сторінки історії» / у співавт. та наук. редактор. – К.: Кристал Бук, 2015. – 399 с.
7. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського. (дата звернення 23.03.2025). URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=40696>
8. Використано матеріали з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та інтернет-ресурси (дата звернення 23.03.2025). URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/08/Dekolonizatsiya_ukrayinskoyi_istoriyi-2024.pdf

УДК 340.15:3.071.55(477.6)

Беніцький А. С.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9505-4495>

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА ІСНУВАННЯ ДОНЕЦЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ГРОМАД У СЕРЕДНІЙ ТЕЧІЇ СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI – ПОЧАТОК XVIII СТОЛІТТЯ)

Анотація. У роботі досліджено розвиток виникнення козацьких громад в середній течії Сіверського Дінця наприкінці XVI ст. Встановлено, що завдяки діяльності українських козацьких загонів виникли перші козацькі стани в середній течії Сіверського Дінця. Вказано фактори, які стали передумовою перетворення цих станів у козацькі городки на лівобережжі Дінця та його приток (Айдарі, Ковсугу, Євсугу, Теплій, Деркулі, Лугані та ін.). Звернена увага на стихійний характер утворення більшості із донецьких козацьких містечок, а не за розпорядженням урядовців. Визначено географічне розташування перших донецьких козацьких городків та їх участь в опануванні Дикого Поля.

Проаналізовано московські урядові документи, що свідчили про окреме існування донецької козацької громади, яке було незалежне від донської козацької старшини аж до кінця XVIII ст. Розглянуто проблеми, з якими стикались донецькі козацькі громади у захисті своїх прав та вольностей від московської влади.

Зазначено причини повстання донецьких козацьких громад під проводом Кіндрата Булавіна. Звернуто увагу на взаємодію булавінців із запорозжцями проти московських військ. Проаналізовано наслідки каральних акцій московських військ під проводом В.В. Долгорукого протягом 1708–1709 рр. проти донецьких козацьких громад. Вказано перелік донецьких козацьких городків, які було

знищено під час каральних урядових рейдів на Сіверському Дінці та його притоках. Зазначена доля більшості донецьких козаків та їхніх родин, що вимушені були разом з Ігнатом Некрасовим залишити свої землі й переселитися на територію Османської імперії, де згодом отримали захист від султана.

Ключові слова: донецькі козаки, запорожці, громади, стани, повстанці, каральні рейди, Сіверський Донець.

Abstract. The paper examines the development of the emergence of Cossack communities in the middle course of the Severski Donets at the end of the 16th century. It is established that thanks to the activities of Ukrainian Cossack detachments, the first Cossack estates arose in the middle course of the Severski Donets. The factors that became a prerequisite for the transformation of these estates into Cossack towns on the left bank of the Donets and its tributaries (Aydar, Kavsug, Yevsug, Teplyi, Derkul, Luhan, etc.) are indicated. Attention is drawn to the spontaneous nature of the formation of the majority of Donetsk Cossack towns, and not by order of government officials. The geographical location of the first Donetsk Cossack towns and their participation in the conquest of Dyky Pole is determined.

Moscow government documents are analyzed, which testify to the separate existence of the Donetsk Cossack community, which was independent of the Don Cossack elders until the end of the 18th century. The problems that Donetsk Cossack communities faced in protecting their rights and freedoms from the Moscow authorities are considered.

The reasons for the uprising of Donetsk Cossack communities under the leadership of Kindrat Bulavin are indicated. Attention is drawn to the interaction of the Bulavins with the Cossacks against the Moscow troops. The consequences of the punitive actions of the Moscow troops under the leadership of V.V. Dolgoruky during 1708–1709 against Donetsk Cossack communities are analyzed. A list of Donetsk Cossack towns that were destroyed during punitive government raids on the Seversky Donets and its tributaries is given. The fate of the majority of Donetsk Cossacks and their families, who were forced, together with Ignat Nekrasov, to leave their lands and move to the territory of the Ottoman Empire, where they later received protection from the Sultan, is indicated.

Keywords: Donetsk Cossacks, Zaporozhians, communities, estates, rebels, punitive raids, Seversky Donets.

Землі на правому та лівому берегах середньої течії річки Сіверський Донець історично були частиною Дикого поля, де пересувалися кочовики. У другій половині XVI ст. сюди проникають вихідці із Речі Посполитої та Московії, кордони яких знаходилися поруч. Через Сіверський Донець проходили декілька посольських та торгових шляхів. З верховій Сіверського Дінця посольства та торгові люди спускалися річкою на Дон, щоб дійти до містечок низових донських козаків або до Азовської фортеці Османської імперії.

На Сіверському Дінці українські козацькі загони нападали на московські, кримські та татарські посольства, купецькі торгові каравани. Річка з'єднувала

південне порубіжжя Московії з Кримським ханством та Доном, звідки можна було дістатись Азовського моря. Посольства, які йшли з Валуйок до торських (татарських) озер, а потім до Перекопу й далі до Кримського ханства, також пересікали Сіверський Донець. Навіть кримські татари та ногайці, що йшли із здобиччю з Московського царства, ставали об'єктом нападу.

Вперше в московських документах того часу згадуються українські козацькі загони в середній течії Сіверського Дінця, які шли козакувати в Поле з містечок Речі Посполитої або Запорозької Січі. На берегах Дінця українські козаки мали стани, облаштовані в місцевості, з якої було найвигідніше контролювати пересування посольств і торгові каравани. Козаки влаштовували засідки на татарських сакмах та інших шляхах, де можна було вдало здійснити охоту «за зипунами». Для зручності пересування військових загонів козаки облаштовували бази, які слугували для поповнення провіантом, зброєю. Там вони ховались від погоні, зберігали військову здобич, утримували полонених тощо. Навколо таких станів українських козаків на Сіверському Дінці поступово виникали козацькі поселення.

У другій половині XVI ст. Московське царство намагалось контролювати пересування кочовиків, а також козаків в середній течії Сіверського Дінця. У цій місцевості була організована система сторожових постів, зокрема, Святогірська, Бахмутська та Айдарська. Однак наприкінці XVI ст. служба на донецьких сторожах була припинена у зв'язку з нападами на них українських козаків.

Установлення донецьких сторож у Дикому степу фактично спричинило конфлікт Московського царства з Річчю Посполитою, чиї козаки протягом другої половини XVI ст. безперешкодно «козакували» на Сіверському Дінці й облаштовували там свої стани й засідки. Цілком вірогідно, що саме вихідці з Речі Посполитої утворювали донецькі козацькі громади, оскільки ватаги «черкасів» домінували в цьому регіоні. З цими осілими на Сіверському Дінці козаками московські урядовці й почали мати справи й заохочувати їх до сторожової і станичної служби в обмін на жалювання від московського царя.

Московський уряд, добре обізнаний про існування козацьких громад на Сіверському Дінці, у другій половині XVI ст. неодноразово намагався залучити їх до несення сторожової та станичної служби в обмін на царське жалювання. Так, одна з перших згадок про донецькі козацькі громади зустрічається у Грамоті московського царя Івана IV від 3 січня 1570 р., в якій він звертався до козаків на річці Сіверський Донець: «От царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русі, на Донец Северской, атаманом казатцким и казаком всем безотмены ...» [1, с. 1]. Московський цар запрошував донецьких козаків на службу: «Послали есмя для своего дела в Азов Ивана Петровича Новосилцова, и где учнет вас для нашего дела посылати или по вестям, для береженья, на кои места велит вам с собою идти, и вы бы Ивана во всех наших делах слушали безо всякого

ослушання, тем бы есте нам послужили, а мы вас за вашу службу жаловати хотим» [1, с. 1–2].

Автори посібника «История Луганского края», виданого в 2003 р., вважають, що ця грамота могла бути адресованою не громадам донецьких козаків, а оскольським або азовським козакам [2, с. 136]. Проте з таким висновком слід не погодитися. У Московському царстві оскольські козаки були вже відомі. У 1570 рр. «оскольськими» йменували козаків, які заселяли степове порубіжжя на річці Оскіл ще задовго до побудови міста Оскіл [3, с. 22]. Якби московському цареві необхідно було звертатися до оскольських козаків, то в Грамоті 1571 р. вони б так і йменувалися.

Також сумнівною є думка, як зазначають автори підручника, щодо можливості звернення московського царя до азовських козаків. У згаданій грамоті московський цар пропонував донецьким козакам супроводжувати посла Івана Новосельцева до Азова. У той період стала усталеною практика Московської держави звертатися до козацьких громад, які контролювали певні торгові й посольські шляхи, забезпечувати безперешкодне пересування царських послів до Криму або Азова. Так само московський цар звертався до козаків верхнього й нижнього Дону тощо. Тому, для безпечного переходу посольства Івана Новосельцева через Сіверський Донець, необхідно було заручитися підтримкою місцевих козацьких отаманів. Про виключність звернення московського царя у 1570 р. саме до козаків, які жили на Сіверському Дінці, свідчить й те, що в пізніших документах другої половини XVI ст. московські урядовці згадували саме донецьких козаків і звертались до них.

Про те, що наприкінці XVI ст. серед донецьких козаків були вихідці саме з Речі Посполитої, свідчив Наказ 1589 р. московського царя Федора Іоановича голові сторожового полку, боярському синові Афанасію Федоровичу Зінов'єву, направленому разом із полком на р. Сіверський Донець. У наказі від 12 липня 1589 р. йшлося про направлення до донецьких козаків Богдана Арсен'єва з царським жалуванням: «А ты, Федор, писал к нам, что ты атамана Матвея Федорова с товарищи сшел на Донце на устью Тору и по перевозом (у середній течії Сіверського Дінця були відомі Великий перевіз, Борівський перевіз і Татарський перевіз – прим. автор.) для нашего дела атаман Матвей с тобою *козаков донецких* (прим. автора) изставили вместе и ходят под крымскими и под азовскими людьми» [4, с. 258, 262]. У цьому ж документі йшлося про те, що до донецьких козаків було направлено Богдана Арсен'єва з царським жалуванням: «Да послали есмя нашего жалованья к *донецким атаманом* (підкресл. автор.) ... Труше Черкашенику ... и говорил бы еси им наше жалованное слово, чтобы они нам ныне с черкасы послужили и над воры и над черкасы промышляли с нашими головами вместе, а мы их за то своим жалованьем впредь пожалуем» [4, с. 262].

У Наказі від 12 липня 1589 р. згадувався Матвій Федоров, що був на той період отаманом запорозьких козаків, і московський уряд запросив його на службу, щоб стежити за пересуванням кримських татар на Сіверському Дінці. Серед прізвищ донецьких отаманів згадується Труша Черкашеник. Прізвище «Черкашеник» походить від слова «черкаси», що свідчить про українське походження донецького козака з земель Речі Посполитої.

У другій половині XVI ст. московська держава окремо розглядала донецьких і донських козаків. Козацьким громадам, розташованим на Сіверському Дінці й на Дону, московський цар окремо надсилав свої листи. Так, наприклад, 31 липня 1594 р. московський цар Федор Іоанович відправив Грамоти на Дон низовим і верховим козакам, в яких він дякував їм за службу й надавав жалування [5, с. 3–6].

Цікаво зазначити, що в 1870 р. в Російській імперії було визначено старшинство Війська Донського з 3 січня 1570 р., тобто з часу, коли московський цар Іван IV відправив Грамоту козакам на Сіверський Донець [6, с. 6, 51]. Тоді як до козаків верхнього й нижнього Дону, московський цар Федор Іоанович уперше відправив Грамоти набагато пізніше, а саме 31 липня 1594 р. При цьому до кожної із козацьких громад верхнього й нижнього Дону московський цар звертався окремо. Грамота Івана IV від 3 січня 1570 р. до козацьких громад Сіверського Дінця ніяк не стосувалась козацьких громад Дону.

Те, що в другій половині XVI ст. царі окремо звертались до донецьких і донських козаків, свідчило про різне походження козацьких громад на Сіверському Дінці й на Дону. У той період між цими козацькими громадами ще не існувало жодного взаємозв'язку. Крім того, відстань між козаками Сіверського Дінця і донськими козаками в низов'ях Дону, була досить великою. Слід погодитися з думкою В.А. Брехуненка про те, що донське козацтво наприкінці XVI ст. було конгломератом автономних козацьких ватаг і слабо пов'язаних між собою верхових і низових містечок [7, с. 26]. Автор звертав увагу на те, що між верховими й низовими козацькими громадами на Дону існувала певна конкуренція. Так, у 1593 р. «низівці гнівно відреагували на те, що до інтитуляції отриманої на Дону царської грамоти вони були вписані після верховиків» [8, с. 76].

Найімовірніше за все, у донецьких козаків були зв'язки з запорозькими козаками, які мали свої стани на Дінці, а також залучались московськими царями до служби, щоб стежити за пересуванням кримських татар.

Тому, слід не погодитися із позицією М.М. Коропатника про те, що «від середини XVI ст. українські козаки протистояли колонізації Донбаського лісостепу з боку Війська Донського» [9, с. 40], оскільки донецькі козацькі громади й козацькі громади на Дону утворювались незалежно одні від інших.

У документах московського уряду кінця XVI – поч. XVII ст.ст. козаків, що проживали на березі річки Сіверський Донець, іменували «донецькими», на кшталт «хоперських» і «медведицьких» козаків, які селились на річках Хопер і Медведиця – притоках річки Дон. Така практика позначення автономних «верхових» та «низових» козацьких громад була характерною для московських урядовців того періоду.

Московський уряд добре розумів привабливість Сіверського Дінця як зручного водного шляху, а також те, що через нього йшов сухопутний шлях до Кримського ханства. Наприкінці XVI ст. цар направив на берега річки військову експедицію для будівництва фортеці в місці впадіння Осколу у Сіверський Донець. Московські воєводи Богдан Бельський та Семен Алфьоров, які очолили експедицію, повинні були знайти підтримку місцевих донецьких козаків. Московський уряд наказував у 1600 р. Богдану Бельському та Семену Алфьорову залучити донецьких козаків до служби й запропонувати взяти їх під свій протекторат.

Усвідомлюючи перебування військової експедиції на чужих землях, московський уряд сподівався на підтримку місцевих донецьких і оскольських козаків. Задля цього московські урядовці в своїх листах отаманам донецьких й оскольських козацьких громад запрошували їх брати участь у будівництві фортеці: «... а как они на том месте укрепятся и город почнут делать и воеводам тотчас послати на Донец и на Оскол и по иным речкам и велети со всех рек атаманом и козакам лутчим быти к себе в город да тем атаманам и козакам гос. цареву и вел. кн. Борис Федор. ... сказать что им ... пожаловал теми реками Донцом и Осколом и со всеми речками которые знали и в Донец и в Осколе велел отдать им донецким и оскольским атаманам и козакам безданно и безоброшно и атаманы и козаки и по Донцу и по Осколу по своим юртом жить и угодыя всякими владеть безданно и безоборошно а государю те донецкіе и оскольскіе атаманы и козаки служили и вестей проведовали да распрося их атаманов и козаков написав в роспись в которых местех на Донце и на Осколе юрты и кто в котором юрте атаман ... и козаки какими угодыи владеют...» [10, с. 10].

Цей документ свідчив про існування у місцевості навколо Цареборисова донецьких козаків. Таким чином, географічно донецьке козацтво розташовувалось саме в середній течії Сіверського Дінця.

Московський уряд фактично мав союзницькі відносини з отаманами донецьких козаків, оскільки був зацікавлений в їхній службі. Тому, московський уряд їх підтримував і захищав від ватаг, які йшли в Дикий степ «козакувати». Згадки про такі козацькі загони знаходимо в листі від 1586 р. уряду Бориса Годунова до воєводи Київського князя Костянтина Острозького зі скаргою на те, що піддані Речі Посполитої – запорожці на чолі з отаманом Стрельбицьким

нападали на козацькі громади на Сіверському Дінці й Дону: «... да и ис Переяславля ж посол запорожской атаман Стрелбитцкой а с ним пошло черкас с триста члвк а пошли на Дон и на Донец гсдря ншго станичников громил и гсдря ншго казаков и ты б пан рада княз Василии Костянтинович такие дела себе розидил пригожее ли такое дело в ннешнее (= нынешнее) ва ере мирное время делаетца ...» [11].

Московські царі наприкінці XVI ст. – у другій половині XVII ст. саме шляхом заохочування до служби й надання царського жалування намагались взяти під свій контроль також козацькі громади, які мешкали на Дону, Волзі, Яїку, Тереку та ін. річках. Козаки охоче отримували від московських царів жалування за службу, однак усіляко ухилялись від присяги на вірність царю, щоб не поступатись своїми вольностями. Так, наприклад, при черговій спробі змусити донських козаків присягнути, донська старшина відмовилась, аргументувавши це у відписці московському царю від 26 травня 1632 р. наявністю серед різних козацьких громад звичаю отримувати жалування за службу, але не давати за це присяги всім військом. Серед громад, згаданих донською старшиною у відписці, були яїцька, терська, волзька, а також донецька: «... донецкие козаки и тех бывшие государи ко кресту приводить нигде неукозали ...» [12, с. 163].

Донська козацька старшина у першій половині XVII ст. ще не вважала землі донецьких козаків частиною території війська Донського, оскільки виокремлювала їх на рівні яїцьких, волзьких та терських козаків, на яких влада донської старшини не розповсюджувалась. Лише наприкінці XVII ст. донецькі козацькі громади були консолідовані навколо столиці війська Донського – Черкаського городка та стали визнавати владу донського отамана та московського царя.

Протягом XVII ст. козацькі поселення в середній течії річки Сіверський Донець, були під постійною загрозою зі сторони Дикого степу. У цей період кримські татари та ногайці, які просувались на південь, здійснювали часті напади на московські порубіжні міста. Там, де Кальміуський шлях перетинав Сіверський Донець, був Борівський перелаз, яким користувались кримська та ногайська кіннота.

Донецькі козацькі громади протягом свого існування знаходились в небезпечних умовах проживання на фронтірі. Їхнє життя було під постійною загрозою нападу з боку кочовиків, воровських козаків, московських військових каральних експедиції та ін. Ці обставини впливали на внутрішній уклад донецьких козаків, їхній побут, ведення господарства, взаємовідносини з іншими козацькими громадами тощо.

На території нинішньої Луганської області документально засвідчені місця поселень донецьких козацьких громад на лівобережжі Сіверського Дінця, датовані серединою XVII ст. Відповідно до документальних джерел, які засвідчили наявність донецьких козацьких городків, слід зазначити, що найстарішими були: Борівський (1647 р.), Трьохізбянський (1647 р.) [13, с. 675–676], Теплинський (1647 р.) [14, с. 575–576], Краснянський (1655 р.) та Айдарський (1655 р.) [15, с. 11]. Наприкінці XVII ст. було утворено більшість козацьких городків на Сіверському Дінці та його притоках. Ці козацькі городки в документах московських урядовців вже ідентифікувались як донецькі.

Козаки селилися на лівому березі, оскільки це було обумовлено вигіднішим розташуванням. Річка слугувала природною перешкодою від ворожого нападу з правого берега, який був під контролем кочовиків так званої Малої ногайської орди. На лівому більш низькому березі було багато лісу, луків, боліт, водоймищ, де можна було приховатись від небажаних «гостей».

Документальних джерел про будівництво козацьких городків на Сіверському Дінці не було, оскільки колонізація середньої його течії відбувалась стихійно, а не за розпорядженням урядовців. Лише на початку XVIII ст. за урядовим наказом почали будуватися на Дінці та його притоках козацькі містечка, що лежали на шляху поштового тракту із Валуйок до Черкаська, Азову й Таганрогу. Наприкінці XVII ст. існувало поштове сполучення між Азовом та містечками Ізюмських оборонних ліній. Воно проходило через донецькі юрти на Сіверському Дінці. Поштові станиці йшли із Азову до Черкаська й далі через містечка донецьких козаків до Маяцького городка або до Валуйок.

Утворення донецьких козацьких громад в середній течії Сіверського Дінця здійснювалось із заходу на схід. Головним чином це обумовлювалось тим, що у другій половині XVI ст. – у першій половині XVII ст. дана місцевість була підконтрольна українським козакам, які із Речі Посполитої та Запорозької Січі приходили козакувати на донецькі берега й ставали там одними з перших поселенців. Найближча до кордонів була саме західна частина річки. Із станів козацьких ватаг на Сіверському Дінці та його притоках утворювались поселення донецьких козацьких громад, які з часом переростали в городки (станіці).

У другій половині XVII ст. місцевість середньої течії Сіверського Дінця активно заселяється вихідцями з Речі Посполитої. В цей період московський уряд починає укріплювати свою присутність на берегах Сіверського Дінця. Були відновлені Царевоборисів та Чугуєв. Там було розміщено московські гарнізони, підпорядковані Белгородському розряду.

Експансія Московської держави на південь викликала занепокоєність ногайців та кримських татар. Вони нападали на новоутворені військові укріплення, а подекуди знищували їх. Крім того, кочовики постійно робили

рейди на козацькі оселі на Сіверському Дінці та його притоках. Просування слов'янського населення вглиб Дикого степу породжувало конфлікт з кочовиками-скотарями. У середній течії Дінця зіткнулись фактично дві різні культури, які відрізнялись не тільки за вірою, але й за побутом, особливостями ведення господарства та ін. Це був конфлікт двох цивілізацій – осілої та кочової. Під натиском сили ногайці та степові татари вимушені були відмовлятися від своїх історичних пасовищ у Полі та відкочовувати подальше.

Козацькі громади на Сіверському Дінці грали певну роль не тільки у просуванні Московської держави вглиб Дикого степу. Водночас донецькі козацькі громади часто ставали ворогом Московському царству. Вони підтримували гетьмана Івана Брюховецького, брали участь у повстаннях Степана Разіна, Кіндрата Булавина, які відкрито виступали проти московської влади.

У другій половині XVII ст. частина донецьких козацьких громад переходила на службу до Царєборисова, Чугуєва, Солоного (Торського) та Маяків. Там козаки несли городову службу у складі військових гарнізонів, й у московських документах значились вже як городові царєборисівські, чугуївські, торські та маяцькі козаки. Частини донецьких козаків могли вливатися у громади слобідських українських козаків, які у другій половині XVII ст. почали освоювати вільні землі на південному сході від Белгородської оборонної лінії.

Ті з козацьких поселень на Сіверському Дінці, які знаходились далі від московських гарнізонів та поселень слобідських українських козаків, найменше потрапили під вплив останніх на своє життя. Донецькі козацькі громади продовжували освоювати нові території середньої течії Сіверського Дінця та його приток й утворювати нові козацькі містечка, пересуваючись все ближче до кордонів низових юртів донських козаків.

На формування донецьких козацьких громад впливали українські слобідські козаки й служиві люди з Белгородського розряду. Ярким представником, вихідцем із Слобідської України, був Кіндрат Булавін, який народився в містечку Салтів, звідки його родина переселилась на Сіверський Донець до Трьохізбянського козацького городка.

На початку XVIII ст. донецькими козаками була заселена середня течія Сіверського Дінця та його притоки – річки Красна, Айдар, Борова, Євсуг, Ковсуг, Тепла, Деркул, Бахмут та ін. У цій місцевості донецькі козацькі громади утворювали вже великі поселення з укріпленнями. Землі, навколо своїх містечок, якими користувались козаки, в документах йменували козацькими юртами.

Місцевості в середній течії Сіверського Дінця була для влади надважливою. Водним шляхом можна було з Белгорода, Валуйська та інших міст Московської держави доставляти товари, хлібні припаси, порох, свинець, зброю та інші військові знаряддя на Дон, а звідти – до Азовського моря.

Донецькі козацькі юрти слугували місцем, куди переселялись мешканці Слобідської України, щоб уникнути тяжкості служби. На це неодноразово натякав уряду полковник Ізюмського слобідського козацького полку Шидловський. На початку XVIII ст. великого масштабу набули втечі в донецькі козацькі громади населення порубіжних містечок Московської держави. Це було обумовлено жорстким режимом правління московського царя Петра I. Люди втікали до найближчих до кордонів із Московським царством земель, якими були козацькі городки на Сіверському Дінці та його притоках, а також верхові донські козацькі городки. Саме там була найбільша кількість «новоприйшлих» козаків.

Місцева козацька старшина була зацікавлена у притоці населення, тому охоче приймала у свою спільноту втікачів, надавала їм притулок та намагалась захистити останніх від арешту московськими урядовцями. Навіть встановлення у 1707 р. донською старшиною фактично кругової поруки для жителів козацьких городків щодо неприймання втікачів не зупиняло їх. Крім того, такі заборони отамани донецьких городків розглядали більш номінально. Козацькі містечка на Дінці та його притоках як приймали нове населення, так і продовжували це робити відповідно до свого давнього звичаю «Не видавати втікачів».

На початку XVIII ст. в середній течії Сіверського Дінця відомі такі містечка донецьких козаків: Старо-Борівський, Сухарівський, Старо-Краснянський, Трьохізбянський, Старо-Айдарський (Старий Айдар), Теплинський (Тепле), Луганський (Лугань), Митякінський, Гундорівський та Кам'янський. На лівобережжі Сіверського Дінця донецькі козацькі городки були на річці Красній: Ново-Краснянський та Кабаньєвський (Кабанье); на річці Боровій: Ново-Борівський; на Айдарі: Ново-Айдарський (Новий Айдар), Шульгінський (Шульгін), Більський (Беленька), Білолуцький, Осинівський (Осиновий), Іванівська Лука, Закотенський (Закотне) та Ровеньський (Ровеньки, Осиновий Ровеньок); на Деркулі: Герасімова Лука, Біловодський та Обливський (Обливи, Обливенський); на річці Євсуг: Євсужський.

Слід відмітити, що на початку XVIII ст. на правому березі середньої течії Сіверського Дінця на річці Бахмут було утворено козацький городок. Тут наприкінці XVII ст. було відкрито та започатковано соляний промисел. За право контролювати на Бахмуті соляний видобуток між військом Донським та Ізюмським слобідським козацьким полком точились суперечки. Наслідками взаємних «наїздів» козаків ставали розорення помешкань, соляних варниць, а подекуди – вбивства жителів козацьких містечок. Кожна із сторін намагалась перед московським урядом обґрунтувати свої права на володіння землями на Бахмуті, де було організовано солеваріння.

Для вирішення чвар між козаками, а також для розвідки масштабів солевидобування московський уряд неодноразово направляв команди

чиновників на Бахмут. Події на бахмутських соляних промислах співпали з посиленням репресивної політики московської влади щодо запобігання втечі в землі війська Донського рекрутів, солдатів, матросів та стрільців зі служби; робітників – з воронізького адміралтейства, селян – з-під влади поміщиків тощо. Втікачі знаходили захист в козацьких містечках на Сіверському Дінці та його притоках, які завжди слугували притулком. Серед «новоприйшлих» козаків в донецьких містечках були колишні учасники астраханського заколоту 1705–1706 рр., розкольники, бігли каторжники та всі ті, хто ховався від московської влади у вільних землях.

5 квітня 1707 р. Петро I відправив військову експедицію на чолі з князем Ю.В. Долгоруковим в землі війська Донського з метою провести розшук втікачів і встановити контроль за видобутком солі на бахмутському промислі. Загін Ю.В. Долгорукова в донецьких козацьких городках близько місяця із старанністю виконував волю московського царя щодо розшуку збіглих. З тими, хто надавав у козацьких поселеннях прийшлим сховище, жорстоко розправлялися. До козаків застосовувалися тілесні покарання: відрізання носів та вух, клеймування, а також смертна кара. Житло «новоприйшлого» населення в козацьких містечках, а також тих, хто надавав їм допомогу, розоряли та спалювали. Введення жорстких заходів до населення донецьких городків за надання притулку збіглим мало на меті залякати козацькі громади та унеможливити їх подальше укриття. Репресії від московських урядових загонів стосувались практично всіх мешканців козацьких містечок, які звинувачувались у колективній допомозі втікачам.

Проте дії каральної експедиції Ю.В. Долгорукова викликали заворушення серед мешканців донецьких містечок. Велика кількість населення вимушена була тікати в ліси. Цими обставинами скористався козацький отаман Кіндрат Булавін, який організував незадоволених донецьких козаків проти московського урядовця. В Оріховому буєраку він зібрав козацьку раду з однодумців та козаків–повстанців, де було вирішено напасти на каральний загін Долгорукова в Шульгінському містечку на річці Айдар, що й було зроблено опівночі 9 жовтня 1707 року. У результаті цього нападу самого Ю.В. Долгорукова, а також 20 офіцерів й 100 солдатів його загону було вбито [16, с. 19].

Після подій в Шульгінському містечку К. Булавін розпочав активні дії, звернувшись із закликами до отаманів донецьких козацьких містечок підтримати повстання проти московської влади. У середині жовтня 1707 р. до булавінців приєдналася частина козацьких городків на Сіверському Дінці та його притоках. 14–15 жовтня 1707 року біля Закотного козацького городка повстанці були розбиті. К. Булавін разом із соратниками вимушений був тікати до Запорозької Січі. На Запоріжжі Булавін перезимував, поповнив своє військо запорожцями та уклав союз із кошовим отаманом Гордієнко про спільні дії проти московської

влади. У березні 1708 р. він вирушив із земель Запорозької Січі до донецьких козацьких містечок, які присягали йому та мали поповнити військо повстанців новими козаками.

9 квітня 1708 р. повстанці розбили загін донських козаків, направлений військовим отаманом Максимовим, а наприкінці квітня зайняли Черкаськ. 9 травня 1708 р. на військовому крузі Булавіна було обрано отаманом Донського козацького війська. Він створив козацьку раду, до якої входили по одному із «знатних» представників від кожного козацького містечка. Це був інститут радників, куди козацькі городки, які вважались частиною земель війська Донського, делегували своїх представників, авторитетних серед козацької громади. Створена Булавіним при Донському війську «козацька Рада старійшин» [17, с. 467] була дорадчим представницьким органом, що мав вирішувати ключові військові, судові та господарські питання.

Булавіна підтримала більшість козацьких громад, які мешкали в землях війська Донського. Так, 27 травня 1708 р. у листі до кубанських козаків Булавін зазначав про склад війська Донського, яке об'єднало донські, донецькі, медведицькі та хоперські козацькі городки [18, с. 461–462]. Вони були налаштовані на захист козацьких прав та вольностей та боротьбу з московськими військами.

12 квітня 1708 року Петро I надає наказ В.В. Долгорукову придушити булавінське повстання. Загальна чисельність військ, підпорядкованих В.В. Долгорукову у 1708 р., сягала більше тридцяти тисяч військових [19, с. 182].

Для протидії московським військам Кіндрат Булавін вимушений був розділити своє військо на три напрямки: західний – район донецьких городків, північний – район хоперських та медведицьких містечок та південний – там де були Азовська та Троїцька фортеці. На донецькому напрямку діяли об'єднані загони донських та запорозьких козаків під проводом отаманів Семена Драного, Микити Голого, Сергія Безпалого, Тимофія Білогородця, Тараса Бахмутського та Тимоша Кардіака. Ці козацькі загони очолив донецький отаман Семен Драний, який загинув на початку липня 1708 р. біля Тору, борючись з урядовими військами.

Після розгрому козацького війська Семена Драного залишки булавінців, здебільше запорожці, приховались в Бахмутському козацькому містечку. Його захистом керував бахмутський отаман Харітон Абакумов. Однак повстанці не змогли довго триматися і були розбиті, Бахмутське містечко – спалено каральними військами.

18 липня 1708 р. К. Булавіна у Черкаську було вбито донською старшиною. Після смерті Булавіна його сподвижники Микита Голий, Сергій Безпалый, Тимофій Білогородець, Гнат Некрасов, Іван Павлов, Єфрем Ларіонов та інші отамани продовжили боротьбу проти московських військ.

Донецькі козаки виявили неабиякий супротив московським військам. До отаманів М. Голого та Г. Некрасова кожен донецький козацький городок відправляв половину свого населення, а з деяких містечок йшли поголовно всі війська. У серпні 1708 р. отаман Микита Голий вивіз в обозі частину населення донецьких козаків, вимушених залишити свої оселі, щоб врятуватись від каральних рейдів урядових військ. Разом з Гнатом Некрасовим отаман Голий намагався продовжити боротьбу з московськими військами. Лише у січні–лютому 1709 р. Микиту Голого захопили у Митякінському козацькому городку та видали московській владі [20, с. 361].

Після поразок козацьких військ на верхньому Дону отаман Гнат Некрасов об'єднав навколо себе залишки булавінців та вирушив на Кубань під владу Османської імперії. Доля булавінських козаків, яких разом з родинами отаман Гнат Некрасов вивів на Кубань, схожа з долею запорозьких козаків. Після зруйнування московськими військами Запорозької Січі у 1709 році кошовий отаман Костянтин Гордієнко переселив запорожців в землі Османської імперії, де на Дніпрі була заснована Кам'янська Січ. У особі султана Османської імперії Костянтин Гордієнко отримав захист від московської влади.

Цар вимагав від В.В. Долгорукова в листі від 19 червня 1708 р. провести каральні акції та знищити козацькі містечка на Сіверському Дінці та його притоках (Айдару, Деркулу та ін.). Розправа над населенням донецьких козацьких городків тривала з кінця серпня 1708 р. до 1709 р. Доля донецьких громад була жахливою. З козаками, які брали участь у повстанні, урядові війська жорстоко розправлялися. В.В. Долгоруков використовував тактику залякування населення. Катівники спускали річками плоти з замордованими булавінцями, навколо спалених козацьких городків встановлювали шибениці з повішеними на них повстанцями.

Наприкінці серпня – на початку вересня 1708 р. урядовими загонами підполковника Степана Рикмана, полковника Івана Тевяшова та бригадира Фандельдина на річці Красній було здійснено каральний рейд козацькими городками Сватова Лучка, Міловий Брід, Кабаньє та ін. У вересні – жовтні 1708 р. бригадир Шидловський чинив розправи по козацьким городкам на Сіверському Дінці. Дії карального загону Шидловського були спрямовані на повне знищення козацького населення в донецьких юртах, оскільки не лише домівки козаків спустошувались, а й хліб карателі «без остатка выжгли» [21, с. 344]. Ті, кому пощастило врятуватись, залишалися без даху над головою й без самого необхідного для життя – без хліба.

Протягом вересня 1708 р. загін князя В.В. Долгорукова знищив козацькі городки на лівобережжі Сіверського Дінця: на річках Айдар, Євсуг, Ковсуг та Деркул. Московськими військами було знищено 21 донецький козацький

городок. Із них 8 були на Сіверському Дінці (Теплинський, Старо-Айдарський, Трьохізбянський, Старо-Краснянський, Ново-Краснянський, Старо-Борівський, Ново-Борівський та Сухаревський); 12 – на його лівій притоці (Кабаньєвський, Ново-Айдарський, Шульгінський, Більський, Білолуцький, Осиновський, Закотенський, Іванівська Лука, Ровенський, Євсужський, Герасимова Лука, Беловодський та Обливенський) та Бахмутський козацький городок – на правій притоці. Крім того, каральними загонами було знищено 2 козацьких містечка Ізюмського слобідського козацького полку, які знаходились на річці Красній: Сватова Лучка та Міловий Брід. Московський уряд на Сіверському Дінці залишив лише 4 козацьких містечка, а саме: Луганське, Митякінське, Гундорівське та Кам'янське.

Дії каральних загонів князя Долгорукова, який виконував волю московського царя, мали своїм наслідком припинення існування козацьких містечок у середній течії Дінця і його притоків – річок Красна, Айдар, Євсуг, Ковсуг, Тепла й Деркул. За царським наказом вони не тільки спалювали козацькі оселі, але й знищували їхніх мешканців. У записках князя В.В. Долгорукова від 19 вересня 1724 року згадував про каральні рейди у 1708 році та знищення більше тридцяти тисяч учасників булавінського повстання [22, с. 196], серед загиблих була велика кількість жінок, дітей та літніх людей. Частину козацьких родин із зруйнованих осель забирали в полон урядові війська та ін. Знищення козацьких городків на лівому березі Сіверського Дінця та його притоках за масштабами того часу можна порівняти хіба що з батуринською трагедією 2 листопада 1708 року.

Тим, хто переховувався від каральних загонів по лісах, лугах, байраках та балках на берегах Сіверського Дінця та його приток, пощастило вижити. Донецькі козацькі родини, які повернулись на згарище своїх осель, стали вигнанцями на рідній землі. Московський уряд заборонив їм селитись у випалених містечках. Протягом кількох десятиліть місцевість, де мешкали громади донецьких козаків, залишалася малолюдною, а у деяких місцях – безлюдною.

Гоніння царського уряду на мешканців знищених донецьких козацьких городків, що залишилися живими, тривало довгий час. Однак завдяки своїй віддаленості від урядових центрів населення знищених містечок змогло відродити свої оселі на згарищах, хоча й було позбавлено колишніх козацьких прав та привілеїв.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грамота царя и великаго князя Ивана Васильевича на Донец Северской атаманам казацким и казакам, посланная с Иваном Новосильцевым (1570, января 3). Акты, относящиеся к истории Войска Донского. Т.1 / собр.

- А. А. Лишиным ; под ред. [и с предисл.] А. А. Карасева и Х. И. Попова. Новочеркасск : Тип. А. А. Карасева, 1891. С. 1.
2. История Луганского края : учеб. пособие / авт. кол. : А. С. Ефремов и др. ; М-во образования и науки Украины, Луган. гос. пед. ун-т имени Т. Г. Шевченко, Луган. обл. гос. администрация. Луганск : Альма-матер, 2003. 432 с.
 3. Загоровский В. П. Белгородская черта. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1969. 301 с.
 4. Наказ Аф. Зиновьеву о посылке съестных припасов атаману черкасскому Матвею Федорову с товарищи, о проводывании вестей про крымского хана, о промысле над воровскими черкасами и о наблюдении за тем, чтоб союзные черкасы не оскорбили чем либо крымских послов (1589 г., июля 12). Акты XIII-XVII вв., представленные в Разрядный приказ представителями служилых фамилий после отмены местничества / собр. и изд. Александр Юшков. М. : Унив. тип., 1898. – из «Чтений в имп. о-ве истории и древностей рос. при Моск. ун-те» за 1898 г. Ч. 1 : 1257–1613 гг. 1898. С. 258–262.
 5. Грамота царя и великого князя Федора Ивановича на Дон, низовым казакам (1594, июля 31). Акты, относящиеся к истории Войска Донского. Т. 1 / собр. А. А. Лишиным ; под ред. [и с предисл.] А. А. Карасева и Х. И. Попова. Новочеркасск : Тип. А. А. Карасева, 1891. С. 3–5.
 6. Казачьи войска. Краткая хроника казачьих войск и иррегулярных частей. Справочная книжка императорской главной квартиры / [сост. В. Х. Казин] ; [под ред. В. К. Шенка]. СПб., 1912. 463 с.
 7. Брехуненко В. А. Донські козаки з Бара. Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. 2011. Вип. 19. С. 26–29.
 8. Брехуненко В. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Київ ; Запоріжжя : Тандем-У, 1998. 336 с.
 9. Коропатник М. М. Крим і Донбас в контексті українських реалій : історичний дискурс та парадигми сучасності. Інформ.-метод. посібник на допомогу учителям та викладачам суспільних дисциплін. Чернівці, 2017. 72 с.
 10. Наказ воеводам Богд. Бельскому и Сем. Алферьеву о постройке города Царевборисов 1600 года. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI–XVIII столетии. В 2-х томах / [собр. и редак. Д. И. Багалеем]. Т. 1. Харьков, 1886. С. 5–13.
 11. Чолобитна 1586 г. [Електронний ресурс]. Сайт : «Ukrainian Heraldry Society Forum». URL : <http://surl.li/alnlvq>.
 12. Отписка Войска Донского Царю Михаилу Федоровичу и Светлейшему Патриарху Филарету Никитичу «Об освобождении казаков от крестного целования (присяги) на верность службы» (26 мая 1632 г.). Сборник Областного Войска Донского Статистического Комитета. Вып. XIII. / под. ред. Х. И. Попова, А. А. Кириллова и З. И. Шелкунова. Новочеркасск, «Частная Донская Тип.». 1915. С. 160–166.

13. Распросные речи атамана Кирея Степанова и казаков его станицы в Посольском приказе (1647 г., мая 27). Русская историческая библиотека, издаваемая импер. археогр. комиссией. Т. XXVI. Донские дела. Кн. 3. СПб. : Тип. глав. управ. Уделов, 1909. С. 675–677.
14. Распросные речи в Посольском приказе атамана Гаврилы Веневитинова и казана Федора Петрова (1647 г. января 26). Русская историческая библиотека, издаваемая импер. археогр. комиссией. Т. XXVI. Донские дела. Кн. 3. СПб. : Тип. глав. управ. Уделов, 1909. С. 575–576.
15. Отписка с Волуйки от стольника и воеводы Василия Григорьевича Фефилатьева о движении Калмыков на Донь и на Крым (1656 г., января 20). Русская историческая библиотека, издаваемая импер. археогр. комиссией. Т. XXXIV. Донские дела. Кн. 5. Петроград : Тип. Министерства земледелия, 1917. С. 11–12.
16. История Хоперского полка Кубанского казачьего войска. 1696–1896 : в 2-х частях. Ч. 1 / сост. В.[Г.] Толстов ; под ред. Потто. Тифлис : Воен. ист. отд. при штабе Кавк. воен. окр., 1900. 290 с.
17. Отписка атаманов «сбранного войска» из донских, хоперских, бузулуцких, медведицких и др. городков, войсковому атаману И. Зерщикову, с требованием «отповеди», за что был убит К. Булавин и арестованы атаманы «старики» из верховых городков (1708 г., июля ...). Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 467.
18. Отписки атамана К. Булавина с товарищами к кубанским казакам о сохранении дружеских и торговых отношений, и о посредничестве с турецким султаном (1707 г., мая 27). Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 461–465.
19. Сводка боевых реляций и переписки карательной армии князя В.В. Долгорукого 1722 г. О низовом донском походе. О подавлении народного восстания 1707–1708 гг. / [сост. Ю. А. Пелевин]. Исторический архив. 1955. № 4. С. 181–194.
20. Доношение кн. В.В. Долгорукого царю Петру Алексеевичу о поимке атаманов–булавинцев Н. Голого и Н. Колычева и об успешном ходе «усмирения» восстания по р. Хопру (1709 г., февраля 8). Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 361.
21. Донешение бригадира Ф.В. Шидловского, кн. А.Д. Меншикову об «истреблении изменников» и «опустошении» городков по р. Северному Донцу (1708 г., октября 15). Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 344.
22. Записка князя В.В. Долгорукого о действиях карательной армии (19 сентября 1724 г.). О подавлении народного восстания 1707–1708 гг. / [сост. Ю. А. Пелевин]. Исторический архив. 1955. № 4. С. 194–196.

Бескорса О. А.,
учитель зарубіжної літератури, вища категорія
КЗ Сумський ліцей №33 Сумської міської ради
beskorsa.olha@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглядається питання організації дистанційної освіти для обдарованих учнів як ефективного інструменту для розкриття їхнього потенціалу в умовах сучасних викликів. Особливу увагу приділено індивідуалізації навчального процесу, забезпеченню гнучкості та розвитку самостійності завдяки використанню онлайн-платформ. Аналізуються переваги дистанційного навчання, зокрема можливості адаптивного навчального середовища, розширення доступу до міжнародних освітніх ресурсів і проєктної діяльності. Окремо висвітлено проблеми мотивації, самодисципліни та роль менторства у підтримці талановитих учнів. Робота підкреслює важливість створення персоналізованих освітніх програм, які сприятимуть гармонійному розвитку обдарованих дітей та формуванню їхніх творчих і когнітивних здібностей.

Ключові слова: обдаровані учні, дистанційне навчання, індивідуалізація освіти, онлайн-платформи, адаптивне навчання, розвиток здібностей.

Annotation. The article examines the organization of distance education for gifted children as an effective tool for unlocking their potential in the face of modern challenges. Special attention is given to the individualization of the learning process, ensuring flexibility and fostering independence through the use of online platforms. The advantages of distance learning are analyzed, including the possibilities of an adaptive learning environment, expanded access to international educational resources, and project-based activities. The article also highlights issues of motivation, self-discipline, and the role of mentorship in supporting talented children. The study emphasizes the importance of creating personalized educational programs that contribute to the harmonious development of gifted children and the formation of their creative and cognitive abilities.

Keywords: gifted children, distance education, individualized education, online platforms, adaptive education, talent development.

Кожна дитина є унікальною особистістю, яка потребує індивідуального підходу та сприятливих умов для розвитку. Розкриття потенціалу обдарованих учнів вимагає організації додаткових занять, що суттєво виходять за межі стандартних навчальних програм. Індивідуальні освітні програми для таких дітей спрямовані на створення оптимальних умов для розвитку їхніх здібностей. Вони допомагають учням якісно підготуватися до олімпіад з навчальних предметів, інтелектуальних і творчих змагань, конкурсів і турнірів.

Важливими завданнями педагогів є розробка й впровадження сучасного змісту освіти, прогресивних методик навчання та виховання, а також створення

умов для гармонійного розвитку обдарованих школярів. Одним із ключових напрямів освітніх реформ є забезпечення можливостей для всебічного розвитку талановитої молоді, формування цілісної особистості, здатної генерувати інноваційні ідеї та ухвалювати нестандартні рішення.

Пандемія COVID-19 змусила вчителів шукати якісно нові підходи для роботи з обдарованими учнями в умовах вимушеної ізоляції, а повномасштабне вторгнення довело, що звичні форми роботи стали інколи небезпечними як для учнів, так і для педагогів.

Робота з обдарованими учнями вимагає систематичності, яку важко забезпечити в умовах дії правового режиму воєнного стану: повітряні тривоги постійно переривають освітній процес, батьки не відпускають дітей на додаткові заняття, частина учнів змушена була змінити місце проживання – до цього переліку можна додати ще багато проблем, з якими щодня стикаються вчителі. Особливо гостро ці питання постають у прифронтових регіонах, де, здавалося б, робота з обдарованими учнями просто неможлива.

Але дитинство поставити на паузу не можна. Саме тому в сучасних умовах для організації систематичної роботи з обдарованими учнями варто використовувати можливості дистанційної освіти.

Теоретико-методологічні засади дистанційного навчання детально розглянули у своїх працях Григорова М. О., Григоров Г. О. [2], Дем'яненко В. М. [3] та багатьох інших науковців. Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження дистанційних курсів у навчальний процес запропоновані такими дослідниками, як Музика О. Л., Музика О. О., Оснадчук Ю. О. [4], Собченко Т. М. [5].

Попри значну увагу дослідників та педагогів-практиків до дистанційного навчання в освітній теорії та практиці його застосування у роботі з обдарованими дітьми залишається недостатньо дослідженим. Саме тому наша мета – розкрити потенціал дистанційних технологій як перспективної форми організації систематичної роботи з обдарованими учнями.

Розглянемо особливості дистанційної роботи з обдарованими.

Індивідуалізація навчального процесу

Обдаровані діти часто випереджають своїх однолітків за рівнем знань, що робить традиційні навчальні програми для них занадто простими або навіть нудними. У підсумку вони можуть втрачати мотивацію до навчання та не розкривати повністю свій потенціал.

Онлайн-освіта відкриває нові можливості для таких учнів, дозволяючи їм вчитися в індивідуальному темпі та за власною освітньою траєкторією. Завдяки адаптивним платформам та інтерактивним курсам можна створити персоналізований підхід до навчання, який відповідатиме їхнім здібностям та інтересам.

Індивідуалізація навчального процесу завдяки онлайн-освіті допомагає обдарованим дітям максимально розкрити свої здібності, залишатися мотивованими та розвивати критичне мислення.

Гнучкість та самостійність

Обдаровані учні часто демонструють нестандартні підходи до навчання і можуть мати індивідуальний темп вивчення матеріалу. Вони здатні швидко засвоювати нові знання та активно шукати додаткову інформацію. Онлайн-середовище надає можливість самостійно регулювати свій ритм навчання, вибирати зручний графік занять і, що важливо, працювати в темпі, який найкраще відповідає їхній внутрішній потребі та мотивації. Така автономія дозволяє розкривати потенціал кожного учня, надаючи йому простір для глибшого занурення в теми, які його цікавлять.

Використання адаптивних платформ сприяє розвитку самостійності та відповідальності обдарованих учнів, дозволяючи їм глибше занурюватися в обрані галузі знань та досягати високих результатів у навчанні.

- Khan Academy – пропонує персоналізоване навчання у математиці та природничих науках.
- ALEKS – адаптивна система, яка підлаштовується під рівень знань учня. Використовує інтерактивний підхід для розвитку аналітичного мислення.
- FutureLearn – пропонує курси від університетів та експертних організацій, дозволяючи учням опановувати складні дисципліни у власному темпі.
- MIT OpenCourseWare – безкоштовний доступ до навчальних матеріалів Массачусетського технологічного інституту, зокрема з математики, фізики, інженерії та IT.
- Skillshare – містить курси з дизайну, малювання, анімації, музики та інших творчих напрямів.
- MasterClass – відеоуроки від експертів у різних галузях: музика, кіно, письмо, фотографія, кулінарія.
- edX – платформа, що надає доступ до курсів від провідних університетів світу. Учні можуть вивчати різноманітні предмети, включаючи комп'ютерні науки, бізнес, інженерію та гуманітарні науки, адаптуючи навчання під власний темп.
- Art of Problem Solving (AoPS) – поглиблене навчання математики для обдарованих дітей. Курси розраховані на школярів, які цікавляться олімпіадною математикою.
- Numberphile – відеоуроки з математики, що пояснюють складні концепції у простий та цікавий спосіб.
- Brilliant – інтерактивні курси з логіки, математики та природничих наук, які підходять для розвитку нестандартного мислення.

- Zooniverse – дозволяє брати участь у наукових дослідженнях (астрономія, біологія, екологія) разом із вченими.
- Hypothesis – платформа для спільного аналізу текстів, що сприяє розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок.

Розширення можливостей для проєктної діяльності

Інтернет та сучасні технології відкривають перед обдарованими учнями безліч можливостей для участі в міжнародних проєктах, конкурсах і дослідницьких програмах. Вони можуть брати участь у вебінарах, олімпіадах, наукових конкурсах або навіть у великих спільних проєктах, що об'єднують учнів з різних куточків світу. Це не лише сприяє розвитку знань, але й допомагає вдосконалювати важливі навички, такі як критичне мислення, робота в команді, спілкування англійською та іншими мовами, а також здатність до самоорганізації і управління часом. Міжнародний досвід відкриває перед обдарованими учнями нові перспективи, дозволяє познайомитися з різними культурами і збагачувати свої навички в глобальному контексті.

Проблеми мотивації та самодисципліни

Попри свою природну допитливість і схильність до творчих пошуків, деяким обдарованим дітям може бути складно підтримувати високий рівень самодисципліни в умовах онлайн-навчання. Відсутність безпосереднього контакту з учителями та однокласниками, а також більша залежність від власної організації, можуть призвести до втрати інтересу або відкладання завдань. Це є особливо актуальним у випадку довготривалих онлайн-курсів, де учень має самостійно структурувати свій час та навчальний процес. З огляду на це, варто використовувати різні методи мотивації, такі як створення чітких цілей і дедлайнів, використання гейміфікації, підтримка через менторство, а також інтеграція елементів соціальної взаємодії, щоб учні відчували підтримку й були зацікавлені у завершенні навчальних проєктів.

В умовах дистанційної роботи роль ментора (наставника) є надзвичайно важливою, особливо для обдарованих учнів, оскільки він допомагає не лише у виборі правильного напрямку для навчання, а й у розвитку потенціалу учня, формуванні його стратегічного підходу до навчання та саморозвитку. Менторство дає змогу учням отримувати індивідуальну увагу і підтримку, що є необхідним для їхнього зростання. Наставник допомагає встановлювати чіткі цілі, дає цінні поради і допомагає виявити та розвивати сильні сторони учня.

Онлайн-формати менторства відкривають додаткові можливості для такої взаємодії, зокрема:

1. **Індивідуальні консультації через відеозв'язок.** Цей формат дозволяє надавати учням персоналізовану підтримку, незалежно від географічної відстані. Завдяки відеозв'язку, наставники можуть організувати гнучкі та ефективні

консультації, обговорювати прогрес учня, розв'язувати конкретні питання або допомагати з вибором напрямку для подальшого розвитку.

2. Онлайн-спільноти та форуми для спілкування з експертами. Платформи, де обдаровані учні можуть взаємодіяти з фахівцями, іншими учасниками або менторами, значно збагачують процес навчання. Вони надають можливість обговорювати актуальні теми, ділитися досвідом, ставити запитання і отримувати поради від людей з різних галузей знань. Такі спільноти стимулюють критичне мислення, розвивають комунікаційні навички та дають змогу учням відчувати себе частиною великої інтелектуальної спільноти.

3. Курси з персоналізованим зворотним зв'язком від викладачів. Курси з індивідуальним супроводом дозволяють викладачам і менторам детально оцінювати досягнення учня, надавати рекомендації щодо вдосконалення та визначати подальші кроки для розвитку. Персоналізований зворотний зв'язок є ключовим елементом, оскільки він дає учневі можливість коригувати свій підхід, отримувати чітке розуміння своїх сильних і слабких сторін, а також допомагає досягати високих результатів у навчанні.

Завдяки таким форматам менторства, учні мають змогу отримувати цінні знання та підтримку, що допомагає їм ефективно розвиватися і досягати поставлених цілей. Водночас наставник виступає не лише як консультант, а й як мотиватор, який допомагає учневі долати труднощі і надихати на подальший розвиток.

Онлайн-освіта відкриває величезні можливості для обдарованих дітей, дозволяючи їм вільно розвивати свої здібності. Проте ефективність такого навчання залежить від правильного підходу, адаптації методів викладання та залучення дітей до активної діяльності.

Важливо пам'ятати, що обдаровані діти – це не просто «розумні» учні, а ті, хто потребує особливого підходу, натхнення та підтримки для повного розкриття свого потенціалу. Онлайн-навчання може стати чудовим інструментом для цього, якщо правильно його організувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бартош О. П. Соціально-педагогічна підтримка обдарованої молоді в системі вищої освіти Великої Британії. Соціально-педагогічна підтримка обдарованої молоді в системі вищої освіти Великої Британії. 2022. Т. 1, № 47. С. 238–245. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46950/1/Бартош.pdf> (дата звернення: 23.03.2025).
2. Григорова М. О., Григоров Г. О. Онлайн-освіта та гібридні моделі навчання: адаптація традиційних педагогічних підходів в умовах цифрової трансформації. Педагогічні науки: теорія та практик. 2023. № 2. С. 24–30. URL: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-2-04> (дата звернення: 22.03.2025).
3. Дем'яненко В. М. Модель адаптивної навчальної системи інформаційного простору відкритої освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 77, № 3. С. 27–38.

URL: https://www.researchgate.net/publication/342576493_MODEL_ADAPTIVNOI_NAVCALNOI_SISTEMI_INFORMACIYNOGO_PROSTORU_VIDKRITOI_OSVITI (дата звернення: 23.03.2025).

4. Музика О. Л., Музика О. О., Оснадчук Ю. О. Розроблення е-платформи для психологічного онлайн тестування обдарованих старшокласників і студентів. Інформаційні технології і засоби навчання. 2022. Т. 89, № 3. С. 162–177. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41540/1/Muzyka_O_ITLT_3_PI_KPP.pdf (дата звернення: 24.03.2025).
5. Собченко Т. М. Змішане навчання: поняття та завдання. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. Т. 3, № 75. С. 73–76. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.14> (дата звернення: 24.03.2025).

Белєнок О.А.,
науковий співробітник відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України
abelenok@i.ua

Бова А.А.,
кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України,
anagram@ukr.net

ДЕПРИВАЦІЯ ПОТРЕБ ВПО В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження зумовлена масштабними соціальними трансформаціями, викликаними російсько-українською війною, які суттєво вплинули на рівень та якість життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що робить необхідним комплексний аналіз їхніх потреб у контексті деприваційної парадигми.

Емпірична база дослідження сформована на основі всеукраїнського соціологічного опитування ВПО (n=1202), проведеного у шести великих містах України – Києві, Дніпрі, Одесі, Львові, Ужгороді та Тернополі. Опитування здійснено Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Центром політичної соціології у лютому-березні 2023 року, що дозволило отримати репрезентативні дані щодо задоволення базових потреб переселенців.

Дослідження показало значну депривацію ВПО через втрату майна, доходів та соціальних зв'язків. Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до проблем ВПО, охоплюючи як базові потреби, так і соціальну інтеграцію та психологічний добробут. Необхідна координація зусиль для ефективної допомоги, адресованої різним групам ВПО з урахуванням їх специфічних потреб в умовах війни, що триває.

Результати дослідження продемонстрували, що більшість ВПО стикаються з багаторівневою депривацією, насамперед фінансовою, медичною та стосовно працевлаштування. Найбільш вразливими є люди похилого віку, безробітні та бідні домогосподарства. Матеріальне становище визначає рівень забезпечення базовими потребами: найгостріше нестачу відчують бідні та малозабезпечені переселенці.

Для підвищення ефективності допомоги необхідна краща координація ресурсів, розвиток програм соціальної інтеграції та створення можливостей для самореалізації переселенців.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), депривація, потреби ВПО, медична допомога, працевлаштування, матеріальне благополуччя, якість життя, вразливі групи населення.

Deprivation of IDP Needs in Ukraine During Wartime: A Sociological Analysis

The relevance of this study stems from the large-scale social transformations caused by the Russian-Ukrainian war, which have significantly impacted the level and quality of life of internally displaced persons (IDPs). This necessitates a comprehensive analysis of their needs within the framework of a deprivation paradigm.

The empirical basis of this research is a nationwide sociological survey of IDPs (n=1202), conducted in six major Ukrainian cities: Kyiv, Dnipro, Odesa, Lviv, Uzhhorod, and Ternopil. The survey was carried out by the «Democratic Initiatives» Foundation in conjunction with the Center for Political Sociology in February-March 2023, providing representative data regarding the satisfaction of the basic needs of displaced persons.

The findings reveal significant deprivation among IDPs due to the loss of property, income, and social connections. The article underscores the importance of a comprehensive approach to addressing the challenges faced by IDPs, encompassing not only basic needs but also social integration and psychological well-being. Effective assistance requires coordinated efforts targeted to specific groups of IDPs, taking into account their unique needs amidst the ongoing war.

Research results demonstrate that the majority of IDPs experience multi-layered deprivation, primarily financial, medical, and employment-related. The elderly, the unemployed, and low-income households are the most vulnerable. Material status significantly determines the extent to which basic needs are met: the poorest and most economically disadvantaged IDPs experience the most acute shortages.

To enhance the effectiveness of aid, improved coordination of resources, development of social integration programs, and creation of opportunities for self-realization among displaced persons are essential.

Keywords: internally displaced persons (IDPs), deprivation, IDP needs, medical assistance, employment, material well-being, quality of life, vulnerable population groups.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 р. та зазнала повномасштабної ескалації у 2022 р., призвела до безпрецедентної гуманітарної кризи та колосального внутрішнього переміщення населення в Україні. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, рятуючись від бойових дій,

окупації та порушень прав людини, ставши внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Ця категорія населення опинилась у вразливому становищі, зіткнувшись із численними проблемами та потребами, що виникають внаслідок втрати місця проживання, майна, соціальних зв'язків та звичного способу життя.

Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні за різними джерелами суттєво відрізняється. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на січень 2025 р. офіційно зареєстровано 4 622 761 ВПО. Натомість за даними Міжнародної організації міграції, що використовує комбіновані методи оцінки та соціологічні опитування, кількість ВПО в Україні на грудень 2024 р. становила 3 665 000 осіб. Ця цифра включає лише осіб, що стали вимушеними переселенцями після повномасштабного вторгнення, а також враховує всіх внутрішніх переселенців, незалежно від того, чи вони отримують державну підтримку, чи ні.

Соціологічне розуміння депривації є ключовим для аналізу складної ситуації, в якій опинилися ВПО.

У соціології депривація визначається як стан нестачі або відмови в доступі до певних ресурсів чи можливостей, які вважаються необхідними для задоволення рівня життя. Це поняття охоплює не лише бідність, але й ширші форми соціальної нерівності та обмежень. Депривація може проявлятися в різних формах, включаючи матеріальну (нестача базових матеріальних ресурсів), соціальну (відсутність соціальних зв'язків та можливостей для взаємодії) та культурну (недостатній доступ до культурних ресурсів, таких як освіта та знання). Крім того, розрізняють абсолютну депривацію, що загрожує виживанню через нестачу їжі та житла, та відносну депривацію, яка виникає з порівняння свого становища з типовим та відчуття себе у гіршому становищі.

Метою цієї наукової роботи є емпіричне дослідження та соціологічна інтерпретація деприваційних процесів, що розгортаються серед ВПО в Україні в умовах війни, визначення найбільш вразливих груп внутрішніх переселенців та надання окремих практичних рекомендацій для покращення реагування на гуманітарні виклики на тлі бойових дій, що тривають, та забезпечення базових потреб переміщеного населення.

Емпіричну базу статті склали результати всеукраїнського соціологічного опитування ВПО у шести великих містах України: Києві, Дніпрі, Одесі, Львові, Ужгороді та Тернополі. Опитування було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології в період з 19 лютого по 1 березня 2023 р. Загалом було опитано 1202 внутрішньо переміщених особи, по 200 респондентів у кожному місті [1].

Ми аналізували відповіді респондентів на питання: *«Наскільки зараз Ви відчуваєте нестачу у наступних товарах чи послугах?»* (стосовно їжі, одягу,

побутової хімії та засобів індивідуальної гігієни, грошей, медикаментів, медичної допомоги, допомоги з працевлаштуванням, адміністративних послуг, психологічної підтримки).

Незалежними змінними у багатьох випадках виступали чинники статі, віку, самооцінки поточного матеріального становища та працевлаштування опитаних. Бідними ми вважали тих, хто відповів на питання: *«Як би Ви охарактеризували Ваше поточне матеріальне становище?»* у такий спосіб: «ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти», малозабезпеченими – тих, хто відповів: «вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей». Решту респондентів – забезпеченими (тих, хто обрав такі альтернативи: «у цілому на життя вистачає, а на придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже не вистачає коштів»; «живемо забезпечено, але зробити деякі значні покупки ми поки що не в змозі через брак коштів (купити квартиру, автомобіль тощо)»; «фінансово ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо»).

Наведемо деякі дані про відчуття внутрішніми мігрантами нестачі тих чи інших товарів та послуг, залежно від статі, віку, працевлаштованості та матеріального становища респондентів.

1. Депривація потреби в їжі.

Багато ВПО були змушені покинути свої домівки, втративши разом з ними запаси їжі, готівку, а також засоби для самостійного харчування: городи, ферми. Інфляція та дефіцит товарів спричинили значне зростання цін на харчові продукти, що негативно позначилось на харчовому раціоні внутрішніх мігрантів. Тим часом, неякісне або недостатнє харчування, особливо серед вразливих категорій: дітей, літніх людей, вагітних жінок, – програмує подальші проблеми зі здоров'ям таких індивідів. Гуманітарна допомога, через різні причини, не завжди доходить до тих, хто її конче потребує.

Проаналізувавши результати опитування ВПО, можна виділити такі закономірності у відповідях представників різних соціально-демографічних та дохідних груп населення України стосовно задоволення потреби у їжі. Відповідна ситуація видається дещо гіршою з чоловічого кута зору, ніж з жіночого: критично не вистачає їжі 13% чоловіків і 9,6% жінок; є певні проблеми з їжею, але загалом вистачає у 38,1% чоловіків і 42,6% жінок. Максимальна кількість респондентів, кому цілком вистачає їжі, – серед молоді (55,4%), мінімальна – серед людей пенсійного віку (36%). Максимальна кількість тих, кому критично не вистачає їжі, – серед 50–59-річних громадян (13,2%), мінімальна – серед 30–39-річних (7,5%). Цілком вистачає їжі 60,5% працевлаштованих і лише 36,1% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я, а також 41,8% непрацевлаштованих з інших причин. Загалом вистачає їжі 30,2%,

48,2% і 44,2% відповідно. Чинник поточного матеріального становища респондента напряму впливає на задоволення його потреби у їжі: цілком вистачає їжі 84,7% забезпечених, 53,8% малозабезпечених і лише 15,5% бідних, натомість критично не вистачає – 2,6%, 4,3% і 23,8% відповідно.

2. Депривація потреби в одязі.

Певна частина ВПО відчуває нестачу такого базового предмета побуту, як одяг. Причинами цього є: втрата майна під час термінової евакуації з небезпечних регіонів у перші місяці війни – чимало переселенців залишили свої домівки поспіхом, не маючи можливості взяти з собою необхідний одяг; обмежені фінансові ресурси внутрішніх мігрантів – ВПО зазвичай втрачають роботу та джерела доходу, що не дозволяє їм придбати необхідні речі самостійно. Хоча гуманітарні організації надають відповідну допомогу, часто її обсяг є недостатнім, до того ж розподіл допомоги може бути нерівномірним, отож деякі ВПО можуть не отримувати необхідний одяг. Гуманітарна допомога з одягом не завжди відповідає сезонним потребам ВПО: літній одяг може надаватися взимку або навпаки. Відсутність теплового одягу та взуття підвищує ризики застудних захворювань серед внутрішніх переселенців.

Опитування продемонструвало, що критично не вистачає одягу 11,4% чоловіків і 7,5% жінок, загалом вистачає – 38,1% і 44,8% відповідно. Проблема одягу актуалізується з віком респондента: про те, що вистачає одягу, вказали 58,8% 18–29-річних респондентів, 46,1% 30–39-річних, 48,8% 40–49-річних, 44,2% 50–59-річних і лише 36,7% респондентів у віці 60+ років. Працевлаштовані краще забезпечені одягом 60,5% з них вистачає цього предмету побуту, і лише 7,2% – критично не вистачає, ніж непрацевлаштовані за віком/станом здоров'я (відповідні показники 36,1% і 11,8%), а також непрацевлаштовані з інших причин (41,8% і 12,4% відповідно). Критично не вистачає одягу 23,8% бідних (максимальний показник), загалом вистачає – 58,5%, цілком вистачає лише 15,5%. Для порівняння, цілком вистачає одягу 53,8% малозабезпечених та 84,7% забезпечених респондентів.

3. Депривація потреби в побутовій хімії та засобах гігієни.

Війна спричинила суттєве погіршення якості життя в Україні. Зокрема, руйнування інфраструктури, періодична відсутність електроенергії призводять до проблем з доступом як до чистої питної, так і до технічної води. Забруднення джерел води та ґрунту, брак сміттєзбиральних пунктів внаслідок військових дій погіршують санітарні умови населення. Тимчасові притулки для ВПО, особливо в перші місяці війни, були часто переповнені, що створювало ризик інфекційних захворювань. В цих умовах забезпечення засобами індивідуальної гігієни виходить на перші місця серед базових потреб людей, що підлягають безумовному задоволенню.

Згідно з даними опитування, максимальна кількість тих, кому критично не вистачає подібних засобів, зосереджена у вікових групах 18–29-річних (16,9%) та 50–59-річних (16,3%). Максимальну кількість тих, кому цілком вистачає побутової хімії, можна спостерігати серед 40–49-річних респондентів (59,4%), мінімальну – знов-таки серед 50–59-річних (45,3%), тобто осіб передпенсійного віку. Іншим чинником, що обумовлює задоволення потреби у гігієні, а також відповідний вид депривації, виступає працевлаштованість респондента. Цілком вистачає подібних засобів 60,5% працевлаштованих, 51,6% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я та 47,9% непрацевлаштованих з інших причин. Натомість серед представників перелічених груп кількість тих, кому критично не вистачає предметів побутової хімії – 10,6%, 12,3% і 15,8% відповідно. Найбільше впливає на задоволення потреб в гігієні матеріальне становище індивідів. Цілком вистачає побутової хімії та засобів гігієни 83,2% забезпечених, 58,9% малозабезпечених і лише 30% бідних респондентів. Причому 26,5% з останньої категорії вказаних засобів критично не вистачає. Розбіжності між гендерними групами виявилися несуттєвими.

4. Депривація фінансових потреб.

Нестача грошей є дуже поширеною проблемою серед ВПО. Багато внутрішніх мігрантів опинилися у скрутному матеріальному становищі через вимушений переїзд з рідних домівок у зв'язку з війною. Основними причинами нестачі грошей у переселенців є:

втрата роботи та стабільних доходів через переїзд в інший регіон;

недостатній рівень державної підтримки, що часто не покриває всіх необхідних витрат, у тому числі додаткових витрат, пов'язаних з облаштуванням на новому місці (оренда житла, покупка речей найпершої потреби тощо);

проблеми з працевлаштуванням у новій громаді через суттєву конкуренцію на ринку праці, невідповідність кваліфікації тощо.

Опитування переконливо доводить, що нестача грошей є наймасовішою депривацією серед ВПО. Цілком вистачає грошей лише 10,7% опитаних, загалом вистачає – 38,3%, критично не вистачає – 47,7% респондентів, решта вагалася з відповіддю.

Критично не вистачає грошей 49,9% жінок і 43% чоловіків, цілком вистачає лише 9,6% і 13,2% відповідно. Критично не вистачає грошей 34,5% молоді (18–29 років) проти 54,5% людей у віці 50–59 років та 52,4% серед респондентів у віці 60+ років. Вистачає грошей 20,3% наймолодших респондентів проти лише 3,1% найстарших. Різниця між полярними віковими групами – 20 відсоткових пунктів для відповіді «критично не вистачає» та 17 пунктів для відповіді «вистачає». Очікувано на фінансові труднощі частіше вказують непрацевлаштовані з різних причин (53,4% та 56,1%), ніж працевлаштовані (32,1%). Однак і серед працевлаштованих тих, кому

цілком вистачає грошей, лише 22,8%, а серед непрацевлаштованих з різних причин таких взагалі лише 5% і 5,2%.

Критично не вистачає грошей 81,2% бідних, 37,7% малозабезпечених і лише 8,9% забезпечених респондентів. Цілком вистачає – 1%, 6,4% і 44,7% відповідно. Решта обрала варіант відповіді «загалом вистачає».

5. Депривація потреб у меддопомозі, а також у медикаментах.

Внутрішнє переміщення означає збільшення навантаження на медзаклади в приймаючих громадах, які й без того мали обмежені ресурси. Втрата медичної документації під час переїзду, знищення частини медичних закладів як наслідок бойових дій, нестача медперсоналу та ліків ускладнили доступ ВПО до меддопомоги та аптек. Особливо в перший рік війни мав місце дефіцит ліків через порушення ланцюгів постачання, що спричинило загострення хронічних хвороб населення – як соматичних, так і психічних. Відсутність регулярних медичних спостережень була обумовлена як збоями у роботі медзакладів, так і певною пасивністю громадян, яких турбували інші першочергові проблеми.

За даними опитування, понад половини респондентів вказують на незадоволення тією чи іншою мірою потреб у меддопомозі (56,6%) і медикаментах (61,3%), у тому числі на те, що відповідних товарів і послуг, що стосуються охорони здоров'я критично не вистачає: 16,7% і 17,4% відповідно. Зокрема, критично не вистачає меддопомоги 3,4% молоді (18–29 років) проти 27,4% респондентів у віці 50–59 років та 28,3% серед осіб у віці 60+ років. Вистачає меддопомоги 55,4% респондентів у віці 18-29 років проти 17,8% літніх людей. Різниця між крайніми віковими групами складає 25 відсоткових пунктів для позиції «критично не вистачає» та 38 пунктів для позиції «вистачає». Аналогічна ситуація і з медикаментами: критично не вистачає ліків 9,5% молоді й 26% пенсіонерів, вистачає ліків 50% 18–29-річних респондентів проти лише 10,2% респондентів у віці 60+ років.

Окрім літніх людей, інша вразлива категорія в плані депривації потреб у медицині – непрацюючі з різних причин. Критично не вистачає меддопомоги 25,9% непрацюючих за віком чи здоров'ям проти 7,4% працевлаштованих. Вистачає допомоги 51,5% працюючих та лише 21,2% непрацюючих за віком/здоров'ям.

За даними опитування, критично не вистачає ліків 26,5% непрацюючих за віком/здоров'ям та 16,7% непрацюючих з інших причин проти 9% працевлаштованих. Вистачає ліків 53,6% працюючих переселенців, 31,6% непрацюючих з інших причин та лише 13,6% непрацюючих за віком/здоров'ям. Різниця між крайніми значеннями складає 17,5% та 40% відповідно.

Також спостерігається чітка тенденція до зростання почуття депривації щодо потреб у медичній сфері зі зменшенням матеріального добробуту.

Критично не вистачає меддопомоги 2,6% забезпечених, 13,1% малозабезпечених та 28,7% бідних громадян з-поміж ВПО. Критично не вистачає медикаментів 4,2%, 10,5% і 34% відповідно. В міру зниження родинних доходів знижується кількість тих внутрішніх переселенців, кому вистачає на лікування. Вказали, що їм цілком вистачає меддопомоги 64,7% забезпечених, 35,6% малозабезпечених і 24,5% бідних. Вказали, що їм цілком вистачає медикаментів 73,7%, 31,7% і 15,3% відповідно.

Для розв'язання проблеми нестачі медикаментів та дефіциту медичної допомоги для ВПО треба забезпечити безперебійні постачання ліків в регіони з високою концентрацією ВПО, створити необхідні запаси медикаментів, залучити додаткові кадри медпрацівників у «гарячі» точки (можливо, на ротаційній основі), покращувати комунікацію та обмін інформацією між медзакладами щодо ВПО, які потребують допомоги, в тому числі із застосуванням телемедицини. Важливо, щоб жодній людині не було відмовлено в медичній допомозі лише тому, що в неї на поточний момент чи взагалі немає фінансових коштів на її оплату.

6. Депривація щодо допомоги з працевлаштуванням.

Багато внутрішньо переміщених осіб натрапляють на суттєві труднощі у пошуку роботи на новому місці проживання, що призводить до їхньої економічної нестабільності, соціальної ізоляції та погіршення психологічного стану. Причини включають такі:

- невідповідність кваліфікації ВПО потребам регіональних ринків праці;
- висока конкуренція за робочі місця в регіонах з великою кількістю ВПО;
- небажання деяких роботодавців наймати внутрішніх мігрантів через додаткові бюрократичні процедури.

Серед причин дефіциту допомоги з працевлаштуванням ВПО одна з головних полягає у тому, що відповідні державні програми підтримки переселенців мають обмежене фінансування та охоплення, а процес отримання необхідної допомоги виявляється досить забюрократизованим.

Проаналізувавши результати опитування ВПО, можна виділити такі основні закономірності у вищезазначеному аспекті: критично не вистачає допомоги з працевлаштуванням 16,5% чоловіків і 20,7% жінок; 25,1% 30–39-річних респондентів; 22,6% 40–49-річних; 26,3% 50–59-річних респондентів. Серед молоді та літніх людей відповідні показники менші – 16,3% і 6,7%. Цілком вистачає вказаної допомоги 30,4% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я, загалом вистачає (з певними проблемами) – 12,6%. Для непрацевлаштованих з інших причин ситуація видається дещо скрутнішою: відповідні показники 17,9% і 24,4%. Критично не вистачає такої допомоги 35,1% непрацюючих з інших причин і лише 9,7% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я.

Відчуття депривації щодо допомоги з працевлаштуванням на пряму корелює з матеріальним становищем респондентів. Вказали, що їм критично не вистачає такої допомоги 28,7% бідних, 17,1% малозабезпечених і лише 6,3% забезпечених респондентів. Своєю чергою, про те, що цілком вистачає цього виду допомоги, повідомили соціологам 28,5% бідних, 32,1% малозабезпечених і 68,9% забезпечених внутрішніх переселенців.

Для розв'язання проблеми дефіциту допомоги з працевлаштуванням ВПО потрібні комплексні заходи, зокрема: збільшення фінансування програм зайнятості, виплат допомоги з безробіття ВПО та програм перенавчання; активізація ринку праці; розширення можливостей для перенавчання та підвищення кваліфікації (створення центрів профорієнтації; впровадження онлайн-курсів); покращення інформаційної підтримки ВПО тощо.

7. Депривація щодо нестачі адміністративних послуг.

Цей вид депривації найменш поширений серед ВПО. Критично не вистачає адмінпослуг лише 3,3% респондентів. Варіант відповіді «є певні проблеми, але загалом вистачає» обрали 19,1%. Майже дві третини опитаних зазначили, що їм вистачає цього виду послуг, решта вагалася з відповіддю.

Разом з тим, подекуди трапляються випадки, коли внутрішні мігранти стикаються з перешкодами в доступі до адмінпослуг через відсутність необхідних документів, упереджене ставлення до них, зайвий бюрократизм у роботі відповідних органів тощо. Не завжди й самі переселенці докладають необхідних зусиль, щоб захистити свої законні права. Так, про центри для ВПО у приймаючих громадах невідомо 21,3% респондентів. Приблизно половина респондентів досить пасивна щодо їх відвідування: 24,2% відвідували такі центри лише один раз, 14,4% не відвідували, але планують, 14% не відвідували і не планують.

Чоловікам дещо частіше критично не вистачає адмінпослуг, ніж жінкам (4,9% проти 2,5%); переселенцям передпенсійного віку (7,4%) – частіше, ніж 18–29-річним (3,4%), 30–39-річним (1,7%), 40–49-річним (2,8%) і респондентам у віці 60+ років (2,8%); бідним внутрішнім мігрантам (6,3%) – частіше, ніж малозабезпеченим (2%) і забезпеченим (1,6%).

При наданні адмінпослуг необхідно враховувати недостатню комп'ютерну компетентність старших вікових груп ВПО, їхню неповну присутність у застосунку «Дія» та пропонувати їм аналогові/паперові опції розв'язання проблем.

8. Депривація щодо нестачі психологічної підтримки.

Допомога ВПО має бути різноплановою, враховувати не лише матеріальні потреби. Усі внутрішні мігранти, незалежно від віку, статі та соціального статусу, можуть відчувати психологічні труднощі через вимушене переселення та пов'язані з цим стреси. Проте є категорії, які особливо вразливі й потребують першочергової уваги. Це: 1) діти та підлітки; 2) літні люди; 3) люди з

інвалідністю; 4) багатодітні родини та саодинокі матері/батьки; 5) вагітні жінки та матері з немовлятами; 6) люди, які втратили близьких; 7) люди, які зазнали насильства, полону, викрадення; 8) люди з хронічними важкими захворюваннями, які потребують постійної медичної допомоги.

Судячи з даних опитування, більшості ВПО (59,2%) вистачає психологічної підтримки. Варіант відповіді «є певні проблеми, але загалом вистачає» відмітили 17,4%. Лише 7,9% респондентів з-поміж ВПО такої підтримки, за їхніми оцінками, критично не вистачає. Прикметно, що 15,5% опитаних вагалися з відповіддю, що може вказувати на недостатню відрефлектованість внутрішніх проблем. Максимально критично не вистачає допомоги психологів людям у віці 50–59 років (11,1%), мінімально – 30–39-річним переселенцям (5,4%). Бідні найбільше відчують дефіцит психологічної підтримки (12,3%), а забезпечені – найменше (4,7%). Розбіжності між категоріями за статтю та працевлаштованістю виявилися менш вираженими.

Відповідальність за надання психологічної допомоги ВПО перш за все лежить на державі (Мінсоцполітики, МОЗ, служби соціального захисту, місцева влада), психологічних службах та спеціалізованих організаціях (психіатричні лікарні та диспансери, психологічні консультації, кризові центри тощо).

Висновки. Війна в Україні, що триває, спричинила значне погіршення рівня та якості життя населення, що залишилось в державі, суттєве порушення здатності громадян задовольняти свої базові потреби, що призвело до широкомасштабних гуманітарних проблем.

Для розроблення цільових заходів, спрямованих на покращення загального добробуту та першочергової підтримки вразливих верств населення, дієвим інструментом виявився соціологічний аналіз структури потреб переселенців через призму деприваційного підходу.

Низький рівень матеріального становища внутрішніх переселенців є однією з головних причин депривації основних потреб ВПО. Відсутність або недостатність доходів ускладнює доступ до їжі, одягу, житла, меддопомоги та інших необхідних ресурсів. Також на стан депривованості впливають вік респондентів та статус їх працевлаштованості.

Соціологічне дослідження підтверджує, що найгострішими проблемами для внутрішніх переселенців є брак грошей, обмежений доступ до медичної допомоги та медикаментів, дефіцит допомоги з працевлаштуванням, низький рівень матеріального становища. Типовий портрет депривованого внутрішнього мігранта виглядає наступним чином: це немолода, непрацевлаштована людина з бідної родини.

Для оптимальної допомоги ВПО необхідно враховувати потреби різних груп ВПО, таких як бідні категорії населення, родини з дітьми, люди похилого

віку, особи з інвалідністю тощо. Усім зацікавленим сторонам – уряду, місцевій владі, волонтерам – треба наполегливо працювати над створенням сприятливого середовища, яке забезпечить задоволення базових потреб, дотримання основних прав людини стосовно ВПО, їхню безболісну соціальну інтеграцію до нових громад та психологічний комфорт.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на поглиблений аналіз довготривалих наслідків депривації для різних категорій ВПО, вивчення ефективності наявних програм допомоги та розробку нових видів допомоги для подолання виявлених проблем. Важливо також дослідити роль соціального капіталу в механізмах адаптації та стійкості ВПО у подоланні деприваційних наслідків війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр політичної соціології (2023). Опитування внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у шести містах України (лютий 2023 р.) [Електронні дані]. Discuss Data. URL: <https://doi.org/10.48320/e913bc53-3b9b-49db-b6fa-6c9e1ea28749>.

Біла І. І.,

БелкасемЛ. М.,

учителі початкових класів

Комунального закладу «Ліцей №13»

Кам'янської міської ради

irina.belaja.1968@gmail.com

ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ НУШ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація: У статті розглядаються ефективні інструменти розвитку мовної компетентності учнів початкових класів у контексті реалізації концепції Нової української школи. Особлива увага приділяється психолого-педагогічній підтримці та залученню батьків до навчального процесу. Запропоновані освітні інструменти спрямовані на розвиток комунікативних навичок, логічного мислення, емоційного інтелекту та мотивації до навчання, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

Ключові слова: нова українська школа, мовна компетентність, освітні інструменти.

Abstract: The article examines effective tools for developing language competence in primary school students in the context of implementing the New Ukrainian School concept. Special attention is given to psychological and pedagogical support as well as involving parents in the educational process. The proposed educational tools aim to develop communication skills, logical thinking, emotional intelligence and motivation to learn, which are particularly relevant in today's conditions.

Keywords: New Ukrainian School, language competence, educational tools.

У сучасних умовах освітнього процесу, особливо в контексті реалізації концепції Нової української школи, розвиток мовної компетентності учнів початкових класів стає одним із ключових завдань педагогів. Мовна компетентність – це не лише вміння читати та писати, а й здатність ефективно спілкуватися, аналізувати інформацію, виражати свої думки та емоції. У цій роботі ми розглянемо ефективні інструменти, які допоможуть вчителям розвивати мовну компетентність учнів, використовуючи креативні та інноваційні підходи.

Що треба робити, аби мовна компетентність учнів розвивалася ефективно?

- Поєднувати традиційні методи роботи з інноваційними. Це дозволяє забезпечити різнобічний підхід до навчання.
- Системно проводити короткі повторення на уроках. Наприклад, 10-хвилинне повторення ключових тем допомагає учням краще засвоїти матеріал.
- Організувати освітній хаб. Створення ресурсної кімнати, де учні можуть отримувати психоемоційну підтримку та займатися навчанням у комфортних умовах.

Які методи та технології є найбільш ефективними для розвитку мовних навичок у молодших школярів?

- Індивідуальна самостійна робота учнів за схемою дій. Це дозволяє кожному учневі працювати в своєму темпі та закріплювати знання.
- Робота в парах. Обговорення та корекція допомагають учням вчитися взаємодіяти та вдосконалювати свої навички.
- Робота в групах. Вироблення спільної точки зору та узгодження думок сприяють розвитку комунікативних навичок.
- Колективна робота. Групування думок та формування висновків допомагають учням краще розуміти матеріал.

Як виміряти рівень мовної компетентності учнів?

Для діагностування рівня мовної компетентності молодших школярів використовуємо такі інструменти:

- Педагогічне спостереження. Вчитель аналізує роботу учнів під час уроків та позаурочної діяльності.
- Вербальний зворотний зв'язок. Учні висловлюють свої думки та відчуття щодо навчального процесу.
- Усне опитування. Короткі питання допомагають виявити рівень засвоєння матеріалу.
- Аналіз учнівських робіт. Виконання завдань на різноманітних онлайн-платформах та письмові роботи дають змогу оцінити прогрес.
- Самооцінювання та взаємооцінювання. Учні оцінюють свої досягнення та

роботу однокласників.

- Оцінювання особистісного розвитку учнів батьками. Батьки можуть доповнити картину розвитку дитини.

Які ефективні інструменти можна використовувати для розвитку мовної компетентності?

Для вирішення поставлених завдань застосовують такі інструментів:

1. Ігрові технології як основа мотивації та навчання

1.1. Інтерактивні платформи

Інтерактивні платформи, такі як **LearningApps** та **Wordwall**, стали незамінними інструментами для вчителів початкових класів. Вони дозволяють створювати різноманітні вправи, які стимулюють когнітивну діяльність учнів. [Наприклад, вправи на зіставлення літер і слів сприяють розвитку звуко-буквенного аналізу та швидкому засвоєнню навчального матеріалу. [1]Такі платформи також дозволяють учням працювати в індивідуальному темпі, що особливо важливо для дітей з різним рівнем підготовки. [2]

1.2. Мовні настільні ігри

Настільні ігри, такі як пазли, кубики зі словами або картки з літерами, є чудовим способом закріпити базові навички письма та читання. [3] Гра «Знайди пару» або «Склади слово» не лише розвиває дрібну моторику, але й робить процес навчання цікавим і захоплюючим. Такі ігри можна використовувати як на уроках, так і під час позакласної діяльності. [4]

1.3. Ігри для активізації словникового запасу

Гра «Хто більше знає слів на літеру?» допомагає учням не лише розширювати словниковий запас, а й активізувати мовлення. Це особливо важливо для дітей, які перебувають у стресових умовах, наприклад, через воєнний стан або інші кризові ситуації. [5] Такі ігри також сприяють розвитку комунікативних навичок і впевненості в собі.

2. Застосування аудіовізуальних засобів навчання

2.1. Аудіоматеріали

Слухання казок, аудіоуроків або пісень із правильною артикуляцією сприяє розвитку слухового сприйняття та уваги. [1] Це особливо важливо для дітей, які перебувають у місцях, де обмежений доступ до візуальних матеріалів. Аудіоматеріали також допомагають учням краще засвоювати нові слова та вирази.

2.2. Освітні відео

Використання відеоуроків з алфавітом, буквами та основами читання забезпечує емоційно-насичене навчання, яке запам'ятовується краще. [2] Наприклад, серії відео «Читай із нами» допомагають дітям швидше засвоювати матеріал через візуальну привабливість та інтерактивність.

2.3. Освітні мультфільми

Мультфільми, такі як «Азбука для дітей», є чудовим інструментом для заохочення до навчання. [3] Вони поєднують у собі візуальну привабливість та навчальний контент, що робить процес навчання більш цікавим і ефективним.

2.4. Ілюстровані електронні книги

Читання інтерактивних книг, які супроводжуються зображеннями та звуковими ефектами, сприяє активному залученню дітей до процесу навчання. [4] Такі книги допомагають учням краще розуміти текст та запам'ятовувати нові слова.

3. Творчі завдання для розвитку уяви та мовлення

3.1. Складання історій за малюнками

Використання серій картинок із персонажами для створення власних історій допомагає розвивати мовлення та логіку. [5] Це також сприяє розвитку уяви та креативності учнів.

3.2. Віршування та рими

Завдання зі складанням рим або коротких віршів розвивають відчуття ритму та стимулюють асоціативне мислення. Такі вправи також допомагають учням краще засвоювати нову лексику.

3.3. Інсценування казок

Проведення ролей у простих виставах за сюжетами відомих українських казок дозволяє дітям закріплювати нову лексику та відпрацьовувати мовленнєві конструкції. [1] Це також сприяє розвитку комунікативних навичок і впевненості в собі.

3.4. Вправи: «Пестливе містечко» та «Піраміда слів»

Ці вправи допомагають учням розвивати мовлення та логічне мислення. Вони також сприяють розвитку уяви та креативності.

4. Інтегроване навчання

4.1. Читання з елементами малювання

Після читання діти створюють ілюстрації до тексту. [2] Такий підхід сприяє формуванню глибшого розуміння прочитаного та емоційного зв'язку з текстом.

4.2. Пісенні вправи

Вивчення простих пісень, які містять алфавіт або повторювані фрази, допомагає закріплювати матеріал у ігровій формі. [3] Цей метод є ефективним для дітей із порушеним емоційним станом.

4.3. Мовні хмаринки

Створення «хмаринок слів» із використанням програм для візуалізації (наприклад, WordArt) допомагає дітям запам'ятовувати нові слова та формувати тематичні асоціації.

4.4. Робота зі словами (Щоденні 5)

Цей метод передбачає щоденну роботу зі словами, яка включає читання, письмо, слухання, говоріння та спілкування. Він допомагає учням систематично розвивати мовну компетентність.

5. Дистанційні інструменти та онлайн-методи

5.1. Платформи для навчання

Використання платформ, таких як **Google Classroom**, **LearningApps** та **Wordwall**, дозволяє вчителям відстежувати прогрес кожного учня та забезпечувати індивідуальний підхід до навчання. [4] Інтерактивні вправи на цих платформах підтримують інтерес до навчання та сприяють кращому засвоєнню матеріалу.

5.2. Друковані матеріали для автономного навчання

Підготовка навчальних листів для самостійної роботи вдома забезпечує можливість навчання навіть у випадку відсутності доступу до Інтернету. [5] Такі матеріали можуть включати вправи на читання, письмо та слухове сприйняття.

5.3. Практичні розвиваючі завдання

Ці завдання допомагають розвивати образне мислення, дрібну моторику, сприйняття кольору та орієнтування в просторі. Вони також сприяють закріпленню правил орфографії та граматики.

5.4. Інтерактивні листи

Інтерактивні листи для швидкого зворотного зв'язку з учнями дозволяють вчителям оперативно реагувати на потреби учнів та корегувати навчальний процес.

6. Психолого-педагогічна підтримка

6.1. Казкотерапія

Читання або складання казок із позитивним сюжетом сприяє стабілізації емоційного стану дітей. Це особливо важливо для дітей, які переживають стресові ситуації.

6.2. Вправа «Дружні рибки»

Ця вправа допомагає учням адаптуватися та соціалізуватися. [1] Діти називають своє ім'я та закінчують речення «Я хороший друг тому, що я...». Вправа також сприяє підвищенню рівня емоційного інтелекту.

6.3. Психологічні хвилинки

Психологічні хвилинки допомагають дітям впоратися зі стресом та емоційно налаштуватися на урок. Наприклад, вправа «Осіння хмаринка» дозволяє дітям виразити різні емоції через міміку та жести.

7. Залучення батьків до навчального процесу

7.1. Консультації для батьків

Учитель організовує зустрічі з батьками, пояснюючи, як вони можуть допомогти дитині вдома. [2] Наприклад, батьки можуть читати разом із дитиною, грати в мовні ігри або тренувати письмо.

7.2. Домашні завдання у форматі гри

Завдання можуть бути у вигляді цікавих квестів, ребусів або загадок, які батьки виконують разом із дитиною. [3] Наприклад, знайти предмети вдома, назви яких починаються на певну літеру.

Таким чином, розвиток мовної компетентності учнів початкових класів – це комплексний процес, який вимагає використання різноманітних інструментів та методів. Ігрові технології, аудіовізуальні засоби, творчі завдання, інтегроване навчання, дистанційні інструменти та психолого-педагогічна підтримка – все це складові успішного навчального процесу. Залучення батьків до навчального процесу також відіграє важливу роль у подоланні освітніх втрат та розвитку мовної компетентності дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методичні рекомендації [Електронне видання]/ кол. автор. ; за загальною редакцією О.М. Топузова ; укл. О. В. Онопрієнко - Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2023.
2. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи: наказ МОН від 23.03.2018 № 283. URL: <http://surl.li/kbdugy>
3. Васильєва О.М. Особливості роботи з молодшими школярами в умовах криз. Журнал «Початкова школа», 2021, №5. -- с. 15--23.
4. Іванченко М.С. Психолого-педагогічний супровід дітей у кризових умовах. -- Київ: Педагогічна думка, 2022. -- с. 35--44.
5. Бондарчук Т.В. Технології казкотерапії у початковій освіті. -- Журнал «Освіта і розвиток», 2022, №4. -- с. 20--25.

Бова А. А.,
*кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
ДНДІ МВС України;
старший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України,
anagram@ukr.net*

СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

На підставі аналізу даних всеукраїнського соціологічного опитування, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 грудня 2023 року (n=2019), виявлено, що найбільшу тривогу населення України викликали масові обстріли міст (66,1%), відключення електропостачання (50,6%) та загроза нового наступу російських військ (48,5%).

Встановлено відмінності у сприйнятті загроз залежно від віку, регіону, економічного становища та типу населеного пункту. Вікові особливості демонструють, що молодь більше занепокоєна кібератаками та можливими

правовими обмеженнями, натомість літні люди зосереджені на економічних небезпеках. Регіональний зріз показує варіативність сприйняття: Західний і Східний регіони акцентовані на воєнній загрозі, Південний – на епідеміологічному ризику. Економічний статус респондентів також суттєво впливає на оцінку різноманітних безпекових загроз: заможніші громадяни більше переймаються міжнародною підтримкою та правовими аспектами, тоді як люди з нижчим рівнем доходу занепокоєні передусім задоволенням базових потреб.

Ключові слова: безпекові загрози, суспільне сприйняття, війна в Україні, масова свідомість, соціологічний аналіз, регіональні відмінності, соціально-демографічні чинники.

Based on the analysis of data from a nationwide sociological survey conducted by the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation in cooperation with the Razumkov Centre Sociological Service from December 8 to 15, 2023 (n=2019), it was found that the greatest concerns among the Ukrainian population were massive shelling of cities (66.1%), power outages (50.6%), and the threat of a new Russian offensive (48.5%).

Differences in threat perception were identified depending on age, region, economic status, and type of settlement. Age-specific characteristics show that young people are more concerned about cyberattacks and potential legal restrictions, whereas older people focus on economic threats. The regional breakdown demonstrates variability in perception: the Western and Eastern regions are primarily concerned with military threats, while the Southern region focuses on epidemiological risks. The economic status of respondents also significantly influences their assessment of various security threats: wealthier citizens are more concerned about international support and legal issues, whereas those with lower incomes are primarily worried about meeting basic needs.

Keywords: security threats, public perception, war in Ukraine, mass consciousness, sociological analysis, regional differences, socio-demographic factors.

Суспільне сприйняття безпекових загроз набуває важливого значення в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Надзвичайні обставини війни радикально трансформують колективні уявлення про ризики, актуалізуючи складні психосоціальні механізми колективної оцінки небезпек. Масова свідомість формує модель сприйняття небезпек, яка виходить за межі раціональних оцінок та інтегрує індивідуальний досвід, емоційні реакції, соціокультурні чинники та інформаційний контекст воєнного часу.

Безпекові загрози є комплексним та багатовимірним феноменом, а його теоретичне осмислення потребує звернення до широкого кола наукових досліджень. Концепція «суспільства ризику» та рефлексивної модернізації розглядається у працях Ульріха Бека (Ulrich Beck) та Ентоні Гідденса (Anthony Giddens), соціальні та психологічні чинники сприйняття ризику досліджували Пол Словік (Paul Slovic), Ніклас Луман (Niklas Luhmann) і Гейб Мітен (Gabe

Mythen), а роль інституційних та медійних дискурсів у конструюванні безпекових загроз – Баррі Бузан (Barry Buzan), Оле Вейвер (Ole Wæver), Яап де Вільде (Jaap de Wilde), Тьєррі Бальзак (Thierry Balzacq) і Ельке Краманн (Elke Krahmann). Крім того, вплив гендерних, політичних й культурних факторів на безпекові наративи аналізували Синтія Енло (Cynthia Enloe), Мохаммед Аюб (Mohammed Ayooob), Річард Він Джонс (Richard Wyn Jones) та Ріта Флойд (Rita Floyd).

Так, зокрема, Ульріх Бек вказує, що сучасне суспільство переходить від епохи «суспільства нестачі» до «суспільства ризику». У суспільстві нестачі головною проблемою було виробництво та розподіл багатства, а у суспільстві ризику головною проблемою стає управління ризиками, які є продуктом технологічного та соціального розвитку. Численні сучасні загрози (наприклад, екологічні, технологічні, радіаційні) є невидимими або важко усвідомлюються без експертного знання. Сприйняття цих викликів залежить від знань, медіа та експертів. Громадська думка відіграє важливу роль у визначенні потенційних небезпек. Важливо наголосити, що у суспільстві ризику знання стає політизованим. Хто визначає ризики, як вони визначаються, і які знання вважаються легітимними – все це стає предметом політичної боротьби [1].

Пол Словік показує, що сприйняття ризику є процесом суб'єктивним, обумовленим психологічними, соціальними та культурними чинниками. Для аналізу цього складного явища він запропонував «когнітивні карти» ризику, що охоплюють два ключові фактори: «фактор страху», пов'язаний з відчуттям неконтрольованості та катастрофічності, та «фактор невідомого ризику», що стосується нових, неспостережуваних та відтермінованих у часі загроз, таких як кібератаки чи довгострокові екологічні наслідки війни. При цьому існує розбіжність між експертним та суспільним сприйняттям ризику: експерти часто фокусуються на статистичних даних про смертність, тоді як суспільство бере до уваги ширший спектр факторів, що може призводити до ситуацій, коли певні ризики, як ядерна енергетика, сприймаються громадськістю як неприйнятно високі, навіть при низьких експертних оцінках ймовірності. Нарешті, Словік запроваджує концепцію «сигнальної функції» надзвичайних подій (або нещасних випадків), демонструючи, що соціальний і психологічний вплив таких подій може значно перевищувати їхні безпосередні матеріальні збитки [2].

У монографії «Безпека: Нова рамка для аналізу» Баррі Бузан, Оле Вейвер та Яап де Вільде пропонують новаторський підхід до вивчення безпеки. На їхню думку, безпека не є об'єктивною даністю, а формується соціально через «сек'юритизуючі мовні акти». Політичні актори (уряд, ЗМІ) за допомогою

дискурсивних стратегій конструюють сприйняття певних явищ як екзистенційної загрози. Мета цих дій – отримати схвалення населенням запропонованих надзвичайних заходів. Отже, питання безпеки постає як продукт комунікативного вибору, що може змінюватися залежно від суспільної інтерпретації. Важливо, що вчені Копенгагенської школи приділяють особливу увагу також процесу десек'юритизації – переведенню питань з надзвичайного режиму безпеки до сфери нормальної політики [3].

Серед українських дослідників, які вивчали проблематику ризиків та загроз в широкому соціологічному контексті, слід назвати Ігоря Бурова, Людмилу Калашнікову, Тамілу Коноплицьку, Сергія Макеєва, Ігоря Рущенка, Юрія Саєнка, Вікторію Середу, Людмилу Скокову, Олександра Стегнія, Миколу Шульгу та ін. Водночас тематика сприйняття ризиків та загроз різними соціальними категоріями українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення залишається недостатньо вивченою.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі відмінностей у сприйнятті безпекових загроз різними соціальними категоріями населення України в умовах війни.

Емпіричну базу дослідження становили результати загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 грудня 2023 року, в якому було опитано 2019 респондентів віком від 18 років за стратифікованою багатоступеневою вибіркою з теоретичною похибкою не більше 2,3%.

Сприйняття респондентами актуальних безпекових загроз для держави вимірювалось за допомогою запитання «Які безпекові загрози, на Вашу думку, є найбільш актуальними для держави в наступному році?» з множинним вибором з п'ятнадцяти альтернатив (можливо було обрати до п'яти варіантів). З одного боку, постановка цього запитання стимулює респондентів до аналізу потенційних сценаріїв подій, здатних вплинути на безпеку. З другого боку, відповіді можуть відображати індивідуально зумовлені суб'єктивні очікування та емоційні переживання.

Аналіз двовимірних таблиць сполучень (дані зважені) проводився з огляду на такі соціально-демографічні та економічні характеристики респондентів, як стать, вік, регіон проживання, тип населеного пункту, загальне матеріальне становище та зайнятість.

Альтернативи, що фіксували спектр можливих безпекових загроз (таблиця 1), можна змістовно розподілити на п'ять груп.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які безпекові загрози, на Вашу думку, є найбільш актуальними для держави у наступному році?»*

Альтернатива	%	Ранг
Відключення електропостачання, теплопостачання через російські обстріли	50,6	2
Дефіцит продовольства, ліків інших найважливіших товарів для життя	16,6	8
Забруднення довкілля (повітря, водойми)	10,6	12
Загострення політичного протистояння всередині країни	18,5	7
Кібератаки, припинення роботи інтернет-послуг	11,7	11
Новий наступ російських військ	48,5	3
Масові обстріли українських міст	66,1	1
Поширення небезпечних хвороб, епідемії	13,7	10
Припинення економічної підтримки з боку Заходу	28,6	6
Припинення військової підтримки з боку Заходу	41,9	4
Спроби влади обмежити права і свободи громадян	8,5	13
Різке зростання цін на необхідні товари	31,1	5
Ядерна атака з боку Росії	13,9	9
Інше	0,6	14
Важко відповісти	2,9	-

* Примітка. Респонденти могли обирати до п'яти варіантів відповіді, тому сума відсотків у таблиці перевищує 100%.

Військові загрози, що безпосередньо пов'язані з повномасштабним російським вторгненням, та загрожують життю і безпеці громадян. Найбільш актуальними загрозами виявилися масові обстріли українських міст (66,1%), відключення електропостачання, теплопостачання через російські обстріли (50,6%) та новий наступ російських військ (48,5%). Суттєво меншу ймовірність в масовій свідомості посідає ядерна атака з боку Росії (13,9%).

Загрози ослаблення партнерства – припинення військової та економічної підтримки з боку Заходу становлять значний ризик для безпеки держави, що підтверджується високими показниками занепокоєння респондентів. Про це наголосило відповідно 41,9% та 28,6% респондентів.

Політичні загрози охоплюють загострення політичного протистояння всередині країни (18,5%) та можливі спроби влади обмежити права і свободи громадян (8,5%). Необхідно зазначити, що населення більше було занепокоєне втратою зовнішньої підтримки країни, а також внутрішньою політичною нестабільністю, ніж потенційним звуженням прав та свобод громадян.

Економічні загрози, також як і політичні, опосередковано пов'язані з війною, що триває. Майже третину опитаних (31,1%) непокоїть можливе різке зростання цін на необхідні товари. Загрозу в дефіциті продовольства, ліків та

інших найважливіших товарів вбачало 16,6% опитаних. Небезпеку кібератак, припинення роботи інтернет-послуг відмітило 11,7% респондентів. Зазначимо також, що кібербезпека має аспекти, які дотичні як до економічної, так і до військової сфери.

Екологічні та медико-біологічні загрози займають менш вагоме місце у масовій свідомості громадян порівняно з іншими типами загроз. Забруднення довкілля викликає стурбованість у 10,6% опитаних, а поширення небезпечних хвороб та епідемій – у 13,7% респондентів.

Соціально-демографічні відмінності. Сприйняття різних безпекових загроз різниться серед трьох виокремлених вікових категорій: молоді (18-29 років), осіб середнього віку (30-59 років) та літніх людей (60 років і більше).

Рівень занепокоєння різким зростанням цін на необхідні товари збільшується з віком: серед молоді зазначену альтернативу запитання обрало чверть респондентів (25,2%), середнього віку – дещо менше третини (29,3%), літніх людей – вже понад третини (37,6%). Працездатні особи загалом мають кращу фінансову стабільність та адаптивність до економічних криз. Натомість старше покоління живе за рахунок пенсійних виплат, які зазнають впливу інфляції.

Спостерігається чітка тенденція зменшення занепокоєння загрозою кібератак та припинення роботи інтернет-послуг зі збільшенням віку респондентів: серед осіб 18-29 років зазначену альтернативу запитання відмітило 15,2% респондентів, 30-59 років – 14%, 60 років та більше – лише 5,1%. Молодь та середнє покоління активно використовують комп'ютерну техніку та смартфони у своєму щоденному житті, що робить їх більш свідомими щодо питань кібербезпеки.

Також молодь та люди середнього віку виявляють дещо вищий рівень занепокоєння порівняно з літніми людьми щодо проблеми можливого обмеження прав й свобод громадян (відповідно 10,2% та 9,4% проти 5,7%).

Відмінності поглядів на безпекові загрози за статтю є менш вираженими. Так, жінки виявляють дещо вищий рівень занепокоєння загрозою забруднення довкілля (12,1%) порівняно з чоловіками (8,7%). Натомість чоловіки дещо частіше вказували на небезпеку спроб влади обмежити права і свободи громадян (10,2%) порівняно з жінками (7,2%).

Регіональні та поселенські відмінності. Сприйняття безпекових загроз населенням характеризується певними регіональними особливостями. З огляду на географічні, економічні та соціокультурні особливості здійснено поділ України на чотири макрорегіони: Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області); Центральний (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська,

Полтавська, Черкаська, Чернігівська області та місто Київ); Південний (Миколаївська, Одеська та Херсонська області); Східний (Дніпропетровська, Харківська, Сумська та Запорізька області).

Мешканці Східного та Західного та макрорегіону демонструють дещо вищий рівень стурбованості можливим новим наступом російських військ (відповідно 53,0% та 52,1%).

Масові обстріли українських міст непокоять мешканців центру (70,5%) та заходу (67,5%) країни. Своєю чергою жителі півдня демонструють хоча і високий, але менший рівень занепокоєння масовими обстрілами українських міст (51,5%) порівняно з іншими регіонами та показником за вибіркою загалом (66,1%).

Натомість Південний макрорегіон виділяється сприйняттям ризику поширення небезпечних хвороб, епідемії (27,3%). Цей макрорегіон зазнав наслідків руйнування греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року під час російської окупації, що спричинило екологічну катастрофу та загрозу поширення інфекційних хвороб.

Можливі спроби влади обмежити права і свободи громадян розглядається як одна з безпекових загроз мешканцями Південного макрорегіону (14,1%), що більше ніж за вибіркою в цілому.

Південний макрорегіон також виділяється з-поміж інших макрорегіонів найвищим рівнем занепокоєння щодо можливих кібератак та припинення роботи інтернет-послуг (17,2% респондентів).

Жителі Східного макрорегіону виявляють більший рівень занепокоєння щодо припинення військової та економічної підтримки з боку Заходу (45,9% та 32,7% відповідно). На території цього макрорегіону відбуваються активні бойові дії, від яких потерпає економіка, інфраструктура та соціальна сфера.

Можлива ядерна атака з боку Росії найбільшою мірою непокоїть мешканців Західного макрорегіону (18,7% респондентів відмітило вказану альтернативу).

Загалом, ці регіональні відмінності у сприйнятті безпекових загроз можуть бути обумовлені різними факторами, такими як географічне розташування, історичний досвід, економічна ситуація, рівень інформованості та особливості місцевої політичної культури тощо.

Для проведення аналізу усі *населені пункти* були об'єднані у дві категорії – міські та сільські, куди ввійшли села та селища міського типу. Міське населення демонструє вищий рівень занепокоєння можливими масовими обстрілами українських міст (69,0%) порівняно з сільським населенням (62,2%). У містах концентруються важливі об'єкти, які можуть слугувати цілями атак ворога.

Натомість сільське населення виявляє вищий рівень занепокоєння можливим відключення електропостачання та теплопостачання через російські

обстріли порівняно з міським (відповідно 54,4% проти 47,9%). Відмінності у сприйнятті цієї безпекової загрози можуть полягати у меншій надійності енергетичної інфраструктури у сільській місцевості або більш тривалими відключеннями електрики в зазначених локаціях. Необхідно також зазначити, що у містах низка установ та організацій придбали генератори для забезпечення своєї діяльності.

Дещо вища стурбованість серед сільського населення порівняно з жителями міст спостерігалася і щодо небезпеки нового наступу російських військ (відповідно 52,6% проти 45,6%). Сільська місцевість зазвичай менш захищена ніж міські населені пункти. До того ж в селах та селищах міського типу проживає менше людей, які можуть чинити збройний опір в разі нападу.

У питанні припинення економічної підтримки з боку західних партнерів міське населення виявляє вищий рівень занепокоєння (30,4%) порівняно з сільським (26,0%). Різниця в поглядах, хоча і досить невелика, може пояснюватися неоднаковою економічною залежністю міст та сільської місцевості: міста більш інтегровані в глобальні фінансові потоки та залежать від міжнародних ресурсів, тоді як сільське господарство є більш автономним.

Відмінності за економічним становищем. Економічне становище, зокрема матеріальне, виступає як значущий індивідуальний ресурс, що потенційно впливає на здатність суб'єктів протидіяти різноманітним загрозам, у тому числі безпекового характеру, та до певної міри адаптуватися до них. Люди з фінансовими можливостями також можуть мати вищий рівень освіти та більшу обізнаність про певні проблеми.

Респонденти, відповідаючи на запитання «Яке в цілому матеріальне становище вашої сім'ї?» могли віднесли себе до таких категорій: «ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти», «вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей», «у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі», «живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)» або обрали альтернативу «важко відповісти».

Спостерігається тенденція до зменшення занепокоєння можливим дефіцитом продовольства, ліків та інших найважливіших товарів для життя зі зростанням матеріального добробуту. Так, серед тих, хто ледве зводить кінці з кінцями, 20,2% вважають це загрозою, тоді як серед забезпечених (респонденти, які обрали альтернативу «Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)» цей показник становить лише 13,1%.

Занепокоєння екологічними проблемами зростає зі збільшенням матеріального добробуту. Серед найменш забезпечених лише 7,1% вважають це

загрозою, тоді як серед найбільш забезпечених – вже 14,5%. Відомо, що люди з вищим рівнем доходу мають більше можливостей звертати увагу на проблеми, які виходять за межі базових потреб.

Як і з екологічними проблемами спостерігається схожа тенденція в оцінці небезпек кібератаки та припинення роботи інтернет-послуг. Серед найменш забезпечених лише 5,6% вважають це загрозою, тоді як серед більш забезпечених цей показник сягає 14,6%. Ймовірно, така різниця пояснюється тим, що люди з вищим рівнем доходу більшою мірою використовують цифрові технології.

Загроза нового наступу російських військ сприймається досить рівномірно серед різних груп за матеріальним становищем (близько половини опитаних обрали цю альтернативу як серед трьох різних груп за матеріальним становищем, так і серед тих, хто не зазначив свій матеріальний статус), за винятком найбільш забезпечених, серед яких лише 34,9% відмітило цю альтернативу. Можливо, заможніші категорії населення почуваються більш захищеними або мають ширші можливості для евакуації у разі необхідності.

Спостерігається чітка тенденція до зростання занепокоєння загрозою припинення економічної підтримки з боку Заходу зі збільшенням матеріального добробуту. Серед найменш забезпечених 21,6% вважають це загрозою, тоді як серед найбільш забезпечених – вже 39,3%. Можна передбачити, люди з вищим рівнем доходу більше усвідомлюють важливість міжнародної економічної підтримки для стабільності економіки країни.

Можливі спроби влади обмежити права і свободи громадян більшою мірою турбують забезпечених респондентів (15,2%), тоді як серед інших груп цей показник коливається від 6,5% до 9,6%. Люди з вищим рівнем доходу більше цінують свої права та свободи і більш чутливі до неправомірних обмежень.

Серед респондентів, які перебувають у найскрутнішому матеріальному становищі («ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти») спостерігається найвищий відсоток (17,2%), які вважають ядерну атаку Росії можливою. Помітно, що відсоток дещо зменшується при покращенні матеріального становища: в категорії «вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей» – 16,2%, «у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі» – 11,6% та «живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)» – 11,7%. Серед тих, кому було важко відповісти про своє матеріальне становище була найменша частка тих, хто вважав небезпекою ядерну атаку (8,3%).

Отже, матеріальне становище респондентів впливає на їхнє сприйняття різних безпекових загроз. Люди з різним рівнем доходу мають неоднакове розуміння потенційних ризиків, що може бути обумовлено відмінностями в доступі до інформації, можливостях забезпечення власної безпеки та різницею в життєвих пріоритетах.

Статус зайнятості є важливим фактором, який також визначає економічне становище респондентів, та впливає на сприйняття різноманітних загроз (зазначимо, що зважена вибірка при аналізі наступних двовимірних таблиць становила 2003 респонденти). Серед респондентів, які працюють, 14,0% вважають кібератаки та припинення роботи інтернет-послуг значною загрозою. Очікувано, що серед тих, хто не працює за віком, цей показник є суттєво нижчим (3,2%). Найвищий рівень занепокоєння цією загрозою спостерігається серед студентів стаціонарної форми навчання – 19,0%. Ці відмінності можуть бути обумовлені кількома факторами. Особи, які працюють, та студенти, ймовірно, більше залежать від інтернету та цифрових технологій у своїй повсякденній діяльності, що може пояснювати їхню підвищену стурбованість кібератаками. Натомість люди старшого віку мають менший досвід роботи з використанням цифрових технологій, що призводить до нижчого рівня занепокоєння.

Щодо різкого зростання цін на необхідні товари найвищий рівень занепокоєння демонструють респонденти, які не працюють через вік – 38,2% або не працюють з інших причин (33,5%). Серед працюючих цей показник становить 28,9%, а найнижчий рівень занепокоєння цією небезпекою спостерігається серед студентів – 21,1%.

Такий розподіл може бути пов'язаний з фінансовою стабільністю та купівельною спроможністю різних груп. Люди пенсійного віку, які часто мають фіксований дохід, можуть бути більш чутливими до зростання цін. Особи, які працюють, хоча і мають стабільний дохід, також відчувають вплив інфляції на свій бюджет. Студенти ж можуть виявляти менше занепокоєння щодо цього питання, оскільки часто перебувають на фінансовому утриманні батьків і ще не несуть повної фінансової відповідальності за себе.

Висновки. Проведений аналіз виявив значну варіативність у сприйнятті безпекових загроз українцями, зумовлену низкою соціально-демографічних та економічних факторів. Дослідження чітко продемонструвало, що думка щодо актуальних безпекових викликів не є однорідною, а суттєво диференціюється залежно від контексту життя різних груп населення.

Молодь, люди середнього віку та літні люди демонструють різну стурбованість щодо різних видів загроз, що відображає особливості їхнього життєвого досвіду, соціальної ролі та ступеня інтеграції в сучасні технологічні процеси.

Економічна нестабільність, що проявляється у зростанні цін, найбільше турбує старше покоління, яке є найбільш вразливим до інфляційних процесів через залежність від фіксованих пенсійних виплат. Натомість молодь та особи середнього віку, які є активнішими користувачами цифрових технологій, виявляють значно більшу стурбованість кіберзагрозами та можливими збоями в роботі інтернет-сервісів, що є невіддільною частиною їхнього повсякденного

життя. Питання обмеження прав і свобод громадян дещо більше хвилює молодші та середні вікові групи, що часто займають активнішу політичну позицію в суспільстві ніж люди старшого віку.

Гендерні відмінності у сприйнятті загроз є менш вираженими, проте також простежуються. Жінки дещо більше схильні до занепокоєння екологічними проблемами, тоді як чоловіки виявляють трохи більшу стурбованість щодо можливих обмежень громадянських прав.

Географічні відмінності, зокрема макрорегіон проживання та тип населеного пункту (місто/село), виявилися суттєвими детермінантами сприйняття загроз. Так, мешканці різних макрорегіонів України демонструють різний рівень занепокоєння щодо конкретних безпекових ризиків, що може бути обумовлено як географічною близькістю до лінії фронту, так і специфікою економічної та соціальної ситуації в регіоні.

Загалом, різниця у сприйнятті безпекових загроз міським та сільським населенням зумовлена комплексом факторів, включаючи відмінності у способі життя, доступі до інформаційних ресурсів, економічній структурі регіонів та історичному досвіді. Сільські мешканці демонструють підвищену тривогу щодо безпосередньо фізичних загроз – відключення енергопостачання та військового вторгнення. Натомість, міське населення виявляє більшу стурбованість економічними викликами та загрозою масштабних міських обстрілів, що підкреслює різну природу вразливості цих груп населення.

Матеріальний добробут виступає вагомим фактором, що впливає на структуру сприйняття безпекових загроз. Високий матеріальний статус виступає не лише індикатором економічної стабільності, але й потужним ресурсом для адаптації до кризових ситуацій. Забезпечені верстви населення, маючи фінансову подушку безпеки, часто відрізняються вищим рівнем освіти та обізнаності, що дозволяє їм ефективніше протистояти різноманітним загрозам, включаючи безпекові. Натомість, для менш забезпечених груп населення на перший план виходять загрози, пов'язані з базовими потребами та економічною нестабільністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beck U. Risk society: Towards a new modernity. London: Sage Publications, 1992. 260 p.
2. Slovic P. Perception of risk. Science. 1987. Vol. 236, no. 4799. P. 280–285. URL: <https://doi.org/10.1126/science.3563507> (date of access: 10.10.2024).
3. Security: A New Framework for Analysis / O. Wver et al. Lynne Rienner Pub, 1997. 239 p.
4. Підсумки 2023 року: Громадська думка українців - загальнонаціональне опитування «обличчям до обличчя», репрезентативне для населення підконтрольних територій України (грудень 2023 року) [Електронні дані] / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (Київ), Соціологічна служба Центру Разумкова. Версія 1.1. Discuss Data, 2024. URL: <https://doi.org/10.48320/28eeb406-71cc-4683-981d-d0009324e151>.

Бойко Світлана Миколаївна,
*кандидат філософських наук, старший дослідник,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»,
boyko-imzo@ukr.net*

ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: МОДЕЛІ, ПІДХОДИ ТА СИСТЕМНА ПІДТРИМКА

У статті розглянуто питання готовності педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності в умовах воєнного часу. Визначено основні моделі впровадження інновацій, серед яких адаптивна, проєктно-орієнтована, цифрова та психолого-педагогічна, модель інноваційного партнерства, групова модель. Окреслено підходи до формування інноваційної компетентності педагогів, а також системну підтримку, необхідну для забезпечення ефективності освітнього процесу. Особлива увага приділена навчально-методичній, психологічній, матеріально-технічній та організаційній підтримці педагогічних колективів.

Ключові слова: інноваційна діяльність, педагогічні колективи, воєнний час, адаптивні моделі, цифрова освіта, психологічна підтримка, системна підтримка, освітні інновації.

The article examines the readiness of pedagogical collectives for innovative activity in wartime conditions. The main models of innovation implementation are identified, including adaptive, project-oriented, digital, and psychological-pedagogical models, as well as the innovation partnership model and group model. Approaches to the formation of teachers' innovative competence are outlined, along with the systemic support necessary to ensure the effectiveness of the educational process. Special attention is given to instructional-methodological, psychological, material-technical, and organizational support for pedagogical collectives.

Key words: innovative activity, pedagogical collectives, wartime, adaptive models, digital education, psychological support, systemic support, educational innovations.

Постановка проблеми. Освітня система відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та розвитку суспільства, навіть у кризових умовах. Воєнний час створює нові виклики, що потребують від педагогічних колективів стійкості, адаптивності та інноваційних підходів до навчання. Традиційні моделі навчання та управління часто не відповідають нагальним потребам педагогів та учнів, що змушує шукати нові методи та системну підтримку для впровадження освітніх інновацій. Водночас готовність педагогічних колективів до інноваційної діяльності залишається актуальним питанням, оскільки залежить від багатьох факторів, включаючи професійні компетентності, психологічний стан, доступ до ресурсів та інституційну підтримку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі широко висвітлюється проблема адаптації освітніх процесів до кризових умов. Зокрема, численні дослідження (Т. Бережна, Н. Бессараб, О. Волярська, Ю. Завалевський, С. Кириленко, О., Кіян, О. Мариновська, С. Мартиненко, Н. Муранова, А. Остапійовська Р. Ткачук, С. Шевчук та ін.) зосереджені на розробці інноваційних методик навчання[1; 3; 5; 6; 7; 10; 12; 14; 15].

У працях провідних освітніх експертів і послідовників наукових шкіл В. Бикова, Р. Гуревича, М. Жалдака, Н. Морзе, Є. Полат обґрунтовано організаційно-педагогічні умови використання інструментів і засобів інформаційно-цифрового середовища закладу загальної середньої освіти на основі розробленої моделі такого середовища, надано опис складників моделі, який допоможе керівникам закладів загальної середньої освіти та вчителям розгорнути і розвивати сучасні інформаційно-цифрові середовища, розглядається роль дистанційних технологій у збереженні якості освітнього процесу в умовах воєнного часу.

Актуальним є дослідження моделей відкритих університетів та шкіл інноваційного типу, здатних на сучасному рівні задовольняти різноманітні потреби в галузі освіти (О. Колгатін, М. Попель, С. Семеріков, М. Шишкіна). Дослідження наголошують на важливості цифрових платформ, інтерактивних методик і гейміфікації у навчанні.

Водночас, окремі автори акцентують увагу на необхідності адаптації навчальних програм відповідно до психологічного стану дітей та вчителів (О. Вознюк, О. Дубасенюк, Г. Коссова-Сіліна, О. Овчарук, І. Пахомов, О.Пінчук, В. Чудакова та ін.) [2; 4;13]. Значну увагу в наукових публікаціях приділено питанням стресостійкості педагогів та їх готовності до змін. Дослідження підтверджують, що рівень інноваційної активності педагогічного колективу значною мірою залежить від наявності підтримки на рівні закладу освіти, професійного розвитку педагогів і доступу до ресурсів.

Окрім цього, в наукових роботах (О. Кіян, С. Кириленко) аналізуються моделі партнерства у сфері освіти, що передбачають залучення волонтерських та міжнародних організацій до процесу підготовки педагогів. Важливим аспектом є формування ефективних механізмів взаємодії між закладами освіти, державними інституціями та громадськими ініціативами для забезпечення якісної освітньої підтримки в умовах воєнного стану [6].

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення рівня готовності педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності в умовах воєнного часу та розробка ефективних моделей, підходів і механізмів підтримки для забезпечення сталого розвитку освіти.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

– проаналізувати сучасний стан інноваційної діяльності педагогічних

колективів у кризових умовах;

- розробити та охарактеризувати ключові моделі інноваційної діяльності, які можуть бути ефективними в умовах воєнного часу;
- визначити підходи до формування інноваційної компетентності педагогів;
- окреслити системну підтримку педагогічних колективів, необхідну для успішного впровадження освітніх інновацій;
- надати практичні рекомендації щодо забезпечення ефективності інноваційної діяльності в освіті в умовах кризових ситуацій.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувалися такі методи: *аналіз наукової літератури* (для визначення теоретичних засад інноваційної діяльності в освіті та адаптації педагогічних колективів до кризових умов); *порівняльний аналіз* (для вивчення існуючих моделей впровадження інновацій у різних закладах освіти); *опитування та анкетування педагогічних працівників* (з метою оцінки їхньої готовності до інноваційної діяльності та виявлення основних викликів); *метод експертного оцінювання* (для визначення ефективності різних підходів до підтримки педагогічних колективів у воєнний час); *методи моделювання* (для розробки оптимальних моделей інноваційної діяльності та механізмів їх реалізації); *практичний експеримент* (для апробації запропонованих моделей та оцінки їхньої ефективності у реальних умовах освітнього процесу).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні виклики, спричинені воєнними діями, вимагають від закладів освіти адаптації до нових реалій. Педагогічні колективи змушені не лише підтримувати якість освітнього процесу, а й впроваджувати інноваційні рішення, що забезпечують стійкість та розвиток освіти в умовах нестабільності. У цій статті розглянемо основні моделі, підходи та механізми підтримки педагогів у здійсненні інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність педагогічних колективів включає розробку, впровадження та оцінку нових підходів, методик, технологій і практик в освітньому процесі [8]. Вона може включати: нові педагогічні технології (діджиталізація, дистанційне або змішане навчання); нові організаційні форми навчання (індивідуальні плани, гнучкі графіки); інтеграцію міждисциплінарного навчання і сучасних підходів до оцінки результатів здобувачів освіти.

Для успішної інноваційної діяльності педагогічний колектив має бути готовий на різних рівнях (індивідуально підвищуючи кваліфікацію кожного педагога і колективно здійснюючи інноваційну діяльність) [6].

В умовах реалізації прикладного дослідження за темою «Інноваційні практики закладів загальної середньої освіти в реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час» (№ держреєстрації 0123U100532), яке здійснювалося з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2024 року, науковцями

відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» було проаналізовано, що готовність педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності включає кілька ключових компонентів: *мотиваційну готовність* (бажання та зацікавленість педагогів брати участь у нововведеннях, відкритість до змін); *когнітивну готовність* (наявність необхідних знань та компетенцій для впровадження нових підходів); *емоційно-психологічну готовність* (вміння педагогів справлятися зі стресом та невизначеністю під час змін); *технічну готовність* (володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями для застосування в освітньому процесі) [6].

Аналіз різних моделей підготовки педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності показав, що серед них найбільш ефективними для впровадження інновацій в освітньому процесі в умовах воєнного стану в Україні можуть бути: адаптивна модель, проєктно-орієнтована модель, цифрова модель, психолого-педагогічна модель, модель інноваційного партнерства, групова модель та інші.

Адаптивна модель передбачає поступове впровадження змін через малопомітні корекції освітнього процесу, що дає змогу уникнути стресу серед педагогів та учнів.

Проектно-орієнтована модель спрямована на розробку і впровадження конкретних освітніх ініціатив у співпраці з науковими установами, волонтерськими організаціями тощо.

Цифрова модель акцентує увагу на впровадженні цифрових технологій у освітній процес, що сприяє дистанційному навчанню та гнучкості освітнього середовища.

Психолого-педагогічна модель враховує емоційний стан педагогів та учнів, інтегруючи психологічну підтримку в освітній процес.

Модель інноваційного партнерства передбачає активну співпрацю з зовнішніми партнерами – університетами, науковими установами, бізнесом, що надає педагогічним колективам нові ресурси та можливості для реалізації інновацій.

Групова модель заснована на створенні груп педагогічних колективів, які спільно проходять курси підвищення кваліфікації в обласних інститутах післядипломної освіти, наукових установах, громадських організаціях, шляхом ознайомлення з новими методами і прийомами підготовки до здійснення інноваційної діяльності, обмінюючись досвідом та підтримуючи одне одного.

У межах здійснення дослідження виявлено, що інноваційна діяльність потребує системної підтримки в закладах загальної середньої освіти, яка включає: *керівництво та лідерство* (наявність керівників, готових підтримати

нововведення та надати необхідні ресурси); *навчання та підвищення кваліфікації* (постійне професійне навчання педагогів, яке допомагає їм залишатися на передовій нових технологій та методик); *інфраструктурна підтримка* (забезпечення технічними засобами, доступ до онлайн-ресурсів, бібліотек та інших навчальних та навчально-методичних матеріалів); *мотиваційні системи* (заохочення педагогів до впровадження інновацій через фінансові стимули, визнання досягнень тощо).

Для досягнення ефективної інноваційної діяльності в закладах загальної середньої освіти необхідно створювати умови для підготовки педагогічних колективів, використовуючи різні моделі адаптації та підтримки. Важливими є також безперервний професійний розвиток педагогів та створення системи мотивації, що сприятиме їхньому прагненню до впровадження інновацій. Тільки за таких умов можливо забезпечити сучасну, гнучку та якісну освіту, яка відповідає викликам ХХІ століття.

Серед основних підходів формування готовності педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності виділимо такі:

- *компетентнісний підхід* (забезпечує формування у педагогів необхідних навичок для роботи в умовах невизначеності та криз);
- *інтегративний підхід* (передбачає об'єднання різних методик і технологій для створення ефективного освітнього середовища);
- *колективний підхід* (орієнтований на розвиток команди, створення підтримуючого середовища та взаємодію між педагогами);
- *ресурсний підхід* (спрямований на оптимізацію використання наявних ресурсів та пошук нових можливостей для освітнього процесу).

Забезпечення ефективної інноваційної діяльності педагогічних колективів у воєнний час в Україні потребує комплексного підходу до їхньої підтримки, а саме: навчально-методичної, психологічної, матеріально-технічної, організаційної підтримки. *Навчально-методична підтримка* включає розробку адаптованих навчальних програм, підручників і цифрових ресурсів, що враховують специфіку кризових умов. *Психологічна підтримка* спрямована на подолання стресу, підвищення мотивації педагогів та формування стійкості до змін через тренінги, консультації та супервізію. *Матеріально-технічна підтримка* включає забезпечення доступу до сучасних технологій, навчальних платформ і безпечних умов для проведення занять. *Організаційна підтримка* полягає у створенні гнучких управлінських рішень, адаптації розкладів, розробці стратегій кризового реагування та підвищенні рівня взаємодії між закладами освіти та державними інституціями.

Системна підтримка педагогічних колективів передбачає:

- *навчально-методичну підтримку* (проведення тренінгів, вебінарів, майстер-класів для педагогів);

- *психологічну підтримку* (надання консультацій та організація груп взаємодопомоги для збереження емоційного здоров'я вчителів);
- *матеріально-технічну підтримку* (забезпечення педагогів необхідними технічними засобами, підручниками, методичними матеріалами);
- *організаційну підтримку* (створення сприятливих умов для впровадження інновацій, зменшення бюрократичного навантаження на педагогів);
- *партнерську взаємодію* (співпраця з міжнародними та національними організаціями, що сприяє залученню грантів та інвестицій у сферу освіти).

Практична цінність дослідження полягає у впровадженні результатів висвітлення питання готовності педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності в умовах воєнного часу в різних обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти. Зокрема, Комунальним навчальним закладом «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради» у роботі Навчально-практичного центру самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення для вирішення завдань науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічний супровід професійної діяльності педагога НУШ в контексті викликів сьогодення», в межах якої використано дані емпіричних досліджень розробників щодо використання ключових компонентів у підготовці педагогічних працівників до здійснення інноваційної діяльності, а також у процесі дослідно-експериментальної роботи учасників цільової обласної програми «Інноваційні школи Черкащини» (довідка про впровадження результатів прикладного дослідження за темою «Інноваційні практики закладів загальної середньої освіти в реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час» від 03.10.2024 № 93/01-18).

Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти у дослідженнях, що проводяться на базі установи в сучасному вимірі реформування галузі освіти, використовує результати теоретичних, аналітичних та емпіричних досліджень розробників прикладного дослідження за темою «Інноваційні практики закладів загальної середньої освіти в реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час» щодо теоретико-методологічних засад інноваційної діяльності у закладах освіти, аналізу організаційної культури професійної компетентності сучасного педагога у реалізації інноваційних освітніх проєктів та проведенні експериментів на всеукраїнському рівні, обґрунтування стратегічного управління розвитком закладу освіти шляхом упровадження інновацій.

Під час проведення курсів підвищення кваліфікації для педагогічних працівників Сумським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти використано напрацювання, викладені у навчально-методичному посібнику

«Менеджеру інноваційної діяльності у сфері освіти у воєнний/повоєнний час» [6] при викладанні навчальних дисциплін для магістрантів 073 Менеджмент освітньо-професійної програми «Менеджмент та адміністрування» (довідка про впровадження результатів прикладного дослідження за темою «Інноваційні практики закладів загальної середньої освіти в реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час» від 02.10.2024 № 646/01-16).

Рівненським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти зазначено, що під час проведення курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників особливої уваги набули: обґрунтування психологічного супроводу інноваційної діяльності, його забезпечення в експериментальному закладі освіти; обґрунтування моніторингових досліджень у здійсненні інноваційної діяльності закладів освіти; підбір діагностичного інструментарію у проведенні експериментів і реалізації інноваційних освітніх проєктів на всеукраїнському рівні; дослідження впровадження в практику роботи закладів освіти інноваційних технологій як інструменту здобуття якісної освіти.

Результати дослідження використовувалися під час вивчення теоретико-методологічних засад здійснення інноваційної діяльності у закладах освіти в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час.

Отримані наукові результати враховуються Рівненським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти під час реалізації II етапу науково-дослідної роботи з теми «Готовність до професійного саморозвитку педагога Нової української школи» (довідка про впровадження результатів прикладного дослідження за темою «Інноваційні практики закладів загальної середньої освіти в реалізації Концепції «Нова українська школа» у воєнний/повоєнний час» від 03.10.2024 № 01-12/755).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Готовність педагогічних колективів до здійснення інноваційної діяльності в умовах воєнного часу є ключовим фактором забезпечення ефективності та безперервності освіти. Використання адаптивних моделей, інтеграція сучасних підходів та організація системної підтримки дозволяють підвищити рівень професійної компетентності педагогів та зберегти якість освітнього процесу навіть у кризових умовах.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку детальних методичних рекомендацій щодо впровадження інноваційних моделей у різних типах закладів освіти. Також актуальним є вивчення впливу психологічної підтримки на рівень стресостійкості педагогічних колективів під час воєнного стану. Окрему увагу слід приділити питанням інтеграції цифрових технологій та дистанційного навчання як інструментів для забезпечення безперервності освітнього процесу. Важливим напрямом є також дослідження ефективності

міжнародного співробітництва у сфері освітніх інновацій та залучення ресурсів для підтримки українських освітніх установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережна Т.І., Бессараб Н.А. (2024). Інноваційні технології в освітньому середовищі нової української школи. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія. №5. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-7930-2404>. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-5-02-01>.
2. Дубасенюк О.А., Вознюк О. В. Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 114 с.
3. Завалевський Ю., Кириленко С., Мариновська О., Кіян О. (2024). Прикладні педагогічні дослідження як чинник інноваційного розвитку освіти. Освітні обрії. №1(58). С. 9-13. URL: <https://www.ippo.if.ua/index.php/2010-07-01-13-37-35/osvitni-obrii>; https://www.ippo.if.ua/images/stories/Osvitjanske_slovo/obrii_1_24.pdf
4. Мартиненко С.М. Формування діагностичних компетенцій у майбутніх учителів початкової школи. Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. 2012. № 103. С. 155–161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2012_103_24
5. Менеджеру інноваційної діяльності у сфері освіти: Навчально-методичний посібник. Авт. кол-в: Завалевський Ю.І., Мариновська О.Я., Кириленко С.В., Кіян О.І., Бессараб Н.А., Бойко С.М., Гавлітіна Т.М., Бордюк В.М. / За заг. ред. С.В. Кириленко. Київ–Чернівці: «Букрек», 2024. 408 с.
6. Муранова Н. П., Волярська О. С. Готовність науково-педагогічних працівників до впровадження ключових інноваційних тенденцій розвитку освіти. Освіта та розвиток обдарованої особистості. Серія «Педагогіка», «Психологія». 2020. № 3 (78). 56–62. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3\(78\)-56-62](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3(78)-56-62).
7. Про інноваційну діяльність: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
8. Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні): методичні рекомендації. (2015) / О. Рувін (голова авт. кол.), А. Полтавський, М. Бондар та ін.; за заг. ред. Л. Головченко. Київ: КНДІСЕ. 76 с.
9. Самодумська О.Л. Діагностичний інструментарій перевірки формування готовності майбутніх науково-педагогічних працівників до навчання дорослих в умовах неформальної освіти. Педагогічний альманах, 2019. Вип. 42. С. 149-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2019_42_25
10. Ткачук Р. А., Остапійовська А.В. Формування готовності педагога до інноваційної діяльності. Педагогічний пошук. 2022. № 4 (116). С.40-49.
11. Чернишова М. О. Формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності: концептуальні підходи. Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / НАПН України ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти» ; голов. ред. В. В. Олійник ; редкол. О. Л. Ануфрієва [та ін.]. Київ : АТОПОЛ, 2013. Вип. 9(22), ч. 2. С. 292-299.

12. Чудакова В. Психологічна готовність до інноваційної діяльності та конкурентоздатність персоналу головний ресурс організаційного розвитку. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. 2014. Вип. 1. С. 100-127. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo>
13. Шевчук С. С. Інновації у науково-методичній діяльності педагога професійної школи. Імідж сучасного педагога. 2016. № 2. С. 14-17.
14. Berezhna T., Bessarab N. (2024). Formation of information and digital competence of the modern teacher of the new ukrainian school. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія. №3. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-3-02-01>

Бойко С. Т.,
науковий співробітник
лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
lana.svit.boiko@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА БАТЬКІВ ЗДОБУВАЧІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті досліджено психологічні аспекти інформаційного впливу на батьків здобувачів середньої освіти під час війни. Проаналізовано, як інформаційне середовище (засоби масової інформації, соціальні мережі, офіційні джерела), впливає на емоційний стан батьків, їхній рівень тривожності, довіру до освітніх установ і ухвалення рішень щодо навчання дітей. Особливу увагу приділено явищу інформаційного стресу та механізмам його подолання. Розглянуто стратегії підвищення інформаційної грамотності та психологічної стійкості батьків, а також роль освітніх закладів у формуванні ефективної комунікації під час війни. Результати дослідження можуть сприяти покращенню психоемоційного стану батьків та оптимізації інформаційної взаємодії в освітньому середовищі.

Ключові слова: інформаційний простір, освітній процес, інформаційний стрес, інформаційно-психологічна культура, воєнні дії.

The article examines the psychological aspects of the information impact on parents of secondary school students during the war. It analyzes how the information environment, in particular the media, social networks and official sources, affects the emotional state of parents, their level of anxiety, trust in educational institutions and decision-making regarding children's education. Special attention is paid to the phenomenon of information stress and mechanisms for overcoming it. Strategies for increasing information literacy and psychological resilience of parents are considered, as well as the role of educational institutions in forming effective communication during the war. The results of the study can contribute to improving the psycho-emotional state of parents and optimizing information interaction in the educational environment.

Keywords: information space, educational process, information stress, information and psychological culture, military operations.

В умовах війни інформаційний простір стає ареною боротьби не лише за територію, а й за свідомість людей. В Україні інформаційний вплив має певні особливості, обумовлені кризовою ситуацією, воєнними діями та протидією ворожої пропаганди. Інформаційне поле в Україні під час війни має глибокий і багатогранний вплив на освітній процес, воно формує як виклики, так і можливості для учнів, учителів, батьків та адміністрацій закладів освіти. Так, батьки здобувачів середньої освіти стикаються з численними психологічними викликами, зокрема з підвищеною тривожністю, невизначеністю щодо майбутнього та інформаційним перенасиченням. Інформаційний вплив через засоби масової інформації, соціальні мережі та офіційні джерела формує їхнє ставлення до освітнього процесу, рівень довіри до освітніх установ та прийняття рішень щодо навчання дітей.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю аналізу психологічних механізмів впливу інформаційного середовища на батьків та розроблення стратегій підвищення їхньої інформаційної стійкості. Оскільки інформаційна війна є невід'ємним складником сучасних воєнних конфліктів, важливо вивчити, як інформаційні потоки можуть сприяти або, навпаки, перешкодити емоційному благополуччю батьків та їх здатності ухвалювати раціональні освітні та виховні рішення.

Дослідження цієї проблематики сприятиме не лише покращенню психоемоційного стану батьків, а й оптимізації комунікаційних стратегій навчальних закладів, що забезпечує ефективнішу адаптацію дітей до умов навчання в період війни.

Мета дослідження – описати психологічні аспекти інформаційного впливу на батьків здобувачів середньої освіти під час війни та розробити рекомендації щодо підвищення їх інформаційної стійкості й адаптації до змін в освітньому процесі.

Завдання дослідження: теоретичне обґрунтування інформаційного впливу на батьків у кризових ситуаціях; аналіз психологічних станів батьків в умовах військових дій та їх реакції на інформаційні потоки; дослідження рівня довіри батьків до освітніх і державних установ у контексті інформаційного впливу; визначення механізмів маніпуляції в медіа та їх впливу на прийняття рішень щодо навчання дітей; розроблення рекомендацій для підвищення інформаційної грамотності та психологічної стійкості батьків.

Методологічна база дослідження. Методологічну основу цього дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує методи психології, соціології, комунікативістики та освітніх наук.

В умовах збільшення кількості збройних конфліктів у світі іноземні науковці та дослідницькі групи звертають увагу на вплив інформаційного поля під час війни на учасників освітнього процесу, хоча безпосередньо дослідження цього самого аспекту в контексті війни не завжди є чисельними чи вузькоспеціалізованими. Після 2014 року, а особливо з 2022 року, у дослідженнях, присвячених аналізу впливу інформаційного поля на освіту, почала фігурувати і війна Росії проти України. Тематика часто перетинається з питаннями інформаційної війни, впливу медіа, дезінформації та психологічних ефектів конфліктів на освіту (Р. К. Моландер, Е. Рідділ, П. А. Вілсон, Л. Сервантес-Дуарте, А. Фернандес-Кано, Г. Маккалок, Д. Брюїс Х. Ф. Монтаньо-Бардалес, П. Паласіос Д. Бургін, Д. Анагностопулос, Б. Вітіелло, Т. Сукале, М. Шмід, Й. М. Фегерт, К. Е. Міллер, Е. Расмуссен та ін.). Зокрема, книга «War in 140 Characters» (2017) Девіда Патрикаракоса є важливою в розумінні того, як соціальні медіа та інформаційне поле змінюють сприйняття війни. Автор аналізує, як цифрові платформи впливають на освіту в контексті сучасних конфліктів, як-от війна в Україні. Його робота частково базується на інтерв'ю та спостереженнях, що стосуються учнів і студентів, на яких впливають інформаційні потоки [4]. Річард Акреш досліджував вплив конфліктів на освіту, зокрема його робота зі співавторами про наслідки геноциду в Руанді показала, як насильство та пов'язане з ним інформаційне поле (страх, пропаганда) призводять до зниження рівня освіти [8]. Девід Барно (David Barno) та Нора Бенсахель (Nora Bensahel) аналізували «сірі зони» конфліктів, де інформація має ключову роль. Вони звертали увагу на те, як дезінформація та медіа впливають на суспільство, включаючи студентів і вчителів, у період невизначеності, що актуально для воєнних умов [9]. Пітер Померанцев (Peter Pomerantsev) у книзі «This Is Not Propaganda» (2019) аналізує, як інформаційні війни, зокрема російська пропаганда, впливають на суспільство, зокрема молодь і студентів. Його роботи торкаються того, як дезінформація в умовах конфлікту змінює сприйняття реальності учасників освітнього процесу, особливо в країнах, що перебувають під інформаційним тиском, як-от Україна [10].

Зрозуміло, що для українських науковців питання впливу реалій війни, зокрема інформаційного поля, на освітній процес, є особливо актуальним, тож останнім часом чимало авторів приділяють увагу цій проблемі (В. Г. Панок, К. Березяк, В. Сидоренко, С. Пономаревський, В. Бурназова, А. Юдіна, Л. Заліток, К. Андросович, А. Засєкін, І. В. Мартиненко, Г. В. Афuzова, В. І. Кротенко, К. Молчанова, С. Лупаренко, О. М. Немеш, Т. Палько, К. Травіна, Л. Скальська, Є. Сурело, Ю. М. Широбоков, О. П. Ляска, Н. В. Лунченко та ін.) [1; 3; 5; 6].

Інформаційний вплив на людину під час війни має значний психологічний ефект, оскільки він спрямований на емоції, сприйняття реальності та поведінку.

В умовах війни інформація викликає сильні емоції – страху, гніву, жалю чи почуття патріотизму. Постійний потік новин, часто згадуваних, може призвести до перенасичення інформації. Це знижує здатність людини критично аналізувати дані, роблячи її більш вразливою до дезінформації. Інформаційний вплив часто підсилює поділ на «своїх» і «чужих». Це зміцнює почуття належності до певної групи, але також може посилювати ворожнечу та нетерпимість. Постійне споживання новин про насильство, втрату чи загрози може призвести до стресу, тривожності, особливо якщо людина має особистий зв'язок із подіями.

Війна часто руйнує довіру до джерел інформації. Люди можуть або сліпо вірити «своїм» медіа, або навпаки – відкидати будь-яку інформацію, що ускладнює орієнтацію в реальності. У відповідь на інформаційний тиск люди можуть вдаватися до заперечення, уникнення чи раціоналізації, щоб захистити свою психіку від сильного стресу. Ці аспекти активно використовують в інформаційних війнах, де мета – не тільки інформувати, а й впливати на рішення, дії та моральний стан як окремих людей, так і суспільства загалом.

Інформаційне поле в Україні після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року має низку особливостей, які відображають як специфіку воєнного часу, так і унікальний контекст українського суспільства. Обсяг інформації різко зріс, громадяни зіткнулися з величезною кількістю новин, офіційних повідомлень, заяв міжнародних партнерів та дезінформаційних проблем. Це створило ефект інформаційного перевантаження, коли людям важко відрізнити правду від фейків, що впливає на психологічний стан і здатність приймати рішення. Росія активно використовує дезінформацію для деморалізації українців, зокрема через соціальні мережі, анонімні канали (наприклад, у Telegram). На протигагу ворожій пропаганді в Україні посилався інформаційний опір. Соцмережі стали платформами для швидкого поширення правдивих даних, закликів до єдності, підтримки ЗСУ та збору коштів, формуванню сильного національного нарративу. Постійні повідомлення про обстріли, жертви, окупацію та гуманітарну кризу посилили тривожність і страх серед населення. Водночас нарративи про героїзм українських захисників та міжнародну підтримку стали джерелом надії, що частково компенсує негативний вплив.

Війна в Україні суттєво впливає на всіх учасників освітнього процесу – учнів, учителів, батьків та адміністрацію закладів освіти. Інформаційний вплив у цих умовах має свої особливості, пов'язані з воєнним контекстом, психоемоційним станом людей та змінами в організації навчання. Зокрема, стає підвищеною роль дезінформації та пропаганди, адже РФ проводить активну інформаційну війну. Учасники освітнього процесу стикаються з дезінформацією, яка спрямована на деморалізацію, сіяння паніки та підірив довіри до української влади й освіти.

Через бойові дії, повітряні тривоги та руйнування інфраструктури значна частина шкіл перейшла на онлайн-навчання або змішаний формат. Це змінило інформаційне середовище: учні та вчителі більше з'являються на цифрових платформах, що створює ризик інформаційного перевантаження, впливу соціальних мереж та кіберзагроз. Постійні повідомлення про війну, втрату та руйнування впливають на психоемоційний стан усіх учасників. Інформація про небезпеку (наприклад, обстріли чи окупацію) може підкреслити тривожність, що ускладнює сприйняття навчального матеріалу. Водночас з'явилася потреба в достовірній інформації про безпечні умови навчання та психологічну допомогу.

Після повномасштабного вторгнення та інтенсивних воєнних дій в освітній процес активно інтегруються теми російсько-української війни, боротьби за незалежність та національну ідентичність. Навчальні програми оновлено, щоб включити історичний контекст агресії, поняття на кшталт «рашизм» чи «руській мір», що формує в учнів критичне ставлення до ворожої пропаганди.

На тимчасово окупованих територіях доступ до української освіти й інформації ускладнений через цензуру, загрози з боку окупаційних адміністрацій та проблеми зі зв'язком. Це створює інформаційний вакуум, де домінує російська пропаганда, що впливає на учнів і вчителів, які залишилися в таких зонах.

Учителі, учні та батьки змушені швидко адаптуватися до змін, отримуючи інформацію від Міністерства освіти і науки, місцевої влади чи волонтерських організацій. Повітряні тривоги, відключення електроенергії та переміщення населення вимагають оперативного інформування про розклади, укриття чи можливості навчання за кордоном.

Соцмережі стали важливим (а для деякого й основним) джерелом новин і спілкування, але водночас вони підсилюють як позитивний (солідарність, підтримка), так і негативний (страх, чутки) інформаційний вплив. Учні та вчителі можуть стикатися з травматичним контентом, що потребує медіаграмотності для його фільтрації.

Інформаційний вплив під час війни суттєво змінює психологічний стан батьків школярів, їхні рішення та взаємодію з дітьми. Батьки, особливо ті, хто проживає в регіонах активних бойових дій або змушені були евакуюватися, постійно відчують страх за життя своїх дітей. Через тривогу батьки можуть бути емоційно виснаженими або, навпаки, надмірно контролювати дітей, що впливає на якість спілкування. Постійний потік новин, маніпуляцій та фейків може викликати у батьків розгубленість, невпевненість у завтрашньому дні та емоційне вигорання. Дорослі можуть несвідомо передавати свою тривожність дітям, а також не приділяти їм достатньо уваги через постійний моніторинг новин. Батьки стикаються з вибором – залишати дітей в Україні чи виїжджати за кордон, переводити їх на онлайн-навчання чи повертати до шкіл. Через стрес від

прийняття складних рішень можливі конфлікти в сім'ї, різні погляди батьків і дітей на навчання, соціалізацію, майбутнє. Українські медіа та соцмережі формують у батьків почуття відповідальності за виховання дітей у дусі патріотизму. Батьки більше розмовляють із дітьми про історію, культуру, боротьбу за незалежність, виховуючи громадянську свідомість. Якщо батьки або близькі служать у ЗСУ чи були змушені покинути рідний дім, це може викликати в сім'ї емоційний дисбаланс. Діти можуть відчувати страх за батьків, ставати замкнутими або навпаки, шукати більше уваги. Батьки ж не завжди мають ресурси для якісного емоційного контакту з дітьми попри те, що вони мали б більше уваги приділяти навчанню дітей навичок виживання, психологічної стійкості, критичного мислення. Спільне обговорення важливих тем зміцнює довіру між батьками і дітьми, але іноді може створювати відчуття тиску, особливо якщо дитина не готова до важких розмов. У багатьох сім'ях війна стала поштовхом до згуртованості, коли батьки більше часу проводять з дітьми, підтримують одне одного. В інших випадках – навпаки, війна загострює конфлікти. Там, де є довіра та відвертість, родини стають міцнішими. Де є страх та невизначеність – діти можуть почати віддалятися від батьків, шукати підтримку серед однолітків або в інтернеті.

Інформаційний вплив під час війни може мати серйозні наслідки для психіки школярів та їхніх батьків. Зокрема, значний вплив на психічне здоров'я як школярів, так і їхніх батьків може мати інформаційний стрес.

Інформаційний стрес – це стан психоемоційного напруження, який виникає в результаті надлишку інформації або її інтенсивного впливу на людину. Він проявляється через відчуття перевантаження, тривоги, втоми та нездатності ефективно обробляти й використовувати отриману інформацію. Відсутність важливої інформації також може спричинити інформаційний стрес. Цей тип стресу виникає через невизначеність і неможливість прийняти обґрунтоване рішення або зрозуміти ситуацію, що призводить до тривоги та психоемоційного напруження [2; 3; 7; 11].

Інформаційний стрес є важливою проблемою в сучасному суспільстві, і для запобігання йому та подолання важливо розвивати інформаційно-психологічну культуру.

Поняття «інформаційно-психологічна культура» [3, с. 38–50] охоплює сукупність знань, навичок і настановлень, які визначають здатність людини ефективно взаємодіяти з інформаційним середовищем та протистояти психологічним впливам. Основними складниками цього поняття є:

1. Когнітивний (знання та критичне мислення): критичне мислення – вміння аналізувати, перевіряти та оцінювати достовірність інформації; медіаграмотність – здатність розпізнавати маніпуляції, пропаганду та фейки;

інформаційна грамотність – навички пошуку, аналізу, збереження та ефективного використання інформації.

2. Психологічний (емоційна стійкість і саморегуляція): емоційний інтелект – усвідомлення та контроль власних емоцій у відповідь на інформаційні стимули; стійкість до маніпуляцій – здатність розпізнавати психологічні техніки впливу (наприклад, страх, авторитет, груповий тиск); адаптивність до інформаційного середовища – гнучкість мислення, відкритість до нових знань, але водночас скептичність до неперевіраних джерел; медіарелігійність як феномен поєднання релігійних практик, вірувань і цінностей із сучасними інформаційними технологіями. у воєнний час вона може відігравати важливу роль як адаптаційний ресурс, допомагаючи людині зберігати психологічну рівновагу, орієнтуватися в інформаційному середовищі та знаходити сенс у складних життєвих обставинах.

3. Етичний (відповідальне поводження з інформацією): інформаційна етика – дотримання норм чесності, достовірності та конфіденційності в інформаційній діяльності; цифрова етика – відповідальна поведінка в соціальних мережах, повага до інших учасників інформаційного простору.

4. Комунікативний (взаємодія в інформаційному середовищі): навички ефективної комунікації – уміння чітко висловлювати думки, аргументувати позицію, вести дискусію; протидія дезінформації – здатність виявляти, спростовувати та протидіяти поширенню шейків; кібербезпека та цифрова гігієна – знання про захист персональних даних, уникнення маніпулятивного контенту.

5. Соціокультурний (усвідомлення інформаційних впливів на суспільство): розуміння інформаційної війни – усвідомлення способів ведення гібридних війн, психологічних операцій; культура діалогу – толерантність до різних точок зору, здатність вести конструктивну дискусію; історична свідомість – розуміння історичного контексту інформаційних процесів та їхнього впливу на суспільство.

Інформаційно-психологічна культура може бути ефективним ресурсом для запобігання інформаційному стресу та його подолання. Зокрема, 1) здатність критично оцінювати інформацію допомагає відокремлювати важливе від несуттєвого, зменшуючи інформаційне перенасичення та стрес від надлишку непотрібної або недостовірної інформації; 2) знання про те, як працюють медіа, допомагає розуміти їх вплив і уникати маніпуляцій, які можуть викликати тривогу або страх; 3) уміння ефективно організовувати інформаційні потоки та керувати часом, проведеним в інформаційному середовищі, дає змогу уникати перевантаження інформацією; 4) розвиток психологічної стійкості та навичок саморегуляції допомагає справлятися з негативними емоціями та стресом, викликаними інформаційними впливами; 5) розуміння власних емоцій та емоцій

інших людей сприяє кращому управлінню стресом і конфліктами, які можуть виникати через інформаційний вплив; 6) практики цифрової гігієни, як-от встановлення меж для використання девайсів і соціальних мереж, допомагають зменшити вплив інформаційного стресу; 7) впровадження освітніх програм з інформаційної та медіаграмотності сприяє підвищенню загального рівня інформаційно-психологічної культури в суспільстві, що робить його менш вразливим до інформаційного стресу.

Основними шляхами подолання негативних наслідків війни та інформаційного стресу є:

1. Робота з інформаційним простором: фільтрація інформації – використання лише перевірених джерел, обмеження надмірного споживання новин; розвиток медіаграмотності – навчання аналізу інформації, розпізнавання фейків, розуміння маніпуляцій; встановлення «інформаційної гігієни» – чіткі часові межі для перегляду новин, виключення емоційно зарядженого контенту.

2. Психологічна підтримка та емоційна саморегуляція: практики управління стресом – дихальні вправи, медитація, релаксація; фокус на контролі – концентрація на тому, що можна змінити в поточній ситуації; звернення до фахівців – консультації з психологами, кризовими консультантами за наявності сильного стресу.

3. Підтримка дітей та сімейні стосунки: відкрите та чесне спілкування – пояснення подій дитині зрозумілою мовою без зайвої паніки; збереження сімейних ритуалів – спільні вечери, читання, перегляд фільмів для стабільності емоційного фону; допомога дітям у розвитку критичного мислення – навчання аналізу інформації, формування стійкості до маніпуляцій.

4. Соціальна взаємодія та підтримка: збереження соціальних зв'язків – спілкування з друзями, родичами, вчителями; участь у групах підтримки – громадські ініціативи, шкільні проєкти для батьків; допомога іншим як ресурс для власної стійкості – волонтерство, благодійність, участь у суспільних ініціативах.

5. Фізичне та ментальне здоров'я: збалансований спосіб життя – режим сну, правильне харчування, фізична активність; спортивна активність – навіть прості прогулянки допомагають знизити рівень кортизолу (гормону стресу); обмеження кофеїну, нікотину та інших стимуляторів – вони можуть посилювати тривожність.

Подолання негативних наслідків війни серед батьків школярів вимагає **цілісного підходу**, що включає **контроль інформаційного середовища, роботу з емоціями, підтримку дітей, збереження соціальних зв'язків та фізичне здоров'я.**

Важливо пам'ятати: стабільність і стійкість батьків – це основа психологічного благополуччя дитини. Тому збереження спокою, свідоме ставлення до інформації та підтримка сімейного середовища є ключовими факторами адаптації в умовах війни.

Висновки. Дослідження психологічних аспектів інформаційного впливу на батьків здобувачів середньої освіти в умовах війни в Україні засвідчило, що інформаційне поле є важливим чинником формування їх психоемоційного стану, ставлення до освітнього процесу та прийняття рішень щодо навчання дітей. У воєнний час батьки стикаються з такими викликами, як підвищена тривожність, інформаційне перенасичення, невизначеність і вразливість до дезінформації, що посилюються активною інформаційною війною, зокрема з боку російської пропаганди. Ці фактори забезпечують їхню здатність раціонально оцінювати співвідношення та підтримувати емоційну стабільність у сім'ї.

Аналіз показав, що інформаційний стрес є значним чинником, який впливає на психічне здоров'я батьків, викликає емоційну нестабільність, розгубленість і навіть передачу тривожності дітям. Водночас інформаційні потоки можуть мати й позитивний ефект, наприклад, через формування почуття патріотизму, згуртованості та надії завдяки наративам про героїзм українських воїнів і міжнародну підтримку. Рівень довіри батьків до освітніх і державних установ значною мірою залежить від якості комунікації та достовірності інформації, яку вони отримують.

На основі проведеного дослідження розроблено рекомендації для підвищення інформаційної стійкості батьків. Так, ключовим є розвиток інформаційно-психологічної культури, яка включає медіаграмотність, критичне мислення, емоційну саморегуляцію та цифрову гігієну. Освітні заклади відіграють важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи ефективну комунікацію з батьками, надаючи психологічну підтримку та сприяючи адаптації до змінених умов навчання. Практичні заходи, як-от фільтрація інформації, застосування інформаційної гігієни, підтримка сімейних стосунків і звернення до фахівців, можуть допомогти мінімізувати негативний вплив інформаційного стресу.

Таким чином, для зменшення негативного впливу інформаційного середовища на батьків важливо впроваджувати стратегії підвищення інформаційної стійкості, розвивати навички критичного мислення та створювати ефективні комунікаційні механізми між освітніми закладами, державними установами та громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформаційний супровід освітян щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР): реферативний огляд (част. 1) / упоряд.: Я. В. Пилипчук, О. В. Углова, Л. О. Пономаренко; за заг. ред. М. Л. Ростки,

- О. П. Лучанінової; бібліогр. ред. О. В. Углова. Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект); НАПН України; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2024. 38 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/5_ER-IAS-ps-2024.pdf
2. Михайлишин У. Б., Шмідзен І. Ю., Товт В. В. Проблема дослідження інформаційного стресу у сучасних наукових підходах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (3), 89-94. 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.17>
 3. Особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві : монографія / Н. В. Пророк, Л. О. Кондратенко, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. Ю. Чекстере та ін. ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. С. 32–70. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710146>
 4. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
 5. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстере ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 155 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733352>
 6. Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни : практичний посібник / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, Л. Ф. Курило, М. В. Папуча, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстере ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 220 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738664>
 7. Пундєв В. В. Динаміка впливу інформаційного стресу на здобувачів вищої освіти. Ментальне здоров'я. URL: <https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/10>
 8. Akresh R., Philip Verwimp Tom Bundervoet. Civil War, Crop Failure, and Child Stunting in Rwanda. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 59, No. 4 (July 2011), pp. 777-810 (34 pages). Published By: The University of Chicago Press.
 9. Barno D. and Bensahel N. Fighting and Winning in the “Gray Zone”. War on the Rocks, May 19, 2015.
 10. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. New York: Public Affairs, 2019. 236 pp.
 11. Restian A. Informational Stress: Discussion Paper. *Journal of the Royal Society of Medicine*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/014107689008300615>

Бондаренко Н. В.,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail: nelly.bondarenko@ukr.net

Косянчук С. В.,
кандидат педагогічних наук, методист
Київської гімназії східних мов № 1
e-mail: 358sv@ukr.net

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ПРАКТИК РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНІВСТВА

Акцентовано домінування слів і зображень у спілкуванні в інформаційну добу. Відстежено історію популярного в сучасній педагогіці методу «mind mapping» («картування думок»), який передбачає візуалізацію мислення і розширює його обрії. Обґрунтовано пропозицію авторів статті дати йому назву «метод візуалізації мислення», яка дзеркально відбиватиме сутність, а матеріалізований результат іменувати «картою візуалізації мислення», «візуалізаційною картою». Подано ключові характеристики методу і механізм його дії; опис карти, розкрито її цільове призначення й застосовність у таких ключових сферах життя як дім, робота, освіта, творчість, здоров'я, пам'ять. Аргументовано переваги методу і карт візуалізації мислення як дієвого інструменту роботи з інформацією; самоорганізації і планування, запам'ятовування; генерування, візуалізації, структурування й класифікації думок та ідей, їх об'єднання у спільну картину; розв'язання проблем, упродуктивнення будь-якої діяльності. Доведено, що реалізація методу, супроводжувана створенням і використанням візуалізаційних карт, формує нестандартне, винахідницьке мислення; забезпечує особистісне зростання; розвиває талант і поглиблює знання у будь-якій сфері життя суспільства, формуючи яскраві харизматичні особистості, новаторів і винахідників, що надважливо у роботі з розвитку обдарованості учнівства.

Ключові слова: Тоні Б'юзен; метод візуалізації мислення; карта візуалізації мислення; параметри ефективності методу візуалізації мислення; розвиток обдарованості.

The dominance of words and images in communication in the information age is emphasized. The history of the popular method of "mind mapping," which involves the visualization of thinking and broadens its horizons, is traced. The authors of the article justify the proposal to rename it the "method of visualization of thinking," a name that would more accurately reflect its essence, and to call the materialized result a "map of visualization of thinking" or a "visualization map." The key characteristics of the method and the mechanism of its action are presented. The map is described, and its purpose and applicability in key areas of life, such as home, work, education,

creativity, health, and memory, are revealed. The advantages of the method and the visualization maps as effective tools for working with information, self-organization and planning, memorization, idea generation, visualization, structuring and classification of thoughts and ideas, unifying them into a common picture, problem-solving, and enhancing the productivity of any activity, are argued. It is proven that the implementation of the method, accompanied by the creation and use of visualization maps, fosters non-standard, inventive thinking, ensures personal growth, develops talent, and deepens knowledge in any area of social life. This, in turn, forms bright, charismatic individuals, innovators, and inventors, which is especially important in the work on developing giftedness among pupils.

Key words: Anthony Buzan; thinking visualization method; thinking visualization map; parameters of the effectiveness of the thinking visualization method; giftedness development.

Попри те що упродовж історії людство традиційно надавало перевагу вербальному спілкуванню, поєднання слів і зображень і візуалізація мислення виходять на ключові позиції в інформаційну добу. Візуалізація мислення істотно підвищує якість і результативність таких важливих видів діяльності як: організація роботи колективу; стимулювання творчого процесу; колективна й індивідуальна творчість; обмірковування проблем; визначення цілей і пріоритетних завдань; збір, анотування й систематизація здобутої інформації; аналіз складної теми; розбір складних ситуацій; визначення закономірностей, упорядкування даних; унаочнення, структурування і класифікація ідей; алгоритмізація; генерування і розробка нових ідей; побудова процесів; розробка проєктів; управління проєктами; гіпотезування; визначення розпорядку дня, порядку денного наради; розгляд усіх варіантів, доступних стратегій і прогнозування імовірних результатів, чітко викладених на одній сторінці; виконання завдань; розв'язання проблем; ухвалення рішень; підготовка до семінарів / виступів; написання книг і статей; проведення важливих зустрічей, перемовин; планування яскравих заходів; самоаналіз, самовиховання і особистісний розвиток; запуск нового асортименту продукції тощо.

Метод візуалізації мислення дає ключ до управління ресурсами, внутрішніми справами і зовнішнім світом. Його успішно застосовують для піднесення ефективності у будь-якій сфері – від професійної діяльності – до індивідуального планування, навчання, домашніх справ і відпочинку. Універсальність і життєва запитаність візуалізації мислення зумовлюють необхідність цілеспрямованого її опанування і ключову роль співвідносного методу у навчанні, вихованні й розвитку здобувачів освіти.

Історія *методу візуалізації мислення* починається з розуміння того, що людський мозок працює за принципом асоціацій. Вказаний метод ґрунтується на наслідуванні законів природи, відображаючи природний спосіб функціонування

мозку, зокрема при відтворенні процесів мислення. Він покращує візуальне сприймання світу, спонукає активніше шукати натхнення у реальному житті й розглядати довкілля як невід’ємну його частину. Метод візуалізації мислення дає можливість краще фіксувати й запам’ятовувати інформацію, здобувати і створювати нові знання, гіпотезувати, генерувати, структурувати і втілювати ідеї, планувати й реалізовувати проекти, розв’язувати проблеми, ухвалювати рішення, набувати досвіду, життєстійкості, відповідати на виклики. Метод є ефективним інструментом здобування знань, розвитку критичного, творчого, інноваційного й винахідницького мислення.

Ідея належить Тоні Б’юзену (англ. Anthony Peter Buzan), британському психологу і письменникові, і бере початок у 60-х роках минулого століття. Метод «*mind mapping*» («картування думок»), розроблений ним у 70-х роках ХХ століття, не втрачає актуальності й популярності. Він передбачає конкретизацію, візуалізацію мислення і розширює його обрії. За визначенням автора методу, картування думок – це «намальована на папері кольорова візуальна діаграма, яку використовують для засвоєння інформації»; «еволюційна форма мислення, досконало пристосована до вимог цифрової епохи» [1, с. 26, с. 19]. Сам Тоні Б’юзен називає свій метод «потужним інструментом мислення».

Альберт Айнштейн (нім. Albert Einstein) в одному з інтерв’ю сказав: «Я достатньою мірою митець, щоб вільно йти за власною уявою. Уява важливіша, ніж знання. Знання обмежені. Уява охоплює світ» (за: [1, с. 47]). Учений світового рівня володів радше діаграмним і схематичним мисленням, ніж лінійним і вербальним, що дає підстави вважати його хрещеним батьком картування думок ХХ століття. Картування думок є графічним зображенням, що відображає зв’язки між різними фактами, даними, ідеями і поняттями. Воно забезпечує можливість постачання інформації в мозок і видобування її звідти, дає змогу «організовувати мислення в структурі мозку й озвучувати свої думки світові» [1, с. 56].

Концепція картування думок відома у світі, зокрема в Об’єднаному Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії, у Сингапурі, в Китаї, де проводять чемпіонати з візуалізації мислення із різних предметів. Їх результати оцінюють за 20-ма критеріями, серед яких – образність, гумор (у каламбурах), привабливість, оригінальність, дотримання правил складання тощо.

Технологія візуалізації мислення вчить думати по-новому, задіюючи потенціал обох півкуль головного мозку (уяву, аналіз, логіку, колір, мову, схеми, темп, фантазію, інше). Це створює переваги зіставно з традиційним лінійним мисленням. Метод ґрунтується на тому, що людський мозок сприймає й обробляє інформацію двома способами. Ліва півкуля, як аналітична, вербальна, контролює такі функції як аналіз, логіка, послідовність, числа, слова, списки

тощо. Права півкуля відповідальна за творчі здібності, візуальну, перцептивну сфери і керує орієнтацією у просторі, уявою, кольорами, цілісним уявленням, мріями, виміром і паралельною обробкою інформації. Бетті Едвардс (англ. Betty Edwards) розробила метод, який дає змогу в обхід цензури аналітичної лівої півкулі мозку вивільнити творчий потенціал правої [9].

Візуалізація мислення імітує спосіб передачі інформації між ділянками і клітинами головного мозку. Вона стимулює радіантне мислення завдяки підсиленню природних функцій мозку, употужнює, унефективнює його роботу, надає креативності. Автор методу картування думок Тоні Б'юзен описав процеси у двох півкулях людського мозку з позицій психології й фізіології. Мозок людини складається з понад ста мільярдів нервових клітин / нейронів, кожна з яких, на переконання Тоні Б'юзена, кмітливіша, ніж персональний комп'ютер. Він узяв за основу будову нейронних мереж мозку, де нейрон має вигляд мініатюрної карти розуму, думки відображаються як дерева біохімічних імпульсів, а дані передаються від центрального вузла мережею побудованих зв'язків, і кожна порція сигналу для відповідної реакції надходить у потрібний вузол. Досконала ефективність цієї моделі щодо роботи з інформацією надихнула Тоні Б'юзена створити теорію творчого картування думок.

Неллі Бондаренко і Сергій Косянчук пропонують викристалізувати сутність методу, розширити межі його застосування і дати таку назву: *«метод візуалізації мислення»*. З огляду на те що складання візуальної діаграми мислення у вигляді карти є візуалізацією мислення, її матеріалізований результат згадані науковці іменують *«картою візуалізації мислення»* (використовуючи, як синонім, термін *«візуалізаційна карта»*). Така назва акцентує сутність покладеного в основу методу підходу, зосередженого на візуалізації й реалізації думок, ідей і процесів.

Метод під новою унікальною назвою відрізнятиметься від інших інструментів візуалізації і матиме ширше застосування, ніж традиційно потрактована карта думок, адже він наголошує на візуалізації як ключовому інструменті мислення, а не лише структурування інформації. Це може бути корисним у багатьох контекстах, де потрібно, крім упорядкування складної інформації, уявити і встановити взаємозв'язки або ухвалити рішення. Візуалізація думок дає змогу ефективно й креативно опрацювати будь-яку концепцію, розкрити її суть, знайти нові асоціації і встановити зв'язки між ідеями, що сприяє кращому запам'ятовуванню й генеруванню нових знань.

Візуалізація – один зі зручних інструментів відображення процесу думання, візуалізації й структурування інформації у візуальній формі. Його використовують, щоб «застенографувати» думки й ідеї, які приходять на гадку, коли людина розмірковує над яким-небудь завданням. Візуалізація дає змогу оформити інформацію у легкій для сприймання формі, адже вона записується

«мовою мозку». Карта візуалізації мислення є віддзеркаленням первинної інформації, яку він обробляє. Тому вправність у її створенні не залежить від віку. Навіть чотирирічні малюки спроможні планувати відпочинок із батьками на основі карт візуалізації мислення [8].

Сутність методу візуалізації мислення полягає у наочному яскравому структурованому і повному зображенні змісту, взаємозв'язків і асоціативного поля проблеми, що істотно полегшує її розуміння й генерування нових творчих ідей і рішень. Завдяки картуванню думок уся інформація, що стосується навчальної теми, трансформується в асоціативні зв'язки між поняттями.

Метод візуалізації мислення ґрунтується на природному віддзеркаленні процесів думання. Він учить користуватися мозком як інструментом досконалого структурованого мислення. Метод застосовний для розв'язання будь-яких проблем, групового генерування нових оригінальних ідей, поглибленого розуміння складних і незвичних тем, стислого й лаконічного відображення значних обсягів даних. Метод візуалізації мислення – важливий інструмент для відображення засобами графіки процесу, що веде до інтелектуального прориву. На відміну від інших зорових інструментів, він вивільняє неймовірний потенціал мозку, активуючи всі його функції – від раціонального й математичного мислення до образного й винахідницького.

Правильне застосування методу візуалізації мислення сприяє розвитку в учнів умінь аналізувати, систематизувати, узагальнювати, структурувати, демонструвати, аргументувати, заперечувати, переконувати тощо, а також нестандартно, критично і структуровано мислити.

Експериментально доведено зв'язок між візуалізацією думок і зміцненням пам'яті. Висновки доктора Генрі Тої (*англ.* Henry Toi) (за: [11]) засвідчили: вона покращує запам'ятовування слів на 32%. Учені Пол Фарранд (*англ.* Paul Farrand), Феарзана Хусейн (*англ.* Fearzana Hussain) і Енід Хеннесі (*англ.* Enid Hennessi) [12] оприямили дані про 10-відсоткове підвищення довготривалого запам'ятовування інформації в учасників експерименту завдяки візуалізації думок. Багаторазове повторення матеріалу гарантує набагато краще запам'ятовування матеріалу і збереження його в пам'яті.

Ефективність і універсальність методу підтверджена науковими дослідженнями й зокрема відзначеним Нобелівською премією 2014 року відкриттям, згідно з яким нейрони думають подібно до карти візуалізації мислення. Сильною стороною методу є його запитаність і практична застосовність у щоденному житті – вдома, на роботі, у навчанні, у творчості, для підтримання здоров'я, для розвитку пам'яті тощо. Придатність методу візуалізації мислення у кожній сфері життя гарантується його універсальністю для обробки інформації будь-якого типу. Незалежно від того, що ви маєте на меті

влаштувати, – романтичну подорож чи прогулянку до лісу, товариську вечірку, посиденьки біля нічного багаття чи засмагання на пляжі, – Тоні Б'юзен радить скористатися складанням візуалізаційної карти, щоб ретельно спланувати всі деталі. На його переконання, візуалізація думок дає змогу людині наповнити кожен день життя реалізованістю, продуктивністю і щастям.

Карта візуалізації мислення протиставляється комп'ютеру, проблема якого у використанні лише лівої півкулі, а це зменшує потужність мозку. Карта ж запрограмовує спільну роботу обох півкуль, що розкриває й реалізує увесь потенціал мозку і підтверджує її ефективність.

Попри ґрунтовані на дослідженнях висновки Джорджа Армітажа Міллера (*англ.* George Armitage Miller), що короткочасна пам'ять може ефективно зберігати лише 7 одиниць інформації, Тоні Б'юзен пропонує згрупувати її так, щоб вона закарбувалася в короткочасній пам'яті, унефективнивши її і збільшивши обсяг. Цьому сприятимуть: фрагментування інформації в окремі блоки, позначення окремих гілок та їх меж кольоровими хвилястими лініями або хмароподібними бульбашками, що пов'язують тематично об'єднані ідеї.

Карта візуалізації мислення є відображенням процесу думання, своєрідною технікою його зорової матеріалізації. Вона має вигляд радіальної діаграми / схеми, на якій зображено ключові слова, символи, поняття, малюнки, ідеї, завдання, пов'язані між собою гілками, що відходять від центрального зображення. Візуалізаційна карта відображає й ієрархічно презентує смислові, асоціативні, причинно-наслідкові, інші зв'язки між поняттями, об'єктами, частинами навчального матеріалу, компонентами, складниками проблеми чи предметної області, що розглядається, і які йдуть від центрального образу (зображення). Більш розширене тлумачення включає репрезентацію слів, ідей, завдань, інших об'єктів, з'єднаних і розташованих навколо центрального поняття або ідеї. Така карта – модель і графічне вираження радіантного мислення, що належить до асоціативних розумових процесів, пусковим механізмом яких є центральне зображення.

Візуалізаційні карти застосовні для досягнення цілей у таких ключових сферах життя як ДІМ, РОБОТА, ОСВІТА, ТВОРЧІСТЬ, ЗДОРОВ'Я, ПАМ'ЯТЬ. Вони помічні в самоорганізації й плануванні, даючи змогу розкласти по полицях усі важливі справи, дії, заходи, інструменти, засоби, збалансувати працю, відпочинок, розваги, охопити одним поглядом усе заплановане. Важливі роль і місце карт візуалізації мислення у системі засобів формування критичного і творчого мислення, компетентностей і найзапитаніших умінь ХХІ століття [6].

Результати наукових досліджень і досвід підтверджують, що карти візуалізації мислення покращують концентрацію уваги, запам'ятовування інформації, забезпечують особистісне зростання і розвиток мозку за

необхідності вчитися упродовж життя, вигранюють талант і поглиблюють знання у певній сфері, надають упевненості. Такі карти є ефективним інструментом огляду інформації й фрагментування довгих текстів на легкозасвоювані частини, а потенціал їх дає можливість нестандартно мислити, структурувати думки, генерувати й об'єднувати різні ідеї в цілісну картину, знаходити оптимальне розв'язання проблем.

З огляду на необмежену застосовність карта візуалізації мислення перетворилася на метамову. Структура карти упридатнює її для опрацювання, аналізу, систематизації матеріалу у наукових і аналітичних статтях, процесів у біології, географії, фізиці, хімії, математиці, реалізуючи потенціал уміжпредметнення [2].

Карти візуалізації мислення помічні для складання звітів, підготовки лекцій, презентацій, організації вистав, конференцій тощо. Завдяки їх створенню й використанню формуються яскраві харизматичні особистості з інноваційним типом мислення, новатори й винахідники. Саме тому вміння створювати карти візуалізації мислення Тоні Б'юзен вважає невід'ємним складником права кожної дитини на освіту. Корисно залучати членів родини до складання спільної карти. Безспідставно вважають, що такі сім'ї розважливіші, згуртованіші й щасливіші.

Метод візуалізації мислення комбінований, оскільки він поєднує в собі як словесні, так і практичні аспекти, вербальні й невербальні засоби комунікації для представлення й організації інформації. Схематичне зображення процесів думання потребує використання різних кольорів, сполучних ланок, кодів, кривих ліній, зображень. Наочний характер методу проявляється у тому, що він дає змогу візуально представляти інформацію за допомогою графічних зображень, схем, ключових слів і співвідношень між ними. А це передбачає створення письмових або візуальних подань, які можуть включати слова, фрази, ключові поняття і малюнки. Така особливість методу дає можливість учням бачити значні обсяги інформації в структурованому і легкому для сприймання вигляді, що сприяє кращому розумінню матеріалу і його запам'ятовуванню.

Метод візуалізації мислення враховує особливості сприймання, переробки й використання інформації учнями з різним типом її сприймання. Візуал акумулює переважний обсяг інформації за допомогою зору. Аудіал схоплює інформацію через слух. Кінестетик уловлює її іншими органами чуття, такими як рух, дотик. Згідно з даними досліджень, 20–30% людей належать до першого типу, 40% – до другого, а решта найкраще запам'ятають інформацію, якщо запишуть почуте і застосують знання на практиці.

Візуалізоване мислення в друкованому або електронному форматі доцільно використовувати на різних етапах освітнього процесу – під час мотивації пізнавальної діяльності, актуалізації опорних знань, розкриття теми уроку, в

процесі узагальнення й систематизації вивченого, як частину домашнього завдання. Метод ефективний для візуалізації теми і змісту уроку, складання історичного портрета, опису мистецького твору, його автора, різних проєктів, створення оригінальних презентацій тощо.

Метод візуалізації мислення ґрунтується на таких засадах:

1. Об'єкт і мету вивчення викристалізовано в центральному зображенні – картинці – символі, що малюється у центрі аркуша. Від об'єкта і мети відходитимуть пов'язані з ними відгалуження.

2. Основні теми розходяться від центрального зображення у вигляді товстих гілок. Гілки вкажуть на необхідні практичні кроки для досягнення мети.

3. Гілки у формі плавних ліній позначаються і пояснюються ключовими словами або зображеннями (образами, символами). Вторинні й третинні, а за потреби й наступні ідеї зображуються у вигляді гілочок, що відходять від гілок вищого порядку. Вторинні гілки розвивають і поглиблюють кожен з підтем основної теми. Вони можуть конкретизувати час, місце, обов'язкові дії тощо.

4. Гілки утворюють узв'язнену вузлову структуру.

Карта візуалізації мислення – це графічне вираження процесу радіантного мислення, властиве роботі головного мозку. Вона нагадує радіальну схему, яка ієрархічно репрезентує семантичні або інші зв'язки між частинами навчального матеріалу, що йдуть від центрального зображення. Більш розширене тлумачення включає репрезентацію слів, ідей, завдань, інших об'єктів, з'єднаних і розташованих навколо центрального поняття або ідеї. Візуалізаційні карти використовують увесь спектр можливостей: оперування словами, образами, числами; логічність, ритм, колір і просторову орієнтацію.

Взірцеві карти візуалізації мислення наділені такими ознаками:

- аналітичність (можуть бути використані для розв'язання будь-якої проблеми);
- асоціативність (завдяки асоціативній логіці метод дає змогу дістатися суті);
- макрокосмічність (можливість побачити ширшу, панорамну картину);
- мікрокосмічність (імовірність розгляду деталей);
- можливість візуалізованої фіксації будь-якої висловленої ідеї;
- привабливість і приємна для розгляду естетичність;
- фокусування уваги на основному.

Карта візуалізації мислення є кроком уперед на шляху прогресу від лінійного (одновимірного) через латеральне (двовимірне) мислення з огляду на те що у ході навчання передусім запам'ятовуються:

- будь-яка інформація, де наявна емоція (виразність; виділення чогось різними засобами: інтонацією, повторами, наголосом, порядком слів тощо), яка підкреслює важливість і своєрідність інформації;
- знання, здобуті на початку й наприкінці освітнього процесу;

- інформація, що миттєво залучає рецептори будь-якого із п'яти органів чуттів;
- інформація, що цікавить суб'єкта;
- інформація, яка запам'ятовується через асоціації.

Основними *складниками карти візуалізації мислення* є: *радіантне мислення, органічний потік, колір, зображення, слова*.

1. *Радіантне мислення*. Центральним у концепції Тоні Б'юзена є вчення про так зване радіантне мислення – природну здатність мозку думати асоціативно «від центру до периферії». Назва походить від поняття *радіант*. Це точка небесної сфери, з якої ніби виходять видимі шляхи тіл з однаково спрямованими швидкостями, наприклад, метеоритів того самого потоку. Цей різновид думання належить до асоціативних способів мислення, відправною точкою яких є центральний об'єкт.

Під час створення карт візуалізації мислення реалізується безмежна асоціативно-творча природа людського мозку. Побудова карт ґрунтується на основних закономірностях спонтанного виникнення й розвитку асоціацій, з яких формуються ідеї другого, третього й четвертого рівнів, узв'язнені спорідненістю змісту (смислу) й імовірних рішень.

Мозок – це система обробки інформації. Кожен спогад, думка, відчуття, кожне слово, звук, рух тощо може бути представлений у вигляді центрального сферичного об'єкта, від якого відходять відгалуження. Це – асоціації, кожна з яких здатна утворювати нескінченні зв'язки з іншими.

Тому мислення загалом можна уявити у вигляді великої асоціативної машини. Мозок нагадує потужний біокомп'ютер, у якому думки, ніби промені, розходяться до нескінченних інформаційних вузлів.

Від центрального зображення на карті візуалізації мислення думки розходяться за ланцюжками асоціацій, як промені від сонця або радіанти. Кожне слово, образ чи символ стає центром чергової асоціації, а увесь процес побудови карти становить нескінченний ланцюг асоціацій, що, розгалужуючись, ідуть від центру до периферії.

Концепція радіантного мислення відтворює природну структуру людського мозку і процеси, які відбуваються в ньому, що й гарантує їх ефективність. Дієвість карт візуалізації мислення забезпечується задіянням обох півкуль мозку, одночасною активізацією уяви й аналізу, образного і вербального представлення інформації.

Створення складних карт візуалізації мислення потребує асоціювання й генерування достатньої кількості ідей, а вже потім – їх структурування, зокрема і шляхом присвоєння кожній із них порядкового номера, а також їх редагування.

Радіантне мислення засноване за принципом суцвіття дозрілої кульбаби. Ця квітка – образ того, як думає людський мозок. Мислення випромінюється

назовні, створюючи нові асоціації з наявних, подібно до сім'янок кульбаби з розпушеними чубчиками на кінчиках. Завдяки механізмам і силі радіантного мислення мозок працює не лінійно, а візуалізовано, синергетично, що в рази збільшує суму його операцій. Механізми радіантного мислення дають можливість думкам ширяти у всіх напрямках.

Тоні Б'юзен доводить: променеподібне, радіантне мислення складається з незліченної кількості променів, кожен із яких може розгалужуватися на нескінченну кількість собі подібних, і так триває *ad infinitum* (лат. до нескінченності). Така променеподібна структура карти думок дає можливість виявити зв'язки між різними гілками і стимулює виникнення асоціацій для заповнення лакун, активуючи творче мислення.

2. *Нелінійний органічний потік* ґрунтується на антагонізмі лінійного конспектування (додавання до банального списку нових елементів) і нелінійного відтворення інформації.

Лінійну інформацію люди сприймають цілком, ніби скануючи її. Традиційне конспектування не містить таких складників як *колір, асоціації, просторова орієнтація, графічне подання інформації*, попри те що ці елементи є важливими для ефективності навчання, виховання і розвитку. Але людський мозок не мислить лінійно – меню або списками. Він функціонує подібно до прожилок на листі, гілок на деревах, мережі нервової системи людини. Мозок потребує інструменту, що нагадує природний органічний потік.

Завдяки застосуванню методу візуалізації мислення навчання стає природнішим, мотивованішим, цікавішим, діяльність мозку покращується.

3. *Колір*. Колір – один із найпотужніших стимулів пам'яті й творчості. Метод візуалізації мислення передбачає переосмислення ролі кольорів і зображення. Кольори на карті мають смислоносну функцію. Колір стимулює пам'ять, креативність, вияскравлює й оживляє образи, запобігає одноманітності. Це спонукає думати, аналізувати, спілкуватися, коригувати ситуацію. Результати досліджень підтверджують: вмотивоване використання кольору привертає увагу, мотивує, істотно поглиблює розуміння, спонукає до живого спілкування, дає змогу збільшити обсяг обробки інформації й набір образів. Колір здатен діяти як код. Доведено, що ведення нотаток двома різними кольорами удвічі покращує запам'ятовування. Це пояснюється тим, що попри пов'язаність кольору із правою півкулею мозку, за слова відповідає ліва (раціональна). Таке поєднання слова й кольору активує обидві півкулі мозку.

Ретельно продумане застосування кольорових кодів пришвидшує пригадування інформації з карт, покращує її запам'ятовування і збільшує кількість і діапазон оригінальних творчих ідей. Як приклад, Тоні Б'юзен наводить карту п'яти традиційних стихій у китайській філософії, де кольори

ідеально відповідають кожній із них: Дерево – зелене, Вогонь – помаранчевий, Земля – брунатна, Метал – сріблястий, Вода – синя.

4. *Зображення*. Карта візуалізації мислення не тільки потребує малюнків, вона сама є своєрідною картинкою, яку викликати із пам'яті значно легше, ніж запам'ятати текст. Так, велосипед, як центральне зображення, – це символ щасливих дитячих спогадів старших поколінь, а шкідливий для здоров'я електросамокат, який унепотрібнює фізичну активність, – молодших.

Історія доводить, що малювання передувало письму (про це свідчить наскельний живопис, який розвинувся у писане слово через піктограми й ієрогліфи). З огляду на те що мозок обробляє візуальну інформацію у 60 000 разів швидше, ніж вербальну, зображення, на відміну від слів, миттєво «вмикають» мозок. Дослідження Ральфа Нормана Габера (*англ.* Ralph Norman Haber) [10] підтвердило: розпізнавання картинок активує фотографічну пам'ять, для якої вони є безальтернативною підказкою. Учений з'ясував: середньостатистична людина запам'ятовує понад 98% із показаних їй 10 000 світлин. Звідси Тоні Б'юзен висновує: створення карт візуалізації мислення – «порівняно простий спосіб стати генієм серед геніїв!» [1, с. 71].

Образи універсальні (приклад – дорожні знаки, зрозумілі всім землянам-водіям). Вони стимулюють уяву, викликають асоціації. Як і колір, вони гармонізують діяльність обох півкуль мозку, врівноважуючи вербальне й візуальне; активізують такі функції мозку як сприймання форми, ліній, розміру.

Роль зображення втілена в образних висновках американських учених: *«Картина варта тисячі слів»* [13]. Чіткі кольорові й зрозумілі зображення значно полегшують запам'ятовування інформації.

5. *Слово*. Слова – це гачки, за які чіпляється пам'ять. Щоб карта візуалізації мислення була дієвою, на кожній гілці має бути лише одне ключове слово, яке відповідатиме довжині гілки. Воно краще закарбується в пам'яті, ніж словосполучення або фраза, збудить безліч асоціацій і запустить механізми мислення. Вибираючи слово, слід надати перевагу тому, яке найкраще розкриє ідею. Кожне окреме слово викличе ряд асоціацій, що стимулюватиме генерування нових ідей. Воно спонукатиме мозок детально пропрацювати тему і дійти суті. Слово пишуть об'ємними літерами.

Якісна карта думок має *три ключові складники*: 1. Центральне зображення / символ, що позначає предмет розгляду. 2. Товсті гілки (кожна іншого кольору), що відходять, як промені від сонця, від центрального зображення. Вони представляють основні аспекти, які розкривають предмет розгляду. Із цих гілок відростають тонші, дочірні, пов'язані з більш віддаленими асоціаціями розгалуженнями другого і третього рівнів. 3. На кожній гілці розміщується одне основне зображення / слово.

Створення карт візуалізації мислення потребує *умінь*: асоціювати й зіставляти новаторські ідеї з попереднім досвідом і уявленнями; застосовувати багату кольорову палітру; використовувати й замінювати одне іншим: залити кольором контури різної форми і коди; комбінувати незвичні елементи; коректувати концептуальну позицію; оперувати контурами різної форми; переглядати й узв'язнювати раніше існуючі концепції; презентувати знання й застосовувати їх у щоденному житті; розпізнавати головне поняття й підпункти, із яких виходять розгорнуті положення; самостійно здобувати знання. Опанування методу візуалізації мислення й мистецтва створення карт передбачає *уміння ставити доцільні запитання*, чому присвячено праці українських науковців Неллі Бондаренко, Сергія Косянчука [3].

Процес візуалізації й фіксації думок проходить певні *стадії*. Можна докладно описати всі етапи або для кожного створити окрему карту.

1. Визначення основної теми або центрального об'єкта (ідеї, події, явища, процесу).

2. Визначення мети складання візуалізаційної карти і базових ідей. Основою візуалізованого мислення є ідеї, які променеподібно розходяться від центрального зображення. Тому їх слід добре обмірковувати, співвіднести з центральним об'єктом, визначити, сформулювати, зобразити візуально промовистими образами, й ієрархізувати (розмістити за значущістю). Обмірковуючи цілі, слід поставити собі запитання: «Яка інформація мені необхідна («Яких знань із теми мені бракує?»); «Які важливі компоненти розкривають тему?»; «Які запитання доцільно поставити?» (сім евристичних запитань *Хто? Що? Навіщо? Як? Де? Чим? Коли?* стануть важливими підказками для створення гілок»); «На які підпитання доцільно розділити тему?».

3. Прогнозування кінцевого результату, якого прагнете досягти: вивести формулу, закон, виконати класифікацію тощо.

4. Визначення й запис дій, питань, усього, що пов'язане з темою чи проблемою. Тоні Б'юзен радить записати 10 найважливіших слів і згрупувати їх під загальними назвами, щоб почати формувати основні гілки.

5. Розроблення структури на основі групування й об'єднання схожих або загальних завдань.

6. Відображення структури на аркуші, зв'язування мети з групами елементів, розгалуження її (у вигляді гілочок) і прописування кожної дії чи кожного елемента:

– радіантне розміщення елементів основної теми у вигляді гілок або зв'язків візуалізаційної карти;

– доповнення карти новими ідеями; розгалуження гілок, фрагментування / порціювання інформації;

– редагування, доповнення візуалізаційної карти (конкретизація кожної дії, розкриття змісту кожного поняття, ознаки, доповнення ілюстраціями, світлинами й відео, посиланням на документи, описи тощо).

7. Встановлення зв'язків між діями / елементами.

Термінові завдання, відповідні слова і зображення доцільно підкреслювати або обводити кружечками, а виконавши їх – ставити позначку.

8. Зберігання (електронний варіант чи друк), експортування або друк візуалізаційної карти.

9. Закріплення нових знань за допомогою презентації візуалізованої роботи з навчальним матеріалом / текстом.

10. Накопичення, зберігання, використання власних візуалізаційних карт.

Специфічною відмінністю створення карти візуалізації мислення є відображення універсальних етапів творчого процесу, що полягає у нагромадженні інформації, генеруванні ідей, інкубації, редагуванні й розвитку ідей, їх логічної оцінки й у виборі найкращого рішення.

Залежно від поставлених до карти завдань педагог контролює її наповнення, залишаючи лакуни у вигляді порожніх віконечок, неназваних ліній, нерозкритих сегментів тощо.

Існують певні правила створення карт візуалізації мислення, прописані ще Тоні Б'юзенем. Вони ґрунтуються на засадах ефективного мислення, асоціаціях, уяві й охоплюють безліч сфер, а тому застосовні у найрізноманітніших сферах і галузях життя людства. Найважливіші з-поміж них – використання центрального образу, асоціювання, вибудовування ієрархії думок, вироблення власного стилю тощо.

Педагог може запропонувати учням попрацювати над візуалізацією вихідних, наступного тижня; сімейного або дитячого свята; дня народження, вибору подарунка іменинниці, вечірки; канікул, літньої відпустки з батьками, подорожей; створити карту для переїзду в інше місто, у нове житло; тематичного вечора тощо. Можна створити окрему карту для контролю за правильним збалансованим харчуванням, деталізуючи необхідні складники, вітаміни, мінерали та їх джерела. Всеосяжність, універсальність і якісні характеристики методу візуалізації мислення роблять його незамінним для формування предметних і ключових компетентностей, визначених у Законі України «Про освіту» [5; 7].

На конкретних прикладах Тоні Б'юзен показує процес створення карт візуалізації мислення, що стосуються різних сфер і розв'язання актуальних життєвих проблем. Одна з них присвячена тому, як раціонально розподілити сили, енергію, час, плануючи свій тиждень [1, с. 85–87]. Розроблена Тоні Б'юзенем візуалізаційна карта для розв'язання проблем має п'ять основних

гілок – «Проблема», «План», «Дії», «Допомога», «Результати», що важливо для ефективного здійснення проблематизованого навчання [4].

Складання щотижневої карти дасть учням можливість постійно удосконалювати уміння, пов'язані з візуалізацією мислення, і набувати життєво важливих загальнонавчальних, оргдіяльнісних умінь. Карта часу дасть змогу учням раціонально спланувати час; зрозуміти, яких цілей вони прагнуть досягти, як провести дозвілля та звідки зарезервувати години.

На початковому етапі учитель розробляє карти візуалізації мислення разом із учнями. Потім вони створюють карти у групах, кожна з яких має своє завдання й наприкінці презентує свою роботу, і нарешті – індивідуально. Працюючи над картою самостійно, конкретний учень шифрує інформацію своїм оригінальним способом, який для нього є найприроднішим, найкращим і найзрозумілішим.

Візуалізація мислення є не тільки потужним дидактико-методичним інструментом практикування взаємодії суб'єктів освітнього процесу з розвитку обдарованості учнів, а й альтернативою проведенню різноманітних видів і форм моніторингу.

Ефективність методу візуалізації мислення можна відстежувати і визначати її рівні за такими ключовими *параметрами*:

- *дидактичними*: а) активізація пізнавальної діяльності учнів (залученість їх до створення власних карт, аналізу й обговорення інформації); б) зрозумілість і доступність візуалізації (вона має бути зрозумілою для учнів і легкодоступною для сприймання, тобто – простою, зрозумілою і легкозчитуваною); в) розвиток самостійності й критичного мислення (здатність учнів самостійно мислити, критично оцінювати інформацію й аргументувати свої думки); г) стимулювання творчості й критичного мислення (спонукання учнів до аналізу й оцінки інформації, генерування нових ідей); д) структурованість і організація інформації (ефективність графічних схем, які візуально відображають зв'язки між ідеями і концепціями; візуалізаційна карта має бути структурована і логічно організована);
- *методичними*: а) використання запитань і стимулювання дискусії (запитаннями учнів спонукають до роздумів і обговорення), різноманітних джерел інформації (залучення різноманітних джерел інформації для створення карт збагачує освітній процес); б) індивідуалізація (можливість індивідуалізувати освітній процес з урахуванням потреб кожного учня під час створення й аналізу карт візуалізації мислення); в) якість зворотного зв'язку (оцінка роботи і надання зворотного зв'язку дають можливість учням усвідомлювати свої здобутки й помилки, удосконалювати вміння); г) якість підготовки й організації уроку; д) сприятливість психологічного клімату;

- *освітніми*: а) мотивація й зацікавленість учнів освітнім процесом; б) запам'ятовуваність і утримання інформації в пам'яті; в) активізація творчого мислення учнів; г) розв'язуваність проблем; д) аналіз і організація інформації; е) розв'язання проблемних завдань; є) здатність критично мислити; ж) спроможність самостійно вчитися; з) сформованість асоціативного мислення;
- *соціокультурними*: а) зацікавленість учнів в опануванні предметів; б) відкритість до нових ідей і підходів, різноманітності й інклюзивності; в) здатність до міжкультурної комунікації і взаєморозуміння; г) розвиток комунікаційних умінь і емпатії, співпраці й комунікації між учнями; д) стимулювання учнівської співпраці й колективної роботи, культивування толерантності та взаєморозуміння;
- *ціннісними*: а) розвиток української національної ідентичності, соціальної відповідальності, громадської і громадянської активності, формування абсолютних цінностей і гуманістичних поглядів, цінностей поступального розвитку й екологічної свідомості; б) розвиток умінь самооцінки і саморефлексії, співпраці й колективної роботи; в) формування етичних цінностей і моральних принципів; культури діалогу і вміння слухати інших, толерантності до думок інших; г) сформованість почуття власної гідності й поваги до інших.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Б'юзен Т. Мапа думок. Докладний посібник із вивчення і застосування найпотужнішого інструмента мислення у світі / [пер. з англ. О. Замойської]. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 224 с.
2. Бондаренко Н. В. Ресурсний потенціал уміжпредметнення у компетентнісному навчанні мови. International scientific innovations in human life. Cognum Publishing House. 2021. Рр. 107–116. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/726150>
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Класифікаційна модель запитань для реалізації в освітньому процесі. Нова педагогічна думка. 2021. №1(105). С. 12–17. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724888> (DOI: 10.37026/2520-6427-2021-105-1-12-17).
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. Digitalization and information society. Selected issues. Monograph 53. Publishing House of University of Technology, Poland, Katowice. 2022. Рр. 161–184. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132> (DOI: 10.54264/M008).
5. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. Проблеми сучасного підручника. Київ: Педагогічна думка, 2018. Вип. 21. С. 44–56. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/711797> (DOI:10.32405/2411-1309-2018-21-44-56).
6. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Український метавсесвіт освіти XXI століття: цінності – уміння – знання. Edukacja i społeczeństwo VII. Opole: wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Polska. 2022. Р. 412–431. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732315>

7. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Ліпчевська І. Розвиток умінь візуалізації навчальної інформації вчителів початкової школи : дис. ... д-ра філософії в галузі педагогіки : 011. Київ, 2024.
9. Edwards B. Drawing on the Right Side of the Brain: The Definitive, 4th Edition Paperback. URL: https://www.amazon.com/Drawing-Right-Side-Brain-Definitive/dp/1585429201?utm_source=chatgpt.com
10. Haber R. How We Remember What We See. Scientific American. 1970.
11. von Licy E. Mind mapping evidence report. Apr 16, 2015. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/mind-mapping-evidence-report/47066734>
12. Paul F., Hussain F., Hennessy E. The Efficacy of the “Mind Map”. Study Technique. 2002.
13. The Teaching of Thinking. By R. S. Nickerson, David N. Perkins, E. E. Smith Copyright 1985. 398 Pages.

Бонка Т. О.,

*вихователь-методист Комунального закладу дошкільної освіти
(ясла-садок) комбінованого типу №306 Криворізької міської ради*

Кучіна Н. В.,

*вихователь Комунального закладу дошкільної освіти
(ясла-садок) комбінованого типу №306 Криворізької міської ради*

Семеха В. В.,

*вихователь Комунального закладу дошкільної освіти
(ясла-садок) комбінованого типу №306 Криворізької міської ради
zdo306kr@gmail.com*

ПРОЄКТ «КАЗКОВИЙ СВІТ ЯВОРІВКИ» У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття акцентує увагу на застосуванні проєктного підходу до навчання, який допомагає розвивати ініціативність, командну взаємодію та індивідуальне бачення дитини в процесі творчості. Цей підхід сприяє інтеграції теоретичних знань і практичних навичок, роблячи навчання більш захопливим та продуктивним. В статті презентовано проєкт "Казковий світ Яворівки", який спрямований на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку через мистецтво розпису. У рамках цього проєкту діти знайомляться з технікою традиційного розпису, досліджують культурну спадщину Яворівки та активно використовують свою уяву для створення оригінальних робіт.

Ключові слова: проєктний підхід, індивідуальність, яворівський розпис, творчі здібності, інтеграція, командна взаємодія, культурна спадщина.

Annotation. The article emphasizes the application of a project approach to learning, which helps to develop initiative, team interaction and individual vision of the child in the process of creativity. This approach contributes to the integration of theoretical knowledge and practical skills, making learning more exciting and

productive. The article presents the project "Fairytale World of Yavorivka", which is aimed at developing the creative abilities of preschool children through the art of painting. As part of this project, children get acquainted with the technique of traditional painting, explore the cultural heritage of Yavorivka, and actively use their imagination to create original works.

Keywords: a projected approach, individuality, Yavoriv painting, creative abilities, integration, team interaction, cultural heritage.

Проектний підхід у дошкільній освіті є ефективним методом, який сприяє розвитку критичного мислення і творчих здібностей у дітей, базується на активній участі дітей у розв'язанні проблемних завдань та реалізації проєктів, які мають практичну або ігрову цінність. Такий підхід дозволяє дітям набувати нові знання та вміння через практичні дії, дослідження та співпрацю, а також надає можливість активно залучатися до освітнього процесу, розвивати свої навички і формувати самостійність.

Тематика проєктів має бути захопливою та близькою до інтересів дітей, адже це допоможе їм зацікавитися процесом і активно брати участь. Проєкти повинні стимулювати дитячу уяву та ініціативу, залучаючи дітей до аналізу, порівняння, вирішення проблемних завдань та розвиваючи уміння висловлювати свої думки та аргументувати ідеї.

Чому для розвитку творчості у дітей дошкільного віку педагоги закладу дошкільної освіти використовують саме проєктний підхід, а не традиційні методи?

Проектний підхід	Традиційні методи
Участь в освітньому процесі	
Діти активно залучаються до процесу навчання: обговорюють, досліджують і створюють.	Діти є переважно пасивним отримувачами знань: слухають педагога, запам'ятовують.
Практичність	
Дитина застосовує отримані знання на практиці, вирішуючи реальні або ігрові проблеми.	Орієнтоване на теоретичний матеріал і запам'ятовування фактів.
Навички співпраці	
Діти часто працюють в команді, вчаться домовлятися, висловлювати свої думки і слухати інших.	Не акцентують увагу на груповій роботі, перевага індивідуальній роботі.
Індивідуалізація навчання	
Дозволяє враховувати інтереси, здібності та темп кожної дитини.	Використовується один стандартний підхід до всіх.
Інтеграція	
Знання з різних сфер (наприклад, природи, мистецтва, логіко-математичний розвиток) об'єднуються в рамках одного проєкту.	Поділяють знання за предметами.

Розвиток творчості	
Діти вчаться аналізувати, ставити запитання, шукати відповіді й генерувати ідеї. Заохочення до експериментів та неординарних рішень. Використання різноманітних видів діяльності: малювання, ліплення, створення казок, рольових ігор.	Акцентування уваги на правильних відповідях.

Проектний підхід ставить дитину в центр освітнього процесу, стимулюючи її допитливість, самостійність і здатність діяти. Це робить навчання для дітей більш захопливим і значущим, дозволяє вчитися через досвід, співпрацю та творчий процес, що є надзвичайно важливим на етапі їхнього дошкільного розвитку.

Впровадження проектного підходу у дошкільній освіті може стикатися з певними викликами. Попри ці виклики, проектний підхід приносить значні переваги для розвитку дітей. Існують різні стратегії, які можуть допомогти подолати виклики, пов'язані з впровадженням проектного підходу у дошкільній освіті.

Виклики

Шляхи подолання

Кваліфікація педагогів ЗДО	
Проектний підхід вимагає від вихователів спеціальних знань і вмінь, зокрема планування, організації та адаптації проєктів до вікових особливостей дітей.	Проведення тренінгів, семінарів і майстер-класів, спрямованих на освоєння методики проектного навчання. Обмін досвідом між вихователями, залучення експертів для консультацій.
Ресурси	
Для успішного впровадження можуть знадобитися додаткові матеріали, обладнання або фінансування, які не завжди доступні.	Використання доступних та недорогих матеріалів для реалізації проєктів. Пошук додаткових джерел фінансування (наприклад, спонсорів або грантів).
Час	
Реалізація повноцінного проєкту може займати більше часу, ніж передбачають традиційні методи навчання, що може створити труднощі в умовах щільного розкладу.	Використання короткострокових проєктів, якщо є обмеження у часі. Інтеграція проектної діяльності в звичайний розклад, щоб оптимізувати освітній процес.
Індивідуалізація	
У групі можуть бути діти з різним рівнем розвитку, інтересами чи соціальними навичками, і важливо знайти підхід до кожного.	Адаптація завдань і рівня складності проєктів відповідно до вікових і психологічних особливостей дітей, залучення дітей із різними інтересами та здібностями до спільної діяльності.

Батьківська громада

Деякі батьки можуть не розуміти цінність проєктного підходу або не бути готовими брати активну участь у проєктах, що може ускладнити співпрацю між сім'єю та закладом дошкільної освіти.	Організація зустрічей із батьками для пояснення переваг проєктного підходу, запрошення батьків до участі в окремих етапах проєктів <i>(наприклад, збір матеріалів, підготовка виставок, участь у творчих роботах)</i> .

Організаційні процеси

Підготовка та виконання проєктів вимагають ретельного планування та координації, що може бути складним для вихователів у групах з великим контингентом дітей.	Розподіл ролей між вихователями та дітьми для зниження навантаження на педагогів. Створення чітких алгоритмів для реалізації проєктів.

Проєкт «Казковий світ Яворівки» став особливим інструментом у реалізації проєктного підходу, який використовується вихователями дошкільного закладу. Його унікальність полягає у гармонійному поєднанні традиційного мистецтва, культурного виховання та сучасного педагогічного підходу. Мета проєкту – створити для дітей дошкільного віку середовище, де вони можуть розвивати свої творчі здібності, уяву, а також формувати важливі життєві навички, такі як командна робота, творчі здібності і критичне мислення.

Цей проєкт акцентує увагу на важливості культурної спадщини, зокрема яворівського розпису, який є однією з традиційних форм українського народного мистецтва. Завдяки інтерактивним видам роботи, діти не лише поринають у чарівний світ творчості, але й через створення виробів та участь у театральних виставах вчаться цінувати природну красу та національну культуру. Активна участь дітей у виготовленні оригінальних виробів дозволяє кожній дитині проявити індивідуальність, а також отримати незабутній досвід.

Особливість даного проєкту полягає у його здатності залишати глибокий слід у дитячому сприйнятті, сприяючи розвитку емоційного інтелекту та почуття гордості за свою культуру. Любов до рідного краю, закладена у ранньому віці, стимулює дітей досліджувати свою культурну спадщину та цінувати її. Унікальна атмосфера проєкту, що базується на проєктному підході, дозволяє дітям навчатися через практику та творчість, роблячи освітній процес не лише ефективним, але й захопливим.

Таким чином, «Казковий світ Яворівки» – це не просто освітній проєкт, але й чудова можливість інтегрувати культурну спадщину України у сучасний освітній процес, розвиваючи у дітей дошкільного віку творчість, ініціативність та любов до рідної природи й культури. Він слугує прекрасним прикладом того, як традиційні елементи можуть стати важливою частиною сучасної педагогіки, допомагаючи виховувати всебічно розвинених творчих особистостей.

КАЗКОВИЙ СВІТ ЯВОРІВКИ

Вид проєкту: творчо - інформаційний, короткотривалий.

Учасники проєкту: діти старшого дошкільного віку, педагоги, батьки.

Термін реалізації: листопад-грудень 2024 року.

Просвітництво: передача знань та культурної спадщини дітям старшого дошкільного віку, опис процесу ознайомлення дітей з Яворівським розписом, образотворче створення сюжетів до української народної казки «Колосок».

Актуальність проєкту: формування соціальної та громадянської компетентностей, обізнаності і самовираження у сфері культури шляхом вивчення яворівського розпису полягає у:

- пізнанні самобутності Яворівки загалом і яворівського розпису зокрема;
- необхідності розвивати власну творчу уяву;
- уміння самостійно створювати готовий творчий продукт;
- підвищення мотивації до саморозвитку;
- розвитку сприймання, готовності до інтерпретації та характеристики виробів народного мистецтва, особистісного ставлення до них.

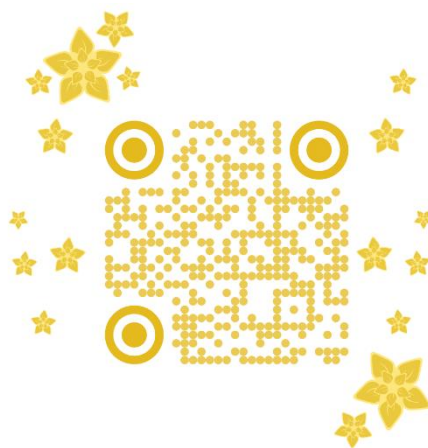
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ПРОЄКТУ:

- усвідомити необхідність збереження і дбайливого ставлення до культурної спадщини рідного краю;
- зрозуміти технологію створення дерев'яних виробів;
- розвивати творчі здібності;
- формувати навички самоорганізації, саморозвитку, самореалізації;
- забезпечити ґрунтовне вивчення матеріалу, розуміння його застосування;
- активізувати мовлення, навчити самостійно мислити і знаходити розв'язання проблем мінливого сьогодення.

Новизна проєкту полягає у:

- свідомому підході до розуміння своєї національної ідентичності завдяки пізнанню українського мистецтва в контексті світового надбання, дбайливе ставлення до народних традицій, мистецтва рідного краю, власної культури;
- підборі методів, які забезпечують оптимальні умови для формування соціальної та громадянської компетентності;
- втіленні практично – дійової та творчої складових змісту освіти.

Практична значущість проєкту: у процесі оволодіння декоративно-прикладним мистецтвом, вирішальною ланкою є формування в дітей здатності

до сприймання і уяви. Вивчення художніх здобутків нації пробуджує інтерес до народного мистецтва, а показ значущості надбання у світовому контексті засіває у душах гордість за свою країну.

Яворівська казка – це традиційна українська гра, яка використовує елементи фольклору та дитячої творчості, часто супроводжується використанням яворівських дерев'яних іграшок, які мають особливу привабливість і є важливим елементом культурної спадщини.

Цінність вивчення яворівського розпису пояснюється наступними факторами:

- поглиблює пізнання дії зображальних засобів мистецтва;
- допомагає утворенню естетичного ставлення до дійсності;
- розпис дає поштовх для розвитку етнодизайну.

Проект складається з трьох етапів, де кожен наступний є логічним продовженням попереднього і має набір відповідних завдань. Їх виконання не лише передбачає набуття знань і практичних навичок, але й стимулює дітей до самостійної пізнавальної діяльності, використання власної уяви в процесі інтерпретації існуючих творів і створенні особистих креативних робіт. Творча діяльність, завдання, вправи розроблені за принципом доступності навчального матеріалу та відповідно до вікових особливостей і рівня підготовки вихованців.

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ:

I етап. Організаційно – підготовчий. Ознайомлення із зразками яворівського мистецтва.

II етап. Практично – творчий. Вправи на виконання ліній та елементів розпису; генерація власних ідей дітьми; творча розробка вихователями, батьками та дітьми ескізу декоративного виробу; імітація яворівського виробу на основі дерев'яних дощечок.

III етап. Заклучний. Підведення підсумків реалізації проєкту. Узагальнення результатів, аналіз досягнутих результатів.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ:

- діти ознайомляться з традиційним Яворівським розписом, дізнаються про його історію та символіку, що сприятиме розвитку їх культурної обізнаності та цінування української спадщини;
- через створення власних малюнків до казки діти зможуть проявити свою уяву і творчість, що сприятиме розвитку їхньої креативності та художніх навичок;
- під час роботи над проєктом у групах діти навчатимуться співпрацювати, ділитися ідеями, слухати один одного і працювати над спільними цілями;
- робота над створенням ілюстрацій до казки "Колосок" та обговорення процесу роботи допоможе дітям покращити свої мовні навички, збагачуючи їх словниковий запас і розвиваючи навички зв'язного мовлення;

- участь у проєкті і можливість демонструвати свої роботи допоможе дітям відчувати себе успішними та цінними, що сприятиме підвищенню їх самооцінки і впевненості у своїх силах.

ЗАХОДИ ПРОЄКТУ:

І етап Організаційно - підготовчий		
Зміст роботи педагога	Діяльність дітей	Робота з батьками
<u>Сформулювати</u> проблему. <u>Визначити</u> завдання. <u>Опрацювати</u> методичну літературу. <u>Підготувати</u> демонстраційний матеріал та технічні засоби.	<u>Відеоекскурс</u> «Що таке декоративний розпис? Історія виникнення?» https://youtu.be/Fk2uXn2io9Q?si=0YSEY9YKxNi17b3Z © <u>Відеореліз</u> «Сучасні майстри яворівського розпису» https://youtu.be/v6wZDb-qlS0 <u>Дидактичні ігри</u> «Намалюй елемент», «Обведи та розфарбуй макітру», «Збери ціле», «Знайди яворівську іграшку». https://drive.google.com/drive/folders/1Umq6Pqj6v1NTIXPl2qNhrwWvk02W9f6?usp=sharing Об'єднання в робочі групи. <u>Гайдрев'ю</u> - навчальних таблиць з зображенням послідовності розпису іграшки, навчальні таблиці з зображенням окремих елементів розпису; -репродукцій виробів з дерева.	<u>Відеомеседж</u> «Традиції яворівської мальованої іграшки – відгомін віків» https://youtu.be/51qYe_uuvvQ?si=OFhxLDnQHA9oOBH6 © <u>Тест</u> «Яворівський розпис» https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdCa9L1EG9YgBSWDwwrKZ7T6y2QbE4epzqrxU4L7W_05XnEg/viewform <u>Інсайт з народо-знавчої літератури</u> «Хочете знати більше? Радимо ознайомитися» https://drive.google.com/drive/folders/18-buGxMKb1qZ0NinxnOIF-HOlhgTN3Xe?usp=sharing
ІІ етап Практично – творчий		
<u>Практична допомога</u> <u>Спрямовувати та контролювати</u> здійснення проєкту.	<u>Пізнавальне відео</u> «Яворівська іграшка». https://youtu.be/aFS6Lkk5BM?si=5iAoW8XWv3LpeK5d © <u>Інтерактивні вправи на онлайн сервісах:</u> <u>Jigsaw puzzle:</u> «Чарівна пташка» https://www.jigsawplanet.com/?rc=play&pid=37f559f0693e «Яворівський розпис» https://www.jigsawplanet.com/?rc=play&pid=18fb0a403efc <u>LearningApps.org:</u> «Впізнай декоративний розпис» https://learningapps.org/watch?v=p616p6zya24 «Шедеври декоративного розпису»	<u>Година спілкування</u> «Яворівська іграшка - надбання культурної спадщини». <u>Творча майстерня</u> «Опановуємо разом яворівський розпис» (спільна робота батьки – діти) <u>Майстер - клас</u> «Яворівський коник» https://youtu.be/nJ6M63Zm3iI?si=psnynm-0v3kjbG86 ©

https://learningapps.org/watch?v=ph85bdmuj24 3D конструктор – шнурівка «Будиночок» <u>Робота з виробами:</u> Творчі завдання: Тема: «Яворівська іграшка» (Познайомити зі змістом народних іграшок виконаних яворівським розписом. Ознайомити з історією створення яворівської іграшки.) Тема: «Яворівський півник та макітра» (Вчити дітей створювати візерунок за мотивами яворівської іграшки; розташовувати візерунок на площинній формі, підбираючи відповідні елементи та кольори).		
III етап		
Заключний		
<u>Презентація</u> проєкту. <u>Виставка</u> спільних робіт за сюжетом казки «Колосок».	<u>Художньо-мовленнєва компетентність:</u> <u>(з елементами театралізованої діяльності)</u> Українська народна казка «Колосок» (інсценізація казки, обігравання ролей)	<u>Виставка</u> спільних робіт батьків, дітей та педагогів (сюжети ілюстрацій до казки «Колосок»)

РЕЗУЛЬТАТИ

Після реалізації проєкту, були отримані результати рівнів міцності знань, як базової складової та мотивації дітей до навчання, як визначальної складової процесу засвоєння умінь і навичок на заняттях по вивченню яворівського розпису до і після завершення проєкту.

Маємо такі результати: кількість дітей, що знаходилися на початковому, середньому рівні зменшилася. Відповідно, кількість дітей на достатньому та високому рівні – зросла.

Таблиця 1. Рівень міцності знань до участі проєкті

Початковий рівень	Середній рівень	Достатній рівень	Високий рівень
20%	70%	10%	0%

Таблиця 2. Рівень міцності знань після участі в проєкті

Початковий рівень	Середній рівень	Достатній рівень	Високий рівень
0%	40%	55%	5%

Проведення співбесід з дошкільниками дало змогу з'ясувати, що є тенденція підвищення інтересу до декоративного розпису загалом і до вивчення яворівського розпису зокрема. Дітям сподобався процес створення сюжету на

дощечка та обігравання сюжетів казки. Саме ці твердження дітей дають можливість говорити про розвиток у них соціальної та громадянської компетентності, яка проявляється у:

- розумінні своєї національної ідентичності завдяки пізнанню українського мистецтва в контексті світового;
- дбайливому ставленні до народних традицій, мистецтва рідного краю, власної культури;
- розумінні значущості мистецтва для суспільного розвитку;
- гордості за здобутки українців у мистецькій діяльності.

Враховуючи результати, можемо стверджувати: вивчення яворівського розпису сприяє зростанню активності дітей і робить процес навчання вмотивованим, збільшує інтерес до декоративного мистецтва.

Повноцінне залучення дошкільників до вивчення яворівського розпису може стати умовою успішного використання його виховних можливостей. Сучасні концепції національного виховання наголошують на важливості національної спрямованості освіти, її органічної єдності з національною історією і традиціями, на збереженні і збагаченні культури українського народу. Своє завдання, вбачаємо в ознайомленні дошкільнят з витоками народознавства, а саме відомими майстрами Яворівки та їх творами мистецтва, що виховує у дітей моральні, патріотичні, естетичні, творчі задатки. Усвідомлюючи, як у цьому розписі об'єдналися минушина і сучасність, у дитини формується гордість за власну національну приналежність, підвищується розуміння необхідності особистого творчого зростання. Проектна робота, реалізуючи науково - методичну проблему, генерує у дошкільнят розвиток ключових компетентностей. Вони, єднаючи персональні якості особистості, стають необхідною основою для продуктивної дії протягом усього життя, формуючи креативність через:

- мотивацію навчальної діяльності;
- пізнання нового;
- удосконалення креативних здібностей;
- забезпечення середовища для розвитку фантазії;
- бажання на практиці використовувати отримані компетенції;
- створення умов для саморозвитку та самореалізації дітей.

Важливим є те, що подаючи нову інформацію, її наочно обґрунтовують і вказують шляхи інтерпретації. А далі, ця інформація матеріалізується, тактильно закріплюється і включається в єдину систему знань, умінь та навичок.

Проектна розробка дозволяє вихователю цікаво показати, а дитині краще запам'ятати особливості яворівського розпису в цілому.

Яворівський розпис сприяє вихованню людей, що оптимістично сприйматимуть життя. Духовно багата особистість, наділена тонким поетичним почуттям, зможе використати набуті компетентності протягом життя і не втратити вміння любити і цінувати те, що визнане народом. Даний проєкт доцільно впроваджувати на заняттях з образотворчого мистецтва по темі «Декоративно-ужиткове мистецтво». Розроблений проєкт сприяє вихованню ціннісно – світоглядних орієнтацій, розвитку ключових компетентностей у процесі опанування яворівським розписом, формуванню потреби у творчому самовираженні та естетичному самовдосконаленні.

Борита І. І.,
*Вихователь-методист ЗДО «Берізка»,
Городоцька ОТГ
boritairina@gmail.com*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття підкреслює важливість і актуальність національно-патріотичного виховання в сучасних умовах. Зосереджується увага на ролі дошкільної освіти у вихованні патріотизму дітей та наступності між дошкільною і початковою освітою в реалізації перспектив розвитку національної свідомості.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, дошкільна освіта, наступність.

«Патріотизм – це особливе безумовне й високосмислове почуття-цінність, яку характеризує ставлення особистості до своїх народу, Батьківщини, держави та до самої себе» [1, с.4]. Національно-патріотичне виховання дитини – важлива психолого-педагогічна проблема сьогодення, рішення якої напряму залежить від діяльності всіх освітніх інститутів. У Базовому компоненті дошкільної освіти (у новій редакції 2021 року) та Державному стандарті початкової освіти (2018 року) визначається пріоритетність патріотичного виховання дітей, забезпечення життєвої компетентності дитини, до змісту якої входить і поняття «бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу» [2, с.26]. Тому ми ставимо перед собою мету: підвищення рівня теоретичної підготовки педагогів, щодо питання патріотичного виховання дітей в умовах сьогодення, розкриття необхідності посилення громадянського виховання у ЗДО та школі, удосконалення знань педагогів, щодо змісту принципів, закономірностей, методів та форм патріотичного виховання дітей.

Проте особливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграють заклади дошкільної освіти, адже саме у ранньому віці у дітей формується база для морального становлення людини, яка у майбутньому стає фундаментом для розвитку почуття патріотизму та громадянськості. Для формування свідомої особистості має бути успішно реалізована цілісна система патріотичного виховання.

Виховання патріотизму являє собою складну модель, що включає різні компоненти – когнітивний, емоційний та діяльнісний, які реалізуються в середовищі природи та соціуму. Когнітивний компонент охоплює загальне розуміння дітей про Батьківщину, її історію, культуру, звичаї, тощо. Ці знання є основою розуміння світу довкола та суспільства. З іншої сторони, емоційний компонент є найважливішим у формуванні патріотизму у дошкільників. Для дітей навколишній світ зафарбований яскравими емоціями та переживаннями, тому саме через цей складник відбувається створення суб'єктивного ставлення до навколишньої дійсності. Діяльнісний компонент містить навички, що відображаються в поведінці, передбачає усвідомлене виконання дій напряду пов'язаних з державними символами. Узагальнюючи ці компоненти, варто виділити три основні психологічні механізми формування патріотизму у дітей:

Дорослі, як зразок для наслідування. Діти проводять більшу частину свого часу в оточенні дорослих, а у випадку ЗДО, в оточенні вихователів та педагогів. Патріотичні почуття не з'являються нізвідки – це результат тривалого виховного впливу на дитину. Педагог у ролі патріота, котрий щиро разом з дітьми радіє успіхам українських військових, медиків, спортсменів, науковців; котрий показує любов до держави та бажання сприяти її розвитку – ось хто здатний виховати в дитині справжні патріотичні почуття. Адже на підсвідомому рівні, діти у дуже ранньому віці починають переймати емоційно-позитивне ставлення до речей, понять, ситуацій та людей.

Емоційне забарвлення ситуацій. Емоційний компонент в структурі розвитку патріотизму у дітей дошкільного віку є провідним, оскільки впродовж дитинства емоції залишаються генетичними формами регуляції поведінки й формування інтелектуальної сфери.

Дія. Діти починають вважати себе частиною нації лише в процесі діяльності, під час якої вони переживають сплеск позитивних емоцій. Дієві прояви патріотизму дитини обов'язково мають схвалюватись дорослими.

Патріотизм, як основа сучасного виховання передбачає прийняття дітьми мови, культури, території своєї держави, як базових цінностей, формування у них національної свідомості, любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці на користь Батьківщини, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, почуття власної гідності й гордості за свою Вітчизну.

Говорячи про наступність повинна існувати міцна співпраця між ЗДО та початковою школою для успішного виконання завдань національно-патріотичного виховання і здійснювати його потрібно комплексно – через навчальний процес, ігрову діяльність, виховну роботу, співпрацю з родиною. У закладі дошкільної освіти вчителі початкової школи мають змогу відвідувати заходи, спостерігати за дітьми на прогулянці, частіше звертатися до вихователя випускної групи, тому що важливо знати, яким було становище дитини в колективі, наскільки активно вона брала участь у різноманітних заходах, які риси властиві їй як особистості. В свою чергу вихователі також мають змогу відвідувати уроки в початковій школі, знайомитись з тонкощами методики викладання навчальних предметів НУШ, впроваджувати ці методики в своїх заняттях з урахуванням вікових особливостей кожного періоду. Завдяки цьому обміну інформацією, педагогічний колектив здійснює пошук ефективних нестандартних форм та методів виховання та дошкільнят, які формували б національну самосвідомість, прищеплювали любов до рідного краю, свого народу, забезпечували духовний взаємозв'язок поколінь, виховували повагу до батьків, культури та історії рідного краю.

В основу національно-патріотичного виховання дітей ЗДО входять історії про досвід українського народу, його історико-культурні традиції, духовність, які розповідаються та пояснюються з урахуванням вікових особливостей. Все це спрямовано на поглиблення знань дітей про Україну, про свій рідний край; розуміння своєї причетності до всіх подій, які відбуваються в державі; формування глибокої поваги до батьків, до природи, до землі–годувальниці. Патріотичне почуття за своєю природою – інтегральне, оскільки об'єднує в одне ціле всі сторони розвитку особистості: моральну, трудову, розумову, естетичну, фізичну.

Починаючи з молодшого віку, педагоги дитячого садка ведуть роботу з формування у дітей уявлень про себе, як про особистість, яка має право на індивідуальні відмінності від інших. А відчуття Батьківщини починається з захоплення тим, що бачить перед собою маленький громадянин, чим він дивується і що викликає відгук у його душі, тому забезпечено функціонування національних куточків в групах ЗДО, продовжено роботу міні-музею:

- «Українська вишивка»;
- «Моє місто».

Ми показуємо дітям, що наше місто славиться своєю історією, пам'ятками, кращими людьми. Діти повинні зрозуміти, що їхнє місто – частина однієї держави, їхньої Батьківщини. Важливо, щоб малята усвідомили, що вони не просто споживачі багатств рідної землі, а її творці та захисники.

Важливим аспектом формування патріотичної особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою стало

пріоритетним у виховній роботі ЗДО. Мовне середовище повинно впливати на формування дошкільника-громадянина, патріота України. Усі заходи ми проводимо тільки українською мовою. Традиційним стало святкування дня народження Тараса Шевченка, Лесі Українки, відзначення Дня української писемності та мови. Необхідно звертати увагу дітей на багатство і милозвучність української мови, захоплювати їх її красою, пробуджувати любов до рідного слова, прагнення вивчати українську мову.

Сьогодні, коли Україна опинилася у вирі військових подій, загарбницьких дій, логічним продовження теми єдності народу України та цілісності її території є розмова про мужність та героїзм нашого народу в ім'я свободи, незалежності та демократичного розвитку нашої держави. Заняття з національно-патріотичного виховання є фундаментом для формування у дошкільників сучасної національної ідентичності на прикладах мужності і звитяги воїнів ЗСУ, на героїці сучасної боротьби за незалежність і цілісність України.

Заклад дошкільної освіти неодноразово брав участь у благодійних акціях «Волонтерів Поділля». Силами батьків вихованців та працівників закладу були зібрані теплі речі, продукти харчування для підтримки захисників нашої країни, медичних працівників, які працюють в зоні бойових дій. Благодійні концерти, виготовлення сувенірів для бійців, написання листів землякам, які захищають нашу Україну, вітальних листівок захисникам Вітчизни тощо - ці заходи акції мають за мету виховання патріотизму в дітей, надання посильної допомоги воїнам.

У рамках національно-патріотичної виховної роботи з дітьми розроблено військово-патріотичну гру «Соколята» для дітей дошкільного віку. Гра ставить за мету виховання юних патріотів України на засадах національної гідності, високої самосвідомості та активної громадянської позиції, формування у дошкільників навичок здорового способу життя. Маючи гарний досвід ми запросили на товариську зустріч першокласників початкової школи, учасники продемонстрували знання з історії козацтва, навички влучної стрільби, стройової підготовки, серед роїв визначилися найсильніші у перетягуванні линви. Ми прагнемо, щоб діти виростили фізично здоровими, морально чистими і духовно багатими, відданими національним інтересам і загальнолюдським цінностям.

Отже, аналізуючи вище сказане, можна говорити про те, що формування патріотичних цінностей серед дошкільників є надзвичайно важливим і актуальним завданням у навчально-виховному процесі, бо виховання дітей на традиційних моральних засадах сьогодні – це здорове суспільство та успішна держава завтра.

Виховання особистості – громадянина, патріота повинно бути діяльним, зорієнтованим на пізнання дитиною світу, розвиток історичної пам'яті та національної гордості за український народ, приналежність до його мови та

культури. Щоб забезпечити реальну наступність у роботі ЗДО та школи з патріотичного виховання, важливо пам'ятати, що співробітництво між нами має бути довготривалим і нерозривним, робота – системною та плановою, а завданнями – комплексними й інтегрованими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання / І. Д. Бех // Рідна школа. - 2015. - № 1-2. - С. 3-6.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. :Т. О. Піроженко- К.: Видавництво МОН, 2021. - 26 с.
3. Богуш А.М. Наступність в роботі дошкільної і початкової ланок освіти в світлі Базового компоненту дошкільної освіти України (Коментар до Базового компонента): А. М. Богуш // Метод. рекомендації: Частина III. - Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. - 240 с.

Брусенцева О. А.,

*к.е.н., старший викладач кафедри економіки,
підприємництва та менеджменту*

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,

Навчально-науковий інститут менеджменту та психології

ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Анотація. У статті досліджується проблема формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців у контексті сучасної системи вищої освіти. Особливу увагу приділено впровадженню компетентнісного підходу як ключового чинника підготовки висококваліфікованих працівників, здатних до ефективної міжкультурної взаємодії.

Ключові слова: компетентність, компетенція, кроскультурна компетентність, формування кроскультурної компетентності, модель піраміди міжкультурної компетентності, міжкультурні контакти.

Abstract. The article examines the problem fostering cross-cultural competence among future professionals within the context of the modern higher education system. Particular attention is paid to the introduction of a competency-based approach as a key factor that provides the training of highly qualified employees who can establish effective intercultural interaction.

Keywords: expertise, competence, cross-cultural competence, development of cross-cultural competence, pyramid model of intercultural competence, intercultural contacts.

Постановка проблеми. Проблема формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців є актуальним напрямком наукових досліджень у сфері педагогіки, економіки, психології та соціальних наук.

Сучасна система вищої освіти відіграє ключову роль у формуванні освіченого суспільства, забезпеченні безперервного навчання та розкритті творчого потенціалу кожної особистості. В умовах глобалізації, цифрової трансформації та швидких змін на ринку праці особливої актуальності набуває підвищення якості трудового потенціалу.

Підготовка висококваліфікованих працівників вимагає посиленої уваги до розвитку кроскультурної компетентності, що сприятиме успішній інтеграції майбутніх фахівців у міжнародне професійне середовище та підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

Стан розробленості проблеми. Безумовно, піонерами в цьому напрямку є іноземні дослідники, такі як Д. К. Дірдорф, М. Дж. Беннетт, Е. Т. Холл, Г. Хофстеде, С. Тінг-Тумі, Ф. Тромпенаарс та інші. Їх дослідження стали основою для подальших наукових розвідок українських науковців, які адаптують міжнародний досвід до специфіки вітчизняної освітньої системи: І. Білецька, І. Бех, Я. Гулецька, Н. Горбунова, О. Котенко, І. Лощенова, П. Саух, О. Шевнюк та ін.

Мета статті. Мета – дослідити проблему формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців. Культуру розглянуто як цінний ресурс, який слід використовувати для розвитку організаційних процесів, підвищення ефективності діяльності менеджера та організації, де він працює.

Викладення основного матеріалу. Кроскультурна компетентність – інтегративна якість особистості, яка характеризується синтезом спеціальних знань, умінь та ціннісних орієнтацій при здійсненні міжкультурного спілкування та веденні міжнародних ділових комунікацій. Для того, щоб досягти успіху у міжкультурному спілкуванні, потрібно навчитися розуміти процес формування системи стосунків між людьми, поваги до людської особистості, знаходити шляхи «входження» в іншу культуру, засвоєння знань, умінь, норм спілкування, соціального досвіду. В умовах глобального світу взаємодія представників різних культурних традицій вимагає узгодження норм вироблення відповідних їм моделей поведінки в процесі міжкультурної комунікації.

Завдання закладів вищої освіти – адаптація майбутніх фахівців до вимог глобалізаційної епохи.

Певні завдання розвитку кроскультурної компетенції поставлено в нормативних документах [4,5,8,9,10]. Так, в «Стратегії розвитку Національної Академії Педагогічних Наук України 2023-2027 роки» визначається, що «значущість роботи НАПН України зростає у зв'язку із необхідністю суттєвого підвищення педагогічної і психологічної культури українського суспільства в умовах воєнного стану та із урахуванням завдань повоєнного відновлення України, розвитку міжнародної співпраці, європейської інтеграції української освіти і науки» [10].

Розвиток кроскультурної складової в системі освіти України відбувається на наступних рівнях: нормативно-правовий; організаційний; змістовий; технологічний.

Нормативно-правовий рівень. Кроскультурна освіта в Україні має орієнтуватися передусім на «Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» [9]. Визначається, що підготовку майбутніх фахівців-менеджерів слід спрямовувати на виховання людини інноваційного типу мислення і культури шляхом створення акмеологічного освітнього простору з урахуванням освітніх інновацій, запитів особистості, суспільних і державних потреб.

Організаційний рівень – це впровадження інновацій, мобільність, навчання та стажування за кордоном, розвиток онлайн навчання (E-Learning), інтенсивне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), відкритих освітніх ресурсів (Open Educational Resources – OER), використання цифрових інструментів для освіти.

Змістовий рівень – зміст освітньо-професійних програм підготовки фахівців формується на основі встановлених компетентностей та результатів навчання [7].

Технологічний рівень – форми, методи, технології, що використовуються для підготовки. (загальнонаукові та специфічні методи дослідження, розрахунково-аналітичні, економіко-статистичні, економіко-математичні, експертного оцінювання, фактологічні, соціологічні, документальні, балансові тощо; методи реалізації функцій менеджменту (методи маркетингових досліджень; методи економічної діагностики; методи прогнозування і планування; методи проектування організаційних структур управління; методи мотивування; методи контролювання; методи оцінювання соціальної, організаційної та економічної ефективності в менеджменті тощо); методи менеджменту (адміністративні, економічні, соціально-психологічні, технологічні); технології обґрунтування управлінських рішень (економічний аналіз, імітаційне моделювання, дерево рішень тощо).

Актуальним є визначення сучасних підходів щодо формулювання сутності та формування кроскультурної компетентності. Вирішення проблеми кроскультурної взаємодії, а також пошук нових підходів і методів для реалізації кроскультурної освіти базуються на гуманістичній спрямованості освітнього процесу, в якому особистісні якості, культурна обізнаність, суб'єктна взаємодія стають дедалі важливішими, аніж просто набуття нових знань.

Компетентнісний підхід – зміщення акценту з накопичування нормативно-визначених знань, умінь і навичок на розвиток у здобувачів здатності практично діяти, застосовувати навички й досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Актуальність і перспективність використання зазначеного підходу забезпечує високу готовність молодих людей до успішної діяльності в різних сферах суспільства.

Витоки кроскультурного менеджменту як окремого різновиду наук управління, пов'язані з осмисленням закономірностей взаємодії ділових культур, починаються після Другої Світової війни. На практиці проблеми управління міжкультурною комунікацією у процесі ділового спілкування існували завжди. До етапу глобалізації ділова комунікація ґрунтувалася на національному баченні світу, на національних культурах і на національному, у тому числі економічному, менталітеті. В 50-60-і рр.. XX ст. відбувається виділення кроскультурного менеджменту в окрему дисципліну, а в 70-тих рр.. XX ст. поняття увійшло у науковий обіг.

Впровадження кроскультурного менеджменту стимулювали певні чинники, а саме: реалізація плану Маршала, що був складовою державної політики США, та активна економічна експансія США на іноземних ринках. При цьому швидко виявлялися труднощі і невдачі, пов'язані з позаекономічними, національно-культурними особливостями ринків різних країн. Це поставило американських експертів перед необхідністю розробки технологій і стратегій ефективного просування економічних інтересів своєї країни в різноманітних національно-економічних середовищах. Відповідаючи на нові виклики часу, вони приступили до розробки практичних, психологічних і стратегічних рекомендацій, які привели б до мінімізації втрат при створенні транснаціональних компаній і при просуванні американських економічних інтересів.

В свою чергу, в процесі об'єднання Європи і створення загального економічного простору поставали ті ж завдання забезпечення ефективної взаємодії національних економік.

Щодо кроскультурності, в науковій літературі терміни «багатокультурний», «мультикультурний», «полікультурний», «кроскультурний», «інтеркультурний», «міжкультурний» дотепер не мають усталених визначень і здебільшого використовуються як синоніми, оскільки перша частка цих слів, будучи запозиченою з різних мов, означає одне і те саме.

Зарубіжні педагоги використовують термін «інтеркультурний» (intercultural), щоб підкреслити взаємодію та взаємопроникнення між представниками національної більшості та етнічних меншин, біженців, мігрантів, тим часом як терміни «мультикультурний» або «полікультурний» (дискурс, простір, освіта) лише констатують наявність культурного різноманіття.

Кроскультурна компетентність – інтегральна якість особистості, до складу якої входять: знання про особливості інших культур; уміння інтерпретувати мультикультурну інформацію; досвід комунікацій з представниками бізнесу інших країн та всередині мультикультурних команд.

Зміст кроскультурної компетенції охоплює три категорії знань: афективні; когнітивні; процесуальні.

Афективні – емпатія і толерантність, що створюють психологічне підґрунтя для продуктивної міжкультурної співпраці. Когнітивні – етноцентризм та етнокультурний релятивізм, є важливою умовою адекватної інтерпретації іншомовної поведінки для запобігання міжкультурних бар'єрів та зміни власної поведінки під час спілкування. До процесуальних належать стратегії, що використовуються під час міжкультурної взаємодії та спрямовуються на її ефективне встановлення, спонукання до мовленнєвої дії, пошук спільних культурних компонентів, розуміння та розпізнавання непорозумінь, впровадження досвіду попередніх контактів. Вони також спрямовані на збагачення суб'єкта відомостями про культурну своєрідність співрозмовника.

Кроскультурні навички – вміння в чужому чи змішаному культурному середовищі демонструвати послідовну поведінку, що призводить до досягнення поставлених виробничих цілей.

У мультикультурних компаніях, які присутні у кількох країнах, потрібно враховувати вплив культури на основні напрямки організаційної поведінки та управління персоналом: організаційну культуру та структуру організації; організаційні комунікації, конфлікти в організації; мотивацію персоналу, відбір та адаптацію; навчання персоналу, вміння працювати в команді.

Для тих, хто навчається, компетентність визначимо як комплексний п'ятикомпонентний результат, що включає в себе: когнітивні, функціональні, особистісні, ціннісні, надпредметні (метапредметні) компетенції. П'ятий компонент відображає ту частку змісту освіти, яка характеризує освітній результат, що не пов'язаний з конкретно предметною галуззю та відіграє роль базису для формування й розвитку інших компетенцій. Разом із тим не слід вважати, що метапредметні компетенції відірвані від змісту навчальних предметів, функціонують поза ним. Навпаки, вони виявляються у змісті різних навчальних дисциплін завдяки узагальненим способам діяльності, спільним методологічним засадам наукового пізнання, завданням різнобічного розвитку особистості засобами шкільних предметів, тобто попередньо здобутої освіти. Рівень засвоєння певної компетенції багато в чому залежить від здібностей тих, хто навчається.

На шляху впровадження компетентнісного підходу в освіті постає проблема стосовно кроскультурної компетентності, що пов'язана з неоднозначністю визначення структури і змісту компетентностей. Науковці протягом останніх 30 років намагалися охарактеризувати міжкультурну компетентність у її різних аспектах, але не досягли консенсусу. Так, Д. К. Дірдорф визначає, що потрібне

інституційне визначення, яке працюватиме «з усіма здобувачами в будь-яких ситуаціях, незалежно від їхніх спеціальностей». Її комплексне дослідження «Виявлення та оцінка міжкультурної компетентності як результату інтернаціоналізації студента» в журналі «Journal of Studies in International Education» дає 9 визначень міжкультурної компетентності [13].

Як найбільш повні відзначаються три визначення:

1. «Знання інших; пізнання себе; навички інтерпретації та зв'язку; навички виявити та/або взаємодіяти; оцінка цінностей, переконань і поведінки інших і релятивізація себе. Лінгвістична компетенція відіграє ключову роль».

2. «П'ять компонентів: знання світу, знання іноземної мови, культурна емпатія, схвалення іноземних людей і культур, здатність займатися своєю професією в міжнародному середовищі».

3. Кроскультурна компетентність – це «здатність ефективно та належним чином спілкуватися в міжкультурних ситуаціях на основі своїх міжкультурних знань, навичок». Останнє визначення отримало найвищий рейтинг.

Кілька наукових шкіл розробили інституційні визначення міжкультурної компетентності, які мали загальний характер і містили кілька загальних елементів.

Трьома основними загальними елементами були: усвідомлення, оцінка та розуміння культурних відмінностей; знайомство з іншими культурами; самосвідомість власної культури. Ці загальні елементи підкреслюють основну важливість культурної обізнаності, як щодо власної, так і чужої культури. Немає консенсусу стосовно того, яку термінологію найкраще використовувати. Визначення зосереджені, таким чином, насамперед, на спілкуванні та поведінці в міжкультурних ситуаціях [13].

Із специфічних компонентів кроскультурної компетентності відзначають особисті якості людини, такі як допитливість, загальна відкритість, і повага до інших культур. В числі інших компонентів окреслені культурна обізнаність, різні адаптаційні риси та культурні знання (це культурно-специфічні знання, а також глибокі культурні знання).

Одним із несподіваних результатів цього дослідження стало визнання специфічних навичок, які включають навички аналізу, інтерпретації та зв'язку, а також навички слухати і спостерігати, когнітивні навички, в тому числі навички порівняльного мислення і когнітивна гнучкість. Ці навички вказують на важливість процесу набуття кроскультурної компетентності та увагу, яку необхідно приділяти розвитку цих критичні навичок [13].

Модель піраміди міжкультурної компетентності (Рис. 1) [13].

Рис. 1. Модель піраміди міжкультурної компетентності

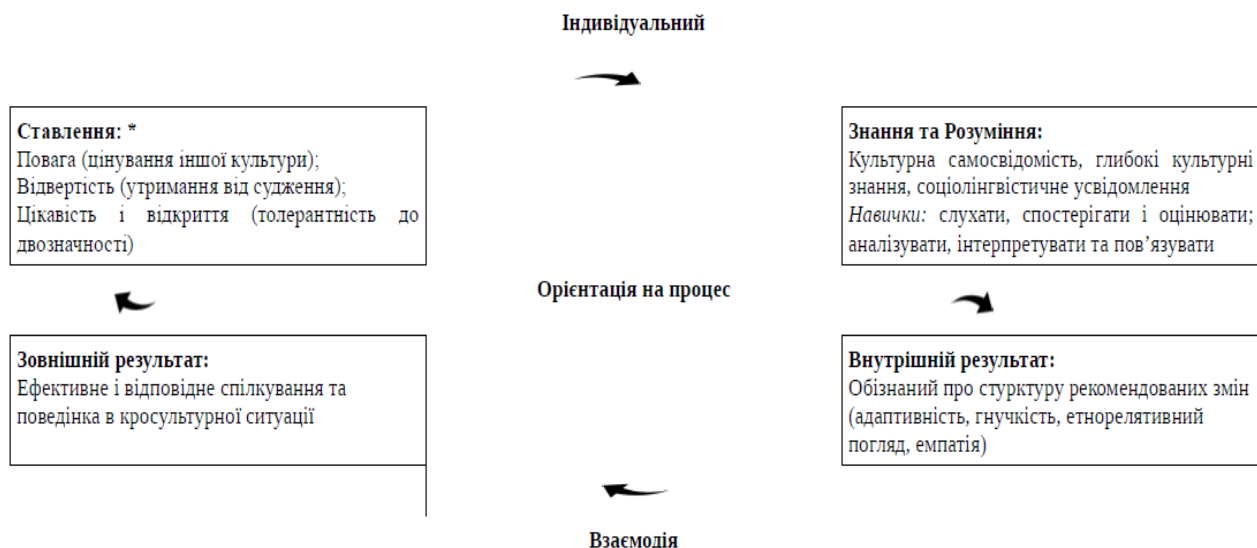
Модель піраміди міжкультурної компетентності допускає отримання різних ступенів компетенції (більше компонентів, набутих і розвинених, збільшує ймовірність більшого ступеня міжкультурної компетентності як зовнішнього результату), і хоча надає певне окреслення визначення, але не обмежується компонентами, що входять до складу моделі. Ця модель дає можливість розробки специфічних показників оцінки в залежності від контексту чи ситуації, а також забезпечує основу для загальної оцінки кроскультурної компетентності, охоплюючи як загальне, так і специфічне визначення останньої.

Вміння аналізувати, оцінювати та пов'язувати все разом є ключовим. Це означає усвідомлення того, що відбувається на кожному етапі навчання, яким є рівень і необхідні навички, необхідні для набуття міжкультурної компетентності.

Модель процесу міжкультурної компетенції представлена на Рис. 2.

Ступінь міжкультурної компетентності залежить від рівня ставлення, знання/розуміння та досягнутих навичок. Визначення «ефективного» та «відповідного» взято з роботи Шпіцберга. Відповідність означає уникнення порушення ціннісних правил, ефективність – досягнення ціннісних цілей [17].

В моделі процесу міжкультурної компетенції (Рис. 2), яку можна розглядати, починаючи з будь-якої позиції, краще, все ж таки обирати пункт «ставлення» як «фундаментальну відправну точку» моделі (модель Байрама) [15].

* Примітка. Почніть зі ставлення; перехід від індивідуального рівня (ставлення) до рівня взаємодії (результати).
 Ступінь міжкультурної компетентності залежить від рівня ставлення, знання/розуміння та досягнутих навичок.

*Рис. 2. Модель процесу міжкультурної компетенції **

В інших моделях цей відправний пункт має назву «афективний фільтр». Е. Лінч та М. Хансон підкреслюють фундаментальну роль «ставлення» в кроскультурній компетентності: «Після всіх книжок, що були прочитані, навички засвоєні та відпрацьовані, міжкультурна ефективність кожного з нас буде різною. І це буде залежати більше від того, що ми привносимо в навчання через те, чому ми навчилися» [14,15].

С. Окаяма, С. Фуруто та Л. Едмондсон підкреслюють фундаментальну важливість ставлення, стверджуючи, що щось «може бути найважливішим підтримувати культурно компетентне ставлення до того, як ми продовжуємо здобувати нові знання та навички, будуючи нові стосунки» [16].

Обізнаність, цінування всіх культур і готовність вносити зміни є основними установками, які підтримують усе, чого можна навчити чи навчитися [13].

Зокрема, ставлення до відкритості, повага (цінування всіх культур), цікавість і відкриття (толерантність до двозначності) розглядаються як фундаментальні для міжкультурної компетентності, що є ознакою важливості «ставлення» до наступного навчання.

Модель чотирьох етапів процесу розвитку глобальної компетенції була розроблена Американською радою з Міжкультурної освіти (American Council on International Intercultural Education): а) визнання глобальної системи та її взаємозв'язок (включаючи відкритість до інших культур, цінностей, і ставлення); б) міжкультурні навички та досвід; в) загальні знання історії та світових подій; г) детальна спеціалізація з вивчення областей (тобто, мова) [12].

Дослідники визначили, що перший етап був найважливішим для всіх здобувачів освіти. Перший етап підкреслює важливість відкритості, яка є тією ж відправною точкою (так само, як і в візуальних моделях, що представлені вище).

На практиці, всі означені моделі потребують постійної адаптації і оновлення, дослідники можуть в майбутньому визначити корисність цих моделей, з урахуванням наявних обмежень. Тим не менше, ці моделі є спробами організувати компоненти міжкультурної компетенції, узгоджені обома сторонами – як вченими, так і адміністраторами навчальних закладів, щоб досягти загального консенсусу в тому, що кроскультурну компетентність справді можна виміряти. Крім того, важливо вимірювати як ступені (рівні) кроскультурної компетентності, так і саму кроскультурну компетентність протягом певного періоду, а не одноразово.

Вимірювання міжкультурної компетентності є складним, тому найкраще використовувати кілька методів оцінки: інтерв'ю, спостереження та тематичні дослідження; стандартизовані інструменти компетентності.

Кількісні методи вимірювання викликають певні суперечки, набагато сильнішою є згода щодо використання якісного оцінювання. Дослідники погоджуються, що легше виміряти окремі компоненти кроскультурної компетентності, ніж знайти єдиний цілісний показник.

При вимірюванні кроскультурної компетентності важливо спочатку визначити: хто бере участь у фактичному вимірюванні (включаючи виявлення своїх культурних упереджень); хто є об'єктом оцінювання, в якому контексті; з якою метою; з якою користю; часові рамки (наприклад, поточне оцінювання); рівень співпраці; рівень абстрагування. Крім того, важливо визначити, як буде використовуватися в подальшому оцінка, як методи вимірювання враховуватимуть численні компетенції та різноманітні культурні ідентичності в окремих осіб.

Це важливо для вибору методу оцінювання, який відповідав би визначенню кроскультурної компетентності (більш конкретні методи для більш конкретних визначень і більш загальні методи для більш загальних визначень). Це призводить до важливості розробки індикаторів (можливо, в конкретних контекстах) і окреслених цілей і критеріїв для вимірювання, якщо визначення та методи оцінки більш конкретні.

Інструментарій визначення міжкультурної компетентності продовжує розвиватися,

методологія змінювалася протягом багатьох років. Те, що було написано вченими 10-15 років тому, самі автори більш не вважають дійсним. Тому визначення і методи оцінки необхідно постійно переглядати.

Розвиток кроскультурної компетенції необхідно визнати як постійну умову підготовки конкурентоспроможного фахівця. За результатами навчання згідно програми дисципліни в ДЗВО «Університет менеджменту освіти» визначено формування наступних компетентностей.

Інтегральні компетентності – здатність розв’язувати складні задачі і проблеми у сфері менеджменту і процесі навчання, що передбачають проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначеності умов і в умовах постійно змінного середовища.

Загальні компетентності – здатність проведення досліджень на відповідному рівні; здатність спілкуватися з представниками різних професійних груп у міжнародному бізнес-середовищі; здатність використовувати інформаційно-комунікаційні технології для пошуку, оброблення, аналізу інформації з різних джерел; здатність прийняття управлінських рішень; організація та мотивування людей працювати в команді.

Фахові компетентності – здатність розуміти цілі і завдання курсу, його взаємозв’язок з іншими навчальними дисциплінами; здатність визначати місце кроскультурного менеджменту в умовах глобалізації світової економіки; розуміти предмет кроскультурного менеджменту; визначати методологічні засади кроскультурного менеджменту; використовувати методи дослідження в кроскультурному менеджменті; долати труднощі, що виникають при управлінні полікультурними колективами; здатність визначати різноманітність ділових культур в міжнародному світі; розуміти поняття «культура» і взаємозв’язок понять «особистість» і «культура»; здатність оцінювати міжкультурні бар’єри та усувати і конфлікти; розуміти поняття «культурного шоку»; оцінювати стереотипи і упередження стосовно іншої культури; розуміти трирівневу модель культури, види культур, поняття «культурна короткозорість»; визначати культурні відмінності; здатність розуміти і застосовувати модель культури за методом Е. Холла; проводити порівняльний аналіз світових ділових культур за моделлю Ф. Тромпенаарса; здійснювати ціннісну орієнтацію культур за моделлю Г. Хофстеде; здатність проводити кластеризацію світових ділових культур і національних відмінностей кроскультурних комунікацій; здатність визначати спектра основних кроскультурних помилок; здатність застосовувати «золоті» правила кроскультурного спілкування; здатність визначати основні принципи ділової взаємодії в світі; здатність застосовувати елементи міжнародного етикету; здатність виявляти передумови формування кроскультурних комунікацій; здатність формувати кроскультурні комунікації в бізнесі; здатність розуміти класифікацію кроскультурних підприємницьких комунікацій та використовувати їх методи.

Висновки

Залишаються питання та напрямки подальших досліджень:

1. Які подальші напрями підготовки глобальних громадян розвивають кроскультурну компетенцію?

2. Які конкретно застосовуються методи оцінювання кроскультурної компетентності?

3. Як етап розвитку особистості впливає на оцінку її кроскультурної компетентності?

4. Як можна використовувати результати формування кроскультурної компетентності на користь студентам, навчальному закладу та інтернаціоналізації стратегії розвитку?

5. Як студенти сприймають і визначають міжкультурну компетентність? Як вони сприймають розвиток, цінність і користь міжкультурної компетентності?

7. Як формування кроскультурної компетентності впливає на розвиток глобальної робочої сили?

8. Як інші поточні та майбутні дослідження щодо визначення та окреслення кроскультурної компетентності сприяє стратегії інтернаціоналізації у вищих навчальних закладах?

В дослідженні було надано аналіз двох моделей розвитку кроскультурної компетентності. Необхідні додаткові дослідження, щоб удосконалити ці моделі, а також з'ясувати їх корисність у визначенні та оцінюванні кроскультурної компетентності здобувача.

Кроскультурну компетентність необхідно ідентифікувати як результат інтернаціоналізації студента, розвиток кроскультурної компетенції визнається постійним безперервним процесом, а не лише результатом досвіду, наприклад навчання за кордоном. Таким чином, стратегії інтернаціоналізації навчального закладу мають бути спрямовані на формування і розвиток компонентів кроскультурної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брусенцева О. А. Управління мультикультурними командами в проєктах ст.209-225 // Алейнікова О.В., Дубініна О.В., Ковтун О.А., Бережна Г.В., Івкін В.М., Вініченко А.А., Шмагун А.В. та ін. Економічні, соціальні та інформаційні механізми формування та вдосконалення системи управління проєктами: кол. монографія / заг. ред. Є.Г. Карташова, О.В. Дубініної. Київ: НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. Освіти», 2021. – 396 с.
2. Брусенцева О. А. Управління командою в мультикультурному середовищі: компетенції менеджера с.176-180 // Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 1. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. – 384 с.
3. Губа Н. О. Феномен особистісної компетентності у просторі наукового знання / Н. О. Губа, М. О. Кандиба // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2010. – Вип. 15. – С. 52–61.

4. Закон «Про вищу освіту» – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
5. Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти – URL: <https://euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=2222&ad=2632> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
6. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. зб. / [ред. Кол.: Н. З. Софій, І. Г. Єрмаков та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
7. Положення про організацію освітнього процесу у Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» – URL: <http://umo.edu.ua/vnutrishni-normativni-dokumenti> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
9. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
10. Стратегія розвитку Національної Академії Педагогічних Наук України 2023-2027 – URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3013/> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
11. Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць.– Вип. 8. / [редкол.: Ж.В.Колоїз (відп. ред.), П.І.Білоусенко, В.П.Олексенко та ін.]. –Кривий Ріг : ТОВ «ОКТАН-ПРИНТ», 2012. –329 с.
12. American Council on International Intercultural Education – URL: <https://www.csiet.org/advisory-list/american-councils/> (дата звернення – 18.03.2025 р.)
13. Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10, 241-266. – URL: [https://www.scirp.org/\(S\(czeh2tfqyw2orz553k1w0r45\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2136090](https://www.scirp.org/(S(czeh2tfqyw2orz553k1w0r45))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2136090) (дата звернення – 18.03.2025 р.)
14. Hadley, A. O. (2001). *Teaching language in context* (3rd ed.). Boston: Heinle & Heinle. Lambert, R. D. (Ed.). (1994). *Educational exchange and global competence*.
15. Lynch, E. W., & Hanson, M. J. (1998). *Developing cross-cultural competence: A guide for working with children and families*. Pacific Grove, CA: Brookes/Cole. New York: Council on International Educational Exchange.
16. Okayama, C. M., Furuto, S. B., & Edmondson, J. (2001). Components of cultural competence: Attitudes, knowledge, and skills. In R. Fong & S. B. Furuto (Eds.), *Culturally competent practice: Skills, interventions, and evaluations* (pp. 89-100). Boston: Allyn & Bacon.)
17. Spitzberg, B. H. (1989). Issues in the development of a theory of interpersonal competence in the intercultural context. *International Journal of Intercultural Relations*, 13 (3), 241-268.

Булах І. І.,
*викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист,
Відокремлений структурний підрозділ
Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу
Уманського національного університету садівництва,
bulah.ira123@gmail.com*

Короташ А. І.,
*викладач-спеціаліст,
Відокремлений структурний підрозділ
Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу
Уманського національного університету садівництва,
iryshakar114@gmail.com*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВІЙНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Анотація. Російсько-українська війна, що розпочалася в 2014 р. з анексії Криму та переросла у повномасштабне вторгнення в 2022 р., стала одним із найбільших викликів для України за останні десятиліття. Військові дії вплинули на всі сфери життя українського суспільства, змінивши політичні, соціальні, економічні та психологічні умови буття.

У статті проаналізовано комплексний вплив війни на національну ідентичність, соціальні зв'язки, економічні процеси та психологічний стан громадян.

Політична мобілізація, викликана війною, сприяла зміцненню державних інституцій, підвищенню національної свідомості та інтеграційним процесам з європейськими структурами. Попри численні виклики, політична система України демонструє адаптаційні механізми, спрямовані на зміцнення обороноздатності та мобілізацію ресурсів. Разом з тим, війна зумовила значні соціальні зміни, включаючи зростання волонтерського руху та консолідацію громадянського суспільства, але й загострила соціальну нерівність і проблему внутрішньо переміщених осіб.

Економічні наслідки війни включають руйнування інфраструктури, втрату виробничих потужностей та скорочення доходів населення. Проте, зменшення залежності від росії та міжнародна фінансова допомога створюють нові можливості для економічного відновлення, зокрема розвиток оборонної промисловості.

Психологічний вплив війни проявляється у значному поширенні посттравматичних стресових розладів серед військових та цивільних, що вимагає розробки комплексних програм реабілітації та підтримки.

Стаття акцентує увагу на важливості вивчення взаємодії політичних, соціальних, економічних і психологічних факторів, що створюють нову суспільну реальність в Україні.

Ключові слова: російсько-українська війна, багатофакторний вплив, системний аналіз впливу; політичні наслідки, соціальні наслідки, економічні наслідки, психологічні наслідки, національна ідентичність.

Annotation. The Russian-Ukrainian war that began in 2014. from the annexation of Crimea and turned into a full-scale invasion in 2022, has become one of the biggest challenges for Ukraine in recent decades. The military actions affected all spheres of life in Ukrainian society, changing the political, social, economic and psychological conditions of existence.

The article analyzes the complex impact of the war on national identity, social relations, economic processes, and the psychological state of citizens.

The political mobilization caused by the war contributed to the strengthening of state institutions, increased national consciousness and integration processes with European structures. Despite numerous challenges, the political system of Ukraine demonstrates adaptive mechanisms aimed at strengthening defense capabilities and mobilizing resources. At the same time, the war led to significant social changes, including the growth of the volunteer movement and the consolidation of civil society, but also exacerbated social inequality and the problem of internally displaced persons.

The economic consequences of war include the destruction of infrastructure, the loss of productive capacity, and the reduction of incomes of the population. However, the reduction of dependence on Russia and international financial assistance create new opportunities for economic recovery, in particular the development of the defense industry.

The psychological impact of war is manifested in the significant spread of post-traumatic stress disorders among military and civilians, which requires the development of comprehensive rehabilitation and support programs.

The article emphasizes the importance of studying the interaction of political, social, economic and psychological factors that create a new social reality in Ukraine.

Key words: Russian-Ukrainian war, multifactorial impact, systemic impact analysis; political implications, social consequences, economic consequences, psychological consequences, national identity.

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та набула характеру повномасштабного вторгнення у 2022 р., стала одним із найзначніших викликів для України за останні десятиліття.

Військові дії вплинули на всі сфери суспільного життя, торкнулися кожного виміру буття українців і залишили слід у свідомості кожного громадянина. Дослідження впливу російсько-української війни на українське суспільство та громадян України є однією з найактуальніших проблем сучасної науки, з огляду на глибокі й багатогранні наслідки цієї війни для української держави та її громадян.

На сьогодні спектр наукових доробок представлений окремими дослідженнями з позиції певного аспекту, як от політичного, соціального, економічного тощо [1; 3; 4; 6; 7; 10; 12; 13].

Аналіз політичної складової фокусується на питаннях централізації державного управління, зміни довіри до інституцій влади та зміцнення демократичних процесів в умовах збройної агресії. Зміна соціальної структури

українського суспільства, зростання суспільної солідарності, розвиток громадянського суспільства, проблеми соціальної нерівності стали об'єктами соціальних досліджень.

Економічні дослідження зосередилися на вивченні наслідків війни для української економіки, включно з руйнуванням інфраструктури, втратою територій та ресурсів, зниженням рівня життя, безробіттям і зменшенням інвестицій.

Психологічний дискурс досліджень впливу російсько-української війни окреслив аналіз психічного здоров'я населення, особливо ветеранів, переселенців та жертв бойових дій. Поширеність посттравматичного стресового розладу, депресій та тривожних розладів стало предметом значної уваги як науковців, так і державних установ.

Паралельно з цим, відбувається аналіз механізмів стійкості українців перед викликами війни, особливо в умовах постійної інформаційної агресії та дезінформації з боку росії.

Окремий напрям дослідження представлений розробкою методологічної концепції проблемного поля вивчення впливу [15] та наслідків російсько-української війни: «... виявлення та системного аналізу множини факторів, які є причинами російсько-української війни та її наслідків; проблеми побудови прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної, регіональної та глобальної безпеки в політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах; проблеми, зумовлені зростаючою динамікою трансформації світового порядку, врахування яких є обов'язковим при оцінюванні вказаних ризиків в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, що призводить до додаткових методологічних труднощів при побудові тих чи інших прогностичних моделей» [11].

Політична ситуація зазнала кардинальних змін у результаті війни, Агресія росії не лише вплинула на зовнішню політику країни, але й суттєво змінили внутрішньополітичні процеси.

Передусім, війна активізувала політичну мобілізацію українського суспільства. Від початку конфлікту спостерігалось різке зростання національної свідомості та патріотизму, що стало визначальним чинником у формуванні нових політичних тенденцій. «Війна також зруйнувала один з головних комплексів українського народу – комплекс меншовартості, неповноцінності, який був штучно нав'язаний радянською ідеологією. Українці нарешті відчули себе справжньою нацією, зі своєю мовою, культурою, неповторним національним характером, здатною мужньо захищати свою Батьківщину. А такі поняття, як патріотизм і почуття гордості за приналежність до спільноти українських громадян в умовах війни, наповнилися реальним змістом» [3].

Громадяни дедалі більше відчували свою причетність до національної справи, що вилилось у підвищену політичну активність на рівні як інституцій, так і індивідуальної участі у державотворчих процесах.

Одним із ключових аспектів змін стало зміцнення національної ідентичності та консолідація нації.

Українське суспільство стало більш згуртованим перед зовнішніми загрозами, що суттєво змінило внутрішню політичну атмосферу. Консолідація сприяла посиленню довіри до ЗСУ, особливо у контексті оборонних та безпекових викликів. «Повномасштабне вторгнення російської федерації як ніколи консолідувало українське суспільство – громадські організації, волонтери, благодійні фонди та звичайні активні громадяни об'єдналися і взялися розв'язувати безліч завдань, щоб підтримати армію та населення... визначальну роль, у протистоянні спроб розколоти країну, відіграє українська національна ідея, основна мета якої полягає в забезпеченні консолідації, згуртованості та національній єдності української нації» [10].

Однак адаптація політичної системи до умов війни супроводжувалася численними викликами. Перед державою постала необхідність розробки оперативних механізмів реагування на загрози національній безпеці та збереження суверенітету.

Останнє вимагало швидкого прийняття нових законодавчих ініціатив і рішень, спрямованих на підвищення обороноздатності країни, зміцнення політичних і військових союзів та інтеграцію до європейських і міжнародних структур.

Євроінтеграція набула ще більшого значення, оскільки підтримка західних партнерів, включаючи військову, фінансову та політичну допомогу, стала критично важливою для збереження стабільності та безпеки в Україні.

Війна дійсно суттєво перебудувала політичний простір України, зокрема вплинула на перерозподіл владних сил, зміну пріоритетів національної політики та посилення державних інституцій, зосереджених на безпеці та обороні. Проте, принципової трансформації в системі управління не відбулося. «Зберіглася основна структура державної влади, включаючи демократичні механізми, які продовжують функціонувати в умовах військового конфлікту. Водночас, зросла роль центрального керівництва, яке бере на себе більшу відповідальність за мобілізацію ресурсів і оперативне ухвалення рішень в екстремальних умовах» [8].

Політичні рішення, прийняті в умовах війни, зокрема мобілізація ресурсів, зміцнення військових структур та інтеграція до європейських інституцій, мають прямий вплив на добробут і права громадян. Мобілізація військових і економічних ресурсів вимагала перерозподілу державного бюджету та реформування систем управління, що спричинило значні соціальні й економічні

зміни. Особливо важливими стали рішення, спрямовані на захист прав військовослужбовців, ветеранів і внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Законодавчі зміни, що торкаються цих категорій громадян, стали ключовими у політичному порядку денному.

Зокрема, прийнято низку законів, що передбачають соціальну підтримку, реабілітацію та інтеграцію ветеранів війни, а також забезпечення прав і соціальних гарантій для ВПО. Це включає надання житла, соціальних виплат та доступу до медичних послуг.

Важливим аспектом є також створення умов для реінтеграції тимчасово окупованих територій та захист прав громадян, які там проживають.

Така активна законодавча діяльність є свідченням того, що війна стимулює політичну систему до швидких і масштабних змін, спрямованих на захист національних інтересів та добробуту громадян. Таким чином, політична ситуація в Україні під впливом війни характеризується значним посиленням національної свідомості, консолідацією суспільства та зміцненням державних інститутів. Війна активізувала політичні процеси і спричинила необхідність адаптації політичної системи до нових викликів, що потребувало злагодженої роботи державних інституцій та ефективної інтеграції до європейських структур.

Одним із найбільш очевидних проявів впливу війни є руйнування інфраструктури в зонах бойових дій, що має прямі та довготривалі наслідки для соціальної стабільності. Руйнування житлових будинків, доріг, шкіл, лікарень та інших об'єктів інфраструктури спричинило значне погіршення якості життя мільйонів українців, позбавивши їх базових умов для існування. Відновлення інфраструктури після війни стане тривалим і дорогим процесом, який вимагатиме значних зусиль від держави та міжнародних партнерів.

Переміщення населення стало однією з наймасштабніших соціальних проблем, викликаних війною. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали новим соціальним явищем для України. За даними різних міжнародних організацій, кількість ВПО в Україні перевищує декілька мільйонів людей, що призвело до серйозного навантаження на соціальні послуги та системи охорони здоров'я в тих регіонах, куди переселилися біженці. Останнє створило додатковий тиск на державні і місцеві бюджети, а також на інфраструктуру соціального забезпечення, яка часто не була готова до таких великих потоків населення.

Зміни в демографічній структурі є ще одним важливим аспектом соціальних наслідків війни. Велика кількість громадян, особливо молодих та працездатних людей, були змушені покинути свої домівки. «...Понад 3,6 мільйона людей не мали іншого вибору, окрім як покинути свої домівки та втекти з країни в пошуках безпеки. Мільйони інших виявляються переміщеними на території України» [4].

Це вплинуло на ринок праці, зменшило кількість робочої сили в деяких регіонах і підвищило попит на соціальні послуги в інших. Одночасно з цим, смертність серед цивільного населення та військових також змінила демографічну структуру країни, особливо в районах, що постраждали від прямих бойових дій. Війна також змінила соціальні зв'язки та структуру громадянського суспільства.

Нові форми солідарності й підтримки сформувалися на тлі війни. Особливо яскраво це проявилось через діяльність волонтерських організацій та громадських ініціатив. Волонтерський рух став одним із найбільш важливих елементів соціальної структури України в умовах війни. Громадяни об'єднувалися для допомоги армії, підтримки біженців та надання допомоги постраждалим від бойових дій. Роль цих організацій була ключовою у забезпеченні соціальної стабільності та мобілізації суспільства на подолання кризових ситуацій. Волонтери приймають участь у зборі гуманітарної допомоги, медичних засобів, наданні юридичної та психологічної підтримки. «...Волонтерські організації відіграють роль маркетингових компаній, які вивчають потреби фронту на локальному рівні, здійснюють мозаїчний збір коштів з різних джерел, здійснюють пошук, замовлення та придбання як в Україні, так і за кордоном певного обладнання, продуктів тощо та працюють як логістичні компанії, які забезпечують завезення, оформлення й транспортування до споживача... ...Волонтерський рух в Україні є проявом нових соціальних рухів постіндустріальних суспільств. Він є мережевим і складається не з членів, а з прихильників... ... Волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства» [9].

Високий рівень соціальної відповідальності, продемонстрований українським суспільством, став одним із ключових факторів у збереженні його цілісності та опору зовнішнім загрозам. Ця здатність до самоорганізації у кризових ситуаціях відобразилася в нових формах взаємодії між громадянами, що часто виходять за межі традиційних державних інститутів. Однак цей позитивний ефект не є однозначним і вимагає комплексного підходу до оцінки його довгострокових наслідків.

На фоні підвищеної солідарності також загострилася проблема соціальної нерівності. Війна призвела до того, що багато громадян втратили роботу, джерела доходів та житло. Особливо постраждали ті, хто проживав у зонах активних бойових дій або був змушений евакуюватися. Це поглибило соціальне розшарування та збільшило рівень бідності серед значної частини населення. Доступ до якісних соціальних послуг, освіти та охорони здоров'я також став нерівним, особливо для внутрішньо переміщених осіб і мешканців прифронтових регіонів.

Державні механізми соціального захисту, попри їхню важливу роль, часто виявляються недостатніми для забезпечення всіх потреб постраждалих. Вимушена мобілізація ресурсів на воєнні потреби обмежила можливості держави у сфері соціального забезпечення, що ще більше ускладнило ситуацію для вразливих груп населення. Незважаючи на міжнародну допомогу та зусилля громадянського суспільства, питання соціальної нерівності залишається одним із найбільш актуальних на порядку денному для відбудови українського суспільства після війни.

Таким чином, соціальні наслідки війни в Україні проявляються у багатьох аспектах, охоплюючи руйнування інфраструктури, зміни в демографічній структурі, переміщення населення та формування нових соціальних зв'язків. Внутрішньо переміщені особи стали значним викликом для соціальних систем країни, тоді як волонтерський рух виявив потенціал для самоорганізації суспільства в умовах кризи. Водночас війна призвела до збільшення соціальної нерівності, що вимагає розробки комплексних заходів для подолання цих негативних наслідків.

Психологічні наслідки війни для українців є одними з найбільш глибоких і довготривалих. Війна створює постійні умови стресу та психологічного тиску, що впливає на різні верстви населення незалежно від їхнього соціального статусу чи віку. Одним із найсерйозніших наслідків цього є поширення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) серед цивільних та військових. ПТСР є прямим результатом переживання травматичних подій, таких як загроза життю, участь у бойових діях, втрата близьких, вимушена міграція, зруйноване житло та втрата матеріальних цінностей. Постійний стрес і невизначеність, що супроводжують війну, спричиняють поширення депресивних станів та тривожних розладів серед українців. Страх за своє життя та життя близьких, невпевненість у майбутньому, економічні труднощі та соціальна дезорієнтація призводять до зростання рівня психічних розладів. Особливо вразливими до цього є діти, підлітки та люди похилого віку, а також ті, хто зазнав безпосереднього впливу війни: ті, хто втратив житло, роботу або близьких. «...2024 рік загалом демонструє велику втому суспільства від війни, перенапруження, гіпервисокий стрес, і факт того, що люди перестали розуміти, коли це може скінчитися, призводить до такого зниження оцінки якості життя серед пересічних громадян» [2].

Одним із важливих аспектів психологічних наслідків війни є проблема адаптації військовослужбовців, які повертаються з фронту, до мирного життя. Ветерани бойових дій часто стикаються з труднощами у поверненні до повсякденної соціальної активності через отримані травми, як фізичні, так і психологічні. Війна змінює сприйняття світу, формує нові, часто складні для

інтеграції, поведінкові патерни, що можуть викликати конфлікти у мирному житті. Такі проблеми, як агресія, ізоляція, невміння впоратися з емоціями та спогадами про бойові дії, роблять реінтеграцію ветеранів в цивільне суспільство складним процесом. Окреслені проблеми обумовлюють необхідність розробки державою спеціальних програм для психологічної реабілітації ветеранів та їх соціальної інтеграції [1].

Успішна реабілітація потребує створення комплексних послуг, включаючи психологічну допомогу, підтримку у пошуку роботи, а також соціальну адаптацію через участь у громадських чи освітніх програмах. Психологічна допомога повинна враховувати індивідуальні потреби ветеранів та бути спрямована на подолання травматичних переживань, зменшення рівня тривожності та агресії, а також на відновлення нормальних соціальних зв'язків. Війна також змінила світогляд багатьох українців, вплинувши на їхні цінності та сприйняття світу. Поряд із негативними психологічними наслідками, можна виділити і певні позитивні зміни. Важливим є формування нової колективної ідентичності, заснованої на почутті національної гордості, патріотизму та єдності перед лицем зовнішньої агресії.

Війна підвищила відчуття відповідальності за долю країни, що сприяє активізації громадянського суспільства та залученню населення до волонтерської діяльності, підтримки армії та постраждалих. Нова колективна (соціальна) ідентичність «...дуже активно працює як механізм підтвердження значущості самої людини...» [6].

Громадяни дедалі більше ототожнюють себе з ідеєю незалежної та суверенної України, що зміцнює соціальні зв'язки та формує спільне відчуття мети. Окрім того, це стимулює до відбудови країни після завершення конфлікту і підвищує готовність суспільства до взаємодопомоги та активної участі у соціальному і політичному житті. Незважаючи на глибокі травми, які залишає війна на психологічному стані українців, зростання почуття єдності та національної гордості може відіграти важливу роль у процесі колективного одужання суспільства після війни.

Довготривала робота над психологічною реабілітацією, а також заходи, спрямовані на зміцнення громадянської ідентичності та солідарності, стануть ключовими для повернення до нормального життя та відновлення суспільства. Економічний вплив війни на Україну є багатограним і має значні наслідки як для держави загалом, так і для окремих громадян.

Одним із найпомітніших ефектів є руйнування економічної інфраструктури, особливо в східних регіонах країни, де війна знищила промислові об'єкти, транспортні мережі, енергетичні системи та житлові будинки. Це суттєво скоротило виробничі потужності країни, обмежило економічне зростання і знизило ВВП. Втрата промислових підприємств у регіонах, які традиційно були

економічними центрами, таких як Донбас, зумовила значне падіння виробництва в металургійній, вугільній та машинобудівній галузях. [4].

Війна також порушила традиційні ланцюги поставок та торгівлі, що спричинило економічні втрати і дестабілізацію внутрішнього ринку. Проте на тлі цих негативних змін з'явилися й нові можливості. Міжнародна торгівля України зазнала значних трансформацій через санкції, запроваджені проти росії, а також скорочення торговельних відносин з цією країною. Зменшення залежності від росії стало поштовхом для пошуку нових ринків збуту продукції, а також співробітництва з іншими державами, особливо країнами Європейського Союзу.

Євроінтеграційні процеси, які прискорилися в умовах війни, дали можливість Україні розширити свою економічну взаємодію з європейськими ринками. Одним із важливих джерел економічної підтримки України стала фінансова допомога від західних країн та міжнародних організацій. Західні інвестиції і кредити, а також гуманітарна допомога стали ключовими факторами у стабілізації економіки в умовах війни. Ця допомога дозволила частково компенсувати втрати внаслідок руйнувань та спрямувати ресурси на відновлення інфраструктури і забезпечення нагальних соціальних потреб населення.

Однак, попри значну міжнародну підтримку, виклики для української економіки залишаються масштабними, і процес відбудови після війни вимагатиме тривалого часу та значних фінансових ресурсів. Для окремих громадян війна стала джерелом значних матеріальних втрат. Зокрема, багато людей втратили роботу через руйнування підприємств або вимушену міграцію, що призвело до зниження доходів і підвищення рівня безробіття. Зростання цін на основні товари та послуги, а також висока інфляція додатково погіршили економічне становище населення.

За умов економічної нестабільності та невизначеності, багато українців зіткнулися з проблемами збереження своїх заощаджень та доступу до базових послуг. Все це разом вплинуло на рівень задоволення життя. [2].

Однак, не всі сектори економіки зазнали скорочення або занепаду. Оборонна промисловість, зважаючи на потреби армії та мобілізацію ресурсів на військові цілі, навпаки, зазнала значного розвитку. Виробництво військової техніки, зброї та іншого військового спорядження стало одним із основних пріоритетів державної економічної політики, що сприяло створенню нових робочих місць у цій галузі.

ІТ-сектор також демонструє стабільний розвиток, попри війну. Україна зберегла свої позиції як один із важливих центрів ІТ-послуг у Східній Європі. Багато українських ІТ-компаній продовжують працювати та розвиватися, адаптуючись до нових умов і виконуючи замовлення як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Гнучкість цієї галузі дозволила їй швидко реагувати

на виклики війни та підтримувати економічний розвиток країни навіть у кризових умовах.

Отже, війна в Україні спричинила серйозні економічні виклики, руйнуючи інфраструктуру та скорочуючи виробничий потенціал країни. Водночас, зміни у міжнародній торгівлі, зменшення залежності від росії, західна фінансова допомога та розвиток окремих секторів, таких як оборонна промисловість та ІТ, сприяють поступовій стабілізації економіки.

Втім, економічні втрати для громадян, зокрема зниження доходів, зростання безробіття та інфляція, залишаються важливими проблемами, які потребують комплексного вирішення у процесі відбудови країни. Взаємодія між політичними, соціальними, психологічними та економічними факторами створює складну динаміку, яка впливає на всі рівні українського суспільства. Політична мобілізація стимулює соціальні зміни, тоді як економічна нестабільність посилює психологічний тиск на громадян.

Соціальні процеси, такі як волонтерська діяльність, сприяють згуртуванню суспільства, що, у свою чергу, зміцнює політичну єдність і моральний дух. Водночас, недостатнє реагування на психологічні проблеми може підірвати довіру до державних інституцій та послабити економічний потенціал через погіршення здоров'я громадян.

Російсько-українська війна створила багаторівневий комплекс факторів, що потребує глибокого наукового аналізу з метою всебічного розуміння впливу цих факторів на розвиток українського суспільства. Взаємодія політичних, соціальних, психологічних і економічних складових формує нову суспільну реальність, яка суттєво змінює національну ідентичність, структуру соціальних зв'язків і рівень добробуту громадян. У цьому контексті особливої уваги заслуговує вивчення адаптивних механізмів стійкості населення та держави, що виникають як реакція на гібридні загрози і нові виклики. Формування таких механізмів є критично важливим для забезпечення довгострокової безпеки та стабільності країни.

Нова реальність вимагає розробки комплексних, багатогалузових стратегій, які повинні інтегрувати інноваційні підходи до економічного відновлення, політичної модернізації, соціальної реінтеграції та психологічної реабілітації населення. Лише через впровадження системних рішень, орієнтованих на довгострокову перспективу, можна забезпечити стійкість і розвиток українського суспільства в умовах сучасних глобальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боженко А. Психологічна реабілітація ветеранів: які державні програми діють в Україні та як ними скористатися [Електронний ресурс]. True UA. Strategic Communication. URL: <https://trueua.info/news/>

2. Вплив війни на якість життя в Україні – результати дослідження. URL: <https://np-resilience.com.ua/>
3. Добровольська. Г. Вплив війни на політичну культуру українського суспільства. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2023 126–128. URL: <https://doi.org/10.54929/>
4. Жила Г. Економічні та соціальні наслідки в Україні, вплив конфлікту на світову економіку. Економіка та суспільство, 2023 (47). URL: <https://doi.org/>.
5. IT-галузь в умовах війни: який стан найбільших теххабів України. Lviv IT cluster. URL: <https://itcluster>
6. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни? LB.ua. URL: <https://lb.ua/>
7. Мигаль М. Розвиток громадянського суспільства в умовах війни: рекомендації для міжнародних партнерів. URL: <https://iaa.org.ua/articles/civil-societydevelopment-in-times-of-war-recommendations-forinternational-partners/>.
8. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/>
9. Сергієнко Т., Куріс Ю. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії російської федерації. Himanites studies. 2022. № 11 (88). С. 79–87. DOI: <https://doi.org/>.
10. Ситник Г. Атрибути проблемного поля дослідження наслідків російсько-української війни. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника. Київ : навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. С. 6–12. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/>
11. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 30 лист. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника. Київ : навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023, 88 с.
12. Стойко М. Вплив війни на становлення і розвиток соціальної держави. Актуальні проблеми політики. 2024. Вип. 73. С. 89–99. DOI <https://doi.org/>
13. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. Н. Є. Головахи, д. соц. Н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maketvijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>.
14. Шевель І. Теорії впливу війни на суспільство, рівень соціальної напруженості, зміна масової свідомості та соціальних цінностей під час війни: соціологічний вимір. Вісник науки та освіти. 2023. № 9 (15). Серія «Соціологія». С. 922–935. URL: <http://perspectives.pp.ua/>

Катерина Бурдуваліс,
директор Державного архіву Хмельницької області

Олена Домбровська,
головний архівіст відділу публікаційної та науково-видавничої роботи
Державного архіву Хмельницької області

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ ЧЕРЕЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ РОДИННОЇ ПАМ'ЯТІ: ДОСВІД ПРОЄКТУ «ПАМ'ЯТЬ МОГО РОДУ» В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація: стаття аналізує роль проєкту «Пам'ять мого роду», який реалізується в Хмельницькій області, у процесі соціально-психологічної адаптації ветеранів російсько-української війни. Основною метою проєкту є відновлення зв'язку ветеранів з родинною історією через генеалогічні дослідження, що сприяє зменшенню симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та підтримує процес психологічної реабілітації. Повернення до родинних традицій та пам'яті дозволяє ветеранам відновити внутрішню ідентичність, зміцнити родинні зв'язки та сформувати нову роль у мирному житті. Крім того, проєкт має важливе значення для розвитку національної ідентичності та соціальної згуртованості, сприяючи популяризації української історії серед молоді та участі ветеранів у суспільно-культурних ініціативах.

Ключові слова: ветерани, соціально-психологічна адаптація, посттравматичний стресовий розлад, родинна пам'ять, генеалогічні дослідження, реабілітація, «Пам'ять мого роду», Хмельниччина, національна ідентичність, соціальна згуртованість.

Abstract: The article examines the role of the "Memory of My Ancestry" project, implemented in Khmelnytskyi region, in the socio-psychological adaptation of veterans of the Russo-Ukrainian war. The primary objective of the project is to reconnect veterans with their family history through genealogical research, which helps reduce the symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD) and supports the process of psychological rehabilitation. Returning to family traditions and memory allows veterans to restore their inner identity, strengthen family bonds, and form a new role in peaceful life. Additionally, the project plays a significant role in the development of national identity and social cohesion by promoting Ukrainian history among youth and encouraging veterans' participation in public and cultural initiatives.

Keywords: veterans, socio-psychological adaptation, post-traumatic stress disorder, family memory, genealogical research, rehabilitation, "Memory of My Ancestry," Khmelnytskyi, national identity, social cohesion.

Після тривалого перебування на фронті ветерани російсько-української війни стикаються з численними труднощами при поверненні до мирного життя. Війна залишає глибокі психологічні травми, зокрема симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), які ускладнюють процес адаптації. Тому важливо, щоб процес реабілітації включав не тільки медичну,

але й соціальну та психологічну допомогу, спрямовану на повернення до стабільного життя.

Одним з потужних інструментів соціально-психологічної адаптації ветеранів є повернення до своїх коренів через відновлення зв'язку з родинною пам'яттю. Збереження родинної історії дозволяє ветеранам побачити себе частиною більшої історії, відновити внутрішню ідентичність, зв'язок із минулим і сформуванню нову роль у мирному житті. Повернення до родинних традицій і пам'яті про предків дозволяє ветеранам відчувати свою значущість, що є важливим етапом психологічної реабілітації.

Проект «Пам'ять мого роду», який реалізований у Хмельницькій області з листопада 2024 року, є важливим прикладом використання родинної пам'яті для допомоги ветеранам. Метою проекту є відновлення зв'язку з історією роду через генеалогічні дослідження. Ініціативу реалізують Державний архів Хмельницької області та управління з питань ветеранської політики Хмельницької обласної військової адміністрації. Ветерани отримують можливість працювати з архівістами та істориками, ознайомитися з історією свого роду створюючи генеалогічне дерево своїх родин та отримати емоційну підтримку в процесі адаптації до мирного життя [1-4].

Проект реалізується у кілька етапів. На підготовчому етапі формуються команди, налагоджуються партнерства з архівами та музеями, проводиться інформаційна кампанія, а також здійснюється відбір учасників та збір архівних матеріалів.

На другому етапі розпочинаються ключові активності: психологічна підтримка ветеранів через тренінги, індивідуальні та групові консультації, арт-терапію та наративну терапію [5-7].

Організуються також практичні заняття з генеалогії, під час яких учасники можуть досліджувати свій родовід і створити генеалогічне дерево, використовуючи архівні джерела. Проводяться історико-культурні зустрічі, зокрема екскурсії до архівосховищ та історичних місць, а також ретрити в атмосфері природи та тиші за програмами відновлення емоційного і психологічного здоров'я ветеранів, учасників бойових дій та людей, які пережили травми або стреси. Учасники отримують емоційну підтримку, працюючи разом з однодумцями, які пережили схожі випробування.

Ці активності допомагають ветеранам та їхнім родинам адаптуватися до мирного життя і сприяють глибшому розумінню української історії та культури. Вивчення родоводу дозволяє ветеранам побачити свою роль у великій історії, що відновлює їхню самоідентифікацію. Повернення до коріння через історичні факти та досягнення попередніх поколінь зменшує відчуття ізоляції та відчуженості. Це також допомагає змінити ставлення до пережитих травм, сприймаючи їх як частину більшої боротьби та спадщини свого роду. Спільна робота з родиною над дослідженням родоводу зміцнює емоційні зв'язки, створюючи основу для підтримки та взаєморозуміння, що є важливим для реабілітації ветеранів, котрі можуть мати труднощі в спілкуванні через бойові переживання.

Третій етап передбачає узагальнення зібраних даних, створення онлайн-ресурсу для збереження досліджень та підготовку до публікації перших матеріалів. Четвертий етап включає випуск друкованих або цифрових матеріалів та організацію підсумкових заходів, таких як конференції, виставки та круглі столи. Завершальний етап передбачає презентацію результатів, масштабування проєкту та планування нових ініціатив [5-7].

Проект «Пам'ять мого роду» має значний вплив на громадську думку, популяризуючи важливість збереження родинної пам'яті серед широких верств населення. Він сприяє формуванню культури пам'яті, де ветерани та їхні родини отримують належну підтримку та визнання від суспільства. Це дозволяє краще

розуміти потреби ветеранів і сприяє їхній успішній адаптації в післявоєнний період. Залучення громади до цього процесу також сприяє розвитку взаємопідтримки на місцевому рівні, що є важливим для сталого соціального відновлення.

Успішний досвід реалізації проєкту в Хмельницькій області може стати основою для його поширення в інших регіонах України. Такі ініціативи сприятимуть загальному процесу соціальної реабілітації ветеранів, розвитку національної ідентичності та формуванню соціальної згуртованості в післявоєнний період. Це дозволить ветеранам відчувати свою належність до великої нації та отримати необхідну підтримку в процесі інтеграції в мирне життя. Практичний досвід, здобутий учасниками проєкту, може бути використаний для розробки нових програм підтримки ветеранів по всій Україні.[3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. На Хмельниччині втілюється проєкт «Пам'ять мого роду». Допис на сайті Хмельницької обласної військової адміністрації від 15 листопада 2024 року. // URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=147696>
2. Проєкт "Пам'ять мого роду" для захисників та ветеранів стартував на Хмельниччині. Допис на сайті ХМ-ІНСАЙД (інформаційне агентство) від 16 листопада 2024 року. // URL: <https://www.xm-inside.com/news/proyekt-pamyat-mogo-rodu-dlya-zahysnykiv-ta-veteraniv-startuvav-na-hmelnichchini/>
3. «Пам'ять мого роду». Відео на сайті ТРК «МІСТО» від 15 листопада 2024 року. // URL: <https://mistotv.com/72178/>
4. "Пам'ять мого роду": на Хмельниччині стартував проєкт для ветеранів з дослідження родоводу. Допис на сайті Суспільне Хмельницький (Новини) від 7 грудня 2024 року. // URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/896411-pamat-mogo-rodu-na-hmelnicchini-startuvav-proekt-dla-veteraniv-z-doslidzenna-rodovodu/>
5. «Пам'ять мого роду». Відео на Facebook сторінці Хмельницького телеканалу ТВ7+ від 23 грудня 2024 року. // URL: <https://www.facebook.com/tv7pluskm/videos/%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83/4088458658146739/>
6. Воєнний час: Проєкт "Пам'ять мого роду". Відеоролик на YouTube від 30 січня 2025 року. // URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AS33ulrg-WM>
7. Проєкт: "Пам'ять мого роду" на період 2025 року. Допис на сайті Понінківської територіальної громади Шепетівського району Хмельницької області від 20 лютого 2025 року. // URL: <https://poninkivska-gromada.gov.ua/news/1740035457/>

Ваганова Н. А.,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ
navaganova@gmail.com

ДЕТЕРМІНАНТИ ОБДАРОВАНОСТІ В РОЗУМОВОМУ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

У статті розглядаються детермінанти обдарованості у розумовому розвитку дітей, особливості розвитку пізнавальних процесів у сучасних дошкільників та розкриваються загальні закономірності їх розвитку, які можуть бути застосовані до визначення дитячої обдарованості. Показано, що дошкільний вік має виняткове значення для розвитку здібностей, особистих якостей та загальної обдарованості дитини.

Ключові слова: когнітивний розвиток, детермінанти, пізнавальні здібності, обдарованість, дошкільний вік.

In the article the determinants of giftedness in the mental development of children, the features of the modern preschoolers' cognitive processes' are observed and the main regularities of cognitive abilities' development are shown, which can also be applied to the children's giftedness. It is shown, that the preschool age has particular significance for the child's abilities', personality's features' and general giftedness' development.

Keywords: cognitive development, determinants, cognitive abilities, giftedness, preschool age.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку психологічної науки вказує на безліч відкритих питань, серед яких принципово важливого значення набуває проблема дослідження розвитку й формування інтегративних креативних і творчих якостей обдарованості особистості в умовах інноваційного освітнього простору. Проблема обдарованості і її специфіка в дошкільному віці нерозривно пов'язана з проблемою розвитку здібностей дитини. Дошкільний вік – важливий період розвитку здібностей, становлення творчої особистості дитини, розвитку інтегративних процесів у психіці. Рівень і широта інтеграції, її динаміка характеризують формування і зрілість такого явища як обдарованість. Рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості є результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини (ігровою, учбовою тощо). В той же час не можна ігнорувати і роль психологічних механізмів саморозвитку особистості, які лежать в основі формування і реалізації індивідуального обдарування.

Обдарована творча особистість розглядається нами як така, що відображає вищу ступінь розвитку, підготовленості до конкретних видів діяльності і до життя в цілому, до найбільш конструктивної, раціональної поведінки в сучасних

соціальних умовах. Нами в уже раніше здійснених публікаціях викладались окремі положення концепції, які пов'язані з вивченням стратегій і тактик творчої діяльності, вивченням творчої обдарованості. В зв'язку з тим, що все більш актуальним стає питання про необхідність вивчення проявів обдарованості та зокрема проявів творчої уяви у дітей дошкільного віку, коли найбільш виразно проявляються творча активність і творчий зміст діяльності особистості дитини.

Для обдарованих дошкільників ядром їх інтелектуальної обдарованості є розумові здібності, які включають швидкість і точність виконання розумових операцій, схильність до систематичної інтелектуальної діяльності, широке використання своїх знань, зокрема у співставленні, порівнянні, проведенні аналогій, розумова варіативність у пошуках розв'язань. У дослідженні О. М. Д'яченко (Д'яченко, 2005) виділено дві основні групи розумових здібностей дітей дошкільного віку з позиції розвитку різних засобів опосередкування. Так, перша група – це здібність до наочного моделювання, за допомогою яких дитина розкриває об'єктивні зв'язки і відношення. Друга група здібностей – це здібності до символізації, за допомогою яких дитина проявляє і узагальнює своє відношення до дійсності, її осмислення через символічні засоби (колір, форма, структура і т. п.).

Взагалі, підвищена розумова активність – характерна риса дитинства, зокрема дітей дошкільного віку, яка виражається в природньо обумовленій потребі дитини в розумових враженнях і інтелектуально-пізнавальних діях. Домінуюча у дошкільників пізнавальна мотивація і пізнавальна активність виражаються у формі дослідницької пошукової діяльності і проявляються в більшій чутливості до новизни.

Тепер розглянемо більш детально як розвивається мислення, зокрема творче у дошкільників. Щодо розвитку творчого мислення дітей слід зазначити, що діагностика творчого мислення нерозривно пов'язана з проблемою діагностики та розвитку здібностей, рівнем обдарованості, які є результатом також складної взаємодії спадковості (природних задатків) та соціального середовища, опосередкованого діяльністю самої дитини. У той же час не можна ігнорувати і роль психологічних механізмів саморозвитку особистості, які лежать в основі формування і реалізації індивідуального обдарування, так прикладом ранньої обдарованості є так звані вундеркінди – діти з надзвичайно яскравими успіхами в якійсь певній діяльності, з дуже високим раннім розвитком пізнавальних здібностей та окремих процесів, таких як феноменальна пам'ять, спостережливість, зачатки креативності і яскраво виражена допитливість.

Мислення дошкільників у значній мірі є наочним, але наприкінці дошкільного віку вже включає в себе елементи розумових абстрактних операцій, що полягають в істотних вікових змінах цієї найважливішої системної функції інтелекту та

забезпечують адаптацію дитини до умов життєдіяльності в її предметно-ігровому та соціальному середовищі. Так, якщо в ранньому дитинстві провідна форма мислення – наочно-дієва, то у старшому дошкільному віці у дітей вже домінує наочно-образне мислення і починають з'являтися елементи словесно-логічного мислення. Тобто відбувається поступова концептуалізація розумової діяльності, яка підводить дитину дошкільного віку до операціонального мислення, а завдяки подальшому розвитку систем перцепції, пам'яті, уваги дитина вже може вирішувати різні життєві завдання не тільки в ході практичних дій з предметами, але й «діяти в умі» – з опорою на образи, тобто уявлення про ці предмети. А головною зміною у розумових процесах є «переклад» зовнішньої дії у внутрішній план, що надає можливість дитині діяти в умі.

Отже, приблизно до чотирирічного віку у дошкільника в цілому завершено процес формування основних психічних функцій, а саме зорового сприймання, уваги, короткочасної пам'яті, що створює необхідне підґрунтя для становлення та розвитку наочно-образного мислення і появи вже елементів словесно-логічного мислення, що не скасовує дії попередніх видів мислення, а саме наочно-дієвого та наочно-образного мислення, а, навпаки, розширює, якісно змінює когнітивну сферу як систему пізнавальних функцій дитини.

Для загального спрямування нашого дослідження безперечно мають неабияке значення численні розробки, що їх здійснював Дж. Брунер (Брунер, 2008), звертаючи увагу в тому числі на особливостях наочно-образного мислення дитини, формування у неї відповідної картини образу світу на різних вікових дитячих групах. Так, він наголошував на тому, що в процесі репрезентації картини світу відбувається вражаюче зміщення акцентів: спочатку дитина пізнає свій світ головним чином завдяки тим звичним діям, за допомогою яких вона «може впоратись» із цим світом. З часом цей світ стає приступним дитині в образах, порівняно вільних від дій: поступово формується додатково ще один дуже вагомий шлях – перехід дій та образів у мовленнєві засоби, що розширює усю систему уявлень. Усе це в залежності від конкретики віку складає основу відповідної інтелектуальної діяльності.

Ж. Піаже вважав вихідною точкою розвитку творчого мислення дитини мислення, яке ще не спрямоване на дійсність, так зване міражне мислення – уяву як первинну форму дитячої свідомості, адже маленькій дитині ще важко навчитися відрізняти фантазію від реальності. Лише у старшому дошкільному віці, за думкою вченого, дитина починає враховувати реальність і пристосовуватися до неї, а дитячий егоцентризм є перехідним ступенем від пізнавальної уяви до реалістичного мислення. У дослідженнях Жана Піаже (Піаже, 2008) розвиток мислення пов'язувався у дитини з розвитком символічної

функції, а уява розглядалась як особлива форма репрезентативного мислення, яка дозволяє дитині передбачати зміни оточуючої дійсності.

Аналізуючи психологічні дослідження щодо динаміки мислення в дошкільному віці, відзначимо, що розвиток мислення дитини відбувається в декількох планах: безпосередньо в дієвому плані, в образному плані і в плані мовному, які, звичайно, взаємодіють і взаємопроникають один в одного.

Проблема розвитку уяви в дитячому віці також привертає увагу вітчизняних і зарубіжних психологів як проблема формування творчих здібностей дитини. Відомо, що одним з найважливіших новоутворень у дошкільному віці є саме уява, яка має багато спільного з пам'яттю: в обох випадках дитина діє в плані образів і уявлень. Образи, що виникають в уяві дитини, ситуації, дії вона реалізує в своїх іграх. Наявність відтворюючої та поява творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку сприяє тому, що їх ігри стають багатшими за змістом, цікавіші, а побудови образів набувають творчого, активного характеру. Уява дітей 5-6 років стає активною, творчою і має цілеспрямований характер: дитина створює образ або уявну ситуацію залежно від завдань, які вона ставить сам собі у ігровій діяльності або, які перед нею ставить дорослий. Формуючись у грі, уява переходить і в інші види діяльності.

І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков, як і інші дослідники, визначають, що найбільш чутливий, «сенситивний» період для розвитку уяви є саме дошкільний вік [1]. Так, на ранніх етапах розвитку уява дитини у 3-4 роки ще невіддільна від реальних дій з ігровим матеріалом і визначається характером іграшок, подібністю предметів-замінників з предметами, які вони замінюють. Поступово необхідність у зовнішніх опорах зникає і у віці 6-7 років у дитини вже немає такої залежності її гри від ігрового матеріалу. Уява старших дошкільників може спиратися вже і на такі предмети, які зовсім не схожі на ті, які вони замінюють. Відбувається процес інтеріоризації – перехід до ігрових дій з предметом, якого насправді нема, до уявлення дій з ним подумки. Наявність відтворюючої та поява творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку сприяє тому, що їх ігри стають багатшими за змістом, цікавіші, а побудови образів набувають творчого та активного характеру.

У дослідженнях Л. С. Виготського, О. В. Запорожця, О. М. Д'яченко показана можливість формування уяви на ранніх стадіях онтогенезу, а що стосується ролі уяви в ігровій та повсякденній поточній діяльності дітей, то, як зазначають відомі вчені, її важко переоцінити. Дослідження психологів показують, що уява дитини розвивається поступово, з накопиченням нею певного досвіду, адже всі образи уяви засновані на тих уявленнях і враженнях, які дитина отримує в реальному житті, але маленькій дитині дуже важко навчитися відрізняти фантазію від реальності.

Отже, у працях сучасних дослідників уява розглядається як форма активності, що виражається у зміні і гнучкому використанні «елементів» досвіду, а сам процес роботи уяви дошкільників полягає у створення нових образів шляхом переробки вже наявних уявлень і понять, які вони реалізують у своїх іграх. Так, дитина не просто копіює і відтворює у своїх іграх те що бачить і чує від дорослих, а вносить багато змін, своїх елементів, вільно комбінуючи свої враження із змістом вигаданих історій, казок, розповідей, мультфільмів. Можна вважати, що творча уява старших дошкільників є складною переробкою отриманих уявлень, доповнення одних образів елементами інших і виступає початковою ступеню в розвитку справжньої творчої уяви.

У своїх витоках уява пов'язана із зародженням знакової функції свідомості, а саме, у дітей від 5 до 7 років спостерігаються дві найважливіші функції та лінії розвитку уяви. Перша пов'язана з освоєнням знаково-символічної діяльності і визначається роллю механізмів уяви в оволодінні дитиною довільним увагою, пам'яттю, логічним мисленням. Основні механізми дитячої уяви такі: *варіювання* (прагнення змінити наявне в досвіді); *моделювання* (як загальний механізм ігрового дії і спосіб відтворення подій на новому матеріалі); *схематизація* (скорочення і розчленування реальності з подальшим перенесенням дії і функцій предмета на інші об'єкти); і *деталізація* (механізм, який підсилює яскравість образів уяви і забезпечує доробку образів у відповідності з умовами дії). Удосконалення цих механізмів уяви та їх взаємозв'язок створюють передумови для формування знаково-символічної функції свідомості дитини та розвитку її інтелекту. Друга функція уяви пов'язана з орієнтовно-дослідницької пізнавальною діяльністю, що дозволяє дитині зрозуміти сенс людської діяльності та своїх власних дій для себе і для інших, можливість в уяві «програти» різні варіанти дій і їх наслідків. Ця лінія розвитку уяви безпосередньо пов'язана з вихованням дитини та з формування у неї певного усвідомленого емоційного ставлення до навколишнього.

А творець психоаналізу З. Фрейд взагалі розглядав уяву як первинну форму дитячої свідомості. Згідно з Фрейдом, свідомість дитини в ранньому дитинстві вільна від реальності і тільки обслуговує її бажання і фантазії, а афективна уява, так само як і творчість, є вираженням несвідомих конфліктів, які прямо пов'язані з розвитком природжених тенденцій. Фрейд вважав, що основна функція уяви – це захисна функція особистості, захист «Я» та компенсація негативних переживань, які породжуються несвідомими процесами.

Розглянемо більш детально як у дошкільному віці розвивається сприймання дітей. Сприймання – це складний процес, взаємопов'язаний з іншими психічними процесами. Експериментальні дослідження дозволяють стверджувати, що у формуванні образу предмету окрім відчуттів задіяна пам'ять,

мислення, мова, тому дуже часто про сприймання говорять як про своєрідну перцептивну діяльність [3, 5].

Відомо, що сприймання виступає як суб'єктивний образ об'єктивного світу. Суб'єктивне виділення предмету, як якійсь цілості, розглядається як результат практичного виділення суб'єктом предмету в процесі його діяльності з предметами реального світу. У основі сприймання лежить зіставлення наявних об'єктів із засвоєними суб'єктом еталонними значеннями цих властивостей, а наявною системою еталонів визначається характер обстеження об'єктів і, отже, характер отримуваної при цьому інформації. Як показали дослідження О. В. Запорожця, Л. А. Венгера, образ, що формується у процесі сприймання, виступає як результат здійснення суб'єктом цілеспрямованої перцептивної дії. Згідно концепції О. В. Запорожця (Запорожець, 1978), вирішальне значення у розвитку сприймання має засвоєння дітьми сенсорних еталонів – зразків зовнішніх властивостей об'єктів (форми, кольору, висоти звуку і т. п.). Оволодіння сенсорними еталонами проходить ряд етапів і завершується тільки в молодшому шкільному віці. На думку О. В. Запорожця, розвиток сприймання вступає в принципово нову фазу при переході від раннього до дошкільного віку. У цей період під впливом ігрової і конструктивної діяльності у дітей складаються складні види зорового аналізу і синтезу, які включають здатність «розчленовувати» сприйманий об'єкт на частини в зоровому полі, досліджуючи кожен з цих частин окремо і потім об'єднуючи їх в одне ціле.

Ще Г. С. Костюк (Костюк, 1989) зазначав, що у розвитку перцептивних процесів у дошкільному віці великого значення набуває ігрова діяльність, в процесі якої діти повніше і точніше сприймають використовувані в ній об'єкти: у грі формуються у дитини просторові й часові сприймання, тривалість і послідовність навколишніх явищ. У період дошкільного дитинства також дуже важливу роль відіграє оволодіння мовою, завдяки якій дошкільник навчається виділяти різні властивості об'єктів, відносити об'єкти до певних груп, позначуваних словом. Слово сприяє удосконаленню сприймання: так, називаючи ті або інші властивості предметів і явищ, дитина тим самим виділяє для себе ці властивості; називаючи предмети, вона відокремлює їх від інших, визначаючи дії з ними, – краще розуміє їх. У старшому дошкільному віці процеси сприймання починають формуватися як довільні акти. Дитина цього віку може вже бути зайнята певний час лише розгляданням якогось об'єкта або слуханням розповіді. Взагалі, вміння розглядати предмети, спостерігати їх з'являється з середини дошкільного віку в процесі спеціальної педагогічної роботи з дітьми: при проведенні спостережень, ігор, зокрема дидактичних, а також екскурсій у природу, проведення музичних та художньо-творчих занять. Так, наприклад, у процесі гри, яка є своєрідною формою активного пізнання навколишнього світу

і провідною діяльністю в дошкільному віці, діти повніше і точніше сприймають використовувані в ній предмети. Потреба відтворити у грі те, що спостерігається в житті, спонукає дошкільника пильніше придивлятися до певних життєвих явищ, зіставляти відтворюване з тим, що відбувається у навколишній дійсності.

Отже, у процесі сприймання дитина набуває власного досвіду, засвоюючи одночасно досвід суспільний. Розвиток сприймання характеризується, таким чином, не тільки зміною його обсягу й осмисленості, а й перебудовою самого способу сприймання, який дедалі більш удосконалюється. Попередні висновки можна коротко звести до констатації в проявах сприймання дітьми нової інформації проявів творчості вже на стадії сприймання, хоча про конкретну детермінацію цих процесів у кожному окремому випадку слід говорити з певними застереженнями, зумовленими в першу чергу складністю досліджуваного феномену. Можна вважати, що асоціативне поле реагування у дітей цього віку дозволяє їм досягати не тільки впізнавання, але й продовжуючи перцептивний процес, здійснювати пошук аналогій й комбінування наявними еталонами, чи просто випадково набути досвідом.

С. Е. Поляков (Поляков, 2004) у своєму дослідженні, порівнюючи образи сприймання і образи уяви, відзначає, що образи уяви є чимось на зразок «слідів» минулих образів сприймання і відрізняються від них нестабільністю, фрагментарністю, спонтанністю виникнення, але, незважаючи на безліч відмінностей, вони змістовно і феноменологічно споріднені образам сприймання. Образи уяви як би «вбудовуються» в поточне сприймання і таким чином, сприймання дітьми реальності – це не тільки виникаючі перцептивні образи, скільки якісь синтетичні образи, що включають поряд з першими, образи уявлень і спогадів (пам'яті). Саме послідовність образів сприймання і уявлення сприйманого об'єкта створює у дитини в кінцевому рахунку, синтетичний образ сприймання, тому можна виділити власне перцептивний образ та підсумковий образ сприймання. Перший – результат вродженої здатності формувати при сприйманні зовнішнього об'єкта психічне явище, щось на зразок миттєво виникаючої у психіці картинки, а другий – це поточний процес появи в психіці перцептивних образів і образів уяви, розгорнутий у часі, трансформований мисленням образ сприйманого об'єкта в те, що можна назвати «підсумковим образом сприймання». Самі образи уяви – це отримане раніше шляхом активної взаємодії з реальністю і перероблене на основі попереднього особистісного досвіду, особливим чином структуроване знання про неї, це особливі чуттєві моделі конкретної частини навколишньої реальності в рамках загальної чуттєвої моделі навколишньої дійсності.

Коротко розглянемо властивості образів-сприймання і порівняємо їх з властивостями образів-уявлень. Так, властивостями образів-сприймання є: *предметність* – у процесі сприймання формується образ предмета, в якому всі

його властивості об'єднані і сприймаються як складова частина загального, а не як окремі властивості; *цілісність* – властивості предмета в образі об'єднані так, що предмет сприймається як цілісне утворення, яке виділяється із загального фону і відрізняється від інших предметів; *структурність*, коли кожна властивість цілісного предмета має своє місце, по-різному пов'язана з іншими властивостями, наприклад, розміри, колір і форма одних деталей відрізняється від інших деталей, а також виділяються головні і другорядні деталі і властивості предмета або явища; і *константність* як збереження образу предмета і його впізнавання при змінах окремих його властивостей і частин, просторового положення.

А властивостями образів-уявлень виступають: *узагальненість* – збереження в образі предмета найбільш узагальнених властивостей, таких, які характерні для цілого класу таких же предметів; *фрагментарність* – збереження в образі тільки частини властивостей або найбільш важливих частин і деталей, з яких складається особливість предмета; *вибірковість* – збереження або відтворення тільки того, що значимо для дитини відповідно до завдань її діяльності; та *схематичність* – властивості предметів запам'ятовуються менш яскравими і виразними, ніж в предметах реально сприймаються, і можуть запам'ятатися в образній або умовної формі, у вигляді знаків-символів, які заміщають, а не відображають окремі властивості і особливості предметів. Образи-сприймання і образи-уявлення відрізняються у дітей і дорослих. Так, образи-сприймання у дітей є більш предметними, а у дорослих вони більш структурні, константні. Образи-уявлення у дітей більш конкретні, яскраві, образні, а у дорослих, навпаки, схематичні та узагальнені. Впізнавання знайомих предметів у дітей відбувається повільніше, за одним або двома найбільш яскравими ознаками, сукцесивно, розгорнуто у часі, у дорослих впізнавання миттєве, симультанне.

Відображення в образах властивостей предметів їх особливостей є змістом образів. Так, за змістом образи умовно поділяються на дві групи видів сприймання: прості та складні. До першої групи входять сприймання цілісних предметів та їх властивостей (форми, кольору, величини і т. п.), сприймання простору, часу, руху і т.д., в сприйманні яких активну участь беруть відчуття. До другої групи відносяться «складні» об'єкти, а саме: ілюстрації, тексти, природа, відношення людей, у сприйманні яких активно беруть участь мислення, пам'ять, уява. Для кожного виду сприймання існують набір перцептивних дій і еталонів, які дитина засвоює в образах і вербальній формі, спираючись на свій попередній досвід.

Крім властивостей образів-сприймання і образів-уявлень, а також видів сприймання існує така особливість образів, як їх характер, що обумовлений індивідуальними особливостями дитини, її темпераменту, особливостями організації процесу переробки інформації, які можуть посилювати чи

послаблювати, прискорювати або сповільнювати сприймання якоїсь інформації. Крім того, життєвий досвід і умови виховання формують індивідуальні особливості потреб, мотивів, волювої та емоційної сфери, характеру, а також особливості та ступінь розвитку пізнавальних процесів і самого сприймання. Всі ці особливості можуть істотно впливати на сприймання: виділяти одну інформацію і відкидати іншу, по-різному її систематизувати, узагальнювати.

Отже, як ми бачимо, сприймання це складний динамічний процес, який розвивається в діяльності і тісно взаємопов'язаний з уявою та іншими пізнавальними процесами і особистістю дитини в цілому, проходить окремі стадії розвитку і забезпечує умови для її творчо-інтелектуального розвитку. Образи сприймання – це суб'єктивні психічні моделі, що виникають у процесі взаємодії з реальністю і які залежні від попереднього досвіду дитини, вони не дані їй у готовому вигляді від народження, а формуються поступово, з накопиченням перцептивних образів і розвитком пізнавальних процесів. Таким чином, ми робимо загальний висновок про включення у психічні процеси сприймання нової інформації оперативної уяви (репродуктивної або творчої), яка в першу чергу ґрунтується на наявних образах, що накопичились у досвіді дитини, уяви, що актуалізується в залежності від міри новизни та складності нового об'єкту. Якщо сказати більш лаконічно, то йдеться про психологічну і загальну готовність дітей до аналізу, інтерпретації матеріалу що сприймається. Особливості цього віку детермінують загальну поведінку дітей і їх конкретні реагування на нову інформацію, й при цьому емоційність їхніх реагувань може бути як суттєвим бар'єром, так і стимулом, чим дуже помітно може бути деформована загальна картина діяльності, проявів творчого мислення, яке нерозривно пов'язане з процесами творчого сприймання.

В. О. Моляко, досліджуючи проблему творчості та обдарованості, виділяє такі основні складові творчого потенціалу людини як: прагнення до розвитку, духовного зростання; здатність дивуватися, здібність повністю орієнтуватися в проблемі; спонтанність, безпосередність; адаптивна гнучкість; оригінальність, дивергентність мислення; здібність до швидкого засвоєння нових знань, “відкритість” новому досвіду; здібність до синтезу, аналізу, комбінування, диференціації явищ; ентузіазм; здібність до самовираження, внутрішня зрілість, скептицизм, сміливість, мужність та ін. А аналізуючи роботи цілої низки дослідників, автор надає такі наступні складові в системі творчого потенціалу: задатки, схильності, які проявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, уподобаннях, а також в динамічності психічних процесів; інтереси, їх спрямованість, частота і систематичність прояву, домінування пізнавальних інтересів; допитливість, прагнення до створення нового, схильність до розв'язку і пошуку проблем; швидкість засвоєння нової інформації, створення

асоціативних масивів, схильність до постійних порівнянь, вироблення еталонів до наступного відбору інформації; прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінок і вибору шляхів розв'язку, адекватність дій; емоційна забарвленість процесів пізнання, емоційне ставлення, вплив почуттів на процес суб'єктивного оцінювання; креативність як вміння комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність розв'язків, раціональне використання засобів, часу тощо; порівняно більш швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами, оволодіння технікою праці, майстерністю.

Наші дослідження творчого мислення дітей старшого дошкільного віку показали, що творче мислення є одним з найголовних компонентів творчої обдарованості й можливість виявлення якісної характеристики проявів творчого потенціалу, показниками якого виступають кількісні та якісні характеристики творчої діяльності дітей, а саме: продуктивність, оригінальність, поліваріативність, прояви здогадки та фантазування, швидкість досягнення результату [2]. А домінуючим фактором розкриття та реалізації творчого потенціалу в дошкільному віці буде рівень забезпечення творчого розвитку дітей та створення дорослими сприятливих умов для стимулювання їх творчої активності в традиційних «дитячих» видах діяльності: у грі, мовному спілкуванні, у малюванні, конструктивній, музичній діяльності тощо.

Розвиток обдарованості дітей дошкільного віку та їх вміння самостійне ставити проблеми і розв'язувати творчо-пізнавальні задачі формується у процесі особистісної взаємодії дитини з дорослими, яка обумовлена особливостями когнітивного та особистісного розвитку дітей, змінами соціального контексту в сучасних умовах існуючого інформаційно-насиченого середовища.

Висновки. У процесі взаємодії з дорослим відбувається розвиток усіх компонентів пізнавально-творчої діяльності дітей, їх творчих здібностей та пізнавальних вмінь. Якщо говорити про дошкільний вік, то значна роль належить іграм, як провідному виду діяльності дітей, зокрема сюжетно-рольовим іграм, у процесі яких у дітей розвиваються такі психічні процеси як сприймання, мислення, уява, пам'ять, а також мова, комунікативні здібності, особистісна і мотиваційна сфери. Дошкільний вік можна вважати принципово важливим стартом у майбутнє життя людини, яке має виняткове значення для розвитку здібностей, мислення та дитячої обдарованості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барташнікова І. А. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-7 років. Тернопіль: «Богдан», 1998. 88 с.
2. Ваганова Н. А. (у співавт.) Прояви творчого сприймання у дошкільному та молодшому шкільному віці // Зб. наук. праць Інституту психології

- імені Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. Т. 12. Вип. 8. Ж.: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2009. С. 33-42.
3. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. Т. 12. Вип. 5. Ж.: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. С. 7-14.
4. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. К.: Освіта України, 2008. 702 с.

Василенко В. М.,

*директор Комунального закладу «Шосткинський навчально-виховний комплекс: спеціалізована школа І-ІІ ступенів – ліцей Шосткинської міської ради Сумської області»
vvasil1980@shostka-licey.com*

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ STEM-ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається питання впровадження STEM-освіти в сучасних українських школах, аналізуються її особливості, а також теоретичні та практичні аспекти реалізації. Останнім часом у світі спостерігається нестача спеціалістів у сфері інженерії та технологій, а попит на них зростає значно швидше, ніж на представників інших професій. У зв'язку з цими викликами STEM-освіта набуває все більшого значення. Вона сприяє розвитку творчих здібностей у дітей та молоді, а також відіграє ключову роль у підготовці майбутніх фахівців у сфері високих технологій.

Ключові слова: STEM-освіта, інформаційні технології, обдарованість, творчі здібності, робототехніка, мейкерство.

The article considers the issue of implementing STEM education in modern Ukrainian schools, analyzes its features, as well as theoretical and practical aspects of implementation. Recently, the world has seen a shortage of specialists in the field of engineering and technology, and the demand for them is growing much faster than for representatives of other professions. In connection with these challenges, STEM education is gaining increasing importance. It contributes to the development of creative abilities in children and youth, and also plays a key role in the training of future specialists in the field of high technology.

Keywords: *STEM education, information technology, giftedness, creativity, robotics, makerspace.*

Сучасний світ перебуває у стані постійних змін, що відображається і на освітньому процесі. Одним із ключових завдань школи є виховання компетентного, сучасного та ініціативного громадянина України, який гармонійно поєднує знання, практичні навички, творчий потенціал та критичне мислення.

Для формування такої особистості необхідно створити відповідні умови навчання, що відповідають викликам часу. Сьогодні школярам потрібні інші компетенції, ніж їхнім попередникам. Серед них:

- інтелектуальна допитливість, яка сприяє інноваційному та творчому мисленню;
- критичне та системне мислення, що допомагає аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки та розв'язувати складні завдання;
- ефективні комунікативні навички для різних видів взаємодії;
- здатність до командної роботи та особистісної взаємодії;
- навички самоосвіти та адаптації до нових умов навчання.

Освіта має трансформуватися відповідно до сучасних вимог, що зумовлює необхідність впровадження нової педагогічної моделі – компетентнісного навчання, яке готує людину до реального життя та успішної самореалізації в глобалізованому світі. Відповіддю на ці виклики є STEM-освіта, яка стає дедалі популярнішою в Україні.

STEM-навчання передбачає комплексне вивчення природничих наук, технологій, інженерії та математики (Science, Technology, Engineering, Mathematics) [10]. Це не просто окремі дисципліни, а цілісна система, що інтегрує науку та практичне застосування знань. Такий підхід допомагає школярам розвивати технічні навички, логічне мислення та готуватися до майбутньої професійної діяльності у сфері високих технологій.

Вперше термін STEM з'явився у 2001 році, коли Національний науковий фонд США визначив цей напрям як ключовий у розвитку освіти та кар'єри. Зараз багато розвинених країн, серед яких Австралія, Китай, Велика Британія, Ізраїль, Південна Корея, Сінгапур і США, активно підтримують STEM-освіту на державному рівні.

Актуальність цього підходу зумовлена зростаючим попитом на технічні спеціальності. У зв'язку з розвитком технологій найбільш затребуваними стають професії, пов'язані з ІТ, інженерією, біо- та нанотехнологіями. [8]. У майбутньому можуть з'явитися нові спеціальності, яких ми ще не уявляємо, але вони безумовно будуть пов'язані з високими технологіями та природничими науками.

Для підготовки кваліфікованих фахівців традиційна освітня система має змінитися. Уроки більше не можуть бути зосереджені лише на вчителі, натомість важливо залучати учнів до практичної роботи, командної взаємодії та самостійного вирішення реальних задач. STEM-освіта сприяє формуванню в дітей критичного мислення, здатності працювати в команді, самостійно приймати рішення та адаптуватися до змін [4].

Останнім часом STEM-освіта розширюється, включаючи також творчі дисципліни, що утворює напрям STEAM (додано Art – мистецтво). Завдяки

цьому учні можуть застосовувати технології в креативних сферах, таких як дизайн, архітектура чи музика. Наприклад, у процесі навчання створюється комплексний проєкт «розумного будинку», де поєднуються технічні рішення та художня естетика. Це підкреслює важливість не лише науки та технологій, а й творчого підходу у формуванні майбутнього.

Таким чином, STEM-освіта є інноваційним підходом, який відповідає сучасним вимогам суспільства та економіки. Вона допомагає виховувати професіоналів, здатних не лише засвоювати знання, а й використовувати їх для вирішення реальних проблем, що робить її важливим напрямком розвитку освіти в Україні та світі [9].

Останнім часом американські дослідники дійшли висновку, що однобічний розвиток освіти, орієнтований лише на наукові дисципліни, без урахування мистецтва та творчості, може призвести до втрати молоддю креативних навичок. Наприклад, у штаті Массачусетс було ухвалено закон, який передбачає оцінку шкіл не лише за рівнем успішності учнів у стандартизованих тестах, а й за тим, наскільки навчальні програми сприяють розвитку творчого мислення школярів. Цей показник отримав назву «індекс креативності».

Майбутнє потребує гармонійного поєднання науки й мистецтва, яке має надихати та зацікавлювати не лише представників точних наук, а й митців та гуманітаріїв. Саме тому вже зараз необхідно замислюватися над тим, як виховувати перспективне покоління.

Для успішного запровадження STEM-освіти в українських школах необхідно зосередитися на двох ключових аспектах: забезпечення навчальних закладів сучасним обладнанням та використання інноваційних методик викладання.

Однак вітчизняна система освіти стикається з труднощами в обох напрямках. Багато шкіл не мають потрібного технічного оснащення або ж не володіють методиками його ефективного застосування в освітньому процесі. Варто зазначити, що впровадження нових технологій у традиційний формат занять ще не робить їх STEM-уроками. Наприклад, використання цифрових вимірювальних пристроїв на уроці фізики або проведення досліджень з новими мікроскопами на біології ще не є повноцінним STEM-підходом. Так само і друк моделей на 3D-принтері чи конструювання роботів не можна вважати STEM-навчанням, якщо ці процеси не інтегруються у вирішення комплексних завдань.

Ідеальна STEM-освіта – це комплексний підхід, де є командна і проєктна робота учнів, прогресивний і творчий вчитель, сучасне технологічне обладнання, інтеграція кількох наук і навчальних дисциплін, творчість і креативність [5].

Справжня STEM-освіта передбачає поєднання кількох ключових елементів:

- командної та проєктної діяльності;
- творчого підходу вчителя;

- сучасного обладнання;
- інтеграції різних наук;
- креативності та інноваційності мислення.

STEM-освіта може реалізовуватися у школах у трьох основних форматах:

Робототехніка – один із найпопулярніших напрямів, що розвиває технічне мислення учнів, навички роботи з електронікою та програмування. Завдяки правильному підходу такі заняття можуть перетворитися на захопливі STEM-уроки, де діти працюють у командах, створюють власні проєкти, аналізують проблеми та знаходять рішення [10].

Мейкерство – практична діяльність, у якій учні власноруч створюють різні об'єкти, від простих паперових конструкцій до складних електронних пристроїв чи моделей, надрукованих на 3D-принтері. Цей підхід дозволяє розвивати креативність, дрібну моторику, навички інженерного проєктування та командної співпраці.

Інтегровані STEM-уроки – методика, що об'єднує кілька дисциплін в одне навчальне заняття. Наприклад, можна вивчати фізику через музику або застосовувати математичні концепції в робототехніці. Такі уроки стимулюють учнів до творчого мислення та розвивають здатність застосовувати знання в реальному житті.

Запровадження STEM-освіти в українських школах здатне суттєво покращити якість навчання, зробити його більш інноваційним та конкурентоспроможним. STEM допомагає розвинути критичне мислення, адаптивність та практичні навички, необхідні для успіху в майбутньому.

Важливо розуміти, що STEM – це не просто розширення навчального плану чи додавання нових предметів, а зовсім інший підхід до освіти. Його суть полягає у формуванні в учнів навичок розв'язання проблем, уміння самостійно навчатися та ефективно працювати в команді. Саме такий підхід дозволить сучасним школярам стати затребуваними професіоналами у майбутньому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вольянська С.Є. STEM-освіта / С.Є.Вольянська // Довідник сучасного педагога. - Х.: Вид.група «Основа», 2016. - С.124-125.
2. Воронцова Е. Задатки, здібності, обдарованість... // Директор школи. – 2011. – № 13. – С. 15 – 18.
3. Максаєва. Ю.А. Легоконструювання, як фактор розвитку обдарованості / Ю.А. Максаєва: Початкова школа до і після. - 2012. - № 9. -С. 66-69.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
5. Практичні способи впровадження STEM-освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://b-pro.com.ua/statti/shho-potribno-dlya-vprovadzhennya-stem-osviti-v-ukraini-dumka-eksperta>

6. Робототехніка та мехатроніка: навч. посіб. / Л.І. Цвіркун, Г. Грулер ; Нац. гірн. ун-т. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Дніпро: НГУ, 2017. – 224 с.
7. Сучасні технології формування логіко-математичної компетентності в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / за заг. ред. Н.П. Тарнавської., Н. Ю. Рудницької, Ю. М. Мурашевич. – Житомир: ФОП «Левковець», 2015. – 430 с.
8. STEM-освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/>
9. STEAM-освіта – світовий тренд, що прийшов до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20185700-steam-osvita-svitovij-trend-shcho-prijshov-do-ukrayini>
10. STEAM-освіта – сучасний підхід до опанування інноваційних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gormrada.gov.ua/news/1612527735/>
11. STEM-освіта - шлях до майбутнього // Математика в школах України.-2017. - № 27 (543). - С.32-35.
12. Шулікін Д. STEM-освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iteach.com.ua/news/mass-media/?pid=2621/>

Вдовіна О. О.,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,
провідний науковий співробітник

Національний університет оборони України,
svitljahok@gmail.com

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ВИКЛИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Анотація. Проаналізовано особливості професійного зростання науково-педагогічних працівників в умовах динамічних змін у вищій школі та зростання вимог до їхньої викладацької, наукової й адміністративної діяльності. Окремлено основні причини та чинники емоційного вигорання, розкрито його вплив на якість освітнього процесу та мотивацію викладачів. Виокремлено етапи професійного становлення викладача, підкреслено важливість збалансування між кар'єрним розвитком і підтриманням психологічного благополуччя. На основі міжнародного досвіду розглянуто шляхи профілактики й подолання емоційного вигорання, зокрема систему менторства, консультаційні центри та програми психологічної підтримки. Зроблено висновок про актуальність розробки адаптивних моделей підтримки викладачів, які враховують специфіку різних закладів освіти та міжнародний контекст.

Ключові слова: професійний розвиток, науково-педагогічні працівники, емоційне вигорання, вища освіта, стрес-менеджмент, кар'єрне зростання, психологічна підтримка.

Annotation. This paper examines the peculiarities of academic staff professional development under the dynamic changes in higher education and increasing

requirements for teaching, research, and administrative responsibilities. It highlights the major causes and factors of burnout and its impact on the quality of the educational process, as well as on the motivation of lecturers. The study outlines the stages of professional growth for academic personnel and emphasizes the necessity of balancing career advancement with maintaining psychological well-being. Drawing on international experience, it discusses approaches to preventing and overcoming burnout, including mentoring systems, counseling centers, and psychological support programs. The conclusion emphasizes the importance of developing adaptive models of staff support that consider the specific nature of various educational institutions and the international context.

Keywords: professional development, academic staff, burnout, higher education, stress management, career growth, psychological support.

Професійне становлення науково-педагогічних працівників невід’ємно пов’язане з динамічними змінами у системі вищої освіти. Інтеграційні процеси, конкуренція на міжнародному ринку освітніх послуг, швидка модернізація технологій та наукових методів вимагають від викладачів і науковців не лише постійного професійного вдосконалення, а й уміння ефективно справлятися зі стресом. У такій напруженій атмосфері проблема емоційного вигорання набуває все більшої актуальності і потребує поглибленого дослідження.

Науково-педагогічні працівники поєднують викладання, науково-дослідну діяльність, а також виконують організаційні й адміністративні завдання, що в сукупності формує складний комплекс професійної діяльності. Комбінування цих обов’язків протягом тривалого часу часто призводить до емоційної та фізичної перевтоми. За умов постійного підвищення вимог до якості викладання, публікаційної активності та залученості у міжнародні проєкти ризик емоційного вигорання суттєво зростає. Водночас продуктивний професійний розвиток викладачів і науковців залишається одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів. Саме тому надзвичайно важливо проаналізувати, як особливості професійного зростання науково-педагогічних працівників та пов’язані з ними організаційні й психологічні чинники можуть сприяти або, навпаки, гальмувати цей процес, впливаючи на ризик емоційного вигорання. Варто детальніше розглянути, що включає поняття професійного зростання науково-педагогічного працівника, оскільки воно охоплює не лише накопичення наукових здобутків, а й удосконалення педагогічної майстерності, розвиток лідерських і комунікаційних навичок та розширення професійних зв’язків.

У зв’язку з цим зазвичай виділяють кілька етапів становлення викладача:

1. початковий – етап адаптації у викладацькому середовищі та накопичення першого досвіду;

2. етап активного становлення – коли формується власна методика викладання, розробляються курси і формується репутація;

3. етап професійної зрілості – який передбачає розширення наукових зв'язків і участь у міжнародних проєктах;

4. етап експертності – що характеризується лідерством у наукових школах та впливом на формування державної освітньої політики.

На різних етапах професійного становлення викладачі можуть отримувати підтримку у вигляді постійного підвищення кваліфікації, матеріальної та моральної підтримки керівництва, а також менторства від досвідченіших колег. Підвищення кваліфікації та здобуття наукових результатів (публікації в міжнародних журналах, участь у конференціях та інших наукових заходах) відкривають нові можливості для викладача та позитивно впливають на кар'єрне зростання, хоча гонитва за показниками може призвести до надмірного навантаження й, як наслідок, емоційного вигорання.

Емоційне вигорання – це симптомокомплекс, дія якого охоплює усі основні структурні рівні особистості:

1. соціально-психологічний рівень – відображає зміну міжособистісних стосунків;

2. особистісний рівень – супроводжується змінами особистісних рис;

3. мотиваційний рівень – характеризується якісною та змістовною зміною мотивації;

4. регулятивно-ситуаційний рівень – відображає зміну станів та емоційних реакцій [1].

Емоційне вигорання (англ. burnout) – це стан фізичного, розумового й емоційного виснаження, що виникає внаслідок тривалого перебування в умовах емоційного напруження. У педагогічній діяльності воно проявляється у вигляді втоми, зниження мотивації, роздратування або байдужості до результатів навчального процесу. Основними стадіями емоційного вигорання є: (1) фаза ентузіазму – коли людина вкладає велику кількість сил і ресурсів у свою діяльність, часто не помічаючи власних фізичних чи емоційних потреб; (2) фаза зниження інтересу – коли робота починає сприйматися як рутинна, емоційна залученість зменшується, і виникає відчуття, що зусилля не приносять очікуваного результату; (3) фаза емоційного виснаження – коли людина відчуває постійну втому, байдужість, з'являється почуття безнадії та апатії; (4) стадія деперсоналізації та відчуження – характеризується емоційним відстороненням від інших, втратою емпатії та збільшенням роздратування; (5) фаза повного вигорання, що може супроводжуватися серйозними психологічними проблемами, такими як депресія, тривожні розлади та психосоматичні захворювання [2].

Чинниками вигорання є надмірне навантаження, психологічний тиск, недостатня підтримка та хронічний стрес. Його симптоми можуть бути як фізичними (безсоння, головний біль), так і психологічними (емоційна

виснаженість, зниження самооцінки). У довгостроковій перспективі вигорання знижує якість викладання та наукової роботи, а також підвищує ризик залишення сфери освіти. Для багатьох викладачів кар'єрне зростання може здаватися захистом від вигорання, проте при відсутності належного балансу між роботою та особистим життям воно часто стає каталізатором перевтоми.

До додаткових стресових факторів належать бюрократичні процедури, недостатність ресурсів і обмеженість фінансування, надмірний розмір академічних груп, різнорівневі запити студентів, необхідність підтримувати високі показники публікаційної активності та безперервної оцінки ефективності, нечітко сформульовані або швидко змінювані вимоги до викладання й наукових результатів, а також конфлікти й непорозуміння у колективі, відсутність належної адміністративної або колегіальної підтримки, а також труднощі із впровадженням сучасних освітніх технологій через брак достатньої технічної бази чи часу на адаптацію.

Отже, особливо важливо знаходити рівновагу між професійним розвитком і збереженням психологічної стійкості. На особистісному рівні значну роль відіграють уміння саморегуляції, ефективне планування часу та мотиваційні інструменти, які допомагають уникнути надмірного перенапруження. Університети можуть сприяти поліпшенню умов праці, запроваджувати тренінги з емоційної компетентності, надавати доступ до психологічної допомоги та оптимізувати навантаження через раціональний розподіл годин викладацької, наукової й адміністративної роботи. Досвід Американської психологічної асоціації (American Psychological Association) [3], яка впровадила систему менторства та консультаційних центрів для спеціалістів на різних етапах кар'єри, засвідчує ефективність таких підходів у зниженні стресу та підтримці професійного розвитку. У провідних університетах Європи (зокрема, Оксфордському та Кембриджському), під егідою Європейської асоціації університетів [4], тривалий час функціонують спеціалізовані служби підтримки викладачів, які поєднують програми професійного розвитку з психологічною допомогою та створюють платформу для обміну досвідом з колегами й експертами освітньої галузі.

Загалом можна дійти висновку, що професійний розвиток викладачів і науковців вимагає не лише вдосконалення наукових компетенцій, а й формування навичок керування власними ресурсами. Емоційне вигорання, як свідчать дані Центру з вивчення вищої освіти Університету Каліфорнії в Берклі (англ. University of California, Berkeley), становить серйозну загрозу якості освітнього процесу, а кар'єрне зростання не завжди гарантує відсутність професійної кризи, особливо при недостатці належних ресурсів і підтримки. Ефективна профілактика та подолання вигорання повинні здійснюватися на двох

рівнях – особистісному та системному – шляхом створення сприятливих умов роботи та запровадження психологічної підтримки. Викладачам рекомендується планувати свій робочий день так, щоб уникати перенапруження, а університетам – інвестувати в програми профілактики та мінімізації наслідків емоційного перевантаження. Крім того, досвід Гарвардського університету [5] свідчить, що створення професійних спільнот за інтересами та груп взаємопідтримки допомагає не лише розв’язувати нагальні проблеми професійного розвитку, а й слугує ефективним бар’єром проти вигорання. Перспективи подальших досліджень у цій галузі полягають у розробці адаптивних моделей підтримки викладачів з урахуванням специфіки закладів різного профілю, а також у порівнянні ефективності різних методів профілактики та подолання вигорання в міжнародному контексті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шкраб’юк В.С., Білик Д.І. Емоційне вигорання особистості: психологічний аналіз проблеми. URL: <https://goo.su/gkltMz> (дата звернення 26.02.2025).
2. Психологічне вигорання. Український психологічний ХАБ. URL: <https://goo.su/QfNSg> (дата звернення 26.02.2025).
3. Офіційний сайт Американської психологічної асоціації. URL: <https://www.apa.org> (дата звернення 26.02.2025).
4. Офіційний сайт Європейської асоціації університетів. URL: <https://www.eua.eu> (дата звернення 26.02.2025).
5. Офіційний сайт Гарвардського університету. URL: <https://www.harvard.edu> (дата звернення 26.02.2025).

Верболович А. Л.,

*практичний психолог комунального закладу загальної середньої освіти
«Ліцей №7 Хмельницької міської ради»,
allalioniivna@gmail.com*

Наконечний І. М.,

*здобувач освіти 8 класу комунального закладу загальної середньої освіти
«Ліцей №7 Хмельницької міської ради»,
illanakonecni7@gmail.com*

КОРЕЛЯЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ І МЕНТАЛЬНИХ РИС ПІДЛІТКІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Анотація. Людські спільноти наполегливо ідентифікують власні, самодостатні й неповторні особливості духовної й матеріальної культури, роблячи акценти на її етнічній самобутності. Українці. Які ми? Які риси визначають нашу суть і століттями впливають на долю народу та держави та яка роль сім’ї у цьому процесі? Саме ці питання ми вирішили підняти у своїй

статті. Сьогодні в умовах поглиблення кризових явищ і глобалізаційного впливу ментальність українців поступово змінюється у бік раціоналізації у прийнятті політичних рішень, активізації поведінки. А сім'я відіграє вирішальну роль у формуванні характеру підлітка, а також його особистісних рис. У цьому й полягає актуальність моєї статті.

Ключові слова:: внутрішньосімейні стосунки, стилі сімейного виховання, підліток, ментальність, менталітет.

Abstract. Human communities persistently identify their own, self-sufficient and unique features of spiritual and material culture, emphasizing its ethnic identity. Ukrainians. What are we like? What features define our essence and have influenced the fate of the nation and the state for centuries, and what is the role of the family in this process? These are the questions we decided to raise in our article. Today, in the context of deepening crisis phenomena and globalization influence, the mentality of Ukrainians is gradually changing towards rationalization in political decision-making and activation of behavior. And the family plays a crucial role in shaping the character of a teenager, as well as his or her personal traits. This is the relevance of my article.

Keywords:: intrafamily relations, family upbringing styles, adolescent, mentality, mentality

Постановка проблеми. Останні десятиліття людського буття мають одну виразну тенденцію – посилення етнонаціональної активності в численних країнах світу. Ця хвиля не пригасає навіть в умовах інтенсивного насаджування політиками ідей міжнародної співдружності, єдиного європейського дому та глобалізації. Людські спільноти наполегливо ідентифікують власні, самодостатні й неповторні особливості духовної й матеріальної культури, роблячи акценти на її етнічній самобутності. Українознавчі наукові інституції в роки незалежності теж почали продуктивно вивчати проблему національної психології. Адже щоб будувати державу, яка б відповідала особливостям вдачі, треба знати можливості, іманентні якості – специфіку національної ментальності. Наукові розвідки щодо менталітету та ментальності є досить різноплановими і здійснюються в рамках різних наукових напрямів. Сьогодні в умовах воєнного часу, поглиблення кризових явищ і глобалізаційного впливу ментальність українців поступово змінюється у бік раціоналізації у прийнятті політичних рішень, активізації поведінки. А сім'я відіграє вирішальну роль у формуванні характеру підлітка, а також його особистісних рис. У цьому й полягає актуальність моєї статті. Актуальність моєї роботи полягає ще й у тому, що українське суспільство тривалий період часу знаходиться в стані кризи, переживає воєнний конфлікт; тому доцільним видається аналіз сутності та особливостей менталітету як чинника прийняття політичних рішень громадянами та формування їх певної поведінки. Ми ж, працюючи у школі, спілкуючись із здобувачами освіти та їх батьками, спостерігаємо незаперечно,

вагому роль сім'ї у формуванні особистості підлітка. Тому пропоную розглянути розвиток ментальних рис дітей підліткового віку через призму переважаючих стилів сімейного виховання в родинах українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розкриття психологічних чинників стилів сімейного виховання та феномен ментальності, ментальних рис українців торкалися ряд вчених: Абрамова І., Божович, Венгер А., Слободчиков В., Ельконін Б., Власова О., Гетманов, О., Грабовська І., Зеньківський В. Калакура, Я., Киричук О., Литвин В., Орбан-Лембрик Л., Стражний О., Токарева Н., Храмова В.. Але новизна моєї статті полягає у тому, що безпосередній вплив стилю сімейного виховання на формування особистості підлітка беззаперечний, а зв'язок його з розвитком ментальних рис підлітка не достатньо вивчений.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до проблем дослідження особливостей розвитку, становлення й формування особистості в усій її багатогранності й цілісності має багаторічну історію. Природно, що головне місце в ході осмислення цього процесу посідають дослідження різних вікових періодів життя людини з їх новоутвореннями, особливостями і труднощами.

Особливе місце у дослідженнях вікових етапів життя людини та вивчення особливостей внутрішньосімейних стосунків на різних вікових етапах посідає концепція вікового розвитку Данила Борисовича Ельконіна. Конкретніше для підліткового віку провідною діяльністю постає інтимно-особистісне спілкування як особлива форма діяльності цього періоду. Данило Борисович Ельконін приходить до висновку, що в підлітковому віці відбувається «поворот» від спрямованості на світ і навчання до спрямованості на самого себе [3, с. 20].

Лев Семенович Виготський у своїй науковій концепції акцентував увагу на проблемі інтересів у перехідному віці, називаючи її «ключем до всієї проблеми психологічного розвитку підлітка». Стверджуючи, що всі психологічні функції людини на кожному щаблі розвитку, наразі й у підлітковому віці, діють не безсистемно, не автоматично й не випадково, а в певній системі, скеровуючись конкретними прагненнями, потягами й інтересами особистості [2, с. 109].

Схожої думки Лідія Іллівна Божович, відзначаючи, що до початку перехідного віку в загальному психічному розвитку з'являються нові, ширші інтереси, особисті захоплення і прагнення, прагнення зайняти самостійну, «більш дорослу» позицію в житті. Однак у перехідному віці ще немає можливостей (ні внутрішніх, ні зовнішніх). Характеризуючи підлітковий вік, Л. І. Божович відзначає, що «в підлітковому віці ламаються і перебудовуються всі колишні ставлення підлітка до світу і до самого себе, розвиваються процеси самосвідомості і самовизначення, що приводять, в остаточному підсумку, до формування тієї життєвої позиції, із якою підліток починає своє самостійне життя [2, с.115]».

Окремо дослідниця констатує появу психологічних новоутворень, притаманних саме підлітковому віку. А саме, це – розвиток рефлексії і, як результат цієї рефлексії – розвиток самосвідомості. При цьому розвиток рефлексії не обмежується тільки внутрішніми змінами самої його особистості, а у зв'язку з виникненням самосвідомості для підлітка стає можливе і глибше розуміння інших людей, у тому числі й у сімейному колі.

Ще одним вченим, який досліджував особливості внутрішньосімейних стосунків дітей підліткового віку був Василь Васильович Зеньківський. Стосовно підліткового віку він зазначав, що в цей період формується нова психічна установка, котра визначає характер внутрішньої роботи в підлітка й накладає особливий відбиток на його особистість та поведінку в сім'ї. Увага підлітка повертається до свого внутрішнього світу, до себе як до особистості. Його особливо турбує власна зовнішність, свої переживання, він досить часто занурюється у свої мрії. Підліток ніби живе у світі фантастики і свідомо уникає реального світу. Нездійсненність планів та мрій не хвилює його, а часто «психічно навіть піднімає у ньому смак до руху в даному напрямку. Підліток ніби набуває у самому собі, у своїх пориваннях і спрямованостях єдине керівне начало, усякі авторитети втрачають для нього свій вплив, він вірить лише самому собі, своєму власному досвіду [8, с.294]».

Від сім'ї залежить чимало не все у нашому житті. Роль батьків у житті дитини важко переоцінити. Сама по собі дитина не може народитися, вирости, а тим більше сформуватися як особистість.

«Усе – і хороше, і погане – людина одержує в сім'ї» – цю фразу знають усі. Тож благополуччя відносин між батьками й дітьми залежить від типу виховання, до якого діти звикли змалечку.

Зараз ми спробуємо охарактеризувати стилі сімейного виховання:

1. Авторитетний (високий рівень контролю, теплі стосунки) – батьки визнають та заохочують ріст автономії власних дітей. Відкриті до спілкування та обговорення з дітьми встановлених правил поведінки. Наслідки впливу на формування особистості дитини: діти дуже добре адаптовані, упевнені в собі, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички.

2. Авторитарний (високий рівень контролю, холодні стосунки) – батьки віддають своїм дітям накази й чекають їх точного виконання. Закриті від постійного спілкування з іншими. Встановлюють жорсткі вимоги та правила і не піддають їх обговоренню. Дозволяють дітям лише незначною мірою бути незалежними від них. Наслідки: діти, як правило, відлюдні, боязкі та похмурі, невибагливі, дратівливі. Дівчатка найчастіше залишаються пасивними й залежними. Хлопці можуть стати некерованими й агресивними.

3. Ліберальний (низький рівень контролю, теплі стосунки) – батьки слабо або зовсім не регламентують поведінку дитини (безумовна батьківська любов). Відкриті для спілкування з дітьми, але домінуюча спрямованість комунікації – від дитини до батьків. Дітям надана необмежена свобода за умови незначного керування з боку батьків. Батьки не встановлюють будь-яких обмежень. Наслідки: діти можуть бути схильні до неслухняності та агресивності. У деяких випадках діти стають активними, рішучими та творчими людьми.

4. Індиферентний (низький рівень контролю, холодні стосунки) – батьки не встановлюють для дітей ніяких обмежень. Байдужі до власних дітей. Закриті до спілкування через те, що обтяжені власними проблемами. Інколи байдужість поєднується з ворожістю. Наслідки: діти часто проявляють свої руйнівні імпульси; схильні до асоціальної поведінки; у спілкуванні часто виявляють агресивність [4, с.221].

З погляду вченого Михайла Литвака до позитивних стилів сімейного виховання дитини відносяться такі: 1) прийняття дитини, прийняття її такою, якою вона є, як у плані зовнішності, так і у плані різних рис характеру, поряд із природними можливостями та обмеженнями у сфері інтелектуального розвитку; 2) взаємодію з дитиною, мається на увазі участь, що супроводжується схваленням, і зацікавленість як її розвагами, так і заняттями; 3) надання дитині розумної свободи відповідно до її вікових особливостей; 4) визнання рівноправності дитини в родині, не переоцінюючи, але й не недооцінюючи її ролі. На думку науковця існує 6 типів неправильного виховання дітей: «Кумир сім'ї», «Попелюшка», «Жорсткі умови», «Гіперопіка», «Оранжерея», «Вічний принц».

Аналіз різних досліджень у сфері вивчення взаємин між батьками й дітьми показав, що батьки часто вимагають від дітей тих норм поведінки, які самі не завжди виконують. Видається цікавим факт, що батьки часто репродукують негативний стиль поведінки, щиро бажаючи добра своїй дитині. Розбіжності між бажаною й реальною батьківською поведінкою можна розглядати як одну із причин дисгармонії батьківсько-дитячих взаємин. Таким чином, формується нерозуміння, недовіра в процесі внутрішньосімейного спілкування. Основна проблема впливу батьків на дитину полягає в тому, що вони не сприймають ні себе, ні дитину такими, якими вони є насправді. Часто оцінки своїх дій і вчинків дітей оцінюються батьками за різними шкалами цінностей. У результаті такого виховання психологічна дистанція між батьками й дітьми зростає з кожним роком. То як же формуватимуться та розвиватимуться ментальні риси дитини у таких «несприятливих умовах»?

Сьогодні важко відшукати людину, яка б ніколи не стикалася із терміном «менталітет» або «ментальність». Цей термін в системі наукового глосарію порівняно новий, хоча походження давнє. Починаючи свою історію у

філософських працях XVII ст., слово латинського походження (*mentalis* – розумовий), закріпилось у французькій, англійській, німецькій мовах, набуло термінологічного статусу у багатьох галузях і згодом, розчинилось у загальноновживаній лексиці. В сучасній вітчизняній науковій літературі вживаються одночасно два поняття: «ментальність» і «менталітет», які не мають між собою суттєвої різниці, а являють переклад з різних іноземних мов, хоча є автори, що розрізняють ці два поняття. Отже, в латинській мові *mens, mentis* означає будь-яке духовне явище чи діяльність: розум, мислення, душевний стан, характер. Французькою і англійською *mental* означає те, що діється винятково в розумі, не знаходячи зовнішнього вияву, а також все, що належить до інтелектуальних здібностей, а з рештою, також моральності й волі [12, с.237]. Отже, в широкому, непрофесійному слововжиткові поняття «ментальності» та «менталітету» означає «спосіб думання», «сукупність інтелектуальних навичок», «склад розуму».

Науковий інтерес до проблем ментальності активізувався в середині XX ст. завдяки дослідженням французьких учених Ж. Люб'є і Р. Мандру. В роботах цього періоду значна увага, при визначенні поняття, відводилась історичним умовам, як фактору формування ментальності. Специфіка менталітету виявляється перш за все з урахуванням етнічних, національних, антропологічних характеристик. В 1958 році цей термін з'явився в енциклопедичних довідниках.

Зокрема, Психологічна Енциклопедія Сучасної України поняття «ментальності» та «менталітету» визначає так:

«ментальність» (від лат. *Mens (mentis)* - спосіб мислення, склад душі) – це притаманний певній нації варіант світосприймання, поведінки, який реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі.

«менталітет» (від лат. *Mentalis* – розум, мислення, напрямок думок, душевний склад) – сукупність характерних особливостей етнічної самосвідомості, специфічна форма духовності, своєрідних почуттів [7].

Але сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення змісту цього поняття серед сучасних дослідників. Зокрема, Калагура Я. І. вважає ментальність поняттям, внутрішній зміст якого визначається основними характерологічними особливостями народу «разом з тим менталітет нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації і відображає зміни народних світовідчужань [9]».

Ментальність, в інтерпретації Гетманова О. О., - це національний характер (дух), який проявляється на світоглядно-філософському рівні і розкривається у спільній духовно-психологічній орієнтації певної суспільної, насамперед, етнонаціональної групи, що інтегрує потік, індивідуальних вражень, уявлень у цілісне світобачення, світосприйняття, світовідчужтя [5]. Вікторія Храмова

приходить до висновку, що менталітет – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу [15, с.23].

Л. Е. Орбан-Лембрик ментальність розкриває як своєрідний стан, рівень розвитку, спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей, особливостей адаптації до навколишнього середовища, впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь [13, с. 110].

Сучасні науковці розглядають ментальність як систему, яка поєднує три структурні компоненти – емоційний, пізнавальний, поведінковий.

Загалом, вчені виокремлюють чотири системотворчі ознаки менталітету українця:

1) інтровертованість вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється у зосередженості на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

2) кордоцентричність – сентименталізм, чутливість, емпатія, любов до природи, яскрава обрядовість, естетичність народного побуту;

3) анархічний індивідуалізм, проявами якого виступають різноманітні форми опосередкованого прагнення до особистої свободи за умови відсутності організації, стійкості та дисципліни;

4) перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом. [14, с. 289].

Категорія «ментальні риси» дає змогу аналізувати національний характер в етнічному контексті: висока українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляються, зокрема, в естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі – це дар Божий, котрий визначає людяність і є основою творчості; але сила емоційного мрійництва зменшує роль раціонально-вольової компоненти психіки, а тому перетворюється часом на кару Божу.

Для розкриття впливу стилю сімейного виховання на розвиток ментальних рис підлітка я провела ряд досліджень. На першому етапі роботи для описання міжособистісних відносин в родині з точки зору підлітків та їх батьків провела анкетування для підлітків «Батьківський стиль виховання. Як вас виховують батьки?» та анкету для батьків «Батьківський стиль виховання. Як ви виховуєте дітей?»; тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна. Опрацьовані дослідження з підлітками та їх батьками підтвердили думку про те, що в їх сім'ях переважає авторитетний (найоптимальніший) стиль виховання. Це

означає, що у сім'ї панує тепла атмосфера та взаєморозуміння, що зводить до мінімуму виникнення проблем у стосунках та створює благоприємну атмосферу для розвитку, самоактуалізації дитини.

Наступним етапом мого дослідження було проведення методик на визначення ментальних рис підлітка. Першою методикою в своєму дослідженні для визначення рівня самооцінки особистості підлітків як рефлексивного компоненту психологічної культури та ментальності використала методику Інтегральна самооцінка особистості «Хто я є в цьому світі». Далі подала опитувальник, запропонований Олександром Стражним. Учням пропонуємо перелік рис, якостей, характеристик людей, навіявши установку, щоб визначити саме українські ментальні риси і виокремити 2 стовпчики: в лівому записати ті риси, які діти вважають позитивними в характері українців, а в правому негативні риси. Перевіривши роботи респондентів, можна говорити про те, що, якщо порівняти дослідження учнів з виокремлення загальних рис української ментальності з власними як позитивними, так і негативними рисами, то можна зробити висновок, що респонденти виокремили майже однакові риси.

Висновки. Опрацювавши роботи вітчизняних та зарубіжних вчених з обраної тематики та дослідивши роботи 81 здобувача освіти та їх 75 батьків, ми пересвідчилися у наявності зв'язку між переважаючим стилем сімейного виховання та розвитком ментальних рис підлітка. Ми переконались, що найоптимальніший стиль виховання для розвитку ментальних рис – авторитетний стиль виховання; він означає, що у сім'ї панує тепла атмосфера та взаєморозуміння, що сприяє розвитку ментальних рис підлітка.

Пам'ятаймо, що основними завданнями сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є виховання в дітей ментальних рис: гуманності (поваги до людей, співчуття і чуйності, доброзичливого відношення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної і світової культури, до формування загальнолюдських ідеалів добра, справедливості, чуйності, чесності і порядності, до свого способу життя на основі волі, моральності, культури, краси); виховання дитини свідомим громадянином-патріотом своєї Батьківщини, чесним трудівником, гарним сім'янином.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамова І. Г. До проблеми української ментальності. Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки. 2008. № 2. С. 7–11. Божович, Лідія Іллівна Про культурно-історичної концепції Л. С. Виготського та її значення для сучасних досліджень психології особистості // Зап. психології. - 1988. - №5. - 3. 108 – 116

2. Божович, Лідія Іллівна Про культурно-історичної концепції Л. С. Виготського та її значення для сучасних досліджень психології особистості // Зап. психології. - 1988. -№5. -З. 108 – 116
3. Венгер А. Л., Слободчиков В. І., Ельконін Б. Д. Проблеми дитячої психології та наукова творчість Д. Б. Ельконіна [Архівовано 3 червня 2012 у Wayback Machine.] // Питання психології. 1988. № 3. С. 20.
4. Власова О. І. Педагогічна психологія / О. І. Власова. – К. : Либідь. – 2005. – 429 с.
5. Гетманов, О. О. (25 травня 2018). Роль ментальності та менталітету в розвитку етносів / Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. 25-26 травня 2018 р., м. Дніпро (укр.). Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. с.183–184. Архів оригіналу за 2 квітня 2022. Процитовано 2 квітня 2022.
6. Грабовська І. Проблеми засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І.Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58-70.
7. Енциклопедія Сучасної України. esu.com.ua. Архів оригіналу за 2 квітня 2022. Процитовано 2 квітня 2022. Національний менталітет
8. Зеньківський, Василь Васильович // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 742 с. – 1000 екз. – ББК 87я2. – ISBN 966-531-128-X
9. Калакура, Я. С. (2017). Ментальний вимір української цивілізації. Київ. ISBN 978-966-11-0879-9. OCLC 1019651944.
- 10.Киричук О. В. Основи психології / О. В. Киричук, В. А. Роменець. – Київ «Либідь». 1996. – с. 312.
- 11.Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iitzo.gov.ua/files/konzepsiy_shasliva_rodina_12_21.doc
- 12.Литвин В.М.; Гусєв В.І.; Слюсаренко А.Г. (2002). Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. с. 237–238.
- 13.Орбан-Лембрик Л.Б. Соціальна психологія© Westudents.com.ua Всі права захищені. Бібліотека українських підручників 2010 - 2020 Всі матеріали представлені лише для ознайомлення і не несуть ніякої комерційної цінностію.
- 14.Стражний О.С. Український менталітет : Ілюзії . Міфи . Реальність / Олександр Стражний . – К. : Книга , 2009. – 368
- 15.Храмова В. До проблеми української ментальності / В.Храмова // Українська душа. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С. 3-35.

Вовченко О. А.,
доктор психологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
olgawow4enko@gmail.com

РОЛЬ АРХЕТИПІВ У ПРОЦЕСАХ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ УЧНІВ: СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНЦЯ

Розглянуто особливості феномену «архетипу», як дієвого чинника на виховання, становлення та самоідентифікацію зростаючого покоління. Охарактеризовано вплив архетипів на формування унікальної автентичної самоідентифікації. Окреслено місце та роль етнічних архетипів у процесах сучасної трансформації соціально-культурних реалій. Розкрито основні вікові етапи засвоєння «етнічного знання» та формування етнічної самоідентифікації.

Ключові слова: ідентифікація, етнічна самоідентифікація, самовизначення, архетип, сучасний українець, етнічне виховання дитини, сучасний школяр.

The features of the «archetype» phenomenon, as an effective factor in the education, formation and self-identification of the growing generation, are considered. The influence of archetypes on the formation of a unique authentic self-identification is characterized. The place and role of ethnic archetypes in the processes of modern transformation of social and cultural realities are outlined. The main age stages of assimilation of «ethnic knowledge» and the formation of ethnic self-identification have been revealed.

Keywords: identification, ethnic self-identification, self-determination, archetype, modern Ukrainian, ethnic upbringing of a child, modern schoolchild.

Сьогодні поняття «ідентифікація» застосовується до багатьох політичних, соціальних, етнічних і культурних явищ. Загальний зміст цього поняття відображає тотожність об'єкта з собою, його існування в чітких рамках, визначеність буття, стабільність і цілісність. Поняття «ідентифікація» може відноситися до окремої особистості, до соціальної групи, до етносу, до держави. Ідентифікація може розглядатися з різних позицій, залежно від того, що є основною ідентифікуючою ознакою. Так, мова може йти про етнічну, культурну, релігійну, ментальну, державну ідентифікацію. Для будь-якого суспільства і для будь-якого народу етнічна самоідентифікація – головна умова розвитку і функціонування етносу. Це актуальне питання, недостатня вивченість якого грає головну роль у визначенні зовнішньої і внутрішньої політики держави, її безпеки і наступних вектори розвитку. У різний час питанням ідентифікації та самоідентифікації були присвячені наукові доробки багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених таких як: О. Донченко, А. Зізнави, Е. Кармалюка,

Л. Лук'яненко, А. Майбороди, Н. Мадея, Н. Пелагеші, Л. Смірнягіна, М. Степико, В. Тишкова, Е. Вілсона та ін. Але практично невивченим й досі залишається питання формування структури етнічної самоідентифікації та місце в цій структурі етнічного архетипу, вплив такої самоідентифікації на функціонування держави, суспільства вцілому. Аналіз наукової літератури показує, що етнічна самоідентифікація формується разом із зростанням самосвідомості особистості, її соціалізацією. У процес соціалізації особистістю активно включається засвоєння елементів національної культури, носіями якої є навколишні суб'єкти. У ході виховання і навчання дорослі особи формують в дитині риси, властивості, звички, що відповідають нормам і вимогам, чинним в рамках даної культури. Високий рівень формування етнічної самоідентифікації може досягатися шляхом створення педагогічних умов, що враховують вікові, етнокультурні особливості, мотиваційно-потребову сферу дітей [5, с. 8–9].

Варто наголосити, що поряд із широко представленими визначеннями категорії «самоідентифікації», власне механізми її формування у зростаючого покоління у науковій сфері на сьогоднішній день не дістали однозначного визначення та є мало дослідженим явищем.. У різних напрямках, залежно від їх теоретичної спрямованості та методологічного апарату, різні процеси виступають ключовими механізмами самоідентифікації. Так, наприклад, у теоріях когнітивної спрямованості одним з найбільш загальновизнаних механізмів вважається когнітивний процес самокатегоризації. Це визначення найбільш повно представлене в теорії соціальної ідентифікації Г. Тойфеля і в теорії самокатегоризації Дж. Тернера [1]. Про провідну роль когнітивних процесів у формуванні значимої соціальної самоідентифікації зазначав також і Е. Еріксон. Вчений співвідносив два терміни ідентифікацію та ідентичність і зазначав про те, що розвиток ідентичності полягає в синтезі ідентифікацій, спостережених в процесі соціалізації [1, с. 94]. У теоріях психоаналітичної спрямованості в якості центральних механізмів ідентифікації виступає афективно-емоційна спрямованість. Представники класичного фрейдизму досліджували поняття «ідентифікація» як найбільш ранній прояв емоційного зв'язку з іншою людиною, відзначаючи провідну роль у такому зв'язку мотиваційної та емоційно-ціннісної сфери дитини [7, с. 100]. Теорії інтеракціоністського спрямування в якості основного механізму ідентифікації розглядають взаємозалежність суб'єктів. Так, ідентифікація, на думку представників означеного напрямку, неможлива без наявності взаємодії між індивідом і групою. Така взаємодія полегшує та посилює ідентифікаційний процес та «асиміляцію одного серед усіх» [2, с. 228–229].

Усвідомлення особистістю належності до певного етносу було описано в концепції розвитку Ж. Піаже, в якій вчений описав розуміння та сприймання

дітьми власної належності до етнічної групи. Науковець виокремив дві складові процесу етнічного самосприйняття дитиною: по-перше, формування поняття «батьківщина»; по-друге, формування понять «інша країна», «іноземець». Як наслідок, Ж. Піаже виокремив три етапи становлення етнічної ідентифікації:

- I. Перший (6-7 років), вік в якому дитина засвоює перші фрагментарні та несистематизовані знання про власну етнічну належність. Найважливішими джерелом отримання інформації у цьому віці є сім'я, родина та безпосереднє соціальне оточення, але не країна і етнічна група.
- II. Другий (8-9 років), вік, в якому дитина чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для такої ідентифікації – національність, походження батьків, місце проживання, рідна мова. На цьому етапі зароджуються базисні національні почуття.
- III. Третій (10-11 років), вік в якому етнічна ідентичність сформована у повному обсязі: з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури та ін.

Чимало сучасних наукових досліджень присвячені проблемам формування та розвитку етнічної ідентичності на різних вікових етапів. Більшість вчених відзначають, що перші прояви дифузної ідентифікації з етнічною групою помічено у дітей 3-4 років (за допомогою сприймання яскравих зовнішніх відмінностей). Однак більшість авторів підтримують думку Ж. Піаже про те, що «сформованої та свідомої» етнічної ідентичності дитина досягає лише у молодшому шкільному віці, оскільки саме цей вік характеризується саморефлексією. У дітей від 6 до 10 років етнічні уявлення є нестабільними і швидко змінюються, а у підлітковому віці індивід вже досягає розуміння та усвідомлення власної етнічної ідентифікації, підліток може мотивувати вибір етнічної належності. Поступово, від простого використання етнічного ярлика, у дитини з'являється сукупність знань про власні етнічні особливості, що стають основою етнічної самосвідомості і самоідентифікації. Як наслідок, приблизно у 18-20 років особистість визначає та чітко усвідомлює свою етнічну належність, яка залишається незмінною практично упродовж усього її життя [1], [4, с. 67]. Аналізуючи доробки психологів щодо етнічної самоідентифікації, можна дійти висновку, що в основі психологічної структура етнічної самоідентифікації знаходиться: усвідомлення особливостей етнічної культури, психологічні особливостей етносу, тотожність зі своєю етнічною спільністю, розуміння та усвідомлення себе як суб'єкта своєї етнічної спільності, соціальну моральна приналежність до етнічності.

Так, етнопсихологи припускають, що етнічна самоідентифікація формується трьома компонентами: когнітивним, афективним і поведінковим. Це свідчить про інтелектуальність, усвідомлюваність та цілеспрямованість процесу

вибору власної етнічної самоідентифікації, а не її спонтанний, стихійний та ситуативний характер [8, с. 49-50].

Як зазначає О. Вовченко та М. Степико чинниками соціального самоусвідомлення людини модерної епохи є соціально-класова структура суспільства, соціально-демографічні (вік, стать, освіта, тип населеного пункту), етнічно-географічні та інші суспільно утворюючі аспекти. На думку науковців, на етнічну самоідентифікацію зростаючого покоління впливають культурна та соціальна диференціація, психологічні стереотипи та архетипи [9, с. 53]. Особистість діє під впливом своєї культури і піддається її «змінам». В наслідок своєї діяльності люди, як соціальні суб'єкти, створюють нові форми і «сенси» культури, надають їй історично мінливий характер, відносність та різноманітність. Як наслідок, формуючи нову культуру, формують, «нових себе» [10, с. 6]. Відтак, в якості основних факторів, що впливають на формування етнічної самоідентифікації, можна виокремити рідну мову, культуру, традиції, звичаї, обряди, особливості етнокультурного контактного середовища. Розвиток етнічної самоідентифікації є необхідною умовою для нормальної життєдіяльності людини, так як на цьому підґрунті формується внутрішня культура і ціннісні орієнтири. Етнічна самоідентифікація як процес і структура формується в ході розвитку діяльності та спілкування особистості. Усвідомлення етнокультурних особливостей та неповторностей відбувається через засвоєння етнонаціональних архетипів і обумовлює етнічну самоідентифікацію [3, с. 21]. Засвоєння етнонаціональних архетипів – найважливіший структурний елемент при формуванні етнічної самоідентифікації. Оскільки основою архетипу є знання і уявлення, через які освоюються всі форми буття етносу, формується система поглядів [10, с. 8]. Архетипи є невід'ємною складовою та важливою детермінантою формування самобутності, автентичності етносу. Архетип визначає суть, форму та спосіб зв'язку успадкованих, несвідомих прообразів і структур психіки, які передаються від одного покоління до іншого. Архетипи виступають основою для формування поведінки, світогляду, особистісного розвитку етнічної групи, впливаючи на її внутрішню єдність. Варто зазначити, що архетипи також утворюють стійкі психічні та поведінкові «програми», стереотипи поведінки у тій чи іншій ситуації тощо [3, с. 23]. Відтак, особливості поведінки, мислення і бачення світу певної етнічної групи визначаються своєрідними зразками поведінки, мислення та бачення світу (первообразами, праобразами).

Етнічні архетипи представляють собою константи національної та етнічної самосвідомості, що виражають і закріплюють основоположні властивості етносу як єдиної цілісної системи. У кожного етносу домінують свої етнокультурні та етнонаціональні архетипи, які істотним чином визначають особливості

світогляду, характеру, художньої творчості та історичної долі народу. Актуалізація та апелювання до етнічних архетипів активізує автентичний досвід народу. Згідно з К. Юнгом, актуалізація архетипу є «кроком у минуле», поверненням до архаїчних якостей предків, проте посилення архетипічних образів та основних рис, які закладені в цих образах може бути проекцією майбутнього, оскільки етнонаціональні архетипи виражають не лише досвід минулого, а й сподівання майбутнього, мрію народу [11]. Етнічний архетип, залишаючись незмінним за своєю сутністю, виявляється в різних формах: міфологічних образах, сюжетних елементах, релігійних вченнях і ритуалах, національних ідеалах тощо. Зазначимо, що наявність етнічних архетипів в життєдіяльності (побуті, навчанні і вихованні, політиці, дозвіллі тощо) є важливою умовою збереження самотності, цілісності етносу, основною складовою, що впливає на визначення та подальше формування етнічної самоідентифікації.

У сучасному українському просторі, який зазнає змін від військових дій етнічний архетип українця та етнічна самоідентичність можуть розвиватися та існувати у трьох варіативних: зіткненні; толерантній взаємодії; кардинальній зміні (відрив від традиційної ідентичності за допомогою схем спрощеної раціональності). Етнічні архетипи спрощують сприйняття навколишнього світу для представників конкретного етносу, водночас вони допомагають етносу зберігати ідентичність, поширюватися і розвиватися у часі та просторі. На нашу думку, використання категорії «етнічний архетип» можливе для окреслення уявлень, що склалися у певній етнічній спільноті стосовно іншої; при вивченні самоописів; при описі найхарактерніших рис світосприйняття та ін.

Архетипи, за результатами наукового пошуку, містять у собі більшість психічного, соціологічного і політичного з того, що оточує дитину (школяра): колективні уявлення, масова свідомість, соціальні установки, стереотипи – все, що становить більшість наповнення соціальної та індивідуальної психіки.

Сенс активізації архетипів: можливість творення порядку з хаосу, нового усвідомлення для людини, наближення до автентичності новими (універсального в індивідуальному) способами. Старий спосіб втілює в собі розвінчання, забуття, звикання, знецінювання більшості богів, богинь, героїв, злочинців, символів, значень, зведення їх до шаблонів і автоматизмів. Зазвичай, всі ознаки архетипів сприймалися як зовнішні регулятори життя у вигляді сильніших за людину сил, що відображалися в міфах, легендах, казках, символах тощо. Сьогоднішнє ж завдання науковців і практиків – надати архетипам «нового життя», повернути практичну значущість, відродити колективне несвідоме українського етносу. Зауважимо, що у закодованому вигляді колективне несвідоме представлене в структурі архетипів, що матеріалізуються та

відображаються в міфологічних, релігійних, філософських, мистецьких системах, моральних кодексах, державницьких канонічних приписах, наскальних розписах, археологічних знахідках, віруваннях, обрядах, ритуалах, табу, народних казках, сказаннях, художній літературі, мистецтві, живописі, архітектурі, символах, знаках, продуктах людської творчості тощо. Живими ж носіями є індивід, натовп, спільнота, група, народ в цілому. Вчені, соціологи, політики, журналісти намагаються пояснювати соціальні факти соціальними причинами. Втім, в основі суспільних структур, інститутів, продуктів творчості знаходиться глибинна структура психічного несвідомого – а саме, це структура архетипів, що транслює первинні образи, вірування, надії, мрії, бажання, пристрасті, відношення тощо. Це – частина колективного несвідомого, яка впливає на всі сфери суспільного та індивідуального життя, особливо таких процесів, які пов'язані із вихованням і навчанням. Від так, підсвідомо людина знає та зберігає про себе більше інформації, аніж вона свідомо визнає перед собою та іншими. Послідовники К. Юнга (К. Керенї, Дж. Кемпбелл, Е. Нойман та ін.) вважають, що архетипи – це образи, персонажі, ролі, сюжети, в яких відтворюється процес «індивідуації», поступового виокремлення з колективного несвідомого індивідуальної свідомості, зміни у співвідношенні свідомого і несвідомого в психіці людини. Архетипи презентують зміст і поведінку особистості, вони в якості психосоматичних структур є нашою вродженою здатністю розуміти, організовувати і створювати досвід. Архетипи – це, по-перше, біологічно зумовлені патерни поведінки, по-друге, символічні зображення цих патернів. Вони є певними медіаторами між зовнішнім і внутрішнім в картині світу людини, інтегруючи всю роботу психічного [6, с. 119-120]. Цей феномен можна вважати соціальним кумулятивним феноменом, геном, який передає з покоління в покоління досвід, накопичений людством. В свою чергу, аналіз архетипів є досить адекватним та результативним методом дослідження минулого і майбутнього суспільних та індивідуальних утворень, який має необмежені можливості залежно від поставленої мети: від дослідження ментальностей великих соціальних епох, суспільств, спільнот, їх соціального руху через коригування психофізичного стану індивіда і до використання архетипових образів у вихованні патріотизму, формування зовнішньої політики, введення культурних та освітніх складових у формуванні внутрішньої політики.

Підсумовуючи, зазначимо, що для формування та підкріплення вияву позитивних рис архетипу, виховання та формування у осіб, що втілюють український архетипічний образ, патріотичності, поваги до свого етносу, пишання історією та здобутками необхідні певні умови, що будуть презентуватися як всередині етносу (мікро-) так і на міжнародному (макро-) рівні: формування здатності представника певного етносу до усвідомлення та

вербалізації власних автентичних особливостей побуту, традицій, звичаїв, знання історії та історичних постатей; формування диференціації образу «Я-українець»; формування самоідентифікації, самосприймання та самовизначення як представника етнічних особливостей; формування критичності до стереотипів, що створюються по відношенню до українців; формування адекватної оцінки та ставлення до позитивних та негативних архетипів українців; забезпечення своєчасної та довготривалої допомоги у формуванні образу «українця» на основі автентичних архетипів, запровадження його у різних сферах (освіта, управління, соціальні комунікації, міжнародна співпраця, дозвілля тощо).

Від так, ще раз наголосимо, що на самоідентифікацію впливає низка чинників, які можна розділити на дві групи: стійкі (географічне розташування, конфесійно-історична приналежність) та нестійкі (геополітичне становище, економічні, культурні цінності). Архетип, як елемент історично-духовного надбання є одним із стійких факторів, який допомагає визначити, структурувати та стабілізувати самоідентифікацію, запобігти кризам ідентифікацію етносу загалом і кожної особистості зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура А. Етнопсихологія. Київ: Руть, 2009. 324 с.
2. Брас П. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності. Націоналізм: Антологія. Київ: Смолоскип, 2010. С. 225-235.
3. Вовченко О. Ретроспективний аналіз архетипічної дійсності українців Генеза. 2019. № 11. С. 19-24.
4. Герасименко К. Архетипічна політика та управління. Суми: РНЦ ТВ, 2020. 104 с.
5. Герчанівська Т. Самоідентифікація і самосвідомість творчої особистості у традиційному суспільстві в контексті проблеми «Іншого». Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2017. Вип. 2. С. 7-11.
6. Донченко О. Архетипи соціального буття: (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь, 2011. 334 с.
7. Зелінська Є. Національна культура і процес формування особистості. Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2015. № 6. С. 98-102.
8. Лісовий О. Ідентифікація та самоідентифікація особистості: підходи та концепції. Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. Вип. 16. С. 46-56.
9. Нагорний А. Етнічна самоідентифікація як спосіб запобігання культурній кризі держави. Держава та регіони. Науково-практичний журнал. Серія: Соціальні комунікації, 2016. № 2. С. 50-57.
10. Степико М. Українська ідентичність в умовах суспільно-політичних трансформацій. Стратегічні пріоритети. 2018. № 4. С. 4-11.
11. Юнг К. Архетип та символ. Київ: Знання, 2016. 224 с.

Воєвідко Л. М.,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
voyevidko@kpnpu.edu.ua

АКТУАЛЬНА ПАРАДИГМА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглядаються актуальна парадигма підготовки прогресивного вчителя музичного мистецтва, що вміщує компетентності використання: інтерактивних технологій навчання, цифровізації освіти, гейміфікації освітнього середовища та практико-орієнтованого навчання. У статті розкрито сутність та необхідність у якості формування компетентностей здобувачів вищої освіти для успішної реалізації в предметній сфері навчання учнів музичного мистецтва в Новій українській школі.

Ключові слова: компетентності, актуальні парадигми, інтерактивні технології, цифровізація, гейміфікація, практико-орієнтоване навчання, практичні навички, динамічні комбінації, прогресивний вчитель, активності, ефективні практики, мотивація, комунікативний розвиток, активна взаємодія.

Abstract. The article examines the topical paradigm of training a progressive teacher of music, which include the competencies of using: interactive learning technologies, digitalization of education, gamification of the educational environment and practice-oriented learning. Revealed the essence and necessity of forming the competencies of higher education applicants for successful implementation in the subject area of teaching students of music in the New Ukrainian School.

Keywords: competencies, topical paradigms, interactive technologies, digitalization, gamification, practice-oriented learning, practical skills, dynamic combinations, progressive teacher, activities, effective practices, motivation, communicative development, active interaction.

Сьогодні, в час перманентних змін, які стрімко набирають обертів, необхідно шукати такі підходи до навчання, які б давали майбутнім фахівцям необхідні кейси для вирішення начальних та виховних питань в Новій українській школі. Загалом, «в сучасне освітнє середовище мають прийти якісно підготовлені фахівці та фахівчині для реалізації нової освітньої парадигми, що у порівнянні із попередньою зазнала кардинальних прогресивних змін. Більше того, для формування основних компонент становлення особистостей учнів / учениць згідно Концепції Нової української школи, як то – особистість, патріот, інноватор – необхідно якісно готувати здобувачів вищої освіти до успішної та продуктивної діяльності в предметній сфері. В Концепції Нової української школи прописані амбітні плани навчально-розвивального та творчого становлення особистості, що передбачає нові візії у підготовці вчителів закладами вищої освіти» [2, с. 43].

Доречно відзначити, що актуальні парадигми підготовки прогресивного вчителя музичного мистецтва включають в себе низку компонент, які мають сформуватись у здобувачів вищої освіти в компетентності:

- вміння та готовності використання інтерактивних технологій;
- компетентності у царині цифровізації освітнього середовища;
- знань, умінь та практичних навичок гейміфікації уроків «Мистецтва»;
- практико-орієнтованого навчання здобувачів освіти.

Відповідно необхідно сформулювати у здобувачів вищої освіти компетентності як комплекс динамічних комбінацій знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, який визначає здатність випускника закладу вищої освіти успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні освіти за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Музичне мистецтво)».

Дослідження у сфері інтерактивного навчання проводили: К. Баханов, Л. Воевідко, Г. Волошина, А. Гін, І. Гевко, В. Гузеєв, Н. Коломієць, О. Комар, І. Луцик, О. Пехота, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун, Т. Сердюк, П. Шевчук, А. Фасоля та ін. Питання цифровізації освіти останнім часом інтенсивно досліджують науковці: О. Барна, В. Бикова, І. Боднарук, О. Буйницька, Р. Гуревич, М. Демянчук, Т. Ільніцька, М. Кадемія, С. Карплюк, В. Кремень, Л. Ліщинська, В. Луговий, О. Лященко, Л. Карташова, О. Кузьмінська, Н. Морзе, Н. Опушко, О. Пінчук, Г. Плахотнюк, І. Потюк, С. Сисоєва, О. Спіріна, С. Толочко, А. Яцишин, та ін. Практико-орієнтоване навчання розглядають в працях науковці: В. Андрущенко, О. Антонова, Ю. Бурмак В. Вишківська, Л. Воевідко, О. Голікова, І. Дичківська, І. Зязюн, О. Єрмоменко, Ю. Казаков, А. Карпін, О. Костюченко, В. Кремень, Н. Лопіна, В. Луговий, В. Майковська, К. Макдоно, Н. Матюшенко, Г. Мей, Н. Ничкало, О. Патлайчук, Є. Петров, С. Пітч, Е. Пост, О. Синюкова, К. Тіллі, С. Треумова, О. Чепок, Е. Фарлі-Ріпл та ін. Гейміфікацію вважають освітнім трендом, цей процес досліджували: С. Бай, Л. Воевідко, О. Дядікова, О. Карабін, К. Карр, В. Кевін, О. Коваленко, О. Коваль, Х. Кортес, М. Коченгіна, І. Краснощок, Т. Масумото, Л. Михайлова, А. Олійник, О. Саган, К. Сален, І. Семенишина, С. Ступеньков, О. Ткаченко, К. Хью, Б. Хуанг, Г. Зіхерман, Е. Циммерман та ін.

Слід звернути увагу на те, що використання інтерактивних технологій в освітньому процесі дає нове поле для взаємодії в режимі бесіди, діалогу в інформаційному просторі, або з іншими учасниками освітнього процесу, вчителем, батьками, психологом школи, адміністрацією закладу освіти. Інтерактивне навчання – це навчання, яке відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Інтерактивні технології

дають змогу активізувати освітній процес, зробити його більш глибоким та цікавим, базуються на активній взаємодії та особистісному прояві всіх здобувачів освіти в Новій українській школі. З використанням інтерактивних технологій зміщується акцент із засвоєння інформації на розвиток способів мислення та навчальної діяльності для становлення та розвитку задатків (знаннєвих, творчих, інтелектуальних, світоглядних, гуманістичних, громадянських, соціально-етичних, соціально-емоційних, патріотичних та ін.) особистості.

І. Гевко зазначає, що «інтерактивні технології динамічно розвиваються і мають великий потенціал для підвищення рівня якості та ефективності освіти. Основною перевагою інтерактивних методів навчання є наближення процесу навчання до реальної практичної діяльності фахівців. Інтерактивні методи сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу, допомагають навчитися вирішувати проблеми, правильно формулювати власну думку; аналізувати отриману інформацію; дискутувати, відстоювати свою точку зору; бути більш впевненими та незалежними. Використання інтерактивних методів навчання дозволяє в процесі навчання знімати нервові навантаження студентів, дає можливість змінювати форми їх діяльності, переключати увагу на вузлові питання теми занять; сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок» [3, с. 58].

О. Пометун зазначає, що «у контексті інтерактивного навчання знання набувають іншої форми. З одного боку, вони є певною інформацією про навколишній світ, особливістю якої є те, що учень одержує її не у вигляді вже готової системи від педагога, а в процесі власної активності. З іншого боку, у процесі взаємодії на занятті з іншими учнями і вчителем учень опановує систему у випробуваних (апробованих) способі в діяльності стосовно себе, соціуму, світу взагалі, засвоює різні механізми пошуків у знань в індивідуальній і колективній діяльності. Тому знання, отримані учнем, є одночасно й інструментом для самостійного їх здобування» [8, с. 7–8].

Зазначимо, що «цифровізація (з англ. Digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібер біологічні та кібер фізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)» [11].

Слід наголосити, що «цифровізація сприяє спрощенню освітнього процесу, роблячи його більш гнучким, пристосованим до реалій сучасного дня, що у свою чергу забезпечує формування конкурентоспроможних професіоналів. Це не лише інструмент, а середовище існування, яке відкриває нові можливості: навчання в будь-який зручний час, безперервну освіту, можливість проектувати

індивідуальні освітні маршрути, зі споживачів електронних ресурсів стати творцями» [4].

Утім, варто звернути увагу на те, що академік НАПН України С. Сисоєва сформулювала проблемні питання, які конче потребують опрацювання та вирішення у функціонуванні цифрового освітнього середовища:

- «по-перше. Необхідно розкрити виклики цифрового суспільства системи освіти, що зумовлюють необхідність доповнення традиційної педагогіки цифровою педагогікою як відповіддю на глобальну кризу; вироблення стратегії формування у дітей та молоді змістової вибірковості в умовах освітнього цифрового інтенсиву; протидії засобам технологічно-маркетингового руйнування базових цінностей; формування критичного ставлення до медіацифрових впливів; визначення специфіки діяльності та активності суб'єктів педагогічного процесу як тренду цифровізації освіти;
- по-друге. Осмислення потребують цифрові трансформації, що відбуваються у дидактиці: визначення детермінант змісту освіти і принципів його структурування для цифрового освітнього процесу; методів і засобів цифрового навчання; форм організації та сучасних технологій цифрового навчання; вимірювання навчальних досягнень учнів засобами цифрових технологій. У контексті цифровізації освіти значної актуальності набуває змішана форма навчання, питання щодо ризиків, пов'язаних з використанням цифрових технологій в освітньому процесі, організація цифрового освітнього процесу, встановлення переліку значущих для суспільства і освіти цифрових технологій (хмарні, когнітивні, технології великих даних тощо);
- по-третє. Значної уваги потребує визначення концептуальних засад і технологій виховання дітей та молоді у цифровому просторі: визначення виховного потенціалу цифрового простору; картина світу і офлайн-першість ставлення до життя; позитивність перспективи технологічного розвитку і виховної дії; методи виховання у цифровому просторі; цифрове освітньо-виховне середовище; способи розпізнавання та захист дитини від кібербулінгу; цифровий світ та збереження фізичного. Психічного, соціального та духовного здоров'я дітей та молоді; партнерська взаємодія батьків і вихователів щодо попередження негативних впливів цифрового середовища на дітей та молодь; інклюзивне виховання в умовах цифровізації освіти;
- по-четверте. Визначення сутності і особливостей педагогічної діяльності в умовах цифрової освіти: структура та зміст педагогічної діяльності; цифрова педагогічна компетентність педагога; аналіз і самоаналіз педагогічної діяльності у цифровому просторі; саморозвиток та самовдосконалення педагога засобами цифрових технологій; педагогічна взаємодія і педагогічна комунікація у цифровій освіті» [10].

Слід зазначити, що «гейміфікація реалізується шляхом доповнення навчального контенту ігровими елементами. У результаті вибудовується неігрова навчальна діяльність з використанням ігрових принципів. На відміну від ігрового навчання, у ході якого гра є досвідом, гейміфікація інтегрує ігрові компоненти у традиційне навчання» [6]. На думку О. Коваленко, Є. Паламарчук «найбільш поширеним і загально прийнятим визначенням гейміфікації у навчанні можна вважати її тлумачення як організації гейміфікованих освітніх процесів за допомогою ігрового мислення, механіки, кейсів, спеціальних мотиваційних механізмів з метою отримання якісних програмних результатів навчання» [5].

Визначаючи гейміфікацію як сучасний освітній тренд, О. Саган звертає увагу на те, що відома експертна компанія Gartner розуміє гейміфікацію як «використання ігрової механіки та дизайну досвіду для цифрового залучення та мотивації людей для досягнення своїх цілей» [9]. Цілі в підготовці майбутніх вчителів музичного мистецтва – це якість вищої освіти (рівень здобутих здобувачем / здобувачкою знань, умінь, практичних навичок, інших компетентностей) та якість освітньої діяльності (рівень організації освітнього процесу закладу вищої освіти, що відповідає стандарту вищої освіти, забезпечує здобувачам / здобувачкам якісну вищу освіту та сприяє реалізації інтегральної, загальних та професійних (фахових) компетентностей під час виконання ними освітньо-професійної програми).

Зазначимо, що «цілком закономірне підвищення вимог до рівня і якості освіти спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти з метою допомогти кожній молодій людині знайти себе в учительській майбутній професії, обрати власний життєвий шлях та успішно самореалізуватися в предметній сфері. Це стосується не тільки змісту, форм і методів навчання, а й самого розуміння сучасної вищої освіти як неперервної, спрямованої на формування творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самонавчання упродовж життя й екстраполяцію своїх навичок в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Вважаємо, що практико-орієнтоване середовище є найбільш сприятливим для формування стійких й глибоких компетентностей здобувачів вищої освіти – майбутніх вчителів музичного мистецтва» [1, с. 178].

Водночас практико-орієнтоване навчання – це дієвий засіб формування інтегральної, загальних та професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва. Практико-орієнтоване навчання дає змогу відпрацювати всі змодельовані для майбутньої професії кейси й загалом навчальний контент з кожної освітньої компоненти освітньо-професійної програми. Кожна освітня компонента повинна готувати здобувачів вищої освіти концептуально до роботи

в Новій українській школі, виходячи з робочої програми навчальної дисципліни. Програмні результати навчання мають бути досягнуті здобувачами вищої освіти. Окрім того майбутній вчитель має бути готовим до постійного самовдосконалення та саморозвитку в царині педагогічної майстерності.

Науковиця Н. Опушко вважає, що «практико-орієнтоване навчання – педагогічний процес, досягнення цілей якого проходить з безпосереднім набуттям досвіду практичної діяльності. Обов'язковими умовами реалізації практико-орієнтованого навчання є застосування реальних практичних завдань в освітній діяльності; моделювання практичної ситуації має проходити в груповій формі навчання; використання міжпредметних зв'язків. Виконання всіх цих вимог сприятиме створенню в освітньому процесі практико орієнтованого середовища, що реалізує навчальні і професійно-орієнтовані функції. Впровадження практико-орієнтованого навчання йде за рахунок використання в освітньому процесі відповідних технологій навчання» [7, с. 249-250].

Вважаємо, що реалізація актуальних парадигм у підготовці прогресивних майбутніх вчителів музичного мистецтва залежить від:

- готовності використовувати весь спектр актуального й прогресивного навчання у процесі засвоєння навчального контенту мистецької галузі здобувачами освіти в Новій українській школі;
- стійких практичних навичок у формуванні світоглядних, громадянських цінностей, соціально-етичних якостей, способів мислення здобувачів освіти у процесі виховної діяльності в Новій українській школі;
- глибини сформованих компетентностей, заявлених в освітньо-професійній програмі закладу вищої освіти;
- ступеня реалізації програмних результатів навчання за освітньо-професійною програмою;
- логічності побудови освітньо-професійних програм підготовки фахівців у закладі вищої освіти за спеціальністю 014. Середня освіта (Музичне мистецтво);
- наявності під час вивчення освітніх компонент в закладі вищої освіти всіх необхідних практичних навичок, екстрапольованих на майбутню професію;
- міри розвитку мотиваційної сфери майбутнього вчителя музичного мистецтва Нової української школи;
- сформованості потреби у навчанні впродовж всього життя кожного здобувача вищої освіти, що в подальшому має бути прищеплено учням Нової української школи під час реалізації її концепції;
- розумінні й вмінні практичного використання дидактичних принципів навчання і, зокрема, що дуже важливо, у розрізі законодавчих ініціатив стосовно реформ ЗЗСО – принципу науковості та його ефективного втілення в освітній процес.

Відтак, очевидно, що урок має бути насиченим різними активностями та діяльними й ефективними практиками із залученням всіх учасників освітнього процесу. Вчитель має провадити наставницьку діяльність, опираючись на аспекти співпраці та партнерських відносин у вирішенні навчальних завдань. Експлицитне значення має сформованість мотиваційних сталих запитів, що має бути прищеплено здобувачу вищої освіти під час реалізації освітньо-професійної програми «Середня освіта (Музичне мистецтво)» у закладі вищої освіти. Окрім цього, майбутній вчитель повинен мати компетентності у питаннях натхненної подачі навчального контенту у його різноманітному викладі з використанням всього поля інтерактивного навчання та активної взаємодії під час кожного уроку музичного мистецтва із залученням всіх учасників освітнього процесу в Новій українській школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воевідко Л. М. Практико-орієнтоване навчання майбутніх учителів музичного мистецтва із застосуванням дистанційних технологій. Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н. В.]. 2024. С. 175–195.
2. Воевідко, Л. М. Шляхи та реалізація якісної освіти здобувачів / здобувачок вищої освіти / Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2023. С. 43–45.
3. Гевко І. В. Використання інтерактивних технологій в освіті. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2018. Вип. 139. С. 53–60.
4. Карплюк С. О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / За ред. В. Г. Кременя, О. І. Ляшенка; укл. А. В. Яцишин, О. М. Соколюк. Київ : 2019. С. 188-197.
5. Коваленко О. О., Паламарчук Є. А. Моделі гейміфікації в системах управління навчанням : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2023. 85 с.
6. Мехед К. М. Гейміфікація навчання як інноваційний засіб реалізації компетентнісного підходу у закладах вищої освіти. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 7 (163) / Нац. ун-т «Черн. колегіум» ім. Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. С. 19–22. (Серія: Педагогічні науки).
7. Опушко Н. Р. Практико-орієнтоване навчання як важливий компонент дуальної форми здобуття освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2023. Вип. 70. 288 с.
8. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: метод, посіб. Київ : А. С. К., 2003. 142 с.

9. Саган О. В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. Збірник наукових праць «Педагогічні науки», 2022. Вип. 100. С. 12–18. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4519/3989>
10. Сисоєва С. Цифровізація освіти: педагогічні пріоритети. Освіта і суспільство. Київ. 2021, № 10–11. С. 8–9. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2545/
11. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020»). ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-zrozvinutoyucifrovoyu-ekonomikoyu.html>

Войтенко О. О.,
відмінник освіти України, вчитель-методист,
асистент вчителя ЗЗСО,
Лиманський ліцей №4 Лиманської МР Донецької області,
e.a.voitenko@ukr.net

СУПРОВІД ДІТЕЙ З ООП В ЕКСКУРСІЯХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ПРОГРАМОЮ «ЕКОЛОГІЧНИМИ СТЕЖКАМИ РІДНОЇ УКРАЇНИ»)

Анотація. Однією з форм навчання в НУШ є залучання до участі в екскурсіях учнівської молоді, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Матеріал, з яким знайомляться здобувачі освіти, має бути узгоджений з можливостями усвідомлення кожного з них, в тому числі учнів з ООП. Під час екскурсії педагогам необхідно приділяти додаткову увагу дітям з особливими освітніми потребами. Дорослі, надаючи приклад доброзичливого ставлення до всіх учасників заходу, зароджують у серцях малечі такі ж теплі почуття.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, екскурсія, додаткова увага, можливість усвідомлення, формування життєвої компетенції.

Annotation. One of the forms of learning in the New Ukrainian School (NUS) is engaging students in excursions, including children with special educational needs. The material that learners explore should be adapted to each student's ability to comprehend it, including those with special educational needs. During excursions, teachers need to provide additional attention to these students. Adults, by setting an example of a kind and respectful attitude toward all participants, foster the same warm feelings in children's hearts.

Keywords: children with special educational needs, excursion, additional attention, ability to comprehend, development of life competence.

Війна внесли в наше сьогодення багато викликів та змін. Змін у побуті, у приватному житті, у повсякденній роботі на підприємствах...

Великі зміни відбулися і в процесі навчання учнівської молоді. Але незважаючи на ці складні обставини, головна задача педагогічних колективів

забезпечити максимальну якість освітнього процесу для всіх учасників, в тому числі й дітям з особливими освітніми потребами, яким за Законом України «Про загальну середню освіту», прийнятим у 2017 році, визначено право на “доступну та якісну інклюзивну освіту в будь-якому закладі освіти разом зі своїми однолітками”.[2]

Однією з форм навчання НУШ є екскурсія. Про цей вид навчальної роботи зазначено в тому числі й у документі, на який щорічно спираються педагогічні колективи ЗЗСО: Лист МОН України «Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році».[3] Звернемо увагу на частину, в якій йдеться про екскурсії. «У межах навчальних годин відповідно до освітньої програми пропонуємо передбачити час на проведення навчально-пізнавальної практики, екскурсій. Час на таку навчальну діяльність може розподілений протягом навчального року. Водночас наголошуємо, що у виборі часу, змісту і форм організації зазначеного виду навчальної діяльності, визначенні її доцільності заклад освіти користується автономією й академічною свободою та враховує місцеві особливості умов для проведення такої діяльності.» [3] Це значить, що вчителю треба дотриматися таких умов:

«1. Введення потрібних екскурсій у розклад роботи школи, погодження часу їх проведення із шкільним розкладом. Усі екскурсії мають бути передбачені річним навчальним планом і більш докладно, з визначенням часу, – піврічним планом.

2. Підготовка разом із завучем плану екскурсії (визначення теми, місця і часу її проведення).

3. Призначення відповідальних працівників за проведення екскурсії.

4. Узгодження з учителями інших предметів з тим, щоб, задаючи домашні завдання, вони враховували, що діти підуть на екскурсію, і для наступного дня задавали завдання значно менші, бо, оскільки екскурсії завжди забирають багато часу і діти бувають втомлені, вони можуть не виконати цих завдань”[4]

Слід зауважити, що, коли в класі були всі дітки з особливими освітніми потребами (як, наприклад, у спеціалізованих школах), то педагог одразу визначав спільні можливості таких учнів. Відповідно до цього підбирав види екскурсії та методи надання інформації чи виконання якихось практичних занять чи дослідів. Зараз у класі може бути один або декілька учнів з ООП. Тому матеріал, з яким знайомляться здобувачі освіти під час екскурсії, має бути узгоджений з можливостями усвідомлення всіма учасниками, в тому числі й учнями з особливими освітніми потребами, в чому вчителю допомагає асистент, який весь час знаходиться поруч із дитиною/дітьми з ООП.

Під час дистанційного навчання це можуть бути онлайн-екскурсії, наприклад, з представниками природних парків чи з екскурсоводами музеїв, які

теж зараз проводять онлайн зустрічі. Наприкінці ж навчального року дітей можна залучати до прогулянок та походів у різні цікаві місця. «Екскурсія (від лат. *excursio* – прогулянка, поїздка, похід) – колективне відвідування музею, пам'ятного місця, виставки, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою».[1] Нагадаємо, що екскурсії, наприклад, в початкових класах тривають не більше трьох годин.

Під час екскурсій у природу, відвідування музеїв педагоги мають на меті не лише узагальнення чи унаочнювання матеріалу, що вивчається в школі, чи пізнання учнями нових цікавих відомостей. Саме під час таких заходів відбувається і розвиток ерудиції, культури, критичного мислення, і покращення психо-емоційного стану дитини. Зазначимо, що педагогам, які супроводжують на екскурсіях, необхідно приділяти додаткову увагу дітям з особливими освітніми потребами. І мова йде не лише про допомогу дитині з фізичними вадами. Навіть у школі, у класі, на уроках та перервах, у разі виникнення потреби, на допомогу дитині з особливими освітніми потребами приходить асистент учителя, який завжди поруч із таким здобувачем освіти. Під час подорожі все буде залежати від майстерності педагогів, особливо від асистента вчителя, який за короткий час має інтегрувати дитину з особливими освітніми потребами в сучасні обставини, при цьому «мати ставлення до дитини як до об'єкта насичування корисними знаннями, зосереджуючись на формуванні життєвої компетенції». [4]

Зауважимо, що для таких дітей існує специфіка: «при вивченні нових об'єктів тут більшою мірою слід опиратися на попередній досвід, попередні знання дітей, більшою мірою забезпечувати яскравість, емоційність»[4]. Тому, якщо дитина з ООП відволікається, не слухає екскурсовода тощо, це свідчить лише про те, що екскурсовод детально надає інформацію, розповідає про різноманітні факти, яких для дитини з ООП забагато. І далі знову вся справа у педагогічній майстерності супроводжуючого групи (якщо це клас-група, то асистента вчителя), якому необхідно допомогти такій дитині усвідомити подану інформацію, не відволікаючи інших учасників від прослуховування промови екскурсовода. «Пояснення мають бути чіткими, короткими й образними. Вчитель повинен точно формулювати основні думки і доводити їх до розуміння» [4] дитини з особливими освітніми потребами.

А ще чи-то під час дослідів та експериментів, чи-то на екскурсіях та прогулянці, або після них, якщо це багатоденна поїздка, на різних заходах, що відбуваються на території дитячого табору, дорослі, надаючи приклад доброзичливого ставлення до всіх дітей, зароджують у серцях малечі такі ж теплі почуття, бажання запросити інших до спільної гри, допомогти дитині з ООП (наприклад, класти речі). «Причетність і участь у таких подіях сповнюють душу людини піднесеним настроєм, енергією, симпатією до інших, додають їх духовних сил». [4]

Таким чином, завдяки взаємодії всіх дорослих, задіяних в екскурсіях (вчителя, асистента учителя, екскурсовода, лісничого тощо), під час відвідування пам'ятних та видатних місць учнівська молодь, в тому числі діти з особливими освітніми потребами, отримують позитивний результат у навчанні, новий досвід щодо проведення деяких досліджень та спостережень у природі, незабутні враження від знайомства з новими друзями, з новими умовами життя та взаємодії в колективі, якщо це – багатоденні екскурсії. А також відбувається процес відновлення ментального здоров'я кожного з учасників таких проєкту.

Дорослі ж мають підтримати дітлахів. Простягнути руку допомоги кожному здобувачу освіти. Тому що зараз, в цих важких обставинах сьогодення, кожна дитина має свої особливі потреби. І задача дорослих – допомогти та підтримати усілякі гарні справи учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вікіпедія. Екскурсія (значення). [Текст.] Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)) (Дата звертання: 20.03.2025).
2. Закон України Про повну загальну середню освіту. [Текст.] Режим доступу: https://urst.com.ua/act/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu (Дата звертання: 20.03.2025).
3. “Про ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році” // Лист МОН від 30.08.2024 1.1/15776-24. [Текст.] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66dffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf> (Дата звертання: 20.03.2025).
4. Сергієнко Д.Л. Організація та проведення екскурсій в природу і сільське господарство у допоміжній школі. - К., 1955. - 25 с.

Волкова О. В.,

викладач вищої категорії

*КЗ «Ніжинський фаховий коледж культури і мистецтв
імені Марії Заньковецької» Чернігівської обласної ради,*

lena_volkova88@ukr.net

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація: Публікація актуалізує питання тенденцій у сучасному освітньо-педагогічному просторі у сфері збереження національної культури та ідентичності в контексті вивчення іноземної мови. Низький рівень обізнаності здобувачів освіти у питаннях національної культури зумовлений не достатньою кількістю інформації та низьким рівнем акцентуації на даних питаннях у процесі навчання. Робота містить ряд рекомендацій щодо актуалізації знань

про національні культурні надбання у процесі вивчення здобувачами освіти іноземної мови. Підсумовуючи, цей матеріал – заклик до збереження національної культури та ідентичності у процесі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: культура, мова, ідентичність, навчання, знання, поширення, збереження.

Сучасний світ диктує не лише нові умови, методи та способи навчання, а й загалом освітньо-педагогічні тенденції, які в умовах сьогодення для нашої країни тісно пов'язані з національною культурою та її збереженням і розповсюдженням.

В умовах повномасштабної війни багато культурних пам'яток страждають від ушкоджень, знищені або вивезені загарбником (їх він намагається видати за власні, створюючи штучний культурно-історичний контекст), тому надважливо підтримувати, збагачувати та поширювати знання про них, як наріжні камені фундаменту національної культури та ідентичності, у всіх сферах життєдіяльності, і навчання іноземної мови не є винятком.

Мова – система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, розвивається і має соціальне призначення. Мова – найважливіший засіб спілкування та пізнання [1]. Тобто мова є головним носієм та формою передачі культурних та історичних набутків людства, а також основним методом пізнання людиною навколишнього середовища та всіх його аспектів.

Іноземна мова – це мова, яку людина свідомо вивчає для можливої комунікації з іноземцями, а також долучення до світової літератури. Це також і мова, якою не розмовляють у країні походження особи, наприклад, носій англійської, який живе в Іспанії, може сказати, що іспанська мова – це іноземна мова для нього або неї [2]. Тобто іноземна мова – це мова свідомого вивчення та спілкування, яка не є рідною для людини, що її вивчає. Поряд з цим, іноземна мова є формою культурного обміну та збереження для тих, хто її вивчає та спілкується нею.

Вивчаючи іноземну мову ми приділяємо значну увагу культурним особливостям країни, мова якої вивчається, таким чином зберігаючи та поширюючи її культурну спадщину. У той самий час ми вчимося висловлювати власну думку та розповідати про себе, своє місто, свою країну іноземною мовою одночасно поширюючи та зберігаючи відомості про власну країну та її культурні особливості та власну культурну і національну ідентичність. У цьому контексті сучасному педагогові у сфері навчання іноземної мови варто розширювати власну обізнаність із національного краєзнавства, культурології та мистецтва, щоб, викладаючи навчальну дисципліну «Іноземна мова», продовжувати шлях збереження національної культурної спадщини та поширювати обізнаність про неї серед здобувачів освіти, допомагати формувати та зберігати їх національну ідентичність, а в перспективі, й поширювати такі важливі знання серед представників іноземного суспільства.

Особливо актуальною та критично необхідною така діяльність серед педагогічних працівників стала після початку повномасштабного вторгнення ворога в нашу країну. Роками загарбник спотворював образ країни на міжнародних теренах і тепер активно намагається привласнити наші культурно-мистецькі та наукові надбання фізично вивозячи та руйнуючи пам'ятки та активно створюючи штучний культурно-історичний контекст задля власного виправдання, намагаючись стерти нашу національну ідентичність. Тому, навчаючи наших дітей, ми маємо звертати особливу увагу на культурні, мистецькі, історичні аспекти розвитку нашої країни, розвіюючи міфи, створені ворожою пропагандою.

У контексті сучасної педагогіки, формуючи у здобувачів освіти знання з іноземної мови, необхідно закладати в календарне планування навчальних програм тематику національного культурного, мистецького та історичного характеру задля збереження та поширення знань про національну спадщину нашого народу, як основу формування та збереження національної свідомості та ідентичності.

Отже, оскільки мова є найважливішим засобом людської комунікації та пізнання, а іноземна мова ще й інструментом міжнародного спілкування, при навчанні іноземної мови необхідно враховувати культурно-національні особливості власної країни та наголошувати на них у процесі навчання, щоб багатство нашої культури зберігалось й примножувалося у поколіннях, а знання про нього поширювались світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B0> (20.03.2025).
2. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (20.03.2025).

Володарська Наталія Дмитрівна,
*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії
психології особистості імені П.Р. Чамати,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
volodarskaya@ukr.net*

ДІЄВІСТЬ АРТТЕРАПЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ В РОЗВИТКУ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Розглянуто детермінуючі особливості внутрішніх ресурсів та стратегій їх досягнення в переживанні психологічного благополуччя особистості. Метою дослідження було визначення напрямків арт-терапевтичної роботи, підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни. Методи. Використовувались техніки сімейної психотерапії: методики

побудови метафори проблеми, перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну, Арттерапевтичні технології «Шлях відновлення». Апробовані методи арттерапевтичного підходу роботи в групі: пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка проблеми. Досліджено динаміку групових взаємодій під час проведення вправ на розвиток внутрішніх ресурсів членів групи. Розглянуто як емоційні переживання різних складних ситуацій життя (як негативні так і позитивні), створюють певний баланс, що формує суб'єктивне переживання внутрішніх ресурсів особистості. Нами були виділені різні підходи в роботі з внутрішніми ресурсами особистості, які об'єднуються за такими чинниками: самодетермінація розвитку особистості; гармонізація смисложиттєвих орієнтацій; активізація духовного потенціалу; розширення світоглядних орієнтацій; прийняття ідентичності особистості; самоаналіз власних потреб, бажань; постановка певних цілей і засобів їх досягнення. Висновки - показано напрямки застосування різних методів психологічної допомоги, які корегують ставлення до власного життя, складних життєвих ситуацій, підтримку балансу позитивного і негативного ставлення до власного життя особистості, що формує внутрішні ресурси особистості.

Ключові слова: арт-терапія, внутрішні ресурси особистості, психологічна допомога в умовах війни.

Abstract. The determining features of internal resources and strategies for achieving them in experiencing psychological well-being of an individual were considered. Aim of the study consists in determining directions of art therapeutic work, as well as selecting and testing methods of family therapy in wartime. Methods. The family psychotherapy techniques were used: methods of constructing a metaphor for the problem, situation redetermining of family problem from dysfunctional to real, art therapy technologies "Path of Recovery". Methods of the art therapy approach to work in a group were approved: searching for social support, accepting responsibility, planning problem solution, problem positive reassessment. Dynamics was investigated of group interactions during exercises to develop internal resources of group members. It was considered how emotional experiences in various difficult life situations (both negative and positive) create a certain balance that forms subjective experience of internal resources of an individual. We identified various approaches to working with internal resources of an individual, which were united by the following factors: self-determination of personality development; harmonization of meaningful life orientations; activation of spiritual potential; expansion of worldview orientations; acceptance of identity of an individual; self-analysis of one's own needs and desires; setting certain goals and means of achieving them. Conclusions — directions were shown of application of various methods of psychological assistance, which correct attitude towards one's own life, complicated life situations, balance support of positive and negative attitudes towards one's own life, which forms internal resources of an individual.

Keywords: art therapy, internal resources of individual, psychological assistance in wartime conditions.

Вступ. Сучасні реалії складних життєвих умов війни формують контекст ціннісно-смиислової сфери сімейних пар, змін у розвитку внутрішніх ресурсів

особистості, що потребує нових технологій, підходів в сімейній терапії. Арт-терапевтичний підхід у розвитку внутрішніх ресурсів особистості, на наш погляд, стає найбільш продуктивним. Саме включення арт-терапії стає дієвим в розробці тренінгових програм, вправ, технологій. Розвиток ефективних стратегій поведінки допомагає подолати негативні наслідки стресових ситуацій, зберегти особистість від дезінтеграції та різноманітних розладів, створити основу для внутрішньої гармонії, високої працездатності, визначити успішність своєї професійної діяльності, а також зберегти власне здоров'я. Визначені напрямки арт-терапевтичної роботи, виконаний підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни. **Метою** дослідження є визначення напрямків арт-терапевтичної роботи, підбір та апробація методів сімейної терапії в умовах війни. **Методи.** Використовувались техніки сімейної психотерапії: методики побудови метафори проблеми, перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну [1], арттерапевтичні технології «Шлях відновлення» (Леоніда Ніколаєва)[2]. В емпіричному дослідженні взяли участь 20 сімейних пар віком від 25 до 40 років (м. Київ консультативний центр «NewLif»). **Результати і обговорення.** Апробація методів арт-терапії в посиленні внутрішніх ресурсів особистості проводилась в сім'ях тимчасово переселених сімей (м. Київ). В індивідуальній та груповій терапіях (1 раз на тиждень по 3 години) проводилось аналізування опису їх власного життєвого досвіду, під час яких випробовувались різні методи арт-терапії. Спрямованість сімейної терапії була на перевизначення ситуації сімейної проблеми з дисфункціональної в реальну, на деконструкцію усталених типів реагування особистості на кризову ситуацію. Проводились зустрічі Of-line та On-line за правилами терапевтичних груп (дотримання правил проведення групи, етичний кодекс, проведення шерінгу та інші). Були апробовані технології деконструкції типів реагування особистості в кризових ситуаціях (метод рефреймінг, супресивні техніки: уникнення «ебаутизмів», відмова від оціночної інтерпретації дій, презентифікація «тут і тепер», переведення питання на затвердження і експресивні техніки: висловлювання досвіду через частини особистості, які не актуалізовані особистістю, ініціалізація дії, розкриття ретрофлексивних механізмів, ампліфікація). Метою зустрічей був розвиток внутрішніх ресурсів особистості, які підтримують психологічне здоров'я особистості. В структуру зустрічей входили вправи на презентацію власної життєвої історії, рефлексію на проблеми життєвих історій інших учасників, визначення власних типів реагування на стресові ситуації, визначення особливостей міжособистісних зв'язків в групі, вміння будувати метафори на певні життєві проблеми та інше.

Нами були виділені різні підходи в роботі з внутрішніми ресурсами особистості, які об'єднуються за такими чинниками: самодетермінація розвитку

особистості; гармонізація смисложиттєвих орієнтацій; активізація духовного потенціалу; розширення світоглядних орієнтацій; прийняття ідентичності особистості; самоаналіз власних потреб, бажань; постановка певних цілей і засобів їх досягнення. Розгляд технологій розвитку цих чинників, дав можливість виділити ті з них, які мають найбільший ефект. В першу чергу, це технології схемотерапії, арт-терапії, позитивної психотерапії, фокусної травмотерапії. Найбільш впливовою і об'єднуючою технологією була визначена арт-терапія. Метафора сімейної проблеми допомагала в роботі з протилежностями особистості. Це технологія рефреймінгу, робота з частинами особистості. В різних напрямках і психотерапевтичних підходах цей вид роботи називається по-різному, але має споріднений характер. У особистості з дитинства формуються певні поведінкові стратегії поведінки в різних життєвих ситуаціях. Ці стереотипи зберігаються в дорослому житті. Коли ці стратегії не спрацьовують, виникає неадекватна реакція, викривлення реальності. Саме технологія перенаправлення, зміни цих стратегій, схем поведінки стає найбільш ефективною в поєднанні з арт-терапією. Закладений ефект внутрішнього діалогу з різними частинами особистості, різними ролями в складних життєвих ситуаціях, допомагає змінювати бачення реальності. Таким чином розширюється картина життєвої проблеми, ефективність тих чи інших рішень. Для клієнта дієвою стає зміна свого ставлення до тих чи інших своїх внутрішніх ресурсів, можливостей. Відбувається руйнування патерну поведінки завдяки моделювання нових патернів. В цьому процесі важливою стає підтримка позиції дорослої людини. В завданні пропонується уявити ситуацію і, змінюючи стільці (на яких клієнт уявляє себе в дитинстві і в дорослому житті), пробувати вести діалог з різних позицій. Саме в діалозі з цими різними позиціями відбуваються зміни бачення тих чи інших схем поведінки. В цьому процесі має місце також відсторонений спостерігач діалогу особистості. Створені арт-терапевтичними методами активізуються роздуми особистості над тими чи іншими стратегіями поведінки. «Що відчувається в тій чи іншій ролі? Що б сказав дорослий в підтримку дитячої позиції (образи, страхів, злості, інше)? Як себе оцінює особистість в дорослій позиції? Що підтримує цю позицію, роль?».

Таким чином, для особистості стають більш зрозумілими власні страхи (бути засміяним, покинутим, стан покори, інше), які формують певні схеми поведінки, певні образи проблеми. Застосовуючи техніку малюнку етапів проходження травматичної події, надається психологічна підтримка членам сім'ї, які переживають травматичний досвід [1]. Метою застосування цієї методики було: вироблення позитивного ставлення до власного відновлення, відновлення внутрішніх ресурсів для подолання емоційного тягаря. В основі цього методу є теорія стресу фізіолога Ганса Сельє, яка виділяє стадії адаптації

до стресу: тривога, опір, виснаження. Також додається четверта стадія – відновлення [2]. Саме ця стадія надає нові життєві смисли, цінності. Малювання клієнтами стадій проживання травматичного стресу в умовах війни дає можливість розпізнавання їх власних якостей, потреб, бажань і відокремлення від потреб, характеристик «іншого», а також вправи на аналізування власних характеристик, вправи на самоспостереження. Були запропоновані і апробовані методи ведення щоденника власних вражень, переживань, почуттів, як методів самоаналізу, а також вправи на диференціацію себе, розуміння себе, своїх проєкцій, проєктивної ідентифікації, інтерсуб'єктивності.

Членам сімей надається можливість визначити, на якій стадії переживань вони знаходяться: 1– шок, 2 – заперечення, 3 – торги, 4 – лють, 5 – страх, 6 – дезорганізація, 7 – пошук виходу, 8 – паніка, 9 – провина, 10- самотність, 11 – ізоляція, 12 – депресія, 13 – відродження. Члени сім'ї визначають наскільки це відповідає їх теперішньому стану. Які саме стани резонують з їх поточним станом? Вислуховувались аргументації щодо вибору певної стадії переживань. Жінкам важко було зосередитись на виборі певної стадії. Додаткові запитання були спрямовані на чітке усвідомлення свого вибору. Підсумовуючи обрані жінками стадії переживань життєвих проблем, переходили до подальшої роботи щодо шляху відновлення саме з визначеної точки проживання травматичного стресу. Потім жінки створювали малюнки на кожний етап проживання стресу, особистого шляху відновлення після пережитої травми. У багатьох жінок це були малюнки схематичні, чорно-білі що відображали страх, лють, дезорганізацію, паніку, самотність, ізоляцію, депресію. Інші стадії мали більш яскраві кольори. В перших стадіях (шок, заперечення, торги) переважав червоний та чорний кольори. Різнокольоровим малюнком у більшості жінок була стадія відродження. Намальовані стадії пропонувалось розкласти в їх послідовності відповідно до етапів, які вони проходили у своєму відновленні. Для деяких жінок це завдання було складним. Вони переставляли малюнки за своїм власним переживанням стресу (спочатку страх – потім лють; спочатку паніка – потім пошук виходу; спочатку ізоляція – потім відчуття самотності; почуття провини породжувало депресію). Це пояснювалось різними життєвими історіями жінок. Аналіз їх батьківської сімейної системи давав можливість пізнання особистістю сепараційних процесів, дитячих травм, аналізування символічних взаємодій, особливостей родового досвіду. Створення власної генограми, аналізування конфігурації переживань, стратегій психологічних захистів, певної матриці родоходу допомагало опрацюванню повторення поведінкових стереотипів. Проводилось аналізування структурування життєдіяльності в повторенні життєвих стратегій їх батьків, родичів. Малюнки допомагали жінкам усвідомлювати повторення психологічних захистів: витіснення негативних переживань,

відновлення конфлюєнції з батьками через їх ідеалізацію, нарцистичне відновлення всемогутності у спробах єдності двох різних людей в одне ціле.

Малювання травматичної ситуації на кожному етапі проведення цих технологій давало змогу клієнту бачити динаміку змін у власному стані, переживаннях травматичної ситуації. Проводячи чотири етапи опрацювання травми (як з минулого життєвого досвіду, так і травми сьогодення), учасник групи малював чотири малюнка. Зміни в малюнку актуалізували можливості змін в ставленні клієнта до травматичних подій. Самі події ставали певним наративом з минулого життя, роблячи життєву історію більш цілісною. Змінювалось ставлення особистості до цих травматичних подій. Знаходились нові грані травматичного зростання. Клієнти відкривали для себе навіть позитивні сторони такого досвіду. Жінки, що переїхали за межі України під час війни, відмічали («Завдяки еміграції змогла побачити іншу країну, її культуру, історію, людей»). Такі зміни в баченні різних сторін життя (як позитивних, так і негативних) надавали їм розуміння нових життєвих стратегій в нових умовах проживання. Це стосувалось вивчення мови країни перебування, пошук роботи, помешкання для проживання, спілкування з хазяїнами цих помешкань, влаштування в навчальні заклади своїх дітей. На кожному етапі проходження еміграції відбувались певні психологічні травми, що потребувало певної психологічної допомоги.

В індивідуальній терапії клієнт обговорював власну трагедію втрати зв'язків з коханою дівчиною, яка виїхала зі своїми батьками в іншу країну на постійне місце проживання. Ця подія викликала у нього емоційний стрес. Обговорюючи цю історію, відбувалась актуалізація його емоцій, переживань. Негативні переживання змінювались на нейтральні і позитивні, на адаптивні ресурси особистості. Те, що раніше було приводом до особистісної втечі від труднощів, стало приводом до особистісного розвитку. Внутрішній конфлікт частин особистості клієнта узгоджувався прийняттям різних сторін бачення цієї життєвої проблеми, трагедії («неможливо виїхати до коханої в сучасних реаліях війни»). Ці частини суперечать одна одній («я не зможу жити без коханої» і «я знайду сили жити далі», «в мене нічого не вийде» і «буду боротись за своє кохання, щоб не трапилось»). Контексти життєвих обставин формують в особливості її ставлення до сенсу життя («чи воно того варте?», до смерті (як відчуття неминучості логічного завершення життєвого шляху), до розлуки, до знаходження нових життєвих смислів. Техніка «розморозка емоцій» застосовувалась для більшого усвідомлення, вивільнення та вербалізації емоцій. Завданням було виразити емоції, які на даний момент найбільш актуальні, потім їх намалювати і підписати. Після цього змінити малюнок на більш привабливіший, з бажаними емоціями. Обговорення цих малюнків супроводжувались відповідями на запитання «Які емоції переважають на

малюнку?», «Які образи символізують позитивні емоції, а які образи негативні емоції?», «Який з образів привертає найбільшу увагу?», «Який найбільше дратує?». Після визначення превалювання негативних і позитивних емоцій, які відчуває студент, визначались зміни (що відбулись під час малювання, обговорення). Саме обговорення цих образів дає можливість особистості усвідомити свій нагальний стан, зміни його в залежності від обставин. Важливим є обговорення деталей малюнку, «сусідство» інших образів, що вони символізують, як впливають на центральний образ. Навіть певне невеличке доповнення центрального образу може кардинально змінювати настрій особистості.

З обговорень клієнтів своїх генограм: «Усі чоловіки мого роду приймали участь у військових діях. Прадід отримав каліцтво на війні під час другої світової війни. Батько повернувся з контузією після Афганістану». Проговорюючи історії своїх предків, батьків, клієнтка актуалізувала власні страхи бути покаліченою, вбитою під час ракетних обстрілів, які відбуваються в її житті зараз, в Україні. Саме в розповідях про страхи, які переживали її прабабуся, бабуся, матір, батько, вона актуалізувала власні переживання про втрату свого життя. Це активізувало її пошук позитиву, внутрішніх ресурсів на виживання «моя бабуся вчила мене, як можна вижити в голодні дні. Вчила, що можна приготувати з різних трав, кори дерев, ягід, листя, тощо». Клієнтка обмінювалась різними рецептами, спогадами про минуле своєї прабабусі, яка пережила голодомор, другу світову війну. В групі обговорювались ці поради її рідні і порівнювались з порадами учасників сучасних телевізійних програм «Школа виживання», «Корисні поради» та інші. Така цікавість, обговорювання різних порад виживання в кризових життєвих ситуаціях розширювали пошук нових поведінкових стратегій в складних життєвих ситуаціях. Це активізувало розвиток внутрішніх ресурсів клієнтки (можливість актуалізувати власні можливості, розширити бачення варіантів їх застосування).

Метод рефреймінг застосовується для зміни контексту обговорюваних історій. Контексти обговорювань різних історій допомагають змінити стереотипи сприйняття того, що відбувається. Змінюються значення подій, вони починають бачитись інакше, ніж раніше. Сучасні реалії формують контекст ціннісно-сміслової сфери молодшої людини, і в цьому великий вплив певних культурних і соціальних особливостей (прислів'я, приказки, релігія). Юнак обговорював власну трагедію втрати зв'язків з коханою дівчиною, яка виїхала зі своїми батьками в іншу країну на постійне місце проживання. Ця подія викликала у нього емоційний стрес. Обговорюючи цю історію в групі, відбувалась актуалізація його емоцій, переживань. Негативні переживання змінювались на нейтральні і позитивні, на адаптивні ресурси особистості. Те, що раніше було приводом до особистісної втечі від труднощів, стало приводом до

особистісного розвитку. Внутрішній конфлікт частин особистості клієнта узгоджувався прийняттям різних сторін бачення цієї життєвої проблеми, трагедії («неможливо виїхати до коханої в сучасних реаліях війни»). Ці частини суперечать одна одній: «я не зможу жити без коханої» і «я знайду сили жити далі», «в мене нічого не вийде» і «буду боротись, щоб не трапилось»). Контексти життєвих обставин формують особливості його ставлення до сенсу життя («чи воно того варте?», до смерті (як відчуття неминучості логічного завершення життєвого шляху), до розлуки, до знаходження нових життєвих смислів. В умовах війни ці зміни відбуваються в залежності від того соціального оточення особистості в якому вона опинилась. Знаходячись в постійному тривожному стані в умовах обстрілів, виникають зміни значень життя і смерті. Перебуваючи за межами країни, знімається питання смертельної загрози, виникають проблеми адаптації в новому соціальному середовищі (питання визнання, прийняття, причетності до спільноти).

Психотерапевтам, які працюють з такими проблемами клієнтів, також потрібна психологічна підтримка. Завдання стабілізаційних груп для психотерапевтів виконували саме таку підтримку, проводились он-лайн (раз на тиждень по 2 години). Психотерапевти ділились власним досвідом роботи з клієнтами. В обговоренні конкретних випадків висловлювались гіпотези, пропозиції застосування певних технологій роботи з психічною травмою клієнта. Запропоновані методики роботи опрацьовувались в групі, що допомагало колегам краще засвоїти ці методики та технології. Методи фіксації складних переживань в малюнку, метафорі, складеної власної історії, казки активізували свободу самовиразу учасниць групи. Основне завдання цих вправ не боятися виражати себе через образи, через позитивні і негативні емоції. Особливо цікавою для учасників була вправа на складання метафори свого емоційного стану (як інструмент позитивної психотерапії). Іноді важко визначити, яка емоція превалює в переживання певної події. У таких випадках для особистості легше описати певними образами, у вигляді приказки, прислів'я, метафори. Внутрішні суперечності особистості, як реакція на важкий стрес, стають на заваді визначення власних емоцій. В приказках, метафорі вже закарбована певна емоція, переживання, які визначають певний стан особистості. Сюжети казки відображали усталені поведінкові стереотипи особистості, які вона застосовує найчастіше. В обговоренні в групі цих стереотипів зверталась увага оповідача на ті сторони поведінки, які визначаються як «негативні», «малопродуктивні», «застарілі», «руйнівні». Це надихає на зміни в поведінці як героїв обговорюваної історії, так і власної. Саме в обговоренні цікавих моментів історії виникає бажання певних змін. Особистість бачить нові оцінки вчинків героїв, новий ракурс життєвої ситуації,

що виникає, і нові можливості її змінити. Навіть не змінити саму ситуацію, а знайти можливість змінити бачення негативу і позитиву в життєвих труднощах. З роздумів клієнтів прослідковувалась зміна поведінкових стереотипів в обговоренні їх вчинків. З гумором обговорювались можливості головного героя казки («твоєму героєві бракувало сміливості розповісти принцесі про свої добрі вчинки», «може він і розкаже їй про них пізніше», «а може ця принцеса йому не підходить, нехай пошукає іншу, розумнішу»).

З реакції клієнта: «Ці техніки релаксації мені допомагають в опрацюванні негативних переживань, які виникають зараз під час війни. Це мені допомагає в опрацюванні моїх страхів втратити рідних, батьків. Мені стає легше після роботи, перебувати вдома, коли звучить сигнал тривоги». Страх смерті, як ціннісно-смысловий бар'єр, виникає у зв'язку з рефлексією, вербалізацією самоствавлення і екстраполяції особистісного сенсу в нових життєвих ситуаціях. Клієнти, розглядаючи свої страхи в різних контекстах, в різні життєві періоди (в дитинстві, підлітковому віці та юнацькому), змінюють ставлення до них і переживання їх. В дитинстві ці страхи мали одне значення і силу, в юнацькому віці іншу, в сучасних реаліях війни вони змінюють ціннісно-смыслову сферу.

Відмічались прояви поведінкових реакцій клієнтів на стресову ситуацію: «В стресовій ситуації я проявляю себе агресивно»; «В стресовій ситуації я втікаю»; «В стресовій ситуації я завмираю». Фізіологічні прояви на стрес: «В стресовій ситуації відчуваю нервові збудження»; «В стресовій ситуації в мене відбуваються зміни в ендокринній системі (піднімається рівень цукру в крові, зміни функціонування щитовидної залози)»; «В стресовій ситуації у мене виникають психосоматичні зміни (розлад шлунку, головна біль, загострення захворювань шкіри)». Когнітивні прояви реакцій на стресову ситуацію: «В стресовій ситуації мені важко зосередитись»; «В стресовій ситуації мені важко запам'ятовувати»; «В стресовій ситуації мені важко зрозуміти що відбувається». Емоційні прояви реакцій на стресову реакцію: «В стресовій ситуації я відчуваю сильний страх»; «В стресовій ситуації я злюсь, відчуваю гнів»; «В стресовій ситуації я відчуваю огиду». Найхарактернішими реакціями були: емоційні – прояв страху, когнітивні прояви – порушення концентрації уваги, фізіологічні зміни – психосоматичні прояви, поведінкові – втеча і завмирання. Клієнти ділились спогадами страхів втечи з окупованих територій, страхів за життя батьків, родини. Розповіді переривались, їм важко було зосереджуватись на певному епізоді їх життєвого досвіду. Вони могли по декілька разів повертатись до найстрашнішого для них епізоду (крики поранених, смерть сусідів, звуки вибухів, руйнування будинку, падіння цеглин, тріск скла, жахи сидіння в підвалах, втечі з місця безпеки, тощо).

Висновки. Метою арт-терапевтичних методів є – відновлення внутрішніх ресурсів особистості для побудови стосунків з іншими, прийняття себе з різними

емоційними станами. Актуалізація власних переживань, можливостей в проживанні стресу дає розуміння вимог до іншого і визнання його як окремого суб'єкта. Методи фіксації складних переживань в малюнку, метафорі, складеної власної історії, казки активізували свободу самовиразу. Основне завдання цих вправ не боятися виражати себе через образи, через позитивні і негативні емоції. Були визначені вектори корекційної роботи: корекція афективно-вольової сфери, корекція поведінкових аспектів, корекція міжособистісних взаємин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арт-терапевтична реабілітація військово-службовців: техніки відновлення: метод. посіб. /За ред. Тетяни Курганської – К.:ТОВ «7БЦ», 2024.-264с.
2. Карачун К. Життя в одній валізі.-К.: Видавництво психологічної літератури «Психобук (Psychobook)», 2023. -178 с.

Волотовська Т. П.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки,
адміністрування і спеціальної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
volotovskayatanya79@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Анотація. У статті розглядаються сучасні підходи та методи інтеграції національно-патріотичного виховання в освітній процес. Розкрито практичну значущість використання цифрових технологій, інтерактивних методів, проєктно-дослідницьких методів та волонтерської діяльності. Окреслено перспективні напрямки вдосконалення національно-патріотичного виховання в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, сучасні методи, цифрові технології, інтерактивні підходи, проєктно-дослідницькі методи, волонтерська діяльність.

Annotation: The article examines modern approaches and methods of integrating national-patriotic education into the educational process. The practical significance of using digital technologies, interactive methods, project-research methods, and volunteer activities is revealed. Prospective directions for improving national-patriotic education under current challenges are outlined.

Keywords: national-patriotic education, modern methods, digital technologies, interactive approaches, project-research methods, volunteer activities.

Національно-патріотичне виховання є важливим елементом формування громадянської свідомості, моральних та духовних цінностей молоді. Воно

охоплює процеси виховання любові до Батьківщини, поваги до її історії, культури та мови, готовності захищати державні інтереси та сприяти розвитку суспільства. В умовах сучасних викликів, пов'язаних зі збройною агресією, глобалізаційними процесами та зміною соціально-політичних реалій, питання інтеграції національно-патріотичного виховання в освітній процес набуває особливого значення.

Освітні установи мають сприяти розвитку патріотичної свідомості здобувачів, формуванню їхньої активної громадянської позиції, готовності до участі у громадському житті та захисту суверенітету України. З цією метою необхідно забезпечити ефективне поєднання освітньої та виховної діяльності, орієнтованої на національні цінності [1].

Таким чином, інтеграція національно-патріотичного виховання в освітній процес є актуальним завданням сучасної педагогіки, що потребує впровадження нових підходів, методів та засобів навчання.

Сучасна система освіти пропонує низку підходів до інтеграції національно-патріотичного виховання, серед яких [5]:

Інтегративний підхід – включення національно-патріотичних елементів у зміст навчальних дисциплін. Цей підхід передбачає органічне впровадження патріотичної тематики в освітній процес шляхом інтеграції в навчальні програми з різних дисциплін: історії, української мови, літератури, мистецтва тощо. Здобувачі отримують знання про національні традиції, видатних діячів, культурні досягнення України, що сприяє формуванню почуття гордості за свою країну.

Проектний підхід – реалізація виховних проєктів з акцентом на патріотичну тематику. Цей підхід базується на залученні здобувачів до роботи над проєктами, спрямованими на дослідження національної історії, культури, а також сучасних соціальних та політичних викликів. Проєктна діяльність стимулює критичне мислення, розвиває творчі здібності та сприяє активній громадянській позиції.

Особистісно орієнтований підхід – розвиток індивідуальних якостей здобувачів на основі патріотичних цінностей. Даний підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей, інтересів та потреб здобувачів. Виховання на основі патріотичних цінностей здійснюється через диференційоване навчання, індивідуальні завдання, мотиваційні бесіди та наставництво. Це сприяє усвідомленню власної ролі у розвитку суспільства.

Компетентнісний підхід – формування громадянської компетентності через практичну діяльність. Основною метою цього підходу є розвиток здобувачів здатності застосовувати знання та навички у реальних життєвих ситуаціях. Це досягається через участь у громадських ініціативах, волонтерській діяльності, дискусіях на соціальні теми та практичних заняттях. Компетентнісний підхід

дозволяє здобувачам не лише засвоювати теоретичні знання, а й формувати активну громадянську позицію.

Перелічені підходи створюють міцний теоретичний фундамент для інтеграції національно-патріотичного виховання в освітній процес. Однак для їх практичної реалізації необхідно застосовувати сучасні методи та засоби навчання, які відповідають актуальним викликам та можливостям цифрової ери. Розглянемо основні методи та засоби, що ефективно реалізують зазначені підходи.

1. Використання цифрових технологій. Створення інтерактивних навчальних матеріалів, розробка відеоуроків з історії України, віртуальні екскурсії по місцях бойової слави, використання онлайн-платформ для проведення патріотичних дискусій. Наприклад, інтерактивний урок про українських героїв, розроблений у форматі веб-квесту.

2. Проєктно-дослідницькі методи. Виконання здобувачами науково-дослідних проєктів на тему української історії, культури або сучасних викликів, пов'язаних із війною та відновленням України. Прикладом може бути створення документальних відеопроєктів про волонтерський рух в Україні.

3. Інтерактивні методи навчання. Використання квестів, симуляційних ігор, створення цифрових карт пам'яті або артпроєктів, присвячених національним символам. Наприклад, організація симуляційної гри «Конституційна асамблея», де здобувачі розробляють законопроєкти, пов'язані з національними цінностями.

4. Волонтерські проєкти та ініціативи. Залучення здобувачів до волонтерських заходів, допомоги військовим, переселенцям або участі в благодійних акціях. Зараз активно у закладах освіти організовуються благодійні ярмарки на підтримку ЗСУ.

5. Інтеграція національної спадщини через мультимедійні ресурси. Розробка мобільних застосунків або сайтів, присвячених українській культурі, історії, видатним постатям. Наприклад, створення цифрової енциклопедії українських символів.

Практична значущість запропонованих методів та засобів полягає у їх здатності підвищити ефективність освітнього процесу, залучаючи здобувачів до активної діяльності, критичного мислення та творчості. Цифрові технології, проєктно-дослідницькі методи, інтерактивні підходи та волонтерська діяльність сприяють не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й формуванню громадянської свідомості та патріотизму. Вони допомагають розвивати соціальні навички, комунікативні здібності та відповідальність перед суспільством, що є особливо важливим в умовах сучасних викликів.

Як бачимо, інтеграція національно-патріотичного виховання в освітній процес є важливим напрямком виховання молодого покоління, особливо в умовах сьогодення, коли Україна стикається з численними внутрішніми та зовнішніми викликами. Використання сучасних підходів, таких як інтерактивні методи, цифрові технології, проєктно-дослідницька діяльність та волонтерство, сприяє більш ефективному засвоєнню патріотичних цінностей здобувачами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380).
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст. 251).
3. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/strategichniy-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku>
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997.
5. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах сучасних викликів: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (6 квітня 2023 р., м. Київ) / упоряд. В.І. Гусєв. – Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023.

Волошина Світлана Василівна,
вчитель української мови та літератури
Навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 3 - колегіум»
Смілянської міської ради Черкаської області,
svoloshina319@gmail.com

КОМПЕТЕНТІСНІ ЗАВДАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ: СТВОРЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ШІ

This work contains information about the types of competency tasks in Ukrainian language and literature lessons for middle and high school students. By calling, you can go to the platform where the created competency tasks on the topics "Social Networks and Youth", "World Ecology", "History of the Battle of Kruty" and "How to Open a Cafe in the Ukrainian Style" are posted. By working on such tasks, students develop various competencies: initiative and entrepreneurship, the ability to learn throughout life, cultural awareness, mathematical competence, environmental literacy, and others.

In addition, the work contains examples of project activities of 6th and 9th grade students in Ukrainian literature on the topics "Taras Shevchenko - poet, artist", "The comic in Vsevolod Nestaike's story "Toreadors from Vasyukivka". These materials can be used in Ukrainian language lessons in grades 9, 10 and 11 when studying the topic "Complex sentences", grade 5 "Typical essay"; in Ukrainian literature lessons.

У цій роботі розміщено інформацію про типи компетентісних завдань на уроках української мови та літератури для учнів середньої та старшої школи. За покликанням можна перейти на платформу, де розміщено створені компетентісні завдання з теми «Соціальні мережі й молодь», «Екологія світу», «Історія бою під Крутами» та «Як відкрити кав'ярню в українському стилі». Працюючи над такими завданнями учні розвивають різні компетентності: ініціативність і підприємливість, уміння вчитися впродовж життя, обізнаність у сфері культури, математична компетентність, екологічна грамотність та інші. Окрім цього, в роботі є приклади проєктної діяльності учнів 6 та 9 класу з української літератури на теми «Тарас Шевченко – поет, художник», «Комічне в повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки». Ці матеріали можна використовувати на уроках української мови у 9, 10 та 11 класах під час вивчення теми «Складні речення», 5 класу «Типовий твір-роздум»; на уроках української літератури.

Компетентісні завдання – це навчальні або практичні завдання, які спрямовані на розвиток певних компетентностей або навичок у людини. Вони допомагають розвивати критичне мислення, аналіз, творчий підхід, комунікацію, співпрацю та здатність адаптуватися до різних ситуацій. Наприклад, у шкільній освіті це можуть бути завдання, які вимагають не просто запам'ятовування фактів, а їхнього застосування в реальному житті, розв'язання проблем чи створення нових ідей.

Компетентісні завдання можна поділити на кілька типів залежно від їх мети та контексту використання.

- *Проблемно-орієнтовані завдання*

Завдання, які вимагають вирішення реальної чи змодельованої проблеми. Наприклад, аналіз екологічної ситуації у вашому регіоні та розробка плану дій для її покращення.

- *Проектні завдання*

Орієнтовані на створення конкретного продукту чи реалізацію ідеї. Наприклад, розробка маркетингового плану або створення вебсайту для певної цілі.

- *Дослідницькі завдання*

Завдання, які передбачають збір, аналіз й інтерпретацію інформації. Наприклад, дослідження історії певного міста, знайомство з автором твору чи вивчення тенденцій у суспільстві, аналіз мовних явищ у сучасних текстах (наприклад, жаргонізми, сленг, запозичення), дослідження місцевих діалектів та особливостей мовлення.

- *Кейс-завдання*

Сценарії, де необхідно аналізувати ситуації з реального життя та знаходити оптимальні рішення. Наприклад, оцінка ефективності бізнесу на основі фінансових показників.

- *Творчі завдання*

Завдання, які стимулюють розвиток креативності. Наприклад, створення дизайну нової упаковки продукту, добір ілюстрацій до прочитаного твору (уривку) або написання сценарію для відеоролика, створення казки, оповідання, вірша з використанням певних мовних засобів, редагування тексту для покращення його стилю.

- *Комунікативні (мовленнєві) завдання*

Написання поста в соцмережі або блогу на певну тему, створення реклами чи оголошення, складання діалогу або есе на актуальну тему.

- *Практичні завдання*

Орієнтовані на застосування теоретичних знань у практичних ситуаціях, розбір медіатекстів, визначення фейкових новин. Наприклад, складання бюджету для сім'ї або планування подорожі.

Компетентнісні завдання з української мови для учнів – це завдання, які спрямовані на розвиток практичних мовних умінь та навичок, здатність використати знання в реальних життєвих ситуаціях. Основною задачею таких завдань є вміння розв'язувати реальні проблеми, досліджувати тексти, систематизувати отримані знання, синтезувати інформацію та вміти її аналізувати.

Яка ж користь компетентнісних завдань? По-перше, це розвиток критичного мислення. Учні аналізують інформацію, розрізняють правдиві факти від маніпуляцій. По-друге, формується мовна грамотність. Діти вчаться правильно висловлювати думки усно та письмово. Доводити свою думку, використовуючи не тільки приклади з прочитаних творів, а й історії з власного життя, розповіді знайомих.

По-третє, сьогодні надважливо, щоб в майбутньому наші учні могли застосувати отримані знання на практиці. Для цього під час уроку української мови залучаю учнів до різноманітних проєктів. Так цього навчального року п'ятикласники нашої школи беруть участь в посткросингу. Це спонукає дітей розповідати власні історії, писати охайно та грамотно. Ми із задоволенням очікуємо нових порцій листівок від наших партнерів з київської школи.

По-четверте, це розвиток творчості. Сучасні діти не бояться експериментувати. І уроки української мови не виняток: працюємо з мовними засобами, створюємо цікаві проєкти в групах, вчимося використовувати штучний інтелект. Для цього познайомила учнів 5 та 6 класів з промтом. Ми вчилися описувати домашнього улюбленця, а потім за допомогою ШІ ілюстрували власні розповіді. Діти мали змогу на власні очі побачити результат своєї роботи (схожість опису з картинкою улюбленця). Всі разом раділи успіхам однокласників та ділилися розповідями про тварин.

По-п'яте, для випускники готуються до НМТ. Виконання таких завдань допоможе розвинути навички, необхідні для тестів і письмових робіт.

Під час підготовки до уроків з української мови для учнів 9 класу часто використовую завдання, які об'єднують в собі розвиток різних компетентностей. Для того, щоб створити таке завдання, спочатку прописую мету та етапи роботи. Досить часто тему тексту або проєкту, з яким працюватимуть діти, беру з життя. Обов'язково використовую міжпредметні зв'язки з народознавства, історії України, фінансової грамотності, екології та інших предметів, що допомагає зробити уроки української мови більш цікавими та практичними. Вони інтегрують знання з різних галузей, сприяють глибшому розумінню мови та її ролі в житті.

Далі за допомогою звертаюся до GPT, прошу прописати текст певного стилю, з обмеженою кількістю речень на задану тему. Після цього обов'язково його редажую, додаю завдання, створюю ілюстрації, або підбираю інфографіки. Оформлюю такі завдання за допомогою Canva.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берендєєв С., Косенчук Ю., Лисогор Л. Сучасні підходи і технології Нової Української школи: компетентнісно орієнтовані завдання як засіб формування ключових компетентностей. Випуск 2 : Навчально-методичний посібник. — Київ, 2023. — 145 с.
2. Пономарьова К. Компетентнісно орієнтовані завдання з української мови: особливості конструювання та застосування
3. <https://kazka.fun/>
4. <https://chatgpt.com/>
5. <https://www.canva.com/>
6. <https://leonardo.ai/>

Гадинко О. О.,
вчитель історії, Сторожинецька гімназія,
м. Сторожинець, Чернівецька область, Україна,
alexandruginco555@gmail.com
ORCID: 0009-0005-3111-0872

СТОРОЖИНЕЦЬ У 1774–1918 рр.: ОСВІТНЯ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація Освіта завжди перетворювала і спрямовувала життя суспільства в нове русло, відігравала вагомий соціально-комунікативний та освітній роль, зберігаючи все те, що має цінність для людини. Письменність визначала стратегію і реалістичні умови розвитку соціуму, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра», формувала нове мислення

громадян, нове бачення економічних, культурних та політичних процесів їх життєдіяльності. Власне уміти навчатися позитивно впливає на добробут людини, на умови її життя, здоров'я, соціальне благополуччя та безпеку держави.

Людині розумовою або фізичною працею завжди доводилося заробляти на прожиття. А це вже будь-яка робота потребувала певних умінь та знань, досвіду. Звісно такі знання надавала лише школа – вміння читати, писати, рахувати, розуміти, як влаштований навколишній світ і т.д. Такі навчальні заклади починали виникати ще в сер. XIX ст. Це були перші народні початкові школи, які давали базову освіту за законами Австрійської імперії і були влаштовані за культурно-просвітницькими вимогами цієї країни. Безперечно вагому роль у житті суспільства відігравала церква, яка завжди була поряд та несла богословські морально-етичні основи світобуття та життєдіяльності людини.

Важливість даного повідомлення полягає у тому, що питання функціонування освіти завжди було актуальним, тому що грамотність громадян на пряму впливає на становлення та розвиток їхньої країни. З іншого погляду вивчення питання історичного минулого освіти є само по собі необхідним, актуальним та достатньо не вивченим. Першими дослідниками, хто писав про освіту, культурно-освітні процеси Буковини, були В.Доманицький, І.Карбулицький, подальші наукові дослідження провели В.Ботушанський, В.Добржанський. Безперечно, область досліджень в галузі системи освіти набагато велика: від відкриття перших навчальних закладів, вчителів-предметників до структури та тематики навчання, успішності учнів. Дане повідомлення не може претендувати на повне висвітлення даної проблематики, а лише є черговою розвідкою з серії культурно-просвітницької гуманітаристики.

Ключові слова: церква, реформа, закон, школа, товариство, професор, викладач.

Вступ. У перші роки прилучення Буковини до Австрії (1774р.), в епоху просвіченого абсолютизму Марії Терезії (1740-1780рр.) та Йосифа II (1780-1790рр.), було чимало зроблено для покращення освіти в ново приєднаному краї. На Буковину поширювався закон про обов'язкове навчання. Відкривалися школи. Це була лише одна з тенденцій обов'язкового піклування держави про загальний добробут своїх підданих. Урядування Марії Терезії означало настання нової просвітницької ери в освіті. Найзначнішим досягненням стало створення початкової (народної) школи. Це був фундамент для закладення ідеї обов'язкової загальної освіти. Впроваджуючи загальну освіту, держава враховувала різницю регіонів, посилювала державний контроль за школами, ізолювала учнів та вчителів від революційних ідей.

Згідно Закону про народну школу від 1804р., держава, інспектуючи школи, найбільшу свою увагу звертала на духовність суспільства. Остання тенденція була характерна в епоху імператора Франца II (1804-1835рр.). Подальші

позитивні зміни настали на початку 1870-х рр. Школу було відокремлено від церкви і підпорядковано крайовій шкільній раді та міністерству культів і освіти. Передвісником цього було прийняття 14 травня 1869р. закону про народну школу, у якому йшлося про відкриття міжконфесійних публічних народних шкіл та запровадження обов'язкового восьмирічного навчання. На Буковині вводилося обов'язкове 6-річне навчання. Для шкільного нагляду засновувалися краєві, повітові та місцеві шкільні ради. В 1850р. кількість народних шкіл становила 50 (в науково-популярній літературі зустрічається цифра 55), а в 1896р. – уже 327 [8, с.145-147], [9, с.6-7, 12].

Основна частина. Відповідно до засідання буковинської шкільної ради, яке відбулося 10 липня 1869р. і враховуючи доповідь референта про стан народного шкільництва у краї були утворені повітові шкільні ради. Була утворена Сторожинецька повітова шкільна рада (1871-1904рр.), до складу якої входили професор греко-східного богослов'я Євзебій Попович, Стефан Барбуца і вчитель при головній школі в Сереті Емануїл Палієвич. Тоді Сторожинецький повіт налічував 43 громади, 17 шкіл і 17 учителів. Шкільним інспектором Сторожинецького повіту у 1869-1874рр. був вже відомий професор теології Євзебій Попович, 1875-1882рр. – Олександр де Ракоча, 1882-1888рр. – професор реальної школи м.Чернівці Константин Стефанович, 1888-1894рр. – учитель школи вправ м.Чернівці Юрій Жанковський (з 1892р. заміщував і Чернівецький повіт, де і залишився там інспектором). А в Сторожинець було іменовано надучителя з Боян Івана Поповича. З 1894 по 1906рр. Іван Попович виконував обов'язки шкільного інспектора Сторожинецького повіту. Головою повітової шкільної ради був німець Фрідріх Рітшль, його заступником – відомий вже Йоганн (Іван) Попович, старший викладач. Членами були Грегор Костас (православний священник, румун), Йоган Рітер (титул) фон Флондор (поміщик, румун), Теодор Іваницький (директор кошикарської школи, українець), др. Ісидор Катц (голова єврейської культової громади) і Йозеф фон Левицький (греко-католицький священник, українець). З 1910р. новим шкільним інспектором був Михайло Дашкевич, українець [17, с.70-73, 125-128], [26, s.50].

Перші дві школи у Сторожинці виникли 1 жовтня 1858р. Це були хлопчача і дівчача шестикласні школи навчання. Керівником і старшим учителем школи для хлопців був Йоганн Попович (народився 19 червня 1845р. у Чернівцях). Мови викладання – німецька, українська і румунська. Тут учителями були Венделін Микитович, Елойтер Попович, Вікторія Попович, Діоніс Штефанович, Рахміель Косторіс, Петер Іліка, Геній Ушер, Рухель Габер. Керівником і старшим учителем школи для дівчат була Ребека Ерліх (народилася 16 грудня 1864р. у Чернівцях). Мовами викладання були німецька, українська і польська. У цій школі вчителями були Франціска Микитович, Марта Ейвелінг, Марія Врекурт,

Євгенія Штефанович, Глікерія Ізопенко, Леа Купферберг, Єлеонора Митрофанович [10, с.6-7], [16, с.547-548], [17, с.125-128], [26, с.50].

Одразу ж після відкриття цих двох народних шкіл (13 лютого 1863р.) було визначено (повітовий шкільний інспектор Йоганн Олінський, повітовий лікар др. Вінтер, писар окружного управління Голінський) основні мови міста – німецька, румунська, українська, польська. Мовами службового використання в органах місцевої влади були німецька, румунська і єврейська. У школах діти навчалися на рідній мові і вивчали предмети своєю мовою. Обов'язковими ж були вибрані для вивчення німецька та румунська мови. Народний гімн діти співали німецькою та румунською мовами [1].

Звісно, що відкриття цих двох народних шкіл і їх освітня діяльність мала для жителів містечка досить велике значення. Станом на 29 жовтня 1863р. у них навчалося 72 особи: 46 хлопців та 26 дівчат. За національним складом: 15 румунів, 42 українця, 20 німців, 13 поляків і 12 євреїв. За віросповіданням картина була такою: 19 православних, 34 римо-католика, 5 греко-католиків, 2 євангеліста і 12 іудеїв (жидів) [2].

Українська мова набирала все більше значення, особливо після затвердження фонетичного правопису в 1895р. Це відбулося завдяки великим старанням інспектора українських народних шкіл Омеляна Поповича.

З статистичних звітів Буковинського крайового товариства за 1895р. дізнаємося, що в Сторожинці вчителями працювали І.Андрухович, В.Григорович (надучитель), К.Григорович, М.Григорович, В.Микитович, І.Попович (окружний шкільний інспектор), І.Томюк. На 1901р. у містечку вчителювали І.Попович, В.Микитович, Р.Ерліх, І.Томюк, І.Долинський, В.Поповіч, Е.Поповіч, Р.Беер, А.Проданюк, М.Ейвеліг.

На рубежі XIX-XX ст. хлопчача школа та школа для дівчат були переміщені у новий будинок, зведений у модерного стилі. Будівля була двоповерховою, а зі сторони вулиці для центрального входу мала два відокремлені портали [10, с.7-9], [11, с.10-12].

Під час ведення навчального процесу траплялися й труднощі. Приміром згідно інтерпеляції депутата Абрагамовича до цісарсько-королівського крайового президента від 5 жовтня 1907р. мова йшла про те, що у Сторожинецькій школі для дівчат, де навчалося 48 польських дітей, відсутні клас з польською мовою навчання, відповідний предмет навчання (польська мова) та кваліфіковані учителі даної навчальної дисципліни [13, с.102].

Наступна двокласна народна школа у Сторожинці була відкрита на Майдані, на правім березі Серету, у 1893р. Її керівником і старшим вчителем був Йоганн Томіук (народився 16 березня 1854р. у Сторожинці). Мовою викладання була румунська, предмет викладання – німецька. Відомо також, що вчителем тут

працювала Гелена Хизанович. З початку Першої світової війни румунська народна школа на Майдані була спалена російськими військами. З часом школа на Майдані була зведена на іншому місці.

У Сторожинці працювала ще одна школа. Це була однокласна народна школа на Білці, заснована 12 листопада 1896р. Її керівником і вчителем був Сільвестр Данілеску (народився 13 січня 1874р., з Їжівців). Мовою викладання була румунська, предмет викладання – німецька. Школи на Майдані та Білці були національними, у них навчалися румуномовні діти. Після Першої світової війни школа на Білці не лише продовжила навчання дітей і викладання своїх дисциплін, а й навіть розширилась та збереглася до наших днів і знаходиться на старій дорозі [7, s.129-132], [17, с.133, 141], [26, s.93-95, 121].

В усі часи діти навчалися по різному. Так, за повідомленнями крайової сільськогосподарської середньої школи у Чернівцях в 1901-1902 навчальному році зі Сторожинця у ній навчалися Крау Ітцхок і Стадлер Арон, які були у загальному списку зі 147 кращих студентів з Буковини, Галичини (Галіції), Румунії, Шлезії, Богемії і Угорщини. За даними державної гімназії у Чернівцях у списку літньо-осіннього терміну 1913р. та зимового терміну 1914р. значилися наступні апробовані абітурієнти зі Сторожинця: Купаренко Алексі (18 років, 8 років навчання в гімназії, отримав атестат зрілості, правник), Саксенберг Йозеф (21 рік, 9 років навчання в гімназії, отримав атестат зрілості, медик), Купферберг Герман (21 рік, 9 років навчання в гімназії, отримав атестат зрілості, правник) [3, s.36], [5, s.52-55].

У роки Першої світової війни (1914-1918рр.) головою шкільного повітового інспекторату був Ігнатц Стронер, старшим вчителем румунської школи Олександр Кисилиця, Михайло Дашкевич – української, Алоїст Ернст – німецької, Ладіслаус Качоровський – польської.

У 1891р. у Сторожинці була відкрита школа кошикоплетіння. З 1905р. – школа лозоплетіння та токарної обробки деревини. У ній навчали дітей плести з лози кошики, стільці, столи, меблі та ін. Її фундатором та багаторічним незмінним керівником був Теодор Іваницький (1860–1933рр.) – учитель, громадський та політичний діяч Буковини [6, s.53], [10, с.11-12], [14, с.42], [19, с.12], [22, с.30]. Народився в м. Кіцмань у родині кушніра. Закінчив учительську семінарію в м. Чернівці, учився на лікаря-ветеринара, відвідував курси мистецького кошикарства у Відні (1880–81). У 1877 працював завідувачем однокласної школи в с. Погорілівці (нині село Заставнівського району Чернівецької обл.), 1882–1890рр. – вчителем у Новій Жучці (нині в межах м. Чернівці), 1890р. -1919рр. – директором відкритої за його ініціативою крайової кошикарської школи м. Сторожинець. Був засновником також українського «Народного дому», банку та комерційного кооперативу в

м.Сторожинець. У 1912–1920рр. очолював український сільськогосподарський союз «Селянська каса», упродовж 1911–1918рр. – депутат австрійського парламенту, фінансував український тижневик «Час» (1930). У роки Першої світової війни цей навчальний заклад був спалений та повністю зруйнований російськими військами. Після цього школа більше не відновилася [12, с.346, 351], [15, с.397].

В 1903р. у місті було відкрито приватну реальну гімназію публічно-правового напрямку. До гімназії належали спортивний зал, інші додаткові приміщення. До сьогодення ця будівля збереглася і знаходиться по вул. П.Видинівського. У той час це був найсучасніший та «найкращий спортивний зал у цілій Буковині». Мовою викладання була німецька, іноземними – французька та латинська, у міжвоєнний період – румунська. Директор та учительський персонал завжди назначалися шкільним інспектором крайового управління з Чернівців. У Першу світову війну будівля зазнала значних руйнувань: було вщент знищено централізоване опалення, все рухоме майно та викладацький матеріал. У 1922р. будівлю придбала держава. Тепер гімназія була облаштована під «ліцей короля Фердинанд I» («Liceul Regele Ferdinand I»), який існував до приходу радянських військ в 1940р. Цей заклад у подальшому існував як гімназія публічного (цивільного) права. Випускні іспити складалися у присутності призначеної екзаменаційної комісії регіонального шкільного інспекторату. За результатами екзаменаційних протоколів видавався на руки атестат з відміткою «Privat Schüler», який мав силу Закону. Навчальними предметами були румунська, історія, географія, французька.

Перед Першою світовою війною у місті був відкритий дитячий садок. Оскільки його мало хто відвідував, він зачинився. І лише у 30-х роках в будинку народної школи був відновлений вже державний дитячий садок, який діяв до 1940р., і мав велике значення для жителів міста.

Відомо також, що у місті діяла однокласна школа гебрайської мови (іврит), яку відвідували всі без винятку єврейські діти віком від 4-5 років.

У Сторожинці декілька років діяла ще й автошкола. Тут навчали їзди та будови двигуна. На іспитах була обов'язково присутня спеціальна комісія з Чернівців. У міжвоєнний період, у 1932-1933рр., у місті діяли також приватні німецькі мовні курси [8, с.148-152] [, 26, s.158-159], [27, s.75-78].

Оскільки у Сторожинці проживало багато різних націй (українці, румуни, поляки, німці, євреї, цигани) велике значення для їх поліетнічного розвитку, культурно-освітнього й громадянського становлення була діяльність різних національних товариств.

Загальновідомо, що за часів Австро-Угорщини (1867-1918рр.) у Сторожинці існували філії всіх центральних українських товариств. Так, станом на кінець

1905р. у Сторожинці діяла одна Каса та одна Спілка, в 1910р. – 1 Читальня, 1 Каса, Народний дім та 2 Спілки, в кінці 1913р. – «Руська Бесіда», «Українська школа», міська «Читальня», Українське «Казино», 2 Спілки, 1 Каса та Буковинський Боян. Для прикладу, філія «Руської Бесіди» у Сторожинці почала діяти в 1905 р. Тут працювали др.Сивак Вавиль (голова), Іваницький Тодор, Волянський Николай, Влад О., Микитович В. Філія брала активну участь у заснуванні читальні в Нових Бросківцях і Комарівцях, Січи в Карчештах, у головних зборах читалень у Панці і Панці-Забагні. Заслуженими і вельми почесними членами «Руської Бесіди» у 1888р. були видатний український культурний діяч краю Іларій Окуневський (1832-1896рр.) та Винницький.

Українське життя очолювали відомий політичний діяч Т.Іваницький (1860-1933рр., великий «приятель» Руської Бесіди, голова тамтешньої філії у місті, який об'єднав всіх українців повіту), управитель комерційного кооперативу Атаманюк, греко-католицький священник Николай Волянський, інспектор народних шкіл Михайло Дашкевич, політичний лідер українського табору барон Микола Василько (почесний громадянин міста Сторожинець).

У 1879р. у Сторожинці було відкрито товариство світського спілкування, відпочинку та розваги «Казино». Воно працювало без національного та станового поділу. Такі товариства були відкриті також у Чернівцях, Сереті та Кіцмані [12, с.516, 526, 535], [18, с.666, 888], [20, с.29, 49], [21, с.75].

У 1900р. (за іншими даними 1903р.) тут вже діяла філія «Товариства християнських німців». Головою товариства був Едмунд Гофман. З 1906р. у місті почало діяти повітова товариство німецьких вчителів представником якого був німець Едуард Нойман. Почесними головами тут були Йозеф Мор в 1913р. та Франц Манц в 1919р. Відомо, що в 1908р. Сторожинецька шкільна рада надавала позику як посередник від Центрального банку німецькій ощадній касі в Празі на суму 10 тис. крон громаді Августендорф на будівництво приміщення нової школи. У Сторожинці були відкриті та діяли «Німецький Народний Дім» та «Український Народний Дім» як центри національної культури. У 1911р. виникло «Католицько-німецьке співоче товариство у Сторожинці» [21, с.101, 118, 151, 199, 203], [25, с.750].

За повідомленнями державної гімназії у Чернівцях 1912-1913рр. у списку поважного «товариства ерцгерцогині Маїї-Валерії» («Erzherzogin Marie-Valerie Vereines») був також їхній почесний член лікар др. Купферберг Зюсман зі Сторожинця [4, с.45].

В 1914р. була заснована «Сторожинецька східна група №54 товариства тверезості, яка боролася з антисоціальними проявами алкоголізму. Сприяло поширенню пиятики те, що тривалий час поміщики і навіть деякі підприємці в містах нерідко платили найнятим робітникам частково, а то й повністю горілкою,

а не грішми. Так, один підприємець з Сторожинця повідомляв у 1863 р., що він своїм робітникам щодня дає на роботі та ще й додому (в рахунок платні) 5 ока пива, півока горілки (1 ока = 1,52 л) [21. – 1863. – 29 травня]. Поміщики й орендарі маєтків запевняли, на свою користь звісно ж, необхідність і навіть корисність частування найнятих селян горілкою під час робіт (звичайно в рахунок їхньої платні).

З 1881р. єврейську громаду представляли товариство єврейських ремісників Бенно Кюнстліха, 1898р. – товариство «Сіон». Головами були Йозеф Маурюбер та др. Менчер. В 1910р. було утворено товариство ремісників Адольфа Ліппа, в 1920р. – єврейське національне академічне товариство Северина Гершдорфера, в 1936р. – благодійне товариство «Армут». Очолював його Фільде Фауст. Після закінчення Першої світової війни єврейськими студентами «Jordania» (студентське академічне товариство) було закладено у місті канікулярне товариство, яке, щоправда, через три роки за браком присутності комілітонів (корпорантів) припинило свою діяльність, [13, с.12, 30-31, 35, 63-67, 69-71].

Висновки. У той час всі школи краю знаходилися у віданні шкільного інспекторату Чернівців. Ревізор інспектував народні школи та займався справами обрання нового місця навчання або перенесення вчителів на інше місце роботи. Шкільний інспекторат мав колосальні впливові функції. Такий інспекторат був заснований і в Сторожинці, як державний контролюючий орган (установа) у шкільних справах. Учительський банк представляв матеріальні інтереси лише своїх підопічних, а вчительське товариство щомісячно видавало спеціальний журнал, у якому всі вчителі інформувалися про останні дидактичні погляди шкільної педагогіки. Австрійською Конституцією, а саме – статтею XIX Закону про основні права громадян від 21 грудня 1867р. гарантувалось наступне: «Всі національності держави користуються рівними правами, і кожна національність має непорушне право зберігати і розвивати свій національний характер. Рівні права держава гарантує всім місцевим мовам у школах, у відносинах з владою й у суспільному житті». Щодо Буковини, то до січня 1920р. мовою повсякденного користування у суді та адміністрації була виключно німецька, але тільки на українській території Буковини вона була замінена автономною і шкільною владою на українську. Починаючи з 1 січня 1920р. вся Буковина почала користувалася виключно румунською мовою як мовою внутрішнього спілкування. Окремо це гарантувала 126 стаття Конституційного закону Королівства Румунія від 29 березня 1923р. за №282: «Румунська мова є офіційною в Королівстві Румунія» [23, с.22-25], [24, с.42-45], [27, с.78-82]. У школах мови національних меншин були скасовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. «Bukowina» газета від 13 лютого 1863р.

2. «Bukowina» газета від 4 листопада 1863р.
3. Jahres-Bericht der Landwirtschaftlichen Landes-Mittelschule in Czernowitz. Verrofentlicht am Schlusse des Schuljahres 1901-1902 von Emil Baier. – Czernowitz: 1902. – 55 s.
4. Jahresbericht des k.k. III Staatsgymnasiums in Czernowitz. Verrofentlicht am Schlusse des Schuljahres 1912-1913 von Theodor Bujor. – Czernowitz: 1913. – 89 s.
5. Jahresbericht des k.k. III Staatsgymnasiums in Czernowitz. Verrofentlicht am Schlusse des Schuljahres 1913-1914 von Regierungsrat Karl Wolf, kk.Gymnasialdirektor. – Czernowitz: 1914. – 95 s.
6. Kaendl R.F. Zur Erinnerung an die glorreiche Regierung unseres allgütigen Kaisers Franz Josif I 1848-1898 (Geschichte der Bukowina). – Czernowitz: 1898 – 79 s.
7. Schematismus der Bukowianer Volksschulen u. Lehrer pro 1904 Moses Fuhrman. – Sadagora: 1904. – 196 s.
8. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія/Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. – Донецьк: вид. «Ноулідж», 2010. – 237с.
9. Ботушанський В. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). – Чернівці: Технодрук, 2017. – 176с.
10. Гадинко О.О., Сівак Л.Г. Золота нитка поколінь. Літопис Сторожинецької ЗОШ І-ІІІ ст. №1 – Чернівці: Прут, – 2008. – 82с.
11. Гадинко О.О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. – Чернівці: Прут, 2013. – 208с.
12. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574с.
13. Добржанський О., Масіян Н., Никирса М. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940pp.). – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 172с.
14. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. – Чернівці: 2004. – 76с.
15. Енциклопедія Історії України – К.: Наукова думка, 2005 – Т.3. – 672с.
16. Історія міст і сіл України. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 704с.
17. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці: 1907 – 148с.
18. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 967с.
19. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. – Чернівці: 2016. – 100с.
20. Павлюк О. М. Буковина. Визначні постаті (1774-1918pp.). Біографічний довідник. – Чернівці: Золоті литаври, – 2000. – 252с.
21. Осачук С. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.) – Чернівці: 2002. – 287с.
22. Сімович В. Українське шкільництво на Буковині. – Чернівці: 1932. – 33с.
23. Гадинко О. Культурно-освітнє становище м.Сторожинець в другій половині XIX – першій чверті XX ст. // Актуальні питання розвитку науки та освіти: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 березня 2024 року. Львів : Львівський науковий форум, 2024. – С. 22-27

- 24.Гадинко О. Громадсько-культурне та церковне життя міста Сторожинець у міжвоєнний період: 1918-1940рр. // Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 29-30 липня 2024 року. Львів : Львівський науковий форум, 2024. – С. 40-45
- 25.Троян С. Буковинське німецтво і його роль в культурному розвитку краю (1775-1940рр.) // Анналі Буковини. – Радівці: Вид.-во румунської академії. – 1997.- Т.4. – С.747-750.
- 26.Das multinationale osterreichische Schulwesen in der Bukowina. – Munchen Verlag der Sudostdeutsche. – 1985. – Band 1. – 200s.
- 27.Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. – Darmstadt: 1983. – 206 s.

Ганаба С. О.,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: sveta_ganaba@ukr.net*

ІНДИВІДУАЛІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ: МОЖЛИВОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Технології штучного інтелекту допоможуть педагогам віднаходити відповіді на різноманітні й нестандартні питання, які виникають упродовж навчального заняття. Індивідуальний підхід приносить користь учасникам освітнього процесу. Він сприяє кращим результатам навчання та загального освітнього досвіду. Технології штучного інтелекту дозволяють педагогам більше уваги приділити індивідуальному розвитку та підтримці особистості. Штучний інтелект може сприяти співпраці між викладачами та здобувачами освіти. Постійне вдосконалення моделей штучного інтелекту дозволить покращити якість освітнього процесу, забезпечить актуальність та ефективність навчальних рішень, адаптувати педагогам своїх методів викладання тощо.

Ключові слова: штучний інтелект, індивідуальне навчання, здобувачі освіти, адаптивні технології.

Artificial intelligence technologies will help teachers find answers to various and non-standard questions that arise during the course of the lesson. An individual approach benefits participants in the educational process. It contributes to better learning outcomes and the overall educational experience. Artificial intelligence technologies allow teachers to pay more attention to individual development and support of the personality. Artificial intelligence can promote cooperation between teachers and students. Continuous improvement of artificial intelligence models will improve the quality of the educational process, ensure the relevance and effectiveness

of educational solutions, allow teachers to adapt their teaching methods, etc.
Key words: artificial intelligence, individual learning, students, adaptive technologies.

В умовах сьогодення штучний інтелект розуміється як потужна трансформаційна сила, яка здатна докорінно змінити життя людини, суспільних інституцій. Зокрема йдеться й про освіту. Ця суспільна інституція супроводжує людину упродовж усього її життя. Зауважимо, що застосування штучного інтелекту в освітній сфері має низку переваг. Так, релевантним є персоналізоване навчання, яке дозволяє учасникам освітнього процесу навчатися у обраному ними темпі з врахуванням їх інтересів, індивідуальних особливостей та реалій зовнішнього світу.

Розглянемо більш детально ці можливості на прикладі умовного покрокового плану реалізації. Отож, індивідуалізоване навчання передбачає, насамперед, збір інформації про учасників освітнього процесу, включаючи їх потреби, успіхи, стилі навчання, особисті цілі. Важливим є використання моніторингу прогресу, а саме: різноманітних тестів, опитувань та інших методів для оцінки рівня знань, компетенцій тих, хто навчається. Отримані дані потребуються аналізу, який спрямовується на визначення патернів, виявлення закономірностей у навчальних стилях та успішності здобувачів освіти. Результати аналізу дозволяють створити персоналізований навчальний план. Цей план містить, насамперед, низку індивідуальних рекомендацій, навчальних матеріалів та завдань, які відповідають потребам та рівню знань здобувачів освіти. Важливою є гнучкість у навчанні, що передбачає надання здобувачам освіти можливості вільно обирати теми та формати навчання відповідно до своїх уподобань та інтересів. Зауважимо, що розроблення та реалізація індивідуального плану допоможе ефективніше розвивати сильні сторони тих, хто навчається й відповідно підтримувати слабкі. Реалізація цього плану за допомогою технологій штучного інтелекту передбачає адаптацію освітніх процесів до потреб та можливостей кожного учасника навчальної взаємодії. *Технології розпізнавання мовлення та перетворення тексту в мовлення можна використовувати для розробки спеціального вмісту, який відповідає індивідуальним потребам здобувачам освіти.*

Наступним етапом у реалізації індивідуалізованого навчання є використання адаптивних технологій. Йдеться про створення платформ, які автоматично коригують навчальний контент залежно від прогресу здобувачів освіти. Так, для забезпечення реалізації цілей індивідуального навчання за допомогою штучного інтелекту можуть використовуватися:

- адаптивні платформи (аналізують відповіді та рівень складності та стиль виконання здобувачами освіти завдань для адаптації рівня складності та стилю

викладання та ідентифікації індивідуальних потреб та рівня їх розуміння. На основі аналізу штучний інтелект пропонує систему персоналізованих завдань та навчальних матеріалів для кращого розуміння та засвоєння контенту);

- персоналізовані навчальні плани (автоматизовані системи, які дозволяють проаналізувати рівень виконання завдань, враховувати сильні та слабкі сторони особистості);

- відстеження прогресу (технології штучного інтелекту дозволяє учасникам освітнього процесу відстежувати прогрес у навчальній діяльності, реагувати на труднощі та адаптувати стратегії подальшої навчальної діяльності. Зауважимо, що системи штучного інтелекту допомагають автоматизувати процес оцінювання виконаних завдань та їх проведення їх корекції тощо);

- віртуальні наставники та асистенти (забезпечити індивідуальний підхід у навчанні й додаткову підтримку допоможуть віртуальні асистенти та наставники. Зауважимо, що це є важливим та корисним для здобувачів освіти зі специфічними потребами);

- гейміфікація навчання (дозволяє за допомогою технологій штучного інтелекту зробити навчальний процес більш захопливим та стимулюючим; розвиває у здобувачів освіти мотивацію та інтерес до навчальної діяльності);

- автоматизоване оцінювання (технології штучного інтелекту дозволяють використовувати автоматизований підхід до оцінювання результатів та прогресу здобувачів освіти й у такий спосіб забезпечують об'єктивні та швидкі результати та у підсумку змогу фокусуватися на індивідуальній траєкторії навчання. Також штучний інтелект може рекомендувати здобувачам освіти додаткові матеріали, навчальні курси та вправи на основі їх індивідуальних вподобань) тощо [1].

Регулярне надання тим, хто навчається зворотнього зв'язку про їхній прогрес та досягнення, внесення змін до навчального плану на основі зворотного зв'язку, використання відео, ігор та симуляцій для підвищення зацікавленості та вмотивованості дозволить “наблизити” освітній процес до проблем та запитів здобувачів освіти. Зауважимо, що вище зазначені заходи покликані звільнити педагогів від низки рутинних обов'язків. Технології штучного інтелекту дозволяють педагогам більше уваги приділити індивідуальному розвитку та підтримці особистості. Вочевидь, важливо забезпечити, щоб ці технології не виходили за межі та педагоги мають залишитись ключовими фігурами в освітньому процесі. Штучний інтелект може сприяти співпраці між викладачами та здобувачами освіти. Постійне вдосконалення моделей штучного інтелекту дозволить покращити якість освітнього процесу, забезпечить актуальність та ефективність навчальних рішень, адаптувати педагогам своїх методів викладання тощо. Технології штучного інтелекту допоможуть педагогам віднаходити відповіді на різноманітні й нестандартні питання, які виникають

упродовж навчального заняття. Індивідуальний підхід приносить користь учасникам освітнього процесу, що призводить до кращих результатів навчання та загального освітнього досвіду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуназа Л.М. Штучний інтелект у сучасній освіті: трансформаційні ролі вчителя, підвищення якості навчання та нові можливості для учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2023. №90. С. 46-53.

Гльоза Софія Олегівна,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 «Психологія»,
Національний університет «Львівська Політехніка»,
м. Львів, Україна
sofiahloza15@gmail.com

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК

У статті подано матеріали дослідження, яке стосується впливу соціально-політичних викликів сучасності на формування уявлення студентів про їхнє професійне зростання у майбутньому. Описано чинники, що мають вплив на кар'єрні орієнтири сучасних студентів. Досліджено аспекти мотивації молоді до розвитку у професії в умовах війни. Розглянуто окремі психологічні аспекти адаптації студентів до умов соціально-політичної нестабільності. Подано результати опитування українських студентів щодо рівня впливу соціально-політичних чинників на їхні професійні орієнтири. Виявлено наявність взаємозв'язку між рівнем тривожності, нестабільністю кар'єрних планів і впевненістю у перспективах професійного майбутнього. Розглянуто вплив соціально-політичних факторів на мотивацію до навчання, почуття безнадії щодо майбутнього. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегій професійної підтримки молоді у освітньому процесі та профорієнтаційній роботі.

Ключові слова: соціально-політичні виклики, професійний розвиток, студенти, кар'єрні перспективи, адаптація, мотивація, нестабільність, впевненість у майбутньому.

The article presents a study on the impact of socio-political challenges of our time on the formation of students' perceptions of their professional growth in the future. The factors that influence the career orientations of modern students are described. Aspects of youth motivation to develop in the profession in times of war are studied. Some psychological aspects of students' adaptation to the conditions of socio-political instability are considered. The results of a survey of Ukrainian students on the level of

influence of socio-political factors on their professional orientations are presented. The correlation between the level of anxiety, instability of career plans and confidence in the prospects of professional future is revealed. The influence of socio-political factors on the motivation to study and the feeling of hopelessness about the future is considered. The results of the study can be used to develop strategies for professional support of young people in the educational process and career guidance.

Keywords: socio-political challenges, professional development, students, career prospects, adaptation, motivation, instability, confidence in the future.

Світ перебуває на етапі змін, сьогодні характерними рисами життя є нестабільність, мінливість подій та уявлень щодо майбутнього. Соціально-політичні тенденції сучасності вимагають гнучкості у мисленні та діяльності членів суспільства. Адаптація до контексту будь-яких змін може викликати вагомі труднощі у людей різного віку. Зміни у країні, в соціумі призводять до проблеми з виникненням вимог трансформації суспільних та особистісних орієнтирів в житті людини. Воєнні події супроводжуються загостренням проблеми невизначеності серед людей різного віку приналежних до українського суспільства.

Виклики сучасного світу можуть поставати причиною виникнення хвилювань щодо майбутнього особливо у молоді, що наразі перебуває на етапі самовизначення, пошуків шляхів реалізації та кар'єрного зростання. У контексті подій війни аспект формування уявлень щодо майбутньої професії та розвитку за обраним напрямом особливо може піддаватися впливу соціальних та політичних змін.

Вплив соціально-політичних викликів на уявлення про професійний розвиток молоді, зокрема студентів, охоплює спектр показників серед яких: здатність до адаптації до змін, гнучкості, сприйнятливості подій сучасності, а також рівень професійних амбіцій, доступу до освітніх можливостей та загальне бачення розвитку в майбутньому [5].

Вибір напрямку розвитку у професійному контексті тісно пов'язаний з поняттям пошуку стабільності у майбутній кар'єрі. Важливим етапом кар'єрної визначеності особистості постає визначення професійних орієнтирів та плану, що охоплює підкріплене розуміння сфери вибраної кар'єрної діяльності, уявлення про засоби реалізації в обраній сфері та наявність сприятливих умов, перспектив для розвитку особистості як професіонала [5]. Саме проблема наявності необхідних умов та перспектив постає викликом для сучасних студентів. Молодь переживає етап нерозуміння про те, що відбуватиметься у наступні роки, на які передбачено припаде час для їхнього зростання у професійній сфері.

Для позитивного розвитку особистості як професіонала Е. Шейн вивів низку пунктів, вагомих аспектів для формування успішної кар'єрної одиниці, серед них присутня наявність стабільності робочого місця, а також постійного місця життя

[4]. В часи повномасштабного вторгнення саме ці елементи, що стосуються стійкості та стабільності часто неможливо забезпечити. Ці умови в контексті подій, які відбуваються в Україні, не завжди залежать від особистості та її амбіцій, а стан війни не передбачає поняття сталості та визначеності подій майбутнього.

Сучасна політична ситуація в Україні може зумовлювати розповсюдження хвилювання щодо правильності здійсненого професійного вибору та перспектив розвитку за обраним напрямом. Однак також події сьогодення для деякої частини молоді можуть слугувати поштовхом до дій та розвитку для забезпечення позитивного майбутнього своєї країни в різних аспектах [3].

Окрім викликів, що постають у житті цілого українського суспільства, студентська молодь зокрема перебуває у віці, якому притаманна внутрішня криза, що характеризується становленням ціннісно-сміслової сфери особистості [1]. Молоді люди наштовхуються на проблеми власного внутрішнього та зовнішнього світу водночас. Глобальні зміни торкаються проблем адаптації до нових соціальних ролей, зміни оточення, умов життя та вимог розширення зони відповідальності [2]. Кризові виклики у суспільстві можуть сприяти загостренню особистісних переживань також.

Дослідження теми впливу соціально-політичних викликів сучасності на формування у студентів уявлень про професійний розвиток є вагомим для пізнання сфери професійної вмотивованості та поглядів українського студентства, що в подальшому сприятиме розвитку держави. Аналіз цього впливу сприятиме збільшенню кількості інформації щодо розуміння потреб студентів у розвитку в сучасних умовах для можливої розробки планування професійної підтримки молоді у сфері молодіжної політики, у освітньому процесі та профорієнтаційній роботі. Це також важливо для розробки психологічних стратегій для адаптації молодих людей. Крім того, у майбутньому успішне впровадження допустимих у сучасних умовах стратегій забезпечення підтримки мотивації подальшого розвитку у професії сприятиме формуванню бачення перспектив на українському ринку праці серед молоді.

У контексті дослідження було проведено опитування щодо впливу соціально-політичних чинників на уявлення про професійне зростання. Вибірка складається зі 116 студентів першого та другого рівнів вищої освіти університетів України. Участь брали молоді люди віком від 17 до 24 років.

Для встановлення оцінки впливу соціально-політичних викликів на формування у студентів уявлень про професійний розвиток застосовувались наступні показники: рівень впливу соціально-політичних подій на кар'єрні плани, ступінь відчуття нестабільності у власних планах, рівень тривожності та безнадії щодо майбутнього, оцінку впевненості у професійному майбутньому,

сприйняття можливостей професійного розвитку в умовах воєнного часу, вплив соціально-політичних обставин на мотивацію до навчання та підвищення кваліфікації, а також оцінку перспектив кар'єрного зростання у найближчі 5 років. Також було проведено аналіз намірів студентів працювати за професійним фахом після завершення навчання. Аналіз зібраних даних відбувався з метою виявлення можливих кореляцій між соціально-політичними викликами та аспектами уявлень щодо подальшого професійного розвитку. Було проаналізовано частотний розподіл відповідей на питання: «Чи плануєте ви працювати за фахом після завершення навчання?». У результаті отримані дані засвідчують, що 60,3% студентів планують працювати за фахом, а 17,3% - не планують, натомість 22,4% молодих людей не визначилися у даному питанні.

Таблиця 1.

Результати кореляційного аналізу представлені в Таблиця 1.

Кореляційний аналіз. Вплив соціально-політичних викликів сучасності на формування у студентів уявлень про професійний розвиток.									
змінні	рівень впливу соціально-політичних подій на кар'єрні плани	рівень нестабільності у власних кар'єрних планах	рівень відчуття тиску соціально-політичних обставин	рівень тривожності через соціально-політичні події	рівень відчуття безнадії щодо майбутнього	рівень впевненості у професійному майбутньому	рівень віри у можливість професійного розвитку у воєнний час	рівень негативного впливу війни на мотивацію до навчання	рівень оцінки кар'єрних перспектив у найближчі 5 років
рівень впливу соціально-політичних подій на кар'єрні плани	1,00								
рівень нестабільності у власних кар'єрних планах	0,45	1,00							
рівень відчуття тиску соціально-політичних обставин	0,51	0,45	1,00						
рівень тривожності через соціально-політичні події	0,39	0,38	0,45	1,00					
рівень відчуття безнадії щодо майбутнього	0,26	0,26	0,21	0,31	1,00				
рівень впевненості у професійному майбутньому	-0,21	-0,25	-0,16	-0,24	-0,26	1,00			
рівень віри у можливість професійного розвитку у воєнний час	-0,18	-0,22	0,02	-0,05	-0,24	0,47	1,00		
рівень негативного впливу війни на мотивацію до навчання	0,14	0,25	0,14	0,33	0,29	-0,13	-0,09	1,00	
рівень оцінки кар'єрних перспектив у найближчі 5 років	-0,25	-0,19	-0,10	-0,18	-0,22	0,46	0,42	-0,03	1,00

Джерело: розроблено автором

На основі отриманих даних, було проведено кореляційний аналіз між впливом соціально-політичних викликів та формуванням уявлень студентів про професійний розвиток. Аналіз кореляційних зв'язків між питаннями, що вимірювали залежну змінну та питаннями, що вимірювали незалежну змінну, свідчить про наявність слабких і помірних кореляційних зв'язків.

Зокрема, найбільш вираженими є негативні кореляції між рівнем тривожності через соціально-політичні події та рівнем впевненості у професійному майбутньому ($r = -0,26$). Це може свідчити про те, що молодь, яка має вищий рівень тривоги, є менш впевненою у своєму професійному майбутньому. Також негативний кореляційний зв'язок спостерігається між

рівнем нестабільності кар'єрних планів через соціально-політичні виклики та рівнем впевненості у професійному майбутньому ($r = -0,25$). Кореляція між рівнем негативного впливу війни на мотивацію до навчання та рівнем безнадії щодо майбутнього також є вираженою позитивним зв'язком ($r = 0,29$). Можна зробити висновки, що чим більше у студента зростає рівень безнадії щодо свого майбутнього в умовах війни, тим більше він втрачає мотивацію щодо навчального процесу. Виявлено помірний зв'язок з показниками «рівень тривожності через соціально-політичні події» та «рівень негативного впливу війни на мотивацію» ($r = 0,33$), що зумовлено тим, що емоційний стан особистості тісно пов'язаний із мотиваційною сферою.

У поданих даних спостерігається наявність слабких та помірних кореляцій. Відсутність сильних кореляційних зв'язків може свідчити про те, що соціально-політичні виклики не є провідним чинником у формуванні уявлень студентів про кар'єрне зростання. Можемо припустити, що значну роль відіграють інші фактори, зокрема політика навчальних закладів, наявність можливостей розвитку або особистісні переживання та якості студентів, однак ці аспекти потребують окремого дослідження.

Таким чином, результати дослідження вказують на наявність певного впливу соціально-політичних аспектів сучасності на уявлення студентів про професійну майбутнє, але згідно проведеному дослідженню цей вплив не постає провідним. Для кращого розуміння та пізнання взаємозв'язків доцільно розробити та провести подальші дослідження із застосуванням додаткових методів аналізу, а також із врахуванням інших аспектів соціально-політичних викликів та процесу формування професійних амбіцій студентства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І. С. Життєва криза як імпульс до самоцінної траєкторії особистісного зростання людини // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 33. – С. 58–68.
2. Жигайло Н., Шолубка Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. – 2022. – Вип. 14. – С. 3–14.
3. Мицишин М., Симканич Т. Зміна професійних ціннісних орієнтацій студентів-психологів в умовах війни // Вісник Національного університету оборони України. – 2022. – № 2 (66). – С. 71–78.
4. Schein E., Maanen J. Career Anchors: The Changing Nature of Careers Self Assessment. – 4th ed. – 2013. – 112 p.
5. Фрадинська А. П. Свідомий вибір професії як головна проблема сучасної молоді // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". – 2010. – № 2. – С. 135–139. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_34.

Голтвяниця О. О.,
директор Ліцею № 17 «Інтелект»
Полтавської міської ради
lyceum17.intelekt@gmail.com

Данильченко А. В.,
вчитель історії Ліцею № 17 «Інтелект»
Полтавської міської ради
papapdan@gmail.com

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕТОДИК І ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття розглядає виклики, що постали перед освітньою системою України в умовах війни, та пропонує шляхи їх подолання. Автори аналізують вплив воєнних дій на традиційні форми навчання. Особливу увагу приділено дистанційному навчанню як необхідному заходу для забезпечення безперервності освітнього процесу, але з огляду на його обмеження та нерівномірний доступ до ресурсів. У статті наголошується на необхідності впровадження інноваційних педагогічних технологій, психологічної підтримки учнів та педагогів, а також активної міжнародної співпраці. Запропоновано створення Центрів з надолуження освітніх втрат, цифровізацію освіти та індивідуалізацію навчання. Автори підкреслюють, що війна стала випробуванням, але водночас відкрила можливості для трансформації української освіти та створення сучасної та ефективної системи.

Ключові слова: модернізація освіти, інноваційні педагогічні технології, війна в Україні, дистанційне навчання, освітні втрати, психологічна підтримка, міжнародна співпраця, цифровізація освіти, центри надолуження освітніх втрат.

Abstract. This article examines the challenges facing Ukraine's education system in wartime and proposes solutions. The author analyzes the impact of hostilities on traditional forms of education, including infrastructure destruction and the danger of in-person classes. Particular attention is paid to distance learning as a necessary measure to ensure the continuity of the educational process, considering its limitations and unequal access to resources. The article emphasizes the need for innovative pedagogical technologies, psychological support for students and teachers, and active international cooperation. The creation of Centers for Making Up for Educational Losses, digitalization of education, and individualization of learning are proposed. The author emphasizes that the war has become a test, but at the same time has opened up opportunities for the transformation of Ukrainian education and the creation of a modern and effective system.

Keywords: education modernization, innovative pedagogical technologies, war in Ukraine, distance learning, educational losses, psychological support.

Модернізація освіти в Україні вимагає активного впровадження інноваційних педагогічних технологій, що є ключовим фактором для підвищення якості та ефективності освітнього процесу. Інновації, як нові форми організації та технології,

є необхідними для освітніх реформ, оскільки вони дозволяють адаптувати систему освіти до сучасних викликів і потреб суспільства. Освіта завжди є важливим виробником та споживачем інновацій, проте в Україні ця діяльність страждає від відсутності системності та цілісності, що перешкоджає повноцінному використанню інноваційного потенціалу. Для подолання цієї проблеми необхідно створити сприятливе середовище для розвитку та впровадження інновацій, забезпечити ефективне управління інноваційною діяльністю, стимулювати співпрацю між освітніми установами та науковими центрами [1].

У суспільстві інновації означають нововведення в різних сферах, але їх зміст може змінюватися залежно від контексту та потреб часу. Війна в Україні стала жорстоким випробуванням для всіх сфер життя, зокрема й для освіти, яка опинилася в епіцентрі безпрецедентних викликів. Освітня система, що й до того потребувала модернізації, зіткнулася з руйнуванням інфраструктури, вимушеною міграцією та психологічним тиском, що ускладнює впровадження інноваційних методик і технологій у закладах загальної середньої освіти [2]. Ці фактори не лише створюють фізичні перешкоди, але й впливають на психоемоційний стан учнів та педагогів, що робить процес навчання та викладання надзвичайно складним. У таких умовах інновації стають не просто бажаними, а необхідними для забезпечення безперервності та якості освіти, адаптації до нових реалій та подолання викликів воєнного часу.

Традиційні форми навчання, такі як очні заняття в класах, стали небезпечними через постійні обстріли та загрозу руйнування будівель. Наприклад, у Харкові, Миколаєві та інших містах, що знаходяться під постійними обстрілами, школи зазнали значних руйнувань, що унеможливило проведення очних занять. У деяких випадках, навіть підвали шкіл, які використовуються як укриття, не можуть забезпечити належний рівень безпеки через їхню непристосованість до тривалого перебування великої кількості людей. Це вимагає негайного переходу на альтернативні методи навчання, зокрема дистанційне. Однак, навіть дистанційне навчання не може повністю гарантувати безпеку, особливо в умовах обмеженого доступу до укриттів та постійної загрози повітряних тривог. Наприклад, під час повітряної тривоги, учні, які знаходяться вдома, повинні негайно спуститися в укриття, що може перервати онлайн-урок. Крім того, не всі будинки мають належні укриття, а деякі діти змушені ховатися в непристосованих місцях, таких як коридори або ванні кімнати [3].

Отже, дистанційне навчання стало необхідним заходом для забезпечення безперервності освітнього процесу. Проте, його ефективність залежить від багатьох факторів. Не всі учні мають доступ до необхідного обладнання та стабільного інтернет-з'єднання. Наприклад, у сільській місцевості та в районах, що постраждали від бойових дій, часто спостерігаються перебої з електропостачанням та інтернетом.

Деякі сім'ї не мають достатньо коштів для придбання комп'ютерів або планшетів для своїх дітей. Особливо це стосується дітей, які перебувають у зоні бойових дій або в тимчасовій окупації, де інфраструктура часто зруйнована. Наприклад, у Херсоні та інших деокупованих містах, деякі школи були зруйновані, а доступ до інтернету під час окупації був обмежений або відсутній.

Крім того, дистанційне навчання не може повністю замінити живе спілкування між учнями та вчителями, що є важливим для соціалізації та емоційного розвитку дітей. Наприклад, під час очних занять, учні мають можливість спілкуватися з однолітками, брати участь у групових проєктах та отримувати безпосередню підтримку від вчителів. Дистанційне навчання обмежує ці можливості, що може негативно вплинути на емоційний стан дітей, особливо в умовах війни [4]. Однією з ключових проблем є нерівномірний доступ до інтернету та цифрових пристроїв. Це створює нерівні умови для навчання та поглиблює освітню нерівність і виявляє негайну необхідність розроблення програм для забезпечення всіх учнів необхідними ресурсами, включаючи роздачу гаджетів та забезпечення доступу до інтернету через супутникові системи (Starlink) або мобільні точки доступу.

Війна, безсумнівно, завдала глибоких психологічних травм усім учасникам освітнього процесу. Діти, які пережили обстріли, втратили близьких або були змушені покинути свої домівки, потребують особливої уваги та підтримки. Їхні емоційні рани можуть проявлятися у вигляді тривожності, страху, агресії або замкнутості. Важливо створити безпечне та підтримуюче середовище, де вони зможуть висловити свої почуття та отримати необхідну допомогу. Педагоги, які також переживають стрес і травму, можуть відчувати виснаження, тривогу та емоційне вигорання. Це може вплинути на їхню здатність ефективно навчати та підтримувати учнів. Тому необхідно забезпечити їм доступ до психологічної допомоги, тренінгів з управління стресом та емоційного відновлення.

Для подолання психологічних наслідків війни необхідно впровадити комплексні програми психологічної підтримки для учнів та педагогів. Ці програми повинні включати індивідуальні та групові консультації, арт-терапію, ігрову терапію та інші методи, спрямовані на відновлення емоційного благополуччя. Також важливо адаптувати навчальні програми, щоб врахувати психологічні потреби дітей. Необхідно включити теми, що стосуються емоційного інтелекту, стресостійкості, емпатії та взаємопідтримки. Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, дискусії та творчі проєкти, може допомогти дітям висловити свої почуття та розвинути навички подолання стресу. Крім того, важливо залучити батьків до процесу психологічної підтримки. Проведення батьківських зборів, тренінгів та консультацій може допомогти їм краще зрозуміти потреби своїх дітей та надати їм необхідну підтримку вдома.

Війна вимагає величезних фінансових ресурсів, що у свою чергу обмежує можливості для фінансування освіти. Необхідно шукати альтернативні джерела фінансування, включаючи залучення міжнародних донорів та розробку програм державно-приватного партнерства. На сьогодні є актуальним створення Центрів з надолуження освітніх втрат [5]. Метою центрів є виявлення та усунення прогалин у знаннях учнів, підвищення рівня успішності школярів, надання психологічної та соціально-емоційної підтримки, а також створення комфортних умов для навчання. Важливою умовою створення Центрів з надолуження освітніх втрат є місцеві цільові програми та фінансова підтримка міжнародних організацій. Такі центри є важливим інструментом для забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, особливо в умовах воєнного стану [6].

Велика кількість педагогів виїхала за кордон або стала до лав ЗСУ, що створило дефіцит кадрів в освітній системі, який негативно впливає на якість навчання та виховання дітей. Для подолання цієї проблеми необхідно розробити комплексні програми для залучення молодих спеціалістів до роботи в школах, включаючи не лише підвищення заробітної плати, але й створення привабливих умов праці, таких як забезпечення житлом, надання соціальних гарантій та можливостей для професійного зростання. Також необхідно організувати ефективні програми перекваліфікації для тих, хто бажає працювати в освітній сфері, але не має педагогічної освіти, забезпечуючи їм необхідні знання та навички для успішної роботи в школі. Крім того, важливо створити сприятливе середовище для педагогів, де вони відчуватимуть підтримку та повагу, що сприятиме їхньому професійному розвитку та мотивації.

Цифровізація освіти є ключовим напрямком модернізації, що відкриває безмежні можливості для розвитку освітнього процесу. Необхідно активно використовувати онлайн-платформи, інтерактивні інструменти та електронні підручники, щоб зробити навчання більш доступним, цікавим та ефективним. Впровадження сучасних технологій здатне розширити доступ до якісної освіти, адже онлайн-платформи дають можливість навчатися незалежно від місця проживання, що особливо важливо для дітей, які перебувають в умовах війни або змушені були покинути свої домівки. Також сучасні технології дозволяють зробити навчання більш інтерактивним, адже інтерактивні інструменти, такі як віртуальні лабораторії, симуляції та ігри, допомагають учням краще засвоювати матеріал та розвивати критичне мислення.

Критично важливою є індивідуалізація навчання, адже вона враховує індивідуальні потреби та можливості кожного учня, що особливо важливо в умовах війни, коли діти переживають різні травматичні події. Вона передбачає створення індивідуальних навчальних планів, що дозволяє враховувати особливості кожного учня, його сильні та слабкі сторони, а також його інтереси.

Також передбачає використання диференційованих завдань, що дозволяє надавати учням завдання, які відповідають їхньому рівню знань та можливостям. В умовах війни важливо надавати учням психологічну підтримку, допомагати їм впоратися з травматичними переживаннями та повернутися до нормального життя. Цифровізація освіти та індивідуалізація навчання є необхідними складовими модернізації освітнього процесу, особливо в умовах війни. Вони дозволяють зробити навчання більш доступним, ефективним та гуманним.

Міжнародна співпраця в умовах війни стає не просто важливим, а критично необхідним елементом для відновлення та модернізації української освіти. Ця співпраця охоплює широкий спектр напрямків, починаючи від фінансової підтримки, необхідної для відбудови зруйнованих шкіл та закупівлі обладнання, до технічної допомоги у впровадженні сучасних освітніх технологій та програм. Міжнародні донорські організації та уряди країн-партнерів можуть надати не лише кошти, але й експертизу, необхідну для адаптації освітнього процесу до умов воєнного часу [7].

Важливим аспектом є обмін досвідом з країнами, які вже переживали подібні кризи, що дозволить уникнути помилок та ефективніше використовувати наявні ресурси. Освітні програми та обміни для українських студентів та педагогів відкривають можливості для отримання якісної освіти та професійного розвитку за кордоном, а спільні освітні проєкти з міжнародними університетами сприяють інтеграції української освіти у світовий освітній простір. Окремої уваги потребує психологічна підтримка, адже війна завдає глибоких травм дітям та педагогам. Залучення міжнародних психологів та експертів, організація тренінгів та програм реабілітації є необхідними для подолання наслідків стресу та повернення до нормального життя.

Законодавча підтримка у адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів освіти та інтеграція до європейського освітнього простору є важливими кроками на шляху до якісної та конкурентоспроможної освіти. Активна співпраця з ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями дозволяє залучити додаткові ресурси, а також брати участь у міжнародних освітніх проєктах та ініціативах. Для ефективної реалізації міжнародної співпраці необхідна чітка координація між українськими та міжнародними партнерами, створення механізмів для обміну інформацією та уникнення дублювання зусиль. Міжнародна співпраця – це не лише можливість, а й необхідність для забезпечення якісної освіти для майбутнього покоління українців. Саме освіта якісна та професійна дозволяє залучити необхідні ресурси та досвід, які є критично важливими для відновлення та розвитку української держави, утвердженню суверенітету та цілісності України.

Таким чином, війна стала випробуванням для української освіти, але водночас вона відкрила можливості для її трансформації, прискоривши необхідність модернізації та адаптації до нових реалій. Впровадження інноваційних методик і технологій, таких як дистанційне навчання, використання інтерактивних платформ та електронних ресурсів, стає не просто бажаним, а необхідним кроком для забезпечення безперервності та якості освітнього процесу. Активна міжнародна співпраця, обмін досвідом та залучення міжнародних експертів, дозволять не лише відновити зруйновану інфраструктуру, але й створити сучасну та ефективну освітню систему, здатну забезпечити якісну освіту для майбутнього покоління українців. Важливо не лише відновити доступ до освіти, але й зосередитися на розвитку критичного мислення, креативності та інших навичок, необхідних для успішної інтеграції у сучасний світ. Також необхідно враховувати психологічний стан дітей, які пережили травматичні події, та надавати їм необхідну підтримку. Трансформація освіти – це інвестиція в майбутнє України, що дозволить виховати покоління, здатне відбудувати країну та забезпечити її процвітання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В.П. Модернізація освіти: політика і практика / В.П. Андрущенко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 12-15.
2. Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти : електрон. збірник тез доповідей III Всеукр. наук. онлайнконфер. з міжнар. участю / за наук. ред. Н. І. Білик. Полтава; Київ : ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 144 с. Режим доступу: <https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2023/12/Merezha-shkil-novatorstva-Ukrainy.pdf>
3. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
4. Топузов, О.М., & Засекіна, Т.М. (заг. ред.). (2022). Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови. Методичний poradnik науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року: методичні рекомендації. Інститут педагогіки НАПН України. Київ: Видавничий дім «Освіта». Режим доступу: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Metodychnyy-poradnyk.pdf2_.pdf
5. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. (2023). (Рішення до протоколу № 122 від 7 червня 2023 р.). Про затвердження Рекомендацій слухань у Комітеті на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання».
6. Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. Український центр оцінювання якості освіти. Режим доступу: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf

7. Локшина, О. та ін. (2022). Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання. НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка. Режим доступу: <https://undip.org.ua/library/osvitav-realiiakh-viyny-orientyry-mizhnarodnoi-spilnoty-ohliadove-vydannia/>

Горборуков В. В.,
канд. тех. наук, ст. дослідник, наук. співробітник,
Національний центр «Мала академія наук України»,
slavon07@gmail.com

Приходнюк В. В.,
канд. тех. наук, ст. дослідник, зав. відділу,
Національний центр «Мала академія наук України»,
tangens91@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУПРОВОДУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Сучасна освітня система перебуває у стані фундаментальних трансформацій, що супроводжуються зростанням інформаційного навантаження, посиленням вимог до якості навчальних результатів та необхідністю інтеграції національних освітніх програм у глобальний академічний простір. Це, в свою чергу, обумовлює потребу в використанні ефективних технологічних рішень, які дозволять забезпечити чітке дотримання державних нормативних вимог та узгодження з міжнародними стандартами освіти. Для забезпечення цих потреб особливого значення набуває використання когнітивних інформаційних технологій та онтологокерованих підходів, які дозволяють здійснювати автоматизовану обробку, аналітику та систематизацію освітніх матеріалів з метою підвищення якості освітнього процесу.

Ключові слова: освітній процес, когнітивні технології, онтологія.

The modern educational system is in a state of fundamental transformations, accompanied by an increase in information load, increased requirements for the quality of educational outcomes and the need to integrate national educational programs into the global academic space. This, in turn, necessitates the use of effective technological solutions that will ensure strict compliance with state regulatory requirements and compliance with international educational standards. To meet these needs, the use of cognitive information technologies and ontology-driven approaches is of particular importance, allowing for automated processing, analytics and systematization of educational materials in order to increase the effectiveness of the educational process.

Keywords: educational process, cognitive technologies, ontology.

У контексті сучасних викликів у сфері освіти, зумовлених стрімким науково-технічним прогресом, систематичним оновленням державних і міжнародних

стандартів та необхідністю їх дотримання в межах навчального процесу, особливої уваги заслуговує застосування в освітніх цілях когнітивних технологій сформованих на онтологічній методології. Такі технології, зокрема когнітивна інформаційна технологія «ПОЛІЕДР» для розгортання когнітивних онтологокерованих [1,2] інформаційно-аналітичних систем, представляють собою інноваційні інструменти для автоматизованої обробки, структуризації та аналізу великих обсягів навчально-методичних матеріалів на основі онтологічних моделей. Вони дозволяють виявляти та встановлювати семантичні та концептуальні зв'язки між сутностями окремих предметних галузей та навчальними курсами. Завдяки такому підходу можливо забезпечити високий рівень інтегрованості освітніх матеріалів, що сприяє розвитку системних знань, формуванню міждисциплінарних компетентностей та аналітичних здібностей учнів.

Важливою складовою цієї технології є метод рекурсивної редукції, який забезпечує поглиблений семантичний аналіз текстових інформаційних ресурсів із застосуванням процедур штучного інтелекту. Це дозволяє автоматизовано перетворювати слабоструктуровані та природномовні текстові матеріали у структуровані онтологічні моделі. Зокрема, таким способом були проаналізовані деякі освітні державні стандарти України (рис. 1.).

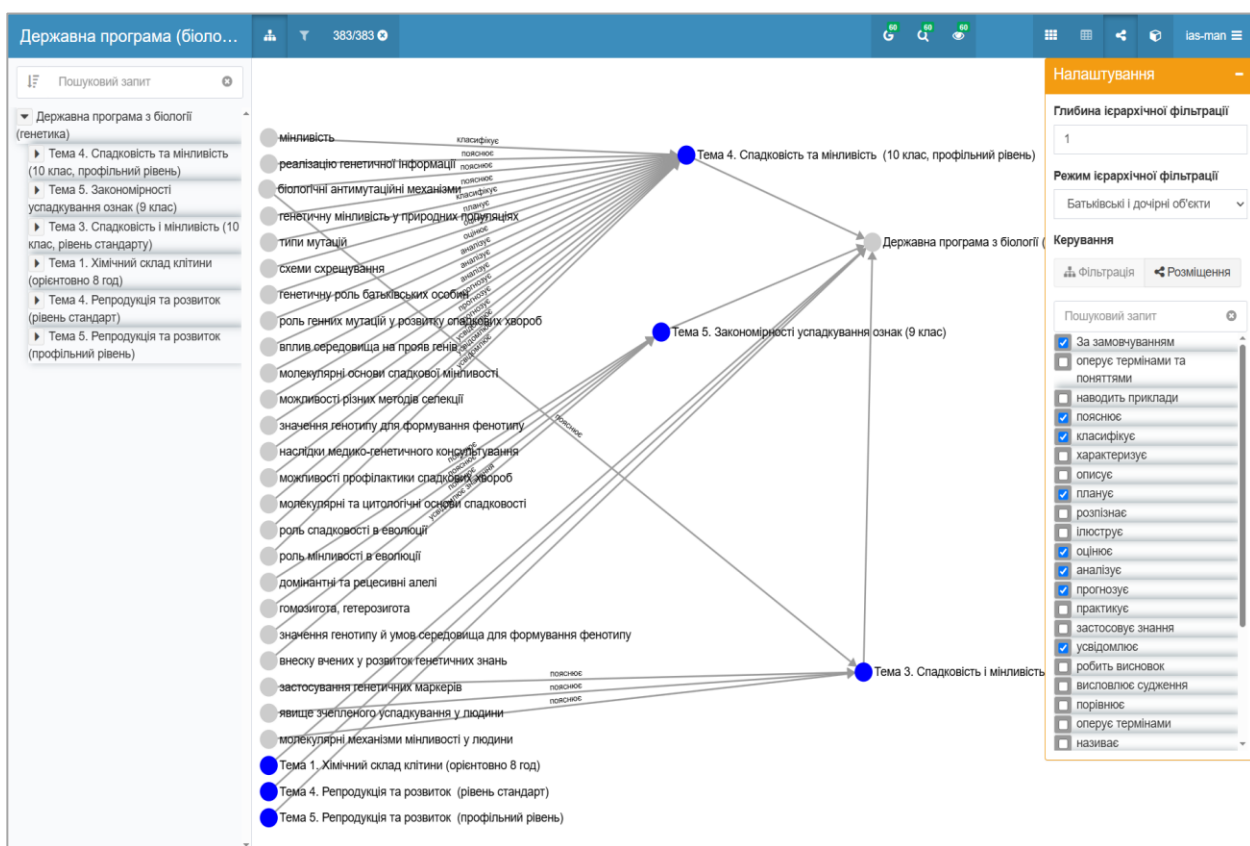

Рис. 1. Приклад фрагменту онтологічного графу «Державна програма з біології (генетика)»

Таким чином, застосування когнітивних онтологокерованих інформаційних технологій відкриває нові можливості для ефективного опрацювання, структурування й аналізу навчальних матеріалів. Також дана технологія може суттєво допомогти щодо підвищення якості навчальних курсів та здійснення більш ґрунтовної гармонізації з відповідними освітніми державними програмами та міжнародними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Stryzhak O., Prykhodniuk V., Popova M., Nadutenko M., Haiko S., Chepkov R. Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. Lecture Notes in Networks and Systems. Cham : Springer. 2021. С. 97–114. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8
2. Nadutenko M., Prykhodniuk V., Shyrokov V., Stryzhak O. Ontology-Driven Lexicographic Systems. Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems. Cham : Springer. 2022. С. 204–215. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16

Гордієнко М. Г.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи*

*Яготинський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»,
mgordo@bigmir.net*

ДИХОТОМІЯ ВЛАДИ І СВОБОДИ В ПАРАДИГМІ КОНСЕРВАТИЗМУ

Анотація. У статті з'ясовується феномен влади, як фактор зміцнення свободи, захисту національних інтересів і територіальної цілісності держави. Концептуальна вісь цього дослідження проходить по лінії влади, свободи і демократії. Висвітлюється перманентний занепад влади, спричинений втратою її авторитету, престижу, компетентності. Автор обґрунтовує позицію необхідності опертя влади на імперативи консервативних цінностей, що є провайдером свободи, опосередкованої дисципліною, відповідальністю й авторитетом.

Ключові слова: суспільство, політика, влада, свобода, держава, консерватизм, демократія.

Annotation. The article examines the phenomenon of power as a factor in strengthening freedom, protecting national interests and territorial integrity of the state. The conceptual axis of this study runs along the lines of power, freedom and democracy. The permanent decline of power, caused by the loss of its authority, prestige, and competence, is highlighted. The author substantiates the position of the need to base power on the imperatives of conservative values, which are the provider of freedom mediated by discipline, responsibility and authority.

Keywords: society, politics, power, freedom, state, conservatism, democracy.

Засадничим законом буття соціуму є перманентний рух і розвиток. Прогресивний поступ суспільства відбувається в діапазоні двох авангардних парадигм. Перша вісь соціальної динаміки пов'язана з революційною енергією мас і радикальною трансформацією соціуму, друга – реформістськими зусиллями громадян й креативним інтелектом людини. Характерно, що в обох випадках кінцевий результат веде до **перетворення владних відносин, що задають алгоритм соціального буття**. Значимість влади полягає в тому, що вона організує політичну волю суспільства й створює механізми життєдіяльності людської спільноти. Концептуальна місія влади – досягнення консолідації соціального простору, гарантування національної безпеки й територіальної цілісності держави. За умови кризового стану функціонування влади у суспільстві посилюється соціальна анархія і політичний хаос, що веде до ерозії державності. Організуючи суспільне життя, реалізуючи управлінські функції соціуму, влада позиціонується як *libido dominandi* (бажання до панування) і прагне нав'язати свою волю підданам. **Метою** цього дослідження є критичне осмислення феномена влади та виявлення її політичних інтенцій до свободи. Автор переконаний, що не існує універсальної моделі владарювання. Поточні виклики воєнної агресії московії проти України й турбулентні процеси глобалізованого світу апріорі потребують перманентної адаптації влади до нових реалій соціуму та необхідності її удосконалення для забезпечення свободи і виживання нації.

Грунтовне осмислення феномену влади в умовах кремлівської інвазії дає змогу виявити її слабкі місця й реперні точки для модернізації. **Ефективний менеджмент влади – це ключовий драйвер суспільної динаміки**. Сьогодні у більшості країн світу влада емансипується від механізмів брутальної сили, набуває релятивного характеру, тяжіє до ліберально-демократичної моделі реалізації своїх повноважень, що розширює цивілізаційні стандарти соціуму і водночас обмежує можливості приборкання соціального хаосу. Лояльні принципи демократії створюють умови для активізації радикальних політичних суб'єктів і громадських рухів, що поживає анархічні тренди соціуму. Однак ці тенденції не повинні стати тригером для обмеження чи ліквідації демократичного формату врядування. Великою преференцією демократії є те, що **громадяни мають можливість здійснювати системний моніторинг влади**, впливати на компетентність, професіоналізм, патріотичне сумління політичного істеблїшменту, вимагати підвищення рівня його відповідальності та звітності. Важливим засобом надмірної концентрації влади і нелегітимного її використання є наявність механізмів ротації владних структур. Фактично від

активності й сумління громадян у демократичному суспільстві залежить якість владних структур.

Ми наголошуємо на тому, що влада ніколи не може бути абсолютно перфектною. Для того щоб зрозуміти й удосконалити владу не потрібно її **безпідставно звинувачувати чи огульно критикувати**. Найкращим засобом поліпшення влади є утвердження **меритократії**, спроможної приймати креативні рішення, які спираються на волю народу та національні інтереси держави. Світоглядною доктриною реалізації цієї парадигми слугує консервативна ідеологія. «Консерватизм починається з відчуття, яке з легкістю поділяють усі зрілі люди: відчуття того, що хороше легко зруйнувати, але важко створити. Це особливо справедливо щодо тих благ, які даються нам як колективні активи: мир, свобода, закон, ввічливість, громадський дух, безпека власності й родинного життя – усе, в чому ми залежимо від співпраці з іншими, не маючи засобів здобути це осібно. Коли йдеться про ці блага, робота з їхнього руйнування йде швидко, легко й бадьоро; а робота зі створення – повільно, важко й нудно. Це один з уроків ХХ століття. Це також причина того, чому консерватори опиняються в невідгідному становищі, коли доходять до громадської думки. Їхня позиція правильна, але занудна, а позиція їхніх опонентів захоплива, але неправильна» [11, с. 9]. Для сучасної української спільноти, що веде **екзистенційну війну з московитами, влада мусить дбати не про свої рейтинги, а жертвно захищати національні інтереси свого народу**. У цьому контексті саме консервативна доктрина артикулює нагальні пріоритети нації: збереження цілісності держави, забезпечення порядку, гарантування безпеки, розвиток мілітарної інфраструктури, шанування традицій та історичної пам'яті народу.

За своєю природою людина є істота егоїстична і гріхозна, вона легко піддається спокусам узурпації владних повноважень. У цьому контексті англійський лорд Джон Актон висловлював універсальну сентенцію про те, що «влада розбешує, абсолютна влада, розбешує абсолютно». **Чим більше влади сконцентровано в одних руках, тим більше обмеження свободи**. Щоб уникнути узурпації влади, запобігти утискам свободи особистості й унеможливити становлення деспотизму і тиранії необхідний розподіл владних повноважень. У XVIII ст. французький філософ Шарль Луї де Монтеск'є обґрунтовує теорію розподілу влад, яка ще раніше практикувалася в Запорізькій Січі і юридично регламентувалася в Конституції Пилипа Орлика. В роботі «Про дух законів» Монтеск'є стверджує: «У кожній державі є три види влади: законодавча влада, виконавча влада органів, залежних від міжнародного права, і виконавча влада органів, залежних від цивільного права. Через першу владу король або урядовець створює тимчасові або постійні закони і поправляє діючі

закони. Через другу владу він оголошує перемир'я або війну, направляє або приймає послів, забезпечує безпеку, запобігає вторгненням. Через третю владу він карає злочини або розглядає позови приватних осіб. Останню владу можна назвати судовою, а другу – виконавчою владою держави. Політична свобода для громадянина – це той душевний спокій, що постає з переконання у власній безпеці, а щоб мати свободу, потрібний такий державний устрій, при якому один громадянин може не боятися іншого. Якщо законодавча і виконавча влада поєднані в одній особі або в одному відомстві, то свободи геть немає; оскільки можна побоюватися, що той же монарх або сенат створять тиранічні закони, аби їх тиранічно застосовувати. Свободи геть немає й тоді, коли судова влада не відокремлена від законодавчої та виконавчої влади. Якщо вона поєднана із законодавчою владою, то життя і свобода громадян залежатимуть від сваволі: бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада поєднана з виконавчою, то суддя може стати гнобителем. Все було б утрачене, коли б одна людина або один гурт вельмож чи дворян, чи простолюду зосередив ці три влади: владу створювати закони, владу виконувати державні постанови і владу карати злочини або розглядати позови приватних осіб» [8, с. 373]. Політичні ідеї Монтеск'є стали підґрунтям для створення буржуазного устрою в Європі і Америці та мають непересічне значення в системі демократичного врядування.

В українському соціальному просторі влада набуває особливої **сакральності**, адже вона **нерозривно пов'язана з виборюванням свободи й незалежності нашого народу**. Влучні дефініції у цьому контексті формулює С. Жижко. Вчений зазначає: «Держави утворюють визрілі для самостійного життя нації, які опановують владу у своїй державі. Влада – це, фактично, найосновніший компонент свободи, державної самостійності, багатства і безпеки народу. Для народу влада – тотожна державі. Влади наче не можна доторкнутися, побачити (не в сенсі – побачити того чи іншого чиновника, міліціонера, суддю чи депутата, а саме – владу). Вона відчувається через інтуїцію, почуття, розум, через дихання мас і одиниць. Вона проходить через суспільство як електричний струм. Так народна воля проходить через політичне життя нації: через закон, дисципліну, благо і кару, згоду і підпорядкування. Звичайно, краще, коли цивілізоване суспільство, нація і її еліта продукують владу, користуються нею – ніж її формування здійснюється через диктатора чи через нав'язливу тоталітарну партійну диктатуру. Тим більше, це краще – ніж тоді, коли правлять чужинці... Проблема влади – це головна проблема української історії, українського народу, який то здобував для себе владу і ставав нацією, то втрачав владу і повертався до статусу народу. На жаль, підневільного народу, який не сам собою керує, а дозволяє, щоб ним керували інші. З цього приводу Дмитро Донцов так писав про частину ідеологів українського

патріотизму без держави і без влади, – яких він називав провансальцями: «З трьох чинників, з яких складається політична нація, з території (землі), людності і влади, для нього, як і для всіх соціалістів, демократів і радикалів, найменш важливим був чинник останній – влада. Їм все одно було, в чиїх руках знаходиться влада над двома іншими чинниками. Їх гаслом було не «земля і влада», а – «земля і воля» [3, с. 371]. Перманентні підкорення українців войовничими імперіями змушували нас адаптуватися до чужоземної влади і панування, але соціальний імунітет нашого народу спроможний здолати асиміляційні впливи варягів і зберегти інстинкти свободи й самостійності.

Далі ще одна цитата: «...княжі усобиці і само ослаблення княжо-варязької держави на Україні за часів київських, завдяки хиткості і слабості верховної влади, яка не могла знайти собі підпори в місцевій українській анархічній верстві і кипіла та розкладалась в котлі української анархії. Боярська сваволя в державі Галицько-Волинській по тій же самій причині і з такими самими наслідками. Магнатські і шляхетські бійки та наїзди на Україну за часів безвладної і свободної «Річпосполитої» польської. Самовирізання Хмельничан, цвіту козацької України, завдяки знищенню верховної влади, поваленої ними самими разом з династичними і монархічними планами Великого Богдана», – слова Липинського В'ячеслава, поляка за походженням, українця за духом і за своїми державницькими переконаннями... Ось політичне гасло 1918–20 років: «України хочемо без влади і без підвладних!» Тобто ми постійно бачимо оцю тезу – «воля», «дайте нам волі, свободи». А свобода – коли вона безмірна, це анархія, це взаємопоборювання. А анархія, безвладдя – «мати порядку». Бо коли повністю все йде «вроздрай», кожен має безмежну свободу і його кулак, його слово не зупиняється перед словом і обличчям іншого, то тоді починається взаємопобиття, після чого і настає порядок. Але якщо «анархія – мати порядку», то українська анархія – це у минулі часи «мати польського порядку, потім російського порядку, німецького, а потім комуністичного порядку в Україні». Якщо ми не маємо свого порядку, то в нас буде чужий порядок». [3, с. 371–372]. З цього випливає, що надмірні владні амбіції й анархізм вітчизняної еліти та зовнішні експансії наших ворогів руйнують консолідований алгоритм буття української нації і гублять її державницьку справу.

Які б вишукані теорії не формулювали вчені, політичні діячі, експерти, феномен влади й донині лишається суперечливим, загадковим, непередбачуваним і демонізованим явищем суспільного життя. Однак існують **константи, без яких влада апріорі не може бути ефективною – це довіра, традиціоналізм, плюралізм, мораль і авторитет.** Ці аксіоми чітко артикулюються в парадигмі консерватизму. Зокрема, «Консерватори можуть охоче визнавати, що якесь конкретне переконання має слухність на одному

рівні, і, не виявляючи ніякої непослідовності, заперечують його слушність на іншому рівні. Консерватори можуть дозволити собі таке поводження, бо засадничі переконання консерватизму – скептицизм, плюралізм, традиціоналізм і песимізм – становлять проміжні позиції між нерозумними крайнощами, які, проте, мають деякі розумні компоненти. Стратегія, на яку спираються засадничі консервативні переконання, – це поєднати все розумне, властиве нерозумним крайнощам, і відкинути решту. Розумне в них – це визнання, що якесь конкретне переконання важливе з погляду моралі, натомість нерозумне, притаманне їм, – це почасти інфляція важливості цього переконання. Визначивши важливість якогось конкретного переконання на одному рівні, консерватори віддають належне тому, що є розумним у тій або тій крайній позиції, а обмежуючи важливість цього переконання певним конкретним рівнем, консерватори уникають нерозумної інфляції, яка занепащає крайню позицію» [4, с. 180]. Окреслена політична логіка консерватизму видається актуальною для досягнення компромісу в радикальних позиціях реалізації політичної влади.

Еволюція людської цивілізації засвідчує, що влада є неодмінною умовою колективного буття соціуму. Поняття влади має широкий спектр дефініцій, в яких наголошується на тому, що цей унікальний соціокультурний феномен породжений свідомістю людини і волею суспільства. Владні структури чинять визначальний вплив як на долю окремої людини, так і суспільства в цілому. Влада пронизує всі сегменти соціуму і є основною категорією політичної науки. Її сутність досліджують мислителі різних країн впродовж багатьох століть. **Концептуальна вісь цих досліджень проходить по лінії влади, свободи і демократії.** «За будь-якого правління існує внутрішня боротьба, відкрита чи таємна, між владою і свободою; і ні та, ні інша не в змозі цілковито перемогти у цьому змаганні. Кожне правління змушене значною мірою офірувати свободою; все, навіть влада, яка обмежує свободу, ніколи не може й, мабуть, і не повинна ніколи, за будь-якого ладу перетворюватися на всеосяжну і неконтрольовану... У цьому сенсі слід визнати, що свобода є вдосконаленням громадянського суспільства; але до того ж і владу необхідно визнати чимось суттєвим для самого його існування» [2, с. 643]. Чим вищий рівень цивілізації, чим розгалуженіша мережа комунікації, чим досконалішими стають політичні технології, тим зростає місія влади у вирішенні соціальних проблем.

Колись класики марксизму-ленінізму обґрунтовували тезу про те, що «пролетарська революція лише тоді чогось варта, коли вона вміє захищатися». Аналогічну сентенцію можна адресувати стосовно демократичних цінностей, зокрема, таких, як свобода, закон, порядок. Ці онтологічні засади демократичного врядування потребують інституційних бар'єрів й колективного захисту. **Деспотизм влади чи її надмірна абсолютизація мають**

обмежуватися волею народу. За логікою англійського мислителя Джона Ньюмена, держава, будучи результатом і наслідком діяльності людей, необхідна для добра громадян. Вона має два головні елементи: могутність і свободу. На його думку, без могутності не буде захисту, а без свободи не буде кого захищати. Осередком могутності держави є її уряд, осередком свободи – конституція. Ньюмен вважає, що «за чистого деспотизму практичні обмеження влади володаря полягають у його особистих страхах, він боїться, що проти нього використають кинджал чи шовковий шнурок. Цими засобами аж дотепер користувалися й наші вороги – росіяни» [9, с. 248]. Імперський принцип московитів – поділяй і володарюй притаманний їм на генетичному рівні, й сьогодні максимально задіяний у процесі гібридної війни в Україні.

Загалом концептуальний меседж Ньюмена зводиться до того, що «соціальне об'єднання обіцяє дві великі й суперечливі переваги: Захист і Свободу; захист, який не повинен зазіхати на свободу, і свободу, яка не повинна перешкоджати захистові. Якою мірою та або та держава може забезпечити захист, а якою – свободу, залежить від конкретних обставин. Адже є невеликі прикордонні території, які вважають, ніби можна забезпечити свої інтереси, віддавшись у руки якогось могутнього сусіда, пожертвувати своїми свободами, зате діставши безпеку від варварів та конкурентів, і водночас є країни, які, не знаючи зовнішніх небезпек, безтурботно присвячують себе реалізації свободи... Якщо свободою доводиться пожертвувати задля захисту, кінь не повинен дивуватися, що людина шмагає його, а коли захист нехтують задля свободи, людина не повинна дивуватися, що її штурхають оленячі роги» [9, с. 252]. Зазначені метафоричні рефлексії Джона Ньюмена видаються нам актуальними для сучасної битви України за свою незалежність. Як би не було важко у цьому герці, потрібно витримати навалу і не скоритися орді. Бо це єдиний варіант вільного буття нації.

Нові політичні реалії неодмінно змінюють конфігурацію влади, що обумовлює потребу в її модернізованій рефлексії. Єдине, що ніколи не випадає з ієрархії цінностей людства – це феномен свободи. Вона незнищенна, але завжди в тій чи іншій мірі зазнає утисків владних структур і державних інституцій. Історія засвідчує, що будь-який **формат влади не може поневолити душу людини і заборонити її споконвічне прагнення до свободи.** У цьому контексті нам видаються важливими міркування теоретика українського консерватизму В. Липинського. Вчений обґрунтовує ієрархічне розуміння свободи, наступними аргументами: «Коли свобода дається всім із низу, а зверху нема для неї ніяких обмежень, коли вона є еманациєю влади народу в пустопорожній наднародній простір, то яка різниця між проявами тієї свободи в формі заведення Народньої Республіки Української чи тільки Народньої Республіки Гуляйпольської. Отаман

Махно, це найбільший, найконсеквентніший і може політично найчесніший республіканець на всій Україні... Логічною, неминучою консеквенцією нормального розвитку кожної дійсно народньої, дійсно демократичної республіки єсть анархія. Тільки Господар Землі Української – тільки Монарх Український може сотворити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може сотворити підставу Держави – Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загарантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий звук без ніякої вартости» [6, с. 44]. В консервативній доктрині Липинського свобода – це організація, дисципліна й відповідальність, що пов'язана з вертикаллю влади, а не вседозволеність чи анархія, що спричиняє соціальний хаос.

Якою б досконалою не була влада для неї завжди бракує публічності, фаховості і свободи. Глибинне і всебічне осмислення свободи в контексті новітньої української історії здійснює професор Єльського університету Тімоті Снайдер. Вчений говорить, **що свобода – це не тільки відсутність зла, а й наявність добра**. Вона є тією цінністю, яка уможливлює всі інші. Професор Снайдер вважає, що людина вільна, коли уряд не плутається перед ногами і коли індивід щось стверджує, а не лише заперечує. За його логікою нам іноді доводиться руйнувати, але значно частіше – творити. Й моральні чесноти – це невід'ємний компонент свободи. Вчений переконаний: «Природа дає нам лише можливість стати вільними, не менше і не більше. Нам кажуть, що ми «народжуємося вільними» – це неправда. Ми народжуємося крикливими, приєднаними до пуповини і вкритими жіночою кров'ю. І чи станемо ми вільними, – залежить від дій інших, від структур, які уможливлюють ці дії, від цінностей, які вдихають життя в такі структури, – а вже потім від блискотливої спонтанності та хоробрості наших дій... Те, як ми думаємо та говоримо про свободу, – важливо. Воля починається з деокупації наших умів від хибних ідей. Ї існують праведні та хибні ідеї. У світі релятивізму та боягузтва свобода є абсолютном абсолютів і цінністю цінностей. Це не тому, що свобода – верховна частина, перед якою повинні схилитися усі інші. А тому, що свобода – це умова, за якої інші добрі речі можуть зростати в нас і посеред нас... Свобода – це не порожнеча, це присутність, життя, у якому ми обираємо розмаїті зобов'язання і втілюємо їх. Чесноти реальні, правдиві, як зоряне небо. Коли ми вільні, то можемо навчатися, демонструвати, втілювати їх. З часом наш вибір чеснот визначає нас як незалежних і самобутніх людей» [12, с. 12–13]. Зазначеним чеснотам свободи протистоїть **деспотична влада, яка конвертує правду в брехню, шляхетність в насилля, добро у зло**. Сьогодні московити захоплюють наші землі, нищать українців за їх вибір демократії і свободи. Але наша нація

чинить відчайдушний опір агресору, адже свідомо того, що зрікаючись свободи, відмовляючись від традицій, своєї культури, історичної пам'яті ми знову накидаємо на себе ярмо залежності і рабства.

Нині **Україна з честю проходить випробування імперським поневоленням** і гідно бореться за свою свободу і державність. Цю шляхетну боротьбу підтримує увесь цивілізований світ. У цьому контексті мудрим видаються рефлексії Т. Снайдера, який стверджує, що «свободу не можна «дати». Це не спадщина... Якщо ми віримо, що щось інше може дати нам свободу, то ніколи так і не дізнаємося, що слід робити нам. Як тільки ми повірили, що свободу дають, – вона щезає... Повірити в те, що будь-яке інше зовнішнє джерело породить свободу, – означає опинитися в пастці. Якщо ми пов'язуємо свободу із зовнішніми силами, і хтось каже нам, що зовнішній світ несе загрозу, ми відмовляємось від свободи на користь безпеки. І нам здається, що це – розумно, адже ми вже невольні у глибині своїх сердець. Ми віримо, що можемо обміняти свободу на безпеку. І це фатальна помилка. Свобода і безпека співдіють. Преамбула до Конституції чітко вказує, що «благ свободи» слід прагнути разом із «загальним добробутом» і «спільною обороною». Нам потрібна свобода і безпека. Щоб бути вільними, люди мусять почуватися безпечно... Тоді, коли вони стають вільними, то самі здатні вирішувати, які ризики брати на себе і з яких причин. Коли Росія вторглася в Україну, президент Володимир Зеленський не сказав людям, що треба обміняти свободу на безпеку. Він сказав, що залишається в країні... Він назвав деокупацію можливістю відновити і безпеку, і свободу. Сказав, що «позбавлення свободи створює небезпеку» і «брак безпеки є станом несвободи». Свобода – це знати свої цінності та втілювати їх. Тож вона залежить від наших дій» [12, с. 13–14]. За логікою Т. Снайдера політична діяльність уряду має базуватися на засадах свободи, що забезпечує добре врядування.

У лаконічній сентенції феномен влади можна рефлексувати як вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, верстви) на поведінку іншої в бажаному для себе напрямі. За допомогою різних засобів – права, авторитету, волі, примусу тощо – влада прагне здійснювати державне, суспільне, політичне, економічне, духовне та інше панування над людьми. «Владу часто поділяють на п'ять головних форм: силу, переконування, повноваження, примус і маніпуляції. Проте тільки примус і маніпуляції безперечно є формами влади. 1. Сила у вузькому значенні цього слова зумовлює радше контроль над тілом, ніж контроль над особистістю. Ми можемо вбити чи зв'язати індивіда, довести його до коматозного стану, проте не спроможемося домогтися від нього дій, які б відповідали нашій волі. Тільки тоді, коли індивіди коряться внаслідок погрози силою, дані відносини можна назвати владою, а отже, вони стають, власне

кажучи, примусом. 2. Переконавання, з допомогою якого раб може переконати імператора, а професор прем'єр-міністра. Іншими словами, безвладний може переконати можновладного... 3. Повноваження часом визначають «легітимну владу». Але їх можна розуміти і як існування (в різних значеннях) права командувати й відповідного йому обов'язку коритися. Отже, повноваження відокремлені від влади, хоча становлять ресурс для влади в тому самому розумінні, що й гроші, і спроможність раціонально переконувати... 4. Примус, мабуть, – взірцева форма влади і кажуть, що він полягає у контролі над людьми з допомогою погроз, чи то відвертих, чи то невисловлених» [5, с. 113]. Стосовно п'ятої позиції – маніпуляції – мова піде нижче, адже в інформаційну добу вона набуває визначального характеру.

Кожна людина якоюсь мірою дотична до влади, якщо не в статусі суб'єкта, то у форматі об'єкта її впливу. Реалізація влади – це велика місія, спрямована на служіння своєму народу. Щоб **не змарнувати цю місіонерську візію**, треба усвідомлювати, що «політична боротьба може привести до влади. Влада, отримана чесним і правовим шляхом для служіння своєму народові, є найважчою ношею. Ця ноша надзвичайно значуща і небезпечна водночас. Влада зобов'язує бути компетентним, справедливим, непохитним, уважним щодо всього й усіх. Влада – це позиція суб'єкта в суспільстві й культурі, що дає право на рішення, які інші зобов'язані виконувати. Рішення супроводжує обов'язок бути відповідальним перед іншими людьми за їхнє життя та життєве середовище. Якщо людина опинилася на якійсь посаді випадково (безпідставно), вона може «забути» про відповідальність, що супроводжує ладу, і почне насолоджуватися супутніми привілеями й іншими благами. Влада може зробити людину гордовитою, байдужою, жадібною, марнославною, егоцентричною, агресивною, поверховою. Влада – це обов'язок і почесна можливість присвятити себе служінню своєму народові» [1, с. 178]. Усвідомлення обов'язку й відповідальності суб'єктів владних відносин є ключовим індикатором політичної зрілості суспільства. Суб'єктність нації вимірюється підтримкою й довірою народу до її політичної еліти, що реалізує владу та здійснює керівництво державою.

Більшість громадян прямо чи опосередковано комунікує з владою і прагне глибинного чи поверхового, дилетантського чи наукового її осмислення, намагається дати об'єктивну оцінку політичним рішенням влади, висловити свої нарікання чи побажання. Це означає, що формат і моделі влади нерозривно пов'язані із соціальними практиками й політичною кон'юнктурою. Існує багато версій пояснення того, чому сучасний світ набуває максимальної турбулентності і втрачає легітимні засади свого буття. Автор цього дослідження вважає, що кризові явища глобалізованого світу і його соціальні патології детермінуються

трьома концептуальними девіаціями: послабленням влади, деформацією свободи й ігноруванням консервативних цінностей. Треба наголосити, що «сучасний консерватизм з'явився як засіб захисту індивіда від потенційних пригноблювачів та підтвердження народного суверенітету. Однак він опирався думці про те, що політичний порядок ґрунтується на договорі, а також паралельному до нього припущенню, що людина в природньому стані має свободу, суверенітет і права та може скинути тягар участі в суспільному і політичному устрої та знову все почати зі стану абсолютної свободи. Для консерваторів людина народжується вже обтяжена обов'язками та залежна від інститутів і традицій, що містять цінну успадковану мудрість, без якої використання свободи може як підсилити людські права, так і знищити їх» [10, с. 26]. Власне цим визначається оптика нашої уваги до феномену влади та її кореляції зі свободою. Ключові субстанції політичної системи – влада і свобода – спроможні адекватно функціонувати і взаємодіяти в парадигмі консерватизму.

Аргументуючи свою думку ми виходимо з того, що засилля технологій і тотальне поширення інформації створюють не лише сприятливі умови для прогресивного поступу людства, але й несуть серйозні виклики у політичному полі соціуму. Мова йде про **перманентний занепад влади, спричинений втратою її авторитету, престижу, компетентності.** У реалізації владних повноважень з'являються впливові опоненти, що репрезентуються, з одного боку, громадянським суспільством, а з іншого – радикальними політичними силами. Влада не завжди витримує цю конкуренцію і губить свої позитивні риси. У цьому контексті слухними видаються міркування Мойсеса Наїма про те, що нині стало простіше здобути владу, однак значно важче її здійснювати і набагато легше втратити. Вчений стверджує: «Занепад влади – живильне середовище для демагогів, які, користуючись із людського невдоволення можновладцями, обіцяють зміни й отримують вигоди від того гармидеру, що виникає внаслідок збільшення кількості акторів, голосів і пропозицій. Розгубленість перед надто стрімкими, надто деструктивними змінами, які руйнують звичні уявлення й перевірені спроби вирішення проблем відкриває величезні можливості для лідерів з нездоровими ідеями...Звичайно, демагоги, шарлатани й торговці панацеєю від усіх хвороб нічого нового собою не являють... Що справді нове, то це середовище, в якому новачкам, включно з тими, хто пропонує токсичні ідеї, стає значно легше здобувати владу. Виявляти таких спрощенців і позбавляти їх того впливу, якого вони прагнули, потрібно було завжди, а в сьогоденнішньому мінливому світі й поготів слід посилювати здатність – індивідуальну й колективну, інтелектуальну й політичну – виокремлювати їх з-посеред нас. І першим кроком до цього є сприйняття реальності занепаду влади» [7, с. 397–398]. Отже, за логікою Наїма, у сучасному світі глобальні інститути влади

втрачають свою здатність до підкорення. Розглядаючи широкий спектр людської діяльності, від бізнесу до політики й військової справи, автор показує, що їхня влада стає дедалі слабшою, швидкоплинною, обмеженою і поступово занепадає.

Ми вважаємо, що механізмом компенсації занепаду влади є різноманітні варіанти маніпуляцій з використанням штучного інтелекту тощо. Поняття «маніпуляція» тлумачиться як звернення до об'єктів з певною метою (наприклад, ручне управління) й використання влади, що впливає на поведінку інших людей. Родовими ознаками маніпуляції є духовний, психологічний вплив на свідомість людини, а не фізичне насилля над нею, що здійснюється прихованим шляхом, факт якого не повинен бути поміченим об'єктом маніпуляції. «Маніпуляції пов'язані з контролем, який здійснюють без погроз, здебільшого використовуючи ресурси інформації та ідей. Люди звичайно не усвідомлюють, що ними маніпулюють, бо інакше процес маніпуляції не давав би результатів. Можна довести, що маніпуляції – найдавніша форма влади: покору зверхникові з боку підпорядкованого надійніше заснувати на вірі, мовляв, Господь хоче, щоб він корився, ніж на страхові, що його відшмагають» [5, с. 113–114]. Із цього витікає, що **маніпуляція – це частина технології влади**. В сучасній політиці активно використовуються маніпуляції як спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої свідомості і поведінки. Маніпуляція здійснюється приховано з метою нав'язування владою своїх меседжів широким верствам суспільства в потрібному для себе напрямку.

Найкращою формою протидії маніпуляції є вдосконалення свідомості громадян й зміцнення демократії. Бо лише політично свідомі, інтелектуально зрілі громадяни здатні компетентно аналізувати соціальні процеси, спроможні критично мислити й робити адекватні висновки. Важливим у цьому аспекті є **демократичний формат влади, яка апріорі мусить дбати про інформаційну гігієну своїх громадян**. Слушним у цьому контексті видаються думки французького мислителя Алексіса де Токвіля, який вважає, що джерелом будь-якої влади мусить бути воля більшості. Вчений стверджує: «Американці вважають, що в кожному штаті верховна влада має встановлюватися самим народом. Однак, тільки-но органи влади сформовані, американці й гадки не мають у чомусь їх обмежувати, залюбки згоджуючись з тим, що влада має право робити все. Ці погляди дедалі ширше розповсюджуються нині в Європі, проникаючи навіть у свідомість тих націй, які найзапекліше відкидають догмат народовладдя. Ці нації сповідують інші переконання щодо природи влади, ніж американці, однак вони розглядають її під тим самим кутом зору: в тих і тих стирається й зникає уявлення про потребу проміжної влади. Із свідомості людей швидко вивітрюється ідея права як невід'ємної приналежності тільки обмеженого кола індивідумів, її місце посідають уявлення про всесильний і

єдиний для всього суспільства закон. Ці уявлення вкорінюються й посилюються в свідомості в міру того, як люди зрівнюються в своїх правах та умовах існування... Централізація, всюдисутність, всесилля суспільної влади, одноманітність її законів – ось найхарактерніші риси всіх політичних систем, що зароджуються сьогодні» [13, с. 549]. А. де Токвіль вважає, що сьогодні люди менш поділені, ніж можна було б собі уявити; вони постійно сперечаються один з одним з питання про те, до чийх рук буде передано верховну владу, але легко коряться правам та обов'язкам цієї влади, яка все передбачає й усе може.

Узагальнюючи вищесказане, потрібно відзначити, що жадання влади було і залишається головним соціальним інстинктом людини. Владні повноваження дають індивіду соціальні преференції, політичні дивіденди, морально-психологічне задоволення, вгамовують широкий спектр амбіцій. Сьогодні авторитет і легітимність влади визначають не трансцендентальні цінності чи матеріальні ресурси. В сучасних умовах величезну роль відіграє інформація і комунікація. Вони формують не тільки знання і сенси, але й визначають соціальний імідж влади. При цьому фактор примусу – це неодмінний атрибут владних відносин. «Влада, законний примус, і, нарешті, погроза застосування насильства залишаються потрібними, аби суспільство й далі було придатним для життя» [14, с. 548]. Основними системами влади наразі стають відношення, зв'язки, мережі, провайдери, свобода. Провідний ресурс влади сьогодні не матеріалізований, а віртуалізований. Сучасна влада – це не субстанція, не монархія, не капітал. **Сучасна влада, що базується на комунікативній парадигмі та консервативних імперативах покликана бути провайдером свободи й національних інтересів. Суспільство з ампутованою свободою позбавлене перспектив демократичного розвитку.** Для захисту національних інтересів наразі реінкарнації потребують такі консервативні цінностях, як закон, порядок, відповідальність. Налаштування камертону свідомості громадян на цей лад, робить владу ефективною, а суспільство стабільним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вооглайд Ю. Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно. Пер. з рос. О. Сауляк. Таллін: Ullo Vooglaiu Kirjastus OU, 2020. 448 с.
2. Г'юм Д. Влада і свобода // КОНСЕРВАТИЗМ: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип» 2008. С. 641–643
3. Жижко С. А. Перетворення. К.: Видавничий центр «Просвіта», 2011. 440 с.
4. Кекес Д. Консерватизм: підставові переконання // КОНСЕРВАТИЗМ: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип» 2008. С. 178–202
5. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; [За ред. І. Макліна, А. Макмілана. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.

6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ; Філадельфія, 1995. – 470 с.
7. Мойсес Наїм Занепад влади: Від владних кабінетів до полів битви й церков, а потім і до держави, або чому сьогодні бути при владі означає зовсім інше, ніж колись. Київ: Форс Україна, 2017. 448 с.
8. Монтеск'є Ш. Про розподіл влади // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. К., 2005. С. 373–376
9. Ньюмен Д. Захист і свобода: кого звинувачувати? // КОНСЕРВАТИЗМ: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип» 2008. С. 248–256
10. Скрутон Р. Консерватизм. Запрошення до великої традиції / пер. з англ. Катерина Диса. К.: Наш Формат, 2022. 176 с.
11. Скрутон Р. Як бути консерватором / пер. з англ. Катерина Диса. К.: Наш Формат, 2024. 232 с.
12. Снайдер Т. Про свободу / перекл. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен, 2024. 432 с.
13. Токвіль, Алексіс де Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка.) Передмова Андре Жардена. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
14. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш Формат, 2019. 608 с.

Грищенко О. Б.,
викладач загальноосвітньої підготовки
комунального закладу освіти
«Криворізький професійний
гірничо-технологічний ліцей»
Дніпропетровської обласної ради»,
oleggob1990@gmail.com

ВИХОВНА РОБОТА В РОКИ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ

Анотація: У даній статті розглядаються базові принципи та підходи до організації виховного процесу в умовах сучасних викликів, спричинених війною. Автор робить акцент на ролі виховної роботи у формуванні патріотизму, національної свідомості, моральних цінностей та емоційної стійкості здобувачів освіти. Особливу увагу приділено практичним аспектам впровадження виховних ініціатив.

Ключові слова: виховна робота, війна, принципи, підходи національно-патріотичне виховання.

Annotation: This article examines the basic principles and approaches to organizing the educational process in the context of modern challenges caused by the war. The author emphasizes the role of educational work in the formation of patriotism,

national consciousness, moral values, and emotional stability of students. Particular attention is paid to the practical aspects of implementing educational initiatives.

Key words: educational work, war, principles, approaches to national-patriotic education.

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України призвело до кардинальної реорганізації всіх сфер суспільного життя, в тому числі й системи освіти. Надскладні виклики сьогодення внесли суттєві зміни як в організацію освітнього процесу, так і в його змістовне наповнення. Адже тепер пріоритетом у функціонуванні закладів освіти стала не стільки підготовка конкурентоздатного спеціаліста, скільки формування національно свідомого громадянина – патріота, здатного у разі необхідності стати на захист Батьківщини. Тому саме розуміння необхідності протистояти ворогу у будь-якій сфері життєдіяльності: інформаційній, економічній, культурно-духовній і врешті решт – на полі бою, має визначальне місце у виховній роботі педагогічних працівників усіх без винятку закладів освіти.

Також слід зазначити, що в умовах тривалого воєнного конфлікту, виникає нагальна необхідність переосмислення існуючої стратегії виховної роботи та здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання підростаючого покоління. Результатом такої роботи має стати формування українця-патріота, який у своїй життєдіяльності керується національними та європейськими цінностями, чітко усвідомлюючи при цьому власну українську ідентичність, свою невід’ємну приналежність до Української держави, суспільства та народу [3, с. 11].

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затвердженої наказом МОН від 06 червня 2022 р. №527, виховна робота обов’язково має включати в себе громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання. Саме ці складові відповідають не тільки викликам сучасності, а й закладають підвалини для формування національно свідомих громадян, які добре розуміють власну ідентичність та шанують рідну, мову, культуру, історію й традиції своїх предків [2].

Враховуючи вищезазначені вимоги та досвід практичної діяльності протягом останніх трьох років, можна виокремити універсальні засадничі принципи для формування у свідомості здобувачів освіти базових ціннісних орієнтирів. Саме завдяки ним, представники підростаючого покоління розглядатимуть розвиток та безпеку України як невід’ємну запоруку особистісного розвитку та успішної реалізації власного потенціалу [3, с. 96].

Першим із низки ключових принципів є україноцентризм. Він передбачає проведення національно-патріотичного виховання спираючись на приклади героїчної боротьби українського народу за самовизначення та творення власної держави, а також за ідеали свободи, гідності та справедливості. При цьому можуть активно використовуватися як події історичного масштабу (героїчні подвиги запорозького козацтва, діяльність учасників Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр., самопожертва бійців Української повстанської армії, дисидентів та інших борців з радянським режимом), так і приклади мужності і стійкості учасників Революції Гідності, Антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил та повномасштабної війни російської федерації проти України. За таких умов переважна більшість урочистих заходів у будь-якому закладі освіти мають бути приурочені до таких свят та пам'ятних дат, як День захисника і захисниць України, День Гідності і Свободи, День Збройних Сил України, День Соборності України, День Героїв Небесної Сотні та День українського добровольця. Також україноцентричний підхід передбачає проведення виховних заходів до річниці з Дня народження Тараса Шевченка, Дня української писемності та мови, Дня пам'яті жертв голодоморів тощо [5, с. 487].

Другий засадничий принцип виховної роботи є безпосереднім продовженням попереднього. Він полягає у формуванні серед здобувачів освіти національної свідомості й ідентичності. Лише ті представники підростаючого покоління, які розуміють свою відмінність від інших етносів, добре знають власну історію, поважають свою культуру і відчувають відповідальність за державу, стануть надійною запорукою повоєнного відновлення України та її подальшого процвітання. Для реалізації даного принципу необхідний комплексний підхід, який включає в себе не тільки поглиблене вивчення історії України та популяризацію української мови, а й активне залучення юнаків та дівчат до культурно-мистецької та громадської діяльності, важливою складовою якої є волонтерська робота. Обов'язковою складовою даного процесу має бути прищеплення здобувачам освіти соціальної й громадянської компетентностей, які формують такі важливі якості, як патріотизм, гуманізм, активна громадянська позиція, а також відданість ідеям демократії та соціальної справедливості [3, с. 87].

Третім принципом виховної роботи є демократизм. Він передбачає не лише на глибоку повагу педагога до кожного здобувача освіти, а й готовність до продуктивної співпраці з кожним на рівноправних засадах. За таких умов, вчитель приймає рішення разом зі здобувачами освіти, враховує їх думку, підтримує самостійність суджень, оцінюючи не тільки їхню успішність, але й особистісні якості. Замість традиційної односторонньої

комунікації здійснюється взаємовигідна співпраця між усіма учасниками освітнього процесу, включаючи батьків здобувачів освіти. вона має як традиційні форми (зокрема, батьківські збори, індивідуальні бесіди), так і взаємодія з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (наприклад, обговорення найбільш актуальних питань в режимі відеоконференції або у месенджерах). Останні форми комунікації в умовах дистанційного та змішаного навчання набули особливого значення. І це не дивно, оскільки принцип демократизму передбачає саме горизонтальність зв'язків. Педагоги та батьки здобувачів освіти діляться досвідом у вихованні дітей, спільно вирішують проблеми, що виникають, а також надають один одному практичні поради. Навіть більше – нерідко педагогічні працівники допомагають батькам здобувати спеціальні знання про особливості формування особистості в підлітковому віці, про поведінкові особливості й розлади, про ефективні способи виховання в дитині сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей [3, с. 95].

До наступного принципу можна віднести психологічну підтримку та емпатію. Як відомо війна створює серйозні стресові умови для здобувачів освіти, тому важливим завданням є забезпечення їх емоційного благополуччя. Тому створення атмосфери довіри та підтримки в навчальному середовищі є запорукою ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Особлива увагу має приділятися роботі зі здобувачами освіти, які постраждали внаслідок воєнних дій (втрата домівки, родичів, пережитий стрес тощо). Задля стабілізації їх психоемоційного стану, окрім залучення практичних психологів, слід також активно використовувати ігрові методи та групової роботи, а також підтримувати постійну комунікацію та створювати атмосферу взаємної довіри [1, с. 27].

Останнім принципом виховної роботи є відповідальність. Причому відповідальність усіх учасників освітнього процесу. Патерналізм та консерватизм, а також авторитарний стиль педагогічної діяльності є рудиментами радянської та пострадянської епох. Даний принцип має на меті сприяння активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підвищення рівня їх самостійності у прийнятті рішень та усвідомленні необхідності нести відповідальність за прийняті рішення. Кожен педагогічний працівник має чудово усвідомлювати, що здобувач освіти – це не просто бездумне вмістилище знань та ідейних настанов, а перш за все – активний й самодіяльний індивід, який має можливість проявити будь-яку творчу ініціативу, реалізувати її, але при цьому розуміючи її потенційні наслідки. Тільки так можливо сформувати із підлітка національно свідомого патріота із активною громадянською позицією, який діє згідно з морально-етичними

принципами і здатний приймати відповідальні рішення, і водночас з цим – професіонала у своїй справі та всебічно розвиненої особистості, здатної критично мислити, змінювати навколишній світ, вчитися впродовж життя, ефективно конкурувати на ринку праці та розвивати економіку [4, с. 23].

Підбиваючи підсумки, слід зробити особливу увагу на тому, що зазначені принципи виховної роботи сприяють створенню атмосфери, в якій найкраще розкривається потенціал кожного здобувача освіти, формується їх ініціативність і креативність. Педагоги мають завжди прислухатися до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути національно свідомими особистостями. Такі підходи до вправи й батькам, адже вони формують в закладі освіти атмосферу співпраці та взаєморозуміння. У підсумку, даний стан речей надає поштовх духовному та інтелектуальному зростанню особистості, без чого просто неможлива підготовка національного свідомого громадянина України, патріота з великої букви, готового захищати рідну землю від ворожої агресії. Саме нинішні здобувачі освіти визначають майбутнє нашої держави, її повоєнний розвиток та економічне відновлення. Пам'ятаємо, що Перемога повністю залежить від сукупних зусиль усіх українців, від їх таланту, потенціалу та набутих компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмашова В. С. Адаптація освітнього процесу до викликів сьогодення в умовах військових дій в Україні. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 березня – 14 квітня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 26 – 28.
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>. (дата звернення: 10.01.2025).
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
4. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник / за наук. ред. Т. М. Титаренко, М. С. Дворник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. – 154 с.
5. Ярошук Л., Чорна Н. Особливості виховної роботи в умовах воєнного стану. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. 2022. Вип. 2. С. 485-491.

Грунт Марина Анатоліївна,
*вчитель інтегрованих курсів «Пізнаємо природу»,
«Здоров'я, безпека та добробут»,
хімії, біології,
Обухівський ліцей Обухівської селищної ради
Дніпровського району Дніпропетровської області,
e-mail: marignagrunt@gmail.com*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ОБУХІВСЬКОМУ ЛІЦЕЇ

Коло питань: принципи реалізації міждисциплінарного підходу для розвитку учнів; роль міждисциплінарного підходу в розвитку обдарованих дітей; практичні аспекти застосування міждисциплінарного підходу; переваги міждисциплінарного підходу для обдарованих учнів.

Ключові слова: обдарованість, міждисциплінарний підхід, проєктне навчання, STEM

Topics: principles of implementing an interdisciplinary approach to student development; the role of an interdisciplinary approach in the development of gifted children; practical aspects of applying an interdisciplinary approach; advantages of an interdisciplinary approach for gifted students;

Keywords: giftedness, interdisciplinary approach, project-based learning, STEM.

ВСТУП. Обдаровані діти – це ті, які мають високу здатність до навчання та розвитку в певних сферах, таких як математика, мови, мистецтво чи спорт. Враховуючи це, вони потребують особливого підходу до навчання та розвитку, що дозволяє максимально розкрити їхній потенціал. Одним із таких підходів є міждисциплінарний підхід, який спрямований на забезпечення комплексного розвитку здібностей учнів через інтеграцію різних дисциплін і створення спеціальних умов для розвитку кожної окремої обдарованості.

Міждисциплінарний підхід в освіті передбачає інтеграцію знань і навичок із різних дисциплін з метою створення більш широкої, багатогранної картини світу для учня. У контексті обдарованих дітей цей підхід передбачає не лише глибоке вивчення окремих предметів, а й взаємодію між різними галузями знань, що дозволяє обдарованим учням розвивати критичне мислення, креативність і здатність до аналізу.

Основні принципи міждисциплінарного підходу.

1. Інтеграція знань: Замість того, щоб навчати учнів окремо з кожної дисципліни, дисциплінарний підхід передбачає зв'язування різних предметів між собою. Наприклад, при вивченні фізики можна одночасно інтегрувати математику, хімію та навіть історію розвитку науки.

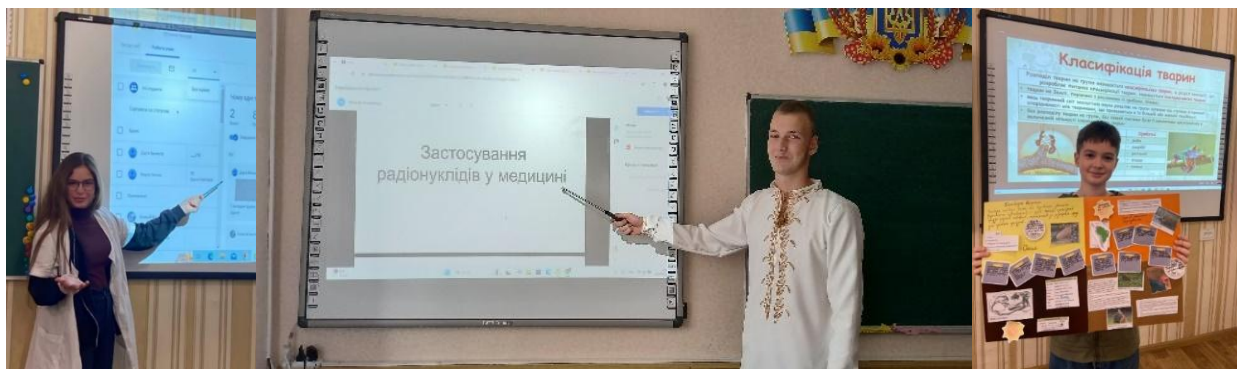
2. Розвиток критичного мислення: Обдаровані діти мають здатність до глибокого аналізу, тому дуже важливо надавати їм можливість застосовувати різні дисциплінарні підходи для розв'язання складних завдань, що стимулює розвиток критичного та системного мислення.

3. Індивідуальний підхід: Міждисциплінарний підхід дає можливість адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб обдарованих учнів, враховуючи їхні інтереси та здібності в різних галузях.

4. Проектне навчання: Цей підхід часто включає проектні методи, де учні працюють над міждисциплінарними проектами, що дозволяє їм застосовувати знання з різних предметів для досягнення конкретного результату.

Роль міждисциплінарного підходу в розвитку обдарованих дітей.

Розвиток багатограних здібностей: Обдаровані діти часто мають високу здатність до розвитку в різних областях. Дисциплінарний підхід дає можливість створювати середовище, в якому учні можуть реалізовувати свій потенціал не лише в одній дисципліні, але й у взаємодії між ними.

Формування міждисциплінарних навичок: Цей підхід дозволяє розвивати у дітей здатність до інтеграції та використання знань з різних сфер. Наприклад, обдаровані учні можуть вирішувати задачі на перетині науки, технологій, інженерії та математики (STEM), що є важливим у сучасному світі.

Підвищення мотивації: Інтеграція дисциплін допомагає підтримувати інтерес обдарованих учнів до навчання. Вони можуть бачити, як знання з різних предметів взаємопов'язані і застосовуються в реальному світі, що збільшує їхню мотивацію до навчання.

Практичні аспекти застосування міждисциплінарного підходу.

1. **Міждисциплінарні курси та програми:** Важливо створювати спеціальні курси для обдарованих учнів, де вони можуть вивчати теми, які поєднують кілька дисциплін. Наприклад, курс "Математика та мистецтво" або "Наука та технології".

2. **Гнучкість навчальних планів:** Для забезпечення ефективності дисциплінарного підходу навчальні плани повинні бути достатньо гнучкими, щоб учні могли поглиблено вивчати різні області знань, враховуючи їхні інтереси та здібності.

3. Розвиток проектної діяльності: Важливо залучати обдарованих учнів до проектної роботи, де вони мають змогу працювати над завданнями, які потребують інтеграції різних дисциплін. Це допомагає учням розвивати практичні навички та вміння працювати в команді.

4. Навчання через дослідження та експерименти: Обдаровані діти мають велику цікавість до нових знань. Використання експериментальних методів і досліджень дозволяє стимулювати їхню допитливість і бажання відкривати нові горизонти.

Переваги міждисциплінарного підходу для обдарованих учнів.

1. Сприяє розвитку критичного і творчого мислення: Учні навчаються оцінювати інформацію з різних точок зору, що допомагає їм знаходити нестандартні рішення та ідеї.

2. Підвищує мотивацію та інтерес до навчання: Коли учні бачать взаємозв'язок між різними предметами і можуть застосовувати свої знання на практиці, їхній інтерес до навчання зростає.

3. Розвиток самостійності та ініціативи: Обдаровані учні мають змогу працювати над самостійними проєктами, що допомагає розвивати їхні навички самоменеджменту та організації навчального процесу.

ВИСНОВОК. Міждисциплінарний підхід є важливим інструментом для розвитку обдарованих учнів, оскільки дозволяє забезпечити глибоке і всебічне навчання, що сприяє розвитку не тільки спеціалізованих, а й загальних навичок. Через інтеграцію різних дисциплін цей підхід стимулює критичне мислення, креативність та здатність до інновацій, що є необхідними для успіху в сучасному світі. Для досягнення максимального результату важливо враховувати індивідуальні потреби кожної дитини та створювати умови, що сприяють її повноцінному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корнєєва О. Робота з обдарованими та здібними учнями / О.Корнєєва // Психолог. -2009. - №45. – С.13-16.
2. Кульчицька О. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості/ О. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – №1. – С. 39-42.
3. Морозова Л., Бондарев І. Діагностика дитячої обдарованості та психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей// Рідна школа. – 2003 - №5. – С.34-38.
4. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності – [Електронний ресурс] Режим http://pidruchniki.ws/1931110342999/pedagogika/metodi_diagnostikiobrarovanoyi_ditini/
5. Кульчицька О. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості / О. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. - №1. – С.39-42.
6. Плачкова К.Н. Програма пошуку відбору, підтримки та розвитку обдарованих дітей «Дитяча обдарованість» / К.Н.Плачкова // Обдарована дитина. – 2010. - №7. – С.2-9.
7. Комаров К. Система роботи з обдарованими дітьми: семінар-тренінг для педагогів / К.Комаров // Психолог. – 2010. - №8. – С.8-13.

Даниленко В. М.,
доктор історичних наук професор,
професор Національної академії СБУ
vasyl.danylenko@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ІЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Розглянуто особливості використання штучного інтелекту при підготовці фахівців з національної безпеки. Зазначено ризики та шляхи їх усунення при опрацюванні конфіденційної інформації за допомогою штучного інтелекту. Стверджується думка про необхідність оволодіння можливостями ШІ в інтересах зміцнення оборонного потенціалу, забезпечення національної безпеки, кіберзахисту, удосконалення оперативно-службової діяльності, раціонального використання нових методів навчання в освітньому процесі для накопичення знань і розвитку дослідницьких навичок.

Ключові слова : штучний інтелект, національна безпека, освіта, методи навчання, інформація.

Abstract. The article examines the specifics of using artificial intelligence in the training of national security specialists. It highlights risks and ways to mitigate them when processing confidential information with artificial intelligence. The paper asserts the necessity of mastering AI capabilities in the interests of strengthening defense potential, ensuring national security, enhancing cybersecurity, improving operational and service activities, and rationally integrating new teaching methods into the educational process to foster knowledge accumulation and research skills.

Keywords: artificial intelligence, national security, education, teaching methods, information.

У першій чверті ХХІ століття цифрова трансформація стала однією з ключових проблем розвитку українського суспільства. Внаслідок цього її розв'язання стало об'єктом докладення зусиль органів державної влади і управління, предметом для обговорення фахівцями різних галузей науки. Ні в кого не викликає сумнівів необхідність впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) як складової цифровізації суспільства, не кажучи про потенційні можливості використання ШІ у сфері безпеки і оборони для захисту від агресії Росії проти України.

Використання штучного інтелекту в освітній, навчальній та науковій діяльності становить окремий актуальний напрям наукових досліджень. Авторів хвилюють вплив ШІ на організацію і якість освітнього процесу, дотримання академічної доброчесності, достовірність отриманих результатів навчання. Цим питанням присвятили праці чимало українських вчених і педагогів [1; 2, с. 27–37].

Однак недостатньо висвітленою є та частина величезної комплексної проблеми використання ШІ у підготовці фахівців, які працюватимуть з

конфіденційною інформацією, зокрема у сфері національної безпеки. Відповідну спеціальність КЗ (256) «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», яка належить до галузі знань «Безпека та оборона», здобувають у Національній академії СБУ; Національному університеті «Острозька академія»; Державному університеті «Житомирська політехніка»; Київському національному університеті імені Тараса Шевченка; Волинському національному університеті імені Лесі Українки; Західноукраїнському національному університеті; Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»; приватному закладі «Міжрегіональна академія управління персоналом» та ін. [3]. Освітні програми закладів вищої освіти розраховані на види діяльності, особливо актуальні в сучасних умовах, – організація захисту інформації з обмеженим доступом та кіберзахист.

Щоб досягнути краще сутність проблеми, доцільно звернутися до історії її виникнення. Вважається, що до створення ІІ надихнули філософи, але реалізували їхні світоглядні ідеї представники точних наук. Передумови склалися на середину ХХ століття, причому розроблення і використання штучного інтелекту стимулювали передусім військові потреби. Після того, як знання про штучний інтелект перестали сприйматись як езотеричне явище і сучасні комп'ютерні технології дали можливість масово впроваджувати ІІ не тільки у військових, а й у цивільних галузях, настав період справжнього піднесення нового винаходу людства. Припадає цей період буквально на останні роки, і має як конструктивні сторони, так і негативні, оскільки містить певну небезпеку для цивілізації й окремо взятих індивідів. Генеративний штучний інтелект, схвально зустрінутий здобувачами освіти, виявив низку «обтяжуючих обставин» у навчанні [6, с. 86]. Невід'ємними рисами штучного інтелекту є його відносна доступність і очевидна перспективність і водночас неясність у наслідках стрімкого поширення, екзистенційні загрози, наприклад, з боку терористів, кіберзлочинців тощо.

Суперечливість в оцінках інтенцій породжує низку нових питань. З появою і активним використанням штучного інтелекту в науковому й освітньому просторі на вчених, науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти припадають великі випробування. Окремі суб'єкти освітньої, наукової і науково-технічної діяльності опинилися на роздоріжжі: або консервувати існуючі зміст і методи навчання, або терміново опановувати нову методику навчання і методологію дослідницької діяльності. Особливо це стосується сфери безпеки і оборони, де чимало освітньо-професійних програм і наукових розвідок пов'язано із закритою тематикою. Тут недоцільно і навіть небезпечно спиратися винятково на можливості штучного інтелекту, оскільки це може призвести до витоку інформації. Частина джерел інформації неминуче випадає з поля зору дослідника як об'єкт пізнання.

Із використанням штучного інтелекту підготовка нових співробітників спецслужб, фахівців оперативно-слідчих, оперативно-бойових, розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів може виявитись набагато ефективнішою. ШІ допоможе заощадити час, ресурси, посилити якість отриманих результатів, що в справі захисту людини, суспільства й держави принципово важливо. Уникнути витоку чутливої інформації при залученні ШІ в оперативно-службовій діяльності може коректне опрацювання документів з обмеженим доступом. Ризики зменшать регулярний аудит і миттєве реагування на інциденти, контроль доступу, мінімізація і шифрування даних [7].

В Україні кожен освітній заклад напрацьовує свою систему правил використання штучного інтелекту, зміст яких зводиться від заборони до цілком лояльного ставлення. Паралельно невідкладно вивчається досвід інших країн, де є чимало прикладів інтеграції штучного інтелекту в освіту. В Україні популярним став цикл лекцій почесної професорки Університетського коледжу Лондона Роуз Лаккін (Roze Luckin), присвячених стратегічному плануванню впровадження ШІ в освітній процес.

Для підготовки фахівців у сфері забезпечення державної безпеки корисними можуть бути рекомендації Університету штату Айова, (США). В університетських порадах фактично імперативного характеру наведено список апаратного та програмного забезпечення, забороненого для використання, зокрема: мобільна програма Otter.ai, яка ділиться інформацією без відома користувача; розширення для веб-переглядача Onestart.ai – самочинно переспрямовує веб-трафік; кейлоггери – апаратна або програмна технологія, яка записує всі натискання клавіш; технологія Kaspersky Lab, компанії, тісно пов'язаної з російськими спецслужбами та ін. [5].

Заслужують на увагу посібники та ресурси, оприлюднені фахівцями Університету Торонто (Канада) про використання генеративного штучного інтелекту в наукових дослідженнях [4]. Воно може дати конкурентні переваги й унікальні результати, якщо сумлінний дослідник успішно адаптується до вимог новітніх технологій отримання, зберігання, обліку й практичного застосування інформації.

У правовій демократичній державі здобувачі освіти, які спеціалізуються на організації захисту інформації з обмеженим доступом і кіберзахисті, як і всі інші, використовуючи інструменти ШІ, не повинні порушувати законодавство й авторські права, допускати витоку конфіденційної інформації, неточності, упередженості висновків. Це може нанести велику шкоду для національної безпеки, а також для репутації закладу вищої освіти та конкретних осіб.

У пошуку оптимальних рішень варто оцінити інформацію з Франції, де міністр освіти Елізабет Борн у лютому 2025 р. оголосила про вивчення і

використання штучного інтелекту, починаючи з цього року, вже в системі шкільної освіти [8]. Очевидно, що цей приклад буде не останнім і невдовзі мотивуватиме підготовку учнівської молоді, студентів, а також науковців і викладачів.

Висновки. Створення і використання штучного інтелекту – це дві сторони однієї проблеми; в освітній діяльності перевага надається другій складовій. Для фахівців у сфері національної безпеки неприпустимо, щоб ШІ послужив духовній деградації людини, вирвався з-під її контролю або став знаряддям у руках злочинців, призвів до самознищення земної цивілізації.

Технічний прогрес, високі темпи глобалізації й інтернаціоналізації виробництва, інформатизації суспільства, інтеграції гуманітарних, природничих і технічних галузей науки зупинити неможливо. Штучним інтелектом потрібно навчитися керувати, тримати його у мирному руслі, використовувати на благо країн і народів. Лідируватиме той, хто подібно до першості в освоєнні комп'ютерної техніки і програмування зможе успішніше використовувати штучний інтелект з науковою та освітньою метою. Це справжні виклики не тільки для здобувачів освіти, але й для викладачів, загалом для суспільства. Державна підтримка онлайн-ресурсів, розроблення програм, дискусійних платформ, семінарів і тренінгів – це інвестиції у безпеку, освіту, добробут нації.

Спеціальність «Національна безпека» на сьогодні – одна з найзатребуваніших в Україні. На її фундаменті формується інтегрована система знань і компетентностей, що надають дисципліни соціально-гуманітарного циклу, інформаційно-комунікаційних технологій і спеціальні дисципліни. ШІ ніколи повністю не зможе замінити людський розум, який працює на базі знань, накопичених протягом багатьох тисячоліть. Прагматичний збалансований підхід у використанні штучного інтелекту має ґрунтуватись на поєднанні різноманітних форм і методів навчання, свідомому і відповідальному виборі шляхів і засобів просування до вершин професійної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інноваційні практики наукової освіти : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 11–16 грудня 2024 року). – Київ, Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 1014 с.
2. Куцак Л. В. Штучний інтелект у сучасній освіті : перспективи застосування та виклики // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. праць. Вип. 74. Київ – Вінниця, 2024. С. 27–37.
3. Національна безпека : усе про спеціальність КЗ (256) // <https://www.education.ua/news/2024/04/12/natsionalna-bezpeka-use-pro-spetsialnist-256/>
4. Розгляд генеративного ШІ в академічних дослідженнях. Університет Торонто. Центр підтримки досліджень та інновацій / https://cris.utoronto.ca/guides/genai_considerations/.

5. Рекомендації щодо заборонених технологій. Університет Айови / <https://itsecurity.uiowa.edu/policies-standards-guidelines/it-guidelines/prohibited-technology/>.
6. Діденко Л. В. Генеративний штучний інтелект : варіативи перспектив та утруднень у вищій освіті // Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня – 10 вересня 2023 року. Одеса, Видавничий дім Гельветика, 2023. – С. 85–88.
7. Confidential Dokument Example in AI Research / https://docs.google.com/document/d/1gGl-4cA8gYH0CifM_hKHiKR8JXqqHXfyd_KVw5mOT2I/edit?usp=sharing.
8. Intelligence artificielle : les élèves de quatrième et de seconde bénéficieront d'une formation en ligne "dès la rentrée 2025", annonce Elisabeth Borne https://www.francetvinfo.fr/internet/intelligence-artificielle/elisabeth-borne-annonce-une-formation-en-ligne-sur-l-intelligence-artificielle-des-la-rentree-2025-pour-les-eleves-de-quatrieme-et-de-seconde_7061120.html.

Ольга Дворікова,
Директор
Криворізької гімназії № 59
Криворізької міської ради

Валентина Нікітюк,
заступник директора з НВР
Криворізької гімназії № 59
Криворізької міської ради

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Стаття підкреслює важливість інтеграції національних цінностей та культурної спадщини в освітній процес, а також використання сучасних педагогічних методів для ефективного формування національної ідентичності.

The article emphasizes the importance of integrating national values and cultural heritage into the educational process, as well as using modern pedagogical methods for the effective formation of national identity.

У сучасному світі, коли глобалізація та інтеграція стають все більш впливовими, питання збереження та зміцнення національної ідентичності набуває особливого значення для України, яка переживає складний період захисту державності та національної самосвідомості, формування у молодого покоління почуття приналежності до своєї країни, її культури та історії є першочерговим завданням.

Українська ідентичність – це складне і багатогранне явище, що формувалося протягом століть під впливом різноманітних історичних,

культурних, географічних та соціальних факторів. Вона є сукупністю уявлень, цінностей, традицій, символів та історичної пам'яті, що об'єднують людей в єдину спільноту - український народ. Формувати в здобувачів освіти національну ідентичність засобом уроку - одне із головних завдань Криворізької гімназії №59 КМР. Для проведення більш ефективного сучасного уроку в закладі працюють декілька локацій: гімназійний музей, творча літературно - дослідницька лабораторія "Родовід", галерея, присвячена Т.Г.Шевченку, кабінет безпеки, конференц-зала. Вони обладнані так, щоб наочно, з використанням інноваційних сучасних технологій та методів розвивати в дітях образне мислення, уміння аналізувати, синтезувати матеріал, бажання досліджувати та проектувати навчальні теми, але головне, виховувати стійкі моральні якості, усвідомлення себе як патріота, як частину українського народу та держави, розуміти власну причетність до культурно-історичної спадщини.

Педагоги закладу ставлять перед собою такі завдання: навчити отримувати й застосовувати знання впродовж життя, розвивати сучасну особистість, плекати національну ідентичність у здобувачів освіти засобом сучасного уроку, виховувати патріотизм, любов до Батьківщини, повагу до національних традицій та цінностей, поважати закон і брати участь у житті суспільства.

Досвід роботи вчителів представляємо як простори активності.

“У молодшому шкільному віці в дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання, як здобувача освіти, виховується любов до рідного дому, школи, своєї країни, її природи, до рідного слова та державної мови, побуту.”[7] Саме цим керуються у своїй роботі вчителі початкової школи, їх простір активності називається: **“КТ №59 UA: Територія твоєї ідентичності”**.

Здобувачі освіти 4-Б класу разом з учителем Сімкович Т.В. для початкової школи створили активність “Козацька варта” під девізом: «Козацькому роду нема переводу». Завданням цього заходу було закріпити знання дітей про козаків, звичаї, традиції та їх побут, викликати патріотичні почуття до Батьківщини, до історичного минулого свого народу, що є складовими національної та громадянської ідентичності.

Починали роботу із виступу-презентації гімназистів класу на уроці

“Я досліджую світ”. Своїми розповідями про життя козаків та їхні звитяжні подвиги діти наблизили глядачів до часів козацтва. Не залишили байдужими й вірші про козаків, їх мужність та самовідданість, які звучали на виховних заходах. Пізніше на одному з уроків під час вивчення мапи України складали карти розміщення січей та паланок. Другою частиною роботи “Козацької варти” було відвідування “Станції з козацькими випробуваннями”, що передбачало проведення ігор та естафет на уроці фізичної культури. Діти змагались у силі,

спритності, кмітливості, винахідливості й просто відпочивали. Усі присутні нащадки славних січовиків показали свої фізичну міць та силу в конкурсах «Одягнись як козак», «Попади в ціль», «Повзунець», «Силачі», «Втеча полоненого», «Вершник», «Перенеси ядро». Юних козачат нагородили медалями «Найкращий козак» та «Найкраща козачка». Головним завданням було викликати в дітей бажання вивчати історію рідного краю, здатність використовувати знання і навички у своєму житті, а своїми добрими справами і вчинками доводити, що “Козацькому роду нема переводу”. Результатом навчання дітей з використанням “Козацької варті” стала перемога 4-Б класу у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі “Сокіл” (“Джура” молодша група) - I місце на районному рівні, призові місця на міському та обласному рівнях.

Через уроки «Дизайн і технології» вчителі початкових класів формують національну свідомість, використовуючи майстер-класи, виховні заходи, які розвивають практичні навички учнів, виховують в них патріотизм, повагу до культурної спадщини.

Учитель-практик Маршалко В.В. практичну діяльність поєднує з навчанням цікавих технік, які пов’язані з українськими традиціями, із сучасними технологіями: аплікація, шиття, обробка текстильних і природних матеріалів, що дає змогу учням познайомитися з українським мистецтвом та символікою, дозволяє здобувачам освіти краще усвідомлювати власну ідентичність і культурних здобутків

Утвердження української ідентичності в здобувачів освіти у складний період збереження державності та відстоювання національної гідності здійснюється педагогами предметних кафедр, використовуючи інноваційні технології в роботі. Учителями створено простори активності. Філологи та історики об’єдналися під зоною активності: **“Код Нації: відкритий простір”**.

Наша мова є найважливішою складовою, що дає можливість усвідомлювати національну ідентичність.

Учителі української мови та літератури нашої гімназії Лагода К. М., Висоцька О. Г., Квашук Н. І. розуміють особливе значення свого предмета у формуванні національної свідомості, як засобу розвитку в здобувачів освіти своєї українськості, поваги до звичаїв, традицій і символів. У закладі була проведена тривала робота, щодо створення осередку української ідентичності. До цього були задіяні гімназисти, педагогічний та батьківський колективи, які зібрали тематичний матеріал, а це: предмети народного вжитку, елементи побуту, картини та поробки. Ця робота є підтвердженням того, що діти усвідомлюють особливість своєї етнічності, пишаються нею, зберігають для майбутніх поколінь. Як результат: у нашому закладі запрацювала творча

літературно – дослідницька лабораторія «Родовід» (керівник Лагода К. М.). Мета роботи: «Вивчення побуту українського народу, літератури рідного краю, як складової національного мистецтва, популяризація звичаїв і традицій нашої місцевості, дослідження цілого ряду ідентитетів (вишиванок, знарядь праці, посуду, одягу, особливостей розпису, ритуальних предметів), що формують усвідомлення національної особливості, створення своїми руками предметів, які пов'язані з різними обрядами». Лабораторія - місце, де кожен ознайомиться з народним життям. Найбільше подобається дітям, коли тут проводять уроки та різні цікаві заходи. Зміна навчального простору усучаснює заняття, а в лабораторії педагог має можливість формувати національну ідентичність за допомогою образів. Під час таких уроків здобувачі освіти отримують не тільки знання, у них виховується особливе гармонійне світосприйняття, яке властиве українському народу, що завжди жив за законами милосердя, справедливості, любові та добра. Тут гімназисти усвідомлюють: «Я – українець».

До сучасного уроку суспільство ставить багато вимог, але питання формування національно-культурної ідентичності є основним. Для його вирішення вчителем української мови та літератури Лагодою К.М. були проведені заняття саме в творчій літературно-дослідницькій лабораторії «Родовід». Стало традицією проводити уроки розвитку зв'язного мовлення в нашій лабораторії, особливо написання творів-описів. Так для здобувачів освіти 5 класу було запропоновано урок розвитку зв'язного мовлення “Портал часу” за темою: «Розвиток зв'язного мовлення. Особливості будови опису предмета. Складання опису предмета». П'ятикласники склали описи вишитих рушників, глечиків, горщиків та полив'яних мисок. Таке заняття надало можливість дітям відчувати свою особливість, як частинки етносу.

Є в лабораторії картини-портрети Тараса Шевченка, козаків, українських жінок. Користуючись цією наглядністю, учителі української мови проводять уроки з теми: “Письмовий твір-опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі з використанням дієприкметників і дієприкметникових зворотів (за колективно складеним складним планом)”. [8] Неодноразово гімназисти створювали описи інтер'єру. На це їх надихали картини українського побуту, якими розписані стіни приміщення. Такі заняття розвивають у дітей уміння відділяти “своє” від “чужого”, що є одним із етапів формування ідентичності, а також усвідомлювати приналежність до нації.

На тематичні вечорниці: “Односкладні речення. Узагальнення та систематизація вивченого” здобувачі освіти запросили своїх батьків. Восьмикласники під керівництвом Лагоди К.М., вивчивши традицію проведення вечорниць, відтворили її, а ще показали знання з синтаксису та пунктуації.

Завдяки цьому в дітей розвивається почуття вірності національним традиціям, любові до рідної землі, а відтак - національної самосвідомості.

Формуванню ідентичності сприяв ще один урок, який було проведено в лабораторії: “Ательє літературного дизайну за темою: “Розвиток української драматургії й театру””(учитель Лагода К. М.). До нього здобувачі освіти

8-А класу виготовили вертеп, ляльок, інсценували невелику виставу, яку самі створили. Таке плекання образів народної культури та театрального мистецтва сприяє ствердженню національної самосвідомості.

Учителі української мови та літератури неодноразово проводили в лабораторії уроки літератури рідного краю. Так були проведені заняття “Поетичне Криворіжжя”, “Літературний міст: від Кривого Рогу до всієї України”, “Сила нації в слові”, “Естафета читання поетичних творів”, вивчалася творчість окремих митців Криворіжжя. Тут створена зона активності “Алея письменників та поетів Криворіжжя”, а також педагогами та здобувачами освіти зібрана бібліотека літератури рідного краю. Є в нашій лабораторії й особлива локація - це куточок Пам’яті, присвячений випускниці нашої школи, поетесі Ларисі Лазірко, яка загинула в 80-их роках минулого століття разом з членами літоб’єднання “Рудана”. Біля цієї локації проводяться особливі уроки літератури рідного краю, які виховують у дітей гордість за свою гімназію, як частинку малої батьківщини, що допомагає усвідомити свою ідентичність.

Ще одним надбанням, а осередком національності є галерея, яка присвячена Тарасу Григоровичу Шевченку. Тут розміщена мапа світу, де відмічені міста з пам’ятниками Кобзарю та їх зображення, але особливим є його великий портрет, біля якого традиційно проводиться “Літературний марафон” - читання творів Тараса.

Результатом діяльності лабораторії є науково-дослідні та творчі роботи учнів, які відзначені на районному та обласному рівні.

Завдяки роботі в творчій літературно-дослідній лабораторії “Родовід” у гімназистів формується чітке усвідомлення належності до української нації, як самобутньої спільноти, виховується розуміння духовно-культурних цінностей, як складової української національної ідентичності.

Музей «Історія рідної школи» краєзнавчого профілю відкритий у 2012 році за ініціативи директорки гімназії Дворікової Ольги Леонідівни.

У 2017 році за вагомий внесок у справу виховання учнівської та студентської молоді, примноження надбань національної культури, збереження історичної спадщини українського народу та Музейного фонду України, пропаганди пам'яток історії, культури і природи музею «Історія рідної школи» присвоєно звання «Зразковий музей».

Пошукова робота триває. Музей постійно поповнюється новими матеріалами, зростає кількість експонатів, і в цьому допомагають усі учасники освітнього процесу. У гімназії започатковано довготривалий проєкт, який передбачає збір інформації про захисників України, випускників-героїв.

24.02.2022 – дата, яка внесла корективи в напрямки роботи музейної педагогіки, тому у нас з'явилися нові експонати та обладнано стенд «Війна за свій шлях», присвячені героїзму українського народу під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України.

Ці експонати використовуються на уроках історії, основ здоров'я, образотворчого мистецтва, трудового навчання та під час проведення позакласних виховних заходів. Так, наприклад, на уроці основи здоров'я учитель, користуючись музейними експонатами, навчила дітей накладати турнікети. Дякуючи Гореславцю Миколі, учню 9-Б класу, переможцю обласної олімпіади з обслуговуючої праці, який на уроках власноруч шие підсумки для наших захисників, у нас з'явилися нові експонати - це декілька зразків робіт, що хлопець передав у музей закладу. Учитель образотворчого мистецтва разом з учнями написала картини на патріотичну тематику. Вони були представлені на виставці, присвяченій благодійному марафону «ЄднаймосяЗарадиПеремоги КР 2.0. 7 районів, 7 тижнів, 7 пікапів», а потім зайняли своє місце в експозиції музею.

На базі музею «Історія рідної школи» проводяться:

– Тематичні екскурсії для майбутніх учнів «Гімназія радо зустрічає вас», «Я майбутній учень!».

– Щорічні тематичні екскурсії для здобувачів освіти 1-4 класів «Моя гімназія – моя гордість», «Становлення закладу освіти», «Видатні випускники гімназії», «Гімназія сьогодні».

– Екскурсії для учнів 5 – 9 класів: «Освітня досягнення закладу», «Наші славні випускники», «Спортивна слава закладу».

– До Дня захисників та захисниць України проводяться традиційні уроки історії у вигляді

зустрічі з воїнами ЗСУ, проведення уроків - екскурсій «Герої – наші земляки, уроків зв'язного мовлення, на яких діти пишуть листи учасникам бойових дій. Влаштовують зустрічі з родинами воїнів, які брали участь в АТО, ООС, вшановують пам'ять загиблих воїнів АТО, ООС, благодійному соціальному проєкті «Діти Кривбасу – дітям Донбасу», у акції «Червона стрічка надії».

- Організовано та проведено тематичні виставки: «Віхи історії закладу освіти», фотовиставки до Дня Пам'яті та Примирення, Дня національної єдності, до Дня захисника та захисниці України.
- Екскурсії та заходи, присвячені знаменним та пам'ятним датам.

Музей спрямовує свою роботу на виховання в здобувачів освіти активної життєвої позиції, моральних якостей, вибору свого місця в житті, проводить велику кропітку роботу зі збору й примноження матеріалів з історії закладу освіти, підтримує зв'язки з випускниками.

Учителі іноземної мови формують національну ідентичність на уроках англійської мови через різні методи та підходи. Ось кілька прикладів, які використовує Грибанова І.В.:

1. Теми для обговорення та проєктів:

- My Country, My Identity – учні готують презентації про культуру, традиції, символіку своєї країни англійською мовою.
- Famous Ukrainians in the World – дослідження видатних українців, їхнього внеску у світову культуру, науку, спорт.
- National Holidays and Traditions – порівняння свят в Україні та англomовних країнах, що допомагає усвідомити унікальність власної культури.

2. Інтерактивні методи навчання:

- Рольові ігри: наприклад, уявні туристичні поїздки, де учні презентують Україну англomовним гостям.
- Дебати: «Чому важливо зберігати національну культуру в глобалізованому світі?»
- Інтерв'ю: опитування старших членів родини про традиції та їх презентація англійською мовою.

4. Використання мультимедіа: перегляд відео та документальних фільмів про Україну англійською мовою. Створення власних відеопрезентацій про українські міста, культурні пам'ятки, кухню тощо.

5. Обмін досвідом через міжнародні проєкти. Участь у програмі обміну майбутніх лідерів (FLEX). Спілкування з ровесниками з інших країн про національну ідентичність, культуру, історію.

Таким чином, уроки англійської мови можуть стати ефективним інструментом для формування національної ідентичності, допомагаючи учням краще усвідомлювати власну культуру та представляти її на міжнародному рівні.

Учителі образотворчого та музичного мистецтв, технології і фізкультури об'єдналися в зоні активності: **“Українська мозаїка: жива карта ідентичності”**.

Уроки образотворчого мистецтва занурюють здобувачів освіти у світ творчості та національної художньої культури, розвивають відчуття краси рідного краю за допомогою різних видів мистецтва. На своїх уроках

Дорученко О. В. ознайомлює дітей із видами та жанрами образотворчого мистецтва патріотичного спрямування. Гімназисти дізнаються про творчість українських художників: Тараса Шевченка, Архипа Куїнджі, Володимира Орловського, Миколи Глуценка, Тетяни Яблонської та інших. Учні знайомляться з властивостями кольорів, їх розбілом та затемненням. Вивчаючи тему «Засоби виразності декоративно-прикладного мистецтва, “Народна іграшка як оберіг»», діти знайомляться з видами ляльок-мотанок та виготовляють їх.

Національна ідентичність та патріотизм є важливою складовою уроків музичного мистецтва. Учні дізнаються про значення гімну та історію виникнення, що він є одним з головних символів України поряд з прапором та гербом.

Одним із цікавих завдань для здобувачів освіти, виявилась підготовка плейлиста музичних творів про Україну з метою супроводу майстер-класів. Уроки мистецтва надихають дітей на творчість, дають можливість повірити у свої сили, зацікавити, спонукають до сприйняття природи рідного краю як

естетичного об'єкта, виховують патріотизм, потребу в збереженні та примноженні духовного багатства українського народу та національної ідентичності, готовність до захисту інтересів України.

Традиції фізичної культури, яку викладає в закладі Найдюк Неля Володимирівна, мають глибоке коріння. Наша гімназія є переможцем України у номінації: «Організація спортивно-масової роботи у закладах загальної середньої освіти». У козацькі часи фізична підготовка була невід'ємною частиною виховання майбутніх воїнів. На уроках фізичної культури гімназисти можуть знайомитися з традиційними українськими видами спорту, такими як козацький двобій, боротьба на поясах, тощо. Це сприяє збереженню та розвитку національної культури.

У Криворізькій гімназії №59 КМР постійно проводяться заходи до Дня здоров'я, Дня Збройних Сил України, Дня українського козацтва. Гімназисти беруть участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»), у сезонних спортивних змаганнях між класами на паралелі. Фізична культура в школі є важливим фактором формування та зміцнення української ідентичності учнів.

Скірко Т. І., учитель технології та трудового навчання, спрямовує свою роботу на формування в учнів практичних навичок, розвиток творчого мислення, виховання відповідальності та поваги до праці. На уроках педагог знайомить з традиційними українськими ремеслами, такими як вишивка, гончарство, лозоплетіння, різьблення по дереву. Це сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, формує почуття гордості за свій народ та його традиції і допомагає здобувачам освіти усвідомити свою приналежність до української культури, відчути зв'язок з минулим та зрозуміти своє місце в сучасному світі.

Створення безпечних і комфортних умов для навчання і виховання дітей завжди було пріоритетним напрямком діяльності нашого закладу освіти. З цією метою було облаштовано клас безпеки, адже знання з безпеки життєдіяльності -це запорука здоров'я, життя людини. Ми виховуємо у підростаючого покоління базові поняття основ безпечного середовища, яке

містить у собі знання з правил пожежної, мінної безпеки та цивільного захисту в цілому, засвоєння алгоритму дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій різного характеру.

У класі безпеки нашої гімназії передбачено такі зони:

- зона пожежної безпеки;
- зона мінної безпеки;
- зона безпеки життєдіяльності;
- зона домедичної допомоги;
- зона психологічного розвантаження;
- ігрова зона;
- зона перегляду відеоматеріалів.

Для учнів початкової ланки класні керівники проводять «Інформаційні відео хвилинки з псом Патроном», де діти знайомляться з героїчними сторінками історії України, зокрема подіями, пов'язаними із захистом держави, ліквідацією надзвичайних ситуацій (наприклад, Чорнобильська катастрофа,

рятувальні операції, військові події). В ігровій зоні відповідно до тематики занять, у доступній для дітей формі відбуваються обговорення ролі силових структур (ДСНС, ЗСУ, Національної поліції) у забезпеченні безпеки країни. Діти відвідують екскурсії у класі безпеки («Безпека-бренд мого життя», «Твоє життя у твоїх руках») з метою поглиблення та закріплення знань з безпеки життєдіяльності.

Під час роботи у класі безпеки з учнями різних вікових категорій популяризуємо українську мову в сфері безпеки. Проведення тематичних заходів українською мовою («Вогонь - друг, вогонь-ворог. Причини виникнення пожежі, їх наслідки», «Безпека в умовах війни»), квести («Наша безпека», «Маршрут безпеки», «Подорож у місто Безпечне»), конференції («Наша безпека в наших руках», «Безпека щоденного життя»), конкурси («Безпека дорожнього руху», «Найкращий знавець правил мінної безпеки»).

З метою формування активної громадської позиції запрошуємо в гімназію фахівців із безпеки (військових, рятувальників, медиків, інструкторів Асоціації саперів України), які у формі бесіди («Пес Патрон застерігає», «Правило двох стін», «Попереджений, значить озброєний», «Не підходь! Не чіпай! 101 набирай») діляться своїм досвідом із здобувачами освіти як себе поводити із вибухонебезпечними предметами, як надавати домедичну допомогу, та розповідають про важливість національної єдності.

Виховання національної свідомості в класі безпеки сприяє формуванню відповідального громадянина, готового до дій у критичних ситуаціях та, який усвідомлює свою роль у зміцненні безпеки держави. Це поєднання патріотизму, правової обізнаності та практичних навичок, які допоможуть майбутнім поколінням зробити Україну сильнішою та безпечнішою. Українська національна свідомість - основа буття нації.

«Координати UA: Подорож Україною»: у цій зоні активності об'єдналися вчителі природничо-математичного профілю.

Національно-патріотичне виховання – один із складників триєдиної мети

уроку. Використання його на уроках математики, фізики, хімії, біології для цього може бути дуже ефективним. Інтеграція національних тем у викладанні цих предметів дозволяє зробити освітній процес більш зрозумілим, цікавим та близьким до реального життя учнів. Використання національних тем не лише сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, й формує національну свідомість, патріотизм та зацікавленість у розвитку.

Вчителі математики, хімії, інформатики та фізики запропонували для дітей активність: “Визначні місця України на координатній площі”, а також задачі, пов’язані з народним побутом, звичаями та традиціями.

У найзатишнішому місці була розміщена зона активності “Мова - код нації”. Тут вчителі української мови розповіли гімназістам цікаві факти з історії мови, показали незвичайні досліди з таємного письма, навчили розшифровувати листи.

Вчителі біології та хімії назвали свою зону активності: “Зелена скриня України”. Здобувачі освіти ознайомилися з красою рідного краю, його особливостями.

Дітям були запропоновані ще такі активності: “Історична лабораторія” (дослідження родинних історій), “Творча майстерня”(вивчення петриківського розпису, виготовлення різних фігурок). “Літературна квест - павутилка”.

Такий формат уроку дозволяє використовувати різноманітні найбільш

ефективні педагогічні методи та прийоми, які сприяють глибшому розумінню учнями власної національної ідентичності, збереженню історичної пам’яті та культурних і мовленнєвих традицій українського народу.

Отже, результатом проведення сучасних уроків,

як засобів виховання національної свідомості, патріотизму, є багато досягнень у діяльності Криворізької гімназії №59 КМР: робота музею “Історія рідної школи”; творчої літературно-дослідної лабораторії; галереї, присвяченої Т. Г. Шевченку; діяльність класу безпеки, який став опорним для Інгулецького району; представлення досвіду роботи педагогів на районних наукових пікніках; захист науково-дослідних і творчих робіт гімназістів; перемога Школи Юрія у Програмі обміну майбутніх лідерів «FLEX»; проведення загальногімназійного

свята “Посвята в козачата”, яке відбувається щорічно для п’ятикласників; І місце у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-спортивній грі “Сокіл” (“Джура”) на районному рівні, призові місця на міському та обласному рівнях; участь у Всеукраїнській молодіжній громадській організації “Сокіл”. Таким чином, використовуючи різні інтерактивні технології, через ігрові та інноваційні методи, ми розвиваємо в гімназистів патріотичне ставлення до великої та малої батьківщини, етнічну самосвідомість, формуємо національну ідентичність.

ВИСНОВКИ.

Сучасний урок, як форма організації освітнього процесу є ефективним інструментом, створює умови для формування колективної національної свідомості. Формат уроків дозволяє використовувати різноманітні найбільш ефективні педагогічні методи та прийоми, які сприяють глибшому розумінню учнями власної національної ідентичності, збереженню історичної пам’яті та культурних традицій українського народу. В умовах війни це набуває особливого значення, оскільки допомагає здобувачам освіти усвідомити свою роль у боротьбі за незалежність України та сприяє збереженню її культурно-історичної пам’яті.

Педагогічний колектив Криворізької гімназії №59 Криворізької міської ради рекомендує (зкладам початкової, базової, загальної середньої освіти, позашкільним навчальним закладам) проведення сучасного уроку як однієї з форм самоусвідомлення здобувачами освіти національної ідентичності шляхом використання активних методів роботи.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ:

1. [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>]
2. [<https://esu.com.ua/article-13770>]
3. [https://urst.com.ua/act/pro_osvitu#google_vignette]
4. [https://osvita.ua/school/method/technol/694/#google_vignette]
5. [https://go.gromadosvita.org.ua/P_1-1.html]
6. [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=identychnist_nacionalna]
7. [<https://naurok.com.ua/formuvannya-nacionalno-svidomosti-patriotichnih-pochuttiv-zdobuvachiv-osviti-zasobami-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-370988.html>]
8. [<https://osvita.ua/school/program/program-5-9/89671/>]

Делікатна Н. М.,
кандидат педагогічних наук,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
ліцей №80 Печерського району м. Києва
Natalis2012@ukr.net

Стельмашук С. А.,
директор ліцею,
ліцей №80 Печерського району м. Києва,
svetast1412@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу ролі штучного інтелекту (ШІ) у педагогіці у розвитку обдарованості, розглядаючи його як багатогранний феномен. ШІ досліджується з точки зору сприяння ідентифікації обдарованих учнів, персоналізації їхнього навчання та розвитку креативного потенціалу. Особливу увагу приділено можливостям ШІ в адаптації навчальних програм, аналізі даних про прогрес учнів та створенні інноваційних освітніх середовищ. Водночас розглядаються виклики, пов'язані з етичними аспектами, збереженням людського фактору в освіті та уникненням надмірної алгоритмізації творчих процесів. На основі теоретичного аналізу та практичних прикладів автори доводять, що ШІ є не лише технічним інструментом, а й потенційним партнером, який може доповнити педагогічні практики, зберігаючи баланс між технологіями та гуманістичними цінностями.

Ключові слова: штучний інтелект, обдарованість, персоналізоване навчання, креативність, освітні технології, ідентифікація талантів, етичні виклики, інноваційні середовища, гуманістичний підхід, аналіз даних.

Annotation. This article analyzes the role of artificial intelligence (AI) in pedagogy for the development of giftedness, viewing it as a multifaceted phenomenon. AI is explored from the perspective of facilitating the identification of gifted students, personalizing their learning, and fostering their creative potential. Particular attention is paid to the capabilities of AI in adapting curricula, analyzing student progress data, and creating innovative educational environments. Simultaneously, challenges related to ethical considerations, preserving the human factor in education, and avoiding excessive algorithmization of creative processes are examined. Based on theoretical analysis and practical examples, the authors argue that AI is not merely a technical tool, but a potential partner that can complement pedagogical practices, maintaining a balance between technology and humanistic values.

Keywords: artificial intelligence, giftedness, personalized learning, creativity, educational technologies, talent identification, ethical challenges, innovative environments, humanistic approach, data analysis.

У сучасному світі, де технологічний прогрес рухається з неймовірною швидкістю, штучний інтелект (ШІ) стає не просто модним трендом, а

невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Його проникнення в усі сфери людської діяльності, зокрема в освіту, відкриває безмежні можливості та ставить перед нами нові виклики. Особливо актуальним є питання застосування ІІІ в педагогіці обдарованості, де індивідуалізація навчання та розкриття творчого потенціалу кожного учня є ключовими завданнями.

Обдаровані діти, з їхніми унікальними здібностями та потребами, вимагають особливого підходу в навчанні. Традиційні методи часто не можуть забезпечити необхідний рівень персоналізації та стимулювання їхнього інтелектуального розвитку. Саме тут ІІІ може стати потужним інструментом, здатним адаптуватися до індивідуальних особливостей кожного учня, надавати миттєвий зворотний зв'язок та створювати інтерактивні навчальні середовища [18].

Проте, виникає питання: чи стане ІІІ лише допоміжним інструментом у руках педагога, чи повноцінним партнером у навчальному процесі? Чи зможе він замінити людський фактор, емпатію та творчість, які є невід'ємними складовими педагогіки обдарованості? Або ж його роль полягатиме в тому, щоб розширити можливості педагога, надаючи йому нові інструменти та ресурси для ефективної роботи з обдарованими учнями? [16]

Ця стаття має на меті дослідити потенціал ІІІ в педагогіці обдарованості, проаналізувати його можливості та виклики, які він ставить перед сучасною освітою. У статті розглянуто, як ІІІ може допомогти у виявленні обдарованості, створенні індивідуальних навчальних планів, оцінюванні прогресу учнів та стимулюванні їхньої творчості. Також буде розглянуто етичні та соціальні аспекти застосування ІІІ в освіті, зокрема питання конфіденційності, безпеки та рівного доступу до технологій.

Штучний інтелект (ІІІ) дедалі частіше застосовується в педагогіці обдарованості як потужний інструмент, що оптимізує ключові аспекти навчального процесу. Завдяки здатності обробляти великі обсяги даних, адаптуватися до індивідуальних потреб і автоматизувати рутинні завдання, ІІІ стає незамінним помічником педагогів.

Виявлення обдарованих учнів є одним із найскладніших завдань у педагогіці, адже традиційні методи, такі як стандартизовані тести чи спостереження, не завжди здатні розпізнати приховані здібності. ІІІ пропонує інноваційний підхід до цієї проблеми завдяки алгоритмам машинного навчання, які аналізують широкий спектр даних – від академічних результатів до творчих проєктів і навіть поведінкових характеристик. Наприклад, система IBM Watson використовує когнітивний аналіз для оцінки інтелектуальних здібностей учнів, виявляючи патерни, які можуть вказувати на виняткову обдарованість у математиці, мистецтві чи природничих науках [17]

Інноваційні технології, такі як штучний інтелект, вносять суттєві зміни у способи викладання та навчання, вдосконалюючи якість освіти та створюючи нові можливості для учнів та педагогів. Наприклад, Китай вкладає значні ресурси в розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту для поліпшення навчального процесу та забезпечення індивідуалізованого підходу до кожного учня. Україна також активно розвивається в цьому напрямку, що підтверджується «Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні», де освіта визначена як пріоритет. Подальшим кроком є «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні», яка являє собою наступний етап впровадження планів і визначає стратегічні напрямки, науковий потенціал та джерела фінансування. Розвиток технологій штучного інтелекту в освітньому середовищі є важливим напрямком сучасного розвитку. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі має великий потенціал для покращення ефективності навчання та персоналізації освітнього процесу [6, ст. 252]. Штучний інтелект може перетворити роль вчителя, зробивши його фасилітатором, наставником і партнером у процесі навчання. Незважаючи на технологічний прогрес, важливо пам'ятати про те, що учитель залишається не тільки джерелом знань, але й ментором, який сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей, соціальних та інших навичок, які не завжди легко вимірювати алгоритмічними методами. У процесі навчання велику роль, і сьогодні, і в майбутньому, відіграє взаємодія між учнями та вчителем. Технології можуть підтримувати цей зв'язок, але ніколи його не замінять. Замість конкуренції, штучний інтелект служить союзником вчителя, поліпшуючи його роль і збільшуючи його важливість. Роль штучного інтелекту в освіті полягає в підтримці вчителів та учнів, роблячи навчання більш доступним, цікавим та ефективним. Інтеграція технологій може стати джерелом індивідуалізованого навчання, що адаптується до потреб кожного учня. Відсутність жорстких рамок у навчанні дозволяє кожному учневі розвиватися у власному темпі та за власними інтересами. Таким чином, впровадження штучного інтелекту в освіту створює потужні можливості для інновацій та покращення освітнього процесу, але водночас підкреслює неперевершену роль вчителя у формуванні повноцінної та глибокої освіти. Отже, хоча штучний інтелект вносить значний вклад у поліпшення освіти, ключову роль грає взаємодія між людьми. Вчитель залишається необхідним посередником, який сприяє розвитку інтелекту, характеру та етичних цінностей учнів. Всіляке технологічне вдосконалення має служити основній меті – надати якісну освіту для кожного учня. Важливо відзначити, що успіх впровадження штучного інтелекту в освіту вимагає співпраці всіх учасників освітнього процесу. У подальших дослідженнях та розвитку освіти важливо враховувати думку учнів, вчителів та батьків. Спільна робота усіх сторін – ключ до успішного

впровадження інновацій та досягнення високих результатів в навчанні. Педагоги мають активно вивчати можливості технологій та забезпечити їхню інтеграцію в навчальну програму. З іншого боку, учні та їхні батьки можуть брати участь у визначенні та обговоренні нових методів навчання, щоб забезпечити врахування різних точок зору. Також, слід враховувати, що розвиток штучного інтелекту в освіті повинен супроводжуватися постійною підтримкою та навчанням вчителів. Освітняни повинні мати можливість оволодівати новими технологіями, розуміти їхні переваги та обмеження, а також вміти ефективно інтегрувати їх у свою педагогічну діяльність. Програми професійного розвитку для вчителів, спрямовані на освоєння цифрових технологій, стануть важливою частиною успішного впровадження штучного інтелекту в освіту. На думку Содель О., одна з найважливіших переваг штучного інтелекту в освіті – це його здатність забезпечувати персональний досвід навчання. Такі технології штучного інтелекту, як обробка природної мови, глибоке та машинне навчання, допомагають здобувачам освіти отримувати доступ до навчальних матеріалів швидше та ефективніше, ніж будь-коли раніше. Також штучний інтелект може створювати персональні шляхи навчання та надавати індивідуальний зворотній зв'язок, дозволяючи здобувачам освіти навчатися у своєму власному темпі та стилі [8]. Окремо слід виділити індивідуалізацію навчання дітей з особливими. У дослідженні [12] зазначається, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) розглядаються як засіб полегшення освітньої інклюзії, що дає можливість усім людям з різними вадами інтелекту, зору, слуху чи моторики отримати доступ до формальної освіти та, загалом, досягти основних цілей освіти як права, а не як привілею [12, с. 352]. Справді, переваги застосування штучного інтелекту в освіті виявляються особливо яскраво при самостійному опануванні навчального матеріалу та взаємодії з вчителем. Штучний інтелект може полегшити роботу педагога, забезпечуючи широкі можливості для оптимізації навчального процесу та підвищення ефективності викладання. Надалі наведено декілька способів, якими штучний інтелект може бути корисним для освітнього процесу:

- індивідуалізоване навчання: штучний інтелект дозволяє створювати індивідуальні програми для кожного учня, що враховують його темп навчання, рівень розуміння та особисті потреби. Навчальні програми, розроблені з використанням штучного інтелекту, можуть адаптуватися до рівня навчання кожного учня, надаючи додаткові завдання для тих, хто швидше засвоює матеріал, або надаючи додаткову підтримку тим, хто потребує додаткового часу та ресурсів;

- зручність і доступність: використання штучного інтелекту у вигляді онлайн-ресурсів робить освітній процес доступним із будь-якого місця та у будь-який зручний час. Завдяки віртуальним інструментам та онлайн-ресурсам, учні

можуть вивчати новий матеріал, спілкуватися з однолітками та педагогами, незалежно від місця їх проживання;

- миттєвий зворотній зв'язок: системи штучного інтелекту можуть надавати миттєвий аналіз помилок, що дозволяє учням негайно коригувати свої дії та виправляти неточності;

- покращення методів оцінювання: системи оцінювання з використанням штучного інтелекту можуть забезпечити вчителям миттєві результати, що дозволить оперативно реагувати на потреби учнів та поглиблювати обговорення проблемних питань;

- автоматизація рутинних завдань: штучний інтелект може виконувати рутинні завдання, такі як перевірка домашніх завдань чи організація розкладу, звільняючи час педагога для більш творчої та індивідуальної роботи з учнями;

- аналітика та прогнозування успішності: системи штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних, щоб надавати педагогам аналітику про навчальний процес, допомагати у виявленні тенденцій та розробці стратегій для покращення якості навчання;

- створення інтерактивних матеріалів: інтелектуальні технології можуть допомагати створювати цікаві та інтерактивні навчальні матеріали, що сприяють залученню учнів та поліпшенню їх розуміння предмету;

- мотивація до навчання: використання цікавих ігор, віртуальних нагород та конкурсів за допомогою штучного інтелекту може стимулювати учнів і підвищити їхню мотивацію до навчання.

Системи можуть створювати індивідуалізовані мотиваційні стратегії, враховуючи інтереси та потреби кожного учня. Освіта, підтримувана штучним інтелектом, відкриває нові перспективи для покращення навчання та готовності молодого покоління до викликів сучасного світу. Навички 21-го століття, такі як комунікація, робота в команді та розв'язання проблем. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах розвиваються в умовах швидкої зміни технологій. Штучний інтелект може бути каталізатором для навчання протягом усього життя, допомагаючи учням адаптуватися до швидких змін у світі та забезпечуючи їм необхідні інструменти для успішного майбутнього. Його потенціал може бути використаний для створення інклюзивного навчального середовища. Зупинити розробку штучного інтелекту нереально, тому що він робить наше життя легшим і зручнішим. Головним завданням є встановлення надійного контролю над його роботою. Для цього необхідно проводити серйозні дослідження, запобігати ймовірним ризикам та бути переконаними, що штучний інтелект виконуватиме те, що запрограмувала людина, без неполадок та непередбачуваних результатів [3, с. 248]. Розвиток штучного інтелекту в освіті також повинен ґрунтуватися на принципах етики та

конфіденційності. Важливо визначити ясні стандарти для збору, зберігання та використання даних учнів, щоб гарантувати їхню приватність та безпеку. Освітні заклади повинні вдосконалити свої політики безпеки та взаємодії з технологіями, а також надавати учням та їхнім батькам повний контроль над використанням їхніх особистих даних. Ще одним важливим аспектом є доступність технологій для всіх шарів суспільства. Забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів та забезпечення інклюзивності є ключовим завданням. Важливо підкреслити, що інтеграція штучного інтелекту в освіту повинна враховувати різноманітні культурні та соціальні контексти. Алгоритми та програми повинні бути адаптовані до різних мов, культурних особливостей та потреб різних груп учнів. Усі ці важливі аспекти показують, що впровадження штучного інтелекту в освіту – це складний та багатогранний процес, який вимагає уважного планування, співпраці всіх зацікавлених сторін та глибокого розуміння впливу цих змін на навчання та суспільство в цілому. У галузі освіти виокремлюються три напрямки розвитку систем штучного інтелекту: системи, спрямовані на оптимізацію управління освітнім процесом; системи, спрямовані на індивідуалізацію навчання для учнів; системи, спрямовані на підтримку вчителів. Системи, спрямовані на оптимізацію управління освітнім процесом. Ці платформи призначені для автоматизації та оптимізації різних аспектів управління освітнім процесом в закладах освіти, включаючи навчальну діяльність, комунікацію між учасниками навчального процесу, відстеження успішності учнів та гнучкість навчання. Такі системи дозволяють формувати розклад, контролювати відвідуваність та перевіряти домашні завдання. Прикладом може слугувати британський проєкт OUAlyse, який використовує методи машинного навчання для моніторингу успішності учнів та студентів, ідентифікує тих, хто потребує додаткової допомоги, і повідомляє вчителів. D2L Brightspace – хмарне закрите навчальне середовище, де елементи штучного інтелекту використовуються для адаптивного навчання, аналізу успішності студентів, індивідуалізації змісту та забезпечення ефективності навчального процесу. Swift – це набір методів, розроблених компанією Swift Learning Services в Індії, з метою допомогти ICYO (індивідуальні системи управління освітою) використовувати дані, що генеруються в електронному модулі навчання. Зібрані дані в результаті взаємодії з учнями містять важливу інформацію про те, коли і чому учень може зіткнутися з труднощами або досягти успіху в навчанні. Аналіз цих даних допомагає створювати індивідуальні навчальні траєкторії, враховуючи вподобання учнів. Система «ALP» в США є внутрішнім інструментом на основі штучного інтелекту для підтримки стандартних освітніх технологій. Система аналізує дані користувачів кожного окремого учня та збирає їх для створення психометричного профілю його взаємодій, вподобань і досягнень [13, с. 15].

Також варто зазначити українську систему «Єдина школа», яка надає всі необхідні інструменти для електронної та автоматизованої роботи в сфері освіти. За планами розробників, з 2023 року система буде впроваджувати штучний інтелект для оптимізації адміністративних процесів, планування уроків, ведення електронного журналу та інших аспектів управління класом.

Інтелектуальні освітні системи є найбільш розповсюдженими варіантами використання штучного інтелекту в освіті, учні взаємодіють з ними частіше ніж із будь-якими іншими. Інтелектуальні освітні системи отримали значні інвестиції і зацікавленість від технологічних компаній на світовому ринку, їх активно використовують у системах освіти по всьому світу для мільйонів учнів. Наприклад, Khan Academy використовує інтелектуальну освітню систему для надання індивідуалізованих уроків з різних предметів, таких як математика, наука, історія тощо. Система відстежує успішність учнів та пропонує персоналізовані завдання та матеріали для покращення розуміння предмету. Компанія Third Space Learning успішно запроваджує інноваційні проекти, спрямовані на поліпшення якості вивчення математики у визначених регіонах. Штучний інтелект використовується для визначення рівня засвоєння учнями матеріалу, рекомендації більш ефективних методів навчання, моніторингу виконання домашніх завдань та навіть взаємодії з учителями та учнями під час уроків. Це дозволяє системі вчасно виявляти випадки зниженої уваги та робити рекомендації вчителям щодо адаптації темпу уроків для оптимального навчання. Мобільні додатки, такі як Duolingo або Babbel використовують інтерактивні завдання, групуючи їх у форму гри, що створює зацікавленість та мотивацію в процесі вивчення іноземних мов. Учні мають змогу виконувати різноманітні вправи, отримувати бали та відстежувати свій прогрес, тим самим роблячи процес вивчення мови більш захопливим та ефективним. Віртуальна реальність та доповнена реальність – це дві взаємопов'язані інновації, що застосовуються в освітньому контексті і часто поєднуються з машинним навчанням та іншими методами штучного інтелекту для покращення взаємодії з користувачем. Віртуальна реальність застосовується в навчанні різних шкільних предметів, включаючи астрономію, біологію, фізику, історію тощо. Приклади використання віртуальної та доповненої реальності в освіті включають «Blippar», «EonReality», «Google Education», «NeoBear» та «VR Monkey» [13, с. 17]. Системи, спрямовані на підтримку вчителів. Багато спрямованих на вчителів застосунків із застосуванням штучного інтелекту призначені допомагати педагогам зменшити робоче навантаження шляхом автоматизації завдань, таких як виставлення оцінок, виявлення плагіату, адміністративні обов'язки та надання зворотного зв'язку. Та все ж, незважаючи на весь свій потенціал, використанню спрямованих на вчителів застосунків штучного інтелекту для розширення можливостей педагогів та підвищення ефективності навчання до цього часу приділялося значно менше уваги, ніж застосункам штучного інтелекту,

орієнтованим на учнів. Однак цю проблему поступово починають вирішувати. Прикладом такого інструменту, хоча із деякими етичними проблемами, був помічник із штучного інтелекту «Джилл Уотсон», розроблений в Технологічному інституті Джорджії в Сполучених Штатах Америки. Даний помічник обробляв запити студентів на форумах інституту, надаючи стандартні відповіді за допомогою штучного інтелекту та лише у складних ситуаціях направляв питання викладачам-людям. Замість простої автоматизації комп'ютерного навчання, штучний інтелект може допомогти відкривати нові можливості для викладання та навчання. Існує кілька застосунків на основі штучного інтелекту, які спрямовані на те, щоб надати вчителям можливість полегшити трансформацію процесів навчання. Було проведено деякі дослідження в цьому напрямі, але перед тим, як їх можна буде впровадити на практиці, потрібно вирішити багато технічних та етичних питань [13, с. 17].

Підсумовуючи, зазначимо, що штучний інтелект у педагогіці обдарованості відкриває нові горизонти для розвитку унікальних здібностей здобувачів освіти, виступаючи водночас інструментом і потенційним партнером у навчальному процесі. Як інструмент, він забезпечує персоналізацію навчання, допомагає адаптувати завдання до індивідуальних потреб обдарованих дітей і сприяє ефективному засвоєнню знань через аналіз даних та автоматизацію рутинних процесів. Водночас, як партнер, ШІ може стимулювати креативність, пропонувати нестандартні підходи до вирішення завдань і сприяти розвитку критичного мислення. Його здатність аналізувати дані й адаптувати навчальні програми доведено практикою, а приклади, такі як Smart Tutor чи IBM Watson, підтверджують його ефективність. Водночас ШІ має потенціал стати партнером, який не лише підтримує вчителя, а й активно взаємодіє з учнями, стимулюючи їхній креативний та інтелектуальний розвиток через діалог, симуляції та інноваційні проєкти. Проте ключовим залишається баланс: ШІ не замінить людського наставника, а доповнить його, зберігаючи емоційний зв'язок і здатність до глибокого розуміння, притаманні лише педагогу. Таким чином, майбутнє педагогіки обдарованості лежить у гармонійному поєднанні технологічних можливостей ШІ та людської інтуїції, що разом створюють оптимальні умови для розкриття потенціалу кожного здобувача освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р). URL: <https://cutt.ly/kwDG2MG8>
2. Андрощук Г. Тенденції розвитку технологій штучного інтелекту: економіко-правовий аспект. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № DOI: <https://doi.org/10.33731/32019.173817>.
3. Грицишин В., Габрусева Н. Штучний інтелект сьогодні і завтра. Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій : тези

- Міжнародної науково-технічної конференції. Тернопіль, 2020. С. 247–248. URL: <https://cutt.ly/EwDG4ks9>
4. Даниленко Ю. Від III до I: що таке штучний інтелект та як він трансформує світ (speka.media). URL: <https://cutt.ly/OwDG5xII>
 5. Використання штучного інтелекту в сучасних умовах / А. О. Дубчак, Я. В. Литвиненко // Матеріали міжнародної наукової конференції «Іван Пулюй: життя в ім'я науки та України» (до 175-ліття від дня народження), 28-30 вересня 2020 року. – Т. : ФОП Паляниця В. А., 2020. – С. 64–65. – (Важливі аспекти практичного застосування здобутків сучасної науки і новітніх технологій). URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32876>
 6. Мельник А.В. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. 7 квітня 2023 р. Глухів, 2023. С. 250–253 URL: <https://cutt.ly/twDG6sN8>
 7. Петручок Ю. Штучний інтелект: чого очікувати? Філософські виміри техніки : тези Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів. Тернопіль, 2019. С. 102–103. URL: <https://cutt.ly/EwDG664J>
 8. Содоль О. Потенціал штучного інтелекту у вищій освіті. URL: <https://nubip.edu.ua/node/126807>
 9. Фратавчан В.Г., Фратавчан Т.М., Лукашів Т.О., Літвінчук Ю.А., Методи та системи штучного інтелекту: навчальний посібник. Чернівці: ЧНУ, 2023, – 114 с. URL: <https://cutt.ly/IwDHwPZ2>
 10. Шевченко І. Дослідження штучного інтелекту в Україні: здобутки та перспективи. URL: <https://cutt.ly/DwDHeR3M>
 11. A.-M. Androniceanu, I. Georgescu, M. Tvaronavičiene, A. Androniceanu Canonical correlation analysis and a new composite index on digitalization and labor force in the context of the industrial revolution 4.0. Sustainability (Switzerland), 12, 2020. URL: <https://cutt.ly/zwDHRHzY>
 12. C. S. González-González, J. Muñoz-Arteaga, C. A. Collazos Educational inclusion through ict. IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje, 16, 2021. Pp. 352–354. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9686555>
 13. Fengchun Miao, Wayne Holmes, Ronghuai Huang, and Hui Zhang. AI and education. Guidance for policy-maker. URL: <https://cutt.ly/pwDHionn>
 14. Jackson, G. (2022). The Role of Artificial Intelligence in Language Learning. International Journal of Technology-Enhanced Learning, 14(3), 243–257. URL: <https://cutt.ly/uwDHoF5k>
 15. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. What It Means and How to Respond. URL: <https://cutt.ly/xwDHpwZR>
 16. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., Forcier, L. B. Intelligence unleashed: An argument for AI in Education. Pearson. 2016
 17. Roll, I., Wylie, R. Evolution and Revolution in Digital Assessment. How Computing Technologies are Changing How We Assess Students. Routledge., 2016
 18. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., Gouverneur, F., Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education 1 – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education 16(1), 1-27., 2019

Демченко О. П.,
кандидатка педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту обдарованої дитини НАП України
d_elena_pr@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКІ ВПРАВИ ЗА МЕТОДИКОЮ ГЮРО ХЕЛЬСКОГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Анотація. У статті показано важливість розвитку критичного мислення у контексті розв'язання завдань наукової освіти дітей і молоді в Україні. Звернено увагу на тому, що в динамічних умовах ХХІ століття для людини не достатньо володіти певною сумою знань. На перший план виходить здатність особистості швидко орієнтуватися у великому масиві інформації, критично аналізувати її. Педагоги закладів загальної середньої та позашкільної освіти мають використовувати ефективні освітні моделі для розвитку критичного мислення учнів. Акцентовано на розвивальному потенціалові європейської освітньої моделі «Філософський діалог» для формування творчої та критично мислячої особистості. Розкрито особливості її апробації в межах експерименту Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України (2024-2025 рр). Подано методичні аспекти і наведено приклад використання філософського діалогу на уроках у початковій школі.

Ключові слова: критичне мислення, евристичні питання, освітня модель «Філософський діалог», філософські вправи.

Abstract. The article shows the importance of developing critical thinking in the context of solving the problems of scientific education of children and youth in Ukraine. Attention is drawn to the fact that in the dynamic conditions of the 21st century, it is not enough for a person to have a certain amount of knowledge. The ability of a person to quickly navigate a large amount of information and critically analyze it comes to the fore.

Teachers of general secondary and extracurricular education institutions should use effective educational models to develop students' critical thinking. The emphasis is on the developmental potential and methodological aspects of the European educational model "Philosophical Dialogue" for the formation of a creative and critically thinking personality.

The features of its testing within the framework of the experiment of the Institute of Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (2024-2025) are revealed. An example of using philosophical dialogue in elementary school lessons is given.

Key words: critical thinking, heuristic questions, educational model "Philosophical Dialogue", philosophical exercises.

Історичний і соціальний контекст ХХІ століття характеризується низкою особливостей (глобальні виклики, екологічні проблеми, стрімке «старіння» і оновлення інформації, цифровізація та диджиталізація суспільства тощо), які,

серед іншого, зумовлюють необхідність реформування системи освіти. У перспективі успішною та конкурентоздатною може стати не людина-енциклопедист / інтелектуал / «носіє знань», а людина-дослідник / мислитель. Молоде покоління має навчитися постійно вдосконалюватися, орієнтуватися у великому масиві інформації, зокрема в Інтернеті, протистояти дезінформації, аналізувати факти і події, шукати обґрунтовані рішення, робити висновки тощо. Освіта, яка має бути спрямована у майбутнє, повинна готувати дітей і молодь до нових умов і реалій життя, виховувати їх як активних здобувачів знань, суб'єктів особистісного зростання, пізнання навколишнього світу та себе у ньому тощо.

Виховання активної, творчої та критично мислячої особистості особливо актуалізується у контексті євроінтеграції нашої держави та становлення демократичного суспільства, в умовах пошуку шляхів і технологій для творчої самореалізації дітей і молоді, розвитку здібностей та обдарованості [7]. Розвиток такого типу мислення є одним із завдань Концепції «Нова українська школа» [10]. Зокрема, серед пріоритетів реформування освіти визначено також створення умов для набуття учнями 11-ти ключових компетентностей. Аналіз їх змісту показав, що для них є спільними низка вмінь, зокрема: критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми тощо.

Критичне мислення оцінюється як складне, багатовимірне й багаторівневе явище, важлива характеристика сучасної людини і вагома навичка XXI століття. Різні аспекти розвитку такого типу мислення досліджували у свій час відомі зарубіжні психологи і педагоги (Дж. Брунер, Д. Дьюї, Л. Елдер, Р. Енніс, Д. Клустер, А. Кроуфорд, Д. Макінстер, В. Метью, Ж. Піаже, Р. Пол, С. Саул, Д. Халперн та ін.). Так, Д. Клустер [6] виділив та обґрунтував сутнісні характеристики критичного мислення, яке є самостійним / індивідуальним; починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити; потребує переконливої аргументації; інформація є його відправним, а не кінцевим пунктом.

Цей науковий феномен також вивчає низка українських учених (Н. Вукіна, Н. Дементієвська, Л. Терлецька, С. Терно, О. Тягло, Н. Харченко, Т. Щербань та ін.). Важливим напрямом наукових розробок (Т. Бандурович, О. Белкіна-Ковальчук, І. Бондарчук, В. Голяк, Н. Гупан, Р. Матоніна, І. Письменна, О. Пометун, О. Швець, В. Щербицька та ін.) є пошук технологій і методів розвитку критичного мислення дітей і молоді.

У своїх працях С. Терно відзначає, що термін «критичне мислення» є умовним і використовується для позначення наукового типу мислення, важливого для розв'язання нетривіальних практичних проблем в освітньому просторі [11].

Водночас дослідник обґрунтовує значення такого типу мислення, яке «використовується для розв'язування таких задач, які вимагають процесу пошуку, причому в невизначеному полі, коли завчасно невідомо, де слід шукати ті уявлення, поняття і судження, які можна застосувати для розв'язання задачі» [11].

У свою чергу, Н. Харченко, характеризуючи критичне мислення, відзначає, що воно передбачає сформованість наступних умінь: «аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, оцінювати свої думки та сторонні впливи на них, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; формулювати самостійні судження й будувати переконливу аргументацію; здійснювати рефлексію та коригування власної діяльності» [12].

Розвиток критичного мислення є одним із завдань зарубіжного педагогічного напрямку «Філософія для дітей», «рефлексивної» моделі освіти, яка представлена у працях М. Ліпмана [9] та його послідовників. Метою такої освітньої моделі було визначено розвиток в учнів «мислення вищого порядку», яке має бути передусім критичним, креативним і піклувальним (турботливим). З огляду на це, фокус навчальної діяльності спрямовується не на засвоєння певної інформації, а на осмислення внутрішніх сенсів / характеристик предметів і явищ, які досліджуються. В останні десятиріччя прихильники «Філософії для дітей» упроваджують її принципи та використовують методи в освітніх системах низки країн світу (Австралії, Англії, Південній Кореї тощо). Нині ця педагогічна концепція відома також в Україні.

Ідею філософствування узагальнено, модифіковано та продовжено в контексті розробки освітньої моделі «Dialogos» / «Філософський діалог», одним з авторів і популяризаторів якої є Г. Хельског [14-15]. Філософський діалог розроблявся протягом декількох років з метою забезпечення здорового росту та розвитку мудрості, критичного мислення дітей і молоді в мультикультурному та мультирелігійному контекстах. На думку вченої, найприродніше, що може робити дитина, – це ставити запитання і дивуватися: *Чому місяць жовтий? Що знаходиться всередині? Що станеться, якщо...? Чи існують ангели? Що буде, коли ми помremo?.* У той же час, дослідниця відзначає, що шкільне навчання має тенденцію «вбивати» допитливість учнів і їхнє бажання досліджувати, фантазувати і дізнаватися. До того ж, воно «присипляє» дітей, здебільшого даючи їм заздалегідь визначені відповіді. Як наслідок, є ризик зробити особистість слухняною, а у гіршому випадку – безвідповідальною, даючи їй заздалегідь визначену інформацію, не заохочуючи її ставити почуте і побачене під сумнів.

Для подолання такого недоліку традиційного навчання Г. Хельског [14–15] пропонує використовувати філософські вправи, які можуть «розбудити» учнів знову; «запрошують» їх стати відповідальними і мудрими мислителями; допоможуть їм з почуттями справедливості та сміливості робити те, що правильно. Водночас науковиця відзначає, що «Dialogos» не може і не повинен замінити традиційні форми навчання, а має стати доповненням до лекцій і дискусій, письмових завдань, а краще – їх інтегрованим аспектом.

Освітня модель «Філософський діалог» уже декілька десятиліть успішно використовується у низці країн Європи у роботі з дітьми, починаючи з дошкільного віку, учнями і студентською молоддю, дорослими. Її основні ідеї були презентовані українським науковцям під час тренінгів у рамках міжнародного проєкту «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Норвегії, Україні та Палестині» (напрямок «Упровадження демократії в комунікації в освітньому процесі») (2018 р.). Далі учасники проєкту, викладачі ЗВО Вінниці, Києва, Слов'янська, Чернігова, апробували філософські вправи під час викладання психолого-педагогічних дисциплін. Також було проведено тренінги для педагогів-практиків з метою ознайомлення їх з освітньою моделлю «Філософський діалог» [3-4].

Філософський діалог став однією серед освітніх моделей, які апробуються у відділі проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України у контексті розробки науково-дослідної теми «Методичні засади впровадження освітніх моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування в закладах загальної середньої та позашкільної освіти (2024-2025 р.р.)». Передовсім провідні вчені інституту обґрунтували концептуальні засади наукової освіти дітей і молоді [2; 5], розробили теоретичні засади, алгоритми використання освітніх моделей для реалізації її завдань [8]. Наступним етапом є популяризація «Філософського діалогу» та інших освітніх моделей серед педагогів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, перевірка їх ефективності для розвитку критичного мислення молодших школярів у контексті розв'язання завдань наукової освіти.

Відповідно до цього, протягом січня-квітня 2025 року організовується онлайн-курс з підготовки педагогів-експериментаторів закладів загальної середньої та позашкільної освіти «Освітня модель «Філософський діалог» як інструмент для розвитку критичного мислення молодших школярів у контексті наукової освіти». Передусім нами було проведено опитування слухачів онлайн-курсу. Так, аналіз відповідей респондентів на запитання *«Чи чули Ви раніше, до початку онлайн-курсу, про освітню модель «Філософський діалог»?»* показав, що 36,5 % респондентів не знайомі з нею, решта опитаних мають лише загальне (62,6%) чи більш конкретне (3,8 %) уявлення про неї (рис.1).

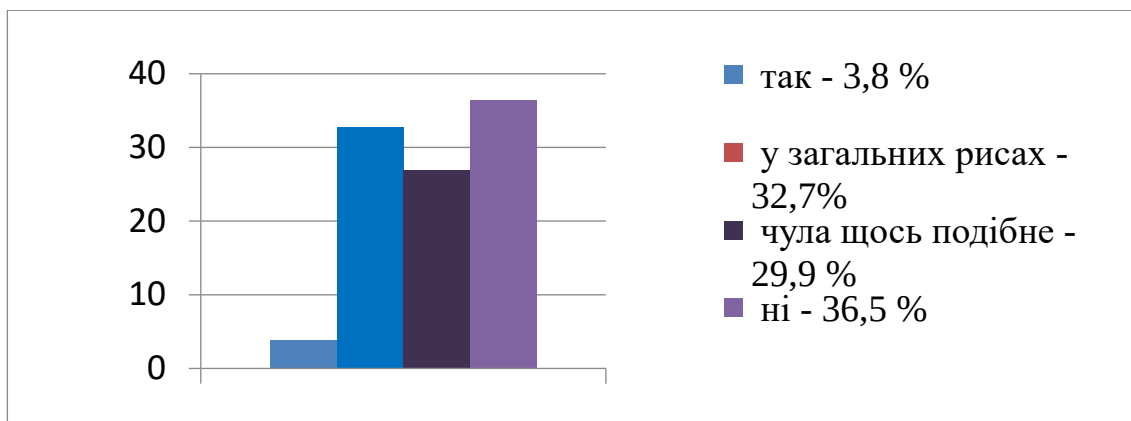

Рис. 1. Обізнаність педагогів, слухачів онлайн-курсу, з освітньою моделлю «Філософський діалог»

Ми пояснюємо такі відповіді педагогів-практиків тим, що в Україні ця освітня модель відома лише декілька років, тому допоки вона ще не знайшла широкого розповсюдження серед учителів. Водночас, як позитив відзначимо, що інноваційні педагогі-практики, які виявили інтерес до онлайн-курсу та стали його слухачами, достатньо позитивно ставляться до перспективи впровадження освітньої моделі «Філософський діалог» у своїй практичній діяльності з метою розвитку критичного мислення учнів. Вони здебільшого налаштовані та мотивні на ознайомлення з теоретичними і методичними основами та наступне проведення філософських вправ у практичній діяльності. Про це засвідчують їхні відповіді на питання «*Чи хотіли б Ви використовувати «Філософський діалог» надалі у практичній діяльності з метою розвитку критичного мислення учнів у контексті наукової освіти?*». Як показують дані опитування, 42,3 % респондентів відповіли на це запитання стверджувально, 44,2 % планують її використовувати за умови отримання теоретичних і методичних аспектів проведення філософських вправ. Лише невелика частка слухачів курсу (13,5%) висловили сумніви щодо перспектив апробації філософських вправ у своїй практичній діяльності (рис.2).

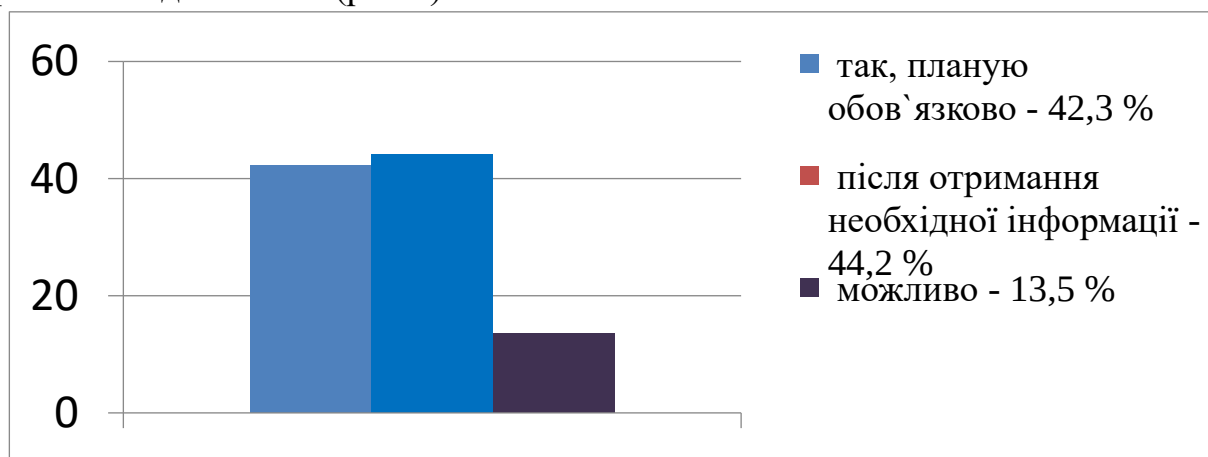

Рис. 2. Налаштованість педагогів, слухачів онлайн-курсу, на використання освітньої моделі «Філософський діалог» у професійній діяльності

Започаткований онлайн-курс передбачає лекції, виконання слухачами практичних завдань, зокрема, розробку та проведення різних видів філософських вправ з метою розвитку критичного мислення учнів на уроках, у позакласній і позашкільній роботі. Так, уже було проведено лекції (12 год.), під час яких слухачі отримали інформацію про теоретичні та методичні аспекти використання освітньої моделі «Філософський діалог». Г. Хельског [14-15], авторка цієї освітньої моделі, розробила систему філософських вправ, кожна з яких має свій чіткий алгоритм проведення і передбачає розгляд та аналіз суперечливих / дискусійних питань і ситуацій, пошук відповідей на них, шляхів розв'язання.

Основою для обговорення під час філософських вправ беруться наукові та філософські поняття, наукові та науково-популярні тексти з підручників, статті з газет і журналів, матеріали з Інтернет-ресурсів, уривки з літературних творів, картини, ситуації з реального життя та повсякденного досвіду тощо. Як справедливо стверджує Г. Хельског [14-15], майже всі питання, навіть про природу, історичні та інші факти, мають філософське підґрунтя і можуть бути сформульовані як проблемні. Суперечливі / евристичні питання, під час яких обговорюються факти, поняття, події, ситуації, можна назвати умовно «Х», ставляться за зразком:

- *Чи є «Х» позитивним / негативним явищем загалом?*
- *Які причини виникнення ?*
- *Чи можуть люди вплинути на покращення «Х»? Як що так, то як?*
- *Яке значення «Х» для людства, для моєї країни?*
- *«Що для мене є «Х»? Яке моє ставлення до «Х»?*
- *Чи зустрічав / ла ти прояви «Х» у своєму житті, у житті знайомих/ рідних?*

Приклади постановки філософських питань (Г. Хельског):

- *Що потрібно для того, щоб результати науки використовувалися етично?*
- *Чи існують межі того, що ми повинні досліджувати?*
- *Яким чином я пов'язаний із деревами?*
- *Які взаємозв'язки між мною і водою на планеті?*
- *Які можливі взаємозв'язки між мистецтвом і наукою?*
- *Чи має значення те, що люди думають про тварин?*
- *Як наші погляди впливають на наше ставлення до природи?*
- *Що правильно зробити, щоб вирішити проблему пластику?*
- *Чи несуть тварини відповідальність за руйнування природи?*
- *Який сенс люди можуть знайти в природі?*

Ми рекомендуємо педагогам-практикам використовувати більшість з 9-ти філософських вправ на уроках, у позакласній і позашкільній роботі, в тому числі і в установах МАН України. Для цього, з одного боку, важливо дотримуватися

методики проведення кожної філософської вправи (за Г. Хельског). З другого боку, кожна вправу можна дещо змінити та адаптувати до специфіки предмету / дисципліни / плану роботи гуртка / заняття чи змісту конкретної теми.

Наведемо опис вправи А1 «Запитуйте один одного», яку можна провести на уроках у початковій школі під вивчення навчального предмету «Я досліджую світ» (4 клас), теми «Людина і природа», використовуючи матеріали підручника [1. с.15].

Мета проведення вправи:

- отримання нових знань з теми евристичним шляхом;
- розвиток здатності зрозуміти зміст повідомлення або досвід особистості, аналізувати та критично оцінювати нову інформацію;
- формування вміння ставити філософські питання, розрізняти філософські та нефілософські питання, вибирати головне та порівнювати, робити висновки;
- розвиток допитливості;
- виховання навичок полілогічного спілкування, емпатійного слухання, кращого пізнання один одного.

Завдання для вправи:

- учитель пропонує учням пригадати випадок / ситуацію зі свого життя чи життя близьких / знайомих, який стосується повторного використання у побуті різних речей: пластикових пляшок, автомобільних шин, пакетів тощо.

Послідовність проведення

Індивідуальна робота:

- кожен учень має пригадати ситуацію / скласти коротеньку розповідь за темою уроку.

Групова робота:

- учні об'єднуються у малі групи (4-6 осіб) і розповідають по черзі один одному свої історії / ситуації;
- шляхом голосування в кожній мікрогрупі обирається одна ситуація для наступного представлення її всьому класу.

Фронтальна робота:

- представники кожної мікрогрупи розповідають на загаль по черзі усім однокласникам попередньо обрані ситуації, одна з яких шляхом загального голосування визначається для детального обговорення всім класом;
- організовується полілог, під час якого всі бажаючі задають уточнюючі запитання авторові обраної усім класом ситуації за її змістом;
- учень, що розповів ситуацію, має відповісти на всі поставлені запитання, обрати більш вдале / цікаве чи найбільш складне запитання, пояснити чому;
- усі запитання записуються в таблицю (на дошці / листі паперу / фліпчарті), аналізуються й оцінюються: які з них можна вважати філософськими, а які – ні; робляться відповідні відмітки в таблиці.

Групова робота:

- далі учні знову працюють у малих групах, аналізують ситуацію;
- виходять на проблему, відповідаючи на запитання: «Сформулюйте проблему, яка лежить в основі ситуації. Які шляхи розв’язання проблеми?»;
- учасники пропонують шляхи її розв’язання, узагальнюють свої відповіді.

Фронтальна робота:

- результати обговорення проблеми у групах презентуються всьому колективу;
- учні можуть дискутувати;
- вони формулюють колективні пропозиції щодо способів повторного використання в побуті різних речей;
- роблять загальні висновки;
- проводиться рефлексія: бесіда, нотатки, вправа.

Завдяки системному використанню філософських діалогів в освітньому процесі створюються умови для розвитку критичного мислення учнів, зокрема формування вмінь:

- формулювати філософські питання, бачити проблемні ситуації;
- шукати відповіді на суперечливі питання, висувати припущення, висловлювати власну думку;
- обстоювати власну позицію, добирати аргументи для її підтвердження на основі розширеної мережі розуміння змісту, посиленого у діалозі;
- порівнювати різні відповіді, приймати більш переконливі думки інших;
- виявляти специфіку та перешкоди, які можуть виникнути у процесі використання суперечливих питань і стратегії їх подолання;
- пізнавати навколишній світ у взаємозв’язках і взаємозалежностях, пов’язувати наукову інформацію з власним досвідом і особистісним ставленням, шукати приклади з життя тощо.

Отже, важливим завданням сучасної освіти серед іншого є розвиток критичного мислення дітей і молоді, зокрема, у контексті наукової освіти. Для його розв’язання педагогам необхідно добирати освітні технології та методи. У зв’язку з цим нашу увагу привернув «Філософський діалог», який є сучасною освітньою моделлю і використовується протягом декількох десятиріч у низці країн Європи. В останні роки вона стала відома також в Україні та є однією серед інших, яка апробується у відділі проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАП України у контексті розробки науково-дослідної теми «Методичні засади впровадження освітніх моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування в закладах загальної середньої та позашкільної освіти» (2024-2025 р.р.). Значення цієї освітньої моделі для розвитку критичного мислення полягає в тому, що вона передбачає постановку і розгляд філософських / суперечливих питань, пошук відповідей на них. Це створює можливості для

розвитку здатності аналізувати, аргументувати, шукаючи найкращі шляхи розв'язання ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Я досліджую світ: підручник для 4 класу для закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах). Ч.2. К.: Генеза, 2021. 161 с.
2. Гоцуляк Ю.В., Гальченко М.С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2016. № 4 (47). С.5-11.
3. Демченко О. П., Лимар Ю. М. Розвиток навичок демократичного спілкування майбутніх педагогів засобами філософського діалогу: досвід співпраці ВДПУ імені М. Коцюбинського та НУЧК імені Т. Г. Шевченка. Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 квітня 2021 року / гол. ред. Л. Гаврілова; відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ : ДДПУ, 2021. С.50-55.
4. Демченко О., Лимар Ю., Турчина І. Використання філософських вправ у контексті підготовки творчих педагогів обдарованих дітей. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. № 27 (2). С. 310-317.
5. Довгий С.О., Гальченко М.С. Про співпрацю Інституту обдарованої дитини НАПН України і Малої академії наук України щодо запровадження спеціалізованої освіти наукового спрямування. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 19 березня 2020 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. 2(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-4>
6. Клустер Д. Що таке критичне мислення. Педагогічний вісник, 2015. № 2. С. 3-5.
7. Ковальова О.А., Демченко О.П. Модернізація освіти обдарованих учнів на шляху до євроінтеграції. Освіта та розвиток обдарованої особистості: щоквартальний науково-методичний журнал. 2023. № 2 (89). С. 43-49. DOI: [https://doi.org/10.32405/2309393520232\(89\)4349](https://doi.org/10.32405/2309393520232(89)4349).
8. Ковальова О. Проблемні питання ідентифікації наукової освіти в українській педагогічній науці. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2020. Вип. 2. С. 144–151.
9. Ліпман М. Критичне мислення: чим воно може бути? Постметодика. 2005. №2. С. 33-41.
10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування української школи. Ухвалений рішенням колегії МОН України. К., 2016. 40 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
11. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. С. Терно. Історія в сучасній школі. . 2012. № 708. С. 27- 39.
12. Харченко Н.В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2016. Вип. 20. Т. 2. С. 276–286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%282%29__27.

13. Hølskog Guro Hansen. «Philosophising towards Wisdom as nurturing the Tree of Life in us». HASER International journal of Philosophical Practice. 2021. URL: <https://doi.org/10.12795/HASER/2021.I12.05>
14. Hølskog Guro Hansen. Philosophising the Dialogos Way toward Wisdom in Education. Between Critical Thinking and Spiritual Contemplation. London: Routledge Publishing Ltd. 2019. 272 p. URL: [researchgate.net/publication/332287483_Philosophising_the_Dialogos_Way_towards_Wisdom_in_Education_Between_Critical_Thinking_and_Spiritual_Contemplation](https://www.researchgate.net/publication/332287483_Philosophising_the_Dialogos_Way_towards_Wisdom_in_Education_Between_Critical_Thinking_and_Spiritual_Contemplation). 11.
15. Hølskog, Guro Hansen. Envisioning the Dialogos way towards wisdom". In Detlef Staude and Eckhart Ruschman (eds): Understanding oneself and each other. Conference proceedings after the 14th conference on philosophical practice in Bern 2017. London: Cambridge Scholar.

Дериведмідь А. І.,
вчитель-логопед
Комунального закладу "Василівський ліцей "Сузір'я"
Василівської міської ради Запорізької області",
м. Василівки, Україна,
derivedmidal@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

Анотація: У статті розглянуто сучасні технології, що використовуються у логопедичній практиці, особливо в умовах дистанційного навчання. Проаналізовано вплив інноваційних методик, зокрема гастрономічних артикуляційних вправ, казкотерапії, пальчикового театру, артикуляційної гімнастики та інтерактивних вправ. Досліджено ефективність використання онлайн-платформ і цифрових ресурсів у корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Результати дослідження показали значне покращення мовленнєвих навичок у дітей після застосування цих методик.

Ключові слова: логопедична практика, дистанційне навчання, казкотерапія, артикуляційна гімнастика, гастрономічні вправи, інтерактивні технології, корекція мовлення.

Abstract: The article examines modern technologies used in speech therapy practice, especially in distance learning conditions. The impact of innovative methods, including gastronomic articulation exercises, fairy tale therapy, finger theater, articulation gymnastics, and interactive exercises, is analyzed. The effectiveness of using online platforms and digital resources in correctional work with children with special educational needs is explored. The study results showed significant improvement in children's speech skills after applying these methods.

Keywords: speech therapy practice, distance learning, fairy tale therapy, articulation gymnastics, gastronomic exercises, interactive technologies, speech correction.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методів логопедичної роботи в умовах дистанційного навчання [1]. Сучасні цифрові технології відкривають нові можливості для корекції мовленнєвих порушень у дітей із різними нозологіями, зокрема з дитячим аутизмом, затримкою психічного розвитку, інтелектуальними порушеннями та порушеннями звуковимови [2]. Дистанційна логопедична практика є важливим компонентом інклюзивної освіти, що сприяє доступності корекційного процесу та його ефективності.

Сучасні дослідники активно вивчають впровадження інноваційних технологій у логопедичну практику, особливо в умовах дистанційного навчання. Зокрема, Лариса Дрозд у своїй статті «Види сучасних інноваційних технологій в логопедичній роботі» аналізує використання інноваційних технологій у роботі з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку [6]. Наталія Бірченко досліджує дистанційне навчання дітей із сенсорною алалією, підкреслюючи переваги онлайн-навчання та досягнення корекційних методів роботи з такими дітьми [7]. Також досліджуються проблеми дистанційного корекційно-розвиткового процесу, зокрема модернізація форм взаємодії логопеда з вихованцями та їхніми батьками в умовах дистанційного формату [8]. Крім того, аналізуються сучасні програмові розробки, що використовуються в логопедичній роботі, які не лише збагачують корекційний процес, але й позитивно впливають на його ефективність та формують мотивацію учасників до активної участі [9].

Згідно з навчальним посібником В.В. Лебединського "Корекційна педагогіка", корекційна допомога є ключовим елементом освіти дітей з особливими освітніми потребами. Дослідник наголошує, що рання корекційна підтримка значно підвищує шанси дитини на успішну соціалізацію та адаптацію в суспільстві. Важливим аспектом є індивідуальний підхід, адже різні мовленнєві порушення потребують різних методів роботи. Лебединський зазначає, що ефективна корекція включає адаптовані навчальні програми, спеціалізовані методики та використання сучасних технологій, що сприяють розвитку мовлення, когнітивних здібностей і комунікативних навичок [3].

Дослідження підтверджують, що систематична корекційна робота позитивно впливає не лише на мовленнєвий розвиток дитини, а й на її психологічний стан. Діти, які отримують корекційну підтримку, мають вищу самооцінку, менший рівень тривожності та кращу адаптацію до соціального середовища. Це ще раз підкреслює необхідність використання сучасних методик та технологій у логопедичній практиці [3].

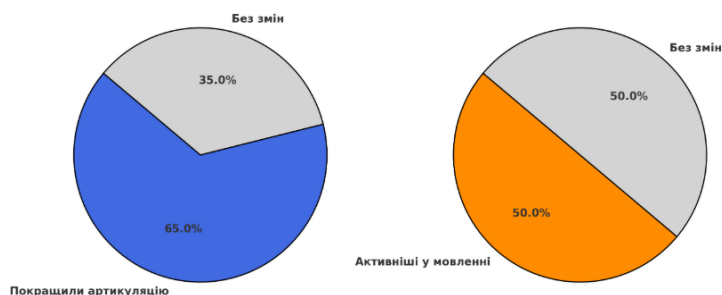
Щоб оцінити ефективність впроваджених методик, було проведене дослідження серед дітей, які мають мовленнєві порушення. Основна увага приділялася впливу інтерактивних технологій на покращення мовленнєвої

активності та артикуляційних навичок. Дослідження проводилося серед 60 дітей віком 6-10 років, які мають порушення мовлення різного ступеня складності. У процесі дослідження використовувалися такі методи:

- Анкетування батьків до та після проходження курсу логопедичних занять.
- Спостереження за мовленнєвою активністю дітей.
- Аналіз успішності виконання завдань на мовленнєвий розвиток.

Встановлено, що застосування цифрових технологій у дистанційній логопедичній практиці сприяє покращенню якості корекційної роботи [2]. На основі аналізу вересень-листопад занять та відгуків батьків визначено, що 65% дітей покращили артикуляційні навички після тримісячного курсу занять. 50% дітей із затримкою психічного розвитку, дитини з аутизмом, дітей, які мають порушення звуковимови стали активнішими в мовленнєвій діяльності завдяки використанню інтерактивних вправ.(діаграма 1)

Діаграма 1

За результатами анкетування грудень-березень: 80% батьків відзначили покращення мовлення у дітей після застосування методики. 75% дітей стали більш активними у спілкуванні. 85% учнів краще вправляються після інтеграції ігрових елементів у навчання.(діаграма 2)

Діаграма 2

Логопедична практика включає комплекс методів, що сприяють розвитку мовлення та емоційної стабільності дитини:

- Гастрономічні артикуляційні вправи поєднують корекцію мовлення із сенсорно-моторним досвідом. Виконуючи вправи з використанням їжі (наприклад,

переміщення шматочків фруктів язиком), діти не лише розвивають артикуляційний апарат, а й отримують позитивний емоційний досвід.

- Казкотерапія допомагає подолати страхи та сприяє формуванню мовленнєвої компетенції. Через персонажів казок дитина вчиться виражати свої емоції, формує правильну вимову та розширює словниковий запас.
- Пальчиковий театр розвиває дрібну моторику, що безпосередньо пов'язана з формуванням мовлення. Вистави за участю пальчикових персонажів активізують мовленнєву активність та збагачують мовлення дітей.
- Артикуляційна гімнастика зміцнює м'язи мовленнєвого апарату. Особливий ефект досягається через використання спеціального відеокурсу "ЯК ЗРОБИТИ, ЩОБ ЯЗИЧОК ДИТИНИ СТАВ СЛУХНЯНИМ", що дозволяє батькам ефективно працювати з дітьми вдома [5].
- Інтерактивні вправи у LearningApps та Kahoot створюють ігровий формат навчання, який стимулює дітей до активної мовленнєвої діяльності та закріплення нових звуків і слів у невимушеній формі.

На основі аналізу занять класифіковано основні методи дистанційної логопедичної роботи, які продемонстрували найбільшу ефективність:

- Використання онлайн-платформ (Zoom, Google Meet, Classroom) для проведення індивідуальних та групових занять;
- Інтерактивні вправи у LearningApps та Kahoot для стимуляції мовленнєвої активності;
- Використання казкотерапії як способу розвитку мовлення через сюжетно-рольові ігри [4];
- Пальчиковий театр для розвитку дрібної моторики, яка безпосередньо впливає на мовленнєві процеси;
- Використання казки як інструменту подолання страхів у дітей, що сприяє їхньому емоційному розкриттю та зняттю комунікативних бар'єрів [4];
- Використання сайту Derivedmeddefectologist для розміщення навчальних матеріалів та ресурсів для батьків [5].

Використання сучасних технологій у логопедичній практиці сприяє покращенню мовленнєвих навичок дітей. Дослідження показало, що інтеграція ігрових методик та цифрових ресурсів дозволяє підвищити мотивацію дітей до навчання та забезпечити стійкі позитивні результати. В подальшому планую організовувати вебінари для батьків щодо ефективної роботи з дітьми, розробити більше інтерактивних вправ для дітей які будуть у відкритому доступі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В. І. Спеціальна педагогіка. – Київ: Академвидав, 2019. – 368 с.
2. Жукова Н. С. Логопедия: Методические рекомендации. – М.: Владос, 2020. – 284 с.

3. Лебединський В. В. Корекційна педагогіка: навчальний посібник. – Київ: Освіта, 2021. – 320 с.
4. Дериведмідь А. І. Використання казкотерапії у логопедичній практиці та її роль у подоланні страхів у дітей // Логопедичний вісник, 2023. – №4. – С. 45-51.
5. [Електронний ресурс] <https://sites.google.com/view/derivedmeddefectologist>
6. Дрозд Л. Види сучасних інноваційних технологій в логопедичній роботі. – ResearchGate. (researchgate.net)
7. Бірченко Н. Дистанційне навчання дітей із сенсорною алалією. – ResearchGate. (researchgate.net)
8. Проблеми дистанційного корекційно-розвиткового процесу. (innovpedagogy.od.ua)
9. Аналіз сучасних програмових розробок у логопедичній роботі. (pedpsy.duan.edu.ua)

Дічек Н. П.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
n.p.dichek@gmail.com
orcid ID: 0000-0002-2185-3630

МИСЛИТЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ПРО ВИХОВАННЯ ПАТРІОТІВ-ДЕРЖАВНИКІВ: НЕВТРАЧЕНА АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ

В умовах повномасштабної військової агресії рф проти України, яка вже четвертий рік відстоює свою незалежність, посутньо актуалізується необхідність невпинно сприяти формуванню в молодих українців національно-патріотичних настроїв, постійно і цілеспрямовано впливати на формування у них національно орієнтованої громадянської свідомості, підпорядкованої національним цінностям та інтересам [1, с. 248].

У цьому контексті вважаємо доцільним звернення до мудрості і настанов, вироблених національною педагогічною думкою, і репрезентованих у працях її видатних представників. Зокрема – до згенерованого ними і перевіреного часом знання щодо шляхів плекання поколінь національно свідомих українців. Переконані, що таке знання варто,

- по-перше, активно вивчати і транслювати/поширювати серед сучасників для підтримання історичної пам'яті про розвиток нації, про духовні здобутки синів українського народу, усвідомлене осягнення яких формує національну гордість і національну дентичність;
- по-друге, використовувати у розробленні практичних підходів до виховання в молоді дієвої любові до Батьківщини. Ідеї наших попередників,

сформульовані на базі ґрунтового розуміння архетипічних рис українців, їхньої вдачі, традицій і особливостей, здатні мотивувати і сучасних педагогів-вихователів, і саму молодь до збереження в серці й пам'яті складного, але героїчного історичного шляху нашого народу до державності, надихати на патріотичні вчинки і поведінку заради збереження рідної країни та її суверенітету.

На особливу вагу заслуговують міркування і приписи, вміщені в освітніх, культурологічних, соціопсихологічних працях діячів української діаспори, просякнутах посиленням патріотичним напруженням виголошених виховних ідей. Після 1991 р. надбання діаспоріани почали повертатися до нас. Їх запитаність українським суспільством та актуальність можна пояснити і необхідністю повернення замовчуваного наукового, культурного, просвітницького набутку, і його доєднання до скарбниці загальноукраїнської гуманітаристики, що вважаємо своєрідним виявом соборності всіх національних духовних надбань, штучно роз'єднаних ідеологічними перепонами минулої доби. Головне – вони запитані часом сьогодишньої боротьби українців із окупантами, оскільки виховники зарубіжної української молоді без сумніву досягли вагомих успіхів – завдяки їхнім зусиллям українці світу не втрачають національної ідентифікації, демонструють потужну єдність із своєю далекою Вітчизною, особливо нині, коли вона бореться з ворогом.

Феномен діяльності українських учених і освітян за кордонами України влучно схарактеризував діяч американської української діаспори, педагог, журналіст, громадський активіст М.Семчишин (1910–1999). Він означив її як один із «найбільш маркантних виявів... національної живучости й окремішности» [2, с.258].

Перш, ніж відрефлексувати корисні наразі ідеї діаспоріани щодо вихованні патріотично орієнтованої молоді, наголосимо, що у пошуку ефективних шляхів впливу на виховання у підростаючих українських громадян національної ідентичності влада України теж приймає відповідні спрямовуючі рішення. Так, у липні 2024 р. прийнято Державну цільову соціальну програму з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року [3]. Формування згаданих особистісних характеристик громадян України сьогодні набуває особливого значення, бо має безпосереднє відношення до питань, пов'язаних зі сферою національної безпеки і оборони. Констатуючи нагальну потребу утвердження української національної та громадянської ідентичності в умовах воєнного стану, зазначені особистісні характеристики у Програмі визнано основними елементами формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам. Мета Програми спрямовує діяльність відповідних державних органів та громадських інституцій

на «створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності» [3].

Упевнені, що в реалізації Програми доцільним буде й звернення до досвіду українських діаспор, представники яких, попри багаторічну відірваність від рідної землі, в обставинах життя в країнах-реципієнтах демонструють високу здатність до збереження й плекання української національної ідентичності. Можливо тому, що прямо чи опосередковано вони керуються думкою, сформульованою ще Софією Русовою в період її вимушеної еміграції «... і тут можна працювати усе для неї, для рідної неосяжної України» [4, с.3].

На нашу думку, акцентованої уваги заслуговує філософсько-освітня спадщина Володимира-Михайла Янева (1908-1991), львів'янина за народженням. Протягом 1927-1934-го років він здобув вищу освіту у гуманітарній галузі (психологія, філософія, соціологія, історія), навчаючись у Львівському університеті, де занурився також у політичну діяльність, та у 1940-1944-у роках – у Берлінському університеті [5]. Про усвідомлення ним значущості освіти українців Галичини та необхідності боротися за національні ідеали свідчить його участь ще студентом в організації діяльності (середина 1920-х років) вищих клас українських гімназій (ОВКУГ), що одночасно стала одним з перших націоналістичних об'єднань на західно-українських землях. Досвід політв'язня (унаслідок звинувачень у націоналістично-політичній діяльності протягом 1928-1939 років В.Янів зазнав від польської влади 8 арештів та 15 обшуків), а також набутий освітній фах спрямували дослідження В.Янева у галузь соціальної психології та української етнопсихології. Після закінчення Другої світової війни він емігрував до Німеччини, де викладав в Українському вільному університеті (м. Мюнхен), пройшов шлях від старшого викладача до ректора (1968) [5].

Зупинимося на кількох працях В. Янева, присвячених питанням виховання українців, а саме його поглядам на обґрунтування українського виховного ідеалу, вперше чітко сформульованого його колегою на освітній ниві, українцем з Чернігівщини Григорієм Ващенком ще 1946 р. [6]. У цьому сенсі важливим є нарис «Українська вдача й наш виховний ідеал» [9] (1963) та його варіанти у форматі наукових публікацій, вміщених у збірнику праць Українського Вільного Університету «Вдача українця в світлі «Виховного ідеалу» Г.Ващенка (У 85-ліття автора) [8], 1969 р. – у збірці «Педагогічні проблеми та дидактичні поради» із

назвою «Українська вдача й наш виховний ідеал (Матеріали вишкільного курсу для учителів суботніх шкіл)» [9]. Як стверджує дослідник О.Ясь, перший із знадних нарисів фактично був неопублікованим лекційним курсом професора В. Янева [7].

Із назв праць зрозуміло, що В.Янів аналізував, осмислював гасло/мету виховання українців, сформульовані Г. Ващенком як ідеал українця/українки, життя яких має підпорядковуватися «Службі Богові й Батьківщині» [6].

У своїх міркуваннях В.Янів розглядав ідеал виховання не узагальнено (як до певної міри Г.Ващенко), не як деяку гасельну максиму, а виключно у практично-прагматичному сенсі й у тісному контексті життя в емігрантському середовищі з його специфікою і труднощами щодо збереження вимушеними українськими вигнанцями своєї національної ідентичності. До утруднень вчений відносив істотне зменшення на початок 1960-х років впливу родини і церкви на виховання молоді в іноетнічних умовах [8, с.11-12], констатував «майже відсутність впливу громади» на виховний процес дітей-емігрантів. Тому діяч висногував, що на чужині саме школа повинна взяти на себе вагому частину функцій згаданих суспільних інституцій та випрацювати виховний ідеал, що відповідав би особливостям життя поза межами рідної землі в іншоетнічному й чужомовному середовищі. У сув'язі з цим міркуванням постає й обстоювання дослідником тези, що розумінням основної мети виховання насамперед треба спорядити вчителя, бо «саме вчитель, у той чи той спосіб формує в школі нову генерацію людства» [9]. Водночас, як культуролог і дослідник української літературної спадщини, у своїх близькопедагогічних розмислах В.Янів демонструє глибоке розуміння семантики понять, а тому уточнює, що слово «формувати» містить сенси і навчання і виховання, чому й не можна ні школу, ні вчителя ізолювати від виховного процесу.

Загалом, проблему українського виховного ідеалу учений розглядав на тлі української етнопсихології і виходячи з її напрацьованих попередниками обґрунтувань, а дослідження етнопсихології стало чи не ключовим напрямом його наукових студій впродовж 1950-1980-х років. Він обстоював необхідність синтезу двох аспектів цілевизначення своїх розвідок, зокрема й виховного ідеалу: по-перше, ствердження самобутності українського народу; по-друге, доведення його приналежності до європейського культурного простору [9]. Найглибше свої дослідження архетипу українців В. Янів виклав у фундаментальній праці «Нариси до історії української етнопсихології» [9]. Крім європейськості українського етносу вчений піднімав й питання окциденталізму українців, зокрема у праці «Психологічні основи окциденталізму» [13]. Саме студіювання етнопсихології, на нашу думку, спричинило роздуми дослідника про освітній ідеал українців, підходи до розроблення якого значною мірою він пов'язував з необхідністю урівноважити архетипічні позитивні й негативні

особливості, що сформувалися унаслідок історичної, географічної, духовної та філософської «межовості» українського етносу.

Коли у цілому схарактеризувати науковий доробок ученого, то можна узагальнити: в його працях віддзеркалене прагнення міждисциплінарного (на засадах культурної та соціальної антропології, педагогіки та психології, етнології, етнопсихології, історії та історії культури) осмислення феномена українства. «Навіщо?» – можуть спитати наші сучасники. Та для того, аби шукати наукову істину, яка б допомогла українському народові зрозуміти своє *місце* в житті принаймні європейського співтовариства, *місце*, зумовлене насамперед своєрідним географічним розташуванням українських теренів, що вплинуло на творення ціннісно насичених архетипічних рис характеру й внутрішнього світу українців, їхньої розмаїтої та самобутньої культурної спадщини та характерологічних рис вдачі.

Як прихильник теорії К.Юнга, в якій ототожнено поняття «особистість» і «душа», але виокремлюється поняття «самість», В.Янів, міркуючи над проблемою особистості в контексті проблеми української етнології, звертається до питань української ментальності, специфічність якої пов'язує з феноменом так званої «межовості». Вона впливає і зумовлюється саме пограничним станом українських земель, які межують (звідси «межовість») і з Європою, і з Азією. Протягом тисячоліть на землях України перетиналися численні торгівельні та завойовницькі шляхи, що трансформували географічну специфіку *місцеположення* у геополітичні смисли, і водночас перешкоджала створенню власної самостійної Української держави. У праці «Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням» [14, с.23]. В.Янів узагальнює своє розуміння феномену «межовості», що з'явилося в його працях ще в 1960-х роках як системотвірний чинник формування етнопсихології українців. Він обстоює думку, що «межовість» спричинила притаманну українцям еkleктичність мислення, світорозуміння, часом – духовне спустошення, а також зосередженість на внутрішньо-особистісному житті та житті своїх малих спільнот/громад, родини» [12, с.129].

Виходячи із аналізу вдачі українців, В. Янів дійшов висновку про істотність для них виховного ідеалу як притаманної їм пошани традицій, які вчений визначив «сумою витворених століттями ідеалів», наголосивши, що «традиція виконує важливу дисциплінуючу функцію, зокрема важливу при відомій анархічності вдачі українців» [12, с.129]. Можливо, саме тому В. Янева зацікавили думки Г.Ващенка про освітній ідеал: він відчув перегук ідей, але пішов у своїх міркуваннях у етнопсихологічну глибину українського архетипу. Характерна для ідеалістичного світосприйняття нашого народу значущість авторитету саме *ідеалу* як зразка для наслідування, на наш погляд, й спонукала

вченого до спроби обґрунтувати свій варіант. Адже В. Янів вважав, що українець протриває визнанню «живих» авторитетів, а якщо й доходить до їхнього визнання, то «радіше при під впливом настрою, – хвилювального захоплення, ніж внаслідок холодного аналізу заслуг цілого життя людини. Звідси часта пошана авторитетів малого формату, при рідкості справжніх історичних авторитетів великого масштабу» [12, с.128-129].

Поціновуючи належно природні обдарування українців, добре знаючи їхню історичну долю, він бере відповідальність за оприлюднення критичних думок, спрямованих проте, на конструктивний пошук подолання проблем національної вдачі. Так, стверджуючи, що українцям притаманні «тиха рефлексія і контемпліяція (споглядальність – прим. Н.Д.)» [10, с.13], В.Янів означає їх як утечу від зовнішнього світу, замкнення в собі, що призводить до переважання в українця щораз більше зацікавлення власним «я», а не зовнішнім світом, і є підставою інтровертивної вдачі [10, с.22]. Водночас таке самозанурення плекає в особі українця поетичне світобачення, кордоцентризм, релігійність, однак веде до пасивності, зменшення зацікавлення в опануванні світу засобами розуму та дослідом. У результаті таких каузальних узалежнень пізнавати світ вважається більшою цінністю, ніж активно його здобувати.

В інтерпретації В.Янева виховний ідеал людини із українським світовідчуттям та світоглядом полягає у формуванні творчої індивідуальності із власним поглядом на світ, бажанням впливати на долю світу, змагатися з іншими людьми та випереджати їх, із внутрішньою необхідністю ставити собі питання та шукати відповіді на них, а також ставити собі завдання і розв'язувати їх у процесі напруження творчих сил. Досягнення окресленого ідеалу української людини, тобто традиційного – індивідуалістичного ідеалу із вірою у Богоподібність людини та її функцій у світі, вважав учений, є об'єктивно реальним, «а при ставленні великих постулатів він усуває один із недоліків нашої вдачі на сучасному історичному етапі: пасивність» [10, с.28].

Думки В.Янева не потребують особливого розтлумачування – варто лише їх належним чином втілювати у життя і виховну практику. Тому замість висновкових тез наведемо думку Г.Ващенка про таку посутню причину (звичайно, одну з-поміж інших) тривалої бездержавності нашого народу. Підкреслюючи у своїх творах історичний контекст прагнень українців до самостійного, незалежного буття, педагог напрочуд актуально визначив головною причиною усіх припущених в історії українського державотворення помилок як «недостатню любов до Батьківщини або й відсутність такої любові у її керівників і частини населення» [16, с.182].

Справжній патріот, за Ващенком, не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови і культури –

«він активно працює для свого народу, прагне переборювати його негативні риси й удосконалювати позитивні» [16, с.185]. Найвищою формою патріотизму педагог вважав жертвну любов до Батьківщини, коли для її блага людина «терпить муки і навіть іде на смерть» [там само]. Непроминальність цих максим героїчно стверджують воїни ЗСУ на фронті.

І наостанок найголовніше. Найрадикальнішим засобом боротьби з явищем «недостатньої любові до Батьківщини» Г.Ващенко влучно визнав *українську школу* у [17, с.15]. Чи варто щось пояснювати ?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Третяк О. П. Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа» : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Ващенко, 15.03.2023 / уклад. О.Е. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С.247-251.
2. Семчишин М. Тисяча років української культури. К.: АТ “Друга рука”, МП “Фенікс”, 1993.
3. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. Постанова КМ України № 864 від 30 липня 2024 р. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text>
4. Русова С. Свята на чужині. Українська трибуна. 1922. Ч. 12. С. 3.
5. Герасимова Г.П. Янів Володимир-Михайло Осипович. У : Енциклопедія історії України.: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yaniv_V (останній перегляд: 07.12.2024)
6. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994.
7. Ясь О. Українська історіографія та етнопсихологія Володимира Янева. Розбудова держави. 1996. № 10. С. 12–14.
8. Янів В. (1963). Вдача українця в світлі «Виховного ідеалу» Г.Ващенко (У 85-ліття автора). Наукові Записки УВУ. 1963. Ч. 7. С. 10–47.
9. Янів В. Українська вдача і національний виховний ідеал <https://ounuis.info/library/handwritten-manuscripts-typed-manuscripts/1951/volodymyr-yaniv-ukrainska-vdacha-i-nash-vykhovnyi-ideal.html>.
10. Янів В. Українська вдача й наш виховний ідеал. Тернопільський обл. ін-т удосконалення вчителів. Мюнхен, Тернопіль: Український Вільний Університет, 1992. 29 с. (передрук праці 1963 р.).
11. Янів В. Українська етнопсихологія і наш виховний ідеал. Народна творчість та етнографія. 1998. № 5-6. С. 17-22.
12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал. Мюнхен: CICERO, (посмертне видання 1993, уперше оприлюднена – 1965).
13. Янів В. Психологічні основи окциденталізму / упоряд. М. Шафовал. Мюнхен: Ukrainische Freie Universitat, (посмертне видання 1996 р.).

14. Янів В. Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням / Відкриття збірної мандрівної виставки у Ювілей 60-ліття УВУ. Мюнхен: Mühlthaler's Buchund Kunstdruckerei GmbH, 1987. 23 с.
15. Овчарук О.В. (). Культурологічні аспекти наукових студій Володимира Янева. Культура і сучасність. 2022. №1. С. 28-34.
16. Ващенко Г. Виховання любови до Батьківщини. У: Григорій Ващенко. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ: «Школяр», 2003. Т.5. С.181-214. (Передрук видання: Лондон: ЦК СУМу у В.Британії, 1954.).
17. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. У: Григорій Ващенко. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ: «Школяр», 2003. Т.5. С.4-16.

Турчина (Довбишук) К. С.,
magictp 011,
dancer12s200108z@gmail.com

НОВІТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ОБДАРОВАНOSTІ: ПОДОЛАННЯ ДИС-СПЕКТРУ

Вступ. Дислексія традиційно є унікальною дисгармонією, що викликає труднощі з читанням, проте насправді вона є лише частиною ширшого спектра когнітивних особливостей, які впливають на навчальний процес. Загальна дислексія включає не лише дисгармонію читання, а й супутні труднощі, такі як дисграфія (дисгармонія письма), дискалькулія (труднощі з математичними операціями), дисаттенорія (комплекс проблем з увагою та пам'яттю), дисорієнтація (труднощі орієнтації у просторі та тексті) та дисліводекстрія (дисгармонія розрізнення напрямків «ліво» і «право»).

Загальний підхід до роботи з дітьми з нейроунікальними особливостями має враховувати весь дис-спектр. Сучасна педагогіка обдарованості спрямована на адаптацію методик навчання для таких дітей, що дозволяє їм розкрити власний потенціал, незважаючи на труднощі у традиційних освітніх процесах. У цій статті розглянемо значущі аспекти дис-спектру, зокрема дисорієнтацію, дисліводекстрію та дисаттенорію.

Дисорієнтація та її вплив на навчальний процес.

Слово «дисорієнтація» утворене від латинського *dis-* (дисгармонія) та *orientatio* (орієнтація, визначення місця у просторі). Таким чином, термін означає труднощі з орієнтацією в просторі та під час роботи з текстом чи числами.

Дисорієнтація – це унікальне сприйняття як фізичного простору, так і текстового середовища під час читання, письма та рахунку. Вона може проявлятися у вигляді:

– Пропуску рядків, речень, букв, цифр під час читання та письма.

- Труднощів у виконанні математичних обчислень через пропуск елементів задачі.
- Порухень розуміння та сприйняття напрямків у текстовій або числовій інформації.
- Труднощів у користуванні годинником, плануванні часу та оцінці часових інтервалів.

Освітні виклики та методи підтримки:

Дисорієнтація може значно ускладнювати навчальний процес, особливо у випадках, коли традиційні методи викладання не адаптовані до потреб таких учнів. Ефективними підходами можуть бути:

- Використання спеціальних лінійок або екранних фільтрів для полегшення стеження за текстом.
- Візуальні та тактильні підказки під час навчання математичних операцій.
- Розвиток навичок самоконтролю та управління часом через використання таймерів, календарів, нагадувань.

Дисліводекстрія: труднощі з орієнтацією у напрямках.

Термін «дисліводекстрія» утворений від латинських слів dis- (дисгармонія), laevus (лівий) і dexter (правий). Він описує труднощі у розрізненні понять "ліво" та "право".

Дисліводекстрія – це унікальна дисгармонія, що пов'язане з труднощами розрізнення та використання напрямків "ліво" і "право". Це може призводити до:

- Плутанини під час написання літер і цифр, особливо дзеркального відображення ("b" і "d", "3" і "E").
- Помилки у виконанні рухових завдань, що вимагають розуміння ліво-право (наприклад, слідування інструкціям типу "поверни ліворуч").
- Труднощів у геометричних завданнях, читанні карт і схем.

Педагогічні стратегії корекції для підтримки дітей із дисліводекстрією можуть бути ефективними такі методи:

- Використання кольорових міток для позначення лівої та правої сторони.
- Моторні вправи, які допомагають закріпити поняття ліво-право (наприклад, ігри з рухами, що асоціюються з певними напрямками).
- Візуальні схеми та мнемотехнічні прийоми для розпізнавання сторін.

Дисаттеноморія: поєднання труднощів уваги та пам'яті.

Термін «дисаттеноморія» складається з трьох частин:

- dis- (дисгармонія).
- attentio (увага, концентрація).
- memoria (пам'ять).

Це об'єднаний термін, що включає дві складові:

Дисаттенія – дисгармонія концентрації уваги.

Дисморія – труднощі із запам'ятовуванням інформації. Учні з дисаттеноморією можуть демонструвати:

- Високу здатність відволікатися та труднощі з фокусуванням на завданні протягом тривалого часу.
- Проблеми із запам'ятовуванням послідовності дій, правил або фактів.
- Труднощі у використанні отриманої інформації для вирішення завдань.

Адаптивні підходи в навчанні для ефективного навчання таких учнів важливо використовувати:

- Дроблення завдань на менші кроки та поступове ускладнення матеріалу.
- Використання асоціативних та візуальних методів запам'ятовування.
- Введення елементів гри, інтерактивних технологій та частих змін діяльності для підтримки уваги.

Висновки. Дис-спектр охоплює широкий діапазон труднощів, які можуть впливати на навчання дитини. Важливо не сприймати їх як перешкоду, а розглядати як особливість, що потребує індивідуального підходу. Сучасна педагогіка обдарованості має на меті адаптацію навчального середовища, щоб діти з дис-спектром могли розвивати свої здібності на рівні зі своїми однолітками.

Довга М. І.,
доктор філософії в галузі освітніх, педагогічних наук,
Науковий співробітник,
Національний центр «Мала академія наук України»,
mariia_dovha@man.gov.ua

РЕЙТИНГ ШКІЛ ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У публікації розглядається практика рейтингування шкіл в Україні та за кордоном, висвітлено результати наукових досліджень щодо переваг та недоліків рейтингування шкіл як засобу оцінювання їх ефективності. Також розглядаються можливі покращення рейтингової системи, що можуть забезпечити більшу відповідність рейтингів їхній меті.

Ключові слова: рейтинг шкіл, освітня нерівність, якість освіти, соціально-економічний статус, освітня політика

The publication examines the practice of school rankings in Ukraine and abroad, highlighting research findings on the advantages and disadvantages of using rankings as a tool for evaluating school effectiveness. Possible improvements to the ranking system are also discussed to ensure better alignment with its intended purpose.

Keywords: school rankings, inequality, education quality, social status.

Рейтингування шкіл за різними показниками успішності є поширеною практикою у всьому світі, у тому числі і в Україні. Типовим критерієм для оцінювання шкіл є середній бал НМТ, або середні бали НМТ з певних предметів, кількість призових місць на предметних олімпіадах та інших конкурсів тощо. Складені таким чином рейтинги широко висвітлюються в медіа, використовуються в якості реклами навчальних закладів, а місце в школи у міському, обласному та всеукраїнському рейтингу стає серйозним предметом для хвилювань її керівництва [1, 2, 3] і не безпідставно.

Навіть у тих випадках, коли рейтинг школи публікується лише для суспільного загалу, від позиції школи в ньому суттєво залежить набір учнів, тож деякі навчальні заклади, особливо приватні, готові навіть купувати собі місце в якомусь із рейтингів [4]. Відомо, що у США рейтинги шкіл навіть впливають на вартість нерухомості у районі розташування навчальних закладів [10]. У деяких випадках позиція закладу в рейтингу може визначати його подальшу долю: приєднання, закриття, перепрофілювання, обсяги фінансування тощо [16], тож не дивно що керівники навчальних закладів сприймають рейтингування шкіл як засіб тиску та джерело стресу.

Хоча економічний та соціальний вплив рейтингів очевидний, дослідники вказують, що необхідність їх створення та публікації є не настільки явною.

Прихильники рейтингів розглядають їх як засіб стимуляції удосконалення навчальних закладів. Теоретично, прагнення школи підвищити свою позицію в рейтингу може спонукати її до удосконалення вчительських практик, облаштування кращого фізичного середовища, підвищення якості навчання. На практиці картинка виглядає складніше. Дійсно, дослідження показують, що відмова від шкільних рейтингів веде до зниження показників успішності шкіл з нижчих кватилів рейтингу. З іншого боку, це не впливає на показники шкіл, що займали високі позиції в списку [8]. Подібним чином, дослідження волатильності рейтингових позицій американських університетів показало, що спостерігаються дуже незначні коливання у позиціях закладів, що займають топ 40 місць, водночас, коливання позицій університетів, розташованих нижче, є більш суттєвими. Моделювання показало, що переміщення закладу до однієї з топових позицій (скажімо, з 25 до 20) потребує непропорційно значних витрат ресурсів. На основі цих спостережень автори рекомендують керівникам не формувати нереалістичних очікувань щодо покращень і зосереджуватися на збереженні позиції закладу в рейтингу, а не підвищенні [11]. Також зазначається, що публікація рейтингів сильніше відображається на діяльності приватних шкіл, тоді як їх вплив на державні є менш очевидними [16]. Причина таких відмінностей полягає в тому, що приватні заклади, на відміну від державних, можуть за власним бажанням приймати на роботу та звільняти учителів,

встановлювати обмеження на прийом учнів, їх діяльність нерідко краще фінансується.

Ще одним фактором, що суттєво впливає на позицію закладу в рейтингу є соціоекономічний статус його учнів. Деякі дослідження навіть визначили, що дохід сімей був єдиним показником, що мав суттєвий вплив на позицію закладу в рейтингу [17]. Ця закономірність простежується і у випадку приватних закладів, які мають соціальну місію та приймають дітей з неблагополучних родин [15].

Більш того, позиція в рейтингу перетворюється на самовідтворюване пророцтво: до шкіл, що займають високі позиції в рейтингу, намагаються потрапити кращі учні, що сприяє утриманню закладу на своїй позиції, або навіть подальшому підвищенню. З іншого боку, до закладів з низькою позицією потрапляє значна частка учнів, не дуже зацікавлених в отриманні освіти, що сприяє подальшій втраті позицій. Введення обмежень на вибір школи та прив'язка його до району проживання не усуває цю проблему, оскільки загальновідомо, що різні райони відрізняються за соціоекономічним статусом їхнього населення. Водночас, школа, яка успішно працює з дітьми з низьким соціоекономічним статусом та учнями з особливими потребами, виконує надзвичайно важливу соціальну роль і заслуговує на підтримку, хоча і не матиме високих місць у рейтингах.

Зрештою, підняття школи в рейтингу може відбуватися за рахунок надмірних інвестицій у «натаскування» дітей на складання тестів та зменшення часу та зусиль, що приділяються іншим шкільним активностям, а також, як зазначалося на початку, позицію в рейтингу можна отримати завдяки певним маніпуляціям, а не через покращення якості викладання [16].

Дослідження, проведене в США мало на меті співставити, наскільки рейтинг коледжів співпадає з якістю викладання у них. Для цього рейтинг якості викладання, складений за відгуками студентів, співставили із рейтингом якості мистецьких коледжів. Хоча спостерігалися невеликі кореляції між деякими аспектами викладання та позицією коледжу в рейтингу, в цілому за місцем коледжу в рейтингу виявилось неможливим передбачити рівень якості викладання у закладі [13].

Зрештою, здається, що розрізнити та окрема оцінити власне внесок школи, її «додану вартість», ефект матеріально-технічного оснащення, добору вчителів та відбору учнів дуже складно [5]. Деякі дослідники навіть пропонують взагалі відмовитися від використання рейтингів, вважаючи, що вони лише породжують непевності та прагнення будь-якою ціною отримати місце у списку [12, 14].

Тим не менш, пропозиції щодо шляхів удосконалення рейтингових систем все ж існують. Наприклад, для усунення «знижуючого» впливу учнів які мають

труднощі із навчанням та дітей з особливими освітніми потребами, пропонують використовувати індекси, що одночасно відображають як кількість учнів, що мають видатні результати навчання, так і рівень гомогенності у навчальних досягненнях учнів [9]. Також зустрічаються рекомендації відходити від оцінювання шкіл «в цілому», а, натомість, аналізувати конкретні аспекти її діяльності: рівень вчителів, наявність фінансування, соціально-економічний статус учнів та не намагатися об'єднати їх в одну систему. Більш того, зазначається, що аналіз динаміки змін може бути набагато інформативнішим за разове оцінювання [7, 18].

Також задля уникнення ефекту самовиповнюваного пророцтва зустрічаються рекомендації щодо припинення практики публічної презентації рейтингів шкіл. У деяких країнах, наприклад в Іспанії, ця політика вже реалізована і рейтинги шкіл складаються лише для внутрішніх потреб управління освітою [6].

Таким чином, аналіз сучасної практики рейтингування шкіл в Україні та за кордоном свідчить про її неоднозначність як інструменту оцінювання якості освіти. Дослідження показують, що позиція навчального закладу в рейтингу тісно пов'язана із соціально-економічним статусом учнів, що ставить під сумнів об'єктивність такого способу оцінювання. Більше того, рейтинги можуть посилювати нерівність в освіті, перетворюючись на механізм самовідтворення освітніх привілеїв. З огляду на це, доцільним є переосмислення підходів до оцінювання шкільної ефективності. Зокрема, замість інтегральних рейтингів варто зосередитися на аналізі окремих складових освітньої діяльності, а також враховувати контекст, у якому працює школа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Освіта.ua. Рейтинг загальноосвітніх шкіл України за підсумками НМТ. <https://osvita.ua/school/rating/93115/> (Дата звернення 23.03.2025)
2. Education.ua. Найкращі школи України за результатами НМТ. <https://www.education.ua/schools/best-by-tests/> (Дата звернення 23.03.2025)
3. Portal.lviv.ua. ТОП-200 найкращих шкіл України. <https://portal.lviv.ua/news/2024/09/20/top-200-najkrashchykh-shkil-ukrainy> (Дата звернення 23.03.2025)
4. Освіторія. Скільки коштує місце в рейтингу найкращих шкіл? <https://osvitoria.media/opinions/skilky-koshtuye-mistse-v-rejtyngu-najkrashhyh-shkil/> (Дата звернення 23.03.2025)
5. Aina, C., Bratti, M., & Lippo, E. (2021). Ranking high schools using university student performance in Italy. *Economia Politica*, 38, 293–321. <https://doi.org/10.1007/s40888-020-00208-2>
6. Anghel, B., Cabrales, A., Sainz, J., & Sanz, I. (2012). Publicizing the results of standardized external tests: Does it have an effect on school outcomes? (Working Paper 12-34, Economic Series). Universidad Carlos III de Madrid.

7. Boric, S., Reichmann, G., & Schlögl, C. (2024). Possibilities for ranking business schools and considerations concerning the stability of such rankings. *PLoS ONE*, 19(2), e0295334. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0295334>
8. Burgess, S., Wilson, D., & Worth, J. (2013). A natural experiment in school accountability: The impact of school performance information on pupil progress. *Journal of Public Economics*, 106(C), 57–67. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2013.06.005>
9. Camanho, A. S., Varriale, L., Barbosa, F., & Sobral, T. (2021). Performance assessment of upper secondary schools in Italian regions using a circular pseudo-Malmquist index. *European Journal of Operational Research*, 289(3), 1188–1208. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2020.07.050>
10. Figlio, D. N., & Lucas, M. E. (2004). What's in a grade? School report cards and the housing market. *American Economic Review*, 94(3), 591–604. <https://doi.org/10.1257/0002828041464489>
11. Gnolek, S. L., Falciano, V. T., & Kuncl, R. W. (2014). Modeling change and variation in U.S. News & World Report college rankings: What would it really take to be in the top 20? *Research in Higher Education*, 55(8), 761–779. <https://doi.org/10.1007/s11162-014-9336-9>
12. Guskey, T. R., & Kifer, E. W. (1990). Ranking school districts on the basis of statewide test results: Is it meaningful or misleading? *Educational Measurement: Issues and Practice*, 9(1), 11–16. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.1990.tb00350.x>
13. Kim, J., & Shim, W.-J. (2019). What do rankings measure? The U.S. News rankings and student experience at liberal arts colleges. *The Review of Higher Education*, 42(3), 933–964. <https://doi.org/10.1353/rhe.2019.0025>
14. Leider, J. P. (2024). Rethinking rankings in public health graduate education—Who are they for? *American Journal of Public Health*, 114(11), 1195–1198. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2024.307848>
15. Neves, T., Pereira, M. J., & Nata, G. (2014). Head teachers' perceptions of secondary school rankings: Their nature, media coverage and impact on schools and the educational arena. *Education as Change*, 18(2), 211–225. <https://doi.org/10.1080/16823206.2014.926829>
16. Nunes, L. C., Reis, A. B., & Seabra, C. (2015). The publication of school rankings: A step toward increased accountability? *Economics of Education Review*, 49, 15–23.
17. Thieme, C., Prior, D., Tortosa-Ausina, E., & Gempp, R. (2016). Value added, educational accountability approaches and their effects on schools' rankings: Evidence from Chile. *European Journal of Operational Research*, 253(2), 456–471. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.01.023>
18. Van Dyk, H., & White, C. J. (2019). Theory and practice of the quintile ranking of schools in South Africa: A financial management perspective. *South African Journal of Education*, 39 (Supplement 1). <https://doi.org/10.15700/saje.v39ns1a1820>

Дроб'язга Н. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент
директор комунального закладу
«Харківська початкова школа №171
Харківської міської ради»
hzosh171@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація: У статті розглянута інтеграція управлінських рішень з питань національно-патріотичного виховання в освітній процес української школи. Встановлено, що національно-патріотичне виховання є важливим аспектом адміністративної роботи в школі. В ході дослідження виявлено ефективні форми роботи з національно-патріотичного виховання в початковій школі в онлайн і змішаній формі навчання. Акцентується увага на предметній і міжпредметній формах роботи педагогів закладу освіти. До того ж, підкреслюється важливість послідовних, чітких, прогнозованих, продуманих управлінських рішень стосовно організації національно-патріотичного виховання в школі. Автором статті пропонується банк інтегрованих уроків з національно-патріотичним напрямком, як найефективніша форма педагогічної діяльності в школі, яка продиктована соціальним запитом на часі і підвищує рівень національної свідомості і патріотизму майбутнього українського покоління.

Ключові слова: інтеграція, національно-патріотичне виховання, інтегровані уроки, методологічні ідеї, патріотична свідомість, національна ідентичність.

Abstract: The article considers the integration of management decisions on issues of national - patriotic education into the educational process of the New Ukrainian School. It is established that national - patriotic education is an important aspect of administrative work in the school. During the study, effective forms of work on national - patriotic education in primary school in online and blended learning were identified.

Attention is focused on the subject and interdisciplinary forms of work of teachers of the educational institution. In addition, the importance of consistent, clear, predictable, well-thought-out management decisions regarding the organization of national-patriotic education at school is emphasized.

The author of the article proposes a bank of integrated lessons with a national-patriotic direction as the most effective form of pedagogical activity at school, which is dictated by the social demand for time and raises the level of national consciousness and patriotism of the future Ukrainian generation.

Keywords: integration, national-patriotic education, integrated lessons, methodological ideas, patriotic consciousness, national identity.

Парадигма національної спадщини українського народу має особливу актуальність в процесі формування світогляду підростаючого покоління. Саме

на часі жакливої агресії з боку рф [1] національно-патріотичне виховання в освітньому процесі становить основу для формування світогляду школярів і висуває нові ідеї для організації освітнього процесу. Софія Русова стверджувала: «Щаслива та нація, яка має змогу утворити в своїй державі національну школу для всієї людності; вона сміло може дивитися на своє майбутнє: національна освіта дасть їй змогу посилити свої економічні можливості і широко розвинути культурні творчі сили.» [2, с.85]. Інтеграція (інтеграція від лат. *integratio* – поповнення, відновлення [8]) управлінських рішень з питань національно-патріотичного виховання в освітній процес Нові української школи є важним аспектом, бо в сучасних умовах воно має особливу гостроту в формуванні громадянської свідомості маленьких українців. Національно-патріотичне виховання є підґрунтям для формування особистості, здатної виражати свою національну ідентичність, почуття гідності та внутрішньої свободи, гуманізму і поваги до держави та державних символів, вміння вільно виражати свою думку, любов і повагу до історії та традицій свого народу. Прагнення українського народу зберегти свою ідентичність, повага до історії українського народу, збереження національної духовності надихає наш шкільний колектив на нові форми в організації освітнього процесу.

Крізь призму сучасності залишаються актуальними погляди наших відомих українських педагогів і творців минулих століть – Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Софії Русової, Івана Огієнка, Олександра Дорошкевича, Сави Чавдарова, Петра Холодного, Григорія Ваценка, Лесі Українки, Василя Сухомлинського, Юрія Ступака, Володимира Науменка, Пантелеймона Куліша та ін. Аналіз сучасних досліджень семантики і змісту національно-патріотичного виховання, вивчення здобутків національної української етнокультури і окремих аспектів представлено такими науковцями-педагогами як: Л.Березівська, Г. Іванюк, Н. Богданець-Білокаленко, Н. Калініченко, Г. Белан, С. Зозуля, І. Шевцова, О. Кравченко, І. Албул, Л. Заліток, Л. Страйгородська, С. Тарнавська, Т. Янченко, Т. Чикалова, С. Головчук, В. Олійник, М.Голубка та ін. [1].

Увага директора Нові української школи завжди пригорнута до освітнього процесу і ми вважаємо, що саме національно-патріотичне виховання учнів має бути в пріоритеті шкільної освіти. В освітньому процесі ми використовуємо актуальні **форми** роботи національно-патріотичного напрямку: онлайн-диспути, тематичні виховні години, флешмоби, марафони, челенджи, квести, зустрічі з військовими, волонтерами, представниками поліції, тематичні батьківські збори, години пам'яті, тематичні дні, віртуальні екскурсії, круглі столи, святкові ранки, обрядові свята (етно-заходи), літературні зустрічі, конкурси, щоденна «хвилина мовчання», змагання «козацькі розваги», гурткова робота з образотворчого мистецтва, предметна (інтегровані уроки), досліді, акції, психолого-

педагогічний супровід, світлини заходів за посиланням [<https://surl.li/pevjgc>, <https://surl.li/mhafcb>]. Також, доречні і **методи роботи:** методи формування свідомої особистості, цінностей суспільства, самовиховання, вербальні та інтерактивні (диспути, пояснення, переконання, обговорення, бесіди), практичні (творчі завдання, пошукові проекти), тощо.

Метою національно-патріотичного виховання в освітньому процесі нашої школи є формування особистості, яка володіє знаннями національної духовної і культурної спадщини, основами гуманізму і демократичного правового устрою держави, високою внутрішньою моральною культурою, соціальним досвідом, основами міжнаціональних відносин, активною громадянською позицією, базовими національними цінностями. Саме національно-патріотичне виховання в закладі освіти сприяє утвердженню національної самобутності і розвитку української ментальності. Національно-патріотичне виховання в нашому закладі початкової освіти спрямоване на виконання низки **завдань:** ціннісне ставлення та повага до історичного минулого і культурної спадщини України; виховання поваги до державних символів, законів України, Конституції України; повага до Захисників і захисниць України, військовослужбовців, учасників бойових дій, волонтерів; розуміння особистої свободи, прав і патріотичної усвідомленості, базових національних цінностей; досвіду процесу державотворення, конституційних прав людини; відповідальність перед суспільством, здатність вирішувати конфліктні ситуації з урахуванням демократичних принципів; діяльність шкільної дитячої організації «Барвінчата», яка входить до районної організації «Однодумці»; формування екологічної обізнаності, відповідальності за навколишнє середовище і національні природні ресурси; гуманістична спрямованість як основа моральності; формування рис української ментальності; прагнення до свободи; віротерпимість, працелюбність, відкритість, доброчесність, повага до народних традицій; толерантне ставлення до оточуючого суспільства незалежно від національності і етнічного походження; повага до рідної мови; сімейні цінності – фундамент життя кожної людини; протидія українофобії, сепаратизму, нацизму, аморальності. Головними методологічними ідеями національно-патріотичного виховання вважаємо патріотизм і національну свідомість. Національно-патріотичне виховання в початковій школі, як показує наш досвід, варто організовувати у формі міжпредметних зв'язків, предметній та позашкільній діяльності.

Важливим аспектом в організації освітнього процесу є управлінські рішення: чіткі, систематичні, продумані, прогнозовані, спрямовані на реалізацію поставлених завдань. Так, три рази на рік ми розглядаємо стан організації національно-патріотичного виховання на педагогічній раді. На серпневій педраді обговорюємо і плануємо напрямки роботи з національно-патріотичного

виховання на навчальний рік, робимо акценти на ефективних формах роботи. В кінці першого семестру підводимо підсумки здійснених національно-патріотичних заходів та аналізуємо участь і результативність учителів, учнів у конкурсах, акціях, підвищенні кваліфікації педагогів, тощо [<https://surl.li/qkyihx>, <https://surl.li/wgtczx>, <https://surl.li/tqdihz>, <https://surl.li/tejgni>]. У травневій педраді підводимо підсумки навчального року і робимо висновки щодо ефективності обраних форм роботи протягом року, аналізуємо результати і недоліки. Протягом I та II семестрів проводимо оперативні наради щодо організаційних питань з національно-патріотичного виховання і освітнього процесу, обмінюємось думками щодо результативності обраних форм педагогічної діяльності [<https://surl.li/bzwlzn>]. Особливо ефективною в організації національно-патріотичного виховання стала предметна робота. Протягом навчального року ми проводимо цикл інтегрованих уроків національно-патріотичного напрямку (світлина за посиланням [<https://surl.li/smmgks>]). Моніторинг засвоєного навчального матеріалу в ході інтегрованих уроків показав, що учні краще засвоюють новий матеріал за менш короткий термін часу, більше розуміють історичне і культурне минуле українського народу, синтезують освітній матеріал навчальних предметів з духовною, моральною, національною, громадянською складовою. Це уможливорює системний підхід до формування патріотичної свідомості і національної ідентичності наших дітей [<https://surl.li/sfrwgo>].

Останні три роки організація національно-патріотичної роботи в школі проводилась онлайн, але з відкриттям «Підземної школи» Холодногірського району міста Харкова на початку лютого 2025 року і переходом на змішану форму навчання у нас з'явилась можливість спілкуватись з учнями наживо, і звісно більше приділяти уваги питанням національно-патріотичного виховання. В нагоді педагогам стали і смарттелевізор, і гаджети, і дидактичні засоби, і квест-завдання тощо. Після місяця навчання в «Підземній школі» знання і рівень громадянської та національної свідомості учнів підвищились, стали більш змістовними і результативними, тому що в класі діти опановували зміст уроків і вчилися бачити причинно-наслідкові зв'язки спілкуючись наживо з учителем, директором школи, тьюторами, практичним психологом і однокласниками. Вперше за три роки після початку війни ми бачили щасливі дитячі очі від того, що вони сидять за партою, або стоять біля дошки, спілкуються або бешкетують, висловлюють свої думки і їм не заважає якість інтернет-зв'язку або якісь небезпечні звуки. Протягом року ми створили банк інтегрованих уроків, на педагогічній раді в грудні 2024 року проаналізували і поділилися найкращими знахідками щодо підвищення патріотичної мотивації школярів в освітньому процесі та результатами, які були зібрані під час опитування учнів. Можна з

упевненістю стверджувати, що інтеграція предметів початкової школи з метою національно-патріотичного виховання: «Українська мова», «Літературне читання», «Іноземна мова(англійська)», «Навчання грамоти», «Математика», «Я досліджую світ», «Мистецтво», «Дизайн і технології» тощо, допомагають учителю не тільки підвищити рівень обізнаності, створити цілісний світогляд дитини, усунути навчальне перевантаження учнів, а і за короткий проміжок часу сформувати в учнів глибоко осмисленні методологічні поняття патріотизму і національної свідомості. Банк матеріалів інтегрованих уроків наших учителів можна подивитись за посиланням [<https://surl.li/vjumki>]. Отже, інтеграція управлінських рішень з питань національно-патріотичного виховання в освітній процес, а саме проведення інтегрованих уроків, продиктована соціальним запитом на часі та підвищує рівень патріотизму, національної свідомості та етнокультури нашого українського майбутнього покоління. Без сумніву, національно-патріотичне виховання є найголовнішим пріоритетом освітнього процесу української школи задля збереження унікальності і самобутності нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Написання назв «російська федерація» <https://surl.li/hhbcit>
2. Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. Київ «Либідь» 1997. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Rusova_S_Natsionalna_shkola.pdf
3. Енциклопедія сучасної України. <https://esu.com.ua/article-12384>
4. УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ. Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару. Київ-2016. - УДК 37.035:172.15 ББК 78.005.22 У-45. <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/ddd1.pdf>
5. Проекти Українського інституту національної пам'яті <https://old.uinp.gov.ua/>
6. Як організувати національно-патріотичне виховання. 30 ідей, порад і ресурсів. <https://nus.org.ua/2022/07/11/yak-organizuvaty-patriotychne-vyhovannya-30-idej-porad-i-resursiv/>
7. Національно-патріотичне виховання, сайт МОНУ <https://surl.li/tledvn>
8. Національно-патріотичне виховання в Україні – Вікіпедія
9. Патріотизм <https://surl.li/gkhuaq> - Вікіпедія
10. Національність <https://surl.li/wztvyk> - Вікіпедія
11. Методи виховання - Вікіпедія <https://surl.li/cniome>

Дунець В. Б.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова;
заступник директора Національного центру
«Мала академія наук України»
v.dunets@man.gov.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ НАУКИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У публікації проаналізовано вплив війни в Україні на діяльність музеїв науки у цілому, як і зокрема на їх спектр науково-освітніх пропозицій. Розглянуто виклики, з якими стикаються музеї науки у повсякденній діяльності. Наведено конкретні приклади з діяльності музеїв науки в Україні.

Ключові слова: музей науки, науково-освітня діяльність, війна в Україні

Abstract. The publication analyzes the impact of the war in Ukraine on the activities of science museums in general, as well as on their range of scientific and educational offerings in particular. The challenges faced by science museums in their daily activities. Specific examples from the activities of science museums in Ukraine are given.

Keywords: science museum, scientific and educational activities, war in Ukraine

Повномасштабне російське військове вторгнення на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року і вже триває понад три роки, має значний руйнівний вплив на Україну як суверенну державу. Це стосується і сфери музейної діяльності. Попри такі щоденні виклики, відмічається і адаптація музейної діяльності до умов сьогодення, відкриваються нові музейні простори, які відіграють важливу роль у збереженні нашої культурної та історичної спадщини.

У цій публікації прагнемо звернути увагу на діяльність в умовах війни музеїв науки як інтерактивних, науково-освітніх просторів, які сприяють зацікавленню дітей та молоді наукою, демонструють складні наукові явища та закони у доступний та зрозумілий спосіб. Сфера музеїв науки в Україні розпочала розвиватися, порівняно з країнами європейського та американського континентів, відносно недавно, понад 10 років тому. Такі простори почали виникати як окремі приватні чи громадські ініціативи. Наприклад, Музей популярної науки і техніки «Експериментаніум» у Києві (2012 рік відкриття) [10], Музей цікавої науки в Одесі (2014) [7], Музей цікавої науки «Евріка» в Хмельницькому (2017) [13], Центр науки Тернополя (2017) [12], а також музеї науки в інших містах України, діяльність яких свого часу дослідила Алла Дмитренко [2]. У 2020 році Малою академією наук України було відкрито

перший державний Музей науки в Україні, який знаходиться в Києві на території Національного комплексу «Експоцентр України» [6].

З початком пандемії COVID-19, а далі повномасштабної війни, діяльність музеїв науки зіткнулася з новими викликами. Деякі завершили свою діяльність, інші змінили формат роботи через безпекові умови чи тимчасово закрили двері для відвідувачів. Будівлі музеїв науки також зазнали руйнувань через російські обстріли як-от в Одесі [4]. Втім, попри всі виклики та обмеження, можна відслідкувати певний парадокс. В умовах війни в Україні розпочали діяльність нові інтерактивні науково-освітні простори: грудень 2022 року – відкрито Музей науки Малої академії наук України в Чернівцях [5]; у тому ж місяці відновлено роботу Музею науки Малої академії наук України в Києві, а також відкрито приватний Музей науки у Львові [14]. У грудні 2023 року у Полтаві на базі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» відкрито черговий Музей науки Малої академії наук України [11], а у квітні 2024 року – Музей цікавої науки в Одесі частково відновив свою роботу після руйнувань [3]. Буквально недавно, у березні 2025 року, Малою академією наук України у Києві відкрито науково-освітній простір «Музей математики «КУБОЇД» [1]. Більше того, Малою академією наук України у вересні 2024 року відновлено діяльність Мандрівного музею науки «Наука на колесах», який з інтерпретаторами об'їздив прифронтові території України, аби створювати умови та зацікавлювати наукою дітей у різних куточках країни. Дуже часто така діяльність відбувалася у бомбосховищах, аби забезпечити належні і безпечні умови під час відвідування [9]. Саме тому музеї науки пропонують відвідувачам нові освітні програми і заняття, які враховують сучасні умови. Такі освітні заняття також адаптовані і для роботи в бомбосховищах, аби забезпечити безперервний доступ до освітніх і наукових можливостей українським дітям.

Як результат, в умовах повномасштабної війни рух з розвитку музеїв науки в Україні набув нових обрисів та значення. Це може свідчити, на нашу думку, про те, що змінюється суспільна свідомість щодо необхідності створення таких інтерактивних науково-освітніх просторів. Адже з роками зменшується зацікавленість науково-природничими дисциплінами серед дітей та молоді, що можна прослідкувати на прикладі кількості поданих заявок на такі спеціальності абітурієнтами 2024 року [8]. Втім, на нашу думку, відновлення та відбудова України вимагатиме зростання кількості фахівців, зокрема таких як інженери, будівельники, архітектори, а впровадження нових інноваційних розробок вимагатиме їх винаходження та конструювання. Тому розвиток таких інтерактивних музеїв науки в Україні має потенціал бути однією з відповідей та

реакцією на перераховані нами вище виклики. Порушене нами питання потребуватиме надалі поглибленої наукової розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В Україні відкрили перший інтерактивний Музей математики «Кубоїд» для подолання освітніх втрат. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. URL: <https://nus.org.ua/2025/03/18/v-ukrayini-vidkryly-pershyj-interaktyvnyj-muzej-matematyky-kuboyid-dlya-podolannya-osvitnih-vtrat/> (дата звернення: 24.03.2025).
2. Дмитренко А. Музеї пізнавальної науки й техніки в Україні: становлення та перспективи розвитку / Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Сер.: Історичні науки. 2018. № 6. С. 150-156.
3. Коршак Н., Голда О. Музей цікавої науки в Одесі частково відновив роботу після ракетної атаки: як працює заклад. Суспільне мовлення. URL: <https://suspilne.media/odesa/677532-muzej-cikavoi-nauki-v-odesi-castkovo-vidnoviv-robotu-pisla-raketnoi-ataki-ak-pracue-zaklad/> (дата звернення: 24.03.2025).
4. Коршак Н., Пономаренко О. Відновити не зможуть: які наслідки руйнування «Музею цікавої науки» в Одесі. Суспільне Мовлення. URL: <https://suspilne.media/odesa/509309-vidnoviti-ne-zmozut-aki-naslidki-rujnuvanna-muzeu-cikavoi-nauki-v-odesi/> (дата звернення: 24.03.2025).
5. МАН презентувала перший регіональний Музей науки в Чернівцях. Мала академія наук України. URL: <https://man.gov.ua/about/news/man-prezentovala-pershij-regionalsnij-muzej-nauki-v-chernivcях> (дата звернення: 24.03.2025).
6. Можна чіпати усе: на ВДНГ відкрили інтерактивний «Музей науки» - Хмарочос. Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/10/05/mozhna-chipaty-use-na-vdng-vidkryly-interaktyvnyj-muzej-nauky/> (дата звернення: 24.03.2025).
7. Музей цікавої науки: знання на дотик. UA.IGotoWorld.com. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/408_muzei-interesnoi-nauki-znaniya-na-oshup.htm (дата звернення: 24.03.2025).
8. Освіта.ua. Рейтинг спеціальностей у вишах за кількістю поданих заяв. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/consultations/92712/#google_vignette (дата звернення: 24.03.2025).
9. Проект Музею науки МАН «Наука на колесах»: відповідь на виклики часу. Мала академія наук України. URL: <https://man.gov.ua/about/news/proyekt-muzeyu-nauki-man-nauka-na-kolesah-vidpovids-na-vikliki-chasu> (дата звернення: 29.03.2025).
10. У Києві відкрився музей техніки, де роблять хмари, чорну діру й торнадо. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_u-kiyevi-vidkrivsy-muzej-tehniki-de-roblyat-hmari-chornu-diru-j-tornado/456998 (дата звернення: 24.03.2025).
11. У Полтаві відкрили Музей науки. ЗМІСТ. URL: <https://zmist.pl.ua/news/u-poltavi-vidkryly-muzej-nauky> (дата звернення: 24.03.2025).
12. У Тернополі відкрили Центр науки (фото). ПОГЛЯД. URL: <https://poglyad.te.ua/podii/strongu-ternopoli-vidkryly-tsentr-nauky-fotostrong.html> (дата звернення: 24.03.2025).
13. У Хмельницькому відкрили музей цікавої науки. «Є».ua. URL: https://ye.ua/kultura/28334_U_Hmelnickomu_vidkrili_muzej_cikavoyi_nauki.html (дата звернення: 29.03.2025).
14. Шиян О. У Львові відкрили унікальний музей науки. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/muzej_nauki_u_lvovi_vidkriyut_25_grudnya_2022_foto_fakti_n1555048 (дата звернення: 24.03.2025).

Єва Г. А.,
Вчитель англійської мови, методист
Дніпровська гімназія №26, ДМР
alison19742014@gmail.com

CUTTING-EDGE SCHOOL DEVELOPMENT FOR GIFTED CHILDREN

Cutting-edge schools for gifted children implement advanced curricula that challenge students with interdisciplinary learning and real-world problem-solving. Some facts about these schools which utilize AI-powered personalized learning platforms to tailor educational experiences to each gifted student's unique abilities and interests are observed here.

Передові школи для обдарованих дітей впроваджують передові навчальні програми, які ставлять перед учнями завдання міждисциплінарного навчання та вирішення реальних проблем. Тут наведено деякі факти про ці школи, які використовують персоналізовані навчальні платформи на основі штучного інтелекту, щоб пристосувати навчальний досвід до унікальних здібностей та інтересів кожного обдарованого учня.

As we know, gifted children possess exceptional intellectual, creative, artistic, or leadership abilities that set them apart from their peers. Traditional schooling systems often fail to provide the stimulation and challenges necessary for their full development. To address this gap, cutting-edge schools are implementing innovative strategies that cater specifically to the needs of gifted students. These schools integrate advanced curricula, specialized teaching methodologies, and state-of-the-art technology to nurture the potential of highly talented individuals. This article explores the latest advancements in school development for gifted children, focusing on curriculum design, teaching strategies, emotional and social support, technology integration, and extracurricular opportunities.

One of the most critical aspects of developing gifted children is designing a curriculum that challenges and engages them. Cutting-edge schools employ a variety of techniques to ensure that gifted students receive an education that matches their abilities.

Next, differentiated learning tailors instruction to meet the diverse needs of students within a classroom. For gifted students, this means advanced coursework, independent research opportunities, and personalized projects that push the boundaries of traditional learning. Teachers use diagnostic assessments to determine the appropriate level of challenge for each student, ensuring they are neither bored nor overwhelmed.

Acceleration programs allow gifted students to move through educational material at a faster pace than their peers either. This may involve skipping grades, taking advanced placement (AP) or International Baccalaureate (IB) courses, or engaging in dual enrollment programs where students take college-level courses while still in high school. Research shows that acceleration leads to higher academic achievement and increased motivation among gifted learners.

To enhance critical thinking and problem-solving skills, cutting-edge schools incorporate interdisciplinary learning into their curricula. Instead of treating subjects as separate entities, these schools encourage students to explore connections between mathematics, science, literature, and the arts. For example, a project on space exploration may include elements of physics, creative writing, and visual design.

Then, gifted students thrive in environments that promote creativity, curiosity, and independent thought. Cutting-edge schools employ innovative teaching strategies that go beyond rote memorization and standardized testing.

Inquiry-based learning encourages students to ask questions, conduct research, and develop their own conclusions so far. Teachers act as facilitators, guiding students through the learning process rather than simply delivering information. This approach fosters a deeper understanding of subjects and enhances problem-solving skills.

What do you know about Socratic Seminars? Socratic seminars involve structured discussions where students analyze texts, debate ideas, and challenge assumptions. This method is particularly beneficial for gifted students, as it promotes higher-order thinking and encourages intellectual discourse. By engaging in thoughtful dialogue, students refine their reasoning skills and learn to consider multiple perspectives. Gifted students often benefit from mentorship programs that connect them with experts in their fields of interest. Cutting-edge schools establish partnerships with universities, research institutions, and industry leaders to provide mentorship opportunities. Additionally, collaborative learning environments allow gifted students to work on projects with like-minded peers, fostering a sense of community and shared intellectual growth.

While gifted students excel academically, they may face unique social and emotional challenges. Cutting-edge schools prioritize the well-being of gifted learners by implementing specialized support systems. Gifted students often experience heightened sensitivity, perfectionism, and asynchronous development (where intellectual abilities outpace emotional maturity). Schools incorporate emotional intelligence training into their programs, helping students develop resilience, self-regulation, and interpersonal skills.

Some words about socialization? It may be a problem by the way. Being surrounded by peers who share similar intellectual interests can significantly impact a gifted child's self-esteem and motivation. Schools create cohorts of gifted students within classrooms, ensuring they have opportunities to collaborate and form meaningful relationships. Participation in academic clubs, competitions, and enrichment programs further enhances socialization. Cutting-edge schools employ counselors who specialize in working with gifted children. These professionals provide guidance on coping strategies, stress management, and career planning. Schools also offer workshops for parents to help them understand and support their gifted children effectively.

Finally, technology plays a vital role in modern education, and cutting-edge schools leverage digital tools to enhance learning experiences for gifted students. Artificial intelligence (AI) is revolutionizing education by providing personalized learning experiences. AI-driven platforms analyze a student's strengths, weaknesses, and learning pace to create customized lesson plans. This ensures that gifted students receive challenges appropriate to their skill levels. VR and AR technologies create immersive learning experiences that engage gifted students in ways traditional methods cannot. For example, students studying ancient history can explore virtual reconstructions of historical sites, while those interested in science can conduct virtual dissections or chemistry experiments. Gifted students often have interests that extend beyond the standard curriculum. Online courses and global classrooms provide opportunities to learn from experts around the world. Cutting-edge schools partner with online learning platforms, allowing students to take specialized courses in fields such as quantum physics, artificial intelligence, and creative writing.

Extracurricular activities also play a crucial role in the development of gifted students by allowing them to explore their passions and develop new skills. Many cutting-edge schools establish research and innovation labs where students can work on independent projects. These labs provide access to state-of-the-art equipment, such as 3D printers, robotics kits, and advanced computing systems, enabling students to bring their ideas to life. Participation in academic competitions, such as math and science Olympiads, debate tournaments, and coding contests, allows gifted students to test their skills against peers on national and international levels. These experiences not only enhance their knowledge but also build confidence and perseverance. Giftedness is not limited to academics; many students excel in the arts. Cutting-edge schools offer specialized programs in music, theater, visual arts, and creative writing. Providing opportunities for artistic expression helps gifted students develop a well-rounded skill set and emotional intelligence.

To sum up, developing gifted children requires an educational environment that challenges, supports, and nurtures their unique abilities. Cutting-edge schools are at the forefront of this mission, employing advanced curricula, innovative teaching strategies, emotional and social support systems, and technology integration. By fostering a stimulating and inclusive learning environment, these schools empower gifted students to reach their full potential and make meaningful contributions to society. Investing in the education of gifted children is not just about individual success; it is about cultivating the next generation of leaders, innovators, and creative thinkers who will shape the future.

JIITEPATYPA:

1. <https://www.lsib.co.uk/2022/postsdescription.aspx?id=132479&Title=Unleashing+Potential%3A+A+Guide+to+AI+Techniques+for+Educating+Gifted+Children&Pr>

omoType=Professional+Certificate+in+AI+Techniques+for+Empowering+Gifted+Children&CourseTitle=

2. https://www.researchgate.net/post/Supporting_Gifted_Students
3. <https://thefredynschool.com/innovator-insights/find-the-best-educational-programs-for-gifted-kids>
4. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4020-6162-2_51
5. <https://www.internationalschoolparent.com/articles/how-to-support-a-gifted-child/>

Єгорова Н. М.,

викладач,

комунального закладу освіти

«Криворізький професійний гірничо-технологічний ліцей»

Дніпропетровської обласної ради»,

egorova80@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Анотація. Інтерактивні методи навчання на сьогодні є актуальним способом роботи викладача в будь-якому закладі освіти. Вони допомагають учасниками освітнього процесу проявляти інтерес до здобуття нових знань, створювати атмосферу доброзичливості, та взаємопідтримки. Викликають зацікавлення здобувачів освіти до навчального предмету, до теми, що вивчається на уроці, переключають увагу та сприяють підвищенню якості знань.

Досвід розвинутих країн показує, що комунікативні навички є необхідною умовою кар'єрного успіху. Адаптація в професійному світі, який постійно змінюється, вимагає від молодого працівника наявності певних якостей, які можна об'єднати в поняття комунікативна компетентність.

У сучасному суспільстві інформаційних технологій, прискорених глобальних цивілізаційних змін саме комунікація є однією з провідних складових високого професійного рівня особистості.

Ключові слова. Інтерактивний підхід, комунікативна компетентність, інформаційні технології, критичне мислення, навички вербальної та невербальної комунікації, особистісна мотивація, методи навчання.

Abstract. Interactive teaching methods are currently a relevant way of working for a teacher in any educational institution. They help participants in the educational process to show interest in acquiring new knowledge, create an atmosphere of goodwill and mutual support. They arouse the interest of students in the subject, the topic studied in the lesson, switch attention and contribute to improving the quality of knowledge.

The experience of developed countries shows that communication skills are a necessary condition for career success. Adaptation in the constantly changing

professional world requires a young employee to have certain qualities that can be combined into the concept of communicative competence.

In the modern society of information technologies, accelerated global civilizational changes, communication is one of the leading components of a high professional level of a person.

Keywords. Interactive approach, communicative competence, information technology, critical thinking, verbal and non-verbal communication skills, personal motivation, learning methods.

Слово інтерактивний прийшло до нас з англійської і виникло від слова «інтерактив» «inter» – це «взаємний», «act» – діяти [8].

Інтерактивні методи захоплюють слухачів, пробуджують в них інтерес та мотивацію, навчають самостійному мисленню та діям.

Інтерактивний підхід є одним з головних у навчальному процесі, так як активно включає у навчально-виховний процес кожного здобувача освіти, розвиває вміння критично мислити, формулювати власні думки та висловлювання, вести діалог, в ході якого здійснюється взаємодія викладача та здобувача освіти.

Сьогодні однією з найважливіших умов існування особистості є комунікація. Саме завдяки здатності передавати інформацію з допомогою мови люди дізнаються про події, різноманітні факти, а також повідомляють про свій душевний стан або почуття. При влаштуванні на роботу, важливою умовою для наших випускників є вміння володіти навичками вербальної та невербальної комунікації.

Компетентність – це загальна здатність і готовність до продуктивної діяльності, інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід знання, вміння ставлення, поведінкові реакції [2].

Діяльність майбутніх фахівців кулінарного профілю у закладах професійної (професійно-технічної) освіти має міжособистісний характер. Їм доводиться спілкуватися з людьми різного віку, різноманітних професій і соціальних статусів, культур, релігій тощо, а тому без оволодіння комунікативною компетентністю діяльність таких фахівців не буде ефективною.

Компетентність оцінюється на основі дій особистості в процесі комунікації: по-перше, особистісною мотивацією; по-друге, знаннями про ефективну комунікацію; по-третє, комунікативними навичками.

Для формування комунікативної компетентності доцільно, в першу чергу, використовувати можливості продуктивного навчання, а саме:

- обговорення проблем;
- формування власної точки зору;
- вміння доводити власну позицію;

- розвиток культури мовлення;
- вміння презентувати свій продукт;
- розвиток міжособистісних стосунків у професійній сфері;
- опанування технологій конструктивного діалогу;
- вміння говорити і слухати, встановлювати зворотний зв'язок у процесі спілкування;
- можливість для безпосереднього спілкування [1].

Саме всі ці завдання і вирішує *інтерактивне навчання*, адже це навчання, яке відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу.

Інтерактивне навчання має на меті:

- створення умов для залучення всіх слухачів до процесу пізнання;
- надання можливості кожному слухачеві розуміти і рефлексувати з приводу того, що він знає і думає;
- вироблення життєвих цінностей;
- створення атмосфери співпраці, взаємодії;
- розвиток комунікативних якостей і здібностей;
- створення комфортних умов навчання;
- навчити здобувачів освіти бути демократичними [3].

На уроках літератури та під час позакласних заходів освітній процес стає продуктивнішим, коли формуються універсальні соціальні навички *Soft skills*. Адже, здобувачі освіти відчують свою успішність, свою інтелектуальну досконалість, навчаються вчитись самостійно.

Вони вчаться критично мислити, розв'язувати складні проблеми на підставі аналізу обставин і відповідної інформації, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Для цього на уроках організується індивідуальна, парна і групова роботи, застосовуються дослідницькі проекти, ведеться робота з художнім текстом та різними джерелами інформації.

Саме інтерактивний підхід дозволяє ефективно формувати комунікативні навички використовуючи такі методи навчання:

1. Індивідуальна діяльність здобувачів освіти

Підсумкове письмове завдання. Застосовується під час підсумкового уроку, коли здобувачі освіти письмово відповідають на певне запитання або записують, що було найважливішим, що вони дізналися сьогодні на уроці [8].

Під час повторення вивченого матеріалу, зі здобувачами освіти проводиться опитування, під час якого висловлюють власні думки, аналізують, зіставляють вивчену інформацію, також розвивається діалогічне мовлення, формується комунікативна компетентність, уява та творче мислення.

2. «Круглий стіл» здобувачі освіти обмінюються досвідом, обговорюють досягнення та помилки. В такий спосіб вони повторюють зміст теми та її ключові проблеми. Даний метод можна застосовувати як під час вивчення нового матеріалу так і підсумкового уроку, адже здобувачі освіти знаходяться в безпосередньому контакті та в комфортних для них умовах, що дозволяє їм почуватися більш розкутішими.

3. Мій улюблений метод – «Мікрофон». Адже він дозволяє висловити свою думку чи позицію. Найкраще проводити в кінці уроку, можна висловитися здобувачам освіти «Я дізнався (-лася)..., навчився (-лася)... «Сьогодні мені вдалося...»; Цей метод розвиває критичне мислення, здатність приймати рішення, правильно формулювати та висловлювати свої думки.

4. Літературні квести, «Від автора до твору» (за допомогою застосунку LearningApps). «Пройдені шляхи письменників епохи романтизму» (за допомогою застосунку Kahoot).

Під час яких у здобувачів освіти формуються наступні компетенції: загальнокультурна, спілкування державною мовою, інформаційно-комунікаційна, вміння аналізу художнього тексту, розвиток критичного мислення, уміння вчитися протягом життя.

5. Мультимедійні презентації

- допомагають викладачу структуровано подати навчальний матеріал;
- доповнюють інформацію, яку розповідає викладач, зоровими образами;
- допомагають здобувачам освіти краще засвоїти матеріал, оскільки на уроці поєднано різні типи сприйняття інформації (аудіальний і візуальний);
- викликають підвищену зацікавленість здобувачів освіти до теми уроку.

Використання презентацій у викладанні української літератури є важливим аспектом сучасної освіти. Презентації створені саме за допомогою застосунку Canva акцентують увагу на візуальному та інтерактивному середовищі, яке сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

6. Тут також можна застосовувати *метод проєктів* – це інструмент формування компетентного мовця, його творчих здібностей, самостійності, креативності, підготовки до професійної діяльності; метод, що передбачає виокремлення певної важливої проблеми, її самостійне розв’язання та презентацію результатів проєктної діяльності. Адже під час роботи з мультимедійними презентаціями викладач створює команду з якою ділиться посиланням і здобувачі освіти беруть активну участь у створенні якісно нового продукту:

- підбирають цікавий та доречний фон, який можна створити також з допомогою штучного інтелекту, тоді він взагалі більше в жодній роботі не повторюватиметься;
- перегляд аудіо та відео матеріалів, щоб підібрати цікавий та доречний контент;
- підшукують доречні та креативні ілюстрації до творів;

– Якісне виконання поставлених задач під час колективної роботи [7].

Наприклад, на слайді Леся Українка розміщені такі матеріали: це цікаві факти про поетесу, тести, які створені за допомогою гугл форм, комеморативна гра, аналізи творів, які вивчаються, відео та аудіо до творів. Таким чином, використовуючи лише один слайд можна швидко прослухати аудіовірш, переглянути відеоматеріали, швидко, за посиланням, знайти аналізи творів, пройти тестування, та перевірити свої знання.

7. Створення відео. Челендж «Образ України вустами Кобзаря», до 210 річниці Кобзаря, «Закохані у слово» та до тижня мови та літератури, де здобувачі освіти декламують вірші І.Я.Франка, В.Симоненка. Під час створення відео сюжетів здобувачі освіти можуть показати свої вміння не тільки з ораторського мистецтва, а й знання інформаційних технологій, вони можуть бути і сценаристами і режисерами.

8. Участь в обласному конкурсі читців-декламаторів «ЗП(ПТ)О Дніпропетровщини читають Шевченка», здобувачка освіти Пивоварова Олександра посіла 2 місце. Під час проведення конкурсу, створюються умови для розкриття творчого потенціалу читачів – шанувальників слова, здобувачі освіти мають змогу проявити себе як талановиті та артистичні читці, а також удосконалюються використання ІТ-технологій.

Під час застосування таких методів у здобувачів освіти формуються:

- креативність;
- критичне мислення;
- лідерські якості;
- командна робота;
- вміння спілкуватися;
- розв'язувати конфлікти;
- вміння ставити та досягати поставлених цілей;
- цілеспрямованість;
- презентаційні навички;
- ораторське мистецтво;
- навички ефективної комунікації;
- стресостійкості [9].

Треба навчити наших здобувачів освіти літати, а для цього викладач повинен літати сам – має бути політ духу, думки, творчості й велике-велике серце, сповнене доброти та любові. Тому всім бажаю мирного неба, натхнення та добробуту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар С.П. Методи навчання: науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. К.: Інститут педагогіки НАПН України, 2008. Випуск 32/2012. С.44-51.
2. Бондар С.П. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: сутність і структура / Освіта і управління. К.: 2007. Т. 10. № 3. С. 93-99.
3. Бондар Ю. В. Формування творчих умінь в учнів початкової школи з використанням інтерактивних технологій. Тернопіль.: 2022. 542 с.

4. Булгакова В. Адаптувати людину до життя, до питання про співвідношення понять «комунікативна компетентність» та «комунікативна компетенція» / Іноземні мови в навчальних закладах. К.: 2005. № 6 (16). С. 82-86.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / К.: Академвидав, 2004. 334 с.
6. Карамушка Л.М. Методичні рекомендації з проведення тренінгових занять для підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 49 с.
7. 20 інтерактивних методів навчання. URL: https://znayshov.com/News/Details/20_interaktyvnykh_metodiv_navchannia (дата звернення: 27.10.2024).
8. Роціна С.М. Урок: Інтерактивні методи навчання. URL: <https://vseosvita.ua/user/id967763/lesson> (дата звернення: 29.10.2024).
9. О. Іванова-Комарщук Корисність інтерактивних методів навчання. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/6564/> (дата звернення: 30.10.2024).

Єфременко А. М.,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри легкої атлетики
Харківської державної академії фізичної культури,
literasearchukr@gmail.com*

Шутєєв І. В.,

*аспірант кафедри легкої атлетики
Харківської державної академії фізичної культури,
ay3.09.2022@gmail.com*

МОБІЛЬНЕ НАВЧАННЯ – ОСВІТНІЙ ТРЕНД: НЕ ДЛЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ?

Анотація. У статті розглянуто роль мобільних технологій у фізичному вихованні здобувачів освіти. Досліджено потенційні переваги мобільного навчання на доступність освіти, можливості індивідуалізації рухової активності та формування компетентностей у сфері здоров'язбереження. Розвиток мобільного формату навчання фізичному вихованню здобувачів освіти сприятиме підвищенню рівня фізичної активності та обізнаності студентів. Проте, його ефективність значною мірою залежить від мотивації здобувачів освіти. Визначено перспективи подальших досліджень, які мають зосереджуватися на оптимізації освітніх програм із ґрунтовним використанням мобільних, вивченні мотиваційних чинників та оцінці довгострокового впливу на фізичну підготовленість і здоров'я студентів.

Ключові слова: мобільні технології, фізичне виховання, дистанційне навчання, рухова активність, здоров'язбереження, цифровізація освіти, мотивація.

Abstract. The article examines the role of mobile technologies in physical education for students, particularly in crisis situations. Their impact on the

accessibility of the learning process, the possibilities for individualizing motor activity, and the development of health-preserving competencies is analyzed. It has been established that mobile learning contributes to increasing students' physical activity levels and knowledge awareness; however, its effectiveness largely depends on students' motivation. Prospective research directions are identified, focusing on optimizing mobile educational programs, studying motivational factors, and assessing the long-term impact of mobile learning on students' physical fitness and health.

Keywords: mobile technologies, physical education, distance learning, motor activity, health preservation, digitalization of education, motivation

Вступ. У сучасних умовах цифровізації освіти мобільні технології активно впроваджуються в навчальний процес, змінюючи традиційні підходи до викладання. Мобільне навчання (mobile learning, m-learning) стало важливим освітнім трендом, що забезпечує гнучкість, доступність та індивідуалізацію навчання. Проте його застосування у фізичному вихованні викликає певні дискусії, оскільки ця дисципліна традиційно асоціюється з руховою активністю та практичними навичками, яким складно навчати з використанням мобільних інструментів. Виникає питання: чи дійсно мобільне навчання є перспективним форматом фізичного виховання, або ж воно залишається трендом, що не відповідає потребам цієї сфери?

Аналіз джерел. Огляд джерел свідчить про зростаючу інтеграцію мобільних технологій у сферу фізичного виховання, що формує припущення про можливість вдосконалення цієї освітньої складової. Проведено огляд досліджень мобільного навчання у фізичному вихованні, виявивши тенденцію до зростання використання мобільних технологій для покращення навчальних результатів та залучення студентів [5]. Проаналізовано переваги мобільних технологій у навчанні, підкреслюючи їх потенціал у покращенні доступності та ефективності освітнього процесу, включаючи фізичне виховання [2]. Підкреслюють важливість мобільних додатків у навчанні фізичної культури, зазначаючи їх роль у розвитку індивідуальних програм тренувань та відстеженні прогресу учнів [4]. Встановлено, що мобільні навчальні додатки можуть підвищити професійні навички вчителів фізичного виховання в епоху 4.0, сприяючи адаптації до сучасних освітніх вимог [1]. Виявлено сприйняття студентів щодо використання Android-орієнтованих навчальних медіа у фізичному вихованні – констатовано позитивне ставлення та підвищення мотивації до занять [3].

Проблема. Таким чином, мобільне навчання є актуальним освітнім трендом, який активно впроваджується у сферу фізичного виховання, сприяючи підвищенню ефективності навчального процесу та мотивації студентів. Попри численні дослідження, що підтверджують ефективність мобільного навчання в загальній освіті, його вплив на фізичне виховання залишається неоднозначним.

Деякі фахівці стверджують, що використання мобільних технологій може підвищити мотивацію студентів, покращити самоконтроль та відстеження прогресу в тренуваннях. Інші ж наголошують на ризиках зниження фізичної активності через надмірне використання мобільних інструментів (наприклад, смартфонів, планшетних комп'ютерів). Відсутність узгодженого підходу до інтеграції мобільного навчання у фізичне виховання створює наукову проблему, яка потребує додаткового дослідження.

Метою дослідження є узагальнення сучасного уявлення про можливості мобільного навчання для вдосконалення процесу фізичного виховання здобувачів освіти.

Результати дослідження та обговорення. В кризових умовах існування мобільні технології стали важливим чинником підтримки освітньої галузі. Виступаючи елементом структури дистанційного навчання мобільні технології стають складовою якісного перетворення навчального процесу. Здобувачі освіти отримують доступ до сучасних педагогічних практик, різноманітних навчальних ресурсів, можливість постійної координації з боку викладачів. Використання мобільних технологій дозволяє створити умови залучення до навчання кожного через їх потенціал до формування індивідуальної траєкторії навчання в зручному форматі. Звісно, це можливо лише за умови сталої мотивації тих, хто навчається. Дане твердження вірне також і для традиційного формату навчання.

По закінченні пандемії COVID-19, відновлення аудиторного навчання в окремих регіонах України в умовах воєнного стану, дія якого продовжується, увага до мобільного навчання поступово спадає. Здається, для більшості такий формат навчання був, скоріше певною паузою – до поновлення традиційних практик. Особливо це стосується фізичного виховання. Ця навчальна дисципліна залишається найбільш архаїчною в питаннях цифровізації. При чому, в умовах, коли її мета та завдання не є суворо детермінованими. Навіть, якщо розглядати як узагальнену мету виконання тестів і нормативів щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України. Виявляється, що вони є доступними в плані координаційної складності та можуть вивчатися в умовах мінімального залучення інструкторської допомоги (викладачів). В такому випадку потенціал мобільного навчання може бути застосований для поглиблення компетентностей здобувачів освіти в сфері рухового навчання та здоров'язбереження.

В іншому вимірі можна розглядати загальну мету фізичного виховання в підвищенні рухової активності здобувачів освіти. Ця фундаментальна характеристика пов'язана зі здоров'ям та працездатністю молоді. Обмежуючись аудиторними заняттями, навантаження на яких може не бути суворо

регламентованим (наприклад, ігрова діяльність) не варто очікувати забезпечення належного рівня рухової активності здобувачів. Загалом, створити недетерміновані вимоги до рухової діяльності здобувачів з метою «нарухатись» не відповідає концепції компетентнісного підходу в освіті. Мобільні технології створюють умови для активізації рухової активності здобувачів освіти через подання необхідної інформації щодо рухової активності, можливості індивідуального дозування навантаження, обліку та контролю виконаного навантаження в зручний час (чого може не відбутися на груповому аудиторному занятті). Проте, важливо визначити поточну мотивацію до рухової активності, розвивати та підтримувати її. Навряд, небажання виконувати фізичні вправи в аудиторії, раптово зміниться за умов мобільного формату навчання.

Наступним узагальнюючим напрямком фізичного виховання здобувачів освіти виступає розвиток компетентностей пов'язаних зі знаннями та вміннями самостійно виконувати фізичні вправи. Така рухова діяльність має бути спеціально організованою, що потребує доступу до релевантної інформації. В умовах традиційного формату, часто рухова активність завершується разом із практичним заняттям. Лекційні заняття, ба більше, семінарські програмами з фізичного виховання зазвичай не передбачені. Таким чином, знаннявий компонент фізичного виховання може бути лише епізодично присутнім в структурі практичних занять. Вочевидь, це не може забезпечити розвитку компетентності здобувачів самостійно організовувати та проводити заняття фізичними вправами, що є запорукою здоров'язбережувальної діяльності протягом життя. Практичне ж навчання в традиційному форматі обмежується, в основному, демонстрацією викладачем фізичних вправ. Натомість, в мобільному форматі навчання створюються умови для вивчення актуальної інформації про сутність рухової діяльності в фізичному вихованні та спорті, а також деталізованого, багатоповторного (наприклад, з використанням відеозаписів) практичного навчання в зручних умовах. Використанням мобільних технологій дозволяє збільшити інформативне навантаження процесу фізичного виховання здобувачів освіти, що сприяє розширенню можливостей формування компетентностей стосовно рухової діяльності. Разом з тим, створюються умови для сполученого розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти.

Таким чином, мобільне навчання в фізичному вихованні асоціюється з підвищенням доступності та варіативності впливу на здобувачів освіти. Саме цього не вистачає традиційному формату навчання. Адже навряд чи слід в наказовому порядку формувати програму, наприклад, розвитку витривалості здобувачів, коли вони мають різний рівень підготовленості та уподобань щодо фізичних вправ. Вони будуть саботувати виконання вправ як в аудиторному, так

і мобільному форматі. Проте, мобільні технології дозволяють запропонувати індивідуалізовані альтернативи програм розвитку окремих рухових навичок та фізичних здібностей. Такі програми формуються з урахуванням індивідуальних особливостей тілесного розвитку здобувачів освіти, їх вподобань, особистих потреб (наприклад, підвищення рухової активності або розвиток гнучкості).

Вочевидь, сучасний етап впровадження мобільних технологій в процес фізичного виховання можна назвати перехідним. Здебільшого він асоціюється з технологічним доповненням традиційного навчання до модифікації в так званий змішаний (гібридний) формат. Незалежно від підходу до організації фізичного виховання, використання мобільних технологій в навчанні стає перевагою. При чому, варто зосередитися на гібридизації традиційного формату не як самоцілі. Використання окремих технологій має бути зумовлене виключно доцільністю, а не «змінami заради змін». Філософія мобільного навчання покликана спрощувати та покращувати, а не створювати бар'єри. Тому важливим чинником є визначення сприйняття мобільного формату навчання та його моніторинг учасниками освітнього процесу. Якщо ефективність навчання знижується, технологія не сприймається учасниками, то варто переглянути підхід або відмовитися від нього.

Незважаючи на переваги та недоліки мобільного навчання, цей формат продовжує активний розвиток. Але, здається, не в фізичному вихованні. В умовах значного скорочення навчального навантаження з фізичного виховання, викладачі намагаються створити умови для власної присутності в інформаційному полі, насамперед, проведенням різних заходів у так званому «офлайн» форматі. Перестороги викладачів фізичного виховання зрозумілі – немає впевненості, що завтра адміністрація освітньої установи не вирішить, що заняття з фізичного виховання не проводяться належним чином. А «належним чином» – це, здебільшого, лише в аудиторії, на робочому місці. Тому розвиток мобільного навчання в таких умовах, звісно, гальмує. Невиправданий ризик замінюється поверненням до сталих практик. Здається, наче й не було вимушеної «перерви», що дала б змогу якісно змінити підхід та розуміння сучасних потреб здобувачів освіти з фізичного виховання. Натомість, технології мобільного навчання активно розвиваються, в тому числі, в сфері фізичного виховання та спорту. Проте, сприяти вдосконаленню процесу з фізичного виховання в Україні поки не вдається.

Висновки. Дослідження використання мобільних технологій у процесі фізичного виховання здобувачів освіти в сучасних умовах демонструє значний потенціал цього формату для покращення якості навчання та підвищення рівня фізичної активності студентів. Мобільне навчання дозволяє не лише забезпечити

доступ до актуальних педагогічних практик і навчальних ресурсів, а й створити умови для індивідуалізації навчального процесу, що є особливо важливим у контексті різноманіття рівнів фізичної підготовленості та уподобань здобувачів освіти. Завдяки мобільним технологіям можна здійснювати ефективний моніторинг фізичної активності, надавати індивідуалізовані рекомендації та здійснювати контроль за виконаними завданнями в зручний для студентів час.

Однак, попри всі переваги мобільного навчання, ефективність цього формату значною мірою залежить від мотивації здобувачів та їхнього сприйняття змін у традиційній освітній практиці. Важливо зазначити, що мобільні технології можуть бути ефективними лише за умови постійного розвитку мотиваційних компонентів, а також адаптації навчальних програм до реальних потреб студентів. Технологічні інновації не повинні сприйматися як самоціль, а повинні бути використані «адресно», з огляду на конкретні завдання та умови навчання.

Подальші дослідження в цій галузі мають бути спрямовані на вивчення ефективності використання мобільних технологій у фізичному вихованні. Особлива увага повинна приділятися вивченню мотивації та сприйняття мобільного навчання, а також оптимізації (гібридизації) навчальних курсів із використанням мобільних навчальних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aryanti S., Hartati H., Destriana D., Victorian A. R., Setiyo E., Nanda F. A., Motik D. Assistance using mobile learning applications to improve skills physical education teacher in the 4.0 era. *Jurnal Maenpo: Jurnal Pendidikan Jasmani Kesehatan Dan Rekreasi*. 2023. T. 13, № 2. P. 188.
2. Criollo-C S., Guerrero-Arias A., Jaramillo-Alcázar Á., Luján-Mora S. Mobile learning technologies for education: Benefits and pending issues. *Applied Sciences*. 2021. T. 11, № 9. P. 4111.
3. Haryanti A., Yusuf M., Agung L. Students' Perceptions About the Use of Android-Based Learning Media in Physical Education Learning. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*. 2021. T. 13, № 2. P. 836–842.
4. Vega-Ramírez L., Notario R. O., Ávalos-Ramos M. A. The relevance of mobile applications in the learning of physical education. *Education Sciences*. 2020. T. 10, № 11. P. 329.
5. Yang Q. F., Hwang G. J., Sung H. Y. Trends and research issues of mobile learning studies in physical education: a review of academic journal publications. *Interactive Learning Environments*. 2020. T. 28, № 4. P. 419–437.

Олена Завгородня,
доктор психологічних наук,
провідний співробітник лабораторії методології і теорії психології,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
zolen1958@gmail.com

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТА ПІДТРИМКИ

Анотація. У статті розглянуто основні психологічні наслідки війни для дітей, чинники розвитку резильєнтності та методи її підтримки на рівні сім'ї, школи та суспільства. Війна є значним випробуванням для психічного здоров'я дітей і підлітків, які є однією з найбільш уразливих категорій у кризових ситуаціях. Втрата безпеки, вимушене переміщення, розлука з рідними, втрата близьких та руйнування звичного способу життя можуть призводити до тривалих негативних наслідків, включаючи підвищений рівень тривожності, депресії та симптоми ПТСР. Проте здатність до адаптації в складних обставинах та самовідновлення (резильєнтність) допомагає дітям і підліткам справлятися зі стресом і зберігати психологічне благополуччя. Визначено ключові стратегії зміцнення психологічної стійкості, зокрема соціальну підтримку, техніки емоційної регуляції, збереження рутини та розвиток конструктивного мислення.

Ключові слова: резильєнтність, діти, підлітки, війна, психологічна стійкість, стрес, соціальна підтримка.

The article examines the main psychological consequences of war for children, factors for the development of resilience and methods for its support at the family, school and community levels. War is a significant challenge to the mental health of children and adolescents, who are among the most vulnerable groups in crisis situations. Loss of safety, forced displacement, separation from family, loss of loved ones and disruption of routine can lead to long-term negative consequences, including increased levels of anxiety, depression and post-traumatic stress disorder (PTSD). However, the ability to adapt in difficult circumstances, known as resilience, helps children and adolescents cope with stress and maintain psychological well-being. Key strategies for strengthening psychological resilience are identified, including social support, emotional regulation techniques, maintaining routine and developing constructive thinking.

Keywords: resilience, children, adolescents, war, psychological resilience, stress, social support.

Війна є одним із найтяжчих випробувань для суспільства, а діти й підлітки є особливо вразливою групою в таких умовах. Втрата безпеки, руйнування звичного способу життя, вимушене переміщення, розлука з рідними чи навіть втрата близьких – усе це викликає сильний стрес і може мати довготривалі наслідки для психічного здоров'я. Проте, незважаючи на екстремальні обставини, багато дітей демонструють здатність адаптуватися до труднощів і

навіть зростати через кризу. Ця здатність, яка в психології називається стійкістю (або резильєнтністю), є ключовою для подолання воєнних травм і формування здорової особистості.

Стійкість – це не вроджена якість, а навичка, яку можна і потрібно розвивати. Її основою є здатність до саморегуляції, ефективного подолання стресу, підтримки конструктивного мислення та взаємодії з оточенням. У цій статті розглянемо, які фактори впливають на розвиток резильєнтності, які методи можуть сприяти її зміцненню і яку роль відіграють сім'я, школа та суспільство в підтримці психологічної стійкості дітей під час війни.

Вплив війни на психіку дітей і підлітків. Військові дії накладають значний відбиток на психічний стан дітей. Навіть якщо дитина безпосередньо не пережила бойові дії, сам факт життя в умовах війни змінює її сприйняття реальності та здатність справлятися з труднощами.

Психологічні наслідки війни для дітей можуть проявлятися в різних формах, серед яких, зокрема можна акцентувати такі.

1. Втрата відчуття безпеки. Діти потребують стабільного середовища, передбачуваності та довіри до світу. Війна руйнує це почуття, викликаючи глибоку тривогу.

2. Підвищений рівень стресу та тривожності. Постійні новини про небезпеку, звуки вибухів, сирен, відсутність рідних поруч викликають хронічний стрес.

3. Симптоми посттравматичного стресового розладу. Діти можуть переживати флешбеки, панічні атаки, порушення сну, апатію або надмірну збудливість.

4. Проблеми із соціалізацією. Тривале перебування у стані небезпеки змушує дітей закриватися в собі, уникати контактів із однолітками, що впливає на їхню емоційну сферу.

5. Труднощі в навчанні. Порушення освітнього процесу, вимушене переміщення або навчання в умовах обмежених ресурсів можуть знижувати мотивацію та впливати на когнітивний розвиток.

Дослідження, в яких розглядалися психологічні наслідки впливу війни та тероризму в дитинстві, засвідчують наявність у багатьох постраждалих дітей підвищених рівнів тривоги і депресії, симптомів ПТСР навіть через багато років після зазнання травми [3; 7].

Проте навіть у таких складних обставинах можна допомогти дітям розвинути психологічну стійкість, що сприятиме їхньому адаптаційному потенціалу і зменшить ризики тривалих негативних наслідків.

Будь-які освітні впливи можуть бути ефективні за умов підтримки ментального здоров'я учнів. Вплив інтенсивних стресорів впродовж тривалого часу має посилений негативний ефект на психіку як дітей, так і дорослих.

У цьому контексті варто говорити про стійкість (резильєнтність) як чинник збереження і/або відновлення стану психічного здоров'я та нормального функціонування після певного періоду дезадаптації внаслідок дистресу в кризових умовах. Не всі діти однаково реагують на стресові події. Деякі з них демонструють високий рівень адаптивності та навіть знаходять у кризовій ситуації можливості для особистісного зростання. Стійкість у школярів може проявлятися через здатність підтримувати мотивацію до навчання, зберігати соціальні зв'язки, контролювати свої емоції та знаходити сенс навіть у складних ситуаціях.

Щоб допомогти дітям і підліткам покращити своє психічне здоров'я, дорослим - вчителям, психологам, батькам, варто самим освоїти принципи та напрямки навчання стійкості. Ознайомлення із стратегіями подолання й управління стресом допоможе покращити власне ментальне здоров'я та ефективніше спрямовувати розвиток учнів.

Розвитку стійкості у школярів насамперед сприяють соціальна підтримка, почуття контролю та автономії, навички емоційної регуляції, техніки усвідомленості, збереження сталості розпорядку дня, часу звичних активностей, оптимізм і сенс життя.

Резильєнтність дітей і підлітків формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Соціальна підтримка як ключовий ресурс. Одним із найважливіших чинників стійкості є наявність підтримуючих соціальних зв'язків. Коли дитина відчуває, що вона не самотня у своїх переживаннях, що є дорослі, які піклуються про неї, це суттєво знижує рівень тривожності та сприяє формуванню довіри до світу. Валивими є роль родини, роль однолітків та дорослих за межами родини. Теплі стосунки з батьками або опікунами – це головна основа стійкості. Навіть у стресових умовах важливо підтримувати емоційний контакт із дитиною, говорити про її почуття, пояснювати ситуацію доступною мовою. Роль однолітків. Спілкування з друзями допомагає дітям почуватися частиною громади, підтримувати позитивні емоції та долати ізоляцію. Учителі, психологи, волонтери також можуть стати важливими фігурами підтримки, особливо для дітей, які залишилися без батьківської опіки.

Формування почуття контролю і самостійності. Один із найбільш руйнівних ефектів війни – це почуття безпорадності. Тому важливо, щоб діти мали можливість ухвалювати власні рішення, навіть у дрібницях, обирали, що вдягнути, яку книжку читати, якими заняттями займатися, мали змогу брати участь у допомозі іншим (наприклад, збір гуманітарної допомоги, турбота про інших). Дитина повинна мати можливість бути самостійною у побутових справах, відчувати свою компетентність.

Навчання емоційної регуляції. Під час війни діти можуть відчувати сильний страх, злість, провину або розгубленість. Важливо навчити їх конструктивних способів впоратися з цими емоціями. Тут можуть бути корисними: техніки дихання та релаксації (глибоке дихання, заземлення, візуалізація спокійного місця); арт-терапія та творчість як спосіб вираження переживань; розмови про почуття, розуміння того, що всі емоції нормальні, і що важливо не придушувати, а розуміти їх.

Збереження сталості розпорядку дня. Така сталість створює відчуття передбачуваності та стабільності. Навіть у кризових умовах важливо зберігати певні звичні ритуали: визначений час для навчання, відпочинку та ігор; спільні прийоми їжі як елемент родинної підтримки; графік сну для відновлення організму.

Оптимізм і формування сенсу. Психологічна стійкість залежить від того, як людина сприймає труднощі. Діти, які бачать у кризі можливість навчитися новому, легше адаптуються. Важливо говорити про майбутнє, мрії та плани, розповідати дітям історії людей, які долали труднощі, надавати дитині змогу робити маленькі добрі справи – допомагати іншим, підтримувати друзів.

Довіра й теплі стосунки з батьками, вчителями та однолітками сприяють кращому подоланню стресу. Надання дітям можливості ухвалювати рішення підвищує їхню впевненість у власних силах. Техніки усвідомленості (mindfulness) та когнітивна переоцінка допомагають знижувати рівень тривоги. Сталість розпорядку дня сприяє відчуттю безпеки, навіть в умовах війни. Обговорення майбутнього та перспектив допомагає дітям зберігати мотивацію.

Підтримка стійкості в освітньому середовищі школи може здійснюватися через: емоційну підтримку вчителів – створення безпечного середовища та навчання навичок стрес-менеджменту; групові заняття та арт-терапію – малювання, музика та театр допомагають висловлювати емоції; програми психологічної підтримки – навчання дітей методам подолання стресу[2; 3].

Практичні рекомендації для дорослих:

- Підтримуйте оптимізм, позитивне мислення та гнучкість у розв'язанні проблем.
- Формуйте у дітей компетенції стійкості: креативність, почуття причетності, навички самовідновлення.
- Допомагайте дітям знайти баланс між автономією та відповідальністю.
- Сприяйте здоровому способу життя та ментальному благополуччю.
- Навчайте дітей конструктивного вираження емоцій через творчість, спорт та інші активності.

Розвиток стійкості в умовах війни має важливе значення, адже вона допомагає дітям: краще справлятися зі стресом – використовувати ефективні

стратегії подолання труднощів, такі як пошук підтримки чи позитивне переосмислення ситуації, підтримувати психологічне благополуччя – зменшувати ризик розвитку депресії та тривожних розладів, формувати навички адаптації – швидше звикати до змін у житті та навчанні, особливо в умовах переміщення чи дистанційного навчання.

Для формування позитивного мислення учнів, підтримки їх оптимізму та впевненості в собі важливо: підбадьорювати їх щодо готовності до викликів, бути поруч із ними, коли вони чинять опір страхам, відповідають на виклики, намагаються розв'язувати проблеми, відзначати їхні зусилля та успіхи, бути з ними, коли вони переживають невдачу. Оптимістичним впевненим дітям легше оговтатися після невдач, вбачаючи в них можливість для зростання, а не катастрофу.

Для розвитку їх креативності, компетентності, самостійного цілепокладання важливо: дати змогу дітям ставити власні цілі, знаходити власні рішення проблем, замість того, щоб говорити їм, що робити, демонструвати їм ефективні технології вирішення складних проблем, зокрема через їх поділ на менші та більш керовані питання, підбадьорювати їх, проте уникати незаслуженої похвали, допомагати їм бути відкритим і гнучкими в своєму мисленні. Діти повинні розвивати творчий підхід, знання, вміння, обґрунтоване відчуття власної компетенції, що дасть змогу їм довіряти своїм судженням, робити відповідальний вибір, стикатися зі складними ситуаціями й розв'язувати їх в багатьох аспектах повсякденного життя.

Для розвитку здатності до життєдайних взаємин, причетності та підтримки важливо створювати для дітей безпечний емоційний простір, атмосферу прийняття, щоб вони могли ділитися своїми почуттями, вихователі – батьки, вчителі мають бути з учнями в діалозі, чути їх, а не провадити монолог, блокуючи самовираження дітей. Щоб створити відчуття причетності, допоможіть учням долучитися до волонтерства, допоможіть їм набути досвід отримання й надання підтримки іншим людям в їхній місцевій громаді. Що більше зв'язків у дітей – із родиною, друзями, школами та громадами – то краще. Зв'язок із значущими дорослими є великою захисною силою в їхньому житті.

Для виховання характеру, утвердження власної системи цінностей учням важливо мати взірці для наслідування в особі дорослих. Вчинки дорослих говорять переконливіше, ніж слова. Те, як дорослі ставляться до інших людей, до праці, до власних обов'язків впливає на те, чи будуть діти ставитися до інших людей чесно, доброзичливо, до своїх обов'язків – відповідально. Для виховання самоконтролю юні громадяни мають зрозуміти, що їхні дії зумовлюють наслідки, але вони контролюють свої дії та можуть змінити результат. Учні мають усвідомити цінність планування та відстроченого задоволення, зрозуміти,

що це дає кращі результати. Доцільно, встановити чіткі межі, щоб захистити дітей, але виявляти гнучкість, поважати їхню зростаючу незалежність і здатність ухвалювати власні рішення. Молоді люди з характером та цінностями, які здатні дотримуватися «морального компасу», схильні ставити гідні цілі, а також формувати безпечні та здорові (нетоксичні) стосунки.

Важливим є навчити дітей турботі не лише про інших, а й про самих себе. Така турбота включає підтримку як фізичного, так і ментального здоров'я. Учні мають навчитися підтримувати здоров'я тіла за допомогою правильного харчування, сну, фізичних вправ і відпочинку.

Для розвитку здатності подолання та підтримки ментального здоров'я важливо сприяти різним формам конструктивного вираження дітьми своїх почуттів, зокрема в різних активностях - художніх, літературних, спортивних. Доцільним в складні часи є навчити учнів позитивному саногенному мисленню. Для цього дорослі самі мають бути вільні від ірраціональних переконань, неадекватних думок. Часом те, як люди думають про джерела свого стресу, може бути неадекватним. Чорно-біле мислення, надмірне узагальнення, гіперболізація, тощо можуть призвести до неспіввимірних неадекватних (щодо ситуації, причини) емоційних і поведінкових реакцій. Навчіть учнів технології когнітивного переформулювання. Таке переформулювання може бути використано для зміни стану думок в кризових умовах, наприклад, щоб допомогти змінити катастрофічні думки, які зосереджуються на найгірших сценаріях, на більш реалістичні. Те, як учні реагують на стрес, як чинять опір тривогам і страхам, як намагаються розв'язувати проблеми та ухвалювати рішення – показує розвиток їх стійкості, здатності подолання та самовідновлення в кризових умовах.

В процесі спілкування з дітьми можуть бути застосовані короткі діагностичні методики. Дослідити стан учнів, рівень дисбалансу можна за допомогою Шкали тривалого (подовженого) стресу під час війни (Злобіна, Дембіцький, 2024) **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**. Дослідити рівень розвитку стійкості учнів можна за допомогою таких методик - Шкали стресостійкості Коннора – Девідсона-10 (CD-RISC-10), україномовна версія (Школіна та ін., 2024) [4; 6] та Шкали «Complex Psychological Resources – 8» («CPR-8»), україномовна версія (Злобіна, Дембіцький, 2024) **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**.

Висновки:

1. Війна суттєво впливає на суб'єктивне благополуччя школярів. Діти в умовах воєнного часу частіше стикаються з тривожністю, стресом, депресією та порушенням соціальних зв'язків, що негативно позначається на їхньому психоемоційному стані.

2. Стійкість є ключовим фактором психологічної адаптації. Розвиток здатності долати труднощі та відновлювати психічну рівновагу допомагає школярам зменшувати негативний вплив стресу та підтримувати емоційне благополуччя.

3. Формування стійкості можливе через комплексний підхід. Важливими є соціальна підтримка (родина, друзі, вчителі), почуття контролю над власним життям, розвиток навичок емоційної регуляції, збереження стабільної рутини та формування оптимістичного мислення.

4. Школа відіграє критичну роль у підтримці стійкості дітей. Освітнє середовище має бути безпечним і стабільним, сприяти психологічній підтримці учнів, надавати можливість для самовираження та взаємодії.

5. Практичні стратегії можуть допомогти дітям долати труднощі. Серед ефективних підходів – навчання технік управління стресом, залучення до групових занять, арт-терапія, волонтерська діяльність, а також сприяння розвитку самостійності та відповідальності.

6. Важливо навчати дорослих навичок підтримки стійкості у дітей. Вчителі, психологи та батьки мають освоїти принципи навчання стійкості, щоб ефективно підтримувати дітей у кризових ситуаціях і сприяти їхньому емоційному розвитку.

Резильєнтність є ключовим фактором збереження психічного здоров'я дітей під час війни. Вона допомагає їм краще справлятися зі стресом, підтримувати емоційну рівновагу та швидше адаптуватися до змін. Розвиток цієї навички потребує комплексного підходу, що включає соціальну підтримку, навчання технікам емоційної регуляції та формування позитивного мислення. Особливу роль у цьому процесі відіграють сім'я, освітні установи та суспільство загалом. Створення безпечного психологічного середовища є необхідною умовою для формування стійкості дітей і підлітків у кризових умовах. Розвиток стійкості – це не тільки захист дітей від травматичних наслідків війни, а й можливість навчити їх справлятися з труднощами та адаптуватися до змін. Соціальна підтримка, навички саморегуляції, збереження рутини та оптимізм – це ті фактори, що допомагають дітям і підліткам не лише пережити кризу, а й зростати через неї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Злобіна, О., Дембіцький, С. (2024). Вплив позитивних та негативних очікувань на психологічний стан населення: диспозиційний оптимізм vs подовжений стрес. Соціологічні студії, 1 (24), 24–33. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-01-21-21>
2. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навчально-методичний посібник / С.О. Богданов та ін. ; заг. ред.: В.М. Чернобровкін, В.Г. Панок. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.

3. Технології забезпечення психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни та післявоєнного відновлення : монографія / Л.М. Карамушка та ін. ; за ред. Л.М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 288 с.
4. Школіна Н.В., Шаповал І.І., Орлова І.В., Кедик І.О., Станіславчук М.А. Адаптація та валідація україномовної версії шкали стресостійкості Коннора – Девідсона-10 (CD-RISC-10): апробація у хворих на анкілозівний спондиліт. Український ревматологічний журнал, 2, 66–72. <https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236>
5. American Psychological Association. (2023). Resilience <https://www.apa.org/topics/resilience>
6. Connor K.M., Davidson J.R. (2003) Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). Depression Anxiety, 18(2): 76–82.
7. Nagy M. Children in Terrorism. Journal of Eastern European Criminal Law. 2022. № 1. P. 21-30.

Завгородня Т. Г.,
директор Дніпровської гімназії № 13 ДМР
direktor13@i.ua

Радовська Л. В.,
заступник директора з навчальної роботи,
Дніпровська гімназія № 13 ДМР

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ОСВІТІ: ІННОВАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ І ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У сучасних умовах глобалізації та інформатизації освіти дослідження освітньо-педагогічних тенденцій у національному просторі набуває особливої актуальності. У даній роботі проаналізовано основні напрями розвитку освітніх процесів, педагогічні інновації та їх вплив на якість навчання. Особлива увага приділяється ролі національної ідентичності у формуванні сучасної освітньої парадигми, адаптації міжнародного досвіду до національних умов та впровадженню новітніх методик у навчально-виховний процес.

Ключові слова: освіта, педагогічні тенденції, національний простір, інновації, освітня парадигма.

In the current conditions of globalization and informatization of education, the study of educational and pedagogical trends in the national space is becoming particularly relevant. This work analyzes the main directions of development of educational processes, pedagogical innovations and their impact on the quality of education. Special attention is paid to the role of national identity in the formation of a modern educational paradigm, the adaptation of international experience to national conditions and the introduction of new methods into the educational process.

Keywords: education, pedagogical trends, national space, innovations, educational paradigm.

Освіта є одним із ключових факторів розвитку суспільства, формування особистості та забезпечення сталого розвитку держави. Сучасні освітньо-педагогічні тенденції відображають зміни, що відбуваються в суспільстві, відповідають на виклики глобалізації та технологічного прогресу. У національному просторі ці тенденції мають свої особливості, зумовлені культурними, історичними, економічними та політичними чинниками.

Основні тенденції розвитку освіти:

1. **Діджиталізація освітнього процесу.** Інформаційні технології відіграють важливу роль у навчанні, сприяючи доступності знань, розвитку онлайн-освіти, використанню електронних підручників та інтерактивних платформ. У національному просторі впроваджуються цифрові інструменти для дистанційного навчання, що стало особливо актуальним під час пандемії COVID-19.

2. **Компетентнісний підхід до навчання.** Традиційна система освіти, що базувалася на передачі знань, поступово трансформується у формування ключових компетентностей: критичного мислення, комунікативних навичок, креативності та здатності до самонавчання. Це сприяє підготовці фахівців, які можуть адаптуватися до змін на ринку праці.

3. **Інклюзивна освіта.** Сучасні педагогічні підходи спрямовані на створення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхніх фізичних чи психічних особливостей. У національному просторі активно розвиваються програми для дітей з особливими освітніми потребами, що сприяє соціальній інтеграції та індивідуальному підходу до кожного учня.

4. **Глобалізація освітніх стандартів.** Взаємодія з міжнародною освітньою спільнотою, участь у програмі академічного обміну, впровадження європейських стандартів навчання сприяють підвищенню якості освіти. Україна активно адаптує свої освітні програми до міжнародних вимог, що дозволяє студентам отримувати конкурентоспроможні знання та навички.

5. **Розвиток STEM-освіти.** Природничі науки, технології, інженерія та математика (STEM) стають пріоритетними напрямками освіти. У національному просторі зростає кількість освітніх програм, що сприяють розвитку технічних та інженерних спеціальностей, необхідних для економічного розвитку країни.

Сучасний світ рухається вперед, і технології відіграють у цьому процесі ключову роль. Ми вже давно звикли до того, що наше життя стає більш цікавим і різноманітним за допомогою сучасних гаджетів. Телефон поступово витісняє більш звичні для людей речі: телевізор, радіо тощо. Він допомагає людині, і зокрема дитині, пізнавати світ з більшою швидкістю, яскравістю та різнобарвністю вражень та емоцій. Для цього існують різні освітні платформи, соціальні мережі, додатки і т. ін. Однією з найреволюційніших технологій, яка вже зараз змінює різні галузі, є штучний інтелект (ШІ). Він впливає на освіту,

трансформуючи традиційні підходи до навчання та відкриваючи нові можливості для здобувачів освіти та педагогів.

Останнім часом тільки й розмов, що про штучний інтелект. Причиною першого сплеску бурхливого інтересу до нього став ChatGPT – чат-бот зі штучним інтелектом. З його появою в Україні в учителів виникло багато важливих запитань. Проте це був лише початок.

На сьогодні існує кілька потужних систем штучного інтелекту: GPT-4, Gemini від Google, Claude 3 від Anthropic та Llama 2 від Meta. Сучасні системи здатні не лише обробляти текст, але й працювати із зображеннями, відео та генерувати новий контент.

Важливо розуміти, що поточний стан технології це лише початок, і вона буде постійно вдосконалюватися.

Поява генеративного ШІ стала несподіванкою для освітньої системи, особливо після складного періоду пандемії COVID-19. Педагоги вперше почали активно використовувати ці технології.

Але вкрай важливим на сьогодні є збереження людського фактору в освіті. Викладання – це професія, що базується на турботі про дітей, і хоча ШІ може симулювати емпатію, він не здатен по-справжньому піклуватися про здобувачів освіти через брак живого досвіду.

Необхідно розвивати цифрову грамотність, розробляти чіткі правила використання ШІ в освітньому закладі, зосереджуватися на педагогічних аспектах при впровадженні технології та зберігати баланс між технологічними можливостями та людською емпатією в освітньому процесі.

Штучний інтелект не є конкурентом людини, він – надійний помічник, із допомогою якого можна досягти значних успіхів у роботі, спростити виконання рутинних завдань та звільнити час для творчості.

Сьогодні ШІ стає незмінним помічником учителів, суттєво полегшуючі їхню роботу. Він допомагає не лише у підготовці та проведенні уроків, а й в аналізі успішності, адаптації навчальних матеріалів до індивідуальних потреб учнів, наданні своєчасного зворотного зв'язку та виконанні багатьох інших важливих завдань. Упровадження цього інструменту дає можливість автоматизувати безліч процесів під час підготовки до уроків, що є надважливим для освітян. І саме для того, аби вчителі могли нарешті дозволити собі приділити більше часу учням, а не папірцям.

Співпраця між учителем і штучним інтелектом – справжня сила, яка може суттєво покращити освітній процес і зробити його ефективнішим, цікавішим і доступнішим для всіх його учасників.

Учитель є серцем і душею освіти. Його місія не обмежується передачею знань – це також розвиток критичного мислення, творчості та виховання етичних

цінностей. Учитель розуміє емоційні та соціальні потреби учнів, може мотивувати та підтримувати їх навіть у найскладніші моменти.

Штучний інтелект є потужним інструментом, який допомагає вчителям автоматизувати рутинні завдання, надавати персоналізовані рекомендації та створювати інтерактивне навчальне середовище.

Разом учителі та ШІ створюють потужний дует, у якому кожен елемент доповнює один одного:

1. **Технології як помічник, а не заміна.** ШІ бере на себе рутинну роботу, а вчитель зосереджується на найважливішому – розвитку особистості здобувача освіти.

2. **Точність та емоційність.** ШІ аналізує дані, але тільки вчитель здатний зчитувати невербальні сигнали, розуміти контекст та емоційний стан дитини.

3. **Підвищення якості освіти.** Завдяки сучасним технологіям, учитель отримує доступ до інтерактивних матеріалів, які роблять навчання захопливим і цікавим.

Сила співпраці між учителем та штучним інтелектом полягає в їхній здатності підсилювати одне одного. Учитель, озброєний технологіями ШІ, здатний перетворити навчальний процес на справжню подорож, яка може розкрити потенціал кожного здобувача освіти. Адже саме поєднання людської мудрості та технологічних інновацій створює освіту майбутнього.

Протягом трьох років педагоги нашої школи вивчали та застосовували різні додатки штучного інтелекту, за допомогою яких можна не лише обробляти текст, але й працювати із зображеннями, відео та генерувати новий контент. На базі закладу було проведено практичний семінар «Штучний інтелект – асистент учителя», на якому колеги поділилися досвідом роботи, розповіли про можливості ШІ та зацікавили інших.

У гімназії створено команду вчителів «Персональний помічник сучасного вчителя», до якої увійшли досвідчені педагоги-практики, які надають індивідуальну допомогу відповідно до предмета викладання, допомагають оптимізувати щоденну роботу вчителя, використовуючи інноваційні інструменти на основі штучного інтелекту.

Штучний інтелект – це шанс для вчителя перетворити уроки на невеликі пригоди. Це можливість відмовитися від зубрінь і перейти на проєктні види діяльності, які здебільшого ґрунтуються на творчості. Здобувачі освіти мають навчитися не тільки надавати правильні відповіді, а й ставити правильні запитання. Дивовижно, але GPT повертає нас до мистецтва правильного запитування, бо він може надати дуже неякісний результат, а може створити шедевр – усе залежить від того, хто і що запитує.

Застосування систем ШІ має бути обґрунтованим. Важливою є педагогічна доцільність використання систем ШІ:

- відповідність обраної системи штучного інтелекту цілям навчання та досягнення очікуваного результату;
- освітні завдання, які підтримує цей інструмент;
- адаптація системи до індивідуальних потреб кожного учня;
- спонукання цим інструментом учнів до критичного мислення та аналізу інформації;
- можливість використання платформи ШІ здобувачами освіти з особливими освітніми потребами;
- доступність системи ШІ для всіх здобувачів освіти, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу.

Під час інтеграції штучного інтелекту в освітній процес важливо навчити учнів критично оцінювати інформацію, яку вони отримують із таких систем, а також пояснити принцип роботи з ШІ. Варто обирати прості та інтуїтивно зрозумілі інструменти, використання яких не потребує глибоких технічних знань.

Штучний інтелект – це новітній інструмент в освітній галузі, який модернізує процес навчання з використанням ІКТ у будь-якому форматі викладання (дистанційному / очному). Сучасна учнівська аудиторія має низку особливостей щодо сприйняття навчального матеріалу, адже суспільство перебуває на етапі масової діджиталізації. Учителям стає дедалі складніше організовувати навчальний процес, аби зберігався ефект новизни. ШІ допомагає швидко створювати такі унікальні завдання та наочні матеріали, які:

- неодмінно зацікавлять сучасних дітей,
- здатні аналізувати різноманітні дані,
- допоможуть виявити складні для сприйняття учнями теми.
- можуть детально оцінювати відповіді та результати навчання, щоб визначити прогалини в знаннях.

Сьогодні, використовуючи мовні моделі та генеративні системи ШІ, вчителі розробляють календарні плани, конспекти уроків, дидактичні матеріали, інтерактивні презентації, тексти завдань, а також адаптовані завдання з рішенням.

Варто зазначити, що хоча на сьогодні існує багато доступних сервісів штучного інтелекту, вони з часом змінюються, з'являються нові. Учителям доводиться постійно досліджувати і вибирати найкращі засоби для роботи, орієнтуючись на свої потреби та доступність ресурсів.

Практичне застосування ШІ в освітньому процесі закладу

Мнемотехніка – це методика, яка допомагає учням запам'ятовувати інформацію завдяки асоціаціям, образам чи історіям. Штучний інтелект допомагає створювати візуальні образи для кожного рядка вірша, які

викликають асоціації в пам'яті дитини. Це значно полегшує процес навчання, адже діти швидше запам'ятовують вірш через яскраві й цікаві ілюстрації.

Цю методику практикують вчителі початкових класів. Вони застосовують мнемотехніку з використанням ІІІ з **додатку Dall*e** для вивчення віршів, для інтерактивного спілкування на уроках ЯДС.

Штучний інтелект допомагає створити живий діалог із учнями, відповідаючи на їхні запитання в реальному часі та стимулюючи критичне мислення. Використання голосових повідомлень додає до уроку інтерактивності, робить спілкування природним і захоплюючим для дітей (додаток 1).

Haiper – це потужний штучний інтелект, що може легко та швидко створити наочні матеріали та відео для різних завдань, що полегшить та зробить навчання цікавішим.

Цей додаток можна використовувати на всіх уроках, починаючи з відео для уроків читання та «Я досліджую світ», до створення ілюстрацій для уроків математики, створення інструкцій з техніки безпеки для уроків інформатики, фізкультури, дизайну та технологій.

Gamma – платформа на базі ІІІ, яка дозволяє швидко створити та оформити презентації за заданою темою. Учитель може просто вказати тему уроку, прописати план слайдів або завантажити текстову інформацію для оформлення. ІІІ генерує презентацію, дизайн та ілюстрації. Усі складові можна змінити, виправити, додати щось своє. Також ІІІ може окремо згенерувати ілюстрацію за детальним описом. Перевагою сервісу Gamma є зрозумілий інтерфейс, яскраві картинки, які викликають позитивні та інтерес, особливо серед учнів підліткового віку.

Платформу Gamma на своїх уроках використовують учителі української мови. На уроках української літератури використовують **Microsoft Designer** – програму для графічного дизайну й редагування зображень на платформі штучного інтелекту, створення будь-яких зображень за допомогою короткого опису. На уроках літератури особливо важливо розвивати творче мислення та навички вдумливого читання, щоб образна система поетичних творів створювала цілісне уявлення про кожну деталь у поезії. ІІІ, який доречно генерує зображення за запитом, щонайменше викликає позитивні та ефект новизни серед учнівської аудиторії.

Gamma.app – ресурс, можливостями якого користуються вчителі української мови і літератури. Під час вивчення творчості письменників, зокрема Лесі Українки, за лічені хвилини можна створити презентацію зі структурованим об'ємним матеріалом. Лаконічні речення, сучасні ілюстрації допомагають краще запам'ятати матеріал, який діти доповнюють підготовленими заздалегідь цікавими фактами із біографії геніальної поетеси.

Проаналізувавши твори Лесі Українки, за допомогою чату GPT було написано лист Лесі Українці від учнів 8 класу, згенеровано патріотичний вірш.

ІІІ-додатки **Book Creator, Duolingo, Grammarly або ChatGPT, Quizlet або LingQ, AI Lesson Planner** у своїй роботі з учнями 1–7 класів використовують

вчителі англійської мови. Вони завжди прагнуть знайти способи залучити учнів до активного навчання, поєднуючи сучасні технології з вивченням важливих культурних і освітніх тем. Це значно урізноманітнює навчальний процес та робить його більш інтерактивним і захоплюючим.

Завдяки ІІІ вчителі створюють оригінальні малюнки, які ілюструють матеріал уроку, короткі відео до текстів із підручника.

Такі завдання сприяють розвитку комунікативних навичок, значно підвищують інтерес до навчання та мотивацію до виконання завдань, розвивають критичне мислення.

Machine Learning for Kids – онлайн-інструмент, який дозволяє школярам знайомитися з основами машинного навчання, експериментувати з технологіями штучного інтелекту та застосовувати отримані знання у власних проєктах.

На уроках інформатики використовують платформу Machine Learning for Kids під час вивчення розділу програмування, під час проєктної діяльності, яка триває 20 хвилин. Ця платформа інтегрується у навчальний процес, служить основним інструментом для навчання роботи з моделями машинного навчання та демонстрації їх ефективності.

Для викладача така платформа є незамінним помічником, адже вона пропонує:

- практичні кейси для пояснення складних концепцій;
- можливість зробити уроки більш інтерактивними й цікавими;
- інструменти для розвитку у дітей критичного мислення, аналізу та вирішення проблем.

Таким чином, уроки програмування з використанням Machine Learning for Kids стають не лише захопливими, а й корисними для формування у школярів сучасних компетенцій. Цей підхід допомагає учням краще зрозуміти, як штучний інтелект впливає на світ, та мотивує до вивчення STEM-дисциплін.

Suno AI або просто **Suno** – програма на основі штучного інтелекту, розроблена для генерації музичних композицій. Suno доступний для різних платформ (windows, android, IOS), що зручно при проведенні занять у різному форматі: очне, дистанційне або змішане.

Suno генерує треки з текстового запиту (Text2Audio), який може включати опис стилю бажаної композиції та текст пісні.

Він дає можливість учням створювати унікальний музичний супровід до власних відео. Учні із захопленням його використовують, щоб зробити власні відео ще більш особистими та унікальними.

Opus Clip – штучний інтелект, спрямований на ознайомлення учнів із короткими вертикальними відео, їх використанням та важливістю в сучасному світі.

Короткі вертикальні відео – це формати відео, які зазвичай тривають від кількох секунд до однієї хвилини та мають вертикальну орієнтацію. Вони стали

популярними завдяки платформам соціальних мереж, таким як TikTok, Instagram Reels та YouTube Shorts. Цей формат дозволяє швидко передавати інформацію, зацікавлювати аудиторію та привертати увагу до важливих тем.

Myoats, AutoDraw, DoodleAI – додатки III, які на своїх уроках використовує вчитель образотворчого мистецтва.

Myoats – це безкоштовний онлайн-застосунок для створення симетричних цифрових малюнків, ескізів і мандал. Якщо вам подобається малювати мандали, то цей ресурс має можливість зайняти місце серед ваших улюблених. Тут можна малювати лініями, товщину та колір яких також можна змінювати. Застосунок змінює прозорість. Програма містить психологічні тести, безліч завдань і інструментів для вчителя. Вчитель використовує цей ресурс на уроках образотворчого мистецтва для малювання орнаменту в колі.

SketchAR – застосунок, який можна використовувати в рамках навчальної програми з малювання. У його основу покладено штучний інтелект для створення зображень. Такий інструмент спеціально створено для 3D-малювання, він сумісний з Google Cardboard та покликаний мінімізувати криву навчання користувачів, зробити досвід віртуального малювання доступним для всіх.

AutoDraw – новий тип інструменту для малювання. Він поєднує машинне навчання та малюнки талановитих художників, допомагаючи всім користувачам швидко створювати візуальні об'єкти. Штучний інтелект малює онлайн – нічого не потрібно завантажувати, а також це безкоштовно. Система працює на смартфонах, планшетах, ноутбуках, настільних ПК тощо.

DoodleAI – перетворення ескізів на зображення з високою деталізацією. DoodleAI – штучний інтелект для створення картинок, працювати з яким зможе навіть дитина. Створюємо каракулі (малюємо все, що спадає на думку). Додаємо опис. Генеруємо малюнки та насолоджуємось результатом.

Фізична культура протягом усього історичного розвитку суспільства посідає одне з визначних місць у житті людини. З часом змінюються, вдосконалюються форми і методи викладання цього предмета. Останнім часом в Україні стала помітною тенденція використання III на уроках фізичної культури. Кожного року з'являються все більше пристроїв, додатків для телефона, які допомагають слідкувати за здоров'ям, планувати різноманітні навантаження та свій раціон харчування, тренування тощо.

Pilates Workout at Home – додаток для тренувань, який розраховує все відповідно до ваших параметрів і бажаних результатів. Має легкі налаштування початку роботи та розроблені різноманітні вправи на щодень або вправи для різних частин тіла: рук, черевного пресу, сідниць, всього тіла. Застосунок

використовуємо для виконання домашніх або індивідуальних завдань, вивчення нових вправ, відео для уроків під час дистанційного навчання.

Окуляри віртуальної реальності використовуються для розвитку координаційних здібностей у дітей. Це цікавий сучасний вид гри, під час якої тренується вестибулярний апарат, оцінюються фізичні можливості, робота в парі з учителем, однокласником. Зазвичай завдання отримують учні, які тимчасово звільнені від уроків фізичної культури, та діти спеціальної медичної групи у випадках, коли їм не можна виконувати вправи з дітьми основної і підготовчої групи, як метод диференціації на уроці.

Смартгодинник – застосунок, який дуже корисний для контролю ЧСС після бігу та фізичних навантажень, для оцінки моторної щільності уроку.

Microsoft Bing Image Creator – технології ШІ, які використовує вчитель на уроках географії. Ці технології дають доступ здобувачам освіти до великого обсягу інформації, можуть відповідати на запитання по темі в реальному часі та допомагати у створенні різноманітних зображень та інтерактивних карт.

ChatGPT дає змогу кожній пересічній людині доторкнутися до штучного інтелекту. Він допомагає писати есе, виступи, повідомлення. Для демонстрації краси озер та лиманів використовують інструмент Microsoft Bing Image Creator. Він дозволяє генерувати зображення за допомогою штучного інтелекту. Програма працює на базі моделей генерації зображень, таких як DALL*E від OpenAI, і доступний через пошукову систему Bing.

Одним із важливих напрямків інформаційно-цифрових технологій є використання електронних книжок для навчання та популяризації читання серед учнів. У цьому контексті шкільний бібліотекар впроваджує нові формати роботи з інформацією. Одним із дієвих інструментів для створення електронних книжок є застосування додатку Canva та інноваційної платформи Magic Media.

Magic Media – це онлайн-платформа для створення візуального контенту з використанням штучного інтелекту. Вона дозволяє автоматично генерувати текст, зображення, відео та інші мультимедійні ресурси.

Canva – це популярний інструмент для створення графічного контенту, включно з презентаціями, постерами та електронними книжками. Завдяки великій кількості шаблонів та простому інтерфейсу, Canva підходить як для досвідчених користувачів, так і для новачків.

Створені за допомогою Magic Media та Canva електронні книжки містять інтерактивні елементи, які залучають учнів до читання та самостійного навчання. До книг можна додати вікторини, інтерактивні завдання та посилання на додаткові ресурси. Створення електронних книжок спільно з учнями використовується як основа для проведення творчих конкурсів.

Бібліотекар організовує віртуальні виставки електронних книжок у Classroom, Youtub.

Технології штучного інтелекту пропонують значні переваги для інклюзивного навчання. Вони здатні адаптувати навчальний матеріал, стиль, рівень складності та темп під індивідуальні особливості кожного учня, враховуючи його потенціал, здібності, портрети та інтерес. Це дозволяє створювати книги з адаптованим текстом, аудіоверсії книг.

Завдяки можливостям Magic Media бібліотекар створює електронні книжки з текстами різного рівня складності для учнів з особливими освітніми потребами. Використовуючи функцію перетворення тексту на аудіо, можна створювати аудіокнижки для учнів із порушенням зору.

Використання Magic Media та Canva для створення електронних книжок відкриває нові можливості для бібліотекаря школи.

Узагальнюючи використання додатків ШІ ми визначили:

1. Переваги впровадження ШІ у навчальний процес:

- *ефективність навчання:* завдяки персоналізованим рекомендаціям учні швидше досягають прогресу;
- *збільшення зацікавленості:* інтерактивні підходи мотивують дітей вивчати мову та літературу;
- *підтримка вчителів:* ШІ бере на себе рутинні завдання, дозволяючи викладачам більше часу приділяти творчим аспектам роботи;
- *генерація контенту:* ШІ може генерувати тексти, зображення, презентації, відео, а також надавати посилання на вебресурси з корисною інформацією для уроків;
- *персоналізація навчання:* ШІ може генерувати завдання для учнів з різним рівнем знань;
- *інтерактивність та візуалізація:* ШІ може зробити процес навчання більш інтерактивним та захопливим для учнів, через проведення дослідів та експериментів за допомогою віртуальних лабораторій.

2. Виклики та обмеження:

- *технічна складність:* впровадження технологій потребує ресурсів та навчання;
- *можливість залежності:* надмірне використання ШІ може знизити рівень самостійності учнів;
- *етичні питання:* важливо враховувати конфіденційність даних учнів і відповідальність за їх використання;
- *академічне шахрайство:* генеративні інструменти ШІ, такі як chatgpt, bard, lamda, становлять ризик для академічної доброчесності, адже вони можуть бути використанні учнями для плагіату.

На сьогодні важливим є питання навчання учнів та вчителів правильного використання ІІІ в навчальному процесі.

Власне, через ці недоліки ІІІ дослідники не вбачають, що штучний інтелект замінить учительство в майбутньому. Проаналізувавши на Всесвітньому форумі в Давосі списки професій майбутнього, дослідники зазначають, що одні професії зникають, інші з'являються, але вчительська професія залишається.

Висновок. Отже, освітньо-педагогічні тенденції у національному просторі відображають загальносвітові процеси модернізації та розвитку. Впровадження цифрових технологій, компетентнісний підхід, інклюзивна освіта, інтеграція у міжнародний освітній простір та акцент на STEM-напрямки сприяють створенню ефективної системи освіти. Важливо продовжувати роботу над вдосконаленням освітньої політики, забезпеченням рівного доступу до якісної освіти та підготовкою кадрів, здатних відповідати викликам сучасності.

Штучний інтелект відкриває широкі перспективи для покращення викладання навчальних предметів. Правильне використання цих технологій допоможе зробити навчальний процес цікавішим, ефективнішим та сучасним. Водночас важливо, щоб ІІІ доповнював, а не замінював живе спілкування між учнями та вчителями. Важливо використовувати ІІІ відповідально та етично, щоб максимізувати його переваги та мінімізувати його ризики. Це потребує співпраці з боку вчителів, учнів, батьків, розробників ІІІ та освітніх політиків. Разом ми можемо створити освітнє середовище, яке буде справедливим, безпечним, корисним та готуватиме учнів до успішного майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громова І. І., Мартинюк Н. В., Шевченко, О. В. Система підготовки майбутніх учителів до використання технологій штучного інтелекту. Інформаційні технології в освіті. 2020. № 39. С. 9–33.
2. Лисенко О. Використання технологій штучного інтелекту у підготовці майбутніх учителів інформатики. Проблеми сучасного педагогічного процесу. 2020. № 1 (62). С. 184–187.
3. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». URL: <https://surl.li/cqhvvb> (дата звернення: 10.03.2025).
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». Редакція від 29.12.2021. URL: <https://surl.cc/oidujf> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / за загальною редакцією А. І. Шевченка. Київ: Наука і Освіта, 2023. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
6. Штучний інтелект. Як він вплине на освіту. URL: <https://surl.li/iauytg> (дата звернення: 10.03.2025).

Задорожна О. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна
o.m.zadorozhna@npu.edu.ua
ORCID: 0000-0000-1234-5678

НАУКОВА ОСВІТА В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ТА СТАНОВЛЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена ролі наукової освіти у формуванні інноваційної особистості та підтримці обдарованих дітей. Розглянуто сучасні підходи до інтеграції науки в освітній процес, що сприяє розвитку критичного мислення, дослідницьких навичок та творчого потенціалу учнів. Окреслено значення інтерактивних методів, проєктної діяльності та співпраці з науковими установами для підвищення ефективності навчання. Проаналізовано феномен обдарованості як міждисциплінарне явище, що охоплює когнітивні, соціальні та мотиваційні аспекти. Звернено увагу на історичні підходи до вивчення інтелектуальних здібностей та їхній вплив на сучасні методи діагностики. Обґрунтовано необхідність раннього залучення дітей до наукової діяльності для забезпечення їхньої конкурентоспроможності в майбутньому. Виокремлено значення STEM-освіти, експериментального навчання та міжпредметних досліджень у розвитку пізнавальної активності учнів. Описано практичні аспекти підтримки обдарованих дітей через інноваційні освітні програми. Запропоновано стратегічні підходи до вдосконалення наукової освіти в контексті сучасних викликів. Зроблено висновок про важливість інтеграції науки в освіту як чинника розвитку майбутнього суспільства.

Ключові слова: обдарованість, наукова освіта, когнітивні стратегії, STEM-освіта, інноваційна особистість, інтеграція, інтерактивні методи, міждисциплінарний підхід.

The article is devoted to the role of science education in the formation of an innovative personality and support for gifted children. Modern approaches to the integration of science into the educational process are considered, which contributes to the development of critical thinking, research skills, and creative potential of students. The importance of interactive methods, project activities, and cooperation with scientific institutions to improve learning efficiency is outlined. The phenomenon of giftedness is analyzed as an interdisciplinary phenomenon that encompasses cognitive, social, and motivational aspects. Attention is drawn to historical approaches to the study of intellectual abilities and their influence on modern diagnostic methods. The necessity of early involvement of children in scientific activities to ensure their competitiveness in the future is substantiated. The importance of STEM education, experimental learning and interdisciplinary research in the development of students' cognitive activity is emphasized. The practical aspects of supporting gifted children through innovative educational programs are described. Strategic approaches to

improving science education in the context of modern challenges are proposed. It is concluded that it is important to integrate science into education as a factor in the development of the future society.

Keywords: giftedness, science education, cognitive strategies, STEM education, innovative personality, integration, interactive methods, interdisciplinary approach.

Сучасний світ, що динамічно розвивається під впливом технологічного прогресу та наукових відкриттів, вимагає нових підходів до освіти, зокрема у сфері підтримки та розвитку обдарованих дітей. Формування інноваційної особистості, здатної до критичного мислення, творчого підходу та наукового пошуку, є стратегічним завданням сучасної педагогіки. У цьому контексті особливо важливою стає наукова освіта, яка не лише забезпечує глибоке розуміння природничо-математичних дисциплін, а й сприяє розвитку дослідницьких навичок, аналітичного мислення та здатності до самостійного прийняття рішень.

Наукова освіта для обдарованих дітей передбачає використання інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності, експериментальної роботи, а також співпраці з науковими установами та професійними спільнотами. Завдяки цьому учні отримують можливість не лише засвоювати знання, але й активно їх застосовувати в реальних умовах, що стимулює розвиток їхнього творчого потенціалу та лідерських якостей.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю оновлення підходів до навчання обдарованих дітей, зокрема через інтеграцію наукової освіти як ключового елемента їхнього інтелектуального та професійного розвитку. Дослідження ролі наукової освіти у становленні інноваційної особистості дозволить визначити ефективні методики та стратегії, які сприятимуть підготовці нового покоління фахівців, здатних здійснювати наукові відкриття, впроваджувати інновації та формувати майбутнє суспільства.

Феномен обдарованості є предметом міждисциплінарного дослідження, що поєднує психолого-педагогічні, когнітивні та соціокультурні аспекти. У сучасній науці обдарованість розглядається як системне явище, що вимагає комплексного підходу для її виявлення, підтримки та розвитку.

Науковий простір демонструє достатньо широкий спектр підходів до розуміння обдарованості, враховуючи її когнітивні, емоційні, соціальні та мотиваційні аспекти.

Перші системні дослідження обдарованості в психології та педагогіці почалися на початку ХХ століття. На ранньому етапі обдарованість ототожнювалася з високим інтелектом, що вимірювався за допомогою тестів (наприклад, шкала Стенфорд-Біне). Це сприяло розвитку стандартизованих методів діагностики, але обмежувало розуміння обдарованості як багатогранного феномена.

Дослідники аналізують поняття обдарованості через різні аспекти та взаємозв'язки, зокрема, вивчаючи її співвідношення з інтелектом, вплив спадковості та середовища на її розвиток, а також механізми творчої обдарованості. Д. Перкінсон визначає три основні напрями дослідження інтелекту: розвиток загального інтелекту, вивчення ефективних стратегій розв'язання проблем і особливості прояву інтелекту в різних видах діяльності. П. Спірмен і А. Дженсен пов'язують загальний інтелект із швидкістю обробки інформації, тоді як Г. Гарднер пропонує диференціацію інтелекту на основі спеціалізації та обробки інформації в різних підсистемах нервової системи, таких як вербальна та просторово-образна [2].

З середини XX століття дослідження почали охоплювати творчість, мотивацію та соціальні аспекти. Наприклад, Дж. Рензулі запропонував трискладову модель (інтелект, креативність, мотивація), що стала ключовою для педагогіки. Л. Виготський визначав обдарованість як випереджаючий розвиток дитини, що реалізується через її діяльність у зоні найближчого розвитку. Він наголошував на важливості соціального середовища та навчання, що стимулює когнітивний ріст. Б. Теплов вважав, що здібності є індивідуально-психологічними особливостями людини, що впливають на успішність у певній діяльності. Обдарованість визначається як якісне поєднання здібностей, які сприяють досягненню високих результатів [3].

В Україні проблему обдарованості активно вивчали з 1970-х років. О. Антонова та В. Щорс виділили різноманітні види обдарованості (художня, інтелектуальна, психомоторна), що стало основою для розробки спеціалізованих освітніх програм [1; 7]. Г. Костюк акцентував на тому, що обдарованість – це сукупність природних задатків, що створюють основу для розвитку здібностей, які проявляються у цілеспрямованій діяльності особистості. О. Кульчицька, С. Сисоєва, Я. Цехмістер зазначали, що обдарованість включає високу пізнавальну активність, дивергентне мислення, творчу інтерпретацію досвіду та емоційну захопленість діяльністю [5].

У педагогічному контексті обдарованість розглядається не лише як вроджена здатність, а як процес становлення особистості, що потребує спеціальних освітніх умов. Методологічний підхід до педагогіки обдарованості має включати компетентнісний, діяльнісний та індивідуалізований підходи, що дозволяють створювати сприятливе середовище для розвитку потенціалу кожної дитини.

Саме наукова освіта, на наш погляд, повинна відігравати ключову роль у формуванні інтелектуального потенціалу дитини, сприяючи розвитку критичного мислення, допитливості та дослідницьких навичок. У сучасному світі, де наука і технології розвиваються стрімкими темпами, важливо забезпечити підрастаюче покоління необхідними компетентностями для розуміння природних явищ,

технологічних процесів та їхнього застосування у повсякденному житті. Виховання наукового світогляду змалечку сприятиме формуванню особистості, здатної до творчого підходу та вирішення складних проблем.

Дослідження у сфері наукової освіти демонструють її значний вплив на когнітивний розвиток дітей. Так, Ж. Піаже вказував на важливість активного пізнання та експериментальної діяльності у процесі розвитку мислення дитини. Л. Виготський підкреслював роль соціального середовища та спільної діяльності у формуванні наукового світогляду. Сучасні дослідження (В. Кремень, В. Луговий, П. Саух) наголошують на необхідності раннього залучення дітей до наукової діяльності та застосування інтерактивних методів навчання, які стимулюють допитливість і дослідницькі навички [4].

У сучасному світі освіта та наука є основою інноваційного розвитку суспільства. Формування інноваційної людини неможливе без випереджального розвитку освітньої та наукової сфер. Відставання в цих напрямках негативно впливає на рівень людського капіталу, уповільнює технологічну модернізацію та послаблює конкурентоспроможність країни. Тому надзвичайно важливим є залучення учнів до наукової діяльності ще на етапі шкільного навчання [6].

Однією з головних проблем сучасної освіти, на думку науковців, є недостатня підготовка школярів з природничо-математичних дисциплін, що обмежує їхні можливості у сфері науки та технологій. Також існує розрив між отриманими в школі знаннями та реальними потребами ринку праці, зокрема, бракує розвитку критичного мислення, дослідницьких навичок та вміння аналізувати дані [4].

Залучення учнів до наукової діяльності є необхідним для розвитку інноваційного мислення та професійної компетентності. Для цього слід розширювати можливості участі школярів у наукових конкурсах, дослідницьких проектах, а також запроваджувати інтеграцію між школами та науковими установами.

Окрім того, важливо створювати сприятливі умови для розвитку дослідницької діяльності в навчальних закладах. Освіта має формувати наукову культуру, забезпечувати доступ до сучасних лабораторій, цифрових інструментів та новітніх технологій. Впровадження програм наставництва, де школярі працюватимуть разом із науковцями, допоможе залучати молодь до науки на ранніх етапах їхнього навчання.

Залучення учнів до наукової діяльності – це стратегічний крок до формування покоління, здатного продукувати нові знання, розвивати технології та забезпечувати стаке зростання суспільства. Тільки через активну інтеграцію науки в освіту можна підготувати майбутніх лідерів інноваційного розвитку.

Наукова освіта розвиває у дітей здатність аналізувати, порівнювати, висувати гіпотези та робити висновки. Вона сприяє формуванню логічного мислення, уміння працювати з інформацією, що є необхідним для успішного навчання у школі та подальшої професійної діяльності. Дослідження свідчать, що діти, залучені до науково-дослідницької діяльності, демонструють вищий рівень когнітивної гнучкості та креативного мислення.

Метод експерименту, який є одним із найефективніших у науковій освіті, дозволяє дитині самостійно отримувати знання, перевіряти теорії на практиці, розвивати навички спостереження та аналізу. Впровадження STEM-освіти, яка поєднує природничі науки, технології, інженерію та математику, сприяє формуванню комплексного наукового мислення та інноваційних здібностей.

Також для ефективного розвитку наукового мислення вельми необхідна інтеграція наукової освіти в усі етапи навчання. І важливими педагогічними умовами можуть стати використання проєктного навчання та міжпредметного підходу, створення спеціальних лабораторій та ресурсних центрів для дітей, співпраця з науковими установами, організація екскурсій, участь у конкурсах та олімпіадах тощо.

Не менш важливу увагу слід приділити питанням діагностики та підтримки обдарованих дітей. Сучасні підходи до виявлення обдарованості базуються не лише на психометричних методах, а й на аналізі когнітивних стратегій, стилів мислення та особистісних характеристик учнів [2; 3; 5]. Практичний аспект розвитку обдарованості повинен містити інноваційні освітні технології, такі як STEM-освіта, проєктна діяльність, а також в цьому процесі важливу роль відіграють міждисциплінарні дослідження та інтеграція цифрових інструментів у навчальний процес.

Висновки. Наукова освіта є ключовим інструментом розвитку обдарованих дітей, формуючи критичне мислення, аналітичні навички та творчий підхід. Інтерактивні методи навчання, проєктна діяльність та співпраця з науковими установами дозволяють учням не лише засвоювати знання, а й застосовувати їх на практиці.

Феномен обдарованості потребує комплексного підходу, що враховує когнітивні, соціальні та мотиваційні аспекти. Впровадження STEM-освіти, експериментальних методів та міжпредметних досліджень сприяє розвитку інноваційного потенціалу молоді.

Таким чином, залучення учнів до наукової діяльності є стратегічним завданням освіти, що забезпечує формування інноваційної особистості, здатної до впровадження інновацій та технологічного розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу. URL: http://eprints.zu.edu.ua/12517/1/Maket_Obdarovanist.pdf (дата звернення 12 березня 2025).

2. Бажанюк В. С. Психологічні особливості підготовки педагогів до роботи з обдарованими дітьми : навчальний посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2015. 166 с.
3. Корольов Д. К. Психологія обдарованості. Навчальний посібник. Київ: Видавництво «Міленіум», 2024. 176 с.
4. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Освіта і наука – основа інноваційного людського розвитку. Пропозиції НАПН України до Стратегії людського розвитку. Вісник Національної академії педагогічних наук. 2020. Т. 2. № 2. С. 1–5. URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-3>. (дата звернення 12 березня 2025).
5. Кульчицька О. І., Сисоєва С. О., Цехмістер Я. В. Обдарованість та психологічні технології її розвитку. Педагогічні технології: наука – практиці : навч.-метод. Щорічник. За ред. С. О. Сисоєвої. Київ, 2002. Вип. 1. С. 145–192.
6. Радченко О., Лісничий В., Гончар А., Миненко О. Наукова освіта як ключова парадигма сталого розвитку України, Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія «Педагогічні науки», 2022. С. 67-75.
7. Щорс В., Полударова А. Універсальний довідник соціального педагога. Київ : Шкільний світ, 2014. 123 с.

Зінченко В. В.,
*доктор філософських наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу соціальних та інституційних трансформацій у вищій освіті
Інституту вищої освіти НАПН України
zinchenko.72@gmail.com*

СТРАТЕГІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Інтеграція штучного інтелекту у сферу освіти – це тенденція, що швидко зростає та потенційно може революціонізувати те, як ми вчимося і викладаємо. Штучний інтелект може бути застосований у різних галузях освіти, таких як персоналізоване навчання, управління, оцінювання та репетиторство. Однією з найбільш значних переваг штучного інтелекту освіти виступає його здатність персоналізувати навчання кожного студента. Тому до інтеграції штучного інтелекту в освіту слід підходити з обережністю, дотримуючись балансу між його перевагами та недоліками, щоб гарантувати, що він принесе користь студентам і системі освіти в цілому.

Ключові слова: штучний інтелект, вища освіта, управління освітою, стійкий розвиток

The integration of artificial intelligence into education is a rapidly growing trend that has the potential to revolutionize the way we learn and teach. Artificial intelligence can be applied to a variety of education areas, such as personalized

learning, management, assessment, and tutoring. One of the most significant benefits of artificial intelligence in education is its ability to personalize learning for each student. Therefore, the integration of artificial intelligence into education should be approached with caution, maintaining a balance between its advantages and disadvantages, in order to ensure that it will benefit students and the education system as a whole.

Keywords: artificial intelligence, higher education, management of education, sustainable development

Інтеграція штучного інтелекту у сферу освіти – це тенденція, що швидко зростає та потенційно може революціонізувати те, як ми вчимося і викладаємо. Штучний інтелект може бути застосований у різних галузях освіти, таких як персоналізоване навчання, управління, оцінювання та репетиторство. Однією з найбільш значних переваг штучного інтелекту освіти виступає його здатність персоналізувати навчання кожного студента: алгоритми штучного інтелекту можуть створювати персоналізовані навчальні програми, котрі відповідають індивідуальним потребам. Штучний інтелект має потенціал для значного підвищення ефективності та точності формувальних оцінок, а також може допомогти в управлінні закладами вищої освіти, звільняючи час викладачів та персоналу, щоб зосередитися на важливих завданнях. Ще одна сфера, в якій штучний інтелект значно впливає на освіту, – це розробка ігрового процесу навчання: створення інтерактивних ігор, які змушують студентів критично мислити та вирішувати проблеми.

Разом із тим, аналіз наявних і потенційних трансформацій у суспільстві, пов'язаних із застосуванням технологій, заснованих на штучному інтелекті, демонструє й низку недоліків та ризиків, що можуть бути результатом запровадження таких технологій у сфері освіти. Так, однією з головних проблем штучного інтелекту у вищій освіті є конфіденційність та безпека даних студентів: забезпечити захист цих даних від несанкціонованого доступу та неправильного використання. Ще однією проблемою штучного інтелекту у вищій освіті є ризик упередженості та дискримінації, несправедливого і нерівноправного поводження зі студентами. Тому до інтеграції штучного інтелекту в освіту слід підходити з обережністю, дотримуючись балансу між його перевагами та недоліками, щоб гарантувати, що він принесе користь студентам і системі освіти в цілому.

Освіта та наука відіграють ключову роль у баченні та розвитку справедливого, мирного і стійкого суспільства (світового, континентального, регіонального та національного масштабів). Освіта є однією з вирішальних передумов виконання глобальної стратегії ООН «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development»/«Трансформації сучасного світу: Порядок

денний-2030» («Agenda 2030»). «Agenda 2030» формує практичні завдання для урядів задля трансформації системи освіти («Освіта для стійкого розвитку»). Освітні установи повинні трансформуватися та вдосконалюватися як інституції, котрі мають створювати і зміцнювати безпечне, ненасильницьке, інклюзивне та ефективне навчальне середовище для всіх членів соціуму.

Зараз загальна суспільна ситуація у сферах науки, освіти, управлінні ними, змінюється завдяки двом революціям, що йдуть одночасно: розвиток комп'ютерної науки (розквіт машинного навчання, штучний інтелект) і розвиток біології, зокрема нейробіології. Освіта наразі відстає від цифровізації, і необхідно докласти більше зусиль, щоб скористатися інструментами та сильними сторонами нових технологій, одночасно вирішуючи проблеми щодо можливих злоупживань, таких як кіберввторгнення та проблеми конфіденційності. Зростає потреба в цифровій грамотності та критичному мисленні не тільки молодих студентів, але й у людей старшого покоління.

Багато дослідників відзначають, що вже зараз відбувається впровадження «surveillance capitalism» («капіталізм стеження/нагляду» – термін, введений професором Гарвардської школи бізнесу Shoshana Zuboff в однойменній книзі [9]. Основна ідея виходить із назви – ми живемо в економіці, у якій нагляд за її учасниками у формі постійного збору даних є невід'ємною складовою (це стосується і соціальних мереж). «Наглядовий капіталізм був придуманий у Google у 2001 році», – каже Zuboff у своєму інтерв'ю редакції журналу Surveillance & Society [10]. Відповідно до її точки зору, саме у 2000-х в Google усвідомили важливість даних користувача, які можна використовувати не тільки для поліпшення користувацького досвіду, але і для продажу реклами. Безперебійний потік товарів та послуг у наших соціальних мережах для Zuboff не нешкідливий маркетинговий хід. Навпаки, він загрожує людській свободі та автономії.

Так, у своїй статті «Боротьба за цифровий суверенітет: що це таке і чому це має значення, особливо для ЄС» науковий співробітник Оксфордського інституту інтернет-дослідників Luciano Floridi висловлює, серед інших, тезу про те, що майбутнє цифрового регулювання буде зав'язане на взаємодії політичної влади національних держав та влади великих технологічних корпорацій. Floridi також намічає низку можливих траєкторій, за якими цифровий суверенітет може бути знову набутий у контексті ЄС, враховуючи відносини між наднаціональним і національним рівнями управління [2].

Складні відносини між корпораціями та державами – лейтмотив великої кількості новин про все цифрове, від питання про дані та Інтернет речей до 5G та алгоритмів. Проте з тим, як Floridi ставить питання цифрового суверенітету – з'ясування стосунків між політичною та корпоративною владою, – на мою

думку, є проблема. А саме: він описує ситуацію, актуальнішу якраз для західних країн, в юрисдикціях яких такі компанії розташовані. Але якщо ваша держава не належить до таких країн, то ваші можливості залучитися до великого протистояння між політичною та корпоративною владою значно змінюються. Це відбувається просто тому, що влади над цими компаніями у вас немає, чи майже немає, нехай і вирішення проблеми в масштабі західних країн для вас матиме наслідки.

Офіційно, завдання різноманітних форм контролю та аналізу з боку ШІ – захистити населення від потенційних зовнішніх загроз. Виходить, що турбота про нашу безпеку буде доручена певним алгоритмам. Вони за закладеними в них розробниками параметрами судитимуть про те, хто становить небезпеку, а хто ні. Наскільки справедливі, упереджені та точні ці алгоритми? Де, хто і як обробляє ці дані? Хто має доступ до них?

Знайти відповіді на ці запитання намагаються експерти з усього світу. Законодавство різних країн дуже по-різному реагує на дивовижні можливості систем ШІ-спостереження та контролю. У Європейському Союзі було представлено «Проект Регламенту ЄС зі штучного інтелекту» (повна назва «Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts (COM(2021) 206)» [1]. Експерти вважають, що цей документ може зробити такий саме фурор у правовому регулюванні штучного інтелекту, як це зробив «Європейський регламент про захист персональних даних» (GDPR) у 2018 році. Нова пропозиція до регламенту, крім ШІ, регулює і питання, пов'язані з системою розпізнавання осіб.

Проект Регламенту ЄС зі штучного інтелекту встановлює різні ступені ризику для застосування штучного інтелекту. Випадки з високим ризиком можуть бути заборонені або суворо регламентовані. Наприклад, до високого ступеня ризику належать системи масового стеження, у яких є функція розпізнавання осіб у громадських місцях. Виняток – випадки пошуку осіб, що зникли, або підтверджені судом ситуації, пов'язані з запобіганням терористичних загроз. В інших випадках системи розпізнавання осіб хочуть в ЄС повністю заборонити.

Також, згідно з «Європейським регламентом захисту персональних даних», біометричні дані – це персональні дані, отримані в результаті спеціальної технічної обробки, що стосуються фізичних, фізіологічних чи поведінкових рис людини. За допомогою біометричних даних можна точно ідентифікувати людину. Отже, отримана від систем розпізнавання облич інформація – це також біометричні персональні дані, які мають свою специфіку для обробки.

У США поки що немає федерального закону, який би регламентував питання розпізнавання осіб. Однак там накопичилося чимало судових справ, предмет яких є правомірністю розпізнавання осіб. Наприклад, був судовий позов проти Facebook, у якому стверджувалося, що компанія незаконно збирала та зберігала біометричні дані мільйонів користувачів без їхньої згоди. Користувачі зі штату Іллінойс стверджували, що Facebook порушив їхні права за допомогою функції «пропозиції тегів» на фотографіях. Апеляційний суд 9-го округу погодився із цим. І вирішив, що «розробка шаблону особи з використанням технології розпізнавання обличчя без згоди... вторгається в особисте життя та порушує інтереси людини» [4].

III у системі вищої освіти: процеси та тенденції. Культура даних і компетентність III в університетах

Що таке культура даних? Культура даних описує надіндивідуальне бажання працювати з цифровими даними в організації чи суспільстві. Спираючись на концепції організаційної культури, культуру даних часто описують у поєднанні з позитивним ставленням і ставленням до цінності та використання цифрових даних. Крім цієї теоретичної точки зору, культура даних також виникає в дуже конкретних діях, які служать для культивування даних [5]. Як наслідок, культура даних у вищій освіті тісно пов'язана з питанням про те, які практичні навички дозволяють студентам, а також усім іншим акторам в університетах, розвивати цифрові дані та робити їх придатними для сталого використання. У цьому контексті грамотність даних – як запланована обробка даних – і рамки компетенції стають необхідною основою для культури даних. Зрештою виникає питання про те, хто несе відповідальність за відповідні процеси змін, напр. В. в університетах і чи всі задіяні та залучені особи мають необхідні навички, щоб правильно розуміти процеси обробки даних, використовувати їх і згодом мати можливість підтримувати та використовувати їх.

Подвійна роль грамотності даних.

Грамотність даних відіграє подвійну роль у компетентності III в університетах як наріжний камінь культури даних. З одного боку, це об'єкт спілкування і, отже, частина навчальних програм. Наприклад, Stifterverband (Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft – або скорочено Stifterverband – зареєстрована некомерційна асоціація, що базується в Ессені та має столичний офіс у Берліні; її робота зосереджена на освіті, науці та яка) забезпечує передачу міждисциплінарних навичок за допомогою програми навчання грамотності даних (Data Literacy Education). Університет Лейфана в Люнебурзі, який також навчає поводженню з даними і Мангеймський університет прикладних наук, який передає базові знання про дані в програмі Загальних досліджень і підвищує обізнаність про те, як критично з ними поводитися, отримали нагороди. З іншого

боку, на додаток до цих наслідків для навчальної програми в сенсі культури даних, відповідні перехресні посилання також слід шукати на структурному рівні. Стає все більш важливим, особливо для керівництва університетів, розвинути усвідомлення важливості та необхідності грамотності даних для сприяння співпраці між дисциплінами та структурами. Оскільки навчання навичкам роботи з даними безпосередньо пов'язане з їх застосуванням, існує також потенціал для підключення до практики для формування спільнот практиків, в яких беруть участь університети, асоціації, адміністрації та компанії. Наприклад, працює на цьому інтерфейсі Утрехтська школа даних у Нідерландах [6].

«Практикуйте те, що ви проповідуєте» – це твердження одразу розкриває природу культури даних, яка має обличчя Януса. З одного боку, університети роблять значний внесок у навчання навичкам, які згодом знадобляться для встановлення та розвитку культури даних на ринку праці. Ці компетенції варіюються від базових рівнів грамотності даних і знань предметної області з нетехнічних дисциплін до навчання науковців з обробки даних із вузькоспеціалізованими технічними профілями. З іншого боку, сам університет також є формою організації, яка все більше має справу з власною системою даних. Незважаючи на те, що створення культури даних в університетах є серйозною проблемою, порівняно з іншими організаціями, університети мають велику перевагу в тому, що вони мають дуже добре підготовлених, мотивованих і міждисциплінарних організаційних членів зі своїми студентами та викладачами, які залучені до інновацій своїх власних процесів. нехай. У цьому відношенні університети мають внутрішню кадрову структуру, яка, напр. В. часто описується як ідеальний у діловому контексті.

Рамкові умови для інновацій на основі даних

У цьому контексті важливо сформулювати обов'язкові рамкові вказівки щодо обробки даних в університеті. У Німеччині, наприклад, ми знаходимо такі ініціативи, як Кодекс поведінки Trusted Learning Analytics, розроблений DIFP/Інститутом освітніх досліджень та інформації імені Лейбніца, Університетом Гете та Технічного університету Дармштадта. Кодекс поведінки служить основою для етичного та відповідального поводження з навчальними даними студентів, щоб мати можливість впроваджувати програми аналітики навчання відповідно до їхніх інтересів [3]. У майбутньому це також включатиме розробку рішень ШІ. Подібну ініціативу можна знайти в Единбурзькому університеті, який також відкрито та прозоро зобов'язується дотримуватись етичних принципів під час використання технологій, керованих даними [8]. Грамотність і культура даних також означають зміцнення нашого власного суверенітету над даними, оскільки без суверенітету над нашими власними

даними персоналізовані та адаптивні системи навчання є неконтрольованими та не сприяють самовизначенню. Стале та відповідальне впровадження ІІІ у вищій освіті також вимагає, щоб студенти зберігали автономію щодо своїх навчальних даних. Надається, наприклад, імпульс для посилення суверенітету індивідуальних даних та інформаційного самовизначення [7]. У випадку з навчальними даними лише самі учні матимуть доступ до своїх даних і самі вирішать, якими даними вони хотіли б поділитися.

Зокрема, кодекси поведінки можуть і будуть суттєво відрізнятися від випадку до випадку. Вони є вираженням внутрішньої логіки університету як організації та тісно пов'язані з його культурою даних. Питання стратегії даних, як-от: Питання про ваші власні ресурси чи рамкові політичні умови. Універсальні каталоги заходів пропонують тут лише обмежені вказівки. Саме в окремих структурах і проблемах університетів необхідно визнати й розглянути потенціал і перешкоди. Тому всі приклади, наведені в цьому тексті, слід розуміти в контексті їхніх відповідних потреб. Тим не менш, ми не хочемо пропустити використання наступних ключових запитань, щоб надихнути вас на наступні кроки для визначення ваших власних потреб.

Ключові питання для інновацій на основі даних

Мотивований тим фактом, що особливо висока частка студентів із сімей із не дуже якісною освітою навчається в Університеті штату Арізона в США, цей університет прагне досягти найвищого можливого рівня випускників і зменшити відсоток відсіву. З цією метою була розроблена модель даних – eAdvisor – яка записувала не лише дані про навчання, але й інші дані про поведінку учнів. Таким чином слід запобіжно виявляти випадки чи фактори, які можуть призвести до відсіву студента. З цього прикладу можна вивести низку питань, які університети повинні поставити собі, щоб оцінити власні можливості та проблеми:

- З якими конкретними викликами ми стикаємося?
- Які можливі причини та підпроблеми цих проблем?
- Яких внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін це стосується?
- Які частини проблеми повинні розглядати програми даних?
- Якого потенціалу університет сподівається досягти завдяки використанню LA та систем, що підтримують штучний інтелект, у викладанні чи управлінні?
- Якими даними володіє університет? Який обсяг дій і які обов'язки це передбачає?
- Якими навичками володіє відповідальний персонал?
- Які дані насправді необхідні для подолання або реалізації визначених проблем і потенціалу?
- Чи всі постраждали були залучені та поінформовані про наслідки?

Коли мова заходить про штучний інтелект та навички обробки даних, університети відіграють подвійну роль. З одного боку, вони навчають студентів відповідального впровадження ШІ. З іншого боку, у майбутньому вони все більше ставатимуть сферою застосування для впровадження штучного інтелекту, що вимагає компетентного, прозорого та етично відображеного поводження з цими програмами. Відповідальне впровадження штучного інтелекту в самому університеті та у вищій освіті потребує відповідних рамкових умов, які встановлюють опорну точку для всіх суб'єктів в університеті у формі інструкцій або кодексів поведінки для окремих організацій і, таким чином, на додаток до правової бази, додаються й етичні принципи роботи.

Прикладом перетину культури даних із штучним інтелектом та етикою є кодекс поведінки довіреної аналітики навчання в університетах Гессену, який базується на семи принципах:

- Поліпшення умов навчання та викладання
- Пропозиції підтримки для всіх студентів
- Прозора обробка даних
- Критична обробка даних
- Контроль людини
- Відповідальність керівництва
- Відданість пропозиціям щодо подальшого навчання

ЛІТЕРАТУРА:

1. Briefing Initial Appraisal of a European Commission Impact Assessment Artificial intelligence act. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694212/EPRS_BRI\(2021\)694212_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694212/EPRS_BRI(2021)694212_EN.pdf)
2. Floridi L. The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. *Philosophy & Technology*, 2020. № 33. P. 369-378. URL: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>
3. Hansen J., Rensing Ch., Herrmann O., Drachsler H. Verhaltenskodex für Trusted Learning Analytics. Version 1.0. Entwurf für die hessischen Hochschulen. Frankfurt am Main: Innovationsforum Trusted Learning Analytics 2020. URL: http://www.dipfdocs.de/volltexte/2020/18903/pdf/Hansen_Rensing_Herrmann_Drachler_2020_Verhaltenskodex_Trusted_Learning_Analytics_A.pdf
4. Patel V. Facebook, Inc., No. 18-15982 (9th Cir. 2019). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/18-15982/18-15982-2019-08-08.html>
5. Ritter C. S. Shifting needs for expertise: Digitized taskscapes in the Norwegian oil and gas industry. *The Extractive Industries and Society*, 2019. № 6. P. 454-462.
6. Schäfer M. T., van Schie G. Utrecht Data School. Eine unternehmerische Plattform für Unterricht und angewandte Forschung im Bereich der Datafizierung. *Z Politikwiss*, 2023. № 29ю P. 123-140

7. Steinacker K. Individuelle Datenkonten – oder was mein Staubsauger mit digitaler Souveränität zu tun hat. In: Arbeitspapier der Gesellschaft für Informatik: Schlüsselaspekte digitaler Souveränität. 2022. URL: <https://gi.de/themen/beitrag/individuelle-datenkonten-oder-was-mein-staubsauger-mit-digitaler-souveraenitaet-zu-tun-hat>
8. The University of Edinburgh. Learning Analytics. 2024. URL: <https://www.ed.ac.uk/information-services/learning-technology/more/learning-analytics>
9. Zuboff Sh. Age of Surveillance Capitalism: The Fight for Human Future в New Frontier of Power. Profile Books, 2019. 704 p.
10. Zuboff Sh., Moellers N., Murakami Wood D. Lyon D. Surveillance Capitalism: An Interview with Shoshana Zuboff. Surveillance & Society, 2019. № 17(1/2), P. 257-266. URL: <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/13238/8503>

Каліненкова В. С.,
вчитель історії,
Криворізький ліцей №71 Криворізької міської ради,
kalinenkova_v@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ЗЗСО В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття розкриває особливості формування громадянської компетентності учнів у загальноосвітніх закладах в умовах війни. Розглянуто сучасні освітні тренди, методики, підходи до викладання історії, інтеграцію громадянської освіти в навчальний процес, роль школи у формуванні патріотизму та національної ідентичності. Наведено приклади практичного досвіду Криворізького ліцею №71.

Ключові слова: громадянська компетентність, патріотизм, НУШ, історія, інтерактивні методи, національна ідентичність.

Abstract. The article reveals the peculiarities of forming civic competence of students in general secondary education institutions during the war. It highlights modern educational trends, history teaching methodologies, integration of civic education into the educational process, and the role of the school in shaping patriotism and national identity. The article provides examples of practical experience at Kryvyi Rih Lyceum No. 71.

Keywords: civic competence, patriotism, NUS, history, interactive methods, national identity.

У сучасних умовах, коли Україна переживає повномасштабну війну, питання формування громадянської компетентності набуває особливої ваги. Освіта вже не може обмежуватися лише передачею академічних знань – вона стає інструментом виховання відповідальних, патріотичних і соціально активних громадян. Саме тому громадянська освіта у ЗЗСО має не лише інформативну, а

й формуючу функцію, яка допомагає молоді усвідомити свою роль у державотворенні. Сучасна українська школа має адаптуватися до викликів війни, інформаційної боротьби, цифрової трансформації та змін у суспільній свідомості. Учні повинні не лише знати історію та закони, а й розуміти важливість прав людини, критичного мислення, національної гідності, соціальної відповідальності. Це і є прояв громадянської компетентності.

Метою громадянської освіти є підготовка молоді до активної участі в житті суспільства, формування усвідомленої громадянської позиції, здатності захищати права й свободи, розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом, діяти відповідально в інтересах суспільства та держави.

Основними завданнями громадянської освіти є:

- формування в учнів почуття національної ідентичності та гордості за Україну;
- виховання поваги до прав і свобод людини, правової культури;
- розвиток критичного мислення, здатності до аргументованого діалогу й ухвалення рішень;
- підготовка до активної участі в демократичних процесах;
- формування толерантності, емпатії та соціальної відповідальності.

Предмет «Історія України» відіграє ключову роль у становленні громадянської компетентності, оскільки допомагає молоді осмислити історичний шлях своєї держави, зберегти національну пам'ять і сформувати стійку ідентичність. Через вивчення боротьби українського народу за незалежність, героїчних постатей, трагічних подій ХХ століття формується розуміння цінності свободи, самоврядування, гідності.

Історія як навчальний предмет розвиває критичне мислення, вміння порівнювати джерела, ставити запитання, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Це особливо важливо в умовах гібридної війни, коли інформаційні атаки стають інструментом маніпуляції свідомістю. Правильна історична освіта – це захист від фейків, ідеологічної пропаганди та історичного ревізіонізму. Історична освіта в школі повинна бути не лише академічною, а й практично спрямованою: учні мають не лише знати дати, а й уміти формувати позицію, дискутувати, захищати історичну правду. У цьому полягає її громадянський потенціал.

Громадянська компетентність – це інтегрована якість особистості, що поєднує знання, цінності, установки, уміння і досвід, які дозволяють людині бути свідомим, активним, відповідальним громадянином своєї країни. Це здатність діяти відповідально, поважати закон, брати участь у житті громади, відстоювати права інших і сприяти розбудові демократичного суспільства.

У демократичному суспільстві школа виконує не лише функцію передавання знань, а й формує моральні, правові та громадянські орієнтири. Вона є середовищем, у якому закладаються основи відповідальності,

взаємоповаги, соціальної активності та культури участі. Саме у школі учні вперше стикаються з такими явищами, як свобода вибору, співпраця, соціальна справедливість. У процесі навчання молодь повинна отримати не лише академічні знання, а й досвід конструктивної комунікації, вирішення конфліктів, уміння працювати в команді, брати участь у колективних ініціативах. Це забезпечує формування громадянської свідомості як наскрізного результату освіти. Демократичне шкільне середовище передбачає партнерські стосунки між учителями та учнями, підтримку учнівського самоврядування, участь у проєктній та волонтерській діяльності, відкритість до діалогу. У такому просторі виховується учень як особистість, здатна діяти у правовому полі та поважати гідність інших.

Глобалізація, відкритість кордонів, миттєвий обіг інформації у цифровому середовищі створюють як нові можливості, так і ризики для формування особистості. Сучасний учень змалку стикається з надміром інформації, фейками, маніпуляціями та агресивними наративами. У цих умовах особливо важливо навчити його критично мислити, перевіряти джерела, формувати власну позицію. Школа має навчити працювати в умовах інформаційного перевантаження, сприяти розвитку цифрової грамотності, навичок медіагієни. Водночас необхідно плекати національну ідентичність, культуру, традиції, мову, адже саме вони формують стрижень особистості, яка не губиться у глобалізованому світі.

Окремої уваги заслуговує викладання історії в цифрову епоху. Учні повинні не просто запам'ятовувати події, а вміти аналізувати історичні джерела, зіставляти точки зору, вести історичні дискусії в безпечному цифровому середовищі. Це сприяє формуванню стійкої громадянської позиції та захищає від зовнішніх маніпуляцій. Таким чином, школа в умовах глобалізації має виконувати роль не лише освітнього, а й ціннісного, культурного, комунікаційного простору, де формується громадянин, здатний орієнтуватися в складному, швидкозмінному світі та діяти відповідально.

У контексті війни з Росією патріотичне виховання набуває нових змістів і пріоритетів. Йдеться не лише про любов до Батьківщини, а про активне усвідомлення своєї відповідальності за неї. Патріотизм у сучасній школі – це вміння діяти, підтримувати армію, волонтерів, дотримуватися моральних цінностей і плекати історичну пам'ять. Сьогодні українські школярі зростають у реальності щоденних повітряних тривог, втрат, евакуацій. У таких умовах педагог має стати джерелом стійкості, мотивації, прикладом любові до України. Патріотичне виховання реалізується через уроки історії, громадянської освіти, через тематичні проєкти, шкільні заходи, зустрічі з військовими та волонтерами. Особливу увагу варто приділяти героїці сучасної боротьби українців,

відзначенню пам'ятних дат, підтримці зв'язку поколінь. Важливо, щоб учні розуміли: боротьба за свободу триває, і вони є її частиною – через навчання, підтримку, активну позицію.

Школа повинна створювати умови, за яких учень відчуває себе учасником процесів, а не лише об'єктом виховання. Демократизація освіти проявляється у розвитку учнівського самоврядування, участі школярів у прийнятті рішень, створенні ініціатив, формуванні проєктів. Важливо навчити дітей самостійно висловлювати думку, чути інших, приймати компромісні рішення. Громадянське виховання в умовах школи – це і дебати, і правозахисні акції, і обговорення актуальних подій, і співпраця з громадськими організаціями. Усе це формує компетентного громадянина, здатного реалізувати себе в суспільстві. Підтримка молодіжного активізму, волонтерства, екологічних і культурних ініціатив у межах школи сприяє формуванню ціннісної системи, у центрі якої – свобода, гідність, право голосу та дії. Саме через залучення до реальних процесів формується відповідальність і готовність бути частиною демократичного суспільства.

У сучасних умовах війни, інформаційних загроз і боротьби за збереження української культурної спадщини формування національної ідентичності та громадянської свідомості стало одним із ключових завдань освіти. Історія як навчальний предмет має унікальний потенціал – не лише передати знання про минуле, а й сприяти вихованню патріотизму, відповідальності та розуміння власної ролі у розбудові держави.

Сучасні освітні технології дозволяють зробити уроки історії інтерактивними, емоційно насиченими та практично значущими. Особливої ваги набуває поєднання інноваційних методів навчання із реальним громадянським досвідом, який учні отримують у процесі проєктної, волонтерської та дискусійної діяльності.

1. Метод проблемного навчання: учні аналізують історичні ситуації, зіставляють джерела, формують власну позицію. Наприклад, під час вивчення теми «Українська національна революція XVII століття» вони досліджують постать Богдана Хмельницького з позицій різних істориків та презентують власне бачення подій.

2. Метод кейс-стаді: перегляд фільмів про історичні події дозволяє не лише засвоїти зміст, а й емоційно зануритися в контекст. У Криворізькому ліцеї №71 перегляд стрічок про Богдана Гаврилишина організовується в укриттях під час повітряних тривог. Після перегляду учні створюють «Дерево свободи» – символічне відображення розуміння понять свободи та відповідальності. Інший приклад – перегляд фільму «Гіркі жнива» із подальшим обговоренням у Google

Класі в форматі «Форуму думок». Це дає можливість кожному учневі висловити власну оцінку історичних подій та художнього образу трагедії Голодомору.

3. Проєктне навчання: учні створюють контент у форматі Reels та сторінок у соціальних мережах від імені історичних постатей. Такий підхід дозволяє глибше засвоїти матеріал та інтегрувати знання у цифровий простір. Етапи: вибір теми, збір матеріалів, створення відео та профілю, презентація.

4. Метод сторітелінгу: учні створюють розповіді на основі історичних свідчень, спогадів, документів. У роботі використовуються теми репресій, Голодомору, боротьби УПА, а також сучасні історії – інтерв'ю з учасниками Революції Гідності або захисниками України.

5. Інформаційно-комунікаційні технології: застосування Padlet, Google Класу, Canva, Jamboard, Google Форм дає змогу візуалізувати події, створювати інтерактивні хронології, обговорювати події в безпечному цифровому просторі, що сприяє критичному осмисленню історичного матеріалу.

6. Рольові ігри: під час опрацювання теми Української революції 1917–1921 років учні беруть участь у дебатах між представниками різних політичних сил. Такі заняття формують аргументаційні навички, здатність захищати точку зору та сприймати інші позиції.

7. Історичні реконструкції: під час міського освітнього заходу учні ліцею відтворювали атмосферу козацької доби, представляючи символічну модель козацького побуту. Захід поєднав елементи театралізованого дійства та командні завдання з історичним змістом, що сприяло глибшому засвоєнню матеріалу.

8. Настільні історичні ігри: гру «Українська революція 1917–1921» використовуємо для систематизації знань про ключові події та постаті. Учні легко засвоюють хронологію, взаємозв'язки подій, приймають рішення в ігровій формі.

9. Онлайн-симуляції: інтерактивна гра «Маска» із використанням штучного інтелекту – приклад осмислення ролі історичних постатей. Учні слухають відеозвернення у «масці», аналізують інформацію, відгадують особу, дискутують.

Інноваційні підходи у викладанні історії в Криворізькому ліцеї №71 перетворюють уроки на простір формування громадянської позиції, критичного мислення, патріотизму. Учні не просто засвоюють факти – вони переживають події, розмірковують, оцінюють, формують власну думку. Це і є шлях до формування активного, відповідального громадянина України.

Повномасштабна війна стала випробуванням для всієї системи освіти, зокрема і для гуманітарної галузі. Зміна умов, форм і форматів навчання потребує гнучких, дієвих рішень з боку педагогів. В умовах постійної загрози,

тривалих тривог, нестабільного ритму життя цифрові інструменти та інтерактивні формати стали не лише доповненням до уроку, а його базою.

Цифрове освітнє середовище забезпечує мобільність, доступність, варіативність навчального процесу. Завдяки цьому учні можуть взаємодіяти з учителем, зберігати зв'язок із навчальним матеріалом навіть у нестабільних умовах. Такі платформи сприяють формуванню інформаційної грамотності, навичок самостійного навчання, критичного мислення та цифрової відповідальності. Інтерактивні методи, адаптовані до нових умов, відіграють важливу роль у формуванні громадянської компетентності. Вони активізують учнів, заохочують до рефлексії, стимулюють до публічного висловлення позиції, формують здатність працювати в команді та ухвалювати обґрунтовані рішення. Залучення учнів до віртуальних дискусій, міні-досліджень, цифрових опитувань чи спільних онлайн-завдань не лише урізноманітнює уроки історії, а й створює простір для виховання цінностей демократії, свободи, відповідальності. Саме в процесі активної взаємодії формуються ті якості, які визначають громадянина – свідомого, відкритого, здатного до дії.

У сучасних умовах цифрові та інтерактивні підходи не просто підсилюють традиційне навчання, а стають основою реалізації нових цілей освіти – зокрема, формування громадянської компетентності учнів як необхідної умови розвитку демократичного суспільства, що виборює своє майбутнє.

У реаліях повномасштабної війни школа виконує не лише освітню, а й стабілізуючу, суспільну, гуманітарну місію. Формування громадянської компетентності в умовах постійної небезпеки, змішаних форматів навчання, стресу та викликів – це складний, але вкрай необхідний процес. Громадянська компетентність сьогодні означає не тільки знання про права, свободи чи устрій держави. Це готовність діяти, критично мислити, співпрацювати, поважати інших, відстоювати цінності демократії. Це – здатність залишатися громадянином у часи руйнування, страху та втрат. Історична освіта в цьому контексті відіграє ключову роль. Через осмислення минулого, аналіз складних процесів, знайомство з прикладами відповідальності, жертвності, боротьби учні формують власні уявлення про громадянські чесноти. Цифрові інструменти та інтерактивні методи дозволяють адаптувати ці процеси до реалій воєнного часу, зберігаючи цілісність і системність навчання.

У центрі цього процесу – вчитель. Його позиція, послідовність, моральна чутливість і професійна майстерність стають тим чинником, який допомагає школі бути точкою опори, простором довіри та розвитку. Саме в такій взаємодії між учителем і учнем зароджується новий тип громадянина – стійкого, обізнаного, патріотичного та відкритого до співтворення суспільства.

Отже, формування громадянської компетентності в умовах війни – це не лише педагогічна технологія. Це внесок у майбутнє України. І кожен урок, кожен діалог, кожне запитання, поставлене учнем чи учителем, наближає нас до сильної, демократичної, цілісної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех [1] І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: монографія. – К.: Академвидав, 2012. – 272 с.
2. Вербицький [2] В. В. Основи громадянської освіти: навчальний посібник. – К.: Либідь, 2020. – 188 с.
3. Громадянська освіта: навчально-методичний посібник / За ред. О. Пометун [3]. – К.: Освіта XXI, 2019. – 296 с.
4. Концепція розвитку громадянської освіти [4] в Україні: Наказ МОН України від 18.08.2021 № 958.
5. Култаєва [5] М. Д. Освіта в контексті соціокультурних трансформацій: монографія. – Харків: Права людини, 2016. – 248 с.
6. Нова українська школа [6]: poradnik dla vchitelja. – К.: МОН України, 2017. – 66 с.
7. Огієнко [7] І. І. Українська культура: коротка історія розвитку. – К.: Наукова думка, 2011. – 234 с.
8. Савченко [8] О. Я. Дидактика в умовах оновлення змісту початкової освіти. – К.: Генеза, 2019. – 192 с.
9. Формування громадянських компетентностей [9] у школі: європейський досвід / Пер. з англ. – К.: Фактор, 2021. – 158 с.

Карабаєва І. І.,

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
лабораторії психології дошкільника,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН,
karabaeva.i@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ СПРЯМОВАНOSTІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОДИН ІЗ ПОКАЗНИКІВ ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. У сучасному світі й в Україні відбуваються зміни, які мають вплив на ціннісні орієнтації людей. Кожна людина має свій набір життєвих цінностей і свою діяльність, поведінку прагне будувати у відповідності зі своїми цінностями. Дошкільний вік є періодом початкового формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на поведінку дітей у цілому та, зокрема, на її психологічну стійкість. Саме ціннісні орієнтації, сформовані в цьому віці, визначають особливості ставлення дитини до навколишнього світу її здатність утримувати емоційні, когнітивні та поведінкові процеси у стані,

який забезпечує дитині активність та продуктивне функціонування, динамічний розвиток та адаптацію в невизначених ситуаціях життя [1]. Отже, актуальність теми статті обумовлена важливістю вивчення ціннісних орієнтацій та спрямованості особистості дошкільників як одного з показників її психологічної стійкості.

Ключові слова: діти дошкільного віку, спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, психологічна стійкість.

Abstract. In the modern world and in Ukraine, changes are taking place that affect people's value orientations. Each person has his own set of life values and his own activities, and he strives to build his behavior in accordance with his values. Preschool age is a period of initial formation of a system of value orientations, which affects children's behavior in general and, in particular, its psychological stability [1]. It is the value orientations formed at this age that determine the peculiarities of the child's attitude to the world around him, his ability to maintain emotional, cognitive and behavioral processes in a state that provides the child with activity and productive functioning, dynamic development and adaptation in uncertain life situations. Therefore, the relevance of the topic of the article is due to the importance of studying the value orientations and orientation of the personality of preschoolers as one of the indicators of their psychological stability.

Keywords: preschool children, personality orientation, value orientations, psychological stability.

Змістовні компоненти психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в нашому дослідженні представлені в трьох компонентах – емоційно-ціннісному, когнітивному та регулятивному. Емоційно-ціннісний компонент розглядається крізь призму показників: ціннісне ставлення до себе, ціннісне ставлення до інших людей, ціннісне ставлення до світу [2].

Зазвичай, бажання пов'язують з почуттями, тобто розглядають бажання як емоційну категорію. Але в цілому бажання це одне з важливих психічних станів особистості дитини, яке обумовлює її поведінкову активність з точки зору мотиваційних та вольових актів. Це показник соціальних та ціннісних орієнтирів дошкільника, це імпульс для подальших дій для досягнення цілей.

Не розуміння бажань дітей – сходинки до великих проблем: хвороб, аморальної поведінки, шкідливих звичок, не сформованості психологічної стійкості дошкільників.

Бажання – рушійна сила, яка спонукає до життя, до досягнення цілей. В момент здійснення бажань дитина відчуває почуття радості, щастя, відчуття смислу життя. Бажання мотивують дитину до діяльності. Можливість здійснення бажань підвищує самооцінку дитини. Діти, які чогось бажають відкриті для нового, легше адаптуються до змін, простіше переносять невдачі й швидше відновлюються після них. Щоб здійснилося дитяче бажання потрібні терпіння, цілеспрямованість, психологічна стійкість. Це важливі риси характеру, якості,

які формуються у дитини з бажаннями. Діти не завжди здатні напряду висловити своє бажання, попросити про те, чого потребують. Іноді ми залишаємо без уваги завуальовані прохання або натяки, коли дитина не наважується про щось попросити, повідомити про щось важливе напряду. Сором'язливим дітям, або тим, хто знає, що сім'я переживає не найлегші часи, буває важко про щось попросити, тим паче про смаколики або вподобану іграшку.

У коло наших інтересів потрапило питання спрямованості бажань сучасних дітей по сферах діяльності. На основі відповідей на запитання: «Про що ти мрієш?» проведемо поглиблений аналіз спрямованості дошкільника, як компоненти психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в нашому дослідженні – емоційно-ціннісному [3].

Дані про спрямованість бажань сучасних старших дошкільників наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Спрямованість бажань сучасних старших дошкільників.

Нематеріальні бажання, які створюють мрію						Матеріальні бажання, які створюють мрію					
Розвиватися, вчитися, досягати	Спілкуватися з сім'єю, знаходити друзів,	Подорожувати, розважатися,	Мати домашнього улюбленця,	Україну, її благополуччя. Кінець війни	Здоров'я, сила	Їжа	Іграшки	Шкільне приладдя	Гаджети	Гроші	Будинки, квартири
38	8	17	16	18	3	3	28	1	11	5	1
26	5	11	11	12	2	2	19	1	7	3	1

Всього дітей – 168

Не відповідали – 19

Відповідали – 149

Отже

Отже, спрямованість особистості дитини старшого дошкільного віку у вигляді бажань, які створюють мрію наступні:

1. Бажання розвиватися, вчитися, досягати мають 26 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях. (Висловлювання дітей представлені без редагування)
2. Висловлювання дітей.
 - *Стати відомим футболістом та мати свою команду*
 - *Про багато чого, стати космонавтом, злітати в Антарктиду і побачити пінгвінів*
 - *Щоб я став пекарем і колись для мами буду щось пекти*
3. Бажання спілкуватися з сім'єю, знаходити друзів, мають 5 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.
 - *Про вірних друзів*
 - *Я мрію бути з мамою і гладити котиків і собачок*
 - *Мрію полетіти на літаку до моєї сестри Єви, вона живе в іншій країні*
 - *Я мрію, щоб всі дружили і гарно жили*
4. Бажання подорожувати, розважатися, мають 11 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.
 - *Поїхати на море з татом і мамою. Мотоцикл, як у тата – кольоровий*
 - *Щоб закінчилась війна, не було тривоги і ми поїхали на відпочинок*
 - *Поїхати на море, Карпати, Польщу, але це буде, коли закінчиться війна*
 - *Я мрію, щоб швидше закінчилась війна. Коли війна закінчиться, мрію, щоб ми всі поїхали на море: не тільки тато і мама, а вся родина*
5. Бажання мати домашнього улюбленця, мають 11 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.
 - *Мрію, щоб у мене була собачка, за якою я буду доглядати і гратися. Ми будемо друзями*
 - *Про справжнього карликового кролика*
 - *Мрію, щоб ще одна сестричка з'явилася. Щоб ця рибка була в моєму акваріумі живою. Думаю, що ця мрія довго буде виконуватися*
6. Бажання благополуччя для України, її людей, закінчення війни мають 12 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.
 - *Про Україну, вона була вільна, важлива*
 - *Щоб родина не загинула, щоб спасли наш город, я хочу, щоб усі були щасливі.*
 - *Мрію щоб Україна була в безпеці, скоріше скінчилась війна і мій Краматорськ був вільним, щоб Росія пропала*
7. Бажання здоров'я, сили мають 2 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.
 - *Щоб закінчилась війна, щоб ніхто не хворів, щоб купили мені оригінальну ляльку*

8. Бажання споживати певну їжу мають 2 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Про велику піцу*
- *Я мрію про іграшки та багато солодоців*
- *Купити кока-колу*

9. Бажання володіти певними іграшками мають 19 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Мрію про іграшку Соніка червоно-чорного кольору*
- *Мрію про кульки-арбізи. Хочу їх дуже багато і великі щоб були. В мене вже були такі, але я їх загубив*
- *Мрію про комп'ютерну гру про роботів-трансформерів*

10. Бажання володіти шкільним приладдям мають 1 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Хочу альбом*

11. Бажання отримати гаджети мають 7 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Мрію купити планшет 5, Айфон 14.*
- *Щоб мама віддала свій телефон*
- *Мрію про планшет і сейф. В сейф буду збирати гроші на планшет*

11. Бажання володіти грошима мають 3 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Щоб було багато грошей зробити ремонт на кухні і коли виросту купити квартиру*
- *Щоб було багато грошей і змогла купити гарну ляльку*
- *Стати багатим*
- *Мрію бути багатим і подорожувати*

12. Бажання володіти будинком, квартирою мають 1 % дітей, це відображається у наступних висловлюваннях.

- *Побудувати великий будинок. Жити і зберігати речі*

Узагальнив, зазначимо, що нематеріальні бажання, які створюють мрію складають 67 %, а матеріальні – 33 %.

Специфічним спрямованості сучасних дошкільників є бажання благополуччя для України, її людей, закінчення війни які мають 12 % дітей. Спрямованості на інших людей у дітей дошкільного віку в попередньо проведених аналогічних дослідженнях взагалі не відстежувалося, а на період сьогодення є зафіксованою багатьма дослідниками як її особливістю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.- метод. посібник /Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2016. – 248 с.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710118/>

2. Піроженко Т.О., Соловійова Л.І., Карабаєва І.І. Поняття психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології. Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». (SÉRIE “Věk a pedagogická psychologie”). 2024. № 11(42). С. 312-327. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11\(42\)-312-327](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-312-327)
3. Піроженко Т. О., Гавриш Н.В., Соловійова Л.І. Діагностичне спостереження за поведінкою дитини з використанням казки. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 11(45). С. 1529-1543.: <https://lib.iitta.gov.ua/743288>

Качан О. А.,
*аспірант Донбаського державного педагогічного університету,
Старший викладач кафедри філології та гуманітарних наук,
Комунального закладу вищої освіти
Вінницької академії безперервної освіти,
м. Вінниця, Україна,
sportszaradirozvitku@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто особливості організації фізкультурно-оздоровчих заходів в умовах воєнного стану. Визначено роль фізичної культури як засобу підтримки психоемоційного стану дітей, їхньої соціалізації та адаптації до нових реалій. Проаналізовано концепцію «Спорт заради розвитку» як ефективний інструмент психосоціальної підтримки та формування ключових життєвих компетентностей. Окреслено роль тренера-ментора у побудові довірливих відносин із дітьми, що сприяє їхній мотивації та особистісному розвитку. Особливу увагу приділено міжнародним ініціативам, зокрема співпраці з ЮНІСЕФ у межах національного проекту «Єдина Україна». Підкреслено, що фізична культура в умовах сьогодення має стати пріоритетним напрямом освітньої та соціальної політики.

Ключові слова: фізична культура, спорт заради розвитку, психосоціальна підтримка, адаптація дітей, тренер-ментор, освітня політика, фізкультурно-оздоровчі заходи, воєнний стан, соціалізація, стресостійкість.

Annotation. The article examines the peculiarities of organizing physical education and wellness activities during martial law. The role of physical culture as a means of supporting children's psycho-emotional state, socialization, and adaptation to new realities is defined. The "Sport for Development" concept is analyzed as an effective tool for psychosocial support and the formation of key life competencies. The role of the coach-mentor in building trusting relationships with children is outlined, which contributes to their motivation and personal development. Special attention is given to international initiatives, particularly cooperation with UNICEF within the

national project "United Ukraine". It is emphasized that in the current context, physical culture should become a priority direction of educational and social policy.

Keywords: physical culture, sport for development, psychosocial support, children's adaptation, coach-mentor, educational policy, physical education and wellness activities, martial law, socialization, stress resilience.

Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, високих економіко-технологічних укладів, які значною мірою ґрунтуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі людства. Одночасно загострюється конкуренція між регіонами, націями, державами, окремими громадянами. Це зумовлює докорінну зміну підходів до навчання молодого покоління та освітньої політики в цілому. Саме для XXI сторіччя стає характерним розуміння того, що освіта не може надалі залишатися у сфері відокремленої галузевої чи відомчої політики, розглядатися як витратне соціальне благо та безповоротна стаття видатків, а є продуктивним чинником й умовою розвитку, відтак повинна набути статусу загальнонаціональної стратегії.

В умовах розбудови українського суспільства значну роль відіграє фізична культура, яка є невід'ємним складником загальнолюдської культури, одним із визначальних факторів національного прогресу та здоров'я нації. Здоров'я дітей – це основна мета суспільства, бо саме діти визначають майбутній добробут країни, подальший економічний, духовний та науковий розвиток, рівень життя, культури.

У зв'язку з цим, ідеї концепції «Спорт заради розвитку» – є динамічним інструментом для реалізації різних стратегій з метою сприяння забезпеченню гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат, комунікації для розвитку і надання допомоги дітям в надзвичайних гуманітарних ситуаціях, які виникли під час війни в Україні. [7].

Виховний потенціал спорту впливає з його сутнісних властивостей та володіє могутнім впливом на особистість. Адже спорт для молоді – це школа характеру, мужності, волі, яка ґартує характер, вчить долати труднощі, тримати «удари долі», формує особистість, змушує боротися з власними недоліками, долаючи себе. Завдяки спорту людина вчиться володіти емоціями, розуміти красу. У спорті людина опановує ази правової культури, засвоюючи правила «чесної гри».

Особливо корисними будуть заняття для дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб та виїхали із зони бойових дій, отримали певну психологічну травму та проживають в іншій області, громаді. Адже, рухова активність (спортивна діяльність) приносять задоволення, є доступним і безпечним

засобом, які покращують психосоціальну адаптацію, сприяють наданню психологічної підтримки та педагогічного супроводу.

Ще одним важливим процесом змін, є якість відносин між тим, хто займається спортом, та тренером/ментором. В ідеальній ситуації спортивні тренери/ментори мають будувати відносини з тими, хто займається спортом, на принципах довіри, давати їм відчуття, що їх цінують, та діяти як рольові моделі з метою створення умов для досягнення максимальної користі від спортивних занять та діяльності, орієнтованої на громаду.

Повномасштабне вторгнення російської федерації змусило українських дітей дізнатися, як вчитися в бомбосховищах і прокидатися від повітряних тривог, як жити без електрики, бачити близьких і друзів лише по відеозв'язку або не мати зв'язку взагалі й дуже сумувати, що таке чекати близьких із фронту, виїжджати з окупації. Найстрашніше, що багато хто з них має досвід непоправних втрат, полону, лікування тяжких поранень тощо. Цього досвіду не мало бути ні в кого, тим більше у дітей.

Отже, в умовах сьогодення, одним з пріоритетних завдань освітянської спільноти є психоемоційна підтримка та полегшення адаптації дітей до нових реалій їхнього життя. За підтримки міжнародних організацій з'являються можливості практичної реалізації цієї ситуації. Відтак, завдяки співпраці з Дитячим Фондом ООН у галузі народонаселення – ЮНІСЕФ, реалізується національний проєкт «Єдина Україна» на засадах ідей концепції «Спорт заради розвитку».

Важливими складовими концепції «Спорт заради розвитку» є: соціальна відповідальність, мотивація, емоційний стан, критичне мислення, взаємодопомога, позитивне світосприйняття, довіра, стресостійкість, креативність, емпатія, міжособистісні відносини, згуртованість, толерантність, партнерство. [5].

Концепція «Спорт заради розвитку» має високий педагогічний потенціал щодо інтеграції її ідей в уроки фізичної культури, фізкультурно-оздоровчу, спортивно-масову, а також тренінгову діяльності, оскільки відповідає вимогам Нової української школи, є своєрідною технологією розвитку ключових компетентностей та наскрізних умінь, що є критеріями досягнення успіху в майбутньому для кожної дитини.

Спорт, фізична культура, рухова активність є унікальними засобами для залучення і об'єднання дітей, а концепція «Спорт заради розвитку» – це ефективний метод формування позитивних цінностей і життєвих навичок, таких як колективна взаємодія, дисципліна, справедливість, повага до оточуючих тощо, які впливають на поведінку, допомагають досягти поставлених цілей, бути відповідальними громадянами України впродовж життя. [1,2].

Значний внесок у підтримання психічного здоров'я громадян роблять профільні неурядові організації. ЮНІСЕФ працює у 190 країнах і територіях для охоплення найуразливіших дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги. Ми працюємо над тим, щоб зберегти їхні життя. Захистити їхні права. Уберегти їх від шкоди. Дати їм дитинство, в якому вони будуть захищеними, здоровими та освіченими. Дати їм рівні можливості реалізувати свій потенціал, щоб одного дня вони могли зробити світ кращим.

ЮНІСЕФ – це провідний голос світу для дітей та молоді, а також голос самих дітей. У всьому, що ми робимо, ми залучаємо та підтримуємо молодь, щоб вони впливали на прийняття рішень, які визначають їхнє життя.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) відкрив своє Представництво у Києві у 1997 році. За цей час Фонд надав уряду України допомогу на загальну суму 130 мільйонів доларів США, що дозволило розробити і реалізувати низку програм у галузі охорони здоров'я, води і санітарії, освіти та захисту прав дітей.

ЮНІСЕФ надає необхідну допомогу дітям і сім'ям, які постраждали через війну в Україні; працює над реалізацією ключових зобов'язань із задоволення гуманітарних потреб дітей, зокрема доступу до освіти, психосоціальної допомоги, води і санітарії, навчання з питань мінної небезпеки, охорони здоров'я матері та дитини, а також послуг для людей, що живуть із ВІЛ/СНІДом.

Дитячий фонд ООН співпрацює з урядом, місцевими органами влади, неурядовими організаціями, волонтерами та приватним сектором заради запуску й розвитку активностей у межах цієї програми.

У відповідь на виклики війни ЮНІСЕФ розпочав в Україні масштабну програму гуманітарної підтримки «Спільно», яка забезпечує дітей та їхні родини соціальними послугами та захистом.

У лютому 2023 року розпочався проєкт «Єдина Україна», який реалізовується в рамках виконання Угоди UKR/PCA2022113 «Про програмне співробітництво» між ГО «Українська федерація спорт заради розвитку» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. [9].

Реалізація проєкту стала можливою за підтримки та співпрацю з Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти», Державним вищим навчальним закладом «Донбаський державний педагогічний університет», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Волинський національний університет імені Лесі Українки, «Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж, Управління освіти Жмеринської міської ради, Комунальна установа «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» міста Жмеринка,

відділ освіти Добропільської міської ради, Комунальна установа «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Добропільської міської ради, Комунальна установа «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Роменської міської ради Сумської області, Державний заклад вищої освіти «Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка», Комунальний заклад вищої освіти «Дніпропетровська академія неперервної освіти».

Основною метою Проєкту є допомога в інтеграції та адаптації дітей, а також батьків/опікунів серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО), дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в місцеві громади засобами фізичного виховання і спорту з використанням концепції «Спорт заради розвитку».

Для досягнення мети, були розроблені завдання проєкту:

- інтеграція та полегшення адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб з мешканцями об'єднаної територіальної громади за місцем проживання засобами фізичного виховання та спортивної діяльності через налагодження взаємної комунікації;
- ознайомлення з особливостями впровадження концепції «Спорт заради розвитку» та програми її реалізації в Україні;
- формування теоретичних знань щодо впливу спорту та рухової активності як чинників соціальних змін для досягнення сталого розвитку;
- формування практичних умінь і навичок щодо застосування засобів спорту та видів рухової активності для налагодження довірливих взаємовідносин і взаєморозуміння, взаємодопомоги і комунікації в шкільному освітньо-виховному середовищі, а також для попередження та протидії булінгу як поведінкового феномену;
- оволодіння руховими уміннями та навичками з різних видів спорту, видами оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності для забезпечення активного здоров'язбережувального дозвілля;
- професійна співпраця вчителів фізичної культури, які були змушені виїхати в інші регіони України з освітянами місцевої громади.

Проєкт реалізовується у 20 областях, які підконтрольні уряду України. У кожній із областей буде визначено по 6 закладів (4 заклади загальної середньої освіти та 2 заклади дошкільної освіти), які стануть осередками інтеграції ВПО (як дітей так і їх батьків/опікунів).

Для координації реалізації проєкту в кожному регіоні відібрані по 4 тренери-координатори, які будуть відповідати та допомагати втілювати проєкт у життя. Тренери-координатори пройдуть тренінг у «змішаному» форматі у Львівській і Вінницькій областях. Після цього в 20 областях тренери-координатори проведуть тренінги у своїх областях для 4000 учасників, вчителів

фізичної культури та внутрішньо переміщених вчителів/інструкторів із Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської областей. Ці чотири області долучені до участі в онлайн-форматі.

Для проведення подальших занять за концепцією «Спорт заради розвитку» для кожної із 120 закладів буде виданий набір спортивно-ігрового інвентарю «Цікава фізкультура» та брендову продукцію.

На наступному етапі, в кожному закладі освіти, будуть відбуватися фізкультурно-оздоровчі заняття, до яких залучаються діти та батьки ВПО. Фізкультурно-оздоровчі заняття будуть проводитися 1-2 рази на тиждень впродовж 14 тижнів (4 місяця) за затвердженим графіком.

Упродовж літньо-осіннього періоду, в кожній області, відбудуться фізкультурно-оздоровчі фестивалі «Назустріч успіху». Загалом відбудеться 20 таких фінальних фестивалів, в кожному з яких прийме участь понад 100 внутрішньо переміщених дітей та близько 50 опікунів в кожній області.

Етапи реалізації проєкту:

- лютий 2023 року: підготовчий етап проєкту (розробка матеріалів, брендування, відбір тренерів-координаторів та закладів освіти);
- березень-квітень 2023 року: відкриття проєкту у Вінниці та Львові; навчання для тренерів-координаторів;
- травень-грудень 2023 року: онлайн тренінги для 120 закладів освіти та 4000 педагогів по всій території України;
- травень-грудень 2023 року: проведення уроків фізичної культури та фізкультурно-оздоровчих занять з впровадження концепції «Спорт заради розвитку»;
- червень-листопад 2023 року: проведення 20 фестивалів «Назустріч Успіху»;
- січень 2024 року: підсумки та звітування.

Очікуваними результати проєкту є:

- підготовлені 80 регіональних тренерів-координаторів, які пройдуть навчання за концепцією «Спорт заради розвитку» в 20 підконтрольних областях України;

- 4000 педагогів пройдуть навчання за концепцією «Спорт заради розвитку» із всіх областей України;

- буде проведено 720 фізкультурно-оздоровчих занять впродовж трьох місяців на базі шести закладів освіти в 20 підконтрольних областях України;

- у проєкті буде задіяно близько 1400000 дітей та батьків в 20 підконтрольних областях України;

- під час проведення фізкультурно-оздоровчих фестивалів «Назустріч успіху» буде охоплено понад 2000 дітей та 1000 їхніх опікунів в 20 підконтрольних областях України;

- діти та батьки матимуть змогу протягом тривалого часу спілкуватися з внутрішньо переміщеними особами та представниками місцевої громади, що сприятиме зростанню інтеграції, довіри та комунікації;

- підготовлені тренери та педагоги будуть використовувати концепцію «Спорт заради розвитку» з дітьми під час уроків фізичної культури в подальшій роботі;

- учасники проєкту отримують позитивний взірець для наслідування ідей використання спорту, як інструменту досягнення цілей сталого розвитку та розвитку місцевих територіальних громад;

- проєкт сприятиме підвищенню мотивації до занять спортом та введення здорового способу життя.

За підсумками реалізації Всеукраїнського проєкту «Єдина Україна» впродовж 2023 року були отримані наступні показники.

Перший показник – це 120 закладів освіти, які були відібрані в проєкт та отримали комплект інвентарю «Цікава фізкультура» для проведення фізкультурно-оздоровчих занять на базі закладів загально середньої освіти та закладів дошкільної освіти. Було проведено понад 2000 занять та залучено до них ВПО та дітей місцевої громади 579450 осіб.

Другий показник – це навчання педагогів різного фаху та студентства з отриманням сертифікатів для проведення тренінгових та інтерактивних вправ з психосоціальної підтримки та психологічної допомоги в своїх навчальних закладах. Навчання пройшли 4823 осіб та провели в своїх закладах заняття, які охопили понад 107082 дітей.

Третій показник – це проведення 313 занять (з квітня по вересень) на дитячій спільній точці UNICEF тренерами в дев'ятьох областях України (Вінницькій, Полтавській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Запорізькій, Житомирській, Сумській, Чернівецькій), якими охоплено понад 3000 дітей.

Четвертий показник – це фестивалі «Назустріч успіху», які були проведені в 20 областях України в офлайн та онлайн режимі доєдналося 7809 закладів освіти, охоплено 519182 дітей, 9591 батьків/опікунів у змішаному форматі. 20 листопада 2023 року, на міжнародний день дітей, був встановлений національний рекорд «Єднання», до якого одночасно доєдналось 114045 дітей, 2045 закладів освіти різних типів на проведення Всеукраїнської руханки та вправ на підтримання ментального здоров'я.

П'ятий показник – це проведення різноманітних активностей, а саме національного онлайн марафону «Разом до перемоги», був встановлений другий національний рекорд в якому прийняло участь в офлайн режимі 200 дітей та доєднались в онлайн підключенні 100650 дітей та понад 3000 дорослих та 2034 закладів освіти. У проєкті задіяно в різноманітних активностях 1407592 дітей (в

тому числі внутрішньо переміщені 17452 осіб та діти з особливими освітніми потребами 1178 осіб) та 16463 дорослі (педагоги, батьки, опікуни) з усіх областей України. Під час проєкту було видано понад 30000 відзнак педагогам різного фаху та закладам освіти, які брали участь та вручено понад 10000 медалей дітям під час проведення різноманітних активностей. Також до співпраці доєдналось понад 1400 закладів освіти різних типів, які отримали Золоту відзнаку «Заклад партнер».

Для відзначення найбільш активних учасників була започаткована Почесна відзнака – «Медаль Єднання», яку отримали педагоги, які внесли найбільший вклад в реалізацію Всеукраїнського проєкту «Єдина Україна».

Ідеї концепції «Спорт заради розвитку» можуть використовуватися під час проведення як уроків фізичної культури, так і у фізкультурно-оздоровчій, спортивній та тренінговій діяльності з метою усунення соціального напруження, попередження конфліктів, покращення комунікації та взаємодії в колективі тощо. Ефективним інструментом для цього є використання фізичної активності та спортивної діяльності. [3,4].

Заходи, які рекомендуються за концепцією «Спорт заради розвитку», сприяють як засвоєнню теоретичних знань, так і оволодіння практичними вміннями і навичками взаємодії у налагодженні довірливих взаємовідносин і взаєморозуміння, взаємодопомоги і співробітництва, позитивно реагувати на проблеми, вирішувати їх засобами фізкультурно-оздоровчої і спортивної роботи, розвивати партнерство у шкільному спорті задля досягнення соціальних та поведінкових змін.

Реалізація заходів, які пропонуються концепцією «Спорт заради розвитку» в національному проєкті «Єдина Україна» сприятиме становленню гармонійно розвиненої особистості учня, здатного навчатися впродовж життя з метою досягнення готовності до високопродуктивної професійної діяльності, можливості самореалізації, Захисту України; формуванню знань про вплив спорту та видів рекреаційно-рухової активності на організм людини як ефективної технології розвитку фізичних якостей, функціональних можливостей систем життєзабезпечення організму, збереження й відновлення психосоматичного здоров'я, зміни його духовного й соціального здоров'я та благополуччя.

Передбачуваним результатом впливу інтерактивних технологій різноманітних активностей є формування в учнівської молоді мотивації до принципів сталого розвитку особистості, фізичного самовдосконалення, духовних цінностей фізичної культури і спорту.

Основною місією фізкультурно-оздоровчих активностей є об'єднання колективу, взаємодія заради змін всіх і кожного, тут і зараз. Локації фестивалів

допомагають взаємодіяти в команді, формують толерантність, розвивають «здібність» отримувати задоволення від фізичного навантаження.

Заходи за концепцією «Спорт заради розвитку» є яскравими, емоційними, мотиваційними, з обов'язковим застосуванням технологій «створення ситуації успіху», едьютейнменту, гейміфікації, ритміки, кінезіологічних вправ, тимбілдингу, різноманітної перкусії; мають створювати відчуття задоволення, нові знання, рухові й соціальні навички; формувати теоретичні й методичні знання, а також практичні уміння й навички щодо застосування фізичної рекреації та елементів спорту, як чинників соціальних змін поведінки дитини та її позитивної адаптації в оточуючому середовищі.

Реалізація заходів концепції «Спорт заради розвитку» передбачає формування соціальної відповідальності, уміння керувати часом, нормалізацію психоемоційних станів, критичне мислення, позитивне світосприйняття, стресостійкість, креативність, емпатію, міжособистісні відносини, згуртованість, толерантність, партнерство. [6].

Впровадження ідей концепції «Спорт заради розвитку» в Україні передбачає розуміння сутності терміну «сталий розвиток», який полягає у встановленні балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

Низка прихильників теорій сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття і навіть третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить наразі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації. [8].

Отже, сталий розвиток – це певним чином керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та обрати з них найбільш оптимальний.

Стратегія забезпечення процесів соціально-економічного розвитку, вирішення проблем обмеження зростання і розвитку сучасних цивілізацій лежить у зміні підходу до вирішення «викликів часу».

Таким чином, переорієнтація освіти в інтересах відмови від нестійких моделей виробництва і споживання, дбайливого ставлення до навколишнього середовища, досягнення взаєморозуміння і соціальної стабільності, а також вирішення інших завдань економічного, соціального й екологічного розвитку має сприяти переходу людства на шлях сталого розвитку. У зв'язку з цим, освіта, націлена на забезпечення досягнення довгострокових цілей, що сприяє формуванню поглядів, надбання цінностей екологічно відповідальної людини-

громадянина, впливає на вибір сценарію розвитку суспільства і може бути визначена як освіта заради сталого розвитку. Дана концепція має осмислюватися як своєрідна форма управління процесами (програмами) розвитку ресурсів, сталого розвитку людини, груп, організацій, сфер соціальної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Качан О.А. Упровадження інноваційних технологій у фізкультурно-спортивну діяльність: навчально-методичний посібник / О.А. Качан. – Слов'янськ: вид-во ДоноблШПО, 2016. –140 с., іл – Бібліогр. наприкінці розд.
2. Качан О. А., Пристинський В. М. Інформаційно-комунікаційні технології фізкультурно-спортивної спрямованості в соціалізації учнівської молоді : навчально-методичний посібник за ред. О. А. Качана, В. М. Пристинського. – Слов'янськ : вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – 160 с.
3. Качан О.А. Упровадження інноваційних технологій у фізкультурно-спортивну діяльність: навчально-методичний посібник / О.А. Качан. – Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2017.187 с., іл. Бібліогр. Наприкінці розд.
4. Качан О. А., Пристинський В. М. Інформаційно-комунікаційні технології фізкультурно-спортивної спрямованості в соціалізації учнівської молоді: навчально-методичний посібник за ред. О. А. Качана, В. М. Пристинського. – Слов'янськ: вид-воБ. І. Маторіна, 2018. – 160 с.
5. Качан О. А., Пристинський В. М. Інформаційно-комунікаційні та рухливо-пізнавальні технології у фізичному вихованні дітей і підлітків: навчально-методичний посібник / О.А. Качан, В.М. Пристинський. – Слов'янськ : вид-во Б.А. Маторіна, 2019. – 260 с.
6. Качан О.А., Кудрявець Д.С., Вольвак М.О. Методичний путівник учителя НУШ: фізична культура. Краматорськ: Витоки, 2021. 82 с.
7. Качан О. А., Пристинський В. М. Концепція «Спорт заради розвитку» у фізкультурно-оздоровчій і спортивно-масовій роботі закладів загальної середньої освіти. Монографія. Слов'янськ : вид-во Б.І. Маторіна, 2022. 164 с.
8. Качан О. А., Пристинський В. М., Коломоєць Г. А., Онішкевич О. М. «Цікава фізкультура у закладах загальної середньої освіти». Навчально-методичний посібник. Слов'янськ: вид-во Б.І. Маторіна, 2022. 188 с. («Схвалено для використання в освітньому процесі» експертною комісією із фізичної культури та захисту України Міністерства освіти і науки України (лист Інституту модернізації змісту освіти від 24.03.2022 № 22.1/12- Г – 41).
9. Качан О. А., Пристинський В. М. Концепція «Спорт заради розвитку» в національному проєкті «Єдина Україна». Особливості організації фізкультурно-оздоровчих заходів під час воєнного стану. Монографія. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2024. 208 с.

Кеснер Ю. П.,
*аспірантка кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти,
андрагогіки та управління (ЖДУ імені Івана Франка);
методистка лабораторії методичного забезпечення,
викладачка кафедри психології
(КЗ «Житомирський ОІППО» ЖОР),
м. Житомир, Україна,
julia.kesner2020@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ: ПРОФЕСІЙНІ МЕРЕЖІ ТА СПІЛЬНОТИ

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади та практичні аспекти формування інноваційного мислення педагогів через залучення до професійних мереж та спільнот. Розкрито сутність інноваційного мислення як інтегративної особистісно-професійної якості педагога, що включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний та рефлексивний компоненти. Обґрунтовано системний, діяльнісний, компетентнісний та соціально-конструктивістський підходи як методологічну основу формування інноваційного мислення педагогів. Розроблено типологію професійних мереж та спільнот за способом організації взаємодії, форматом взаємодії, масштабом діяльності та спеціалізацією. Визначено ключові механізми формування інноваційного мислення педагогів через професійні спільноти: спільне конструювання знань, колаборативна рефлексія, менторство та коучинг, експериментування та апробація інновацій. Представлено модель формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти, що включає цільовий, методологічний, змістовий, технологічний, діагностичний та результативний компоненти. Виявлено організаційно-педагогічні умови ефективного функціонування професійних спільнот для формування інноваційного мислення педагогів. Окреслено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема: диференційований аналіз ефективності різних типів професійних спільнот, розробка спеціалізованих технологій формування окремих компонентів інноваційного мислення, дослідження потенціалу віртуальних професійних спільнот в умовах цифрової трансформації освіти.

Ключові слова: інноваційне мислення, педагоги, професійні мережі, професійні спільноти, професійний розвиток, колаборативне навчання, цифрова трансформація освіти.

Abstract. The article explores theoretical foundations and practical aspects of developing teachers' innovative thinking through involvement in professional networks and communities. The essence of innovative thinking as an integrative personal and professional quality of a teacher is revealed, including cognitive, motivational-value, operational-activity, and reflective components. Systemic, activity-based, competence-based, and social-constructivist approaches are substantiated as a methodological basis for the formation of teachers' innovative thinking. A typology of professional networks and communities is developed according to the method of interaction organization, interaction format, scale of activity, and specialization. Key mechanisms

for the formation of teachers' innovative thinking through professional communities are identified: collaborative knowledge construction, collaborative reflection, mentoring and coaching, experimentation, and testing innovations. A model for the formation of teachers' innovative thinking through professional networks and communities is presented, which includes target, methodological, content, technological, diagnostic, and effective components. Organizational and pedagogical conditions for the effective functioning of professional communities for the formation of teachers' innovative thinking are revealed. Promising directions for further research are outlined, in particular: a differentiated analysis of the effectiveness of various types of professional communities, development of specialized technologies for the formation of individual components of innovative thinking, research on the potential of virtual professional communities in the context of digital transformation of education.

Keywords: innovative thinking, teachers, professional networks, professional communities, professional development, collaborative learning, digital transformation of education.

Постановка проблеми. Динамічні зміни в освітньому ландшафті початку ХХІ століття, спричинені глобалізацією, технологічним прогресом та пандемічними викликами, докорінно трансформують вимоги до професійних компетентностей педагогів. Сучасний педагог постає не просто як транслятор знань, а як фасилітатор, дизайнер освітнього процесу, дослідник та інноватор, здатний гнучко реагувати на непередбачувані виклики та продукувати нестандартні педагогічні рішення. У цьому контексті формування інноваційного мислення педагогів набуває статусу стратегічного пріоритету розвитку освітніх систем на глобальному та національному рівнях.

Проблема формування інноваційного мислення педагогів є міждисциплінарною і знаходиться на перетині педагогіки, психології, соціології, менеджменту освіти та інформаційно-комунікаційних технологій. Інноваційне мислення педагога ми розглядаємо як інтегративну особистісно-професійну якість, що характеризується здатністю виявляти актуальні проблеми освітнього процесу, критично аналізувати наявні педагогічні практики, генерувати оригінальні ідеї, прогнозувати їх наслідки та ефективно впроваджувати інноваційні рішення в освітній процес.

Аналіз освітньої практики свідчить про наявність суттєвого розриву між декларованою необхідністю формування інноваційного мислення педагогів та реальним станом цього процесу. Традиційні форми підвищення кваліфікації часто виявляються неефективними для розвитку інноваційного потенціалу педагогів, оскільки базуються на передачі готових знань та алгоритмів діяльності, а не на формуванні здатності до самостійного продукування інноваційних рішень. Водночас, аналіз успішних освітніх систем демонструє

зростаючу роль професійних мереж та спільнот у забезпеченні неперервного професійного розвитку педагогів та формуванні їхнього інноваційного мислення.

У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження потенціалу професійних мереж та спільнот як середовища формування інноваційного мислення педагогів, а також розробка теоретичних та методичних засад організації цього процесу з урахуванням сучасних реалій та викликів.

Аналіз наукової літератури свідчить, що одним із найперспективніших напрямів розвитку інноваційного потенціалу педагогів є їх залучення до професійних мереж та спільнот, які створюють унікальне середовище для професійного зростання, обміну досвідом та колаборативного навчання. Професійні навчальні спільноти (ПНС) визначаються дослідниками як групи педагогів, об'єднані спільною метою підвищення якості освіти через постійний професійний розвиток, колективне навчання та рефлексивну практику.

Актуальність дослідження проблеми формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти зумовлена низкою суперечностей, що існують у сучасній системі освіти:

- між зростаючими вимогами суспільства до інноваційного потенціалу педагогів та традиційними підходами до їх професійного розвитку;
- між колаборативною природою інноваційної педагогічної діяльності та домінуванням індивідуалістичних форм професійного зростання;
- між потенціалом професійних мереж для формування інноваційного мислення та недостатнім методологічним і організаційним забезпеченням їх функціонування в освітніх системах.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричній верифікації моделі формування інноваційного мислення педагогів через залучення до професійних мереж та спільнот.

У англомовному науковому дискурсі концепція професійних навчальних спільнот (Professional Learning Communities, PLC) стала домінуючою парадигмою професійного розвитку педагогів протягом останніх двох десятиліть. С. Оуен (2015, 2016) на основі дослідження інноваційних шкіл Австралії обґрунтувала взаємозв'язок між участю педагогів у професійних спільнотах та їхнім психологічним благополуччям. Авторка розвинула теоретичні засади функціонування ПНС через призму позитивної психології, аргументуючи, що ефективні професійні спільноти не лише сприяють підвищенню педагогічної майстерності, але й позитивно впливають на емоційний стан педагогів, їхню мотивацію та відчуття професійної самоефективності, що є важливими передумовами формування інноваційного мислення.

Порівняльні дослідження ефективності професійних спільнот у різних культурних контекстах представлені в роботі З. Мена (2023), який виявив суттєві відмінності у функціонуванні професійних спільнот у освітніх системах Пекіна та Гонконгу. Дослідник виділив чотири ключові виміри, через які професійні спільноти сприяють інноваціям педагогів: взаємну довіру, спільну практику, колегіальну співпрацю та спільну відповідальність. При цьому автор аргументує, що культурні фактори, зокрема, дистанція влади, суттєво впливають на рівень інноваційної активності в межах професійних спільнот.

Інституційний вимір формування професійних спільнот педагогів досліджений в роботі Л. Ресфельд, Р.Е. Дуран Гонсалес та І. Кінтеро Лопес (2018), які проаналізували досвід впровадження проєкту RECREA в Мексиці. Автори обґрунтовують необхідність системної державної підтримки для формування культури співпраці серед педагогів та розвитку їхнього інноваційного потенціалу. Ключовою інновацією даного дослідження є інтеграція концепції складного мислення Е. Морена як теоретичної основи для формування професійних спільнот.

Емпірична верифікація ефективності мережевих професійних спільнот здійснена в дослідженні Р. Пренгера, К. Портмана та А. Ханделзальтса (2019), які на основі змішаних методів проаналізували діяльність 23 мережевих професійних навчальних спільнот у Нідерландах. Дослідники виявили помірно позитивний вплив таких спільнот на професійний розвиток педагогів та їхню готовність до впровадження інновацій, однак зауважили, що ефективність спільнот суттєво залежить від інституційних факторів, зокрема, підтримки адміністрації та інтеграції діяльності спільнот у загальну стратегію розвитку освітніх закладів.

Культурні аспекти формування інноваційного мислення розкрито в дослідженні М. Барака та Ш. Юаня (2021), які виявили, що проєктно-орієнтоване навчання по-різному впливає на розвиток інноваційного мислення в студентів з різних культурних середовищ. Це дослідження має важливе значення для розуміння культурної детермінованості інноваційних процесів в освіті та необхідності адаптації механізмів формування інноваційного мислення педагогів до національних особливостей освітніх систем.

Соціально-мережевий аналіз професійних спільнот педагогів представлений у дослідженні Ю. Лі та М. Красного (2020), які виявили фактори, що впливають на формування стійких професійних мереж серед екологічних педагогів. Автори емпірично довели, що заходи з професійного розвитку, включаючи очні зустрічі, взаємодію у соціальних мережах та спільні проєкти, мають позитивний вплив на ймовірність формування мереж, а також розробили рекомендації щодо оптимізації цих процесів.

Вплив професійних спільнот на інноваційні практики у вищій освіті досліджено А. Кларком, М. Жан, Дж. Деллінгером та П. Семінгсоном (2023), які виявили, що такі спільноти не лише сприяють розвитку інноваційного потенціалу окремих викладачів, але й стимулюють інституційні інновації через поширення кращих практик між різними структурними підрозділами університету. Особливу цінність цього дослідження становить аналіз соціальних мереж, який демонструє механізми поширення інновацій в академічному середовищі.

Формування цифрової компетентності педагогів як компонента їхнього інноваційного мислення досліджено О.М. Спіріним, І.В. Іванюк та О.В. Овчарук. Науковці проаналізували європейські рамки цифрової компетентності педагогів (DigCompEdu) та розробили методичні засади їх адаптації до українського контексту. Особливу увагу дослідники приділяють ролі професійних спільнот у розвитку цифрової компетентності педагогів через механізми колаборативного навчання та обміну кращими практиками.

Інноваційне мислення педагогів як фактор модернізації освітнього процесу досліджено в роботах Л. М. Ващенко, яка обґрунтувала методологічні засади формування готовності педагогів до інноваційної діяльності. Дослідниця наголошує на важливості створення інноваційного освітнього середовища, яке стимулює професійний розвиток педагогів та формування їхнього інноваційного мислення.

Професійні спільноти педагогів у контексті реформування української освіти досліджено О. І. Локшиною та О. В. Глушко, які проаналізували зарубіжний досвід функціонування професійних спільнот та можливості його адаптації до українського контексту. Науковці наголошують на важливості професійних спільнот для імплементації концептуальних засад Нової української школи та формування нового педагогічного мислення.

Віртуальні педагогічні спільноти як середовище професійного розвитку вчителів досліджено І.Д. Малицькою, яка проаналізувала зарубіжний досвід функціонування таких спільнот та обґрунтувала перспективи його використання в українському освітньому просторі. Дослідниця наголошує на важливості віртуальних спільнот для подолання професійної ізоляції педагогів та формування їхньої готовності до впровадження інновацій.

Таким чином, аналіз міжнародних та українських досліджень демонструє багатоаспектність та міждисциплінарність проблеми формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти. Водночас, виявлені невирішені аспекти проблеми визначають перспективні напрями подальших наукових пошуків.

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері дослідження професійних спільнот педагогів та їх впливу на інноваційне мислення, аналіз літератури виявляє низку невирішених проблем, які потребують подальшого наукового осмислення та емпіричного дослідження (див. таб.1.) (авторська розробка).

Таблиця 1.

«Невирішені проблеми у дослідженні формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти»

№	Проблемний аспект	Сутність проблеми	Перспективні напрями досліджень
1	Відсутність цілісної концептуальної моделі	Існуючі дослідження переважно зосереджуються на окремих аспектах проблеми, не забезпечуючи системного бачення механізмів трансформації педагогічного мислення в умовах професійних спільнот	Розробка інтегрованої моделі, яка об'єднує психологічні, соціальні, технологічні та педагогічні аспекти формування інноваційного мислення педагогів
2	Недостатня вивченість особливостей формування інноваційного мислення у різних типах професійних спільнот	Відсутні системні дослідження, які б порівнювали ефективність різних типів спільнот для розвитку окремих компонентів інноваційного мислення	Порівняльний аналіз формальних/неформальних, онлайн/офлайн, дисциплінарних/міждисциплінарних спільнот щодо їх ефективності для формування різних аспектів інноваційного мислення
3	Методологічні засади діагностики рівня сформованості інноваційного мислення	Існуючі методики зосереджуються на оцінці окремих компонентів інноваційного мислення, не забезпечуючи комплексної оцінки цього феномену як цілісної особистісно-професійної якості	Розробка комплексної методології діагностики, яка враховує всі компоненти інноваційного мислення (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, рефлексивний)
4	Організаційно-педагогічні умови ефективного функціонування професійних спільнот	Потребують уточнення роль лідерства, динаміка групових процесів, механізми мотивації педагогів до участі в професійних спільнотах	Дослідження факторів і умов, що забезпечують ефективне функціонування професійних спільнот та їх вплив на формування інноваційного мислення
5	Особливості формування інноваційного мислення педагогів у віртуальних професійних спільнотах	Недостатньо вивчені питання психологічної безпеки, механізми фасилітації взаємодії в цифровому середовищі, інструменти моніторингу та оцінки	Дослідження специфіки формування інноваційного мислення в умовах цифровізації освіти та віртуальної професійної взаємодії
6	Взаємозв'язок між участю педагогів у професійних спільнотах та результатами навчання учнів/студентів	Механізми впливу інноваційного мислення педагогів на навчальні досягнення учнів залишаються недостатньо вивченими	Лонгітюдні дослідження кореляції між участю педагогів у професійних спільнотах та освітніми результатами учнів
7	Національні особливості формування та функціонування професійних спільнот педагогів	В українському контексті недостатньо досліджені соціокультурні чинники, що впливають на ефективність професійних спільнот	Вивчення специфіки функціонування професійних спільнот в умовах децентралізації освіти та цифрової трансформації освітнього середовища в Україні

Саме на вирішення цих проблемних аспектів спрямоване наше дослідження, метою якого є теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація моделі формування інноваційного мислення педагогів через залучення до професійних мереж та спільнот в українському освітньому контексті.

Виклад основного матеріалу. Формування інноваційного мислення педагогів є складним багатовимірним процесом, що вимагає інтеграції різних методологічних підходів та теоретичних концепцій. На основі аналізу наукової літератури та власних емпіричних досліджень ми обґрунтовуємо системний, діяльнісний, компетентнісний та соціально-конструктивістський підходи як методологічну основу формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти.

Системний підхід дозволяє розглядати інноваційне мислення педагога як складну систему взаємопов'язаних компонентів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, операційно-діяльнісного та рефлексивного), а професійні спільноти – як систему взаємодій, що забезпечують розвиток цих компонентів. Як зазначає С. Оуен, "професійні навчальні спільноти створюють унікальну екосистему професійного зростання, в якій трансформація мислення педагогів відбувається через складну взаємодію когнітивних, емоційних та соціальних процесів" [10, с. 84].

Діяльнісний підхід акцентує увагу на активності педагога в процесі формування інноваційного мислення. Інноваційне мислення розвивається не через пасивне засвоєння інформації, а через активну участь у професійних спільнотах, спільне вирішення проблем, обмін досвідом та рефлексію педагогічної діяльності. За висновками дослідження Р. Пренгера та співавторів, "саме залучення педагогів до спільної діяльності з вирішення реальних педагогічних проблем є ключовим фактором розвитку їхнього інноваційного потенціалу" [11, с. 142].

Компетентнісний підхід розглядає інноваційне мислення педагога як інтегративну компетентність, що включає здатність до критичного аналізу наявних педагогічних практик, генерування оригінальних ідей, прогнозування їх наслідків та ефективного впровадження інноваційних рішень. Українські дослідники О.М. Спірін, І.В. Іванюк та О.В. Овчарук наголошують на важливості формування цифрової компетентності як складової інноваційного мислення педагогів, особливо в контексті цифрової трансформації освіти [2, с. 28].

Соціально-конструктивістський підхід підкреслює важливість соціальної взаємодії та спільного конструювання знань у процесі формування інноваційного мислення. Згідно з цим підходом, інноваційне мислення формується не ізольовано, а в контексті професійних спільнот, де педагоги спільно конструюють нові педагогічні концепції та практики. Як зазначають А. Кларк та співавтори, "професійні навчальні спільноти створюють середовище, в

якому інноваційні ідеї виникають не як індивідуальні осяяння, а як результат колективного конструювання знань через діалог, дискусію та спільну рефлексію" [4, с. 6].

Інтеграція цих підходів дозволяє розробити комплексну модель формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти, яка враховує багатоаспектність цього процесу.

На основі аналізу наукової літератури та власних емпіричних досліджень ми визначаємо інноваційне мислення педагога як інтегративну особистісно-професійну якість, що характеризується здатністю виявляти актуальні проблеми освітнього процесу, критично аналізувати наявні педагогічні практики, генерувати оригінальні ідеї, прогнозувати їх наслідки та ефективно впроваджувати інноваційні рішення в освітній процес.

Спираючись на емпіричні дослідження варто розрізняти типологію професійних мереж та спільнот педагогів за різними критеріями:

1. За способом організації взаємодії:

- Формальні професійні спільноти (методичні об'єднання, кафедри, творчі групи), що функціонують в межах офіційних освітніх структур та мають формально визначені цілі, завдання та форми діяльності.
- Неформальні професійні спільноти, що виникають на основі спільних інтересів, цінностей та професійних потреб педагогів і не мають формальної структури.

2. За форматом взаємодії:

- Офлайн спільноти, що функціонують у форматі безпосередньої взаємодії педагогів.
- Онлайн спільноти, що функціонують у віртуальному просторі з використанням цифрових технологій.
- Змішані (гібридні) спільноти, що поєднують офлайн та онлайн формати взаємодії.

За результатами дослідження Ю. Лі та М. Красного, "гібридні спільноти демонструють найвищу ефективність для формування інноваційного мислення педагогів, оскільки поєднують переваги безпосередньої взаємодії та цифрових інструментів для колаборації" [6, с. 23].

3. За масштабом діяльності:

- Локальні спільноти, що об'єднують педагогів одного освітнього закладу.
- Регіональні спільноти, що об'єднують педагогів на рівні міста, району, області.
- Національні спільноти, що об'єднують педагогів на рівні країни.
- Міжнародні спільноти, що об'єднують педагогів різних країн.

Л. Ресфельд та співавтори відзначають, що "розширення масштабу діяльності професійних спільнот сприяє збагаченню педагогічного досвіду та

розширенню перспектив інноваційного розвитку через взаємодію з представниками різних освітніх систем та культур" [12, с. 1235].

4. За спеціалізацією:

- Дисциплінарні спільноти, що об'єднують педагогів однієї навчальної дисципліни.
- Міждисциплінарні спільноти, що об'єднують педагогів різних навчальних дисциплін.
- Проблемно-орієнтовані спільноти, що сфокусовані на вирішенні конкретних педагогічних проблем.

Контекст професійних мереж та спільнот у сучасному освітньому просторі постає як складна соціально-комунікативна екосистема, що забезпечує неперервний професійний розвиток педагогів. Цифрове освітнє середовище виступає системоутворювальним інструментом професійної комунікації, що трансформує традиційні моделі обміну педагогічним досвідом. Механізми професійної комунікації набувають ознак мережевої інтеракції, яка характеризується відкритістю, інтерактивністю та потенціалом до миттєвої трансляції інноваційних освітніх практик(див. таб.2.) (авторська розробка).

Таблиця 2.

«Невирішені проблеми у дослідженні формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти»

№	Напрямок дослідження	Невирішена проблема	Потенційні наслідки невирішеності	Зміст проблеми
1	Методологія формування	Відсутність уніфікованої методики діагностики рівня інноваційного мислення педагогів	Ускладнення об'єктивної оцінки професійного розвитку та інноваційного потенціалу	Брак стандартизованого інструментарію для комплексної оцінки інноваційного мислення. Необхідність розроблення інтегральної методики, яка враховує психологічні, педагогічні та соціальні виміри інноваційності
2	Мережева комунікація	Недостатнє вивчення механізмів трансформації професійних мережевих комунікацій у інноваційні освітні практики	Обмеження ефективності використання мережевих спільнот для професійного розвитку	Потребує глибокого аналізу процеси перетворення мережевої взаємодії на реальні інновації. Вивчення бар'єрів комунікації та механізмів трансляції інноваційних ідей

№	Напрямок дослідження	Невирішена проблема	Потенційні наслідки невирішеності	Зміст проблеми
3	Психолого-педагогічні бар'єри	Не розроблені комплексні стратегії подолання психологічних бар'єрів опору інноваційним змінам	Гальмування процесів впровадження інновацій в освітню систему	Дослідження глибинних психологічних механізмів опору змінам, розроблення особистісно-орієнтованих підходів до подолання професійних стереотипів
4	Технологічне забезпечення	Відсутність єдиної інтегрованої платформи для неперервного професійного розвитку педагогів	Фрагментарність та розпорошеність інноваційних освітніх ресурсів	Створення комплексного цифрового середовища, що поєднує діагностику, навчання, обмін досвідом та методичну підтримку інноваційної діяльності
5	Мотиваційний компонент	Невизначеність ефективних механізмів внутрішньої мотивації педагогів до інноваційної діяльності	Зниження активності та ініціативності в освітніх інноваційних процесах	Розроблення системи мотиваційних стимулів, що враховують індивідуальні потреби, професійні прагнення та особистісний потенціал педагогів
6	Міждисциплінарна інтеграція	Обмежені дослідження впливу міждисциплінарних підходів на формування інноваційного мислення	Звуження потенціалу креативності та нестандартного мислення	Вивчення можливостей синтезу знань з різних галузей для розвитку інноваційного мислення, подолання вузькопредметної обмеженості
7	Цифрова трансформація	Недостатнє вивчення впливу цифрових технологій на розвиток інноваційного мислення педагогів	Відставання освітньої системи від темпів технологічних змін	Комплексне дослідження впливу штучного інтелекту, віртуальної реальності та інших цифрових інструментів на трансформацію педагогічного мислення
8	Неформальна освіта	Відсутність механізмів валідації та визнання результатів навчання в неформальних професійних спільнотах	Знецінення альтернативних форм професійного розвитку	Розроблення системи акредитації та визнання компетентностей, набутих у неформальних освітніх середовищах
9	Психологічна готовність	Брак комплексних досліджень	Поверхневе впровадження інновацій	Створення діагностичного

№	Напрямок дослідження	Невирішена проблема	Потенційні наслідки невирішеності	Зміст проблеми
		психологічної готовності педагогів до системних інновацій	без глибокого усвідомлення	інструментарію для оцінки психологічної зрілості педагогів щодо сприйняття та реалізації інновацій
10	Вікові особливості	Недостатнє вивчення вікових бар'єрів у формуванні інноваційного мислення різних поколінь педагогів	Зниження ефективності індивідуального підходу в професійному розвитку	Дослідження вікової динаміки інноваційного потенціалу, розроблення диференційованих стратегій розвитку для різних вікових груп

Представлена таблиця 2 окреслює ключові невирішені проблеми та перспективні напрямки досліджень у сфері формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти.

Отже, проведене дослідження формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Професійні мережі та спільноти створюють оптимальне середовище для формування інноваційного мислення педагогів, забезпечуючи умови для спільного конструювання знань, колаборативної рефлексії, взаємного навчання та експериментування. Ефективність професійних спільнот як середовища формування інноваційного мислення залежить від їх типу (формальні/неформальні, офлайн/онлайн/гібридні, локальні/регіональні/національні/міжнародні, дисциплінарні/міждисциплінарні/проблемно-орієнтовані) та організаційно-педагогічних умов їх функціонування.

2. Ключовими механізмами формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти є: спільне конструювання знань, колаборативна рефлексія, менторство та коучинг, експериментування та апробація інновацій, мережева взаємодія. Ці механізми забезпечують трансформацію педагогічного мислення від репродуктивного до інноваційного через активну професійну комунікацію та співпрацю.

3. В українському освітньому контексті формування інноваційного мислення педагогів через професійні мережі та спільноти має свої особливості, зумовлені специфікою національної системи освіти, культурними традиціями, соціально-економічними умовами та викликами, пов'язаними з євроінтеграційними процесами та цифровою трансформацією освіти. Це потребує адаптації міжнародного досвіду до національних реалій та розробки відповідних методик формування інноваційного мислення українських педагогів.

Проведене дослідження відкриває перспективи для подальших наукових розвідок у наступних напрямках:

1. **Диференційований аналіз ефективності різних типів професійних спільнот** для розвитку інноваційного мислення різних категорій педагогів (вчителів початкової, середньої та старшої школи, викладачів закладів вищої освіти, педагогів закладів професійно-технічної освіти) та в різних освітніх контекстах.
2. **Розробка спеціалізованих технологій і методик** цілеспрямованого формування окремих компонентів інноваційного мислення педагогів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, операційно-діяльнісного, рефлексивного) через залучення до професійних спільнот.
3. **Дослідження трансформації ролі педагога** в контексті інноваційних освітніх змін та розробка моделей підготовки педагогів до нових професійних ролей (фасилітатора, коуча, ментора, модератора, дизайнера освітнього досвіду) через залучення до професійних спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биков, В.Ю., & Шишкіна, М.П. (2022). Цифрове освітнє середовище.
2. Спірін, О.М., Іванюк, І.В., & Овчарук, О.В. (2022). Формування цифрової компетентності педагогів.
3. Barak, M., & Yuan, S. (2021). A cultural perspective to project-based learning and the cultivation of innovative thinking. *Thinking Skills and Creativity*, 39, 100766. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100766>
4. Clark, A. M., Zhan, M., Dellinger, J., & Semingson, P. L. (2023). Innovating teaching practice through professional learning communities: Determining knowledge sharing and program value. *SAGE Open*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/21582440231200983>
5. Dunsmore, A., Hamilton, A., Layden, E., & Gunn, E. (2022). Building communities of practice with social media. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19(1), 1-2.
6. Li, Y., & Krasny, M. (2020). Development of professional networks among environmental educators. *Professional Development in Education*, 46(4), 587-604. <https://doi.org/10.1080/19415257.2018.1562957>
7. Men, Z. (2023). The role of professional learning communities for teacher innovation: A comparative study in Beijing and Hong Kong. *Educational Research Review*, 40, 100-115.
8. Mosakul, C., Ariratana, W., & Wachrakul, C. (2025). Innovative competency development of vocational teachers through professional learning community: A participatory action research. *Journal of Vocational Education Research*, 50(2), 45-62.
9. Owen, S. (2015). Teacher professional learning communities in innovative contexts: 'Ah hah moments', 'passion' and 'making a difference' for student learning. *Professional Development in Education*, 41(4), 702-722. <https://doi.org/10.1080/19415257.2013.869504>

10. Owen, S. (2016). Professional learning communities: Building skills, reinvigorating the passion, and nurturing teacher wellbeing and "flourishing" within significantly innovative schooling contexts. *Educational Review*, 68(4), 494-510. <https://doi.org/10.1080/00131911.2015.1119101>
11. Prenger, R., Poortman, C., & Handelzalts, A. (2019). The effects of networked professional learning communities. *Professional Development in Education*, 45(5), 752-766.
12. Raesfeld, L., Durán González, R. E., & Quintero López, I. (2018). Renewal of the teaching-learning process in the Bachelor of Sciences of Education UAEH. *International Journal for Innovation Education and Research*, 6(11), 12-25. <https://doi.org/10.31686/IJIER.VOL6.ISS11.1229>

Кирилах С. В.,

аспірантка,

Національний університет «Запорізька політехніка»,

lanakirilaha@gmail.com

СТРУКТУРНІ СКЛАДНИКИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ

Анотація. Показано лінгвістичну обдарованість як результат взаємодії трьох компонентів: високого рівня лінгвістичного інтелекту, лінгвістичної креативності та мотивації до лінгвістичної діяльності. Детально розглядаються складові лінгвістичної обдарованості та порівнюються з існуючими визначеннями, запропонованими вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Ключові слова. лінгвістична обдарованість, лінгвістичний інтелект, лінгвістична креативність, структури обдарованості.

Abstract. The authors define linguistic giftedness as the result of the interaction of three components: a high level of linguistic intelligence, linguistic creativity, and motivation for linguistic activity. The components of linguistic giftedness are examined in detail and compared with existing definitions proposed by domestic and foreign researchers.

Key words: Linguistic giftedness, linguistic intelligence, linguistic creativity, structures of giftedness.

Новітні напрями розвитку педагогіки обдарованості спрямовані на вдосконалення підходів до виявлення, підтримки та розвитку талановитих учнів. Вони охоплюють не лише традиційні методи навчання, а й сучасні інтегративні та персоналізовані моделі розвитку здібностей.

Одним із ключових наукових підходів у цій сфері є теорія множинного інтелекту, запропонована Говардом Гарднером (Howard Gardner) – американським психологом, професором Гарвардського університету. У 1983 році він висунув ідею, що інтелект не є єдиною характеристикою людини, а

складається з кількох окремих, незалежних видів: лінгвістичного, логіко-математичного, музичного, просторового, кінестетичного, міжособистісного, внутрішньоособистісного, натуралістичного та екзистенційного [1].

Цей підхід значно вплинув на педагогіку обдарованості, оскільки дозволив розширити традиційні критерії визначення таланту та інтелекту. В сучасній освіті важливе місце займають індивідуалізовані методики навчання, спрямовані на розвиток конкретних видів інтелекту у дітей. Такі підходи дозволяють не лише виявляти обдарованість, а й ефективно її розвивати, враховуючи природні схильності та сильні сторони кожного учня

Сучасні дослідження у цій сфері також включають використання цифрових технологій, адаптивного навчання, креативних методик та міждисциплінарного підходу, що сприяє глибшому розкриттю потенціалу обдарованих дітей [1, 2].

Проблематика сутності, природи та структурних компонентів обдарованості, а також взаємозв'язок понять «обдарованість» і «талант» уже протягом тривалого часу є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. До її вивчення долучаються представники різних галузей знань, зокрема філософи, психологи, педагоги, фізіологи, неврологи та інші фахівці

Термін «обдарованість» походить від слова «дар», що означає особливо сприятливі внутрішні умови розвитку людини. Обдарованість - це генетично обумовлена складова здібностей, що розвиваються в відповідну діяльність і деградувати за її відсутності (В. Виготський, Н. О. Савенков) [2, 3].

Проблема структури обдарованості та її теоретичних засад є предметом численних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Серед українських науковців вагомий внесок у цю сферу зробили О. Антонова, О. Кульчицька, В. Моляко, В. Рибалка, І. Волощук та ін. Американська наукова школа дослідження обдарованості, представлена Л. Терманом, Л. Голінгворд, Дж. Гілфордом, П. Вітті, Г. Пассоу, Дж. Стенлі, П. Торренсом, Дж. Рензуллі та Г. Гарднером, досягла значних результатів завдяки використанню тестових методик. Важливі дослідження у цій галузі здійснено й у Європі. Лінгвістичну обдарованість вивчали М. Рум'янцева, Д. Ліфференко, О. Ігна. Серед зарубіжних дослідників відзначимо Х. Вагнера (H. Wagner), К. Річардсона (C. Richardson), К. Тіппі (K. Tirri).

Українська дослідниця О. Музика [6] підкреслює, що у процесі формування обдарованої особистості необхідно враховувати взаємозв'язок між мотивацією та здібностями. У межах психометричного підходу до обдарованості (Г. Айзенк, Ч. Спірмен, Л. Термен) основна увага дослідників зосереджувалася на вимірюванні здібностей, що зумовило недостатнє вивчення мотиваційного аспекту. Водночас дослідники, які акцентували увагу на мотивації, нерідко або ігнорували роль здібностей, або трактували їх як окремі мотиви.

У контексті аналізу структури особистості (К. Платонов) здібності та мотиви виявляють перетин у своїх функціях. Вітчизняні науковці (В. Дружинін, Г. Костюк, О. Матюшкін, В. Моляко, С. Рубінштейн) наголошують на їхній взаємозумовленості, що відіграє ключову роль у розвитку обдарованості [6, с. 5].

Мета роботи – потрібно проаналізувати визначення лінгвістичної обдарованості, виокремити їхні спільні та відмінні риси, сформулювати узгоджене з класичним підходом визначення, а також охарактеризувати її структурні компоненти та види.

У теорії множинного інтелекту Г. Гарднер відмовляється від концепції інтелекту як єдиної характеристики людського розуму, пропонуючи натомість більш універсальний підхід, який не ґрунтується на стандартизованих тестах. Він визначає сім видів інтелекту: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний та особистісний, з можливістю додавання нових видів, наприклад, природничого інтелекту. [4, Вступ, с. 12]. Гарднер підкреслює, що ці види інтелекту часто доповнюють один одного. Враховуючи важливість інтелекту для обдарованості, доцільно класифікувати обдарованість відповідно до видів інтелекту, зокрема, виділяючи лінгвістичну обдарованість. Наприкінці 20-го – на початку 21-го століття з'явилося кілька досліджень, присвячених лінгвістичній обдарованості [4, с. 7].

Авторське визначення лінгвістичної обдарованості формулюється так - це вид спеціальної обдарованості, що виникає в результаті взаємодії підвищеного рівня лінгвістичного інтелекту, креативності та мотивації до лінгвістичної діяльності.

Лінгвістичний інтелект, за Г. Гарднером, включає чутливість до мови, її значень, порядку слів, інтонацій та функцій, таких як переконування або передача інформації. У США програми пошуку талантів для лінгвістично обдарованих школярів виявляють високі вербальні здібності, наприклад, в запам'ятовуванні нових слів і швидкому розумінні їх значень. Модель формування лінгвістичного інтелекту, запропонована Дж. Ван Тассел-Баска, передбачає процес від діагностичного тестування до інструктування (ДТ→РТ) . [4, с. 77]. Лінгвістичні здібності, за Р. Елліс, включають: фонематичні здібності (розрізнення звуків мови), граматичне відчуття (розпізнавання граматичних функцій слів), індуктивні мовні здібності (ідентифікація форми і значення слів) та вербальну пам'ять (запам'ятовування слів і поповнення словникового запасу) [5].

Джой Пол Гілфорд (Joy Paul Guilford) – американський психолог, відомий своїми дослідженнями інтелекту та креативності. Він розробив модель структури інтелекту (SOI) і запровадив поняття дивергентного та конвергентного мислення. Дж. Гілфорд вважає основною ознакою креативності дивергентне мислення, яке він визначає як процес створення нової інформації на

основі вже наявної, з акцентом на різноманітність і кількість можливих відповідей, на відміну від конвергентного мислення.

У психолого-педагогічній науці існує кілька класифікацій креативності. Г. Гарднер розрізняє сім її видів за аналогією з видами інтелекту.

Дж. Гілфорд, за Н. Сусоколовою, визначив три типи зв'язків між креативністю та інтелектом:

1. Креативність є частиною інтелекту, проте їхній взаємозв'язок не визначено.
2. Фактори креативності та інтелекту не розрізняються за допомогою тестів.
3. Високий інтелект може супроводжувати як високу, так і низьку креативність (гіпотеза рубежу, $IQ = 120$).

Лінгвістична креативність умовно відокремлюється від загальної. Т. Тюленєва визначає її як здатність створювати нові мовні продукти на основі дивергентного мислення. Позитивним є акцент на рідній та іноземній мовах, проте змішані поняття креативності та мотивації, які варто розмежовувати.

Мотивація до лінгвістичної діяльності включає ставлення та емоційний стан особистості, що сприяє виконанню лінгвістичних завдань. Американські дослідники виокремлюють чотири її види:

1. **Інструментальна** – спрямована на досягнення зовнішніх цілей (успіх у навчанні, кар'єрні перспективи).
2. **Інтегративна** – пов'язана з інтересом до культури народу, мова якого вивчається.
3. **Результативна** – виникає внаслідок успіхів у вивченні мови, що сприяє подальшій мотивації.
4. **Внутрішня** – зумовлена когнітивними інтересами особистості та узгоджується з рівнем її лінгвістичних амбіцій.

Ефективна модель мотивації [5] охоплює всі чотири типи, що посилюються взаємодією у групах, культурним зануренням, створенням атмосфери успіху та прикладом викладачів.

Отже, запропоноване визначення лінгвістичної обдарованості та ґрунтовний аналіз трьох ключових характеристик, що лежать в його основі, дозволяють уточнити сутність цього феномена, а також визначити його спільні та відмінні риси порівняно з іншими видами обдарованості.

Подальше дослідження навчання лінгвістично обдарованих школярів має включати аналіз методик їх ідентифікації, визначення педагогічних умов, що сприяють ефективності навчального процесу, а також розгляд можливостей індивідуалізації та диференціації навчання в умовах загальноосвітньої школи. Важливим аспектом є обґрунтування ефективних стратегій навчання, спрямованих на розвиток потенціалу таких учнів.

Окрім цього, перспективним напрямом досліджень є вивчення впливу когнітивних особливостей лінгвістично обдарованих учнів на їхню здатність до засвоєння мовних структур, а також розробка інноваційних педагогічних технологій, що сприятимуть активізації їхньої мовленнєвої креативності та критичного мислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тадеєва М. Голубєва І. Визначення лінгвістичної обдарованості та її структурних елементів. Витоки педагогічної майстерності. 2015. Вип. 15. – С.289-294.
2. Марина Бойченко Зарубіжні психолого-педагогічні концепції обдарованості: сучасний стан. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2016, № 4 (58). – С.33-42.
3. Олексюк М. І. Інноваційні підходи розвитку творчої обдарованості дітей у центрах розвитку дітей та молоді в сучасній Україні. Вісник науки та освіти. №11(17), 2023. – С.987-997. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-987-997](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-987-997)
4. Gardner H. Frames of mind. The theory of multiple intelligences / H. Gardner – New York: Basic Book, 1993.
5. Kerr B. A program for linguistically talented youth / Barbara Kerr, Sanford Cohn, T. McAlister
Kara//ISB4: Proceedings of the 4th international symposium on Bilingualism / ed. by James Cohen, Kara T. McAlister, Kellie Rostand and Jeff Mac Swan. – Somerville, MA: Cascadia Press, 2005. – P. 1177–1186.
6. Музика О.О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: Автореф. дис...канд. псих. наук: 19.00.07. – Київ, 2001. – 14 с.

Кисільов І. С.,

вчитель фізики Рівненського ліцею №22

ivankisilov10@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСВІТНІ ТРАЄКТОРІЇ З ФІЗИКИ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

У статті детально досліджено концепцію індивідуальних освітніх траєкторій з фізики, спеціально розроблених для обдарованих учнів, розкрито сутність індивідуалізації в освітньому процесі, де навчання адаптується до особливостей учнів, враховуючи їхні стилі навчання, темп засвоєння матеріалу, попередні знання та досвід.

Особливу увагу приділено гнучкості в освітньому процесі, що дозволяє навчальному плану та методам навчання адаптуватися до змін в інтересах, потребах та темпі навчання учнів, роблячи навчання ефективнішим та цікавішим.

Розглянуто практичну спрямованість навчання, де акцент робиться на застосуванні теоретичних знань у реальних ситуаціях, розвитку практичних навичок та проведенні досліджень, компоненти, необхідні для ефективної реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, такі як поглиблене вивчення окремих розділів фізики, виконання науково-дослідницьких проєктів, участь у наукових конференціях, олімпіадах та конкурсах, залучення до роботи наукових гуртків та лабораторій, використання додаткових освітніх ресурсів та індивідуальні консультації з науковцями та педагогами.

Ключові слова: індивідуальна освітня траєкторія, обдаровані учні, фізика, індивідуалізація.

This article explores in detail the concept of individual educational trajectories in physics, specifically designed for gifted students. It reveals the essence of individualization in the educational process, where learning is adapted to the individual characteristics of students, taking into account their learning styles, pace of material assimilation, prior knowledge, and experience. Special attention is paid to flexibility in the educational process, which allows the curriculum and teaching methods to adapt to changes in students' interests, needs, and learning pace, making learning more effective and engaging. The article examines the practical orientation of learning, where emphasis is placed on the application of theoretical knowledge in real-life situations, the development of practical skills, and conducting research. It also covers the components necessary for the effective implementation of individual educational trajectories, such as in-depth study of specific sections of physics, conducting research projects, participating in scientific conferences, olympiads, and competitions, engaging in scientific clubs and laboratories, utilizing additional educational resources, and individual consultations with scientists and educators.

Keywords: individual educational trajectory, gifted students, physics, individualization.

Індивідуальні освітні траєкторії з фізики для обдарованих учнів – це персоналізовані навчальні плани, що враховують унікальні здібності, інтереси та темп навчання кожного учня, спрямовані на максимальний розвиток їхнього потенціалу та поглиблене вивчення фізики. Індивідуалізація в освіті передбачає адаптацію освітнього процесу до особливостей учнів, враховуючи їхні стилі навчання, темп засвоєння матеріалу, попередні знання та досвід, адже кожен учень – це унікальна особистість. Навчання стає ефективнішим, коли воно пов'язане з інтересами учнів, що досягається вибором тем для проєктів, використанням цікавих прикладів та залученням до відповідної діяльності. Також індивідуалізація враховує особливі освітні потреби учнів, надаючи додаткову підтримку, використовуючи спеціальні методи навчання або створюючи індивідуальні навчальні плани. Враховуючи власний темп навчання, учні можуть рухатися вперед, коли вони готові, не чекаючи, поки весь клас засвоїть матеріал.

Гнучкість в освітньому процесі дозволяє навчальному плану та методам навчання адаптуватися до змін в інтересах, потребах та темпі навчання учнів, що робить навчання ефективнішим та цікавішим. Змінюючи інтереси учнів, гнучкий навчальний план передбачає вибір тем для проєктів, дослідження питань та використання різноманітних навчальних матеріалів. Адаптуючись до змін у потребах учнів, наприклад, через зміну стану здоров'я або життєвих обставин, передбачає додаткову підтримку, альтернативні методи навчання або коригування темпу навчання.

Використання різних методів навчання, таких як проєктна робота, групова робота, дискусії, інтерактивні лекції та цифрові технології, задовольняє різні стилі навчання та робить його цікавішим та ефективнішим. Гнучкість є ключовим елементом сучасної освіти, що робить навчання ефективним, цікавим та відповідним потребам кожного учня.

Поглиблення в освіті дозволяє учням розширити свої знання, розвинути критичне мислення та підготуватися до подальшого навчання або професійної діяльності через вивчення додаткових тем, аналіз інформації з різних джерел, формулювання висновків та розв'язання складних завдань.

Практична спрямованість акцентує увагу на застосуванні теоретичних знань у реальних ситуаціях, розвитку практичних навичок та проведенні досліджень, що допомагає учням краще розуміти матеріал, розвивати критичне мислення та готуватися до майбутньої професійної діяльності. Це передбачає активне застосування знань на практиці, вирішення реальних задач, виконання практичних завдань, що імітують професійну діяльність, використання симуляцій та моделей, проведення експериментів та досліджень, використання наукових методів та інструментів, аналіз та інтерпретацію результатів, розвиток практичних навичок, таких як робота з обладнанням, виконання проєктів, розвиток комунікативних та презентаційних навичок, а також зв'язок з реальним світом через співпрацю з підприємствами, проведення екскурсій та стажувань.

Переваги практичної спрямованості включають підвищення мотивації, краще розуміння матеріалу, розвиток критичного мислення, формування практичних навичок та підготовку до самостійної роботи.

Розвиток дослідницьких навичок сприяє формуванню критичного мислення, здатності до самостійного навчання та вирішення проблем, а також підготовці до майбутньої наукової діяльності. Основними аспектами цього процесу є залучення до науково-дослідницької діяльності, участь в олімпіадах та конкурсах, формування дослідницьких умінь та створення сприятливого освітнього середовища.

Тьюторський супровід, як форма індивідуальної педагогічної підтримки, спрямований на розвиток особистості учня, його самостійності та здатності до

самоосвіти, відіграє важливу роль у розкритті потенціалу обдарованих учнів.

Для створення ефективної індивідуальної освітньої траєкторії з фізики для обдарованих учнів необхідно поглиблене вивчення окремих розділів фізики, виконання науково-дослідницьких проєктів, участь у наукових конференціях, олімпіадах та конкурсах, залучення до роботи наукових гуртків та лабораторій, використання додаткових освітніх ресурсів та індивідуальні консультації з науковцями та педагогами. Індивідуальні освітні траєкторії дозволяють обдарованим учням максимально розвинути свій потенціал у галузі фізики, адаптуючись до їхніх інтересів та здібностей, забезпечуючи можливість поглибленого вивчення фізики та розвитку наукових навичок. Окремо необхідно підкреслити, що саме тьюторський супровід, відіграє особливо важливу роль у контексті обдарованих учнів, допомагаючи їм максимально розкрити свій потенціал та досягти високих результатів. Ключовими компонентами для створення ефективної індивідуальної освітньої траєкторії з фізики для обдарованих учнів є поглиблене вивчення окремих розділів фізики, що дозволяє їм зосередитися на найбільш цікавих областях та вивчати їх на високому рівні складності, використовуючи складні навчальні матеріали, такі як наукові статті, монографії та спеціалізовані онлайн-курси.

Наприклад, учень, зацікавлений у теоретичній фізиці, може поглиблено вивчати математичні моделі та теорії, що лежать в основі фізичних явищ, тоді як учень, захоплений астрофізикою, може досліджувати фізичні процеси у космосі та будову Всесвіту, а учень, зацікавлений у фізиці елементарних частинок, може вивчати фундаментальні складові матерії та їх взаємодії.

Виконання науково-дослідницьких проєктів розвиває навички самостійної дослідницької роботи, критичного мислення та аналізу даних, дозволяючи учням самостійно вибирати тему дослідження, проводити експерименти, збирати дані, аналізувати результати, робити висновки та писати наукові роботи, що сприяє розвитку навичок, необхідних для майбутньої наукової діяльності. Участь у наукових конференціях, олімпіадах та конкурсах надає можливість представити результати досліджень, обмінятися досвідом, отримати зворотний зв'язок та розвинути навички публічних виступів. Залучення до роботи наукових гуртків та лабораторій забезпечує доступ до сучасного обладнання, досвідчених науковців та можливість співпраці. Використання додаткових освітніх ресурсів, таких як онлайн-курси, науково-популярні лекції та література, розширює можливості для самостійного навчання. Індивідуальні консультації з науковцями та педагогами дозволяють отримати відповіді на складні питання, обговорити наукові ідеї та отримати підтримку.

Індивідуальні освітні траєкторії дозволяють учням максимально розвинути свій потенціал, адаптуючись до їхніх інтересів та здібностей. Наприклад, учень,

захоплений астрофізикою, може брати участь у астрономічних спостереженнях та аналізувати дані з телескопів, а учень, зацікавлений у теоретичній фізиці, може розв'язувати складні теоретичні задачі. Учень, який захоплюється експериментальною фізикою, може проводити експерименти в лабораторії та брати участь у фізичних турнірах.

Реалізація індивідуальних освітніх траєкторій вимагає не просто окремих зусиль, а комплексного підходу та активної співпраці різних сторін, що беруть участь в освітньому процесі. Перш за все, це передбачає створення ефективної системи виявлення та підтримки обдарованих учнів, яка базується на різноманітних методах, таких як тестування, спостереження, аналіз портфоліо та рекомендації вчителів, з метою виявлення різних видів обдарованості. Далі, необхідно залучити до цього процесу висококваліфікованих педагогів та науковців, які мають не лише глибокі знання у своїй галузі, але й досвід роботи з обдарованими учнями, а також здатність до індивідуального підходу.

Створення сприятливого освітнього середовища, де панує атмосфера підтримки, творчості та співпраці, є ще одним важливим аспектом, оскільки воно сприяє розвитку мотивації та самостійності учнів. Не менш важливим є забезпечення доступу до сучасного обладнання та освітніх ресурсів, що дозволяє учням проводити експерименти, дослідження та використовувати цифрові технології. І, нарешті, активна співпраця з батьками обдарованих учнів, яка включає регулярне інформування про успіхи та потреби їхніх дітей, а також залучення до участі в освітньому процесі, є необхідною умовою для успішної реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.

Кияновський А. О.,
кандидат педагогічних наук,
заслужений працівник освіти України,
директор Комунального закладу
«Навчально-виховний комплекс
«Школа гуманітарної праці»
Херсонської обласної ради
nvk_shgt@ukr.net

**ОРГАНІЗАЦІЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ
(за досвідом авторської «Школи гуманітарної праці»)**

Анотація. Наукову розвідку присвячено проблемі створення освітнього середовища, яке сприяє реабілітації учасників освітнього процесу – комфортного, безпечного, насиченого психологічно й емоційно значущим змістом. Описано певні компоненти такого освітнього середовища на прикладі

комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради: потужний педагогічний колектив; авторські курси філософського, мистецького спрямування; різноманітні шкільні проєкти, що сприяють позитивному світосприйняттю дітей, їхній активній пізнавальній діяльності, розкриттю й розширенню творчих здібностей («Школа майбутніх лідерів», «Клуб вихідного дня», Міжнародна інтернет-телерадіокомпанія ШГП «1000 друзів» та ін.). Подано результати анкетування батьків здобувачів освіти, згідно з якими дібрані в закладі освіти види активності учнів сприяють стабілізації їхнього емоційного та ментального стану.

Ключові слова: педагогічна та психологічна реабілітація, авторська школа, освітнє середовище, шкільний проєкт, творча діяльність.

Abstract. The scientific investigation is devoted to the problem of creating an educational environment which promotes the rehabilitation of participants in the educational process - comfortable, safe, full of psychologically and emotionally significant content. Certain components of such an educational environment are described using the example of the Communal Institution "Educational Complex "School of Liberal Arts" of the Kherson Regional Council: a powerful teaching staff; author's courses of a philosophical and artistic direction; various school projects that contribute to a positive worldview of children, their active learning, the revealing and expanding their creative abilities ("School of Future Leaders", "Day Off Club", "1000 Friends" International Internet TV and Radio Company of the SLA, etc.). The results of the students' parents survey are presented, according to which the types of students activities selected in the educational institution contribute to the stabilization of their emotional and mental state.

Keywords: pedagogical and psychological rehabilitation, author's school, educational environment, school project, creative activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. У важкі часи збройної агресії перед закладом освіти постає надзвичайно важливе завдання – практично вберегти життя, психічне здоров'я дітей та підлітків, забезпечивши фізичну, моральну й емоційну підтримку, соціально-психологічну реабілітацію за необхідності, бути соціальним буфером між здобувачами освіти та негативним впливом безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників, пов'язаних із війною. Діти, які пережили чи зараз ще переживають окупацію, які перебувають у прифронтових населених пунктах або виїхали в інші, трохи більш безпечні регіони України, чи знайшли прихисток закордоном – усі вони стикнулися з різними травматичними подіями й ситуаціями, усі вони потребують створення належних умов не тільки для отримання академічної освіти, але й для ґрунтовної психологічно-педагогічної реабілітації.

Актуальним на сьогодні є усвідомлення зміни пріоритетів в освітній діяльності: ефективність і якість освітнього процесу зараз визначає не лише виконання програм та календарного планування, кількість завдань чи результати

контрольних робіт, а передовсім створення комфортного, безпечного, насиченого психологічно й емоційно значущим змістом освітнього середовища. Таке освітнє середовище спрямоване на підтримку спілкування між учнями й учителями, батьками, урахування безпекової та психосоціальної ситуації, освітніх можливостей, особливих освітніх потреб кожної дитини.

Опитування учнів, їхніх батьків, педагогів КЗ «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради свідчать про те, що кожна дитина, незалежно від місця перебування, у тій чи тій мірі зазнає руйнівного впливу важкого стресу через різку зміну звичного способу життя та постійну ситуацію невизначеності; відповідно набуває величезного значення створення психологічних опор в житті кожного здобувача освіти.

Це завдання ускладнюється тим, що довгострокової та цілеспрямованої роботи потребують саме всі діти та підлітки. Спеціалізована психологічна допомога повноцінно функціонує не в кожному регіоні, платні послуги не всім батькам по кишені, психологи-волонтери, які працюють, наприклад, у Пунктах незламності, не можуть охопити всіх постраждалих, що потребують уваги спеціаліста, та не в силах системно впливати на стан дітей.

Одним зі шляхів вирішення багатогранного завдання збереження життя та здоров'я молодого покоління є створення в закладі освіти підтримувального освітнього онлайн-середовища, яке здатне «вितягти» дітей із переживання важких травматичних подій і спогадів у позитивне світосприйняття, активну пізнавальну діяльність, горизонтальну й вертикальну комунікацію з однолітками та значущими дорослими.

Аналіз основних досліджень і публікацій із проблеми, що розглядається в статті, та означення аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Лише в поодиноких працях науковці й практики вивчають деякі особливості організації освітнього процесу під час війни. Автори монографії «Діти і війна» В. Зливков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С. Ліпінська пишуть насамперед про психологічну допомогу дітям війни [1]; а на основі досліджень про сирійську освіту С. Лукомська акцентує на перспективності таких дослідницьких питань, як роль учителів у зонах активних бойових дій, пошук балансу в задоволенні потреб різних учнів, пошук балансу між поняттями «війна» і «мир» під час взаємодії з учнями, потреба в професійних знаннях щодо дитячої травми, опрацювання вчителями власних травм війни [1, с. 125–126].

В українському науковому просторі бракує робіт, присвячених аналізу реабілітаційних можливостей закладу освіти. Цю актуальну проблему ми планомірно розкриваємо в статті «Система психологічної та педагогічної реабілітації дітей у прифронтових громадах: за досвідом роботи КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради» [6] і частково – у

працях про класичну музику як складник виховної та реабілітаційної роботи під час онлайн-освіти [4] та про спільні творчі проєкти педагогів і здобувачів в умовах дистанційної освіти в авторській школі [5].

Мета цієї розвідки – описати досвід організації реабілітаційного освітнього середовища на прикладі роботи комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради.

Виклад основного матеріалу дослідження. КЗ НВК «Школа гуманітарної праці» має більш як 30 річний досвід успішної педагогічної діяльності в режимі експерименту, потужний педагогічний колектив, у складі якого 2 заслужених працівника освіти України; заслужений вчитель України; заслужений працівник культури України; 3 кандидати педагогічних наук; кандидат філологічних наук; кандидат економічних наук; 3 доценти; учитель, нагороджений знаком «Софії Русової», 57 спеціалістів вищої категорії, із яких 30 педагогів мають звання вчителя-методиста; 13 вихователів мають звання «вихователь-методист»; 5 учителів мають звання «старший вчитель», 12 спеціалістів першої категорії; 10 спеціалістів другої категорії; 30 спеціалістів. До того ж багаторічне впровадження інклюзивного навчання для учнів з ООП (діти з розладами спектру аутизму, порушеннями слуху, іншими особливими освітніми потребами), робота психологічної служби закладу освіти, тісна співпраця зі спеціалістами неврологічної служби Херсонської дитячої обласної клінічної лікарні обумовлюють суттєвий кадровий потенціал та педагогічний досвід, які стають у пригоді для вирішення актуальних проблем освіти в екстремальних умовах.

Першочерговим завданням для педагогічного колективу, психологічної служби закладу, освітньої лабораторії психологічної підтримки стала просвіта вчителів, вихователів та батьків із нагальних питань. На вебінарах і консультаціях були розглянуті питання вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей і підлітків, прояви емоційних проблем, стресових реакцій, тривожності й принципи психоемоційної підтримки та першої психологічної допомоги, формування резилентності учнів і вчителів.

Важливими й запотребованими з боку педагогів стали питання профілактики емоційного та професійного вигорання, що є надзвичайно актуальними в обставинах війни, опанування не просто вміння відновлювати свій ресурсний стан, а й, в умовах онлайн-роботи, уміння та навички приводити в стабільний психоемоційний стан своїх учнів.

За будь-яких умов, а тим більш за таких складних, для здорового розвитку дітям необхідні три визначальні **чинники освітнього середовища**: передбачуваність, структурованість і цікавість освітнього простору.

За попередні роки дистанційного навчання в нашому закладі відпрацьовано основні інструменти передбачуваного та структурованого освітнього простору:

адаптований розклад занять і гуртків, правила й стандарти уроку та класного життя, робота учнівського самоврядування, учнівського наукового товариства. В умовах тотальної нестабільності діти почуваються більш впевнено й стабільно завдяки саме такій організації освітнього процесу, отримують можливість планування та контролю частини свого життя, усвідомлюють власну відповідальність, що підвищує відчуття психологічного комфорту.

Дітям і підліткам зазвичай важко висловлювати свої емоції та переживання, особливо якщо вони негативні. Це зумовлено неусвідомленістю багатьох психічних процесів, емоційних станів, нездатністю відстежувати й оформлювати вербально свої емоції. Оптимальним чином знімати емоційну та ментальну напругу можна, використовуючи активні діяльнісні методи через гру, арттерапевтичні техніки, експресивні форми мистецтва під опікою професійного дорослого, який демонструє впевнену, спокійну, урівноважену поведінку, здатний дати відчуття дитині впевненість у безпечності простору взаємодії.

Адміністрація та педагогічний колектив «Школи гуманітарної праці» (далі – ШГП) завжди приділяють надзвичайну увагу насиченню освітнього процесу цікавими, захопливими формами проведення уроків та позаурочних заходів, створенню ситуацій успіху для кожної дитини, підвищенню психологічної компетентності педагогів і батьків, налагодженню конструктивного діалогу між усіма учасниками освітнього процесу.

Але унікальність авторської школи полягає в тому, що акцент спрямовується **на плекання гуманістичного складника особистості дитини, на формування моральності, особистісного смислу, розширення світогляду й заохочення до творчості.** У сучасних умовах одним із нагальних завдань педагогів і батьків є формування резилентності, психологічної стійкості, пружності, здатності долати складні життєві обставини, швидко відновлюватися після пережитих травматичних подій. Головним компонентом резилентності є стійка система особистісних смислів і цінностей. Цьому, зокрема, сприяють певні авторські курси. «Класична греко-римська міфологія» (за авторською програмою Л. Кулікової, А. Алексєєвої [2, с. 47–66]), що викладається з 1-го до 4-го класу, ознайомлює з античною цивілізацією, а міфи дають змогу учням розмірковувати про моральність учинків, розширювати кругозір, словниковий запас та уяву; знання міфології робить зрозумілими для дітей багато сюжетів творів світового мистецтва й крилатих висловів. Курси з історії релігії в 1–8 класах (за авторськими програмами В. Дяченко [2, с. 67–74], І. Замараєвої [2, с. 119–127]) та «Історія філософії» у 9–11 класах (за авторською програмою І. Замараєвої [2, с. 152–162]) є надзвичайно важливими для дітей та підлітків в умовах сьогодення, адже вивчення філософії виховує в людині самоповагу, формує толерантну особистість, здатну усвідомлювати й поважати свободу

совісті, світоглядні та релігійні погляди й переконання інших людей, що є важливим для сучасного полікультурного та поліконфесійного українського суспільства; особистість, здатну вдосконалювати своє життя та світ навколо себе через своє внутрішнє перетворення.

Окремо слід звернути увагу на «родзинку ШГП» – курс театрального мистецтва, який охоплює учнів з 1-го до 9-го класу. Він складається з розділів «Історія театрального мистецтва» (за авторською програмою З. Ятчак [2, с. 75–83]) і «Традиції давньогрецького театру» (за авторською програмою О. Сербіної [2, с. 128–140]). Під час опанування курсу здобувачі освіти вивчають не лише влаштування театру та творчість видатних драматургів-класиків, а й набувають особистого досвіду участі в театральних виставах, проживають зворушливі моменти виступів на сцені. Обговорення сценарію, уживання в образ персонажа, робота з тілом, рухами, голосом – усе це сприяє прояву адекватної самооцінки, саморефлексії дитини, загалом формуванню позитивної «Я»-концепції підлітка. Ця захоплива діяльність продовжується також в умовах онлайн-освіти: театральна студія працює у формі гуртка, на шкільному радіо (Міжнародне інтернет-радіо ШГП «1000 друзів») звучать дитячі аудіопостановки та передачі про мистецтво театру, на шкільному ютуб-каналі транслюються мультфільми, озвучені гуртківцями.

Уміння критично мислити неможливо набути без уміння працювати з інформацією, і для цього неоціненним постає досвід роботи на шкільному ТБ та радіо, а також курс «Медіаграмотність», або «Основи інформаційної культури» для учнів 5–7 класів (за авторською програмою Т. Лихожон [2, с. 93–118]). Базою навчального курсу є Шкільний бібліотечно-інформаційний центр (бібліотека, що складається з понад 40 тисяч томів; шкільне телебачення, радіо, інтернет-радіо, а також акаунти в усіх соціальних мережах), де учні на практиці застосовують здобуті знання.

Крім того, у закладі освіти функціонує шкільне наукове товариство «Ерудит», і щороку кожен учень з 5-го до 10-го класу готує наукову роботу. Під час її створення дітям стають у пригоді знання, отримані на уроках із медіаграмотності: як шукати й відбирати інформацію, як її аналізувати, як правильно оформлювати посилання на використані джерела тощо.

З метою всебічного розвитку здобувачів освіти в наш навчальний план впроваджено такі дисципліни, як «Шахи» (1–4 класи), «Хореографія» (1–4 кл.), «Історичне краєзнавство» (3–6 кл.), «Історія мистецтв» (1–7 кл.).

Найпопулярніший проєкт ШГП – «Школа майбутніх лідерів», який передбачає позаурочну роботу таких комітетів: керівників шкільного самоврядування; українознавства; бібліофілів; англійських політологів; івент-менеджерів; медіахолдингу; спортивного; психологічного (клубу особистісного

розвитку); волонтерської ради. Заняття й заходи в рамках проєкту підпорядковані головній ідеї: досягнення успіху стає можливим лише внаслідок правильно організованих зусиль у навчанні, розуміння своїх сильних і слабких сторін, розвитку комунікативних навичок, організаторських умінь; діти усвідомлюють, наскільки важливими є знання з обраного фаху, психології, а також уміння розподіляти свій час на навчання й відпочинок. Крім того, орієнтуємо наших учнів на вибір професій.

Традиційний конкурс «Таланти ШГП» відбувається в закладі раз на рік, у відеоформаті охоплює більше ніж 30% здобувачів освіти. Його мета – розкрити обдарованість дітей і привернути увагу до додаткових творчих занять, допомогти обрати хобі, підвищити авторитет тих учнів, які, займаючись творчістю, не мають певних досягнень або не виявляють себе в навчальній діяльності.

Основою системи позашкільної роботи є «Клуб вихідного дня» – гуртки, секції, клуби за інтересами, що працюють також онлайн за такими напрямками: театральна студія; рукоділля (вишивка, бісероплетіння та ін.); вебдизайн; технічне конструювання; англійська й німецька мови; українознавство; блогерство; ТБ і радіо; спорт (шахи).

Проєкт «День особистісного розвитку» полягає в тому, що двічі на семестр в один день у всіх класах з усіх предметів відбуваються незвичайні уроки, які створюють атмосферу дитячого свята та яскравої події. Використання творчих завдань, вправ на розвиток інтелекту, залучення різних способів мислення сприяють вирішенню педагогічного надзавдання: дати дитині зрозуміти, що вміння послуговуватися своїм розумом приносить велике задоволення.

У нашому закладі освіти задовго до початку повномасштабної війни вже було реалізовано чудовий проєкт – «Шкільне радіо». На перервах і після уроків шкільними коридорами лунали цікаві передачі, які готували, редагували й озвучували учні та педагоги, шкільні новини й музичні паузи, психологічні хвилинки та яскраві руханки – усе це було невіддільною частиною шкільного життя. З початком дистанційного навчання, після деокупації, проєкт набуває «нового дихання»: змінилися технічні умови, формат, назва – тепер це не просто радіо, а Міжнародна інтернет-телерадіокомпанія ШГП «1000 друзів». Радіо працює цілодобово, ефір наповнений різноманітним контентом без реклами. Над створенням програм із натхненням працюють діти разом з учителями. Упродовж цього часу проєкт зміг знайти аудиторію в понад 40 країнах світу, що свідчить про його міжнародне визнання й значущість. Радіо стало не лише платформою для обміну досвідом між освітянами та учнями, а й засобом для розвитку міжнародних освітніх і культурних зв'язків.

Розширення проєкту шкільного радіо стало вдалою відповіддю на потребу у створенні такої платформи, яка б дала змогу зберігати віртуальний зв'язок між

учнями, педагогами й батьками в умовах обмеженого фізичного спілкування. Завдяки нашому інтернет-радіо кожен учень і навіть вихованець дитячого садка може представити свої творчі надбання: чи в певному виді мистецтв (озвучування мультфільмів, конкурс декламаторів, «Конкурс талантів ШГП» та ін.), чи в науковій галузі (аудіореферати, тематичні тижні тощо), чи в радіожурналістиці (авторські передачі й рубрики). Докладніше цей проєкт описано в статті А. Кириленко та Т. Чумак [3]).

Багаторічний досвід організації дієвої позаурочної та позакласної діяльності в ШГП, а також аналіз проведеного експертного опитування батьків тих учнів, які навчалися в нашому закладі декілька років, і батьків тих учнів, що доєдналися до нашого колективу в цьому році, свідчать про те, що **в умовах воєнної агресії значення різноманітної творчої діяльності здобувачів освіти стає вирішальним для «пропрацювання» складних психоемоційних станів.**

Зазвичай наприкінці вересня кожного навчального року адміністрація та психологічна служба закладу освіти проводять анкетування батьків із метою визначення рівня адаптації дітей, особливо новоприбулих учнів. Одне з питань анкети стосується саме психоемоційного стану дитини. Нас цікавить порівняння узагальненої оцінки батьками психоемоційного стану дітей, які давно навчаються в ШГП, із т. зв. контрольною групою – дітьми, що в попередні роки навчалися в іншій школі.

Для аналізу було використано анкети батьків учнів з 2-го до 11-го класу. Окремо у відсотках визначено долю батьків, які спостерігають прояв тих чи тих психоемоційних порушень у своїх дітей. Ознаки втоми й виснаження у вересні спостерігаються майже в половині дітей (44%), які не перший рік навчаються в нашій школі, і майже в 67% новоприбулих учнів. Зрозуміло, що такий стан не пов'язаний з навчальним навантаженням, це наслідки довготривалого стресу, як і підвищена тривожність, проблеми з харчуванням, сном. Також відзначено порушення когнітивної діяльності – зосередження, запам'ятовування.

Безумовно, слід урахувати вікові та інші кризи дітей шкільного віку – перехід із початкової школи до п'ятого класу, підліткові проблеми, непрості стосунки з батьками, особливо в сучасних складних умовах, навчання на дві школи для деяких дітей, але картина вимальовується красномовна – діти, які включені в змістовну, цікаву, насичену навчальну й позаурочну діяльність легше опираються зовнішнім стресовим чинникам, мають внутрішні опори для формування власної резилентності.

Висока нейропластичність дитячого мозку забезпечує більшу психологічну гнучкість та адаптивні можливості, ніж у дорослих. Це дає змогу саме через притаманні дитячому вікові види активності швидше й легше стабілізувати емоційний та ментальний стан учнів. Відповідно розширюється сфера діяльності

закладу освіти: школа не лише формує інтелектуальний складник та забезпечує соціалізацію особистості, але й сприяє збереженню здоров'я, реабілітації та психосоціальної підтримці вихованців.

Наведемо кілька цитат з анкет батьків, які підтверджують дієвість обраних у ШГП методів і підходів (анкетування було анонімне, проте дехто з батьків підписував відкриті відповіді; зберігаємо авторське написання):

1. «Здивована тим, що моя донька так уважно слухала класичну музику спочатку з учителем, а потім самостійно. Музика викликала в доньки такий гарний настрій, що вона почала нам розповідати про неї захоплююче і цікаво. У наш час це рідкісне явище» (мама учениці 7 кл., яка навчається закордоном).

2. «На заняття о другій половині дня моя дитина йде з задоволенням, а найголовніше – сама. Це вже друга школа для доньки, бо вона навчалася в різних школах, але саме у Вашій школі педагоги знайшли підхід до дітей, щоб вони із задоволенням навчалися».

3. «Наш син займається на трьох онлайн-гуртках: майбутній лідер, ведучий радіо, створює власні наукові відео. Радіємо, що до нього повернулася жага до нового, цікавого».

4. «Школа допомогла вийти з депресії не тільки дітям, але і батькам» (батьки 5 кл.).

5. «Батьки відмічають велику кількість занять, які подобаються дітям, бо вчителі багато часу приділяють додатковим заняттям. Дякуємо за небайдужість педагогам школи до наших дітей!» (мама учениці 8 кл.)

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок в обраному напрямі. Одним із пріоритетних завдань закладу освіти в сучасній Україні є створення комфортного, безпечного, насиченого психологічно й емоційно

значущим змістом освітнього середовища, яке спрямоване на врахування безпекової та психосоціальної ситуації, освітніх можливостей чи особливих освітніх потреб кожної дитини, на підтримку спілкування між усіма учасниками освітнього процесу. Актуалізоване освітнє середовище має сприяти позитивному світосприйняттю дітей, їхній активній пізнавальній діяльності, розкриттю й розширенню творчих здібностей.

Роботу комунального закладу «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради підпорядковано ідеї переважання гуманістичного складника особистості дитини, формування моральності, особистісного смислу, розширення світогляду й заохочення до творчості. Із психологічного погляду одним із нагальних завдань педагогів і батьків є формування резилентності, психологічної стійкості, пружності, здатності долати складні життєві обставини, швидко відновлюватися після пережитих травматичних подій. Вирішальним стає значення різноманітної творчої діяльності здобувачів освіти. Дієвість обраних методів і підходів підтверджується опитуваннями батьків учнів.

У повоєнний період значущість реабілітаційних можливостей освітнього середовища не зменшиться, а навпаки, зросте, тому плануємо й надалі працювати в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна : монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.
2. Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садочка : Школа гуманітарної праці. Авторські програми курсів за вибором. 2017. № 7–8 (61), квітень. 163 с.
3. Кириленко А., Чумак Т. Інноваційний досвід роботи шкільного радіо в умовах дистанційного навчання (на прикладі авторського навчально-виховного комплексу «Школа гуманітарної праці»). Український педагогічний журнал. 2024. Вип. 3. С. 271–277. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-271-277>
4. Кияновський А. Класична музика як складник виховної та реабілітаційної роботи під час онлайн-освіти (з досвіду роботи авторської «Школи гуманітарної праці»). Український педагогічний журнал. 2024. Вип. 2. С. 244–253. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-2-244-253>
5. Кияновський А., Гуренок Г. Система психологічної та педагогічної реабілітації дітей у прифронтових громадах: за досвідом роботи КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради. Український педагогічний журнал. 2024. Вип. 1. С. 168–175. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-168-175>
6. Кияновський А.О. Спільні творчі проєкти педагогів і здобувачів в умовах дистанційної освіти в авторській школі (на прикладі КЗ «НВК «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради). Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах. 2024. № 92. С. 108–113. <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.92.17>

Кіричевська Е. В.,
кандидат психологічних наук,
докторант лабораторії навчання ім. І.О. Синиці,
Інститут психології Г.С. Костюка
Національної Академії педагогічних наук України,
psiheyavkimono@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВНИЙ РОЗВИТОК КОМПЕТЕНЦІЙ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРСОНАЛУ У СФЕРІ СТРАТЕГУВАННЯ ЯК ВИКЛИК ВОЄННОГО СЬОГОДЕННЯ

Анотація: Обґрунтовується необхідність забезпечення відповідних умов формування компетенції військово-професійного стратегування в сучасних умовах ведення війни. Саме завдяки стратагемному мисленню формується бачення перспективного стану, починаючи від окремого підрозділу, до об'єднаних сил. Це дозволяє розглядати наявну бойову реальність не тільки у звичній системі координат, а й за необхідності, враховувати її нові варіації і використовувати їх для посилення бойової міці. Формування особистості командира, як стратега – актуальність, яка диктується вимогами війни на шляху до перемоги.

Ключові слова: стратегіальна готовність; військово-професійне стратегування, стратагемне мислення, стратагематика.

The necessity of creating appropriate conditions for the development of military-professional strategic competencies in the context of modern warfare is substantiated. Through stratagem thinking, a vision of the future state is formed, extending from individual units to combined forces. This enables the existing combat reality to be viewed not only within the conventional coordinate system but also, if necessary, through new dimensions that can be leveraged to enhance combat power. Developing the commander's personality as a strategist is a critical need, dictated by the demands of war and the path to victory.

Keywords: strategic readiness; military-professional strategizing; stratagem thinking; stratagematics

З метою забезпечення відповідних вимог до кваліфікації військових кадрів в сучасних умовах ведення війни в Україні нагальним стає розвиток компетенції військово-професійного стратегування, оскільки містить практичну значущість, орієнтовану на підвищення рівня боєздатності збройних формувань державного підпорядкування. У даній роботі розкривається сутність та алгоритм впровадження системи формуючих заходів з розвитку навичок створення індивідуальних та групових стратегій та їх інформаційне забезпечення.

Мета дослідження: експериментальне обґрунтування доцільності системи тренінгових програм командирських компетенцій військово-професійного стратегування засобами стратагем.

Завдання дослідження: представити психологічний інструментарій експериментального обґрунтування доцільності системи тренінгових програм

командирських компетенцій військово-професійного стратегування засобами стратагем.

Методи та організація дослідження. Для проведення дослідження розроблено «Проблемно-евристичний тренінг командирських компетенцій військово-професійного стратегування засобами стратагем» (Кіричевська Е. В.). Він розрахований на формат міжособистісної кооперації і міжгрупової взаємодії, що створює сприятливі передумови для активізації спільних зусиль, спрямованих на створення успішних психологічних стратегій військово-професійної діяльності.

Мета проблемно-евристичного тренінгу: на основі мисленнєвих операцій сформувати навички військово-професійного стратегування; розвивати вміння діяти креативно, використовуючи будь-яку несприятливу службово-бойову ситуацію та досвід власних помилок на тактичну/стратегічну вигоду.

Тренінг передбачає:

1. наявність ситуації (ігрової), що потребує діяльнісної активності суб'єкта;
2. наявність правил для повновагової суб'єктної участі особистості у ситуаційній екзистенції гри;
3. попереднє моделювання ситуацій і подій як базисний засіб ігрової діяльності;
4. евристичність (креативність) учасників гри як умова досягнення мети цієї діяльності;
5. екологічність (суб'єктивна комфортність) ігрової динаміки як умова збереження продуктивної активності та психологічного комфорту учасника чи учасників ігрового вчинення.

Тренінг складається з 10 занять тривалістю 2,5 години, які відбуваються раз у тиждень.

Вибірка дослідження. У дослідженні взяли участь 86 офіцерів та 116 сержантів із загальною кількістю 202 особи. Вибірка являє собою ретельно продуманий набір учасників, що сприяє валідності дослідження. Контентна, критеріальна і конструктивна валідності посилюються за рахунок різноманітності та показності вибірки, а також відповідності методів дослідження цілям і завданням дослідження.

Проблемно-евристична гра, яка покладена в основу тренінгу, орієнтована на створення або пошук нових підходів до вирішення проблем у військовій сфері діяльності.

Гра, як відомо, найбільш продуктивний навчальний засіб, який винайшло людство за всю історію свого існування. Унікальність та універсальність гри як соціального явища полягає, по-перше, у відсутності вікових, статевих, національних, статусних та ін. обмежень, по-друге, у природному і непереборному прагненні всіх і кожного занурюватися у цей процес. Міф про те,

що гра – суто дитячий вид діяльності, давно себе вичерпав. Як відомо, для кожного віку і професій існують свої ігри.

Дана гра є комплексною багатофункціональною колективною діяльністю у межах якої поєднуються декілька її видів: пошук шляхів розв’язання соціально-комунікативних задач і зазначених у ній проблем, соціальне проектування, навчання, комунікативна практика, рефлексія. Всі ці види діяльності природно інтенсифікуються за рахунок занурення учасників в ігровий простір. Вона носить принципово життєвий характер, а задачі, які розв’язують її учасники, побудовані на реальних ситуаціях військово-професійної діяльності. У грі відбуваються збіги, зіставлення, а також зіштовхування різних позицій і поглядів з приводу можливих рішень соціально-комунікативних задач. Така спрямованість задається через спеціальну організацію її проведення. Вона розподілялася на III етапи:

I – розв’язання проблемно-евристичних задач;

II – ігрове ситуативне моделювання службово-бойових ситуацій (у тому числі і методами драматизації);

III – рефлексія.

Потенціал тренінгу розширений за рахунок упровадження такого допоміжного прийому, як евристика. Вона слугує специфічною підказкою, котра настановлює учасників на певні стратегії розв’язування зазначеного типу задач.

Застосування різних типів евристик для розв’язання різних проблем і задач застосовувалось з прадавніх часів. Так, послідовниками філософії дзен-буддизму був розроблений особливий вид задач або загадок (*кит.* – гун-ань; *яп.* – коан), які застосовувалися для радикального переструктурування психіки прихильників цієї релігійної системи. Евристику визначають як самонаведення на рішення. У даному випадку мають на увазі ті дії, які виконує людина, щоб зорієнтуватися в проблемній ситуації, зрозуміти її сенс, визначити план і тощо. Принцип самонаведення зводиться до відшукування так званого «перед рішенням», яке забезпечує значне скорочення пошуку варіантів. Цінність даного підходу полягає у виокремленні особливого зрізу процесів рішення – роботи людини проблемною ситуацією, її підготовки до рішення.

З часу сократівських бесід евристика цілеспрямовано вживається не тільки для отримання правильних відповідей, але і для активізації особистісного й інтелектуального розвитку людини. Вона (евристика) припускає наявність сукупності конкретних прийомів і способів активізації творчого потенціалу і концентрується на чіткому виокремленні і понятійному визначенні самої евристики: її цілей, об’єктів і можливих результатів. Вищезазначене дає підстави спиратися на уявлення про цілісну евристичну діяльність як центральну ланку процесів творчості: у першому випадку – це евристичний прийом, у другому – це його джерело.

Евристика є тим видом засобів, що просто доповнює інші види інтелектуальної активності (наприклад, операції аналізу), нічим їх якісно не збагачуючи. Проте існує погляд на евристику як особливий засіб мислення, який допомагає генерувати ідеї, структурувати пошук власних помилок, забезпечувати способами виходу з тупикових ситуацій. Крім того, «евристично підкований» розв'язувач відрізняється гнучкістю й умінням обрати засоби рішення відповідно до труднощів, з якими він зіткнувся. Окрім певних евристичних прийомів, в його розпорядженні знаходяться і цілісні стратегії рішення.

Особливість і специфіка евристики полягає у такому психічному явищі, як *перенесення*. Це явище має настільки важливе теоретичне і практичне значення для розв'язання задач і проблем, що вважаємо за доцільне, принаймні, стисло його розглянути.

Використання вже наявних знань і досвіду для розв'язання нових проблемних ситуацій носить назву «*перенесення*» (знань, досвіду, засобів або способів). Чинниками, що сприяють успішному перенесенню, є: схожість конфліктів обох задач; реальна подібність принципів розв'язання; така організація або формулювання проблемної ситуації, що її можна побачити «одним поглядом». До цих чинників варто додати чітке виокремлення і формулювання умов завдання і узагальненість способу розв'язання, тобто виявлення істотних зв'язків, що лежать в його основі. Вони не просто роблять перенесення можливим, але і розширюють коло нових проблемних ситуацій, при розв'язанні яких воно може відбутися.

Джерелом широкої популярності феномена перенесення виступають славнозвісні напіванекдотичні історії про розв'язання наукових або винахідницьких проблемних ситуацій за допомогою несподіваної підказки. Найчастіше вони пов'язані з результатами самостереження вчених і винахідників. Відповідно до їх розповідей, розв'язання такого роду зазвичай відбуваються стихійно, іноді в найневідповідніших для цього умовах.

У даному дослідженні евристичними підказками виступають *стратагеми*. Стратагема як і притча – це невигадана історія, яка розповідається для доведення певної істини, яку в інший спосіб було б важче побачити і зрозуміти. Вона пропонується «інтелігентності» слухачів, які мають впізнати себе у ній. Як і притча, стратагеми розглядається як засіб для пояснення абстрагованих понять. Зауважимо, що подоба, притча та стратагема часто сприймаються в одному значенні. У притчі, так само як і в стратагемі дія постає наочно, за посередництва подоби, яка й пояснює певну істину. Притча та стратагема відрізняються від байки тим, що в них сюжет завжди береться з дійсності, у крайньому випадку, цілком можливе у цьому світі.

Подобою чи уподібненням називається зіставлення двох схожих між собою уявлень, з яких одне (те, яке треба пояснити) вважається головним, а інше (те, що пояснює) слугує лише образом, який наочно виражає уявлення, що пояснюється. Подоба в жодному разі не може ототожнюватися з прикладом (зразком). Приклад у вузькому значенні – це випадки одного й того самого роду, коли ж йдеться про подібності – йдеться про різnorідні предмети.

Отже, засобом пояснень ідей у сфері військового управління можуть бути вдало застосовані подоби (подібності), які містяться в стратагемах. Вони складаються з вдало наведених подібностей, якими пояснюється (або доводиться) істина.

Стратагема як специфічний вид метафори, має характерні особливості:

- використовує реальні, а не фантастичні образи;
- мова взята з повсякденного життя, не відзначається високим стилем, не претендує на поетичність, але прагне передати ідею, істину, правду;
- у той же самий час і показує, і приховує ідею, істину, правду, що несе в собі;
- натякає, провокує, закликає рухатися за межі очевидного;
- має здатність пристосовуватися до кожної проблеми завдяки своїй влучності та винятковості.

До загальновідомих функцій стратагем (оцінна, емотивно-оцінна, номінативна, пізнавальна) цілком виправданим є додавання таких, як розвивальна та діагностична. Розвивальна функція стратагем реалізується через забезпечення активності і розвитку різних видів мислення (образного, вербально-логічного, дивергентного, конвергентного, латерального і т. п.), перцепції, уяви.

З огляду на те, що в розробленій нами системі тренінгових програм стратагема виступає проблемно-евристичною задачею, доцільно здійснити порівняльний аналіз обох категорій.

Отже, задача – дана у певних умовах мета діяльності, яка повинна бути досягнута шляхом перетворення цих умов завдяки певній процедурі. Задача включає: вимогу (мету), умову (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється у формі запитання. Задача стає логіко-психологічною категорією, коли вона пропонується суб'єктові і приймається ним до розв'язання. Суб'єкт переформулює, довизначає задачу, шукає спосіб її розв'язання, що свідчить про включення процесу розуміння, яке виступає як здатність до розв'язання.

Зазначимо, що більшість елементів структури процесів розв'язування творчих, винахідницьких та евристичних задач і стратагем – подібні. Таким чином, в межах даного тренінгу стратагеми подаються як проблемно-евристичні задачі.

Застосовуючи евристичну задачу як підказку, ми виходили з того, що роль підказки незначна, проте вона зростає при заглибленні у процес її розв'язання

Були відзначені декілька важливих обставин, що сприяють перенесенню, а саме: а) пред'явлення підказки на подальших етапах розв'язання; б) розуміння розв'язувачем неадекватності використовуваних шаблонних способів розв'язання; в) виникнення стійкої підвищеної уразливості до елементів задачі, пов'язаних з новим (шуканим) способом розв'язання.

Зазначимо, що не може існувати ніякої однозначної взаємозалежності між моментом, коли розв'язувачу пред'являється підказка та ефектом її пред'явлення. Суть даної проблеми полягає у можливості зіставити між собою особливості двох задач, що розв'язуються, одна з яких і забезпечує перенесення.

Відповідно до вище зазначеного, нами було висунуто припущення, що індивідуальні та групові стратегії військово-професійної діяльності військовослужбовців командного складу більш успішно формуються засобами проблемно-евристичних задач на основі адаптованих стратагем.

Стратагема (від давньогрецького «στρατήγημα» – «військова хитрість») – прорахована заздалегідь послідовність дій, націлена на розв'язання конкретного завдання чи досягнення неявної мети з урахуванням психологічних схильностей об'єкта й інших особливостей ситуації. Під терміном «стратагема» розуміється стратегічний план, в якому для конкурента укладена якась пастка або хитрість.

Хоча термін «стратагема» використовувався ще в Стародавній Греції, в Західній Європі він став широко відомий завдяки книзі давньоримського автора Секста Юлія Фронтіна «Стратагеми» [2.] і книзі давньоримського письменника македонського походження Полієна з однойменною грецькою назвою (грец. *Στρατηγικά*). Отже, Китай не єдине місце у світі, де коли-небудь використовувалися та застосовувалися стратагеми.

Вперше в Римі зібрав відомі йому стратагеми в одній книзі Секста Юлій Фронтін. Він збирав різні приклади з давньогрецьких джерел, з історії Пунічних і громадянських воєн, а також складав відомі йому випадки з тих воєн, в яких йому особисто доводилося брати участь.

Праця Фронтіна «Стратагеми» являє собою впорядкований збірник тактико-психологічних прийомів, що використовуються в конкретних випадках стародавніми і сучасними правителями і воєначальниками. Причому ці прийоми не були заздалегідь продумані в ході стратегічного планування, а використовувалися в силу раптових несприятливих обставин, щоб уникнути їх або навіть обернути на свою користь.

Стратагема схожа на алгоритм, оскільки організовує послідовність дій. Перемога в боротьбі потребує стратагемічного спорядження. В дипломатії поняття стратагеми розкривається як сума цілеспрямованих дипломатичних і військових заходів, спрямованих на реалізацію довгострокового стратегічного плану, що забезпечує вирішення кардинальних завдань Будучи спрямованою на

реалізацію стратагеми, стратагемічний підход використовує свої засоби та методи не з принципів, норм і звичаїв міжнародного права, а з теорії мистецтва війни, яка носить тотальний характер і стверджує, що мета виправдовує засоби.

Необхідні умови для складання і успішної реалізації стратагем: вміння прораховувати ходи і передбачати їх наслідки, знання психологічних особливостей тих, проти кого спрямований план і наполегливість автора плану в реалізації стратагеми. Важливою складовою для створення стратагеми є високий рівень поінформованості про дії противника.

Кожна стратагема фактично побудована на глибокому вивченні ситуації і противника. Вона ґрунтується на багатоланковій рефлексії, кожен крок якої заснований на оцінці можливих наслідків і можливих дій противника. Чим глибше здатність автора стратагеми до рефлексії, і чим більше його усвідомлення противника, ситуації в цілому, можливих шляхів розвитку подій, тим ефективніше і точніше буде дія створеної стратагеми – алгоритму. В даний час аналогічні підходи розробляються кібернетикою і теорією ігор, які широко використовуються при створенні сучасних комп'ютерних програм, в тому числі для моделювання військових завдань, підпрограм для автоматизованої військової техніки [3.].

Саме завдяки стратагемному мисленню формується бачення перспективного стану починаючи від окремого підрозділу до об'єднаних сил.

Стратагема – це сплав стратегії з умінням розставляти приховані від противника пастки, певна ідея, абстракція стратегії поведінки, яка повинна привести до успіху. Вміння складати стратагеми свідчить про здібності керівника, наявність плану вселяє у виконавців упевненість в успіху будь-якої справи. Рівні можливості оволодіти цим мистецтвом надаються всім. Стратагеми підсилюють класичні методи військового управління, особливо на стадії постановки завдання, яка є ключовим етапом у вирішенні будь-яких практичних завдань[1.; 2.; 4.]. Стратагема – це короткий образний вислів, що виражає будь-який стратегічний принцип.

Зародження стратагематики традиційно приписується фундаментальним розробкам у сфері воєнного мистецтва воєначальника Стародавнього Китаю Сунь-цзи (кит. Сунь Бін, IV ст. до н. е.), який вважається автором трактату «Про воєнне мистецтво» і першим розробником стратагем [3.].

Китайська воєнна традиція передбачає, як оптимальний вибір рівноваги між загрозою і відповіддю на неї, пошук у супротивника найбільш уразливих місць та цілеспрямованого впливу на них. Американський дослідник закономірностей психологічної війни Т. Томас визначає стратагематику як основу і джерело таких закономірностей. Він пропонує у розробці сучасних методів асиметричних впливів

у контексті психологічної війни враховувати відповідний досвід китайських воєнних дослідників [6; 7].

Основою власного аналізу Т. Томас передбачає визначення стратагеми, яке міститься у Довіднику-підручнику офіцера Китайської народно-визвольної армії (Китай: видавництво Циндао, червень 1991 р.): «Військова стратагема є продуктом розвитку війни, конкретним проявом суб'єктивних дій людини на матеріальні сили, відображає загальні принципи військової боротьби, володіючи відповідним стійким характером і енергійною жвавістю». Використання суб'єктом дій антиципації для дестабілізації діяльності опонента, його спроможності моделювати результати власних дій, передбачати ризики їх реалізації, пов'язані із ноетичною здатністю зберігати активність, предметність і системність процесів мислення, прагненням суб'єкта впливу нарощувати фронт і місце зреалізування та упредметнення власних цілей конфронтації. У цьому випадку головним завданням суб'єкта протиборства є створення підґрунтя для зниження антиципаційного та когнітивного потенціалу супротивника, стимулювання його ноетичної (інтенційної, пізнавальної) пасивності або дезорієнтації, розгубленості, безладу думок, спотворення сприймання ним усіх можливих елементів ситуації. Низька якість антиципації в актуальній ситуації призводить до збивання у опонента мисленнєвого ритму, утворення множинних (бажано - конфліктуючих) векторів мислення, втрати опонентом предмету його мислєдіяльності, тяжіння до шаблонного мислення і, таким чином, суб'єктом протиборства досягаються ефекти раптовості, несподіваності, захоплення ініціативи у протиборстві та, як наслідок, керування рефлексивними процесами опонента.

Момент, який слід підкреслити особливо: стратагеми відводять від розумових стереотипів (це дуже важливо, оскільки багато, мабуть, більшість неоптимальних рішень було прийнято через інертність мислення). Більше того, стратагеми задають перспективний напрям пошуку.

До базової атрибутики стратагем належать наступні положення:

1. Стратагеми – нетипові, унікальні думки та дії, які потребують особливого мистецтва у застосуванні, результат якого є неочікуваним, парадоксальним і високо ефективним.

2. Застосування стратагем вимагає прихованості і секретності. Маскування істинних цілей та дезінформація супротивника – найбільш важливі умови успішної реалізації стратагем.

3. Контекст використання стратагем характеризується багаторівневими та різноаспектними конфліктами. Мотивом для створення і застосування стратагеми є конфлікт, який неможливо розв'язати загальноприйнятими або силовими методами.

4. Стратагеми вимагають уміння розраховувати ходи і передбачати їх наслідки, знання психологічних особливостей тих, проти кого націлений план, наполегливість автора плану у реалізації стратагеми. [8]

Суб'єктом дії в умовах реалізації будь-якої із стратагем відповідно до мети дії і властивостей його опонента (об'єкта впливу) моделюються такі аферентації обстановки й обирається такий пусковий стимул для прийняття рішення опонентом, що як мінімум спотворюють його сприйняття ситуації або генерують вигідну суб'єкту впливу реакцію. У такий спосіб суб'єкт маніпулює мотивацією об'єкта впливу, спонукає його до прийняття хибного, а відтак вигідного для суб'єкта рішення.

Функціональна сутність застосування стратагем об'єктом впливу полягає у тому, що за таких умов акцептор результату дії його опонента має нечіткий або безпосередньо вигідний суб'єкту дії характер. Тому опонент у процесі реалізації свого рішення як правило вдається до помилки або діє у вигідному суб'єкту напрямі. Цілеспрямовані дії суб'єкта при цьому впливають на процеси антиципації і мислення опонента таким чином, що ймовірність отримання потрібного суб'єкту результату підвищується через маніпулювання суб'єктом дії пам'яті і мотивацією опонента. Таке відбувається завдяки принципу та механізму вивільнення функціональної системи від надлишкових ступенів свободи її компонентів в процесі формування акцептору результату дії. Адже суб'єкт застосування стратагем через свідоме ускладнення аферентацій обстановки ускладнює процес формування у об'єкта акцептору результату його дії. Функція стратагем полягає у тому, щоби навмисно змінювати попередньо очевидні об'єкту впливу умови актуальної ситуації (пускові аферентації), знижувати його мотивацію до дії через збільшення компонентів (альтернатив) прийняття рішення (акцептор результату дії) і ступенів свободи цих компонентів. Тобто ускладнювати опоненту вибір його рішення.

В умовах застосування стратагем корисність діяльності, моделей ситуації для суб'єкта дії полягає у максимізації власного здобутку та мінімізації здобутку опонента.

Форми сучасного протиборства все більше спонукають своїх суб'єктів до вибору стратегій неочевидної, непрямой, асиметричної дії. Стратагем це евристичне застосування воєнної хитрості. Воно розкриває зміст психологічних механізмів, що реалізуються у процесах застосування стратагем. Такий зміст полягає у цілеспрямованому зниженні антиципаційного та когнітивного потенціалу опонента, зменшення його функціональної вправності, максимізації власного здобутку та мінімізації здобутку опонента на основі закономірностей психологічного впливу.

Психологічний зміст стратагем полягає у тому, що за умов їх застосування акцептор результату дії об'єкта впливу набуває нечіткого або безпосередньо вигідного суб'єкту дії характеру. Довільні дії суб'єкта при цьому впливають на процеси антиципації і мислення опонента таким чином, що ймовірність отримання

потрібного суб'єкту результату збільшується. В основі механізму реалізації стратагем знаходиться принцип вивільнення функціональної системи від надлишкових ступенів свободи її компонентів в процесі формування акцептору результату дії. Евристична функція стратагем у контексті реалізації наведеного принципу полягає у тому, щоби навмисно та приховано змінювати попередньо очевидні об'єкту впливу умови актуальної ситуації, ускладнювати процеси пам'яті, знижувати його мотивацію до дії через збільшення компонентів прийняття рішення і ступенів свободи цих компонентів. Це відбувається завдяки навмисному створенню суб'єктом актуальної ситуації на основі певної стратагеми та знання психологічних особливостей об'єкта впливу. У прикладному психологічному сенсі стратагеми доцільно сприймати як універсальні функціонально-евристичні моделі (програми) асиметричної дії в умовах конфлікту і конкуренції. Зміст та психологічний механізм стратагем реалізують оптимальність думок, операцій, підходів і засобів у прагматичному проектуванні моделей виконання завдань суб'єктом дії, його адаптивної та розвивальної поведінки.

Отже, стратагемне мислення на переговорах означає неортодоксальні, а здебільшого, парадоксальні шляхи досягнення цілей. Скрізь, де потрібен вииграш в боротьбі, необхідне стратагемне мислення. В межах дипломатичних переговорів стратагемний підхід розкривається як сума цілеспрямованих заходів, розрахованих на реалізацію довгострокового стратегічного плану, що забезпечує вирішення кардинальних завдань.

Висновки. Дослідження перспективного розвитку компетенцій військового персоналу командного складу у сфері стратегування надають підстави для висновку про те, що:

1. у військово-професійній діяльності необхідно творчо використовувати найрізноманітніші стратагеми в залежності від ситуації, що склалася. В цьому сенсі стратагемний підхід тісно пов'язаний із ситуаційним аналізом;
2. за допомогою стратагем можна визначати тактичні ходи, розраховувати оперативні прийоми і передбачати їх наслідки, використовувати психологічні особливості супротивників, що в кінцевому результаті забезпечує успішність військових операцій та посилення бойової міцності підрозділів.
3. стратегування є перспективним напрямком розвитку професіоналізації у сфері військової діяльності та викликом воєнного сьогодення в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Задунайський В. (2017) Військове мистецтво запорожців часів Хотинської війни 1621 р. та його аналоги в «Мистецтві Війни» Сунь-Дзи: універсальність і самотність. Історичні і політологічні дослідження. Донецьк. № 1. С. 17-29.
2. Задунайський В. (2018) Козацькі стратегії і стратегеми під час кампанії 2649 р. та їхні аналоги у «Стратегемах» Секста Юлія Фронтіна. Історичні і політологічні дослідження. Донецьк. № 2. С. 31–44.

3. Катков О. (2022) 36 китайських стратегем із російським доповненням і висновки для всіх. <https://mil.biz.ua/blog/36-китайських-стратегем-із-російським-д>
4. Хайрулін, О. (2022). Функціонально-ігрові закономірності стратегем. Вісник Національного університету оборони України, 64(6), 126–135. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-64-6-126-135>
5. VandenBos, Gary R. (2007) APA dictionary of psychology. <https://psycnet.apa.org/record/2006-11044-000>.
6. Thomas Timothy L. (2007) The Chinese military's strategic mind-set. URL: <https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-monographs/239264>
7. Thomas Timothy. (2003) New Developments in Chinese Strategic Psychological Warfare. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA434978.pdf>
8. Fang, T. (2014). Understanding Chinese culture and communication: The Yin Yang approach.. Global Leadership Practices, London: Palgrave Macmillan. pp. 171-187.

Климюк К. С.,
вчитель фізики Рівненського ліцею «Український»
klymiuk@rug.rv.ua

ТЕОРІЯ МНОЖИННОГО ІНТЕЛЕКТУ Г. ГЕРДНЕРА ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ОСВІТІ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

У цій статті представлено аналіз теорії множинного інтелекту, розробленої Говардом Гарднером, що пропонує новаторський погляд на природу людського інтелекту. На противагу традиційному розумінню інтелекту як єдиної здатності, Гарднер стверджує, що він складається з восьми відносно незалежних інтелектів: вербально-лінгвістичного, логіко-математичного, просторово-візуального, тілесно-кінестетичного, музичного, міжособистісного, внутрішньоособистісного та натуралістичного.

Стаття детально розглядає кожен із цих інтелектів, їхні характерні риси та прояви. Особливу увагу приділено застосуванню теорії множинного інтелекту в освітньому процесі, зокрема для обдарованих дітей. Автор акцентує увагу на важливості індивідуалізації та диференціації навчального процесу, а також на використанні проєктного та творчого навчання.

Ключові слова: теорія множинного інтелекту, Говард Гарднер, типи інтелекту, обдаровані діти.

This article presents an analysis of the theory of multiple intelligences, developed by Howard Gardner, which offers an innovative perspective on the nature of human intelligence. In contrast to the traditional understanding of intelligence as a single ability, Gardner argues that it consists of eight relatively independent intelligences: verbal-linguistic, logical-mathematical, spatial-visual, bodily-kinesthetic, musical, interpersonal, intrapersonal and naturalistic.

The article examines each of these intelligences in detail, their characteristic features and manifestations. Particular attention is paid to the application of the theory

of multiple intelligences in the educational process, especially for gifted children. The author emphasizes the importance of individualization and differentiation of the learning process, as well as the use of project-based and creative learning.

Keywords: theory of multiple intelligences, Howard Gardner, types of intelligence, gifted children.

Теорія множинного інтелекту, запропонована американським психологом Говардом Гарднером у 1983 році, є революційним поглядом на природу людського інтелекту. Вона відкидає традиційне уявлення про інтелект як єдину, унітарну здатність, яку можна виміряти за допомогою стандартизованих тестів. Натомість Гарднер стверджує, що інтелект складається з восьми відносно незалежних інтелектів, кожен з яких має свою власну унікальну структуру та функцію. Розглянемо кожен із них.

Вербально-лінгвістичний інтелект – це витончена здатність до ефективного володіння мовою, що проявляється як в усній, так і в письмовій формі. Особи з розвиненим вербально-лінгвістичним інтелектом демонструють майстерність у вираженні думок та ідей, використовуючи багатий словниковий запас та різноманітні мовні конструкції. Вони відзначаються вмінням вести глибокі діалоги, брати участь у змістовних дискусіях та виступати з переконливими публічними промовами. Їх аналітичні здібності дозволяють швидко та точно інтерпретувати письмові тексти, виокремлюючи ключові ідеї, визначаючи аргументи та розкриваючи прихований зміст. Такі особи володіють мистецтвом письма, створюючи різноманітні тексти, включаючи есе, статті, звіти та художні твори. Вони також мають навички редагування та коректури, що дозволяє їм створювати якісні та зрозумілі письмові роботи. Часто вони виявляють схильність до вивчення іноземних мов, легко засвоюючи нові слова, граматичні правила та мовні конструкції. У вільний час вони насолоджуються словесними іграми, розгадуванням кросвордів, ребусів та іншими головоломками, що вимагають застосування мовних навичок.

Логіко-математичний інтелект – це характеристика ефективно використовувати логіку, числа та абстрактне мислення. Люди з розвиненим логіко-математичним інтелектом вміють аналізувати проблеми, виявляти закономірності та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити логічні висновки, використовуючи дедуктивні та індуктивні методи мислення. Вони мають здатність швидко і точно виконувати математичні операції, розв'язувати алгебраїчні та геометричні задачі, розуміють математичні концепції та можуть застосовувати їх на практиці. Особи можуть мислити абстрактно,

використовуючи символи, моделі та схеми та здатні систематично підходити до вирішення завдань.

Просторово-візуальний інтелект – це можливість ефективно сприймати, обробляти та використовувати візуальну та просторову інформацію. Люди з розвиненим просторово-візуальним інтелектом можуть створювати чіткі ментальні образи, уявляти об'єкти в трьох вимірах і маніпулювати цими образами в своїй уяві. Вони легко перетворюють абстрактні ідеї в конкретні візуальні представлення, мають здатність розуміти та аналізувати просторові відносини, орієнтуватися в просторі та визначати розташування об'єктів, можуть легко читати карти, схеми та діаграми. Такі особи створюють оригінальні візуальні образи, розробляють дизайн і проектують нові об'єкти, виражаючи свої ідеї за допомогою малюнка, живопису, скульптури та інших видів мистецтва.

Тілесно-кінестетичний інтелект – це здатність ефективно використовувати своє тіло для вираження думок, почуттів і виконання фізичних завдань. Люди з розвиненим тілесно-кінестетичним інтелектом мають чудову координацію рухів, баланс і спритність, можуть точно і плавно виконувати складні фізичні завдання. Вони вміють використовувати своє тіло для вираження емоцій, ідей і почуттів та ефективно спілкуватися за допомогою жестів, міміки і рухів. Мають хорошу фізичну силу, витривалість і гнучкість, виконують важкі фізичні роботи і займаються спортом, мають високу тактильну чутливість, що дозволяє їм розрізняти різні текстури, температури і форми. Такі люди можуть ефективно працювати з різними матеріалами і інструментами. Краще запам'ятовують інформацію, коли вона пов'язана з фізичними діями. Вони здатні до творчого використання тіла в танці, акторській майстерності, спорті та інших видах діяльності.

Музичний інтелект – це властивість розпізнавати, створювати та виконувати музику. Люди з розвиненим музичним інтелектом можуть легко розпізнавати мелодії, ритми, тональності та інші музичні елементи, швидко запам'ятовувати музичні твори та розрізняти різні музичні стилі. Вони мають здатність складати музику, писати пісні та створювати музичні аранжування, використовувати різні музичні інструменти та технології для створення музики. Розуміючи музичну теорію, включаючи нотацію, гармонію та композицію, аналізуючи музичні твори, вони можуть відчувати емоційний вплив музики та знають, як музика впливає на настрій та емоції, часто використовують музику для вираження своїх емоцій. Такі особи мають гарний музичний слух, що дозволяє їм точно розрізняти висоту звуку, тембр та інші музичні характеристики.

Згідно з теорією множинного інтелекту Говарда Гарднера, міжособистісний інтелект – це здатність розуміти та ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Люди з розвиненим міжособистісним інтелектом мають високу емпатію, тобто здатність співпереживати та розуміти почуття інших, можуть розпізнавати емоції за мімікою, жестами та тоном голосу, здатні розуміти мотиви та наміри інших людей, навіть якщо вони не висловлюються відкрито. Вони вміють налагоджувати контакт з різними людьми, будувати довірливі та міцні стосунки, працювати в команді та співпрацювати з іншими, лідирувати та надихати інших.

Внутрішньоособистісний інтелект – це властивість розуміти себе, свої емоції, мотиви, цінності та внутрішні процеси. Цей тип інтелекту дозволяє людині: розуміти свої сильні та слабкі сторони, розпізнавати свої емоції та їхні причини, усвідомлювати свої цінності та переконання.

Натуралістичний інтелект, згідно з теорією множинного інтелекту Говарда Гарднера, – це можливість розпізнавати, класифікувати та розуміти об'єкти та явища природи. Такі люди легко розрізняють різні види рослин, тварин, мінералів та інших об'єктів природи. Вони вміють класифікувати ці об'єкти за різними ознаками, такими як вид, рід, родина, екосистема, мають здатність розуміти складні природні процеси, такі як кругообіг води, еволюція, екологічні взаємодії тощо. Вони розуміють, як живі організми та неживі компоненти взаємодіють у межах екологічних систем та усвідомлюють важливість збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги.

Теорія множинного інтелекту, розроблена Говардом Гарднером, пропонує новаторський підхід до освіти, особливо для обдарованих дітей. Замість традиційного фокусування на академічних здібностях, вона наголошує на важливості визнання та розвитку різноманітних інтелектуальних сильних сторін. Адже кожна обдарована дитина унікальна, володіючи власним набором сильних сторін, інтересів та стилів навчання. Індивідуалізація передбачає адаптацію навчальної програми та методів навчання до індивідуальних потреб кожної дитини. Тому актуальним стає використання індивідуальних навчальних планів (ІНП), які враховують сильні сторони та інтереси дитини, надання можливості вибору навчальних завдань та проектів, а також застосування різноманітних навчальних матеріалів та ресурсів, що відповідають різним типам інтелекту.

Диференціація передбачає модифікацію навчального процесу для задоволення потреб різних учнів у класі. Для обдарованих дітей це означає надання можливостей для поглибленого вивчення тем, що їх цікавлять, та розвитку їхніх сильних сторін. Важливо забезпечити складніші завдання та проекти, залучити до дослідницької діяльності та самостійного навчання, а

також створити можливості для навчання в малих групах або індивідуально з наставником.

Проектне навчання передбачає залучення учнів до виконання реальних проектів, що вимагають застосування різних навичок та знань. Для обдарованих дітей це можливість проявити свою творчість, критичне мислення та лідерські якості. Це може бути розробка міждисциплінарних проектів, що вимагають використання різних типів інтелекту.

Творче навчання передбачає заохочення учнів до творчого самовираження та розвитку творчих здібностей. Для обдарованих дітей це можливість проявити свою оригінальність, уяву та інноваційність. Залучення до мистецьких проектів, таких як малювання, музика, театр, танці, а також заохочення до творчого письма, створення віршів, оповідань, сценаріїв, можуть бути ефективними варіантами співпраці.

Оцінювання має бути різноманітним та враховувати різні типи інтелекту. Замість традиційних тестів та іспитів слід використовувати портфоліо, проекти, презентації та інші форми оцінювання.

Застосування теорії множинного інтелекту в освіті обдарованих дітей дозволяє створити більш гнучке, цікаве та ефективне навчальне середовище, яке відповідає їхнім індивідуальним потребам та сприяє розвитку їхнього повного потенціалу.

Традиційний підхід до навчання часто зосереджується лише на академічних здібностях. Натомість теорія множинного інтелекту дозволяє педагогам розпізнати та оцінити різноманітні форми обдарованості, такі як творча, соціальна, практична, та розробити навчальні програми, що враховують ці різноманітні форми обдарованості, надаючи обдарованим дітям можливість розвинути свої унікальні таланти.

Теорія множинного інтелекту сприяє створенню інклюзивного освітнього середовища, де кожен учень відчуває себе цінним та важливим, має можливість досягти успіху, незалежно від своїх сильних сторін, та навчається в атмосфері поваги та підтримки.

Застосування теорії множинного інтелекту в освіті обдарованих дітей є важливим кроком до створення освітньої системи, яка визнає та цінує різноманітність талантів, сприяє розвитку повного потенціалу кожної дитини та готує обдарованих дітей до успішного та повноцінного життя.

Ключова М. О.,
заступник директора з виховної роботи
Новодонецького опорного закладу
загальної середньої освіти I-III ступенів
Новодонецької селищної ради
Донецької області,
the79darinka@gmail.com

Кулініч О. Б.,
Заступник директора з навчально-виховної роботи
Добропільського навчально-виховного комплексу
«Спеціалізована школа I-III ступенів №4 з поглибленим вивченням
окремих предметів - дошкільний навчальний заклад»
Добропільської міської ради Донецької області,
okclas2020@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНІВ

Анотація. У статті розглянуто приклади використання технологій штучного інтелекту в роботі з дітьми на уроках та в позаурочній діяльності. Поєднання soft skills та можливості нейромережі розширює форми роботи з розвитку критичного та креативного мислення. Уміння формулювати запити та критично опрацьовувати приклади дозволяє вирішити питання одноманітності та рутинного виконання поставлених завдань, робить процес навчання цікавим та захоплюючим. У статті наведено приклади використання можливостей ШІ для написання текстів, пошуку ідей для творчості.

Ключові слова: штучний інтелект, обдарованість, інноваційні технології, індивідуалізація навчання.

Abstract. The article discusses examples of the use of artificial intelligence technologies in working with children in the classroom and in extracurricular activities. The combination of soft skills and neural network capabilities expands the forms of work on the development of critical and creative thinking. The ability to formulate queries and critically analyze examples helps to solve the problem of monotony and routine tasks, and makes the learning process interesting and exciting. The article provides examples of how AI capabilities can be used to write texts and find ideas for creativity.

Keywords: artificial intelligence, giftedness, innovative technologies, individualization of learning.

Розвиток обдарованості учнів у сучасній освіті є не лише актуальним, але й стратегічно важливим завданням, адже саме освітня галузь – майбутнє суспільства. В умовах стрімкого розвитку технологій (Революція 4.0), глобалізації та зростання фахової конкуренції потреба в креативних, інноваційних та висококваліфікованих фахівцях стає дедалі гострішою. Це зумовлено низкою факторів, серед яких запити суспільства (ринок праці,

інтелектуальний потенціал нації) та економічний розвиток (інновації та технологічний прогрес є основними передумовами економічного зростання, а тому обдаровані люди, більше здатні до наукових відкриттів, створення інновацій та вирішення творчих задач, виступають рушієм технологічного та економічного розвитку країни).

В освітньому процесі необхідно ефективно організувати роботу педагогів з обдарованими учнями, адже вони потребують не лише створення оптимальних умов для їхнього розвитку, але й психологічної підтримки для підготовки до інтенсивної роботи й самовдосконалення.

Обдаровані діти – це учні, які рано демонструють виняткові здібності до певних видів діяльності (інтелектуальна обдарованість, творча, загальна, спортивна тощо). Вони вирізняються серед своїх однолітків яскраво вираженими можливостями досягати результатів на якісно вищому рівні, що перевищує загальноприйняті стандарти. Їхні успіхи є систематичними, а не випадковими.

Ці діти характеризуються розвиненим мисленням, набагато кращим запам'ятовуванням навчального матеріалу, розвиненими навичками самоконтролю, високою працездатністю та іншими якостями. Вони виявляють високу розумову активність, схильність до інтелектуальної діяльності, оригінальність, свободу самовираження, багату уяву, розвинені різні види пам'яті, швидку реакцію, здатність критично оцінювати явища та стереотипи.

Такі діти завжди уважні, зосереджені, готові до інтенсивної роботи, що переростає в працьовитість і потребу постійної діяльності. Їхнє мислення відрізняється високою оперативністю та продуктивністю. Коло їхніх пізнавальних інтересів постійно розширюється, стимулюючи розумову активність.

Одним із напрямів розвитку обдарованості є індивідуалізація навчання, що включає створення індивідуальних освітніх траєкторій. Вони спрямовані на розвиток особливостей та потреб кожного учня. Ефективними також є диференційовані завдання, використання проектної та дослідницької діяльності. Сприяє розвиткові обдарованості розвивальне середовище: гуртки, творчі студії, інтелектуальні конкурси та олімпіади, участь в конференціях та семінарах. Розповсюдженими також є методи проблемного навчання, дискусії/дебати, інтерактивні форми навчання, що стимулюють учнів до генерування власних ідей, пошуку нестандартних рішень та розвивають критичне мислення.

Отже, розвиток обдарованості учнів є важливим завданням сучасної освіти, що потребує комплексного підходу та використання передового педагогічного досвіду.

Зміна освітніх трендів, спричинена розвитком технологій, зумовила формування так званих soft skills – навичок міжособистісного та безконфліктного

спілкування, креативності, лідерських якостей, критичного мислення, вміння працювати в команді тощо. Ці навички дають можливість швидко адаптуватися в суспільстві, включатися в роботу в колективі та ефективно працювати і співпрацювати.

Освітні програми спрямовані переважно на формування hard skills, тобто навичок, пов'язаних із практичною роботою та фундаментальними знаннями. Порівняно із soft skills вони є більш конкретними та звужують загальні компетентності учнів. Включення цих навичок в освітні програми є складником модернізації змісту освіти й реалізується через впровадження спецкурсів, курсів за вибором, організацію тренінгів, майстер-класів тощо (в очному або змішаному форматі), а також за допомогою використання інтерактивних та інноваційних методів навчання (проектна діяльність, гейміфікація, рольові ігри, технології штучного інтелекту тощо).

Діти завжди тримають руку на пульсі змін, які відбуваються в освіті. І це не стосується лише новинок в іграх чи в модних тенденціях. Зазвичай для того, щоб полегшити чи пришвидшити виконання рутинних або нецікавих завдань, учні шукають так звані «способи обійти систему». І це не завжди списування чи копіювання готової інформації (про це варто говорити, звертаючись до правил дотримання доброчесності). В пошуках ідей діти звертаються до глобальної мережі, щоб зекономити час та оптимізувати процес навчання, залишаючи місце на відпочинок чи заняття улюбленою справою.

У школі діти значно раніше за вчителів опанували пошукові системи, стали активно використовувати чат GPT чи Bard для вирішення поставлених питань або виконання домашніх завдань. Педагоги зіткнулися з проблемою, яка вийшла за межі традиційного уявлення про плагіат чи академічну доброчесність. Виконані штучним інтелектом завдання демонстрували унікальність та не мали значних ознак списування. Самостійність написаних творів чи розв'язаних задач можна було визначити лише за власним досвідом спілкування з дитиною, що заважало адекватно оцінити рівень засвоєння знань і розвитку вмінь та навичок працювати з літературою.

Штучний інтелект стрімко увірвався в наше життя та тримає міцні позиції щодо своєї популярності. Про нього в освіті говорять сьогодні дуже багато, бо ця тема стосується майже кожного, чия робота хоча б частково пов'язана з інформацією.

Поява штучного інтелекту змінила традиційний підхід до пошуку інформації. Зникла необхідність годинами працювати з літературою, ретельно вивчати статті та виписувати необхідне для подальшого опрацювання. Ці функції взяв на себе ШІ, який дуже швидко вчиться та вдосконалюється. Генерування ідей стало в нагоді в багатьох сферах: від менеджменту виробництва до освіти й науки.

Переосмислення ролі інформації стало ключовим у роботі зі штучним інтелектом, тому вихованню інформаційної гігієни приділяють багато уваги. Саме це дозволить сформуванню в дитини критичне ставлення до прочитаного чи почутого, вміння міркувати та обґрунтовувати власні погляди, виробити звичку перевіряти та переперевіряти, стати свідомим споживачем інформації.

Це зумовило перегляд принципів роботи з інформаційними технологіями буквально з перших тижнів появи штучного інтелекту в широкому доступі. Науковці, фахівці різних галузей почали розробляти стратегії використання штучного інтелекту в роботі, досліджувати його вплив на свідомість користувачів, визначати ризики, пов'язані з використанням в роботі інструментів штучного інтелекту.

Велика кількість застосунків дозволяє не просто бездумно довіряти виконання окремих завдань комп'ютеру, а й економити час на рутинні операції, тож штучний інтелект дозволяє швидко вирішувати такі питання, які раніше забирали сили. Зокрема це пошук даних, пошук джерел, які стосуються знайденої інформації, необхідної для написання тієї чи іншої роботи.

Для отримання необхідної відповіді треба написати якісний промт (питання, яке ставить користувач під час спілкування з мовною моделлю штучного інтелекту). Як виявилось, зробити це не так легко, як могло б здатися на перший погляд. Звичайний запит може перетворитися на щось досить безглузде, якщо його сформулювати неправильно, тому навчитися це робити треба ще на перших кроках знайомства зі штучним інтелектом.

За допомогою нейромережі ми можемо отримати відомості з глобального цифрового простору за лічені хвилини. Тепер питання: «Що буде робити штучний інтелект, якщо не знайде відповідної інформації?» Відповідь така: «Він створює вигадану реальність, передаючи її як достовірну». Промовистим став такий приклад: на уроці літератури діти виконували завдання щодо написання паспорту повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» за поданими опорними запитаннями. Для пошуку відповіді було використано ChatGPT і його аналог Google Bard. На питання «Як помер Омелько Кайдаш» нейромережа відповіла: «Старий Омелько помер від емфіземи легень. Він помер у своєму ліжку, в оточенні рідних. Перед смертю він сказав: «Я вже старий, настав мій час, я й так немало пожив на світі, і добре й зле бачив. Я...».

Такий приклад можна використати на уроці для того, щоб продемонструвати цінність критично сприймати інформацію, необхідність володіти достатнім обсягом знань для роботи з текстом. Для дітей буде повчально потренуватися писати промти на різні теми, аналізувати відповіді, додавати фільтри до запитів та перевіряти результат. Також можна запропонувати учням позмагатися з нейромережею та влаштувати «батл», під

час якого діти в групі намагаються вирішити такий самий запит, який подають для ШІ. З першого разу такий вид діяльності може викликати певні труднощі, але якщо цю роботу виконувати в системі та закінчувати рефлексією, поступово якість запитів і відповідей стане кращою.

Тож працювати з дітьми в епоху швидкого розвитку інформаційних систем не лише складно, а й доволі цікаво. Дитина зазвичай мислить нестандартно, а нестандартне мислення руйнує будь-які стереотипи. І саме стереотипне мислення може бути притаманне штучному інтелекту.

Неможливо проконтролювати отриману відповідь, коли не знаєш, про що йдеться в тому чи іншому повідомленні або в тій чи іншій темі. І щоб правильно й адекватно оцінити ситуацію, необхідно бути в ній добре обізнаними. Штучний інтелект допомагає лише сформулювати готові думки і не є панацеєю для вирішення будь-яких завдань. Для штучного інтелекту характерні такі риси, як генеративність, що дозволяє ідеї втілювати в життя, давати їм подальший розвиток.

Уже сьогодні є велика кількість застосунків, які розширюють свої функції за допомогою додавання можливостей нейромережі у свій інтерфейс. Для створення зображень, графіків, ілюстрацій, генерування відео чи аудіозапису, створення плану засідання чи написання статті, есе або твору чи презентації необхідно лише обрати потрібну функцію та прописати очікуваний результат - і справу зроблено.

Соціальні мережі та різні інформаційні платформи міцно закріпились у свідомості людей. Діти витрачають більшість часу, спостерігаючи за віртуальним життям, активно шукають своє місце в цьому просторі, вчаться презентувати себе. Такі прагнення можна спрямувати на здобуття знань, зробити ШІ другом і помічником, показати, як якісний промт впливає на результат, навчити прописувати найменші деталі в запитах для отримання очікуваної інформації, яка не розчарує, а надихне на креативні думки та нестандартні рішення.

Наприклад, якщо ми пропонуємо написати той чи інший твір або пишемо есе і нам бракує ідей для подальшої роботи, то можна запропонувати штучному інтелекту написати звичайний твір. Якщо ми зробимо запит: «Напиши твір про добро. Звісно ж, як результат отримаємо шаблонний звичайний твір, який нічим не відрізняється від інших. Такий результат не принесе задоволення від праці. Для порівняння ми подамо промт на зразок: «Напиши твір, у якому розкажи, що є добро і що є зло. Обов'язково зверни увагу на вічне протистояння між силами добра і зла, де добро завжди перемагає. Твір має бути від людини певного віку певної освіти певного світогляду або певного вірування». І тоді штучний інтелект дасть більш досконалий текст.

Необхідно розповідати дітям, що на загальну тему штучний інтелект дасть загальну відповідь, тому вчитися писати промти є першочерговим завданням під час взаємодії з нейромережею. Необхідно тренувати цю навичку, а починати треба з найменшого. Спочатку запропонувати дітям у запиті написання лише тему твору. Потім прочитати, що вийшло, проаналізувати отриманий результат. Після цього запропонувати уточнити, що саме діти хочуть обов'язково побачити в тексті, проаналізувати результат на цьому етапі. Для кращого розуміння ситуації запропонувати дітям використовувати шаблонні фрази з уточненнями. Таким чином буде відбуватися процес удосконалення навичок запитувати та аналізувати отримані відповіді.

Кожен написаний промт має бути чітко продуманим і правильно сформульованим. Уміння робити запити знадобиться дітям у майбутньому, коли вони підуть працювати в такі умови, де треба буде вирішувати величезну кількість завдань за обмежений час.

Світ – і відповідно освіта – безповоротно змінився з початком пандемії в 2019 році. Класна система навчання змінилася дистанційною формою: онлайн уроки та цифрові технології надовго увійшли у життя учнів та педагогів. Відтак, аби досягти певного успіху в навчанні, недостатньо просто оволодіти знаннями. Необхідно ще добре орієнтуватися у цифровому світі, у діджитал-технологіях та сформувати вміння учитися впродовж життя. Оскільки цифрове середовище відкрило доступ до будь-якої навчальної інформації, то й відповідно змінився набір навичок, за допомогою яких можна ті знання здобути.

Дистанційна освіта вимагає розвитку не лише ключових компетентностей, а й умінь швидко орієнтуватися у постійно змінному світі. Навіть від початку впровадження штучного інтелекту (приблизно 2022 рік) і до сьогодні (тобто лише за 2 роки) можна спостерігати швидкий розвиток та удосконалення машинної моделі.

Технології сучасного світу розвиваються за експонентою – у тисячі разів швидше, ніж сто років тому. Для успішного навчання (а в подальшому – успішної професійної кар'єри) необхідно постійно розвиватися та вдосконалюватися. Обдаровані учні роблять це швидше і потребують постійного педагогічного й психологічного супроводу. Отже, використання технологій штучного інтелекту сприяє ефективному розвитку обдарованості учнів і має великі перспективи за умови коректного впровадження в освітній процес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Віннічук А., Крупка В. (2024). Інноваційні технології активізації читацької діяльності учнів школи. Міжнародний науковий журнал освіти та лінгвістики, 3 (1), 35–46.
2. Мельник, М. Ю. (2024). Ідентифікація та супровід розвитку обдарованості в умовах війни. Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку: матеріали, 354.

3. Пилипенко, О. Є. (2024). Інноваційні технології в сучасній системі освіти. Обдаровані діти—скарб нації!: матеріали V Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 23–29 жовтня 2024 року).—Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024.—1604 с., 1124.
4. Топузов, О. М., & Алексеева, С. В. (2024). Можливості використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів середньої освіти в умовах воєнного стану. Український педагогічний журнал, 1, 5-11.

Ковальова О. А.,
кандидат психологічних наук,
завідувач відділу проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України, м. Київ,
koksana400@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-0161-4026

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ПІДХОДИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються різні підходи до структури громадянської компетентності та методів її оцінювання у міжнародному контексті. Визначено ключові компоненти компетентності – знання, навички, цінності – та охарактеризовано такі міжнародні стандарти й дослідження, як Рамка компетентностей Ради Європи, NAEP у США та ICCS від IEA. Український контекст згадується у зв'язку із впровадженням громадянської освіти у школах і необхідністю розвитку інструментів її оцінювання.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянська освіта, ICCS, NAEP, демократичні цінності, оцінювання компетентностей.

Abstract. The article explores various approaches to the structure of civic competence and methods for its assessment in the international context. It outlines the key components of competence—knowledge, skills, and values—and describes international standards and studies such as the Council of Europe's Competence Framework, the NAEP in the United States, and the IEA's ICCS. The Ukrainian context is mentioned in relation to the implementation of civic education in schools and the need to develop tools for its assessment.

Keywords: civic competence, civic education, ICCS, NAEP, democratic values, competence assessment.

Поняття «громадянська компетентність» сформувалося як відповідь на виклики демократичного розвитку суспільств. Воно розвинулося від традиційних уявлень про політичну грамотність до широкої моделі, що включає соціальні, культурні та екологічні аспекти. У ХХІ столітті воно стало невід'ємним компонентом освітніх систем у більшості демократичних країн та ключовою компетентністю для ефективного функціонування сучасного

громадянського суспільства. Громадянська компетентність – це здатність особи ефективно реалізувати права і обов’язки громадянина у демократичному суспільстві. Вона охоплює комплекс знань про суспільство та демократію, вмінь і навичок участі у громадському житті, а також цінностей і установок, що сприяють відповідальній та активній громадянській позиції [1].

Науковці сходяться на тому, що громадянська компетентність має складний, багатовимірний характер. Зазвичай її структуру описують через ключові компоненти: знання, вміння/навички та цінності/установки громадянина [2]. Знаннєвий компонент включає обізнаність з громадянськими правами, політичними інститутами, законами і історією – тобто рівень «громадянської грамотності» особи. Компетентні громадяни повинні також мати розвинені інтелектуальні та практичні навички – здатність критично мислити, аргументовано висловлювати думки, співпрацювати з іншими, вирішувати суспільні проблеми та брати участь у колективному прийнятті рішень. Не менш важливим є ціннісно-емоційний аспект: установки і риси характеру, такі як повага до прав людини, толерантність, почуття відповідальності, справедливості та готовність залучатися до життя громади.

Академічні дослідження пропонують різні моделі громадянської компетентності. Наприклад, дослідники з Об’єднаного дослідницького центру ЄС (JRC) розробили *композитний індикатор громадянської компетентності* (Civic Competence Composite Indicator, CCCI), що вимірює цей феномен за чотирма основними вимірами: «установки учасника суспільного життя» (цікавість до участі в громадських справах, відчуття спроможності впливати на ситуацію), «громадянські цінності» (ставлення до важливості голосування, волонтерства, законослухняності тощо), «цінності соціальної справедливості» (ставлення до рівності, прав меншин, гендерної рівності) та «знання і навички для демократії» (результати тестів на розуміння демократичних принципів) [3]. Така модель відображає збалансований підхід: громадянин має не лише знати про демократію, але й поділяти демократичні цінності (як-от рівність і соціальна справедливість) та виявляти готовність брати участь у житті суспільства. Загалом, численні дослідження підтверджують, що для високого рівня громадянської компетентності необхідний розвиток усіх зазначених компонентів одночасно.

Рада Європи у 2016 році ухвалила Рамку компетентностей для культури демократії [4], яка містить детальний перелік цінностей (наприклад, справедливість, повага до гідності), ставлень (відкритість, відповідальність), умінь (критичне мислення, вміння вести діалог) і знань (розуміння демократичних процесів, прав та обов’язків), що разом утворюють профіль громадянської (демократичної) компетентності. У США подібний підхід

відображено в національних стандартах громадянської освіти [5]: так, Національна оцінка освітнього прогресу (NAEP) з громадянства виділяє три взаємопов'язані компоненти – громадянські знання, громадянські вміння і громадянські диспозиції (цінності та якості громадянина). Знання охоплюють розуміння принципів і інституцій демократії, вміння – це інтелектуальні та практичні навички участі (наприклад, аналіз політичної інформації, уміння дискутувати), а диспозиції – усталені ставлення та чесноти, притаманні відповідальному громадянину (як-от повага до закону, толерантність, готовність співпрацювати).

Існує кілька масштабних академічних проєктів, що оцінюють рівень громадянської компетентності, насамперед серед школярів. Класичним прикладом є International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) 2009, 2016, 2022 [6], який охоплює десятки країн (включно з європейськими, США та ін.). Разом із TIMSS і PIRLS MEA дані ICCS визнані ЮНЕСКО надійною доказовою базою для дослідників, освітян і політиків, зацікавлених у моніторингу прогресу на шляху до Цілей сталого розвитку (ЦСР) 4 : отримання якісної освіти для всіх. Попередником ICCS було Міжнародне дослідження громадянської освіти (CIVED), проведене у 1999 році [7], яке оцінювало громадянські знання та залученість 14-річних учнів у 28 країнах, включаючи 23 європейські країни, дві країни Латинської Америки, Гонконг, Австралію та США. Концепція цих досліджень побудована на комплексному оцінюванні знань, умінь і ставлень учнів 13-14 років. Зокрема, інструментарій дослідження IEA включає: (1) тестові завдання на громадянські знання (факти і концепти про демократію, суспільство, права тощо); (2) завдання на уміння застосовувати знання (наприклад, проаналізувати політичну карикатуру або статтю); (3) анкети для учнів щодо їхніх уявлень про демократію та громадянство, (4) шкали для вимірювання ставлень з громадянських питань (наприклад, підтримка рівних прав, толерантність, довіра до інститутів) і (5) питання про наміри участі у громадянському житті (чи планує учень голосувати, протестувати, волонтерити тощо).

Такий підхід дозволяє отримати багатовимірний «портрет» громадянської компетентності молоді: від того, що учні знають, до того, як вони ставляться до демократичних цінностей і чи готові діяти як громадяни. Результати міжнародних досліджень подаються як середні бали знань (з поділом на рівні компетентності) та відсотки учнів, які погоджуються з певними цінностями чи мають намір брати участь у тих чи інших громадянських активностях. Наприклад, у рамках ICCS визначаються рівні володіння громадянськими знаннями (за шкалою), а також аналізуються показники підтримки учнями демократії, рівності, прав меншин, їхня довіра до державних інститутів, досвід участі в учнівському самоврядуванні тощо. Наукові публікації за даними цих

досліджень виявляють цікаві закономірності: так, було зафіксовано, що в країнах з нестабільною демократією високі знання про громадянство іноді корелюють з більш критичним ставленням до влади (нижчим рівнем довіри до інститутів) – це вказує, що компетентний громадянин може більш вимогливо оцінювати якість демократії.

Окрім міжнародних порівняльних досліджень, рівень громадянської компетентності вимірюється і в межах окремих країн через освітні оцінювання та дослідницькі проекти. У США, наприклад, кожні кілька років проводиться NAEP з громадянства – національне тестування учнів 4, 8 і 12 класів, яке перевіряє знання з громадянознавства, розуміння основних документів і принципів, а також уміння застосувати їх (аналізувати, робити висновки). До оцінювання NAEP також включають опитування щодо громадянських диспозицій – наскільки учні цінують громадянські чесноти, як вони ставляться до обов'язку голосувати, служити громаді тощо.

Результати NAEP звітуються за рівнями: базовий, достатній, високий рівень (Basic, Proficient, Advanced) – що дає уявлення, яка частка учнів досягає певного стандарту громадянської компетентності. В європейських країнах практикується різний підхід: деякі мають вбудовані в шкільні іспити чи випускні екзамени блоки з громадянської освіти, інші спираються на міжнародні дослідження (IEA, OECD) для оцінки національного прогресу.

У новому Державному стандарті освіти України [8] громадянська компетентність розглядається як ключова. У 2018 році була розроблена Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [9], яка визначає стратегічні напрями формування громадянських компетентностей учнів, які охоплюють цінності демократії, права людини, толерантність і активну участь у суспільному житті. Документ акцентує на системному запровадженні громадянської освіти в навчальні програми всіх рівнів, починаючи від початкової до старшої школи, з наголосом на інтерактивних і практичних підходах, таких як проектна діяльність, участь у самоврядуванні, волонтерстві та громадських ініціативах.

Із методів дослідження в США більш поширені стандартизовані тести, тоді як у європейських країнах нерідко застосовують якісні методи (проекти, портфоліо). OECD намагається розробити стандартизовані, але «автентичні» інструменти (наприклад, тест PISA з реальними сценаріями проблем). Є також відмінності у критеріях успішності: у деяких країнах достатнім рівнем вважається базове знання і лояльність до законів, в інших – очікується, що громадянин ще й проявлятиме критичне мислення, активно контролюватиме владу. Власне, поняття «компетентного громадянина» може включати елемент критичності до владних інститутів: дослідження показали, що у країнах з короткою історією демократії компетентна молодь може менше довіряти владі і

це не розглядається як негатив у контексті виховання активної громадянської позиції.

Підходи міжнародних організацій, як правило, намагаються бути універсальними і культурно нейтральними (зосереджуючись на принципах демократії, правах, глобальних питаннях). Натомість національні моделі завжди включають компонент, пов'язаний з любов'ю до своєї країни, знанням власної конституції, шануванням національних символів тощо – те, чого не знайти, скажімо, в оцінці PISA чи ICCS в загальному вигляді. Українська модель, наприклад, додає до «портрету» компетентного громадянина патріотизм і усвідомлення себе як громадянина України, що є природним для національної системи освіти.

Варто зазначити, що моделі і підходи різних рівнів активно впливають одна на одну. Міжнародні дослідження часто слугують дзеркалом, у яке дивляться національні освітні політики: побачивши низькі результати учнів у ICCS чи PISA, країни переглядають свої програми громадянської освіти. З іншого боку, міжнародні організації враховують досвід успішних національних ініціатив. Так, OECD при формуванні своєї рамки глобальної компетентності вивчала національні стандарти громадянської освіти різних країн, щоб інтегрувати найкращі практики. У ЄС розробка ключових компетентностей здійснювалася за участю експертів держав-членів, тому модель громадянської компетентності є збірним образом з національних моделей. Таким чином, відбувається поступова конвергенція уявлень: в сучасному світі існує загальне розуміння, якими якостями має володіти компетентний громадянин, навіть якщо шляхи їх розвитку та вимірювання можуть відрізнятися.

Висновки. Громадянська компетентність – один з фундаментальних результатів освіти у демократичному суспільстві. Аналіз світових підходів демонструє, що її структуру всюди визначають як поєднання знання про демократію, навичок участі і критичного мислення та ціннісних орієнтацій на підтримку прав і свобод. Академічні моделі, міжнародні рамки (ЄС, Рада Європи, OECD) та національні стандарти різних країн підтверджують цю багатовимірність компетентності. Оцінювання громадянської компетентності також носить комплексний характер: поєднуються тести й анкети, кількісні індикатори (бал знань, відсоток згодних із цінністю) та якісні спостереження. Міжнародні дослідження (як-от ICCS) надають стандартизовані інструменти для порівняння, тоді як національні системи деталізують критерії відповідно до свого контексту. Порівняння різних моделей показує, що хоча всі вони переслідують спільну мету формування активного, обізнаного і відповідального громадянина, акценти можуть різнитися – проте ці відмінності взаємодоповнюють одна одну. Зрештою, глобальний обмін досвідом сприяє

вдосконаленню як самих моделей громадянської компетентності, так і підходів до її розвитку й оцінювання в інтересах зміцнення демократії у світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D., & Barber, C. (2008). Measuring civic competence in Europe. In The Proceedings of IRC 2008. Joint Research Center, European Commission. URL: https://www.iea.nl/sites/default/files/2019-04/IRC2008_Hoskins_Villalba_etal.pdf#:~:text=learning%20outcomes%20%E2%80%93%20referred%20to,high%20level%20on%20all%20these
2. Jurs, P. (2014). Forming components of civic competence. *Journal of Teaching and Education*, 3(3), 265–277. https://www.researchgate.net/publication/292152525_FORMING_COMPONENTS_OF_CIVIC_COMPETENCE
3. Hoskins, B., Villalba, C. M. H., & Saisana, M. (2012). The 2011 Civic Competence Composite Indicator (CCCI-2): Measuring young people's civic competence across Europe based on the IEA International Citizenship and Civic Education study. Publications Office of the European Union. doi:10.2788/68609
4. Рада Європи. (2016). Рамка компетентностей для культури демократії. Страсбург: Рада Європи. Взято з https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/88/ramka_kompetentnostei_dlya_kultury_demokratiyi_ua.pdf
5. National Assessment Governing Board. (2018). Civics Framework for the 2018 National Assessment of Educational Progress. Washington, DC: U.S. Department of Education. Retrieved from <https://www.nagb.gov/content/dam/nagb/en/documents/publications/frameworks/civics/2018-civics-framework.pdf>
6. Schulz, W., Ainley, J., Cox, C., & Friedman, T. (Eds.). (2023). ICCS 2022 International Report: Becoming Citizens in a Changing World. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-20113-4>
7. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). (2004). IEA Civic Education Study, 1999: [United States and Cross-national] [Data set]. Inter-university Consortium for Political and Social Research. <https://doi.org/10.3886/ICPSR21661.v1> Retrieved from <https://www.icpsr.umich.edu/web/ICPSR/studies/21661>
8. Кабінет Міністрів України. (2020). Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова від 30 вересня 2020 р. № 898. Взято з https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/#google_vignette
9. Міністерство освіти і науки України. (2018). Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Отримано з <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>

Ковальова О. Б.,
викладач вищої категорії, методист
Дніпровського транспортно-економічного
фахового коледжу
kovalovaelena0@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Виховна діяльність класного керівника в усі часи мала надзвичайно велике соціальне значення. Проте зростання соціальної уваги до викладачів набуває особливої гостроти у сучасних умовах, коли істотно змінюються вимоги до людини з боку суспільства.

Сучасна українське суспільство характеризується динамічними змінами в економіці, політиці, у відносинах між суспільством і особистістю. Процеси диференціації й інтеграції, інтенсивні соціальне переміщення, ріст соціальної активності різних суспільних груп, нові соціально-економічні умови розвитку суспільства вимагають переоцінки, переосмислення статусу фахівця і особистості, як члена суспільства.

Ключові слова: концепція, принцип узгодженості, принцип взаєморозвитку, принцип саморозвитку, принцип рефлексивності, принцип особистого прикладу, принцип доброзичливості, принцип «виращування», принцип вільної відповідальності, принцип самовизначення, модель особистості випускника.

Annotation. The educational activity of the class teacher has always had an extremely great social significance. However, the growth of social attention to teachers acquires particular acuteness in modern conditions, when the requirements for a person from society are significantly changing.

Modern Ukrainian society is characterized by dynamic changes in the economy, politics, in relations between society and the individual. The processes of differentiation and integration, intensive social displacement, the growth of social activity of various social groups, new socio-economic conditions for the development of society require a reassessment, rethinking of the status of a specialist and an individual as a member of society.

Keywords: concept, principle of coherence, principle of mutual development, principle of self-development, principle of reflexivity, principle of personal example, principle of benevolence, principle of "cultivation", principle of free responsibility, principle of self-determination, model of the personality of a graduate.

Концепція формування і становлення фахівця нового типу повинна включати елементи виробничо-трудової і соціальної інфраструктури, урахувати всі особливості розвитку і реалізації потенціалу здобувача освіти забезпечувати сприятливі умови для його професійної підготовки, духовного розвитку, фізичного і морального здоров'я. при цьому необхідна наголошувати на розвиток здатності здобувача до самовдосконалення, на формування в них активної життєвої позиції, системи, що відповідають новим соціально-

економічним умовам цінностей, духовних інтересів, демократичних установок і принципів.

Концепція – це провідний задум, певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища; раптове народження ідеї, основної думки, художнього мотиву. Відносячи дане поняття визначення галузі педагогіки, можна сказати, що концепція виховної роботи класного керівника покликана виконувати такі функції: по-перше, виділення основної думки, ключової ідеї, що цементує створення виховного простору; по-друге, відбивати шляхи реалізації всього задуманого у життя[1].

За структурою ця концепція містить основні ідеї концепції особистісно орієнтованого виховання та концепції співробітництва.

Концепція особистісно орієнтованої освіти передбачає такий спосіб організації навчання та виховання, в процесі якого забезпечується всілякий облік можливостей та здібностей здобувачів освіти та створюються необхідні умови для розвитку їх індивідуальних здібностей. Згідно з цією концепцією педагог у своїй діяльності враховує інтереси та цінності здобувача освіти, стимулює їх ініціативу, заохочує всі їх творчі прояви.

Коли йдеться про концепцію співробітництва, то головною метою її розвитку є реалізація ідей відповідної педагогіки та властивих їй засобів навчання та виховання. А це передбачає застосування педагогом різних педагогічних технологій, адекватних цілям та принципам побудови виховного простору групи, в якій інструментом діяльності здобувачів освіти та педагогів стає співпраця.

Таким чином, концепцію моєї виховної роботи з групою можна назвати як концепцію особистісно орієнтованого виховання через співпрацю класного керівника та групи.

Реалізація всіх концептуальних ідей здійснюється через застосування у діяльності класного керівника певних принципів, які складають ще один блок концепції. Це такі принципи[3]:

- принцип узгодженості, що передбачає спільне обговорення конкретних завдань, способів вирішення; принцип взаєморозуміння, що виражає вміння учасників виховного процесу «встати» на позицію іншої людини, зрозуміти її потреби, наміри, задуми;
- принцип взаєморозвитку (мається на увазі як розвиток особистості здобувача освіти, а й дорослого – класного керівника, батька);
- принцип «виращування», за яким у групі створюються умови для поступового розширення свідомості, покрокового розвитку особистості здобувача освіти;
- принцип саморозвитку (передбачає створення в групі умов для появи у всіх суб'єктів виховного простору установки на усвідомлення цінності та

значущості індивідуального розвитку кожного);

- принцип рефлексивності (систематичне проведення аналізу та корекції діяльності, способів мислення та взаємодії колективу);
- принцип доброзичливості (опора на позитивне в особистості, на її індивідуальність, унікальність та особливість);
- принцип особистого прикладу (класний керівник не тільки транслює зразки культурного спілкування, мислення, організації діяльності, а й живе за цими зразками);
- принцип вільної відповідальності (передбачає, з одного боку, свободу дій та вчинків у стінах коледжу, а з іншого – відповідальність за загальний результат перед своєю совістю, перед іншими людьми, суспільством, природою та культурою);
- принцип самовизначення (усвідомлення себе унікальної та особливої особистості, усвідомлення своїх можливостей у досягненні ситуації успіху у справі, дії чи діяльності).

Модель особистості випускника: побудова інноваційного педагогічного процесу (у разі, виховного) спрямовано на досягнення колективом нової мети виховання. Ці риси особистості випускника та напрями її розвитку та становлять стратегічні виховні цілі роботи класного керівника. Їх досягнення уможлиблюється через побудову виховного простору на основі реалізації вищевикладених ідей та принципів. У цій моделі випускника представлені чотири основні напрями: «Людина соціальна», «Людина знаюча», «Людина культурна», «Людина – творча індивідуальність».

Виходячи з вищезгаданого, я виділила основні напрями діяльності класного керівника з реалізації концепції:

- робота зі здобувачами освіти (має таку структуру: робота з активом групи, індивідуальна робота, робота з профілактики правопорушень; робота зі збереження та зміцнення здоров'я; статеве виховання та ін.),
- робота з педагогічним колективом коледжу (заст. директора з НР, викладачами спецдисциплін, соцпедагогом, бібліотекарем та ін.),
- робота з батьками (включає роботу з батьківським комітетом групи, індивідуальні консультації та бесіди з батьками та ін.),
- робота з громадськістю (робота з культурними та дозвільними установами, закладами охорони здоров'я, з відділом опіки та піклування, з відділом у справах неповнолітніх та ін.),
- робота з самоосвіти (передбачає рефлексію власних педагогічних знахідок, освоєння нових педагогічних технологій та психолого-педагогічних основ природоподібної педагогіки, спрямованої на облік природних властивостей та особливостей здобувачів освіти, забезпечення наступності її розвитку, вивчення технологій, що зберігають здоров'я тощо).

Одна з найважливіших причин труднощів у впровадженні нових концептуальних педагогічних ідей чи самої концепції виховної роботи пов'язана, мій погляд, про те, як, як вони передаються у практику. Інформаційно-просвітницький спосіб передачі нового знання, що здійснюється шляхом його трансляції через різні джерела інформації, виявляється неефективним. У разі порушується принцип побудови виховного простору, проголошує адекватність діяльність засвоюваним знанням.

Для успішного здійснення концепції життя групи, по-перше, важливо організувати процес її усвідомленого прийняття (чи неприйняття і коригування). Кожний здобувач освіти повинен взяти участь у її побудові, як би пожити в її умовах, пропустивши все через систему своїх емоцій, потреб і ціннісних установок (індивідуальна робота).

По-друге, найбільш безболісно та ефективно втілення концепції у життя групи відбувається, якщо є актив групи, що займається цим за підтримки класного керівника. Це свого роду «група прориву», яка здійснює освоєння концепції як мотивовану та внутрішньоохвалювану діяльність. Сприяння класному керівнику – дуже важлива позиція, оскільки освоєння концепції супроводжується (як і будь-який творчий процес) серією проблем та протиріч (робота з активом групи).

По-третє, проблеми оволодіння сучасної культурою вимагають використання у виховному процесі спеціальних засобів і заходів стимулювання. Варто завжди пам'ятати, що людина входить у будь-яку (зокрема і виховну) діяльність лише тоді, коли це необхідно саме йому, коли він є певний мотив до її виконання, який відбиває наявність деяких потреб, які й зможе задовольнити цю діяльність. З цією метою таки використовуються в роботі групи стимули, тобто зовнішні спонукачі певної діяльності.

По-четверте, дослідження свідчать, що однією з причин неповноцінного розвитку та самореалізації здобувача освіти у групі є ситуація найсильнішої внутрішньої напруги та хворобливого стану. Так підлітки бояться навколишнього світу, чекаючи від нього усіляких неприємностей. Ця напруга виливається у когось у статеvu розбещеність, у деяких – у пристрасть до алкоголю та наркотиків, а у більшості – в агресію до всього навколишнього світу. Як мені здається, сьогодні настав час почати впроваджувати педагогічні технології в роботу класного керівника з профілактики асоціальної поведінки здобувачів освіти, збереження психологічного та фізичного здоров'я, статевого виховання.

По-п'яте, прийняттю транслююваних знань (як і освітнього, так і виховного характеру) сприяють власні успіхи здобувачів освіти, які зміцнюють їхню віру у власні сили та можливості. В них виникає бажання продовжувати розпочаті

відносини, долати ще більші труднощі. Створення ситуації успіху здобувачу освіти - це форма роботи класного керівника з педагогічним колективом коледжу. Ситуація успіху – найефективніший стимул пізнавальної діяльності[2].

По-шосте, є сенс поговорити про певні принципи співпраці класного керівника та батьків. Адже класний керівник та батьки несуть однакову відповідальність за виховання дітей, і той та інші є вихователями. Наші відносини будуються за принципом рівності. Звідси ще один принцип – етичність. Все спілкування класного керівника та батьків пронизане принципом взаємодопомоги у вихованні дітей, це, мабуть, найважливіше.

Будучи класним керівником 29 років, я усвідомлюю, що в реалізації даної концепції виховної роботи має безліч проблем і труднощів, але вважаю цю концепцію найбільш прийнятною в умовах коледжу та соціокультурного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левківський М. В. Історія педагогіки. підручник / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.
2. Марушкевич А. А., Спіцин Є С. Педагогіка. Навч. Посібник. Кив: ВПЦ КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. 383 с.
3. Пономарьов О. С. Відповідальність як педагогічна категорія : навч.-метод. посіб. / О. С. Пономарьов, Н. В. Середя, М. К. Чеботарьов. – Х. : Підручник НТУ «ХП», 2013. – 172 с.

Кожем'якіна І. В.,

*магістр державної служби та муніципального управління,
спеціаліст відділу кадрів,*

*Класичний приватний університет,
iryna.kozhemiakina.2529@gmail.com*

МОВНІ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Мова є головною ознакою нації. Підтримка розвитку мови та її передача наступним поколінням мусить бути першочерговим завданням для політиків та громадян будь якої країни. Проте, в сучасному світі є актуальним питання білінгвізму. До повномасштабного вторгнення Росії на територію незалежної України українцями неодноразово виносилось питання запровадження другої державної мови та узаконення статусу мов національних меншин. Війна видозмінила білінгвізм в Україні, тому питання ролі російської мови у повоєнній Україні є на часі до моменту свого остаточного рішення.

Ключові слова: українська мова, російська мові, білінгвізм, мовний конфлікт, пропаганда

Annotation. Language is the main feature of a nation. Supporting language

development and passing it on to future generations should be a top priority for politicians and citizens of any country. However, in today's world, the issue of bilingualism is a pressing one. Before Russia's full-scale invasion of independent Ukraine, Ukrainians repeatedly raised the issue of introducing a second state language and legalizing the status of national minority languages. The war changed bilingualism in Ukraine, so the question of the role of the Russian language in postwar Ukraine is still on the agenda until it is finally resolved.

Keywords: ukrainian language, russian language, bilingualism, language conflict, propaganda

На території України налічується близько 130 національних меншин. Підтримка їх власних засобів спілкування та питання щодо правового регулювання національно-етнічних відносин передбачається положенням законодавства, а саме у 10 та 11 статтях Конституції України. Згідно з 10 статтею, Конституцією гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин. А статтею 11 держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Мовний ландшафт України включає велику кількість мов: кримськотатарську, румунську, грецьку, угорську, польську та багато інших [3].

Не українська і не російська мови стали причиною ганебного нападу Путіна на Україну. Можна виділити декілька головних причин серед усього їх різноманіття:

- 1) відсутність відповідальності Росії за анексію Криму та вторгнення на Донбас;
- 2) тривала підтримка українськими політиками проросійських економічних та політичних зав'язків;
- 3) вигідне політико-економічне положення України, багатство природних ресурсів;
- 4) корупція та беззаконня, імпотентна судова система України.

Роки української незалежності показують нам, що російська мова в Україні ніколи не була пригніченою та радо сприймалась українцями в багатьох регіонах. Україна всю свою незалежність мала російськомовне телебачення, люди охоче споглядали російський контент, а політики активно співпрацювали з Росією та лобіювали її інтереси. Також, велика кількість українців багато років їздила до Росії на заробітки. Навіть після початку АТО у 2014 році, російська мова не зазнавала утисків в Україні. Проте, коли війна зачепила більшу українську територію, а російськомовне населення України найбільше у цій війні страждає, українська пропаганда запровадила нову зброю проти своїх же громадян – це утиск російської мови та російськомовного населення. Українці, для яких російська мова – рідна, залишаються українцями. Українці, рідною мовою яких є кримськотатарська, залишаються українцями. Для значної частини

українців у східних і південних регіонах, російська мова сприймається просто як засіб спілкування. Нажаль, багатьом нашим співгромадянам не вистачає освіченості – багато з них вбачають примусову русифікацію на східних та південних регіонах України, проте впритул не бачать ролі польської чи румунської мови для жителів західної України. Для справедливості мусимо зазначити, що так само, як на півдні чи сході України часто зустрічаються російські школи, так само як і на заході України – є така ж сама достатня кількість шкіл з, наприклад, польською мовою викладання. Українці, що проживають на західних територіях, активно користуються польською мовою, чи суржилом польської мови з українською. Вони навіть називають цей діалект своєю українською мовою, тоді як насправді цей діалект не має жодного відношення до літературної української мови.

Також, наші співгромадяни, які так активно просувають думки про примусове «зросійщення» українців, не бачать примусового «сполучення» чи «зугорщення» українців. Якщо звернути увагу на історико-політичну ситуацію в західних регіонах, то можна помітити істинне ставлення жителів західної України до української мови та до України, як головної країни їх народження та життя. Так само, як в східних регіонах країни є так звані проросійські індивиди, так і в західних регіонах є активні пропольські та проугорські жителі. Вони активно лобіюють приєднання західних областей України до складу західних сусідів, активно паплюжать українську мову своїми діалектами. Проте, чомусь наша влада активно ігнорує поведінку західних співгромадян що до війни, що під час війни. Проте, ставлять дуже великий наголос на ролі російської мови, забуваючи, що російська мова не є персональним винаходом Путіна та ніяким чином Росії не належить. Те, що Росія користується російською мовою – це прикра історична помилка.

У січні 2020 року фонд “Демократична ініціатива” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центр Разумкова оприлюднили результати дослідження щодо запровадження другої державної мови, а саме – російської. Загальнонаціональне опитування було проведене по всій території України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Проаналізувавши результати даного опитування, було зроблено висновок, що більшість українців вважають, що українська мова має бути єдиною державною мовою. Зокрема, 68, 5 % українців проголосували за те, що російська мова може вільно використовуватись у побуті, але державна мова повинна бути лише одна – українська. 11,5 % вважають, що все ж таки російська мова повинна бути запроваджена на державному рівні, а 15 % опитуваних дотримуються думки, що російська мова, як офіційна, повинна бути лише в окремих регіонах [1].

Наразі у світі існує ряд країн, у яких на законодавчому рівні закріплена можливість існування декількох державних мов. Зокрема, такими є 6 країн

Європи, а саме: Фінляндія, Ірландія, Бельгія, Швейцарія, Білорусь, Боснія і Герцоговина, а також Канада – одна із розвинутих держав Північної Америки. Науковці виділяють Канаду як країну «ідеальної двомовності»: в законодавстві цієї держави проголошено дві офіційні мови – англійська та французька. На практиці канадський білінгвізм підтримується державою: згідно з її законодавством кожен громадянин має право вільно обирати, якою з двох мов користуватися та якою отримувати освіту, передбачається право на отримання послуг тією чи іншою мовою, а також існування двомовних державних організацій [2, С.14].

Розвиток двомовності в нашій країні часто пов'язують за схожими рисами саме з Фінляндією, що має дві державні мови – фінську та шведську, адже вони є тотожними навіть за своїм історичним розвитком та становленням як суверенних і незалежних держав: і Україна, і Фінляндія на початкових етапах свого існування були частинами імперій, що включали в себе декілька різних між собою народів. Крім цього, фінська мова, так само як і українська, довгий час пригноблювалась у своєму розвитку та залишалася мовою лише селян, у той час як шведська використовувалася на державному рівні [2, С.16].

Тому, для становлення повоєнної України як розвинутої демократичної держави, необхідно запровадити на законодавчому рівні наступні мовні рішення та гарантувати їх виконання найвищим законом України:

- 1) українська мова є єдиною державною мовою в країні та є обов'язковою в державних установах, сфері обслуговування, телебаченні інше;
- 2) гарантувати російській, польській та кримськотатарській мові статус регіональних мов (без права використання цих мов у державній службі та в незалежності від кількості людей, які користуються цією мовою на території країни);
- 3) гарантувати захист жителів – носіїв регіональних мов та мов національних меншин;
- 4) розробити схему кримінальної відповідальності за дискримінацію за ознаками мови;
- 5) розробити схему кримінальної відповідальності за мовну дискримінацію у соціальних мережах;
- 6) унеможливити займання посад у державній службі без знання української мови та історії України.

В країні, де українською мовою наводяться ракети на українські домівки, де українською мовою крадеться гуманітарна допомога та гроші для військових, а україномовні винуватці всього цього не сидять у в'язниці – ніхто не має права взагалі згадувати тих, хто не має стадної думки та обирає для себе ту мову, котра їм до вподоби. Україна ніколи не була самотійною у прийнятті рішень -

спочатку політики активно підтримували активне співробітництво з Росією і це закінчилось війною. Пізніше наша країна обрала європейський шлях, проте під час війни зіткнулась з політичною імпотенцією більшості членів європейської спільноти. Тепер Україна намагається побудувати тісні політичні стосунки з Польщею – і це теж є великою помилкою. Польща співпрацює з Україною лише за принципом того, що вдвох простіше протидіяти спільному ворогу. Історія українсько – польських відносин показує, що українці ніколи не були шановані поляками, і ця проблема залишається актуальною і зараз. Для України є дуже важливим стати максимально незалежною від будь кого. Потенціал нашої країни дозволяє гідно жити без зайвого братерства. Також, узаконення статусу російської, польської та кримськотатарської мов має стати невід’ємною частиною політики повоєнної України, тому що така є історична потреба окремих українців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova (дата звернення: 11.10.2023)
2. Семенченко Т. В., Чебан Ю. В. Двомовність в Україні: міф чи реальність? / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, Харків. 129 с.
3. Foreign Ukraine. Україна крізь призму іноземних мас-медіа. URL: <https://foreignukraines.com/2023/04/06/the-ukrainian-language-became-an-additional-battlefield-during-the-war-with-russia/> (дата звернення: 10.10.2023)

Колесніков Сергій Якович,
вчитель гімназії № 191 м. Києва,
udacha.biz@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОЄКТУ «КАШТАН» НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У 8 КЛАСІ

Анотація. В статті описується електронний збірник задач для учнів 8 класу з елементами штучного інтелекту. Збірник пропонує унікальні завдання для кожного учня, контролює правильність отриманого результату, у разі необхідності надає повне роз’яснення отриманої відповіді і фіксує процес навчальної діяльності учня. Таким чином створюються умови для об’єктивного і оперативного контролю процесу навчання, що значно покращує результат учбового процесу і реалізує можливість індивідуальних навчальних траєкторій учнів.

Ключові слова: створення завдань з математики, числові значення, використання інформаційних технологій на уроках математики, інтерфейс програми з учнем, індивідуальні завдання.

Abstract. The article describes an electronic collection of tasks for 8th grade students with elements of individual intelligence. The collector introduces unique requirements for skin studies, monitors the correctness of the obtained result, and, when necessary, provides further clarification of the selected type and records the initial process activities of the school. In this way, minds are created for objective and operational control of the learning process, which significantly improves the result of the educational process and realizes the possibility of individual initial trajectories of students.

Key words: creation of a mathematics task, numerical values, use of information technologies in mathematics lessons, program interface with the student, individual tasks.

Вступ. Сьогодення в Україні ставить перед освітою великі виклики. Не встиг остаточно закінчитися період дистанційного навчання пов'язаний з епідемією, як розпочався стан ще більш складний і напружений. Які резерви і потенціали містять інформаційні технології для подолання цих труднощів? Чи можливо це взагалі? Поява штучного інтелекту є потужним засобом отримання інформації, чи може вона стати у пригоді за сучасних умов?

Ціль. Найперше, що хочеться відзначити, що штучний інтелект дає відповіді на поставлені запитання. Тобто, якщо в процесі навчання перед учнем постає питання, то відповідь знайдена таким чином не завжди є елементом навчання. Якщо це наприклад, розв'язок квадратного рівняння, яке учень мав знайти в процесі виконання домашнього завдання, то ймовірно, що навчальний ефект є сумнівним. Процес навчання обов'язково повинен містити творче застосування учнями отриманих теоретичних відомостей. Відсутність такої діяльності не є позитивним фактором. Тому штучний інтелект у навчальному процесі може мати своє особливе місце, що враховує необхідність розвитку і набуття певних навичок.

Матеріали та методи. Чим же можуть стати у пригоді інформаційні технології враховуючи попередній контекст? Саме тут варто звернути увагу на можливості проекту «Каштан». Найперша його особливість – це електронний збірник завдань. Завдань, які маючи певні стандартні параметри умови, містять сотні і тисячі різноманітних числових значень. Це є основою для того, щоб зробити завдання унікальним для кожного етапу виконання. По друге, в межах одного умовного розділу, вибір завдань здійснюється випадковим чином. Тобто, якщо учень опанував певним набором теоретичних знань, то йому пропонується завдання яке він може вирішити виходячи із певного набору, випадковим чином. Наприклад, для теми «Теорема Піфагора» у програмі проекту «Каштан» передбачено чотири окремих умовних розділи. Для зручності вони мають назву «Урок N». Один із таких розділів під номером 27 містить 8 задач з підручника авторів А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір: 538, 539, 540, 541, 542, 543,

550, 551. Якщо учень виконує завдання з цього розділу, йому наперед не відомо яку саме задачу він має виконати. Тим самим учень поставлений в умову бути готовим до будь-якої із вказаних задач. Крім того особливістю числового наповнення є те, що ці задачі можуть мати наступну кількість числових варіантів: 538–761;

539–125; 540–90; 541– 9; 542–138; 543–138; 550–461; 551–111. Це має наступні позитивні моменти. Якщо учень, за певних умов, буде виконувати одну і ту саму задачу вдруге, ймовірність отримати те саме числове наповнення, що було раніше, буде надзвичайно низька. Крім того, виконання такої роботи у форматі класно – групової навчальної діяльності створює абсолютно індивідуальні завдання. З іншого боку, кожен отриманий учнем результат у вигляді відповіді на задачу, одразу перевіряється. Програма одразу ставить учня до відома про правильність результату. Очевидно, що навіть контрольні чи самостійні роботи виконані учнями не бувають так оперативно перевірені. Це створює умову найбільш актуальної реакції учня на результат виконаної роботи. Саме у момент отримання відповіді, учень найбільш вмотивований у розумінні правильності розв'язку. Позитивна реакція на відповідь дозволяє учню самостверджуватись і бути впевненим у правильності застосування отриманих знань, а негативна до виправлення. Порівняти з цим можна тільки індивідуальне навчання. При цьому використання проекту «Каштан» навіть має переваги. По перше час такого індивідуального навчання може мати формат 24/7, а по друге, комп'ютер абсолютно спокійно сприймає довільний темп виконання завдань і будь-які індивідуальні особливості діяльності учня.

У разі, якщо учень виконав завдання правильно, можна говорити про успішне подолання певного навчального етапу і перехід до наступного. Іншою є особливість протилежного результату. Найчастіше у цьому випадку учень потребує пояснення. Для створення відповідної можливості стає доступною кнопка «Допомога». Її використання дозволяє учню познайомитись із правильним ходом розв'язку. Важливим є те, що учню пропонується не типовий розв'язок задачі, а саме той, саме з тими числовими значеннями, які були запропоновані учню. Тобто, учень у разі необхідності може зрозуміти і правильний хід розв'язку і правильність виконання числових дій, що в деяких випадках і є причиною помилки. Тобто, якщо задача передбачає 138 можливих варіантів числового наповнення, то і «Допомога» містить саме таку кількість варіантів. Отже знімається будь-яке запитання з приводу пошуку правильного розв'язку. Учень отримує змогу створити власний конспект, який може бути довідником для вивченого матеріалу. При цьому, якщо певні завдання не викликають труднощів, то і потреба у фіксації таких результатів теж відсутня. Отже процес навчання набуває певних форм індивідуальності.

Окремо варто звернути увагу на певні особливості багатоваріантності можливих випадків розв'язків. Наприклад у розділі 16 завдань з алгебри, варіативність розв'язків може бути представлена наступними прикладами:

Розв'яжіть рівняння:

$$3x^2 + 78x + 495 = 0$$

Очевидно, що рівняння можна представити у вигляді:

$$x^2 + 26x + 165 = 0$$

$$x_{1,2} = \frac{-26 \pm \sqrt{676 - 660}}{2} = \frac{-26 \pm \sqrt{16}}{2} = \frac{-26 \pm 4}{2}$$

$$x_1 = -15 \quad x_2 = -11$$

Рис. 1.

Розв'яжіть рівняння

$$2x^2 + 10x + 6 = 0$$

Спростуємо рівняння: $x^2 + 5x + 3 = 0$

Скористаємося формулою:

$$x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2}$$

$$b^2 - 4ac = 25 - 12 = 13$$

$$x_1 = \frac{-5 + \sqrt{13}}{2}$$

$$x_2 = \frac{-5 - \sqrt{13}}{2}$$

Рис. 2.

Розв'яжіть рівняння

$$3x^2 + 14x - 77 = 0$$

Скористаємося формулою:

$$x_{1,2} = \frac{-\frac{b}{a} \pm \sqrt{\frac{b^2}{4} - ac}}{a}$$

$$\frac{b^2}{4} - ac = 49 + 231 = 280 = 4 \cdot 70 = 2^2 \cdot 70$$

$$x_1 = \frac{-7 + 2\sqrt{70}}{3}$$

$$x_2 = \frac{-7 - 2\sqrt{70}}{3}$$

Рис. 3.

У кожному з цих випадків виникають певні особливості як у процесі розв'язків так і у процесі введення відповіді. Важливо відмітити, що для цього передбачено спеціальний інструмент «Форма відповіді», який дозволяє достатньо широкий вибір варіантів, що жодним чином не поступається варіантам відповідей передбаченими підручником для 8 класу.

Іще однією особливістю проекту «Каштан» є можливість об'єктивного контролю за навчальними успіхами учнів з боку вчителів, або навіть батьків. Уся практична діяльність учнів фіксується у наступному форматі:

Дата виконання уроку	Час початку	Час завершення	Кількість завдань

Для кожного виконаного завдання фіксуються наступні параметри:

Тип завдання	Час виконання	Правильність	Час використання допомоги

Таким чином, кожен раз коли учень використовує той чи інший розділ, ця інформація зберігається. Для перегляду і контролю доступно до 20 разів подібних звернень до розділу. Виходячи з того, що кожен розділ переважно має 8 завдань, така кількість збереженої інформації є не тільки достатньою, а і має запас у декілька разів. Обмеження на термін дії збереження інформації не накладаються взагалі. Доступ до цієї інформації реалізується окремою програмою. Отже в залежності від організації роботи і за бажанням вчителя чи батьків, перевірка може здійснюватись конфіденційно. Очевидно, що ця інформація дає можливість реалізувати ефективний контроль за навчальною діяльністю учня.

Результати та обговорення. Апробація окремих частин такої форми використання інформаційних технологій проводилась у 2017–2018н.р., 2018–2019н.р. та у 2023–2024н.р. В усіх випадках було відмічено підвищену зацікавленість учнів до уроків математики, бажання активно використовувати можливість роботи з програмами у позаурочний час. В багатьох випадках учні користувались програмами в домашніх умовах. Особливу зацікавленість виявляли учні у 2023–2024н.р. коли проект «Каштан» було доопрацьовано елементом «Допомога». З іншого боку, можливість контролю роботи учня в домашніх умовах, викликала зацікавленість частини батьків. Частина учнів активно використовувала наведені можливості розширення рівня знань, виконуючи завдання з підручнику, що не були складовою класно – урочних занять.

Висновки. Використання інформаційних технологій проекту «Каштан» може створити умови значного покращення вивчення математики у 8 класі. Для учнів що мають бажання вивчати математичні дисципліни виникають сприятливі умови самостійно опановувати значну частину навчального матеріалу. Враховуючи можливість використання автоматизованого робочого місця вчителя математики – програми створеної на базі описаних засобів, можливе створення бази дидактичних матеріалів, що реалізують у звичайному форматі навчання, індивідуальні навчальні траєкторії таких учнів.

Окремим питанням постає абсолютно об'єктивний контроль навчальних результатів учнів. З одного боку це набір індивідуальних завдань для всіх без виключення учнів, з другого – повністю фіксований результат. Результат з точністю до секунд вказує на ті чи інші елементи діяльності учня, які можуть бути переглянуті на будь-якому рівні.

З програмою для 8 класу проекту «Каштан» можна ознайомитись на телеграм каналі MathXXIcentury – Math82023pet.rar, <https://t.me/MathXXIcentury/9>

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Комп'ютер у школі та сім'ї № 1 1998 С.Я.Колесніков «Комп'ютерні технології навчання на уроках математики в 1-6-му класах»
2. Комп'ютер у школі та сім'ї № 4(36) 2004 С.Я.Колесніков «Ігрові алгоритми в шкільному курсі»
3. Комп'ютер у школі та сім'ї № 3(43) 2005 С.Я.Колесніков «Навчання основ програмування з використанням графічних можливостей мов програмування»
4. Комп'ютер у школі та сім'ї № 6(118) 2014 С.Я.Колесніков «Алгоритмічні принципи створення завдань ЗНО з математики»
5. Організація освітньої діяльності в закладах освіти Києва в умовах воєнного стану. Методичні рекомендації. 2024 С.Я.Колесніков Інформаційні технології на уроках математики: проект «Каштан». Експертна система з математики для учнів 8 класу.
6. IV Міжнародна науково-практична конференція «Future of science: innovations and perspectives» 23–25.02.2025 року Стокгольм, Швеція С. Я. Колесніков «Створення завдань з математики різноманітного числового змісту»
7. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Scientific achievements of contemporary society» 6-8 березня 2025 року Лондон, Великобританія С. Я. Колесніков «Генерація багатоваріантних раціональних рівнянь.»

Колтачихіна О. Ю.,

кандидат історичних наук,
викладач, ТОВ «Центр освіти "Оптіма"»,
oksana.koltachykhina@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ ФІЗИКИ В РОЗВИТКУ НАУКИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПОВЕРНЕННЯ ЗАБУТИХ ІМЕН

Анотація. У статті досліджується внесок українських фізиків у розвиток світової науки ХХ століття, який тривалий час залишався недостатньо визнаним через політичні, ідеологічні та історичні обставини. Особлива увага приділяється науковим досягненням Л. Кордиша, Л. Штрума, В. Бернацького, Г. Гамова та М. Бронштейна. Аналізується значення їх теоретичних та експериментальних робіт у контексті розвитку фізики ХХ ст. та обґрунтовується необхідність реконструкції їх внеску як важливого елементу

національної ідентичності України. Показано, що повернення імен цих учених до наукового та культурного дискурсу є не лише актом історичної справедливості, але й важливим кроком у формуванні цілісного бачення історії української науки.

Ключові слова: історія фізики, наукова спадщина, національна ідентичність, репресії, українські фізики.

Annotation. The article explores the contribution of Ukrainian physicists to the development of world science in the 20th century, which remained largely unrecognized for a long time due to political, ideological, and historical circumstances. Particular attention is paid to the scientific achievements of L. Kordyush, L. Strum, V. Bernatsky, G. Gamow, and M. Bronstein. The significance of their theoretical and experimental works in the context of 20th-century physics is analyzed, and the necessity of reconstructing their contribution as an essential element of Ukraine's national identity is substantiated. It is demonstrated that restoring these scientists' names in scientific and cultural discourse is not only an act of historical justice but also a crucial step in shaping a comprehensive vision of the history of Ukrainian science.

Keywords: history of physics, scientific heritage, national identity, repression, Ukrainian physicists

Наукові досягнення не мають національних кордонів, однак історія свідчить, що імена видатних українських учених часто замовчувалися або приписувалися іншим державам. Особливо це стосується країн, що тривалий час перебували під впливом іноземного панування, що призводило до асиміляції їхнього інтелектуального спадку іншими науковими школами. Українська наука ХХ ст., зокрема фізика, розвивалася в складних політичних умовах. Багато українських учених працювали за межами України, деякі зазнали репресій і були знищені. Це призводило до стирання їхньої національної ідентичності та забуття їхнього українського походження у світовому науковому дискурсі.

Мета цієї статті – відновлення історичної справедливості щодо внеску українських фізиків у світову науку та обґрунтування необхідності реконструкції їхньої спадщини для формування національної наукової ідентичності України.

Попри вагомий внесок українських учених у фізику, їхні імена залишаються маловідомими навіть серед наукової спільноти. Основними причинами цього стали політичні репресії, вимушена еміграція, інституційна асиміляція та недостатня популяризація їхніх досягнень. У ХХ ст. науковці, які не відповідали офіційній ідеології або ж працювали у сферах, що вважалися небезпечними для правлячих режимів, нерідко ставали жертвами репресій. У 1930-х рр. сотні українських учених, зокрема фізиків, були заарештовані, звинувачені у "шпигунстві" або "контрреволюційній діяльності" та розстріляні чи відправлені до таборів. Серед тих, хто загинув у ці роки, були Л. Штрум, В. Бернацький та М. Бронштейн.

Репресії супроводжувалися також інформаційним знищенням учених: їхні роботи вилучалися з бібліотек, їхні імена зникали з публікацій, а наукові

досягнення або залишалися невідомими, або приписувались іншим авторам.

Багато українських учених змушені були покинути батьківщину через неможливість працювати у вільному академічному середовищі. Відсутність можливостей для досліджень, переслідування або просто складні політичні обставини спричинили хвилю еміграції. Наприклад, Г. Гамов, який розробив одну з ключових моделей походження Всесвіту, емігрував і став відомий як американський учений.

Чимало українських учених, працюючи у великих міжнародних чи загальноімперських наукових центрах, не мали можливості відстоювати свою національну ідентичність. Їхні відкриття часто приписувались "загальнорадянській" або "загальносвітовій" науці, без згадки про їхній український контекст. Так сталося, зокрема, з Л. Кордишем – одним із перших дослідників теорії відносності в Україні. Його внесок залишився практично невідомим за межами вузького кола істориків науки. Навіть після здобуття Україною незалежності багато імен видатних фізиків залишаються маловідомими. Відсутність їх у шкільних підручниках, недостатня кількість документальних фільмів, науково-популярних статей та освітніх програм сприяють тому, що ці імена залишаються у тіні. Однак останнім часом ситуація починає змінюватися завдяки роботі дослідників, які активно займаються реконструкцією історії науки, публікують статті, монографії та проводять конференції, присвячені українським ученим.

Однією з найперших постатей, що стояли біля витоків української теоретичної фізики, був Леон Йосифович Кордиш [1–5]. Він працював у галузі квантової механіки, теорії відносності та спектроскопії, закладаючи основи фізичних досліджень у Києві. Вчений народився в 1874 р. в Києві. Довгий час у науковій літературі дата його народження вказувалася невірно, що є показовим для науковців, чий імена були частково забуті. Попри те, що він був одним із найбільш кваліфікованих фізиків свого часу, інформації про нього в історико-наукових дослідженнях було вкрай мало. Одним із перших його згадує академік О.Гольдман у „Віснику природознавства“ [1], підкреслюючи, що саме Л.Кордиш стояв біля витоків розвитку теоретичної фізики в Києві: „Дослідження з теоретичної фізики провадилися на Україні за останні роки майже виключено в Києві, й на чолі цієї роботи стояв проф. Л.Кордиш“ [1, с. 262]. Все його життя і наукова діяльність були тісно пов'язані з Києвом. Вищу освіту він здобув у Київському університеті Святого Володимира, де згодом викладав і проводив дослідження. Також він працював у Київському політехнічному інституті, де читав курси з фізики та теоретичної механіки.

Л. Кордиш працював у різних напрямках теоретичної фізики, включаючи теорію відносності, квантову механіку, спектроскопію, термодинаміку, фізику

рентгенівських променів, теорію коливань, електропровідність, фотоелектричні явища та радіоактивність. Одним із ключових напрямів його досліджень була теорія аномального ефекту Зеемана. Уже у 1915 р. він висунув гіпотезу, що на рух електрона в атомі впливає не тільки зовнішнє магнітне поле, а й внутрішні взаємодії між електронами. Його теорія передбачала ідеї, які пізніше розвинули Зоммерфельд та Ланде у 1919 р., коли вони сформулювали концепцію внутрішнього ефекту Зеемана. Попри важливість його гіпотез, деякі припущення виявилися помилковими – зокрема, щодо кількості електронів в атомі та природи внутрішнього магнітного поля. Це не дозволило йому створити повноцінну теорію аномального ефекту Зеемана. Однак його робота, поряд із дослідженнями інших науковців, стала важливим перехідним етапом у розвитку квантової теорії та формуванні сучасної квантової картини світу [5].

У 1929 році Л. Кордиша висунули кандидатом у дійсні члени Всеукраїнської академії наук, але він був змушений відкликати свою кандидатуру через численні негативні відгуки [3, 6]. Це, ймовірно, було пов'язано з його дворянським походженням. Незважаючи на складні умови, до кінця життя він очолював кафедру теоретичної фізики і продовжував працювати над фундаментальними проблемами фізики. Окрім власних досліджень, він зробив вагомий внесок у підготовку навчальних матеріалів, сприяючи формуванню школи теоретичної фізики в Україні. Після смерті у 1932 році його ім'я майже повністю зникло з наукового простору. Лише у ХХІ ст. історики науки почали відновлювати його спадщину, аналізуючи його внесок у розвиток квантової механіки та теорії відносності.

Продовжуючи традицію видатних українських фізиків, Лев Якович Штрум, який очолив кафедру теоретичної фізики Київського університету після Л. Кордиша, зробив значний внесок у розвиток теорії відносності, квантової механіки та статистичної фізики. Він продовжив і розвинув традиції київської школи теоретичної фізики, започатковані Кордишем.

Л. Штрум народився у 1890 р. у селі Мельники Чигиринського повіту Київської губернії [7, 8]. Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті, спеціалізуючись у сфері математичної фізики. Уже під час навчання він активно цікавився проблемами електродинаміки та рентгенівського випромінювання. Після завершення навчання розпочав викладацьку та дослідницьку діяльність у Київському політехнічному інституті та Київському університеті Святого Володимира. У 1920-х рр. працював аспірантом і науковим співробітником науково-дослідної кафедри фізики, яку очолював Л. Кордиш. Саме під його керівництвом Л. Штрум займався дослідженнями з теорії відносності, квантової механіки та статистичної фізики [9–12].

Одним із головних напрямів його досліджень була спеціальна теорія

відносності. Він аналізував релятивістські ефекти в рухомих системах, досліджував поведінку заряджених частинок у різних середовищах та розробляв узагальнені рівняння руху для релятивістських систем. Л. Штрум також працював у галузі статистичної фізики, розглядаючи поведінку складних систем з точки зору квантової механіки. Він розробляв моделі міжмолекулярної взаємодії, які пізніше стали основою для сучасних досліджень у сфері квантової теорії твердого тіла. Особливу увагу він приділяв дослідженню будови атома, спектроскопії та вивченню аномального ефекту Зеемана. У своїх роботах Л.Штрум аналізував вплив електронних взаємодій на спектри атомів та будову їхніх орбіталей. Одним із ключових його досліджень стало теоретичне пояснення аномального ефекту Зеемана, який класична фізика не могла повністю описати. Він намагався розробити універсальну модель внутрішньої структури атома, у якій враховував взаємодію електронів із магнітним полем ядра. Його аналітичні розрахунки передували пізнішим відкриттям у сфері квантової теорії спіну. Його робота значною мірою сприяла розумінню магнітного моменту електронів і стала частиною більш глобальних досліджень у квантовій механіці. Крім цього, він займався проблемою енергетичних рівнів багатоелектронних атомів. Його дослідження стали важливим етапом розвитку спектроскопічного аналізу та подальших праць у сфері атомної фізики.

У 1928 р. він узагальнив закон випромінювання Планка. На підставі даних про атомні маси встановив зв'язок між дефектом маси та масою атомного ядра. Крім того, використовуючи модель Ленца ядра атома гелію, визначив значення діаметра ядра. Аналіз кривої дефекту маси, який здійснив Л.Я. Штрум, привів до висновку про будову ядра з протонів і нейтронів, що стало ще одним підтвердженням протон-нейтронної моделі ядра, запропонованої Д.Д.Іваненком. У 1967 р. академік О.Гольдман відзначив: «Л.Я. Штрум у 1934 р. у своїй статті про проблеми новітньої фізики передбачив існування 17 невідомих на той час стійких ізотопів. Із них у 1939 р. вже було встановлено 13» [1, арк.12]. Слід відзначити, що інші чотири ізотопи також були відкриті пізніше.

Плідна наукова діяльність Л.Штрума була перервана арештом 23 березня 1936 р. Його звинуватили у сфабрикованих злочинах, і 22 жовтня 1936 р. він був засуджений до вищої міри покарання та розстріляний у с. Биківня під Києвом. Реабілітовано вченого було лише у 1956 р., проте його ім'я довгий час залишалося забутим у наукових колах. Лише завдяки сучасним історико-науковим дослідженням вдалося відновити його внесок у фізику та показати значення його робіт для світової науки.

Трагічні події 1930-х рр. суттєво підірвали розвиток української фізики. Після арешту і страти Л. Штрума у 1936 р. керівником теоретичного відділу Інституту фізики ВУАН став Н. Розен. У цей період до роботи Інституту активно

долучився Віктор Костянтинівич Бернацький, який у 1933 р. обійняв посаду заступника директора Інституту. Його дослідження у сфері фотоелектричних явищ, фізики напівпровідників та електромагнітних процесів мали велике значення, проте його ім'я, як і імена багатьох інших українських фізиків, було несправедливо викреслене з історії [13].

В. Бернацький народився 19 грудня 1882 р. в місті Катти-Курган (нині Узбекистан) [14]. У 1908 р. закінчив фізико-математичний факультет Імператорського університету Святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Через політичні події того часу він тимчасово залишав університет, але згодом повернувся до наукової діяльності. З 1909 р. працював викладачем математики та фізики в середніх навчальних закладах, а з 1919 р. став асистентом Кам'янець-Подільського університету, де працював на кафедрі фізики та викладав курс фізики. Пізніше він обіймав посади проректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та професора фізики. У 1931 р. став членом Української асоціації фізиків, головою секції електромагнітних явищ та активно працював у сфері теорії напівпровідників. Його дослідження мали практичне значення та передували подальшому розвитку електроніки.

У 1932 р. В. Бернацький представив доповідь «Метод виготовлення мідь І-оксидних фотоелементів», що стало важливим внеском у розвиток напівпровідникових технологій. Разом із академіком О. Гольдманом у 1933 р. опублікував статтю «До теорії твердих випростувачів», у якій вони розробили новий метод аналізу вольт-амперної характеристики випростувачів, що використовувався в подальших дослідженнях напівпровідників. У 1934 р. він досліджував радіоактивність джерел води в Кам'янці-Подільському та опублікував результати досліджень разом із С. О. Березюком та К. П. Макаревичем. У 1935 р. представив результати експериментів із запірними шарами у твердих випростувачах. Досліджував умови формування запірного шару в купроксних випростувачах, а також вплив температурних коливань на їхню ефективність.

М. Лукашевич дав таку характеристику В.Бернацькому: «Бернацький допомагав молодим спеціалістам. Він по всіх питаннях давав нам підтримку, все що міг він «виривав» у Гольдмана. ... В Кам'янець-Подільському Бернацький В.К. так ставив роботу, що його лабораторія була найкращою в Україні» [14, арк.150]. Є. Гейхман зазначав: «Бернацький користувався великим авторитетом серед молоді, всі хотіли потрапити лише до його групи. Бернацький, як науковий робітник дуже любив науку, міг працювати в лабораторії день і ніч» [14, арк.147]. Дочка академіка О. Гольдмана Зінаїда Олександрівна Шиліна також згадувала Віктора Костянтинівича як наполегливого вченого, для якого наука була сенсом

життя. В одній із доповідей О. Гольдман зазначив: «Віктор Костянтинович Бернацький відкрив новий ефект – коли спеціально виготовлену мідь І-оксидного фотоелемента освітлювали (передню стінку), то нічого не спостерігалось (фотострум відсутній). Але коли до цього ж елемента прикласти напругу, то при додатній напрузі на пластиковому електроді освітлення викликало досить значний фотострум; при від'ємній напрузі на пластині цього ефекту не було» [15].

У 1938 р. В. Бернацького було заарештовано за звинуваченням у «активній участі в українській націоналістичній організації» та «проведенні шкідницької роботи». 5 жовтня 1939 р. його засудили до п'яти років ув'язнення у виправно-трудовому таборі. Подальша доля В. Бернацького залишається невідомою. Лише у 1989 р. його офіційно реабілітували. Його наукова спадщина залишилася маловідомою протягом десятиліть. Лише завдяки сучасним історичним дослідженням його ім'я повертається в науковий дискурс, а внесок у фізику напівпровідників та фотоелектрику отримує належне визнання.

Репресії та ідеологічний контроль над наукою в Україні у 1920–1930-х роках призвели не лише до знищення видатних вчених, таких як Л. Штрум і В. Бернацький, а й до вимушеної еміграції або «наукової асиміляції» багатьох українських фізиків. Чимало дослідників, які народилися в Україні та здобули тут освіту, були змушені продовжити свою кар'єру за кордоном або ж працювати в межах інших наукових шкіл, втрачаючи зв'язок із батьківщиною.

Так сталося і з Г. Гамовим, М. Бронштейном, Д. Іваненком, Є. Ліфшицем та багатьма іншими. У світовій науці їх знають як представників інших країн, однак їхні корені, освіта та початкові наукові кроки нерозривно пов'язані з Україною. Аналіз їхнього внеску важливий не лише для історії фізики, а й для розуміння того, наскільки потужним був потенціал української науки, що давала світу видатних дослідників навіть в умовах політичного тиску.

Однією з найяскравіших постатей у цьому ряду є Георгій Антонович Гамов – видатний фізик, який зробив революційні відкриття у квантовій механіці та космології [16, 17]. Він розробив модель Великого вибуху та заклав основи сучасної теорії нуклеосинтезу [18–20]. Народжений 4 березня 1904 р. в Одесі, Гамов отримав освіту в Україні, але його кар'єра розвивалася поза її межами. Через посилення політичного контролю над наукою та ідеологічний тиск він був змушений емігрувати до США. У 1933 р. Г. Гамов скористався запрошенням взяти участь у конференції в Брюсселі й не повернувся назад. Після кількох років в Європі, зокрема у Франції, він остаточно оселився у Сполучених Штатах Америки, де став одним із найвідоміших фізиків XX ст. Попри всесвітнє визнання, його українське походження та наукове становлення в Україні залишаються маловідомими у світовій науковій літературі [21].

Ще в молоді роки Г. Гамов проявив незвичайні математичні та фізичні здібності, що дозволило йому швидко здобути визнання серед провідних учених свого часу. У 1928 р. він зробив своє перше революційне відкриття – пояснив квантовий тунельний ефект. Ця теорія пояснювала, як частинки можуть проходити через потенціальні бар'єри, навіть якщо класично це неможливо. Розвиваючи свої ідеї, він створив теорію α -розпаду атомних ядер. Його модель стала одним із перших практичних підтверджень квантової механіки і лягла в основу ядерної фізики [22].

Проте найвідомішими роботами Г.Гамова стали його дослідження еволюції Всесвіту. У 1948 р. він разом зі своїми учнями Р. Альфером і Р. Германом розробив модель первинного нуклеосинтезу, що пояснювала утворення легких хімічних елементів після Великого вибуху. Саме в цих дослідженнях він передбачив існування реліктового випромінювання – залишкового теплового випромінювання раннього Всесвіту. Цю ідею експериментально підтвердили лише у 1965 р., коли А. Пензіас і Р. Вілсон випадково зафіксували реліктове випромінювання. Г.Гамов заслужував на Нобелівську премію за це відкриття, але її не вручають посмертно, а на момент нагородження він уже помер.

Не менш вагомим став і його внесок у біологію. У 1954 р. він висунув гіпотезу про генетичний код, припустивши, що послідовність ДНК визначає структуру білків. Це стало основою для майбутніх досліджень молекулярної біології.

Г. Гамов був не лише видатним фізиком, а й одним із найкращих наукових популяризаторів ХХ ст. Його книги «Одна, Два, Три... Безмежність», «Народження Землі», «Містер Томпкінс у Країні Див» стали бестселерами та відкрили фізику мільйонам читачів у світі.

Попри видатні досягнення, Г.Гамова знають переважно як американського фізика. Його ім'я рідко згадується у контексті української науки, хоча саме в Одесі почалося його становлення як вченого. Його історія – яскравий приклад того, як політичні обставини змушували українських учених шукати можливості для реалізації свого потенціалу за кордоном.

Подібно до Г. Гамова, Матвій Петрович Бронштейн належав до покоління блискучих фізиків-теоретиків, які народилися Україні, але чия наукова діяльність була перервана політичними обставинами [23, 24]. Його внесок у фізику фундаментальний: він заклав основи квантової гравітації, займався астрофізикою, напівпровідниками, квантовою електродинамікою. Однак, як і багато видатних учених свого часу, він став жертвою політичних репресій і не зміг повністю реалізувати свій потенціал.

М. Бронштейн народився 2 грудня 1906 р. у Вінниці в інтелігентній родині: батько працював лікарем, мати була вчителькою. Після здобуття вищої освіти

він швидко зарекомендував себе як надзвичайно здібний фізик-теоретик, що дозволило йому працювати над найскладнішими проблемами сучасної науки.

Його дослідження охоплювали астрофізику, квантову електродинаміку, фізику напівпровідників, але найвизначнішим досягненням стала перша в історії спроба створення квантової теорії гравітації. У 1935 р. М. Бронштейн першим спробував об'єднати загальну теорію відносності Ейнштейна з квантовою механікою. Він довів, що гравітація фундаментально відрізняється від інших фізичних взаємодій і що її квантова природа потребує нових, радикальних підходів. Його дослідження стали основою для всіх майбутніх теорій квантової гравітації, однак навіть сьогодні, майже через століття, ця проблема залишається однією з найбільш нерозв'язаних у фізиці.

Окрім фундаментальної теоретичної фізики, М. Бронштейн займався і прикладною наукою. Його дослідження напівпровідників були важливими для майбутнього розвитку електроніки, а роботи з квантової електродинаміки допомогли краще зрозуміти взаємодію електронів і фотонів.

Як і багато українських учених свого покоління, М. Бронштейн став жертвою політичного терору. У 1937 р. його було заарештовано за сфабрикованими звинуваченнями, а 18 лютого 1938 р. – страчено. Йому було всього 31 рік.

Його праці значно випереджали свій час, і якби не трагічна смерть, він міг би зробити ще безліч революційних відкриттів. Після його страти його ім'я було викреслене з наукових публікацій, а його внесок у фізику замовчувався. Лише у другій половині ХХ ст. історики науки знову повернулися до його робіт і визнали їхню виняткову цінність. Сьогодні М.Бронштейн відомий у світі як піонер квантової гравітації, проте його українське коріння та зв'язок з Україною залишаються маловідомими.

Не менш значущою постаттю був Дмитро Дмитрович Іваненко, який, на відміну від багатьох своїх колег, уникнув трагічної долі репресованих учених. Його кар'єра була непростою: попри заслання та політичний тиск, він зробив революційні відкриття у ядерній фізиці, квантовій теорії поля та релятивістській фізиці. Найвідомішим його досягненням стала протон-нейтронна модель атомного ядра, яка пояснила його будову та лягла в основу сучасної ядерної фізики.

Д. Іваненко народився 16 липня 1904 р. у Полтаві в інтелігентній родині [25]. Його батько був журналістом і письменником, а мати – вчителькою. Вже в шкільні роки його називали «професором» за видатні здібності до фізики та математики. Після навчання у Полтаві він продовжив освіту у сфері теоретичної фізики, а згодом почав працювати у наукових центрах України. У 1932 р. Д.Іваненко незалежно від західних фізиків запропонував протонно-нейтронну модель ядра. Проте його ідеї не стали широко відомими за межами тодішньої

України. Лише кілька місяців потому, в 1932 р., Д. Чедвік експериментально відкрив нейтрон, що підтвердило правильність моделі. За це відкриття у 1935 р. останній отримав Нобелівську премію, адже Нобелівський комітет традиційно відзначає перш за все експериментальні результати, а не теоретичні передбачення.

Крім ядерної фізики, Д. Іваненко зробив важливі відкриття в різних галузях:

1934 р. – разом з іншими запропонував квантове пояснення ядерних сил, тобто механізму, що утримує частинки всередині ядра.

1944 р. – разом із колегами передбачив синхротронне випромінювання – явище, яке використовується сьогодні у фізиці плазми та астрофізиці.

Квантова гравітація – спільно з колегою досліджував рух ферміонів у гравітаційному полі, що привело до формулювання коефіцієнтів Іваненка.

Попри значні досягнення, кар'єра Д.Іваненка була непростю. У 1936 р. він був засланий через конфлікт із керівництвом, а його наукова діяльність перебувала під постійним політичним тиском. Проте, на відміну від багатьох фізиків того часу, йому вдалося вижити. Після заслання він повернувся до наукової роботи та став одним із провідних теоретиків ХХ ст.

Його ім'я рідко згадується у світовій науковій історії в контексті української науки, хоча саме він був першим, хто теоретично обґрунтував будову атомного ядра, передбачивши відкриття, яке принесло Нобелівську премію іншому вченому.

Продовжуючи традицію видатних українських фізиків-теоретиків, Євген Михайлович Ліфшиць зробив визначальний внесок у світову науку [26]. Він працював у галузях квантової фізики, теорії відносності, космології та фізики твердого тіла, але його головною спадщиною став „Курс теоретичної фізики“ – фундаментальна праця, яка стала основою фізичної освіти у всьому світі.

Є. Ліфшиць народився 21 лютого 1915 р. у Харкові в сім'ї лікаря. Вже у юному віці він демонстрував надзвичайні математичні здібності, що дозволило йому у 18 років закінчити Харківський механіко-машинобудівний інститут. Свою наукову кар'єру він розпочав у Харківському фізико-технічному інституті, який у той час був центром передових досліджень. У 1939 р., у 24 роки, Є.Ліфшиць захистив докторську дисертацію, ставши одним із наймолодших докторів наук у галузі фізики.

Головною науковою спадщиною вченого став 10-томний «Курс теоретичної фізики». Ця праця охоплює основи квантової механіки, електродинаміки, загальної теорії відносності, фізики твердого тіла та гідродинаміки і досі є стандартним підручником у всьому світі.

Крім того, Є. Ліфшиць досліджував стабільність Всесвіту та його еволюцію, що стало важливим етапом у розвитку сучасної космології. Його роботи

пояснили механізми гравітаційних збурень і вплинули на подальший розвиток теорії відносності. Також він зробив значний внесок у вивчення магнетизму, фазових переходів та надпровідності. Його теоретичні моделі заклали основу для багатьох технологій сучасного матеріалознавства. Є. Ліфшиць став одним із найбільш цитованих фізиків свого часу, а його роботи й сьогодні залишаються актуальними. Проте його українське походження та зв'язок із Харковом рідко згадується у світовій науковій літературі, хоча саме в Україні він здобув освіту та сформувався як учений.

Українські фізики зробили значний внесок у розвиток світової науки, проте їхні імена часто залишалися в тіні через історичні обставини. Політичні репресії, вимушена еміграція та брак популяризації призвели до того, що їхні досягнення були забуті або приписані іншим науковим школам.

Сучасні дослідження відіграють ключову роль у відновленні історичної справедливості. Вони не лише повертають імена цих видатних учених у науковий дискурс, але й підкреслюють важливість української науки у світовому контексті. Популяризація їхніх досягнень через освітні програми, цифрові ресурси та медіа сприяє формуванню національної ідентичності та надихає нові покоління науковців. Визнання внеску українських фізиків – це не лише акт історичної справедливості, але й важливий крок до створення цілісної картини розвитку науки та визнання ролі України в міжнародному науковому просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гольдман О. Фізика на Україні у 10-ту річницю Радянської України // Вісник природознавства. – 1927. – № 5–6 (листопад–грудень). – С. 257–272.
2. Державний архів м. Києва. Ф. 18, оп. 2, спр. № 128.
3. Колтачихіна О. Ю. Нові сторінки з життя фізика-теоретика Леона Йосифовича Кордиша // Наука та наукознавство. – 2006 – № 4. – С.61–70.
4. Колтачихіна О. Ю. Леон Йосифович Кордиш – один із перших дослідників теорії відносності в Україні // Нариси з історії природознавства і техніки: зб. наук. пр. – К.: Фенікс, 2005. – Вип.45. – С.63–66.
5. Савчук В.С., Щербак О.А. Нові матеріали до біографії та наукової діяльності Л.Й.Кордиша // Вісн.Дніпров.ун-ту. Сер. Історія і філософія науки і техніки. – 2006. – Вип. 13. – №5.
6. Вісті ВУАН. – 1929. – №5–6. – С.57.
7. Галузевий державний архів СБУ. Слідча справа № 123. – Т. 2. – Арк. 202.
8. ЦДАВО України. Ф.166, оп. 3, од.зб. 424. Curriculum Vitae. – Арк. 8–9 зв.
9. Колтачихіна О. Ю. Лев Якович Штрум – забуте ім'я української науки // Наука та наукознавство. – 2008. – № 4. – С. 164–169.
10. Колтачихіна О. Ю. Лев Якович Штрум (1890–1936) – один із перших фізиків-теоретиків України // Історія науки і біографістика. – 2012. – № 3. – 15 с.

- 11.Щербак О. А., Савчук В.С. Лев Якович Штрум: ідентифікація фотопортрету репресованого вченого-фізика // Вісник НТУ "ХПІ": зб. наук. пр. Темат. вип.: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ "ХПІ", 2011. – № 64. – С. 177–185.
- 12.Щербак О.А. Лев Якович Штрум та його внесок у теорію надсвітлових рухів // Вісн.Дніпров.ун-ту. Сер. Історія і філософія науки і техніки. – 2011. – Вип. 19. – С.144–153.
- 13.Колтачихіна О.Ю. Забутий фізик Бернацький Віктор Костянтинович // Наука та наукознавство. – 2009 – № 1. – С. 85–91.
- 14.ЦДАГО України. Ф. 263, оп. 1, спр.66086.
- 15.Гольдман О.Г. Конференції та з'їзди: доповідь // Українські фізичні записки. – С. 131–135.
- 16.Gamov G. My World Line: An Informal Autobiography. – Viking Press, 1970. – 178 p.
- 17.Ranyuk Yu., Shevchenko O., Josephson P. George Gamov and nuclear physics in Ukraine // Astrophysics and cosmology after Gamov
- 18.Ранюк Ю. М. Георгій Гамов і розщеплення атомного ядра: До 100-річчя від дня народження Г. А. Гамова // Наука та наукознавство. – 2004. – № 3. – С. 167–171.
- 19.Колтачихіна О. Ю. Г. А. Гамов: від астрофізики до космології // Наука та наукознавство. – 2013. – № 4. – С. 131–140.
- 20.Колтачихіна О. Ю. Дослідження сучасної температури реліктового випромінювання в працях Г. А. Гамова (40–50-і рр. ХХ ст.) // Історія науки і біографістика. – 2013. – № 3. – 13 с.
- 21.Колтачихіна О. Ю. Сучасний стан і перспективи дослідження постаті Г. А. Гамова (до 110-річчя з дня народження) // Українська біографістика. – 2013. – Вип. 10. – С. 309–325.
- 22.Ранюк Ю. Георгій Гамов і розщеплення атомного ядра // Electromagnetic Phenomena. – 2004. – V. 4, № 1(13). – P. 123–127.
- 23.Колтачихіна О.Ю. Матвій Петрович Бронштейн // Наука та наукознавство. – 2006 – № 4. – С.102–104.
- 24.Розстріляна молодість. Наш земляк-вінничанин Матвій Бронштейн: життя, смерть і квантова теорія гравітації / Науково-технічна бібліотека Вінницького національного технічного університету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://drive.google.com/file/d/1SToy2R4JQEsX0tIAEMPkb9DbVkO8ipe/view?usp=sharing> (дата звернення: 06.03.2025).
- 25.Руденко О.П. Пам'яті видатного фізика-теоретика, педагога Д. Д. Іваненка. // Інформаційний вісник Академії наук Вищої школи України. – 2006. – № 1 (47). – С.70–72.
- 26.Вовк Р.В., Рашба Г.І. Академік Ілля Михайлович Ліфшиць – глава школи фізиків-теоретиків та фундатор кафедри теоретичної фізики фізичного факультету (До 100-річчя з дня народження) // Вісник ХНУ. Серія «Фізика». – 2017. – Вип. 27. – С.68–88.

Корецька Н. П.,
Директор Новомерчицького ліцею
Валківської міської ради Богодухівського району
Харківської області,
n.koretskay75@gmail.com

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА В ЖОРСТОКИХ РЕАЛІЯХ ВІЙНИ

*Війна! Порожні вулиці, сирени, укриття,
Вдягає ляльку поспіхом розгублене дитя.
Вломились «визволителі» злодюгами у дім.
Поборемо, здолаємо! Дамо вогню усім!*

*Ніколи не пробачимо загарбницьку орду
За долі покалічені, за сльози і біду.
Війна. Летять над згарищем лелеки й журавлі,
І вперто лізе паросток зелений з-під землі.*

(Н. Карпенко)

Найголовніше в школі – наші діти. Воно і не дивно, адже Новомерчицький ліцей – невеликий заклад, в ньому до лютого 2022 року навчалося 56 учнів, тож спілкування, взаємодія та співпраця між учителями, дітьми та батьками були по-справжньому теплим, сімейним.

Разом ми реалізовуємо проекти, об'єднані спільними цілями та прагненнями, зацікавлені спільниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Війна змінила нас, але не зупинила.

У Новорічну ніч 2022 року всі загадували багато бажань, але війна перекреслила всі сподівання і, вважаю, що не тільки наші... Наші діти – дуже швидко подорослішали, почали по-іншому сприймати світ і всі його події, попритихали, наче, нашкодили. В голові летіли думки: що далі, що буде з нами, як далі навчатися... ? Перші дні війни були найстрашнішими і найдовшими від невідомості. Сьогодні ми вже розуміємо, що доля була до нашого закладу, громади поблажлива, всі діти залишились дома, чого не скажеш про інших дітей, та про інші заклади.

З перших днів до нас в село почали приїздити родини, що шукали прихистку, тиші, тепла і спокою, їх єдиним бажанням було просто прихилити голову до подушки і не чути страшних вибухів і сирени, багато хто вже не мав житла. Звісно, що їхали разом з дітьми різного віку, але майже у всіх дитячих поглядах читалося – нам страшно, ми хочемо їсти, зігрітися, а де я буду навчатися і безліч інших питань. Наш навчальний заклад відразу було перетворено на тимчасовий пункт «Прихисток». На першому поверсі в класних кімнатах та в приміщенні дошкільного відділу замість парт були встановлені ліжка, шкільне меню відразу переробили на повноцінні сніданки, обід і вечерю

для людей, що тікали від війни. Завданням закладу також було і допомогти батькам та дітям-біженцям з навчанням. До села приїхало 107 дітей шкільного віку. До навчання в нашому закладі було залучено 69 учнів. Це були нові діти, які навчалися в різних закладах міста та області, діти з різними звичками, поглядами, які привикли до свого класу, своєї школи, міста, а тут... Потрібно було знайти до кожного підхід. Не зовсім легко було і з батьками, які на те й час мали багато клопоту, а ще й і діти. Маючи супер-колектив, почали діяти, нам приходилося бути і вчителями, і психологами, адже працювати в такому становищі для всіх було новим, але діти не повинні страждати, особливо, коли вони і так були не в кращому стані. Всі діти були добавлені до своїх класів у вайбер-групах, classroom, надані доступи до сайту школи, всі телефони педагогів, з якими потрібні консультації. Жодна дитина та батько не залишився без уваги. Відчуваючи таке ставлення до них, діти та батьки по-трішки заспокоювались і все більше і більше зверталися по допомогу у будь-яких питаннях навчання. Важкувато приходилося з дітьми, які проживали в закладі, адже їх привозили волонтери, маже всіх, з підвалів, сховищ. Такі діти не мали нічого для навчання. На допомогу долучалися не тільки вчителі, а й діти, які знесли все необхідне, а згодом і почали приходити до школи після уроків, щоб якось підтримати цих дітей, наздолужити пропущене в навчанні, допомогти з домашнім завданням, а іноді просто поговорити чи пограти в спортзалі у теніс чи волейбол. Одними з найстарших дітей були три дівчинки з міста Харкова Аня, Поліна і Ксенія. Вони проживали в школі з 3 березня і до червня, Аня потім поїхала з мамою до Великої Британії, Поліна до Німеччини, а Ксенія в липні повернулась з родиною в Харків. Дехто з них залишили спогади і слова вдячності. «Мене звати Аня, мені 13 років. Я живу в місті Харкові, навчаюсь в 150-й школі в 8-А класі. Війна дуже змінила моє життя, не в кращу сторону. По-перше, в мій будинок потрапив снаряд, тепер в моїй квартирі немає вікон. В мою школу також потрапив снаряд, вона також без вікон, і має багато інших пошкоджень. Я дуже часто думаю, як зміниться моє життя після військових дій, але поки, потрібно жити сьогоднішнім. Я дуже вдячна цій школі, волонтерам, особливо директору, що прийняли нас і дали можливість залишитися тут на певний час. Навчали нас, надали все необхідне для цього, навіть доступ до комп'ютерів в кабінеті інформатики, щоб ми навчалися. Ще приходили діти, які грали з нами в теніс Денис, Таня, Дарина, Антон, ходили гуляти селом, показуючи нам свої краєвиди. Вчителі завжди перепитували, чи не потрібна нам допомога.

Сюди я приїхала з моєю подругою Поліною. Ми дуже всім вдячні за все. Я дуже скучаю за Харковом і дуже хочу повернутися, але поки, це неможливо. Я надіюсь, що це все скоро закінчиться і ми повернемось.»

Наші учні (Аня, Поліна, Вадим, Саша, Алінка, Маша, Валерія).

До роботи долучилася і шкільна бібліотека. Новоприбулим учням на період навчання по максимальній можливості було видано підручники, посібники, хрестоматії, постійно підбирались художні твори за шкільною програмою.

Для того, щоб переселенці змогли хоч трохи відволікатись від стресу і тривожних думок, щоб підтримати моральний дух людей, що опинились у центрі тимчасово розміщених, шкільна книгозбірня запросила і дорослих, і дітей стати читачами бібліотеки.

З метою познайомити дорослих і дітей ВПО з місцевим населеним пунктом шкільним бібліотекарем проведено краєзнавчу онлайн мандрівку «Село моє, для мене ти єдине» вулицями та околицями Нового Мерчика. Під час екскурсії «жителів школи» було ознайомлено з історією села, розказано про призначення та функції головних будівель (НВК, сільська рада, лікарня, бібліотека тощо), про природний ландшафт своєї малої батьківщини.

Про найяскравіші приклади реалізації взаємодопомоги можна говорити багато – як ніколи ми стали близькими - наші учні, наші нові учні, вчителі, батьки, переселенці, волонтери, прості жителі – ми всі стали односельцями, однодумцями.

Прийшов час травня і всі тимчасові учні отримали результати навчань і були відраховані. Всі прикіпіли один до одного душею, але такий час. Яке було здивування наприкінці серпня, коли почали звертатися батьки з проханням зарахувати їх дітей на навчання до нашої школи вже як наших постійних учнів. Школа маленька, але завдяки нашому партнерству з дітьми, батьками, місцевими учнями та колективом на сьогодні наш заклад має 19 дітей, які виявили бажання навчатися, хоч і дистанційно, але в нас. Колектив закладу розгледів серед цих дітей старанних та здібних учнів, які були залучені до різних олімпіад, конкурсів та конференцій разом з місцевими учнями і показали гарні результати. Вони разом з батьками наскільки задоволені, що у маленькому селі, в невеличкій школі їх замітили, підготували і дали можливість отримати перемоги на шкільній ниві. Адже, у великих міських школах не завжди діти можуть показати свої знання чи вміння, їх важко замітити серед великої кількості учнів, де як завжди, виживає і перемагає сильніший. В сільській школі навпаки, дітей навчають

перемагати, дають можливості спробувати, навчають не зупинятися після поразок і це дає результат.

На цьому ми не зупинились. Почався новий навчальний рік, заклад продовжив своє життя у звичному русі нових реалій, працюючи на все, щоб було краще дітям. Не зважаючи на покращення ситуації з війною у місті Харкові, в селі залишилось багато сімей-переселенців з дітьми різного віку. Завдяки волонтерам було організовано Арт-студію «Зернятко Надії», куди запрошували дітей шкільного віку від 6-14 років для заняття творчістю. Дана студія створена для того, щоб відволікти дітей від думок про війну, трішки встановити психологічну рівновагу, адже багато з них просто замкнулися у собі, стали мовчазними, зляканими, переживши страшні часи бомбардування, переховування в сховищах та підвалах. Студія почала свою роботу з листопада 2022 року. Завдяки волонтерам і закордонним спонсорам, діти отримували всі необхідні матеріали для творчості, а займалися з ними знову вчителі нашого закладу. Перші заняття були важкими для всіх, батьки приводили діток з надією на краще, а вчителі, дивлячись на зранені дитячі душі, боялись не виправдати їх надії, але все вийшло. На заняттях діти малювали листівки з вітанням нашим воїнам, ліпили, клеїли і головне – починали говорити, посміхатися, бігати. Було безліч різних виробів, але найбільше діти раділи, коли деякі речі продавались, а на зібрані кошти купували необхідне для ЗСУ. На ярмарок було вироблено 24 новорічних чобітки, браслети, ялинки-топотушки, новорічні пакети. Всього зібрано близько п'яти тисяч гривень. За допомогу у заснуванні студії, західним спонсорам у Францію надіслано подарунки, які щиро їх вразили. Великий вклад було зроблено і з боку батьків, які, дивлячись на старання педагогів, допомагали.

Арт-студія «Зернятко Надії» та її вихованці з батьками

Не проходили осторонь і місцеві жителі та учні, всі бажали зробити свій внесок у найшвидшу перемогу. Школа вкотре стала центром об'єднання всіх заради Перемоги. А 13 вересня, в День визволення нашого села від німецько-фашистських загарбників, педагоги разом із осередком учнівського саморядування «ПАЗЛ» розпочали проєкт «Подарунок воїну», метою якої було зібрання посилок на фронт до Дня захисників і захисниць України».

Вирішили зв'язати теплі шарфи-бафи, щоб і обличчя солдатів можна було прикрити, і як капюшон піддіти під каску. Спочатку хотіли в'язати по класам, а потім, щоб стати ближче один до одного, долучили до справи все село. Люди відгукнулися – ми зібрали гроші не тільки на нитки, а й на якісні теплі шкарпетки, рукавички. Крім того, жінки-майстрині запропонували також в'язати бафи – і ось результат: на фронт ми відправили 24 бафи!

У подаруночок крім теплих речей ми положили малюнки від наших молодших школярів, листи-вдячності рідним солдатам. З любов'ю учні виготовили сувеніри – ангелів на петлицю, брелочки з бісеру. Директор школи положила у кожену посилку освячену іконку.

Учнівське самоврядування, волонтери з посилками на фронт.

Новий навчальний рік тягне за собою нові завдання, нові рішення, не дивлячись на військовий стан, життя не стоїть на місці. Сьогоднішні діти України стали дорослішими на ціле життя, їм доводиться іноді, приймати такі важливі рішення самотужки, що 10 років тому дорослі п'ять разів подумали би над ними. Але реалії життя змінились.

Одним із пріоритетів України завжди була освіта, як фактор розвитку суспільства. Сьогодні наша освіта зіткнулась з багатьма викликами : пандемія, військова агресія знищують все найкраще, чого ми досягли і намагались надати дітям. В таких умовах школярі мають украй обмежений доступ до освітнього процесу, потерпають від посттравматичного синдрому, відчувають зниження

мотивації та пізнавальних процесів. Учні Харківщини перебувають у небезпечних умовах, де навчатися досить важко. На сьогодні відновити офлайн навчання практично неможливо, а навчання дистанційне не завжди дає позитивний результат через ряд причин:

- відсутність якісних гаджетів;
- часто немає світла чи інтернету;
- діти, які залишаються удома самі, не завжди підключаються до дистанційних уроків;
- перенавантаження дитини роботою за гаджетом та інше.

Всі недоліки сьогодення тягнуть за собою великі прогалини в навчанні, з якими почали стикатись наші вчителі та вихователі дитячого підрозділу ліцею. Ми бачимо, що поступово втрачаємо розумовий потенціал наших дітей, тож необхідно шукати шляхи для виправлення цієї ситуації.

Державна служба якості освіти спробували допомогти вчителям розібратися з даною проблемою. Були проведені курси, показані різні можливості перевірки освітніх втрат та рекомендовані певні шляхи до їх подолання. Вчителі закладу спробували попрацювати з Всеукраїнською школою онлайн, надавали дітям роботи для визначення освітніх втрат, проводили додаткові заняття з тих тем, які, за результатами контрольних, були найгірш засвоєні дітьми, але не всі діти «горіли» бажанням. На додаткові заняття підключались одиниці, і це були діти, які дійсно хотіли покращити свої знання, оцінки.

Якщо в школі ще можна було якось допомагати додатковими заняттями, завданнями, то в дошкільному підрозділі з цим була біда. Дітки були не зацікавлені до роботи через екран, та і батьки не горіли бажанням сидіти разом з ними і навчатись. Вихователі створювали презентації, для того, щоб якось привернути увагу дітей, звичних дивитись мультики, підлаштовувати все для заняття та кращого сприйняття дитиною. Все завантажувалось в Classroom для тих дітей, які не змогли під'єднатися до заняття, що разом з батьками можна було опрацювати матеріал та бути готовим до наступних занять. Не завжди і батьки йшли на допомогу, так як вважали це перевантаженням дітей.

Нашому закладу трішки пощастило з тим, що заклад мав укриття (ПРУ), завдяки якому в жовтні 2023 року отримали змогу брати участь у проєкті «Забезпечення безперервного навчання та розвитку дітей дошкільного віку в умовах кризи в Україні», що реалізує ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» в рамках програми СПІЛЬНО - дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ (в Україні) за підтримки МОН України та ДУ "Українського інституту розвитку освіти".

Разом з даним проєктом наша дошкільна ланка ожила в усіх напрямках, зокрема отримали:

- навчання, скоріш допомогу та різні пропозиції роботи для вихователів;
- чіткий план роботи на кожен місяць з ВЕЛИЧЕЗНОЮ валізкою допоміжного матеріалу;
- найважливіше – офлайн-навчання два рази на тиждень, де діти вже дотримували всі інші потреби: психологічну, інформаційну, медичну, методичну.

Паралельно з заняттями проєкту, ми змогли дати нашим дітям практично все потрібне, а також багато цікавих видів діяльності, нових і яскравих матеріалів, цілий ящик канцелярії та різних розвиваючих ігр.

У лютому 2024 року ліцей дочекався і проєкту з надолуження освітніх утрат від Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), який реалізується благодійним фондом “Благодійна організація “Співдія”, благодійним фондом “Освітня фундація “MriyDiy” та за підтримки Global Partnership for Education. Спочатку вчителі досить холодно віднесли до проєкту, адже не вдавалось до цього добитись великих змін з надолуження освітніх втрат. Надолуження освітніх втрат запропонували з двох предметів: української мови та математики. Перш чим розпочати роботу з дітьми, вчителям надали можливість пройти безкоштовне навчання, з батьками було проведено бесіду з пропозицією таких безкоштовних уроків в офлайн форматі, зібрано всі дозволи та згоди, дітям пояснили, що навчатися вони будуть без оцінок. Цикл надолуження тривав 16 уроків з предмету з 3 по 10 клас. Діти отримали канцелярські приладдя для цих уроків. Перший урок – це урок вхідного тестування, яке вже було сформовано і надано

вчителям разом з дискриптором. Всі дуже переживали, чи прийдуть діти, а якщо прийдуть, то чи продовжать навчатися. Діти прийшли, всі групи були сформовані і навчання в закладі розпочалось. Були сльози на очах, коли ми спостерігали за зустрічами однокласників в закладі, як вони обнімались, раділи зустрічам і спілкуванню, адже даний проєкт передбачає і психологічну підтримку дітей, які опинились перед викликом, адже їм доводиться опановувати необхідні для їхнього майбутнього знання в умовах війни.

Результати вхідного тестування були не найкращими.

Математика: Українська мова:

- 3,78% - високий рівень; - 5,67% - високий рівень;
- 9,45% - достатній рівень; - 9,45% - достатній рівень;
- 37,8% - середній рівень; - 52,9 – середній рівень;
- 49,14% - низький рівень - 32,13% - низький рівень.

Продовження чекали гіршого, ніж вийшло. Незважаючи на низькі результати, діти продовжували приходити на заняття, писали, рахували, виконували, дуже бережно складали свої синенькі зошитки. Вчителі працювали, надаючи все найкраще.

Лютий і березень пролетіли, перший цикл занять закінчився. Прийшов час останнього уроку і вихідного тестування, всі чекали на результат.

Математика: Українська мова:

- 11,3% - високий рівень; - 11,34% - високий рівень;
- 24,57% - достатній рівень; - 35,91% - достатній рівень;
- 47,25% - середній рівень; - 28,35% - середній рівень;
- 17% - низький рівень (додаток 4); - 24,57% - низький рівень (додаток 5).

Результатом були задоволені. Не можна сказати, що відвідування було ідеальним, були учні, які пропускали багато, далі знову приходили, можливо ходили поспілкуватися з однокласниками, але і це потрібно, і це великий плюс для дітей і їх психологічного стану.

Ми вважаємо, що всі завдання, які ставились на початку циклу проєкту, виконані. Учні, незважаючи навіть на повітряні тривоги, на те, що іноді їм приходилось спускатись до укриття,

- змогли підвищити свій рівень знань;

- надолужити освітні втрати;
- отримати психологічну підтримку;
- поспілкуватись з однолітками.

Цю маленьку перемогу над втратами ми змогли отримати тому, що спочатку залучили дітей, старались їх не перевантажувати, зустрічали їх завжди з запитаннями про їх настрій, з ким вони сьогодні хотіли б сидіти за партою, чи іти до дому і т.д. Самі роботи з тестування були яскравими, цікавими.

Всі, учні, батьки, колектив закладу дуже пишаються отриманим досвідом, роботою у такому проєкті і надіються на його продовження, адже діти чекають!

За всю роботу, що проводиться і до тепер, низько вклоняюсь своєму колективу вчителів, учнів, опинившись в непередбачуваних умовах, вони робили все, щоб діти-війни не відчули себе покинутими, отримали хоч маленьку, але якусь увагу, турботу, любов.

Котюк Т. В.,

вчителька хімії, КЗ «ХЛ №93», Україна

tatisimcanim@gmail.com

<http://orsid.org/0000-0001-8854-2303>

Бєлоусова С. В.,

вчителька фізики, КЗ «ХЛ №93», Україна

cappadocia777@gmail.com

<http://orsid.org/0000-0002-8686-6408>

Топоркова І. В.,

директорка КЗ «ХЛ №93», Україна

toporkova.innochka@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ У НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДИСЦИПЛІН ПРИРОДНИЧОГО ЦИКЛУ З ПОГЛЯДУ ДОСЛІДЖЕНЬ PISA

Анотація. У статті обговорюється важливість визначення опанування учнівством трьох ключових рівнів грамотності не тільки в Україні, але й серед провідних європейських країн світу. Для оцінки якості освіти в Україні проаналізовано дослідження PISA-2018, -2022, щодо опанування учнівством читачької, математичної, та зокрема, природничо-наукової грамотності, що стало поштовхом для проведення реформи НУШ (Нової Української Школи) в освіті. Реформування в галузі національної освіти – є результатом вивчення динаміки змін в освіті і порівняння з попередніми результатами, вивчення освітніх політик та практик країн з високими результатами. Для досягнення мети даної роботи було вивчено зміст проєкту рамкового документу з природничо-наукової освіти PISA-2025 та розроблені шляхи впровадження в навчальні програми

дисциплін природничого циклу епістемологічних аспектів для отримання процедурних і епістемних знань під час наукових досліджень та формуванню глибокого розуміння природи знань і процесів їхнього набуття в учнівства.

Ключові слова: національна освіта, епістемологічні аспекти, природничо-наукова, компетентність, критичне мислення процедурні знання, наукове мислення.

Abstract. The article discusses the importance of determining the students' mastery of three key literacy levels not only in Ukraine, but also among the leading European countries of the world. To assess the quality of education in Ukraine, the PISA-2018, -2022 study was analyzed, regarding the students' mastery of reading, mathematical, and in particular, scientific literacy, which became the impetus for the NUSh (New Ukrainian School) reform in education. Reforms in the field of national education are the result of studying the dynamics of changes in education and comparing them with previous results, studying educational policies and practices of countries with high results. To achieve the goal of this work, the content of the draft framework document for science education PISA-2025 was studied and ways were developed to introduce epistemological aspects into the curricula of science cycle disciplines for obtaining procedural and epistemic knowledge during scientific research and for forming a deep understanding of the nature of knowledge and the processes of its acquisition in students.

Keywords: national education, epistemological aspects, natural science, competence, critical thinking, procedural knowledge, scientific thinking.

Сучасні освітньо-педагогічні тенденції в Україні та країн, що входять до ОЕСР (Організації економічного співробітництва і розвитку) спрямовані на оновлення, вдосконалення і підвищення ефективності освітньої системи та її змісту. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві суттєво впливають на освіту. Для аналізу стану освіти за найважливішими напрямками навчання, а саме: читацька грамотність, математична грамотність та природничо-наукова грамотність Україна долучилась до одного із найбільш поширених досліджень PISA (Programme for International Student Assessment) [1]. Результати досліджень дозволяють політичним діячам об'єктивно оцінити рівень грамотності учнівства не тільки в своїй країні, але й проаналізувати динаміку змін в порівнянні з попередніми результатами, вивчити освітні політики та практики інших країн, які показали високі результати для прийняття обґрунтованих рішень, щодо проведення змін в галузі національної освіти [2].

Метою роботи було – аналіз досліджень PISA з природничо-наукової грамотності та пошук шляхів впровадження в навчальні програми дисциплін природничого циклу епістемологічних аспектів для отримання процедурних і епістемних знань в учнівства.

Предметом дослідження було опанування учнями природничо-наукової грамотності та формуванню глибокого розуміння природи знань і процесів їхнього набуття в учнівства.

Актуальність вибраного напрямку досліджень підтверджує масштабність міжнародного проєкту PISA і факт участі України особливо важливий в умовах започаткування реформування змісту загальної середньої освіти, що передбачає впровадження принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, які ґрунтуються на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання [3]. Природничо-наукова компетентність стосується усіх природничих наук, які в сукупності пояснюють як влаштований світ та як він функціонує. Контексти, в яких проходить дослідження це – особистісні, локальні (національні), глобальні.

На сьогодні важливо усвідомити, що в українських закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) місце і зміст з усталеними методами викладання дисциплін природничо-наукового циклу, не в повній мірі відповідають світовим тенденціям, тому системна трансформація для забезпечення нової якості освіти здійснюється на всіх її рівнях [4]. Результатами навчання учнів за новими освітніми програмами НУШ мають стати досягненнями у природничій освітній галузі за відповідними критеріями, а саме за групами результатів згідно з Додатком 10 до Державного стандарту МОН, серед яких є розвиток наукового мислення, набуття досвіду розв'язання проблем природничого змісту, усвідомлення розмаїття і закономірностей природи, ролі природничих наук і техніки в житті людини, відповідальної поведінки для сталого розвитку суспільства, опрацювання, систематизація та представлення інформації природничого змісту, пізнання світу природи засобами наукового дослідження [5].

Вивчення дисциплін природничого циклу направлене на формування в учнів природничо-наукової компетентності, тому потрібно організувати навчальний процес таким чином, щоб учні змогли опанувати знання про природу (знаннявий компонент), освоїти різні способи навчально-пізнавальної діяльності (діяльнісний компонент), сформувати ціннісні орієнтації в різних сферах життя (ціннісний компонент) [6]. Важливу роль у розвитку методологічних підходів в освіті відводиться епістемологічним аспектам, що допомагають сформувати в учнів критичне мислення і заохотити до пошуку вирішення проблемних питань, тобто дає зрозуміти не тільки «що» ми дізнались, а і «як» ми до цих знань дійшли. Наприклад, в курсі дисциплін з хімії і фізики учням пропонується виконати різноманітні види спостережень, на основі яких пропонується висунути гіпотезу і сформулювати теорію (закон), провести обговорення та зробити висновки, щодо достовірності теорії (закону) [7].

В умовах постійного збільшення інформаційного середовища разом із правдивою знаходиться і неправдива інформація, тому учні мають навчитися критично ставитися до наукових матеріалів, перевіряти достовірність, визначати обґрунтованість наукових доказів, шукати, оцінювати та обговорювати,

критикувати недоліки в наукових припущеннях тощо [8]. Формування природничо-наукової компетентності в учнів відбувається в процесі дослідження, оцінювання та використання природничо-наукової інформації для прийняття рішень і наступних дій, для чого необхідно оволодіти епістемними і процедурними знаннями [9].

В Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030» приділяється увага процвітанню для людей і планети від сьогодні та на майбутнє, де серед умов розвитку є забезпечення якісного рівня освіти для всіх, що співпадає із ціллю досліджень PISA [10].

Для визначення якості освіти PISA оцінює не сам навчальний матеріал, а саме вміння учнів застосовувати знання і вміння за допомогою ситуативних завдань наближених до реальних життєвих ситуацій, а для цього потрібні вміння критично мислити, аналізувати і інтерпретувати інформацію. У 2025 році у фокусі буде провідною природничо-наукова грамотність [8]. Слід зазначити, що математична і читацька грамотність – є невід’ємними частинами природничо-наукової, це пояснюється тим, що для успішного виконання завдань перше, що потрібно зробити, це – вміння прочитати і проаналізувати, потім зробити відповідні розрахунки [10]. З кожним рівнем завдань (від 1-с, -b, -a до 6), які виявляють сформованість знань збільшується і об’єм текстової частини, де учень має проявити читацьку грамотність і відповідно, вміння абстрактно мислити, користуватися процедурними і епістемними знаннями, продемонструвати креативність і гнучкість мислення, володіння моделюванням і прогнозуванням стратегії, що потребує послідовного прийняття рішень [1].

Для досягнення поставленої мети нами було проведено аналіз навчальних планів предметів природничого циклу, зокрема хімії і фізики, знайдено міжпредметні зв’язки, проведено інтегровані уроки, залучено учнів до науково-дослідної роботи (домашні експерименти, практичні і навчально-дослідні роботи, міні-проекти, міжпредметні довгострокові проекти тощо). Залучення учнів до науково-дослідних проєктів має велике значення для формування наукових знань в учнів, яке об’єднує наукові знання фактів, понять, законів і теорій із знаннями практик і понять, на яких ґрунтуються емпіричні дослідження, під час яких з’являється усвідомлення ролі спостережень, різних форм наукових досліджень для встановлення достовірності гіпотез, теорій, моделей у науці.

Під час роботи виникали труднощі пов’язані із дистанційною формою навчання, яка вимагає від вчителів високого рівня медіаграмотності, володіння комп’ютерними технологіями, матеріально-технічним забезпеченням. Серед учнів було виявлено, що не всі відчувають постійний зв’язок між теоретичними

знаннями отриманими під час навчання і життєвими ситуаціями, тобто практичним життям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національний звіт за результатами міжнародного міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / кол. авт. : Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін.; за ред. В. Терещенка та І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 395 с.
2. PISA 2025 Science framework (draft). OECD. 2023. 85 p.
3. Ковальов О. Г. Епістемологічні підходи у науковій освіті: філософсько-методологічний аналіз. Серія: Філософські науки. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Київ, 2024. С. 27 – 34.
4. Типової освітньої програма для 5 – 9 класів закладів загальної середньої освіти (затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02. 2021 № 235, в редакції наказу МОН від 09.08.2024 №1120 «Про внесення змін до типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти»).
5. Ковальов О.Г. Методологія та практична реалізація сучасних епістемологічних підходів у науковій освіті. Культурологічний альманах. Вип. 3 (11), 2024. С. 228 – 234.
6. Указ Президента України. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Офіційний вісник Президента України від 07.10.2019 – 2019 р., №21, стор. 17, стаття 890.
7. Подоляк В.О. Формування в учнів системи наукових компетентностей у галузі сучасного виробництва: Теоретико-методичний аспект: монографія. Вінниця: Книга Вега, 2002. 460 с.
8. Рамковий документ із природничо-наукової освіти PISA-2025. [Ел. ресурс]. URL: https://pisa-framework.oecd.org/science-2025/ukr_ukr/
9. Міністерство освіти і науки України. Концепція Нової української школи. 2016. [Ел. ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
10. Непорожня Л.В. Формування природничо-наукової компетентності старшокласників у процесі навчання фізики: метод. посіб. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 204 с.

Кошелева Н. Г.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Горлівського інституту іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро),

cosheleva.natali@ukr.net

АРТТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У роботі розглянуто важливе завдання щодо надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах воєнного часу. Коротко проаналізовано поняття психотравми та її наслідків для психічного здоров'я дорослих та дітей. Визначено важливість психологічної допомоги та

підтримки для подолання наслідків травматичних подій. Запропоновано використання технологій арт-терапії для подолання симптомів психотравми і покращення психоемоційного стану учасників освітнього процесу. Описано досвід запровадження авторського курсу «Арттерапевтичні технології психологічної підтримки учасників освітнього процесу», його цілі, тематику та зміст, основні результати його використання в підтримуючій психологічній груповій роботі зі студентами та педагогами.

Ключові слова: психотравма, травматичний стрес, травматичні події, психоемоційний стан, психічне здоров'я, психічна стійкість, учасники освітнього процесу, арт-терапія, саморефлексія, самодопомога, психологічне розвантаження, емоційна стабілізація, психологічна підтримка.

Abstract. The paper addresses the important issue of providing psychological support to participants in the educational process during wartime. It briefly analyzes the concept of psychological trauma and its consequences for the mental health of both adults and children. The significance of psychological assistance and support in overcoming the effects of traumatic events is highlighted. The use of art therapy techniques is proposed as a means to alleviate symptoms of psychological trauma and improve the psycho-emotional state of educational process participants. The paper describes the experience of implementing the author's course, "Art Therapy Techniques for Psychological Support of Educational Process Participants," including its objectives, topics, and content, as well as the main outcomes of its application in supportive psychological group work with students and educators.

Key words: psychological trauma, traumatic stress, traumatic events, psycho-emotional state, mental health, psychological resilience, participants in the educational process, art therapy, self-reflection, self-help, psychological relief, emotional stabilization, psychological support.

Протягом трьох років триває повномасштабне вторгнення російських військ на територію України і пов'язані з цим глобальні воєнні дії, наслідки яких мають травматичний вплив на всіх українців, як дітей, так і дорослих, як військових, так і цивільних. Втрати, обстріли, руйнування, небезпека, надзвичайні, стресові, кризові ситуації і невизначеність, на жаль, стали нашою буденністю. Педагоги та учні, як і всі інші наші співвітчизники, зазнають їхнього впливу, що негативно позначається на психологічному стані учасників освітнього процесу. Додаймо також, що багато шкіл вимушені працювати в дистанційному режимі, велика кількість учнів перебувають за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами в межах України, так само, як і вчителі. Постійні повітряні тривоги, відключення світла та Інтернету через обстріли негативно впливають на організацію та здійснення навчального процесу, додають стресу всім його учасникам. Усе це значно ускладнює як організаційну складову навчального процесу, так і погіршує емоційний стан педагогів і школярів.

Реакцією на воєнні події у дітей і в дорослих може бути травматичний стрес. Стресові реакції людей можуть бути різними, одна й та сама подія може

викликати у різних людей різні наслідки: у когось не буде наслідків для психічного здоров'я, а в іншої людини ці реакції будуть дуже інтенсивними і призведуть до психотравми. Наслідки залежать від того, наскільки часто та з якою мірою інтенсивності повторюються травматичні події, яким є попередній травматичний досвід у людини, якими є її індивідуальні особливості (вік, стан здоров'я, рівень стресостійкості і т.ін.).

Згідно з [1], психотравма – це незвичайна подія, яка здатна спричинити важкий психологічний стрес, що супроводжується почуттям жаху, страху та безпорадності. Американська психологічна асоціація подає у DSM-5 таке визначення психотравми: «експозиція до смерті або загрози життю, серйозного ушкодження, або сексуального насильства в один (чи більше) з таких способів: (1) безпосереднє переживання травмівної події (-ій); (2) перебування свідком подій, які трапилися з іншими; (3) знання того, що травмівна подія (-ії) трапилась із членом сім'ї чи близьким другом – у випадках смерті чи загрози життю члену сім'ї чи другу, якщо ця подія була насильницькою або непередбаченою; (4) переживання багаторазової або надмірної експозиції до нестерпних деталей травмівної події (-ій), наприклад, фахівці зі швидкого реагування, які збирають людські останки. (Експозиція – безпосереднє зіткнення з якоюсь подією та пов'язані з цим переживання)».

Інше тлумачення психотравми як стану наводить Л. Царенко в [2]: це «переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їхнього подолання, ... що супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності й втрати контролю, когнітивними змінами і змінами у способах регуляції афектів». І тоді травматичними подіями є будь-які особистісно значущі події, що негативно впливають на психіку людини і можуть призвести до розладів. Це більш широкий погляд на психотравму, і саме в цьому контексті варто зазначити, що в умовах тривалої війни велика частина українців відчуває негативний вплив травматичних подій, навіть не знаходячись безпосередньо в зоні активних бойових дій, через тривалу невизначеність, втрату відчуття безпеки і контролю за ситуацією, негативний інформаційний фон та ін. І тому психологічна підтримка, спрямована на подолання цих негативних наслідків травматичних подій, є дуже актуальною.

Тому велика увага психологів має бути приділена в цих умовах подоланню наслідків травматичних подій, наданню психологічної допомоги учасникам освітнього процесу, роботі щодо збереження і зміцнення їхнього психічного здоров'я. З цією метою можуть бути використані технології арт-терапії, застосовуючи які педагоги можуть як опрацювати власні емоційні стани, так і надавати у свою чергу психологічну допомогу і розвантаження учням.

У сучасній психологічній практиці арт-терапія є дієвим методом у подоланні симптомів психотравми. Арт-терапія передбачає використання різних видів мистецтв з терапевтичною, корекційною та розвивальною метою. Основними напрямками є ізотерапія, ігротерапія, піскова терапія, глинотерапія, казкотерапія, мандалотерапія, колажування, метафоричні асоціативні карти, музикотерапія, кінотерапія та ін. Арт-терапевтичний підхід містить величезну кількість технік та методів, які дають можливість виразити і трансформувати негативний досвід, покращити свій психоемоційний стан, використовуючи для цього невербальні засоби. Створення арт-терапевтичних продуктів дозволяє відмежуватися від тривожних та болючих спогадів, зосередитись на творчому процесі, подивитись на свій досвід ніби з боку, відокремити себе від певних травматичних ситуацій і відчути себе в безпечному просторі. Вільне вираження емоцій та почуттів через мистецтво допомагає і дорослим, і дітям краще розуміти їх, усвідомлювати їхній вплив на життя. Це дає можливість покращити самопізнання і саморегуляцію, що впливає на адаптацію до життя в умовах стресу і невизначеності і підвищує психологічну стійкість [3, 4].

У цій роботі пропонуємо короткий огляд розробленого нами курсу для педагогічних працівників «Арттерапевтичні технології психологічної підтримки учасників освітнього процесу», метою створення якого було надати педагогам підтримку, формувати навички саморефлексії та самодопомоги через методи й техніки арт-терапії, які вони могли б використовувати для психологічного розвантаження та емоційної стабілізації учнів. Курс містить 9 різних тем, спрямованих на пошук ресурсів, життєвої сили, зовнішніх та внутрішніх опор, відновлення власної ідентичності, розвиток саморозуміння і самоприйняття, побудову позитивної Я-концепції, підтримку життєвого балансу в різних сферах, збереження особистого простору, забезпечення благополуччя і комфорту у спілкуванні, покращення самооцінки і самоповаги, формування навичок емоційної стабілізації та усвідомлення власної самоцінності.

На курсі використовуються методи ізотерапії, мандалотерапії, казкотерапії, ліплення з фольги та пластиліну, метафоричні асоціативні карти, медитації, візуалізації, дихальні та тілесні вправи, а також комплексні техніки. Курс пройшов апробацію протягом двох місяців на базі Центру психологічної підтримки Горлівського інституту іноземних мов (м. Дніпро). Психологи Центру протягом кількох років ведуть волонтерський проект «Тепла середа» для студентів, викладачів, випускників інституту та всіх охочих. Нами був запропонований в межах його роботи авторський проект «Арт-терапевтична майстерня», до участі в якому були також додатково запрошені педагоги закладів загальної середньої освіти України. У роботі щодо опрацювання зазначеної вище тематики були використані арттерапевтичні вправи і техніки «Прийняття», «Я і все, все, все», «Ресурс року» (О. Гаркавець) «Чарівна парасолька» (Н. Горак), «Дерево життя» (Л. Світлична), «Я – не Я», «Робота з субособистостями» (А. Ларіонцева), «Колесо балансу», «Коли

«НІ!» - це про силу» (Л. Трихліб), техніка інтегративної мандали (Т. Ростовська), «Чотири стихії», «Пройди свій шлях героя» (О. Даниліна), «Квітова галявина» (Л. Апостолакі), медитація «Я – дерево», візуалізація «Місце спокою» та ін.

За результатами апробації курсу маємо відзначити зацікавленість учасників у роботі, покращення емоційного стану, відчуття задоволеності, заспокоєння, багато усвідомлень і неочікуваних відкриттів, розвиток навичок щодо постановки цілей та визначення шляхів їх досягнення. Було багато обговорень, питань, рефлексії, цінних висновків. Багато хто з учителів говорили про те, що використовують техніки, їхні фрагменти, матеріали презентацій у роботі з учнями, адаптуючи їх до відповідного віку та навчальних або виховних ситуацій, а також для психологічного розвантаження та емоційної стабілізації школярів. Можна зробити висновок, що арттерапевтичні засоби стали цілющою психологічною підтримкою для всіх учасників освітнього процесу у ці важкі часи. Вважаємо, що досвід використання запропонованого нами курсу «Арттерапевтичні технології психологічної підтримки учасників освітнього процесу», позитивний емоційний відгук його учасників, покращення їхнього психологічного стану свідчать про його корисність і доцільність у роботі з освітянами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Семенова Ю. С. Теоретико-методологічний аналіз поняття психотравма. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_48 (дата звернення: 18.03.2025).
2. Царенко Л.Г. Особливості переживання психотравми під час воєнного конфлікту. Психологія: теорія і практика. 2019. Вип. 1 (3). С. 158-170.
3. Арт-терапія у роботі з постраждалими дорослими та дітьми у дні війни: посіб. / авт. проекту Н. Сабліна. Вінниця: Твори, 2023. 104 с.
4. Арт-терапія в роботі з військовими та їх родинами: посіб. / авт. проекту Н. Сабліна. Вінниця: Твори, 2023. 112 с.

Кошіль О. П.,

кандидат педагогічних наук

декан факультету психології та соціальних технологій

ПВНЗ «Європейський університет»

oksana.koshil@e-u.edu.ua

ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ: ЧОМУ ВАЖЛИВО РОЗВИВАТИ ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ?

Анотація. У статті наголошено на важливості розвитку soft skills, зокрема емоційного інтелекту серед обдарованих учнів. На основі наукових публікацій здійснено аналіз основних викликів для обдарованих дітей: перфекціонізм, соціальна ізоляція, емоційна нестабільність. Окрему увагу приділено методам розвитку емоційного інтелекту в освітньому середовищі,

зокрема психологічним тренінгам, соціально-емоційному навчанню (SEL), груповій роботі та практикам усвідомленості. Стаття акцентує увагу на необхідності інтеграції *soft skills* до освітніх програм для забезпечення гармонійного розвитку особистості обдарованих учнів та їхньої успішної соціалізації.

Ключові слова: *soft skills, емоційний інтелект, обдаровані учні, соціально-емоційне навчання, саморегуляція, комунікаційні навички.*

Abstract. The article emphasizes the importance of developing soft skills, in particular emotional intelligence among gifted students. Based on scientific publications, an analysis of the main challenges for gifted children is carried out: perfectionism, social isolation, emotional instability. Special attention is paid to methods for developing emotional intelligence in the educational environment, in particular psychological training, social-emotional learning (SEL), group work and mindfulness practices. The article emphasizes the need to integrate soft skills into educational programs to ensure the harmonious development of the personality of gifted students and their successful socialization.

Keywords: *soft skills, emotional intelligence, gifted students, social-emotional learning, self-regulation, communication skills.*

Сучасний світ вимагає від людини не лише високих академічних знань, а й розвинених соціальних та емоційних навичок. Особливо це стосується обдарованих учнів, які мають високий рівень інтелектуальних здібностей, але часто зазнають труднощів під час комунікації, саморегуляції та адаптації до соціального середовища.

Обдаровані діти нерідко переживають емоційний дисбаланс через високі очікування, перфекціонізм та соціальну ізоляцію. Відсутність навичок управління емоціями може призвести до стресу, тривожності та навіть вигорання. Тому розвиток **soft skills**, зокрема **емоційного інтелекту (EI)**, є критично важливим для їхнього особистісного зростання, професійного успіху та гармонійної взаємодії з оточенням.

Інтеграція освітніх програм, що сприяють розвитку *soft skills*, дозволяє обдарованим учням не лише ефективно використовувати свої знання, а й навчитися співпрацювати в команді, приймати рішення, долати емоційні виклики та будувати здорові міжособистісні відносини.

Таким чином, проблема розвитку емоційного інтелекту серед обдарованих учнів є надзвичайно актуальною, адже вона безпосередньо впливає на їхній особистісний та професійний успіх у майбутньому.

Поняття *soft skills* та *hard skills* визначені у «Європейському словнику вмінь та компетенцій», який транслює опис навичок і компетенцій у контексті освіти, професійної підготовки й ринку праці на основі діючих міжнародних стандартів та класифікацій [3].

На важливість м'яких навичок у сучасному світі вказує статистика. Дослідження, проведене Гарвардським університетом, показало, що до 80% досягнень у кар'єрі людини визначаються soft skills і лише 20% hard skills. Інші проведені дослідження йдуть ще далі – змінюючи ці показники на 85% та 15% відповідно [2].

Емоційний інтелект (Emotional Intelligence, EI) – це здатність розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями, а також враховувати емоційний стан інших людей у процесі взаємодії. Психолог Д. Гоулман виокремлює основні складові емоційного інтелекту: самоусвідомлення – розуміння власних емоцій і їхнього впливу на поведінку; саморегуляція – здатність контролювати емоції та адаптуватися до змін; мотивація – внутрішня мотивація до саморозвитку та досягнення цілей; емпатія – вміння розуміти почуття інших людей; соціальні навички – ефективна комунікація, співпраця та управління міжособистісними відносинами [1].

Для обдарованих учнів розвиток soft skills й емоційного інтелекту є не менш важливим, ніж академічні досягнення, оскільки вони допомагають долати соціальні бар'єри, ефективно працювати в команді, управляти стресом і будувати гармонійні відносини з оточенням.

Розвиток soft skills в обдарованих учнів має свої особливості, оскільки вони часто демонструють високий рівень інтелектуальних здібностей, але можуть зазнавати певних труднощів у соціальній взаємодії, емоційній регуляції та комунікації. Обдаровані учні нерідко мають високий IQ, але їхній емоційний та соціальний розвиток може не відповідати когнітивному рівню. Це призводить до труднощів у спілкуванні, нерозуміння емоцій інших людей та проблем у командній роботі. Багато обдарованих учнів схильні до перфекціонізму, що може викликати страх перед невдачами та труднощі з прийняттям критики. Це заважає їм розвивати навички співпраці, адаптації до змін та конструктивного вирішення проблем. Деякі обдаровані учні можуть відчувати себе ізольованими через свої інтереси або рівень мислення, що відрізняється від однолітків. Це ускладнює налагодження дружніх стосунків, розвиток емпатії та навичок спільної роботи. Часто обдаровані учні мають підвищену емоційну чутливість, що може призводити до перепадів настрою, швидкої вразливості та труднощів у саморегуляції. Без належного розвитку емоційного інтелекту вони можуть гостро реагувати на невдачі або критику. Завдяки високій когнітивній гнучкості обдаровані учні швидко засвоюють новий матеріал, однак їм іноді бракує терпіння працювати в команді чи

пояснювати щось менш підготовленим одноліткам. Відтак, це впливає на їхню соціальну адаптацію.

Одним із шляхів формування soft skills в обдарованих учнів є розвиток емоційного інтелекту (EI) – навчання усвідомленню власних емоцій, управлінню ними та емпатії до інших.

Розвиток емоційного інтелекту в обдарованих дітей можна ефективно здійснювати через соціально-емоційне навчання (SEL) у закладах освіти; застосування тренінгів з розвитку самосвідомості, стресостійкості та комунікації; реалізацію групових проєктів та командних завдань; впровадження в освітній процес практики майндфулнес (mindfulness) та технік стрес-менеджменту. Наприклад, пропонуємо впроваджувати уроки SEL в освітній процес, використовувати вправи на саморефлексію та розвиток емпатії, навчати здобувачів освіти технік емоційної саморегуляції. Однією з дієвих практик є використання наставництва та коучингу. А саме організація системи наставництва, коли старші учні допомагають молодшим, що розвиває відповідальність, комунікацію та співпрацю; впровадження в освітній процес методики «партнерського навчання» для обміну досвідом та знаннями; залучення професійних коучів, психологів для проведення тренінгів із розвитку soft skills.

Відтак, інтеграція soft skills в освітній процес дозволяє обдарованим учням не тільки розкрити свій інтелектуальний потенціал, а й стати емоційно стійкими, соціально адаптованими та успішними в майбутньому. Педагогам важливо впроваджувати інтерактивні методи навчання, заохочувати учнів до емоційної саморегуляції та формувати культуру співпраці й комунікації в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Х.: Віват, 2022. 512 с.
2. Длугунович Н. А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 6 (219). С. 239–242.
3. The European Dictionary of Skills and Competences (DISCO). URL.: http://disco-tools.eu//disco2_portal/

Кравченко А. Р.,
магістрант,

Матвієнко О. В.,
доктор педагогічних наук, професор;
ПВНЗ «Київський університет культури»,
м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ІМІДЖУ БІБЛІОТЕКИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією ролі бібліотечних установ у сучасному інформаційному суспільстві та необхідністю формування нового іміджу бібліотечної справи через засоби масової комунікації. В умовах діджиталізації та зміни парадигми споживання інформації бібліотеки потребують нових підходів до представлення себе як актуальних, сучасних культурно-освітніх центрів. Показовим прикладом такої трансформації є бібліотеки закладів вищої освіти, які сьогодні виступають флагманами впровадження інноваційних технологій та сучасних форм бібліотечного обслуговування.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних науковців, присвячені формуванню сучасного іміджу бібліотечних установ та трансформації їх ролі в інформаційному суспільстві. Питання модернізації діяльності бібліотек та впровадження інноваційних технологій глибоко досліджено у роботах Ю. Горбаня, Л. Рибки, Г. Винокурова, О. Клименка, О. Сокур, Н. Лавришин, В. Лоренсона, Л. Попіль, Л. Чайківської та інших. Особливо важливими для дослідження стали матеріали науково-практичних конференцій, присвячених сучасним завданням та пріоритетам діяльності бібліотек вищих навчальних закладів.

Мета дослідження: розробка та обґрунтування концепції медіапроєкту, спрямованого на формування позитивного іміджу бібліотечної справи в Україні.

В умовах інформаційного суспільства бібліотеки закладів вищої освіти набувають статусу стратегічних інформаційних центрів, що формують новий рівень освітньо-наукової комунікації, а їх унікальна роль полягає в інтеграції документно-інформаційного забезпечення з навчальним, науковим та виховним процесами університету [4, с. 98–99]. Ефективний імідж університетської бібліотеки є важливим чинником її успішного функціонування та розвитку в сучасному освітньому середовищі.

Еволюція іміджу університетської бібліотеки тісно пов'язана з розвитком освітньої місії закладів вищої освіти. Як зазначає Н. Лавришин, «соціальна практика визначила потреби в розвитку освітньої місії... яка збагачувала особистість духовно, вивільняла її творчі здібності». Дослідниця підкреслює, що

саме на основі бібліотечних традицій формувались ідеали класичної університетської освіти [4, с. 99].

Модернізація іміджу сучасної бібліотеки тісно пов'язана з розвитком партнерських мереж та міжбібліотечної взаємодії. Така співпраця не лише забезпечує виконання традиційної місії бібліотек, а водночас створює конкурентні переваги в інформаційному просторі [2, с. 76]. Інтеграція у світові інформаційні потоки та міжнародна співпраця бібліотек сприяють збереженню культурної спадщини та забезпеченню вільного доступу до наукових знань [3, с. 72].

Важливим фактором формування позитивного іміджу сучасної університетської бібліотеки є її інтеграція в національний інформаційний та науково-освітній простір через взаємодію з архівами, музеями та іншими закладами вищої освіти. Головними напрямками такої трансформації стають [3, с. 68]: інтеграція у світовий інформаційний простір, розвиток цифрового середовища та електронних ресурсів, впровадження інноваційних сервісів, перехід до моделі відкритої інституції.

Університетські бібліотеки будують свій імідж культурних центрів у контексті збереження та трансляції духовної культури. Як соціальний інститут, бібліотека еволюціонує від класичного просвітницького закладу до сучасного інформаційно-культурного центру, зберігаючи при цьому свою фундаментальну освітню функцію, але збагачуючи її новими формами реалізації [4, с. 99]. Бібліотеки закладів вищої освіти беруть активну участь у культурних процесах та швидко адаптуються до нових викликів, що впливає на трансформацію їх традиційних функцій, посилюючи роль у формуванні ціннісних орієнтирів академічної спільноти та сучасної молоді [1, с. 13].

Позитивний імідж бібліотеки закладу вищої освіти підкріплюється впровадженням інноваційних напрямів діяльності: створенням інституційних репозитаріїв, розвитком електронних публікацій, персоналізованим інформаційним супроводом досліджень, популяризацією академічної доброчесності та застосуванням сучасних бібліометричних методів [1, с. 17]. Електронна бібліотека стає візитною карткою інформаційного закладу ХХІ століття, створюючи розгалужену мережу комунікацій із користувачами через сучасні технології.

Бібліотечна галузь України, особливо в сегменті університетських бібліотек, проходить етап фундаментальної трансформації під впливом цифровізації. Як зазначають фахівці-практики В. Лоренсон, Л. Попіль та Л. Чайківська, сучасна бібліотека має переосмислити свій образ у цифровому просторі. Особливої актуальності це набуває в контексті зміни читацьких звичок студентства: «Нинішні студенти – це споживачі комп'ютерних продуктів, їм

потрібно подати інформацію яскраво, динамічно, щоб у студентів виникло бажання взяти книгу у руки» [5, с. 90].

У цих дослідженнях підкреслюється розширення ролі університетської бібліотеки: окрім інформаційно-документаційного забезпечення, вона стає центром формування національної самосвідомості та ціннісних орієнтирів студентства, що дозволяє розглядати бібліотеку як потужний соціокомунікативний інститут, що активно реагує на трансформації в освітній сфері.

Для практичної реалізації ідей щодо формування сучасного іміджу бібліотеки закладу вищої освіти було розроблено медіапроект «Імідж бібліотечної справи» на платформі Blogger. Ідея проекту полягала у створенні онлайн-блогу, присвяченого формуванню сучасного іміджу бібліотек. Для практичної реалізації обрано бібліотеки закладів вищої освіти України як показовий приклад трансформації традиційних бібліотечних установ в сучасні інформаційно-освітні центри.

Структурно блог включає три взаємодоповнюючі компоненти: бокову панель з навігаційними елементами, основне тіло блогу та розділ тематичних публікацій. Усі елементи архітектури ресурсу підпорядковані єдиній меті – забезпечити максимально зручну взаємодію користувачів з інформаційним контентом. Зокрема, навігаційний блок у боковій частині надає доступ до хронологічно впорядкованих матеріалів, тематичних категорій, а також містить інтерактивні елементи для комунікації з аудиторією.

Інформаційне наповнення блогу базується на широкому спектрі авторитетних джерел: наукові дослідження та публікації, аналітичні огляди та звіти, документи державного рівня, результати галузевих досліджень та моніторингів, експертні інтерв'ю та аналіз практичних кейсів, матеріали професійних конференцій та семінарів. Візуальне оформлення медіапроекту вирізняється стильовою єдністю та мінімалістичним підходом. Гармонійне поєднання чорно-синіх відтінків з акцентними елементами створює естетично привабливий та функціональний дизайн, що сприяє комфортному сприйняттю інформації. Для структурування текстового контенту застосовано ієрархію заголовків, варіативні списки, стилістичні виділення та спеціальні блоки цитат.

Особливістю блогу є насиченість візуальними компонентами, які не власне ілюструють текстовий контент, а в першу чергу самостійно транслюють важливу інформацію: інфографіка унаочнює статистичні дані, схеми демонструють процеси модернізації, а фотоматеріали створюють візуальний супровід публікацій. Динамічні мультимедійні елементи – відеоматеріали експертів, анімовані презентації та інтерактивні компоненти суттєво розширюють можливості взаємодії з аудиторією проекту.

Висновки. Отже, формування сучасного іміджу бібліотеки закладу вищої освіти відбувається через комплексну трансформацію її діяльності: від модернізації технологічної бази до переосмислення її соціальної ролі. Основними факторами успіху стають інтеграція традиційних та інноваційних форм роботи, розвиток партнерських мереж та створення комфортного інформаційно-освітнього середовища, що відповідає потребам цифрового покоління користувачів. Розроблений медіапроект «Імідж бібліотечної справи» спрямований на подолання стереотипів про бібліотеки як застарілі інституції та формування образу сучасних культурно-освітніх центрів, що відповідають потребам цифрового суспільства. Проект має практичну значущість для бібліотечних установ різного рівня та може бути адаптований відповідно до їх можливостей та потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бібліотека: культурний простір та інноваційний поступ : збірник статей : до 55-річчя наукової бібліотеки КНУКіМ уклад. : Ю. І. Горбань, Л. А. Рибка, Г. Винокурова та ін.; за заг. ред. Ю. І. Горбаня. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 544 с.
2. Клименко О. З., Сокур О. Л. Аспектуалізація взаємодії наукових бібліотек в умовах формування національного інтегрованого ресурсу (на матеріалах фахової періодики). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2019. Вип. 56. С. 121-134.
3. Клименко О. З., Сокур О. Л. Взаємодія бібліотек Національної Академії наук України з вітчизняними вищими навчальними закладами. Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (15-19 червня 2020 р.). Ужгород, 2020. С. 67-74.
4. Лавришин Н.В. Збереження культурної спадщини – незмінна місія сучасної університетської бібліотеки. Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (15-19 червня 2020 р.). Ужгород, 2020. С. 98-102.
5. Лоренсон В., Попіль Л., Чайківська Л. Формування інформаційної культури користувачів. Нова модель інформаційного образу бібліотеки: зміна традиційного сприйняття її призначення та функцій : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. (21 жовтня 2021 р.) / за ред. М. М. Медведь, В. В. Воробець, Л. О. Мельник та ін. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 87-91.

Красіков І. С.,

*аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління,
Дніпровський Національний Університет імені Олеся Гончара*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТЬ «ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА» ТА «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ

Анотація. Аналізується вплив етнічних спільнот на розвиток української державності крізь призму чинного законодавства. Окреслено правові засади визначення понять "корінний народ" та "національна меншина", їхні особливості та проблеми застосування. Розглянуто концепцію етнічної спільноти як суб'єктивного політичного актора, здатного впливати на політичні та соціокультурні процеси. Досліджено проблематику термінології, що використовується у міжнародному праві та українському законодавстві, зокрема ризики політизації поняття "національна меншина". Автор доходить висновку, що термін "етнічна спільнота" є більш нейтральним та доцільним для вивчення впливу етнічних факторів на українську державність.

Ключові слова: етнічна спільнота; національна меншина; українська державність; корінні народи; автохтонна спільнота; етнічна свідомість; політична культура; ідентичність

Annotation. The impact of ethnic communities on the development of Ukrainian statehood is analyzed through the lens of current legislation. The legal foundations for defining the concepts of "indigenous people" and "national minority," their characteristics, and issues of application are outlined. The concept of an ethnic community as a subjective political actor capable of influencing political and sociocultural processes is examined. The study explores terminology issues used in international law and Ukrainian legislation, particularly the risks of politicizing the term "national minority." The authors conclude that the term "ethnic community" is more neutral and appropriate for studying the impact of ethnic factors on Ukrainian statehood.

Key words: ethnic community; national minority; ukrainian statehood; indigenous peoples; autochthonous community; ethnic consciousness; political culture; identity.

Теоретичною основою для вивчення питання впливу етнічних спільнот на розвиток української державності є чинне законодавство України. У першу чергу, це Закон України "Про корінні народи України" (№ 1616-IX від 1 липня 2021 року) та Закон України "Про національні меншини (спільноти) в Україні" (№ 2827-IX від 13 грудня 2022 року).

Найбільш усталене поняття "етнічної спільноти" у своєму законопроекті "Про концепцію державної етнонаціональної політики" (№ 2560а від 05.07.2013 року) дає народний депутат та колишній лідер Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв. Він визначає її як сталу сукупність людей, об'єднаних спільними ідентифікуючими ознаками – походженням, мовою,

культурою, релігією, здатну до демографічного самовідтворення (1, с. 1). Відповідно до статті 1 Закону України "Про корінні народи України", корінним народом України є автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України (2, с.1). В українському законодавстві, крім цього закону, поняття "автохтонна етнічна спільнота" більше не зустрічається. Ба більше, воно не аналізується ані у світовій, ані в українській політичній науці – ні у контексті впливу автохтонних етнічних спільнот на розвиток української державності, ні в жодний інший спосіб. Варто зазначити, що це юридичне поняття містить тавтологію: "корінний народ України... самоусвідомлює себе корінним народом України".

На думку Степана Дмитренка, як об'єктивне історичне, соціокультурне та політико-культурне явище етнічна спільнота у своєму бутті завжди є суб'єктивною. Від суб'єктивних особливостей етнічної спільноти залежить її мета у політичній культурі, а відтак і в політиці, а також вибір відповідного типу політичної поведінки. Це активний суб'єкт, який здатен як прискорювати, так і призупиняти певні процеси, надавати відповідного спрямування діяльності етнічної спільноти та наповнювати конкретним змістом культурні й політико-культурні явища. До суб'єктивних характеристик етнічних спільнот віднесені культура етнічної спільноти, етнічна свідомість, менталітет, традиції, міфи, історична пам'ять та інші прояви суб'єктивного етнічного буття (3, с. 13).

Українські науковці-етнополітологи, вивчаючи вплив етнічних спільнот, які не належать до етнічних українців, на державність України, також використовують поняття "національні меншини". Етнополітолог Наталія Замкова зазначає, що практично відсутнє визначення з чіткою правовою базою, яке б регламентувало статус такої спільноти, що свідчить про ідеологічну природу цього поняття. У 1935 році Постійна палата міжнародного правосуддя визнала, що існування національної меншини є не питанням права, а питанням факту (4, с.224). Ірина Шаповал пише, що національна меншина відрізняється своїми претензіями (сформованими чи потенційними) на особливий статус у системі адміністративно-державних відносин, іноді пов'язаними з вимогою автономно-територіального облаштування (5, с. 236).

Галина Луцишин сформулювала наступне визначення поняття "національна меншина": це група населення, осіла в даній державі, яка перебуває у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації або становить менше 50% усього населення, культивує свою національну ідентичність, відрізняється від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними ознаками, усвідомлює свою етнічну окремішність (6, с. 8).

Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України "Про національні меншини (спільноти) в Україні", національна меншина (спільнота) України – це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність (7, с. 1).

Відповідно до пункту 32 Заключного Копенгагенського документа Наради з питань безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ) 1990 року, належність до національної меншини обумовлена фактом особистого вибору людини, а не її походженням (8, с.12). Через це в деяких країнах поняття "національна меншина" взагалі не визнається. Наприклад, Франція не підписала Рамкову конвенцію про захист прав національних меншин та Хартію регіональних мов.

Таким чином, поняття "національна меншина" порівняно з поняттям "етнічна спільнота" не тільки є менш об'ємним, але й має певні конотації, що несуть ризик маніпуляції у дослідженнях впливу етнічних спільнот на державність, зокрема українську. Це поняття може бути політизованим і в певних умовах набувати расистського чи ксенофобського відтінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» (№2560а від 05.07.2013).
2. Закон України «Про корінні народи України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 38, ст.319).
3. Дмитренко С. П. Етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / С.П. Дмитренко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2010. – 18 с.
4. Замковая Н. Статус "національної меншини" та можливості мовної дискримінації мовно-етнічних спільнот у національних державах / Н. Замковая // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2012. - Вип. 4. - С. 223-233.
5. Шаповал І.Г. Етнічна структура та етнічний склад суспільства на прикладі українського суспільства / І. Г. Шаповал // Молодий вчений. - 2014. - № 1(03). - С. 235-240.
6. Луцишин Г.І. Національні меншини в політичному житті України: Автореф. дис... кандидата політичних наук: 23.00.02 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. - Львів, 2002. - 20 с.
7. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст.114).
8. The 1990 CSCE/OSCE Copenhagen Document outlines a number of human rights and fundamental freedoms, such as the right to peaceful assembly and demonstration, the right to enjoy one's property peacefully and the rights of the child. It introduces far-reaching provisions regarding national minorities, and broadens the scope of human rights matters to include election commitments. (<https://www.osce.org/ru/odihr/elections/14304>)

Красота І. В.,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Науково-методичний центр кадрової політики
Міністерства оборони України (м. Київ)
krassota@ukr.net

УЧАСТЬ 91-ГО ОХТИРСЬКОГО ОКРЕМОГО ПОЛКУ ПІДТРИМКИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ В ПЕРІОД 2022-2023 РОКІВ

Вивчення досвіду застосування в умовах бойових дій на сході та північному сході України на прикладі 91-го Охтирського окремого полку підтримки, підрозділи якого залучалися до виконання завдань сил підтримки дозволить збільшити ефективність виконання основних завдань інженерного забезпечення у російсько-українській війні.

Ключові слова: російсько-українська війна, сили підтримки, інженерні війська, інженерне забезпечення, вибухонебезпечні предмети, понтонно-мостові переправи.

Studying the experience of application in combat conditions in the east and northeast of Ukraine using the example of the 91st Okhtyrsk Support Regiment, whose units were involved in performing support force tasks, will allow increasing the effectiveness of performing the main engineering support tasks in the Russian-Ukrainian war.

Keywords: Russian-Ukrainian war, support forces, engineering troops, engineering support, explosives, pontoon bridges.

На початку 2022 р., коли окупантами були нанесені авіаційні, ракетні та артилерійські удари по військовому містечку 91-го Охтирського окремого полку підтримки оперативного командування “Схід” Командування Сухопутних військ Збройних Сил (далі – ЗС) України (м. Охтирка, Сумська обл.) (далі – 91 опп) [1], особовий склад продовжував виконувати бойові завдання інженерного забезпечення у складі оперативних угруповань ЗС України, а також непрямої бойові завдання по відбиттю наступу противника та знищення повітряних цілей в районі м. Охтирка та Охтирському районі.

О 4.00 24 лютого 2022 р. інженерно-саперні підрозділи 91 опп висунулися в Харківську область для руйнування трьох мостів, які були визначені задовго до вторгнення військ Російської Федерації (РФ). Вже о 7.00 24 лютого 2022 р. ці мости були знищені, при цьому на деяких з них разом з розвідувальними підрозділами окупантів, які пересувалися по них. В результаті вибуху особовий склад та військова техніка агресора була скинута в річку, при цьому з нашого боку не було втрат. Командиром зведеного загону, який зруйнував ці мости був підполковник Віктор Рибалка на той час заступник командира 91 опп [2]. За проявлену

мужність та вміле керівництво зведеним загonom він нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня [3].

З початку вересня 2022 р. полковник В. Рибалка став командиром 91 опп, він поміняв на цій посаді Героя України полковника Дениса Дикого.

Для направлення основних сил агресора у вигідному для наших військ напрямку та сповільнення його наступу о 15.00 25 лютого 2022 р. було зруйновано міст через р. Ворскла в районі н.п. Климентове Охтирського району. Групою загородження командував лейтенант Ярослав Соболев, якого було нагороджено орденом “За Мужність” III ступеня. Цікавий факт, що на виконання цього завдання, залишалось мало часу, тому якщо б не встигли підготувати міст до вибуху електричним способом, то лейтенант Я. Соболев мав підірвати міст разом із собою.

За відсутністю сил та засобів протиповітряної оборони (ППО) у складі 91 опп було створено позаштатний підрозділ ППО під керівництвом майора Максима Акименко, вже на початку вторгнення цим підрозділом було знищено декілька повітряних цілей, у тому числі ворожий літак, який бомбив м. Охтирку. Майора М. Акименка було нагороджено орденом “За Мужність” III ступеня [4].

Після знищення ворога в м. Охтирка та звільнення Охтирського району Сумської області, підрозділи 91 опп були залучені до фортифікаційного обладнання рубежів та створення інженерних загороджень, як вибухових так і невибухових на кордоні з РФ. Крім того після звільнення м. Охтирка та інших населених пунктів Сумщини та Харківщини були спеціально створені групи розмінування, які виконували завдання з розвідки місцевості та об’єктів на наявність вибухонебезпечних предметів (ВНП), а при їх виявленні знешкодження або знищення ВНП. За виконання цих завдань були нагороджені орденом “За Мужність” III ступеня молодший лейтенант Володимир Турченко, капітан Андрій Гоцак, підполковник Олег Рябчук та інші.

Після руйнування мостів постала необхідність відновлення руху через водні перешкоди, тому були обладнані понтонно-мостові переправи через р. Ворскла, р. Псел, р. Мерчик та р. Мерло. За вміле керівництво понтонно-мостовими підрозділами підполковник Сергій Мачок нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня.

У другій половині 2022 р. кількість завдань, які виконували підрозділи 91 опп значно збільшилася у першу чергу через залучення до новостворених оперативних угруповань ЗС України на більшій території, так крім Сумської, Полтавської та Харківської областей добавилась участь 91 опп у бойових діях на території Донецької, Дніпропетровської, Херсонської та Миколаївської області.

Під час Балаклійсько-Куп’янської наступальної операції (06 – 13 вересня 2022) та Лиманській наступальній операції (05 вересня – 1 жовтня 2022) [5]

підрозділи зведеного загону 91 опп виконували такі основні завдання інженерного забезпечення: інженерну розвідку місцевості та об'єктів наявності ВВП та знищення їх, а після звільнення населених пунктів розмінування від ВВП, а також форсування водних перешкод за допомогою переправно-десантних засобів типу ПТС-2, та понтонного парку ПМП. Крім того інженерно-дорожні підрозділи 91 опп виконували завдання з підготовки та утримання шляхів руху, маневру та евакуації із застосуванням такої інженерної техніки: шляхопрокладачі БАТ-2, інженерні машини розгородження ІМР-2, важкі механізовані мости ТММ-2М.

Під час Херсонської операції (29 серпня – 11 листопада 2022) [5] підрозділи зведеного загону 91 опп, крім інженерних завдань, які виконувалися у попередніх наступальних операціях, були готові застосувати самохідну реактивну установку УР-77, призначену для розмінування, на базі самохідної гаубиці 2С1 “Гвоздика”. УР-77 здатна створювати проходи в протитанкових (ПТМП) (протипіхотних (ППМП), змішаних ПТПМП) мінних полях, перед початком або в ході наступальних дій. Глибина та ширина проходу до 90 метрів, до 6 метрів відповідно. Однак через швидкий відступ ворога установки типу УР-77 не застосовувались.

Починаючи з 2023 р. кількість бойових завдань інженерного забезпечення у складі оперативних угруповань ЗС України значно зросла, водночас набула плановості. Було збільшено кількість та чисельність зведених загонів 91 опп.

Основні завдання зведених загонів 91 опп залишилися такі самі що і в 2023 р., але з'явилась деяка нова специфіка. Так, наприклад, понтонно-мостові та мостові переправи були замінені на низько-водні мости, які були збудовані містобудівельними підрозділами 91 опп за участю дорожно-будівельних організацій.

Крім того, з виведенням з м. Охтирка окремого батальйону територіальної оборони Сумської бригади територіальної оборони, якому було визначено оборону міста, 91 опп поставлено бойове завдання по підготовці до оборони міста та найближчих територій. Крім того визначені підрозділи полку заступили на цілодобове чергування на транзитних стаціонарних блокпостах. Також особовий склад полку продовжував виконувати інші непрямої завдання, наприклад бойові групи по боротьбі з безпілотними літальними апаратами.

Військовослужбовці та працівники ЗС України 91 опп продовжують виконувати бойові завдання в визначених районах на Східному, Північно-східному та Південно-східному напрямках ведення операцій проти агресії Російської Федерації.

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити такі висновки:

1. 24 та 25 лютого 2022 р. особовий склад 91 опп крім героїчної оборони м. Охтирка зосередив основні зусилля на руйнуванні мостів та мінуванні

танкодоступних ділянок місцевості, а також фортифікаційному обладнанні оборонних позицій, в першу чергу для укриття для особового складу – перекритих щілин, бліндажів.

2. У 2022 р. основні зусилля 91 опп були зосереджені на підтримці військ (сил) ЗС України, у тому числі інженерному забезпеченні Балаклійсько-Куп'янської (06 – 13 вересня 2022), Лиманській та Херсонської (29 серпня – 11 листопада 2022) наступальних операцій.

3. У 2023 р. підрозділи зведених загонів 91 опп продовжили виконання бойових завдань інженерного забезпечення, у тому числі при виконання непрямої підтримки завдань для яких полк не призначений.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 91-й окремий полк оперативного забезпечення (Україна) / Вікіпедія / URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/91>; 91: Доброго ранку, ми з Охтирки! / Good morning, we are from Okhtyrka! / <https://www.youtube.com/watch?v=Cwdf44EiuRs> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Витяг з журналу бойових дій інженерно-саперного батальйону 91 опп (дата звернення: 10.11.2023).
3. Указ Президента України від 14.03.2022 №134/2022 Про відзначення державними нагородами України (дата звернення: 15.03.2025).
4. Указ Президента України від 26.06.2022 № 447/2022 Про відзначення державними нагородами України (дата звернення: 15.03.2025).
5. Ігаль Левін Швидкість та натиск. Три найуспішніші наступальні операції ЗСУ / 31 грудня 2022 / <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/543251-tri-samyh-uspeshnyh-nastupatelnyh-operacii-vsu> (дата звернення: 17.03.2025).

Кропочева Н. М.,
науковий співробітник,
відділ науково-освітніх інформаційних ресурсів,
Державна науково-педагогічна бібліотека імені В. О. Сухомлинського,
veritas59@i.ua

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СУПРОВІД ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ ЯК СКЛАДНИК ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Виокремлено та охарактеризовано бібліографічні аспекти інформаційної підтримки наукового становлення майбутніх дослідників, яка розглядається як значуща складова впровадження інтелектуального потенціалу обдарованої молоді. Окреслено основні напрями підтримки обдарованої молоді на загальнонаціональному рівні.

Ключові слова: майбутні дослідники, інформаційне забезпечення, освітянські бібліотеки.

Abstract. The bibliographic aspects of information support for the scientific formation of future researchers, which is considered as a significant component of the

implementation of the intellectual potential of gifted youth, are highlighted and characterised. The main directions of support for gifted youth at the national level are outlined.

Keywords: future researchers, information support, educational libraries.

Вступ. Обдарованість є важливою складовою у структурі дослідницьких умінь майбутніх науковців, оскільки вона включає високий рівень здібностей, інтелектуальний та творчий потенціал особистості.

Мережа освітянських бібліотек МОН України і НАПН України сприяє і забезпечує інформаційний супровід розвитку цих компонентів обдарованості через проведення інформаційно-бібліографічної, організаційної та консультативної підтримки становлення майбутніх дослідників.

Мережа освітянських бібліотек МОН України і НАПН України відіграє вирішальну роль у фаховій підготовці майбутніх дослідників. У сучасних умовах тотальної цифровізації та глобалізації їхня діяльність набуває виключно особливої значущості. Адже бібліотеки є не лише інформаційними центрами, а й інтерактивними платформами для розвитку наукового потенціалу молоді. Важливо дослідити, яким чином бібліотеки сприяють формуванню інформаційної грамотності, розвитку творчих здібностей та інтеграції обдарованих учнів до наукової спільноти, які з часом стануть науковою елітою України, примножуючи науковий, інтелектуальний потенціал нашої держави.

Аналіз останніх досліджень. Інформаційний огляд наукових досліджень з означеної тематики підтверджує, що система освітянських бібліотек адаптується до вимог цифрової епохи, пропонуючи нові форми інформаційного забезпечення фахової підготовки майбутніх дослідників.

Визначення обдарованості інтерпретується нами в руслі інтегративної сукупності чотирьох компонентів: достатній рівень обдарованості та мотивації, інтелектуальний потенціал та креативність, що підкреслюють значимість інформаційної підтримки її становлення.

Зазначимо, що в процесі інформаційного огляду нами використовувалися матеріали наукових заходів, організатором яких є Інститут обдарованої дитини НАПН України, в структурі наукового доробку якого є проведення спеціалізованих конференцій, семінарів з актуальних питань обдарованої особистості, в яких активну участь приймають фахівці мережі освітянських бібліотек, викладачі, вчителі та організатори закладів освіти всіх рівнів.

В зазначеному контексті виокремимо деякі підходи до розуміння обдарованості, враховуючи складність та багатогранність зазначеного поняття.

Ресурсний потенціал наукових бібліотек охоплює значний спектр питань щодо формування належного рівня інформаційного пошукового запиту, що розглядається як важливий компонент інформаційної культури майбутнього

дослідника та ключовий чинник інтелектуального розвитку обдарованої особистості. З-поміж педагогічних стратегій, в зазначеному аспекті, – як зазначає дослідниця Л. Горбань, – слід особливу увагу звернути на проблемне виховання, організацію проєктної роботи, проведення відкритих досліджень, що уможливить комплексний підхід до підтримки креативних учнів педагогами, які набувають нових якостей коуча, тьютора, консультанта, фасилітатора [2].

Одним з методів формування креативного розвитку обдарованої особистості є збагачення навчального контенту через призму вертикального та горизонтального «розширення знань» та одночасне прискорення навчального процесу із залученням обдарованих особистостей до різних досліджень та проєктів науково-пошукового характеру. Дослідниця І. Бурлаєнко пропонує розробляти індивідуальну програму навчання для обдарованого учня, яка могла б включати: базовий навчальний план із предметом як відправною точкою для створення програми; діагностику; командну роботу над розробкою програми. Окрім того, розвиток здібностей обдарованої особистості слід проводити через участь у конкурсах, олімпіадах, турнірах, дискусійних клубах, інтернет форумах [1].

На основі власного досвіду створення сприятливого середовища для обдарованих учнів О. Зіновєєва і М. Зіновєєва розглядають основні аспекти впровадження ідей проєкту «Школа юного науковця» в Запорізькому обласному центрі науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані» Запорізької обласної ради [3].

Нормативно-законодавчі компоненти інформаційного забезпечення підтримки обдарованих учнів в контексті діяльності мережі освітянських бібліотек розглянуто Н. Кропачевою з акцентом на діяльності в цьому напрямі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як координаційного центру їхньої діяльності. Так, предметом наукової розвідки є бібліографічні видання в галузі інформаційної підтримки обдарованих учнів та молоді [4; 5].

Використовуючи досить загальний концепт «мережа освітянських бібліотек МОН і НАПН України» ми розуміємо багаторівневий та поліфункціональний склад зазначеного концепту, в структурі якого є бібліотеки закладів вищої освіти, універсальні обласні наукові бібліотеки, наукові бібліотеки наукових установ НАПН України, бібліотеки закладів загальної середньої освіти. Відтак, поняття «освітянські бібліотеки» в нашій розвідці тлумачиться в широкому контексті, який дає можливість використовувати його по відношенню до бібліотек закладів вищої освіти і універсальних наукових бібліотек обласного підпорядкування.

Виклад основного матеріалу. Функціонування загальнонаціональної системи підтримки талановитих і обдарованих дітей потребує удосконалення нормативно-законодавчого та організаційного напрямів інформаційного забезпечення, зокрема надання Українському державному центру «Мала

академія наук» України Міністерства освіти і науки України та НАН України статусу національного; розширення територіальних центрів Малої академії наук учнівської молоді, вирішення питань розміщення таких закладів; проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів; проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України. Функціонування цих закладів уможлиблює охоплення і залучення значної кількості дітей, незалежно від територіального перебування; розгортання їхньої діяльності проводиться в межах навчальних дисциплін та в рамках виконання наукових проєктів фундаментального та прикладного характеру.

Освітнянські бібліотеки відіграють ключову роль у підготовці майбутніх дослідників, забезпечуючи доступ до необхідних інформаційних ресурсів, підтримуючи розвиток інформаційної грамотності та сприяючи інтеграції в глобальну наукову спільноту. У сучасних умовах цифровізації та відкритої науки бібліотеки трансформуються в активних учасників науково-дослідницького процесу, адаптуючи свої послуги до потреб майбутніх науковців.

Відмітимо, що нормативно-законодавче забезпечення і підтримки молоді має неперервний характер, починаючи з 1991 р. Так, з-поміж основних документів, прийнятих за цей період, слід назвати Програму «Щодо концептуальних засад системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді»; «Про основні засади державної підтримки обдарованих дітей та молоді в Україні»; Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті; «Про утворення Інституту обдарованої дитини» [4; 5].

Законодавче закріплення та методологічне розгортання інформаційного забезпечення процесу виявлення, розвитку та підтримки обдарованої учнівської молоді, здійснення її професійної орієнтації знаходимо в Положенні про Наукові Товариства учнів, які є своєрідною формою «науково-пошукових об'єднань дітей та молоді дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти та в Правилах проведення Всеукраїнського конкурсу – захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України» [6; 7; 8; 9].

Зауважимо, нормативний та організаційний складники інформаційного забезпечення розглянуто нами як дві пріоритетні складові, що не охоплюють весь багаторівневий за цільовим спрямуванням механізм підтримки обдарованої молоді.

В той же час слід сфокусувати увагу на методичних аспектах інформаційної підтримки діяльності Малої Академії наук та інших закладів освіти, в освітньому процесі яких не виокремлено бібліографічні аспекти досліджуваної проблеми.

Зокрема, виокремимо такі складові, що можуть бути в довгостроковій перспективі одними із перспективних напрямів неформальної освіти, що здійснюватиметься бібліотечними фахівцями-практиками, а саме: оволодіння

навичками пошуку необхідних джерел, складання бібліографічних описів знайдених джерел; вміння працювати з бібліотечними менеджерами; аналітико-синтетичне згортання інформації як основний різновид дослідницьких вмінь майбутніх дослідників; вивчення пошукових можливостей наукометричних платформ Web of Science, Scopus; створення профілю науковця в Google-Академія, ORCID.

Висновки. Узагальнюючи вище наведені положення й проміжні в сенсі репрезентованих нормативно-законодавчих документів, а також враховуючи практичні напрацювання фахівців закладів освіти всіх рівнів і типів, а відтак і бібліотечних установ цих закладів, можемо зробити такі висновки: зміст інформаційно-бібліографічного супроводу наукових досліджень з означеної тематики націлений на впровадження таких напрямів: формування дослідницьких вмінь, зокрема, навичок працювати з бібліографічними менеджерами; аналітико-синтетичного опрацювання документів та створення на їх основі бібліографічних, аналітичних та реферативних документів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Бурлаєнко Т. І. Практичний аспект формування креативного розвитку обдарованої особистості / Т. І. Бурлаєнко // STEAM-освіта: від теорії до практики» : матеріали конференції (Київ, 12–14 червня 2024 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – С. 168–170. – Режим доступу: <https://surl.li/gpgxzt>. – Назва з екрана.
2. Горбань Л. В. Педагогічні стратегії для підтримки креативного розвитку обдарованих учнів у STEAM-освіті / Горбань Л. В. // STEAM-освіта: від теорії до практики : матеріали конференції (Київ, 12–14 червня 2024 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – С. 161–168. – Текст доступний також в Інтернеті: <https://surl.li/abhfxp>.
3. Зіновєєва О. Створення ефективного STEAM-середовища «Школи юного науковця» для обдарованих дітей: практичні аспекти та виклики / О. Зіновєєва, М. Зіновєєва // STEAM-освіта: від теорії до практики» : матеріали конференції (Київ, 12–14 червня 2024 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – С. 232–236. – Текст доступний також в Інтернеті: <https://surl.li/gpgxzt>.
4. Кропочева Н. М. Впровадження STEAM-технологій в освітнє середовище мережі освітянських бібліотек МОН і НАПН України: інформаційно-бібліографічний контекст / Н. Кропочева // STEAM-освіта: від теорії до практики. матеріали круглого столу (Київ, 24 берез.2023 р.) / Ін-т педагогіки НАПН України, Ін-т обдар. дитини НАПН України. – Київ, 2023. – С. 186–192. – Режим доступу: <https://surl.li/malmpg> (дата звернення: 11.10.2024). – Назва з екрана.
5. Кропочева Н. М. Інформаційне забезпечення наукових досліджень з проблеми обдарованості: нормативно-правовий та організаційний компоненти / Наталія Кропочева // Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітня практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конференції (м. Київ, 14–19 лют. 2024 р.) / Ін-т обдар. дитини НАПН України. – Київ, 2024. – С. 531–537.

- Режим доступу: <http://surl.li/tnhfy> (дата звернення: 12.10.2024). – Назва з екрана.
6. Про гранти Президента України для обдарованої молоді [Електронний ресурс] : указ Президента України від 2 серп. 2000 р. № 945/2000 : [станом на 12.07.2013 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2013. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/945/2000> (дата звернення: 23.01.2024). – Назва з екрана.
7. Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді : [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 30.09.2010 р. № 927 // Законодавство України / Верховна Рада України. – Київ, 2010. – Режим доступу: <http://surl.li/jefqe>. – Назва з екрана.
8. Про затвердження Положення про наукові товариства учнів [Електронний ресурс] : Наказ М-ва освіти і науки України від 10.11.2014 р. № 1287// Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1495-14> (дата звернення: 31.01.2024). – Назва з екрана.
9. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки : Розпорядження Каб. Міністрів України від 23 груд. 2020 р. № 1669-р // Законодавство України / Верховна Рада. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text>. – Дод. : Концепція. – Назва з екрана.

Роман Кузнецов,
аспірант,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
newmulo@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0003-4704-8119>

ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ (СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – БУДІВНИЦТВО ТА ЗВАРЮВАННЯ)

Анотація. Публікацію присвячено дослідженню імерсивних технологій (віртуальна, доповнена, змішана та розширена реальність) у процесі підготовки майбутніх бакалаврів професійної освіти за спеціалізацією «Будівництво та зварювання». Означено низку освітніх платформ як засобів створення імерсивного освітнього середовища, здійснено аналіз потужностей імерсивних технологій для створення віртуальних лабораторій, моделювання складних процесів, опанування вивчення технічних дисциплін. Наголошено на мотиваційній ролі імерсивних технологій в організації освітнього процесу, у формуванні критичного мислення через інтерактивне навчання. Описано переваги та виклики впровадження імерсивних технологій в сучасних умовах трансформації вищої освіти, і професійної зокрема.

Ключові слова: імерсивність, імерсивні технології, віртуальна реальність, доповнена реальність, професійна освіта, будівництво, зварювання.

Abstract. The publication is dedicated to the study of immersive technologies (virtual, augmented, mixed, and extended reality) in the process of training future Bachelors of vocational education with a specialization in «Construction and Welding». A range of educational platforms is identified as tools for creating an immersive educational environment and an analysis is conducted on the capabilities of immersive technologies for creating virtual laboratories, modeling complex processes, and mastering technical disciplines. The motivational role of immersive technologies in organizing the educational process and in forming critical thinking through interactive learning is emphasized. The advantages and challenges of implementing immersive technologies in the modern conditions of higher education transformation, especially in vocational education, are described.

Keywords: immersiveness, immersive technologies, virtual reality, augmented reality, vocational education, construction, welding.

Сучасний освітній простір активно змінюється під впливом цифрової трансформації. Особливо актуальними стають імерсивні технології, із-поміж них віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), змішана реальність (MR) та розширена реальність (XR). Простежуємо, що як в національному, так і в зарубіжному полі наукових досліджень (Т. Алтан, О. Амарідзе, В. Боса, О. Буров, В. Волинець, Т. Голуб, М. Гриньова, Р. Гуревич, Ф. Датеїл, М. Деннісон, П. Еммелькамп, М. Жовнір, А. Геревенко, Є. Колмакова, В. Кошкун, С. Литвинова, Бен Д. Лоусон, К. Майєрброкер, Ч. Мартін-Крумм, Ю. Носенко, Н. Рашевська, С. Романюк, Б. Ле Руа, О. Слободяник, О. Соколюк, Н. Сороко, Д. Сорхаммар, Т. Стоффреген, А. Сухіх, Л. Тарангул, Ю. Ткач, О. Хмельницька, С. Швидка та ін.) тема імерсивних підходів, технологій, засобів, методів навчання набирає обертів і видається багатоаспектною.

Поняття «імерсивність» є новим для української освітньої термінології, його запозичено з англійської лексики (від англ. *immersion* – «глибоке занурення») і потлумачено як «поглиблення»; «глибоко занурений», «занурення в щось, що оточує, особливо захоплює» [1]. Більш сутнісно ад'єктивний англізм «*imersive*» дає змогу пояснити українськомовний переклад «глибоке занурення» – синтаксична модель, поєднана підрядним зв'язком, що утворює мінімальний номінативно-означальний контекст. Контекстуальний аналіз ґрунтується на дистрибутивності (від лат. *Distribution* – поділ, розподіл) семантики підпорядкованих лексем, де головним словом є віддієслівний іменник «занурення» зі значенням «<...> повністю віддаватися якій-небудь справі, заняттю; захоплюватися чим-небудь; поринати, занурюватися в думки» [2, с. 315]. Полісемантичний прикметник «глибоке» із семантикою «<...> який не має видимих меж; <...> проникає на значну відстань, у середину чого-небудь; <...> розташований далеко від якого-небудь місця, пункту; віддалений <...>, дуже віддалений; <...> якому властива позитивність дій, думок, вчинків;

серйозний, вдумливий (про людей); <...> який досяг високого ступеня (про стан, емоції, почуття тощо; <...> повний, цілковитий; який досяг вищого ступеня виявлення, вищої межі в розвитку)» [2, с. 184] в аналізованому словосполученні функціонує як формально залежне слово, факультативний поширювач, який не можливо опустити, оскільки він уточнює зміст головного слова «занурення». Фактично лексема «глибоке» виконує функцію детермінанта, який сутнісно впливає на утворення похідних смислів, пов'язаних із лексемою «імерсивність» (віддалений, віртуальний, доповнений, розширений). Таке пояснення, на нашу гадку, стало підґрунтям утворення сучасного освітнього тезаурусу («імерсивні технології», «імерсивне середовище», «віддалене освітнє середовище», «віддалена, доповнена, змішана, розширена реальність», «імерсивний ефект», «імерсивний освітній простір», «імерсивний континуум», «імерсивне навчання», «імерсивні засоби», «імерсивний підхід», що об'єднуються лексико-семантичним полем часової реальності.

Аналіз наукових, науково-навчальних, науково-популярних, художніх джерел засвідчує, що історія розвитку імерсивності в її сучасному вираженні сягає XIX ст. Як зазначає В. Діденко, «перший прототип сучасної техніки віртуальної та доповненої реальності з'явився в 1838 році, коли Чарльз Уїтстон виявив, що двовимірні зображення в кожному оці наш мозок складає в одне тривимірне – і винайшов стереоскоп» [3].

У 1935 р. побачив світ фантастичний твір Стенлі Вейнбаума «Окуляри Пігмаліона», у якому автор через казкові окуляри моделює віртуальне середовище і надає змогу як головному героєві, так і читачеві потрапити з реального світу в нереальний, незупинно подорожувати та відчувати неймовірні емоції. Твір-фентезі став містком до практичної реальності.

У 50-их рр. XX ст. Мортон Хейліт, кінематографіст, стає винахідником першої машини «Sensorama» для занурення глядачів у віртуальну реальність та підняття на арену популярності кіномистецтва. У 1960 р. цей же винахідник запатентував сконструюваний ним перший пристрій для голови під назвою «“Маска Телесфера”» (Telesphere mask)», що транслювала стереоскопічне і широко кутове зображення зі стереозвуком для занурення у фільми.

Прототипом окулярів для віртуальної реальності вважається пристрій-винахід 1961 р. «Headsight» (англ. – «огляд з голови»), розробниками якого є інженери-американці Кома Чарльз і Брайан Джеймс. Запропонована інженерами стереоскопічна гарнітура управлялася рухом голови й дозволяла віртуально оглядати малодоступні та небезпечні місця.

Хьюго Гернсбек (1884–1967 рр.), американець люксембурзького походження, засновник першого у світі журналу з наукової фантастики («Amazing Stories», видавався протягом 1926–2005 рр.), письменник-фантаст

(відомим є футуристичний роман Ральф 124С 41+" (1911 р.), події в якому трансльовано на 2660 р., а зміст зорієнтовано на неймовірні відкриття та винаходи, із-поміж них: спілкування на відстані, радар, використання сонячної енергії тощо), розробник сухих батарей, майстер радіоприймачів, винахідник терміна «“television” (телебачення, 1909 р.), у 1963 році змайстрував серійні окуляри-телевізор.

У 1965 р. Айвен Сазерленд, професор Гарвардського університету, теоретично описав концепцію віртуального простору, що проглядався через наголовний дисплей, а в 1968 р. було спроєктовано перший шолом (метафорично названий «Дамоклів меч») для віртуальної реальності, який підключався до комп'ютера. Звісно, на цьому винаходи не завершилися, з кожним роком розвитку науково-технічного прогресу вони набували нових обертів, інтегрувалися практично в усі сфери людської діяльності, досліджувалися науково. Розробляються та апробовуються лабораторії штучної реальності, лабораторії візуального програмування, віртуальні інтерфейси управління польотами, рукавички для віртуальної реальності, ігрові автомати з віртуальною реальністю тощо. У 80–90-их рр. ХХ ст. з'являються терміни «віртуальна реальність» (автор дефініції Джарон Ланьє), «доповнена реальність» (запропонував поняття Том Кодел), «комбінована реальність» (описали П. Мілгрем та Ф. Кішіно) [4, с. 10–15], що стали ключовими категоріями імерсивних технологій та на підставі студіювання який сьогодні сформульовано сутність поняття «імерсивні технології».

Термін «імерсивні технології» є найчастотнішим у наукових, навчально-методичних джерелах, з огляду на що простежуємо низку його визначень, але з опертям на часово-просторове поле реальності, на галузь, де запроваджується імерсивність. Презентуються і визначення узагальненого змісту, безперечно – з метою увиразнення значущості інноваційних можливостей засобів імерсивності в освітньому процесі. Значна увага приділяється використанню VR та AR у STEM-освіті, інтеграції цих технологій у процес навчання природничо-математичних дисциплін, застосуванню у змішаних та дистанційних формах навчання, що підтверджується численними дослідженнями іноземних та вітчизняних учених [2; 6; 8]. У кожній сфері є різні погляди на розуміння технологічної імерсивності. Приміром, М. Ключко «імерсивні технології» у військовій сфері пояснює як «сукупність прийомів, способів інтерактивної продуктивної взаємодії суб'єктів освітнього процесу з метою розвитку і саморозвитку особистості слухача в умовах штучно створеного віртуального оточення, яке здатне комплексно впливати на сенсорні модальності здобувача освіти» [5, с. 102]. Н. Сороко, В. Сороко, М. Мукашева, В. Ткаченко та ін. переконують, що «<...> електронні освітні ресурси (включаючи VR & AR) є не

лише інструментами навчання для педагогів, але й джерелом натхнення для здобувачів освіти, оскільки мотивують та стимулюють творче мислення. Це важливо, адже креативність стає все більш важливою життєвою навичкою, яка може допомогти молодим людям впоратися з труднощами та невизначеністю у їхній майбутній кар'єрі [6, с. 87].

Переконаємося, що розвиток імерсивних технологій демонструє неспинні процеси цифровізації в системі освіти, вибудовує новий контент освітнього простору, стимулює до пошуку нових підходів до навчання та викладання, розширює можливості для осіб з особливими освітніми потребами, оскільки опирається на комплексну систему відчуттів людини, спонукає до інформаційно-комунікаційного вдосконалення всіх учасників освітнього процесу, який базуються на інтерактивності та повному зануренні в середовище, максимально наближене до реальних умов професійної діяльності.

Аналіз модернізації будівельної галузі засвідчує, що в її прогресивному поступі – визначенні місця будування, проектуванні споруд, аналізові різних деталей (упорядкування приміщень, огляд системи тепло-, водопостачання, систем сигналізації, укріття, планування дизайну помешкання, під'їздів до будівель, передбачення маркетингової політики) , зв'язку з громадськістю тощо – технології реальної та доповненої реальності є основними. З огляду на зазначене впровадження в освітній процес імерсивних технологій є особливо актуальним для спеціалізованої підготовки майбутніх бакалаврів професійної освіти за напрямом «Будівництво та зварювання». Імерсивізація освітнього процесу сприятиме формуванню професійних умінь, практичних навичок, розвитку креативного та критичного мислення, здатностей працювати в команді, адаптуватиме до швидко змінюваних умов як у педагогічній діяльності, так і в будівельній сфері. Переконаємося, що імерсивні технології забезпечують унікальні можливості для створення віртуальних лабораторій, моделювання складних процесів, а також вивчення предметів природничо-математичного циклу та технічних дисциплін. Вони дозволяють здобувачам освіти опановувати нові знання через досвід, що є критично важливим для спеціалізацій, пов'язаних з будівництвом та зварюванням.

Нині проглядаємо низку освітніх платформ, програм, які дають змогу спроектувати у ЗВО імерсивне освітнє середовище (Labster, InMind 2, HistoryMaker VR, zSpace, Labs, Rumii, EngageVR, Anyland, NeosVR, High Fidelity або Bigscreen, Altspace VR, Vtime, Universe Sandbox 2, The Body VR, Google Earth VR, Google Expeditions, The Body VR, The VR Museum of Fine Art) та інші.

Проблеми дослідження, аналізу, запровадження імерсивних технологій в освітнє середовище підготовки майбутніх бакалаврів професійної освіти є наскрізним складником діяльності НАПН України, зокрема Інституту цифровізації

освіти [9]. Студіювання праць, поданих у бібліографічному покажчику та у відкритому доступі (<https://lib.iitta.gov.ua/>) засвідчує, що науковцями об'єктивно виписано переваги й потужності імерсивних технологій, які спонукають до впровадження їх у навчальний процес підготовки майбутніх бакалаврів спеціалізації «Будівництво та зварювання», як-от: *наочність* (не так просто побачити в реальності роботу складних будівельних механізмів; оглянути міжбудівельні локації, ландшафт тощо); *безпечність* (відсутність ризиків); *партнерська співпраця* (викладач, здобувач освіти, стейкхолдери, роботодавці, будівельні компанії тощо); *гейміфікація* (ігрова форма проведення лабораторних занять, приміром, із дисципліни «Історія будівництва та архітектури»; гра «Будуємо місто: що потрібно знати?»); *ефективність* (глибше усвідомлення абстрактних понять, практичне занурення у професійні процеси тощо); *допомога особам з особливими освітніми потребами*; *розширення дослідницького навчання* (аналіз віртуальних проєктів, наприклад, будинку в доповненій реальності (<https://aestar.com.ua/wp-content/plugins/webar/model-viewer.php?model=Будинок&lang=uk>)); *підвищення рівня навчальної активності*; *покращення результатів навчання*.

Із-поміж недоліків низка науковців акцентують увагу на таких: значні фінансові затрати з огляду на високу вартість гарнітури, обладнання; обмежені можливості державних освітніх установ самостійно облаштувати віртуальні лабораторії, підготувати викладацький склад до роботи з імерсивними технологіями, створити якісний освітній контент; уведення в оману органів чуття; обмежений вік послуговування віртуальними приладами (із 13 років); негативний вплив на органи зору; постійний контроль тривожності процесу занурення; імовірне породження фобій; фізичний, психологічний, візуальний дискомфорт тощо.

Варто зазначити, що нині імерсивні технології не є основою організації освітнього процесу, а лише однією з альтернативних педагогічних умов, де розгортається безліч ефективних можливостей, зокрема в підготовці майбутніх бакалаврів за спеціалізацією «Будівництво та зварювання». Імерсивні інструменти дають змогу створювати віртуальні середовища, у яких студенти-бакалаври можуть не просто слухати лекції, а «працювати руками» у цифровому просторі; моделювати навчальні, технологічні процеси, максимально наближені до реальних умов; вивчати конструкційні схеми, відпрацьовувати навички монтажу, безпечно проводити зварювальні роботи [10; 11]. Доповнена реальність додає віртуальні елементи до реального світу. Наприклад, студенти можуть бачити, як виглядає зварний шов у розрізі або як змінюються фізичні властивості матеріалів при їх нагріванні. Це дає змогу краще розуміти матеріали, з якими вони працюють, відстежувати й аналізувати процес у режимі реального часу [12]. Використання імерсивних технологій значно підвищує мотивацію

здобувачів вищої освіти. Вони стають не просто слухачами, а активними учасниками навчальних дій, можуть досліджувати, експериментувати й робити помилки без жодних ризиків для свого здоров'я, не хвилюватися за пошкодження обладнання. Робота в такому середовищі формує впевненість, сприяє розвитку критичного мислення, умінь без вагань схвалювати правильні рішення, адже віртуальні симуляції часто передбачають необхідність миттєвої реакції на зміну умов.

На нашу гадку, сучасним ЗВО необхідно долати перешкоди, й передусім фінансові, у розширенні віртуальної та доповненої оснащуваності, зокрема, створювати спільну з іншими вишами мережу навчальних лабораторій, оснащених VR та AR-системами, працювати над розробленням освітніх платформ, які уможлиблюють інтеграцію VR та AR в дистанційне навчання. Це особливо актуально в умовах глобальних викликів, коли доступ до традиційних навчальних ресурсів може бути обмеженим.

Отже, імерсивні технології мають всі шанси змінити підхід до підготовки майбутніх бакалаврів за спеціалізацією «Будівництво та зварювання». Імерсивні інструменти створюють умови для глибокого занурення в навчальний процес, роблять його більш цілеспрямованим, практично орієнтованим, динамічним та ефективним. Однак, для успішного впровадження таких технологій необхідно забезпечити доступність обладнання, створити якісний освітній контент, забезпечити підготовку викладачів, активізувати здобувачів освіти до творчої імерсивної взаємодії у процесі набуття освітньої та професійної кваліфікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Merriam-Webster Dictionary: <https://www.merriam-webster.com/:website>. URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv> <https://www.merriam-webster.com/dictionary/immersing> (access date:14.03.2025).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов.ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Діденко Є. Як віртуальне змінює реальне: українські кейси VR, після яких ви цей VR полюбите. URL: <https://www.platfor.ma/topics/knowledge/yak-virtualne-zminuyue-realne-ukrayinski-kejsy-vr-pislya-yakyh-vy-tsej-vr-polyubyte/> (дата звернення: 15.03.2025).
4. Використання засобів доповненої та віртуальної реальностей в навчальному середовищі закладів загальної середньої освіти : методичні рекомендації / С. Г. Литвинова, Н. В. Сороко, Ю. М. Богачков, О. О. Гриб'юк, Н. П. Дементієвська, О. М. Соколюк, О. В. Слободяник, П. С. Ухань / за наук. ред. С. Г. Литвинової. Київ : ІЦО НАПН України, 2023. 74 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734430/1/МЕТОДИЧНІ%20РЕКОМЕНДАЦІЇ%202023.pdf> (дата звернення: 16.03.2025).
5. Ключко М. Використання імерсивних методів навчання у професійній підготовці військових фахівців. «Імерсивні технології в освіті». URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727536/1/BBU.pdf> дата звернення: 15.03.2025).

6. Сороко Н. В., Сороко В. М., Мукашева, М. М. Аріза Монтес, Ткаченко В. А. «Використання засобів віртуальної реальності для розвитку steam-освіти в загальній середній освіті», *itlt*, vol. 86, вип. 6. С. 87–105, грудень 2021 р., doi: 10.33407/itlt.v86i6.4749.
7. Mutlu-Bayraktar D., Cosgun V., Altan T. Cognitive load in multimedia learning environments: a systematic review. *Comput. Educ.* 141:103618. 2019. doi: 10.1016/j.compedu.2019.103618
8. Stanney K., Lawson B. D., Rokers B., Dennison M., Fidopiastis C., Stoffregen T. Identifying causes of and solutions for cybersickness in immersive technology: reformulation of a research and development agenda. *Int. J. Hum. Comput. Interact.* №36. 2020. P. 1783–1803. doi: 10.1080/10447318.2020.1828535
9. Литвинова С. Г., Носенко Ю. Г., Рашевська Н. В., Соколюк О. М., Слободяник О. В., Сухих А. С. Імерсивні технології в освітньому процесі: бібліографічний показник праць науковців Інституту цифровізації освіти НАПН України. Київ: ІЦО НАПН України. 2024. 60 с.
10. Emmelkamp P. M., Meyerbröcker K. (2021). Virtual reality therapy in mental health. *Annu. Rev. Clin. Psychol.* 2021. P. 495–519. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-081219-115923
11. Le Roy B., Martin-Krumm C., Pinol N., Dutheil F., Trousselard M. Human challenges to adaptation to extreme professional environments: a systematic review. *Neurosci. Biobehav.* 2023. doi: 10.1016/j.neubiorev.2023.105054
12. Nussipova G., Nordin F., and Sörhammar D. Value formation with immersive technologies: an activity perspective. *J. Bus. Ind. Mark.* №35. 2019. P. 483–494. doi: 10.1108/JBIM-12-2018-0407

Кузнецова Г. П.,

кандидат педагогічних наук, доцент

Глухівський національний педагогічний

університет імені Олександра Довженка

e-mail: prorektor15@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3863-1911>

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ У СТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ: ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У публікації увиразнено роль і місце фонетико-фонологічного мовного рівня в структурі мовно-літературної освітньої галузі та процесах утвердження української наукової лінгвістичної традиції. Зазначено, що перші наукові спроби, зорієнтовані на обґрунтування самобутності українського глотогенезу, студіювання історії становлення української мови з опертям на аналіз фонетичних особливостей, простежуються у вітчизняних наукових розвідках різного жанрового гатунку. Здійснено аналітичний огляд соціолінгвістичних міркувань О. Потебні, О. Довженка про тернистий шлях становлення української мови. Означено, що мовно-літературна освітня галузь в реалізації мети та завдань має спиратися на сутність звукової національної

субстанції як основи ствердження української мови та українськомовної лінгвістичної традиції.

Ключові слова: українська мова, фонетика, мовно-літературна освітня галузь, українська наукова лінгвістична традиція.

Abstract. The publication highlights the role and place of the phonetic-phonological language level in the structure of the language and literary educational field and in the processes of establishing the Ukrainian scientific linguistic tradition. It is noted that the first scientific attempts aimed at substantiating the originality of Ukrainian glottogenesis, studying the history of the formation of the Ukrainian language based on the analysis of phonetic features, can be traced in domestic scientific research of various genres. An analytical review of the sociolinguistic considerations of O. Potebnia and O. Dovzhenko on the thorny path of the formation of the Ukrainian language has been carried out. It has been determined that the linguistic and literary educational branch in the implementation of its goals and objectives should rely on the essence of the sound national substance as the basis for the affirmation of the Ukrainian language and the Ukrainian-language linguistic tradition.

Keywords: Ukrainian language, phonetics, linguistic and literary educational branch, Ukrainian scientific linguistic tradition.

Мова й мовознавство у своїй історичній генезі не мають кордонів, однак мови різняться, оскільки увиразнюють і стверджують розвиток, становлення націй, з огляду на це кожна мова стає надбанням свого народу. Водночас, мови мають спільний континуум, що забезпечує безперервність функціонування їх. Таким континуумом передусім є звукова система будь-якої мови. Про це влучно пише М. Кочерган: «<...> у всіх мовах для вираження думки використовують звуки, зі звуків будують слова, а зі слів – речення. Спільні ознаки, властиві всім мовам світу, називають універсаліями (від лат. *universalis* «загальний») [1, с. 7]. С. Дорошенко продовжує означену думку: «Спілкування людей певної історичної єдності (племені, народності, нації) досягається завдяки тому, що співрозмовники у висловлених і почутих звукових комплексах сприймають той самий зміст, завдяки чому забезпечується їх порозуміння» [2, с. 31].

Українське національне звукове поле, його інтонаційна специфічна канва, «український любий голос» (за І. Франком) охоплюють людину з народження, витворюють власний звуковий світ і виформовують середовище для життя, до якого людина звикає та вважає його найкращим, наймилішим. Метафорично-реалістичним є вислів «мова дається людині, роду, народові одвіку й довіку». У цій вічності велично вивищується українська милозвучність, доброзвучність, створені фонетичним ладом української мови – оригінально згармонізованим, закріпленим у свідомості нації, по-особливому відтворюваним українським мовленнєвим «вокальним організмом» [3, с. 13]. Саме фонетико-фонологічні явища є підґрунтям лінгвістичних підходів, принципів, методів, прийомів опису

мови як цілісної системи, що виформовувалася в певні історичні періоди та поступово трансформувалася в національну мову, творцем якої є український народ. Національна мова є сукупністю всіх слів, граматичних форм, особливостей звукової вимови людей, інтонаційних відтінків, до яких вони вдаються. Мова є явищем динамічним, постійно змінюваним, особливо трансформується її лексичний рівень, однак упродовж віків зберігаються увиразнені звукові ознаки. І. Ющук майже кожною працею переконує, що «найстійкішою є фонетика», оскільки «мова може зникнути, а її фонетичні закономірності, особливості вимовляння звуків і далі проявляються вже в новопосталій мові» [4, с. 6].

З'ясовано, що процес укладання фонетичної матриці української мови з усіма змінами та інтерпретаціями в доступних різночасових історичних, лінгвофілософських, лінгвістичних, діалектологічних та інших студіях є потужним і багатограним (праці С. Бевзенка, І. Білодіда, О. Бондаря, М. Брайчевського, Л. Булаховського, П. Гриценка, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Дружинець, С. Єрмоленко, П. Житецького, М. Жовтобрюха, Л. Залізняка, С. Карамана, Ю. Карпенка, І. Качуровського, М. Костомарова, І. Козленко, А. Кримського, І. Матвіяса, В. Мойсієнка, К. Німчинова, В. Німчука, І. Огієнка, Г. Півторака, О. Потебні, М. Русанівського, В. Самійленка, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, К. Тищенка, О. Ткаченка, І. Фаріон, Г. Циганок, Д. Чижевського, Юрія Шевельова, І. Ющука та ін.), оскільки ґрунтується на різних підходах, теоріях, гіпотезах, концепціях, але об'єднується спільною методологічною спрямованістю – обстоювання автентичності української мови, а відтак – історичної пам'яті та ментальності українського народу.

Перші наукові спроби, зорієнтовані на обґрунтування самотності українського глотогенезу, студіювання історії становлення української мови з опертям на аналіз передусім фонетичних особливостей, простежуються в наукових розвідках різного жанрового гатунку М. Грунського (1872–1951 рр.), П. Житецького (1837–1911 рр.), А. Кримського (1871–1942 рр.), К. Михальчука (1841–1914 рр.), К. Німчинова (1898–193? рр.), О. Потебні (1835 – 1891 рр.), С. Смаль-Стоцького (1859 – 1939 рр.), Є. Тимченка (1866–1948 рр.) та ін.

На виняткову увагу в дослідженні генезі фонетичної системи української мови заслуговують граматики: «Грамматика языка рѣскаго для оужиткѣ въ школахъ людовѣхъ въ Галичинѣ» О. Партицького (1873 р.), «Грамматика рускаго языка для школъ середнихъ» О. Огоновського (1889 р.), «Грамматика руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893 р., 1907 р., 1914 р., 1928 р.), «Коротка грамматика української мови» П. Залозного (1906 р.), «Коротка українська грамматика для школи» Г. Шерстюка (1907 р.), «Методична грамматика руської мови» В. Коцовського, І. Огоновського (1894 р., 1912 р., 1923 р.),

«Граматика українського языка» (1913 р., 1914 р.), «Українська граматика» Є. Тимченка (1917 р., 1918 р.), «Початкова граматика української мови» О. Курило (1918 р.), «Практична граматика української мови», «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» В. Сімовича (1919 р., 1921 р.) та ін.

Гене́за української мови, її фонетичної системи спонукають до усвідомлення істини думок багатьох геніальних українських істориків, письменників, фольклористів, етнографів, критиків, режисерів, мовознавців, літературознавців, філософів (Б. Грінченко, О. Довженко, М. Драгоманов, А. Кримський, І. Огієнко, О. Потебня, І. Франко, Ю. Шевельов та ін.) про те, «<...> що початком і підставою духовного життя народу є мова, яка зумовлює існування та відтворення етносоціальної спільноти» [5, с. 172]. У цій думці проглядаємо основні ознаки ствердження з роду й до роду української лінгвістичної традиції. Саме традиція «визначає різноманітні форми впливу минулого (*і розвитку мови передусім* – Г.К.) на сучасне й майбутнє» [6, с. 646]. Є. Онацький глибоко розмірковує про сутність традиції, переконує, що це «унаслідований від попередніх поколінь давній звичай, давнє вірування, давня норма поведінки, усе те, що в житті нації безперервно повторюється з покоління в покоління як її прикметна характеристика <...>, дуже важна соціологічна категорія, без якої поняття: національна свідомість, любов до батьківщини, народна честь – залишаються порожнім звуком. Традиція стоїть в осередку мислення» [7, с. 78]. Способом «мислення є мова, і сприймати її варто не лише як систему знаків, а як напрям людської думки із глибинними когнітивними зв'язками, що утворюють і мовну картину світу, і мовну картину етносу, який, стверджуючись через власну мову, стає складником мовної картини світу, при цьому неспинно употужнює свою мовну традицію» [8, с. 78].

Справді, проблема генези та взаємозв'язку мови і народності була наскрізною в працях О. Потебні. До пошуків у цьому руслі спонукало українське коріння, якого О. Потебня ніколи не цурався, і яке, власне, визначило його життєве призначення – стати науковцем, досліджувати мову через думку, через мислення, пісню, філософію, націю. Ю. Шевельов проблему мови / народності в життєдіяльності О. Потебні назвав «не найтривкішим каменем у зведеній будові (*йдеться про теорію мовного середовища, укладену О. Потебнею*), хоч почуття, що за нею стояли, були щирі та, можливо, навіть, конечні для національного відродження України» [9, с. 44]. Афористичне і дещо спрощене сьогоденням розмірковування О. Потебні про те, що «єдиною ознакою, за якою пізнається народ <...> – є єдність мови» – стало заголовком для багатьох статей, лінгвістичних студій, книжкових виставок тощо. Ця думка-інтенція повсякчас аналізується в дисертаційних дослідженнях (Ю. Вільчинський, М. Дмитренко,

Н. Зайченко, І. Кардаш, О. Пресняков), є епіграфом до висвітлення життєвого і творчого шляху О. Потебні, слугує постулатом розкриття його філософської концепції про «<...> народ, мову, народний дух, національну ідею, національне прагнення, національну волю та дію» [5, с. 171]. Матеріалістично-філологічну концепцію міркувань О. Потебні про роль мови у ствердженні нації простежуємо в наукових доробках Ю. Вільчинського, який зазначає: «<...> видатний учений і патріот О. Потебня своїм блискучим розумом виявив зв'язки розвитку національної мови та загальної життєздатності, всебічної продуктивності нації, і був переконаний, *що без ґрунтового знання української мови всі змагання українців будуватимуться на піску*, без свідомого зусилля з боку самих українців не сформується сильний духом, спроможний на державотворення народ. Рідна мова має бути знаряддям для розвитку всієї духовної енергії нації. Поза рідною мовою український народ буде кволим етнографічним матеріалом, не здатним до повнокровного самостійного життя, і далі залишатиметься відкритим полем експансії інших культур і народів» [5, с. 171].

Чимало прагматичних помислів, суперечливих міркувань, трагічних викликів, гіркоти та зневіри і водночас – оптимістичної впевненості в нерозривний зв'язок розвитку мови й народу, його історії проглядаємо у творчості О. Довженка, зокрема в його «Щоденнику»: «Заговорили про словник український і про історію. Боже ж ти мій! Двадцять п'ять років немає історії і немає словника. Яка ганьба! Яка мерзота! Чия огидна рука тут діяла і во ім'я чого?» [10, с. 206; 13.IV.1942]; «Єдина країна в світі, де не викладається в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна. <...> Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що таке історія, що історія – це паспорт на загибель. А що таке історія? Історія є рівнодіюча всіх духовних сил і здібностей народу. В університеті розмовляли (по-українському) тільки початківці і поети. Решта вся по-руськи» [10, с. 208–209; 14.IV.1942]; «Був у Ворошиловграді інститут Шевченка, звичайно, з викладанням руською мовою, в якому не було в бібліотеці жодної книжки Шевченка. Які оригінали! Таких не було і нема в усій Європі» [10, с. 302; 22.VII.1942]; «<...> на Вкраїні вищі школи давно переведено на руську мову, що таким чином українська середня школа мусить також зникнути як непотрібна, безперспективна <...>. Що се є обман народу і всього світу. Гвалтування народної душі і насмішка над його історією, життям і поправлення елементарних його прав» [10, с. 454; 05.01.1947].

Про тернистий шлях розвитку української нації та становлення української лінгвістичної традиції ми обігово проаналізували помисли лише двох великих українців – О. Потебні та О. Довженка. А який глибинний пласт національних

лінгвоміркувань іще потребує дослідження, аналізу, обговорення, усвідомленого донесення до майбутніх поколінь думки про те, що молитись і любити, чути і бачити, боротись і перемагати треба українською.

З огляду на це в сучасних закладах освіти українську мову варто викладати в руслі української наукової лінгвістичної традиції, сутність якої пояснюємо як «процес збереження, примноження, поширення, безперервного передавання знань про свій етнос через взаємодію суспільства і мови на засадах пошани до мови, свідомого плекання і вивищення з покоління в покоління престижу її» [8, с. 703]. Фонетика української мови має опановуватися і як наука, і як основа вираження, вивищення національних особливостей і самої особистості, і як осердя етнічної свідомості, і як «царство» індивідуального усного та писемного мовлення. На такий підхід до осягнення сутності звукової національної субстанції повинна нині орієнтуватися мовно-літературна освітня галузь сучасної вищої, загальноосвітньої, початкової школи.

Документи державної ваги (Концепція «Нова українська школа» (2016 р.), Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024 р.) у структурі мовно-літературної освітньої галузі виокремлюють: українську мову, українську літературу, зарубіжну літературу, мови національних меншин та корінних народів, інтегровані курси. Основна *мета мовно-літературної освітньої галузі* – «розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень» [11, с. 6]. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024 р.) передбачає розв'язання вчителем мовно-літературної освітньої галузі таких *завдань*: «розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень» [12, с. 7]. У меті і завданнях мовно-літературної освітньої галузі, реалізувати які має вчитель-словесник, проглядається прагматичний фактор навчання і викладання мови, сутність якого «<...> виявляється на лексико-семантичному і граматичному (морфологічному і

синтаксичному) рівнях мови в межах усіх модусів її існування – Мови, Мовлення, Комунікації» [13, с. 82]. Також мету і завдання сплановано розв'язувати на засадах комунікативістики – парасолькової дисципліни, що об'єднує доробок вивчення комунікацій різних галузей мовознавства (за О.Селівановою). В основу опанування української мови покладено лексико-семантичний та граматичний мовні рівні, базовими компонентами визначено основні категорії комунікативної лінгвістики – інформацію, комунікацію, текст, літературний твір, на останньому плані – мовні засоби, із-поміж якихдесь завуальовалися фонетичні. Це схиляє до механічного говоріння, а не до формування здатностей ціннісно та усвідомлено самоідентифікуватися в мові і через мову. Втрачається реальна оболонка мови, якою є її фонетична система, що виявляє себе на кожному з мовних рівнів, яскраво увиразнює звукове, просодичне поле її в процесі комунікування. Такий підхід, на нашу гадку, спонукає вчителя мовно-літературної освітньої галузі припасовувати фонетику до комунікативістики, перетворювати її на «упаковку» для думки й говоріння (за Л. Булаховським).

Отже, саме звуковий лад української мови має посісти належне місце в системі опанування мови, комунікативістики, а також у процесах ствердження української наукової лінгвістичної традиції. Змістовним доважком до означених нами дискусивних міркувань уважаємо слова Софі Гардах: «Якщо ми не здатні ні бачити, ні чути, то можемо вивчити мову за допомогою дотику. Мовець може натискати на різні ділянки нашої руки, позначаючи таким чином літери (*і знову не обходимося без фонетики, адже викладання і навчання мови починається з опанування її звуків і літер, які позначають ці звуки – Г.К.*). Або ж ми можемо покласти свої руки на руки співрозмовника, який говоритиме мовою жестів. Цей великий океан звуків, знаків і дотиків чекає, щоб ми його досліджували» та стверджували українську лінгвістичну традицію, обстоювали через мовою власну гідність і великодержавність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 368 с.
2. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
3. Сербенська О. Голос і звуки рідної мови. Львів : Апріорі, 2020. 280 с.
4. Ющук І.П. Українська мова в осяжності століть. Бібліотечка «Дивослова». 2021. №1. 56 с.
5. Вільчинський Ю. М. Українська філософська думка. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d729af6-dc21-4a1d-b1dd-085bf609f18c/content> (дата звернення: 20.03.2025).
6. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник. Київ: «Абрис», 2002. 751 с.

7. Онацький Є. Д. Українська мала енциклопедія. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Книга XV. Буенос-Айрес, 1966. 128 с. Книги I–XVI. 2147 с.
8. Кузнецова Г.П., Чечель Н.О. Утвердження мовної традиції на теренах України як основа ідентифікації нації. Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня– 2 квітня 2024 року). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. 1 322 с., С. 694–704. URL: <http://surl.li/jjabxd> (дата звернення: 21.03.2025).
9. Олександр Потебня. Мова, національність, денаціоналізація (статті і фрагменти) / упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова. Українська Вільна Академія Наук у США. Нью-Йорк, 1992. 155 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM (дата звернення: 21.03.2025).
10. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956). Київ : «Веселка», 1995. 576 с.
11. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xIIY5Ja2rMBNHxFC9bMSOtfG4VSZuMuw/view> (дата звернення: 20.03.2025 р.).
12. Професійний стандарт «Вчитель загальної середньої освіти». Наказ Міністерства освіти і науки України № 1225 від 29.08.2024. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf (дата звернення: 06.09.2024).
13. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
14. Гардах Софі Мови нам на користь / пер. з англ. Зорини Тіммерман. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 336 с.

Кураксіна А. А.,
вихователь, Балаклійський ліцей № 5,
Балаклійської міської ради Харківської області;
Тьютор-адміністратор цифрового освітнього центру «Вулик»
Благодійного фонду savED,
anastasiya.kuraksina1@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ЦЕНТРІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація: визначено головну мету роботи цифрових освітніх центрів «Вулик». Окреслено сучасні педагогічні підходи та методики для проведення безперервного педагогічного процесу. Розкрито роботу тьюторів. Наведено приклади діяльності цифрових центрів після завершення війни.

Ключові слова: цифрові освітні центри, SavED, педагогічні підходи, тьютор, цифровізація освіти, співпраця, перспективи розвитку, відновлення освіти.

Abstract: the main goal of the work of the digital educational centers «Вулик» is defined. Modern pedagogical approaches and methods for conducting a continuous pedagogical process are outlined. The work of tutors is revealed. Examples of the activities of digital centers after the end of the war are given.

Keywords: digital educational centers, SavED, pedagogical approaches, tutor, digitalization of education, cooperation, development prospects, restoration of education.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило масштабну гуманітарну кризу, зокрема в освітній сфері, що призвело до руйнування навчальних закладів, переміщення учнів та педагогів, психологічні травми, стрес та вигорання. В умовах нестабільності та невизначеності, забезпечення доступу до освіти є критично важливим не лише для підтримки знань, але й для збереження психоемоційного стану дітей та їхнього зв'язку зі звичним життям.

Цифровий освітній центр «Вулик», створений благодійним фондом «SavED», є важливим освітнім проєктом, спрямованим на підтримку дітей та молоді під час воєнного стану в Україні. SavED - міжнародний благодійний фонд, який відновлює доступ до освіти в громадах, що постраждали від війни.

За словами співзасновників БФ «SavED», створення «Вулика» стало нагальною потребою у відповідь на кризу, яка розгорнулася після початку повномасштабного вторгнення. Фонд прагнув оперативно надати дітям інструменти для навчання та розвитку в умовах війни [1].

«Ми всі щодня працюємо, щоб збудувати успішну та квітучу державу, де кожен українець має можливість реалізувати себе та реалізувати своє вміння для добробуту суспільства країни. Освічені та успішні діти – головна умова сильної та вільної України. Тому саме створювати можливості для навчання українських дітей – головна місія SavED. Це наш щоденний стимул і натхнення, наш внесок у «завтра» української держави», - Анастасія Кліміна, директорка. [1]

Основною метою створення цифрових освітніх центрів є забезпечення безперервності освітнього процесу для українських дітей, які постраждали від війни. У роботі освітнього центру застосовуються сучасні педагогічні підходи та методики, адаптовані до умов воєнного стану. А саме:

- Подолання освітніх втрат – допомога у засвоєнні пропущеного матеріалу та заповненні прогалин у знаннях;
- Проєктне навчання – під час спільної діяльності учні залучаються до виконання проєктів, які розвивають критичне мислення, творчість та навички командної роботи;
- Надання та підтримка психоемоційного стану – створення безпечного та підтримуючого освітнього середовища, що сприяє зниженню стресу та тривожності, а також надання консультацій та проведення тренінгів для подолання стресу та адаптації до нових умов навчання.

- Створення безпечного середовища для навчання та розвитку;
- Використання цифрових технологій – застосування онлайн-ресурсів та платформ для організації дистанційного навчання. Навчальний процес інтегрує сучасні цифрові інструменти, що дозволяє зробити освіту більш доступною та цікавою для дітей, а заняття в центрі більш мотивують учнів [2].
- Співпраця з громадами - залучення місцевих спільнот до освітнього процесу, що сприяє соціальній інтеграції та підтримці учнів [3].

В кожному освітньому центрі працюють тьютори, це не просто вчителі, а наставники, ментори та підтримка для дітей. Це педагоги, які володіють не лише предметними знаннями, але й навичками індивідуальної роботи, емпатією та розумінням дитячої психології. Здатність адаптувати методи навчання до потреб конкретної дитини, швидко реагувати на зміни, планувати заняття та підготувати відповідний темі матеріал, бути адміністратором, впевнено користуватися онлайн платформами та цифровими технологіями, проводити безліч активностей, які різнобічно розвивають особистість дитини – все це якості та навички для успішної праці тьютора.

Я щаслива бути в складі команди розумних, добрих, щирих людей, які кожного дня продовжують підтримувати вогник в серцях дітей, мотивують рухатися далі, а також вірять в світле майбутнє нашої країни!

В моїй роботі дуже важливо розуміти та співпереживати емоційному стану дітей, вміти встановлювати довірливі стосунки з учнями та батьками. Бути толерантними зважаючи на те, що діти можуть мати різний емоційний стан та рівень засвоєння знань.

Спілкування дітей між собою безперечно сприяє соціалізації та емоційному розвитку. Підтримка та позитивне ставлення тьюторів надихають дітей та дають надію на краще.

З досвіду роботи в освітньому центрі можу сказати, що від початку роботи «Вулика» в школі з'явився промінчик сонця, який дбайливо огортає та оберігає від небезпеки всіх дітей, яких ласкаво ми називаємо бджілками. Освітній центр для всіх нас став добрим другом з великим серцем, затишним центром, де кожен зміг віднайти себе. За час війни я бачила багато різних емоцій, але у «Вулику» завжди лунає сміх, радощі, веселі розповіді та слова підтримки. Життя – це рух, нові знайомства та взаємодопомога.

За час роботи тьютором я стала частинкою цілого світу, який здатен змінити історію. Діти неодмінно будуть згадувати часи у «Вулику», і в кожного буде своя унікальна історія.

Незважаючи на те, що «Вулик» був створений під час кризової ситуації, його потенціал може виходити за межі воєнного часу. На мою думку, після закінчення війни центр може стати важливим осередком відновлення освітньої системи України. Перспективами діяльності після завершення війни можна назвати:

- Розвиток дистанційної та змішаної форм навчання. Освітні центри можуть стати платформою для впровадження інноваційних підходів до навчання, які можуть бути корисними для учнів з віддалених регіонів або дітей з ООП.
- Підвищення кваліфікації педагогів. Наприклад, організація тренінгів та вебінарів для вчителів з використання цифрових технологій та психологічної підтримки учнів.
- Підтримка дітей, які повернулися з-за кордону – це адаптація до української освітньої системи, допомога у вивченні предметів.
- Надолуження освітніх втрат, проведення програм з вивчення пропущеного матеріалу для дітей.
- Подальша співпраця з міжнародними організаціями щодо обміну досвідом та залучення міжнародної підтримки для покращення освітнього процесу.

Отже, цифрові освітні центри є яскравим прикладом того, як благодійні організації можуть сприяти забезпеченню права на освіту навіть у найскладніші часи, використовуючи сучасні технології та педагогічні підходи для підтримки та розвитку дітей України. Застосування сучасних педагогічних підходів та методик сприяє адаптації учнів до нових реалій та їхньому всебічному розвитку. Перспективи діяльності центру після війни відкривають нові можливості для відновлення та вдосконалення освітньої системи України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт БФ «savED»: <https://saved.foundation/> Про цифрову трансформацію української освіти: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741672/1/AHS_of_EduSci-RB-19-2024_Kravchenko_Julia.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. Освітні центри, що повертають дітям навчання під час війни: https://soundcloud.com/ur_local/osvtni-vuliki-na-kharkivshchini-2025?fbclid=IwY2xjawJT4I1leHRuA2FlbQIxMAABHU2YxcbqRHQQ_r4f5ZpRhRaYZkUjyUVfqPgA9GjrPE2XMKhiP8fHPfFQ8A_aem_c7yjJ68oG4kpJmQvJktQrw

Лакович А. М.,

*вчитель української мови та літератури,
спеціаліст вищої категорії,
старший вчитель Мелітопольської гімназії № 4
Мелітопольської міської ради Запорізької області,
0964allalakvich@gmail.com*

ОСВІТА ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДТРИМКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗМІН

Анотація. Стаття визначає роль освіти як рушійної сили для молоді під час соціальних змін і конфліктів. Вона підкреслює важливість адаптації навчальних закладів до нових реалій, формування психологічної стійкості, а також підтримки творчого потенціалу учнів. У статті наголошується на необхідності впровадження інноваційних методів навчання, арт-терапії та спортивних активностей для допомоги молоді в подоланні стресу та розвитку

громадянської свідомості. Педагогам пропонується використання різноманітних активностей програми СЕН «Зерна».

Ключові слова: освіта, психологічна стійкість, молодь, адаптація, творчість, арт-терапія, громадянська свідомість, психологічні активності програми СЕН «Зерна».

Annotation. The article defines the role of education as a driving force for youth during social changes and conflicts. It emphasizes the importance of adapting educational institutions to new realities, fostering psychological resilience, and supporting students' creative potential. The article highlights the necessity of implementing innovative teaching methods, art therapy, and sports activities to help young people cope with stress and develop civic consciousness. Educators are encouraged to utilize various activities from the SEN Program "Grain".

Key words: education, psychological resilience, youth, adaptation, creativity, art therapy, civic consciousness.

Освіта завжди була і є рушійною силою підтримки й розвитку молодого покоління. Під час великих змін суспільство потребує швидкої адаптації, переосмислення цінностей і нових шляхів для виходу неймовірної творчої енергії. В умовах конфлікту школа стає не тільки осередком передачі нових знань. Саме в цей час вона формує стійкість, єдність та інноваційне мислення. Молодь переживає неймовірний психологічний тиск. Все знайоме і зрозуміле раптом трансформується у свідомості, і тепер потрібно знаходити нові шляхи реалізації себе. Обдарованість нікуди не зникає. Але бажання творити може бути затьмарене страшними подіями сьогодення. Вразлива юнацька психіка потерпає від такого значного навантаження. Наслідки можуть бути надзвичайно сумними. Основна мета сучасної освіти – допомогти дітям і молоді поступово адаптуватися та зрозуміти, що життя не припиняється. Навіть в окопах теж складаються вірші і пишеться музика. Головне – допомогти перейти межу розгубленості, невпевненості в тому, чи потрібне це, чим я займаюсь, зараз, коли гинуть люди, руйнуються міста і села, домівка залишилась дуже далеко. Життя не припиняється. Освітняни швидко перейшли на дистанційну роботу. Це не лише забезпечило безперервність освіти, але й відкрило нові обрії для навчання, залучаючи викладачів з різних куточків світу.

Навчальні заклади продовжують підлаштовуватися під нові реалії життя. Вони змушені переглядати свої навчальні програми, зосереджуючи увагу на навичках, які будуть корисні у відновленні країни. Освіта стає важливим майданчиком для удосконалення розуміння того, наскільки в суспільстві актуальні питання патріотизму і громадянської свідомості, толерантності і взаєморозуміння. Перебування за межами Батьківщини також вплине на

молоде покоління. Воно зможе порівняти навчання, спілкування, ставлення до людей в інших країнах і в себе вдома. Свідома молодь візьме саме найкраще, що мають інші країни, і зможе втілити це в своєму суспільстві. У всякому разі, так повинно бути. Спокійна Європа давно не переживала таких потрясінь. У сучасному світі починається загарбницька агресія і напад на інші території. Але наші діти демонструють величезну стійкість. Вони є прикладом для дітей інших країн, як потрібно через біль і розчарування продовжувати навчання паралельно в двох школах (навантаження не з легких). Та ще й проявляти свої здібності в різних напрямках освіти.

Психологічна стійкість потрібна здобувачам освіти неймовірно. Таким чином вони зможуть справлятися зі стресом, адаптуватися до змін і знаходити позитив у складних ситуаціях.

Але не завжди теорія переходить у практику. Можна виконувати багато різноманітних вправ, але показати свої індивідуальні можливості набагато складніше. Важко передбачити реакцію інших людей на твої досягнення. Історії відомі не поодинокі випадки руйнування прекрасної творчої кар'єри через недолугі зауваження інших. Обдаровані діти більш вразливі до критики, яка може подаватись людьми, що зовсім далекі від обговорюваної тематики. Ми всі абсолютно різні, і це є великою цінністю для суспільства. Допмагаємо обдарованим, а не заважаємо їм.

1. Психологічна підтримка (робота психологів та психотерапевтів) допоможе дітям пережити травматичні події; під час групових занять діти можуть ділитися своїми переживаннями.

2. Створення ресурсів для самостійного навчання, таких як онлайн-курси, допомагають удосконалювати вміння індивідуально опрацьовувати матеріал.

3. Організація арт-терапії, проведення майстер-класів, де діти можуть виражати свої емоції через малювання, музику, театральні вистави, рукоділля, живопис та інші види саморозвитку.

4. Залучення дітей до різних видів спортивної активності і на свіжому повітрі, і дистанційно допоможе підтримувати стресостійкість.

5. Організація семінарів або вебінарів для батьків про те, як підтримувати дітей у складний час. Такі групи допоможуть обмінюватися досвідом і отримувати допомогу. Волонтерські ініціативи сприятимуть розвитку соціальної відповідальності.

Війна є важким випробуванням і можливістю для змін. Освіта в цей період стає не лише засобом передачі знань, але й платформою для формування нових цінностей, розвитку інновацій і підтримки психологічного здоров'я.

Навчальні заклади пропонують дітям не зупинятися у розкритті своїх незвичайних якостей. Штучний інтелект допомагає створювати більш цікаві та ефективні навчальні процеси. Творчі конкурси відбуваються протягом усього навчального року. І пишуть діти в окупації, і демонструють прекрасні навички медіаграмотності за межами своєї країни. Можна багато дискутувати з цієї теми. Але наші діти живуть і розповідають про величезну любов до України, знаходячись у небезпеці. Одинадцятирічна дівчинка з окупованого міста пише у своєму творі: «...Коли Боженко наділяв землі всім народам, один народ запізнився, бо не хотів воювати і вбивати за право бути в перших лавах. І великий Отець, побачивши, що то були хороші люди, віддав їм землю, яку закріпив під Рай. Пішов народ на цю землю жити, працювати, любити. Українці були людьми від Бога. І назвали вони цю землю Україною, а себе – українцями. Господь дав людям такий заповіт: «Якщо будете берегти її – вона ваша, а ні – то ворога...». Ось і виборює народ своє право бути вільним на рідній землі. Вчимося жити по-новому, вчимося разом, щоб будувати мирне суспільство у процвітаючій країні.

В межах партнерства між лабораторією EASWL Lab, the LEGO Foundation та Міністерством освіти і науки України для українців було створено програму СЕН «Зерна». «Програма СЕН «Зерна» – це короткі, гнучкі, діяльнісні взаємодії, спрямовані на розвиток соціально-емоційних навичок, які можна легко реалізувати в освітньому процесі. Кожна активність спрямована на розвиток певної навички, як-от: розпізнавання і керування емоціями, розуміння поглядів та почуттів інших, уміння конструктивно розв'язувати конфлікти. Кожна активність потребує лише 5-15 хвилин». Педагоги мають можливість також пройти сертифікацію й використовувати практики під час роботи з дорослими і дітьми [1]. Тут є активності СЕН «Зерна»[2], практики підтримки благополуччя дітей [3], матеріали для завантаження [4].

Щоденна та системна співпраця допомагає створенню позитивної атмосфери під час вирішення проблемних питань і сприятиме психологічному благополуччю наших дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA/getting-started>
2. <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA>
3. <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA/teacher-supports>
4. <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA/downloads>

Латиш Н. М.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
natalilatysh31@gmail.com

ПРОЯВИ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ЖИТТЯ

В статті описано специфіку творчого мислення молодших школярів в сучасних умовах. Творчість характеризується як найбільш змістовна форма психічної активності дітей, яку можна розглядати як універсальну природню здібність, яка забезпечує ефективне виконання дітьми різних видів діяльності. Показано, що ефективне розв'язання творчих задач в ускладнених умовах, таких як дефіцит і надлишок інформації, може бути здійснене за умови вироблення творчих стратегій сприймання і розуміння учнями нової інформації.

Ключові слова: творчість, творче мислення, творча задача, сучасні умови, молодший шкільний вік.

The article describes the specifics of creative thinking of younger schoolchildren in modern conditions. Creativity is characterized as the most meaningful form of mental activity of children, which can be considered as a universal natural ability that ensures the effective performance of various types of activities by children. It is shown that effective solution of creative tasks in complex conditions, such as deficit and excess of information, can be achieved if students develop creative strategies for perceiving and understanding new information.

Keywords: creativity, creative thinking, creative task, modern conditions, primary school age.

На сьогоднішній день життя людини характеризується складними умовами життя, перенасиченням інформаційного простору, при чому, досить часто інформація носить негативний характер. Досить важливим фактором, який спричиняє деструктивний вплив на людину, є також насиченість інформаційного поля сучасних засобів масової інформації повністю, або частково неправдивими даними, що додає додаткові труднощі, особливо якщо йдеться про творчу діяльність. Адже необхідно постійно перевіряти інформацію, яка стосується нових даних, невирішених завдань, проблем, що призводить до зростання як фізичних, так і психологічних навантажень. Тому майже безперервний потік інформації, який кожного дня «навалюється» на людину (особливо, коли мова йде про дітей) не тільки певною мірою блокує психічні функції, але й виступає як дезорганізатор психічної і практичної діяльності.

Виходячи з результатів проведених сучасних наукових досліджень творчого сприймання нової інформації, В.О. Моляко зазначає, що «саме через те, що йдеться про лабіринтну, хаотичну в тій чи іншій мірі структуру інформаційного

простору, ми вважаємо однозначно необхідною саме творчу організацію реагування, поведінки, будь-якої діяльності в складних режимах перебування суб'єкта» [10].

Проблематика дослідження творчих мисленнєвих процесів особливо актуальна для навчальних закладів, оскільки особливості сприймання та переробки нової інформації обумовлюють ефективність розуміння і засвоєння нового навчального матеріалу, що викладається дітям, студентам, та забезпечують їх успішність у школі, вузі і в подальшому житті. Сучасні психологічні дослідження, спрямовані на вивчення впливу різного роду інформації на творчу діяльність людини в різні вікові періоди (дошкільники, школярі, студенти) [9], показали, що систематизація нової інформації у певні смислові конструкти зумовлена наявними суб'єктивними орієнтирами, настановленнями, суб'єктивними уподобаннями, а основним регулятором структурування інформації і конструювання нового знання є стратегія.

Дослідження також показало, що ефективне розв'язання творчих задач в ускладнених умовах (дефіциту і надлишку інформації) може бути здійснене за умови вироблення творчих стратегій сприймання і розуміння нової інформації (стратегії аналогізування, комбінування, реконструювання). В дитячому віці характерними є прояви стратегіальних тенденцій, що обумовлюється їх психічним розвитком.

Отож, здатність дітей до творчої діяльності в умовах надзвичайно інтенсивного потоку інформації та під впливом цілого ряду ускладнюючих факторів обумовлює необхідність оволодіння ними такими мисленнєвими прийомами, які б забезпечили подолання різного роду ускладнень та несприятливих впливів, а отже, оволодіння творчими мисленнєвими прийомами.

Відомо, що процес творчості починається з вміння помічати протиріччя, проблеми, що існують в навколишній дійсності, самостійно вирішувати нові задачі. Говорячи про творче мислення, виділяють такі його якості, як спостережливість, вміння зіставляти і аналізувати, комбінувати, знаходити подібності, зв'язки і залежності, закономірності.

Творчість є найбільш змістовною формою психічної активності дітей, яку можна розглядати як універсальну природню здібність, яка забезпечує ефективне виконання дітьми різних видів діяльності. Це і створення образів в процесі малювання, конструювання, чи пошуки різних способів і шляхів розв'язання різних суб'єктивно нових задач [1; 5].

Розвиток творчого мислення дітей починається зі спостереження за предметами і явищами оточуючого середовища, які можуть бути змінені, вдосконалені чи перебудовані. Тому варто пропонувати дітям завдання придивитися навколо і відмітити те позитивне, що необхідно зберегти і те, що

вимагає виправлення, зміни чи вдосконалення. Іншим важливим кроком формування творчого мислення є включення дитини в різні види діяльності, причому ця діяльність має здійснюватись за власним бажанням і цей процес має супроводжуватись позитивними емоціями. Як зазначає Н.А. Ваганова, для того, щоб творча діяльність дошкільників мала розвиваючий вплив, необхідне дотримання основної умови: дитина має бути включена в активну діяльність, оскільки оптимальність особистісного розвитку залежатиме не стільки від змісту і характеру дитячої діяльності, скільки від активності самої дитини [2].

Важливість спостережливості у дітей молодшого шкільного віку в процесі творчої діяльності відзначає Н. В. Медведева. Діти з високим рівнем спостережливості здатні швидко визначати в предметах оточення істотні і характерні особливості, усвідомлювати їх взаємозв'язок з іншими предметами, виявляти прості закономірності, проте таке пізнання може бути нестійким та залежить від емоційної привабливості об'єкта спостереження. Діти, для яких характерними є прояви низького рівня спостережливості, помічають лише зовнішні риси об'єктів, виділяють несуттєві, нехарактерні ознаки і очевидні взаємозв'язки [10; 12].

У дітей 5-7 років переважає спрямованість на вирішення конкретних завдань, які пов'язані з предметною діяльністю, такою як малювання, конструювання, ліплення, виконання простих завдань. В ході такої діяльності значну роль виконує гра. Як зауважує О.І. Кульчицька (1999), дітей молодшого шкільного віку ще не покидає бажання гратися, адже у грі учні мають можливість випробувати власні сили, бути розкутими. У грі розвивається уява, відшліфовуються образи фантазії, виниклі ідеї, створюються продукти діяльності, які для них є емоційно провабливими. Саме у грі, особливо в пору дитинства, виявляються ті якості, що в майбутньому становитимуть основу професійності. Важливість гри полягає також у тому, що вона надає дитині можливість поміряти, проявити уяву, дає свободу самовияву і творчості [4].

Активізація уяви у молодшому шкільному віці пов'язана зі значним розширенням кола спілкування та об'єму інформації, яку сприймає учень, прийшовши до школи. У більш ранньому віці активізується відтворювальна уява, а потім і творча, завдяки якій створюються принципово нові образи.

Відомо, що рівень розвитку образного і вербального компонентів творчого мислення в молодшому шкільному віці в першу чергу визначається тим, якою мірою дитина володіє способами побудови образу уяви – комбінуванням, ймовірнісним прогнозуванням, аглютинацією, гіперболізацією.

В концепції розвитку творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу, розробленої В.О. Моляко, вчений зазначає, що важливим засобом цілеспрямованого впливу на мисленнєві здібності є систематичне розв'язування

різноманітних творчих задач. При цьому варто дозувати, повторювати, модифікувати творчі завдання, враховуючи рівень розвитку дітей [11].

Творча задача характеризується дефіцитом необхідної інформації, причому дефіцит може стосуватися як обсягу специфічно-предметних знань, потрібних для її розв'язання, так і способу її виконання. Розв'язуючи творчу задачу, учень потрапляє в умови інформаційної невизначеності, оскільки йому самостійно необхідно віднайти шляхи і способи вирішення поставленого завдання.

Інформаційна невизначеність характеризується появою такої інформації, яка не входить до системи наявних знань дитини. Можна сказати, що для дітей все навколишнє середовище несе багато інформаційної невизначеності. Діючи в умовах інформаційної невизначеності, дитина одночасно вибудовує свій шлях розв'язку поставленої задачі і на кожному етапі цієї діяльності створює суб'єктивно новий продукт у вигляді знань та умінь [3].

Коли творча задача розв'язується в ускладнених інформаційних умовах, учню доводиться вибудовувати свою творчу мисленнєву діяльність таким чином, щоб сконструювати адекватний шуканий розв'язок. Ефективне розв'язування актуальних задач вимагає уважного структурно-функціонального аналізу актуальної інформації. Це дозволяє побудувати припущення, переформулювати для себе вихідні умови задачі, розвивати різні способи творчої мисленнєвої діяльності. З метою розробки творчих задумів на основі реалізації принципів аналогізування, комбінування і реконструювання здійснюється свого роду перевірка наявної інформації, прогнозування варіантів імовірного розвитку подій, що дозволяє адекватно конструювати і направляти свою діяльність [8].

В проведеному нами дослідженні творчого сприймання нової інформації встановлено, що в ході активної зображувальної діяльності й завдяки самій діяльності у дітей формується здатність створювати власні задуми. Задум зароджується як образ-орієнтир, який містить у собі загальний план та засоби реалізації; в ньому закладено не досить чітке, проте цілісне уявлення про те, як буде виглядати кінцеве зображення. Подальше формування задуму пов'язане з композиційним розміщенням, впорядкуванням, інтеграцією елементів у створюваному образі. Трансформація задуму полягає у зміні образу, яка відбувається під впливом різних вражень, та в результаті ідентифікації з проміжним продуктом діяльності, в результаті чого першочерговий образ замінюється іншим. І кінцевий результат – практична реалізація задуму, що проявляється в остаточному оформленні малюнку [10].

Грунтуючись на ключових позиціях концепції стратегіальної організації творчого мислення суб'єкта, розробленої В.О. Моляко [7], досліджуючи процес розв'язування творчих задач молодшими школярами, ми аналізували використання ними мисленнєвих стратегіальних тенденцій аналогізування,

комбінування та реконструювання. У стислому виді їх можна охарактеризувати наступним чином:

- стратегіальна тенденція аналогізування – визначається як мисленнєві дії, що пов'язані з пошуком різного роду схожості. Коли учень будує конструкцію чи створює малюнок з орієнтацією на вже відомі йому структурні чи функціональні характеристики об'єктів (створення конструкції, аналогічної за структурою та створення аналога за функціональними ознаками);
- стратегіальна тенденція комбінування – визначається нами як використання та поєднання структурних і функціональних ознак різноманітних об'єктів та механізмів для побудови нової конструкції чи малюнку. Це може бути у найпростішому варіанті об'єднання простих елементів у більш складну конструкцію;
- стратегіальна тенденція реконструювання – це побудова конструкції чи малюнку з акцентом зробити щось незвичне, неіснуюче, чи зробити навпаки. Коли в результаті діяльності отримується оригінальна конструкція зі зміненою (вдосконаленою) формою і з новими функціональними можливостями.

Процес побудови художнього образу в процесі малювання складається з послідовних етапів, притаманних творчому процесу, які характеризуються тією чи іншою суб'єктивною перевагою у виборі прийомів мислення.

Розробленість створюваного художнього образу залежить від розвитку таких властивостей мислення, як швидкість виникнення асоціативних зв'язків та здатність створювати візуальні образи шляхом аналогізування, комбінування та реконструювання.

Процес формування задуму розв'язування творчої задачі має такі етапи:

1) вивчення умови задачі, актуалізація наявних знань і вмінь та створення первинного задуму у формі образу-орієнтира; 2) розвиток задуму відбувається в ході конструювання чи малювання та характеризується більшою конкретизацією та розвитком образу-орієнтира, вибудовується образ-проект; 3) співвіднесення образу-проекту з прогнозованим розв'язком; 4) побудова остаточного задуму – образу-рішення – шляхом реалізації відповідної стратегіальної тенденції.

Виникнення і розвиток образу-орієнтиру в образ-рішення обумовлюється специфікою стимульного матеріалу, заданого в умові задачі, суб'єктивним досвідом учня, його мотиваційною сферою.

Отже, вміння детально проаналізувати початкові умови задачі і трансформувати їх в шукані вимоги, включення актуальної інформації у наявну систему знань та вмінь учня забезпечує творче перетворення основних структурних компонентів завдання, розвиток самостійності творчого мислення, що забезпечує ефективне розв'язання творчих задач за умов інформаційної

невизначеності. Вміння переносити аналогії і різноманітні комбінації у нові задачі ситуації створює не лише передумови розуміння та засвоєння учбового матеріалу, а й додає впевненості у власних силах.

Одним з першорядних питань нинішньої школи є виявлення й розвиток здібностей кожного учня. Творча діяльність є невід'ємною складовою освітнього процесу в школі і розвиток творчого мислення може реалізовуватися через спільну діяльність дорослих і дітей, дітей один з одним, адже саме за таких умов відбувається засвоєння дітьми різного роду цінностей. Завдання вчителя при цьому полягає в тому, щоб розвивати творчі здібності молодших школярів з метою збереження їх психологічного здоров'я, формування психологічної готовності до творчої діяльності, до здатності учнів приймати і реалізовувати принципово нові ідеї, діяти в ускладнених умовах. У співпраці вчителя та учнів вирішуються творчо-пошукові задачі з метою виявлення та розвитку здібностей дітей. Тому, якщо в процесі учбової діяльності формуються вміння вчитися, то в рамках творчої діяльності формується загальна здібність шукати і знаходити нові рішення, незвичні способи досягнення шуканого результату, нові підходи до розгляду запропонованої задачі (проблеми).

Творчі мисленнєві здібності формуються протягом всього життя, але найбільш ефективним періодом їх розвитку вважається саме дитячий вік. Значна кількість елементів складної структури творчого стилю мислення формується саме в період шкільного навчання на основі тих знань, які засвоюють діти. Отож молодший шкільний вік є особливо сприятливим для розвитку творчих здібностей, адже багато складових психіки дитини продовжують активно формуватися. Діти даного віку відрізняються підвищеною пізнавальною активністю, відбувається розширення обсягу знань, з'являються нові мотиви діяльності. Розвиток уяви в цьому віці визначає позитивну динаміку у зміні таких складових творчого процесу, як трансформація вже наявних уявлень, створення нових образів, встановлення взаємозв'язків. Саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток мислення, що значною мірою впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект у цілому і служить підґрунтям для розвитку творчих здібностей учнів.

Головна мета розвитку творчого мислення учнів – виховання творчо мислячої особистості, здатної вирішувати поставлені задачі, часто навіть в ускладнених умовах.

Для вирішення цієї мети необхідно:

- формувати в дітей здатність до самостійного мислення, вміння віднаходити і впроваджувати в життя здобуті знання;
- розвивати пізнавальну, дослідницьку і творчу активність;
- знаходити нестандартні рішення різного роду виникаючих проблем;

– виховувати інтерес до активної участі в творчій діяльності.

Психологами відзначається важливість емоційної сфери на творчий процес, а яскраві позитивні емоції – основа формування потреби дітей в творчій діяльності. В організації дитячої творчості варто дотримуватися принципу свободи, творчі заняття дітей не можуть бути ні обов’язковими, ні примусовими і можуть виникати тільки з дитячих інтересів.

Формування психологічної готовності до творчої діяльності молодших школярів тісно пов’язане з найбільш характерними для даного віку видами діяльності. Відомо, що більшість дітей даного віку любить працювати, граючись, і потім, підростаючи, зберігають своє відношення до виконання вже більш серйозних трудових завдань. Особливо важливим в дитячому є включення в діяльність ігрових моментів, особливо якщо необхідно зосередити зусилля заради подолання труднощів чи ускладнень. Привабливість гри в психологічному аспекті полягає в тому, що граючись, діти не бояться експериментувати, сміливо проявляють і перевіряють свої можливості й здібності. Адже в процесі гри, і залежно від умов самої гри, можна обирати заняття чи діяльність, яка більше подобається, приносить задоволення і старатися виконати діяльність якомога краще, відповідно до вимог завдання і правил гри.

Також в якості важливого регулятора механізму творчого мислення учнів є пізнавальний інтерес, що дає змогу об’єднати емоції і волю дитини, і в той же час виступає в якості спонукаючого мотиваційного компоненту регуляції творчого мислення.

Результати наукових пошуків вчених доводять, що розвиток творчого мислення є довготривалим, складним і загадковим процесом. Багаторічний психологічний досвід свідчить, що в цьому аспекті можна досягти значних успіхів за умови спеціально організованого навчання та виховання [5; 7].

В.О. Моляко зазначає, що здійснення тренінгу саме на матеріалі творчих задач, із застосуванням відповідних методичних прийомів в доступних формах для школярів певного віку, завжди буде сприяти підвищенню інтересу до навчання, формуванню стійких мотивів в їх пізнавальній діяльності, що позитивно вплине й на наступну професійну діяльність, якою б вона не була. Так само тренінг певною мірою сприятиме формуванню дійсно творчої особистості, яка може віднаходити вирішення різноманітних задач в більш широкому діапазоні, ніж при навчанні з недостатньою насиченістю творчими проблемами [11].

Центральним поняттям концепції стратегіальної організації процесу творчості виступає поняття «стратегія», що є організуючою і регулюючою складовою системи творчої діяльності. Основна сутність стратегії як оригінального психічного утворення полягає, насамперед, «в готовності до

творчої діяльності, в наявності у конкретного суб'єкта комплексу умінь і здібностей до здійснення її взагалі, чи певних її видів, зокрема». Вченим виокремлено стратегії творчого мислення: комбінування, аналогізування, реконструювання, універсальна стратегія та спонтанні дії [11].

Особливість навчально-тренінгової системи КАРУС полягає також у використанні в процесі навчання ускладнюючих умов. Зокрема, вченим були розроблені такі спеціальні прийоми: 1) метод часових обмежень; 2) метод раптових заборон; 3) метод швидкісного; 4) метод нових варіантів; 5) метод інформаційної недостатності; 6) метод інформаційної перенасиченості; 7) метод абсурду; 8) метод ситуативної драматизації. Кожен з описаних методів (ускладнених умов) може поєднуватись з одним чи кількома методами [12].

Слід зазначити, що згадані вище ускладнюючі умови супроводжують майже кожен творчий процес, адже реальне життя людини завжди супроводжується певними ускладненнями, чи то часовими обмеженнями, чи потрібно переробити великі обсяги інформації, відшукати ту інформацію, якої не вистачає для успішного виконання діяльності, чи доводиться долати непередбачені й іноді раптові перешкоди.

З метою розвитку творчого мислення молодших школярів можна також використовувати вербальні завдання винахідницького характеру. Їх можна використовувати як під час уроків, так і в позаурочний час.

Завдання 1. Гра «Теремок».

«У теремку оселилась крейда. На що схожий предмет?».

Відповідь: Іній на неї схожий тим, що теж білий, олівець чи ручка – тим, що пише, пенал має таку форму і т. д.

Завдання 2. Гра «Ланцюжок». (Проводиться у колі).

Учень кидає м'яч і називає будь-яке слово (іменник). Інший учень повертає м'яч або передає м'яч іншому, називаючи ознаку чи дію даного об'єкта (прикметник). Наступний вигадує інший об'єкт, що має таку ж ознаку або дію, і кидає м'яч наступному учню і т.д.

Наприклад: Хмара – біла – вата – м'яка – трава – гладка – папір – легкий – завдання – довге – мотузка – мокра – земля – брудна – одяг – дорога – ваза – скляна.

Завдання 3. Ігри «Асоціації» або асоціативні ланцюжки»

а) Асоціації за суміжністю.

Вчитель називає предмет чи явище, а учні наводять приклади безпосередньо пов'язаних з ним об'єктів:

у просторі: око – окуляри, вії, брови; хмара – блискавка, дощ.

у часі: ранок – схід сонця, роса, підйом тощо; хвороба – висока температура, кашель, ліки тощо.

б) Асоціації за подібністю:

1. Що буває круглим? (М'яч, куля, колесо, сонце, місяць яблуко, вишня...)
2. Що буває легким? (Пух, перо, вата, сніжинка).
3. Що буває глибоким? (Канава, рів, яр, криниця річка, струмок).

Гра – надзвичайно ефективний спосіб навчання дітей молодшого шкільного віку. Через спеціально підібрані ігри можна ознайомити дітей з творчими прийомами і методами. Такі ігри та прийоми можна використовувати як на уроках, так і в позаурочній діяльності. Крім того, елементи цих прийомів можна використовувати під час уроків літературного читання, музики, української мови, малювання тощо. Такий підхід до навчання підвищує інтерес учнів, їх самосвідомість, сприяє розвитку творчих здібностей, впевненості у собі та у власних силах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла І.М. Психологія творчого конструювання в дошкільному віці : монографія. Київ : Веселка. 2011. 431 с.
2. Ваганова, Н.А. Передумови розвитку творчого мислення дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. (XII, 26). 2019. С. 58-65.
3. Гулько, Ю. А. Особливості розумової діяльності дошкільників в ситуаціях інформаційної невизначеності. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. (XII, 25). С. 84-93.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа. 1989. – 608 с.
5. Латиш Н. М. Психологічні особливості проявів конструктивного мислення молодших школярів в процесі розв'язування творчих геометричних задач: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2013. 202 с.
6. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої професійної діяльності: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах нових викликів», 17 листопада 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(2), 2022. С. 1-7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4234>
7. Моляко В. О. Творча конструкторологія (пролегомени). Київ. : Освіта України, 2007. 388 с.
8. Моляко, В. О., Третяк, Т. М. Творче мислення особистості за умов екстремальності та інформаційної невизначеності. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія (33 (72) 2). 2022. С. 30-37.
9. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Київ. 2018.
10. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Київ : Педагогічна думка. 2015.

11. Психологічне дослідження творчого потенціалу: монографія / авт. кол., наук. керівник В.О. Моляко. К.: Педагогічна думка, 2008. 208 с.
12. Стратегії творчої діяльності : школа В.О.Моляко / за заг. ред. В.О. Моляко. Київ. : Освіта України, 2008. 720 с.
13. Третяк Т. М. Система КАРУС: коригуючий і розвиваючий потенціал. Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності: матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2023 року. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 111-118.
URL: https://lib.iitta.gov.ua/735589/1/Матеріали%20конференції_2023.pdf
14. Третяк Т. М. Розв'язування задач в процесі творчого мислення за умов інформаційної невизначеності. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Т. 33 (72), №4, 2022. С. 17-22 URL: [4.pdf \(vernadskyjournals.in.ua\)](http://4.pdf(vernadskyjournals.in.ua))
15. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 194 с.
URL: <http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Moljako.pdf>

Лиса О. М.,
викладач біології,
Чернівецький медичний фаховий коледж, м. Чернівці,
lusanikoksana@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті висвітлено питання підвищення професійної компетентності викладачів природничих дисциплін засобами неперервної освіти, яка супроводжує процес формування компетентнісного потенціалу обдарованої особистості.

Ключові слова: професійний саморозвиток, обдарованість, лідерство, творчі здібності, професійні компетентності.

Annotation. The article highlights the issue of increasing the professional competence of teachers of natural sciences by means of continuing education, which accompanies the process of forming the competence potential of a gifted individual.

Key words: professional self-development, giftedness, leadership, creative abilities, professional competences.

Вступ. Компетентність – не проста сума знань, умінь і навичок, це поняття дещо іншого змістового характеру. Вона реальна, властива конкретній особистості і залежить від зусиль людини. У загальному випадку компетентність інтегрує в собі когнітивний (знання), операціональний (способи діяльності і готовність до здійснення діяльності) і аксіологічний (наявність певний цінностей) аспекти.

Компетентності на відмінну від узагальнених, універсальних знань мають дієвий, практико-орієнтований характер. Тому вони, крім системи теоретичних і прикладних знань, включають також когнітивну і операціонально-технологічну складові. Тобто компетентності – це сукупність (система) знань у дії. Отже це – набір знань, умінь та навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів тощо, які дають змогу людині ефективно здійснювати певну діяльність або виконувати певні професійні функції.

Обдарованість – це високий рівень здібностей людини, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певній галузі діяльності.

Лідер – це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе відповідальні рішення, що зачіпають їхні інтереси й визначають напрям і характер діяльності всієї групи. Обдаровані діти складають резерв інтелектуального піднесення будь-якої нації. Оволодіння сукупністю універсальних (завдяки інтегральному підходові до викладання) і професійних компетенцій дозволить випускнику виконувати професійні обов'язки на високому рівні. Необхідно шляхом інтеграції навчальних дисциплін, використовуючи активні методи та інноваційні технології, які привчають студентів до самостійного набуття знань і їх застосування, допомагати як формуванню практичних навиків пошуку, аналізу і узагальнення будь-якої потрібної інформації, так і набуттю досвіду саморозвитку і самоосвіти, самоорганізації і самореалізації, сприяти становленню і розвитку відповідних компетенцій [1].

Одним із основних завдань системи освіти України є формування творчої, активної, всебічно розвинутої особистості. Уже давно стало очевидним, що найбільше успіхів досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри працівників, тобто йдеться про інтелектуальний, творчий потенціал кожної країни. На сьогодні відчувається дефіцит фахівців високого рівня в різних галузях, дефіцит талановитих й обдарованих працівників. Саме тому для розвитку інтелектуального потенціалу нації, який є показником духовного і матеріального поступу країни, дедалі актуальнішою стає проблема визначення, навчання і розвитку обдарованих здобувачів. Також особливого значення набуває наукове та методичне забезпечення, створення належних умов для самоактуалізації та самореалізації потенційних можливостей молоді.

Мета статті – висвітлити сучасні підходи до підвищення професійної компетентності у вищій школі шляхом обдарованості.

Загальнолюдська та філософська значущість ідеї неперервної освіти велика, сенс її полягає в тому, щоб забезпечити кожній людині постійний розвиток, вдосконалення, творче оновлення протягом всього життя, а отже, гарантувати процвітання всього суспільства. У сучасних умовах освіта не може лишатися у

стані внутрішньої замкненості та самодостатності. Інформаційне суспільство орієнтує людину на постійне оновлення знань, опанування нових способів одержання інформації, самоактуалізацію у професії, підвищення вимог до себе, до розвитку професійних компетентностей.

Концепція сучасної освіти побудована таким чином, щоб створити оптимальні умови для реалізації творчого потенціалу здобувачів допомогти їм правильному виборі майбутньої професії.

Викладач завжди прагне того, щоб знайти і застосувати найзручніший спосіб викладання. Адже тільки тоді він ефективний яким задоволені здобувачі, який їх цікавить.

Основною метою системи освіти є створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного здобувача, який зможе навчатись створювати і розвивати інтелектуальні здібності до самонавчання, бути лідером.

Саме у добу глобалізації як ніколи стає зрозумілим, що освіта – не особиста справа і результат приватних уподобань, а соціальна технологія виробництва здібностей і вмінь людини. Сьогодні людина як фахівець потребує для себе «соціальної захищеності» у ринкових відносинах, коли вона «продає» свої знання та вміння на ринку праці. Таку гарантію може дати їй лише неперервна освіта як запорука її конкурентоспроможності. Відповідно, людина має знайти у сфері неперервної освіти повноту буття та сповнити своє життя сенсом. Питання організації та результатів самоосвіти викладачів стало надзвичайно актуальним в ХХІ ст., адже зараз не достатньо знань отриманих один раз. Надання якісної сучасної освіти, не можливе без постійного професійного розвитку педагогічних працівників та їх відповідності нагальним потребам суспільства в процесі формування компетентісного, усебічно розвиненого та конкурентоспроможного фахівця. Тому важливим фактором відповідності є самоосвіта.

Неперервна освіта – це виклик сучасній демократичній державі, оскільки на її якість впливають минуле (попередня якість освіти, панівні академічні цінності), сучасне (ресурси, що виділяються на освіту державою і суспільством, ефективність управління, престиж освіти, оплата праці освітян, усталена структура підготовки фахівців тощо) і майбутнє (зростаюча потреба в досконалій загальній, політичній і професійній компетентності громадян) [8].

Відтак, для України створення системи розвитку компетентного фахівця, спроможного навчатися впродовж життя, є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Нині сама доля України залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Тому підготовку вітчизняних фахівців можна віднести до стратегічних пріоритетів нашої країни на найближчі роки.

Настав час усвідомлення того, що від рівня індивідуальної самореалізації кожної особистості залежить ріст і масштаби досягнень людства в галузі створення матеріальних і духовних цінностей. Тому важливим є розвиток системи безперервної освіти, яка виражає філософсько-педагогічну концепцію, відповідно до якої освіта розглядається як процес, що охоплює все життя людини. Тому важливим є актуалізація такого аспекту освітньої теорії і практики, який виражає її як безупинне цілеспрямоване освоєння людиною соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок наявної освітньої системи. У педагогічній науці накопичено позитивний досвід підготовки висококваліфікованих спеціалістів з вищою освітою, що відображено у працях вітчизняних вчених Н. В. Абашкіної, А. І. Дьоміна, О. С. Дубинчук, В. А. Козакова, О. Г. Мороза, Н. Г. Ничкало, В. І. Паламарчука, В. С. Пікельної, Н. М. Розенберга, Н. О. Талалуєвої, О. І. Щербак, М. М. Поплавського, О. І. Скарня та ін. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що вивчалися окремі аспекти підготовки спеціалістів у системі школа – ВНЗ: питання педагогіка професійної освіти (С. Я. Батишев, А. П. Беляєва, Р. С. Гуревич, М. І. Махмутов, Н. Г. Ничкало і ін.); основи наступності в системі професійної освіти (В. С. Ледньов, В. І. Бондар, О. М. Беляєв, С. У. Гончаренко, А. І. Дьомін, В. С. Заслуженюк, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало і ін.); структурування знань у змісті освіти (Л. Я. Зоріна, В. С. Ледньов, М. М. Скаткін, А. М. Сохор, П. Херст і ін.); професійна спрямованість навчання (Л. П. Вороніна, О. С. Дубинчук, І. Д. Зверєв, Н. А. Лошкарьова, В. Н. Максимова, В. І. Паламарчук, Л. В. Савельєва, Н. В. Федорова, Л. Д. Хромова, М. Ф. Борисенко і ін.).

Відтак, актуальною залишається формування сучасного фахівця у системі безперервної освіти у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Тому завданням статті є формулюванні висновків щодо сутності безперервної освіти України у контексті її інтеграції в європейський освітній простір. Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань щодо запровадження неперервної освіти протягом життя особистості завжди було приділено окрему увагу з боку таких вітчизняних науковців, як Ф. Ващук, Д. Дзвінчук, В. Журавський, О. Кашуба, Б. Клименко, К. Ковальська, В. Кремень, Н. Москаленко, Н. Ничкало, В. Олійник, Т. Пахомова, Н. Семенюк, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Щербак. Серед зарубіжних науковців слід відзначити вчених П. Альхайта, А. Гартунга, Е. Грубера, К. Хоул та ін.

Реформування освіти вимагає педагога нової формації, який здатен виконувати ролі наставника, коуча, фасилітатора і тьютора, має академічну свободу, володіє навичками випереджувального проєктного менеджменту, самостійно й творчо здобуває інформацію, організовує дитиноцентрований процес, трансформуючи методи, прийоми і технології навчання залежно від

запитів і потреб замовників освітніх послуг. Актуалізується на необхідності підготовки фахівців, які відповідають викликам сьогодення, здатних до неперервного інтелектуального, культурного і духовного розвитку протягом життя шляхом формальної і неформальної освіти [7].

При підвищенні психолого-педагогічної кваліфікації викладачів медичного вузу ключовим аспектом стає не тільки прийняття стратегії безперервної освіти, а й систематичне вдосконалення професійної компетентності саме в галузі педагогіки. У ряді педагогічних досліджень зазначено, що основним напрямком поновлення професійної освіти в сучасному світі є пошук шляхів формування у викладачів (фахівців) діяльнісної позиції в процесі навчання, шляхів, що сприяють становленню досвіду цілісного системного бачення професійної діяльності, системної дії в ній, рішення нових завдань. Інноваційний підхід педагога до вдосконалення рівня професійної компетентності як у атестаційний, так і в міжатестаційний період, самоосвітня діяльність (епізодична і планова) викладача, саморозвиток, пошук шляхів професійної самореалізації; здійснення безперервного навчання, оскільки “викладач живе доти, доки він учень”; складання плану самовдосконалення професійної компетентності: вивчення передового досвіду колег, проведення відкритих занять, самоаналіз занять, обговорення відвіданих занять, участь у конкурсах тощо; цілеспрямована систематична робота над методичною темою – усе це сприяє розвитку викладача та його професійному зростанню. До того ж, першочергове значення має створення інформаційно-освітнього простору з рівноправним доступом всіх педагогів до інформаційно-освітніх ресурсів, готовність до інноваційної діяльності, пріоритет освітніх технологій; впровадження освітніх продуктивних технологій навчання і виховання, переведення освітнього процесу на технологічний рівень, тобто попереднього проектування процесу навчання з урахуванням дидактичних цілей і заданого рівня засвоєння, забезпечення методичного супроводу освітнього процесу; розробка авторських програм, спеціальних і факультативних курсів, організація творчого педагогічного процесу.

Педагогічна діяльність має від самих витоків творчий і дослідницький характер, а методична робота має бути не лише обов’язковою вимогою та важливою умовою забезпечення ефективного функціонування і розвитку закладу освіти, а й життєвою потребою кожного окремого педагога. Тому методична робота в інституті сьогодні, все більше набуваючи нових елементів, спонукає сучасного викладача до підвищення свого фахового рівня, сприяє взаємному збагаченню членів колективу педагогічними знахідками, дає змогу молодим вчитися педагогічній майстерності у старших і досвідченіших колег, забезпечує підтримання в педагогічному колективі духу творчості, прагнення до пошуку.

Якість та результати освітнього процесу в інституті першочергово залежать від викладача, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності [3].

Важлива роль у реалізації цих завдань, у забезпеченні якісних змін в освіті належить післядипломній педагогічній освіті. ППО стає нині більш персоніфікованою, надає кожному педагогові ширші можливості для оновлення, удосконалення, поглиблення своєї професійної підготовки в прийнятний для нього спосіб, у тому числі шляхом дистанційного навчання із застосуванням нових інформаційних технологій [5].

Незважаючи на те, що питання підбору кадрів, їх підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації постійно перебувають у полі зору науковців та практиків, завжди існувала суперечність між зростаючими потребами сьогодення, суспільства й недостатньою кількістю кваліфікованих фахівців чи рівнем їх професіоналізму. У сучасних інформаційно-комунікаційних умовах ця суперечність ще більше загострилася, і стала нагальною. Тому, отримавши професійну освіту, щоб стати справжнім педагогом-фахівцем, необхідно розвивати, удосконалювати свою майстерність, підвищувати рівень кваліфікації, продовжувати навчатись упродовж всього професійного життя, тобто ставати професіоналом.

Активні, обдаровані, здобувачі-лідери характеризуються порівняно високим розвитком мислення, розвинутими навичками самоконтролю навчальній діяльності високою працездатністю. Таким здобувачам властива розумова діяльність, неординарність, лідерство, свобода самовияву, багатство уяви, розвинута і сформована пам'ять, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву і науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми. Це творча ланка молоді – у них є інтерес до поглинання знань, самостійності у навчанні, розширюють, світогляд формують, наполегливість у досягненні поставленої мети.

Фактором підвищення обдарованості, лідерських якостей здобувачів використовується весь арсенал інтелектуальної участі групи в дискусіях, семінарах, прес-конференціях, робота в експериментальних групах, у групах, що працюють над підготовкою та проведенням проектів, приймають участь в обласних, регіональних конференціях.

Серед різноманітних напрямків та форм методичного забезпечення професійного росту педагогів особливе місце займає методична робота. Метою методичного забезпечення освітнього процесу в коледжі є створення умов для постійного вдосконалення педагогічної діяльності, приведення його у відповідність із сучасними досягненнями науки й практики, стимулювання інноваційної діяльності педагогів.

Проблемність методичної роботи полягає перш за все в тому, щоб навчити педагога самостійно визначати, розглядати та ставити проблеми. І тут слід

наголосити на врахуванні специфіки освіти дорослих, фахівців із вищою освітою, певним життєвим та професійним досвідом, які на відміну від студентів, уже мають вміти не тільки вирішувати наявні проблеми, а й ставити їх, вболівати за їхнє розв'язання, знаходити нові шляхи подолання їх, добираючи та використовуючи оптимальні й економні в часі способи виконання професійних дій і операцій, які приносять найкращі результати.

Професійно-педагогічну компетентність сучасного педагога визначаємо як інтегральну характеристику особистості, що включає комплексне поєднання ґрунтовних, систематичних, поліфункціональних знань, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, акмеологічних інваріантів, зокрема спеціальних педагогічних здібностей, властивостей, особистісних якостей (темпераменту, інтелекту, нахилів, переконань, потреб, настанов) тощо, акмеологічної професійної позиції, які забезпечують професійний розвиток педагога шляхом формальної, неформальної, інформальної освіти, готовність здійснювати інноваційну високопродуктивну професійно-педагогічну діяльність у сучасних соціокультурних умовах. Причому готовність педагога до професійно-педагогічної діяльності проявляється в його внутрішній активності долати певні протиріччя та творчій реалізації професійних планів і програм. Професійно-педагогічна компетентність виступає складовою професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості, тобто інтегрованим показником діяльнісної та індивідуально-особистісної сфери педагога, для якого важливо в умовах післядипломної освіти не стільки оволодіти системою професійно-особистісних знань, умінь і навичок, скільки вміти майстерно мобілізувати їх у певній ситуації для творчо-продуктивного розв'язання завдань на рівні професійних стандартів. Для сучасного фахівця важливо оволодіти навичками управління знаннями, тобто навичками отримання знань, їх створення, організації і ціннісного використання [6].

Обдарованість лише створює можливості досягнення успіху в конкретній діяльності. Щоб можливість перейшла в реальність, потрібно оволодіти певними навичками і вміннями.

На сьогодні науковці різних країн працюють над проблемою обдарованості: біологи намагаються виділити ген обдарованості, психологи і соціологи створюють тести для визначення яскравих здібностей здобувачів, а у сучасній педагогічній теорії та практиці відбувається інтенсивний процес розробки системи виховання та навчання обдарованих здобувачів. Таким чином, проблема обдарованості є проблемою культурного та інтелектуального потенціалу будь-якої нації. Про це свідчать численні наукові, методичні публікації, науково-практичні конференції [2].

Обдаровані здобувачі:

— мають вищі порівняно з більшістю здобувачів інтелектуальні здібності, потяг

до навчання, творчі можливості.

- мають активну пізнавальну потребу, що домінує.
- відчують радість від здобуття знань, розумової праці.

Епідемія COVID-19 внесла корективи в повсякденне життя українського суспільства. Не маючи змоги працювати у звичному форматі, заклади освіти були вимушені перейти в Інтернет простір для організації навчальної, науково-методичної та управлінської діяльності.

Цей досвід показав, що в межах неперервної освіти педагогам варто підвищувати свою кваліфікацію не тільки у полі їхньої вузької спеціалізації, а й у сфері ІКТ. Опинившись ізольованими від звичного професійного середовища, освітяни водночас отримали унікальну можливість бути на зв'язку з усім світом. Відомі освітні платформи, такі як Coursera, edX, FutureLearn, OpenLearn надали безкоштовний доступ до навчання на всіх курсах на період карантину [4]. На цих ресурсах можна не тільки розширити знання та вдосконалити вміння у своїй спеціалізації, але й пройти сертифіковані курси з інших дисциплін, таких як психологія, цифрові технології, соціологія та інші, які будуть сприяти професійному та особистісному розвитку педагога. Це є яскравим прикладом того, як освітяни можуть підвищувати свою кваліфікацію, навчаючись на курсах, розроблених провідними університетами світу.

Протягом останніх років достатньо швидко змінилася система оновлення та передачі знань, обсяги знань також значно зросли. Крім того, безперервна освіта стає одним з важливих чинників пріоритетності в професіоналізації, інтеграції та пов'язаного з цими процесами спільного визнання дипломів, і в цілому поява такої концепції як «освіта впродовж життя» сприяє об'єднанню людства, надаючи нових ціннісних орієнтирів. При цьому важливим фактором є забезпечення безперервності освіти у сучасному культурно-освітньому контексті, що виступає як ідея, принцип навчання та чинники становлення професіонала фахівця.

На курсах підвищення кваліфікації рекомендуємо використовувати матеріали про новітні наукові відкриття та методику їх вивчення, що публікуються у європейському журналі для педагогів природничих дисциплін «Science in school». Окрім наукової інформації, тут можна знайти цікавий досвід різних педагогів щодо проведення занять з біології, хімії, фізики, астрономії, географії [13]. Навчальною лабораторією ELLS (European Learning Laboratory for the Life Sciences, <http://emblog.embl.de/ells/ells/>) при Європейській молекулярно-біологічній лабораторії (EMBL) розробляються методичні ресурси для освітян [10]. Ресурс ELLS містить протоколи простих експериментів, які можна провести у навчальному закладі чи навіть удома [11]. Цікавим і ефективним у роботі будуть і освітні ресурси hhmi Biointeractive (<https://www.hhmi.org/biointeractive>)

Медичного інституту Говарда Г'юза (Howard Hughes Medical Institute), що в штаті Меріленд. Ресурс містить чудові навчальні фільми, анімації, картки-завдання, схеми, презентації. Важливо, що всі матеріали логічно пов'язані і користувачу легко знайти необхідні до різних тем. Найбільш корисними для педагога є детальні розробки занять. Наприклад, методичні рекомендації щодо коеволюції популяцій людини і домашніх тварин. Пропонується короткий фільм про споживання молока людиною і часті випадки лактозної інтолерантності. Пояснено, яка роль ферменту лактази у засвоєнні молочних продуктів. Користувачам пропонується на основі конкретних даних скласти карту поширення лактазної персистентності та зробити відповідні висновки. Далі за генеалогічними схемами визначити, як успадковується лактозна інтолерантність. На завершення виконується практична робота: на основі аналізу нуклеотидних послідовностей осіб, позначених на генеалогічних схемах, визначити, які саме мутації і в яких генах (структурних чи регуляторних) призвели до формування лактазної персистентності й закріпилися у відповідних популяціях [12]. Цікаві заняття подібного плану запропоновано для вивчення процесів формування адаптацій та видоутворення в процесі освоєння ящірками Карибських островів. Чудові фільми, робота з аналізом нуклеотидних послідовностей та екології ящірок сприяють розумінню адаптивного характеру еволюційних процесів [7]. Нами вже проведено успішну апробацію використання цих матеріалів при вивченні теми «Адаптації». Потужний блок матеріалів для викладачів та здобувачів (<https://teach.genetics.utah.edu/content/evolution/>) розроблено в університеті штату Юта (University of Utah, Genetic Science Learning Center). Ці ресурси вміщують чудові фільми та анімації і комплексні розробки навчальних матеріалів на теми видоутворення, філогенії різноманітних груп організмів (наприклад, китоподібних, великої і червоної панд), побудови філогенетичних дерев. Пропонуються матеріали із застосування методу моделювання. На семінарах заняттях можна вивчати генетику голубів на основі цього ресурсу, грати у навчальну гру, конструювати генотип нащадків голубів та визначають їхні фенотипи [15]. Навчальні ігри з природничих дисциплін пропонують й інші ресурси. Зокрема, <https://educationalgames.nobelprize.org/educational/> містить ігри щодо визначення групи крові та переливання крові, формування умовних рефлексів, регуляції клітинного циклу, структури ДНК та організації геномів різних організмів [14].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що досконала організація самоосвітньої діяльності та участь у різноманітних формах методичної роботи з використання онлайн ресурсів є потужним методичним і дидактичним інструментарієм для підвищення професійної компетентності

викладачів, які вмотивують до навчання, до оволодіння знаннями та навичками своїх здобувачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошук І., Яременко Л. Обдарованість та її типологія // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи // м. Київ, 2020. – с. 26-36.
2. Демченко О. П. До проблеми використання понять «обдарована дитина» і «дитяча обдарованість» у психолого-педагогічному дискурсі. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Випуск 51. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 137–143.
3. Коваленко В. О. Професійна компетентність викладача як ключовий фактор підвищення якості освіти: матеріали конференції: Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. – С. 27–31.
4. Платформи для онлайн-навчання: Coursera: (<https://www.coursera.org>), EdX (<https://www.edx.org>), FutureLearn (<https://www.futurelearn.com>), OpenLearn (<https://www.open.edu/openlearn/>).
5. Половенко О. В., Кірішко Л. М. Безперервна освіта педагога за індивідуальною освітньою траєкторією: [навч.-метод. посіб.]. Кропивницький: КЗ «КОІППО ім. В. Сухомлинського», 2018. 60 с.
6. Сидоренко В. В. Розвиток педагогічного акмепрофесіогенезу в умовах формальної і неформальної післядипломної освіти. Теорія та методика професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів: акмеологічні аспекти: монографія / кер. авт. кол. Н. В. Гузій; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 516 с. С. 177–257.
7. Сидоренко В. В. Розвиток професійної компетентності сучасного педагога в умовах відкритої освіти: кластерний аналіз. Професійна компетентність педагога в умовах оновленого змісту освіти та вимог ринку праці: матеріали III регіональної науково-практичної конференції. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2017. С. 8–17.
8. Тимошко Г. М. Формування рефлексійної культури майбутніх працівників закладів освіти у процесі магістерської підготовки. Тринадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: Матеріали Міжнародної наукової онлайн-конференції (25 листопада 2022 року, м. Чернігів) / За наук. ред. Л. М. Завацької. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. Т.2. 212 с. С. 167- 170.
9. Activityfor Lizardsinan Evolutionary Tree. URL: <https://www.biointeractive.org/classroom-resources/activity-lizards-evolutionary-tree>.
10. Anastasios Koutsos, Alexandra Manaia and Julia WillingaleTheune The Virtual Microarray: Version 2.3. URL: <http://emblog.embl.de/ells/teachingbase/how-do-microarrays-work>.
11. DNA isolation from bananas – kitchen experiment. URL: <http://emblog.embl.de/ells/teachingbase/dna-isolation/>.
12. Pigeon Breeding: Genetics At Work. URL: <https://learn.genetics.utah.edu/content/pigeons/>.

13. Science in school/The European journal for science teachers.
URL: <https://www.scienceinschool.org/>.
14. The Blood Typing Game. URL:
<https://educationalgames.nobelprize.org/educational/medicine/bloodtypinggame/>
15. The Making of the Fittest: Got Lactase? The Co-evolution of Genes and Culture.
URL: <https://www.biointeractive.org/classroom-resources/making-fittest-got-lactase-coevolution-genes-and-culture/>.

Лавриненко Н. Ю.,

*к.фіз-мат.н., доцент, провідний науковий співробітник,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка,
Nina.lavrinenki@gmail.com*

Лисенко С. А.,

*к.п.н., старший дослідник, запрошений дослідник,
Папський католицький університет Парани,
svetmoroz1004@gmail.com*

УЯВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СТІЙКІСТЬ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Подано порівняльний аналіз результатів дослідження 2021 року з результатами 2024 року щодо основних складових системи національної стійкості та їх індекси. Розглянуто чинники, які суттєво впливають на рівень розвитку цієї системи.

Ключові слова: воєнна агресія, національна стійкість, національна безпека, психологічна складова, воєнна складова.

A comparative analysis of the results of the study on the main components of the national resilience system and their indices is presented. The factors that significantly affect the level of development of this system are considered.

Keywords: military aggression, national resilience, national security, psychological component, military component.

Вступ. Уже четвертий рік поспіль Україна перебуває в активній фазі війни з російською федерацією, що докорінно змінило воєнно-політичну обстановку як у нашій державі, так і загалом у світі. Свого часу німецький письменник Еріх Марія Ремарк у передмові до книги «На Західному фронті без змін» написав, що роман є розповіддю про тих, хто став жертвою війни [1], і саме її соціально-політичні виклики катастрофічно впливають на суспільство. Безперечно, це негативно впливає на громадян України, спричиняючи їм безліч проблем. З огляду на це важливе місце займає усвідомлення необхідності досягнення особистістю, громадянами країни, професіоналами різної спрямованості високого рівня розвиненості національної стійкості (резильєнтності –

найкращого каталізатора національної безпеки держави). Фахівці вважають, що досягнення конкретних результатів у цій сфері залежить від розуміння особистістю змісту національної стійкості, номенклатури її складових та тих національних особливостей, які найбільше впливають на рівень розвитку системи національної стійкості. Усе це актуалізувало дослідження з питань розвитку системи національної стійкості у сфері національної безпеки і оборони України з урахуванням соціально-політичних викликів в умовах війни [2-4].

Метою є порівняльний аналіз результатів проведених раніше досліджень з питань розвитку системи національної стійкості з результатами сучасних практичних досліджень для визначення змін, що відбулися, та концептуальних підходів до розвитку її складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальність досліджень з питань забезпечення та розвитку системи національної стійкості вказує контент-аналіз наукових джерел і публікацій закордонних (Д. Канетті, В. Волфорда, Б. Еванса та ін.) та вітчизняних (Д. Дубова, О. Суходолі, С. Пирожкова, О. Резнікової та ін.) дослідників і науковців CARRI (Інститут суспільної та регіональної стійкості) та інших фахівців [2-11]. Ретроспективний аналіз зарубіжного досвіду щодо цієї проблематики свідчить про наявність відмінних моделей її розвитку, що пов'язано з впливом національних особливостей. Крім того, питання щодо розвитку системи національної стійкості України, особливо у контексті підвищеного рівня загроз національній безпеці, суверенітету та цілісності держави, який пов'язаний з російською воєнною агресією, набули особливо важливого значення. Саме тому подальшого розвитку потребують дослідження з питань національної стійкості, особливо її психологічної складової, у сфері національної безпеки і оборони з огляду на їх високу актуальність та трендовість. При цьому важливу практичну цінність становить визначення чинників і механізмів розвитку системи національної стійкості та її складових з урахуванням порівняльних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних завдань національної безпеки та оборони України у контексті протидії соціально-політичним викликам війни є подальший розвиток національної стійкості. Такі кроки зумовлені потребою забезпечення готовності України, суспільства та особистості зокрема до релевантного реагування на весь спектр екзистенційних загроз [3-5]. На думку закордонних експертів, наша держава має високий потенціал щодо національної стійкості, який вона підтверджує досвідом протидії російській воєнній агресії [9-11]. Хоча вони вважають, що комплекс заходів забезпечення подальшого розвитку системи національної стійкості сформовано не повною мірою, що, на їх думку, може негативно впливати на рівень національної безпеки і оборони України. Тому пролонгація

вищезазначених досліджень для реалізації тактичних і стратегічних рішень у цій сфері потребує розгляду.

На початковому етапі досліджень, провівши детальний аналіз концептуальних підходів до формалізації змісту поняття «національної стійкості», визначилися з дефініцією та основними складовими національної стійкості, що корелює з думкою переважної більшості дискурсантів і свідчить про те, що система національної стійкості має бути системою резилієнтною [11]. Під час попередніх досліджень нами використовувалася система індикаторів з відповідними цільовими показниками. Крім того, було враховано, що загрозою національній стійкості є розрив соціально-політичних і соціально-психологічних зв'язків та взаємодії всередині соціальної системи між громадянами, суспільством і державними інституціями, що є деструктивним чинником щодо забезпечення національної безпеки і оборони та реалізації національних інтересів держави в умовах широкомасштабної збройної агресії з боку російської федерації.

Спираючись на вищезазначене та враховуючи актуальність тематики дослідження, яка зросла після 22 лютого 2022 року, було проведено дослідження щодо розуміння респондентами поняття “національна стійкість”, визначення ними її основних складових та номенклатури національних особливостей, які, на їх думку, найбільше впливають на рівень розвитку системи національної стійкості за наявності соціально-політичних викликів війни. Вибір методики дослідження та аналітичного інструментарію були цілком обґрунтованими. Отримані результати дослідження порівняли з попередніми інтегрально-емпіричними даними (2021 року). Дослідження почали з аналізу розуміння респондентами поняття “національна стійкість”. Аналіз отриманих результатів показав певні відмінності у визначенні цього поняття. Так, узагальнені відповіді респондентів 2021 року (група Р1) є дещо абстрактними порівняно з відповідями респондентів у 2024 році (група Р2). Обидві групи респондентів визначали національну стійкість як здатність “успішно протистояти будь-яким загрозам, зберігаючи при цьому недоторканими суспільно-національні цінності”. При цьому група Р2 акцентувала увагу (на відміну від групи Р1) на адаптивності системи національної стійкості, вважаючи, що це дасть змогу їй адекватно та заздалегідь реагувати на постійні виклики та загрози, ефективно пристосуватися до швидкоплинних змін безпекового середовища, безперервно функціонувати в кризових умовах та досить швидко відновлюватися до стану необхідної (на той час) рівноваги. Далі респонденти групи Р2, виходячи із системного комплексного розуміння національної стійкості, проранжували (у порядку вагомості) її складові. На основі порівняльного аналізу результатів досліджень, які були проведені у групах Р1 та Р2, отримали сумарний розподіл складових

національної стійкості, який показав розбіжності щодо важливості складових національної стійкості. Так, воєнну, політичну та екологічну складові національної стійкості респонденти з групи P1 (28 %, 25 % та 22 % відповідно) та групи P2 (98 %, 84 % та 81 % відповідно) вважають найбільш вагомими для розвитку цієї системи. На думку науковців, ці складові є одними з найбільш вагомих для розвитку системи національної стійкості, оскільки запровадження її механізмів для сфери національної безпеки і оборони забезпечує розвиток держави. У цьому контексті всі респонденти продемонстрували розуміння концепту національної стійкості та свідомий вибір одних з найбільш вагомих складових системи національної стійкості.

Також для всіх респондентів обох груп досить важливими є психологічна складова та соціальні цінності (59 % та 73 % відповідно). У цьому контексті слід зауважити, що в деяких провідних країнах – членах НАТО велику увагу приділяють психологічним аспектам цієї системи, що спрямовано на зниження рівня тривожності та, як наслідок, вразливості від прямих і непрямих загроз та деструктивних інформаційних і комунікативних впливів. Так, інформаційну складову та кібербезпеку респонденти групи P2 вважали другою за вагомістю (79 %) на відміну від 16 % респондентів групи P1. Крім того, воєнну складову найважливішою вважали респонденти групи P2 (98 %) на відміну від респондентів групи P1 (26 %), що свідчить про індивідуальне розуміння основних загроз національній безпеці держави на тлі сучасних подій в Україні та світі. Подальший інтегрально-емпіричний аналіз результатів досліджень та їх порівняльний аналіз щодо впливу національних особливостей на рівень розвитку системи національної стійкості показує, що переважна більшість всіх кореспондентів вважає, що максимальний вплив на рівень розвитку системи національної стійкості спричиняють історичні, мультилінгвальні, етнопсихологічні та релігійні. Інші складові, на їх думку, впливають посередньо. Це сприяє формуванню у громадян належної безпекової культури та підвищує рівень самоорганізації протидії зовнішнім викликам і загрозам.

Отже, можна зробити висновок, що отримані результати порівняльного аналізу цього дослідження демонструють суттєве підвищення рівня узагальнених показників, на які, безперечно, вплинули і особистісне осмислення наявності екзистенціальних загроз, і певні політичні та психологічні аспекти. Визначено зміни рівня вагомості ключових складових системи національної стійкості – воєнна, політична, економічна, психологічна, а також їх індекси: 9,3 (5,1); 8,1 (4,9); 6,9 (7,1); 6,8 (5,4) відповідно. Отримані результати дослідження дають можливість сподіватися на те, що це дозволить отримати досить широкий інформаційний спектр щодо розвитку системи національної стійкості з

урахуванням як європейських і світових тенденцій, так і соціально-політичних викликів війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Еріх Марія Ремарк. На Західному фронті без змін. / Клуб сімейного дозвілля. Україна, 2017. 240 с.
2. Sukhodolia A. The Problems of Defining the Scope of Energy Security Regulation. Strategic Priorities. 2019. № 1(49). P. 5–17.
3. Резнікова О.О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні риси і відмінності. Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії». 2018. № 19. С. 170-175.
4. Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. 9 с. Урядовий вісник України. Офіційне видання від 12.10.2021. № 79. С. 31. ст. 4992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 08.02.2025).
5. Evans, B., & Reid, J., (2019). Exhausted by resilience: response to the commentaries. Resilience. No. 3:2. P. 154–159.
6. Canetti D., Waismel-Manor I., Cohen N. What Does National Resilience Mean in a Democracy? Evidence from the United States and Israel. URL:<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0095327X12466828> (дата звернення: 28.02.2025).
7. Martin-Breen, P., Anderies, J.M. (2011). Resilience: A Literature Review. Bellagio Initiative. URL:<https://open-docs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/3692/Bellagio-Rockefeller%20bp.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.02.2025).
8. Walsh-Dilley, M., Wolford, W. (2015). (Un) Defining resilience: subjective understandings of “resilience” from the field. Resilience. No. 3:3. P. 173–182.
9. Definitions of Community Resilience: An Analysis. (2013). A CARRI Report. Community and Regional Resilience Institute. URL:<https://www.resilientus.org/wp-content/uploads/2013/08/definitions-of-community-resilience.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).
10. Пирожков, С. І., Божок, Є. В., Хамітов, Н. В. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. Visnik Nacional Noi Akademii Nauk Ukraini, (8), 74–82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>. (дата звернення: 12.12.2024).
11. Резнікова О.О. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень) : аналітична записка. Серія “Національна безпека”. Київ : НІСД, 2020. № 9. 20 с.

Лисяк Л. А.,
вчитель-методист початкових класів
Глибокобалківської гімназії з дошкільним підрозділом
Решетилівської міської ради Полтавської області,
llysiak@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ЧИТАЧА В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті визначено основні принципи формування компетентного читача в Новій українській школі, досліджено головні напрямки та завдання Стратегії читання, запропоновано дієві практики з розвитку критичного читання, проаналізовано умови розвитку усвідомленого читання як життєвої практики, що стане запорукою успішного самонавчання в майбутньому.

Ключові слова: читацька компетентність, читацька грамотність, мотивація, особистість, Стратегія читання, стратегії навчання, творчість, критичне читання і мислення

The article defines the major principles of the formation of a competent reader in the New Ukrainian School, explores the main directions and tasks of the Reading Strategy, proposes effective practices for the development of critical reading, analyzes the conditions for the development of conscious reading as a life practice, which will become the key to successful self-study in the future.

Keywords: reading competence, reading literacy, motivation, personality, Reading Strategy, learning strategies, creativity, critical reading and thinking

У сучасному житті трапляються, на жаль, такі ситуації, які свідчать про функціональну неграмотність серед людей будь-якого віку, соціального стану, професії. Функціонально неграмотна людина вміє читати, але не усвідомлює (чи не хоче цього робити) того, що прочитала.

Декілька фактів. Переважна більшість кредитних боржників – це люди, які не вміли ПРАВИЛЬНО прочитати банківський договір, зрозуміти порядок виплат і обчислити власний бюджет. Ви могли бути свідком, коли міський автобус змінював свій маршрут і через це виникали проблеми. Оголошення про зміну маршруту були на всіх дверях та у салоні. Але завжди знайдуться пасажери, які літери прочитали, але уважними не були... Функціонально неграмотні люди уникають складних завдань, припускаються системних помилок, намагаються відмовитися від будь-яких інтелектуальних завдань, не мають мотивації братися за нове.

Міжнародні дослідження PISA, започатковане Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) є одним з авторитетних джерел інформації про середню освіту в світі. На сьогодні у дослідженні беруть участь 80 країн. У повному обсязі Україна долучилася в 2018 році. Це дослідження проводиться за трьома напрямками: читання, математика, природознавство. Загалом Україна

посідає 39 місце серед 80 країн. Середня успішність країн з читання становить 488 балів. Наша різниця успішності учнів з читання, порівняно із середніми значеннями в країнах ОЕСР, становить 23 бали. 74,1 % 15 річних підлітків досягли Базового рівня сформованості читацької грамотності.

Актуальність. На сьогодні читання для задоволення та розвитку як життєва практика почало поступатись споживанню «швидкої» інформації із соціальних мереж, доступного відеоконтенту і телебаченню, тому проблема становлення компетентного читача в Новій українській школі, здатного критично мислити, усвідомлено читати та добре вмотивованого до такого виду діяльності, є надзвичайно актуальною. Поставте собі запитання: А чи вміють мої учні працювати з текстом? Чи можуть вони виділити головне? Виділити поняття? Розбити текст на логічні частини? Виокремити факти від пояснень? Придумати іншу назву твору? Розвиток читання як життєва практика – це запорука успішного самонавчання в майбутньому.

Щодня ми читаємо оголошення, інструкції з користування побутовою технікою, законодавчі акти, різноманітні завдання, побажання, коментарі. Усвідомлене читання – це навички на все життя, тому ця проблема є надзвичайно актуальною в освітньому середовищі. Для того, щоб якість нашого життя була вищою, ми маємо розвивати навички усвідомленого читання.

1. Усвідомлене читання – навички на все життя

Стратегія розвитку читання на 2023-2032 роки, схвалена Урядом України 03 березня 2023 року (розпорядження № 190-р), передбачає реалізацію наступних завдань: читання має стати усвідомлено обраним дозвіллям, освітньою практикою та способом саморозвитку українців. Все це для всебічного й гармонійного розвитку особистості, зокрема критичного мислення.

Одним із напрямів реалізації Стратегії читання є формування навички в потребі читання. Здобувачі освіти мають сприймати читання як невід’ємну складову освітньої практики протягом життя.

Навички усвідомленого читання можна сформувати тренуванням. Англійський письменник Джозеф Аддісон стверджує, що читання для розуму – те саме, що фізичні вправи для тіла. Мортімер Адлер дослідив численну кількість творів та дійшов висновку, що існує чотири методи читання:

Елементарний – уміння читати здобуваємо в початковій школі і це означає, що ми вміємо читати слова й розуміємо їх зміст, а також можемо прослідковувати основний сюжет твору.

Інспекційний – це так зване читання ковзним поглядом або читання по «діагоналі». Цей метод доречний, коли потрібно ознайомитися з великою кількістю інформації в умовах дефіциту часу. Це працює так: погляд на початок

сторінки, потім переводимо погляд на останні рядки, одночасно намагаємося «вхопити» ключові фрази й зрозуміти зміст загалом.

Аналітичний – найпродуктивніший метод. Читач справді занурюється в текст. Ми читаємо повільно та вдумливо, занотовуємо цікаві факти, шукаємо в словнику незрозумілі слова. Головне завдання такого виду читання – абсолютне розуміння й засвоєння тих ідей, думок, сентенцій, які викладені в тексті.

Дослідницький – це метод, який використовують письменники та науковці. Технологія методу полягає в одночасному читанні декількох книг певної теми з метою підтвердження або спростовування своїх теорій з дослідження.

Отже, щоб почуватися впевнено в житті, ми маємо навчитися читати повільно, вдумливо і уважно. Тільки так ми можемо досягти повного розуміння тих меседжів, які викладено в суцільних текстах або несуцільних: діаграмах, графіках, таблицях, інфографіках тощо. До тих завдань, що стоять перед вчителем щодо формування навичок усвідомленого читання, доречно додати мотиваційну цитату від новозеландської письменниці Кері Х'юм: «Якщо ви хочете зрозуміти якусь людину, подивіться, що вона читає і як читає».

Таким чином, формування звички і потреби в усвідомленому читанні має бути в освітній практиці та стати складовою гуманітарної безпеки України.

2. Становлення компетентного читача в новій українській школі

Набуття звички читання як щоденної практики, формування читацької грамотності визначають можливості для якісного здобуття освіти, розвитку критичного мислення, самореалізації особистості та загалом більшої задоволеності життям в умовах перенасиченості інформацією та нестабільності в політичній та економічній ситуації в державі. Читання є одним із ключових чинників розвитку людського потенціалу.

У Законі України «Про освіту» (2017р.) компетентність характеризується як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити подальшу навчальну діяльність.

Компетентнісний підхід – це спрямування освітнього процесу на формування й розвиток ключових і предметних компетентностей особистості, результатом якого є формування загальної компетентності людини як її інтегрованої характеристики.

Читацька компетентність не входить до переліку ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», але вона є складником інших ключових компетентностей, а саме: «вільне володіння державною мовою, спілкування рідною мовою». Читацька компетентність може розглядатися як предметна компетентність. У Державному стандарті початкової освіти термін «читацька компетентність» не вживається, але використовується

термін «читання з розумінням» як назва наскрізного вміння, яке є складником усіх ключових компетентностей. Відповідно до нормативних положень, серед умінь, що є спільними для всіх компетентностей на першому місці стоїть саме вміння читати з розумінням.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури останніх десятиліть показує, що термін «читацька компетентність» не знаходить змістовно однозначного визначення. Існують різні підходи до розуміння цієї категорії, водночас більшість дослідників підкреслюють у її змісті особистісне і діяльнісне спрямування.

У дидактичних і психологічних дослідженнях українських вчених (О. Я. Савченко, Н. В. Чепелева) читацька компетентність розглядається як базова складова пізнавальної і комунікативної компетентностей.

За визначенням О. Я. Савченко – *це інтегроване особистісно-діяльнісне утворення, що є результатом взаємодії знань, умінь, ціннісних ставлень, що набувається у процесі реалізації змісту літературного читання.*

На думку Н.В.Чепелевої, сутнісну ознаку цієї категорії становить *«комплекс особистісних та інтелектуальних якостей читача, які дозволяють йому ефективно взаємодіяти з текстом, адекватно розуміти твір, вступаючи в діалог з автором, оцінюючи прочитане, виражаючи своє ставлення до нього.*

Формування читацької компетентності молодшого школяра досліджували багато вчених. Літературознавчою основою дослідження є праці О. Потебні, І. Франка, О. Білецького, М. Бахтіна, Ю. Лотмана.

Читацька компетентність молодшого школяра – це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психологічного розвитку, володіє достатньо сформованою навичкою читання, читацькими вміннями та навичками; має здатність до читацької самостійності, самооцінки, самоконтролю, творчого рішення завдань; сформованість інтелектуальних операцій для повноцінного сприймання і осмислення твору, творчих літературних здібностей. Читацьку компетентність можна розглядати через призму інтегративної якості особистості, що характеризується ціннісним ставленням до читання, умінням виконувати необхідні читацькі дії під час роботи з книгою; наявністю продуктивних способів читання, якісної навички читання.

Читацька грамотність – це здатність розуміти, використовувати, оцінювати, осмислювати, розвивати читацький потенціал задля активної соціалізації в суспільстві.

Однією з можливостей формування вправного читача є інтегроване навчання. Предметна інтеграція передбачає розробку спеціальних кейсів(наборів пов'язаних між собою видів діяльності, які розгортаються навколо

тексту (медіатексту). Державний стандарт початкової освіти в мовно-літературній галузі одну з груп загальних умінь, які опановуватимуть учні в межах ключової компетентності «володіння державною мовою», визначає як «сприйняття», аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів. Саме ця група умінь передусім забезпечує становлення читацької грамотності та включає в себе сім загальних результатів навчання. Отже, компетентний читач у НУШ – це той, хто обирає тексти для читання, сприймає текст, аналізує та інтерпретує текст, перетворює інформацію, оцінює текст, збагачує естетичний та емоційно-чуттєвий досвід, читає творчо.

3. Актуальні інструменти стратегії навчання читати.

Американська вчителька Деббі Міллер має переконання, що найбільш успішним може бути той вчитель, котрий навчив своїх учнів бути активними, вдумливими, просунутими й «мислячими» читачами. Декілька порад від Деббі Міллер про читання в початкових класах і роль вчителя: «Вчитель має глибоко розуміти стратегії читання; поступово давати свободу учням у використанні стратегій; постійно радитися з дітьми; навчати кожної стратегії читання окремо і поглиблено; навчати читачів, а не читання; спонукати думати аудиторію; створювати опорні стенди для допомоги учням; показувати, як стратегії читання можуть бути застосовані під час вивчення інших дисциплін, створювати середовище, де читання цінується й розглядається, як практичний засіб».

Формування мотивації у дітей до читання

Мотиви учіння – глибоко особистісна індивідуальна якість. Для формування повноцінної мотивації дітей до читання важливо забезпечити такі умови:

- бачити в дитині особистість, що має право на свою думку;
- залучати до визначення мети і завдань уроку, а також своєї діяльності;
- збагачувати зміст уроку цікавим матеріалом з опорою на життєвий досвід дітей;
- широко використовувати інтерактивні технології та стратегії навчання;
- створювати умови для формування допитливості та пізнання;
- утверджувати у дітей прагнення до саморозвитку, творчості.

Особистісно-орієнтоване гуманне спілкування на уроках – стрижень стимулювання навчальних зусиль дітей, воно повинно бути чітко спрямоване на задоволення їхніх актуальних потреб. Гуманні стосунки на уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня. Турбота про емоційне благополуччя дітей аж ніяк не знецінює таких необхідних умов спілкування, як довільність дій, зосередження уваги, вольові зусилля в досягненні результату. Особливо важливо, щоб розумна вимогливість поєднувалася з умінням не пропустити момент, коли дитині особливо потрібні допомога і увага. Дітей треба заохочувати читати, висловлюватись через внутрішнє бажання брати участь у

роботі класу, ділитися своїми думками. Це стає можливим, коли вчитель створює ситуацію ділового співавторства уроку. В.О. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що хороший вчитель робить усе, щоб в учнів на уроках з'явилися запитання. Мислення розпочинається там, де виникають запитання.

Ефективним засобом мотивації учнів до читання є створення ситуацій вільного вибору завдання. Мотиваційна цінність цього прийому полягає в тому, що дитина в ситуації вибору виявляє самооцінку, посилюється особиста відповідальність за якість виконання. Для мотивації дітей до активної читацької діяльності особливо важливим є стимулювання емоційних вражень, почуттів, пізнавальних інтересів. Великий сплеск позитивних емоцій дає переживання краси, розуміння цінності краси людських стосунків, краси природи, краси поетичного слова.

Таким чином, мотиваційне забезпечення уроків літературного читання є найважливішою умовою ефективності їх впливу на активність читацької діяльності, виникнення і підтримки інтересу, виховання гуманної, всебічно розвиненої, здатної критично мислити, особистості.

На мою думку задля підтримки формування читацької компетентності дітей велику роль відіграє робота з батьками. Результати міжнародного дослідження читацької компетентності учнів початкової школи PIRLS також підтверджують думку про те, що залученість батьків до роботи зі своїми дітьми неабияк сприяє розвитку мотивації до читацької грамотності молодших школярів та школярок. Однією із важливих етапів моєї роботи, як учителя, є мотивація батьків до роботи зі своїми дітьми в галузі читання й підтримки зусиль школи щодо формування компетентних читачів і читачок. У роботі використовую наступні значущі етапи співпраці з батьками: мотивую батьків до роботи зі своїми дітьми (і над собою як читачами); систематично надаю методичну та технологічну підтримку; регулярно обговорюю з батьками ефективність їхньої роботи з дітьми; регулярно долучаю батьків до різних читацьких заходів у класі, рекомендую перегляд мотивувальних відео, де переконливо стверджується важливість ролі батьків у формування читацької компетентності їхніх дітей. Принагідно рекомендую батькам наступні активності:

- походи до бібліотеки; відвідування книжкових магазинів, поповнення домашньої бібліотечки; спільне читання книг, журналів, газет; спільне створення коміксів; сторітелінг – мистецтво розповіді; пошукову роботу в інтернеті; стратегію присвоєння книги з метою дозволу робити помітки, розмальовувати; спільне ведення читацького щоденника, залучення до роботи з інформаційними текстами; організація показу дитячих малюнків за прочитаними творами; проведення ігор «Угадай персонажа», « Коли я був маленький, тощо...».

Саме умови інтегрованого навчання дають неабиякі можливості залучати батьків до роботи з власними дітьми та власним прикладом формувати в них мотивацію до читання. Батькам завжди приємно, коли їхні діти дивляться на них зі здивуванням і захватом.

4 Дієві практики з навчання критичного читання

Стратегії читання мають залучати учнів до діалогу з текстом. Упродовж цього діалогу учень відгукується на різні ідеї, на які натрапляє під час підбиття підсумків, аналізу, побудови гіпотез та оцінки. На кожному етапі учень має ставити запитання для наступного розвитку ідей. Таким чином, у здобувачів освіти формуються навички критичного читання.

Критичне читання – це спосіб опрацювання текстів, що передбачає усвідомлене сприйняття прочитаного й формування власної думки про нього. Отже в процесі читання школярі мають визначити для себе мету читання. Це можна зробити за допомогою питань: «Для чого я читаю цей текст ? Чого я очікую від читання ?». Щоб зробити процес читання більш ефективним, треба звертати увагу на структурних елементах, заголовках, підзаголовках, визначити організацію тексту. Читання – це інструмент роздумів. Формулювання запитань спонукатиме учнів до подальших роздумів. Стратегії критичного читання мають бути складовою кожного предмета. Важливо, що їх можна застосовувати як до інформаційних, так і до художніх текстів. Безперечно твір художньої літератури має потужний навчальний і виховний потенціал. Сприймаючи й аналізуючи твори, дитина робить певні висновки, формує певні поведінкові ідеали. Діти мають отримувати якомога більше естетичних вражень.

Практики стратегій критичного читання:

1. Читання в парах. Сприяє оптимізації взаємодії учнів, формуванню навичок ведення ефективного діалогу, активного слухання, висловлення власної позиції .

2. Читаємо, щоб дізнатися. Ця стратегія розвиває творчу уяву, прогностичні й аналітичні здібності, дозволяє висловлювати власне значення до змісту прочитаного, певних рис літературного героя.

3. Форум – театр . Базується на принципах активної взаємодії та засобах театрального мистецтва. Ефективно роботою є залучення глядачів у перебіг подій, можливості ставити запитання, обговорювати, критикувати й аналізувати побачене.

4. Графічний органайзер. Це схема, таблиця тощо, які використовуються з метою допомогти учням організувати свою навчальну діяльність таким чином, щоб продемонструвати систему понять та ідей з певної теми. Прикладами графічних органайзерів є «Семантична павутина» та « Т- схема».

5. Знаємо.- Хочемо дізнатися. – Дізналися. Мета роботи за такою моделлю – це розгляд результатів вивчення певного матеріалу. Наприклад, «Тепер ми знаємо...Чому це важливо? Що нам варто робити щодо цього?».

6. Маркування тексту. Спеціальний спосіб фіксування олівцем на полях сторінок певної інформації фактів, термінів тощо.

7. Припущення на основі запропонованих слів. Учні в парах або малих групах спільно складають певну історію, використовуючи кілька слів, узятих із тексту.

8. Спрямоване читання. Практика, яка дає можливість за допомогою запитань на рівні розуміння спрямувати учнів, коли вони мовчки читають текст. Часто асоціюється із читанням, що переривається для обговорення за запитаннями.

9. Спрямоване читання та обмірковування. Цей метод конструювання знань передбачає читання, спрямоване за допомогою графічного організатора, у якому учням даються вказівки в ході читання тексту: зробити припущення, аргументувати свої припущення, а згодом перевірити чи є ці припущення справедливими.

10. Читаємо та ставимо запитання. Ці завдання для кооперативного навчання. Учні в парах читають текст і записують запитання щодо змісту, а потім записують відповіді на них.

Задля того, щоб означені вище стратегії, прийоми, техніки та будь-які інші форми роботи з текстом були ефективними і сприяли формуванню читацької компетентності молодших школярів, необхідно добирати якісні, із багатим змістом та формальним потенціалом тексти. Із досвіду роботи можу стверджувати, що ефективною і плідною є робота з творами різної жанрової специфіки, що мають глибокий виховний потенціал. Це і прислів'я, приказки, афоризми, байки, вірші, оповідання, легенди, перекази, інформаційні та науково-популярні тексти. Отже добір текстів із «потенціалом» є важливою передумовою успішності навчання читання.

Нестримний потік інформації у наш час потребує вміння критично оперувати інформацією, відрізнити достовірну інформацію від тої, що створює інформаційний шум. Саме критичне мислення і розвинений емоційний інтелект дадуть змогу уникати впливу маніпуляцій з метою психологічної дестабілізації. Для розвитку критичного мислення та емоційного інтелекту в початковій школі може бути використана рольова гра, яка може бути актуальною не тільки під час роботи з художніми текстами, а й з інформаційними.

Висновки. У даній статті описано модель компетентного читача відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти; досліджено низку теоретичних понять «читацька компетентність», «читацька грамотність»,

«читання з розумінням»; проаналізовано стратегії навчання критичному читанню в початкових класах, дієві вправи та практики, які допоможуть вчителю системно підтримувати, мотивувати та розвивати компетентних читачів.

Правильний вибір мотиваційних практик, стратегій критичного читання дозволить досягти потрібного результату у формуванні компетентного читача, який володіє навичками усвідомленого читання та критичного мислення.

Таким чином, компетентнісний підхід, на відміну від традиційної освіти, передбачає не тільки набуття знань, вмінь і навичок, а й розвитку і формування у учнів здатності до практичної діяльності і творчого застосування набутих знань та досвіду в різних ситуаціях, формуючи у випускника високу готовність до успішної діяльності в реальному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт початкової освіти: веб-сайт. URL:<http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення 19.04.2024).
2. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018: Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
3. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг .ред. Бібік Н.М. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
4. Періодичне видання // Імідж сучасного педагога // «На шляху до нової школи». – 2017.- № 1.- С.3-10.
5. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. – Київ : К.І.С., 2004. – С. 66–72.
6. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів. URL:http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/31210/ (дата звернення 05.04.2024).
7. Розвиток читацької компетентності учнів початкової школи: стаття. URL: <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ksdpounush/paper/viewFile/385/381>(дата звернення 19.04.2024)
8. Савченко О. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. Київ: Освіта. 2007. 334 с.
9. Садкіна В. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. Харків: Видавнича група «Основа», 2016. 144 с.
10. Садкіна В. Усвідомлене читання – skills на все життя. Харків: Видавнича група «Основа», 2020. 96 с.
11. Старгіна І., Терещенко В., Панченков А. Розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання. Харків. Соняшник, 2020. 176 с.

Лоюк О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фахових методик та
інноваційних технологій у початковій школі,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
lov1207@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто питання формування морально-етичної поведінки у молодших школярів. Визначено сутність поняття «морально-етична поведінка» на основі розгляду сутності понять «мораль», «етика», «поведінка», «вчинок», «моральний вчинок», «моральний вибір», «моральна вимога», «моральні норми». Доведено важливість формування морально-етичної поведінки у молодшому шкільному віці. Виокремлено та описано дидактичні принципи, методологічні підходи, на яких базується формування морально-етичної поведінки у молодших школярів; методи та технології навчання, що забезпечують ефективне засвоєння моральних норм і сприяють розвитку в дітей емпатії, відповідальності, доброзичливості та соціальної активності. Визначено сутність процесу «формування морально-етичної поведінки у молодших школярів».

Ключові слова: молодші школярі, мораль, етика, поведінка, вчинок, моральний вчинок, моральний вибір, моральна вимога, моральні норми, морально-етична поведінка, формування морально-етичної поведінки у молодших школярів.

The article considers the issue of the formation of moral and ethical behavior in junior schoolchildren. The essence of the concept of "moral and ethical behavior" has been determined based on the consideration of the essence of the concepts of "morality", "ethics", "behavior", "act", "moral act", "moral choice", "moral requirement", "moral norms". The importance of the formation of moral and ethical behavior in junior schoolchildren has been proven. Didactic principles, methodological approaches on which the formation of moral and ethical behavior in junior schoolchildren is based have been identified and described; teaching methods and technologies that ensure the effective assimilation of moral norms and contribute to the development of empathy, responsibility, benevolence and social activity in children. The essence of the process of "formation of moral and ethical behavior in junior schoolchildren" has been determined.

Keywords: junior schoolchildren, morality, ethics, behavior, act, moral act, moral choice, moral requirement, moral norms, moral and ethical behavior, formation of moral and ethical behavior in junior schoolchildren.

У сучасному світі, де зростає рівень соціальної взаємодії та інформаційної відкритості, формування морально-етичної поведінки є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки визначає гармонійні взаємини в соціумі, сприяє

розвитку відповідальності, толерантності та взаємоповаги між людьми. Виховання етичних норм з раннього віку формує усвідомлену громадянську позицію та забезпечує стабільний розвиток суспільства на основі загальнолюдських цінностей.

Для визначення сутності поняття «морально-етична поведінка» розглянемо трактування понять «мораль», «етика», «поведінка», «вчинок», «моральний вчинок», «моральний вибір», «моральна вимога», «моральні норми».

Мораль – «(лат. *moralis* – моральний, від *mos* (*morís*) – звичай, воля, закон, властивість) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості» [4, с. 78].

На думку вітчизняного ученого С. Гончаренка, *етика* – «філософська наука, що вивчає мораль, з'ясовує її місце в системі суспільних відносин, досліджує моральні категорії, за допомогою яких виражаються моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки тощо» [1, с. 119].

У цьому ж джерелі зазначено, що *поведінка* – «система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварини у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою поведінки є система безумовних і умовних рефлексів. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено» [1, с. 261].

Поведінка – одна з форм реалізації людини як носія свідомості у повсякденному житті – найвищий прояв взаємозв'язку між свідомістю, особистістю та діяльністю. Вона – різновид людської діяльності, являє собою організовану систему дій, що забезпечує взаємодію організму із зовнішнім середовищем. У людини поведінка здебільшого формується як результат усвідомлених вчинків.

Вчинок – дія на досягнення суспільно значущої мети, акт моральної поведінки, що регулюється певними етичними нормами. Він здійснюється на користь інших, іноді навіть на шкоду собі. У шкільному житті вчинок може проявлятися так: якщо в класі хтось випадково розбив вікно, а покарання загрожує невинній людині, справжній винуватець визнає свою провину, навіть якщо це створює для нього труднощі. Вчинок відображає ставлення людини до оточуючих [2, с. 218].

Учений М. Тофтул вважає, що моральний вчинок – «добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральній вимозі. Вона є наслідком відповідного морального вибору, на відміну від позаморального вчинку, здійснюючи який, людина керується прагматичними, політичними, релігійними чи іншими мотивами» [4, с. 37]. Моральним вибором є вибір, за якого людина керується моральним мотивом – «внутрішньою, суб'єктивно особистісною спонукою до дії, зацікавленістю в її реалізації і орієнтацією на моральні чинники» [4, с. 33].

Щодо моральної вимоги, то вона має зовнішній аспект і внутрішній зміст. Зовнішня форма виражається у вказівці діяти певним чином відповідно до встановлених норм. Внутрішній зміст містить у собі не прямо сформульовані, але важливі принципи доброзичливості, гуманності та співпраці. Завдяки цьому моральна вимога може сприйматися людиною як власне переконання чи усвідомлена позиція.

Основні форми моральних вимог, що ставляться перед кожною людиною – *моральні норми*. Вони відображають морально-оцінний досвід людства, інтереси як суспільства в цілому, так і окремої особистості. Їх мета – забезпечення гармонійного суспільного життя та впорядкування людської діяльності. Завдяки моральним нормам людина може, з одного боку, ухвалювати правильні рішення у типових ситуаціях, а з іншого – оцінювати власні та чужі вчинки, контролювати поведінку й регулювати її через суспільну думку [3, с. 117].

Поняття «моральний вчинок» учений М. Тофтул розглядає як основну одиницю моральної діяльності, що відображає єдність мотивів, намірів, дій, засобів і наслідків. Аналіз людської дії через взаємозв'язок моральної свідомості до і після її здійснення дає уявлення про структуру вчинку. До його ключових елементів належать мотив, намір, ціль, сама дія, її наслідки, а також особистісне оцінювання та ставлення до реакції оточення. Позитивний моральний вчинок вимагає не лише відповідності моральним нормам, а й морально вмотивованої поведінки. Водночас навіть дії, що формально відповідають моральним вимогам, можуть не вважатися моральними, якщо були зумовлені позаморальними мотивами [4, с. 37].

На основі означеного вище трактуємо *морально-етичну поведінку* як систему усвідомлених дій і вчинків людини, яка відповідає загальноприйнятим моральним нормам, цінностям та принципам етики. Вона відображає рівень моральної свідомості особистості та визначає її ставлення до інших людей, суспільства і власних моральних переконань.

Надзвичайно важливим **формування морально-етичної поведінки є у молодшому шкільному віці**, оскільки саме в цей період у дитини активно формуються соціальні навички, моральна свідомість та ціннісні орієнтири. Молодшому школяреві притаманна підвищена чутливість до впливу оточення, зокрема батьків, учителів та однолітків, що створює сприятливі умови для закладання основ відповідальної, доброзичливої поведінки. У цей час діти починають усвідомлювати значення моральних норм і правил, вчать співпереживати, розрізняти добро і зло, а також адаптувати свою поведінку відповідно до соціальних очікувань.

Віковими проявами морально-етичної поведінки у молодшому шкільному віці є:

– *потреба у схваленні* – діти орієнтуються на оцінку дорослих і прагнуть діяти

відповідно до їхніх очікувань, що сприяє засвоєнню моральних норм;

- **наслідування дорослих** – поведінка формується через наслідування вчинків батьків, учителів та інших значущих осіб;
- **розуміння справедливості** – діти починають розуміти, що ця моральна чеснота полягає у правдивому та неупередженому ставленні до когось чи чогось;
- **співчуття та емпатія** – діти проявляють здатність співпереживати іншим, висловлювати підтримку та турботу про друзів і близьких;
- **дотримання правил та норм** – усвідомлюють значення дисципліни, правил поведінки в школі та суспільстві, хоча іноді можуть слідувати їм механічно, без глибокого розуміння;
- **відповідальність** – діти вчаться виконувати доручення, дотримуватися обіцянок та розуміти наслідки своїх дій.
- **альтруїстичні вчинки** – здатність допомагати іншим, ділитися.

Формування морально-етичної поведінки у молодших школярів базується на низці дидактичних принципів і методологічних підходів, що сприяють ефективному засвоєнню етичних норм, розвитку емпатії, відповідальності та соціальної взаємодії:

1) принципи навчання:

- **принцип наочності** – молодші школярі краще засвоюють моральні поняття через конкретні приклади, художні образи, життєві ситуації та інтерактивні моделі поведінки;
- **принцип активності та самостійності** – діти активно долучаються до ситуацій морального вибору через рольові ігри, практичні завдання, що сприяє розвитку моральної свідомості;
- **принцип доступності та поступовості** – подача морально-етичних норм здійснюється відповідно до вікових особливостей дітей; завдання поступово ускладнюються, моральні уявлення розширюються;
- **принцип емоційної долученості** – формування моральної поведінки ефективніше здійснюється через емоційні переживання, співпереживання персонажам творів, обговорення реальних подій та ситуацій;
- **принцип узгодженості виховних впливів** – виховання моральних якостей відбувається в єдності зусиль сім'ї, школи та суспільства, забезпечуючи цілісне сприйняття етичних норм;
- **принцип систематичності та повторюваності** – постійне закріплення моральних норм у різних видах діяльності (навчальна, позакласна діяльність) сприяє формуванню стійких моральних звичок;
- **принцип особистісної спрямованості** – врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, її життєвого досвіду та моральних орієнтацій;

2) методологічні підходи до формування морально-етичної поведінки:

- **особистісно орієнтований підхід** – враховує індивідуальні особливості дітей, їхні інтереси та потреби, що сприяє усвідомленню моральних норм через власний досвід;
- **компетентнісний підхід** – спрямований на розвиток моральної компетентності, що включає знання етичних норм, уміння застосовувати їх у житті та відповідальне ставлення до власної поведінки;
- **діяльнісний підхід** – акцентує увагу на практичному засвоєнні моральних норм через активну діяльність: позитивні вчинки, волонтерство, соціальні проекти, інтерактивні вправи;
- **культурологічний підхід** – ознайомлення дітей з традиціями, моральними цінностями різних народів, використання легенд, казок, прислів'їв як моральних орієнтирів;
- **аксіологічний підхід** – формування моральної поведінки через розвиток емоційної сфери, виховання співчуття, емпатії, доброзичливості та чуйності.

Формування морально-етичної поведінки у школі потребує використання різноманітних методів та педагогічних технологій, що сприятимуть ефективному опануванню дітьми моральних норм, розвитку в них емпатії, відповідальності, доброзичливості та соціальної активності:

I. Методи навчання / виховання:

- 1) **методи морального виховання:** **метод прикладу** – педагог і батьки демонструють моральну поведінку, яку діти наслідують; **метод переконання** – бесіди, дискусії, пояснення, що допомагають дітям усвідомити значення моральних норм; **метод заохочення та підтримки** – похвала, грамоти, колективне схвалення сприяють формуванню позитивної мотивації; **метод корекції поведінки** – вказівки на помилки та допомога у їх усвідомленні;
- 2) **ігрові методи:** **рольові та ситуаційні ігри** – моделювання моральних ситуацій (наприклад, «Як допомогти другу?», «Як бути чесним?»); **казкотерапія** – обговорення моральних уроків на основі казок та оповідань; **морально-етичні завдання** – аналіз ситуацій, вибір правильного рішення;
- 3) **діалогічні методи:** **бесіди та етичні дискусії** – обговорення моральних дилем, оцінювання поведінки героїв казок, реальних подій; **«мозковий штурм»** – колективне обговорення проблем і пошук моральних рішень; **метод «незакінченого оповідання»** – учням пропонують історію без фіналу, і вони мають завершити її відповідно до моральних норм;
- 4) **методи соціальної практики:** **колективні творчі справи** – організація благодійних акцій, допомога молодшим чи старшим, догляд за природою; **метод громадських доручень** – закріплення за дітьми завдань у класі чи школі; **метод рефлексії** – обговорення власних вчинків, аналіз морального вибору;

II. Технології навчання:

- 1) **ігрові технології** навчання – використання сюжетно-рольових ігор, драматизації казок, інсценізацій ситуацій морального вибору;
- 2) **проектна технологія навчання** – організація морально-етичних проєктів, наприклад, «Добрі справи нашого класу», «Допомагаємо природі»;
- 3) **технологія розвитку критичного мислення** – навчання дітей аналізувати ситуації, оцінювати моральні наслідки своїх рішень;
- 4) **інтерактивні технології** навчання – групові дискусії, «Мікрофон», «Коло ідей» для спільного пошуку моральних рішень;
- 5) **технологія особистісно орієнтованого навчання** – врахування індивідуальних моральних орієнтацій дітей, розвиток самосвідомості;
- 6) **технологія «морального експерименту»** – створення в класі ситуацій морального вибору та обговорення правильних рішень.

Ефективне формування морально-етичної поведінки у молодших школярів можливе завдяки поєднанню різних методів і технологій навчання, які долучають дітей до активного усвідомлення моральних норм і сприяють розвитку їхньої соціальної відповідальності. Інтерактивність, практичний досвід, ігрові елементи та рефлексія – ключові чинники успішності формування досліджуваного феномену.

Отже, на основі означеного вище, можемо визначити процес *«формування морально-етичної поведінки у молодших школярів»* як цілеспрямований педагогічний процес, спрямований на розвиток у дітей 6–10 років системи моральних цінностей, норм та принципів, які визначають їхню поведінку у взаємодії з оточенням. Він включає виховання доброзичливості, чесності, відповідальності, справедливості та емпатії через навчання, особистий приклад, соціальну практику та інтерактивні методи. Це забезпечує становлення свідомої особистості, здатної діяти відповідно до загальнолюдських моральних норм у різних життєвих ситуаціях.

Таким чином, формування морально-етичної поведінки у молодших школярів є важливим завданням сучасної освіти, адже саме в цьому віці закладаються основи соціальної відповідальності, емпатії, чесності та справедливості. Вплив родини, школи та суспільства має бути узгодженим, а освітній процес – систематичним і спрямованим на усвідомлення дітьми моральних цінностей.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розгляд потенціалу навчальних предметів у процесі формування морально-етичної поведінки у молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доповн. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
3. Корнят В. С., Жеребецька О. В. Формування моральних норм та уявлень про них у дітей дошкільного віку як педагогічна та психологічна проблема. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 11. Т. 3. С. 175–179.
4. Тофтул М. Г. Етика : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 416 с.

Лук'янчук Н. В.,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту,
м. Буча, Україна,
natali.lukynchuk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-7885-2858>*

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ: НАУКОВИЙ ПІДХІД

У статті досліджуються сучасні методи подолання хронічного стресу, які ґрунтуються на доказовій психології та нейрофізіології.

Проаналізовано основні психофізіологічні механізми хронічного стресу, зокрема вплив на нейроендокринну систему, імунну відповідь та когнітивні функції. Встановлено, що тривалий вплив стресу спричиняє дисбаланс у роботі гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи, що супроводжується порушеннями сну, емоційною нестабільністю та соматичними розладами.

Розглянуто ефективні методи боротьби з хронічним стресом, серед яких когнітивно-поведінкові стратегії, тілесно-орієнтовані практики, методи усвідомленої уваги (майндфулнес) та фізична активність. Доведено, що практики майндфулнес сприяють зниженню рівня кортизолу, покращують концентрацію уваги та емоційну регуляцію. Також наголошено на ролі соматичних методик, які містять ритмічні рухи, фізичне розслаблення та дихальні вправи.

Окрему увагу приділено впливу соціальної підтримки на рівень стресу. Дослідження підтверджують, що наявність стабільних соціальних зв'язків значно зменшує рівень тривожності та сприяє психологічній стійкості особистості. Важливим аспектом є також психотерапевтична робота, яка дозволяє перебудувати негативні когнітивні патерни та адаптувати людину до довготривалих стресових умов.

У статті також розглянуто перспективи майбутніх досліджень у сфері подолання хронічного стресу, зокрема впровадження цифрових технологій у психологічну допомогу. Використання мобільних додатків та онлайн-програм може значно розширити доступ до психотерапевтичних послуг, що є важливим фактором у сучасному цифровому суспільстві.

Таким чином, хронічний стрес є багатокомпонентним феноменом, який вимагає комплексного підходу для його подолання. Використання поєднання когнітивно-поведінкових, тілесних та соціальних методик може суттєво покращити психоемоційний стан людини та сприяти підвищенню її стресостійкості.

Ключові слова: хронічний стрес, психологічна стійкість, соматичні методи, майндфулнес, соціальна підтримка, психотерапія.

This article explores modern evidence-based approaches to managing chronic stress, focusing on psychology and neurophysiology.

The study examines the fundamental psychophysiological mechanisms of chronic stress, particularly its impact on the neuroendocrine system, immune response, and cognitive functions. It has been established that prolonged exposure to stress disrupts the hypothalamic-pituitary-adrenal axis, resulting in sleep disturbances, emotional instability, and somatic disorders.

The article discusses effective methods of combating chronic stress, including cognitive-behavioral strategies, body-oriented practices, mindfulness techniques, and physical activity. Research indicates that mindfulness practices help lower cortisol levels, improve attention regulation, and enhance emotional resilience. Additionally, somatic methods such as rhythmic movements, physical relaxation, and breathing exercises are highlighted as crucial components of stress management.

Particular attention is given to the role of social support in stress reduction. Studies confirm that maintaining strong social connections significantly decreases anxiety levels and enhances psychological resilience. Psychotherapeutic interventions are also emphasized as a key component in restructuring negative cognitive patterns and facilitating long-term adaptation to stress.

The article also explores future research perspectives in stress management, particularly the integration of digital technologies into psychological support. The use of mobile applications and online programs can significantly expand access to therapeutic services, which is an essential factor in today's digitalized society.

Thus, chronic stress is a multifaceted phenomenon that requires a comprehensive approach for effective management. A combination of cognitive-behavioral, somatic, and social strategies can significantly enhance an individual's psychological well-being and improve their stress resilience.

Keywords: *chronic stress, psychological resilience, cognitive-behavioral therapy, somatic methods, mindfulness, social support, psychotherapy.*

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну, а до того безкінечний карантин, пандемія спричинили безмежну кількість проблем для українців. Хронічний стрес є однією з найбільш розповсюджених проблем сучасного українського суспільства, що має значний вплив на фізичне та психічне здоров'я людини. На відміну від гострої стресової реакції, що мобілізує організм до швидкого реагування на загрозу, хронічний стрес призводить до тривалого виснаження нервової системи, порушення когнітивних процесів та зниження загальної життєвої ефективності.

Метою статті є розгляд ефективних методів подолання хронічного стресу на основі сучасних психологічних підходів. Особлива увага приділяється методам когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), соматичним практикам та технікам свідомої уваги (майндфулнес), які довели свою ефективність у наукових дослідженнях.

Хронічний стрес визначається як неспецифічна реакція організму на тривалий зовнішній або внутрішній подразник, що супроводжується постійним відчуттям тиску та перевантаження протягом значного періоду часу [4].

Також цей стан характеризується стереотипним набором біохімічних і фізіологічних процесів, які забезпечують неспецифічну або строкову адаптацію організму. Фактори зовнішнього середовища, до яких адаптується організм, незалежно від їхньої природи, зрештою призводять до загального комплексу порушень, включаючи дефіцит енергозабезпечення, збільшення потенціалу фосфорилювання та мобілізацію енергетичних ресурсів [2].

Хронічний стрес впливає на всі системи організму. Наприклад, у кістково-м'язовій системі він може викликати постійне напруження м'язів, що призводить до головного болю, напруги. Стрес може проявлятися задишкою та прискореним диханням, що особливо небезпечно для людей із вже існуючими респіраторними захворюваннями, такими як астма та хронічне обструктивне захворювання легень [3].

Стає зрозуміло, що психофізіологічні механізми обумовлюють хронічний стрес. Адже стрес є природною реакцією організму на загрозу, що активує симпатичну нервову систему та сприяє викиду кортизолу й адреналіну. Однак, коли стресор діє постійно, нейроендокринна система не повертається до стану рівноваги, що призводить до таких наслідків, як:

- порушення сну – тривожні думки активують префронтальну кору, що заважає заснути та погіршує якість відпочинку;
- підвищена дратівливість – тривалий вплив кортизолу змінює активність лімбічної системи, що може сприяти підвищеній емоційній реактивності;
- зниження когнітивної гнучкості – хронічний стрес впливає на функції гіпокампа, що ускладнює прийняття рішень та знижує концентрацію уваги.
- фізичне виснаження – пригнічення імунної системи, порушення роботи серцево-судинної системи та розлади травлення є типовими наслідками тривалого стресового стану.

Для того щоб хоч якось навчитися долати наслідки хронічного стресу, пропонуємо розглянути певні дієві методи.

1. Усвідомлене сприйняття моменту (Майндфулнес-терапія).

Майндфулнес – це просторе, врівноважене усвідомлення теперішнього. Або щохвилинне усвідомлення наших думок, почуттів, тілесних відчуттів і навколишнього середовища з повним їх прийняттям та без засудження [1].

Методи розвитку усвідомленості використовуються у клінічній практиці для зниження рівня тривожності та депресії. Одним із найбільш доступних способів є практика «усвідомленого сенсорного фокусування».

Наприклад, техніка «майндфулнес через їжу» передбачає повільне споживання їжі, акцентуючи увагу на її текстурі, смаку та запаху. Дослідження показують, що подібні практики зменшують рівень кортизолу та сприяють розслабленню нервової системи [6].

2. Використання когнітивного зсуву.

Хронічний стрес супроводжується зацикленістю на негативних думках, що підтримують тривожний стан. Одним із ефективних методів боротьби з цим явищем є когнітивне перемикання уваги.

Наприклад: виконання коротких фізичних вправ із елементами гри (присідання з голосовими реакціями) допомагає перефокусувати увагу та активізувати дофамінову систему. Записування коротких позитивних тверджень або зміна почерку під час письма сприяє також переформатуванню когнітивних патернів.

3. Соматичні методи зниження напруги.

Фізіологічне вивільнення напруги є важливим елементом управління стресом. Доведено, що тілесні практики, які імітують природні реакції організму на стрес, сприяють його зменшенню [7]. До таких методів належать:

Ритмічні рухи (наприклад, активне струшування тіла, як це роблять тварини після стресу).

Контрольоване видихання – довший видих у порівнянні з вдихом активує парасимпатичну нервову систему, що сприяє розслабленню (наприклад, дихання «квадратом» або 4-7-8, де вдихати треба 4 секунди, затримати подих на 7 секунд, та повільно видихати упродовж 8 секунд).

Фізична дія на предмети – безпечні форми прояву агресії (удари по подушці, стискання м'яча) зменшують рівень м'язової напруги.

4. Навмисне моделювання ситуацій «контрольованої неідеальності».

Хронічний стрес часто пов'язаний із надмірним контролем та перфекціонізмом. Дослідження свідчать, що свідоме дозволяння собі робити помилки сприяє формуванню більш гнучкої поведінки та зниженню рівня тривоги [5]. Для цього розглянемо ефективні стратегії, такі як виконання:

– простих дій із порушенням звичних шаблонів (наприклад, навмисне малювання нерівної лінії, складання з паперу викривленого квадрату тощо).

– випадкових змін у звичному розпорядку дня, щоб навчити мозок толерантності до змін.

Ці прості та корисні методи можуть використовувати всі люди, які відчувають втому, тривогу та стрес. Але також не забувати про такі природні і знайомі дії, як чіткий режим дня, засинання у ту ж добу, в яку прокинувся, гаряче харчування, прогулянки, приємне спілкування з родиною, друзями тощо.

Висновки. Хронічний стрес є складною системною реакцією організму, що потребує цілісного підходу до подолання. Використання когнітивних, соматичних та поведінкових стратегій дозволяє знизити рівень стресу та відновити адаптивні можливості організму. Доведено, що регулярне застосування методів усвідомленої уваги, когнітивного перемикавання та тілесних практик сприяє зменшенню негативного впливу стресу на фізичне та психічне здоров'я.

Таким чином, хронічний стрес є тривалим станом постійного тиску та перевантаження, який викликає комплексні фізіологічні та психологічні реакції організму, що можуть призвести до різних патологічних станів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойченко, М. Що таке mindfulness? 20 листопада 2022 року. <https://www.uamindfulness.com/post/%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-mindfulness>.
2. Петренко, Л. М., & Іванченко, С. О. (2022). Біохімічні механізми хронічного стресу та їхній вплив на адаптацію організму. Вісник Української медичної стоматологічної академії, 29 (2), 78-91. <https://visnyk-umsa.com.ua/index.php/journal/article/view/170>.
3. Савченко, Ю. В. (2023). Фізіологічні аспекти хронічного стресу: наслідки для респіраторної та кістково-м'язової систем. Український медичний журнал, 13(1), 34-47. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/490>.
4. Харченко, О. В. (2023). Хронічний стрес: вплив на психофізіологічний стан людини. Український медичний журнал, 12(3), 45-56. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/490>.
5. Brown, B. (2010). The Gifts of Imperfection: Let Go of Who You Think You're Supposed to Be and Embrace Who You Are. Hazelden Publishing.
6. Kabat-Zinn, J. (2013). Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness. Bantam Books.
7. Levine, P. A. (1997). Waking the Tiger: Healing Trauma. North Atlantic Books.

Лукаш М. А.,
магістрант 1го р.н.
спеціальності 014 Середня освіта (Фізика та астрономія)
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
mish.lukash@gmail.com

Кириленко О. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри експериментальної і теоретичної фізики та астрономії,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
o.i.kyrylenko@udu.edu.ua

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ЧЕРЕЗ ПРОЄКТУВАННЯ І МОДЕЛЮВАННЯ НАНОСУПУТНИКІВ

Анотація. Інтерактивне навчання фізики через проєктування наносупутників сприяє глибшому засвоєнню фізичних законів, розвитку STEM-компетентностей та інженерного мислення в учнів. У статті проаналізовано основи проєктного навчання, моделювання польоту наносупутників, а також вирішення задач енергозабезпечення і забезпечення зв'язку для космічних апаратів. Розглянуто освітні ініціативи, зокрема програми та проєкти, що сприяють інтеграції космічних технологій і навчальний процес, а також шляхи впровадження цього підходу в шкільну освіту.

Ключові слова: фізика, STEM-компетентності, наносупутники, проєктне навчання, моделювання, космічні технології.

Abstract. Interactive physics learning through the design of nanosatellites promotes a deeper understanding of physical laws, the development of STEM competencies, and engineering thinking in students. The article analyzes the fundamentals of project-based learning, flight modeling of nanosatellites, as well as solving energy supply and communication issues for space vehicles. Educational initiatives are discussed, including programs and projects that contribute to the integration of space technologies into the learning process, as well as ways to implement this approach in school education.

Keywords: physics, STEM-competencies, nanosatellites, project-based learning, modeling, space technologies.

Сучасна освіта прагне до інтеграції інноваційних методів навчання, які сприяють активному залученню учнів у процес засвоєння знань. Одним із таких методів є інтерактивне навчання фізики через моделювання та проєктування наносупутників. Цей підхід дозволяє продемонструвати практичне застосування теоретичних знань, стимулюючи критичне мислення, командну роботу та дослідницьку діяльність.

Інтерактивне навчання передбачає використання активних методів взаємодії між учнями та викладачем, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. До таких методів належать: *проєктне навчання* (метод навчання, при якому учні

здобувають знання та навички через виконання довготривалих, реальних або наближених до реальності проєктів); *лабораторні роботи; віртуальні симуляції* (комп'ютерні моделі, які дозволяють учням проводити експерименти та дослідження без фізичних установок); *колективна робота* [1].

Ці методи сприяють глибшому розумінню фізичних законів та їх застосуванню в реальному житті. Вивчення фізики через проєктування наносупутників дозволяє учням досягнути основи механіки, електромагнетизму, термодинаміки та інших розділів фізики на практиці.

Основи наносупутників та їх моделювання. Наносупутники - це малі космічні апарати, маса яких не перевищує 10 кг. Вони широко використовуються в наукових дослідженнях, зв'язку та моніторингу Землі. У рамках освітніх проєктів учні можуть моделювати та створювати прототипи таких супутників, що передбачає:

- **розробку концепції місії.** На цьому етапі визначається мета місії наносупутника. Це можуть бути наукові дослідження, спостереження за кліматом, тестування нових технологій або освітні цілі. Учні аналізують, які параметри важливо врахувати, та створюють загальний план місії;

- **вибір матеріалів і конструкції.** Важливим етапом є підбір матеріалів, з яких виготовляється наносупутник. Конструкція повинна бути легкою, міцною та стійкою до екстремальних умов космосу. Також враховуються особливості терморегуляції, екранування від радіації та механічна міцність компонентів;

- **моделювання динаміки польоту.** Це включає розрахунки орбіти, сил, що впливають на рух наносупутника, та способів корекції траєкторії. Для цього використовуються програмні пакети, що дозволяють змоделювати реальні умови космічного простору та протестувати стабільність польоту апарата;

- **вирішення проблем енергозабезпечення та зв'язку.** Кожен наносупутник потребує надійного джерела енергії, зазвичай сонячних батарей, і системи управління живленням. Також важливо спроектувати систему зв'язку для передачі даних на Землю, що передбачає вибір радіочастот, антен та кодування сигналів.

Для моделювання використовуються комп'ютерні програми (наприклад, MATLAB, Tinkercad, ANSYS, SOLIDWORKS), що дозволяють вивчати вплив фізичних чинників на роботу супутника.

Освітні проєкти та їх вплив на навчальний процес. Застосування проєктів у навчанні фізики підвищує мотивацію учнів, стимулюючи їх до творчої діяльності. Дослідження показують, що учні, які беруть участь у таких проєктах краще засвоюють теоретичні знання, формують інженерне мислення, покращують навички командної роботи та розвивають здатність вирішувати складні технічні завдання [2].

В Україні вже існують освітні ініціативи, спрямовані на інтеграцію космічних досліджень у навчальний процес, наприклад «CanSat» [3].

Впровадження методу в шкільну програму. Для ефективного впровадження інтерактивного навчання фізики через моделювання наносупутників необхідно підготувати викладачів; забезпечити навчальні заклади відповідним обладнанням та програмним забезпеченням; розробити методичні рекомендації; підняти питання про співпрацю з науковими установами та компаніями космічної галузі, зокрема з Державним космічним агентством України, асоціацією «Космос» та іншими.

Використання STEM-підходу сприяє інтеграції фізики, математики, інформатики та інженерії в навчальний процес, роблячи освіту більш сучасною та практично орієнтованою. Інтерактивне навчання фізики через проєктування та моделювання наносупутників є ефективним інструментом розвитку науковотехнічних компетентностей учнів. Такий підхід стимулює інтерес до науки, сприяє формуванню практичних навичок і відкриває нові можливості для молоді в майбутніх кар'єрах у сфері інженерії та космічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Використання проєктної технології на уроках фізики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://salo.li/7dfA661>
2. Проєктне навчання як засіб формування компетентностей майбутніх менеджерів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://salo.li/06a62Bb>
3. На Дніпропетровщині запустили ракету CanSat. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://salo.li/38b11a4>

Лук'яненко І. В.,
учитель історії,
учитель-методист,
Криворізька гімназія № 37 КМР,
lukyankenkoirina2012@gmail.com

ШКОЛА ІСТОРИЧНОГО STEM-ПРОЄКТУ «ЗА СТОРІНКАМИ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ» – ТЕРИТОРІЯ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається питання створення педагогічних умов творчої самореалізації обдарованих дітей на всіх етапах процесу вивчення історії з погляду вчителя середнього загальноосвітнього закладу.

Автор ділиться досвідом викладання позашкільного авторського курсу «школи історичного проєкту» з використанням STEM-технологій, 3D-моделювання на уроках історичної галузі.

Ключові слова: обдаровані діти, "школа історичного проєкту" , 3D моделювання, STEM-технології.

Annotation. The article deals with the issue of creating pedagogical conditions for creative self-realization of gifted children at all stages of the educational process of studying history from the point of view of the teacher of the secondary general educational institution.

The author shares her experience of teaching an extracurricular author's course 'School of Historical Project' using STEM technologies and 3D modelling in the lessons of the historical field.

Keywords: gifted children, "School of Historical Project", 3D modeling, STEM-technologies.

На сьогодні проблема розвитку і збереження інтелектуального, творчого потенціалу обдарованих дітей є актуальною. А успішний і сталий розвиток особистості відбувається тільки в процесі її самореалізації. Робота з обдарованими здобувачами освіти вимагає більшої індивідуалізації навчання та виховання. Здатність дитини до самореалізації може формуватися тільки у творчому процесі, і вчителю необхідно створити умови для цього .

Аби зрозуміти й оцінити історичну подію, учні повинні вміти не лише працювати з інформацією, але й розвивати так звані softskills, тобто критичне мислення, командну роботу, емоційний інтелект тощо. Одним із найефективніших способів досягнення зазначеного вище є впровадження в освітній процес проєктного навчання – підходу, орієнтованого на учня, на формування в нього дослідницьких умінь, креативності, критичного мислення, комунікативних навичок, зокрема, у процесі вивчення історії.

Головні умови для творчої реалізації можливостей кожного здобувача освіти на думку автора наступні:

- створення розвивального середовища для реалізації можливостей кожного учня (індивідуалізація освітньої діяльності);
- занурення учня в навчальний дослідницький пошук (активізація навчання);
- наявність творчого потенціалу самого вчителя, його власна професійна обдарованість (встановлення партнерських відносин, розвиток комунікативності).

Шкільного уроку для цього часто недостатньо. Тоді на допомогу приходить проєктна діяльність, яка акумулює масу форм, технологій навчання та дослідження.

Сучасні тренди в науковій освіті обдарованої учнівської молоді потребують принципово нових форм навчання. З цією метою автором було розроблено та апробовано програму Школи історичного STEM-проєкту "За сторінками шкільного підручника історії". Робочу програму складено відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої освіти, концепції Нової Української Школи, модельних програм громадянської та історичної галузі. Реалізація програми потребує найпростіших матеріалів і технік виконання.

Навіщо STEM-проекти на уроках історії?

Використання STEM (наука, технологія, інженерія та математика) в навчанні історії може бути цікавим та ефективним способом сприяти глибокому розумінню історичних подій через аналіз технологічних революцій та їх вплив на історію; реконструкцію інженерних та архітектурних див; виховання дослідників, які б не тільки були здатні створити технічну «іграшку», але й розуміли тісний зв'язок технічних процесів із суспільними явищами, могли оцінити їх реальну значущість, необхідність або шкідливість.

Учні вивчають та реконструюють інженерні та архітектурні досягнення давніх цивілізацій, використовуючи сучасні технології та методи. Під час моделювання поєднується вивчення історії з інформатикою, математикою, географією, хімією, образотворчим мистецтвом. А сам аналіз окремих технічних досягнень надає уяву про їх вплив на суспільство та його розвиток.

Робоча програма курсу є цілісним документом, що включає 4 розділи: пояснювальну записку, навчально-тематичний план, зміст тем курсу, навчально-методичне забезпечення.

Тип програми: програма додаткової освіти.

Категорія учнів: для учнів 6-7 класів (орієнтовно).

Терміни засвоєння програми: навчальний рік.

Об'єм навчального часу: 17 годин (орієнтовно).

Форма навчання: онлайн, офлайн.

Режим занять: 2 години на місяць.

Розділ II. Навчально-тематичний план

№	Тема заняття	Всього годин	Теоретичні заняття	Практичні заняття, захист проектів
1.	Теоретична частина курсу	4	4	
2.	Практична частина курсу (проекти)	8		8
3.	Загадки та таємниці історії	2	1	1
4.	Екскурсії	3		

Мета курсу: створити умови для формування творчої особистості, здатної до самореалізації, через організацію проектної діяльності в урочний та позаурочний час.

Мета навчання предметна:

- розвиток здатності учнів аналізувати інформацію, що міститься в різних джерелах, про технічні досягнення минулого й сьогодення в їх динаміці та взаємозв'язку;

- формування вміння сприймати подію, явище у просторі та часі, в історичному русі.

Мета навчання особистісна:

- формування в учнів орієнтирів для громадянської, етнонаціональної, соціальної, культурної самоідентифікації у світі;
- застосовувати історичні знання на практиці, бачити зв'язок із сучасними процесами.

Завдання курсу:

- розширити практичні знання про винаходи, культурні здобутки людства через дослідження визначеної теми, створення STEM-моделі;
- підвищити мотивацію навчальної діяльності здобувачів освіти,
- розуміння, усвідомлення та шанобливе ставлення до технічних та культурних здобутків людства.

Форми організації робочого процесу:

- групові форми – групове моделювання, груповий практикум, групові творчі завдання, екскурсії;
- індивідуальні форми - робота з літературою або електронними джерелами інформації, виконання індивідуальних творчих завдань, робота з навчальними програмами за комп'ютером, створення STEM-моделей.

Форми контролю знань: захист проєктів, мультимедійні презентації, створення STEM-моделей, 3D-моделі (<https://lumalabs.ai/dashboard/captures>)

Особливість курсу полягає в тому, що він передбачає проєкти різного рівня складності (групові й індивідуальні), створює умови для самореалізації учнів, розвитку їх творчих здібностей. Наприклад, створення моделей зброї (меч, катапульта), моделей кораблів, римського акведуку, старовинних монет, бумажних вітражів та 3D-оцифрування створених об'єктів. При цьому обов'язкове дослідження тогочасної техніки виконання, матеріалів, умов появи технічного засобу та його вплив на подальший розвиток суспільства, зв'язок із сучасністю.

Учні мають можливість проєктувати та керувати власною діяльністю, опановують культуру взаємин із однолітками, вчителями.

Дану програму та методичні матеріали можна використовувати під час шкільного навчального процесу, в позаурочній діяльності. Програма та тематика проєктів є рекомендаційною. Все залежить від творчості самого вчителя, його здатності допомогти знайти цікаву тему й форму реалізації. Захистивши проєкт, учні отримують сертифікат, здобувають знання, досвід і позитивні емоції від власної творчості.

Створення педагогічних умов для самореалізації творчих особистостей – одне із завдань шкільного уроку та позашкільної діяльності. Для цього необхідний творчий потенціал самого вчителя, його власна професійна обдарованість. Дослідницька атмосфера уроків проблемного навчання дає змогу залучити учнів до активного пізнавального процесу під час реалізації освітнього блоку. Індивідуалізація навчання та розвитку обдарованих дітей відбувається через використання проєктних технологій у позашкільний час.

Реалізація курсу «Школи історичного STEM-проєкту "За сторінками шкільного підручника історії" змінює роль вчителя. Він стає консультантом, помічником, спостерігачем, джерелом інформації, координатором, тобто організатором самостійного навчального пізнання учнів. Під час такої позашкільної форми діяльності надається максимальна можливість на вибудовування індивідуальних і групових стратегій навчання та самореалізації обдарованих дітей на основі проблемно-розвивального підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проєктне навчання в історичній освіті : методичні рекомендації / В. Долід, П. Долганов. Рівне : РОППО, 2023. - 83 с.
2. Постова К. Г. Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих учнів : монографія / К. Г. Постова. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – 96 с.
3. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів : метод. реком. / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, І. А. Сліпухіна та ін. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. – 80 с.
4. 7 освітніх трендів 2023 року – URL: <https://naurok.com.ua/post/7-osvitnih-trendiv-2023-roku>

Лучанінова Ольга,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека
України імені В. Сухомлинського, Київ, Україна,
2017olgapetrovna@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0005-2205-547X>

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ВІД ДЕКЛАРАТИВНОГО ДО ДІЄВОГО

Анотація. Розкрито дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України. Подано сучасне визначення поняття «національний простір» як сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави. Освітньо-культурний простір, як складова частина національного, представлено національно-патріотичним вихованням, хоча національна ідентичність, громадянська самосвідомість українців, молодого покоління зокрема, нині є провідними.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, національний простір, освітньо-педагогічні тенденції.

Abstract. The article reveals the effectiveness of national-patriotic education as a leading educational and pedagogical trend in the national space of Ukraine. The modern definition of the concept of “national space” as a set of social, cultural, informational and other spaces that form and determine the national identity and functioning of the state is presented. The educational and cultural space, as an integral part of the national space, is represented by national and patriotic education, although national identity, civic consciousness of Ukrainians, the younger generation in particular, are now leading.

Keywords: national-patriotic education, national space, educational and pedagogical trends

Четвертий рік триває війна, люди психологічно й фізично втомлені, але погляд тільки у майбутнє, яке ми виборюємо не тільки на передовій, а й в економіці, оборонній галузі й в освіті зокрема.

У воєнний період національний простір нашої держави представляє собою різні освітньо-педагогічні тенденції: цифрова трансформація освіти (використання цифрових інструментів та платформ для навчання; цифрова грамотність; гейміфікація в освіті); трансдисциплінарність в освіті й науці тощо; увага інклюзивній освіті; патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців; перспективність STEM-освіти; неформальна освіта у воєнний період тощо.

Сучасне визначення поняття «національний простір» є багатограним, а його точне значення залежить від контексту. Беручи до уваги різні освітньо-педагогічні тенденції, ми вважаємо, що це поняття охоплює сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави. Освітньо-культурний простір представлено національно-патріотичним вихованням, хоча національна ідентичність, громадянська самосвідомість українців, молодого покоління зокрема, нині є провідними. Без цього не перемогти у несправедливій війні.

В освітньо-культурному просторі як частині національного через різні інституції, які представляють сукупність культурних цінностей, традицій, мови, мистецтва та інших елементів, українці формують національну ідентичність як основу патріотичного виховання.

У статтях українських дослідників часто зустрічається поняття «український простір», смисл якого теж визначається/уточнюється в контексті. Рідше всього використовують у розуміння території. Частіше – як культурний й інформаційний простір через загальну цифровізацію в країні.

Мета статті: розкрити дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України.

У працях українських науковців розкриваються, активно дискутуються: проблема національна самосвідомості та ідентифікації громадян як чинника демократичних перетворень в українському суспільстві з початку незалежності України (М. Боришевський, М. Степико); національно-культурна ідентичність (К. Журба, І. Бех, О. Доукіна та ін); формування національної свідомості (М. Козир, Н. Філонова); військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді (З. Діхтяренко, Е. Ерьоменко); національно-патріотичне й громадянське виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану (Л. Зеленська, І. Чернікова); моральні рефлексії в умовах війни про український патріотизм (О. Лучанінова) та ін..

Національна ідентичність – це почуття належності до української політичної нації і показник виховання, усвідомлення й формування/розвиток якої потребує комплексної системної і цілеспрямованої діяльності, а саме: формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Треба зазначити, що на тлі різних освітньо-педагогічних тенденцій (цифрова трансформація освіти; трансдисциплінарність в освіті й науці тощо;

увага інклюзивній освіті; патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців; перспективність STEM-освіти; неформальна освіта у воєнний період) здобувач вищої освіти трансформується під впливом не тільки війни, цифрових технологій, а й через відсутність багатьох «мирних» речей, тому у період навчання у закладі вищої освіти має бути підвищена увага до залучення його активної суспільної діяльності; без організації психологічної підтримки студентів неможливо в реаліях сьогодення здійснювати виховний процес; вітається тандем викладача з психологом, проведенням заходів, на які запрошується психолог тощо. Здобувач вищої освіти як особистість в умовах воєнного періоду переживає переосмислення травматичного досвіду у процесі навчання, визначає свій тип у «ландшафті особистісної трансформації»; психолого-педагогічні засади виховного процесу в ЗВО у воєнний період України заслуговують на поглиблене вивчення науковцями щодо поширення виховного досвіду закладів вищої освіти.

Зауважимо, що у воєнний період України важливо розвивати патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців, не відмовляючись від якості освіти.

В умовах війни департаменти освіти й науки в містах, активно з повітря діє ворог, дбають про організацію освітнього процесу. Підземні школи будують у Харківській, Запорізькій, Миколаївській, Дніпропетровській (Кривий Ріг), Херсонській, Чернігівській, Сумській областях.

Так, вражає робота мерії Харкова й різних організації щодо розбудови освітньої інфраструктури міста: руйнуються школи, університети, але люди виявляють життєстійкість як прояв національного патріотизму організації метрошкіл і підземних шкіл. Мабуть, аналогів такої форми навчання ще не існує у світі, а в Україні є, бо неможливо учителям встигнути забезпечити збереження життя дітей – прильоти ракет на Харків здійснюється через 30 секунд. П'ять років місто живе й виявляє приклади мужності й креативності у вирішенні таких питань. Опитування дітей та їхніх батьків дало узагальнений результат – навчання без обіймів і живого спілкування позбавлене життя й радості. Таким чином, з'явилася мета – безпечна форма шкіл під час війни. Дійсно, як стверджує учасниця Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманність у контексті сталого розвитку: виклики і перспективи» Ілона Костікова, на сьогодні метрошколи Харкова – безпечне середовище, облаштовані між переходами класи на п'яти станціях метро, де навчається більше 800 учнів (9 клас), а з лютого долався і дитячий садок у метро. Метрошколи змогли охопити лише 3 % учнів. Здається, як тут проявляється патріотизм? А у цій ситуації відсоток патріотизму зашкалює, бо люди творять історію стійкості й креативу в ім'я життя дітей, їхнього майбутнього. Нині за рік будуються підземні школи (захищені на 3–5 поверхів вниз) в усіх районах міста; навчанням охоплено понад 2000 тисячі дітей.

Рис 1. Макет підземної школи м Харків (2025 р.)

Підземні школи міста побудовані за правила побудови бомбосховища – є протирадіаційний захист, кілька джерел електроенергії, рекуперація повітря [4]. У такій школі є класи, парти, ігрові майданчики, їдальня, кабінет психолога. Учні отримують під землею спілкування, облаштований освітній простір, де проводяться розвивальні заняття, виховні заходи; психологічну підтримку в побудові індивідуальної освітньої траєкторії. Цікавим є факт, що й студенти педагогічних вишів проходять тут свою педагогічну практику, ніби гартуються на передовій освітянської ниви. На нашу думку, це і є дієвий патріотизм громадян, спрямований на життя, освіту, добробут мирних українців, дітей.

Є. Букет зауважує, що військово-патріотичне виховання сьогодні є однією з основних складових національно-патріотичного, що має на меті становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності [2]. Сучасні українці творять історію: до традиційних прикладів давнини ми додаємо на скрижалі історії приклади мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013–2014 роках, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією, війни рф проти України [2].

Усе більшої популярності набирає бойовий хортинг. Одним із основних аспектів виховання в молоді особистих якостей у системі хортингу вважається патріотизм людини. Тільки справжній патріот України буде готовий її гідно захистити. Відповідно до таких поглядів хортинг виводить патріотизм на рівень

головної національної цінності, високої і необхідної. Патріотизм – одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями, поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, гордість за свій народ, відповідальність за його минуле і сьогодення, готовність до його захисту [3]. Це доволі молоде мистецтво сягає своїм корінням сивої давнини. Сьогодні розвивається новий його вектор – поліцейський хортинг. Патріотизм – це моральний фундамент особистого самовиховання, суспільної і державної будівлі, опора життєспроможності національної виховної ідеї хортингу, одна із першочергових умов ефективності функціонування системи соціальних і державних інститутів в нашій державі.

Ігри Нескорених – це найбільший у світі міжнародний захід для ветеранів та військовослужбовців, які отримали поранення, травми або захворювання, виконуючи свої службові обов'язки. Ці змагання як душевний порятунок для таких людей, гартування волі і психіки – не зламатися, бути потрібним собі, завойовуючи спортивну славу й відзнаку нескореності – болю, ворогу, сумнівам.

Рис 2. Фото перемоги українців-ветеранів з Ігор Нескорених. Лютий 2025 р.

Нашим особливим спортсменам аплодують стоячи в усьому світі. Для української молоді це взірєць мужності, сили волі, патріотизму високого гатунку.

Найголовніше у вихованні – це формування національної ідентичності та самосвідомості (відчуття приналежності, наприклад, хортинг сприяє розвитку відчуття приналежності до нації, підкреслюючи унікальність і самобутність української культури).

Зауважимо, що всі освітньо-педагогічні тенденції у воєнний період мають спиратися на усвідомлення людиною себе не просто українцем, а людиною зі сформованою національною ідентичністю.

Н. Бондаренко та С. Косянчук, досліджуючи національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів, наголошують, що російсько-українська війна різко змінили парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від

словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного [1]. І ми, вчителі/викладачі, цьому дієвому патріотизму є свідками.

Науковці, досліджуючи феномен національної ідентичності, роковують проблему не тільки національних почуттів, але й ідеологічних та політичних факторів життя українського суспільства. Національний патріотизм починається з усвідомлення людиною своєї національної приналежності, яка, у свою чергу, є основою національної самосвідомості. У воєнний період особливо молодь швидше й усвідомленіше розвиває знання про свою національну спільноту, її історичне минуле і сьогодення, матеріальну та духовну культуру й мову.

У воєнний період, як ніколи раніше, усвідомлюємо, що добробут України і добробут кожного з нас залежать від потужної державної системи виховання. «правильне виховання» полягає в цілеспрямованому формуванні української нації, яка знає своє коріння, свою історію, культуру, цінує й береже свою рідну українську мову [5].

У школах, закладах вищої освіти проводиться активна виховна робота з учнями/студентами у взаємодії з учнівським/студентським активом щодо зміцнення й розвитку патріотичних почуттів, національної свідомості. Так, з нового півріччя Український державний університет науки і технологій відновив щотижневі години спілкування зі студентами на допомогу кураторам. Ці години проводяться централізовано, за розкладом. Уже проведено цикл годин під загальною темою «Незламність української нації: історія та сьогодення». Здобувачі вищої освіти познайомилися з видатними істориками, шукачами національної ідеї, поглядами сучасників на ситуацію в державі. До Шевченківських днів було організовано онлайн потужний захід концерт-студії «Єднаймося!» – «Шевченків код свободи. UA: постання правди».

Висновок. Отже, розкривши дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України, робимо наступні висновки:

- національний простір, у якому формуються й розвиваються різні освітньо-педагогічні тенденції, залежно від контексту охоплює сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави;
- у воєнний період національно-патріотичне виховання є провідною освітньо-педагогічною тенденцією у національному просторі України;
- наукові дослідження національного патріотизму, як і національної ідентичності, розкривають і національні почуття людини, й ідеологічні та політичні фактори життя українського суспільства;
- національний патріотизм починається з усвідомлення людиною своєї національної приналежності, яка є основою національної самосвідомості;

- патріотизм – це моральний фундамент особистого самовиховання, суспільної і державної будівлі, опора життєспроможності у воєнний період;
- на часі дієвий національний патріотизм, який повсюдно бачимо в конкретних діях українців задля перемоги й мирного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс. 2022. 64 с. ISBN 978-966-136-903-9
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>
2. Букет Є. Вплинути на мотивацію: в Україні запрацює комплексна система військово-патріотичного виховання
<https://armyinform.com.ua/2024/09/04/vplynuty-na-motyvacziyu-v-ukrayini-zapraczyuye-kompleksna-systema-vijskovo-patriotychnogo-vyhovannya/>
3. Всеукраїнський навчальний центр бойового хортингу
<https://horting.org.ua/node/40243>
4. В Україні триває будівництво підземних шкіл: де і скільки їх буде
https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya_n2751723 https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya_n2751723
5. Стрілько В. В. Українське національне патріотичне виховання молоді – головна складова розвитку державності / В. В. Стрілько // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2015. – № 1 (24). С. 39–47. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2015_1_9

Ляковська С. П.,
доктор історичних наук, доцент,
провідний архівіст,
Галузевий державний архів
Міністерства внутрішніх справ України,
svglclio@gmail.com

РАДЯНСЬКІ ЕКСПРОПРІАЦІЇ КОШТОВНОСТЕЙ І ВАЛЮТИ У НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ (Початок 1930-х років)

Анотація. Визначаються деякі радянські репресивні практики вилучення у населення валюти, золота та предметів із дорогоцінним камінням, які стали одним із джерел фінансування форсованої індустріалізації. Розглядаються державні інституції та методи, які вони застосовували для реалізації поставлених перед ними завдань.

Ключові слова: золото, валюта, ДПУ УСРР, Український Червоний Хрест, Торгзін (Акціонерне товариство торгівлі з іноземцями), Кредит-бюро, Державний банк.

Abstract. This study identifies certain Soviet repressive practices aimed at confiscating currency, gold, and items with precious stones from the population, which served as one of the funding sources for accelerated industrialization. The paper examines the state institutions involved and the methods they employed to achieve their objectives.

Key words: gold, currency, GPU of the Ukrainian SSR, Ukrainian Red Cross, Torgsin (Trading Corporation for Foreigners), Credit Bureau, State Bank.

У радянській історії є чимало сторінок, які впродовж тривалого часу офіційна історіографія воліла б не підіймати і хоча такі теми, як суцільна колективізація, голодомор чи операції, що проводилися радянськими каральними органами щодо різних верств радянського суспільства, які довгий час замовчувалися, врешті вибухнули великою кількістю сучасних наукових досліджень, ще й досі залишаються теми, які потребують ретельного дослідження. Серед таких є проблема політики організації експропріацій (вилучення) у населення предметів із золота, дорогоцінного каміння та іноземної валюти на початку 1930-х років.

Лише на початку 2000-х років з'явилися наукові дослідження, присвячені цим питанням. В Україні, це, передусім, розвідки В. Марочка [1] з історії Торгзину – Всесоюзного об'єднання торгівлі з іноземцями. З часом історіографія цієї теми суттєво доповнилася дослідженнями з питань функціонування місцевих контор, відділень чи крамниць, що входили до системи Торгзину, зокрема й на теренах України [2].

Проте існують лише поодинокі дослідження, присвячені іншим аспектам цієї теми. Зокрема, проблеми організації операції з примусового вилучення у населення золота та предметів з дорогоцінним камінням, які проводили органи Державного політичного управління (ДПУ) УСРР розглянуто в публікаціях В. Окіпнюка [3] та С. Лясковської [4].

Форсована індустріалізація, розпочата в СРСР наприкінці 1920-х років, вимагала величезних коштів, передусім іноземної валюти, за яку купувалися за кордоном обладнання, технології, оплачувалася робота іноземних спеціалістів тощо. Масштаби закупівель спустошували державну казну, зростав зовнішній борг перед іноземними країнами. Нестачу валюти, за вже усталеною в радянській державі практикою, було вирішено перекласти на плечі населення, організувавши «добровільні» чи примусові експропріації золота та предметів із дорогоцінним камінням, а також валютних заощаджень. При цьому використовувалися різні організації з притаманними ним методами діяльності: ДПУ УСРР, ОДПУ, Український Червоний Хрест, Торгзін, Кредит-бюро, Держбанк тощо.

Рішення про проведення цільових заходів ухвалювалися вищим партійним керівництвом, оскільки питання щодо організації масштабних акцій у межах держави перебували в зоні відповідальності союзного центру.

Протягом 1920-х років органи ДПУ УСРР проводили операції проти валютників-маклерів, під час яких конфісковували іноземну валюту, золото та предмети із дорогоцінних металів. Імовірно, ці заходи навели керівництво держави та ОДПУ на думку, що подібні акції можуть стати одним із джерел отримання валюти.

Чимало громадян ще з дореволюційних часів, не дивлячись на чисельні конфіскації ще надзвичайними комісіями, змогли зберегти прикраси, вироби із золота, срібла, платини, побутові речі, прикрашені дорогоцінним камінням, а також валюту та валютні рахунки в іноземних банках, поліси страхових кампаній тощо.

Спочатку населенню запропонували обміняти свої коштовності на облигації внутрішнього займу. Оскільки охочих добровільно віддати свої заощадження виявилось не багато, було вирішено провести примусову конфіскацію предметів із дорогоцінних металів, золота та валюти.

В Україні операція, яка увійшла в історію під назвою «золота», розпочалася в листопаді 1930 р., відбувалася в декілька етапів і тривала до лютого 1933 року. Її сутність полягала у з'ясуванні економічними підрозділами ДПУ УСРР, зокрема, й агентурним методом, потенційних валютоутримувачів чи осіб, які могли мати предмети із золота чи дорогоцінного каміння. Потім їх запрошували до установ ДПУ і різними, методами, зокрема, морального і фізичного тиску, вимагали «добровільно» здати коштовності державі у фонд індустріалізації. Паралельно проводилися масові обшуки й вилучення всіх предметів із дорогоцінних металів.

Проте навіть такі заходи не приносили очікуваного результату. 16 травня 1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) створило комісію, до складу якої увійшли представники різних зацікавлених відомств: нарком Робітничо-селянської інспекції (РСІ) Я. Рудзук, нарком фінансів Г. Гринько та представник Держбанку СРСР Г. Аркус. Комісія мала проаналізувати результати операції та доцільність її проведення в майбутньому.

Водночас було вирішено залучити й інші структури, з притаманними ним методами, до «викачки» з населення золота та валюти. Так, у червні 1931 року відбулася переорієнтація Всесоюзного об'єднання «Торгзін» (торгівля з іноземцями): наркомат фінансів СРСР дозволив продаж товарів у магазинах цієї мережі не лише іноземцям, а й радянським громадянам. Товар можна було придбати, розплатившись за нього не радянськими рублями, а лише золотими монетами старого (дореволюційного) карбування, виробами із золота та іншими коштовностями, а також іноземною валютою. Такі заходи мали сприяти добровільному здаванню населенням своїх заощаджень.

Паралельно радянські громадяни все частіше зверталися до родичів, які мешкали за кордоном, з проханням переказати їм хоч якісь кошти. За кордоном інформацію про нововведення в Торгзіні поширювали його агенти співробітники

радянських акціонерних товариств «Амторг», «Аркос» тощо. Їх основною метою було стимулювання валютних переказів до громадян СРСР.

У грудні 1931 року поновило діяльність акціонерне товариство «Кредит-бюро», входило формально входило до системи наркомату фінансів СРСР, а реально діяло «під дахом» органів ОДПУ [5, С. 85].

Основним напрямом діяльності відновленого акціонерного товариства стала робота з організації позовів до іноземних банків, страхових товариств і адвокатських контор з метою виплати громадянам СРСР валюти за їх грошовими вкладками, страховими полісами та грошовими компенсаціями за спадщину, отриману від їхніх родичів за кордоном.

Протягом 1920-х років оформленням будь-яких претензійних справ на виплату компенсацій радянським громадянам займався Червоний Хрест, відповідно в УСРР – Український Червоний Хрест (УЧХ). Після відновлення Кредит-бюро між ним та виконкомом УЧХ була підписана угода, за якою визначено, що всі справи по категоріях спадщини та виплатах по банківським рахункам та страховим полісам для подальшого їх оформлення переходили до Кредит-бюро. За Червоним Хрестом залишалися справи американських, канадських, французьких ветеранів та їх родичів, а також індустріальні страховки (у зв'язку зі смертю чи каліцтвом на виробництві), що були оформлені на підприємствах за кордоном.

З питань роботи по страховим полісам Кредит-бюро тісно співпрацювало з Державним банком. Усі відділення Держбанку та ощадні каси приймали від громадян заявки та документи, які були потрібні для оформлення претензійних справ. Далі естафету підхоплювали працівники і адвокати Кредит-бюро [6].

Вигода для держави від роботи цих установ полягала в тому, що громадяни на руки отримували не валюту, яка їм мала належати, а її еквівалент в радянських рублях, який до того ж перераховувався на їх рахунки в Торгзіні, де вони могли придбати відповідні товари. Якщо ж йшлося про спадщину, то на рахунки громадяни перераховувалося лише від 7 до 33% її вартості. Максимальна сума, яка мала бути зарахована на торгзінівські рахунки громадян становила лише 700 доларів [7]. Решта потрапляла до Державного банку. Для розшуку і переконання потенційних клієнтів використовувалися різні методи, зокрема із залученням співробітників економічних підрозділів органів ОДПУ. Таким чином держава для реалізації власних економічних проєктів через різні інституції, використовуючи притаманні їй методи, не просто контролювала, а й, прикриваючись гаслами турботи про населення, відбирала у радянських громадян навіть ті їх заощадження, що перебували за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марочко В. І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933) // Український історичний журнал. 2003. № 3. С. 90–103; Його ж:

Обмін побутового золота на хліб в Україні періоду Голодомору 1932–1933 років // Український історик. 2008. № 3–4. С. 194–209.

2. Мельничук О. Ю. Номенклатура системи “Торгсину” в УСРР (на матеріалах Київської області) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 19: В 2 ч. Ч. 2. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 99–105; Шуйський І. В. Всеукраїнська контора “Торгсин” у Харкові в 1932–1934 роках // *Studia Slobozhanica: Матер. міжнарод. науково-методичної конфер. “Слобожанський гуманітарій – 2015”*. Харків: ФОП Тарасенко В. П., 2016. С. 86–90.
3. Окіпнюк В. Органи державної безпеки УРСР (1922 – 1941 рр.) : історико-правове дослідження: монографія. К.: Центр навч., наук. та період. вид. НА СБУ України, 2015. 360 с.
4. Ляковська С.П. «Золота операція» ДПУ УСРР із примусового вилучення в населення валюти та коштовностей (початок 1930-х рр.) // Український історичний журнал. 2019. №3. С. 25-48.
5. Ляковська С.П. «Полювання» держави на валютні заощадження громадян у період індустріалізації (1930 –1934 рр.) // УІЖ. 2025. № № 1 (580). С. 80–95.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України. Ф.583. Оп.2. Спр. 36. Арк. 4.
7. ЦДАВО України. Ф. 583.Оп.2. Спр.60 Арк. 119.

Мазанко Т. О.,

*аспірант Кафедри міжнародної економіки
Факультету менеджменту та маркетингу*

*КПІ ім. Ігоря Сікорського,
Tetiana.mazanko@gmail.com*

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджуються ключові засади адаптації циркулярної економіки до умов воєнного часу як ефективного підходу до забезпечення стійкості українських промислових підприємств. Доведено, що у сучасних умовах війни та обмеженого доступу до ресурсів і технологій традиційні лінійні моделі виробництва стають дедалі менш ефективними, поступаючись місцем більш гнучким і сталим стратегіям. Виявлено, що перехід до циркулярної економіки передбачає мінімізацію вуглецевого сліду, повторне використання матеріалів, зменшення кількості відходів та впровадження альтернативних джерел енергії. Визначено, що досягнення вуглецевої нейтральності до 2030 року є одним із глобальних пріоритетів, що потребує радикальних змін у технологічних, організаційних і маркетингових процесах підприємств. Особливу увагу приділено міжнародному досвіду впровадження циркулярних бізнес-моделей, зокрема аналізуються державні програми та механізми підтримки в країнах ЄС, Японії, Південної Кореї, Фінляндії та Китаю. Наголошено, що важливим інструментом циркулярної економіки є ESG-критерії, які інтегрують

екологічні, соціальні та управлінські стандарти в бізнес-процеси. Показано позитивні приклади реалізації цих принципів в українському корпоративному секторі на прикладі компаній «Нафтогаз України» та «Укрнафта». Наголошено, що розкриваються потенційні вигоди та труднощі, що виникають у процесі переходу до циркулярної моделі виробництва, серед яких підвищення рівня собівартості продукції, складнощі з комерціалізацією нових товарів і необхідність формування культури відповідального ресурсоспоживання серед персоналу підприємств. Важливим інструментом для реалізації цієї моделі визначено інтернет речей (IoT), який надає змогу оптимізувати управління ресурсами та формувати нові мережеві форми взаємодії підприємств. Запропоновано рекомендації щодо створення нових моделей шерінгу, екотехнопарків, а також активізації державної підтримки національних інноваційних розробок. Підкреслено, що циркулярна економіка є безальтернативною стратегією, яка здатна забезпечити конкурентоспроможність і стабільність українських підприємств у період екстремальних викликів воєнного часу.

Ключові слова: циркулярна економіка, стійкість промислових підприємств, декарбонізація, ESG, відновлювані ресурси, інноваційні стратегії.

Abstract. The article explores the key aspects of adapting the principles of the circular economy to the conditions of wartime as an effective approach to ensuring the resilience of Ukrainian industrial enterprises. In the current context of war and limited access to resources and technologies, traditional linear production models are becoming increasingly inefficient, giving way to more flexible and sustainable strategies. The transition to a circular economy implies minimizing the carbon footprint, reusing materials, reducing waste, and implementing alternative energy sources. It is determined that achieving carbon neutrality by 2030 is one of the global priorities, which requires radical changes in the technological, organizational, and marketing processes of enterprises. Particular attention is paid to the international experience of implementing circular business models, including the analysis of state programs and support mechanisms in the EU countries, Japan, South Korea, Finland, and China. The article emphasizes that ESG criteria are an important tool of the circular economy, integrating environmental, social, and governance standards into business processes. Positive examples of the implementation of these principles in the Ukrainian corporate sector are demonstrated on the cases of Naftogaz of Ukraine and Ukrnafta. The article reveals the potential benefits and challenges of transitioning to a circular production model, such as increased production costs, difficulties in commercializing new products, and the need to develop a culture of responsible resource consumption among enterprise personnel. The Internet of Things (IoT) is defined as a critical tool for implementing this model, enabling the optimization of resource management and the formation of new network-based forms of enterprise interaction. The article provides recommendations for the creation of new sharing models, eco-industrial parks, and the intensification of state support for national innovation developments. It is emphasized that the circular economy represents a no-alternative strategy capable of ensuring the competitiveness and stability of Ukrainian enterprises during periods of extreme wartime challenges.

Keywords: circular economy, industrial enterprise resilience, decarbonization, ESG, renewable resources, innovative strategies.

Сучасні економічні виклики в умовах воєнного часу супроводжуються суттєвим погіршенням умов функціонування промислових підприємств через порушення ланцюгів постачання, дефіцит ресурсів і погіршення екологічного стану територій. У таких умовах особливу актуальність набуває перехід до нової парадигми економічного розвитку, що базується на принципах циркулярної економіки. Вона передбачає широке використання відновлюваних джерел ресурсів, оптимізацію їхнього використання, впровадження альтернативної енергетики, рециклінгу відпрацьованих виробів, заміщення природної сировини вторинною переробкою відходів, збільшення терміну служби продукції, а також запровадження моделей шерингу на основі комплексних систем взаємодії, які інтегруються через інтернет речей.

Промислово розвинуті країни системно та цілеспрямовано переходять до циркулярних бізнес-моделей, при цьому значну частку фінансового навантаження несуть самі компанії-виробники. Водночас, Європейський Союз активно застосовує механізми впливу на компанії, які не дотримуються стандартів екологічної нейтральності, зокрема через запровадження систем штрафів у випадку наявності значного вуглецевого сліду. «Зелена угода» ЄС передбачає чіткий часовий формат санкцій для підприємств, які не досягнуть вуглецевої нейтральності, зокрема при постачанні продукції на європейські ринки [1].

Для українських промислових підприємств, які сьогодні функціонують в екстремальних умовах воєнного часу, основним завданням є швидка та ефективна адаптація до засад циркулярної економіки. Водночас, бар'єром залишається традиційне використання лінійних моделей виробництва, що характеризується значними витратами сировини та енергії, а також низьким рівнем контролю виробників за продукцією після її реалізації [2, с. 155]. Перехід до економіки замкненого циклу потребує інноваційних рішень у технологічній, організаційній та маркетинговій сферах. Економічна наука має запропонувати практичні рекомендації на макро-, мезо- та мікрорівнях, створити систему підтримки для підприємств, що впроваджують циркулярні бізнес-моделі, та сприяти радикальним змінам у виробничих процесах.

У світовій економічній політиці досягнення вуглецевої нейтральності до 2030 року визнається пріоритетним завданням. Під цим поняттям розуміють дві альтернативні стратегії: абсолютне виключення емісії вуглецевих сполук (передусім CO₂) у виробничих процесах шляхом впровадження новітніх технологій або реалізацію проєктів з компенсації викидів через поглинання, переробку чи зменшення вуглецевого сліду [3].

Особливе занепокоєння викликають значні відмінності бізнес-моделей українських підприємств від аналогічних зарубіжних компаній, технологічне відставання у сфері ресурсозбереження і значний розрив у сфері промислової інтелектуальної власності. В умовах війни проблемним питанням стало ускладнення традиційних каналів трансферу технологій, оскільки передові закордонні компанії суттєво обмежили або повністю припинили продаж в Україну патентів і ліцензій, необхідних для реалізації переходу на моделі циркулярної економіки [4, с. 17].

З огляду на це, важливим є вивчення світового досвіду впровадження економіки замкненого циклу з метою визначення дієвих стратегій, адаптованих до українських реалій. Доцільно проаналізувати системні заходи підтримки циркулярної економіки в країнах, які досягли значних успіхів у цьому напрямі.

Наприклад, у Китаї прийнято спеціальний закон про економіку замкненого циклу. У Фінляндії впроваджено освітні програми з основ циркулярної економіки для всіх школярів і створено широку мережу екотехнопарків. Японії реалізує концепцію суспільства «правильного матеріального циклу». У Південній Кореї активно впроваджується стратегія “зеленого” розвитку. Аналогічні принципи активно впроваджують промислові підприємства Німеччини, Франції, Швеції, Нідерландів, Італії [5]. Поряд із державними програмами більш ефективним стимулом для впровадження безвідходних технологій виявилися жорсткі фінансові санкції, накладені на компанії у випадках недотримання екологічних норм. Таким чином, у більшості країн світу витрати на перехід до вуглецевої нейтральності покладаються саме на промислові підприємства, які змушені радикально змінювати власні бізнес-моделі.

Зазначені заходи здійснюються у рамках затвердженого ООН напряму інновацій ESG, який передбачає ведення бізнесу з урахуванням екологічних, соціальних та управлінських факторів, включаючи контроль і скорочення викидів, відновлення природних ресурсів, впровадження «зелених технологій», підвищення рівнів якості життя і безпеки працівників, покращення співпраці з постачальниками, клієнтами та партнерами, забезпечення належного рівня ефективності управлінських рішень і дотримання стандартів ділової етики [1].

Практика показує, що впровадження ESG-принципів є пріоритетом для провідних компаній у всьому світі. В Україні, незважаючи на виклики воєнного часу, спостерігається активізація зусиль у напрямку сталого розвитку. Зокрема, у 2024 році відбувся ESG & Compliance Forum, який об'єднав керівників підрозділів та ESG-напрямів провідних українських компаній, таких як ОТП Банк, Укрзалізниця, Таскомбанк, Укрсиббанк та АрселорМіттал [6]. Це підтверджує зростаюче усвідомлення українським бізнесом необхідності

впровадження ESG-критеріїв як основи для довгострокової стійкості, конкурентоспроможності та адаптації до умов воєнного часу.

Декарбонізація економіки передбачає скорочення викидів вуглекислого газу на одиницю валового випуску продукції, що вимірюється у тоннах (або доларах США) на одну людину. На даному етапі експертні оцінки досить оптимістично розглядають не лише екологічні та кліматичні наслідки декарбонізації світового виробництва, але й прогнозують позитивну динаміку низки важливих економічних показників. Очікується, що перехід до циркулярної економіки забезпечить додатковий приріст світового виробництва на рівні близько 1 трлн доларів США щорічно починаючи з 2025 року, економію матеріальних ресурсів на суму близько 500 млн доларів США, а також створення понад 100 тисяч нових робочих місць високої якості [7].

З 2023 року Європейський Союз запровадив штрафні санкції для країн-експортерів, чия продукція має значний вуглецевий слід [8, с. 533]. Відповідно, українським підприємствам, щоб зберегти конкурентоспроможність на міжнародних ринках, доцільно суттєво перебудувати свої бізнес-моделі.

Розглянемо необхідні трансформації більш детально. Передусім змінюються базові вимоги до продукції: вона повинна легко піддаватися вторинній переробці, а виробничий процес має бути максимально безвідходним, оскільки утилізація значних обсягів відходів потребує додаткових витрат [9, с. 116].

Підприємства повинні отримувати максимальну кількість вторинних ресурсів із власної продукції. Більш того, виробник має відстежувати життєвий цикл товару після його реалізації та повертати продукцію для повторної переробки після завершення її терміну експлуатації.

Ще однією ключовою вимогою циркулярної економіки є подовження терміну експлуатації виробів для скорочення використання первинної сировини. Широке впровадження повинні отримати моделі шерінгу – спільного використання обладнання, його оренди. Такий підхід потребує активної державної підтримки задля створення мереж колективного доступу до ресурсів [9, с.119]. Йдеться не лише про більш раціональне виробництво, а фактично про перехід підприємств до нового технологічного укладу.

Водночас, перехід до циркулярної економіки супроводжується низкою проблем. Зокрема, експерти зазначають, що виробництво продукції із відновлених матеріалів обходиться підприємствам дорожче, ніж аналогічна продукція з первинної сировини. Крім того, товари із вторинних або відновлюваних ресурсів наразі важче виходять на ринок порівняно з традиційними виробами [10, с. 66].

Також впровадження циркулярної моделі має неоднозначний вплив на конкуренцію, оскільки підприємство фактично контролює весь життєвий цикл продукції. Висловлюється думка, що масове впровадження циркулярних

моделей на підприємствах-експортерах може тимчасово призвести до глобальних економічних потрясінь [9; 10].

Додатковою складністю є ментальний аспект переходу до циркулярних моделей – традиційно підприємства орієнтуються більше на економічні, ніж на екологічні пріоритети, а персонал часто не має навичок економії ресурсів та енергії.

З огляду на це актуальним є пошук ефективних механізмів, які сприятимуть швидшому та ефективнішому переходу до технологій майбутнього.

Інструментом, що полегшує підприємствам перехід до циркулярної економіки, є інтернет речей (IoT), який забезпечує якісно новий рівень їхньої мережевої взаємодії [5, с.148]. Ці цифрові мережі акумулюють інформацію про виробника продукції, технології та способи її виробництва, собівартість, вартість і типи сировини, енергомісткість, а також кількість і види відходів, викидів і скидів. Доступ до такої інформації та її аналітична обробка надають змогу підприємству ефективно відновлювати, створювати та перерозподіляти ресурси.

Рішення масштабного та комплексного завдання впровадження циркулярної економіки потребує належних заходів державної підтримки та ефективної координації дій учасників процесу. Перехід до циркулярної моделі передбачає новий тип взаємодії між підприємствами [7]. Зокрема, почали створюватися екотехнопарки, орієнтовані на принципи циркулярної економіки, у межах яких локалізовані виробничі потужності й інфраструктура, що надає можливість оптимізувати управління ресурсами завдяки передовим технологіям. Це відносно новий елемент інноваційної інфраструктури, що активно підтримується державами, які впроваджують циркулярні моделі [4, с. 17].

Варто підкреслити, що перехід до циркулярної економіки торкнеться всіх сфер економічної діяльності, включаючи не лише галузі, пов'язані з енергетикою, а й металургію, машинобудування, лісову, харчову промисловість та інші, базуючись на широких можливостях залучення відновлюваних ресурсів у виробничі цикли [4; 7]. Це спричинить радикальні зміни у виробничій та збутовій інфраструктурі, яка все більше покладатиметься на інтернет речей, мережеву взаємодію підприємств і нові бізнес-моделі шерінгу та спільного використання ресурсів.

Тим не менш, саме підприємства та компанії, які пов'язані з вуглеводневими ресурсами з очевидних причин, є лідерами у реалізації даного інноваційного процесу. Так, «Нафтогаз України» впроваджує стратегію циркулярної економіки на всіх етапах своєї діяльності – від видобутку до реалізації продукції. Компанія зосереджується на декарбонізації, впровадженні чистої енергії, підвищенні рівня ресурсоефективності, захисті екосистем, раціональному водокористуванні та інноваційному розвитку. У 2023 році «Нафтогаз» затвердив програму екологічного розвитку до 2025 року, яка передбачає скорочення викидів парникових газів і впровадження цифрових технологій для мінімізації екологічних ризиків [11].

«Укрнафта» також активно впроваджує принципи циркулярної економіки, зосереджуючись на зменшенні відходів, повторному використанні матеріалів і впровадженні відновлюваних джерел енергії. Компанія інвестує в екологічні проекти, спрямовані на відновлення природних ресурсів і покращення екологічної ситуації у регіонах своєї діяльності [12; 13]. Такі ініціативи українських компаній є стратегічно важливими, адже сприяють посиленню екологічної безпеки країни та адаптації промисловості до нових економічних умов, зокрема викликів воєнного часу.

У глобальному масштабі особливе місце у переході до циркулярної економіки відводиться харчовій промисловості, адже сьогодні близько 30 % усього виробленого продовольства втрачається або перетворюється на відходи. Це негативно позначається на природних ресурсах і суперечить принципам продовольчої безпеки. Крім того, внаслідок таких втрат марно витрачається близько 10 % загальносвітового споживання енергії. Відсутність принципів циркулярної економіки у сфері продовольства також завдає серйозної шкоди довкіллю: викиди парникових газів, спричинені харчовими відходами, становлять близько 3,5 гігатонн у перерахунку на вуглекислий газ [5, с. 149]. У зв'язку з цим, ООН у 2015 році визначила як один із глобальних пріоритетів саме заміну лінійної моделі економіки на циркулярну в продовольчій сфері [3].

На сьогодні перехід до принципів циркулярної економіки є безальтернативною стратегією інноваційного розвитку для всього світового співтовариства. Відтак, важливою місією економічної науки є розроблення нової концепції бізнес-моделей підприємств усіх галузей і напрямів діяльності, а також рекомендацій щодо формування нової мережевої інфраструктури їхньої взаємодії в умовах циркулярної економіки та сучасних викликів воєнного часу.

Отже, можна констатувати, що масштабні зміни клімату та вимоги країн Європейського Союзу щодо декарбонізації виробництва потребують невідкладного переходу українських підприємств до моделі циркулярної економіки, яка передбачає мінімізацію вуглецевого сліду. У цьому контексті особливого значення набуває широке поширення напрацювань вітчизняних економістів серед промислових компаній, що надасть можливість оптимально здійснити інноваційну трансформацію виробництва. Нова бізнес-модель включає впровадження технологічних і продуктових інновацій, що відповідають вимогам Четвертої промислової революції. Основним її елементом є відповідальність виробника не тільки за екологічність виробництва продукції, але й за її переробку після закінчення терміну служби у нову сировину та повторне використання у виробничому циклі.

Якісно новим підходом до маркетингових стратегій стає вибір товарів, що створюють мінімум відходів і відрізняються відносно низькою вартістю їхньої переробки. Ключовою інновацією бізнес-процесів стає орієнтація на випуск

продукції тривалого терміну експлуатації, що породжує певний конфлікт інтересів із необхідністю розширення ринків і збільшення обсягів реалізації.

Особливе місце в моделі циркулярної економіки займає шеринг – спільне використання ресурсів. Цей сектор економіки потребує потужної інформаційної інфраструктури та будується на мережевій взаємодії на макро- та мезорівнях. Створення таких мереж і їхня практична реалізація є масштабним проєктом, що акумулює інформаційні, інтелектуальні та фінансові ресурси макрорівня. Такі мегапроєкти повинні реалізовуватись за активної участі та підтримки держави.

В умовах воєнного часу Україна змушена прискорювати перехід до циркулярної економіки як провідного тренду інноваційного розвитку промисловості. Водночас, перед підприємствами постає низка додаткових труднощів, зокрема зростання собівартості продукції та зниженням конкурентних можливостей.

Попри зазначені фінансові, технологічні та безпекові виклики, циркулярна економіка стає неминучим шляхом розвитку суспільства, що надає можливість вирішити конфлікт між економічним зростанням і споживанням ресурсів, а також спрогнозувати майбутній сталий розвиток в умовах глобальних ризиків і викликів воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Ellen MacArthur Foundation. Circular Economy: What It Means and How to Get There. URL: <https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy/introduction> (дата звернення 17.03.2025).
2. Карвацка Н., Габай, В., Глабчастий Н. Управління економічною безпекою підприємства в умовах циркулярної економіки. *Development Service Industry Management*, 2025. (1), 154–159. [https://doi.org/10.31891/dsim-2025-9\(21\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2025-9(21)).
3. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення 15.03.2025).
4. Живко О. В., Янечко С. В., Зайцев М. Є., Одинець Р. В. Смарт концепція управління інноваційно-адаптаційним розвитком підприємств промисловості в умовах війни. *Actual Problems in Economics*, 2025. (283), 15-25.
5. Karman, A., Prokop, V., de Sousa Jabbour, A. B. L. Circular economy practices as a shield for the long-term organisational and network resilience during crisis: Insights from an industrial symbiosis. *Journal of Cleaner Production*, 2024. 466, 142-152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.142822>.
6. LIGA ZAKON: ESG & Compliance Forum-2024: стратегії управління ESG-ризиками та дотримання стандартів комплаєнс. 26 вересня 2024 року. URL: https://biz.ligazakon.net/news/230786_pdsumki-esg--compliance-forum-2024-strateg-upravlnnya-esg-rizikami-ta-dotrimannya-standartv-komplans (дата звернення 20.03.2025).
7. Андросова Т. В., Кулініч О. А., Сукачова С. М. Бізнес-стратегія українського підприємства в рамках концепції економіки замкненого циклу ЄС. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, 2024. (11). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13917391>.

8. Лисак В. Управління ресурсними та інформаційними потоками на промислових підприємствах: проблеми та шляхи їх вирішення. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 2024. 328(2), 530-539. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-79>
9. Matarneh, S., Piprani, A. Z., Ellahi, R. M., Nguyen, D. N., Le, T. M., & Nazir, S. Industry 4.0 technologies and circular economy synergies: Enhancing corporate sustainability through sustainable supply chain integration and flexibility. Environmental Technology & Innovation, 2024. 35, 103-123. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eti.2024.103723>.
10. Ingaldi M, Ulewicz R. The business model of a circular economy in the innovation and improvement of metal processing. Sustainability, 2024. 16(13). 55-73. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16135513>.
11. Менеджмент «Нафтогазу» обговорив з наглядовою радою план пріоритетів Групи на 2024 рік. Офіційний сайт НАК «Нафтогаз України». URL: <https://www.naftogaz.com/news/naftogaz-management-discussed-with-the-supervisory-board-group-s-priorities-for-2024> (дата звернення: 21.03.2025).
12. АТ «Укрнафта» впроваджує принципи циркулярної економіки у своїй діяльності. Надра Інфо. URL: <https://nadra.info/2023/10/ukrnafta-implements-the-principles-of-the-circular-economy-in-its-activities/> (дата звернення: 21.03.2025).
13. «Укрнафта» пробурила 10 нових свердловин і розпочала ще 12: загалом, пройдено 32 тисячі метрів у 2024 році. Офіційний сайт АТ «Укрнафта». URL: <https://www.ukrnafta.com/ukrnafta-proburyla-10-novyh-sverdlovyn-i-rozpochala-shhe-12-zagalom-projdeno-32-tysyachi-metriv-u-2024-roczy> (дата звернення: 21.03.2025).

Майбородіна Н. В.,

к.ф.-м.н, доцент, доцент кафедри природничо-математичних та загальноінженерних дисциплін ВП НУБіП України, «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин, mainataliia2311@gmail.com

Герасименко В. П.,

к.т.н, доцент, доцент кафедри електроенергетики, електротехніки та електромеханіки ВП НУБіП України, «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин, syavagvp@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ СТУДЕНТІВ

Анотація: у роботі розглянуто використання інноваційних технологій, сучасних методик навчання та цифрових ресурсів для виявлення, навчання і виховання обдарованої молоді. Для прикладу розглянуто організацію освітнього процесу у Великобританії.

Ключові слова: студент, технології, методика навчання.

Annotation: This paper examines the use of innovative technologies, modern teaching methodologies, and digital resources for identifying, educating, and

nurturing gifted youth. As an example, the organization of the educational process in the United Kingdom is considered.

Keywords: student, technologies, teaching methodology.

Економічні та соціальні зміни в Україні зумовили необхідність ґрунтовного реформування всіх рівнів освітньої системи. Сучасна вища школа має на меті не лише передавати знання, а й сприяти всебічному розкриттю потенціалу кожної особистості, формуванню громадянина, здатного адаптуватися до суспільного та професійного життя. Освітній процес повинен орієнтуватися на підготовку студента до самовдосконалення, усвідомленого самовизначення та ефективної самореалізації.

Обдарована молодь – це молодь з високим рівнем розвитку інтелектуальних, творчих, академічних і особистісних здібностей, а також молодь із нерозкритими, тобто потенційними можливостями [2].

Формування творчої особистості студента – нагальна проблема сучасної психолого-педагогічної науки і практики. Радикальна зміна суспільства – суперечливий, складний і тривалий процес, пов'язаний з пошуком нових шляхів в усіх сферах життя людей. Гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки та технології в світі – все це обумовлює необхідність формування особистості юного громадянина як творчої, розвитку потенційних творчих можливостей кожної дитини, підготовки її до плідної продуктивної праці [3].

Концепція вищої освіти передбачає створення умов для гармонійного розвитку індивідуальності кожної особистості, що є найвищою цінністю суспільства. Важливим аспектом цього процесу є виявлення природних задатків, здібностей, обдарованості та талантів студентів, що сприятиме їхньому подальшому становленню й успішній інтеграції в соціум. Низка документів спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів, які надають можливості для навчання та розвитку талановитої молоді, забезпечуючи їй необхідні умови для творчого зростання та професійної реалізації.

Існуюча в Україні система освіти повинна повною мірою задовольняти потреби, які постають перед нею в умовах культурного та духовного відродження українського народу. Сучасним працівникам освіти необхідно переймати передовий досвід розвинених країн світу в організації виявлення, навчання та виховання обдарованих студентів.

Виявлення та розвиток обдарованих дітей є одним із ключових пріоритетів освітньої політики країн Західної Європи, адже талант не лише становить безцінний ресурс для суспільства, а й відіграє визначальну роль у науково-технічному та економічному прогресі.

У провідних країнах світу проблема обдарованості розробляється з середини ХХ століття, коли ще на рубежі 50-60-х років були створені школи для

талановитих дітей та молоді. У США 1972 року Державний Комітет з освіти запропонував ученим розробити Програму з розвитку обдарованості і дати їй визначення, а з 1975 року тут існує Міжнародна асоціація щодо обдарованих дітей; у Великобританії створено Центр досліджень обдарованих дітей та молоді, діє асоціація “Обдарованим дітям”; у Німеччині впроваджено особливу службу консультацій з питань соціального навчання найздібніших учнів; у Франції з середини 80-х років у деяких навчальних закладах з’явилися класи для обдарованих учнів. В Україні у 1991 році розроблено програму „Творча обдарованість”. До конкретних позицій програми належать: теоретичні дослідження психолого-педагогічних проблем здібностей, обдарованості, таланту; розробка нових та оновлених концепцій загальної обдарованості, творчої обдарованості, спеціальної та професійної обдарованості, до якої відносять наукову, технічну, педагогічну, художню, релігійну та ін.; багатопланова, багатоаспектна психолого-педагогічна практична робота у загальноосвітніх школах, дошкільних закладах, ліцеях, гімназіях, а також у вищих закладах освіти. Тобто педагоги, психологи, соціологи і чиновники цих країн одностайні у своїй думці про необхідність своєчасного виявлення талановитої молоді і розвитку її здібностей [1].

Сучасний світ дедалі більше усвідомлює значення раннього старту в освіті, коли діти до п’яти років уже засвоюють базові шкільні дисципліни, а також спеціалізовані школи для обдарованих учнів, що пропонують поглиблене навчання у сферах науки, мистецтва, технологій та інших напрямів. Більшість розвинених країн давно усвідомили, що їхнє майбутнє значною мірою залежить від розвитку інтелектуального потенціалу молодого покоління, незалежно від його соціального статусу чи походження.

Сучасна освітня політика провідних країн спрямована не лише на виявлення та підтримку обдарованої молоді, а й на створення сприятливого соціального середовища, що сприяє її розвитку та самореалізації. Одним із важливих аспектів цього процесу є впровадження державних і приватних програм підтримки талановитих учнів і студентів, розширення доступу до якісної освіти незалежно від фінансових можливостей родини, а також розробка адаптивних методик навчання, що враховують індивідуальні здібності та особливості кожної дитини.

Крім того, освітні системи розвинених країн активно інтегрують інноваційні технології, сучасні методики викладання та цифрові ресурси, що значно покращує процес навчання. Значна увага приділяється науково-дослідницькій діяльності студентів, залученню їх до міжнародних проєктів, участі у конкурсах, олімпіадах та інших ініціативах, які розвивають креативне мислення та наукову допитливість.

Важливу роль у цьому процесі відіграє тісна взаємодія між державними структурами, освітніми установами, науковими інститутами та бізнесом.

Провідні компанії та університети співпрацюють, пропонуючи молодим талантам доступ до новітніх розробок, стажування, менторські програми та кар'єрні можливості. Таким чином, створюється цілісна екосистема підтримки обдарованих дітей та студентів, що сприяє їхньому професійному та особистісному зростанню, а також дозволяє максимально розкрити їхній потенціал для розвитку суспільства та світової науки.

Робота з обдарованими студентами є одним із пріоритетних напрямів освітньої політики Великобританії, адже розвиток інтелектуального потенціалу молоді відіграє ключову роль у науково-технічному прогресі, економічному зростанні та конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні.

У Великобританії активно впроваджуються програми ранньої ідентифікації обдарованих дітей, що дозволяє своєчасно розпізнати їхній потенціал і забезпечити відповідні умови для розвитку. Важливу роль у цьому процесі відіграють організації, такі як *Національна академія обдарованих і талановитих (National Association for Gifted Children)*, які проводять психологічне тестування, створюють освітні проєкти та надають підтримку батькам і вчителям. У школах застосовуються спеціальні методики диференційованого навчання, які дозволяють адаптувати освітній процес до потреб здібних учнів.

Для обдарованих дітей і молоді у Великобританії діють профільні освітні установи, що пропонують поглиблене навчання за окремими напрямами: *King's College Mathematics School* та *London Academy of Excellence* – провідні школи, орієнтовані на розвиток математичних і наукових здібностей. Університети, такі як *Оксфорд* і *Кембридж*, впроваджують комплексні програми підтримки обдарованих студентів, які включають наукове наставництво, грантові дослідження та доступ до найсучаснішої освітньої інфраструктури.

Велика увага приділяється створенню рівних можливостей для всіх талановитих студентів, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу. Уряд країни та університети надають гранти та стипендії для підтримки обдарованої молоді, зокрема студентів із малозабезпечених сімей. Програма *UK Talent Programme* сприяє розвитку молодих талантів у різних сферах науки, мистецтва та спорту, фінансуючи навчання, дослідження та міжнародні освітні проєкти.

Освітній процес для обдарованих студентів будується на гнучких підходах та використанні новітніх технологій. Впроваджуються індивідуальні навчальні плани, що дозволяють студентам опановувати матеріал у власному темпі та поглиблено вивчати обрані дисципліни. Великий акцент робиться на практичній діяльності – студенти беруть участь у міжнародних конференціях, конкурсах, наукових дослідженнях та стартап-проєктах. Використання цифрових технологій та онлайн-платформ для дистанційного навчання сприяє розширенню доступу до якісної освіти.

В Україні також вже впроваджується гнучкий підхід до організації персоналізованого, індивідуального, поглибленого навчання студентів. При формуванні індивідуального навчального плану (освітньої траєкторії) здобувачі освітньої програми обирають дисципліни із переліку вибіркового компонентів освітньої програми. Вибіркові дисципліни – дисципліни вільного вибору студентів для певного рівня вищої освіти, спрямовані на забезпечення загальних і спеціальних (професійних) компетенцій за спеціальністю.

Можливість вільного вибору навчальних дисциплін відкриває широкі перспективи для формування індивідуальної освітньої траєкторії кожного студента. Такий підхід зацікавлює всіх учасників освітнього процесу: студенти отримують шанс поглибити свої HardSkills (професійні навички, необхідні для ґрунтового освоєння спеціальності), а викладачі – можливість працювати з вмотивованою аудиторією, яка усвідомлено обрала свій навчальний шлях.

Сам процес вибору дисциплін сприяє розвитку SoftSkills – ключових компетенцій, що є затребуваними у сучасному світі. До них належать міжособистісне спілкування, управління часом, навички аргументації та переконання, креативність, вміння працювати в команді та адаптивність до нових умов.

Оновлення освітніх програм із впровадженням можливості вільного вибору дисциплін сприяє покращенню внутрішнього середовища закладів вищої освіти та підвищенню їхньої конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Така система дозволяє не лише розширити можливості студентів, а й зробити навчальний процес більш адаптивним до сучасних вимог ринку праці.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», здобувачі вищої освіти мають право обирати навчальні дисципліни в межах, передбачених відповідною освітньою програмою та навчальним планом. Обсяг вибіркового дисциплін має становити щонайменше 25% загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для певного рівня вищої освіти.

Вибіркові компоненти навчальної програми (або вибіркові дисципліни) спрямовані на забезпечення більш повного задоволення освітніх, кваліфікаційних та професійних потреб студентів. Вони дозволяють максимально ефективно використовувати ресурси закладу освіти та адаптувати навчальний процес під вимоги сучасного ринку праці.

При формуванні індивідуального навчального плану студент обирає дисципліни із запропонованого переліку або, за бажанням, може обрати курси з навчального плану іншої спеціальності, за умови відповідності необхідному обсягу кредитів та доступності дисципліни у відповідному семестрі (осінньому або весняному).

Таким чином, система вільного вибору дисциплін у вищій освіті не лише підвищує рівень академічної свободи студентів, а й сприяє їхньому

професійному зростанню, допомагаючи формувати індивідуальну освітню траєкторію, що відповідає сучасним вимогам ринку праці та суспільства.

В 2020 році з початком пандемії COVID-19 освіта в Україні перейшла на дистанційне навчання. Більшість навчальних закладів почали активно використовувати цифрові технології та онлайн-платформи для організації освітньої діяльності. З початком війни в 2022 році дистанційне навчання продовжилося. Онлайн-платформ для дистанційного навчання сприяють не лише засвоєнню навчального матеріалу за освітньою програмою спеціальності студента, а також надають можливість організовувати навчання з обдарованою молоддю [4].

Великобританія активно залучає бізнес та наукові установи до співпраці з обдарованими студентами. Провідні компанії та дослідницькі центри пропонують стажування, стипендіальні програми та менторську підтримку для молодих талантів. Програми наставництва та кар'єрного коучингу допомагають студентам не лише здобути необхідні професійні навички, а й знайти найкращі можливості для подальшої самореалізації. Випускники програм для обдарованих часто отримують престижні робочі пропозиції від міжнародних корпорацій або можливість продовжити наукову діяльність у провідних університетах світу.

Освітня система України повинна створювати сприятливі умови для розвитку талановитої молоді, поєднуючи ранню ідентифікацію здібностей, доступ до спеціалізованих закладів, фінансову підтримку, інноваційні підходи до навчання та сприяння кар'єрному зростанню. Такий комплексний підхід дозволить не лише розкрити потенціал обдарованих студентів, а й забезпечити їхню активну участь у формуванні майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. – Житомир: Жито- мир. держ. ун-т, 2005. – 456 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Майбородіна Н.В. Основні характеристики та особливості творчого мислення студентів // II інтернет-конференція "Майбутня професія - виклик сьогодення", 25 березня 2021. м. Рівне. С. 64 – 68.
4. Майбородіна Н., Герасименко В. Математична обдарованість і лідерство: сучасний науковий дискурс і освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 14–19 лютого 2024 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024.с. 601 – 606.

Майдан А. Г.,
вища категорія,
вчитель англійської мови,
Комунальний заклад загальної середньої освіти
«Ліцей №2 Хмельницької міської ради»,
majdananzela32@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається застосування методу проєктного навчання в контексті STEM-освіти на уроках англійської мови. Досліджуються можливості інтеграції наукових, технологічних, інженерних та математичних аспектів у процес вивчення англійської мови. Акцентовується увага на практичних методах застосування проєктного навчання, таких як створення мультимедійних проєктів, дослідження актуальних глобальних проблем, а також використання технологій для розвитку комунікативних навичок.

Ключові слова: STEM-освіта, проєктне навчання, англійська мова, інтеграція, критичне мислення, технології, комунікативні навички, мультимедійні проєкти, міждисциплінарний підхід, глобальні проблеми.

Abstract. The article examines the application of the project-based learning method in the context of STEM education in English lessons. The possibilities of integrating scientific, technological, engineering and mathematical aspects into the process of learning English. The emphasis is on practical methods of applying project-based learning, such as creating multimedia projects, researching current global problems, as well as using technologies to develop communication skills.

Key words: STEM education, project-based learning, English, integration, critical thinking, technology, communication skills, multimedia projects, interdisciplinary approach, global problems.

У сучасній освіті важливим напрямом є інтеграція різних методів навчання для створення більш гнучкого, адаптованого до потреб учнів, навчального процесу. Одним із таких ефективних підходів є метод проєктного навчання в контексті STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics – наука, технології, інженерія, математика). Цей метод дозволяє учням розвивати навички критичного мислення, творчості, дослідження та вирішення складних завдань, а також дає змогу інтегрувати знання з різних дисциплін. На уроках англійської мови застосування проєктного навчання в межах STEM-освіти дає можливість не тільки покращити мовні навички, але й сприяє розвитку інших важливих компетенцій, таких як навички роботи в команді, дослідницька діяльність, а також використання сучасних технологій.

Проєктне навчання – це метод, який передбачає виконання учнями комплексного завдання або проєкту, що вимагає інтеграції знань з різних дисциплін і дослідницької діяльності. У контексті STEM цей метод дозволяє

розвивати в учнів навички вивчення реальних проблем за допомогою наукових, технічних, інженерних і математичних підходів [11, с. 3].

У навчанні англійської мови проєктний підхід дозволяє учням працювати над завданнями, які поєднують мовні навички з іншими предметами STEM, таких як наука, технології та інженерія. Це створює можливості для практичного використання англійської мови в реальних ситуаціях та надає учням можливість застосувати знання в контексті, що виходить за межі традиційного вивчення мови [7, с. 24].

Застосовування методу проєктного навчання на уроках англійської мови

1. Інтеграція з іншими предметами STEM: Метод проєктного навчання дозволяє інтегрувати англійську мову з іншими дисциплінами STEM. Наприклад, учні можуть розробляти проєкти, пов'язані з наукою або технологіями, і презентувати їх англійською мовою. Це може бути, наприклад, створення проєкту на тему «Вплив новітніх технологій на навколишнє середовище» або «Інноваційні методи вирішення глобальних проблем».

2. Практичне використання мови в реальних ситуаціях: У межах

проєктного навчання учні можуть працювати над завданнями, які вимагають реального використання англійської мови. Наприклад, при створенні технічних інструкцій, керівництв по використанню різних пристроїв чи розробці інтерфейсів для програмного забезпечення, учні мають використовувати спеціалізовану термінологію та структури, які допоможуть їм не тільки вивчати англійську мову, а й розвивати професійні навички.

3. Створення мультимедійних проєктів: Один із ефективних способів застосування STEM-методів на уроках англійської мови – це створення мультимедійних проєктів, таких як відео, презентації, інфографіки або вебсайти. Наприклад, учні можуть створювати відео, в якому пояснюють наукові принципи або технологічні процеси англійською мовою. Цей процес дозволяє не тільки покращити їхні мовні навички, але й навчитися користуватися різними технологічними інструментами для створення мультимедійного контенту.

4. Групова робота та співпраця: Однією з головних особливостей проєктного навчання є робота в групах, що допомагає учням розвивати комунікативні навички. Під час роботи над проєктами учні повинні активно обговорювати ідеї, обирати стратегії вирішення завдань, створювати спільні продукти, що дозволяє їм практикувати англійську мову в реальних ситуаціях співпраці.

5. Розв'язання реальних проблем: Проєкти, що базуються на реальних проблемах, є важливою складовою STEM-освіти. На уроках англійської мови учні можуть працювати над завданнями, що стосуються глобальних проблем, таких як зміна клімату, енергетичні кризи чи інновації в медицині і використовувати англійську мову для проведення досліджень, обговорень і презентацій [9, с. 52].

Приклади застосування проєктного навчання на уроках англійської мови:

- Проєкт на тему екології та технологій. Учні можуть досліджувати новітні технології, спрямовані на збереження навколишнього середовища, і створити англійськомовну презентацію, в якій будуть описані ці технології. Вони можуть також знімати відео, в якому порівнюють традиційні методи з інноваційними рішеннями.
- Розробка інструкцій для технологічних пристроїв. Завдання полягає в створенні письмових інструкцій чи інфографіки для певного технологічного пристрою або програми. Це дозволяє учням застосовувати технічну термінологію англійською мовою, одночасно розвиваючи їх навички написання та редагування текстів.
- Інтерв'ю з експертами в галузі науки чи технологій. Учні можуть організувати інтерв'ю з фахівцями у галузі STEM (науковцями, інженерами, програмістами) англійською мовою. Вони можуть задавати питання, пов'язані з інноваціями в цих галузях, та записувати інтерв'ю для подальшої презентації класу [3, с. 3].

Переваги використання методу проєктного навчання на уроках англійської мови:

- Інтеграція міждисциплінарних знань: учні мають можливість вивчати мову в контексті інших дисциплін, що допомагає їм краще розуміти, як різні знання можуть взаємодіяти.
- Розвиток навичок критичного мислення: проєктне навчання стимулює учнів шукати рішення складних задач, що допомагає розвивати критичне і аналітичне мислення.
- Мотивація та цікавість: реальні проєкти на актуальні теми сприяють підвищенню мотивації учнів до навчання та дозволяють їм бачити практичне застосування своїх знань.
- Розвиток комунікативних навичок: робота в групах і створення презентацій чи інших продуктів дає учням можливість практикувати англійську мову в різноманітних комунікативних ситуаціях [8, с. 63].

Отже, застосування методу проєктного навчання в контексті STEM-освіти на уроках англійської мови дозволяє значно збагачувати навчальний процес, роблячи його більш інтерактивним, практичним і міждисциплінарним. Це не лише покращує мовні навички учнів, але й допомагає їм розвивати критичне мислення, здатність до вирішення проблем і співпраці, що є важливими компетенціями для успіху в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. STEAM-освіта - світовий тренд, що прийшов до України. Соціальний педагог. 2018. № 8. С. 4-5.
2. STEM-освіта - шлях до майбутнього. Трудове навчання в школі. 2017. № 17. С. 20-23.

3. Бордакова О. М. Вивчення іноземних мов як основа міжкультурної комунікації. Педагогічні науки : збірник наукових праць. Випуск 47. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. С. 94-98.
4. Веніг Н. М. Формування мовленнєвої компетенції старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2001. 16 с.
5. Завалевський Ю. Тренди сучасної середньої освіти: цивілізаційний і національний контекст. Рідна школа. 2016. № 4. С. 3-8.
6. Кікоть Г. В. STEM-освіта як засіб формування критичного мислення учнів на уроках англійської мови. Таврійський вісник освіти. 2019. № 1. С. 62-69.
7. Коваленко О. STEM-освіта: досвід упровадження в країнах ЄС та США. Рідна школа. 2016. № 4. С. 46-49.
8. Патрикеева О. О. Актуальність запровадження STEM-навчання в Україні. Інформаційний збірник для директорів школи та Наукові записки Малої академії наук України. 2017. № 10. С. 8-17.
9. Танцева О. О. Упровадження стем-проектів у навчально-виховний процес: шляхи подолання труднощів. Управління школою. 2018. № 22/24. С. 2-7.
10. STEM-освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/>, сайт Інституту модернізації змісту освіти.
11. Інститут модернізації змісту освіти. Науково – практична конференція «STEM – світ інноваційних можливостей» у рамках IX Міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті» та VI Міжнародної виставки «WorldEdu – 2017». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/?s=STEM>
12. The Journal of STEM Education: Innovations and Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jstem.org/index.php/JSTEM>.

Майструк Наталія Олегівна,
кандидатка соціологічних наук, доцентка,
наукова співробітниця відділу економічної соціології,
Інститут соціології НАН України, Київ, Україна,
mnatalia@i-soc.org.ua

ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІКРИЗИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ІІІ (AL) В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто особливості сучасних глобальних тенденцій, що пов'язані із глобальними ризиками, що виникли внаслідок входження суспільств у інформаційну добу, загострення глобальної конкуренції, напластування криз, конфліктів. Глобальна полікриза розуміється як наслідок балансування суспільств поміж різними кризами та їх напластуванням. Новітні глобальні виклики пов'язані також із розвитком та впровадженням технологій на основі ІІІ.

Summary. The article considers the features of modern global trends associated with global risks arising from the entry of societies into the information age, the aggravation of global competition, the formation of crises and conflicts. Global polycrisis is understood as a consequence of balancing societies between various

crises and their bedding. The latest global challenges are also associated with the development and implementation of technologies based on AI.

Ключові слова: глобалізація, глобальна полікриза, глобальні ризики, інноваційний розвиток, штучний інтелект.

Keywords: globalization, global polycrisis, global risks, innovative development, artificial intelligence.

Сучасний етап глобальних трансформацій характеризується великими «проривами» у науковій та технологічній сферах, а також намаганнями зменшити розриви між різними суспільними формаціями за рахунок впровадження різноманітних інноваційних технологій, що пов'язують людство у єдину глобальну систему, призвів світ до стану, який у науковій літературі отримав назву «полікризи». Вона виникає внаслідок балансування суспільств поміж різними кризами та напластування криз у глобальних системах. Наприклад, технологічні інновації призводять до нових екологічних та соціальних проблем, посилюючи вже існуючі, з одного боку, та потребують нових технологічних рішень або інновацій, з іншого. Намагаючись досягнути максимальних вершин свого розвитку, а також подолати кризові явища, суспільства потрапляють у так звані глобальні пастки, що несуть у собі загрозу знищення людства у цілому. Так, група науковців зі Стокгольмського університету у Швеції провели дослідження, у якому описали чотирнадцять можливих «еволюційних пасток», в які потенційно може потрапити людство. Проблема полягає в тому, що людське домінування призводить до небезпечних наслідків. Зокрема, П. С. Йоргенсен вважає, що люди як біологічний вид неймовірно креативні, здатні впроваджувати інновації та адаптуватися до багатьох обставин, а також співпрацювати у напрочуд великих масштабах. Але ці здібності, як виявляється, мають непередбачувані наслідки. Науковці виділили п'ять глобальних «глухих кутів»: спрощення - системи стають занадто спеціалізованими для адаптації, наприклад, монокультурне сільське господарство; економічне «зростання заради зростання», що шкодить добробуту; перенапруження - використання більшої кількості ресурсів, ніж може дати планета; глобальний поділ – міжнародні конфлікти; зараження інфекціями. Ще п'ять дослідники віднесли до технологічних пасток: прив'язка до ресурсів, зокрема до викопного палива; хімічне забруднення навколишнього середовища; екзистенційні технології (наприклад, ядерна зброя); технологічна автономія; дезінформація. Інші чотири «глухих кути» вчені назвали структурними пастками: недалекоглядність, зосередження на короткострокових економічних вигодах; надмірне споживання товарів, що призводить до великої кількості відходів; розрив із біосферою, активна урбанізація та погіршення стану навколишнього середовища; втрата локального соціального капіталу [1].

Незважаючи на багатовікові зусилля науковців, представників широких кіл громадськості, глобальний світ перебуває у стані все більшої турбулентності, конфліктності, зокрема урізноманітнення військових конфліктів. Тому проблематика криз, глобальних ризиків є однією з провідних на Всесвітньому економічному форумі (ВЕФ) у Давосі. Так, у 2025 році згідно результатам опитування експертів, збройні конфлікти є найбільшим ризиком у 2025 році. Кожний четвертий з 900 експертів з науковців, бізнесу і політики, назвав конфлікти, включаючи війни і тероризм, найбільш серйозним ризиком задля економічного зростання. В цілому, лейтмотивом ВЕФ у 2025 році була проблематика «співпраці в інтелектуальну епоху», оскільки події останніх трьох років в Україні та світі поставили під сумнів ефективність інститутів світового порядку, що виникли після Другої світової війни. Сьогодні світ на межі. Настав час для свіжого погляду на те, як взаємодіяти в умовах блискавичної швидкості, безпекових проблем та стрімкого розвитку інновацій. Війни шкідливі не лише для миру, а й для економічного розвитку, зазначив Б. Бренде, президент та виконавчий директор ВЕФ. Завдяки спільним зусиллям країни можуть подолати технологічні виклики та геополітичну напруженість задля сталого розвитку [3]. Другим за значимістю ризиком, на думку експертів, є екстремальні погодні явища, такі як лісові пожежі, посухи, повені тощо, що вельми негативно впливають на глобальну стабільність. Також велике ризикологічне навантаження мають дезінформація, технологічні загрози, а також негативні наслідки використання штучного інтелекту.

Сучасний етап глобальних трансформацій безпосередньо пов'язаний із зростанням ролі цифрових технологій, розповсюдженням штучного інтелекту, що докорінно змінило життєдіяльність соціуму і індивіда. В цілому феномен штучного інтелекту, проблеми, виклики, що пов'язані з його розвитком та впровадженням наразі знаходяться у центрі уваги світової спільноти, зокрема науковців, ІТ-фахівців, бізнесменів, журналістів, представників громадянського суспільства. Наприклад, Б. Гейтс вважає, що ШІ досі відіграв скромну роль у боротьбі зі зміною клімату. Проте технології значно спростили процес інновацій у цій сфері. На його думку, ШІ допомагає нам моделювати речі в науці: краще розуміти матеріали, каталізатори та те, як виготовляти білки. Штучний інтелект у кожній сфері діяльності прискорюватиме інновації, чи то в медицині, чи в репетиторстві, освіті [5]. Але велика небезпека криється у можливості його використання задля кібератак або політичного втручання. Тому слід звертати увагу на його контрольоване використання, «з добрими намірами». Тобто, доповнюючи людський інтелект, зменшуючи обсяги «рутинної» праці індивіда штучний інтелект за умов дотримання цивілізованих та нормативно врегульованих правил його використання, має багато позитивних характеристик,

що сприятиме збільшенню конкурентоспроможності суспільства. Свідченням тому слугують багатомільярдні інвестиції у цю галузь з боку глобальних гравців. Наприклад, тільки ОАЕ вирішили інвестувати протягом наступного десятиліття 1,4 трл. дол. у США задля розвитку сфер, що пов'язані із штучним інтелектом, а також напівпровідниками, енергетикою та виробництвом. Найбільші технологічні гіганти – Microsoft, Meta, Amazon, Alphabet повідомили про свої витрати на ШІ розмірі \$200 млрд. у 2024 році та наміри їх збільшення у 2025 році. Зокрема, Microsoft планує витратити 80 мільярдів доларів на AI-інфраструктуру у 2025 році.

Україна, не зважаючи на війну, глобальні суперечності, конфлікти, глобальну конкуренцію, спромоглася все ж таки не втратити, а подекуди навіть і покращити свої позиції як у глобальному, так і локальному зрізі. Це відбулося багато в чому завдяки розвитку інформаційного суспільства в Україні, цифрової економіки, глобальних інформаційних технологій, зокрема тих, що пов'язані із штучним інтелектом [6]. Так, завдяки розвитку технологій ШІ у 2024 році вийшла на друге місце серед країн Центральної та Східної Європи за кількістю ШІ-компаній при найменших інвестиціях серед цих країн у цю галузь. Упродовж останніх чотирьох років в Україні з'явилися 34 нові AI-компанії. Найбільш активне впровадження цих технологій спостерігається у сфері бізнесу, маркетингу, охорони здоров'я. Наприклад, декілька кейсів від ідеї до впровадження та масштабування представив Д. Софіна, керівник Міжнародного центру з дослідження і розробок штучного інтелекту WINSTARS.AI, член комітету з розвитку ШІ при Міністерстві цифрової трансформації України, співзасновник ШІ-стартапів у сфері медицини та оборони. Він виділив три основні напрями для впровадження ШІ в медицині, а саме - роботизована хірургія, помічник лікаря, допомога в діагностиці. Згідно доповідачу, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), до 2030 р. прогнозується дефіцит лікарів у світі на рівні 10 млн. осіб, тому ці технології є майбутнім медицини [8]. Сьогодні три найбільші українські AI-стартапи оцінюються у понад \$14,5 млрд, а дві українські AI-компанії стали всесвітньо відомими – Grammarly та People.ai, продуктами яких користуються мільйони людей по всьому світу. Мінцифрою вже профінансовано розвиток понад 65 стартапів в індустрії штучного інтелекту. Зокрема, такі проєкти як 3DLOOK, Lookerz, FlyAgData, elai, Zibra AI та інші у сфері Інтернет-торгівлі, агротехнологій, відеоіндустрії тощо. Загалом Мінцифри прагне, щоб Україна до 2030 року ввійшла до топ - 3 країн світу за рівнем розроблення та впровадження рішень на основі штучного інтелекту в державному управлінні, цифрових послугах та ключових секторах економіки. Задля цього планується розробити національну AI-стратегію та програму інвестування в дослідження та розроблення AI-рішень;

досягнути зростання AI-стартапів мінімум на 50 % щороку; упровадити AI-рішення в пріоритетних сферах: державному управлінні, цифрових послугах, освіті, охороні здоров'я, військових технологіях та ін. [4].

В умовах війни в Україні велике значення мають інноваційні технології, зокрема, із застосуванням ШІ, що дозволили вистояти українському суспільству та посилили його обороноздатність. Так, для стимулювання розвитку оборонних технологій у квітні 2023 року був запущений кластер Brave1. За сім місяців існування він отримав понад 780 заявок від українських стартапів і надав 84 гранти на 1,53 млн. дол. Нові розробки ШІ у сфері оборони можуть бути корисними для проведення успішних військових операцій в Україні, оскільки ШІ може автоматично розпізнавати образи, що зменшує ризик для військовослужбовців та аналізувати дані, що допомагає швидко знаходити інформацію про ворожі дії та приймати точні рішення (наприклад, Skyblue). Також розробки із використанням ШІ мають сприяти покращенню системи управління військами в умовах бойових дій завдяки дуже швидкої обробці великих масивів інформації (наприклад, Mission-Support AI) та дозволяє посилити ефективність використання зброї або розвинути її автономність з мінімальним залученням людини (наприклад, Operational AI) [7].

Отже, Україна в умовах глобальної полікризи та війни намагається проривними темпами сформувати інформаційне суспільство, а також зайняти провідні позиції у світових рейтингах за рахунок розробки та впровадження інноваційних технологій, зокрема із використанням штучного інтелекту. Найбільш активне впровадження цих технологій спостерігається у сфері бізнесу, маркетингу, охорони здоров'я. Разом з цим, пріоритетними напрямками його подальшого використання є державне управління, цифрові послуги, освіта, охорона здоров'я, військові технології та ін. Штучний інтелект (автоматизовані та роботизовані системи) допомагає набагато швидше та ефективніше впоратися з великим обсягом необхідних завдань у короткі терміни, зменшити рутинність праці. Технології, засновані на ШІ останніми роками швидко розвиваються, як у глобальному вимірі, так і в Україні. Разом з цим, неконтрольований розвиток цих напрямів веде до збільшення глобальних ризиків та поглиблення полікризи. Тому актуальними є інтегративні зусилля України щодо нормативно-правового врегулювання розвитку цих сфер, як у світовому масштабі, так і на європейському континенті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Jørgensen P. S., Jansen R. E. V. and others. Evolution of the polycrisis: Anthropocene traps that challenge global sustainability. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2023. November, 13. <https://doi.org/10.1098/rstb.2022.0261>
2. WEF. The Global Risks Report 2025. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>

3. Експерти Давоського форуму попередили про ключову загрозу у 2025 році. <https://hvylya.net/news/305649-eksperty-davosskogo-foruma-predupredili-o-klyuchevoy-ugroze-v-2025-godu> (16.01.2025)
4. Галузеві тренди. Штучний інтелект в Україні: як розвивається галузь. <https://hub.kyivstar.ua/articles/galuzevi-trendi-shtuchnij-intelekt-v-ukrayini-yak-rozvivayetsya-galuz> (14.01.2025)
5. Іванова К. Білл Гейтс назвав глобальну проблему, з якою допоможе боротися штучний інтелект <https://glavcom.ua/techno/hitech/bill-hejts-nazvav-hlobalnu-problemu-z-jakoju-dopomozhe-borotisja-shtuchnij-intelekt-1007309.html> (27.06.2024)
6. Maistruk, N. (2024). Risks of implementation of artificial intelligence (AI) in the condition conditions of globalization: world and Ukrainian trends. In: Exploring Quality of Life Amid Global and Local Transformations. (T. Pokusa, T. Nestorenko, D. Kalita, Eds.): monograph. (s. 556-566). Opole, Poland : Publishing House of the Academy of Applied Science – Academy of Menegement and Administration in Opole. <https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2025/01/Exploring-Qualuty-of-Life-Amid-Global-and-Local-Transformations.pdf>.
7. Пилипів, І. "Війну виграють технології". Як штучний інтелект допоможе перемогти у війні з РФ? <https://epravda.com.ua/publications/2023/12/4/707197> (4.12.2023).
8. AI не ай: реальні кейси ШІ-рішень у сфері охорони здоров'я <https://www.apteka.ua/article/716990> (24.03.2025)

Макєєнко М. С.,

керівник гуртка,

Хмельницький обласний центр краєзнавства,
туризму та екологічного виховання учнівської молоді,

makmaria19890904@gmail.com

КРАЄЗНАВЧИЙ ГУРТОК: ІСТОРИЧНИЙ І ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються сучасні освітньо-педагогічні тенденції розвитку краєзнавчих навичок вихованців гуртка. Проаналізовано ефективні методи, технології та підходи, що сприяють формуванню пізнавального інтересу до рідного краю, розвитку дослідницьких компетенцій та громадянської свідомості. Особливу увагу приділено інтерактивним та проектним методам навчання, використанню цифрових ресурсів та екскурсійної діяльності. Представлено результати практичного дослідження, що підтверджують ефективність запропонованих підходів у краєзнавчій роботі з дітьми

Ключові слова: краєзнавство, гурткова діяльність, освітні тенденції, педагогічні технології, дослідницькі навички, інтерактивне навчання, екскурсійна діяльність.

The article examines modern educational and pedagogical trends in the development of local history skills among club members. Effective methods, technologies, and approaches that foster cognitive interest in the native land, the

development of research competencies, and civic awareness are analyzed. Special attention is given to interactive and project-based learning methods, the use of digital resources, and excursion activities. The results of a practical study confirming the effectiveness of the proposed approaches in local history work with children are presented.

Keywords: local history, club activities, educational trends, pedagogical technologies, research skills, interactive learning, excursion activities.

Навчання, виховання і розвиток – для всіх часів і всіх народів найважливіші педагогічні явища в духовному житті суспільства. Без навчання і виховання неможливий прогрес людства, немислимий розвиток людини. Виховання молоді через краєзнавство – це не лише вивчення історії та культури рідного краю, а й виховання патріотизму, любові до своєї землі, розвитку особистої відповідальності та почуття належності до певної спільноти. Вивчення історії, культури, природи рідного краю допомагає дітям глибше пізнати оточуючий світ і визначити своє місце в ньому. Краєзнавчі навички допомагають гуртківцям краще розуміти навколишній світ, розвивати дослідницьке мислення, здатність до аналізу та узагальнення, формують гармонійно розвинену особистість. Освітньо-педагогічні тенденції в цьому контексті спрямовані на те, щоб залучити вихованців до активної участі в дослідницькій діяльності та сприяти розвитку в них науково-краєзнавчих умінь [1].

У гуртковій роботі за останні роки широкого розвитку набуло застосування тенденцій краєзнавства та його навичок. Гуртками вважаються позашкільні навчальні заклади, де реалізуються освітні програми, що відповідають потребам дітей у розвитку різноманітних навичок, у тому числі краєзнавчих.

Програми гуртків із краєзнавства охоплюють різні аспекти: від вивчення місцевої природи до вивчення історії рідного краю, традицій та обрядів. Позакласна робота гуртків базується на основі спільних принципів навчання і виховання. Разом з тим при організації позакласної, позаурочної роботи краєзнавчого напрямку враховуються такі принципи: · добровільність; масовість позакласної роботи; опора на самостійність, індивідуальність та ініціативу; суспільно-корисна спрямованість і творчий характер. Аналіз процесу становлення і розвитку позакласної роботи з дітьми свідчить про наявність прогресивних досягнень і позитивний вплив на творчий розвиток особистості підлітків. Під час виконання роботи гуртка, діти пробують використовувати у своїх працях новітні матеріали та технології. У процесі позакласної роботи набувають певного розвитку та досвіду, розуміння та сприйняття сучасності, а також у них формується свідомість потреби у суспільстві [2].

Саме педагогічні тенденції, сприяють розвитку краєзнавчих навичок у гуртках:

1. Інтерактивні методи навчання. Використання інтерактивних методів (ігри, робота в малих групах, дискусії, мозковий штурм, гейміфікація, рольові

вправи, проекти) допомагає гурківцям не лише засвоювати знання, але й активно застосовувати їх на практиці. Такі методи заохочують творчість, дослідницьку діяльність і дозволяють створювати проекти, пов'язані з рідним краєм. Саме вони сприяють взаємодії між керівником гуртка та гуртківцями.

2. Інтеграція краєзнавства з іншими дисциплінами. Сучасні освітні тенденції сприяють інтеграції краєзнавчих знань з іншими предметами, такими як історія, географія, література, музика, екологія, образотворче мистецтво. Це дозволяє більш глибоко та всебічно вивчати рідний край, знайомити вихованців з його різними аспектами. Саме інтеграція краєзнавства створює можливості для більш глибокого і всебічного розвитку особистості підлітка та розуміння минулого та сучасності.

3. Практичний підхід до краєзнавства. Сучасні освітні програми все більше акцентують увагу на практичній діяльності учнів. Це можуть бути туристичні подорожі, екскурсії, дослідницька робота на місцевості, створення тематичних проектів, участь у конкурсах і фестивалях, що дозволяють учням не лише отримувати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці. Використання краєзнавчого принципу навчання допомагає всебічно розвивати світогляд гуртківців прищепити їм навички дивитись на світ очима дослідника, розуміти суть явищ. Застосування даного принципу навчання вимагає від керівника гуртка вмілого поєднання різноманітних методів і прийомів навчальної роботи.

4. Залучення місцевих дослідників та експертів. Для більш глибокого пізнання рідного краю до роботи з вихованцями залучаються місцеві історики, краєзнавці, культурні діячі. Це дозволяє учням безпосередньо відчувати зв'язок між минулим і сучасним, дізнатися від людей, які безпосередньо займаються дослідженням історії та культури рідного краю. Спільні дослідження призначені не тільки для отримання корисної та надійної інформації, але і для створення потенціалу участі серед учасників дослідження. Нарощування потенціалу відбувається, коли члени спільноти визначають коло дослідницьких питань, проводять дослідну діяльність і освоюють дослідницькі навички і методи. Члени спільноти вчаться аналізувати отриману ними інформацію, а також вирішують, як саме її використовувати.

5. Використання інформаційних технологій. Інтеграція новітніх інформаційних технологій у процесі краєзнавчої роботи є ще однією важливою тенденцією. Створення мультимедійних проектів, використання географічних інформаційних систем (ГІС), дослідження через Інтернет дозволяють вихованцям отримувати більше інформації та працювати з новими форматами знань. ІТ створюють можливість отримати відомості з різних джерел у зручний спосіб [3].

Краєзнавчі навички формують у вихованців стійке почуття приналежності до своєї спільноти, любов до рідної землі, готовність до захисту та збереження її

природних і культурних цінностей. Вони сприятливо впливають на розвиток патріотизму та національної свідомості, розвиток аналітичного мислення, формування емоційної чутливості та естетичних смаків, удосконалення комунікативних навичок, збереженню та передачі культурної спадщини, розвитку самосвідомості. Крім того, краєзнавчі гуртки допомагають вихованцям розвивати дослідницьке мислення, критичне ставлення до інформації, а також набувати навичок самостійної роботи, планування та організації власних проектів.

Перспективами розвитку краєзнавства в освітньому процесі може стати подальший розвиток краєзнавчих гуртків на основі новітніх освітніх технологій та інтеграції навчальних програм. Зокрема, посилення уваги до екологічного краєзнавства, розвиток міжкультурних ініціатив на основі локальної спадщини, а також використання інтерактивних платформ і віртуальних турів для розширення можливостей дослідження рідного краю [4].

Розвиток краєзнавчих навичок вихованців через позашкільні гуртки є важливим аспектом освітнього процесу, оскільки це не лише сприяє глибшому розумінню рідного краю, а й формує активну, свідому та патріотичну особистість та сприяє формуванню у дітей почуття гордості за рідний край, розуміння його історії, культури та традицій. Враховуючи сучасні освітні тенденції, важливо продовжувати інтеграцію нових методик, залучати сучасні технології та активно працювати з місцевими громадами та фахівцями. Розвиток краєзнавчих навичок у вихованців гуртка є важливим аспектом освітньо-педагогічної роботи. Саме освітньо-педагогічні тенденції, що стосуються краєзнавства, акцентують увагу на інтеграції різних форм навчання, активізації пізнавальної діяльності, а також на використанні інноваційних методик, що відповідають сучасним вимогам освіти. У процесі розвитку краєзнавчих навичок важливу роль відіграють як традиційні, так і новітні методи роботи, серед яких особливе місце займають проектна діяльність, туристичні екскурсії, вивчення місцевих легенд і звичаїв, а також залучення до співпраці з місцевими громадами. У підсумку, краєзнавство не лише розширює світогляд учнів, а й активно сприяє розвитку їхньої творчої та дослідницької діяльності, формуючи у них свідоме ставлення до свого культурного і природного середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Педагогіка краєзнавства: Примітки щодо методичних аспектів організації краєзнавчої роботи з учнями. І. Іванова, «Педагогічні засади розвитку краєзнавчих навичок», Київ, 2018.
2. Краєзнавство в контексті сучасної освіти: Книга про тенденції розвитку краєзнавства в освітніх закладах. М. Петров, «Краєзнавчі тенденції в освітньому процесі», Харків, 2020.
3. Іванова, О. В. Використання краєзнавчих методів у вихованні учнів гуртка. Журнал педагогічних наук, 2021, 12(3), С. 45-52.

4. Коваленко, Л. В. Інноваційні підходи до розвитку краєзнавчих навичок у позашкільній освіті. Освітні технології та педагогіка, 2022, 9(5), С. 33-40.
5. Смирнова, Н. С. Теоретичні та практичні аспекти розвитку краєзнавчих навичок у вихованців позашкільних навчальних закладів. автореферат дисертації. Київ, 2020.
6. Гончарук, А. О. Методика краєзнавчої роботи в гуртках: посібник для педагогів. Київ: «Освітній світ», 2019.
7. Освітньо-методичний портал МОН України (<https://mon.gov.ua/>): статті і методичні матеріали, які стосуються розвитку краєзнавчих навичок у навчальних закладах.
8. Проект «Краєзнавчий клуб» в рамках Всеукраїнської мережі позашкільних закладів. Програма реалізації, 2022.
9. Програма гуртка «Моя рідна земля: краєзнавчий напрям» для позашкільних закладів освіти. Розроблено на основі державних стандартів освіти, 2020.

Максімов Є. Л.,

Фомінова Л. Д.,

*вчителі англійської мови, вищої категорії,
КЗЗСО «Ліцей №17 Хмельницької міської ради»*

м. Хмельницький, Україна

melukr@gmail.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНІВ

Анотація та ключові слова: У статті розглянуто сучасні підходи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів. Обґрунтовано необхідність створення сприятливого освітнього середовища для підтримки та розвитку талантів. Проаналізовано теорію множинного інтелекту Говарда Гарднера, як одну з ключових у диференційованому навчанні. Окрему увагу приділено використанню компетентнісного підходу та інтеграції сучасних методик навчання, зокрема проєктного та STEM-навчання на уроках англійської мови.

Ключові слова: інтелектуальна обдарованість, сучасні освітні підходи, множинний інтелект, проєктне навчання, міжкультурна компетентність, творчий потенціал.

Annotation. The article explores modern approaches to the development of students' intellectual giftedness. The necessity of creating a favorable educational environment to support and nurture talents is substantiated. Howard Gardner's theory of multiple intelligences is analyzed as one of the key concepts in differentiated learning. Special attention is given to the use of a competency-based approach and the integration of contemporary teaching methods, particularly project-based learning and STEM education in English language lessons.

Keywords: intellectual giftedness, modern educational approaches, multiple intelligences, project-based learning, intercultural competence, creative potential.

Сучасний світ вимагає від освіти не лише передачі знань, а й розвитку компетентностей, що допоможуть учням адаптуватися до швидких змін. Особливої уваги потребують обдаровані діти, які мають високий рівень інтелектуального розвитку та здатність до творчого мислення. Водночас ці учні потребують спеціальних методів навчання, що сприяють максимальному розкриттю їхніх здібностей.

Один із яскравих способів пояснити концепцію обдарованості – це притча «Магазин можливостей». Вона показує, що здібності не даються в готовому вигляді, а потребують розвитку – подібно до насіння, яке потребує догляду. Це підкреслює важливість навчального процесу як середовища для розвитку талантів.

Теоретичні засади розвитку інтелектуальної обдарованості:

1. Теорія множинного інтелекту Говарда Гарднера

Говард Гарднер (1983) запропонував теорію множинного інтелекту, яка змінила підхід до розуміння здібностей людини. Він виділив вісім основних типів інтелекту:

1. Лінгвістичний – здатність оперувати словами, висловлювати думки усно та письмово.
2. Логіко-математичний – уміння аналізувати, розв'язувати задачі, мислити абстрактно.
3. Візуально-просторовий – здатність мислити образами та добре орієнтуватися у просторі.
4. Тілесно-кінестетичний – управління тілом, моторика, вираження емоцій через рух.
5. Музичний – чутливість до ритму, звуків, гармонії.
6. Міжособистісний – здатність розуміти інших людей, ефективно взаємодіяти.
7. Внутрішньоособистісний – розуміння власних емоцій, саморефлексія.
8. Натуралістичний – здатність аналізувати природу, екологічне мислення [1].

Застосування цієї теорії в освітньому процесі дозволяє використовувати різні методи навчання, що відповідають здібностям кожного учня.

2. Компетентнісний підхід у роботі з обдарованими дітьми

Сучасні дослідження підкреслюють важливість компетентнісного підходу, що передбачає:

- розвиток особистісних якостей відповідно до вимог сучасного суспільства;
- урахування індивідуальних особливостей учнів;
- забезпечення умов для зростання творчого потенціалу та мотивації до навчання.

Обдаровані діти потребують не лише глибоких знань, а й розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту та комунікативних навичок.

Сучасні підходи до навчання обдарованих учнів.

1. Проєктне навчання (Project-Based Learning, PBL)

Проєктне навчання є ефективним способом розвитку творчого потенціалу

обдарованих учнів. Це методика, що базується на дослідженні реальних проблем і пошуку їхнього вирішення.

На уроках англійської мови проекти можуть включати:

- створення власного блогу англійською мовою;
- дослідження культурних особливостей англomовних країн;
- організацію дебатів чи конференцій.

2. Використання STEM-освіти

Інтеграція науки, технологій, інженерії та математики (STEM) допомагає учням застосовувати знання на практиці. Наприклад, на уроках англійської мови можна:

- використовувати програмування для створення інтерактивних мовних тренажерів;
- аналізувати екологічні проблеми та представляти рішення у вигляді презентацій.

3. Розвиток міжкультурної компетентності

В умовах глобалізації важливим аспектом освіти є формування міжкультурної компетентності. Це дозволяє учням розуміти особливості інших культур, толерантно сприймати відмінності та ефективно взаємодіяти в міжнародному середовищі.

Методи для розвитку міжкультурної компетентності:

- обговорення глобальних проблем (наприклад, зміни клімату) англійською мовою;
- використання автентичних матеріалів – новин, відео, подкастів;
- міжнародні онлайн-обміни та листування з носіями мови [2].

Розвиток інтелектуальної обдарованості учнів – це складний процес, що потребує інтеграції різних підходів. Використання теорії множинного інтелекту, компетентнісного підходу, проєктного навчання та міжкультурного спілкування створює сприятливі умови для розвитку здібностей учнів [3].

Як і в притчі «Магазин можливостей», освіта не дає учням «готові плоди» знань, а лише насіння, яке вони мають виростити самостійно. Завдання сучасного вчителя – допомогти їм у цьому процесі, створити умови для саморозвитку та самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарднер Г. Теорія множинного інтелекту. – Harvard University Press, 1983.
2. Ковальчук О. Сучасні підходи до навчання обдарованих дітей. – Київ: Освіта, 2020.
3. Проєктне навчання в сучасній школі: методичний посібник. – Харків: Видавництво «Ранок», 2019.
4. Розвиток міжкультурної компетентності в освітньому процесі / Науковий вісник. – Львів, 2021.

Малько Н. О.,
аспірантка кафедри права,
національної безпеки та європейської інтеграції
ННІ «Інститут державного управління»
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
E-mail: malkonata932@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8795-7356

**ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
ДИТЯЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті розглянуто доповнений міжнародний досвід попередження дитячої злочинності в умовах криз і військових дій, зокрема успішні практики ЄС, Ізраїлю, США, Канади, Франції та Бельгії. Показано, що запобігання радикалізації, забезпечення «дружнього до дитини правосуддя» (Child-Friendly Justice), міжвідомча взаємодія у сфері ювенальної юстиції та впровадження програм кібербезпеки здатні знизити ризики злочинної поведінки серед дітей і підлітків. Зазначено актуальність для України, яка зазнає руйнівних наслідків воєнного стану, інтегрувати ці підходи з урахуванням місцевого законодавства, соціокультурних особливостей і наявних ресурсів. Висновки свідчать, що міжвідомча координація, посилення ролі громади і громадських організацій, а також узгоджена політика в освітній і психологічній сферах можуть сприяти більш ефективному захисту прав дітей та створенню цілісної системи протидії дитячій злочинності.

Ключові слова: дитяча злочинність; публічна політика; міжнародний досвід; ювенальна юстиція; раннє втручання; кібербезпека.

Abstract. This article examines the expanded international experience of preventing juvenile delinquency amid crises and wartime, with a focus on best practices from the EU, Israel, the United States, Canada, France, and Belgium. It highlights how counteracting radicalization, ensuring child-friendly justice, promoting interagency collaboration in juvenile justice, and implementing cybersecurity programs can reduce the risk of criminal behavior among children and adolescents. Given the devastating impact of the ongoing war in Ukraine, these approaches are deemed highly relevant, provided they are tailored to local legislation, sociocultural characteristics, and resource availability. The findings indicate that strengthening interagency coordination, enhancing community and NGO engagement, and aligning policies in education and psychology can lead to more effective protection of children's rights and a coherent system to combat juvenile delinquency.

Keywords: juvenile delinquency; public policy; international experience; juvenile justice; early intervention; cybersecurity.

В умовах воєнних дій зростають безпекові виклики для захисту прав дітей, що підвищує актуальність дослідження проблеми попередження дитячої злочинності. Війна дестабілізує соціальні інститути, посилює фактори ризику та

збільшує ймовірність залучення неповнолітніх до правопорушень, особливо дітей без батьківського піклування чи з травматичним досвідом. Адаптація міжнародного досвіду в цій сфері має стратегічне значення для України, сприяючи інтеграції ефективних практик у національну систему публічної політики.

Проблематика дитячої злочинності активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, питання ювенальної юстиції та профілактики злочинності серед неповнолітніх вивчалися у працях В. Голіна, О. Пахомова, І. Корж, а також у дослідженнях міжнародних організацій, таких як UNICEF, ООН та Ради Європи. Зарубіжні підходи до попередження правопорушень серед дітей детально розглянуті у роботах Д. Фаррінгтона, Р. Тремблея, а також у рамках програм ЄС, США, Ізраїлю та інших країн, які демонструють успішні практики зниження рівня дитячої злочинності.

Вивчення міжнародного досвіду попередження дитячої злочинності в умовах криз є важливим для вдосконалення публічної політики України, особливо в умовах війни та соціально-економічних викликів. Принципи «дружнього до дитини правосуддя» (Child-Friendly Justice) розроблені Радою Європи, підкреслюють, що всі процедури – від поліцейських розслідувань до судових слухань – мають бути адаптованими до психологічних особливостей дітей. Дитина має отримувати чітку інформацію про свої права, а спілкування з нею – відбуватися у спокійному, захищеному середовищі, де мінімізується ризик повторної травматизації. В умовах воєнних дій ці принципи дозволяють захистити дитину від надмірного тиску і гарантувати їй підтримку фахівців.

В Європейському Союзі програма «Better Internet for Kids» (BIK) спрямована на забезпечення безпечного цифрового середовища для дітей, створення освітніх платформ, гарячих ліній для повідомлень про кібербулінг і співпрацю з IT-компаніями для розробки безпечних онлайн-просторів [1].

Крім того ЄС впроваджує програми захисту дітей під час міграційних криз, зокрема соціальну адаптацію для дітей-біженців, мобільні команди психологів і міжвідомчу координацію між освітніми, правоохоронними та соціальними службами. Наприклад, позитивний досвід мають Нідерланди та Німеччина, де запроваджуються навчальні хаби для дітей із родин біженців, психологічні консультації та соціальний супровід у тимчасових прихистках. У контексті війни в Україні ці ініціативи можуть бути особливо корисними для запобігання радикалізації та злочинної поведінки серед дітей, які опинилися без належного нагляду або втратили родини.

У деяких європейських країнах (наприклад, Франції, Бельгії та ін.) розвинені програми раннього виявлення ознак радикалізації підлітків та молоді. Вони передбачають тренінги для вчителів, щоб ті могли розпізнати зміни в

поведінці учнів і вчасно передати інформацію соціальним чи психологічним службам. У Франції програми боротьби з радикалізацією включають заходи щодо раннього виявлення та запобігання радикалізації серед молоді. Уряд Франції запровадив заходи, такі як національний план «Prevent to Protect», який спрямований на запобігання радикалізації та включає заходи щодо підвищення рівня освіти та підвищення стійкості молоді до радикальних ідей. Також, Міністерство Національної Освіти Франції бере участь у цих заходах, щоб підвищити рівень освіти та запобігання радикалізації серед учнів [3].

Своєю чергою у Бельгії роль вчителів у запобіганні радикалізації розглядається як важливий аспект. Вчителі беруть участь у проєктах, таких як "Mindb4ACT", який спрямований на підвищення їхньої підготовки до виявлення ознак радикалізації серед учнів та надання їм необхідної підтримки [6]. Крім того, у Бельгії діє мережа підтримки CAPREV, яка надає індивідуальну підтримку потенційно радикалізованим особам і включає мобільні освітні команди для допомоги студентам та вчителям у кризових ситуаціях [7]. Хоча це дещо інший аспект, у контексті збройних конфліктів і воєнного стану така практика може зменшити ризики входження підлітків до злочинних угруповань або екстремістських рухів.

Ізраїль має унікальний досвід у захисті дітей під час збройних конфліктів і терористичних загроз. Основні заходи включають створення кризових центрів для дітей, які пережили травматичні події, інтеграцію програм психологічної підтримки в систему освіти (наприклад, «School Resilience Program»), проведення навчань для педагогів та батьків щодо розпізнавання симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у дітей. Ізраїльська модель базується на принципах міжвідомчої співпраці, коли освітні, медичні та правоохоронні органи працюють у тісній координації для забезпечення безпеки дітей і запобігання правопорушенням з їх сторони [2].

У США діє програма «NetSmartz», розроблена Національним центром зниклих і експлуатованих дітей (NCMEC), яка орієнтована на навчання дітей розпізнавати загрози в інтернеті, профілактику грумінгу та кібербулінгу, а також проведення тренінгів для правоохоронців [5].

У Канаді програма «Be Web Aware» підвищує обізнаність дітей щодо безпечного користування інтернетом через партнерство шкіл, поліції та соціальних служб [4].

В умовах воєнного стану Україна стикається з викликами, що підвищують ризики дитячої злочинності та девіантної поведінки. Узагальнення й адаптація світових тенденцій та зарубіжного досвіду попередження дитячої злочинності (зокрема, прикладів із ЄС, США, Канади, Ізраїлю, а також окремих ініціатив із Франції та Бельгії) може стати вагомим підґрунтям для формування цілісної та ефективної публічної політики щодо попередження правопорушень серед дітей і підлітків.

В Україні доцільно удосконалити координацію між спеціалізованими органами ювенальної юстиції, правоохоронцями, соціальними службами та закладами освіти, розробити єдині процедури обміну інформацією та створити «єдині вікна», де фахівці різних відомств можуть спільно ухвалювати рішення. Залучення цих структур є необхідною умовою для своєчасного виявлення ризикової поведінки дітей та надання їм психосоціальної підтримки (Resilience Programs в Ізраїлі).

Відповідно до рекомендацій Ради Європи, всі процедури – від поліцейних розслідувань до судових слухань – мають бути адаптовані до психологічних особливостей дитини по принципу «дружнього до дитини правосуддя» (Child-Friendly Justice). В умовах війни цей принцип дозволить мінімізувати вторинну травматизацію, забезпечивши дитині доступ до адвокації та психологічного супроводу. Крім того, успішні приклади центру Barnahus у скандинавських країнах свідчать, що організація «дитячих кімнат правосуддя» чи «дитячих будинків» (Child's House) допомагає уникнути множинних повторних допитів та ефективно поєднати роботу поліції, психологів і соціальних служб.

В українських реаліях, з урахуванням воєнних дій і можливих посттравматичних станів, доречно розробити подібні навчальні модулі для педагогів і соціальних працівників, аби вони вчасно розпізнавали ризики залучення дітей до екстремістських груп або злочинних угруповань. Саме тому дуже доречно перейняти досвід Франції («Prevent to Protect») і Бельгії («Mindb4ACT»), де створено мережі для тренінгів вчителів і соціальних працівників, підтверджує важливість раннього виявлення ознак радикальних настроїв у дітей і підлітків.

Програми Better Internet for Kids (ЄС) і NetSmartz (США), а також Be Web Aware (Канада) допомагають дітям і батькам підвищувати рівень обізнаності про онлайн-загрози (кібербулінг, грумінг, екстремістські вебсайти). Для України важливо інтегрувати курси з кібербезпеки у шкільну програму, створювати гарячі лінії для повідомлень про інтернет-загрози та посилювати співпрацю з ІТ-компаніями, аби захистити дітей у цифровому просторі.

Світова практика (зокрема, досвід Канадський) доводить ефективність програм менторства, пробації й відновного правосуддя, що передбачають соціально корисні роботи, медіацію й залучення громади до процесу ресоціалізації. Для України, особливо після воєнних травматичних подій, важливо надавати пріоритет психологічній реабілітації та корекційним програмам замість суто каральних заходів.

Набутий у Нідерландах та Німеччині досвід створення навчальних хабів для дітей із родин біженців, мобільних психологічних служб і навчання педагогів щодо роботи з травмованими дітьми може допомогти знизити рівень девіантної поведінки й запобігти криміналізації тих, хто втратив батьків чи житло. В українських громадах з високою концентрацією ВПО доцільно ініціювати

подібні проєкти на засадах багатосторонньої взаємодії (органів влади, громадських організацій, шкіл і міжнародних партнерів).

Дослідивши актуальний міжнародний досвід попередження дитячої злочинності в умовах криз можна відзначити ефективність багатовимірних підходів, що поєднують правові, соціальні та психологічні механізми. Зокрема, важливою складовою є впровадження «дружнього до дитини правосуддя» та міжвідомчої координації, де правоохоронні органи, система ювенальної юстиції, заклади освіти та соціальні служби спільно забезпечують раннє виявлення ризиків та комплексну підтримку дітей. Не менш значущими є реабілітаційні програми, особливо для неповнолітніх, які зазнали травматичного досвіду чи були змушені покинути свої домівки внаслідок військових дій.

Для України, що стикається з викликами воєнного стану, адаптація цих практик має особливу актуальність. Позитивні приклади з ЄС, Ізраїлю та Північної Америки підтверджують, що інтегрований підхід з акцентом на превенції, кібербезпеці, психологічній підтримці й розвиткові правосвідомості дозволяє знизити ризики радикалізації, злочинної та девіантної поведінки серед підлітків. Зокрема, досвід Франції та Бельгії свідчить про необхідність тренінгів для педагогів, котрі мають вміти виявляти ранні ознаки радикалізації й оперативно залучати фахівців.

В Україні слід посилити організаційно-правове підґрунтя і розвиток ювенальної юстиції, надати пріоритет відновним та альтернативним заходам (пробація, медіація, програми наставництва тощо) замість каральних санкцій. Для максимального ефекту потрібна стала міжвідомча взаємодія, уніфіковані процедури обміну інформацією та фінансування, залучення громадських і міжнародних організацій до реалізації профілактичних і реабілітаційних проєктів. Водночас зміцнення психосоціальної підтримки для дітей, які зазнали травм війни або опинилися без батьківського піклування, має стати невід’ємною частиною державної політики.

Інтеграція цих міжнародних практик сприятиме формуванню цілісної, адаптивної системи захисту прав дітей і розвитку безпечного середовища навіть у складних кризових умовах. Розширення ролі громадянського суспільства, вдосконалення законодавства та відповідне ресурсне забезпечення дозволять Україні належно реагувати на загрози війни й соціальних викликів, запобігти злочинній поведінці серед дітей і забезпечити їм сприятливі умови для сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Better Internet for Kids. URL: <https://better-internet-for-kids.europa.eu/en>
2. From Risk to Resilience through Education. URL: <https://en.oranim.ac.il/international-school/programs/summer/from-risk-to-resilience-through-education/>
3. Lahnaït, Fatima. “La lucha contra la radicalización en Francia: de la experimentación a la profesionalización”. Revista CIDOB d’Afers Internacionals, issue 128 (September 2021), pp. 105-129. DOI: <https://doi.org/10.24241/rcai.2021.128.2.105/en>

4. MediaSmarts. URL: mediasmarts.ca.
5. National Center for Missing & Exploited Children. URL: missingkids.org
6. Van der Vet, I. (2020). The role of teachers in prevention of violent extremism and radicalisation in schools: the Belgian experience. Brussels: Institute for European Studies. URL: <https://www.brussels-school.be/sites/default/files/documents/The-role-of-teachers-in-prevention-of-violent-extremism-and-radicalisation-in-school.pdf>
7. Visit of the OSCE PA Ad Hoc Committee on countering terrorism to Belgium URL: <https://www.oscepa.org/en/documents/all-documents/ad-hoc-committee-on-migration/3687-report-on-the-visit-of-the-osce-pa-ad-hoc-committee-on-countering-terrorism-to-belgium-7-9-february-2018/file>

Ірина Марчук,

*директор опорного закладу – навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа I–III ступенів –
дошкільний навчальний заклад – позашкільний навчальний заклад
– гімназія» Асканія-Нова селищної ради Херсонської області*

Анна Жукова,

*PhD, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛІВ ОПОРНИХ ЗАКЛАДІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ КОМПЛЕКСІВ У КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено особливості педагогічної компетентності вчителів опорних закладів навчально-виховних комплексів, які здійснюють свою професійну діяльність в умовах дистанційного навчання. Актуальність теми полягає в тому, що дистанційне навчання стає важливим інструментом у процесі модернізації освіти, зокрема у період кризи. Вивчено основні форми взаємодії учасників навчального процесу під час дистанційного навчання, визначено основні труднощі, з якими стикаються вчителі під час проведення уроків в онлайн-форматі. Зокрема, досліджено аспекти педагогічної майстерності вчителів, що є важливими для ефективного проведення дистанційних уроків. Дистанційне навчання є важливим етапом трансформації освітнього процесу, особливо в умовах глобальних криз і надзвичайних ситуацій. У зв'язку з пандемією та війною, коли фізичні обмеження заважають організації навчального процесу, нові технології стали необхідністю. Дистанційне навчання, яке спирається на інтернет-технології та електронні платформи, дозволяє продовжувати навчальний процес навіть під час значних зовнішніх потрясінь. Інтерактивні платформи, такі як Zoom, Google Classroom, а також месенджери, стали основними засобами для забезпечення ефективної комунікації між вчителями та учнями, що дозволяє продовжувати навчання навіть за умов військових або інших надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: педагогічна діяльність, дистанційне навчання, дистанційна освіта, освітня система, технології дистанційного навчання, опорний заклад освіти, онлайн-навчання.

The article examines the peculiarities of pedagogical competence of teachers of basic institutions of educational complexes who carry out their professional activities in the conditions of distance learning. The relevance of the topic lies in the fact that distance learning is becoming an important tool in the process of modernising education, in particular during the crisis. The main forms of interaction between participants of the educational process in distance learning are studied, the main difficulties faced by teachers when conducting lessons in the online format are identified. In particular, the aspects of teachers' pedagogical skills that are important for the effective delivery of distance lessons are investigated. Distance learning is an important stage in the transformation of the educational process, especially in the context of global crises and emergencies. Due to the pandemic and the war, when physical restrictions hinder the organisation of the educational process, new technologies have become a necessity. Distance learning, which relies on Internet technologies and electronic platforms, allows the learning process to continue even during significant external shocks. Interactive platforms such as Zoom, Google Classroom, and messengers have become the main means of ensuring effective communication between teachers and students, which allows them to continue learning even in military or other emergency situations.

Keywords: pedagogical activity, distance learning, distance education, educational system, distance learning technologies, hub educational institution, online learning.

Одним із глобальних процесів сучасності є інформатизація суспільства, зокрема впровадження інноваційних технологій у сферу освіти. Сфера освіти відображає ці трансформації, активно впроваджуючи нові технології навчання. Одним із таких інструментів є дистанційне навчання, яке стало необхідним у умовах війни, економічних труднощів та обмежень, зокрема через пандемію COVID-19. Це дозволяє продовжувати навчання, забезпечуючи безпеку учнів і педагогів. В Україні дистанційне навчання стало важливим напрямом освітнього процесу, особливо в умовах війни та окупації. Важливою частиною цього процесу є педагогічна компетентність вчителів, яка визначає ефективність онлайн-навчання. Вчителі повинні володіти навичками роботи з цифровими технологіями та вміти організовувати навчальний процес у нових умовах. В умовах, коли країна перебуває в стані війни, дистанційне навчання стає особливо важливим інструментом, що забезпечує безперервність освітнього процесу. У зв'язку з розвитком освітньої системи, створенням опорних закладів та необхідністю адаптації до нових умов, дистанційне навчання отримало нову актуальність. Це змушує педагогів та учнів адаптуватися до інноваційних форм організації навчання, коли традиційні методи виявляються неефективними або недоступними через обмеження та фізичні загрози.

Метою статті є дослідження особливостей педагогічної діяльності вчителів опорних закладів навчально-виховних комплексів у рамках дистанційного навчання. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання: визначити основні аспекти педагогічної діяльності вчителів опорних закладів під час дистанційного навчання; проаналізувати основні труднощі, з якими стикаються вчителі в умовах дистанційної освіти; дослідити форми та методи, що використовуються вчителями для вдосконалення педагогічної майстерності в умовах онлайн-навчання.

У ході дослідження ми використовували теоретичні та емпіричні методи, зокрема методи спостереження, опису, порівняння, узагальнення та аналізу. Також було проведено онлайн-опитування серед педагогічного складу опорного закладу, яке дозволило з'ясувати основні форми взаємодії між учасниками навчального процесу під час дистанційного навчання.

У результаті дослідження було встановлено, що дистанційне навчання в Україні набуло значного поширення завдяки адаптації навчальних закладів до нових реалій. Педагоги мають адаптуватися до нових умов, опановуючи онлайн-платформи, інтерактивні методи навчання та інші технології. Установлено, що вчителі використовують різні форми комунікації з учнями, такі як месенджери, відеоконференції, електронну пошту та спеціальні навчальні платформи, зокрема Google Classroom. Психологічний аспект дистанційного навчання є важливим для забезпечення комфортного навчального процесу. Учні можуть відчувати ізоляцію, стрес або тривогу, що негативно позначається на їхній здатності до навчання. Вчителі, зокрема в умовах війни, повинні не лише надавати навчальні матеріали, але й забезпечувати підтримку та стежити за емоційним станом учнів. Важливою складовою педагогічної діяльності в умовах дистанційного навчання є вміння створити довірливу атмосферу, сприяти розвитку комунікації між учнями та надавати необхідну емоційну підтримку через онлайн-заняття, чати, відео- чи голосові повідомлення

У ході онлайн-опитування було зібрано дані про найпоширеніші інструменти та методи, які використовуються для організації навчання та оцінювання досягнень учнів. Зокрема, найбільш популярними інструментами для зв'язку є:

Тип зв'язку	Відсоток використання
Месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp)	90,2%
Відеозв'язок через Zoom, Skype	63,5%
Спеціальні навчальні програми (Google Class)	55%
Електронна пошта	75,5%

Для оцінювання результатів навчання вчителі активно використовують самостійні письмові роботи (90,5 %), тестування на онлайн-платформах (91 %), а також захист проектних робіт (88,5 %). Завдяки наданим можливостям та

технологіям дистанційне навчання, безумовно, стане однією з основних форм організації освіти в майбутньому, особливо в умовах швидких змін у світі. Проте для його подальшого розвитку необхідно подолати низку викликів. Зокрема, потрібно вирішити питання технічної інфраструктури, підвищити цифрову грамотність педагогів і учнів, а також забезпечити рівний доступ до онлайн-ресурсів для всіх категорій учнів. Одним із важливих напрямків розвитку є інтеграція дистанційного навчання з традиційними методами, що дозволить створити змішану форму навчання, яка буде максимально ефективною в сучасних умовах.

Проведене дослідження показало, що організація педагогічної діяльності в умовах дистанційного навчання є складним і багатогранним процесом. Вчителі опорних закладів, незважаючи на труднощі, продовжують працювати і вдосконалювати свою педагогічну майстерність. Дистанційне навчання дозволяє забезпечити рівний доступ до освіти, проте потребує від педагогів високої компетентності в роботі з цифровими технологіями та вміння ефективно організовувати навчальний процес в онлайн-форматі. Педагогічна діяльність вчителів під час дистанційного навчання включає в себе нові підходи до організації уроків, мотивації учнів і оцінювання результатів. Оскільки дистанційне навчання відбувається в основному через онлайн-платформи, вчителі повинні адаптувати традиційні методи викладання до цифрового середовища. Це означає, що вчитель повинен бути готовим до використання мультимедійних ресурсів, відеоуроків, інтерактивних вправ, а також організації групових проєктів через інтернет. Важливим є також розвиток навичок управління часом і організації самостійної роботи учнів.

Особливо важливим є розв'язання проблем дистанційного навчання в умовах окупації та війни. Оскільки учасники освітнього процесу повинні адаптуватися до нових умов і технологій, важливо продовжувати вивчення проблем дистанційного навчання та пошук шляхів для їх вирішення.

Стаття висвітлює важливість та особливості педагогічної діяльності вчителів опорних закладів в умовах дистанційного навчання. Сучасна ситуація в Україні вимагає від педагогів нових підходів, щоб забезпечити високий рівень освіти, навіть в умовах війни та обмежень. Таким чином, дистанційне навчання стало необхідною відповіддю на нові виклики в освітньому процесі, зокрема в умовах війни та кризових ситуацій. Педагогічна діяльність вчителів опорних закладів, які працюють у цих умовах, вимагає постійної адаптації до нових технологій та методик. Важливо, щоб педагоги не лише володіли цифровими інструментами, але й розвивали свою професійну компетентність, зокрема в аспектах психологічної підтримки учнів. Успішне впровадження дистанційного навчання в Україні потребує комплексного підходу, орієнтованого на розвиток

навчальних ресурсів, а також підвищення кваліфікації педагогів і забезпечення рівного доступу до освітніх можливостей для всіх учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамова І., Головачук Т. Дистанційне навчання: сучасний погляд і переваги та проблеми. Витоки педагогічної майстерності. 2012. № 10. С. 4–6.
2. Гетта В.Г., Єрмак С.М., Джевага Г.В., Шульга О.М., Повечера І.В., Носовець Н.М., Коляда А.М. Дистанційне навчання: дидактика, методика, організація: монографія. 2017. 286 с.
3. Гончарук В.В., Гончарук В.А. Дистанційне навчання у контексті викликів сьогодення. International scientific and practical conference “Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning”: conference proceedings. 2021. С. 104–107.
4. Дутчак І. Інноваційні форми роботи в закладах освіти в умовах воєнного стану. Проблеми освіти. 2023. № 1 (98). С. 280–298.

Мар'яненко Л. В.,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
Lmarianenko@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗКРИТТЯ ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБДАРОВАНОГО УЧНЯ

Анотація. У статті розкрито сучасні підходи до розуміння сутності понять креативності й творчості. Встановлено диференціацію між поняттями «творчість» і «креативність»: перше виступає як процес і результат, друге – як суб'єктивна детермінанта творчості, а результатом креативного процесу є формування особистості. Описуються результати статистичної обробки даних емпіричного дослідження креативності старшокласників. Надається характеристика обдарованості як психологічного феномену. Вказується на рівні обдарованості, надається психологічна характеристика обдарованого учня, описуються проблеми обдарованої дитини у взаємодії із соціумом, а особливо – із школою традиційного навчання, де превалює авторитарний стиль спілкування вчителя з учнями. Надаються рекомендації вчителям щодо розвитку пізнавально-творчого потенціалу обдарованих учнів.

Ключові слова: креативність, творчість, обдарованість, творча особистість, учень, дослідження креативності, рівні обдарованості, обдарований учень, взаємодія між вчителем і обдарованим учнем, вплив негативної взаємодії, демократичний і ліберальний стилі спілкування, розвиток потенціалу.

Annotation: The article reveals modern approaches to understanding the essence of the concepts of creativity and creation, as well as individual giftedness. Common features and fundamental differences between these concepts are characterized. Differentiation between the concepts of "creativity" and "creation" has been established: the first is a process and a result, the second is a subjective determinant of creation, and the result of the creative process is the formation of a personality. The results of statistical data processing of empirical research on creativity of high school students are described. The article describes giftedness as a psychological phenomenon. The level of giftedness is indicated, the psychological characteristics of a gifted student are given, the problems of a gifted child in interaction with society, and especially with a school of traditional education, where the authoritarian style of communication between the teacher and students prevails, are described. The results of empirical research on the impact of negative interaction between the teacher and students: gifted, average, weak are offered. Recommendations are given to teachers regarding the development of the cognitive and creative potential of gifted students.

Key words: creativity, creation, giftedness, creative personality, student, creativity research, levels of giftedness, gifted student. Interaction between a teacher and a gifted student. The impact of negative interaction. Democratic and liberal communication styles. Development of potential.

Актуальність. Творчо обдаровані учні більшою мірою, ніж їхні ровесники зі звичайним рівнем розвитку, відчують негатив у педагогічній взаємодії та взаєминах з однолітками, вчителями і батьками, що зумовлено їхньою підвищеною чутливістю до соціальної дійсності. Тому різні негаразди у спілкуванні з іншими людьми можуть суттєво позначитися на реалізації творчого потенціалу таких дітей. Визначальним джерелом розвитку дитини є її найближче оточення – зокрема, сімейне та шкільне середовище. Відмітною рисою рекомендацій, розроблених на підставі наукових досліджень у цій галузі, є потреба в ґрунтовному вивченні психологічних особливостей обдарованості дитини і створенні сприятливих умов і в школі, і в родині, що дають змогу розкривати та розвивати її неординарні особливості, захищати від можливих небезпек у різних сферах життєдіяльності, які можуть перешкоджати її творчому розвитку. Такий підхід, на нашу думку, особливо важливий в нинішніх умовах посилення в обдарованих дітей проблем у сфері соціалізації та адаптації до традиційних методів навчання, складнощів у зовсім непростій взаємодії з однолітками, вчителями, батьками і примноження особистісних проблем, пов'язаних з неординарністю обдарованих і надзвичайно обдарованих дітей.

Гіпотетичне припущення: Емпіричним шляхом встановлено, що базою пізнавально-творчого потенціалу особистості є креативність, а найважливішим у феномені креативності є любов до знань, далі за рагнковою кореляцією має значущість уява (це суто творча характеристика), потім, третім рангом слідує за значимістю складність як інтелектуально-творча мотиваційна характеристика,

а вже четвертий ранг значущості має схильність до ризику як особистісна характеристика, що властива особистості, наділеній такою якістю, як креативність. Крім цього, як засвідчує кореляційний аналіз, креативність учня у навчально-пізнавальній діяльності базується на логіко-математичному та інтерперсональному видах інтелекту (за теорією множинного інтелекту Ховарда Гарднера), тобто креативність учня розвивається на базі логічно-математичного і інтерперсонального видам множинного інтелекту, тобто креативний учень володіє математичними і лідерськими здібностями. Щоб не допустити блокади пізнавально-творчого потенціалу і розумової обдарованості учня, необхідним є психологічний супровід, що полягає у цілеспрямованому вихованні в обдарованих учнів самодетермінації, зокрема і бажано – світоглядної самодетермінації, що має забезпечити гармонійний розвиток особистості і здібностей, зокрема – такої якості як креативність.[9;10] Емпіричним шляхом нами було виявлено, що пізнавально-творчий потенціал відрізняється від вже сформованих творчих здібностей, оскільки він може не розкритися, а заблокуватися. Пізнавально-творчий потенціал має психологічну структуру, ключовими складниками пізнавально-творчого потенціалу є: 1) особистісний потенціал (соціальний інтелект, цілісність і зрілість особистості), 2) творчі здібності, 3) пізнавальна мотивація, 4) самореалізація у навчанні, 5) любов до знань, тяжіння до пізнання; 6) морально-етична самодетермінація; 7) превалювання мотивації успіху над боязкістю невдач; 8) сформованість мислительних операцій та розумових вмінь. [12;13]. Отже для розкриття пізнавально-творчого потенціалу обдарованої дитини слід цілеспрямовано розвивати складники креативності і також складники самого пізнавально-творчого потенціалу, слідкувати, аби вони не були заблоковані.

Креативність як внутрішня умова розкриття пізнавально-творчого потенціалу обдарованої особистості.

Слідуючи логіці нашого дослідження, доцільно розкрити і глибше проаналізувати поняття «креативність». Уперше термін «креативність» вжив психолог Д. Сімпсон у 1922 році. Учений вважав, що креативність – це здатність людини відмовитись від стереотипних способів мислення, здатність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку походження ідей у процесі мислення [16, с. 120–131; 17].

«Креативність» як окреме поняття виділив Дж. Гілфорд у 50-ті роки ХХ століття. За оцінками Р. Стернберга, усього лише 0,5% наукових статей (із 1975 року по 1995 рік) мали стосунок до проблеми креативності. Однією з причин такої ситуації була неточність у визначенні поняття «креативність» і відсутність методики її діагностування. Дж. Гілфорд вважав, що креативність – це здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення. Саме після

публікації його робіт, у яких він визначає різницю між двома типами мислення – конвергенцією і дивергенцією, концепція креативності набула широкої популярності і її почали активно опрацьовувати. Дж. Гілфорд вважав основою креативності такі операції мислення, як перетворення і дивергенція. Дивергентним у психології називають альтернативне мислення, що відбувається у супереччю причинно-наслідковим зв'язкам. Дж. Гілфорд розглядав креативність як природний творчий потенціал особистості. У якості параметрів креативності учений виділяв такі властивості мислення, як швидкість, гнучкість, оригінальність, проблемність, гіпотетичність, ірреальність, фантастичність, удосконалювання предмета дослідження.

Е. Торренс вважав, що креативність є загальною особливістю особистості, що впливає на її творчу продуктивність, незалежно від сфери докладання її активності. Е. Торренс запропонував модель креативності, яка містила три фактори: *швидкість* (продуктивність), *гнучкість*, *оригінальність*. Головним критерієм креативності він уважав не якість результату, а характеристики й процеси, що активізують творчу продуктивність. Згідно з концепцією «теорії інтелектуального порогу» Е. Торренса, інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, тобто немає креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю. Ф. Баррон акцентував у креативності здатність вносити щось нове в досвід, а М. Воллах – здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання завдань або постановки нових проблем [22, с. 500].

На думку психологів М. Волаха і Н. Когана, креативність – це не тільки творчий, але й інтелектуальний потенціал водночас, тобто це основа когнітивно-творчого потенціалу особистості, оскільки творчість та інтелект щільно пов'язані і на рівні якості особистості, і на рівні цілісного пізнавального процесу [16, с. 120–131; 17].

Р. Стернберг вважає, що креативність є процесом деталізації творчого продукту та надання йому конкретної предметної форми. За теорією креативності цього науковця, розвиток творчої активності особистості забезпечується наявністю таких взаємопов'язаних компонентів: 1) здібності, що поділяються на синтетичні (уміння по-новому бачити проблему, дивергентне мислення), аналітичні (уміння аналізувати й оцінювати ідеї), практично-контекстуальні (уміння знаходити абстрактним ідеям практичне застосування); 2) знання, спираючись на які людина може перейти до творчої діяльності, креативно використовуючи теоретичні відомості на практиці; 3) мислення (дослідники наголошують, що найважливішим для творчості є «законодавчий» стиль, спрямований на власні закони руху й розвитку думки); 4) особистісні якості, серед яких найважливішими є уміння долати перепони й невпевненість, виправдано ризикувати; 5) мотивація, що допомагає людині зосередитися на

творчій роботі; 6) навколишнє середовище, оскільки без підтримки середовища креативність не може виявитися і розвиватися [25, с. 99–124].

Незважаючи на значну кількість емпіричних досліджень, концептуальної ясності щодо поняття «креативність» дотепер немає. Усе частіше в науковій літературі використовують поняття «креативність» як синонім до слова «творчість». Проте варто зауважити, що творчість і креативність – це різні поняття [4, с. 47–54].

Український учений В. О. Моляко визначає креативність як здібність, що відображає глибинну можливість людей створювати оригінальні цінності, приймати нестандартні рішення. Він виділяє сім ознак креативності: оригінальність, евристичність, фантазію, активність, сконцентрованість, чіткість, чутливість до проблем [15, с. 25]. Науковець вважає однією з основних якостей креативної особистості прагнення до оригінальності, до нового, заперечення звичного, а також високий рівень знань, уміння аналізувати явища, порівнювати їх, стійкий інтерес до певної роботи, порівняно швидке та легке засвоєння теоретичних і практичних знань у цій галузі, систематичність і самостійність у роботі. Отже, В. О. Моляко визначає креативність як глибинну особистісну властивість, що виражається в оригінальній постановці проблеми, наповненій особистісним змістом [15, с. 25–31].

У процесі дослідження ми скористалися такими методиками: «Діагностика особистісної креативності» Ф. Вільямса [1; 2], методика Г. Гарднера «Види інтелекту», методика Р. Райана й Е. Десі «Види каузальної орієнтації» [18, с. 66–71; 19].

Оригінальний Креативний тест Ф. Вільямса містить три частини. Перша частина представлена самооцінковим субтестом-опитувальником, котрий призначений для вимірювання особистісних властивостей та поведінкових характеристик, що пов'язані з креативністю (50 тверджень, на які учень має дати відповідь, обравши її з-поміж запропонованих). Обробка результатів здійснюється за чотирма шкалами: допитливість, уява, складність (чутливість або схильність до вибору складних завдань), схильність до ризику. Ми проводили у своєму дослідженні саме цю частину тесту, тобто опитувальник [1; 2].

Для уточнення діагностичного критерію «Креативність» ми провели емпіричне обстеження учнів багатьма методиками, і до результатів обстеження застосовували статистичне оброблення, зокрема кореляційний аналіз. [9;10]

Зовнішні чинники, що впливають на пізнавально-творчий потенціал обдарованих учнів.

Слід зазначити, що вплив методів навчання та типів педагогічної взаємодії (позитивної і негативної) на пізнавально-творчий потенціал обдарованих учнів може проявлятися в тому, що можна як розкрити творчий потенціал обдарованих учнів, так і заблокувати його.

Вельми значущими для розуміння природи обдарованості людини є дослідження Дж. Гілфорда, Р. Кеттелла, Дж. Рензуллі, К. Роджерса, Р. Д. Стернберга, Дж. Фельдх'юсена, К. Хеллерайн. Особливий інтерес у цьому аспекті викликають і напрацювання українських дослідників В. О. Моляко, О. І. Кульчицької, Л. О. Музики, Д. О. Корольова, Р. О. Пономарьової-Семенової та ін.

Більшість зарубіжних і вітчизняних психологів дотримуються думки, що творчими людьми із блискучими успіхами не народжуються, а стають. Обдаровані люди з різних галузей демонструють схожі особистісні якості, що дає підстави для припущення, що саме особистість, а не особливості діяльності чи соціальних впливів є центром високих досягнень.

У видатних людей, тобто тих, хто розкрив свій потенціал і досяг вершин у своїй творчості, упродовж усього життя не згасає творчий вогонь. Вони, незважаючи на жодні перешкоди, зберігають бажання творити.

На сьогодні не тільки психологія, але й педагогіка включилася у проблему розвитку обдарованих: наука працює над створенням спеціальних програм навчання обдарованих.

Обдаровані й талановиті діти вирізняються своїми психологічними якостями, а саме: працездатністю, наполегливістю, працелюбністю, ентузіазмом у роботі, схильністю до ризику, інтуїцією, самоповагою.

Варто роз'яснити, чим відрізняються талант і обдарованість. Для обдарованих дуже важливою рушійною силою є мотив досягнення успіху. А складником успіху є серйозне ставлення до праці. Якщо для звичайних людей робота найчастіше є тяжкою повинністю, то для творчих людей це надзвичайне задоволення. У роботі вони знаходять радість і втіху, і працювати 16–18 годин на добу для них – норма.

Реалізація ідей, досягнення мети забезпечується надзвичайною силою волі. Талановиті люди ніколи не здаються, досягаючи мети. Реальна обдарованість, на відміну від потенційної, виявляється у справі, в результатах. Розкриття потенціалу пояснюється так: можна мати прекрасні ідеї, що так і залишаться прожектами. Лише в тому випадку, коли людина може реально втілити свої ідеї у життя, розвиває талант, можна стверджувати, що творчий потенціал розкрився і примножується. Ентузіазм, з яким працюють талановиті, творчо обдаровані учні, межує з надзвичайною емоційністю. Поступово, в міру дорослішання, ентузіазм створює харизму їхньої особистості.

Майже усім креативним учням властива схильність до ризику, без чого успіху часто не досягнути. Е. Торренс, досліджуючи творчу обдарованість, дійшов висновку, що схильність до ризику формується таким вихованням, за якого обдарована дитина має можливість самостійно вирішувати свої проблеми.

Наведемо загальні характеристики, притаманні обдарованим дітям. По-перше, творчі особистості мають оптимістичний погляд на життя, у них відчувається сила Я і повага до себе. Ця самоповага закріплюється, починаючи з дитинства, завдяки першим успіхам. По-друге, буремний дух, критичність мислення, схильність до руйнування старого, бачення нового. Творчі особистості прокладають нові стежки, працюють за своїм баченням справи. По-третє, інтуїція – найважливіша якість розвитку розуму творчо обдарованих учнів. Інтуїція проявляється в тому, що обдаровані учні мають можливість охоплювати різноманітні варіанти рішення проблем, здатні до широких узагальнень, можуть, як то кажуть, за деревами побачити ліс. Інтуїція – це голос Божий в серці людини, дивні передчуття, інсайт.

О. І. Кульчицька виокремила також і риси творчої діяльності обдарованих учнів. Це оригінальність і новизна творіння; значний обсяг створеного; ретельність у його оформленні; наполегливе прагнення робити результат своєї праці надбанням людей. Отже, розвиток і розкриття потенціалу прокладається через самореалізацію, через такі процесуальні супроводи творчості, як мотиваційне забезпечення творчої праці, інтерес до певного виду діяльності, захопленість нею. Часто вони не люблять відвідувати школу, мають свої особисті інтереси, неконформні, занурені в себе, мають надзвичайно високу чутливість, вміють ставити перед собою чітко визначену мету. Але вони не самодостатні без визнання оточення, і тому відчують загострену потребу в увазі з боку інших людей. Якщо оточення не зрозуміє обдаровану дитину, наприклад, учителі не роздивляться творчого учня (навіть коли він не бажає вчити їхній предмет) то можна легко втратити обдаровану дитину, особливо, коли в учня ще не сформовані такі охоронні якості, як наполегливість, самостійність, самодетермінація, самоактуалізація [3].

Високообдарованим дітям більшою мірою властиві високі інтелектуальні здібності – надчутливість до знань, інтерес до дивергентних завдань, висока концентрація уваги. Їх вирізняють неабиякі креативні здібності: оригінальність, продуктивність й асоціативність мислення. Високообдаровані діти мають феноменальну пам'ять, високу здатність до швидкого засвоєння знань, виявляють інтелектуальний інтерес [20].

Творчо обдаровані учні нерідко вимушені обирати між, з одного боку, стримуванням своїх досягнень та прийняттям однолітками, а з другого – реалізацією власного потенціалу та самотністю. Причому дівчата більшою мірою схильні заперечувати свою обдарованість та віддавати перевагу добрим міжособистісним стосункам [21, с. 223–245; 23, с. 247–256].

Обдарована особистість у соціумі часто або придушується, або експлуатується. Психологічні дослідження останніх років показали, що розвиток

обдарованої дитини може бути загальмований на будь-якому етапі шкільного життя. Тому творчий потенціал обдарованого учня, його продуктивні здібності розвиваються здебільшого стихійно і не завжди використовуються у процесі навчання. Взаємини творчо обдарованої дитини з однолітками і дорослими – через незвичність самої дитини – значною мірою визначають історію її життя і тим самим формують її особистість. Нерідко особливий пізнавальний розвиток відбувається в якомусь сенсі завдяки іншим сферам. Звідси спілкування з однолітками у сфері особистісних інтересів займає у багатьох обдарованих набагато менше місця, ніж у інших дітей того самого віку. У молодшому шкільному віці неприйняття однокласниками та й самими обдарованими дітьми своєї незвичайності (за винятком окремих випадків) зазнає корекції через індивідуальне та групове консультування, роботу в групі. Проте у молодшому підлітковому віці проблема значно ускладнюється внаслідок потужного прагнення обдарованих дітей належати до групи, відповідати вимогам однолітків, що входить у суперечність з посиленням їх переживання несхожості з іншими дітьми. У цьому віці у творчо обдарованих дітей, які мають проблеми у встановленні й підтримці добрих відносин зі своїми однолітками, самооцінка знижується сильніше, нудьга підриває оптимізм та руйнує копінгові вміння, що позначається на внутрішній мотивації до навчання та залученні до школи. Неординарні діти, щоб не стати відкинутими, прагнуть бути «як усі», часто-густо не виявляють себе більш обізнаними чи навіть замикаються у собі. Крім того, високий рівень моральних суджень може призводити до нетерпимості й відсутності розуміння інших людей, зокрема й однолітків, відторгнення, ізоляції, деформації особистості.

О. І. Кульчицька вважала, що обдарованих дітей належить шукати, допомагати їм, працювати з ними за індивідуальними програмами, створювати умови для подальшого розвитку їх здібностей.

До основних завдань освіти відноситься створення психологічного середовища творчого (або дослідницького) типу, яке забезпечує безумовну можливість прояву та розвитку потенційних здібностей школярів. Характерними ознаками організації такого освітнього середовища є трансформованість, варіативність і поліфункціональність предметного простору.

Провідними методами навчання стають пошукові, проблемні, евристичні, інтерактивні, дослідницькі, проєктні тощо. Це створює можливості для формування в обдарованих дітей дослідницької позиції як особистісної якості й дослідницької діяльності, що забезпечує самостійне відкриття світу дитиною і стає передумовою досягнення нею високих результатів в інтелектуальній та творчій діяльності на пізніших етапах життєвого шляху.

Як уже було зазначено, саме «особливо обдарованим дітям» складно спілкуватися з іншими людьми. А швидке випередження однолітків позначається на їхньому соціальному та емоційному розвитку, тоді як у другої

групи обдарованих дітей «звичайної обдарованості» (або «високої норми») проблем у спілкуванні навіть менше, ніж у звичайних учнів. Та все ж неординарні особливості цих дітей можуть сприйматися оточенням як навмисне бажання виділитися, що, у свою чергу, може викликати несхвалення вчителів і глузування однолітків. І якщо у дитячому садку формальне навчання не перебуває на першому плані, то, звичайно, цей досвід не має для обдарованих дітей яскраво вираженого негативного забарвлення. Тому перші класи початкової школи можуть стати руйнівними для розвитку обдарованої дитини, яка буде змушена пристосовуватись до низького загального рівня інших дітей стосовно до неї [24, с. 33–52]. Тим часом відсутність у багатьох педагогів спеціальних навичок взаємодії з обдарованими дітьми зумовлює численні соціально-психологічні проблеми. Зокрема, це може призводити до дезадаптивної поведінки (асоціальної чи агресивної) як реакції на практику недобррозичливого ставлення та недовіру до обдарованих дітей ровесників і дорослих, на тривале нехтування важливих потреб обдарованих учнів в активності, демонстрації своїх можливостей, лідируванні в навчанні. Можлива і протилежна реакція дитини на придушення її природних проявів та потреб – апатичність, відсутність інтересу до дружніх контактів тощо.

Учитель, як творець освітнього середовища, має виступати ключовою постаттю у створенні комфортних умов для всебічного прояву дитячої обдарованості та цілеспрямованого її розвитку. Здатність до професійного співпереживання обдарованому учневі, обрання адекватної тактики реагування на ті чи інші його прояви, здатність до діалогічного спілкування та підтримувальних взаємин – важливі складники психолого-педагогічної компетентності вчителя. Прийнятий в авторитарній педагогіці активний односторонній вплив необхідно замінювати взаємодією, у підґрунті якої лежить співпраця педагога і учнів. Основними складниками їхньої спільної діяльності виступають доброзичливі взаємини, взаємоприйняття, професійна підтримка та довіра, тобто демократичний стиль спілкування має замінити авторитарний.

К. Роджерс, розробляючи теоретичну і практичну базу гуманістичного навчання як розвивального, запропонував психотерапію підтримувальних стосунків, що сприяє саморозкриттю творчого потенціалу учнів. Учитель, домагаючись самоактуалізації учнів, запобігає розвитку в них заздрощів і гордощів. Варто особливо зацентувати на тому, що на першому місці для розв'язання педагогічних задач гуманістичні психологи ставлять саме позитивну міжособистісну взаємодію. Оскільки міжособистісна взаємодія може бути як позитивною, так і негативною, гуманістична психологія вважає припустимою у навчанні тільки позитивну взаємодію. Міжособистісна позитивна взаємодія характеризується тим, що вона не заважає особистісному розвитку учнів, а

сприяє йому. У процесі позитивної взаємодії вчителя з учнями, на думку К. Роджерса, в учнів має підвищуватися самоповага стосовно сфер: взаємодії з учителями, власної зовнішності, міжособистісної компетентності, академічної успішності. За таких психологічних умов учні збільшують обсяг читання, підвищується рівень їх мислення, досягається більша спонтанність їх самовираження, покращується самодисципліна, тобто попри їх особистісного розвитку відбувається становлення вищих рівнів пізнавальної діяльності: самостійного і навіть творчого. У творчо обдарованих учнів за умов гуманістичного навчання набагато підвищується рівень їх творчих досягнень [7, с. 27–32; 8; 6, с. 191–199; 5, с. 217–227; 11; 12].

Висновки:

1. є базою когнітивно-творчого потенціалу особистості, найважливішим у цьому феномені є любов до знань, далі за ранговою кореляцією має значущість уява (це суто творча характеристика), потім за третім рангом слідує за значущістю складність як інтелектуально-творча мотиваційна характеристика, а вже четвертий ранг значущості має схильність до ризику як особистісна характеристика, що властива творчій особистості. Крім цього, як засвідчує кореляційний аналіз, креативність учня базується на логіко-математичному інтелекті й міжособистісному інтелекті, тобто схильності розв'язувати логіко-математичні задачі й налагоджувати позитивну міжособистісну взаємодію з дітьми під час розв'язання спільного пізнавально-творчого завдання. Часто обдаровані діти не досягають вагомих результатів у зрілому віці, і їхня обдарованість зникає до того, як вони досягають зрілості. Тому для креативних дітей, з метою запобігання блокаді їхньої обдарованості, необхідний психологічний супровід, який полягає у вихованні в них самодетермінації, зокрема і бажано – конструктивної самодетермінації, яка забезпечить гармонійний розвиток особистості і здібностей, а також і цілеспрямованому розвитку складових креативності, і складових самого пізнавально-творчого потенціалу - це сприятиме розкриттю когнітивно-творчого потенціалу і подальшого розвитку креативності розумово обдарованих учнів.

2. Творчо обдаровані учні більшою мірою, ніж їхні ровесники зі звичайним рівнем розвитку, відчують негатив у педагогічній взаємодії та взаєминах з однолітками, вчителями і батьками, що зумовлено їхньою підвищеною чутливістю до соціальної дійсності. Тому різні негаразди у спілкуванні з іншими людьми можуть суттєво позначитися на реалізації творчого потенціалу таких дітей. Адже визначальним джерелом розвитку дитини є її найближче оточення – зокрема, сімейне та шкільне середовище. Відмітною рисою рекомендацій, розроблених на підставі наукових досліджень у цій галузі, є потреба в ґрунтовному вивченні психологічних особливостей обдарованості дитини і

створенні сприятливих умов і в школі, і в родині, що дають змогу розкривати та розвивати її неординарні особливості, захищати від можливих небезпек у різних сферах життєдіяльності, що можуть перешкоджати творчому розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дослід 2. Діагностика особистісної креативності.
[URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/160/25.pdf>.]
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир. Вид-во Рута, 2006. 320 с.
3. Мар'яненко Л. В. Особливості формування вчителем творчого компоненту пізнавальної діяльності учня з позиції гуманістичної психології. Український психолого-педагогічний науковий збірник. Львів. ГО «Львівська педагогічна спільнота». 20 (20). 2020. С. 47–54.
4. Мар'яненко Л. В., Пушкарська Л. П. Розкриття когнітивно-особистісного потенціалу учнів у гуманістичному навчанні. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології Г. С. Костюка НАПН України, 2021. С. 217–227.
5. Мар'яненко Л. В. Карл Роджерс про формування творчості учнів у навчанні. Емпіричне дослідження впливу взаємодії в системі «вчитель-учень» на творчість учнів. Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності : матеріали ХХІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції 24 травня 2022 року / за ред. В. О. Моляко. Київ. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. С. 191–199.
6. Мар'яненко Л. В. Деструктивний вплив негативної взаємодії на особистісний розвиток учня в системі «вчитель-учень». Нова українська школа: психологічні проблеми : збірник тез наукових доповідей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 23 червня 2022 року) / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. С. 27–32.
7. [URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732745>.]
8. Мар'яненко Л.В. Емпіричне дослідження креативності учнів старших класів. Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (Київ, 23-26 травня 2024 року). Київ, Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 640 с. С. 344-353.
9. [<https://lib.iitta.gov.ua/741254/>, https://iod.gov.ua/ua/naukovi-zahodi/materiali-provedenih-zahodiv/60_naukovo-praktichniy-onlayn-seminar-obdarovaniist-metodi-diagnostiki-ta-shlyahi-rozvitku]
10. Мар'яненко Л. В., Пушкарська Л. П., Скальська Л. О. Розвиток пізнавально-творчого потенціалу обдарованих учнів. Обдаровані діти – скарб нації! : матеріали V Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 23–26 жовт. 2024 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. 1604 с. С. 865 – 876.

11. [https://iod.gov.ua/ua/naukovi-zahodi/materiali-provedenih-zahodiv/64_v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya--obdarovani-diti---skarb-naciyi-]
12. Мар'яненко Л. В., Пушкарська Л. П. Пізнавально-творчий потенціал особистості учня. Психологічні ресурси розвитку особистості в умовах невизначеності освітнього простору : збірник матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 жовтня 2024 р.). Київ. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 116–126.
13. [URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743257>]
14. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ : Знання УРСР, 1989. С. 25–31.
15. Павленко В. В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал] / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Вип. 11. С. 120–131. Житомир, 2016.
16. [URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25862/1/%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB.%E2%80%99..PDF>]
17. Сердюк Л. З. Самодетермінація психологічного благополуччя особистості: монографія / Л. З. Сердюк, І. В. Данилюк, В. В. Турбан, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.]; за ред. Л. З. Сердюк. Київ – Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. С. 66–71.
18. [URI: https://lib.iitta.gov.ua/729023/3/Serdjuk_Monography.pdf]
19. Сисоєва С. О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 404 с.
20. Чудакова О. М. Творчо обдаровані діти в освітньому просторі: проблема взаємодії. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : матеріали всеукраїнської конференції з міжнародною участю (31 травня 2018 року, Київ) / за ред. С. Д. Максименка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. С. 247–256.
21. Barron F., Harrington D. M. Creativity, Intelligence and Personality. *Annual Review of Psychology*. 1981. V 32. P. 498–507. С. 500.
22. Peterson J. S., Moon S. M., Pfeiffer S. I. Counseling the Gifted. *Handbook of Giftedness in Children: Psychoeducational Theory, Research, and Best Practices*. Ed. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 2008. P. 223–245.
23. Robinson N. M. The Social World of Gifted Children and Youth. *Handbook of Giftedness in Children: Psychoeducational Theory, Research, and Best Practices* / Ed. S.I. Pfeiffer. New York: Springer Science+Business Media, LLC, 2008. P. 33–52.
24. Taylor C. W. Various Approaches to and Definitions of creativity / R. J. Sternberg (Ed.). Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988. P. 99–124.

Matviienko L. H.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Germanic and Ukrainian Philology,
Poltava State Agrarian University,
lgdziuba@ukr.net

MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY AND SELF-PRESENTATION IN THE DIGITAL SPACE

In today's digital environment, the development of creativity and effective self-presentation is becoming increasingly important, especially for students of philology. Teachers of higher education institutions should use innovative methods that contribute to the development of these skills, which are necessary for the successful professional realisation of graduates. This article discusses modern pedagogical approaches to the development of students' creativity and self-presentation in the digital space with examples of application in philological disciplines.

Project-Based Learning (PBL)

Project-based learning is an effective way to develop creative thinking and self-presentation, as it is based on active problem-solving. It involves comprehensive training that includes research, analysis, idea generation, development of an implementation plan and presentation of results. Students learn how to work with information, use modern digital tools and present their developments to an audience. Project-based learning promotes deeper learning and the development of critical thinking skills [2]. It helps students to develop skills of cooperation and effective communication in a team. In philological disciplines, this method can be used to create interactive language courses, multimedia presentations, or develop electronic dictionaries. For example, students of a translation studies course can develop a bilingual glossary using online platforms (Lexonomy, Sketch Engine). In linguistic disciplines, you can organise the creation of a mapping of the dialectal features of a region using digital maps (Google My Maps). In literary studies, a possible project is to create a virtual museum of a writer or an interactive presentation of his or her career (Prezi, Canva). Project activities help students build a portfolio that will be useful for employment.

Digital Storytelling

Digital storytelling is a method that combines traditional storytelling with multimedia technologies. It develops not only communication skills but also the creative potential of students, encouraging them to experiment with different content formats. In the process of digital storytelling, students create video stories, interactive presentations, podcasts or animations. This allows them to develop skills

in scriptwriting, editing, working with graphic editors and sound design. The method promotes the integration of different types of art and technology, which makes learning more interesting and effective [5]. For example, in a course on the history of literature, students can create video essays about the lives and works of writers. In linguistics, interactive illustrated stories can be developed to explain linguistic phenomena (StoryJumper, Book Creator). In audiovisual translation, students can work on creating subtitles for training videos. In addition, digital storytelling contributes to a better understanding of intercultural communication, as students can explore the cultural aspects of the language environment. This approach allows not only to develop creativity but also to learn effective self-expression.

Gamification in the educational process

Gamification uses game elements to increase student motivation. This can include a system of rewards, levels, competitions, or interactive tasks that make learning more fun [3]. Through the use of gamification, students are more actively engaged in the learning process as competition and game elements increase their interest. Instructors can use gamified quiz platforms such as Kahoot or Quizizz to allow students to answer questions in a game-like environment. For example, in stylistics courses, language battles can be organised where students have to find the best translation of a certain text. In literary studies, you can use role-playing games where students play the roles of characters and analyse their motives. A system of badges and certificates for successful completion of tasks in foreign language courses is also effective. Gamification creates an additional incentive to learn, forming a positive attitude towards the educational process in students.

Media literacy and digital rhetoric

Media literacy involves the ability to analyse, evaluate and create information content in the digital environment. It is an important skill for philology students who work with texts and media resources. It allows them to be critical of information, recognise manipulation and fake news, and use media effectively in their professional work [1]. Digital rhetoric covers the art of effective communication through digital platforms, which helps students develop persuasiveness and argumentation. For example, in a course on media linguistics, you can analyse manipulative strategies in the media, create your own information products and evaluate their impact.

Philological disciplines can integrate this approach through:

- Analysing media texts in stylistics courses.
- Writing blogs and social posts as part of the curriculum (WordPress, Medium).

- Analysing visual rhetoric (analysing advertising texts, political campaigning, etc.).

These skills help students to consciously create content and work with information in the digital environment.

Collaborative learning

Collaborative learning promotes the development of social and communication skills through group work on joint projects. This method helps students learn to work together, think critically and exchange ideas. For example, in translation courses, students can work together to adapt texts in teams using cloud-based technologies.

Formation of a personal brand

Personal brand building is the process of creating a unique image that reflects the student's professional competencies, skills and values. This is especially important in the digital age, when self-presentation plays a key role in career development. Students can use social media, personal blogs and portfolios to showcase their achievements. For example, in journalism courses, they can write opinion columns, and in translation studies, they can create professional case studies with translated texts and analysis. Building a brand helps develop independence, confidence and effective communication skills.

The development of students' creativity and self-presentation in the digital space is a key task of modern pedagogy. The use of project-based learning, digital storytelling, gamification, media literacy, collaborative learning, and personal branding allows students not only to acquire the necessary knowledge but also to develop important skills for their future professional activities. The integration of digital technologies into the educational process helps students adapt to the modern labour market and increases their competitiveness.

REFERENCES:

1. Gee, J. P. (2003). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.
2. Jenkins, H. (2009). Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century. The MIT Press.
3. Koehler, M. J., & Mishra, P. (2009). What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9(1), 60-70.
4. Prensky, M. (2001). Digital Game-Based Learning. McGraw-Hill.
5. Robin, B. R. (2008). Digital Storytelling: A Powerful Technology Tool for the 21st Century Classroom. Theory Into Practice, 47(3), 220-228

Мацука В. М.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту та фінансів,
Маріупольський державний університет,
Київ, Україна,
v.matsuka@mu.edu.ua

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАХИСТУ ТА ПОВЕРНЕННЯ

Анотація. Стаття аналізує проблеми захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, зокрема міжнародно-правові механізми захисту та повернення культурних цінностей. Висвітлено визначення культурної спадщини та основні загрози її знищення в умовах війни. Окрема увага приділена Гаазькій конвенції 1954 року, Конвенції ЮНЕСКО 1970 року та діяльності міжнародних організацій, що займаються охороною культурних цінностей. Також розглянуто механізми реституції та репатріації, а також успішні приклади повернення культурної спадщини, зокрема з Греції, Німеччини та України. Проаналізовано вплив військових конфліктів XX-XXI століття на культурні пам'ятки, зокрема в Сирії, Іраку та Україні. У заключній частині запропоновано шляхи удосконалення міжнародного правового захисту культурної спадщини та використання новітніх технологій для її збереження та повернення.

Ключові слова: культурна спадщина, збройні конфлікти, міжнародно-правовий захист, реституція, репатріація, Гаазька конвенція, Конвенція ЮНЕСКО, культурні цінності, повернення артефактів, технології захисту.

Abstract. The article analyzes the issues of cultural heritage protection during armed conflicts, specifically focusing on international legal mechanisms for the protection and return of cultural valuables. It highlights the definition of cultural heritage and the main threats to its destruction in times of war. Special attention is given to the 1954 Hague Convention, the 1970 UNESCO Convention, and the activities of international organizations involved in the protection of cultural values. The article also examines the mechanisms of restitution and repatriation, as well as successful examples of the return of cultural heritage from Greece, Germany, and Ukraine. The impact of 20th-21st century military conflicts on cultural monuments, particularly in Syria, Iraq, and Ukraine, is analyzed. The article concludes with proposed ways to improve international legal protection of cultural heritage and the use of modern technologies for its preservation and return.

Keywords: cultural heritage, armed conflicts, international legal protection, restitution, repatriation, Hague Convention, UNESCO Convention, cultural values, return of artifacts, protection technologies.

Культурна спадщина є невід'ємною складовою національної ідентичності, що відображає історичні, культурні, релігійні та соціальні цінності народів. Проте під час військових конфліктів вона стає однією з найбільш уразливих сфер, адже руйнування, розграбування та незаконне вивезення культурних артефактів не лише завдають непоправної шкоди конкретним націям, а й

порушують норми міжнародного права. Тому питання її збереження в умовах збройних конфліктів набуває особливого значення, адже воно тісно пов'язане із захистом гуманітарних прав та збереженням історичної й культурної цілісності.

У зв'язку з цим дедалі більшої актуальності набуває вивчення міжнародно-правових механізмів захисту та повернення культурних цінностей. Сучасні збройні конфлікти, зокрема в Сирії, Іраку та Україні, ще раз наголошують на необхідності міжнародної співпраці та створення ефективних заходів для збереження культурної спадщини під час війни. Порушення міжнародних норм не лише завдає непоправної шкоди національним культурам, а й загрожує світовій культурній спадщині загалом.

Ця стаття має на меті дослідити міжнародно-правові інструменти захисту культурної спадщини в умовах війни, а також розглянути механізми повернення викрадених або вивезених культурних цінностей. Окрім того, особлива увага приділяється ролі міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, Інтерпол та інших, у збереженні культурних надбань у період збройних конфліктів.

Культурна спадщина охоплює широкий спектр матеріальних і нематеріальних цінностей, які мають значення для нації або всього людства. До неї належать матеріальні об'єкти, зокрема археологічні пам'ятки, твори мистецтва та історичні будівлі, що є свідченням минулого; нематеріальна спадщина, яка включає мови, традиції, народні ремесла й обряди; архітектурні споруди, монументи й ансамблі, що мають історичну та культурну цінність; а також архівні матеріали, такі як документи, манускрипти та фотографії, що містять важливу інформацію про історію нації. Однак у період збройних конфліктів ця спадщина часто зазнає значних загроз, оскільки може бути пошкоджена, знищена або незаконно вивезена.

Війна є одним із найсерйозніших факторів, що загрожують збереженню культурної спадщини, оскільки бойові дії спричиняють руйнування інфраструктури та історичних пам'яток. Збройні конфлікти нерідко стають причиною масштабних втрат культурних цінностей, що має катастрофічні наслідки для національної ідентичності та історичної пам'яті народів. Пам'ятки культури можуть бути навмисно знищені або випадково пошкоджені під час бойових дій, що призводить до їх часткової або повної втрати.

Серед основних загроз – руйнування культурних об'єктів унаслідок артилерійських обстрілів, авіаударів та вибухів. Відомими прикладами є знищення музеїв у Багдаді під час війни в Іраку, а також руйнування стародавніх пам'яток у Сирії в результаті воєнних дій.

Розграбування культурних об'єктів під час збройних конфліктів є серйозною загрозою для національної спадщини. Музеї, храми та археологічні пам'ятки часто стають мішенню для мародерів, як серед місцевого населення,

так і серед організованих злочинних угруповань, які прагнуть незаконно привласнити артефакти для подальшого продажу на чорному ринку. Це не лише позбавляє народи їхньої культурної спадщини, а й сприяє її руйнуванню, оскільки в процесі нелегального транспортування артефакти зазвичай зазнають пошкоджень через неналежні умови зберігання.

Ще однією поширеною проблемою під час військових конфліктів є незаконне вивезення культурних цінностей. Після окупації територій військовими або терористичними угрупованнями культурні артефакти часто контрабандним шляхом переправляються за кордон для подальшої реалізації на міжнародних ринках. Такий незаконний обіг культурних надбань не лише порушує суверенне право держави на її історичну спадщину, а й значно ускладнює процес повернення викрадених цінностей.

Ці виклики наголошують на необхідності дієвого міжнародно-правового механізму для захисту культурної спадщини в умовах війни. Впровадження та дотримання правових норм на глобальному рівні є важливим кроком у збереженні культурного розмаїття та забезпеченні права народів на їх історію та традиції [1].

Ключовим міжнародним документом у сфері захисту культурної спадщини під час воєн є Гаазька конвенція 1954 року. Вона покликана гарантувати збереження культурних об'єктів, запобігати їх знищенню чи пошкодженню та визначати обов'язки держав щодо їх охорони. Конвенція забороняє цілеспрямовані атаки на культурні пам'ятки, їх знищення, використання у військових цілях, а також передбачає створення національних органів для їхнього захисту [2].

Для підвищення ефективності конвенції було ухвалено два протоколи. Перший протокол (1954 р.) посилює зобов'язання щодо охорони культурних об'єктів, передбачаючи їх реєстрацію та забороняючи використання у військових цілях. Другий протокол (1999 р.) запроваджує додаткові заходи для запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей і передбачає відповідальність за порушення норм конвенції.

Важливу роль у боротьбі з незаконним обігом культурних артефактів відіграє Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, ухвалена 14 листопада 1970 року. Вона спрямована на протидію нелегальному вивезенню та передачі культурних цінностей, що є особливо актуальним у період збройних конфліктів. Конвенція зобов'язує держави-учасниці запроваджувати митний контроль для запобігання незаконному переміщенню культурних об'єктів та передбачає механізми їх повернення. Крім того, документ сприяє міжнародній співпраці у сфері боротьби з нелегальним ринком культурних цінностей, встановлюючи загальноприйняті

стандарти, які допомагають мінімізувати ризики втрат культурної спадщини, особливо у регіонах, що постраждали від військових дій [3].

Окрім Гаазької конвенції та Конвенції ЮНЕСКО 1970 року, існує низка інших важливих міжнародних документів, які сприяють захисту культурної спадщини. Зокрема, значущим є прийнята у 2001 році Конвенція ООН щодо заходів боротьби з незаконною торгівлею культурними цінностями. Цей документ встановлює більш детальні механізми міжнародного співробітництва та передбачає контрольні заходи для протидії незаконному обігу культурних об'єктів.

Важливу роль у цій сфері відіграють також рішення та резолюції, ухвалені в межах діяльності ЮНЕСКО, які звертаються до світової спільноти із закликом посилити заходи для охорони культурної спадщини. Організація встановлює міжнародні стандарти збереження культурних об'єктів у період збройних конфліктів, ініціює міжнародні конференції, форуми та програми, спрямовані на підвищення рівня обізнаності та активізацію міжнародного співробітництва.

Додатково значний внесок у боротьбу з незаконним переміщенням культурних цінностей здійснює Інтерпол. Організація відстежує нелегальні канали торгівлі культурними об'єктами, співпрацює з митними службами та правоохоронними органами різних країн, що сприяє зменшенню ризиків контрабанди та нелегального продажу артефактів.

Крім того, держави взаємодіють із міжнародними структурами, що спеціалізуються на захисті культурної спадщини. Зокрема, Міжнародний комітет Червоного Хреста та Міжнародний центр з вивчення збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) сприяють реалізації програм охорони культурних об'єктів у зонах бойових дій.

Загалом, міжнародно-правові механізми та діяльність спеціалізованих організацій формують потужну основу для ефективного захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, забезпечуючи збереження культурних надбань для майбутніх поколінь.

Важливим аспектом міжнародного правового регулювання є процес повернення культурних цінностей, що дозволяє відновити право держав на їхню національну спадщину, яка була викрадена або незаконно вивезена. У цій сфері використовуються два ключові терміни: реституція та репатріація.

Реституція означає повернення незаконно вивезених або викрадених культурних об'єктів їхнім законним власникам, зокрема тій державі, з якої вони були вилучені. Цей процес базується на принципах справедливості та відновлення законних прав держави на її культурну спадщину, що є невід'ємною частиною національної ідентичності. Реституція відіграє важливу роль у виконанні міжнародних зобов'язань, передбачених низкою міжнародних

документів, зокрема Конвенцією ЮНЕСКО 1970 року. Вона спрямована на відновлення законного статусу культурних цінностей, що має велике значення для збереження історичної та культурної цілісності народів.

Репатріація зосереджена на поверненні культурних цінностей до країни їхнього походження. Це поняття охоплює не лише передачу об'єктів державами, а й участь музеїв та інших культурних установ у цьому процесі. Головною метою репатріації є не лише фізичне повернення артефактів, а й відновлення їхнього історичного та культурного зв'язку з нацією, якій вони належать.

Основними принципами реституції та репатріації є захист прав власності на культурні об'єкти, повага до національної спадщини, міжнародне співробітництво та забезпечення збереження культурних надбань для наступних поколінь [4, с. 45].

Процедура повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей є складною і включає кілька основних механізмів, що діють на міжнародному рівні.

Судові процеси є ключовим механізмом відновлення законних прав на культурні об'єкти. Як міжнародні, так і національні судові інстанції можуть розглядати справи, пов'язані з незаконним вилученням, продажем або переміщенням культурних цінностей. Судові рішення відіграють важливу роль у поверненні артефактів, особливо коли постає питання юрисдикції, доказової бази або виконання міжнародних зобов'язань щодо охорони культурної спадщини. Однак такі процеси часто тривають довго та супроводжуються юридичними труднощами через відсутність єдиних правових норм у цій сфері. Це підкреслює значення додаткових механізмів повернення.

Дипломатичні угоди є ефективним способом врегулювання питань повернення культурних цінностей. Держави можуть укласти двосторонні чи багатосторонні договори, що регулюють процес повернення незаконно вивезених артефактів. Такі угоди зазвичай містять конкретні положення про механізми повернення, а також умови подальшої охорони цих об'єктів після їхнього повернення. Дипломатичний підхід особливо важливий у випадках, коли судові процеси не дають швидкого або ефективного результату.

Санкції можуть застосовуватися для тиску на країни або організації, які не виконують міжнародні зобов'язання щодо повернення культурних об'єктів. Вони можуть включати економічні обмеження, політичні заходи або обмеження у міжнародній співпраці. Санкційна політика часто поєднується з іншими методами, такими як судові позови чи дипломатичні переговори, що підсилює ефективність міжнародних зусиль із повернення культурної спадщини.

У світі є багато прикладів успішного повернення культурних цінностей, що свідчать про ефективність міжнародної співпраці та застосування правових механізмів.

Німеччина є прикладом успішної реституції, зокрема щодо повернення золотих артефактів, які були викрадені під час Другої світової війни. Завдяки активній дипломатичній роботі та міжнародній підтримці значна частина цих цінностей була повернута до країни наприкінці 1990-х років. Це підкреслює важливість міжнародної співпраці та зусиль на рівні урядів у процесі реституції.

Греція протягом багатьох років веде кампанію за повернення мармурових скульптур Парфенона, які були вивезені з Афін у XIX столітті лордом Елгіном. Країна докладає дипломатичних зусиль, проводить публічні кампанії та співпрацює з ЮНЕСКО для досягнення своєї мети. Незважаючи на значний міжнародний тиск та активні переговори, питання повернення мармурів залишається відкритим, що демонструє складність цього процесу на світовій арені [7, с.32].

Україна також має успішний досвід повернення викрадених культурних цінностей. Одним із найважливіших прикладів є повернення скіфського золота, яке після анексії Криму Російською Федерацією опинилося в Нідерландах. Завдяки активній дипломатичній роботі та правовим діям частину цих безцінних артефактів вдалося повернути в Україну. Цей випадок підтверджує ефективність міжнародних правових механізмів і важливість національних зусиль у відновленні культурної спадщини.

Успішні приклади реституції культурних цінностей наголошують на необхідності міжнародної співпраці, застосування правових механізмів та активної дипломатичної діяльності для повернення втрачених артефактів. Водночас вони демонструють складність і тривалість цього процесу, що вимагає подальшого вдосконалення міжнародного законодавства та механізмів захисту культурної спадщини.

Друга світова війна (1939–1945) стала одним із найбільших викликів для культурної спадщини Європи та світу. У цей період значна кількість архітектурних пам'яток, мистецьких творів, архівних документів та інших культурних об'єктів зазнала руйнувань або була незаконно вивезена. Особливого масштабу набуло мародерство та систематичне пограбування культурних цінностей з боку держав-агресорів. Зокрема, нацистська Німеччина здійснювала масове вивезення творів мистецтва, археологічних артефактів та інших культурних скарбів, що мали велике історичне значення.

Після завершення війни міжнародне співтовариство розпочало ініціативу з повернення викрадених культурних об'єктів. Було створено спеціальні комісії, відповідальні за їхній розшук і репатріацію. Однією з ключових організацій, що займалася цим питанням, стала Комісія з повернення культурних цінностей, заснована союзними державами. Завдяки міжнародній співпраці вдалося повернути частину артефактів, зокрема картини, скульптури та археологічні

знахідки. Однак значна кількість культурних об'єктів, зокрема архітектурні пам'ятки, зруйновані під час воєнних дій, була втрачена назавжди.

Балканські конфлікти 1990-х років, зокрема війна в Югославії, завдали значної шкоди культурній спадщині Південно-Східної Європи. У цей період масово знищувалися культурні та релігійні пам'ятки, що стали мішенню етнічних і релігійних конфліктів. Зокрема, у Сараєві було втрачено значну частину історичних та культурних об'єктів, серед яких бібліотеки, музеї та архітектурні споруди. У Косово та інших регіонах масово руйнувалися храми, мечеті та монастирі [8, с. 20].

Міжнародна спільнота, особливо ЮНЕСКО, оперативно відреагувала на ці руйнування. Було розпочато масштабні проекти з відновлення постраждалих об'єктів у співпраці з урядами балканських країн та міжнародними організаціями. Одним із найзначущих проектів став план реконструкції культурної спадщини Сараєва. Крім того, на Балканах запровадили спеціальні механізми для захисту культурних об'єктів, зокрема санкції проти осіб, причетних до знищення пам'яток. Однак, попри ці заходи, значна частина культурної спадщини залишилася втраченою без можливості відновлення.

Збройні конфлікти в Сирії та Іраку, що розгорнулися у XXI столітті, стали серйозним випробуванням для збереження культурної спадщини. У ході бойових дій були зруйновані численні археологічні та історичні пам'ятки, зокрема в таких містах, як Пальміра, Мосул і Алеппо. Окрім того, терористичні угруповання, зокрема «Ісламська держава», цілеспрямовано знищували та розграбовували культурні об'єкти, використовуючи їх для фінансування своєї діяльності. Значна кількість артефактів була незаконно вивезена та продана на чорному ринку, що сприяло поширенню нелегальної торгівлі культурними цінностями.

Ця ситуація створила серйозну загрозу для світової культурної спадщини. Багато артефактів з територій Сирії та Іраку через посередників опинилися в інших країнах, що стимулювало зростання міжнародного ринку незаконного продажу культурних об'єктів. Організації, такі як ЮНЕСКО, Інтерпол та ООН, докладають значних зусиль для відстеження та повернення цих цінностей. Однак складність у виявленні викрадених артефактів, а також політичні та правові труднощі ускладнюють процес їхньої реституції.

Війна в Україні, що розпочалася у 2014 році та значно загострилася у 2022 році, завдала серйозних втрат національній культурній спадщині. Окупація Криму та частини Донбасу супроводжувалася масштабними руйнуваннями історичних пам'яток, музеїв і архітектурних об'єктів, а також незаконним вивезенням культурних цінностей. Зафіксовано численні випадки переміщення артефактів із захоплених територій до Росії, зокрема предметів музейних колекцій та археологічних знахідок, а також навмисне знищення пам'яток архітектури, які є важливою частиною української історії та культури [6, с. 586].

Зусилля щодо повернення викрадених культурних об'єктів зосереджені на дипломатичних ініціативах, правових процедурах та міжнародній співпраці. Україна активно співпрацює з такими організаціями, як ЮНЕСКО та Інтерпол, з метою повернення незаконно вивезених артефактів. Також створено спеціальні робочі групи та моніторингові програми, які займаються фіксацією руйнувань культурних пам'яток та ідентифікацією втрачених об'єктів. Однак, через масштабність руйнувань та складність правових процедур, процес повернення культурних цінностей є тривалим і вимагає широкої міжнародної підтримки та координації.

Таким чином, конфлікти XX-XXI століття, як і раніше, становлять серйозну загрозу для культурної спадщини, що вимагає ефективних міжнародних заходів для її захисту та відновлення. Водночас ці події підкреслюють необхідність зміцнення правових норм та міжнародної співпраці з метою запобігання подальшому знищенню культурних об'єктів і незаконному обігу артефактів.

Попри наявність міжнародних правових механізмів, їхня ефективність залишається обмеженою через низку проблем. Однією з основних є недостатня кількість обов'язкових юридичних норм, що забезпечують комплексний захист культурних цінностей на всіх етапах – від збереження до повернення. Крім того, міжнародні угоди, такі як Гаазька конвенція 1954 року та Конвенція ЮНЕСКО 1970 року, містять недоліки щодо механізмів виконання та моніторингу їх дотримання, що значно ускладнює практичне застосування цих документів. Зокрема, у багатьох країнах немає дієвих правових інструментів для боротьби з нелегальним вивезенням культурних об'єктів, що призводить до недостатнього виконання взятих міжнародних зобов'язань на національному рівні.

Існуючі міжнародні правові механізми потребують суттєвого вдосконалення, щоб забезпечити належний контроль та ефективний захист культурних цінностей в умовах зростаючих загроз.

Однією з ключових проблем сучасного міжнародного правового регулювання є відсутність дієвих санкцій за порушення норм міжнародного права у сфері охорони культурної спадщини. Попри наявність міжнародних конвенцій, порушення положень міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних об'єктів часто не отримують належної реакції від світової спільноти. Чинні санкційні заходи, такі як політичні чи економічні обмеження, недостатньо ефективні для запобігання випадкам мародерства та незаконного переміщення культурних артефактів, які нерідко використовуються для фінансування терористичних угруповань. У зв'язку з цим необхідно запровадити більш жорсткі санкції, які б мали реальний вплив на боротьбу з нелегальним обігом культурних цінностей.

Зокрема, варто розробити нові механізми, що передбачатимуть відповідальність не лише окремих осіб чи держав-агресорів, а й міжнародних структур, які сприяють незаконному переміщенню культурних об'єктів.

Важливим кроком стане введення санкцій проти організацій, причетних до мародерства або незаконного продажу культурної спадщини.

Одним із перспективних напрямків посилення захисту культурних об'єктів є впровадження сучасних цифрових технологій, зокрема створення глобальних баз даних для відстеження переміщення культурних цінностей. Такі бази, що містять детальну інформацію про культурні артефакти (фотографії, опис, технічні характеристики), можуть стати ефективним інструментом у боротьбі з нелегальним ринком. Використання штучного інтелекту сприятиме автоматичному моніторингу та ідентифікації викрадених предметів, а також прогнозуванню можливих шляхів їх незаконного обігу.

Штучний інтелект здатний аналізувати великі масиви даних, виявляти закономірності у переміщенні артефактів та прогнозувати можливі схеми їх контрабанди. Це значно розширює можливості міжнародних організацій, правоохоронних органів та урядів у боротьбі з незаконною торгівлею культурними цінностями.

Ефективне збереження та повернення культурної спадщини потребує комплексного підходу, що включає активну взаємодію між державами, міжнародними інституціями та громадянським суспільством. Такі організації, як ЮНЕСКО, Інтерпол та ООН, повинні відігравати ключову роль у розробці міжнародних стандартів та механізмів, спрямованих на захист культурної спадщини.

На національному рівні держави мають удосконалювати власні програми охорони культурних цінностей, узгоджуючи їх із міжнародними вимогами. Водночас активна участь громадянського суспільства у процесах збереження культурної спадщини є не менш важливою. Це може включати як практичні заходи щодо моніторингу та реставрації об'єктів, так і просвітницькі ініціативи, спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо значення культурних цінностей [8].

Таким чином, посилення міжнародного захисту культурної спадщини є важливою складовою глобальної стратегії збереження культурних цінностей для майбутніх поколінь. Використання сучасних технологій та поглиблення міжнародної співпраці є ключовими факторами у боротьбі з незаконним обігом культурних об'єктів.

У ході дослідження було визначено низку проблем, що знижують ефективність міжнародного захисту культурної спадщини. Попри важливість чинних правових механізмів, вони не гарантують належного рівня контролю, особливо в умовах військових конфліктів та зростання нелегального ринку культурних артефактів.

Серед основних викликів – недосконалість імплементації міжнародних норм у національному законодавстві та брак суворих санкцій за порушення

міжнародного права, зокрема щодо незаконного вивезення культурних цінностей [5, с. 199].

Перспективним напрямом розвитку є використання цифрових технологій, таких як глобальні бази даних та алгоритми штучного інтелекту, що можуть значно покращити процеси моніторингу та виявлення викрадених об'єктів. Водночас успішне вирішення цих проблем потребує активної співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством.

Для підвищення ефективності міжнародного захисту культурної спадщини необхідно посилити контроль за виконанням міжнародних норм, запровадити суворіші санкції за їх порушення, а також активно застосовувати новітні технології для виявлення та повернення викрадених культурних цінностей. Окрім того, слід зміцнювати міжнародну співпрацю, підтримувати ініціативи громадянського суспільства та створювати спеціалізовані правозахисні структури для боротьби з незаконним обігом культурних артефактів.

Отже, для ефективного збереження культурної спадщини необхідний комплексний підхід, що включає вдосконалення правових механізмів, використання сучасних технологій та зміцнення міжнародної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ : Норма права, 2023. 656 с.
2. Гаазька конвенція про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 13.03.2025).
3. Конвенція ЮНЕСКО про заходи щодо заборони та запобігання незаконному вивезенню, передачі та обміну культурних цінностей 1970 року. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_186 (дата звернення: 13.03.2025).
4. Кушакова-Костицька Н., Оганов А. Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини. Філософські та методологічні проблеми права. 2024. № 2 (28). С. 39-47.
5. Лаврентьева В.О., Мацука В.М. Збереження культурної спадщини в умовах сучасних викликів. Перспективи розвитку територій: теорія і практика. поствоєнне відновлення: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, Харків, 14–15 листопада 2024 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2024. С. 198-200. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23799/1/Zbirnik%20tez%202024%20rik%202003.pdf#page=198> (дата звернення: 13.03.2025).
6. Мацука В.М. Туризм та війна: реалії й перспективи відновлення. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина 2. м. Полтава, 30 – 31 травня 2023 р. Полтава, 2023. С.586-587. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/1239/zbirnykberezen2023ch2sekciiya5101.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).

7. Омельченко В. Я., Мацука В. М. Післявоєнне відновлення туризму: досвід Хорватії, Боснії та Герцеговини, Кипру, Ізраїлю, Єгипту, Грузії. Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених 26 вересня 2023 р. За заг. редакцією д.е.н., професора Балабаниць А.В., Київ: МДУ, 2023. С. 30-33.
8. Охорона культурної спадщини в умовах збройного конфлікту. Основні правові аспекти. Управління з питань охорони культурної спадщини. Дніпровська міська рада. URL: <https://heritage.dniprorada.gov.ua/ohorona-kulturnoyi-spadshhyny-v-umovah-zbrojnogo-konfliktu-osnovni-pravovi-aspekty-pytannya/> (дата звернення: 13.03.2025).
9. Matsuka V., Horbashevskaya M. Models of saving cultural heritage: experience of EU and USA. Aranduass. Revista cientifica multidisciplinaria. 2024. Vol. 1, 18-22. URL: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8037> (дата звернення: 13.03.2025).

Мельник Євгенія,
*заступник директора з навчально-виховної роботи
Комунального закладу «Кам'яноярський ліцей»
Чугуївської міської ради Харківської області,
ev.melnik@ukr.net*

МЕДІАОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ

У статті розглядається медіаосвіта як ключовий інструмент формування інформаційної грамотності учнів у сучасному освітньому процесі. Аналізується значення медіаграмотності для розвитку критичного мислення, цифрової безпеки та відповідального ставлення до інформації. Визначено основні методи впровадження медіаосвіти в освітню діяльність закладів освіти, зокрема інтеграцію в освітні предмети, проведення тренінгів і використання цифрових технологій. Особливу увагу приділено ролі педагога у формуванні навичок аналізу медіаконтенту та необхідності професійної підготовки вчителів у сфері медіаграмотності. Доведено, що впровадження медіаосвіти сприяє формуванню відповідального споживання інформації, розвитку комунікативної компетентності та адаптації школярів до сучасного інформаційного простору.

Ключові слова: медіаосвіта, інформаційна грамотність, критичне мислення, цифрова безпека, медіаграмотність, освітній процес, цифрові технології.

Keywords: media education, information literacy, critical thinking, digital security, media literacy, educational process, digital technologies.

Сучасний світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій та глобальною диджиталізацією суспільства. В умовах інформаційного вибуху та зростаючої ролі медіа в житті кожної людини

особливої актуальності набуває питання формування інформаційної грамотності учнів. Виховання критичного мислення, навичок аналізу медіаконтенту та усвідомленого ставлення до інформації стає необхідною складовою сучасного освітнього процесу. У цьому контексті медіаосвіта відіграє ключову роль, сприяючи адаптації школярів до нових викликів цифрової епохи.

Інформаційна грамотність є одним із базових компонентів компетентнісного підходу в освіті. Вона охоплює здатність шукати, аналізувати, перевіряти, критично оцінювати та відповідально використовувати інформацію з різних джерел. Відсутність цих навичок може призводити до маніпуляцій, поширення дезінформації та формування хибних уявлень про реальність. Саме тому важливо впроваджувати медіаосвіту як окремий напрям в освітній діяльності закладів освіти [1].

Одним із основних завдань медіаосвіти є розвиток критичного мислення учнів. У сучасному інформаційному просторі існує безліч джерел, які подають спотворену, суб'єктивну або навіть фейкову інформацію. Учні мають навчитися аналізувати повідомлення, виявляти маніпулятивні техніки, розпізнавати емоційний вплив медіа та формувати власну незалежну думку. Педагогічна практика доводить, що використання інтерактивних методів навчання, дискусій, аналізу реальних медіаматеріалів та моделювання ситуацій значно підвищує рівень інформаційної грамотності школярів.

Інший важливий аспект медіаосвіти – формування культури безпечного використання інформаційних технологій. Діти та підлітки часто є активними користувачами інтернету, але не завжди усвідомлюють ризики, пов'язані з кіберзагрозами, шахрайством, порушенням конфіденційності чи цифровим слідом. Навчання цифрової безпеки, правил поведінки в соціальних мережах, захисту персональних даних та розуміння етичних аспектів онлайн-комунікації має бути невід'ємною частиною освітньої діяльності в школі.

Практичне впровадження медіаосвіти в освітньому процесі може здійснюватися через різні формати. Інтеграція медіаграмотності в освітні предмети, проведення факультативів, організація тематичних тренінгів та майстер-класів, створення учнівських медіапроектів дозволяє ефективно залучати дітей до вивчення цього питання. Особливо важливим є використання сучасних цифрових технологій – онлайн-курсів, інтерактивних платформ, освітніх відеоматеріалів та симуляційних ігор.

Важливу роль у розвитку медіаосвіти відіграє педагогічний колектив. Вчителі мають бути не лише носіями знань, а й медіаекспертами, які розуміють сучасні інформаційні тренди, володіють методиками критичного аналізу контенту та вміють адаптувати освітній процес до умов цифрового середовища. Відповідно, необхідно впроваджувати системну підготовку та підвищення кваліфікації педагогів у сфері медіаграмотності.

Таким чином, медіаосвіта є потужним інструментом формування інформаційної грамотності учнів та важливим напрямом сучасної освітньої діяльності. Вона сприяє розвитку критичного мислення, відповідального ставлення до інформації, цифрової безпеки та комунікативної компетентності школярів. Впровадження медіаосвіти в освітню діяльність закладів освіти є необхідною умовою для підготовки молодого покоління до життя в інформаційному суспільстві, де вміння працювати з даними та аналізувати медіаконтент стає ключовою компетентністю успішної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Онкович Г.В. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку // Нові технології навчання. - № 62. М-ли другого Міжнародного семінару „Навчально-виховне середовище та моральність у ХХІ столітті” / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ – Вінниця, 2010. С.89 – 92.

Мехед О. Б.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри біології,*

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
mekhedolga@gmail.com*

Мехед Д. Б.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри кібербезпеки та математичного моделювання
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
d.mekhed@gmail.com*

Петренко С. М.,

*заступник директора з навчально-виховної роботи,
вчитель вищої категорії
ліцею № 12 м. Чернігова,
petrenkosn12@gmail.com*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИРОДНИЧИХ НАУК, СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І БЕЗПЕРЕРВНОГО НАВЧАННЯ В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

Анотація. Сучасна педагогіка обдарованості вимагає інтегрованого підходу, що поєднує природничу освіту, цифрові технології та наступність навчання на всіх рівнях – від школи до закладів вищої освіти. У статті розглядаються сучасні освітні тренди, що сприяють розвитку здібностей обдарованих учнів у природничих науках. Особливу увагу приділено ролі STEM-освіти, інноваційним комунікаційним технологіям та методам

персоналізованого навчання. Також аналізуються перспективи створення безперервного освітнього середовища для підтримки талановитої молоді. Представлені підходи сприятимуть формуванню конкурентоспроможних спеціалістів у науковій та технологічній сферах.

Ключові слова: педагогіка обдарованості, природничі науки, STEM-освіта, цифрові технології, наступність навчання, персоналізоване навчання, інноваційні методи.

Abstract. Modern gifted education requires an integrated approach that combines natural science education, digital technologies, and continuity of learning at all levels—from school to higher education institutions. This article explores contemporary educational trends that support the development of gifted students' abilities in the natural sciences. Special attention is given to the role of STEM education, innovative communication technologies, and personalized learning methods. The paper also analyzes the prospects for creating a continuous educational environment to nurture talented youth. The proposed approaches will contribute to the formation of competitive specialists in scientific and technological fields.

Keywords: gifted education, natural sciences, STEM education, digital technologies, learning continuity, personalized learning, innovative methods.

Розвиток обдарованості є одним із ключових викликів сучасної педагогіки, оскільки суспільство потребує висококваліфікованих фахівців у природничих та технологічних галузях. Традиційні підходи до освіти часто не забезпечують необхідних умов для розкриття потенціалу обдарованих учнів, особливо у сфері природничих наук. Важливу роль у цьому процесі відіграє впровадження STEM-освіти, цифрових технологій та адаптивних методик навчання, які сприяють розвитку критичного мислення, креативності та дослідницьких навичок.

Забезпечення наступності освіти між гімназіями, ліцеями та закладами вищої освіти є критично важливим для підтримки безперервного розвитку обдарованих учнів. Інтеграція природничої освіти з сучасними технологіями дозволяє створити інноваційне навчальне середовище, яке відповідає викликам XXI століття.

Було проаналізовано сучасні тенденції розвитку педагогіки обдарованості, окреслено перспективи інтеграції природничих наук та цифрових технологій, а також визначено шляхи забезпечення безперервного навчання обдарованих дітей і молоді.

Розвиток обдарованості в сучасному освітньому просторі є пріоритетним завданням, особливо у сфері природничих наук, де необхідно створювати умови для розвитку дослідницького мислення, творчості та інноваційного підходу до навчання. У контексті стрімкого розвитку цифрових технологій та впровадження STEM-освіти зростає потреба у формуванні системи безперервного навчання, що охоплює всі рівні освіти – від загальної середньої до вищої [10, с. 15].

Важливим викликом є забезпечення наступності навчання між гімназією, ліцеєм і закладами вищої освіти, що дозволить ефективно підтримувати обдарованих учнів на всіх етапах їхнього освітнього шляху [5, с. 48]. Водночас впровадження цифрових та комунікаційних технологій у навчальний процес відкриває нові можливості для індивідуалізації навчання, зокрема, шляхом використання адаптивних освітніх платформ, онлайн-курсів та інтерактивних методик [7, с. 403].

Крім того, в умовах воєнного стану в Україні освітній процес зазнав значних трансформацій, що вимагає розробки нових підходів до організації навчання обдарованих дітей, включаючи гнучкі форми навчання, дистанційні технології та адаптацію змісту освіти до сучасних викликів [4, с. 78]. Таким чином, дослідження інтеграції природничих наук, сучасних технологій та безперервного навчання є надзвичайно актуальним і спрямоване на розробку ефективних методик підтримки обдарованих учнів у нових освітніх реаліях.

Аналіз наукових праць свідчить про зростаючу увагу до проблеми розвитку обдарованості в природничих науках та ролі інноваційних технологій у цьому процесі. У роботі Антонової О.Є. та Ващук О.В. [1, с. 176] наголошується на важливості інтегративного підходу у формуванні готовності педагогів до роботи з обдарованими учнями, що є необхідною передумовою ефективного навчального процесу.

Раніше нами [2, с. 73] було запропоновано методику для дослідження рівня понятійного мислення школярів під час вивчення природничо-математичних дисциплін, що є важливим аспектом у формуванні наукового світогляду обдарованих учнів. Також було [3, с. 41] наголошено на необхідності активного залучення студентів до науково-дослідницької діяльності як складової підготовки до соціально-педагогічної роботи, що також відіграє ключову роль у підтримці обдарованої молоді.

Актуальність STEM-освіти та її вплив на розвиток обдарованих учнів розглянуто в методичному посібнику Поліхун Н.І. та співавторів [10, с. 23]. Дослідники зазначають, що інтеграція STEM-компонентів у навчальний процес сприяє розвитку критичного мислення та навичок інноваційної діяльності. Водночас, Ільченко В.Р. та співавтори [5, с. 112] підкреслюють значення інтеграції природничо-наукової освіти в основній школі, що є важливим для формування цілісного освітнього середовища для обдарованих учнів.

Особливу увагу необхідно приділити питанням використання цифрових технологій у навчальному процесі. Дослідження Швидкого А. Л. та співавторів [7, с. 402] свідчать про позитивний вплив інформаційних технологій на навчання учнів, зокрема, у контексті персоналізованого підходу та адаптивного навчання. Крім того, в умовах воєнного стану в Україні відзначається зростаюча роль

дистанційних технологій та гнучких форм навчання, що підкреслюється в науково-методичному збірнику під редакцією С.М. Шкарлета [4, с. 56].

Таким чином, проведений аналіз літератури дозволяє визначити основні напрями розвитку педагогіки обдарованості: впровадження STEM-освіти, використання цифрових технологій, забезпечення наступності освіти та адаптація навчального процесу до сучасних викликів.

У сучасному освітньому просторі розвиток обдарованості набуває нових форм завдяки поєднанню природничої освіти, інноваційних технологій та безперервного навчання. Ця синергія дозволяє створити ефективне освітнє середовище, що сприяє формуванню дослідницького мислення, творчих здібностей та навичок розв'язання складних проблем.

Одним із ключових компонентів такої системи є природнича освіта, яка є фундаментом для розвитку інтелектуального потенціалу учнів. Вивчення фізики, хімії, біології та математики формує аналітичне мислення та сприяє розумінню наукових процесів. Проте традиційні методи навчання часто не відповідають потребам обдарованих учнів, оскільки не забезпечують достатнього рівня індивідуалізації та можливостей для наукового дослідження. Тому важливим завданням є впровадження інноваційних підходів, що сприятимуть глибшому засвоєнню знань [5, с. 48].

Другим важливим аспектом є інноваційні технології, що відіграють вирішальну роль у модернізації навчального процесу. Використання цифрових платформ, віртуальних лабораторій, доповненої реальності та штучного інтелекту дозволяє зробити природничу освіту більш інтерактивною та доступною. Наприклад, завдяки симуляціям у віртуальних лабораторіях учні можуть проводити експерименти, які у звичайних умовах були б неможливими або небезпечними [7, с. 403]. Також варто активно використовувати навчальні платформи, що дозволяють учням працювати у власному темпі, отримуючи персоналізовані завдання та адаптивний зворотний зв'язок [10, с. 23].

Наступність навчання між різними рівнями освіти – від школи до закладів вищої освіти – є третім важливим чинником у розвитку обдарованості. Багато учнів стикаються з труднощами при переході до наступного рівня навчання через невідповідність програм та методик. Для розв'язання цієї проблеми необхідно створювати інтеграційні освітні програми, які забезпечують поступовий перехід від базових знань до глибшого наукового аналізу [2, с. 73].

Одним із перспективних напрямів є розвиток міждисциплінарних дослідницьких проєктів. Поєднання природничих наук, інженерії, програмування та математики дозволяє учням застосовувати отримані знання для розв'язання реальних проблем. Такі проєкти можуть реалізовуватися через наукові конкурси, хакатони, інженерні школи та співпрацю з науковими установами [3, с. 41].

Важливим є й психологічний аспект розвитку обдарованості. Часто обдаровані учні стикаються з емоційним вигоранням через високі очікування з боку суспільства. Тому варто впроваджувати програми наставництва, створювати гнучкі навчальні маршрути та забезпечувати підтримку педагогів, які працюють з такими учнями [4, с. 56].

Таким чином, поєднання природничої освіти, інноваційних технологій та наступності навчання створює умови для розвитку обдарованої молоді. Впровадження STEM-методик, цифрових інструментів, дослідницьких проєктів і менторських програм сприятиме формуванню нового покоління науковців та інноваторів, здатних вирішувати складні завдання майбутнього.

Розвиток обдарованості в природничих науках вимагає комплексного підходу, що поєднує сучасні освітні методики, цифрові технології та безперервність навчання. Одним із ключових інструментів є STEM-освіта, яка забезпечує інтеграцію науки, технологій, інженерії та математики, стимулюючи дослідницькі навички та критичне мислення учнів [10, с. 23]. Використання адаптивних навчальних платформ, інтерактивних симуляцій та віртуальних лабораторій сприяє глибшому розумінню природничих дисциплін і створює умови для персоналізованого навчання [7, с. 403].

Забезпечення наступності освіти між гімназіями, ліцеями та закладами вищої освіти є важливим фактором підтримки обдарованої молоді. Дослідження підтверджують, що систематичний підхід до формування понятійного мислення школярів у природничих дисциплінах значно підвищує їхню академічну успішність [2, с. 73]. Важливу роль відіграє і залучення учнів та студентів до науково-дослідницької діяльності, що сприяє розвитку їхніх творчих здібностей і формуванню професійних компетентностей [3, с. 41].

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології розширюють можливості для дистанційного та змішаного навчання, що особливо актуально в умовах воєнного стану в Україні [4, с. 56]. Використання цифрових інструментів дозволяє створювати інтерактивне освітнє середовище, яке відповідає сучасним викликам та потребам обдарованих учнів [7, с. 402]. Разом з тим, ефективне поєднання традиційних і цифрових методів навчання сприяє формуванню висококваліфікованих фахівців у галузі природничих наук та технологій.

Таким чином, інтеграція природничих наук, сучасних технологій та безперервного навчання є ключовими чинниками розвитку обдарованості. Впровадження інноваційних освітніх стратегій, адаптивних методик і цифрових технологій дозволить створити ефективну систему підтримки талановитої молоді та забезпечити підготовку конкурентоспроможних фахівців для майбутнього.

Для ефективного розвитку обдарованих учнів у природничих науках необхідно створити навчальне середовище, що забезпечує підтримку на всіх рівнях

освіти, інтегрує сучасні технології та сприяє формуванню дослідницького мислення. На основі аналізу сучасних підходів пропонується впровадження низки практичних рекомендацій, що сприятимуть розвитку талановитої молоді. Одним із ключових напрямів розвитку педагогіки обдарованості є впровадження STEM-освіти, що об'єднує природничі науки, технології, інженерію та математику. Важливо запроваджувати комплексні навчальні проєкти, які дозволяють учням застосовувати знання у практичних ситуаціях. Наприклад, можна організовувати заняття у форматі дослідницьких лабораторій, де учні працюватимуть над реальними науковими задачами, експериментуючи з хімічними реакціями, фізичними процесами чи біологічними моделями [10, с. 23].

Також корисно впроваджувати технології 3D-моделювання, робототехніку та програмування у процес навчання. Віртуальні лабораторії дозволяють учням проводити експерименти у безпечному середовищі, що особливо актуально для шкіл із недостатнім матеріально-технічним забезпеченням [7, с. 403].

Однією з основних проблем у розвитку обдарованості є розрив між рівнями освіти. Часто учні, які демонструють високі результати у школі, стикаються з труднощами під час переходу до ліцею чи закладу вищої освіти через відмінності у підходах до навчання. Для подолання цієї проблеми доцільно створити адаптаційні програми, що передбачають поступове ускладнення матеріалу та ознайомлення з методами наукової роботи ще у школі [5, с. 48].

Крім того, ефективною практикою може стати залучення викладачів університетів до роботи з обдарованими учнями у ліцєях і гімназіях, а також організація менторських програм, де старші студенти чи аспіранти допомагатимуть школярам у проведенні досліджень та підготовці до наукових конкурсів [2, с. 73].

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології відкривають широкі можливості для персоналізованого навчання. Онлайн-платформи, такі як Coursera, EdX, Prometheus, можуть доповнювати традиційне навчання, надаючи учням доступ до лекцій провідних науковців, інтерактивних симуляцій та індивідуалізованих навчальних маршрутів.

Доповнена та віртуальна реальність можуть значно підвищити ефективність викладання природничих дисциплін, дозволяючи учням віртуально подорожувати до ядра Землі, досліджувати будову атома або аналізувати хімічні реакції в деталях [7, с. 403]. Важливо також навчати вчителів ефективному використанню цифрових інструментів, адже інтеграція технологій повинна бути усвідомленою і спрямованою на підвищення якості освіти.

Розвиток наукового мислення у школярів є ключовим для їхньої майбутньої професійної реалізації. Організація міждисциплінарних наукових конкурсів, хакатонів, дослідницьких шкіл та проєктів на базі університетів сприяє розвитку критичного мислення та інноваційного підходу до вирішення проблем [3, с. 41].

Співпраця шкіл із науковими установами дозволяє залучати учнів до реальних досліджень. Наприклад, програми стажування у лабораторіях або участь у грантових проєктах допомагають майбутнім науковцям отримати практичний досвід та визначитися з професійним напрямком [2, с. 73].

Освітній процес в умовах воєнного стану вимагає нових підходів до організації навчання. Важливим аспектом є забезпечення гнучкості та доступності освіти для всіх учнів, незалежно від їхнього місця перебування. Використання дистанційних технологій дозволяє підтримувати безперервний навчальний процес навіть у кризових умовах [4, с. 56].

Також необхідно приділяти увагу психологічній підтримці обдарованих дітей. Часто вони відчують високий рівень стресу через інтенсивне навчальне навантаження та очікування суспільства. Організація тренінгів із розвитку емоційного інтелекту, програм наставництва та підтримки допоможе створити сприятливе середовище для навчання та особистісного розвитку.

Висновки. Інтеграція природничих наук, сучасних технологій та безперервного навчання є ключовими чинниками розвитку обдарованості. Впровадження STEM-методик, цифрових технологій, науково-дослідницьких проєктів та програм підтримки сприятиме формуванню нового покоління висококваліфікованих фахівців. Освіта майбутнього має бути гнучкою, інноваційною та доступною, щоб кожен обдарований учень отримав можливість розкрити свій потенціал і внести вагомий внесок у науку та технології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О. Є., Ващук О. В. Інтегративний підхід до побудови моделі формування готовності вчителів до розвитку академічної обдарованості учнів. Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика: зб. наук. праць. Житомир: ФОП «Н.М. Левковець», 2017. Ч. 1. С. 174–182
2. Мехед Д. Б., Мехед О. Б., Скребець В. О. Визначення рівня понятійного мислення школярів при вивченні природничо-математичних дисциплін у класах різних профілів. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 56. Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. С. 72 -75.
3. Носко М., Мехед О. Науково-дослідницька робота студентів як складова частина підготовки до соціально-педагогічної діяльності. Наука і освіта. 2022. №2. 39-43. DOI:<https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-6>
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
5. Теоретичні та методичні засади інтеграції природничо - наукової освіти основної школи.: посібник/ Ільченко В.Р., Гуз К.Ж, Ільченко О.Г., та ін. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. 320 с
6. Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. пр. Всеукраїнського круглого столу «Інтеграція змісту освіти в профільній школі», 17 квітня 2019 р., Полтава / [головн. ред. В. Р. Ільченко]. Вип. 11. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2019. 184 с. [Електронний ресурс: http://poippo.pl.ua/images/FILES/nml/drukov_produk_POIPPOPDF/2019/zbirnyk_nauk_prats_tech_integ_zm_osv_Vyp11_2019.pdf].

7. Швидкий А. Л., Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Особливості впровадження інформаційних технологій у навчальний процес (психологічний аспект). Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 61. Херсон : ХДУ, 2012. С. 401- 406
8. Chystiakova, I.A., Ivani, O.M., Mekhed, O.B., Nosko, Y.M., Khrapatyi, S. PhD Training Under Martial Law in Ukraine Journal of Higher Education Theory and Practice this link is disabled, 2022, 22(15), pp. 151–163
9. Nosko M., Mekhed O., Nosko Yu., Bahinska O., Zhara H., Grihan G., Holovanova I. The impact of health-promoting technologies on university students' physical development. Acta Balneologica, 2022, 5(171), 469-473. doi: 10.36740/ABAL202205116.
10. STEM/STEAM-освіта: від теорії до практики: методичний посібник / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко, І. М. Шевченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 121 с.

Мозуль І. В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка,
вчитель англійської мови
Сопицької філії Есманьської ЗОШ І-ІІІ ступенів,
mozul.dubok@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається трансформація викладання природничих дисциплін у початковій школі через призму англійської мови. Автор зосереджується на перевагах інтеграції наукових тем, таких як тварини, рослини, погода та пори року, з англійською мовою для розвитку мовних і пізнавальних компетенцій учнів. Підкреслюється важливість застосування інноваційних методик, зокрема інтерактивних ігор, вправ, завдань та цифрових технологій, для стимулювання інтересу до навчання та розвитку критичного мислення. Особливо виділено роль проєктної діяльності та міждисциплінарного підходу в сучасному освітньому процесі.

Ключові слова: початкова школа, навчання, освітній процес, методика навчання, інтеграція, природничі дисципліни, англійська мова, початкова школа.

Annotation. The article discusses the transformation of teaching natural sciences in primary school through the lens of the English language. The author focuses on the advantages of integrating scientific topics, such as animals, plants, weather, and seasons, with the English language to develop students' language and cognitive competencies. The importance of using innovative methods, including interactive games, exercises, tasks, and digital technologies, to stimulate interest in learning and foster critical thinking is emphasized. The role of project-based learning and interdisciplinary approaches in the modern educational process is also highlighted.

Key words: primary school, education, educational process, teaching methods, integration, natural sciences, English language, primary education.

Інтеграція природничих дисциплін (наприклад, курсу "Я досліджую світ") з англійською мовою в початковій школі є потужним інструментом для розвитку учнів як у пізнавальному, так і мовному аспектах. Вивчення наукових тем через англійську мову не тільки покращує мовні навички учнів, але й дозволяє їм краще розуміти природу, що їх оточує. Застосування інноваційних методик у цьому процесі допомагає створити інтерактивне та залучене навчання, яке стимулює учнів до самостійних досліджень і навчання через реальні контексти.

Які ж переваги носить інтеграція природничих наук і англійської мови?

Інтеграція природничих наук з англійською мовою дозволяє дітям не лише вивчати факти, а й аналізувати, порівнювати, ставити запитання та робити висновки, а отже розвиває критичне мислення і аналітичні здібності. Наприклад, вивчення екосистеми або природних явищ англійською мовою допомагає школярам не тільки розвивати мовні навички, але й набувати навичок мислення через складні наукові концепти.

Інтеграція природничих наук і англійської мови дає поглиблення розуміння наукових концептів через мову, оскільки кожна мова має свій набір термінів та виразів для опису навколишнього світу, і англійська мова не є винятком. Вивчення природничих явищ англійською мовою дозволяє учням краще осмислювати та зрозуміти ці явища, використовуючи терміни, які мають наукове підґрунтя. Це дозволяє дітям здійснювати порівняння між мовами та культурами і краще освоювати концепти, як-от "photosynthesis" (фотосинтез) або "ecosystem" (екосистема).

Також поєднання іноземної мови з природничою складовою інтегрованого курсу "Я досліджую світ" стимулює мотивацію та інтерес до навчання через реальні контексти. Учні можуть бути більш мотивованими, коли наукові терміни і концепти вивчаються в контексті справжнього світу, наприклад, через онлайн-ресурси, інтерактивні відео та ігри. Вивчення природних явищ через англійську мову дозволяє учням не лише дізнаватися нові факти, а й розвивати свою здатність до самоосвіти і самостійного пошуку інформації.

Інтеграція природничих дисциплін, таких як курс "Я досліджую світ", з англійською мовою в початковій школі відіграє важливу роль для розвитку мовних компетенцій учнів і має значення для формування пізнавального інтересу школярів. Зазначимо декілька ключових аспектів цієї інтеграції:

1. Розвиток мовної компетентності – вивчення природничих дисциплін англійською мовою сприяє розширенню словникового запасу учнів і покращенню їх мовних навичок. Учні не лише освоюють нові терміни та вирази

в контексті конкретних природничих тем (наприклад, тварин, рослин, екосистем), а й вчать правильно застосовувати ці терміни в різних ситуаціях. Інтеграція сприяє розвитку навичок говоріння, письма, читання та слухання англійською мовою, адже учні використовують мову не лише для виконання завдань, а й для опису, аналізу та розв'язання проблем.

2. Покращення когнітивних навичок – опанування природничими науками завдяки англійській мові стимулює розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей учнів. Вони вчать порівнювати, аналізувати, ставити запитання та робити висновки на основі інформації, отриманої через мову. Оскільки англійська мова є міжнародною мовою науки, здобувачі початкової освіти набувають важливих навичок для подальшого самостійного освоєння наукових знань на більш високих рівнях навчання.

3. Мотивація до навчання через реальні контексти – використання англійської мови для дослідження реальних природничих явищ та тем (екосистема, тварини, рослини тощо) робить навчання більш захоплюючим і практичним. Учні можуть застосовувати свої знання у реальному світі та повсякденному житті, що підвищує їх мотивацію до вивчення як природничих наук, так і іноземної мови. Це дозволяє учням бачити, як знання з обох дисциплін поєднуються і взаємодіють, що сприяє більш глибокому розумінню матеріалу.

4. Міжпредметний підхід і розвиток цілісного мислення, так як інтеграція природничих дисциплін з англійською мовою сприяє розвитку міжпредметних зв'язків і цілісного підходу до навчання. Учні навчаються використовувати знання з різних галузей для вирішення конкретних завдань. Наприклад, вони можуть використовувати природничі знання для опису процесів у біології англійською мовою або розглядати екологічні проблеми через призму наукових термінів іншою мовою. Такий підхід формує у молодших школярів комплексне розуміння світу, що є важливим для їхнього загального розвитку.

5. Підготовка до глобального світу – англійська мова є важливою частиною глобалізованого світу, і здобуття знань англійською мовою в початковій школі дає учням необхідну базу для подальшого навчання та кар'єрного розвитку. Вивчення природничих дисциплін на англійській мові дає учням можливість бути конкурентоспроможними в майбутньому, оскільки це розширює їх доступ до міжнародних ресурсів, наукових публікацій та освітніх можливостей.

6. Створення стимулюючого освітнього середовища – поєднання природничих наук і англійської мови створює динамічне і різноманітне навчальне середовище, де учні взаємодіють з матеріалом через різні способи (відео, онлайн-ресурси, практичні завдання). Це стимулює їх зацікавленість та активну участь у освітньому процесі. Завдяки інтерактивним іграм, проектам, дослідженням учні отримують можливість самостійно відкривати нові аспекти

навколишнього світу, використовуючи як знання з природничих дисциплін, так і навички англійської мови.

7. Розвиток культурної компетентності – здобувачі початкової освіти не лише вивчають природничі науки через призму іноземної мови, а й розширюють свій кругозір, ознайомлюючись з культурними та науковими досягненнями англomовних країн. Це сприяє розвитку їх культурної компетентності, необхідної для інтеграції в глобальний інформаційний та культурний простір. Наведемо деякі практичні приклади інтеграції природничих дисциплін та англійської мови на уроках у початкових класах.

Наведемо окремі приклади практичної реалізації в освітньому процесі початкової школи інтеграції природничих дисциплін як складової освітньої галузі курсу "Я досліджую світ" із англійською мовою в початковій школі.

Тема "Тварини та їх середовище".

Завдання 1: Вивчення назв тварин та їх середовища в ході ігрової діяльності через різні види ігор.

Гра "Animal Bingo" (Бінго з тваринами). Створення карток з різними тваринами, де кожна картка має не лише малюнок, а й назву тварини англійською мовою, а також короткий опис середовища її існування. Учитель проголошує назви тварин англійською мовою, а учні повинні знайти відповідні зображення на картках і позначити їх. Це допомагає учням краще запам'ятовувати нові слова та розуміти контекст середовища проживання кожної тварини.

Гра "Animal charades" (Тваринні пантоміми). Учні виконують пантоміми, зображуючи різних тварин, а інші повинні вгадати, кого вони зображають, використовуючи англійську назву тварини. Це вправляє учнів у вимові і сприяє розвитку мовних навичок у цікавій ігровій формі.

Завдання 2: Вивчення середовища проживання тварин англійською мовою. Учнім дається набір карток, на яких зображені тварини, і завдання – пояснити, де ці тварини живуть, що їдять, який клімат характерний для їхнього середовища. Вони повинні використовувати англійську мову та наукові терміни. Наприклад: "The lion lives in the savannah. It eats meat. The climate is hot and dry". "The penguin lives in Antarctica. It eats fish. The climate is cold".

Тема "Рослини та їх частини".

Завдання 1: Вивчення частин рослини через картки. Створюються картки із зображеннями частин рослини: корінь, стебло, листя, квітка, плід. Учні повинні по черзі називати частини рослини англійською мовою, використовуючи фрази: "This is the root". "This is the stem". "This is the leaf". Це допомагає дітям не тільки вивчати терміни, а й правильно вимовляти їх.

Завдання 2: Вивчення життєвого циклу рослини англійською мовою. Створення карти життєвого циклу рослини, що містить етапи: насіння, паросток,

доросла рослина, цвітіння, плід. Учні повинні описати кожен етап англійською мовою. Наприклад: "The seed grows into a sprout". "The sprout becomes a small plant". "The plant grows big and blooms". "After blooming, it produces fruit".

Тема "Погода та пори року".

Завдання 1: Вивчення погодних явищ англійською мовою. Використовуються картки з різними погодними явищами (сонце, дощ, сніг, хмари). Учні повинні створювати речення англійською мовою, описуючи погоду в різні пори року: "It is sunny today". "It is raining". "It is snowing".

Завдання 2: Пори року через гру "Seasonal Wheel". Створення колеса з картками, на яких зображені типові погодні умови для кожної пори року. Діти по черзі розповідають, які погодні явища характерні для кожної пори року: "In winter, it is cold and snowy". "In summer, it is hot and sunny".

Використання цифрових ресурсів та інноваційних технологій, онлайн-ігор та інтерактивних додатків також відіграє неабияку роль в процесі інтеграції природничих наук з англійською мовою. Педагогам початкової ланки освіти варто звернути увагу на такі з них:

Quizlet – платформа для створення карток, що дозволяє вивчати наукові терміни англійською мовою. Учні можуть використовувати ці картки для запам'ятовування та повторення матеріалу;

Kahoot! – інтерактивна платформа для створення вікторин, де учні можуть відповідати на питання, пов'язані з природними явищами англійською мовою. Це чудовий спосіб зробити навчання більш захоплюючим;

Google Earth – за допомогою цієї програми учні можуть "подорожувати" різними куточками світу, вивчаючи середовище проживання різних тварин та рослин, використовуючи англійську мову для опису природних ландшафтів.

Таким чином, інтеграція природничих наук і англійської мови в початковій школі є важливим етапом у формуванні всебічно розвиненої особистості. Вивчення природних явищ через іноземну мову сприяє розвитку критичного мислення і креативності здобувачів освіти, розширенню їх словникового запасу і глибшому розумінню наукових концептів. Використання інтерактивних ігор і вправ, залучення цифрових ресурсів, застосування проєктної діяльності робить навчання більш цікавим, захоплюючим, ефективним і результативним. Такий підхід не лише підвищує рівень мовної компетентності учнів, а й допомагає їм краще розуміти природничі явища і процеси, розвивати навички, необхідні для успішного навчання в майбутньому, а також готує до активної участі в глобальному освітньому та науковому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інтегративний підхід: актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи: навч.-метод. посіб. / уклад.: Н. Б. Ларіонова,

- Н. М. Стрельцова. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 76 с.
2. Бортник С. Б. Англійська мова як мова викладання: виклики і особливості роботи викладачів. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. 2019. Том 30 (69) № 3 Ч. 1. С. 96–101.
 3. Вовченко О. М., Гончарова Г. С. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (SLIL) в дії (за результатами дослідно-експериментальної діяльності). Калейдоскоп мов. 2022. № 5 (206). С. 113–118.
 4. Гузиніна Т. В. Особливості інтеграційних процесів під час викладання англійської мови курсантам військових вишів. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 10. Том 1. С. 140–143.
 5. Канюк О. С., Дідо Н. Д. Виклики та інновації: інтеграція англійської мови з академічними предметами. Інноваційна педагогіка: Теорія і методика професійної освіти. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 67. Том 1. С. 175–179.
 6. Черкес Л. А. Інтегрований підхід викладання англійської мови як засіб формування ключових компетенцій здобувачів освіти: метод. розробка. Київ: Управління освіти Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації. Заклад загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 58. 2019. 53 с.

МОЛЯКО В. О.,
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
creativity.psylab@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО МИСЛЕННЯ СУБ'ЄКТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті представлено особливості стратегічного мислення людини в складних сучасних умовах. Аналізується проблема психічного здоров'я особистості в сучасних умовах. Зазначається, що рівень психологічного здоров'я може характеризуватись рівнем адаптації, пристосування суб'єкта до змін в умовах діяльності, виникненням неочікуваних часом досить суттєвих змін, перешкод, бар'єрів, які необхідно подолати для досягнення того чи іншого результату. Розглядаються питання подолання труднощів, прийняття рішень в ускладнених, а часом екстремальних умовах, формування психологічної готовності саме до подолання цих ускладнень.

Ключові слова: творче мислення, творча особистість, психологічна готовність до діяльності, психологічне здоров'я, складні умови життя.

The article presents the features of human strategic thinking in complex modern conditions. The problem of mental health of the individual in modern conditions is analyzed. It is noted that the level of psychological health can be characterized by the level of adaptation, adjustment of the subject to changes in the conditions of activity, the emergence of unexpected, sometimes quite significant changes, obstacles, barriers

that must be overcome to achieve a particular result. The issues of overcoming difficulties, making decisions in difficult and sometimes extreme conditions, and forming psychological readiness to overcome these complications are considered.

Key words: creative thinking, creative personality, psychological readiness for activity, psychological health, difficult living conditions.

Загальна проблема, в межах якої зосереджені наші дослідження, в першу чергу пов'язана з вивченням особливостей функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності. Цілком зрозуміло, що ця проблема надзвичайно масштабна й багатопланова; певні, так би мовити, її райони досліджувалися не тільки значним числом фахівців різного наукового профілю, але й так само колективом лабораторії психології творчості [1, 2, 4, 5].

Одразу слід підкреслити, що дана проблема цілком вписується в більш масштабну: ЛЮДИНА В КРИТИЧНИХ, КРИЗОВИХ, ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ТА СИТУАЦІЯХ. Спеціальні дослідження саме в цьому напрямі ми започаткували конкретним циклом, присвяченим вивченню наслідків чорнобильської атомної катастрофи [2].

Щоб було більш зрозуміло, чому ми залучаємо до наших розробок деякі «прикордонні» проблеми, зазначимо, що в своїх задумах ми, в тому числі, поєднуємо вказані напрями з дослідженням саме психологічного інтелектуального (творчого) здоров'я людини в сучасних умовах хронічних різнобарвних інформаційних криз аж до екстремальних умов під час військових дій. Тут ми, зокрема, маємо справу з аналізом формування психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах та особливостей реалізації й трансформації системи такої готовності.

Сказане вище засвідчує, які саме вектори аналізу нами використовуються, якими є індикатори конкретної методології у підході до вивчення вказаних проблем у їх поєднанні та автономному функціонуванні. Зупинимось спочатку на деяких загальних аспектах проблеми психологічного здоров'я в сучасних умовах.

З одного боку питання про психологічне здоров'я як таке досить традиційне й фактично циркулює в науковій та інших сферах. Щоправда якщо ми звернемося до розгляду того, як саме це поняття інтерпретується, то нерідко будемо пересвідчуватися в тому, що мова переважно йде все ж про психічне здоров'я, про норми та відхилення від норм. Цілком доречно зупинитися на тому, в чому ж тут полягає різниця. Звичайно, певною мірою можна було б погодитися в тому, що «психічне» й «психологічне» можуть не так-то занадто й відрізнятися. Але якщо хоча б не дуже значною мірою ми продовжимо наш аналіз далі, то безперечно дістанемось висновку, що різниця існує: у всякому випадку вона передбачається окремими теоретичними й практичними напрямами, трактуванням і самими науковими підходами. Почнемо з найпростішого: в

реальності існують окремо психіатрія та психологія – і це, як добре зрозуміло, не одне й те ж саме. Більше того – між ними існують кордони; щоправда вони часом розмиті, невизначені, умовні, але вони є насправді. Адже психіатрія досліджує психічні захворювання людини, а психологія, якщо вірити їй, вивчає душу людини, або ж, простіше кажучи, психічні прояви «нормальної людини», оскільки до душі або ж ще далеко, або ж її можливо взагалі не варто торкатися наукою – чи не справа це лише релігії? Тобто можна сказати й так: психологія вивчає здорову людину, а психіатрія – хвору, або ж її хворобливі прояви. Але ж тоді може цілком імовірно виникнути питання: якщо психологія стосується здорової людини, то чи правомірно говорити про психологічне здоров'я? Адже ж уже спочатку зрозуміло, якщо людина здорова, якщо нею не займається психіатрія. Звичайна річ, все не так просто, більше того – все зовсім, скажемо ми, не так. Бо ми вважаємо, що про психологічне здоров'я ми можемо говорити у досить широкому розумінні, а про психічне, коли передбачаються хвороби мозку, нервової системи, як про окреме відгалуження від психологічного, певну автономію його. Психологічне здоров'я характеризує кожну людину, воно пов'язане з функціонуванням її психіки в цілому та окремих, скажімо так дещо умовно, її складових: психологічне здоров'я пов'язане з проявами відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, волі, почуттів та емоцій у межах так званої норми, але з різноманітними особливостями, в різних діапазонах. Дійсно, психологічне здоров'я як таке характеризує саме нормальну людину, але хто це – нормальна людина, хто й де її коли-небудь бачив, а чи й є вона, й взагалі, чи може бути – можуть не без переконливих підстав запитати нас прихильники Ч. Ломборзо, того ж таки Макса Нордау, навіть І. О. Сікорського, не кажучи вже про легіон прихильників теорій виродження вже в останні сто років. Так, це на свій кшталт, досить древнє питання, але від цього воно зовсім не стає банальним, застарілим, таким, що втратило свою гостру актуальність. Було б дуже наївно намагатися нам тут самотійно спробувати вирішувати це питання – навіть не вирішувати, але й намагатися спростувати його, занадто претендувати на аксіомний варіант визначень. Тому, як нам здається, потрібно залучити до нашого загального, багато в чому попереднього аналізу, певні міркування робочого характеру.

Уникаючи численних посилань на авторитетні, добре відомі розробки, можна, як це взагалі й прийнято, в робочому порядку вдатись до положення, яке засвідчує, що «нормальною людиною» можна вважати таку, що дотримується загальноприйнятих соціальних правил поведінки й діяльності, досягає в цілому взаєморозуміння принаймні на побутовому й професійному рівнях (у своїй конкретній професійній діяльності), взаєморозуміння з конкретним оточенням, з колегами, не визначається скільки-небудь яскраво вираженими особливостями

поведінки, вчинків, спілкування (мови), які можна було б визначити як суттєво відмінні від тих, які визначають «загал інших людей». Звичайна річ, це зовсім не вичерпна характеристика, вона має цілком певні вразливі місця. Досить, для прикладу, уявити собі зовсім не фантастичну картину, коли, скажімо так, «нормальна» (звичайна?) людина потрапила в якесь інше середовище (білий європеєць до папуасів, або ж житель центральної Африки до ескімосів, або ж «розумний» в середовище «дурнів», здорова людина в психіатричну клініку...) – що тоді – кого нам вважати в таких випадках нормальними, а кого ні? Адже можна йти шляхом, який схиляється до визначень кількості, статистичним, а можна – за реальними показниками, які ми можемо робити на підставі досягнень нашої науки, прийнятих норм та звичаїв і т. ін. Й в такому випадку у нас буде чимало непорозумінь і розходжень у визначеннях. Й це цілком зрозуміло, бо середовища мають свою специфіку, різні рівні розвитку, освіти, в наявності суттєві індивідуальні особливості й відмінності навіть у порівняно простих випадках, коли, здавалося б, характеризуються люди з одного середовища, одного віку, однієї професійної спрямованості – усе це цілком загальні місця, на яких немає особливого сенсу зупинятися спеціально (хоча це, не треба забувати, не якесь умовне відволікання від реального життя, а саме повсякденна реальність).

Іншими словами, це питання досить заплутане й не варто заплутувати його ще більше, а, так би мовити, домовитись в робочому порядку, кого ми будемо вважати нормальним і здоровим, а кого навпаки. Знову ж таки, ми приходимо до сентенції, що була висловлена трохи вище: норма – це можливість підтримувати свою поведінку, діяльність, комунікації без скільки-небудь суттєвого порушення існуючих ознак, характеристик, визначень, якими користується загал, або ж певне середовище, окреме коло осіб (норми встановлюються кимось – вони можуть бути пристосовані для більшості, для меншості, для людства й до окремих груп людей, це зрозуміло, хоча й залишає певну кількість запитань по суті – цю проблему звичайно слід розглядати докладніше й в спеціальному ракурсі).

А тому, приступаючи до аналізу питань психологічного здоров'я сучасної людини, ми повинні спочатку зробити низку необхідних, як нам здається, суттєвих, обумовлень, а саме:

- поняття «психологічне здоров'я» розповсюджується на кожну людину (будь-якого віку, статі, незалежно від саме фізичного стану та т. ін.);
- під психологічним здоров'ям ми розуміємо можливості конкретного суб'єкта досягти позитивного наслідку в його трудовій, побутовій, ситуативній діяльності, що не характеризується якимись яскраво вираженими особливостями («звичайна діяльність» в усіх її різновидах);
- людину можна вважати тим більш психологічно здоровою, чим більше вона у змозі досягти позитивних результатів у різних видах діяльності, коли вони

ускладнені різноманітними факторами, тим більш, коли їх можна вважати кризовими, аварійними, катастрофічними.

Тут також потрібно зазначити, що рівень психологічного здоров'я може характеризуватись рівнем адаптації, пристосування суб'єкта до змін в умовах діяльності, виникненням неочікуваних часом досить суттєвих змін, перешкод, бар'єрів, які необхідно подолати для досягнення того чи іншого результату.

Ми вводимо, так само в межах нашого аналізу, поняття психологічного здоров'я, яке характеризує людину наступним чином в залежності від умов, в яких вона виконує ту чи іншу діяльність (при цьому все ж треба вести мову про діяльність, так би мовити, «середньої» складності):

- суб'єкт, що не виконує успішно (вчасно, якісно, приблизно на заданих умовах) свою діяльність в порівняно підвищених комфортних умовах (зручне робоче місце, відсутність зовнішніх перешкод, відсутність стресових подразників та т. ін.) відповідно визначається наявністю низького рівня психологічного здоров'я;
- суб'єкт, що не виконує приблизно таку ж саму роботу при інших рівних умовах з попереднім варіантом, але при наявності незначних перешкод – зниженим психологічним здоров'ям;
- суб'єкт, що працює в звичайних умовах (при наявності незначних перешкод), виконуючи роботу з більшими зусиллями, часовими відставаннями, якісними помилками – визначається психологічним здоров'ям, близьким до «норми»;
- суб'єкт, що виконує свою діяльність при наявності дуже суттєвих перешкод (криза, аварія, катастрофа) – може бути охарактеризований високим рівнем психологічного здоров'я, а якщо ця діяльність виконується з показниками високого рівня – швидше, якісніше, то мова може йти про надвисокий рівень, при хронічних досягненнях високих рівнів – про своєрідні високі здібності, тренованість, високу адаптивність.

При цьому виражений реєстр робочих визначень, звичайна річ, в дуже розмитих констатаціях передбачає, що в умовах діяльності не використовуються штучні «стимулятори» – суттєві підказки, зміна режиму роботи та т. ін. В даному випадку нас, в першу чергу, цікавить питання подолання труднощів, прийняття рішень в ускладнених, а часом екстремальних умовах, формування психологічної готовності саме до подолання цих ускладнень. Коротко звернемося до цього аспекту.

Людина взагалі живе в режимах ускладнень, небезпек, різного характеру криз та екстремальних ситуацій. Парадоксально, але вже саме життя містить в собі, скажімо так дещо філософськи, заздалегідь запрограмований і зовсім не радісний для осіб невіруючих в безсмертя, як це не прикро, абсолютний кінець. Недарма відомий польський автор значної кількості «гострих думок» Станіслав

Леє висловив одну з них наступним чином: жити – це хворіти, хто живе, той помирає. Але по дорозі до такого анти-хеппіенду людині доводиться переживати дуже багато різноманітних неприємностей, починаючи від батьківських покарань у дитинстві й закінчуючи хворобами, конфліктами в дорослі й останні роки життя. Таким чином можна сказати, що людина живе у світі труднощів і це можна розглядати як своєрідну норму. Але норму лише до того часу, коли людина в змозі ці труднощі долати. В іншому випадку людина намагається при можливості уникати ускладнень, «ховатись» від них, або ж її чекають стреси, хвороби, психічні захворювання, нерідко навіть суїцид.

Усе вище сказане звичайно не є чимось оригінальним, адже ми постійно зіштовхуємось з природними катаклізмами, а ще частіше саме з тими, які створюють самі люди. В природі це землетруси, урагани, пожежі, засухи. Людина ж виявляє свою «майстерність» створювати іноді, так би мовити з нічого, аварії, конфлікти, «глухі кути» для свого чи чийогось життя (величезна кількість нещасних випадків відбувається в звичайних побутових умовах).

Усе це добре відомо. Практично вже створена в різних її модифікаціях наука виживання й існує низка посібників по виживанню на морі, у горах, у лісі, у великому місті, при економічних труднощах тощо. При цьому фактично йдеться не про якісь нові умови (за деякими винятками), адже людина від початку свого існування вчиться виживати, долати спеку й холод, голод, стихійні лиха, частіше – конфлікти з іншими людьми у інтригах, кримінальних сутичках, зрештою у малих та великих війнах. Саме через це й створено, окрім багатьох різновидів зброї, чимало не дуже гуманних типів боротьби – боксу, самбо, дзюдо, карате та ін. А на закінчення цих банальних (але актуальних!) сентенцій доводиться так само лише нагадати, що кожному з нас потрібно думати про своє особисте виживання, виживання своїх рідних, колег. А для цього, чи не в першу чергу, дійсно необхідна психологія, щоб розуміти, оцінювати, приймати рішення, створювати свій особистий арсенал, своє мистецтво подолання різноманітних ускладнень та труднощів, які ми можемо класифікувати наступним чином:

1. Побіжні труднощі повсякденного характеру: побутові, домашні (ремонт, незначні проблеми з власними приладами, автомобілем та ін.); «вуличні» – орієнтація в транспортних згущеннях, транспортні ускладнення (зупинки, скупченість пасажирів, сварки); побіжні на роботі – надмір робочих завдань, незначні конфлікти зі співробітниками тощо.

2. Раптові труднощі, які можна подолати власними силами: сімейна сварка, незначне захворювання, дефіцит коштів, продуктів; незначна аварія транспорту, конфлікти з іншими людьми в межах примирення; великі навантаження на роботі, фінансові проблеми, загроза звільнення та ін.

3. Ускладнення, подолання яких вимагає сторонньої допомоги: тяжке

захворювання, загроза припинення шлюбу, злочин когось з родичів, друзів, гострі конфлікти з сусідами та ін.; важка вулична травма, аварія, сутичка зі злочинцями та ін.; звільнення з роботи, кримінал на роботі, пожежа та ін.; перебування в лікарні, в'язниці, армії, еміграція, переміщення в занадто некомфортне місце (зміна клімату, умов проживання).

4. Екстремальні, катастрофічні ситуації: смерть когось з близьких, зрада, розрив шлюбу, дуже тяжке захворювання; землетрус, пожежа, повінь, вибух та ін.; злочин у стані афекту; депресія зі спробами суїциду; догляд смертельно хворої близької людини, перебування у ролі свідка злочину, аварії та ін.

5. Війна, епідемія смертельної хвороби, голоду.

Щоб певною мірою проілюструвати типовий варіант можливих умов перебування людини в складних, екстремальних, часом катастрофічних умовах, звернемося, узагальнюючи, до наступного прикладу, коли суб'єкт, скажімо, знаходиться в умовах тривалого перебування на кораблі, який здійснює своє переміщення у північних водах саме взимку. Ми беремо приклад не поодинокого плавання, а саме перебування на кораблі, де є екіпаж, можуть бути пасажери, до того ж в умовах можливих військових дій супротивника. Які конкретні умови можуть супроводжувати суб'єкта при цьому:

- постійний холод, хронічне замерзання;
- можливість стати свідком загибелі іншого корабля;
- нестача гарячих продуктів та продуктів взагалі;
- фізична й психічна перевтома – недосипання, виснаження організму;
- нестача питної води, хронічна спрага;
- майже постійне коливання корабля, нашість холодних хвиль та ін.

Зрозуміло, що в умовах війни може бути значна кількість конкретних більш чи менш масштабних ситуацій, які до того ж визначаються різними часовими вимірами. При цьому, звичайна річ, йдеться не лише про безпосередніх учасників військових дій різного військового профілю – так само екстремальні умови супроводжують цивільне населення, часом ці умови в чомусь ще набагато складніші, ніж для військових. Досить для прикладу привести хоча б умови, в яких перебувало населення Ленінграду під час довготривалої страшної блокади, коли жителі міста не мали можливості не тільки підтримувати своє фізичне існування, але постійно знаходились в умовах надзвичайно вразливих психологічних впливів, що фактично наповнювали повсякдення (варто лише, скажімо, уявити, як люди стають безпосередніми свідками поступового або навіть раптового смертельного захворювання своїх близьких колег, сусідів, коли на вулицях у вражаючій кількості лежали взимку неприбрані тіла вже померлих – одне лише сприймання цих жахливих картин може стати надзвичайно сильним стресом, порушенням психічного стану, постійної прихованої паніки, яка, як ми

це свого часу спеціально визначили аналізуючи психологічні наслідки чорнобильської атомної катастрофи, супроводжує події такого масштабу.

Побіжно висловлюючи ці загальні тези, ми навіть не торкалися таких вимірів як індивідуальні особливості, вікові особливості, професійні якості, рівень розумового розвитку та освіти й т. ін. Щоб конкретизувати наш загальний приклад, наведемо тут, як нам здається, цілком доречно короткий вірш, що має назву «Фрагмент фрески з часу ленінградської блокади»:

*І Мікеланджело, і Врубель, ви безсилі,
тут фарби ні до чого, фарби – тлін.
І ця картина від страшного суду
страшніша набагато, бачу я:
маленьку дівчинку від голоду прозору,
їй видиться малий шматочок хліба,
і тягнеться тонка її рука
до хліба, що лише в її уяві...
Шибки в кімнаті шаром льоду вкриті,
А поруч мертві мати й брат лежать [3].*

Тут не потрібні аж ніякі коментарі, але ж подібних реальних картин під час війни, стихійних лих безліч і можуть бути, так би мовити, різні жанри їх аналізу, так само як і пошуки психотерапевтичних засобів подолання травм, посттравматичних проявів, а в плані своєрідного упередження потрібно говорити про формування психологічної готовності до подолання, переживання вказаних станів.

Ми схилиємось до того, щоб подібну психологічну готовність розглядати як таку, що передбачає нові, неочікувані, переважно негативні події, випадки та ін. Ми тут не будемо за браком місця розглядати детально саму структуру психологічної готовності, чому присвячено чимало спеціальних досліджень, включаючи розробки лабораторії психології творчості (а раніше лабораторії трудового навчання). Виділимо лише ті, на наш погляд, основні складові цієї структури, які саме й передбачають зіткнення суб'єкта з різновидами екстремального, ускладненого, аварійного характеру. Згідно з нашою теорією функціонування творчого процесу в структуру готовності до розв'язання нових задач, проблем, зокрема, принципово необхідні стратегії, тактики, прийоми, вміння:

- долати дефіцит та надмір інформації;
- обмеження часу виконання задання;
- раптові перешкоди, що супроводжують процес діяльності (зміна умов завдання, заборони на використання певних засобів тощо);
- зовнішній фон умов діяльності (звукові, освітлювальні, механічні супроводи негативного характеру та ін.).

Більш докладно все це описано в цілій низці публікацій, що присвячені системі КАРУС.

Пропонуємо деякі рекомендації щодо формування психологічної готовності до творчої діяльності:

1) формування психологічної готовності до творчої діяльності має бути зорієнтоване на високий професійний рівень діяльності, свого роду еталон, коли умови підготовки максимально наближені до реальних (в даному випадку екстремальних, ускладнених);

2) підготовку слід орієнтувати саме на творчий рівень, на пошуки оригінальних розв'язань, прояви винахідливості, раціоналізаторства, конструктивних ідей та прийомів;

3) необхідно враховувати вікові, індивідуальні, професійні (чи допрофесійні) особливості контингенту;

4) в процесі підготовки слід орієнтуватися, зокрема, на використання різноманітних засобів, починаючи з комп'ютерів і закінчуючи якимось примітивними, підручними, які в практиці нерідко можуть виконувати значну роль (про це можна пересвідчитись при вивченні різних видів діяльності, а також у працях, присвячених особливостям поведінки людини в екстремальних умовах, про що було коротко сказано вище).

Не вдаючись до будь-яких суттєвих висновків, оскільки дана стаття лише започатковує загальну трасу конкретних досліджень, зазначимо, що ними якраз і передбачається дослідження розумових складових діяльності суб'єкта, їх конкретного прояву у вказаних умовах екстремального характеру, зокрема особливостей розуміння, інтерпретації нової інформації, реалізації умінь долати різноманітні перешкоди, бар'єри в умовах, які вже були проаналізовані нами в окремих попередніх розробках [1, 2, 4, 5].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. К.: Знання, 1989. 48 с.
2. Моляко В. А. Творча конструкторологія (прологомени). К.: Освіта України, 2007. 388 с.
3. Моляко В. Домінанта. Поезії. Київ: Кам'янець-Подільський. ПП Мошинський В. С., 2009. 388 с.
4. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко. К.: Освіта України. 2008. 702 с.
5. Творча діяльність в ускладнених умовах / В. О. Моляко, Т. М. Третяк та ін.; за ред. В. О. Моляко. К.: 2007. 308 с.

Москаленко Валентина Володимирівна,
доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії
загальної та історії психології Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України

КОНЦЕПТ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В РАКУРСІ ТЕОРІЇ СИТУАЦІЙ

В статті представлено концепт ідентичності в ракурсі теорії ситуації. Ідентичність визначено як категорію соціальної психології, зміст якої зумовлено актуалізацією «Я» особистості завдяки новій позиції, яку вона набуває у просторі взаємовідносин з іншими людьми. Цей простір аналізується через поняття «ситуація», яке визначено як форма репрезентації «світу людини», що забезпечує її адаптацію до зовнішніх умов. Розглянуто різні види ситуацій як певних можливостей особистості, реалізація яких залежить від вибору життєвих ціннісних пріоритетів, що впливають на адаптацію людини до умов життєдіяльності. Акцентовано увагу на особливостях невизначеності ситуацій як такого їх виду, що спонукає людину перетворювати свою ідентичність у нову якість. Нова ідентичність, що здатна забезпечити зростання особистості та її адаптацію до зміненої ситуації, конструюється конфігурацією структурних характеристик ідентичності (когнітивного, афективного та конативного її складових), в якій конативний компонент («філософія життя») стає системоутворючим.

Ключові слова: ідентичність особистості, ситуація, види ситуацій, невизначена ситуація, травматична ситуація, зміна ідентичності, зростання особистості, структурні складові ідентичності, філософія життя.

The article presents the concept of identity in the perspective of the theory of situations. Identity is defined as a category of social psychology, Its content is determined by the actualization of the "I" of the individual due to the new position that it acquires in the space of relationships with other people. This space is analyzed through the concept of "situation", which is defined as a form of representation of the "human world", which ensures its adaptation to external conditions. Various types of situations are considered as certain possibilities of the individual, the implementation of which depends on the choice of life value priorities that affect the adaptation of a person to the conditions of life. The emphasis is placed on the features of the uncertainty of situations as such a type that encourages a person to transform his identity into a new quality. A new identity, that capable of ensuring the growth of the personality and its adaptation to a changed situation, is constructed by the configuration of the structural characteristics of identity (its cognitive, affective and conative components), in which the cognitive component ("philosophy of life") becomes system-forming.

Keywords: personality identity, situation, types of situations, uncertain situation, traumatic situation, identity change, personality growth, structural components of identity, philosophy of life.

Актуальність теми. Ідентичність стає ключовою категорією на рубежі ХХ –ХХІ століть, об'єднуючи у науковому дискурсі як вивчення соціокультурного простору, який змінюється, так і різноманітні життєві стратегії, що виникають у світі.

Категорію «ідентичність» ввів у психологію Е. Еріксон для аналізу тієї сторони самосвідомості особистості, зміст якої визначається взаємодією людини з іншими людьми (соціумом). У своїх роботах Е. Еріксон розглядав ідентичність як процес, пов'язаний зі сутністю людини і культури, до якої вона належить. З цих позицій «ідентичність» - це соціально-психологічна категорія для визначення самосвідомості особистості у ракурсі відношення «особистість-група». Сучасні науковці розглядають ідентичність на різних рівнях соціуму (мікро - індивід; мезо - мала соціальна група; макро - великі соціальні спільноти – раса, етнос, нація, релігійна спільнота, клас, гендер; мега - культура, цивілізація, країна). Науковці пов'язують з феноменом ідентичності широкий діапазон проблематики. Зокрема, у режими видимості аналітиків входять уявлення про значення і роль на історичній сцені активної меншості, локальних і маргінальних течій культури, тобто все те, що є виявленням глобалізаційних процесів у світі. Набула поширення точка зору про феномен ідентичності як сфери політики, що зумовлена політичними рухами, метою яких є боротьба за визнання гідності групи людей або цілої країни. Науковці звертають увагу на важливість досліджень ідентичності у зв'язку з поведінкою та світоглядом особистості [2, 3, 6]. Важливою, проте недостатньо дослідженою, є проблема впливу ідентичності особистості на її поведінку у ситуації, яка постійно змінюється. Не є достатньо дослідженим питання особливостей ідентичності особистості в умовах травматичної ситуації.

Ситуація як чинник динаміки ідентичності особистості. Щоб успішно взаємодіяти з різними сторонами світу, люди повинні адекватно відповідати на ті стимули, які сприймаються нею у відповідності зі своїми цінностями, цілями, потребами, очікуваннями тощо. Саме тому особистість сприймає ті сторони світу, які є для неї значимими. Самі по собі події, що відбуваються у суспільстві, для окремої особистості не мають очевидного, а тим більш однозначного смислу. Зовнішній світ стає «світом людини» в релятивній системі фактів, які визначають місце людини в цій системі. Для означення цієї сторони світу в соціальній психології існує категорія «ситуація», яка означає простір, в якому відбуваються значимі для особистості відносини з іншими людьми. Феномен ситуації обернено не тільки до умов реальності, в якій людина діє, а також – до самої людини, яка прагне досягнути смисл своєї діяльності і своє місце в ній. Саме тому «ситуація» є тим місточком, що з'єднує об'єктивний зовнішній світ зі свідомістю людини, в якій він віддзеркалюється як самосвідомість у різних формах її

існування (сприймання, оцінювання, спрямованість тощо), зокрема й у ідентичності.

В науковій літературі *виділяють різні види ситуацій*. В повсякденності ми частіше за все стикаємось зі ситуацією, яка орієнтує особистість на вибір діяльності короткотермінової тактики, а не на перспективу. Суб'єкт, який стикається з такою ситуацією, прагне знайти подібну у минулому досвіді, застосовучи стандарти, стереотипи. В цьому випадку ідентифікаційні процеси можуть набути ознак стагнації. Тоді людина прагне уникати змін, особливо тих, які можуть змінити уявлення про себе.

Інший вид ситуації, в якому відбувається життєдіяльність людини, - це ситуація невизначеності. Це ситуація, для вирішення проблем якої потрібні знання, яких у людини не вистачає. Це змушує її у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі існуючої ситуації і наявних у суб'єкта знань та досвіду. Невизначеність потребує нового когнітивного стилю мислення, який орієнтовано на перехід з вузької точки зору на більш широку, яка у вирішенні проблеми дає можливість побачити нові перспективи і можливості. Цей стиль характеризується вмінням вибудовувати стратегію перспективи, бачити сховане, латентне у діяльності, яка виконується, бачити те, що у сьогодні не затребувано, але потрібно завтра, бачити зв'язки між діями та наслідками. В результаті «виходу за межі» суб'єкт, включаючись у більш ширшу ситуацію і пізнаючи її глибше, має можливість здійснити вирішення проблеми, в результаті чого він перетворює не тільки ситуацію, але й самого себе. П. Штомпка, аналізуючи особливості невизначених ситуацій, звертає увагу на **травматичну ситуацію**, як вид ситуацій, що може мати негативні наслідки для особистості і суспільства, які впливають із самого факту соціальних змін. Для означення негативних проявів таких ситуацій П. Штомпка застосовує поняття «травма»

Категорія травми застосовується в науці у двох значеннях: по-перше, як подія, що викликала стресовий стан (нещасний випадок, смерть близької людини тощо), а, по-друге, травма – як стан особистості, який виникає як результат впливу на психіку людини травматичної події (біль, образа, рана, хвороба тощо). Травма як подія і травма як психічний стан, викликаний цією подією, і є травматичною ситуацією. Травматична ситуація, як відмічає П.Штомпка, має наступні ознаки: вона відбувається як швидкі зміни у дуже короткий термін; вона охоплює одночасно широкий суспільний простір, відбуваючись у різних галузях життя; вона зачіпає глибокі, радикальні для даного суспільства цінності (зокрема, екзистенційні цінності); вона є змінами, які не є очікуваними, а такими, що викликають шок.

Феномен травматичної ситуації виявляється на різних рівнях суспільної вертикалі: макрорівні, мезорівні та мікрорівні. Ці рівні характеризують

масштаби, в яких вона проявляється. На макрорівні травматична ситуація охоплює великі спільноти (етноси, національні групи, регіони, цивілізації і навіть все людство) а самі травматичні зміни являються історичними. Травмами такого типу у світі визнано Голодомор в Україні, Голокост, Світові війни тощо. На мезорівні травматична ситуація виявляється як дезорганізація та деструктуризація цінностей та норм у людських спільнотах (фірми, підприємства, громадські спільноти тощо), що призводить до руйнації групової ідентичності. Мікрорівень – це масштаб індивідуальної біографії людини. На цьому рівні травматичної ситуації можуть відбуватися посттравматичні розлади особистості.

Особливості змін структурних складових ідентичності особистості в умовах травматичної ситуації. Люди по-різному реагують на травму, застосовують різні стратегії, які допомагають їм справлятися з цією ситуацією. Індивідуальні стратегії полягають у тому, щоб якомога краще адаптуватися до умов: успішно уникнути небезпек, ізолювати себе від них або забезпечити свою нечутливість до їх впливу, знайти стратегії подолання результатів впливу травматичних подій на особистість. Висуваючи перед людиною певні вимоги стосовно прийняття рішення, ситуація впливає на характер активності особистості, вимагає від неї певних зусиль щодо розв'язання проблеми. Вибір особистістю варіанта дій у травматичній ситуації залежить від її індивідуально-психологічних властивостей, які впливають на регуляцію її поведінки.

Реакції деяких людей на травму можуть мати негативний вплив на стан її здоров'я, самопочуття, навіть самооцінки в майбутньому. Посттравматичний стресовий розлад є найвідомішим, мабуть, серед розладів, який діагностується у багатьох людей, які зазнали впливу однієї або кілька подій, котрі ушкоджують психіку. Посттравматичному стресовому розладу передують катастрофічний стресор (травма), тобто екзогенний фактор, що перебільшує адаптивні можливості нормальної людської психіки. Проте, причиною психічного розладу є не сам стресор (травматична ситуація), а зміна позиції людини в самій ситуації. Тому стресогеном є не сама по собі життєва подія, а пов'язана з цим втрата будь-якої життєвої позиції - втрата стандарту життя, заробітку, влади, зміна звичних засобів праці, втрата самоповаги тощо. Одна і та сама подія може зумовити як еустрес, так і дистрес. Це залежить від сприйняття, оцінки людиною життєвої події та реагування на неї. В існуючих на сьогодні чисельних теоретичних та емпіричних дослідженнях результатів впливу травматичної ситуації на людину доводиться, що посттравматичний розлад спостерігається у кластерах симптомів, які можна визначити за структурними складовими ідентичності особистості. Зокрема, руйнівні зміни спостерігаються у когнітивному компоненті: помітні зміни в думках у негативному напрямку, стійке уникання

травматичних спогадів та нагадувань про подію, проблеми з пам'яттю, інтрузії тощо; у афективному компоненті ідентичності відмічаються зміни в реактивності, негативні зміни у настрої, надмірне збудження, відчуття відокремленості від людей тощо; у конативній сфері особистості фіксуються такі зміни під впливом травматичної ситуації як: втрата цілеспрямованості, порушення звичного образу життя, зрушення системи ціннісних орієнтацій, спрямованих на майбутнє, порушення важливих сфер життєдіяльності, втрата «філософії життя» тощо. Крім того, науковці відмічають у ознаках посттравматичного стресового розладу порушення такого важливого механізму формування та існування ідентичності особистості як ідентифікації з іншими людьми, що виявляється у таких психічних феноменах як уникнення зустрічей, відчуття відокремленості від людей, перерваності власного життя. Отже, причиною психологічних розладів є не сама по собі стресова ситуація, а втрата людиною своєї позиції в ній, тобто втрата ідентичності, що відповідала ситуації до її зміни.

Вплив травматичної ситуації на стан і здоров'я людини може бути не тільки деструктивним, але й конструктивним. Ще на початку ХХ ст К.Ясперс використовує поняття граничних ситуацій, в результаті яких у особистості відбуваються зміни, без яких існування людини в цих ситуаціях не є можливим. У той самий період з'являються літературні описування переживань на межі життя і смерті, парадоксальним наслідком яких є чітко позитивні зміни особистості. Досліджуючи вплив стресу на людину, Г.Сельє з'ясував, що стрес приносить не тільки шкоду людині, але й позитивні зміни. Він виділив два види стресу: дистрес- це негативний стрес («поганий стрес»), що викликає дезадаптацію та відсутність нормального емоційного та фізичного стану після його дії; та еустрес («хороший стрес»), пов'язаний з нормальними фізичними та психічними реакціями на подразник, і є корисним, бо сприяє підвищенню стійкості нашого організму та кращому реагуванню на різні подразники. Отже, як з'ясувалось, складні життєві ситуації можуть сприяти позитивним змінам у розвитку психіки людини, які виявляються у сприйнятті нових можливостей її особистісного розвитку.

Зростання особистості може статися завдяки зміні ідентичності та становленню нової її форми. Сама сутність зростання особистості пов'язана з динамікою її ідентичності, з реконструкцією старої її системи, трансформацією її у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії у відповідності зі зміненою ситуацією.

Ідентичність особистості як її психологічний стан є результатом інтеграційних взаємозв'язків когнітивної, афективної та конативної систем психіки , який складається під впливом умов соціальної ситуації. Зміни, що

відбуваються в окремих структурних складових Я-ідентичності під впливом нової ситуації, супроводжуються створенням нової конфігурації складових Я-ідентичності, яка означає реконструкцією старої системи ідентичності завдяки появі нових структурних характеристик. Так, у когнітивному компоненті під впливом нової ситуації відбуваються зміни інтеграційних зв'язків ментальних феноменів, в результаті чого утворюється цілісний конструкт «бачення проблеми» для якого стає характерним понятійно-чуттєве відношення людини до зовнішнього середовища, що орієнтоване на сприймання ситуації у формі « образу Я».

Образ «Я» – це уявлення людини про свої особисті характеристики, які, на її думку, вона має. Зазвичай людина вважає, що у неї є певні риси, якими вона володіє завжди (наприклад, сила, воля, уміння, знання тощо), хоча насправді їх у неї може й не бути. Проте впевненість людини у наявності у неї певних характеристик є важливим для неї, бо зумовлює певні очікування людини стосовно самої себе. Це можна назвати внутрішнім образом «Я» людини, який підтверджує її значимість для себе, без чого неможлива ідентичність особистості. Образ «Я» дозволяє особистості розглядати себе зсередини, спостерігати, усвідомлювати, змінювати себе, регулювати свою життєдіяльність. «Я" є регулятивним механізмом психічного життя, регулятором стосунків людини з оточенням. Тож не дивно, що у психології багато уваги приділяється аналізу змістовних характеристик «образу Я» особистості. В цьому плані важливим є наголос на зумовленості характеристик особистості ситуацією, в якій є референтні групи, значущі інші, що підтверджують значимість для людини її «Я», її ідентичності.

Отже, образ “Я” – складне психологічне явище, що не є простим усвідомленням своїх якостей чи сукупності самооцінок, не є просто відображенням певних об’єктивних даних і незалежних від міри свого усвідомлення якостей, це є певний патерн сприймань людиною самої себе, що складається у свідомості людини як активне начало, що інтегрує всі життєві прояви.

Зміни ідентичності у змінній ситуації відбуваються також у її афективному компоненті. Як відомо, емоційна функція ідентичності виявляється у суб’єктивній оцінці індивідом самого себе, своїх власних дій, якостей, почуттів, дозволяє людині відчувати задоволення власною особистістю, своїми якостями і характеристиками, що сприяє високим досягненням у сфері фізичних та духовних сил особистості. Адекватне чи неадекватне ставлення до себе веде або до гармонічності духа, що забезпечує розумну впевненість у собі, або до постійного конфлікту, який може призвести людину до невротичного стану. Саме тому зростання людини потребує правильної самооцінки, яка є ядром

афективного компоненту ідентичності. Людина як особистість – самооцінююча істота. Люди можуть оцінювати себе, свої вчинки і дії. Без самооцінки важко і навіть неможливо самовизначитись у житті. Саме тому важливе значення у зростанні особистості має адекватна самооцінка, яка передбачає критичне ставлення до себе, постійне співставлення своїх можливостей з вимогами, що пред'являються життям, вміння самостійно ставити перед собою здійсненні цілі. Слід наголосити, що важливим фактором формування самооцінки особистості є її міжособистісні стосунки як середовище, що може цьому сприяти або навіть заважати. Самооцінка особистості залежить від ставлення до неї інших. Якщо людина попадає у ситуацію, в якій вона не може підтвердити свою самооцінку, це не тільки заважає її зростанню, але й може призвести до важких психічних захворювань. Саме тому у технологіях зростання особистості важливим стає підтвердження її самооцінки як системотворчої складової афективного компоненту ідентичності особистості.

Зміни, що відбуваються у ситуації, суттєво впливають на трансформацію конативного компоненту ідентичності особистості. Конативний компонент ідентичності особистості являє собою інтенції, що виявляються як ментальні стимули діяльності особистості, основою яких є мотиваційно- потребнісна система психіки людини. Інтенції визначають суб'єктивні критерії вибору та стимулювання поведінки особистості, спрямованої на вирішення задач у поточній ситуації. Вітчизняна дослідниця М.О. Холодна, аналізуючи особливості організації інтенційного досвіду в його вибіркості та спрямованості на індивідуальну інтелектуальну активність, підкреслює значення в цьому процесі ментального конструкту «надання переваги», функціональну сутність якого можна порівняти зі функцією ментального компасу, що виводить людину у ту строго визначену галузь дійсності, яка знаходиться у максимальній відповідності з її індивідуальними інтелектуальними можливостями, і у якій її інтелектуальні ресурси можуть реалізуватись з максимальною ефективністю.

В літературі з питань сутності свідомості людини вказується на те, що в ментальному конструкті «надання переваги» особливу роль відіграє чуттєва сторона, що виявляється або у вигляді віри у наявність певних принципів, яким підпорядковується природа об'єкта, на яку спрямована дія, або у вигляді первісної впевненості у правильності вибраного способу діяльності. В теоріях посттравматичного зростання вказується також на світогляд як чинник зростання особистості. Так, український психолог В.О. Климчук виділяє в якості головної умови зростання особистості зміну її світогляду, зазначаючи, що в ній узагальнюються всі інші чинники, що впливають на цей процес. [1]. Досліджуючи стимулюючу функцію ментальних феноменів конативного компоненту самосвідомості особистості, науковці Київської школи філософії

культури (В. Шинкарук, В. Іванов, О. Яценко, В. Бистрицький та ін.), виділяють конструкт «світоперетворення», як складову світогляду, що трансформується у чисельних інтенційних формах конативного компоненту ідентичності особистості. Світогляд людини – це, перш за все система цінностей, в які вона вірить і, спираючись на які вона визначає свій шлях життєдіяльності. Саме вибір людиною цінностей становить основу її орієнтації у житті, забезпечує стрижень, загальну поведінку, вісь, що врівноважує діяльність, вчинки, що відхиляються в той чи інший бік від загальної лінії спрямованості. В цій їх іпостасі ціннісні орієнтації особистості стають мотивацією її життєдіяльності, яка зумовлює вибір життєвої мети, планів, перспектив. Для позначення цієї функції системи ціннісних орієнтацій у теоріях посттравматичного зростання особистості використовується категорія «філософія життя» (Р.Тедескі, Л. Калхун, Д. Джонсон). Філософія життя – це система ціннісних орієнтацій особистості, яка спрямовує життєдіяльність людини.

Особливе значення в реалізації «філософії життя» відіграють духовні почуття людини, які є формою чуттєвості на рівні конативного компоненту ідентичності особистості (В. Шинкарук). Коли певна ідея переживається людською чуттєвістю (ідеали добра, справедливості, краси, істини, гармонії тощо), то тим самим у її реалізацію людина вкладає енергію і заради цього здатна йти на будь-які випробування. Як наголошував В. Шинкарук, життєва філософія – це світ належного, який перетворюється у дійсне (реальне) завдяки переживанням людською чуттєвістю. Зокрема, цілепокладання вимагає від людини не тільки особистісного самовизначення у світі смислової мережі явищ, але й більш глибокої духовної основи (почуття, добро, правда, істина, воля, відповідальність тощо).

Отже, конструкт «філософія життя» завдяки чуттєвості як його неодмінній складовій виконує системотворчу функцію в системі ментальних феноменів конативного компоненту, забезпечуючи тим самим спрямованість особистості на розвиток, зокрема й зростання. Вибір особистістю варіанта дій, що забезпечує її зростання у травматичній ситуації, залежить від того, наскільки особистість у змозі здійснити переструктурування когнітивного, емоційного та конативного резонансу з іншими людьми у відповідності з новими умовами. Щоб рухатись вперед, людина має переглянути старі цінності, доробити нові ціннісні орієнтації, тобто змінити свою «філософію життя». Р. Тедескі та Л. Калхун, аналізуючи зміну філософії життя як ознаку посттравматичного зростання, виділяють такі їх напрямки, як: ставлення до інших, збільшення емпатійності, підвищення відчуття близькості, надбання значущих переконань або ж чітких цілей, розуміння власної відповідальності, цінування життя тощо.

Отже, емоції, когніції, мотивації, цілеутворення, неусвідомлене, усвідомлене тощо пов'язані в єдину систему ідентичності, особливості складових якої визначаються впливом ситуації як системотворчого компоненту, що домінує у цілісній системі ідентичності.

Висновки. Ідентичність особистості визначено як категорію соціальної психології, що означає форму самосвідомості людини, зміст якої зумовлено її позицією в системі норм та цінностей групи, з якою ідентифікує себе індивід. Актуалізація «Я» особистості, яка відбувається як визначення нової позиції людини у світі, налаштовує її психіку на нові умови, що створює імпульс для зміни ідентичності особистості.- Категорію «ситуація» визначено як середовище, з яким людина взаємодіє у відповідності зі значенням, яке нею надається об'єктам цієї реальності. У відповідності з цим зовнішні відносно суб'єкта умови спонукають та опосередковують його активність. Поняття «ситуація» розглядається також як конкретизація філософського принципу єдності «людина-світ», в якому підкреслюється, що світ існує у свідомості людини у формі репрезентації зовнішніх умов як набір певних її можливостей, реалізація яких вимагає від особистості певних зусиль у виборі одного із варіантів цих можливостей. Кожна ситуація, в якій діє суб'єкт, стає для нього ситуацією вибору, який зумовлено пріоритетним впливом життєвих обставин та необхідністю адаптації до них.- Розглядаються різні види ситуацій. Основну увагу приділено характеристиці травматичної ситуації, яка може мати як позитивний, так і негативний вплив на людину. Результат цього впливу залежить від лабільності ідентичності особистості (позитивний результат можливий за умов зміни ідентичності у відповідності з умовами ситуації). В зв'язку з цим розглядаються структурні компоненти ідентичності особистості з виділенням їх системотворчого компоненту (образ «Я», самооцінка, «філософія життя»), який, впливаючи на всю систему ідентичності особистості, змінює її відповідно до умов ситуації.

Перспектива подальших досліджень вбачаються у проведенні емпіричних досліджень з проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія / В. О. Климчук ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. – 125 с.
2. Москаленко В.В. Формування ідентичності особистості як функція соціалізації. Соціалізація особистості: монографія. - К.2014.: Фенікс, С.140 -166.
3. Москаленко В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження динаміки ідентичності особистості у змінній ситуації (структурно-функціональний аналіз): препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2023. 42 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734631>).

4. Шинкарук В. І. Категоріальна структура наукового світогляду . Вибрані твори: У 3 т. К., 2004. Т. 3, ч. I. С. 164-172.
5. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). Trauma and transformation. Sage. Tedeschi, R.G., Shakespeare-Finch, J., Taku, K., & Calhoun, L.G. (2018). Posttraumatic Growth: Theory, Research, and Applications (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315527451>
6. Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. URL:https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Francis-Fukuyama-Identity_-TheDemand-for-Dignity-and-the-Politics-of-Resentment-0-Farrar-Straus-and-Giroux.pdf

Мухіна Н. О.,
практичний психолог Херсонського Таврійського ліцею,
nn_m1983@yahoo.com

РОЗВИТОК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Стаття розглядає важливість розвитку резильєнтності у здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання. Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації учнів до нових технологій та методів навчання, що часто супроводжується викликами, такими як відсутність мотивації, соціальна ізоляція та стрес. Проект, представлений у статті, спрямований на підвищення обізнаності учнів щодо емоційного самоконтролю та стресостійкості, що є критично важливими навичками в умовах соціальної ізоляції та відсутності традиційного навчального середовища.

Ключові слова: резильєнтність, стресостійкість, дистанційне навчання, профілактика емоційного самоконтролю.

Abstract. The article discusses the importance of developing resilience in students in the context of distance learning. The relevance of the topic is determined by the need for students to adapt to new technologies and teaching methods, which are often accompanied by challenges such as lack of motivation, social isolation, and stress. The project presented in the article aims to raise students' awareness of emotional self-control and stress resilience, which are critical skills in conditions of social isolation and the absence of a traditional learning environment.

Keywords: resilience, stress resilience, distance learning, emotional self-control prevention.

Воєнні дії, в Україні, стали потужним джерелом стресу, тривоги для кожної дитини, тому значно зросла потреба в психологічній допомозі. Цей тривалий емоційний натиск має значний вплив на мотивацію учнів до навчання, загальний психічний стан який впливає на їх здоров'я. Все ще багато закладів освіти працюють дистанційно. Здобувачі освіти потребують постійної підтримки дорослого котрий здатен створити відчуття безпеки та спокою, а також володіє

інструментами та техніками, що допоможуть налагодити емоційний стан дитини. Саме тому вже зараз необхідно вирішувати проблему збереження фізичного і ментального здоров'я здобувачів освіти. Одним з пріоритетних напрямів роботи практичного психолога в закладах освіти під час дистанційного навчання є навчити учнів проходити крізь життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність – резильєнтність.

Згідно із статистикою на сьогодні в закладах освіти України що працюють в дистанційному режимі навчаються найнезахищені верстви населення. Діти що перебувають у зонах бойових дій чи на окупованих територіях, ВПО, діти батьків які були змушені виїхати за кордон. Усі здобувачі освіти значною мірою змінили своє життя, коло знайомих і навіть мову.

Термін «резильєнтність» стосується здатності психіки відновлюватися після важких умов. Дослідження того, як деякі люди можуть витримувати, відновлюватися і навіть психологічно зростати після складних життєвих ситуацій або катастроф, є важливим у роботі психологів. Концепцію резильєнтності було емпірично виявлено чи навіть відкрито більш як 40 років тому. Цей термін увійшов до психологічного лексикону з фізики, де він позначає властивість матерії набувати початкової форми після деформації, отриманої в результаті тиску (опір матеріалів). Отже, типовим прикладом визначення резильєнтності є визначення Ф. Лозеля: резильєнтність – це здатність людини або соціальної системи вибудовувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах [2].

Зокрема, в психологічній науці цікавість до резильєнтності виявили як в міжнародній науковій спільноті (Р. Сміт, Е. Вернер, Е. Міллер, Дж. Річардсон, Н. Хендерсон, М. Руттер, Ф. Лозель та інші) так і в українській (Г. Войтович, Т. Кочубей, В. Чорнобровкіна, Т. Титаренко, О. Хамініч, Е. Грішина, Т. Ларіна, Т. Федотова, Ю. Швалб, О. Романчук, В. Олефір, Д. Асонов) науковці. Так, Т. Титаренко досліджує резильєнтність в аспекті вивчення психологічного здоров'я; Ф. Лозель вбачає резильєнтність як здатність людини, Т. Федотова розглядає резильєнтність як головну компетенцію вчителів початкових класів.

Як зазначає О. М. Хамініч, узагальнюючи думки сучасних науковців, саме відсутність загально визнаних визначень резильєнтності стала перешкодою в подальшому просуванні досліджень з даної проблематики [5].

Варто зазначити, що резильєнтність є сукупністю вроджених особливостей особистості та динамічною характеристикою, яка може змінюватися під впливом різноманітних негативних чинників. Зрозуміло, що досвід війни, в якій перебувають здобувачі освіти вже не один рік, конкретно належить до тих негативних чинників, що спричиняють збільшення рівня тривожності загалом і

у учнів, що мають дистанційне навчання, та потенційно призводять до розвитку тривожних і депресивних розладів.

Оскільки неможливо убезпечити дітей від негативних подій, практичні психологи під час дистанційного навчання можуть допомогти дітям формувати захисні механізми, які допоможуть їм протистояти стресовим ситуаціям. Резилієнтність може служити буфером, що допомагає здобувачам освіти втриматися та не потрапити у стани, пов'язані з хворобливими переживаннями.

Профілактика та своєчасне надання допомоги учням під час дистанційного навчання, які переживають негативні психоемоційні стани може бути ефективною та сприятиме зменшенню враженості симптомів посттравматичного стресового розладу.

Психологічною службою Херсонського Таврійського ліцею розроблений профілактичний проект, який буде спрямований на емоційний самоконтроль та резилієнтність здобувачів освіти. Проект повністю адаптований для використання під час дистанційного навчання. Проект має назву **«Емоційний компас: як знайти баланс»**.

Мета проекту ознайомити здобувачів освіти зі своїми власними емоціями та станом. Навчитись відслідковувати подію, емоцію, реакцію. Спілкуватися, ділитися своїми думками. Протистояти стресовим ситуаціям.

Учасники проекту:

- **Учні** всіх класів згідно вікових особливостей.
- **Класні керівники** як наставники та приклад для наслідування.
- **Практичний психолог** впродовж навчального року спостерігає за станом емоційного здоров'я учнів. Це дозволяє вчасно втрутитися у разі виникнення проблем із саморегуляцією здобувачів освіти.
- **Батьки** Розширюють свої знань про психологічні механізми, що впливають на поведінку дітей згідно вікових особливостей. Отримують теоретичні знання про реагування у надзвичайних ситуаціях для кращого подолання емоційних потрясінь в дітей різного віку.

Основні етапи проекту:

1. Проведення уроків для учнів на тему резилієнтність, види негативних емоцій, турбота про себе, як здобувачі освіти можуть стати більш стійкими. Всі уроки адаптовані під дистанційне навчання та розроблені згідно вікових особливостей. Залучення педагогів..

2. Інформування педагогів розпізнавати перші ознаки песимізму, низької самооцінки з боку учнів, правильно реагувати на емоційну реактивність з боку здобувачів освіти. Вчителі стають активними учасниками проекту, які допомагають справитися учням зі стресом. **Інформування батьків** про ознаки низької резилієнтності та способи підтримки дитини згідно вікових особливостей.

3. Анкетування здобувачів освіти з метою виявлення рівня їх емоційного стану та обізнаності з теми резильєнтність. Результати анкет дозволять краще зрозуміти, які проблеми можуть виникати, та забезпечити формування захисних механізмів які допоможуть їм протистояти стресовим ситуаціям.

4. Організація завдання – створення малюнків серед учнів, де діти зможуть творчо висловити свої думки про емоції, стрес, страх тощо. Навчитися арт – терапевтичній практики – самодопомоги, як навчання резильєнтності. Це допоможе здобувачам освіти виразити свої почуття, які важко висловити словами у будь якому віці. За індивідуальним запитом практичний психолог може аналізувати малюнки, щоб зрозуміти внутрішній стан дитини. Створення малюнків може стимулювати креативне мислення і допомагати в розвитку навичок вирішення проблем. Згідно вікових особливостей учнів в проекті щодо створення малюнків підбираються теми. Наприклад для молодшої школи використовуються яскраві та цікаві слова, які привертають увагу дітей. Назви легкі та зрозумілі.

5. Використання соціальних роликів, що сприяють розширенню знань про емоції, стресостійкість, досвід людей. Всі ролики також підібрані згідно вікових особливостей здобувачів освіти. Важливо, що використання відео – симуляцій, відео з профілактики емоцій дозволяють учням отримувати практичний досвід, необхідний для дії в різних надзвичайних ситуаціях.

Протягом року в участі профілактичного проекту заплановано задіяти всіх здобувачів та учасників освітнього процесу. Сприяти підвищенню обізнаності з питань резильєнтності, самоконтролю емоцій. Саме дистанційне навчання часто вимагає від учнів швидкої адаптації до нових умов, технологій та методів навчання. Резильєнтність допомагає їм легше справлятися з цими змінами. Здобувачі освіти можуть стикатися з різними викликами, такими як відсутність мотивації або соціальна ізоляція. Резильєнтність дозволяє їм знаходити способи подолання цих труднощів.

Таким чином, впровадження профілактичного проекту, спрямованого на підвищення обізнаності з питань резильєнтності, є важливим кроком у підтримці учнів у їхньому навчальному процесі під час дистанційного навчання. Це не лише допоможе їм адаптуватися до нових умов, але й сприятиме формуванню здорової психологічної атмосфери, де кожен учень зможе знайти підтримку та ресурси для подолання труднощів. Резильєнтність стає ключовим фактором у забезпеченні успішності та благополуччя учнів у сучасному освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кокун, О. М., Мельничук, Т. І. (2023). Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

2. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень / Г. П. Лазос // Актуальні проблеми психології. Том 3.: Консультативна психологія і психотерапія. – Вип. 14. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України; – Вінниця, ФОП Рогальська І. О., 2018. – Вип. 14. – С. 26– 64.
3. Панок В.Г. (наук. ред.). Психологічна служба : підручник. К.: Ніка-Центр, 2016. – 362 с.
4. Пляка Л.В. Шляхи розвитку резильєнтності у здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану /Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 34 (73) № 6, 2023. С. 50-55.
5. Хамініч О. М. Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність? / О.М. Хамініч //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Психологічні науки”. – Вип. 6, Т. 2, 2016. – С. 160-165

Навозняк Л. М.,

*викладач суспільних дисциплін, спеціаліст вищої категорії,
викладач-методист Відокремленого структурного підрозділу
«Рівненський фаховий коледж НУБіП України»,
navoznakludmila@gmail.com*

Купчишина Т. В.,

*викладач суспільних дисциплін, спеціаліст вищої категорії,
викладач-методист Відокремленого структурного підрозділу
«Рівненський фаховий коледж НУБіП України»,
1461tanya@gmail.com*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: АСПЕКТИ ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Людська гідність є основоположною цінністю, закріпленою в міжнародному праві та національному законодавстві багатьох країн. В умовах війни її захист стає надзвичайно актуальним, адже воєнні конфлікти супроводжуються масовими порушеннями прав людини, включаючи тортури, насильство, дискримінацію та дегуманізацію. У статті розглянуто основні аспекти захисту людської гідності під час війни, проаналізовано механізми міжнародного гуманітарного права, діяльність правозахисних організацій та роль держави у забезпеченні прав людини в екстремальних умовах.

Ключові слова: гідність, людська гідність, права людини, міжнародне право, воєнні злочини, гуманітарне право.

Annotation. Human dignity is a fundamental value enshrined in international law and the national legislation of many countries. In times of war, its protection becomes extremely relevant, as military conflicts are accompanied by massive human rights violations, including torture, violence, discrimination, and dehumanization. The article examines the main aspects of protecting human dignity during war, analyzes the mechanisms of international humanitarian law, the activities of human rights organizations, and the role of the state in ensuring human rights in extreme conditions.

Key words: Dignity, human dignity, human rights, international law, war crimes, humanitarian law.

Людська гідність є фундаментальною цінністю, що визначає моральні та правові основи існування суспільства.

Впродовж тисячоліть філософські пошуки багатьох представників людства були спрямовані на пізнання сутності людини як такої. Кожна історична епоха провокувала появу нових уявлень, нових підходів до розуміння людської природи і таких його проявів як свобода, рівність, гідність.

Проблематика людської гідності як самостійний предмет дослідження виникла в європейській гуманістичній філософії в XIII–XVI століттях та набула особливої актуальності у філософії доби Ренесансу та Нового часу.

Поступово у філософсько-правових поглядах XIX століття утверджується ідея абсолютної людської цінності, що знайшло своє втілення в концепції І. Канта «Основа метафізики моральності». Гідність ним трактувалась як загальнолюдська цінність саме тому, що лише людина має здатність бути моральною істотою, тобто діяти на підставі чистого обов'язку і визнавати когось іншого здатним бути моральним, а моральне поняття пов'язував з притаманною для індивіда особистою і громадянською свободою [9]. Доказом самоцінності гідності є те, що вона, на відміну від ціни, не має еквівалента. Саме кантіське уявлення і розуміння людської гідності є висхідним для всієї сучасної людиноцентристської філософії, що невідворотно вплинуло і на правничу науку в контексті прав людини.

Після Другої Світової війни поняття людської гідності утвердилося в «Загальній декларації прав людини» та інших правових актах. Необхідність захисту людської гідності закладена в один з основних принципів міжнародного права – поваги до прав людини. Зокрема ст. 1 Загальної декларації про права людини 1948 р. зазначає, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, а у Преамбулі Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. людська гідність визнана джерелом природних прав людини. Надаючи тлумачення ст. 3 Європейської конвенції з прав людини 1950 р., Європейський суд з прав людини визнав життя та людську гідність одними з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, вказавши, при цьому, на обов'язок державної влади захищати гідність за будь-яких умов.

Гідність визнана однією з засадничих соціальних цінностей у конституціях різних країн, зокрема й у Конституції України. У статті 3 вказується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Стаття 28 Конституції України закріплює право кожного на повагу до гідності та забороняє застосовувати покарання або поводження, що принижує гідність людини.

Людська гідність є фундаментом демократичного правопорядку, а повага до неї і високий рівень її захисту є чинником, завдяки якому визначається правність держави. Як зазначає німецький філософ права Юрген Хабермас: «Людська гідність відіграє роль сейсмографа, який показує, з чого утворюється демократичний правопорядок, а саме ті права, якими члени політичної спільноти наділяють самі себе, якщо вони поважають одне одного як вільних та рівних осіб» [9].

Гідність є цінністю, значення якої можна прирівняти до цінності самого людського життя. Навіть більше, часто питання збереження гідності є важливішим за збереження життя, оскільки зруйнована особистість може відчувати нестерпність життя, його безглуздість та ілюзорність. Знищена гідність – це знищена людина, її внутрішній потенціал, її світогляд, її смисли та цінності. Саме тому злочини проти гідності застосовувались у всі часи у всіх війнах – щоб зруйнувати людину, максимально принизити її, забрати в неї її людськість, не дати повернутись до звичайного життя. Зламани люди не чинять опору, не можуть самостійно відновитись, стають повчальним прикладом усім іншим.

Зневажливе відношення до гідності в тій чи іншій мірі проявлялось і проявляється в людській історії, особливо гостро проблема права на гідність актуалізується із жахливим досвідом Другої Світової війни, зумовлюючи дискурс про ненасильство, про заборону проведення експериментів, знущань над людиною.

Загальна декларація Прав людини у статті 5 зазначає: «Ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження та покарання». Стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.): «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Ці положення містяться у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1973 р.), у Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), у Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.). Хартія основних прав Європейського Союзу закріпила низку положень про права на цілісність як фундаментальної складової прав людини. Про право на гідність зазначає Конституція України (ст.28, 29), Цивільний кодекс України у ч.3 ст.281.

Людська гідність виразно проявляється у випадках її порушення. Нищення гідності в людині відбувається через позбавлення її притаманних ідентичностей (гендерних, національних, релігійних), ціннісних принципів, моральних орієнтирів. Злочини проти гідності завдають фізичної, психологічної та емоційної шкоди.

Гідність для українців є невіддільною національною рисою, сутність якої становить прагнення до волі, свободи та незалежності.

Гідність і свобода – це не даність. Не захищаючи, їх легко втратити. За гідність і свободу наші предки проливали кров і ми продовжуємо боротися сьогодні.

Минуло одинадцять років від анексії Криму, майже одинадцять років від вторгнення Росії у Донецьку та Луганську область, три роки триває повномасштабна війна. Передумовою цих подій є Революція Гідності, під час якої українці відстояли своє право вибирати напрям розвитку країни і цінності, на основі яких хочуть розбудовувати свою державу і своє життя.

Російський агресор намагається не лише завоювати наші землі, а і принизити гідність і зламати волю українського народу. Цинізм і варварство росіян полягає в тому, що вони, претендуючи на звання культурної та духовної нації, завдають болю і приниження незахищеним жінкам та дітям, всім тим, хто відстоює честь і гідність свого народу.

У відносинах Україна – росія наша гідність як незалежного, самодостатнього народу постійно проходить випробовування. Нас принижують одвічним статусом колоніальної країни, таврують діагнозом примітивного, вторинного ресурсу із штучно створеною культурою та недолугою історією. Кожного дня ми чуємо страшні свідчення того, як порушується право на гідність, особисту свободу, як руйнуються долі, життя, світогляди, які ніколи більше не будуть такими, якими були раніше.

Війна підіймає проблему поваги до людської гідності як одну з найбільш нівельованих цінностей. Її мета – дегуманізація супротивника, ворог не є людиною, отже вбивати, знущатись можна без жодних застережень. Більше того, сучасні війни не обмежуються полем бою, і як ніколи спрямовані на цивільне населення, тому кількість страждань, завданих невійськовим незрівнянно більша.

Війна супроводжується численними злочинами, які спрямовані на знищення або приниження людської гідності:

- катування та жорстоке поводження з військовополоненими;
- масові вбивства мирного населення;
- використання сексуального насильства як зброї війни;
- депортація та примусова зміна ідентичності.

Україна є яскравим прикладом держави, яка зіткнулася з системними злочинами проти людяності з боку країни-агресора. Міжнародні організації фіксують факти катувань, позасудових страт, викрадень цивільного населення та інших злочинів, спрямованих на приниження людської гідності.

За даними Офісу Генерального прокурора, станом на березень 2025 року зафіксовано понад 177 тисяч злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з яких понад 152 тисячі – за фактами порушення законів і звичаїв війни [7]. Це величезна цифра, яку важко уявити. В середньому кожен день українські правоохоронні органи фіксують 200-300 нових злочинів. Найбільш масовими є злочини катування, гвалтування, розстрілу полонених.

Звільнення окупованих територій свідчить про жахливі факти замучених та вбитих в особливо жорстокий спосіб жителів. Це масові вбивства цивільних у Бучі, Бородянці, Гостомелі, Ірпіні, Ізюмі, катування в Херсоні, знищення полонених в Оленівці. Вік людей, проти яких вчиняли тортури, сексуальне насильство становить від 4 до 82 років.

Правозахисна організація «Медійна ініціатива за права людини» (МІПЛ) підрахувала, що в російському полоні перебуває понад десять тисяч українських військових. Лише третина з них заледве утримується згідно з вимогами міжнародного права щодо військовополонених, більшість піддається постійним катуванням, неможливим для життя умовам[2].

Стан здоров'я українців, які повернулися з російського полону, досить поганий. Більшість з них потребує реабілітації, вони мають хронічні захворювання, потребують медичної допомоги. Понад 90% звільнених полонених зазнали катувань.

В доповіді, опублікованій Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, зазначається, що катування полонених українських військовослужбовців «широко розповсюджені та систематичні» і відбуваються з благословення керівництва Росії [8].

Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, Еліс Джил Едвардс визнала, що обсяг вірогідних заяв про катування та інші акти нелюдського поводження, які вчиняються проти цивільних осіб і військовополонених російськими органами влади продовжує постійно зростати. За її словами, ці жахливі дії не вбачаються ані рідкісними, ані випадковими, а скоріше організованими в рамках державної політики для залякування, прищеплення страху, покарання або отримання інформації [4].

Важко достеменно вказати статистику злочинів проти гідності, вчинених рашистами проти українців. Жодні цифри не передадуть жах, нестерпний біль, страждання, які пережили та переживають наші люди. Це колективна травма, глибина якої не вимірювана.

Україна активно розробляє та впроваджує механізми правового захисту своїх громадян, зокрема це:

- прийняття законів про посилення відповідальності за воєнні злочини;
- надання допомоги постраждалим через державні та громадські організації;
- взаємодія з міжнародними судовими інституціями для притягнення злочинців до відповідальності.

Основні законодавчі ініціативи для захисту людської гідності та притягнення до відповідальності воєнних злочинців включають: посилення

відповідальності за воєнні злочини, співпрацю з міжнародним кримінальним судом, допомогу постраждалим через державні та громадські організації.

Після ратифікації Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [5], яким передбачено посилення відповідальності за воєнні злочини, розширено поняття воєнних злочинів відповідно до міжнародного права. Зокрема внесено зміни до статті 442 КК України, примітка якої вказує, що під серйозною шкодою, серед іншого, слід розуміти вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства. Цим же Законом КК України доповнено статтею 442-1 «Злочини проти людяності», пункт 4 частини першої якої криміналізує діяння зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства, вчинене умисно в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Через державні та громадські організації надається підтримка жертвам воєнних злочинів, зокрема створено механізм виплат компенсацій жертвам насильства та катувань, забезпечено безкоштовну юридичну допомогу для цивільних осіб, які постраждали від окупації чи депортації.

Волонтерські ініціативи допомагають жертвам війни отримати психологічну та соціальну підтримку.

Центр прав людини ZMINA, Медійна ініціатива за права людини (МІПЛ), Українська Гельсінська спілка працюють над документуванням злочинів і захистом постраждалих.

Україна активно взаємодіє з міжнародними організаціями та міжнародними судовими інстанціями:

- ОБСЄ допомагає Україні документувати злочини та забезпечувати правовий захист;
- Звіти ООН регулярно підтверджують масові злочини проти цивільного населення;
- до Європейського суду з прав людини подано низку позовів проти Росії щодо порушення прав людини, примусової депортації та катувань.

Основним інструментом захисту людської гідності в умовах збройного конфлікту є міжнародне гуманітарне право. Воно створено державами для того, щоб накласти певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни. Основні принципи міжнародного гуманітарного права закріплені у:

- Женевських конвенцій (1949 р.) та їхніх Додаткових протоколах;

- Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998 р.);
- Конвенції ООН проти катувань (1984 р.).

Ці документи забороняють нелюдське поводження, катування, принизливе ставлення до військовополонених і цивільного населення.

Україна дотримується всіх норм Женевських конвенцій.

Женевські Конвенції 1949 року включають чотири універсальних міжнародних договори: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Статтею 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни заборонена наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження з особами, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також з тими, хто hors de combat унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини.

Найважливішим правилом четвертої Женевської конвенції, як і всього міжнародного гуманітарного права, є захист цивільних осіб під час війни, зокрема під час окупації. Цим правилом нехтують російські військові, свідомо обстрілюючи цивільну інфраструктуру українських міст і гуманітарні коридори, проводячи масові розстріли на захоплених територіях чи примушуючи українських громадян до служби в російській армії. Російські окупанти свавільно вбивають і катують цивільних, гвалтують жінок і дітей, розстрілюють лікарів, священнослужителів і журналістів. В оточених або захоплених Росією містах немає води, їжі, ліків та електроенергії. Окупанти обстрілюють продуктові бази, школи, лікарні, не пропускають гуманітарних конвоїв, позбавляють цілі регіони зв'язку з рештою світу й доводять їх до гуманітарної катастрофи. Такі дії є свідомим порушенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та відповідних вимог звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Зобов'язанням у рамках третьої Женевської конвенції є дотримання прав військовополонених. Норми цього міжнародного договору забороняють фізичне та психологічне катування й негуманне поводження з полоненими, незалежно від дій, які вони вчиняли в минулому. Полонені мають право на їжу, воду, контакт із рідними. Жінки-військовослужбовиці в полоні мають утримуватись окремо від чоловіків, за ними має наглядати персонал жіночої статі, мають забезпечуватись їхні особливі санітарно-гігієнічні та медичні потреби. Російські загарбники неодноразово вчиняли тяжкі злочини проти українських полонених, що є порушенням правил і звичаїв війни.

Україна вже тривалий час співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, який розглядає справи воєнних злочинів. 21 серпня 2024 року Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду, а 1 січня 2025 року набула повноправного членства в Міжнародному кримінальному суді. Наразі МКС розслідує дві великі кримінальні справи про воєнні злочини в Україні – про незаконну депортацію дітей та удари по цивільних об'єктах [3]. Наступна справа суду може торкнутися злочинів проти людяності, скоєних росіянами в місцях тримання під вартою: незаконного позбавлення волі, тортур, зґвалтувань, убивств військовополонених і незаконно затриманих цивільних осіб.

Конвенція ООН проти катувань, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1984 р., забороняє катування та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження та покарання. В Доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, яка була представлена на Генеральній Асамблеї ООН 29 жовтня 2024 р., зазначається, що російська влада вчиняє катування, які кваліфікуються як злочини проти людяності. Комісія встановила, що застосування катувань російською владою є воєнним злочином. Додаткові випадки катувань українських цивільних осіб та військовополонених підтвердили практику застосування російською владою катувань в усіх підконтрольних Росії областях України, а також у слідчих ізоляторах на території російської федерації, які були розслідувані Комісією. У Доповіді наголошується на важливості притягнення до судової та позасудової відповідальності. Встановлення осіб та карне переслідування злочинців є ключовим кроком до припинення безкарності та невіддільною частиною здійснення правосуддя для постраждалих.

Важливу роль у документуванні воєнних злочинів та захисті гідності жертв відіграють міжнародні правозахисні організації: Amnesty International, Human Rights Watch, Червоний Хрест.

Amnesty International – недержавна організація, яка займається розслідуванням та документуванням воєнних злочинів під час російсько-української війни. Серед основних напрямів досліджень організації – порушення фізичної та психологічної недоторканності, свободи совісті й самовираження та свободи від дискримінації. Члени організації задокументували сотні воєнних злочинів і довели, що вони були скоєні російськими військовими. Численні звіти організації свідчать про тортури і жорстоке поводження з українськими військовополоненими. Задокументовані дані організація передає у Міжнародний кримінальний суд, що сприятиме міжнародному правосуддю та притягненню винних до відповідальності. В останньому звіті Amnesty International «Оглушлива тиша. Насильницькі зникнення, утримання інкомунікадо та катування українських полонених Росією» зазначається, що Росія піддає

українських військовополонених та цивільних осіб катуванням, утриманню інкомунікадо (без зв'язку з зовнішнім світом), насильницьким зникненням та іншому негуманному поводженню, що прирівнюється до воєнних злочинів та злочинів проти людяності [10]. Amnesty International закликає міжнародну спільноту використовувати всі можливості для притягнення до відповідальності за ці злочини, у тому числі через Міжнародний кримінальний суд і використання універсальної юрисдикції.

Human Rights Watch – міжнародна, неурядова, неприбуткова організація, яка займається захистом прав людини більш ніж у 70 країнах світу. В Україні ця організація документує випадки катувань, насильства, геноциду. Правозахисники цієї організації звертають увагу на жорстоке поводження з боку РФ з українськими військовополоненими та цивільними особами, ув'язненими в Росії, наголошують на систематичних і грубих порушеннях прав людини на окупованих Росією українських територіях, зокрема, йдеться про позасудові страти, тортури, сексуалізоване насильство, арешти, депортації, викрадення цивільного населення [11].

Міжнародний комітет Червоного Хреста – неурядова міжнародна організація. Члени організації проводять велику практичну роботу із захисту жертв збройних конфліктів у різних регіонах світу, полегшенні людських страждань, захисті життя і здоров'я людей, а також у захисті їх людської гідності. З 24 лютого 2022 року Український Червоний Хрест оперативно мобілізував усі сили та ресурси й розпочав надавати допомогу постраждалому населенню. Волонтери і співробітники Українського Червоного Хреста майже цілодобово працюють в різних куточках України. Вони доставляють гуманітарну допомогу, надають психосоціальну підтримку, впроваджують проєкти з психічної та фізичної реабілітації людей, які постраждали від війни. Український Червоний Хрест тісно співпрацює з міжнародними донорами, державним та приватними сектором, партнерами з Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Було запущено десятки фандрайзингових та краудфандінгових платформ в Україні та за кордоном.

Надпотужна робота Червоного Хреста для підтримки постраждалого населення України була б неможливою без діяльності розгалуженої системи волонтерського руху по всій території країни – понад 8000 волонтерів у близько 200 місцевих осередках Українського Червоного Хреста. Робота здійснюється за підтримки більше 20 Національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця з таких країн: Велика Британія, Данія, Австрія, Німеччина, Італія, Швеція, Норвегія, Канада, Литва, Туреччина, Японія, Люксембург, Іспанія та інші, а також міжнародних та національних партнерів таких, як Всесвітня продовольча програма, ООН, Unicef та інші [6].

Війна – це виклик для цивілізації, а тому першочерговим завданням усіх свідомих людей та соціальних інституцій є збереження цивілізації. На це спрямовано всі зусилля нашої держави. В умовах війни перед державою стоїть надзвичайно складне завдання: гарантувати безпеку країни, не поступаючись основними правами людини. При цьому право на безпеку і право на справедливість не повинні вступати в конфлікт навіть у найскрутніші часи. Захищаючи нашу незалежність, ми маємо пам'ятати, що людська гідність є фундаментом усіх прав, а її порушення – це не лише юридична, а і моральна поразка.

Практичні заходи, які можуть сприяти захисту людської гідності в умовах війни:

1. Правові механізми та притягнення до відповідальності:

- розширення юридичної допомоги постраждалим: надання безкоштовних консультацій та представництва у судах для жертв воєнних злочинів;
- посилення відповідальності за злочини проти людської гідності: ухвалення законів щодо невідворотності покарання за катування, сексуальне насильство та примусову депортацію;
- документування злочинів: підтримка ініціатив, які збирають докази порушень прав людини (Amnesty International, МКС, Human Rights Watch);
- співпраця з міжнародними судами: активне подання позовів до ЄСПЛ, МКС щодо воєнних злочинів.

2. Психологічна та соціальна підтримка:

- центри психологічної допомоги: створення безкоштовних консультаційних пунктів для ветеранів, переселенців та жертв воєнних злочинів;
- програми соціальної адаптації: забезпечення реабілітації та працевлаштування військових та цивільних осіб, які пережили насильство;
- навчальні програми для психологів та соціальних працівників: підготовка спеціалістів із реабілітації жертв війни.

3. Інформаційна та освітня діяльність:

- кампанії з підвищення обізнаності: проведення освітніх заходів про права людини та механізми їхнього захисту;
- навчальні програми для військових: тренінги щодо гуманного поводження з цивільними та полоненими, відповідно до норм міжнародного права;
- висвітлення злочинів у медіа: сприяння розголосу та міжнародній увазі до порушень людської гідності.

4. Захист прав жертв війни:

- юридична допомога жінкам та дітям, які постраждали від війни: окремі програми підтримки для найвразливіших груп;
- притулки та кризові центри: забезпечення безпечного проживання для жертв насильства та депортації.

5. Контроль за дотриманням прав людини:

- посилення ролі омбудсмана: сприяння активнішій роботі Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

- міжнародний тиск: посилення санкцій проти осіб та держав, які порушують права людини.

Ці заходи допоможуть комплексно захищати людську гідність навіть у складних умовах війни.

Захист людської гідності під час війни є викликом для міжнародної спільноти. Ефективний захист гідності можливий лише за умови комплексного підходу, що включає міжнародно-правові механізми, діяльність правозахисних організацій та внутрішньодержавні ініціативи. Важливим завданням є не лише документування воєнних злочинів, але й забезпечення справедливого покарання винних та допомога постраждалим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Закон України №254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vp#Text>
2. МІПЛ: У полоні РФ перебувають понад 10 тисяч військових. URL: <https://www.dw.com/uk/mipl-u-poloni-rf-perebuvaut-ponad-10-tisac-ukrainskih-vijskovih/a-69009006>
3. Польська К. Україна в МКС: що реалістично очікувати від вступу. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-v-mks-so-realisticno-ocikuvati-vid-vstupu/a-71169705>
4. Посягання на людську гідність як воєнний злочин російської федерації: перспективи розгляду МКС. URL: <https://www.prostir.ua/?library=posyahannya-na-lyudsku-hidnist-yak-vojennyj-zlochyn-rosijskoji-federatsiji-perspektyvy-rozhlyadu-mks>
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України №4012-IX від 09.10.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>
6. Реагування на війну в Україні. Український Червоний Хрест. URL: <https://redcross.org.ua/response-to-war-in-ukraine/>
7. Справ тисячі, але вироків в рази менше. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/sprav-tysiachi-ale-vyrokiv-v-razu-menshe-yak-rozsliduiut-voienni-zlochyny-v-ukraini/#:~:text=>
8. Скільки українців загинуло в російському полоні: у Міноборони оприлюднили цифри. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyskiy-polon-u-minoboroni-rozkrilikilkist-zagiblih-ukrajinciv-12776808.html>
9. Шишкіна Е. Розуміння людської гідності: виклики сучасних українських реалій. URL: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/381454/>
10. Amnesty International. Оглушлива тиша: насильницькі зникнення, утримання інкомунікадо та катування українських полонених Росією. Нове дослідження. URL: <https://www.amnesty.org.ua/>
11. Human Rights Watch оприлюднила звіт про злочини Росії в Україні за 2024 рік. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3949757-human-rights-watch-opriludnila-zvit-pro-zlocini-rosii-v-ukraini-za-2024-rik.html>

Нестер А. А.,
д.т.н., доц.,
Хмельницький національний університет,
nesteranatol111@gmail.com

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Війна торкнулася кожної української родини і назавжди залишить слід в генетичній пам'яті нашого народу. Про цю трагічну сторінку в історії України, яка пишеться сьогодні нашими громадянами, наші сучасники будуть довго пам'ятати. Вражають дані про загиблих, пропавших безвісти, закатованих, скалічених за 2 роки широкомасштабної війни, які супроводжуються телебаченням, соціальними мережами. Але війна не може та не повинна спиняти підготовку спеціалістів для військових потреб та дій в відновлювальний та мирний час.

У сучасному світі спеціаліст потребує широкого спектра навичок і компетенцій, які він має постійно розвивати протягом усього свідомого життя. Національна стратегія розвитку освіти в Україні передбачає інтегрування у європейський освітній простір, на засадах підходу в якому переважає компетентність.

Ключові слова: цивільна безпека, компетенція, ділова гра, воєнний стан

The war touched every Ukrainian family and will forever leave a mark in the genetic memory of our people. Our contemporaries will long remember this tragic page in the history of Ukraine, which is being written today by our citizens. The data on the dead, missing, tortured, maimed during 2 years of large-scale war, which are accompanied by television and social networks, are impressive. But the war cannot and should not stop the training of specialists for military needs and actions in reconstruction and peacetime.

In today's world, a specialist needs a wide range of skills and competencies, which he must constantly develop throughout his conscious life. The national strategy for the development of education in Ukraine envisages integration into the European educational space based on an approach in which competence prevails.

Key words: civil security, competence, business game, martial law

Повернення «вкраденого» історичного минулого Росією заради майбутнього України – це важлива тема, яка стосується не лише історії, а й майбутнього національної ідентичності та незалежності України.

За часів імперії, а згодом і радянської епохи, багато аспектів української історії були знецінені, перекручені або зовсім забуті. Російська імперія та її наступниця, Радянський Союз, активно сприяли переписуванню історії, щоб знищити чи принаймні нівелювати українську культурну та національну самобутність. Це стосувалося не лише подій, але й великих особистостей, які відіграли важливу роль у становленні української нації. Українці були змушені бачити свою історію через призму імперської пропаганди.

Те, що багато українців пережили у складі Російської імперії та Радянського Союзу, залишається живим болем у колективній пам'яті, адже були спроби стерти національні особливості, культуру, мову, а іноді й саме існування українського народу.

Сьогодні, у період після здобуття незалежності, Україна намагається відновити свою історичну правду. Це означає вивчення та повернення тих фактів і подій, які довгий час були замовчувані або фальсифіковані. Зокрема, йдеться про визнання героїв національної боротьби, таких як УПА, а також про повернення пам'яті про трагедії, як-от Голодомор, який часто був відкинутий або заперечений.

Повернення «вкраденого» історичного минулого – це також спроба України стати на власні ноги в контексті глобальної політики, не забуваючи про свою унікальність, культуру і спадщину. Це необхідно для того, щоб нові покоління мали чітке розуміння свого коріння та могли збудувати майбутнє, спираючись на власну історію, а не на імперські міфи чи чужі наративи. Відновлення історичної пам'яті та боротьба за її правдиве відображення – це важливий аспект формування незалежної, сильної та цивілізованої держави.

В контексті майбутнього України це має ключове значення, адже лише усвідомлення своєї історії та культури може допомогти українському народові зберегти свою ідентичність і рухатись до процвітання в умовах сучасних глобальних викликів.

Факти «вкраденого» історичного минулого України мають численні прояви, коли важливі етапи, постаті чи події української історії були спотворені, замовчувані або приписані до іншої держави, зокрема Російської імперії та Радянського Союзу. Повернення цих сторінок історії має велике значення для формування сучасної української ідентичності. Ось кілька основних фактів про «вкрадене» історичне минуле України:

Київська Русь – одна з найбільших і наймогутніших середньовічних держав, що існувала на території сучасної України, Росії та Білорусі. Хоча вона розпалася в середині XIII століття під натиском монголо-татар, культурні та релігійні здобутки цього періоду стали основою для формування української національної ідентичності. Хрещення Русі 988 року заклало основу для розвитку християнства в Україні, що сильно вплинуло на культуру та державність. Однак історія Київської Русі довгий час трактувалася через російську призму, де основну роль приписували Москві як спадкоємцю цієї держави. Проте саме Україна була центром цієї величної держави, і Київ був її столицею. Справжня роль Київської Русі в українській історії була значною мірою стерта з пам'яті, а історія Московії почала витісняти історію Київської Русі, що зменшувало її значення для українців [1]

Українське козацтво було важливою складовою історії та національної ідентичності. Запорізька Січ - це була фактично автономна українська держава, яка мала своє управління, армію та відстоювала незалежність. Це період боротьби за державну самостійність, що пізніше вплинуло на прагнення українців до відновлення незалежності. Проте в період після її знищення, особливо за часів імперії, роль козаків і Січі часто викривлялася, а інколи – зовсім замовчувалася. У радянській історіографії, зокрема, козацька доба розглядалася лише через призму боротьби з польськими панами та іншими ворогами, а її національний і політичний контекст не завжди висвітлювався.

Після Березневих статей 1654 року, коли Україна стала під протекторат Московії, гетьманщина зберігала певну автономію. Але поступово ця автономія зникала, а історія Гетьманщини подавалася як частина загальноросійської історії, що призвело до викривлення фактів про державність та право українців на самовизначення. Спільна історія козацьких гетьманів та Московії довгий час трактувалася не як українська боротьба за автономію, а як етап об'єднання українських земель з Московією.

Впродовж XVI - XVIII століття територія України була розділена між двома великими імперіями. Процес русифікації та знищення національної ідентичності українців через політику асиміляції залишив глибокий слід у свідомості нації. Водночас українські культурні та наукові діячі почали розвивати національну ідею, що стало основою для боротьби за незалежність у XX столітті.

Одна з найболючіших сторінок української історії – це Голодомор, штучно спричинений голод, який забрав мільйони життів. Спочатку радянська влада намагалася замовчувати масштаби трагедії, а пізніше – перекручувати причини та наслідки. Радянська пропаганда подала Голодомор як загальносоюзну проблему, пов'язану з неврожаями, хоча реальні причини були політичними та економічними (масові репресії, конфіскації продовольства, жорстокий контроль над селянством). Лише після здобуття незалежності, починаючи з 1990-х років, Україна почала відновлювати правду про Голодомор як геноцид проти українського народу.

Під час революційних подій в Російській імперії 1917-1921 років Україна проголосила свою незалежність, а в Києві було утворено Українську Народну Республіку. Однак після поразки в боротьбі проти більшовиків і встановлення радянської влади на території України, ці події були спрощені або навіть викреслені з історії. Про національно-визвольний рух 1917-1921 років стало відомо значно пізніше, і навіть сьогодні багато українців не мають чіткої уяви про боротьбу за незалежність у цей період [2].

Україна пережила два великих потрясіння: першу і другу світові війни. Після Другої світової війни Україна стала частиною Радянського Союзу, що

супроводжувалося репресіями, голодоморами та обмеженням культурної свободи. Однак, навіть в умовах тоталітаризму, український народ зберіг свою національну самосвідомість, що виявилось в прагненні до незалежності в кінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Внесок України у перемогу над нацизмом також був знецінений. Українці билися на всіх фронтах війни, а територія України стала ареною важких боїв і великих жертв. Однак радянська історіографія часто підкреслювала лише участь Червоної армії, замовчуючи роль українців у боротьбі за свободу. Більше того, націоналістичні сили, які боролися з нацистами, так звані ОУН та УПА, часто зображувалися як вороги радянської влади, а не як частина загальносоюзної боротьби проти фашизму.

Оголошення незалежності в 1991 році стало кульмінацією боротьби за національну автономію, яка тривала століттями. Проголошення незалежності не лише стало відновленням суверенітету України, а й започаткувало новий етап у розвитку держави, її політичної системи та міжнародних відносин.

Протягом радянської епохи українська культурна еліта зазнавала переслідувань. Одним із найбільш трагічних моментів є масові репресії 1930-40-х років, коли тисячі діячів культури, науки, мистецтва, літератури, а також звичайних громадян стали жертвами сталінських чисток. Втрата цієї еліти мала величезний вплив на культурне та інтелектуальне життя країни, а її значення в історії часто намагалися заглушити.

Під час існування Радянського Союзу історія України була переписана відповідно до інтересів Москви. Велика частина української історії, яка мала національний характер або суперечила офіційній ідеології, була або замовчувана, або фальсифікована. Багато важливих подій і особистостей, таких як Мазепа, Шевченко, Іван Франко, а також інші діячі національного руху, були піддані критиці, часто з образливими або принизливими оцінками.

Події 2013-2014 років, які привели до Революції гідності, показали глибоке прагнення українців до європейських цінностей, демократії та справедливості. Протистояння з Росією, що досягло свого апогею у війні на сході України, продовжує залишатися важливим фактором в сучасному розвитку держави. Повернення «вкраденого» історичного минулого України - це важливий процес для відновлення національної пам'яті та формування повноцінної історичної свідомості. Відновлення правди про минуле допомагає українцям краще розуміти своє місце в історії, а також зміцнює національну ідентичність та прагнення до самостійності. Які ж ключові елементи української національної ідентичності ми можемо визначити.

Українська мова є основним маркером національної ідентичності. Вона є не тільки засобом комунікації, а й важливим елементом культурної спадщини. Мова

об'єднує людей, дає змогу передавати традиції, літературу, пісні, фольклор. Вона визначає не тільки самобутність, а й спосіб мислення, систему цінностей.

Українська історія – це важлива складова ідентичності, яка формує відчуття належності до нації. Важливими етапами є такі події, як боротьба за незалежність, козацька доба, боротьба з імперіями (Російська імперія, Австро-Угорщина), національно-визвольні рухи, Голодомор, Друга світова війна, Революція Гідності та інші значущі моменти, які підкреслюють боротьбу за свободу, гідність і незалежність.

Українська культура є надзвичайно багатою і різноманітною, що відображається в музиці, танцях, народному мистецтві, літературі, образотворчому мистецтві та архітектурі. Традиції, як-от свята (Різдво, Великдень, Івана Купала) та обряди, що передаються через покоління, також є важливими елементами ідентичності. Українська кухня, вишиванки, народні пісні та звичаї також відображають характер нації.

Українці мають спільні моральні цінності, такі як повага до родини, традицій, гостинність, взаємопідтримка і солідарність, які відображають важливі соціальні аспекти національної ідентичності. Величезне значення мають свобода, гідність, боротьба за права людини – це ті цінності, які стали основою під час боротьби за незалежність.

Великий вплив на національну ідентичність мають постаті, які стали символами боротьби за незалежність і свободу. Це такі діячі, як Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Василь Стус та інші, чия боротьба за права українців і їхнє самовизначення має вагоме значення для нації.

Природа та земля, на якій живе український народ, також є важливою частиною національної ідентичності. Україна має унікальні природні ландшафти – від Карпатських гір до степів, від Дніпра до Чорного моря. Природні багатства та територія стали частиною культурної спадщини, а прив'язка до рідної землі, традиційного сільського способу життя, села є глибоко вкоріненою в національній свідомості.

Ствердження національної ідентичності нерозривно пов'язане з прагненням до незалежності. Українці прагнули та продовжують прагнути до суверенітету, самовизначення і розвитку як незалежна держава. Це зокрема підкреслюється через важливі моменти, як здобуття незалежності у 1991 році, Революція Гідності 2014 року, сучасна війна з Росією, а також підтримка європейських і глобальних прагнень країни.

Символіка, така як герб, прапор, гімн – це ключові елементи, які посилюють відчуття національної єдності. Традиційні ритуали, як-от святкування важливих національних свят, демонструють єдність народу. Вишиванка, тризуб, блакитно-жовтий прапор – це ті атрибути, що нагадують про зв'язок з історією, культурою та боротьбою за незалежність.

Боротьба за незалежність, гідність та свободу є важливим елементом національної свідомості українців. Історичні події, як-от Голодомор, боротьба з нацизмом, радянським тоталітаризмом, а також сучасна війна з Росією, формують колективний досвід, який посилює відчуття єдності та національної гідності.

Національна ідентичність українців спирається на принципи єдності та солідарності. Українці можуть згуртуватися у важкі часи, зберігаючи свою культуру, звичаї та інтереси, навіть попри численні зовнішні виклики. Це також стосується відносин з іншими народами, зокрема з країнами Європи, у напрямку до інтеграції в міжнародне співтовариство. Загалом, національна ідентичність України є багатогранною і різноманітною, але вона об'єднана спільними цінностями, історією, боротьбою за свободу, культурою та мовою. Всі ці елементи разом формують відчуття єдності, яке дає змогу українцям зберігати свою самобутність у будь-яких умовах.

Українська національна ідентичність є результатом багатовікового процесу, в якому переплітаються історичні, культурні та політичні чинники. Зв'язок з минулим, національні символи, мова, традиції і прагнення до самобутності стали основними елементами сучасної української ідентичності. Вона продовжує розвиватися в контексті новітніх політичних подій і міжнародних відносин.

Україна є країною з багатонаціональним населенням, в якому проживають не тільки етнічні українці, але й представники різних національностей (росіяни, поляки, євреї, татари та інші). Однак, попри таку різноманітність, українська національна ідентичність об'єднує людей через спільні цінності, мову та історичні переживання.

Релігія, зокрема православ'я та греко-католицизм, відіграє значну роль у формуванні української національної ідентичності. Релігійні традиції, церкви та святі місця є важливими для відчуття духовного зв'язку з нацією та її культурною спадщиною. Українська православна церква, а також Українська греко-католицька церква стали важливими інститутами, що сприяли збереженню національної ідентичності, особливо в періоди під іноземним владарюванням.

Українська національна ідентичність є багатогранною і складною, об'єднуючи в собі мову, історичну пам'ять, культуру, традиції, символи, політичну свідомість і релігійні уявлення. Вона постійно розвивається та змінюється в контексті нових соціально-політичних реалій, але її основи залишаються стабільними, формуючи єдину націю з глибоким відчуттям самобутності та гордості. Ось деякі основні традиції та символи, які є важливими елементами української національної ідентичності.

Різдво Христове та Великдень є основними християнськими святами в Україні, і вони мають глибоке коріння в національних традиціях. Різдвяні

обряди, такі як "колядування" (співи колядок) та святкова вечеря з 12 страв, є важливою частиною українського народного життя. Великдень також супроводжується багатьма звичаями: освяченням пасок, крашанок, а також традицією "кластися в землю" (весняні обряди).

Свято Івана Купала, що припадає на ніч з 6 на 7 липня, є однією з найважливіших традиційних свят в Україні. Це свято, що пов'язане з літнім сонцестоянням, відзначається вогнищами, танцями навколо багаття, плетінням вінків і пусканням їх на воду, а також пошуком "флінтів" – чарівних квітів папороті. Свято символізує єдність людини з природою і духовну чистоту.

Українські весільні традиції багаті на символіку та обряди. Одним із основних є "вінчання", що символізує єдність подружжя перед Богом. Важливими елементами є обряд "батьківський благословінь" та хороводи.

У зимовий період українці співають колядки та щедрівки, що є частиною народних обрядів. Колядки виконуються на Різдво, а щедрівки – на Старий Новий рік (13 січня). Колядники часто обходять домівки, співаючи пісні та бажаючи добробуту. Це важлива традиція, яка згуртовує громаду, досить поширено збереглась в західних районах України, тобто там, куди пізніше прийшла радянська влада.

Українські традиційні ремесла, такі як вишивка, ткацтво, гончарство, є частиною національної ідентичності. Вишиванки (вишиті сорочки) часто є символом національної гордості, і кожен регіон України має свої особливості вишивки.

Тризуб – офіційний герб України, який є важливим національним символом. Його історія налічує більше тисячі років, і він був використовуваний ще в часи Київської Русі як герб князя Володимира Великого. Тризуб символізує тріумф, силу, єдність та самостійність українського народу.

Жовто-блакитний прапор є національним символом України. Жовтий колір символізує золоті пшеничні поля, які є основою економіки та культури України, а блакитний – безхмарне небо та мир. Прапор є важливим атрибутом національної гордості та незалежності.

Гімн України, "Ще не вмерла України", написаний Павлом Чубинським, є символом національної єдності та боротьби за свободу. Текст гімну закликає до боротьби за незалежність і національне відродження.

Калина – це один із символів України, який є частиною народної культури. Вона є символом життя, краси та національної гідності. Калина часто зображується в народних піснях, вишивках, а також у творах літератури.

Птахи, такі як сокіл та лелека, є також важливими символами української національної ідентичності. Сокіл символізує вільний дух та силу, а лелека – повернення до рідної землі та родинні зв'язки. Лелека також є символом весни та надії українських громадян.

Вишиванка – це не просто одяг, а символ української ідентичності. Вишиті сорочки з унікальними орнаментами, які мають свої традиції в кожному регіоні, стали важливим елементом національної гордості. Вони символізують зв'язок з історією, культурою та народними звичаями.

Малий герб -Козак як символ є важливою частиною української історії та культури. Запорізьке козацтво стало уособленням боротьби за свободу, незалежність і самостійність. Образ козака в національних символах часто асоціюється з боротьбою за права і свободу українців.

Традиції та символи української національної ідентичності є глибоко вкоріненими в культурній, релігійній та історичній спадщині народу. Вони формують почуття єдності, патріотизму та національної гордості. Сучасна Україна продовжує зберігати ці традиції, одночасно адаптуючи їх до нових умов, що зміцнює національну свідомість і єдність українців у сучасному світі.

Історичне минуле визначає майбутнє України, зокрема через такі аспекти:

- Постійна боротьба за збереження незалежності формує у населення глибоке усвідомлення важливості суверенітету та самостійності.

- Політичний устрій та реформи: Періоди бездержавності та підпорядкування іноземним імперіям залишили в українському суспільстві глибоке прагнення до демократичних змін і реформ.

- Міжнародні відносини: Історичні зв'язки з Європою і протистояння з Росією визначають майбутні орієнтири України, зокрема в контексті її євроінтеграції та боротьби за незалежність на міжнародній арені.

Історія України, сповнена боротьби, втрат і відновлення, є невід'ємною частиною національної свідомості. Вона формує велику частину сучасних цінностей, на яких Україна будує своє майбутнє, орієнтуючись на європейські стандарти, демократію та суверенітет.

Формування сучасних цінностей в Україні, безумовно, має великий вплив на її майбутнє. Ці цінності виникли під впливом історичних подій, боротьби за незалежність, культурних, політичних і соціальних процесів. Вони стають основою для розвитку національної ідентичності, внутрішньої політики та міжнародних відносин, а також для адаптації України до глобальних викликів. Ось кілька ключових аспектів того, як цінності формують майбутнє країни:

Відновлення незалежності у 1991 році та Революція гідності 2013-2014 років стали вирішальними моментами, які сприяли формуванню в Україні глибоких демократичних цінностей. Прагнення до прав людини, свободи слова, справедливості та рівності закріплені в основних принципах української політики. Тенденція до демократії, повага до прав людини та принципу верховенства права стали важливими напрямками розвитку в країні. Сучасні реформи, боротьба з корупцією, і прагнення до євроінтеграції – це частина

широкого процесу модернізації українського суспільства, спрямованого на побудову справедливого, відкритого і цивілізованого державного устрою.

Історичні випробування, боротьба за незалежність, а також прагнення до збереження культурної та мовної самобутності формують в українців сильне відчуття національної ідентичності. Мова, культура, традиції, релігійна спільнота і історична пам'ять є важливими компонентами цієї ідентичності. Сьогодні українці все більше відчують свою єдність і прагнуть зміцнити країну, створюючи єдину і незламну націю, незважаючи на зовнішні та внутрішні виклики.

Євромайдан та події 2013-2014 років стали важливим етапом, коли українці висловили своє прагнення до інтеграції в Європейський Союз і підтримки європейських цінностей – свободи, демократії, прав людини та економічного процвітання. Орієнтація на європейські стандарти в економіці, правосудді, освіті та інших сферах життя стає важливим фактором для розвитку України в майбутньому. Ці цінності допомагають формувати державну політику та стратегічний напрямок країни, зокрема у відносинах із західними партнерами.

Україна, особливо після анексії Криму та війни на Донбасі, усвідомила важливість національної єдності та солідарності в умовах загроз. Патріотизм, готовність захищати свою батьківщину, підтримка та допомога один одному в кризові моменти стали важливими цінностями для українців. Це також допомогло згуртувати населення в боротьбі за незалежність і продовжує сприяти зміцненню національного духу, навіть в умовах війни.

Принципи свободи, інновацій та прогресу в Україні стали рушійними силами для проведення реформ, спрямованих на вдосконалення економіки, судової системи, освіти та інших державних інститутів. Важливими є цінності прозорості, підзвітності та боротьби з корупцією. Ці процеси формують основи для сталого економічного розвитку, підвищення якості життя та забезпечення добробуту громадян. Реформи є ключовим фактором для подолання старих пострадянських схем і побудови нової, ефективної і прозорої системи управління.

У сучасному світі Україна також орієнтується на глобальні виклики, зокрема на зміни клімату, міжнародну безпеку та економічні проблеми. Прагнення до співпраці з міжнародними організаціями, зокрема з ООН, ЄС, НАТО, і інтеграція в міжнародні економічні та політичні процеси сприяють формуванню цінностей відповідальності, мирного співіснування та розв'язання конфліктів. Загалом, ці цінності стали фундаментом для розвитку України як сучасної європейської держави. Вони сприяють формуванню єдиної і сильної нації, яка може ефективно реагувати на зовнішні та внутрішні виклики, будувати демократичне суспільство, зміцнювати економіку та міжнародні відносини.

Сучасні цінності України є тим орієнтиром, який веде країну до стабільного, мирного та процвітаючого майбутнього.

Сучасні можливості України для побудови демократичного суспільства базуються на ряді факторів, що сформувалися внаслідок історичних подій, економічних змін, соціальних трансформацій та міжнародних відносин. Україна, після здобуття незалежності в 1991 році і, особливо, після Революції гідності 2013-2014 років, має реальні можливості для побудови демократичного та стабільного суспільства. Однією з основних можливостей для побудови демократичного суспільства є продовження реформ у різних сферах – від судової системи до економіки та управління. Україна вже зробила значні кроки в таких сферах, як:

- Судова реформа: Підвищення незалежності судів, боротьба з корупцією в судовій системі і впровадження нових процедур для забезпечення правосуддя.

- Антикорупційні реформи: Створення нових інститутів, таких як НАБУ (Національне антикорупційне бюро України) та НААЗ (Національне агентство з питань запобігання корупції), які працюють над викоріненням корупції в державних структурах.

- Децентралізація: Передача значної частини повноважень на місцеві органи влади, що дозволяє покращити управління на місцях та сприяє більшій прозорості в прийнятті рішень.

Ці реформи сприяють формуванню основ демократичного суспільства, де є чітке розмежування влади, забезпечення верховенства права, а також прозорість і підзвітність органів державної влади.

- Громадянське суспільство та активність населення. Однією з найбільших сил, яка допомагає Україні рухатися в бік демократичних змін, є активне громадянське суспільство. Під час Революції гідності українці продемонстрували високу громадянську свідомість і готовність боротися за свої права. Цей дух активізму продовжується й сьогодні через:

- Неурядові організації: Велика кількість організацій працює над просуванням прав людини, моніторингом виборів, боротьбою з корупцією та іншими важливими напрямками.

- Громадські рухи: Від боротьби за права жінок до екологічних ініціатив – українці активно працюють над покращенням суспільних умов через участь у різноманітних громадських рухах.

- Вільні медіа: Незалежні ЗМІ відіграють ключову роль у забезпеченні демократичних процесів, адже вони інформують населення про політичні та соціальні події, а також забезпечують відкритість державних інститутів.

Активне громадянське суспільство в Україні стає важливим важелем для забезпечення демократичних змін і контролю за діяльністю влади.

- Європейська інтеграція та міжнародна підтримка. Україна поставила собі мету інтеграції в Європейський Союз і НАТО, що створює реальні можливості для розвитку демократичних інститутів. Європейські цінності, такі як верховенство права, свобода слова, демократичні вибори та права людини, стали важливим орієнтиром для України. Міжнародна підтримка, як у вигляді фінансових ресурсів, так і в контексті реформування інституцій, значною мірою прискорює демократичні зміни. Україна отримує допомогу в таких важливих сферах:

- Фінансова допомога від ЄС та міжнародних організацій на проведення реформ і боротьбу з корупцією.

- Технічна та експертна допомога для модернізації державних установ і судової системи.

- Політична підтримка у боротьбі з зовнішньою агресією (зокрема, через санкції проти Росії та дипломатичну підтримку).

Це дає Україні додаткові інструменти для зміцнення демократичних процесів та інтеграції в європейські структури.

- Молодь як рушійна сила змін. Молоде покоління відіграє важливу роль у створенні демократичного суспільства в Україні. Молодь активно залучена до громадської діяльності, волонтерства та політики. Вони є рушійною силою в організації протестів, соціальних кампаній і змін, спрямованих на забезпечення прав і свобод громадян.

- Цифрові технології та електронне врядування. Застосування цифрових технологій і розвиток електронного урядування є важливим інструментом для побудови прозорого і підзвітного державного апарату. Впровадження таких інструментів, як прозорро (система для публічних закупівель), електронні паспорти та реєстрація земельних ділянок, покращують прозорість і відкритість державних процесів.

Висновок. Можливості України для побудови демократичного суспільства ґрунтуються на ряді факторів – від активного громадянського суспільства до інтеграції в європейські та міжнародні структури. Україна має значний потенціал для розвитку, однак це потребує тривалої роботи на всіх рівнях: від боротьби з корупцією до реформування політичних і економічних інститутів. Реформи, активність населення, а також міжнародна підтримка дозволяють Україні рухатися в бік стабільного демократичного суспільства, незважаючи на численні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія України URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 14.03.2025).
2. Британ В. Т., Висоцький О. Ю. Історія України з давнини до початку XXI століття.—Дніпро: НМетАУ, 2007.— 170 с.

Нестеренко Н. Ю.,
заступник директора
з навчально-методичної роботи,
вчитель зарубіжної літератури та мистецтва,
КЗО «Українсько-Американський ліцей» ДМР,
nesterenkonatalya18@gmail.com

ІНТЕРАКТИВНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

Анотація: У статті проаналізовано вплив інтерактивних цифрових технологій на ефективність вивчення зарубіжної літератури та мистецтва. Розглядаються сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) як інструменти активізації освітнього процесу, що сприяють розвитку життєвих компетентностей у цифрову епоху. Особливу увагу приділено застосуванню таких інноваційних підходів, як проєктне навчання, використанню штучного інтелекту, які сприяють підвищенню мотивації учнів і розвитку їхніх творчих та аналітичних навичок. Наведено практичні кейси використання цифрових технологій у навчанні, зокрема створення віртуального музею та реалізація освітнього телеграм-каналу для популяризації культурної спадщини.

Результати дослідження демонструють, що впровадження цифрових технологій дозволяє зробити освітній процес більш інтерактивним, захопливим і орієнтованим на практичне застосування знань.

Ключові слова: інтерактивне навчання, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), візуалізація навчального матеріалу, онлайн-платформи, проєктне навчання, критичне мислення, штучний інтелект.

Abstract: The article analyzes the impact of interactive digital technologies on the effectiveness of studying world literature and art. Modern information and communication technologies (ICT) are considered as tools for enhancing the educational process, contributing to the development of life competencies in the digital age. Particular attention is paid to the application of innovative approaches such as project-based learning and the use of artificial intelligence, which help increase students' motivation and develop their creative and analytical skills. Practical cases of digital technology integration in education are presented, including the creation of a virtual museum and the implementation of an educational Telegram channel for the promotion of cultural heritage.

The research results demonstrate that the implementation of digital technologies makes the educational process more interactive, engaging, and focused on the practical application of knowledge.

Keywords: interactive learning, information and communication technologies (ICT), visualization of educational material, online platforms, project-based learning, critical thinking, artificial intelligence.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) кардинально трансформують навколишній світ, проникаючи у всі сфери діяльності людини. Їх

впровадження підвищує ефективність роботи й навчання та зумовлює потребу у використанні новаторських методів навчання. Це передбачає інтеграцію передових освітніх технологій, що покращують результативність освітнього процесу. Інформаційно-комунікаційні технології відіграють ключову роль в організації взаємодії між вчителем та учнем, даючи змогу ефективно розв'язувати різноманітні дидактичні проблеми, також сприяють розвитку аналітичного мислення, формуванню навичок цифрової обізнаності та підготовці молоді до вимог сьогодення та майбутнього.

Цифрові інструменти не усувають педагога, а скоріш відкривають перед ним додаткові горизонти, дозволяючи сконцентруватися на генерації ідей, взаємодії з учнями та розкритті їхнього потенціалу. Сучасний освітній процес вимагає варіативності, інтерактивності й відповіді на вимоги інформаційного століття, що є ключом до формування конкурентоспроможного педагога та успішного учня.

Сучасні освітні технології розширюють горизонти викладання всіх навчальних предметів, зокрема зарубіжної літератури та мистецтва. Використання цифрових ресурсів сприяє створенню інтерактивного простору, де учні можуть активно залучатися до освітнього процесу, поглиблено вивчати літературні та мистецькі твори за допомогою мультимедійного контенту та онлайн-інструментів.

Серед основних напрямів використання ІКТ варто відокремити такі, як:

- Візуалізація навчального матеріалу: використання інфографіки, анімації, інтерактивних карт і цифрових бібліотек для поглибленого аналізу художніх творів;
- Інтерактивні платформи для оцінювання знань – сервіси типу Kahoot, Quizizz, Socrative допомагають у створенні тестів та вікторин, що роблять процес перевірки знань більш захопливим;
- Доповнена та віртуальна реальність – сервіси Google Arts & Culture, Merge Cube дозволяють учням взаємодіяти з цифровими об'єктами та відвідувати віртуальні музеї;
- Хмарні технології та спільна робота – Google Docs, Padlet сприяють обговоренню творів і спільній роботі над проєктами.

Впровадження цих технологій дозволяє створити навчальне середовище, яке враховує потреби учнів та розширює можливості для розвитку їх творчих здібностей та впливає на формування ключових компетентностей, необхідних у ХХІ столітті.

Отже, одним із ефективних методів інтеграції онлайн-сервісів у вивчення зарубіжної літератури та мистецтва є проєктна діяльність. Синтез проєктного підходу та цифрових інструментів сприяє не лише з усвідомленню теоретичних

знань, а й їх практичному засвоєнню. Використання онлайн-сервісів для створення інтерактивних енциклопедій мистецтва, цифрових колекцій одягу в стилі певної епохи або розробки рекламних кампаній із творчості визначених художників/письменників/творів тощо дозволяє учням глибше зануритися в мистецькі напрями, розвивати аналітичне мислення та виявляти креативність.

Одним із прикладів поєднання проєктних методів із цифровими технологіями є інтерактивна енциклопедія на тему «Античні ордери в архітектурі міста Дніпра». Мета завдання: дослідити використання античних архітектурних ордерів (доричного, іонічного, коринфського) в архітектурних спорудах міста Дніпра. В ході виконання роботи перед учнями стоять наступні задачі:

- Вивчити особливості античних ордерів, їхнє символічне значення та поширення у світовій архітектурі;
- Провести дослідження архітектури міста Дніпра, виявити будівлі, що містять елементи античних ордерів;
- Проаналізувати архітектурні деталі (колони, капітелі, фронтони) та їхні функції;
- Зробити фотофіксацію виявлених архітектурних рішень.

Під час аналітичного етапу роботи відбувається обговорення того, як використання античних мотивів впливає на сприйняття будівлі, чи додає їй статусності, елегантності або історичної глибини; формулюються висновки щодо значення таких архітектурних рішень у сучасному місті.

Очікувані результати:

- Розширення знань про класичну архітектурну спадщину та її вплив на сучасне містобудування;
- Формування навичок архітектурного аналізу та дослідницької діяльності;
- Усвідомлення зв'язку між історією, мистецтвом і навколишнім середовищем.

Серед переваг завдання:

- Практичний досвід: можливість самостійного аналізу міського простору;
- Розвиток критичного мислення: вміння оцінювати архітектурні об'єкти не лише з естетичної, а й з культурної та історичної точки зору;
- Формування дослідницьких навичок: учні вчаться працювати з джерелами, робити фотографічну документацію, формулювати власні висновки;
- Формування патріотизму та локальної ідентичності: ознайомлення з архітектурною спадщиною Дніпра дозволить учням усвідомити цінність культурної спадщини рідного міста та необхідність її збереження;
- Виховання естетичного смаку: дослідження класичних архітектурних стилів сприятиме розвитку уявлення про гармонію, пропорції та красу в архітектурі;
- Формування культурної обізнаності: учні дізнаються про античні архітектурні ордери та їхню роль у формуванні архітектурної традиції, що допоможе їм краще розуміти спадщину рідного міста.

Наступний етап роботи – рефлексія у вигляді тестування, яке можна провести за допомогою онлайн-сервісів, наприклад:

- Google Форми – для автоматизованого тестування із зображеннями картин;
- Quizizz, Kahoot! або LearningApps – для створення інтерактивних вікторин із миттєвим зворотнім зв'язком;
- Padlet – для організації спільних проєктів, де учні можуть самостійно складати тести для однокласників.

Використання таких цифрових засобів у мистецькій освіті підвищує рівень залученості учнів, сприяє інтерактивному сприйняттю матеріалу та урізноманітнює форми оцінювання.

Не менш ефективним методом інтеграції онлайн-сервісів у вивчення зарубіжної літератури та мистецтва є використання генераторів хмар слів (платформа Word Cloud Generators). В межах проєкту «АртХмара» учні створюють графічні зображення, наповнені ключовими словами, що характеризують творчість художника, скульптора, письменника або окремих мистецький твір. Це сприяє розвитку аналітичного мислення та вміння виділяти головне в інформаційному потоці. Також ця технологія допомагає учням систематизувати знання, розвивати асоціативне мислення, адже розташування та розмір слів у хмаринці надають додаткові смислові акценти. Наприклад, при вивченні імпресіонізму учні можуть створити хмаринки слів із поняттями «світло», «колір», «миттєвість», «природа», «враження», а також іменами художників цього напрямку.

Наступним етапом є перевірна робота, у якій хмаринки слів виступають у ролі питань. Учні аналізують запропоновані хмаринки та визначають, якому митцю або твору вони відповідають, обґрунтовують свій вибір і доповнюють інформацію власними знаннями. Такий підхід не лише допомагає оцінити рівень засвоєння матеріалу, а й стимулює критичне мислення, асоціативне запам'ятовування та інтеграцію знань із різних джерел.

Онлайн-сервіси дозволяють створювати тематичні вікторини, цифрові пазли та інтерактивні настільні ігри, що допомагають учням у цікавій формі закріплювати знання з мистецтва та літератури.

Складання онлайн-пазлів, як метод візуалізації навчального матеріалу, дозволяє учням глибше зануритися в аналіз художніх творів. Учні збирають цифрові фрагменти картин, що сприяє розвитку зорової пам'яті, логічного мислення та концентрації уваги. Завдання можуть виконуватися індивідуально або в групах, а відсутність зразка може підсилити аналітичне осмислення стилістичних особливостей митців та цілих епох.

Для оптимізації освітнього процесу доречним є використання можливостей сучасних соцмереж. Одним із прикладів такого підходу у навчанні є телеграм-канал ліцею «UALcultura», який об'єднує учнів, їх батьків, вчителів та навіть випускників ліцею [8].

Метою освітнього телеграм-каналу є:

- зробити навчання цікавим і сучасним;
- розвивати критичне та аналітичне мислення;
- ознайомлювати учнів із культурними традиціями України та світу;
- формувати толерантне ставлення до різних культур;
- популяризувати культурну спадщину через інтерактивні формати.

В рамках цієї платформи відбуваються наступні активності:

- Тематичні дописи про видатних діячів культури та мистецтва;
- Дайджести про культурну спадщину та сучасні тенденції у мистецтві;
- Огляди цікавих подій у сфері культури та кінематографа;
- Обговорення мистецьких новин, які викликають суспільний резонанс;
- Інтерактивні завдання для залучення учнів: вікторини та тести на знання культурних подій; розгадування тематичних ребусів; цифрові розмальовки відомих картин.; ігри на встановлення відповідностей між митцями та їхніми творами.

Переваги використання телеграм- каналів освітньому процесі:

- Доступність та мобільність – учні можуть навчатися у зручний час;
- Інтерактивний підхід, що мотивує до активної участі;
- Комбінація освітнього контенту з розважальними елементами;
- Можливість комунікації між учнями та вчителями у цифровому просторі.

Таким чином, використання телеграм-каналу як навчального інструменту не лише сприяє популяризації мистецтва та культури, а й робить освітній процес сучасним, динамічним та захопливим для молодого покоління.

Нові можливості в освітньому процесі відкривають віртуальні екскурсії та онлайн-виставки, організовані за допомогою сучасних цифрових платформ. Використання таких ресурсів, як Google Arts & Culture або MoMA Learning, дозволяє учням ліцею здійснювати віртуальні тури по відомих музеях та галереях світу, не виходячи з кабінету. Ліцеїсти стають гідми та проводять онлайн-екскурсії музеями або художніми галереями, розповідаючи про мистецькі твори та їх авторів. Такий формат роботи інтегрує мистецтво та риторику, допомагаючи розвивати навички публічного виступу, критичного мислення та культурну обізнаність.

У рамках впровадження цифрових технологій в освітній процес було реалізовано проєкт "Віртуальний музей Українсько-Американського ліцею" [9]. Його створення стало можливим завдяки інтеграції можливостей телеграм-каналу UALcultura та спеціалізованого ресурсу для творчості – SuperColoring.

Етапи реалізації проєкту:

1. Створення цифрових експонатів – учні відтворюють відомі мистецькі твори або створюють авторські роботи, використовуючи онлайн-ресурс.
2. Оцифрування та оформлення – роботи додаються у віртуальну галерею з поясненнями, що розкривають їхній зміст та історичний контекст.

3. Презентація експозиції – результати публікуються у телеграм-каналі, де відбуваються обговорення та аналіз робіт.

Освітня цінність та роль проєкту:

- Формування креативного мислення та навичок художньої самореалізації;
- Розвиток цифрових компетентностей через використання онлайн-ресурсів;
- Створення унікального середовища для культурного самовираження учнів;
- Розширення світогляду ліцеїстів та підвищення мотивації до вивчення мистецтва.

Цифрові інструменти, що використовуються у проєкті:

- Телеграм-канал UALcultura – платформа для обміну ідеями, презентації творчих робіт та організації інтерактивних обговорень.
- SuperColoring – ресурс для створення та адаптації зображень, що дозволяє учням відтворювати та переосмислювати відомі художні твори.

Результати проєкту:

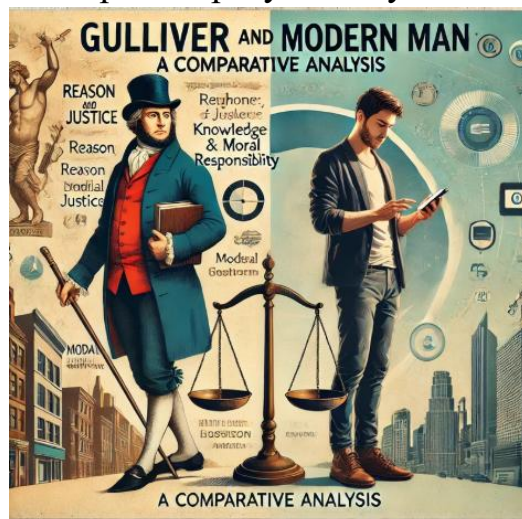
- Формування власної цифрової мистецької колекції, яка залишається у відкритому доступі;
- Створення інтерактивного навчального простору, де кожен учень може відчути себе частиною мистецького процесу;
- Можливість взаємодії з мистецтвом у сучасному форматі, що робить навчання більш цікавим та практикоорієнтованим.

Реалізація цього проєкту демонструє, що інтеграція онлайн-сервісів у викладання мистецтва сприяє розвитку творчого потенціалу учнів та робить освітній процес більш ефективним, доступним і надихаючим.

Перехід на онлайнові форми навчання відкрив нові можливості для інтеграції цифрових ресурсів у мистецьку освіту. Зокрема, платформа Google Arts & Culture стала потужним інструментом для вивчення мистецтва в інтерактивному форматі:

- Онлайн-виставка портретів: використовуючи Google Arts & Culture, ліцеїсти можуть створювати власні портрети у стилі відомих художників і організовувати онлайн-виставку, що дозволяє їм краще зрозуміти художні техніки та спробувати себе в ролі митців;
- Створення 3D-реальності: учні можуть використовувати доповнену реальність (AR), наприклад, розмістивши репродукцію картини Боттічеллі у навчальному просторі та зробивши спільне фото. Така діяльність активізує взаємодію з мистецьким матеріалом та робить його ближчим до сучасного сприйняття.

Ще один потужний інструмент для підвищення якості освіти – штучний інтелект. Його можна використовувати з метою

індивідуалізації навчання, автоматизації рутинних завдань, візуалізації складних тем. Наведемо приклади завдань, які сприяють розвитку креативності та аналітичних здібностей ліцеїстів. Дане зображення було створено під час вивчення роману Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера» за допомогою чату GPT. Воно представляє Гуллівера як ідеал свого часу та сучасну людину, підкреслюючи контраст між епохами. Учням було запропоновано порівняти ці образи та висловити свою думку: чи згодні вони з такою інтерпретацією, запропонованою ШІ, або ж мають власний погляд на еволюцію ідеалів та цінностей. Це завдання спрямоване на розвиток критичного мислення та аналіз змін у суспільстві з часів Просвітництва до сьогодення.

У рамках вивчення теми «Священні книги людства» ліцеїсти ознайомилися з **притчею про блудного сина**, досліджуючи її зміст, моральний

підтекст та символіку. Для більш глибокого аналізу ліцеїстам було запропоновано також проаналізувати інтерпретації цієї притчі в живописі та скульптурі. Особливу увагу приділили класичним зображенням цієї сцени у світовому мистецтві, зокрема роботам Босха, Рембрандта, Родена. Ліцеїсти розглядали відомі роботи художників, які через композицію, колір, світло і тінь передавали емоції героїв та основний зміст притчі. Окрім класичних інтерпретацій, ліцеїстам було

запропоновано новий підхід – аналіз картини, створеної за допомогою чату GPT. Завдання полягало у дослідженні:

- Як за допомогою **кольору** передаються емоції героїв?
- Яку роль відіграють **світло і тінь** у створенні атмосфери?
- Наскільки інтерпретація ШІ відповідає традиційним художнім підходам?

Таке завдання допомогло ліцеїстам не лише краще зрозуміти притчу, а й порівняти різні мистецькі погляди, критично оцінити нові технології у сфері мистецтва та зробити власні висновки про сучасні форми візуалізації біблійних сюжетів.

Таким чином, сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають нові можливості для освіти, трансформуючи традиційні методи навчання та дозволяючи інтегрувати інноваційні підходи у викладання. Впровадження цифрових інструментів у навчальний процес, дозволяє значно підвищити ефективність освіти, сприяючи розвитку критичного мислення,

креативності та самостійної роботи учнів. Використання сучасних технологій, таких як віртуальні екскурсії, онлайн-платформи для оцінювання та проєктні методи, не лише робить навчання інтерактивним, але й формує ключові компетентності, необхідні для успіху в цифровому суспільстві. Інновації в освітньому процесі не тільки забезпечують ефективне засвоєння знань, але й розвивають у учнів культурну обізнаність, естетичний смак та здатність до критичного осмислення. Застосування сучасних технологій у викладанні зарубіжної літератури та мистецтва сприяє формуванню гармонійно розвинених особистостей, готових до викликів майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі. Монографія за загальною редакцією Г. Л. Єфремової. Суми, 2021.
<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/14608/1/MonPaluch.pdf>
2. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти. Монографія за науковою редакцією Л.З. Ребухи. Тернопіль, 2022 http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/48105/3/монографія_Інноваційні%20технології%20навчання%20в%20умовах%20модернізації%20сучасної%20освіти.pdf
3. Коваленко В.В. Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти. Київ, 2021. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728506/1/Методичні%20рекомендації%20ISBN%20978-617-95182-5-6.pdf>
4. Ковбасюк Т. Використання сучасних освітніх інструментів для підвищення рівня цифрової компетентності педагога НУШ. <https://medialiteracy.org.ua/vykorystannya-suchasnyh-osvitnih-instrumentiv-dlya-pidvyshhennya-rivnya-tsyfrovoyi-kompetentnosti-pedagoga-nush/>
5. Радченко О.Я. Інноваційні технології як складова освітнього середовища сучасного закладу освіти.
http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17177/1/5_Radchenko.pdf
6. Цифрові інструменти вчителя: функції, переваги, застосування.
<https://osvita.ua/school/method/91206/>
7. Google Arts & Culture <https://artsandculture.google.com>.
8. https://www.canva.com/design/DAFicw5jiY8/fqB4Xf8vN8D-_pJUMtw1TQ/edit?utm_content=DAFicw5jiY8&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton
9. https://www.canva.com/design/DAFgi6WzVQ0/bt-qHYI5ygTl0nHG4ZGnxA/edit?utm_content=DAFgi6WzVQ0&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton

Нікітюк В. В.,
*аспірант кафедри теорії та
методики практичної психології,
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
nikityuk.liceum@gmail.com*

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ПСИХІЧНОГО ВИГОРАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті здійснено теоретичний аналіз феномену «психічне вигорання» як предмета психологічного дослідження, з урахуванням поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців. Окремлено основні чинники розвитку цього явища серед учасників освітнього процесу та охарактеризовано його динамічну природу. Визначено ключові зовнішні та внутрішні детермінанти психічного вигорання, серед яких емоційне виснаження, зниження рівня професійної активності, когнітивна та емоційна незадоволеність діяльністю, а також усвідомлення власної професійної компетентності. Підкреслено деструктивний вплив хронічного стресу на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості. Обґрунтовано необхідність розроблення та впровадження профілактичних стратегій, спрямованих на мінімізацію негативних факторів, що сприяють розвитку психічного вигорання, а також на формування ефективних механізмів його запобігання та подолання.

Ключові слова: психічне вигорання, стрес, виснаження, чинники психічного вигорання, освіта.

The article provides a theoretical analysis of the phenomenon of "mental burnout" as a subject of psychological research, taking into account the views of domestic and foreign scientists. The main factors of the development of this phenomenon among participants in the educational process are outlined and its dynamic nature is characterized. The key external and internal determinants of mental burnout are identified, including emotional exhaustion, a decrease in the level of professional activity, cognitive and emotional dissatisfaction with activities, as well as awareness of one's own professional competence. The destructive impact of chronic stress on the cognitive, emotional and behavioral spheres of the personality is emphasized. The need to develop and implement preventive strategies aimed at minimizing negative factors that contribute to the development of mental burnout, as well as at forming effective mechanisms for its prevention and overcoming, is substantiated.

Key words: mental burnout, stress, exhaustion, factors of mental burnout, education.

Вступ. У сучасному суспільстві психічне здоров'я та психологічний комфорт набувають все більшої пріоритетності. Зростання стресових ситуацій, спричинених соціальними, політичними, економічними та особистісними факторами, вимагає поглибленого розуміння та розвитку стратегій управління емоціями та стресом. Проблема психічного вигорання в освітньому середовищі

набуває все більшої актуальності. Постійний тиск, високі очікування, значні когнітивні та емоційні навантаження сприяють розвитку хронічного стресу.

Зокрема, учасники освітнього процесу – викладачі, учні та адміністративний персонал – стикаються з надмірним когнітивним і емоційним навантаженням. Постійний тиск, високі очікування та необхідність швидко пристосовуватися до змінних умов навчального середовища сприяють виникненню синдрому психічного вигорання. Вивчення цього феномена є надзвичайно важливим не лише з точки зору психологічного благополуччя освітян, а й через його вплив на якість освіти та професійної діяльності.

Науковий та практичний інтерес до синдрому вигорання обумовлений тим, що він є прямим проявом зростаючої кількості проблем, пов'язаних із благополуччям спортсменів, ефективністю їхньої роботи та стабільністю життя.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури, як зарубіжної, так і вітчизняної, виявляє значну варіативність у термінологічному апараті, застосовуваному для опису досліджуваного феномену. Серед найчастіше використовуваних дескрипторів можна виділити: «емоційне вигорання», «психоемоційне вигорання», «емоційне згорання», «синдром згорання», «психічне вигорання», «психологічне вигорання», «психологічне вигорання особистості», «професійне вигорання» та інші. [1].

У контексті досліджень психічного вигорання, проведених українськими науковцями, особливої уваги заслуговують праці Л. М. Карамушки, Р. В. Павелківа та Х. В. Юдкіної. Зокрема, у роботах Л. М. Карамушки детально аналізуються психологічні детермінанти рівня вираженості професійного виснаження у підприємців. Досліджено кореляційний зв'язок між професійним виснаженням та мікрорівневими факторами, а саме: особистісно-підприємницькими характеристиками (підприємницьким потенціалом, підприємницькими здібностями), особливостями мотивації (соціально-психологічними установками), рівнем залученості у професійну діяльність, а також організаційно-професійними та соціально-демографічними характеристиками підприємців. [2].

Феномен емоційного вигорання вперше був ідентифікований як соціальна проблема, і лише з 1974 року він привернув увагу науковців. На сьогоднішній день відсутнє уніфіковане визначення синдрому емоційного виснаження (СЕВ). Проте, включення синдрому вигорання до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) підкреслює його важливість для особистісного та професійного розвитку індивіда. Синдром психічного вигорання являє собою стан, що характеризується глибоким емоційним виснаженням, яке супроводжується постійною фізичною, когнітивною та моральною втомою, втратою інтересу до раніше улюблених видів діяльності, підвищеною дратівливістю та загальним стресовим станом. [3].

Уперше термін «вигорання» використав науковець Г. Бредлі у дослідженні службовців, пізніше термін вивчав Г. Фрейденбергер. Останній досліджував представлений феномен саме у вигляді психологічного перевантаження, та значну увагу надавав робітникам у сфері обслуговування, медичних установ та соціальних організацій. [4].

Синдром психічного вигорання – це багатовимірна конструкція, що включає набір негативних психологічних переживань і дезадаптивних патернів поведінки в результаті тривалого, інтенсивного стресу. [5].

Аналізуючи наукові дослідження, можна виділити два основних методологічних підходи до концептуалізації емоційного виснаження та його діагностичних критеріїв: структурно-симптоматичний та процесуально-стадійний. Представники першого підходу розглядають виснаження як статичний психологічний конструкт, що складається з ряду специфічних та стійких симптомів, тоді як другий підхід акцентує увагу на динаміці розвитку виснаження, описуючи його як послідовність стадій або етапів. [6].

Концептуальні моделі К. Масlach і С. Джексон, А. Пайнс і І. Аронсон і А. Меламед є найбільш значущими і теоретично обґрунтованими спробами пояснити природу і структуру феномена «вигорання» в психології на сьогоднішній день. Моделі процесу емоційного вигорання заслуговують особливої уваги. Згідно з трикомпонентною моделлю К. Масlach і С. Джексон, вигорання – це відповідна реакція на тривалий професійний стрес міжособистісного спілкування, яка проявляється трьома основними симптомами: емоційним виснаженням, деперсоналізацією та зниженням особистих досягнень. [5].

Емоційне виснаження характеризується зниженням емоційного тону та відчуттям емоційної спустошеності, що виникають внаслідок хронічного стресу та емоційного перевантаження в процесі професійної діяльності, пов'язаної з міжособистісною комунікацією. [5].

Деперсоналізація проявляється в цинічному ставленні до професійної діяльності та об'єкта цієї діяльності, що супроводжується дистанціюванням та відчуженням. [5].

Редукція персональних досягнень виражається в тенденції до втрати відчуття професійної компетентності та значущості, що супроводжується зниженням мотивації та продуктивності. [5].

Автори підкреслюють, що дані симптоматичні комплекси можуть проявлятися і в інших психопатологічних станах, але лише їх поєднання формує цілісний синдром психічного вигорання.

Люди сьогодні змушені жити в умовах постійного стресу. Навіть найбільш стійкі індивіди можуть бути виведені з рівноваги через постійну завантаженість

на роботу, вимоги до професійної діяльності, конкуренцію, дефіцит часу, рекламу та велику скупченість людей у великих містах.

Сучасне суспільство характеризується високим рівнем хронічного стресу, що зумовлено низкою факторів, таких як: інтенсивне навантаження, високі вимоги до професійної діяльності, конкуренція, дефіцит часу, інформаційне перенасичення, зумовлене агресивним впливом засобів масової інформації та реклами, а також урбанізація. Ці фактори, що володіють високою інтенсивністю, здатні дестабілізувати психоемоційний стан навіть у найбільш резистентних індивідів. [7].

Швидкі темпи соціально-економічної трансформації та нестабільність соціокультурних норм створюють додаткове напруження на особистість. Необхідність швидкої адаптації до нових вимог ускладнює процес професійної соціалізації молоді. У період юнацтва та формування професійних компетенцій особистість піддається впливу множинних стресових факторів, серед яких особливе місце займає соціальна перцепція. Труднощі та невизначеність, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, а також пролонговане перенапруження у процесі навчання, можуть спровокувати стан тривоги та стати тригером для розвитку синдрому психічного вигорання.

Одним з ключових факторів, що призводять до психічного вигорання, є інтенсивне та тривале психоемоційне навантаження в умовах стресових взаємин та спілкування. [7].

Висновки. Психічне вигорання негативно позначається не лише на психологічному, а й на соматичному самопочутті, особливо у складних обставинах, у яких опинилися українці. Цей феномен дезадаптації виявляється у внутрішньому неприйнятті своєї діяльності, погіршенні міжособистісних контактів у системі «людина-людина», а також в окремих проявах агресії (наприклад, дратівливості, страху, занепокоєнні, гніві) та психосоматичних розладах. [8].

Дослідження виявили, що у фахівців, чия діяльність має на увазі тісне спілкування (скажімо, психологи, вчителі, соцпрацівники, студенти, та інші), виникає емоційне виснаження через істотне нервово-психічне навантаження. Вчені сприймають нервово-психологічний тиск на роботі і навчають як емоційну втому, що викликає зміни в поведінці, відчуттях, мисленні і самопочутті людини, а також у його поглядах на себе інших.

Аналіз показників нервово-психічної напруги, вигорання і способів подолання особливо актуальності представників соціономічних професій, особливо в нашій країні. Виникнення емоційного вигорання - одне з негативних явищ, коли всі учасники освітнього процесу стикається зі складними обставинами сучасного життя. [8].

Незважаючи на значний обсяг досліджень, присвячених феномену «психічного вигорання», в сучасній психологічній науці спостерігається відсутність уніфікованої дефініції даного поняття. В наукових працях та дослідженнях використовується гетерогенний термінологічний апарат для опису цього явища, включаючи такі варіанти, як: «емоційне виснаження», «психоемоційне вигорання», «психічне виснаження», «психологічна декомпенсація». Також вживаються терміни «ментальне виснаження», «екзистенційне виснаження» та «професійне вигорання».

Ключовими етіологічними факторами психічного виснаження учасників освітнього процесу є як екзогенні, так і ендогенні чинники. До екзогенних факторів належать: публічність, особливості, специфіка взаємодії з учасниками, а також, в умовах сучасної реальності, вплив військового стресу. Ендогенні фактори включають: тривожність, самооцінку, рівень домагань, локус контролю, мотивацію та інші.

Таким чином, незважаючи на актуальність проблеми психічного вигорання в освітній діяльності, залишається значний обсяг невирішених питань, що потребують подальшого емпіричного дослідження та аналізу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карамушка Л. М., Гнускіна Г.В. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія. Київ : Логос, 2018. 98 с.
2. Нікітюк В. Фактори емоційного вигорання спортсменів. Ментальне здоров'я. 2024. Випуск 1. С. 43-47.
3. Морочило Н.М. Дослідження та профілактика емоційного вигорання у студентів університету. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В.Стуса. 2020. №12. Т.1. С. 237-241.
4. Грицук О. В. Основні принципи та підходи в дослідженні синдрому емоційного вигорання у зарубіжній психології / О. В. Грицук // Актуальні проблеми психології. 2012. Т. 1, Випуск 35. С. 30-33.
5. Пастух К. Психологічний аналіз феномену емоційного вигорання / наук. кер. Г. Гончаровська // Магістерський науковий вісник. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. Вип. № 37. С. 97-100.
6. Льошенко О. Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «емоційного вигорання». Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 10. С. 105–112.
7. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
8. Коршун І.О., Дідух М.Л. Особливості психологічного вигорання/ Актуальні проблеми практичної психології / Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Одеса, 2024 С. 340-343.

Новгородська Марина Максимівна,
кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник відділу діагностики обдарованості,
ІОД НАПН України, м. Київ, Україна,
електронна пошта: maryanapovohorodska@gmail.com

НОВІТНІ ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ МЕТОДОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті досліджуються новітні педагогічні підходи до розвитку обдарованих учнів шляхом використання психологічних ресурсів особистості. Розглянуто значення цих ресурсів для формування інтелектуального, емоційного та соціального потенціалу учнів, здатних до нестандартного мислення та творчої самореалізації. Проведений огляд ключових психологічних ресурсів, зокрема мотивації, резильєнтності, саморегуляції, толерантності до невизначеності, емоційної наповненості, психологічного відчуття часової перспективи, креативності та рефлексії. Особливу увагу приділено практичним аспектам використання цих ресурсів у педагогічній діяльності для створення сприятливого освітнього середовища, що стимулює розвиток природних здібностей обдарованих учнів.

Abstract. The article explores the latest pedagogical approaches to the development of gifted students through the use of psychological resources of the individual. The importance of these resources for the formation of the intellectual, emotional and social potential of students capable of non-standard thinking and creative self-realization is considered. A review of key psychological resources is conducted, in particular, motivation, resilience, self-regulation, tolerance for uncertainty, emotional fulfillment, psychological sense of time perspective, creativity and reflection. Particular attention is paid to the practical aspects of using these resources in pedagogical activities to create a favorable educational environment that stimulates the development of the natural abilities of gifted students.

Сучасна освіта спрямована не лише на передачу знань, а й на формування особистісних ресурсів учнів, що дозволяють їм ефективно адаптуватися до сьогодення. Особливо актуальним це питання стає у процесі навчання обдарованих дітей, які мають високий інтелектуальний потенціал, але потребують індивідуального підходу для гармонійного розвитку.

Нижче ми детальніше розглянемо новітні педагогічні підходи через використання методів реалізації психологічних ресурсів особистості, направлених на індивідуалізацію навчання, проєктно-дослідницьку діяльність, психолого-педагогічний досвід, гейміфікацію та інтерактивні методи навчання та коучинг та моніторинг. Зазначимо, що індивідуалізація навчання можлива через використання адаптивних програм, які відповідають рівню розвитку учня, а також через диференційовані завдання з урахуванням здібностей і потреб

кожного школяра. Натомість *проектно-дослідницьку діяльність* особистості можна активувати через стимулювання самостійного пошуку інформації, аналізу та критичного осмислення. В цьому допоможе використання міждисциплінарного підходу, що об'єднує знання з різних галузей.

Також важливим є *психолого-педагогічний супровід* обдарованих. Реалізувати це можна через підтримку емоційного благополуччя, використовуючи рефлексивні практики. Також надзвичайно важливим є використання когнітивно-поведінкових методів для розвитку стресостійкості та впевненості у собі.

Щодо *гейміфікації та використання інтерактивних методів* у навчанні, зазначимо, що включення елементів гри в освітній процес може сприяти підвищенню зацікавленості учнів. Крім того використання сучасних цифрових платформ може полегшити педагогу викладення складного матеріалу у більш наочній та цікавій формі.

Не менш важливими залишаються *коучинг та менторинг*, а саме залучення наставників для спрямування обдарованих учнів у професійному самовизначенні та розвиток емоційного інтелекту через підтримку та зворотний зв'язок.

Нижче розглянемо роль психологічних ресурсів у розвитку обдарованих учнів. Зупинимось детальніше на таких психологічних ресурсах особистості як мотивація, резильєнтність, саморегуляція, інтолерантність до невизначеності, емоційна наповненість особистості, психологічне відчуття часової перспективи, креативність та здатність до рефлексії. Їхня реалізація сприяє: розвитку автономності та відповідальності – учні вчаться самостійно керувати своїм навчальним процесом; підвищенню рівня внутрішньої мотивації – створення ситуацій успіху підтримує інтерес до навчання та формуванню гнучкого мислення, що сприяє швидкому аналізу проблем та пошуку нестандартних рішень.

Розглянемо детальніше методи реалізації та розвитку *мотивації* особистості. Мотивація відіграє важливу роль у формуванні особистості, визначаючи рівень ініціативності, наполегливості та прагнення до самореалізації. Вона є динамічним процесом, що залежить як від внутрішніх потреб, так і від зовнішніх обставин, включаючи соціальне середовище та рівень підтримки [1]. Дослідження показують, що внутрішня мотивація, зумовлена інтересом та особистісною значущістю діяльності, є більш стійкою та ефективною, ніж зовнішня, яка базується на винагородах чи вимогах [2].

Одним із основних підходів до формування мотивації є розвиток внутрішньої зацікавленості. Внутрішня мотивація ґрунтується на природному прагненні особистості до пізнання, самовираження та реалізації власного потенціалу. Якщо людина розуміє, чому певна діяльність є важливою та які переваги вона може принести в майбутньому, рівень її залученості значно

підвищується. Для цього важливо застосовувати методи, що сприяють усвідомленню значущості діяльності, зокрема залучення до проєктної роботи, де кінцевий результат має практичну користь, або використання кейсів із реального життя, що допомагають побачити зв'язок між теоретичними знаннями та їхнім застосуванням.

Значну роль у розвитку мотивації відіграє позитивне підкріплення, що базується на похвалі, заохоченнях та усвідомленні власних досягнень. Коли людина бачить результати своєї праці та отримує позитивний відгук, це стимулює її до подальших зусиль. Важливо приділяти увагу не лише кінцевому результату, а й процесу роботи, оскільки усвідомлення власного прогресу допомагає підтримувати мотивацію навіть у складні моменти. Для цього можна використовувати методи рефлексії, наприклад, ведення щоденника досягнень, де фіксуються маленькі перемоги та висновки, зроблені на основі власного досвіду.

Одним із сучасних методів розвитку мотивації є інтерактивні методи навчання, що включають групові завдання, симуляції та рольові ігри, сприяють залученню та роблять процес засвоєння інформації більш захопливим. Розвиток мотивації також неможливий без формування саморегуляції та відповідальності. Коли людина має можливість самостійно обирати завдання, способи їх виконання та аналізувати власні результати, це сприяє підвищенню рівня внутрішньої мотивації. Самостійне прийняття рішень формує відчуття контролю над ситуацією та відповідальності за власний успіх. У цьому контексті важливо використовувати методи, які сприяють розвитку самодисципліни, наприклад, постановку конкретних цілей із визначеними строками виконання або застосування технік тайм-менеджменту.

Ще одним ефективним методом розвитку мотивації є метод змістовного навчання та особистісного залучення. Учні значно активніше навчаються та працюють, якщо бачать безпосередню користь і практичне застосування своїх знань та навичок у реальному житті.

Наприклад, у навчальному процесі можна застосовувати проєктний підхід, де учні працюють над реальними проблемами чи завданнями, що мають практичне значення. Якщо учень вивчає мистецтво, замість теоретичних лекцій він може створити власний проєкт – серію ілюстрацій для книги або графічний дизайн для соціальної кампанії. Вивчення іноземної мови стане цікавішим, якщо учні братимуть участь у міжнародних проєктах, де їм потрібно буде застосовувати свої мовні навички в реальних комунікаційних ситуаціях.

Не менш важливим фактором є соціальна підтримка, адже взаємодія з мотивованими та успішними людьми стимулює прагнення до саморозвитку. Спілкування з наставниками, менторами чи однодумцями допомагає отримувати натхнення та цінні поради, що можуть сприяти зростанню.

Отже, мотивація є складним багатокомпонентним явищем, що потребує системного підходу для свого розвитку. Вона найкраще розвивається у середовищі, де поєднуються внутрішня зацікавленість, позитивне підкріплення, саморегуляція та соціальна підтримка. Головне завдання педагогів, керівників та самих учнів – створити умови, за яких особистість буде не лише прагнути досягти певних результатів, а й отримувати задоволення від самого процесу навчання, що забезпечить її довготривалу мотивацію та ефективну самореалізацію.

Розглянемо методи реалізації та розвитку *резильєнтності* особистості.

Резильєнтність особистості – це здатність людини адаптуватися до життєвих труднощів, долати стресові ситуації та продовжувати ефективно функціонувати, незважаючи на несприятливі обставини. У сучасному світі, який характеризується нестабільністю, швидкими змінами та високим рівнем стресу, розвиток цієї якості є важливим чинником психологічного благополуччя. За даними американської психологічної асоціації [(3)] —резильєнтність не є вродженою рисою, а формується під впливом життєвого досвіду, соціального середовища та свідомих стратегій поведінки. Однією з основних складових резильєнтності є емоційна стійкість. Це здатність людини контролювати власні емоції, не дозволяючи їм захоплювати всю увагу та заважати раціональному мисленню. Люди з високою емоційною стійкістю здатні сприймати труднощі як виклик, а не як загрозу, і зберігати спокій навіть у найскладніших ситуаціях. Дослідження вказують, що така здатність може бути розвинута через практику усвідомленості, медитацію та саморефлексію [4].

Ще одним важливим компонентом резильєнтності є когнітивна гнучкість, тобто здатність людини адаптувати своє мислення до нових обставин. Це включає вміння знаходити альтернативні рішення, переглядати свої переконання та сприймати зміни не як загрозу, а як можливість для зростання. Люди з розвиненою когнітивною гнучкістю менш схильні до переживання тривалого стресу, оскільки вони не зациклюються на труднощах, а шукають способи їх подолання [5].

Соціальна підтримка також відіграє значну роль у розвитку резильєнтності. Дослідження доводять, що люди, які мають сильні соціальні зв'язки, легше долають стресові ситуації. Емоційна підтримка з боку рідних, друзів або колег допомагає людині відчувати себе менш самотньою у складні періоди життя. Соціальні зв'язки сприяють формуванню відчуття безпеки та стабільності, що допомагає зберігати внутрішню рівновагу [6].

Самоефективність є ще одним важливим аспектом резильєнтності. Віра у власні сили та здатність впливати на події у своєму житті допомагає людям легше долати труднощі. Дослідження Альберта Бандури показують, що люди з

високим рівнем самоефективності більш наполегливі, менше схильні до тривожності та демонструють вищу здатність до вирішення проблем [7].

Розвиток резильєнтності можливий через свідоме застосування певних стратегій. Однією з них є зміна ставлення до невдач: замість сприйняття їх як поразки, варто розглядати їх як досвід, що допомагає навчатися та розвиватися. Інша стратегія – це розвиток звички до самоаналізу та рефлексії, що допомагає усвідомлювати власні емоції, потреби та можливості. Важливим є також формування гнучкого мислення, яке дозволяє швидко пристосовуватися до змін і шукати нові шляхи вирішення проблем.

Таким чином, резильєнтність є однією з найважливіших характеристик особистості, яка дозволяє адаптуватися до змін, долати труднощі та зберігати психологічну рівновагу. Вона розвивається через свідомі зусилля, підтримку оточення та внутрішню роботу над собою. У сучасному світі ця якість стає незамінною для досягнення успіху та підтримання емоційного благополуччя.

Нижче розглянемо новітній педагогічний підхід до розвитку обдарованих через реалізацію такого психологічного ресурсу особистості як *інтолерантність до невизначеності*.

У сучасному педагогічному процесі, спрямованому на розвиток обдарованих учнів, одним із найважливіших психологічних аспектів є інтолерантність до невизначеності. Ця риса особистості, що визначається як негативне ставлення до невизначених чи незрозумілих ситуацій, часто стає суттєвим бар'єром на шляху до розвитку творчих та інтелектуальних здібностей [8]. Однак у контексті новітніх педагогічних підходів стає очевидним, що саме ця якість може бути перетворена на ресурс, який допомагає обдарованим дітям не тільки долати труднощі, а й розвивати унікальні навички, необхідні для успіху в нестабільному та швидко змінюваному світі [9].

Інтолерантність до невизначеності проявляється в бажанні обирати чіткі, передбачувані рішення і уникати ситуацій, у яких відсутні конкретні відповіді чи алгоритми [10]. Для обдарованих учнів, які часто стикаються з нестандартними завданнями і викликами, така риса може обмежувати їхній потенціал у вирішенні складних проблем, що вимагають гнучкості і креативного підходу. Саме тому сучасні педагогічні стратегії орієнтуються на розширення можливостей для роботи з цією рисою, перетворюючи інтолерантність до невизначеності на важливий психологічний ресурс, що допомагає розвивати стійкість і здатність до адаптації [11].

Одним із ключових підходів є використання відкритих завдань та проектного навчання. В умовах, де не існує чітких інструкцій і відповідей, учні змушені знаходити власні рішення, що вимагає від них відкритості до невизначеності та здатності до пошуку альтернативних шляхів [12]. Така

діяльність допомагає не тільки розвивати критичне мислення, але й формує у дітей відчуття впевненості у своїх силах, навіть у найбільш нестабільних ситуаціях. Роль педагога в цьому процесі полягає у створенні таких умов, де помилки і невизначеність сприймаються не як поразки, а як можливості для навчання та особистісного зростання [13].

Розвиток гнучкості в ставленні до невизначеності, здатності адаптуватися до змін і приймати нові виклики – це ті якості, які мають критичне значення для обдарованих учнів. Коли педагогічний процес будується на основі підтримки в розвитку інтолерантності до невизначеності, обдаровані діти не лише здобувають знання, але й набувають досвіду в адаптації до швидко змінюваних умов, що є ключовим фактором для досягнення успіху в майбутньому [14].

Техніки та стратегії, спрямовані на підтримку та розвиток цієї важливої якості, включають, зокрема, ситуаційне навчання, що дозволяє дітям бути готовими до різноманітних викликів. Це може бути, наприклад, вирішення якихось важливих питань, участь у дебатах, робота з відкритими запитаннями, які не мають єдиного правильного варіанту рішення [15]. Завдяки таким методам учні вчаться жити і діяти в умовах невизначеності, і цей досвід стає важливою частиною їхнього психолого-педагогічного розвитку.

У підсумку, педагогічний підхід до розвитку обдарованих учнів, що враховує інтолерантність до невизначеності, полягає в тому, щоб перетворити цей психологічний бар'єр на важливий ресурс для розвитку гнучкості, стійкості та творчого потенціалу. Розуміння цього процесу та впровадження відповідних методик у навчання дозволяє не лише зменшити вплив негативного ставлення до невизначеності, але й розвивати у дітей здатність бачити можливості в кожній новій ситуації, адаптуватися до змін і шукати нові шляхи вирішення складних завдань [16]. Учні, які відчувають значну тривогу в умовах невизначеності, потребують підтримки у формуванні відчуття структурованості та передбачуваності. Доцільно сприяти створенню чіткого розкладу дій, включаючи альтернативні варіанти на випадок непередбачуваних ситуацій, що допоможе знизити рівень стресу.

Важливим буде також детальніше розглянути реалізацію такого психологічного ресурсу особистості як *емоційна наповненість*. Емоційна наповненість є важливим психологічним ресурсом, що визначає здатність людини переживати, усвідомлювати та інтегрувати власні емоції у повсякденне життя. Вона відображає глибину емоційного досвіду, рівень усвідомлення почуттів і здатність знаходити емоційне задоволення в різних аспектах діяльності [17].

Цей ресурс тісно пов'язаний із загальним рівнем психологічного благополуччя, адже люди з високою емоційною наповненістю частіше

відчувають життєву гармонію та сенс. Вони краще адаптуються до змін, демонструють вищу стресостійкість і мають розвинені соціальні навички [18]. Дослідження показують, що практики усвідомленості та рефлексії сприяють розвитку емоційної наповненості, допомагаючи людині більш усвідомлено ставитися до власного емоційного стану та знаходити джерела радості у повсякденному житті [19].

Розвиток емоційної наповненості може стати ключем до підвищення особистісного ресурсу та зміцнення психологічної стійкості. Формування позитивних емоційних переживань, вдячність, самоусвідомлення та змістовна соціальна взаємодія є основними стратегіями для її підтримки [20].

Учні з високим рівнем емоційної наповненості часто глибоко переживають різні ситуації, яскраво виражаючи свої почуття. Для створення комфортного навчального середовища важливо допомагати їм опановувати власні емоції, використовуючи техніки усвідомленості та релаксаційні вправи. Вони сприятимуть зниженню напруги та формуванню навичок саморегуляції.

Нижче розглянемо детальніше реалізацію та роль такого психологічного ресурсу як *відчуття часової перспективи* та його роль у розвитку обдарованих.

Часова перспектива – це когнітивно-емоційне сприйняття людиною минулого, теперішнього і майбутнього, яке впливає на її поведінку та прийняття рішень [21]. У розвитку обдарованих дітей цей фактор відіграє ключову роль, оскільки визначає їхню мотивацію, цілепокладання та емоційне ставлення до навчання й самореалізації [22]. Дослідження показують, що обдаровані особистості часто мають виражену орієнтацію на майбутнє, що сприяє стратегічному мисленню та довготривалому плануванню [23]. Водночас, занадто сильна концентрація на майбутньому може призводити до підвищеного рівня тривожності та перфекціонізму. Баланс між минулим, теперішнім і майбутнім сприяє психологічній стійкості та гармонійному розвитку обдарованих дітей [24].

Формування гнучкої часової перспективи є важливим завданням у роботі з обдарованими, оскільки воно допомагає їм ефективніше адаптуватися до змін і підтримувати мотивацію без надмірного стресу [25].

Наостанок розглянемо новітній педагогічний підхід до розвитку обдарованих через реалізацію *креативності та рефлексії*.

Сучасна освіта обдарованих дітей потребує підходів, що стимулюють не лише академічні знання, а й психологічні ресурси, зокрема креативність та здатність до рефлексії. Креативність сприяє генеруванню нових ідей, гнучкому мисленню та адаптації до змін [26], тоді як рефлексія допомагає усвідомлювати власний досвід, емоції та шляхи саморозвитку [27].

Новітні педагогічні стратегії передбачають інтеграцію відкритих завдань, проєктного навчання та творчих експериментів, що розширюють уявлення учнів про можливості інноваційного мислення [28]. Використання щоденників рефлексії та обговорення власних навчальних досягнень допомагає обдарованим учням краще розуміти свої сильні сторони та точки зростання [29].

Формування середовища, яке заохочує творчість та рефлексивне мислення, дозволяє не лише розкрити потенціал обдарованих, а й допомагає їм стати самостійними мислителями та інноваторами у своїй сфері [30].

Отже, реалізація психологічних ресурсів особистості обдарованих учнів у навчальному процесі сприяє їхньому гармонійному розвитку, підвищенню мотивації та адаптивності. Новітні педагогічні підходи, орієнтовані на індивідуальні потреби, забезпечують оптимальні умови для самореалізації та максимального розкриття потенціалу таких учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press.
3. Інтернет-джерело: <https://www.apa.org/topics/resilience>
4. Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12-23. DOI: 10.1027/1016-9040/a000124
5. Reivich, K., & Shatté, A. (2002). *The Resilience Factor: 7 Keys to Finding Your Inner Strength and Overcoming Life's Hurdles*. Three Rivers Press.
6. Luthar, S. S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* (pp. 740-795). Wiley.
7. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
8. Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30(1), 29-50. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1962.tb02303.x>
9. Kashdan, T. B., Sherman, R. A., Yarbro, J., & Funder, D. C. (2009). Intolerance of uncertainty: A unifying construct for understanding adaptive and maladaptive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 107-120.
10. Furnham, A., & Marks, J. (2013). Tolerance of ambiguity: A review of the recent literature. *Psychology*, 4(9), 717-728.
11. Hillenbrand, C., & Gutow, R. (2021). Navigating uncertainty: The role of education in fostering resilience. *Journal of Educational Psychology*, 113(4), 625-640.
12. Beghetto, R. A. (2019). *Teaching for Creativity in the Common Core Classroom*. Teachers College Press.
13. Miller, A. (2020). *Resilience and Uncertainty in Modern Education*. Springer.

14. Torrance, E. P. (2008). *The Nature of Creativity as Manifest in Its Testing*. Cambridge University Press.
15. Cropley, A. (2015). *Creativity in Education and Learning: A Guide for Teachers and Educators*. Routledge.
16. Runco, M. A. (2014). *Creativity: Theories and Themes: Research, Development, and Practice*. Academic Press.
17. Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218-226. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218>
18. Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2017). *Happiness: The Science of Subjective Well-Being*. Guilford Press.
19. Kashdan, T. B., Biswas-Diener, R., & King, L. A. (2018). Reconsidering happiness: The costs of distinguishing between hedonics and eudaimonia. *Journal of Positive Psychology*, 13(3), 246-259.
20. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. Free Press.
21. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288.
22. Van Gelder, J. L., Hershfield, H. E., & Nordgren, L. F. (2013). Vividness of the future self predicts delinquency. *Psychological Science*, 24(6), 974-980.
23. Andretta, J. R., Worrell, F. C., Mello, Z. R., & Dixon, D. D. (2014). Time perspective and academic achievement in academically talented adolescents. *Personality and Individual Differences*, 59, 21-26.
24. Seginer, R. (2009). *Future Orientation: Developmental and Ecological Perspectives*. Springer.
25. Stolarski, M., Fieulaine, N., & Van Beek, W. (Eds.). (2020). *Time Perspective Theory: Review, Research and Application*. Springer.
26. Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92-96.
27. Moon, J. A. (2013). *Reflection in Learning and Professional Development: Theory and Practice*. Routledge.
28. Beghetto, R. A. (2019). *Teaching for Creativity in the Common Core Classroom*. Teachers College Press.
29. Kember, D., McKay, J., Sinclair, K., & Wong, F. K. Y. (2008). A four-category scheme for coding and assessing the level of reflection in written work. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 33(4), 369-379.
30. Sternberg, R. J. (2020). *The Nature of Human Creativity*. Cambridge University Press.

Овсяннікова Лариса Євгенівна,
*викладач англійської мови КЗ «Харківський музичний фаховий коледж
імені Б. М. Лятошинського Харківської обласної ради»,
КЗ «Харківський ліцей № 6» Харківської міської ради
larakhodun@gmail.com*

Синельникова Віра Володимирівна,
*учитель англійської мови КЗ «Харківський ліцей № 6»
Харківської міської ради
synelnykovavira@gmail.com*

STUDENT-CENTERED LEARNING APPROACHES: ILL-STRUCTURED PROBLEMS AND WELL-STRUCTURED PROBLEMS AS METHODS OF THE PROBLEM-BASED LEARNING

Education is a process of living and not a preparation for future living.
J. Dewey

Анотація. У цій статті розглядаються методи використання погано структурованих проблем та добре структурованих проблем як інструментів проблемного підходу в умовах особистісно-орієнтованого навчання, а також представлені принципи та практичні ідеї, які допомагають вчителям ефективно інтегрувати їх у свою навчальну практику.

Ключові слова: особистісно-орієнтований підхід до навчання, погано структуровані проблеми, добре структуровані проблеми, проблеми реального життя, компетентність.

Abstract. This paper discusses methods of using ill-structured problems and well-structured problems as tools for a problem-based learning in a student-centered learning environment, as well as presented principles and practical ideas that help teachers effectively integrate them into their teaching practice.

Keywords: student-centred learning approach, ill-structured problems, well-structured problems, real-life problems, competency.

To stay competitive in a labor market where many jobs, especially low-skilled ones, are at risk of becoming computerized, schools and universities worldwide are working to develop higher-order skills like creativity and critical thinking as well as social and emotional skills like flexibility, resilience, teamwork, and communication [1]. It is unclear if typical classroom settings, in which students are only recipients of what they are taught and professors and textbooks serve as the primary information sources, are the most effective means of addressing these issues. Or, alternatively, if progressive teaching - in which teachers' job is to give pupils the chance to learn about an interdisciplinary curriculum connected to actual issues at their own pace - is the ideal approach. There is no one optimal way to teach, according to many, as good teachers can employ a range of tactics and modify them based on the material to be taught, the students' personalities, and the classroom setting.

Table 1.1 Ten elements of Student Centered Learning

Elements of Student Centered Learning	Brief Explanation
Students and teachers as co-learners	Teachers do not pretend to know everything. Instead teachers and students learn along with each other
Student-student interaction	Students believe that they can learn from peers and develop the skills needed for learning together. Indeed, learning with peers constitutes a key mode of student learning
Learner autonomy	Teachers act as guides on the side, as students learn how to become autonomous lifelong learners. Autonomous does not necessarily mean "alone." Instead, it mean that students have control, and part of that control involves whether to learn alone, with peers, or with teachers and other experts
Focus on meaning	The class does not use rote learning. Instead, students fully understand what they are studying and why they are studying it
Curricular integration	Students appreciate the links between what they study one day in one class with other days in the same class and the same day in different classes. Plus, they see the links between what they learn and their lives and the lives of others beyond the classroom
Diversity	Teachers and students plan learning activities with the needs of all students in mind, and the class appreciates the benefits of learning with diverse students and teachers
Thinking skills	The class goes beyond the information given, as they collaborate on the ideas and information they encounter. Students and teachers apply, elaborate on, expand on, modify, analyze, and synthesize while learning
Alternative assessment	Assessment expands beyond multiple-choice, true-false, and short answers. Students take part in the assessment process, via self-assessment and peer assessment, as well assessment of teachers, materials, and education institutions
Learning climate	The class cooperates toward an atmosphere in which all are appreciated and supported, and, as a result, all are willing to take risks
Motivation	Rather than extrinsic motivation dominating, the class strives to promote intrinsic motivation, where everyone is a motivator of their individual self, their peers, and their teachers

One of the approaches which is widely used at our lessons is ***problem-based learning*** or ***task-based learning***. ***Problem-based learning*** is strongly connected with real life. In real life, we seldom repeat exactly the same steps to solve problems,

therefore, the lockstep solution sequence taught in well-structured class problems is seldom transferable. Rather, real-world problems offer a constantly shifting range of objectives, situations, contents, challenges, and unknowns that affect how each problem should be handled.

Problem-based learning (PBL) is defined as “a curriculum development and instructional system that simultaneously develops both problem-solving strategies and disciplinary knowledge bases and skills by placing students in the active role of problem solvers confronted with an ill-structured problem that mirrors real-world problems” [2]. Identifying whether a problem exists is one of the specific tasks in a problem-based learning environment:

- formulating a precise problem statement,
- finding the data required to comprehend the issue,
- determining which sources should be used to collect data,
- coming up with potential solutions,
- analyzing the answers,
- outlining the answers, either in paper or verbally.

For language learning, an example of a **well-structured problem** would be: Conjugating regular verbs in the past tense. For instance, in English, given the verb "to walk," the clear task is to apply the standard rule of adding "-ed" to form "walked." This type of problem has specific rules, clear steps, and a definite correct answer.

On the other hand, an **ill-structured problem** in language learning might involve crafting a persuasive essay or engaging in a conversation. Here, there are no fixed rules, and the "correct" solution depends on creativity, context, and how well the message is conveyed.

Language learning often involves a mix of these two types of problems - structured for building foundational skills and unstructured for real-world communication.

Ill-Structured Problems

It is very important to correctly formulate problems for the task. There are 6 steps of working out **Ill-Structured Problems**, which are characterized by their lack of a clear path to a solution:

1. **Outline the issue.** Present students with an ill-structured problem or circumstance. Their past knowledge should be insufficient to solve the challenge. This merely means that as they work through the problem-solving process, they will need to acquire the information they need or pick up new ideas, thoughts, or abilities.

2. **Enumerate the known.** Groups of students list their knowledge of the situation. This data is stored under the "What do we know?" section. Both situational data and information derived from past knowledge may be included in this.

3. Formulate an issue description. The students' appraisal of their existing knowledge should inform the problem statement. As new information is found and applied to the issue, the problem statement will likely need to be adjusted. Common problem statements can be based on disparate incidents, inconsistencies, irregularities, or a student's expressed demands.

4. Make a list of the necessities. When given a problem, pupils must locate information to complete the gaps. Under the subject "What do we need to know?" a second list is created. These inquiries will serve as a guide for any online, library, and other out-of-class searches.

5. Make a list of potential courses of action, suggestions, fixes, or theories. Under the subject "What should we do?" students create and test tentative hypotheses and outline necessary steps (such as consulting an expert).

6. Outline and defend the solution. Teachers may ask students to present their conclusions and suggestions either orally or in writing as part of the closure process. The problem statement, questions, collected data, data analysis, and evidence for recommendations or remedies based on the data analysis should all be included in the final result.

This approach has the following benefits:

- Students plan and direct the study with teacher assistance.
- Students gather information, examine it, and contrast it with other datasets.
- PBL, or problem-based learning, is the method that students employ.
- In their work, students utilize technology, such as word processing, interactive charts and graphs, the Internet, etc.
- Students simulate a research mode in which scientists participate by working in cooperative learning groups.

Students must confront the issue. Because of its unstructured form, the research issue needs to be carefully examined through inquiry, experience, and investigation before it can be resolved.

The problem must then be framed, and students must gather the "missing components" - information that has been left out yet is essential to a workable solution. Students will collect information, formulate hypotheses, rank, arrange, and evaluate using the following techniques as part of this process:

- Making connections between "hunches" and distinguishing reality from opinion.
- Using critical analysis to evaluate what is known.
- Creating a plan of action that is the result of several ideas.
- Compiling, arranging, and disseminating data from different specific focus groups.

- Using cooperative learning techniques like jigsaw puzzles to generate first solutions based on information evaluated in action groups.

- Going over the issue again and critically evaluating the suggestions from different focus groups to assess their viability.

Making sure that all special interest groups are heard through assessment and debriefing.

- Resolving the issue in a way that is acceptable for the circumstances – compromise, cooperation, and common sense!

Often referred to as "ill-defined" or "messy" situations, these difficulties lack a specific, definitive solution. Ill-structured problems reflect real-world issues where values are at odds, disputants dispute on acceptable hypotheses or assumptions, or data are contradictory or inclusive. Disputants may offer various approaches to the issue, each with unique advantages and disadvantages. The thinker must consider opposing viewpoints and develop arguments in support of the suggested solution when tackling an unstructured situation. When an issue is well-formed, one provides the correct answer; when it is poorly constructed, one provides a claim and a supporting argument. Examples of ill-structured problems [3].

Students are encouraged to share their findings online with teachers and students in other groups. Teachers will find that students pay more attention to quality when they have to present or show their written products to students in other groups.

This is a simplified model. Note that it is an iterative model. Steps two to five may be conducted concurrently as new information becomes available and redefines the problem. Step six may occur more than once – especially when teachers place emphasis on going beyond “the first draft”.

We can use different ill-structured problems connected with the **real-life problems** in our regions. Here are some examples of ill-structured problems used in PBL.

You are

1. A scientist at a state department of nuclear safety. Some people in a small community feel their health is at risk because company keeps thorium piled above ground at one of their plants. What action, if any, should be taken?

2. A member of President Truman’s Interim Committee. What advice will you give the President to help end the war in the Pacific Ocean? An atomic bomb has just been

detonated at Los Alamos.

3. Intended to participate in a special session of your school board to determine whether Huckleberry Finn should be taught in your school district given its inclusion on a State.

4. The population of your community is growing. Your water supply will not support many new people. What do you do?

The most effective method for resolving ill-structured problems

1. First, compile information.
2. Identify the actual issue.
3. Determine different viewpoints.
4. Identify the limitations.
5. Come up with potential fixes.
6. Pick the best option.
7. Make a plan for how to put the answer into practice.

These focus on real-life application, creativity, and critical thinking. Learners are encouraged to engage with the language in contextually rich and less predictable situations. Examples include:

- **Open-Ended Writing:** Composing an essay, story, or letter without a single "right" answer.
- **Role-Playing Activities:** Simulating real-life conversations, like ordering food at a restaurant or debating a topic.
- **Collaborative Projects:** Working in groups to create a presentation or solve a problem using the target language.

The main role of ill-structured problems is to:

- Develop fluency and communicative competence.
- Teach learners how to navigate ambiguity and adapt to different situations.
- Foster creative expression and cultural understanding.

Competency in solving ill-structured problems can't be assessed using multiple choice questions, and the skills necessary to work towards solutions can't be taught with lecture or textbook readings. In his article on designing learning outcomes for solving different kinds of problems, Jonassen [4] lists elements of ill-structured problems as arising from specific contexts, not being well defined, having no clear path to solution and requiring significant thought and metacognition in order to be solved.

Ng, Cheung and Hew [5] examined the structure of online discussions with and without structured scaffolding. They examined incidences of student responses as they participated in online discussions. Student responses which used instructor-provided sentence openers and message labels had significantly higher posts employing the ill-structured problem solving components of identifying problems, clarifying perspectives, developing solutions and assessing outcomes. Lund and Baker [6] found similar results in a 1997 study examining online student interactions with free text responses versus those with partially structured responses.

Using PBL as a strategic tool in the classroom means that the teacher will be able to help the students become strategic learners and problem solvers, the class will become strategic learners and problem solvers, and the district will become an innovator and supporter of productive, progressive education. Relying on problems to drive the curriculum will benefit the teacher, the classroom, and the district in the following ways: The problems are genuinely ill-structured; there isn't supposed to be just one solution; as new information is gathered through a reiterative process, perception of the problem and, consequently, the solution, changes. There is no one formula for how students approach problems; teachers are the coaches and facilitators; students solve the problems; authentic, performance-based evaluation provides a smooth transition between the teaching and learning process.

When people work together, their main goal is to come up with a novel solution to a truly unique situation. Generally speaking, the issue they are trying to resolve is poorly defined or organized. Because employees are trying to address a problem that is unfamiliar to the company, collaborative workplace challenges are usually poorly structured. These issues may have numerous answers and lack a defined process or set course of action. It's critical to distinguish between well-structured and ill-structured challenges in order to define the former and create a collaborative setting that will help solve the latter.

Well-Structured Problems

Problems with well-defined beginning, goal, and constraint states are said to be well-structured. Procedural knowledge that adheres to a well-defined, sequential, or rote technique is necessary for solving WSPs. A WSP never changes depending on the situation, always has the same objective, and is always carried out in the same manner (with the same resources and data). Put another way, remembering steps and following them precisely as instructed is how one solves a well-structured problem. Using a coffee maker, turning on and logging into a computer, and accessing email are a few examples of organized tasks that people complete at work. These repetitive tasks necessitate a straightforward, step-by-step approach to problem solving, even yet completing them is a crucial component of tackling more complicated, unstructured situations. The main goal of this course is to create a cooperative setting for resolving more complicated, unstructured issues.

These are essential for building a solid foundation in the target language. They focus on specific rules and patterns, helping learners master core skills with clear objectives. Examples include:

- **Grammar Exercises:** Filling in the blanks with the correct verb tense or word form.
- **Vocabulary Drills:** Matching words with their definitions or translating individual terms.

- **Pronunciation Practice:** Repeating specific words or phrases to master phonetics.
- The primary role of well-structured problems is to:
- Reinforce accuracy and rule-based knowledge.
- Boost learners' confidence as they achieve measurable progress.
- Provide opportunities for repetitive practice to internalize foundational skills.

In conclusion, the most significant and practical learning takes place at the unstructured level, and most adult learning consists of elements of this kind. The goals, set of operations, end states, and restrictions of ill-structured problems are not initially as clear or explicit as those of well-structured problems. In actuality, ISPs frequently have unspoken objectives and limitations that need to be decided by the people resolving the issue. ISPs raise questions regarding how to arrange the ideas, guidelines, and principles that are essential to the solution. They demand that students form opinions on the issue and then provide personal opinions or beliefs to support those opinions. ISPs may have several different solutions or paths to solutions, or they may not have any solutions at all. They demand several criteria for assessing solutions and provide no universal guidelines or precepts for characterizing or forecasting the results of the majority of cases. In a language learning classroom, well-structured problems and ill-structured problems play complementary roles in developing different skills and competencies.

Combining these two types of problems ensures a well-rounded approach to language learning, where learners can both understand the structure of the language and use it effectively in real-world settings.

REFERENCES:

1. Frey, C. and Osborne, M. (2017) The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerization? *Technological Forecasting & Social Change*, 114, 254-280
2. Finkle, S. L., & Torp, L. L. (1995). *Introductory Documents*. Illinois Math and Science Academy. Aurora, Illinois.
3. King, P. M. & Kitchener, K. S. (1994). *The development of reflective judgment in adolescence and adulthood*. San Francisco, CA Jossey Bass.
4. Jonassen, D. H. (1997). Instructional design models for well-structured and ill-structured problem-solving learning outcomes. *Educational Technology Research and Development*, 45(1), 65-94.
5. Ng, C. S. L., Cheung, W. S., & Hew, K. F. (2008). Solving ill-structured problems in asynchronous online discussions: Built-in scaffolds vs. No scaffolds. *Interactive Learning Environments*, 18(2), 115-134.
6. Lund, K., & Baker, M. (1997). Promoting reflective interactions in a computer-supported collaborative learning environment.

Огірко О. В.,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки,
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького,
OhirkoOleh@gmail.com

ДУХОВНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

*“Війни виграють не генерали, війни виграють
шкільні вчителі та парафіяльні священники”*
(Німецький канцлер *Отто фон Бісмарк* (1815 -1898))

Анотація. В статті розглядаються духовно-політичні наслідки двох світових воєн XX століття та особливості сучасної гібридної війни з росією. Війна завжди сприймалася як величезна трагедія, що не має виправдання.

Вказані умови моральної законності ведення війни. Свідоме вбивство невинного глибоко протирічить людській гідності. Законна самооборона завжди є поважним обов'язком для того, хто несе відповідальність за життя інших, за спільне добро сім'ї та держави.

Проаналізовані погляди праведного митрополита Андрія Шептицького та сучасного глави української Церкви блаженнішого Святослава Шевчука щодо наслідків ведення війни.

Ключові слова: війна, політика, релігія, злочин, вбивство, комунізм, нацизм, Андрій Шептицький, Святослав Шевчук.

Abstract. The article examines the spiritual and political consequences of the two world wars of the 20th century and the features of the modern hybrid war with Russia. War has always been perceived as a huge tragedy that has no justification. The conditions for the moral legitimacy of waging war are indicated. The deliberate killing of an innocent person deeply contradicts human dignity. Lawful self-defense is always a solemn duty for someone who is responsible for the lives of others, for the common good of the family and the state. The views of the righteous Metropolitan Andrey Sheptytsky and the current head of the Ukrainian Church, His Beatitude Sviatoslav Shevchuk, on the consequences of waging war are analyzed.

Keywords: war, politics, religion, crime, murder, communism, nazism, Andrey Sheptytsky, Svyatoslav Shevchuk.

Війна – це жахлива подія, яка несе за собою не лише руйнування та смерть, але й глибокі духовно-моральні наслідки. Війна – це найгірше, на що здатна людина; це найагресивніший спосіб вирішення конфлікту, бо за ним йдуть тільки вбивства, людське горе, руйнування, скалічені життя. Її вплив на людей, суспільство та світ загалом є руйнівним.

До духовно-політичних аспектів війни належить: втрата життя, бо війна неминуче веде до загибелі людей, як військових, так і мирних жителів та руйнує

моральні устої суспільства; жорстокість, бо саме війна породжує немилосердність, безсердечність, безжальність і знецінення людського життя; воїни та мирні жителі стають свідками та учасниками жахливих актів насильства, які залишають глибокі психологічні травми; невідповідність моральним принципам, бо війна суперечить багатьом фундаментальним моральним принципам, таким як цінність людського життя, співчуття, милосердя та справедливості; розкол і ворожнеча, бо війна роз'єднує людей, сіє ворожнечу та недовіру. Все це може призвести до етнічних чисток, геноциду та інших злочинів проти людяності, а також до того, що саме війна може стати причиною духовної кризи, адже люди втрачають віру в добро, справедливість і сенс життя.

Війна також має глибокий вплив на релігійні вірування, а саме: випробування віри, бо війна ставить під сумнів віру людей у всемогутність і милосердя Бога; релігійний фанатизм, бо війна може використовуватися для виправдання релігійного фанатизму та екстремізму; знищення релігійних пам'яток, бо війна часто веде до руйнування храмів, мечетей, синагог та інших релігійних споруд.

Війна – це завжди трагедія, яка не має виправдання. Її духовно-моральні наслідки є руйнівними, але їх можна подолати спільними зусиллями.

Війна – це злочин супроти життя, бо приносить зі собою страждання і смерть, горе та несправедливість. Війна завжди є поразкою для людства і, безперечно, вона не може вважатися єдиним способом вирішення конфліктних питань. Для цього існують інші засоби, які відповідають гідності людини – міжнародне право, чесний діалог, солідарність між державами, шляхетне мистецтво дипломатії. Ці засоби повинні усвідомлювати, зокрема, ті, хто надто довіряє збройним вирішенням конфліктів. Війна не є одним із методів, завдяки яким можна розв'язати міждержавні суперечки. Війну можна застосувати лише у випадку крайньої необхідності на засадах легітимного самозахисту, пам'ятаючи при цьому про чітко визначені умови моральної законності і беручи до уваги її наслідки для цивільних людей під час воєнних дій та після їхнього закінчення [1, с.161].

Традиційно вважається, що умови моральної законності ведення війни є наступними:

- якщо шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, є тривалою, важкою і безперечною;
- якщо всі інші засоби для подолання конфлікту виявилися неможливими або безуспішними;
- якщо обґрунтовані можливості успіху;
- якщо використання зброї не спричинить лихо і безладдя, важчі, ніж лихо, яке слід усунути.

Однак під час оцінювання цих умов слід врахувати потужність засобів руйнування. З огляду на сучасні методи та способи ведення війни, умов для справедливого її початку практично не існує. Сьогодні війна становить серйозну загрозу через небезпеку застосування новітньої зброї (атомної, біологічної або хімічної), яка може призвести до загибелі цілого людства [1, с.162].

Божа Заповідь наголошує: “Не убивай” (Вих. 20,13). “Ви чули, що було сказано давнім: “Не убивай, і коли хтось уб’є, той підпаде судові”. “Людське життя священне, бо з самого початку воно несе в собі творчу дію Бога і назавжди перебуває в особливому відношенні з Ним. Один Бог є Володарем людського життя, від початку його і до кінця: ніхто в будь-яких обставинах не може претендувати на право прямо знищувати невинну людину” [2].

Свідоме вбивство невинного глибоко протирічить людській гідності, “золотому правилу” і святості Творця. Закон, що забороняє таке вбивство, дійсно універсальний: він зобов’язує всіх і кожного, у всі часи і всюди. Любов спонукає нас не тільки шанувати інше життя, але навіть пожертвувати своє задля ближніх: “Ніхто не спроможний любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає” (Ів. 15, 13).

Традиція Церкви згідно вчення св. Августина (Аврелія): “Якщо хочеш миру, приготуйся до війни” – “Si vis pacem para bellum”. Святий Августин почав розмірковувати над справедливою війною в цілях захисту особистого, суспільного життя. Слід пригадати хрестові походи, де благословляли мечі та воїнів, що йшли на війну, щоб знищити мусульман і звільнити Святу Землю. Насилля, на жаль, було сакралізоване. Поруч з хрестовими походами була також інквізиція. Особи, що намагалися мати власну думку щодо справ віри, аналізувати світ по-своєму, називалися єретиками. Та Господь наш Ісус Христос так не вчив.

В енцикліці II Ватиканського Собору “Gaudium et spes” (Радість і надія) Папа Павло VI (1897-1978) засудив будь-яку форму війни. Законна самооборона може бути не тільки правом, але й поважним обов’язком для того, хто несе відповідальність за життя інших, за спільне добро сім’ї та держави. Для оборони суспільного блага необхідно знешкодити агресора. Якщо є спосіб захистити людське життя від агресора і зберегти суспільний порядок та безпеку людей, не вдаючись до кровопролиття, влада повинна обмежитися цими засобами, тому що вони більше відповідають конкретним умовам спільного добра і в більшій ступені відповідають гідності людини.

Щоб мати право на так звану “справедливу війну”, – традиційно прийняті два рівні:

1) *Ius ad bellum* – необхідні умови, щоб мати право розпочати війну: - війна має бути оголошеною компетентним і найвищим авторитетом;

- має мати справедливу (справжню, об'єктивну) причину;
- має бути пропорційність між добром, що планується досягнути і злом (можливими втратами, що передбачуються), спричиненим війною;
- щоб був безпосередній (прямий) намір – чітка усвідомленість про причини ведення війни;
- має бути певний пробабілізм (можливість) успіху;
- має бути порівняльна справедливість (бачити дві сторони рацій (правди), чи не є вона на іншій стороні);
- щоб це був останній із можливих способів розв'язання проблеми;
- щоб була нанесена з боку агресора, від якого боронимось, шкода (втрата).

2) *Ius in bello* – необхідні умови ведення війни:

- принцип пропорційності у застосуванні зброї;
- принцип відокремлення: відрізнити цивільних від військових (війну вести лише проти військових).

У Нагірній проповіді Господь Бог нагадує заповідь: “Не вбивай” (Мт. 5, 21) і доповнює її заборобою на гнів, ненависть та помсту.

Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944), якого справедливо називають українським Мойсеєм, так висловлювався про війну:

“Під час війни особливо важливо довіряти Богові. Воєнні часи приносять нам не одне терпіння і неодну спокусу. Йде лиш про це, щоб з Божою благодаттю тривати при Божому законі і сильно надіятися на Всевишнього, що його пресвята ласка оберне на наше добро всі терпіння, які нам зіслав. Досвіди приймаємо з Божих рук; нічого не діється без волі Небесного Отця, Бог, добрий Батько, змилюється над нами, простить наші гріхи і дасть діждатися благословенного часу миру.

Заховуйте супокій. В Божих руках наша доля; без Божої волі і волос з голови не спаде. В Бозі наша надія і сила. В огні сеї страшної війни виковується красша для нас доля.

Ви, що у бою щодня наражені на смерть, пам'ятайте заховувати серце, чисте від гріха, будьте все готові ставати перед Божим Престолом і здавати справу з цілого життя. Хоробро сповніть обов'язки! Побіда певна, а справа свята!” [6].

Він закликав українців в часи воєнних лихоліть зберігати єдність народу:

“Не треба Україні інших ворогів, коли самі українці українцям ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидаються вже тої ненависті! [...] Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці про власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей.

Найбільшою небезпекою є внутрішні роздори, взаємне поборювання й отаманщина, яка впливає з роздорів і вже так сильно спричинилася до руїни й упадку усіх наших надій при першій нашій пробі побудувати Українську Державу...Мусимо, однак, від усіх домагатися, щоб вони полишили раз і назавжди всякі партійні роздори і внутрішню партійну боротьбу. Хто приносить нам домашню [громадянську] війну, той шкодить народній справі навіть тоді, коли б мав щодо неї великі заслуги.

Є в душі українця глибока й сильна воля мати свою державу, – та, попри ту волю, знайдеться, може, однаково сильна і глибока воля, щоб та держава була обов'язково такою, якою хоче її мати партія, чи кліка, чи група, чи навіть одна особа. Бо як же пояснити те фатальне ділення між собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожен національний справу?!

Кожен, кому тільки добро України лежить на серці, мусить уважати за свій обов'язок цілою працею життя спричинитися до множення елементів єдності” [6]. В час лихоліть Першої світової війни митрополит Андрей підкреслював: “В огні сеї страшної війни виковується красша для нас доля”.

Перебуваючи у Києві в 1918 р., повернувшись із трьохрічного заслання з росії, праведний митрополит Андрей так висловився про взаємовідносини української держави з росією: “Якою б не була росія, вона добровільно не зречеться своєї влади над Україною. Але якщо Україна хоче жити вільним життям, то мусить обов'язково відокремитися від Москви, повинна стати незалежною державою, шукати собі союзників серед інших вільних народів” [7]. В 1930 р. владика Андрей засудив ідеї комуністичної ідеології: “Горстка злочинців, що завдяки дивним обставинам змогла захопити в свої руки всяку владу в Москві, поставила собі задачу боротися проти Бога, проти людської совісті й усього того, що є якою-небудь благороднішою чи вищою ідеєю...у кожне село впроваджували зародки ненависти молодших зглядом старших, убогих оглядом багатших, нищили нарід матеріально і морально...”.

В 1936 р. Слуга Божий митрополит Шептицький написав свою відозву “Пересторога перед комунізмом”. Він добре розумів і застерігав від небезпеки, що насувалася на українців:

“Небезпека теперішньої хвилини каже мені звернутися до Тебе, дорогий мій Народе, з оцими словами остороги:

Хто помагає комуністам у їх роботі, навіть чисто політичній, зраджує Церкву. Треба цю правду пригадувати всім вірним і цілій українській суспільності тим усильніше в наших часах, коли комуністи, щоб збаламутити й здурити вірних християн, удають віруючих людей і святотатськи приступають до св. Тайн, діставши такі прикази з Москви” [7].

“Від початку християнства не було на світі ніякої секти ані релігії, ані політичної партії, яка би в такій мірі була ворожою до Божого Об’явлення і до всякої релігії, та особливо до релігії Ісуса Христа і Його св. Церкви. Большевики мають за найголовнішу засаду – знищення Церкви. До тої цілі стремлять викликанням революції, серед якої удається їм церкви палити, священиків і вірних християн убивати й нищити в людських душах віру в Бога і Його св. Об’явлення.

Комуністи є безбожниками та в їх програмі нема точки, в якій би вони були щирішими, як у тій одній: у боротьбі проти Бога. ...

Трудно зрозуміти, до чого змагають комуністи, бо дотеперішній дев’ятнадцятилітній досвід виказав, як на долоні, що коли большевики говорили про свободу – розуміли неволю, коли говорили про добробут – тим словом називали голод, коли говорили про ради, совети – тим словом називали систему, в якій нікому не вільно висказувати своєї думки; коли говорили про владу селян – розуміли систему, в якій селянин змушений до безплатної роботи, за яку не дістає навіть достаточного кусника сухого хліба. А коли говорили про владу пролетаріату, то пролетаріатом називали касту тих, що кров з народу витискає” [7].

“Де покажуться комуністи-большевики, там зараз починають горіти церкви й кров невинна ллється обильними потоками. Їх сліди всюди позначені кров’ю невинних жертв. Чи не є річчю очевидною, що таким ворогам Христа помагати – це зраджувати Його і зраджувати Його св. Церкви” [7].

Під час Другої світової війни та німецької окупації митрополит Андрей Шептицький мужньо став в обороні винищуваних євреїв, протестував проти надживань гестапо в Україні і проти винищення радянських полонених.

В 1941 р. митрополит видав пастирський лист “Як будувати Рідну Хату?”, де він писав: “Будучність народу в ваших руках... Неутомимо трудіться в праці для народу; радо несіть в жертву і власне добро, власну вигоду, коли добро народу того вимагає, працюйте для будучности, працюйте над християнським вихованням суспільности...”. “Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина...Завдання українського народу буде в тому, щоб створювати такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб створювати відцентрові тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та такою, що забезпечує щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом” (Праведний митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату) [7].

Митрополит Андрей Шептицький був єдиним сміливим архиєреєм серед всіх єпископів Європи, який у лютому 1942 р. наважився звернутися до самого Адольфа Гітлера з різким осудом акції знищення євреїв та про надуживання гестапо й жорстокість до військовополонених. За свідченням тогочасного оточення Гітлера, він попав у страшну лютю, але згодом висловився, що “графа Шептицького за це варто б повісити, але митрополит Шептицький може собі на таке дозволити”. 21 листопада 1942 р. митрополит видав пастирського листа “Не вбивай”, в якому суворо перестерігав тих, хто чинить беззаконня і посягає на здоров’я, безпеку та життя ближнього.

В 1942 р. в листі до Папи (1876-1958) митрополит Андрей засудив нацизм: “Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до абсурдної цивілізації межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього, що є красивим та добрим, ця система становить собою таке щось феноменальне, що найпершою реакцією при вигляді цього монстра є оніміле здивування. Куди заведе ця система нещасний німецький народ? Це може бути не що інше, як дегенерація людства, якої ще не було в історії” [7]. В 1942 р. він написав лист Адольфу Гітлеру за назвою “Не убий”, де засудив звірства фашизму.

Під час німецької окупації митрополит звернувся з протестом проти винищення єврейського населення до рейхсканцлера Г. Гіммлера, а також захищав радянських полонених – писав листа Гітлеру про надуживання гестапо й жорстокість до військовополонених. 14 серпня 1944 р. організував таємне вивезення 2000 дітей євреїв. Їх переховували у криптах, у монастирських школах, сиротинцях Львова та околиць.

Сучасний Глава Церкви Блаженніший Святослав Шевчук говорить про геноцидність сучасної війни в Україні, про причини, чому росія прагне знищити Україну й українців. Блаженніший називає її колоніальною, і ось чому: “Якщо подивитися вглиб, то це – справжня колоніальна війна.

По-перше, росія не визнає самого факту існування українського народу. Вони кажуть, що бути українцем означає бути послідовником якоїсь ідеології, що це не питання етнічної чи національної належності; що саме ідеологія нацизму зробила нас українцями, і тому вони починають війну, щоб нас денацифікувати, тобто знову перетворити на росіян. Очевидно, що ми маємо справу з абсолютно геноцидним планом, тому що денацифікація дорівнює винищенню. Як можна перетворити когось на росіянина, якщо він ніколи ним не був? Ми – українці з діда-прадіда. Ми маємо свою мову, культуру, історію, Церкви і, зрештою, маємо свою державу.

Друге: це справді колоніальна війна, тому що росія вважає, що Української держави ніколи не існувало, що ми не маємо права на існування. Вважає, що

Українська держава, яка постала після розпаду радянського союзу, була тимчасовою історичною помилкою. І ось великий “виправитель”, який коригує історію, приходить, щоб нам нарешті показати, ким і чим ми маємо бути. Постійно повторювалося, що Українська держава – “failed state”, і не має жодного сенсу, пальцем ткнеш – і розвалиться. З такими надіями російський “виправитель і рятівник” вторгся в Україну, сподіваючись, що все саме собою розвалиться, і його зустрічатимуть квітами (а зустрічали насправді коктейлями Молотова, “Джавелінами”, “Байрактарами” і незламним українським духом); що для громадян України їхня держава була кривдою, і він усіх ошчасливить.

Третє: росія для своєї величі завжди потребувала України. Чому? Бо вкрала наше коріння самоусвідомлення. Вони вкрали у нас Хрещення, прийняте Володимиром Великим. Вони привласнили собі історію Київської Русі. Вони вкрали центральну і державотворчу роль Києва. Щоразу, коли в Києві щось відроджувалося, коли він ставав центром – церковним, релігійним, культурним чи державним, завжди з півночі вторгалася “каральна експедиція”, яка все нищила. Вони вважали, що без Києва росія не буде великою. Тобто наша земля для них – не окрема держава, а лише територія, на яку вони претендують. Ба більше, говориться, що це геополітично зона росії чи, якщо використати церковну термінологію, – їхня канонічна територія. Тому будь-яка відмінність українців для них образа. Вони хочуть перетворити українців на росіян, і в цьому весь трагізм цієї війни” [3].

Під час війни доводиться чути: “Якби був Бог, хіба б він допустив таку несправедливість, яка нині коїться в Україні?”. Господь дуже любить людину до тої міри, що він не хоче забирати у неї її свободу навіть тоді, коли вона чинить злочини. Тобто злочини чинить людина, а в таких обставинах Господь Бог є особисто присутнім в тому, хто є жертвою тих злочинів. “То така дивна таємниця таїнства Божої любові. Ми, християни, віримо в Бога, який став людиною саме для того, аби мати людську волю, щоби не примушувати людину бути щасливою, а відкрити їй дорогу до вічного щастя” [4].

Для християн віра в Бога є джерелом сили та стійкості. “Бо ми можемо справді перемогти у цій війні лише тоді, коли будемо дуже любити свою Батьківщину, тих жінок і дітей, які терплять, коли ми будемо дуже любити той народ, який зараз так героїчно бореться” [4].

Як відомо, Бог ніколи не бажає і тим паче не створює страждань для людей. У нинішній війні український народ протистоїть не лише загарбникам, не просто російському війську. Як і в біблійні часи, так і зараз на нашій землі також відбувається боротьба добра зі злом, істини з неправдою, боротьба проти гріховної темряви, проти влади диявола у світі цьому. І наш народ воює на боці світла, разом з Богом. Кожне випробування – це можливість бачити Божу допомогу в подоланні зла.

Біблія не заперечує того, що коли нас вбивають, то треба захищатися. Захист Батьківщини – природне право і святий обов’язок громадянина. Церква тут не може абсолютно бути на перешкоді. Навпаки, супроводжує своїх вірних в їхньому обов’язку захищати свою Батьківщину.

Духовно-політичні наслідки війни будуть відчуватися протягом багатьох років після її закінчення. Їх подолання потребує значних зусиль з боку суспільства, релігійних лідерів та всіх людей доброї волі.

Ось деякі з можливих шляхів подолання духовно-політичних наслідків війни: пам’ять про жертви, тобто важливо пам’ятати про жертв війни та вшановувати їхню пам’ять; прощення, яке не є легким, але воно необхідне для зцілення та примирення; відновлення, бо важливо відновлювати зруйновані війною міста, села, інфраструктуру та духовне життя; освіта, бо вона має сприяти миру, толерантності та взаєморозумінню; діалог, який слід вести між різними народами та культурами для запобігання війнам у майбутньому.

Блаженніший Святослав Шевчук, перебуваючи з візитом у США в лютому місяці 2025 р., підтримав главу української держави і застеріг американських можновладців від сліпої віри у російську пропаганду – наприклад, у те, нібито росію “спровокували” напасти на Україну, щоби зупинити розширення НАТО. “Якщо хтось вважає, що розширення НАТО – це причина війни, тоді він сліпо слідує російським наративам і пропаганді, – наголосив глава УГКЦ. – У сімнадцятому-вісімнадцятому століттях НАТО не було; так само Радянський союз не переймався безпековими проблемами під час Голодомору”. “Я не політик і не громадський діяч; я – священнослужитель, якому доручено опіку, молитву і провід Божого народу – страждених, але гідних дітей Божих, які шукають миру та вимагають справедливості”, – додав він [5].

Отже, духовно-політичні виклики, аспекти та наслідки двох світових воєн ХХ століття та сучасної гібридної війни з росією дають можливість осмислити глибину трагедії українського народу, який став жертвою цих воєн, поніс в минулому і несе зараз неймовірні втрати та вказати на неправомірність застосування сучасної несправедливої, колоніальної війни росії проти України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Життя у Христі: моральна катехиза / упорядник о. д-р Святослав Шевчук. Львів: В-во УКУ, 2004. 180 с.
2. Інструкція про повагу до людського життя “Donum Vitae” (Дар життя), вступ 5. Рим, 1987.
3. <https://ugcc.ua/data/viyna-rosiy-v-ukrayni-kolonialna-viyna-my-maemo-spravu-z-absolyutno-genotsydnym-planom-blazhennishyy-svyatoslav-2353/>
4. <https://glavcom.ua/country/society/chomu-boh-dopuskaje-taku-bidu-v-ukrajini-hlava-uhkts-pojasniv-chomu-pid-chas-vijni-ne-treba-vtrachati-viru-939576.html>

5. <https://credo.pro/2025/02/378897>
6. <https://ucu.edu.ua/news/v-ogni-seyi-strashnoyi-vijny-vykovuyesya-krassha-dlya-nas-dolya-dumky-andreya-sheptytskogo-dlya-voyennogo-chasu/>
7. Огірко О.В. Духовно-моральні аспекти війни в Україні. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 р.) / упор. У.О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 636-641.
8. Огірко О.В. Політичні погляди Андрея Шептицького. Національні інтереси України: науково-практичний журнал. Категорія Б. (Серія «Політологія»). Випуск № 2(7). К., 2025. С. 1192-1204.

Олійник Лариса Миколаївна,
вчитель Комунального закладу
«Харківський ліцей 122» Харківської міської ради

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Національний інформаційний простір – сукупність всіх інформаційних потоків як національного, так й іноземного походження, які доступні на території держави. Держава повинна всіляко захищати свій національний інформаційний простір та забезпечити його розвиток та використання в інтересах власного суспільства та громадян. На сучасному етапі інформаційна політика держав реалізується на чотирьох основних напрямках:

- розвиток національного інформаційного простору (питання пов'язані з діяльністю засобів масової інформації та комунікації, телекомунікацій, бібліотек, архівів тощо);
- розвиток інформаційного суспільства (вироблення та використання новітніх ІКТ та упровадження заснованих на них формах діяльності – Е-уряд, Е-банкінг, електронний документообіг тощо);
- розвиток офіційної комунікації (процеси інформування громадськості, формування позитивного іміджу держави тощо);
- забезпечення інформаційної безпеки держави (захист інформаційного суверенітету, забезпечення інформаційних прав та свобод громадян, визначення режимів функціонування інформації тощо).

Якщо говорити про національний інформаційний простір сучасної школи під час дистанційного навчання, ми маємо:

- платформу хьюман для ведення навчальної документації (доступ до сторінки кожного учня має він, батьки, класний керівник, вчитель-предметник стосовно оцінювання завдань);

- портал класрум, в якому відбувається саме процес викладання, де сформована єдина територія навчання із заборonoю входу для тих, хто не є учнями ліцею. Саме там вчителі викладають відеоматеріали, презентації, корисні посилання на навчальні дистанційні інструменти;

- гугл-чат для ділового спілкування учнів і вчителів;

- телеграм-канал для позаурочного спілкування дітей і молоді. Хоча в світі сучасних сюжетів намагаємось знайти альтернативу даному месенджеру;

- шкільний сайт, який є носієм базової відкритої інформації про наш ліцей;

- сторінка в інстаграм і в фейсбук для популяризації нашого навчального закладу.

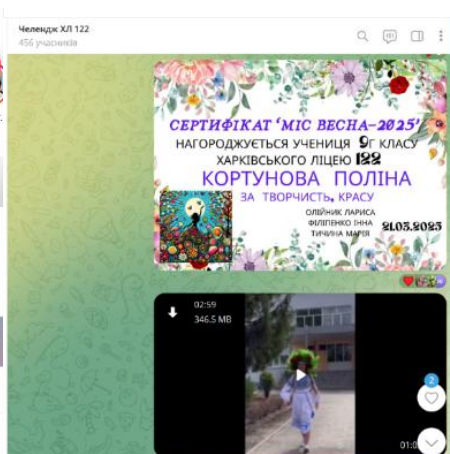
Всі батьки надали згоду на використання фото і відеоматеріалів за участю їхніх дітей.

Школа- країна в країні. це сім'я із своєю структурою виховання і навчання, яку узгоджено із Національним Державним стандартом, концепцією національно-патріотичного виховання і навчальними програмами.

Парадокс в тому, що, спілкуючись із дітьми дистанційно, навчаючи і виховуючи майбутнє нашої Держави, ми це робимо на високому науково-педагогічному рівні. А виховна робота, яка постійно триває, охоплює велику кількість дітей. І явка дітей на дистанційні гуртки («Джура», «Ландшафтний дизайнер») висока. Можливо це тому, що ми живемо і працюємо в Харкові, в цей непростий час, мріємо про очне навчання і водночас боїмося його. Ми готуємось до очної зустрічі із дітьми і їх батьками, тісно співпрацюючи. У нас єдина мета: виховання здорового (фізично, духовно, психічно і інтелектуально) покоління незалежних, креативно мислячих дітей, адекватно сприймаючих себе у сучасному інформаційному просторі. Сучасна школа освоїла велику кількість цифрових навчальних інструментів, тому назад дороги не буде. До речі, сучасні діти добирають дефіцит спілкування і навчальної спеціалізації під час гурткової роботи, спортивних секцій, відвідування театру. Саме їх дефіцит особливо відчувається в нашому місті. Ця інфраструктура щезла разом із людьми, які знаходяться в більш безпечному місці, за кордоном. І я вклоняюсь тренерам і вихователям, які залишилися і працюють з дітьми, які теж тут і гостро потребують уваги. Лікувати нервову систему потрібно і вчителям, і батькам, і дітям. Гуртки образотворчого мистецтва, народних промислів для хлопчиків і дівчат, музичного мистецтва, театрального мистецтва необхідні як щоденна

порція валеріанки і магнію антистрес. Але для керівників гуртків потрібно теж створити умови для гідної роботи, роботи по оздоровленню населення нашого міста Харкова, нашого Салтівського району, нашого ліцею 122, який чекає повернення учнів в шкільні кабінети. І як відбудеться зустріч тих, хто виїжджав і тих, хто пересидів між двома стінами? Дистанційні інструменти навчання дають високий ступінь свободи поведінки і пошуку інформації, а очні зустрічі сприяють соціалізації. Тому основна тенденція в поєднанні різних форм роботи. Ми, вчителі, готуємось до цього. І якщо кількість учнів в школі поменшає, це не означає, що роботи буде менше, тому що якісний урок і оцінювання потребують багато особистого часу. І хотілося б, щоб Держава не відверталась від працівників освіти. Інформаційний простір зростає, але при будь-якому розкладі штучний інтелект не взмозі замінити вчителя. Бо вчитель – доленосна людина в житті кожної дитини.

Пропоную деякі звітні слайди з роботи учнівського самоврядування в нашому ліцеї... Життя кипить

Олійник О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,
oliinyk.oleksandr@hnpri.edu.ua*

Солошенко О. М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,
soloshenkoelena@hnpri.edu.ua*

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРОВІДНИЙ СКЛАДНИК СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Сучасні виклики вимагають від педагогів не лише фахових знань, а й високого рівня громадянської компетентності, яка є ключовою складовою їхньої професійної діяльності.

В умовах воєнного стану особливо важливо формувати відповідальних, активних та свідомих громадян, що зумовлює пріоритетність громадянської компетентності у підготовці майбутніх вчителів. Вона охоплює правову грамотність, критичне мислення, усвідомлення соціальної відповідальності та готовність до участі в суспільних процесах.

У науковій праці здійснено аналіз нормативно-правових документів, які регламентують громадянську компетентність педагогів, зокрема «Концепції Нової української школи», Законів України «Про освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та ін. Визначено основні аспекти формування громадянської компетентності у здобувачів освіти та роль педагогічних закладів вищої освіти в цьому процесі. Розглянуто методи, які сприяють розвитку громадянської активності студентів, зокрема інтерактивні форми навчання, волонтерську діяльність, освітні проєкти та моделювання суспільних процесів у навчальному середовищі.

Автори обґрунтовують необхідність інтеграції практично-орієнтованих підходів у навчальний процес задля ефективного набуття майбутніми вчителями громадянської компетентності.

Ключові слова: громадянська компетентність, педагогічна освіта, воєнний стан, громадянська активність, освітні методи, правова грамотність, соціальна відповідальність.

Annotation. Modern challenges require educators to have professional knowledge and a high level of civic competence, a key component of their professional activity.

In times of war, it is essential to form responsible, active, and conscious citizens, which determines the priority of civic competence in training future teachers. It

includes legal literacy, critical thinking, awareness of social responsibility, and willingness to participate in social processes.

The article analyzes regulatory documents that regulate the civic competence of educators, in particular, the «New Ukrainian School Concept», the Laws of Ukraine «On Education», «On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Affirming Ukrainian National and Civic Identity» and others. The main aspects of forming civic competence in students and the role of pedagogical institutions of higher education in this process are defined. Methods that promote the development of students' civic activity, including interactive forms of education, volunteering, educational projects, and modeling social processes in the academic environment, are considered.

The authors substantiate the need to integrate practically oriented approaches into the educational process to acquire civic competence among future teachers effectively.

Keywords: civic competence, pedagogical education, martial law, civic activity, educational methods, legal literacy, social responsibility.

Виклики сучасності вимагають від педагогів не лише ґрунтовних фахових знань, а й реалізацію широкого кола компетентностей, серед яких пріоритетною є громадянська. Вона є невід'ємною складовою професійної діяльності вчителя, оскільки забезпечує формування відповідальних, активних та свідомих громадян. Роль педагогів у вихованні патріотизму, громадянської свідомості та відповідальності набуває ще більшого значення в умовах воєнного часу, коли особливо важливо усвідомлювати свою роль у суспільстві та розуміти власну відповідальність за його майбутнє. Формування громадянської компетентності є важливою складовою підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів.

Пріоритетність набуття громадянської компетентності у майбутніх вчителів не викликає заперечень. Науковці в роботах останніх років акцентували увагу на дослідженнях широкого кола питань щодо особливостей формування громадянської компетентності в учасників освітнього процесу. Так, О. Пометун [10], Т. Ремех [13], Г. Сєрова [14], Л. Колеснік, Т. Матусевич [8] та багато інших обґрунтовують, що набуття педагогами громадянської компетентності, яка є ключовою компетентністю НУШ, тісно пов'язано із формуванням громадянської компоненти у здобувачів освіти. Чинники, що впливають на формування громадянської компетентності майбутніх вчителів, у своїх дослідженнях висвітлювали Т. Кравчинська [7], Н. Ратушняк [12], Л. Швидун, О. Іващенко [15] та ін. Авторами, зокрема, наголошено на доцільності залучення здобувачів освіти до практично-орієнтованої діяльності на шляху оволодіння всіма складовими громадянської компетентності.

Представлене дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі та співставленні змісту та аспектів громадянської компетентності, регламентованих наступними нормативними актами: «Концепція Нової української школи» [5],

Закон України «Про освіту»[2], «Державний стандарт базової середньої освіти» [1], «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» [6], «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» [4], Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [11], Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [3] та інші.

Автори публікації ставлять за мету обґрунтувати пріоритетність набуття майбутніми педагогами громадянської компетентності, спираючись на аналіз сучасної нормативно-правової бази освітньої галузі.

Першочергово, звернемося до Закону України «Про освіту». В статті 12 «Повна загальна середня освіта» визначається мета повної загальної середньої освіти як «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, головне місце серед яких посідають «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [2].

В Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» також сформульована мета професійної діяльності вчителя, яка «полягає в організації навчання та виховання здобувачів освіти під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання» [11, с.2].

Варто звернути увагу, що в «Описі трудових функцій» стандарту наголошено, що процеси навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти забезпечуються наявністю у вчителя/вчительки компетентностей, які саме і відповідають складовим громадянської компетентності, а саме «формування в здобувачів освіти, громадянської активності та стійкості, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови; формування української національної та громадянської ідентичності, готовності до захисту незалежності й територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів і суспільно-державних (національних) цінностей України; формування готовності здобувачів освіти виявляти свою громадянську позицію, що передбачає вміння аналізувати суспільне життя й ідентифікувати

себе з українською нацією, суспільством, обстоювати права й свободи українського народу, готовності бути залученими до діяльності у сфері безпеки та оборони України» [11, с. 6-7].

Наведені документи обґрунтовують важливість набуття громадянської компетентності здобувачами освіти всіх рівнів. Крім того, «Концепція Нової української школи» об'єднує соціальну та громадянську компетентності. Надається визначення, що це «усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття» [5].

«Державний стандарт базової середньої освіти» розглядає об'єднану соціально-громадянську компетентність більш детально. В документі зазначено, що метою навчання є «розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей», на першому місці виділяються саме компетентності, «необхідні для їх соціалізації та громадянської активності», оскільки «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [1].

В педагогічних ЗВО навчальний процес передбачає оволодіння освітніми компонентами гуманітарної, суспільствознавчої та правової галузей, дисципліни яких виконує важливу виховну функцію. Спираючись на «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України», зазначимо, що сьогодні «виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді - формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей» [4], що є складовими громадянської компетентності. В умовах війни особливого значення набуває прищеплення молодому поколінню розуміння української національної та громадянської ідентичності як складових забезпечення національної безпеки України. Прийнятий в 2023 р. відповідний Закон України акцентує увагу на важливості розвитку громадянської освіти, яка в тому числі забезпечує набуття громадянської компетентності, як «здатності особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права,

справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [3].

Таким чином, вчитель під час навчально-виховного процесу, в межах реалізації громадянської компетентності, формує в здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, поважати людську гідність і права людини, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; настановленням і особистим прикладом утверджує повагу до суспільної моралі та цінностей, зокрема правди, справедливості, рівності, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; формує в здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Розвиток громадянської компетентності сприяє реалізації основної мети – формуванню здобувача освіти як висококваліфікованого фахівця з глибокою громадянською свідомістю та готовністю впроваджувати громадянське виховання й освіти [9, с.97].

Формування громадянської компетентності здобувачами вищої педагогічної освіти є процесом багатовекторним, у відповідності до десяти основних її складових, визначених в «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні», а саме:

1) розуміння власної громадянської ідентичності, державної приналежності, національної, етнічної та культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів;

2) здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;

3) розуміння значення національної пам'яті, особливості її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси;

4) знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;

5) розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти;

6) знання та розуміння державного устрою, принципів і шляхів формування державної політики у всіх сферах суспільного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях;

7) знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях; відповідальне ставлення до

своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;

8) здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;

9) здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;

10) здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля вирішення проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності [6].

Такі складники громадянської компетентності забезпечують становлення самодостатнього громадянина-патріота України, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, формування активної громадянської позиції, утвердження культурної та національної ідентичності.

Таким чином, сучасна нормативно-правова база освітньої галузі в різних аспектах розглядає питання пріоритетності формування у здобувачів громадянської компетентності. Сучасна вища педагогічна освіта зорієнтована на підготовку вчителя, який буде успішно її реалізовувати у навчально-виховному процесі на шляху до сталого розвитку української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). Урядовий кур'єр від 06.10.2020. № 194.
2. Закон України «Про освіту». Голос України від 27. 09. 2017. № 178-179.
3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Урядовий кур'єр від 07.01.2023. № 5.
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ МОН від 6 червня 2022 р. №527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
5. Концепція Нової української школи, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (оновлена в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). Урядовий кур'єр від 09.11.2018. № 211
7. Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. Вісник післядипломної освіти. Випуск 8 (37). «Серія «Педагогічні науки». С.74-85. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717381/1/Bulletin_8_37_Pedagogika_Tatyana_Kravchinska_UA.pdf
8. Матусевич Т., Колеснік Л. Розвиток громадянської компетентності в рамках концепції НУШ: сучасні виклики для педагогічної освіти. Філософія освіти. 2019. № 2 (25). С. 240-250.

9. Олійник О.М., Солошенко О.М. Формування громадянської компетентності як провідний вектор діяльності кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін. Новий колегіум. 2024 (116). №41. С. С.93-98.
10. Пометун О. Формування демократичних цінностей учнів у навчанні курсу громадянської освіти: погляд сьогодення. Громадянська компетентність як ключова у формуванні демократичного суспільства України. Хмельницький: Видавництво ХОІППО імені Анатолія Назаренка, 2023. С. 174-176.
11. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 р. № 1225) URL: <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia>
12. Ратушняк Н. Громадянські цінності в контексті формування демократичного вчителя. Громадянська компетентність як ключова у формуванні демократичного суспільства України (за матеріалами засідання круглого столу з міжнародною участю). Хмельницький: Видавництво ХОІППО імені Анатолія Назаренка, 2023. С.182-184.
13. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 34–41.
14. Серова Г. Навчання учнів сталого розвитку в контексті формування громадянської компетентності. Громадянська компетентність як ключова у формуванні демократичного суспільства України (за матеріалами засідання круглого столу з міжнародною участю). Хмельницький: Видавництво ХОІППО імені Анатолія Назаренка, 2023. С.190-192.
15. Швидун Л. Т., Іващенко О. В. Формування громадянської компетентності майбутніх педагогів в умовах сучасних українських реалій. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2024. № 94. С. 123-129.

Омельчук О. А.,
заступник директора з НВР Київської гімназії № 154.
Omelchuk_OA@ukr.net

Пушняк О. А.,
вчитель історії Київської гімназії № 154
pusholena17@gmail.com

ПІДХОДИ У ВИЯВЛЕННІ І РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В КИЇВСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ № 154

Анотація. У статті висвітлено підходи у виявленні і розвитку творчої обдарованості учнів Київської гімназії №154 на основі сучасних педагогічних підходів, аспекти цієї роботи та шляхи вирішення проблеми забезпечення наступності роботи з обдарованою молоддю.

Ключові слова: здібності; інноваційні підходи, обдарованість; творчість, обдарована молодь.

Abstract. The article highlights approaches to identifying and developing creative talent of students of Kyiv Gymnasium №154 based on modern pedagogical

approaches, aspects of this work, and ways to solve the problem of ensuring continuity of work with gifted youth.

Keywords: abilities, innovative approaches, giftedness, creativity, gifted youth.

Події, що так стрімко увірвались в наше життя з 2014 року, суттєво оголили багато проблем у суспільстві, що по-особливому відобразилось і на освітньому процесі. Перед суспільством постали нові виклики - підготовка громадянина із виваженою позицією, впевненого у собі, корисного своїй державі, готового приймати швидкі, іноді непопулярні, але важливі рішення. Всі ці вимоги зумовлюють освітянина також швидко змінюватись і бути готовим надати усі нові вміння, навички і знання учневі. Нові умови життя потребують нового мислення, нової культури діяльності, а звідси - якісно іншого рівня освіченості, здатності до постійного оновлення знань, тобто здатності до навчання упродовж всього життя. Сучасний випускник загальноосвітньої школи повинен відповідати вимогам життя, зокрема в таких сферах, як уміння організувати свою освіту, розвивати компетентності, діяти самостійно в різноманітних критичних ситуаціях. Це завдання нової освітньої парадигми, і ми, освітяни, маємо швидко переорієнтуватись і дати ці вміння молоді вже сьогодні.

Життя показало, що ми маємо багато талановитих, обдарованих дітей, адже, саме вони – майбутній цвіт нації, її інтелектуальна еліта, гордість і честь, світовий авторитет та успіх. Особлива роль і відповідальність за якість всієї шкільної освіти належить загальноосвітнім закладам. Тому основою роботи з обдарованими дітьми повинно стати реальне знання їхніх природних задатків та обдарувань, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості, створення сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей здобувачів освіти. Робота з творчою особистістю, з тими дітьми, які виділяються підвищеним рівнем розумового розвитку є пріоритетним напрямком роботи нашого навчального закладу.

Сьогодні ми ретельно аналізуємо усі сфери та напрямки обдарованості наших учнів, активно залучаємо усіх педагогів у співпраці з психологічною службою до виявлення обдарованості й здібностей дитини для їх удосконалення та подальшого розвитку.

Обдаровані діти виявляються найяскравіше в таких сферах:

1. *Інтелектуальна сфера* – обдарована дитина відрізняється гарною пам'яттю, жвавим мисленням, допитливістю, добре розв'язує задачі, зв'язно викладає свої думки, може мати здібності практично застосувати знання.

2. *Сфера академічних досягнень* – це успіхи в опануванні читання, математики, природознавства.

3. *Творчість (креативність)* – дитина дуже допитлива, виявляє незалежність і самостійність, висловлює оригінальні ідеї.

4. *Спілкування* – добре пристосовується до нових ситуацій, легко спілкується з дорослими та однолітками, виявляє лідерство в іграх та заняттях із дітьми, ініціативна, бере на себе відповідальність за свої дії.

5. *Сфера художньої діяльності* – дитина виявляє великий інтерес до візуальної інформації, захоплюється художніми заняттями, її роботи вирізняються оригінальністю. Виявляє інтерес до музики, легко відтворює мелодії, із задоволенням співає, намагається створювати музику.

6. *Рухова сфера* – дрібна і точна моторика, зорова і моторна координація, широкий діапазон рухів, добре володіє тілом.

Для виявлення обдарованих дітей наші учителі мають бути обізнані з концепцією обдарованості, розуміти зміст понять «талант», «обдарованість», «здібність», «обдарована дитина», знати психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей, види обдарованості, специфіку роботи з такими дітьми. Саме тому методична робота в гімназії побудована таким чином, щоб залучити усіх дітей, починаючи з першого класу, і бережно підтримувати та вести таких учнів протягом усього гімназійного життя. Робота з обдарованими дітьми в нашому закладі, яка спрямована на пошук і своєчасне виявлення потенційної обдарованості, має всі підстави для того, щоб дати очікувані результати, тобто допомогти визначити умови, за яких учні, які мають ті чи інші здібності, змогли б у повній мірі виявити природні психологічні можливості і досягти найвищого рівня свого розвитку.

Під час організації освітнього процесу та проведення науково-педагогічних досліджень використовують різні підходи: діалектичний, системний, аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний, синергетичний, діяльнісний, особистісно орієнтований та інші. Усе це залежить від концентрації зусиль педагога (дослідника) на найважливіших аспектах (змістових, процесуальних тощо), з яких складається навчальна технологія. Пам'ятаючи про це, ми старанно впроваджуємо у своїй роботі їх відповідно до теми, яка вивчається, опираючись на головні пріоритети в досягненні мети на уроці чи в позакласному заході. Зокрема, коли треба на уроці спонукати здобувачів освіти до критичного мислення, то ми опираємось на діалектичний чи компетентнісний підходи. Наприклад, проаналізувати наслідки певних подій історичного періоду. Коли ми прагнемо сприяти колективній роботі, об'єднавчим процесам в класному колективі, ми підбираємо завдання синергетичного та діяльнісного підходів: н-д, попрацюйте в групі і знайдіть відповідь на питання. Учнівську творчість ми спонукаємо, задіюючи аксіологічний та акмеологічний підходи в комплексі. Зрозуміло, що опиратись в роботі з обдарованими учнями лише на якийсь один окремо взятий підхід неможливо і нерозумно, адже, головне завдання учителя - творити цілісну гармонійно розвинену особистість, оскільки, усі діти талановиті

і обдаровані по-своєму. Ми маємо про це пам'ятати на кожному, навіть буденному уроці. Саме тому у своїй роботі увесь час слідуємо словам американського військового юриста Роберта Інгерсона: “Школа - це місце, де шліфують каміння, але, водночас і втрачають діаманти”. Своїм завданням у повсякденній освітянській роботі вбачаємо, перш за все, не “втратити діаманти”, тобто, не нашкодити талановитій дитині, яка ще не розкрилась, щоб у неї не зникла мотивація до творчості.

Існує думка, що обдаровані діти не потребують допомоги дорослих, не відчують потреби в особливій увазі і керівництві. Але насправді такі діти найбільш чутливі до оцінки їхньої діяльності, поведінки і мислення. Обдарована дитина схильна до критичного ставлення не тільки до себе, але і до оточуючих її людей. Для них не існує стандартних вимог (все як у всіх), їм складно бути конформістами, особливо якщо існуючі норми і правила йдуть в розріз з їхніми інтересами і здаються безглуздими. Для обдарованої дитини твердження: “так прийнято” не є аргументом. Такі діти не завжди можуть проявити себе в дитячому колективі, як наслідок, самореалізуватися. Створення сприятливого середовища для розвитку здібностей обдарованих дітей, надання можливості кожному вихованцеві відчути радість досягнення успіху, усвідомити свої здібності та віру у власні сили забезпечує використання в роботі педагогічної технології успіху, в основі якої лежить особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи до процесу навчання та виховання. На основі всебічного вивчення феномена успіху, видатний педагог В.О.Сухомлинський висунув базисне для теорії та практики навчання положення: «Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися». Обдаровані діти, які явно або неявно виділяються серед своїх однолітків пізнавальною активністю і здатністю до творчості, вимагають особливого підходу. Талановиті діти завжди хочуть чогось нового, більш складного, інакше вони втратять інтерес до предмету вивчання. Тому система їх навчання повинна відрізнятись від системи навчання інших дітей.

Методична робота в гімназії спрямована на реалізацію науково-методичної проблеми “Особистісне зростання педагога в умовах реалізації концепції Нової української школи”. Наші освітяни, як і всі освітяни країни, переживають складні часи, що часто викликає тривоги, хвилювання, небезпеки. В таких умовах складно будувати навчальний процес за принципом: “нічого не трапилось”. Але учитель – це приклад для учнів, тому вчитель стимулює дитину, і це приносить свій результат. Так, зокрема, учні беруть участь у всеукраїнських предметних олімпіадах, і ми маємо хороші показники; долучаються до науково-дослідницьких учнівських робіт МАН, і також маємо лауреатів та учасників, беруть участь у творчих конкурсах, спортивних змаганнях, позашкільних заходах.

Таким чином, за підсумками участі учнів 7-11-х класів гімназії у II та III етапах всеукраїнських олімпіад у 2024 - 2025 н.р. взяли участь 112 учнів - це 28% учнів від числа усіх учнів, з них переможні місця отримали 58 учнів - це 52% від числа учасників олімпіад. У порівнянні з минулим роком це на 7% переможців більше, що свідчить про суттєвий потенціал обдарованості, незважаючи на складні обставини сьогодення.

Важливо звернути увагу, що зростання кількості переможців стало можливим завдяки співпраці педагогічного колективу з психологічною службою гімназії, яка систематично веде вивчення стану особистої схильності до творчості. Так, аналіз результатів опитування у жовтні-листопаді 2024 року серед учнів 7-11-х класів показав, що **основна частина учнів (77%) має середній рівень творчої схильності**. Це свідчить про потенційну можливість розвитку креативності в сприятливих умовах навчання. **Високий рівень творчого потенціалу виявлено у 11% учнів**, що вказує на наявність талановитих та креативних особистостей у вибірці. Водночас **низький рівень творчої схильності продемонстрували 12% учасників**, що може свідчити про недостатню мотивацію або вплив освітнього середовища. Загалом результати підкреслюють важливість створення умов для розвитку творчих здібностей учнів, особливо для тих, у кого рівень креативності є середнім або низьким. Це може бути досягнуто через інтеграцію творчих завдань у навчальний процес, проєктну діяльність та заохочення до нестандартного мислення. Ці дослідження дають можливість спланувати роботу з учнями так, щоб забезпечити потреби усіх без винятку учнів, створивши для них успішне середовище для творчості.

Нова українська школа стимулює вчителя до пошуку нових доступних та цікавих форм і підходів у роботі з учнями. Значне місце у навчанні належить ігровим та інтерактивним формам роботи. Сьогодні достатньо різних навчальних і розвивальних платформ, які ми використовуємо практично на кожному уроці. Це і Kahoot, і LearningApps, і Wordwall та інші. Діти люблять і розв'язувати, і складати самостійно кросворди, ребуси, готувати проєкти, лепбуки, що є важливою формою занурення учня в освітнє середовище предмету.

Щодо викладання суспільно-гуманітарних дисциплін, то головним орієнтиром в роботі вчителя є складання учнями ЗНО/НМТ в подальшому, що спонукає вести систематичну підготовчу роботу вже на початках вивчення історії, зокрема історії України. Використовуючи всі вищезазначені платформи, підходи, засоби, методи, ми особливу увагу приділяємо умінню виконувати тестові завдання у форматі ЗНО/НМТ. Кожен учитель гімназії і тут також послуговується власними наробками на різноманітних освітніх платформах, але домінуючими в нашій роботі є платформи “Всеосвіта”, “На Урок”, де ми ведемо

власні сторінки, презентуючи власний досвід широкому загалу, і, звичайно ж, ми вдячні, що наші матеріали допомагають і нашим колегам в роботі.

Оскільки нова освітня концепція передбачає наскрізне навчання і виховання, ми стимулюємо обдарованість наших дітей через різні позакласні та позашкільні заходи. Так, кожен клас презентує обрану навчально-виховну тему через різноманітні творчі прийоми: патріотична декламація, спів, музичний супровід, танцювальний номер, спортивна гімнастика, театралізована інсценізація, проявляють творчість у підготовці інсталяцій, організовують флешмоби, майстер-класи.

Зокрема, наприклад, до теми, присвяченій Героям Крут, учні підготувати флешмоб на Аскольдовій могилі, а потім розповіли про цю подію перед своїми ровесниками в гімназії. До теми, присвяченій Героям Небесної Сотні, діти приготувати інсценізацію.

Також у нас є чудова нагода відвідувати київські визначні пам'ятки та музеї – ми навчилися жити в умовах тривоги – тому часто відвідуємо їх, де долучаємось до КВЕСТів, майстер-класів.

В таких заходах кожен учень проявляється по-особливому, іноді, дуже неочікувано. Саме тому, ми уважно спостерігаємо за ними, вивчаємо їхні вподобання, опираємось на підтримку психологічної служби, щоб вчасно помітити кожну дитину, допомогти їй розкритись.

Учитель творчий, який сам прагне до досягнення високих результатів, є тим прикладом, що допомагає учневі цілком свідомо, з урахуванням своїх здібностей здійснити розвиток талентів. Вміння педагога методично правильно організувати цей процес згодом дасть учням змогу досягти високих результатів.

Можна з впевненістю сказати, що всі свої теоретичні знання наші учителі майстерно вплітають у повсякденну роботу з учнями, мотивуючи кожного учня без винятку прагнути до успіху, тому в своїй практиці на уроках організовують як групові так і індивідуальні заняття на уроках і в позаурочний час, факультативи. Серед методів навчання обдарованих учнів мають домінувати: самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєних знань, умінь і навичок. Індивідуальні форми позакласної роботи передбачають виконання різноманітних завдань, участь в олімпіадах, турнірах, написанні дослідницьких робіт МАН, мовно-літературних конкурсах, конкурсах учнівської творчості, спортивних змагання.

Виховання і навчання обдарованих дітей – важке і широкомасштабне завдання. Ефективність діяльності щодо розвитку обдарувань в учнів передбачає створення емоційної, доброзичливої атмосфери у процесі виконання ними будь-яких творчих завдань; організацію діяльності учнів з розв'язання творчих завдань з опорою на власні інтереси, потреби, потенційні можливості, здібності

тощо; пробудження в кожного учня дослідницької активності, поглиблення інтересу до творчої діяльності, спонукання до успішних дій та досягнення поставленої навчальної мети. Таким чином, одним з найважливіших компонентів, що сприяють створенню і підтримці на високому рівні науково-технічного, політичного, культурного й управлінського потенціалу країни, є налагоджена система пошуку і навчання обдарованих індивідуумів.

Формування інтелектуальної еліти, яка, задає темп розвитку науки, техніки, економіки, культури, визначає ефективність цього розвитку. Щоб сприяти розвитку обдарованих учнів, освітній процес має бути насичений творчою діяльністю, що забезпечувала б цілковите задоволення їхніх потреб, надавала б максимальну свободу для творчого саморозвитку, пробуджувала прагнення досягти успіху. Адже переживання успіху викликає позитивне ставлення до творчої діяльності, сприяє набуттю певного життєвого досвіду, навичок самостійної діяльності та поведінки, більш чіткого усвідомлення навчальної мети та завдань щодо її втілення. Унаслідок цього у здобувачів освіти формується свідоме прагнення до самоосвіти, самовдосконалення, самоаналізу, набуття відповідних умінь та навичок щодо творчого розв'язання проблем, тобто поступово здійснюється становлення тих властивостей і якостей, які є складниками обдарованості особистості. Робота з обдарованими учнями – складний процес. Він вимагає від педагогів особистісного зростання, постійного удосконалення майстерності, педагогічної гнучкості, міцних знань в області психології та навчання обдарованих учнів, а також тісної співпраці з психологами, іншими викладачами, та обов'язково з батьками. Бо виховати творчого учня може лише творчий вчитель, який сам є творчою особистістю.

Обдаровані діти – золотий запас нації, її інтелектуальна еліта, гордість України, джерело її авторитету й успіху у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про освіту»/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1060-12>.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті/[Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr>
3. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» / [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/9452000-39>
4. Азаркіна О. Особливості поведінки обдарованих дітей у процесі навчання і взаємодії з оточенням. Наука і освіта. 2018. № 11-12. С. 68-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2018_11-12_13.
5. Дубініна О, Бурлаєнко Т. Реалізація дослідницько-пізнавального підходу в роботі з обдарованою молоддю // [https:// pi.iod.gov.ua/images/pdf/2021_2/7.pdf](https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2021_2/7.pdf)

6. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти : монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л. З. Ребухи. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 143 с.
7. Інноваційні технології навчання обдарованої молоді: матеріали VII-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 грудня 2016 року, м. Київ. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2016 – 258 с.
8. Інноваційні підходи розвитку творчої обдарованості дітей у позашкільних закладах освіти./ Барановська І., Чернятинська А., Похила С., 2019 / <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2019.3-4.206219>
9. Каленик О. Інноваційні підходи до навчання обдарованої учнівської молоді (методичні рекомендації // <http://www.soippo.edu.ua/images/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/11/19/novyna1/Rekomendacii.pdf>
10. Сікорський П. Основні педагогічні підходи та їх вплив на формування навчальних технологій // <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11028/1/5349-Текст%20статті-13196-1-10-20210919.pdf>

Отупор Н. В.,
студентка 4 курсу
спеціальності 014 Середня освіта (Фізика)
факультету математики, інформатики та фізики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
E-mail: 21fmf.n.otupor@std.npu.edu.ua

Кириленко О. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри експериментальної і теоретичної фізики та астрономії,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
E-mail: o.i.kyrylenko@udu.edu.ua

РОЛЬ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ У ПІДВИЩЕННІ МОТИВАЦІЇ ТА ЗАЦІКАВЛЕНOSTІ ДО ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ

Анотація. У статті досліджується роль інтерактивних методів навчання фізики як ефективного засобу підвищення мотивації та зацікавленості учнів до вивчення предмета. Проаналізовано сучасні підходи до використання інтерактивних технологій, зокрема цифрових симуляцій, експериментальних методів, групових дискусій та проектної діяльності. Окрему увагу приділено впливу інтерактивного навчання на активізацію пізнавальної діяльності, розвиток критичного мислення, формування практичних навичок та зацікавленості учнів фізикою. Наведено результати дослідження ефективності застосування інтерактивних методів у викладанні фізики в середній школі, зокрема використання власних методичних матеріалів. Стаття буде корисною для вчителів фізики, методистів та дослідників у галузі педагогіки.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, фізика, мотивація учнів, зацікавленість, цифрові технології, активне навчання, критичне мислення,

пізнавальна діяльність, експериментальні методи, проектний підхід, методичні матеріали.

Abstract. The article investigates the role of interactive teaching methods in physics as an effective means of increasing students' motivation and interest in studying the subject. Modern approaches to the use of interactive technologies are analyzed, including digital simulations, experimental methods, group discussions, and project activities. Special attention is given to the impact of interactive learning on activating cognitive activity, developing critical thinking, forming practical skills, and enhancing students' interest in physics. The article presents the results of a study on the effectiveness of applying interactive methods in teaching physics in secondary schools, including the use own instructional materials. The article will be useful for physics teachers, methodologists, and researchers in the field of pedagogy.

Keywords: interactive teaching methods, physics, student motivation, interest, digital technologies, active learning, critical thinking, cognitive activity, experimental methods, project-based approach, instructional materials.

Постановка проблеми. Сучасна освіта ставить перед собою завдання не лише формування у учнів теоретичних знань, а й розвиток практичних навичок їх застосування в реальному житті. Фізика є одним із найскладніших і найвимогливіших предметів у шкільній програмі, оскільки для її вивчення необхідні не тільки здібності до запам'ятовування фактів, але й уміння логічно мислити, аналізувати та пояснювати природні явища. Однак традиційні методи викладання фізики часто не забезпечують достатнього рівня зацікавленості учнів та не стимулюють активного пізнання. Це веде до зниження мотивації, що в свою чергу ускладнює засвоєння матеріалу та формування цілісного уявлення про фізичні закони та явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд наукових публікацій, матеріалів конференцій, семінарів та навчальних посібників свідчить про те, що інтерактивні методи навчання набувають дедалі більшої популярності у сучасній педагогіці. Це пов'язано з їх здатністю перетворювати освітній процес на динамічний, цікавий і результативний, що, в свою чергу, позитивно впливає на рівень пізнавальної мотивації учнів. Зокрема, використання експериментальних досліджень, цифрових технологій, групових проєктів та дискусій значно активізує пізнавальну діяльність, підвищує інтерес до фізичних явищ і законів та сприяє розвитку практичних навичок у учнів середньої та старшої школи.

Основна мета статті проаналізувати ефективність застосування інтерактивних методів навчання фізики та визначити їх вплив на мотивацію учнів і рівень їхніх навчальних досягнень.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні методи навчання є однією з найефективніших педагогічних технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиток їхнього критичного мислення та

формування практичних навичок. Термін «інтерактивний» походить від англійського «interactive» і означає «взаємодіяти», що підкреслює головну особливість цих методів – активну співпрацю між учителем і учнями, а також між самими учнями у процесі навчання (рис. 1.) [1].

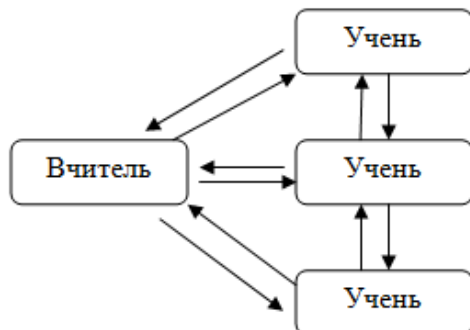

Рис. 1. Взаємозв'язок, між учителем і учнями, а також між самими учнями у процесі навчання

Інтерактивні методи навчання фізики базуються на активній взаємодії між учнями, вчителем та навчальним матеріалом. Їхнє впровадження спрямоване на підвищення зацікавленості учнів предметом, розвиток критичного мислення та формування навичок самостійного пошуку знань [2].

Принципи роботи інтерактивного навчання [2]:

- Активність – навчання стає ефективнішим, коли учні беруть активну участь у процесі: ставлять запитання, виконують завдання, обговорюють теми.
- Зворотний зв'язок – обмін інформацією між учнями та вчителем допомагає коригувати знання, виправляти помилки та покращувати розуміння матеріалу.
- Експеримент – практичні дослідження, спостереження та досліди допомагають краще засвоювати теоретичні знання та застосовувати їх на практиці.
- Довіра – комфортна атмосфера, в якій учні не бояться висловлювати свої думки, ставити запитання та допускати помилки.
- Рівність – кожен учасник навчального процесу має рівні можливості для висловлення своїх ідей, обговорення та взаємодії незалежно від рівня знань.

Інтерактивні методи навчання значно впливають на мотивацію учнів до вивчення фізики. Методи гейміфікації, використання цифрових технологій та робота над проєктами роблять фізику більш доступною та цікавою. Крім того, підхід, орієнтований на співпрацю, створює позитивну атмосферу, що стимулює внутрішню мотивацію до навчання.

Переваги інтерактивних методів навчання [3]:

- Залученість учнів – інтерактивні методи роблять навчання активним: учні беруть участь у дискусіях, групових завданнях, рольових іграх. Це підвищує

їхню зацікавленість і мотивацію.

- Краще засвоєння матеріалу - практичне застосування знань допомагає краще запам'ятати та зрозуміти матеріал. Симуляції та вправи роблять навчання ефективнішим.
- Розвиток критичного мислення - учні вчать аналізувати інформацію, аргументувати думки, вирішувати проблеми через дебати, проєкти та групові обговорення.
- Покращення комунікації - групова робота, презентації та інтерактивні завдання розвивають навички спілкування та вміння працювати в команді.
- Використання технологій - онлайн-платформи, відеоуроки та інтерактивні додатки роблять навчання доступним, цікавим і зручним.
- Інтерактивні методи мають і певні недоліки, які варто враховувати при їх використанні.

Недоліки інтерактивних методів навчання [3]:

- Високі вимоги до кваліфікації викладачів - викладачі повинні бути добре підготовленими, мати навички організації активного навчального процесу та використання різних методів. Це вимагає додаткового навчання.
- Часові витрати - інтерактивне навчання потребує більше часу на підготовку, організацію завдань та активностей, що може бути важким у умовах обмежених ресурсів.
- Технічні труднощі - технічні проблеми, такі як збої в обладнанні чи інтернет-з'єднанні, можуть впливати на якість уроків та потребують постійного моніторингу.
- Фінансові витрати - вартість придбання обладнання та програмного забезпечення, підготовки викладачів і створення матеріалів може бути значною для деяких навчальних закладів.
- Нерівномірне залучення учнів - не всі учні можуть бути рівномірно активними. Деякі можуть бути менш мотивованими, що впливає на ефективність групової роботи.

Навчання в умовах війни, коли часто звучить сигнал «Тривога», стає серйозним викликом для освітніх закладів. Це стосується не лише фізичних безпекових умов, але й проблем з доступом до традиційних засобів навчання, таких як лабораторії, демонстраційне обладнання та інші ресурси, необхідні для проведення експериментів. У таких умовах важливу роль відіграють цифрові технології, зокрема віртуальні лабораторії, симуляції та онлайн-платформи (табл. 1.). Вони дозволяють учням та вчителям продовжувати навчальний процес без шкоди для якості освіти, навіть коли фізична присутність у класі є обмеженою.

Таблиця 1. Цифрові технології у фізиці

Використання цифрових технологій у фізиці		
<i>Віртуальні лабораторії</i>	<i>Симуляції</i>	<i>Онлайн-платформи</i>
Дозволяють проводити експерименти в умовах, коли фізичне обладнання недоступне.	Використання програмного забезпечення для моделювання фізичних процесів дає змогу прогнозувати результати експериментів або вивчати явища, які складно або неможливо відтворити в реальних умовах. Наприклад, симуляції руху планет, теплових процесів тощо	Це різноманітні платформи для дистанційного навчання та взаємодії. Вони дозволяють проводити заняття, обговорення, а також доступ до ресурсів.
LabXchange https://www.labxchange.org/teach	PhET Interactive Simulations https://phet.colorado.edu/	EdEra https://ed-era.com/

Методи проєктного навчання на уроках фізики. Проєктне навчання є одним із сучасних підходів до викладання фізики, що дозволяє не лише засвоювати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці. Завдяки цьому методу учні розвивають критичне мислення, творчість, комунікаційні навички та вміння працювати в команді.

Проєктне навчання може бути реалізоване як на рівні короткотривалих занять, так і в рамках довготривалих досліджень. Залежно від віку учнів та складності матеріалу, вчитель може адаптувати методи роботи, поєднуючи індивідуальну та групову діяльність. Важливо також забезпечити учнів необхідними ресурсами. Якщо проєкт потребує додаткових експериментів - доступ до приладів. Застосування цифрових технологій, таких як інтерактивні симуляції або віртуальні лабораторії, допомагає учням краще зрозуміти абстрактні поняття та сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу[4, 5].

Етапи реалізації проєкту:

1. Визначення теми та формулювання проблеми.
2. Розподіл завдань між учасниками проєкту.
3. Пошук інформації, проведення експериментів тощо.
4. Аналіз та систематизація отриманих даних.
5. Підготовка доповіді, презентації.
6. Захист проєкту перед класом або широкою аудиторією.

Методи проєктного навчання дозволяють зробити уроки фізики більш інтерактивними, цікавими та практично орієнтованими. Вони розвивають

дослідницькі навички учнів, спонукають до активного навчання та формують ключові компетентності, необхідні у сучасному світі. Завдяки таким підходам фізика стає не просто предметом для вивчення, а справжнім інструментом для пізнання навколишнього світу. Проєкт на тему: «Адаптація рослин до високих температур» (рис. 2).

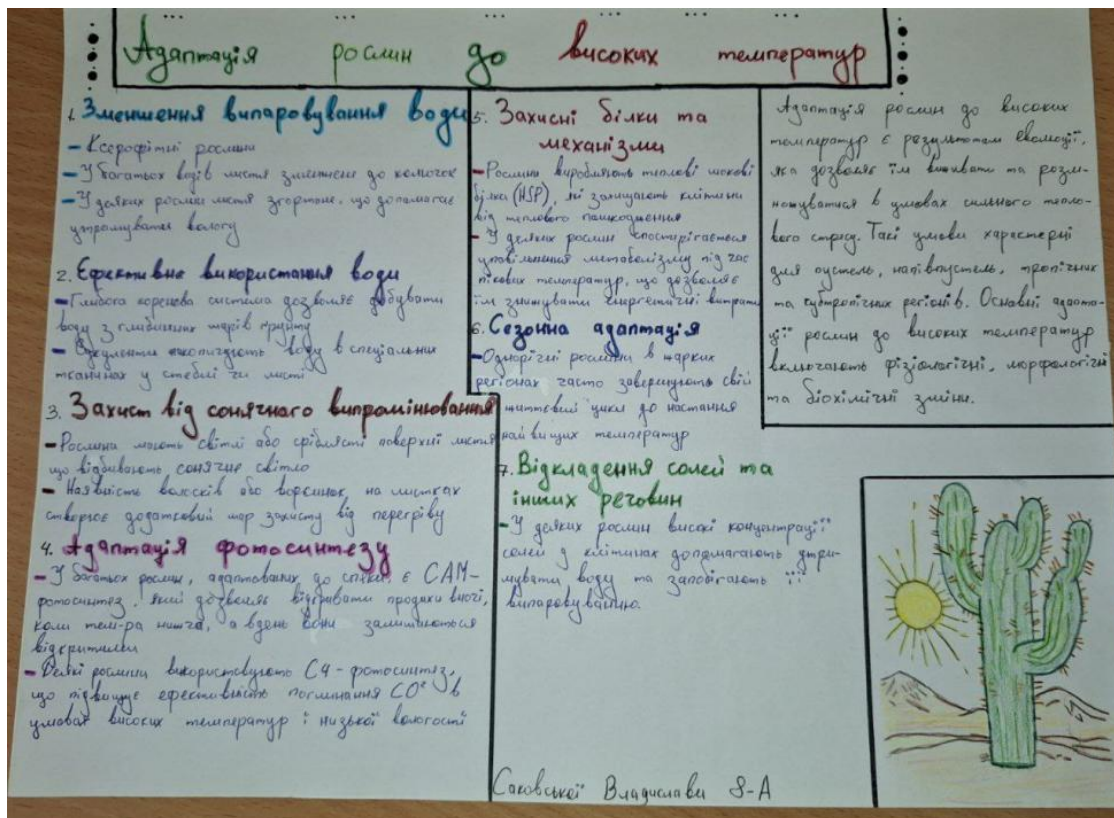

Рис. 2. Проєкт на тему: «Адаптація рослин до високих температур»

Методи гейміфікації на уроках фізики. Гейміфікація навчання є сучасним педагогічним підходом, що передбачає використання ігрових елементів для підвищення мотивації та залученості учнів. У викладанні фізики гейміфікація може стати ефективним інструментом, що допомагає учням краще засвоювати складний матеріал через інтерактивні методи. Сутність гейміфікації в освіті передбачає використання таких елементів, як нагороди, рейтинги, квести, конкурси, що стимулюють учнів до активного навчання.

Методи гейміфікації у викладанні фізики:

- Використання ігрових платформ, таких як Kahoot!, Quizizz, Classtime, допомагають вчителю проводити інтерактивні вікторини та тести.
- Фізичні квести та експерименти допомагають організувати завдання, у яких учні вирішують фізичні задачі для проходження на наступний рівень.
- Система балів та нагород, де учні отримують бонуси за активність, правильні відповіді тощо.
- Використання віртуальних лабораторій та симуляцій для проведення експериментів.

Одним із цікавих дослідів є "Зникаючий туман". Учні нагрівають воду в прозорій пляшці та закривають її. Потім охолоджують верхню частину пляшки льодом і спостерігають конденсацію пари у вигляді «туману» [6].

Такі ігрові експерименти допоможуть учням засвоїти поняття теплопередачі, випаровування, теплопровідності та агрегатних станів речовини у захопливий спосіб. Завдяки експериментам та дослідам, поданим у формі гри, учні можуть наочно дослідити основні закономірності теплових процесів і зробити власні висновки.

Гейміфікація навчання у фізиці є потужним засобом залучення учнів до активного процесу пізнання. Вона дозволяє зробити уроки цікавими, ефективними та адаптованими до сучасних потреб учнів. Використання ігрових методів у навчальному процесі сприяє розвитку креативного мислення, аналітичних навичок і вміння працювати в команді.

Одним із ключових аспектів впровадження інтерактивних методів є створення якісного методичного забезпечення, яке дозволяє реалізувати активне навчання.

«Структуровані методичні матеріали для самостійного опрацювання – готовий конспект». Я, Отупор Наталія Володимирівна, розробила серію методичних матеріалів для учнів 8 класу з фізики, що є результатом адаптації інтерактивних методів до сучасних освітніх вимог (рис. 3.).

Рис. 3. QR код для переходу на Google Диск з готовими конспектами

Ці матеріали представляють чітко структуровані конспекти, які містять основні ідеї, важливі формули, концепції параграфа та ключові моменти, які учні мають зафіксувати в зошитах. Моя мета полягала в тому, щоб створити ресурси, які допоможуть учням ефективно засвоювати матеріал як під час уроків, так і при самостійній роботі вдома.

Розробка пройшла апробацію на уроках фізики, що дозволило оцінити її ефективність. В результаті використання цих матеріалів я помітила такі позитивні зміни:

- учні стали більш активно взаємодіяти з матеріалом, оскільки вони отримали чітко структуровану та доступну інформацію;

- завдяки матеріалам, які детально висвітлюють основні теми, учні можуть зручно й швидко повторювати пройдений матеріал;
- полегшилася підготовка до контрольних робіт та олімпіад завдяки чіткій систематизації знань.

Розроблені мною методичні матеріали – готові конспекти - довели свою ефективність у підвищенні мотивації учнів до вивчення фізики. У майбутньому планую розширити інтерактивний контент і впровадити нові елементи для ще більшої залученості учнів до навчального процесу, зокрема додавати практичні завдання, тестування та інші форми активного навчання.

Сучасна освіта вимагає нових підходів до навчального процесу, зокрема впровадження інтерактивних методів навчання. Це не лише підвищує мотивацію учнів, але й сприяє активному засвоєнню матеріалу, розвитку критичного мислення та самостійності в навчанні. Одним із ефективних способів перевірки знань та стимулювання інтересу до фізики є участь у конкурсах та олімпіадах, які проводяться на онлайн-платформах, таких як "На Урок". Це дає учням можливість змагатися в реальному часі, перевіряти свої знання та активно взаємодіяти з матеріалом у цікавій та динамічній формі.

Висновки. Інтерактивне навчання фізики є сучасним і ефективним підходом до організації навчального процесу, який сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку критичного мислення та формуванню ключових компетентностей. Використання інтерактивних методів, зокрема цифрових технологій, віртуальних лабораторій та ігрових методик, робить навчання більш наочним, цікавим та доступним. У рамках власної розробки методичних матеріалів – «готових конспектів», які були апробовані на уроках фізики, вдалося покращити взаємодію учнів з матеріалом, підвищити їхню мотивацію та ефективність навчання. Ці матеріали сприяли чіткій систематизації знань, що полегшило підготовку до контрольних робіт та олімпіад. Дослідження показують, що впровадження інтерактивних технологій, таких як розроблені конспекти, сприяє покращенню розуміння фізичних явищ, розвитку навичок самостійного дослідження та зростанню зацікавленості до предмета. Таким чином, інтерактивне навчання фізики має значний потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення. Його впровадження у навчальний процес сприятиме підвищенню якості освіти, розвитку творчого мислення учнів і підготовці їх до реальних викликів сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Огляд інтерактивних методів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/3153dfC>
2. Інтерактивні методи навчання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/B1d9263>

3. Інтерактивні методи навчання: переваги та недоліки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/0280E21>
4. Співак О.А. Створення педагогічних умов для здобуття результативного індивідуального досвіду проектної діяльності на уроках фізики (методична розробка) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/E0F421C>
5. Запопадна Л.Й. Метод проєктів на уроках фізики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/001aB57>
6. Литовченко Марина. Дослід – туман в банці [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://salo.li/9Bdc186>

Павенко Н. В.,
методист Навчально-методичного центру
професійно-технічної освіти у Донецькій області
pavenkonatalya@gmail.com

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади збереження історичної пам'яті та національної ідентичності, а також практичні аспекти їхнього впровадження у систему професійної освіти. Особливу увагу приділено ролі регіональної методичної служби у розробці та впровадженні сучасних виховних ініціатив. Проаналізовано такі підходи, як створення методичних матеріалів для педагогів, організація засідань обласних методичних секцій, а також проведення обласних заходів. Дослідження підкреслює важливість використання цифрових технологій, інтерактивних методів навчання та волонтерської діяльності у формуванні історичної пам'яті та громадянської свідомості учнівської молоді. Представлені результати можуть бути корисними для освітян, методистів, науковців та всіх, хто займається питаннями виховання та національно-патріотичного розвитку молоді.

Ключові слова: історична пам'ять, національна ідентичність, професійна освіта, патріотичне виховання, регіональна методична служба, волонтерство, виховна робота, цифрові технології.

Annotation. The article examines the theoretical foundations of preserving historical memory and national identity, as well as the practical aspects of their implementation in the system of vocational education. Special attention is given to the role of the regional methodological service in the development and implementation of modern educational initiatives. The study analyzes approaches such as the creation of methodological materials for educators, the organization of regional methodological section meetings, and the implementation of regional events. The research highlights the importance of using digital technologies, interactive teaching methods, and volunteer activities in shaping historical memory and civic consciousness among young students. The presented results may be useful for educators, methodologists,

researchers, and all those involved in the issues of education and national-patriotic development of youth.

Keywords: historical memory, national identity, vocational education, patriotic upbringing, regional methodological service, volunteering, educational work, digital technologies.

В умовах повномасштабної війни, що триває в Україні, питання збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності учнівської молоді набуває надзвичайної актуальності. Сьогодні, коли країна веде боротьбу за свою незалежність і територіальну цілісність, особливо важливо плекати в молодого покоління усвідомлення власної історії, шанобливе ставлення до національної спадщини та почуття відповідальності за майбутнє держави. Втрата історичної пам'яті, маніпуляції історичними фактами та інформаційні війни становлять серйозну загрозу для національної безпеки та соціальної стабільності. Саме тому система освіти, зокрема професійна, відіграє ключову роль у формуванні світоглядних орієнтирів молоді, її громадянської свідомості та національної самоідентифікації [3].

Професійна освіта в Україні традиційно орієнтована на підготовку кваліфікованих фахівців для різних галузей економіки. Водночас, вона має потужний виховний потенціал, який може і повинен використовуватися для розвитку патріотичних почуттів, формування стійкої громадянської позиції та розуміння важливості збереження історичної пам'яті. Саме в закладах освіти формуються базові уявлення молоді про історію своєї країни, її культурні та духовні надбання, національних героїв і події, що визначили шлях держави.

Мета дослідження – проаналізувати практичні аспекти збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності учнівської молоді в системі професійної освіти в умовах війни. У статті розглянуто сучасні освітні методики, спрямовані на інтеграцію історичного контексту в освітній процес та наведено приклади ефективних форм виховної роботи зазначеного напрямку.

Проблема збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності є предметом широкого міждисциплінарного дослідження, що охоплює історичні, філософські, соціологічні, педагогічні та психологічні аспекти. В умовах війни та глобалізаційних викликів увага науковців до цієї теми значно зросла, особливо у контексті освіти, інформаційної політики та державного будівництва.

У вітчизняній історіографії значний внесок у вивчення історичної пам'яті зробили такі дослідники, як Ю. Шаповал, В. Смолій, В. Кульчицький, Г. Касьянов, які аналізують питання історичної правди, національної самосвідомості, деколонізації історичної науки та боротьби з російськими історичними міфами.

Проблема національної ідентичності активно досліджується в працях О. Субтельного, Я. Грицака, І. Лисяка-Рудницького, які розглядають питання формування української нації у світовому контексті. Вони звертають увагу на тяглість національної ідентичності, важливість культурних символів, роль освіти у процесі національного самоусвідомлення.

У педагогічній науці дослідження з питань патріотичного виховання учнівської молоді представлені в роботах В. Огнев'юка, О. Сухомлинської, О. Пометун, які аналізують роль освітніх практик у формуванні історичної свідомості та громадянської відповідальності молодого покоління.

Зарубіжний досвід дослідження національної ідентичності представлений у працях таких авторів, як Е. Сміт, Б. Андерсон, С. Гантінгтон, які аналізують концепції націоналізму, уявленої спільноти та вплив історичної пам'яті на політичні процеси. Окрему увагу у західних дослідженнях приділено проблемам історичної політики, впливу медіа та цифрових технологій на формування колективної пам'яті.

Аналіз наукових досліджень та публікацій свідчить про важливість історичної пам'яті як чинника формування національної ідентичності, особливо в умовах війни. Державна політика формування пам'яті, наукові дослідження, система освіти та інформаційний простір є основними інструментами, що впливають на сприйняття історичних подій молоддю.

Поняття «історична пам'ять» є багатовимірним і включає в себе колективне уявлення суспільства про власне минуле, що формується на основі історичних джерел, культурної традиції, політичних наративів та освіти. Історична пам'ять не лише зберігає відомості про події минулого, а й визначає національні цінності, моральні орієнтири та суспільні установки. Вона є ключовим фактором у формуванні національної свідомості, особливо в періоди суспільних трансформацій, військових конфліктів та боротьби за незалежність.

Національна ідентичність – це усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, спільне бачення історичного шляху держави, культури та традицій. Вона базується на історичній пам'яті, мові, культурі, територіальній приналежності, символах державності, а також спільних суспільних цінностях. Формування національної ідентичності українського народу відбувалося через століття боротьби за незалежність, підтримки культурної самобутності та протистояння зовнішньому впливу. Збереження національної ідентичності особливо важливе в умовах війни та інформаційної агресії, оскільки ворог намагається зруйнувати національну єдність через маніпуляції історією та дезінформацію [2].

Система освіти відіграє ключову роль у збереженні історичної пам'яті та формуванні національної ідентичності серед учнівської молоді. Це реалізується через такі напрямки:

– оновлення навчальних програм з історії України, включення сучасних

історичних подій, акцент на боротьбі України за незалежність;

- розвиток критичного мислення та медіаграмотності: навчання здобувачів освіти аналізувати історичні джерела, виявляти фальсифікацію та пропаганду;
- проведення патріотичних заходів: зустрічі з військовими, ветеранами, історичні дискусії, участь у національних пам'ятних заходах;
- використання інтерактивних форм навчання: проєктна діяльність, історичні реконструкції, екскурсії до музеїв, створення цифрових архівів;
- залучення молоді до дослідницької роботи: організація учнівських конференцій, конкурсів історичних досліджень [1].

Таким чином, освіта є потужним механізмом формування історичної пам'яті та національної самосвідомості, що дозволяє молоді не лише знати минуле, а й усвідомлювати власну відповідальність за майбутнє України.

Регіональна методична служба є ключовою структурною ланкою освітнього процесу, яка виконує координаційну, аналітичну, консультативну та організаційну функції в питаннях методичного забезпечення навчання та виховання учнівської молоді. У сучасних умовах війни її роль у збереженні історичної пам'яті та формуванні національної ідентичності стає особливо важливою, оскільки вона визначає напрями впровадження патріотичного виховання у заклади професійної освіти.

Основні завдання регіональної методичної служби в цьому контексті включають:

- розробку методичних рекомендацій щодо інтеграції історичного контексту в навчальні дисципліни;
- організацію підвищення кваліфікації педагогів із питань викладання історії в умовах війни, формування національної ідентичності та боротьби з історичними маніпуляціями;
- координацію регіональних заходів патріотичного спрямування, таких як конференції, дослідження, заходи до визначних та пам'ятних дат;
- впровадження сучасних освітніх технологій, які сприяють збереженню історичної пам'яті, зокрема цифрових ресурсів, онлайн-архівів та інтерактивних платформ.

Таким чином, регіональна методична служба відіграє важливу роль у процесі збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності учнівської молоді. Вона не лише сприяє методичному забезпеченню викладання історичних дисциплін, а й виступає організатором численних ініціатив, що допомагають формувати громадянську позицію молодого покоління.

Так, з метою надання підтримки освітянам у підготовці до відзначення Дня Соборності України методистом НМЦ ПТО у Донецькій області створено навчальний комплекс «Україна єдина! Святкуємо День Соборності разом!» [4].

Цей комплекс є унікальним ресурсом, що допоможе урізноманітнити виховну роботу, спрямовану на формування в учнівської молоді патріотизму, національної свідомості та розуміння важливості єдності українського народу. зробити її сучасною та цікавою.

У сучасних умовах війни питання соборності України стає ще більш актуальним. Навчальний комплекс допомагає учням усвідомити ціну незалежності та територіальної цілісності держави, важливість єдності українців перед зовнішніми викликами, роль історичних подій у формуванні сучасної національної ідентичності. Він також виконує важливу місію протидії інформаційним війнам, адже містить перевірені історичні факти та сприяє формуванню критичного мислення у здобувачів освіти.

Створення навчального комплексу «Україна єдина! Святкуємо День Соборності разом!» є важливим внеском у процес збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності молоді. Використання його матеріалів у закладах професійної освіти сприятиме підвищенню рівня знань учнів про історію України, зміцненню патріотичних почуттів та формуванню стійкої громадянської позиції.

В умовах війни цей комплекс відіграє ще важливішу роль, допомагаючи молоді усвідомити значення соборності, єдності та боротьби за незалежність країни. Освітня та здобувачі освіти мають змогу використовувати цей ресурс для поглибленого вивчення теми та проведення змістовних виховних заходів, що стануть частиною ширшої стратегії національно-патріотичного виховання.

Таким чином, навчальний комплекс є потужним інструментом у справі збереження історичної пам'яті, сприяючи національному єднанню та консолідації українського суспільства.

Сучасні виклики, з якими стикається Україна, зумовлюють необхідність глибокого переосмислення виховної роботи в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Війна, що триває, вимагає нових підходів до патріотичного виховання молоді, збереження історичної пам'яті та усвідомлення власної ролі у захисті національної ідентичності.

У цьому вимірі важливу роль відіграють обласні методичні секції, які є платформою для обміну досвідом щодо найкращих практик національно-патріотичного виховання.

Одним із таких заходів у цьому напрямку стало онлайн-засідання обласних методичних секцій профтехосвітян, що займаються виховною роботою з учнівською молоддю за темою: «Репрезентація наративів захисників та захисниць України: стратегії ЗП(ПТ)О Донецької області у виховному вимірі».

Основною метою заходу було обговорення стратегій збереження історичної

пам'яті про українських воїнів та формування у молоді стійких національних переконань через систему професійної освіти.

Серед основних завдань засідання:

- визначення ефективних методів інтеграції наративів про захисників України у виховну роботу;
- популяризація героїчних історій воїнів серед молоді;
- впровадження сучасних цифрових ресурсів для поширення історичних знань;
- розробка рекомендацій для бібліотечних працівників щодо наповнення книжкових фондів та створення інтерактивних освітніх платформ.

Ключовими темами засідання стали:

1. Впровадження наративів про захисників України в освітній процес – як педагоги можуть ефективно використовувати історії воїнів при вихованні молоді.

2. Роль бібліотек у формуванні патріотичних цінностей – методи залучення учнів до вивчення історії через книжкові виставки, зустрічі з військовими, організацію проєктів пам'яті.

3. Створення цифрових платформ для історичної освіти – використання сучасних технологій, інтерактивних лекцій, документальних фільмів.

4. Розвиток виховних програм для підтримки національної ідентичності – роль педагогів, практичних психологів, бібліотечних працівників у формуванні громадянської свідомості учнів.

Таким чином, засідання обласних методичних секцій педагогів, які займаються виховною роботою з учнівською молоддю стало важливою подією в процесі розробки та впровадження сучасних виховних стратегій. Акцент на наративи про захисників України дозволяє формувати у молоді чітке розуміння національної ідентичності, відповідальності перед державою та історичною пам'яттю.

Представлені ініціативи, методики та цифрові інструменти використовуються у виховній роботі ЗП(ПТ)О, що сприяє посиленню патріотичного виховання та активному залученню молоді до процесу формування національної свідомості. Таким чином, засідання стало важливим кроком у забезпеченні якісної виховної роботи, що відповідає викликам сьогодення та сприяє зміцненню історичної пам'яті серед учнівської молоді.

Волонтерський рух в Україні, що особливо активізувався після 2014 року, став символом єдності, патріотизму та громадянської відповідальності. В умовах повномасштабної війни волонтерська діяльність набула ще більшого значення, адже вона не лише допомагає забезпечувати потреби військових та цивільного населення, але й відіграє важливу роль у формуванні громадянської ідентичності молодого покоління.

Особливо актуальним є залучення учнівської молоді до волонтерських ініціатив у межах закладів освіти, адже це сприяє формуванню соціальної

відповідальності, емпатії та розуміння власної ролі у спільноті. У цьому контексті проєкти, що демонструють силу волонтерства, мають значний виховний потенціал.

З метою популяризації ідей волонтерства та демонстрації активної участі учнівської молоді у допомозі військовим, цивільному населенню та внутрішньо переміщеним особам, обласною методичною службою було проведено обласну віртуальну фотовиставку «Світло волонтерства крізь об'єктив», яка присвячена Міжнародному дню волонтера (5 грудня), та мала на меті:

- презентувати волонтерську діяльність учнів та педагогів ЗП(ПТ)О як важливу складову патріотичного виховання;
- популяризувати ідею допомоги та підтримки серед молоді через засоби фотографії;
- стимулювати учасників освітнього процесу до активної громадянської позиції та усвідомлення ролі волонтерства у сучасному суспільстві;
- формувати позитивний імідж професійної освіти як середовища, що виховує відповідальних та соціально активних громадян;
- збереження історичної пам'яті про волонтерський рух у складні часи для країни, документуючи реальні моменти підтримки, єдності та взаємодопомоги.

Фотовиставка була організована у віртуальному форматі, що дозволило залучити широкий загал учасників та глядачів. Учасники – ЗП(ПТ)О області – представили фотографії, які відображали різні аспекти волонтерської діяльності, а саме: збір гуманітарної допомоги для військових та внутрішньо переміщених осіб, участь у благодійних акціях, підготовку обідів для військових та потребуючих, плетіння маскувальних сіток для захисників України тощо.

Фотовиставка стала не лише мистецьким проєктом, а й важливим виховним заходом та сприяла:

- Зміцненню національної єдності серед учнівської молоді. Демонстрація реальних історій допомоги показала, що кожен громадянин може робити внесок у перемогу України.
- Посиленню патріотичних почуттів та відповідальності. Учні, які брали участь у волонтерській діяльності, змогли усвідомити свою значущість у підтримці суспільства.
- Розвитку соціальної активності. Захід мотивував молодь до подальшої участі у волонтерських ініціативах.
- Формуванню критичного мислення. Учні змогли краще усвідомити, як важливі дрібні ініціативи у масштабній боротьбі за незалежність.

Українське волонтерство стало невід'ємною частиною національної історії. В умовах війни воно перетворилося на важливий соціальний феномен, який забезпечує тил, допомагає фронту та підтримує громадян. Завдяки таким

заходам, як ця фотовиставка, ці події залишаться в історичній пам'яті майбутніх поколінь. Учні закладів професійної освіти через фотографію змогли зафіксувати унікальні моменти взаємодопомоги, що має важливе значення для збереження пам'яті про добродійні ініціативи українців.

За результатами проведеної фотовиставки було вирішено продовжити підтримку волонтерських проєктів у закладах професійної освіти області. Серед ключових пропозицій:

- створення цифрових архівів волонтерських ініціатив, де будуть збережені фото- та відеоматеріали про допомогу армії та цивільним;
- розвиток партнерств із громадськими організаціями та волонтерськими штабами для інтеграції учнів у масштабні соціальні проєкти;
- проведення щорічних заходів, присвячених волонтерському руху, щоб закріпити традицію активного громадянства серед молоді.

Таким чином, обласна віртуальна фотовиставка «Світло волонтерства крізь об'єкти» стала важливим заходом у контексті формування національної ідентичності та громадянської свідомості учнівської молоді. Вона показала, що сила нашого суспільства полягає в єдності, підтримці та активному залученні молоді до волонтерських ініціатив. Цей захід є яскравим прикладом того, як освіта може сприяти не лише професійній підготовці, а й вихованню соціально відповідальних громадян, здатних усвідомлено брати участь у розбудові майбутнього України.

Таким чином, практичні аспекти, розглянуті у статті, дозволяють зробити такі ключові висновки:

1. Історична пам'ять як основа національної ідентичності:

- Освіта є важливим інструментом передачі історичної пам'яті молодому поколінню.
- Формування національної свідомості потребує комплексного підходу, що включає як традиційні освітні методи, так і сучасні цифрові технології, інтерактивні практики та неформальну освіту.
- Війна в Україні стала потужним фактором переосмислення історичного минулого, боротьби з інформаційними маніпуляціями та створення нових символів національної єдності.

2. Роль регіональної методичної служби у формуванні історичної пам'яті:

- Регіональні методичні служби відіграють провідну роль у координації виховного процесу в ЗП(ПТ)О, надаючи підтримку педагогам у розробці навчальних матеріалів та інтеграції історичної спадщини у навчальні дисципліни.
- Використання цифрових технологій та інноваційних підходів значно підвищує ефективність патріотичного виховання та зацікавлює учнів у вивченні історії.
- Важливою складовою роботи методичних служб є організація заходів, які сприяють розвитку громадянської відповідальності молоді.

Таким чином, представлені у статті практичні ініціативи демонструють, що системна робота у сфері патріотичного виховання дає можливість не лише передавати історичні знання, а й формувати активну громадянську позицію молоді. Саме через освіту відбувається закладення фундаментальних цінностей, що визначатимуть майбутнє незалежної України.

Збереження історичної пам'яті – це не лише справа науковців та педагогів, а й відповідальність кожного громадянина. Виховання свідомих українців, які знають і шанують свою історію, є запорукою сильної, незалежної та згуртованої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астаф'єв А.О. Національна ідентичність у сучасному світі. Київ: НІСД, 2004. 225-230 с.
2. Бердій Т. С. Формування національної ідентичності: український контекст. Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 410-415.
3. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. Українознавчий альманах. Випуск 30. Режим доступу: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/448> (дата звернення: 11.03.2025 р.)
4. Павенко Н.В. Навчальний комплекс «Україна єдина! Святкуємо День Соборності разом!». Режим доступу: <http://surl.li/zqbyume> (дата звернення: 11.03.2025 р.)

Павленко Т. О.,

практичний психолог,

КЗО «Українсько-Американський ліцей» ДМР,

tanya19770427@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ЛІЦЕЮ: ДОСВІД ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Анотація: У статті висвітлено сутність і специфіку психолого-педагогічного супроводу обдарованих ліцейстів на основі сучасних наукових підходів і практичного досвіду. Розглянуто ключові концепції обдарованості, а також методики, спрямовані на підтримку емоційного благополуччя талановитої молоді. Наголошено на важливості індивідуального підходу, формування соціальних навичок і позитивного психологічного клімату в колективі.

Особливу увагу приділено ролі покоління Z та Альфа, чийі цифрові та комунікаційні компетенції впливають на навчання й дослідницьку діяльність. Окреслено результати учнівських проєктів, що сприяють формуванню критичного мислення та емоційної стійкості, а також надано рекомендації для педагогів і психологів. Підкреслено важливість співпраці між учителями,

батьками та психологом, оскільки саме комплексний підхід створює умови для самореалізації та всебічного розвитку обдарованих підлітків у сучасному інформаційному середовищі.

Ключові слова: обдаровані учні, психолого-педагогічний супровід, емоційний інтелект, покоління Z та Альфа, індивідуальний підхід, когнітивно-поведінкова терапія, дослідницька діяльність, соціалізація підлітків.

Abstract: This article explores the psychological and pedagogical support of gifted high school students (lyceum students) through modern scientific approaches and practical experience. It examines key concepts of giftedness and methods aimed at maintaining the emotional well-being of talented youth. Particular emphasis is placed on the significance of an individualized approach, the development of social skills, and the creation of a positive psychological climate within educational settings.

Special attention is given to the role of Generation Z and Generation Alpha, whose digital and communication competencies influence both learning and research activities. The article presents the findings of student research projects that promote critical thinking and emotional resilience, while also offering recommendations for educators and psychologists. Furthermore, the importance of collaboration among teachers, parents, and psychologists is underscored, as a comprehensive approach is essential for the self-realization and holistic development of gifted adolescents in today's information-rich environment.

Keywords: gifted students, psychological and pedagogical support, emotional intelligence, Generation Z, Generation Alpha, individualized approach, cognitive-behavioral therapy, research activities, adolescent socialization.

Психолого-педагогічний супровід обдарованих підлітків у ліцеї – це комплексна діяльність, що поєднує наукові підходи та практичний досвід. Сучасна психологія розглядає обдарованість як багатовимірне явище, що охоплює інтелектуальні, особистісні (творчі, мотиваційні) та соціальні чинники. Іншими словами, високі розумові здібності – лише одна грань обдарованості, яка у поєднанні з творчістю і мотивацією утворює цілісний феномен. Широко відомою є модель обдарованості Рензуллі, за якою обдарованість – це сукупність трьох компонентів: інтелекту вище середнього, посиленої мотивації (наполегливості у діяльності) та творчого потенціалу (креативності). Важливо, що співвідношення цих компонентів у кожної дитини унікальне і прояви обдарованості залежать від віку та індивідуальності учня. Підліткова обдарованість може мати специфічні ознаки: в цьому віці інтелектуальний розвиток поєднується зі становленням особистості, що впливає на мотивацію і соціальні потреби [1; 2].

Існують різні категорії обдарованих ліцеїстів і не всі вони однаково успішні у навчанні. Згідно з Н. Лейтесом, можна виокремити три групи обдарованих: – з високим загальним інтелектом – учні з надзвичайно високим рівнем розумового розвитку, які зазвичай вирізняються успіхами у навчанні;

- зі спеціальними здібностями – учні, обдаровані в окремих галузях (наука, мистецтво, спорт тощо), тобто мають спеціальну обдарованість;
- «приховано» обдаровані – учні, що не досягають високих результатів у навчанні, проте вирізняються яскравою пізнавальною активністю, оригінальним мисленням і значним потенціалом розвитку (прихована обдарованість).

Такий поділ підкреслює, що не всі обдаровані учні очевидні в успішності: деякі підлітки можуть мати високий творчий або інтелектуальний потенціал, але не проявляти його в оцінках. Для педагогів це сигнал про потребу діагностики та індивідуального підходу – аби «приховані» таланти не були проігноровані.

Теоретичною основою супроводу обдарованих є орієнтація на цілісний розвиток особистості. Обдаровані підлітки потребують не лише збагачення знань, а й підтримки творчості, мотивації, емоційного інтелекту, соціальних навичок. Наукові дослідження наголошують, що когнітивні здібності – не єдиний чинник успіху обдарованої молоді. Тому сучасні підходи (зокрема, праці Дж. Рензулі, Г. Гарднера, Р. Стернберга та ін.) рекомендують розвивати різні грані обдарованості: інтелектуальну (через поглиблене навчання), творчу (через проєктну діяльність, творчі завдання) та соціально-емоційну (через тренінги, наставництво, психологічну підтримку) [2; 3; 4].

Підлітковий вік є сенситивним періодом для формування самооцінки і мотивації, тому психолого-педагогічний супровід має враховувати вікові потреби у самостійності, спілкуванні з однолітками, самовираженні. Відтак, опора на наукові засади (моделі обдарованості, вікову психологію, педагогіку талантів) є першим кроком успішного супроводу.

Існує багато методик, які практичний психолог може використовувати у своїй роботі, здійснюючи психологічний супровід обдарованих учнів. У своїй практиці я надаю перевагу наступним.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). У практиці психологічного супроводу обдарованих підлітків широко застосовуються методи когнітивно-поведінкової терапії, особливо для роботи з емоційними труднощами (тривожність, перфекціонізм, страх невдачі). КПТ надає потужний інструментарій для формування здорових емоційних реакцій, навичок саморегуляції та критичного мислення у молоді. Вона не лише допомагає долати наявні проблеми, а й розвиває стійкість, що надалі підтримує підлітка протягом життя [6].

Для обдарованих учнів, які часто стикаються з високими очікуваннями та власним прагненням досконалості, важливо навчитися керувати стресом і тривогою. Наприклад, у моїй роботі з обдарованою 9-класницею, яка мала страх публічних виступів, було застосовано КПТ-техніки (переформулювання негативних думок, поступове експонування через тренування презентацій). В результаті за три місяці

рівень тривожності дівчини перед виступами значно знизився (за даними опитувальників та спостережень) і вона успішно захистила свій науковий проєкт. Цей випадок ілюструє ефективність КПТ: підліток відчув, що може контролювати свої переживання і впевнено реалізовувати свій потенціал.

Розвиток емоційного інтелекту. Емоційний інтелект (ЕІ) – здатність усвідомлювати та керувати власними емоціями, розуміти почуття інших – є надзвичайно важливим для соціальної адаптації обдарованих підлітків. Дослідження показують, що у обдарованих підлітків із вищим рівнем емоційного інтелекту спостерігається менше проявів стресу [5].

Водночас окремі аспекти ЕІ можуть бути «слабким місцем»: так, у одному опитуванні ліцеїсти нашого наукового ліцею продемонстрували високі показники адаптивності (впевненості у вирішенні проблем), але відносно нижчі – в умінні керувати стресом та імпульсивністю. Це означає, що навіть дуже здібні учні потребують цілеспрямованого розвитку навичок емоційної саморегуляції шляхом проведення тренінгів з розвитку емоційного інтелекту. Наприклад, під час занять учні набувають навичок помічати ознаки напруження та застосовувати дихальні вправи чи методи переключення уваги, коли відчують тривогу. Розвиток емпатії відбувається через групові обговорення та рольові ігри. Як результат, багато підлітків починають краще розуміти власні емоції та емоції однолітків, що покращує атмосферу в класі і знижує конфліктність.

Формування креативного мислення. Творчість – це невід’ємна складова обдарованості, тому розвиток креативного мислення є одним із пріоритетів у роботі психолога та педагогів. Креативність проявляється в умінні генерувати оригінальні ідеї, гнучко підходити до розв’язання задач. Обдаровані діти зазвичай мають високий творчий потенціал, проте його необхідно плекати. У ліцеї практикуються спеціальні вправи і творчі завдання, що стимулюють уяву: наприклад, інтелектуальні ігри, мозкові штурми, конкурси проєктів, творчі майстер-класи або психологічно-інтелектуальні ігри (на зразок ігор «Інтуїція», «Дебати» чи інших). Такі активності дозволяють учням виходити за межі шаблонів, пробувати себе у різних ролях [2; 3].

На тренінгу «Плекаємо обдарованість», який проводився для групи восьмикласників, учні виконували вправи на нестандартне мислення або імпровізацію. Це не лише розважальний компонент – учасники помітили, що стали сміливіше висловлювати свої ідеї, швидше знаходити рішення. Розвиток креативності підлітків сприяє їх успішності в дослідницькій і проєктній діяльності, а також позитивно впливає на самооцінку, оскільки учні відчують, що їхні унікальні ідеї цінуються.

Окрім зазначених, я застосовую й інші методики: арттерапевтичні техніки (малювання емоцій, метафоричні карти) для самовираження, елементи коучингу

для постановки цілей і мотивації, а також консультаційні бесіди для вирішення особистих проблем. Важливою є робота з оточенням обдарованого учня – психолог надає рекомендації вчителям щодо диференціації навчання, проводить просвіту батьків про особливості підліткової обдарованості. Таким чином забезпечується цілісний підхід: різноманітні методи дозволяють підтримати інтелектуальний розвиток, емоційне благополуччя і соціальну адаптацію талановитої молоді.

Важливим аспектом формування психологічного супроводу є аналіз науково-дослідницьких учнівських проєктів. Ліцеїсти обов'язково беруть участь у науково-дослідницькій діяльності – це частина їх навчання і саморозвитку. Значна кількість учнів прагне вести дослідницькі проєкти в напрямку психології. За спостереженнями, підлітки обирають для досліджень актуальні теми, що їх хвилюють у повсякденному житті. Зокрема, популярними є теми, пов'язані із психологією та сучасними технологіями. Такий вибір не випадковий: з одного боку, такі теми дозволяють учням поєднати науковий інтерес із власним досвідом, з іншого – результати досліджень мають практичну цінність для їх однолітків та ліцею.

Актуальність тем науково-дослідницьких проєктів відображає інтереси покоління. Як практичний психолог і науковий керівник учнівських проєктів, я спостерігаю, що сучасні підлітки надзвичайно зацікавлені темами, які безпосередньо стосуються їхнього життя та самопочуття. Зокрема, молодь покоління Z та Альфа обирає для досліджень психологію, соціальні мережі, емоційний інтелект, нейродиверсивність і психічне здоров'я, тому що ці сфери є для них актуальними і зрозумілими. Вони виростили у світі, де розмови про емоції та ментальне здоров'я стали нормою, а цифрове середовище – невід'ємна частина сьогодення. Підлітки щодня проводять години у соцмережах – це і засіб спілкування, і простір самовираження. Для них соціальні платформи слугують не лише розвагою, а й місцем пошуку підтримки однолітків та формування особистої ідентичності.

Одночасно, зростає усвідомлення ризиків: від інтернет-залежності до її впливу на самооцінку та психічне здоров'я. Не дивно, що учні хочуть дослідити «вплив соціальних мереж на психіку підлітка», аби зрозуміти як позитивні, так і негативні наслідки цього впливу та знайти шляхи його безпечного використання.

Підлітки також цікавляться темами психічного здоров'я та емоцій, тому що відчують на собі стреси сучасності. Вони переживають прискорений темп життя, наслідки пандемії та навіть війну, що посилює увагу до психологічного благополуччя. Наприклад, учениця 10 класу досліджувала феномен хронічного стресу як реальність сьогодення, відзначаючи, що за нестабільних умов сьогодення рівень напруження значно зріс.

Інша дев'ятикласниця обрала тему розладів харчової поведінки у підлітків, адже ця проблема набула загрозливих масштабів: розлади харчування є дуже поширеними серед молоді і мають найвищий рівень смертності серед усіх психічних захворювань. Таким чином, підлітки прагнуть зрозуміти і власний емоційний стан, і допомогти ровесникам – звідси інтерес до емоційного інтелекту та навичок саморегуляції емоцій.

Теми нейродиверсивності, зокрема дослідження про соціалізацію підлітків з аутизмом, теж стали актуальними: покоління Z демонструє щире бажання зрозуміти людей з особливостями розвитку і створити для них більш прийнятне середовище. Це покоління відкрите до різноманітності й толерантності, тому дослідження про аутизм, ADHD чи інші нейровідмінності сприймаються ними не як щось «чужорідне», а як частина їхнього соціального кола, що потребує уваги і підтримки.

Цифрові аборигени з науковою допитливістю - представники поколінь Z та Альфа, виростили в цифрову епоху, що формує особливий стиль мислення і навчання. З аналізу учнівських проєктів видно, що підлітки мислять гнучко, швидко опановують нову інформацію та вміють користуватися інтернет-ресурсами для наукового пошуку. На відміну від попередників, вони легко долучаються до дослідницької роботи вже в ліцеї: опановують методи анкетування, інтерв'ювання, статистичного аналізу даних. Такий підхід показує прагматичність покоління Z/Альфа: вони хочуть отримати реальні дані й практичні відповіді, а не просто теоретизувати [7].

Важливою складовою психологічного супроводу є вивчення емоційного інтелекту і стилю спілкування учнів. Хоча дехто припускає, що постійне занурення в гаджети може знизити емоційний інтелект молоді, наш досвід показує більш складну картину. Підлітки сьогодні багато говорять про емпатію, межі у стосунках, ментальне здоров'я – тобто проявляють досить високий рівень обізнаності в емоційній сфері. У своїх проєктах вони акцентують увагу на переживаннях людини, важливості підтримки та розуміння. Наприклад, дослідження про аутизм зосереджене на емоційних труднощах та шляхах їх подолання підлітками з РАС (розладом аутистичного спектру), що свідчить про співчутливе ставлення авторки до об'єкта дослідження.

Водночас спостерігається і певна суперечливість: з одного боку, підлітки дуже соціальні онлайн, з іншого – можуть уникати складних розмов наживо. За даними учнівського опитування, коли в підлітків виникають проблеми в соціальних мережах, далеко не всі звертаються за порадою до дорослих, багато хто намагається вирішити їх самотійно. Це вказує на незалежність і впевненість молоді у власних силах, але також сигналізує дорослим про необхідність будувати більш довірливий міст комунікації з поколінням Z.

Покоління Z та Альфа демонструють інший підхід до навчання, ніж їхні попередники: вони краще засвоюють інформацію через інтерактивність, наочність та самостійну діяльність. Їхні дослідження часто носять міждисциплінарний характер – наприклад, тема про темперамент і соціальну адаптацію поєднує знання психології, біології та соціології. Такі проєкти відображають особливість мислення сучасних учнів: вони бачать проблему цілісно і намагаються зрозуміти її під різними кутами. Підлітки не бояться складних термінів чи концепцій – навпаки, їх приваблюють виклики. Вони виростили з доступом до безмежного інформаційного поля, тому навчилися швидко шукати потрібні дані, але потребують наставництва, щоб критично оцінювати джерела та робити науково обґрунтовані висновки. Тут і проявляється роль наукового керівника – направляти їхнє цифрове вміння в академічне русло [7].

Соціалізація сучасних підлітків у цифровому світі - виклики цифрової соціалізації. Цифрове середовище створює для сьогоденних підлітків безпрецедентні виклики у сфері соціалізації. З одного боку, вони постійно на зв'язку – друзі «на відстані одного кліку», спілкування відбувається цілодобово. З іншого боку, якість цього спілкування відрізняється від традиційного. Учніські проєкти висвітлюють низку проблем онлайн-комунікації: від кібербулінгу до “fear of missing out” (страху пропустити щось важливе). У роботі про вплив соцмереж авторка детально розглядала негативні наслідки інтернет-взаємодії – кібербулінг, інтернет-залежність, депресію, тривожність, зниження самооцінки, погіршення сну та навіть фізичного здоров'я. Підлітки фіксують, що віртуальне спілкування інколи посилює самотність, породжує небезпечні порівняння та стрес. У той же час, вони звертають увагу, що ці ризики можна мінімізувати, якщо навчити молодь правилам цифрової гігієни та критичного мислення.

Нові можливості і зміна пріоритетів. Сучасні підлітки мають і нові можливості для соціалізації, про які раніше годі було мріяти. Їхні проєкти підкреслюють, що соціальні мережі можуть мати й позитивний вплив. Зокрема, онлайн-платформи сприяють розвитку комунікативних навичок, допомагають підтримувати стосунки на відстані та надають ресурси для освіти й саморозвитку.

Пріоритети у міжособистісному спілкуванні також зміщуються. Покоління Z/Альфа більше цінує автентичність та емпатію у стосунках, ніж формальність чи соціальні статуси. Це проявляється хоча б у тому, що теми учнівських проєктів фокусуються на розумінні почуттів (як власних, так і чужих) та побудові здорових стосунків. Наприклад, у роботі про аутизм багато уваги приділено тому, як оточення – однокласники, вчителі, батьки – можуть підтримати підлітка з особливостями, щоб він повноцінно інтегрувався у соціум та мав здорові взаємини. Цей акцент на інклюзії і підтримці свідчить про гуманістичний зсув у цінностях молодого покоління [7; 8].

Тема толерантності звучить у багатьох дослідженнях: підлітки прямо говорять про значення інклюзивної освіти, яка вчить однолітків приймати інших такими, як вони є і приносить користь усім учасникам освітнього процесу. Таким чином, цифрове покоління, всупереч скептичним прогнозам, демонструє тенденцію до більшої відкритості, співчуття та соціальної відповідальності у спілкуванні – просто виражають вони це у нових формах.

Рефлексія сучасних тенденцій у навчанні та підтримці обдарованих учнів.

По-перше, спостерігається запит сучасних підлітків на практично орієнтоване навчання. Ліцеїсти не задовольняються пасивним засвоєнням знань – вони прагнуть досліджувати самостійно, робити власні висновки й бачити практичні результати своїх проєктів. Коли підліток власноруч проводить дослідження, навчання відбувається глибше: розвивається критичне мислення, формуються навички планування, аналізу та презентації результатів і, водночас, зростає внутрішня мотивація – матеріал вже не видається «відірваним від життя». Недарма результати багатьох учнівських проєктів настільки прикладні, що їх можна впроваджувати одразу.

По-друге, учнівські роботи висвітлюють зростаючу потребу підлітків у психологічній підтримці та доступному сучасному форматі її отримання. Молодь відкрито говорить про стрес, тривожність, депресивні стани, проблеми із самооцінкою. Це сигнал, що шкільні психологи й наставники мають діяти на випередження, пропонуючи допомогу і створюючи простір довіри. Якщо раніше по допомогу психолога зверталися одиниці, то нинішнє покоління вже добре обізнане про її користь. Головне – забезпечити, щоб така підтримка була дійсно доступною та сучасною. Варто поєднувати традиційне консультування з цифровими інструментами, ближчими молоді (онлайн-консультації, чат-боти підтримки тощо). Такий підхід робить психологічну допомогу більш природною частиною життя підлітків і знижує бар'єри для її отримання.

По-третє, простежується інтеграція науки у світогляд обдарованих підлітків, що спонукає їх до просвітницької активності після проведення власних досліджень. Займаючись науковим пошуком, ліцеїсти не лише здобувають нові знання – вони переосмислюють власні погляди та спростовують поширені міфи (скажімо, щодо «небезпечності» людей із психічними розладами), формуючи більш зрілу і відповідальну позицію. Більше того, після завершення дослідження учні нерідко розгортають просвітницьку діяльність за його межами. Таким чином, наука виходить за межі зошита і починає впливати на реальну поведінку підлітків та їхнього оточення, що можна вважати важливим показником успішності освітнього процесу.

По-четверте, результати учнівських досліджень мають відчутну цінність для педагогів, психологів й батьків. Для педагогів проєкти ліцеїстів надають ідеї

для вдосконалення освітнього процесу. Учнівські роботи вже містять конкретні пропозиції: запровадити уроки медіаграмотності, тренінги з критичного мислення, заняття зі стресостійкості й толерантності – усе те, що допоможе молоді краще адаптуватися у сучасному світі.

Для практичних психологів учнівські проєкти є джерелом унікальних інсайтів про переживання покоління Z. Аналіз робіт підлітків показує, які проблеми найбільше турбують молодь, як вона описує свій стан і яку підтримку вважає ефективною. Такі дані дозволяють фахівцям коригувати й збагачувати методи допомоги: іноді учень, досліджуючи певну проблему, знаходить підхід до її вирішення, який не спав би на думку дорослому через професійні шаблони чи консерватизм. Таким чином, співпраця досвідчених психологів з юними дослідниками збагачує арсенал засобів психологічної підтримки в освіті.

Для батьків результати учнівських проєктів часто стають поштовхом переглянути власні підходи до виховання: вони починають інакше ставитися до питань, що раніше здавалися другорядними. Проблеми підліткового психічного здоров'я, баланс часу в інтернеті чи потреби дітей з особливими освітніми потребами набувають більшої ваги, якщо про них переконливо говорить сама молодь. Якщо у своєму проєкті учень доводить, що підтримка родини і відчуття сенсу життя є ключовими чинниками щастя підлітків, батьки прислухаються – адже це висновки, зроблені їхньою дитиною на основі власного дослідження. В результаті виникає діалог між поколіннями, у якому дорослі глибше розуміють реальність та цінності своїх дітей.

Хочу зазначити, сучасні підлітки (покоління Z та Альфа) дорослішають у нових умовах, де межа між онлайн і офлайн світом майже зникла, психологічний добробут визнається пріоритетом, а різноманітність досвіду – цінністю. Їхня наукова допитливість і готовність досліджувати власні проблеми свідчать про глибину мислення, що спростовує стереотипні уявлення про «легковажних тітокерів». Навпаки, молодь прагне розібратися у складних питаннях і зробити свій внесок у вирішення суспільних проблем. Завдання дорослих – підтримати цей творчий порив підлітків, спрямувати його в конструктивне русло і водночас вчитися у молоді гнучкості, щирості та наукового підходу до життя.

Підсумовуючи, досвід показує, що успішний психолого-педагогічний супровід обдарованих ліцеїстів неможливий без активної участі практичного психолога. Він є ключовою ланкою між обдарованою дитиною, педагогами та батьками, допомагаючи розкрити потенціал кожного учня без шкоди для його емоційного благополуччя. Психолог сприяє соціалізації талановитої молоді і підбирає індивідуальні підходи, орієнтовані на потреби кожного учня.

До головних складових ефективного супроводу обдарованих учнів належать: розвиток емоційного інтелекту; формування критичного мислення; цілеспрямована робота над соціальними навичками; активне залучення до дослідницької й творчої діяльності. Комплексний розвиток за цими напрямками допомагає талановитій молоді зберігати емоційну стійкість, набувати зрілості мислення та успішно інтегруватися в соціум.

Таким чином, ефективний психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей можливий лише за умови згуртованої співпраці всіх учасників освітнього процесу. Практичний психолог, учителі, батьки й адміністрація мають діяти спільно, узгоджуючи підходи та обмінюючись інформацією про потреби й досягнення учня. Лише в такому партнерстві створюються оптимальні умови для розвитку талановитої молоді: підліток отримує виклики, що стимулюють його зростання, і водночас необхідну підтримку для збереження психологічного комфорту. У результаті обдарований учень не лише досягає високих академічних результатів, а й формується як соціально адаптована, емоційно зріла та всебічно розвинена особистість. Такий комплексний підхід наочно демонструє широкі можливості психолого-педагогічного супроводу в умовах сучасного ліцею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лейтес Н. І. Обдаровані діти: психологічні аспекти розвитку і супроводу: [монографія]. – Київ: Наукова думка, 2007.
2. Рензулі Дж. Модель трьох кілець як концепція обдарованості: розвиток творчої продуктивності / пер. з англ. О. Іваненко. – Київ : Поліграф, 2009.
3. Гарднер Г. Структура розуму: теорія множинного інтелекту / пер. з англ. – Київ: Видавництво «Основа», 2017.
4. Стернберг Р. Інтелект, творчість і мудрість: до питання про складники обдарованості // Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 1. – С. 21–29.
5. Гоулман Д. Емоційний інтелект: чому він може бути важливим за IQ / пер. з англ. – Київ: Видавництво «Основа», 2008.
6. Бек Дж. Когнітивна терапія складних проблем: що робити, коли базові засоби не діють / пер. з англ. – Харків: Вид. група «Практика», 2014.
7. Ковальчук С. п. Покоління Z та Альфа: цифрові компетентності й особливості навчання // Освіта XXI століття. – 2019. – № 3. – С. 27–35.
8. Гриценко О. А. Дослідницькі проекти як чинник розвитку критичного мислення обдарованих підлітків // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – 2022. – № 6. – С. 55–62.

Паламарчук І. В.,
кандидат юридичних наук, головний спеціаліст
Національного агентства України
з питань виявлення, розшуку та управління активами,
одержаними від корупційних та інших злочинів,
palamar182250@ukr.net

ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ НЕЗАКОННО ВИВЕДЕНИХ В ІНОЗЕМНІ ДЕРЖАВИ АКТИВІВ

Анотація: висвітлюються питання, які цілком є доцільними при реалізації механізму з повернення активів в Україну із іноземних юрисдикцій зважаючи на залежність такого механізму від готовності відповідних міжнародних інституцій до співпраці.

Ключові слова: активи, іноземні юрисдикції, АРМА, розшук активів, повернення активів.

Annotation: highlights issues that are entirely appropriate when implementing a mechanism for returning assets to Ukraine from foreign jurisdictions, given the dependence of such a mechanism on the willingness of relevant international institutions to cooperate.

Key words: assets, foreign jurisdictions, ARMA, asset tracing, asset recovery.

Загально відомим є те, що щорічно внаслідок хабарництва, незаконного привласнення активів та інших корупційних діянь у світі зникають кошти у відносному еквіваленті на мільярди доларів США. Тобто означене вказує на те, що виведені в такий спосіб активи ніколи не будуть вкладені в економіку країни або направлені на соціально важливі напрямки для суспільства таких країн – охорону здоров'я, піклування про дітей, освіту і т.п.

Нажаль Україна теж має подібний досвід, за деякими припущеннями [1; 2] із України в протиправний та по суті такий, що суперечить інтересам Українського народу, спосіб було виведено активів на суму еквівалентну понад 100 млрд доларів США. Такі факти мають наслідком втрати часу та можливостей для країни і для прийдешніх поколінь.

Тому, Урядом було прийнято рішення, що питання протидії корупції, організованих злочинності, розкраданню та привласненню державних коштів і майна необхідно вирішувати у рамках реалізації кримінально-правової, економічної та соціальної державної політики. Саме виражена та скоординована робота державних органів забезпечує створення передумов для функціонування ефективної національної системи протидії, виявлення та припинення злочинної діяльності [3].

Тобто загальноприйнятним є те, що тільки в єдності при реалізації завдань з повернення в Україну активів може бути забезпечено настання відповідного

результату для країни – по принципу «В розбраті і велике валиться, а в єдності і мале зростає».

Тим паче, запровадження комплексної моделі розшуку активів, зокрема коштів, одержаних злочинним шляхом, проведення відповідного досудового слідства, арешту активів з урахуванням установлених законодавством вимог дасть змогу забезпечити повернення активів їх попереднім законним власникам [3], в нашому випадку Українському народу.

При цьому, цілком зрозумілим є те, що повернення активів є складним процесом, який потребує значного ресурсного забезпечення та повинен бути реалізований за умови належної політичної підтримки, чіткої, тісної взаємодії, співпраці та координації всіх заінтересованих сторін [3].

Тому, в Україні було схвалено Стратегію повернення активів на 2023-2025 роки [3], мета якої полягає, зокрема, у:

1) підвищенні законодавчого, інституційного та операційного рівня ефективності:

- виявлення активів;
- розшуку активів;
- арешту та конфіскації активів;

2) запровадженні дієвих механізмів щодо повернення активів в Україну.

У свою чергу, згідно з Операційним планом заходів з реалізації Стратегії повернення активів на 2023-2025 роки, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.08.2023 № 670-р (далі – Операційний план), зокрема, АРМА є відповідальним органом державної влади за виконання завдань визначених вказаним Операційним планом.

Таким чином, ключовим елементом механізму державної політики з повернення в Україну активів, як легального та ефективного способу, є АРМА – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими [4].

Крім того, надходження від здійснюваного АРМА управління активами, а також кошти, одержані на підставі міжнародних угод щодо розподілу та повернення активів в Україну, перераховуються до державного бюджету [4].

Тому, на виконання означеної Стратегії [3], щодо посилення міжнародного співробітництва, Урядом було прийнято рішення [5] яким було долучено АРМА до переліку співвиконавців зобов'язань:

- Гаазької конференції з міжнародного приватного права;
- Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки;

- Робочої групи з питань боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків;
- Форуму ОБСЄ з питань економіки та довкілля;
- Комітету експертів Ради Європи по боротьбі з тероризмом;
- Управління ООН з наркотиків і злочинності;
- Комісією з запобігання злочинності та кримінального правосуддя;
- Конференцією учасників Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності;
- Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму;
- Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO);
- Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL).

Така співпраця має стосуватися міжнародного співробітництва судових і адміністративних органів з питань правової допомоги, сприяння співпраці та обміну розвідданими між національними підрозділами фінансової розвідки для розслідування та запобігання відмиванню грошей і фінансуванню тероризму, співпраця по боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, розповсюдженням наркотиків та іншими небезпечними видами злочинів, безпекового співробітництва, оцінки дотримання основних міжнародних стандартів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму та оцінку ефективність застосування цих стандартів, боротьби з корупцією, боротьби з відмиванням грошей, повернення активів, розкриття фінансових злочинів.

Тому пріоритетом в реалізації державної політики з повернення активів є забезпечення функціонування саме – адже означений механізм є сукупністю нормативно-правових та адміністративних інструментів держави який реалізується, у тому числі шляхом:

- здійснення міжнародного співробітництва з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання виявлення, розшуку та управління активами, іншими компетентними органами іноземних держав, відповідними міжнародними організаціями, міжурядовими організаціями, ініціативами, мережами, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері виявлення, розшуку та управління активами, у тому числі з Камденською міжвідомчою мережею з питань повернення активів (CARIN) де Україну в цій організації представляє АРМА та Ініціативою з повернення викрадених активів (StAR);
- укладення міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших кримінальних правопорушень;

- підготовки проектів та подальшим укладенням міжнародних угод щодо розподілу та повернення активів в Україну;
- одержанням коштів, які підлягають перерахуванню до Державного бюджету України на підставі міжнародних угод щодо розподілу та повернення активів в Україну.

При цьому, доцільно зазначити, що механізм повернення по суті предикатних активів ускладнений тим, що правовий режим таких активів перебуває в різних іноземних юрисдикціях, в державах у яких функціонують навіть різні правові системи. Як приклад:

- англосаксонська правова система є прийнятною для правової системи Великої Британії, Ірландії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії, Нігерії та інших держав Британської співдружності, США;
- романо-германська правова система є прийнятною для Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Іспанії, Швейцарії, Португалії, Австрії, Угорщини, та ін.

Ба більше, кожна країна має свою особливість в регулюванні таких питань, які б забезпечили реалізацію інтересів України в питаннях повернення активів.

Тому, навіть при забезпеченні питання повернення активів в Україну із іноземної юрисдикції не можливо застосувати аналогічну процедуру до всіх таких активів, що змушує в питаннях повернення активів продумувати та реалізовувати конкретний механізм до конкретного активу, який перебуває в конкретній іноземній юрисдикції, тобто «ad hoc» (конкретно до відповідного випадку).

З огляду на викладене, забезпечення можливості подальшої реалізації державної політики з повернення в Україну активів – фундаментально залежить від узгодженості та готовності до співпраці відповідних міжнародних інституцій із Україною, при виробленні та функціонуванні практичного механізму повернення активів в Україну, безпосередньо в міжнародній площині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. У пошуках зниклих мільярдів: як Україні повернути \$100 млрд, виведені за кордон корупціонерами. URL: <https://mind.ua/publications/20279570-u-poshukah-zniklih-milyardiv-yak-ukrayini-povernuti-100-mlrd-vivedeni-za-kordon-korupcionerami> (дата звернення: 23.03.2025).
2. З України вивели понад 100 мільярдів доларів за час незалежності: АРМА шукає як повернути. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/11/11/721684/> (дата звернення: 23.03.2025).
3. Стратегія повернення активів на 2023-2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2023 р. № 670-р. : станом на 23 бер. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.03.2025).
4. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII : станом на 23 бер. 2025 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19/ed20240516#Text> (дата звернення: 23.03.2025).

5. Про внесення змін до переліку центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що впливають із членства України в міжнародних організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2024 р. № 1116 : станом на 23 бер. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.03.2025).

Палац Надія Людвігівна,
керівник гуртків,
Комунальний заклад Скалатський будинок школярів,
gorobivska.n@gmail.com

НОВІТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІКИ ОБДАРОВАНОСТІ В ПОЗАШКІЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Ключові слова: позашкільна освіта, обдаровані діти, арт-технології, диференційоване навчання, психологічна підтримка, інтерактивне навчання, проектна діяльність, патріотичне виховання.

Анотація: у статті розглядаються сучасні підходи до роботи з обдарованими дітьми в позашкільній освіті в умовах війни. Аналізуються методи арт-технологій, інтерактивного навчання та диференційованого підходу, які сприяють розвитку потенціалу дітей та їхній емоційній стійкості. Окрема увага приділяється психолого-педагогічній підтримці вихованців, створенню безпечного освітнього середовища та залученню дітей до соціально значущих ініціатив. Представлено практичні рекомендації для педагогів щодо організації навчального процесу, враховуючи сучасні виклики та перспективи.

Keywords: extracurricular education, gifted children, art technologies, differentiated learning, psychological support, interactive learning, project activities, patriotic education.

Abstract: The article examines modern approaches to working with gifted children in extracurricular education in wartime. The methods of art technologies, interactive learning and a differentiated approach are analyzed, which contribute to the development of children's potential and their emotional stability. Special attention is paid to psychological and pedagogical support for pupils, the creation of a safe educational environment and the involvement of children in socially significant initiatives. Practical recommendations for teachers on the organization of the educational process, taking into account modern challenges and prospects, are presented.

Вступ. В епоху безперервного зростання інформаційного потоку та постійно зростаючих вимог до особистісного розвитку, освітні заклади вже не можуть обмежуватися лише трансляцією певної суми знань. Сьогодні першочерговим стає формування особистості, здатної до критичного та

креативного мислення, готової до нестандартних підходів у вирішенні складних завдань, здатної швидко адаптуватися до динамічних змін у суспільстві та, що не менш важливо, вчитися впродовж усього життя.

В цьому контексті особливої значущості набуває питання розвитку обдарованості підростаючого покоління. Саме обдаровані діти, з їхнім унікальним потенціалом та нестандартним баченням світу, є рушійною силою майбутнього прогресу, генераторами нових ідей та інноваційних рішень. Проте, повноцінна реалізація цього потенціалу вимагає від освітньої системи постійного вдосконалення підходів, упровадження новітніх методик та створення сприятливого середовища для всебічного розвитку таких дітей.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнних дій та пов'язаних з ними соціальних та психологічних викликів. В цей складний час позашкільна освіта відіграє важливу роль у підтримці дітей, забезпеченні їхнього емоційного благополуччя та створенні простору для розвитку їхніх талантів, попри зовнішні обставини. Саме тому, ця стаття присвячена розгляду новітніх напрямків розвитку педагогіки обдарованості в системі позашкільних навчальних закладів, з особливим акцентом на застосуванні арт-технологій, інтерактивного навчання та диференційованого підходу, що сприяють не лише розвитку інтелектуальних здібностей, але й емоційній стійкості та соціальній адаптації обдарованих дітей в умовах сьогодення. Окрема увага буде приділена питанням психолого-педагогічної підтримки вихованців та створенню безпечного й мотивуючого освітнього середовища.

Психолого-педагогічна підтримка обдарованих дітей. У сучасних умовах позашкільна освіта має не лише сприяти розвитку талантів дітей, а й забезпечувати їхню психологічну підтримку. Війна та пов'язані з нею виклики впливають на емоційний стан вихованців, підвищуючи рівень стресу, тривожності, депресивних проявів і поведінкових розладів. Завдання педагога позашкільника – створити безпечне середовище, у якому діти зможуть розкрити свій творчий потенціал та отримати необхідну емоційну підтримку. Успішна психолого-педагогічна підтримка базується на кількох ключових аспектах:

1. Створення емоційно безпечного середовища

Педагоги повинні вибудовувати довірливі стосунки з вихованцями, бути для них не лише наставниками, а й підтримкою у складні моменти. Важливою складовою є формування дружнього та толерантного колективу, де кожна дитина відчуває себе прийнятою.

2. Використання арт-технологій у роботі з обдарованими дітьми [4].

Арт-терапія є ефективним засобом подолання стресу, розвитку емоційного інтелекту та самовираження. До найбільш дієвих методів, які можуть застосовувати керівники гуртків, належать:

Музикотерапія – допомагає стабілізувати емоційний стан через ритм і мелодію.

Танцювальна терапія – сприяє вивільненню емоцій через рух.

Драмотерапія та лялькотерапія – дають змогу дітям програвати складні ситуації та опрацьовувати внутрішні переживання.

Казкотерапія – формує цінності та сприяє розвитку уяви.

3. Індивідуальний підхід до кожної дитини

Врахування індивідуальних особливостей дітей дозволяє коригувати методи роботи відповідно до їхніх потреб. Для одних дітей ефективним є залучення до творчих проєктів, для інших – спокійні заняття в малих групах або персональні консультації.

4. Формування навичок емоційної саморегуляції

Обдаровані діти часто стикаються з високим рівнем тривожності через свою чутливість і прагнення до досконалості. Педагог має навчати їх методів саморегуляції – технік дихання, релаксаційних вправ, позитивного самонавіювання, що допомагають справлятися з емоційними труднощами.

Таким чином, психолого-педагогічна підтримка є невід’ємною складовою роботи з обдарованими дітьми. Вона сприяє не лише їхньому особистісному зростанню, а й збереженню емоційного балансу, що є критично важливим у сучасних умовах.

Диференційоване навчання. Система психологічної підтримки в закладі включає роботу як з вихованцями так із педагогічним колективом і побудована на основі принципів компетентності, поетапності, диференціації та індивідуалізації особистісної орієнтації.

Робота з виявлення обдарованості дітей та їх розвитку визначається декількома чинниками. Чи не найважливіший серед них - особистісний. Саме індивідуальний підхід у навчанні допомагає створювати оптимальні умови, щоб кожен учень міг оволодіти навчальним матеріалом [2, с. 46]. Коли йдеться про індивідуальний підхід, то маємо на увазі не пристосування цілей й основного змісту виховання до окремої дитини, а пристосування форм і методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей для того, щоб забезпечити повноцінний розвиток особистості.

Індивідуальний підхід створює найбільш сприятливі можливості для розвитку пізнавальних сил, активності, схильностей і обдарованостевихованця. Особливе місце в системі індивідуального навчання належить диференціації навчання. Сутність такого підходу дозволяє побудувати систему навчання враховуючи прийоми і методи в залежності від умов навчання [1].

Основна мета диференціації – сприяти створенню умов для всебічного розвитку особистості кожного вихованця з урахуванням його задатків, можливостей, інтересів. Керівник гуртка повинен вміти підбирати різні завдання, які відповідали б рівневі пізнавальної діяльності гуртківців, тому що

навчальний матеріал має відповідати їх загальному розвитку, забезпечувати практичну діяльність, котра потребує не стандартних, не стабільних рішень, а творчих, продуктивних. А відтак, диференційовані завдання мають відображати методичні, логічні, психологічні вимоги до вихованців різного рівня підготовленості.

Слід відзначити, що ефективне застосування такого підходу можливе лише за дотримання таких умов:

1. Керівник гуртка повинен глибоко знати кожного гуртківця, індивідуальні особливості його мислення, уваги, пам'яті, рівень розвитку, самостійності;
2. Колектив повинен бути своєрідною творчою лабораторією керівника гуртків;
3. Наблизити навчання до навколишнього життя, особистого досвіду вихованців;
4. Активізувати навчальну діяльність гуртківців;
5. Забезпечувати зворотний зв'язок;
6. Використовувати прийоми заохочення;
7. Слід чітко визначити, на якому етапі заняття потрібна диференціація, передбачити варіанти завдань, складніші завдання для здібних дітей;
8. Завдання пропонувати кількома варіантами, перевірку завдань після кожного етапу заняття;
9. Передбачати обсяг завдань, щоб всі гуртківці змогли одночасно їх закінчити;
10. Використовувати передовий педагогічний досвід.

Диференційований підхід передбачає врахування особливостей всіх дітей, щоб гармонійно розвивати і ненав'язливо акцентувати їх особистість.

Отож можна сказати, що диференційоване навчання сприяє гармонійному розвитку обдарованих дітей, допомагаючи їм розкрити свої здібності відповідно до власного темпу та стилю навчання. Використання цього підходу в позашкільній освіті дозволяє створювати комфортне освітнє середовище, в якому кожна дитина отримує можливість для самореалізації та успішного розвитку.

Проектна діяльність. Я, як керівник творчого об'єднання Лялькового театру «Рукавичка» вважаю, що ляльковий театр – це унікальний засіб для розвитку обдарованих дітей, адже він об'єднує різні види мистецтва: акторську майстерність, літературну творчість, сценографію, музику та хореографію. У своїй роботі на розвиток творчих здібностей та обдарованості вихованців використовую проектну діяльність, яка сприяє розкриттю потенціалу кожного вихованця, а також забезпечує продуктивний зв'язок теорії і практики в процесі навчання і виховання; сприяє формуванню у гуртківців життєвих компетенцій

Проектна діяльність дозволяє дітям проявити ініціативу, навчитися працювати в команді, вирішувати проблеми та критично мислити. У процесі

роботи над театральними проєктами вихованці розвивають комунікативні навички, творчий потенціал, емоційний інтелект та лідерські якості.[5].

Проектна діяльність у ляльковому театрі включати такі етапи:

1. Вибір теми проєкту (казка, соціальна проблема, історична подія)
2. Розподіл ролей у команді (актори, сценаристи, художники, технічні фахівці)
3. Створення сценарію (інтерпретація або написання авторського твору).
4. Виготовлення ляльок та декорацій (розвиток художніх навичок).
5. Репетиції (розвиток мовлення, акторської майстерності, імпровізації).
6. Постановка та аналіз виступу (рефлексія, оцінка роботи, обговорення).

Протягом останніх трьох років, були створені такі проєкти:

- «Казковий світ України» - постановка українських казок
- «Подорож у світ емоцій» - вистави, що допомагають дітям розуміти свої почуття
- «Екологічна казка» вистава про проблеми довкілля
- «Доброта рятує світ» соціальний проєкт, спрямований на виховання толерантності та взаємопідтримки.

Завдяки театральним проєктам діти вчаться самовираженню, впевненості в собі та командній роботі, що є важливими складовими успішної особистості майбутнього. Проектна діяльність дозволяє залучати вихованців до реальних досліджень, творчих та наукових проєктів.

Інтерактивне навчання. Маючи багаторічний досвід роботи знаю , що одним із найефективніших методів, який базується на активній взаємодії між учасниками освітнього процесу є інтерактивне навчання.

Ляльковий театр дозволяє дітям не лише спостерігати за дійством, а й брати безпосередню участь у ньому. Це може бути інтерактивна гра, діалог з персонажами, моделювання ситуацій та навіть створення власних сценаріїв.

Основні переваги інтерактивного навчання через ляльковий театр:

- Розвиток мовлення та комунікативних навичок – діти навчаються виражати свої думки, працювати в команді, вести діалог.
- Формування креативного мислення – створення лялькових вистав розвиває уяву та здатність генерувати ідеї.
- Емоційний розвиток – взаємодія з ляльковими персонажами допомагає дітям усвідомлювати власні почуття та співпереживати іншим.
- Навчання через гру – засвоєння нових знань у легкій, невимушеній формі.

Приклади інтерактивних методик у ляльковому театрі

- «Говоримо разом з лялькою» - діалог між дитиною та ляльковим персонажем. Наприклад, лялька задає запитання, а діти відповідають або навпаки – діти ставлять запитання ляльці. Це сприяє розвитку мовлення та комунікативних навичок.

- «Продовж історію» - ведучий розпочинає історію, а діти за допомогою ляльок вигадують її продовження. Така вправа допомагає розвивати фантазію та навички командної роботи.
- «Вибір героя» - перед виставою дітям пропонують обрати, яким має бути головний герой – добрим, сміливим, хитрим, веселим тощо. Це формує навички прийняття рішень та аналізу характерів.
- «Розв'яжемо проблему» - під час вистави демонструється конфліктна ситуацію (наприклад, сварку між персонажами), а глядачі повинні запропонувати варіанти її розв'язання. Це допомагає дітям розвивати критичне мислення та вміння вирішувати проблеми.
- «Ляльковий театр руками дітей» - діти самостійно створюють міні-вистави, обирають тематику, пишуть сценарії, виготовляють ляльок. Це сприяє всебічному творчому розвитку.

Інтерактивні проєкти у ляльковому театрі

- «Мандрівка в країну професій» – інтерактивна вистава, де ляльки розповідають про різні професії, а діти обирають, ким вони хочуть бути.
- «Школа ввічливості» – лялькове шоу, де діти допомагають персонажам вчитися гарних манер.
- «Чарівний словничок» – інтерактивна гра, в якій герої шукають загублені «чарівні» слова (будь ласка, дякую, вибачте).
- «Ляльковий театр без кордонів» – міжнародний онлайн-проєкт, де діти з різних країн обмінюються відео-виставами, вивчаючи іноземні мови.
- «Еко-театр» – екологічна вистава, в якій діти вирішують, як врятувати ліс, річку або місто від забруднення.

Інтерактивне навчання через ляльковий театр – це потужний інструмент формування творчої, соціально активної особистості. Завдяки інтерактивним методам діти не лише здобувають знання, а й вчаться співпрацювати, аналізувати, вирішувати проблеми, що робить їхній освітній процес більш цікавим та ефективним. [3].

Вміння педагога методично правильно організувати освітній процес, який згодом дасть гуртківцям змогу досягти високих результатів. А вихованцям потрібно набиратися досвіду соціалізації, де поразки змінюються успіхами, де головне не результат, а процес освоєння дитини та виховання дозволяє нам керівникам гуртків досягати плідних результатів, адже ніщо так не підвищує самооцінку дитини, як участь і перемоги в конкурсах, змаганнях, виставках, турнірах що є невід'ємними в освітньому процесі закладу позашкільної освіти, і в подальшому відкриває багато перспектив для обдарованих вихованців.

Новітні напрямки педагогіки обдарованості у ПНЗ. Створення нового освітнього середовища, інноваційного простору сприяє розвитку здібностей,

творчості вихованців, активізує навчально-пізнавальну діяльність [7].

Застосування цифрових технологій під час занять дозволяє інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість та якість сприйняття, розуміння та засвоєння знань [4]. Як результат – здобувачі освіти набагато краще засвоюють інформацію, перебуваючи в емоційно-комфортному середовищі, не втрачають бажання навчатись. Цифрові технології дозволяють зробити процес навчання мобільним, диференційованим та індивідуальним.

Одним із головних інструментів успіху є наскрізне застосування інформаційно–цифрових технологій в освітньому процесі, а саме: онлайн-конкурси, STEM-платформи, ігрові технології, штучний інтелект та адаптивне навчання, що дозволяє налаштовувати контент під рівень кожної дитини.

Патріотичне виховання. Патріотичне виховання в закладі спрямовується на залучення вихованців до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у гуртківців національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. Воно здійснюється на всіх етапах навчання, забезпечується всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарованість, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності. В умовах війни є важливим стимулом для розвитку творчої особистості та здійснюється через проєкти пов'язані з історією та культурною спадщиною рідного краю (дослідницький проєкт “Мій рідний край, моя земля”, “Знай наших” та інші.)

Вихованці закладу активно приймають участь у допомозі ЗСУ, а це мистецькі акції підтримки, благодійні ярмарки та концертні номери.

Робота з батьками. Батьки відіграють ключову роль у розвитку здібностей та талантів своїх дітей. Співпраця між позашкільним закладом та родинами сприяє ефективній підтримці обдарованих вихованців, створенню сприятливого середовища для їхнього навчання та розвитку. Найбільш ефективним методом є Залучення батьків до освітнього процесу. Організація спільних заходів, проєктів, творчих майстерень. Проведення відкритих занять, участь у конкурсах, експедиціях разом із дітьми. [8].

Така співпраця дозволяє створення мотиваційного середовища – підтримка інтересів дитини вдома.

- Зниження рівня тривожності – допомога в подоланні страхів і сумнівів.
- Формування реалістичних очікувань – розуміння індивідуального темпу розвитку.
- Підтримка ініціативності та самостійності – заохочення до досліджень та експериментів.

– Покращення емоційного комфорту – розвиток довірливих відносин у сім'ї.

Ефективна співпраця між ПНЗ і батьками створює умови для гармонійного розвитку обдарованої дитини, допомагає підтримувати її мотивацію та емоційний баланс. Взаємодія, довіра та спільна діяльність є запорукою успішної реалізації потенціалу юних талантів.

Висновок. Позашкільна освіта відіграє важливу роль у розвитку обдарованих дітей, особливо в умовах війни, коли необхідно не лише розвивати їхні здібності, а й забезпечувати психологічну підтримку. Сучасні педагогічні підходи, такі як диференційоване навчання, інтерактивні методи, проєктна діяльність, арт-технології та цифрові інструменти, створюють сприятливе середовище для гармонійного розвитку вихованців.

Проєктна діяльність та інтерактивні методи сприяють не лише академічному розвитку, а й формуванню соціальних та лідерських навичок.

Важливим елементом виховної роботи є патріотичне виховання, яке допомагає дітям усвідомити свою роль у суспільстві, зберегти національну ідентичність та долучитися до соціально значущих ініціатив. Співпраця між педагогами, батьками та дітьми створює потужну основу для підтримки обдарованої молоді.

Отже, використання новітніх педагогічних підходів у позашкільному навчальному закладі дозволяє не лише підтримувати розвиток талантів, а й допомагати дітям адаптуватися до сучасних викликів, формуючи сильні, впевнені в собі особистості, здатні будувати майбутнє України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грондовська Д. Забезпечення індивідуального підходу до навчання молодших школярів засобами різних видів диференціації [Електронний ресурс]. – Доступно за посиланням: <https://naurok.com.ua/zabezpechennya-individualnogo-pidhodu-do-navchannya-molodshih-shkolyariv-zasobami-riznih-vidiv-diferenciacii-344642.html>
2. Ісак Н. Диференціація та індивідуалізація навчання / Н. Ісак // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 45–49.
3. Олена Пометун Енциклопедія інтерактивного навчання Київ 2007
4. Мірошніченко О. Арт-технології: навчально-методичний посібник. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024.
5. Доступно за посиланням: <https://naurok.com.ua/proekt-na-diyalnist-yak-zasib-rozvitku-navchalno-vihovno-sistemi-ocevumu-189665.html>
6. Ткаченко Л. Впровадження принципу індивідуалізації в навчально-виховний процес початкової школи / Л. Ткаченко // Початкова школа. – 2003. – № 11. – С. 13–15.
7. Шегета А., Котенко П. Розвиток обдарованості учнів в умовах Нової української школи // Житомирщина педагогічна. – 2022. – № 4 (28).
8. Янковчук М. М. Розвиток обдарованості: практичний досвід // Обдарована дитина. – 2007. – № 9. – С. 48–54.

Панкова Галина Шавкатівна,
аспірантка, Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет», Київ, Україна
психолог, Центр психосоціальної підтримки Project HOPE,
Краматорськ, Україна,
gpankova@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ ДО НАСЛІДКІВ ВІЙНИ: ВІДПОВІДЬ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У доповіді розглядаються адаптаційні можливості дорослих осіб віком 35–50 років у контексті війни та її наслідків. Аналізується вплив кризових ситуацій на психологічний стан людини, зокрема розвиток тривожних і депресивних розладів, посттравматичного стресового розладу та інших форм дистресу. Особливу увагу приділено ролі психологічної стійкості (резильєнтності) у процесі подолання труднощів, відновлення психоемоційного стану та повернення до нормального життя. Розглядаються адаптивні та дезадаптивні процеси в умовах воєнного стресу, а також значення усвідомлення механізмів адаптації для розробки ефективних методів психологічної підтримки.

Ключові слова: адаптація, психологічна стійкість, війна, стрес, посттравматичний стресовий розлад, психічне здоров'я, кризові ситуації, резильєнтність, психологічна підтримка.

Annotation. The report examines the adaptation capabilities of individuals aged 35–50 in the context of war-related crises. It highlights the importance of psychological resilience as a key factor in overcoming stress and difficulties, facilitating adaptation to new conditions, and restoring normal life after the war. The study explores the impact of war trauma on mental health, emphasizing the risks of prolonged psychological and psychosocial difficulties. Special attention is given to the mechanisms of adaptation and psychological support strategies that help individuals cope with crisis situations and turn them into opportunities for personal growth.

Keywords: adaptation, psychological resilience, war trauma, stress, mental health, crisis, coping mechanisms.

Сучасне суспільство дедалі частіше стикається з кризовими ситуаціями, які загрожують здоров'ю, безпеці та добробуту як окремих осіб, так і великих груп населення. Воєнні кризи є одними з найбільш руйнівних, адже вони мають довготривалий вплив на психіку людей. Особливу увагу у цьому контексті приділяють адаптаційним можливостям людей віком 35–50 років, оскільки вони виступають ключовими особистісними ресурсами, що сприяють навчанню та розвитку навіть у складних умовах.

Важливу роль у цьому процесі відіграє психологічна стійкість, яка забезпечує здатність швидко пристосовуватися до змін, долати стрес і труднощі,

а також сприяє відновленню нормального життя у післявоєнний період без значних негативних наслідків для психічного та фізичного здоров'я. Завдяки адаптаційним можливостям доросла особистість здатна не лише протистояти наслідкам війни, а й зміцнювати власні ресурси, що сприяє особистісному розвитку. Використовуючи ці можливості, людина може переосмислити й скоригувати свій життєвий шлях, відновити внутрішню рівновагу, розкрити потенціал і конструктивно адаптуватися до викликів, спричинених війною.

Дослідження процесів адаптації зосереджені на визначенні чинників, що впливають на здатність людини пристосовуватися до кризових ситуацій, зокрема війни. Важливо враховувати, що наслідки воєнної травми та пов'язаних із нею стресових факторів можуть зберігатися навіть після завершення активних бойових дій. Деякі індивідуальні особливості особистості підвищують ризик тривалих або виражених психологічних і психосоціальних труднощів у післявоєнний період. Війна може спричиняти тривожні та депресивні розлади, посттравматичний стресовий розлад та інші форми психологічного дистресу. Саме тому дослідження адаптаційних реакцій дорослого населення є важливим для розробки ефективних методів психологічної підтримки та реабілітації.

Під час війни життя людей супроводжується численними негативними факторами: економічною нестабільністю, зростанням рівня напруженості та стресу, відчуттям незахищеності й загрозою життю. Доведено, що тривалий фізичний стрес, викликаний сиренами, обстрілами та іншими небезпечними подіями, провокує емоційне напруження, яке, своєю чергою, впливає на загальне самопочуття та фізичне здоров'я. Внаслідок цього люди можуть відчувати порушення сну, нічні кошмари, тривожність, підвищене збудження, посилену пильність, відчуття слабкості та оніміння [1].

Люди, які пережили травматичні й стресові події, реагують на них по-різному. Після воєнного досвіду вони демонструють різні реакції залежно від індивідуальних особливостей та характеру стресових факторів. В умовах війни вони часто стикаються з тривожністю, депресією та відчуттям нестабільності, що підвищує їхню емоційну вразливість [2, 3]. Водночас психічні розлади, спричинені війною, можуть негативно впливати на когнітивні та поведінкові функції, зокрема на здатність до регуляції мислення й емоцій [4].

Деякі особистісні фактори можуть підвищувати ризик тривалих психологічних і соціальних труднощів після воєнної травми. В умовах війни здатність цивільного населення ефективно долати виклики залежить від рівня самоефективності, стійкості та витривалості. Під час кризових подій у дорослих людей можуть розвиватися як адаптивні, так і дезадаптивні реакції [5]. У частини осіб формуються тривожні та депресивні стани, тоді як інші швидко відновлюються та повертаються до звичного життя.

Сила, яка допомагає людині подолати труднощі та відновитися після кризових подій, у позитивній психології визначається як психологічна стійкість (резильєнтність). Дослідження свідчать, що психологічна стійкість допомагає більшості людей ставати сильнішими перед обличчям труднощів. У широкому розумінні її можна визначити як здатність людини переносити складні ситуації та адаптуватися до них [6].

Адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування) – це процес формування характеристик, що забезпечують існування організму в певному середовищі. Вона охоплює внутрішні та зовнішні зв'язки між організмом і середовищем, які дають змогу підтримувати життєдіяльність і продовжувати взаємодію з оточенням. Адаптація відбувається на трьох рівнях: психологічному, біологічному та соціальному.

Доведено, що здатність до адаптації є ключовим чинником у подоланні наслідків кризових ситуацій. Усвідомлення механізмів психологічної реакції на стрес допомагає розробити ефективні стратегії подолання труднощів і сприяє покращенню психологічного стану людини. Зокрема, вивчення адаптаційних реакцій дорослого населення на кризові події, спричинені війною, може сприяти розробці ефективних методів психологічної підтримки та інтервенцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sheather J. As Russian troops cross into Ukraine, we need to remind ourselves of the impact of war on health. *BMJ (Clinical research ed.)*. 2022. Vol. 376. Po499. <https://doi.org/10.1136/bmj.o499>.
2. Papola D., Prina E., Ceccarelli C., Cadorin C., Gastaldon C., Ferreira M. C., Tol W. A., van Ommeren M., Barbui C., Purgato M. Psychological and social interventions for the promotion of mental health in people living in low- and middle-income countries affected by humanitarian crises. *The Cochrane database of systematic reviews*. 2024. Vol. 5(5). P. CD014300. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD014300.pub2>.
3. Xu W., Pavlova I., Chen X., Petrytsa P., Graf-Vlachy L., Zhang S. X. Mental health symptoms and coping strategies among Ukrainians during the Russia-Ukraine war in March 2022. *The International journal of social psychiatry*. 2023. Vol. 69(4). P. 957–966. <https://doi.org/10.1177/00207640221143919>.
4. Cosic K., Kopilas V., Jovanovic T. War, emotions, mental health, and artificial intelligence. *Front. Psychol.* 2024. Vol. 15. P. 1394045. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1394045>.
5. Коробка Л. М. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації: колективна монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТ, 2019. 286 с.
6. Bozdağ F., Ergün N. Psychological Resilience of Healthcare Professionals During COVID-19 Pandemic. *Psychological reports*. 2021. Vol. 124(6). P. 2567–2586. <https://doi.org/10.1177/0033294120965477>.

Пастушенко В. С.,
науковий співробітник
лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
2883320@gmail.com

Скальська Л.О.,
молодший науковий співробітник
лабораторії загальної психології та
історії психології імені В.А.Роменця.
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
2883320@gmail.com

МЕНТОРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Анотація. Менторство є важливим інструментом розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів, особливо в умовах цифрової епохи. Воно сприяє не тільки розвитку інтелектуальних здібностей, але й формуванню критичного мислення, креативності та вміння працювати в команді. Завдяки цифровим технологіям менторство стало більш доступним, дозволяючи обдарованим учням отримувати підтримку від експертів з різних куточків світу. Цифрові платформи та інструменти сприяють індивідуалізації навчання, що дає змогу максимізувати потенціал кожного учня.

Ключові слова: Менторство, творчий потенціал, обдаровані учні, цифрова епоха, розвиток, критичне мислення, креативність, цифрові технології, індивідуалізація навчання, освітні платформи.

Abstract. Mentorship is a crucial tool for developing the creative potential of gifted students, especially in the digital age. It not only enhances intellectual abilities but also fosters critical thinking, creativity, and teamwork. With the advent of digital technologies, mentorship has become more accessible, allowing gifted students to receive guidance from experts worldwide. Digital platforms and tools promote personalized learning, enabling the maximization of each student's potential.

Key words: Mentorship, creative potential, gifted students, digital age, development, critical thinking, creativity, digital technologies, personalized learning, educational platforms.

Менторство в сфері освіти обдарованих учнів є відносно новою темою для дослідження, і наразі висновки залишаються переважно теоретичними та обмеженими. Менторство відіграє ключову роль у розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів, особливо в умовах цифрової епохи. Завдяки технологічному прогресу сучасні ментори мають доступ до широкого спектру інструментів для підтримки та наставництва своїх підопічних. Вплив менторства на розвиток творчих здібностей учнів проявляється через індивідуальний підхід, заохочення до самовираження та стимулювання креативного мислення.

Однією з головних переваг менторства є можливість створення сприятливого середовища для розвитку талантів. Учні отримують не лише академічні знання, а й навички самостійного мислення, аналізу та вирішення проблем. Взаємодія з досвідченими наставниками допомагає їм краще розуміти свої сильні сторони та шляхи їхнього подальшого вдосконалення. У цифрову епоху ця взаємодія може відбуватися через онлайн-платформи, відеоконференції, спеціалізовані додатки та форуми, що значно розширює можливості навчання[1].

Особливого значення набуває менторство в контексті міждисциплінарного навчання. Інтеграція різних галузей знань дозволяє учням генерувати нові ідеї, розвивати нестандартне мислення та створювати інноваційні проєкти. Водночас ментори допомагають їм формувати навички критичного оцінювання інформації, що є важливим у цифровому середовищі з величезним потоком даних.

Окрім цього, наставництво сприяє розвитку емоційного інтелекту, комунікативних здібностей та впевненості у власних силах. Завдяки підтримці ментора обдаровані учні можуть легше долати труднощі, пов'язані з конкуренцією та високими очікуваннями, а також вчитися конструктивно сприймати критику та використовувати її для особистісного зростання.

Хоча загалом існує погодження щодо користі програм наставництва, є різні думки стосовно того, на які саме переваги вони впливають і як це здійснюється [5]. Водночас, ставлення учнів до переваг наставництва продовжує бути суперечливим. У деяких дослідженнях зазначено, що деякі обдаровані учні описують своїх наставників через терміни "керівництво", "допомога", "зв'язки", в той час як інші використовують терміни "контроль", "пригнічення" або "перешкоди"[2]. Важливою є необхідність оцінки ефективності програм наставництва для досягнення позитивних результатів у довгостроковій перспективі для учнів [3]. Проте досліджень, що б ґрунтовно оцінювали переваги програм наставництва, особливо з точки зору самих обдарованих учнів, недостатньо.

Менторство допомагає обдарованим учням вийти за межі своїх звичних можливостей та розвивати свій інтелектуальний потенціал. Оскільки багато таких учнів не отримують належних викликів у класі, наставники можуть стати для них важливими моделями для наслідування, надаючи кар'єрні поради та підтримку. Ефективність програм наставництва залежить від добрих стосунків між наставником та учнем, активної допомоги наставника і співпраці між самими учнями. Наставники, які надають індивідуалізовану підтримку та стимулюють інтереси учнів, можуть істотно вплинути на їх академічний та особистий розвиток, залучаючи реальні практики та досвід до навчання.

Цифрові технології відіграють важливу роль у розвитку персоналізованих освітніх стратегій, оскільки надають нові можливості для створення індивідуальних підходів до навчання. Ментори можуть використовувати інтерактивні ресурси, адаптивні навчальні програми та інструменти штучного інтелекту для аналізу прогресу учня в реальному часі. Це дозволяє миттєво коригувати стратегії навчання, орієнтуючись на конкретні потреби та інтереси студента, тим самим підвищуючи ефективність навчального процесу. Завдяки таким технологіям, як платформи для онлайн-навчання та персоналізовані додатки, учні можуть отримувати матеріали, що відповідають їх рівню знань та швидкості засвоєння.

Крім того, цифрові технології сприяють розвитку інклюзивного навчання, забезпечуючи доступ до освітніх ресурсів для учнів з різними можливостями та потребами. Це дозволяє забезпечити рівні можливості для кожного учня незалежно від його фізичних чи соціальних обмежень. Важливим аспектом є також можливість дистанційного навчання, що відкриває доступ до знань з будь-якої точки світу. Завдяки цьому, ментори можуть залучати до навчального процесу експертів з різних куточків світу, що значно збагачує досвід учнів та розширює їхнє розуміння предметів.

Цифрова комунікація надає можливість миттєвого обміну інформацією та дає доступ до світового досвіду у різних галузях, таких як мистецтво, наука чи техніка. Ментори можуть використовувати відеоконференції, онлайн-курси, інтерактивні платформи та соціальні мережі, щоб підключити своїх учнів до глобальної спільноти фахівців, де вони можуть отримати цінні поради, обговорити інноваційні ідеї та навіть брати участь у міжнародних проєктах. Такий доступ до глобального контексту дозволяє учням не лише розширювати свій кругозір, але й занурюватися в актуальні тенденції та новітні досягнення у своїх галузях інтересів, що, безумовно, сприяє розвитку їхнього творчого потенціалу.

В дослідженні, яке провели Маммадов та Абдулла (2014), вивчали вплив цифрових технологій на академічні досягнення п'яти обдарованих студентів у галузі математики. В результаті дослідження було встановлено, що онлайн-наставництво значно підвищило мотивацію студентів, що дозволило їм впоратися з більш складними завданнями [4].

Це дослідження показало, що студенти, які брали участь в онлайн-наставництві, демонстрували значне підвищення інтересу до предмету та більшу зацікавленість у навчанні, оскільки наставники використовували новітні технології для створення інтерактивних уроків та надання миттєвого зворотного зв'язку. Вони працювали через спеціальні платформи для відеоконференцій, де могли не тільки слухати лекції, але й взаємодіяти з менторами та однолітками в режимі реального часу.

Ці цифрові інструменти дозволили не лише полегшити доступ до важливих ресурсів і матеріалів, але й розширити горизонт навчання, оскільки наставники могли залучати до процесу студентів з різних куточків світу, що було особливо важливо для обдарованих учнів, які потребують інтенсивнішого розвитку та глибшого занурення у предмет.

Крім того, в дослідженні підкреслюється важливість побудови стосунків між наставниками та студентами в онлайн-середовищі. Ментори не лише передавали знання, але й допомагали учням розвивати їхні критичні та аналітичні навички, а також адаптували свої підходи до кожного студента на основі їхніх особистих потреб та інтересів. Це підтверджує, що менторство в цифрову епоху не лише зберігає свою актуальність, але й надає нові можливості для розвитку індивідуальних талантів, оскільки технології дозволяють реалізувати персоналізовані навчальні стратегії.

Ще одним важливим аспектом є те, що дослідження показало позитивний вплив цифрових технологій на взаємодію студентів з іншими учасниками навчального процесу. Це дозволяє учням співпрацювати з іншими талановитими молодими людьми, обмінюватися ідеями та працювати над спільними проектами, що сприяє розвитку не лише академічних, але й соціальних та комунікаційних навичок[4].

Це дослідження підтверджує, що менторство в цифрову епоху не лише підвищує ефективність навчання, а й відкриває нові горизонти для розвитку талановитих учнів, забезпечуючи їм доступ до глобальних знань і досвіду, який раніше був би недоступним[3;4].

Отже, цифрові платформи, інтерактивні ресурси та штучний інтелект надають можливість більш ефективно моніторити прогрес учнів, оперативно коригувати навчальний процес та забезпечувати доступ до найкращих світових практик у різних сферах знань.

Менторство в умовах цифровізації відкриває нові можливості для учнів не лише в академічному, а й в соціальному та емоційному розвитку. Завдяки цифровій комунікації, учні можуть взаємодіяти з наставниками та однолітками з різних частин світу, що значно розширює їхній кругозір та забезпечує доступ до різноманітних знань і досвіду. Крім того, взаємодія через онлайн-платформи дозволяє створювати середовище, в якому учні можуть працювати над унікальними та складними проектами, що викликають у них інтерес і стимулюють до творчості [5].

Загалом, менторство в цифрову епоху є важливим інструментом для розвитку обдарованих учнів, яке надає не лише академічну підтримку, а й допомагає у формуванні критичного мислення, креативності та соціальних навичок. Завдяки технологіям, ментори мають змогу адаптувати свої підходи до

індивідуальних потреб учнів, створюючи максимально ефективне навчальне середовище для розвитку їхнього потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойченко, М. А. (2014). Менторство як форма підтримки обдарованих і талановитих в країнах ЄС та США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, (7), С.3-9.
2. Приймак, В. А. (2024). Менторство та наставництво в розвитку обдарованих учнів: інноваційні підходи. *О-13 Обдаровані діти—скарб нації!: матеріали V Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 23–29 жовтня 2024 року).*—Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024.—С.1181
3. Lupkowski, A. E., Assouline, S. G., & Stanley, J. C. (1990). Applying a mentor model for young mathematically talented students. *Gifted Child Today*, 13(2), P. 15-19.
4. Mammadov, Sakhavat & topçu, Abdullah. (2014). The Role of E-Mentoring in Mathematically Gifted Students' Academic Life: A Case Study. *Journal for the Education of the Gifted*. 37. P. 20-244. 10.1177/0162353214540824.
5. Stewart, C., & Openshaw, L. (2014). Youth mentoring: what is it and what do we know? *Journal of Evidence-based Social Work*, 11(4), P. 328-336.

Пахомов Ілля Володимирович,
старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України,
pahomov.ilya@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Анотація. Метою дослідження є визначення соціально-психологічних умови та розробка засобів розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Для виконання поставленої мети на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначено умови, механізми та засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти; розроблено програму та проведено емпіричне дослідження особливостей їх громадянської ідентичності; за результатами проведеного емпіричного дослідження визначено типові моделі та проблеми громадянської ідентифікації педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти; розроблено та апробувати програму розвитку їх громадянської ідентичності.

Ключові слова: громадянська ідентичність, педагогічні працівники, заклади професійної (професійно-технічної) освіти.

Abstract. The purpose of the study is to determine the socio-psychological conditions and develop means of developing the civic identity of pedagogical workers

of vocational (vocational-technical) education institutions. To achieve this goal, based on the analysis of scientific sources on the problem under study, the conditions, mechanisms and means of developing the civic identity of pedagogical workers of vocational (vocational-technical) education institutions were determined; a program was developed and an empirical study of the features of their civic identity was conducted; based on the results of the empirical study, typical models and problems of civic identification of pedagogical workers of vocational (vocational-technical) education institutions were determined; a program for developing their civic identity was developed and tested.

Keywords: civic identity, pedagogical workers, vocational (vocational-technical) education institutions.

Науковий інтерес до проблеми становлення громадянської ідентичності особистості зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції, обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого осмислення громадянської ідентичності як психологічного феномену, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї громадянської приналежності.

Завдання розвитку громадянської ідентичності молоді, визначене першочерговим у низці державних документів, актуальне не лише для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, а й для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗП(ПТ)О), які мають забезпечити умови для її утвердження. Пріоритет у сучасній освітній політиці надається компетентнісній парадигмі, спрямованій на розвиток не лише професійних, а й загальних, зокрема громадянських компетентностей.

Про важливість розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О йдеться, зокрема, в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. № 2834-IX, а також Постановах Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15 грудня 2023 р. № 1322 та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 30 липня 2024 р. № 864, Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16.02.2024 № 141-р, а також Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 19.12.2023 № 7620.

Сучасні соціальні психологи, а також представники суміжних наук приділяють чимало уваги проблемам громадянської ідентичності. Тривають дискусії щодо:

- проблеми громадянськості в умовах політичної культури постмодерністського суспільства (М. Арнот, М. Боришевський, В. Васютинський, Е. Гідденс, Р. Дж. Далтон, О. Ічилов, Д. Керр, П. Коновер, Ф. Одіже, Р. Патнам, О. Сухомлинська, М. Шульга, Д. Сьорінг, С. Дж. Фарр, Д. Хітер, С. Позняк, Т. Яблонська та ін.);
- місця громадянських уявлень у структурі громадянськості (С. Верба, О. Князев, П. Коновер, Б. Крік, О. Ічилов, Т. МакЛоклін, Д. Міллер, Н. Х. Най, С. Рябов, М. Розумний, О. Сухомлинська, С. Позняк, Д. Сьорінг, Д. Хітер та ін.);
- феномену громадянської ідентичності, його внутрішньої будови та властивостей (Bellamy, Cohen & Chaffee, Hart et al, Knefelkamp, Sanchez-Mazas & Klein, Sekulić & Šporer, Г. Бевз, І. Жадан, С. Позняк, О. Скар, Н. Хазратова та ін.);
- зіставлення громадянської, національної та етнічної ідентичностей особистості (Ariely; Hin,; Hristova & Cekik; Larsen; Pakulski & Tranter; Reeskens & Hooghe; Shulman; Smith; Tamir; Yates & Youniss; П. Гнатенко; І. Данилюк; . Л. Журавльова; Н. Кондратьєва; Л. Нагорна; О. Лозова; М. Слюсаревський; О. Суший та ін.);
- закономірностей функціонування громадянської ідентичності (Constant & Zimmermann; Hansen & Hesli; Kaplan; Lindstam et al.; Meeus et al.; М. Боришевський, В. Васютинський; П. Горностай; І. Губеладзе; О. Киричук, О. Лукашевич, Н. Савелюк, Л. Снігур; Л. Сокур'янська; М. Степико; М. Шульга та ін.).

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 № 2834-IX, визначає, що українська громадянська ідентичність – це «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» (ст. 1 Закону).

Психологи розглядають громадянську ідентичність як:

- когнітивний конструкт (М. Боришевський, Т. Яблонська, В. Антоненко; Т. Траверсе);
- результат самокатегоризації та усвідомлення особистістю своєї належності до спільноти, здатної до обстоювання своїх інтересів у відповідальній, конструктивній соціальній взаємодії (І. Жадан);
- інтегративну якість, що є результатом усвідомлення особистістю політико-правової приналежності до спільноти громадян будь-якої держави, яка виражається в ціннісно-орієнтованій громадській діяльності (Н. Ніколаєва);
- ототожнення індивідом себе з певною громадянською спільністю,

сформованою на основі одного або кількох етносів, що проживають на одній державній території та володіють одними громадянськими правами та обов'язками (Н. Безгина);

- різновид організаційної ідентичності особистості, що становить ціннісно-смісловне переживання тотожності з собою як громадянином держави і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як громадянина навіть при зміні громадянських цінностей і виступає психологічним регулятором громадянської поведінки (І. Петровська);
- індивідуальним усвідомленням і переживанням власної приналежності громадянина до держави та до спільноти громадян цієї держави, що дає йому змогу діяти в структурі колективного суб'єкта та проявляється через участь у житті держави в різних сферах: економічній, політичній, соціальній тощо (Р. Синельников).

На різних рівнях соціальної взаємодії громадянська ідентичність виявляється як:

- усвідомлення власної спроможності обстоювати свої права та цінності («Я» – Інші);
- солідаризація з групою, члени якої обстоюють певні громадянські цінності, практики та моделі поведінки («Я» – мала група);
- усвідомлення власної спроможності впливати на прийняття рішень політичною владою та державними інститутами («Я» – влада).

Виміри громадянської ідентичності:

- інституціональний (релевантний стосункам громадянина з державою як організацією; ідентифікація себе як члена цієї організації: низький рівень – дистанційованість, високий – залученість, низький – відокремленість, високий – інтегрованість);
- спільнотний (ідентифікація себе зі членом спільноти громадян) та індивідуальний (самоідентифікація з роллю громадянина: низький – відчуженість, високий – прийняття).

Громадянська ідентичність виконує низку функцій: інтеграційну (консолідаційну), регулятивну, захисну, забезпечення самоповаги та соціальної самореалізації.

У межах конструктивно-дискурсивного підходу громадянська ідентифікація постає як процес конструювання ідентифікаційного дискурсу, основними темами якого є:

- ціннісне ставлення до своїх громадянських прав та обов'язків;
- цінність прав інших і солідаризація з іншими або групою, члени якої обстоюють певні громадянські цінності, практики та моделі поведінки;

– прийнятні способи впливу на ухвалення рішень політичною владою та державними інституціями.

Вирізняють типи громадянської самоідентифікації:

- суб'єктний, в основі якого – ціннісне ставлення до громадянськості, громадянства і громадянина;
- раціональний, якому властиве зосередження на сенсах (цілях) громадянської самоідентифікації;
- інструментальний, для якого громадянська ідентичність – це насамперед інструмент захисту (стабільності, розвитку тощо) ти та суб'єктність (власний внесок, прагнення покращити життя в країні).

У структурі громадянської ідентичності вирізняють компоненти:

- когнітивний (усвідомлення своєї приналежності до держави в якості її громадянина та спільноти громадян; знання й образно-символічні уявлення щодо держави, громадянства та громадян),
- ціннісний (суб'єктивна значущість, важливість членства; поділяння (чи ні) державницьких цінностей та цінностей громадянської спільноти),
- афективний (емоційне ставлення до свого членства, переживання «моє / не моє», почуття гордості, сорому, патріотизму тощо),
- конативний (зумовлює громадянську поведінку й визначає форми діяльності чи бездіяльності стосовно держави і співгромадян: активність, включеність, байдужість, ворожість, протест, протистояння тощо; готовність індивіда діяти відповідно до інтересів держави та громадянської спільноти; громадянська участь, активність чи пасивність щодо обстоювання громадянських прав і цінностей) (І. Петровська).

На переконання міжнародної команди дослідників під керівництвом В. Шульца, громадянська ідентичність складається з двох основних площин:

- громадянський Я-образ (стосується досвіду індивіда щодо свого місця в кожній зі своїх громад. Цілісна громадянська Я-концепція людини зосереджується на громадянських цінностях та різних ролях, її розумінні й ставленні до цих цінностей і ролей, а також на тому, як керувати цими цінностями і ролями незалежно від того, чи вони є гармонійними чи суперечливими на думку самої людини. Базується на концепції множинності, відповідно до якої окремі люди мають певний діапазон ролей та особистісного потенціалу у різних групах і громадах, а також на розумінні того, що ролі та потенціал особистості постійно змінюються і залежать від контексту кожного окремого зв'язку у тій чи іншій групі та громаді);
- почуття громадянської приналежності (стосується відчуття зв'язку людини з різними громадянськими спільнотами та різними громадянськими ролями, які вона виконує в кожній спільноті, розуміння людиною рівнів розмаїття (громадянських ідей і дій) і толерантність до них усередині та між різними спільнотами).

Компетентнісний підхід до громадянської ідентичності ґрунтується на уявленні про те, що базовою умовою її розвитку є формування громадянських компетентностей (якостей, здатностей та готовностей), які дають змогу особистості свідомо визначати смисли і цінності власної громадянської приналежності.

Ідентифікаційний дискурс є ключовим елементом формування громадянської ідентичності, оскільки він визначає способи, через які педагогічний працівник усвідомлює себе частиною суспільства, нації чи громади. Смисли та практики, що лежать в основі цього процесу, формують ціннісно-сміслове поле, яке впливає на громадянську свідомість і поведінку.

Смисли ідентифікаційного дискурсу, які визначають громадянську ідентичність, включають:

- почуття належності до держави;
- цінності та ідеали громадянства (демократія, права людини, соціальна справедливість, рівність);
- соціальна відповідальність (розуміння взаємозв'язку між особистою поведінкою та добробутом суспільства);
- історична пам'ять (спільні історичні наративи, які об'єднують громадян і формують відчуття спільності).

Практики ідентифікаційного дискурсу, які сприяють розвитку громадянської ідентичності, включають освітні, соціальні та культурні підходи:

- освітні практики (громадянська освіта та виховання, розвиток критичного мислення, рефлексія особистого досвіду участі у громадському житті);
- соціальні практики (участь у громадянській діяльності);
- культурні практики (популяризація національної культури, толерантності та міжкультурного діалогу).

Соціально-психологічні чинники становлення громадянської ідентичності за І. Петровською:

- особистісні цінності: значущість ідей державності, цінностей законності, рівності прав і свобод, культури і гуманності суспільства та свободи слова;
- особистісні характеристики: готовність до громадянської партиципації, самозарадність (здатність брати на себе відповідальність за власне існування, результати діяльності та взаємодію), здатність підтримувати баланс між індивідуальними та груповими інтересами, соціальна та комунікативна компетентність, самостійність ухвалення рішень, самоорганізованість;
- соціально-перцептивні характеристики: турбота держави про громадян, можливість самореалізації в державі, почуття персональної захищеності та захищеності власності в державі, консолідованість громадян, прийнятність стандартів життя в державі, задоволення очікувань від держави.

Ключовими принципами розвитку громадянської ідентичності особистості визначено такі:

- багаторівневність (конструювання має здійснюватися на макро-, мезо- та мікрорівнях, тобто на рівнях соціуму в цілому, освітніх інституцій, міжособистісних комунікацій);
- фасилітаційність (залучення людей, яких сприймають позитивно); активність (активна позиція суб'єктів освітнього простору, спрямована на зменшення впливу стихійних факторів);
- взаємозумовленість (урахування суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії); конструктивність (цілеспрямований підхід на всіх етапах);
- безперервність (процес має бути послідовним і безперервним) (В. Кечетова).

До основних соціально-психологічних чинників розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О відносимо:

– професійне освітнє середовище (спільні громадянські цінності і місія формування громадянської ідентичності, підтримка та обмін досвідом в процесі її формування, демократичний стиль управління в закладі освіти, позитивний морально-психологічний клімат, залучення педагогів до громадянської активності, позитивні моделі поведінки адміністрації та колег: громадянська відповідальність, правосвідомість та громадська активність педагогів);

– особистісний розвиток педагога (рефлексія і самоаналіз педагогами власної діяльності та її відповідності громадянським цінностям, формування громадянської компетентності, громадська активність, мотивація професійного та особистісного розвитку, яка сприяє формуванню активної громадянської позиції педагога);

– соціокультурне середовище (події в суспільстві, рівень громадянської активності громади, державна політика в сфері освіти).

Актуальність дослідження соціально-психологічних умов розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О зумовлена:

– значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів П(ПТ)О;

– недостатнім вивченням соціально-психологічних умов та чинників розвитку громадянської ідентичності саме педагогічних працівників ЗП(ПТ)О порівняно з іншими категоріями осіб;

– браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Отже, соціальний запит щодо розв'язання окресленої наукової проблеми, її актуальність та значущість, а також недостатнє її вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: «Соціально-психологічні умови розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти».

Об'єкт дослідження: громадянська ідентичність педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Предмет дослідження – соціально-психологічні умови розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Мета дослідження: визначити соціально-психологічні умови та розробити засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Завдання дослідження:

1) на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначити умови, механізми та засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;

2) розробити програму та провести емпіричне дослідження особливостей громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;

3) за результатами емпіричного дослідження визначити типові моделі та проблеми громадянської ідентифікації педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;

4) розробити та апробувати програму розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Робота виконується в межах теми наукового дослідження відділу психології політичної поведінки молоді ІСПП НАПН України «Науково-методичний супровід розвитку національної і громадянської ідентичності молодого покоління деокупованих територій» та теми науково-дослідної роботи Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Трендвотчінг ринку праці в системі підготовки і підвищення кваліфікації фахівців в умовах повоєнного відновлення України» (РК 0122U202007).

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, аналогія, узагальнення – для визначення теоретичних засад дослідження; емпіричні: анкетування та суб'єктивне шкалювання – для визначення рівня сформованості громадянської ідентичності респондентів; методи математичної статистики – для визначення моделей громадянської ідентифікації та оцінювання результатів апробації розробленої програми розвитку громадянської ідентичності.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні і розширенні уявлень про:

- особливості громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;
- умови та засоби розвитку їх громадянської ідентичності.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні моделей та засобів розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена програма розвитку громадянської ідентичності може бути використана практичними психологами ЗП(ПТ)О для розвитку громадянських уявлень їх педагогічних

працівників. Отримані результати можуть використовуватись під час викладання навчальних курсів для педагогічних працівників ЗП(ПТ)О під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації з тем «Психологічні підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Національно-патріотичне виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Громадянське виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», тощо.

Передбачені наступні етапи дослідження:

Теоретичний (теоретичне обґрунтування умов, механізмів та засобів розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О).

Емпіричний (розробка програми та проведення емпіричного дослідження особливостей громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О, визначення моделей їх громадянської ідентифікації).

Методично-підсумковий (розробка та апробація програми розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О).

Таким чином, з метою визначення соціально-психологічних умов та розробки засобів розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О нами були виконані наступні завдання: основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначено умови, механізми та засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О; розроблено програму та проведено емпіричне дослідження особливостей їх громадянської ідентичності; за результатами проведеного емпіричного дослідження визначено типові моделі та проблеми їх громадянської ідентифікації; а також розроблено та апробувати програму розвитку їх громадянської ідентичності.

Пащенко Тетяна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

відділу змісту і технологій професійної освіти

Інституту професійної освіти НАПН України,

tantarena@ukr.net,

<http://orcid.org/0000-0002-7629-7870>

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ: ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ В НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ БУДІВЕЛЬНИКІВ

Анотація. У статті розглядаються освітньо-педагогічні підходи до формування енергоефективної компетентності майбутніх будівельників, включаючи компетентнісний, системний, технологічний та суб'єктно-діяльнісний підходи. Визначено ключові аспекти та методи, які сприяють ефективному впровадженню енергоефективних технологій у будівельній галузі.

Ключові слова: енергоефективність, компетентність, майбутні будівельники, професійна освіта, освітньо-педагогічні підходи, сталий розвиток, технології.

Abstract. The article discusses educational and pedagogical approaches to the formation of energy efficiency competence of future builders, including competency-based, systemic, technological, and subject-activity approaches. Key aspects and methods that contribute to the effective implementation of energy-efficient technologies in the construction industry are identified.

Keywords: energy efficiency, competence, builders, vocational education, educational and pedagogical approaches, sustainable development, technologies.

Сучасний світ стикається з дедалі більшою кількістю екологічних проблем, зокрема, зі зміною клімату, виснаженням природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища тощо. У цьому контексті будівельна галузь, як одна з найбільших споживачів енергії та генераторів викидів, відіграє ключову роль у переході до сталого розвитку. Сучасні високотехнологічні методи виробництва вимагають від кваліфікованих робітників володіння необхідними компетенціями, зокрема тими, які спрямовані на раціональне використання енергоресурсів. Відтак, питання розвитку енергоефективної компетентності у майбутніх фахівців набуває особливої важливості та актуальності для системи професійної освіти.

Зростаючі вимоги до енергоефективності будівель, обумовлені як законодавчими нормами, так і суспільним усвідомленням значення економії енергії та зменшення впливу на клімат, вимагають від фахівців будівельної галузі не лише знання традиційних методів будівництва, але й глибоке розуміння принципів енергозбереження, використання відновлюваних джерел енергії, застосування новітніх будівельних матеріалів та технологій. Ці знання мають бути підкріплені практичними навичками проектування, будівництва, експлуатації та реконструкції енергоефективних будівель.

Поняття професійної компетентності не має однозначного тлумачення, що відображається в різноманітності його визначень у науково-методичній літературі. Воно розглядається як синонім компетенції, а також як дія, здатність, сукупність якостей, обізнаність, результат, повноваження, характеристика, досвід та інше. Проте, спільним для багатьох визначень є акцент на інтегративному характері професійної компетентності. За визначенням В. Радкевич, це складне особистісне утворення, яке формується в процесі здобуття професійної освіти, постійно розвивається в межах професійної діяльності та визначає здатність людини застосовувати спеціальні знання, вміння й навички. Окрім того, воно охоплює прояв відповідних особистісних і професійно важливих якостей, необхідних для виконання складних виробничих завдань, особистісного зростання, вдосконалення, навчання і професійного розвитку [3, с. 811].

У зв'язку зі зростанням попиту на енергоефективну продукцію, формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників є необхідною складовою їхньої професійної компетентності.

За визначенням науковців (Н. Стьопіна, О. Глущенко, Н. Кулалаєва, В. Школяр) «енергоефективна компетентність майбутніх кваліфікованих робітників – це динамічна комбінація знань, умінь, практичних навичок, досвіду, професійно важливих якостей та цінностей особистості, що визначає її здатність успішно реалізовувати комплекс професійних завдань, пов'язаних із раціональним використанням енергетичних ресурсів та застосуванням енергоефективних виробничих технологій, екологічно безпечних для навколишнього середовища» [4, с. 12].

Освітньо-педагогічні підходи до формування енергоефективної компетентності повинні бути комплексними та охоплювати як теоретичну підготовку, так і практичне навчання. Ключовим призначенням є підготовка кваліфікованих фахівців, здатних ефективно впроваджувати інноваційні технології та забезпечити високу якість будівництва енергоефективних та екологічно чистих будівель, які відповідають сучасним вимогам сталого розвитку та сприяють збереженню довкілля для майбутніх поколінь.

Серед найбільш перспективних підходів до формування енергоефективної компетентності є *компетентнісний підхід* до навчання (В. Луговий, О. Пошетун, В. Радкевич), що передбачає особистісне включення студента до освоєння професійної діяльності. У ході формування енергоефективної компетентності в освітньому процесі з позиції компетентнісного підходу необхідно:

- від початку ставити здобувача освіти в діяльнісну позицію;
- включати весь потенціал його активності – від рівня сприйняття до рівня соціальної активності;
- засвоєння знань учнями здійснювати у контексті вирішення ними майбутніх професійних ситуацій, що забезпечує умови для формування не лише пізнавальної, а й професійної мотивації;
- центром педагогічного процесу є особистість майбутнього фахівця та становлення його творчої індивідуальності.

Компетентнісний підхід акцентує увагу на формуванні у здобувачів освіти не тільки теоретичних знань, але й практичних навичок, необхідних для вирішення реальних професійних завдань у контексті енергоефективності. Це означає, що майбутні будівельники повинні вміти:

- аналізувати енергетичні характеристики будівель, тобто, розуміти принципи теплопередачі, вентиляції, освітлення та інших факторів, що впливають на енергоспоживання;
- вибирати енергоефективні матеріали та технології, орієнтуватися в широкому

спектрі сучасних будівельних матеріалів, інженерних систем та обладнання з точки зору їх енергоефективності та екологічності;

- проектувати енергоефективні будівлі, розробити проєктні рішення, які забезпечують мінімальне енергоспоживання та максимальний комфорт для мешканців;
- здійснювати енергетичний аудит будівель, оцінювати енергетичну ефективність існуючих будівель, виявляти шляхи її покращення та розробляти відповідні рекомендації;
- впроваджувати енергозберігаючі заходи, організовувати та контролювати виконання будівельних робіт за вимогами енергоефективності;
- комунікувати з клієнтами та іншими зацікавленими сторонами, пояснювати переваги енергоефективних рішень, обґрунтовувати їх економічну доцільність та екологічну цінність.

Стратегічною метою реалізації компетентнісного підходу є розвиток в учнів здатності до творчого застосування отриманих знань у професійній діяльності, активізації та розвитку пізнавальних потреб в умовах модернізації навчального процесу.

Енергоефективність є складним та багатогранним явищем, яке вимагає *системного підходу* (С. Гончаренко, І. Зязюн, П. Лузан) до його вивчення та впровадження. Системний підхід передбачає розгляд конструкції як єдиної системи, в якій усі елементи взаємопов'язані та впливають один на одного. У процесі формування енергоефективної компетентності майбутніх будівельників, з позиції системного підходу, необхідно:

- враховувати взаємозв'язки між різними аспектами енергоефективності, наприклад, вплив теплоізоляції на систему опалення та вентиляції, або вплив орієнтації будівлі на її енергоспоживання;
- аналізувати життєвий цикл будівлі, враховувати енергетичні витрати на всіх етапах життєвого циклу будівлі, від виробництва будівельних матеріалів до утилізації відходів;
- оптимізувати енергетичну систему будівлі в цілому, тобто приймати комплексні рішення, які забезпечують максимальну енергоефективність всієї будівлі, а не лише окремих її компонентів.

Суб'єктно-діяльнісний підхід (Н. Арістова, О. Дубасенюк) зосереджений на індивідуалізації процесу формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Він сприяє особистісному розвитку учнів як активних учасників навчання, створюючи умови для максимального розкриття їх творчих здібностей через практичну діяльність. Згідно з принципом єдності свідомості та діяльності, саме активна діяльність формує свідомість, яка, в свою чергу, визначає подальші дії особистості. Дослідження українських

науковців [1; 2] переконливо демонструють, що застосування суб'єктно-діяльнісного підходу в освітньому процесі закладів професійної освіти відкриває широкі можливості для розвитку здобувачів освіти. Цей підхід, ставлячи учня в центр навчального процесу, стимулює його до активної участі, самостійності та творчості. Однією з ключових переваг є розвиток здатності до самостійного, критичного та креативного мислення. Студенти, опиняючись у ситуаціях, що вимагають вирішення як стандартних, так і нестандартних проблем, вчать самостійно аналізувати, шукати та приймати обґрунтовані рішення [1].

Цей підхід передбачає розвиток енергоефективної компетентності через суб'єктні властивості учнів, формування позитивних цінностей щодо якості праці, а також врахування їх здібностей та потенціалу в індивідуальних та групових завданнях.

У рамках *технологічного підходу* (Т. Ільїна, О. Пехота), формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників будівельного профілю розглядається як чітко структурований алгоритм логічних дій в умовах освітнього процесу з визначеним кінцевим результатом. Водночас враховуються початкові умови, такі як вимоги держави та галузі, навчальні цілі, засоби їх досягнення та зміст освіти. У цьому контексті, педагогічна діяльність, спрямована на формування енергоефективної компетентності, розглядається як освітня технологія – інтегрована дидактична система, що включає концептуально та практично важливі ідеї, принципи, методи, педагогічні умови, а також засоби контролю та корекції очікуваних результатів.

Таким чином, технологічний підхід до навчання, що включає технологізацію і технологічність як його складові, передбачає проєктування навчального процесу з метою гарантованого досягнення дидактичних цілей, відправляючись від заданих вихідних установок (соціальне замовлення, освітні орієнтири, цілі та зміст навчання).

Прогностичний підхід (Т. Герлянд, М. Коляда) передбачає, що формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників повинно бути орієнтоване на адаптацію до майбутніх змін у виробництві та технологічних процесах. Для цього необхідно оперативно використовувати інформацію про науково-технічні інновації, на основі якої навчальні заклади адаптують матеріально-технічну базу, зміст освіти, навчальні плани та програми, а також забезпечують підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Енергоефективність є міждисциплінарною галуззю, яка потребує знань з різних сфер, таких як будівництво, енергетика, екологія, економіка та право. Освітній процес повинен включати елементи міждисциплінарності, щоб майбутні будівельники могли:

– розуміти вплив будівельної галузі на навколишнє середовище, оцінювати

екологічні наслідки використання різних будівельних матеріалів та технологій;

- враховувати економічну доцільність енергоефективних рішень, аналізувати витрати та вигоди від впровадження енергозберігаючих заходів;
- орієнтуватися в законодавстві та нормативних актах в галузі енергозбереження, знати вимоги щодо енергетичної сертифікації будівель, стандарти енергоефективності та інші нормативні документи.

До найбільш прийнятних технологій формування енергоефективної компетентності майбутніх будівельників, які здатні забезпечити глибоке розуміння та практичне застосування принципів енергозбереження в будівельній галузі, відносять: інформаційні, комунікаційні та особистісно-розвивальні, інтерактивне та проблемне навчання, метод проєктів, імітаційно-рольові та ділові ігри тощо [4].

Інформаційні технології забезпечують використання спеціалізованого програмного забезпечення для енергетичного моделювання будівель, систем опалення, вентиляції та кондиціонування; застосування онлайн-платформ для обміну інформацією про енергоефективні матеріали та технології; віртуальні тренажери та симулятори для відпрацювання навичок проєктування та будівництва енергоефективних будівель.

Комунікаційні технології передбачають організацію інтерактивних семінарів, вебінарів та онлайн-дискусій для учасників експертів з енергоефективності; створення платформи для обміну досвідом між здобувачами освіти, викладачами та представниками будівельних компаній; використання соціальних мереж та онлайн-форумів для поширення інформації про мотивацію до впровадження енергоефективних рішень.

Особистічно-орієнтовані технології охоплюють навчання на основі проєктів, що дає можливість учням самостійно досліджувати та вирішувати реальні завдання з енергоефективності; використання методу кейс-стаді для аналізу успішних прикладів енергоефективного будівництва; розвиток критичного мислення та здатності до самостійного навчання для постійного вдосконалення в галузі енергозбереження.

Серед різноманітних педагогічних підходів, особливе місце займають інтерактивне та проблемне навчання, які демонструють високу результативність у формуванні всіх знань, умінь та навичок у майбутніх будівельників.

Інтерактивне навчання забезпечує активну взаємодію між студентами та викладачами, а також між самими студентами. Замість пасивного сприйняття інформації, студенти залучаються до обговорень, дебатів, рольових ігор, роботи в групах, аналізу конкретних ситуацій (кейсів) та виконання спільних проєктів. Такий підхід стимулює критичне мислення, розвиває комунікативні навички,

вчить аргументувати свою позицію та знаходити компроміси. У контексті формування енергоефективної компетентності інтерактивні методи дають можливість глибше зрозуміти принципи енергозбереження, оцінити ефективність різних енергозберігаючих технологій та обмінюватися досвідом їх застосування.

Проблемне навчання базується на створенні проблемних ситуацій, які потребують аналізу, дослідження та пошуку шляхів рішення. Здобувачі освіти стають активними учасниками процесу навчання, самостійно здобуваючи знання, необхідні для вирішення поставленої проблеми. Прикладами можуть бути завдання з проєктування енергоефективного будинку, аналіз теплових втрат будинку або розроблення системи використання альтернативних джерел енергії для конкретного об'єкта. Поєднання інтерактивних та проблемних методів навчання дає можливість створити ефективне освітнє середовище, в якому студенти не лише отримують теоретичні знання, а й навчаються застосовувати їх на практиці. Створення реалістичних ситуацій, моделювання процесів енергоспоживання та енергозбереження, використання сучасних програмних засобів та технологій дозволяє максимально наблизити навчання до реальних умов будівельного виробництва.

Ці технології, в комплексі, дають можливість створити ефективне навчальне середовище, що покращує формування у майбутніх будівельників найважливіших знань, навичок та мотивації для проєктування, будівництва та експлуатації енергоефективних будівель.

Формування енергоефективної компетентності майбутніх будівельників є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу до освітнього процесу. Застосування компетентнісного, системного, технологічного та інших освітньо-педагогічних підходів уможливить забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних впроваджувати енергоефективні рішення в будівельній галузі та сприяти переходу до сталого розвитку. Важливо постійно оновлювати навчальні програми з урахуванням нових технологій та вимог ринку праці, а також стимулювати активність студентів у навчальному процесі. Тільки таким чином можна забезпечити формування енергоефективної компетентності, яка відповідає сучасним викликам та розвитку екологічно чистого та енергоефективного будівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістова Н. О., Вишневська М. О. Суб'єктно-діяльнісний підхід до формування суб'єктності студентів економічних спеціальностей. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 7-8 листопада 2023 року. Київ : Видавництво «Людмила», 2024. С. 271-274.

2. Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 366 с.
3. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред.: В. Г. Кремень: 2-вид, допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
4. Стьопіна Н. В., Глущенко О. В., Кулалаєва Н. В., Школяр В. П. Методичні рекомендації щодо організації проектного навчання для формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників будівельного профілю в закладах професійної (професійно-технічної) освіти / за наук. ред. Н. В. Кулалаєвої. Запоріжжя : Просвіта, 2018. 71 с.

Петінова О. Б.,

*д. філос. н., професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Університет Ушинського, rob@rпри.edu.ua*

Ягольницька А. В.,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальність 035 «Філологія»,
Університет Ушинського, Yagolnitskaya.AV@pdrp.edu.ua*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОПТИКА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

Анотація. Стаття висвітлює вплив штучного інтелекту (ШІ) на соціокультурну сферу через призму використання у повсякденному житті та у побуті. Проаналізовано ключові віхи в еволюції ШІ. Визначено переваги, можливості та виклики, пов'язані із впровадженням ШІ, включаючи ризики для приватності, автоматизацію робочих процесів та вплив на зайнятість. У рамках дослідження проведено соціологічне опитування щодо рівня обізнаності користувачів про штучний інтелект, їхньої довіри до цієї технології та сприйняття її ролі в суспільстві. Висунуто та підтверджено гіпотези про взаємозв'язок між рівнем технологічної активності респондентів і їхнім ставленням до ШІ. Виявлено, що більшість опитаних позитивно оцінюють вплив ШІ на повсякденне життя та професійну діяльність, хоча існують занепокоєння щодо конфіденційності та можливості втрати робочих місць. Результати дослідження свідчать про необхідність подальшого вивчення впливу ШІ на соціум, а також розробки етичних стандартів для його застосування.

Ключові слова: штучний інтелект, інноваційні технології, повсякденне життя, цифрові платформи, побут, соціокультурна сфера.

Abstract. The article highlights the impact of artificial intelligence (AI) on the socio-cultural sphere through the lens of its use in everyday life and household activities. Key milestones in the evolution of AI are analyzed. The advantages, opportunities, and challenges associated with AI implementation are identified,

including privacy risks, automation of work processes, and its impact on employment. As part of the study, a sociological survey was conducted to assess users' awareness of artificial intelligence, their trust in this technology, and their perception of its role in society. Hypotheses regarding the relationship between respondents' level of technological activity and their attitude toward AI were proposed and confirmed. It was found that most respondents positively evaluate the impact of AI on daily life and professional activities, although concerns remain regarding privacy and potential job losses. The study results indicate the need for further research on AI's impact on society, as well as the development of ethical standards for its application.

Keywords: artificial intelligence, innovative technologies, everyday life, digital platforms, household, socio-cultural sphere.

Штучний інтелект (ШІ) є однією з ключових складових трансформації освіти, педагогіки та соціокультурного простору. Одна з основних тенденцій сучасного національного освітнього простору – цифровізація навчання та впровадження інноваційних технологій у педагогічний процес. Національна система освіти інтегрує цифрові технології для підвищення ефективності навчання. У цьому контексті важливими аспектами є розробка електронних освітніх платформ із вбудованими алгоритмами ШІ для аналізу навчального процесу, використання чат-ботів і віртуальних помічників для підтримки студентів у навчанні, тощо.

Штучний інтелект (ШІ) є однією з найвпливовіших сучасних технологій, яка активно використовується в повсякденності. Він застосовується у багатьох сферах: від рекомендаційних алгоритмів у соціальних мережах і систем розпізнавання облич до медичних діагностичних систем і автономного транспорту. ШІ спрощує життя, оптимізує бізнес-процеси та відкриває нові можливості для наукових досліджень. Але як само з'явився штучний інтелект, хто вперше його створив і як само розвивалась історія однієї з найпопулярніших комп'ютерних систем нашого часу?

Історія розвитку штучного інтелекту розпочалася ще в середині ХХ століття, хоча ідеї про створення машин, що можуть мислити, існували значно раніше, ще в античні часи, коли люди прагнули створити механізми, здатні імітувати людський інтелект, а пізніше філософи замислювались над тим, як можна описати процес людського мислення як «механічне маніпулювання символами». Пізніше наука та техніка зробили значні кроки вперед, наближаючи ці ідеї до реальності [1].

З моменту розроблення цифрового комп'ютера в 1940-х роках було продемонстровано, що комп'ютери можна запрограмувати на виконання дуже складних завдань, таких як пошук доказів математичних теорем або гра в шахи. Алан Тюрінг заклав теоретичну основу, запропонувавши «Машину Тюрінга» та «Тест Тюрінга», які стали ключовими концепціями у розвитку штучного інтелекту [2].

У 1956 році на конференції в Дартмуті Джоном Маккарті був введений термін «штучний інтелект», і ця подія заклала основу для формування ШІ як окремої наукової дисципліни. Перші програми показали потенціал у вирішенні математичних задач та обробці інформації. Оскільки обчислювальні можливості того часу були обмеженими, а багатьом проектам не вдалося досягти обіцяних результатів, інтерес до ШІ тимчасово згас, і у 1960-1970-х роках ШІ зазнав «зими». У 1990-х роках технологічний прогрес і вдосконалення алгоритмів дали новий поштовх розвитку ШІ. Одним із важливих досягнень стало перемога Деєр Блує над чемпіоном світу з шахів Гаррі Каспаровим у 1997 році, що продемонструвало можливості сучасних комп'ютерних систем [2].

Якщо говорити про наш час, то розвиток штучного інтелекту досяг нового рівня і активно інтегрується у повсякденне життя завдяки значним досягненням в обчислювальних програмах, зростанню обсягів даних і вдосконаленню алгоритмів глибокого навчання. Хоча ШІ вже інтегрований у наше життя, ми часто не помічаємо його присутності. Наприклад, смартфони використовують ШІ для розпізнавання обличчя, яке забезпечує зручний доступ до пристроїв, хоча має обмеження, пов'язані з конфіденційністю та технічними нюансами (у деяких випадках технологія розпізнавання обличчя може бути недостатньо точною; зміна освітлення, носіння маски або навіть незначні зміни у зовнішності, такі як окуляри, можуть ускладнити ідентифікацію). Один з найбільших тріумфів штучного інтелекту – це автоматизація базових людських завдань, таких як встановлення нагадувань або ввімкнення/вимкнення світла, що звільняє час людини і робить її життя трохи простішим. Саме цифрові асистенти, такі як Siri, Alexa, Bixby або Google Assistant, які забезпечують голосове управління, допомагають з пошуком інформації чи керуванням розумними пристроями в домі [3].

ШІ також впливає на персоналізацію контенту: відстежує дії в інтернеті, аналізує запити й формує рекламу, яка найбільше відповідає поточним інтересам користувача. ШІ використовується для створення персоналізованого цифрового простору. В результаті, штучний інтелект не лише допомагає знаходити відповідні товари чи послуги, але й значно полегшує взаємодію з цифровими платформами. І хоча це звісно допомагає, з іншого боку, постійне відстежування даних може викликати у користувачів серйозні занепокоєння щодо приватності.

У побуті ШІ інтегрований у роботу пристроїв, як-от роботів-пилососів та систем безпеки. Google Maps використовують алгоритми штучного інтелекту для аналізу дорожньої ситуації в реальному часі, враховуючи пробки, дорожні роботи або аварії. На основі цих даних системи пропонують оптимальні маршрути, заощаджуючи ваш час і паливо. У транспорті автономні авто демонструють потенціал ШІ для підвищення безпеки. Популярні чат-боти, як ChatGPT, удосконалюють взаємодію користувачів з технологіями.

Штучний інтелект значно впливає на різні аспекти життя, зокрема соціальну сферу, освіту, медицину та професійну діяльність. На сьогодні він часто виконує роль «допоміжного інструменту» (як наприклад, цифрові асистенти чи чат-боти), але в майбутньому може виступати як самостійний соціальний агент. Сприйняття ШІ залежить від його можливостей: наприклад, у сфері навчання за його допомогою можна розв'язувати завдання, пояснювати складні теми й генерувати ідеї для проєктів, стаючи корисним помічником у підготовці до іспитів чи написанні рефератів.

У професійній сфері штучний інтелект трансформує робочі процеси, підвищуючи ефективність і автоматизуючи рутинні чи небезпечні завдання [4]. У медицині ШІ допомагає швидше діагностувати, прогнозувати та лікувати, обробляючи великі обсяги даних, щоб виявити закономірності в даних про пацієнтів, що допомагає медичним працівникам приймати більш обґрунтовані рішення.

Однак, разом із позитивними аспектами, ШІ також несе певні ризики, особливо в контексті втрати робочих місць. Автоматизація, спричинена впровадженням штучного інтелекту, може призвести до значного скорочення робочих місць у низці секторів економіки. Прикладом є автоматизація таких сфер, як виробництво, торгівля, обслуговування клієнтів і навіть деякі аспекти фінансового середовища.

Таким чином треба зауважити, що штучний інтелект має глибокий вплив на різні аспекти нашого життя. Тому для кращого розуміння того, як люди оцінюють роль ШІ в житті та професійній діяльності, було проведено навчальне соціологічне дослідження, яке включає аналіз ставлення користувачів до цієї технології, рівня їхньої інформованості та довіри. Загальний аналіз отриманих результатів показує, що респонденти мають різний рівень обізнаності та ставлення до використання штучного інтелекту в повсякденному житті, професійній сфері та технологіях, що базуються на ШІ. Більшість опитаних активно використовують технології ШІ та вважають їх корисними для спрощення повсякденних завдань, хоча водночас існують побоювання щодо технічних збоїв та конфіденційності. Порівняно з цим, обізнаність респондентів про історію ШІ є обмеженою.

У професійному контексті люди сприймають ШІ як інструмент, що може замінювати певні професії, але водночас відкриває нові можливості. Однак з'являються занепокоєння щодо заміни людської праці та викликів у таких сферах, як медицина та освіта. Більшість респондентів вважають, що впровадження ШІ може позитивно вплинути на якість життя, хоча вони не заперечують наявності певних ризиків.

Підсумовуючи можна сказати, що штучний інтелект – це важлива технологія, що змінює наше повсякденне життя. Його застосування стрімко

зростає в різних сферах, від медицини й освіти до бізнесу та промисловості. ШІ автоматизує завдання, обробляє великі дані та створює цифровий контент, підвищуючи ефективність і відкриваючи нові можливості. Зародження ШІ пов'язане з ідеями Алана Тюрінга, які стали основою для розвитку цієї галузі. Від перших експериментальних систем до сучасних технологій із глибинним навчанням ШІ пройшов довгий шлях, особливо стрімко розвиваючись за останнє десятиліття. Нині нейронні мережі та алгоритми машинного навчання інтегруються в повсякденне життя через чат-боти, медичні системи та освітні платформи. Водночас ШІ створює виклики: ризики втрати робочих місць через автоматизацію, питання конфіденційності даних і необхідність нових етичних стандартів. Попри це, ШІ має потенціал радикально змінити суспільство, роблячи знання про нього необхідними для адаптації до майбутнього.

Під час проведення дослідження нами було висунуто такі гіпотези:

1. Рівень обізнаності щодо використання технологій штучного інтелекту у повсякденному житті є вищим серед респондентів з більшою активністю у використанні сучасних технологій.

2. Рівень обізнаності респондентів про історію створення та розвитку штучного інтелекту є загалом низьким.

3. Респонденти, які активно користуються цифровими технологіями, мають вищий рівень довіри до цифрових асистентів, таких як Siri та Google Assistant, порівняно з тими, хто використовує такі технології рідше.

4. Респонденти, які висловлюють сумніви щодо штучного інтелекту, частіше акцентують увагу на можливості порушення конфіденційності та зловживання персональними даними.

5. Респонденти з більш позитивним ставленням до новітніх технологій більше підтримують використання штучного інтелекту в професійній сфері.

6. Загальне ставлення респондентів до використання технологій штучного інтелекту є більш позитивним серед тих, хто активно використовує цифрові технології, і більш негативним серед тих, хто обмежено взаємодіє з новими технологіями через страх перед їхнім впливом на особисте життя.

Після обробки результатів ми отримали такі висновки: Перша гіпотеза підтверджується. 70% респондентів активно використовують технології ШІ, а 73,3% частково обізнані з тим, як ШІ використовується у повсякденному житті. Лише 6,7% заявили, що не обізнані. Крім того, 80% респондентів правильно визначили пристрої, які використовують ШІ. Активні користувачі технологій демонструють вищий рівень обізнаності про їх використання.

Друга гіпотеза підтверджується. 63,3% не знають, коли була створена концепція ШІ, 36,7% не знають про основоположників, і лише 16,7% регулярно зустрічають інформацію про історію ШІ у ЗМІ. Також тільки 50% респондентів

чули про етапи розвитку штучного інтелекту і лише 53,3% вважають, що розвиток нейронних мереж є найбільш важливою частиною в історії розвитку штучного інтелекту.

Третя гіпотеза підтверджується. 46,7% респондентів користуються цифровими асистентами, і 56,7% вважають, що ШІ в цифрових асистентах частково робить їх щоденні справи більш ефективними. Ті, хто користується такими асистентами, оцінюють їх вплив на життя як позитивний.

Четверта гіпотеза підтверджується. За даними опитування, 46,7% респондентів вважають, що основною проблемою використання ШІ є можливість порушення конфіденційності, а 50% опитаних зазначають, що можливість витоку чи зловживання персональними даними є їхнім головним сумнівом щодо систем на основі ШІ. Крім того, 43,3% респондентів прямо вказують, що використання ШІ може порушувати конфіденційність, а серед побоювань щодо використання ШІ в повсякденному житті 56,7% назвали порушення приватності та конфіденційності найбільш важливим фактором.

П'ята гіпотеза підтверджується. 50% готові використовувати ШІ у професійній діяльності залежно від ситуації, а 33,3% підтримують це без застережень. Водночас 63,3% вважають, що ШІ замінює певні професії, але й створює нові. 56,7% респондентів вважають, що розвиток штучного інтелекту в майбутньому сприятиме покращенню якості життя людей, і лише 40% опитуваних зазначають, що повинні бути обмеження на використання ШІ у сферах, де це може вплинути на життя людей. Також тільки 46,7% респондентів вважають, що впровадження ШІ у сферу охорони здоров'я та медицини може викликати занепокоєння через можливі помилки. 46,7% згодні, що розвиток ШІ створює нові можливості для розвитку суспільства, але з певними обмеженнями, і 56,7% згодні з твердженням, що ШІ може замінити людську працю у багатьох сферах. 50% опитуваних можуть використовувати штучний інтелект в професійній діяльності, але якщо це залежить від ситуації.

Шоста гіпотеза також підтверджується. 43,3% позитивно ставляться до впровадження ШІ в повсякденне життя, і лише 3,3% висловили негативне ставлення. 50% респондентів вважають, що штучний інтелект спростив би життя, Також 56,7% відзначили побоювання щодо впливу ШІ на приватне життя. 46,7% позитивно оцінюють вплив штучного інтелекту на повсякденне життя, але при цьому 43,6% відносяться до цього нейтрально. Варто також зазначити, що 50% опитуваних не можуть точно сказати, чи вважають вони, що штучний інтелект може стати небезпечним для людства в майбутньому.

Підсумовуючи можна сказати, що результати опитування підтверджують всі гіпотези. Рівень обізнаності та довіри до ШІ залежить від активності використання цифрових технологій, тоді як загальна обізнаність про історію ШІ

залишається низькою. Побойовання щодо конфіденційності та впливу на робочі місця мають значний вплив на ставлення до ШІ, але загальне сприйняття його можливостей переважно позитивне.

ЛІТЕРАТУРА:

1. B. J. Copelan Artificial intelligence, November 2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence> (дата звернення: 10.10.2024)
2. Chris Smith, Brian McGuire, Ting Huang and Gary Yang The History of Artificial Intelligence. Washington, December, 2006. [Електронний ресурс]. URL: <https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/06au/projects/history-ai.pdf> (дата звернення: 10.10.2024)
3. Everyday examples and applications of artificial intelligence (AI) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tableau.com/data-insights/ai/examples#:~:text=Your%20smartphone%20uses%20AI%2C%20as,of%20auto-navigation%20and%20robotics> (дата звернення: 18.10.2024)
4. Bernard Marr What Is The Impact Of Artificial Intelligence (AI) On Society? [Електронний ресурс]. URL: <https://bernardmarr.com/what-is-the-impact-of-artificial-intelligence-ai-on-society/> (дата звернення: 18.10.2024)
5. Real Life Examples of Artificial Intelligence [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ironhack.com/gb/blog/real-life-examples-of-artificial-intelligence> (дата звернення: 18.10.2024)

Пилипенко О.Є.,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Національний університет харчових технологій (м. Київ, Україна),
pylypenko08@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (2014-2025 рр.)

Анотація. Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та набула характеру повномасштабного вторгнення у 2022 р., стала одним із найбільших викликів для України за останні десятиліття. Військові дії вплинули на всі сфери суспільного життя, торкнулися кожного виміру буття українців і залишили слід у свідомості кожного громадянина. Дослідження впливу російсько-української війни на суспільство та громадян України є однією з найактуальніших проблем сучасної науки, з огляду на великі наслідки цієї війни для української держави та її громадян. На сьогодні є чимало наукових досліджень політичних, соціальних, економічних аспектів даної проблеми. Аналіз політичної складової фокусується на питаннях централізації державного апарату управління, зміни довіри до інституцій влади та зміцнення демократичних процесів в умовах збройної агресії. Зміна соціальної структури

українського суспільства, зростання суспільної солідарності, розвиток громадянського суспільства, проблеми соціальної нерівності стали об'єктами соціальних досліджень вчених. Психологічний дискурс досліджень впливу російсько-української війни окреслив аналіз психічного здоров'я населення, механізмів стійкості українців перед викликами війни в умовах постійної інформаційної агресії та дезінформації. Метою нашого дослідження є виявлення та системний аналіз факторів, які є причинами російсько-української війни та її наслідків; ризиків для національної, регіональної та глобальної безпеки в політичній, соціальній та гуманітарній сферах в умовах трансформації світового порядку.

Ключові слова: нова суспільна реальність, національна ідентичність, соціальні зв'язки, політична система, громадянське суспільство, російсько-українська війна.

Abstract. The Russian-Ukrainian war, which began in 2014 with the annexation of Crimea and took on the character of a full-scale invasion in 2022, has become one of the greatest challenges for Ukraine in recent decades. Military actions have affected all spheres of public life, touched every dimension of the existence of Ukrainians and left a mark on the consciousness of every citizen. Research into the impact of the Russian-Ukrainian war on Ukrainian society and citizens is one of the most pressing problems of modern science, given the major consequences of this war for the Ukrainian state and its citizens. Today, there are many scientific studies of the political, social, and economic aspects of this problem. The analysis of the political component focuses on the issues of centralization of the state apparatus of government, changes in trust in government institutions and strengthening of democratic processes in conditions of armed aggression. The change in the social structure of Ukrainian society, the growth of social solidarity, the development of civil society, the problems of social inequality have become objects of social research by scientists. The psychological discourse of research on the impact of the Russian-Ukrainian war outlined the analysis of the mental health of the population, the mechanisms of resilience of Ukrainians to the challenges of war in conditions of constant information aggression and disinformation. The purpose of our study is to identify and systematically analyze the factors that are the causes of the Russian-Ukrainian war and its consequences; risks for national, regional and global security in the political, social and humanitarian spheres in conditions of transformation of the world order.

Key words: new social reality, national identity, social ties, political system, civil society, Russian-Ukrainian war.

Політична ситуація зазнала кардинальних змін у результаті війни, Агресія росії вплинула на зовнішню і внутрішню політику країни. Почалися нові внутрішньополітичні процеси. Війна активізувала політичну мобілізацію українського суспільства. Від початку конфлікту спостерігалось різке зростання національної свідомості та патріотизму, що стало визначальним чинником у формуванні нових політичних тенденцій. Українці усвідомили себе нацією, зі своєю унікальною мовою, культурою, національним менталітетом, здатною

захистити свою Батьківщину. В багатьох регіонах відбувалися прояви патріотизму і почуття гордості за свою країну [1, с. 31]. Громадяни дедалі більше відчували свою причетність до національної справи, що вилилось у підвищену політичну активність на рівні як інституцій та індивідуальної участі у державотворчих процесах.

Відбулися зміцнення національної ідентичності та консолідація нації. Українське суспільство стало більш згуртованим перед зовнішніми загрозами, що суттєво змінило внутрішню політичну атмосферу. Консолідація сприяла посиленню довіри до ЗСУ, особливо у контексті оборонних та безпекових викликів. Остаточно сформувалася національна ідея України, основна мета якої полягає в забезпеченні існування незалежної держави і української нації [2, с. 32].

Однак адаптація політичної системи до умов війни супроводжувалася численними викликами. Перед державою постала необхідність розробки оперативних механізмів реагування на загрози національній безпеці та збереження суверенітету. Останнє вимагало швидкого прийняття нових законодавчих рішень, спрямованих на підвищення обороноздатності країни, зміцнення політичних і військових союзів та інтеграцію до європейських і міжнародних структур. Євроінтеграція набула ще більшого значення, оскільки підтримка західних партнерів, включаючи військову, фінансову та політичну допомогу, стала критично важливою для збереження стабільності та безпеки в Україні. Війна дійсно суттєво перебудувала політичний простір України, зокрема вплинула на перерозподіл владних сил, зміну пріоритетів національної політики та посилення державних інституцій, зосереджених на безпеці та обороні. Проте, принципової трансформації системи державного управління не відбулося [3].

Політичні рішення, прийняті в умовах війни, зокрема мобілізація ресурсів, зміцнення військових структур та інтеграція до європейських інституцій, мають прямий вплив на добробут і права громадян. Мобілізація військових і економічних ресурсів вимагала перерозподілу державного бюджету та реформування систем управління, що спричинило значні соціальні й економічні зміни. Особливо важливими стали рішення, спрямовані на захист прав військовослужбовців, ветеранів і внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Законодавчі зміни, що торкаються цих категорій громадян, стали ключовими у політичному порядку денному. Зокрема, прийнято низку законів, що передбачають соціальну підтримку, реабілітацію та інтеграцію ветеранів війни, забезпечення прав і соціальних гарантій для ВПО. Це включає надання житла, соціальних виплат та доступу до медичних послуг. Важливим аспектом є також створення умов для реінтеграції тимчасово окупованих територій та захист прав громадян, які там проживають. Така активна законодавча діяльність є свідченням

того, що війна стимулює політичну систему до швидких і масштабних змін, спрямованих на захист національних інтересів та добробуту громадян.

Політична ситуація в Україні, яка склалася під впливом війни характеризується значним посиленням національної свідомості, консолідацією суспільства та зміцненням державних інститутів. Війна активізувала політичні процеси і спричинила необхідність адаптації політичної системи до нових викликів, що потребувало злагодженої роботи державних інституцій та ефективної інтеграції до європейських структур [4, с. 6]. Одним із факторів війни є руйнування інфраструктури в зонах бойових дій, що має прямі та довготривалі наслідки для соціальної стабільності. Руйнування житлових будинків, доріг, освітніх закладів, лікарень та інших об'єктів інфраструктури спричинило значне погіршення якості життя мільйонів українців, позбавивши їх базових умов для існування. Відновлення інфраструктури після війни стане тривалим процесом, який вимагатиме значних зусиль від держави та міжнародних партнерів.

Вимушена міграція населення стала однією з наймасштабніших соціальних проблем, викликаних війною. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали новим соціальним явищем для України. За даними різних міжнародних організацій, їх кількість в Україні складає декілька мільйонів людей. Це призвело до додаткового навантаження на соціальні послуги та систему охорони здоров'я в тих регіонах, куди переселилися біженці, створило додатковий тиск на державні і місцеві бюджети та інфраструктуру соціального забезпечення, яка була не готова до великих потоків населення. Зміни в демографічній структурі є ще одним важливим аспектом соціальних наслідків війни. За даними журналу «Форбс», велика кількість молодих та працездатних громадян були змушені виїхати за кордон в пошуках безпеки. Мільйони інших виявилися переміщеними на території України [5]. Це вплинуло на ринок праці, зменшило кількість робочої сили в окремих регіонах і підвищило попит на соціальні послуги в інших. Разом з тим, смертність серед цивільного населення та військових змінила демографічну структуру країни, особливо в районах, що постраждали від прямих бойових дій.

Війна також змінила соціальні зв'язки та структуру громадянського суспільства. Нові форми солідарності й підтримки сформувалися на тлі війни. Особливо яскраво це проявилось через діяльність волонтерських організацій та громадських ініціатив. Волонтерський рух став одним із найбільш важливих елементів соціальної структури України в умовах війни. Громадяни об'єдналися для допомоги армії, підтримки біженців та надання допомоги постраждалим від бойових дій. Роль цих організацій була ключовою у забезпеченні соціальної стабільності та мобілізації суспільства на подолання кризових ситуацій. Волонтери приймають участь у зборі гуманітарної допомоги, медичних засобів,

наданні юридичної та психологічної підтримки. Волонтерські організації надають велику допомогу фронту на локальному рівні, здійснюють збір коштів з різних джерел на придбання як в Україні, так і за кордоном певного обладнання, зброї, продуктів харчування тощо.

Високий рівень соціальної відповідальності, продемонстрований українським суспільством, став одним із ключових факторів у збереженні його цілісності та опору зовнішнім загрозам. Ця здатність до самоорганізації у кризових ситуаціях відобразилася в нових формах взаємодії між громадянами, що часто виходять за межі традиційних державних інститутів. Однак цей позитивний ефект не є однозначним і вимагає комплексного підходу до оцінки його довгострокових наслідків.

Загострилася проблема соціальної нерівності. Війна призвела до того, що багато громадян втратили роботу, джерела доходів та житло. Особливо постраждали ті, хто проживав у зонах активних бойових дій або був змушений евакуюватися. Зростання цін на основні товари та послуги, а також висока інфляція додатково погіршили економічне становище населення. За умов економічної нестабільності та невизначеності, багато українців зіткнулися з проблемами збереження своїх заощаджень.

Це поглибило соціальне розшарування та збільшило рівень бідності серед значної частини населення. Доступ до якісних соціальних послуг, освіти та охорони здоров'я також став нерівним, особливо для внутрішньо переміщених осіб і мешканців прифронтових регіонів. Державні механізми соціального захисту часто виявляються недостатніми для забезпечення всіх потреб постраждалих. Вимушена мобілізація ресурсів на воєнні потреби обмежила можливості держави у сфері соціального забезпечення, що ще більше ускладнило ситуацію для вразливих груп населення. Незважаючи на міжнародну допомогу та зусилля громадянського суспільства, питання соціальної нерівності залишається одним із найбільш актуальних на порядку денному для відбудови українського суспільства після війни.

Таким чином, соціальні наслідки війни в Україні проявляються у багатьох аспектах, охоплюючи руйнування інфраструктури, зміни в демографічній структурі, переміщення населення та формування нових соціальних зв'язків. Внутрішньо переміщені особи стали значним викликом для соціальних систем країни, тоді як волонтерський рух виявив потенціал для самоорганізації суспільства в умовах кризи. Водночас війна призвела до збільшення соціальної нерівності, що вимагає розробки комплексних заходів для подолання цих негативних наслідків.

Психологічні наслідки війни для українців є одними з найбільш глибоких і довготривалих. Війна створює постійні умови стресу та психоло-

гічного тиску, що впливає на різні верстви населення. Постійний стрес і невизначеність, що супроводжують війну, спричиняють поширення депресивних станів та тривожних розладів серед українців. Страх за своє життя та життя близьких, невпевненість у майбутньому, економічні труднощі та соціальна дезорієнтація призводять до зростання рівня психічних розладів. Окреслені проблеми обумовлюють необхідність розробки державою спеціальних програм для психологічної реабілітації ветеранів та їх соціальної інтеграції.

В перші дні війни змінився світогляд багатьох українців, відбулася значна переоцінка цінностей. Поряд із негативними психологічними наслідками, можна виділити і певні позитивні зміни. Важливим є формування нової колективної ідентичності, заснованої на почутті національної гордості, патріотизму та єдності перед лицем зовнішньої агресії. Війна підвищила відчуття відповідальності за долю країни, що сприяє активізації громадянського суспільства та залученню населення до волонтерської діяльності, підтримки армії та постраждалих. Сформувалась нова колективна соціальна ідентичність. Громадяни дедалі більше ототожнюють себе з ідеєю незалежної та суверенної України, що зміцнює соціальні зв'язки та формує спільне відчуття мети [6, с. 84]. Окрім того, це стимулює до відбудови країни після завершення конфлікту і підвищує готовність суспільства до взаємодопомоги та активної участі у соціальному і політичному житті.

Незважаючи на глибокі травми, які залишає війна на психологічному стані українців, зростання почуття єдності та національної гордості може відіграти важливу роль у процесі колективного одужання суспільства після війни. Довготривала робота над психологічною реабілітацією, а також заходи, спрямовані на зміцнення громадянської ідентичності та солідарності, стануть ключовими для повернення до нормального життя та відновлення суспільства. Взаємодія між політичними, соціальними факторами створює складну динаміку, яка впливає на всі рівні українського суспільства. Політична мобілізація стимулює соціальні зміни, тоді як економічна нестабільність посилює психологічний тиск на громадян. Соціальні процеси, такі як волонтерська діяльність, сприяють згуртуванню суспільства, що, у свою чергу, зміцнює політичну єдність і моральний дух.

Висновки. Російсько-українська війна має жахливі наслідки для українського суспільства, що потребують глибокого наукового аналізу з метою всебічного розуміння впливу різних факторів на розвиток української держави. Виникнення нових політичних, соціальних, психологічних і економічних складових формує нову суспільну реальність, яка суттєво змінює національну ідентичність, структуру соціальних зв'язків і рівень добробуту громадян. У цьому контексті особливої уваги заслуговує вивчення адаптивних механізмів

стійкості населення та держави, що виникають як реакція на гібридні загрози і нові виклики. Формування таких механізмів є критично важливим для забезпечення довгострокової безпеки та стабільності країни. Нова реальність вимагає розробки комплексних, багатогалузових стратегій, які повинні інтегрувати інноваційні підходи до економічного відновлення, політичної модернізації, соціальної реінтеграції та психологічної реабілітації населення. Лише через впровадження системних рішень, орієнтованих на довгострокову перспективу, можна забезпечити стійкість і розвиток українського суспільства в умовах сучасних глобальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк С.О., Бадер А.В. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України // Науковий журнал «Політикус». Вип. 4. 2024. С. 30-37.
2. Там само.
3. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень, матеріали круглого столу, 27.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>.
4. Ситник Г. Політичні наслідки російсько-української війни: глобальний аспект // Політичні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання. Збірник матеріалів науково-практичного семінару. 26 травня 2023 р. К.: КНУ, 2023. С. 5-11.
5. Міграція під час війни. Forbes. URL.: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/migratsiya-pid-chas-viyni-blizko-20-ukraintsiv-mozhut-viikhati-za-kordon-u-razi-zagostrennya-situatsii-shcho-krim-bezpeki-sponukae-do-tsogo-naselennya-visnovki-z-doslidzhennya-gradus-research-pro-migr-20032024-20013>
6. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни // Політичні дослідження. №2 (8). 2024. С. 73-93.

Піддубна Л. П.,

К.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту

ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Київ, Україна,

lpiddubna@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ РОБОТИ У ВІРТУАЛЬНИХ (ВІДДАЛЕНИХ) ОРГАНІЗАЦІЯХ

Анотація. Стаття присвячена актуальному питанню підготовки менеджерів розподілених (віртуальних) команд та організацій у закладах вищої освіти. В роботі зазначено, що динамічне зростання таких організацій в останні п'ять років в Україні та інших країнах світу, вимагає підготовки фахівців та керівників (менеджерів) з набором відповідних компетенцій, які

дадуть їм можливість належним чином організувати роботу зазначених структур. На основі аналізу загальних та спеціальних компетенцій, які наведені в українському стандарті вищої освіти зі спеціальності «Менеджмент», приводяться бажані зміни у програмі підготовки фахівців, перелік конкретних дисциплін, які необхідно ввести в освітньо-професійні програми або теми, якими слід доповнити дисципліни, які вже включені в цю програму, щоб мати можливість сформувати у здобувача освіти необхідні компетенції.

Ключові слова: підготовка менеджера (фахівця), розподілені (віддалені) команди та організації, управління віртуальними командами, формування компетенцій менеджера.

Abstract. The article is devoted to the topical issue of training managers of distributed (virtual) teams and organizations in higher education institutions. The paper states that the dynamic growth of such organizations in the last five years in Ukraine and other countries of the world requires the training of specialists and leaders (managers) with a set of relevant competencies that will enable them to properly organize the work of these structures. Based on the analysis of general and special competencies listed in the Ukrainian standard of higher education in the specialty "Management", the desired changes in the specialist training program are presented, a list of specific disciplines that need to be introduced into educational and professional programs or topics that should be supplemented with disciplines that are already included in this program in order to be able to form the necessary competencies in the student.

Keywords: manager (specialist) training, distributed (remote) teams and organizations, virtual team management, manager competency development.

Постановка проблеми. Динамічне зростання кількості віртуальних (віддалених) команд і, навіть, цілих організацій та збільшення обсягів робіт, які сьогодні виконуються із застосуванням дистанційної або змішаної форм організації праці, сталося в Україні починаючи з 2020 року, що пов'язане спочатку з карантинними заходами, введеними в країні внаслідок пандемії Ковід-19, а посилилися в результаті широкомасштабних воєнних дій російсько-української війни. Таким чином в Україні перехід до віддаленої (дистанційної) роботи та її широке розповсюдження, хоч і стало вимушеним, однак, як показує п'ятирічний досвід, є невід'ємним складником подальшого розвитку і зростання економіки країни, а відповідно, і вимагає нових підходів до врахування особливостей організації дистанційної роботи та вдосконалення системи управління розподіленими (віддаленими) колективами працівників та цілими організаціями.

Стан розробленості проблеми. За останнє п'ятиріччя проблеми організації та використання дистанційної форми роботи та управління створеними при цьому розподіленими (віртуальними) командами знайшли відображення в дослідженнях провідних учених України. Зокрема, в роботах О. Виноградової та

Н. Євтушенко [1], О. Літорович та С. Маслакова [2] розглянуті питання, присвячені визначенню сутності та особливостям організації роботи розподілених (віртуальних) команд; О. Кравчук, І. Варіс, О. Кир'янова [3], [4] присвятили свої дослідження управлінню цифровими комунікаціями у віртуальних командах та розробці методичних підходів до комплексного аналізу віртуального командного менеджменту в організації; І. Приходько, К. Сорокіна, Д. Худенко [5], С. Овчаренко [6] та інші науковці й практики досліджували окремі аспекти організації управління віртуальними командами, навчали менеджерів системам організації роботи розподілених команд, застосуванню новітніх цифрових технологій, використанню різноманітних технік управління віддаленою роботою; в попередніх публікаціях Л. Піддубної [7], [8], автора статті, увага зосереджена на доведенні необхідності навчання здобувачів вищої освіти зі спеціальності «Менеджмент» навичкам організації дистанційної роботи та формуванню злагодженої роботи розподілених (віртуальних) команд й організацій.

Мета. Мета даної статті полягає у дослідженні особливостей підготовки фахівців з менеджменту для роботи у віртуальних (віддалених) командах та організаціях. Досягнення мети передбачало виконання наступних завдань:

- визначення необхідних знань та компетентностей для організації дистанційної роботи розподілених (віртуальних) команд та організацій;
- визначення нових дисциплін, які необхідно ввести у Освітньо-професійну програму спеціальності «Менеджмент»;
- визначення окремих тем, якими слід доповнити дисципліни, що включені у Освітньо-професійну програму спеціальності «Менеджмент».

Викладення основного матеріалу. Узагальнення отриманого досвіду організації дистанційної роботи та управління віддаленими (розподіленими) командами й окремими організаціями, показало, що члени такої команди чи організації, можуть знаходитися на суттєвій відстані один від одного, в деяких випадках, можуть бути розділеними не лише просторово в одному населеному пункті, але часто трапляються випадки, коли члени команди працюють у різних країнах, різних часових поясах, мають суттєво відмінний менталітет, цінності, культурно-етнічні уподобання і можуть ніколи не зустрічатися особисто [5, 6]. Використання та розповсюдження дистанційної роботи показує, що виникає потреба у побудові нової системи менеджменту, а саме формування нових компетентностей у майбутніх керівників, які здобувають вищу освіту за Освітньо-професійними програмами спеціальності «Менеджмент».

Перш за все, постає питання, які саме компетентності повинен мати менеджер-організатор дистанційної форми організації роботи та керівник розподілених (віртуальних) команд. Серед загальних компетентностей, які

визначені стандартом вищої освіти [9], на нашу думку, підсилення потребують наступні:

- «навички використання інформаційних і комунікаційних технологій», оскільки без знань інформаційних технологій, вміння та навичок розбудови стратегії цифрової комунікації, неможливо налагодити дистанційну роботу та побудувати ефективні комунікації як в середині розподіленої команди, так і її взаємодію із зовнішнім середовищем;
- «здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями», слід доповнити вмінням знаходити та вчитися раціонально використовувати новітні технології, включно з системами технологій ІІІ;
- «цінування та повага різноманітності та мультикультурності» - зважаючи на можливість присутності у розподілених (віртуальних) командах фахівців з різних країн світу, з різним менталітетом, різними віруваннями, культурно-етичними цінностями тощо, від менеджера слід очікувати вміння враховувати особливості формування та зважати на персональний склад віртуальної команди, яку він очолює, а також вміння запобігати конфліктам, які можуть виникати на расовому, міжетнічному та релігійному ґрунті;
- «здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів)», при цьому особливу увагу слід приділити формуванню у менеджера (керівника) віртуальної команди поряд з довірою до колективу, який він очолює, кожного члену цього колективу, вимогливість щодо дотримання трудової та виконавської дисципліни, піклування про дотримання членами колективу нормативів співвідношення та чергування витрат часу на виконання робочих завдань та відпочинок з метою запобігання перевантаження персоналу, понаднормову зайнятість й швидке вигорання найбільш здібних та активних працівників.

Особлива увага має бути приділена формуванню у керівників (менеджерів) віртуальних команд спеціальних компетентностей [9], серед яких слід відмітити наступні:

- «здатність визначати та описувати характеристики організації», а також «здатність управляти організацією та її підрозділами через реалізацію функцій менеджменту» - з метою формування у здобувачів освіти спеціальних компетентностей з управління розподіленими (віддаленими) командами чи організаціями, в програму навчання бажано ввести або окрему дисципліну «Організація управління розподіленими (віддаленими) командами, підприємствами» або включити окремі теми в такі дисципліни як «Менеджмент», «Управління персоналом», «Теорія організації» та інші, в яких висвітлити питання організації роботи та управління розподіленими командами;
- «здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію

при вирішенні професійних завдань» може бути сформована в наслідок доповнення відповідними темами (лекціями та практичними заняттями) дисципліна «Організаційна поведінка»;

- «здатність оцінювати виконувані роботи, забезпечувати їх якість та мотивувати персонал організації» з метою підсилення цієї спеціальної компетентності відповідні теми мають бути внесені в дисципліну «Управління персоналом» та «Управління змістом робіт»;
- «здатність створювати та організовувати ефективні комунікації в процесі управління» та «здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, формувати обґрунтовані рішення» можуть бути розвинуті в окремих темах дисципліни «Організація праці менеджера», «Тайм менеджмент» та інші.

Взагалі, зважаючи на ті зміни, які відбуваються в економіці та суспільстві країни і всього світу, можемо констатувати, що з часом ми наблизимося до розробки та впровадження в освітню діяльність Освітньо-професійної програми «Менеджмент віртуальних організацій».

Висновки. Таким чином, організація роботи віддалених команд базується на використанні декількох напрямів з чітко визначеним змістом та застосуванням низки інструментів, які сприяють формуванню робочого колективу, гармонізації стосунків у ньому, розвитку сприятливого морально-психологічного клімату, ефективному використанню наявних ресурсів, переваг дистанційної роботи з метою досягнення максимальної ефективності роботи як конкретного первинного трудового колективу, так і всієї організації. Налагодження роботи таких груп і організацій, безумовно, вимагають менеджера з певним набором знань, вмінь, компетенцій, підготувати яких покликані заклади вищої освіти. Зрозуміло, що в статті подані лише начерки тих змін, які мають бути внесені у Освітньо-професійні програми зі спеціальності «Менеджмент».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградова О. В., Євтушенко Н. О. Групова динаміка та комунікації. Навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2018. 223 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_1657_31254416.pdf.
2. Litorovych O., Maslakov S. Virtual organizations. Management and Entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development. 2021. Vol. 2021, no. 1. P. 131–137. DOI: <https://doi.org/10.23939/smeu2021.01.131>
3. Кравчук О. І., Варіс І. О., Кир'янова О. В. Управління цифровими комунікаціями у віртуальних командах. Improving living standards in a globalized world: opportunities and challenges : Monograph / ред.: Т. Nestorenko, Т. Pokusa. Opole, 2021. С. 494–505. URL: https://www.wsia.opole.pl/wp-content/uploads/2020/05/2021_10_2.pdf.
4. Кравчук, О., Варіс, І., & Кир'янова, О. (2023). Комплексний аналіз віртуального командного менеджменту в організації. // Економіка та суспільство, (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-21>

5. Організація роботи віддалених команд: ТОП 21 інструментів / [текст електронний ресурс] заголовок з екрану, [режим доступу] : <https://worksection.com/ua/blog/best-tools-for-remote-teams.html>).
6. Овчаренко С. Віртуальна команда: 4 переваги та 4 недоліки для бізнесу [текст, електронний ресурс] заголовок з екрану, [режим доступу] : <https://alcorbpo.com/your-own-rd-office-news/virtual-team-4-advantages-and-4-disadvantages-for-business/>.
7. Піддубна Л.П. Особливості менеджменту організацій в умовах цифровізації економіки та зростання кількості розподілених (віртуальних) команд // Міжнародна науково-практична конференція «Управлінські парадигми сталого розвитку та інклюзивного економічного зростання», Київ, 2024.
8. Піддубна Л. П. Менеджмент розподілених (віддалених) команд –важливий напрям підготовки сучасного керівника // «Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування», Вип 31 (60). – 2025. - С. 174-186 DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31\(60\)-174-186](https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-31(60)-174-186) <https://ojs.uem.edu.ua/index.php/spnma>
9. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. – Київ, МОН України. – 2018. – 27 с. Офіційне видання. Електронний ресурс, режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/073-Menedzhment.bakal.06.04.22.pdf>

Popova V. V.,
Dr. Sc. (Economics), Professor,
Institute of Vocational Education of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
pvv33sam@gmail.com

Popov V. Yu.,
Ph. D. (Economics), Associate Professor,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Kyiv, Ukraine,
sam33pvu@gmail.com

LESSONS FROM UKRAINE'S STOLEN HISTORICAL PAST TO BUILD A CONFIDENT FUTURE

Abstract. The pressing issue is the study of the historical background of Ukraine's current resistance to military encroachment on its independence. This study's methodological basis is path dependence theory. Historical institutional-economic events are systematized in the chronological sequence of colonial influences on Ukraine's path choice, formation and blocking. It is emphasized that to establish the chosen path, it is extremely important to create institutional prerequisites for its formation. The classification of costs for breaking an inefficient path has been adapted and tested in historical coordinates. The patterns of promising institutional-economic

changes in Ukraine are revealed. The directions for finding adequate conclusions from the stolen historical past are outlined to avoid mistakes in the future.

Keywords: war, colonization, path dependence, critical choice, Ukraine.

Анотація. Актуальним питанням є дослідження історичних передумов теперішнього протистояння України військовому зазіханню на її незалежність. Методологічною основою цього дослідження є теорія залежності шляху. Історичні інституційно-економічні події систематизовано в хронологічній послідовності колоніальних впливів на вибір, формування та блокування шляху України. Наголошується на тому, що для затвердження обраного шляху вкрай важливим є створення інституційних передумов його формування. Класифікація затрат на розрив неефективного шляху адаптована та апробована в історичних координатах. Виявлено закономірності перспективних інституційно-економічних змін в Україні. Окреслено напрями пошуку адекватних висновків зі вкраденого історичного минулого для уникнення помилок у майбутньому.

Ключові слова: війна, колонізація, залежність шляху, критичний вибір, Україна.

The current war for more than three years shows that those who stole Ukraine's past are now trying to deprive it of its future. Some influential Ukrainian scholars' doubts about "... was Ukraine a colony in past..." quieted. They are no longer dispelled by the facts of past history but by the sirens sounds and explosions in bomb shelters. Moreover, today the intention to steal the past and future Ukrainian history by military means has raised the eyebrows of almost the entire world community. The reputable Scottish Geographical Society scientists even paid attention to their own 1922 edition and published the following in 2022: When Moscow was still a little village, Kyiv already had some kind of democracy» [3, p. 36].

The reasons why a certain country over the centuries, instead of building its own future, steals Ukraine's past can be a topic for interesting scientific research. But this fact in itself indicates that the Ukrainian past has a very significant value. What exactly and in what ways was stolen are relevant questions. Researching theft methods is necessary in order to identify past mistakes that should be avoided in the future. Conventional scientific approaches do not have coordinates for such research. For example, for almost 20 years, the expediency of limiting Ukraine's independent status by joining a new kind of USSR - the CES (Common Economic Space) [8].

The current war is another lesson in the practical implementation of those "theories" that are built on the stolen and distorted Ukrainian historical heritage. That is, a new methodological approach to the analysis of known historical facts is needed. The theft of Ukraine's historical past is aimed at the consciousness of its descendants. The thief avoids his own true story. On July 12, 2021, President V. Putin stated in the Ukrainian language: «We respect the Ukrainian language and traditions. To the

Ukrainians desire to see their state free, safe, prosperous» (President of Russia, 2021). [12]. Muscovy finally threw off the virtue mask: «As a result, instead of having a government with a secret police, Russia became a country with a secret police that had a government» [22] Since April 2022, intimidation and murder of Ukrainian teachers and educators have been taking place in the occupied territories with the introduction of Russian educational programs [16]. Actual Ukrainian science and education were and remain the main enemies of the thief.

This was reflected at the beginning of Ukrainian independence. «Many talented Ukrainians voluntarily or forcibly went to the metropolis and contributed to the development of Russian science, education and culture there» [4]. As a result, the transition to the market and economic reforms were carried out not according to the work of domestic scientists, but according to the advice of the Washington Consensus, which turned out to be false [14, 6]. Analysts had defined Ukraine's economy as significantly deformed, structurally simplified, and typical of underdeveloped countries [18, c. 28].

The path dependence of institutional-economic changes is investigated as a three-stage process: preparation, formation, and blocking [20, c. 691-692]. The transition from a certain path dependence to another and its stages are unique in each particular case. But there are patterns that allow us to identify parallels between such different cases that would seem unsuitable for comparison. As for Ukraine – historical periods. From 1648 to 1917, Ukraine's path depended on the Moscow Empire's laws. From 1917 to 1991 – by the laws of those who killed the Tsar-Emperor and tried to hide their no less barbaric influence on Ukraine under the slogans of the USSR. After 1991, we have a formally independent country with all the statehood attributes: flag, anthem, arms coat, hryvnia. But today's Ukrainian realities are the struggle for one's own path, free from external dependence. More broadly, the struggle is no longer about following Marxist-Leninist or Washington recipes, but for the right to choose one's own path of institutional-economic development.

Further institutional-economic changes are preceded by a defining stage – this is *preparation* for the future path or its preliminary *formation*. At this stage, the achievable options for choosing a path are assessed and a *critical moment* occurs, that is, the transition from uncertainty to certainty. "The central idea is that there are moments ('critical junctures') in social life – in the economy, in politics, in culture – when a particular way of doing something emerges that then gets 'locked-in', such that things continue to be done in that way regardless of whether it is the most rational, efficient or even normatively acceptable way of doing things" [15, c. 633].

An institutional structure born at a *critical moment* has the potential for effectiveness, which determines the further development of a self-reinforcing sequence and the mechanisms by which it is reproduced and maintained. The key to its rapid

reproduction and the final *path formation* is the high potential of its effectiveness, which is achieved by utilitarian and legitimate mechanisms. They refine the nascent institutional structure and accelerate the path dependence stage. Low-efficiency potential requires interested actors to use power and functional mechanisms that make it impossible to improve it, and change or elimination in the future becomes significantly more difficult [10, c. 517].

The power and functional mechanisms for reproducing the nascent institutional structure strengthen the interested actors: after all, they receive advantages at the others' expense and therefore initiate this process. At the same time, those who are not interested are in a disadvantaged state, they resist, and the *path formation* is accompanied by constant conflicts. Changing the institutional structure (*path-breaking*) becomes possible when interested actors are weakened and/or disinterested actors are strengthened. "If we define path dependence as a situation in which individual actors or organizations have lost their power to choose among alternatives, then the assumption that the same actors can unlock the path is obviously inconsistent. Path-dependent behavior, strictly speaking, excludes path-breaking behavior." [20, c.702].

Let us analyze the impact on Ukrainian institutional structures in the context of the above theoretical judgments [11]. Choosing the path purpose in 1648-1654 was protection from the Polish-Lithuanian Commonwealth. B. Khmelnytsky did not make alliances with the Crimean Khanate or Turkey, because he considered them "busurmans" (infidels). He preferred a single Orthodox country in the immediate vicinity.

The Critical Moment I was 1654.

Before the signing of the Pereyaslav Agreements, Ukraine «... was factually and legally a completely independent state Ukraine did not recognize any other authority over itself, except that of its hetman, and the Tsar of Moscow interpreted Ukraine as a free, independent state. In fact, Ukraine became free even before the specified agreements» [25, c. 119]. The next similar period, when Ukrainians tried to get rid of the ineffective institutional structure and choose their own path, was 1917-1922, which is called the Ukrainian Revolution. It was a period of national liberation struggle, a fierce desire to revive independence and form a political nation [13, c. 45].

Unlike the previous period (1648-1654), the decision on the further path was not made by one person, but by the Ukrainian Central Council, which was headed by M. Hrushevsky. Accordingly, the scientific thought he personified played a crucial but negative role, because he was sure that: «Ukrainians in political affairs want to create a broad national-territorial autonomy of Ukraine as part of the federal Russian Republic» [7, c. 121].

The Critical Moment II was December 30, 1922.

This day can be considered the formalization of the Ukraine colonization when it supposedly "voluntarily" became part of the USSR. Parallels between the two periods

of colonization are observed at the subsequent stages of the path formation (1654–1786 and 1922–1953) – after all, rigid power mechanisms were applied. The independent Hetman Ukraine enslavement then lasted 132 years. This indicates that the established institutional structure had a low potential for effectiveness. The fierce resistance from the Ukrainians, which was observed throughout this period, prompted Muscovy to use force mechanisms to recreate the nascent institutional structure (the Baturyn massacre; the Zaporozhian Sich destruction; the liquidation of the Cossack system of the Right Bank with the transfer of power from the Moscow Tsar to the Polish King; the Hetmanate of Ukraine liquidation; the destruction of the Zaporozhian Sich by order of Catherine II; the Russian serfdom introduction; the liquidation of the Little Russian Collegium in connection with the spread of the general Russian system of administrative and political control to the Ukraine territory).

The UNR enslavement from 1922 to 1953 lasted 31 years, but the force mechanisms for introducing: "an exploitative system unknown in history without private ownership of the production means" [21, p. 20] were much more cynical and harsh. The police dictatorship imposition required the introduction of 27 "shooting" articles in the criminal code with forced collectivization in the countryside by three genocide famines. Periodic general purges were aimed at cultivating uninitiated cadres and leaders whose behavior was not to contradict party directives [5, p. 103].

The further path of the ineffective institutional structures formation, formed by force, was blocked mainly by functional mechanisms in 1786-1914 and 1953-1985. In 1786-1914, the violent oppression of independent Hetman Ukraine was replaced by the forced functional subordination of its economy by various decrees and orders. Ukraine's foreign trade with Europe was blocked, and production was destroyed: "The subordination of the (Ukrainian, author) manufacture to the needs of the state economy of the empire, competition from Russian industry were the reasons for the demise of manufactures in Ukraine" [17, p. 129]. Ukraine "in exchange for Russian products exported cattle, lard, leather, wool and other raw materials to Russia, and this put it in the position of a raw material base for the national economy of Russia" [24, p. 21].

Statistical studies of the early 20th century proved that Ukraine exported much more than it received. Ukraine's colonial position was scientifically documented evidence [23, pp. 170-171, 177-178]. Before the First World War, the Ukrainian economy was dominated by industries related to agriculture or mining.

In 1953-1985, the path was blocked. At the XXI Extraordinary Congress of the CPSU (1959), it was stated that the functions of the proletariat dictatorship were being fulfilled and the USSR was entering a new phase - extensive construction of communism. In terms of path dependence, this means that the mechanism of institutional evolution began "working together in a complex fashion to constitute real-world processes of continuity and change" [2, c. 48]. A system subordinated and

controlled from a single center in which everyone was transformed into "cogs and wheels", was supposed to work harmoniously and demonstrate impressive results. But the opposite happened: the "capitalist" competition elimination, which was the cornerstone of this institutional structure, significantly limited its flexibility, and the impossibility of alternative choices excluded any improvements.

The system began to show frank inefficiency and incapacity, which a total shortage of consumer goods and food. Economic helplessness forced the party leadership to modernize it through the liberalization of socio-political life: the sectoral management introduction; the council farms creation; an increase in the number of light and food industry enterprises; the transition to a 5-day work week and an 8-hour work day; the programs to improve the educational level; the urbanization of the rural population; pension reform; liberalization of the passport regime; passportization of residents of suburban villages and towns, etc.

But these measures did not change the essence of the command economy - private property remained prohibited, and nationalized enterprises were guided by directives from a single center. There was a real threat of famine, to prevent which the USSR began to buy grain abroad. In the end, in 1963, the cosmetic reforms of M. Khrushchev, O. Kosygin, Yu. Andropov, etc. changed almost nothing: deprived of the opportunity to improve utilitarian mechanisms, the institutional and economic structure continued to degrade, and in 1970-1985 a new crisis arose.

The path-break occurred in 1914-1917 (the First World War and the Bolshevik coup) and in 1985-1991 (the party leadership tried to weaken directive planning and give freedom to entrepreneurial initiatives). In 1991, the USSR ceased to exist.

Since then, Ukraine has been in a critical moment for the third time, as in 1648-1654 and 1917-1922, at the stage of choosing the institutional-economic development path. In the path dependence theory development, it is possible to analyze the duration of the preparation, formation, blocking stages and rupture of the Ukraine colonization paths (Table 1) and assess the institutional structure effectiveness in the informativeness and efficiency categories (Table 2).

Thus, the path preparation I and II periods lasted 5-6 years. However, the path formation and blocking in the II period accelerated 4 times compared to the previous one (31 years versus 132 and 32 years versus 128, respectively) (Table 1).

Historical parallels between the stages of choosing, forming and blocking the path in 1648-1917 and 1917-1991 convincingly show that the unions in 1654 and 1922 have a certain regularity. After 1991, there is another intention to restore this regularity through the already undisguised military conquest. As we can see, the Ukraine colonization lasted several centuries and affected its modernity through numerous rudiments. In politics are those who became leaders in colonial times. The same applies to science and education. Thus, along with external interventions, it is appropriate to

explore aspects of the internal ability to choose one's own path dependence. At the same time, it should be taken into account that only an independent force that must arise within this ineffective monopolistic clan structure can destroy the path.

Table 1

The duration of stages of ineffective institutional structure formation in Ukraine, years

"Path dependence" stages	Ukraine political status		
	- within the Russian Empire 263 (1648-1917)	- within the USSR 69 (1917-1991)	- formally independent (1991)
Choice	6 (1648-1654)	5 (1917-1922)	(1991 p. - ?)
Formation	132 (1654-1786)	31 (1922-1953)	?
Blocking	128 (1786-1914)	32 (1953-1985)	?
Breaking	3 (1914-1917)	6 (1985-1991)	?

It is advisable to investigate those potential forces that can destroy an ineffective path and choose another.

The path-eliminating process is costly and long, it requires understanding the action of those mechanisms that are self-reinforcing and with motives for actors.

The priority in the process of eliminating an ineffective path and choosing another is not the method, but the subject.

S. Liebowitz and S. Margolis, using the technologies example, distinguished paths by the amount of costs required for its elimination and choosing another depending on future efficiency and available information [9].

Adapting their classification to the country level and systematizing in the sufficiency/limited information and efficiency/inefficiency coordinates for the chosen paths allows us to build a matrix that shows the relative costs required for its elimination and change (Table 2).

Table 2

Path-breaking ranks by relative cost amount

Information	Path	
	Effective	Effective
Sufficient	0	3
Limited	1	2

The effective path (**rank 0**) chosen with sufficient information is chosen consciously. It is the most moral and just, improves in an evolutionary way and does not require the costs associated with revolutionary changes.

The intention to choose an efficient path with limited information (**rank 1**) requires certain costs. The costs are associated with those adjustments to the path that must be made according to new information (socio-economic indicators).

Choosing an inefficient path with limited information (**rank 2**) is a mistake. The amount of cost directly depends on how quickly it becomes clear: first, that the path is inefficient, and second, how it should be changed.

Choosing an ineffective path with sufficient information (**rank 3**) is conscious. But unlike **rank 0**, it is essentially immoral. Therefore, it is supported exclusively by force mechanisms through despotic power. Its elimination requires significant costs. In internal confrontation, it is implemented through civil unrest, and in external - through military actions.

The above matrix allows for a completely understandable interpretation of past and present Ukrainian realities. The theft and substitution of the real Kyivan Rus historical past are carried out to limit information. Thus, the desire to lead Ukraine onto an ineffective path is once again realized.

The costs for breaking the path which was chosen in 1648-1954 can be positioned with **rank 1**. B. Khmelnytsky sought to choose an effective path but later realized that "... he had been deceived by Moscow during his lifetime - fiercely and meanly" [1, p. 283]. The costs for breaking the Ukrainian path within the USSR can be placed in the same rank. The so-called Provisional Workers' and Peasants' Government of Ukraine was headed by G. Pyatakov. In 1918, he declared: "We do not have to support the Ukrainians, because this movement is useless for the proletariat. Russia cannot exist without the Ukrainian sugar industry, the same can be said about coal (Donbas), bread, etc." [19, p. 305]. The same opinion was held by P. Milyutin: "Because of this separation (of Ukraine, author) Moscow industry will lose a significant part of its fuel (up to 70% of total coal production)" [25, p. 67].

The military invasion (hybrid in 2014 and full-scale from February 24, 2022) aims to introduce a path dependency similar to the previous ones in Ukraine. Ukrainian costs for its breaking are very high, they can be positioned at **rank 3** of our matrix. Disinformation uses 21st-century technical means, but its essence remains archaic.

The study showed that the path dependence theory has methodological potential. In our case, we were able to conduct a detailed analysis of how significant the stolen historical past is for choosing Ukraine's path into the future. For modern warfare, military weapons are of crucial importance, but an equally powerful weapon is the development of domestic scientific and educational potential.

REFERENCES:

1. Bilins'kyi, V. (2017) Ukrayins'ka zvytyaha [Ukraine-Rus: a historical study]. In Ukrayina-Rus': istorychne doslidzhennya [Ukraine-Rus: Ukrainian victory]. V. 3 : Ternopil' : Nachal'na knyha – Bohdan. [in Ukrainian].
2. Boas, T.C. (2007). Conceptualizing continuity and change: The composite-standard model of path dependence. *Journal of Theoretical Politics*, 19(1): 33-54.

3. Chris Philo & Vitali Vitaliev (2022) Ukraine, Russian fascism and Houdini geography: a conversation with Vitali Vitaliev, *Scottish Geographical Journal*, 138:1-2, 27-44, DOI: 10.1080/14702541.2022.2095427
4. Danylenko, V. M. (2018). *Ukrayina v 1985–1991 rr.: ostannya hlava radyans'koyi istoriyi* [Ukraine in 1985–1991: the last chapter of Soviet history]. Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine], [in Ukrainian].
5. Doroshko, M. S. (2008) *Nomenklatura: kerivna verkhivka Radyans'koyi Ukrayiny (1917-1938 pp.)* [Nomenclature: the ruling elite of Soviet Ukraine (1917-1938)]. Kyiv, Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
6. Gore C. The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries, *World Development* 28, (2000): 789-804
7. Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'* [Who are Ukrainians and what do they want]. T-vo "Znannya" Ukrayiny ["Knowledge" Society of Ukraine], [in Ukrainian]
8. Ivanter, V. V., Geyets, V. M., Shinkaruk, L. V., Shirov, A. A., Yasinskiy, V. A., & Anisimov, A. M. (2014). *Ekonomicheskaya i tekhnologicheskaya kooperatsiya v razreze sektorov YEOP i Ukrainy* [Economic and technological cooperation in the context of the sectors of the CES and Ukraine]. *Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Integratsiya* [Eurasian Economic Integration], (1 (22)), 7-31 [in Russian].
9. Liebowitz S J, Margolis S. Path Dependence, Lock-in and History // *Journal of Law, Economics, and Organization*. 1995. Vol. 11. № 1. P. 205-226.
10. Mahoney, James. 2000. Path dependence in historical sociology. *Theory and Society* 29: 507-48.
11. Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History* (pp-491-515). Ibidem Press.
12. Prezident Rossii [President of Russia]. (2021, July 12). *Stattya Volodymyra Putina «Pro istorychnu yednist' rosiyan ta ukrayintsiy»* [Article by Volodymyr Putin «About the historical unity of Russians and Ukrainians»]. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [in Ukrainian].
13. Pyrih, R. Ya. (2018). *Ukrayins'ka revolyutsiya 1917-1921 rokiv: suchasnyy istoriohrafichnyy obraz ta doslidnyts'kyi potentsial* [The Ukrainian revolution of 1917-1921: modern historiographic image and research potential]. *Stenohrama naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrayiny 22 lystopada 2017 roku* [Transcript of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on November 22, 2017]. *Visn. NAN Ukrayiny* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], 1, 45-54, [in Ukrainian].

14. Rodrik D. "Goodbye Washington Consensus," *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIV (December 2006), 973-987
15. Ruane, Joseph, Ireland's Ethno-Religious Conflicts: Path Dependence and Its Legacies (November 7, 2012). Ireland's Ethno-Religious conflicts: Path Dependence and Its Legacies, in Patrick J. Duffy and William Nolan, eds, *At the Anvil: Essays in Honour of William J. Smith* Dublin: Geography Publications, 2012, pp. 631-652. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2197509>
16. Russian occupiers launch war on Ukrainian history, burning books and destroying archives. Euromaidan Press. 2022/04/02 - 00:23 <https://euromaidanpress.com/2022/04/02/russian-occupiers-launch-war-on-ukrainian-history-burning-books-and-destroying-archives/>
17. Sadovs'kyi, V. (1931) P'yatylitka i narodno-hospodars'ki interesy Ukrayiny. In *Suchasni problemy ekonomiky Ukrayiny Pratsi Ukrayins'koho Naukovoho Instytutu*, III. Warsaw, 88–141.
18. Sidenko V. R. Hlobal'ni strukturni transformatsiyi ta trendy Ekonomiky Ukrayiny [Global structural transformations and trends in the economy of Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannya* [Economics and forecasting]. 2018, № 1. [in Ukrainian].
19. Subtel'nyy, O. (1991) *Ukrayina: Istoriya* [Ukraine: History]. Kyiv, Lybid'. [in Ukrainian].
20. Sydow, J., Schreyögg, G., & Koch, J. (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. *The Academy of Management Review*, 34(4), 689–709. <https://doi.org/10.5465/AMR.2009.44885978>
21. Ukrayins'ki yurysty pid sudom KHB [Ukrainian lawyers on trial by the State Security Committee]. (1968). *Suspil'no-politychna biblioteka* [Socio-political library], 1(20), documents, 1. SUCASNIST, [in Ukrainian].
22. Velychenko, S. (2022, August 20). PUTINS'KI PRELYUDIYI. Tayemni rosiys'ki politseys'ki zvity pro ukrayins'kyi natsional'nyy rukh [PUTIN'S PRELUDES. Secret Russian police reports on the Ukrainian national movement]. *Historians*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2909-stepan-velichenko-putinski-prelyudiji-taemni-rosijski-politsejski-zviti-pro-ukrajinskij-natsionalnij-rukh#ftnref1> [in Ukrainian].
23. Volobuyev, M. (1962) *Do problemy ukrayins'koyi ekonomiky. / Dokumenty ukrayins'koho komunizmu* [To the problem of the Ukrainian economy. / Documents of Ukrainian communism]. New York, Publishing House PROLOH.
24. Vynar, B. (1958) *Ekonomichnyy kolonializm v Ukrayini* [Economic colonialism in Ukraine]. Paris: Nationalist Publishing House in Europe [in Ukrainian].
25. Yakovliv, A. (2003) *Dohovir het'mana Bohdana Khmel'nyts'koho z moskovs'kym tsarem Oleksiyem Mykhaylovychem 1654 r.* [Treaty of Hetman Bohdan Khmelnytsky with the Moscow Tsar Alexei Mikhailovich in 1654] In Sokhan', P. Dashkevych, YA. Hyrychb I. [ta in.] (redkol. [td.]) *Pereyaslavs'ka rada 1654 roku :Istoriografiya ta doslidzhennya* [The Pereyaslav Council of 1654: Historiography and Research]. Kyiv, Smoloskyp [in Ukrainian].

Прибора Н. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри хімії Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
natapry@gmail.com

Прибора О. В.,
учитель хімії, керівник гуртка
ліцею «Домінанта» Дніпровського району м. Києва,
pryaleks@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ХІМІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто сучасні тенденції удосконалення хімічної освіти в закладах загальної середньої освіти, позашкільній освіті та закладах вищої освіти. Проаналізовано проблеми реалізації концепції Нової української школи (НУШ), а також шляхи подолання освітніх втрат та розривів. Окреслено перспективи вдосконалення хімічної освіти через інтеграцію сучасних технологій та співпрацю з науково-дослідними установами.

Ключові слова: хімічна освіта, НУШ, освітні втрати.

Abstract. The article examines modern trends in improving the chemical education in secondary schools, extracurricular education, and higher education institutions. It analyzes the problems of implementing the New Ukrainian School (NUS) concept, as well as ways to overcome educational losses and gaps. The prospects for improving chemical education through the integration of modern technologies and collaboration with research institutions are outlined.

Keywords: chemical education, NUS, educational losses.

Хімічна освіта виступає невід'ємною складовою сучасної шкільної, позашкільної та вищої освіти, яка сприяє формуванню наукового світогляду, критичного мислення та розвитку практичних навичок. Удосконалення хімічної освіти є актуальним завданням, що потребує врахування новітніх викликів, освітніх реформ та впровадження інноваційних методів навчання.

Сучасні тенденції розвитку хімічної освіти в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) спрямовані на реалізацію концепції Нової української школи (НУШ), яка орієнтується на компетентнісний підхід, інтеграцію знань та їх застосування у реальних ситуаціях. Основним акцентом є не лише здобуття теоретичних знань, але й уміння застосовувати їх на практиці. З цією метою у змісті сучасної хімічної освіти широко використовуються дослідницькі методи навчання, коли учні/учениці самостійно чи в групах виконують експерименти, формують гіпотези, аналізують результати, роблять висновки. Причому об'єктами вивчення можуть стати, здавалось би, буденні усім знайомі речі.

Наприклад, у змісті навчальних модельних програм з хімії НУШ пропонується активно використовувати прості й доступні експерименти, які можна проводити навіть у домашніх умовах. Зокрема, визначення кислотності різних продуктів харчування та напоїв за допомогою натуральних індикаторів (буряк, червонокочанна капуста тощо), дослідження реакцій між оцтом та содою, спостереження за утворенням вуглекислого газу та його властивостями та багато іншого. Причому в рамках академічної свободи вчителя перелік експериментів для навчальних досліджень може коригуватися відповідно до дидактичної мети уроку, рівня підготовленості класу, матеріального забезпечення закладу освіти.

В Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова практикується проведення реальних та інтерактивних експериментів у цифровому форматі в межах дисципліни «Техніка демонстраційного експерименту», де здобувачі вищої освіти не тільки опановують техніку та методику проведення хімічних дослідів, а й створюють власні лабораторні дослідження, доступні для використання у шкільних умовах [1]. Наприклад, застосування гідроген пероксиду у взаємодії з калій йодидом для отримання «слонової пасти», що ілюструє швидкість хімічної реакції та вплив каталізаторів. Також на лабораторних роботах студенти/студентки не тільки опановують властивості речовин, і не лише виконують експерименти, але й вчаться керувати пізнавальною активністю школярів, розробляють методичні рекомендації для вчителів хімії. Варто зазначити, що всі хімічні експерименти підкріплюються відеозаписами, дослідженнями у віртуальній та доповненій реальностях. Таке поєднання робить хімічну освіту сучасною та готовою до викликів сьогодення.

Попри значні зусилля щодо модернізації освіти, залишається низка проблем. Основною є недостатнє матеріально-технічне забезпечення шкіл, особливо в сільській місцевості. Відсутність необхідного обладнання для проведення якісних лабораторних робіт змушує вчителів обмежуватися теоретичним поясненням явищ або застосуванням записів хімічних експериментів, що значно знижує ефективність навчання.

Пандемія COVID-19 призвела до масового переходу на дистанційне навчання, що виявило низку проблем, особливо в сільських школах України. Обмеження практичної підготовки та нерівний доступ до цифрових ресурсів суттєво вплинули на якість освіти та рівень знань учнів/учениць. Так, дослідження Державної служби якості освіти України показало, що лише 33% учителів у селах зазначили, що всі учні базової та старшої школи були охоплені дистанційним навчанням, тоді як у містах

цей показник становив 56% [2]. До того ж батьки учнів із сільської місцевості частіше повідомляли про нестачу технічних засобів для участі в онлайн-уроках (53% у селах проти 20% у великих містах) та про погану якість інтернет-з'єднання (60% у селах проти 29% у містах).

За даними соціологічного опитування, 72% батьків повідомили про зниження рівня успішності дітей під час дистанційного навчання. Особливо це стосується сільських учнів, де 60% вчителів відзначили погіршення знань здобувачів освіти, тоді як у містах ці показники становили 45%. Експерти зазначають, що через карантинні обмеження українські школярі можуть втратити від 0,3 до 0,9 років якісного навчання. Це особливо відчутно в сільських районах, де доступ до інтернету та технічних засобів обмежений.

Для мінімізації негативних наслідків дистанційного навчання наразі розробляється стратегія компенсації втрачених знань, включаючи додаткові заняття та програми підтримки для учнів/учениць із сільських районів. У межах компетентності викладачів закладів вищої освіти (ЗВО) розробляється низка програм з підвищення кваліфікації вчителів у сфері використання цифрових технологій та адаптації навчальних матеріалів для дистанційного формату.

У сучасному освітянському просторі активно розвивається і позашкільна хімічна освіта. Це відбувається через наукові гуртки, олімпіади, конкурси та інші заходи. Приміром, у ліцеї «Домінанта» Дніпровського району м. Києва активно функціонують гуртки «Прикладна хімія» та «Медична хімія». Їх діяльність, передусім, спрямована на залучення школярів до наукової творчості та дослідницької діяльності, особливо тих, хто обрав хімію для поглибленого вивчення. Актуальність їх функціонування зумовлена потребою підвищення рівня хімічної освіти, а також зміною стереотипного сприйняття хімії як надскладного, незатребуваного у житті й важкого для розуміння предмета. Ознайомлення школярів із речовинами, що входять до складу людського тіла, або процесами, які відбуваються у навколишньому середовищі, створює умови для формування цілісного природничо-наукового світогляду та гармонійного розвитку особистості. Це дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язки між людиною та речовинами в навколишньому середовищі, сприяє осмисленню важливості здорового способу життя, формуванню свідомого й відповідального ставлення до природи, усвідомленню пріоритетів сталого розвитку.

Ще один вид позашкільної діяльності пов'язаний з роботою Малої академії наук України. Вона дозволяє підліткам розвивати дослідницькі навички через

проекти, які часто мають практичне застосування. До того ж, у виконанні таких досліджень відбувається тісна співпраця ЗЗСО та ЗВО. Так, в УДУ імені Михайла Драгоманова студенти виступили кураторами у виконанні досліджень учнів/учениць ліцею «Домінанта». На конференціях, присвячених науковій творчості здобувачів освіти вони представляють власні спільні дослідження, що сприяє розвитку їх наукового потенціалу та практичного формування професійних компетентностей.

Інновації не минули і заклади вищої освіти. В них, приміром, активно впроваджуються методики змішаного навчання, що включають традиційні лекції, практичні заняття та дистанційні курси. В УДУ імені Михайла Драгоманова широко використовуються цифрові освітні ресурси, що дозволяє студентам відпрацьовувати експериментальні навички навіть у дистанційному форматі. Проте, в пріоритеті навчання хімії завжди залишатиметься реальне виконання хімічного експерименту. Такі підходи дозволяють не лише підвищити якість навчання, але й зробити його доступнішим для студентів, незалежно від їхнього місця проживання.

Ще один вид інновацій – тісні спільні проекти з науково-дослідними установами, зокрема системи Академії наук України. Проведення навчальних практик на базі провідних інститутів АН України дозволяє студентам отримувати практичний досвід роботи з новітніми технологіями, активніше залучатись у професію та здобувати практичні навички безпосередньо на базі наукових лабораторій.

Сучасні тенденції удосконалення хімічної освіти охоплюють усі рівні навчання та вимагають комплексного підходу. Потрібно не лише розвивати методики викладання, а й долати освітні розриви, пов'язані з нерівномірністю доступу до навчальних ресурсів. Інтеграція сучасних технологій та розвиток практичних навичок учнів і студентів є ключовими напрямками для досягнення якісної хімічної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прибора Н. А. Техніка демонстраційного експерименту: посібник до лабораторних робіт / Автор-упоряд.: Н. А. Прибора. К.: Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2023. 150 с.
2. У селах майже вдвічі менше учнів мають доступ до дистанційного навчання, ніж у містах. URL: https://sqe.gov.ua/u-selakh-mayzhe-vdvichi-menshe-uchniv-mayut/?utm_source=chatgpt.com

Присяжнюк Ю. П.,
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
yu-prysyazhnyuk@ukr.net

Присяжнюк В. П.,
учитель української мови та літератури Черкаської гімназії № 31
Черкаської міської ради Черкаської області
pris_v_p@ukr.net

Білоног Л. М.,
учитель української мови та літератури Черкаської гімназії № 31
Черкаської міської ради Черкаської області
lidija.belonog07@gmail.com

ДИДАКТИЧНА ІСТОРІЯ ЯК СФЕРА СПРОТИВУ НЕОІМПЕРСЬКИМ ПЛАНАМ РОСІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД¹

Автори досліджують складну проблему українського спротиву кремлівській неоімперській політиці. Її розглянуто на локальному прикладі упередженого викладання учням 9-х класів історії України, точніше – сфери історичної дидактики на ТОТ України. Основну увагу звернуто на такі аспекти, як: затребувана рефлексія на сучасні геополітичні виклики, критичний погляд на принципи відбору й комплектування неоімперських наративів, термінологічні пастки, що мають власну історію й дотепер домінують у навчальних програмах та посібниках окупантів. Проаналізовано етимологію деяких слів – «отечество», «русские», «багатонаціональне государство».

Принагідно наголошено, що спротив російським неоімперським зусиллям у царині дидактичної історії має носити комплексний характер, оскільки їх ініціює та реалізує вище державне керівництво країни-агресора.

Ключові слова: глобалізація, ТОТ України, агресор, пропаганда, історична пам'ять, дидактична історія, підручник.

The authors analyze the complex issue of Ukrainian resistance to the Kremlin's neo-imperial policy, examining it through the lens of biased teaching of Ukrainian history to 9th-grade students. The study focuses on historical didactics in the temporarily occupied territories of Ukraine. Particular attention is given to aspects such as the necessity of reflection on contemporary geopolitical challenges, a critical analysis of the principles of neo-imperial narrative formation, and terminological traps that have historical roots and continue to dominate the curricula and textbooks of the occupying authorities. The research explores the etymology of terms such as «Fatherland», «Russians» and «multinational state». It is emphasized that resistance to Russian neo-imperial efforts in the field of didactic history must be comprehensive,

¹ Статтю підготовлено в рамках виконання держбюджетної теми «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598).

as these processes are initiated and implemented at the highest levels of the aggressor state's government.

Keywords: globalization, temporarily occupied territories of Ukraine, aggressor, propaganda, historical memory, didactic history, textbook.

Людям, надто поколінню сучасної молоді, довго не вірилося, що в Європі ХХІ ст. можливий масштабний воєнний конфлікт, ініційований, спланований та здійснюваний за логікою колоніальних війн минулого, проте це трапилось. Переживши шок почутого, побаченого – а українцям пережитого – вони (європейці) почали шукати відповіді на новий виклик. Перелаштовуватися довелося всім, щоправда, належної поспішності не спостерігалось, бо кожна національна (регіональна, професійна тощо) спільнота сподівалася, що власне їй якось вдасться запобігти лиха, зрештою, невдовзі все має закінчитися. Саме так, адже, згадаймо, тривалий час популярними були думки на кшталт «будь-яка війна рано чи пізно закінчується миром», проте згодом від такої логіки сприйняття жорстокої дійсності довелося відмовитися.

Свою нішу в небаченому після Другої світової війни протистоянні добра й зла випало зайняти науковцям. Привертає увагу різнопланова тематика їхніх досліджень, особливо після початку повномасштабного вторгнення росіян 24 лютого 2022 р. З одного боку, вона засвідчує актуальність проблем, що є найважливішими для поточного моменту збройного протистояння, з іншого, підтверджує громадянську та професійну готовність служителів Клію брати участь у захисті України в інтелектуальній сфері гібридної війни. Зрозуміло, що в першу чергу осмисленню підлягають ті теми, які перебувають «на слуху» військових, політиків, громадських діячів, журналістів, широких верств населення. Аналіз численних праць, що побачили світ за останній рік-два, засвідчує, що в пропонованій тематиці помітне місце належить не лише, так би мовити, «тактичним» (поточним) завданням, а й стратегічним цілям. До таких ми відносимо освітній процес, тобто галузь дидактики, хоча свідомі того, що синхронно варто було б вести мову про цілу низку інших суспільно значущих проблем. Скажімо, про «зміни менталітету нації та деформації шаблонів національної пам'яті.., трансформаційні процеси в розвитку сучасної бібліотечної системи, архівної та музейної систем.., охорону національно-культурної спадщини, протидію спробам цілеспрямованого насадження ворожих культурних цінностей» тощо [1, 223 та ін.]. Якщо до цього додати всі вияви мародерства, то маємо приблизний перелік тих «нефейкових» цілей, що їх переслідує кремлівський диктатор у неоголошеній війні проти суверенної держави. Власне їх ми й схильні вважати «стратегічним планом» агресора, позаяк головною його метою є порятунок за рахунок України російської

«государственности» в умовах її чергової історичної кризи¹. Визначивши «місце освіти (у найширшому значенні – освітнього простору чи сфери. – Авт.) серед ключових пріоритетів окупаційної політики північно-східного сусіда», докладніше зупинимося на проблемі спротиву неоімперським планам російського агресора в царині дидактичної історії [1, 223]. Додамо, що такий виклик стоїть не лише перед Україною, українським народом (нацією), а й багатьма іншими спільнотами, так чи так усім демократичним світом. Просто на сьогодні не всі й неоднаково його усвідомлюють.

Що для цього потрібно розуміти більше? Впадає у вічі, що коли кремлівський диктатор звертається до історичної тематики, він не дотримується азів наукового методу, фактично з перших слів вдається до міфотворення й у такий спосіб намагається маніпулювати слухацькою аудиторією. Водночас, журналісти, які беруться коментувати його оманливі наративи, критикують їх (його) надто поверхнево. Зазвичай обмежуються оцінками на кшталт «сказав неправду», «помітно відверту брехню» тощо. Вони не торкаються (чи роблять це вкрай рідко, до того ж вибірково, локально) причин, глибинних мотивів такої поведінки. Виходить так, що кремлівський лідер навмисне позиціонує свою історичну необізнаність, знаючи, що рано чи пізно змусить усіх міркувати в алгоритмі запропонованих наративів. Знає він і інше: у діяльності політика головне не щирість, а результат, і лише це має значення, і тільки по ньому він увійде в історію. Інколи кажуть, що кремлівська риторика розрахована на внутрішнього споживача. Можливо, хоча варто відмітити, що цей «споживач» уже давно демонструє лояльність до режиму. Ба більше, десь поруч з ним перебуває пересічний обиватель сусідніх держав, Європи, усього світу. Про те, що кремль «послідовно й мудро» відстоює власні інтереси, тепер можна почути досить часто, зокрема й у країнах традиційної демократії. Міраж, який створює очільник країни-агресора, певними колами громадськості сприймається нейтрально, інколи позитивно. Ми торкнулися цього аспекту не випадково: аби протидіяти шахраям у царині дидактичної історії, потрібно добре знати, на чому ґрунтовані їхні міфи, неправдиві заяви, відверта брехня.

Перше, що привертає увагу в російських (окупаційних) дидактичних наративах історії, – поверхневе знання власне минувшини, надто країн Східної Європи, України (як не дивно, не виключенням тут є й саме геополітичного утворення, відоме світу під назвами «московія», «російська імперія», «росія»). І це, як швидко з'ясовується, не випадково. Історія – ідеальний майданчик для маніпулювання свідомістю людей. Аби продемонструвати це на конкретному прикладі, зосередимо свою увагу на «технологіях» нав'язування учнівському

¹ Термін «государство» та відповідний йому синонімічний ряд використовуємо зумисно, оскільки його український переклад («державна») не зовсім і не завжди відповідає смислового аналогу.

середовищу ТОТ України так званих «історичних знань» про події «довгого ХІХ ст.», тобто історичний період, який учні вивчають у 9-х класах.

В останні десятиліття багато сказано про характер та роль (місце, місію) дидактичної історії. Не торкаючись цієї проблеми поглиблено, визнаємо, що вона покликана давати відповідь на ті питання, які турбують суспільство, відтак до певних меж є національно-орієнтованою, десь політизованою дисципліною. Попри це, зобов'язана спиратися на напрацьовані в межах провідної світової історіографії наукові знання, новітні методики навчання, містити потужний виховний сегмент, орієнтований не лише, і навіть не стільки на біжучу моральну кон'юнктуру, як вищі загальнолюдські цінності й пріоритети. Завдання спротиву неоімперським потугам кремлівського режиму виправдано розглядати з урахуванням цієї класики.

Дидактична історія на ТОТ України є «продуктом» тих сил, які його замовляють, організовують та впроваджують. Очевидно, що йдеться про неоімперську версію інтерпретації минувшини. Її ключовою рисою є абсолютна ідеологічна заангажованість на поточній політичній ситуації. Це така собі перманентна адаптація змісту навчання під кон'юнктуру уподобань та настроїв кремлівського «самодержжця», що зазвичай замовчується, не афішується, але передбачає вкрай упереджене ставлення до подібних практик візаві, тобто реальних чи потенційних конкурентів, опонентів, ворогів.

Перше, що привертає увагу, – сфера, що її умовно можна окреслити «національною ідентичністю». Росіяни раз по раз ґрунтують свої наративи на синонімії поняття «отечество». У такий спосіб вони демонструють єдність государства (усіх навколо государя), відданого йому населення, також громадськості, зокрема й наукової. Логічно, що в анотації до підручника «история россии» (9 клас) цю назву продубльовано звичним «отечественная история». А серед тих, хто погодив його друк, – російська академія освіти, російський книжковий союз та російське історичне товариство¹. Дивуватися нічого, якщо зважити, що насамперед «благословили» це та подібні йому видання наукові інстанції на чолі з РАН, та ще й із дотриманням вимог встановленого політичним режимом стандарту. В Україні ситуація прямо протилежна (якщо не брати до уваги той, знову ж таки перманентний когнітивний дисонанс, що панує в головах багатьох людей). Для українців саме поняття «вітчизняний» є неприйнятним, бо воно відбиває копію-запозичення

¹ Залучення цих «експертів» є показовим, надто якщо зважити, що згадане «російське історичне товариство» було створено в 2012 р. саме з метою реанімації в найширших колах населення та, насамперед, «освіченої» громадськості імперського духу. Історичне минуло виявилось найбільш благодатним ґрунтом для такої місії. Тож, не дивно, що керівники товариства та його ідейні натхненники відразу заявили: маємо, мовляв, намір бути послідовниками «Императорского русского исторического общества», що існувало протягом 1866–1917 рр.

російської імперської версії ідентифікації. Нагадаємо, що термін «отечественный», як він набув поширення на початку XIX ст., відтоді означав опір ворожому вторгненню на своїй власній території, і тепер росіяни докладають неймовірних зусиль, аби довести собі й світу, що Україна і є «їхньою», так званою «исконной» землею [2]. Змиритися з такою міфологізованою версією історії українці не можуть. Зокрема й тому, що чинити спротив ворогу, коли перебуваєш із ним в одній парадигмі мислення, наперед програшно. Як справедливо зазначає К. Гончаренко та М. Шульга, «лише усвідомлення своєї національної ідентичності створює можливості для діалогу з іншими ідентичностями», відкриває перспективи «створення дійсно демократичного суспільства» [3, 14]. Від себе додамо – і збереження державного суверенітету, територіальної цілісності України.

Варто не лише ігнорувати використання терміну «отечество», а й критично ставитися до назви «россия». Річ у тому, що росіяни вживають їх як однотипні, що вже токсично для української (науково обґрунтованої) версії інтерпретації. Вони порушують принцип історизму, адже назва государства «россия» є нинішньою, а для XIX ст. нормативним потрібно лишити варіант «(Все)российская империя». Зазначимо, що політично мотивоване осучаснене минуле чи задавнене сучасне – ознака неоімперськості російської дидактики. «Органічно» вмонтована до цього ряду історія СРСР надає російській державності вигляду безперервності, хоча насправді хибує значними погіршеннями, перекосами, відвертими огріхами. І зовсім уже не зрозуміло, як бути з самотутньою минувшиною великих територій, народів, державних утворень, що є об'єктивною підставою для написання власної історії. Скажімо, за всіма канонами минущина УРСР, що існувала протягом 1919 – 1991 рр., також має на це право.

Наступною неоімперською пасткою для українців, що сформувалася у XIX ст., можна вважати імперську національну ідентичність «русский». У той час вважатися «русским» означало перебувати в підданстві царя-імператора, служити йому «вірою й правдою», а синхронно – тому ж «отечеству». Переконливо свідчать про це слова «За царя и отечество!», «Честь и слава отечества!». Показово, що їхня синкретичність збереглася дотепер. У дидактичній літературі (як і пропагандистських наративах) звучать прізвища «вірних слуг» престолу. Щодо першої половини XIX ст. то це М. Сперанський, М. Кутузов, О. Пушкін, О. Горчаков. Натомість відсутні всі ті, хто не мав прямої комунікації з царями, їхнім найближчим оточенням, що в ментальному аспекті є цілковитим антиподом Україні. Словами історика Я. Грицака, «українська історія пишеться не згори, а знизу, не державою, а суспільством. А російська історія написана навпаки – як історія російської держави. Це (наша) історія громадянства проти (їхньої) історії підданства» [4]. Почасти вона стала такою через те, що імперія не змогла модернізуватися в національному сенсі. Тому,

попри глибоку й щиру вірність імперським засадам російської державності, сьогодні до «перших історичних постатей» не потрапляють воєначальник П. Багратіон, декабрист П. Пестель, інтелектуали О. Герцен, В. Бєлінський, М. Чернишевський. Годі й говорити за національних будителів «іногородців».

Автори підручників демонструють неабиякі неоімперські амбіції, коли «не критично вписують» українців ХІХ ст. у поняття «русские». Якраз у тому столітті воно набувало відомого універсального звучання й змісту. Відбувалися своєрідні історичні перегони: встигнуть росіяни «прописати» й «закріпити» українців у своїй ідентичності до того, як ті сформуєть власну національну самосвідомість, то перетворять їх на «вічних донорів» своєї модернізації, ні – доведеться довічно боротися «з сепаратизмом». Підстав для оптимізму попервах вистачало: не маючи нації, росіяни мали своє государство, українці ж держави – ні. Водночас, перші жили приманною виключно їм, особливою «екзистенціальною внутрішньою логікою», самобутнім політичним устроєм, українці ж, після ліквідації козацької державності, були позбавлені такої можливості [5, 334]. Цей перелік відмінностей можна продовжувати. З огляду на сказане, маємо підстави стверджувати факт культурної інакшості двох етносів, відтак країн, історій, їхніх інтерпретацій.

Токсичність терміну «русские» для українців очевидна, бо він «увібрав» їхнє минуле (Русь та ін.), руйнує сьогодення (культурну самобутність) та майбутнє (відсутність перспективи національного самоствердження). Суть конфлікту в тому, що росіянам потрібна беззастережне визнання й підлеглість государю, тоді як українцям – свобода, насамперед індивідуальна. Саме за власними ментальними імперативами діють сучасні окупанти, коли ведуть мову про «співпрацю», «єдність» з українцями. При першому ж спілкуванні з місцевим населенням на ТОТ України вони вимагають отого безапеляційного «говори на русском!» В умовах бойових дій воно звучить як пряма погроза, таке собі «останнє попередження». Власне тому спротив неоімперським планам російських окупантів варто починати саме в такій «віддаленій» від бойових дій царині як дидактична історія [6, 5].

Окупанти, які зайшли в Україну в 2014 р. (з того часу вбили сотні тисяч людей, зруйнували багато міст і сіл, промислові та інші об'єкти), роблять надзусилля, аби всіх переконати, що вони не злочинці, а «визволителі», котрі нібито прагнуть відновити історичну справедливість. Одним із чинників такої фальшивої логіки є штучне творення та інтенсивна експлуатація вигаданого образу «багатонаціональне государство». Як воно створювалося – добре знаємо з історії ХІV – ХVІІІ ст., проте в підручниках нинішніх загарбників читаємо про щось інше. Скажімо, щодо першої половини ХІХ ст., то мало хто задумується (а навчальна програма цього не вимагає), що буквально приховується за тезами сучасних авторів – «політика захисту порядків, встановлених Віденським

конгресом», «до складу росії були включені нові землі», «новоросійські землі», «остаточне підкорення горських народів», «прагнення розширити в цьому регіоні вплив» та ін. І все це подано під наголосом «позитивного значення» для поневолених культур, місцевого населення. Настільки «позитивного», що, додамо, у характеристиці національної політики Олександра І жодного слова про Україну, навіть як частину імперії – такі собі «Юго-Западный край», «Малоросія», «Новоросія» та й годі. Щоправда, принагідно згадано Київську й Харківську ярмарки, але хто там і чим торгував, зумисно не вказано.

Загалом з «багатонаціональним государством» ситуація досить дивна. Сам термін окупанти вживають у позитивному (що вже фальшиво) для себе значенні, мовляв у найбільшій за територією країні світу проживають десятки народів / культур, і всі вони «добре облаштовані», комунікують, «культурно збагачують» один одного. Щодо України, то тут запропонована інша, але не менш цинічна візія – країна також «багатонаціональна», тому треба її «федералізувати». Попервах виглядає демократично, однак за активного неоімперського геополітичного тиску самого північно-східного сусіда, ця ідея «спрямована на розкол і руйнацію України» [4]. І дати гідну відповідь на такий виклик у межах справді демократичної державної традиції досить складно. Адже нація (до якої прагне українська спільнота, її еліти) – у першу чергу це громадянство, політичні свободи. В окупантів же технології простіші: вони репрезентують імперію, а отже, не свободи, а підданство, причому на ментальному рівні, що мінімізує роль юридичних норм, конституційних положень. Відсутність в їхніх навчальних програмах, підручниках українців навіть там, де вони були, не кажучи вже, де їм належала ключова роль в історії, «цілком показово» [7].

Українцям належить зректися будь-яких ознак традиції ідентифікувати свої етнічні землі (як країну, певний етнокультурний простір) на імперський лад. Це передбачає відмову від цілого спектру усталених стереотипів – від спроб національного (само)припинення (українофобії) до намірів повернути Україну в геополітичне становище, у якому вона перебувала у XVIII – XIX ст. Власне така ситуація вже відображена в сучасних російських підручниках. На їхніх шпальтах ми читаємо не про «Україну», а «Південно-Західний край», про створення в 1832 р. Київського генерал-губернаторства тощо. Щоправда, термін «українські землі» інколи фігурує в текстах, проте аж ніяк не в контексті етнічному, національному, а виключно регіональному, колоніальному.

Постать Т. Шевченка. Оминати її росіяни публічно ніколи не наважувалися, хоча завжди ненавиділи українського пророка, як могли «переписували» його твори. Руйнування пам'ятників та музеїв Кобзаря під час повномасштабного вторгнення тому свідчення. І все ж, повністю ігнорувати людину, яку визнав світ, вони не спроможні. Отож, «вчать» і його. Кількома реченнями. Там, де йдеться про розвиток культури. Привертає увагу, що в цьому випадку штучно об'єднавча

назва для умовно «східних слов'ян» – «русские» – в окупантів не працює. Ми не бачимо Шевченка серед «русских» (хоча в історії такі спроби ідентифікації Кобзаря мали місце) – про нього читаємо в рубриці «національна політика Миколи І».

«Принципи» замовчування, підміни понять окупанти активно використовують повсюдно, передусім коли йдеться про українське національне пробудження. І хоча їм важко дорікнути в некомпетентності, адже загалом автори підручників добре розуміють характер епохи (від Просвітництва до модернізму), удвічі огидно, що на догоду кон'юктурі вони ігнорують його, наголошують лише на замовних політичних аспектах. Для української сторони протидіяти неоімперській традиції – це, крім іншого, означає зберегти знання про талановитих, у чомусь геніальних українських діячів. Щодо доби Романтизму, то це І. Котляревського, М. Куліша, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, А. Метлицького, Л. Боровиковського, Є. Гребінку, М. Маркевича, П. Гулака-Артемовського, М. Костомарова. Їх належить презентувати як мислителів та науковців європейського, світового рівня, принагідно намагатися остаточно покінути з комплексом власної (нео)імперської залежності. На такій основі цитовані росіянами заклики Т. Шевченка «змінити існуючі порядки, розвивати освіту й видавати книги українською мовою» втратять ознаки звичайного бунту.

Отже, сучасна російська агресія, тимчасова окупація частини українських територій засвідчують побутування як традиційних прийомів нав'язування молоді імперських наративів, так і певну інноваційну «методику» таких зусиль. Аналізуючи цю проблему комплексно, автори дійшли висновку: російське вторгнення, що розпочалося напровесні 2014 р. (а на сьогодні це вже понад 11-річна війна), підважило сприйняття й розуміння багатьох процесів, пов'язаних із запозиченнями чужого досвіду, викладанням інтегрованих курсів, хоча й не спонукало повертатися до національної замкненості. Очевидно, що спротив російським неоімперським зусиллям у царині дидактичної історії має носити комплексний характер, оскільки їх ініціює та реалізує вище державне керівництво країни-агресора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформаційне протиборство: роль та практика діяльності бібліотек, архівів та музеїв (за досвідом російсько-української війни): моногр. / Р. В. Гула, О. П. Дзьобань, І. Г. Передерій, І. Р. Чобіт. Київ: Ліра-К, 2023. 259 с.
2. Пастушенко Т. В. Велика Вітчизняна війна, термін. URL: Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2021. 773 с.
3. Шульга М. В., Гончаренко К. С. Криза демократичних цінностей у процесі формування національної ідентичності. Проблема ідентичності в ХХІ столітті:

зб. наук. пр. студентів, аспірантів на викладачів (15 жовтня 2020 р.). Київ: НУБіП України, 2020. С. 12–14.

4. Грицак Я. Як виник міф про «братні народи» і як його позбутися? URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynyk-mif-pro-bratni-narody> (дата звернення: 05.03.2025).
5. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь, 2001. 336 с.
6. Масненко В. Пам'ять про окупацію чи окупаційна пам'ять. Дослідницьким полем війни без ідеологічних окопів... Вип. 2: Матеріали науково-теоретичного семінару «Нацистська окупація України (1941–1944 рр.): проблеми та перспективи дослідження» / за ред. В. В. Масненка, Ю. П. Присяжнюка. Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С. Г., 2010. С. 4–8.
7. How to clean the Donetsk region history of pro-Russian myths? URL: <https://uacrisis.org/en/yak-vidchyshhaty-istoriyu-donetskoyi-oblasti-vid-prorosijskyh-mifiv> (дата звернення: 05.03.2025).

Пронь О. В.,

*учитель української мови та літератури
Комунального закладу «Харківський ліцей № 144
Харківської міської ради»,
pronoksana10@gmail.com*

ГЕЙМІФІКАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті зроблено аналіз впливу елементів гейміфікованого навчання на розвиток креативності здобувачів освіти під час дистанційного навчання.

Ключові слова. Гейміфікація, креативне навчання, здобувачі освіти, розвиток творчості.

Abstract. The article analyzes the impact of gamified learning elements on the development of creativity of students during distance learning.

Keywords: Gamification, creative learning, students, development of creativity.

Пріоритетом сучасної освіти є виховання творчої особистості з асоціативно-критичним мисленням, креативним ставленням до себе та навколишнього світу. Але кліповість мислення сучасних учнів вимагає інших підходів та методів. Розвивати креативність старими способами створюючи урок-лекцію або урок роботи в зошиті неможливо. Сучасних здобувачів освіти не приваблюють традиційні форми навчання.

Інша складова сучасного процесу освіти – це дистанційна форма навчання, яка передбачає більшу самостійність учнів у здобутті знань, але викликає багато

протирич. З одного боку – це індивідуальні стратегії розвитку, заняття у прийнятний час та з будь-якої точки світу. З іншої сторони – це асоціальність, відсутність постійної мотивації до навчання, гірша комунікація з учителем та однолітками, технічні проблеми.

З огляду на це, перед викладачами гостро постало питання зацікавлення учнів у здобутті знань.

Потужним інструментом у вирішенні цієї проблеми є гейміфікація навчання, тобто застосування ігрових технологій для досягнення педагогічних цілей. Фокус уваги зміщується з процесу гри на її результат. Завдяки такій інтеграції інтерактивних елементів у неігровий контекст відбувається мотивація, залучення та зацікавленість учнів, поліпшення результатів навчання, підвищення рівня креативності.[2.168]

Креативність – це «творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості як незалежний фактор». [3.16-17.] Креативність є складовою загальної обдарованості особистості.

Задачею сучасного вчителя є виявлення та розвиток цієї обдарованості.

Гра, в свою чергу, як ніякий інший інструмент, створює умови для становлення обдарованості, як частини креативності здобувача освіти. Тут є і творчість, і самовизначення, і самостимуляція.

Креативна дитина під керівництвом педагога на гейміфікованих уроках створює та відкриває нове для себе, розвиває творчу фантазію. Це стимулює проблемне мислення, спрямовує на досягнення нових цілей та обґрунтованих рішень.

Сучасні діти сприймають інформацію через відео набагато частіше, ніж читають або слухають. Це ще одна складова застосування гейміфікованих завдань у процесі навчання. Самі по собі ігрові технології не є новими. Але мікс кліпового мислення сучасних здобувачів освіти і дистанційного навчання зробили ігрові технології одним з пріоритетів сучасної педагогіки.

Згідно дослідження компанії Deloitte [1] завдяки ігровим технологіям учні вдвічі швидше засвоюють знання. Завдяки балам, відзнакам, рольовим сценаріям, постійному змагання у здобувачів освіти проявляється ефект особливої значущості, зацікавленість, лідерські якості, наполегливість. Учні перетворюються з простого спостерігача на активного діяча, який, завдяки внутрішній мотивації, перетворює себе та навколишній світ.

Існує ряд умов застосування гейміфікованого підходу до навчання, які стимулюватимуть креативність здобувачів освіти.

Складність гри повинна підштовхувати гравців до нових відкриттів та прояву вже отриманих знань. Занадто легкі завдання не стимулюватимуть

креативність і логічність мислення, а занадто важкі не будуть викликати бажання їх виконувати.

Для розвитку креативності обов'язковою умовою є наявність проблемних ситуацій, які допомагають розвивати аналітичність та логічність мислення, прийняття оптимальних рішень, обравши вірну стратегію та варіанти дій.

Гейміфікація повинна виконувати принцип позитивного підкріплення невеликих дій. В процесі гри учні, виконавши завдання, повинні одразу бачити наслідки прийнятих рішень. Це і стимулює, і вдосконалює їхні аналітичні навички. Учасники гри, намагаючись отримати результат першими, стають своєрідними конкурентами, що теж активізує потяг до знань, розвиває розумові навички, формує практичні вміння роботи в групах.

Результатом накопичення балів або різноманітних відзнак, отриманих впродовж гри, є оцінка або звільнення від домашнього завдання.

Умови змагання, отримання позитивних результатів та задоволення від них стимулюють зацікавленість здобувачів освіти й у навчанні. Занурюючись у процес самої гри, учні з одного боку підсвідомо проявляють креативність, творчість, з іншого – аналізують та запам'ятовують нову інформацію.

Гейміфіковане навчання допомагає відстежувати рівень засвоєних здобувачами освіти знань, а це, в свою чергу, дає можливість для створення індивідуальних стратегій розвитку кожного, для розвитку їх креативності.

Згідно досліджень компанії TalentLMS [5.27-48.] гейміфіковане навчання є позитивною складовою усього процесу навчання. Завдяки цій стратегії підвищується рівень розуміння матеріалу на 55%, збільшуються шанси успішного завершення курсу на 50% підвищується активність, збільшується мотивація на 40%. Як наслідок, зміцнюється самооцінка та самовизнання, віра у власні можливості, що є основним компонентом креативності.

Сучасні запити до процесу освіти змінилися і вимагають нових технологій та підходів. Гейміфікація учбового процесу створює умови для розвитку креативності усіх учасників учбового процесу, як викладачів, так і здобувачів освіти.

Існують і негативні аспекти застосування гейміфікованого навчання, які викладач повинен враховувати:

- зниження академічної спрямованості гри, результатом чого може стати зміщення фокусу на процес самої гри, а не на її результати;
- не дивлячись на змагальний принцип, деякі здобувачі освіти не мають бажання перемагати або наздоганяти когось за кількістю балів;
- у разі однотипності завдань, гра стає монотонною, втрачає інтерес для її учасників;
- гра повинна відповідати потребам та рівням розвитку гравців. Не всі здобувачі освіти мають однакові творчі та освітні вміння;

- неостаннім є технічний факт, слабкий Інтернет або відсутність більш потужної техніки.

І все ж таки, гейміфіковані уроки заохочують здобувачів освіти, активізують їхню увагу, наштовхують на прояви творчості й креативності. Сучасні учні живуть в світі цифрових ігор, відео-кліпів та коротких повідомлень, тому й сучасні вчителі повинні теж змінитись.

Володіючи цифровими інструментами гейміфікації, використовуючи різні онлайн-платформи і застосунки в умовах дистанційного навчання, учителям слід більш ретельно підходити до планування гейміфікованих уроків, а саме до адаптації гри під реальні потреби та можливості учнів. Поступового введення гейміфікованих завдань від невеликих до більш складних. Обов'язковою умовою гейміфікованого уроку є збалансованість часу між досягненням академічних цілей гри і загальним навчальним матеріалом.

Гейміфікація не повинна повністю замінювати викладання учбового матеріалу, на уроці мають бути застосованими лише її елементи, які допоможуть зацікавити здобувачів освіти, розвинути їхні креативні навички та стимулювати їх до подальшої активної творчої праці.

Використання методів гейміфікації може стати потужним інструментом для покращення навчання, стимулювання творчості учнів і, як наслідок, розвитку учнівської креативності. [4.438]

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карабін О. Гейміфікація в освітньому процесі як засіб розвитку молодших школярів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. № 67. Т. 1 : [Електронний ресурс] : Режим доступу : URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14039/1/Karabin_Gameification_educational.pdf
2. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ : монографія / Р.С. Гуревич, Г.Б. Гордійчук, Л.Л. Коношевський, О.Л. Коношевський, О.В. Шестопап ; за ред. проф. Р.С. Гуревича. Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. 348 с.
3. Павлюк Р. Критеріальна готовність майбутніх вихователів до використання казки при навчанні іноземної мови дошкільників // Наукові здобутки студентів і магістрантів – школі XXI століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 14-15 березня 2006 року. – Полтава: ПДПУ, 2006. – С.16-17.
4. Саган О.В. Цифрова дидактика: реалії та пер-спективи. Актуальні проблеми фахової підготовки сучасного педагога : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Херсон : Вид-во ХДУ, 2020. С. 435–440
5. Pivec, M., & Dziabenko, O. (2015). Game-based learning and gamification in higher education: Impact study on lecturers. Journal of Interactive Learning Research, 26(1), 27-48

Проскура О. І.,

*директорка, вч.-методист, магістр управління освітніми закладами,
магістр державного управління, заслужений працівник освіти України
Київська гімназія східних мов № 1
kgsm1@ukr.net*

ЛІДЕРСТВО В ОСВІТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ЕДУКАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті автор розглядає результативність едукативних трансформацій на сучасному етапі розвитку освіти в Україні. Акцентує увагу на тому, що для України, яка активно реалізує реформи в системі освіти, важливими є дослідження і досягнення як українських учених, так і дослідників інших країн у галузі лідерства і теорій управління. Для України, як полікультурного суспільства, особливо актуальними є теорії лідерства, що ґрунтуються на філософії полікультурної освіти, яка висуває лідерство і дипломатію в освіті на якісно новий рівень. На основі наукових публікацій автор досліджує адаптивне лідерство, індустріальне (ієрархічне) лідерство, комунікаційне лідерство, менеджментне лідерство, особистісне лідерство, полісемічне лідерство, синергетичне лідерство, соціально обумовлене лідерство, спонукальне лідерство, трансформаційне лідерство, управлінське лідерство, харизматичне лідерство і цифрове лідерство.

Оскільки українська освіта стикається з численними викликами, зокрема в умовах воєнного часу, адміністрація і педагогічний колектив Київської гімназії східних мов № 1 активно працюють над адаптацією освітнього процесу до нових реалій. Зокрема, реалізація міжнародних проєктів, обмін досвідом, підготовка до міжнародної діяльності стають важливими напрямками для розвитку освітнього лідерства й освітньої дипломатії серед учнів. Учніське лідерство, ґрунтоване на знаннях, на творчому потенціалі, максимально співвідноситься з потребами реалізації особистісної обдарованості.

Ключові слова: освітнє лідерство; освітня дипломатія; трансформації в освіті; забезпечення результативності освітніх змін; обдарованість.

In the article, the author examines the effectiveness of educational transformations at the current stage of educational development in Ukraine. He emphasizes that for Ukraine, which is actively implementing reforms in its education system, the research and achievements of both Ukrainian scientists and researchers from other countries in the fields of leadership and management theories are crucial. For Ukraine, as a multicultural society, leadership theories based on the philosophy of multicultural education are especially relevant, as they elevate leadership and diplomacy in education to a qualitatively new level. Based on scientific publications, the author explores various leadership theories, including adaptive leadership, industrial (hierarchical) leadership, communication leadership, management leadership, personal leadership, polysemic leadership, synergistic leadership, socially conditioned leadership, motivational leadership, transformational leadership, managerial leadership, charismatic leadership, and digital leadership.

As Ukrainian education faces numerous challenges, particularly in wartime conditions, the administration and teaching staff of Kyiv Gymnasium of Oriental Languages No. 1 are actively working to adapt the educational process to new realities. In particular, the implementation of international projects, exchange of experience, and preparation for international activities are becoming important areas for the development of educational leadership and educational diplomacy among pupils. Educational leadership among pupils, based on knowledge and creative potential, is maximally aligned with the need for realizing personal giftedness.

Key words: educational leadership; educational diplomacy; transformations in education; ensuring the effectiveness of educational changes; giftedness.

Лідерство і дипломатія в освіті аспектують управління освітою і взаємодію на внутрішньоосвітньому й міжнародному рівнях, водночас актуалізуються як інструменти забезпечення результативності едукативних трансформацій, що чітко вказує на роль лідерства і дипломатії у процесі досягнення конкретних результатів едукативних трансформацій. Результативність едукативних трансформацій на сучасному етапі розвитку має виняткове значення, адже стосується просування освітніх реформ у бік унефективнення і досягнення передбачених цілей. Отже, лідерство і дипломатія в освіті охоплюють різні аспекти управлінської, внутрішньосередовищної і міжнародної діяльності закладів загальної середньої освіти. Зосередження на деяких аспектах проблеми спонукало до аналізу теоретичних бачень і конкретних напрацювань, що сприяють результативності освітніх трансформацій. Задля цього використано певні методи дослідження, як-от: аналітичний (аналіз різних документів: освітніх стратегій і концепцій, програм реформ, керівництв з управління освітніми змінами, які сприяють розвитку лідерства і дипломатії в освіті, й аналіз того, як ці програми допомагають трансформаціям; аналіз конкретних випадків: прикладів успішних освітніх змін у навчальних планах, в інтеграції методів навчання, у розумінні вартісності міжпредметних зв'язків за застосування принципів лідерства і дипломатії в освіті; аналіз праць українських і закордонних науковців і практиків з питань освітнього лідерства, дипломатії в освіті); опитування й інтерв'ю щодо організації і сприяння впровадженості освітні зміни, використовуваності стратегії дипломатії; порівняльний аналіз підходів до освітнього лідерства і дипломатії в освіті, відповідних дефініцій; спостереження за конкретними освітніми змінами у класах і в гімназії, за лідерською поведінкою представників учнівського самоврядування зокрема; фокус-групи за участі адміністрації для отримання думок й аналізу досвіду щодо лідерства і дипломатії в освіті, обговорення освітніх трансформацій, що у різний спосіб впливають на процес навчання в гімназії.

Феномени лідерства і лідера, управлінське лідерство є об'єктами дослідження багатьох наукових шкіл, що охоплюють різні галузі знань, зокрема

державне управління, менеджмент, освітологію, політологію, психологію, соціологію тощо. Вчені світу вже запропонували близько 300 визначень понять «лідер», «лідерство», «лідерські якості», що свідчить про багатогранність і складність цього явища. Однак, поняття «освітнє лідерство» і «освітня дипломатія» потребують теоретичних обґрунтувань і досліджень на практиці.

Для України, яка активно реалізує реформи в системі освіти, важливими є дослідження і досягнення учених закордоння у галузі лідерства і теорій управління. Інтеграція країни в європейський простір і її участь у Болонському процесі ставлять нові вимоги до управлінців, здатних бути ефективними лідерами й агентами інноваційних змін у системі освіти. Сучасні управлінці мають володіти високорозвиненими інтелектуальними й комунікативними компетентностями, організаторськими вміннями і бути готовими до прийняття відповідальності за стратегічні цілі у розвитку освіти за трансформаційних процесів з їх викликами. У цьому контексті важливу роль починає відігравати поняття освітньої дипломатії, яка може стати інструментом розбудови не тільки міжнародних відносин у сфері освіти, а й на місцевому рівні, на рівні конкретного закладу загальної середньої освіти, що сприяє, звісно, створенню умов для успішної інтеграції національних освітніх систем у глобальний освітній простір.

Освітня дипломатія у закладах загальної середньої освіти стає необхідним складником розгортання їх стратегій навчання, виховання і розвитку особистості учнів, оскільки забезпечує формування сприятливого іміджу шкіл не тільки в межах країни, а й у міжнародному освітньому середовищі. Це, своєю чергою, відкриває нові можливості для обміну досвідом, кращими практиками і ресурсами для підвищення якості української освіти.

Аналіз наукових концепцій лідерства у контексті управління освітою дає змогу визначити їх значущість для розбудови системи підготовки лідерів в органах державного управління освітою. Важливим є застосування теорій розвитку персоналу і гуманістичних підходів, які враховують суб'єкт-суб'єктні взаємодії між управлінцями і їх підлеглими. Водночас, освітнє лідерство є ключовим елементом у процесі трансформацій в освіті, оскільки лідери мають бути здатними адаптувати систему освіти до нових викликів, активно впроваджувати інновації і забезпечувати ефективне управління освітніми процесами.

Для України, як полікультурного суспільства, особливо актуальними є теорії лідерства, що ґрунтуються на філософії полікультурної освіти. Це дає змогу готувати управлінські кадри, які здатні долати сучасні кризи в системі освіти. Важливим є усвідомлення того, що керівники, які спираються на авторитаризм і домінування, не можуть ефективно розв'язувати освітні проблеми, оскільки це суперечить принципам демократичного управління. За сучасних викликів освітня

дипломатія й освітнє лідерство стають двоєдиним важливим інструментом, який не тільки сприяє ефективній реалізації реформ, а й забезпечує сталість і результативність едукативних трансформацій на всіх рівнях.

Розвиток лідерства і освітньої дипломатії як рушійна сила трансформацій в освіті сприяє суттєвим змінам на всіх освітніх рівнях. В Україні існує потреба в системному формуванні лідерів у сфері державного управління освітою, здатних виконувати стратегічні завдання країни й ефективно адаптуватися до швидких змін у навколишньому світі. Зростання лідерів, які розуміють нові парадигми державного управління і лідерства, а також мають досвід у сфері освітньої дипломатії, є необхідним для подолання викликів сучасності і побудови ефективної системи освіти в Україні.

Навчання лідерству має бути безперервним процесом, а не лише одноразовим заходом. Це важливо для вчителів і керівників шкіл, адже час вимагає постійно розвивати свої лідерські вміння і здатність розпізнавати справжню чи тригерно-виснажливу сутність освітніх трансформацій. D. Frey зазначає, що навчання лідерству з обміном досвідом не має бути спалахом, це має бути нормою, тільки тоді є шанс на постійний розвиток [12, с. 9]. Тож освітня дипломатія має включати обмін досвідом і з освітянами різних країн, що дасть змогу адаптовувати і застосовувати (не сліпо) їх успішні моделі у конкретних українських реаліях, забезпечуючи більш практичний підхід до трансформацій за імплементації успішних стратегій у нових контекстах.

Адаптивне лідерство. J. Szczupaczyński зазначає, що «лідерство осмислюється як динамічна функція, яка завдяки своїй інтерактивній природі диференціює комплекс керівних ролей, що з'являються, – залежно від контексту мінливого середовища – у різних сегментах політичної й адміністративної системи. Це позиція, яка змінює традиційний погляд на організаційне керівництво» [14, с. 5]. Лідерство, розглянуте J. Szczupaczyński як змінна функція, яка адаптується до контексту середовища, можна використовувати для дослідження того, наскільки лідери є гнучкими, чи ефективно реагують на зміни в освітньому середовищі, чи готові до трансформації і виконання своєї місії. В освітній дипломатії адаптивне лідерство, яке враховує зміни й гнучкість, важливе для адаптації до нових освітніх потреб і швидко змінюваних як локальних, так і глобальних обставин. Сприяє гнучкості освітніх систем і здатності швидко реагувати на виклики і зміни, підтримуючи стійкість у процесах трансформації.

Індустріальне (ієрархічне) лідерство. В. Галузяк, О. Акімова і Є. Громов, досліджуючи індустріальне лідерство, зазначають, що це, за суттю, є «ієрархічний процес однобічного впливу лідера на підлеглих з метою досягнення ззовні заданих цілей, підтримки стабільності й ефективності системи, а також

свого домінуючого становища в ній» [2, с. 46]. Цей традиційний ієрархічний підхід до лідерства є важливим для контексту, де лідерство має забезпечувати стабільність і ефективність освітньої системи в умовах змін. Це може стати основою для обговорення того, як різні стилі лідерства адаптуються до потреб сучасної освіти. «Таке розуміння терміна, – зазначають автори, – визначає відповідну мету підготовки лідерів – виховати носія певних соціально затребуваних якостей, знань, умінь і навичок, необхідних для виконання лідерських функцій, пов'язаних з керуванням підлеглими і збереженням власного статусу» [Там само]. В освітній дипломатії індустріальне лідерство може проявлятися у формуванні формальних і структурованих відносин між освітніми закладами й державними інституціями, що підвищуватиме стабільність і ефективність взаємодії між країнами, сприяючи організованому розвитку освіти у межах чітких стандартів і норм. В. Галузяк, О. Акімова і Є. Громов переконують, що «основним засобом досягнення цієї мети виступає безпосереднє формування в індивіда нормативно заданого комплексу лідерських компетентностей – особистісних якостей, знань, умінь, стратегій і способів поведінки, які забезпечують успішне виконання лідерських функцій» [Там само].

Комунікаційне лідерство. Лідерство не є лише результатом організаційних процесів, а й активним чинником їх створення. Це підкреслює, що освітнє лідерство є основою для розвитку культури взаємодії в освітніх закладах, що важливо для реалізації успішних реформ. П. Друкер вважає, що «лідерство – це не тільки продукт організаційної або групової взаємодії, а й водночас чинник, що ці взаємодії створює. Можливість стати лідером є у кожної людини, навіть із посередніми здібностями» [4, с. 41]. Можливо і так, але освітня дипломатія передбачає й налагодження міжнародних зв'язків і відносин, що передбачає використання лідерства для забезпечення комунікації й співпраці. А для цього забезпечення мають створюватися партнерські мережі і культурні мости для обміну освітніми технологіями, практиками і підходами. Тому говорячи про те, що «можливість стати лідером є у кожної людини, навіть із посередніми здібностями» слід одразу обумовлювати ці можливості, вияскравлювати їх. Наразі освітня практика, управління освітою, освітня дипломатія, освітнє лідерство у контексті стратегічних завдання української школи потребують більшої адекватності, корелятивності, кореспондентності. Комунікаційне лідерство нині позбавляється тривалої балаканини, переходячи у площину дискусій за домінування конкретності і конструктивності. Саме тому в сучасну освіту, і в освітній менеджмент зокрема, об'єктивно проникає так зване мікрочитання, де потенціал мікротекстів (зауважень, звернень, промов, пропозицій, рефлексій) володіє і значним дидактико-методичним потенціалом, і атракціоє освітнє лідерство і освітню дипломатію [1].

Менеджментне лідерство. Беззаперечно, вправний менеджмент лідерства збільшує ефективність змін на рівні національних і міжнародних проєктів, підвищує якість і залученість освітнього персоналу. В освітній дипломатії цей інструмент передбачає вмінні залучити і мотивувати освітян до спільної діяльності, враховуючи специфіку національних освітніх систем. І. Лопушинський вважає лідерство в управлінні персоналом об'єктивною реальністю, яка стає «викликом та пріоритетом для керівника як організатора колективної діяльності; характеризує керівну діяльність не лише як науку, але й як мистецтво; надає управлінській вертикалі характеру взаємозацікавленого соціального партнерства та взаємодії; передбачає обов'язкову й неминучу реалізацію й актуалізацію свого творчого професійно особистісного потенціалу; гуманізує, олюднює субординаційні ієрархічні відносини, що сприяє підтриманню інституційної пам'яті, посиленню корпоративізму; забезпечує пошук найраціональніших форм та методів керівної діяльності» [5, с. 27]. Лідерство в управлінні персоналом є ключовим для формування ефективної команди і управління змінами. Це можна використовувати, аналізуючи важливості лідерських якостей для формування ефективної освітньої команди і взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Особистісне лідерство. S. Visholm висуває певні застереження щодо особистісного лідерства, наприклад: «в організаційному контексті важливо пам'ятати, що особистість цікава завдяки ролі, а не навпаки. Про особисте керівництво слід судити на основі лідерства, а не на основі особистості. Але важливі особистість і почуття. Важливо, щоб керівник усвідомлював, як він чи вона впливає на інших, а також пам'ятав, що інші – інші» [15]. Словом, акцентується важливість ролі лідера в організації. У контексті освіти це може бути використано для обговорення того, як лідер має впливати на інших завдяки своїм професійним і особистісним якостям. Це важливо для формування ефективних команд і підтримки розвитку освітнього процесу, адже підвищує індивідуальну ефективність лідерів у здійсненні освітніх трансформацій за їх впливу на культуру і процеси управління в освітніх системах. В освітній дипломатії важлива роль особистості лідера, який здатний не лише вести за собою, а й орієнтувати освітні структури на національні і міжнародні цілі.

Полісемічне лідерство. Різні підходи до лідерства можуть бути використані для кращого розуміння ролі лідерів у сьогоденні. В освітньому контексті це допомагає не тільки досліджувати, як різні моделі лідерства можуть застосовуватися для досягнення результативності освітніх трансформацій, а й для врахування різноманітності підходів до лідерства, щоб зберегти баланс між різними освітніми системами і культурами. J. Szczupaczyński констатує: «полісемічний характер концепції лідерства можна пояснити опертям на три

різні підходи до цього явища <...> атрибуційний підхід передбачає, що лідерство – це сукупність конкретних характеристик особистості, організаційна / соціальна роль або конфігурація конкретних моделей поведінки. <...> реляційний підхід, що осмислює лідерство як міжособистісні стосунки діадичного або групового характеру, суть яких полягає у добровільному підпорядкуванні, заснованому на індивідуальній стратегії лідера і колективному приписуванні лідерських якостей <...> функціональний підхід, заснований на сприйнятті лідерства як функції організаційної системи, реалізованої стосовно навколишнього середовища та його власних компонентів» [14, с. 2–4 і с. 10]. За суттю, окреслені J. Szczuraczyński підходи до розуміння лідерства є кореляторами лідерства і дипломатії в освіті, де і освітнє лідерство, і освітня дипломатія інструментують забезпечення результативності едукативних трансформацій.

Синергетичне лідерство. Підвищує ефективність трансформацій завдяки інтеграції різних стратегій і підходів, що дає змогу створювати стійкіші і взаємодоповнювані освітні системи. В освітній дипломатії цей підхід може бути використаний для об'єднання зусиль різних освітніх організацій і країн задля досягнення спільних цілей. За А. Семеновою, «реалізація єдності нелінійного синтезу знань» на «підґрунті синергетичного підходу» дає змогу «вибудовувати навколо однієї загальної ще багато бокових траєкторій (освітніх маршрутів розвитку)» [9]. Синергетичне лідерство підкреслює важливість поєднання різних траєкторій розвитку для досягнення ефективності. Це може бути використано для розгляду лідерства як процесу інтеграції різних освітніх і управлінських стратегій, що сприяють успішним трансформаціям і показують, за А. Семеновою, «характер вірогідності процесів, різноманіття можливостей шляхів підвищення ефективності функціонування систем і способів управління ними» [Там само].

Соціально обумовлене лідерство. Таке лідерство розглядається як набір властивостей особистості, що сприяють ефективним управлінським взаємодіям, як визначник впливу особистісних якостей лідера на реалізацію освітніх трансформацій, зокрема на створення продуктивної команди. А. Дегтяр і М. Бублій таку соціально обумовлену сукупність властивостей особистості розглядають як «додатковий ресурс, що виходить за рамки регламентів організаційного простору» [3, с. 51], як «специфічний тип управлінських взаємодій, де органічно повинні поєднуватися соціально-психологічні та професійні характеристики» [Там само, с. 61]. Соціально обумовлене лідерство в освітній дипломатії сприяє створенню середовища, де враховуються соціальні, культурні і політичні чинники під час розроблення освітніх стратегій, а також впливає на покращення рівня соціальної інтеграції й включеності у міжнародні освітні процеси задля досягнення довготривалих позитивних змін.

Спонукальне лідерство. Лідерство в цьому контексті – це здатність без примусу надихати людей до спільної мети. Цей аспект можна використати для демонстрації того, як лідери в освіті мають надихати колег, інших стейкхолдерів на успішні трансформації завдяки мотивації і підтримці, а не лише за формальних вимог. В. Галузяк, О. Акімова і Є. Громов розуміють таке лідерство як «здатність лідера, не застосовуючи примусу, впливати на групу для досягнення спільної мети; вплив, який стимулює підлеглих або послідовників докладати максимум зусиль для досягнення бажаних цілей; розвиток відносин з послідовниками, перетворення їх на лідерів або агентів змін, розширення їх можливостей і спонукування до досягнення найвищих результатів у діяльності» [2, с. 46]. В освітній дипломатії лідерство, зосереджене на впливі, може ефективно спрямовувати і зосереджувати ресурси для досягнення не тільки локальних, а й глобальних освітніх цілей, забезпечуючи стабільне просування освітніх реформ на різних рівнях, підвищуючи результативність освітніх ініціатив.

Трансформаційне лідерство. «Трансформаційне лідерство має на меті вплинути на уявлення працівників про свою роботу так, що спонукає їх докладати додаткові зусилля», – вважають Е. Sørensen і J. Torfing [13]. Тобто, змінити ставлення людей до своєї роботи, що є важливим для розуміння того, як лідери можуть впливати на зміну культурних і організаційних аспектів освітнього процесу, підвищуючи (а, може, й пригнічуючи) мотивацію і результативність учасників освітніх трансформацій. Трансформаційне лідерство сприяє формуванню глобальних освітніх ініціатив, що підтримують інноваційні підходи до навчання і розвитку у світовому контексті, підвищує рівень інновацій в освіті, спонукаючи країни до спільних реформ і активного розвитку освітніх систем, що відповідають сучасним вимогам і є стійкими до викликів.

Управлінське лідерство. Підвищує ефективність шкільних, локальних, всеукраїнських, міжнародних освітніх проєктів, створюючи управлінські моделі, які можуть бути адаптовані до глобальних викликів. Такий інструмент важливий для дипломатії, оскільки керівники мають впливати на організацію освітніх процесів через управлінські функції, мотивацію і забезпечення стабільності. Цей підхід розглядає лідерство як набір управлінських функцій, зокрема мотивації, створення ефективних зв'язків і розв'язання конфліктів. В освітньому контексті це підкреслює важливість лідера як модератора, здатного створити підтримувальне середовище для колективу (вчителів, учнів, адміністрації, інших стейкхолдерів) і розв'язувати проблеми, що виникають у процесі освітніх трансформацій. Це також можна використовувати для обґрунтування необхідності лідерських умінь в умовах управління змінами в освіті, де мотивація і конфліктологічні вміння є основними складниками успішного впровадження реформ. М. R. Fairholm зазначає, що управлінське лідерство

розуміється як реалізація власне управлінських функцій, як побудова організаційних зв'язків і розв'язанні конфліктів [11].

Харизматичне лідерство. О. Романовський, О. Квасник, В. Шаполова, Ю. Чала і В. Бондаренко у своєму дослідженні зосереджуються на думці, що «серед розмаїття різновидів лідерства на сьогодні найбільшого поширення набуло харизматичне лідерство, сутність якого полягає в тому, що вплив лідера на людей обумовлює його особистісна привабливість» [8, с. 66]. Харизматичне лідерство підкреслює важливість особистісної привабливості лідера для впливу на оточення. Це підходить для обговорення значення лідерської особистості в освітніх трансформаціях, де важливим є залучення учасників. Харизма як інструмент впливу є важливим аспектом у побудові успішної комунікації й ефективного управління. Харизматичне лідерство в освітній дипломатії може виступати як спосіб залучення й утримання уваги різних стейкхолдерів, у тому числі міжнародних, мотивуючи до співпраці і спільного розв'язання освітніх проблем. Інструмент підтримує створення ефективних дипломатичних зв'язків між освітніми установами різних країн, що сприяє обміну досвідом і співпраці за трансформаційних процесів.

Цифрове лідерство. Забезпечує модернізацію освітніх систем завдяки використанню технологій, що дають змогу знижувати бар'єри у співпраці в межах України й у міжнародному співробітництві, підтримуючи ефективні освітні трансформації. J. Beile, C. Rieke, K. Schöneberg і S. Gabriel доволі позитивно оцінюють цифрове лідерство, яке, на їх думку, «характеризується прозорістю, комунікацією, зміненою структурою відповідальності, заохоченням ініціативи працівників і створенням можливостей» [10, с. 22]. За провадження освітньої дипломатії цифрові інструменти можуть бути засобами для зв'язку і розвитку міжнародних освітніх мереж, обміну даними і досвідом.

Важливим аспектом розвитку лідерства в освіті є освітня дипломатія, яка ґрунтується на розгортанні міжнародних зв'язків і за культурного обміну. В умовах глобалізації і постійних змін в освітньому середовищі важливо формувати відкритість до міжнародної співпраці, що дає змогу не лише підвищувати рівень освіти, а й виховувати учнів як свідомих громадян, здатних до лідерства у глобальному світі [6]. Розвиток освітньої дипломатії у закладах загальної середньої освіти є важливим процесом свідомого оцінювання освітніх ініціатив, що включають міжнародну співпрацю в галузі шкільної освіти. Коли йдеться про акцент на процесах такого аналізу, мається на увазі всебічне дослідження того, як саме реалізуються спеціальні заходи, проєкти й ініціативи, які передбачають взаємодію з іншими закладами освіти і стейкхолдерами з інших країн, з якими підтримуються тісні освітні зв'язки.

Особистісні якості педагогів, їх здатність до професійного зростання й розвитку освітнього лідерства допомагають ефективно організувати освітній

процес, сприяти розвиткові ключових і предметних компетентностей учнів. Київська гімназія східних мов № 1 активно розвиває міжнародні зв'язки, організовуючи міжнародні зустрічі, конференції і форуми. Така міжнародна діяльність зосереджується на демократичних цінностях, толерантності і лояльності серед учнів і вчителів. Водночас, це підтримує виховання лідерства завдяки впровадженню новітніх освітніх практик і підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Освітня дипломатія є важливою як для педагогів, так і для учнів, оскільки сприяє формуванню цінностей взаємоповаги, готовності до співпраці, розвитку соціальних і емоційних умінь. Своєю чергою, це покращує результативність освітніх процесів у цілому, даючи змогу не тільки бути частиною національної системи освіти, а й мати вплив на глобальні освітні процеси [7].

Оскільки сучасна освіта стикається з численними викликами, зокрема в умовах воєнного часу, адміністрація і педагогічний колектив активно працюють над адаптацією освітнього процесу до нових реалій. Зокрема, реалізація міжнародних проєктів, обмін досвідом, підготовка до міжнародної діяльності стають важливими напрямками для розвитку учнівського лідерства, ґрунтованого на знаннях, на творчому потенціалі, на обдарованості. В умовах війни і після перемоги важливо забезпечити не тільки освітній процес, а й психологічну підтримку учнів і педагогів, що допомагатиме зберігати мотивацію і позитивний настрій для подальшої роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В., Проскура О. І., Косянчук С. В. Читання у контексті розвитку освітньої дипломатії: психоемоційні аспекти. *Global trends in science and education. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference.* SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2025. С. 401–407. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744622/1/BNV_POI_KSV_2025-02_Kyiv.pdf
2. Галузяк В., Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. *Лідер. Еліта. Суспільство.* 2019. № 1. С. 32–53.
3. Дегтяр А., Бублій М. Співвідношення понять «керівництво» та «лідерство» в управлінні сучасною організацією. *Лідер. Еліта. Суспільство.* 2020. № 1. С. 52–63.
4. Друкер П. Ефективний керівник. Пер. з англ. Р. Машкової. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 248 с.
5. Лопушинський І. Формування лідера закладу загальної середньої освіти в контексті реалізації нового Закону України «Про освіту». *Лідер. Еліта. Суспільство.* 2018. № 1. С. 23–30.
6. Проскура О. І. Лідерство природне і виховуване як феномен і об'єкт педагогічного впливу. *Didactics.* Kyiv, 2023, 25 February. Pp. 1–8. <http://didactics.ucoz.ua/forum/4-20-396-16-1677347306>.
7. Проскура О. І. Освітня дипломатія і партнерство у контексті обстоювання європейських цінностей. *Perspectives of contemporary science: theory and practice. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference.* SPC «Sci-conf.com.ua». Lviv, Ukraine. 2025. Pp. 726–732. URL: <https://sci->

conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya- perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-13-15-01-2025-lviv-ukrayina- arhiv/.

8. Романовський О., Квасник О., Шаполова В., Чала Ю., Бондаренко В. Обов'язкові складові особистості харизматичного лідера як запорука його успіху. Лідер. Еліта. Суспільство. 2017. № 1. С. 60–73.
9. Семенова А. В. Психопедагогічний супровід ефективного лідера XXI століття: синергетичний підхід. Science Rise: Pedagogical Education. 2017. №7 (15). С. 30–36.
10. Beile J., Rieke C., Schöneberg K., Gabriel S. Führung in der digitalisierten öffentlichen Verwaltung ein handlungsleitfaden. Onlineprinters GmbH. 2019. 64 s.
11. Fairholm M. R. Trans-leadership. Linking Influential Theory and Contemporary Research [w:] R. S. Morse, T. F. Buss, C. M. Kinghorn (red.). Transforming Public Leadership for 21st Centry. Armonk-New York-London, 2007. P. 114.
12. Frey D. Braucht die öffentliche Verwaltung eine neue Führungskultur? Effektivität und Effizienz des Führungskräfte trainings angesichts enormer Erwartungen. Ludwig-Maximilians-Universität München. 82 s. URL: https://www.bakoev.bund.de/SharedDocs/Downloads/LG_1/PG_BC/Vortrag_Frey.pdf?__blob=publicationFile
13. Sørensen E., Torfing J. Ledelse er noget vi skaber sammen. Forskerbidrag til Ledelseskommisionen. URL: https://ledelseskom.dk/files/media/documents/forskerbidrag_hjem.pdf
14. Szczupaczyński Jerzy. Nowe wzory przywództwa w administracji publicznej. URL: http://www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-f88972f5-7820-44a6-910e-791a29ed6c11/c/Szczupaczynski_J.__Nowe_wzory_przywodztwa_w_administracji_publicznej.pdf
15. Visholm S. Offentlig ledelse set gennem en organisationspsykologisk linse – kritik og anbefalinger. Forskerbidrag til Ledelseskommisionen. URL: https://ledelseskom.dk/files/media/documents/forskerbidrag_hjem.pdf

Пуленко І. І.,

*викладач, ВСП «Полтавський політехнічний фаховий коледж
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
pulenkoigor8@gmail.com*

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СУЧАСНІ ВІЙСЬКОВІ ПОДІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття аналізує філософські аспекти війни в Україні крізь призму екзистенціалізму, феноменології, етики війни та геополітичної філософії. Розглядаються питання свободи, вибору, відповідальності та національної ідентичності в умовах збройного конфлікту. Висвітлено концепції справедливої війни та гідності особистості, а також значення війни для глобального цивілізаційного порядку.

Ключові слова: війна, філософія, національна ідентичність, екзистенціалізм, справедлива війна, геополітика, Україна.

Філософське осмислення війни має давню традицію. Ще Геракліт стверджував, що «війна – батько всього» [1, с. 42]. Війна розкриває справжню природу як держав, так і особистостей, змушуючи суспільства визначати власні цінності та межі моральної допустимості.

Сучасна війна в Україні є не лише військовим конфліктом, а й зіткненням світоглядів: імперського реваншизму та демократичного вибору. Філософське осмислення цієї війни дозволяє зрозуміти її метафізичну сутність, її вплив на світову політику та людську самосвідомість.

Античні мислителі розглядали війну як фундаментальну складову політичного життя. Платон у «Державі» наголошував, що війна виникає через нерівність і жадібність [2, с. 215]. Фулідід, аналізуючи Пелопоннеську війну, зазначав: «Сильний робить те, що може, а слабкий терпить те, що мусить» [3, с. 152].

У Новий час Гуго Гроцій у трактаті «Про право війни і миру» визначив основні принципи справедливої війни, наголошуючи, що війна має бути засобом захисту, а не агресії [4, с. 87].

Карл Шмітт у XX столітті розвинув концепцію політичного ворога, стверджуючи, що політика будується на розрізненні «друга» і «ворога» [5, с. 64]. Сучасна російсько-українська війна підтверджує його тезу, оскільки агресор намагається знищити українську ідентичність, сприймаючи її як загрозу власній імперській ідеології.

Екзистенціалізм дозволяє розглядати війну як випробування свободи та автентичності людини. Жан-Поль Сартр писав: «Людина приречена бути вільною» [6, с. 212]. Українці, захищаючи свою землю, реалізують фундаментальну свободу – право на вибір.

Карл Ясперс у своїй концепції «межових ситуацій» зазначав, що війна є тим досвідом, який змушує людину замислюватися над сутністю власного буття [7, с. 145]. Українці перебувають у такій ситуації, коли кожен змушений переосмислити власну роль у боротьбі за державність.

Мартін Гайдеггер писав, що «буття справжнє лише тоді, коли воно переживає власну скінченність» [8, с. 175]. Українська війна стала моментом розкриття справжнього національного буття, коли суспільство усвідомило власну ідентичність через боротьбу.

Концепція справедливої війни була сформульована Аврелем Августиним та розвинена Фомаю Аквінським, а в сучасності – Майклом Волцером. Війна України відповідає ключовим критеріям справедливої війни:

- Вона є самообороною проти агресора [9, с. 98].

- Вона ведеться легітимною владою та підтримується народом.
- Україна не порушує принципу пропорційності, захищаючись у межах міжнародного права.

Джон Локк у «Другому трактаті про уряд» писав, що народ має право на збройний опір, якщо його свобода та життя опинилися під загрозою [10, с. 245]. Українці реалізують це право, протистоячи загарбнику.

Семюел Гантінгтон у теорії «зіткнення цивілізацій» передбачав, що майбутні конфлікти будуть між цивілізаціями [11, с. 319]. Українська війна є саме таким конфліктом – зіткненням демократичного Заходу та авторитарного Сходу.

Френсіс Фукуяма вважав, що демократія – це кінцева форма розвитку суспільств, але події в Україні доводять, що боротьба за свободу триває [12, с. 275].

Українська війна є не лише військовим конфліктом, а й філософським випробуванням свободи та ідентичності. Вона змушує світ переосмислити концепції справедливості, суверенітету та права народів на спротив.

Як писав Гегель: «Історія – це рух свободи через боротьбу» [13, с. 302]. Україна зараз є тим історичним фронтом, де визначається майбутнє людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Геракліт. Фрагменти. – Київ: Наукова думка, 1993. – 128 с.
2. Платон. Держава. – Харків: Фоліо, 2004. – 412 с.
3. Фуکیدід. Історія. – Львів: Астролябія, 2012. – 375 с.
4. Гроцій Г. Про право війни і миру. – Київ: Юрінком, 2010. – 512 с.
5. Шмітт К. Поняття політичного. – Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2004. – 140 с.
6. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. – Київ: Дніпро, 1995. – 704 с.
7. Ясперс К. Філософія. – Київ: Либідь, 1996. – 432 с.
8. Гайдеггер М. Буття і час. – Київ: Основи, 2000. – 399 с.
9. Волцер М. Справедлива та несправедлива війна. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2001. – 323 с.
10. Локк Дж. Другий трактат про уряд. – Київ: Основи, 2001. – 240 с.
11. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. – Київ: Основи, 2006. – 400с.
12. Фукуяма Ф. Кінець історії та остання людина. – Київ: КМ-Букс, 2003. – 275 с.
13. Гегель Г. В. Філософія історії. – Київ: Вища школа, 1976. – 302 с

П'яст Н. Й.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри філології й гуманітарних наук
КВНЗ «Вінницька академія безперервної освіти»,
natalitulchin@gmail.com

Куш О. П.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри філології й гуманітарних наук,
КВНЗ «Вінницька академія безперервної освіти»,
e-kushch@ukrnet

КРЕАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ НУШ

Тези доповіді присвячені обґрунтуванню важливості володіння наскрізною «м'якою» навичкою майбутнього – креативністю, методам її розвитку в учнів на уроках словесності.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, креативна компетентність, бар'єри креативності.

The abstracts of the report are devoted to substantiating the importance of mastering the cross-cutting "soft" skill of the future – creativity, methods of its development in students in literature lessons.

Keywords: creativity, creative thinking, creative competence, barriers to creativity.

Серед творців теорій креативності найбільш відомим є американський психолог Е. Торренс, який почав свої дослідження креативності ще в 1958 році й присвятив цій проблемі все життя. Е. Торренс визначає креативність як процес, який передбачає: появу чутливості до проблем, дефіцит знань, їхню невідповідність, дисгармонію та ін.; фіксацію цих проблем; пошук рішень цих проблем, висунення гіпотез; перевірка, зміни й повторні перевірки гіпотез; формулювання результату [1, с. 122].

Едвард де Боно, британський психолог та письменник, котрий розробив систему організації мислення "Шість шапок мислення", наголошує на тому, що креативність та креативне мислення заохочує людей мислити поза сталими патернами та дивитись на речі з іншої позиції. Основними навичками креативного мислення є генерування ідей, відкритість до нового, уява та цікавість, розсудливість і дивергентне мислення (пошук різних рішень для вирішення однієї й тієї самої проблеми) [4, с. 25].

Відповідно до компетенцій, визначених експертами у 2017 р. на Світовому економічному форумі в Давосі, у 2020 році креативність уже стане однією з трьох найважливіших навичок, які роботодавці цінуватимуть у своїх

працівниках, поряд із критичним мисленням та комплексним вирішенням проблем.

Згідно з дослідженням від Adobe, яке провели серед 1000 навчальних закладів, – 96% погоджуються з тим, що креативність – цінна навичка для суспільства. А 78% стверджують, що креативність є важливою в їхній кар'єрі. Майже 68% вважають, що креативність – це те, з чим вони народились, і те, чому можна навчитись, а 71% зазначає, що поряд із математикою чи фізикою має бути такий предмет, як креативне мислення. Понад 78% бажають бути більш креативними, а 32% не відчують себе комфортно, не мислячи творчо на роботі [2].

За словами Річарда Флорида, ключ до креативності полягає в формулі, яка передбачає три "Т": технологію, талант і толерантність. Згідно з цим припущенням, освітні заклади є основним креативним капіталом регіону, оскільки вони забезпечують принаймні два, наприклад, талант і толерантність, або ж навіть і всі три "Т" [8].

Розвивати креативну компетентність, незалежно від віку, фаху, зайнятості, допомагає пошук нестандартних прийомів вирішення конкретних завдань й аргументів для доказу своєї позиції; розвиток критичного мислення; створення ситуацій, які містять внутрішню колізію і вимагають прийняття творчих рішень; використання активних методів навчання; рефлексія власної діяльності тощо.

Куди з віком зникає наша здатність до креативного мислення? Знання й досвід, здобуті протягом життя, формуються в певні алгоритми, які мозок нам видає на першу вимогу. Йому так зручно, отже він не виходить із зони комфорту. Наш мозок набагато розумніший, ніж ми думаємо – він розставляє пастки, а ми в них потрапляємо! Якщо перед нами завдання або проблема, то наш мозок запропонує нам варіант вирішення, який буде найпростіший і найлегший, такий, на який він витратить найменше енергії – варіант із картотеки готових рішень!

Відтак, необхідно усвідомлювати, що креативна компетентність будь-якого фахівця – це система знань, креативних умінь, навичок, та здібностей, а також особистісних якостей, необхідних для професійної творчості та самовдосконалення. Відповідно кожен може означити рівень його володіння креативною компетентністю за такими критеріями: здатність до творчості; здатність до вирішення проблемних завдань; винахідливість; гнучкість і критичність розуму; професійна інтуїція; самобутність і впевненість у собі; здатність ставити і вирішувати нестандартні завдання; здатність до аналізу, синтезу і комбінування; здатність до переносу досвіду, передбачення; позитивне мислення; асоціативність, уява, відчуття новизни; емпатійність; уміння бачити знайоме в незнайомому; подолання стереотипів; схильність до ризику та прагнення свободи.

Більшість досліджень, проведених педагогами та науковцями, свідчать про те, що креативність є також найважливішою навичкою, яка допомагає підготувати молодих людей до труднощів та викликів сучасного світу. Проте креативний потенціал часто блокується зовнішніми та внутрішніми бар'єрами. Викладач, учитель, тренер повинен використовувати методи, які будуть сприяти усуненню таких бар'єрів, які впливають на швидкість мислення, домінування аналітичного мислення, прагнення до успіху, конформізм. К. Шмідт зазначає, що не всі люди креативні, тому повинні застосовуватися конкретні технології й методи, щоб розвивати креативність на заняттях та під час тренінгів. Їхня основна мета полягає в розвитку гнучкості й оригінальності мислення [7].

Пропонуємо вашій увазі кілька методів щодо розвитку креативної компетентності учнів засобами словесності:

1. **Подумай з позиції іншої людини.** Креатив блокують наявні в нас життєвий досвід і знання. Здатність подивитися на ситуацію з різних позицій дає можливість обійти власний досвід, бути об'єктивним й емпатійним. Варто запропонувати виконати вправу, де учні, переглядаючи будь-яке фото, дають відповіді на такі питання. Зокрема: прокоментуйте те, що бачите на світлинці з позиції учасників. Що відбувається? Які причини, на вашу думку, викликали ці події? Які наслідки випливають з того, що відбувається на зображенні?

2. **Зробіть те, що виходить за рамки Вашого «нормального життя».** Потрібно якомога частіше робити щось незвичайне, чого раніше ніколи не робили. Звикання – вбивця креативного мислення! Придумати способи «шокувати» свій мозок! Тут цілком доречним буде запропонувати виконати таку вправу, як «Утворіть абсурдний ланцюжок слів». Алгоритм: іменник – прикметник – іменник... Наприклад: *книга місячна, місячний бутерброд, бутерброд прикметниковий, прикметник гітарний...* Запропоновано продовжити ланцюжок. Проілюструвати декілька словосполучень, написавши твір-мініатюру, етюд, есе тощо.

3. **Зробіть щось нелогічне.** Наш мозок завжди шукає логічне пояснення будь-якому явищу. «Нелогічний» хід думок призводить мозок у стан «закипання». Але саме в такому стані на перший план виходить креативне мислення. Рей Бредбері рекомендує: взяти звичну ситуацію й довести її до абсурду. Так побудований сценарій популярного фільму «Іронія долі...». А можна під зовсім іншим кутом поглянути на узвичаєні предмети, як це робить у своїх оповіданнях український письменник Фелікс Кривін. Одну пляшку, наприклад, судили за пияцтво, а вона виявилася НЕВИННОЮ. І це підтвердила Соска, якій часто доводилося контактувати з пляшкою по роботі... Варто запропонувати написати абсурдне оповідання про будь-який предмет.

Для розвитку творчих навичок можна запропонувати виконати такі завдання: «Оповідання» – скласти розповідь із назв кіно або відеофільмів, назв книг, ігор тощо; або ж «Нове призначення» – придумати нестандартні способи (до 10) використання таких предметів, як гудзик, прихватка для сковорідки, шматочок крейди, використаний стержень кулькової ручки тощо.

Ефективним способом реалізації завдань щодо розвитку й удосконалення креативної компетентності є також когнітивні вправи на зразок мозкового штурму (швидке вигадкування ідей) і віднаходження справжньої суті проблеми. Продуктивним на уроках, зокрема для учнів, є викладання, яке може містити такі елементи, що стимулюють креативність: командне навчання для навичок роботи з іншими; навчання на основі кейсів; моделювання, навчання на основі спостереження за іншими; метакогнітивне навчання (коли учень усвідомлює власний хід мислення, може виявляти обмеження у своєму сприйнятті і пізнанні); імпровізація та рольова гра; руйнування стереотипів, уміння їх логічно розвіювати тощо.

Загалом, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що «світ потребує людей, здатних поєднувати думки, знання, можливості та цінності у різні способи, тим самим, вирішуючи складні соціальні та екологічні проблеми, збагачуючи культуру та підвищуючи добробут» (Норман Джексон).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кардаков О.Ю. Креативна інтелектуалізація Європейського Союзу. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2015_8_7.pdf.
2. Креативність та освіта: чому це має значення? Режим доступу: http://gohigher.org/creativity_and_education.
3. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. Креативна педагогіка. Видавництво Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир. 2016. Вип. 11. С.120-131.
4. Пивоварова Олена. Латеральне мислення та методи його розвитку. Філософія освіти. 2006. № 1 (3). С. 24-34.
5. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 9-10. С. 32-35.
6. Ягоднікова В.В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm.
7. Szmidt K. (2007). Pedagogics of two children. Pedagogika GWP. 2007. 423 s.
8. <https://mybook.ru/author/richard-florida/kreativnyj-klass-lyudi-kotorye-sozdayut-budushee/>
9. https://www.youtube.com/watch?v=1G3Kyu_UbjQ.
10. https://www.youtube.com/watch?v=1G3Kyu_UbjQ.
11. <https://www.youtube.com/watch?v=nEGmdlJEr8M>.

Радовецька Людмила Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-науковий гуманітарний інститут,
Національна академія Служби безпеки України
Lradovetska@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-9013-8246

STEM-EDUCATION ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У виступі авторкою досліджено доцільність запровадження елементів STEM-освіти як інноваційної освіти, у підготовці фахівців- майбутніх правників. Аналізуючи процеси цифровізації права національної правової системи, авторкою виокремлено цифровізацію правничої освіти як окремого невід'ємного виду правничої діяльності й акцентовано на додаткових можливостях, які відкриває міждисциплінарна природа STEM-освіти, оскільки ґрунтується на актуальних технологічних досягненнях. Нові змістові та формальні характеристики цифровізації освіти, створюючи додаткові можливості, дозволяють максимально гармонійно адаптувати їх до вимог та потреб сучасності. Це є особливо цінним в сучасних умовах правового режиму воєнного стану в Україні сьогодні, оскільки дає змогу максимально ефективно «опрактичнювати» теоретичні знання, ефективно використовуючи наявні можливості, що відповідає сучасним вимогам студентоорієнтованого та студентоцентрованого навчання.

Ключові слова: цифровізація, інноваційність, інтерактивні он-лайн-модулі, міждисциплінарність, цифрові навички, цифрові компетентності, м'які навички (soft-skills).

Цифровізація як домінуюча ознака розвитку соціальної діяльності на сьогодні стала невід'ємною складовою сучасного життя. Не виключенням є й сучасна освіта, яка під впливом різних чинників трансформується, набуває нових форм. Це стосується, зокрема, й правничої освіти, яка, будучи насамперед складовою соціо-гуманітаних наук та за своєю природою стоїть дещо осторонь технічних надбань, водночас трансформується у зв'язку з бурхливим розвитком інформаційних технологій, модернізується, набуває нових як змістових, так і формальних характеристик, надає здобувачам вищої освіти нові додаткові освітні можливості.

Наявність у населення країни навичок та компетентностей у сфері цифровізації є запорукою зміцнення національної безпеки України, пришвидшення темпів зростання євроінтеграційних процесів та сталого розвитку держави, її добробуту, а також просування національних інтересів на міжнародному рівні [1 ; с. 19].

Це особливо є відчутним у періоди значних суспільних трансформацій, а в особливі періоди, такі як Україна переживає сьогодні – коли вже впродовж більше трьох років вздовж північно-східних, східних та частини південних кордонів відбуваються активні військові дії, а на території усієї країни введено правовий режим військового стану, особливо гостро виникає потреба у переосмисленні складених традиційних підходів до підготовки правників (які все ж таки домінують і залишаються доречними), однак вимагають впровадження нових технологій. Такими, насамперед, є технології дистанційного навчання, які виходять на сьогодні на перший план і поступово, насамперед завдяки процесам інформатизації, стають домінуючими, відповідають суспільним запитам і новим актуальним вимогам часу.

Національна академія Служби безпеки України займає особливе місце в системі закладів вищої освіти, опікуючись питаннями підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України. Вона є закладом вищої освіти зі спеціальними умовами навчання, що входить до сфери управління СБ України, а в загальній системі СБ України, будучи підрозділом з функціями сприяння [2 ; с. 123] займає своє унікальне місце, здійснюючи професійну підготовку та перепідготовку здобувачів вищої освіти на різних освітніх (освітньо-професійних та освітньо-наукових) програмах в декількох галузях знань – зокрема:

251 – Державна безпека
256 – Національна безпека
035 - Філологія
081 – Право

що викладаються на різних освітніх рівнях – першому (бакалаврському), другому (магістерському), та третьому (освітньо-науковому).

Значний досвід педагогічної діяльності авторки в стінах Національної академії на різних освітніх програмах свідчить про актуальність та доцільність запровадження елементів STEM-освіти в підготовці майбутніх правників. На це впливає низка чинників, з-поміж яких виокремлюються:

- повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, що залишається найбільш значним, екзистенційним викликом для існування України як держави;
- процеси, пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України;
- триваюча, однак відкладена у зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану реформою правничої освіти.

У сучасних умовах соціальної глобалізації, мобільності, економічної та політичної інтеграції більшістю розвинених країн було визнано концепції

STEM- та STEAM-освіти. STEM- та STEAM-освіта є найперспективнішим сучасним підходом до підготовки нового покоління фахівців, орієнтованих на інноваційну діяльність [3 ; с. 53].

Очевидно, що успішний сучасний фахівець – це симбіоз поєднання теоретичних знань, практичних навичок та здатності творчо мислити. В цьому контексті доречною видається думка про те, що успішні фахівці майбутнього – це не суто виконавці, однак дослідники, творці та навіть менеджери проектів [4; с. 23].

Тому, як видається, саме можливості STEM-освіти, яка орієнтована насамперед на розвиток та формування різних здібностей та навичок людини (пізнавальних, творчих, адаптивних), максимально відповідають новим вимогам і викликам часу, які пов'язані із цифровізацією освіти.

Так, у розвитку цифровізації освіти, STEM-освіта виокремлюється як самостійний напрям поряд з іншими суміжними напрямами, що визначено, зокрема, й на нормативному рівні у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затверджено план заходів щодо її реалізації [5]. Зокрема, до таких віднесено:

- створення освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та учнів, зокрема інструментів автоматизації головних процесів роботи навчальних закладів;
- розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних та комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового освітнього середовища (мультимедійні класи, науково-дослідні STEM-центри, лабораторії, інклюзивні класи, класи змішаного навчання);
- організація широкосмугового доступу до Інтернету учнів та студентів у навчальних класах та аудиторіях в закладах освіти всіх рівнів;
- розвиток дистанційної форми освіти з використанням когнітивних та мультимедійних технологій [5].

Як відомо, аббревіатура STEM була запропонована у 2001 році американським біологом Джудіт Ламарі і включає в себе назви дисциплін, що є критично важливими для процвітання країни:

- Science – наука.
- Technology – технологія.
- Engineering – інжиніринг.
- Mathematics – математика [6].

Перші букви назв цих дисциплін і дали назву напрямку, а їх поєднання визначило сутність STEM-освіти, визначальним для якої є міждисциплінарний

підхід до навчання, з акцентом на можливостях теоретичних знань бути реалізованими безпосередньо на практиці.

Як видається, можливості STEM-освіти не обмежується лише підготовкою фахівців у сфері комп'ютерних та інформаційних технологій, інженерії, кібербезпеки, експлуатації безпілотних автономних летальних систем озброєнь (ЛАСО), тобто тих сфер, які використовують насамперед здобутки природничих наук і сьогодні вельми динамічно розвиваються, однак, як видається, ці технології можуть і повинні бути інтегровані в освітнє середовище при підготовці фахівців інших сфер, зокрема фахівців сектору безпеки [7; с.238-242], так і майбутніх правників – представників наук соціо-гуманітарного спрямування. Адже STEM-освіта це та освіта, яка:

- по-перше, ґрунтується на проектному підході;
- по-друге, розглядає всі явища навколишнього світу цілісно;
- по-третє, орієнтована на встановлення-причинно-наслідкових зв'язків, певних закономірностей;
- по-четверте, має можливості для розвитку таких якостей як-от: робота в команді, розділена відповідальність, постановка цілей, завдань, аналіз проміжних результатів, покращення внутрішньої комунікації, все те, що віднесено до м'яких навичок (soft-skills) тощо.

Ці зазначені вище властивості STEM-освіти вигідно вирізняють її з-поміж інших суміжних напрямів цифровізації освіти, що сьогодні розвиваються в Україні і світі. Тому, враховуючи, що ключовими аспектами STEM-освіти є:

- інтеграція змісту і методології природничих наук і сучасних технологій в єдину парадигму;
- розробка міждисциплінарних навчальних планів і програм;
- інтеграція навчання навколо конкретних тем, а не окремих дисциплін; – застосування когнітивних і соціальних технологій та трансферу знань [8, с. 7], доцільним видається запровадження елементів STEM-освіти в освітній простір при підготовці фахівців за спеціальністю 081 «Право».

При цьому таким собі технічним рішенням може бути створення інтерактивних он-лайн модулів [9 с. 75; 3 с. 5–455] або в межах єдиної інтегрованої дисципліни, або ж в межах окремих тем. При цьому слід комбінувати різні методи навчання, (наприклад, кейс-метод), активно використовувати різні технічні можливості візуалізації (різні медійні елементи, вправи, долучати можливості кінематографу тощо) із залученням ефективних методів контролю знань. Такі елементи, як видається, дозволять активно, у зручному для здобувачів вищої освіти режимі та дещо нетривіальному форматі

закріплювати необхідні теоретичні знання безпосередньо на практиці, адаптуючи до персонального рівня знань і потреб (що відповідає вимогам студентоцентрованого навчання), сприятиме формуванню навичок аналізу матеріалу, можливості ув'язувати його з практикою життя, приймати правові рішення, виокремлюючи наявну правову проблему.

Потенціал STEM-освіти полягає у тому, що вона добре розвиває критичне мислення та пропонує науковий підхід до вирішення реальних практичних проблем.

Тож очікується, що з впровадженням моделі STEM-освіти в освітній процес, здобувачі вищої освіти отримують можливості розвинути наступні компетенції:

- здатність ставити проблему;
- здатність формулювати дослідницькі питання та визначати шляхи їх вирішення;
- здатність застосовувати знання в різних ситуаціях та розуміти потенціал інших перспектив вирішенні проблем;
- здатність творчо вирішувати проблеми;
- здатність застосовувати навички розширеного мислення [10].

Таким чином, STEM-education (STEM-освіта) повністю відповідає як новим вимогам часу, так і тим запитам, які на сьогодні сформовані в контексті сучасних освітніх процесів цифровізації. Розумне, виважене, правильне провадження її можливостей можуть стати тими винятковими елементами, які допоможуть сформувати відповідний освітній простір, донаповнять освітні програми елементами інновацій, що у подальшому сприятиме оптимальному донаповненню освітніх програм, гармонійному розкритті здібностей та талантів здобувачів вищої освіти.

Очевидно, що інноваційність вигідно вирізняє будь яку освітню програму з-поміж низки інших подібних на освітньому ринку, як і під час акредитації освітніх програм, однак більш цінними є власне ті очікувані компетентності, яких, як планується, вдасться сформувати завдяки цим технологіям. Це стосується насамперед загальних, спеціальних (фахових) компетентностей, та новітніх – цифрових. Також посилюватиме практичну складову професійної освіти, що безпосередньо відображатиметься на формуванні soft-skills (м'яких) навичок, поглиблюючи та опрацюючи теоретичні знання (hard-skills – «тверді» навички).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вороненко О. В., Вороненко І. В. Цифровізація освіти : інструментарій науковця / О. В. Вороненко, І. В. Вороненко // STEM та STEAM: науково-практичні

- тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 грудня – 14 січня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.19-23.
2. Радовецька Л.В. Суб'єкти забезпечення державної безпеки України : теоретико-правові аспекти : монографія / Л.В. Радовецька. – Київ : Національна академія СБУ, 2017. 208 с.
 3. Северінова О.Б. Розширення навчального середовища студентів-юристів за рахунок інтерактивних онлайн-модулів: використання STEM/ STEAM підходів / О.Б. Северінова // STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 грудня – 14 січня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.53-56.
 4. Дикіна Л.В. Історія та розвиток STEM-освіти в Україні / Л.В. Дикіна // // STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 грудня – 14 січня 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 23-26.
 5. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.03.2025).
 6. Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Education: A Primer <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42642.pdf>. Heather B. Gonzalez, Jeffrey J. Kuenzi, 2012. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42642.pdf> (дата звернення: 09.03.2025)
 7. Радовецька Л.В. Впровадження елементів STEM-освіти при підготовці фахівців безпекового сектору / Л.В. Радовецька // STEAM-освіта: від теорії до практики : матеріали круглого столу (Київ, 24 березня 2023 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С.238-242.
 8. STEM-освіта в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, І. А. Сліпухіна, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. 80 с.
 9. Александрова Ю. М. Наукова освіта, STEM та STEAM: до питання термінологічної взаємодії. Освітній дискурс : збірник наукових праць. 2021. № 38(11–12). С. 73–84.
 10. Балик Н. Р., Шмигер Г. П. Формування інформаційних та соціальних компетентностей студентів з метою їх професійної підготовки у педагогічному університеті. Науковий огляд. 2016. № 1(22). С. 14–21.

Редзюк Євгеній,
к.е.н, доцент, старший науковий співробітник
сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ,
redzyuk@gmail.com

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ І ВІДРОДЖЕННЯ

Анотація: у статті досліджується вплив соціально-політичних викликів, спричинених війною, на економічну систему України, визначаються ключові структурні проблеми та пропонуються дієві механізми відновлення національної економіки. Аналізується взаємозв'язок між військовими діями, руйнуванням критичної інфраструктури, масовими переміщеннями населення та макроекономічною нестабільністю. У дослідженні розглядаються основні напрями зовнішньої фінансової підтримки, міжнародні оцінки збитків та прогнози післявоєнного економічного відродження України. На основі сучасних досліджень і логічних висновків, пропонуються стратегічні підходи до стабілізації макроекономічних показників та залучення довгострокових інвестицій.

Ключові слова: економіка, економіка під час війни, економічні процеси під час війни і в післявоєнний період.

Annotation: The article examines the impact of the socio-political challenges caused by the war on the economic system of Ukraine, identifies key structural problems and proposes effective mechanisms for restoring the national economy. The relationship between military actions, the destruction of critical infrastructure, mass population displacement and macroeconomic instability is analyzed. The study considers the main areas of external financial support, international damage assessments and forecasts for the post-war economic revival of Ukraine. Based on modern research and logical conclusions, strategic approaches to stabilizing macroeconomic indicators and attracting long-term investment are proposed.

Keywords: economy, economy during the war, economic processes during the war and in the post-war periods.

Війна в Україні спричинила безпрецедентні економічні потрясіння, які відображаються на макро- та мікроекономічному рівні. Руйнування критичної інфраструктури, скорочення виробничих потужностей, зміни у структурі трудових ресурсів, масова міграція, девальвація гривні та зростання державного боргу створили серйозні виклики для економічної стабільності. Відповідно до оцінок Світового банку (2024), загальні втрати економіки України від війни перевищують 524 млрд дол. США, а на відновлення країни необхідно щонайменше 411 млрд дол. США [1]. Крім того, військовий конфлікт спричинив перебудову світових логістичних та торговельних маршрутів, що ще більше ускладнило зовнішньоекономічну діяльність нашої країни.

Значна частина промислових підприємств була зруйнована або переміщена до безпечніших регіонів, що змінило економічну карту країни. Водночас міжнародна фінансова допомога та адаптивність українського бізнесу дозволяють поступово стабілізувати ситуацію, формуючи основу для довгострокового розвитку. У такому контексті дослідження стратегій ефективного економічного функціонування під час війни, або післявоєнного відновлення та оцінка ефективності міжнародних програм підтримки стають пріоритетними завданнями економічної науки.

Основною метою дослідження є аналіз впливу війни на економіку України та розробка стратегічних підходів до її стабілізації, відновлення та сталого розвитку. Дослідження також має на меті визначити основні фактори економічного відродження, зокрема роль зовнішньої фінансової допомоги, реформування податкової та банківської системи, підтримки малого та середнього бізнесу (МСБ) та інтеграції України у глобальні економічні процеси.

Вплив соціально-політичних викликів війни на економіку України полягає, на наш погляд, перш за все в змінах щодо інфраструктури, в економічній активності, в бюджетній трансформації витрат та, головне, в структурі населення нашої держави. Так, після повномасштабного вторгнення росії чисельність населення в Україні суттєво знизилася (приблизно на 20–25%); значна кількість населення стала вимушено переміщеними особами чи виїхала за кордон. За 3 роки війни в Україні від її наслідків постраждали понад 11,5 млн осіб (з них 6,9 млн осіб виїхали за кордон; 3,6–4,9 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами). Кількість тих, хто планує повернутися в Україну, вперше за час досліджень є менше половини – лише 43%. За розрахунками ООН, від лютого 2022 року населення України скоротилося на 10 мільйонів, або приблизно на чверть. Демографи прогнозують, що депопуляція, тобто систематичне скорочення населення України, є неминучим процесом, що супроводжуватиметься під час війни і, як мінімум в середньостроковій перспективі. Станом на липень 2024-го року, за даними, що ґрунтуються на показниках трьох українських операторів мобільного зв'язку, на території, підконтрольній Україні, проживало лише 30 млн людей. Але Міністерство економіки України у розробці своїх макроекономічних прогнозів користується дещо вищим показником – 33 млн людей. За звітом Центрального розвідувального управління (ЦРУ), оприлюдненим восени 2024 року, рівень смертності в Україні становить 18,6 на тисячу осіб. Це найвищий показник у світі. За цим же звітом в 2024 році, Україна має найменший у світі показник народжуваності – шість дітей на тисячу осіб і посідає останнє 228 місце [2].

Через міграцію під час війни Україна втратила 1,7-2,3 млн робочих рук. Ця втрата, за підрахунками економістів, коштуватиме Україні щороку 5–7,8%

довоєнного ВВП. Частина населення перейшла у сектор оборони (як мінімум до 1 млн осіб; 45 тис. осіб є безповоротні втрати), що також понизило потенціал української економіки. Демографічні фактори обумовлюють стратегічно значущі перспективи розвитку економіки України під час війни і в післявоєнний період. Швидке відновлення і якісне використання демографічного потенціалу української нації напряду буде сприяти відродженню вітчизняної економіки та її системному розвитку.

Крім людських втрат Україна також втратила під час повномасштабного вторгнення значну частку території (в основному 11 % південно-східної України), а з 2014 року – втратила всього 18 % своєї території. Крім того, Україна отримала суттєві матеріальні втрати населення, бізнес-структур, державного та комунального сектору, які є колосальними: за різними експертними оцінками вони сягають 0,6-1,2 трлн дол. США. Під час війни значно проявилися логістичні, енергетичні та ресурсні обмеження. Усе це у комплексі структурно вплинуло на провідні макроекономічні показники негативно. Бюджетна політика України переорієнтувалася на першочергове забезпечення сектору безпеки та оборони. За 2024 рік бюджетні видатки на безпеку і оборону становили майже 2,1 трлн гривень (51,9 млрд дол. США). Тобто в середньому день війни коштував близько 5,7 млрд грн (142 млн дол. США). На 2025 рік на забезпечення Сил оборони України передбачили понад 2,2 трлн грн (49 млрд дол. США), що становить 26,3% ВВП. Із цієї суми 740 млрд грн спрямують на закупівлю зброї, що повністю покриває річну потребу, а майже 50 млрд грн – на виробництво та придбання БПЛА. Бюджетним пріоритетом останні 3 роки в Україні є військово-оборонні потреби і потреби в посиленні безпекових заходів, що пригнічує інші соціально-економічні та інфраструктурні потреби у видатках. Внутрішньоукраїнський ринок споживання у зв'язку з цим знаходиться в стагнації і пригніченому стані.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням в 2022 році відбулось значне падіння ВВП України (-28,8%), яке за 2023-2024 рр. так і не було відновлено до довоєнного рівня (2023 рік: +5,3%; 2024 рік: +3,6%). Темпи приросту ВВП наднизькі та стримуються багатьма переліченими факторами.

Структурно по секторам економіки найбільші втрати, як прямі так і непрямі – це є: торгівля (-450 млрд дол. США); промисловість, будівництво і послуги (-410 млрд дол. США), агросектор (-83,1 млрд дол. США), енергетика (-43,1 млрд дол. США), потреба у розмінуванні територій (-42 млрд дол. США), транспорт (-38,8 млрд дол. США), житлові господарства (-22,4 млрд дол. США) тощо.

Загальна сума непрямих збитків, які були і будуть завдані Україні, оцінюється в 1,164 трильйона доларів (дохід) США. Втрата доданої вартості становить 385 мільярдів дол. США і майже вдвічі перевищує ВВП України у

2021 році. З точки зору доходів, найбільші суми непрямих втрат припадають на виробничі сектори. Загальна сума прямих збитків, яких зазнала інфраструктура України станом на листопад 2024 року через повномасштабне вторгнення Росії, досягла 170 млрд дол. США.

Найбільших інфраструктурних руйнувань зазнав житловий сектор – його прямі збитки оцінюють у 60 млрд дол. США. Внаслідок війни зруйновано або пошкоджено 236 тисяч житлових будівель, зокрема 209 тисяч приватних будинків, 27 тисяч багатоквартирних будівель і 600 гуртожитків. Втрати транспортної інфраструктури – 38,5 млрд дол. США. Внаслідок бойових дій пошкоджено понад 26 тисяч км автодоріг, що коштувало країні 28,3 млрд дол. США. Найбільших руйнувань зазнали Донецька, Харківська, Луганська, Київська, Чернігівська та Херсонська області [2;3;4].

Завдані Україні прямі та непрямі збитки суттєво знизили б резистентність вітчизняної економіки та поглибили б кризові явища в соціально-економічному середовищі, якщо б не зовнішня допомога партнерів. Політична, військова і фінансово-гуманітарна підтримка країн ЄС, США, Великобританії, Японії, Канади, Південної Кореї та інших країн демократичного світу суттєво допомогли в цей скрутний для нашої держави час. За даними Міністерства фінансів України, у 2024 році Україна отримала близько 41,7 млрд дол. США фінансової допомоги від партнерів. Загалом у 2022-2024 роках Україна отримала від союзників понад 115 млрд дол. США до бюджету. Трійка лідерів за сумою допомоги виглядає так: майже 45 млрд дол. США надійшло від ЄС; 31 млрд дол. США – від США; 12,4 млрд дол. США – від МВФ. Від початку 2025 року внесок ЄС у допомогу зріс ще на 3 млрд євро. В цілому від початку повномасштабної війни загалом Європа надала Україні 70 млрд євро фінансової та гуманітарної допомоги, а також військової допомоги на 62 млрд євро. США ж надали військової допомоги на 64 млрд євро та фінансової допомоги на 50 млрд євро. У 2025 році, за очікуваннями НБУ на основі вже укладених угод, Україна планує залучити 38,4 млрд дол. США допомоги від міжнародних партнерів [2;3].

Завдяки допомозі міжнародних партнерів в значній мірі впевнено тримається військовий фронт (всі власні бюджетні доходи витрачаються на його забезпечення), а соціально-економічні процеси при цьому є контрольовані й профінансовані за відповідними бюджетними програмами. Так, інфляція після її суттєвого зростання в 2022 році до 26,6%, завдяки допомозі знизилась до 5,1% в 2023 році, в 2024 році інфляція в Україні під впливом невизначеності перспектив щодо закінчення війни зросла до 12,9%. Як для воюючої країни це досить поміркований рівень, враховуючи існуючі ризики. Крім того, виконуються всі соціальні зобов'язання (регулярно і вчасно виплачуються заробітна плата держслужбовцям, освітянам, науковцям, медикам, фахівцям комунального

господарства тощо; відповідним категоріям населення – пенсії, стипендії, соціальна допомога тощо). До того ж, НБУ продав 34,8 млрд дол. США в межах валютних інтервенцій для стабілізації курсу гривні тільки в 2024 році. При цьому золотовалютні резерви знаходяться на історичних максимумах: 43,8 млрд дол. США. У 2024 році міжнародні резерви України зросли в середньому на 7,7% (в 2023 році зросли на 41,5%). Облікова ставка НБУ під час війни знаходиться на рівні 25%-13%-15,5%. [2;5].

В існуючих умовах міцна підтримка партнерів є визначальною і життєво необхідною для стійкості сектору безпеки і оборони та нормалізації функціонування соціально-економічного середовища України. Тому політичні турбулентності в світі, а також зміна пріоритетів у міжнародних партнерів України є значним деструктивним фактором, який необхідно враховувати в зовнішньо-дипломатичних відносинах. Потрібно більш цілеспрямовано й стратегічно вивірено прораховувати й формувати нові більш стійкі союзи і партнерства на основі довгострокової взаємовигоди. На наш погляд, очевидним фактором безпеки для України і всього регіону Центральної та Східної Європи є включення нашої держави в безпековий блок НАТО, але якщо політичної волі для цього не має у деяких членах цього альянсу; тоді потрібно формувати власну зону безпеки із зацікавленими країнами європейського регіону (Великобританія, Франція, Польща, Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, країни Балтії, Чехія, Румунія, Болгарія). З часом до цього союзу можуть долучитись Німеччина, Італія, Словаччина і Угорщина. Трансформація НАТО в Європейський оборонний союз з більш дієвим механізмом опору будь-якому агресору на основі європейської мілітарно-промислової інфраструктури – буде суттєво приваблювати участь європейських країн в ньому. Україна зі своїм досвідом буде провідною країною в цьому альянсі. Її військові спроможності і досвід ведення сучасної війни, військово-промисловий комплекс, відповідна інфраструктура, мілітарно-аналітичний та розвідувальний потенціал відіграватиме визначальну, а можливо й головну роль в організації безпеки європейського регіону. Цей політичний фактор може бути основою для появи і формування нової мілітарно-інноваційної економіки України, яка буде інтегрована у військово-промисловий комплекс країн Центральної та Східної Європи.

Існуючі провідні сфери діяльності у вітчизняній економіці зосереджені в аграрно-сировинних галузях та торговельно-посередницькому секторі. У 2024 році експорт товарів України зріс на 15% і досяг майже 42 млрд. дол. США. Основу експорту складала аграрна продукція, яка забезпечила 43% загального обсягу (18,1 млрд дол. США). Найбільше експортували кукурудзу та соняшникову олію (по 5,1 млрд дол. США), пшеницю (3,7 млрд дол. США) і рапс

(1,9 млрд дол. США). Металургія принесла 15,2% експортних доходів (6,4 млрд дол. США), де ключовими товарами залишалися залізна руда (2,8 млрд дол. США) і сталь (2,4 млрд дол. США). У 2024 році обсяг імпорту в Україну становив майже 71 млрд дол. США, що на 11% більше, ніж у попередньому році. Основна частина імпорту – високотехнологічна продукція, тоді як експорт переважно складається з товарів з меншим рівнем обробки та доданої вартості [5].

Зазначимо нерозвиненість вітчизняних інноваційно орієнтованих наукомістких компаній. Специфіка економіки України полягає й у тому, що значна частка переробної промисловості пов'язана з примітивною переробкою: 1) аграрної сировини (переробка насіння соняшника у олію, переробка зерна на комбікорм для тваринництва тощо); 2) видобуток та переплавлення залізовмісних руд у прості металургійні вироби (чавун, сталь, прокат, сталеві труби, катанка тощо). Тому 55-60% ВВП створюється в аграрно-сировинній та торговельно-посередницькій сферах, які не є високопродуктивними та не формують високу додану вартість. Крім того, агресивне домінування товарного імпорту в Україні гнітить національне виробництво. У зв'язку з цим ВВП України дуже низький у порівнянні з країнами ЄС, а її економіка багато в чому залежить від зовнішньої кон'юнктури товарів свого сировинного експорту. Трансформація до мілітарно-інноваційного типу економіки допоможе структурно зміцнити економіку України і вийти із сировинно-аграрної залежності.

Для зміни парадигми розвитку вітчизняної економіки необхідно, на наш погляд, зробити відповідні реформи та дерегуляції. Сучасні проблеми економіки України пов'язані з пригніченим і примітивним підприємницьким середовищем, яке необхідно трансформувати й надати нові драйвери якісного зростання. Але, як зазначалось, облікова ставка НБУ встановлена на рівні 15,5% станом на березень 2025 року (ринкові кредити тоді будуть на рівні 18-21%), і це не стимулюватиме активізацію бізнес-процесів. До того ж, рівень застави для підприємців, рівень страхування різних ризиків та рівень відсотків щодо обслуговування кредитів під час війни значно зріс, що обмежує підприємницьку активність та інвестиційно-економічну діяльність в Україні. Тому доцільним було б запровадження успішної практики залучення центральних банків економічно розвинених країн до активізації підприємницького сектора. У цих країнах вважається аномальним отримання прибутковості за депозитами чи державними облігаціями на рівні під 18-25% при інфляції в 5-12,9%. Такий дохід генерують лише деякі найуспішніші фінансові компанії на фондових біржах та висококонкурентний бізнес реального сектору економіки. У зв'язку з цим потрібно запроваджувати для підприємницького сектору привабливіші кредитні умови саме на ринкових умовах в Україні, а не через відносно вузькі державні

програми («5-7-9», «Робота»). До того ж, такий підхід знизить збільшення боргового навантаження на бюджет України. Відзначимо, що при існуючих темпах зростання боргового навантаження на бюджет (вже відбулось збільшення боргу з 49% до ВВП на початку 2022 року, до 92% на початку 2025 року). В подальшому державний бюджет України вимушений буде значну частку бюджету відраховувати на обслуговування боргу, а не на розвиток програм соціально-економічного розвитку [6].

Відзначимо, що ключова роль на фінансово-інвестиційному ринку України належить банківській системі, але головну свою функцію кредитування та відновлення економіки вона проводить обмежено. Необхідне комплексне регулювання цього процесу у рамках міжвідомчої співпраці (НБУ, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Верховна Рада України). Сприятиме цьому більш конструктивніша співпраця та узгодженість між цими державними органами влади, а також запровадження й дотримання ними стратегічних індикаторів та комплексних показників соціально-економічного розвитку України. Вважаємо за доцільне, щоб було створено не формальний документ, а реальну комплексну стратегію соціально-економічного розвитку України та реагування на фінансово-інвестиційні кризи з відповідними механізмами стабілізації фінансово-економічних процесів та ефективним інструментарієм покращення функціонування вітчизняного фінансово-інвестиційного ринку. У даному документі можна прописати відповідні оптимальні параметри співвідношень за показниками інфляції, прибутковості ОВДП, облікової ставки НБУ, які б у комплексі сприяли довгостроковому економічному розвитку українського суспільства, збільшення та збереження накопичень населення, підвищення конкурентоспроможності бізнес-структур, а не збагачували окремих гравців чи певний сегмент.

Крім здешевлення кредитно-інвестиційних ресурсів визначальними факторами активізації бізнес-структур в Україні, залучення нових технологій та поступове структурне посилення вітчизняної економіки вимагає:

- формування комплексної інноваційно-промислової стратегії розвитку та її законодавчого забезпечення;
- кардинального покращення роботи правоохоронних структур і судів в Україні для забезпечення прав власності на активи вітчизняних і закордонних інвесторів;
- появи сучасної захищеної загальної інфраструктури (енергетичної, транспортної, комунікаційної, освітньої, наукової тощо);
- забезпечення формування фондів за кошти державного бюджету, місцевої влади та міжнародних донорів фінансування сучасної інноваційної та промислової інфраструктури (для створення мережі інноваційних та

індустріальних парків);

- створення за кошти вітчизняних страхових компаній та міжнародних донорів фондів страхування військових ризиків для інфраструктури, людей та підприємницьких структур;
- формування фондів за кошти державного й місцевих бюджетів і міжнародних донорів фінансування соціального забезпечення українців і, особливо, молодих сімей з дітьми та українців з-за кордону.

Успішні стратегії відновлення та економічного зростання в світі включають:

а) диверсифікацію економіки, а саме розвиток нових галузей, зокрема ІТ, зеленої енергетики та біотехнологій; б) створення спеціальних економічних зон, формування привабливих умов для інвесторів, що сприятиме економічному зростанню та створенню робочих місць; в) фінансові та податкові реформи, що спрямовані на спрощення податкового навантаження на малий бізнес, податкові стимули для виробництва складної, з високою доданою вартістю та інноваційної продукції; г) інтеграція України у світові торговельні мережі, особливо важливе розширення співпраці з ЄС, залучення до нових глобальних торговельних ланцюгів.

Існуючі глобальні політичні виклики в світі суттєво трансформують економічно-торговельне співробітництво. Тому у військовий час і післявоєнний період сформується раціонально більш чіткий розподіл праці в європейському регіоні. В цьому контексті Західні партнери можуть надати Україні визначені ринки, квоти, ніші; де вітчизняні підприємства займуть ті сектори економіки в межах загальноєвропейської економіки, які мали до війни підсанкційні країни (рф, Білорусь, Іран, Сирія), а також інші недружні до ЄС країни глобального Півдня. При такому підході Україна вносить значний вклад у збільшення військової та економічної безпеки, автономності та самодостатності блоку країн ЄС. До того ж, сформуються механізми довгострокового взаємовигідного співробітництва між Україною та ЄС у сфері заміщення товарів від країн-агресорів та країн, що їх підтримували. Також Україна має сухопутний кордон із 4 країнами ЄС, тому виділення фондів транскордонного співробітництва з цими країнами зміцнить співпрацю з країнами ЄС, прискорить взаємне економічне зростання. Для успішної інтеграції необхідне активне залучення ІТ-фірм України до ринків країн ЄС, включення їх до програми цифрової трансформації країн ЄС.

Відзначимо, що попередні підходи та інструменти розвитку економіки України при виході на загальний ринок ЄС в 2014-2021 рр. показали обмеженість і малоефективність. Так, для компаній із країн ЄС Україна є високоризиковою країною, а українські компанії часто обмежені ресурсно й не володіють механізмами виходу на ринок ЄС (стандарти, квоти, політика маркетингового просування товарів, підходи до співпраці з локальними партнерами та ін.). Тому

співпраця дуже обмежена й домінує високотехнологічний імпорт з країн ЄС. Фінансування від програм і фондів ЄС, або від великих високотехнологічних європейських концернів при відкритті філій в Україні майже не має, що необхідно виправити. У вітчизняній економіці кількість інноваційно орієнтованих, наукомістких компаній останні 20 років системно знижується, що також необхідно змінити. У зв'язку з цим в Україні проявляється незбалансованість у промислово-переробному секторі, його примітивізація.

Для виправлення вищезазначених тенденцій запропоновано 12 пріоритетних напрямків галузевої допомоги від ЄС з відповідними витратами на реформи (млрд дол. США), які доцільно реалізувати в Україні:

- 1) державне управління, судочинство та правоохоронна діяльність (видатки на правову та судову реформи: 0,5-2; прозорість і електронний контроль: 0,5-1; аудит, перенавчання персоналу та створення ефективних процедур: 1-3);
- 2) сфера безпеки та оборони (100);
- 3) військово-промисловий комплекс та військово-технічне співробітництво (30);
- 4) енергетика (відновлення: 5-10; модернізація ліній електропередач: 5-10; відновлювальні джерела енергії: 2-5);
- 5) транспорт і логістика (автомобільні дороги: 15-25; залізниця: 6-8; порти: 3-5; авіація: 2-3);
- 6) будівництво та комунальне господарство (житло: 50-70; ЖКГ: 25-30; комерційна нерухомість: 15-20);
- 7) машинобудування (50-60);
- 8) хімічна та біохімічна промисловість (хімічна: 25-35; біохімічна: 7-10);
- 9) літєво-титанове виробництво (виробництво літію: 8-12; титану: 6-8);
- 10) медицина та фармацевтика (5-10);
- 11) глибока переробка сільськогосподарської продукції (3-6);
- 12) ІТ-сфера, наука, освіта, інновації (10-20).

Найбільш стратегічно значущими витратами, які потребують допомоги від країн ЄС, є сфера державного управління, судочинство та правоохоронна система; а також сфера безпеки та оборони, військово-промисловий комплекс. Це обґрунтовано військовим бюджетом країни-агресора (понад 112 млрд дол. США на 2024 рік; понад 142 млрд дол. США на 2025 рік). Також пріоритетним завданням №1 вважаємо, має бути експертна підтримка у проведенні реформ, пов'язаних із боротьбою з корупцією, зміцненням верховенства права та модернізацією держапарату в рамках інтеграції України до ЄС. Необхідна технічна допомога від ЄС у модернізації та цифровізації державних послуг, у тому числі податкової та митної систем, судової реформи та інших галузей. Важливим є і перезапуск вітчизняного фондового та фінансово-інвестиційного ринку на антиолігархічній, соціально орієнтованій основі. При вирішенні

завдання №1 пріоритетним завданням №2 Уряду України має бути насичення вітчизняної економіки різними фондами, грантами та програмами підтримки для залучення західноєвропейських компаній та технологій до нашої країни. Тоді допомога ЄС Україні матиме розвиваючий та довгостроковий ефект [7;8].

На наш погляд, цілеспрямована допомога від партнерів із країн ЄС є надважливою для якісної трансформації економіки України, вона має створювати пасіонаріїв у соціальній сфері, державному будівництві та активізувати інноваційно-орієнтоване підприємництво України. Також фінансова, інвестиційна та консультаційно-технічна допомога країн ЄС під впливом даних програм у комплексі мають сприяти якісній перебудові існуючого аграрно-сировинного профілю вітчизняної економіки на мілітарно-інноваційний. Наявна аграрно-металургійна спеціалізація України навіть за екстенсивного нарощування обсягів не дасть високої доданої вартості до ВВП, порівнянної з ЄС.

Модернізація економіки України вимагатиме розвитку перш за все технологічних секторів, військово-промислового комплексу, машинобудування, хімічної та біохімічної промисловості, а також існуючої й альтернативної енергетики. У центрі уваги має бути створення доданої вартості, переробка продукції та інтеграція у світові ринки. Інвестиційна активність також має стати ключовим рушієм відновлення. Великі проекти у сфері інфраструктури, енергетики та будівництва допоможуть відновити економіку, створити робочі місця й заново «запустити» регіони України. Крім того, потрібно пам'ятати, що чим більше буде задіяно економічно активних українців у процеси відновлення України, тим швидше й динамічніше буде зростати вітчизняна економіка. В цьому аспекті потрібно запровадження комплексних програм повернення українців на Батьківщину, доцільним буде й стимулювання внутрішнього попиту через програми державного фінансування відновлення та споживання українських товарів і послуг. Представлені комплексні програми якісної соціально-економічної зміни України посилять обороноздатність, нададуть імпульс для економічного розвитку та соціальної стійкості суспільства, а також стратегічно спрямовані на повноцінну та успішнішу інтеграцію в ЄС. Найбільш дієвими стимулюючими механізмами здійснення представлених програм будуть відповідні якісні зміни в державно-політичному представництві, законодавчі зміни та призначення професіоналів-пасіонаріїв по кожній конкретній сфері, надання їм необхідного регуляторного інструментарію, прийняття їхньої програми реформ та забезпечення громадського контролю за їх виконанням [9].

Висновки. Відродження економіки України – це складний та довготривалий процес, який вимагає спільних зусиль держави, бізнесу та громадянського суспільства. Результати дослідження демонструють, що війна

спричинила значні структурні зміни в економіці України, змусивши країну адаптуватися до нових реалій та прискорити реформи в сфері безпеки і оборони, державному регулюванні, соціально-економічній системі. Основними напрямками економічного відновлення України мають стати макрофінансова стабільність, стимулювання внутрішнього виробництва, трансформація від аграрно-сировинного профілю до мілітарно-інноваційного, залучення іноземних інвестицій та посилення якісного експортного потенціалу. Не менш важливим є підвищення ефективності використання міжнародної фінансової допомоги та реалізація програм, спрямованих на реінтеграцію переміщених осіб у ринок праці вітчизняної економіки.

Ключові макроекономічні показники демонструють поступову адаптацію економіки України до кризових умов, однак процес відновлення потребуватиме багаторічних зусиль та тісної співпраці з міжнародними фінансовими інституціями. Досвід відновлення інших країн після військових конфліктів свідчить, що ефективне управління фінансово-інвестиційними потоками, підтримка підприємництва та створення прозорих економічних інституцій є ключовими факторами сталого розвитку. Отже, запропоновані у статті механізми відновлення можуть стати основою для розробки національної стратегії економічного відродження України у найближчі десятиліття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Shalal A. Ukraine needs \$524 billion to recover, rebuild after three years of war, World Bank says. Reuters. February 25, 2025. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-needs-524-billion-recover-rebuild-after-three-years-war-world-bank-says-2025-02-25/?utm_source=chatgpt.com
2. Як змінилася Україна за три роки великої війни: 10 цифр. BBC Україна. 23 лютого 2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5y43ggzqglo>
3. Kiel Institute of International Relations. Ukraine Support Tracker. Kiel Institute for the World Economy. 15.03.2025). URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>
4. Трачук М. Економіка України після війни: відновлення, інвестиції та шляхи до стабілізації. Онлайн-медіа «UA.NEWS». 13 грудня 2024. URL: <https://ua.news/ua/ukraine/ekonomika-ukrayiny-pislya-vijny-vidnovlennya-investytsiyi-ta-shlyahy-do-stabilizatsiyi>
5. Самойлюк М., Акименко А. Українська економіка у 2024 році: спецвипуск Трекеру. Економіка під час війни. Центр економічної стратегії. 18 березня 2025. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_economy_in_2024/
6. Редзюк С.В. (2024) Механізми зовнішнього фінансування економіки України під час війни та підходи до їх оптимізації. Економіка України. 2024. Том 68 №12 (757). С.51-66
7. Редзюк С.В. (2021) Економічна євроінтеграція: оцінка й моделювання поверхневих та прихованих чинників дивергенції між Україною та ЄС. Журнал

«Міжнародна економічна політика». Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. Випуск №1 (34). 2021. – с.95-118

8. Редзюк Є.В. (2023) Формування конкурентних кластерів України в умовах глобальних викликів. Збірник наукових праць "Стратегія економічного розвитку України", КНЕУ ім. В.Гетьмана. – том 53, м.Київ, 2023. – С.63-77
9. Redziuk Y. (2024) Leading risks of geopolitical and geoeconomics for business activity in Ukraine during the war. Actual problems of International Relations, 2024, vol. 1, no. 159, pp. 138-145.

Редькіна Г. М.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-психологічних і гуманітарних наук
Дніпровського державного технічного університету,
annainred@gmail.com*

Небосенко В. Б.,

*здобувач передвищої фахової освіти
ВСП «Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки
Українського державного університету науки і технологій»*

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті наголошується про актуальність вивчення наукових концепцій педагогічної психології, яка полягає в їхній значимості для забезпечення ефективного навчання, виховання та розвитку особистості в умовах сучасних суспільних викликів. Педагогічні концепції психології навчання, виховання, розвитку та індивідуальних різниць створюють науковий фундамент для адаптації освітніх процесів до різноманітних потреб здобувачів освіти. Вивчення наукових концепцій сприяє інноваціям в освіті, гармонійному вихованню, врахуванню індивідуальних особливостей учнів, а також допомагає педагогам ефективно працювати зі стресом, мотивацією та створювати соціально згуртоване середовище. Педагогічна психологія є критично важливою для підготовки до викликів майбутнього та формування гармонійного суспільства.

Ключові слова: педагогічна психологія, наукові концепції, психологія розвитку, психологія навчання, психологія виховання, психологія індивідуальних різниць.

Summary. The article «Scientific concepts of pedagogical psychology in the educational environment» emphasizes the relevance of studying scientific concepts of pedagogical psychology, which lies in their importance for ensuring effective learning, upbringing and development of the individual in the conditions of modern social challenges. Pedagogical concepts of the psychology of learning, upbringing, development and individual differences create a scientific foundation for adapting educational processes to the various needs of students. The study of scientific concepts

contributes to innovations in education, harmonious upbringing, taking into account the individual characteristics of students, and also helps teachers to work effectively with stress, motivation and create a socially cohesive environment. Pedagogical psychology is critically important for preparing for the challenges of the future and the formation of a harmonious society.

Keywords: pedagogical psychology, scientific concepts, developmental psychology, psychology of learning, psychology of upbringing, psychology of individual differences.

Актуальність вивчення наукових концепцій педагогічної психології обумовлена важливістю забезпечення ефективного навчання, виховання та розвитку особистості у сучасному суспільстві. Динамічний світ вимагає адаптації до змін у технологіях, культурі, міжособистісних відносинах, які впливають на освітнє середовище. Не втрачає актуальності та значимості вивчення наукових концепцій педагогічної психології й у контексті сучасних глобальних викликів. Сучасне суспільство стикається з багатьма викликами, такими як впровадження інклюзивної освіти, адаптація до цифрових технологій, забезпечення психічного здоров'я та ін. Усе це вимагає глибокого розуміння психологічних механізмів навчання, розвитку та виховання.

Педагогічна психологія вивчає психічні процеси та закономірності їхнього розвитку у контексті навчання та виховання. Вказана галузь психології є важливою складовою освітнього процесу, оскільки спрямована на вивчення психологічних аспектів навчання та спілкування в освітньому середовищі. Педагогічна психологія допомагає краще розуміти індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхні потреби, можливості та мотиви.

Знання та розуміння таких концепцій педагогічної психології, як психологія навчання, розвитку, виховання та індивідуальних різниць дає змогу створювати адаптивні методики навчання, спрямовані на всебічний розвиток особистості. Крім того, розвиток інноваційних технологій потребує дослідження психологічних аспектів інтерактивного навчання та використання цифрових інструментів в освітніх закладах будь-якого рівня. Розвиток концепцій педагогічної психології сприяє формуванню гармонійного виховання, що допомагає педагогам ефективно формувати соціальні та моральні цінності. Вивчення наукових концепцій є основою для розвитку якісної освіти та підготовки до викликів майбутнього.

Вивчення вказаних концептуальних підходів допомагає впроваджувати інноваційні підходи в освіту, забезпечуючи індивідуальний підхід до здобувачів освіти будь-якого рівня із різними потребами та здібностями. Це також сприяє розвитку педагогів, які отримують інструменти для роботи зі стресом і мотивацією здобувачів освіти в складних умовах. Педагогічна психологія також

є ключовою у формуванні соціальної згуртованості, допомагаючи будувати освітнє середовище, засноване на співпраці, взаємоповазі та культурному різноманітті. Таким чином, вивчення вказаних концепцій є не лише науковим завданням, а й важливим засобом формування суспільного добробуту.

Основними науковими концепціями і напрямками педагогічної психології є психологія розвитку, психологія навчання, психологія виховання, психологія індивідуальних різниць. Розглянемо ці концептуальні напрями.

Психологія розвитку розглядає процеси розвитку особистості в контексті навчання та виховання, базується на ідеях Василя Сухомлинського, Григорія Костюка, Олександра Кульчицького та інших вчених.

Василь Сухомлинський – український педагог, письменник і публіцист, який зробив значний внесок у розвиток педагогічної науки. Вчений розробив концепцію гуманістичної педагогіки, яка наголошувала на важливості всебічного розвитку особистості. Книга педагога «Серце віддаю дітям» [5] є класикою педагогічної літератури. Багато років Василь Сухомлинський працював директором Павлівської середньої школи, де впроваджував свої педагогічні ідеї на практиці. Школа стала зразком для багатьох освітніх закладів. Виховання через любов – професійне кредо Василя Сухомлинського, який вважав, що виховання має базуватися на любові до дітей, розумінні їхніх потреб та інтересів, приділяв особливу увагу моральному, естетичному та трудовому вихованню школярів. Вчений є автором понад 30 книг і сотень статей, які охоплюють широкий спектр педагогічних тем, включаючи патріотичне виховання, розвиток творчості та формування громадянської свідомості. Ідеї науковця залишаються актуальними й дотепер, надихаючи педагогів всього світу на подальші креативні ідеї.

Григорій Костюк є одним із засновників української психології, розробив концепцію розвитку особистості, яка базується на єдності навчання, виховання та розвитку. Наукова праця «Навчання і розвиток особистості» [1] є основою для педагогічної психології в Україні. У вказаному фундаментальному творі вчений підкреслював, що навчальний процес не може бути ефективним без врахування індивідуальних особливостей здобувача освіти та його життєвого досвіду. За концепцією Григорія Костюка, розвиток особистості є можливим тільки за умови гармонійного поєднання навчання, яке розширює знання, та виховання, що формує моральні якості. Ці постулати мають величезний вплив на сучасну освітню систему.

Олександр Кульчицький є українським психологом і філософом, який народився в Україні, але через історичні обставини опинився за кордоном. Вчений працював у діаспорі, підтримуючи українську науку на міжнародному рівні, заснував Український психологічний інститут, який став осередком

наукових досліджень, популяризації психології серед українців у діаспорі, підтримки та розвитку наукової думки й виховання молодих фахівців. Науковець розробив концепцію формування української психіки, одна з головних ідей якої полягала в тому, що українська національна ідентичність має свої психологічні особливості, сформовані історичними, культурними та соціальними факторами. Олександр Кульчицький досліджував вплив цих чинників на поведінку, сприйняття та світогляд українців. Праці вченого охоплюють широкий спектр тем від етнопсихології до педагогіки. Складові етнопсихології, за аналізом дослідника, такі, як національна культура і традиції, впливають на психологію людини. Роботи науковця сфері допомогли краще зрозуміти психіку українського народу у контексті глобальних процесів. У сфері педагогіки Кульчицький досліджував роль виховання у формуванні моральних цінностей та особистісного розвитку. Він підкреслював важливість гармонійного поєднання національного виховання та загальнолюдських принципів. Праці Олександра Кульчицького [2] зробили значний внесок у розуміння психологічних та культурних особливостей українців. Ідеї й дотепер залишаються актуальними, особливо в контексті формування та збереження національної ідентичності українського суспільства.

Згідно з науковим концептуальним напрямом психології розвитку, навчання повинно враховувати індивідуальні особливості кожного здобувача освіти, сприяти розвитку його потенціалу та формуванню життєвих компетентностей. Індивідуальний підхід реалізується тоді, коли кожен здобувач освіти має свої унікальні особливості, здібності та інтереси. Навчання має враховувати ці особливості, щоб максимально розкрити потенціал кожної дитини. Головною метою освіти є не просто надання знань, а й допомога здобувачу освіти розвивати творчість, критичне мислення, ініціативність та інші навички, які стануть в пригоді по життю. Формування життєвих компетентностей також є завданням освіти, яка повинна готувати здобувачів освіти до реального життя. Це включає здатність вирішувати проблеми, працювати в команді, приймати обґрунтовані рішення та адаптуватися до змін. Ідеї психології розвитку є основою сучасної педагогіки, яка спрямована на всебічний розвиток особистості, а не лише на передавання знань. Це робить освіту більш ефективною та орієнтованою на потреби кожної дитини.

Концептуальний напрям психології навчання акцентує увагу на процесах навчання, запам'ятовування, розуміння та асиміляції знань, й базується на ідеях вчених, які зробили внесок у вивчення процесів навчання, пам'яті та засвоєння знань, серед яких Джон Дьюї, Жан Піаже, Беррес Фредерік Скіннер, вище згаданий Григорій Костюк та інші.

Джон Дьюї, американський філософ, педагог і психолог, є засновником прогресивної освіти. Вчений наголошував на важливості практичного досвіду та

активної участі здобувача освіти в процесі навчання. Джон Дьюї вважав, що навчання має бути невід'ємною частиною життя здобувача освіти і базуватися на його реальному досвіді. Науковець наголошував на тому, що знання засвоюються краще, коли діти мають можливість застосовувати їх на практиці. У процесі навчання здобувач освіти має бути активним учасником, а не пасивним отримувачем інформації. Це означає, що педагоги повинні створювати умови, які сприяють самостійному мисленню, експериментуванню та вирішенню проблем. Дослідник вбачав школу як модель демократичного суспільства, стверджуючи, що освіта повинна сприяти розвитку критичного мислення, соціальних навичок та активної громадянської позиції. Освіта, на думку Джона Дьюї, має бути інтегрованою в контекст суспільного життя. Це означає, що навчальний процес повинен готувати здобувачів освіти до реального світу, враховуючи його проблеми та виклики. Книга «Democracy and Education: an Introduction to the Philosophy of Education» [6] є ключовою роботою, яка вплинула на розвиток освітніх підходів у XX столітті. Ідеї Дьюї актуальні й дотепер, особливо в контексті реформи освіти, яка акцентує увагу на творчості, співпраці та практичному застосуванні знань.

Жан Піаже, швейцарський психолог і епістемолог, чийі праці стали ключовими в розумінні когнітивного розвитку дітей, в якому вчений виділив стадії розвитку мислення, які впливають на здатність до навчання. Науковець розробив теорію, яка описує, як дитяче мислення змінюється на різних стадіях росту, і як ці зміни впливають на здатність навчатися та засвоювати інформацію. Жан Піаже наголошував, що діти навчаються через активну взаємодію з навколишнім світом, процеси когнітивного розвитку відбуваються за певною послідовністю, незалежно від культури чи середовища. Теорія надала змогу розробити навчальні методи, які враховують стадії розвитку мислення. Роботи Жана Піаже заклали основу для багатьох сучасних досліджень когнітивної психології, допомагаючи педагогам краще розуміти, як діти сприймають і обробляють інформацію на різних етапах свого розвитку. Його концепція включає чотири стадії когнітивного розвитку: сенсомоторну, доопераційну, конкретно-операційну та формально-операційну, кожна з яких характеризується унікальними особливостями мислення. Піаже також підкреслив роль асиміляції та акомодатії у процесі навчання, коли діти адаптують нову інформацію, інтегруючи її з наявними знаннями. Його теорія сприяла розробці освітніх підходів, які стимулюють активне навчання через експерименти, спостереження і вирішення проблем. Це допомагає дітям не лише отримувати знання, але й розвивати критичне мислення та самостійність. Ідеї Піаже залишаються актуальними для створення інтерактивних і адаптивних методик навчання, які враховують вікові особливості учнів та сприяють їхньому всебічному розвитку.

Його спадщина є важливим орієнтиром для освітян у всьому світі, стимулюючи постійне вдосконалення процесу навчання. Роботи вченого мають вагомe значення для сучасної педагогічної психології та освіти.

Беррес Фредерік Скіннер, американський психолог, запропонував ідеї, що пояснюють, як підкріплення впливає на навчальну поведінку, зробивши значний внесок у розуміння процесів навчання та поведінки через свою теорію оперантного обумовлення. Дослідник зосередився на тому, як поведінка людей і тварин формується під впливом наслідків цієї поведінки. Основними ідеями оперантного обумовлення є підкріплення (позитивне і негативне), покарання (позитивне і негативне), формування поведінки. Скіннер запропонував метод фіксованого підкріплення, який полягає в поступовому посиленні будь-яких кроків, що наближають до бажаної поведінки. Це використовується для навчання нових навичок або поведінкових моделей. У своїх експериментах Скіннер використовував спеціальну камеру – Скіннеровий ящик, - де вивчав поведінку тварин, таких як щури та голуби. Це дозволило вченому дослідити, як підкріплення та покарання впливають на повторюваність певної дії. Ідеї вченого використовуються у педагогіці для побудови ефективних методів навчання, які базуються на заохоченні бажаної поведінки. Оперантне обумовлення є основою для створення програмованого навчання та комп'ютеризованих освітніх систем. Теорія також застосовується в поведінковій терапії для корекції небажаної поведінки. Праці Скіннера, такі як «Science and Human Behavior» [9] і «Beyond Freedom and Dignity» [8], значно вплинули на розвиток психології поведінки.

Ключовими аспектами концептуального напрямку психології навчання є практичний досвід і активність (Джон Дьюї), стадії розвитку мислення (Жан Піаже), закони підкріплення і поведінки (Беррес Фредерік Скіннер), індивідуальні особливості та розвиток (Григорій Костюк). Психологія навчання акцентує увагу на необхідності врахування особливостей кожного здобувача освіти, адаптації освітніх методів до його рівня розвитку, а також на важливості створення умов, що стимулюють мотивацію до навчання, критичне мислення та практичне застосування знань. Це робить процес навчання більш цілісним, ефективним та орієнтованим на потреби здобувачів освіти. Психологія навчання досліджує ефективні методи та стратегії навчання, розвиває теорії навчання у поведінковому, когнітивному, конструктивістському підходах.

Концептуальний напрям психології виховання розглядає вплив соціального середовища на формування особистості, вивчає принципи виховання, взаємодію вихователя та вихованця, а також форми виховного впливу на здобувачів освіти. Вказаний науковий напрям психології виховання розвивається на основі ідей вчених, які досліджували принципи та методи виховного процесу, а також вплив соціального середовища на формування особистості, серед яких Антон

Макаренко, Василь Сухомлинський, Джон Дьюї, Жан Жак Руссо. Кожен з дослідників зробив важливий внесок у розвиток концепції психології виховання, формуючи її як багатогранну галузь, що враховує взаємодію соціальних, культурних і психологічних факторів.

Антон Макаренко, український педагог, чиї інноваційні ідеї знайшли визнання як у його час, так і в сучасній педагогіці. Дослідник розробив педагогічні підходи до колективного виховання, наголошуючи на важливості дисципліни, співпраці та взаємної відповідальності у формуванні особистості. Праці науковця мали вагомий вплив на розвиток психології виховання. Антон Макаренко вважав, що колектив відіграє вирішальну роль у формуванні моральних та соціальних цінностей особистості. Виховання в колективі сприяє розвитку почуття відповідальності, співпраці та дисципліни. Вчений наголошував, що дисципліна не повинна бути репресивною, а має ґрунтуватися на взаємоповазі, довірі та відповідальності кожного учасника колективу, організованість і порядок розглядав як засоби досягнення гармонії у колективі. Антон Макаренко розробив концепцію перспективних цілей, які мотивують вихованців на досягнення поставлених завдань. Це стимулювало їх до активної участі у житті колективу та сприяло розвитку ініціативності. Праця, на думку педагога, була і є одним із найефективніших засобів виховання. Спільна діяльність у колективі сприяла формуванню почуття відповідальності, творчого підходу та поваги до результатів праці інших. Ідеї дослідника підкреслювали важливість взаємодії між вихователем і вихованцем, де вихователь виступає не лише наставником, але й партнером. Антон Макаренко вмів гармонійно поєднувати індивідуальні особливості учасників колективу з потребами самого колективу. Методики вченого були спрямовані на формування чесності, працелюбності, поваги до інших, почуття обов'язку. Праці Антона Макаренка, такі як «Педагогічна поема» [4] і «Книга для батьків» [3], є класикою педагогічної думки. Підходи до виховання залишаються актуальними, особливо в контексті формування відповідальних і соціально свідомих громадян.

Жан Жак Руссо, французький філософ, письменник і педагог залишив значний слід у розвитку педагогічної думки. У своїх роботах виступав за природний підхід до виховання, наголошуючи на тому, що виховання має відповідати природним потребам і здібностям дитини, сприяти її гармонійному розвитку та свободи. Руссо вважав, що дитина від народження є доброю і має внутрішній потенціал для розвитку. Завданням вихователя є не пригнічувати природні нахили дитини, а підтримувати їх і спрямовувати. Філософ наголошував, що кожна дитина є унікальною і має свої потреби, здібності та інтереси. Виховання має бути адаптованим до цих індивідуальних характеристик. Руссо виступав за розвиток самостійності дитини, вважаючи, що

діти мають навчатися через власний досвід і взаємодію з навколишнім світом, а не лише через примус чи диктування вихователя. Велика увага приділялася розвитку дитини у гармонії з природою. Руссо вважав, що перебування на свіжому повітрі, спостереження за природними явищами та фізична активність сприяють гармонійному розвитку. Руссо виклав свої ідеї у праці «Еміль, або Про виховання» [7], яка є одним із найвідоміших творів у галузі педагогіки. У цій книзі Руссо описує ідеальний процес виховання хлопчика на ім'я Еміль, який проходить через природні етапи розвитку без тиску з боку суспільства. Руссо започаткував ідею, що виховання має враховувати дитячі потреби, що пізніше стало основою сучасної гуманістичної педагогіки. Ідеї дослідника вплинули на таких педагогів, як Йоганн Генріх Песталоцці та Марія Монтессорі, які також акцентували увагу на природності та індивідуальності виховання. Ідеї Жан Жака Руссо залишаються надзвичайно актуальними в сучасному світі, де пріоритетом є створення умов для гармонійного та всебічного розвитку дитини.

Концептуальний напрям психології виховання зосереджений на дослідженні принципів формування особистості через соціальну взаємодію, врахування індивідуальних потреб та вплив середовища. Різні підходи вчених до виховання пропонують акцент на колективній діяльності, розвитку гармонійного середовища для дітей, сприянні самостійності через взаємодію з природою та розбудові демократичної моделі освіти. Внесок кожного з дослідників створив основу для сучасного розуміння виховання як процесу, що поєднує підтримку, дисципліну, творчість та індивідуальність. Завдяки цьому підходу, виховання формує соціально зрілу, відповідальну і гармонійно розвинену особистість.

Концептуальний напрям психології індивідуальних різниць досліджує відмінності у психічних характеристиках між здобувачами освіти та їхній вплив на навчальний процес, вивчаючи такі аспекти, як інтелектуальні здібності, особливості темпу навчання, стилі сприйняття інформації та інші.

Ідеї психології індивідуальних різниць активно розвивалися завдяки внеску таких науковців, як Френсіс Гальтон, Альфред Біне, Карл Юнг, Ганс Айзенк, Роберт Стернберг, і знов таки – Григорій Костюк.

Френсіс Гальтон був одним з перших вчених, хто почав систематично досліджувати індивідуальні відмінності. Гальтон вивчав спадковість інтелектуальних здібностей і заклав основи психометрії, зокрема використання тестів для вимірювання індивідуальних характеристик. Дослідження Гальтона зосереджувались на аналізі того, як спадковість впливає на індивідуальні відмінності, зокрема інтелектуальні здібності. Вчений використовував статистичні методи, щоб вивчити взаємозв'язок між спадковістю і талантом, заклавши основу для сучасної генетики поведінки. Гальтон також запровадив поняття кореляції та розробив статистичний метод регресії до середнього, які

досі використовуються у психології та інших науках. Гальтон є піонером у використанні психологічних тестів для оцінки індивідуальних особливостей. Дослідник створював інструменти для вимірювання реакційної швидкості, гостроти зору, сенсорної чутливості тощо, що стало основою для розвитку сучасних психометричних тестів. Роботи вченого допомогли визначити підходи до вимірювання інтелекту, які згодом розвивали Альфред Біне та інші вчені. Внесок Гальтона значно вплинув на розвиток психології індивідуальних різниць, зміцнивши наукові підходи до вивчення людських здібностей і характеристик. Дослідження є основою для подальшого розвитку галузі та її застосування в освітніх і професійних контекстах.

Альфред Біне, французький психолог, який разом із Теодором Сімоном розробив перший тест інтелекту, започаткувавши вивчення когнітивних здібностей та використання тестів для розуміння інтелектуальних відмінностей. Відмінною рисою цього тесту було використання завдань, що вимагали когнітивного мислення, а не запам'ятовування фактів. Біне підходив до оцінки інтелекту з позиції гнучкості та динамічності, вважаючи, що інтелект є складним процесом, який можна вдосконалювати через освіту і навчання. Для вченого тестування було не засобом «мітити» дітей, а інструментом для надання допомоги в адаптації освітніх методів відповідно до потреб учня. Загалом, Біне не лише запропонував революційний підхід до вимірювання інтелекту, а й показав, як важливо враховувати індивідуальні можливості та потенціал кожної особистості. Його ідеї досі формують основи психологічного тестування і дослідження індивідуальних відмінностей.

Карл Юнг досліджував типи особистості та ввів концепцію індивідуальних стилів мислення, що пізніше стало основою для таких інструментів, як тест Майєрс-Бріггс (MBTI), який дозволяє класифікувати особистісні типи за комбінацією орієнтацій і функцій. Цей тест широко застосовується в освіті, бізнесі, консультуванні та інших сферах для покращення взаєморозуміння, підбору команд і розвитку особистісних якостей. Вчений акцентував увагу на тому, як психологічні відмінності впливають на сприйняття та поведінку. Карл Юнг розробив теорію психологічних типів, яка базується на різниці в способах сприйняття світу та прийняття рішень, виділивши дві основні орієнтації – екстраверсію та інтроверсію, а також чотири основні когнітивні функції: мислення, відчуття, інтуїцію та емоції. Юнг вважав, що кожна людина має домінуючу орієнтацію і когнітивну функцію, які визначають її поведінку та взаємодію з оточенням. Цей підхід був революційним для розуміння індивідуальних психологічних відмінностей, оскільки підкреслив, що ці відмінності є природними і цінними, а не негативними аспектами характеру. Ця ідея знайшла відображення у подальших дослідженнях особистості. Юнг також

акцентував увагу на індивідуальних стилях мислення, підкреслюючи, що люди по-різному сприймають інформацію і приймають рішення залежно від їхніх внутрішніх установок. Його теорії про інтроверсію, екстраверсію та когнітивні функції заклали фундамент для багатьох сучасних досліджень у сфері психології та педагогіки.

Ганс Айзенк відомий своїми дослідженнями в галузі особистісних рис, розробив теорію особистості, що включала вимірювання екстраверсії, нейротизму та інших характеристик. Роботи дослідника сприяли розумінню впливу індивідуальних рис на навчальний процес. Ганс Айзенк розробив одну з перших факторних теорій особистості, яка включає два основних виміри: екстраверсія – інтроверсія та нейротизм, згодом додавши третій вимір – психотизм, що характеризує схильність до імпульсивної чи асоціальної поведінки. Ці три фактори стали основою його моделі PEN (Psychoticism, Extraversion, Neuroticism), яка активно використовується в психологічних дослідженнях і тестуваннях. Айзенк вважав, що ці риси мають біологічну основу, й пов'язанні з активністю центральної нервової системи. Наприклад, екстраверти, на думку Айзенка, шукають стимуляцію через зовнішнє оточення через нижчий рівень кортикального збудження, тоді як інтроверти схильні до більш спокійного середовища. Дослідження надали змогу зрозуміти, як особистісні риси впливають на процеси навчання та поведінку в освітньому середовищі. Наприклад, екстраверти зазвичай краще працюють у динамічних групових завданнях, тоді як інтроверти більш ефективні в індивідуальній діяльності. Нейротизм може впливати на рівень стресу під час навчання, а розуміння цих особливостей допомагає педагогам адаптувати підходи до кожного учня. Роботи Ганса Айзенка стали основою для розвитку сучасних моделей особистості, таких як «Велика п'ятірка» (Big Five), які широко застосовуються в психології, педагогіці та інших дисциплінах для аналізу індивідуальних відмінностей.

Роберт Стернберг розробив триархічну теорію інтелекту, підкресливши аспекти інтелектуальних здібностей: аналітичний, творчий та практичний інтелект. Вчений вивчав, як ці аспекти впливають на успішність у навчанні. У своїй триархічній теорії інтелекту вчений наголошував, що інтелект не обмежується лише здатністю до аналітичного мислення, яке зазвичай перевіряється стандартними тестами IQ. На думку вченого, для повного розуміння когнітивних здібностей слід враховувати три ключові компоненти: аналітичний інтелект – здатність аналізувати інформацію, вирішувати проблеми, логічно мислити та оцінювати ідеї (цей тип інтелекту є основним у традиційних академічних завданнях, таких як математика або критичне читання); творчий інтелект – здатність генерувати нові ідеї, адаптуватися до нестандартних

ситуацій і застосовувати уяву для вирішення проблем (підкреслював важливість креативності у навчанні, адже вона сприяє інноваціям та нестандартному мисленню); практичний інтелект – здатність використовувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях, приймати рішення та досягати поставлених цілей (цей тип інтелекту дозволяє адаптуватися до обставин, працювати в команді та взаємодіяти з оточенням).

Стернберг вважав, що успішність у навчанні досягається за рахунок збалансованого розвитку всіх трьох компонентів інтелекту, акцентував увагу на тому, що освітні програми повинні враховувати різні типи інтелектуальних здібностей учнів, надаючи можливість реалізувати їхній потенціал у різних аспектах навчання. Розробки Стернберга вплинули на сучасний підхід до освіти, сприяючи запровадженню інтерактивних методів навчання, які враховують аналітичні, творчі та практичні аспекти розвитку особистості. Теорія стала основою для переосмислення освітніх стратегій, що сприяють всебічному розвитку здобувачів освіти. Науковці заклали основу для розуміння того, як відмінності у здібностях, стилях навчання та інших психічних характеристиках впливають на освітній процес.

Психологія індивідуальних різниць досліджує широкий спектр унікальних особливостей учнів, зокрема їх інтелектуальні, особистісні та когнітивні риси, а також взаємодію цих характеристик з навчальним процесом. Завдяки цьому підходу вдосконалюються методи освіти, які допомагають створити більш персоналізоване навчальне середовище, здатне враховувати потреби та потенціал кожного здобувача освіти. Напрям підкреслює важливість вивчення спадковості, стилів сприйняття та особливостей поведінки, що формує сучасний підхід до індивідуалізації навчання та виховання.

Педагогічна психологія залишається надзвичайно актуальною у сучасному світі, допомагаючи ефективно адаптувати освітні процеси до викликів часу. Ця галузь досліджує психологічні механізми, що впливають на навчання, виховання та розвиток особистості, враховуючи індивідуальні відмінності, соціальні взаємодії та технологічний прогрес. Завдяки цьому створюються адаптивні методики навчання, які сприяють всебічному розвитку здобувачів освіти та формуванню життєвих компетентностей. Розвиток концепцій психології навчання, виховання, індивідуальних різниць та розвитку особистості забезпечує гармонійний підхід до освіти, який враховує унікальні потреби кожного учня. Це сприяє формуванню сприятливого освітнього середовища, де поєднуються творчість, мотивація та соціальна згуртованість, знання стають інструментами, що допомагають педагогам ефективно виконувати свої завдання та формувати гармонійно розвинених особистостей.

Педагогічна психологія є важливою наукою, яка допомагає розуміти психічні процеси, які відбуваються в освітньому середовищі. Знання теоретичних основ цієї дисципліни дозволяє педагогам ефективно працювати зі здобувачами освіти, створюючи сприятливі умови для їхнього розвитку та навчання. Загалом, педагогічна психологія є важливою галуззю, яка допомагає педагогам краще розуміти здобувачів освіти та створювати сприятливі умови для їх розвитку та навчання. Дослідження у цій області постійно розширюють наші знання та допомагають нам покращувати практику навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Костюк Г.С. Навчання і розвиток особистості. Київ, 1968. 45 с.
2. Кульчицький О. Основи філософії та філософічних наук. Мюнхен – Львів : Вид-во Укр. Вільного Ун-ту, 1995. 164 с.
3. Макаренко А.С. Книга для батьків. Київ, 1980. 327 с.
4. Макаренко А.С. Педагогічна поема. Київ, 1973. 528 с.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вид. 2-ге. Харків : Акта, 2018. 539 с.
6. Dewey J. Democracy and Education: an Introduction to the Philosophy of Education. Dover Publications, 2004. 368 p.
7. Rousseau J.-J. Emile. Trans. Allan Bloom. New York : Basic Books, 1979.
8. Skinner B.F. Beyond Freedom and Dignity. Hackett Classics, 2002. 240 p.
9. Skinner B.F. Science and Human Behavior. Simon and Schuster, 1965. 461 p.

Репік Ігор Анатолійович,
помічник віцепрезидента ГО
«Еколого-медична академія
«Наука, здоров'я, духовність»
posta.abs@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-7697-2701

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У КРИМУ ПІД ВПЛИВОМ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проведено аналіз демографічної ситуації у Криму у контексті історичних подій ХХ–ХХІ століття. Досліджено вплив соціальних потрясінь, зокрема війн, голодоморів, репресій та міграційних процесів, на чисельність і вікову структуру населення регіону. Динаміку демографічних змін проаналізовано на основі переписів населення 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 та 2001 років, а також додаткових статистичних даних за 2014 рік. Виявлено основні тенденції змін у структурі населення, обумовлені історичними подіями, зокрема воєнними конфліктами, депортаціями та міграційними хвилями.

У першій половині ХХ століття значний вплив на демографію Криму мали громадянська війна, Голодомор 1932–1933 років, Друга світова війна та масові депортації етнічних груп у 1944 році. Повоєнний період характеризувався

активним заселенням Криму переселенцями з інших регіонів СРСР, що суттєво змінило етнічний склад населення.

Переписи також показали значні коливання у чисельності окремих вікових груп, що свідчить про періоди різкого зменшення або приросту населення. Особливо помітними є зниження народжуваності у роки криз та збільшення внаслідок переселенських програм радянської влади. Ці демографічні процеси суттєво вплинули на соціально-економічну ситуацію у регіоні.

Окрему увагу приділено впливу на демографічні процеси анексії Криму у 2014 році. Аналіз продемонстрував значне скорочення населення через міграційні процеси, зокрема виїзд громадян та одночасне заселення півострова вихідцями з Російської Федерації. Зафіксовано скорочення чисельності працездатного населення та дітей, що може свідчити про порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: Крим, демографічні процеси, історія XX–XXI століття, переписи населення, міграція, соціальні потрясіння.

Abstract. The article analyzes the demographic situation in Crimea in the context of historical events of the 20th–21st centuries. The impact of social upheavals, in particular wars, famines, repressions and migration processes, on the size and age structure of the region's population is studied. The dynamics of demographic changes are analyzed based on the population censuses of 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 and 2001, as well as additional statistical data for 2014. The main trends in changes in the population structure due to historical events, in particular military conflicts, deportations and migration waves, are identified.

In the first half of the 20th century, the civil war, the Holodomor of 1932–1933, the Second World War and mass deportations of ethnic groups in 1944 had a significant impact on the demography of Crimea. The post-war period was characterized by active settlement of Crimea by immigrants from other regions of the USSR, which significantly changed the ethnic composition of the population.

The censuses also showed significant fluctuations in the number of individual age groups, indicating periods of sharp decline or increase in the population. Particularly noticeable are the decline in the birth rate during the years of crises and the increase due to the resettlement programs of the Soviet government. These demographic processes significantly affected the socio-economic situation in the region.

Special attention is paid to the impact on demographic processes of the annexation of Crimea in 2014. The analysis demonstrated a significant reduction in the population due to migration processes, in particular the departure of citizens and the simultaneous settlement of the peninsula by immigrants from the Russian Federation. A reduction in the number of working-age population and children was recorded, which may indicate a violation of the norms of international humanitarian law.

Keywords: Crimea, demographic processes, history of the 20th–21st centuries, population censuses, migration, social upheavals.

Нинішня демографічна ситуація в Криму сформувалася під впливом масштабних соціально-економічних та політичних потрясінь, зокрема у першій половині XX століття, а також механічного приросту населення внаслідок міграційних процесів другої половини XX століття. Географічне положення

Кримського півострова, оточеного морями та сполученого з материком лише через вузький Перекопський перешийок шириною 8 км, значною мірою визначало специфіку демографічного розвитку регіону. Обмеженість транспортного сполучення, слабкий рівень розвитку інфраструктури та залежність від морських перевезень ускладнювали міграційні процеси. Під час збройних конфліктів та зміни влади регіон потрапляв у стан транспортної ізоляції, через що місцеві жителі були вимушені залишатися на території півострова через неможливість евакуації або еміграції.

Для аналізу соціально-демографічних процесів у дослідженні застосовано узагальнену назву «Крим», що включає територію півострова разом із містом Севастополь. Протягом XX століття адміністративний статус Криму зазнавав численних змін:

- до 18 жовтня 1921 року Крим входив до складу Таврійської губернії, яка охоплювала весь півострів та частину степової частини України;
- 26 листопада 1917 року була проголошена Кримська Народна Республіка;
- 21 (22) березня 1918 року було створено Радянську Соціалістичну Республіку Таврида у складі РСФРР;
- 18 жовтня 1921 року утворено Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку (Кримська АСРР) у складі РСФРР;
- 30 червня 1945 року Кримська АСРР була перетворена на Кримську область у складі РРФСР, що призвело до втрати автономного статусу;
- 26 квітня 1954 року, відповідно до рішення Верховної Ради СРСР, Кримська область була передана зі складу РРФСР до складу Української РСР;
- 20 січня 1991 року автономний статус Криму було відновлено, і утворено Автономну Республіку Крим у складі України;
- місто Севастополь з 1948 року мало окремий адміністративний статус і підпорядковувалося безпосередньо центральній владі;
- 18 березня 2014 року Російська Федерація проголосила створення так званої «Республіки Крим», включивши її до свого складу як суб'єкт федерації. З 21 березня 2014 року Крим увійшов до складу Кримського федерального округу, а з 2016 року – до Південного федерального округу РФ. ООН, Європейський Союз та Україна визнають Крим як територію, тимчасово окуповану Російською Федерацією.

Методологія оцінки впливу історичних подій на демографічну ситуацію в Криму

Для аналізу формування демографічної ситуації в Криму під впливом історичних подій було проведено низку підготовчих етапів. Зібрано дані про чисельність та розподіл населення за однорічними віковими групами на основі результатів Всесоюзних переписів населення за 1939, 1959, 1970, 1979, 1989

роки, а також першого у незалежній Україні перепису 2001 року. Додатково використано статистичні дані станом на 1 січня 2014 року, що передували анексії та тимчасовій окупації Криму. Дані про чисельність та розподіл населення взято з офіційного сайту Державної служби статистики України. Також було проаналізовано результати (станом на початок 2015 року) так званого перепису населення, проведеного окупаційною владою російської федерації у Криму з 14 по 25 жовтня 2014 року, які офіційною українською владою не визнаються.

Здійснено аналіз динаміки змін чисельності населення за поколіннями, що дозволило виявити основні тенденції та структурні зміни. Отримані результати були співставленні з ключовими історичними подіями, які мали істотний вплив на соціально-демографічні процеси у регіоні, зокрема із соціальними потрясіннями першої половини ХХ століття та масовими міграційними процесами другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Для глибшого дослідження процесів, що вплинули на формування сучасної демографічної ситуації, застосовано низку авторських методик.

На основі даних переписів населення у таблиці 1 представлено зміни чисельності населення Криму, зумовлені природним приростом (народжуваністю, смертністю, шлюбами), соціальними потрясіннями та міграційними процесами. Джерелом інформації слугував ресурс URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Криму [1]. Водночас у наведеному джерелі спостерігаються розбіжності в оцінках чисельності населення у різних розділах, що зумовило подання двох варіантів значень для одного і того ж року. У другому стовпці таблиці представлено чисельність населення за текстовими даними джерела, а у четвертому – за табличними показниками. Варто зазначити, що Всеукраїнський перепис населення 2001 року не враховував населення м. Севастополя, який є окремим адміністративним регіоном України.

Таблиця 1.

**Динаміка чисельності населення Криму у ХХ –
на початку ХХІ століття за даними переписів населення**

Рік	Кількість населення, вказана у тексті, осіб	Приріст населення за міжпереписний період, у відсотках	Кількість населення вказана у таблицях, осіб
1897	546 700		546 592
1926	713 800	30,6 %	713 823
1939	1 123 800	57,4 %	1 126 429
1959	1 201 500	6,9 %	1 201 517
1970	1 813 592	50,9 %	1 813 592
1979	2 135 900	17,8 %	2 182 927
1989	2 430 500	13,8 %	2 458 655
2001	2 024 056 (2 413 228)	-0,7 %	2 413 228
2014	-	-	2 284 769

Значні коливання чисельності населення під час переписів свідчать про вплив соціально-економічних потрясінь та інтенсивних міграційних процесів. Наприклад, у період 1926–1939 років чисельність населення збільшилася на 57,4 %, тоді як за наступні 20 років приріст становив лише 6,9 %. У 1959–1970 роках зафіксовано найбільше зростання чисельності – у 1,5 раза. Натомість після 1989 року темпи приросту населення істотно уповільнилися, що може свідчити про стабілізацію демографічних процесів.

Для подальшого аналізу зібрані демографічні дані про вік були перераховані у роки народження, що дозволило синхронізувати інформацію між переписами. Це дало змогу оцінити зміни чисельності населення за однорічними віковими групами (рис. 1). На графіку по горизонтальній осі відкладені роки, а по вертикальній – чисельність населення. Лінії відображають розподіл поколінь за однорічними віковими групами та зміни їх чисельності під час кожного перепису.

Перепис 1939 року дозволяє оцінити формування вікової структури кримців, яка охоплює період з кінця XIX – початку XX століття, та за перші два десятиліття радянської влади у регіоні. Характерні стрибки до локальних максимумів у 1899 році та провали у суміжних 1898 і 1900 роках свідчать про схильність респондентів до заокруглення свого віку. Аналогічні коливання спостерігаються у групах поколінь народжених у 1888–1890 і 1908–1910 роках.

Попри можливі похибки, перепис чітко демонструє значні спадні тренди у рівнях народжуваності до Другої світової війни. Зокрема соціальні потрясіння 1917, 1919 та 1921 роках призвели до зниження народжуваності, що було спричинено високою дитячою смертністю.

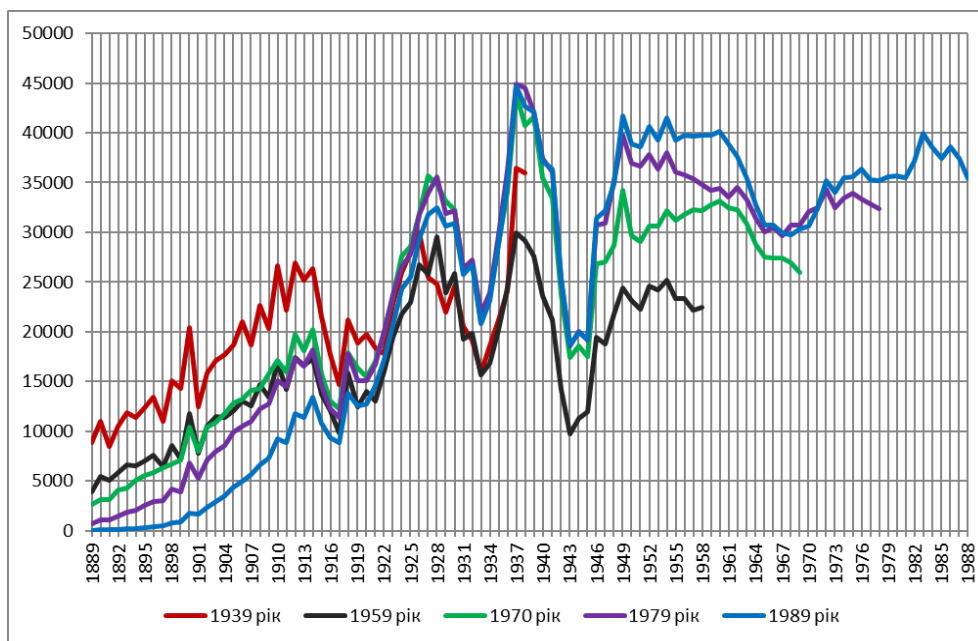

Рис. 1. Динаміка чисельності населення Криму за однорічними віковими групами за даними переписів 1939, 1959, 1970, 1979 та 1989 років.

Попри спроби офіційної радянської статистики продемонструвати позитивну динаміку демографічного розвитку, перепис 1939 року чітко фіксує наслідки Голодомору 1932–1933 років, який спричинив значне зниження рівня народжуваності та підвищення дитячої смертності за кілька років до проведення перепису.

Перепис 1959 року не лише підтвердив виявлені раніше тенденції впливу соціальних потрясінь на зниження народжуваності, а й засвідчив черговий демографічний спад у період 1943–1945 років, зумовлений Другою світовою війною. Особливістю цього перепису стало те, що, попри 14-річний період після закінчення війни, наслідки демографічних втрат так і не були повністю подолані.

У таблиці 2 представлено розрахунки змін чисельності населення за віковими групами на основі суміжних переписів населення. За період 1939–1959 років спостерігається значне скорочення кількості населення віком від 20 років і старше, за винятком вікової групи 25–29 років (покоління 1929–1933 р.н.). Загальне скорочення населення працездатного та пенсійного віку (1884–1938 р.н.) за цей період становило -211 863 особи. Натомість загальний приріст населення +6,9 % відбулося за рахунок молоді та дітей – понад 415,0 тис. осіб, народжених у період 1939–1958 років, та тих що, прибули до Криму на поселення разом із родинами.

Таблиця 2.

**Сальдо змін чисельності населення за віковими групами
за результатами суміжних переписів.**

Вікова група поколінь	1939–1959 роки	1959–970 роки	1970–1979 роки	1979–1989 роки
1884–1898	-27 158	-6 765	-14 709	-12 449
1909–1903	-31 313	-1 975	-15 951	-21 468
1904–1908	-34 942	+2 418	-13 914	-27 155
1909–1913	-42 543	+7 970	-10 450	-27 640
1914–1918	-32 642	+10 344	-4 922	-17 905
1919–1923	-22 629	+17 242	-1 700	-12 746
1924–1928	-7 418	+31 749	-2 894	-12 305
1929–1933	+2 409	+35 013	+82	-4 742
1934–1938	-15 627	+50 725	+7 933	-5 099
1939–1943	-	+55 380	+7 512	+ 363
1944–1948	-	+35 359	+17 205	+1 805
1949–1953	-	+35 551	+33 286	+11 614
1954–1958	-	+43 273	+20 364	+19 994
1959–1963	-	-	+8 337	+21 857
1964–1968	-	-	+14 396	+1 617
1969–1973	-	-	-	+578
1974–1978	-	-	-	+11 876

З 1962 року рівень народжуваності почав поступово знижуватися, досягнувши мінімального значення у 1968–1969 роках (рис. 1). Водночас результати перепису населення 1970 року свідчать про зростання чисельності населення Криму за міжпереписний період на 50,9 %. Як видно з таблиці 2, приріст населення у поколіннях 1904–1958 р.н. склав +325 024 особи, що не відповідає природним закономірностям природного руху населення. Це дає підстави стверджувати, що основним чинником збільшення чисельності населення стало механічне зростання, обумовлене міграційними процесами. До 1970 року найбільший приплив переселенців зафіксовано у віковій категорії 26–34 роки (покоління 1934–1943 р.н.), чисельність яких перевищила 120,0 тис. осіб. Загалом імміграційні потоки до Криму до цього періоду компенсували еміграцію та природні втрати населення, забезпечивши у всіх вікових групах до 65 років загальне збільшення чисельності населення на 560,0 тис. осіб.

За переписом 1979 року загальна чисельність населення Криму становила 2 135 900 осіб, що на 17,8 % більше у порівнянні з 1970 роком. Водночас перепис засвідчив аномальне зростання чисельності серед молоді та працездатного населення віком до 50 років (покоління 1929–1968 р.н.), що свідчить про значний вплив міграційного приросту. Найбільша група переселенців, яка прибула до Криму у цей період, становила понад 33,3 тис. осіб віком 30–35 років (покоління 1945–1949 р.н.).

За дев'ятирічний період між переписами 1970 та 1979 років відбулося значне зменшення чисельності населення у старших вікових групах – загалом на -296,0 тис. осіб, що не можна пояснити виключно природною смертністю. Це вказує на відтік із Криму населення старшого покоління. Найбільші втрати зафіксовано серед поколінь 1904–1908 р.н. (-34 942 осіб), 1909–1913 р.н. (-42 543 осіб) та 1914–1918 р.н. (-32 642 осіб). Водночас у 1970–1979 роках до Криму прибуло 43,1 тис. дітей віком до 15 років, у складі родин та молодих людей віком 16–30 років (покоління 1929–1943 р.н. у кількості понад 66,0 тис. осіб. Загалом у 1970 році у Криму було 292,7 тис. дітей віком до 9 років.

У період 1979–1989 років чисельність населення Криму зросла до 2 430 500 осіб (+13,8 %). Аналіз вікових груп вказує на механічний приріст населення поряд зі зменшенням чисельності окремих поколінь. Найбільше скорочення спостерігалось серед поколінь 1904–1908 р.н. (-27 155 осіб), 1909–1913 р.н. (-27 640 осіб). У цілому, загальні втрати населення у вікових групах старше 1938 р.н. склали понад -141,5 тис. осіб. Разом із тим, у поколіннях 1939 р.н. і молодших загальний приріст населення складав 69,0 тис. осіб. Зокрема найбільший приріст населення відмічається у поколіннях 1954–1958 (19 994 осіб) та поколіннях 1959–1963 (21 857 осіб).

Для оцінки масштабів механічного приросту населення у другій половині ХХ століття було проведено розрахунок ретроспективної народжуваності на

роки найбільших соціальних потрясінь (таблиця 3). У таблиці наведено сумарну кількість народжених у певні роки, включаючи тих, хто мігрував до Криму до моменту відповідного перепису населення. Виявлені розбіжності у даних таблиці 3, а також значна варіативність оцінок народжуваності навіть з інтервалом у 10 років, вказують на суттєвий вплив міграційних процесів на демографічну ситуацію в регіоні.

Міграційна політика того часу була спрямована на компенсацію дефіциту робочої сили та вирівнювання демографічної ситуації. Це особливо помітно у поколіннях 1931–1932 р.н., де перепис 1989 року порівняно з 1939 роком зафіксував зростання чисельності населення у 1,5–2 рази.

Значна частина провалу народжуваності 1941–1945 років була компенсована переселенцями. Зокрема, за період 1959–1989 років рівень компенсації населення 1941 р.н. становив 179,8 %, 1942 р.н. – 182,1 %, а за 1943 та 1944 роки – близько 80 % (рис. 1).

Аналіз даних у таблиці 3 свідчить про суттєві розбіжності у розрахованих показниках ретроспективної народжуваності, що вказує на значний вплив соціально-економічних та міграційних процесів на демографічний розвиток Криму. Зокрема, порівняння розрахункової народжуваності за даними перепису 1959 року та за даними перепису 1939 року демонструє не лише наслідки втрат та природного приросту населення, але й значний вплив механічного руху населення. Масові міграційні процеси спричинили як зростання, так і зменшення чисельності окремих вікових груп, які є наслідком історичних катастроф, воєнних конфліктів, депортацій та адміністративних рішень, що можна бачити на прикладі порівняння розрахованої кількості народжених на один і той же рік за різними переписами населення.

Таблиця 3.

**Розрахунок ретроспективної народжуваності на час періодів
значних соціальних потрясінь на основі переписів населення.**

Роки народження	Роки перепису населення				
	1939 рік	1959 рік	1970 рік	1979 рік	1989 рік
	Період громадянської війни та перших років радянської влади				
1916	14 817	10 452	14 047	14 883	17 168
1917	21 359	16 780	20 282	22 788	15 499
1918	18 986	13 140	18 364	18 958	23 176
1919	19 873	14 636	17 266	18 568	20 280
1920	18 513	13 641	18 803	20 339	19 942
1921	17 865	16 637	21 919	23 990	22 066
1922	22 965	20 138	25 762	28 113	25 274

	Період Голодомору				
1931	19 168	20 112	28 128	29 741	31 363
1932	15 849	15 831	21 797	23 745	32 048
1933	18 651	16 984	24 504	25 757	24 710
1934	21 226	20 478	29 829	31 892	27 077
	Період Другої світової війни				
1941	-	14 288	24107	26067	39973
1942	-	9 818	17685	19271	27700
1943	-	11 321	18783	20677	20272
1944	-	12 048	17727	19675	21544
1945	-	19 489	27147	31472	20624

Вплив історичних подій на демографічні процеси у Криму

На межі XIX–XX століть Крим був переважно аграрним регіоном з багатонаціональним складом населення. Станом на 1897 рік чисельність населення півострова становила 546,7 тис. осіб. Водночас швидка урбанізація, особливо у південних приморських районах, супроводжувалася погіршенням санітарно-епідеміологічної ситуації через дефіцит питної води. Натомість у сільській місцевості значна частина селян страждала від малоземелля, що стало причиною масової еміграції, зокрема близько 50,0 тис. осіб залишили Крим у пошуках кращих умов життя [2, с. 100, 103].

Станом на 1917 рік чисельність населення Криму зросла до 808,9 тис. осіб, а Чорноморський флот налічував 40,0 тис. військовослужбовців. У цей період активізувався революційний рух, що досяг піка навесні 1917 року. Після більшовицького перевороту ситуація у регіоні загострилася, і вже в грудні 1917 року розпочалася громадянська війна. Встановлення радянської влади супроводжувалося масовими репресіями, конфіскацією майна та продовольства, що значно ускладнило соціально-економічну ситуацію. Так, у січні 1918 року в Севастополі було розстріляно понад 600 офіцерів, а протягом лютого – квітня 1918 року з Криму до центральних регіонів радянської Росії примусово вивезено 3,5 млн. пудів зерна, що спричинило локальну продовольчу кризу [2, с. 120; 3, с. 42].

18 квітня 1918 року німецькі війська розпочали окупацію Криму, що призвело до загострення міжетнічних конфліктів, зокрема між кримськими татарами та грецьким населенням. Влітку 1918 року регіон потрапив під економічну блокаду, яка тривала два місяці, і 12 жовтня 1918 року Крим було включено до складу Української Держави на правах автономного краю [4, с. 57–5 8].

3 листопада 1918 року до Криму вводяться війська Антанти, чисельність яких досягла 22,0 тис. осіб, та які у кінці квітня 1919 року були виведені з Криму. З початку травня до кінця червня 1919 року Крим знову опинився під контролем кремля, але після висадки в районі Коктебеля білогвардійського десанту червоні

залишили Крим. На початку 1920 року у Криму були зосереджені найбільш боєздатні частини добровольців, а також частини донських і кубанських козаків. У лютому 1920 рік кораблі Антанти сюди перевезли білогвардійські війська з Одеси, а у березні з Новоросійська. Додатково з Кубані у червні кораблі Антанти перевезли сюди ще 40,0 тис. білогвардійців. До Криму мігрували сотні тисяч біженців, які намагалися тут врятуватися від громадянської війни. Крим опинився на межі гуманітарної катастрофи. Зокрема за відсутності хліба Керч була переповнена біженцями, лазаретами, лютувала епідемія висипного тифу [2, с. 141, 149, 159, 165].

Наступ Червоної Армії у листопаді 1920 року завершився поразкою білогвардійців. На кораблях Антанти з Криму були евакуйовані 145,7 тис. врангелівських військовослужбовців і цивільного населення. Доля тих, хто не зміг або не побажав виїхати склалася трагічно – більшовики розпочали другу хвилю червоного терору. За різними оцінками, експедицією у 1920–1921 роках було страчено від 50 до 150 тис. осіб, в першу чергу офіцерів, представників буржуазії, священників, біженців та їхні родини. Окрім фізичних репресій, застосовувалися економічні заходи тиску, зокрема виселення громадян напередодні зими із житла [2, с. 167, 170; 5].

У 1921 році радянська влада вперше використала голод, як засіб терору в Україні та у Криму. До голоду призвели катастрофічна посуха, економічний колапс, реквізиція продовольства та наслідки семирічної війни. У Криму ситуацію ускладнювала присутність великого військового контингенту: у Сімферополі, де мешкало 80 тис. осіб, на постій перебувало 120,0 тис. солдатів 4-ї армії більшовиків. Продовольство отримували виключно радянські працівники, тоді як решта населення голодувала, особливо у південних регіонах, де різко зросла дитяча смертність. Голод початку 1920-х років особливо негативно позначився на дитячому населенні Криму. У 1921 році мережа національних шкіл, зокрема кримськотатарських, караїмських та грецьких, зазнала значних втрат, що створило загрозу для майбутнього цих громад [2, с. 198, 222].

Політика продрозкладки спричинила масові селянські повстання, які жорстоко придушувалися каральними загонами. У лютому 1922 року від голоду загинули десятки тисяч людей, але його пік припав на весну, коли голодувало понад половину населення півострова. Влітку 1922 року ситуацію вдалося тимчасово стабілізувати, однак восени голод відновився і тривав до літа 1923 року. Загалом за цей період померло близько 100 тис. осіб, що становило 15 % населення півострова. Найбільших втрат зазнало сільське населення, зокрема кримські татари. За офіційними даними, від голоду з січня по травень 1922 року померло понад 58,0 тис. осіб, а за період 1921–1923 років – не менше 100,0 тис.

осіб. Водночас від репресій у період червоного терору було знищено близько 100,0 тис. громадян. Понад 50,0 тис. мешканців емігрували з Криму. Чисельність населення півострова скоротилася з 720,0 тис. до 580,0 тис. осіб, тобто на 140,0 тис. [2, с. 200, 202].

Наслідки демографічної катастрофи були настільки значними, що радянська влада ініціювала масштабну міграційну політику з переселення до Криму єврейського населення з території Білорусії та України. Відповідно до рішення комісії ВЦВК, у період з 1925 по 1935 рік планувалося переселити 50,4 тис. єврейських сімей, що мало б компенсувати демографічні втрати та стимулювати розвиток сільського господарства. Однак реалізація цих заходів постала перед труднощами, пов'язаними з дефіцитом ресурсів та несприятливими економічними умовами [6, с. 150].

Період 1926–1930 років у Криму характеризувався відносною соціальною стабільністю. Однак уже в 1930–1931 роках розпочалася кампанія боротьби з «куркулями», яка призвела до примусового виселення заможних селянських родин. У цей період каральні органи НКВС депортували 4 235 селянських сімей, класифікованих як «куркулі». Політика примусових хлібозаготівель, встановлення завищених норм збору врожаю та вилучення продовольства призвели до чергового голоду у 1932–1933 роках. Надмірна смертність унаслідок голоду в цей період сягнула 22,9 тис. осіб [2, с. 206, 209].

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 року всі військовозобов'язані чоловіки 1905–1918 років народження були мобілізовані до лав Червоної армії. Масова евакуація цивільного населення у тиллові регіони охопила десятки тисяч осіб. Восени 1941 року війська вермахту вийшли до Криму, а до 16 листопада Червона армія залишила півострів, за винятком Севастополя, який утримувався до 4 липня 1942 року.

Друга світова війна також супроводжувалася масовими депортаціями та винищенням населення за етнічною ознакою. У серпні – вересні 1941 року органи НКВС здійснили першу хвилю депортації, примусово виселивши з Криму понад 50,0 тис. осіб німецького походження, а також членів родин мішаних шлюбів. До кінця 1941 року загальна кількість депортованих осіб німецької національності досягла 63,4 тис. осіб [2, с. 243; 3; 7; 8].

Під час нацистської окупації Криму каральними операціями було знищено 86,0 тис. мирних жителів та 47,0 тис. військовополонених. Систематичному винищенню підлягали єврейське та кримчацьке населення, що призвело до загибелі понад 25,0 тис. осіб. Ті, хто не був розстріляний або знищений у концтаборах, зазнали депортації. До Німеччини на примусові роботи було вивезено 85,5 тис. осіб, переважно молодь. Загалом кількість жертв нацистського терору у Криму сягнула 133,0 тис. осіб [2, с. 245, 290; 7].

На момент звільнення Криму від нацистських окупантів у квітні 1944 року чисельність його населення становила приблизно 615,0 тис. осіб. Попри це, у травні 1944 року радянська влада ініціювала масові депортації етнічних груп. Відповідно до постанови Державного комітету оборони СРСР від 18 травня 1944 року, протягом трьох днів було примусово виселено 187 859 кримських татар, з яких 18 983 мешкали у містах, а 168 876 – у сільській місцевості. Загальна кількість татарських сімей депортованих у цей період, становила від 45,0 до 47,0 тис. Разом із примусовою мобілізацією на трудові роботи загальна кількість депортованих перевищила 194,1 тис. осіб. Станом на 1 червня 1944 року у Криму залишалося лише 420,0 тис. жителів. Наступна хвиля депортацій розпочалася 2 червня 1944 року, коли було примусово виселено представників інших етнічних груп, зокрема греків (15 040 осіб), болгар (12 422), вірмен (9 621), а також німців, румунів та італійців. Загальна кількість депортованих у цей період становила 41 854 особи. Таким чином, у рамках насильницької політики спецпереселень до Сибіру, Казахстану, Узбекистану та інших регіонів СРСР було депортовано понад 228 543 особи [2, с. 244; 3, с. 48; 6, с. 189; 7; 9; 10, с. 64].

У роки Другої світової війни мобілізація до армії, масова евакуація 1941–1942 років, депортації 1941 та 1944 років, знищення окупаційною владою місцевого населення та вивезення молоді на примусові роботи до Німеччини суттєво вплинули на демографічну ситуацію Криму. Внаслідок цих процесів, чисельність населення півострова скоротилася із 1 127,0 тис. осіб станом на 1 січня 1940 року до 379,0 тис. осіб наприкінці літа 1944 року [1].

Повоєнний Крим перебував у стані глибокої демографічної та гуманітарної кризи: чисельність населення скоротилася на 66,4 %, утворився господарський вакуум. Значні руйнування зазнали міста Керч і Севастополь, а також 127 інших населених пунктів. Було знищено понад 30 тис. житлових будинків і 300 промислових підприємств, що призвело до скорочення промислового виробництва на 90 %.

З метою збереження об'єктів нерухомості, що залишилися після депортації корінного населення, до Криму переселили 511 політемігрантів-іспанців з Узбекистану та Киргизстану, проте це не могло компенсувати катастрофічне зменшення населення. Через це радянська влада ухвалила спеціальне рішення щодо заселення Криму. Відповідно до постанови Державного комітету оборони СРСР № 6372с від 12 серпня 1944 року «Про переселення колгоспників у райони Криму» передбачалося переселення 17,1 тис. сільських родин (51,0 тис. осіб), що й було виконано у вересні-жовтні цього ж року. З метою уникнення подальшої депопуляції населення та «врівноважити» втрати у 1944 році до Криму почали добровільно-примусове переселення 62,0 тис. працездатних селян із Краснодарського та Ставропольського країв, а також із Ростовської, Курської,

Тамбовської, Орловської, Брянської, Воронежської областей. Значну частину переселенців становили демобілізовані військовослужбовці. Попри значний дефіцит робочої сили в Україні, за розпорядженням Москви, Київ також отримав завдання направити переселенців до Криму. Зокрема переселятися на півострів були зобов'язані мешканці Вінницької, Кам'янець-Подільської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської та Полтавської областей. Українська РСР план перевиконала: до Криму було переселено 3 023 сім'ї, що становило 10 379 осіб, з яких 6 260 осіб були працездатними. Проте, навесні 1945 року становище приблизно 65 тис. нових жителів Криму стало критичним і викликало потужний відтік переселенців з Криму: так, до квітня 1946 року (незважаючи на постанову про безперечне стягнення з «обратників» всіх позик і кредитів), з Криму виїхала 11 381 сім'я. До 1 липня 1948 року з Криму виїхало 52,5% сімей, завезених до нього починаючи з 1944 року. [2, с. 245–246; 6, с. 189–192; 10, с. 64].

У період 1944–1949 років організованих державних переселень не відбувалося. Проте з вересня 1944 до серпня 1949 року до Криму стихійно прибуло 3 500 сімей. Складні умови життя, зокрема нестача житла, відсутність продовольчого забезпечення, а також важкі природні умови ведення господарства на схилах гір, змусили частину переселенців залишити регіон. Станом на 1 серпня 1949 року із 18 040 родин, що переселилися, у Криму залишилося лише 8 173. Інші повернулися до місць попереднього проживання. Лише у 1946 році виїхало 5 818 родин, у 1947 – 3 114, у 1948 – 950, у 1949 – 286, у 1950 – 794 [6, с. 194].

Переселенська політика відновилася у 1949 році, проте без залучення УРСР. Гостра нестача робочої сили у сільському господарстві таки змусила радянську владу повернутися до практики переселення українських селян до Криму. У 1950 році Українська РСР отримала розпорядження переселити 1,0 тис. родин із Вінницької, Сумської, Кам'янець-Подільської та Київської областей. Станом на 3 липня 1950 року переселення здійснили 972 родини. Одночасно тривало переселення з регіонів РРФСР, зокрема з Владимирської, Горьківської, Пензенської, Московської областей, а також Ставропольського і Краснодарського країв та Чуваської АРСР. Проте через відсутність належних умов для проживання значна частина переселенців повернулася до місць попереднього проживання [6, с. 195].

Щороку Москва збільшувала план переселення. У 1951 році передбачалося переселення 1,2 тис. родин, що було виконано на 97 % за рахунок переселенців із Вінницької та Сумської областей. Одночасно з Воронежської, Владимирської та Рязанської областей прибуло 1 609 родин. Наступного року УРСР отримала план переселення 1,4 тис. родин. Станом на 11 листопада 1952 року з України направили 1 549 сімей, а з Воронежської, Курської, Московської, Рязанської та

Ростовської областей загалом переселили 1 311 родин. У 1953 році з цих же областей до Криму прибуло ще 1 004 родини та 1 285 родин з України [6, с. 196].

За 1944 рік та 1950–1953 роки з України до Криму було переселено 7 903 родини. Зокрема, з Вінницької області – 1 657 сімей, з Житомирської – 715, Київської – 838, Сумської – 2 128, Хмельницької – 1 037, Чернігівської – 1 328 і Полтавської – 200. Усього за період 1950–1954 роки з України та росії до Криму було переселено 57,0 тис. сімей [6, с. 196–197; 10, с. 64].

Попри значний переселенський рух, радянська влада не змогла забезпечити прибулих будівельними матеріалами та житлом. Колгоспи зазнавали дефіциту кормів, що негативно впливало на тваринництво. У зв'язку з незадовільними умовами життя та низьким рівнем матеріального забезпечення багато переселенців виїжджало. Найбільші хвилі відтоку населення зафіксовано у Судакському, Алуштинському, Старокримському та Балаклавському районах. Лише у 1950 році Крим залишили 1 256 родин переселенців із 3 049 прибулих, у 1951 – 849 із 3 036, у 1952 – 475 із 2 979, у 1953 – 491 із 2 910. Загалом за 1950–1953 роки до Криму переселили 11 974 родини, більшість з яких прибула із північних областей РРФСР та Поволжя. З осені 1953 року розпочався масовий відтік переселенців, які поверталися на попередні місця проживання, де відбулося послаблення податкового тиску – 3 071 родина залишила регіон, водночас з України протягом 1950–1954 років до Криму переїхало 24 968 родин [2, с. 245–246; 6, с. 198, 239].

На початку 1950-х років економіка Криму перебувала в занепаді, водночас російські регіони скоротили обсяги переселення до Криму, що зумовлювало нестачу трудових ресурсів. Окрім того, почався тотальний дефіцит усього і в першу чергу питної води та харчових продуктів. Передача Кримської області до складу УРСР у 1954 році мала позитивний вплив на соціально-економічний розвиток регіону та сприяла збільшенню переселенського руху з України. У 1955–1958 роках планувалися нові переселення до Криму 17,8 тис. родин колгоспників. З 1957 року до Криму почалося активне переселення жителів західних областей України – Волинської, Рівненської, Дрогобицької, Станіславської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької. Зокрема станом на 1 січня 1958 року з України прибула 6 101 сім'я. Загальна кількість переселених у 1955–1957 роках було 39 878 родин [6, с. 232, с. 238–239].

Дані перепису населення 1959 року засвідчили, що людність Криму зросла до 1 201,5 тис. осіб (таблиця 1). Однак значні спотворення закономірностей природного руху населення вказують на масштабність геноциду попередніх років та спроб поліпшити демографічну ситуацію за рахунок примусово-добровільної імміграції до Криму молоді та осіб працездатного віку. Навіть перепис населення 1959 року не зміг показати позитивної динаміки. В усіх

вікових групах за цим переписом можна бачити значне зниження кількості населення у порівнянні з 1939 роком (таблиця 2, 3). Поліпшення житлових та побутових умов переселенців давало підставу планувати у 1959–1965 роках переселення до Криму з різних областей УРСР 50,0 тисяч родин. Зокрема планувалося до Криму переселити цілі села, які потрапляли у зону затоплення Київського водосховища [6, с. 239].

У період з 1959 до 1970 років у Криму здійснювалися масштабні проекти, спрямовані на розвиток інфраструктури, промисловості, сільського господарства та туризму. Відбудова народного господарства вимагала додаткової робочої сили, що можна було забезпечити тільки за рахунок інших регіонів. Основними об'єктами будівництва були санаторії, пансіонати та будинки відпочинку у Ялті, Алушті, Гурзуфі. Споруджувався Північнокримський канал (1961–1971), великі промислові об'єкти хімічної промисловості, Камиш-Бурунський залізорудний комбінат (Керч), Сімферопольський машинобудівний завод. Провадилось будівництво і реконструкція доріг. Зводилася сімферопольська та севастопольська ТЕЦ. У великих містах будувалися нові житлові масиви, школи, лікарні, культурні та спортивні об'єкти. Севастополь, отримувач значне фінансування для розширення інфраструктури Чорноморського флоту. Активно розвивалися радгоспи та винзаводи.

Такі масштабні перетворення у галузі економіки неможливо було здійснити за рахунок місцевих трудових ресурсів, тож за період 1959–1970 років у Криму спостерігається найбільший позитивний міграційний приріст, за рахунок молоді та осіб працездатного віку, що становив понад 560,0 тис. осіб. Особливо значний приріст населення спостерігався у сільській місцевості – за переписом 1970 року у селах проживало 361,5 тисячі осіб, що на 113 тисяч більше порівняно з переписом 1959 року [6, с. 239].

Щоб якось владнати кримськотатарське питання влада у Москві навесні 1968 року вдалася в Узбекистані до оргнабору обмеженого і перевіреного на лояльність контингенту з метою його розселення в Криму. Загалом за 1968 – 1972 роки у Крим прибуло не більше 7,0 тис. депортованих раніше осіб і їх нащадків [2, с. 282].

За рахунок переселенців планувалося і надалі розв'язувати проблеми зрошувальних земель, наприклад, протягом 1971–1975 років на півострів було переселено 19 650 родин з північних і західних областей України, із них 788 родин було переселено у господарства, що підпорядковувалися Севастополю [6, с. 257].

Протягом 1970–1979 років у Криму споруджувалася друга черга Північнокримського каналу, у м. Армянську розпочато будівництво заводу «Кримський титан», у Феодосії провадилася модернізація суднобудівного заводу «Море», у Севастополі розширювалися судноремонтні та машинобудівні підприємства для потреб Чорноморського флоту. Радгоспи-винзаводи «Масандра», «Коктебель» та «Інкерман» розширили свої потужності.

Відбувалася реконструкція тваринницьких комплексів, будувалися та модернізувалися автомобільні дороги, розвивалися морські порти у Ялті, Керчі та Феодосії. Продовжувалося активне будівництво санаторіїв, пансіонатів та туристичних баз у Ялті, Алушті, Судаку та інших містах. Протягом цього періоду знову спостерігається як позитивний міграційний приріст за рахунок молоді та осіб працездатного віку, так водночас відбувається і відтік населення старших поколінь. Це могли бути як фахівці, у яких закінчився трудовий договір або ж родини, які не змогли влаштувати своє життя в Криму (таблиця 2, 3). Протягом 1976–1980 років до Криму планувалося переселити з різних областей України ще 8,0 тис. родин. Тільки за 1976 рік було переселено 2 174 родини. [6, с. 257].

У період з 1979 до 1989 років у Криму активно розвивалися проекти у сфері будівництва та промисловості, сільського господарства, транспорту та туризму. Зокрема, розширювалися та модернізувалися завод «Кримський титан» (Армянськ), суднобудівні заводи «Залив» (Керч), «Море» (Феодосія), будувалася третя черга Північнокримської зрошувальної системи, модернізувалася сімферопольська ТЕЦ, будувалися великі тваринницькі комплекси, будувалися та реконструювалися автомобільні дороги, розширювався аеропорт «Сімферополь», модернізувалися порти Ялти, Керчі та Феодосії, будувалися нові санаторії, пансіонати, готелі. У 1989 рік чисельність населення в Криму зросла до 2 430,5 тис. осіб. У порівнянні з 1959 роком кількість населення збільшилося більше ніж у 2 рази. Перепис 1989 року показав наявність значних міграційних потоків до Криму з усіх республік колишнього СРСР. Здебільше ситуація у Криму продовжувала змінюватися за рахунок механічного руху населення, що можна бачити з таблиці 1, [2 с. 256], [6, с. 258–259].

Станом на 1 січня 1998 року до Криму на постійне місце проживання повернулося понад 262,0 тисячі депортованих громадян, із яких понад 249,0 тисяч становили кримські татари. Тоді ж у Криму сформувалося близько трьохсот селищ та мікрорайонів компактного проживання репатріантів [11].

Анексія Криму у 2014 році стала першим випадком грубого порушення міжнародного правопорядку після Другої світової війни. До 21 березня 2014 року російська влада завершила всі формальні процедури щодо включення Криму разом із Севастополем до складу Російської Федерації. Верховна Рада України офіційно визначила 20 лютого 2014 року як дату початку тимчасової окупації Криму та Севастополя Російською Федерацією. Відтоді було розпочато трансформацію структури влади, розрив політичних, економічних та соціокультурних зв'язків з Україною, а також системну політику витіснення української культури та ідентичності. Ці події поставили під загрозу життя громадян, що підтримували Україну, що, своєю чергою, спричинило значні міграційні процеси.

За даними відкритих джерел, російська агресія суттєво вплинула на демографічну ситуацію в Криму. Основні міграційні процеси припали на 2014

рік, протягом якого півострів залишила 101,3 тис. осіб, з яких 81 % виїхав до Росії, а 19,5 тис. емігрували за кордон, зокрема 25 % – у країни далекого закордоння. За оцінками, з Криму в Україну виїхало приблизно 10–12 тис. кримських татар. Водночас значне скорочення населення спостерігалось у депресивних сільських районах північного Криму. Близько 3,0 тис. кримців, які навчалися у закладах вищої освіти України, повернулися на півострів. Крім того, у цей період на території Криму трудовою діяльністю було зайнято 50,0 тис. іноземних громадян.

Паралельно розпочався процес заселення Криму вихідцями з Росії та так званими «біженцями з Донбасу», які у статистичних звітах окупаційної влади класифікувалися як «тимчасові приїжджі з території України». Основними регіонами, що забезпечили міграційний потік до Криму та Севастополя, стали Краснодарський край, Санкт-Петербург, Москва, а також тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей. Упродовж 2014–2015 років із зазначених регіонів до Криму переселилося близько 200 тис. осіб. Населення Севастопольського регіону зросло на 65,0 тис. осіб. Загальний рівень заміщення населення становив 12–13 %.

З метою оцінки масштабів демографічних змін унаслідок анексії Криму було проведено аналіз природного руху населення за 1989–2013 роки на основі даних Держстату України. Незначні коливання загальної чисельності населення та стабільність у розподілі за віковими групами свідчать про відносну сталість демографічних процесів у цей період. Тому дані станом на 1 січня 2014 року можна вважати репрезентативними для подальших порівнянь.

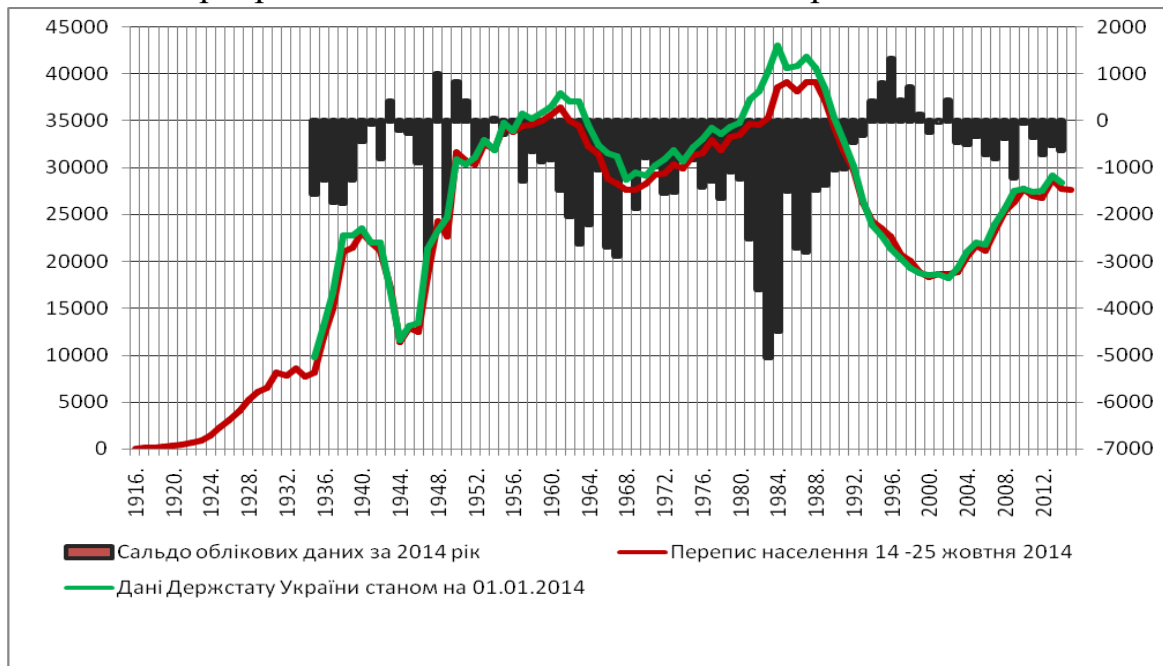

Рис. 2. Розподіл населення Криму за однорічними віковими групами станом на 1 січня 2014 року за даними Держстату України та за результатами перепису РФ у жовтні 2014 року та зміни чисельності населення за однорічними віковими групами.

Результати так званого перепису населення, проведеного окупаційною владою російської федерації у жовтні 2014 року, були опубліковані на початку 2015 року. Порівняльний аналіз двох масивів даних, українського Держстату та російського перепису, засвідчив суттєві зміни у демографічній структурі Криму (рис. 2). На графіку по горизонтальній осі відкладено роки народження, а по вертикальній – чисельність населення. Гістограма (права шкала) ілюструє зміни у демографічних показниках за однорічними віковими групами, спричинені міграційними процесами, природною смертністю та репресіями населення окупаційною владою. Додаткові розрахунки змін чисельності населення за окремими віковими групами за 2014 рік наведено у таблиці 4.

Аналіз змін чисельності населення за віковими групами засвідчив суттєве зменшення чисельності осіб, народжених у когортах 1947 та 1949 р.н., а також громадян працездатного віку 1954–1986 р.н. Найбільші втрати припали на покоління 1961–1969 р.н. (-17 995 осіб) та 1981–1987 р.н. (-22 601 особа). Скорочення чисельності дітей, народжених у 2003–2014 р.н., на -6 655 осіб свідчить про те, що їх значна частина залишила Крим разом із родинами, які були змушені емігрувати.

Таблиця 4.

**Зміни чисельності населення за віковими групами
між 1 січня 2014 року та 25 жовтня 2014 року.**

Покоління за роками народження	Сальдо чисельності, осіб
1935–1939	-7 590
1940–1949	-6 260
1950–1959	-3 062
1960–1969	-18 821
1970–1979	-11 883
1980–1989	-29 754
1990–1999	+1 991
2000–2009	-4 204
2010–2014	-2 273

Натомість у віковій групі 1994–1999 р.н. зафіксовано зростання чисельності на 3 759 осіб. Це може свідчити про включення до перепису підлітків із родин переселенців, а також військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації, які на момент перепису перебували у військових частинах, дислокованих у Криму.

Суттєві демографічні зміни, попри природні закономірності відтворення населення, можуть свідчити про порушення Російською Федерацією норм Женевської конвенції, яка забороняє насильницьку зміну демографічного складу населення на окупованих територіях. Такі дії класифікуються як воєнний злочин.

Висновки. Дослідження підтвердило, що демографічні зміни в Криму є наслідком як природних процесів, так і зовнішніх впливів, таких як війни, депортації та політичні рішення. Протягом ХХ століття чисельність населення зазнавала значних коливань, спричинених соціальними потрясіннями та адміністративними реформами.

Переписи населення дозволили встановити основні тенденції, включаючи періоди зростання та різкого скорочення чисельності жителів півострова. Проведені розрахунки свідчать про значний вплив механічного руху населення, що був пов'язаний із примусовими міграціями та переселеннями. Особливо відчутними стали зміни в етнічному складі населення через масові депортації та пізніші хвилі переселень.

Події 2014 року стали ще одним визначальним фактором демографічних змін. Масові виїзди населення, паралельно із заселенням вихідцями з росії, свідчать про новий етап соціально-демографічних трансформацій. Аналіз підтверджує, що демографічний розвиток Криму залишається нестабільним, що обумовлено як історичними факторами, так і сучасною політичною ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Населення Криму. [Електронний ресурс] / URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Вид. 2-ге. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2019. – 496 с.
3. Чумак В.А. Україна і Крим: спільність історичної долі. – Київ: «Київська правда», 1993.
4. Коваль Д. Історія українського Криму. – Мена: ТОВ «Домінант», 2016. – 62 с.
5. Історія Криму. [Електронний ресурс] / URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. Український Крим / В. Сергійчук; ред. М. Шевченко. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 302, [1] с. – ISBN 999-7060-25-X.
7. Кульчицький С. В. Демографічні втрати України // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – URL: <https://esu.com.ua/article-21468>.
8. Депортація кримських народів у СРСР. [Електронний ресурс] / URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
9. Депортація кримських татар. [Електронний ресурс] / URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
10. Романцов Володимир Омелянович. Історична демографія України XVIII - початку ХХІ ст. : спецкурс для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Романцов. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – 159 с.: табл.
11. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): збірник документів та матеріалів / Упоряд.: О. Г. Бажан (керівн.), О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська; Ін-т історії України НАН України; ЦДАГОУ; ЦДАВОУУ; ГДА СБУ. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – 1090 с. – ISBN 978-617-7023-48-6.

Рудай О. Г.,
Вихователь Комунального закладу
«Куп'янська спеціальна школа»
Харківської обласної ради,
ruday8585@ukr.net

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Анотація: У статті розглядаються основні освітньо-педагогічні тенденції у національному просторі, зумовлені соціальними, економічними та культурними викликами сучасності. Особлива увага приділяється процесам цифровізації освіти, впровадженню компетентнісного підходу, розвитку інклюзивної освіти та концепції «Нова українська школа». Аналізуються сучасні методики навчання, інтеграція міжнародного досвіду та вплив глобалізаційних процесів на систему освіти. Висвітлюється роль освіти впродовж життя у забезпеченні професійного розвитку та адаптації до змін ринку праці.

Ключові слова: освіта, педагогічні тенденції, цифровізація, компетентнісний підхід, інклюзивна освіта, STEM-освіта, Нова українська школа, освіта впродовж життя, міжнародний освітній простір.

Освітньо-педагогічні тенденції у національному просторі визначаються соціальними, економічними та культурними викликами сучасності. В національному просторі ці тенденції адаптуються до конкретних потреб суспільства. Основні напрями розвитку освіти в Україні та інших країнах відображають глобальні тенденції, адаптовані до національних особливостей.

Так, розвиток освіти в Україні та світі відбувається з урахуванням глобальних тенденцій, проте кожна країна адаптує їх відповідно до власних культурних, економічних та соціальних реалій.

Основні напрями розвитку освіти в Україні

I. Цифровізація освіти

В Україні дистанційне навчання стало важливою складовою освітнього процесу, особливо після пандемії COVID-19 та в умовах воєнного стану.

Основні особливості розвитку дистанційного навчання в Україні:

1. Онлайн-платформи та ресурси

- «Всеукраїнська школа онлайн» – безкоштовні відеоуроки для учнів 5-11 класів.
- **Prometheus, EdEra, Coursera, Udemy** – платформи для самоосвіти та професійного розвитку.
- **Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet** – інструменти для інтерактивного навчання.

2. Адаптація шкільної освіти

- Вчителі застосовують гібридні форми навчання.
- Запроваджено відеоуроки, інтерактивні завдання та онлайн-контроль знань.

3. Виклики дистанційної освіти

- Проблеми з доступом до інтернету в окремих регіонах.
- Низька цифрова грамотність частини населення.
- Потреба у підвищенні мотивації учнів.

4. Перспективи розвитку

- Інтеграція штучного інтелекту в освітній процес.
- Створення більш персоналізованих програм навчання.
- Збільшення доступу до якісних світових освітніх ресурсів.

Дистанційне навчання в Україні є невід'ємною частиною освітньої системи та продовжує активно вдосконалюватися.

II. Компетентнісний підхід

Перехід від запам'ятовування теоретичних знань до розвитку критичного мислення та креативності є однією з ключових освітніх тенденцій у світі та в Україні.

Основні аспекти цього переходу:

1. Компетентнісний підхід

- Освіта орієнтується на формування навичок, а не лише знань.
- Учні навчаються аналізувати інформацію, шукати альтернативні рішення, аргументувати свою точку зору.

2. Проектне навчання

- Учні виконують практичні завдання.
- Формуються навички командної роботи, творчого підходу до вирішення проблем.

3. Інтерактивні методи навчання

- Дебати, кейс-стаді, мозковий штурм, рольові ігри.
- Використання сучасних технологій: інтерактивних дошок.

4. STEM та STEAM-освіта

- Інтеграція науки, технологій, інженерії, мистецтва та математики.
- Навчання через експерименти та практичну діяльність.

5. Медіаграмотність та цифрова освіта

- Аналіз інформації, робота з джерелами, перевірка фактів.
- Вміння розрізняти маніпуляції та дезінформацію.

6. Гнучкість освітніх програм

- Менший акцент на стандартизованих тестах, більше – на індивідуальному розвитку.
- Варіативні курси, що враховують інтереси учнів.

Цей підхід готує учнів до викликів майбутнього, розвиваючи в них навички, необхідні у XXI столітті.

III. Спеціальна освіта

В Україні активно впроваджується **спеціальна освіта**, що спрямована на

забезпечення рівних можливостей для дітей з особливими освітніми потребами. Вона реалізується у **спеціальних закладах освіти** та через інклюзивний підхід у загальноосвітніх школах.

Основні аспекти спеціальної освіти в Україні

1. Спеціальні заклади освіти

- Це школи, ліцеї, гімназії та навчально-реабілітаційні центри для дітей з особливими освітніми потребами.
- Навчання проводиться за адаптованими програмами з урахуванням індивідуальних можливостей дитини.
- Функціонують спеціальні класи для дітей із порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку.

2. Інклюзивна освіта

- Окрім спеціалізованих шкіл, діти можуть навчатися у звичайних школах за програмами **інклюзивного навчання**.
- У класах працюють **асистенти вчителя**, які допомагають адаптувати навчальний процес.
- Впроваджуються індивідуальні навчальні плани та спеціальні корекційні методики.

3. Державна підтримка

- Функціонує державна субвенція на інклюзивне навчання.
- Працюють інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), які надають психологічно-педагогічний супровід.
- Вчителі проходять спеціальну підготовку для роботи з дітьми з ООП.

4. Використання сучасних технологій

- У навчанні застосовуються цифрові платформи, електронні підручники.
- Використовуються методики альтернативної комунікації для дітей із мовленнєвими порушеннями.

Спеціальна освіта в Україні є важливим напрямом, що сприяє соціалізації та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у суспільство.

IV. STEM-освіта

В Україні впроваджується концепція «**Нова українська школа**» (НУШ), яка орієнтована на **особистісно-орієнтоване навчання, компетентнісний підхід та інтеграцію предметів**. Це реформування освіти, яке спрямоване на виховання **креативних, критично мислячих і соціально активних громадян**.

Основні принципи НУШ:

1. **Дитиноцентризм** – навчання будується навколо інтересів та потреб учня.
2. **Компетентнісний підхід** – розвиток не лише знань, а й навичок застосування їх у житті.
3. **Інтерактивне навчання** – більше практичних завдань, проєктної роботи, групової діяльності.

4. **Інтеграція предметів** – впровадження **міждисциплінарного підходу** (наприклад, курс «Я досліджую світ» поєднує природничі, суспільні науки та математику).
5. **STEM-освіта** – застосування наукових і технічних знань у реальних проєктах.
6. **Нова роль учителя** – вчитель стає наставником, що допомагає учневі розвивати навички самостійного навчання.

Як реалізується міждисциплінарний підхід?

- Поєднання кількох предметів у рамках однієї теми.
- Використання навчальних проєктів, які охоплюють різні дисципліни.
- Включення практичних кейсів з реального життя.

Перспективи розвитку НУШ:

Зміна підходів до оцінювання – менше тестів, більше самооцінювання та портфоліо.

Розвиток цифрових навичок – інтеграція онлайн-інструментів у навчальний процес.

Підготовка вчителів – сучасні методики, що відповідають міжнародним стандартам.

Концепція НУШ – це реформа, яка допоможе українській освіті відповідати вимогам XXI століття.

V. Освіта впродовж життя

Це концепція, яка передбачає **неперервний процес навчання** протягом усього життя. Вона дозволяє людям оновлювати свої знання та навички відповідно до змін у професійній сфері та суспільстві.

Основні напрями освіти впродовж життя:

1. Післядипломна освіта

- Підвищення кваліфікації та перепідготовка спеціалістів.
- Отримання другої або нової професії через спеціальні програми навчання.

2. Онлайн-навчання та відкриті освітні ресурси

- Платформи Prometheus, EdEra, Coursera, Udemy пропонують курси для професійного розвитку.
- Мобільне навчання через додатки та вебінари.

3. Корпоративне навчання

- Компанії впроваджують системи навчання для підвищення кваліфікації співробітників.
- Використання симуляторів, тренінгів та наставництва.

4. Самоосвіта та розвиток Soft Skills

- Читання, участь у професійних спільнотах, обмін досвідом.
- Розвиток комунікативних навичок, критичного мислення, тайм-менеджменту.

Перспективи розвитку освіти впродовж життя

Збільшення ролі онлайн-курсів та інтерактивних платформ. Персоналізація навчального процесу через штучний інтелект. Інтеграція формального, неформального та інформального навчання.

Освіта впродовж життя забезпечує гнучкість на ринку праці, допомагає адаптуватися до нових умов та сприяє особистісному розвитку.

Всі ці освітньо-педагогічні тенденції у національному просторі сприяють формуванню **освіченого, креативного та соціально активного суспільства**, що відповідає викликам сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Ці джерела містять актуальну інформацію про сучасні освітньо-педагогічні тенденції та їх реалізацію в національному просторі.

1. Закон України «Про освіту» – Офіційний вебсайт Верховної Ради України. [URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>]
2. Концепція «Нова українська школа» (НУШ) – Міністерство освіти і науки України. [URL: <https://mon.gov.ua/>]
3. Дистанційна освіта в Україні: виклики та перспективи – Аналітичний центр CEDOS. [URL: <https://cedos.org.ua/>]
4. Інклюзивна освіта: сучасний стан та розвиток в Україні – Український інститут розвитку освіти. [URL: <https://uied.org.ua/>]
5. Освіта впродовж життя як глобальна тенденція – ЮНЕСКО, Глобальний звіт з освіти. [URL: <https://unesco.org/>]
6. STEM-освіта: інтеграція науки, технологій та інженерії у навчальний процес – Національний центр «Мала академія наук України». [URL: <https://man.gov.ua/>]
7. Європейський досвід реформування освіти – Офіційні документи ЄС щодо освіти. [URL: <https://ec.europa.eu/>]
8. Світовий банк: Реформування системи освіти в Україні – Дослідження Світового банку. [URL: <https://worldbank.org/>]
9. Міжнародні освітні програми Erasmus+ – Офіційний сайт програми Erasmus+. [URL: <https://erasmusplus.org.ua/>]
10. Цифровізація освіти та онлайн-навчання – Звіт OECD про цифрові трансформації в освіті. [URL: <https://oecd.org/>]

Руденко Ю. Ю.,

*доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
науково-організаційного центру Національної академії СБ України,
uliarudenko507@gmail.com*

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ РЕГІОНІВ ПОГРАНИЧЧЯ В КОНТЕКСТІ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ

Розглядаються особливості політичної свідомості регіонів пограниччя. Стверджується, що підґрунтям конфліктів та автономістських настроїв у цих регіонах є мозаїчність ідентичності населення та переважання національної ідентичності над регіональною. Особливого впливу на процеси у порубіжних регіонах справляють зовнішньополітичні чинники – процеси, що відбуваються у суміжних державах. Все вище зазначене ускладнює процеси інтеграції та реінтеграції цих регіонів у загальнонаціональний простір. В останньому випадку мова йде про громадян тих регіонів, які є тимчасово окупованими територіям. Стверджується, що важливо говорити сьогодні не про «механічне» повернення територій, а про реінтеграцію їх мешканців у загальний культурний, політичний та інформаційний простір на ґрунті консолідаційного проєкта післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: регіони пограниччя, реінтеграція, політична свідомість, національна ідентичність, громадянин.

The peculiarities of the political consciousness of the border regions are considered. It is argued that the basis of conflicts and autonomist sentiments in these regions is the mosaic of the identity of the population and the predominance of national identity over regional. Foreign policy factors - processes taking place in neighboring states - have a special impact on the processes in the border regions. All of the above complicates the processes of integration and reintegration of these regions into the national space. In the latter case, we are talking about citizens of those regions that are temporarily occupied territories. It is argued that it is important to talk today not about the "mechanical" return of territories, but about the reintegration of their inhabitants into the common cultural, political and informational space on the basis of the consolidation project of the post-war restoration of Ukraine.

Keywords: border regions, reintegration, political consciousness, national identity, citizen.

На сучасному етапі можна говорити про недооцінку стану регіональної свідомості населення на порубіжних територіях, самопочуття «людини на межі», «людини пограниччя». «Сьогодні в умовах війни різні сегменти соціуму на Донбасі (зокрема – авт.) вибудували для себе протилежні бачення моделі держави та й свого місця у цій держави. Тому знання специфіки свідомості населення зазначеного регіону та інших тимчасово окупованих регіонів пограниччя набуває особливого значення – буде сприяти їх післявоєнній реінтеграції» [2, с. 350].

Підґрунтям виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав.

Крім мозаїчної ідентичності, серед вагомих особливостей свідомості громадян у цих регіонах, можна назвати переважання регіональної ідентичності над національною, громадянською, що і створює загрози сепаратизму. Українські вчені зазначають: «важливо фокусувати увагу на тому, що пограниччя є самостійною соціокультурною детермінантою ідентифікації. Особа пограниччя, що відчуває себе не зовсім «у ладах» з національно-державною ідентичністю, тяжіє до «нижніх поверхів» ідентичностей – етнічних, локальних, релігійних. Вона легше піддається впливу міфологізованих ідеологічних конструкцій, шукаючи опору, як правило, в архаїчних уявленнях і пошуку простих рішень. Загострене реагування на минулі травми формує віктимну свідомість, породжує й реваншистські настрої. Цінності та настанови соціуму пограниччя, закріплені в архетипах та менталітеті, здатні актуалізуватися за специфічних (особливих, кризових, військових) реалій суспільного розвитку [2, с. 355].

Адже «відцентрові прагнення в українському суспільстві мають емоційне забарвлення в умовах стрімких змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних чинників та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації» [1].

Сьогодні, нагальною потребою та можливим шляхом поєднання інтересів усіх груп населення України є переосмислення консенсусного суспільного договору, що зміг би вирішити основні протиріччя сучасного націо- та державотворення і, таким чином, закласти міцне підґрунтя для інтеграції та реінтеграції всіх громадян, які вимушено чи свідомо (намагаючись врятувати себе та близьких) сьогодні знаходяться за її межами. Адже, членами цього переосмисленого договору, фактично, мають право стати всі громадяни, що приймали участь у створенні України, за їх бажання. Особливо, це питання гостро актуалізовано для громадян регіонів пограниччя, тому що тут варто говорити про реінтеграцію частини цих регіонів.

Мова йде, передусім, про певну неписану угоду, в якій можуть прийняти участь суб'єкти (соціальні, етнічні, релігійні групи тощо) громадянського суспільства, які б сформували образ післявоєнної України.

«На даний момент в Україні є потужний запит на запровадження послідовної, комплексної політики реінтеграції як невід'ємної складової державної етнонаціональної політики. Реінтеграція повинна стати

консолідаційною ідеєю, що об'єднає поліетнічну українську націю, незалежно від етнічного походження та місця проживання» [3].

«Оскільки реінтеграція означає не лише механічне возз'єднання територій, відновлення територіальної цілісності, а й налагодження діалогу, адаптацію, інтеграцію населення...» [4, с. 439].

У науці, дійсно, існують різні визначення поняття «реінтеграція». Але ми пристаємо у нашому контексті саме до розуміння останньої як реінтеграції, передусім, мешканців певної держави у загальнонаціональний простір.

«Адже мешканці тимчасово окупованих територій (України – авт.) повертатимуться у українське суспільство, в українське етнокультурне, політичне, соціально-економічне, інформаційне середовище» [3, с. 65].

Очевидно, що зазначене може відбутися на основі переосмислення проекту «національної ідентичності» та механізмів консолідації та реінтеграції суспільства до нових умов функціонування української державності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буркут І. Сучасна Буковина: 1991-2005. Чернівці. 2006. 216 с.
2. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій/ ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович. Л. Нагорна. К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. 512 с.
3. Явір В.А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2017. Вип. 6. С. 64-67
4. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 437-444

Русінова Олена Юріївна,
звання «старший учитель»,
вчитель початкових класів,
Білозерська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 18
Білозерської міської ради Покровського району
Донецької області, Україна
rusinova.elen@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті акцентовано увагу громадянській освіті, яка тісно пов'язана з формуванням громадянської ідентичності в учнів початкової школи.

Ключові слова. Громадянська освіта, громадянська ідентичність, відродження, патріотизм.

Abstract. The article focuses on civic education, which is closely related to the formation of civic identity in elementary school students.

Keywords: Civic education, civic identity, revival, patriotism.

Сьогоднішнє життя в нашій країні є складним... І у зв'язку з цим гостро стоїть питання громадянської ідентичності. Адже саме вона є чинником, який сприяє самоорганізації та становлення особистостей, які належать і об'єднані однією державою, які підтримують свою країну і себе як члена спільноти.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності. Згідно з концепцією Нової української школи педагоги мають розвивати в молодших школярів одну із наскрізних компетентностей – «громадянську компетентність», розвиток якої готує до «ефективної та конструктивної участі у громадському житті» та у демократичних процесах, «в сім'ї, на роботі», до успішної взаємодії з іншими, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини, мирного співіснування (1).

Важливе місце у вихованні дітей початкової школи посідає громадянська освіта, яка тісно пов'язана з формуванням громадянської ідентичності. Громадянська ідентичність – народність української нації, визнання існування української держави, українського народу.

Кожна епоха має видатних людей, подвиги і досягнення яких ми пам'ятаємо і передаємо своїм нащадкам. На ранкових зустрічах знайомлю дітей з видатними людьми, проводячи уроки мужності «Відомі українці, які змінили історію», уроки пам'яті «Видатні українці», story-time «Спогади про бій під Крутами», стрічка часу «Небесна сотня: Герої не вмирають». Завдяки таким заходам, дитина асоціює себе з героєм, отримує цінний досвід; історії про видатну людину є прикладом для підростаючого покоління. «Так, до національно-патріотичного виховання залучатимуться ветерани та особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасники Революції Гідності», - говориться в Законі про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (2). Я відчуваю гордість за своїх дітей, які з повагою ставляться до пам'яті героїв, які боронять незалежність і свободу нашої рідної землі.

Актуальність громадянського виховання в Україні викликана на відродження нації. Громадянська ідентичність відіграє важливу роль ще й тому, що вона покликана сприяти формуванню української нації, незалежної України, соборної України. Мої діти приймають участь у різноманітних конкурсах: конкурс малюнків «Разом до Перемоги», «Миру в Україні бути!», всеукраїнська акція «Захід і Схід разом», обласна акція «З Україною в серці», «Відвага, гідність, боротьба». Це і є результатом патріотичного виховання, що передбачає любов до рідного краю, до свого народу; усвідомлення зв'язку власної долі з долею Батьківщини.

Найкращим прикладом, на мою думку, є виховання підростаючого покоління на прикладах українських козаків, де козак - це розумна, смілива, чесна, мужня, благородна людина, яка шанує батьків, звичаї, традиції, захищає свій народ, свою родину, свою землю, вони справжні патріоти, народні герої, волелюбні, гідні сини своєї землі. А з яким захопленням мої вихованці розказують про Котигорошка, зображують його бойовий дух. Три козаки Око, Грай і Тур - улюбленці моїх дітей, в яких вміло переплітаються гумор з добродушністю і щедрістю. Запорізький козак Іван Сірко з магічною силою предстає в образі справжнього запорожця, великодушного, відважного, незмінного. Читаючи, мої діти дізнаються з казок та легенд про сміливі вчинки і життя козащини, вчаться бути компетентними і толерантними. Також самі намагаються складати історії про козаків, доповнюючи відповідними ілюстраціями.

Вже не перший рік крокує Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), спрямована на становлення громадянина України, патріота своєї країни. Цей фундамент, який закладається і далі будується на основі козацьких ідей, по новому відродить і переосмислить велику культурну спадщину козацтва. Вважаю, цю гру значним прикладом патріотичного та морально-етичного виховання школярів, засобом формування патріотичної свідомості. Методи навчання і виховання дітей-козаків мають значно багато національного: цілісність, настанови батьківської мудрості, самобутність (завдання, традиції, приклади своєї поведінки, вчинки тощо). Приклад устоїв та життя козаків має ідейне спрямування на виховання громадянської ідентичності наших дітей. Мої учні, відповідальні за рої залюбки змагаються у конкурсах «Рятівник», «Впоряд», «Ватра», «Відун». Ця гра сприяє єднанню, готовності захищати інтереси свого рою, своєї країни, об'єднанню всіх, гордість, переживання заради однієї спільної мети. Це гра однодумців.

Передаючи з покоління до покоління найкращі цінності українського народу, досвід виховання особистості маю скласти кодекс козацької честі:

- любов до батьків, рідної мови, до Батьківщини;
- відстоювання незалежності і свободи своєї держави, народу;
- відданість ідеям суспільства;
- розвиток національних традицій;
- бережливе ставлення до рідної землі.

Ще одним із важливіших пунктів сьогодення є волонтерський рух для зміцнення громадянського суспільства через зростання активності та відповідальності за майбутнє своєї держави. Волонтерська діяльність моїх дітей різноманітна: від виготовлення поробок, листівок захисникам і захисницям до плетіння сіток, відправки продуктів та речей для ЗСУ. Саме тому, у майбутньому діти будуть готові до активної участі у житті суспільства.

Досвід показує, що розвиток і формування свідомого та активного громадянина буде ефективним тоді, коли увесь освітній процес будується на рівності і партнерстві. Участь у громадському житті впливає на становлення дитини громадянином своєї країни, у будь-який момент здатної прийти на допомогу, бути корисною для свого народу. Сьогодні показує на бойовий дух українського народу, згуртованість навколо однієї мети. А для дитини батько як ідеал воїна, захисника, господаря, чоловіка завжди був прикладом, адже діти ілюструють модель поведінки дорослих. Відтак, знання, уміння, цінності для юного громадянина найкраще передавати через спільну працю, через приклад своєї поведінки, які спрямовані на повагу і здатність прийти на допомогу у будь-який момент.

Ефективність формування громадянської ідентичності в сучасному освітньому просторі залежить від багатьох чинників. Такий процес можливий лише за реалізації прав і свобод людини в школі, де повинні бути принципи гідності, поваги і відповідальності. Якщо ми зможемо зацікавити дитину темами, що пробудять у ній громадянську свідомість, то рух із формування громадянина розпочався і є надія, що згодом така дитина стане зрілим громадянином своєї країни (3).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України про освіту <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
2. Закон про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1502>
3. Великі запитання маленьких громадян <https://nus.org.ua/view/velyki-zapytannya-malenkyh-gromadyan-yak-vyklady-gromadyansku-osvitu-v-pochatkovij-shkoli/>

Савчук І. М.,
*аспірантка другого року навчання
спеціальності 011 Педагогіка та історія педагогіки,
кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
mazutkin1982@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Анотація. У статті автор розглядає питання модернізації підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивної освіти. Аналізується роль особистості вчителя, його компетентність та готовність до викликів, пов'язаних з реалізацією інклюзивного навчання. Особлива увага приділяється необхідності переосмислення системи освіти в закладах фахової передвищої та вищої освіти, які здійснюють підготовку педагогічних кадрів.

Розглядаються основні етапи професійного розвитку педагогічних працівників, а також ключові компетентності, якими повинен володіти сучасний вчитель початкової школи для ефективної роботи в умовах інклюзії.

Ключові слова: інклюзивна освіта, підготовка вчителів, Нова українська школа, професійний розвиток, педагогічна компетентність, особистість вчителя, емоційне вигорання, суспільство знань, творчий потенціал.

Annotation. In the article, the author considers the issue of modernizing the training of future primary school teachers to work in inclusive education. The role of the teacher's personality, his/her competence and readiness for the challenges associated with the implementation of inclusive education are analyzed. Particular attention is paid to the need to rethink the education system in institutions of professional higher education and higher education that provide teacher training. The main stages of the professional development of teachers, as well as the key competencies that a modern primary school teacher should have to work effectively in an inclusive environment are considered.

Key words: inclusive education, teacher training, New Ukrainian School, professional development, pedagogical competence, teacher's personality, emotional burnout, knowledge society, creative potential.

Вступ. Зміни, що відбуваються у всіх сферах життя українського суспільства, зумовлюють необхідність переосмислення ключових ресурсів розвитку країни, серед яких людський інтелектуальний потенціал є визначальним. У сучасних умовах глобалізації, цифрової трансформації та технологічного прогресу знання, креативність, інноваційне мислення та професійна компетентність громадян стають основними чинниками економічного зростання, соціальної стабільності та національної конкурентоспроможності.

Ефективне використання інтелектуального потенціалу потребує оновлення освітньої політики, підтримки талановитої молоді, розвитку науки та створення умов для безперервного навчання. Формування суспільства знань має стати стратегічним пріоритетом держави, оскільки лише через розкриття творчого та професійного потенціалу кожної особистості можливе сталий розвиток країни в умовах сучасних викликів.

Створення суспільства знань має стати стратегічним пріоритетом для держави, адже тільки через розкриття творчих і професійних можливостей кожної особистості можна забезпечити сталий розвиток країни в умовах сучасних викликів. Концепція Нової української школи спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, здатної до самореалізації, критичного мислення та творчої діяльності. Головним завданням сучасних закладів загальної середньої освіти є розкриття потенціалу кожного учня, його підготовка до соціальної та професійної самореалізації. У цьому ключі

інклюзивне навчання є одним із основних видів, що забезпечує реалізацію Концепції Нової української школи. Успішна реалізація цих ідей допоможе Україні вийти на якісно новий рівень, де її громадяни створюватимуть конкуренцію на світовому ринку праці, бо це будуть високоосвічені, соціально відповідальні, креативні кадри, які швидко адаптуються до нових вимог та адекватно реагують на нові виклики. У зв'язку з цим постає необхідність модернізації підготовки майбутніх учителів початкової школи, щоб забезпечити ефективну роботу в умовах інклюзії.

Виклад матеріалу. В період динамічних соціальних змін, українська освітня система переживає етап фундаментального переосмислення, де аналізуються минулі досягнення, виявляються поточні виклики та визначаються майбутні можливості. Реформа «Нова українська школа» є ключовим інструментом цього процесу, спрямованим на створення освітнього середовища, де кожна дитина може повноцінно реалізувати свій потенціал. Вона базується на концепції особистісно-орієнтованого навчання, що передбачає не лише передачу знань, але й розвиток ключових компетентностей, необхідних для успішної адаптації до вимог сучасного суспільства. Особлива увага приділяється інклюзивному навчанню, яке забезпечує рівний доступ до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Проте, реалізація цієї освітньої реформи та впровадження інклюзивного навчання зустрічається з низкою викликів. Результати обговорення на науково-методичних семінарах щодо особливостей впровадження інклюзивного навчання та готовність вчителів відгукуватися на все нові і нові «вимоги» Міністерства освіти і науки України свідчать про знижений педагогічний інтерес та, навіть, відсторонення і втому. Спостерігається явище емоційного вигорання педагогів. Постійне психологічне напруження, викликане необхідністю реагувати на численні мікростресові ситуації, відсутність часу на відпочинок, постійні завищені очікування від результатів діяльності та тиск поступово виснажує емоційні ресурси вчителя, негативно впливаючи на його професійну ефективність та загальне самопочуття.

У процесі розвитку інформаційного суспільства та суспільства знань якісна освіта є одним із головних чинників успіху. Педагогічний працівник відіграє ключову роль у впровадженні позитивних змін, виступаючи як об'єкт, так і провідник цих процесів. У сучасному суспільстві підготовка вчителів є одним із найбільш значущих напрямів освітньої політики, особливо в контексті інклюзивного навчання.

Учитель стає ключовою фігурою у впровадженні основних ідей НУШ та інклюзивної освіти, адже саме він створює необхідні умови для навчання та формує атмосферу позитиву. Якість цього освітнього середовища значною

мірою залежить від особистості самого педагога. У цьому контексті особистість учителя набуває особливого значення, оскільки його здатність до саморегуляції, емоційна стійкість і вміння ефективно управляти робочим часом є ключовими чинниками не лише професійного успіху, а й особистого благополуччя. Саме вчитель, усвідомлюючи важливість свого емоційного стану, здатний створити в класі атмосферу психологічного комфорту та підтримки, що сприяє ефективному навчанню. Він виступає не лише як джерело знань, але й як емоційний провідник, який допомагає дітям долати труднощі та розвивати їхній потенціал, також він є своєрідним фундаментом якісно нового освітнього процесу, а тому відіграє вирішальну роль у створенні максимально комфортного інклюзивного середовища, у якому панує повага до особистості, толерантність, безпосереднє прийняття та ін. Для забезпечення такого позитивного ефекту і подальшого його підтримання, вчитель має розуміти сутність інклюзивного навчання, та, це обов'язково, бути готовим до викликів, які виникають у процесі його реалізації.

Сучасний вчитель, особливо в початковій школі, виконує складні функції, включаючи навчання, соціалізацію, розвиток критичного мислення та креативності в своїх учнів «...Одним з принципів положень педагогічної науки є аксіома, яка стверджує, що інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. Тобто, яскрава, неординарна, приваблива особистість учителя виступає однією з найважливіших умов, а також засобом досягнення успіху у виховній і освітній діяльності» [1]. Ця педагогічна аксіома, що корелює з концепцією соціального конструктивізму, акцентує на детермінуючій ролі особистості педагога в освітньому процесі.

Учитель – це джерело, з якого починається інтелектуальний, моральний і творчий розвиток учнів. Розумний, освічений, талановитий педагог не лише передає знання, а й формує середовище, в якому учні навчаються мислити, аналізувати та творити. Це підтверджує наукову гіпотезу про те, що інтелект розвивається в процесі спілкування з розумними й освіченими людьми, коли відбувається обмін думками та ідеями. Тому, чим вищий рівень освіченості та інтелекту вчителя, тим більше можливостей він створює для розвитку своїх учнів. Важливо зауважити, що характер також формується під впливом інших людей, а отже, професійна та особиста етика вчителя безпосередньо впливає на поведінку та світогляд здобувачів освіти. Щодо особистісного розвитку, варто зазначити, що цікавий, творчий учитель завжди надихатиме учнів на саморозвиток і відкриття власного потенціалу.

Особистість вчителя, його компетентність та любов до дітей, до власної професії є ключем до успішного навчання, виховання, становлення його здобувачів. Тому учитель повинен час від часу аналізувати власну діяльність,

оцінювати її з позиції відповідності інклюзивній освіті, аналізувати наявні результати.

У цьому контексті переосмисленню піддається і система освіти у закладах фахової передвищої та вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку учителів. Підготовка сучасного вчителя початкової школи до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії, що не суперечить Концепції Нової української школи – це комплексний процес, який вимагає не лише передачі знань, а й формування певних особистих якостей. Також, варто зауважити, що «...високий рівень академічних досягнень, продемонстрований здобувачем педагогічного фаху під час навчання у закладі освіти, не гарантує його успішності в професійній діяльності. Освітня кваліфікація педагогічного працівника не є тотожною його професійній кваліфікації, і оцінка діяльності як самого працівника, так і інституцій, причетних до його підготовки, повинна формуватися з об'єктивних та експертних показників, отриманих з різних джерел, зокрема, від основних заінтересованих сторін, представників громади та влади»[2].

Програми підготовки педагогічних кадрів включають в себе компоненти психолого-педагогічної та практичної підготовки, а також, у багатьох випадках, предметної спеціалізації, що передбачає оволодіння методикою викладання. У контексті неперервного професійного розвитку педагогічних працівників виділяють три основні етапи: *первинна* (формальна освіта), що закладає фундамент професійних знань та навичок; *індукційний період*, що характеризується початком професійної діяльності та потребує комплексної системи заходів для ефективної адаптації до робочого середовища; та *безперервний професійний розвиток*, спрямований на постійне оновлення та вдосконалення професійних компетентностей

Під час навчання в закладі фахової передвищої та вищої освіти здобувач окрім вищезгаданого, має чітко і ясно розуміти основні принципи і цінності інклюзії, її нормативно-правову базу, особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами, теорії та методи навчання та виховання, принципи та методики інклюзивного навчання, основи дитячої психології та психології розвитку, методи розвитку критичного мислення та творчості. Поряд із цим має засвоїти знання з усіх предметів початкової школи, розуміти міжпредметні зв'язки, знання сучасних освітніх технологій та ресурсів, опанувати знання з основ громадянської освіти та формування цінностей, знання культурних особливостей регіону та України в цілому, основи етичної поведінки та соціальної відповідальності та вміння (педагогічні, комунікативні, творчі, цифрові). Особлива роль відводиться набуттю компетентностей: *загальних* (здатність до саморозвитку та самоосвіти, критичне мислення та вміння вирішувати проблеми, емоційна стійкість та стресостійкість, соціальна

відповідальність та етична поведінка); *фахових* (здатність до організації інклюзивного освітнього середовища, вміння працювати з дітьми з особливими освітніми потребами, здатність до творчого підходу в педагогічній діяльності, вміння використовувати мистецтво для розвитку учнів, здатність здійснювати профілактичні заходи щодо збереження життя та здоров'я учнів).

У цьому ключі роль творчого потенціалу майбутнього вчителя є ключовим інструментом здійснення майбутньої педагогічної діяльності, що допоможе йому створювати цікаві та мотивуючі уроки, знаходити індивідуальний підхід до кожного учня, вирішувати педагогічні проблеми нестандартними способами, створювати позитивну та доброзичливу атмосферу в класі, розвивати творчі здібності учнів. Перші спроби відбуваються під час практичних та лабораторних занять у стінах закладу вищої освіти, під куруванням професіоналів, а далі на виробничих практиках, де майбутні учителі удосконалюють свою професійну майстерність. Усвідомлюючи своє головне завдання та важливість якісної підготовки висококваліфікованих педагогів для роботи в умовах інклюзивної освіти сучасні заклади вищої освіти, демонструють високий рівень адаптивності та прогресивний підхід до формування освітніх програм. Вони активно реагують на виклики сьогодення, впроваджуючи інноваційні методи та стратегії, що забезпечують всебічну готовність майбутніх вчителів початкової школи до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Систематичне оновлення навчальних програм: (включення актуальних курсів з інклюзивної та спеціальної педагогіки, психології, а також використання сучасних кейс-методів, тренінгів та симуляцій, що забезпечують практичну підготовку студентів), створення ефективних ресурсних центрів (забезпечення доступу до необхідних навчальних матеріалів, методичних рекомендацій та технічних засобів, а також організація консультацій з досвідченими фахівцями), активна співпраця з інклюзивними закладами (організація стажувань, залучення практикуючих вчителів до викладання та проведення спільних досліджень, що дозволяє здобувачам отримати цінний практичний досвід), розвиток творчого потенціалу здобувачів (заохочення до участі в творчих проєктах, організація конкурсів, виставок та фестивалів, а також створення творчих студій та гуртків, що сприяють розвитку креативності та інноваційного мислення.)

Комплексний підхід закладів вищої освіти, оновлення освітніх програм, що є відповіддю на нові виклики не лише дають здобувачам необхідні знання та навички, компетентності, а й формують у них емпатію, толерантність та готовність до ефективної роботи в умовах інклюзії, забезпечуючи якісний освітній процес для кожної дитини."

Завдяки такій комплексній підготовці та таким професіоналам-викладачам майбутні педагоги будуть готові до ефективної роботи в умовах інклюзії, забезпечуючи якісний освітній процес для кожної дитини.

Висновки та перспективи. В умовах нової освітньої реформи, спрямованої на створення інклюзивного середовища, важливою є підготовка педагогів, які мають не лише теоретичні знання, але й здатність практично застосовувати інноваційні підходи до навчання. Інклюзивне навчання вимагає від педагогів високої емоційної стійкості, здатності до саморегуляції, а також творчості у підходах до організації освітнього процесу. Подальші перспективи у продовженні вдосконалення освітніх програм, які будуть більш націленими на інклюзивну педагогіку, психологію та методи розвитку критичного мислення, розвитку практичної підготовки через стажування, участь у творчих проєктах, що сприятимуть формуванню компетентностей педагогів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; забезпечення підтримки вчителів через програми професійного розвитку, надання психологічної підтримки, навчання методикам саморегуляції та боротьби з емоційним вигоранням та зміцненні співпраці з інклюзивними закладами освіти та практикуючими педагогами для обміну досвідом та підвищення кваліфікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубасенюк О.А. Педагогічна професія у контексті сучасних вимог / Вчитель – моє покликання: Зб. творчих робіт учнів / За ред. О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонової. – Житомир: Житомирський держ. ун-т, 2006. С.8-9.
2. Концепція розвитку педагогічної освіти. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. <https://mon.gov.ua/dlya-batkiv/inklyuzivno-resursni-tsentri>

Свердлов І. О.,

аспірант кафедри Історії України,
Запорізький Національний Університет,
Vania1909863@gmail.com

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ МІСТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Історія південної України, зокрема період її освоєння Російською імперією, є важливою, але недостатньо вивченою частиною української історії. Після приєднання території Північного Причорномор'я до Росії в кінці XVIII століття, імперія активно поширювала міти про "пустий степ", що був цивілізований завдяки Росії. Ці міти стали основою для російської пропаганди, яка виправдовувала імперські амбіції і претензії на українські землі. Використовуючи ці історичні конструкції, Росія активно формувала уявлення про "Новоросію", замовчуючи і заперечуючи наявність місцевих культур та населення. Важливим питанням є також історичне датування виникнення міст

південної України, де процеси урбанізації та заснування часто залишаються суперечливими через імперську інтерпретацію подій.

Ключові слова: Південна Україна, російський імперіалізм, Новоросія, історичні міти, урбанізація, датування міст, колоніалізм, пропаганда, культура, історіографія.

The history of Southern Ukraine, particularly the period of its colonization by the Russian Empire, is an important but insufficiently studied part of Ukrainian history. After the territories of the Northern Black Sea region were annexed to Russia in the late 18th century, the empire actively spread myths about a "deserted steppe" that was civilized by Russia. These myths became the basis for Russian propaganda, justifying imperial ambitions and territorial claims over Ukrainian lands. Using these historical constructs, Russia actively shaped the idea of "Novorossiia," while silencing and denying the existence of local cultures and populations. An important issue is also the historical dating of the founding of cities in Southern Ukraine, where urbanization processes and the establishment of settlements often remain controversial due to imperial interpretations of events.

Keywords: Southern Ukraine, Russian imperialism, Novorossiia, historical myths, urbanization, city dating, colonialism, propaganda, culture, historiography.

В історії України є багато маловідомих або однобічно досліджених сторінок, і серед них особливе місце займає історія півдня України. Після того, як наприкінці XVIII століття території Північного Причорномор'я увійшли до складу Російської імперії, їхня історія почала перекинутись на користь імперських інтересів. Багато аспектів минулого цього регіону, які не вписувалися в імперські концепції, були приховані або відкинуті. Панувала концепція «пустого степу», який було заселено та цивілізовано Російською імперією.

Метою такої політики забування було підкреслення особливої, навіть цивілізаційної ролі Росії. Це призвело до створення уявлення про те, що освоєння краю почалося лише після приєднання його до Росії. Цей історичний міт підтримували офіційна російська імперська, а потім радянська історіографія. Для того щоб виправдати свої захоплення російська пропаганда підмінює поняття «Південна Україна» [1,2] на так звану «Новоросію».

Імперські міти, наприклад, концепція Новоросії, активно використовувалися сучасною російською пропагандою для виправдання імперських амбіцій. Вони стали підґрунтям для висунення сучасним російським агресором історичних претензій на українські землі та для виправдання їх ворожих дій в Україні.

Сучасна пропаганда агресора та історичне виправлення російського колоніалізму є продовженням не лише російської імперської історіографічної школи, а й радянської історичної науки. Так у 30-ті роки XX століття після розгрому «школи Покровського», яка напряму засуджувала колоніальну політику Росії у 17-19 століттях, в радянську науку повернулись дореволюційні дефініції: «колонізація порожніх земель», «добровільне входження» народів до

складу Росії, їх захист від «іноземних поневолювачів», її цивілізаторська місія. Серед істориків в усній формі поширилося гасло: “Назад до Ключевського”».

Водночас із звеличенням російського цивілізаційного впливу відбувається приниження або навіть зневага «сліпота» до місцевого населення Півдня України: «режиму замовчування» руйнувань та геноциду, скоєних під час російських завоювань [3].

Відбувається заміщення місцевої культури, культурою імперії. Впроваджується російський наратив саме з 1770-х років, найголовніші теми якого – «грецький проєкт» і теорія всесвітньої змови проти Росії, – були винайдені за «часів очаківських і впокорення Криму». В цьому контексті відзначається праця Павла Левашова, який з 1768 по 1771 році знаходився у Стамбулі в російському посольстві. У 1774 році він склав рукопис: «Картина або опис усіх нашестів на Росію татар і турків, їхніх тут битв, грабунків і плюндрувань, що почалися в середині десятого століття і майже без перерви впродовж восьмисот років тривали». Левашов зазначає, що в Київській Русі жили «росіяни», а багатоетнічне тюркомовне та монгольське населення Півдня України він називає спрощено «татари». Головна мета «диких татар» - це знищення «російської Київської Русі та народів Європи». Росія на думку Левашова уявляє собою щит, який захищав Європу від спустошення, але автор йде далі та пропонує застосувати меч проти Криму, як одного з осередків «татарських набігів»: «...ужиття належних заходів з їх остаточного викорінення на прикладі Криму й Астрахані, підкоренням Криму та інших до нього дотичних місць».

Павло Левашов, навіть обґрунтував приєднання Криму, надаючи наступне формулювання: «Про права російських державців на Крим, як від давнини Росії належний, так і за правом завоювання, і за правом спадковим». Начебто «Херсон, називаний згодом Кримом, був за найглибшої давнини заселений росіянами, відомими тоді під іменем європейських скитів». Увесь розділ насичений проросійським наративом: «Росія стосовно Криму відновила нині стародавнє своє право та назву Таврикії», таким чином, тепер «не повинна непокоїтися вже через ворожі набіги, і не важко їй панувати над усіма чорноморськими берегами».

Наступний етап впровадження російського імперського міту належить Владіміру Васильєвічу Ізмайлову (1773–1830), який у своїй праці «Подорож до Південної Росії» (1800–1802) висвітлює появу міст Херсону та Одеси, як диво: «Народження цього міста – диво, – проголошує Ізмайлов. – Посеред степу, в порожньому місці одна воля призначає місце міста – і місто постає, люди селяться, земля обробляється; стікаються купці з усіх усюд, і новий Херсон квітне, подібно до давнього Херсону. Так творив людей Пётр І! Так велить природі та людству могутність творчого духу!». «Народження Одеси також диво, – 1794 року було тут лише одне порожнє місце; але в [17]96 році миттєво постало місто, заселилося численними мешканцями, торгівля відкрилася і тепер купецькі судна стоять у гавані».

Таким чином, формується спрощене, мітологічне, російськоорієнтоване розуміння історичного процесу:

По-перше, беззаперечне ототожнення Київської держави із Росією. Населення Київської Русі – це «росіяни».

По-друге, Київська держава та її населення – «росіяни» постійно знаходились під спустошливими набігами «татар» – узагальнена назва усіх тюркських та монгольських племен степової частини Північного Причорномор'я. Ба, більше того, «росіяни» страждали та захищали Європу від спустошення «дикими татарами».

По-третє, Південні регіони – степ України – були повністю спустошені внаслідок татарських набігів, які продовжувались понад 800 років, тобто із Х століття. Тому поява поселень на Півдні – безпосередньо пов'язана із російською владою. Сучасні міста Одеса, Херсон, Дніпро, Запоріжжя – виникли лише та виключно завдяки російській волі та «росіянами».

Визначення дати заснування та виникнення міст є важливим науковим завданням у галузі історичної урбаністики, як в Україні, так і в усьому світі. Основні труднощі полягають не стільки у встановленні дат заснування окремих населених пунктів, скільки у визначенні критеріїв міста, шляхів розвитку урбанізації та методів їх дослідження. Оскільки умови виникнення міст та процеси урбанізації часто різняться, дослідження здебільшого здійснюються на прикладах окремих міст, тоді як узагальнюючі та порівняльні роботи є рідкісними. Час виникнення конкретних міст також залишається значною проблемою в локальних історичних дослідженнях певних населених пунктів або регіонів, особливо якщо розглядаються темпи їх урбанізації. Крім наукових аспектів, існують також гострі суспільно-політичні питання щодо визначення часу утворення чи заснування міст, що особливо актуально в сучасній Україні.

На жаль, в Україні і досі велика частина знань про історію південної, степової України перебуває в полоні цих імперських мітів. Суспільно-політичні проблеми, пов'язані з датами виникнення населених пунктів, нажаль іноді, мають свої коріння у використанні існуючих історичних мітів як інструмента місцевої політичної боротьби та елемент гібридної війни проти України.

Проблему критеріїв визначення часу «появи» міст України намагався вирішити проєкт Інституту історії України – «Історична урбаністика: теорія містознавства і методика літочислення» [4;11], («Методика літочислення міст: світовий досвід» [5;82], «Міська історія України: проблеми початкового датування» [6;140], , «Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення»[4;306]

Наприклад, Віталій Бабюх виділив такі універсальні принципи, з яких слід виходити під час датування міст: «по-перше, про їх вік говорять за першою згадкою в письмових джерелах. По-друге, історія міста з того моменту не повинна перериватись, а саме воно має розташовуватись весь цей час на одному й тому ж місці» [5; 261]

При цьому автор виділив кілька груп методів, які для цього застосовують: письмові, картографічні-топографічні-лінгвістичні, археологічні, приділивши останнім велику увагу [5; 266–272].

Варто розмежовувати «заснування» міста, яке є правовим поняттям, і «утворення» міста, яке є поняттям історичним. Концепція «заснування» міста має певні переваги: «зручніше з практичної точки зору ... оскільки утворення — тривалий процес, початки якого майже неможливо простежити. Дати ж заснування доволі часто зафіксовані в документах» [4; 266].

Проте з історичної точки зору, ця перевага є й недоліком. Наприклад, Решетилівка в Полтавській області, отримала міський статус лише 2018 року, хоча перша згадка про це поселення датується 1638 роком. Місто Кам'янське в Дніпропетровській області набуло міського статусу 1917 року, хоча міських рис набуло ще наприкінці XIX ст., а перша згадка про селище Кам'янське датується 1750 роком.

Наразі, і Решетилівка, і Кам'янське ведуть своє літочислення від першої згадки, а не від часу набуття міського статусу, але вони чудові приклади того, що використання локаційних документів для встановлення віку населеного пункту аж ніяк не панацея. Населений пункт може існувати сторіччями, і протягом десятиріч фактично мати міські ознаки, а документ, який надає йому відповідний статус отримати значно пізніше (чи деколи — раніше), ніж він реально заснований.

Враховуючи те, що в світі не існує чітко виражених критеріїв міста, завдання виявлення того, з якого моменту населений пункт можна вважати містом, є таке, що не має задовільного розв'язання, хоча деякі археологи і намагаються розв'язати його на окремо взятих прикладах. Необ'єктивний характер категорії «місто» викликаний її культурним походженням. Критерії означення міста відрізняються в різних культурах, і особливо — в різні часи.

На думку американського теоретика архітектури першої половини XX ст. Ганса Блюменфельда, у цьому питанні існує два основні підходи. Згідно з одним, місто — «комплекс», «замислений з усіма його частинами» на основі загального плану. Згідно з іншим, місто — «природний організм», у якому «нічого не відбувається без колективного інтересу, викликаного його законами» [7; 7]. Від підходу, якого дотримуються дослідники, залежить, що вони вважають витоками міста. Прихильники першого підходу вважають, що "перезаснування" міста на тій самій території означає початок нового міста, оскільки з'являється новий план, розроблений конкретним архітектором. Прихильники другого підходу вбачають у цьому лише черговий етап розвитку міста та шукають його витoki в місці, де через різні обставини почалася концентрація населення, що зрештою призвела до утворення урбанізованого поселення.

Саме ідея заснування нових міст Російською імперією на «спустошеному» Півдні України, насправді і є тим мітом, яким живляться прихильники підходу утворення міста, як «перезаснування». Яскравий приклад – «заснування» Катеринослава (сучасне місто Дніпро). Офіційне заснування Катеринослава, ознаменоване закладенням фундаменту майбутньої церкви, відбулося 9 травня 1787 р. за присутності імператриці Катерини II. Фельдмаршал Г. Потьомкін, з ініціативи якого й було засноване місто, мріяв зробити його перлиною південного краю. Починається впровадження ідеї «Новоросії» – території на Півдні Росії, яка постійно піддавалась спустошливим набігам, перетворилась на безлюдне місце і лише велика російська воля заселила цю територію та дала відсіч нападам «татар». Жодної мови про козацьке, або татарське населення яке існувало на цих територіях не йде.

Сучасний український історик А. Бойко наводить докази того, що Катеринослав було повторно засновано на місці містечка Новий Кодак, яке розташоване на правому березі Дніпра навпроти гирла річки Самари. Інший дослідник, Ю. Мицик, підтримує цю версію, стверджуючи, що історія Катеринослава починається зі Старого Кодака, заснованого в 1635 році, який у другій половині XVII століття став важливим адміністративно-військовим центром однієї з паланок Запорозької Січі. Відповідно, історія міста повинна починатися з цієї дати. Нікополь (Микитин Ріг), за словами автора, з'явився у 1638 році, коли Запорозька Січ перенесла поселення на місце старої Микитинської переправи. [8; 290].

Таким чином ідея «заснування» міста використовується й досі ворожою пропагандою, тому важливо розбирати історичний процес «утворення» поселення. Так, цікавий підхід для розгляду «утворення міста» пропонує Святослав Чирук – гіпотезу агломерації міста.

Спираючись на дослідження Жана Готтмана, який досліджував процес утворення американських міст. Його теорія полягає в тому, що місто утворюється шляхом об'єднання декількох окремих центрів – агломерацій: «ми маємо відмовитися від ідеї міста як щільно влаштованої та організованої одиниці, в якій люди, діяльність та багатство сконцентровані на дуже маленькій території, чітко відокремленій від неміського середовища. Кожне місто цього регіону розповсюджується далеко і широко навколо свого первісного ядра; воно росте серед неправильно колоїдної суміші сільських та приміських ландшафтів...» Тобто, сучасні міста доцільніше розглядати не як окремі центри з обмеженою територією, а як частини широких систем, які є елементами міських мереж, що розширюють свої впливові зони. А зв'язок між цими елементами забезпечує економічна діяльність та транспортні мережі.

Агломераційний підхід до вивчення механізмів утворення міст і концепція «урбанізму низької щільності» не є абсолютно універсальними, оскільки причини виникнення кожного міста та умови його формування мають індивідуальний характер. Проте цей підхід дозволяє зрозуміти, як саме міста «утворювалися», а не «засновувалися», пропонуючи чіткий механізм їхнього виникнення та певні етапи розвитку.

Так користуючись агломераційним підходом Святослав Чирук спростовує проросійський міт про утворення міста Катеринослав (сучасне місто Дніпро) на безлюдній, спустошеній території.

Ця гіпотеза полягає у припущенні існування на території сучасного міста Дніпра агломерації, сформованої ще за часів протодержавного утворення — Нової Запорізької Січі із містом Новим Кодаком як урбаністичним центром. При цьому головними чинниками для формування агломерації стали не тільки і не стільки фортеці, скільки перевози через річки Дніпро і Самару. [9]

Формування міст біля перевозів було нормальною практикою в усьому світі. Міста та фортеці, які виникали в таких місцях, контролювали ці стратегічні об'єкти, встановлюючи митниці, надаючи допомогу в перевезенні товарів, слугуючи базою їх збуту та відпочинку для проїжджих. Фактично їх можна порівняти з фільтрами, які абсорбували капітал, що проходив через ці ділянки. Наявність капіталу (надлишку), своєю чергою, сприяла поділові праці, притаманному міському осередкові. Саме цей процес і спостерігався у випадку Старої Самарі та Нового Кодаку. [9;65]

Отже, ні про який спустошений та безлюдний степ до приходу російської влади не може бути й мови. Адже Новий Кодак продовжував існувати на момент, коли почав будуватися Катеринослав, хоча й став менш велелюдним після зруйнування Січі. Адже це було козацьке місто, перша згадка про яке належить до 1645 року. Місто Кодак згадується і в «березневих статтях» 1654 року, які узгоджували протекторат Московії над Україною. [10].

Ще один проросійський міт — це «заснування» міста Олександрівська (сучасне місто Запоріжжя) у 1770 році із заснуванням Олександрівської фортеці. Так само імперська влада пояснює утворення міста лише волею Катерини II, яка наказала на спустошених та безлюдних землях утворити оборонні споруди-фортеці, одна з яких: Олександрівська перетворилась у місто Олександрівськ. Проте степ був не безлюдним, він був «живим». Так підсумовуючі інформацію з археологічних та писемних джерел ми можемо побачити декілька фактів, які спростовують проросійський наратив «пустого» місця:

1. Арнольдом Сокульським археологічно досліджене городище Протовче — в південній частині о. Хортиця, а раніше археологом Володимиром Гринченком

– Вознесенівське – на перехресті вулиці Сєдова та Південного шосе в Запоріжжі. Висновок археологів – поселення віднесені до VII–VIII століть н.е.

2. Протягом тисячоліть безперервно діяла переправа через ріку Дніпро північніше нинішньої греблі Дніпрогесу: між сучасними Заводським та Ленінським районами. Для обслуговування переправи на обох берегах Дніпра постійно жили люди, які обслуговували переправу, займались іншим ремеслом. В різні часи переправа мала назви Крарійська, Велика Татарська, Кічкаська.

Перша письмова згадка про поселення на території сучасного Запоріжжя датується 952 роком – Імператор Костянтин VII Порфірородний видав трактат «Про управління імперією (Моєму сину Роману)» де описав і Крарійську переправу і о. Хортицю (під найменням о. Георгія). Ним також описані дійства та треби, які справляють на острові подорожуючі, котрі сплаваються через Дніпрові пороги: «...Потім досягають так званої переправи Крарія, через яку переправляються херсоніти, [йдучи] з Русі, і пачінакіти на шляху до Херсону. Ця переправа має ширину іподрому, а довжину, з низу до того [місця], де висовуються підводні скелі, – наскільки пролетить стріла від того, хто пустив її звідси туди. Зважаючи на це сюди спускаються пачінакіти і воюють проти росів. Після того як пройдене це місце, вони досягають острова, званого Св. Григорій. На цьому острові вони здійснюють свої жертвоприношення, оскільки там стоїть величезний дуб: приносять в жертву живих півнів, прикріплюють вони і стріли навколо [дуба], а інші – шматочки хліба, м'яса і що має кожен, як велить їх звичай. Кидають вони і жереб про півнів: або зарізати їх, чи з'їсти, чи відпустити їх живими. Від цього острова роси не бояться пачінакіта, поки не опиняться в річці Селіна. [11] (херсоніти - мешканці Херсонесу; панічакіти – печеніги)

Методами історичної географії встановлені найдавніші шляхи, які проходили через переправу, а також певні зміни в розташуванні її. Навіть припускається, що Крарійська переправа сприяла існуванню в свій час північної відноги Великого шовкового шляху: через неї вододілом було можливо безперешкодно простувати від Дону до Західного Бугу.

Факт існування порогів вимагав перевалки вантажу та подорожуючих з водного на сухопутний шлях нижче них. Всі, хто тут поселявся чи пересувався (зі сходу на захід, чи з заходу на схід, а також з півночі на південь і навпаки), були зацікавлені в стабільній переправі та контролі над нею.

Саме зручне географічне розташування переправи зумовило існування поселень, основним заняттям мешканців яких було, в основному, не землеробство. Це основна чи головна відмінність у трактуванні поселення, як урбанізованого чи міського. Історики також припускають, що саме в межах переправ справлялося також мито з купців та інших подорожніх. Відносно

встановлення мита на переправах існує багато указів російських царів: мито перестали брати тільки зі стаціонарних мостів.

3. В районі південної частини о. Хортиця аналогічно діяв брід через Старий і Новий Дніпро, існувало постійне поселення.

4. З XVI століття в районі переправи створюються укріплення з метою жорсткого контролю за пересуванням людей. На іноземних картах (Річчі Заноні) поселення біля переправи позначаються як фортеці з назвами Вольний та Вінок.

5. В XVII столітті в північній частині Хортиці будуються козацькі укріплення. Пізніше, в XVIII столітті ці укріплення неодноразово відновлюються, створюються додаткові укріплення на лівому та правому берегах Дніпра – район нинішнього Автовокзалу та на Вирві. В зв'язку з неможливістю провести кораблі через пороги, в кількох місцях будуються верфі для створення російського флоту на низу Дніпра.

Таким чином можна казати, що поселення на території Запоріжжя з'явилися ще з X століття, можна продивитися торгівельні зв'язки та економічну діяльність їх населення, та перетворення у місто. А «заснування» Олександрівської фортеці у 1770 році не є відправною точкою існування міста Запоріжжя, це лише одна із історичних зупинок, яку використовує російська пропаганда з XVIII століття і до сучасності.

Найдискусійнішим критерієм для визначення дати «утворення» міста є вимога «збереження в історичній пам'яті міста-наступника відчуття спадковості» з містом-попередником [10;263], оскільки поняття «історична пам'ять» має суб'єктивний характер. Вона фактично відображає наші уявлення про минуле, а не саме минуле. Таким чином, міська історична пам'ять є продуктом міських історичних мітів, більшість з яких стосується заснування міста.

Одним із таких мітів стало, зокрема, «заснування» штучних міст на території Півдня України Російською імперією. Це – експансіоністська дія, направлена на підкорення земель, у цьому разі – Південної України, що в умовах гібридної війни та прямої агресії почали використовувати як новостворений міт про «Новоросію», а отже російський міт про утворення міст на безлюдних просторах степу, сьогодні глибоко небезпечний, направлений на підриг української державності. Якщо ми справді визнаємо за проблему використання наявних історичних мітів як елемента гібридної війни проти України, то від такого критерію для передатування міст як «збереження в історичній пам'яті міста-наступника відчуття спадковості» з містом-попередником, слід відмовитися, бо історична пам'ять багатьох міст, «перезаснованих» в імперські часи зазнала викривлень внаслідок новостворених мітів.

Таким чином, проросійська пропаганда продовжує використовувати міти створені ще у XVIII столітті:

1. Ототожнення Київської держави із Росією. Населення Київської Русі – це «росіяни».

2. Київська держава та її населення - «росіяни» постійно знаходились під спустошливими набігами «татар»

3. Південні регіони – степ України – були повністю спустошені внаслідок татарських набігів, які продовжувались понад 800 років, тобто із X століття. Поява поселень на Півдні – безпосередньо пов'язана із російською владою. Сучасні міста Одеса, Херсон, Дніпро, Запоріжжя – виникли лише та виключно завдяки російській волі та «росіянами».

Проте, Південь України був не безлюдним, а «живим». Існували власні поселення як з козацьким так із татарським населенням: природними місцями для виникнення сталих поселень ставали зони біля річкових переправ, до того ж це могли бути місця як на островах, так і безпосередньо на берегах річок. Існувала економічна та торгівельна діяльність. Коли в степу з'являвся стабільний і досить сильний політичний організм, швидко розпочиналася політика будівництва комунікаційно-торгових та військово-опорних (часто прикордонних) міст. Одночасно з цими процесами відбувалося звичне використання степу кочовими народами в межах чітко визначених територій та ухощування осілого населення з лісостепової та лісової зон України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багалій Д. І. Заселення південної України (Запорозжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, 1920. – 110 с.;
2. Боровой С. Я. Особливості формування населення міст Південної України в дореформений період // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – Київ, 1982. – Вип. 16. – С. 63–68;
3. Томпсон Ева М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм. – Київ, 2008. – С. 187–202, 205–221, 246, 279.
4. Верменич Я. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. – К., 2011.
5. Бабюх В. А. Методика літочислення міст: світовий досвід. – К., 2009.
6. Верменич Я., Дмитрук В., Архипова С. Міська історія України... – 140 с
7. Blumenfeld H. Theory of city form, past and present // Journal of the Society of Architectural Historians. – Vol. 8. – № 3–4. – 1949
8. Лицарі Дикого Поля. Пługом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. – Х., 2016. – 352 с.
9. Святослав Чирук Критерії зміни міського літочислення та агломераційний підхід до утворення міст с. 64-65
10. Про необхідність перегляду дат заснування міст України // Краєзнавство. – 2000. – 1. – С. 77–80
11. «Про управління імперією» Костянтина VII Порфирогенета (Багрянородного) 948 – 952 років // Німчук В. Історія української мови. Хрестоматія X-XIII ст. – Житомир: Полісся, 2015. – С. 17-24.]]»

Сегеда С. П.,
*доктор історичних наук, професор,
заступник начальника навчально-наукового інституту воєнної історії
Національного університету оборони України,
zastava67@i.ua*

Вєденєєв Д. В.,
*доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник
науково-дослідного центру воєнної історії
Національного університету оборони України,
zastava67@i.ua*

Талаур С. Є.,
*кандидат військових наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідного центру воєнної історії
Національного університету оборони України,
zastava67@i.ua*

Левченко С. М.,
*кандидат військових наук, провідний науковий співробітник
науково-дослідного центру воєнної історії
Національного університету оборони України
zastava67@i.ua*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У дослідженні на основі комплексу загальнодержавних документиків та новітніх профільних праць українських безпекознавців аналізується концептуальна основа довгострокових оборонно-безпекових досліджень, які б відповідали до актуальному рівню загроз національній державності. Передумовою для цього слугує поглиблене вивчення конфліктності нового нетрадиційного типу, який в останні десятиліття став одним із провідних чинників воєнно-політичних процесів у світі. Висвітлюються концептуальні засади воєнно-історичної роботи в інтересах розвитку Збройних Сил України, забезпечення їх бойової готовності і національно-патріотичного виховання військовослужбовців. Розглядаються засади системи узагальнення та аналізу досвіду бойової діяльності. Йдеться про перспективні концепції сутності сучасних війн та військового мистецтва.

Ключові слова: національна безпека, оборона, військове мистецтво, наукознавство, історіографія, воєнна історія.

The study, based on a set of national documentaries and the latest specialized works of Ukrainian security experts, analyzes the conceptual basis of long-term defense and security research that would correspond to the current level of threats to national statehood. The prerequisite for this is an in-depth study of the conflict of a new unconventional type, which in recent decades has become one of the leading factors in military-political processes in the world. The conceptual principles of military-historical work in the interests of the development of the Armed Forces of

Ukraine, ensuring their combat readiness and national-patriotic education of military personnel are highlighted. The principles of the system of generalization and analysis of combat experience are considered. We are talking about promising concepts of the essence of modern wars and military art.

Keywords: national security, defense, military art, science, historiography, military history.

Характер повномасштабної війни в Україні продемонстрував чимало сутнісних рис сучасних війн традиційного й нетрадиційного типу, дослідження яких потребує відповідних концептуальних підходів й розробки адекватного теоретико-методологічного арсеналу. З воєнно-стратегічного та воєнно-історичного погляду, запеклі бойові дії та різнопланові прояви непрямого протистояння протиборчих сторін синтезували *базові риси війн різного концептуального типу або моделей конфліктності* – Другої світової війни, локальних війн і збройних конфліктів 1945–початку ХХІ ст., та т.зв. війн «шостого покоління» (високотехнологічних, багатодомених та дистанційних) [див. зокрема: 1–7].

Відповідно, це спричинило інноваційні та життєво необхідні для оборони національної державності вимоги до теоретичних узагальнень, актуальних напрямів та радикальної перебудови змісту воєнно-теоретичних й прикладних досліджень унікального досвіду застосування Сил оборони України. Що стосується довгострокових оборонно-безпекових досліджень, то інтереси реформування сектору безпеки і оборони України, приведення його науково-дослідних та аналітико-прогностичних можливостей у відповідність до актуального рівня загроз національній державності, потребують поглиблених досліджень конфліктності нового нетрадиційного типу, який в останні десятиліття став одним із провідних чинників світобудови, світової динаміки, воєнно-політичної стратегії провідних держав.

Слід підкреслити, що на вищому командно-управлінському та науково-когнітивному рівні в оборонному відомстві усвідомлюється прямий зв'язок між підвищенням науково-технологічного рівня забезпечення військових формувань України та ходом (результативністю) відбиття широкомасштабної агресії. Зокрема, це свідчить розробка Центральним науково-дослідним інститутом МО України, Головним управлінням доктрин і підготовки Генштабу (ГШ) Збройних Сил (ЗС) України та іншими установами «Концепції набуття технологічної переваги над противником у ході відбиття широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України» (жовтень 2023 р.) [8]. Концепція, з-поміж іншого, визначала магістральні напрями досліджень за проблематикою усебічного наукового забезпечення бойового застосування Сил оборони України (СОУ).

Виходячи із актуальних загроз суверенітету й національній безпеці України, після 2014 року створено й імплементовано комплекс *загальнодержавних концептуальних (доктринальних) документів стратегічного рівня*, котрі актуальні завдання державної політики в оборонно-безпековій сфері, і, одночасно, утворюють макрорівень теоретико-когнітивних засад вивчення наріжних орієнтирів застосування СОУ, у контексті безпосередніх загроз (небезпек) незалежності й територіальній цілісності України, з урахуванням відповідних тенденцій світового розвитку та формування міжнародної воєнно-політичної обстановки навколо України [див. також: 9].

Зокрема, вже у 2016 р. до *«Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України»* (затверджену Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92) було внесено положення про гібридну війну як один із провідних факторів загроз безпеці держави, її визначення як комбінації різноманітних і динамічних дій регулярних сил, що взаємодіють зі злочинними озброєними угрупованнями та кримінальними елементами, діяльність яких координується і здійснюється за єдиним замислом і планом із активним застосуванням засобів пропаганди, саботажу, навмисного завдання шкоди, диверсій і терору [10].

Надалі *«Стратегія національної безпеки України»*, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, зазначила, що в умовах сучасних багатосферних війн та поширення неконвенційної («гібридної») моделі конфліктності важливим видається серйозний аналіз державою «уроків гібридної агресії проти України» для розроблення «нових доктринальних підходів до забезпечення воєнної безпеки». Відтак Стратегія закріпила розширений погляд на комплекс вельми строкатих за походженням й змістовною спрямованістю новітніх загроз державному ладу та суспільству України [11].

Нова *Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона»* [12] серед пріоритетних завдань з нарощування спроможностей Сил оборони до виконання покладених завдань, визначила і *розвиток системи воєнної науки, спрямованої на вирішення теоретичних і практичних завдань забезпечення всеохоплюючої оборони України*.

Запроваджена у вересні 2021 р. *«Концепція забезпечення національної системи стійкості»* [13] скеровувала на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, вразливості та ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати й відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу. Самі загрози гібридного типу трактувалися як «різновид загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, які часто мають

прихований характер або маскуються під інші процеси у рамках правового поля», що само по собі мало на увазі і загрози інформаційно-комунікаційній сфері життєдіяльності держави.

У річищі теоретичної спрямованості важливими орієнтирами стали положення згаданої Концепції щодо забезпечення єдності концептуальних підходів та принципів діяльності суб'єктів забезпечення національної стійкості, запровадження в Україні національної системи виявлення та оцінки загроз і вразливостей, оцінювання ризиків, розроблення і впровадження єдиної методики оцінювання ризиків національній безпеці й стану відповідних спроможностей. Безпекознавці виокремлюють при цьому явище «військово-політичної резильєнтності» як окремої сфери національної стійкості з огляду на воєнно-політичний стан держави, що актуалізує є дослідження міжнародного військово-політичного середовища та вітчизняного військово-політичного та військово-технічного потенціалу в умовах війни [14-15].

Належне місце науковому забезпеченню діяльності Сил оборони України відведено у *Законі України «Про оборону України»* [16], який визначав «оборону України» як систему – у т. ч. наукових, науково-технічних, інформаційних заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Особливе значення для комплексного дослідження воєнно-історичних передумов, перебігу та науково-аналітичного осмислення застосування сил оборони України у відсічі широкомасштабної збройної агресії, акумулювання різнопланового досвіду та здобутків військового мистецтва українського війська має низка *відомчих концептуальних документів Збройних Сил*, спрямованих на регламентацію нормативних, науково-організаційних та методологічних засад військово-історичної діяльності (воєнно-історичних досліджень).

Передовсім, назовемо *«Положення про воєнно-історичну роботу в Збройних Силах України»*, затверджене наказом начальника ГШ ЗС України від 29 березня 2017 р. № 109 [17]. Відповідно до п. 1.4. згаданого Положення, головна мета відомчої воєнно-історичної роботи полягає у виявленні та використанні воєнно-історичних знань, практичного досвіду в інтересах розвитку Збройних Сил України та з метою забезпечення бойової готовності і боєздатності військ (сил), нарощування їх потенціалу, національно-патріотичного виховання військовослужбовців. Документ визначив, що воєнно-історична робота ґрунтується на воєнно-історичних дослідженнях та практичних заходах, *спрямованих на використання історичного досвіду у будівництві, розвитку та застосуванні ЗС України, у підготовці військовослужбовців.*

Визначалися *основні завдання воєнно-історичної роботи*, серед яких:

- дослідження історичного розвитку закономірностей, принципів, форм і способів ведення збройної боротьби, воєнного мистецтва;

- вивчення історії ведення війн, окремих воєнних кампаній та операцій, сучасних збройних конфліктів, у тому числі антитерористичної операції на Сході України (на час затвердження положення);
- вивчення історичного досвіду організації військової освіти та підготовки військових фахівців, проведення бойової та мобілізаційної підготовки збройних сил;
- дослідження історичного досвіду комплектування, функціонування та всебічного забезпечення застосування збройних сил, їх видів і родів військ у локальних війнах, збройних конфліктах, антитерористичних і миротворчих операціях.

Серед основних *видів воєнно-історичної роботи* пропонувалися проведення фундаментальних та прикладних воєнно-історичних досліджень, узагальнення і поширення передового досвіду підготовки та застосування військ (сил) збройних сил. Проведення фундаментальних та прикладних воєнно-історичних досліджень спрямоване, зокрема, на удосконалення воєнної теорії та практики підготовки, застосування та забезпечення військ в сучасних умовах, пропагування історії та традицій Збройних Сил України. Саме *узагальнення і впровадження передового досвіду застосування ЗС України*, зазначається у Положенні, спрямоване на підвищення ефективності діяльності військ (сил), впровадження найдосконаліших форм і методів роботи штабів усіх рівнів, удосконалення форм і способів застосування військ (сил), модернізацію та створення нових зразків, озброєння та військової техніки, всебічного забезпечення операцій (бойових дій).

Положення визначило порядок організації та складові *системи узагальнення та впровадження бойового та іншого досвіду діяльності ЗС України*. До неї включені, зокрема, наукові установи ЗС України, що виконують науково-дослідні роботи з актуальної воєнно-історичної проблематики, розробляють теоретико-методологічні основи, закономірності, принципи дослідження сучасних проблем воєнної історії, безпосередньо готують наукові праці з узагальнення досвіду війн та збройних конфліктів, та вищі військові навчальні заклади та навчальні військові підрозділи вищих навчальних закладів України виконують науково-дослідні роботи з актуальної воєнно-історичної проблематики, організовують вивчення слухачами (курсантами) і постійним складом історії війн і досвіду воєнного мистецтва, воєнної історії.

8 грудня 2017 р. Міністр оборони України затвердив *«Концепцію воєнної історії України»*, яка наголошувала на важливості осмислення вітчизняного й світового воєнно-історичного досвіду, врахуванні воєнно-історичної спадщини у державній політиці у сфері військового будівництва. Визначаючи завдання й напрями дослідження мілітарного минулого України, концептуальний документ

спрямовував, зокрема, на ґрунтовні воєнно-історичні дослідження з проблем воєнної історії України з метою акумулювання досвіду підготовки та застосування військ (сил) у війнах, збройних конфліктах, операціях з підтримання миру і безпеки [18].

Положення згаданої концепції були розвинуті та поглиблені у ґносеологічному й організаційно-методичному відношенні у затвердженій начальником ГШ ЗС України 7 жовтня 2020 р. *«Доктрині з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України»* [19], у розробленні проекту якої взяли участь члени авторського колективу цієї НДР.

Серед функцій воєнної історії як наукової галузі ця доктрина визначала і методологічну, котра передбачає, зокрема, вивчення світової та вітчизняної воєнної історії з метою впровадження (урахування) воєнно-історичних знань у процес підготовки та застосування Збройних Сил, профільну науково-освітню діяльність. До основних завдань воєнно-історичної роботи віднесено використання воєнно-історичних знань у практику національного військового будівництва, для забезпечення боєздатності армії, інших військових формувань та складових сектору безпеки і оборони України. Узагальнення і поширення передового досвіду підготовки і застосування ЗС увійшло до основних видів воєнно-історичної роботи.

Відповідно, воєнно-історична наука, її теоретико-методологічний та службово-аналітичний інструментарій слугують ґносеологічною основою діяльності із узагальнення досвіду бойового застосування ЗС та інших військових формувань України у ході відсічі широкомасштабної збройної агресії, розробки відповідних доктринальних документів [про розбудову чинної системи узагальнення бойового досвіду див. докладніше: 20].

Передовсім, йдеться про *«Доктрину з вивчення та впровадження досвіду у Збройних Силах України»* [21]. Головною метою вивчення та впровадження досвіду документ визначив підвищення ефективності діяльності, спрямованої на організацію виконання визначених чинним законодавством заходів із підготовки, всебічного забезпечення, застосування та управління військами (силами) ЗС України, інших складових сил оборони з метою захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості.

З-поміж основних завдань, документом визначено виявлення проблемних питань з підготовки та застосування ЗС України під час проведення операцій (бойових дій), військових навчань, участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки тощо. Закріплено термін *«досвід»*, під яким розуміється сукупність уроків, знань, навичок, здобутих у процесі практичної діяльності (може бути позитивним, передовим, або негативним). Введено поняття *«вивчення досвіду»* – стандартизованої процедури вивчення проблемних

питань або повторення найкращих практик, впровадження яких призводить до зміни підходів у виконанні завдань, удосконаленні операцій або діяльності у певних сферах діяльності ЗС України. Документ закріпив цілий комплекс базових понять із створення системи вивчення досвіду, його класифікації, механізму впровадження досвіду тощо

Заслуговують уваги і *перспективні концепції щодо особливостей сучасних війн та військового мистецтва*, певні риси яких знайшли прояв у діях протиборчих сторін російсько-української війни, котра з концептуального погляду стала синтезом багатьох традиційних та інноваційних форм і методів збройного та спеціального протиборства. Передовсім, йдеться про такі суттєві риси поточного збройного конфлікту (наймасштабнішого в Європі після 1945 р.) як одночасне охоплення бойовим діями суходолу, повітря, морського простору, космічного простору (за словами очільника британської військової розвідки, генерала Джима Хоккенхалла, бойові дії в Україні можна розглядати як першу «цифрову війну», в якій широко задіяні саме недержавні (комерційні) цифрові можливості – лише проти Росії працює понад 400 західних супутників, у т. ч. числі 70 військових [22]) та кіберсфери; масштабне застосування безпілотної та роботизованої зброї, високоточної зброї, засобів радіоелектронної («електронно-вогневої») боротьби; звернення до застосування проксі-сил; зростання ваги застосування сил спеціальних операцій та інші.

З погляду розвитку теоретико-методологічних засад дослідження перебігу широкомасштабних бойових дій в Україні важливим видається дослідницька екстраполяція на них розуміння (або виявлення в їх характері та особливостях ведення) загальносвітових тенденцій еволюції збройної боротьби, як от:

- еволюція традиційних війн і конфліктів у своєрідну «гібридну» форму;
- суттєве підвищення ролі сил спеціального призначення й застосування спеціальних методів бойових дій, недержавних збройних формувань;
- поширення військового протиборства з традиційних сфер на космічну, кібернетичну, ментальну й когнітивну площини;
- перехід до застосування технологій ведення мережових, безконтактних військових дій, роботизованої бойової техніки;
- підвищення ролі динамічності та маневреності одночасних дій військ на різновекторних напрямках, у різних середовищах тощо [4, с.23].

Водночас досвід повномасштабних бойових дій продемонстрував, що і за доби неконвенційних війн основною формою ведення бойових дій залишається, на думку дослідників, загальновійськовий бій, котрий відтепер відзначається розмаїттям тактичних прийомів, винахідливістю та нестандартністю їхнього застосування. У бойових діях неконвенційних війн зростатимуть значення вогневого ураження (розвідувально-ударними комплексами високоточної зброї,

реактивними системами залпового вогню, ствольною артилерією з керованими боеприпасами тощо), насиченості піхоти ПТРК та ПЗРК, БЛА тактичної ланки, тактичними ПЕОМ, що у сукупності перетворює сухопутні підрозділи в єдиний інтегрований організм.

Відповідно, вітчизняна воєнно-теоретична думка переходить до творення концептуальних наукових праць із узагальнення проявів та якісних змін сучасного військового мистецтва у ході/під впливом широкомасштабної війни в Україні [23-24].

Поряд з цим, утверджуються й новітні явища (інноваційні стратегії, технології) у військовому мистецтві. Так, воєнно-політичні події 2022–2025 рр. підтвердили висновки сучасних теоретиків військової справи та спеціальної діяльності з визнання того, що інформаційний компонент (у всьому розмаїтті форм і методів інформаційного протиборства) безповоротно став одним із провідних компонентів військової стратегії (самостійним видом бойових дій). Зокрема, відомий концептуальний документ Об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США «Єдина перспектива-2020», в якому наведені основні положення оперативно-стратегічних концепцій застосування збройної сили у ХХІ столітті, наголосив на перенесенні пріоритетів у сферу інформаційного протиборства, а провідним завданням силових структур на найближчі 15–20 років називає досягнення переваги над противником саме в інформаційній царині.

На сьогодні інформаційна боротьба стала однією з важливих, а часто, як показує досвід останніх воєнних конфліктів, й основних форм досягнення стратегічних цілей. Це зумовлено інформатизацією всіх сфер і галузей діяльності більшості держав; швидкими темпами формування глобальної інформаційної інфраструктури; значними досягненнями у сфері розвитку інформаційних технологій впливу на свідомість, волю й почуття людей; активним розвитком програмно-технічних засобів заподіяння шкоди комп'ютерним та телекомунікаційним системам; недостатнім рівнем розвитку засобів та методів забезпечення захисту національних сегментів інформаційного простору, свідомості населення.

Вибухоподібний розвиток наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. інформаційних технологій (ІТ), глибока інформатизація суспільного життя та силової сфери особливо, радикально змінили характер, методи і способи впливу на масову свідомість, політичне життя, ведення війн та інспірування воєнно-політичної конфліктності. Своєрідним імперативом сучасної зовнішньої та військової політики (стратегії) як у мирний, так і у військовий час стало прагнення досягнення інформаційно-кібернетичної переваги над вірогідним, потенційним або реальним противником як однієї із основних цілей держави [див. зокрема: 25–28].

Стрімко зростаючу роль інформаційного та інформаційно-розвідувального чинника продемонструвала повномасштабна російсько-українська війна. Активно діють структури інформаційно-психологічних операцій, головною сферою дій яких став Інтернет-простір та соціальні мережі. Значно прискорилося формування й застосування арсеналу когнітивного й ментального протистояння, використання знарядь «психоісторичної війни». Інформаційно-когнітивний аспект протистояння потребує і подальшого поглибленого дослідження з метою виявлення його реальної ваги й перспектив впливу на перебіг загальновійськового протистояння.

Відтак до концептуальних засад сучасних воєнно-історичних досліджень органічно відносяться і відповідні загальнодержавні документи з регулювання забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки: **«Доктрина інформаційної безпеки України»**, введена в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. **«Стратегія кібербезпеки України»** від 14 травня 2021 року [29-30].

Нарешті, творчого застосування потребують зарубіжні розробки, засновані на аналізі війн нового концептуального типу (асиметричних, мережевоцентричних, багатодомених). Зокрема, прикметним стало урахування поглядів на багатодомени операції при визначенні базових військово-теоретичних засад реформування та діяльності ЗС України затвердженої наказом Головнокомандувача ЗСУ від 30 липня 2020 р. Доктрини «Об'єднанні операції». Відповідно до її впливу на формування військового мистецтва визначилися і пріоритети науково-дослідних зусиль, серед яких вивчення таких явищ як: швидкоплинність сучасних операцій; стрімкий розвиток та зростання можливостей засобів військового ураження (передовсім – високоточних); зростання ролі інформаційного протистояння та новітніх концептуальних чинників ведення бойових дій на основі глобальної інформаційної мережі; інтеграція Збройних Сил України з іншими складовими Сил оборони, їх трансформація в Сили оборони держави, перехід до ведення операцій як об'єднаних; зростання ролі режиму безпеки застосування військ (дезінформування, введення противника в оману, приховування своїх дій і намірів) [див.:31].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience. Koval, M. (Ed.). Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 2023. 372 p.
2. Бочарніков В.П., Свешніков С.В. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. Наука і оборона. 2017. № 1. С. 3–8.
3. Іващенко А. М., Гордійчук В. В., Андріянова Н. М. Концепція багатодомених операцій та її застосування силами оборони. Збірник наукових праць Центру військово-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2022. № 3. С. 62–67.

4. Гула Р., Голота А. «Доктрина Герасимова»: «керований хаос» у воєнній теорії епохи постмодерну. Воєнно-історичний вісник. 2021. № 1. С.140
5. Нор П.І., Борохвостов І.В., Соломицький О.І. Основні тенденції розвитку форм і способів ведення збройної боротьби. Наука і оборона. 2023. № 1. С.20–27.
6. Пунда Ю. В., Мінесєв П. А., Шепіцен О. І. Деякі особливості підготовки держави до відсічі збройній агресії з урахуванням змін у характері збройних конфліктів. Наука і оборона. 2020. № 3. С. 3–7.
7. Веденєєв Д.В., Семенюк О. Г. Нормативно-концептуальні засади визначення функцій інформаційного протидієвства у багатосферних («мультідомених») операціях збройних сил США. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 24–28.
8. Концепція набуття технологічної переваги над противником у ході відбиття широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України К.: НУОУ, 2023. 48 с.
9. Коваль М., Павліковський А., Лобко М., Корецький А. Розвиток концептуальних засад забезпечення оборони України: від воєнної організації держави до всеохоплюючої оборони. Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2023. № 3. С. 8–14.
10. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. Затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>
11. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4693.html>
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
14. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактики випередження гібридних загроз. Вісник НАН України. 2021. № 8. С.74–82.
15. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. К.: НІСД, 2022. 456 с.
16. «Про оборону України». Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
17. Положення про воєнно-історичну роботу в Збройних Силах України. Затверджено Наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 29.03.2017 р. № 109. 13 с.
18. Концепція воєнної історії України. Затверджена Міністром оборони України 8 грудня 2017 р. № 1453/у/4. 4 с.

19. Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України. Затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 7 жовтня 2020 р. 27 с.
20. Пащук Ю., Пашковський В. Становлення системи вивчення і впровадження досвіду Збройних Сил України та її трансформація в умовах повномасштабної російсько-української війни. Воєнно-історичний вісник. 2023. № 3. С.26–35.
21. Доктрина з вивчення та впровадження досвіду у Збройних Силах України. Затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 30 червня 2020 р. 28 с.
22. Hockenhu11 J. How open-source intelligence has shaped the Russia-Ukraine war / GOV.UK. 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/how-open-sourceintelligence-has-shaped-the-russia-ukrainewar>.
23. Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни: гібридна агресія та національна стійкість: монографія/ колектив авторів; за редакцією М.В.Ковалю. К.: НУОУ, 2023. 316 с.
24. Рік незламності: крах операції “Z”: монографія. Ч. 1 / Колектив авторів [Д. Веденєєв, В. Грицюк, В. Кидонь, М.Коваль, О. Покотило, С.Сегеда, П. В. Щипанський]; за заг. ред. М. В. Ковалю. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2023. 412 с.
25. Веденєєв Д., Семенюк О. Розвиток концептуальних поглядів на інформаційне протиборство як складову неконвенційних (гібридних) війн і конфліктів (2013–2023 рр.) : монографія. Одеса : Олді+, 2024. 238 с.
26. Машталір В.В., Шиповський В.В. Аналіз подій у кіберпросторі у процесі російсько-української війни 2022 року: висновки, рекомендації, засвоєні уроки. Наука і оборона. 2023. № 4. С.48–56.
27. Кучеренко Ю. Ф., Александров О. В., Носик А. М., Возний О. О. Концептуальні положення щодо ведення інформаційної боротьби в інформаційній сфері при веденні сучасних війн. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2023. № 3. С. 18–26.
28. Беспалько О. В., Кучеренко Ю. Ф., Власік С. М., Закіров З. З., Ткаченко В. І. Інформаційні війни сучасності та застосування мережецентричних систем управління військового призначення. Системи озброєння і військова техніка. 2023. № 2. С. 87–93.
29. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
30. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.
31. Лобко М. М. Об’єднана операція як основна форма відсічі збройній агресії «гібридного» типу. Наука і оборона. 2021. № 2. С. 24–33.

Сергієнко Т. І.,
к.політ.н., доцент, доцент кафедри бізнесу та управління
Національного університету «Запорізька політехніка»,
Sergienko7921@gmail.com

ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу економічних втрат України внаслідок війни та перспективам її відновлення в сучасних умовах. Досліджено основні аспекти руйнування промислової та соціальної інфраструктури, скорочення виробничого потенціалу, дестабілізації фінансової системи, зростання рівня безробіття та масштабної міграції населення. Окрему увагу приділено оцінці змін у структурі ринку праці, динаміці інвестиційних потоків, продовольчій та енергетичній безпеці, а також трансформації логістичних ланцюгів постачання.

Проаналізовано міжнародний досвід подолання економічних наслідків воєнних конфліктів і визначено ключові підходи до адаптації української економіки в умовах кризи. Розглянуто можливі шляхи відновлення, зокрема через підтримку малого та середнього бізнесу, стимулювання інноваційного розвитку, розширення міжнародного партнерства та залучення іноземних інвестицій.

У роботі використано комплексний підхід, що поєднує методи системного аналізу, порівняльних досліджень, прогнозування та експертного оцінювання. Отримані результати мають практичне значення для розробки ефективних державних і регіональних стратегій післявоєнного відновлення, економічної стабілізації та інтеграції України у світову економічну систему.

Ключові слова: війна в Україні, глобальна економіка, інфраструктурні втрати, міграція, безробіття, продовольча криза, енергетична безпека, інвестиційний клімат, міжнародна допомога.

Annotation. The article is devoted to the analysis of Ukraine's economic losses due to the war and the prospects for its recovery in modern conditions. The study examines key aspects of the destruction of industrial and social infrastructure, the reduction of production capacity, the destabilization of the financial system, the rise in unemployment, and large-scale population migration. Particular attention is paid to assessing changes in the labor market structure, investment flow dynamics, food and energy security, and the transformation of supply chain logistics.

The international experience in overcoming the economic consequences of military conflicts is analyzed, and key approaches to adapting Ukraine's economy in times of crisis are identified. Possible recovery paths are considered, including support for small and medium-sized businesses, stimulation of innovative development, expansion of international partnerships, and attraction of foreign investments.

The study employs a comprehensive approach that combines methods of system analysis, comparative research, forecasting, and expert evaluation. The obtained results have practical significance for the development of effective state and regional strategies for post-war recovery, economic stabilization, and Ukraine's integration into the global economic system.

Key words: war in Ukraine, global economy, infrastructure losses, migration, unemployment, food crisis, energy security, investment climate, international aid.

Українське суспільство у 2025 році продовжує жити в умовах війни з російською федерацією, що суттєво впливає на всі сфери його життєдіяльності. Воєнні дії зумовлюють значні соціально-економічні втрати, які проявляються у масштабному руйнуванні інфраструктури, скороченні виробництва, зміні ринкової кон'юнктури, зростанні рівня безробіття та міграції населення. Наслідки цієї війни відчутні не лише для України, а й для світової економіки, оскільки порушення глобальних ланцюгів постачання, зростання цін на енергоносії та продовольство спричинили кризові явища в багатьох країнах.

Для подолання цих викликів необхідне комплексне дослідження соціально-економічних наслідків війни та розроблення ефективної державної політики, спрямованої на відновлення економіки, підтримку соціальної сфери та інтеграцію переміщених осіб. Водночас модернізаційні процеси в Україні залишаються незавершеними, а інституційні та соціально-економічні механізми регулювання кризових явищ усе ще є нестійкими. Це зумовлює необхідність тісної співпраці науковців у пошуку рішень, що сприятимуть забезпеченню сталого розвитку країни та мінімізації негативних наслідків війни.

З огляду на викладене, принципово важливим є концептуальне осмислення загального контексту формування проблемного поля оцінювання безпекових наслідків російсько-української війни. У цьому випадку йдеться про розкриття суттєвих особливостей та невід'ємних властивостей цього процесу, що визначають його атрибути. Зокрема, актуальним є вивчення впливу війни на глобальні соціально-економічні процеси, включно з питаннями продовольчої безпеки, енергетичної стабільності, трансформації міжнародної торгівлі та змін у міграційних тенденціях.

Вплив війни на економічний розвиток досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені різних наукових сфер. Основна відмінність їхніх підходів полягає у розставленні акцентів: одні дослідження фокусуються на економічних причинах і передумовах конфліктів, інші – на їхніх наслідках та стратегіях повоєнного відновлення.

Аналіз сучасних досліджень свідчить про значну увагу наукової спільноти до цієї проблематики. Як міжнародні, так і вітчизняні експерти досліджують соціально-економічні наслідки війни, що дає змогу сформулювати комплексний підхід до їхньої оцінки. Врахування різних аспектів проблеми сприятиме розробленню ефективних стратегій адаптації України до нових глобальних реалій, зміцненню її економічної стійкості та інтеграції у світову економічну систему післявоєнного періоду.

Серед зарубіжних аналітиків, які вивчають вплив війни на глобальні економічні процеси, варто відзначити К. Швенг, Е. Чейні, А. Каммера, Д. Азура, Х. Гоманса та Д. Райтера. Їхні дослідження охоплюють такі аспекти, як зростання інфляції, порушення міжнародних ланцюгів постачання, енергетична криза та зміни у світовій торгівлі. Вони також аналізують ефективність санкційної політики та міжнародної допомоги Україні.

Українські вчені-економісти, зокрема С. Онищенко, В. Венгер, І. Піляєв, Н. Романовська, В. Антонюк, В. Близнюк та Л. Горбач, фокусуються на внутрішніх аспектах проблеми. Вони досліджують масштаби економічних втрат, наслідки руйнування промислової та соціальної інфраструктури, проблеми внутрішнього переміщення населення, рівень безробіття та інвестиційні виклики. Важливою складовою їхніх досліджень є розробка стратегій економічного відновлення, що передбачають адаптацію до нових умов, модернізацію виробництва та залучення міжнародної підтримки.

Серед ключових економічних причин воєн виділяють перерозподіл сфер впливу, боротьбу за доступ до природних ресурсів і новітніх технологій, окупацію територій та контроль над населенням. Дж. Шерман наголошує, що ключовим фактором війни є наявність або відсутність природних ресурсів та механізми їхнього розподілу державою [14, с. 14]. Е. Фромм стверджує, що економічні інтереси елітних груп відіграли вирішальну роль у розв'язанні Першої світової війни, оскільки основною метою було економічне домінування та захоплення колоніальних територій [13, с. 64]. І. Кононов підкреслює, що війни – це конфлікти правлячих груп, які використовують населення як інструмент досягнення власних економічних цілей, зокрема для отримання вигоди від нелегальних ринків та воєнної економіки [6, с. 32].

Економісти здебільшого акцентують увагу на наслідках війни. Г. Жекало аналізує проблему розірвання торговельних зв'язків [4, с. 48], С. Геращенко досліджує зниження рівня прямих інвестицій в економіку [3, с. 64], Л. Лондар вивчає зростання державного боргу [7, с. 3], а Ю. Чалюк наголошує на порушеннях фінансової стабільності, зростанні рівня інфляції та підвищенні облікової ставки [11].

Поєднання міжнародного та національного експертного погляду дає змогу сформулювати комплексне бачення соціально-економічних викликів, спричинених війною, а також розробити ефективні підходи до їх подолання та забезпечення сталого розвитку України в умовах глобальної нестабільності. Водночас багато аспектів, зокрема довгострокові наслідки війни для українського ринку праці, інвестиційного клімату та соціальної політики, залишаються відкритими та потребують подальшого дослідження.

З урахуванням вищезазначеного, метою статті є обґрунтування економічних втрат України внаслідок війни та оцінка перспектив її відновлення в умовах воєнного стану. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання:

- здійснити аналіз основних економічних втрат, спричинених війною в Україні, включно з руйнуванням інфраструктури, втратою виробничого потенціалу, зростанням безробіття та міграційними процесами;

- оцінити вплив воєнного конфлікту на економічне відновлення України, зокрема щодо інвестиційних потоків, фінансової стабільності, енергетичної безпеки та міжнародної торгівлі;

- визначити ключові виклики та стратегічні напрями державної політики України та міжнародного співробітництва для забезпечення ефективного післявоєнного відновлення та економічної стабілізації.

В межах дослідження застосовано комплексний підхід, що дає змогу всебічно оцінити соціально-економічні наслідки війни в Україні. Використано методи системного аналізу, які дозволяють розглядати війну як багатовимірний фактор впливу на економічні процеси, а також порівняльних досліджень для аналізу міжнародного досвіду подолання кризових явищ, спричинених воєнними конфліктами. Методи прогнозування сприяють оцінці потенційних сценаріїв розвитку економічної ситуації, а експертне оцінювання допомагає сформулювати комплексне бачення викликів та можливостей для післявоєнного відновлення.

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року спричинило глибоку соціально-економічну кризу, яка вплинула не лише на Україну, а й на весь світ. Війна завдала руйнівного удару по всіх ключових сферах економіки, призвела до скорочення виробництва, масового безробіття, знищення інфраструктури, масштабної міграції та загострила глобальні економічні виклики.

Військові дії завдали значної шкоди критичній інфраструктурі України: були знищені дороги, мости, залізниці, аеропорти, енергетичні об'єкти, житлові будинки, лікарні та освітні заклади. Це не лише ускладнило логістичні процеси та пересування, але й підірвало функціонування базових соціальних та економічних систем. Втрата інфраструктури паралізувала виробництво, обмежила можливості експорту та суттєво вплинула на економічну активність країни. Відновлення цих об'єктів вимагатиме значних фінансових ресурсів та тривалого часу.

Так, згідно з матеріалами українських ЗМІ, оприлюдненими 04 лютого 2025 року [1], унаслідок повномасштабної війни Україна втратила 45 100 воїнів. Водночас понад 390 тисяч українських військовослужбовців зазнали поранень, хоча реальна кількість постраждалих може бути меншою, оскільки у статистику враховані ті, хто після поранення повернувся на поле бою та отримав повторні ушкодження.

За даними президента України Володимира Зеленського, втрати російських військ значно перевищують українські. Так, з початку вторгнення Росія втратила близько 350 тисяч військових убитими. Окрім того, за підрахунками

міжнародних та українських аналітиків, ще 50–70 тисяч російських військових вважаються зниклими безвісти, а 600–700 тисяч отримали поранення.

Війна також завдала Україні масштабних економічних і соціальних втрат. За оцінками Світового банку, прямі збитки інфраструктури країни сягнули понад 170 мільярдів доларів США. У 2022 році ВВП України скоротився на 29,1%, що стало одним із найглибших економічних спадів за всю історію незалежності. Руїнування критичної інфраструктури призвело до суттєвих труднощів у логістиці, виробництві та експорті, що посилює економічну кризу.

Крім цього, війна спричинила масштабну хвилю міграції. За даними ООН, понад 7,1 мільйона українців стали внутрішньо переміщеними особами, а ще майже 5,9 мільйона були змушені залишити країну й отримати статус біженців. Втрата значної частини працездатного населення суттєво вплинула на ринок праці, а процеси відновлення економіки потребуватимуть значних зусиль і міжнародної підтримки.

Зруйновані житлові будинки, школи, лікарні, підприємства, енергетичні об'єкти та транспортна інфраструктура вимагають значних фінансових вкладень для відбудови. Водночас міжнародна спільнота продовжує надавати Україні допомогу, зокрема фінансову, технічну та військову, що є важливим чинником стабілізації ситуації та подальшого відновлення країни.

Для більшої наглядності зведемо дані в таблицю 1, яка відображає основні людські, економічні та інфраструктурні втрати України внаслідок війни.

*Таблиця 1. Основні людські, економічні та інфраструктурні втрати України внаслідок війни**

Показник	Дані (кінець 2024 року)
Людські втрати	
Загальна кількість загиблих українських військових	45,100
Загальна кількість загиблих російських військових	≈ 350,000
Кількість поранених українських військових	≈ 390,000
Кількість загиблих мирних жителів	Понад 30,000 (за даними ООН)
Кількість загиблих дітей	Щонайменше 528
Кількість поранених дітей	Понад 1,221
Економічні втрати	
Скорочення ВВП України у 2022 році	29.1%
Прямі збитки інфраструктури України	Понад \$170 млрд
Руїнування інфраструктури	
Пошкоджені або зруйновані житлові будинки	Понад 250,000
Пошкоджені або зруйновані навчальні заклади	Понад 4,000
Пошкоджені або зруйновані медичні заклади	1,507 (з них 192 зруйновано повністю)
Міграційні процеси	
Внутрішньо переміщені особи в Україні	Понад 7.1 млн
Українські біженці за кордоном	5,868,000

Показник	Дані (кінець 2024 року)
Інші наслідки	
Мінування територій	Сотні тисяч гектарів забруднені мінами
Екологічні наслідки	Значне забруднення довкілля, знищення екосистем
Психологічні наслідки	Мільйони українців отримали психологічні травми

* Ці дані відображають приблизні оцінки станом на кінець 2024 року, однак ситуація залишається динамічною

Аналіз поточних даних демонструє масштабні виклики, з якими зіткнулася Україна: масове закриття підприємств, руйнування виробничих потужностей та розрив логістичних ланцюгів. Це спричинило серйозні соціально-економічні наслідки, зокрема різке зростання безробіття, зниження рівня доходів населення та посилення соціальної напруги. Водночас, скорочення внутрішнього попиту та купівельної спроможності лише загострює економічну кризу. У такій ситуації стратегічне планування, міжнародне партнерство та ефективна державна політика стають визначальними факторами подальшого відновлення країни.

Масштабні міграційні процеси стали одним із найпомітніших наслідків війни: мільйони громадян були змушені залишити свої домівки, ставши внутрішніми переселенцями або емігрувавши за кордон. Втрата значної частини кваліфікованої робочої сили негативно вплинула на ринок праці та послабила економічний потенціал країни. Водночас, українці, адаптуючись до європейського ринку праці, сприяють фінансовим надходженням у вигляді грошових переказів, що частково підтримує економіку України.

Однак, поряд із позитивним ефектом грошових переказів, війна створила високий рівень економічної невизначеності, що суттєво відлякує потенційних інвесторів [8, с. 44]. Руйнування інфраструктури, порушення логістичних зв'язків і нестабільна політична ситуація знижують привабливість України для капіталовкладень. Як наслідок, спостерігається скорочення обсягів інвестицій, що уповільнює економічний розвиток, обмежує створення нових робочих місць та ускладнює модернізацію промисловості [9, с. 82]. Водночас, після завершення війни Україна може отримати значний потенціал для залучення міжнародних інвесторів, особливо в межах програм післявоєнного відновлення.

Також, зазначимо, що українська криза позначилася на всьому світі, спричинивши енергетичну та продовольчу нестабільність. Блокада українських портів та скорочення експорту аграрної продукції призвели до дефіциту продовольства в багатьох країнах. Водночас, енергетична криза, викликана скороченням постачання російських енергоносіїв до Європи, призвела до значного зростання цін на газ, нафту та електроенергію.

Росія та Україна є ключовими постачальниками біржових товарів, серед яких нафта, газ, пшениця, кукурудза, соняшникова олія та добрива. Через війну ці країни не можуть експортувати продукцію у звичних обсягах, що спричинило глобальні економічні наслідки. Світові ціни на нафту, газ та пшеницю стрімко підскочили, а нестача агропродукції особливо вдарила по країнах, які залежать від українського зерна. Враховуючи, що Україна та росія разом забезпечували 30% світового експорту пшениці, ціни на продовольство досягли рекордних рівнів, що загрожує продовольчій безпеці багатьох країн, зокрема в Африці та на Близькому Сході.

Підвищення цін на сировинні товари спричинило низку макроекономічних наслідків. Зростання інфляції призвело до знецінення доходів населення та зниження купівельної спроможності. У країнах, які залежать від імпорту газу, спостерігається погіршення фіскального та торгового дефіциту, тоді як окремі експортери енергоносіїв на Близькому Сході та в Африці отримали вигоди від високих цін.

Країни-сусіди України відчули подвійний удар: окрім порушень у торгівлі, ланцюгах постачання та грошових переказах, вони також зіткнулися з безпрецедентним потоком біженців, що створило значний соціально-економічний тиск на держави Східної Європи. Витрати на житло, соціальну підтримку та інтеграцію біженців різко зросли, змушуючи уряди перерозподіляти бюджетні кошти.

Країни, чия економіка значною мірою залежить від торгівлі, туризму та фінансів із росією та Україною, також відчули серйозні наслідки. Для Європи особливо болючим є припинення поставок російського газу, що спричинило енергетичну кризу, зростання інфляції та уповільнення економічного відновлення після пандемії. Високі витрати на енергетичну незалежність змушують уряди переглядати свої економічні стратегії та прискорювати перехід до альтернативних джерел енергії.

Фіскальний тиск на уряди різних країн зростає. Потреба в підвищенні витрат на енергетичну безпеку, військову оборону та соціальну підтримку актуалізує питання бюджетного дефіциту та зростання державного боргу. У цих умовах держави змушені шукати баланс між фінансовою стійкістю та необхідністю забезпечення стратегічних пріоритетів.

Посилення геополітичної напруги створює додаткові виклики для глобальної економіки. Війна та пов'язана з нею невизначеність спричинили падіння цін на активи, зростання коливань на ринках та погіршення фінансових умов для бізнесу. Це, своєю чергою, негативно вплинуло на ділову активність та інвестиційний клімат у всьому світі. Великі міжнародні корпорації змушені переглядати свої довгострокові стратегії, а інвестори – переорієнтовувати капітал у стабільніші юрисдикції.

Окрім негайних наслідків, війна в Україні здатна докорінно змінити світовий економічний і геополітичний порядок. Очікується переосмислення енергетичної торгівлі, реконфігурація ланцюгів постачання, фрагментація платіжних мереж і переоцінка валютних резервів.

Геополітична напруга підвищує ризики економічної фрагментації у сфері торгівлі та технологій. Найбільші зміни очікують Європу та сусідні регіони, оскільки російська рецесія та безпрецедентні санкції формують нову фінансову реальність.

Війна в Україні має далекосяжні наслідки для світової економіки та геополітичної стабільності. Вона призвела до різкого зростання цін на біржові товари, порушень у торгівлі, дестабілізації ланцюгів постачання, зменшення довіри бізнесу та посилення економічної турбулентності.

Політикам усього світу доводиться балансувати між стримуванням інфляції та підтримкою економічного зростання в умовах глобальної нестабільності. Від їхніх рішень залежить майбутнє світового фінансового порядку та економічної безпеки.

Стає дедалі необхіднішою мережа світової безпеки та регіональних заходів для захисту економік від потрясінь. Війна в Україні підкреслює важливість міжнародної співпраці та колективної сили у розв'язанні проблем, які чекають попереду [12]. Таким чином, соціально-економічні наслідки війни є руйнівними та довготривалими. Відбудова економіки потребує комплексного підходу, що включає відновлення інфраструктури, підтримку бізнесу та стимулювання інвестицій, зменшення рівня безробіття та повернення трудових ресурсів, посилення міжнародної співпраці та залучення допомоги. Міжнародна підтримка відіграє критично важливу роль у подоланні наслідків війни та забезпеченні стабільного розвитку України у майбутньому (див.табл.2).

Таблиця 2. Основні соціально-економічні наслідки війни та шляхи їх подолання

Наслідки війни	Вплив на економіку та суспільство	Можливі шляхи подолання
Масове закриття підприємств	Скорочення робочих місць, зниження ВВП	Відновлення виробництв, підтримка малого бізнесу
Руйнування інфраструктури	Погіршення логістики, зниження інвестиційної привабливості	Міжнародна фінансова допомога, модернізація інфраструктури
Втрата кваліфікованої робочої сили	Скорочення продуктивності, уповільнення економічного розвитку	Програми повернення мігрантів, навчання та перекваліфікація
Продовольча криза	Дефіцит продуктів у світі, зростання цін	Відновлення аграрного експорту, диверсифікація ринків збуту
Енергетична криза	Залежність від імпорту енергоносіїв, нестабільність ринків	Розвиток відновлюваних джерел енергії, енергетична диверсифікація
Інвестиційний спад	Брак капіталовкладень, економічна стагнація	Поліпшення бізнес-клімату, антикорупційні реформи

Окрім безпосередніх втрат, війна докорінно змінила економічні та соціальні процеси як в Україні, так і в світі. Масштаби руйнувань та викликів потребують довгострокових стратегій відновлення, що передбачають ефективне використання міжнародної допомоги, стимулювання внутрішніх економічних резервів та реформування ключових галузей [2, с. 14].

Важливим чинником є міжнародна координація та підтримка України в рамках програм післявоєнного відновлення, аналогічних до Плану Маршалла. Європейський Союз, міжнародні фінансові установи та країни-донори розглядають різні механізми фінансування відновлення, зокрема через репарації, конфіскацію російських активів та довгострокові інвестиційні програми.

Також особливої уваги потребує соціальна сфера: реінтеграція ветеранів, відновлення освітньої системи, створення робочих місць та забезпечення житлом переміщених осіб. Лише комплексний підхід дозволить подолати наслідки війни та забезпечити сталий розвиток України в майбутньому.

Війна стала важким випробуванням для України. Військова агресія не лише завдала невимовного болю кожному українцю, змінила його життя та світогляд, а й спричинила перебудову усталених економічних зв'язків та світової системи. Її негативний вплив на рівень економічного розвитку очевидний: йдеться не лише про прямі збитки, а й про недоотримані доходи, втрачені перспективи, обмеження напрямів розвитку та неможливість використання наявних переваг.

Водночас війна в Україні – це не просто регіональна криза, а глобальний виклик, що має далекосяжні наслідки для всього світу та завдав серйозного удару світовій економіці, спричинивши уповільнення її зростання та пришвидшення інфляційних процесів. Подолання соціально-економічних наслідків війни як для України, так і для міжнародної спільноти є складним процесом, що вимагає комплексного підходу та тісної співпраці між державами, міжнародними організаціями та бізнесом.

Першочерговим завданням є відбудова України, що включає залучення міжнародної фінансової допомоги, відновлення критично важливої інфраструктури, підтримку бізнесу та створення нових робочих місць. Важливо створити умови для повернення біженців, забезпечивши їх житлом і працевлаштуванням, а також надати соціальну та психологічну підтримку постраждалим від війни. Необхідним кроком є відновлення систем освіти та охорони здоров'я, а також реабілітація ветеранів.

Глобальні наслідки війни охоплюють продовольчу кризу, нестабільність енергетичних ринків та порушення логістичних ланцюгів. Для подолання цих викликів необхідно відновити експорт української аграрної продукції, диверсифікувати постачання продовольства та забезпечити підтримку країнам, що зазнали продовольчої кризи. Енергетична безпека потребує зменшення залежності

від російських енергоносіїв, розвитку відновлюваних джерел енергії та зміцнення енергетичних ринків Європи. Відновлення логістичних ланцюгів вимагає пошуку нових ринків збуту та розвитку регіональних виробничих мереж.

Довгострокові стратегії відновлення передбачають реформування економіки України, проведення структурних реформ, боротьбу з корупцією та покращення інвестиційного клімату. Інтеграція до Європейського Союзу стане ключовим етапом у побудові сильної економіки. Важливим напрямом є зміцнення міжнародної безпеки, що включає створення ефективної системи колективної безпеки, контроль над озброєннями та посилення міжнародного права. Відновлення України та подолання глобальних наслідків війни можливе лише за умови активної взаємодії урядів, міжнародних організацій, бізнесу та громадянського суспільства. Це дозволить не лише ліквідувати наслідки війни, а й створити передумови для стійкого розвитку України та стабільності світової економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В ході повномасштабної війни Україна втратила 45100 захисників – Зеленський. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-hodi-povnomasshtabnoyi-vijny-ukrayina-vtratyla-45100-zahysnykiv-zelenskyj/>
2. Вплив війни на соціально-економічні системи: безпековий аспект: колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. М.І. Копитко., д.ю.н., проф. З.Р. Кісіль [Електронний ресурс]. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 394 с.
3. Геращенко С.О., Колотило М.Б. Прямі іноземні інвестиції в Україні в умовах інтеграції у світове господарство. *Economics Bulletin*, 2018. №1. С. 60-68
4. Жекало Г.І. Гібридна війна РФ проти України. Гілея: науковий вісник, 2019. Вип. 145 (6). С. 47-51
5. Жила Г. Економічні та соціальні наслідки війни в Україні, вплив конфлікту на світову економіку. *Економіка та суспільство*, 2023. № 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35>
6. Кононов І. Теорія масової свідомості: можливості та обмеження в умовах неконвенційної війни (за результатами досліджень на вільній території Луганської області). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 2018. Т. 21. № 5. С. 28–47
7. Лондар Л.П. Оцінка стану державного боргу та ключові напрями підвищення рівня боргової безпеки України: аналітична записка. К.: НІСД, 2016. 11 с.
8. Сергієнко Т.І. Економічне відновлення України після війни. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи сталого розвитку в умовах глобалізації в економічному, управлінському та інженерному аспектах» / за ред. Макаренка А. П., Меліхової Т. О. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2022. С. 43-45
9. Сергієнко Т.І., Куріс Ю.В. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць* / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11 (88). С. 79-86
10. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 30 листоп. 2023 р.)

/ за ред. Г. П. Ситника. Київ: Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. 88 с.

11. Чалюк Ю.О. Глобальні соціально-економічні наслідки Російсько-Української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://www.researchgate.net/publication/360449883>
12. Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. Пояснює професор економіки Себастьян Галіані. URL: <https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642>
13. Fromm E. Anatomy of Human Destructiveness. New York: Random House, 1997. 679 p.
14. Sherman J. The Economics of War: The Intersection of Need, Creed and Greed. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2001. P. 12–18

Слюсаренко В. В.,
кандидат педагогічних наук,
вчитель фізики та математики
ліцею "Гармонія" Знам'янської міської ради
Кіровоградської області,
sportkr1@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ MOZABOOK НА УРОКАХ ФІЗИКИ

Анотація. У даній статті розглянуто питання використання цифрової платформи MozaBook на уроках фізики, розглянуто головні аспекти їх впровадження в освітній процес та можливості комп'ютерного моделювання при вивченні фізики і виконанні експерименту та самостійному опрацюванні.

Ключові слова. Інноваційні технології, інформаційні технології, платформа, MozaBook, комп'ютерне моделювання, програмне забезпечення, фізичний експеримент.

Abstract. This article examines the issue of using the MozaBook digital platform in physics lessons, discusses the main aspects of their implementation in the educational process and the possibilities of computer modeling in the study of physics and the performance of experiments and independent work.

Keywords. Innovative technologies, information technologies, platform, MozaBook, computer modeling, software, physical experiment.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У нинішніх умовах стрімкого науково-технічного розвитку та інформатизації суспільства вдосконалюється система подачі інформації вчителями під час освітнього процесу. Це зумовлено необхідністю швидко вчитися й уміло застосовувати результати науково-технічного прогресу, зокрема: смартфони, мережу Інтернет, веб-технології, штучний інтелект, електронні освітні ресурси, хмарні сервіси, освітні цифрові платформи. Вирішення вищезазначеної проблеми здійснюється через активне впровадження сучасних цифрових платформ в освітній процес, які

стають одним із засобів дистанційного навчання і, загалом, сприяють формуванню інформаційної компетентності.

На разі залишається недостатньо вивченою проблема формування знань, умінь та навичок здобувачів освіти на засадах використання сучасних освітніх цифрових платформ. На уроках фізики можна активно використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які допомагають досягти основної мети. Це спонукає необхідність дослідити особливості цифрової платформи mozaBook, яка дозволяє урізноманітнювати інструментарій шкільних уроків за рахунок численних ілюстраційних, анімаційних і творчих презентаційних можливостей.

MozaBook допомагає вчителя фізики краще вирішити проблему заміни відсутності обладнання віртуальним експериментом. Ширше розкривається система демонстраційних, фронтальних і домашніх дослідів, фронтальних лабораторних робіт, експериментальних задач та фізичного практикуму, що сприяє глибшому й всебічному засвоєнню програмного матеріалу, допомагає здобувачам освіти ознайомитись з принципами вимірювання фізичних величин, оволодіти способами і технікою вимірювань та методами аналізу похибок.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Доцільність використання інформаційних технологій при вивченні природничо-математичних дисциплін є обґрунтованим. Їх використання в процесі навчання здобувачів освіти середньої школи дає значний позитивний результат, що підтверджується рівнем їх компетентностей.

Аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури переконливо свідчить про те, що питання збільшення зацікавленості вивчення природних дисциплін не є новою. Окремі її аспекти достатньо широко розкрито у наукових працях І. Вайсфельда, М. Жалдака та інші.

Зокрема, проблемам удосконалення методики проведення навчального фізичного експерименту присвячені праці П. Атаманчука, Л. Благодаренко, В. Вовкотруба, Ю. Жука, М. Садового, В. Сергієнка, О. Трифонові, М. Шута та інші. Вони довели, що шкільний фізичний експеримент з використання новітніх технологій сприяє глибшому й усебічному засвоєнню програмного матеріалу, допомагає учням ознайомитись з принципами вимірювання фізичних величин, оволодіти способами і технікою вимірювань, а також методами аналізу похибок тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нинішнього молодого покоління на передній план виступає вміння користуватися цифровими технологіями. Нас постійно оточують алгоритми, що змушують натискати, копіювати, поширювати інформацією з великою швидкістю.

Сучасні вчителі мають весь час крокувати разом з оновлення технологій та вибирають найбільш доцільніші технології, які сприяють побудові власної траєкторії навчання, зокрема в цифровій освітній діяльності. Це покликано тим, що педагог має тримати планку зацікавленості в здобувачів освіти до свого предмету. Вимоги сучасності змушують вчителя бути креативним, мобільним, грамотним в інформаційно-технологічній сфері, а також інноваційним.

В останні роки відзначається спад інтересу в здобувачів освіти до вивчення предметів природничо-математичного циклу. Прості формальні знання та уміння відтворення вивченого матеріалу на репродуктивному рівні стають неактуальними. Тому варто шукати нові підходи до викладання загальноосвітніх предметів, зокрема фізики. Одним із варіантів вирішення проблеми є цифрова платформа mozaBook. Мультимедійні можливості цього інформаційного продукту дозволяють використовувати його при проведенні різних типів уроків для унаочнення та моделювання фізичних явищ, процесів під час демонстраційного та фронтального експерименту, під час проведення лабораторних робіт як супровід лекційного матеріалу, як засіб моделювання, а також під час розв'язку задач, комп'ютеризованих практикумів тощо

Аналіз потенційних можливостей використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій, які принесли у навчальний процес використання зазначених технологій, дав змогу виокремити основні види комп'ютерної підтримки: інформаційна (можливість використання наявного фонду електронних інформаційних ресурсів); програмна (можливість використання прикладних програмних засобів різноманітного призначення); комунікаційна (можливість застосування технологій комп'ютерного зв'язку) [11, с. 235]

Інформаційні технології навчання відкривають можливість доступу до широкого спектру інформаційно-комп'ютерного забезпечення педагогічної діяльності вчителя трудового навчання. В умовах широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій уже накопичено певний досвід використання комп'ютерних засобів навчання. Переваги їх доцільного застосування у освітньому процесі очевидні:

- за допомогою комп'ютера вчитель може створювати різні рівні навчального матеріалу: від найпростішого до найскладнішого і навпаки;
- система контролю виконаних дій передбачає певний дидактичний вплив: учень має можливість індивідуально переходити до наступної частини навчальної інформації, задавати швидкість представлення завдань;
- використання комп'ютера в процесі навчання дозволяє розширити зміст пізнавальних завдань для учнів;
- суттєво скорочується час обробки навчального матеріалу за рахунок наперед розроблених засобів виконання рутинних, технічних операцій;

– комп'ютер забезпечує зручність маніпулювання інформацією, можливість перегрупування, довільного компонування і технічного редагування поданого матеріалу;

– графічні можливості комп'ютера дозволяють візуально демонструвати розвиток різноманітних процесів і явищ та самостійно створювати подібні проекти [2, с. 133–134].

У мережі Інтернет є багато програмних продуктів, які вчитель трудового навчання може використати під час проведення уроків із застосуванням нових інформаційних технологій. Подібні уроки дозволяють підвищити інтерес до вивчення трудового навчання, активізувати пізнавальну діяльність учнів та сприяють формуванню їх наукового світогляду.

Однією з беззаперечних переваг засобів мультимедіа є можливість розроблення на їх основі інтерактивних комп'ютерних презентацій з фізики. Презентація – це набір, послідовно змінюваних сторінок-слайдів, на кожній з яких можна розмістити будь-який текст, малюнки, схеми, відео- та аудіофрагменти, анімацію, використовуючи при цьому різні елементи оформлення. Вони не вимагають особливої підготовки вчителів й учнів та активно залучають останніх до співпраці.

Проведення уроків при комплексному застосуванні традиційних та мультимедійних технологій забезпечує набуття учнями не тільки ґрунтовних та міцних знань, а й уміння розвивати інтелектуальні, творчі здібності, самостійно набувати нових знань та працювати з різними джерелами інформації [1, с. 157].

Відзначаю також, що інтегровані уроки, які можна проводити двома шляхами: через об'єднання схожої тематики кількох навчальних предметів, відіграють важливу роль в освітньому процесі. Основні ключові компетентності концепції «Нової української школи», а саме: спілкування державною та іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова грамотність, уміння навчатися впродовж життя, соціальні й громадянські компетентності, підприємливість, загальнокультурна, екологічна грамотність і здорове життя, гармонійно вписуються у систему освіти, створюючи основу для успішної підготовки учнів до самореалізації і як особистості, і як майбутнього фахівця та громадянина [4, с. 49].

Фізика – наука експериментальна, отож на кожному уроці має бути присутній експеримент: чи то як ілюстрація до задачі, експериментальна перевірка фізичної закономірності, створення цікавої проблемної ситуації тощо. Тому при проведенні лабораторних, практичних робіт учні пропонують свої варіанти виконання завдань в яких необхідно визначити фізичну величину за допомогою певних приладів, предметів. Кожен учень самостійно підбирає матеріали, виконує необхідні вимірювання.

Дуже дієвим є використання на уроках електронних моделей фізичних явищ із використанням сучасних педагогічних програмових засобів, віртуальних лабораторій та іншого програмового забезпечення. Класичний урок не завжди користується популярністю у підростаючого покоління і не завжди дає бажаний результат. Йдеться не про повну відмову від методик викладання, що склалися історично, а про використання інновацій, які урізноманітнюють навчання цікавими творчими пошуками та несподіваними відкриттями, перетворюють традиційний урок в інтерактивний, інтенсивний, що сприяє гармонійному формуванню творчої діяльнісної особистості учня [5, с. 59].

На уроках фізики доцільно використовувати:

- інформаційні технології – комп'ютер, мультимедійний проектор, інтерактивну дошку, інтернет, програмне забезпечення, мультимедійні презентації;

- інтерактивне навчання – технології кооперативного навчання (робота в парах, ротаційні трійки, два – чотири – всі разом, робота в малих групах), колективно-групової діяльності (обговорення проблеми в загальному колі, незакінчені речення, навчаючи – учусь), опрацювання дискусійних питань тощо;

- проблемне викладання (створення проблемної ситуації – проблемний діалог – традиційні пояснення замінюються «відкриттям знань»);

- логічні задачі, кросворди, ребуси тощо [9, с. 853].

Відзначу, що у програмі mozaBook та на сайті mozaWeb з фізики є 230 цифрових уроків, півсотні 3D-сцен, майже півтори сотні відео, півтора десятка інструментів й ігор та 250 зображень. У комплексі з підручниками та методичними посібниками для вчителів, з функціоналом зі створення зошитів для уроків та збагаченням їх інтерактивом, ця програма закриває чимало базових потреб учителя. Чимало ресірсів можна додавати у програму mozaBook й збагачувати, чи це відео, зображення, html-файли, посилання на ресурси в інтернеті [3, с. 335].

Впровадження новітнього обладнання в освітній процес навчання фізики дає можливість досягнути наступних педагогічних цілей:

- підтримки групових і індивідуальних форм навчання при вивченні фізики в умовах класно-урочної системи;

- створення комфортних умов комп'ютерної підтримки традиційних і новаторських технологій навчання фізики;

- підвищення пізнавального інтересу здобувачів освіти до вивчення фізики шляхом створення умов самодослідження природних явищ (середовище – дослідницька лабораторія);

- забезпечення диференційованого підходу до вивчення фізики;

- формування навичок розв'язування задач практичного та дослідницького характеру;

- структуризації змісту навчання фізики та актуалізації чуттєвого досвіду, виявлення опорних знань та мотивації навчання;
- формування політехнічних знань (на прикладі вивчення будови і принципу дії машин практичної дії) [10, с. 181-182].

Використання засобів навчання нового покоління у навчальному процесі з фізики не вимагає від учителя-предметника значної позафахової підготовки (уміння встановлювати і налагоджувати апаратне та програмне забезпечення, програмувати тощо), тобто вимоги до підготовки учителя, як правило, не перевищують вимог до складу компетентностей, які необхідно мати при використанні звичайних технічних засобів навчання (кодоскопа, діапроектора, магнітофона, відеоманітофона, телевізора тощо) [7, с. 148].

Віртуальний експеримент не може у повній мірі замінити натурний, проте віртуальний експеримент дозволяє: наочно показати всі фізичні явища та певні експерименти, які не можна відтворити у реальному житті; продемонструвати ті тонкощі процесу, які на перший погляд непомітні при виконанні лабораторної роботи в реальному житті; багато разів повторити дослідження, змінюючи при цьому параметри; моделювати ситуації, неможливі в реальних умовах; спонукає до підвищення інтересу до предмету та ін.. Проте, лише взаємопов'язане використання віртуального та реального фізичного експерименту, дасть можливість учневі вивчати навколишній світ, його закони та закономірності на більш високому рівні [8, с. 121].

MozaBook дає можливість урізноманітнити закріплення вивченого матеріалу. Можна створювати вікторини та опитувальники з можливістю вибору однієї чи багатьох правильних відповідей. Звичайні опитування MozaBook дозволяє подати із зображеннями фізичних тіл та процесів. Чимало тематичних програм, які тісно пов'язані з навчальним планом, забезпечують унікальний ігровий спосіб для учнів вивчати теми новими та захоплюючими способами та краще розуміти вивчений матеріал. Програми, створені для початкових класів, допомагають розвинути базові навички, тоді як ті, які призначені для старших, служать ілюстраціями чи віртуальними лабораторіями. Деякі інструментальні програми також містять анімовані вправи, привносячи у навчання ігровий досвід [12, с. 39].

Висновки. Використання програмного забезпечення mozaBook дозволяє інтенсифікувати освітній процес в умовах воєнного стану, урізноманітнити інструментарій уроків математики за рахунок численних ілюстраційних, анімаційних і творчих презентаційних можливостей.

Моделювання фізичних процесів і явищ дає хорошу можливість здобувачам освіти глибше зрозуміти основи досліджуваних явищ і процесів. Шляхом візуалізації, за допомогою фізичної моделі легше зрозуміти принцип дії та вивчити будову сучасної техніки. Окрім хороших показників якісного засвоєння

матеріалу, в здобувачів освіти значно зростає інтерес до вивчення фізики, що відкриває педагогічні можливості для виконання самостійних експериментальних робіт, сприяє формуванню дослідницьких компетентностей, розвиває творчу діяльність, що надає чудову можливість виховати різносторонньо розвинену особистість з навичками та вміннями, які так необхідні в наш час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баніт О. В. Комп'ютерна грамотність як один із головних компонентів інформаційної культури викладача графічного дизайну / О.В. Баніт // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання з підготовки фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / [редкол.: Зязюн І. А., Ничкало Н. Г. та ін.]. Київ: Планер, 2010. Вип. 26. С. 156-162.
2. Василенко Б.В. STEM-освіта у роботі вчителя трудового навчання / Б.В. Василенко, В.В. Слюсаренко // Технологічна та професійна освіта: [Всеукр. зб. наук. праць студентів, аспірантів, викладачів і вчителів закладів загальної середньої освіти / Укл.: К.О. Гавриленко, О.М. Трифонова; за заг. ред. М. І. Садового]. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 3. С. 131-134.
3. Карплюк С.О. Цифрова платформа mozaBook як один із засобів формування медіа компетентності та медіаграмотності майбутніх учителів інформатики. Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології: [матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. Конф., 19-20 вересня 2019 р., м. Київ [Електронний ресурс] / МОН України, УкрІНТЕІ [та ін.]. Київ: УкрІНТЕІ, 2019. С. 333-336.
4. Наумук І.М. Розвиток медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики, як необхідна умова до професійної діяльності. Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу" ІТМ* плюс-2015: матер. II Міжнар. наук.-метод. конф., 12 травня 2015 р., Суми): тези доповідей. Суми : Мрія, 2015. С. 48-50.
5. Підлубна О. О. Інформаційно-комунікаційні технології на уроках трудового навчання / О.О. Підлубна, В.В. Слюсаренко // Технологічна та професійна освіта: [Всеукр. зб. наук. праць студентів, аспірантів, викладачів і вчителів закладів загальної середньої освіти / Укл.: К.О. Гавриленко, О.М. Трифонова; за заг. ред. М. І. Садового]. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 3. С. 57-62.
6. Садовий М. І. Інформаційна культура як основа формування фахових компетентностей вчителя фізики / М. І. Садовий // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія Педагогічна. 2013. Вип. 19. С. 182-185.
7. Слободяник О. В. Комп'ютерні симуляції при вивченні атомної фізики у закладах загальної середньої освіти. Наукові записки. Серія: педагогічні науки (ЦДПУ ім. В. Винниченка). Кропивницький. 2019. Вип. 179. С. 146-151.
8. Слюсаренко В.В. Віртуальний фізичний експеримент з використанням нових технологій / В.В.Слюсаренко // The driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, July 14, 2023. Coventry, United Kingdom: European Scientific Platform. С. 120-122.

9. Слюсаренко В.В. Використання інноваційних технологій на уроках фізики / В.В. Слюсаренко // Обдаровані діти - скарб нації!: [матеріали III Міжнародної науковопрактичної онлайн-конференції (Київ, 18-23 серпня 2022 року)]. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 849-856.
10. Слюсаренко В.В. Формування експериментальної компетентності при впровадженні новітнього обладнання / В.В. Слюсаренко // Scientific Collection «InterConf», (162): with the Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century» (July 16-18, 2023; Ottawa, Canada) by the SPC «InterConf». Methuen Publishing, 2023. С. 178-184.
11. Слюсаренко В.В. Формування пізнавального інтересу учнів при вивченні законів збереження за допомогою ІКТ / В.В. Слюсаренко // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 108, Ч.2. С. 233-238.
12. Слюсаренко В.В. MozaBook як один із засобів викладення фізики / В.В. Слюсаренко, І.В. Гончарова // Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті: [збірник матеріалів XII-ої Міжнародн. наук.-практ. онлайн-інтернет конф., 01-16 листопада 2021 р., м. Кропивницький / Відп. ред. М. І. Садовий]. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 38-40.

Слюта А. М.,
 канд. пед. наук, доцент,
 доцентка кафедри екології, географії та природокористування
 Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
 sliuta.alina@ukr.net

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ НА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У статті розглядається вплив європейських освітніх трендів на методiku підготовки майбутніх учителів географії в Україні. Аналізуються глобальні тенденції вищої освіти, зокрема впровадження компетентнісного підходу, цифрових технологій та міждисциплінарного навчання. Окрема увага приділяється розвитку географічної освіти в Україні, зокрема підготовці вчителів природничого профілю, визначено виклики та можливості адаптації європейських практик до української системи вищої освіти. Дослідження також вивчає ключові напрямки трансформації освітніх програм, використання геоінформаційних систем та роль практикоорієнтованого навчання в підготовці географів.

Ключові слова: вища освіта, географічна освіта, компетентнісний підхід, цифрові технології, міждисциплінарність, європейські освітні практики, методика підготовки вчителів, геоінформаційні системи, академічна мобільність

Abstract. The article examines the impact of European educational trends on the methodology of training future geography teachers in Ukraine. It analyzes global

trends in higher education, particularly the implementation of a competency-based approach, digital technologies, and interdisciplinary learning. Special attention is given to the development of geographical education in Ukraine, specifically the preparation of teachers in natural sciences, and the challenges and opportunities for adapting European practices to the Ukrainian higher education system. The study also explores key areas of transformation in educational programs, the use of Geographic Information Systems (GIS), and the role of practice-oriented learning in training geographers.

Key words: higher education, geographic education, competency-based approach, digital technologies, interdisciplinarity, European educational practices, teacher preparation methodology, geoinformation systems (GIS), academic mobility.

Сучасна вища освіта перебуває у стані динамічних змін, що зумовлено глобалізаційними процесами, технологічним прогресом, цифровізацією освітнього процесу та новими вимогами ринку праці. Європейські країни активно адаптують освітні стратегії до вимог ХХІ століття, впроваджуючи компетентнісний підхід, студентоцентроване навчання, цифрові технології та міждисциплінарний підхід. В Україні географічна освіта також переживає період трансформації, зумовлений необхідністю гармонізації з європейськими стандартами та адаптації до викликів сучасності. Зокрема, особливу увагу слід приділити підготовці майбутніх учителів природничого профілю, зокрема вчителів географії, які повинні володіти новітніми методиками викладання, цифровими технологіями та інноваційними підходами до навчання [1].

Метою статті є аналіз європейських освітніх трендів у викладанні географії та їхнього впливу на методику підготовки майбутніх учителів географії в українських закладах вищої освіти, а також окреслення можливостей та викликів, пов'язаних із впровадженням європейських практик у вітчизняну систему вищої освіти.

Дослідження базується на аналізі наукових джерел, порівняльному аналізі освітніх програм європейських та українських університетів, методах педагогічного прогнозування та аналізу освітніх реформ у галузі географічної освіти.

Освітні тренди сьогодення базуються на інтеграції новітніх технологій у освітній процес, розвитку критичного мислення та творчих здібностей студентів, акценті на компетентнісному підході, а також на адаптації освіти до вимог глобалізованого світу, що включає міждисциплінарність, гнучкість навчальних програм та розвиток академічної мобільності. Детальніше розглянемо ключові освітні тренди, які формують сучасні підходи до викладання географії в закладах вищої освіти:

1) Компетентнісний підхід та його реалізація. Однією з ключових тенденцій є перехід від знаннєвої парадигми до компетентнісного підходу, який акцентує увагу не лише на засвоєнні фактологічного матеріалу, а й на формуванні вмінь

аналізу, критичного мислення та практичного застосування знань. Географічна освіта у європейських країнах спрямована на розвиток здатності студентів самостійно працювати з просторовими даними, аналізувати глобальні процеси та ухвалювати екологічно й соціально відповідальні рішення [2].

2) Використання цифрових технологій та геоінформаційних систем. Цифровізація освіти є ще одним важливим європейським трендом. У викладанні географії активно використовуються геоінформаційні системи (ГІС), дистанційне зондування Землі, інтерактивні карти, віртуальні лабораторії та моделювання природних процесів [3]. Впровадження цих технологій дозволяє зробити освітній процес більш наочним і практикоорієнтованим.

3) Міждисциплінарність та інтегроване навчання. У Європі популярністю користується міждисциплінарний підхід, що передбачає інтеграцію географії з іншими науками, такими як екологія, економіка, соціологія, інформатика. Це сприяє формуванню системного мислення в студентів і кращому розумінню комплексності сучасних глобальних викликів.

4) Практикоорієнтоване навчання. Польові дослідження, стажування в еколого-географічних установах, співпраця з науковими центрами – усе це є невід’ємною частиною підготовки студентів у європейських університетах. Такий підхід дозволяє майбутнім учителям географії отримати реальний досвід роботи з географічними даними та методами дослідження.

5) Студентоцентроване навчання. Однією з важливих освітніх тенденцій є перехід від пасивного засвоєння знань до активного навчання, коли студенти беруть участь у дослідженнях, розробляють проекти, працюють у командах і навчаються самостійно ухвалювати рішення [1, 5].

Українська система географічної освіти у закладах вищої освіти поступово інтегрується в європейський освітній простір, що відображається у впровадженні новітніх методик навчання, цифрових технологій та компетентнісного підходу. Попри наявність певних викликів, таких як недостатнє технічне забезпечення, необхідність підготовки викладачів до використання сучасних освітніх технологій та обмежені можливості академічної мобільності, вітчизняні університети активно працюють над адаптацією європейського досвіду. Важливими аспектами цього процесу є оновлення навчальних програм, впровадження геоінформаційних систем у освітній процес, розвиток практикоорієнтованого навчання та запозичення сучасних методик викладання.

Одним із ключових напрямів реформування географічної освіти є запровадження компетентнісного підходу, який спрямований на розвиток у студентів не лише знань, а й умінь та навичок їх практичного застосування. Українські університети поступово впроваджують цей підхід у навчання географії, однак цей процес стикається з певними труднощами, зокрема через

традиційну орієнтацію на енциклопедичні знання. Водночас значна увага приділяється використанню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та геоінформаційних систем (ГІС), які стають невід'ємною частиною сучасної географічної освіти. Попри зростання використання цифрових технологій, залишається проблема забезпечення університетів необхідним програмним забезпеченням і обладнанням, що ускладнює повноцінну реалізацію цього напрямку [3].

Важливою складовою освітнього процесу є впровадження інноваційних методів викладання, таких як проєктне навчання, кейс-методи, проблемно-орієнтоване навчання. Вони активно використовуються у провідних українських університетах, сприяючи формуванню критичного мислення та навичок вирішення реальних географічних проблем. Однак їх поширення залишається нерівномірним і потребує подальшої популяризації серед викладачів та студентів.

Адаптація європейських освітніх практик в українському контексті супроводжується низкою викликів. Основними з них є нестача фінансування, що обмежує можливості впровадження сучасних технологій та оновлення матеріально-технічної бази, відсутність достатньої кількості підготовлених кадрів, які володіють новітніми методиками, а також недостатня інтеграція сучасних освітніх підходів у нормативні документи та навчальні плани. Для подальшого розвитку географічної освіти в Україні необхідно удосконалювати підготовку майбутніх викладачів, розширювати міжнародне співробітництво, залучати студентів до академічної мобільності та активно застосовувати європейський досвід у освітньому процесі.

Однак, удосконалення географічної освіти в Україні потребує системного підходу, що включає модернізацію навчальних програм, запровадження сучасних методик викладання, підвищення ролі практикоорієнтованого навчання та інтеграцію європейських освітніх стандартів. Важливим аспектом цього процесу є забезпечення високої якості підготовки майбутніх учителів географії, підвищення їхньої академічної мобільності та розширення можливостей для польових досліджень.

Один із ключових напрямів реформування географічної освіти – модернізація системи підготовки майбутніх учителів. Сучасний освітній процес вимагає інтеграції новітніх цифрових технологій, розширення педагогічної практики студентів та впровадження міждисциплінарного підходу. Викладач географії сьогодні має не лише володіти глибокими предметними знаннями, а й бути компетентним у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), ГІС-технологій, дистанційного навчання та STEM-освіти [3].

Особливої уваги потребує збільшення кількості практичних занять і педагогічних практик у ЗЗСО, що дасть змогу студентам не лише отримати

теоретичні знання, а й застосовувати їх у реальних умовах. Також важливим є розширення міждисциплінарних курсів, що дозволять майбутнім учителям інтегрувати знання з географії з іншими природничими та соціально-економічними дисциплінами, сприяючи комплексному розумінню просторових процесів.

Для підготовки висококваліфікованих фахівців необхідно посилювати академічну мобільність студентів та викладачів, що передбачає розширення програм обміну, міжнародних стажувань та партнерських ініціатив із європейськими університетами. Досвід міжнародної співпраці дозволяє студентам та викладачам ознайомитися з сучасними методами викладання, отримати доступ до новітніх наукових досліджень та вдосконалити власні професійні компетентності[4].

На сьогодні значна частина українських студентів має обмежений доступ до програм академічної мобільності через фінансові та організаційні труднощі. Важливим завданням залишається розширення можливостей для участі в міжнародних грантових програмах, що сприятиме інтеграції української географічної освіти у світовий освітній простір.

Сучасна географічна освіта повинна базуватися не лише на теоретичних знаннях, а й на активному використанні польових методів досліджень. Вивчення географії безпосередньо в природному середовищі, експедиції, польові виїзди та стажування в наукових і природоохоронних установах сприяють кращому розумінню просторових процесів і формуванню навичок практичного аналізу [5].

Наразі в Україні спостерігається недостатнє фінансування польових досліджень, що обмежує можливості студентів у набутті необхідного досвіду. Важливим завданням є розвиток партнерських програм між університетами, екологічними організаціями, туристичними та картографічними підприємствами, що дозволить розширити практичну підготовку студентів та сприятиме їх подальшому працевлаштуванню.

Ще одним важливим аспектом розвитку географічної освіти є оновлення навчальних програм з урахуванням європейських стандартів та сучасних освітніх тенденцій. Географічна освіта повинна відповідати актуальним викликам часу, таким як зміна клімату, урбанізаційні процеси, сталий розвиток, глобалізація та цифровізація. Адаптація європейського досвіду дозволить зробити навчальні програми більш сучасними, орієнтованими на практичне застосування знань. Важливим є також розширення дисциплін, пов'язаних із геоінформаційними системами, цифровим картографуванням, управлінням природними ресурсами та екологічним менеджментом.

Отже, розвиток географічної освіти в Україні вимагає впровадження комплексного підходу, орієнтованого на оновлення навчальних програм,

підвищення кваліфікації педагогічних кадрів і інтеграцію новітніх освітніх технологій. Це передбачає не лише вдосконалення підготовки майбутніх учителів, але й активне впровадження практикоорієнтованого навчання, розвиток академічної мобільності, а також постійне удосконалення методичних підходів. Важливою складовою цього процесу є адаптація європейських освітніх стандартів, що дозволить зберегти конкурентоспроможність української освіти на міжнародному рівні.

Інтеграція сучасних цифрових технологій, таких як геоінформаційні системи та інші інноваційні методи, в освітній процес дозволить значно покращити якість географічної освіти та підвищити зацікавленість студентів до предмету. Оновлення підготовки майбутніх фахівців потребує не лише зміни в програмному забезпеченні, а й у самій методиці викладання, де акцент буде ставитися на розвиток критичного мислення, самостійності та інноваційного підходу до навчання.

Для успішної реалізації таких змін необхідна активна підтримка з боку держави, зокрема фінансування, розширення міжнародної співпраці, а також підготовка нових освітніх стандартів і нормативних документів, що відповідатимуть вимогам сучасного світу.

Таким чином, Україна поступово інтегрує європейські освітні тенденції у сферу географічної освіти, проте цей процес вимагає комплексного підходу, зусиль у підготовці педагогічних кадрів та значних інвестицій. Оновлення методики викладання географії в українських університетах повинно ґрунтуватися на інтеграції новітніх педагогічних технологій, розвитку цифрових компетенцій і практикоорієнтованого підходу. Подальша робота в цьому напрямку сприятиме підготовці висококваліфікованих спеціалістів, здатних ефективно працювати в умовах сучасних освітніх і технологічних змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баришнікова О. М. Європейські освітні практики та їх вплив на національні освітні системи. Київ: Видавництво "Наука". 2021. С. 23-45.
2. Іванова Т. В. Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід і українська практика. Вісник Європейської освіти, 22(1). 2019. 101-113.
3. Петрова І. І. Інноваційні технології в освіті: застосування ГІС у викладанні географії. Журнал "Освітні інновації", 5(3). 2020. 45-58.
4. Сидоренко В. М. Сучасні методики навчання географії в контексті європейських стандартів. Науково-педагогічний журнал, 10(4), 2022. 77-88.
5. Шевченко Л. В. Міждисциплінарність у вищій освіті: теорія і практика. Львів: Видавництво "Освіта". 2018. С. 11-30.

Sokolovska Iryna,
Candidate of Medical sciences, Associate Professor ,
Associate Professor of the Department of Physical Education and Sports,
Khortytsia National Academy,
irinasokol10@meta.ua

Nechyporenko Valentyna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Rector, Khortytsia National Academy

Hordiienko Natalia,
Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Vice-rector for research and innovation, Khortytsia National Academy

Pozdniyakova Olena,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
First vice-rector, Khortytsia National Academy

PROFESSIONAL PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF COMPETENCIES OF PERSONAL DEVELOPMENT OF A MODERN TEACHER

Анотація. Тенденцією розвитку освітнього процесу у цивілізованому світі є впровадження у педагогічну практику компетентнісно орієнтованої освіти. Компетентність викладача у межах його педагогічної діяльності проявляється у розвитку життєздатності особистості, її самостійності, відповідальності за власну освіту та професійний розвиток. Така професійно-педагогічна діяльність сучасного викладача стає орієнтованою на конструювання нестандартних форм та моделей його професійної діяльності.

Ключові слова: тенденція, освіта, освітній процес, компетентність, викладач

Abstract. The trend of development of the educational process in the civilized world is the introduction of competency-based education into pedagogical practice. The competence of a teacher within the framework of his pedagogical activity is manifested in the development of the vitality of the individual, his independence, responsibility for his own education and professional development. Such professional and pedagogical activity of a modern teacher becomes oriented towards the construction of non-standard forms and models of his professional activity.

Keywords: trend, education, educational process, competence, teacher

Modern living conditions are now characterized as a situation of uncertainty, therefore, the strategy of education, directed to the future, focused on the development of the individual is becoming increasingly important. The main criterion for such progress is the nature of the comprehensive improvement of a person. Today, the competence of a teacher within the framework of his pedagogical activity is manifested in the development of the vitality of the individual, his independence, responsibility for his own education and professional development.

The pedagogical profession places high demands on the personal qualities of a teacher, primarily the development of certain properties of social intelligence and professional competence. The conditions of pedagogical activity of the personality provide for the presence in teachers of such qualities as social responsibility, the need for communication, developed creative abilities, emotionality and activity in solving various problems, etc.

Such professional and pedagogical activity of a teacher becomes open and heterogeneous, focused on the construction of non-standard forms and models of real professional activity. That is why the construction of professional and pedagogical education in the logic of the context-competence approach is modern [1].

Today, competence, as an integral quality of a person, is understood as the ability to solve tasks based on knowledge, experience, motivation, and value orientations.

Due to this, the competence-based approach asserts the need for task-oriented construction of training content, creation of conditions for selection and construction of an individual educational route, active independent educational activity, combining independent and authentic assessment.

The contextual approach takes into account the sociocultural and professional context of the training of the future specialist and is implemented through the selection of the most productive training technologies:

- research training,
- project training,
- learning by the case method,
- effective learning,
- selection of authentic educational materials for work in these technologies

The competency-based approach as a methodological basis for training a modern specialist in the field of education is increasingly asserting its position. Professional and pedagogical competence is manifested in solving problems in the context of a real professional situation. The competence of a specialist is conventionally divided into key, basic and special competencies.

Key competencies are necessary for any professional activity. They are manifested in the ability to solve professional problems based on the use of:

- information;
- communication;
- social and legal foundations of individual behavior in society.

Basic competencies reflect the specifics of a certain professional activity. For professional pedagogical activity, the basic competencies are those necessary for "building" professional activity in the context of the requirements for the education system at a certain stage of society's development.

Special competencies reflect the specifics of a specific subject or supra-subject sphere of professional work. Special competencies can be considered as the implementation of key and basic competencies in a specific area of activity.

In general, the professional competence of a teacher is understood as an integral characteristic of a specialist, which determines his ability to solve professional problems and typical professional tasks that arise in real situations of pedagogical activity. Professional training of future teachers is built taking into account the formation of an open society, which most researchers of the information society associate with the processes of globalization.

The ever-increasing trends of globalization in our lives show that today those educational models that meet the requirements of globalization and the challenges of the modern era will win and become viable.

In modern professional education, at least two training models are known: an adaptation model aimed at adapting a specialist to the conditions of future work, and a model in professional education focused on activity, the ability to make decisions and take responsibility for the choice made and actions taken. Today, in professional education, the model of professional development is often only an adaptation model, as a result of which education is in a position of "catching up" with the changes that are actually taking place in society and, accordingly, in professional activity [2].

In a situation of free access to any information channels and forms of education, the structure of the teaching profession is changing: teachers are required to master the roles of a tutor, an academic consultant, a developer of educational materials posted on network resources. The main forms of training are group and individualized training.

Group learning involves joint cognitive search, implementation of group project work, research, forms in students the spirit of collectivism, team, understanding of greater productivity of joint activities in modern conditions of education and work.

Individualized learning allows creating conditions for self-realization of each student, which stimulates him to put forward life goals (primarily in terms of obtaining an education) and, in particular, the goals of professional development and growth. With such an organization of the educational process, students develop responsibility for their own education, for the implementation of professional and life plans.

In our country, the number of teaching staff of educational institutions that choose a personally oriented focus as the main priority in their work on teaching and educating students and students is gradually growing. The concepts of personality-oriented education are the prototype of pedagogical theories and systems of modernity.

The person-centered approach in education belongs to the famous American psychotherapist Carl Rogers, one of the founders of humanistic psychology. K. Rogers has great confidence in a person and believes that the source and driving forces of development and personal growth are in the person himself. In this regard, K. Rogers

distinguishes two types of training: informational, providing simple knowledge of facts, and meaningful learning, giving students the effective knowledge they need for self-change and self-development.

Training that helps develop an adequate and flexible, healthy self-concept, helping a person to be a person, is personality-oriented training, or, according to Rogers, "meaningful learning" [3].

A psychological and didactic concept based on the principle of subjectivity is proposed by I. S. Yakimanskaya, for whom the student is not a subject of life, unlike K. Rogers, but only a subject of cognitive and subject-matter activity. Therefore, the author does not consider the integral life activity, but only the spheres of knowledge and educational activity. For the disclosure, development and self-realization of the individual, I.S. Yakimanskaya believes, a diverse educational environment is needed, in the bosom of which the teacher makes a characteristic of the personal development of the student, identifies the type of thinking, and then designs his personal development [4].

The idea of S. A. Rubinstein that the essence of the personality is manifested in its ability to take a certain position is the basis for the model of personality-oriented education developed by V. V. Serikov. According to his positional-didactic concept, personality-oriented education is an education that creates conditions for the manifestation of the personal functions of the student: motivation, choice, meaning-making, self-realization, reflection. The author believes that the main condition is the creation of a personality-oriented situation (educational, cognitive, life), which requires the student to search for meaning, think about himself, build an image and model of his life, choose a creative solution to the problem. Such situations form his subjective experience, develop the ability to become a person, that is, to show his attitude to the world and himself [5]. Personally oriented learning is a special type of pedagogical activity, therefore, when designing the content and organizing this type of training, the teacher must take into account:

- the type of mental development of students;
- their personal capabilities and characteristics;
- psychologically adequate presentation of the specifics of the subject for students.

Despite the various foundations of the existing conceptual provisions of personality-oriented education, their technologies are distinguished by their identity and similar requirements for the personality of the teacher and his activities. The content of personality-oriented education is filled with life problems of students, maximum use of subjective experience, enrichment of it with scientific content, filling it with cultural meanings and meanings of designing the image and "model" of one's life, personalization, search "I - in the world"[6].

Personally-oriented education is a natural stage in the development of the humanistic and humanitarian direction in world pedagogy. Here we can assume such future new formations - education in this regard will increasingly open up to external expertise, built on a diagnostic basis. The "teaching" teacher will increasingly be replaced by the "accompanying", whose most important functions will be diagnostics and consulting. The humanization of education will organically coexist with the increase in its technological effectiveness, and the project approach will not only enter the practice of teaching, but will also become the leading method with all its inherent aspects:

- criteria,
- expertise,
- alternativeness,
- knowledge intensity

This will ensure the continuity of innovation processes in the preparation of future teachers and in education in general. Step by step, humanity is moving towards the fact that a person will be engaged in his own education at any point in space and at any time in his life [7].

The genesis of educational technologies in the preparation of future teachers is such that from the technologies of creating reference foundations for the main types of activities and systems of educational tasks with increasing independence and productivity, there will be a transition to problematic, interactive, research technologies that require the acquisition of creative experience. To actualize personal experience, a more complex, so-called personality-developing situation is needed, which requires contextual, dialogic, free choice technologies. Competency-based experience requires simulation and modeling, design technologies, and "life practices".

LITERATURE:

1. Bekh I.D. Theoretical and applied sense of competence approach in pedagogy / I.D. Bekh // Education and culture. –2009. –No. 12 (17,18).– P.5–7.
2. Life competence of the individual: scientific and methodological manual / ed. L.V. Sokhan, I.G. Ermakova, G.M. Nesen. –K.: Bogdana, 2003. - 520 p.
3. Communicative competence of the teacher in optimizing the educational process: collection of scientific works // Theoretical and methodological problems of raising children and student youth. –Vol. 8. Book 1. –K., 2005. –P. 6–11.
4. Kremen V.G. Phenomenon of innovation: education, society, culture: monograph / ed. V.G. Kremenya. –K: Pedagogical Thought, 2008. - 472 p.
5. Pometun O. Competency approach – the most important guideline for the development of modern education // Native School. –2005. –No. 1. –P.65–69.
6. Tubelsky O. Interaction of teachers in the development of a competency approach to the content of education, or experimental pedagogical teams // Education Management.–2004. –No. 17.– P.6.
7. Tsyba V. Life competence in social psychology/ V. Tsyba // Steps to competence and integration into society: scientific and methodological collection. – Context, Kyiv 2000. –P.87–93.

Солоділова Олена Володимирівна,
к.філос.н., доцент кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД

Вивчення роботизованих машин та штучного інтелекту (ШІ) в якості інноваційної дослідницької сфери відновились у 1950 році завдяки англійському інформатику, логіку та одному з перших вчених у царині квантової теорії та обчислювальної техніки Алану Тюрінгу [1].

Сьогодні ШІ уже не є абстрактним поняттям зі сфери наукової фантастики. В останні десятиліття він став невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, починаючи від голосових помічників, додатків та завершуючи складними системами, що керують виробничими процесами та медичними дослідженнями. Втім розвиток ШІ піднімає не лише технічні та економічні питання, але й цілий спектр соціальних та філософських проблем. Розглянемо ключові аспекти впливу ШІ на суспільство, а також філософські питання, що виникають у зв'язку з його розвитком.

Одним з найбільш очевидних соціальних наслідків впровадження ШІ є його вплив на ринок праці. Автоматизація та використання інтелектуальних систем у виробництві, охороні здоров'я, фінансах та інших сферах можуть призвести до значних змін у сфері праці. Багато професій, особливо ті, що пов'язані з рутиною та повторенням дій, можуть бути заміщені алгоритмами та роботами. В той же час, з'являються нові робочі місця, пов'язані з розробкою, обслуговуванням та керуванням системами ШІ. Проте на фоні цих змін виникають проблеми, котрі пов'язані з безробіттям та перерозподілом робочих місць. Існує побоювання, що автоматизація може призвести до зростання соціальної нерівності, оскільки висококваліфіковані фахівці матимуть можливість адаптуватися до нових умов, в той час як менш кваліфіковані робітники опиняться в уразливому становищі. В деяких країнах уже обговорюються заходи щодо перерозподілу багатства та доходів, таких як універсальний базовий дохід, аби пом'якшити наслідки масової автоматизації.

Іншим значущим аспектом є вплив ШІ на освіту. Сучасні освітні системи повинні адаптуватися до нових умов, де ШІ може стати не лише інструментом для покращення освітнього процесу, але й середовищем щодо формування нових підходів до навчання та підготовки фахівців до нових професій. Це потребує перегляду програм, методів, оскільки навички, пов'язані з критичним мисленням, креативністю та вирішенню проблем, стають все більш важливими в світі, де більшість традиційних задач уже вирішуються машинами. У цифровому світі поряд з оволодінням професійними навичками (hard skills)

оволодіння soft skills стає невід'ємною частиною освіти. Неперервне зростання потоку інформації та знань має колосальний вплив на когнітивні здатності людини. Повне засвоєння такої кількості даних практично неможливе. Не дивлячись на це, ШІ може стати цінним інструментом у вирішенні різноманітних завдань, тим самим сприяючи розвитку критичного мислення та креативності здобувачів освіти. У наш час наскрізні технології налаштовані на ефективне використання під час збору та відбору інформації, що дозволить здобувачам освіти підвищити ефективність навчання, а викладачам – максимізувати засвоєння навчального матеріалу.

Стрімкий розвиток ШІ випереджає його гуманітарне осмислення. З розширенням застосування ШІ в різних сферах, зростає число етично спірних ситуацій. Важливість вивчення використання ШІ обумовлена рядом факторів, включаючи радикальну новизну аспектів цієї технології. Одним з таких питань є питання про цінності та принципи, що мають бути в основі роботи ШІ. Системи ШІ, як і інші технології, можуть використовуватись як в позитивному, так і в негативному сенсі, і питання етики в їх розробці та впровадженні набуває надзвичайної важливості. Однією з найбільш актуальних тем є створення «етичних алгоритмів», котрі мали би забезпечувати справедливість, прозорість та відповідальність в роботі. Прикладом етичної проблеми є алгоритм прийняття рішень в судовій системі або в системі охорони здоров'я. Не менш важливою є проблема приватності та захисту особистих даних.

Одним з найбільш глибоких та складних філософських питань, пов'язаних з розвитком ШІ, є питання про свідомість. Якщо ШІ колись стане настільки складним, що буде виявляти ознаки усвідомлення або самостійного мислення, то виникає питання: чи може він мати свідомість, як людина? Чи є свідомість унікальною ознакою людини, чи вона може бути відтворена в машинах? Це питання має декілька аспектів. З одного боку, існує теорія, що свідомість пов'язана з біологічними процесами в розумі, і що ніяка машина не зможе цим володіти. З іншого боку, існують гіпотези, що в разі створення достатньо складної моделі обробки інформації, вона зможе розвинути дещо схоже на свідомість. Ці питання стосуються не лише філософії розуму, але й ширших дискусій про «буття живого» та «усвідомлене існування». Цікавий підхід пропонує філософія функціоналізму, згідно якої свідомість – це не щось унікальне для людини, а стан, котрий може бути досягнутий будь-яким приладом, що виконує відповідні функції. З такої точки зору, ШІ, спрямований на виконання функції обробки інформації та реагування на стимули, може бути визнаний таким, що володіє свідомістю.

Отже, як бачимо, ШІ має глибокий вплив на сучасне суспільство та ставить перед нами важливі соціальні та філософські питання. Він змінює ринок праці,

викликає етичні проблеми, пов'язані з використанням алгоритмів та особистих даних, а також ставить питання про природу свідомості та можливості створення розумних машин. Важливо, щоби людство не лише розвивало ІІІ, але й уважно слідкувало за його впливом на суспільство, регулюючи його розвиток з урахуванням соціальних та етичних стандартів. ІІІ має потенціал як для створення утопії, так і для створення нових загроз, і від людства залежить, в яку сторону воно його спрямує.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Copeland, B. Jack and Proudfoot, Diane. Alan Turing: father of the modern computer // The Rutherford Journal. 21/18/2014. 106 р. Режим доступу: <https://espace.library.uq.edu.au/view/UQ:347665> (дата звернення 17.02.2025).
2. Солоділова О. Використання технологій дистанційного навчання у виховній діяльності ЗВО // Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи : збірник матеріалів Х Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Кам'янське, 1 – 2 червня 2023 р. / Дніпровський державний технічний університет. Кам'янське, 2023. 415 с. С. 119-121.

Стасюк В. В.,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри внутрішніх комунікацій,
Національний університет оборони України.
E-mail: vvsgrad@gmail.com*

Кириченко А. В.,

*доктор філософії (PhD),
старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій
Національний університет оборони України.
E-mail: kyrychenkoav@ukr.net*

ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ:

АДАПТАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У тезах розглядаються фактори, що впливають на адаптацію ветеранів, зокрема важливість професійної перепідготовки, психологічної підтримки та соціальної реінтеграції. Висвітлюється необхідність створення ефективних механізмів підтримки для забезпечення успішної реінтеграції військовослужбовців, що сприятиме їх економічній самостійності та соціальній стабільності в післяконфліктний період.

Ключові слова: військовослужбовець; адаптація; реінтеграція; соціальна підтримка; психологічна підтримка; мирне життя; соціальна стабільність.

The theses examine factors influencing veterans' adaptation, including the importance of professional retraining, psychological support, and social reintegration.

The paper highlights the need to create effective support mechanisms to ensure the successful reintegration of servicemen, which will contribute to their economic independence and social stability in the post-conflict period.

Keywords: military personnel; adaptation; reintegration; social support; psychological support; peaceful life; social stability.

Сила війська вимірюється не лише на полі бою, а й у, тому як суспільство зустрічає своїх героїв після бою

Василь СТАЮК

Війна, що триває вже одинадцятий рік поспіль, докорінно змінила життя військовослужбовців, які захищають незалежність своєї країни. Повертаючись до мирного життя, воїни стикаються з серйозними соціальними та політичними викликами, що впливають на їхню адаптацію. Держава та суспільство мають забезпечити належну підтримку ветеранам, створюючи умови для їхньої реінтеграції. Важливо не лише визнавати їхню жертву, а й сприяти повноцінному поверненню до нормального життя. Майбутнє країни після російсько-української війни значною мірою залежить від того, як суспільство прийме своїх захисників.

Після демобілізації військові стикаються з низкою проблем, серед яких психологічні травми, труднощі з працевлаштуванням та соціальною адаптацією. За даними досліджень, понад 60% ветеранів відчують труднощі з поверненням до цивільного життя. Держава повинна забезпечувати ефективні механізми реінтеграції, такі як освітні програми, центри психологічної допомоги та підтримку підприємницької діяльності. Важливим аспектом є створення національної стратегії реінтеграції ветеранів, яка враховуватиме не лише економічні та соціальні аспекти, а й культурну адаптацію. Ветерани повинні мати можливість отримати професійну перепідготовку, що дозволить їм конкурувати на ринку праці. Крім того, особливу увагу слід приділяти підтримці сімей військових, які також зазнають значних змін у своєму житті та потребують допомоги у соціальній адаптації [3].

Реінтеграція ветеранів – це багатогранний і складний процес, який охоплює різноманітні аспекти життєдіяльності людини. Він включає в себе не лише фізичну адаптацію до цивільного життя, але й психологічну, соціальну та економічну складові, які взаємодіють і визначають загальний успіх цього процесу. Теоретичні основи реінтеграції базуються на розумінні того, що ветерани, повертаючись до мирного життя після служби, часто стикаються з низкою викликів, пов'язаних з психоемоційними травмами, змінами у соціальних ролях та відносинах, а також необхідністю адаптуватися до нових економічних умов.

Психологічна реінтеграція вимагає врахування не лише посттравматичного стресу, але й труднощів, які виникають у процесі відновлення особистісної ідентичності ветерана після досвіду бойових дій. Це може включати труднощі у відновленні емоційної стабільності, у встановленні здорових взаємин із родиною та суспільством, а також у переживанні психологічних травм, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Соціальна реінтеграція передбачає відновлення або створення нових соціальних зав'язків, адже ветерани часто відчують себе відірваними від звичних соціальних структур, таких як колеги по службі, бойові побратими. Зміни в соціальних ролях, втрата зав'язків з колишніми колегами по зброї та необхідність інтегруватися в цивільне суспільство можуть стати значними бар'єрами на шляху до успішної адаптації.

Економічна реінтеграція включає в себе отримання нових навичок, пошук роботи, адаптацію до нових умов праці та фінансової стабільності. Ветерани можуть стикатися з труднощами в перекваліфікації, визнанні їхніх попередніх навичок і досвіду на цивільному ринку праці. Важливою складовою є також підтримка з боку держави та громадських організацій у забезпеченні необхідних ресурсів для їхньої професійної адаптації [2].

Отже, реінтеграція ветеранів вимагає цілісного підходу, який поєднує різні аспекти підтримки, сприяючи їхній повноцінній адаптації до мирного життя та успішному включенню в суспільство.

З огляду на історичний контекст, термін “реінтеграція ветеранів” виник після Першої світової війни, коли стало очевидним, що військові після фронту стикаються з серйозними труднощами в адаптації. Пережитий бойовий досвід часто призводить не лише до фізичних, а й до глибоких психологічних проблем, що ускладнюють повернення до цивільного життя. У США це поняття вперше згадується у праці Едварда Т. Фитча “The Rehabilitation of the Disabled Soldier” (1919), яка була присвячена підтримці ветеранів Першої світової війни. У ній автор наголошує на важливості комплексного підходу до реабілітації, що охоплює фізичну, психологічну та соціальну адаптацію. Такий підхід спрямований на допомогу ветеранам у поверненні до повноцінного життя після війни. У Великій Британії термін “reintegration” вперше згадується у звіті “The Ex-Service Man” (1921), який висвітлює проблеми ветеранів Першої світової війни, зокрема труднощі адаптації, працевлаштування та соціальні зв'язки. Документ пропонує заходи для полегшення їхнього повернення до суспільства, включаючи професійну підготовку, психосоціальну підтримку та фінансову допомогу. Згодом реінтеграція ветеранів стала ключовим елементом системи підтримки військовослужбовців у різних країнах світу [4].

Опитування MOM у 2020 році переконливо засвідчує, що багато ветеранів зацікавлені в підтримці, пов'язаній із оформленням документів, отриманням земельних та транспортних пільг, а також покращенням житлових умов, проте часто недостатньо поінформовані про доступні послуги. Відсутність інформації стає серйозною перешкодою для отримання допомоги, тому важливо, щоб відповідні організації посилювали інформаційну роботу та забезпечували ветеранів необхідними знаннями про їхні права та можливості.

Протягом 2020–2022 років держава вдосконалювала систему підтримки ветеранів, впроваджуючи законодавчі ініціативи та комплексну стратегію. Основна мета цих заходів – підвищення якості життя ветеранів та сприяння їхній успішній інтеграції в суспільство. Це відіграє ключову роль у стабільному розвитку країни в умовах постконфліктної відбудови.

У 2023–2024 роках українська держава приділила особливу увагу перегляду та вдосконаленню програм реінтеграції ветеранів, спираючись на попередній досвід та зворотний зв'язок від цільових груп. Ці зміни стали необхідними в умовах повномасштабного вторгнення, що значно підвищило потребу в ефективних механізмах підтримки ветеранів та їхньої адаптації до мирного життя.

У 2023 році Міністерство у справах ветеранів України запустило портал “Є-ветеран”, розроблений у рамках Стратегії з реінтеграції ветеранів, ухваленої у 2020 році. Цей онлайн-ресурс створено для надання всебічної підтримки ветеранам, їхнім сім'ям та особам, які потребують соціальної допомоги внаслідок участі в бойових діях. Основною метою порталу є спрощення доступу до інформації про права, пільги та державні програми, а також забезпечення ветеранів необхідними ресурсами для ефективної адаптації до цивільного життя.

Портал "Є-ветеран" пропонує різноманітну інформацію, зокрема в таких розділах [1]:

Правова підтримка передбачає інформування ветеранів і їхніх сімей про чинні законодавчі акти, що регулюють їхні права. Вона також охоплює процедури отримання соціальних пільг, допомоги та інших гарантій. Це сприяє забезпеченню справедливому доступу до державної підтримки та соціальних послуг.

Соціальна допомога включає перелік доступних програм та послуг, спрямованих на підтримку ветеранів і їхніх родин. Вона охоплює фінансову допомогу, медичне забезпечення, психологічну підтримку та соціальну адаптацію. Це сприяє успішній інтеграції ветеранів у суспільство та покращенню їхньої якості життя.

Професійна перепідготовка забезпечує ветеранів можливістю здобути нові навички та спеціальності через освітні програми, курси та тренінги. Це сприяє їхній конкурентоспроможності на ринку праці та полегшує працевлаштування.

Завдяки цьому ветерани можуть успішно адаптуватися до цивільного життя та реалізувати себе в нових професійних сферах.

Цей портал створений для підтримки ветеранів та їхніх сімей у процесі адаптації до цивільного життя, об'єднуючи зусилля державних і громадських організацій. В Україні діють численні благодійні ініціативи, що сприяють навчанню, перекваліфікації та соціальній підтримці ветеранів, серед яких особливо вирізняється проєкт “The Return/Повернення”. Його мета – мінімізувати негативні наслідки бойового досвіду та полегшити інтеграцію ветеранів у суспільство через реабілітаційні й адаптаційні програми, реалізовані за підтримки БО “МБФ “ГЕЛП АС ГЕЛП ЮА”, простору “ВЕТЕРАН ХАБ” та ГО “ПОБРАТИМИ”.

Проєкт “The Return / Повернення” включає чотири ключові етапи: підготовку дружин ветеранів за принципом “Рівний – рівному”, сімейний відступ, групи підтримки та постійну гуманітарну допомогу. Водночас “Veteran HUB” провів глибокі інтерв’ю з військовими й ветеранами країни, щоб дослідити їхній досвід адаптації після служби. На основі зібраних даних була створена картографія під назвою “Шлях ветеранів та ветеранок”, що узагальнює основні виклики й етапи повернення до цивільного життя [5].

Висновок. Соціально-політичні виклики російсько-української війни ускладнюють адаптацію та реінтеграцію військовослужбовців, зокрема через психологічні, соціальні та економічні труднощі. Ефективне повернення до цивільного життя потребує комплексної підтримки держави, суспільства та сім’ї, включаючи реабілітацію, перекваліфікацію та соціальні гарантії. Важливо створити сприятливе середовище для самореалізації ветеранів, що сприятиме їх інтеграції та активній участі в післявоєнному відновленні країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єветеран. Міністерство у справах ветеранів війни України: веб-сайт. URL: <https://eveteran.gov.ua> (дата звернення 04.03.25).
2. Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок. Український ветеранський фонд. Київ, 2024. 28 с.
3. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні. Підсумковий аналітичний звіт. 2023. 44 с. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf (дата звернення 04.03.25).
4. National Archives and Documentation Administration (NARA). Papers of the Office of Vocational Rehabilitation (Records of the Veterans Administration, Record Group 15) URL: <https://www.archives.gov/findingaid/stat/discovery/15> (дата звернення 04.03.25).
5. Veteran HUB Praktyka. URL: <https://praktyka.veteranhub.com.ua/> (дата звернення 04.03.25).

Столяренко Ол. В.,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
olena-best@ukr.net

Столяренко Ок. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету,
oksanny-81@ukr.net

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ОСВІТИ НА ВІННИЧЧИНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вінницька область стикається з серйозними викликами через війну, але освітні заклади продовжують працювати, адаптуючись до нових умов. Навчальний рік розпочався вчасно, з акцентом на безпеку та психологічну підтримку учнів. Впроваджуються змішане навчання та соціальне підприємництво. Створено «Платформу соціальної освіти» для підвищення кваліфікації фахівців. Соціальні служби активно допомагають внутрішньо переміщеним особам, надаючи їм житло та підтримку. У 2024 році Вінниччина продовжує розвивати інклюзивну освіту та професійні навчальні програми, незважаючи на труднощі. Цей розвиток свідчить про стійкість регіону в умовах війни.

Ключові слова: освітні заклади, соціальна сфера, інклюзивність, стійкість регіону в умовах війни

The Vinnytsia region is facing serious challenges due to the war, but educational institutions continue to operate, adapting to new conditions. The academic year began on time, with a focus on the safety and psychological support of students. Blended learning and social entrepreneurship are being implemented. A "Social Education Platform" has been created to enhance the qualifications of specialists. Social services are actively assisting internally displaced persons by providing them with housing and support. In 2024, Vinnytsia continues to develop inclusive education and vocational training programs despite the difficulties. This development demonstrates the resilience of the region in the context of war.

Keywords: educational institutions, social sphere, inclusivity, resilience of the region in wartime.

З початком повномасштабної війни в Україні соціальна сфера Вінницької області зазнала значних викликів. Зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, руйнування інфраструктури та психологічні наслідки війни вимагають оперативних та ефективних дій у сфері соціальної освіти та надання соціальних послуг.

Попри воєнні дії, освітні заклади Вінниччини продовжують функціонувати, адаптуючись до нових реалій. Навчальний рік розпочався вчасно, з урахуванням безпекових заходів та рекомендацій Міністерства освіти і науки України. Заклади освіти впроваджують змішану форму навчання, поєднуючи очні та дистанційні заняття, що дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу навіть в умовах загрози. Особлива увага приділяється психологічній підтримці учнів та студентів, а також інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб в освітнє середовище [4].

Окрім академічних програм, у регіоні активно розвиваються ініціативи, спрямовані на впровадження соціального підприємництва в освітніх закладах. Наприклад, у лютому 2025 року у Вінниці відбувся круглий стіл, присвячений програмі розвитку соціального підприємництва в закладах професійно-технічної освіти. Захід організували освітні громадські організації School of ME та UMIND за участі директорів профтехучилищ та представників управління освіти. Метою проекту є інтеграція соціального підприємництва в систему професійної освіти, що надасть молоді реальні інструменти для змін у власному житті та в житті громади [6].

Також варто відзначити створення «Платформи соціальної освіти» – першого державного онлайн-майданчика для навчання представників органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг та організацій, діяльність яких пов'язана із соціальною сферою в територіальних громадах. Ця ініціатива, розроблена Міністерством соціальної політики України за підтримки проекту Уряду Канади SURGe, спрямована на підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери та покращення якості надання соціальних послуг [7].

В умовах війни соціальні служби Вінниччини значно посилили свою діяльність. У Вінницькій міській територіальній громаді надаються 16 із 18 базових соціальних послуг, а також 5 додаткових, серед яких: консультативно-кризовий телефон, соціально-психологічна реабілітація, транспортні послуги, супровід при працевлаштуванні та послуга раннього втручання. У 2024 році було запроваджено послугу підтриманого проживання у співпраці з громадською організацією «Родина Кольпінга (м. Вінниця)», що дозволило 10 молодим людям з ментальними порушеннями отримати навички самостійного життя.

Вінниччина стала прихистком для значної кількості внутрішньо переміщених осіб. Нині в області зареєстровано понад 153 тисячі переселенців. Для їх підтримки організовано надання гуманітарної допомоги, психологічної підтримки та соціальних послуг. Соціальні працівники активно залучені до виявлення їхніх потреб та надання необхідної допомоги, включаючи забезпечення житлом, працевлаштуванням та інтеграцією в місцеві громади.

У відповідь на зростаючі психологічні потреби населення, у Вінниці функціонує центр «Життєстійкість», який надає послуги з психологічної реабілітації для різних категорій громадян, включаючи ветеранів, родини військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. Центр пропонує індивідуальні та групові консультації, тренінги з подолання стресу та програми соціальної адаптації [3].

Основними викликами у соціальній сфері залишаються забезпечення безперервності надання соціальних послуг в умовах обмежених ресурсів та постійної загрози, а також інтеграція внутрішньо переміщених осіб в місцеві громади. Проте, завдяки співпраці з міжнародними організаціями, впровадженню нових соціальних програм та адаптації освітнього процесу, Вінниччина демонструє стійкість та готовність до подолання цих викликів.[5]

Нами був здійснений аналіз розвитку освіти в регіоні. Так за інформацією територіальних громад в області функціонує 664 заклади освіти, які забезпечують здобуття дошкільної освіти дітьми відповідного віку: (511 – заклади дошкільної освіти; 153 – заклади загальної середньої освіти, в яких функціонують дошкільні підрозділи). Освітні послуги здійснюються за різними формами навчання (очна, дистанційна, змішана) надає За списком у закладах перебуває біля 44 тис. дітей віком від 2 до 6 (7) років. В порівнянні з минулим роком мережа закладів освіти, які забезпечують здобуття дошкільної освіти дітьми відповідного віку, зменшилась на 11 одиниць (Липовецька, Гайсинська, Краснопільська, Ямпільська, Хмельницька, Чечельницька територіальні громади). Зниження кількісних показників зумовлено демографічною ситуацією. За останні роки динаміка народжуваності дітей має стійку тенденцію до зменшення. Крім того, з початком воєнних дій в Україні значну частину дітей вивезено батьками за кордон.

Організуючи освітню діяльність, педагоги закладів дошкільної освіти використовують інноваційні технології, сучасні методики, беруть участь у різних проєктах. Зокрема, 50 таких закладів беруть участь в Міжнародному проєкті «Освіта для сталого розвитку в дії», у якому реалізовується програма «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» (розвиток і формування в дітей навичок ресурсозбереження, ефективного спілкування та гармонійних стосунків з оточенням). 35 закладів – в Міжнародній програмі з основ соціальної і фінансової освіти дітей дошкільного віку «Афлотот». 20 закладів дошкільної освіти області є учасниками проєкту «Сприяння освіті», який реалізується у рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та The LEGO Foundation. 101 заклад дошкільної освіти бере участь у проєкті «Думай на рівних: комплексна програма соціально-емоційного розвитку та психо-соціальної підтримки дітей дошкільного віку», який реалізується

Всеукраїнським фондом «Крок за кроком». Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні надало інформаційно-розвивальні плакати «Гратися і не боятися» для закладів освіти, які забезпечують здобуття дошкільної освіти дітьми відповідного віку. Для Вінницької області надано 2510 наборів для груп, які функціонують в очному та змішаному форматах, та укриттях.

Завдання з реабілітації та корекції здоров'я дітей вирішується за допомогою мережі спеціальних та санаторних закладів дошкільної освіти та груп. Сьогодні в області для дітей, які потребують корекції фізичного чи розумового розвитку, функціонують 69 спеціальних та 53 санаторних групи. Всього в цих закладах оздоровлюється понад 2 тис. дітей (міста Вінниця, Жмеринка, Ладижин, Калинівка, Козятин, Немирів, Хмільник).

Одним із пріоритетів діяльності є організація інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної освіти. У цьому напрямку працює 200 закладів, 404 групи, які охоплюють до 700 дітей.

Працівники дошкільної освіти області, відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України, входять до складу робочих груп з: розроблення пропозицій щодо відповідних проєктів рішень Міністерства освіти і науки України та проєктів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України згідно з планом організації підготовки проєктів актів та виконання інших завдань, необхідних для реалізації Закону України від 06 червня 2024 року № 3788-XI «Про дошкільну освіту»; розроблення Положення про спеціальний дитячий садок, Порядок утворення та функціонування спеціальних груп закладів дошкільної освіти, Положення про асистента дитини з особливими освітніми потребами та Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, яка здобуває дошкільну освіту.

Що стосується закладів загальної середньої освіти, то в області їх функціонує 606, там навчається 160 тис. учнів. У 2024 році 19 закладів загальної середньої освіти ліквідовано (Літинська, Оратівська, Чечельницька, Жмеринська, Могилів-Подільська, Яришівська, Війтівецька, Уланівська територіальні громади), з них 6 закладів реорганізовано в структурні підрозділи закладів загальної середньої освіти у Війтівецькій та Уланівській територіальних громадах. У Вороновицькій територіальній громаді з 2 філій створено 2 гімназії. У 2024 році функціонувало 87 опорних закладів загальної середньої освіти із 111 філіями, у 45 територіальних громадах, з підвезенням 7290 учнів із сусідніх сіл.

Освітній процес забезпечує 18 тис. педагогічних працівників. В закладах загальної середньої освіти області працевлаштовано 345 осіб з числа внутрішньо переміщених осіб, з яких 212 є педагогічними працівниками.

В області функціонують 22 центри професійного розвитку педагогічних працівників.

У 2023/2024 навчальному році забезпечено проведення I, II III етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад з 18-ти дисциплін. У III (обласному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад взяли участь 1574 учні закладів загальної середньої освіти області, з них стали переможцями та здобули: I місце – 120 учнів; II місце – 231 учень; III місце – 406 учнів. У березні-квітні 2024 року 55 найкращих учнів області взяли участь у IV етапах Всеукраїнських учнівських олімпіад з дванадцяти навчальних предметів (української мови та літератури, фізики, математики, астрономії, біології, географії, екології, інформатики, інформаційних технологій, історії, хімії, польської мови та літератури). На загальному рахунку учасників 19 перемог: 3 перших місця, 3 других та 13 третіх. Швайко Данііл Олегович, учень 11 класу Комунального закладу «Вінницький фізико-математичний ліцей № 17», став учасником 65-ї Міжнародної учнівської олімпіади з математики та виборов срібну медаль. У 2023-2024 навчальному році 4 учня стали переможцями III (загальнодержавного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт Малої академії наук. Вагомими є здобутки юних вінничан у Всеукраїнських турнірах та Міжнародних мовно-літературних конкурсах. Протягом лютого-березня проведено фінальні етапи XIV Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, XXIV Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика та XXIII Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості для учнів 3-11 класів закладів загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти. Загалом у 2024 році переможцями фінальних етапів конкурсів стали 33 учасники, які були нагороджені: дипломи I ступеня – 13 осіб, дипломи II ступеня – 10 осіб та дипломи III ступеня – 10 осіб. За підсумками XXIV Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика та XIV Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка 6 учням закладів освіти області призначено стипендії Президента України. Ще 3 учні закладів освіти області стали претендентами на призначення стипендії Президента України у 2024 році з числа переможців IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2023/2024 навчальному році. 1 учениця стала претендентом на призначення стипендії Кабінету Міністрів України у 2024 році з числа переможців III етапу (I місце) Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів у 2023/2024 навчальному році. Швайку Даніїлу Олеговичу призначено премію Президента України, як переможцю Міжнародної учнівської олімпіади з математики у 2024 році. За підсумками Всеукраїнських учнівських конкурсів, фестивалів, турнірів, змагань Департаментом гуманітарної політики обласної державної адміністрації 28 листопада 2024 року проведено свято обдарованої молоді «Таланти Поділля-2024» на якому з обласного бюджету виплачено 453 грошові премії на загальну суму понад 422 тис. грн.

У 2024 році для проходження національного мультипредметного тесту (НМТ) у Вінницькій області було зареєстровано 13 600 учасників (в основний і додатковий період реєстрації) (у 2023 році – 12.622). За результатами основної сесії національного мультипредметного тесту в 2024 році 102 особи отримали 200 балів з одного предмета, 9 – з двох предметів та 5 випускників отримали 200 балів по кожному із трьох предметів.

Одним із пріоритетів діяльності Департаменту є організація інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами в 412 закладах загальної середньої освіти, у 1355 класах, де навчається 1724 особи.

В області функціонує 21 заклад загальної середньої освіти обласної комунальної власності, де навчається та виховується 3 026 дітей. Освітній процес здійснює 14 спеціальних шкіл, 2 навчально-реабілітаційних центри, 5 ліцеїв. У всіх зазначених закладах діє пансіон, в якому цілодобово перебуває 1607 дітей.

Спеціальні школи та навчально-реабілітаційні центри Вінницької обласної Ради є закладами загальної середньої освіти, що забезпечують здобуття освіти на певному її рівні (початкова, базова середня та повна загальна) для дітей з особливими освітніми потребами, що зумовлені порушеннями зору, слуху, мовлення та інтелектуального розвитку. У закладах створені належні умови для навчання, розвитку та проживання дітей. Працюють корекційні відділення, сенсорні кімнати, кімнати ЛФК, класи логоритміки, логопедичні кабінети, кімнати соціально-побутового орієнтування, що обладнані кухонними меблями та побутовою технікою, комп'ютерні класи, спортивні зали, навчальні майстерні, актові зали, бібліотеки, ігрові та спортивні майданчики.

Мережа державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти складає 29 навчальних закладів та 3 навчальні центри при установах виконання покарань. У закладах професійної (професійно-технічної) освіти навчаються понад 12 тис. здобувачів освіти. У 2024 році випущено понад 5 тис. кваліфікованих робітників, із них 121 фахівець. Працевлаштування здійснюється на підприємствах, установах та організаціях, які є замовниками кадрів. Працевлаштовані 85% випускників за професією. У 2024 році закладами професійної (професійно-технічної) освіти вперше регіональне замовлення виконано на 98%. У переліку пріоритетних галузей економіки регіону варто виокремити сільське господарство, громадське харчування, будівництво, сфера обслуговування.

У сфері професійної (професійно-технічної) освіти здійснюється співпраця з міжнародними організаціями та фондами. Зокрема, в області Українським фондом соціальних інвестицій та Німецьким банком розвитку KfW реалізується проєкт «EU4Skills: Модернізація інфраструктури системи професійно-технічної освіти в Україні». Мета проєкту – реконструкція навчально-виробничих майстерень. З квітня 2024 року у ДПТНЗ «Вінницьке міжрегіональне вище

професійне училище» та ДПТНЗ «Вінницьке вище професійне училище сфери послуг» розпочато реалізацію проєкту. За сприяння Фонду Ебергарда Шьока (Німеччина), відповідно укладеного договору між Департаментом гуманітарної політики Вінницької обласної державної адміністрації, Департаментом освіти Вінницької міської ради та Вищим художнім професійно-технічним училищем № 5 м. Вінниця з 1 вересня 2024 року на базі училища розпочата підготовка з професій «Муляр» та «Штукатур» згідно із західноєвропейськими стандартами. В ході реалізації спільного Німецько-Українського модельного проєкту у сфері професійної (професійно-технічної) освіти з модернізації та адаптації професії «Плодоовочівник», за фінансової підтримки Фонду Eberhard-Schöck-Stiftung (Баден-Баден, Німеччина), у вересні 2024 року, на базі ДПТНЗ «Хмільницький аграрний центр професійно-технічної освіти» було відкрито сучасну лабораторію та клас теоретичного навчання. 25 жовтня 2024 року на базі ДНЗ «Центру професійно-технічної освіти № 1 м. Вінниці» було відкрито науково-технічний простір «Maker Space» в межах проєкту «Покращення залучення та інтеграції підлітків, які постраждали від війни, у приймаючі громади», що реалізується Громадською організацією Подільська Агенція Регіонального Розвитку за підтримки гуманітарної агенції Diakonie Katastrophenhilfe. Простір наповнений сучасним обладнанням, а підлітки ВПО мають можливість опанувати програмування, Arduino та 3-D моделювання, можуть отримати психологічне консультування, опановують правила надання домедичної допомоги, фізичної безпеки та психологічної підтримки, знаходять нових друзів.

На базі ЗП(ПТ)О області діють 24 навчально-практичні центри, оснащені сучасним обладнанням, технікою та інструментами. Вінницький державний центр естетичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів здійснював координацію виховного процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Мережа гуртків Центру у 2024 році складала 24 гуртки, клуби, творчі об'єднання за інтересами, які відвідували 701 вихованець. У закладах професійної (професійно-технічної) освіти було організовано роботу 577 гуртків, які відвідували 8499 вихованців.

Мережа закладів вищої та фахової передвищої освіти Вінницької області складає 37 найменувань: 11 закладів вищої освіти: 4 університети мають статус національного, 1 державний університет, 2 приватних, 3 відокремлені структурні підрозділи закладів вищої освіти (1 державний та 2 приватні), 1 комунальний заклад вищої освіти, який здійснює перепідготовку педагогічних кадрів; 26 закладів фахової передвищої освіти (9 – підпорядковані Департаменту гуманітарної політики, 4 – іншим департаментам ОВА, 11 – відокремлені структурні підрозділи закладів вищої освіти, 2 – приватні). У закладах вищої освіти здобувають освіту понад 32 тис. студентів. У семи закладах діє аспірантура, а п'яти – докторантура. Понад 17 тис.

здобувачів навчаються у закладах фахової передвищої освіти. Вищу та фахову передвищу освіту за кошти обласного бюджету здобувають 6486 осіб. Випуск фахівців у 2024 році за освітньо-кваліфікаційними рівнями склав: фаховий молодший бакалавр – 4,2 тис. осіб, бакалавр – 5,9 тис. осіб, магістр – 2,3 тис. осіб. Абітурієнти Вінницької області подали понад 47,7 тис. заяв, в тому числі 27,9 тис. на державну (регіональну) форму навчання. Найпопулярнішими спеціальностями при вступі у 2024 році були: 073 «Менеджмент», 222 «Медицина», 081 «Право», 122 «Комп'ютерні науки», 053 «Психологія».

Міністерством освіти і науки України вперше в 2024 році запроваджено систему грантової підтримки кращих абітурієнтів під час вступу до закладів вищої освіти. Так цьогогоріч в цьому проєкті взяли участь 7 вишів області, сформовано 489 запитів, з яких 281 студент уже отримали грант на навчання.

Навчальний процес забезпечують 9317 працівників, зокрема 4865 викладачів, з яких 2238 мають науковий ступінь та 1689 – вчене звання.

Підготовка здійснюється у закладах: фахової передвищої освіти із 56 спеціальностей (спеціалізацій); вищої освіти за рівнями «бакалавр» – 84; «магістр» – 77.

Отже, не зважаючи на труднощі роботи і навчання в умовах війни, простежується стійкий розвиток соціальної сфери і освітянської галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Інноваційні підходи у підготовці педагогічних та керівних кадрів освіти засобами інформаційних технологій. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2024. Вип. 71. С. 40–54.
2. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Розвиток освіти України: гуманістичні пріоритети виховання особистості. Всеукраїнська наук.практ. конференція «День соборності України: історико-політологічні дискусії». Хмельницький. 22 січня 2025.
3. https://vmr.gov.ua/turbota-pro-mentalne-zdorov-ia-u-vinnytsi-prozvituvaty-pro-rik-roboty-tsentr-zhyttiistyk?utm_source=chatgpt.com
4. <https://nakypilo.ua/teksty/shchoby-ne-vtrachaty-chas-yak-ukraina-zabezpechuie-navchannia-shkoliariv-i-chomu-yevropeiskyi-soiuz-stvoryv-koalitsiiu-dopomohy-osvitnii-sferi-ukrainy/>
5. <https://www.oporaua.org/viyna/vinnichchina-v-umovah-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-robota-politichnih-partiy-ta-organiv-miscevogo-samovryaduvannya-25237>
6. https://vin-osvita.gov.ua/2025/02/u-vinnytsi-obgovoryly-programu-rozvytku-sotsialnogo-pidpryyemnytstva-v-zakladah-profesijno-tehnichnoyi-osvity/?utm_source=chatgpt.com
7. https://www.vin.gov.ua/dep-smp/51445-platforma-sotsialnoi-osvity-pershyi-derzhavnyi-onlain-maidanchyk?utm_source=chatgpt.com

Таранченко О. М.,
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
ukreditor@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ КЛАСТЕРИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗАДЛЯ ВТІЛЕННЯ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті аналізуються основні концептуальні кластери (ціннісно-світоглядний, організаційно-структурний та технологічно-змістовий) та ключові підходи інклюзивної освіти, які мають певним чином трансформуватися у повоєнний період. Підкреслюється необхідність переосмислення інклюзивної парадигми зважаючи на актуальні виклики, коли головною метою стає відновлення системи освіти для дітей, які пережили війну. Зокрема, зміни мають відбуватися у підходах до організації освітнього середовища, навчального процесу та супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, підходи інклюзивної освіти, інклюзивне освітнє середовище, супровід.

Abstract. The article analyzes the main conceptual clusters (value-based, organizational-structural and technological-content) and key approaches to inclusive education, which should be transformed in a certain way in the post-war period. The need to rethink the inclusive paradigm is emphasized, taking into account current challenges, when the main goal is to restore the education system for children who survived the war. In particular, changes should occur in approaches to organizing the educational environment, the educational process and supporting children with special educational needs.

Keywords: inclusive education, children with special educational needs, inclusive education approaches, inclusive educational environment, support.

Інклюзивна освіта, як соціально-педагогічний феномен, базується на синергетично взаємопов'язаних і взаємообумовлених концептуальних кластерах: ціннісно-світоглядному, організаційно-структурному, технологічно-змістовому. Вони є своєрідним каркасом, що чітко структурує усвідомлення ідей інклюзивної парадигми, розуміння механізмів організації інклюзивного середовища, а також побудови стратегії діяльності всіх ключових суб'єктів у межах такого освітнього середовища. Коротко охарактеризуємо їх.

У межах ціннісно-світоглядного кластеру обґрунтовується необхідність формування цінностей і світогляду, які підтримують ідею рівності, соціальної справедливості та інклюзивності в освітньому середовищі; морально-етичні постулати, зокрема повага до гідності кожної особистості, толерантність,

прийняття людського різноманіття та ін., що є основою інклюзивної парадигми. Наразі сутнісне розуміння позицій цього концептуального кластеру беззаперечно поглиблюються зважаючи на складні обставини, що постали перед всіма учасниками освітнього процесу і загалом громадянами нашої країни в роки війни. Цей надскладний час кристалізує суспільні цінності, що впливає й на освітню сферу. Так, зокрема:

- сформувався новий рівень соціальної згуртованості та взаємопідтримки серед учасників освітнього процесу;
- посилилося розуміння важливості соціальної справедливості, особливо щодо дітей, які постраждали від війни (внутрішньо переміщені, діти з травматичним досвідом та ін.);
- потреба у психологічній підтримці дітей з ООП стала критичною, що вимагає зміни пріоритетів у формуванні толерантності, емпатії та взаємоповаги. Тощо.

У повоєнний період цей кластер зазнає подальших трансформацій, як от:

- наголос зміщуватиметься на відновлення довіри між учасниками освітнього процесу та пріоритетність реабілітації дітей, які пережили травматичні події;

- освітні програми можуть включати навчання «миротворчих компетенцій», що формуватимуть культуру ненасильства та взаєморозуміння;

- категорія дітей з ООП ймовірно розшириться з приєднанням групи «дітей, які зазнали наслідків війни» (наприклад, діти військовослужбовців; діти, котрі втратили батьків). Тощо.

Організаційно-структурний кластер стосується безпосередньо двох важливих компонент розбудови інклюзивної освіти: створення організаційних механізмів, які забезпечують належні умови для залучення учнів з ООП в освітній процес; всі аспекти, що стосуються функціонування нових освітніх структур (як от інклюзивні класи, команди психолого-педагогічного супроводу, інклюзивно-ресурсні центри, інші інституції, підготовка педагогічних кадрів). Війна значно ускладнила організацію інклюзивного навчання, що потребувало адаптації механізмів функціонування освітньої системи:

- частина дітей з ООП опинилася у зоні бойових дій або вимушено евакуювалася, що потребувало створення мобільних освітніх структур (онлайн-школи, виїзні консультаційні центри, кризові навчальні хаби тощо);
- виникла необхідність у нових формах співпраці між освітніми закладами, волонтерськими та гуманітарними організаціями для забезпечення ресурсів для дітей з ООП;
- інклюзивно-ресурсні центри переорієнтувалися на екстрену психологічну допомогу та соціальний супровід дітей з інвалідністю та посттравматичними розладами. Тощо.

Після завершення війни цей кластер має розвиватися у таких напрямках як от, наприклад:

- відбудова освітніх закладів із урахуванням принципів універсального дизайну, що передбачає доступність для дітей з ООП та інших учасників освітнього процесу (чимало педагогів, батьків, отримали інвалідність внаслідок бойових дій);

- реінтеграція учнів, які навчалися в евакуації, та створення програм адаптації для дітей, які повертаються з-за кордону, або не мали змогу здобувати освіту на належному рівні;

- відновлення повноцінної роботи інклюзивно-ресурсних центрів із розширеними функціями психосоціальної підтримки. Тощо.

Технологічно-змістовий кластер визначає технологічну компоненту реалізації навчання відповідно до потреб дітей з ООП. Він охоплює педагогічні стратегії та методи, які забезпечують доступність освіти для всіх учнів, незалежно від їхніх можливостей; технології супроводу та підтримки таких дітей, а також їхніх родин та ін. Сучасні освітні технології (як от, адаптовані засоби навчання, ІКТ та ін.) є важливими елементами цього кластеру. Чимало технологій за роки війни зазнали істотних змін:

- освіта частково перейшла у дистанційний та змішаний формат, що потребувало адаптації методик викладання для дітей з ООП;
- використання цифрових платформ стало основним інструментом забезпечення безперервного навчального процесу;
- розширилося застосування асистивних технологій для дітей, що дало змогу певною мірою мінімізувати бар'єри в освіті. Тощо.

У післявоєнний період за необхідне вбачається:

- впроваджувати відновлювальну педагогіку, яка включає специфічні корекційні програми, психолого-педагогічний та ін. види супроводу дітей з ООП, що пережили стресові ситуації;

- розробляти комплексні навчальні програми, які поєднують традиційні та інноваційні технології для забезпечення доступності освіти, здоров'я відновлювальні технології та ін.;

- запровадити систему підготовки педагогів/психологів/соціальних працівників до роботи в умовах післявоєнної реабілітації, зокрема кризового консультування та інклюзивного супроводу. Тощо.

Ці три базисні кластери, згадані вище, сутнісно викристалізовувалися у світовій науковій спільноті упродовж кількох десятиліть та концентрувалися в основоположні підходи, які вважаються висхідними в розбудові освіти осіб з ООП, зокрема і в Українській системі освіти. Серед цих підходів варто виокремити: системний, синергетичний, командний, аксіологічний,

кондуктивний, особистісний (індивідуальний) орієнтований, середовищний, трансдисциплінарний [1].

В умовах війни *системний підхід* набув особливого значення, адже низка екстремальних викликів вплинула на всі рівні освітньої системи, потребуючи комплексних рішень для забезпечення рівного доступу до освіти та підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Він також є ключовим для забезпечення розбудови інклюзивної освіти у післявоєнний період, оскільки дає змогу розглядати всі рівні освіти як взаємопов'язані елементи, слугує відновленню та стабілізації освітньої системи. Координація дій між державою, місцевими органами влади, закладами освіти, громадськими організаціями, сім'ями; комплексна підтримка дітей, адаптація навчальних процесів та ін. заходи мають створити стійку освітню систему, здатну витримувати екстремальні виклики, забезпечувати потреби кожної дитини, в тому числі тих, хто пережив травми війни. Системний підхід уможливорює комплексне врахування всіх аспектів, що впливають на якість освіти: від психологічної реабілітації учнів до адаптації навчальних планів та програм до реалій сьогодення. До прикладу йдеться про:

- Єдність усіх рівнів системи освіти. Освіта дітей у воєнний період залежить не лише від закладу освіти, а й від злагоджених міжвідомчих рішень, міжнародної підтримки, соціальних ініціатив. Важливими в цей час стали міжсекторальні програми, що включають підтримку з боку держави, міжнародних організацій та громадських ініціатив. Варто розширювати спектр цих напрацювань.
- Комплексну підтримку дітей. Війна призвела до появи нових категорій учнів: діти з посттравматичним синдромом, переселенці, діти, які зазнали фізичних ушкоджень та ін. Необхідне дієве та ефективне поєднання освітньої, психологічної та медичної підтримки в межах єдиної системи супроводу.
- Гнучкість та адаптивність освітніх процесів. В умовах воєнного часу заклади освіти змушені швидко адаптувати навчальні програми до реалій дистанційного, змішаного або виїзного навчання. Важливим є подальше функціонування систем дистанційної освіти, мобільних навчальних центрів, програм реабілітації для дітей з ООП, позаяк чимало закладів освіти потребуватимуть тривалої відбудови.
- Співпрацю між школою, сім'єю та громадою. Війна призвела до дестабілізації родинного середовища, втрати батьками роботи, міграційних криз. Освітні установи мають створювати партнерські програми з громадськими організаціями, соціальними службами, медичними установами для комплексної підтримки дітей та їхніх родин.
- Забезпечення рівного доступу до освіти. Через руйнування закладів освіти,

нестачу ресурсів і міграційні процеси доступність освіти стала нерівномірною. Необхідне впровадження державних програм підтримки дітей та їхніх родин, створення альтернативних освітніх форматів, забезпечення дітей цифровими технологіями для дистанційного навчання. Тощо.

Синергетичний підхід базується на принципі взаємопідсилення та взаємодопомоги, що особливо актуально в умовах війни, коли система освіти стикається з нестабільністю, кризами та необхідністю адаптації до екстремальних умов. Він є одним із найбільш ефективних у кризових обставинах, оскільки дає змогу швидко адаптувати освітню систему до змін, використовуючи ресурси всіх суб'єктів освітнього поля та зацікавлених сторін. Завдяки взаємодії різних структур (освітніх закладів, громад, державних інституцій, міжнародних партнерів) можливо створити гнучку, адаптивну та інклюзивну систему навчання для більшості дітей нашої країни. Звернемо увагу на такі аспекти як, до прикладу:

- Самоорганізація. Війна змусила освітні заклади працювати у кризових умовах, змінювати формати навчання (дистанційне, змішане, інклюзивне). Школи, дитячі садочки, освітяни та громади створюють нові адаптивні моделі навчання, що ґрунтуються на доступних ресурсах та інноваційних підходах.
- Підсилення взаємодії між учасниками освітнього процесу. Спільна робота педагогів, батьків, психологів та соціальних служб забезпечує більш ефективну допомогу дітям, які пережили стрес, втрату чи травму. Взаємодія освітніх установ із міжнародними організаціями, благодійними фондами та громадами допомагає забезпечити доступ до якісної освіти в умовах нестабільності.
- Гнучкість та адаптація системи освіти. В умовах війни освітня система України змушена швидко реагувати на нові виклики: міграцію дітей, руйнування закладів освіти, зміну освітніх програм. Синергетичний підхід передбачає створення варіативних моделей навчання (мобільні школи, дистанційні платформи, індивідуальні освітні маршрути та ін.).
- Комплексна підтримка учнів з ООП. Взаємодія медичних, психологічних, реабілітаційних та освітніх служб допомагає дітям з інвалідністю та посттравматичними станами адаптуватися до навчального процесу. Інтеграція технологій (електронні платформи, спеціальні додатки) покращує доступ до навчання для дітей з ООП.
- Розвиток інклюзивної культури через взаємодію. Спільна діяльність колективів освітніх закладів, батьків та громадянського суспільства сприяє формуванню толерантного ставлення до дітей з ООП та постраждалих від війни. Тощо.

Аксіологічний підхід в інклюзії у воєнний і післявоєнний період потребує особливої уваги. У контексті наслідків війни в Україні він набуває особливої актуальності, позаяк допомагає формувати відповідальне ставлення до осіб з ООП,

зокрема дітей, які постраждали від бойових дій; зосереджує увагу на відновленні цінностей толерантності, гуманізму та рівних можливостей у суспільстві. Післявоєнний період є важливим етапом для переосмислення освітніх цінностей, особливо для дітей, які пережили травми війни. Імплементация принципів рівності та гідності кожної дитини в освітні стратегії та програми допомагає не лише в академічному розвитку, а й у соціалізації та відновленні психоемоційного стану учнів, що пережили війни. Тож, звертаємо увагу на:

- Пріоритетність гідності та прав людини. Війна призвела до збільшення кількості дітей з ООП, зокрема через травми, поранення, втрату близьких і вимушене переселення. Інклюзивна освіта в умовах війни та після неї має будуватися на забезпеченні рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їхнього фізичного чи психологічного стану.
- Толерантність і соціальну згуртованість. Діти, які пережили війну, можуть стикатися із соціальною ізоляцією або різними проявами дискримінації. Освітнє середовище має бути простором, де виховується взаємоповага, підтримка і взаємодопомога між дітьми з різним соціальним досвідом.
- Цінність психологічного благополуччя. Воєнні події спричинили сплеск посттравматичних розладів у дітей, що потребує посиленої уваги до психосоціальної підтримки. Використання психологічних практик у навчальному процесі є важливим аспектом аксіологічного підходу.
- Освіту як засіб подолання наслідків війни. Навчальні програми повинні містити компоненти, що сприяють розумінню пережитого досвіду, адаптації та відновленню. Інклюзія дітей з ООП після війни потребує розширення ресурсів, зокрема тьюторської підтримки та адаптації навчальних матеріалів.
- Визнання різноманітності. Війна загострила проблему інтеграції внутрішньо переміщених дітей та дітей з інвалідністю у нові спільноти закладів освіти. Аксіологічний підхід допомагає розвивати в суспільстві загалом та окремих колективах закладів освіти сприйняття різноманітності не як проблеми, а як ресурсу для розвитку соціальної стійкості.

В умовах війни *командний підхід* став надзвичайно важливим, адже діти переживають психологічний стрес, змінюють освітнє середовище, а також можуть мати нові фізичні чи когнітивні труднощі. Він є критично важливим у післявоєнний період, оскільки допомагає комплексно вирішувати навчальні, психологічні та соціальні проблеми дітей. Спільна робота різних спеціалістів забезпечує ефективну адаптацію дітей до нових умов, підтримує їхній психоемоційний стан та сприяє якісній інклюзивній освіті. Слід звернути увагу на:

- Міждисциплінарну взаємодію фахівців. Війна спричинила зростання кількості дітей, які потребують комплексної підтримки (від психологічної реабілітації до адаптації навчальних матеріалів). У складі команди психолого-

педагогічного супроводу мають бути всі необхідні фахівці, які допомагатимуть дітям долати стрес, ПТСР та інші наслідки пережитих травматичних подій.

- Індивідуалізацію навчального процесу через командну роботу. Команда фахівців спільно розробляє ІПР, що враховує потреби конкретної дитини. Для дітей, які втратили можливість навчатися в очному форматі, команда має продумувати адаптовані форми дистанційного або змішаного навчання та підтримки.
- Психологічну підтримку в навчальному середовищі. Важливою частиною командного підходу є системна психологічна підтримка учнів, які пережили втрату рідних, зміну місця проживання, окупацію або бойові дії. Вчителі, психологи та соціальні працівники мають спільно працювати над створенням безпечного освітнього простору та механізмів емоційної регуляції та відновлення психічного здоров'я дітей.
- Співпрацю з батьками та залучення громади. У післявоєнний період багато сімей стикатимуться з труднощами в адаптації дітей до нових умов. Батьки є повноцінними учасниками команди, які мають отримувати консультації щодо підтримки дитини вдома, взаємодії з навчальним закладом і соціальними службами та ін.
- Гнучкість та адаптацію навчального процесу. Діти, які мають певні порушення внаслідок воєнних дій, потребують реабілітаційних заходів, інтегрованих у навчальний процес. Важливою є співпраця між педагогами, лікарями, реабілітологами та логопедами для створення безперервного процесу навчання та відновлення.

В умовах війни *кондуктивний підхід* набуває ще більшої актуальності, оскільки зростає кількість дітей, які отримали травми, поранення, стресові розлади та психологічні проблеми внаслідок пережитого стресу. У післявоєнний час цей підхід необхідний не лише для дітей з уже існуючими порушеннями/інвалідністю, а й для тих, хто отримав їх внаслідок війни. Він допомагає забезпечити інтеграцію реабілітації та навчання, розвивати автономність дітей, сприяти їх соціалізації та формуванню необхідних навичок для повноцінного подальшого життя. Тож, слід звернути увагу на:

- Комплексний розвиток навичок. Діти, які отримали фізичні травми під час війни, потребують не лише медичної реабілітації, а й навчання, яке поєднає рухові, когнітивні та соціальні аспекти. Кондуктивний підхід забезпечує таке поєднання, допомагаючи дітям відновлювати не лише фізичні можливості, а й соціальні навички безпосередньо під час навчального процесу.
- Рухову активність у процесі навчання. Діти з пораненнями, ампутаціями, ДЦП, що загострився через стрес, потребують спеціально організованих

програм розвитку рухової активності. У післявоєнний період важливо впроваджувати методики активного залучення дітей у рухові та ігрові процеси в середовищі освітнього закладу.

- Формування автономності та самостійності. Велика кількість дітей, які постраждали від війни, можуть відчувати знижену впевненість у власних силах. Кондуктивний підхід спрямований на розвиток самостійності, зокрема через структуровані практики навчання побутових навичок, що допомагає дітям інтегруватися в суспільство.
- Роль педагога-реабілітолога. Війна збільшила потребу у фахівцях, які можуть комплексно працювати з дітьми з ООП. Педагог-реабілітолог виконує не лише роль вчителя, а й координатора всіх аспектів розвитку дитини, що особливо важливо для дітей, які мають коморбідні стани (наприклад, поєднання травм з когнітивними порушеннями та ін.).
- Спільноту як терапевтичний ресурс. Кондуктивний підхід наголошує на важливості групових занять, що допомагає дітям формувати відчуття підтримки. Для дітей, які пережили втрати чи вимушене переселення, це критично важливо для психологічного відновлення та соціалізації [2].

У контексті війни *особистісно орієнтований підхід* стає критично важливим, позаяк значна кількість дітей пережили травматичний досвід, змінили місце проживання або набули інвалідності, що потребує гнучкого та чутливого підходу до їхнього навчання й розвитку. У післявоєнний період він є необхідною умовою для розбудови інклюзивної освіти, оскільки дає змогу враховувати психологічний стан, індивідуальні потреби та освітні можливості кожної дитини. Він сприяє не лише академічному розвитку, а й соціальній адаптації та емоційному відновленню всіх дітей загалом, а надто учнів з ООП. В цьому контексті важливі, до прикладу:

- Індивідуалізація навчального процесу. Багато дітей, які пережили війну, мають труднощі у навчанні через стрес, зміну мовного середовища (якщо вони були переміщені чи евакуювались закордон) або фізичні травми. Особистісно орієнтований підхід передбачає розроблення індивідуальних освітніх траєкторій, адаптацію навчальних матеріалів та використання методик диференційованого викладання.
- Емоційна підтримка та психологічний комфорт. Діти, які пережили втрату рідних або змушені були покинути свої домівки, часто мають підвищену тривожність, посттравматичний синдром або труднощі в соціалізації. Педагоги та психологи освітніх закладів мають враховувати емоційний стан учнів, створювати безпечне середовище та використовувати техніки емоційної регуляції.
- Залучення дитини до власного навчання. Діти, які пройшли через воєнні події,

можуть відчувати втрату контролю над своїм життям, що впливає на їхню мотивацію до навчання. Особистісно орієнтований підхід стимулює активну участь дитини в навчальному процесі, даючи їй можливість вибору, самостійного прийняття рішень і самовираження.

- Врахування життєвого досвіду дитини. Освітній процес має інтегрувати досвід дитини, пов'язаний із війною, допомагаючи їй осмислити та подолати пережите. Використання методик наративної терапії, інтеграція елементів арт-терапії та проєктного навчання можуть допомогти дітям виразити свої емоції та відновити психологічну рівновагу.
- Гнучкість навчальних підходів. Діти, які внаслідок війни змінили освітній заклад, можуть мати розрив у навчальних програмах або відмінності в рівні знань. Гнучкі освітні підходи (наприклад, модульне навчання, використання цифрових ресурсів, дистанційна освіта) допомагають компенсувати ці прогалини.

В умовах війни, коли тисячі дітей втратили звичне життєве оточення, змінили місце проживання або зазнали травм, створення адаптованого інклюзивного середовища набуває критичного значення. *Середовищний підхід* є ключовим у післявоєнний період, позаяк дає змогу створити інклюзивне, адаптоване та безпечне освітнє середовище для всіх дітей, незалежно від їхнього фізичного стану, психологічного досвіду чи соціального статусу. Формування комфортного середовища сприяє не лише академічному успіху, а й емоційному відновленню та соціальній адаптації українських дітей. Отже потрібні:

- Фізична доступність освітнього середовища. Велика кількість дітей, які отримали травми внаслідок війни (поранення, ампутації, контузії), потребують безбар'єрного доступу до освітніх закладів. Необхідність адаптації інфраструктури: пандуси, ліфти, спеціалізовані меблі, тактильні доріжки, доступні санітарні кімнати та ін.
- Психологічна безпека та підтримка. Багато дітей, які пережили війну, мають підвищену тривожність, страхи або посттравматичний синдром. Освітнє середовище має бути дружнім і психологічно комфортним (створення «тихих кімнат», запровадження програм психологічної підтримки, тренінги для педагогів стосовно роботи з травмованими дітьми).
- Соціальна інклюзія та створення підтримуючої спільноти. Діти, які внаслідок війни переїхали в інший регіон, часто стикаються з труднощами в соціалізації через мовні чи культурні відмінності. Важливий розвиток інклюзивних освітніх спільнот, тьюторства, наставництва, груп підтримки для дітей-переселенців і тих, хто пережив втрату.
- Гнучкість і адаптивність навчального середовища. Внаслідок зміни місця проживання або тривалі перерви у навчанні багато дітей потребують індивідуальних освітніх маршрутів. Використання змішаних форм навчання

(онлайн та офлайн), дистанційних платформ, адаптованих програм для дітей з ООП та ін.

- Культурна та інформаційна доступність. Діти з різних регіонів можуть мати різний культурний та мовний досвід, що впливає на їхню інтеграцію у нові спільноти освітніх закладів. Важливим є розроблення доступних матеріалів, адаптація підручників, створення програм для швидкого інтегрування дітей у навчальний процес.

У контексті війни *гетерологічний підхід* набуває особливого значення, оскільки система освіти стикається з великим розмаїттям освітніх потреб дітей, які зазнали фізичних, емоційних та соціальних потрясінь. Він є ефективною відповіддю на освітні виклики, спричинені війною, бо враховує унікальність кожної дитини та сприяє створенню інклюзивного середовища, де кожен учень може навчатися відповідно до своїх можливостей і потреб. Формування толерантного та адаптивного освітнього простору допомагає не лише академічному розвитку дітей, а й їхній психологічній та соціальній реабілітації. В цьому контексті конче важливі:

- Прийняття різноманітності як освітньої норми. Після початку війни заклади освіти стикнулися з новими категоріями учнів: діти-переселенці, діти з ПТСР, діти, які втратили рідних, учні з бойовими травмами та ін. Гетерологічний підхід сприяє створенню освітнього простору, де всі ці учні мають отримувати рівні можливості для навчання, а також необхідний комплексний супровід.
- Індивідуалізація освітнього процесу. Діти з різним рівнем психологічної та когнітивної адаптації потребують персоналізованих підходів. Освітні заклади мають використовувати диференційовані методи навчання, щоб задовольнити потреби дітей із різним рівнем знань та психоемоційним станом.
- Взаємодія дітей із різним досвідом. Колективи освітніх закладів стають більш різнорідними, бо до класів долучаються діти з різних регіонів, культурних середовищ і з різним досвідом війни. Використання методик взаємного навчання, проєктної діяльності та групової роботи сприяє соціалізації та подоланню ізоляції.
- Гнучкість освітньої системи. Внаслідок війни багато дітей втратили можливість навчатися у звичних умовах, змушені переходити на онлайн-формати або адаптуватися до нових навчальних програм. Освіта має бути варіативною, давати змогу комбіновані форми навчання та забезпечувати доступність матеріалів для дітей із різними освітніми потребами.
- Емоційна підтримка та врахування психологічних відмінностей. Учні, які пережили війну, можуть мати різний рівень стресостійкості та емоційної зрілості. Вчителі мають бути готові до роботи з різноманітними психоемоційними станами учнів та впроваджувати підтримувальні техніки навчання.

В умовах війни *трансдисциплінарний підхід* набуває особливої значущості, позаяк діти з ООП, зокрема ті, хто постраждав внаслідок бойових дій, потребують комплексної допомоги. Трансдисциплінарний підхід у післявоєнний період стає важливим інструментом для забезпечення комплексної підтримки таких учнів. Він дає змогу не лише ефективно організувати навчальний процес, а й створити системну взаємодію між освітянами, медиками та соціальними службами для забезпечення максимальної адаптації дітей до нових умов. Тож, слід звернути увагу на такі аспекти як:

- Інтеграція спеціалізованих знань для вирішення комплексних проблем. Війна призвела до збільшення кількості дітей із коморбідними порушеннями (наприклад, поєднання фізичних травм та ПТСР та ін.). Трансдисциплінарний підхід дає змогу створити індивідуальні програми навчання та реабілітації, які враховують комплексні потреби дитини.
- Командна взаємодія фахівців. Через війну багато дітей опинилися в новому середовищі, що ускладнює адаптацію. Завдяки взаємодії педагогів, психологів, соціальних працівників і медичних фахівців можна створювати ефективні моделі підтримки дітей у закладах освіти і громадах.
- Участь родини у процесі підтримки дитини. Війна призвела до руйнування сімейних зв'язків, втрати батьків, соціальної дезадаптації. Трансдисциплінарний підхід передбачає активне залучення сім'ї до навчального та реабілітаційного процесу, що сприяє психологічному відновленню дитини, а також членів її родини.
- Гнучкість та адаптивність навчального процесу. Діти, які пережили війну, часто мають специфічні освітні потреби (наприклад, труднощі з концентрацією уваги, підвищену тривожність, проблеми із засвоєнням інформації). Трансдисциплінарний підхід допомагає адаптувати навчальні програми відповідно до індивідуальних можливостей дитини.
- Психосоціальна підтримка як складова освіти. Багато дітей мають психологічні травми внаслідок бойових дій, втратили близьких чи зазнали вимушеного переселення. Психологічна підтримка має інтегруватися в освітній процес через формування емоційної стійкості, розвитком навичок саморегуляції та створення безпечного середовища в закладах освіти [3].

Підсумуємо: трансформація концептуальних кластерів інклюзивної освіти в умовах війни передбачає їх адаптацію до кризових умов, що проявляється у зміні ціннісних пріоритетів, перегляді організаційних механізмів і використанні розширеного спектру технологічних інструментів. У післявоєнний період головним завданням залишається розбудова інклюзивної системи освіти, враховуючи нові соціальні та психологічні реалії. Важливим напрямом є

інтегрування дітей з ООП у загальне освітнє середовище на основі оновлених підходів до навчання та виховання, що сприятиме формуванню стійкого та толерантного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колупаєва, А.А. and Таранченко, О.М. (2023) Інклюзія: покроково для педагогів: навчально-методичний посібник (Серія «Інклюзивна освіта»). <http://lib.iitta.gov.ua/739317/>
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року».
3. Безпечне освітнє середовище: Надання індивідуальної підтримки учням з особливими освітніми потребами під час підготовки до реагування на надзвичайні ситуації Методичні рекомендації: ДУ «Український інститут розвитку освіти» <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannyu>

Тименко Володимир Петрович,
*доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу інноваційних технологій в освіті обдарованих,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
tymenkovp@gmail.com*

Бровченко Анатолій Іванович,
*канд. пед. н., професор кафедри дизайну,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
brovchenko_a@ukr.net*

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається інтердисциплінарний підхід до розвитку наукового дизайн-мислення, що поєднує методи та концепції з різних галузей знань. Виокремлено ключові аспекти інтердисциплінарного підходу: освітній, соціальний, технологічний. Представлено перелік моделей методик, що сприяють розвитку обдарованості учнів проєктно-творчою здібністю.

Ключові слова: інтердисциплінарність, наукове дизайн-мислення, STEAM-освіта, проєктне навчання, дизайн-обдарованість, проєктно-творчі здібності.

Abstract, The article considers an interdisciplinary approach to the development of scientific design thinking, combining methods and concepts from different fields of knowledge. The key aspects of the interdisciplinary approach are highlighted: educational, social, technological. A list of models of methods that contribute to the development of students' giftedness in design and creative abilities is presented.

Keywords: interdisciplinarity, scientific design thinking, STEAM education, project-based learning, design giftedness, design and creative abilities.

Сучасні глобальні виклики вимагають від молодого покоління не лише глибоких предметних знань, але й здатності до комплексного вирішення проблем, креативного мислення та інноваційного підходу до трансформації навколишнього світу. Обдаровані учні, які є інтелектуальним потенціалом нації, потребують особливої уваги в контексті розвитку їхніх здібностей до створення проривних інновацій [1].

Мала академія наук України (МАН) як осередок наукової освіти талановитої молоді стоїть перед необхідністю інтеграції сучасних підходів до розвитку творчого потенціалу своїх вихованців. Одним із таких підходів є формування наукового дизайн-мислення – специфічного когнітивного інструментарію, що поєднує наукову методологію з принципами дизайну [2].

Метою даної статті є обґрунтування теоретичних засад та практичних механізмів розвитку наукового дизайн-мислення обдарованих учнів МАН України в контексті інтердисциплінарного підходу.

Наукове дизайн-мислення можна визначити як інтегративний когнітивний процес, що поєднує методи наукового пізнання з принципами дизайну для створення інноваційних рішень складних проблем. На відміну від традиційного дизайн-мислення, яке фокусується переважно на потребах користувача, наукове дизайн-мислення додатково включає компоненти емпіричного дослідження, формалізації знань та наукової валідації [3].

Наукове дизайн-мислення може бути ефективним методом адаптації до змін завдяки збалансованому розвитку трьох основних компонентів: епістемологічного, креативного та прагматичного. Ці компоненти взаємодіють між собою, створюючи цілісну систему, де кожен аспект відіграє важливу роль у процесі вирішення проблем і генерації нових ідей. Зокрема, епістемологічний компонент включає наукові знання та методи пізнання, що забезпечують основу для прийняття обґрунтованих рішень. Креативний компонент дозволяє генерувати інноваційні ідеї, а прагматичний орієнтується на їх практичну реалізацію та створення цінності [4].

Інноваційність, як здатність створювати та впроваджувати нові ідеї, методи, продукти чи процеси, що приносять корисні зміни, є ключовим результатом розвиненого наукового дизайн-мислення. Дослідження Тімоті Брауна (Tim Brown) та Роджера Мартіна (Roger Martin) підтверджують, що інтеграція наукових методів у дизайн-процеси суттєво підвищує інноваційний потенціал та якість кінцевих рішень [5, 6].

Для обдарованих учнів МАН України розвиток інноваційності через формування наукового дизайн-мислення дозволяє не лише підвищити якість дослідницьких проєктів, але й сформувати компетентності, необхідні для

успішної реалізації в сучасному VUCA-світі (нестабільному, невизначеному, складному та неоднозначному) [7].

Теорія поколінь пропонує корисні узагальнення для розуміння вікових груп обдарованих осіб, але має обмеження і не враховує повною мірою індивідуальних, культурних та соціально-економічних відмінностей етнофорів. Тому до характеристик поколінь варто ставитися як до загальних тенденцій, а не як до універсальних правил. Загальні тенденції зумовлюють інтердисциплінарність. Згідно з «теорією поколінь» сучасна обдарована учнівська молодь (плюс-мінус 13-28 р.) належить до покоління «цифрові аборигени (Digital Natives)» (інші назви: «iGeneration», «пост-міленіали», «центеніали», «зумери»), а сучасні обдаровані діти (до 15 р.) – до покоління «альфа (Gen Alpha)» (інші назви: «діти міленіалів (Millennial Children)», «скрінейджери (Screenagers)» [3]. У педагогічному супроводі обдарованих учнів МАН важливо урахувувати ключові характеристики сучасної учнівської молоді (старшокласників, студентів) і дітей (дошкільників, учнів початкових класів), зокрема, потребу в інтердисциплінарному підході до розвитку їхньої обдарованості.

Інтердисциплінарний підхід передбачає інтеграцію знань, методів та перспектив різних дисциплін для комплексного вирішення проблем, що не можуть бути адекватно вирішені в межах однієї дисципліни [8]. У контексті розвитку обдарованості цей підхід особливо цінний, оскільки: відповідає природі когнітивних процесів обдарованих учнів, які часто характеризуються дивергентним мисленням та здатністю бачити нестандартні зв'язки між різними галузями знань; сприяє розвитку метакогнітивних навичок, які є критичними для високого рівня досягнень в інтелектуальній діяльності; забезпечує вищий рівень мотивації через створення глибшого розуміння взаємозв'язків між різними галузями знань; дозволяє подолати обмеження вузькоспеціалізованого навчання та сформувати системне бачення досліджуваних явищ.

Як зазначає І. Чернецький, інтердисциплінарність стає не просто методологічним підходом, а необхідною умовою розвитку наукового мислення в умовах зростаючої складності та взаємопов'язаності глобальних проблем [9]. Потреби обдарованих дітей і учнівської молоді в інтердисциплінарному підході до розвитку їхньої обдарованості особливо яскраво виявляються в освітньому, соціальному, технологічному аспектах, що відповідають академічному (вербальному), емоційному (художньо-образному), практичному (перетворювальному) інтелектам. Інтелектуальна потрійність дизайн-обдарованого (проектно-творчо обдарованого) єства зумовлюється різними групами нейротрансмітерів – складних хімічних речовин, які мають вирішальне значення для наукового дизайн-мислення, здоров'я, благополуччя учнів МАН.

Взаємозв'язок домінуючих типів інтелектуальної обдарованості із нейротрансмітерами подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Взаємозв'язок домінуючих типів інтелектуальної обдарованості із нейротрансмітерами

Тип інтелекту	Основні нейротрансмітери	Роль нейротрансмітерів
Академічний (вербальний)	Ацетилхолін, глутамат, дофамін	Пам'ять, увага, навчання, логічне мислення, мотивація, концентрація, когнітивні функції
Емоційний (художньо-образний)	Серотонін, окситоцин, норадреналін	Регулювання настрою, емоцій, соціальної поведінки, емоційні зв'язки, емпатія, реакція на стрес, емоційне збудження
Практичний (перетворювальний)	Дофамін, ГАМК (гамма-аміномасляна кислота), норадреналін	Мотивація, планування, виконання дій, регулювання тривоги, спокій, увага, пильність, швидкість реакції

Важливо зазначити, що ці нейротрансмітери не працюють ізольовано, а взаємодіють між собою, впливаючи на різні аспекти інтелекту. Крім того, на рівень нейротрансмітерів впливають різні фактори, такі як генетика, спосіб життя, харчування та стрес.

Множинному інтелекту дизайн-обдарованих учнів МАН відповідає інтердисциплінарний підхід до розвитку їхнього наукового дизайн-мислення. *Освітній аспект інтердисциплінарного підходу*, що зумовлюється, переважно, академічним (вербальним) інтелектом, особливо активними нейронами головного мозку (Джо Диспенза), виявляється в обдарованих учнів МАН у потребах персоналізованого навчання; інтерактивної та проєктної форм взаємодії з персоналізованим освітнім середовищем; орієнтації на практичне застосування інтердисциплінарної компетентності у проєктно-творчій діяльності. Задоволення зазначених потреб обдарованих учнів МАН є зовнішніми педагогічними умовами розвитку їхнього наукового дизайн-мислення.

Соціальний аспект інтердисциплінарного підходу, що зумовлюється, переважно, емоційним (художньо-образним) інтелектом, особливо активізованими «нейритами серця» (Джо Диспенза), виявляється в обдарованих учнів МАН у високій чутливості до соціальних, екологічних та етичних питань; глобальному мисленні та космополітизмі; прагненні до автентичності та індивідуальної самореалізації, що є внутрішніми умовами самореалізації проєктно-творчо обдарованого ества, сприятливими для повноцінного розвитку наукового дизайн-мислення.

Технологічний аспект інтердисциплінарного підходу, що зумовлюється, переважно, практичним інтелектом, особливо активізованими «нейромедіаторами хімії тіла» (Джо Диспенза), виявляється в обдарованих учнів МАН у потребі взаємодії з інтернетом та смартфонами, мультизадачності цифровго середовища, сприйнятті інформації, переважно, у візуальній та короткій формі. Уточнимо інформація про основні нейромедіатори в організмі учнів (таблиця 2)

Таблиця 2.

Таблиця з уточненою інформацією про основні нейромедіатори в організмі учнів

Нейромедіатор	Основні функції	Вплив на учнів	Можливі порушення
Дофамін	Мотивація, задоволення, система винагороди, контроль рухів, когнітивні функції	Впливає на навчальну мотивацію, концентрацію, здатність до навчання	Хвороба Паркінсона, СДУГ, залежності
Норадреналін (норепінефрин)	Пильність, увага, реакція "бий або біжи", концентрація уваги, формування пам'яті	Впливає на здатність концентруватися під час навчання, реакцію на стрес	Тривожні розлади, порушення уваги
Ацетилхолін	Рухова активність, робота вегетативної нервової системи, пам'ять, навчання	Впливає на пам'ять, здатність до навчання, рухову активність під час фізичних вправ	Хвороба Альцгеймера, порушення пам'яті
ГАМК (гамма-аміномасляна кислота)	Гальмівний нейромедіатор, зниження збудливості нейронів, контроль тривоги та стресу	Впливає на здатність до релаксації, контроль тривоги перед іспитами	Тривожні розлади, епілепсія
Глутамат	Збуджуючий нейромедіатор, навчання, пам'ять	Впливає на здатність до навчання, запам'ятовування інформації	Нейротоксичність (при надмірній активації рецепторів)
Ендорфіни	Зменшення відчуття болю, відчуття ейфорії (особливо під час фізичних навантажень)	Впливають на настрій, відчуття благополуччя, зменшення болю після фізичних вправ	Хронічний біль, депресія
Гістамін	Регулювання циклу сну-неспанья, апетит	Впливає на сонливість під час навчання, апетит	Порушення сну, алергічні реакції
Окситоцин	"Гормон прив'язаності", соціальна поведінка, довіра, формування емоційних зв'язків	Впливає на соціальну взаємодію в класі, формування дружніх стосунків	Аутизм, соціальна тривожність
Вазопресин	Формування пам'яті, соціальна поведінка (агресія, домінування)	Впливає на запам'ятовування інформації, соціальну поведінку в класі	Агресивна поведінка, порушення соціальної адаптації

Ця таблиця допоможе краще зрозуміти роль нейромедіаторів в організмі учнів та їх вплив на навчальний процес та соціальну взаємодію. Всі ці нейромедіатори взаємодіють у складній мережі, забезпечуючи нормальне функціонування нервової системи та поведінки людини.

Важливо уточнити педагогічну умову мультизадачності цифрового середовища – це здатність обдарованих учнів одночасно виконувати кілька завдань, використовуючи цифрові пристрої та платформи. Це явище стало невід’ємною частиною сучасного життя, особливо для поколінь, які виростили в епоху цифрових технологій. Основні характеристики мультизадачності в цифровому середовищі подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Основні характеристики мультизадачності в цифровому середовищі як педагогічна умова інтердисциплінарного підходу

Характеристика мультизадачності	Педагогічна умова інтердисциплінарного підходу	Можливі переваги	Можливі виклики
Одночасне виконання завдань	Використання інтерактивних платформ, що поєднують різні види діяльності (відео, текст, аудіо)	Розвиток багатозадачності, залучення різних каналів сприйняття, підвищення інтересу до навчання	Ризик розсіювання уваги, необхідність чіткої структури завдань
Швидке переключення між завданнями	Створення динамічних навчальних модулів, що дозволяють швидко переходити від однієї теми до іншої	Розвиток гнучкості мислення, адаптації до змін, формування навичок швидкого прийняття рішень	Ризик поверхневого вивчення матеріалу, необхідність розвитку навичок саморегуляції
Використання кількох пристроїв	Застосування технології BYOD (Bring Your Own Device) для інтеграції різних пристроїв у навчальний процес	Індивідуалізація навчання, підвищення мобільності, використання звичних для учнів інструментів	Ризик нерівного доступу до технологій, необхідність навчання ефективному використанню різних пристроїв
Постійний доступ до інформації	Використання онлайн-ресурсів для пошуку та аналізу інформації з різних предметних областей	Розвиток інформаційної грамотності, критичного мислення, навичок самостійного навчання	Ризик інформаційного перевантаження, необхідність навчання оцінці достовірності інформації
Соціальна взаємодія	Організація онлайн-дискусій, групових проєктів, віртуальних лабораторій для співпраці учнів з різних предметів	Розвиток комунікативних навичок, вміння працювати в команді, формування міжпредметних зв’язків	Ризик відволікання від навчальних завдань, необхідність модерації онлайн-взаємодії

Вплив мультизадачності на учнів може бути позитивним і негативним. Позитивні аспекти: підвищення продуктивності та ефективності, розвиток навичок швидкого переключення між завданнями, покращення здатності до адаптації до змін. Негативні аспекти: зниження концентрації та уваги, підвищення рівня стресу та тривожності, погіршення якості сну, інформаційне перевантаження. Важливо усвідомлювати як позитивні, так і негативні аспекти мультизадачності в цифровому середовищі, щоб ефективно використовувати його переваги та мінімізувати негативний вплив.

Моделі реалізації інтердисциплінарного підходу до розвитку наукового дизайн-мислення учнів МАН є різними:

1. Тематичний інтегрований підхід передбачає організацію навчального матеріалу навколо ключових тем або проблем, що розглядаються з перспективи різних дисциплін. Наприклад, тема "Сталий розвиток" може вивчатися через призму біології, хімії, економіки, соціології та етики.

2. Проєктно-орієнтоване навчання залучає обдарованих учнів до роботи над комплексними проєктами, що вимагають застосування знань і навичок з різних дисциплін. Це може бути розробка екологічних рішень для міського середовища, створення мистецьких проєктів з використанням математичних принципів тощо. Проєктно-орієнтоване навчання (Project-Based Learning) є ефективною методологією розвитку наукового дизайн-мислення, оскільки воно моделює реальні процеси наукового дослідження та інноваційної діяльності [13]. У контексті МАН України ця методологія може бути реалізована через: міждисциплінарні дослідницькі проєкти – спільні дослідження на перетині різних наукових секцій МАН; проблемно-орієнтовані завдання – дослідження реальних проблем регіонального чи національного масштабу; співпрацю з науковими установами та бізнесом – залучення учнів до вирішення актуальних науково-технологічних завдань у партнерстві з професійними спільнотами. За даними досліджень Томаса Дж. (John W. Thomas), проєктно-орієнтоване навчання не лише підвищує рівень предметних знань, але й сприяє розвитку метакогнітивних навичок, критичного мислення та мотивації до самостійних досліджень [14].

3. STEAM-освіта. Інтегрує природничі науки (Science), технології (Technology), інженерію (Engineering), мистецтво (Arts) та математику (Mathematics) в єдиний освітній комплекс. Цей підхід особливо ефективний для розвитку обдарованості, оскільки поєднує аналітичне та креативне мислення. STEAM-освіта як форма реалізації інтердисциплінарного підходу [10].

Дослідження Стемберга (Robert Sternberg) та Любарт (Todd Lubart) демонструють, що саме на перетині різних дисциплін найчастіше виникають

проривні інновації, оскільки креативність часто є результатом нестандартного поєднання знань з різних галузей [11].

Для Малої академії наук України впровадження STEAM-підходу створює унікальні можливості для формування наукового дизайн-мислення через залучення учнів до міждисциплінарних проєктів, що вимагають інтеграції наукових знань з різних областей та креативних підходів до вирішення проблем [12].

4. Проблемно-орієнтоване навчання фокусується на вирішенні складних, багатоаспектних проблем, що потребують знань з різних галузей. Обдаровані учні працюють над реальними викликами, застосовуючи міждисциплінарні підходи.

Для ефективної реалізації інтердисциплінарного підходу в роботі з обдарованими необхідно: формувати міждисциплінарні команди педагогів, які спільно розробляють та впроваджують інтегровані програми; створювати гнучке освітнє середовище, що дозволяє виходити за межі традиційного розкладу та структури навчальних дисциплін; використовувати автентичне оцінювання, яке враховує комплексність навичок та знань, розвинених через інтердисциплінарний підхід; залучати експертів з різних галузей для збагачення освітнього досвіду обдарованих учнів; впроваджувати метакогнітивні практики, що допомагають учням усвідомлювати та осмислювати власні процеси пізнання.

Інтердисциплінарний підхід до розвитку обдарованості має низку переваг: **розвиток системного мислення** – здатності бачити взаємозв'язки між різними елементами та розуміти складні системи; **формування трансферабельних навичок** – умінь, що можуть бути застосовані в різних контекстах та дисциплінах; **підвищення креативності** через створення умов для нестандартного поєднання ідей з різних галузей; **глибше розуміння складних проблем** завдяки розгляду їх з різних перспектив; **розвиток адаптивності та гнучкості мислення**, що є ключовими навичками для успіху в сучасному VUCA-світі.

Впровадження інтердисциплінарного підходу в освіту стикається з викликами, такими як організаційні бар'єри через традиційну структуру навчальних закладів, що не сприяє інтеграції дисциплін. Рішенням є створення міждисциплінарних програм і гнучких організаційних структур. Методологічні труднощі, зокрема складність інтеграції різних методів, можна подолати за допомогою розробки спеціальних методичних матеріалів та професійного розвитку педагогів. Оцінювання результатів часто не відповідає комплексності інтердисциплінарного підходу, тому доцільно впроваджувати автентичне оцінювання, портфоліо та проєктні презентації. Інтердисциплінарний підхід є важливою умовою для розвитку обдарованості, оскільки він дозволяє формувати цілісне світосприйняття і навички, необхідні для вирішення складних глобальних викликів. Такий підхід поєднує ґрунтовну дисциплінарну підготовку

з інтеграцією знань з різних галузей, що стимулює розвиток творчого потенціалу та інноваційного мислення у учнів.

Впровадження методик дизайн-мислення, розроблених на засадах інтердисциплінарного підходу, у наукову роботу учнів МАН передбачає адаптацію класичного процесу Design Thinking, розробленого Стенфордським інститутом дизайну (d.school), до специфіки наукових досліджень [15]: емпатія – глибоке розуміння контексту проблеми та потреб зацікавлених сторін: визначення проблеми – точне формулювання дослідницького питання на основі зібраних даних; генерація ідей – креативний пошук потенційних рішень та гіпотез; прототипування – створення експериментальних моделей для перевірки гіпотез; тестування – емпірична валідація рішень та ітеративне удосконалення.

Особливу увагу варто приділити етапу прототипування, який у науковому контексті може набувати форми: фізичних моделей та макетів, комп'ютерних симуляцій та візуалізацій, експериментальних установок, мінімально життєздатних продуктів (MVP).

Дослідження Келлі (David Kelley) та Ламберта (Steve Lambert) підтверджують, що інтеграція процесів дизайн-мислення у наукову діяльність суттєво підвищує інноваційний потенціал дослідницьких проєктів [16].

Розвиток наукового дизайн-мислення потребує відповідного освітнього середовища, що стимулює креативність, експериментування та міждисциплінарну співпрацю [17]. Ключовими елементами середовища для МАН України можуть стати: мейкерспейси та креативні лабораторії, що забезпечують простір для прототипування та експериментування; міждисциплінарні команди, які формуються шляхом створення дослідницьких груп з учнів різних секцій МАН; система менторства, що передбачає залучення науковців, дизайнерів та інноваторів для супроводу учнівських проєктів; культура позитивного ставлення до помилок, яка сприяє створенню атмосфери, де помилки розглядаються як можливість для навчання. За дослідженнями Терези Амабайл, організаційне середовище є критичним фактором, що впливає на розвиток креативності та інноваційного мислення [18].

Світовий досвід демонструє зростаючий інтерес до інтеграції принципів дизайн-мислення в освітні програми для обдарованих учнів. Зокрема, варто відзначити:

1. Програма «Design for Change» (Індія) – глобальна ініціатива, що навчає школярів використовувати дизайн-мислення для вирішення соціальних проблем [19]
2. Stanford d.school K-12 Lab (США) – лабораторія, що адаптує методи дизайн-мислення для шкільної освіти та розвитку наукових талантів [20]
3. Фінська модель феномен-орієнтованого навчання – інтеграція предметів навколо комплексних феноменів реального світу [21]

Аналіз практик, спрямованих на розвиток креативності та інноваційного мислення, дозволяє виокремити кілька спільних факторів успіху: фокус на реальних проблемах, міждисциплінарність, інтеграція цифрових технологій, партнерство з науковими установами та бізнесом.

Для Малої академії наук України впровадження інтердисциплінарного підходу до розвитку наукового дизайн-мислення відкриває значні перспективи:

1. Підвищення конкурентоспроможності українських учнів на міжнародних наукових конкурсах через формування унікальних компетентностей на перетині науки та дизайну.

2. Створення екосистеми молодіжних інновацій через налагодження зв'язків між науковими секціями МАН, університетами, науково-дослідними інститутами та інноваційним бізнесом.

3. Розвиток інфраструктури для наукової творчості – створення мережі мейкерспейсів, STEAM-лабораторій та креативних просторів для прототипування учнівських інновацій.

4. Формування нової генерації науковців-інноваторів з розвиненим міждисциплінарним мисленням та здатністю до комплексного вирішення глобальних викликів.

У дослідженнях С. Довгого та Н. Поліхун підкреслюється важливість трансформації підходів до роботи з обдарованими учнями в Україні відповідно до глобальних трендів у науковій освіті та інноваційній діяльності [22].

Інтердисциплінарний підхід до розвитку наукового дизайн-мислення обдарованих учнів Малої академії наук України є перспективним напрямком модернізації системи наукової освіти талановитої молоді. Інтеграція принципів дизайн-мислення з науковою методологією створює потужний інструментарій для формування інноваційного потенціалу учнів та підготовки їх до вирішення складних міждисциплінарних проблем сучасності.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку конкретних методик оцінювання рівня розвитку наукового дизайн-мислення, створення спеціалізованих навчальних програм та тренінгів для педагогів МАН, а також на моніторинг ефективності впровадження інтердисциплінарного підходу в практику роботи з обдарованими учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Renzulli, J. S. (2012). Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: A four-part theoretical approach. *Gifted Child Quarterly*, 56(3), 150-159.
2. Поліхун Н.І. (2019). Інтеграція навчальної і дослідницької діяльності обдарованої учнівської молоді: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.
3. Turner, A. (2022). Generation Z: Technology and Social Interest. *Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103-113

4. Вінник М.О., Співаковська Є.О., Ільїна І.В. В 54 Вінник М.О. Дизайн мислення. Курс лекцій: навч.- метод. посіб. / М.О. Вінник, Є.О. Співаковська, І.В. Ільїна. Херсон – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2023. 84 с. Дизайн мислення.pdf
5. Brown, T. (2019). *Change by design: How design thinking transforms organizations and inspires innovation* (2nd ed.). New York: Harper Business.
6. Martin, R. (2010). Design thinking: achieving insights via the "knowledge funnel". *Strategy & Leadership*, 38(2), 37-41.
7. Солодова Є.А. (2021). Компетентнісний підхід у контексті VUCA-світу: виклики для обдарованих. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2(81), 18-25.
8. Klein, J. T. (2010). A taxonomy of interdisciplinarity. In R. Frodeman, J. T. Klein, & C. Mitcham (Eds.), *The Oxford handbook of interdisciplinarity* (pp. 15-30). Oxford: Oxford University Press.
9. Чернецький І.С. (2020). Інтердисциплінарність у науковій освіті: теоретичне обґрунтування та практична реалізація. *Український педагогічний журнал*, 2, 33-41.
10. Yakman, G. (2012). Exploring the exemplary STEAM education in the U.S. as a practical educational framework for Korea. *Journal of the Korean Association for Science Education*, 32(6), 1072-1086.
11. Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (2018). The concept of creativity: Prospects and paradigms. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 3-15). Cambridge: Cambridge University Press.
12. Довгий С.О. (2019). STEM-освіта як інноваційний напрям розвитку Малої академії наук України. *Наукові записки Малої академії наук України*, 13, 3-9.
13. Krajcik, J. S., & Shin, N. (2014). Project-based learning. In R. K. Sawyer (Ed.), *The Cambridge handbook of the learning sciences* (2nd ed., pp. 275-297). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Thomas, J. W. (2000). *A review of research on project-based learning*. San Rafael, CA: Autodesk Foundation.
15. Plattner, H., Meinel, C., & Leifer, L. (Eds.). (2016). *Design thinking research: Making design thinking foundational*. Cham: Springer.
16. Kelley, D., & Kelley, T. (2015). *Creative confidence: Unleashing the creative potential within us all*. London: William Collins.
17. Davies, D., Jindal-Snape, D., Collier, C., Digby, R., Hay, P., & Howe, A. (2013). Creative learning environments in education—A systematic literature review. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 80-91.
18. Amabile, T. M. (2017). Stimulate creativity by fueling passion. In *Harvard Business Review's 10 must reads on innovation* (pp. 55-72). Boston, MA: Harvard Business School Publishing.
19. Chopra, V., & Mehrotra, S. (2019). Design for change: Building participatory culture for children through design thinking. *Participatory Educational Research*, 6(2), 61-69.
20. Goldman, S., & Kabayadondo, Z. (Eds.). (2017). *Taking design thinking to school: How the technology of design can transform teachers, learners, and classrooms*. New York: Routledge.
21. Silander, P. (2015). *Phenomenon based learning: Phenomenon based learning*. Helsinki: City of Helsinki Department of Education.
22. Довгий С.О., Поліхун Н.І., Сліпухіна І.А. (2020). Розвиток обдарованої особистості: світовий дискурс ХХІ століття. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 3(78), 6-15.

Томілова Марія Володимирівна,
*Методист Центру підготовки і перепідготовки
робітничих кадрів № 1 м. Кривий Ріг,
mtomilova82@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА УЧНІВ ЗП(ПТ)О ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ

Анотація: У тезах обґрунтовано важливість розвитку обдарованої молоді як пріоритетного напрямку діяльності ЗП(ПТ)О. Описано діяльність основного осередка розвитку обдарованості здобувачів освіти закладу професійної освіти - наукового товариства учнів (НТУ).

Ключові слова: обдарованість, наукові товариства учнів, науково - дослідницькі роботи, інтелектуальних змагання, творчі конкурси, педагогічна підтримка, інтелектуально і духовно розвинена особистість.

Abstract: The theses substantiate the importance of developing gifted youth as a priority area of activity for vocational (professional and technical) education institutions. The activity of the main center for the development of giftedness of students of a vocational education institution - student scientific societies (SSS) is described.

Keywords: giftedness, student scientific societies, research works, intellectual competitions, creative contests, pedagogical support, intellectually and spiritually developed personality.

Розвиток обдарованої молоді через систему професійної освіти є стратегічним завданням України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Це інвестиція в майбутнє держави, що забезпечить її стійкість, конкурентоспроможність та суверенітет

Важливість розвитку цього пріоритетного напрямку діяльності закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах боротьби за незалежність і цілісність держави зумовлена такими ключовими факторами:

- обдарована молодь є рушійною силою інновацій, що сприятиме ефективній розбудові країни. В умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення Україні потрібні спеціалісти, здатні швидко адаптуватися до змін і впроваджувати сучасні технології;
- заклади професійної освіти можуть виховувати фахівців у сферах військової інженерії, кібербезпеки, медицини, логістики, які безпосередньо впливають на успішність оборонних та безпекових стратегій України;
- розвиток обдарованої молоді сприяє підвищенню рівня науково-технічного прогресу, створенню власних розробок і ноу-хау, що дає змогу країні зменшити залежність від іноземних технологій і ресурсів;
- освічена, обдарована молодь, яка отримала якісну професійну освіту, забезпечить підвищення конкурентоспроможності української економіки;
- заклади професійної освіти не лише передають знання, а й сприяють

вихованню молоді в дусі національної свідомості, відповідальності за майбутнє держави.

Обдарованість – це високий рівень здібностей людини, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певній галузі діяльності [1].

Обдарованість не є статичною якістю, вона може розвиватися та змінюватися протягом життя. Важливо розпізнавати та підтримувати обдарованих дітей, щоб вони могли повністю реалізувати свій потенціал [5].

Основними осередками розвитку обдарованості здобувачів освіти у закладах професійно (професійно – технічної) освіти є наукові товариства учнів (НТУ). Наукові товариства відіграють важливу роль у розвитку обдарованості здобувачів освіти, надаючи їм можливості для:

- розкриття та розвитку наукового потенціалу, сприяючи поглибленню знань та навичок в обраних галузях, розвиваючи інтерес до науково-дослідницької діяльності;
- формування дослідницьких навичок шляхом оволодіння вміннями працювати з науковою літературою; отримання практичного досвіду у процесі проведення наукових досліджень, експериментів, обробки даних та презентації своїх результатів;
- соціалізації та обміну досвідом завдяки об'єднанню учнів з подібними інтересами, комунікації у середовищі для спілкування та обміну ідеями, участі у наукових конференціях та конкурсах, що дає змогу презентувати свої роботи та отримати відгуки від експертів;
- професійного самовдосконалення, адже науково-дослідницька діяльність допомагає здобувачам освіти розвинути та поглибити свої професійні інтереси;
- розвиток soft skills, бо участь у НТУ сприяє розвитку навичок роботи в команді, комунікативних та презентаційних навичок.

Наукове товариство здобувачів освіти/учнів (далі – НТУ) «Інтеліс» Центру підготовки і перепідготовки робітничих кадрів №1 м. Кривий Ріг (далі ЦППРК №1) створене у рамках співпраці з регіональним відділенням «Мала академія наук учнівської молоді» Дніпропетровської обласної адміністрації та навчально – методичним центром ПТО у Дніпропетровській області.

Це творчий осередок здобувачів освіти, які прагнуть поповнювати, удосконалювати свої знання в різних галузях науки і техніки, розвивати свій творчий, інтелектуальний, духовний потенціал, розширювати науковий кругозір, готуватися до майбутньої професії та громадської діяльності, набувати вмінь і навичок науково-дослідницької діяльності під керівництвом науковців, педагогічних керівників.

Головна мета діяльності НТУ ЦППРК №1 м. Кривий Ріг: розвиток пізнавальної активності та творчого потенціалу здобувачів освіти в процесі поглибленого вивчення і наукового дослідження ними різних галузей наук; залучення педагогічних працівників та здобувачів освіти до науково-дослідницької діяльності, представлення інтересів здобувачів освіти у науково-практичній сфері, сприяння їх інноваційній діяльності та надання можливості презентувати свої наробки та досліджень на конкурсах, олімпіадах, науково-освітніх заходах різних рівнів: обласних, всеукраїнських та міжнародних тощо

Основними завданнями наукового товариства здобувачів освіти ЦППРК №1 м. Кривий Ріг є:

- пошук, розвиток та підтримка обдарованих та талановитих здобувачів освіти;
- створення умов для розвитку здібностей учнів до самостійної дослідницької діяльності, формування творчої різнобічно розвиненої особистості;
- поглиблення загальних знань здобувачів освіти, а також спеціальних знань про предмет науково-дослідницької діяльності, формування умінь і навичок наукового дослідження;
- розширення кругозору учнів у галузі досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, а також формування у них наукового світогляду і гнучкого нестандартного мислення;
- сприяння додатковій освіті здобувачів освіти шляхом залучення до систематичної науково-дослідницької діяльності в різних галузях наук;
- пропаганда наукових досліджень та пошуків учнів через залучення їх до участі у різноманітних конкурсах та публікаціях учнівських творчих доробків, пропаганда наукових досліджень та досягнень у здобувачів освіти шляхом випуску періодичних видань, збірників тощо;
- виховання високоморальних якостей наукового фахівця, свідомого громадянина, патріота України, особистості високої духовної культури;
- проведення в Центрі відбіркового етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт та залучення учнів до участі до роботи у Дніпропетровській Малій академії наук учнівської молоді, в обласному етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН Дніпро;
- організація заходів для педагогів з метою підвищення професійного рівня щодо керівництва науково-дослідницькими роботами;
- залучення до співпраці наукових працівників вищих навчальних закладів різних типів до організації діяльності наукового товариства Центру.

В основу діяльності НУТ покладені *принципи*: орієнтація на вищі кінцеві результати; безперервна передача знань для досконалого володіння навчальними

предметам та практичними професійними навичками; співпраця й товариська взаємодопомога.

Окреслимо основні здобутки членів НТУ ЦППРК № 1 м. Кривий Ріг та їх керівників-викладачів.

Завдання педагога – відкрити своїм обдарованим учням різноманіття корисних для їх розвитку видів діяльності, які спонукають до пізнання. Одним з важливих шляхів у цьому напрямку є співпраця з Малою академією наук.

Ця діяльність для учнів - один із засобів самореалізуватися, підготуватися до навчання у вищих навчальних закладах, можливість перебороти психологічний дискомфорт перед аудиторією, що також сприяє розвитку їх обдарованості.

Співробітництво з МАН на основі безстрокової угоди набуває нових горизонтів. А саме, обдаровані учні:

- члени 5 відділень Академії наук, щорічно представляють свої науково - дослідницькі роботи на регіональних етапах Всеукраїнського конкурсу - захисту науково - дослідницьких робіт;

- неодноразові переможці і призери Всеукраїнського відкритого інтерактивного конкурсу «МАН-Юніор-Ерудит» Національного центру «Мала академія наук України», різноманітних тематичних конкурсів Всеукраїнського та регіонального відділення МАН.

З кожним роком розширюється коло інтелектуальних змагань, участь у яких сприяє удосконалення роботи з обдарованою молоддю, стимулює здобувачів освіти до творчих дій та колективної співпраці. Члени наукового товариства активно долучаються до таких заходів: Міжнародної Економічної Олімпіади, організованої Центром Бендукідзе (Bendukidze Free Market Center) за підтримки Economic Fundamentals Initiative; Всеукраїнської українознавчої гри «Соняшник» та Всеукраїнського фізичного конкурсу «Левеня»; Всеукраїнських національно-патріотичних, пізнавальних, природничих еколого-натуралістичних конкурсів «Я - козацького роду»; «Ми - Патріоти України!», «Я – Людина», Європа – це я!», «Природа – наш дім» онлайн-платформи «Шкільний портал»; Всеукраїнських конкурсів та Інтернет – олімпіад Освітнього проекту «На Урок»; регіональної інтелектуально - пізнавальної гри «Розумна Україна», яка проводиться за ініціативи Дніпропетровського обласного центру молодіжної роботи та утвердження української національної й громадянської ідентичності Дніпропетровської обласної ради.

Творчо обдаровані учні – переможці творчих конкурсів різного рівня: Міжнародного конкурсу есе «Мій Шевченко» (координатор – громадська організація «Інноваційні обрії України»); Всеукраїнського краєзнавчого конкурсу «От де, люде, наша слава, слава України» (організатор -

Всеукраїнський благодійний Культурно-науковий фонд Т. Г. Шевченка); Всеукраїнського конкурсу «Безпека в житті – життя у безпеці!»; Всеукраїнського конкурсу «Український сувенір»; обласних віртуальних конкурсів серед здобувачів освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти Дніпропетровської області: колективів екологічної просвіти «Земля – наш спільний дім»; читців - декламаторів «ЗП(ПТ)О Дніпропетровщини читають Шевченка» тощо.

Сучасне швидке, нестримне, повне змін і нововведень життя вимагає активної, компетентної, інтелектуально і духовно розвиненої особистості, яка вміє сама розв'язувати усі свої проблеми, знає, для чого живе, може знайти вихід із будь-якої ситуації, творчо мислить, спрямовує свою життєву енергію на особистісну і професійну самореалізацію, розвиток і впровадження власних творчих задумів.

Проблема виявлення, розвитку й педагогічної підтримки здібних й обдарованих дітей, розкриття їх потенціалу шляхом участі в роботі Наукових товариств забезпечує сприятливий іміджу ЗП(ПТ)О та є основним чинником розвитку обдарованої молоді в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузьменко В.У., Тименко В.П., Яковина О.В. Методичні основи діагностики інтелектуальної обдарованості: Монографія. – К.: Інформаційні системи, 2009.
2. «ОБДАРОВАНІ ДІТИ – СКАРБ НАЦІЇ!»: Обдаровані діти – скарб нації! : матеріали V Міжнародної науковопрактичної онлайн-конференції (Київ, 23–29 жовтня 2024 року). – Режим доступу: https://iod.gov.ua/content/events/64/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya--obdarovani-diti---skarb-naciyi_publications.pdf?1740667192.1922 (дата звернення: 14.03.2025).
3. Психологічні аспекти розвитку інтелектуально обдарованих дітей - важливість і стратегії підтримки та розвитку їх потенціалу у сучасному освітньому середовищі Psychologist. – Режим доступу: <https://psychologist.com.ua/psixologichni-aspekti-rozvitku-intelektualno-obdarovanix-ditej-vazhlivist-ta-strategii/> (дата звернення: 17.03.2025).
4. Підтримка обдарованих дітей – ключ до розкриття талантів та їх подальшого розвитку. Psychologist. – Режим доступу: <https://psychologist.com.ua/pidtrimka-obdarovanixditej-yak-viyaviti-ta-rozvivati-talanti/> (дата звернення: 19.03.2025).
5. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі. Національна академія педагогічних наук України Інститут психології імені Г.С. Костюка. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/>
6. «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи»: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 4 квітня 2024 р. – Режим доступу: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Development_of_professional_culture_of_future_specialists-4-2024.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

Третяк Т. М.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
tetanatretak313@gmail.com

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

Наголошується на актуальності проблеми формування психологічної готовності обдарованих учнів до вирішення творчих задач. Аналізуються можливості гурткової роботи щодо реалізації цієї проблеми. Розглядається структура процесу розв'язування творчої задачі. Презентуються методи розвитку творчої мисленнєвої діяльності школярів. На прикладі аналізу діяльності технічного гуртка розкривається потенціал гурткової роботи щодо розвитку творчого мислення обдарованих учнів.

Ключові слова: творче мислення, творча задача, психологічна готовність до розв'язування задач, конструювання, гурткова робота.

The relevance of the problem of forming the psychological readiness of gifted students to solve creative problems is emphasized. The possibilities of group work for the implementation of this problem are analyzed. The structure of the process of solving a creative problem is considered. Methods for developing creative thinking activity of schoolchildren are presented. The example of analyzing the activities of a technical group reveals the potential of group work for developing creative thinking in gifted students.

Keywords: creative thinking, creative task, psychological readiness for problem solving, design, group work.

Нині, коли перед людством постала проблема виживання людської цивілізації на планеті, особливої актуальності набуває підготовка людей до розв'язування творчих задач. Адже саме від рівня психологічної готовності людини до вирішення тих задач, що повсякчас виходять на порядок денний її життя, залежить як сам спектр розроблених нею розв'язків цих задач, так і спектр завдань, що обумовлені її попередньою діяльністю, які є ніби похідною від її творчих надбань, творчого доробку в тих чи інших сферах діяльності.

Особливо це стосується тих людей, які зайняті діяльністю, пов'язаною з науково-технічною творчістю, і від яких безпосередньо залежить рівень науково-технічного прогресу в країні, її науково-технічна конкурентоздатність у світовому масштабі. Тому питання підготовки висококваліфікованих працівників до виконання важливих творчих завдань у процесі виробничої діяльності, нині є особливо актуальним. У зв'язку з цим назріла необхідність створення в Україні науково-обґрунтованої системи підготовки творчих науково-технічних кадрів і, зокрема, розробка психолого-педагогічного супроводу такої важливої ланки цієї системи, як формування психологічної готовності обдарованих учнів до

розв'язування науково-технічних задач, причому основним орієнтиром має бути їх спрямування на творчий самостійний пошук.

Восьмидесяті роки минулого століття були «піком» зацікавленості суспільства у вирішенні цього питання на державному рівні. В той час в Україні діяли мільйони технічних гуртків: при школах, позашкільних установах – Палацах (Будинках) дітей та юнацтва, станціях юних техніків, Палацах (Будинках) культури, при ЖЕКах та ін., працювали сотні станцій юних техніків.

Нині ситуацію рятують вцілілі центри науково-технічної творчості учнівської молоді, а для обдарованих учнів справжнім інтелектуальним раєм є Мала Академія Наук України. А отже, систему психолого-педагогічного забезпечення підготовки школярів до творчої праці на виробництві слід розробляти і особлива увага має бути приділена забезпеченню психологічної готовності обдарованих учнів до розв'язування творчих науково-технічних задач.

Адже, життя людини можна розглядати як суцільний процес творчості. Людина вимушена постійно вирішувати творчі задачі з метою виживання, адаптації до постійно змінюваних умов. Так, розв'язок чергової проблемної ситуації нерідко виявляється стартовим майданчиком для усвідомлення необхідності розв'язання чергової життєво важливої проблеми.

Водночас людина може прагнути до різних видів творчості задля самоствердження, самореалізації, хоча мають місце й інші мотиви творчості.

Так, в молодшому шкільному віці гурткова робота приваблює дітей можливістю реалізувати свою творчу уяву, прагнення до самостійності, що знаходить прояв в активності, спрямованій на оволодіння прийомами діяльності, удосконалення набутих навичок, прагнення до пізнання нових знань.

У підлітковому і старшому шкільному віці людина починає усвідомлювати себе як особистість, при цьому все більшого домінування набувають такі мотиви, як прагнення до самовираження і самоствердження. До того ж все більш вираженою стає для учнів тенденція щодо суспільно корисної значущості їх творчості. Найбільш виражені суспільні мотиви у старшокласників.

Надзвичайно важливим для гуртківців є вплив їх наставника, керівника гуртка, оскільки навчання в ньому є неформальним заняттям. Кожне його слово, вчинок, жест і вираз обличчя є для учнів стимулом, може здійснити позитивний чи негативний ефект, адже один і той же стимул, може по різному взаємодіяти з різними внутрішніми світами гуртківців, у підсумку в кожного з них утворюється своєрідний мотив діяльності. Саме тому слід враховувати індивідуальні властивості дітей (їх інтереси, знання вміння, навички), щоб адекватно скеровувати мотивацію їх діяльності.

Відомо, що є поняття творчості в широкому розумінні цього слова і у вузькому розумінні. Творчість у широкому розумінні – це творчість природи. У вузькому розумінні – це така діяльність людини, результатом якої є продукт, що характеризується об'єктивною новизною і суспільно корисною значущістю. Хоча при вирішенні питання «Чи можна навчати творчості?», якраз врахування феномена суб'єктивної новизни і є домінуючим. Адже в пошуках суб'єктивної новизни розв'язуючий задачу проходить через усі ті етапи творчого процесу, які є характерними для творчої праці винахідника. Так, скажімо, учень під час уроку фізики при виконання лабораторної роботи відкриває для себе закон Архімеда.

Якщо уважно поспостерігати за природою, за Всесвітом, то можна помітити, що Всесвіт побудований досить раціонально і для стимулювання творчого мислення людини можна використовувати вже відомі закономірності його побудови і розвитку, оскільки мислення людини є відображенням безперервного розвитку Всесвіту, об'єктивної реальності.

Наприклад, у природі обов'язково щось на щось схоже, тобто має місце аналогія. До того ж дуже віддалені аналогії люди можуть і не помічати внаслідок прояву психічного мутагенезу – значний дефіцит прогностично-необхідної інформації обернено-пропорційний інтенсивності бажання розв'язувати задачу, оскільки він здійснює негативний вплив на появу пізнавального інтересу. А отже, треба вчити учнів не боятися нової інформації, новизни, нових задач. Якщо учень звикне розв'язувати нові задачі, в нього сформується така потреба – вирішувати нові задачі, щоб кожен день його життя характеризувався оптимальним коефіцієнтом новизни (зрозуміло, що ця новизна буде в основному суб'єктивною).

На цьому ґрунті формується здатність самостійно помічати суперечності в актуальних проблемних ситуаціях, формулювати умову задачі і розробляти задум її розв'язання. Однак, щоб впевнено справлятися із вирішенням завдань, долати страх перед необхідністю виконання цієї роботи, школярі мають оволодіти необхідним творчим інструментарієм: відповідними знаннями, вміннями, навичками. Задля цього на заняттях гуртка слід розглядати і вивчати приклади з історії техніки, коли для побудови шуканого задуму реалізується певний технічний прийом.

Отже, для формування мотиву творчої мисленнєвої діяльності необхідне усвідомлення учнем наявної проблемної ситуації. За умови, якщо в інтелектуальному потенціалі школяра є інформація щодо структурно-функціональних зв'язків між елементами задачної ситуації, він зможе самостійно помітити суперечність і сформулювати на основі проблемної ситуації умову задачі. Якщо учню невідомі структурно-функціональні зв'язки між елементами актуальної проблемної ситуації, то йому не вдасться самостійно

сформулювати умову задачі, оскільки слід розрізняти початкові умови задачі і шукані її умови. Якщо стартові умови задачі є однаковими для будь-якої людини, то на формулювання вихідних умов здійснює трансформуючий вплив зміст знань, умінь і навичок даної людини, що є суто притаманним саме для неї.

А отже, можна виокремити два типи задач, які вирішують учні на заняттях гуртків. До першого типу відносяться задачі, при розв'язуванні яких школярі самостійно помічають суперечність у наявній проблемній ситуації, формулюють вихідні і шукані умови задачі, розробляють задум вирішення і втілюють його на практиці.

До другого типу відносяться задачі, розв'язування яких з боку учнів полягає лише в практичній реалізації задуму, розробленого керівником гуртка. Зазвичай, ці завдання стосуються усунення суперечностей із тих сфер науки і техніки, які ще недостатньо вивчені школярами.

Разом з тим слід зазначити позитивний вплив розв'язування задач другого типу, хоча на перший погляд робота над такими задачами лише може перешкоджати розвитку творчого мислення гуртківців. Насправді, в процесі вирішення таких задач учні, оволодівають новими актуальними знаннями, вміннями і навичками, що збагатить їх інформаційний потенціал і творчий інструментарій і дасть змогу через якийсь час розв'язувати і задачі першого типу у вивченій таким шляхом сфері науки і техніки. До того ж при вирішенні будь-якої задачі, в т. ч. і другого типу, спонтанно виникають супутні проблемні ситуації, розв'язування яких також сприяє розвитку творчої мисленнєвої діяльності школярів.

Задля пересвідчення, що дійсно гурткову роботу з учнями можна організувати таким чином, щоб у під час занять гуртківці самостійно проходили через усі етапи творчого процесу: від помічення технічної суперечності – і до розробки задуму шуканої конструкції та його матеріалізації, проаналізуємо деякі матеріали з досвіду роботи гуртка сільськогосподарського моделювання і конструювання Ананьївської районної станції юних техніків Одеської області. Керівник гуртка Гречко Захар Романович – директор Ананьївської районної станції юних техніків, здобув середню технічну освіту – технік механізації сільського господарства. З дитинства він цікавився технікою – ще в дитячі рокидесь побачений чи створений у власній уяві цікавий технічний об'єкт він прагнув змоделювати з будь-яких деталей, які потрапляли йому на очі.

Слід зазначити, що в особистості Захара Романовича талант конструктора досконало поєднується з талантом педагога, це і дозволило організувати роботу гуртка на дуже високому рівні.

Гурток сільськогосподарського моделювання і конструювання Ананьївської рай СЮТ здійснює свою роботу за планом, який формується з урахуванням викликів і потреб місцевих підприємств і організацій. За

необхідності гуртківці також ходять на екскурсії з метою знаходження технічних суперечностей, щоб сфокусувати роботу гуртка щодо їх усунення. Також здійснюються повторні екскурсії та той же об'єкт для уточнення і отримання прогностично-необхідної інформації для реалізації поміченого протиріччя.

Так, перебуваючи на одній з таких екскурсій, на залізничній станції гуртківці помітили, що для переміщення вантажу на незначні відстані через дефіцит транспортних засобів використовується великий трактор, при цьому раціонально реалізується тільки тридцять процентів його потужності, а отже, має місце відсутність економічного ефекту у використанні паливно-мастильних матеріалів.

На основі поміченої технічної суперечності в учнів виникла ідея сконструювати вантажний малопотужний трактор для перевезення вантажів на невеликі відстані (скажімо, з цеху в цех). Захар Романович схвально оцінив цю пропозицію і розробка проекту розпочалась.

Насамперед учасникам гуртка довелося опрацювати значний обсяг літератури стосовно цього питання. Не раз вони відвідували тракторний парк, щоб з'ясувати, яким саме вимогам мають відповідати структурні і функціональні особливості омріяного трактора. Тобто слід було чітко сформулювати умову задачі – яким має бути цей трактор?

Керівник гуртка порадив школярам ознайомитись із літературою про старі машини. А оскільки такі конструкції мали малопотужні двигуни, то учні висунули гіпотезу щодо можливості використати при побудові створюваної моделі двигун невеликої потужності, що відповідало б економічним вимогам стосовно реалізації потужності трактора.

Як правило, заняття гуртка починалось з обговорення роздубованої інформації, аналізу її придатності для побудови шуканої конструкції. Було прийнято рішення створити таку модель трактора для перевезення вантажів на невеликі відстані, що характеризувався б якомога ширшим спектром якостей щодо його економічної досконалості.

А отже, закономірно постало питання відносно підвищення оптимальної продуктивності роботи двигуна. Під час одного з обговорень проблеми юні техніки звернули увагу на те, що вантаж може мати різну густину. З метою врахування цієї деталі, було реалізовано метою комбінування – перед кабіною розмістили ще один кузов. У процесі подальшого вдосконалення етапу навантаження – розвантаження була сконструйована система кузовів з'ємних і в той же час самоскидних. У підсумку навантажений кузов можна було зняти за допомогою підйомного крана задля економії часу.

Конструювання змінного кузова як раціонального використання транспортної здатності трактора відкрило інформаційний простір для аналізу

нових запитань. Так, наприклад, трактору для розвороту потрібно дві хвилини, від складу до платформи – три хвилини. Розвороти потребують значного часу. Якою має бути конструкція, щоб взагалі обійтись без них?

Задля цього було реалізовано золотниковий пристрій – гідророзподільник. За цієї умови трактору не потрібно витрачати час на розвороти, він може пересуватись вперед і назад, при цьому повертається лише сидіння.

Трактор обладнали сферичними дзеркалами з чотирьох боків. Для підвищення його мобільності використали базу самохідного шасі. Змінили розташування силової передачі. Двигун розташували під кабіною. Щоб нейтралізувати варіант, коли на шляху трактора можуть трапитись нерівності, було встановлено додаткову платформу на шарнірно закріпленій рамі.

Так, в процесі вирішення підзадач, що мали місце при побудові задуму і його реалізації, вдалось розробити діючу модель вантажного трактора для перевезення вантажів на великих складах, фабриках, заводах і т. ін. Ця діюча модель експонувалась на престижному конкурсі творчих технічних робіт учнівської молоді в м. Алма-Аті і була відзначена вищою нагородою цього форуму.

Кілька моделей сільськогосподарської техніки були сконструйовані гуртківцями в результаті вирішення задач, сформульованих керівником гуртка. Так, наприклад, розробка діючої моделі універсального дорожнього трактора обумовлена необхідністю вирішенню проблеми аварій на дорогах. На місце аварії, виїжджають, як правило, автомобіль, трактор, кран. Школярі розробили модель, що поєднує в собі всі актуальні функції. Універсальний дорожній трактор є комбінацією крана, екскаватора, бурової установки, а оскільки він обладнаний не лише гусеницями, а також і колесами, це дозволяє йому рухатись на значній швидкості асфальтованою дорогою без шкоди для неї. Обслуговування такої машини потребує лише двох чоловік.

Виготовлена в гуртку модель для збирання корінців кукурудзи дозволяє здійснювати передпосівний обробіток ґрунту з одночасним збиранням і подрібненням корінців. У моделі гідрофікованої борони передбачене механічне її очищення від рослинних залишків з гідроприводом.

На базі самохідного шасі сконструйована модель машини для внесення мінеральних добрив у ґрунт. Вона не потребує додаткового завантаження, оскільки оснащена кузовом і на відміну від використовуваних нині більш потужних тракторів здатна функціонувати протягом всієї зміни без зупинок.

Важливо, що створювані на заняттях гуртка моделі характеризуються не лише суб'єктивною новизною для гуртківців, які в процесі роботи над їх виготовленням отримують для себе нову інформацію, дізнаються про невідомі їм властивості об'єктів, оволодівають новими уміннями і навичками. Цим

моделям є притаманною також і об'єктивна новизна, реалізація якої передбачає значний економічний ефект.

А отже, на заняттях гуртка здійснюється цілеспрямоване формування економічної спрямованості творчого технічного мислення учнів шляхом орієнтації їх діяльності на виконання завдань, реалізація яких передбачає певний економічний ефект. Саме тому школярі змогли самостійно помітити технічну суперечність у наявній ситуації перевезення вантажу. А набутий у процесі гурткових занять інформаційний і творчий інструментальний потенціал дозволив гуртківцям адекватно сформулювати і вирішити задачу щодо конструювання моделі вантажного трактора.

Формуванню економічної спрямованості творчого технічного мислення сприяє також навчання юних техніків раціональному використанню ресурсів (матеріалів, часу, енергії), що реалізуються при виконанні гурткових завдань. Цікаво, що всі моделі сільськогосподарських машин, які виготовляються учнями у процесі занять у гуртку, в тому числі і діючі моделі, виготовляються виключно з металобрухту.

Гуртківці самостійно працювали над створенням музею техніки, де представлені всі моделі тракторів: від першого до сучасних тракторів. Робота щодо створення такого музею сприяє поглибленню знань школярів стосовно історії техніки, творчості визначних винахідників і раціоналізаторів, розумінню наочного втілення творчих злетів конструкторської думки в масштабі століть.

При виготовленні експонатів музею техніки гуртківці набули нових знань і вмінь, удосконалення свого творчого технічного мислення. Для їх створення використовувався ілюстративний матеріал з книг по історії техніки. Розробка елементів пристроїв супроводжувалась виникненням супутніх проблемних ситуацій, пов'язаних із структурно-функціональним аналізом актуальних фізичних процесів, особливостями взаємозв'язків між розглядуваними об'єктами. При цьому здійснювалась не лише актуалізація попереднього досвіду школярів, а й приходило усвідомлення необхідності вивчення нових знань, нової інформації для розв'язування цих нових задач.

Керівник гуртка старається так організувати його діяльність, щоб кожному гуртківцю було цікаво працювати. Це забезпечується тим, для кожного з учнів в процесі розв'язування задачі постійно існував оптимальний дефіцит прогностично необхідної інформації, що є основою неослабного інтересу до гурткової роботи.

Так, при конструюванні моделі першого трактора кожен з юних техніків отримав завдання розробити і виготовити один із його вузлів. І здавалося б, на перший погляд, реалізація таких простих речей виявилась комплексом нелегких творчих завдань: з чого виготовляти? Як це зробити найоптимальнішим чином?

Наприклад, виникла необхідність зігнути трубку для виготовлення моделі першого трактора. Оптимальний спосіб був знайдений не відразу. Спочатку було запропоновано використати тиски, потім згадали про молоток, у підсумку одноставно була прийнята пропозиція робити згин, тісно притискаючи трубку до круглої заготовки. Здійснений таким чином згин виявився найбільш вдалим.

В результаті навчання учнів у гуртку такого рівня у них формується психологічна готовність до розв'язування творчих задач. Продуктом їх діяльності стають розробки, що характеризуються не лише суб'єктивною, а також і об'єктивною новизною, суспільно корисною значущістю.

З метою розвитку в учнів чутливості до проблем можуть бути використані вправи щодо творчого аналізу різного роду ситуацій, наприклад, з проблемою морального вибору, придумування і вибір оптимального варіанту продовження незакінченої розповіді. Такі вправи можна розробляти як на основі художніх творів, так і подій реального життя (зокрема, класу, гуртка). Слід придумувати такі вправи, в процесі реалізації яких учні навчались аналізувати властивості актуальних об'єктів, вбачати нові функції щодо добре відомих їм речей, в т. ч. у результаті їх взаємодії, адже саме здатність помічати щось дивовижне у звичайному і складає основу творчості.

Для знаходження нових ідей можуть бути використані «штурм мозку» і «корабельна нарада».

«Штурм мозку» проводиться за такими правилами:

1) Слід прагнути сформулювати якомога більше варіантів вирішення наявної задачі, при максимальній відсутності сумнівів щодо їх раціональності і життєздатності (чим нереальнішою є ідея, тим краще);

2) Дозволяється розвивати раніше висловлені ідеї, комбінувати їх;

3) Обговорення відбувається за умов цілковитої відсутності будь-якої критики висловлених ідей;

4) Оптимальною кількістю учасників «штурму мозку» є 7 чол., хоча цей метод може бути реалізований за будь-якої кількості учасників.

Пропозиції щодо вирішення проблеми нотуються письмово чи за допомогою диктофона, обираються найоптимальніші варіанти в результаті аналізу висловлених ідей. Учасниками обговорення мають бути компетентні особи, у яких є досвід діяльності в сфері розв'язування задачі, а також близьких сфер; всіх, хто сприятиме продукуванню нестандартних ідей.

«Корабельна нарада». Уявимо, що корабель піратів зазнав аварії, команда потрапляє на невідомий острів, а отже, потрапляє в проблемну ситуацію. Капітан проводить нараду команди, щоб знайти раціональний вихід за умов дефіциту часу та інформаційної невизначеності.

Згідно умов проведення «наради піратів» кожен з членів команди обов'язково повинен виступити. Навіть якщо хтось не має ідей раціонального змісту, він має висловити якусь пропозицію: дотепно оцінити ситуацію, сформулювати розв'язок гумористичного характеру і т. ін.

Виступи членів команди відбуваються строго по субординації: юнга, матроси, боцман, офіцери, капітан. Лише капітан має право стимулювати ідеї, ставити запитання. При цьому забороняється будь-яка критика висловлювань. Якщо обговорення відбувається не досить активно, капітан може реалізувати активізуючий стимул у вигляді запитання чи жарту.

Метод «наради піратів» доцільно використовувати для оперативного знаходження нових ідей. Кількість учасників обмежується 10 чол. Добре, якщо учасники обговорення знайомі між собою, а їх роботою керує авторитетний, визнаний ними лідер.

На початку обговорення керівник оголошує проблему і черговість виступів, члени команди по чергово формулюють пропозиції. Після висловлення певної кількості ідей, керівник може запропонувати нове запитання щодо якоїсь із раніше висловлених ідей. Критичні зауваження на цьому етапі роботи є забороненими.

Наступний етап вирішення задачі передбачає критичне обговорення обраних керівником ідей. Критика може бути висловлена і в формі жарту, водночас захищати ідеї забороняється. Керівник узагальнює підсумки критичного обговорення.

На заключному етапі вирішення проблеми критика заборонена, можна висловлювати лише пропозиції щодо захисту і розвитку обговорюваних ідей.

Казки і легенди містять грандіозний потенціал попередніх поколінь, фантастична література – всі ті задуми, які поки що не можуть матеріалізуватись. Тому невичерпним джерелом нових ідей може бути аналіз казок, легенд, творів фантастики.

Відвідування виставок, музеїв може зорієнтувати перцептивно- мисленнєвий процес спостерігача на реконструювання можливого ходу думки древнього чи сучасного мислителя – винахідника наукової, технічної, художньої та ін. ідеї по аналізу об'єкта, що містить дану ідею. Це є один із засобів нових ідей.

Продуктивним є проведення конкурсів на самостійне придумування різноманітних проблемних задач стосовно різних сфер діяльності. В майбутньому їх можна використати при складанні плану роботи творчого об'єднання школярів. Такі конкурси спонукають учнів задуматись над тим, як функціонують різні ситуації, навчають бути уважними до їх аналізу, концентрують увагу на проблемах, що стосуються тематики гурткової роботи.

Саме життя диктує нові форми, об'єкти гурткової роботи. Треба тільки бути уважним, щоб помітити суперечності, що мають місце в функціонуванні навколишнього світу, і мати бажання розв'язувати, усувати ці суперечності, враховуючи особливості цих актуальних ситуацій. А це і є творчість. Саме та творчість, на якій має гуртуватись робота гуртка, будь-якого дитячого чи юнацького об'єднання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моляко В.О. Творча конструкторологія (пролегомени). К.: Освіта України, 2007. 388 с.
2. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта: монографія / В.О. Моляко, Ю.А. Гулько, Н.А. Ваганова та ін.); за ред. В. О. Моляко. Київ, 2021. 165 с.

Унгурян Ольга Михайлівна,
учитель хімії Мукачівського ліцею № 6,
77olga1@gmail.com

КЛІПОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ НА УРОКАХ ХІМІЇ: МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ

Анотація. У статті досліджено вплив кліпового мислення на розвиток обдарованості учнів під час уроків хімії. Кліпове мислення, яке характеризується швидким переключенням уваги та обробкою великих обсягів інформації, розглядається як ресурс для інтеграції інноваційних методів навчання, таких як мультимедійні ресурси, інтерактивні завдання та проектне навчання. Результати дослідження з участю 50 обдарованих учнів показали, що використання кліпового мислення підвищує зацікавленість, креативність та академічні досягнення. Проте його недоліки (наприклад, втрата глибокого фокусу) потребують балансу з традиційними підходами. Стаття пропонує практичні рекомендації для педагогів щодо оптимізації навчального процесу.

Ключові слова: кліпове мислення, обдарованість, сучасні технології, методи навчання хімії, проектне навчання.

Abstract. This article explores the impact of clip thinking on the development of giftedness in students during chemistry lessons. Clip thinking, characterized by rapid attention switching and processing of large information volumes, is analyzed as a tool for integrating innovative teaching methods, such as multimedia resources, interactive tasks, and project-based learning. The study involved 50 gifted students and revealed that clip thinking enhances interest, creativity, and academic performance. However, its drawbacks (e.g., reduced deep focus) require balancing with traditional approaches. The article provides practical recommendations for educators to optimize the learning process.

Keywords: clip thinking, giftedness, modern technologies, chemistry teaching methods, project-based learning.

Постановка проблеми. Сучасне цифрове середовище, насичене соцмережами, короткими відеороликами та необмеженим доступом до даних, формує нові когнітивні моделі, зокрема кліпове мислення. Цей тип мислення дозволяє швидко обробляти великі обсяги інформації, але супроводжується зниженням здатності до глибокого аналізу [3]. Для обдарованих учнів, які демонструють високий потенціал у точних науках, як-от хімія, такі когнітивні особливості, як швидке переключення уваги чи схильність до візуального контенту, ускладнюють ефективність традиційних методів навчання [9]. Це вимагає нових підходів, які б одночасно враховували динамічність кліпового мислення й зберігали системність та глибину навчання. Ця робота спрямована на пошук шляхів адаптації таких підходів у викладанні хімії для підтримки розвитку обдарованості.

Аналіз досліджень і публікацій. Кліпове мислення як феномен цифрової епохи активно досліджується в контексті його впливу на навчальні процеси. Дослідження Симоненко [8] підкреслюють, що кліпове мислення сприяє швидкому переключенню уваги й обробці великих обсягів інформації, що є важливим у сучасному середовищі. Однак, така когнітивна модель часто супроводжується обмеженнями, такими як зниження здатності до глибокого аналізу та концентрації.

У розробці підходів для обдарованих учнів важливо враховувати їхні унікальні когнітивні особливості. Згідно з моделлю Ренцуллі [7], обдарованість ґрунтується на трьох компонентах: інтелекті, креативності та мотивації. Теорія множинних інтелектів Гарднерф [1] розширює це розуміння, акцентуючи різноманітність когнітивних стилів, які можуть впливати на процес навчання. Такі уявлення допомагають усвідомити необхідність створення гнучких і адаптивних освітніх методів.

Особлива увага приділяється STEM-освіті, де інтерактивні підходи, такі як віртуальні лабораторії, є надзвичайно ефективними. Водночас Джонстон [2] застерігає, що надмірна фрагментація матеріалу може негативно вплинути на розуміння учнями складних концепцій. Тому, хоча кліпове мислення є перспективним інструментом для навчання, воно потребує збалансованого підходу.

Дослідження підтверджують, що мультимедійні ресурси, інтерактивні завдання та проєктне навчання стимулюють зацікавленість учнів і сприяють розвитку їхніх творчих здібностей. Наприклад, використання платформ на кшталт PhET Interactive Simulations дозволяє учням експериментувати та краще розуміти складні хімічні явища. Однак ризики, пов'язані зі швидкою втомлюваністю та поверхневим сприйняттям інформації, потребують додаткової уваги.

Методи інтеграції кліпового мислення в навчання обдарованих учнів повинні враховувати індивідуальні потреби та інтереси. Використання мультимедійних ресурсів, таких як відео-лекції, лабораторні симуляції, інтерактивні платформи й проектні завдання, сприяє розвитку креативності та підвищенню мотивації до навчання. Обдарованість, як інтеграція інтелектуальних, творчих і мотиваційних характеристик, потребує особливого підходу, який поєднує динамічність кліпового мислення із глибиною системного аналізу.

Таким чином, аналіз публікацій показує, що кліпове мислення, за умови правильного використання, може стати ефективним інструментом для навчання обдарованих учнів, особливо в STEM-дисциплінах. Однак, важливо враховувати баланс між інтерактивністю й системністю, щоб уникнути надмірної фрагментації знань та розвинути здатність до глибокого аналізу.

Мета дослідження полягає у вивченні впливу кліпового мислення як сучасного когнітивного феномена на навчальний процес у школах. Зокрема, досліджується, як цей тип мислення впливає на підвищення рівня зацікавленості учнів у хімії за рахунок використання інтерактивних методів і мультимедійних ресурсів. Дослідження спрямоване на розкриття його ролі у розвитку творчих здібностей учнів шляхом поєднання кліпового мислення із проектно-орієнтованим підходом. Також увага приділяється тому, як кліпове мислення сприяє адаптації учнів до нових завдань і викликів у STEM-дисциплінах. Крім того, досліджується вплив цього когнітивного феномена на покращення академічних досягнень обдарованих школярів через розробку збалансованих педагогічних стратегій.

Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати особливості кліпового мислення як когнітивного феномена сучасної цифрової епохи. Його вплив на навчання обдарованих учнів є багатовекторним, що потребує системного підходу до розробки методик. З огляду на це, дослідження зосереджується на комплексному розгляді переваг і недоліків кліпового мислення та його ролі в розвитку інтелектуальних і творчих здібностей школярів. Наступна частина роботи висвітлює ключові аспекти феномена кліпового мислення, обдарованості та застосованої методології.

Кліпове мислення, яке сформувалося під впливом сучасних технологій, характеризується швидкою обробкою інформації та коротким часом концентрації. До його переваг належать здатність до багатозадачності та обробка великих обсягів даних. Однак цей тип мислення має і недоліки, серед яких зниження здатності до глибокого аналізу та ризик швидкої втомлюваності.

Обдарованість – це поєднання інтелектуальних, творчих та спеціальних здібностей, яке дозволяє досягати високих результатів у певних галузях. Модель трьох кілець Ренцуллі підкреслює важливість інтелекту, креативності та

мотивації у розвитку обдарованості. Теорія множинних інтелектів Гарднера доповнює це поняття, акцентуючи увагу на різних типах інтелекту та їх індивідуальних особливостях.

У дослідженні брало участь 50 учнів віком від 15 до 17 років різних шкіл, які були відібрані за критеріями моделі Ренцуллі. Для дослідження використовувалася методика "Кліпове мислення та навчання", запропонована Кіріллівим у 2021 році. Експериментальні заняття включали інтерактивні симуляції, наприклад, PhET Interactive Simulations, що дозволяли учням глибше зрозуміти хімічні явища. Також застосовувався проектний підхід, який передбачав групові дослідження хімічних явищ.

Для збору даних використовувалися опитування, анкетування, спостереження за виконанням інтерактивних завдань, а також аналіз результатів контрольних робіт. Учасники дослідження були поділені на експериментальну та контрольну групи. Результати обох груп порівнювалися для оцінки ефективності використаних методів.

Методи інтеграції кліпового мислення в освітній процес включали завдання з використанням лабораторних симуляцій, відеоматеріалів та віртуальних лабораторій. Також застосовувалися мультимедійні ресурси, зокрема графіки, відео-лекції та адаптовані цифрові платформи. Проектне навчання передбачало розробку групових та індивідуальних завдань, спрямованих на стимулювання творчості учнів. Для підтримки навчального процесу регулярно здійснювався моніторинг прогресу учнів і надавалися консультації.

Результати дослідження. Результати проведеного дослідження демонструють значний позитивний вплив кліпового мислення на навчальний процес обдарованих учнів.

Підвищення зацікавленості учнів стало одним із основних досягнень: 78% учнів експериментальної групи відзначили зростання мотивації до вивчення хімії завдяки використанню інтерактивних підходів.

Креативність учнів також суттєво зросла. Кількість альтернативних рішень задач, запропонованих учнями експериментальної групи, збільшилася на 35% у порівнянні з контрольною групою.

Академічні результати підтвердили ефективність методів інтеграції кліпового мислення. Середній бал експериментальної групи склав 92 із 100 можливих, у той час як у контрольній групі цей показник становив 84.

Таблиця 1. Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп

Показник	Експериментальна група	Контрольна група
Середній бал	92	84
Креативність ідей	8,7±1,2	6,1±0,9

Учні експериментальної групи продемонстрували вищий рівень академічних досягнень, краще утримання уваги та активнішу зацікавленість у навчанні хімії, ніж учні контрольної групи.

Ці результати підтверджують, що кліпове мислення може бути ефективним інструментом для роботи з обдарованими учнями. Однак, для досягнення оптимального балансу необхідно поєднувати методи, спрямовані на розвиток глибини аналізу та системного мислення. Наприклад, комбінація інтерактивних модулів із проектними роботами допомагає уникнути поверхневого засвоєння матеріалу та сприяє формуванню більш стійких знань [9].

Висновки. Інтеграція кліпового мислення в освітній процес, зокрема на уроках хімії, демонструє суттєві переваги в підвищенні мотивації учнів і розвитку їх креативності. Застосування мультимедійних ресурсів та інтерактивних методів навчання допомагає зробити навчальний процес більш динамічним і привабливим для учнів. Це особливо важливо для обдарованих школярів, які мають унікальні когнітивні потреби.

Рекомендовано використовувати гібридні педагогічні підходи, які поєднують переваги кліпового мислення із традиційними методами, що сприяють розвитку глибокого аналізу. Наприклад, комбінація коротких відеоматеріалів із груповими дослідженнями дозволяє оптимально поєднати багатозадачність і системність у навчанні.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз впливу таких підходів у інших дисциплінах STEM, а також на розробку рекомендацій для мінімізації недоліків кліпового мислення та поверхневе засвоєння інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гарднер, Г. Рамки розуму: теорія множинних інтелектів [Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences]. Видавництво Basic Books, 2011.
2. Джонстон, А. Г. Навчання хімії – логічне чи психологічне? [Teaching of Chemistry – Logical or Psychological?]. Хімічна освіта: дослідження та практика, 1(1), 9–15, 2000.
3. Кіріллів, О. В. Кліпове мислення в цифрову епоху: виклики для освіти [Clip Thinking in the Digital Age: Challenges for Education]. Журнал сучасної педагогіки, 12(3), 45–60, 2021.
4. Ковальчук, С. М. Цифрові компетентності вчителя як чинник розвитку обдарованості учнів. Сучасна педагогіка, 2023.
5. Литвинова, В. І. Обдарованість у контексті сучасних освітніх трансформацій. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Інновації в освіті». Львів, 2021.
6. Мельник, Ю. О. Цифровий контент і кліпове мислення: загрози для критичного мислення. Інформаційні технології в освіті, 2022.
7. Ренцуллі, Дж. С. Концепція трьох кілець обдарованості [The Three-Ring Conception of Giftedness]. У Концепції обдарованості (стор. 246–279). Видавництво Кембриджського університету, 2016.

8. Сімоненко, О. Г. Кліпове мислення як феномен цифрової епохи: психолого-педагогічний аспект. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020.
9. Стернберг, Р. Дж. Трансформаційна креативність у освіті [Transformational Creativity in Education]. Журнал креативної поведінки, 56(3), 123–140, 2020.

Успенська О. В.,
учитель англійської мови Путивльського ліцею № 2 ім. Г.Я. Базими,
helgaputivl@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

Анотація. У статті розглядається значення ігрового підходу у викладанні іноземних мов для розвитку обдарованих учнів. Визначено основні переваги використання гейміфікації та інтерактивних методів у навчальному процесі, серед яких підвищення мотивації, розвиток когнітивних та комунікативних здібностей, формування креативного мислення. Розглянуто вплив ігрових технологій на розвиток навичок самостійного навчання та критичного аналізу. Особливу увагу приділено персоналізації навчального процесу через використання адаптивних навчальних платформ та технологій. Наголошено на необхідності комплексного та науково обґрунтованого підходу до впровадження ігрових механізмів у систему навчання обдарованих учнів.

Ключові слова: ігрові технології, гейміфікація, обдаровані учні, індивідуалізація навчання, критичне мислення, адаптивне навчання, мотивація, інноваційні освітні підходи, когнітивний розвиток, мовленнєва компетенція.

Abstract. The article examines the significance of game-based approaches in teaching foreign languages to gifted students. The main advantages of gamification and interactive methods in the educational process are identified, including increased motivation, development of cognitive and communicative abilities, and formation of creative thinking. The impact of game technologies on developing self-learning skills and critical analysis is considered. Special attention is paid to the personalization of the educational process through adaptive learning platforms and technologies. The necessity of a comprehensive and scientifically grounded approach to implementing game mechanisms in the education system for gifted students is emphasized.

Keywords: game-based technologies, gamification, gifted students, individualized learning, critical thinking, adaptive learning, motivation, innovative educational approaches, cognitive development, language competence.

У сучасних підходах до викладання іноземних мов значна увага приділяється використанню ігрового підходу як засобу оптимізації навчального процесу. Особливо важливим це є для обдарованих учнів, які відзначаються високою когнітивною активністю, креативним мисленням та швидким засвоєнням матеріалу. Ігрові методи сприяють ефективному розвитку їхніх здібностей, стимулюють допитливість та забезпечують навчання, орієнтоване на

учня. Використання гри дозволяє адаптувати навчальний матеріал до індивідуальних особливостей учнів, створюючи сприятливе середовище для їхнього самовираження та інтелектуального зростання [4].

Традиційні методи навчання часто виявляються недостатньо ефективними для задоволення освітніх потреб обдарованих учнів, які потребують більш складних завдань та глибшого залучення у процес навчання. Ігровий підхід вирішує цю проблему шляхом створення багаторівневих завдань, що відповідають різним аспектам мовної компетенції. Крім того, ігрові методики дозволяють розширити словниковий запас, практикувати граматичні структури та розвивати навички аудіювання в контексті, що має особистісну значущість для учнів [6].

Теоретичні засади використання ігрового підходу в освіті обдарованих учнів.

Нейропсихологічні дослідження підтверджують, що процес засвоєння нових знань значно прискорюється, коли він супроводжується позитивними емоціями. Ігровий підхід активізує лімбічну систему мозку, яка відповідає за емоційні реакції, що в свою чергу покращує процеси запам'ятовування та підвищує концентрацію уваги. Таким чином, інтеграція ігрових елементів створює оптимальні умови для нейропластичності, дозволяючи ефективніше формувати нові нейронні зв'язки, які є основою мовної компетенції.

Завдяки інтеграції ігрових підходів у навчальний процес учні отримують більше можливостей для активного залучення у процес навчання, що сприяє їхній емоційній стійкості та готовності до вирішення складних завдань. В умовах ігрової взаємодії зменшується тривожність, пов'язана з можливими помилками, оскільки помилка в грі сприймається не як невдача, а як цінний досвід. Це особливо важливо при вивченні іноземної мови, де страх зробити помилку часто перешкоджає вільному висловлюванню думок [2].

З точки зору теорії множинного інтелекту Говарда Гарднера, ігрові методи дозволяють активізувати різні типи інтелекту – лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, музичний, міжособистісний, внутрішньоособистісний та натуралістичний. Це особливо важливо для обдарованих учнів, які часто мають асинхронний розвиток цих типів інтелекту. Різноманітні ігрові активності дозволяють задіяти сильні сторони учнів та поступово розвивати ті аспекти, які потребують додаткової уваги.

Гейміфікація навчального процесу як інструмент мотивації.

Гейміфікація навчального процесу передбачає застосування ігрових механік, які посилюють мотивацію учнів та підтримують їхню пізнавальну активність. Впровадження рейтингів, рівнів, системи винагород і змагального елементу сприяє підвищенню інтересу до навчання. Це дозволяє розвивати такі навички, як стратегічне мислення, швидке прийняття рішень та ефективна командна робота [3].

Ефективна гейміфікація базується на врахуванні психологічних аспектів мотивації та теорії самодетермінації (Deci & Ryan), яка виділяє три основні

психологічні потреби: автономію, компетентність та взаємозв'язок. Ігрові механіки, які задовольняють ці потреби, створюють умови для внутрішньої мотивації, яка є більш стійкою порівняно з зовнішньою. Наприклад, система рівнів та досягнень задовольняє потребу в компетентності, можливість вибору завдань та шляхів їх виконання – потребу в автономії, а командні та кооперативні ігри – потребу у взаємозв'язку [7].

Для обдарованих учнів особливо важливим є відчуття постійного прогресу та виклику. Правильно розроблена система гейміфікації повинна враховувати так звану "зону найближчого розвитку", пропонуючи завдання, які є достатньо складними, щоб стимулювати розвиток, але не настільки складними, щоб викликати фрустрацію.

Дослідження показують, що гейміфіковані навчальні середовища сприяють формуванню так званого "потокowego стану", коли учень повністю занурений у діяльність, втрачає відчуття часу та відчуває задоволення від самого процесу навчання. Такі стани особливо сприятливі для засвоєння нової інформації та формування навичок.

Інтерактивні технології та персоналізація навчання.

Застосування інтерактивних технологій у процесі навчання сприяє персоналізації досвіду учнів. Використання платформ Kahoot!, Quizizz, Duolingo, а також інтерактивних симуляцій дає змогу створювати адаптивне навчальне середовище, що відповідає рівню знань і потребам кожного учня. Такі технології підтримують розвиток навичок самостійного навчання, що є критично важливим у контексті сучасних освітніх підходів [5].

Інтерактивні технології дозволяють впроваджувати принцип "персоналізованого навчання", який передбачає адаптацію темпу, підходу та змісту навчання відповідно до індивідуальних особливостей учня. Особливо корисними є адаптивні навчальні системи, які використовують алгоритми машинного навчання для аналізу успішності учня та відповідного коригування завдань.

Віртуальні світи та симуляції створюють унікальні можливості для застосування мовних навичок у реалістичних контекстах без необхідності виходу з класної кімнати. Такі середовища дозволяють учням взаємодіяти з віртуальними персонажами, виконувати завдання, які вимагають використання іноземної мови, та отримувати негайний зворотний зв'язок. Для обдарованих учнів такі симуляції можуть бути особливо цінними, оскільки вони дозволяють практикувати мову в складних сценаріях, що відповідають їхньому рівню розвитку.

Мобільні додатки та навчальні платформи сприяють залученню принципу "навчання будь-де та будь-коли", розширюючи освітній простір за межі класної кімнати. Вони дозволяють учням працювати у власному темпі, повторювати

складний матеріал стільки разів, скільки потрібно, та отримувати доступ до додаткових ресурсів за необхідності. Для обдарованих учнів це означає можливість прогресувати швидше, не обмежуючись темпом класу [1].

Психолого-педагогічні аспекти використання ігрових методів.

З точки зору когнітивної психології, ігрові методи активізують різні типи пам'яті – процедурну, семантичну, епізодичну та емоційну, що створює багатовимірний контекст для засвоєння мовного матеріалу. Коли учень бере участь у рольовій грі або симуляції, він не лише запам'ятовує слова та фрази, але й асоціює їх з конкретними ситуаціями, емоціями та фізичними діями. Такий багатосенсорний досвід суттєво підвищує вірогідність довготривалого запам'ятовування [6].

Особливо важливим аспектом є вплив ігрових методів на розвиток "виконавчих функцій" мозку, які включають робочу пам'ять, когнітивну гнучкість та самоконтроль. Ці функції є критично важливими для успішного вивчення мови, оскільки вони дозволяють учням утримувати інформацію в пам'яті, переключатися між різними мовними структурами та контролювати правильність власного мовлення.

Для обдарованих учнів особливо важливим є аспект саморегуляції та метакогнітивних навичок – здатності усвідомлювати та контролювати власні процеси навчання. Ігрові методи, особливо ті, що включають елементи рефлексії та самооцінки, допомагають учням розвивати ці навички. Наприклад, ігри, які вимагають від учнів планування стратегії, моніторингу прогресу та оцінки результатів, сприяють розвитку метакогнітивних здібностей, які є ключовими для самостійного навчання.

Важливим психологічним аспектом є створення "безпечного простору" для експериментування з мовою. Обдаровані учні часто демонструють перфекціонізм та страх помилки, що може перешкоджати вільному використанню іноземної мови. Ігровий контекст дозволяє знизити психологічні бар'єри, створюючи атмосферу, де помилки сприймаються як природна частина процесу навчання, а не як невдача [1].

Типи ігрових завдань та їх вплив на розвиток обдарованих учнів.

Ефективне використання ігрового підходу передбачає застосування різних типів ігрових завдань, кожен з яких має свій специфічний вплив на розвиток обдарованих учнів:

1. **Стратегічні ігри** розвивають логічне мислення, здатність планувати та аналізувати. Наприклад, лінгвістичні настільні ігри, де учні будують слова або речення, вимагають стратегічного підходу та глибокого розуміння мовних структур [4].

2. **Творчі ігри** стимулюють уяву та експресивні мовні навички. Сюди відносяться рольові ігри, імпровізації, створення історій. Вони особливо цінні для розвитку здатності вільно висловлювати думки іноземною мовою [2].

3. **Змагальні ігри** підвищують мотивацію та розвивають стресостійкість. Квізи, вікторини, лінгвістичні змагання створюють здорову конкуренцію та стимулюють активне використання мовних навичок [1].

4. **Кооперативні ігри** формують навички командної роботи та комунікації. Групові проекти, колаборативні завдання сприяють розвитку соціальних навичок, що особливо важливо для обдарованих учнів, які можуть стикатися з труднощами в соціальній взаємодії [6].

Інтеграція цих різних типів ігрових завдань у навчальний процес дозволяє забезпечити всебічний розвиток обдарованих учнів, враховуючи їхні когнітивні, соціальні та емоційні потреби.

Висновки та рекомендації.

Ігрові підходи у викладанні іноземних мов представляють собою потужний інструмент для розвитку обдарованих учнів. Вони створюють оптимальне навчальне середовище, яке відповідає когнітивним, соціальним та емоційним потребам таких учнів, сприяючи їхньому всебічному розвитку.

Ефективність ігрових методів базується на їхній здатності активізувати внутрішню мотивацію, створювати значущий контекст для вивчення мови, забезпечувати негайний зворотний зв'язок та адаптуватися до індивідуальних особливостей учнів. Особливо цінним є потенціал ігрових підходів для розвитку метакогнітивних навичок, критичного мислення та творчого потенціалу [3, с. 20].

Однак, важливо враховувати, що впровадження ігрових методів вимагає ретельного планування, врахування освітніх цілей та індивідуальних особливостей учнів. Ігрові активності повинні бути інтегровані в загальну структуру навчального процесу, підтримуючи, а не заміщуючи інші методи навчання [6].

На основі проведеного дослідження можна сформулювати наступні практичні рекомендації для вчителів іноземних мов:

1. Використовувати різноманітні типи ігрових завдань, враховуючи індивідуальні особливості та інтереси обдарованих учнів [4].

2. Інтегрувати цифрові та аналогові ігрові підходи, створюючи багатовимірне навчальне середовище [5].

3. Забезпечувати баланс між структурованістю та свободою вибору в ігрових активностях [2].

4. Регулярно оцінювати ефективність ігрових методів та коригувати їх відповідно до потреб учнів [7].

5. Розвивати власні компетенції у сфері ігрових технологій та педагогічного дизайну [3].

В умовах глобалізації та зростаючої ролі комунікації ігрові підходи у вивченні іноземних мов стають не просто методичним інструментом, а необхідною умовою для формування конкурентоспроможних, адаптивних та

творчих особистостей, здатних ефективно функціонувати в багатомовному та мультикультурному середовищі [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полонська Т. К. Ігрова діяльність як засіб формування ключових компетентностей здобувачів освіти на уроках іноземної мови / Т. К. Полонська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. О. М. Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2018. – Вип. 21. – 440 с.
2. Полонська Т. К. Сутність ігрових технологій у навчанні іноземних мов учнів початкової школи на компетентнісних засадах / Т. К. Полонська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2018. – Вип. 20. – С. 317–327.
3. Тарнопольський О. Б. Гейміфікація в навчанні іноземних мов у вищій школі / О. Б. Тарнопольський, С. П. Кожушко, М. Р. Кабанова // Іноземні мови. – 2018. – №3. – С. 15-22.
4. Полонська Т. К. Ігри як засіб компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів початкової школи / Т. К. Полонська // Український педагогічний журнал. – 2017. – № 3. – С. 109–115.
5. Зіннуров Е. Технологія використання інформаційних засобів навчання на уроці іноземної мови / Е. Зіннуров // Методична скарбничка міста Новограда-Волинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nv-ims.edukit.zt.ua/news/id/2125/vn/Технологія-використання-інформаційних-засобів-навчання/> - (дата звернення 13.03.2025).
6. Федусенко Ю. І. Дидактична гра як засіб навчання іноземних мов молодших школярів: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Ю. І. Федусенко. – Інститут педагогіки АПН України. – К., 2009. – 205 с.
7. Gamification in foreign language teaching: A conceptual introduction // The Hungarian Educational Research Journal. – 2023. – №13(2).

Фалей К. Ю.,

практичний психолог, асистент вчителя

Дубенської початкової школи Дубенської міської ради Рівненської області,

faley@ukr.net

ГЕЙМІФІКАЦІЯ В РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ

Анотація. Гейміфікація є потужним інструментом, що сприяє розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей. Використання ігрових механік у навчальному процесі допомагає стимулювати креативність, підвищувати мотивацію та розвивати нестандартне мислення. У статті розглядаються основні принципи гейміфікації, її вплив на когнітивний та емоційний розвиток дітей, а також практичні приклади її застосування в освітньому середовищі.

Ключові слова: гейміфікація, творчий потенціал, обдаровані діти, мотивація, креативність.

Abstract. Gamification is a powerful tool that promotes the development of gifted children's creative potential. The use of game mechanics in the educational process

helps stimulate creativity, increase motivation, and develop unconventional thinking. The article examines the basic principles of gamification, its impact on children's cognitive and emotional development, and practical examples of its application in the educational environment.

Keywords: gamification, creative potential, gifted children, motivation, creativity.

У сучасному світі, що характеризується стрімким розвитком технологій та зростаючими вимогами до рівня креативності, система освіти потребує інноваційних підходів до навчання, особливо щодо обдарованих дітей. Ця категорія здобувачів освіти вирізняється високим рівнем когнітивного розвитку, нестандартним мисленням і підвищеною допитливістю, що вимагає використання методів, здатних підтримувати їхню зацікавленість та сприяти максимальному розкриттю потенціалу. Одним із найбільш ефективних підходів у цьому контексті є гейміфікація – застосування ігрових механік у навчальному процесі, що дозволяє поєднувати освітні завдання з елементами гри, стимулюючи внутрішню мотивацію здобувачів освіти.

Гейміфікація поступово стає невід'ємною частиною сучасної освіти, оскільки дозволяє зробити навчальний процес більш цікавим, мотивуючим та ефективним. Використання ігрових механік сприяє залученню школярів до активної діяльності, стимулює їхню креативність та розвиває критичне мислення. Особливо це актуально для обдарованих дітей, які часто шукають нестандартні підходи до вирішення завдань та прагнуть до самостійного пізнання світу.

Гейміфікація передбачає використання різноманітних ігрових механізмів, таких як рівні, бали, нагороди, змагання, сюжетні лінії тощо. Завдяки цьому навчальний процес набуває динамічності та інтерактивності, що особливо важливо для обдарованих дітей, яким необхідне інтелектуальне стимулювання. Наприклад, використання рольових ігор чи освітніх платформ з елементами гри допомагає здобувачам освіти заглиблюватися у матеріал, застосовувати отримані знання на практиці та експериментувати з новими ідеями.

Наукові дослідження підтверджують, що ігрові технології мають позитивний вплив на когнітивні та емоційні аспекти розвитку дітей. Вони сприяють підвищенню рівня мотивації, вдосконаленню навичок самостійного прийняття рішень і розвитку соціальної взаємодії. Застосування гейміфікації в освітньому процесі дозволяє обдарованим дітям ефективніше засвоювати нові знання, долати навчальні труднощі та реалізовувати свій потенціал у творчих проектах.

Таким чином, актуальність цієї статті обумовлена необхідністю пошуку ефективних методик стимулювання творчого потенціалу обдарованих дітей. У

публікації буде розглянуто концепцію гейміфікації, її ключові принципи, механізми впливу на креативне мислення учнів та практичні аспекти впровадження в навчальний процес. Використання ігрових технологій у навчанні дозволяє не лише підвищити мотивацію дітей, а й створити середовище, у якому вони можуть експериментувати, шукати нестандартні рішення та розвивати свої здібності у природний та захоплюючий спосіб.

Як зазначає С. Переяславська, «Гейміфікація в освіті – це процес поширення гри на різні сфери освіти, який дозволяє розглядати гру і як метод навчання і виховання, і як форму виховної роботи, і як засіб організації цілісного освітнього процесу» [1]. Завдяки цьому педагогічний процес стає більш структурованим, але водночас гнучким, дозволяючи адаптувати навчальні стратегії відповідно до індивідуальних потреб учнів. Гейміфікація сприяє формуванню внутрішньої мотивації, оскільки здобувачі освіти отримують можливість самостійно обирати стратегії навчання, працювати в команді та відстежувати власний прогрес у зрозумілій та доступній формі.

За Тимошук Г.В., зазначаємо, що основними принципами, на яких базується гейміфікований освітній процес, є:

- автономія – можливість учнів самостійно обирати способи досягнення цілей;
- професійна спрямованість – застосування отриманих знань у реальних або змодельованих ситуаціях;
- поступовість – розподіл навчального матеріалу на етапи відповідно до рівня підготовленості учнів;
- свобода зазнати невдачі – створення безпечного простору для експериментування та аналізу власних помилок;
- наочне відстеження прогресу – чітка система оцінювання та зворотного зв'язку, що допомагає учням усвідомлювати власні досягнення та зони росту [4].

Гейміфікація відіграє особливо важливу роль у початкових класах під час дистанційного навчання, коли необхідно забезпечити високий рівень мотивації та залученості учнів. Молодші школярі часто швидко втрачають концентрацію, тому використання ігрових механік допомагає зробити навчальний процес більш захопливим та ефективним. В умовах онлайн-навчання гейміфікація дозволяє компенсувати нестачу живого спілкування, стимулюючи дітей до активної взаємодії з вчителем і однокласниками.

Як зазначає Побризгаєва В. Г., стратегії гейміфікації у навчанні в початковій школі – це підходи та методи, спрямовані на використання ігрових елементів та механік для залучення учнів до навчального процесу та покращення їхньої мотивації та активності. Ці стратегії включають створення стимулюючого ігрового середовища, використання ігрових елементів, таких як бали та нагороди, організацію здорової конкуренції, індивідуалізацію навчання та інші

підходи, спрямовані на покращення якості навчання та підвищення зацікавленості учнів у процесі вивчення матеріалу. Реалізація цих стратегій може підвищити ефективність навчання та сприяти активній участі учнів у навчальному процесі [2].

Однією з популярних методик гейміфікації в онлайн-навчанні є використання цифрових платформ, які дозволяють перетворювати уроки на інтерактивний досвід. Наприклад, Classtime та Kahoot! допомагають вчителям організовувати навчальні вікторини та опитування, що підтримують конкурентний дух і сприяють кращому засвоєнню матеріалу. Завдяки таким інструментам здобувачі освіти отримують можливість заробляти бали, проходити рівні складності та отримувати винагороди, що підвищує їхню мотивацію та інтерес до навчання.

Інший важливий аспект гейміфікації в дистанційній освіті – це створення віртуальних навчальних середовищ, де діти можуть взаємодіяти, виконуючи групові завдання. Платформи на кшталт World of Classcraft дають змогу організовувати уроки у форматі рольових ігор, де здобувачі освіти виконують місії, отримують бонуси та допомагають одне одному досягати навчальних цілей. Такий підхід не лише урізноманітнює навчання, а й формує командну роботу та відповідальність.

Окрім цифрових платформ, важливою частиною гейміфікації є впровадження сюжетно-рольових завдань і творчих ігор. Вчителі можуть розробляти інтерактивні проєкти, у яких здобувачі освіти перетворюються на дослідників, мандрівників чи винахідників, що дозволяє їм більш глибоко зануритися в навчальний матеріал. Такий формат допомагає активізувати мислення, розвивати навички критичного аналізу та самостійного пошуку інформації, що є особливо цінним у сучасному освітньому просторі.

Гейміфікація на уроках математики у початковій школі сприяє підвищенню мотивації учнів, допомагає краще засвоювати математичні поняття та розвивати логічне мислення. Молодші школярі часто сприймають математику як складну дисципліну, тому використання ігрових методів робить навчальний процес більш цікавим та доступним. Включення інтерактивних завдань, цифрових платформ і елементів змагання дозволяє перетворити традиційні уроки на захопливу подорож у світ чисел, рівнянь і геометричних фігур.

Як зазначає Шикітка Г. М., на уроках із математики в початковій школі можуть використовуватися готові онлайн-ресурси для вдосконалення та систематизації знань учнів, такі як Matific.com, Wordwall.net, LearningApps.org, Umaigra.com, Genial.ly, Classroomscreen.com, Math Games та інші. Однією з найручніших платформ є Matific.com, яка сприяє розвитку логічного мислення в дітей, навичок дослідження та аналізу. Завдяки інтерактивним вправам учні

можуть тренувати навички додавання, віднімання, множення і ділення у формі міні-ігор, що значно підвищує їхню зацікавленість у вивченні предмета [5].

Окрім використання цифрових ресурсів, важливу роль у гейміфікації відіграє створення навчальних квестів та математичних челенджів. Наприклад, вчителі можуть розробляти "математичні пригоди", у яких здобувачі освіти виконують послідовність завдань, рухаючись за сюжетом. Це може бути подорож у космос, де потрібно розв'язати приклади для запуску ракети, або квест у зачарованому лісі, де математичні задачі допомагають знайти вихід із лабіринту. Такий підхід сприяє розвитку не лише математичних здібностей, а й навичок критичного мислення та співпраці в команді.

Ще одним ефективним методом гейміфікації є впровадження математичних змагань та вікторин. Використання платформ Kahoot!, Quizizz або Blooket дозволяє створювати інтерактивні тести та ігри, де діти можуть заробляти бали, змагатися між собою та відстежувати власний прогрес. Ці елементи гри не лише урізноманітнюють уроки, а й формують в здобувачів освіти позитивне ставлення до навчання, розвивають впевненість у власних силах та сприяють кращому засвоєнню матеріалу.

Окрім цифрових платформ, важливим інструментом гейміфікації у початковій школі є настільні друковані ігри та ігри з предметами. Хоча онлайн-ігри мають значні переваги у швидкому доступі до інтерактивного контенту та можливості адаптації завдань, вони не завжди можуть замінити тактильний досвід і безпосередню взаємодію дітей із фізичними об'єктами. Саме тому поєднання цифрових та настільних ігор створює збалансовану навчальну систему, що відповідає різним когнітивним особливостям здобувачів освіти та сприяє всебічному розвитку.

Настільні ігри, роздруковані картки та ігри з предметами дають можливість учням працювати в групах, спілкуватися, розвивати стратегічне мислення та моторику. Наприклад, математичні доміно, картки для складання слів чи настільні бізнес-ігри допомагають засвоювати новий матеріал у формі веселого суперництва. Також використання звичайних предметів, як-от кубиків, фішок чи пазлів, дозволяє здобувачам освіти практично застосовувати знання та розвивати просторове мислення. Такий підхід робить навчання не лише ефективним, а й захопливим, дозволяючи дітям активніше залучатися до процесу засвоєння знань.

В умовах впровадження Нової української школи (НУШ) перед системою освіти постали нові вимоги й стандарти, згідно з якими до ігор, що можуть бути впроваджені на уроках із математики, належать:

1. Настільно-друковані ігри – різноманітні головоломки, доміно, пазли, а також ігри типу «UNO», «DOUBLE», «Jenga» та інші. Ці ігри широко

використовуються в початкових класах, оскільки вони дозволяють учителям легко інтегрувати навчальні завдання в ігрову форму.

2. Ігри з предметами – іграшки, LEGO, природні матеріали тощо. Особливість використання цих ігор на уроках із математики полягає в тому, що учні можуть фізично взаємодіяти з об'єктами, які використовуються для навчання, рахувати їх і складати різні конструкції.

3. Словесні ігри – учні можуть виконувати ці завдання, перебуваючи на своїх місцях за партами [3].

Розвиток креативного мислення здобувачів освіти у процесі навчання можливий завдяки використанню різних механізмів гейміфікації, які стимулюють уяву, гнучкість мислення та здатність до нестандартного розв'язання завдань. Одним із ключових механізмів є створення ситуацій вибору, коли учням пропонують альтернативні варіанти рішень, а кожне рішення має свої наслідки. Це сприяє розвитку навичок прогнозування та творчого аналізу інформації. Наприклад, при вивченні природничих наук можна запропонувати учням зіграти в рольову гру, де вони стануть дослідниками та вирішуватимуть, які методи використати для розв'язання певної проблеми.

Ще одним ефективним механізмом є елементи випадковості та інтриги, які роблять навчальний процес більш захопливим і непередбачуваним. Використання ігрових карток із завданнями, генераторів випадкових запитань чи історій дає можливість учням виходити за межі стандартних відповідей та шукати нові підходи до вирішення проблем. Наприклад, під час уроку літератури школярі можуть витягати картки з неочікуваними сюжетними поворотами та пропонувати власні варіанти продовження історії, тим самим розвиваючи уяву та творчі здібності.

Також важливим механізмом є створення колаборативного навчального середовища, де здобувачі освіти працюють разом над спільними завданнями, обмінюються ідеями та шукають нестандартні рішення. Групові ігрові завдання, командні квести та творчі проєкти сприяють розвитку критичного мислення, комунікації та навичок аргументації. Наприклад, у рамках гейміфікованого підходу можна організувати "квест-урок", де кожна команда розв'язує певний набір логічних завдань, шукаючи підказки та застосовуючи різні стратегії мислення. Таке навчання не лише активізує креативність учнів, а й сприяє їхньому особистісному розвитку та впевненості у власних можливостях.

Гейміфікація відіграє ключову роль у розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей у початковій школі, оскільки дозволяє їм використовувати нестандартні підходи до вирішення завдань, розвивати уяву та критичне мислення. Впровадження ігрових елементів у навчальний процес створює середовище, яке сприяє самовираженню та експериментуванню. Обдаровані діти, які часто

випереджають своїх однолітків у навчанні, потребують особливих методів стимулювання їхньої пізнавальної активності, і саме гейміфікація може надати їм необхідний простір для досліджень, відкриттів і творчого підходу до навчання.

Завдяки використанню ігрових механік, таких як рольові ігри, квести, проєктна діяльність та творчі конкурси, учні можуть відчувати себе творцями власного навчального процесу. Наприклад, інтеграція в навчання сюжетних ігор, де діти розробляють свої проєкти, створюють власні завдання або формують нові правила гри, допомагає їм розвивати навички самостійного мислення, ініціативності та креативності. Крім того, такі підходи формують у дітей навички роботи в команді, що є важливим аспектом їхнього подальшого особистісного розвитку.

Важливим фактором впливу гейміфікації на творчий потенціал є зниження страху перед помилками та невдачами. В ігровому середовищі діти отримують можливість експериментувати, пробувати різні варіанти вирішення проблем і вчитися на власних помилках без страху осуду. Це сприяє розвитку гнучкості мислення, впевненості у власних силах і формуванню позитивного ставлення до навчання. Таким чином, гейміфікація не лише допомагає розкрити творчий потенціал обдарованих дітей, а й мотивує їх до постійного саморозвитку та вдосконалення своїх здібностей.

Гейміфікація має значний вплив на емоційний розвиток обдарованих дітей, оскільки створює позитивне, мотиваційне середовище, що сприяє розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції та впевненості у власних силах. Обдаровані діти нерідко стикаються з підвищеною чутливістю, емоційною нестабільністю або високими вимогами до себе, що може викликати стрес і фрустрацію в навчальному процесі. Впровадження ігрових елементів дозволяє їм знижувати рівень напруги, переживати успіхи та невдачі в безпечному середовищі, а також розвивати навички взаємодії з однолітками через командні ігри та змагальні завдання.

Емоційний вплив гейміфікації також проявляється у формуванні позитивного ставлення до навчання та розвитку внутрішньої мотивації. Використання ігрових механік, таких як нагороди, рейтинги, рольові моделі та віртуальні пригоди, допомагає дітям відчувати задоволення від досягнень, що підвищує їхню самооцінку та віру в свої можливості. Крім того, інтерактивні ігри стимулюють розвиток емпатії, оскільки діти вчаться розуміти емоції інших, співпереживати та працювати в команді. У результаті гейміфікація сприяє гармонійному емоційному розвитку обдарованих дітей, допомагаючи їм краще розуміти себе та ефективніше адаптуватися до соціального середовища.

Гейміфікація є ефективним інструментом стимулювання творчого потенціалу обдарованих дітей у початковій школі. Використання ігрових механік у навчальному процесі сприяє підвищенню мотивації, розвитку креативного мислення та формуванню позитивного ставлення до навчання.

Завдяки інтеграції онлайн-ресурсів, настільних ігор та ігор із предметами здобувачі освіти мають змогу зануритися в навчальний процес у цікавій, інтерактивній формі, що сприяє засвоєнню матеріалу на глибшому рівні.

Гейміфікація також має значний вплив на емоційний розвиток обдарованих дітей, допомагаючи їм справлятися зі стресом, розвивати саморегуляцію та взаємодіяти з однолітками у безпечному середовищі. Використання елементів гри дозволяє дітям випробовувати різні стратегії мислення, розширювати межі своєї уяви та навчатися через досвід, що є важливим чинником розвитку творчих здібностей.

Отже, впровадження гейміфікації в освітній процес є важливим інструментом для стимулювання творчого потенціалу обдарованих дітей. Застосування ігрових механік у навчанні дозволяє зробити процес навчання цікавим та інтерактивним, що сприяє підвищенню мотивації учнів. Обдаровані діти, завдяки гейміфікації, мають можливість розвивати свої когнітивні та емоційні навички, взаємодіяти з однолітками у командних проектах, а також самостійно обирати стратегії навчання.

На основі проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Гейміфікація покращує мотивацію: Використання ігрових елементів підвищує зацікавленість учнів, робить процес навчання більш захопливим і сприяє активному залученню до навчального процесу.

2. Розвиток креативного мислення: Завдяки ігровим методам, учні можуть вільно експериментувати та використовувати нестандартні підходи до вирішення завдань, що сприяє розвитку творчого потенціалу.

3. Емоційний розвиток: Гейміфікація створює позитивне середовище для навчання, що знижує рівень стресу і сприяє розвитку саморегуляції та впевненості у власних силах.

4. Соціальна взаємодія: Ігрові методи стимулюють командну роботу та розвиток навичок спілкування, що є важливим аспектом для обдарованих дітей.

5. Практичне застосування знань: Використання гейміфікації дозволяє дітям застосовувати отримані знання у практичних ситуаціях, що покращує їхнє розуміння та запам'ятовування навчального матеріалу.

Рекомендується подальше впровадження гейміфікації у навчальний процес та дослідження її впливу на різні аспекти розвитку обдарованих дітей. Педагогам слід активно використовувати ігрові технології, адаптуючи їх відповідно до індивідуальних потреб учнів, щоб забезпечити ефективне та інтерактивне навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Perejaslavska, S., & Smahina O. (2019). Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. Електронне наукове фахове видання "Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету", 250–260. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019s24>

2. Побризгаєва, В. Г., & Наливайко, О. О. (2024). Гейміфікація навчання у початкових класах в умовах дистанційного навчання. Електронне наукове фахове видання “відкрите освітнє е-середовище сучасного університету”, (16), 134–149. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1610>.
3. Сірант Н., Завада В., Червінська Р. Особливості проведення дидактичних ігор на уроках математики у закладі початкової освіти. Молодь і ринок.2023. №10/218. С.112–116. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.293317>
4. Шварп Н. В., Сабатовська-Фролкіна І. С., Тимощук Г. В. Основні принципи гейміфікації в освіті. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м.Львів, 9-10 червня 2023 р.). Львів: Львівський науковий форум, 2023. С. 57–58.
5. Шикітка Г. М., & Лагодич, М. І. (2024). Впровадження гейміфікації в освітній процес із математики в початковій школі України. Педагогічна Академія: наукові записки, (11). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13868520>.

Фречка Оксана Василівна,

*голова циклової комісії суспільних дисциплін, викладач історії
ВСП «Ужгородський торговельно-економічний фаховий коледж
Державного торговельно-економічного університету»,
frechkaoksana@gmail.com*

ІСТОРИЧНА ОСВІТА У ФОРМУВАННІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Стаття розглядає роль історичної освіти у формуванні критичного мислення в умовах інформаційної війни, аналізує вплив дезінформації та пропаганди на суспільну свідомість, а також важливість розвитку навичок критичного аналізу інформації. У статті обговорюються методи та підходи до викладання історії, які сприяють формуванню критичного мислення.

Ключові слова: інформаційна війна, критичне мислення, дезінформація, національна безпека, інформаційна компетентність, маніпуляція, історична освіта.

Annotation. The article examines the role of history education in the formation of critical thinking in the context of information war, analyzes the impact of disinformation and propaganda on public consciousness, as well as the importance of developing skills for critical analysis of information. The article discusses methods and approaches to teaching history that contribute to the formation of critical thinking.

Keywords: information war, critical thinking, disinformation, national security, information competence, manipulation, historical education.

Історична наука відіграє ключову роль у формуванні свідомої особистості, здатної до саморозвитку та безперервного навчання в умовах динамічного та складного сучасного світу. Одним із фундаментальних завдань, визначених освітньою парадигмою, є розвиток історичного, критичного та креативного

мислення, а також формування глибокого розуміння історичних процесів та їхньої взаємодії. Метою є становлення особистості, що володіє навичками критичного аналізу, здатна до ефективної роботи з різноманітними джерелами інформації, їхньої верифікації та інтерпретації, що є особливо важливим в умовах сучасних інформаційних війн та поширення дезінформації.

Дефініції інформаційна агресія та інформаційно-психологічна війна актуалізувалися у дослідницьких контекстах лише у XX ст. Нинішня українська дійсність є наочною демонстрацією ситуації, коли межа між інформаційною та безпосередньою війною розмивається. [4, с.73]

Останнє десятиріччя відзначається шаленим розвитком можливостей інформаційних технологій, що робить це питання одним із найважливіших у боротьбі за глобальний інформаційний простір, який відповідає національним інтересам країн. [3, с.17]

Одним із ключових завдань антиукраїнських інформаційних кампаній є систематична фальсифікація історичного наративу, поширення проросійських інтерпретацій складних історичних подій та цілеспрямоване руйнування української історичної пам'яті. Цей формат інформаційної війни викликає зростаючу стурбованість, оскільки вимагає розробки та застосування нових стратегій та методів протидії та захисту. В умовах такого протистояння критично важливим є збереження та зміцнення української історичної освіти, формування національної ідентичності, поваги до історичної спадщини держави та розвиток навичок критичного аналізу інформації.

З моменту російського вторгнення (24 лютого 2022 р.) ворожа пропаганда активізувалася. Безліч фейкових новин були запущені із провідних тамтешніх телеканалів, які досі активно використовують пропагандистські матеріали для виправдання агресії. [6, с.85] Сучасні інформаційні війни спрямовані на маніпуляцію громадською думкою, формування стереотипів та перекручення фактів. Крім того, інформаційні війни можуть мати серйозний вплив на національну безпеку країн, спровокувати міжнародні конфлікти та впливати на геополітичну ситуацію в світі. [3, с.14]

Ефективне застосування зазначених тактик дозволяє не лише піддати сумніву легітимність владних рішень, але й дестабілізувати фундаментальні культурно-історичні цінності, спровокувати масштабну паніку та підірвати міжнародний авторитет держави. Реалізація подібних маніпулятивних сценаріїв в умовах збройного конфлікту стає можливою через недостатню медіаграмотність суспільства, що проявляється у нездатності ефективно обробляти великі обсяги інформації та здійснювати добірку джерел.

На сьогодні, найпопулярнішим джерелом інформації про події російсько-української війни для українців є Telegram-канали – це джерело назвали 53%

респондентів. Друге та третє місце ділять міжособистісні контакти (родичі, друзі, знайомі – 42%) та YouTube (40%). Телефмарафон «Єдині новини» використовують для отримання такої інформації 37% опитаних. [1] Більшість довіряє джерелам інтуїтивно або за порадами когось з близьких, що по суті ставить питання про об'єктивність та відповідність інформації, яка не піддається критичному аналізу.

В умовах такої кількості інформації та її різноманіття, питання формування критичного мислення стає ще більше актуальним. Потік достовірних та псевдоновин формує викривлену картину та сприяє досягненню цілей тих, хто створює та поширює дезінформацію. Враховуючи зазначені виклики, сучасна історична освіта повинна забезпечити формування громадян, здатних до аналітичної обробки та критичної інтерпретації різноманітних інформаційних ресурсів.

В умовах інформаційного перенасичення, історична освіта набуває стратегічного значення у формуванні критичного мислення, що передбачає аналітичну оцінку та інтерпретацію інформаційних потоків. Розвиток критичного мислення є необхідною умовою для успішної адаптації до вимог сучасного інформаційного суспільства. Критичний аналіз дозволяє ідентифікувати елементи маніпуляцій, дезінформації, фальсифікації історичних фактів, а також розпізнавати провокації та спекуляції на ключових аспектах української історії. Інформаційна компетентність, що формується в процесі вивчення історії, є фундаментальною складовою здатності до раціонального відбору, аналізу та оцінки інформації, що є критично важливим для формування обґрунтованих висновків та прийняття усвідомлених рішень.

Соціальна значущість історії, як навчального предмета, полягає в тому, що вона відображає та реконструює досвід людства. Вивчаючи історичний шлях народів, взаємодію людини з навколишнім середовищем, аналізуючи причини та наслідки історичних подій і явищ, учні можуть враховувати здобутки й помилки минулого, усвідомлено підходити до сучасних подій, формувати плани на майбутнє. [5, с.48]

Вивчення історії не можливе без формування навичок критичного мислення, що включає в себе здатність до постановки проблемних питань, формулювання власних гіпотез та ціннісних суджень. Лише через систематичну практику аналізу різноманітних інформаційних ресурсів можливо розвинути здатність до критичної оцінки навіть загальноприйнятих тверджень, оперування різними точками зору, а також оцінки достовірності текстових, документальних, візуальних та матеріальних джерел.

Сучасний світ та його виклики передбачають у будь-якій сфері необхідність вміння оперувати інформацією. Нові умови створюють залежність

поінформованості однієї людини від інформації, набутої чи створеної іншими людьми. Тому вже недостатньо вміти самостійно освоювати та накопичувати інформацію. Запорука успіху – в умінні здобувати інформацію з різних джерел, представляти її в зрозумілому вигляді і вміти ефективно використовувати. [2, с.112]

Швидкий розвиток технологій також вимагає, щоб учні, студенти не лише опановували нові комплекси знань й умінь/навичок, а й постійно оцінювали результати й наслідки власних дій і поведінки. Це обумовлює необхідність включення критичного мислення в перелік основних результатів освіти. [7, с.89]

Критичне мислення людини “запускається” визначенням, ідентифікацією проблеми, що потребує постановки перед собою запитань на кшталт: у чому полягає проблема? Наступний крок – дослідження інформації передбачає знаходження її джерел, аналіз, оцінку і синтез інформації у вигляді власних висновків. Дослідження інформації завершується формулюванням кількох можливих рішень, кожне з яких має бути розглянуто та оцінено з точки зору ясних критеріїв, які дозволяють або відкинути його, або зупинитись на ньому. Здатність робити обґрунтовані висновки є найважливішою ознакою розвиненого критичного мислення і є підґрунтям для свідомого вибору та прийняття рішення. [8, с.93-94]

Отже, розвивається критичне мислення шляхом розв’язування проблемних задач, робота над якими вимагатиме відповідального ставлення до ухвалення рішень. Необхідно не просто заявити про свою позицію щодо окресленої проблеми, а й довести та обґрунтувати її. Зважити усі "за" та "проти", передбачити наслідки ухвалених рішень. [9, с.10-11]

Методика розвитку критичного мислення заснована співпраці та формуванні аналітичного підходу, який включатиме три основні стадії: виклик, осмислення та рефлексія. Перша стадія – актуалізує наявні знання учнів, збуджує інтерес до теми; саме під час цієї стадії формулюється проблема та визначаються цілі вивчення матеріалу. Друга стадія полягає в осмисленні нового матеріалу, тобто це стадія реалізації змісту. Третя стадія – міркування або рефлексії. Результат цього етапу полягає в усвідомленні способів набуття та обробки інформації, корекції своїх установок, дій, розмірковувань. [9, с.23]

Історична наука, в контексті розвитку навичок критичного мислення, оперує концепціями історичного факту, часового та просторового континууму. Однак, вона не позбавлена суб’єктивності, що проявляється у проблемах верифікації джерел, часовій віддаленості подій та інтерпретації авторських емоційних наративів, що зумовлює необхідність застосування сучасних методологічних підходів до аналізу. В даному контексті ключовим є дотримання принципів об’єктивності, що передбачає аналіз історичних явищ з урахуванням

їх внутрішніх суперечностей та різноманіття інтерпретацій, а також принцип історизму, який вимагає дослідження подій у нерозривному діалектичному зв'язку з їх причинами та наслідками.

Саме така комплексна робота є необхідною для розвитку вміння критичного мислення: аналізувати передумови і причини, зв'язок подій та явищ; аналізувати контекст події (хто, що, коли, як, навіщо, де); оцінювати події та пропонувати їх власну інтерпретацію; проводити паралелі з теперішнім часом; систематизувати історичну інформацію, висувати гіпотези та оцінки альтернатив історичного розвитку; обґрунтовувати власну позицію і приймати свідомі рішення. [8, с.94]

Формування критичного мислення в контексті історичної освіти вимагає інтеграції інноваційних педагогічних підходів та методів, а також систематичного застосування протягом усього навчального процесу. В умовах інформаційної війни та поширення дезінформації актуалізується необхідність розробки та впровадження оптимальних та ефективних освітніх стратегій, спрямованих на стимулювання когнітивної активності, критичного аналізу, відбору інформації, компаративного аналізу фактів та формування обґрунтованих висновків.

Інформаційна зброя на сьогодні залишається потужним методом впливу на суспільство, часом, навіть більш вагомим та масовим, ніж безпосередні військові дії. Ефективність цього засобу доводить необхідність створення тих механізмів та засобів захисту національних інтересів, які сприятимуть мінімізації втрат у такому нетиповому протистоянні. Творення нової парадигми розуміння, опрацювання і критичного сприйняття інформації постає нагальною вимогою розвитку сучасного суспільства. Ключову роль у формуванні та ефективному застосуванні необхідних навичок відіграє історична освіта, інтегрована з розвитком критичного мислення. Історія, як академічна дисципліна, виходить за межі простої хронології фактів та персоналій, вимагаючи глибокого розуміння, аналізу та практичного застосування отриманих знань. Інструментарій історичної науки може слугувати ефективним механізмом протидії інформаційній війні та зміцнення національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джерела інформації про війну. <https://dif.org.ua/article/dzherela-informatsii-pro-viynu> (дата звернення: 22 березня 2025 р.).
2. Квасевич О.І. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти: збірник наукових праць/редкол. О.Я.Чебикін та ін. Одеса, 2023. С.110-117.
3. Ларіончева Н. А. Сучасні інформаційні війни: на прикладі російсько-українського протистояння. Науковий журнал «ПОЛІТИКУС». 2024. № 1. С. 14-20.

4. Максим Х. Феномен інформаційної агресії в умовах повномасштабної війни росії проти України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". 2023. № 2 (38). С.72-77.
5. Мороз П. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін. Науково-педагогічний журнал. 2023. № 11. С.47-51.
6. Патлашинська І.В. Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. Регіональні студії. 2022. № 28. С. 84-88.
7. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С.89-98.
8. Пометун О., Гупан Н. Розвиваймо критичне мислення як наскрізне уміння у навчанні історії. Збірник наукових праць. 2019. № 27. С.92-98.
9. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя, 2012. 70 с.

Харламов М. І.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національного університету цивільного захисту України,
mike1982kharlamov@gmail.com

ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ЩОДО РЕПРЕСОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КЕРІВНИКА ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ м. ХАРКІВ В. Ф. СМІРНОВА)

Анотація. В статті розглядається питання відновлення історичної правди щодо репресованого сталінським тоталітарним режимом керівника пожежної охорони міста Харків Василя Флоровича Смирнова. Метою дослідження є розгляд основних віх життя Василя Смирнова, одного з професіоналів пожежної справи України, які покращували стан пожежної безпеки на теренах СРСР та УСРР, в останні роки життя брандмейстера м. Харків та помічника начальника Харківського пожежного технікуму з навчальної роботи. Розглядаються невідомі раніше факти арешту та слідчих дій щодо В. Ф. Смирнова. В статті використовувалися проблемно-хронологічний, біографічний та історико-системний методи дослідження, що дозволили об'єктивно підійти до аналізу вказаних наукових аспектів. Дана наукова стаття базується на матеріалах маловивчених наукових видань пожежного профілю, а також матеріалах кримінальної справи В. Ф. Смирнова, що знаходиться у Галузевому архіві Служби безпеки України у Харківській області.

Ключові слова: Василь Флорович Смирнов, пожежний технікум, брандмейстер, навчальна програма, пожежні дисциплін, репресії.

Abstract. The article deals with the issue of restoring the historical truth about Vasyl Florovych Smyrnov, the head of the Kharkiv fire brigade repressed by the Stalinist totalitarian regime. The purpose of the study is to consider the main aspects of the life of Vasyl Smirnov, one of the Ukrainian fire specialists who improved the state of fire safety on the territory of the USSR and the Ukrainian SSR, in recent years

the life the fire-master of Kharkiv and the assistant chief of the Kharkiv fire-fighting technical school of educational work. The previously unknown facts of arrest and investigative actions to V.F. Smirnov are considered. The article used problem-chronological, biographical and historical-system research methods, which allowed to objectively approach the analysis of the mentioned scientific aspects. This scientific article is based on materials of little-studied scientific publications of the fire profile, and materials of the criminal case V.F. Smirnov, located in the Sectoral Archive of the Security Service of Ukraine in the Kharkiv region.

Key words: Vasyl Florovych Smirnov, fire department, fire engineer, curriculum, fire disciplines, repressions.

Слід сказати, що дослідження діяльності репресованих керівників пожежної справи УСРР у міжвоєнний період в Україні є такою науковою тематикою, що майже не розглядалася українськими науковцями. Окремі питання цього напрямку у своїй роботі піднімали Ключ П. П., Палюх В. Г., Пустомельник В. П. [2], аналіз діяльності деяких українських пожежних фахівців проводився у роботі «Пожежні Харківщини» [3], там була інформація і про В.Ф. Смирнова. Однак у зазначених роботах не було вказано про долю Смирнова після арешту. Нами були знайдені, раніше не доступні, архівні джерела, звідки ми дізналися про сумну долю Василя Смирнова. Вказана наукова проблематика, на нашу думку, безперечно, має науково актуальний характер, оскільки проливає світло на долю видатного пожежного фахівця України, несправедливо засудженого та репресованого комуністичною владою. Метою даної роботи є розгляд життя та діяльності Василя Флоровича Смирнова, спеціаліста з пожежної справи, помічника начальника з навчальної роботи Ленінградського та Харківського пожежних технікумів.

Василь Флорович Смирнов народився 21 грудня 1881 року у м. Санкт-Петербург у родині титулярного радника Флора Євстаф'євича Смирнова [1, с.7]. Своє життя він зв'язав з вогнеборчою справою. Закінчив курси пожежних техніків у м. Санкт-Петербург та став працювати брандмайором Петровського пожежного ордену [1, с. 7]. Відзначався високим рівнем підготовки та майстерності на пожежах ще до першої світової війни [3, с.102].

Діяльність В.Ф. Смирнова в пожежній охороні м. Петроград стає більш помітною після більшовицького перевороту 1917 року. Він приймає активну участь в оргкомітетах з підготовки та проведенню з'їздів Російського пожежного товариства, а на 8 з'їзді обирається членом президії. Пожежну справу Смирнов суміщає з суспільною діяльністю. Він активно бере участь у складі виставкового бюро, що було створене при міському пожежному відділі, за що 12 листопада 1920 року був відмічений подякою у наказі завідувача пожежним відділом В.С. Бекташева [3, с.103].

Смирнов добивався від пожежних частин та міської влади переведення пожежного обозу з кінної тяги на автомобільну. У 1923 році лише 5 пожежних команд Петрограда мали пожежні автомобілі, а у січні 1924 року за сприяння Василя Флоровича було придбано ще 15 вантажних автомобілів марки «Паккард» та 5 машин марки «Федераль», що були переобладнані у автонасоси та автогазолінійки, були придбані три автодрабини «Магирус». Пожежний реманент, який залишався не потрібним (кінно-бочкові ходи, парові труби тощо) було перевезено на «Базу запасних пожежних ходів» [3, с.106].

Велику увагу Смирнов В.Ф. приділяв пожежно-профілактичній роботі. Своїм наказом від 25 серпня 1922 року усі пожежні працівники Петрограду мали активно займатися профілактикою пожеж у себе в районах. Для цього їм надсилалися вказівки, інструкції, посібники та інші потрібні матеріали. За свою роботу Смирнов та пожежні північної столиці СРСР Постановою Колегії НКВС РРФСР від 4 червня 1923 року були занесені на Дошку Пошани, як краща пожежна команда «За проявленные всеми ее служащими и рабочими величайшие усилия и напряжения не только в имуществе и боеспособности команды в тяжелые годы начала строительства первой в мире РСФСР, но и к улучшению технических средств, так и боевых качеств всего состава команды на охрану города Петрограда от пожаров» [3, с.106].

В середині 1920-х років Василь Смирнов переходить на роботу помічником начальника Петроградського пожежного технікуму з навчальної роботи. На цій посаді він пропрацював до 1935 року, коли згідно розпорядження Відділу пожежної охорони Харківського обласного управління НКВС наказом № 64 від 22 липня 1935 року Василь Фролович Смирнов був призначений на посаду помічника начальника Харківського пожежного технікуму з навчальної роботи [2, с.13].

Як зазначав Євген Пилипович Беспалов, один з курсантів, а згодом викладачів Харківського пожежного технікуму у 1930-х роках – «... З приходом на посаду начальника учбового відділу Смирнова В.Ф. стан організації навчального процесу стан змінюватися. У більшій мірі стала приділятися увага вивченню спеціальних пожежних предметів в технікумі. Сам Василь Флорович став викладати пожежну профілактику та пожежну тактику у ряді навчальних груп. Ми одразу відчули та впевнилися у його відмінних та теоретичних знаннях предметів, вмінні навчати, великому досвіді практичної, організаторської та керівної роботи у пожежній охороні» [3, с. 108].

Смирнов багато уваги приділяв підготовці та проведенню практичний занять, особливо на об'єктах міста Харків. Він заздалегідь готував завдання для підготовки студентів, щоб вони проробляли не тільки теоретичний матеріал з предмету, але й зі суміжних дисциплін. Серйозна увага приділялася розробці

планів та методичних рекомендацій для проведення лекцій. Він особисто розглядав та затверджував методичні документи для проведення кожного заняття викладачами технікуму, корегував їх та проводив методичні інструктажі.

За його часів перебування на посаді начальника навчальної частини переоблаштовувалися та вдосконалювалися лабораторії фізики та зв'язку, кабінети пожежної профілактики, тактики пожежогасіння, пожежного озброєння тощо. Помічником начальника Харківського пожежного технікуму з навчальної роботи В.Ф. Смирнов працював близько двох років. Наказом НКВС СРСР № 1870 по особовому складу від 7 листопада 1937 року його було звільнено з посади [3, с.112].

У страшні часи репресій Василь Фролович Смирнов був заарештований НКВС УСРР. В ході розгляду його справи йому незаконно інкримінували зв'язок з іноземною розвідкою. Його було засуджено за статтею 54-6 УК УРСР. У вирокі Смірнову В.Ф. було написано наступне – «... слідством було встановлено, що колишній помічник начальника Харківського пожежного технікуму Смирнов Василь Флорович у 1925 році був завербований для проведення шпигунської роботи естонською військовою розвідкою, її агентом – директором Ревельської музикальної консерваторії Яном Денисовичем Тамм. ... Смирнов у 1923 році зблизився зі своїм родичем Я. Д. Таммом агентом естонської розвідки, а згодом у 1925 році при зустрічі з ним у Ленінграді, дав згоду на проведення шпигунської роботи на користь, збирати та передавати відомості про промислові та військові об'єкти Ленінграду. На основі вищевикладеного, Смирнов Василь Флорович 1881 року народження, росіянин, громадянин СРСР, безпартійний, з середньою освітою, що судився у 1924 році по 114 статті, до арешту займав посаду помічника начальника навчального відділу Харківського пожежного технікуму НКВС – звинувачується у тому, що був завербований агентом естонської розвідки для проведення шпигунської роботи» [1, с.23].

Рішенням Народного комісару внутрішніх справ СРСР Єжова та Генерального прокурора СРСР Вишинського від 30.12.1937 року Смирнова Василя Флоровича було засуджено на смерть [1, с.25]. Двадцять другого січня 1938 року у м. Харкові його було розстріляно про, що було складено відповідний акт [1, с.26]. У 1989 році його було посмертно реабілітовано рішенням Військового прокурора київського військового округу генерал-майора юстиції А.И. Фролова [1, с.30].

За своє життя Василь Флорович Смирнов відзначався принциповістю та високим рівнем підготовки у пожежній справі. Він показав себе з найкращого боку на посадах керівника пожежної охорони у Санкт-Петербурзі (Петрограді), помічника начальника Ленінградського та Харківського пожежного технікумів з

навчальної роботи. Однак жорстока машина тоталітарного ладу СРСР знищувала підозрілих для неї осіб, а також професіоналів своєї справи у той час. Справа істориків є у відновленні історичної правди, у поверненні з забуття імен жертв сталінських репресій. У подальших наукових розвідках можливий аналіз життя та діяльності Миколи Васильовича Михайлова – начальника пожежної охорони м. Харків у 1920-х-1930-х роках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галузевий Державний архів Служби безпеки України у Харківській області. Фонд основний. – спр. 030151 (Кримінальна справа Смирнова В.Ф.). – 30 арк.
2. Ключ П.П., Палюх В.Г., Пустомельник В.П. 1998. Кузня вогнеборців: Нариси історії Харківського інституту пожежної безпеки. До 70-річчя з дня заснування. Харків: Фоліо. – 272 с.
3. Ключ П.П., Палюх В.Г. Пожежні Харківщини (нарис, присвячені 350-річчю м. Харків). – Харків, 2006, - 332 с.

Хов'якова К. Є.,

студентка,

Університет митної справи та фінансів,

hovyakova1403kate@gmail.com

ІДЕНТИЧНІСТЬ У ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Ідентичність є важливим аспектом будь-якого національного руху, особливо в умовах політичних і соціальних змін. Українська революція 1917–1921 років стала періодом, коли процес національного самоусвідомлення та визначення своєї культурної ідентичності серед українців набув особливого значення. У цей час відбувалася боротьба не тільки за державність, але й за збереження та розвиток національних традицій, мови та культури, що визначали самобутність українського народу.

Українська революція 1917–1921 років була не лише боротьбою за політичну незалежність, але й важливою віхою в процесі самоусвідомлення українців як нації. Формування та утвердження української ідентичності відбувалося під впливом складних і суперечливих політичних, соціальних та культурних чинників. Цей період є одним із ключових у дослідженні національних рухів та державотворчих процесів на теренах України.

Проблема української ідентичності в умовах революційних подій 1917--1921 років залишається однією з найбільш важливих і актуальних тем, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питаннями державотворення, національної свідомості та самовизначення. В умовах сучасних викликів та загроз, таких як

повномасштабне вторгнення, пропаганда та спроби переписування історії, дослідження української ідентичності набуває особливого значення. Вивчення того, як українці формували та відстоювали свою національну ідентичність під час революції, допомагає зрозуміти корені сучасних національних прагнень і викликів, з якими стикається Україна. Крім того, сучасний крос-дисциплінарний підхід в історіографії дозволяє з нових позицій оцінювати складні процеси самоусвідомлення та розвитку національної ідентичності. Ця тема є важливою не лише для наукових досліджень, але й для формування національної пам'яті та усвідомлення ролі історичних подій у сучасному політичному та культурному контексті України.

Праці лідерів української революції транслують події досліджуваного часу, власну оптику і візію на зміни урядів, і, навіть власних політичних переконань, усвідомлення по-новому російсько-українських відносин тощо. Історіографічні джерела, що вийшли з-під пера М. Грушевського, П. Скоропадського, В. Винниченка та С. Петлюри відображають як їх дії, думки вплинули на формування національної ідентичності, яка попри численні виклики, стала твердим фундаментом на шляху до омріяної незалежності, а також яким чином вони створювали образ української нації. Принагідно додати, що у формуванні національної ідентичності важливу роль відіграли не лише політичні лідери, а й, меценат Є. Чикаленко, який, як і політична еліта стали символами національно-культурного відродження та боротьби за незалежність.

У тій, чи іншій мірі, кожен з них зміг внести свій вклад, але найбільше це зробив С. Петлюра та Є. Чикаленко, які стояли на засадах формування України, не від кого незалежної, у той самий час, як М. Грушевський прагнув саме автономії, а В. Винниченко демонстрував розбіжність та неоднозначність своїх поглядів. Історіографія праць П. Скоропадського свідчить, що гетьман був послідовним прихильником реанімації України (і політичної, і культурно-національної), але водночас мав певну ілюзію щодо можливості побудови нормальних взаємин із сусідньою Росією та російською спільнотою в Україні. Історичний досвід засвідчив, що це було неможливо.

Відновлення незалежності України у 1991 році стало важливою віхою не лише в політичній історії країни, але й у формуванні нових підходів до дослідження її минулого, зокрема питання української національної ідентичності. Цей період ознаменувався відходом від радянських ідеологічних наративів, що домінували в історичній науці десятиліттями, і відкрив можливості для перегляду багатьох аспектів української історії, зокрема ролі Української революції, національного руху та місця українського народу в глобальних процесах. Українські дослідники активно звернулися до тем, які

раніше були замовчувані або викривлені радянською історіографією, зокрема до проблем національної ідентичності та її трансформації впродовж століть.

Історична наука в незалежній Україні отримала можливість переосмислити власні підходи та дослідження. Однією з ключових тем, що набула значного значення, стало вивчення української ідентичності, яка завжди була під тиском імперських і радянських впливів. Історіографія цього періоду зосереджується на відновленні правдивого бачення історії України, зокрема через вивчення національного руху, боротьби за незалежність і культурного розвитку українців.

Проблему української ідентичності досліджувало багато українських вчених: Я. Грицак, С. Кульчицький, В. Сергійчук та багато інших. Тема стала предметом досліджень академічних інституцій Національної академії наук України, не лише історичного напрямку діяльності, а й Інституту політичних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, а також Українського інституту національної пам'яті. Науковці привертають нашу увагу до декількох груп праць з: 1. історії української державності та боротьби українства за власну ідентичність [1], [2], [9] ; 2. Історії України (висвітлюючи процеси української ідентичності в часи національної екзистенції УНР) [7], [8] ; 3. Доробок з проблем цивілізаційної ідентичності українства та цивілізаційної суб'єктності держави, який з'явився в часи міленіуму; 4. Власне, історіографія, спрямована на дослідження поняттєвої категорії, сутності ідентичності в історії та в багатоаспектному науковому вимірі [6], [11], [12] .

Л. Масенко у книзі «Мова радянського тоталітаризму» вказує на маніпулятивний зміст прикметників радянської влади, зокрема словосполучення «братні народи», яке стало риторичним штампом для винародування неросійського населення, подібний вислів про братні народи існував ще до початку 1917 року, але під час революції розвинувся з більшою силою. У публічному вжитку весь час фігурували штампи: «дружба народів», «священна дружба народів», «братерське єднання народів», «чуття єдиної родини» тощо [5]. Подібні наративи руйнували ідентичність українців, бо були покликані створити відчуття, ніби українська ідентичність не має значення, приглушити прагнення до автономії та незалежності. Намагання відстоювати свою власну ідентичність розглядалась більшовицькою політикою як автоматична ворожнеча і більшість націоналістичних проявів жорстоко карались, що сформувало в українців панічний страх перед терором, який передавався від покоління до покоління та незвичайну податливість на вимогу московської політики.

Цікавою є стаття Н. Ясакової, яка присвячена змінам семантики прикметника української революції 1917–1921 років, зокрема, як прикметник «український» на початку ХХ століття, почали уживати не лише на позначення географічних назв і етнографічних понять, але й у поєднанні з широким колом

назв, які засвідчують культурну і політичну активність української громади, наприклад: література, книга, музей, партія, театр, товариство, тощо. Дослідниця посилається на щоденникові записи таких постатей як В. Винниченко та Є. Чикаленко. Саме в період Української революції, прикметник набирає змоги характеризувати державу у поєднанні з іншими важливими лексемами – самостійний, національний, суверенний [14].

У контексті дослідження проблем української ідентичності, праці психологів відіграють важливу роль у розумінні того, як індивідуальні та колективні психологічні процеси впливають на формування національної свідомості. Психологія допомагає пояснити, яким чином особистий досвід, історичні травми, соціальні зміни та міжособистісні взаємодії формують уявлення людей про власну національну належність.

Один із важливих аспектів, що вивчається психологами, – це колективна травма та її вплив на українську ідентичність. Історичні події, такі як Українська революція, Голодомор, радянські репресії, Друга світова війна та тривале пригнічення національних прагнень, залишили глибокий слід у свідомості українського народу. Психологічні дослідження показують, що ці травми не лише вплинули на покоління, які їх пережили, але й передаються наступним поколінням, формуючи колективну пам'ять і національні наративи.

Д. Піонтковська, кандидат психологічних наук, у своїй статті «Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни», лише поверхово торкається теми української революції та української ідентичності. Дослідниця пише, що у Західній Україні націоналізм був набагато розвиненішим, ніж у Східній, тому що в Російській імперії українські національні ініціативи утискалися, а українці стикалися з сильнішими репресіями, покараннями та русифікацією [10].

У 2003 році виходить стаття С. Дровозюка «Селянський самосуд 1917–1930 років. Як соціально-психологічний феномен», яка дозволяє проаналізувати психологію натовпу, бо самосуд не лише відображає ментально-свідомісний стан його безпосередніх учасників, а й віддзеркалює стан держави, суспільного організму в цілому, оскільки часто є емоційною реакцією на неспроможність влади забезпечити законність і правопорядок. Дана доробка є важливою для розуміння соціальної психології, демонструючи, як у скрутний час, суспільство може шукати справедливість за допомогою колективного насильства [4].

П. Горностай у своїй монографії «Психологія колективних травм» комплексно підходить до аналізу психологічних травм. Автор зазначає, що травми епохи більшовизму живі і досі. Втрата незалежності України після поразки у революції – це не єдина складова історичної травми. Досить істотним чинником було спотворення подій радянською історіографією, яка подавала їх

як «звільнення» і «щасливе життя» в сім'ї «братніх народів». Це фактично було інформаційним насильством, що сприяло не лише інформаційній травмі, а й деформації історичної пам'яті суспільства. Ця подія також зробила можливими наступні трагедії, які довелося пережити українському народові [3].

Отже, проблема ідентичності під час Української національно-демократичної революції, як і під час всієї історії української нації, складна та сповнена неоднозначностей. Радянська історіографія свідомо замовчувала та ігнорувала питання української ідентичності, українське питання розглядалось виключно в контексті «братніх народів», що не залишало місця для висвітлення національних прагнень чи аналізу історичних процесів, які сприяли формуванню української ідентичності, які можна простежити в історіографічних джерелах політичної еліти доби Революції. З приходом до омріяної незалежності у 1991 році, цікавість до проблем української ідентичності помітно зростає, бо історики, філологи, психологи, соціологи та багато інших фахівців з різних галузей, зіткнулись з величезною кількістю міфів та так званою радянською спадщиною, яка, потребує переосмислення в умовах незалежності та, особливо в часи війни росії проти України. Тому дослідники у різних галузях активно працюють над висвітленням питання ідентичності українців, не лише у контексті революції 1917–1921 років, але й в цілому.

Однак, аналіз крос-дисциплінарної історіографії показав, що проблема ідентичності українців під час Української національно-демократичної революції ще потребує подальших наукових пошуків з використанням принципів трансдисциплінарності. При цьому важливо використовувати матеріали різних галузей, бо саме такий підхід допоможе комплексно зрозуміти, що саме переживали люди під час Української національно-демократичної революції, як мислила, як говорила та що відчувала.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басара-Тиліщак Г. Розвиток української національної ідентичності на Наддніпрянщині у 1917 – на початку 1919 рр.: галицький чинник. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 5. С. 61-82.
2. Гоїнець В., Ковінченко Л., Лісовська Л. Українська революція і державність (1917–1921 рр.): науково-бібліографічне видання. Київ: НБУВ, 2018. – 817 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003117>).
3. Горностаї П. Психологія колективних травм: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2023 р. 336 с.
4. Дровозюк С. Селянський самосуд 1917-1930-х рр. XX ст. як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. С. 284-293.
5. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: КЛЮ. 2017. С. 176-178.

6. Нагорна Л. Поняття "національна ідентичність" і "національна ідея" в українському термінологічному просторі Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 14-30. - URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2003_2_4.)
7. Отземко О. Мемуари жінок і про жінок-учасниць Української революції 1917-1921 рр. на сторінках західноукраїнських часописів міжвоєнного періоду. Старожитності Лукомор'я, 2024 . С 91-101.
8. Павленко В. Ідея української національної державності в радянській історіографії .Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 9. С. 9–13. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2001_9_4.
9. Пахоменко Ю. Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр. 2009 р. С. 70-74.
10. Піонтковська Д. Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни. Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Рівне.2022.Вип. 19. С. 119-128.
- 11.Стасевська, О. Істрична ідентичність як теоретичний констукт соціально-гуманітарного знання. 2020 р.. С. 209-229.
12. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. 2011 р. 336 с.
- 13.Устименко В. Міжетнічні конфлікти та протиріччя в Україні (1917–1920 рр.) Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К.: Інститут історії України НАН України, 2011.Вип. 6. С. 145-186
14. Ясакова Н. Зміни семантики прикметника український у період української революції 1917–1921 років. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки (98). 2022 р. С 217-228.

Хомякова І. П.,

*Вчитель вищої категорії, Вчитель-методист, Відмінник освіти України,
керівник методичної ради вчителів іноземних мов школи
вчитель англійської мови Ізмаїльського ліцею № 1
з гімназією з поглибленим вивченням англійської мови
Ізмаїльського району Одеської області
м. Ізмаїл, Одеської області,
iryna.khomyakova@gmail.com*

FROM THE EXPERIENCE OF THE TEACHER ON THE DEVELOPMENT CREATIVITY OF STUDENTS IN MODERN UKRAINIAN SCHOOL

Where do the notions like creativity, tolerance and democracy come from? Perhaps, from other languages, from other cultures. The USA was obviously the land where the seeds of democracy managed not only to pop out but to grow and flourish. This glorious nation managed to build a really democratic society working extremely hard, suggesting new visions of any challenge and even suffering in everyday hardships and dying in civil wars. So we can say that they have made themselves.

Can a law or any order or any institution build a democratic society of tolerant relations among people in offices, business firms, in a community, in a country? Surely, not. But who can help? Mostly teachers inspire their students to build a better future for themselves. Is our task as teachers to teach only the laws of the Universe? - Of course not. The target of any living being is to learn to live in the world safely and not to make it dull. Teachers of English can teach very serious things like tolerance, citizenship, democratic relations, based on creative thinking not by speaking about them but by working at lessons, in debate clubs, at video conferences and participating in dozens of other activities don't always have use (practice) or exposure (language environment) and as a result- low motivation.

The problem of an individual's active integration into the society has been the subject of research since ancient philosophy. As society has developed, this issue has not lost its relevance; on the contrary, it has become more multifaceted and acquired deeper meaning. In contemporary research practice, the problem of personality socialization is considered in two directions: first, the formation of a personality that assimilates national traditions, customs, and moral norms of its people and is capable of fulfilling the functions of a citizen of the state; second, the formation of a personality that applies the acquired social experience in its practical activities as a concrete "self."

The process of a child's socialization is a complex phenomenon, during which the child internalizes the objectively determined norms of human society while continuously discovering and affirming themselves as a social subject. According to V. V. Moskalenko, the socialization of an individual is a process of interaction between the individual and society based on object-transforming labor activity of the personality, the result of which is a specific historical form of their sociality. The possibilities for assimilating sociality are manifested in the child's tendency to expand their degree of freedom, in the nature of their immersion in the social world, and in the deepening of conscious personal subjective activity.

Children's and adult learners' motivation or desire to learn or even to work in class can become real if they like what they do. That's why a teacher should always ask these main questions before his lesson:

- Why? (to teach)
- What? (to teach)
- How? (to teach)

We – the teachers of English have learnt to sing, to dance, to role-play, to write poems and stories, managed searching the Internet day and night and use gadgets effectively though «we are digital emigrants and our students are digital residents», as somebody said. And...? Do we enter the classroom and switch on same film and let the students watch it until the bell rings? No, we involve them in singing, reciting, role-

playing using improvisation, ask them to play, and... and all other things with the sole aim –

to speak English;

to learn English;

to communicate English;

to love English

keeping in mind, *the rule of 3 M's*.

Motivation

Memory

Meaning

through

engaging content;

repeated exposure;

meaningful practice.

The diagram shows what important tasks we try to fulfill using poems, songs, music, drama, culture of the nation, etc.

The first thing a teacher does at the beginning of the lesson – is breaking tension. It is good to consider learners' interest discussing last week's events to practice the past simple tense. But it is good to make reference to the topics that are urgent and close to students' interest and understanding.

Example 1. Most teens are gifted at one thing or another. Take your time and cater to their skills and exploit their talents. If some of them play musical instruments ask them to play a song while the class sings the lyrics in English. Singing songs is always a pleasure on the one hand and motivating on the other. They introduce or produce the target language in a different context, develop students' imagination and produce group coordination (in action songs, for instance). As it is a way of holistic learning (TPR) students find it easier to sing a language than to pronounce, and it improves their listening comprehension. It is one of the reasons for us to hold various festivals where we sing, dance, recite and perform samples of art of English speaking countries and nations inhabiting the southern part of Ukraine, Bessarabia

Understanding the complexity of the tasks assigned to the school in ensuring that a child can comfortably become part of a children's group and later an adult collective, school teachers, and in particular English language teachers, make significant efforts to help children feel comfortable and valued both in communication with their peers and within their own family.

We can't imagine a 21 century lesson of English without integrating technology into the classroom. Most learners have excellent Web surfing skills, so why not assign them a Web Quest? And you can design your own to suit your students' level. Whether your learners are 5 or 55 years old choose games that will challenge them, give them the right competitive feel and any kind of game or type of quiz will get them motivated.

Example 2. If you use real life objects with young learners or teens who are already lacking in enthusiasm – bring maps of the city or brochures and ask them to choose the places they frequently visit and why like malls, concert venues, or sports stadiums. Since ancient times the mob wanted “Bread and Circuses” So introduce improvisation in your classroom.

National identity is a combination of institutional identity, identity of interests, and cultural identity, characterized by the unity of politics and culture, as well as mechanisms of support, emotional unity, and self-interest.

Today, the primary goal of education is the comprehensive development of an individual as a personality and the highest value of society, the cultivation of their talents, intellectual and physical abilities, the fostering of high moral qualities, and the enhancement of the overall cultural level. It also aims to shape a citizen capable of making conscious social choices. This festival will remain in the memory not only of the children of our school as a demonstration of respect for and adherence to the civil rights of our multiethnic region but also attracted public interest in the city, as it was broadcast on the local television channel. The event featured melodies, songs, and poems in Ukrainian, Romanian, Bulgarian, Moldovan, Gagauz, Russian, Polish, German, French, Italian, Serbian, Romani, and English, along with national dances representing these cultures. The preservation of the cultural identity of the peoples inhabiting our region, as well as its richness and diversity, has demonstrated in practice that when a country upholds civil rights, it ensures that hate speech does not emerge. As Ukraine strives to become a full member of the European Union, it is essential to educate a generation that respects the culture and traditions of all EU member states.

One can't learn culture, traditions of any country without living there for some period of time. It is one of the reasons for teachers and parents to give a chance to their children to visit the countries of the world and to communicate with them via the Internet.

The 2024-2025 Academic year of Izmail Lyceum №1 was not an exception.

A Trip to Italy(Venice, Rimini, Florence), July 2024

Celebrating The Holiday of Martishor in Bolgrad
Museum of History, March 2025

Thanksgiving Festival Izmail,
November 2024

Nailya Pashaeva Sings a Song
in The Azerbaijani Language,
Dressed in National Attire

Lyceum Students Performing a
Gagauz Dance

Alina Recites
Poems in German

Ksenia is Performing a
Ukrainian National Song
in Ukrainian attire

Highschool Students Performing
a Gypsy Dance

REFERENCES:

1. Dornyei, Z. (2002). Teaching and researching motivation. Essex, England: Pearson;
2. Friederike Klippel. (2016) Keep Talking, UK
3. Hill, L.A. (1980) Techniques of Discussion, London

4. Kinneavy J L., Warriner J.E. (1993) Elements of Writing. complete Course. HBJ, USA
5. Kress J.E. (1993) The ESL teacher's book of lists. New York: West Nyack.
6. Lamb S.E. (1998) "How to write it" / A Complete Guide to Everything You'll Ever Write. Berkley, California.
7. Lee, W.R. (1973) Language Techniques Games and Contest
8. Shchwarzer, D. (2009, Spring). Best practices for teaching the whole adult ESL learner. New Directions for Adults & Continuing Education, 2009, (121), 25-33.
9. Денис Сладкий, Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки, Київ, 2008

Царук Є. О.,
вчитель закладу загальної середньої освіти
Родинської загальноосвітньої школи
I-III ступенів №8 Покровської міської ради
Донецької області
lizavetatsaruk@gmail.com

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДАПТИВНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто основні положення та принципи технології гейміфікації. В епоху загальної цифровізації створюються нові технології та послуги, які можна ефективно використовувати в освітньому процесі та які будуть цікаві представникам молодих поколінь. Гейміфікація навчання - це підхід, який використовує елементи гри для підвищення цікавості та мотивації учнів під час навчання. Гра підвищує мотивацію учнів, дозволяє вирішити проблему відсутності візуального подання інформації, підвищує цікавість до вивчення предмета, залучає учнів до активної співпраці з вчителем. Цей метод може бути дуже корисним у різних контекстах і для різних видів навчання.

Ключові слова: гейміфікація, навчальна гра технології, навчальний процес.

Abstract. The article discusses the main provisions and principles of gamification technology. In the era of widespread digitalization, new technologies and services are being created that can be effectively used in the educational process and that will be interesting to representatives of younger generations. Gamification of learning is an approach that uses game elements to enhance students' interest and motivation during the learning process. Games increase students' motivation, address the issue of the lack of visual representation of information, enhance interest in studying the subject, and engage students in active collaboration with the teacher. This method can be very useful in various contexts and for different types of learning.

Keywords: gamification, educational game technology, educational process.

Сучасні учні мають унікальний профіль, сформований під впливом цифрових технологій. Вони демонструють різноманітні стилі навчання, новий підхід до освітнього процесу та висувають підвищені вимоги до викладання. У свою чергу, вчителі стикаються з новими викликами, серед яких – адаптація освітнього процесу до потреб та уподобань здобувачів освіти. Це вимагає запровадження таких методів і підходів до викладання, які стимулюють активну участь учнів, підтримують їхню мотивацію та сприяють глибшому залученню до власного навчання. Сучасні освітні концепції та тенденції, підкріплені можливостями інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), створюють основу для застосування інноваційних методик і активних форм навчання. Однією з популярних тенденцій, яка набирає обертів, є гейміфікація – використання ігрових елементів у навчальному процесі для підвищення його ефективності.

У 20 столітті ідея гейміфікації в освіті отримала новий імпульс завдяки розвитку комп'ютерних ігор. Термін «гейміфікація» був введений у обіг в 2002 році програмістом і підприємцем Ніком Пеллінгом [6]. Спочатку він описував застосування ігрових елементів у бізнес-контекстах. Гейміфікація в освіті як концепція почала активно застосовуватися з початку 2000-х, це пов'язано з розвитком ігрових технологій та усвідомленням їх потенціалу [7]. Було розроблено безліч нових гейміфікованих навчальних програм, таких як The Sims (2000) та Minecraft (2011). Дані програмні продукти допомагали учням засвоювати складні поняття та розвивати навички для успіху в майбутньому.

Навчальна гра може бути ефективним інструментом для адаптивного навчання обдарованих дітей, оскільки вона поєднує елементи гри з навчальним процесом, підвищуючи мотивацію та залученість учнів.

Гейміфікація включає елементи гри, такі як бали, значки, рівні та винагороди, які роблять навчання більш захоплюючим і мотивують учнів до подальшого прогресу. **Під час створення гри можна** адаптувати рівень складності завдань залежно від індивідуальних можливостей учнів, забезпечуючи постійний виклик без перевантаження. Гейміфікація сприяє розвитку критичного мислення, творчості та співпраці серед учнів, що особливо важливо для обдарованих дітей, яким потрібно розвивати ці навички для подальшого успіху. Використовуючи ігри можна отримати миттєвий зворотній зв'язок у вигляді балів або значків, це допомагає учням відстежувати свій прогрес і мотивує їх до подальшого навчання. **Важливим аспектом** є можливість дітям обирати свій освітній шлях, що підвищує їх відчуття власності

та контролю над навчанням, особливо важливе це для обдарованих дітей, яким часто потрібно більше свободи у виборі тем та темпу навчання.

Приклади успішної реалізації гейміфікації:

- **Duolingo** – популярний додаток для вивчення мов, який використовує процес гри для мотивації учнів до постійного навчання через систему балів та таблицю лідерів;
- **КласТайм** – платформа, яка пропонує інструменти для створення інтерактивних завдань та командних ігор, підвищуючи мотивацію та успішність учнів.
- **ClassDojo** – це інструмент для управління поведінкою учнів у класі. Учні отримують нагороди за позитивну поведінку, що підвищує їх мотивацію.
- **Cisco Networking Academy** – платформа, яка використовує гейміфікацію для навчання комп'ютерним мережам та ІТ-навичкам. Учні беруть участь у симуляційних завданнях, отримуючи негайний зворотній зв'язок про свій рівень виконання.

Для створення гейміфікованих навчальних модулів можна використовувати наступні технології:

- JavaScript та React;
- Moodle та його плагіни;
- Штучний інтелект (AI);
- Віртуальна та доповнена реальність (VR/AR);
- Blockchain;
- Front-end технології.

Ці технології дозволяють створювати ефективні та персоналізовані навчальні модулі, які підвищують мотивацію та результати навчання учнів.

Однією з сучасних платформ є Edcarplay. Це освітня платформа, яка дозволяє створювати інтерактивні навчальні ігри та завдання за допомогою штучного інтелекту.

Штучний інтелект (AI) в Edcarplay використовується для перетворення освітнього контенту у ігрові завдання, що свідчить про наявність машинного навчання та обробки даних.

Edcarplay дозволяє створювати понад 15 типів ігор, які підвищують мотивацію учнів до навчання шляхом надання інтерактивного та захоплюючого освітнього досвіду, пропонує широкий спектр інтерактивних ігрових завдань та вправ, які підвищують мотивацію та залученість учнів у навчальний процес. Гейміфікація робить навчання більш захоплюючим та ефективним. Платформа автоматично генерує звітність про проходження

вправ у вигляді інфографіки, що дозволяє вчителям легко відстежувати прогрес учнів та коригувати навчальний процес. Educaplay дозволяє створювати індивідуальні навчальні плани та завдання, пристосовані до рівня та інтересів учнів, що підвищує ефективність навчання. Ці переваги роблять платформу ефективним інструментом для сучасної освіти, особливо у контексті гейміфікації та персоналізації навчання.

Для обдарованих дітей гейміфікація може бути особливо корисною через можливість індивідуалізувати навчальний процес та підвищувати рівень складності завдань відповідно до їхніх можливостей. Це дозволяє їм розвивати свої таланти та інтереси більш ефективно. Крім того, гейміфікація сприяє розвитку стійкості та адаптивності, які є важливими для подальшого успіху в будь-якій сфері діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бузько В. Л. Ігрова діяльність як функціональна складова навчального середовища у вивченні фізики в основній школі / В. Л. Бузько, С. П. Величко // Наукові записки Малої академії наук України : (збірник наукових праць). – К. : СІТПРІНТ, 2013. – С. 109-117. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті 175 – (Серія : Педагогічні науки, вип. 4).
2. Бузько В. Л. Освітній веб-квест як засіб реалізації інтеграції природничих знань у процесі вивчення курсу фізики в загальноосвітній школі / В. Л. Бузько // Математика. Інформаційні технології. Освіта. міжнар. наук.-практ. конф., 5-7 черв. 2016 р. : збірник матеріалів. – Луцьк, Світязь, 2016. – С. 120-124.
3. Макаревич О. О. Гейміфікація як невід’ємний чинник підвищення ефективності елементів дистанційного навчання // Молодий вчений, №2(17), лютий 2015, с.275-278.
4. Сергеева Л. Гейміфікація: ігрові механіки для мотивації персоналу [Електронний ресурс] / Л. Сергеева // Електронне наукове фахове видання «Теорія та методика управління освітою». – 2014. – № 2 (14). – 14 с. – Режим доступу : <https://goo.gl/yANJjm>.
5. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір / О. Ткаченко // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 303-309. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_11_45.
6. Pelling N. Using gamification / Pelling N. – New York: Routledge, 2010. – 135 с.
7. Smith J. Gamification in education / Smith J. – London: Pearson, 2015. – 251 с.

Цвікова Наталія Олександрівна,
директор Білгород-Дністровського комунального закладу
«Міський центр дитячої творчості»,
керівник Одеського відділення
Міжнародної асоціації позашкільної освіти

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: МОЖЛИВОСТІ Й ДОСЯГНЕННЯ

Сьогодення позашкільної освіти в Україні – це країна творчого дитинства, плеяда високопрофесійних педагогів-позашкільників, це місце щасливих дітей, натхнення і успіху! Але це постійний процес оновлення та модернізації змісту, форм та методів навчання в закладах позашкільної освіти. Тому в закладах позашкільної освіти сучасна модель освітнього процесу включає актуалізацію і активізацію навчально-виховної роботи з вихованцями, проведення апробації нових навчальних програм сучасних напрямків, розвиток творчої активності та навичок колективно налагоджених дій, підвищення рівня набуття знань, умінь та навичок як компетентностей, соціалізація кожної дитини, підготовка до дорослого життя.

При моделюванні ефективного функціонування закладу позашкільної освіти управлінська діяльність має бути зосереджена на:

- гуманістичній орієнтації, щоб допомогти кожному учаснику освітнього процесу у виборі поведінки на основі свідомої дії і відповідно до цінностей сприймати духовно-моральні цінності суспільства, в якому живе людина;
- демократизації життєдіяльності;
- розвиткові компоненти;
- соціальному захисті;
- зміцненні стосунків, взаємодії та співробітництві.

Останнім часом для більшості ЗПО набуло актуальності створення іміджу завдяки осучасненню формам і методам управлінської діяльності. Але, щоб створити позитивний імідж, треба проявити творчі здібності, творче ставлення до роботи та до оточуючих. Створення іміджу закладу позашкільної освіти - справа не одного дня чи, навіть, місяця. Робота над іміджем відбувається з таких складових:

- Ділова репутація колективу (ведення ділової документації, рівень результативності творчих досягнень);
- Візуальний імідж (оформлення та обладнання гурткових кабінетів, наявність концертних костюмів та сценічного реквізиту, наявність порт-фоліо кращих гуртків);
- Імідж адміністрації та педагогічного колективу;
- Внутрішній імідж (стосунки між керівниками гуртків та вихованцями).

У час потужної інформатизації та діджиталізації дуже багато напрямів діяльності переноситься в мережевий формат, інтернет-технології стали піковим переломним моментом людства. Не обійшов стороною цей процес і позашкілля. Період вимушеного карантину, протягом якого працювали керівники гуртків та навчалися гуртківці всієї країни, це - період змін, нововведень, перезавантаження поглядів, ідей, теорій. Тому останнім часом топовою темою діяльності стало навчання з використанням дистанційних технологій. Головне питання, з якого всі керівники закладів позашкільної освіти почали розбудовувати дистант – як продовжити освітній процес в закладі, як створити творчу атмосферу взаємодії, як виконати навчальні плани та зберегти контингент вихованців. І ось тут розкрився креативний творчий потенціал кожного директора. Звісно, це вимушений варіант роботи. І це всі розуміли. Але можна констатувати, що незвичайно талановиті, неймовірні, креативні, непосидячі керівники ЗПО освоїли дистанційний функціонал та підняли на вищий щабель цифрових компетентностей своїх підлеглих. Актуальними і справді цікавими стали відбуватися онлайн-педради, онлайн-наради, онлайн-засідання, онлайн-збори, тощо. Це дало можливість створити дуже зручний для використання профільний кейс #дистанційне_навчання в онлайн-режимі, в якому тепер є всі управлінські заходи, майстер-класи, гурткові заняття, тощо.

Нові реалії диктують нові форми роботи. Тому під час воєнного стану позашкільники активно використовують вже набуті вміння та навички роботи в онлайн-форматі. Але для управлінців з'явилася нова складова – емоційний стан педагогів, вихованців та їх батьків, технічного персоналу. Одним із надважливих управлінських рішень стало проведення нарад, зборів та гурткових занять на підтримку емоційного стану та отримання зворотнього зв'язку. Головним в такому онлайн-спілкуванні для адміністрацій закладів стало збереження стабільного емоційного стану і тих, хто опинився за кордоном, і тих, хто залишився в Україні. Тому заклади позашкільної освіти стали і є сьогодні осередками подолання негативних процесів.

Залишається актуальною робота адміністрацій по вирішенню проблем матеріально-технічної бази. Не існує ніякої "магічної формули" для успішного фандрайзингу і ніякого гарантованого способу отримати кошти у відповідь на прохання про їх надати. Але наявність чітко спланованих дій та детальне обміркування розмови про надання коштів можуть допомогти в проханні. Фандрайзинг у позашкіллі – це прохання коштів не на організацію, а на творчу життєдіяльність творчих об'єднань та гуртків. Це конкретні прохання на реквізит, костюми, оформлення, інструменти, призи, тощо. При цьому необхідно надавати інформацію щодо творчих досягнень, які вже здобуті. Одним із успішних управлінських аспектів є вивчення законодавства. Кожний

управлінець має усвідомити, що додаткові пільги - часто дуже важливий мотив для бізнесменів та організацій при пожертвуванні. Вивчаючи можливості, що закон дає сьогодні в області доброчесності, можна знайти механізм, що дозволить би і отримувачу, і спонсору найбільш повно дотриматися своїх інтересів. Успіх фандрайзингу для керівника закладу - в стабільному повторенні такої допомоги.

Вирішальною умовою реалізації проблем є комплексне розв'язання питань завдяки використанню новачій в управлінській діяльності кожного керівника закладу позашкільної освіти.

Чоста К. С.,

*асистент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії,
chosta2011@gmail.com*

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО ЦИФРОВІЗАЦІЇ

У статті досліджено процес формування та розвитку політичних технологій в Україні. Виокремлено чотири етапи становлення вітчизняних політичних технологій, їхні особливості та вплив на виборчий процес. Розглянуто професіоналізацію політичного консультування, використання PR-методів, цифровізацію політичних комунікацій та вплив соціальних мереж на електоральні процеси. Визначено основні проблеми, зокрема відсутність законодавчого регулювання, використання «брудних» технологій та нестабільність політичної системи.

Ключові слова: політичні технології, виборчі кампанії, політичне консультування, політичний PR, соціальні мережі, політична реклама, маніпулятивні технології.

The article examines the process of formation and development of political technologies in Ukraine. Four stages of the evolution of domestic political technologies, their characteristics, and their impact on the electoral process are highlighted. The study explores the professionalization of political consulting, the use of PR methods, the digitalization of political communications, and the influence of social networks on electoral processes. Key issues are identified, including the lack of legislative regulation, the use of "dirty" technologies, and the instability of the political system.

Keywords: political technologies, election campaigns, political consulting, political PR, social networks, political advertising, manipulative technologies.

Політичні технології у сучасній Україні з моменту свого зародження та поступального розвитку зазнав істотних змін. Надається можливість розглянути

кілька етапів у становленні вітчизняних політичних технологій як прикладного виду діяльності [1].

Перший етап – етап зародження політичних технологій у сучасному розумінні. Хронологічні рамки: період з кінця 80-х до середини 90-х років XX століття, що називається як «прототехнологічний» етап. На думку дослідників, перші в СРСР альтернативні вибори проходили в умовах збереженої однопартійної системи, тому на них не було конкуренції між партіями і не існувало будь-яких передвиборних платформ, здатних об'єднати значну кількість кандидатів. Кожен кандидат представляв лише себе та свою зазвичай нечисленну команду (групу підтримки), причому у багатьох кандидатів команди виникали вже в процесі передвиборної агітації. Це були перші успішні спроби покрокового впровадження методів та засобів політичних технологій у боротьбі за політичну владу. Так, по телебаченню у прямому ефірі транслювалися дебати між кандидатами. Прямий ефір дозволяв кандидатам говорити все, що вони вважали за потрібне сказати, без оглядки на цезуру. Вперше з телеекрана можна було почути серйозну критику керівництва країни та партії [1]. Тоді на вітчизняній політичній арені з'явилися нові політики, що пізніше відіграли значну роль у становленні української демократичної державності. Формуванням їхнього іміджу займалася ціла команда професійних політичних консультантів. На роботу залучалися фахівці різних сфер діяльності: журналісти, соціологи, політологи, педагоги, юристи тощо [1].

Популярність політичних технологій в Україні зростає з моменту появи на передвиборному полі політичних партій. Відмінною особливістю перших у незалежній країні виборів до Верховної Ради став вступ до передвиборної боротьби не лише окремих кандидатів, а й політичних партій та об'єднань. Вперше було ухвалено рішення голосувати за партійними списками [2]. Усе це сприяло професіоналізації та інтернаціоналізації вітчизняних політичних технологій у світовий політичний простір. Неспроможність використання західних маркетингових технологій на вітчизняному політичному ринку доведено фактом поразки перших політичних партій, хоча на вибори були використані ЗМІ, як один з ефективних методів боротьби за голоси і масований засіб впливу на свідомість виборців. Регулярні виборчі кампанії дозволили політичним консультантам удосконалити методи та технології ведення передвиборчої боротьби, відкрити нові фінансові можливості [2].

Період із середини і до кінця 90-х рр. XX століття можна позначити як другий етап у розвитку вітчизняних політичних технологій. Відмінна риса полягає в їх бурхливому розвитку, що пов'язано зі збільшенням ролі політичних акторів на ринку політичних послуг, агресивним конкурентним середовищем, впровадженням та активним використанням «брудних» політтехнологій, появою

численних консалтингових агенцій та структур. Формування ринку політичних технологій призвело до професіоналізації, інтернаціоналізації та глобалізації діяльності. Успіх як на загальнодержавних, так і на регіональних виборах забезпечувався з допомогою застосування нових політичних PR-технологій, використання сучасних засобів та методів (агітація, пропаганда, політична реклама, медіарілейшнз, GR-технології, фандрайзинг, спічрайтинг), грамотно розробленої стратегії та тактики ведення передвиборчої боротьби. Кожна виборча кампанія відрзнялася своєю унікальністю, оригінальністю, непередбачуваністю [3].

Третій етап – з 2000-х років. по 2014 р. Модернізація виборчого законодавства призвела до зміни виборчої системи, підвищення ролі політичних партій на політичному ринку, скасування графі «проти всіх, порога явки. Усі ці фактори призвели до звуження ринку політичних технологій, встав питання подальшої долі їх функціонування. На думку українських дослідників [20, с. 110], криза політичних технологій дійсно має місце, але викликана не лише змінами «правил гри» на електоральному полі, а й причинами ідейно-концептуального характеру. Ряд дослідників характеризують цей етап як етап маркетингового авторитаризму, який визначають як режим, у якому правляча еліта не дозволяє собі робити дії, що значуще складаються негативним чином на популярності в масах її офіційного лідера [4].

Четвертий етап. Ситуація після виборів 2014 р., на думку експертів, істотно змінилася у бік трансформації ринку політичного консультування, позначивши дві тенденції:

- 1) суттєвий розвиток отримав регіональний політичний PR-ринок;
- 2) у ряді великих корпорацій та політичних партій були створені власні PR-структури та аналітичні центри, що займаються поточною виборчою кампанією, завдання яких полягає у відстеженні соціально-політичної ситуації центру (регіону), формуванні «порядку денного», організації та запуску інформації в електронні та друковані ЗМІ, підвищення іміджу організації [5].

Новий час визначив нове місце та роль політичних гравців (партій, кандидатів), що гарантує повноцінне існування їх на політичному ринку та підвищує рівень та якість народовладного представництва у владі. Усі перелічені етапи характеризують процес професіоналізації політичних технологій в Україні [6].

Для вітчизняного політичних технологій, на відміну від західних його аналогів, на думку ряду експертів, характерні:

- 1) процес безперервного розвитку та цифровізації перегляду новин, зокрема у соціальних мережах (рис. 1);
- 2) відносна молодість та інтенсивне дорослішання;

3) велика складність, що пов'язано з неусталеними політичними традиціями, бурхливо непередбачуваними політичними процесами;

4) гарне знання фахівцями місцевих умов, широта, гнучкість та нестабільність мислення [7].

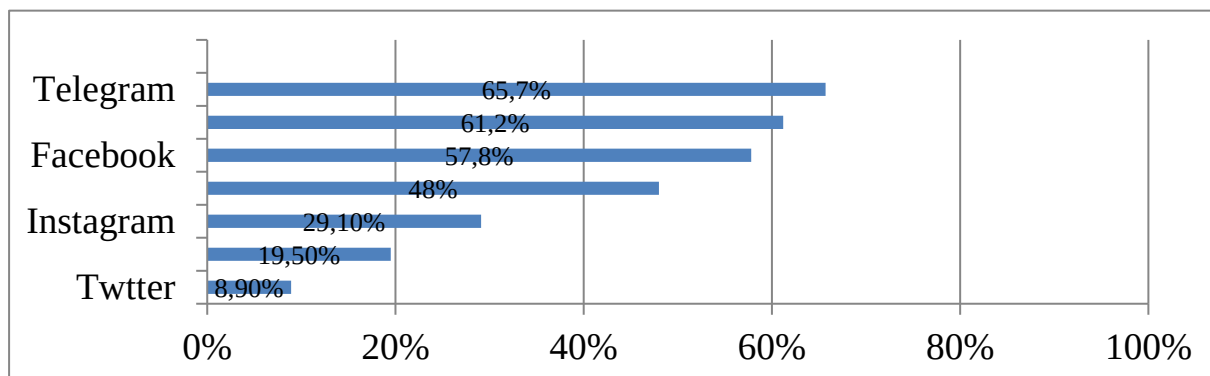

Рис. 1 Соціальні мережі для перегляду новин. Вибір українців [7]

Щодо недоліків діяльності. До них відносяться: відсутність законодавства, що регулює цю сферу діяльності, це породжує «брудні технології», «сіра» та «чорна» готівка, та активне їх використання в ході проведених виборчих кампаній призводить до політичного відчуження електорату та явища абсентеїзму; технологічної нерозвиненості консультантів, їх юридичної некомпетентності; відсутності професійного замовлення їхніх клієнтів-політиків; захопленню використання негативних технологій [8].

Отже, становлення політичних технологій в Україні відбувалося у складний, перехідний період за умов розмитості соціальних кордонів, нестабільності партійно-політичної системи та відтворення практики використання адміністративного ресурсу для коригування електоральної поведінки громадян. «Правила гри», що постійно змінюються, на електоральному полі країни також були стримуючим фактором, що перешкоджає стабілізації вітчизняних політичних технологій та їх інституціоналізації як прикладної політичної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2016. 20 с.
2. Нальотов А. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. Політичний менеджмент. 2017. № 5. С. 126–137.
3. Радченко О.В. Політичні технології взаємодії органів державної влади та суспільства. Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 1. С. 309–317.
4. Палагнюк О. Соціальна солідарність: політична технологія чи природний процес? Сучасні політичні технології: досвід та перспективи реалізації в Україні, 2021 (12). 117-122.

5. Свідерська О. Формування віртуального натовпу шляхом маніпуляції свідомості населення. Гілея: науковий вісник, 2019 (149). 62–66.
6. Ващенко К. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства. Київ: Національний університет «Одеська юридична академія». 2019, 145 с.
7. Сінгер П. & Брукінг Е. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2019, 200 с.
8. Фергюсон Н. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку. Київ: Наш формат. 2018, 67 с.

Шабанова Ю. О.,
доктор філософських наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
Директор науково-дослідницького центру
«Інститут світової культури»,
професор кафедри музикознавства,
композиції та виконавської майстерності
КЗВО «Дніпровська академія музики» ДОР»
jshabanova@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ: МЕТАМОДЕРНИЙ ВИМІР

Визначено перспективи становлення вітчизняної освіти відповідно до метамодерних характеристик осциляції та атопічності як вимоги формування свідомої індивідуальності на підставі розвитку Self Skills (Я-компетентностей). Пропонуються футуристичні сценарії освіти, серед яких елітарна освіта виступає смисловою детермінантою освітньої стратегії України.

Ключові слова: метамодерна модель освіти, Я-компетентність, ціннісна детермінанта, елітарна освіта

The prospects for the formation of national education are defined in accordance with the metamodern characteristics of oscillation and atopicity as requirements for the formation of conscious individuality based on the development of Self Skills. Futuristic scenarios of education are proposed, among which elite education acts as a semantic determinant of the educational strategy of Ukraine.

Keywords: metamodern model of education, Self-Skills, value determinant, elite education

Сьогодні сфера освіти виступає не тільки важливою складовою здійснення національної політики, а її визначальним чинником, що формує та управляє свідомістю громадян й як похідне – соціокультурними, економічними, політичними та іншими аспектами державності. Саме в межах освіти формуються цінності, на підставі яких здійснюються практичні компоненти

багатомірної соціальної системи. Вочевидь, що система освіти потребує кардинальних трансформацій змісту, якому приділяється значно меншої уваги, в порівнянні із реформуванням, що виступає реорганізацією форми.

Надану трансформаційну особливість несе в собі світогляд Метамодерну, принципово нової культурної парадигми, що фіксується дослідниками з початку 21 століття [1]. Метамодерн, спираючись на платонівську позицію «мета» (Metaxis) – в значенні «між», визначає світоглядною константою – коливання між бінарними опозиціями, якими виступають Модерн та його просвітницька ідея освіти й Постмодерн, що на протязі 20 століття демонструє скепсис й зневіру в цінності Модерну, провокуючи реформаторські зміни в освітній моделі класичного (знанєвого) зразка та породжуючи діяльнісний підхід, який сьогодні реалізується через набуті в освіті компетентності. Метамодерн, домінуюча риса якого є осциляція (коливання), зберігає просвітницькі цінності Гуманізму, визначаючи Модерн як стратегію освітнього розвитку й Постмодерн та його експерименти на тлі негачії модерних досягнень, як тактику. Результатом коливань Метамодерну очікується нова якість цілісності у вигляді холономного світорозуміння.

Непередбаченість, невизначеність, нестабільність, невпевненість й ще багато НЕ, які так точно відчуває сьогодні будь-яка людина, вимагають від освіти гнучкості форми та динамічності в її здійсненні. В становленні цього сценарію ключовою персоналією, як й раніше виступає Людина, сутнісною ознакою якої є пізнання та розвиток. Й якщо освіта кон'юнктурно працює на споживача, чи то матеріальних речей чи то інформації, вона втрачає головну ознаку людяності, тобто відкритість до розвитку та кардинальних змін. Як не прикро, але ж прикладний характер сучасного навчання сприяє формуванню споживчого способу життя як норми, а освіту — все більше перетворює на прикладну підготовку. Парадокс міститься в тому, що в час невизначеності та мінливої дійсності, підготувати людину до умов, що змінюються швидше ніж завершується певний етап навчання, неможливо. Тому кількість людей, які «колекціонують» дипломи, швидко збільшується, а усвідомлених фахівців катастрофічно не вистачає.

Відповідно до тенденцій Метамодерну специфічною антропологічною характеристикою стає атопічність, чому сприяють процеси цифровізації всіх соціальних форм. Атопічність робить наголос вже не на особистості, а на індивідуальності. Внутрішня неповторність стає точкою розгортання креативності, як прояв нової щирості, завдяки якій Людина свідомо «працює з собою», тобто творить себе в мінливих зовнішніх ситуаціях, зберігаючи та розгортаючи свою неповторність. Ця неповторність є духовне ядро Людини, тому духовність в метамодерній освіті стає метою, провідним принципом й

визначальною цінністю. Необумовлена ідеологічними чи релігійними обмеженнями, «чиста духовність» через атопічність як риси метамодерної свідомості, представляється джерелом формування освітнього смислу. Саме на цьому контексті має набути продуктивного розгортання національна ідеї, як творча реалізація індивідуальної неповторності українців й потенціальних можливостей через освіту заявляти світу про цінності свободи та незалежності. В цьому зв'язку, набуває запитаності вчення академіка НАПН України Василя Григоровича Кременя щодо формування національної ідеї як змістовного чинника виховання через освіту української людини в контексті концепції людиноцентричності.

Отже, стратегічно метамодерна модель освіти спрямована до модерних цінностей Просвітництва, Істини, Гуманізму. При цьому, *Просвітництво* розвивляється в цілому здійсненні всіх спектрів осягнення реальності, в якості синтезу ірраціонально-раціонального, образно-понятійного, екзистенційно-метафізичного, трансцендентно-іманентного. *Істина*, як вислизаючи глибина реальності, сприяє розширенню траєкторії зустрічі з невідомим, як мети пізнання. *Гуманізм* сприймається як щира, відкрита людяність в її суттєвому, глибинному індивідуальному здійсненні, як толерантний простір індивідуального в полілозі універсальної єдності людської природи. В цьому зв'язку, духовність – як жива Людяність з урахуванням особливостей національної ідентичності та універсальної сутності людини має стати об'єктом та суб'єктом всіх вимірів метамодерної освітньої стратегії. Тому ідейним підґрунтям метамодерну виступають погляди класиків української педагогіки, таких як Костянтин Ушинський, Антон Макаренко, Василь Сухомлинський, вчення яких містить невичерпаний гуманістичний потенціал сучасного прочитання.

Тактикою здійснення метамодерної освіти стає постмодерні реформаторські надбання у вигляді, перш за все, компетентнісного підходу, але ж не в прикладному, а світоглядному вимірі. Брак усвідомленої освіти в прагматичному налаштуванні професійної підготовки, спонукав європейську освітянську спільноту звернутися до так званих Soft Skills, тобто загальних компетентностей, ще 40 років тому. При чому, перший імпульс ця тенденція отримала в межах Інженерної педагогіки, коли австрійській вчений Адольф Мелецінек, заснував Міжнародне товариство інженерної педагогіки (IGIP), куди увійшла й Україна [3]. Сьогодні всі освітні стандарти в Україні побудовані на принципі взаємодоповнення загальних (Soft Skills) та професійних компетентностей (Hard Skills). Але ж, в дійсності фіксується застарілий підхід до формування загальних компетентностей, які мало пов'язані з практикою усвідомленого життя в цифровому світі інформації, що стає інструментом

маніпуляцій на масовому рівні й як наслідок – конфліктів різних рівнів, що носять характер кон'юнктурної боротьби за виживання, чи то на рівні бізнес-відносини чи то на рівні глобальних геополітичних процесів. В метамодерній моделі освіти з урахуванням атопічності, осцилятивного стану світогляду та креативної відкритості до непередбаченості особливої уваги потребують не стільки Soft Skills, скільки Self Skills, тобто Я-компетентність, яка виступає основою успішної реалізації як Hard так й Soft Skills через усвідомлення індивідуальності та осмисленого формування власного сценарію свого життя та відповідного алгоритму намірів та дій на цьому шляху. До Я-компетентностей перш за все можна віднести:

Усвідомлене саморозуміння, незалежно від зовнішніх, соціально-обумовлених стереотипів, ідеології чи пропаганди. Творення себе, детерміноване інтенцією смислів, а не формальним накопиченням інформації.

Автономне мислення – здібність виходити за межі звиклих рішень, знаходити принципово нові підходи, а не нові комбінації старих знань. Новий підхід в освіті завдяки Self Skills сприяє подоланню системи конвеєрного виробництва в освіті, підсилюючи значення творчості, що містить алогічне розгортання принципово нового, що з часом набуває логічного обґрунтування.

Звідси випливає компетентність **когнітивної гнучкості як** нелінійного мислення та ризомного способу пізнання, що формує адаптивність в умовах непередбаченості.

Особистісна відповідальність за свою освіту та її усвідомлений вибір, що визначає сама людина, а не держава, міністерство та навчальні заклади. Це здатність формувати траєкторію освіти самостійно, **здібність до самоосвіти** та неперервного її здійснення відповідно до усвідомлення смислових, а не кон'юнктурно-фрагментарних запитів сьогодення.

Агентність суб'єкта освіти як здібність здійснювати ситуативний вибір, діяти цілеспрямовано та стратегічно, орієнтуючись на фундаментальні цінності та запити, готовність до самотрансформації та трансформації дійсності, відповідно до вищих еволюційних цілей нації, соціальної спільноти, країни, планетарної культури в цілому.

Емоційна грамотність: Володіння основами психології пам'яті, психології уваги, психології масового впливу, психології реагування на виклики інформаційного простору, вміння точно висловити свою думку, ефективно себе презентувати й **головне емпатійна та самоемпатійна компетентність** як інтро-суб'єктивна позиція самодослідження та екстраполяція цього досвіду на спосіб комунікації з Іншим в особистісному та соціальному вимірі. Це компетенція й визначається як «людяність», тобто інтерпретація власного досвіду як частини загального досвіду людства.

Виходячи з вищенаведеного провідними ознаками метамодерної моделі освіти можна визначити: трансдисциплінарність, перформативність, розмитість просторових меж освітнього процесу, «нову духовність», індивідуальну інтерпретативність, особистісну усвідомленість та включність в глобальні виміри становлення людства, синтез наук та мистецтв, національну неповторність тощо.

Спираючись на запити Метамодерну можна моделювати декілька футурологічних сценаріїв вітчизняної освіти:

Перший сценарій: це тотальна перевага масової освіти на підставі цифрових технологій та ШІ, зі всіма їх позитивами та врахуванням небезпеки втрати людини мислячої в наслідок замикання в рамки трендових освітніх проєктів та стандартизованих підходів. Подібну футурологію освіти пропонує американський дослідник японського походження Мічіо Кайку [2], який вважає що ШІ дасть можливість звільнити мозок від перевантаження. Виникає питання, звідки візьмуться у людини що навчається в певному інформаційному, штучно запрограмованому алгоритмі, навички усвідомленого мислення та смислопокладання. Нажаль, в сучасній освіті вже намічені тенденції до здійснення функції підготовки маніпуляційної сировини для кон'юнктурного бізнесу, з створеною ілюзією власної реалізації та професійної успішності.

Другий сценарій: дворівнева освіта .

Найбільш поширений рівень *масової освіти*, на кшталт, наведеного вище варіанту, отримання інформації формальним шляхом та формування прикладних компетенцій. Ця освіта буде платною, але ж доступною для більшості.

Й *елітарний* рівень освіти для обраних за високими критеріями моральних цінностей та усвідомленого ставлення до власного цілепокладання. Освіта, яка покликана зберегти повноцінний досвід педагогічної взаємодії учитель-учень. Вона має триматися на наступних критеріях:

Розуміння на підставі формування аналітичного мислення, детермінованого інтенцією смислів, а не інформації;

Емпатійне входження в специфіку іншого (реальності, людини, світу), як невід'ємний атрибут цілісності, що забезпечується через багатомірний світоглядний та ціннісний зв'язок між людьми на протигагу відстороненості ілюзорних реальностей диджиталізованого простору;

Відчуття радості та натхнення від здійснення свого покликання в соціально-значущих аспектах еволюційного становлення людства на протигагу кон'юнктурно-прагматичного здійснення фрагментарних завдань прикладної освіти.

Елітарна освіта має бути доступна на умовах складного конкурсного відбору, здійснюватися за рахунок держави в умовах живого діалогічного

спілкування та безпосередньої педагогічної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

В межах формування проєкту елітарної освіти виникають проблемні питання, які потребують вирішення:

- Формування готовності освітян на всіх рівнях освіти усвідомити значущість елітарної освіти;
- Обґрунтування моделі елітарної освіти із врахуванням світоглядних особливостей Метамодерну та світових соціо-культурних тенденцій;
- Створення системи взаємоінтеграції масової та елітарної освіти на підставі холономної картини світу та національної неповторності духовного потенціалу української ідентичності;
- Систематизоване визначення алгоритму втілення концепції елітарної освіти на всіх професійних напрямках;
- Обґрунтування умов реалізації елітарної освіти в інтегрований системі середньої та професійної освіти;
- Виявлення викладацького потенціалу та підготовка педагогічних кадрів для елітарної освіти.

В цілому мета елітарної освіти – формування духовних лідерів нації, на яких покладено місію формування стратегії та тактики всіх напрямків успішного розвитку держави, впроваджувати орієнтири світоглядної, наукової, релігійної, естетичної, політичної, національної стратегії держави та обирати релевантні тактики її здійснення. Елітарна освіта має управляти змістом масової освіти, яка формується відповідно до еволюційної стратегії успішного процвітання нації в гармонійному поєднанні з передовими культурами та державами світу. Елітарна освіта має стати стрижнем метамодерної моделі освіти в Україні як запорука життєздатності національної свідомості та розвитку національного потенціалу у всіх соціокультурних вимірах повоєнної України. В цьому містяться умови подальшого розквіту України як самобутньої та самодостатньої державності на підставі української національної ідеї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Akker, R; Gibbons, A.; Vermeulen, T. Metamodernism: History, Affect and Depth After Postmodernism. – London: Rowman & Littlefield, 2017. – 260 p.
2. Kaky M. Kod Education: The Quest for a Theory of Everything / Електронний ресурс <http://surl.li/dzzlj>
3. Melezinek A. Ingenieurpädagogik: Praxis der Vermittlung technischen Wissens (German Edition). Springer; 4., neubearb. Edition, 1999. – 254 s.

Швець Валерія Сергіївна,
*вчитель історії,
Комунальний заклад «Утківський ліцей»
Мереф'янської міської Радихарківської області,
shvetsvaleriia@icloud.com*

ПЕРСОНАЛІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Анотація. У статті розглядається персоналізоване навчання як ефективний підхід до викладання історії обдарованим учням. Проаналізовано сучасні методики адаптації історичних знань до індивідуальних потреб школярів, цифрові інструменти для дослідження історичних подій та ролі учня як активного творця історичного знання. Представлено практичні кейси впровадження персоналізованого підходу у викладанні історії в Україні та світі.

Ключові слова: персоналізоване навчання, історична освіта, обдаровані учні, проєктне навчання, цифрові технології.

Вступ. Викладання історії в сучасній школі потребує нових підходів, особливо коли йдеться про обдарованих учнів, які мають аналітичний склад мислення, глибоку зацікавленість у подіях минулого та прагнення до дослідницької діяльності. Традиційні методи подання історичного матеріалу не завжди відповідають їхнім потребам, адже лінійний виклад фактів може здаватися їм поверхневим.

Персоналізоване навчання в історичній освіті дозволяє кожному учню знайти власний шлях до розуміння історії через індивідуальні дослідження, роботу з цифровими архівами, рольові моделювання та інтеграцію історії з іншими дисциплінами.

Методи персоналізованого навчання в історичній освіті

Основні підходи до персоналізованого навчання історії включають:

1. Проєктно-дослідницьку діяльність – учні самостійно або в групах досліджують історичні події, використовуючи першоджерела, архівні матеріали та візуальні джерела.
2. Гейміфікацію навчального процесу – історичні симуляції, рольові ігри та альтернативні сценарії розвитку подій.
3. Цифрові ресурси та віртуальні тури – інтеграція інтерактивних карт, онлайн-музеїв та цифрових архівів у навчальний процес.
4. Інтеграцію історії з іншими дисциплінами – міждисциплінарні дослідження, що поєднують історію з літературою, мистецтвом, економікою та технологіями.

Цифрові інструменти у персоналізованому навчанні історії

Персоналізоване навчання в історичній освіті активно використовує цифрові платформи та технології, які дають змогу учням досліджувати події

минулого глибше та взаємопов'язано:

- Віртуальні музеї та архіви:
- *Europeana* – цифровий архів європейської культурної спадщини.
- *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* – онлайн-доступ до історичних документів.
- Інтерактивні карти та хронологічні стрічки:
- *Chronas* – карта світу з можливістю переглядати зміни державних кордонів у різні періоди.
- *TimeGraphics* – створення інтерактивних хронологій історичних подій.
- Платформи для аналізу історичних документів:
- *Google Arts & Culture* – цифрова колекція артефактів та історичних матеріалів з провідних музеїв світу.
- *Historypin* – спільнота, що дозволяє завантажувати історичні фотографії та створювати власні дослідницькі проекти.
- Гейміфікація історії:
- *Mission US* – інтерактивні рольові ігри за мотивами історичних подій.
- *Civilization VI* – стратегія, яка дозволяє моделювати альтернативні історичні сценарії.

Практики персоналізованого навчання історії: світовий та український досвід.

Світовий досвід:

- Фінляндія: Школярі досліджують історію у власному темпі, обираючи теми для глибокого вивчення та працюючи над власними історичними дослідженнями.
- США (*Montessori Schools*, ІВ-програми): Акцент на самостійному вивченні історичних тем, використанні історичних джерел та міждисциплінарному аналізі.
- Велика Британія: Навчальні проекти, що включають інтерв'ю з очевидцями історичних подій, аналіз документів та створення документальних фільмів.

Український досвід:

- Всеукраїнська онлайн-платформа «Дія.Освіта» – курси з історії України та всесвітньої історії для поглибленого навчання.
- Впровадження методики «історичних кейсів» у школах – аналіз конкретних історичних ситуацій для розвитку критичного мислення.
- Музейні уроки в партнерстві з історичними установами – учні досліджують історичні пам'ятки та архівні документи для створення власних навчальних матеріалів.

Практичні рекомендації для викладання історії за персоналізованим підходом

Для ефективного запровадження персоналізованого навчання в історичну освіту варто:

1. Запровадити систему індивідуальних навчальних маршрутів, що

дозволяють учням обирати власні напрямки досліджень.

2. Використовувати цифрові архіви та інтерактивні платформи для роботи з історичними джерелами.

3. Застосовувати рольові ігри та симуляції для моделювання історичних процесів.

4. Залучати міждисциплінарні підходи – поєднувати історію з літературою, філософією, економікою та мистецтвом.

5. Забезпечити проєктну роботу, що сприятиме розвитку дослідницьких навичок та історичного аналізу.

Висновки. Персоналізоване навчання відкриває нові можливості для викладання історії, особливо для обдарованих учнів, які прагнуть глибшого розуміння історичних подій. Завдяки цифровим технологіям, гейміфікації та проєктній діяльності історія стає живою, актуальною та інтерактивною. Впровадження персоналізованого підходу сприяє не лише засвоєнню історичних фактів, а й розвитку аналітичного мислення, навичок роботи з джерелами та формуванню цілісного світогляду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баханов К. О. Інноваційні методи навчання історії. – Київ: Освіта, 2021.
2. Державний стандарт базової середньої освіти: історична галузь. Міністерство освіти і науки України, 2023.
3. History Education and Digital Learning. Springer, 2022.
4. Сучасні підходи до викладання історії: світовий досвід. – Львів: ЛНУ, 2020.

Шевчишена О. В.,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти,

методик природничо-математичних дисциплін і технологій

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

імені Анатолія Назаренка,

anakso82@gmail.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

В статті розглядаються підходи до вирішення проблем, які стосуються навчання та виховання творчо обдарованих дітей в умовах функціонування сучасної школи; здійснено аналіз чинників, які спонукають і перешкоджають розвитку потенціалу творчої особистості в психолого-педагогічному контексті в умовах інноваційних змін освітнього простору.

Ключові слова: обдарована дитина, творча обдарованість, потенціал, психологічні чинники розвитку творчої обдарованості, сучасна школа, інноваційні зміни.

The article considers approaches to solving problems related to the education and upbringing of creatively gifted children in the conditions of the functioning of a modern school; an analysis of factors that encourage and hinder the development of the potential of a creative personality in a psychological and pedagogical context in the conditions of innovative changes in the educational space is carried out.

Key words: gifted child, creative giftedness, potential, psychological factors in the development of creative giftedness, modern school, innovative changes.

Численні психолого-педагогічні дослідження неодноразово доводять, що обдарована особистість унікальна за своєю сутністю тому, що її потенціал не є обмеженим, а навпаки, він є дуже багатим, глибинним та різностороннім.

В контексті сучасних досліджень з проблем дитячої обдарованості є чимало підстав для класифікації видів та типів дитячої обдарованості. Окремої уваги продовжує заслуговувати творча обдарованість.

Потужні соціально-економічні зміни, які супроводжують український соціум, обумовлюють потребу в творчих людях, особистостях, які в спроможності критично оцінювати ситуації та пропонувати нові різноманітні шляхи вирішення поставлених задач. Тому одним із провідних напрямків розвитку освіти в Україні є забезпечення сприятливих умов для самоосвіти та самовдосконалення особистості учня. Відповідно, всі зусилля освітнього процесу сучасної школи спрямовані на формування всебічно-розвиненої особистості школяра, зданої до самостійних, гнучких, впевнених та творчих дій в нестандартних навчальних і життєвих ситуаціях.

В умовах потужних і стрімких змін функціонування освітнього простору нашої держави гостро виявляє себе потреба у творчих (вільних, незалежних та самодостатніх) особистостях, які в спроможності демонструвати креативне мислення та нестандартні оригінальні підходи у вирішенні різноманітних проблем за відсутності достатнього обсягу необхідної інформації; пропонувати та продукувати інноваційні технології; напрацьовувати нові морально-гуманістичні цінності задля покращення життєдіяльності нашого суспільства.

Оскільки розвиток творчої обдарованості має виступати в якості запоруки суспільного прогресу нашої країни, то одним з основних завдань, що стоїть сьогодні перед українською школою, є створення та забезпечення умов для виявлення резервів здібних і обдарованих дітей, а також для реалізації їх особистісного та творчого потенціалів.

Для розкриття та повноцінної реалізації творчого потенціалу обдарованих дітей в різних сферах життєдіяльності варто звернути увагу на чинники, що спонукають або перешкоджають прояву їх творчих можливостей.

В якості об'єктивних чинників можуть виступати: стать, гендер, взаємини з ровесниками, статус в колективі, зовнішня мотивація, супровід творчої обдарованості в освітньому процесі. Тоді, як в якості особистісних чинників можуть виступати: індивідуальні риси характеру, вроджені властивості темпераменту, внутрішня мотивація.

Для психологів та педагогів важливо враховувати причинно-наслідкові зв'язки як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які впливають на творчу особистість дитини.

У міру наростання інноваційних процесів, які мають відношення до різних сфер соціуму, одним із пріоритетних завдань шкільної освіти має стати забезпечення належного психолого-педагогічного супроводу обдарованої дитини, спрямованого не лише на інтелектуальне, але і на особистісне її зростання, актуалізацію моральних цінностей, життєвих навичок, які б в сукупності виступали для неї в якості суб'єктно значущого життєвого досвіду.

В. В. Тесленко вважає, що оскільки на рівні освітнього закладу формуються основні риси майбутньої розвиненої та конкурентоздатної особистості, то важлива роль у розвитку потенційних можливостей людини належить загальній середній освіті [7]. Автор акцентує увагу на тому, що «попередня багаторічна педагогічна політика і практика не були належним чином орієнтовані на актуалізацію власного потенціалу обдарованої дитини, розвиток її здібностей, задоволення наявних потреб та інтересів, що було стримуючим фактором її гармонійного розвитку» [7, с. 5]. Тому в сучасному педагогічному середовищі в цілому, за переконаннями дослідника, сформовано розуміння необхідності приділення особливої уваги до розвитку обдарованих дітей, як найбільшої цінності суспільства [7].

Відтак, модель освіти, яка відповідає педагогіці супроводу, за переконаннями О. І. Міхєєвої та Д. О. Смоляр, принципово відрізняється від звичних підходів до організації виховання та навчання [3]. Науковці стверджують, що «Її зміст відображає гуманістичну сутність освіти: педагог повинен бути завжди на боці дитини, допомагати їй у самостійному зростанні, приймати її природну здатність і, долучаючи до соціальних і моральних цінностей, культивувати індивідуальну унікальність» [3, С. 20].

За переконаннями деяких науковців, вчителю потрібно враховувати, що основне завдання розробки педагогічних технологій навчання й виховання, орієнтованих на особистісний розвиток обдарованих учнів, передбачає постійне забезпечення та поглиблення ментального досвіду, формування механізмів

саморегуляції та самореалізації особистості кожної дитини [4]. Головною відмінністю таких технологій, на думку дослідників, має бути виховання школяра як самоцінності, як носія ментального досвіду, через призму яких сприймаються будь-які педагогічні впливи [4]. Пріоритетне місце у реалізації нового підходу до освітнього процесу має посісти дотримання системності, наявності єдиної моральної настанови на взаємодію педагога й учня як творців [4]. До найсуттєвіших психолого-педагогічних принципів такої творчої взаємодії, за переконаннями науковців, правомірно віднести наступні [4]: 1) взаємини педагога з учнями будуються як творча діяльність; 2) освіта і самоосвіта ґрунтуються на особистісній зацікавленості учня, його індивідуальних інтересах та здібностях; 3) спільну діяльність педагога та учня пронизує ідея досягнення трудової мети, не боячись помилок, неправильних відповідей; 4) ідея вільного вибору форм, напрямів, методів діяльності формує мотиваційну сферу, розвиває творче мислення, вміння критично оцінювати свої можливості та прагнення до самостійного розв'язання все більш складних завдань; 5) бачення учнем перспективи власної підготовки, самоосвіти і самовиховання формує у нього цілеспрямованість; 6) домінантою виховання стає особистісний підхід, абсолютне визнання гідності кожної особистості, її право на власну думку та самостійний вчинок.

Однак, особистісний розвиток обдарованої дитини може бути втрачений, в більшості випадків, через схильність вчителів сприймати обдарованого учня як об'єкта задля експериментування розвивальних впливів. Особливо гостро ця проблема може себе виявляти в процесі навчання обдарованої дитини саме в профільних класах. Всі свої зусилля педагогічні працівники спрямовують на збагачення та розвиток виключно інтелектуальної сфери обдарованого учня, не акцентуючи уваги при цьому на інших, не менш важливих сферах розвитку обдарованої дитини, зокрема: спілкування, емоційно-вольова сфера, вміння продемонструвати свої досягнення, наявність відповідної мотивації у виборі того чи іншого профілю навчання, здатність переосмислювати освітні цінності.

На сучасному етапі функціонування нашого суспільства очевидним є той факт, що оновлення практики освітнього процесу, в силу певних обставин, не завжди є відображенням соціальних запитів освіти. Сучасна школа потребує розвитку в учнів тих здібностей, які б давали змогу їм в майбутньому самовизначитись у динамічно змінному суспільстві, бути активними та конкурентоздатними суб'єктами на ринку праці.

Обдарована творча особистість є великою цінністю суспільства. Тому освіта обдарованих, на думку М. І. Тедєєвої та М. М. Воронко, виступає в якості об'єктивного гаранту його подальшого соціально-економічного та культурно-політичного розвитку [8]. Відповідно, за переконаннями науковців, актуалізується

питання корекції сфери освіти [8]. За переконаннями авторів «...переглядаються її концептуальні та методологічні засади, уможлиблюється її реформування і дотичні до нього зміни у вихованні особистості в напрямі орієнтування на її різносторонній потенціал, розвиток обдарованості й таланту» [8, с. 257].

Проте беззаперечним продовжує залишатися той факт, що навчання і виховання творчо обдарованих школярів являє собою досить складне і широкомасштабне завдання. Важко мабуть сьогодні заперечити, що в сучасних умовах функціонування українського суспільства багато обдарованих дітей залишаються поза увагою дорослих. Вчителям не завжди вистачає педагогічної майстерності щодо створення таких психолого-педагогічних умов, за яких дитина могла б продемонструвати власні творчі можливості та здібності у повному обсязі. Непоодинокими також є ситуації, за яких, як стверджує І.М.Біла, «Неправильно підібрані виховні стратегії формують у обдарованої дитини завищену самооцінку, ігноруючи при цьому розвиток її вольових зусиль та інших важливих для розвитку геніальності рис характеру» [1, с. 43]. І як наслідок, як стверджує науковець, «дитина не проходить випробовування талантом, він поступово гине [1, с. 43].

З позиції особистісно-розвивальної парадигми освіти навчання дитини у школі має бути періодом, сприятливим для реалізації нею творчого потенціалу та креативних можливостей. Відповідно, як стверджує Ю. М. Ковальчук, «Цілеспрямоване, науково обґрунтоване формування особистісного простору дитини може виступати ефективним механізмом розвитку її здібностей, досягнення максимальних параметрів реалізації їх потенціалу, створення сприятливого для цього освітнього середовища, як у масштабах всього періоду освіти індивіда, так і протягом окремих її етапів» [2, с. 118].

Результати психологічних досліджень неодноразово доводять, що діти народжуються з могутнім індивідуальним творчим потенціалом, ресурсом творчих можливостей, здатністю до творчих дій та можливістю творити [1]. Вже в ранньому віці в них достатньо сформована система саморегуляції, а дошкільний вік є періодом інтенсивної та самостійної творчості дітей, розвитку їх інтелектуальних та творчих потенцій [1]. В. В. Щорс, в свою чергу, наголошує, що «У дитячому віці людина більш здібна до творчості, ніж у зрілому. На дитину не впливають стереотипи. Вона вільна у своїх творчих виявах, творить, тому що їй подобається власне процес творчості. Ця діяльність приносить дітям радість відкриття. Іншими словами, для дітей, на відміну від дорослих, творчість є життям» [9, с. 35]. Автор стверджує, що «Дитяча творчість у більшості випадків має неусвідомлений характер, вона найчастіше виникає спонтанно. Природа наділяє маленьку людину багатьма можливостями розвитку» [9, с. 35].

Тому дітям, на думку І. М. Білої, «...потрібний кваліфікований супровід, підтримка та особистісно-зорієнтований підхід, що декларується сьогодні гуманістичною педагогікою» [1, с. 42]. При цьому основним завданням, за переконаннями науковця, має стати розвиток внутрішнього пізнавального та особистісного потенціалу підростаючого покоління [1].

Вище згадане твердження є співзвучним з положенням Ю. М. Ковальчук, в контексті якого основана увага науковця відводиться інтересу учня до себе у діяльності, який за своєю сутністю є апробаційним та випробовувальним інтересом [2]. Як стверджує автор, «Це інтерес до своїх можливостей, до свого потенціалу, до своїх здібностей» [2, с. 118]. Тому вияв даного інтересу, за переконаннями дослідника, є виявом у чистому вигляді процесу самопізнання дитини [2]. Відповідно ми розділяємо думку Ю. М. Ковальчук, згідно якої якщо б діти були забезпечені психологічними засобами самовираження своїх актуалізованих ситуаціями пізнавальної діяльності мотивацій, то вербальними формами їх вираження були б самопізнавальні формули, які, в свою чергу, віддзеркалювали б особливості формування дітьми образу власного потенціалу здібностей [2].

Тому аналіз вище згаданої інформації дає підстави нам вважати, що сьогодні освіта обдарованих учнів має набувати іншого змісту, зокрема, переосмислення педагогом суттєвих аспектів особистісно-функціональних засад розвитку творчих здібностей та креативних можливостей обдарованих школярів.

За переконаннями І. М. Білої сьогоднішня вимагає від педагога психологічної готовності переходу від забезпечення «інформаційного» впливу вихованцям до реалізації ним діяльнісного підходу, зумовлений активністю самої дитини в різних видах діяльності, а також який здатний враховувати вікові та індивідуальні особливості прояву дитячої особистості [1]. Оскільки, за переконаннями дослідника, діти дуже чутливі до настрою вчителя, схильні наслідувати його стан та поведінку, прагнуть діяти за його зразком, то вирішальна роль у цьому процесі належить педагогу [1]. І.М.Біла переконана, наскільки важливо педагогічному працівнику правильно організувати сам навчальний процес: забезпечити можливість самостійного вибору в постановці дитиною проблеми; підтримати будь-яку її творчу ініціативу; уникати критики невдалих спроб; налагоджувати емоційний контакт з усіма дітьми [1].

В цілому аналіз вище згаданої інформації в котрий раз підкреслює необхідність дотримання вчителем гуманістичної стратегії педагогічної взаємодії з творчо обдарованими учнями. Діалогічна форма спілкування педагога з обдарованими школярами забезпечує їм можливість побачити та окреслити навколо себе затамовані у суспільстві проблеми, усвідомити власні відкриття та творчо вирішувати назрілі протиріччя, які виникають в їх житті.

І. М. Біла стверджує, що «ситуаційно емоційні процеси підвищують пороги чутливості дітей, загострюють пам'ять і увагу, ефективно впливають на протікання мисленнєвої діяльності» [1, с. 44]. Науковець переконана, що подібний «ситуаційний вплив емоційних процесів на психічну діяльність, асоціюючись у дитини з успіхами в певній ситуації, може перерости у стійке емоційно-позитивне ставлення до конкретної діяльності, а в міру свого подальшого розвитку стати мотивацією діяльності – інтересом до неї» [1, с. 44]. Оскільки без стійкого інтересу та захоплення пізнавальна творча активність в більшості випадків неможлива, то позитивна включеність дитини в творчу роботу, за переконаннями автора, є однією з важливих умов ефективної діяльності дітей [1].

Крім того, дослідники також виділяють умови, що заважають виявленню творчості, зокрема [5]: 1) виникнення стереотипів мислення; 2) страх перед помилкою; прагнення не до оригінального розв'язання задачі, а до високої оцінки; 3) однопланові знання, що не сприяють творчості (потрібні широкі інтереси в різних життєвих сферах); 4) схильність до конформізму (людина боїться бути в центрі уваги, бути «білою вороною», не прагне бути екстравагантною; «Краще я буду як усі» - її кредо); 5) страх критики; 6) дуже висока самооцінка; 7) велика тривожність.

Відповідно, могутнім емоційним стимулом та універсальним засобом активізації пізнавальної діяльності творчо обдарованих школярів є забезпечення педагогом дослідницького характеру навчальної діяльності. Для навчання творчо обдарованих учнів А. І. Сологуб та О. Е. Остапчук пропонують технологію креативного навчання, в контексті якої дослідницький та частково-пошуковий методи займають домінуюче місце [6]. В руслі креативної дидактичної системи учень, на думку науковців, виступає в ролі дослідника, а педагог, забезпечуючи творчий психологічний клімат засобом співтворчості з учнями, виступає в ролі фасилітатора (помічника), що спонукає школярів до максимального вияву пізнавальної активності [6].

Аналіз численних психологічних досліджень дає нам підстави вважати, що креативність формується тоді, коли в найближчому оточенні, в якому перебуває дитина (в даній ситуації мова іде про школу) відсутній зразок, який визначає її поведінку. Для реалізації творчого потенціалу дітей необхідно багато об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких важливими є: мотивація досягнень обдарованої дитини; готовність учня до ризику при відсутності нестандартних шляхів вирішення проблем; наявність знань педагога, які дозволяють оцінити ефективність різноманітних варіантів виконання дітьми творчих завдань.

Сьогодні одним із домінуючих викликів сучасної шкільної освіти є Концепція нової української школи. Якщо відштовхуватися від вище згаданої концепції, то

сучасний заклад загальної середньої освіти потребує умотивованого вчителя, фахівця, який має широкий діапазон творчості та готовий зростати професійно. Сьогодні освітня система потребує вчителя, який готовий працювати з дітьми на засадах партнерської взаємодії. А тому сучасному вчителю важливо відзначатися такими особистісно-професійними якостями, як впевненість, рішучість, ініціативність, динамічність; креативні якості особистості; здатність до логічної аргументації своїх поглядів та переконань; вміння адаптувати свої професійні підходи до психологічних особливостей сучасних школярів; незалежність, гнучкість та інтуїтивність мислення, його позитивна спрямованість під час розгляду та вирішення різноманітних педагогічних задач, пов'язаних із налагодженням стосунків із учнівською аудиторією.

Вчитель інноваційного спрямування має вміти втілити засади педагогічного гуманізму в практику освітнього процесу та забезпечити співпрацю з учнями на основі принципів інтеграції, диференціації та індивідуалізації освіти. Противагою консервативної шкільної системи, спрямованої на стимулювання репродуктивного мислення учня, має стати активна модель навчання, спрямована на розвиток творчого мислення школяра. Сучасна освітня парадигма стимулює педагога відмовитися від ролі «абсолютного носія знань» та обрати роль «організатора навчально-пізнавальної діяльності школярів».

В цілому, модернізація освітнього простору нашої країни вимагає від педагогів переосмислення стереотипів у навчанні, вихованні та розвитку особистості сучасного школяра, а відтак, взаємостосунків з ним. Перетворення школи із закритої системи у відкрите середовище, її інтеграція в єдиний світовий освітній простір потребує вчителя з новим педагогічним мисленням; фахівця, який готовий напрацьовувати і втілювати нові підходи у навчанні та вихованні підростаючого покоління, зумовлені потребами освітньої практики.

Відповідно, процес професійного зростання педагога має корелювати з його здатністю до забезпечення переходу від інформаційної до ціннісно-сислової педагогіки; апробації особистісно-орієнтованих технологій у практиці освітнього процесу школярів; забезпечення адаптації освітнього простору до соціокультурного досвіду, в даній ситуації, досвіду творчо обдарованих учнів.

Таким чином, забезпечення творчо пошукового та дослідницького характеру освітнього процесу сприяє формуванню в обдарованих школярів креативного ставлення до вирішення проблем, а відтак, здатності відчувати себе активним суб'єктом освітнього процесу. Відповідно, сучасна інноваційна освіта, в цілому, спрямована на творчий розвиток людини, на стимулювання такої особистості, яка відзначатиметься прагненням досягати креативного результату. Тому в умовах інноваційного освітнього простору в якості домінуючого психологічного чинника становлення та розвитку творчої обдарованості у закладі освіти має виступати

допомога обдарованому школяреві у пізнанні себе як особистості, у культивуванні важливої для сучасного соціуму такої якості як незалежність мислення. Однак піднята проблема не вичерпує всієї її багатогранності. Важливою умовою виявлення та розвитку творчого потенціалу обдарованих школярів є педагогічні здібності та творча обдарованість самого вчителя. Тому перспективою подальших досліджень має стати аналіз та обґрунтування існуючих технологій та методів щодо професійної підготовки педагога до роботи з творчо обдарованими дітьми в умовах викликів сучасної шкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла І. М. Технологія становлення творчої обдарованості в дитинстві // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 21 верес. 2010 р.) / Київський інститут обдарованої дитини. – К.: Київський інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 41-46.
2. Ковальчук Ю.М. Особистісно-функціональні засади розвитку здібностей обдарованих дітей у процесі їхньої пізнавальної діяльності // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 21 верес. 2010 р.) / Київський інститут обдарованої дитини. – К.: Київський інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 118-121.
3. Міхева О.І., Смоляр Д.О. Парадигма педагогічного супроводу у сучасному освітньому просторі // «Актуальні тенденції розвитку світової психологічної та педагогічної практики»: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів: 26-27 грудня 2014 року): - Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014 – С. 20-24.
4. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: [монографія] / Р.О.Семенова, Л.О.Музика, Д.К.Корольов та ін.; [за ред. Р.О.Семенової]. – К.: Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 228 с.
5. Сенчишак Л.В., Сливінська Т.О. Психолого-педагогічний супровід роботи з обдарованою дитиною: методичний посібник. / Л.В.Сенчишак, Т.О.Сливінська. – Миколаїв, 2008. – 76 с.
6. Сологуб А.І., Остапчук О.Е. Технологія креативного навчання творчо обдарованих учнів // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 верес. 2010 р.) / Київський інститут обдарованої дитини. – К.: Київський інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 239-247.
7. Тесленко В.В. Педагогічний супровід обдарованих учнів у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. - № 3 (34). – К., 2015. – С. 5 - 9.
8. Тедєєва М.І., Воронко М.М. Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми в умовах сучасної школи // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 21 верес. 2010 р.) / Київський інститут обдарованої дитини. – К.: Київський інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 257-261.
9. Щорс В.В. Робота з обдарованими учнями: психолого-педагогічні та методологічні аспекти // Завучу. Усе для роботи. Науково-методичний журнал. – 2016. - № 17-18, С. 18-40.

Shlenova Maryna,
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Document Studies and Ukrainian Language,
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute",
m.shleneva@khai.edu

DEVELOPING PROFESSIONAL ETHICS IN FUTURE SPECIALISTS IN LIBRARY, INFORMATION, AND ARCHIVAL STUDIES

The article explores the significance of professional ethics for future specialists in library, information, and archival studies within contemporary social and technological changes. It examines the relationship between professional ethics, information security, the preservation of intellectual integrity, and responsibility to society. The key approaches to developing students' ethical competence are outlined, including the integration of ethical disciplines into curricula and the application of practice-oriented teaching methods. Methodological approaches and diagnostic criteria for assessing ethical competence are proposed. Special attention is given to the challenges of digitalization, which necessitate adherence to information security standards and ethical conduct in data management.

Keywords: professional ethics; library, information and archival studies; ethical competence; information security; digitalization

У статті розглядається значущість професійної етики майбутніх фахівців бібліотечної, інформаційної та архівної справи в контексті сучасних суспільних і технологічних змін. Аналізується взаємозв'язок між професійною етикою, інформаційною безпекою, збереженням інтелектуальної доброчесності та відповідальністю перед суспільством. Окреслено основні підходи до формування етичної компетентності студентів, включаючи інтеграцію етичних дисциплін у навчальні програми та використання практико-орієнтованих методів навчання. Запропоновано методичні підходи та діагностичні критерії оцінювання рівня сформованості етичних компетенцій. Особлива увага приділена проблемам цифровізації, що вимагають дотримання норм інформаційної безпеки та етичної поведінки при роботі з даними.

Ключові слова: професійна етика; бібліотечна, інформаційна та архівна справа; етична компетентність; інформаційна безпека; цифровізація

The contemporary development of professional education necessitates a transformation in approaches to defining its content, requiring greater emphasis on the professional and ethical orientation of future specialists in library, information, and archival sciences within the market-driven paradigm of socio-economic development. Higher education in this field aims to cultivate professional competencies, the ability to work effectively with information resources, and adherence to the principles of objectivity, confidentiality, intellectual integrity, and professional responsibility.

Mastering creative approaches to addressing professional and real-life challenges based on ethical standards ensures the professional mobility of specialists.

The significance of professional ethics stems from dynamic social transformations that have led to an imbalance between material and spiritual values. This has underscored the need to integrate ethical norms into the professional activities of library and information specialists, who play a crucial role in the preservation, organization, and dissemination of information. Professional ethics is particularly vital in the context of digitalization, as professionals must uphold standards of information security, protect personal data, and prevent the spread of misinformation.

Adherence to ethical principles in the professional activities of librarians, archivists, and information analysts enhances trust in library and information institutions, reinforces the social responsibility of specialists, and establishes a stable system of moral and ethical values that align with contemporary challenges in the professional domain. The development of ethical competence among future professionals should be an integral component of their professional training. This objective is achieved through the integration of ethical disciplines into curricula, the application of practice-oriented teaching methods, and the cultivation of a responsible attitude toward professional activities.

Polish scholar G. Skorowski defines the ethos of a profession as the moral foundation of the practical behavior of members of a specific professional community within a given environment, shaped by its internal values and norms. At the same time, professional ethics possesses a distinct nature, as it is based not only on a description of existing moral practices but also on normative and evaluative approaches. It entails defining how professional activities should be structured in accordance with moral and ethical principles and establishing the corresponding standards of professional conduct [5].

Professor G. Vasyanovych conceptualizes professional ethics in three key aspects: as a set of norms that regulate the behavior of professionals in a given field; as the moral principles underpinning a specialist's activities; and as a mechanism for the ethical evaluation of professional conduct. The content of professional ethics is closely linked to universal moral norms, yet it also specifies and adapts them to particular professional contexts. This enables the development of responsible professional behavior oriented toward upholding high moral standards within the scope of professional practice [1].

The application of ethical standards in the field of library, information, and archival sciences is a crucial factor in ensuring professional responsibility, safeguarding the rights of information users, and maintaining public trust in library and information institutions. The development of ethical culture among future specialists should be an integral component of their professional training. This process entails not

only mastering relevant ethical norms but also fostering reflective thinking, which is essential for analyzing and resolving ethical dilemmas in professional practice.

The professional ethics of future specialists in library, information, and archival sciences plays a pivotal role in ensuring high-quality professional performance and fostering trust in library and information institutions. It establishes a framework of moral and ethical norms and principles that govern the behavior of professionals and their interactions with information users, colleagues, and society at large. Responsibility to society, adherence to professional ethics, and compliance with moral standards contribute to the social significance of the profession and its alignment with the evolving demands of the information society.

O. Lapuzina emphasizes that the formation of professional ethics among future specialists should be carried out within the framework of a moral and ethical paradigm of education, which requires a shift in approaches to the interaction between participants in the educational process. This transformation leads to the replacement of the traditional educational and disciplinary model with a personality-oriented system that promotes the democratization of the educational environment and the humanization of relationships between educators and students. Particular emphasis is placed on enhancing the moral and ethical competence of future professionals through the integration of innovative pedagogical and information technologies into the educational process [4].

The development of ethical culture among future specialists in library, information, and archival sciences is a fundamental prerequisite for their professional training. This process necessitates the establishment of methodological approaches and diagnostic criteria for assessing students' ethical competence. The implementation of personality-oriented teaching methods will facilitate the development of moral reflection, the ability to make ethically sound decisions, and a sense of responsibility in fulfilling professional duties within the field of information services.

Based on the aforementioned considerations, the formation of professional ethics among future specialists in library, information, and archival sciences can be approached through four key methodological frameworks: the comprehensive, competency-based, activity-based, and axiological approaches. The comprehensive approach integrates theoretical knowledge, practical skills, and moral convictions. The competency-based approach emphasizes the development of ethical competencies essential for professional practice. The activity-based approach focuses on engaging students in professional scenarios that simulate ethical dilemmas, while the axiological approach aims to cultivate a system of moral values centered on professional responsibility and social justice.

The assessment of professional ethics formation can be based on four diagnostic criteria: cognitive, motivational, behavioral, and reflective. The cognitive criterion

evaluates students' awareness of ethical norms and professional codes. The motivational criterion assesses their understanding of the significance of professional ethics and their sense of personal responsibility for adhering to moral principles. The behavioral criterion measures the ability to apply ethical knowledge in professional contexts, whereas the reflective criterion gauges students' capacity for critical self-analysis and their ability to adjust their professional conduct in alignment with moral and ethical standards.

From our perspective, the implementation of methodological approaches and diagnostic criteria in the educational process requires the introduction of specialized courses and modules on professional ethics, the integration of ethical issues into core disciplinary content, and the use of case-based methods to analyze real-world ethical dilemmas. Additionally, discussions, training sessions, and role-playing exercises serve as effective tools for fostering ethical awareness and decision-making skills. Problem-based learning technologies enable students to independently develop solutions to ethical challenges, thereby enhancing their critical thinking and moral reflection abilities. A crucial component of the educational process is the creation of professional decision-making scenarios that help students recognize the implications of their choices in real-world practice. Furthermore, the assessment of professional ethics proficiency can be conducted through questionnaires, testing, reflective essay analysis, and direct observation of students' behavior during educational practica and professional internships.

The professional ethics of future specialists in library, information, and archival sciences should be regarded as a comprehensive characteristic encompassing personal maturity, moral orientation, and the ability to perform professional duties responsibly. It should incorporate not only an understanding of professional norms and standards but also a profound awareness of the significance of ethical principles in daily professional practice. The ethical foundations established during professional training shape a specialist's moral consciousness and determine their ability to manage information, documents, and archival materials effectively and responsibly—an essential component of professional activities in library and information institutions.

In the process of educating specialists in these fields, it is essential to emphasize the development of moral competencies based on humane and tolerant approaches toward all stakeholders in the professional environment. This requires not only technical expertise in information management but also the ability to engage with colleagues, users, and other participants in the information space with mutual respect, trust, and ethical responsibility.

Thus, professional ethics constitutes an integral component of the training of future specialists, influencing not only their level of professionalism but also their

capacity to establish morally responsible and ethically balanced practices in an ever-evolving information landscape.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посіб. Львів: Сполом, 2010. 420 с. URL: <https://surl.li/uzqcwa>
2. Етичні принципи сучасного працівника документного й інформаційного фаху [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surl.li/mkbtetf> (дата 07.03.2025).
3. Кодекс етики бібліотекаря [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surl.gd/qojgik>.
4. Лапузіна О. М. Формування професійної етики у майбутніх інженерів на основі ситуаційного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінниця. 2006. 24 с. URL: <https://surl.li/jblmfx>.
5. Skorowski H. Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 1996. 252 p. URL: <https://surl.li/nsuomj>.

Якунін А. В.,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри вищої математики
і математичного моделювання,

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
yava1957pens@gmail.com

КОРЕКЦІЯ ПРОБЛЕМНИХ ЗОН ПРИ ОНЛАЙН-НАВЧАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

Указано на типові недоліки математичної підготовки першокурсників. Проаналізовано підходи до коригування проблемних зон і адаптації до вивчення вищої математики в умовах дистанційного навчання. Розглянуто форми організації коригуючої освітньої діяльності в синхронному і асинхронному режимах і проблеми реалізації та контролю результатів. Висвітлено проблеми і перспективи організації коригуючих заходів для забезпечення математичної компетентності.

Ключові слова: дистанційне навчання, вища математика, адаптація, наступність, мотивація.

Typical shortcomings of mathematical training of first-year students are indicated. Approaches to correcting problem areas and adapting to studying higher mathematics in distance learning conditions are analyzed. Forms of organization of corrective educational activities in synchronous and asynchronous modes and problems of implementation and control of results are considered. The problems and prospects of organizing corrective measures to ensure mathematical competence are highlighted.

Keywords: distance learning, higher mathematics, adaptation, continuity, motivation.

*«У війні працює лише математика ...
На поле бою вийшли роботи і технології,
якими керує штучний інтелект ...
Для виходу з глухого кута потрібен
потужний технологічний стрибок»*
Залужний В. Ф.

Багаторічна трансформація системи освіти в Україні на концептуальних засадах євроінтеграційних перспектив ускладнена умовами воєнного стану. На сьогодні навчання на прифронтових територіях відбувається виключно в онлайн-режимі, що накладає відбиток на всі сторони освітньої сфери. Для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу необхідна інтеграція різних форм освітнього середовища [1]. Задача освітян – мінімізувати втрати від односторонньої реалізації педагогічних технологій та досягти достатнього рівня підготовки кваліфікованих фахівців.

При дистанційному навчанні важко проводити натурні експерименти та педагогічно організовані групові виробничі практики, враховуючи небезпеки воєнного стану. Ці недоліки формалізації фахової підготовки здатне частково компенсувати зростання ролі математизації (і ширше – фундаменталізації) освіти [2], кінцевим результатом якої має виступати математична компетентність як ключова складова професійної компетентності [3, 4], що забезпечує освоєння нових технологій та швидке пристосування до нестандартних ситуацій.

Підходи до виявлення та коригування проблемних зон математичної підготовки при очній та змішаній формах навчання, що висвітлені в публікаціях [5, 6], потребують актуалізації та розширення з адаптацією до специфічних умов чисто електронного освітнього середовища [7].

Сфера освіти – дуже консервативна, що не можна вважати її недоліком, оскільки це – основа суспільної безпеки, стійкості та гармонії в цілому. Упродовж багатьох століть в Україні визріла своєрідна школа навчання математики, яка увібрала в себе світові досягнення педагогічної думки і практики. Однак за останні десятиріччя, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин соціально-економічного і політичного характеру, реальний рівень української математичної освіти значно знизився. При зменшенні обсягу годин на вивчення елементарної математики більшість вчителів і, тим паче, репетиторів, орієнтуючись виключно на тестування, до якого зводиться ЗНО, концентрують зусилля не на засвоєнні сутті математичних понять, тверджень і методів, а на «натаскуванні» на отримання правильної відповіді найпростішим шляхом, що легко реалізується при обмеженому наборі варіантів для вибору і постійному зниженні складності тестових завдань. Буденною для вишів є ситуація, коли навіть першокурсники з високими балами ЗНО з елементарної математики не підтверджують глибину своїх знань.

В один з перших років української незалежності поважний колега з кафедри, виходячи на пенсію, попереджав інших: «Я вам не заздрю – буде важко!

Починають з'являтися студенти-контрактники – вони вас будуть хапати за петельки і вимагати: «Я заплатив! Дай знання!» при сприянні адміністрації вишу. Я не розумію, як ви з цим будете справлятися, зважаючи на їхню слабку підготовку!» Реалії освітнього життя виявилися іншими – більш жорсткими і деформованими...

З одного боку, в умовах надмірності ліцензійних місць функціонери українських ЗВО опускають планку вимог до абітурієнтів до мінімально допустимого системою ЗНО рівня та обмежують розмір плати за навчання. У стінах вишу з'являються студенти, у котрих немає необхідних базових знань, відсутні вміння та навички самонавчання, але притаманна завищена самооцінка і споживацьке егоцентричне світосприйняття. Більшість першокурсників не уявляють, де вони будуть працювати після одержання вищої освіти. Навіть серед контрактників, які мали б бути націлені на формування фахової відповідності конкретним місцям майбутньої роботи, значна частина не відчуває потягу до навчання та бачить лише його миттєвий утилітарний сенс – отримання оцінок, цілком задовольняючись мінімальними прохідними балами. Це призводить до відсутності жорстких вимог від студентської спільноти щодо якості освітніх послуг, які надає ЗВО – головними показниками виступають вартість навчання та прийнятність критеріїв оцінювання.

З іншого боку, в процесі деіндустріалізації України істотно знизився попит реального сектора економіки на висококваліфікованих працівників. Значна частина випускників ЗВО влаштовується не за отриманим фахом, що порушує оперативність і відповідність зворотного зв'язку між виробництвом і навчальним закладом. Віддалена й обмежена реакція на якість освітніх послуг затуманює адекватність сприйняття їхньої ціни та деформує рейтингові оцінки конкретних спеціальностей підготовки і вишів, що її надають. Це призводить до відсутності жорстких вимог від адміністрації ЗВО до викладачів щодо якості навчання – головне значення надається «збереженню контингенту», формальному дотриманню пропорцій структури оцінювання та показникам наукової та іншої поза навчальної діяльності, які забезпечують престижне місце ЗВО у різних рейтингових системах.

У таких складних умовах, які лише загострилися з повномасштабним російським вторгненням, українські математики-педагоги усіх рівнів освіти прикладають великі зусилля для дотримання пристойної якості математичної підготовки. Тверезе бачення реальної ситуації вимагає від викладачів математичних дисциплін діяти часто всупереч обставинам і «без надії сподіватися», ставлячи і виконуючи освітні завдання «на грані можливого». З недостатньою математичною культурою першокурсників необхідно рахуватися і впроваджувати додаткові заходи щодо її збагачення, формуючи позитивну мотивацію та надаючи варіативні можливості – друковані та електронні посібники, відкриті інтернет-ресурси, дистанційні курси, консультації, репетиторські заняття тощо.

Для досягнення результату навчання необхідно дотримуватися основних дидактичних принципів [8], зокрема долати видимий розрив неперервності освіти у ланці «школа – ЗВО», забезпечувати логічну послідовність викладу навчального матеріалу, орієнтуватися на потреби відповідного фахового напрямку. Взаємодія з випусковими кафедрами, що готують студентів до освоєння і розвитку сучасних інноваційних технологій, дозволяє демонструвати ключове місце у фаховій сфері математичної компетентності, що призводить до зростання мотивації до вивчення вищої математики.

Хід російсько-української війни показує зміни в організації, методах і засобах ведення бойових дій, коли для корінної переваги необхідний системний підхід на основі математичних розрахунків, робототехніки і штучного інтелекту. Це підсвідомо підсилює процес мотивації до наукових, зокрема математичних, знань, і формування соціального середовища, в якому підвищувати освітній рівень і проявляти креативність і компетентність – шлях до безпеки та загального визнання. При цьому провідна роль належить державі, що володіє фінансовими, матеріальними, інформаційними і моральними важелями для підтримки статусу освіти як соціально значущої сфери. Відображенням указаних тенденцій є зростання під час війни частки студентів і аспірантів старших вікових груп, що потребує уваги держави і громадських активістів до ефективності використання бюджетних коштів.

Проведення онлайн-занять у синхронному режимі відеоконференцій в умовах воєнного стану демонструє низку проблем, які має вирішувати викладач:

- необхідність відходити від заготовленого тексту, гальмувати бажання авторитарно нав'язувати власну думку для прискорення роботи;
- потреба імпровізувати при обговоренні, власним прикладом показувати гнучкість пошуку відповідей та ефективних рішень, особливо на незаплановані запитання;
- необхідність виявляти студентів-«імітаторів», які лише формально приєднуються до відеоконференції чи указують хибні маркери присутності, та стимулювати їх до навчальної праці;
- потреба відсікати і приводити до ладу студентів-«псевдоактивістів», що бажають виділитися будь-яким чином чи беззмістовно спілкуватися, відволікаючи усіх від теми і мети заняття;
- необхідність постійно мати студентів-«асистентів» з числа найбільш підготовлених і активних здобувачів, що здатні підмінити викладача, який із-за серйозних технічних збоїв втрачає можливість вести заняття;
- при формуванні малих груп необхідно брати до уваги психологічні особливості учасників, що важко реалізувати в умовах відсутності «живого» спілкування; допущені при цьому помилки потребують швидкого виправлення.

Використання інтерактивних технологій на онлайн-заняттях з вищої математики дозволяє майже відразу виявити прогалини в математичній підготовці студентської групи в цілому та виділити тих, кому потрібна особливо інтенсивна допомога. Проведення бесід, анкетного опитування та «нульової» контрольної роботи дають можливість викладачам швидко зорієнтуватися у виборі відповідних

методів навчання, передбачити характер труднощів і шляхи їх подолання. При цьому важливі відкритість і доброзичливе налаштування, що стимулює у студентів правдивість, саморефлексію та сподівання на адресну підтримку.

Великою підмогою в ліквідації проблемних зон в математичній підготовці виступає проведення додаткових занять за жорстким графіком, які в умовах воєнного стану також відбуваються дистанційно. На кожному лекційному потоці створюється спеціальна група зі слабких здобувачів, для яких ці заняття є обов'язковими, проте інші студенти можуть їх використовувати на свій розсуд як розширені консультації. Додаткові заняття проводяться у вигляді «зборів» у спеціально створеній «команді» в системі MS Teams у режимі малих груп, кожному з яких утворюють представники одного базового студентського колективу. Як доважок до них, найбільш слабким здобувачам рекомендуються реабілітаційні онлайн-заняття за індивідуальним графіком. Для ліквідації проблемних зон і контролю та самодіагностики досягнень також використовуються відповідні дистанційні курси в LMS Moodle, розмішені на сайті Університету.

Основним орієнтиром є практична фахова спрямованість викладання вищої математики, формування культу збагачення знань та їх конструктивного використання. Центральне місце займає розв'язування підібраної системи задач з доцільним змістом, технологічністю ходу операцій і завершеністю результату. Порядок проходження матеріалу на додаткових онлайн-заняттях встановлюється в тісній прив'язці до відповідної програми з вищої математики і носить упереджувачий характер, що готує до сприйняття питань лекційного курсу. Увага концентрується на усвідомленні суттєвих понять, формуванні практичних умінь і навичок вирішення проблем з одержанням ясних кінцевих результатів. Алгоритмічний підхід ілюструється таблицями і блок-схемами як наочною подачею структурованої інформації.

Успіх роботи зі студентами низької підготовки і слабкої мотивації значною мірою визначається характером взаємин студентів з викладачем, який повинен проявляти себе не стільки фахівцем-математиком, скільки уважним педагогом і психологом, що має багатий арсенал прийомів і засобів впливу на особистість. При онлайн-навчанні, коли відсутній прямий фізичний контакт і наявні різні способи фальсифікації навчальної діяльності, відкриті партнерські відносини між викладачем і здобувачами створюють відчуття вивчення математики як спільної справи, виконання якої вимагає колективної зацікавленості та взаємної підтримки.

Враховуючи характерні на тепер для слабких здобувачів обмеженість мислення та переважання візуальних каналів сприйняття інформації, навчальний матеріал треба подавати дрібними частками та супроводжувати стисненим кодуванням і візуалізацією – таблицями, схемами, формулами. Спираючись на природну допитливість і актуальність патріотичних мотивів, на онлайн-заняттях варто використовувати короткі історичні екскурси, контр-прикладні та інші способи пожвавлення навчальної атмосфери.

Систематизації та закріпленню знань сприяє активне повторення матеріалу шляхом його використання в нових умовах. Наприклад, для фахово-орієнтованої

задачі необхідно розглядати різні способи її розв’язування, аналізувати їхні переваги і недоліки, обґрунтовано вибирати найефективніший шлях досягнення результату і оцінювати його правдоподібність. Елементарна перевірка отриманого результату дозволяє контролювати свої дії, виховує відповідальність за наданий підсумок і закріплює раніше вивчене.

Окрім поточних домашніх завдань тренувального характеру до окремих «зборів», які є спільними для кожної малої групи, що стимулює студентів до комунікації між собою. застосовується система тематичних індивідуальних домашніх завдань з професійним спрямуванням. На консультаціях викладач надає дозовану допомогу студентам і проводить співбесіди за підсумками виконання індивідуальних завдань.

Навчальні досягнення студента в рамках додаткових занять безпосередньо відображаються у його підсумковій рейтинговій оцінці з вищої математики. Для стимулювання навчальної мотивації, оцінка роботи студента включає бали його активності при розв’язуванні спільних групових завдань і бали за індивідуальну роботу – як на «зборах», так і вдома.

Наявність багаторічного досвіду дозволяє викладачам в умовах воєнного стану без особливих проблем організувати в онлайн-режимі досить ефективну систему коригування проблемних зон математичної підготовки студентів з елементарної математики, що підтверджується кращими підсумками першої сесії порівняно зі стартовими позиціями першокурсників за результатами вхідного контролю. Ядром коригуючої системи слугують додаткові онлайн-заняття в синхронному режимі з використанням MS Teams, що доповнюються онлайн-заходами в асинхронному режимі на платформі LMS Moodle. Для підвищення ефективності коригувальних впливів дедалі більше залучаються в цей процес, як додатки, інші програмні сервіси.

Зменшення обсягів набору першокурсників породжує в адміністрації вищу спокусу, з економічних міркувань, відмовитись від додаткових занять з елементарної математики. Можна лише сподіватися, що цього не станеться, а більше того, вони трансформуються у варіативний за вибором Університету інтегрований пропедевтичний курс математики. У будь-якому разі вирішення даної проблеми і надалі потребує постійних зусиль педагогів-математиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соколюк О. М. Інформаційно-освітнє середовище навчання в умовах трансформації освіти. Наукові записки. Серія: Проблеми освіти. 2022. № 12. С. 48–55.
2. Якунін А. В. Математизація та її роль в електронному навчанні. Математика. Інформаційні технології. Освіта. Луцьк : ЧНУ ім. Л. Українки, 2018. С. 151–161.
3. Резнік С. М., Кузнецова Г. А. Сутність і структурні компоненти базової професійної компетентності майбутніх інженерів. Теорія і практика управління соціальними системами. 2022. №3. С. 71–83. URL: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2022.3.06>
4. Кузнецова Г. А. Педагогічні умови формування базової професійної компетентності майбутніх інженерів у процесі математичної підготовки у ЗВО.

Теорія і практика управління соціальними системами. 2024. № 4. С. 79–92. – URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/320516>.

5. Якунін А. В. Проблеми базової математичної підготовки першокурсників і підходи до її коригування. Наукові праці. Т. 323. Вип. 311. Педагогіка. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 49–55.
6. Якунін А. В. Змішана система додаткових занять з математики в технічному виші. Концептуалізація професійних компетентностей вчителя в умовах інноваційного освітнього простору сучасної школи: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., (Тернопіль, 10-11 червня, 2021) [ред.кол. : В. Черняк (відп. ред.) та ін.] ; Тернопільський ОКІППО. Тернопіль : Вид. центр ТОКІППО, 2021. С. 93–96. URL: <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/handle/123456789/5713>.
7. Хара О. М. Мотивація навчальної діяльності в дистанційному курсі з математики. Дидактика математики: проблеми і дослідження: міжнар. зб. наук. робіт. Вип.32. Донецьк : Фірма ТЕАН, 2009. С. 77–81.
8. Калашнікова Л. М., Жерновникова О. А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях : навч. посіб. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; відп. за вип. Золотухіна С. Т. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. 260 с.

Янковська Ю. В.,

*викладач ВСП «Полтавський політехнічний фаховий коледж
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
yu.yank.123ppk@gmail.com*

КОМП'ЮТЕРНА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК СУЧАСНА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ОПАНУВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються основні освітньо-педагогічні тенденції, що визначають процес навчання студентів у сфері комп'ютерної інженерії в Україні. Особлива увага приділена новітнім підходам до викладання, інтеграції сучасних технологій, адаптивних навчальних систем і зміні підходів до підготовки висококваліфікованих фахівців. Проаналізовано вплив міжнародних стандартів, дуальної освіти та цифровізації на ефективність навчання.

Ключові слова: комп'ютерна інженерія, педагогічні тенденції, адаптивне навчання, інновації, цифровізація освіти.

Сучасний розвиток комп'ютерних технологій неминуче веде до змін у підготовці фахівців у галузі комп'ютерної інженерії. Зокрема, важливим аспектом є освітньо-педагогічні тенденції, які формують підготовку студентів у вищих навчальних закладах. Урахування таких змін є необхідним для покращення якості освіти та забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці. Зокрема, в Україні впроваджуються реформи, спрямовані на інтеграцію з європейським простором вищої освіти, застосування новітніх технологій навчання та адаптацію програм до вимог індустрії.

Сучасні навчальні методи вимагають використання адаптивних систем, що дозволяють створювати персоналізоване середовище для студентів. За допомогою штучного інтелекту та великих даних відбувається моніторинг успішності студентів, що дає можливість коригувати навчальний процес у реальному часі [1, с. 45].

У сфері комп'ютерної інженерії компетентнісний підхід є одним із найважливіших елементів навчального процесу. Окрім засвоєння теоретичних знань, студенти отримують практичні навички, що дозволяють ефективно розв'язувати складні інженерні завдання. Методика CDIO (Conceive – Design – Implement – Operate) є основною у навчанні майбутніх інженерів [2, с. 78].

Взаємодія з ІТ-компаніями дозволяє студентам розвивати практичні навички через проєкти та стажування. Цей підхід надає можливість працювати над реальними завданнями та отримувати досвід, що відповідає потребам ринку праці [3, с. 112].

Особливо після пандемії COVID-19 у навчальний процес інтегрувались дистанційні платформи, що забезпечують доступ до освітніх матеріалів у будь-якому місці. Змішане навчання поєднує традиційні форми навчання з використанням онлайн-ресурсів, що дозволяє студентам оптимізувати час на навчання [4, с. 56].

Для забезпечення мобільності студентів та інтеграції з міжнародною освітою в Україні відбувається адаптація освітніх програм відповідно до Болонського процесу. Це дозволяє українським студентам здобувати освіту, що відповідає європейським вимогам та забезпечує можливість навчання за кордоном [5, с. 97].

Дуальна освіта, що поєднує навчання у закладах вищої освіти з професійною підготовкою на підприємствах, активно розвивається в Україні. Цей підхід дозволяє студентам здобувати практичний досвід і краще розуміти вимоги роботодавців [6, с. 135].

Цифрові платформи, віртуальні лабораторії та інші сучасні освітні інструменти сприяють оптимізації навчального процесу. Використання технологій VR і AR дозволяє створювати візуалізовані середовища для вивчення складних тем, що дає студентам глибше розуміння матеріалу [7, с. 88].

Майбутнє освіти у сфері комп'ютерної інженерії буде визначатися розвитком таких напрямів:

- Подальша інтеграція штучного інтелекту в навчальний процес для створення персоналізованих програм навчання [8, с. 143].

- Зміцнення співпраці між навчальними закладами та ІТ-індустрією для підготовки фахівців, що відповідають потребам ринку праці [9, с. 159].

• Розвиток відкритих освітніх ресурсів, що дозволяють здобувати знання протягом всього життя [10, с. 67].

Реформа вищої освіти в Україні в сфері комп'ютерної інженерії сприяє впровадженню інноваційних педагогічних підходів. Це дозволяє підвищити якість підготовки фахівців, які володіють не лише теоретичними знаннями, але й практичними навичками. Використання сучасних технологій у навчанні, гармонізація освітніх стандартів з європейськими та розвиток дуальної освіти створюють нові можливості для розвитку сфери комп'ютерної інженерії в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванов І. О. Інноваційні педагогічні технології у вищій освіті. – Київ: Вища школа, 2023. – 320 с.
2. Петрова А. М. Технології навчання у сфері ІТ. – Львів: Освітня думка, 2022. – 256 с.
3. Сидоренко В. В. Методи і стратегії підготовки ІТ-фахівців в умовах цифрової трансформації. – Харків: ХНУ, 2021. – 400 с.
4. Ковальчук О. П. Цифрова освіта та змішані технології навчання. – Одеса: Педагогічна книга, 2020. – 280 с.
5. Мельник І. Г. Гармонізація освітніх стандартів у Європі: досвід та перспективи. – Київ: Академія, 2019. – 350 с.
6. Чернишова Т. Ю. Дуальна освіта: досвід і перспективи розвитку в Україні. – Харків: Інтердисциплінарні дослідження, 2018. – 300 с.
7. Савченко І. С. Використання AR/VR технологій у навчанні студентів технічних спеціальностей. – Київ: Освітній простір, 2021. – 275 с.
8. Білоус М. О. Штучний інтелект у вищій освіті: теорія та практика застосування. – Київ: Наукова думка, 2023. – 290 с.
9. Соловійова Л. В. Співпраця ЗВО з бізнесом: нові підходи до навчання та працевлаштування. – Харків: Бізнес-освіта, 2020. – 315 с.
10. Романенко В. М. Безперервне навчання в цифрову епоху: стратегії та моделі. – Київ: Цифрова культура, 2017. – 230 с.

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
У ПЕРСПЕКТИВАХ РОЗВИТКУ:
ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ,
ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

**МАТЕРІАЛИ
VI Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції
26–31 березня 2025 року**

Упорядники:
Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга

Відповідальність за достовірність матеріалів конференції
несуть автори публікацій

Підписано до опублікування: 16 квітня 2025 року.
Умов.-друк. арк. 160,43. Електронне видання.
Зам. № 0104

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України
вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053
тел./факс.: (044) 481-27-27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія
ДК № 6081 від 14.03.2018 р.